

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
CIVILINIS KODEKSAS:
PIRMIEJI DEŠIMT
GALIOJIMO METŲ

Mokslo studija

Mokslinis redaktorius

Gediminas Sagatys

VILNIUS

2013

UDK 347(474.5)
Li308

Recenzavo:

prof. dr. Egidija Tamošiūnienė, Mykolo Romerio universitetas
doc. dr. Rimantas Simaitis, Vilniaus universitetas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedros 2012 m. gruodžio 13 d. posėdyje (protokolo Nr. 1CKK-7) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Mokslo programos „Teisingumas, saugumas ir žmogaus teisės“ komiteto 2013 m. sausio 28 d. posėdyje (protokolo Nr. MPK1-4) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto tarybos 2013 m. sausio 31 d. posėdyje (protokolo Nr. 1T-16) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai komisijos 2013 m. vasario 14 d. posėdyje (protokolo Nr. 2L-43) pritarta leidybai.

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

ISBN 978-9955-19-585-6

ISBN 978-9955-19-585-6 (spausdinta versija)
ISBN 978-9955-19-584-9 (elektroninė versija)

© Mykolo Romerio universitetas, 2013

Autorių indėlis:

- Įvadas – doc. dr. Gediminas Sagatys (0,2 autorinio lanko)
- 1 skyrius – prof. dr. Vytautas Pakalniškis (1,2 autorinio lanko)
- 2 skyrius – doc. dr. Laura Gumuliauskienė (2,2 autorinio lanko)
- 3 skyrius – prof. dr. Asta Dambrauskaitė (2,5 autorinio lanko)
- 4 skyrius – dr. Kęstutis Laurinavičius (1,8 autorinio lanko)
- 5 skyrius – doc. dr. Asta Jakutytė-Sungailienė (2 autoriniai lankai)
- 6 skyrius – doc. dr. Danguolė Klimkevičiūtė (2,1 autorinio lanko)
- 7 skyrius – Artūras Driukas (2,1 autorinio lanko)
- 8 skyrius – dr. Ažuolas Čekanavičius (2,8 autorinio lanko)
- 9 skyrius – doc. dr. Olga Petroševičienė (2,8 autorinio lanko)
- 10 skyrius – Ramutė Ruškytė (2,8 autorinio lanko)
- 11 skyrius – doc. dr. Agnė Tikniūtė, Vaidas Jurkevičius (2,3 autorinio lanko)
- 12 skyrius – doc. dr. Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė (3 autoriniai lankai)
- 13 skyrius – doc. dr. Gediminas Sagatys (5,1 autorinio lanko)
- 14 skyrius – doc. dr. Ramūnas Birštonas (2,4 autorinio lanko)
- 15 skyrius – Kristina Saukalienė (1,4 autorinio lanko)
- 16 skyrius – doc. dr. Dalia Vasarienė, Povilas Žukauskas (2,3 autorinio lanko)
- 17 skyrius – dr. Justas Sakavičius (2 autoriniai lankai)
- 18 skyrius – Svajonė Šaltauskienė (3,1 autorinio lanko)
- 19 skyrius – doc. dr. Raimundas Moisejevas (2,2 autorinio lanko)
- 20 skyrius – doc. dr. Leonas Virginijus Papirtis, Inga Karulaitytė-Kvinauskienė (2,3 autorinio lanko)
- 21 skyrius – Janina Stripeikienė (1,3 autorinio lanko)
- 22 skyrius – Tomas Veršinskas (1,5 autorinio lanko)
- 23 skyrius – prof. dr. Dangutė Ambrasienė (2,1 autorinio lanko)
- 24 skyrius – prof. dr. Julija Kiršienė, Paulius Astromskis (0,8 autorinio lanko)
- 25 skyrius – doc. dr. Solveiga Cirtautienė (2,1 autorinio lanko)
- 26 skyrius – doc. dr. Lina Novikovienė (2,4 autorinio lanko)
- 27 skyrius – Renata Juzikienė, Raimonda Joskaudienė (2,1 autorinio lanko)
- 28 skyrius – Algis Norkūnas (2,4 autorinio lanko)
- 29 skyrius – doc. dr. Simona Selelionytė-Drukteinienė (2,1 autorinio lanko)
- 30 skyrius – Daina Petrauskaitė (2,7 autorinio lanko)
- 31 skyrius – doc. dr. Antanas Rudzinskas, dr. Renata Volodko (2,2 autorinio lanko)
- Apibendrinimai ir išvados – prof. habil. dr. Valentinas Mikelėnas (0,3 autorinio lanko)
- Naudotų šaltinių sąrašas – doc. dr. Gediminas Sagatys (5 autoriniai lankai)

TURINYS

ĮVADAS	7
I DALIS. Bendrosios nuostatos.....	11
1 skyrius. Pirmasis Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas – modernios valstybės kūrimo priemonė	13
2 skyrius. Tarptautinė privatinė teisė	33
3 skyrius. Sandorių institutas civilinėje teisėje.....	69
4 skyrius. Pinigai ir vertybiniai popieriai kaip civilinių teisių objektas	107
5 skyrius. Įmonė – <i>sui generis</i> civilinių teisių objektas	129
6 skyrius. Verslo identifikatoriai kaip civilinių teisių objektai	161
7 skyrius. Terminai civilinėje teisėje.....	193
II DALIS. Asmenys	225
8 skyrius. Specifinės fizinių asmenų civilinės teisės ir jų įgyvendinimas	227
9 skyrius. Juridinių asmenų samprata ir jos raidos tendencijos	273
10 skyrius. Veiklos licencijavimas kaip juridinių asmenų teisnumo sąlyga	315
11 skyrius. Atstovo samprata Lietuvos civilinėje teisėje	359
III DALIS. Šeimos teisė	395
12 skyrius. Teisinė šeimos forma	397
13 skyrius. Šeimos teisinių santykių turinys	441
IV DALIS. Daiktinė teisė.....	517
14 skyrius. Valdymas ir nuosavybės teisė	519
15 skyrius. Nuosavybės teisė į statinį ir jos sąsajos su statybos teisėtumu.....	557
16 skyrius. Nuosavybės paėmimas visuomenės poreikiams	579

17 skyrius. Išvestinės daiktinės teisės: turto patikėjimas, kito asmens turto administravimas, uzufruktas, servitutas	615
V DALIS. Paveldėjimo teisė	647
18 skyrius. Paveldėjimo teisė: lyginamieji aspektai	649
VI DALIS. Prievolių teisė	699
19 skyrius. Prievolių vykdymas ir teisinės jų neįvykdymo pasekmės.....	701
20 skyrius. Kreditoriaus interesų gynimas	737
21 skyrius. Prievolių įvykdymo užtikrinimas hipoteka	775
22 skyrius. Prievolių įvykdymo užtikrinimas įkeitimu, netesybomis, laidavimu, garantija ir rankpinigiais.....	795
23 skyrius. Preliminarioji sutartis.....	819
24 skyrius. Sutarties turinys ir jo aiškinimas teisės ekonomikoje	851
25 skyrius. Sutarties pakeitimas pasikeitus aplinkybėms	863
26 skyrius. Vartojimo sutarties doktrina ir praktika	897
27 skyrius. Nepagrįstas praturtėjimas arba turto gavimas be pagrindo	935
28 skyrius. Civilinės teisinės atsakomybės samprata	969
29 skyrius. Sutartinės civilinės atsakomybės raida ir ateities perspektyvos	1009
30 skyrius. Deliktinė atsakomybė ir socialinis draudimas: žalos kompensavimo sistemų santykis	1041
31 skyrius. Neturtinės žalos reglamentavimo pokyčiai ir taikymo ypatumai teismų praktikoje.....	1085
APIBENDRINIMAI IR IŠVADOS: DEŠIMT CIVILINIO KODEKSO METŲ – PASIEKIMAI IR PRARADIMAI.....	1121
NAUDOTŲ ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	1127

IVADAS

Lietuvos istorijoje palyginti nedaug laikotarpių, kai tauta pati galėjo spręsti, pagal kokius įstatymus jai gyventi. Todėl kiekvienas nepriklausomybės sąlygomis priimtas teisės aktas savaime yra savotiškas paminklas tos epochos žmonėms, atspindintis jų siekius ir vertybes.

2000 m. liepos 18 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimtu įstatymu patvirtintas Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (toliau – CK) buvo neabejotinai didžiausias ir svarbiausias kodifikacijos vaisius atkūrus nepriklausomybę. Jame sistemaiškai sujungtos pagrindinės privatinės teisės normos, reglamentuojančios teisinį fizinių ir juridinių asmenų statusą, jų sudaromus sandorius, šeimos teisinius santykius, nuosavybės ir kitas daiktines teises, paveldėjimą, sutartines ir nesutartines prievolės. Kodekso priėmimas, be kita ko, parodė tautos gebėjimą susitarti, pagal kokias žaidimo taisykles turėtų klostytis didžiausia ir bene svarbiausia visuomeninių santykių dalis – asmeniniai neturtiniai ir turtiniai vienas kitam nepavaldžių subjektų santykiai. Minėtos taisyklės tapo kasdienio gyvenimo dalimi. Dažniausiai jų laikomasi net nesusimąstant, paprasčiausiai pasikliaujant sveiku protu ir teisingumo jausmu. Vis dėlto šios taisyklės nėra tokios paprastos, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Lietuvos teismams kasmet tenka spręsti tūkstančius civilinių ginčų, kylančių ne tik dėl sąmoningo civilinės teisės reikalavimų nesilaikymo, bet ir dėl paprasčiausio nesupratimo, kokio elgesio iš subjektų reikalauja civilinė teisė. Taip formuojasi antrinio lygio taisyklės – t. y. CK normų turinį atskleidžianti teismų praktika.

Nuo 2001 m. liepos 1 d., kai tik įsigaliojo CK, jame įtvirtintos normos ir jų taikymo praktika tapo mokslinių tyrimų objektu. Kasmet publikuojami mokslo darbai, rengiamos konferencijos, kuriuose nagrinėjami atskiri civilinės teisės institutai, aptariamose aktualiausios teisinio reguliavimo ir teismų praktikos problemos. Tai svarbu ne tik teisės mokslui, bet ir visai valstybei, nes moksliniai tyrimai teisės srityje, laisva teisinė mintis ir diskusija yra vieni veiksmingiausių teismų praktikos skaidrinimo, vienodinimo bei tobulinimo priemonių, o tai reiškia – ir visuomenės pasitikėjimo teisine sistema stiprinimo veiksmų.

Idėja suburti tyrėjų grupę, kuri atliktų CK pirmųjų dešimties metų praktinio taikymo tyrimą, apibendrintų šio laikotarpio teisėkūros iniciatyvas ir teisės doktriną, gimė kodekso galiojimo dešimtųjų metinių

išvakarėse – 2011 m. pavasarį Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedroje. Mokslinio tyrimo objekto pasirinkimą lėmė sisteminių mokslinių tyrimų, integruotai nagrinėjančių visas sudėtines CK dalis (knygas, institutus), stoka. Apsispręsta sistemškai tirti visą CK, išskyrus kodekso šeštosios knygos IV dalyje numatytas atskiras sutarčių rūšis. Tyrimo apimtį lėmė atskirų civilinės teisės institutų praktinis aktualumas. Daugiausia dėmesio skirta tiems civilinės teisės institutams, kurie 2001–2011 m. buvo taikomi intensyviausiai, taip pat tiems, dėl kurių tobulinimo teisėkūroje ir teisės doktrinoje virė aršiausios diskusijos. Pagrindinis tyrimo tikslas – atskleisti objektyvų šio laikotarpio Lietuvos civilinės teisės raidos vaizdą, mokslinės ir praktinės minties laimėjimus, kad ir po penkiasdešimties ar šimto metų ši leidinį į rankas paėmęs skaitytojas galėtų suvokti, kokie buvo pirmieji savarankiški Lietuvos civilistikos žingsniai amžininkų akimis.

Tyrimą atliko mokslininkų grupė, kurios branduolį sudaro jauni, bet jau gana nemažą mokslinio ir praktinio darbo patirtį sukaupę teisininkai – doc. dr. Ramūnas Birštonas, doc. dr. Solveiga Cirtautienė, dr. Ažuolas Čekanavičius, prof. dr. Asta Dambrauskaitė, doc. dr. Laura Gumuliauskienė, doc. dr. Asta Jakutytė-Sungailienė, prof. dr. Julija Kiršienė, doc. dr. Danguolė Klimkevičiūtė, doc. dr. Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė, dr. Kęstutis Laurinavičius, doc. dr. Raimundas Moisejevas, doc. dr. Lina Novikovienė, doc. dr. Olga Petroševičienė, doc. dr. Antanas Rudzinskas, doc. dr. Gediminas Sagatys, dr. Justas Sakavičius, doc. dr. Simona Selelionytė-Drukteinienė, doc. dr. Agnė Tikniūtė, doc. dr. Dalia Vasarienė, dr. Renata Volodko, Paulius Astromskis, Raimonda Joskaudienė, Vaidas Jurkevičius, Renata Juzikienė, Inga Karulaitytė-Kvainauskienė, Kristina Saukalienė, Tomas Veršinskas ir Povilas Žukauskas. Didžiulę pridėtinę vertę suteikė į tyrimą įsitraukę patyrę teisės mokslininkai ir praktikai – prof. dr. Dangutė Ambrasienė, Artūras Driukas, prof. habil. dr. Valentinas Mikelėnas, Algis Norkūnas, prof. dr. Vytautas Pakalniškis, Daina Petrauskaitė, doc. dr. Leonas Virginijus Papirtis, Ramutė Ruškytė, Janina Stripeikienė, Svajonė Šaltauskienė.

Idėja suburti tokį didelį teisininkų kolektyvą, kuris pateiktų konceptualiai vientisą tiriamo reiškinio vertinimą, ypač žinant teisei bendruomenei būdingą nuomonių pliuralizmą, galėjo (ir turėjo!) pasirodyti beprotiška. Kita vertus, tai buvo proga įsitikinti, kiek teisingas posakis kad tik ta idėja yra gera, kuri yra beprotiška (A. Einšteinas).

Mokslo studiją sudaro šešios dalys, išdėstytos ta pačia tematine seka, kaip ir šešios CK knygos. Kiekvieną dalį sudaro konceptualiai sujungti skyriai, kuriuose pateikiami atskirų CK institutų tyrimo rezultatai. Studijoje nuosekliai apžvelgiama civilinių teisinių santykių raida tiriamuoju laikotarpiu (2001–2011 m.), nagrinėjami jai įtakos turėję socialiniai veiksniai, iniciatyvos keisti civilinius įstatymus, Lietuvos civilinės teisės doktrina ir praktika. Daugiausia dėmesio skiriama Lietuvos teismų praktikos, suformuotos taikant CK normas, analizei, kritiniam jos vertinimui užsienio valstybių teisės, tarptautinės teisės ir supranacionalinių teismų praktikos kontekste. Apibendrinimai ir išvados atskleidžia problemišiausias Lietuvos civilinės teisės sritis, kartu pateikiamos rekomendacijos, kaip spręsti iškilusias problemas, taip pat įžvalgos dėl mūsų šalies teisinės sistemos tolesnės raidos.

Pagrindinis tyrimo metu taikytas duomenų rinkimo metodas – dokumentų analizė. Buvo nagrinėjami ir sisteminami nacionaliniai, tarptautiniai ir užsienio valstybių teisės aktai bei teisės aktų projektai, Lietuvos ir užsienio valstybių teismų praktika, supranacionalinių teismų – Europos Sąjungos Teisingumo Teismo¹ ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, Lietuvos ir užsienio teisės doktrina. Surinkti duomenys buvo analizuojami remiantis bendraisiais mokslinio pažinimo metodais (logine abstrakcija, palyginimu, stebėjimu, sistetine analize) bei specifiniais teisės mokslui būdingais teisės aiškinimo metodais (gramatiniu, istoriniu, lyginamuoju, teleologiniu).

Mokslinis tyrimas užtruko pusantrų metų ir buvo baigtas 2012 m. gale. Norisi tikėti, kad šis darbas prisidės prie Lietuvos privatinės teisės sistemos tobulinimo, suteiks naujų paskatų teisei minčiai plėtotis.

Autorių vardu – doc. dr. Gediminas Sagatys

1 Šiuo bendru pavadinimu pagrindinė Europos Sąjungos teisminė institucija, susidedanti iš Teisingumo Teismo (ankstesnis pavadinimas – Europos Bendrijų Teisingumo Teismas arba EBTT), Bendrojo Teismo (ankstesnis pavadinimas – Pirmosios instancijos teismas arba PIT) ir specializuotų teismų, oficialiai pradėta vadinti tik nuo Lisabonos sutarties įsigaliojimo 2009 m. gruodžio 1 d. Todėl darbe cituojant minėtų teismų sprendimus nurodomi oficialūs institucijų pavadinimai, kurie galiojo cituojamų sprendimų priėmimo momentu.

I DALIS

Bendrosios nuostatai

1 skyrius

Pirmasis Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas – modernios valstybės kūrimo priemonė

Vytautas Pakalniškis

Lietuvos valstybė, paminėjusi savo tūkstantmetį, ankstyvuoju istoriniu laikotarpiu sukūrusi teisinės minties šedevrus – Lietuvos Statutus, vėlesniame savo raidos etape, kai Vakarų Europos valstybės kūrė kodifikuotus civilinės teisės aktus – civilinius kodeksus, sukurti savo teisės dėl visiems gerai žinomų aplinkybių neturėjo galimybių. Lietuva daugelį dešimtmečių buvo praradusi nepriklausomybę, todėl jos teritorijoje galiojo kitų šalių teisė¹. Net ir per 1918–1940 m. nepriklausomybės atokvėpį nebuvo spėta jo parengti. Po 1918 m. atkurtoje Lietuvos valstybėje buvo receptuoti ten politiškai viešpatavusių skirtingų valstybių privatinės teisės šaltiniai², kurie Lietuvos įstatymų leidėjo pastangomis, kuriant naujus įstatymus ir įstatymų įgyvendinamuosius teisės aktus, juos sisteminant, buvo pritaikomi naujiems santykiams reglamentuoti. 1928 m. įsteigta speciali institucija teisės sisteminimo ir kodifikavimo darbams vykdyti – Valstybės Taryba, tačiau civilinio kodekso rengimo darbai pradėti tik 1937 m. sudarius specialią komisiją³. Ši komisija darbo nebaigė dėl karo ir naujos okupacijos, tačiau paliko daug vertingos medžiagos⁴ ir teisės tyrėjams, ir kodekso rengėjams jau po 1990 m.

1 Per antrąją okupacijos laikotarpį iki 1964 m. Lietuvoje galiojusį RTFSR (Rusijos) CK pakeitė LTSR CK. Tačiau šį kodeksą pripažinti Lietuvos valstybės teisės aktu būtų netikslu vien dėl to, kad jis nėra laisvos šalies piliečių laisva valia suformuoto įstatymų leidimo organo aktas. Nors jis buvo reikšmingas Lietuvos teisės raidai, tačiau jį reikėtų laikyti kitos okupacinės valstybės teisės šaltiniu.

2 Andriulis V. *et al. Lietuvos teisės istorija*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2002, p. 382.

3 *Ibid.*, p. 388.

4 Kuriant kodeksą remtasi Šveicarijos civilinės teisės kodeksu, kuris buvo išverstas į lietuvių kalbą, o teisės normoms palyginti naudojamosi Italijos, Austrijos, Latvijos, taip pat Lietuvo-

1. 2000 M. CK PARENGIMAS IR PRIĖMIMAS – ESMINIS IŠSIVADAVIMO IŠ SOVIETINĖS TEISĖS IDEOLOGIJOS LŪŽIS

1990 m. atkūrus nepriklausomybę, lietuviškasis civilinis kodeksas taip pat atsirado ne iš karto, nors buvo akivaizdu, kad paliktų galioti sovietinių civilinių įstatymų dėl aiškios socializmo ideologijos juose pritaikymas naujai kuriamiems laisvos rinkos turтинiams santykiams galėjo būti tik labai ribotas ir trumpalaikis. Palikti galioti sovietinio laikotarpio įstatymai buvo persunkti socializmo santvarkos sukūrimo ir įtvirtinimo idėjomis. Socialistinė civilinė teisė buvo klasinės teisės sistemos šaka. Jos ideologinis tikslas – darbininkų klasės diktatūros priemonėmis sukurti komunistinę visuomenę, kurioje žmogus nebus eksploatuojamas, o komunistinė ūkio sistema visiškai patenkins kiekvieno žmogaus poreikius. Galbūt šiandien tokie teiginiai atrodo daugiau nei keisti, tačiau jie buvo suformuluoti vienintelės partijos – TSRS komunistų partijos programiniuose dokumentuose, o jų dvasia buvo formuluojamos sovietinės civilinės teisės pamatinės nuostatos ir konkrečios normos.

Pagrindiniai socialistinės ideologijos imperatyvai, nulėmę socialistinės civilinės teisės principus ir reglamentavimo metodus, buvo šie: privatinės teisės neigimas; visuomenės interesų iškėlimas virš asmens; privatinės nuosavybės uždraudimas, nuosavybės teisės ir sutarties laisvės ribojimas; juridinių asmenų civilinio teisinio subjektiškumo ribojimas, nustatant visiems juridiniams asmenims specialųjį teisnumą; draudimas turėti nedarbo pajamas, t. y. užsiimti privačia ūkine ar komercine veikla; paveldėjimo teisės ribojimas ir pan. Taip pat buvo varžomos žmonių namų ūkio galimybės įsigyti ir turėti turtą, pavyzdžiui, šeima nuosavybės teise galėjo valdyti tik vieną gyvenamąjį namą arba nuomoti tik vieną butą, kaimo gyventojams buvo ribojamas naminių gyvulių skaičius ir pan. Visi šie apribojimai buvo susiję su vadinamaisiais komunistinės visuomenės, kurioje nebus žmogaus eksploatacijos, o visiems bus suteikiama vartojimo gėrybių pagal poreikius, idealais. Žinoma, ši utopinė žmogaus teisių doktrina nieko bendro neturėjo ne tik su XX a. Vakarų demokratinėse valstybėse susiformavusiais žmogaus teisių ap-

je galiojusių Rusijos civilinių įstatymų X tomui, Vokietijos, Prancūzijos CK, taip pat carinės Rusijos CK bei tuo metu rengiamo Čekoslovakijos CK projektams. Žr. Andriulis V. *Lietuvos valstybės teisinės sistemos formavimo (1918.II.16.–1940.VI.15.) bruožai. Lietuvos valstybės teisės aktai (1918.II.16.–1940.VI.15.)*. Vilnius, 1996, p. 19.

saugos tarptautiniais ir nacionaliniais teisės aktais, bet ir su sveiku protu suvokiamais racionalios ekonomikos pagrindais. Todėl palikto galioti sovietinio CK normos galėjo būti taikomos tik kaip teisinės technikos priemonė, bet ne kaip naujos teisinės ideologijos, kuria vadovaudamiesi Lietuvos persitvarkymo sąjūdis laimėjo rinkimus ir 1990 m. kovo 11 d. paskelbė Nepriklausomybės Atkūrimo Aktą, raiškos šaltinis. Atmetus tas civilinio kodekso normas, kurios prieštaravo Lietuvos Respublikos Pagrindiniam Įstatymui, likusios normos, jas taikant, turėjo būti interpretuojamos pagal naujai kuriamos teisinės sistemos principus. Priėmus 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją, kuri neliečiamą privatinę nuosavybę ir sutarčių laisvę pripažino kaip pamatines socialinės ir ekonominės santvarkos vertybes, įstatyme „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“⁵, buvo nustatyta, kad sovietinio laikotarpio įstatymai, tarp jų CK ir kiti civiliniai įstatymai bei įstatymų įgyvendinamieji teisės aktai, jeigu jie neprieštarauja Konstitucijai, ir toliau galios tol, kol nebus pripažinti netekusiais galios.

Labiausiai ribojančias ekonomikos plėtrą senojo CK nuostatas pirmaisiais nepriklausomybės metais, kol nebuvo iš esmės perredaguotas paliktas galioti CK, iš dalies užpildė 1990 m. pradžioje dar LTSR Aukščiausiosios Tarybos priimtas Nuosavybės pagrindų įstatymas⁶. LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatai, realiai suvokdami politinių procesų raidą, dar prieš atkuriant nepriklausomybę – 1990 m. vasario 12 d. – nesi-priešino mokslininkų ir naujųjų politinių jėgų pareikštoms iniciatyvoms ir įstatymu įtvirtino privatinę nuosavybę bei savininko teisę naudoti savo turtą bet kokiai ūkinei-komercinei ar kitai įstatymais neuždraustai veiklai, taip pat samdyti darbui kitus asmenis. Nors šios įstatymo galią turinčios nuostatos sukūrė fizinio ir juridinio asmens teises prielaidas užsiimti ūkine-komercine veikla, tačiau išliko iš esmės nepakeistos sovietinio CK nuostatos, visai varžančios civilinės teisės subjektų laisvą valią. Todėl, rengiant naująjį CK projektą, kartu buvo daug kartų (37) keičiamas ir pildomas senasis kodeksas, pritaikant jį šalies ekonominės reformos poreikiams. Svarbiausi CK pakeitimai ir papildymai padaryti 1994 m. gegužės 17 d. įstatymu Nr. I-459⁷. Jie reikšmingi ne tik tuo, kad jų buvo daug, bet, svarbiausia, kad jais siekta reglamentuoti civilinius

5 Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 32-1014.

6 LTSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1990, Nr. 7-167.

7 *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 44-805.

santykius laisvos rinkos sąlygomis ir šalies viduje, ir turinčius užsienio elementą.

Esminis socialistinės civilinės teisės trūkumas buvo tas, kad joje nebuvo daiktinės teisės instituto. Praradus daiktinės teisės institutą ir svarbiausią jos elementą – privatinės nuosavybės teisę, išnyko civilinės teisės plėtros prielaidos apskritai, nes civilinės teisės sistema, kurios pamatas – neišplėtotą daiktinių teisių sistema, yra primityvi⁸, negalinti visavertiškai atlikti savo funkcijos – užtikrinti tinkamą civilinės apyvartos santykių sunorminimą ir žmogaus teisių bei laisvių apsaugą. Iš teisminės praktikos ir mokslinių tyrimų apyvartos išnykus daiktinei teisei, metodologinį tolesnės plėtotės pamatą prarado ir sutarčių teisės doktrina.

Socialistinė civilinė teisė buvo nepriimtina naujai Lietuvos politinei ir ekonominei santvarkai ir dėl juridinio asmens instituto normų, kurioms buvo būdingas juridinių asmenų teisinio subjektiškumo varžymas, nes įtvirtino specialųjį civilinį teisnumą visoms juridinių asmenų rūšims⁹. Tai reiškė, kad juridinis asmuo galėjo įgyti tik tokias teises ir pareigas, kurios neprieštaravo jo tikslams. Vakarų teisės tradicijoje specialusis juridinio asmens civilinis teisnumas būdingas tik viešiesiems juridiniams asmenims¹⁰. Tačiau sovietinė civilinės teisės doktrina neskirstė teisės į privačią ir viešąją, todėl visi juridiniai asmenys, tarp jų ir įmonės, turėjo vienodą – specialųjį civilinį teisnumą. Ši nuostata buvo esminė sovietinės planinės ekonomikos valdymo priemonė. Specialusis valstybinių įmonių teisnumas apribojo juridinio asmens galimybes savarankiškai pasirinkti ekonomiškai naudingiausią ūkinę veiklą, t. y. perkelti kapitalą iš ekonomiškai nenaudingos veiklos į kitą – naudingą. Tai gi buvo užtikrinta visiška ūkinių subjektų priklausomybė nuo partinių ir administracinių organų sprendimų, planuojančių prekių gamybą ir jų paskirstymą. Paliktame galioti senajame CK šis sovietinės teisės reliktas išliko, kol nebuvo įsigaliojęs naujasis kodeksas. Specialaus teismo varžantį poveikį sušvelnino naujai priimti atskirų įmonių rūšių steigimą ir veiklą reglamentuojantys įstatymai (Įmonių įstatymas, taip pat Akcinių bendrovių, Ūkinių bendrijų, Valstybinių ir valstybinių akcinių įmonių įstatymai). Juose buvo nustatyta, kad įmonės gali užsiimti bet kokia įstatymais neuždrausta ūkine-komercine veikla. Tačiau vis dar galiojančio

8 Сковлский К. И. *Собственность в гражданском праве*. Москва: Дело, 2000, с. 272.

9 Plačiau žr. Vitkevičius P. *et al. Civilinė teisė*. Kaunas: Vajusta, 1998, p. 149.

10 Plačiau žr. Mizaras V. *et al. Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos civilinėje teisėje*. Teisinės informacijos centras, 2005, p. 76–77.

senojo CK 49 straipsnyje buvo nustatyta, kad sandoriai, sudaryti prieštaraujant juridinio asmens tikslams, yra niekiniai ir negalioja. Tai faktiškai įtvirtino *ultra vires*¹¹ doktriną ir iš esmės varžė įmonių ūkinės-komercinės veiklos laisvę. Norėdami bent iš dalies išvengti sudarytų sandorių negaliojimo grėsmės, įmonių steigėjai įmonės steigimo dokumentuose būtinai turėjo išvardyti visas įmanomas veiklos sritis bei tikslus.

Tačiau šie ir kiti CK pakeitimai vis dėlto negalėjo panaikinti socialistinės jo prigimties, kuriai būdingas asmens laisvės ir iniciatyvos varžymas. Tai buvo jaučiama iš esmės visuose civilinės teisės institutuose – pradedant bendrosiomis civilinės teisės nuostatomis bei principais ir baigiant paveldėjimo teise. Naujiems civiliniams santykiams formuotis trukdė ir tai, kad buvo daugybė kitų sovietinių civilinių įstatymų bei įstatymų įgyvendinamųjų teisės aktų, kurie detalizavo senojo kodekso taikymo tvarką. Vis dėlto šių aktų galiojimas negalėjo būti nutrauktas, kol nebuvo priimtas naujasis CK.

Vertinant kodekso kūrimo prielaidas retrospektyviai galima teigti, kad reikšminga buvo ne tik tai, jog pasikeitus Lietuvoje politinei santvarkai iš esmės pasikeitė ideologinės nuostatos – noliečiama privatinė nuosavybė ir sutarčių laisvė pripažintos kaip pamatinės socialinės ir ekonominės santvarkos vertybės, bet ir neatidėliotina būtinybė įsilieti į Vakarų Europos ir transatlantinę erdvę. Šiam tikslui pasiekti buvo būtina suderinti Lietuvos teisės aktus su Europos Sąjungos (toliau – ES) ir Europos valstybių teise. Politinė valia kuo greičiau integruotis į ES, taip pat ES parama Lietuvos teisinės sistemos pertvarkymo procesui sudarė sąlygas sutvarkyti civilinius įstatymus iš esmės – pradėti naują civilinių įstatymų kodifikaciją. Nacionalinių naujo CK greito parengimo prielaidų trūkumą (nacionaliniame moksle nepakankamai išplėtotą privatinės teisės doktrina, atitinkanti laisvos rinkos ekonomikos sąlygas, per mažai ekspertų ir pan.) kompensavo galimybė pasinaudoti kitų šiuolaikinių civilinių įstatymų kodifikacijų (pvz., Italijos, Olandijos ir kt.) patirtimi. Ypač reikšminga buvo tai, kad naujojo kodekso projekto rengėjai maksimaliai panaudojo civilinės teisės derinimo ir unifikavimo tarptauti-

11 *Ultra vires* reiškia „daugiau negu leidžia jėgos“. Ši sąvoka nusako veiksmus, viršijančius nustatytą kompetenciją. Pagal *ultra vires* doktriną kiekvienas juridinio asmens sandoris, nenumatytas įstatuose, neatitinkantis jo veiklos tikslų, yra *ultra vires* sandoris. Įmonių teisėje *ultra vires* doktrina istoriškai pradėta taikyti, siekiant uždrausti įmonėms verstis veikla, nenumatyta jų steigimo dokumentuose. Sandoriai, sudaryti veikiant *ultra vires*, buvo pripažįstami negaliojančiais.

nių institucijų dokumentus, taip pat ES teisės bendruosius principus ir konkrečius ES teisės šaltinius. Taigi į CK projektą buvo perkeltos ne tik moderniosios vakarietiškos doktrinos idėjos, bet ir jomis remiantis suformuluotos teisės normos. Galima teigti, kad įstatymų leidėjai, priėmę naująjį CK, lyg burtininko mostu perkėlė Lietuvos visuomenę į visiškai kitą kultūrinę erdvę. Todėl kodekso projekto rengimo grupės vadovas V. Mikelėnas, skaitydamas pranešimą mokslinėje konferencijoje, skirtoje kodekso pirmosioms metinėms, yra pabrėžęs, kad naujasis CK gerokai aplenkė (gal net 20 metų) Lietuvos visuomenės teisinės sąmonės vystymąsi¹². Žinoma, su šiuo teiginiu negalima nesutikti, tačiau iš jo nereikėtų daryti išvados, kad kodeksas nepagrįstai priimtas pirma laiko ir kad įstatymų leidėjas turėjo laukti, kol Lietuvos visuomenės teisinė sąmonė bus tokio lygio, kad galėtų suvokti ir naudotis moderniu privatinės teisės aktu. Manychiau, kad nors to meto Lietuvos socialinėje ekonominėje erdvėje naujasis CK atrodė pernelyg modernus ir dėl to daug kam sunkiai suvokiamas, jis buvo didžiulė paskata ir šalies ekonominei, ir teisinės kultūros plėtrai. Naujasis kodeksas paskatino naujus mokslinius tyrimus, naujas universitetinių studijų programas ir, svarbiausia, aktyvią teisminės praktikos kūrimo veiklą, kurią ypač suaktyvino į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) Civilinių bylų skyriaus veiklą įsiliesę teisės mokslininkai, tarp jų ir CK rengimo grupės nariai.

2. POSTMODERNIZMAS IR NAUJASIS LIETUVOS CK

Pertvarkius buvusių socialistinių šalių ekonominę sandarą ir ekonominių santykių reglamentavimui pritaikius Vakarų Europos šalyse jau funkcionuojančius teises ir vadybines priemones, atitinkančias tų šalių rinkos funkcionavimo poreikius, susidūrėme su mums dar mažai žinomos postindustrinės bendrosios ir teisinės kultūros aplinkoje susiformavusiais teisės principais. Postindustrinės visuomenės vertybių sistema ir dėl jos poveikio susiformavusi teisė bei teisinė sąmonė, teisės specialistų profesiniai gebėjimai – ilgalaikio evoliucinio proceso rezultatas, todėl reikėtų manyti, kad pirmasis Lietuvos CK galiojimo dešimtmetis yra tik mūsų valstybės ir visuomenės modernėjimo proceso pradžia.

12 Mikelėnas V. Pagrindiniai LR naujojo civilinio kodekso bruožai, lyginant su 1964 m. Civiliniu kodeksu. *Pranešimas teorinėje praktinėje konferencijoje Lietuvos teisės universitete „Aktualūs civilinio kodekso įgyvendinimo klausimai“*. Lietuvos teisės universitetas, 2001 m. lapkričio 28 d.

Postindustrinei visuomenei, kuri vadinama ir postmoderniąja, arba žinių, visuomene, būdingas susiformavęs požiūris į žmogaus teisių apsaugą kaip svarbiausią ideologinę vertybę ir pagrindinį teisės tikslą. Tokia padėtis susidarė todėl, kad demokratinių šalių mokslo ir technologijų laimėjimai XX a. antrojoje pusėje atvėrė galimybes visuotinai pagerinti gyvenimą. Socialinė-ekonominė gerovė pasiekė tokį lygį, kad kiekvienas asmuo, veikdamas individualiai, nesvarbu, kokiam socialiniam sluoksniui, religinei bendruomenei ar politinei organizacijai ir t. t. priklausė, galėjo susikurti savo individualybę atskleidžiančią profesinę bei buitinę aplinką. Dėl to sumenko beveik du šimtmečius pagrindiniu kapitalizmo požymiu laikytas klasių kovos veiksnys, tačiau tai nereiškia, kad kapitalizmas išnyko. Jis tik pasikeitė tiek, kiek keitėsi pati visuomenė. Socialinę ir ekonominę postmodernizmo esmę nagrinėjantys mokslininkai postmodernizmo epochą apibūdina kaip naują kapitalizmo raidos stadiją. Vienas iš šiuolaikinio kapitalizmo požymių yra pliuralistinis požiūris į tai, kas yra turtas, kitaip sakant, kas gali būti perkama ir parduodama, kas gali būti civilinės apyvartos objektas. Labiausiai K. Markso kritikuotas XIX a. kapitalizmas žmogaus gebėjimą dirbti – darbo jėgą – paverė preke, t. y. darbdavio ir darbininko sutarties objektu, o šiuolaikinėje visuomenėje tokių objektų sąrašas gerokai padidėjo. Šiuolaikinė rinka, siekdama vis didesnio efektyvumo, pasitelkdama šiuolaikines informacines technologijas, be realių gėrybių, sukūrė išvestines, vadinamąsias instrumentines gėrybes, kurios naudojamas kapitalui kaupti, jo apyvartai paspartinti. Šiuolaikinėje visuomenėje šios instrumentinės gėrybės sudaro didžiąją fizinių ir juridinių asmenų turto dalį, todėl XX a. pagrindiniu apyvartos objektu tapo ne daiktai, o nematerialieji objektai – finansinis turtas (vekseliai, akcijos, skoliniai įsipareigojimai, atskirais atvejais – asmeninės vertybės ir pan.). Anot V. Rubavičiaus, įvyko toks objekto ir objektiškumo, subjekto ir objekto santykių pokytis, kai „pinigai iš daiktus įvertinančio ženklo tampa daikto turiniu“, o „objektiškumo ir objektyvumo sritis taip išsiplečia, kad sunyksta jai oponavusi subjektiškumo sritis“¹³. Tokie kapitalizmo raidos padariniai sukelia socialistinės pakraipos ekonomistų, filosofų ir kultūros veikėjų neigiamą reakciją. Filosofas egzistencialistas A. Camus paskaitoje, skaitytoje Nobelio premijos įteikimo proga, pasmerkė „prekybininkų“ civilizaciją, susiformavusią po Didžiosios prancūzų revoliucijos, įžvelgdamas ritualų

13 Rubavičius V. *Postmodernusis kapitalizmas*. Kaunas: Kitos knygos, 2010, p. 43.

užtemdytą žmogaus buitį, nuskurdintą dvasią, absurdiškus individo ir tikrovės santykius. A. Camus pareiškė, kad „prekininkų visuomenė gali būti apibūdinta kaip visuomenė, kurioje daiktus pakeičia ženklai...“¹⁴. Pasak A. Camus, prekinių ir piniginių santykių dvasios prasišverbimas į meną buvo jam pražūtingas taip pat kaip ir žmogaus egzistencijai, nes atvėrė kelią fikcijoms, abstrakcijoms, nutolinančioms žmogų nuo tikrovės. Todėl ir šiuolaikinio meno nuosmukiui apibūdinti jis panaudojo naujųjų nematerialaus turto formų, turinčių fikcijos požymių, abejotiną vertinimą. A. Camus teigė, „kad skirtumas tarp šiuolaikinio meno subtilybių ar abstrakcijų ir kokio Tolstojaus ar Moliere'o kūrybos maždaug toks pat, kaip tarp vekselio, išduoto būsimo derliaus sąskaita, ir trąšios, plūgo verčiamos dirvos“¹⁵.

Marksistai finansinį turtą laikė fiktyviu kapitalu ir aiškino kaip kapitalistų išrastą veiksmingą dirbančiųjų eksploatavimo priemonę. Tačiau teisybės dėlei reikėtų pasakyti, kad ne kapitalistinė visuomenė sukūrė fikcijas kaip ekonominės apyvartos priemonę. Fikcijos egzistavo jau Romos teisėje. Pirmiausia tai juridinis asmuo bei *res incorporales* objektai kaip turtinių santykių reglamentavimo ir civilinės apyvartos priemonės. Siekdami į civilinę apyvertą įtraukti ne tik daiktus, bet ir iš turtinių prievolių atsirandančias reikalavimo teises, romėnų teisininkai reikalavimo teises prilygino daiktui ir pavadino *res incorporales*. Tokia naujovė prigijo, nes asmens reikalavimo teisės turinį sudaro turtinė nauda, kurią tos teisės turėtojas gaus, kai skolininkas įvykdys savo pareigą. Todėl ši būsima nauda gali būti suvokiama kaip turtas, t. y. kaip nuosavybės objektas. Visiškai suprantama, kad jau gana seniai praktikoje tokie įsipareigojimai, ypač kurie paremti tam tikromis garantijomis, kad įsipareigojimas bus įvykdytas, tapo apyvartos objektais. Todėl jau Romos teisė pripažino, kad asmuo, kurio naudai kas nors yra įsipareigojęs, savo teises gali parduoti, dovanoti kitiems asmenims tarsi daiktą. O. Jofe teigia, kad Romos teisininkai reiškėsi kaip puikūs kazuistikos meistrai, todėl jiems buvo svarbu surasti būdą, „kaip neįprastam reiškiniui suteikti įprastą teisinę formą“¹⁶. Ir jeigu toks būdas buvo surastas, tai ir problema buvo laikoma išspręsta, nesvarbu, ar toks sprendimo būdas atitinka tradicinį ir visų pripažintą požiūrį. Todėl, be materialųjų daiktų (*res corporales*),

14 Camus A. *Rinktinės esė*. Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 482.

15 *Ibid.*, p. 485.

16 Иоффе О. С., Мусин В. А. *Основы римского гражданского права*. Ленинград, 1974, с. 623.

romėnų daiktų koncepcijoje neginčijamą vietą turėjo ir nekūniškieji daiktai (*res incorporales*). Taigi tas faktas, kad *res incorporales* nebuvo materialaus pasaulio (gamtos) dalis, romėnams nebuvo reikšminga. Tiesa, kai kurie Romos privatinės teisės tyrinėtojai atkreipia dėmesį į svarbią aplinkybę, kuri yra aktuali ir šiais laikais, kad teisės objektams buvo priskiriamos tik tos asmens teisės, kurios yra prievolės, o ne daiktinio santykio elementas. Vadinasi, pati nuosavybės teisė, kaip subjektinė asmens teisė, nebuvo traktuojama kaip reikalavimo teisė ir todėl negalėjo būti teisės objektas¹⁷. Tikriausiai dėl tos priežasties Romos teisininkai niekada nesutapatino daiktinės ir prievolių teisės¹⁸.

Romėnų privatinė teisė – pirmoji pasaulyje teisės sistema, kuri sureguliuo piliečių, kaip rinkos subjektų, santykius¹⁹, todėl jos šaltiniai visiškai tiko ir besiformuojantiems Europoje buržuazinių valstybių turciniams santykiams reglamentuoti. Kapitalizmas ne tik panaudojo šias priemones savo raidos pradžioje, bet ir toliau jas plėtojo pritaikydamas vis naujoms veiklos sritims. Tai, be abejo, negalėjo nepaveikti ir dvasinių vertybių srities. Postmodernizmo laikmečio teisę nagrinėjantys mokslininkai pripažįsta, kad postmodernizmas – tai „ne teorija ir ne sąvoka, o labiau elgsena arba skeptiška estetika, kuri nepasitiki jokių bandymų sukurti visuotines teorijas, aiškinančias socialinius reiškinius“²⁰. Postmodernistai atmeta idėją, jog yra „realus pasaulis“ arba „kažkur yra juridinė sistema“, tobula, išsami ir nuosekli, kuri laukia, kad būtų teoriškai atpažinta. Ir lingvistikoje, literatūros teorijoje, mene bei architektūroje, ir teisės teorijoje postmodernizmas yra stilius, ženklinantis vienos eros pabaigą, tai išėjimas iš modernizmo – industrinės visuomenės. „Jis išreiškia tam tikrą „chronologinę fazę“, kuri ateina po modernizmo ir parodo, kas atsitinka, kai atmetami epistemologiniai modernizmo pagrindai“²¹.

Vienas iš svarbiausių postmodernybės bruožų, pasireiškiančių įvairiose žmogaus veiklos srityse, yra tai, kad pakito vertybių katalogas, nes pragmatiškoje visuomenėje žmonės ieško pačių veiksmingiausių įsiskverbimo į rinką priemonių ir siekimo joje geriausių rezultatų. Todėl vadybos projektai, verslo planai ir kitos socialinės priemonės, sudarančios prielaidas parduoti pagamintą pramonės gaminį ar intelektualinę

17 Girord P. F. *Romėnų teisė*. I tomas. Kaunas, 1931, p. 330.

18 Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. *Romėnų teisė*. Vilnius: Vijusta, 1996, p. 233.

19 *Ibid.*, p. 14.

20 Minda G. *Teorie postmoderne del diritto*. Bologna: Il Mulino, 2001, p. 367–370.

21 *Ibid.*, p. 369.

veiklos produktą (prekę) jo vartotojui, tampa tokios pat svarbios, gal ir svarbesnės nei paties gaminio pagaminimas. Teisė turi užtikrinti, kad pajamos, gautos už parduotą gaminį (prekę), būtų tinkamai paskirstytos visiems šio sudėtingo įsiskverbimo į rinką proceso dalyviams, sukūrusiems pridėtinę vertę. Tai galima padaryti tik sukūrus kiekvieno dalyvio teisių į jo sukurtą pridėtinę vertę tinkamą teisinę formą, šių teisių garantijas ir teises įgyvendinimo prielaidas. Vienintelė tinkama teisinė priemonė, apsauganti kiekvieno rinkos dalyvio teises, yra pripažinimas kiekvienam nuosavybės teisės į jo sukurtą pridėtinę vertę, kitaip tariant, daiktinės teisės reglamentavimo priemonių pritaikymas prievolių teisės priemonėmis sukurtiems teisiniams santykiams įgyvendinti. Todėl šiuolaikinėje teisėje nuosavybės teisės objektas gali būti ne tik gaminy – daiktas, bet ir reikalavimo teisės, prievolių teisės priemonėmis sukuriamos asmenims, dalyvavusiems gaminio kūrimo, gaminimo ir pardavimo procese. Atsižvelgdami į tai, kad šiuolaikinėje ekonomikoje turtu pripažįstami ne tik daiktai, bet ir asmens turtinio pobūdžio reikalavimo teisės, t. y. *res incorporales*, Lietuvos įstatymų leidėjai naujajame CK turėjo nustatyti, kad civilinių teisių objektai yra daiktinės teisės, prievolių teisės, taip pat teisės, atsirandančios iš intelektualinės veiklos rezultatų ir kad turtinės teisės gali būti perduodamos ir paveldimos (CK 1.112 str.). Savo ruožtu CK 4.38 straipsnis įtvirtino nuostatą, kad nuosavybės teisės objektu gali būti ne tik daiktai, bet ir kitas turtas.

V. Rubavičius tokioje „postmodernybėje“ įžvelgia praėjusio laiko nostalgiją, kuris laikomas stabilesniu ir teikiančiu aiškesnes vertybines bei moralines gaires²². Iš tikrųjų pliuralizmas ekonomikoje ir teisėje sukuria rizikingas situacijas, nes didelė dalis apyvartoje esančio turto – tai „ateities“ turtas, kurio šiuo momentu dar nėra. Vadinasi, tais atvejais, kai lūkesčiai nepasitvirtina ir rinkos dalyvių reikalavimo teisės neįgyvendinamos, įvyksta bankrotai, galintys sukelti bankrotų grandinę. Panaši padėtis susiklostė 2008 m., kai visą pasaulį ėmė krėsti finansų krizė. Tačiau, nepaisydama įtikinamos postmoderniojo kapitalizmo kritikos, šiuolaikinė visuomenė ir jos interesus bei lūkesčius išreiškiančios politinės partijos ir visuomeniniai judėjimai neskuba to kritikuojamo kapitalizmo sugriauti. Atrodo, kad to nesiūlo ir postmoderniojo kapitalizmo kritikai, o tik siekia parodyti neigiamas sistemos detales, kurių negalima panaikinti, bet galima ir reikia kontroliuoti valstybinio reguliavimo

22 Rubavičius V. Postmodernusis kapitalizmas: gundymas nemirtingumu. *Metai*. 2009, 5-6: 138.

priemonėmis. Tokia padėtis, tikriausiai, susiklosto todėl, kad pasimokyta iš XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios pamokų. Gyvenimas parodė, kad to meto aktyviausi socialiniai judėjimai, kurie atskirose valstybėse pasiekė kapitalistinės santvarkos sunaikinimo, iš esmės buvo kontrproduktyvūs. Jie rėmėsi K. Marksu ir jo šalininkais, kurie mokslo darbuose ne tik kritiškai nagrinėjo tuometinę kapitalistinę socialinę-ekonominę ūkio sistemą, bet ir sukūrė naują utopinės santvarkos be išnaudotojų ir išnaudojamųjų modelį. Kaip ir visos ankstesnės utopinės idėjos, šis modelis žlugo. Žinoma, K. Markso ir jo pasekėjų siekiams įgyvendinti tuo metu buvo palankios sąlygos, nes dvi pagrindinės kapitalizmo blogybės – dėl gamybos perprodukcijos besikartojančias ekonomines krizes ir didelį dirbančiųjų nuskurdinimą, socializmo doktrina siūlė įveikti gana paprastomis teisinėmis priemonėmis – panaikinti privačią nuosavybę kaip žmogaus eksploatavimo priemonę ir panaikinti bet kokias sąlygas veikti rinkos ekonomikos dėsniams. Tai reiškė, kad visas ūkis valstybėje turi būti grindžiamas visaliaudine (valstybine) nuosavybe, o turtinių santykių reglamentavimas iš esmės perkeliamas į viešosios teisės sritį. Taigi vietoje rinkos dėsnių lemiamų ekonomikos reguliavimo ir savireguliacijos mechanizmų buvo sukurta administracinė ūkio planavimo sistema, kuri per ilgą laiką išsigimė ir pati save sugriovė.

Tos Vakarų Europos šalys, kuriose kapitalistinė santvarka išliko, nepatyrė tokios skaudžios lemties kaip Rusija ir jos okupuoti ar jos įtaką patyrę kraštai, nes surado būdus, kaip sukurti veiksmingą ūkio planavimo sistemą ir žmogaus apsaugą nuo darbdavio bei valstybės savivalės, neprarandant svarbiausių civilizacijos iškovojimų – privačios nuosavybės ir sutarčių laisvės kaip svarbiausių demokratijos prielaidų. Todėl nei privatinės nuosavybės, nei sutarčių institutai buvo nesunaikinti, o sustiprinti, modernizuota ekonominės apyvartos reguliavimo sistema. Pirmiausia Vakarų Europos valstybės sukūrė tokias ūkinės veiklos planavimo teises priemones, kurios yra priimtinos laisvos rinkos sąlygomis veikiantiems ūkio subjektams. Savo prigimtimi jos gali būti tik civilinės teisinės, nes galutinius sprendimus dėl ūkinės veiklos vykdymo gali priimti tik jos dalyviai. Ypatingą reikšmę kaip ekonominės veiklos planavimo priemonė įgijo ateities sandoriai. Tačiau kad ateities sandorių institutas būtų veiksmingas, reikėjo ne tik modernizuoti civilinės teisės normas, bet ir sukurti atitinkamą ekonominės apyvartos infrastruktūrą, kurioje dalyvautų ne tik realūs daiktai ir paslaugos, bet ir ateities sutartys, t. y. jų pagrindu sukurti civilinės apyvartos objektai.

3. CIVILINĖS TEISĖS REGLAMENTAVIMO SRITIES PLĖTOJIMAS

Turto formų pliuralizmas nėra vienintelis moderniosios civilinės teisės bruožas. Vytautas Rubavičius savo knygoje „Postmodernusis kapitalizmas“ teigia, kad „*kapitalizmo perėjimo į postmodernybę pobūdis nusakomas kaip gyvybės, gyvosios „materijos“ suprekinimas ir suišteklinimas*“²³, t. y. pavertimas civilinės apyvartos objektais. Taigi mes susiduriame su nauju reiškiniu – šiuolaikinėmis socialinėmis technologijomis, kuriomis siekiama komercializuoti viešąją vadybą, mokslo bei kultūros projektų vadybą, pagerinti kūrybinės veiklos rezultatus, asmenines vertybes įtraukti į civilinės apyvartos sritį. Todėl Lietuvos įstatymų leidėjas, naujajame CK apibrėždamas civilinių teisų objektus ir jų galėjamą dalyvauti civilinėje apyvartoje, perėmė vakarietišką požiūrį į civilinę apyvartą ir peržengė nusistovėjusias tradicines civilinės teisės reglamentavimo srities ribas.

Tradiciškai civilinės teisės reglamentavimo dalykas yra turtiniai santykiai, kurie susiklosto tarp teisiškai vienas kitam nepavaldžių subjektų. Šios taisyklės išimtis galėjo būti nustatyta tik specialia įstatymo norma, t. y. įstatymų numatytais atvejais civilinė teisė reglamentavo ir su turtiniais santykiais nesusijusius asmeninius santykius. Tai santykiai, kurių objektas yra asmeninė vertybė, neatskiriama nuo asmens. Tačiau tokie santykiai buvo traktuojami kaip apsauginiai teisiniai santykiai. Civilinės teisės funkcija buvo tik ginti asmeninių vertybių turėtoją nuo pažeidimų, bet šios vertybės nebuvo apyvartos dalykas ir todėl civilinė teisė nereguliavo santykių dėl šių teisių perdavimo kitiems asmenims. Naujasis CK ne tik išplėtė saugomų asmeninių vertybių sąrašą²⁴ ir nustatė galimybę taikyti turtines sankcijas (neturinės žalos atlyginimą) pažeidėjams (CK 6.250 str.), bet ir atvėrė galimybę tam tikrais atvejais asmenines teises, kaip objektą, įtraukti į civilinę apyvartą. CK 1.114 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad „*asmeninės neturtinės teisės gali būti perduodamos ar paveldimos tik įstatymų numatytais atvejais arba jei tai*

23 Rubavičius V. *Postmodernusis kapitalizmas*. Kaunas: Kitos knygos, 2010, p. 44.

24 CK 1.114 straipsnyje nustatyta, kad civilinė teisė saugo asmenines neturtines teises ir vertybes, t. y. vardą, gyvybę, sveikatą, kūno neliečiamybę, garbę, orumą, žmogaus privatų gyvenimą, autoriaus vardą, dalykinę reputaciją, juridinio asmens pavadinimą, prekių (paslaugų) ženklus ir kitas vertybes, su kuriomis įstatymai sieja tam tikrų teisių pasekmių atsiradimą.

neprieštarauja šių vertybių prigimčiai bei geros moralės principams ar nėra apribota įstatymų“. Šiuo atveju įstatymų leidėjas elgiasi labai lanksčiai – „kietam“ asmeninių neturtinių vertybių dalyvavimo apyvartoje draudimui numato alternatyvą – asmeninės vertybės gali būti civilinės apyvartos objektas, jei nėra įstatymo nustatyto draudimo dėl konkrečios asmeninės vertybės ir jei šių vertybių perdavimas kitiems asmenims neprieštarauja gerai moralei. Toks nematerialių vertybių civilinio apyvartumo legalizavimas sukuria prielaidas asmenims naudingiau panaudoti savo įgimtus ir išsiugdytus gebėjimus rinkoje, taip pat reguliuoti investicijų į asmeninių vertybių ugdymą vadybą. Tuo pagrindu šiuolaikinėje ekonomikoje atsiranda naujos kapitalo formos – intelektinis kapitalas²⁵, o pastaruoju metu – ir emocinis kapitalas kaip bendrovių turtas.

Kitas šiuolaikinės civilinės teisės reglamentavimo srities plėtros požymis – jos skverbimasis į viešosios teisės reglamentavimo sritį. XX a. antrojoje pusėje susikūrusi ES teisė kartu su atskirų šalių – ES narių – viešosios teisės priemonėmis buvo pradėjusi reikšmingai riboti privatinės teisės taikymo sritį, perimdama į viešąjį sektorių daug turtinių santykių (pvz., privačių žemės ūkio ir transporto sektoriaus įmonių subsidijavimą ir pan.). Tačiau netrukus iškilo viešųjų finansų ir viešosios nuosavybės panaudojimo efektyvumo problema, nes pasirodė, kad viešosios valdžios institucijų veikla, pagrįsta biurokratiniais administravimo metodais, stokoja privačiam verslui būdingos motyvacijos ir lanksčių bei veiksmingų vadybos metodų. Tapo akivaizdu, kad administracinė teisė, reglamentuojanti viešuosius finansus ir kitą viešąją nuosavybę tvarkančių valstybės institucijų veiklą, negali prilygti privatinės teisės teikiams galimybėms. Dėl šios aplinkybės kilo poreikis pertvarkyti viešąjį administravimą taip, kad viešoji nuosavybė būtų tvarkoma verslo vadybos metodais arba, kitaip sakant, komercializuoti viešąjį ekonomikos sektorių ir daryti efektyvią viešosios valdžios institucijų veiklą. Vadybos mokslas šiuos pokyčius įvardijo kaip naujo viešojo administravimo modelio susiformavimą ir pavadino tai nauja viešąja vadyba. Pagrindines naujosios viešosios vadybos paradigmos yra šios: daugiausia dėmesio skiriama veiklos rezultatams, o ne pačiai veiklai (procesui); taikomi privataus sektoriaus vadybos metodai²⁶. Šių dviejų paradigmų reikšmė yra

25 Jakutytė-Sungailienė A. Intellectual Capital – new Objekt Regulated by Property Law? *Jurisprudencija*. 2009, 3: 344.

26 Puškorius S. *Viešasis administravimas kuriant informacinę (pilietinę) visuomenę (vadybinis aspektas)*. Vilnius, 2000, p. 102.

ta, kad jos atveria naują viešosios vadybos plėtros erdvę – valstybės tarnautojai turi tapti „daugiau vadybininkai nei administratoriai“²⁷.

Vadybos modelio taikymas viešajame sektoriuje reikalauja viešojo administravimo subjektų, priklausančių skirtingiems hierarchiniams lygmenims, modernesnio teisinio santykių reglamentavimo, taip pat naujų veiklos finansavimo ir vadybos priemonių. Šios priemonės (jų sistema) sudaro prielaidas siekti geriausių rezultatų mažiausiomis sąnaudomis. Taigi, įgyvendinant naujosios viešosios vadybos idėjas praktikoje, kilo poreikis viešosios teisės reglamentuojamiems turtiniams santykiams dažniau, nei buvo įprasta anksčiau, taikyti ir civilinės teisės normas.

Viešajame sektoriuje taip pat susiklosto daug turtinių santykių – mokesčių į savivaldybių ir valstybės biudžetus rinkimas, biudžeto lėšų skirstymas bei jų panaudojimas sumokėti už valstybės ir savivaldybių įstaigų bei institucijų teikiamas viešąsias paslaugas ir kita. Siekiant tinkamiausiai naudoti biudžeto lėšas, civilinei teisei būdingus teisinio reguliavimo metodus galima taikyti ir viešosios teisės reglamentuojamiems santykiams, susiklostantiems tarp biudžeto asignavimo tvarkytojo ir biudžetinės įstaigos, kurios veikla finansuojama biudžeto lėšomis. Todėl CK 1.1. straipsnis nustato ne tik tai, kad civilinė teisė nereglamentuoja tų santykių, kuriuos reglamentuoja viešoji teisė, bet ir tai, kad CK gali būti taikomas „turtiniams santykiams, kuriuos reglamentuoja viešosios teisės normos, tiek, kiek šių santykių nereglamentuoja atitinkami įstatymai, taip pat šio kodekso įsakmiai nurodytais atvejais“.

Kas naujo šioje teisinėje formuluotėje, lyginant su anksčiau galiojusio 1964 m. CK analogiško straipsnio formuluote? Šio kodekso 2 straipsnyje buvo nustatyta aiški ir nedviprasmiška visiškai to laikmečio dvasią atitinkanti taisyklė: „Turtiniams santykiams, pagrįstiems administraciniu vienos šalies pavaldumu kitai, taip pat mokesčių ir biudžeto santykiams šio kodekso taisyklės netaikomos.“ Taigi akivaizdu, kad naujasis CK formuoja naują požiūrį į viešosios ir privatinės teisės dichotomiją. Ji naudojama ne privatinės ir viešosios teisės reglamentavimo sritims atriboti, o joms suvienyti, t. y. kompleksiskai taikyti skirtingiems teisės reglamentavimo metodams. Apie viešosios ir privatinės teisės suartėjimą ir sąveikavimą, kaip neišvengiamą teisės veiksmingumo didinimo priemo-

27 Puškorius S. *Viešasis administravimas kuriant informacinę (pilietinę) visuomenę (vadybinis aspektas)*. Vilnius, 2000, p. 102.

nę, savo nuomonę išsako daugelis mokslininkų²⁸. CK 1.1 straipsnis nustato tiesioginį privatinės ir viešosios teisės ryšį, sudarydamas prielaidas ir įstatymų leidėjui, ir teisės taikymo subjektams viešosios teisės teisinio reglamentavimo priemonės papildyti civilinės teisės teisinio reglamentavimo metodui būdingomis teisinėmis priemonėmis.

4. ASMENS AUTONOMIJOS TEISINĖS APLINKOS PLĖTOJIMAS

Svarbiausiu naujojo CK bruožu reikėtų laikyti asmens valios, kaip teisinio veiksnio, kuriančio civilinius teisinius santykius, išaukštinimą. Asmenų – civilinių santykių subjektų – valia, o ne valstybės norminių aktų sukurtos visuotinai privalomos elgesio taisyklės lemia privačių asmenų tarpusavio civilinių teisių ir pareigų turinį. CK 1.2 straipsnis šią nuostatą išreiškia tarpusavyje susijusių nuosavybės neliečiamumo, sutarties laisvės ir nesikišimo į privačius santykius principų triada. Privачios nuosavybės institutas yra pirmoji ir pagrindinė materialinė asmens autonomiškumo prielaida, o sutarties laisvės principas yra išvestinis. Jis atskleidžia asmens nuosavybės teisės turinio esmę – savo nuožiūra disponuoti savo nuosavybe. Savo ruožtu nesikišimo į privačius reikalus principas užtikrina pirmųjų dviejų – nuosavybės neliečiamumo ir sutarties laisvės principų – įgyvendinimą, apsaugodamas asmenį nuo nepagrįsto valstybės reglamentavimo imperatyviomis teisės normomis privačių asmenų santykių ir nuo kišimosi į jau egzistuojančių civilinių teisių įgyvendinimą bei gynimą. Todėl sandoriai ir reikšmingiausia jų rūšis – sutartys yra šiuolaikinės civilinės teisės pagrindiniai teisiniai faktai, kurie sukuria realius civilinius santykius ir užtikrina jų įgyvendinimą. Naujasis CK išplėtojo teisinį sandorių reglamentavimą, siekdamas sudaryti kuo palankesnę teisinę aplinką sandorio dalyvio valiai reikšti. Prie tokių CK novelų reikėtų priskirti sandorių esminių sąlygų nustatymo normų liberalizavimą, taip pat asmens, turinčio teisę nuginčyti sandorį, teisės patvirtinti tokį sandorį nustatymą (CK 1.79 str.).

Kitas asmens autonomiškumą įtvirtinantis veiksnys yra įstatymų nustatytų naikinamųjų terminų, t. y. terminų, kuriems suėjus pasibaigia

28 Žr., pavyzdžiui, Marti A. Perspektiven für das Zusammenspiel von Privatrecht und öffentlichem Recht in der Schweiz des 21. Jahrhunderts (Art. 5 und 6 ZGB). In *Die Rechtsentwicklung an der Schwelle zum 21. Jahrhundert*. Zurich, 2001, p. 28–38.

subjektinės teisės ir subjektinės pareigos, vaidmens susiaurinimas. Pavyzdžiui, terminas palikimui priimti senajame 1964 m. CK buvo naikinamasis, o naujajame – atnaujinamasis. Pirmuoju atveju termino praleidimas yra teisinis faktas, kuris, nesvarbu, kokia asmens valia, panaikina jo teisę paveldėti. Antruoju atveju teisę paveldėti įgyvendinama arba jos atsisakoma tik asmens valios išraiška – sandoriu. Jei jis negalėjo dėl svarbių priežasčių valios išreikšti – priimti palikimą, tai palikimo priėmimo terminas gali būti teismo sprendimu pratęstas (CK 5.57 str.).

Siekdamas plėtoti teisinius asmens autonomijos pagrindus, naujasis CK pakeitė ir ieškinio senaties instituto normų turinį – uždrausta teismui *ex officio*, t. y. savo nuožiūra, taikyti ieškinio senatį. 1964 m. CK buvo imperatyviai nustatyta, kad „*teismas ieškininę senatį taiko nepriklausomai nuo šalių pareiškimo*“, o naujajame CK nustatoma visiškai priešinga nuostata, kad „*Ieškinio senatį teismas taiko tik tuo atveju, kai ginčo šalis reikalauja*“. Todėl galime daryti prielaidą, kad įstatymų leidėjas patikslino ir pačią ieškinio senaties paskirtį. Ieškinio senaties taikymas tampa civilinių teisinių santykių subjekto (teisminio ginčo šalies) apsisprendimo reikalu, o savo valią dėl ieškinio senaties taikymo jis turi pareikšti tam tikru būdu. Tokia asmens valios išraiška aiškinama kaip sandoris, nes asmuo, kuris pasinaudojo ieškinio senatimi – „*priėmė ieškinio senatį <...> neabejotinai įgyja nuosavybės teisę arba toks asmuo atleidžiamas nuo prievolės vykdymo*“²⁹.

Dėmesio verta ir kita naujojo CK novela – naujai suformuluotas ieškinio senaties apibrėžimas. Mūsų nuomone, jis yra dviprasmiškas. 1964 m. CK 83 straipsnyje nustatyta, kad „*pasibaigus įstatymo nustatytam terminui, išnyksta teisė į ieškininę gynybą (ieškininę senatis)*“, o naujojo CK 1.124 straipsnyje – kad „*ieškinio senatis – tai įstatymų nustatytas laiko tarpas (terminas), per kurį asmuo gali apginti savo pažeistas teises pareiškdamas ieškinį*“. Kyla klausimas, kokią tikslą turėjo įstatymų leidėjas, pakeisdamas nusistovėjusį ieškinio senaties apibrėžimą? Ar taip buvo siekiama pakeisti ieškinio senaties reglamentavimą, ar tai tik teksto redagavimo techninė klaida (beje, analogiškai ieškinio senatis apibrėžiama ir Rusijos Federacijos CK), nesusijusi su esminiais ieškinio senaties pokyčiais ir todėl nereikšminga CK normų aiškinimui? Nors ieškinio senaties legalinis apibrėžimas ir pasikeitė, tačiau teisinėje lite-

29 Žг. Вагацума С., Ариидзуми Т. *Гражданское право Японии. Книга первая*. Москва, 1983, с. 149.

ratūroje naujo ieškinio senaties apibrėžimo turinys beveik neanalizuojamas. Tik vienas iš nedaugelio autorių, nagrinėjančių ieškinio senaties institutą Lietuvoje, A. Driukas teigė, kad naujajame kodekse ieškinio senatis apibrėžiama kitaip nei iki jo galiojusiam 1964 m. kodekse, tačiau to fakto nesureikšmina. Jis tik pateikia išvadą, kad naujasis apibrėžimas pasako tą patį, ką ir senasis, t. y. 1964 m. CK vartotas apibrėžimas, tik kitais žodžiais³⁰. Jeigu ieškinio senaties esmę atskleistume remdamiesi tik CK 1.124 straipsnio tekstu, tai būtų galima sutikti su A. Driuku. Tokiu atveju tektų daryti išvadą, kad terminai „ieškinio senatis“ ir „ieškinio senaties terminas“ yra sinonimai. Tačiau kitas CK straipsnis, aptariantis ieškinio senaties taikymą, mūsų nuomone, tokių išvadų galimybę paneigia. CK 1.126 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad: *„Ieškinio senatį teismas taiko tik tuo atveju, kai ginčo šalis reikalauja.“* Aiškindami šį įstatymo tekstą formaliosios logikos priemonėmis, t. y. kai teksto sandara nagrinėjama neatsižvelgiant į jį sudarančių terminų prasmę, turėtume padaryti keistoką išvadą, kad teismas taiko ieškinio senaties terminą. Todėl kyla abejonė, ar iš tikrųjų įstatymų leidėjas ir ieškinio senaciai, ir ieškinio senaties terminui suteikia tą pačią prasmę. Siekiant išsklaidyti šias abejones, reikėtų atskleisti tuos teisinius reiškinius, kuriuos įstatymų leidėjas siekė apibūdinti vartodamas minėtus terminus. Civilinės teisės teorijoje nekelia abejonių teiginys, kad termino pradžia ar pasibaigimas yra teisinis faktas, jei įstatymas, sutartis ar teismo sprendimas terminui prasidedant arba jam pasibaigus nustato tam tikras teises pasekmes. Šie teiginiai gali būti laikomi aksioma nagrinėjant ir ieškinio senaties bei ieškinio senaties termino teisinę prigimtį. Ieškinio senaties terminas yra teisinis faktas, o ieškinio senatis – jo padarinys.

Ieškinio senaties institutą vertinant asmens autonomiškumo teisių pagrindų plėtros aspektu, tenka apgailestauti, kad Lietuvos įstatymų leidėjas neperėmė daugelio reikšmingų šiuolaikinių ieškinio senaties instituto novacijų, išplečiančių asmens valios reiškimo ribas. Už CK ribų liko taisyklės ir rekomendacijos, kurias formuluoja 1974 m. birželio 14 d. Niujorko konvencija dėl ieškinio senaties tarptautinėje prekyboje ir šią konvenciją iš dalies pakeičiantis 1980 m. balandžio 11 d. protokolas, pasirašytas Niujorke, taip pat UNIDROIT tarptautinių komercinių sutarčių principai (toliau – UNIDROIT principai) bei Europos sutarčių

30 Driukas A. Ieškinio senaties instituto raida Lietuvoje: materialiniai ir procesiniai aspektai. *Jurisprudencija*. 2003, 39 (31): 92.

teisės principai (toliau – PECL). Du pastarieji dokumentai, nors ir nepivalomo pobūdžio, atspindi moderniausias kryptis – ir principinę požiūrį į ieškinio senaties institutą, ir ieškinio senaties termino pradžios bei eigos nustatymą³¹. Ieškinio senaties termino pabaiga įvairiose jurisdikcijose turi skirtingas pasekmes. Bendrosios teisės kraštuose reikalavimo teisę turinčio asmens neveiklumas per tam tikrą laiko tarpą yra reguliuojamas procesinės teisės, t. y. reikalavimo teisę turinčio asmens praranda galimybę ginti šią teisę teisme, civilinės teisės kraštuose – priešingai, ieškinio senaties termino pabaiga paveikia pačią subjektinę teisę: arba ji tiesiog išnyksta (vadinamasis stiprusis efektas), arba kitai prievolės šaliai suteikiama teisė atsisakyti vykdyti prievolę (vadinamasis silpnasis efektas)³². Tačiau mokslininkai pripažįsta, kad bendrosios ir civilinės teisės požiūrių į ieškinio senaties institutą skirtumai yra daugiau teorinio nei praktinio pobūdžio, nes civilinės teisės kraštuose silpnasis ieškinio senaties pasibaigimo efektas taikomas dažniausiai.

Visi trys minėti tarptautiniai šaltiniai – 1974 m. birželio 14 d. Niujorko konvencija dėl ieškinio senaties tarptautinėje prekyboje ir šią konvenciją iš dalies pakeičiantis 1980 m. balandžio 11 d. protokolai, pasirašyti Niujorke, UNIDROIT tarptautinių komercinių sutarčių principai bei Europos sutarčių teisės principai – taip pat atmeta procesinį požiūrį ir, rinkdamiesi iš materialinės teisės alternatyvų – stipriojo ir silpnojo efekto, pirmenybę teikia pastarajam, t. y. atsisako požiūrio, kad ieškinio senaties termino pabaiga panaikina ir pačią subjektinę teisę, nurodydami, kad tai tiesiog pagrindas atsisakyti vykdyti prievolę³³. Toks požiūris yra įtvirtintas UNIDROIT principuose – juose pasakyta, kad ieškinio senaties termino pasibaigimas nepanaikina pačios teisės. Tam, kad ieškinio senaties termino pabaiga turėtų pasekmes, prievolės šalis (skolininkas) turi panaudoti šią aplinkybę kaip atsikirtimą. Tai gali būti padaryta ne tik teismo proceso metu, bet ir už jo ribų – tiesiog atsisakant įvykdyti prievolę. Panašios nuostatos įtvirtintos ir Europos sutarčių teisės principuose (PECL) bei Niujorko konvencijoje. Visi trys tarptautiniai šaltiniai taip pat yra už tai, kad kreditorius gali pasinaudoti įskaitymo teise, kol skolininkas nepareikalauja taikyti ieškinio senaties. Kadangi ieškinio senaties termino pabaiga nepanaikina subjektinių teisių, skoli-

31 Hartkamp A., Hesseling M., Hondius E. H. *et al. Towards a European Civil Code*. 3rd fully revised and expanded edition: Kluwer Law International, 2004, p. 531.

32 *Ibid.*, p. 520.

33 *Ibid.*, p. 527.

ninkas, kuris įvykdo savo prievolę, negali reikalauti restitucijos remdamasis tuo, kad ieškinio senaties terminas jau buvo pasibaigęs³⁴.

Tradiciskai ieškinio senaties terminai buvo aiškinami kaip imperatyvūs, tačiau kai kurios šalys savo vidaus teisėje yra linkusios numatyti galimybę sandorio šalims susitarti dėl ieškinio senaties termino trukmės sutrumpinimo ar prailginimo. Tarptautiniai šaltiniai – 1974 m. birželio 14 d. Niujorko konvencija dėl ieškinio senaties tarptautinėje prekyboje ir šią konvenciją iš dalies pakeičiantis 1980 m. balandžio 11 d. protokolas, UNIDROIT principai bei PECL – šį klausimą sprendžia skirtingai. Niujorko konvencija nenumato galimybės šalims keisti ieškinio senaties termino trukmės, o UNIDROIT principai bei PECL leidžia šalims keisti šį terminą, tik numatytas terminas negali būti sutrumpintas mažiau nei 4 metais ar prailgintas daugiau nei 15 metų.

Galima tikėtis, kad asmens autonomijos plėtotė bus tikslas toliau tobulinti CK. Šis uždavinys pirmiausia įgyvendintinas teismų praktikos priemonėmis. Tačiau imperatyviomis CK normomis įtvirtinti reglamentavimai, pavyzdžiui, ieškinio senaties, neabejotinai pareikalaus keisti ir pildyti ir patį CK.

5. APIBENDRINIMAS

Apžvelgus CK sukūrimo socialines-ekonomines ir ideologines prielaidas, galima padaryti šias išvadas:

- 1) priėmus CK, Lietuvos privatinė teisė galutinai išsivadavo nuo socialistinės ideologijos paveiktų teisės normų ir buvo sukurtos prielaidos kurti laisvos rinkos valstybę;
- 2) naujasis CK perėmė svarbiausius šiuolaikinės Vakarų Europos civilinės teisės principus ir normas, kurios sudarė prielaidas modernizuoti civilinės apyvartos teises ir finansines priemones, siekiant sudaryti prielaidas Lietuvai įsiliesti į laisvos rinkos pasaulinę ekonominę erdvę;
- 3) atsižvelgiant į tai, kad šiuolaikinėje ekonomikoje turtu pripažįstami ne tik daiktai, bet ir turtinio pobūdžio reikalavimo teisės, CK įtvirtinta nuostata, kad nuosavybės teisės objektu gali būti ne tik daiktai, bet ir kitas turtas;

34 Hartkamp A., Hesseling M., Hondius E. H. *et al. Towards a European Civil Code*. 3rd fully revised and expanded edition: Kluwer Law International, 2004, p. 520.

- 4) CK normos, reglamentuojančios asmens civilinį teisinį subjektiškumą, sudarė palankiausias sąlygas įgyvendinti ne tik turtines, bet ir asmenines teises – nustatė galimybę taikyti turtines sankcijas (neturinės žalos atlyginimą) už asmeninių neturtinių teisių pažeidimą bei atvėrė galimybę tam tikrais atvejais asmenines teises, kaip civilinių teisių objektą, įtraukti į civilinę apyvartą;
- 5) CK suformavo naują požiūrį į viešosios ir privatinės teisės dichotomiją. CK 1.1 straipsnis nustato tiesioginį privatinės ir viešosios teisės ryšį, sudarydamas prielaidas ir įstatymų leidėjui, ir teisės taikymo subjektams viešojo sektoriaus administravimui taikyti ne tik administracinės teisės nustatytas priemones, bet ir papildyti jas civilinės teisės metodui būdingomis teisinėmis priemonėmis ir taip padidinti viešojo sektoriaus veiklos efektyvumą.

2 skyrius

Tarptautinė privatinė teisė

Laura Gumuliauskienė

Šiuo metu pasaulyje yra keli šimtai valstybių, kiekviena iš jų turi savo tradicijas, papročius ir, žinoma, savitas teisinės sistemas. Lietuvos fiziniai bei juridiniai asmenys sudaro sandorius su užsienio valstybių kontrahентаis, Lietuvos įmonės atlieka darbus ir teikia įvairias paslaugas užsienio valstybėse, skirtingų valstybių piliečiai sudaro santuokas. Dėl šios tarptautinės visuomenės integracijos daugėja ir teisinių santykių ir teisinių ginčų, kuriems būdingas vadinamasis tarptautinis (arba užsienio) elementas, t. y. tokių atvejų, kai teisinis santykis ar teisinis ginčas įgyja vienokių ar kitokių sąsajų ne su vienos, o su dviejų ar daugiau valstybių teisės sistemomis.

Susidūrus su teisiniais tokio pobūdžio santykiais, iškyla nemažai įvairių klausimų: kurios valstybės teisė taikytina konkrečiu atveju, į kurios valstybės teismą kilus ginčui turi būti kreipiamasi, ar bus galimybė vienoje valstybėje priimtą teismo sprendimą įvykdyti kitoje valstybėje ir kt. Siekiant atsakyti į šiuos klausimus, neretai prireikia nemažai specialių žinių, tenka kompleksiskai taikyti nacionalinius, tarptautinės ir ES teisės aktus ir asmenys dažnai susiduria su nemenkais sunkumais, įgyvendindami savo teisę kreiptis į teismą ar siekdami įvykdyti teismo priimtą sprendimą.

Šiandien Lietuva jau yra daugelio tarptautinių sutarčių bei konvencijų dalyvė, visateisė ES valstybė narė. Šie veiksniai, žinoma, taip pat prisideda prie aptartų santykių teisinio reguliavimo. Tačiau tenka pripažinti, kad teisininkams praktikams neretai vis dar trūksta ne tik praktikos, bet ir žinių nagrinėjant, įgyvendinant bei taikant tiek tarptautinės, tiek ES teisės normas.

Vienas iš svarbiausių klausimų, asmeniui kreipusis į teismą dėl pažeistų teisių gynimo, kuriuos turi išspręsti teismas, siekdamas priimti

teisėtą ir pagrįstą sprendimą byloje, yra teisingai nustatyti ginčo santykiams taikytiną materialinę teisę. Teismas, nagrinėdamas ginčus, kylančius iš anksčiau nurodytų teisinių santykių, susijusių su daugiau nei viena valstybe, turi spręsti, kurios valstybės materialinės teisės normos taikytinos konkrečioje byloje. Būtent su tuo susiję klausimai ir aptariami šiame mokslo studijos skyriuje.

1. RETROSPEKTYVA

Naujasis CK tiek kokybiškai, tiek kiekybiškai naujai reglamentuoja tarptautinės privatinės teisės reguliavimo sričiai priskiriamus taikytinos užsienio teisės klausimus, lyginant su iki tol galiojusi 1964 m. CK, kuriame užsienio valstybių civiliniams įstatymams ir tarptautinėms sutartims taikyti bei užsienio fizinių ir juridinių asmenų teismumui reglamentuoti tik po paskutinės 1994 m. redakcijos³⁵ buvo skirtas vos 21 straipsnis (603–621), o naujajame CK tarptautinės privatinės teisės klausimams reglamentuoti yra skirtas visas pirmosios knygos II skyrius, iš viso – 53 straipsniai (1.10–1.62).

Tai, kad ilgą laiką Lietuvoje tiesiog nebuvo objektyvaus poreikio skirti dėmesio tarptautinei privatinei teisei, lėmė Lietuvos istorinė, politinė padėtis ir tai, kad tiesiog beveik nebuvo teisinių santykių, kuriems spręsti reikėtų taikyti užsienio teisę. Pavyzdžiui, nuo 1995 m. iki 1998 m. Lietuvos teismai išnagrinėjo 79 civilines bylas, kuriose taikyti tuo metu galiojančio CK 603–621 straipsniai, 1964 m. Civilinio proceso kodekso 477–781 straipsniai arba Lietuvos tarptautinės sutartys. Iš jų – net 43 bylos dėl užsienio teismų sprendimų pripažinimo ir 3 dėl užsienio arbitražo sprendimų pripažinimo³⁶. Taigi galima daryti išvadą, kad tuo metu galiojančios taikytinos teisės klausimus reglamentuojančios teisės normos per trejus metus taikytos vos 33-ose bylose (vidutiniškai 11-oje bylų per metus). Pastaraisiais metais vien pirmosios instancijos teismai Lietuvoje išnagrinėja vidutiniškai daugiau kaip po 216 civilinių bylų (2008 m. – 181, 2009 m. – 231, 2010 m. – 238)³⁷, kuriose taikytos tarptautinės

35 Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pakeitimo ir papildymo“. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 44-805.

36 Duomenys nurodyti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2000 m. gruodžio 21 d. nutarime Nr. 28 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant tarptautinės privatinės teisės normas“. *Teismų praktika*. 2000, 14.

37 Statistiniai duomenys pateikiami, remiantis Lietuvos teismų administracijos skelbiama teismų statistika. <<http://www.teismai.lt/lt/teismai/teismai-statistika/>>.

privatinės teisės normos arba kuriose taikyti atgaliniai nukreipimai ir nukreipimai į trečiosios valstybės teisę (*renvoi*), o apie bendrą bylą, turinčių užsienio elementą, skaičių ir kalbėti neverta.

Pažymėtina, kad tarptautinės privatinės teisės svarba Lietuvos teismų praktikoje suprasta jau gerokai anksčiau. Jau priėmus, bet dar neįsigaliojus naujam CK, LAT senatas 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimu Nr. 28 patvirtino Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant tarptautinės privatinės teisės normas, apibendrinimo apžvalgą. Nutarime pabrėžiama, kad „*tarptautinės teisės tikslai tarptautinės privatinės teisės srityje gali būti įgyvendinti tik tuo atveju, jeigu tarptautinių sutarčių nuostatos ir normos bus vienodai aiškinamos ir taikomos valstybių – tų sutarčių dalyvių – teismų praktikoje. Todėl tarptautinių sutarčių nuostatų taikymas pasižymi tam tikra specifika. Nuo to, kaip Lietuvos teismai taikys Lietuvos tarptautinių sutarčių tarptautinės privatinės teisės srityje nuostatas, priklausys ir Lietuvos siekių integruotis į tarptautines ir regionines organizacijas įgyvendinimas*“³⁸.

LAT senatas ne tik pabrėžė tarptautinės privatinės teisės normų teisingo taikymo teismų praktikoje svarbą, bet ir išaiškino pagrindinius jos aiškinimo bei taikymo principus, kurie, net ir praėjus dešimtmečiui bei jau susiformavus šiočiai tokiai Lietuvos teismų praktikai taikant naujojo CK 1.10–1.62 straipsnių nuostatas, išlieka aktualūs. Verta paminėti svarbiausius iš jų:

1. Užsienio teisė turi būti taikoma, kai yra bent vienas iš šių teisinių pagrindų:

- 1) Lietuvos tarptautinė privatinė teisė (kolizinės normos) numato, kad turi būti taikoma ne Lietuvos, o užsienio teisė;
- 2) Lietuvos galiojanti tarptautinė sutartis (dvišalė ar daugiašalė) numato, kad turi būti taikoma ne Lietuvos, o užsienio teisė;
- 3) Sutarties šalys yra pasirinkusios užsienio teisę kaip teisę, taikytiną jų santykiams.

Pirmaisiais dviem atvejais teismas privalo taikyti užsienio teisę savo iniciatyva, t. y. *ex officio*. Trečiuoju atveju teismas turi taikyti užsienio teisę, kai to reikalauja bent viena iš šalių, išskyrus atvejus, kai teismas nusprendžia, kad nėra pakankamo pagrindo taikyti šalių pasirinktą užsienio teisę.

38 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimas Nr. 28 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant tarptautinės privatinės teisės normas“. *Teismų praktika*. 2000, 14.

2. Aiškinant ir taikant tarptautinės privatinės teisės šaltinius, kurie kartu yra ir tarptautinės teisės aktai, būtina užtikrinti jų taikymo vienodumą. Todėl taikant tarptautines konvencijas (sutartis) būtina atsižvelgti į jų aiškinimą ir taikymą užsienio valstybių teismų praktikoje.

3. Teismai, aiškindami ir taikydami tarptautines konvencijas (sutartis), privalo vadovautis bendraisiais tarptautinės teisės aiškinimo principais, įtvirtintais 1969 m. Vienos konvencijos dėl tarptautinių sutarčių teisės 31–33 straipsniuose. Aiškinant ir taikant tarptautines konvencijas (sutartis), reikia atsižvelgti į konvencijų autentiško teksto ir jų oficialaus vertimo į lietuvių kalbą galimus lingvistinius neatitikimus. Kilus abejonių dėl oficialaus lietuviško konvencijos teksto atitikties autentiškam konvencijos tekstui, vadovaujantis minėtos konvencijos 31–33 straipsniais, reikia remtis originaliu konvencijos tekstu.

4. Tarptautinės sutartys (konvencijos), prie kurių Lietuva nėra prisijungusi, taikomos tada, kai tarptautinė sutartis (konvencija), nustatanti unifikuotas privatinės teisės normas, numato, jog ji yra taikoma, kai bent viena iš bylos šalių yra valstybėje – tos tarptautinės sutarties (konvencijos) dalyvėje, o pagal kolizines normas turi būti taikoma būtent valstybės – tos tarptautinės sutarties (konvencijos) dalyvės – teisė. Tokiu atveju tarptautinė sutartis (konvencija) yra ją ratifikavusios ar kitaip prie jos prisijungusios valstybės teisės sudėtinė dalis, todėl bylą nagrinėjantis teismas ją turi taikyti.

5. Kai užsienio teisės taikymą numato Lietuvos tarptautinė privatinė teisė arba galiojanti Lietuvos tarptautinė sutartis, užsienio teisės turinio nustatymas yra teisės klausimas ir užsienio teisės turinį turi nustatyti teismas *ex officio*. Nustatydamas užsienio teisės turinį, teismas reikiamą informaciją gali rinkti pats tiesiogiai arba gali ją gauti teismo pavedimu.

6. Teismas turi tikrinti šalių pateiktą medžiagą apie užsienio teisę: aiškintis, ar šalys pateikė tikrai galiojančių užsienio valstybės įstatymo tekstą; prirėikus reikalauti iš šalies, kuri remiasi užsienio teise, papildomos medžiagos ir pan.

7. Taikyti užsienio teisę teismas gali atsisakyti, jeigu užsienio teisės taikymas prieštarautų Lietuvos Respublikos viešajai tvarkai ir jeigu būtina taikyti Lietuvos Respublikos ar kitos valstybės, su kuria ginčas labiau susijęs, imperatyvias teisės normas. Sąvoka „viešojo tvarka“ („visuomenės interesai“) yra vertinamasis kriterijus, todėl jo taikymas turi būti

siejamas su konkrečios bylos aplinkybėmis. Ar užsienio teisės taikymas neprieštaraus viešajai tvarkai, teismas turi tikrinti *ex officio*.

Nuoroda į minėtą 2000 m. LAT senato apžvalgą yra pateikiama ir vėlesnėje, 2005 m. birželio 23 d. LAT senato nutarimu Nr. 54 aprobuotoje Lietuvos Respublikos teismų praktikos taikant įstatymus, reglamentuojančius tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo vaikus, apibendrinimo apžvalgoje³⁹. Tai leidžia daryti prielaidą, kad LAT ir toliau laikosi savo paties suformuotų principų bei apibendrinimų, susijusių su tarptautinės privatinės teisės normų taikymu, bei rekomenduoja jų laikytis Lietuvos teismams. Šioje metodinėje medžiagoje suformuluoti principai toliau plėtojami ir LAT, ir kitų Lietuvos teismų praktikoje konkrečiose bylose, ji bus apžvelgiama nagrinėjant atskiras CK 1.10–1.62 straipsnių normas.

2. TARPTAUTINĖS PRIVATINĖS TEISĖS SAMPRATA

Pasak V. Vadapalo, tarptautinę privatinę teisę sudaro normos, reguliuojančios atskirų valstybių privatinės teisės subjektų santykius, vadinamuosius užsienio elementą turinčius santykius (kai kontrahentas yra užsienio pilietis ar juridinis asmuo, sutartis sudaryta užsienyje, turtas ar prekės yra užsienyje ir pan.). Šios normos dažniausiai tiesiogiai nereguliuoja panašių santykių, o pateikia tam tikras nuorodas į tai, kokios valstybės teisė reguliuoja šį santykį, kokios valstybės teismas kompetentingas spręsti šį ginčą ir t. t.⁴⁰ Taigi sąvokoje „tarptautinė privatinė teisė“ žodis „tarptautinė“ reiškia ne šaltinį, o būtent teisinio reguliavimo dalyką.

V. Mikelėnas nurodo, jog žodis „privatinė“ tarptautinės privatinės teisės pavadinime taip pat pabrėžia teisinę jos prigimtį ir reguliavimo dalyką. Šios teisės normos reguliuoja ne valstybių tarpusavio santykius, o privačius, t. y. privačių asmenų, tarpusavio santykius arba tokius, kurių bent vienas iš subjektų yra privatus asmuo, tad šie santykiai yra privacios, o ne viešosios teisės reguliavimo dalykas.⁴¹

Pabrėžiant privatų tarptautinės privatinės teisės požymį, negalima absoliučiai neigti ir viešojo elemento joje dėl šių priežasčių:

39 *Teismų praktika*. 2005, 23.

40 Vadapalas V. *Tarptautinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 44.

41 Mikelėnas V. *Tarptautinės privatinės teisės įvadas*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 26.

- 1) tarptautinėje privatinėje teisėje yra normų, kurių paskirtis – saugoti viešąjį interesą;
- 2) tarptautinė privatinė teisė, *inter alia*, reglamentuoja tarptautinio civilinio proceso klausimus, t. y. teismingumą, teismo pranešimų ir šaukimų įteikimą, sprendimų pripažinimą ir kt., o pati civilinio proceso teisė yra laikoma ribine teisės šaka, t. y. turinčia ir viešajai, ir privatinei teisei būdingų bruožų⁴².

Galima teigti, jog tarptautinė privatinė teisė yra daugialypė teisės šaka. Ji apima tiek privatinės, tiek viešosios teisės, tiek materialinės, tiek procesinės teisės elementus, šalina koliziją, kurios valstybės nacionalinė teisė turi būti taikoma konkrečiu atveju. Tarptautinę privatinę teisę galima apibūdinti kaip kompleksinę arba ribinę teisės šaką, o tiksliau – keleto teisės šakų samplaiką.

Tarptautinę privatinę teisę iš esmės sudaro trys sudedamosios dalys. Tai: *kolizinės teisės normos* (lot. *collisio*⁴³ – susidūrimas), kurios pačios tiesiogiai bylos šalių santykių nereguliuoja, o tik nurodo užsienio valstybės teisės sistemą, kurios teisės normos turi būti taikomos bylos šalių santykiams, *tarptautinės privatinės teisės materialinės normos*, t. y. teisės normos, kurios tiesiogiai reguliuoja santykį su tarptautiniu (užsienio) elementu (pvz., Jungtinių Tautų 1980 m. Vienos konvencija dėl tarptautinio prekių pirkimo–pardavimo sutarčių⁴⁴ tiesiogiai reguliuoja pirkimo–pardavimo sutarties šalių santykius, kai pirkėjas ir pardavėjas yra skirtingose valstybėse) ir *tarptautinio civilinio proceso teisė*.

LAT yra nurodęs, jog „*pagrindinis tarptautinės privatinės teisės tikslas – pateikti atsakymą į klausimą, kurios valstybės materialinė teisė turi būti taikoma bylos šalių santykiams. Kadangi šiuo atveju yra sprendžiamas dviejų ar daugiau teisės sistemų kolizijos klausimas, tarptautinės privatinės teisės normos vadinamos kolizinėmis normomis. Kolizinių normų savitumas yra tai, kad jos pačios tiesiogiai bylos šalių santykių nereguliuoja. Kolizinės normos tik nurodo užsienio valstybės teisės sistemą, kurios teisės normos turi būti taikomos bylos šalių santykiams. Kadangi, kaip matyti, tarptautinėje privatinėje teisėje normos skirstomos į kolizines ir*

42 Mikelėnas V. *Tarptautinės privatinės teisės įvadas*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 31.

43 Kolizija (lot. *collisio* – susidūrimas) – tai įstatymų, reguliuojančių tuos pačius arba artimus visuomeninius santykius, prieštaravimas. Bendorienė A. et al. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Antra pataisyta laida. Vilnius: Alma littera, 2001, 2003, p. 380.

44 Konvencija dėl tarptautinio prekių pirkimo–pardavimo sutarčių. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 102 -2283.

materialines, teismas pirmiausiai turi išsiaiškinti, kokią normą jis taiko – kolizinę ar materialinę. Jeigu taikoma norma yra kolizinė, tai teismas, ją pritaikęs, nustato tik taikytiną toje byloje teisę. Po to teismas atlieka kitą veiksmą – taiko taikytinos teisės normas bylos šalių santykiams. Jeigu taikoma norma yra materialinė tarptautinės privatinės teisės norma, tai ji bylos šalių santykiams taikoma tiesiogiai, o kolizijos klausimas tokiu atveju nekyla. Tačiau neretai tarptautinės privatinės teisės materialinės normos visų ginčo klausimų nereguliuoja, o reguliuoja tik tam tikrą santykių sritį. Todėl net ir esant materialinei teisės normai, teismui tenka spręsti kolizijos klausimą, t. y. nustatyti taikytiną teisę. Pavyzdžiui, Jungtinių Tautų 1980 m. Vienos konvencija dėl tarptautinio prekių pirkimo–pardavimo sutarčių reguliuoja tik pirkimo–pardavimo sutarčių sudarymą bei pirkėjo ir pardavėjo teises bei pareigas, kylančias iš šios sutarties, tačiau nereguliuoja sutarties ar atskirų jos sąlygų galiojimo, nuosavybės teisės į prekes bei kitų klausimų (4 str.). Taigi teismui sprendžiant šalių ginčą, kilusį iš tarptautinio prekių pirkimo–pardavimo sutarties, sutarties galiojimo, sutarties šalių veiksnio bei kitus klausimus, kurių ši Konvencija nereguliuoja, reikia spręsti pagal su kolizinių normų <...> pagalba nustatytą taikytiną teisę⁴⁵.

3. BYLA, TURINTI UŽSIENIO (TARPTAUTINĮ) ELEMENTĄ

Taikytinos teisės klausimas dažniausiai aktualus bylose, kylančiose iš teisinių santykių, išsiplečiančių už vienos valstybės ribų, t. y. užsienio elementą turinčiose civilinėse bylose (angl. *cross border cases*, vok. *Grenzüberstreitende Sachen*). Teisinėje literatūroje, ypač ES civilinės teisės ir civilinio proceso terminijoje, dažna bendrinis tokių bylų apibūdinimu tampanti anglų kalbos sąvoka *cross border cases*. Todėl ne mažiau svarbu išsiaiškinti tokios bylos sąvoką.

Užsienio elementą turinčiomis bylomis laikytinos tos bylos, kai teisinis santykis ar teisinis ginčas įgyja vienokių ar kitokių sąsajų ne su vienos, o su dviejų ar net keleto valstybių teisės sistemomis.

45 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimu Nr. 28 patvirtinta Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant tarptautinės privatinės teisės normas, apibendrinimo apžvalga. *Teismų praktika*. 2000, 14.

Plačiąja prasme civiline byla, turinčia užsienio elementą, laikytini atvejai, kai yra bent viena iš šių sąlygų:

- 1) ginčo šalis gyvena arba yra užsienyje;
- 2) ginčo objektas yra užsienyje;
- 3) pranešimai, šaukimai turi būti įteikti užsienyje gyvenantiems asmenims;
- 4) įrodymai civilinėje byloje yra užsienyje;
- 5) civilinėje byloje yra būtina informacija apie užsienio teisę;
- 6) byloje priimtą sprendimą būtina vykdyti užsienyje.

Tiesa, Lietuvos Respublikos teisės aktuose oficialios civilinės bylos, turinčios užsienio elementą, kategorijos nerasime. Pirmą kartą sukonkretinti užsienio elementą turinčios bylos sąvoką ES mastu pabandyta 2003 m. sausio 27 d. Tarybos direktyvoje 2003/8/EB, numatančioje teisės kreiptis į teismą įgyvendinimo tarptautiniuose ginčiuose pagerinimą nustatant minimalias bendras teisinės pagalbos tokiems ginčams taisykles⁴⁶. Šioje direktyvoje tarptautiniu ginču laikomas toks ginčas, kai šios direktyvos kontekste teisinės pagalbos prašanti šalis turi *nuolatinę gyvenamąją vietą* arba *vietą, kurioje paprastai gyvena* ne toje valstybėje narėje, kurioje vyksta teismas ar kurioje turi būti vykdomas sprendimas (2 straipsnis). Nuolatinė (įprastinė) gyvenamoji vieta nustatoma laikantis 2000 m. gruodžio 22 d. Tarybos reglamento (EB) Nr. 44/2001 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo bei vykdymo užtikrinimo (toliau – Briuselio I reglamentas)⁴⁷ 59 straipsnio. Pagal Briuselio I reglamentą teismas, nagrinėdamas bylą ir norėdamas nustatyti, ar šalies nuolatinė gyvenamoji vieta yra ES valstybėje narėje, kurioje nagrinėjama byla, taiko savo vidaus teisę, o jei šalies nuolatinė gyvenamoji vieta yra kitoje ES valstybėje narėje nei nagrinėjama byla, teismas, norėdamas nustatyti minėtos šalies nuolatinę gyvenamąją vietą, taiko tos valstybės teisę. Esminis dalykas nustatant, ar yra tarptautinis ginčas pagal šią direktyvą, yra pareiškimo pateikimo laikas, t. y. svarbu, kurioje valstybėje yra (buvo) šalies nuolatinė gyvenamoji vieta bylos iškėlimo momentu. Taigi, kaip matyti, Briuselio I reglamen-

46 Tarybos 2003 m. sausio 27 d. direktyva 2003/8/EB, numatanti teisės kreiptis į teismą įgyvendinimo tarptautiniuose ginčiuose pagerinimą nustatant minimalias bendras teisinės pagalbos tokiems ginčams taisykles. [2003] OL L 26.

47 Tarybos 2000 m. gruodžio 22 d. reglamentas (EB) Nr. 44/2001 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo bei vykdymo užtikrinimo. [2001] OL L 12.

tas taip pat tiesiogiai nereglamentuoja gyvenamosios vietos sąvokos, ir jei reikia nustatyti bylos šalies nuolatinę gyvenamąją vietą, nukreipia į bylą nagrinėjančio teismo valstybės ar kitos ES valstybės narės nacionalinę teisę.

Vienuose iš naujausių ES teisės priemonių civilinės justicijos srityje – 2006 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamente (EB) Nr. 1896/2006, nustatančiame Europos mokėjimo įsakymo procedūrą⁴⁸, ir 2007 m. liepos 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamente (EB) Nr. 861/2007, nustatančiame Europos ieškinių dėl nedidelių sumų nagrinėjimo procedūrą⁴⁹ – byla, turinti užsienio elementą, apibrėžiama kaip byla, kai bent vienos iš šalių nuolatinė gyvenamoji vieta ar nuolatinio buvimo vieta arba įprastinė gyvenamoji vieta yra kitoje valstybėje narėje nei ta, kurioje kreipiamasi į teismą. Nuolatinei gyvenamajai vietai ar nuolatinio buvimo vietai nustatyti taip pat taikomos jau minėtos Briuselio I reglamento 59 ir 60 straipsnių nuostatos, o bylos tarpvalstybinio pobūdžio nustatymo laikas yra data, kai kompetentingas teismas gavo prašymo išduoti Europos mokėjimo įsakymo ar Europos ieškinio dėl nedidelių sumų formą.

4. TARPTAUTINĖS PRIVATINĖS TEISĖS ŠALTINIAI

Tarptautinės privatinės teisės daugialypiškumas lemia ir jos šaltinių dualumą. Tarptautinės privatinės teisės šaltiniai yra nacionalinės, t. y. vidaus, teisės šaltiniai, kita vertus – dvišalės ir daugiašalės tarptautinės sutartys (konvencijos), o nuo 2004 m. gegužės 1 d. Lietuvai galioja ir trečioji tarptautinės privatinės teisės šaltinių rūšis – ES teisės aktai.

4.1. Nacionalinė teisė

Kalbant apie Lietuvos tarptautinės privatinės teisės šaltinius visų pirma paminėtini Lietuvos nacionaliniai teisės aktai ir, žinoma, pirmiausia – CK, kurio pirmosios knygos antras skyrius taip ir vadinasi – „Tarptautinė privatinė teisė“. Šį skyrių sudarantys CK 1.10–1.62 straips-

48 Europos Parlamento ir Tarybos 2006 m. gruodžio 12 d. reglamentas (EB) Nr. 1896/2006, nustatantis Europos mokėjimo įsakymo procedūrą. [2006] OL L 399.

49 Europos Parlamento ir Tarybos 2007 m. liepos 11 d. reglamentas (EB) Nr. 861/2007, nustatantis Europos ieškinių dėl nedidelių sumų nagrinėjimo procedūrą. [2007] OL L 199.

niai (iš viso – 53 straipsnis) reglamentuoja bendruosius užsienio teisės taikymo klausimus (užsienio teisės taikymo pagrindus ir apribojimus, užsienio teisės turinio nustatymą, tarptautinių sutarčių vietą Lietuvos tarptautinės privatinės teisės sistemoje bei atgalinius nukreipimus ir nukreipimus į trečiosios valstybės teisę (*renvoi*), taip pat konkrečiai nustato atskiriems teisiniams santykiniams taikytiną teisę: fizinių asmenų civiliniam teisiniam statusui taikytiną teisę, juridiniams asmenims ar kitoms organizacijoms taikytiną teisę, šeimos teisiniams santykiams, sutartinėms prievolėms, padarytos žalos (deliktinėms) prievolėms, daiktinėms teisėms, intelektinei nuosavybei bei kitoms prievolėms (pvz., vienašaliams sandoriams, vertybiniais popieriais, atsiskaitymų valiutai, ieškinio senačiai ir kt.), taip pat paveldėjimo teisiniams santykiams taikytiną teisę.

Taikant CK įtvirtintas kolizines normas, svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad CK patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas⁵⁰ (toliau – CKPIII) nustatė specialią CK įsigaliojimo tvarką esant koliziniams santykiams ir nustatant taikytiną teisę. Įstatymo 5 straipsnyje nurodyta, kad teisė, taikytina civiliniams santykiams, nustatoma pagal bylos nagrinėjimo ar kitokio veiksmo, kai reikia nustatyti taikytiną teisę, metu galiojančias CK kolizines normas. Aiškindamas šią įstatymo normą, LAT byloje dėl ginčo, kilusio iš 2001 m. birželio 1 d. (t. y. iki įsigaliojant CK) susiklosčiusių teisinių santykių, nurodė, kad „*kadangi kasatorius (ieškovas) į Lietuvos Respublikos teismą kreipėsi 2006 m. rugpjūčio 16 d., o klausimą dėl taikytinos teisės iškėlė tik kasaciniame skunde, ginčo šalims taikytina teisė nustatoma pagal 2001 m. liepos 1 d. įsigaliojusį CK*“⁵¹. LAT taip pat yra nurodęs, kad „2000 m. CK 1.13 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas tarptautinės teisės pirmumo prieš nacionalinę teisę principas, nustatantis, kad tuo atveju, jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse nustatytos kitokios taisyklės negu tos, kurias numato CK, taikomos tarptautinių sutarčių normos. Taigi nagrinėjant bylą ginčo turto teisiniu režimui taikytina teisė turėtų būti nustatoma vadovaujantis 2000 m. CK 1.28 straipsniu tik tuo atveju, jei tarptautinėje sutartyje nebūtų nustatyta kitokių taisyklių. 2000 m. CK 1.28 straipsnyje įtvirtinta bendroji taisyklė, kad sutuoktinių turto teisinį statusą nustato jų nuolatinės gyvenamosios

50 Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.

51 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-203/2008.

vietos valstybės teisė (*lex domicilii*), nedarant išimties dėl nekilnojamojo turto. Gi 1993 m. sausio 26 d. sudarytos Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos sutarties dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos, darbo ir baudžiamosiose bylose 26 straipsnio 5 dalyje nustatyta, kad sutuoktinių turiniams santykiams dėl nekilnojamojo turto taikomi įstatymai tos Susitariančiosios Šalies, kurios teritorijoje yra tas turtas (*lex rei sitae*). Taigi Lietuvos Respublikos tarptautinėje sutartyje nustatyta kitokia, nei 2000 m. CK taikytinos teisės nustatymo taisyklė, kuri ir turi būti taikoma šioje byloje. Ginčo nekilnojamasis turtas yra Lietuvos Respublikos teritorijoje, todėl jo teisiniam statusui nustatyti taikytina Lietuvos, o ne Lenkijos teisė⁵².

Be to, CKPIII 6 straipsnyje nurodytų CK 1.34, 1.36, 1.44 straipsnių normų įsigaliojimas siejamas su šiuose straipsniuose nurodytų Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įsigaliojimo momentu. Taigi CK 1.34 straipsnis, reglamentuojantis nepilnamečių gynimui, jų globai ir rūpybai taikytiną teisę, įsigaliojo 2001 m. gruodžio 22 d., kai Lietuvai įsigaliojo 1961 m. spalio 5 d. Hagos konvencija dėl valdžios institucijų teisių ir taikytinos teisės nepilnamečių teisių gynimo srityje⁵³, CK 1.36 straipsnis, reglamentuojantis šeimos narių tarpusavio išlaikymo (alimentiniams) santykiams taikytiną teisę, – 2001 m. rugsėjo 1 d., kai Lietuvai įsigaliojo 1973 m. spalio 2 d. Hagos konvencija dėl išlaikymo prievolės taikytinos teisės⁵⁴, CK 1.44 straipsnis, reglamentuojantis eismo įvykio metu padarytai žalai atlyginti taikytiną teisę, – 2002 m. kovo 24 d., kai Lietuvai įsigaliojo 1971 m. gegužės 4 d. Hagos konvencija dėl eismo įvykiams taikytinos teisės⁵⁵. Kita vertus, net ir nesant tokios CKPIII nuostatos, realiai CK 1.34, 1.36, 1.44 straipsnių nebūtų buvę įmanoma taikyti anksčiau nei Lietuvos atžvilgiu įsigaliojo juose nurodytos konvencijos, nes šių straipsnių normos yra blanketinės, t. y. pačios tiesiogiai nenustato atitinkamiems santykiams taikytinos teisės, tačiau nurodo, jog taikytina teisė nustatoma pagal atitinkamą konvenciją, o kol konvencija neišsigaliojusi Lietuvai, Lietuvos teismai neturėtų pagrindo ja remtis (apie tarptautinių sutarčių taikymą ir galiojimą rašoma šiek tiek toliau). Ši situacija nėra

52 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-432/2010.

53 Konvencija dėl valdžios institucijų teisių ir taikytinos teisės nepilnamečių teisių gynimo srityje. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 75-2640.

54 Konvencija dėl išlaikymo prievolės taikytinos teisės. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 38-1291.

55 Konvencija dėl eismo įvykiams taikytinos teisės. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 75-2639.

LAT senato nurodyta išimtis, kai Lietuvos teismai galėtų ir turėtų taikyti tarptautinės sutarties, prie kurios Lietuva nėra prisijungusi, materialinės teisines nuostatas, jei ši tarptautinė sutartis yra sudedamoji užsienio valstybės, kurios materialinė teisė taikytina konkrečioje byloje, teisinės sistemos dalis.

Turint omenyje tai, kad taikytinos teisės klausimas iškyla teismui sprendžiant šalių ginčą, t. y. nagrinėjant civilinę bylą teisme, ir tai, kad teismo veiksmus bei procesą teisme, vadovaujantis *lex fori* principu, reglamentuoja išimtinai bylą nagrinėjančio teismo vietos valstybės procesinė teisė, svarbu paminėti ir Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) normas, kiek jos susijusios su užsienio teisės taikymo civilinėse bylose reglamentavimu. CPK 808 straipsnis reglamentuoja procesinius užsienio teisės taikymo bei jos turinio nustatymo klausimus (užsienio teisės taikymo pagrindą bei jos turinio nustatymo pareigą, ginčo šalių teisę prašyti teismo surinkti informaciją apie taikytiną užsienio teisę, kai tai privalo daryti šalis, bet jai nepavyksta įvykdyti šios pareigos, užsienio teisės taikymo ribojimus) ir jis turi būti taikomas kartu su CK 1.10–1.12 straipsniais. Be to, CPK taip pat galima rasti ir kolizinių teisės normų, tokių kaip CPK 793 straipsnio 1 dalis, nustatanti, kad užsienio valstybių piliečių ir pilietybės neturinčių asmenų procesinis teisnumas ir veiksnumas nustatomas pagal Lietuvos CPK, t. y. pagal Lietuvos teisę.

Kolizinių teisės normų galima rasti ir kituose teisės aktuose, ne tik kodeksuose ir įstatymuose. Pavyzdžiui, Civilinės metrikacijos taisyklės⁵⁶ (toliau – Taisyklės) nustato civilinės būklės aktų registravimo tvarką, kai registruojami ar įtraukiami į apskaitą Lietuvos Respublikos piliečių civilinės būklės aktai ir užsieniečių ar asmenų be pilietybės civilinės būklės aktai Lietuvoje. Taisyklių 42 punktas nustato, kad „*jeigu užsienio valstybės institucijos išduotame gimimo liudijime duomenys apie vaiko tėvą nenurodyti, jie įrašomi Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nustatyta tvarka*“; arba Taisyklių 117 punktas nustato, kad „*užsienio valstybių piliečių civilinės būklės aktų įrašai, jeigu jie buvo įrašyti Lietuvos Respublikos civilinės metrikacijos įstaigose, ir asmenų be pilietybės civilinės būklės aktų įrašai pildomi, keičiami, taisomi šių taisyklių nustatyta tvarka*“, t. y. pagal Lietuvos teisę.

56 Patvirtinta Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2006 m. gegužės 19 d. įsakymu Nr. 1R-160 (Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2008 m. liepos 22 d. įsakymo Nr. 1R-294 redakcija). *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 65-2415; 2008, Nr. 88-3541.

Tarptautinėje privatinėje teisėje svarbu suvokti nacionalinių įstatymų ir kitų teisės aktų bei tarptautinės teisės aktų santykį, t. y. išsiaiškinti, kuri norma – nacionalinė ar tarptautinė – konkrečiu atveju turi būti taikoma. Lietuvai tapus ES nare bei perėmus *aquis communitaire* (teisyną) ir Lietuvos Respublikai įsigaliojus ES teisės aktams, tenka spręsti ir šių teisės aktų santykį su ES teise.

Principinę nuostatą dėl tarptautinių sutarčių bei konvencijų⁵⁷ kaip teisės šaltinio įtvirtina Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalis, numatanti, kad Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuotos tarptautinės sutartys tapma sudedamąja teisinės sistemos dalimi.

Tokia konstitucinė nuostata leidžia laikytis priimtų tarptautinių įsipareigojimų bei juos sąžiningai vykdyti. Kartu reikia atkreipti dėmesį į dvi aplinkybes: pirma, sudedamoji teisinės sistemos dalis yra tik įsigaliojusios sutartys, nes sutarties ratifikavimas dar nereiškia, kad sutartis įsigaliojo; antra, ne kiekviena įsigaliojusi sutartis gali būti tiesiogiai taikoma nacionalinės teisės sistemoje, t. y. turi būti tiesioginio taikymo sutartis. Tiesioginio taikymo sutartis (angl. *self-executing treaty*) yra tik tokia, kuri nustato teises ar pareigas nacionalinės teisės subjektams⁵⁸.

Minėta konstitucinė nuostata nustato tik ratifikuotų tarptautinių sutarčių vietą Lietuvos teisės sistemoje. Neratifikuotinių arba iki Konstitucijos įsigaliojimo neratifikuotų, nors pagal galiojančią Konstituciją ir reikalaujančių ratifikavimo procedūros, tarptautinių sutarčių teisinę galią apibrėžė Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – LRKT) savo 1995 m. spalio 17 d. nutarime „Dėl LR Įstatymo „Dėl LR tarptautinių sutarčių“ 7 straipsnio 4 dalies ir 12 straipsnio atitikimo LR Konstitucijai“⁵⁹. Jame pasakyta, kad po Konstitucijos įsigaliojimo sudarytos ir įsigaliojusios, bet neratifikuotos tarptautinės sutartys turi kiekvienam teisės aktui būdingą teisinių santykių subjektams privalomąją galią. Tačiau teisinę jų galią nuo ratifikuotų sutarčių skiriasi tuo, kad jos neturi prieštarauti ne tik Konstitucijai, bet ir įstatymams.

57 Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymo 1 straipsnio 1 dalis tarptautines sutartis apibrėžia kaip tarptautinės teisės principų ir normų reglamentuotą susitarimą, kurį raštu sudaro Lietuvos Respublika su užsienio valstybėmis ir tarptautinėmis organizacijomis, nesvarbu, koks sutarties pavadinimas ir ar sutartį sudaro vienas, du ar keli tarpusavyje susiję dokumentai.

58 Vadapalas V. *Tarptautinė teisė*. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 56.

59 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 17 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“ 7 straipsnio 4 dalies ir 12 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 86-1949.

Konstitucijos 135 straipsnio 1 dalis įtvirtina ir kitą svarbų principą, t. y. kad Lietuvos Respublika, vykdydama užsienio politiką, vadovaujasi visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais, vienas iš kurių – tarptautinės teisės prioriteto (t. y. taikymo viršenybės) prieš vidaus (arba nacionalinę) teisę principas, reiškiantis, jog, esant tarptautinės sutarties ir vidaus teisės nuostatų kolizijai, taikytinos tarptautinės sutarties nuostatos. LAT šį principą, Tarptautinių sutarčių įstatymo 11 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą tik ratifikuotoms tarptautinėms sutartims, aiškina plečiamai ir nustato jo taikymą ir ratifikacijos nereikalaujančių sutarčių⁶⁰. Toks plečiamasis tarptautinių sutarčių viršenybės principo aiškinimas, nors iš pirmo žvilgsnio atrodo pažangiai, vis dėlto kelia abejonių dėl savo konstitucingumo.

Kitas svarbus momentas – teisingas tarptautinių sutarčių taikymas teismų praktikoje. Tai pripažįsta ir LAT jau anksčiau cituotame 2000 m. LAT senato nutarime.

CK 1.13 straipsnis nustato, kad jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse nustatytos kitokios taisyklės negu tos, kurias numato šis kodeksas ir kiti Lietuvos Respublikos įstatymai, taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių normos. Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys civiliniams santykiams taikomos tiesiogiai, išskyrus atvejus, kai tarptautinė sutartis numato, jog jai taikyti būtinas Lietuvos Respublikos vidaus teisės aktas. Tarptautinių sutarčių normos turi būti taikomos ir aiškinamos atsižvelgiant į jų tarptautinį pobūdį ir būtinumą užtikrinti vienodą jų aiškinimą bei taikymą.

4.2. Tarptautinė teisė

Be nacionalinės teisės šaltinių, kitas tarptautinės privatinės teisės šaltinis (šaltinių grupė) – tai Lietuvos Respublikos dvišalės (ir trišalės) sutartys dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių.

Šiuo metu sutartys dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose yra pasirašytos su: Latvija, Estija, Moldova, Lenkija, Ukraina, Baltarusija, Rusija, Kazachstanu, Uzbekista-

60 Tarptautinių sutarčių galiojimas plačiai nagrinėjamas E. Radušytės daktaro disertacijoje „Tarptautinės sutartys Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje“. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.

nu, Azerbaidžanu, Kinija, Turkija ir Armėnija⁶¹. Visos šios sutartys yra dvišalės, išskyrus vieną sutartį – Lietuvos Respublikos, Latvijos Respublikos ir Estijos Respublikos sutartį dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių. Šios sutartys iš esmės yra identiškos, išskyrus sutartį su Lenkijos Respublika, kuri, be santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose, dar reglamentuoja ir santykius darbo bylose.

Atskirai paminėtina Lietuvos Respublikos ir Kinijos Liaudies Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos civilinėse ir baudžiamosiose bylose⁶², pasirašyta 2000 m. kovo 20 d. Pekine ir įsigaliojusi 2002 m. sausio 29 d. Ši sutartis nuo kitų šios rūšies sutarčių skiriasi tuo, jog ji nereglamentuoja civilinės būklės aktų įrašų nuorašų ir kopijų persiuntimo kitai susitariančiajai valstybei klausimų, todėl šie Lietuvos Respublikos ir Kinijos Liaudies Respublikos išduodami dokumentai legalizuojami toliau.

Šios Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys užtikrina susitariančiųjų šalių piliečiams vienodą teisinę gynybą kiekvienoje valstybėje; remdamosi šiomis sutartimis teisingumo įstaigos susižino per susitariančiųjų šalių centrinės įstaigas, kuriomis paprastai paskiriamos teisingumo ministerijos ir generalinės prokuratūros, o Lietuvos Respublikos, Latvijos Respublikos ir Estijos Respublikos sutartyje – taip pat ir vidaus reikalų ministerijos; sutartyse taip pat yra ir kolizinių normų, reglamentuojami jurisdikcijos klausimai, teismo pavedimų siuntimo ir vykdymo, įrodymų rinkimo, teismo dokumentų siuntimo ir įteikimo tvarka, teismų sprendimų pripažinimo klausimai ir kt.

Didelę tarptautinės privatinės teisės šaltinių grupę sudaro daugiašalės tarptautinės sutartys, t. y. konvencijos, kurių dalyvė yra Lietuvos Respublika.

Konvencijų atsiradimą lemia tendencija vienodinti tarptautinę privatinę teisę. Tai daroma keliais lygiais, t. y. pasauliniu, regioniniu ir dvišaliu. Kalbant apie pasaulinį tarptautinės privatinės teisės vienodinimą, pirmiausia paminėtina Hagos tarptautinės privatinės teisės konferencija, kurios nare Lietuva tapo 2001 m., ratifikavusi 1955 m. Hagos tarptautinės privatinės teisės konferencijos statutą⁶³.

61 *Tarptautiniai dokumentai 2. Lietuvos Respublikos teisinio bendradarbiavimo tarptautinės sutartys*. Vilnius: teisinės informacijos centras, 2002. Lietuvos Respublikos ir Armėnijos Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 7-189.

62 Lietuvos Respublikos ir Kinijos Liaudies Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos civilinėse ir baudžiamosiose bylose. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 75-2642.

63 2001 m. birželio 19 d. Lietuvos Respublikos įstatymas Nr. IX-385 „Dėl Hagos tarptautinės privatinės teisės konferencijos statuto ratifikavimo“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 61-2180.

Hagos konferencija – tai tarpyvyriausybinių organizacijų, siekianti pažangiai unifikuoti tarptautinės privatinės teisės principus. Organizacija turi 61 narę, tarp jų – ir visos ES valstybės narės. Šiam tikslui pasiekti pirmiausia yra vedamos derybos ir rengiamos daugiašalės sutartys (konvencijos) įvairiose tarptautinės privatinės teisės srityse. Lietuvos Respublika yra ratifikavusi šias svarbiausias Hagos konferencijos konvencijas, reglamentuojančias taikytinos materialinės teisės klausimus:

- 1973 m. Konvencija dėl išlaikymo pareigoms taikytinos teisės⁶⁴.
- 1961 m. Konvencija dėl valdžios institucijų įgaliojimų ir taikytinos teisės nepilnamečių apsaugos srityje⁶⁵.
- 1971 m. Konvencija dėl eismo įvykiams taikytinos teisės⁶⁶.
- 1996 m. Konvencija dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, pripažinimo, vykdymo ir bendradarbiavimo tėvų pareigų ir vaikų apsaugos priemonių srityje⁶⁷.

Lietuva taip pat yra ratifikavusi 1954 m. Hagos konvenciją dėl civilinio proceso⁶⁸, 1961 m. Hagos konvenciją dėl užsienio valstybėse išduotų dokumentų legalizavimo panaikinimo⁶⁹, 1980 m. Konvenciją dėl tarptautinės teisės kreiptis į teismą⁷⁰ ir kitas konvencijas tarptautinio civilinio proceso srityje.

Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad 2007 m. balandžio 3 d. Hagos tarptautinės privatinės teisės konferencijos nare tapo Europos Bendrijos, kurios galės ratifikuoti šios tarptautinės organizacijos priimtas konven-

64 Konvencija dėl išlaikymo pareigoms taikytinos teisės. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 38-1291.

65 Konvencija dėl valdžios institucijų įgaliojimų ir taikytinos teisės nepilnamečių apsaugos srityje. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 75-2640. Pastaba: ši Konvencija Lietuvos atžvilgiu įsigaliojo 2002 m. sausio 22 d., tačiau ji galioja tik santykiams su tomis valstybėmis – Konvencijos dalyvėmis, kurios pritarė Lietuvos prisijungimui, t. y. nuo 2002 m. vasario 17 d. – su Liuksemburgu, nuo 2002 m. kovo 8 d. – su Vokietija, nuo 2002 m. rugsėjo 12 d. – su Austrija, nuo 2003 m. vasario 17 d. – su Lenkija, nuo 2006 m. birželio 5 d. – su Latvija.

66 Konvencija dėl eismo įvykiams taikytinos teisės. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 75-2639. Pastaba: ši Konvencija Lietuvai įsigaliojo 2002 m. kovo 24 d., nuo 2002 m. gegužės 7 d. – santykiams su Nyderlandų Karalyste, nuo 2002 m. gegužės 18 d. – su Čekijos Respublika, nuo 2003 m. vasario 15 d. – su Ispanija, nuo 2003 m. liepos 18 d. – su Slovakija, nuo 2003 m. spalio 18 d. – su Serbija ir Juodkalnija, nuo 2005 m. sausio 25 d. – su Kroatija.

67 Konvencija dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, pripažinimo, vykdymo ir bendradarbiavimo tėvų pareigų ir vaikų apsaugos priemonių srityje. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 91-4125.

68 Konvencija dėl civilinio proceso. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 97-4255.

69 Konvencija dėl užsienio valstybėse išduotų dokumentų legalizavimo panaikinimo. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 68-1699.

70 Konvencija dėl tarptautinės teisės kreiptis į teismą. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 44-1251.

cijas visų ES valstybių narių vardu. Tai kol kas visiškai nauja praktika. Šiuo metu Europos Bendrijos jau yra pasirašiusios 2005 m. Hagos konvenciją dėl susitarimų dėl teismų pasirinkimo ir 2007 m. Hagos konvenciją dėl tarptautinio paramos vaikui grąžinimo ir kitų šeimos išlaikymo formų, taip pat yra ratifikavusios 2007 m. Protokolą dėl išlaikymo pareigoms taikytinos teisės. Šis protokolas, dar jam neįsigaliojus (protokolas įsigalioja nuo 2013 m. rugpjūčio 1 d.), 2009 m. lapkričio 30 d. Tarybos sprendimu Nr. 2009/941/EB⁷¹ ES valstybėse narėse pradėtas taikyti nuo 2012 m. birželio 18 d. Minėtos konvencijos Europos Bendrijoms dar neįsigaliojo.

Vis dėlto tam tikrų abejonių kelia klausimas, kaip Hagos konvencijos, prie kurių prisijungia Europos Bendrijos, tampa (ir ar tampa) teisinės sistemos dalimi valstybėse narėse, nes kaip ir Lietuvoje pagal galiojančią konstitucinę nuostatą, taip ir daugelyje kitų valstybių, tarptautinė sutartis (konvencija) tampa sudedamąja teisinės sistemos dalimi tik valstybei ją ratifikavus.

Europos Tarybos, kurios narė nuo 1993 m. gegužės 14 d. yra ir Lietuva ir kurios narės yra visos ES valstybės narės, Tarptautinė civilinės būklės komisija 1970 m. rugsėjo 10 d. priėmė Romos konvenciją dėl nesantuokinių vaikų teisinio statuso⁷². Lietuva prie šios Konvencijos prisijungė 1994 m., o įsigaliojo ji Lietuvai 1997 m. Konvencija nustato bendras ne santuokoje gimusių vaikų pripažinimo taisykles.

Kalbant apie tarptautinės privatinės teisės vienodinimą pasauliniu mastu, negalima nepaminėti ir Tarptautinės privatinės teisės unifikavimo instituto, visiems žinomo kaip UNIDROIT (tai nepriklausoma tarptvyrtaisybinė organizacija, kurios tikslas – tirti valstybių ir valstybių grupių privatinės teisės derinimo ir koordinavimo būdus ir laipsniškai pasirengti priimti unifikuotas privatinės teisės normas įvairiose jos narėse) bei Jungtinių Tautų tarptautinės prekybos teisės komisija (UNCITRAL).

Kalbant apie tarptautinės teisės šaltinius, būtina atskleisti Lietuvos Respublikos dvišalių (ir trišalės) bei daugiašalių sutarčių, t. y. konvencijų, kurių dalyvė yra Lietuvos Respublika, santykį, taip pat Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių ir ES teisės aktų santykį.

71 Tarybos 2009 m. lapkričio 30 d. sprendimas, kuriuo Europos Bendrija sudaro 2007 m. lapkričio 23 d. Hagos protokolą dėl išlaikymo prievolės taikytinos teisės 2009/941/EB. [2009] OL L 331.

72 Konvencija dėl nesantuokinių vaikų teisinio statuso. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 60-1404.

Tarptautinėje teisėje svarbesnis vaidmuo vis dėlto tenka konvencijoms, nors tai ir nėra įtvirtinta jokia rašytine taisykle. Tokią išvadą galima padaryti iš to, kad pastaruoju metu matyti labai aiškus polinkis vienodinti tarptautinę privatinę teisę pasauliniu ir regioniniu mastu. Jeigu, pavyzdžiui, teisingumo ar taikytinos teisės klausimus reglamentuoja ir dvišalė Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis, ir konvencija, kurios dalyvė yra Lietuva, būtina vadovautis tos konvencijos nuostata, nustatančia jos santykį su valstybės – konvencijos dalyvės kitomis tarptautinėmis sutartimis. Jei joje skelbiama, jog konvencija neturi įtakos konvencijoms (sutartims), kurių nuostatos reguliuoja ir šioje konvencijoje reglamentuojamus klausimus ir kurių šalimis yra arba bus susitariančios valstybės (pvz., 1970 m. Hagos konvencijos dėl įrodymų civilinėse arba komercinėse bylose paėmimo užsienyje⁷³ 32 straipsnis), taikomos dvišalės Lietuvos Respublikos sutarties nuostatos. Kai kurios konvencijos leidžia sudaryti dvišalius susitarimus šalims – konvencijos dalyvėms, siekiant pagerinti konvencijos reglamentuojamų klausimų sprendimą (pvz., 1980 m. Hagos konvencijos dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų⁷⁴ 36 straipsnis). Tačiau nors ir nedaug, bet yra ir tokių konvencijų, kurios griežtai nustato, kad konvencija pakeičia visas kitas dvišales sutartis ar konvencijas⁷⁵ arba reikalauja dvišalius susitarimus pritaikyti prie konvencijos nuostatų⁷⁶. Tokiu atveju, sprendžiant konkrečius klausimus, turi būti taikomos konvencijos nuostatos, o dvišalės sutartys gali būti taikomos tik tada, jei jos pagerina konvencijos reguliuojamų santykių reglamentavimą.

Skirtingų tarptautinės privatinės teisės šaltinių santykį ir tinkamą šaltinio taikymą teismų praktikoje savo jurisprudencijoje aiškina ir LAT, vienoje iš savo nutarčių nurodydamas, jog *„kasatoriaus argumentas, kad 1973 m. spalio 2 d. daugiašalė Hagos konvencija dėl išlaikymo pareigoms taikytinos teisės šioje byloje netaikytina, nes pagal šios Konvencijos 19 straipsnį ši Konvencija neturi pasekmių jokiame kitame tarptautiniame*

73 Konvencija dėl įrodymų civilinėse arba komercinėse bylose paėmimo užsienyje. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 44 -1250.

74 Konvencija dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 51-1932.

75 Toks griežtas konvencijų taikymo principas būdingesnis baudžiamosios teisės konvencijoms, pavyzdžiui, 1957 m. Europos konvencijai dėl ekstradicijos (28 str. 1 d.). *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 34.

76 Pavyzdžiui, 1983 m. Europos nuteistųjų asmenų perdavimo konvencijos 22 straipsnio 2 dalis. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 42.

dokumentui, kurio Šalis yra arba bus Susitariančioji Valstybė ir kuriam yra šios Konvencijos reglamentuojamos srities nuostatų, yra teisingas <...>. Lietuvos Respublika ir Baltarusijos Respublika 1992 m. spalio 20 d. yra sudariusios dvišalę sutartį „Dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose“, pagal kurios 30 straipsnio 2 dalį, kai kurio nors iš tėvų ir vaikų gyvenamoji vieta yra kitos Susitariančiosios Šalies teritorijoje, jų (tėvų ir vaikų) teisinius santykius reglamentuoja Susitariančiosios Šalies, kurios pilietis yra vaikas, įstatymai. Kasatoriaus nuomone, pagal šias nuostatas turėjo būti taikomos ne CK 3.194 straipsnio 3 dalies, bet Baltarusijos Respublikos santuokos ir šeimos kodekso 91 straipsnio nuostatos <...>“. LAT taip pat atkreipia dėmesį į tai, kad „kita vertus, kasatorius neatsižvelgė į tai, kad pagal Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos Sutarties 1 straipsnį ir vienos, ir kitos šalies piliečiai Susitariančiųjų Šalių teritorijose dėl savo asmeninių ir turtinių teisių naudojami tokia pat teisine gynyba. Ieškovė kreipėsi teisinės gynybos į Lietuvos Respublikos teismą. Tokią teisę ji turi pagal Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos Sutarties 1 ir 2 straipsnių bei CPK 29 straipsnio ir 30 straipsnio 4 dalies nuostatas“⁷⁷.

4.3. ES teisė

Lietuvai ypač svarbus tarptautinės privatinės teisės vienodinimas Europos regione. Svarbiausias vaidmuo Europos regione visais klausimais tenka ES. Teisės vienodinimo prasme ilgą laiką daugiau dėmesio buvo skiriama ES valstybių narių materialiajai teisei vienodinti, tačiau pastaruoju metu vis plačiau unifikuojami ir tarptautinio civilinio proceso teisės klausimai ES valstybėse narėse.

Šiandien ES valstybių narių teisinio bendradarbiavimo civilinėse bylose srityje nuo tarptautinių sutarčių pereita prie bendradarbiavimo, remiantis visuotinai privalomais ir tiesiogiai taikomais reglamentais, ir priimta nemažai teisinių priemonių, padedančių įgyvendinti ES išsiskeltą tikslą palengvinti ir supaprastinti ES piliečiams teisės prieinamumą visoje ES, neatsižvelgiant į valstybių narių teisinių sistemų skirtumus. Teisinis visų ES institucijų veiksmų civilinio proceso srityje pagrindas yra Europos Bendrijos (toliau – EB) sutarties 65 straipsnio c punktas, numatantis, kad priemonės teismo bendradarbiavimo su užsieniu susijusių

77 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-130/2007.

civilinių bylų srityje aprėpia ir šalinimą kliūčių, trukdančių gerai veikti civiliniam procesui ir, jei reikia, civilinio proceso normų suderinamumo skatinimą valstybėse narėse⁷⁸.

Kadangi civilinės teisės klausimai ES teisės lygiu valstybėse narėse dažniausiai reglamentuojami reglamentais, pasižyminčiais tiesioginiu taikymu ir visuotinu privalomumu, jų paprastai nelydi jokie nacionaliniai teisės aktai. Tiesioginis reglamentų taikymas išplaukia ne tik iš Lietuvos Respublikos stojimo į ES sutarties⁷⁹, bet ir iš CPK 3 straipsnio 5 dalies, kuri nustato, jog teismas, nagrinėdamas bylas, taiko ES teisės normas ir vadovaujasi ES teisminių institucijų sprendimais. Nors CK 1.3 straipsnio 3 dalis nurodo tik į ES teisės aktus įgyvendinančius įstatymus, t. y. numato, kad įgyvendinant ES teisės aktus kituose įstatymuose gali būti nustatytos kitokios, negu nustato šis kodeksas, civilinius teisinius santykius reglamentuojančios normos. Tokiu atveju šis kodeksas taikomas tiek, kiek kiti įstatymai nenustato kitaip.

Europos Bendrijų Teisingumo Teismas (toliau – EBTT)⁸⁰ byloje *Granaria v. Produktschap voor Veevoeder*⁸¹ netgi yra pareiškęs, kad kiekviena nacionalinė priemonė, tiesiogiai įtraukianti reglamentą į tokį teisės aktą priėmusios valstybės teisinę sistemą, yra neteisėta, nes menkina

78 Norkus R. Nauji teisiniai instrumentai civilinio proceso srityje: ar bus sukurtas Europos Sąjungos civilinis procesas. *Tarptautinės mokslinės – praktinės konferencijos „Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai“, vykusios 2006 m. rugpjūčio 14-15 d. Vilniuje, mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 125.

79 Belgijos Karalystės, Danijos Karalystės, Vokietijos Federacinės Respublikos, Graikijos Respublikos, Ispanijos Karalystės, Prancūzijos Respublikos, Airijos, Italijos Respublikos, Liuksemburgo Didžiosios Hercogystės, Nyderlandų Karalystės, Austrijos Respublikos, Portugalijos Respublikos, Suomijos Respublikos, Švedijos Karalystės, Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės (Europos Sąjungos valstybių narių) ir Čekijos Respublikos, Estijos Respublikos, Kipro Respublikos, Latvijos Respublikos, Lietuvos Respublikos, Vengrijos Respublikos, Maltos Respublikos, Lenkijos Respublikos, Slovėnijos Respublikos, Slovakijos Respublikos sutartis dėl Čekijos Respublikos, Estijos Respublikos, Kipro Respublikos, Latvijos Respublikos, Lietuvos Respublikos, Vengrijos Respublikos, Maltos Respublikos, Lenkijos Respublikos, Slovėnijos Respublikos ir Slovakijos Respublikos stojimo į Europos Sąjungą. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 1-1.

80 Nuo Lisabonos sutarties įsigaliojimo 2009 m. gruodžio 1 d., pakeitus Europos Bendrijų Teisingumo Teismo pavadinimą, jis vadinamas Teisingumo Teismu. Teisingumo Teismas kartu su Bendroju Teismu (ankstesnis pavadinimas – „Pirmosios instancijos teismas“) ir specializuotais teismais sudaro vieningą Europos Sąjungos teisminę instituciją – Europos Sąjungos Teisingumo Teismą.

81 Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1972 m. lapkričio 30 d. sprendimas byloje 18/72, *Granaria v Produktschap voor Veevoeder*. [1972] ECR-1163.

teisinių reglamentų pobūdį. Valstybė gali priimti tik reglamento reikalaujamas įgyvendinimo priemonės⁸².

Tačiau tiesiogiai taikyti ES teisės aktus tam tikrais atvejais gali būti sudėtinga. Todėl kai kurios valstybės turi specialius įstatymus, nustatančius ES reglamentų įgyvendinimo valstybėje tvarką. Pavyzdžiui, Vokietijoje galioja specialus įstatymas, nustatantis tarpvalstybinių sutarčių vykdymo ir ES reglamentų įgyvendinimo, pripažinimo ir vykdymo civilinėse ir komercinėse bylose srityje tvarką⁸³, tačiau aiškinant šį įstatymą reikia turėti omenyje, kad tas aiškinimas negali prieštarauti Europos Sąjungos teisminių institucijų suformuotam teisės aiškinimui⁸⁴.

Įdomumo dėlei pažymėtina, kad visi ES teisės aktai teisinio bendradarbiavimo civilinėse bylose, civilinio proceso srityje gali būti taikomi tik byloms, turinčioms užsienio elementą. Nors priiminėjant anksčiau minėtą 2006 m. gruodžio 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentą (EB) Nr. 1896/2006, nustatantį Europos mokėjimo įsakymo procedūrą, ir 2007 m. liepos 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentą (EB) Nr. 861/2007, nustatantį Europos ieškinių dėl nedidelių sumų nagrinėjimo procedūrą, ir buvo idėjų jais reglamentuoti ne tik tarptautinių, bet ir nacionalinių civilinių bylų nagrinėjimą Europos Sąjungos valstybėse narėse, vis dėlto, atsižvelgiant į Europos Tarybos teisinės tarnybos išvadas, buvo apsiribota tik užsienio elementą turinčių bylų reglamentavimu. Derybose dauguma valstybių narių ir Europos Taryba laikėsi ir pritarė nuomonei, kad Amsterdamo sutarties⁸⁵ 65 straipsnis neturėtų būti aiškinamas plečiamai ir ES kompetencija neturėtų būti išplečiama nacionaliniams civiliniams procesams reglamentuoti⁸⁶.

Taigi, kai užsienio elementą turinti byla yra susijusi su dviem ar daugiau ES valstybėmis narėmis, sprendžiant taikytinos teisės klausimą,

82 Plačiau žr. Cairns W. *Europos Sąjungos teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 103–104.

83 *Gesetz zur Ausführung zwischenstaatlicher Verträge und zur Durchführung von Verordnungen der Europäischen Gemeinschaft auf dem Gebiet der Anerkennung und Vollstreckung in Zivil- und Handelssachen (AVAG) vom 19. Februar 2001 (BGBl I S 288)* [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-09-30]. <http://www.bundesrecht.juris.de/avag_2001/BJNR028810001.html>.

84 Plačiau žr. Kropholler J. *Europäisches Zivilprozessrecht*. Frankfurt am Main: Verlag Recht und Wissenschaft GmbH, 2005, p. 448.

85 Amsterdamo sutartis dėl Europos Sąjungos sutarties, Europos Bendrijų steigimo sutarties ir su jomis susijusių aktų pakeitimo. [1997] *OL C 340*.

86 Remiamasi 2005 m. kovo 14 d. Teisingumo ir vidaus reikalų Tarybos susitikimo Dėl Europos Parlamento ir Tarybos reglamento, sukuriančio Europos teismo įsakymo procesą, projekto medžiaga (neskelbiama).

būtina remtis ne tik Lietuvos nacionalinės teisės tarptautinės privatinės teisės normomis, tarptautinėmis sutartimis bei konvencijomis, bet ir ES teisės aktais atitinkamoje srityje. Be to, reikia turėti omenyje, kad Lietuvos Respublikos tarptautinės teisės pagalbos ir teisinių santykių sutartys su taip pat ES valstybėmis narėmis nuo 2004 m. gegužės 1 d. tapusiomis Latvija, Estija ir Lenkija lieka galioti ir reglamentuoja susitariančiųjų valstybių tarpusavio santykius tiek, kiek jų nereglamentuoja ES teisė, atitinkamai – ir taikytinos teisės srityje. Kaip teigia Europos Komisijos vicepirmininkas Jacquesas Barrotas „*šiandien nė vienas teisės praktikas negali ignoruoti Bendrijos teisės pokyčių ir neatsižvelgti į civilinę teisę reglamentuojančius ES teisės aktus*“⁸⁷.

Šiandien taikytinos teisės klausimus ES valstybėse narėse reguliuoja:

- Romos 1980 m. konvencija dėl sutartinės prievolės taikytinos teisės⁸⁸. Lietuvai Romos konvencija įsigaliojo 2006 m. gruodžio 1 d., kai įsigaliojo Konvencija dėl prisijungimo prie Romos konvencijos⁸⁹;
- Tarybos 2000 m. gegužės 29 d. reglamentas (EB) Nr. 1346/2000 dėl bankroto bylų⁹⁰;
- Europos Parlamento ir Tarybos 2008 m. birželio 17 d. reglamentas (EB) Nr. 593/2008 dėl sutartinės prievolės taikytinos teisės (Roma I)⁹¹. Reglamentas visa apimtimi taikomas sutartims, sudarytoms po 2009 m. gruodžio 17 d. Vadovaujantis Romos I reglamento 24 straipsniu, šis reglamentas taikomas vietoje Romos konvencijos valstybėse narėse, išskyrus valstybių narių teritorijas, kurios patenka į Romos konvencijos teritorinę taikymo sritį ir kurioms pagal Sutarties 299 straipsnį šis reglamentas

87 Barrot J. *Europos civilinės justicijos teisės aktai – po dešimties metų. Teisminio bendradarbiavimo civilinėse ir komercinėse bylose Bendrijos įstatymų rinkinio pratarmė*. Liuksemburgas: Europos Sąjungos leidinių biuras, 2009, p. 9.

88 Konvencija dėl sutartinės prievolės taikytinos teisės. [2005] OL C 169/10.

89 Konvencija dėl Čekijos Respublikos, Estijos Respublikos, Kipro Respublikos, Latvijos Respublikos, Lietuvos Respublikos, Vengrijos Respublikos, Maltos Respublikos, Lenkijos Respublikos, Slovėnijos Respublikos ir Slovakijos Respublikos prisijungimo prie Konvencijos dėl sutartinės prievolės taikytinos teisės, pateiktos pasirašyti 1980 m. birželio 19 d. Romoje, ir prie Pirmojo ir Antrojo protokolų dėl Europos Bendrijų Teisingumo Teismo įgaliojimų aiškinti šią konvenciją. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 75-2849. [1998] OL C 27.

90 Tarybos 2000 m. gegužės 29 d. reglamentas (EB) Nr. 1346/2000 dėl bankroto bylų. [2000] O L 160.

91 Europos Parlamento ir Tarybos 2008 m. birželio 17 d. reglamentas (EB) Nr. 593/2008 dėl sutartinės prievolės taikytinos teisės. [2008] OL L 177.

netaikomas⁹². Kadangi šis reglamentas taikomas vietoje Romos konvencijos, kiekviena nuoroda į šią konvenciją laikoma nuoroda į šį reglamentą. Tai, be kita ko, reiškia, kad visi EBTT sprendimai, kuriuose yra išaiškintos Romos konvencijos nuostatos, turi būti taikomi ir aiškinant bei taikant Romos I reglamentą;

- Europos Parlamento ir Tarybos 2007 m. liepos 11 d. reglamentas (EB) Nr. 864/2007 dėl nesutartinėms prievolėms taikytinos teisės (Roma II)⁹³. Reglamentas visa apimtimi taikomas nuo 2009 m. sausio 11 d.;
- Tarybos 2008 m. gruodžio 18 d. reglamentas (EB) Nr. 4/2009 dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo bei bendradarbiavimo išlaikymo prievolių srityje⁹⁴ kartu su anksčiau minėtu 2007 m. Hagos protokolu dėl išlaikymo pareigoms taikytinos teisės. Taikomi nuo 2011 m. birželio 18 d.;
- Tarybos 2010 m. gruodžio 20 d. reglamentas (ES) Nr. 1259/2010, kuriuo įgyvendinamas tvirtesnis bendradarbiavimas santuokos nutraukimui ir gyvenimui skyrium taikytinos teisės srityje. Visas reglamentas, priimtas dalyvavusių valstybių narių⁹⁵, pradėtas taikyti 2012 m. birželio 21 d. Lietuvai, pirmajai nedalyvavusiai jį priimant valstybei, pareiškusiai norą prisijungti prie reglamento, ir penkioliktajai ES valstybei narei apskritai, reglamentas pradėtas taikyti 2012 m. lapkričio 21 d.

Be to, ES teisė taip pat nestovi vietoje. Kaip matyti, nuolat rengiami ir teikiami nauji siūlymai dėl galiojančių ES teisės aktų pakeitimų ar naujų priėmimo, kaip, pavyzdžiui, Siūlymas dėl Tarybos reglamento, iš dalies keičiančio Reglamentą (EB) Nr. 2201/2003 dėl jurisdikcijos, ir nustatantis taikytinos teisės taisyklės bylose, susijusiose su santuoka⁹⁶, Europos Komisijos siūlymai dėl Tarybos reglamento dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo, susijusių

92 Jungtinė Didžiosios Britanijos Karalystė ir Danijos Karalystė nedalyvavo priimant Romos I reglamentą ir joms reglamento nuostatos netaikomos.

93 Europos Parlamento ir Tarybos 2007 m. liepos 11 d. reglamentas (EB) Nr. 864/2007 dėl nesutartinėms prievolėms taikytinos teisės (Roma II). [2007] OL L 199.

94 Tarybos 2008 m. gruodžio 18 d. reglamentas (EB) Nr. 4/2009 dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo bei bendradarbiavimo išlaikymo prievolių srityje. [2009] OL L 7.

95 Austrija, Belgija, Bulgarija, Ispanija, Italija, Latvija, Liuksemburgas, Malta, Portugalija, Prancūzija, Rumunija, Slovėnija, Vengrija ir Vokietija.

96 SEK (2006) 949; SEK (2006) 950; KOM/2006/0399 galutinis – CNS 2006/0135.

su registruotos partnerystės turтинėmis pasekmėmis⁹⁷, dėl Tarybos reglamento dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo, susijusių su sutuoktinių turto teisiniu režimu⁹⁸, ir kt. Atitinkamai ir naujai priimami ES teisės aktai, ir galiojančių taikymo praktika daro įtaką ir ES valstybių narių, taip pat – ir Lietuvos teisinėms sistemoms bei atitinkamai tarptautinei privatinei teisei.

CK galiojimo dešimtmečių pokyčių Lietuvos teisinei sistemai ir taip ganėtinai naujoje teisės srityje – tarptautinėje privatinėje teisėje, iš tiesų netrūko ir galbūt galima teigti, kad tai viena sparčiausiai kintančių ir besiformuojančių CK reguliuojamų sričių, atsižvelgiant į Lietuvos jungimąsi prie tarptautinių sutarčių bei konvencijų aptariamuoju laikotarpiu ir pastarųjų septynerių metų narystę ES bei jos įtaką civilinei teisėkūrai ir teismų praktikai.

5. UŽSIENIO TEISĖS SĄVOKA

Tarptautinės privatinės teisės požiūriu sąvoka „užsienio teisė“ reiškia bet kurią kitą funkcionuojančią teisės sistemą, išskyrus bylą nagrinėjančio teismo vietos valstybės teisę. Taikant užsienio teisę, kyla klausimas, ar taikytina tik kitos valstybės materialinė teisė, ar ir kitos valstybės tarptautinės privatinės teisės (arba kolizinės) normos, kurios taip pat gali nukreipti ir į trečios valstybės taikytiną teisę, ir sugrąžinti į bylą nagrinėjančio teismo valstybės teisę.

Taigi taikytina užsienio teisė *siaurąja prasme* reiškia tik taikytinas užsienio valstybės materialines teisės normas, *plačiąja prasme* – ir taikytinos užsienio teisės materialines normas, ir užsienio valstybės tarptautinės privatinės teisės normas.

Taikytinos užsienio teisės sąvoka skirtingose valstybėse suprantama nevienodai. CK 1.10 straipsnio 3 dalis nustato, kad nuoroda į taikytiną užsienio teisę reiškia nuorodą į atitinkamos valstybės vidaus materialinę teisę, o ne į šios valstybės tarptautinę privatinę teisę, išskyrus šio kodekso numatytas išimtis. Ši nuostata reiškia, kad Lietuvoje galioja bendra taisyklė, kad taikytina užsienio teisė suprantama *siaurąja prasme*.

Šios taisyklės išimtį numato CK 1.14 straipsnis. Jeigu taikytina užsienio teisė numato atgalinį nukreipimą į Lietuvos Respublikos teisę,

97 KOM/2011/0127 galutinis – CNS 2011/0060.

98 KOM/2011/0126 galutinis – CNS 2011/0059.

nukreipimą į trečiosios valstybės teisę, tai Lietuvos Respublikos teisė arba tos trečiosios valstybės teisė taikoma tik CK arba užsienio teisės, arba atitinkamai – tos trečiosios valstybės teisės numatytais atvejais. Jei gu nustatant asmens civilinį teisinį statusą taikytina užsienio teisė nukreipia atgal į Lietuvos Respublikos teisę, taikoma Lietuvos Respublikos teisė. Tačiau šios taisyklės bendros išimtys netaikomos, jeigu taikytiną teisę yra pasirinkusios sandorio šalys, taip pat nustatant sandorio formai taikytiną teisę ir nesutartinėms prievolėms taikytiną teisę. Be to, jeigu pagal CK pirmosios knygos II skyriaus normas turi būti taikoma tarptautinė sutartis (konvencija), atgalinių nukreipimų ir nukreipimo į trečiosios valstybės teisę klausimai sprendžiami pagal taikytinos tarptautinės sutarties (konvencijos) nuostatas.

Taikytinos užsienio teisės apimtis aiškinama ir teismų praktikoje. Spręsdamas dėl šalių sutartimi pasirinktos taikytinos užsienio teisės apimties, LAT yra pareiškęs, kad *„remdamosi sutarties laisvės ir šalių autonomijos principu šalys gali susitarti, kad jų teisėms ir pareigoms bus taikoma atitinkamos valstybės teisė. <...> Esant sutarties šalių susitarimui taikyti užsienio teisę, teismas ją taiko, spręsdamas šalių teisminį ginčą. Taikytina užsienio teisė apima visas materialiosios teisės normas, kurios reglamentuoja ginčo santykius. Tai, kas yra laikoma taikytinos materialiosios teisės šaltiniais, nustatoma remiantis atitinkamos valstybės teise. Į šią sąvoką neįeina proceso teisė, nes teismas civilinę bylą turi nagrinėti pagal savo valstybės, t. y. nacionalinę, proceso teisę, pagal bendrąjį teisės principą, kad teismas nagrinėja bylą, vadovaudamasis proceso tvarka, nustatoma to teismo valstybės vietos teisėje (lex fori)“⁹⁹.*

Be to, praktikoje neretai persipina ir painiojami taikytinos teisės ir tarptautinio teismoingumo nustatymo klausimai. Pavyzdžiui, spręsdamas klausimą dėl ieškinio byloje, turinčioje užsienio elementą, priėmimo, Kauno apygardos teismas pareiškė, kad *„bylos teisminiam priklausymui neturi įtakos taikytina teisė“*. Teismas nurodė, jog *„nepagrįstas atskirojo skundo argumentas, jog pirmosios instancijos teismas privalėjo taikyti CK 1.32 straipsnio 2 dalį, kuri reglamentuoja, kad ginčas sprendžiamas pagal valstybės, kurios piliečiais yra tėvai ir vaikas, jei tėvai neturi nuolatinės gyvenamosios vietos valstybėje, kurioje gyvena vaikas, teisę. CK 1.32 straipsnis nustato taikytiną teisę sprendžiant ginčą tarp šalių ir*

99 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-570/2010.

*nereglamentuoja teisingumo klausimo*¹⁰⁰. LAT vienoje iš savo nutarčių taip pat yra konstatavęs, kad „*apeliacinės instancijos teismas taip pat nepagrįstai rėmėsi CK 1.39 straipsniu, nes šiame straipsnyje įtvirtintos kolizinės taisyklės, nustatančios vartojimo sutartims taikytiną teisę, o ne ginčų teisingumą*“¹⁰¹.

6. UŽSIENIO TEISĖS TAIKYMO PAGRINDAS IR TURINIO NUSTATYMAS

CK 1.10 straipsnio 1 dalis numato, kad civiliniams santykiams užsienio teisė taikoma, kai tai numato Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys, šalių susitarimai ar Lietuvos Respublikos įstatymai. Taigi iš esmės užsienio teisės taikymą byloje gali numatyti:

- 1) kolizinės normos, įtvirtintos ir valstybės nacionalinėje teisėje, ir tarptautinėse sutartyse, ir ES teisėje;
- 2) ginčo šalių susitarimas, t. y. šalys gali susitarti ne tik dėl jurisdikcijos, bet ir dėl taikytinos teisės. Nutylėjimo principu šalys, pasirinkdamos bylos teisingumą vienai ar kitai valstybei, gali kartu pasirinkti ir taikytiną tos valstybės teisę.

LAT savo jurisprudencijoje taip pat nurodo, kad „*kai byloje yra užsienio elementas, teismas, nagrinėjantis bylą, privalo išsiaiškinti, kokia teisė taikoma ginčo teisiniam santykiui. Užsienio teisės taikymą byloje gali lemti Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis, šalių susitarimas ar Lietuvos Respublikos įstatymai (CK 1.10 straipsnio 1 dalis). Be to, užsienio teisė byloje turi būti taikoma tada, kai tai numato Europos Sąjungos teisės normos (Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ 2 punktas)*“¹⁰².

Formuojama praktika nustatinėti taikytiną teisę, tikrinant kiekvieną galimai taikytiną Lietuvos tarptautinės privatinės teisės šaltinį atmetimo principu. Cituojamoje byloje LAT nustatė, kad „*nagrinėjamos bylos faktinės aplinkybės yra susijusios su Belgija. Lietuvos Respublika ir Belgijos Karalystė nėra sudariusios jokių tarptautinių sutarčių, reglamentuo-*

100 Kauno apygardos teismo 2011 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1416-260/2011.

101 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-541/2009.

102 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-446/2010.

jančių taikytinos teisės civilinėse bylose klausimus. Dėl taikytinos teisės nėra bylos šalių susitarimo. Taip pat nėra Europos Sąjungos teisės instrumento, kuris galėtų būti taikomas šioje byloje (2008 m. birželio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 593/2008 dėl sutartinės prievolės taikytinos teisės (Roma I) taikomas tik nuo 2009 m. gruodžio 17 d., tuo tarpu nagrinėjamos faktinės aplinkybės susiklostė 2007 metais). Dėl šios priežasties teismas, nustatydamas, kokios valstybės teisė turi būti taikoma byloje, turi remtis Lietuvos Respublikos tarptautinės privatinės teisės normomis¹⁰³.

LAT taip pat yra nurodęs, kad tuo atveju, kai „sutartimi <...>, iš kurios byloje kilo ginčas, šalys nepasirinko konkrečios valstybės taikytinos teisės, teismas *ex officio* taikyti užsienio teisę turi tik tuo atveju, jei tai numato Lietuvos tarptautinės sutartys arba įstatymai (CK1.10 straipsnio 1 dalis)“¹⁰⁴.

Užsienio teisės taikymo pagrindas visų pirma yra svarbus dėl taikytinos užsienio teisės turinio nustatymo. Taikytinos užsienio teisės turinį sudaro ne tik atitinkamos valstybės materialinės teisės normos, bet ir tarptautinės sutartys, reglamentuojančios atitinkamus santykius, teisės aiškinimas bei atitinkamų normų taikymo teismų praktika. Taigi Lietuvos teismas, nagrinėdamas bylą, kurioje dėl vieno ar kito pagrindo turi būti taikoma, pavyzdžiui, Italijos materialinė teisė, ir sprendamas ginčas, turi remtis ne tik, tarkime, Italijos CK normomis, bet ir Italijos tarptautinėmis sutartimis atitinkamoje srityje (pvz., šeimos teisinių santykių srityje), Italijos teisės doktrina, aiškinančia atitinkamą teisės normą, bei šių normų aiškinimu bei taikymo praktika Italijos teismuose. Todėl natūraliai kyla klausimas, iš kur teismas visą šią informaciją turi gauti? Kieno pareiga nustatyti taikytinos užsienio teisės turinį? Tai ir priklauso būtent nuo užsienio teisės taikymo pagrindo.

CK 1.12 straipsnio 1–2 dalys nustato, kad Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių ar įstatymų numatytais atvejais užsienio teisę taiko, aiškina ir jos turinį nustato teismas *ex officio*. Jei užsienio teisės taikymą numato šalių susitarimas, visus su taikomos užsienio teisės turiniu susijusius įrodymus, atsižvelgdama į tos teisės oficialų aiškinimą, jos taikymo praktiką ir doktriną atitinkamoje užsienio valstybėje, pateikia ginčo šalis, kuri remiasi užsienio teise.

103 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-446/2010.

104 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gruodžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-560/2004.

LAT jurisprudencijoje nekvestionuojama, kad „*teisės normos turinys, jos aiškinimas ir taikymas paprastai nėra įrodinėjimo dalykas. Lietuvos Respublikos ir Europos teisės aktų galiojimas, jų turinio klausimai yra teisės klausimai, kurie sprendžiami teismo, bet jie nėra įrodinėjimo dalykas. Šios teisės aktų turinys yra aiškinamas teismo, bet jis šalių nėra įrodinėjamas. Dėl to CPK 179 straipsnis, siejant jį su Lietuvos Respublikos ir Europos teisės aktų turinio aiškinimu, netaikomas. Tam tikrais atvejais įrodinėjimo dalyko sudedamąją dalimi tampa užsienio teisės normos bei šių normų aiškinimo ir taikymo aktai. Pvz., tai nustatyta CK 1.12 straipsnio 2 dalyje, CPK 808 straipsnio 2 dalyje*“¹⁰⁵. Tačiau kasacinis teismas taip pat yra suformavęs teismų praktiką, kad CPK 808 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kokiais atvejais informacija apie užsienio teisę yra bylos faktai ir įrodinėjimo našta dėl jų tenka bylos šaliai, kuri remiasi užsienio teise, o ne teismui: „*CPK VII dalies, reglamentuojančios tarptautinį civilinį procesą, sudėtinė dalis yra CPK 808 straipsnis. Šioje procesinėje teisės normoje reglamentuojami procesinės teisės aspektai, susiję su užsienio teisės taikymu. CPK 808 straipsnyje reglamentuojami užsienio teisės normų, jų turinio ir taikymo praktikos rinkimo tvarka, įrodymų naštos paskirstymas įrodinėjant užsienio teisės turinį, jos aiškinimo ir taikymo praktiką atitinkamoje užsienio valstybėje bei kiti procesiniai aspektai. CPK 808 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kuriais atvejais teismui tenka pareiga užsienio teisę taikyti, aiškinti bei nustatyti jos turinį. Šioje dalyje nustatytais atvejais su užsienio teise susiję klausimai yra teisės klausimai, todėl jie priskirti išsiaiškinti teismui, nes teismas turi pagal juos spręsti bylas. CPK 808 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kokiais atvejais informacija apie užsienio teisę yra bylos faktai ir kad įrodinėjimo našta dėl jų tenka bylos šaliai, kuri remiasi užsienio teise, o ne teismui.*“¹⁰⁶

CK 1.12 straipsnio 3 dalis taip pat numato, kaip turi būti sprendžiamas ginčas, jei teismui ar ginčo šaliai nepavyksta surinkti informacijos apie taikytiną užsienio teisę. Tokiu atveju taikoma Lietuvos Respublikos teisė. Tačiau įstatymas nesukonkretina, kokiais kriterijais remiantis nustatoma, kada laikytina, jog teismui ir / ar šaliai nepavyko įvykdyti pareigos surinkti informacijos apie taikytinos užsienio teisės turinį. LAT savo jurisprudencijoje formuoja principą, jog tais atvejais, kai užsie-

105 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-81/2009.

106 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. lapkričio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-580/2008.

nio teisės turinio nustatymas yra pripažįstamas fakto klausimu ir informaciją apie užsienio teisę teismui privalo teikti šalis, kuri remiasi ta teise, ji šią pareigą privalo vykdyti aktyviai, o teismas nėra įpareigojamas būti aktyvus ir raginti šalį teikti informaciją apie taikytiną užsienio teisę arba pats perimti šią pareigą iš šalies (šalių). LAT, aiškindamas šalių pareigą surinkti informaciją apie taikytiną užsienio teisę ir užsienio teisės ne-taikymo galimybes dėl to, kad tokia informacija teismui nėra pateikia-ma, yra konstatavęs, kad „šalių susitarimas yra vienas iš atvejų, kai bylą nagrinėjantis teismas civiliniams santykiams taiko užsienio teisę (CK 1.10 straipsnio 1 dalis, CPK 808 straipsnis). Tačiau pagal CPK 808 straipsnio 2 dalį, jeigu užsienio teisės taikymą numato šalių susitarimas, tai visus įrodymus, susijusius su taikomos užsienio teisės normų turiniu, pagal tos teisės oficialų aiškinimą, jos taikymo praktiką ir doktriną atitinkamoje užsienio valstybėje pateikia šalis, kuri remiasi užsienio teise. Kasatoriaus argumentas dėl <...> sutartyse įrašyto susitarimo dėl Šveicarijos įstatymų taikymo nagrinėjant ginčą yra deklaratyvus pobūdžio ir nepagrįstas ci-tuotoje teisės normoje suformuluotų nuostatų įvykdymu. Dėl to byloje pa-grįstai taikoma Lietuvos Respublikos teisė (CPK 808 straipsnio 3 dalis“¹⁰⁷.

Vis dėlto, mūsų nuomone, klausimas, kai vietoje taikytinos užsienio teisės teismas, remdamasis CK 1.12 straipsnio 3 dalimi, taiko Lietuvos teisę, byloje turėtų būti aiškiai išspręstas ir įformintas procesiškai. Teis-mas, prieš nusprenddamas nagrinėti bylą pagal Lietuvos teisę, nors šalių susitarimu byloje numatyta taikyti užsienio teisę, turėtų motyvuoti tokį savo sprendimą protokoline nutartimi, be kita ko, konstatuodamas, kad šalis (šalys) neįvykdė savo pareigos ir nepateikė teismui informacijos apie taikytiną užsienio teisę, arba motyvuoti tai sprendime. Ir atvirkščiai, galima visiškai sutikti su LAT nuomone, jog „esant pagrindui taikyti užsienio teisę ir teismui nagrinėjant bylą pagal taikytiną užsienio teisę, teismas neturi to atskirai paaiškinti šalims. LAT nuomone, pakanka, jei remdamasis dvišalės sutarties ir CK teisės normomis, apeliacinės instan-cijos teismas teisiškai pagrindė, kodėl taikė Baltarusijos, bet ne Lietuvos teisę, ir nurodė konkrečias teisės normas. CK 1.12 straipsnio 1 dalyje nu-statyta, kad teismas ex officio (savo iniciatyva) taiko, aiškina užsienio teisę ir nustato jos turinį. Tai, kad apeliacinės instancijos teismas skun-džiamame sprendime formaliai nenurodė, jog ex officio taiko užsienio teisę, nors teisiniais argumentais pagrindė tokią išvadą, negali būti lai-

107 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gruodžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-561/2009.

koma teisės normų pažeidimu, galinčiu turėti įtakos neteisėto sprendimo priėmimui. <...>“. Cituojamoje byloje LAT nurodė, kad „ieškovas žinojo, jog nagrinėjamas ginčas turi tarptautinį elementą. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad teismas neturėjo priimti atskiro procesinio sprendimo taikytinos teisės klausimu ir apie tai pranešti bylos šalims, nes teismo galutinė nuomonė susiformuoja ištyrus ir nustačius visas bylos aplinkybes, priimant galutinį sprendimą. Teisėjų kolegija nurodo, kad CPK nenustatyta, jog byloje taikytinos teisės klausimą teismas turėtų spręsti, priimdamas atskirą procesinį dokumentą. Be to, pažymėtina, kad taikytinos teisės klausimas yra sprendžiamas galutiniame teismo procesiniame sprendime“¹⁰⁸.

Tais atvejais, kai teismai *ex officio* privalo rinkti informaciją apie byloje taikytiną užsienio teisę arba kai to, remdamosi CK 1.12 straipsnio 2 dalimi, jų prašo ginčo šalys, teismai naudojami tarptautinės teisinės pagalbos institutu. Informacijos apie užsienio teisės gavimą užtikrina 1968 m. Europos konvencija dėl informacijos apie užsienio teisę¹⁰⁹ ir jos 1978 m. Papildomas protokolais¹¹⁰. Keitimosi informacija apie taikytiną valstybės materialinę teisę galimybę taip pat gali numatyti tarptautinės valstybių sutartys, kaip tai numato Lietuvos dvišalės teisinės pagalbos ir teisinių santykių sutartys (pvz., Lietuvos Respublikos ir Moldovos Respublikos sutarties dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose¹¹¹ 15 straipsnis).

Kita vertus, pripažįstant, kad tais atvejais, kai užsienio teisės byloje taikymo pagrindas yra šalių susitarimas, o taikytinos užsienio teisės turinio nustatymas priskiriamas fakto klausimui bei įrodinėjimo dalykui, galima teigti, kad teismas šalių prašymu, padėdamas joms surinkti informaciją apie taikytiną užsienio teisę, gali remtis ir užsienyje esančių įrodymų rinkimą civilinėse bylose reglamentuojančiomis bei užtikrinančiomis priemonėmis, pavyzdžiui: 1970 m. Hagos konvencija dėl įrodymų civilinėse arba komercinėse bylose paėmimo užsienyje¹¹² arba 2001 m. gegužės 28 d. Tarybos reglamentu (EB) Nr. 1206/2001 dėl

108 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gegužės 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-207/2007.

109 Konvencija dėl informacijos apie užsienio teisę. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 16-414.

110 Europos Konvencijos dėl informacijos apie užsienio teisę papildomas protokolais. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 80-2830.

111 Lietuvos Respublikos ir Moldovos Respublikos sutarties dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 19-440.

112 Konvencija dėl įrodymų civilinėse arba komercinėse bylose paėmimo užsienyje. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 44-1250.

valstybių narių teismų tarpusavio bendradarbiavimo renkant įrodymus civilinėse ar komercinėse bylose¹¹³. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad prie 1968 m. Europos Konvencijos dėl informacijos apie užsienio teisę yra prisijungusios net 42 valstybės, tarp kurių – ir visos ES valstybės narės, iš esmės toks išvestinis aiškinimas praktikoje nėra aktualus, nors kažkodėl būtent į tokį informacijos rinkimo būdą nurodo LAT¹¹⁴.

Reikia pasakyti, kad LAT savo praktikoje nėra iki galo nuoseklus, formuodamas teismų praktiką dėl teismo iniciatyvumo laipsnio, rinkdamas informaciją apie byloje taikytinos užsienio teisės turinį. Viena vertus, LAT iš teismų labai daug pastangų nereikalauja nei kai užsienio taikymą numato ginčo šalių sutartis, nei kai to reikalauja tarptautinės privatinės teisės normos. Pavyzdžiui, vienoje iš nutarčių LAT konstatavo, jog *„kasatorius nurodo, kad sprendamas klausimą dėl ieškinio senaties termino nutraukimo teismas taikė Baltarusijos CK normas, neturėdamas originalaus teksto, oficialaus vertimo, teismų praktikos ir teisės doktrinos išaiškinimų. Iš bylos duomenų matyti, kad pirmosios instancijos teisme, dvišalės sutarties pagrindu teismui pasinaudojus teisine pagalba, buvo gautos Baltarusijos CK nuostatos, kuriose reglamentuojama ieškinio senatis. Tai, kad, Lietuvos teismui pasinaudojus teisine pagalba, nebuvo gauta informacijos apie Baltarusijos teismų praktiką ir teisės doktrinos išaiškinimus, nėra pagrindas pripažinti, jog apeliacinės instancijos teismas taikė Baltarusijos teisę, nežinodamas jos turinio“*¹¹⁵. Lietuvos apeliacinis teismas taip pat gan „atlaidžiai“ žiūrėjo į apelianto argumentus byloje dėl pirmosios instancijos teismo užsienio teisės taikymo procedūros nurodomų pažeidimų, kad teismas nesurinko duomenų apie taikomos užsienio teisės normų turinį, informacijos apie jos oficialų aiškinimą Jungtinėje Karalystėje, apie jos taikymo praktiką bei doktriną: *„Teisėjų kolegijos nuomone, bylos duomenys patvirtina, kad pirmosios instancijos teismas turėjo pakankamai įrodymų, leidžiančių išspręsti procesinio teisių perėmimo klausimą, todėl teismas neprivalėjo rinkti papildomų duomenų apie taikomos užsienio teisės normų turinį, informacijos apie jos*

113 Tarybos 2001 m. gegužės 28 d. reglamentas (EB) Nr. 1206/2001 dėl valstybių narių teismų tarpusavio bendradarbiavimo renkant įrodymus civilinėse ar komercinėse bylose. [2001] OL L 174.

114 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-512/2007).

115 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gegužės 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-207/2007.

oficialų aiškinimą Jungtinėje Karalystėje, apie jos taikymo praktiką bei doktriną¹¹⁶.

Kita vertus, galima aptikti ir priešingą LAT nuomonę. Aiškindamas teismo pareigą rinkti informaciją apie byloje taikytinos užsienio teisės turinį, LAT yra nurodęs, kad „pagal CPK 808 straipsnio 1 dalį teismas įstatymų numatytais atvejais užsienio teisę taiko, aiškina bei jos turinį nustato savo iniciatyva (ex officio). Teikti įrodymus, susijusius su taikomos užsienio teisės normų turiniu, pagal tos teisės oficialų aiškinimą, jos taikymo praktiką ir doktriną atitinkamoje užsienio valstybėje tenka ginčo šaliai, kuri remiasi užsienio teise, tik tuo atveju, jei užsienio teisės taikymą numato šalių susitarimas (CPK 808 straipsnio 2 dalis). Nagrinėjamoje byloje taikytina CPK 808 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta nuostata, nes užsienio valstybės teisės taikymas nustatytas įstatymu (CK 1.48 straipsnis). Dėl to apeliacinės instancijos teismas turėjo imtis procesinių priemonių, siekdamas gauti oficialią informaciją apie taikomos užsienio teisės normų turinį, pagal tos teisės oficialų aiškinimą, jų taikymo praktiką ir doktriną užsienio valstybėje. <...>“. Cituojamoje byloje LAT pripažino, jog „šioje byloje teismai netinkamai taikė CPK 808 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas užsienio valstybės teisės taikymo taisykles“¹¹⁷.

LAT taip pat nesuabsoliutina užsienio teisės taikymo, nors tam ir yra teisinis pagrindas. Prioritetą jis teikia teisingam bylos išnagrinėjimui, nors ir pagal kitos nei derėtų valstybės teisę. Pavyzdžiui, LAT vienoje iš nutarčių, nors ir pripažino, kad „kasatorius iš dalies teisus, nurodydamas, kad transporto priemonė buvo įsigyta Olandijoje, todėl, remiantis CK 1.48 straipsnio 1 dalimi, kasatoriaus nuosavybės teisės į šį automobilį klausimai turėtų būti nustatomi pagal Olandijos teisę ir, remiantis šia teise turėtų būti nustatoma, ar kasatorius, įsigijęs transporto priemonę, tapo jos savininku“, tačiau konstatavo, jog „nepaisant to, kad bylą nagrinėję teismai formaliai nesirėmė Olandijos teisės normomis, bylą išsprendė iš esmės teisingai. <...>. Esant tokioms aplinkybėms <...> užsienio teisės tyrimas ir taikymas byloje tik užvilktų bylos nagrinėjimą, tačiau negalėtų patvirtinti kasatoriaus pozicijos“¹¹⁸.

116 Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. gegužės 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-230/2009.

117 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-512/2007.

118 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. liepos 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-310/2011.

7. UŽSIENIO TEISĖS TAIKYMO RIBOJIMAI

Valstybės, saugodamos ir viešuosius, ir savo piliečių interesus, numato ir išimčių, kai užsienio teisė, nors jos taikymą ir numato tarptautinės privatinės teisės normos ar šalių susitarimai, netaikoma. Užsienio teisės taikymo ribojimus įtvirtina CK 1.11 straipsnis.

LAT atkreipia dėmesį į CK numatytus užsienio teisės taikymo ribojimus ir dar kartą pakartoja, kad *„CK 1.11 straipsnyje, reglamentuojančiame užsienio teisės taikymo apribojimus, yra įtvirtinta nuostata, kad užsienio teisės normos netaikomos, jeigu jų taikymas prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos bei kitų įstatymų įtvirtintai viešajai tvarkai; Lietuvos Respublikos ar kitos valstybės, su kuria ginčas labiausiai susijęs, imperatyvios teisės normos taikomos nepaisant to, kad šalys savo susitarimu yra pasirinkusios kitokią užsienio teisę. Pagal CK 1.11 straipsnio 3 dalį teismas gali netaikyti užsienio teisės, jeigu, atsižvelgiant į visas bylos aplinkybes, ta teisė aiškiai nėra susijusi su byla ar jos dalimi, o su ja labiau yra susijusi kitos valstybės teisė (ši taisyklė netaikoma, kai taikytina teisė pasirinkta sandorio šalių susitarimu)“*¹¹⁹.

LAT praktikoje taip pat laikomasi nuomonės, kad užsienio teisės, kuri parenkama pagal atitinkamas tarptautinės privatinės teisės normas, taikymas nėra absoliutus. Vienoje iš nutarčių, sprendamas, ar žemesnių instancijų teismai tinkamai nustatė byloje taikytiną teisę ir išnagrinėjo bylą pagal tinkamą teisę, LAT pažymėjo, kad *„CK1.11 straipsnyje reglamentuojami atvejai, kai užsienio teisė netaikoma. Pagal CK1.11 straipsnio 2 dalį Lietuvos Respublikos ar kitos valstybės, su kuria ginčas labiausiai susijęs, imperatyviosios teisės normos taikomos nepaisant to, kad šalys savo susitarimu yra pasirinkusios kitokią užsienio teisę. Sprendamas šiuos klausimus, teismas turi atsižvelgti į šių normų prigimtį, tikslus bei jų taikymo ar netaikymo padarinius. Pažymėtina, kad nurodyta norma taikytina visais atvejais, t. y. neatsižvelgiant į tai, kur nustatytas užsienio teisės taikymas – šalių susitarime, tarptautinėje sutartyje ar Lietuvos teisės kolizinėse normose. Imperatyviųjų valstybės teisės normų (angl. mandatory rules) taikymas yra pripažįstamas tiek užsienio valstybių, tiek tarptautinės, tiek Europos Sąjungos teisės (pvz., 2008 m. birželio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (EB) Nr. 593/2008 dėl sutartinės prievolės taikytinos teisės (Roma I) 9 straipsnyje įtvirtintas viršesnių priva-*

119 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-130/2007.

lomų nacionalinės teisės nuostatų taikymas, kurio negali apriboti pagal reglamentą taikytina teisė)¹²⁰.

Vienas iš visuotinai pripažįstamų užsienio teisės netaikymo pagrindų yra taikytinos užsienio teisės prieštaravimas valstybės viešajai tvarkai, kitaip tariant – *ordre public* (pranc. *ordre public* – visuomenės tvarka) išlyga. *Ordre public* išlyga taikoma ne tik sprendžiant, taikyti ar ne užsienio teisę, ji yra ir vienas iš tarptautinio civilinio proceso principų. Remdamasis *ordre public* išlyga, teismas ne tik gali atsisakyti taikyti užsienio teisę, bet ir teikti tarptautinę teisinę pagalbą (pvz., CPK 801 str. 2 d. 1 p.). Tai yra ir visuotinai pripažįstamas užsienio teismų sprendimų nepripažinimo pagrindas (pvz., CPK 810 str. 1 d. 5 p., Briuselio I reglamento 34 str. 1 p.) ir pan.

Joks Lietuvos teisės aktas neapibrėžia *ordre public* sąvokos. Nors terminai „viešoji tvarka“ arba „bendrieji teisės principai“, kurie iš esmės ir reiškia *ordre public* išlygą, vartojami ir CK, ir CPK, jų aiškinimas aptinkamas tik teismų praktikoje. LAT savo jurisprudencijoje ne kartą yra nurodęs, kad viešoji valstybės tvarka reiškia joje galiojančius konstitucinius teisės principus, valstybės ir visuomenės interesus. Jau minėto LAT senato 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimo Nr. 28 10 punkte nurodyta, kad „*viešoji tvarka apima pagrindinius principus, kuriais yra grindžiama valstybės teisinė sistema, valstybės ir visuomenės funkcionavimas*“ ir pateikti tokie viešosios tvarkos pažeidimo pavyzdžiai: a) pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių pažeidimas; b) teisingumo, gerųjų papročių, pagrindinių visuomenėje nusistovėjusių moralės nuostatų pažeidimas; c) valstybės interesų pažeidimas ar pakenkimas kaimynystės su užsienio valstybe santykiams.

LAT, aiškindamas *ordre public* sąvoką bei reikšmę Lietuvos teismų praktikoje, taip pat pripažino, kad „*viešosios tvarkos*“ samprata iš esmės atitinka tarptautinėje praktikoje priimtą šios teisinės kategorijos sampratą. Pagal Tarptautinės teisės asociacijos apibendrinimą sąvoka „*tarptautinė viešoji tvarka*“ apima: *fundamentaliuosius teisingumo ir moralės principus, kuriuos valstybė siekia ginti net tais atvejais, kai pažeidimas tiesiogiai jos naliečia; taisykles, skirtas esminiems politiniams, socialiniams ar ekonominiams valstybės interesams ginti; valstybės pareigą laikytis savo įsipareigojimų prieš kitas valstybes bei tarptautines organizacijas*“¹²¹.

120 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-446/2010.

121 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-132/2007.

Tačiau kiekvieną kartą, kai ginčo šalis ar teismas bylose, turinčiose užsienio elementą, remiasi viešosios tvarkos išlyga, jos egzistavimas įrodinėjamas individualiai ir jos sąvoka iš esmės aiškinama kiekvienoje byloje, žinoma, jau remiantis ankstesniais jos aiškinimo precedentaais.

Be to, išimtiniais atvejais, kai būtina imtis skubių laikinų asmens teisių ar jo turto apsaugos priemonių, kol bus nustatyta ginčiui taikytina teisė ir jos turinys, teismas gali išspręsti neatidėliotinus klausimus taikydamas Lietuvos Respublikos teisę (CK 1.12 str. 4 d.).

8. APIBENDRINIMAS

CK galiojimo dešimtmečių pokyčių tarptautinėje privatinėje teisėje netrūko ir galima teigti, kad tai viena sparčiausiai besikeičiančių ir besiformuojančių CK reguliuojamų sričių, atsižvelgiant į Lietuvos jungimąsi prie tarptautinių sutarčių bei konvencijų aptariamuoju laikotarpiu, taip pat pastarųjų septynerių metų narystę ES ir jos įtaką civilinei teisėkūrai bei teismų praktikai.

Pažymėtina, kad LAT tarptautinės privatinės teisės svarbą suprato ir įžvelgė gerokai anksčiau ir dar iki įsigaliojant naujam CK išaiškino teismams pagrindinius jos aiškinimo bei taikymo principus, kurie, net ir praėjus dešimtmečiui, kai naujasis CK įsigaliojo, išlieka aktualūs.

Apibendrinant per pastaruosius 10 metų šioje srityje LAT formuojamą praktiką, pažymėtinos šios tendencijos:

- prieš parenkant atitinkamą tarptautinės privatinės teisės normą, būtina teisingai teisiškai kvalifikuoti šalių teisinius santykius;
- teismas pirmiausia turi išsiaiškinti, kokią normą jis taiko – kolizinę ar materialinę. Jeigu taikoma kolizinė, tai teismas, ją priitaikęs, nustato tik taikytiną toje byloje teisę. Paskui teismas atlieka kitą veiksmą – taiko taikytinos teisės normas bylos šalių santykiams. Jeigu taikoma norma yra materialinė tarptautinės privatinės teisės norma, tai ji bylos šalių santykiams taikoma tiesiogiai, o kolizijos klausimas tokiu atveju nekyla;
- taikytina teisė nustatinėjama tikrinant kiekvieną galimai taikytiną Lietuvos tarptautinės privatinės teisės šaltinį atmetimo principu;
- teisė, taikytina civiliniams santykiams, nustatoma pagal bylos nagrinėjimo ar kitokio veiksmo, kai reikia nustatyti taikytiną teisę, atlikimo metu galiojančias CK kolizines normas;

- tais atvejais, kai užsienio teisės turinio nustatymas yra pripažįstamas fakto klausimu ir informaciją apie užsienio teisę teismui privalo teikti šalis, kuri remiasi ta teise, šią pareigą privalo vykdyti aktyviai, o teismas nėra įpareigojamas būti aktyvus ir raginti šalį teikti informaciją apie taikytiną užsienio teisę ar pats perimti šią pareigą iš šalies (šalių);
- užsienio teisės taikymas nėra absoliutinas, o prioritetas teikiamas teisingam bylos išnagrinėjimui, nors ir pagal kitos, nei derėtų, valstybės teisę;
- kai ginčo šalis ar teismas bylose, turinčiose užsienio elementą, remiasi viešosios tvarkos išlyga, jos egzistavimas įrodinėjamas individualiai ir jos sąvoka iš esmės aiškinama kiekvienoje byloje, žinoma, jau remiantis ankstesniais jos aiškinimo precedenta.

3 skyrius

Sandorių institutas civilinėje teisėje

Asta Dambrauskaitė

Jau galiojant 2000 m. CK, nacionalinėje civilinės teisės doktrinoje buvo atkreiptas dėmesys į sandorio sampratos problemą ir pabrėžta būtinybė teisingai ją aiškinti praktikoje. V. Mikelėno nuomone, „žodis „sandoris“ teisinėje kalboje vartojamas tiek dažnai, kad retas teisininkas giliau susimąsto apie tikrąją jo reikšmę. <...> Tačiau teismų praktika patvirtina, jog, sprendžiant sandorių pripažinimo negaliojančiais bylas, visų pirma susiduriama būtent su, sąlyginai pavadinkime „bazinę“, sandorio sampratos problema“¹²². Šis autorius pažymėjo, kad „sandorio sampratos klausimas yra aktualus, nes, netinkamai suvokiant, kas yra sandoris, galimos dvejopos klaidos: arba nepagrįstai atsisakoma taikyti sandorių negaliojimą reglamentuojančias teisės normas juridiniams faktams, kurie iš tiesų yra sandoriai, arba nepagrįstai taikomos teisės normos, reglamentuojančios sandorių negaliojimą, juridiniams faktams, kurie nėra sandoriai“¹²³.

Nacionalinė doktrina sandorių srityje nėra pakankamai išplėto-ta. Sandorio samprata, požymiai aptariamą studijų procesui skirtuose leidiniuose¹²⁴, taip pat CK komentaruose¹²⁵. Probleminius sandorio

122 Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1). *Justitia*. 2006, 4 (62): 2.

123 *Ibid.*, Nr. 4 (62): 3.

124 Mizaras V. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2009; Kiršienė J. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. I tomas. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004; Baranauskas E. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis. Vadovėlis*. II tomas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005; Ambrasienė D. et al. *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.

125 Mikelėnas V. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bend-*

sampratos aspektus ir sandorių negaliojimo instituto taikymo praktiką, sandorių notarinės formos reikšmę nagrinėjo V. Mikelėnas¹²⁶. Rašyta ir sandorių negaliojimo klausimais¹²⁷. Doktrinoje gvildenami negaliojančių sandorių dalyku buvusių daiktų išreikalavimo iš trečiųjų asmenų, vindikacijos ir restitucijos klausimai¹²⁸. Nagrinėjama sutarties samprata ir sutarčių teorijos¹²⁹, atskirų sutarčių problematika¹³⁰. Trumpai aptaria-
mi ir vienašaliai sandoriai¹³¹.

1. SANDORIŲ INSTITUTO VIETA CK STRUKTŪROJE

Žvelgiant iš lyginamosios teisėtyros perspektyvos, bendroji sandorio teorija ir juo labiau – sandorio sąvokos įtvirtinimas įstatyme nėra visuotinai pripažintas dalykas. Ši aplinkybė atsiskleidžia nagrinėjant įvairių valstybių teisės poziciją dėl sandorio sąvokos.

-
- rosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001; Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003.
- 126 Mikelėnas V. *Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1)*. *Justitia*. 2006, 4 (62): 2–8; Mikelėnas V. Sandorių notarinės formos nustatymo Lietuvos civilinėje teisėje kriterijai ir reikšmė: lyginamasis aspektas. *Notariatas*. 2007, 2: 25–29.
- 127 Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1). *Justitia*. 2006, 4 (62): 2–8; Dambrauskaitė A. *Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės*. Vilnius: Justitia, 2009; Dambrauskaitė A. Sandorių pripažinimas negaliojančiais ir sąžiningo įgijėjo interesų apsauga. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 23–33; Dambrauskaitė A. Restitucijos taikymo sandorių pripažinimo negaliojančiais bylose problemos. *Jurisprudencija*. 2003, 37 (29): 79–88; Dambrauskaitė A. Neįmanomumo įvykdyti prievolę įtaka sandorių galiojimui: principo „*Imposibillium nulla obligatio est*“ taikymas šiuolaikinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2009, 3 (117): 313–337; Dambrauskaitė A. Sandorių pripažinimo negaliojančiais daiktiniai teisiniai aspektai. *Justitia*. 2008, 4 (70): 36–44; Smaliukas A., Pacenkaitė V. *Ultra vires* doktrina naujajame Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse. *Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 76–87.
- 128 Mikelėnas V. Vindikacija ir jos taikymas. *Justitia*. 2005, 1 (55): 2–13; Dambrauskaitė A. Sandorių pripažinimo negaliojančiais daiktiniai teisiniai aspektai. *Justitia*. 2008, 4 (70): 36–44.
- 129 Tikniūtė A., Dambrauskaitė A. Understanding Contract under the Law of Lithuania and other European Countries. *Jurisprudencija*. 2011, 18 (4): 1389–1415.
- 130 Mizaras V. Pirkimo–pardavimo sutartinių santykių reguliavimas Civiliniame kodekse. *Justitia*. 2003, 3–4 (45–46); Nr. 5: 10–22; 6 (48); Dambrauskaitė A. Paveldėjimo teisių perleidimo sandoriai. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 111–133.
- 131 Dziegoraitis A. Vienašalių sandorių tarybinėje civilinėje teisėje klausimu. *Teisė*. 1978, 14; Vileita A. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (4). *Justitia*. 2003, 6; Dambrauskaitė A. Vienašaliai sandoriai paveldėjimo teisėje: valios išreiškimo forma ir teisinės pasekmės. *Jurisprudencija*. 2008, 2 (104): 73–83.

Pavyzdžiui, bendrosios teisės tradicijos (*common law*) šalys sandorio sąvokos apskritai nevartoja, nors, be abejo, be sutarčių, pripažįsta ir tam tikrus pareiškimus, kurie kitose teisinėse sistemose pakliūtų į sandorio apibrėžimą, pavyzdžiui, pranešimus apie sutarties nutraukimą ar atsisakymą¹³², ir vienaip ar kitaip sprendžia su vienašaliais valios pareiškimais susijusius klausimus. Bendroji sandorio sąvoka nebuvo įtvirtinta ir Prancūzijoje 1804 m. priimtame CK (vadinamajame Napoleono kodekse) bei tų XIX a. valstybių kodeksuose¹³³, kuriems tiesioginę įtaką turėjo Napoleono kodeksas. 1804 m. Prancūzijos CK nesivadovavo valios autonomijos teorija¹³⁴. Manoma, sandorio sąvoka Prancūzijoje neprigijo dėl to, kad iš Vokietijos teisės nebuvo perimtos sandorio teorijai būtinos bendrosios nuostatos dėl valios išreiškimo (*Willenserklärung*)¹³⁵. Tiesa, Prancūzijoje nuo XX a. vidurio diskutuojama, ar tikslinga būtų CK papildyti įžangine knyga, kurioje Vokietijos teisės pavyzdžiu būtų įtvirtintos bent jau normos dėl sandorių (pažodžiui – teisinių veiksmų) (*acte juridique*)¹³⁶. Tačiau, kaip matyti iš prievolių teisės reformos darbų, tik 2005 m. paskelbtame Prancūzijos prievolių teisės ir senaties reformos projekte (vadinamajame *Avant-projet Catala* projekte)¹³⁷ siūloma įtvirtinti sandorio (*l'acte juridique*) sąvoką, sandorius nurodant kaip vieną iš pagrindinių prievolių atsiradimo pagrindų ir apibrėžiant juos kaip valios aktus (valinius veiksmus), kuriais siekiama teisinių pasekmių

132 Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (*Acquis Group*). *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. 1. Munich: Sellier, European Law Publishers, 2009, p. 128.

133 Nyderlandų CK (1838), Italijos CK (1865), Portugalijos CK (1868), Ispanijos CK (1889).

134 Atias Ch. *Restaurer le droit du contrat*. Paris: Dalloz, 1998, chron., 137 et s.

135 Tačiau reikia pažymėti, kad nepaisant tos aplinkybės, jog sandorio sąvoka Prancūzijos CK nėra įtvirtinta, Prancūzijos doktrina skiria nemažai dėmesio bendrajai sandorio teorijai (jos kūrimui ir plėtojimui).

136 *Acte juridique* (teisinis veiksmas ar teisinis aktas) – tai apytikslis vokiškojo *Rechtsgeschäft* perkėlimas į prancūzų kalbą, kartu pažymint, kad *Geschäft* šnekamojoje kalboje vis dėlto nereikšia „veiksmo“ ar „akto“ („*acte*“), o reiškia „reikalą“ (*affaire*) arba, sutartį“ (*marché*), arba „prekybą“, „komercinę veiklą“ (*négoce*), todėl italų kalba gal ir tiksliau šis terminas įvardijamas kaip *negozio giuridico*, portugalų kalba – *negocio juridico* (Rémy Ph. *Plans d'exposition et catégories du droit des obligations. Comparaison du projet Catala et des projets européens. Pour une réforme du droit des contrats*. Sous la direction de F. Terré. Paris: Dalloz, 2009, p. 92).

137 *Avant-projet de réforme du droit des obligations et du droit de la prescription (Avant-projet Catala)*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-07]. <http://www.justice.gouv.fr/art_pix/RAPPORTCATALASEPTEMBRE2005.pdf>.

(Catala projekto 1101 str. 1 d., 1101–1 str. 1 d.)¹³⁸. Tačiau kodifikavimo (kodekso) šerdimi vis dėlto lieka sutartis.

Kitų valstybių teisė valios išreiškimo ir sandorio sąvokoms teikia labai daug reikšmės¹³⁹. Akivaizdžiausias pavyzdys – 1900 m. įsigaliojęs Vokietijos CK, taip pat tų valstybių civiliniai kodeksai, kuriems šis kodeksas turėjo didelę įtaką¹⁴⁰. Vokietijos CK, kaip XIX a. Vokietijos teisės mokslo kūrinys, buvo pirmasis iš moderniųjų kodeksų, kuriuose svarbiausia buvo sandorio (*Rechtsgeschäft*), o ne sutarties (*Vertrag*) sąvoka. Sandorius reglamentuojančios normos įtvirtintos ne Vokietijos CK prievolių teisės knygoje (antra knyga, *Recht des Schuldverhältnisse*) (kaip to būtų galima tikėtis), o „Bendrojoje dalyje“ (pirma knyga, *Allgemeiner Teil*), kurioje įtvirtinti visi institutai ir sąvokos, aptinkami kitose CK reglamentuojamose srityse ir apskritai visoje privatinėje teisėje. Vokietijos teisėje sandorio sąvoka vartojama ne tik prievolių teisėje, bet ir šeimos bei paveldėjimo teisėje, taip pat daiktinėje teisėje, kurioje taikant atskyrimo ir abstrakcijos principus (*Trennungsprinzip*, *Abstraktionsprinzip*) pripažįstama, kad nuosavybės teisei perleisti, be prievolių santykius sukuriančios sutarties, būtinas atskiras daiktinis sandoris, kurio net galiojimas nagrinėjamas atskirai nuo prievolinės sutarties.

138 „Les actes juridiques sont des actes de volonté destinés à produire des effets de droit“ (Projet Catala, art. 1101-1, al. 1).

139 Sandorio teoriją (*Rechtsgeschäftslehre*) išplėtojo Vokietijos pandektistai XIX amžiuje, tačiau sandorio (*Rechtsgeschäft*) istorija prasideda nuo valios išreiškimo (vok. *Willenserklärung*) sąvokos, suformuluotos Ch. Wolffo XVIII a. aiškinant sutarties sudarymą: vien valios sudaryti sutartį neužtenka, reikia dar ir *declaratio voluntatis* (Wolff Ch. *Institutiones iuris naturae et gentium*, 1750). Apie valios išreiškimo ir sandorio genezę žr. Limbach F. *Le consentement contractuel à l'épreuve des conditions générales, De l'utilité du concept de déclaration de volonté*. Paris: LGDJ, 2004). Teisinėje literatūroje sandorio sąvoka (*actus juridicus, negotium juridicum*) atsiranda XVIII a. ir siejama su autoriaus Nettelblad't'o vardu (cituota pagal Flume W. *Allgemeiner Teil des Burgelichen Rechts. Bd. 2. Das Rechtsgeschäft*. Berlin: Springer-Verlag, 1992). Bendrąją valios išreiškimo teoriją toliau plėtoja Savigny savo veikale „*System des heutigen römischen Rechts*“ (1840), nagrinėdamas valios ydas. Savigny terminus „valios išreiškimas“ ir „sandoris“ vartoja kaip sinonimus. Šios dvi sąvokos atskiriamos vėliau ir šis atskyrimas yra priskiriamas XIX a. pabaigos romėnų teisės specialistui vokiečiui E. I. Bekkeriui (1873) (Cituota pagal Rémy Ph. *Plans d'exposition et catégories du droit des obligations. Comparaison du projet Catala et des projets européens. Pour une réforme du droit des contrats*. Sous la direction de F. Terré. Paris: Dalloz, 2009, p. 92).

140 Pavyzdžiui, Graikijos CK (1946), Portugalijos CK (1966), Lenkijos CK (1964), Čekijos CK (1964). Be abejo, reikia paminėti, kad Vokietijos teisė neabejotinai veikė ir Baltijos valstybių teisę (Zweigert K., Kötz H. *An Introduction to Comparative Law*. Oxford: Clarendon Press, 1998, p. 154). Taigi ne išimtis ir LTSR CK (1964), kuriame Vokietijos CK pavyzdžiu buvo įtvirtinta bendroji sandorio teorija.

Kaip pažymi autoriai, įdomu tai, kad nors Vokietijos CK yra linkęs į įstatymo nustatytus sąvokų apibrėžimus, šiame kodekse nei sandorio, nei valios išreiškimo sąvokos nėra apibrėžtos – kodekso kūrėjams jos buvo savaime suprantamos¹⁴¹. Tačiau vis dėlto iš Vokietijos CK nuostatų išplaukia, kad sandorio branduolys – valios išreiškimas (vok. *Willenserklärung*)¹⁴². Be jo negali būti sandorio. Be dviejų valios išreiškimų negali būti sutarties. Vokietijos doktrina ir teismų praktika valios išreiškimą apibrėžia kaip „valią, išreiškiamą siekiant sukurti teisinės pasekmes“¹⁴³. O sandoris (*l'acte juridique*) vertintinas kaip šis tas daugiau nei valios išreiškimas: valios išreiškimas gali būti laikomas sandoriu arba sudedamąja jo dalimi tik tuo atveju, jeigu to pageidauja teisinė tvarka. Teisiniu suprantamas kiekvienas sandoris, kuriuo žmogiškoji valia nukreipiama pasiekti tam tikrą teisinį rezultatą, šis rezultatas gali atsirasti dėl to, kad teisėtvara pripažįsta tokią valią kaip pagrindą atitinkamai teisinei pasekmei kilti¹⁴⁴. Atsižvelgiant į tai, kad valią išreiškiantis asmuo dažnai gali ir nežinoti tikslios pageidaujamo pasiekti rezultato teisinės reikšmės, užtenka, kad išreiškdamas valią asmuo pageidauja teisiškai pasiekti ekonomines savo valios išreiškimo pasekmes¹⁴⁵. Kaip pažymima ir Lietuvos civilinės teisės doktrinoje, „sandoris yra platesnė sąvoka už vieno asmens pavienį valios pareiškimą, nes sandoris sukelia ir tokius teisinius padarinius, kurių valios išreiškimas neapima, pavyzdžiui, atsakomybė už netinkamos kokybės daikto perdavimą, už termino praleidimą ir pan.“¹⁴⁶.

Sandorio sąvoka, suformuluota doktrinoje rengiant Vokietijos CK, iki šiol tebėra aktuali – teisiniu sandoriu laikomas privatus valios išreiškimas, siekiant sukurti pageidaujamą teisinę pasekmę, kuri atsiranda,

141 Cituota pagal Witz C. *Contrat ou acte juridique? Pour une réforme du droit des contrats*. Sous la direction de F. Terré. Paris: Dalloz, 2009, p. 53.

142 Apie valios reikšmę sandorėje žr. Rieg A. *Le rôle de la volonté dans l'acte juridique en droit civil français et allemand*. Paris: LGDJ, 1961; Hauser J. *Objectivisme et subjectivisme dans l'acte juridique*, Paris: LGDJ, 1970; Wicker G. *Les fictions juridiques. Contribution à l'analyse de l'acte juridique*. Paris: LDJ, 1997.

143 Cituota pagal Witz C. *Contrat ou acte juridique? Pour une réforme du droit des contrats*. Sous la direction de F. Terré. Paris: Dalloz, 2009, p. 53; BGH, 17 oct. 2000, NJZ, 2001, p. 289–290.

144 Шапп Я. *Основы гражданского права Германии*. Москва: БЕК, 1996, с. 160.

145 *Ibid.*, c. 162.

146 Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1). *Justitia*. 2006, 4 (62): 4.

nes iš teisėtvarcos pozicijų yra pageidaujama¹⁴⁷. Sandorio sąvokos branduolį sudaro valia, nukreipta tam tikram teisiniam rezultatui pasiekti ir teisėtvarcos pripažįstama remiantis tokiu rezultatu¹⁴⁸.

Atsižvelgiant į tai, kad naujieji Nyderlandų CK ir Kvebeko CK buvo vieni pagrindinių šaltinių, kuriais remtasi rengiant CK projektą¹⁴⁹, vertėtų stabtelėti ir ties šių kodifikacijų pozicija dėl sandorio sąvokos.

Naujasis Nyderlandų CK, įsigaliojęs 1992 m., buvo parengtas remiantis (bet tik iš dalies) vokiškuoju modeliu¹⁵⁰. Iki tol Nyderlandų teisei labai didelę įtaką turėjo Prancūzijos teisė¹⁵¹. Naujojo kodekso įsigaliojimas 1992 m. žymėjo naujos eros pradžią, t. y. Nyderlandų teisės atvėrimą Vokietijos (ir Šveicarijos) teisės, taip pat anglų ir amerikiečių doktrinos įtakai. Pažymėtina, kad šio kodekso rengėjai atsisakė skyriaus „Bendroji dalis“, kuris, kaip minėta, įtvirtintas Vokietijos CK. Nyderlandų CK pirmoji knyga reglamentuoja asmenis ir šeimos santykius. Sandoriams skirtas skyrius („*Rechtshandelingen*“) įtvirtintas naujojo Nyderlandų CK trečiojoje knygoje „Bendroji daiktinė teisė“ (arba bendruosius turtinius klausimus reglamentuojanti knyga). Taigi Nyderlandų CK išsamiai reglamentuoja sandorius daiktinėje teisėje – atrodytų, kad ir

147 Шапп Я. *Основы гражданского права Германии*. Москва: БЕК, 1996, с. 160.

148 Teisiniu rezultatu laikoma, pavyzdžiui, prievolinio teisinio santykio sukūrimas arba nuosavybės teisės į daiktą perdavimas, arba sutarties pasibaigimas, vienašališkai jos atsisakius, ir pan.

149 Sauliūnas D. Lietuva turi naują Civilinį kodeksą. *Justitia*. 2000, 4-5: 2. Prancūzijos autorių teigimu, šios naujosios kodifikacijos (pvz., naujieji Nyderlandų ir Kvebeko civiliniai kodeksai, 2002 m. Vokietijos prievolių teisės reforma) mokslininkų dėmesį traukia dėl įvairių priežasčių – Kvebeko CK iš naujo formuluoja ir sumodernina civilinės teisės tradiciją, Vokietijos CK po prievolių teisės reformos inkorporuoja Europos Sąjungos teisės indėlį – šie kodeksai gali pretenduoti tapti pavyzdžiu *rytojaus* Europai (Pimont S. A propos de processus de réforme du droit français des contrats. *Revue Juridique Themis*. 2009, 439-452). Mes savo ruožtu galėtume teigti, kad šie kodeksai jau yra tapę (bent iš dalies) pavyzdžiu *šiandienos* Europos valstybių teisei, turint omenyje, pavyzdžiui, Lietuvos CK, kuriam didžiulę įtaką padarė ir Vokietijos ir Nyderlandų bei Kvebeko CK tekstai.

150 Zweigert K., Kötz H. *An Introduction to Comparative Law*. Oxford: Clarendon Press, 1998, p. 148.

151 1811–1838 m. Prancūzijos Napoleono kodeksas buvo sudėtinė Nyderlandų teisės dalis, 1838 m. priimtas Nyderlandų CK buvo jei ne Prancūzijos CK vertimas, tai labai artimas jam tekstas. Kaip teigia olandų autoriai, įsigaliojus naujam Nyderlandų CK (1992), Prancūzijos CK įtaka olandų pozityviajai civilinei teisei beveik išnyko, nors ir pripažįstama, kad XXI a. pradžioje europinės integracijos kontekste Prancūzijos teisės kaip vienos iš didžiųjų sistemų (be *common law*, Vokietijos, Italijos teisės) pavyzdys vėl įgauna tam tikrą reikšmę (Hondius E. *Le Code civil et les néerlandais. Le Code civil 1804-2004. Livre du Bicentenaire*. Paris: Dalloz, 2004, p. 613, 615, 620–621).

šiuo požiūriu šis kodeksas nutolsta nuo Vokietijos CK, kuriame sandorio reglamentavimas apima daiktinius ir nedaiktinius santykius. Tačiau ši skirtumą sušvelnina Nyderlandų kodekse esanti norma, pagal kurią nuostatos, reglamentuojančios sandorius, taikomos ne tik daiktinėje teisėje, bet pagal analogiją gali būti taikomos ir kitose srityse tiek, kiek tai neprieštarauja sandorio ar teisinio santykio prigimčiai. Kitaip nei Vokietijos CK, kuriame, kaip minėta, nėra sandorio apibrėžimo, Nyderlandų CK apibrėžia sandorio sąvoką, nurodydamas, kad sandoriui būtinas valios aktas, kuriuo siekiama teisinių pasekmių ir kuriuo išreiškiama valia (Nyderlandų CK 3:33 str.)¹⁵².

O, pavyzdžiui, Kvebeko CK paremtas sutartimi, nors kodekso tekste vartojama ir sandorio sąvoka (*acte juridique, juridical act*) (pvz., Kvebeko CK 704 str. testamentas apibrėžiamas kaip vienašalis sandoris), tačiau sandorio sąvoka įstatyme nėra apibrėžiama ir nėra atskiro skyriaus, reglamentuojančio bendruosius sandorių klausimus.

Kaip rodo Vokietijos CK pavyzdys, sandorio teorija yra tokio apibendrinimo (abstrakcijos) lygmens, kad jos vieta kodekso struktūroje turi būti ne bendrojoje prievolių teisės dalyje, o bendrojoje viso kodekso dalyje, nes, be sandorių, kuriais remiantis yra sukuriamos, pakeičiamos ar panaikinamos prievolės, yra daugybė sandorių, sukeliančių kitokias teises pasekmes.

Kalbant apie reglamentavimo, grindžiamo sandoriu, pranašumus ir trūkumus, galima pasakyti, jog dabartiniame teisės raidos etape neretai reiškia nuomonė, kad kodifikacijos turėtų remtis sutartimi, o ne sandoriu. Ypač tai svarbu, kai siekiama panaikinti kliūtis tarp teisinių šeimų, ypač tarp civilinės teisės tradicijos ir bendrosios teisės tradicijos¹⁵³, kuri, kaip minėta, apskritai neturi bendrosios sandorio sąvokos. Tokios nuomonės šalininkų teigimu, kodeksų pagrindas ir toliau turėtų būti sutartis ir užtektų nuorodos, numatančios, kad sutartis reglamentuojančios normos pagal analogiją taikomos kitiems sandoriams. Šią normą UNIDROIT tarptautinių komercinių sutarčių teisės

152 *A juridical act requires an intention to produce legal effects manifested by a declaration* (Article 3:33). (Warendorf H., Thomas R., Curry-Sumner J. *The Civil Code of the Netherlands*. The Netherlands: Kluwer Law International, 2009, p. 445).

153 Witz C. *Contrat ou acte juridique? Pour une réforme du droit des contrats*. Sous la direction de F. Terré. Paris: Dalloz, 2009, p. 64.

principų¹⁵⁴ ar Bendros principų sistemos projekto (toliau – DCFR)¹⁵⁵ pavyzdžiu galėtų papildyti speciali norma, skirta pareiškimams ir elgesiui aiškinti – tokia norma apimtų vienašalius sandorius¹⁵⁶.

Šiuolaikinėje doktrinoje reiškama ir kritika dėl tokios „Bendrosios dalies“, kokia yra įtvirtinta Vokietijos CK (*Allgemeiner Teil*), išskyrimo, abejojant jos nauda kodeksui. Kaip minėta, Vokietijos CK „Bendrosios dalies“ normose įtvirtinami tam tikri pamatiniai institutai, bendri visai privatinei teisei, su kuriais teisininkas susiduria prievolių ir daiktinėje teisėje, paveldėjimo ir šeimos teisėje. K. Zweigerto ir H. Kotzo teigimu, nemažai „Bendrojoje dalyje“ esančių sąvokų čia yra atsiradę vien tik dėl pernelyg didelio polinkio į abstrakciją, pavyzdžiui, nuostatos dėl fizinių asmenų ir daiktų, jų nuomone, galėjo būti įtrauktos atitinkamai į šeimos teisės ir daiktinės teisės knygas¹⁵⁷. Be to, K. Zweigerto ir H. Kotzo teigimu, ir pati sandorio (*legal act*¹⁵⁸) idėja yra pernelyg abstrakti sąvoka¹⁵⁹. Be to, Vokietijos CK „Bendrojoje dalyje“ įtvirtinant normas dėl suklydimo, apgaulės, grasinimo, normas dėl atstovavimo ir pan., nurodoma, kad šios normos bus taikomos visų rūšių sandoriams (*legal acts*). Pasak K. Zweigerto ir H. Kotzo, ši ekstremali pozicija tapo neišsprendimu kontraversijų dėl šių bendrųjų normų taikymo apimties šaltiniu, nors iš tiesų Vokietijos įstatymų leidėjas, rengdamas kodekso 116 ir kitus straipsnius (pvz., reglamentuojančius nuginklįjimą dėl suklydimo, apgaulės ir pan.) turėjo omenyje tik įprastines sutartis ir todėl minėtos nuostatos, pavyzdžiui,

154 UNIDROIT principų 4.1 straipsnis „*Intention of the parties*“ skirtas sutarčių aiškinimui, tuo tarpu 4.2 straipsnis „*Interpretation of statements and other conduct*“ taikomas vienašalių pareiškimų aiškinimui.

155 *Draft Common Frame of Reference* (DCFR) į lietuvių kalbą verčiama ir kaip „Bendros pagrindų sistemos projektas“, ir kaip „Bendros principų sistemos projektas“. *DCFR Book II. Section 2: Interpretation of other juridical acts. Article II. – 8:201: General rules*

(1) *A unilateral juridical act is to be interpreted in the way in which it could reasonably be expected to be understood by the person to whom it is addressed.*

Article II. – 8:202: Application of other rules by analogy

The provisions of Section 1 (Interpretation of contracts), apart from its first Article, apply with appropriate adaptations to the interpretation of a juridical act other than a contract.

156 Witz C. *Contrat ou acte juridique? Pour une réforme du droit des contrats*. Sous la direction de F. Terré. Paris: Dalloz, 2009, p. 65.

157 Zweigert K., Kötz H. *An Introduction to Comparative Law*. Oxford: Clarendon Press, 1998, p. 146–147.

158 Dėl terminologijos pažymėtina, kad terminai *legal act*, *legal transaction*, *juridical act*, *juristic act* teisinėje literatūroje anglų kalba dažnai vartojami kaip sinonimai.

159 Zweigert K., Kötz H. *An Introduction to Comparative Law*. Oxford: Clarendon Press, 1998, p. 146.

dėl nugincijimo, taikytinos tik šiai sandorių rūšiai (t. y. sutarčiai), Dėl šios priežasties, K. Zweigerto ir H. Kotzo nuomone, būtų buvę priimtinau minėtas normas dėl negaliojimo ar atstovavimo įtvirtinti sutarčių teisėje ir nukreipti teisėjus taikyti šias taisykles (jei jos tikrai gali būti taikomos) ir kitiems teisiniams pareiškimams bei santykiams (*to other kinds of legal declarations, deeds or relationships as well*)¹⁶⁰. Galima sakyti, kad Lietuvoje pasirinktas atvirkštinis variantas – CK pirmojoje knygoje įtvirtintos išsamios sandorių taisyklės, o šeštojoje knygoje numatyta, kad sutartims taikomos šio kodekso normos, reglamentuojančios dvišalius ir daugiašalius sandorius (CK 6.154 str. 2 d.), t. y. pasirinktas modelis, kai pagrindinė (pamatinė) kategorija yra sandoris.

Tačiau galima įžvelgti ir tam tikrų pranašumų, jeigu kodeksas pagrįstas sandoriu¹⁶¹. Pavyzdžiui, vienašalio sandorio, kuris turi būti adresuotas kitam asmeniui iki konkrečios datos, atvejis – ar reikia, kad sandoris būtų sudarytas iki tos datos, ar kad jis pasiektų adresatą iki tos datos? Arba vienašalis sandoris, kurį sudarant šalies valia buvo ydinga. Jeigu kodekse reglamentuojami sandoriai, užtenka taikyti nuostatas, reglamentuojančias valios išreiškimą (nes valia yra sandorio branduolys). Tačiau kyla klausimas, ar CK sandorių skyriuje yra specialios nuostatos, kurios nustatytų taisykles ir pateiktų atsakymus į iškeltas problemas? Pavyzdžiui, Vokietijos CK yra 130 straipsnis, reglamentuojantis išreikštos valios įsigaliojimą nesantiems asmenims (*inter absentes*). Lietuvoje tokios taisyklės numatytos tik ofertos ir akcepto atveju. Galima teigti, kad Lietuvoje sandorio teorija nėra išbaigta, nes, pavyzdžiui, ir aiškinimo taisyklės nustatomos tik sutartims, o ne valios išreiškimams (jie gali būti ir žodiniai, ir rašytiniai, ir išreikšti tam tikru elgesiu), nors, kita vertus, teismai sėkmingai gali taikyti kodekse įtvirtintas sutarčių aiškinimo taisykles ir jas pritaikyti vienašaliams valios išreiškimams.

Lietuvos CK sandorių srityje ypatingas dar ir tuo, kad jame persipina skirtingų teisinių sistemų elementai – yra iš dalies išlikęs 1964 m. CK įtvirtintas teisinis reglamentavimas, kuriame atsispindi ir vokiškosios tradicijos pradai (CK pirmoji knyga), modernios nuostatos perimtos (tiesa, ne visos apimties) iš Nyderlandų CK (kuris, kaip minėta, jau šiek tiek nutolęs nuo vokiškojo modelio) ir Kvebeko CK (kuriame taip pat iš dalies

160 Zweigert K., Kötz H. *An Introduction to Comparative Law*. Oxford: Clarendon Press, 1998, p. 147.

161 Witz C. *Contrat ou acte juridique? Pour une réforme du droit des contrats*. Sous la direction de F. Terré. Paris: Dalloz, 2009, p. 57.

atsispindi ir prancūziškoji tradicija) (CK šeštojoje knygoje įtvirtintas sutarčių, ypač jų negaliojimo, reglamentavimas). Turint omenyje minėtą K. Zweigerto ir H. Kotzo teiginį, kad jau Vokietijos CK pirmojoje knygoje esančios normos yra dažniausiai pritaikytos būtent dvišaliams sandoriams (sutartims), Lietuvos Respublikos įstatymų leidėjo nuostata CK šeštojoje knygoje įtvirtinti, pavyzdžiui, atskirą absoliutaus ir santykinio negaliojimo reglamentavimą iš tiesų kelia abejonių (plačiau apie tai – 3 poskyryje).

2. SANDORIO SAMPRATOS STABILUMAS IR KAITOS POREIKIS

2.1. Sandorio sampratos įtvirtinimas įstatyme ir bendroji sandorio teorija

klausimas, ar prievolių atsiradimo pagrindų kontekste sutartinės prievolės turėtų būti siejamos tik su sutartimi ar su platesne kategorija, apimančia vienašalius, dvišalius ir kolektyvinius sandorius, yra pagrindinis prievolių teisės kodifikavimo klausimas, su kuriuo susiduria kiekvienas šiuolaikinis įstatymų leidėjas, nesvarbu, ar rengiami nacionalinio kodekso pakeitimai, ar atliekami teisės derinimo (*harmonisation*) bei vienodinimo (*uniformisation*) darbai europiniu ar tarptautiniu lygmeniu¹⁶². Pažymėtina, kad europinės ir tarptautinės sutarčių teisės vienodinimo priemonės paremtos sutartimi – Europos sutarčių teisės principai (toliau – PECL), UNIDROIT principai, Europos sutarčių kodekso projektas¹⁶³, Europos civilinio kodekso studijų grupė¹⁶⁴, taip pat DCFR. Tiesa, DCFR II.–1:101 straipsnyje greta sutarties jau atsiranda ir sąvokos *juridical act* apibrėžimas – sandoriu laikomas pareiškimas arba susitarimas, kuriuo ketinama sukurti teisinę pasekmę, šis pareiškimas ar susitarimas gali būti aiškiai išreikštas arba numanomas iš elgesio (DCFR II.–1:101 str. 2 d.)¹⁶⁵.

162 Witz C. Contrat ou acte juridique? Pour une réforme du droit des contrats. Sous la direction de F. Terré. Paris: Dalloz, 2009, p. 51–65.

163 Gandolfi G. et al. Code européen des contrats, avant projet, Livre I. Académie des privatistes européens, 2004.

164 Study Group on a European Civil Code. <<http://www.sgecc.net>>.

165 DCFR Article II.–1:101: Meaning of “contract” and “juridical act”
(1) A contract is an agreement which is intended to give rise to a binding legal relationship or to have some other legal effect. It is a bilateral or multilateral juridical act.

Vertindami CK struktūrą, savo ruožtu galime pasakyti, kad Lietuvos įstatymų leidėjui šis klausimas (t. y. ar be sutarties, sukuriančios prievolinius ir kitokius teisinius santykius, egzistuoja ir dar viena kategorija) lyg ir ne(be)aktualus tuo požiūriu, kad sandorio sąvoka buvo apibrėžta 1964 m. CK¹⁶⁶ ir išlieka apibrėžta dabartiniame kodekse. Šiuo požiūriu nenutolstama nuo 1964 m. CK įtvirtinto reglamentavimo ir kartu tęsiama tradicija, paremta vokiškaisiais pradais. Lietuvos įstatymų leidėjas pasirinko tokį kelią, koks buvo pasirinktas rengiant Vokietijos CK, ir kodekso dalyje, skirtoje bendriausiems privatinės teisės klausimams, įtvirtino ir normas dėl sandorių, kurie pagrįstai gali būti laikomi „viena iš aukščiausio lygmens privatinės teisės doktrinos sukurtų abstrakcijų“¹⁶⁷.

Pagal dabartinę Lietuvos civilinę teisę suformuluotą apibrėžimą, kuris iš esmės išliko nepakitęs nuo 1964 m., kai buvo priimtas CK¹⁶⁸, sandoriais laikomi asmenų veiksmai, kuriais siekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas (CK 1.63 str. 1 d.). Taigi įstatyme sandoris apibūdinamas kaip *veiksmas*, nors tiksliau sandorį būtų apibrėžti, kaip tai yra apibrėžiama doktrinoje¹⁶⁹ ir pakartojama kasacinio teismo praktikoje¹⁷⁰, kaip asmens vidinės valios išorinį pareiškimą siekiant tam tikro teisėto teisinio rezultato. Esminis sandorio elementas – siekis sukurti tam tikras civilines teises ir pareigas¹⁷¹.

Minėjome, kad CK sandorius apibrėžia kaip asmenų veiksmus, kuriais siekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas (CK 1.63 str. 1 d.). Doktrinoje sandoris (pranc. *l'acte juridique*, vok. *Rechtsgeschäfte*, angl. *legal transaction* arba *juridical act*, oland. *Rechts-*

(2) A juridical act is any statement or agreement, whether express or implied from conduct, which is intended to have legal effect as such. It may be unilateral, bilateral or multilateral.

166 Lietuvos TSR civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 1964, Nr. 19-138.

167 Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1). *Justitia*. 2006, 4 (62): 3.

168 1964 m. CK 40 straipsnis (1964 m. liepos 7 d. įstatymo red.) – „Sandoriais laikomi piliečių ir organizacijų veiksmai, kuriais siekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ar pareigas“. Toks sandorio sąvokos apibrėžimas išliko nepakitęs per visą šio teisės akto galiojimo laikotarpį, tik žodžių junginys „piliečių ir organizacijų veiksmai“ buvo pakeistas apibendrintu terminu „asmenų veiksmai“.

169 Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1). *Justitia*. 2006, 4 (62): 3.

170 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. rugsėjo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-359/2009.

171 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. birželio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-337/2008.

handelingen, rus. *сделка*) apibrėžiamas kaip valios išreiškimas, kuriuo siekiama sukurti teisinės pasekmes, pakeisti tam tikrą teisinę padėtį¹⁷², kaip privačios valios išreiškimas, siekiant sukurti pageidaujamas teisinės pasekmes, kurios atsiranda todėl, kad teisė (teisinė tvarka) jas pripažįsta¹⁷³, kaip teisinis veiksmas (*negotium*), kuriuo išreiškiama valia (viešoji ar asmeninė, vienašalė, daugiašalė ar kolektyvinė) ir kuriuo siekiama sukurti teisinės pasekmes (pakeisti teisinę padėtį, sukurti teisę ir pan.)¹⁷⁴. Teisės moksle pabrėžiama, kad sandoris yra valios aktas, sąmoningai nukreiptas tam tikram teisiniui rezultatui pasiekti¹⁷⁵. Be to, doktrinoje patikslinama, kad *galiojantis* sandoris – tai vieno ar kelių asmenų valios išreiškimas, sukuriantis valią išreiškiančių asmenų siekiamas teisinės pasekmes, jei toks valios išreiškimas atitinka įstatymo nustatytas sąlygas¹⁷⁶.

2.2. Sandorio sąvokos aiškinimas Lietuvos teismų praktikoje

Nors įstatyme įtvirtintas sandorio apibrėžimas, keičiantis teisei reglamentacijai, iš esmės nepakito, išlieka aktualus klausimas, kaip sandorio sąvoka suprantama ir aiškinama šiuolaikinėje Lietuvos teismų praktikoje.

Lietuvos teismų praktikoje V. Mikelėnas išskiria du prieštaringsus sandorio sampratos aiškinimo požūrius, „*kurių toleravimas visiškai sujauktų civilinės teisės moksle priimtą teorinį sandorio sampratos modelį. Pirma, esti atvejų, kai teismai vieno ar kito juridinio fakto nepripažįsta sandoriu ir dėl šios priežasties atsisako spręsti jo negaliojimo klausimą pagal sandorių negaliojimo instituto taisykles. <...> Antra, esti teismų praktikos atvejų, kai teismas tam tikrą juridinį faktą pripažįsta sandoriu*

172 Malaurie Ph., Aynès L. *Cours de droit civil. Les obligations. Contrats, quasi-contrats*. Paris: Cujas, 2001, p. 51; Mazeaud H. L., Mazeaud J., Chabas F. *Leçons de droit civil. Obligations. Théorie générale*. Paris: Montchrestien, 1998, p. 49.

173 Шапш Я. *Основы гражданского права Германии*. Москва: БЕК, 1996, с. 160; Pédamon M. *Le contrat en droit allemand*. Paris: L. G. D. J., 2004, p. 2–3.

174 Cornu G. *Vocabulaire juridique*. Paris: PUF, 2003, V° Acte.

175 Carbonnier J. *Droit civil. Les obligations*. Paris: PUF, 1996, p. 45; Marty G., Raynaud P. *Droit civil. Les obligations. Les sources*. Paris: Sirey, 1998, p. 372; Vitkevičius P. *et al. Civilinė teisė*. Vadovėlis. Kaunas: Vijusta, 1997, p. 181; Baranauskas E. *et al. Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. II tomas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 27.

176 Guggenheim D. *L'invalidité des actes juridiques en droit suisse et comparé*. Paris: L. G. D. J., 1970, p. 64.

*ir dėl jo taiko sandorių negaliojimo taisyklės, nors tas juridinis faktas iš tiesų nėra sandoris*¹⁷⁷.

Pirmasis požiūris iliustruojamas vekselio pavyzdžiu, kai kasacinio teismo praktikoje buvo konstatuota, kad teisinis vekselių reglamentavimas, nustatantis formalius reikalavimus – būtinus vekselių rekvizitus ir jų nebuvimo pasekmes – daro negalimą vekselio pripažinimą negaliojančiu pagal CK nuostatas dėl sandorių negaliojimo – skolininkas (mokėtojas) gali ginčyti savo prievolę pagal vekselį tik remdamasis vekselio formaliais trūkumais¹⁷⁸. V. Mikelėno nuomone, „*teismas, pripažinęs, jog vekselis nėra sandoris, pernelyg sureikšmino objektyvųjį vekselio aspektą, t. y. išvelgė vekselyje tik rašytinį dokumentą (CK 1.105 str.). Tačiau vekselis, kaip rašytinis dokumentas, yra asmens vidinės valios išraiškos rezultatas. Vekselio išrašymas, kaip valinis veiksmas, yra ne kas kita, o vienašalis sandoris. <...> galimi atvejai, kai asmens, vekselio davėjo, veiksmai (vekselio išrašymas) neatitinka jo vidinės valios, pavyzdžiui, asmuo išrašo vekselį dėl grasinimo*“¹⁷⁹. Tikslumo dėlei reikia pažymėti, kad teismų praktikos pozicija, neigianti galimybę vekselį ginčyti kaip sandorį, nebuvo vienoda. Būta ir tokių bylų¹⁸⁰, kuriose vekseliui ginčyti buvo pritaikyti bendrieji sandorių negaliojimo pagrindai. Galiausiai vekselio ginčijimo klausimu teismų praktikoje buvo suformuluotas kompromisinis sprendimas¹⁸¹. 2007 m. spalio 1 d. nutartyje, priimtoje civilinėje byloje Nr. 3K-7-216/2007, kasacinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija pripažino vekselį išrašiusio asmens teisę ginčyti šį sandorį remiantis ir bendraisiais sandorių negaliojimo pagrindais dėl valios ydingumo, kartu pažymėdama, kad sąžiningas, teisingas, protingas, apdairus ir rūpestingas vekselio davėjas, suprasdamas, kad vekselio išrašymas neatitinka vidinės jo valios, turėtų iš karto ginčyti vekselį, nelaukdamas, kada šis bus perduotas pagal indosamentą – vekselį perdavus indosamentu, vekselio davėjas be išlygų turi sumokėti vekselyje nurodytą sumą teisėtam vekselio turėtojų ir tik tada įrodinėti nesąžiningus pir-

177 Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1). *Justitia*. 2006, 4 (62): 2–3.

178 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-443/2005; 2007 m. sausio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-8/2007.

179 Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1). *Justitia*. 2006, 4 (62): 5.

180 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. vasario 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-214/2003.

181 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-216/2007; 2011 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-182/2011.

mojo vekselio turėtojo veiksmus įgyjant vekselį ar įgyvendinant jame įtvirtintą reikalavimo teisę (reiklaujant sumokėti), pavyzdžiui, reikšdamas šiam ieškinį dėl nepagrįsto praturtėjimo¹⁸².

Antrąjį požiūrį, t. y. kai juridiniam faktui, kuris nėra sandoris, taikomos sandorių negaliojimo taisyklės, atspindi teismų praktika, laikanti sandoriu administracinį aktą. LAT 2005 m. birželio 15 d. nutartyje, priimtoje civilinėje byloje Nr. 3K-7-274/2005, savivaldybės valdybos potvarkį dėl nuosavybės teisės atkūrimo pripažino sandoriu, nurodydamas, kad „valdybos potvarkiu buvo pakeisti nuosavybės teisės santykiai <...>. Taigi šis administracinis aktas yra juridinis faktas, sukūręs teisinius padarinius, todėl civiliniuose teisiniuose santykiuose jis pripažintinas sandoriu“¹⁸³. Tokia kasacinio teismo argumentacija iš karto susilaukė kritikos doktrinoje. V. Mikelėnas atkreipė dėmesį į tai, kad sandoriu (kuris yra asmens autonomijos išraiškos forma) negali būti pripažįstami veiksmai, atliekami tose gyvenimo srityse, kuriose asmens autonomijos principas negalioja – sandoriais nelaikomi administraciniai aktai, nes viešojoje teisėje asmens autonomijos principas negalioja¹⁸⁴. Be pozicijos, suformuluotos LAT 2005 m. birželio 15 d. nutartyje, pateikiama ir kita, mūsų manymu, labiau pagrįsta teismų praktikos kryptis, pagal kurią pats administracinis aktas nėra laikomas sandoriu privatinės teisės prasme (t. y. sandoriu kaip privačios valios autonomijos priemone), tačiau administracinio akto pagrindu atsiradusių pasekmių panaikinimas *prilyginamas* negaliojančio sandorio pasekmių taikymui¹⁸⁵. Remiantis vienu iš pamatinių principų, pagal kuriuos nustatomas civilinės teisės reglamentuojamų santykių ratas, privatinė teisė viešosios teisės reguliuojamiems santykiams taikoma tiek, kiek šių santykių nereglamentuoja atitinkami įstatymai (CK 1.1 str. 2 d.). Remiantis šia nuostata, neteisėto administra-

182 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-216/2007.

183 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-274/2005.

184 Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1). *Justitia*. 2006, 4 (62): 3.

185 „Jeigu civilinių teisių ir pareigų įgijėjas žinojo ar turėjo žinoti apie galimą administracinio akto prieštaravimą įstatymo nuostatoms, tai jis negali remtis savo sąžiningumu. Tai gali būti, pvz., tuo atveju, kai administracinis aktas prieštarauja imperatyviosioms įstatymo nuostatoms (reikalavimas pripažinti administracinį aktą negaliojančiu ir taikyti restituciją tokiu atveju iš esmės reiškia niekinio sandorio pasekmių šalinimą pagal CK 1.78 straipsnio 5 dalį)“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-328/2006).

cinio akto, kurio pagrindu susiklostė civiliniai teisiniai santykiai, pasekmės gali būti išsprendžiamos pagal sandorių negaliojimo nuostatas, nes viešosios teisės normos neįtvirtina specialių pasekmių, taikytinų konstatavus administracinio akto neteisėtumą.

Diskutuojuant dėl sandorio sampratos, iškyla ir kitų probleminių šios sampratos aspektų. Pavyzdžiui, LAT ne kartą yra suformulavęs nuomonę, kad sandoriu laikomas prievolės vykdymas. Byloje dėl paskolos grąžinimo, kurioje atsakovė (paskolos gavėja) teigė skolą kreditoriui jau grąžinusi, tačiau raštiško pakvitavimo apie skolos grąžinimą nereikalavusi, nes pasitikėjusi kreditoriumi, kasacinis teismas konstatavo, kad „sutarties (prievolės) įvykdymas yra sandoris, jam patvirtinti galioja tie patys, kaip ir tos rūšies sandoriui sudaryti, formos reikalavimai (CK 6.65 straipsnis). <...> pagal CK 1.93 straipsnio 2 dalį įstatymų reikalaujamos paprastos rašytinės formos nesilaikymas atima iš šalių teisę, kai kyla ginčas dėl sandorio įvykdymo fakto, remtis liudytojų parodymais šį faktą įrodyti“¹⁸⁶. Tačiau minėtose teisės normose kalbama būtent apie sandorio įvykdymo patvirtinimą (o pinigų perdavimas ir yra įvykdymas, bet tai, mūsų nuomone, nėra savarankiškas sandoris).

Kitoje byloje kasacinis teismas sandoriu laikė atsiskaitymą su kreditoriais (susitarimą dėl pinigų pervedimo) ir jam taikė sandorių negaliojimo taisykles (laikė niekiniu kaip prieštaraujantį viešajai tvarkai)¹⁸⁷. Kasacinis teismas konstatavo esant prielaidas užsakovo atsiskaitymą su generalinio rangovo kreditoriumi (t. y. subrangovu), atliktą pažeidus privalomą antstolio patvarkymą, vertinti kaip negaliojantį (niekinį) sandorį, prieštaraujantį viešajai tvarkai¹⁸⁸. Kyla klausimas, ar tokia po-

186 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. rugsėjo 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-463/2006.

187 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-140/2010.

188 Šioje byloje buvo nustatyta, kad 2006 m. birželio 6 d. antstolės patvarkymu užsakovas buvo įpareigotas pranešti antstolei, ar jis turi generaliniam rangovui (dabar jau bankrutuojančiai bendrovei) priklausančių lėšų ar turto, kurį privalo jam grąžinti. Šiuo patvarkymu buvo sustabdytas 403 060 litų mokėjimas generaliniam rangovui (bankrutuojančiai bendrovei) ir jo nurodymu tretiesiems asmenims, lėšos areštuotos. 2006 m. gegužės 5 d. prašymu generalinis rangovas pavedė užsakovui už jį atsiskaityti su subrangovu už atliktus pagal subrangos sutartį darbus ir medžiagas, 2006 m. rugsėjo 5 d. prašymu subrangovas pareikalavo, kad būtų sumokėta skola už atliktus subrangos darbus statybos objekte, 2006 m. rugsėjo 7 d. užsakovas mokėjimo pavedimu sumokėjo subrangovui 15 240 litų 39 ct. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas konstatavo, kad bylą nagrinėję teismai nepagrįstai netaikė CK 1.81 straipsnio – neištyrė ir neįvertino faktinių aplinkybių, reikšmingų šio sandorio niekiniam pobūdžiui konstatuoti – ar užsakovas, atsiskaitydamas su generalinio rangovo kreditoriumi

zicija yra pagrįsta? Atsiskaitymas pagal sutartį (pinigų pervedimas) yra sutarties (arba kitaip – sutartinės prievolės) vykdymas. Sprendžiant, ar prievolės vykdymas laikytinas sandoriu, atkreiptinas dėmesys į tai, kad sandoris yra suprantamas kaip asmens *laisvos* valios išreiškimas, kuriuo siekiama sukurti teises ir pareigas, jas pakeisti, panaikinti. Nagrinėjant prievolės įvykdymą, reikia konstatuoti, kad tam tikrų teisių ir pareigų pasibaigimą su šiuo veiksmu sieja *įstatymas*, t. y. prievolė pasibaigia tinkamu įvykdymu (CK 6.123 str.). Prievolei vykdyti, kitaip nei prievolę sukūrusiam sandoriui sudaryti, savanoriškumo elementas nėra būdingas. Šalys laisva valia nusprendžia sudaryti sandorį ir remdamosi šiuo sandoriu sukurti prievolinius teisinius santykius (sukurti prievoles), tačiau prievolei atsiradus šalys jau nėra laisvos elgtis savo nuožiūra (savo laisva valia) – jos *privalo* vykdyti prisiimtus įsipareigojimus. Kitoje byloje kasacinis teismas, manytume, visai pagrįstai atsiskaitymą pagal prievolę įvardija kaip neginčijamą juridinį faktą (šį kartą neįvardydamas jo sandoriu), kuriam patvirtinti taikytinas CK 6.65 straipsnis, reglamentuojantis prievolės įvykdymo patvirtinimą¹⁸⁹.

Lietuvos teismų nagrinėtose bylose pasitaiko, kad sandoriu įvardijamas paveldėjimo teisės liudijimas. Dažniausiai taip atsitinka bylose dėl paveldėjimo teisės liudijimo pripažinimo negaliojančiu¹⁹⁰. Mūsų manymu, teismai turėtų vengti tokios formuluotės, pagal kurią paveldėjimo teisės liudijimas pripažįstamas negaliojančiu kaip sandoris. Pavyzdžiui, vienoje byloje kasacinis teismas konstatavo, kad „*ieškovas nuosavybės teisę į butą įgijo teisėto sandorio – paveldėjimo pagal testamentą liudijimo pagrindu ir turi teises bei pareigas, kurias jam sukelia nuosavybės turėjimas*“¹⁹¹. Manytume, kad šiuo atveju ieškovo nuosavybės teisės įgijimo pagrindu reikėtų laikyti du sandorius – testamentą ir palikimo priėmimą, o paveldėjimo teisės liudijimą vertinti tik kaip pagrindą įgytą nuosavybės teisę įregistruoti viešame registre. Dar vienoje byloje nurodoma, kad „*notarės atsakomybė kildinama iš 1994 m. rugpjūčio 9 d. san-*

(t. y. subrangovu), nepažeidė antstolės patvarkymo dėl 403 060 litų generalinio rangovo lėšų mokėjimo sustabdymo ir arešto reikalavimų (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-140/2010).

189 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-425/2009.

190 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. vasario 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-88/2006.

191 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. spalio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-816/2003.

dorio – neteisėtai išduoto paveldėjimo pagal įstatymą teisės liudijimo. Tokį atsakovės atsakomybės pagrindą ieškininiame pareiškime suformulavo ieškovės, su šia ieškovių argumentacija sutiko ir apeliacinės instancijos teismas¹⁹². Tikslumo dėlei reikia pažymėti, kad yra ir tokių LAT nagrinėtų bylų, kuriose paveldėjimo teisės liudijimas pagrįstai nevadinamas sandoriu, bet įvardijamas oficialiu dokumentu, patvirtinančiu palikimo priėmimo faktą ir teisę į palikimą¹⁹³. Teisinėje literatūroje paveldėjimo teisės liudijimas taip pat dažniausiai įvardijamas kaip „oficialus dokumentas, patvirtinantis palikimo priėmimo faktą ir teisę į palikimą“¹⁹⁴, kaip „notaro išduotas oficialus dokumentas, patvirtinantis įpėdinio teises į palikimą“¹⁹⁵, kaip „valstybės nustatytos formos dokumentas, kuris patvirtina, kad įpėdinis priėmė palikimą ir įgijo nuosavybės teisę į paveldėtą turtą“¹⁹⁶, tačiau paveldėjimo teisės liudijimas jokių būdu neturėtų būti įvardijamas sandoriu.

Teisminėje praktikoje iškyla neaiškumų vertinant darbų pagal statybos rangos sutartį priėmimo–perdavimo akto teisinę prigimtį – ar tai yra sandoris, kokias naujas teises ir pareigas sukuria statybos darbų perdavimo aktas, kokia yra šio akto teisinė reikšmė? Kasacinis teismas yra pažymėjęs, kad „šiuo dokumentu įforminami du tarpusavyje susiję veiksmai: darbų rezultato pridavimas ir darbų rezultato priėmimas. Šis abiejų sutarties šalių pasirašomas aktas yra dvišalis sandoris, sukuriantis šalims atitinkamas teises ir pareigas, todėl turi didelę reikšmę vykdant statybos rangos sutartį: jame fiksuojami nustatyti darbų trūkumai, o jų nenurodymas akte reiškia trūkumų nekonstatavimą, todėl trūkumų faktų vėliau remtis negalima (CK 6.662 str. 2 d.); nuo darbų perdavimo akto pasirašymo momento užsakovui pereina atsitiktinio darbų rezultato žuvimo ar sugedimo rizika; su darbų priėmimo faktų susijęs apmokėjimas rangovui už atliktus darbus“¹⁹⁷. Nors toje pačioje nutartyje taip pat konstatuojama,

192 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. sausio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-11/2004.

193 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. balandžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-316/2000.

194 Vaitkevičius P. et al. *Tarybinė civilinė teisė*. Antroji dalis. Vilnius: Mintis, 1988, p. 308–309.

195 Baranauskas E. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. II tomas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.

196 Vileita A. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (4)*. Justitia. 2003, 6: 32.

197 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. sausio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-19/2009.

kad „atliktų darbų priėmimo aktas yra dokumentas, fiksuojantis tam tikrą sutartinių įsipareigojimų įvykdymo etapą“.

Būtų galima kelti klausimą, ar akcininko balsavimas visuotiniame akcininkų susirinkime gali būti laikomas sandoriu¹⁹⁸ ir ar jis gali būti ginčijamas, pavyzdžiui, kaip atliktas dėl apgaulės ar grasinimo įtakos. Ar galima laikyti sandoriu visuotinio akcininkų susirinkimo nutarimą? Vertindamas kooperatinės bendrovės visuotinio narių susirinkimo sprendimus kaip vieną iš civilinių teisių ir pareigų atsiradimo pagrindų, LAT yra konstatavęs, kad kooperatinių bendrovių dalyvių veiksmai, išreiškiami sprendimo forma, yra specialus ir savarankiškas civilinių teisių ir pareigų atsiradimo, pasikeitimo ir pasibaigimo pagrindas, kuriam, be bendrųjų sandorio charakteristikų, būdingi ir privataus juridinio asmens vidaus akto bruožai¹⁹⁹. Atrodytų, kad kasacinis teismas tokį sprendimą besąlygiškai laiko sandoriu, tačiau iš tolesnės teismo argumentacijos išplaukia, kad visuotinio narių susirinkimo (kaip juridinio asmens organų) sprendimai gali būti laikomi sandoriais arba jais gali būti nelaikomi: „CK nustato savarankiškus juridinių asmenų organų sprendimų pripažinimo negaliojančiais pagrindus ir tiesiogiai nesieja jų su sandorių negaliojimo pagrindais, o tai reiškia, kad tais atvejais, kai yra ginčijami juridinių asmenų organų sprendimai, nepriskirtini prie sandorių, taikytina CK 2.82 straipsnio 4 dalis ir joje įtvirtinti sprendimų pripažinimo negaliojančiais pagrindai.“²⁰⁰

Teismų praktikoje diskusijų nekyla dėl įskaitymo kvalifikavimo vienašaliu sandoriu (CK 6.130 str. 1 d., 6.131 str. 1 d.). Kasacinis teismas ne kartą yra konstatavęs, kad įskaitymas yra vienašalis sandoris, nes įskaitymo teisinės pasekmės atsiranda (t. y. prievolė pasibaigia), kad ir kokia

198 Kasacinio teismo teisėjų kolegija yra pažymėjusi, kad „tai, jog balsavimas yra valinis akcininko veiksmas, dar nėra pagrindas vertinti šį teisinį veiksmą kaip sandorį. Ne kiekvienas valinis veiksmas yra sandoris. Ta aplinkybė, kad balsavimu siekiama tam tikrų teisinių pasekmių, taip pat nėra pagrindas pripažinti nurodytą veiksmą sandoriu. Yra teisinių veiksmų, kuriais siekiama įgyvendinti turimas turtines ir neturtines teises ir pan., tačiau kurie nėra sandoriai. Balsavimas, kaip neturtinės teisės realizavimas, savaime nesukuria civilinių teisių ir pareigų. Teisėjų kolegija sprendžia, kad balsavimas visuotiniame akcininkų susirinkime – tai teisiškai reikšmingas juridinio asmens dalyvio – akcininko elgesys (veiksmas), jam įgyvendinant įstatymo suteiktą neturtinę teisę dalyvauti sprendžiant bendrovės reikalus, tarp jų – ir renkant bendrovės valdymo organus, kurie bendrovės veikloje atstovauja ir akcininkams“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-135/2008).

199 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-513/2009.

200 *Ibid.*

būtų kitos prievolės šalies valia; tam, kad prievolė pasibaigtų įskaitymu, užtenka vienos prievolės šalies valios, apie kurią turi būti informuojama kita šalis²⁰¹.

Reikėtų sutikti su nuomone, kad yra veiksmų, kurie nors ir sukelia teisinius padarinius, tačiau nelaikomi sandoriais, nes tų veiksmų teisiniai padariniai atsiranda pagal įstatymą, pavyzdžiui, termino praleidimas²⁰². Taip pat neturėtų būti laikomi sandoriais ir faktiniai veiksmai ar teisiniai poelgiai, kuriais tiesiogiai nesiekiama teisinių padarinių, tačiau kurie sukuria subjektnes teises remiantis įstatymu, pavyzdžiui, daikto pagaminimas, perdirbimas, kūrinio sukūrimas ir pan.²⁰³. Tačiau sprendžiant, ar tam tikras veiksmas priskirtinas prie sandorių kategorijos, kiekvieną kartą reikia nustatyti ribą tarp valinio veiksmo, kuriuo įgyvendinama asmens valios autonomija, ir veiksmo, su kuriuo pats *įstatymas* sieja tam tikrų teisių ir pareigų atsiradimą, pasikeitimą ar pasibaigimą.

Manytina, kad ateityje iškils ir daugiau probleminių sandorių sampratos klausimų. Pavyzdžiui, jau dabar doktrinoje galima sutikti nuomonę, pagal kurią civilinės teisės institutų kontekste sandoriu laikoma santuoka: „*Santuoka yra vyro ir moters susitarimas sukurti šeimą, t. y. tam tikrus teisinius santykius (CK 3.7 str. 1 d.). Susitarimas sukurti teisinius santykius civilinėje teisėje yra sandoris, o sandoris, kuriam reikalinga dviejų asmenų valia, yra sutartis.*“²⁰⁴ Pripažinus santuokos sudarymą (o galbūt ir santuokos nutraukimą) sandoriais, kiltų klausimas dėl galimybės tokio pobūdžio sandorius ginčyti bendraisiais sandorių negaliojimo pagrindais, pavyzdžiui, nuginčyti santuokos nutraukimą kaip tariamą (fiktyvų) sandorį. Tačiau šiais klausimais, be jokios abejonės, būtų reikalinga išsamesnė diskusija.

Apibendrinant galima teigti, kad nors įstatyme įtvirtintas sandorio apibrėžimas reformuojant Lietuvos civilinę teisę ir keičiantis teisei reglamentacijai iš esmės nepakito, dabartinės teismų praktikos anali-

201 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gruodžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-624/2006; 2010 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-34/2010; 2009 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-293/2009; 2008 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-408/2008; 2007 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-593/2007.

202 Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1). *Justitia*. 2006, 4 (62): 4.

203 Mikelėnas V. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 159–160.

204 Mikelėnas V. *Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 139–40.

zė atskleidžia, kad, atrodytų, iš pažiūros visiems aiški sandorio sąvoka praktikoje iškelia nemažai svarbių diskusinių klausimų. Apžvelgus pastaraisiais metais išnagrinėtas bylas, kuriose vienu ar kitu aspektu kalbama apie sandorio sampratą, kyla klausimas, ar plačiai aiškindami sandorio sampratą teismai tiesiog pritaiko ją prie pasikeitusių sąlygų ir prie vis įvairėjančių visuomeninių santykių ir taip atsiliepia į sandorio sampratos kaitos poreikį, ar vis dėl to ši sąvoka išplečiama nepagrįstai.

3. ESMINIAI POKYČIAI SANDORIŲ REGLAMENTAVIMO SRITYJE

Būtų galima daryti prielaidą, kad XX a. devintajame dešimtmetyje Lietuvoje, pasikeitus politinėms, ekonominėms ir socialinėms sąlygoms, 1964 m. CK įtvirtintas teisinis reglamentavimas sandorių srityje tapo nepakankamas, todėl, priimant naująjį kodeksą, jį reikėjo iš esmės reformuoti ir atnaujinti. Tačiau ar būtų tikslu taip teigti? Peržvelgiant abiejuose kodeksuose įtvirtintas pagrindines nuostatas dėl sandorių, jų negaliojimo pagrindų, matyti, kad dauguma normų formuluočių išliko nepakitusios (nors, be abejo, reikia pripažinti, kad pasikeitė normų aiškinimo ir taikymo praktika, susiformavo ir vis dar tebesiformuoja kokybiškai nauja teismų praktika). Būtų galima sutikti, kad 1964 m. CK įtvirtintas reglamentavimas buvo išties (ypač) nepakankamas sandorių negaliojimo pasekmių atžvilgiu – nebuvo aiškių gairių dėl sąžiningų trečiųjų asmenų gynimo, todėl teismai vengė arba nedrįso spręsti klausimo dėl apribojimų išreikalausiti iš trečiųjų asmenų daiktus, buvusius pripažintų negaliojančiais sandorių dalyku, nors prielaidos tokiems asmenims ginti egzistavo ir pagal ankstesnį teisinį reglamentavimą²⁰⁵. V. Mikelėno nuomone, 1964 m. CK galiojimo metu susiformavusi teismų praktikos nuostata neginti sąžiningo įgijėjo teisių iš dalies galėjo būti paaiškinta daiktinės teisės ignoravimu²⁰⁶.

205 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. gegužės 7 d. nutartimi civilinėje byloje Nr. 3K-3-569/2003 buvo atmetas kaip nepagrįstas kasatoriaus teiginys, kad, priėmus naująjį CK, iš esmės pasikeitė sąžiningų įgijėjų teisių gynimo reglamentavimas ir atsakovai, pasinaudodami bylos vilkinimu, užtikrino savo teisių gynimą. Kasacinio teismo nuomone, ir 1964 m. redakcijos, ir 2000 m. redakcijos CK gina sąžiningų įgijėjų teises ir riboja galimybes išreikalausiti iš jų turtą natūra, nes prievolinės teisės normos turi būti taikomos atsižvelgiant į daiktinės teisės reikalavimus.

206 Mikelėnas V. *Prievolių teisė*. Pirmoji dalis. Vilnius: Justitia, 2002, p. 40–41.

Pažymėtina, kad ir galiojant 1964 m. CK, ir įsigaliojus naujam kodeksui, Lietuvos teismų praktikoje daugiau problemų kildavo (ir vis dar kyla) aiškinant ir taikant teisės normas, reglamentuojančias sandorių pripažinimo negaliojančiais teises pasekmes, o itin aiškaus lūžio aiškinant ir taikant teisės normas, įtvirtinančias atskirus negaliojimo pagrindus, priėmus naująjį kodeksą neįvyko. Galbūt daugiausia pokyčių reikėjo juridinių asmenų sudarytų sandorių galiojimui ir negaliojimui reglamentuoti. Įstatymo nuostatos dėl 1964 m. CK įtvirtinto specialaus juridinių asmenų teismo ir dėl sandorių, prieštaraujančių jų veiklos tikslams, priskyrimo niekiniams nebeatitiko pasikeitusių ekonominių sąlygų, nesaugojo sąžiningų trečiųjų asmenų teisių ir komplikavo verslą²⁰⁷. *Ultra vires* doktriną apriboti reikėjo ir atsižvelgiant į ES direktyvas, maksimaliai apribojusias pagrindus, kuriems esant bendrovės vardu priimti įsipareigojimai yra negaliojantys²⁰⁸.

Be to, pastaraisiais metais itin pabrėžiamas poreikis saugoti civilinės apyvartos stabilumą, gerbti įgytų teisių ilgaamžiškumą. Visuomeninių santykių stabilumą gali užtikrinti tik stabili sutartis, todėl turi būti užkirsta galimybė ją dėl menkiausio netikslumo ar trūkumo nugincyti²⁰⁹. Šią aplinkybę pabrėžia ir teismų praktika. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, kad sandorio pripažinimas negaliojančiu be pakankamo teisinio pagrindo prieštarautų sandorių ir jų pagrindu susiklosčiusių civilinių teisinių santykių stabilumo užtikrinimo tikslui²¹⁰. Lietuvos teismų praktikoje ir doktrinoje buvo linkstama siekti išsaugoti sutartį bei civilinės apyvartos stabilumą. Pradėta daugiau kalbėti apie tai, kad šiuolaikinė teisė sandorių negaliojimo instituto normomis naudojasi per dažnai, o ši priemonė, būdama neišvengiama blogybe, turėtų būti naudojama rečiau²¹¹. Lietuvos teismų praktikoje ir doktrinoje²¹² buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad „sandorio pripažinimas negaliojančiu, kaip civilinių teisių gynimo būdas, gali būti taikomas tik tada, kai pri-

207 Abramavičius A., Mikelėnas V. *Įmonių vadovų teisinė atsakomybė*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 1999, p. 274.

208 Edwards V. *Europos Sąjungos bendrovių teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 52.

209 Mikelėnas V. *Sutarčių teisė*. Vilnius: Justitia, 1996, p. 419.

210 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. spalio 2 d. nutartis civilinėje Nr. 3K-3-905/2000.

211 Malaurie Ph., Aynès L., Stoffel-Munck Ph. *Droit civil. Les obligations*. Paris: Defrénois, 2007, p. 336.

212 Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1). *Justitia*. 2006, Nr. 4 (62): 6; Drazdauskas S. *Favor contractus* principas Lietuvos sutarčių teisėje. *Teisė*. 2007, 64: 22–33.

vataus ar viešojo intereso negalima apginti kitais civilinių teisių gynimo būdais“²¹³, „sandorius derėtų pripažinti negaliojančiais tik kai iš esmės pažeidžiami viešieji ar privataus asmens, kurio teises ar teisėtus interesus pažeidžia sandoris, interesai“²¹⁴, „sandorio pripažinimas negaliojančiu pateisinamas, kai interesas, kurį siekiama apginti nuo neigiamų sandorio sudarymo pasekmių, yra svarbesnis už tą, kuris būtų apgintas sandorį išsaugojus“²¹⁵. Viena pagrindinių priežasčių, nulėmusių tokią poziciją dėl išimtinio sandorių negaliojimo instituto pobūdžio, veikiausiai buvo susijusi su sunkumais, kylančiais pripažįstant negaliojančiu jau įvykdytą sandorį: restitucija, esant civiliniams teisiniams santykiams, sukelia didelę sumaištį, kurią suvaldyti teisei sekasi sunkiai²¹⁶.

Pastarųjų dešimties metų LAT praktikoje nusistovėjo nuomonė, kad sandorių pripažinimo negaliojančiais instituto tikslas – apsaugoti nukentėjusiąją sandorio šalį, užtikrinti civilinių teisių santykių teisėtumą, teisingumą, sąžiningumą ir protingumą, sandorių ir jų pagrindu susiklosčiusių civilinių teisių santykių stabilumą, įgytų teisių ilgaamžiškumą ir jų gerbimą²¹⁷. Tokia nuomonė leidžia daryti išvadą, kad sandorių negaliojimo instituto paskirtis iš principo yra dvejopa: siekti teisėtumo, kita vertus, užtikrinti sandorių stabilumą.

Kai kurios iš sandorių negaliojimo instituto normų gali būti vertinamos kaip tiesiogiai siekiančios išsaugoti sutartinius santykius tarp šalių, kurių sudarytas sandoris dėl vienos ar kitų priežasčių yra ydingas. Pavyzdžiui, CK 1.79 straipsnis numato nuginkijamo sandorio patvirtinimo, t. y. jo išsaugojimo, galimybę. Pirmenybę susiklosčiusiems sutartiniais santykiams išsaugoti teikia ir CK 1.90 straipsnio 7 dalyje įtvirtinta norma, pagal kurią suklydusi šalis neturi teisės reikalauti pripažinti sandorį negaliojančiu, jeigu savo teises ir interesus adekvačiai gali apginti kitais gynimo būdais. Kaip dažnai nurodo Lietuvos teismai, šiuo atveju vietoj negaliojimo būtų galima panaudoti sutarties modifikavimo institutą dėl

213 Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1). *Justitia*. 2006, 4 (62): 7; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-534/2007; 2011 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-44/2011.

214 Mizaras V. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2009, p. 343.

215 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-532/2009.

216 Malaurie Ph., Aynès L., Stoffel-Munck Ph. *Droit civil. Les obligations*. Paris: Defrénois, 2007, p. 336.

217 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. spalio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-905/2000; 2004 m. sausio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-37/2004.

esminės šalių nelygybės (CK 6.228 str.). Remiantis šia norma šalis gali atsisakyti sutarties (ar atskiros jos sąlygos), jeigu sutartis, (arba atskira jos sąlyga), ją sudarant, nepagrįstai suteikė kitai šaliai perdėtą pranašumą. Teisinės pasekmės, pripažinus sandorį negaliojančiu CK 1.90 straipsnyje įtvirtintu pagrindu ir pasinaudojus CK 6.228 straipsnyje įtvirtintu gynimo būdu, būtų skirtingos. Pripažinus sandorį negaliojančiu ir pritaikius restituciją, šalys būtų sugrąžintos į pradinę padėtį, t. y. tikslas, kurio jos siekė sudarydamos sandorį, nebūtų pasiektas (ir socialiniu, ir teisiniu požiūriu tai nėra nei pageidaujama, nei racionalu). Esant esminei šalių nelygybei, teismas galėtų pakeisti sutartį ar atskirą jos sąlygą, kad ji atitiktų sąžiningumo ir protingus sąžiningos verslo praktikos reikalavimus (CK 6.228 str. 2 d.). Be to, CK 1.90 straipsnio 1 dalyje įvedus esminio suklydimo sąvoką, siekiama užkirsti kelią sutarties ginčijimui dėl smulkių netikslumų. CK 1.96 straipsnis pripažįsta dalinio negaliojimo galimybę. Galime teigti, kad stabilumo civilinėje apyvartoje siekiama ir CK 1.80 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta norma, pagal kurią turtas, buvęs pripažinto negaliojančiu sandorio dalyku, pagal bendrą taisyklę negali būti išreikalautas iš jį sąžiningai įgijusio trečiojo asmens.

Paminėtina ir tai, kad sandorių negaliojimo srityje teismui buvo siekiama suteikti platesnes diskrecines galias (pvz., teismo teisė *ex officio* konstatuoti niekinio sandorio faktą, teismo teisė išimtiniais atvejais pakeisti restitucijos būdą arba jos apskritai netaikyti ir pan.), tačiau, iš kitos pusės, kiltų klausimas, ar teismai realiai šiomis teisėmis pasinaudojo. Susiklostė teismų praktika dėl akivaizdaus negaliojimo fakto (akivaizdžiai niekinio sandorio fakto konstatavimo)²¹⁸, liudijanti, kad teismai atsargiai naudojasi jiems suteiktomis teisėmis.

Vertinant kodekso nuostatas juridinės technikos požiūriu, susidaro įspūdis, kad įstatymų leidėjas kartais imasi jam nebūdingos funkcijos, pavyzdžiui, pernelyg išsamiai įvardydamas tam tikros sąvokos apibrėžimo požymius, kai tai turėtų būti doktrinos ir teismų praktikos paskirtis (pvz., kai kurie negaliojimo pagrindai suformuluoti būtent taip – apgaulė, suklydimas, smurtas ir pan.). Čia būtų galima įžvelgti ir sovietmečiu vyravusio teisinio pozityvizmo įtaką – normos formuluojamos itin išsamiai, lyg ir nepasitikint teisėju, baiminantis, kad jis, neradęs konkretaus požymio įstatymo raidėje, nesugebės jo atrasti aiškindamas

218 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. gruodžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1319/2001; 2002 m. rugsėjo 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-983/2002.

įstatymo nuostatas. Įstatymų leidėjo noras kuo išsamiau reglamentuoti tam tikrą visuomeninių santykių sritį (gal iš dalies ir dėl ankstesnės tradicijos įtakos) lemia, kad dabartiniame kodekse net keli taisyklių rinkiniai reglamentuoja sandorių negaliojimo pasekmes (sandorių negaliojimo pasekmės pirmojoje ir šeštojoje knygoje, restitucija, nepagrįstas praturtėjimas ir pan.), o 1964 m. CK nebuvo jokių specialių restitucijos taisyklių. Juridinės technikos požiūriu šiek tiek kritikos galima išsakyti ir, pavyzdžiui, dėl CK pirmosios ir šeštosios knygos normų, kuriose neišvengta tam tikrų nenuoseklumų ir pasikartojimų, nepakankamai išgrynintos formuluotės (pvz., CK 6.228 str. ir CK 1.91 str.; CK 1.78 str. ir CK 6.225 str.).

Paminėtina ir tai, kad CK yra išlikę ankstesnio ir naujojo reguliavimo persipynimo atvejų. Tai ypač akivaizdu niekinių ir nugincijamų sandorių atskyrimo srityje. Pagal CK 6.225 straipsnio 1 dalį sutartis yra absoliučiai negaliojanti (niekinė sutartis), jeigu ją sudarant buvo pažeisti pagrindiniai sutarčių principai ir dėl to pažeisti ne tik sutarties šalies, bet ir viešieji interesai. Negalime sutikti su minėtos normos komentatorių nuomone, kad CK 6.225 straipsnio 1 dalyje „pakartojamos CK 1.78 straipsnio nuostatos“²¹⁹, nes šie du straipsniai kalba apie skirtingus dalykus, nors ir vartoja tas pačias sąvokas – niekinės ir nugincijamos sutartys bei niekiniai ir nugincijami sandoriai. Pagal CK 6.225 straipsnio 3 dalį sutartis yra santykinai negaliojanti (nugincijama sutartis), jeigu ją sudarant viena šalis veikė sąžiningai ir pripažinti sutartį negaliojančia būtina tik dėl to, kad būtų apginti sąžiningos šalies privatūs interesai. CK 1.78 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta ir ankstesnėje doktrinoje pripažinta nuostata, kad sandoris laikomas niekiniu, nesvarbu, yra ar ne teismo sprendimas pripažinti jį negaliojančiu. Tai susiję ir su kita (taip pat iš anksčiau perimta) doktrinos pozicija, pagal kurią niekiniai sandoriai nesukuria jokių teisinių pasekmių tarsi šalys nebūtų atlikusios jokių teisiskai reikšmingų veiksmų²²⁰, jie tiesiog laikomi neegzistuojančiais²²¹, todėl ir juos pripažinti teismo tvarka nėra būtina. Tačiau, iš keleto teisinių

219 Mikelėnas V. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 302.

220 Ambrasienė D. et al. *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 174; Papirtis L. V. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. II tomas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 54.

221 Žeruolis J. et al. *Lietuvos TSR civilinio kodekso komentaras*. Vilnius: Mintis, 1976, p. 38; Mikelėnas V. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 177.

sistemų perėmus skirtingas sąvokas tiems patiems reiškiniams įvardyti, kyla tam tikras nenuoseklumo pavojus. Tai ypač akivaizdu tuomet, kai perimamos konkrečios teisės normos, neatsižvelgiant į pasikeitusį jų aiškinimą doktrinoje ir taikymą teismų praktikoje toje valstybėje, iš kurios norma buvo „pasiskolinta“.

Pavyzdžiui, šiuolaikinėje Kanados Kvebeko provincijos teisėje laikomasi nuomonės, kad sandoriai gali būti pripažįstami negaliojančiais tik teismo sprendimu – taip atsisakoma ankstesnės teorijos, pagal kurią vieni sandoriai būdavo laikomi automatiškai niekiniais, kiti – nugincijamais²²². Tiesa, Kanados autoriai nurodo, kad ir šiuolaikinėje teisėje išlieka absoliutaus ir santykinio negaliojimo atskyrimas. Tačiau tai ne dvi skirtingos sankcijos, kurios gali būti taikomos pažeidus sutarčių sudarymo tvarką reglamentuojančias taisykles, o dvi tos pačios sankcijos (negaliojimo) rūšys, priklausančios nuo to, kokius interesus teisė siekia apginti: negaliojimas yra santykinis, jeigu siekiama apsaugoti privačius interesus, absoliutus – jei siekiama apginti viešąjį interesą, tačiau abiem atvejais reikalingas teismo sprendimas²²³. Šis doktrinoje išplėtotas negaliojimo skirstymas į absoliutų ir santykinį, reformuojant Kvebeko teisę, buvo įtvirtintas Kvebeko CK 1417–1421 straipsniuose²²⁴. Negaliojimo skirstymas į absoliutų ir santykinį, remiantis ginamo intereso pobūdžiu, plėtojamas ir Prancūzijos doktrinoje²²⁵. Lietuvoje susiklostė padėtis, kai kodekso pirmojoje knygoje buvo paliktas teisinis reglamentavimas, atėjęs iš 1964 m. CK (negaliojančių sandorių skirstymas į niekinius ir nugincijamus, taip pat norma, pagal kurią sandoris laikomas niekiniu, nesvarbu, yra ar ne teismo sprendimas), o į CK šeštąją knygą, manytume, buvo perkeltos kai kurios modernios nuostatos iš Kvebeko CK – jame, kaip minėta, jau atsisakyta nuostatos, pagal kurią niekiniu sandoris laikomas neatsižvelgiant į teismo sprendimą.

Apibendrinant niekinių ir nugincijamų sutarčių atskyrimo analizę, galima daryti išvadą, kad Lietuvoje susiklostė padėtis, kai dabartiniame CK įtvirtintas dvejopas negaliojimo reglamentavimas kodekso pirmojo-

222 Lluelles D., Moore B. *Droit des obligations*. Montréal: Editions Thémis, 2006, p. 565–567.

223 *Ibid.*; Jobin P.-G., Vézina N. *Les obligations*. Cowansville: Les éditions Yvon Blais, 2005, p. 418.

224 Code civil du Québec [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-16]. <<http://www.justice.gouv.qc.ca/francais/sujets/glossaire/code-civil.htm>>.

225 Mazeaud H., L. Mazeaud J., Chabas F. *Leçons de droit civil. Obligations. Théorie générale*. Paris: Montchrestien, 1998, p. 301; Starck B., Roland H., Boyer L. *Droit civil. Les obligations. Contrat*. Paris: Litec, 1998, p. 356.

je ir šeštojoje knygoje atsirado, perėmus iš ankstesnės teisinės tradicijos negaliojančių sandorių skirstymą į niekinius ir nugincijamus (ir įtvirtinus šias normas pirmojoje knygoje) bei papildomai kodekso šeštojoje knygoje įtvirtinus modernias civilinės teisės nuostatas, perimtas, bent jau iš dalies, iš Prancūzijos ir Kvebeko teisinių sistemų. Tai, kad du sąvokų rinkiniai vartojami tiems patiems reiškiniams apibūdinti vienoje teisinėje sistemoje, yra nepageidautina. Teisinės politikos prasme turėtų būti apsispręsta dėl to, kurias sąvokas vertėtų palikti kodekso tekste. Pripažinus, kad šiuolaikinės teisės raidos kryptis labiau atitinka sutarčių skirstymas į absoliučiai ir santykinai negaliojančias remiantis intereso kriterijumi, tokios nuostatos turėtų laikytis ir įstatymų leidėjas, ir teismai. Egzistuojantys prieštaravimai galėtų būti išspręsti Lietuvoje atsiskaitus nuostatos, kad niekiniai sandoriai laikomi niekada neegzistavusiais ir nesukėlusiais jokių teisinių pasekmių ir kad niekiniais sandoriai gali būti laikomi, neatsižvelgiant, yra ar nėra priimtas teismo sprendimas.

Viena radikaliausių pozicijų, kurią kartais galima išgirsti mokslininkų diskusijose – yra siūlymas apskritai atsisakyti negaliojančių sandorių skirstymo į niekinius ir nugincijamus, prilyginant visus juos nugincijamiems. Tačiau vargu, ar artimiausioje ateityje tokios takoskyros bus atsisakyta. Šis skirstymas išsiskynęs visų Europos (ir ne tik jos) valstybių teisinėse sistemose. Nors PECL ir DCFR vengia vartoti tokias sąvokas kaip „niekiniai“ ir „nugincijami“ sandoriai, pavyzdžiui, įtvirtindami, kad sutartis nesukelia pasekmių (*is inefective*), ir stengiasi rasti kompromisinę terminologiją, kuri atspindėtų ir būtų priimtina visų Europos valstybių teisininkams, savo esme šie terminai (*ineffective*) ir jų prasmė vis tiek sugrąžina mus prie mums jau įprastų niekinių ir nugincijamų sandorių sąvokų.

ES teisė taip pat gali turėti įtakos sprendžiant nacionalinių sandorių galiojimo klausimą. Pavyzdžiui, Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo²²⁶ 101 straipsnio (EB sutarties ex 81 straipsnio) 2 dalyje numatyta, kad pagal šį straipsnį draudžiami susitarimai arba sprendimai (trūkiantys konkurencijai, ją ribojantys arba iškraipantys vidaus rinkoje) savaime yra niekiniai („*automatically void*“, „*nuls de plein droit*“). Todėl susitarimai, sudaryti ir galiojantys pagal nacionalinę teisę, turės būti laikomi niekiniais taikant ES teisės nuostatas. Terminais „niekinis“ ir „nugincijamas“ sandoris operuoja ir Europos Sąjungos teisminės institucijos, pavyzdžiui, byloje *Eva Martín Martín v. EDP Editores, S. L and*

226 Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinė redakcija. [2010] OL C 83, p. 47–199.

*Juan Caballo Bueno*²²⁷, kurioje EBTB nurodo, kad 1985 m. gruodžio 20 d. Direktyva 85/577/EEB neužkerta kelio nacionaliniam teismui savo iniciatyva pripažinti niekine sutartį, kurią reglamentuoja minėta direktyva, remiantis tuo, kad vartotojas nebuvo informuotas apie jo teisę atsisakyti sutarties, ir tai teismas gali padaryti net ir tada, kai vartotojas jokiam bylos nagrinėjimo etape nacionaliniame teisme nekėlė klausimo dėl sutarties negaliojimo²²⁸. EBTB sprendimo rezoliucinėje dalyje nurodoma: „1985 m. gruodžio 20 d. Tarybos direktyvos 85/577/EEB dėl vartotojų apsaugos, susijusios su sutartimis, sudarytomis ne prekybai skirtose patalpose, 4 straipsniu nedraudžiama, kad nacionalinis teismas *ex officio* pripažintų negaliojančia į šios direktyvos taikymo sritį patenkančią sutartį remdamasis tuo, kad vartotojas nebuvo informuotas apie jo teisę nutraukti sutartį, nors šiuo negaliojimu vartotojas kompetentinguose nacionaliniuose teismuose niekada nesirėmė“²²⁹. Nors sprendimo vertime į lietuvių kalbą terminas „niekinė sutartis“ nevartojamas, sprendimo tekste anglų kalba vartojamas terminas *void*. Generalinio advokato nuomonė, pateikta šioje byloje, taip pat grindžiama argumentais dėl Europos valstybių teisėje egzistuojančių skirtumų tarp niekinių ir nuginčijamų sandorių, taip pat tarp absoliučiai ir santykiniai negaliojančių sutarčių. Be to, aplinkybė, kad teismui pripažįstama teisė *ex officio* konstatuoti negaliojimo faktą, taip pat nukreipia į niekinių sandorių kategoriją.

2000 m. CK įtvirtinta esminių pokyčių sandorių formos ir teisinės sandorių registracijos srityje²³⁰. Privalomą tam tikrų sandorių teisinę re-

227 Teisingumo Teismo 2009 m. gruodžio 17 d. sprendimas byloje C-227/08, *Eva Martín Martín v. EDP Editores, S. L and Juan Caballo Bueno*. [2009] ECR I-11939.

228 Reikia pažymėti, kad sutarties pripažinimas niekine, kaip radikaliausia priemonė nesilaikius sutarčių sudarymo tvarkos (reikalavimų) (niekinio sandorio šalys negali patvirtinti, niekinio sandorio faktą teismas konstatuoja *ex officio*), gali būti problemiškas turint omenyje, kad vartotojas turi turėti galimybę savo nuožiūra pasirinkti pažeistų teisių gynimo būdus. Tiesa, veikiausiai atsižvelgdamas į pernelyg kategorišką niekinio sandorio pobūdį, EBTB tame pačiame sprendime pažymi, kad direktyvos tikslams pasiekti gali būti pasirenkamos ir kitos priemonės, galinčios užtikrinti pakankamą vartotojų apsaugos lygį, pavyzdžiui, iš naujo skaičiuojant terminą, per kurį vartotojas turi teisę atsisakyti sutarties pagal Direktyvos 5 straipsnio 1 dalį, taip pat esant tam tikroms aplinkybėms nacionalinis teismas gali atsižvelgti ir į paties vartotojo pageidavimą išsaugoti sutartį.

229 Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2009 m. gruodžio 17 d. sprendimas byloje C-227/08, *Eva Martín Martín v. EDP Editores, S. L and Juan Caballo Bueno*. [2009] ECR I-11939.

230 Plačiau apie notarinės formos reikalavimus žr. Mikelėnas V. Sandorių notarinės formos nustatymo Lietuvos civilinėje teisėje kriterijai ir reikšmė: lyginamasis aspektas. *Notariatas*. 2007, 2: 25–29.

gistraciją gali nustatyti tik įstatymas (CK 1.75 str. 1 d.). Šalims sandoris galioja, nors ir nėra privalomai įregistruotas. Šalių teisės ir pareigos tokiomis atvejais atsiranda ne nuo sandorio įregistravimo, o nuo to momento, kuris yra nustatytas įstatyme ar šalių susitarimu, išskyrus atvejus, kai šis kodeksas nustato, kad šalių teisės ir pareigos atsiranda tik nuo sandorio įregistravimo (CK 1.75 str. 1 d.). Keičiasi teisinės sandorių registracijos vaidmuo – pagal bendrą taisyklę neįregistravusios sandorio šalys negali panaudoti sandorio fakto prieš trečiuosius asmenis ir įrodinėti savo teisių prieš trečiuosius asmenis remdamosi kitais įrodymais (CK 1.75 str. 2 d.). Taigi teisinei sandorių registracijai suteikiama daiktinių teisių išviešinimo ir trečiųjų asmenų informavimo funkcija. Teismų praktikoje 1964 m. CK įtvirtintas reikalavimas įregistruoti nekilojamojo daikto pirkimo–pardavimo sutartį aiškinamas ne kaip sukuriantis nuosavybės teisę, o kaip atliekantis pavišinio funkciją – taip aiškinant atsižvelgiama jau į naujajame CK įtvirtintą reglamentavimą. Vienoje byloje dėl nuosavybės teisės į žemę atsiradimo momento ir nuosavybės teisės registravimo reikšmės LAT konstatavo: „*Aiškinant ir taikant 1964 m. CK 255 straipsnį, reikia laikytis tos nuostatos, kad ne teisinė registracija sukuria nuosavybės teisę; nuosavybės teisė atsiranda teisės aktuose nustatytais pagrindais, o teisine registracija yra tik įregistruojami nuosavybės teisių atsiradimo ir pasikeitimo juridiniai faktai, tačiau šiuos registruojant būtina laikytis įstatyme nustatytų terminų. Dėl to nuosavybės teisė į žemės sklypą, atsiradusi pagal sandorį ir neįregistruota įstatyme nustatytu terminu, gali būti teisine tvarka registruojama, atnaujinus šį terminą.*“²³¹ Teisėjų kolegija šioje byloje pažymėjo, kad nors sandoris nebuvo įregistruotas, jo sudarymas visiškai atitiko šalių valią: pardavėja siekė parduoti, o pareiškėjas – pirkti žemės sklypą; pardavėja gavo iš pareiškėjo pageidautą žemės kainą ir jam pretenzijų dėl nuosavybės teisių neturėjo; pareiškėjas, sudarius sandorį, visą laiką žeme naudojosi kaip savininkas. Dėl to, kasacinio teismo nuomone, termino atnaujinimas ir sandorio įregistravimas atitinka teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principus (CK 1.5 str.) ir nepažeidžia pardavėjos interesų.

Taigi apibendrinant galima teigti, kad CK įtvirtintas sandorių reglamentavimas susideda iš kelių skirtingų klodų – ankstesnio teisinio reglamentavimo, įtvirtinto 1964 m. CK, ir naujų nuostatų, perimtų iš

231 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-114/2009.

moderniausiomis laikomų šiuolaikinių kodifikacijų. Ir turbūt tai nėra išskirtinis Lietuvos teisinės sistemos bruožas. Lietuva, kaip ir kitos Rytų bei Vidurio Europos šalys, turėjusios iš esmės pertvarkyti savo teisines sistemas, žlugus totalitariniams režimams 1989 m., kaip teisingai teigia H. Kötzas, patirties sėmėsi iš Vokietijos ir Šveicarijos teisės, kartais iš Nyderlandų CK, kartais iš Vienos tarptautinio prekių pirkimo–pardavimo konvencijos ir kartais, ypač komercinėje ir ekonominėje srityje, iš bendrosios teisės sistemos²³². Taigi, nors išoriškai sandorių institutas labai radikaliai nepasikeitė, turiningąją prasme per kodekso galiojimo dešimtmetį susiklostė kokybiškai nauja teismų praktika. Dabartinis sandorių pripažinimo negaliojančiais teisinis reglamentavimas iškelia nemažai aktualių diskusinių klausimų ir skatina ieškoti tinkamo normų aiškinimo. Kodekse įtvirtintą reglamentavimą gali padėti geriau suprasti lyginamasis metodas.

4. VALIOS IŠREIŠKIMO KAIP SANDORIO BRANDUOLIO IR JO ESMINIO ELEMENTO PROBLEMATIKA

CK 1.64 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad sandorį sudarančio asmens laisva valia gali būti išreikšta žodžiu, raštu, veiksmu ar kitokia valios išreiškimo forma. Pagal antrąją šio straipsnio dalį asmens valia gali būti numanoma atsižvelgiant į konkrečias sandorio sudarymo aplinkybes. Be to, kodekse įtvirtinta ir bendro pobūdžio norma, pagal kurią tylėjimas laikomas asmens valios išreiškimu tik įstatymų ar sandorio šalių susitarimo numatytais atvejais (CK 1.64 str. 3 d.). Šią normą sutarčių teisėje detalizuoja CK 6.173 straipsnio 1 dalis, pagal kurią tylėjimas arba neveikimas savaime nelaikomas akceptu. Visose sutarčių teisę vienodinančiose *soft law* priemonėse (pvz., PECL 2:204 str. 2 d., DCFR II.–4:204 str.), taip pat UNIDROIT principų 2.1.6 straipsnio 1 dalyje bei Vienos konvencijos 18 straipsnio 3 dalyje sutartinai teigiama, kad pagal bendrą principą tylėjimas nereiškia akcepto. Kaip minėta, Lietuvos sutarčių teisė taip pat įtvirtina šią tarptautinę praktiką atitinkančią taisyklę.

Tačiau valios išreiškimo formų kontekste atkreiptinas dėmesys į CK 6.173 straipsnio 3 dalyje įtvirtintą taisyklę: jeigu ofertoje numatyta galimybė ją akceptuoti nepranešant apie tai oferentui (tylėjimu ar

232 Kötz H. Comparative Law in Germany today. *L'avenir du droit comparé: un défi pour les juristes du nouveau millénaire*. Paris: Société de législation comparée, 2000, p. 23–24.

konkliudentiniais veiksmais) arba tokia išvada darytina atsižvelgiant į egzistuojančius šalių santykius arba papročius, tai akceptas sukelia teisinės pasekmes, kai tik atliekami atitinkami akceptanto valią reiškiantys veiksmai. Taigi šioje normoje įtvirtintos 2 situacijos, kai oferta gali būti akceptuojama nepranešant apie tai oferentui: 1) tokia galimybė numatyta pačioje ofertoje; 2) tokia galimybė išplaukia iš egzistuojančių šalių santykių ar papročių. Nepranešimą oferentui CK aiškina kaip tylėjimą arba konkliudentinius veiksmus. Iš tokios normos formuluotės išplaukia, kad tylėjimu (kaip sutikimu) sutartis gali būti sudaryta abiem minėtais atvejais. Dėl antrojo atvejo būtų galima sutikti, o dėl pirmosios situacijos – ne. Manytume, kad nėra jokių svarių argumentų, kurie leistų vienai šaliai vienašališkai ofertoje nustatyti tokią akceptavimo formą (tylėjimą). CK komentare ši problema nekeliamą (arba tai nelaikoma problema)²³³. Teismų praktikoje taip pat, atrodytų, yra pripažįstama galimybė ofertoje vienašališkai nustatyti jos akceptavimą tylėjimu²³⁴. Ar tokią CK 6.173 straipsnio 3 dalies nuostatą reikėtų vertinti kaip CK naujovę? Naujai išrastą dviratį? Jei taip – reikėtų kelti klausimą, ar tokia naujovė atitinka šiuolaikinės teisės raidos tendencijas.

Iš šios CK 6.173 straipsnio 3 dalyje įtvirtintos taisyklės išplaukia, kad oferentas vienašališkai iš esmės gali primesti tam tikrą sutartį asmeniui, adresuodamas jam ofertą ir joje nurodydamas, kad sutartis bus laikoma sudaryta ofertoje nurodytomis sąlygomis, jeigu per tam tikrą laikotarpį nebus gautas atsisakymas sudaryti sutartį. Tokia padėtis yra nesąžininga ofertos adresato atžvilgiu, nes suponuoja jam pareigą elgtis aktyviai net ir tais atvejais, kai šalių nesieja jokie ankstesni santykiai ar jokia ankstesnė praktika. Tokia padėtis neturėtų būti toleruojama. Jeigu,

233 Mikelėnas V. et. al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 219.

234 Dėl tylėjimo kaip akcepto Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra išsakęs nuomonę byloje: „Atsakovas vien šiuo veiksmu – pasirinkęs ir akceptavęs vieną iš alternatyvios ofertos variantą, atmetė kitą ieškovo pateiktą ofertos variantą – besiskiriantį didesne statybos darbų kaina. Oferentas negavo akcepto dėl ofertos sudaryti sutartį už didesnę kainą, todėl neat-sirado pagrindo reikalauti tokią kainą mokėti. Tylėjimas arba neveikimas savaime negali būti laikomas akceptu (CK 6.173 straipsnio 1 dalis). Akceptas galėjo būti išreikštas tylėjimu ar konkliudentiniais veiksmais - nepranešant oferentui, o pateikiant akceptuojamą sutarties variantą kredito įstaigai, tik su sąlyga, jei tokia galimybė būtų numatyta ofertoje arba tokia akceptavimo praktika būtų susiklosčiusi ginčo šalių santykiuose. Tokių sąlygų egzistavimo nagrinėjamoje byloje nenustatyta“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. rugsėjo 26 d. nutartis civilinėje byloje likviduojama UAB „Tradicija“ v. UAB „LNTV“ ir V. P., trečiasis asmuo – AB SEB bankas (bylos Nr. 3K-3-353/2011)).

esant vartojimo sutarčiai, vartotojui numatyta tam tikra papildoma apsauga nuo, pavyzdžiui, nepageidaujamų prekių pristatymo²³⁵, santykių, kurie sieja ne vartojimo subjektus (pvz., du verslo atstovus arba du fizinius asmenis), metu susiklosto padėtis, kai vienašališkai reiškiant valią kitam asmeniui sukuriamą pareigą atsakyti į pasiūlymą sudaryti sutartį, be to, sudaromos prielaidos primesti sutartį, kurios ofertos adresatas nesiekė ir nepageidavo sudaryti. Kaip minėta, CK komentare yra tik pažymėta, kad „*tylėjimas ar kitoks neveikimas gali būti pripažintas akceptu dviem atvejais. Pirma, tokia akceptavimo galimybė numatyta pačioje ofertose*“²³⁶. Ir dar – CK komentare nurodoma, kad CK 6.173 straipsnis, reglamentuojantis akceptą ir jo formas, „atkartoja UNIDROIT principų 2.6 straipsnį“²³⁷ (t. y. CK projekto rengimo metu galiojusios UNIDROIT principų 1994 m. redakcijos 2.6 straipsnį). Tačiau toks teiginys nėra tikslus. UNIDROIT principų 2.1.6 straipsnio (2010 m. redakcijos) 3 dalyje²³⁸ (kuri yra identiška 1994 m. UNIDROIT principų 2.6 straipsnio redakcijai) kalbama apie galimybę akceptantui išreikšti akceptą atliekant tam tikrą veiksmą ir nepranešant apie tai oferentui, tačiau nekalbama apie galimybę akceptuoti tylėjimu. UNIDROIT principų komentaruose pabrėžiama, kad ofertos adresato tylėjimas pats savaime negali būti interpretuojamas kaip sutikimas su pateikta oferta – šis bendrasis principas kildinamas sistemiškai-logiškai aiškinant sutartines prievoles kaip išimtį iš prigimtinės laisvės būsenos, įskaitant ir laisvę nesudaryti sutarties, todėl ofertos adrestas turi teisę paprasčiausiai ignoruoti ofertą²³⁹.

235 Draudžiama tiekti daiktus vartotojui be jo sutikimo, jeigu už juos reikalaujama mokėti (CK 6.368 str. 1 d.), jeigu buvo pateikti daiktai be vartotojo sutikimo, vartotojas gali jais naudotis savo nuožiūra neatlygintinai (CK 6.368 str. 2 d.).

236 Mikelėnas V. et. al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 219.

237 *Ibid.*, p. 218.

238 UNIDROIT *Principles of International Commercial Contracts 2010*

Article 2.1.6 (1) *A statement made by or other conduct of the offeree indicating assent to an offer is an acceptance. Silence or inactivity does not in itself amount to acceptance.*

Article 2.1.6 (3) *However, if, by virtue of the offer or as a result of practices which the parties have established between themselves or of usage, the offeree may indicate assent by performing an act without notice to the offeror, the acceptance is effective when the act is performed.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-16].

<<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/blackletter2010-english.pdf>>.

239 Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. *Commentary on the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts (PICC)*. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 264.

Be to, CK 6.173 straipsnis atkartoja ir Jungtinių Tautų konvencijos dėl tarptautinio prekių pirkimo–pardavimo sutarčių (Vienos konvencijos) 18 straipsnį, kuriame nepranešimas oferentui apie sutikimą sudaryti sutartį taip pat siejamas ne su neveikimu, o atvirkščiai – su tam tikrų aktyvių veiksmų atlikimu²⁴⁰. Vienos konvencijos 18 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad pareiškimas ar kitoks ofertos adresato elgesys, išreiškiantis sutikimą su oferta, yra akceptas; *tylėjimas* ar neveikimas pats savaime nėra akceptas. Pagal 18 straipsnio 2 dalį ofertos akceptas įsigalioja tuo momentu, kai oferentas gauna sutikimą. Konvencijos 18 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta taisyklė, numatanti anksčiau minėtųjų išimtį – jeigu pagal ofertą arba šalių nustatytą tarpusavio santykių praktiką, arba paprotį ofertos adresatas gali *nepranešdamas* oferentui *išreikšti savo sutikimą kokio nors veiksmo*, kaip antai susijusio su prekių išsiuntimu ar kainos sumokėjimu, *atlikimu*, akceptas įsigalioja tokio veiksmo atlikimo momentu esant sąlygai, kad tas veiksmas atliktas per terminą, numatytą ankstesniajame punkte²⁴¹.

Vienos konvencijoje galimybė akceptuoti ofertą nepranešant apie tai oferentui numatyta tais atvejais, kai akceptantas savo sutikimą išreiškia atlikdamas kokį nors *veiksmą* (pvz., išsiųsdamas prekes arba sumokėdamas kainą). Taigi, mūsų nuomone, LR CK 6.173 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta nuostata yra suformuluota netinkamai, klaidingai išvertus anglišką konvencijos tekstą (ar netinkamai jį supratus).

Taigi CK 6.173 straipsnio 3 dalies paskutinė frazė „*akceptas sukelia teises pasekmes nuo atitinkamų akceptanto valią reiškiančių veiksmų atlikimo*“ dar kartą įrodo, kad akceptavimas galimas nepranešant apie tai tik tokiu atveju, jeigu jis pasireiškia tam tikrais aktyviais veiksmais (o ne tylėjimu), nes, visų pirma, tylėjimas nėra veiksmas, antra, tylėjimas pats savaime nėra išoriškai apčiuopiamas, tad jam negalėtų būti taikoma antroji normos dalis – t. y. nebūtų įmanoma nustatyti to momento, kuris laikytinas sutarties sudarymu, t. y. nebūtų galima nustatyti tų „veiksmų“ atlikimo momento (tikriausiai šiuo atveju sutartis būtų laikoma sudary-

240 Jungtinių Tautų konvencija dėl tarptautinio prekių pirkimo–pardavimo sutarčių. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 102-2283.

241 (3) *However, if, by virtue of the offer or as a result of practices which the parties have established between themselves or of usage, the offeree may indicate assent by performing an act, such as one relating to the dispatch of the goods or payment of the price, without notice to the offeror, the acceptance is effective at the moment the act is performed, provided that the act is performed within the period of time laid down in the preceding paragraph.*

ta pasibaigus terminui, per kurį turėjo būti gautas pranešimas apie tai, kad sudaryti sutarį atsisakoma).

Jeigu ir būtų galima sutikti, kad tylėjimui akcepto vertę gali suteikti šalių tarpusavio santykiai ar nusistovėjusi praktika, negalima sutikti, kad tokią reišmę tylėjimui suteiktų vienašališkas vienos šalies pareiškimas (oferta) tais atvejais, kai šalių iki tol nesiejo jokie tarpusavio santykiai ir tarp jų nebuvo nusistovėjusios jokios praktikos. Atsižvelgiant į tokios išimties rimtumą, aplinkybės, kurioms esant tylėjimui būtų suteikiama akcepto galia, turėtų būti išimtinio pobūdžio. Tik įstatymas, sutartiniai susitarimai, praktika ar papročiai galėtų suteikti tylėjimui akcepto vertę, bet ne vienašališka oferta.

5. CK PAKEITIMAI SANDORIŲ SRITYJE, ATLIKTI PER KODEKSO GALIOJIMO DEŠIMTMETĮ

CK pirmosios knygos „Bendrosios nuostatos“ II dalyje „Sandoriai“ nuo CK įsigaliojimo buvo atliktas tik vienas pakeitimas. Jis buvo susijęs su asmens valios išreiškimo forma ir konkrečiai – su valios išreiškimu viešu skelbimu. CK 1.65 straipsnio 2 dalis buvo pakeista²⁴² patikslinant, kad viešas skelbimas skelbiamas kitos sandorio šalies arba viešai išreikšiančio valią asmens gyvenamosios ar verslo vietos laikraštyje (jeigu toks yra) ir viename iš nacionalinių Lietuvos Respublikos laikraščių (vietoj buvusio reikalavimo skelbimą skelbti pagrindiniuose Lietuvos Respublikos dienraščiuose CPK nustatyta viešo teismo pranešimų ir šaukimų skelbimo tvarka), taip pat numatant naują galimybę sutartyje numatytais atvejais skelbimą skelbti sutartyje nurodytame interneto tinklalapyje.

Sandorių instituto reformavimo kontekste paminėtini ir kitose CK knygose atlikti pakeitimai, kuriuose įtvirtintos naujos susijusios su sandorių sudarymo aplinka. Tai, visų pirma, notarine tvarka patvirtintų įgaliojimų registro bei Neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registro sukūrimas, papildant CK atitinkamai 2.138¹ ir 2.11¹ straipsniais²⁴³.

242 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.3, 1.65, 2.139, 5.39, 5.50, 5.52, 5.53, 5.54, 5.60 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 85-4130 (redakcija, įsigaliojusi nuo 2011 m. spalio 1 d.).

243 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso papildymo 2.11 (1), 2.138 (1) straipsniais ir 2.147 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 126-6456.

Šiais CK pakeitimais buvo siekiama užtikrinti tinkamą Lietuvos Respublikos neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų bei notarine tvarka patvirtintų įgaliojimų teisinę registraciją, išvengti neteisėtų sandorių sudarymo ir tvirtinimo, tai pat apginti teisėtus suinteresuotų asmenų interesus²⁴⁴. Notarine tvarka patvirtintų įgaliojimų registro duomenų naudojimas turi užtikrinti, kad apie kiekvieno Lietuvos Respublikoje notarine tvarka patvirtinto įgaliojimo galiojimą, jo galiojimo pradžią ir pasibaigimą būtų tinkamai informuojami ir sandorius sudarantys asmenys, ir notarai. Įsteigtų registrų tikslas – padėti užtikrinti sudaromų sandorių teisėtumą, tinkamai ir veiksmingai teikti duomenis sandorius tvirtinantiems notarams ir juos sudarantiems asmenims (sandorio šalims).

Daugiausia diskusijų, svarstant šio įstatymo projektą, kilo ne dėl pačių normų turinio ar registravimo tikslingumo, bet dėl subjekto, kuris turėtų tvarkyti tokius registrus. Iki siūlomų pakeitimų duomenis apie neveiksnius ir ribotai veiksnus asmenis, taip pat duomenis apie panaikintus įgaliojimus kaupė ir tvarkė Lietuvos notarų rūmai. Lietuvos notarų rūmų teigimu, kadangi šie duomenys reikalingi nustatytoms notarų funkcijoms atlikti, būtų buvę tikslingiausia pavesti juos kaupti būtent Lietuvos notarų rūmams. Tačiau Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas nepritarė tokiam siūlymui ir savo poziciją grindė tokiais argumentais: *„Valstybė, prisiėmusi sau pareigą registruoti tam tikrus juridinius faktus, su kuriais yra sietinas teisinių santykių dalyvių subjektyvūs teisių ir pareigų atsiradimas, pasikeitimas ar pasibaigimas, prisiima ir iš to kylančias teises pasekmes, t. y. atsako už šių juridinių faktų registravimo teisingumą ir teisėtumą, užtikrina duomenų perimamumą ir vientisumą. <...> išimtinai valstybei priskirtinos funkcijos neturėtų būti perduotos nevalstybinei organizacijai, kurios kontroliuoti valstybė neturi jokių teisinių galimybių. Be to, <...> Centrinės hipotekos įstaigos sukaupta patirtis ir išteklių informacinių technologijų srityje leistų efektyviau ir patikimiau užtikrinti registruose kaupiamų duomenų saugą.“*²⁴⁵ Pagal priimtą CK

244 Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso papildymo 2.11¹ ir 2.138¹ straipsniais įstatymo projekto. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=325520&p_query=&p_tr2=2>.

245 Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto pagrindinio komiteto išvados dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso papildymo 2.11¹ ir 2.138¹ straipsniais įstatymo projekto (XP-3309) 2010-06-23. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=377870&p_query=&p_tr2=2>.

papildymo 2.138¹ ir 2.11¹ straipsniais įstatymą abiejų minėtų registrų tvarkytoju tapo Centrinė hipotekos įstaiga.

Dar vienas pakeitimas sandorių (konkrečiai – įgaliojimų) tvirtinimo srityje buvo atliktas papildant CK 2.139 straipsnį, reglamentuojantį supaprastintą įgaliojimo patvirtinimą²⁴⁶. CK nuostatos buvo suderintos su Notariato įstatymo 27¹ straipsnio 1 punkte įtvirtinta nuostata, galiojančia nuo 2003 m. vasario 1 d.²⁴⁷, suteikiančia seniūnams teisę supaprastinta tvarka tvirtinti fizinių asmenų, gyvenančių konkrečios seniūnijos teritorijoje, išduodamus įgaliojimus tam tikriems veiksams atlikti (pvz., korespondencijai, darbo užmokesčiui, pensijoms ir kitoms išmokoms gauti).

Paminėtinas ir pakeitimas dėl vienos sandorio rūšies – dovanojimo sutarties. 2006 m. birželio 15 d. įstatymu Nr. X-730 buvo pripažinta netekusi galios CK 6.470 straipsnio 4 dalis, numatanti draudimą priimti dovanas sveikatos priežiūros, gydymo ar globos (rūpybos) institucijų vadovams ir kitiems darbuotojams iš asmenų, kurie šiose institucijose gydos ar išlaikomi, bei jų artimųjų giminaičių, išskyrus simbolines dovanas, kurių vertė neviršija vieno minimalaus gyvenimo lygio dydžio sumos.

Pirminiame įstatymo dėl CK 6.470 straipsnio 4 dalies pakeitimo projekte buvo siūloma tik atsisakyti išlygos, leidžiančios sveikatos priežiūros įstaigų darbuotojams priimti simbolines dovanas, kurių vertė neviršija vieno minimalaus gyvenimo lygio dydžio sumos, ir kodekso normoje palikti absoliutų draudimą minėtiems subjektams priimti dovanas. Projekto aiškinamajame rašte buvo išdėstyta nuomonė, kad „*norminiuose aktuose įteisintas leidimas priimti dovanas iš asmenų, kurie šiose institucijose gydos ar išlaikomi, bei jų artimųjų giminaičių, už tiesioginių tarnybinių pareigų atlikimą, yra ydingas, žemina medikų ir globos įstaigų darbuotojų prestižą visuomenėje bei sudaro palankias galimybes korupcijai plisti*“²⁴⁸. Seimo kanceliarijos Teisės departamentas savo išvadoje dėl įstatymo projekto pažymėjo, kad „*priėmus siūlomą CK pataisą, sveikatos priežiūros, gydymo ir globos institucijų darbuotojų atžvilgiu būtų įtvirtintas labai griežtas draudimas dėl dovanų priėmimo. <...> kitų viešųjų*

246 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.3, 1.65, 2.139, 5.39, 5.50, 5.52, 5.53, 5.54, 5.60 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 85-4130.

247 Lietuvos Respublikos notariato įstatymas. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 28-810. Papildytas 27 (1) straipsniu įstatymu Nr. IX-1311. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 15-598.

248 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.470 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas Nr. XP-392, 2005-04-04. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=253252&p_query=&p_tr2=2>.

paslaugų teikėjams (švietimo, sporto ir kitų institucijų darbuotojams) jokie ribojimai civilinėje teisėje nėra nustatyti <...> Be to, toks draudimas leistų daryti išvadą, kad bet kokių dovanų (gėlių, saldinių ir pan.) priėmimas yra pavojinga visuomenei veika, nes įstatyme ši veika būtų apibūdinta kaip priešinga teisei. Tokiu būdu teoriškai sveikatos priežiūros, gydymo ar globos įstaigos darbuotojai, priėmę kad ir menkavertę dovaną, galėtų būti patraukti baudžiamojon atsakomybėn dėl kyšininkavimo (BK 225 straipsnis)²⁴⁹. Teisės departamento išvadoje buvo iškeltas ir klausimas, ar apskritai tikslinga CK, kurio paskirtis yra reglamentuoti laisvų ir savarankiškų teisės subjektų turtinius santykius, nustatyti draudimą kai kurių viešųjų paslaugų teikėjams priimti dovanas iš asmenų, kuriems tos paslaugos teikiamos. Iš tiesų, galima sutikti su tokia nuomone, nes nustatyti, kokios veikos laikomos priešingomis teisei ir kriminalizuotomis, yra viešosios teisės uždavinys. Tokio draudimo nebuvimas CK, Teisės departamento nuomone, nesukeltų neigiamų pasekmių, nes vertinant iš privatinės teisės pozicijų dovanojimo sandoriai, prieštaraujantys viešajai tvarkai (pvz., kyšio davimas ir priėmimas) ar gerai moralei (pvz., pažeidžiantys profesinės etikos reikalavimus), yra niekiniai ir negalioja pagal CK 1.81 straipsnį²⁵⁰. Po svarstymų nutarta pritarti patobulintam įstatymo projektui, kuriuo minėta CK 6.470 straipsnio 4 dalis buvo pripažinta netekusia galios visa apimtimi²⁵¹.

6. APIBENDRINIMAS

Teisinis sandorių reglamentavimas naujajame Lietuvos CK paremtas keleto skirtingų teisinių sistemų elementais. CK pirmojoje knygoje yra iš dalies išlikęs 1964 m. CK įtvirtintas teisinis reglamentavimas, kuriame atsispindi ir vokiškosios tradicijos pradai, pavyzdžiui, sandorio samprata, kai kurie negaliojimo pagrindai ir pan. Modernios nuostatos perimtos (tiesa, ne visa apimtimi) iš Nyderlandų CK (kuris jau šiek tiek

249 Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento išvada dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.470 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr. XP-392, 2005-04-08. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=259849&p_query=&p_tr2=2>.

250 *Ibid.*

251 Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto pagrindinio komiteto išvada dėl Civilinio kodekso 6.470 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr. XP-392, 2005-07-01. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=258897&p_query=&p_tr2=2>.

nutolęs nuo vokiškojo modelio) ir Kvebeko CK (kuriame taip pat iš dalies atsispindi ir prancūziškoji tradicija), pavyzdžiui, CK šeštojoje knygoje įtvirtintas sutarčių, ypač jų negaliojimo, reglamentavimas, restitucijos taisyklės, negaliojančių sandorių dalyku buvusių daiktų išreikalavimo iš trečiųjų asmenų taisyklės ir pan. Sandorių (ir ypač sutarčių) reglamentavimo modeliui įtakos neabejotinai turėjo ir tarptautinio pobūdžio sutarčių teisę vienodinančios priemonės – UNIDROIT tarptautinių omercinių sutarčių principai, Vienos konvencija dėl tarptautinio prekių pirkimo–pardavimo sutarčių.

Pagal Lietuvos civilinėje teisėje suformuluotą apibrėžimą, iš esmės išlikusį nepakitusį nuo 1964 m., kai buvo priimtas CK, sandoriais laikomi asmenų veiksmai, kuriais siekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas. Nors įstatyme sandoris apibūdinamas kaip *veiksmas*, tiksliau sandorį būtų apibrėžti kaip išorinį asmens vidinės valios pareiškimą siekiant tam tikro teisinio rezultato. Sandorio sąvoka, suformuluota doktrinoje rengiant Vokietijos CK, aktuali iki šiol – teisiniu sandoriu laikomas privatus valios išreiškimas, nukreiptas sukurti šalių siekiamas teises pasekmes, kurios atsiranda, nes iš teisinės sistemos pozicijų yra pageidaujamos. Sandorio sąvokos branduolį (esminį sandorio elementą) sudaro valia, reiškiamą tam tikram teisiniui rezultatui pasiekti.

Kaip minėta, įstatyme įtvirtintas sandorio apibrėžimas reformuojant Lietuvos civilinę teisę iš esmės nepakito. Praėjus dešimčiai metų, kai įsigaliojo CK, esminių revizijų sandorių srityje kodekse taip pat nebuvo atlikta. Istorinė patirtis rodo, kad sandoriai yra viena iš tų sričių, kuriose teisinis reglamentavimas išlieka gana stabilus. Sandorio sąvokos abstraktumas ir lankstumas leidžia pritaikyti ją prie nuolat kintančių sąlygų. Tačiau dabartinės teismų praktikos analizė atskleidžia, kad dėl sandorio sąvokos praktikoje vis dar kyla nemažai problemų. Plačiai aiškindami sandorio sampratą teismai pritaiko ją prie pasikeitusių sąlygų ir prie vis įvairėjančių visuomeninių santykių ir taip atsiliepia į sandorio sampratos kaitos poreikį, tačiau vis dėl to tam tikrais atvejais ši sąvoka išplečiama nepagrįstai, sandoriais įvardijant teisinius faktus, kurie savo prigimtimi nėra sandoriai. Ne kiekvienas valios veiksmas gali būti laikomas sandoriu. Sprendžiant, ar tam tikras veiksmas priklauso sandorių kategorijai, kaskart reikia nustatinėti ribą tarp valinio veiksmo, kuriuo įgyvendinama asmens valios autonomija, ir veiksmo, su kuriuo

pats *įstatymas* sieja tam tikrų teisių ir pareigų atsiradimą, pasikeitimą ar pasibaigimą.

Valios išreiškimo formų kontekste CK įtvirtinta „inovacija“, numatanti galimybę ofertoje vienašališkai numatyti akceptavimą tylėjimu (kai šalių iki tol nesiejo ankstesni santykiai ar praktika arba tokios galimybės nenumato papročiai), vertintina kaip neatitinkanti šiuolaikinės teisės raidos krypčių, kritikuotina kaip sudaranti galimybes oferentui piktnaudžiauti, paneigianti ofertos adresato teisę nesudaryti sutarties ir dėl to keistina.

4 skyrius

Pinigai ir vertybiniai popieriai kaip civilinių teisių objektas

Kęstutis Laurinavičius²⁵²

Tarp civilinių teisių objektų pinigai (CK 1.100 str.) ir vertybiniai popieriai (CK 1.101–1.108 str.) užima specifinę vietą. Kitaip nei daugelis kitų civilinių teisių objektų, jie nepasižymi kokiomis nors konkrečiomis fizinėmis savybėmis. Pinigai ir vertybiniai popieriai gali išreikšti tam tikras turtines teises, tačiau yra siejami su abstrakčiu objektu, kuris gali būti perleidžiamas sudarant sandorius ar kitais pagrindais.

Tradiciškai pinigai ir vertybiniai popieriai laikyti daiktais. Tai grindžiama tuo, kad gryniesiems pinigais (monetos, banknotai), taip pat kai kurie materialūs vertybiniai popieriai gali būti perduodami vadovaujantis daiktinės teisės taisyklėmis, pavyzdžiui, susitarant, kad nuosavybės teisė į šiuos objektus pereina nuo jų perdavimo momento. Kai kuriais atvejais galima ginti sąžiningus šių objektų įgijėjus. Banknotai, monetos ir materialūs vertybiniai popieriai gali būti laikomi pakeičiamais, dalomais, rūšiniais požymiais apibrėžtais daiktais, išskyrus kai kurių rūšių vertybinius popierius.

Kita vertus, daugeliu atveju pinigai ir vertybiniai popieriai yra finansinis turtas, kurio paskirtis – paskirstyti ribotus išteklius, pavyzdžiui, kaupti laisvas lėšas ir skolinti kitiems asmenims. Šiuolaikinėse finansų rinkose cirkuliuojantys pinigai ir vertybiniai popieriai sudaro didelę finansinio turto dalį²⁵³. Tarptautinių atsiskaitymų banko duomenimis,

252 Šiame skyriuje pateikiama autoriaus asmeninė nuomonė, kuri nebūtinai atspindi Europos centrinio banko, kuriame dirba autorius, nuomonę.

253 Finansiniu turtu gali būti laikomas nematerialus turtas, kurio vertę lemia sutartinės reikalavimo teisės. Tai gali būti akcijos, teisė gauti pinigų (pagal banko indėlio ar panašias sutartis, taip pat pagal vertybinius skolos popierius) ar kitas finansinis turtas (pvz., išvestinės finansinės priemonės).

2011 m. antrajame ketvirtyje tarptautinėse rinkose buvo išleista skolos vertybinių popierių, kurių vertė – apie 2 trilijonus JAV dolerių²⁵⁴. 2011 m. birželį esamų išleistų skolos vertybinių popierių vertė tarptautinėse rinkose buvo apie 30 trilijonų JAV dolerių²⁵⁵. Vos ne kiekviena pasaulio valstybė leidžia savo pinigus (banknotus, monetas) ir yra sukūrusi savo finansų ir pinigų sistemą, kurioje cirkuliuoja gryniesi ir negryniesi pinigai. Dėl šių priežasčių svarbu suvokti, kokį vaidmenį pinigai ir vertybiniai popieriai vaidina šiuolaikinėse rinkose ir kokie yra jų teisinio reglamentavimo ypatumai. Šiame skyriuje aptariami kai kurie pinigų ir vertybinių popierių reglamentavimo aspektai Lietuvos teisėje, apibūdinami pinigų ir vertybinių popierių požymiai, išskiriantys juos iš kitų civilinių teisų objektų.

1. PINIGAI

1.1. Pinigų prigimtis ir kompetencija leisti pinigus

Pinigai, kaip teisinis institutas, įprasmina valstybės valiutą, kuria išreiškiamos piniginės prievolės. Pinigai yra viešosios teisės institutas, kuriuo reglamentuojama kompetencija leisti pinigus, taip pat reguliuojami valstybės finansų sistemos organizavimo klausimai. Privatinė teisė reglamentuoja prievolių vykdymą ir pinigų, kaip atsiskaitymo priemonės, naudojimą²⁵⁶. Teisė išleisti pinigus apima teisę nustatyti, kuri institucija yra įgaliota leisti banknotus ir monetas. Su šia teise taip pat yra susijusi teisė leisti įstatymus ir kitus teisės aktus, reglamentuojančius vidaus ir tarptautinius pinigų naudojimo aspektus, teisė reguliuoti finansų ir mokėjimo sistemas, teisė vykdyti pinigų politiką, teisė nustatyti valiutų kurso režimą, teisė nustatyti kapitalo judėjimo apribojimus²⁵⁷. Kompetencija vykdyti šias funkcijas ar kai kurias iš jų dažniausiai perduodama centriniams bankams²⁵⁸. Pavyzdžiui, Lietuvos centriniam bankui pati-

254 *BIS Quarterly Review*, September 2011, p. 24 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-01] <http://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1109b.pdf>.

255 *BIS Quarterly Review*, p. A 113 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-01] <http://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qa1109.pdf#page=113>.

256 Lastra R. *Legal Foundations of International Monetary Stability*. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 15–16.

257 *Ibid.*, p. 22–23.

258 Centriniam bankams taip pat dažnai suteikiamos papildomos garantijos, užtikrinančios jų nepriklausomumą. Vykdydami savo funkcijas centriniai bankai paprastai veikia savo vardu

kėta pinigų emisijos teisė. Be to, įstatymai nustato, kad siekdamas kainų stabilumo, Lietuvos bankas formuoja ir vykdo pinigų politiką bei vykdo kitas funkcijas²⁵⁹.

Tuo pačiu metu valstybių prerogatyva išleisti pinigus ir su ja susijusios teisės ribojamos sudarant tarptautines sutartis. ES teisė leisti pinigus valstybėse, įsivedusiose bendrąją valiutą, reglamentuojama supranacionaliniu lygiu, taip apribojant nacionalines prerogatyvas²⁶⁰. Taip pat pagal Tarptautinio valiutos fondo steigimo sutartį valstybės prisiima tam tikrus įsipareigojimus valiutų kursų, einamųjų mokėjimų ir kitose srityse²⁶¹.

Kalbant apie valstybės kompetenciją reglamentuoti pinigų išleidimą ir apyvartą taip pat atkreiptinas dėmesys, kad gali būti objektų, kurie visuomenėje plačiai pripažįstami kaip pinigai, nors valstybė ir nėra jų sankcionavusi. Pavyzdžiui, užsienio valiuta gali būti plačiai naudojama atsiskaitymuose tarp rinkos dalyvių, nors valstybė ir nėra pripažinusi, kad kreditoriai privalo priimti tokius pinigus²⁶². Tokie reiškiniai paprastai vyksta tuo laikotarpiu, kai valstybės galimybės išsamiai reglamentuoti finansų sistemą ir pinigų naudojimą yra ribotos (pvz., keičiantis ekonominei sistemai ar esant visiškai ūkio suirutei). Todėl natūralu, kad asmenys gali tikėtis, jog jų sąžiningai įvykdyta prievolė pinigais ar kitu visuotinai naudojamu ekvivalentu, nors ir nesankcionuotu valstybės, bus laikoma tinkamai įvykdyta. Išskirtiniais atvejais tikėtina, kad teismai galėtų pripažinti tokių prievolių įvykdymą. Taigi kyla klausimas, ar pinigai yra tai, kam pinigų savybes priskiria valstybė.

Ankstyvieji pinigai (monetos) dažnai atspindėjo tam tikrą tauriojo metalo ar kito turto vertę²⁶³. Banknotai pirmiausia funkcionavo kaip

(turi atskiros juridinio asmens statusą), jie savo turtu atsako pagal prievoles. Žr. Zilioli C., Selmayr M. The Constitutional Status of the European Central Bank. *Common Market Law Review*. 2007, 44: 359–360; Krauskopf B., Steven C. The Institutional Framework of the European System of Central Banks: Legal Issues on the Practice of the First Ten Years of Its Existence. *Common Market Law Review*. 2009, 46: 1145.

259 Lietuvos banko įstatymo 6–8 straipsniai. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 28–890.

260 ES valstybės narės sutartyje, steigiančioje Europos Bendriją (Lisabonos sutartimi pavadinta Sutartimi dėl ES veikimo), numatyta tvarka perdavė Bendrijai (dabar – ES) teisę spręsti pinigų klausimus. Išimties numatytos valstybėms, neįsivedusioms bendros valiutos.

261 Žr. Tarptautinio valiutos fondo steigimo sutarties IV ir VIII straipsnius.

262 Nussbaum A. *Money in the Law National and International: A comparative study in the borderline of law and economics*. Brooklyn: Foundation Press, 1950, p. 5–8.

263 Ankstyvieji pinigai dažnai buvo taurieji metalai. Juos patogiu pervežti, jie nesusidėvi, yra nesunkiai atpažįstami. Žr. Laurinavičius K. The Legal Nature of Bank Deposits. *Review of Central and East European Law*. 2006, 31: 293.

tauriųjų metalų pakaitalas; jie suteikė teisę gauti tam tikrą tauriojo metalo kiekį ir galėjo būti laikomi vertybiniais popieriais²⁶⁴. Esant galimybei iškeisti pinigus į auksą ar kitą metalą, tarpukario Lietuvoje buvo aišku, pavyzdžiui, kas yra vienas litas ir kokia jo vertė. Siekdamos užkirsti kelią netikrų pinigų apyvartai ir skatinti asmenis priimti tik valstybės išleistus banknotus ir monetas (kai kuriose valstybėse teisė leisti banknotus ir monetas suteikiama privačioms institucijoms), valstybės nustatydavo sankcijas už netikrų pinigų platinimą ar atsisakymą priimti tikrus pinigus²⁶⁵. Esant nefiksuotiems valiutų kursams²⁶⁶ ir laipsniškai atsisakant sankcijų už pinigų nepriėmimą²⁶⁷, darosi neaišku, kas iš tikrųjų yra pinigai.

Teisinėje literatūroje nėra bendros nuomonės dėl pinigų prigimties ir juos pagrindžiančios teorijos. Dažnai minimos *valstybės teorija* (valstybė įteisina pinigus ir nustato taisykles, pagal kurias jie leidžiami ir kaip jie naudojami kaip vertės matas ir mainų priemonė) ir *visuomeninė teorija* (pinigai yra tai, ką asmenys rinkoje naudoja ir pripažįsta kaip pinigus)²⁶⁸. Pagal *institucinę teoriją* pinigai išleidžiami vykdamas pinigų politiką. Ši funkcija vykdoma pagal iš anksto nustatytas taisykles ir naudojantis rinkos struktūromis bei dalyviais, visų pirma finansų institucijomis²⁶⁹. Kaip abstraktus vertės matas ir visuotinė mainų priemonė pinigai dažniausiai, bet ne visada, leidžiami valstybės institucijų. Išskyrus išimtis, pinigų leidimą ir apyvartą reglamentuoja teisės aktai. Šiais teisės aktais taip pat dažnai nustatoma, kad atsisakęs priimti pinigus kreditorius laikomas pažeidusiu savo pareigą, jam gali būti priskiriama dėl to atsiradusių nuostolių rizika. Kartu svarbu pažymėti, kad valstybė dažniausiai nenustato pinigų vertės, nes ją lemia ekonominiai procesai, valstybės institucijų vykdoma politika, taip pat rinkos dalyvių lūkesčiai ir elgesys.

264 Žr., pavyzdžiui, Lanskoj S. The Legal Nature of Electronic Money. *Banque de France Bulletin Digest*. January, 2000, 73: 25.

265 Sáinz de Vicuña A. An Institutional Theory of Money. *International Monetary and Financial Law: the Global Crisis*. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 521–522.

266 Dalis valiutų yra susietos su kuria nors kita valiuta, pavyzdžiui, JAV doleriu. Tačiau JAV doleris nėra susietas su kokiu nors kitu dydžiu ar matu.

267 Dažniausiai nekyla klausimų dėl to, ar tinkamai įvykdyta prievolė, nes pinigai (jeigu jie nėra padirbti) visuotinai priimami vykdamas prievolės. Atsisakymas priimti pinigus gali tiesiog reikšti, kad kreditorius neįvykdė savo pareigos ir jam dėl to tenka atsakomybė.

268 Proctor C. *Mann on the legal aspect of money*. Oxford University Press, 2005, p. 15–24.

269 Sáinz de Vicuña A. An Institutional Theory of Money. *International Monetary and Financial Law: the Global Crisis*. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 523–524.

1.2. Pinigų santykis su kitais civilinių teisių objektais

Nagrinėjant pinigų, kaip civilinių teisių objekto, teisinius aspektus neretai kyla klausimas, ar pinigai laikytini *daiktais*, ar jiems taikomas teisinis daiktų režimas. Net jeigu grynieji pinigai ir būtų pripažįstami daiktais²⁷⁰, kyla klausimas dėl negrynųjų pinigų statuso. Šie objektai (pvz., lėšos sąskaitose) arba nematerialūs vertybiniai popieriai kartais laikomi *kitais civilinių teisių objektais*, pavyzdžiui, turtinėmis teisėmis²⁷¹. Įstatymuose gali būti tiesiogiai nurodyta, kad pinigai ir vertybiniai popieriai yra daiktai²⁷²; šiuo atveju negrynieji pinigai ir nematerialieji vertybiniai popieriai vertinami kaip turtinės teisės, o ne daiktai.

Vis dėlto pinigai atlieka specifines funkcijas, kurios skiriasi nuo įprastų daiktų ar turtinių teisių funkcijų. Pinigai yra visuotinė mainų priemonė, jais išreiškiama daugelio kitų objektų vertė²⁷³. Piniginės prievolės turi būti išreiškiamos pinigais. Skirtumas tarp daiktų (prekių) ir pinigų, kaip atsiskaitymo priemonės, pripažįstamas ir Europos teismų praktikoje²⁷⁴. Atsižvelgiant į tai, mūsų nuomone, kai kurios daiktinės teisės taisyklės gryniesiems pinigams galėtų būti taikomos pagal analogiją, tačiau svarbu atkreipti dėmesį į specifines pinigų funkcijas²⁷⁵.

1964 m. CK pinigų sąvokos nepateikė. Buvo nurodyta, kad pagal prievolės atsiskaitoma grynaisiais arba negrynaisiais pinigais (467 str.). Doktrinoje pinigai kartais laikyti specifiniu prievolių santykių objektu²⁷⁶. 1964 m. CK 291 straipsnio 1 dalyje pinigai buvo paminėti atskirai

270 Banknotai ir monetos gali atitikti daiktų požymius. Pažymėtina, kad jeigu monetos neturi nominalios vertės, o yra vertinamos pagal svorį ar kitą matą, jos paprastai nelaikomos pinigais. Žr. Hahn H., Häde U. *Währungsrecht. 2. Auflage*. München: C. H. Beck, 2010, p. 20.

271 Plačiau žr. Jakutytė-Sungailienė A. Turto samprata Lietuvos civilinėje teisėje. *Socialinių mokslų studijos* 2009, 3 (3): 222–223.

272 Žr. Rusijos Federacijos CK 128 straipsnis.

273 Mikelėnas V. *Prievolių teisė. Pirmoji dalis*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 182.

274 Žr., pavyzdžiui, Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1998 m. liepos 14 d. sprendimą byloje Nr. C-172/96, *Commissioners of Customs and Excise v. First National Bank of Chicago*. [1998] ECR I-04387; taip pat Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1995 m. vasario 23 d. sprendimą byloje *Bordessa* (sujungtos bylos Nr. C-358/93 ir C-416/93). [1995] ECR I-00361. Kitoje byloje Teismas pažymėjo, kad tam tikrų monetų, išleistų trečiojoje valstybėje, perdavimas pripažįstamas pinigų pervedimu, nes monetos kai kuriose ES narėse laikomos pinigų ekvivalentu, nors pačios monetos nebūtinai yra teisėta atsiskaitymo priemonė (Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1978 m. lapkričio 23 d. sprendimas byloje C-7/78, *Regina v. Ernest George Thompson*. [1978] ECR 2247).

275 Žr. Laurinavičius. The Legal Nature of Bank Deposits, p. 294.

276 Žr. Vitkevičius P., Vėlyvis S. *et al. Civilinė teisė*. Kaunas: Vijusta, 1997, p. 424.

nuo rūšiniais požymiais apibrėžtų daiktų, tačiau 293 straipsnyje pinigai buvo apibūdinti kaip daiktų rūšis.

Naujasis CK, išskirdamas pinigus iš kitų civilinių teisių objektų, apibūdina juos kaip valstybės ar jos institucijų leidžiamus objektus, tačiau tuo pat metu nurodoma, kad *lėšos sąskaitose* taip pat gali būti pinigai (žr. CK 1.100 str.)²⁷⁷. Taip pat nurodyta, kad šie objektai yra pinigai, jeigu jie yra teisėta atsiskaitymo priemonė. Taigi pateikiama pinigų samprata, reikalaujanti tam tikro valstybės veiksmo, t. y. pripažinimo, kad šie objektai gali būti naudojami kaip teisėta atsiskaitymo priemonė.

Tai, kas yra teisėta atsiskaitymo priemonė, nustato kiti įstatymai. Pagal Pinigų įstatymo 3 straipsnį litai turi būti priimami be apribojimų²⁷⁸. Praktikoje gali pasitaikyti, kad prievolė išreiškiama užsienio valiuta, nors ji turi būti vykdoma tik vietos valiuta. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad ir tokiais atvejais prievolė gali būti vykdoma vietos valiuta, vadovaujantis sutartyje numatytais sąlygomis ir jeigu tokios sąlygos neprieštarauja įstatymams. Net jeigu neleidžiama išreikšti prievolės jokia kita valiuta, tai nebūtinai reiškia, kad pats sandoris negalioja. Šis principas pripažįstamas teisės doktrinoje²⁷⁹, taip pat teismų praktikoje, tačiau yra bylų, kuriose sandoriai buvo pripažinti negaliojančiais dėl to, kad prievolė išreikšta valiuta, kuri pagal galiojančius įstatymus nebuvo teisėta atsiskaitymo priemonė²⁸⁰. Šis klausimas išspręstas (naujų prievolių

277 Vadovaujantis tuo, kaip šis CK straipsnis suformuluotas, taip pat būtų galima aiškinti, kad į pinigų sąvoką įtrauktinos tik Lietuvos banko ar kitų valstybių išleistos lėšos sąskaitose (pvz., lėšos centrinio banko tvarkomose sąskaitose), bet abejotina, ar to siekė įstatymų leidėjas.

278 Įstatyme aiškiai nenurodyta, ar mintyje turimi gryniesi ar negryniesi pinigai. Autoriaus nuomone, ši nuostata labiau nusako reikalavimą priimti atsiskaitymams vidaus valiutą. Apribojimai gali būti numatyti (ir gryniesiems, ir negryniesiems pinigams) kituose įstatymuose.

279 Mikelėnas V., Vileita A., Taminskas A. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 219.

280 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. sausio 8 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-19/2001 pažymėta, kad negaliojančia gali būti pripažinta tik sutarties dalis dėl prievolės išreiškimo užsienio valiuta, jei tai prieštarauja tuo metu galiojantiems įstatymams, tačiau paskolos santykiai laikomi susiklosčiusiais. Vis dėlto paskolos ar kitos sutartys, kuriose prievolės išreikštos užsienio valiuta (kai tai prieštaravo tuo metu galiojantiems įstatymams), buvo pripažintos negaliojančiomis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyse, priimtose civilinėse bylose Nr. 3K-3-595/2008 ir 3K-3-40/2011 (taip pat žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 15 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2009), ir žemesnių instancijų teismuose, pavyzdžiui, Klaipėdos apygardos teismo sprendimą civilinėje byloje Nr. 2A-244-538/2011. Pripažinus sandorį negaliojančiu netaikomos ir šalių sutartos palūkanos.

santykių atžvilgiu) naujojo CK 6.36 straipsnio 4 dalyje, kurioje aiškiai įtvirtinta, kad piniginė prievolė, išreikšta ta valiuta, kuri negali būti teisėta atsiskaitymo priemone, turi būti vykdoma kita galima valiuta pagal tuo metu galiojančių valiutų kursą.

Šiuo metu užsienio valiuta gali būti plačiau naudojama tarpusavio atsiskaitymams. Vadovaujantis Užsienio valiutos Lietuvos Respublikoje įstatymo²⁸¹ 3 straipsnio 3 dalimi, užsienio valiutą mokėjimams ir atsiskaitymams negrynaisiais pinigais leidžiama naudoti šalims dėl to susitarus, o Europos Sąjungos bendra valiuta šalims susitarus gali būti naudojama mokėjimams bei atsiskaitymams ir negrynaisiais, ir grynaisiais pinigais. Teismų praktikoje pripažinta, kad litas nėra vienintelė teisėta atsiskaitymo priemonė Lietuvoje²⁸².

Atsižvelgiant į tokį reguliavimą darytina išvada, kad CK, apibrėždamas pinigus, kaip specifinę civilinių teisių objektą, tuo pačiu metu pateikia nuorodą į kitus įstatymus, reglamentuojančius vidaus ir užsienio valiutos naudojimą. Pagal šiuos specialius įstatymus šalys gali susitarti naudoti ir tam tikrą užsienio valiutą tarpusavio atsiskaitymams. Vadinas, šalys savo susitarimu nustato, kokie objektai pripažįstami pinigais. Tai problemiška. Logiška, kad šiuolaikinėje visuomenėje šalims suteikiama daug autonomijos sprendžiant piniginių prievolių vykdymo klausimus. Jeigu šalys nusprendžia, kad kreditorius privalo priimti prievolės įvykdymą, kai skolininkas perveda užsienio valiutą per sąskaitas bankuose, pagrįsta tokį šalių susitarimą traktuoti kaip įpareigojantį abi šalis. Tačiau valstybės mastu reguliuoti pinigus svarbu siekiant išlaikyti stabilius finansus ir įgyvendinti valstybės politiką. Atsižvelgdamos į pasirinktas politikos gaires, valstybės institucijos privalo užtikrinti pinigų stabilumą (pvz., tam tikrą perkamąją pinigų galią arba jos stabilumą), vietos valiutos stabilumą užsienio valiutų atžvilgiu arba bendrą finansų stabilumą, t. y. užtikrinti normalų bendros finansų sistemos funkcionavimą. Akivaizdu, kad šiuo atveju pinigai pirmiausia suprantami kaip

281 Lietuvos Respublikos užsienio valiutos Lietuvos Respublikoje įstatymas. *Valstybės žinios*. 1993, Nr. 28-640.

282 2004 m. kovo 4 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo konsultacija. *Teismų praktika*. 2004, 21. Kai kuriais atvejais teismai linkę įpareigoti apskaičiuoti prievolės vidaus valiuta, pavyzdžiui, bankroto byloje. Žr. Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. birželio 18 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2-566/2009. Taip pat pažymėtina, kad pagal Sutarties dėl ES veikimo 128 straipsnio 1 dalį Europos centrinio banko ir nacionalinių centrinių bankų išleisti eurų banknotai yra vieninteliai tokie banknotai, kurie Sąjungoje turi teisėtos mokėjimo priemonės statusą. Šis straipsnis taikomas valstybėms, įsivedusioms eurą. Žr. Sutarties 139 straipsnio 2 dalį.

abstraktus vertės matas, vidaus valiuta (pvz., litas), arba šalyje plačiai naudojama užsienio valiuta. Šioms valstybės funkcijoms esminės įtakos neturi, ar atskirų sandorių šalys tarpusavio atsiskaitymams yra pasirinkusios vidaus ar užsienio valiutą.

1.3. Negrynieji pinigai kaip savarankiškas civilinių teisių objektas

Dažnai nurodoma, kad pinigai yra: (a) mainų priemonė; (b) vertės matas; (c) vertės ar turto saugojimo priemonė; ir (d) apskaitos vienetas²⁸³. Teisės doktrinoje pripažįstama, kad negrynieji pinigai vaidina vis svarbesnį vaidmenį²⁸⁴. Šiuo požiūriu grynieji ir negrynieji pinigai nesiskiria, nes pinigai suprantami kaip *abstraktus objektas*, kuriuo išreiškiamos prievolės, turto vertė ir pan. Kalbant apie konkrečius pinigus, kuriais galima įvykdyti piniginę prievolę (banknotus ar monetas, naudojamus atsiskaitant grynaisiais pinigais, lėšas sąskaitoje, naudojamas atsiskaitant negrynaisiais pinigais), gali būti įvairių apribojimų. Pavyzdžiui, atsiskaitymai grynaisiais ribojami siekiant išaiškinti mokesčių vengimo atvejus ir kovoti su nusikaltimais, susijusiais su pinigų plovimu. Kartais naudojamų pinigų rūšį (grynieji ar negrynieji) lemia sandorio ypatumai: pavyzdžiui, negrynieji pinigai gali būti naudojami dėl objektyvių aplinkybių, kai sandoriai sudaromi internetu ar kitomis ryšio priemonėmis.

Keičiantis ekonominiams santykiams teisė taip pat turi prisitaikyti ir užtikrinti šalių teises bei lūkesčius. Prievolių įvykdymas pervedant lėšas į banko sąskaitas turėtų būti pripažįstamas tinkamu, jeigu tokia yra nusistovėjusi verslo praktika, jeigu tai atitinka šalių nustatytas prievolės vykdymo sąlygas ir jeigu nebus pažeisti protingumo ir sąžiningumo principai. Lėšų pervedimas į banko sąskaitas turi būti privalomas kreditoriui, jeigu laikomasi anksčiau nurodytų sąlygų, nesvarbu, ar įstatymai formaliai pripažįsta, kad lėšos sąskaitose yra „pinigai“.

Vykdant prievolės negrynaisiais pinigais²⁸⁵, dalyvauja mažiausiai kelios institucijos ar asmenys. Dažniausiai šios prievolės vykdomos pa-

283 Proctor C. *Mann on the legal aspect of money*. Oxford University Press, 2005, p. 10. Taip pat žr. Nussbaum A. *Money in the Law National and International: A comparative study in the borderline of law and economics*. Brooklyn: Foundation Press, 1950, p. 11.

284 Proctor C. *Mann on the legal aspect of money*. Oxford University Press, 2005, p. 68. Plg. Mann F. A. *The Legal Aspect of Money*. Oxford University Press, 1992, p. 5–6.

285 Diskutuotina, ar elektroniniai pinigai pripažintini pinigais vadovaujantis CK 1.100 straipsniu. Jeigu jie būtų pripažįstami pinigais, jie būtų viena iš negrynųjų pinigų rūšių. CK nurodo, kad pinigai yra banknotai, monetos ir lėšos sąskaitose. Elektroniniai pinigai

dedant bankams ar kitoms finansų institucijoms. Mokėtojas (skolinin- kas) per savo banką siunčia mokėjamą kreditoriui, kuris yra atsidaręs sąskaitą savo banke. Jeigu mokėtojo ir kreditoriaus bankai yra skirtingi, šie bankai turi perduoti mokėtiną sumą vienas kitam per sąskaitas, ku- rias jie turi atsidarę šalies centriniame banke, per korespondentines sąs- kaitas ar trečiuosius bankus. Dažnai didelės vertės mokėjimai perduo- dami naudojantis mokėjimo sistemomis. Šios sistemos gali veikti vienoje šalyje, taip pat sujungti keletą sistemų skirtingose šalyse²⁸⁶. Mokėjimų tvarka nustatoma atitinkamais teisės aktais ar sistemos dalyvių susita- rimais. Visiems šiems mokėjimams būdinga tai, kad atskirų mokėjimo sistemos ir kitų dalyvių teisės ir pareigos turi būti aiškiai nustatytos ir šalims paskirstyta rizika. Akivaizdu, kad bendruose civiliniuose įstaty- muose sunku būtų išsamiai reglamentuoti mokėjimuose dalyvaujančių asmenų ir institucijų teises ir pareigas. Rekomenduotina tokiais atvejais specialias taisykles išdėstyti atskiruose įstatymuose²⁸⁷.

Vienas iš klausimų, kuriuos specialūs įstatymai turėtų reglame- nuoti, yra tai, kiek banko operacijų negrynaisiais pinigais neįvykdymo rizikos kreditorius prisiima. Pavyzdžiui, pagal Europos Parlamento ir Tarybos 2000 m. birželio 29 d. direktyvos 2000/35/EB dėl kovos su pa- vėluotu mokėjimu komerciniuose sandoriuose²⁸⁸ 3 straipsnio 1 dalies (c) punkto (ii) papunktį kreditorius turi teisę į delspinigius, jei jis laiku ne- gavo jam priklausančios sumos, jei pavėluota dėl skolininko kaltės. Šis reikalavimas EBT byloje C-306/06, *01051 Telecom GmbH v. Deutsche Telekom AG* buvo aiškinamas taip, kad delspinigiai skaičiuojami, jei rei- kiama pinigų suma nėra įskaityta į kreditoriaus sąskaitą, t. y. skolininkui neužtenka pateikti mokėjimo pavedimą bankui²⁸⁹. Pažymėtina, kad šio-

laikomi elektroninėse ar magnetinėse laikmenose (žr. Mokėjimų įstatymo 2 straipsnio 4 dalį. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 153-6888). Nereikalaujama, kad visais atvejais elektroni- nių pinigų turėtojai būtų atidaroma sąskaita.

286 Apie mokėjimo sistemą TARGET2, kurioje vykdomi mokėjimai eurais tarp dalyvių euro zonos šalyse, taip pat kai kurių kitų ES šalių žr. Laurinavičius K. Mokėjimo sistemos TAR- GET2 teisinis reglamentavimas. *P pinigų studijos*. 2008, 1: 37–52.

287 Teisinėje literatūroje nurodoma, kad vien bendrų įstatymų ar įstatymų, kurie numato do- kumentų naudojimą mokėjimams (pvz., čekių ar vekselių), neužtenka. Žr. Geva B. Global and Cross-border Credit Transfers: The Role of Legislation in Addressing Legal Risk for Participants. *International Monetary and Financial Law: the Global Crisis*. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 552–554.

288 Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2008 m. balandžio 3 d. sprendimas byloje C-306/06, *01051 Telecom GmbH v. Deutsche Telekom AG*. [2008] ECR I-01923.

289 *Ibid*.

je byloje teismas ne visiškai atsižvelgė į generalinio advokato nuomonę, kurioje buvo siūloma, kad skolininkas neturi priiimti atsakomybės dėl gavėjo (kreditoriaus) finansų institucijos veiksmų²⁹⁰. Teismo nuomone, skolininkas turėtų pateikti mokėjimo nurodymą atsižvelgdamas į laiko tarpą, kurio paprastai reikia mokėjimams įvykdyti²⁹¹.

Lietuvos įstatymuose yra nurodytos kai kurių mokėjimų papildomos taisyklės. Pavyzdžiui, kai kurių mokėjimo operacijų vykdymo aspektai apibrėžiami Mokėjimų įstatyme²⁹². Įstatymo 36 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad gavėjo bankas (įstatyme vartojama „mokėjimo paslaugų teikėjo“ sąvoka), gavęs mokėjimo operacijos sumą, suteikia galimybę gavėjui naudotis šia suma. Taip pat nurodyta, kad gavėjo bankas atsako gavėjui už tinkamą mokėjimo operacijos vykdymą²⁹³. Autoriaus manymu, tais atvejais, kai kreditorius pasirenka priimti mokėjimą banke, pagrįsta teigti, kad kreditorius prisiima šio banko nemokumo riziką, net jeigu pervedama suma dar nebuvo įskaityta į kreditoriaus sąskaitą, o tik pervesta bankui.

Apibendrinat galima teigti, kad negrynųjų pinigų apyvartai būdingas specialus teisinis reguliavimas, kuriuo nustatomos negrynuosius pinigus atsiskaitymams naudojančių šalių ir finansų institucijų teisės ir pareigos. Tačiau negrynieji pinigai nebūtinai yra atskiras civilinių teisių objektas. Kaip minėta, pinigai, kaip abstraktus vertės matas ir mainų priemonė, gali būti išreiškiami ir gryniaisiais pinigais, ir lėšomis sąskaitoje (konkreiti pinigų forma). Dažnai negrynieji pinigai priimami panašiai kaip grynieji pinigai vykdant pinigines prievoles. Bendros tokių pinigų savybės nesiskiria, skiriasi tik teisinis apyvartos reguliavimas.

1.4. Pinigų nominalizmo principas ir jo išimtys

Pinigų kiekis išreiškiamas tam tikru abstrakčiu matu, pavyzdžiui, nurodoma, kad konkrečios prievolės dydis yra 100 litų. Šių 100 litų reali vertė priklauso nuo to, kokių prekių ar paslaugų galima įsigyti už šią

290 Generalinio advokato Maduro išvada byloje Nr. C-306/06, 39 ir 40 punktai.

291 Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2008 m. balandžio 3 d. sprendimas byloje C-306/06, 01051 *Telecom GmbH v. Deutsche Telekom AG*. [2008] ECR I-01923.

292 Mokėjimų įstatymo taikymo sritis apibrėžta šio įstatymo 3 straipsnyje.

293 Žr. Mokėjimų įstatymo 41 straipsnio 1 dalį. Vis dėlto taisyklės nėra visai aiškiai suformuluotos – nurodoma, kad gavėjo bankas yra atsakingas gavėjui, kai mokėtojo bankas gali įrodyti mokėtojui ir *tam tikrais atvejais gavėjo bankui*, kad gavėjo bankas gavo mokėjimo operacijos sumą. Nuoroda į tam tikrus atvejus nėra aiški.

sumą. Esant didelei infliacijai pinigų perkamoji galia mažėja. Jeigu šalyje vyrauja defliacija, pinigų perkamoji galia ilgainiui didėja. Daugumai šiuolaikinių pinigų būdingas nominalizmas, t. y. formalus pinigų apibūdinimas išreiškiant jų kiekį, o ne realią vertę²⁹⁴. Tuo jie skiriasi nuo pinigų, susietų su tam tikru aukso ar kito tauriojo metalo kiekiu.

Vadovaujantis nominalizmo principu piniginė prievolė vykdoma pagal tai, kokia pinigų suma ji yra išreikšta. Kitaip tariant, jeigu skolininkas privalo sumokėti 100 litų, perdavus šią sumą kreditoriui prievolė laikoma įvykdyta, nesvarbu, ar pinigų perkamoji galia pasikeitė nuo sandorio sudarymo ar kito prievolės atsiradimo momento. Tokia pat taisyklė taikytina ir sutartims, turinčioms tarptautinį elementą. Jeigu sandoris sudarytas tarp asmenų, esančių Lietuvoje ir JAV, ir prievolė išreikšta JAV doleriais, ši prievolė vykdoma pagal tai, kokia JAV dolerių suma nurodyta sutartyje, nesvarbu, ar pasikeitė lito ir JAV dolerio kursas nuo sandorio sudarymo iki prievolės vykdymo dienos. Sprendžiant pinigines prievolės klausimą reikia atsižvelgti į tai, kokia valiuta išreikšta prievolė. Paprastai šios valiutos valstybės įstatymai nustato, kokiomis atsiskaitymo priemonėmis prievolė gali būti įvykdyta²⁹⁵.

Suprantama, kad esant ilgalaikiams sutartiniais santykiams tokia taisyklė gali sudaryti keblumą. Jeigu dėl didelės infliacijos pinigų perkamoji galia labai pasikeitė, kyla klausimas, ar kreditorius gali reikalauti, kad piniginės prievolės dydis būtų pakeistas. Pavyzdžiui, paskolos sutartimi skolininkas įsipareigoja grąžinti kreditoriui pasiskolintus 1 000 litų per 10 metų ir sumokėti 5 procentų metines palūkanas. Jeigu pinigai nuvertėja, sutartimi nustatytos palūkanos nekompensuos kreditoriui prarastos pinigų perkamosios galios. Nominalizmo principas pats savaime nereiškia, kad šalys negali imtis priemonių siekdamos apsaugoti savo interesus pasikeitus pinigų vertei. Jeigu jos to pageidauja, šalys numato pinigų perkamosios galios pasikeitimo pasekmes sutartyje²⁹⁶. Pavyzdžiui, gali būti numatomas nuomos mokesčio padidinimas ar sumažinimas atsižvelgiant į bendrus kainų pokyčius ar į kokių nors indeksų pokytį. Tačiau svarbu išsiaiškinti, ar tokių priemonių nedraudžia įstatymai ir ar

294 Vadovaujantis Tarptautinio valiutos fondo steigimo sutarties IV straipsnio 2 dalies b punktu, valstybėms draudžiama valiutos vertę sieti su aukso.

295 Proctor C. *Mann on the legal aspect of money*. Oxford University Press, 2005, p. 228.

296 Teisinėje literatūroje nurodoma, kad kreditorius turi apsvarstyti atitinkamas rizikos valdymo priemones. Žr. Mizaras V. *et al. Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 469.

jos neturi neigiamos įtakos valstybės nustatytai pinigų ir kitokiai politikai²⁹⁷. Jeigu valstybėje itin griežtai kontroliuojami ar draudžiami mokėjimai užsienio valiuta, turi būti įvertinta, ar sutarties sąlygos nepažeidžia tokių reikalavimų.

Susitarant dėl tam tikrų piniginių prievolių vykdymo ypatumų svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kaip formuluojamos sutarčių sąlygos. Jeigu įrašoma sąlyga, siejanti piniginės prievolės dydžio pasikeitimą su valiutų kursų pokyčiais, svarbu išsiaiškinti, ar šalys aptarė galimus aplinkybių pasikeitimo variantus. Išimtiniais atvejais galėtų būti taikomos CK nuostatos dėl sutartinių įsipareigojimų vykdymo pasikeitus aplinkybėms (CK 6.204 str.), tačiau reikėtų pažymėti, kad tai, jog reali pinigų vertė gali pasikeisti, jau yra žinoma iki sudarant sutartį. Šios CK nuostatos turėtų būti taikomos tik tada, kai susidaro aplinkybės, kurių nebuvo galima protingai numatyti. Praktikoje sutarčių sąlygos, siejančios piniginių prievolių dydį su lito ir užsienio valiutos kursu, teismų buvo kritiškai vertinamos²⁹⁸. Vis dėlto neaišku, kokiais atvejais teismai pripažintų sutarčių nuostatas, numatančias piniginių prievolių dydžio pasikeitimą esant tam tikroms sąlygoms.

Nominalizmo principo išimtis gali numatyti ir įstatymai, pavyzdžiui, vykdant restituciją. Pagal CK 6.147 straipsnio 1 dalį piniginis ekvivalentas apskaičiuojamas pagal kainas, galiojusias tuo metu, kai skolininkas gavo grąžintiną turtą. Praktikoje keblumų gali kilti, kai privaloma grąžinti pinigų sumą praėjus ilgesniam laikui. Padėtų taip pat gali komplikuoti tai, kad atsiskaitymui galėjo būti naudojami laikini pinigų ekvivalentai, pavyzdžiui, investiciniai čekiai. Nesant aiškių įstatymuose įtvirtintų taisyklių, teismams tenka taikyti įvairias teisines priemones siekiant ginti pažeistas šalių teises. Sprendžiant piniginių prievolių

297 Platus tokių sutartinių sąlygų naudojimas gali sumažinti kainų lankstumą rinkoje ir taip neigiamai paveikti infliacinius procesus. Žr., pavyzdžiui, Europos centrinio banko 2004 m. birželio 3 d. nuomonę CON/2004/20, 5 punktą [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-01]. <http://www.ecb.int/ecb/legal/pdf/en_con_2004_20_f_sign.pdf>.

298 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 24 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-296/2006. Šioje nutartyje pažymėta, kad sutartimi nuompinigių suma susieta su „oficialiu lito kursu“. Teismas išaiškino, kad šalių vartota sąvoka skyrėsi nuo Pinigų įstatyme vartojamos lito ir užsienio valiutų santykių sąvokos. Pasikeitus bazinei valiutai viena iš šalių, teismo nuomone, nepagrįstai perskaičiavo nuompinigių dydį remdamasi Lietuvos banko skelbiamu lito ir JAV dolerio santykiu, o ne „oficialiu lito kursu“. Taip pat žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 8 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-320/2005, kurioje iš esmės nurodyta, kad pasikeitus piniginės prievolės dydis prieštarautų teisingumo, protingumo bei sąžiningumo principams.

perskaičiavimo klausimus praktikoje, kartais buvo atsižvelgiama į tai, kokia dabartinė turto, kurį ketinta perleisti sandoriu, vertė, nors turtas ir nebuvo perduotas (dėl to, kad sandoris buvo pripažintas negaliojančiu ar dėl kitų priežasčių), taip pat atsižvelgiama į tai, ar dėl sandorio negaliojimo yra kalta viena iš šalių, – tokiu atveju sprendžiamas nuostolių atlyginimo klausimas²⁹⁹. Taigi galima įvertinti, kiek pasikeitė reali pinigų vertė per tam tikrą laikotarpį atsižvelgiant į konkretaus turto vertės pasikeitimą. Šis požiūris turi pranašumų, nes apskaičiuoti konkretaus turto vertės pokytį nėra itin sunku, taip pat galima atsižvelgti į konkrečias aplinkybes, dėl kurių turto vertė pasikeitė (pvz., jeigu turtas buvo pagerintas).

Jeigu piniginė prievolė nėra susijusi su jokių turtu, kuris turėjo būti perleistas, teismų praktikoje aiškos taisyklės, įgalinančios apskaičiuoti mokėtiną sumą, nėra suformuluotos. Akivaizdu, kad sprendžiant restitucijos ar panašius klausimus dėl piniginių prievolių privalu įvertinti, kiek pasikeitė pinigų vertė per tam tikrą laikotarpį atsižvelgiant į bendras kainų pokyčio tendencijas, tačiau suprantama, kad sunku pritaikyti vieną taisyklę visais atvejais. Teismų praktikoje rekomenduotina apibrėžti pinigų vertės pasikeitimo įvertinimo gaires. Kadangi nominalizmo principas gali sudaryti ypatingų sunkumų arba iš esmės pažeisti šalių interesų pusiausvyrą, užsienio valstybėse yra pasitaikę, kad teismai taikė sąžiningumo ir teisingumo principus tais atvejais, kai įstatymuose nebuvo numatytas pinigų vertės perskaičiavimas³⁰⁰.

2. VERTYBINIAI POPIERIAI

2.1. Vertybinių popierių samprata ir jų požymiai

Vienos vertybinių popierių sampratos nėra. Vertybiniai popieriai gali būti suprantami įvairiai – tai priklauso nuo valstybės teisinės sistemos. Kai kuriose valstybėse skiriami perleidžiamieji dokumentai (*negotiable instruments*), kuriais nurodoma kitam asmeniui arba kuriais įsipareigojama sumokėti pinigų sumą³⁰¹. Tokių dokumentų turėtojai gali būti ginami neatsižvelgiant į prieš tai buvusių dokumentų savininkų

299 Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. liepos 2 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-302/2010.

300 Proctor C. *Mann on the legal aspect of money*. Oxford University Press, 2005, p. 251–255.

301 Plg. JAV bendrojo komercinio kodekso 3-104 straipsnį.

teisės. Atskirai reglamentuojami susitarimai dėl investicijų (*investment contracts, securities*)³⁰². Tokie susitarimai paprastai apima įvairias sutartis, pagal kurias viena šalis perduoda pinigus ar kitą turtą kitai šaliai siekdama gauti pelno iš veiklos, kuria užsiima pastaroji šalis, valdydama perduotą turtą. Tai gali apimti akcijas, obligacijas, taip pat įvairius kitus susitarimus. Kai kuriose kontinentinės teisės sistemos valstybėse skiriama vertybinių popierių samprata, kuri siejama su pareikštiniais ar orderiniais dokumentais, perleidžiamais juos perduodant arba įrašant indosamentą. Nuo kitų sutartinių prievolių vertybiniai popieriai šiais atvejais atskiriami pagal tai, kad pagal vertybinį popierių įsipareigojęs asmuo neturi galimybės naujam vertybinių popierių savininkui reikšti reikalavimų, susijusių su prieš tai buvusiu savininku. Be to, kai kurie vertybiniai popieriai pasižymi abstraktumu, t. y. jų galiojimas nepriklauso nuo prievolės, dėl kurios jie buvo sudaryti, galiojimo. Paprastai tokia abstraktumo savybė suteikiama tik kai kuriems vertybiniams popieriams, pasižymintiems ypatinga sudarymo tvarka.

1964 m. CK vertybinių popierių sąvoka nebuvo pateikiama. Jo 95-3 straipsnyje tik buvo nurodyta, kad nuosavybės teisės objektais gali būti įvairus turtas, taip pat vertybiniai popieriai.

Naujojo CK 1.101 straipsnio 1 dalyje vertybiniai popieriai apibrėžiami kaip dokumentai: vertybinis popierius – tai dokumentas, patvirtinantis jį išleidusio asmens (emitento) įsipareigojimus šio dokumento turėtojų. Toks dokumentas taip pat gali patvirtinti jo turėtojo teisę gauti emitentui paskolintą sumą, suėjus nustatytam terminui, palūkanų, dividendų, teisę dalyvauti valdant emitentą. Vertybinių popierių patvirtinamos teisės gali būti perleidžiamos, tačiau tik perleidžiant pačius vertybinius popierius, jeigu įstatymuose nenumatyta kitaip (1.101 str. 3 d.). Įstatymų nustatytais atvejais leidžiami nematerialieji vertybiniai popieriai, kurie pažymimi (įtraukiami į apskaitą) vertybinių popierių sąskaitose. CK taip pat nurodoma, kad įstatymuose investuotojų teisių apsaugos ir kapitalo rinkos priežiūros tikslais gali būti pateikiamas ir kitoks vertybinių popierių apibrėžimas (1.101 str. 1 ir 2 d.). Kituose CK straipsniuose pateikiami kai kurie atskirų rūšių vertybinių popierių požymiai (1.102–1.108 str.).

Materialieji vertybiniai popieriai dažniausiai gali būti laikomi daiktais ir jiems gali būti taikomas teisinis daiktų režimas, t. y. jie gali būti

302 Plg. JAV bendrojo komercinio kodekso 8 straipsnį, taip pat *Securities Act of 1933* ir *Securities Exchange Act of 1934*.

perleidžiami kaip daiktai, jiems taikomos kitos civilinės teisės taisyklės³⁰³. Materialiųjų vertybinių popierių saugojimui bankuose ar kitose institucijose buvo galima taikyti civilinės teisės nuostatas, reglamentuojančias pasaulio sutartis.

Šiuolaikinėse finansų rinkose išleidžiami vertybiniai popieriai materialios išraiškos paprastai neturi. Vertybiniai popieriai pažymimi ir perleidžiami atliekant įrašus vertybinių popierių sąskaitose, kurias tvarko specializuotos finansų institucijos. Kartais vertybinių popierių išleidimui (emisijai) pažymėti yra sudaromas materialus dokumentas, tačiau jis laikomas saugykloje visą vertybinių popierių galiojimo laiką. Konkrečių investuotojų teisės į nematerialius vertybinius popierius perleidžiamos vien keičiant įrašus vertybinių popierių sąskaitose³⁰⁴. Ši praktika Lietuvoje netaikoma, nes vertybiniai popieriai, kuriais prekiaujama finansų rinkose, yra nematerialūs.

Nematerialiesiems vertybiniams popieriams, kurių apskaitą ir perleidimą žymi tik įrašai vertybinių popierių sąskaitose, negali būti taikomas vien teisinis daiktų režimas. Nematerialiesiems vertybiniams popieriams saugoti įprastos dokumentų pasaulio taisyklės netinka. Sąskaitų tvarkytojo (vertybinių popierių saugotojo) pareigos investuotojui nėra įprastos saugotojo pareigos pasaulio davėjui. Vadinasi, įprastos teisinės taisyklės turi būti bent jau pritaikytos naujai vertybinių popierių formai.

Atsižvelgiant į CK nuostatas, vertybinių popierių samprata formuluotina kaip apimanti perleidžiamus dokumentus, kurie patys įtvirtina įsipareigojimą ar teisę. Dokumentai perleidžiami įstatymo nustatyta tvarka arba, jeigu ypatinga tvarka nėra nustatyta, pagal nusistovėjusią praktiką. Jeigu išleidžiami nematerialieji vertybiniai popieriai, teisės į juos pažymimos vertybinių popierių sąskaitose. Galima teigti, kad Lietuvos teismų praktikoje nuosekli vertybinių popierių samprata nevarto-

303 Pačių vertybinių popierių patvirtinamos teisės buvo paprastai laikomos prievolinėmis teisėmis. Pavyzdžiui, suėjus skolos vertybiniame popieriuje nurodytam terminui, dokumento leidėjas tampa skolininku, privalančiu įvykdyti savo įsipareigojimą bet kokiam dokumento pateikėjui (kreditoriui). Žr., pavyzdžiui, Нерсесов Н. О. *Представительство и ценные бумаги в гражданском праве*. Москва: Статут, 2000, с. 205–206; Агарков М. М. *Основы банковского права*. Курс лекций. Учение о ценных бумагах: научное исследование. Москва: БЕК, 1994, с. 175–182. Tačiau tokie vertybiniai popieriai paprastai perleidžiami be apribojimų ir ginami juos sąžiningai įgijusio asmens interesai. Žr. Drobniig U. *Certificateless Securities*. King D. B. (ed.) *Essays on comparative commercial and consumer law*. Littleton: Fred B. Rothman & Co., 1992, p. 225–226.

304 Laurinavičius K. Vertybinių popierių vieta civilinių teisių objektų sistemoje. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 61.

jama. Kartais pabrėžiama, kad vertybiniai popieriai pasižymi *viešu patikimumu*, t. y. sąžiningas vertybinio popieriaus turėtojas gali pasitikėti tuo, kad dokumentas, atitinkantis įstatymų nustatytus formalius reikalavimus, patvirtina, jog jis yra teisėtas šiame dokumente išreikštos teisės subjektas³⁰⁵. Kadangi formalius reikalavimus įstatymai nustato tik kai kuriems vertybiniais popieriams, viešo patikimumo taisyklė paprastai taikoma tik tokiems vertybiniais popieriams, praktikoje – dažniausiai vekseliams³⁰⁶. Svarbus vertybinių popierių požymis, nurodytas įstatyme, yra tai, kad vertybinių popierių patvirtinamos teisės gali būti perleidžiamos perleidžiant pačius vertybinius popierius, jeigu įstatymuose nenumatyta kitaip (CK 1.101 str. 3 d.). Taip pat pažymėtina, kad vertybinių popierių perleidimas nėra ribojamas, o civilinių teisių objektu laikomas pats vertybinis popierius, ne tik teisės, kurias jis patvirtina.

Taigi CK ribojama šalių susitarimo laisvė – neleidžiama vertybinių popierių savybių suteikti bet kuriems sutartiniais išpareigojimams, nes paprasti išpareigojimai perleidžiami sudarant reikalavimo perleidimo sutartį (CK 6.101–6.110 str.). Vertybinių popierių atveju įstatymai pripažįsta, kad tam tikri susitarimai yra perleidžiami perduodant patį vertybinį popierių. Tuo pat metu CK pateikiama nuoroda į kitus įstatymus, kurie investuotojų teisių apsaugos ir kapitalo rinkos priežiūros tikslais gali numatyti kitus vertybinių popierių apibrėžimus.

Finansinių priemonių rinkų įstatymo 3 straipsnio 27 dalyje pateikiama perleidžiamųjų vertybinių popierių samprata. Nurodoma, kad perleidžiamieji vertybiniai popieriai – tai kapitalo rinkoje galintys cirkuliuoti vertybiniai popieriai (išskyrus mokėjimo priemones), įskaitant, bet neapsiribojant tam tikrų rūšių vertybiniais popieriais (akcijomis, depozitoriumo pakvitavimais dėl akcijų, obligacijomis ir t. t.). Išsamus perleidžiamųjų vertybinių popierių sąrašas šiame įstatyme nėra pateikiamas. Sudaroma galimybė rinkos dalyviams savarankiškai sudaryti susitarimus, kurie gali būti pripažįstami vertybiniais popieriais, jeigu įsigali praktika tokius susitarimus perleisti kitiems rinkos dalyviams be apribojimų³⁰⁷. Formalių reikalavimų tokiems vertybiniais popieriams

305 Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 1 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-216/2007.

306 Formalūs reikalavimai taip pat numatomi vekseliams ir čekiams. Žr. Įsakomųjų ir paprastųjų vekselių įstatymą (*Valstybės žinios*. 1999, Nr. 30-851) ir Čekių įstatymą (*Valstybės žinios*. 1999, Nr. 30-852).

307 Tam tikrų tipų vertybiniais popieriais gali būti būdingi kai kurie apyvartos apribojimai. Pavyzdžiui, gali būti ribojama įmonių darbuotojams perleisti vertybinių popierių apyvarta, kai kurie vertybiniai popieriai platinami tik profesionaliems investuotojams ir pan.

įstatymai nenumato. Tampa neaišku, ar CK 1.101 straipsnyje pateikiami vertybinių popierių požymiai (laisvas perleidžiamumas ir kt.) turi kokios nors įtakos rinkos dalyvių laisvei įvesti naujas vertybinių popierių rūšis.

Greičiausiai reikėtų laikytis nuomonės, kad CK nepateikia bendros vertybinių popierių sampratos, o kiti įstatymai iš esmės pripažįsta galimybę „sukurti“ naujas vertybinių popierių rūšis. Tačiau neaišku, ar šalių susitarimas, sukuriantis tokią naują vertybinių popierių rūšį, galėtų būti pripažįstamas kaip turintis viešo patikimumo požymį. Manytina, kad teismai šiuo atveju turėtų atsižvelgti į tai, ar tokie susitarimai yra paplitę praktikoje ir ar šalys jiems ketina suteikti viešo patikimumo požymį.

2.2. Vertybiniai popieriai ir kitos finansinės priemonės

Finansinės priemonės apibrėžiamos itin plačiai³⁰⁸. Iš esmės tai susitarimai, pagal kuriuos sukuriamas finansinis turtas (viena šalis įsipareigoja kitai šaliai sumokėti pinigų sumą tam tikromis sąlygomis arba sukuriamas akcinis kapitalas, suteikiantis įmonių valdymo teisę bei teisę gauti dalį įmonės pelno). Vieni finansinių priemonių (tarp jų perleidžiamųjų vertybinių popierių) vertė tiesiogiai nustatoma rinkoje, kitų – atsižvelgiant į tam tikro finansinio ar kito turto vertės pasikeitimus (išvestinės finansinės priemonės³⁰⁹). Kai kurių rūšių vertybiniai popieriai (akcijos, skolos vertybiniai popieriai) paprastai laikomi viena iš finansinių priemonių rūšių, tačiau, kaip minėta toliau, šios sąvokos yra glaudžiai susijusios ir kartais gali būti vartojamos panašia prasme.

Sprendžiant klausimus dėl finansų rinkose investuojančių asmenų apsaugos nustatoma, kad teikdami rekomendacijas ar kitas paslaugas dėl finansinių priemonių įsigijimo ir perleidimo profesionalūs rinkos dalyviai privalo laikytis tam tikrų taisyklių, išsiaiškinti turtinę ir kitą kliento padėtį bei investavimo tikslus³¹⁰. Teikiant paslaugas, susijusias su finansinėmis priemonėmis, reikalaujama tinkamai atskleisti situacijas, kai

308 Finansinių priemonių rinkų įstatymo 3 straipsnio 4 dalis.

309 CK vartojama išvestinių vertybinių popierių samprata. Pavyzdžiui, nurodyta, kad vertybinis popierius gali patvirtinti teisę gauti tam tikras pajamas ar pareigą sumokėti pasikeitus vertybinių popierių rinkos kainoms (1.101 str. 1 d.). Tačiau ne kiekviena išvestinė finansinė priemonė yra vertybinis popierius.

310 Žr. Finansinių priemonių rinkų įstatymo 22 straipsnį.

gali iškilti interesų konfliktas; investuojant draudžiama piktnaudžiauti rinka.

Pažymėtina, kad vertybiniai popieriai šiuolaikinėje teisėje vis dažniau reglamentuojami kartu su kitomis finansinėmis priemonėmis. Tikėtina, kad vertybinių popierių ir kitų finansinių priemonių reglamentavimas ateityje bus dar panašesnis ir vertybinių popierių kategorija bendrame finansinio turto kontekste bus vis mažiau išskiriama. Neatsitiktinai Europos Komisijos konsultacijoje dėl vertybinių popierių laikymo ir perleidimo teisinės reformos³¹¹ vertybiniai popieriai apibrėžiami kaip finansinės priemonės, nurodytos Europos Parlamento ir Tarybos 2004 m. balandžio 21 d. direktyvos 2004/39/EB³¹² I priedo C skirsnyje, kurias galima įrašyti į vertybinių popierių sąskaitą. Taigi numatoma direktyva vertybinių popierių srityje gali reglamentuoti finansinių priemonių, kurios iki šiol tradiciškai nebuvo laikomos vertybiniais popieriais, apyvartą.

Vertybinių popierių išleidimo ir apyvartos reglamentavimas greičiausiai išliks aktualus tik tam tikrose specialiose srityse, pavyzdžiui, reikalaujant viešai atskleisti informaciją, jeigu vertybiniai popieriai platinami viešai ir jeigu investuotojams yra svarbi informacija apie emitentą, taip pat reglamentuojant atskirų rūšių vertybinius popierius (pvz., vekselius), kuriems vis dar taikomi formalūs reikalavimai.

2.3. Nematerialiųjų vertybinių popierių apyvartos ypatumai

Nematerialiųjų vertybinių popierių saugojimas ir perleidimas pasižymi ypatingomis savybėmis, išskiriančiomis juos iš bendros vertybinių popierių sampratos. Kitaip nei materialią formą turintys dokumentai, nematerialieji vertybiniai popieriai saugomi tik vertybinių popierių sąskaitose (darant atitinkamus įrašus, kaip ir negrynųjų pinigų atveju). Kadangi vertybiniai popieriai apskaitomi kaip investuotojo turtas, kuris perduodamas finansų institucijai saugoti, o ne jos nuosavybėn, siekiama

311 Žr. *Legislation on Legal Certainty of Securities Holding and Dispositions*. Consultation document of the Services of the Directorate-General Internal Market and Services. European Commission, p. 34. <http://ec.europa.eu/internal_market/consultations/docs/2010/securities/consultation_paper_en.pdf>.

312 Europos Parlamento ir Tarybos 2004 m. balandžio 21 d. direktyva 2004/39/EB dėl finansinių priemonių rinkų, iš dalies keičianti Tarybos direktyvas 85/611/EEB, 93/6/EEB, Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2000/12/EB bei panaikinanči Tarybos direktyvą 93/22/EEB. [2004] OL L 145.

apginti investuotojų interesus atskiriant nematerialiuosius vertybinius popierius nuo finansų institucijos turto³¹³. Pagal CK 1.101 straipsnio 10 dalį nematerialieji vertybiniai popieriai perduodami jų sąskaitas tvarkančiam asmeniui pagal pasaugos sutartį, jeigu įstatymai nenustato kitaip. Vis dėlto įprastos pasaugos sutarties taisyklės negali būti taikomos be išlygų. Pasaugos sutarties taisyklės taikomos daiktams, o nematerialieji vertybiniai popieriai nėra daiktai ir neaišku, kurios normos galėtų būti taikomos, o kurios ne. Nematerialiųjų vertybinių popierių saugotojo pareigos gali būti skirtingos. Taip pat nėra išspręsti klausimai dėl pasaugos sutarties taisyklių taikymo tuo atveju, kai vertybinių popierių apskaita tvarkoma keliais lygiais³¹⁴.

Su nematerialiųjų vertybinių popierių ir kitų finansinių priemonių apyvarta yra susijęs teisių į tokių apyvartos objektų pažymėjimo klausimas. Praktikoje įprasta finansines priemones pažymėti įrašais sąskaitose, kurias tvarko finansų institucijos.

Teismų praktikoje pripažinta, kad vertybinių popierių įgijimas iš tiesų yra siejamas su įrašais vertybinių popierių sąskaitose³¹⁵, tačiau kai kuriais atvejais patys įrašai vertinami netiksliai, t. y. painiojant įrašus vertybinių popierių sąskaitose su įrašais viešuosiuose registruose. Pavyzdžiui, nagrinėdamas nematerialiųjų akcijų perleidimo bylą, LAT yra nurodęs, kad akcijų pirkimo–pardavimo sutartis turi būti pateikta sąskaitų tvarkytojui ir kad sąskaitų tvarkytojo įrašai vertybinių popierių sąskaitose prilyginami CK 1.75 straipsnyje nustatyti sandorių registracijai³¹⁶. Tokia praktika vertintina kritiškai. CK 1.75 straipsnyje pirmiausia minimi sandoriai, sudaromi dėl specifinių objektų, kuriuos privaloma registruoti valstybinėse institucijose ar kitose organizacijose. Siekiant įtvirtinti asmenų pasitikėjimą viešaisiais registrais, registruojančių institucijų darbuotojų neteisėtais veiksmais padarytą žalą atlygina valstybė. Sandoriai dėl nematerialiųjų vertybinių popierių neprivalo

313 Pagal Europos Parlamento ir Tarybos 2004 m. balandžio 21 d. direktyvą 2004/39/EB dėl finansinių priemonių rinkų investuotojų turtas turi būti apsaugotas šį turtą saugančios įmonės nemokumo atveju. Žr. direktyvos 13 straipsnio 7 dalį, taip pat išsamiau žr. Laurinavičius K. Nematerialiųjų vertybinių popierių laikymas ir perleidimas: kai kurie privatinės teisės aspektai. *Pinigų studijos*. 2008, 2: 48.

314 Plačiau žr. Laurinavičius K. Nematerialiųjų vertybinių popierių laikymas ir perleidimas: kai kurie privatinės teisės aspektai. *Pinigų studijos*. 2008, 2: 48–49.

315 Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. liepos 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-460/2008.

316 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje 3K-3-386/2004.

būti registruojami valstybinėse institucijose. Įrašus vertybinių popierių sąskaitose atlieka privatūs juridiniai asmenys, jie ir atsako už įrašų teisingumą³¹⁷. Įrašas šiose sąskaitose neturėtų būti laikomas sandorių registracija. Šiais įrašais pažymimos vertybinių popierių savininkų teisės, panašiai kaip negryniesiems pinigai pažymimi bankų tvarkomose sąskaitose. Plintant kitoms finansinėms priemonėms, anksčiau nurodyti reguliavimo principai turės būti taikomi ir teisėms į šias finansines priemones pažymėti ir perleisti³¹⁸.

3. APIBENDRINIMAS

Pinigai ir vertybiniai popieriai laikytini atskirais civilinių teisių objektais. Ir pinigai, ir vertybiniai popieriai atlieka specifines funkcijas, išskiriančias juos iš kitų civilinės apyvartos objektų. Jie yra finansinio turto rūšis ir nepasižymi fizinėmis daiktų savybėmis. Grynieji pinigai (tam tikri banknotai ar monetos) ir materialūs vertybiniai popieriai galėtų būti laikomi daiktais, tačiau jie vertinami ne dėl savo fizinių savybių, o dėl juose išreikštos vertės ir jų suteikiamų teisių. Šis civilinių teisių objektas nėra įprastas materialus daiktas ir dalyvauja apyvartoje visų pirma atlikdamas abstraktaus vertės mato ir visuotinės mainų priemonės funkcijas. Pinigų skirstymas į grynuosius ir negrynuosius svarbus sprendžiant konkrečių pinigų laikymo ir perdavimo klausimas. Negryniesiems pinigams perduodami su finansų institucijų pagalba, dažnai naudojamos mokėjimų sistemomis, kurių taisyklėse gali būti nustatyta, nuo kurio momento mokėjimo nurodymas laikomas pateiktu sistemai, taip pat gali būti numatytos sistemos dalyvių tarpusavio teisės ir pareigos. Įstatymuose įtvirtinami mokėjimo negrynaisiais pinigais būdų ypatumai. Reikėtų sutikti su nuostata, kad sutarties šalis, pasirinkusi finansų instituciją mokėjimams priimti, turėtų prisiimti šios institucijos nemo-kumo riziką.

Nors pinigams būdingas nominalizmo principas, kai kuriais atvejais tenka įvertinti, kiek pasikeitė pinigų reali vertė per tam tikrą laikotarpį. Teismų praktikoje rekomenduotina nustatyti tikslesnes pinigų vertės pasikeitimo nustatymo gaires.

317 Plačiau žr. Laurinavičius K. Nematerialiųjų vertybinių popierių laikymas ir perleidimas: kai kurie privatinės teisės aspektai, p. 51.

318 Finansinių priemonių rinkų įstatyme sąvoka „vertybinių popierių sąskaita“ pakeista sąvoka „finansinių priemonių sąskaita“. Žr. 64 straipsnį.

CK siekiama pateikti vertybinių popierių sampratą, tačiau iš esmės nurodomi tik kai kurie vertybinių popierių požymiai. Mūsų nuomone, reikėtų aiškiau pažymėti, ar rinkos dalyviai gali laisvai pasirinkti sutartinius įsipareigojimus, kuriems taikytinos vertybinių popierių perleidžiamumo taisyklės, nes CK pateikia nuorodą į kitus galimus vertybinių popierių apibrėžimus kituose įstatymuose, o finansinių priemonių apyvartą reglamentuojančiuose įstatymuose vertybinių popierių sąrašas nėra išsamus ir konkrečių vertybinių popierių požymių nenurodoma.

Nematerialiųjų vertybinių popierių atveju rekomenduotina peržiūrėti taisykles, reglamentuojančias šių vertybinių popierių saugojimą. Diskutuotina, ar reikia tokiais atvejais taikyti CK nuostatas dėl pasaugos sutarties ir ar neturėtų būti tiesiog taikomos specialios taisyklės, nustatančios nematerialiųjų vertybinių popierių sąskaitas tvarkančių institucijų pareigas bei taisykles, skirtas šių nematerialiųjų vertybinių popierių apyvartai. Pastebima tendencija reglamentuoti pinigų ir vertybinių popierių apyvartą specialiais įstatymais. CK pateikiami tik bendri civilinių teisių objektų bruožai, o esminiai apyvartos aspektai reglamentuojami kituose įstatymuose, kartais nustatant kitokias taisykles nei numatoma CK. Ir negryniesiems pinigai, ir nematerialūs vertybiniai popieriai pažymimi sąskaitose, kurias tvarko finansų institucijos. Atsižvelgiant į tokius vertybinių popierių ir pinigų panašumus, būtų pagrįsta taikyti specialius profesinius reikalavimus jų apskaitą tvarkančioms institucijoms, numatyti, kokia tvarka šie objektai perleidžiami, kam tenka įsipareigojimų neįvykdymo ar finansų institucijų nemokumo rizika.

Taip pat pažymėtina, kad nematerialiųjų vertybinių popierių reglamentavimas vis dažniau sutampa su įvairių kitų finansinių priemonių, kurios nebūtinai pripažįstamos vertybiniais popieriais, reglamentavimu. Šios finansinės priemonės taip pat gali būti pažymimos specialiose sąskaitose, kai kurios iš jų gali būti perleidžiamos rinkose. Šių finansinių priemonių sąskaitas tvarkančioms finansų institucijoms taikomi įvairūs reikalavimai, panašūs į nematerialiųjų vertybinių popierių laikymo ir perleidimo taisykles. Atsižvelgiant į šias tendencijas tikėtina, kad atskira vertybinių popierių samprata ilgainiui praras savo reikšmę.

5 skyrius

Įmonė – *sui generis* civilinių teisių objektas

Asta Jakutytė-Sungailienė

Įmonės kategorija, pirmiausia atsiradusi ekonomikos moksle, teisėje vartojama gana seniai – nuo XVII a. pabaigos. Tačiau įmonės, kaip ekonominės veiklos organizacijos, ir juridinio asmens, kaip šios organizacijos teisinės formos, sąvokos persipynė tarpusavyje ir ilgainiui terminas „įmonė“ tapo daugiareikšmis – imtas vartoti ir kaip turtinis kompleksas, ir kaip juridinio asmens sinonimas. Lietuvos nacionalinėje teisėje iki šiol įmonės terminas yra suprantamas keliomis prasmėmis, todėl tai lemia teisinio reguliavimo nenuoseklumą.

Įmonės, kaip savarankiško civilinių teisių objekto, įtvirtinimas CK iškėlė nemažai teorinių ir praktinių klausimų, pirmiausia, dėl įmonės teisinės prigimties: ar toks civilinių teisių objektas apskritai gali būti traktuojamas kaip savarankiškas; ar pagrįstai įmonė pripažįstama nekilnojamuoju daiktu? Atsižvelgiant į tai, kad įmonė yra sudėtingas turtinis kompleksas, kuriame susipina daiktiniai ir prievoliniai santykiai, kyla klausimas: ar skirtingiems įmonės elementams gali būti ir ar turi būti taikomas vienodas teisinis režimas?

Tenka konstatuoti, kad nepakankamai gilus įmonės, kaip savarankiško civilinių teisių objekto, suvokimas Lietuvos nacionalinėje teisėje ir neišplėtotą teisės doktrina bei praktika šiuo klausimu lemia ne visada tinkamą teisės normų aiškinimą ir taikymą kilus ginčams, pavyzdžiui, priverstinio vykdymo procese skolininkui priklausantis turtinis kompleksas yra išardomas ir realizuojamas atskiromis dalimis, nors, realizuojant turtinį kompleksą, kaip visumą, būtų pasiektas geresnis ekonominis rezultatas. Dėl to kyla poreikis mokslinio tyrimo metodais įvertinti įmonės, kaip civilinių teisių objekto, problematiką ir ieškoti

priemonių, siekiant nustatyti teisinio reguliavimo ir teismų praktikos tobulinimo kryptis.

1. ĮMONĖ KAIP CIVILINIŲ TEISIŲ OBJEKTAS

Aiškinantis įmonės, kaip civilinių teisių objekto, specifiką, neišvengiamai kyla būtinybė nustatyti įmonės vietą civilinių teisių objektų sistemoje, išsiaiškinti *civilinių teisių objekto* sąvoką ir jos santykį su *civilinių teisinių santykių objektu*, nes iki šiol teisinėje literatūroje vartojami abu šie terminai. Kai kurių autorių nuomone³¹⁹, diskutuoja dėl civilinių teisių objekto sampratos praktiniam teisės taikymui ir aiškinimui įtakos neturi, tačiau, kitų autorių teigimu³²⁰, menkas teoretikų domėjimasis šiuo klausimu kelia metodologinių problemų, nagrinėjant civilinių teisinių santykių rūšių funkcinius ir sisteminius ryšius.

Privatinės teisės teorijoje galima išskirti du priešingus požiūrius į *civilinių teisių objektą*: (i) civilinių teisinių santykių ir civilinių teisių objektai sutampa; (ii) civilinių teisinių santykių objektas ir civilinių teisių objektas yra skirtingos kategorijos. Apibendrinami diskusiją³²¹ dėl *civilinių teisinių santykių objektų* ir *civilinių teisių objektų* sąvokų, galime teigti, kad, šiuolaikinėje privatinės teisės doktrinoje vyraujant pluralistinei civilinių teisinių santykių objekto teorijai, ir civilinių teisinių santykių, ir civilinių teisių objektu pripažįstama tai (tos gėrybės), dėl ko atsiranda teisiniai santykiai. Nors šių teisinių kategorijų apibrėžtys abstrakčiąja prasme iš esmės sutampa, tačiau dviejų teisinių terminų vartojimas yra pateisinamas tuo, kad civilinių teisinių santykių objektas ne visuomet sutampa su civilinių teisių objektu. Prievoliųjų teisinių santykių objektas iki tol, kol prievolė visiškai įvykdoma, yra prievolės šalių veiksmai, o prievoliųjų teisinių santykių subjektų civilinių teisių objektas yra konkrečios gėrybės, kurias kreditorius gauna skolininkui įvykdžius prievolę. Prievolę įvykdžius tinkamai, prievoliųjų teisinių santykių objektas iš prievolės šalių veiksmų (prievolės dalyko) virsta gėrybe (prievolės įvykdymo dalyku), dėl kurios buvo sukurta prievolė ir prievolės tinkamo įvykdymo momentu sutampa su prievolės subjektų civilinių

319 Mizaras V., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2009, p. 454.

320 Pakalniškis V. Daiktai civilinių teisių objektų sistemoje. *Jurisprudencija*. 2005, 71: 77.

321 Plačiau apie civilinių teisių objekto ir civilinių teisinių santykių objekto terminų santykius žr. Jakutytė-Sungailienė A. *Įmonė kaip civilinių teisių objektas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 15–22.

teisių objektu. O absoliučių civilinių teisinių santykių objektas visuomet sutampa su šių santykių subjektų civilinių teisių objektu, t. y. gėrybė, dėl kurios atsiranda šis teisinis santykis, nes tokie teisiniai santykiai yra statiški ir įgyvendinami paties subjektinės teisės turėtojo veiksmais.

Atsižvelgiant į tai, kad prievolių teisinių santykių objektas tik šio santykio pasibaigimo tinkamu prievolės įvykdymu momentu sutampa su prievolės šalių civilinių teisių objektu, manytina, kad tikslesnis terminas apibūdinant gėrybę, dėl kurios buvo sukurti teisiniai santykiai, yra civilinių teisių objektas. Dėl to toliau tekste bus vartojamas civilinių teisių objekto terminas, suprantant jį kaip gėrybes, dėl kurių sukuriama (atsiranda) civiliniai teisiniai santykiai.

2. ĮMONĖS TERMINO DAUGIAREIKŠMIŠKUMAS

Įmonės sąvokos vartojimas nacionalinėje Lietuvos civilinėje teisėje iki šiol pasižymi daugiaprasmiškumu. Įmonės, kaip teisinių santykių subjekto ir kaip turinio komplekso, sąvokas įstatymų leidėjas įtvirtino iš karto, kai tik buvo atkurta nepriklausomybė. Iki 2004 m. liepos 1 d. galiojęs 1990 m. gegužės 8 d. Įmonių įstatymas³²² įmonę apibrėžė (i) kaip savo firmos vardą turintį ūkinį vienetą, įsteigtą įstatymų nustatyta tvarka tam tikrai komercinei-ūkiniai veiklai vykdyti; (ii) kaip medžiaginių-daiktinių, finansinių ir nematerialių aktyvų, teisių ir pareigų kompleksą (2 str.). Šiame įstatyme terminas „įmonė“ buvo vartojamas ir apibendrinant visas juridinių asmenų teises formas, kurias Įmonių įstatymas vadino įmonių rūšimis, t. y. individualias (personalines) įmones, tikrąsias ūkines bendrijas, komanditines (pasitikėjimo) ūkines bendrijas, akcines ir uždąsias akcines bendroves, valstybines (vietos savivaldybės) įmones ir kt. (6 str.). 1964 m. CK įmonės sąvoką vartojo (i) juridinio asmens teisių neturintiems ūkiniams vienetams – individualioms (personalinėms) įmonėms, tikrosioms ūkinėms bendrijoms ir komanditinėms (pasitikėjimo) ūkinėms bendrijoms (22¹ str.), taip pat (ii) vienai iš juridinių asmenų teisių formų apibrėžti (23 str.). 1999 m. liepos 1 d. Firmų vardų įstatymas³²³, negaliojantis nuo 2004 m. sausio 1 d., įtvirtinęs *firmos* sąvoką, iš esmės sutapatino firmos terminą su bet kokios teisinės formos ju-

322 Lietuvos Respublikos įmonių įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 14-395.

323 Lietuvos Respublikos firmų vardų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 63-2060.

ridiniu asmeniu, įskaitant ir įmonę. Taigi Lietuvos nacionalinėje teisėje terminai „firma“, „įmonė“, „juridinis asmuo“ tapo sinonimais.

Įmonės sąvokos daugiareikšmiškumo nepanaikino ir 2001 m. liepos 1 d. įsigaliojęs CK. Čia įmonė yra apibrėžiama kaip verslu užsiimančiam (pelno siekiančiam) asmeniui priklausančio turto ir turtinių bei neturtinių teisių, skolų ir kitokių pareigų visuma. Įmonė yra laikoma nekilnojamoju daiktu (1.110 str.). CK antrojoje knygoje įmonės sąvoka yra vartojama juridinio asmens apibrėžime (2.33 str. 1 d.). CK trečioji knyga įmonę pripažįsta bendrosios jungtinės sutuoktinių nuosavybės objektu (3.88 str. 1 d. 4 p., 3.91 str.), taip pat neveiksnaus ar ribotai veiksnus asmens turto administravimo objektu, priskiriant įmonę prie daiktų, kuriems reikalinga nuolatinė priežiūra (3.245 str. 1 d.). CK ketvirtojoje knygoje reglamentuojamos patikėjimo teisės vienu iš subjektų yra pripažįstama valstybės ar savivaldybės įmonė (4.107, 4.109 str.). Penktoji knyga įtvirtina galimybę paveldėti individualią įmonę kaip objektą (5.25 str. 4 d., 5.55 str. 1 d., 5.72 str.). CK šeštoji knyga įmonę pripažįsta kaip galimą sutartinės prievolės, pavyzdžiui, energijos pirkimo–pardavimo (6.383 str. 1 d.), komiso sutarties (6.780 str. 7 d., 6.785 str. 2 d.), šalį, taip pat reglamentuoja atvejus, kai sutarties šalimis privalo būti tik įmonės, pavyzdžiui, franšizės (6.766 str. 3 d.), distribucijos sutarties (6.796 str. 2 d., 6.799 str.). Kartu reglamentuojami ir įmonės, kaip subjekto, atsakomybės ypatumai (6.256 str. 4 d., 6.258 str. 4 d.). Įmonė taip pat yra tapatinama su verslininku (6.185 str.). Šeštosios knygos ketvirtoje dalyje įmonė suprantama ir kaip turtinis kompleksas (6.402 str. 1 d., 6.536 str. 1 d.), įtvirtinta galimybė įmonę parduoti (6.402–6.410 str.), taip pat įmonę parduoti aukciono būdu (6.421 str. 4 d.) ir ją išnuomoti (6.536–6.544 str.).

Kituose Lietuvos nacionaliniuose teisės aktuose įmonės sąvoka taip pat turi keletą reikšmių. Pavyzdžiui, Įmonių bankroto įstatyme³²⁴ įmonės sąvoka iki šiol vartojama juridinio asmens prasme, t. y. visoms juridinių asmenų rūšims apibendrinti (1 str.). Tokia pati termino „įmonė“ prasmė vartojama ir Įmonių restruktūrizavimo įstatyme³²⁵ (1 str.). Kituose teisės aktuose įmonės terminas vartojamas apibrėžiant konkrečią juridinio asmens teisinę formą (pvz., Akcinių bendrovių įstatymo³²⁶

324 Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 31-1010.

325 Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 31-1012.

326 Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 55-1046; 2000, Nr. 64-1914.

2 str. nurodoma, kad „bendrovė yra įmonė, kurios įstatinis kapitalas padalytas į dalis, vadinamas akcijomis“; Individualių įmonių įstatymo³²⁷ 1 straipsnis apibrėžia, kad „šis Įstatymas reglamentuoja įmonių, kurių teisinė forma yra individuali įmonė, steigimą, valdymą, veiklą, pertvarkymą, likvidavimą, šių įmonių savininkų teises ir pareigas“; Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymo³²⁸ 1 straipsnio 2 dalis nustato, kad „kai šio Įstatymo nuostatos taikomos ir valstybės įmonei, ir savivaldybės įmonei, vartojamas žodis „įmonė“); arba atskirą juridinių asmenų rūšį, pavyzdžiui, Įmonių finansinės atskaitomybės įstatymo³²⁹ 2 straipsnio 1 dalyje įmonė suprantama kaip bet kuris ribotos civilinės atsakomybės pelno siekiantis juridinis asmuo.

Iš pateiktos teisės aktų analizės galima daryti išvadą, kad įmonės sąvoka Lietuvos nacionalinės civilinės teisės aktuose vartojama trejopa prasme: 1) kaip apibendrinanti visas juridinių asmenų teises formas; 2) kaip civilinių teisinių santykių subjektas; 3) kaip civilinių teisių objektas.

3. ĮMONĖ KAIP TURTINIS KOMPLEKSAS

CK 1.110 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad „turtinis kompleksas, kaip civilinių teisių objektas, – tai bendros ūkinės paskirties vienijamų daiktų visuma“. Aiškindami CK 1.110 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą turtinio komplekso sąvoką, kai kurie autoriai³³⁰ nurodo, kad turtinio komplekso sudėtine dalimi gali būti tik daiktai. Manytina, kad toks turtinio komplekso aiškinimas yra pernelyg siauras, nes šiuolaikiniame pasaulyje vyrauja nematerialaus pobūdžio civilinių teisių objektai, pavyzdžiui, intelektinė nuosavybė, nematerialieji vertybiniai popieriai ir kt. Dėl to siaurai aiškinant turtinio komplekso sąvoką būtų užkirstas kelias sukurti turtinius kompleksus, kurių sudėtine dalimi būtų ne tik daiktai, bet ir nematerialaus pobūdžio civilinių teisių objektai.

Tačiau kiekvienos civilinių teisių objektų visumos nereikėtų iš karto traktuoti kaip turtinio komplekso, nes ši objektų visuma turi pasižymėti

327 Lietuvos Respublikos individualių įmonių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 112-4991.

328 Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 102-2049.

329 Lietuvos Respublikos įmonių finansinės atskaitomybės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 99-3516.

330 Ambrasienė D. et al. *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 340.

bendra paskirtimi ir vienodu teisiniu likimu. Objektų visuma gali būti pripažinta turtiniu kompleksu tik tada, kai turtinį kompleksą sudarantys elementai parinkti ir sujungti ne atsitiktinai, o nustatyti įstatymo arba išplaukia iš faktinio ar juridinio tikslo. Turtinis kompleksas yra viena iš turto kapitalizavimo galimybių, nes atskirus turto vienetų sujungus į kompleksą sudaroma galimybė turtui kurti pridėtinę vertę. Dėl to teisėje *turtinis kompleksas* suprantamas kaip visuma bendra paskirtimi pasižyminčių civilinių teisių objektų, kurie laikomi vientisu objektu ir turi turtinę vertę.

Teisinėje literatūroje³³¹ išskiriami šie turtinių kompleksų požymiai:

1. Sudėtingumas, t. y. turtinį kompleksą visuomet sudaro daugiau nei vienas civilinių teisių objektas.

2. Turtinis pobūdis, t. y. turtinis kompleksas susideda iš atskirų turto vienetų. Bet kokia gėrybė, kuri nėra turtas, negali būti turtinio komplekso dalimi (pvz., asmeninės neturtinės vertybės, kurios neatskiriamos nuo subjekto).

3. Tikslas, t. y. atskiri turto vienetai yra sujungiami į vientisą turtinę masę konkrečiam teisiniui ar faktiniam tikslui pasiekti, pvz., ūkinei-komercinei veiklai vykdyti. Kitaip tariant, savarankiški civilinių teisių objektai tik tada bus traktuojami kaip turtinis kompleksas, kai dėl šiuos objektus jungiančio tikslo savarankiškų civilinių teisių objektų samplaika taps sistema. Būtent vidinis turtinio komplekso sistemiškumas lemia esminę tokio komplekso savybę – didesnę ekonominę vertę nei vien tik atskirų turto vienetų verčių aritmetinė suma.

4. Teisinis nedalumas – nors kiekvieną turtinį kompleksą sudaro savarankiški civilinių teisių objektai, t. y. turtinis kompleksas yra faktiškai dalus, tačiau turtinio komplekso prigimtis lemia jo pripažinimą nedaliu teisine prasme. Kitaip tariant, perleidus vieną turtinio komplekso elementą kitam subjektui, toks pat likimas ištinka ir visus kitus komplekso elementus. Be abejo, šis požymis neužkerta kelio atskirus turtinio komplekso vienetų atskirti nuo komplekso. Tačiau tokiu atveju anksčiau egzistavęs turtinis kompleksas išnyksta ir vietoje jo atsiranda vienas ar keletas savarankiškų objektų, kurie buvo atskirti nuo komplekso, o sumažėjusi turtinių vienetų samplaika gali virsti nauju turtiniu kompleksu, jei ir toliau bus vienijama bendro tikslo.

331 Белов В. А. *Имущественные комплексы*. Москва: Центр, ЮрИнфоР, 2004, с. 27–49.

5. Civilinis apyvartumas, t. y. turtinis kompleksas gali dalyvauti civilinėje apyvartoje kaip savarankiškas sandorių objektas. Turtinių kompleksų civilinei apyvartai yra taikomos specialios taisyklės, nes įstatymų leidėjas, pripažindamas turtinį kompleksą savarankišku ypatingu civilinių teisių objektu, sukuria teisinę fikciją. Dėl to šiems kompleksams, kaip ir kitoms teisinėms fikcijoms, pavyzdžiui, nematerialiajam turtui, yra taikomos specialios civilinės apyvartos taisyklės, nulemtos objekto specifinės prigimties.

Turbūt sudėtingiausias turtinis kompleksas yra įmonė. Europoje susiformavo dvejopas požiūris į įmonę, kaip turtinį kompleksą, kuris lėmė skirtingą teisinį reglamentavimą. Vienose valstybėse (Prancūzijoje, Italijoje ir Rusijoje) teisės normomis buvo įtvirtintas įmonės, kaip civilinių teisių objekto, statusas ir reglamentuota civilinė jos apyvarta, kitose (Vokietijoje ir bendrosios teisės tradicijos valstybėse) specialių teisės normų, reglamentuojančių įmonės, kaip turtinio komplekso, statusą, nebuvo sukurta, tačiau tai neužkirto kelio šių turtinių kompleksų civilinei apyvartai. Šiuolaikinė įmonės, kaip turtinio komplekso, koncepcija yra kilusi iš vokiškosios teisės tradicijos, kurioje įmonės, kaip priemonės ūkinei-komercinei veiklai vykdyti, supratimą lėmė tikrovėje susiklostę ekonominiai santykiai³³². Šią įmonės sampratą perėmė Rusijos, o paskui ir Lietuvos civilinė teisė. Pagal CK 1.110 straipsnio 1 dalį įmonę, kaip civilinių teisių objektą, sudaro medžiaginių-daiktinių, finansinių ir nematerialių aktyvų, teisių ir pareigų kompleksas. Dėl to įmonę, kaip turtinį kompleksą, atsižvelgiant į veiklos rūšį, mastą, pobūdį, veikimo trukmę ir daugybę kitų aplinkybių, gali sudaryti įvairiausi materialiojo ir nematerialiojo, kilnojamąjo ir nekilnojamąjo turto deriniai³³³.

Pažymėtina, kad jau senovės Romoje egzistavo daiktų visumos (samplaikos), kurias romėnai skirstė į tris rūšis. Pirmoji daiktų visuma, vadinama *res singulae* (liet. – paprastasis daiktas), buvo suprantama kaip vientisas paprastas daiktas, kurio atskiros dalys yra natūraliai susijusios ir negali būti nei faktiškai, nei teisiškai atskirtos, pavyzdžiui, vergas ar gyvulys. Antroji daiktų samplaika buvo vadinama *universitas rerum cohaerentium*, kitaip tariant – sudėtinis daiktas. Tai buvo turtinis kompleksas, sudarytas iš atskirų savarankiškų daiktų, susijusių nuolatiniais

332 Романов О. Е. *Предприятие и иные имущественные комплексы как объекты гражданских прав*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004, с. 44–45.

333 Kiršienė J., Kerutis K. Verslo perleidimas akcijų ar įmonės pardavimo būdu: teisinio reglamentavimo ir praktikos lyginamoji analizė. *Jurisprudencija*. 2006, 3: 61.

ryšiais, tarnaujančių vienam tikslui ar atliekančių vieną funkciją, pavyzdžiui, statinys, laivas ir pan. Šie sujungti daiktai tapdavo vienu savarankišku daiktu, jo dalimi tampantys daiktai prarasdavo savarankiškumą, todėl negalėjo būti nei teisiškai, nei faktiškai atskirti nesunaikinant sudėtinio daikto. Tokios daiktų samplaikos savininkas neturėjo jokių savarankiškų daiktinių teisių į atskiras dalis, o tik į visą sudėtinį daiktą. Trečioji daiktų samplaika, vadinama *universitas rerum distantium* (liet. surenkamasis daiktas), buvo panaši į antrąją, tačiau turėjo svarbų skirtumą – tai buvo savarankiškų daiktų visuma, kuri buvo suvokiama kaip vientisas daiktas tik ekonomiškai ir teisiškai, pavyzdžiui, biblioteka, gyvulių banda ir pan. Tokio surenkamojo daikto dalys visuomet galėjo būti atskirtos, o savininkas galėjo turėti savarankiškas daiktines teises į atskiras dalis³³⁴. Galima teigti, kad būtent romėniškasis surenkamasis daiktas (lot. *universitas rerum distantium*) yra šiuolaikinio turtinio komplekso atitikmuo.

Teisinėje literatūroje³³⁵ pabrėžiama, kad įmonės, kaip turtinio komplekso, specifiškumas pasižymi tuo, kad šis kompleksas yra „nuolat veikiantis“. Dėl šios priežasties įmonės, kaip turtinio komplekso, sudėtine dalimi tampa ne tik materialusis turtas, bet ir turtinės, išimtinės teisės bei įmonės savininko skolos, nes tik esant visos sudėties turtiniam kompleksui galima veiksminga ūkinė-komercinė veikla. Būtent dėl to, kad įmonė yra „nuolat veikianti“, šis kompleksas yra daugialypis ir jo negalima vienareikšmiškai vertinti kaip nekilnojamojo daikto.

Prancūzijoje įmonės kategorija (pranc. *entreprise*) dažniausiai priskiriama ekonomikos mokslui, o ne teisės sričiai, todėl vienos įmonės, kaip turtinio komplekso, sampratos šiuolaikinėje Prancūzijos teisės doktrinoje nėra. Tačiau visuotinai pripažįstama, kad pagrindinę įmonės, kaip turtinio komplekso, sudėtinę dalį sudaro komerciniai fondai (pranc. *fonds de commerce*), kuriuose nėra nei nekilnojamojo turto, nei turtinių įsipareigojimų³³⁶. Tačiau įmonės, vien tik kaip turtinės visumos, samprata yra ganėtinai siaura. Dėl to pastaruoju metu Prancūzijoje įmonė vis dažniau suvokiama kaip vientisas gyvas organizmas. Įmonės su-

334 Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia, 1999, p. 105–106.

335 Белов В. А. *Имущественные комплексы*. Москва: Центр, ЮрИнфоР, 2004, с. 48; Романов О. Е. *Предприятие и иные имущественные комплексы как объекты гражданских прав*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004, с. 71; Bermann G. A., Picard E. *Introduction to French Law*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2008, p. 151.

336 Саватье Р. *Теория обязательств*. Перевод с французского. Москва: издательство “Прогресс”, 1972, с. 158–159.

dėyje, be kita ko, yra nekilnojamas turtas, reikalavimo teisės, įmonės savininko skoliniai išipareigojimai, t. y. ir aktyvas, ir pasyvas³³⁷.

Prancūzija pirmoji Europoje teisės normomis nustatė teisinį turtinių kompleksų statusą ir civilinę jų apyvartą. 1791 m. kovo 2 d. ir kovo 17 d. dekretais Prancūzijoje buvo panaikinta viduramžių ekonomikai būdinga cechų sistema ir paskelbta ūkinės veiklos laisvė. Tuo metu Prancūzijos privatinėje teisėje buvo įtvirtinta savarankiška teisinė kategorija, būtina ūkinės veiklos laisvei užtikrinti – „komerciniai fondai“ (pranc. *fonds de commerce*). Viduramžiais komerciniai fondai būdavo suprantami tik kaip fizinio asmens (komersanto, įmonininko) darbo įrankiai, nes ūkinės veiklos pagrindas buvo įmonininko (komersanto) asmenybė ir vardas. Iki XVIII a. pabaigos komerciniai fondai buvo neatskiriami nuo ūkinę veiklą vykdančio fizinio asmens: jei fizinis asmuo mirdavo, išnykdavo ir komerciniai fondai. Paskelbus ūkinės veiklos laisvę, komerciniai fondai buvo atskirti nuo įmonininko (komersanto) asmens. Taip įmonė, kaip turtinis kompleksas, tapo savarankišku civilinės apyvartos objektu, turinčiu savarankišką objektyvią vertę. Įmonės ir įmonininko atskyrimas atskleidė faktą, kad komercinių fondų (pranc. *fonds de commerce*) vertė nesutampa su kompleksui priklausančių objektų verčių paprasta aritmetinė suma. Ši aplinkybė lėmė tolesnę komercinių fondų, kaip ypatingo civilinių teisių objekto, teisinio reglamentavimo raidą³³⁸.

Nors praktikoje sandoriai su komerciniais fondais (pranc. *fonds de commerce*) buvo sudaromi ir vykdomi, šio objekto statusas nebuvo išsamiai reglamentuotas, todėl kai kada teismai išvis nepripažindavo tokio objekto egzistavimo. 1909 m. kovo 17 d. priimtas Komercinių fondų pardavimo ir įkeitimo įstatymas, kuris sureguliuavo komercinių fondų pirkimą–pardavimą, įnešimą į įstatinį kapitalą ir įkeitimą; 1935 m. birželio 29 d. priimtas įstatymas dėl kreditorių teisių apsaugos parduodant komercinius fondus; 1953 m. rugsėjo 30 d. įstatymu, siekiant apsaugoti komercinių fondų (pranc. *fonds de commerce*) savininko interesus, įtvirtinta speciali prekybinių-gamybinių patalpų nuomos sutartis (pranc. *bail commercial*); 1956 m. kovo 20 d. priimtas Komercinių fondų nuomos įstatymas; 1986 m. sausio 6 d. įstatymu įtvirtinta komercinių fondų lizingo galimybė. Galiausiai 2000 m. rugsėjo 18 d. ordonansu pirmiau mi-

337 Саватье Р. *Теорияобезательств*. Перевод с французского. Москва: издательство “Прогресс”, 1972, с. 158–159.

338 Ершова Е. А., Овчинникова К. Д. *Предприятие (бизнес) в современном экономико-правовом обороте*. Москва: Статут, 2006, с. 9.

nėtų įstatymų normos, susijusios su komerciniais fondais (pranc. *fonds de commerce*), perkeltos į Prancūzijos komercinį kodeksą³³⁹.

Vokietijos teisėje sandoriams, kurių objektas yra įmonė, kaip turtinis kompleksas, specifinis teisinis reglamentavimas nenustatytas, tačiau teismų praktika pripažįsta įmonę, kaip turtinį kompleksą, sandorių ir deliktinių santykių objektu. Įmonės kategorijai Vokietijos teisės sistemoje iki XX a. nebuvo skiriama itin daug dėmesio, svarbiausiomis buvo laikomos komersanto ir komercinių bendrovių kategorijos. Dėl to čia įmonė dažniausiai buvo suprantama kaip priemonė (įrankis) komersantui ar komercinei bendrovei vykdyti ūkinę-komercinę veiklą. Kintanti ekonominė tikrovė lėmė pokyčius ir Vokietijos teisės sistemoje: 1897 m. Vokietijos komerciniame kodekse buvo įtvirtinta atsakomybė už skolas perleidus ar paveldėjus verslą (įmonę, kaip turtinį kompleksą). Šiuolaikinėje Vokietijos privatinėje teisėje egzistuoja savarankiškos sąvokos *Erwerbsgesellschaft* (liet. „verslas“, „verslovė“), *Handelsgesellschaft* (liet. „komercinė bendrovė“). Sąvoka *Handelsgesellschaft* (liet. „komercinė bendrovė“) apima sąvoką *Unternehmen* (liet. „įmonė“). Įmonės kategorija aiškinama kaip ekonominė – per daug siaura ir statiška atskleisti jos teisinę prasmę. Dėl to vyrauja J. J. Gierke's pasiūlyta trejopa įmonės samprata. Pirma, įmonė suprantama kaip pati ūkinė veikla (vok. *Betriebstatigkeit*), antra, visa tai, kas sukurama vykdant ūkinę veiklą konkrečioje srityje, įskaitant daiktus ir turtines teises (vok. *Tätigkeitsbereich*), ir trečia, įmonė reiškia asmenų, užsiimančių ūkine veikla, susivienijimą (vok. *personenrechtliche Betriebsgemeinschaft*)³⁴⁰.

Ilgą laiką Vokietijos teisės sistemoje vyravo požiūris, kad įmonė – tai skirtingų turto vienetų suma, t. y. įmonės sudėtyje esantys objektai buvo suprantami kaip savarankiški. Be to, įmonės, kaip turtinio komplekso, sąvoka apėmė tik aktyvus, t. y. tik turtą, o ne įmonės savininko įsipareigojimus ir skolas. Ilgainiui tokia „atomistinė“ įmonės sąvoka buvo patikslinta, į turtinio komplekso sudėtį įtraukiant ir pasyvus (skolas, įsipareigojimus). Taigi Vokietijoje įsivyravo nuomonė, kad įmonė – tai konkrečiai ūkinei-komercinei veiklai skirtų objektų visuma. Dėl to šiuolaikinėje Vokietijos privatinėje teisėje įsivyravo unitarinė įmonės samprata, kai įmonė suvokiama kaip vientisas sudėtingas turtinis komp-

339 Ершова Е. А., Овчинникова К. Д. *Предприятие (бизнес) в современном экономико-правовом обороте*. Москва: Статут, 2006, с. 10.

340 *Ibid.*, с. 13–15.

leksas, kurį, be materialaus turto, sudaro klientūra, dalykinė reputacija, komercinės paslaptys, įmonės struktūra ir pan.³⁴¹

Bendrosios teisės tradicijos valstybių teisėje analogija vokiškajam terminui *Handels-gesellschaft* (liet. „komercinė bendrovė“) ir prancūziškajam terminui *enterprise* (liet. „įmonė“) yra terminas *business* (liet. „verslas“). Ši sąvoka gali reikšti samdomą darbą, veiklos rūšį, profesiją arba komercinę veiklą siekiant gauti pelno, pajamų ar kitokios naudos. Tai gi *business* (liet. „verslas“) – tai veikla, į kurią asmuo, siekdamas pelno ateityje, investuoja savo laiką ir (arba) turtą. Bendrojoje teisėje asmens ūkinė-komercinė veikla apibūdinama ir kitais terminais – *undertaking*, *enterprise* arba *firm* (liet. „įmonė“, „verslas“, „firma“). Tačiau svarbiausia kiekvienos ūkinės-komercinės veiklos sudėtinė dalis bendrojoje teisėje yra verslo dalykinė reputacija (prestižas), apibūdinama terminu *goodwill* (liet. „bendrovės prestižas“, „dalykinė reputacija“). Kontinentinės teisės tradicijos valstybėse analogija *goodwill* yra nurodoma verslo „įtakos sfera“ (vok. *Herrschaftsbereich*), „klientūra“, „šansai“ ir pan. Bendrojoje teisėje verslas negali egzistuoti be savo reputacijos (angl. *goodwill*) ir atvirkščiai. Tik sujungus verslą su jo reputacija laikoma, kad asmuo užsiima ūkine-komercine veikla. Dėl to čia didesnę reikšmę turi ne ūkinės-komercinės veiklos (angl. *business*) kategorija, o bendrovės prestižo (angl. *goodwill*) kategorija. Kitaip nei Vokietijos ir Prancūzijos teisėje, anglosaksų teisėje *goodwill* kategorija taikoma ne tik komersantams, bet ir aukštos kvalifikacijos specialistams ar laisvųjų profesijų atstovams, t. y. gydytojams, advokatams, rašytojams ir pan. Tad ir šių kategorijų asmenys bendrojoje teisėje yra traktuojami kaip įmonininkai (verslininkai), turintys galimybę perleisti savo verslą kitiems asmenims³⁴².

Rusijos teisės doktrinoje, kuri iš esmės paremta Vokietijos komercine teise, įmonė (rus. *предприятие*) XX a. pradžioje buvo suprantama kaip teisinių ir faktinių santykių, kuriems būdingas vienas ūkinis-komercinis tikslas, visuma. Teisiniais santykiais buvo laikomi įmonininko teisės ir pareigos, sudarančios įmonės aktyvą ir pasyvą, o faktiniais santykiais – įmonės šansai, galimybės, susijusios su klientūra. Šie faktiniai santykiai, sudarantys didžiąją dalį įmonės vertės, laikytini esmine įmonės aktyvų dalimi. Sandorių, kurių objektas yra įmonė, pagrindinis

341 Ершова Е. А., Овчинникова К. Д. *Предприятие (бизнес) в современном экономико-правовом обороте*. Москва: Статут, 2006, с. 31–33.

342 *Ibid.*, с. 29–31.

tikslas yra įsigyti ar perleisti būtent šiuos faktinius santykius³⁴³. Esminę įmonės dalį, atspindinčią įmonės galimybes ateityje gauti pelno ir identifikuojančią konkrečią įmonę, Rusijos teisės doktrina pradėjo vadinti firma (rus. *фирма*). Tuometinėje Rusijos teisės doktrinoje egzistavo du požiūriai į teisinę firmos prigimtį, t. y. firma buvo suprantama kaip ūkinės-komercinės veiklos, vykdomos konkretaus subjekto, pavadinimas, arba paties ūkinės-komercinės veiklos vykdytojo (įmonininko) naudojamas komercinis vardas³⁴⁴. Pirmajai nuomonei atstovaujantys mokslininkai³⁴⁵ firmą suprato kaip sudėtinę įmonės dalį, t. y. įmonę identifikuojantį jos vykdomos ūkinės-komercinės veiklos pavadinimą. Taigi firma buvo suprantama ne kaip savarankiškas civilinių teisių objektas, o kaip nuo įmonės neatskiriama gėrybė, kuri galėjo būti perleidžiama kitam asmeniui tik kartu su įmone kaip turtiniu kompleksu. Galima sakyti, kad tokia firmos samprata panaši į bendrovės reputacijos (angl. *goodwill*) anglosaksiškoje teisės tradicijoje ar komercinių fondų (pranc. *fonds de commerce*) prancūziškoje doktrinoje sampratą. O antrosios firmos prigimties teorijos šalininkai³⁴⁶ firmą suprato kaip subjektą (juridinį asmenį) identifikuojantį veiksnį. Įdomu tai, kad antroji firmos prigimties teorija kategoriškai nepaneigė galimybės perleisti firmą kitam asmeniui. Įmonės pirkimo–pardavimo sutarties šalys galėjo susitarti dėl firmos, t. y. pardavėją identifikuojančio pavadinimo, kuris yra gerai žinomas klientams, perleidimo pirkėjui, jeigu perleistas turtinis kompleksas ir toliau bus naudojamas tai pačiai veiklai vykdyti³⁴⁷.

Socialistinio laikotarpio Rusijos teisė iškreipė firmos sampratą. Vakarų Europos valstybėse firma buvo laikoma konkurencijos priemone, t. y. kuo žinomesnė firma (firmos vardas), tuo daugiau klientų ji pritraukia, todėl didėja įmonės galimybės gauti didesnę pelną. O socialistiniam režimui Rusijoje panaikinus privačią nuosavybę ir perėjus prie planinės ekonomikos nebeliko ir ūkinę-komercinę veiklą vykdančių privačių juridinių asmenų konkurencijos. Socialistinėje teisėje firma tapo simboliu, atspindinčiu valstybinių ūkio subjektų tradicijas, darbuotojų kolektyvo

343 Бузанов В. Ю. Генезис фирмы в российском праве. *Журнал российского права*. 2002, 6: 156.

344 *Ibid.*, 6: 156.

345 Павыздžiуй, Розенберг В. В. *Фирма*. Догматический очерк. СПб., 1914.

346 Павыздžiуй, Каминка А. И. *Очерки торгового права*. СПб., 1912.

347 Бузанов В. Ю. Генезис фирмы в российском праве. *Журнал российского права*. 2002, 6: 156

nuopelnus didinant ūkio subjekto garbę, vykstant socialistiniam lenkty-
niavimui, ir pan³⁴⁸.

Šiuolaikinėje Rusijos teisės doktrinoje įmonės kategorija (rus. *пред-
приятие*) turi dvi prasmes: vienu atveju įmonė suprantama kaip civi-
linių teisinių santykių subjektas, t. y. juridinis asmuo; kitu – kaip su-
dėtingas turtinis kompleksas, skirtas ūkinei-komercinei veiklai vykdyti.
Įmonės, kaip subjekto, terminui šiuolaikinėje Rusijos teisės doktrinoje
suteikiama apibendrinta prasmė, t. y. įmonė – tai bet kokios teisinės
formos juridinis asmuo, vykstantis komercinę veiklą³⁴⁹. Įmonė, kaip ob-
jektas, pirmiausia suprantama kaip įvairių daiktų ir kitų materialijų
objektų kompleksas. Į tokio komplekso sudėtį patenka visų rūšių turtas,
įskaitant žemės sklypą, pastatus, žaliavas, produkciją, reikalavimo teises,
skolas ir pan. Įmonė čia laikoma savitu (lot. *sui generis*) nekilnojamuo-
ju daiktu. Akivaizdu, kad dėl bendros socialistinio laikotarpio istorijos
Lietuvos nacionalinė teisė perėmė ir Rusijos teisėje esantį įmonės sąvo-
kos daugiareikšmiškumą.

Rusijos teisininkai įmonės, kaip turinio komplekso, nepriskiria prie
sudėtinių daiktų (lot. *universitas rerum cohaerentium*), nes šio turinio
komplekso atskiras dalis vienija teisiškai reikšmingas tikslas, t. y. įmonė
kaip turtinis kompleksas – užbaigtas gamybos (prekybos) ciklas, kuris
gali būti perleidžiamas nepakitęs. Kitaip tariant, Rusijos teisės doktri-
noje įmonė pripažįstama surenkamuoju daiktu (lot. *universitas rerum
distantium*), kurio sudėtinės dalys tarpusavyje susijusios ypatingu tei-
siniu ryšiu. Dėl to Rusijos teisėje vyrauja nuomonė, kad tik perleidžiant
įmonę, kaip turtinį kompleksą, galima vienu metu perleisti vykdomą
ūkinę-komercinę veiklą, klientūrą, dalykinę reputaciją, darbo jėgą, o
perleisti įmonės, kaip turinio komplekso, dalies neįmanoma³⁵⁰.

Apibendrinant užsienio valstybių teisėje egzistuojančias įmonės
sampratas, galima teigti, jog įmonė turi turėti šiuos esminius ir būtinus
požymius:

- 1) minimalios asmeninės ir daiktinės priemonės, t. y. materialinė
bazė, inventorius;

348 Бузанов В. Ю. Генезис фирмы в российском праве. Журнал российского права. 2002, 6: 156.

349 Судаков А. А. Предприятие – самостоятельный объект гражданских прав. Российский судья. 2006, 1.

350 Ершова Е. А., Овчинникова К. Д. Предприятие (бизнес) в современном экономико-
правовом обороте. Москва: Статут, 2006, с. 38–47.

- 2) minimalus organizacinis vieningumas, t. y. organizacinė struktūra, užtikrinanti įmonėje dalyvaujančių asmenų funkcijų paskirstymą;
- 3) išorinis pasireiškimas verslo santykių rinkoje, t. y. įmonės veikla nukreipta į išorę, o ne į vidinių interesų tenkinimą;
- 4) savarankiškumas, t. y. priklausymas tik nuo savininko, o ne nuo trečiųjų asmenų;
- 5) atlygintinos veiklos vykdymas rinkoje;
- 6) veiklos tęstinumas, t. y. įmonės veikla planuojama ir vykdoma sąlyginai ilgą laiką, o ne vieną gamybos ciklą.

Vadovaujantis šiais požymiais, įmone galima laikyti pelno siekiančių juridinių asmenų ar fizinių asmenų, vykdančių ūkinę-komercinę veiklą, turimą turtinį kompleksą ūkinei-komercinei veiklai vykdyti. Tokia įmonės samprata, kai ne pelno siekiančių juridinių asmenų (nevyriausybinių organizacijų ir pan.) vykdomai veiklai netaikoma įmonės sąvoka, gana plačiai vartojama daugelyje valstybių.

Kitas klausimas yra vadinamųjų laisvųjų profesijų (gydytojų, auditorių, advokatų, vaistininų, mokesčių konsultantų ir pan.) veiklai skirtas turtinis kompleksas. Pavyzdžiui, Vokietijoje tokia laisvųjų profesijų veikla nelaikoma ūkine-komercine veikla, todėl nevartojama įmonės sąvoka, o bendrosios teisės tradicijos valstybėse ši veikla pripažįstama verslu³⁵¹. Lietuvos nacionalinėje teisėje laisvųjų profesijų veikla taip pat nelaikoma ūkine-komercine veikla³⁵², todėl įmonės terminas šiame kontekste negali būti vartojamas.

4. TEISINIS ĮMONĖS STATUSAS

Lietuva, kaip ir Rusija, kitaip nei kitos Europos valstybės, įstatymu įtvirtino, kad įmonė yra nekilnojamasis daiktas (CK 1.110 str.1 d.). Iš to išplaukia ir imperatyvus reikalavimas registruoti viešajame registre visus įmonių perleidimo sandorius, nes tai būdinga nekilnojamųjų daiktų apyvartai. CK 6.403 ir 6.538 straipsniai nustato, kad sandoriai su įmone turi būti registruoti viešame registre. Šis reikalavimas lemia,

351 *Europos Sąjungos ir kitų šalių patirties verslo perdavimo srityje analizė* (Čepas A., Mačernytė-Panomariovienė I., Kiršienė J., Griškevič L., Lankauskas M., Želvys A.). Mokslo tyrimas. Vilnius: Teisės institutas, 2005, p. 49.

352 Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo (*Valstybės žinios*. 2004, Nr. 50-1632) 4 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad advokato veikla nėra komercinė ūkinė.

kad įmonės, kaip turutinio komplekso, sudėtis turi būti išsamiai ir tiksliai apibrėžta, todėl perleidžiant įmonę svarbiausi dokumentai, leidžiantys nustatyti turutinio komplekso sudėtį, yra buhalterinis balansas ir inventorizavimo aktas. CK 6.404 straipsnio 2 dalies 1–2 punktai nustato, kad įmonės pirkimo–pardavimo sutarties priedai yra įmonės turto inventorizavimo aktas ir įmonės balansas. Jei tam tikri objektai nėra įtraukti į šiuos finansų apskaitos dokumentus įmonės perleidimo metu, laikoma, kad šie objektai nėra perleidžiami kitam asmeniui kaip turutinio komplekso dalis. Šiais dokumentais taip pat remiamasi atliekant perleidžiamos įmonės vertinimo procedūrą.

Kaip pažymi Rusijos teisės doktrinos atstovai³⁵³, toks teisinis reglamentavimas yra tinkamas tik tada, kai įmonininkas turi tik vieną įmonę kaip turutinį kompleksą. Tačiau jeigu įmonininkas turi keletą įmonių, sudaryti savarankišką buhalterinį balansą neįmanoma, nes įmonė, kaip turutinis kompleksas, nėra civilinių teisinių santykių subjektas. O buhalterinės apskaitos taisyklės yra taikomos teisės subjektams (juridiniams asmenimis), bet ne objektams. Dėl šių priežasčių Rusijos teisės mokslininkai³⁵⁴ siūlo peržiūrėti galiojančią teisinį reglamentavimą ir supaprastinti įmonių, kaip turutinių kompleksų, civilinę apyvartą, nes dabartinis reglamentavimas yra nepatrauklus ir sunkiai pritaikomas praktikoje. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos įstatymų leidėjas iš Rusijos teisinės sistemos perėmė beveik tapacias nuostatas dėl įmonės statuso, ši kritika gali būti adresuota ir Lietuvos įstatymų leidėjui. Dėl to pritartume nuomonei, kad reikalavimas privaloma tvarka buhalteriskai apskaityti turutinį kompleksą riboja šio civilinių teisių objekto apyvartumą ta prasme, kad šiuolaikiniai finansų apskaitos standartai kol kas nėra pakankamai lankstūs ir pritaikyti įvairių nematerialiųjų išteklių apskaitai.

Be to, įmonės pripažinimas nekilnojamuoju daiktu suponuoja reikalavimą įmonę, kaip nekilnojamąjį daiktą, bei subjektinę įmonininko teisę į įmonę registruoti viešajame registre (CK 4.253 str.). Tačiau įmonės sudėtis gali kisti, nes šis turutinis kompleksas yra „nuolat veikiantis“, todėl būtinybė kaskart pasikeitus sudėčiai registruoti įmonę sunkintų įmonininko padėtį. Nekilnojamojo turto registro įstatymas³⁵⁵ prie regist-

353 Ершова Е. А., Овчинникова К. Д. *Предприятие (бизнес) в современном экономико-правовом обороте*. Москва: Статут, 2006, с. 55.

354 *Ibid.*, с. 65.

355 Lietuvos Respublikos nekilnojamojo turto registro įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 55–1948.

ruotinių nekilnojamųjų daiktų nepriskiria įmonės kaip turtinio komplekso. Tokia padėtis gali būti paaiškinama tuo, kad įmonės, kaip vientiso objekto, statusas yra būtinas sudarant ir vykdant atskirus sandorius (pirkimą–pardavimą, nuomą ir pan.). Įmonininkui perleidus įmonę naujam savininkui (valdytojui), įmonės, kaip vientiso objekto, statusas nebereikalingas, todėl registruojamos įmonininko teisės į atskirus įmonės elementus (pvz., nekilnojamąjį turtą, pramoninės nuosavybės objektus), o ne į įmonę kaip visumą. Tokia situacija panaši į paveldimo turto masės, kaip turtinio komplekso, statusą³⁵⁶, t. y. atskiri turto vienetai sujungiami į įmonę, kaip turtinį kompleksą, tam, kad visų įmonės sudėtinių elementų teisinis likimas būtų vienodas (taip palengvinamas perleidimas) ir kad būtų apsaugoti įmonininko kreditoriai. Atsižvelgiant į tai, Lietuvos įstatymo leidėjo nuostata įmonę pripažinti nekilnojamoju daiktu yra kritikuotina, nes tiksliai apibrėžti įmonės sudėtį bei parametrus ir juos užfiksuoti registre beveik neįmanoma, nes įmonė yra dinamiškas, o ne statiškas objektas, kaip kiti nekilnojamieji daiktai. Įstatymų leidėjo nuostata vertinti įmonę kaip nekilnojamąjį daiktą kritikuotina ir dėl to, kad šiuolaikinėje ekonomikoje dažnai įmonės sudėtyje nėra nė vieno nekilnojamojo daikto, o ši kompleksą sudaro tik nematerialusis turtas.

Minėta, kad Vokietijos teisės sistemoje specialių teisės normų, reglamentuojančių įmonės, kaip turtinio komplekso, statusą, nėra. Dėl to čia teisinis įmonės statusas priklauso nuo šio komplekso sudėties: jei didžiąją dalį įmonės turto sudaro nematerialusis turtas, t. y. komercinės paslaptys, organizacinė struktūra, patirtis, klientūra ir pan., tai toks turtinis kompleksas suprantamas kaip kilnojamas daiktas; jei įmonės, kaip turtinio komplekso, pagrindas yra atitinkamas žemės sklypas, pavyzdžiui, įmonės, užsiimančios žemės ūkio ar miškininkystės veikla, tai kitos turtinio komplekso sudėtinės dalys traktuojamos kaip žemės sklypo priklausiniai (tokiu atveju įmonė, kaip turtinis kompleksas, yra neatskiriamas nuo žemės sklypo ir negali būti laikomas savarankišku civilinių teisių objektu)³⁵⁷. Pagal Prancūzijos teisę nekilnojamas turtas nėra komercinių fondų (pranc. *fonds de commerce*) sudėtinė dalis, todėl komerciniai fondai yra kvalifikuojami kaip kilnojamas nematerialusis turtas, apibrėžiamas individualiais požymiais. Jei norima nekilnojamąjį

356 Plačiau žr. Jakutytė-Sungailienė A. *Įmonė kaip civilinių teisių objektas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 46–55.

357 Ершова Е. А., Овчинникова К. Д. *Предприятие (бизнес) в современном экономико-правовом обороте*. Москва: Статут, 2006, с. 61–62.

turtą perleisti kartu su komerciniu fondu, sudaroma keletas savarankiškų perleidimo sandorių, nes nekilnojamasis turtas negali būti laikomas komercinių fondų (pranc. *fonds de commerce*) dalimi, nors ir būtų tiesiogiai naudojamas komercinėje veikloje³⁵⁸.

Apibendrinant įvairiose valstybėse įtvirtintą teisinį įmonės statusą, galima teigti, kad įmonė suprantama kaip ekonominis teisinis reiškiny, dažniausiai teisiškai vertinamas kaip savitas civilinių teisių objektas, vienijantis skirtingus veiklos dalyvių interesus ir įvairių rūšių turtą, skirtą ūkinei-komercinei veiklai vykdyti, t. y. *sui generis* civilinių teisių objektas, turintis specifinį teisinį statusą.

5. ĮMONĖS SUDĖTIS

Sudarant sandorius dėl įmonės visada reikia turėti omenyje, kad įmonė yra ekonominė teisinė vienovė. Įmonės teisinė vienovė pasireiškia tuo, kad civilinėje apyvartoje ji yra pripažįstama turtiniu kompleksu, kaip savarankišku civilinių teisių objektu, kuriam būdingas nedalumas teisine prasme. Kiekvieno turtinio komplekso išskirtinumą ir unikalumą atspindi jį sudarantys elementai ir jų tarpusavio ryšis, t. y. tikslas, kuriam sukurtas turtinis kompleksas. Minėta, kad vienas iš turtinio komplekso požymių yra teisinis nedalumas, t. y. perleidus vieną turtinio komplekso elementą kitam subjektui, toks pat likimas ištinka ir visus kitus komplekso elementus. Kitaip tariant, kiekvienas turtinis kompleksas teisiškai yra nedalus, nes, atskyrus keletą turtinio komplekso vienetų nuo visumos, anksčiau egzistavęs turtinis kompleksas išnyksta ir vietoje jo atsiranda vienas ar keletas savarankiškų objektų, kurie buvo atskirti nuo komplekso. Įmonė, kaip vienas iš turtinių kompleksų, taip pat pasižymi nedalumu, nes visas įmonę sudarantis turtas yra susijęs su įmonės savininko vykdoma komercine-ūkine veikla. Lietuvos nacionalinėje teisėje įmonės nedalumas išplaukia iš CK 1.110, 6.402, 6.536 straipsnių nuostatose įtvirtintos įmonės, kaip turtinio komplekso, sąvokos.

Atsižvelgiant į turtinio komplekso požymius, įmonė daiktinėje teisėje suvokiama naudojant *pagrindinio* ir *antraeilių* daiktų koncepciją (CK 4.12–4.19 str.). Kuris iš įmonės sudėtinių elementų bus laikomas pagrindiniu daiktu, priklauso nuo konkrečios įmonės ir jos vykdomos

358 Ершова Е. А., Овчинникова К. Д. *Предприятие (бизнес) в современном экономико-правовом обороте*. Москва: Статут, 2006, с. 49–50; 60–61.

veiklos, pavyzdžiui, įmonės, vykdančios gamybinę veiklą gamybiniame pastate, pagrindiniu daiktu turėtų būti laikomas būtent šis gamybinis pastatas, o visos kitos sudėtinės dalys – antraeiliais daiktais. Prekių atsargos, produkcija ir žaliavos taip pat laikytinos antraeiliais daiktais, nes įmonė yra ūkinės-komercinės veiklos vykdymo įrankis. Tai reiškia, kad su pagrindiniu daiktu susiję antraeiliai daiktai, pavyzdžiui, pajamos, produkcija, esminės dalys ir priklausiniai, pereina naujam įmonininkui kartu su pagrindiniu daiktu. Antraeiliai įmonės daiktai yra beveik visi objektai, skirti įmonės veiklai, sudarantys įmonės dalį³⁵⁹. Pavyzdžiui, Prancūzijos komercinis kodeksas, reglamentuodamas komercinių fondų (pranc. *fonds de commerce*) perleidimo ypatumus, nustato, kad jeigu sandorio šalys išsamiai neaptaria, kokie objektai patenka į perleidžiamų komercinių fondų (pranc. *fonds de commerce*) turinį preziumuojama, jog perleidžiamas komercinis vardas (pranc. *nom commercial*), iškaba (pranc. *enseigne*), teisė nuomotis komercines patalpas (pranc. *bail commercial*) ir klientūra (pranc. *clientele et achalandage*). Lietuvos CK 6.402 straipsnio 2 dalis įtvirtina taisyklę, kad jei sandorio šalys nesusitarė kitaip, kartu su įmone yra perleidžiama teisė į firmos vardą, prekių ar paslaugų ženklą, teisės pagal licencinę sutartį. Paprastai tokie antraeiliai daiktai (objektai) kaip teisė į firmos vardą, prekių (paslaugų) ženklai laikomi įmonės sudėtinio elemento, kuris yra pagrindinis daiktas, priklausiniais (CK 4.19 str.), nes jie yra savarankiški objektai, tačiau skirti tarnauti pagrindiniam daiktui. Pažymėtina, kad sudėtinių įmonės dalių kvalifikavimas kaip pagrindinio ir antraeilių daiktų neprieštarauja turinių kompleksų priskyrimui surenkamiesiems daiktams (lot. *universitas rerum distantium*), nes tai yra savarankiškų daiktų visumos, kurios suvokiamos kaip vientisas daiktas tik ekonomiškai ir teisiškai.

Lietuvos teismų praktika dėl atskiro turto – įmonės sudėtinės dalies – pardavimo sandorio sudarymo ir teisiųjų padarinių nėra gausi. Pavyzdžiui, 2002 m. lapkričio 4 d. nutartyje LAT, sprendamas klausimą, ar viešo konkurso laimėtojas, įsigijęs likviduojamos bendrovės turto dalį (įrangą ir kitus priklausinius), turi pirmenybės teisę įsigyti likusį bendrovės turtą kaip pagrindinį daiktą, nurodė, kad laimėtojas „žinojo, jog pirkdamas kilnojamąją įmonės turtą, jis privalės jį išmontuoti ir išgabenti, ir kad šio turto įsigijimas niekaip nėra susijęs su paties komplekso (negyve-

359 Kiršienė J., Kerutis K. Verslo perleidimas akcijų ar įmonės pardavimo būdu: teisinio reglamentavimo ir praktikos lyginamoji analizė. *Jurisprudencija*. 2006, 3: 25.

*namų patalpų) įsigijimu*³⁶⁰, t. y. atskiuro turto pardavimo sandorio ne-kvalifikavo kaip įmonės dalies pardavimo. Lietuvos teismų praktikoje³⁶¹, susijusioje su turtinių kompleksų nedalumu, pabrėžiama, kad kai turtinį kompleksą sudarantys daiktai funkciniu ryšiu susiję taip, kad, nesant ar atskyrus kurį nors iš susidedančių daiktų, normaliai nefunkcionuotų vi-sas kompleksas ar neproporcingai sumažėtų tokio komplekso vertė, tai nuosavybės perleidimo objektas ir pagal sutartį, ir kitais įstatyme nusta-tytais pagrindais gali būti tik turtinis kompleksas, kaip savarankiškas ci-vilinių teisių objektas, bet ne tokio komplekso sudėtinės dalys. Priešingu atveju turtinio komplekso dalinis perleidimas reikštų dalinį arba visišką jo likvidavimą³⁶².

Deja, teisinėje praktikoje ne visuomet laikomasi įmonės teisinio nedalumo principo. Pavyzdžiui, priverstinio vykdymo metu antstolis arba bankroto procedūros metu bankroto administratorius nesisten-gia įmonininko turto, sudarančio turtinį kompleksą (įmonę), realizuo-ti kaip visumos, bet realizuoja atskirus paklausiausius turto vienetus, nors realizavus įmonę, kaip turtinį kompleksą, būtų pasiektas geresnis ekonominis rezultatas; įmonininko kreditorius nukreipia išieškojimą į įmonę sudarantį turtą, kurį realizavus atskirai nuo turtinio komplek-so visiškai sužlugdoma galimybė ateityje vykdyti veiklą su šiuo turtiniu kompleksu. Tokios situacijos priežastis gali būti tai, kad įmonės, kaip turtinio komplekso, statusas nėra niekaip viešinamas, nes įmonė, kaip savarankiškas objektas, negali būti registruojamas dėl savo dinamiško pobūdžio. Atsižvelgiant į tai, manytina, kad įstatymų leidėjui nusta-čius galimybę įregistruoti su viešuosiuose registruose registruotiniais daiktais, kurie patenka į įmonės sudėtį, susijusį juridinį faktą – daikto priklausymą turtiniam kompleksui, būtų sudaromos prielaidos įmonės teisiniam nedalumo principui įgyvendinti. Taigi ir antstolis, ir bankro-to administratorius, ir bet kuris įmonininko kreditorius, pageidaujantis nukreipti išieškojimą į konkretų turtą, kuris yra įmonės, kaip turtinio komplekso, sudėtinė dalis, neturėtų galimybės nepagrįstai išardyti įmo-

360 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. lapkričio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1312/2002.

361 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-65/2009.

362 Nagrinėjamoje byloje buvo sprendžiamas klausimas dėl turto pardavimo be varžytynių akto, kuriame numatytas tvenkinių komplekso dalį sudarančių daiktų pardavimas, teisė-tumo. Teismas pripažino tokį aktą negaliojančiu, nes prieštaravo imperatyvioms įstatymo normoms.

nės. Ir tik jeigu įmonės, kaip turstinio komplekso, nepavyktų realizuoti, tokio komplekso ardymas būtų pateisinamas.

Teisinėje literatūroje egzistuoja įvairios nuomonės dėl sudėtinių įmonės dalių, skirtingi autoriai pabrėžia skirtingus įmonės elementus. Apibendrinant galima teigti, kad įmonės, kaip turstinio komplekso, elementų sudėtis priklauso nuo faktinio įmonės turinio, nuo vykdomos komercinės veiklos pobūdžio, nuo įmonininko užimamos vietos ekonominiuose santykiuose. Daugumos valstybių teisėje įmonės sudėtiniais elementais yra pripažįstami panašūs civilinių teisių objektai, tačiau universalios įmonės sudėties nėra. Vien tik daiktų ar vien tik turinių teisių junginys nėra laikomas įmone, nes čia susipina daiktinis (materialinė bazė) ir prievolinis teisinis (reikalavimo teisės, skolos) pradai, nes įmonė yra nuolat veikiantis turstinis kompleksas. Teisinėje literatūroje įmonę sudarantys elementai dažniausiai yra skiriami į dvi grupes: materialiuosius ir nematerialiuosius. Tokį skirstymą lemia tai, kad skirtingiems įmonės elementams taikomas skirtingas teisinis režimas, atskiri įmonės elementai ginami skirtingais būdais – daiktiniais ir prievoliniais gynbos būdais, ieškiniais dėl nesąžiningos konkurencijos, ieškiniais dėl juridinio asmens (firmos) pavadinimo neteisėto vartojimo ir kt.³⁶³

5.1. Materialieji įmonės sudėties elementai

Įmonę sudaro materialus įmonės pagrindas ir su šiuo pagrindu susijusios įmonės savininko (įmonininko) teisės bei pareigos. Lietuvoje įmonės turinys išsamiausiai apibrėžiamas CK 6.536 straipsnyje, reglamentuojančiame įmonės nuomą, tačiau čia išvardytų įmonės elementų sąrašas nėra baigtinis. Prie materialių įmonės elementų Lietuvos įstatymų leidėjas priskiria žemės sklypą, pastatus, statinius, įrengimus, mechanizmus ir kitas sutartyje numatytas gamybos priemones, žaliavas, atsargas, apyvartines lėšas. Rusijos Federacijos CK 132 straipsnio 2 dalis prie materialių įmonės elementų taip pat priskiria žemės sklypą, priemones, inventorių, žaliavas, produkciją³⁶⁴, sandorio šalims taip

363 *Europos Sąjungos ir kitų šalių patirties verslo perdavimo srityje analizė* (Čepas A., Mačernytė-Panomariovienė I., Kiršienė J., Griškevič L., Lankauskas M., Želvys A.). Mokslo tyrimas. Vilnius: Teisės institutas, 2005, p. 55.

364 *Rusijos Federacijos civilinis kodeksas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-05-10]. <<http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1136961&subID=100039604,100039605,100039718,100039724,100039913,100036235#text>>.

pat nedraudžiant susitarti dėl kitokios įmonės kaip turinio komplekso sudėties. Minėta, kad Prancūzijos teisėje nekilnojamasis turtas nėra komercinių fondų (pranc. *fonds de commerce*) sudėtinė dalis, todėl komerciniams fondams dažniausiai yra priskiriamas tik kilnojamasis nematerialusis turtas.

5.2. Nematerialieji įmonės sudėties elementai

Prie nematerialiųjų įmonės elementų yra priskiriama pramoninės nuosavybės objektai (išradimai, prekybos ženklai ir prekių ženklai, pramoniniai pavyzdžiai, skiriamieji ženklai (firma ir iškaba), autoriaus teisės, turtinės teisės iš finansinio turto, prievolinės teisės ir pareigos. Gana specifiški nematerialieji įmonės elementai yra dalykinė reputacija (prestižas) ir žmogiškieji ištekliai.

Lietuvos CK 6.536 straipsnyje nurodyta, kad sudėtiniai įmonės elementai yra teisės naudotis žeme, vandeniui ir kitais gamtos ištekliais, pastatais, statiniais ar įrenginiais, kitos su įmone susijusios nuomotojo turtinės teisės, teisė į prekių ar paslaugų ženklą bei firmos vardą ir kitos išimtinės teisės, taip pat perleidžiamos reikalavimo teisės ir perkeliamos skolos, numatytos nuomos sutartyje. Tai nėra baigtinis sąrašas, todėl sandorio šalys gali susitarti ir dėl kitokių įmonės sudėtinųjų elementų. Rusijos Federacijos CK 132 straipsnio 2 dalies nuostatos prie nematerialiųjų įmonės elementų priskiria reikalavimo teises, skolas, teisę į ženklą, individualizuojantį įmonę, jos produkciją, darbus ir paslaugas (firmos vardą, prekės ženklą, paslaugos ženklą), kitas išimtinės teises³⁶⁵, sandorio šalims taip pat nedraudžiama susitarti dėl kitokios įmonės kaip turinio komplekso sudėties.

Pagal Prancūzijos teisę komercinių fondų sudėtinė dalis yra (pranc. *fonds de commerce*) komercinis vardas (pranc. *nom commercial*), iškaba (pranc. *enseigne*), teisė nuomotis komercines patalpas (pranc. *bail commercial*), klientūra (pranc. *clientele et achalandage*), prekių ženklai ir teisė naudoti geografines nuorodas ant gaminamų prekių pakuočių, nes tai taip pat padidina turinio komplekso vertę³⁶⁶. Taigi komercinių fondų

365 Rusijos Federacijos civilinis kodeksas [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-05-10]. <<http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1136961&subID=100039604,100039605,100039718,100039724,100039913,100036235#text>>.

366 Саватье Р. *Теория обязательств*. Перевод с французского. Москва: издательство “Прогресс”, 1972, с. 103–104.

(pranc. *fonds de commerce*) sudėtyje gali iš viso nebūti jokių materialinių objektų, nes esminę šių fondų dalį sudaro klientūra (pranc. *clientele et achalandage*).³⁶⁷

5.2.1. Teisė į firmos vardą

Lietuvos nacionalinėje teisėje įtvirtinta, kad įmonės sudedamoji dalis taip pat yra ir firmos vardas (CK 6.402 str. 2 d., 6.536 str.1 d.). Iki 2004 m. sausio 1 d. galiojo 1999 m. liepos 1 d. Firmų vardų įstatymas³⁶⁸, kuris reglamentavo firmų vardų sudarymo, registravimo tvarką. Šis įstatymas, iš esmės sutapatinęs *firmos* terminą su bet kokios teisinės formos juridiniu asmeniu, nustatė, kad firmos vardas yra „*firmos ar firmos padalinio pavadinimas, kuris identifikuoja firmą ar firmos padalinį ir leidžia ją atskirti nuo kitų firmų ar firmų padalinių*“ (2 str. 3 d.). Taigi firmos vardo sąvoka buvo vartojama teisinių santykių subjekto pavadinimui apibrėžti. Tarptautinėje praktikoje sąvoka „firma“ (pranc. *nom commercial*, rus. *фирма*, angl. *trade name*) vartojama ūkio subjekto pavadinimo prasme. Lietuvoje nuo 2001 m. liepos 1 d. įsigaliojus naujam CK *firmos vardo* terminas buvo pakeistas *juridinio asmens pavadinimo* terminu (CK 1.20, 1.114, 2.33–2.44, 2.47, 2.54, 2.57, 2.66, 2.114, 4.254, 5.76 str.), tačiau *firmos vardo* sąvoka vis tiek išliko CK normose, reglamentuojančiose atsakomybę už klaidinančią reklamą sukeltą žalą (6.301 str. 3 d. 1 p.), įmonės pirkimą–pardavimą (6.402 str. 2 d.), įmonės nuomą (6.536 str. 1 d.), franšizės sutartį (6.766 str. 1 d., 6.771 str. 1 ir 7 p., 6.778 str.). CK 2.39 straipsnio 2 dalis nustato, kad juridinio asmens pavadinimas (t. y. firmos vardas) laikomas juridinio asmens nuosavybe, tačiau šis pavadinimas negali būti perleidžiamas kitiems asmenims atskirai nuo juridinio asmens. CK komentaro autoriai nurodo, kad šio draudimo išimtytys nustatytos CK 5.76 straipsnio 2 dalyje (įmonės paveldėjimas), 6.402 (įmonės pirkimo–pardavimo sutartis), 6.536 (įmonės nuomos sutartis) ir 6.766 (franšizės sutartis) straipsnių nuostatose³⁶⁹.

Rusijos Federacijos CK taip pat nustato, kad firmos vardas yra juridinių asmenų identifikuojantis požymis (Rusijos Federacijos CK 54 str. 4 p.).

367 Ершова Е. А., Овчинникова К. Д. *Предприятие (бизнес) в современном экономико-правовом обороте*. Москва: Статут, 2006, с. 49–50; 60–61.

368 Lietuvos Respublikos firmų vardų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 63-2060.

369 Mikelėnas V. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 109.

Tačiau tuo pačiu metu teisė į firmos vardą yra įmonės, kaip turtinio komplekso, sudedamoji dalis (Rusijos Federacijos CK 132 str.) ir gali būti kai kurių sandorių objektu. Dėl to kai kurie teisės mokslininkai išreiškė nuomonę, kad toks teisinis reglamentavimas yra netikslus, nes firmos vardas, būdamas vienu iš juridinio asmens požymių, negali būti įmonės, kaip turtinio komplekso, dalis, nes firmos vardas ir teisės į jį negali būti perleidžiamos kitam asmeniui. Kiti autoriai, stengdamiesi pateisinti tokį teisinį reglamentavimą, siūlo firmos vardą, kuris yra įmonės sudedamoji dalis, suvokti kaip dalykinę reputaciją, perleidžiamą kartu su turtiniu kompleksu, nes vartotojui firmos vardas dažnai asocijuojasi ne tiek su ūkio subjektu, kiek su technine įmonės baze, moksliniu-techniniu gamybos lygiu, personalo kvalifikacija, tradicijomis, dizainu ir kitomis ekonomikai svarbiomis, bet teisės nereglamentuotomis kategorijomis, tad, įmonei pakeitus savininką, firmos vardas turėtų pereiti naujam įmonininkui.³⁷⁰

Lietuvos nacionalinėje teisėje kai kurie autoriai³⁷¹ laikosi nuomonės, kad nors gera reputacija pasižyminčio ūkio subjekto pavadinimas gali turėti įtakos verslo veiklos vykdymo sėkmei ir kartu užtikrinti, kad naujasis įmonininkas įsigis veikiančią įmonę, tačiau ūkio subjekto pavadinimo perleidimas yra negalimas, nes taip būtų suklaidintas vartotojas ir kiti civilinės apyvartos dalyviai. Tokia nuomonė grindžiama juridinio asmens pavadinimo paskirtimi: juridinio asmens pavadinimas atlieka ūkio subjekto identifikavimo funkciją (CK 2.39 str. 1 d.), todėl neturi klaidinti dėl jo tapatumo ar panašumo į anksčiau įregistruotus ar pripažintus žinomus prekių ir paslaugų ženklus (CK 2.39 str. 3 d.). Tad ribojimas perleisti juridinio asmens pavadinimą atskirai nuo juridinio asmens apsaugo ir vartotojus (renkantis, kokio juridinio asmens paslaugomis naudotis ir pan.), ir juridinius asmenis (konkurencinėje kovoje ir pan.). Todėl teigiama, kad CK 6.402 straipsnio 2 dalies, 6.536 straipsnio 1 dalies nuostatos yra nesuderintos su CK 2.39 straipsnio 2 dalimi, kuriame neįtvirtintos draudimo perleisti juridinio asmens pavadinimą atskirai nuo juridinio asmens išimtys. Dėl šių priežasčių siūloma atsisakyti CK 6.402 straipsnio 2 dalyje ir 6.536 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos galimy-

370 Бузанов В. Ю. Генезис фирмы в российском праве. *Журнал российского права*. 2002, 6, с. 156

371 *Europos Sąjungos ir kitų šalių patirties verslo perdavimo srityje analizė* (Čepas A., Mačernytė-Panomariovienė I., Kiršienė J., Griškevič L., Lankauskas M., Želvys A.). Mokslo tyrimas. Vilnius: Teisės institutas, 2005, p. 67.

bės perleisti firmos vardą (juridinio asmens pavadinimą) kaip įmonės sudėtinę dalį.

Su tokia nuomone negalima sutikti dėl keleto priežasčių. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į tai, kad perleidžiant verslą kitais būdais nei įmonės perleidimo atveju verslo savininkas ekonomiškai taip pat pasikeičia, pavyzdžiui, pardavus akcijų paketą, bendrovės akcininkais tampa kiti asmenys, kurie gali nebesilaikyti ankstesnių akcininkų bendrovei nustatytų veiklos standartų. Kitaip tariant, vien tai, kad juridinio asmens pavadinimas nepereis kitam įmonininkui, negarantuoja galutiniam vartotojui teikiamų prekių ir paslaugų kokybės ar sąžiningos konkurencijos rinkoje. Antra, draudžiant įmonininkui kartu su įmone perleisti firmos vardą, sudaromos itin nepalankios sąlygos verslą perleisti tokiu būdu ir taip mažinama perleidžiamo turtinio komplekso vertė, nes firmos vardas yra vienas iš veiksnių, lemiančių įmonės veiklos sėkmę. Be to, užsienio valstybių (Vokietijos, Prancūzijos, Anglijos) praktika rodo, kad firmos vardo (juridinio asmens pavadinimo) perleidimas kartu su įmone yra galimas ir atitinkantis ekonominius poreikius. Atsižvelgdami į tai, pritartume CK komentaro autorių nuomonei, kad CK 2.39 straipsnio 2 dalyje nustatyto draudimo išimtys yra įtvirtintos CK 5.76 straipsnio 2 dalies (įmonės paveldėjimas), 6.402 (įmonės pirkimo–pardavimo sutartis), 6.536 (įmonės nuomos sutartis) straipsnių nuostatose. Todėl, siekdamas išvengti vartotojų ir konkurentų klaidinimo dėl juridinio asmens pavadinimo tapatumo, sandorio šalys turi aiškiai aptarti juridinio asmens pavadinimo (firmos vardo) laikino naudojimo sąlygas (pvz., nuomos atveju), o perleidžiant nuosavybės teisę į įmonę – nustatyti įpareigojimą senajam įmonininkui pasikeisti savo juridinio asmens pavadinimą įmonę perleidus. Taip pat svarstyтина galimybė papildyti CK nuostatas dėl įmonės pirkimo–pardavimo ir nuomos sutarčių turinio, įtvirtinant sandorio šalių pareigą išspręsti juridinio asmens pavadinimo (firmos vardo) neklaidinančio naudojimo sąlygas.

5.2.2. Dalykinė reputacija

Dalykinės reputacijos (angl. *goodwill*) sąvoka yra bendrosios teisės tradicijos teismų praktikos sukurta koncepcija. Seniausias žinomas precedentas, pradėjęs formuluoti dalykinės reputacijos apibrėžtį, yra byla *Broad v. Jollyfe*³⁷² (1620 m.). Šioje byloje ieškovas nupirko iš atsakovo vi-

372 *Broad v. Jollyfe*. 79 Eng. Rep. 509 (1378–1865).

sas, seniai įsigytas jo prekes už trigubai didesnę nei rinkos kainą, atsakovui įsipareigojus toliau nebekonkuruoti su ieškovu. Tačiau atsakovas nesilaikė ieškovo duoto pažado nebeprekiuoti tokiais pat prekėmis kaip ir ieškovas konkrečioje vietoje. Teismas šioje byloje sprendė, kad toks atsakovo atlygintinas įsipareigojimas nekonkuruoti yra galiojantis, nes atsakovas, savanoriškai perleisdamas savo verslo esminę dalį (visas prekes), kartu perleido ieškovui galimybę parduoti prekes atsakovo klientams ir taip gauti didesnę pelną, t. y. perleido savo dalykinę reputaciją (angl. *goodwill*).

Klasikinę dalykinės reputacijos (angl. *goodwill*) sampratą suformulavo vėlesnis precedentas byloje *Crutwell v. Lye*³⁷³ (1810 m.). Jis įtvirtino nuostatą, kad bendrovės reputacija – „*tai ne daugiau nei tikimybė, kad seni klientai grįš į ankstesnę prekyvietę*“³⁷⁴. Ilgainiui teismai pradėjo suvokti, kad vien tik verslo vieta nelemia dalykinės reputacijos (angl. *goodwill*) vertės, nes klientus sugrįžti skatina firmos vardas³⁷⁵, naudojamas prekės ženklas ir kt.

XIX ir XX a. sandūroje dalykinės reputacijos (angl. *goodwill*) koncepcija patyrė esminį pokytį. *Brett v. Ebel*³⁷⁶ byloje teismas pagaliau ryžosi atsieti dalykinės reputacijos perleidimą nuo konkrečių bendrovės turimų materialių gėrybių perleidimo. Šioje byloje vežimo verslu užsiimantis verslininkas perleido savo verslą kitam asmeniui, įsipareigodamas ateityje nebesiūlyti savo klientams vežimo paslaugų. Jokie materialieji ištekliai, objektai ar gėrybės šiuo sandoriu perleistos nebuvo, tačiau teismas sprendė, kad toks sandoris yra galiojantis. Šis sprendimas kartu su kitais to laikmečio svarbiausiais precedentais (angl. *leading cases*)³⁷⁷ bendrosios teisės tradicijos mokslininkų³⁷⁸ yra traktuojamas kaip bendrosios teisės tradicijos nuosavybės teisės koncepcijos lūžio taškas, kai nuosavybės teisės objektai buvo pradėti suvokti kaip bet kokios ekonominę vertę turinčios ar potencialiai galinčios turėti gėrybės, nesvarbu, kokia jų fizinė būseną. Kitaip tariant, bendrovės reputacija (angl. *goodwill*) buvo

373 *Crutwell v. Lye*. 34 Eng. Rep. 129 (1810).

374 Angl. „*nothing more than the probability, that the old customers will resort to the old place*“.

375 *Metropolitan Bank v. St. Louis Dispatch Co.* 149 U. S. 436 (1893).

376 *Brett v. Ebel*. 29 A. D. 256, 51 N.Y. S. 573 (1st Dep't 1898).

377 Pavyzdžiui, *Wetherbee v. Green*. 22 Mich. 311 (1871).

378 Žr., pavyzdžiui, Vandeveldė K. J. *The New Property of the 19th century: The Development of the Modern Concept of Property*. *Buffalo Law Review*. 1980, 29: 325–367.

pradėta visuotinai³⁷⁹ laikyti nuosavybės teisės objektu, nesistengiant jo priskirti konkrečiai turto rūšiai, tačiau neabejojant tuo, kad ji turi objektyvią ekonominę vertę ir gali būti perleista kitiems asmenims.

Šiuolaikinė dalykinės reputacijos (angl. *goodwill*) sąvoka apima tokias bendrovės nematerialiąsias gėrybes kaip apmokytą darbo jėgą, geri ryšiai rinkoje, patraukli verslo padėtis ir erdvė, ir rinkoje bei kitas unikalias bendrovės savybes, dėl kurių kitas ūkio subjektas, norėdamas įsigyti verslą, mokėtų didesnę kainą, nei nurodyta bendrovės finansų apskaitoje. Dalykinė reputacija yra nemateriali ir į apskaitą netraukiama gėrybė, neatskiriama nuo įmonės (verslo), todėl neįmanoma įgyti dalykinės reputacijos atskirai nuo įmonės (verslo) ar atitinkamos jos dalies, t. y. verslo šakos³⁸⁰. Kitaip tariant, dalykinė reputacija yra ta „pridedamoji vertė“, kurią sukuria veiksmingai naudojamas bendrovės intelektualinis kapitalas.

Analogija anglosaksiškajam terminui *goodwill* Prancūzijos teisėje yra terminas *klientūra* (pranc. *clientele et achalandage*), kuri pripažįstama turtine gėrybe, tačiau nelaikoma savarankišku civilinių teisių objektu. *Klientūra* suprantama kaip įmonininko galimybė sėkmingai vykdyti komercinę veiklą, gauti pelną. Kitaip tariant, *klientūra* yra būtina sąlyga komersantui uždirbti pelną, nes būtent jo klientūra perka prekes arba paslaugas iš konkretaus pardavėjo. Savaime suprantama, kad *klientūra* turi laisvę pasirinkti, iš kurio pardavėjo ar paslaugų teikėjo įsigyti prekes ar paslaugas. Tačiau dėl pasitikėjimo konkrečiu pardavėju ar paslaugų teikėju, įpročio, patogumo ar net kartais būtinybės tam tikras klientų ratas nuolat pasirenka konkretaus pardavėjo prekes ar paslaugas. Pardavėjo ar paslaugų teikėjo tikslas yra pritraukti ir išlaikyti kuo didesnę ištikimų klientų ratą, nes taip vykdoma komercinė veikla tampa pelningesnė. Net jeigu įmonė pakeičia savininką, didžioji dalis klientūros išlieka ištikimi, jei naujasis savininkas tinkamai vykdo ankstesnio savininko išplėtotą veiklą. Būtent dėl kuriamos vertės *klientūra* yra saugoma teisės ir tampa esmine komercinių fondų dalimi (pranc. *fonds de commerce*). Minėta, kad *klientūrą* laikyti savarankiška turtine gėrybe (civilinių teisių objektu) būtų klaidinga, nes neįmanoma perleisti klientų, t. y. asmenų, įsigijančių prekes ar paslaugas, nes klientai nėra įsipareigoję nuolat

379 Bone R. G. Hunting Goodwill: A History of the Concept of Goodwill in Trademark Law. *Berkeley Center for Law and Technology*. 2006, Paper 17.

380 Seetharaman A., Sreenivasan J., Sudha R. Managing impairment of goodwill. *Journal of Intellectual Capital*. 2006, 7 (3): 338.

pirkti prekes ar paslaugas, kurias rinkai tiekia perleidžiamą įmonė. Dėl to *klientūrą* reikėtų traktuoti kaip turtinę teisę „išnaudoti klientūrą“, kitaip tariant – turtinę teisę aptarnauti konkretų klientų ratą³⁸¹. Kadangi *klientūra* lemia įmonės galimybes sėkmingai vykdyti komercinę veiklą, ji yra būtina turtinio komplekso sudėtinė dalis, kad šis kompleksas pagal Prancūzijos teisę būtų kvalifikuojamas kaip komerciniai fondai (pranc. *fonds de commerce*)³⁸².

Taigi *dalykinę reputaciją* reikėtų suprasti kaip sudėtinę bendrovei priklausančio turtinio komplekso dalį, perleidžiamą kitiems asmenims tik kartu su įmone. Atsakant į klausimą, ar dalykinė reputacija gali būti laikoma savarankišku nuosavybės teisės objektu, reikėtų atsakyti „ne“, nes ji negali būti atskirta nuo paties verslo (įmonės), nors ir turi savarankišką objektyvią vertę. Tačiau dalykinės reputacijos vertė bei svarba šiuolaikiniame pasaulyje tampa itin didelė, todėl viešasis interesas reikalauja, kad ši gėrybė būtų saugoma teisės normomis.

5.2.3. Intelektinis kapitalas

Intelektinis kapitalas, apibrėžiamas kaip ekonominę vertę kuriančios žinios, tapo įvairių tarpdalykinių tyrimų objektu³⁸³. Terminas „nematerialieji ištekliai“ yra finansų apskaitos sąvoka, o terminas „intelektinis kapitalas“ atsirado tiriant žmogiškuosius išteklius. Ilgainiui šios sąvokos pradėtos vartoti kaip sinonimai, dažniausiai apibūdinant fizine prasme nekūniškąsias gėrybes, kurios ateityje sukuria ekonominę naudą ir kurios ne visada gali būti atspindėtos finansinėje įmonės apskaitoje. Vis dėlto terminas „nematerialieji ištekliai“ yra konkretesnis, nes yra susijęs su nematerialaus pobūdžio investicijomis į įmonę, kurios gali būti įvertintos pagal finansų apskaitos standartus. Tačiau intelektualio kapitalo sąvoka yra platesnė nei nematerialiųjų išteklių, nes apima ir finansiška į apskaitą neįtraukiamas nematerialiąsias gėrybes. Atsižvelgiant į tai, terminai „nematerialieji ištekliai“ ir „intelektinis kapitalas“ nevartotini kaip sinonimai.

381 Саватье Р. *Теорияобезательств*. Перевод с французского. Москва: издательство “Прогресс”, 1972, с. 98.

382 Ершова Е. А., Овчинникова К. Д. *Предприятие (бизнес) в современном экономико-правовом обороте*. Москва: Статут, 2006, с. 50–51.

383 Plačiau apie intelektualinį kapitalą, jo rūšis ir teisinės apsaugos ypatybes žr. Jakutytė-Sungailienė A. Intelektinis kapitalas – naujas nuosavybės teisės objektas? [Intellectual Capital – new Object Regulated by Property Law?]. *Jurisprudencija*. 2009, 3.

Pagrindinės įmonės nematerialiosios gėrybės žinių ekonomikos amžiuje yra žinios ir informacija. Žinios yra dinamiškos, nes tai praktikoje suvokta ir panaudota informacija. Terminas „žinios“ suponuoja informacijos ir nuolatinio mokymosi proceso ryšį, todėl yra siejamas su naujovėmis, originalumu ir inovacijomis. Žinojimas yra gebėjimas įgyti informaciją ir ją veiksmingai panaudoti siekiant konkrečių tikslų, todėl žinios yra vertingesnės nei vien informacija. Įmonėje žinios gali būti arba „tyliosios“ (angl. *tacit knowledge*), t. y. esančios įmonės darbuotojų galvose, arba kodifikuotos (angl. *codified knowledge*), t. y. formalizuotos, ir laikomos atitinkamose laikmenose, iš kurių jos gali būti bet kada atgaminamos. Kodifikuotos žinios gali būti inventorizuotos ir padalijamos atskiriems subjektams. Tačiau žinios, kad kurtų naudą, turi būti suvoktos ir interpretuotos. Nors inovacijų ekonomikoje žinios gali būti suišorinamos, vis dėlto jos retai gali būti naudojamos ar perleidžiamos atskirai nuo asmenų, t. y. dažniausiai žinios neturi civilinio apyvartumo savybės. Kodifikuotas žinias įmonė gali įsigyti, kontroliuoti ar perleisti, jos lengviau gali būti paverčiamos intelektine nuosavybe, nors ne visos kodifikuotos žinios gali būti saugomos intelektinės nuosavybės teisės. O „tyliąsias“ žinias, esančias įmonės darbuotojų galvose, įmanoma kontroliuoti tik tiek, kiek įmanoma kontroliuoti pačius darbuotojus³⁸⁴. Todėl „tyliųjų“ žinių įsigijimą ir kontrolę reglamentuoja ne intelektinės nuosavybės, o darbo teisė. Taigi darbo rinkos, o ne žinių rinkos dėsniai lemia šių žinių mobilumą ir perleidimo galimybes³⁸⁵.

Kad įmonė žinių ekonomikos sąlygomis veiktų pelningai, ji turi tinkamai panaudoti skirtingas nematerialiąsias gėrybes³⁸⁶. Minėta, kad intelektinis kapitalas susideda iš visų nematerialiųjų gėrybių, kurios yra įmonėje, nesvarbu, gali jos būti išimtinių teisių objektu ar ne, atsispinčiant įmonės balanse ar ne. Tokios nematerialiosios gėrybės, sudarančios

384 Pažymėtina, kad šiuolaikinėje globalioje ekonomikoje įsivyravęs vadinamasis „žmogaus suišteklėjimas“ yra neigiamas vertinimas kai kurių filosofijos srities atstovų (pvz., V. Rubavičiaus), nurodant, kad postmodernaus kapitalizmo dėsniai yra perkelti į asmens subjektiškumo sritį, taip išplečiant intelektinės nuosavybės sampratą ir žmogaus gyvybės bei kūno apsaugos ribas, t. y. visokeriopai „suišteklėjant“ ir „suprekinant“ patį žmogų. Plačiau žr.: Rubavičius V. Postmodernusis kapitalizmas: gundymas nemirtingumu. *Metai*. 2009, 5-6.

385 Caenegem van W. Intellectual Property and Intellectual Capital. *Law papers*. Bond University, 2002, p. 11.

386 The Guidelines for Managing and Reporting on Intangibles. MERITUM project. 2001 [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-05-12]. <http://www.pnbukh.com/site/files/pdf_filer/MERITUM_Guidelines.pdf>.

įmonės intelektinį kapitalą, kaip įmonės darbuotojų žinios, gebėjimai ar patirtis, organizacinė kultūra, organizacinės struktūros, mokymosi gebėjimai, technologinis pranašumas neatsispindi įmonės balanse ir iš viso negali būti saugomos intelektinės nuosavybės teisės arba saugomos labai paviršutiniškai³⁸⁷.

Didžioji dalis įmonės intelektinį kapitalą sudarančių nematerialiųjų gėrybių negali būti atskirtos nuo pačios įmonės, todėl negali savarankiškai dalyvauti civilinėje apyvartoje. Šiuo metu galiojantys tarptautiniai³⁸⁸ ir nacionaliniai³⁸⁹ finansų apskaitos standartai nesudaro galimybių įtraukti į apskaitą ir taip paviešinti daugumos nematerialiųjų gėrybių (tiek įsigytų iš išorės, tiek sukurtų bendrovės viduje). Dėl to, vadovaujantis įmonės pateikiamomis finansinėmis ataskaitomis, kurios neatspindi visų nematerialiųjų veiksmų (gėrybių), lemiančių įmonės (verslo) vertę, priimti investiciniai ir vadybiniai sprendimai gali būti itin nuostolingi ir pačioms įmonėms, ir investuotojams. Būtent dėl to, kad finansų analitikai negauna visapusiškos informacijos apie tikrąją verslo vertę iš įmonės finansinių ataskaitų, jų teikiamos įmonės veiklos pelningumo prognozės gali būti per daug optimistinės arba pesimistinės³⁹⁰. Siekdamas išvengti tokių netikslumų, įmonė gali savo iniciatyva viešai pateikti informaciją apie turimus intelektinius išteklius, jų vertę ir kitas vertę kuriančias strategijas, kurios neįtraukiamos į finansinę apskaitą. Taigi, atskleisdama informaciją apie intelektinį kapitalą, įmonė gali padidinti savo verslo rinkos vertę. Nors ilgainiui finansinės apskaitos standartai greičiausiai bus keičiami ta linkme, kad vis daugiau nematerialaus turto (gėrybių) bus traukiama į apskaitą, tačiau beveik neįmanoma sukurti

387 Tai, kad į intelektinės nuosavybės sąvoka apima tik autorių ir pramoninės nuosavybės teisės saugomus objektus, paaiškinama tuo, jog intelektinės nuosavybės terminas susiformavo dar iki atsirandant žinių visuomenei. Dėl to šiuolaikinės ekonomikos plėtrai tokius svarbius veiksmus kaip žmogiškieji ištekliai, žinios, gebėjimai reikėtų priskirti savarankiškai objektų grupei, kurios intelektinės nuosavybės teisės visapusiškai nereglamentuoja.

388 Tarptautinė apskaitos standartų valdyba rengia, tvirtina ir skelbia tarptautinius apskaitos standartus. <<http://www.iasb.org/IFRS+Summaries/Technical+Summaries+of+International+Financial+Reporting+Standards.htm>>.

389 Viešojo įstaiga Audito ir apskaitos tarnyba, vadovaudamasi Lietuvos Respublikos buhalterinės apskaitos įstatymo (*Valstybės žinios*. 2001, Nr. 99–3515) 3 straipsniu, rengia, tvirtina ir skelbia verslo apskaitos standartus. <<http://www.aat.lt/index.php?id=14>>.

390 The Guidelines for Managing and Reporting on Intangibles. MERITUM project. 2001 [interaktyvus]. [žiūrėta 2010–05–12]. <http://www.pnbukh.com/site/files/pdf_filer/MERITUM_Guidelines.pdf>.

visų nematerialiųjų gėrybių apskaitos ir vertinimo sistemos dėl jų prigimtios ir nepastovios vertės³⁹¹.

Apibendrinant galima teigti, kad intelektinio kapitalo teisinė apsauga nėra vienalytė: ta dalis nematerialiųjų gėrybių, kurios tampa intelektinės nuosavybės objektais (išradimais, prekių ženklais, pramoniniais dizainais ir pan.), yra saugoma intelektinės nuosavybės teisės; ta dalis nematerialiųjų gėrybių, kuri gali būti objektyvizuota bei atskirta nuo įmonės ir jos darbuotojų (komercinė paslaptis, *know-how* ir pan.), gali būti apsaugoma sutarčių teisės nuostatomis, sudarant konfidencialumo, nekonkuravimo susitarimus. Tačiau vien tik teisinė intelektinio kapitalo apsauga negarantuoja, kad svarbiausi šiuolaikinės įmonės konkurencinį pranašumą užtikrinantys veiksniai (gėrybės) bus veiksmingai apsaugoti nuo neteisėto trečiųjų asmenų pasisavinimo. Tik integraliai taikant vadybines ir teisines priemones, įmonės intelektinis kapitalas gali būti visapusiškai apsaugomas.

6. APIBENDRINIMAS

Apibendrinant reikėtų pabrėžti, kad įmonė yra sudėtingas ekonominis teisinis reiškiny, teisiškai kvalifikuojamas kaip *sui generis* civilinių teisių objektas, vienijantis skirtingus veiklos dalyvių interesus ir įvairių rūšių turtą, skirtą ūkinei-komercinei veiklai vykdyti, ir turintis specifinį teisinį statusą. Kadangi įmonės, kaip turutinio komplekso, sudėtis nuolat kinta, neįmanoma tiksliai užfiksuoti įmonės sudėties viešajame registre. Atsižvelgiant į tai, nekilnojamojo daikto statuso suteikimas įmonei yra nepagrįstas ir ateityje įstatymų leidėjo turėtų būti peržiūrimas.

Įmone laikoma pelno siekiančių juridinių asmenų ar fizinių asmenų, vykdančių ūkinę-komercinę veiklą, turimas turatinis kompleksas ūkinei-komercinei veiklai vykdyti. Tačiau kol kas Lietuvos nacionalinėje teisėje laisvųjų profesijų veikla nelaikoma ūkine-komercine veikla, todėl įmonės terminas šiame kontekste negali būti vartojamas. Atsižvelgiant į užsienio šalių praktiką šiuo klausimu, svarstyтина galimybė ateityje ir laisvosiomis profesijomis užsiimančių asmenų veiklai naudojamus turinius kompleksus traktuoti kaip įmones, taip suteikiant galimybę šioms asmenims dalyvauti įmonių civilinėje apyvartoje.

391 Bismuth A., Tojo Y. Creating Value from Intellectual Assets. *Journal of Intellectual Capital*. 2008, 9 (2): 234.

Nors įmonės, kaip turčinio komplekso, esminiai požymiai yra tikslas ir teisinis nedalumas, tačiau užtikrinti teisinę įmonės nedalumą būtina tik sudarant atskirus sandorius, todėl registruojamos įmonės turėtojo teisės į atskirus įmonės elementus, o ne į įmonę kaip visumą. Taigi įmonė, kaip turčinio komplekso, statusas nėra niekaip viešinamas, nes įmonė, kaip savarankiškas objektas, negali būti registruojama dėl savo dinamiško pobūdžio. Atsižvelgiant į tai, manytina, kad, įstatymų leidėjui nustatčius galimybę įregistruoti su viešuosiuose registruose registruotiniais daiktais, kurie yra įmonės sudėtinė dalis, susijusį juridinį faktą – daikto priklausymą turčiniam kompleksui, būtų sudaromos prielaidos veiksmingiau įgyvendinti įmonės teisinio nedalumo principą.

Kadangi skirtingiems įmonės elementams taikomas skirtingas teisinis režimas, įmonė, kaip visuma, negali būti ginama savarankišku gynimo būdu, tačiau atskiros įmonės dalys gali būti ginamos skirtingai – daiktiniais ir prievoliniais gynybos būdais, ieškiniais dėl nesąžiningos konkurencijos, ieškiniais dėl juridinio asmens (firmos) pavadinimo neteisėto vartojimo ir kt. Todėl tik integraliai taikant visus teisinius gynybos būdus, įmonė, kaip turčinis kompleksas, gali būti visapusiškai apsaugota.

6 skyrius

Verslo identifikatoriai kaip civilinių teisių objektai

Danguolė Klimkevičiūtė

Šiandien daug kalbama apie intelektinės nuosavybės reikšmę ekonomikai pabrėžiant, jog tinkama ir veiksminga teisių apsauga ir gynimas garantuoja įmonės konkurencingumą, lemia naujų legalių darbo vietų sukūrimą, mokesčių valstybei mokėjimą ir pan. Kitaip tariant, tai svarbu ne tik pačiai įmonei, bet ir valstybės ekonomikai apskritai.

Nekyla abejonių, kad tinkamas verslo identifikavimas yra svarbi konkurencinė priemonė. Šiuolaikinės rinkos ekonomikos sąlygomis būtent verslo identifikatoriai – prekių ir (arba) paslaugų ženklai (toliau – prekių ženklai), juridinių asmenų pavadinimai, prekių dizainas, taip pat ir geografinės nuorodos, rodančios prekių kilmę, kaip kokybinę prekių charakteristiką, yra tie įrankiai, kurie prekių ir teikiamų paslaugų gausoje vartotojui padeda nepasiklysti. Vartotojų žinomi verslo identifikatoriai gali sudaryti nemažą dalį įmonės nematerialus turto.

Šiame skyriuje nagrinėjama pagrindinių verslo identifikatorių – juridinių asmenų pavadinimų bei prekių ženklų, kaip civilinių teisių objektų, teisinio reguliavimo ir apsaugos ypatumai, aptariama jų specifi-
fika ir tai lemiančios aplinkybės³⁹².

1. TEISINIS REGULIAVIMAS: SPECIFIKA IR PROBLEMOS

Verslo identifikatorių pripažinimas civilinių teisių objektais ir iš to išplaukianti teisinė jų apsauga visų pirma yra siejama su skirtingų rinkos

³⁹² Prekių dizainas bei geografinė nuoroda yra glaudžiai susiję su prekių ženklais. Ir dizainas, ir geografinė nuoroda, naudojami kartu su prekių ženklu, sustiprina prekių ženklo skiriamąją galią ir taip pat yra konkuravimo rinkoje priemonė.

dalyvių interesų pusiausvyra: tam tikri žymenys turi likti „laisvi“, kad juos galėtų naudoti visi ūkio subjektai, niekam nesuteikiant apsaugos išimtinių teisių pagrindu.

Verslo identifikatorių, kaip civilinių teisių objektų, specifika yra nulėmta to, kad jų *objektiškumas*, arba, kitaip tariant, pripažinimas civilinių teisių objektu, yra sąlygotas visuomenės suvokimo (t. y. ar visuomenė suvokia juos kaip objektą). Tai reiškia, kad verslo identifikatorių objektiškumas yra kintantis laiko atžvilgiu. Jeigu tik visuomenės tam tikro verslo identifikatoriaus, kaip civilinių teisių objekto, vertinimas pasikeičia (visuomenė nustoja jį vertinti kaip objektą), teisė jį nustoja saugoti.

1.1. Juridinių asmenų pavadinimai

Verslo identifikatoriai yra specifinis civilinių teisių objektas, todėl kodifikuotame teisės akte – CK – įtvirtintos tik pačios pagrindinės nuostatos, o visas išsamus reguliavimas yra „perkeliamas“ į atskirus teisės aktus. CK 1.111 straipsnyje įtvirtinta bendra nuostata, kad „*civilinių teisių objektais laikomi mokslo, literatūros ir meno kūriniai, išradimų patentai, pramoniniai pavyzdžiai bei kiti intelektualinės veiklos rezultatai, išreikšti kuria nors objektyvia forma (rankraščiai, brėžiniai, modeliai ir kt.). Išradimų patentai ir kiti intelektualinės veiklos rezultatai civilinių teisių objektais tampa nuo to momento, kai jie intelektualinės veiklos rezultatais pripažįstami įstatymų nustatyta tvarka*“. Ši įstatymo nuostata apima dvi dideles ir santykinai savarankiškas objektų grupes: saugomus pagal autorių teisę (autorių teisių objektai) ir saugomus pagal pramoninės nuosavybės teisę (pramoninės nuosavybės objektai). Verslo identifikatoriai yra saugomi būtent pagal pramoninės nuosavybės teisę, kurios vienas iš apsaugos principų (nors numatytos ir išimtys) yra registracija. Registracija yra objektyvioji tapsmo civilinių teisių objektu sąlyga. CK 2.39 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad „*juridinio asmens pavadinimas atskirai neregistruojamas ir yra saugomas nuo tos dienos, kai juridinių asmenų registrai pateikiamas prašymas įregistruoti juridinį asmenį, arba nuo teisės akto priėmimo, jei taikoma šio kodekso 2.46 straipsnio 3 dalis*“³⁹³.

393 CK 2.46 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad „*viešieji juridiniai asmenys gali veikti pagal įstatymus ar, jei įstatymas numato, pagal valstybės ar savivaldybių institucijos priimtą teisės aktą dėl viešojo juridinio asmens steigimo, jei toks teisės nenumato, kad viešasis juridinis asmuo veikia pagal valstybės ar savivaldybių institucijos patvirtintus įstatus*“.

Galiojantis CK, kitaip nei 1964 m. CK, nustato ir reikalavimus juridinio asmens pavadinimui. CK 2.39 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad „juridinis asmuo privalo turėti savo pavadinimą, pagal kurį jį būtų galima atskirti nuo kitų juridinių asmenų“, o šio straipsnio 3 dalyje nurodyta, jog „juridinio asmens pavadinimas neturi prieštarauti viešajai tvarkai ar gerai moralei ir klaidinti visuomenę dėl juridinio asmens steigėjo, dalyvio, buveinės, veiklos tikslo, teisinės formos, tapatumo ar panašumo į kitų juridinių asmenų pavadinimus, žinomesnių Lietuvos visuomenei užsienio įmonių, įstaigų ir organizacijų vardus, prekių ir paslaugų ženklus. Juridinio asmens pavadinimas neturi klaidinti dėl jo tapatumo ar panašumo į anksčiau už juridinį asmenį Lietuvos Respublikoje pateiktus registruoti, įregistruotus ar pripažintus žinomus prekių ir paslaugų ženklus“.

Juridinių asmenų pavadinimai (firmų vardai)³⁹⁴, kaip pramoninės nuosavybės objektai, Lietuvoje buvo pradėti saugoti nuo 1991 m. gruodžio 1 d., remiantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. spalio 31 d. nutarimu Nr. 449 patvirtintais Firmų vardų nuostatais³⁹⁵. Šie nuostatai reglamentavo įmonių, įstaigų ir organizacijų pavadinimų registravimą, firmų vardų registracijos reikalavimus ir pačią registravimo tvarką. Įdomu pažymėti, kad pagal nuostatus firmos vardų registracija nebuvo privaloma³⁹⁶. Nurodytą Vyriausybės nutarimą pakeitus Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. liepos 4 d. nutarimu Nr. 562³⁹⁷, juridinių asmenų pavadinimus (firmų vardus) privalomai pradėjo registruoti Valstybinis patentų biuras³⁹⁸, o registracijos sąlygas ir tvarką nustatė Firmų vardų registracijos Lietuvos Respublikoje taisyklės, patvirtintos Lietuvos Respublikos valstybinio patentų biuro direktoriaus 1995 m. rugsėjo 11 d. įsakymu Nr. 29³⁹⁹.

394 Terminai „juridinio asmens pavadinimas“ ir „firmos vardas“, atsižvelgiant į aptariamą teisės aktą ar konkretų atvejį, tekste vartojami kaip sinonimai.

395 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. spalio 31 d. nutarimas Nr. 449 „Dėl firmų vardų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 35-967.

396 Nurodyto nutarimo 3 punkte įmonių, įstaigų ir organizacijų steigėjams buvo tik *siūloma* prieš pateikiant registravimo dokumentus registro tvarkytojams įregistruoti įmonių, įstaigų ir organizacijų pavadinimus (firmų vardus) Valstybiniame patentų biure.

397 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. liepos 4 d. nutarimas Nr. 562 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. spalio 31 d. nutarimo Nr. 449 dalinio pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 53-1010.

398 Plačiau žr. Birštonas R. *et al. Intelektinės nuosavybės teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 615–639.

399 Lietuvos Respublikos valstybinio patentų biuro direktoriaus 1995 m. rugsėjo 11 d. įsakymas Nr. 29 „Dėl firmų vardų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 75-1763.

1999 m. liepos 1 d. buvo priimtas Firmų vardų įstatymas⁴⁰⁰, kuriame įstatymiškai įtvirtinta pareiga registruoti firmos vardą, išskyrus tuos atvejus, kai firmos vardas sudarytas tik iš žodžių ar jų santrumpų, nusakančių firmos rūšį, ir steigėjo pavardės (pavardžių), jeigu tokių firmų vardų sudarymą numato teisės aktai. Įdomu pažymėti, kad pagal 1999 m. Firmų vardų įstatymą firmos vardas buvo registruojamas atskirai nuo pačios firmos, t. y. firmos vardas buvo įtraukiamas į atskirą Firmų vardų registrą, kurio nuostatai buvo patvirtinti Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. spalio 7 d. nutarimu Nr. 1128⁴⁰¹.

Remiantis Lietuvos Respublikos CK patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 14 straipsniu, 2004 m. sausio 1 d. pradėjus veikti Juridinių asmenų registru⁴⁰², įsigaliojo CK nuostatos, reglamentuojančios juridinių asmenų pavadinimų apsaugą. Pagal šį teisės aktą juridinio asmens pavadinimas yra vienas iš Juridinių asmenų registro duomenų, taigi kokia nors „neregistruota“ teisė į juridinio asmens pavadinimą negalima.

Juridinio asmens pavadinimas identifikuoja patį juridinį asmenį, t. y. ūkio subjektą. Todėl civilinių teisių objektu jis gali būti pripažįstamas tik tada, jeigu, *inter alia*, atlieka šią – identifikacinę (skiriamąją) – funkciją. Atsižvelgiant į tai, juridinio asmens pavadinimo registracija nereikia apsaugos nekintamumo. Registracija yra tik apsaugos teisėtumo prezumcija⁴⁰³. Jeigu kitas subjektas registraciją ginčija, teigdamas, pavyzdžiui, kad vėlesnis juridinio asmens pavadinimas neatlieka identifikacinės (skiriamosios) funkcijos, ji gali būti paneigta, nors tai savaime (*per se*) nereikia, kad visą tą laiką (iki pripažįstant registraciją negaliojančia) tas (ginčijamasis) objektas buvo naudojamas neteisėtai⁴⁰⁴.

400 Lietuvos Respublikos firmų vardų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 63-2060.

401 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. spalio 7 d. nutarimas Nr. 1128 „Dėl firmų vardų registro nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 85-2544.

402 Juridinių asmenų registro įsteigimo ir juridinių asmenų registro nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. lapkričio 12 d. nutarimu Nr. 1407. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 107-4810.

403 Atkreiptinas dėmesys, kad pagal galiojantį teisinį reguliavimą registracijos procedūros metu registro tvarkytojas netikrina, ar pavadinimas yra panašus į kitų juridinių asmenų pavadinimus ar prekių ženklus (t. y. tikrinamas tik tapatumas). Juridinio asmens pavadinimo atitiktis teisės aktų reikalavimams, visų pirma, yra pačių steigėjų atsakomybė.

404 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gruodžio 15 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-483/2004. Tiesa, šioje nutartyje buvo sprendžiama ne juridinių asmenų pavadinimų, o prekių ženklų klausimas. Tačiau minėtoji taisyklė (nors *expressis verbis* ir suformuluota dėl prekių ženklų) atitinkamai gali būti taikoma ir kalbant apie juridinių asmenų pavadinimus.

Tai ypač svarbu, kai registraciją ginčijantis asmuo taip pat prašo atlyginti ir žalą. Tiesa, teisminėje praktikoje matyti, jog neretai žalą atlyginti prašoma remiantis konkurencijos teisės normomis⁴⁰⁵. Plačiau nenagrinėjant žalos atlyginimo ypatumų šios kategorijos bylose, atkreiptinas dėmesys, kad nei juridinio asmens pavadinimo registracija, nei juridinių asmenų pavadinimų klaidinantis panašumas *savaime* nereiškia nesąžiningos konkurencijos fakto⁴⁰⁶.

Nors, kaip minėta, nacionalinė teisė juridinio asmens pavadinimo apsaugą sieja visų pirma su pavadinimo registracija, kaip privaloma sąlyga, tarptautinėje teisėje įtvirtintos normos yra kitokios. Paryžiaus konvencijos dėl pramoninės nuosavybės saugojimo (toliau – Paryžiaus konvencija)⁴⁰⁷ 8 straipsnyje nustatyta, kad „*firmos vardas visose Sąjungos [Paryžiaus konvencijos sąjungos] šalyse saugomas ir nepadavus paraiškos arba be registracijos, nepriklausomai nuo to, ar jis įeina į prekių ženklo sudėtį, ar ne*“. Šiuo aspektu pabrėžtina, kad nors pagal minėtą tarptautinės teisės normą juridinio asmens pavadinimo apsauga nebūtinai yra siejama su formaliomis administracinėmis procedūromis, vis dėlto neregistruoto, bet nurodytos Paryžiaus konvencijos normos pagrindu apsaugos siekiančio (užsienio) juridinio asmens pavadinimo apsauga nėra automatiška. Neregistruoto (užsienio) juridinio asmens pavadinimo apsauga (ginamos teisės atsiradimas) valstybėje narėje siejama su tam tikro žinomumo toje valstybėje narėje sąlyga⁴⁰⁸.

Sutartyje dėl intelektinės nuosavybės teisių aspektų, susijusių su prekyba⁴⁰⁹ (vadinamojoje TRIPS sutartyje), įtvirtinta, kad „*dėl šios Sutarties II, III ir IV dalių valstybės narės laikosi Paryžiaus konvencijos 1–12*

405 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. birželio 6 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-367/2012; 2012 m. birželio 12 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-238/2012.; taip pat žr. Birštonas R. *et al. Intelektinės nuosavybės teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 625.

406 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gegužės 11 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-208/2009.

407 1883 m. kovo 20 d. Paryžiaus konvencija dėl pramoninės nuosavybės saugojimo (peržiūrėta Briuselyje 1990 m. gruodžio 14 d., Vašingtone 1911 m. birželio 2 d., Hagoje 1925 m. lapkričio 6 d., Londone 1914 m. birželio 2 d., Lisabonoje 1958 m. spalio 31 d. ir Stokholme 1967 m. liepos 14 d.). *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 75-1796.

408 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-325/2006; Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2004 m. lapkričio 16 d. prejudicinis sprendimas byloje C-245/02, *Anheuser-Busch Inc. v. Budejovický Budvar, národní podnik*. [2004] ECR I-10989.

409 Sutartis dėl intelektinės nuosavybės teisių aspektų, susijusių su prekyba. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 46-1620.

straipsnių ir 19 straipsnio“ (taigi ir 8 str. dėl juridinių asmenų pavadinimų apsaugos) ir kad „jokios šios Sutarties I–IV dalių nuostatos nesumažina išipareigojimų, kurių gali viena kitai turėti valstybės narės pagal Paryžiaus konvenciją ir kitas minėtame straipsnyje nurodytas konvencijas“.

Analizuojant LAT praktiką matyti, kad teismas, nagrinėdamas ginčus, susijusius su juridinių asmenų pavadinimais, pabrėžia, jog juridinio asmens pavadinimo identifikavimo funkcija (ūkio subjekto identifikavimas) laikytina atspirties tašku sprendžiant šios kategorijos ginčus ir nustatant galimumą (ar negalimumą) tam tikriems juridinių asmenų pavadinimams koegzistuoti, t. y. ir vienam, ir kitam būti saugomiems kaip civilinių teisių objektams⁴¹⁰. LAT formuojama praktika orientuoja, kad sprendžiant, ar nepažeistos teisės į juridinio asmens pavadinimą, *inter alia*, vertinant vieno juridinio asmens pavadinimo panašumą į kito juridinio asmens pavadinimą (CK 2.39 str. 3 d.), lemianti aplinkybė yra ne lyginamųjų juridinių asmenų pavadinimų panašumas, o tai, ar šis panašumas yra klaidinantis. Įstatyme nenustatytas absoliutus draudimas skirtingiems juridiniams asmenims turėti panašius pavadinimus, bet draudžiama tuo pačiu metu veikiantiems juridiniams asmenims turėti tokius panašius pavadinimus, kad jie galėtų klaidinti visuomenę, o visuomenės klaidinimo įvertinimas savo pobūdžiu ir esme apima ir teisinio, ir faktinio pobūdžio veiksmus⁴¹¹.

LAT jurisprudencijoje taip pat nurodyta, kad kai lyginamų juridinių asmenų pavadinimuose, be pasikartojančio bendrinio žodžio, yra ir kitų skirtingą reikšmę turinčių žodžių, turi būti įvertinama pavadinimo visuma, t. y. šios visumos, o ne atskirų elementų panašumas. Žodžiai arba jų santrumpos, nusakantys juridinio asmens teisinę formą, nedaro įtakos pavadinimo funkcijai atskirti vieną juridinį asmenį nuo kitų, taigi dėl panašumo sprendžiama atsižvelgiant tik į juridinio asmens pavadinimo simbolinę dalį⁴¹². Tiesa, atskirais atvejais LAT, sprendžiamas klau-

410 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. rugsėjo 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-408/2004; 2005 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-472/2005; 2006 m. kovo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-209/2006; 2006 m. gegužės 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-325/2006; 2006 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-424/2006; 2009 m. gegužės 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-208/2009; 2009 m. gegužės 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-223/2009; kt.

411 Taip pat žr., pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. birželio 6 d. sprendimą civilinėje byloje Nr. 2A-367/2012.

412 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. rugsėjo 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-408/2004.

simą dėl skirtingą teisinę formą turinčių juridinių asmenų pavadinimų klaidinančio panašumo, yra nurodęs, kad šis požymis (teisinė forma), nors ir neturintis lemiamos įtakos, vertintinas pavadinimo visumos kontekste⁴¹³. Mūsų nuomone, tokia pozicija nėra teisinga, nes pagal teisinį reguliavimą teisinę juridinio asmens formą nusakantys žodžiai ar jų santrumpos nėra reikšmingos sprendžiant klausimą dėl juridinių asmenų pavadinimų panašumo.

Kartu pažymėtina, kad juridinio asmens pavadinimo pripažinimas civilinių teisių objektu nulemtas ne tik jo (pavadinimo) santykio su kitais juridinių asmenų pavadinimais, bet ir su kitais pramoninės nuosavybės objektais. Ypač – su prekių ženklais. Kitaip tariant, kitos rūšies civilinių teisių objektas (prekių ženklas) gali paneigti juridinio asmens pavadinimo pripažinimą civilinių teisių objektu (ir atvirkščiai – juridinio asmens pavadinimas gali paneigti prekių ženklo civilinį teisinį objektiškumą)⁴¹⁴. Kaip jau minėta, CK 2.39 straipsnio 3 dalyje, *inter alia*, įtvirtinta, kad juridinio asmens pavadinimas neturi klaidinti dėl jo tapatumo ar panašumo į anksčiau už juridinį asmenį Lietuvos Respublikoje pateiktus registruoti, įregistruotus ar pripažintus žinomus prekių ir paslaugų ženklus; taip pat ir į žinomesnių Lietuvos visuomenei prekių ženklus. Savo ruožtu 2000 m. Prekių ženklų įstatyme (toliau – PŽĮ)⁴¹⁵ reglamentuojama, kad „ženklų registracija pripažįstama negaliojančia, jeigu jis yra tapatus juridinio asmens pavadinimui arba klaidinamai panašus į juridinio asmens pavadinimą, priklausantį kitam asmeniui, kuris teisę į tą pavadinimą Lietuvos Respublikoje įgijo iki paraiškos įregistruoti ženklą pavadinimo arba prioriteto datos, jeigu datoje nurodytą dieną juridinis asmuo turėjo teisę į tą pačią ar panašią veiklą, kuriai gali būti priskiriamos įregistruotu ženklu žymimos prekės ir (ar) paslaugos“ (7 str. 1 d. 4 p.). Nagrinėdamas šios kategorijos ginčus (t. y. *prekių ženklas v. juridinio asmens pavadinimas* ir *juridinio asmens pavadinimas v. prekių ženklas*) LAT savo jurisprudencijoje yra pažymėjęs, kad firmos vardo (juridinio asmens pavadinimo) ir prekių ženklo paskirtis nėra identiška. Pirmojo funkcija – atskirti juridinį asmenį nuo kitų juridinių asmenų (1999 m. Firmų vardų įstatymo 2 str. 3 d., CK 2.39 str. 1 d.), antrojo – atskirti vieno asmens prekes arba

413 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gegužės 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-208/2009.

414 Plačiau žr. Klimkevičiūtė D. Prekių ženklai ir juridinių asmenų pavadinimai: tarpusavio santykio problema. *Justitia*. 2009, 1 (71): 19–36.

415 Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 92-2844.

paslaugas nuo kito asmens prekių arba paslaugų (PŽĮ 2 str. 1 d.). Tačiau, kaip nurodė LAT, „*nors kiekvienas iš šių objektų turi atlikti jam priskirtą funkciją, vis tik jų atliekamos funkcijos turi harmoningai tarpusavyje derėti, nes juridiniai asmenys (turintys tam tikrus pavadinimus) savo gaminiams prekėms ir (arba) teikiamoms paslaugoms žymėti paprastai naudoja atitinkamus prekių ženklus, o rinkoje esantys prekių ženklai yra tam tikrų juridinių (arba fizinių) asmenų nuosavybė. Jeigu šis harmoningas santykis bus iškreipiamas, atsiras visuomenės suklaidinimo galimybė: tam tikri prekių ženklai be pagrindo bus siejami su juridiniais asmenimis, kaip ir vice versa juridiniams asmenims bus priskiriami tam tikri prekių ženklai, su kuriais iš tiesų jie nėra kaip nors susiję (1999 m. Firmų vardų įstatymo 2 straipsnio 3 dalis, CK 2.39 straipsnio 1 dalis, PŽĮ 2 straipsnio 1 dalis)*“⁴¹⁶.

1.2. Prekių ženklai

Kitaip negu juridinių asmenų pavadinimų atveju, tiesiogiai CK nustato jokių reikalavimų, keliamų prekių ženklui: visas reguliavimas, susijęs su prekių ženklais, yra nustatytas specialiaame PŽĮ.

Prekių ženklo pripažinimas civilinių teisių objektu priklauso nuo dviejų savo pobūdžiu ir prigimtimi skirtingų sąlygų visumos. Pirmoji sąlyga – atitiktis vadinamiesiems absoliutiems reikalavimams, keliamiems prekių ženklui. Antroji sąlyga – ženklas neturi pažeisti kitiems asmenims priklausančių ankstesnių ar kitų sąžiningų teisių (vadinamieji santykiniai, reliatyvūs reikalavimai prekių ženklui)⁴¹⁷.

Prekių ženklo atitiktis vadinamiesiems absoliutiems reikalavimams reiškia reikalavimus, keliamus ženklui *per se*⁴¹⁸, t. y. ar tam tikras žymuo apskritai gali būti pripažintas civilinių teisių objektu ir saugomas remiantis išimtinėmis teisėmis. Pavyzdžiui, PŽĮ 6 straipsnyje numatyta, kad žymuo nepripažįstamas ženklu ir neregistruojamas arba įregistruoto ženklo registracija pripažįstama negaliojančia, jeigu jis neturi jokio skiriamąjo požymio arba dabartinėje kalboje ar sąžiningoje ir nusistovė-

416 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 27 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-209/2006; 2006 m. gegužės 10 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-325/2006.

417 Plačiau žr. Birštonas R. *et al. Intelektinės nuosavybės teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 531–555.

418 Dėl vadinamųjų absoliučių ir kitų (santykinų, reliatyvių) reikalavimų prekių ženklui žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. gegužės 17 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-554/2000; 2006 m. gegužės 2 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-275/2006.

jusioje veikloje, ar prekybos praktikoje yra tapęs bendriniu arba žymi ar nurodo tik prekių rūšį, kiekį, kokybę, paskirtį, vertę, geografinę kilmę, prekių pagaminimo ar paslaugų teikimo laiką, pagaminimo būdą arba kitas prekių ir (ar) paslaugų charakteristikas ir pan. Apibendrinant galima pasakyti, kad absoliučių reikalavimų, keliamų prekių ženklui, esmė – kitų rinkos dalyvių teisėti interesai, kad tam tikri žymenys liktų „laisvi“ ir „prieinami“ ir kad juos galėtų naudoti visi suinteresuoti asmenys⁴¹⁹. Tačiau vėl svarbu pažymėti, jog tais atvejais, kai iki paraiškos padavimo datos, po paraiškos padavimo ar ženklo registracijos datos ženklas dėl naudojimo yra įgijęs skiriamąjį požymį, ženklas, nors ir formaliai neatitikdamas įstatyme nustatytų reikalavimų, gali būti registruojamas (PŽĮ 6 str. 2 d.). LAT dar 2001 m. yra išaiškinęs, kad pagal teisinį reguliavimą nėra pateisinamas mechaniškas atsisakymas įregistruoti ženklą ar pripažinimas negaliojančia jau įregistruoto ženklo registracijos anksčiau minėtais pagrindais, bet būtent orientuojama svarstyti ir įvertinti visas aplinkybes, ar tas ženklas dėl tam tikrų individualių jo charakteristikų (pvz., naudojimo) nėra įgijęs skiriamojo požymio⁴²⁰. Vis dėlto labai svarbu pabrėžti, kad laiko veiksnys (ženklų naudojimas), sprendžiant, ar ženklas atitinka absoliučius reikalavimus, keliamus ženklo, gali turėti įtakos tik įstatyme nustatytais ir labai ribotais atvejais. Konkrečiai – tik jeigu ženklas formaliąja prasme: 1) neturi jokio skiriamojo požymio; 2) dabartinėje kalboje ar sąžiningoje ir nusistovėjusioje veikloje arba prekybos praktikoje yra tapęs bendriniu ženklu; 3) žymi arba nurodo tik prekių rūšį, kiekį, kokybę, paskirtį, vertę, geografinę kilmę, prekių pagaminimo ar paslaugų teikimo laiką, pagaminimo būdą arba kitas prekių ir (ar) paslaugų charakteristikas (t. y. 2000 m. PŽĮ 6 str. 1 d. 2, 3 ar 4 p. numatytais atvejais). Įstatyme nustatytas sąrašas yra baigtinis. Visais kitais atvejais ženklo atitiktis absoliutiems reikalavimams vertintina paraiškos padavimo data⁴²¹ ir jokių teisinio reguliavimo išimčių nenumatyta. Pavyzdžiui, neatsižvelgiant į naudojimo laiką ir intensyvumą,

419 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-554/2000; 2000 m. lapkričio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1263/2000; 2010 m. kovo 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-105/2010.

420 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-969/2001.

421 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. gruodžio 3 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-1340/2002; 2003 m. balandžio 23 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-465/2003; 2010 m. kovo 2 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-105/2010; 2011 m. gegužės 13 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-255/2011; kt.

ženklas negalėtų būti laikomas atitinkančiu absoliučius reikalavimus, jeigu jis gali suklaidinti visuomenę, pavyzdžiui, dėl prekių ir (ar) paslaugų rūšies, kokybės ar geografinės kilmės (PŽĮ 6 str. 1 d. 5 p.)⁴²².

Kartu norėtųsi paminėti, kad pagal LAT praktiką, sprendžiant, ar ženklas galėtų būti saugomas kaip dėl naudojimo įgijęs skiriamąjį požymį, nereiškia, kad turi būti keliamas toks aukštas prekių komercinės kilmės šaltinio identifikavimo standartas (riba), jog tai realiai taptų ženklo plataus žinomumo ar ženklo reputacijos įrodinėjimu (tai susiję jau su kitų prekių ženklų teisinės apsaugos instrumentų taikymu)⁴²³. Skiriamąjo požymio įgijimo vertinimas visuomet yra individualus, priklausantis nuo konkrečiu atveju susiklostančių faktinių bylos aplinkybių⁴²⁴.

LAT praktikoje taip pat pažymima, kad sprendžiant, ar prekių ženklas atitinka prekių ženklų teisėje įtvirtintus absoliučius reikalavimus, keliamus prekių ženklui, t. y. ar ženklas gali būti prekių ženklu, atsižvelgiama į ženklo funkciją, t. y. ar konkretus prekių ir paslaugų ženklas turi savybę atskirti vienam asmeniui priklausančias prekes nuo kitam asmeniui priklausančių prekių arba vieno asmens teikiamas paslaugas nuo kito asmens teikiamų paslaugų⁴²⁵. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad ženklo atitiktis absoliutiems reikalavimams, keliamiems prekių ženklui, negali būti vertinama atsietai nuo pareiškėjo, šį prekių ženklą pareiškusio registruoti savo vardu⁴²⁶.

Prekių ženklų, kaip ir juridinių asmenų pavadinimų, registracija yra tik apsaugos prezumcija; registracija gali būti nugincyta⁴²⁷. Be to,

422 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. balandžio 15 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-569/2002.

423 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-255/2011.

424 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. kovo 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-105/2010; 2011 m. gegužės 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-255/2011; 2012 m. kovo 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-59/2012; Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1999 m. gegužės 4 d. prejudicinis sprendimas sujungtose bylose Nr. C-108/97-C-109/97, *Windsurfing Chiemsee Productions – und Vertriebs GmbH (WSC) v. Boots- und Segelzubehor Walter Huber, Franz Attenberger*. [1999] ECR I-02779.

425 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. gegužės 17 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-554/2000; 2000 m. lapkričio 29 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-1263/2000; 2003 m. sausio 7 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-167/2003.

426 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-969/2001; 2002 m. balandžio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-569/2002.

427 Kaip jau minėta, vėlesnio ženklo registracijos nuginjimas *savaime* nereiškia, kad ginčijamasis ženklas visą tą laiką buvo naudojamas neteisėtai, ir, pavyzdžiui, ieškovas už visą tą laiką gali prašyti žalos atlyginimo. Ar yra veiksmų neteisėtumas, kaip viena iš civilinės atsakomybės sąlygų, vertinama pagal konkrečioje byloje susiklosčiusias aplinkybes. Žr.,

net ir įregistruotas, identifikacinę funkciją atliekantis ženklas laikui bėgant šią (identifikacinę) funkciją gali prarasti ir dėl to prarasti civilinį teisinį objektiškumą. Tuomet ženklo registracija gali būti panaikinta. Kaip nustatyta PŽĮ 47 straipsnio 1 dalyje „bet kurio suinteresuoto asmens prašymu teismas ženklo registraciją gali panaikinti, jeigu po ženklo įregistravimo datos: 1) dėl savininko veiksmų ar nepakankamo aktyvumo toje prekybos ar verslo srityje, kur prekiaujama prekėmis ir (ar) teikiamos paslaugos, kurioms ženklas buvo įregistruotas, ženklas tapo bendrinio pavadinimu arba jį ėmė taip traktuoti kiti; 2) pats ženklo savininkas arba jo sutikimu kitas asmuo žymėjo ženklu prekes ir (ar) paslaugas, kurioms jis buvo įregistruotas, taip, kad galėjo klaidinti visuomenę dėl tų prekių ir (ar) paslaugų rūšies, kokybės ar geografinės kilmės“.

Be to, kad tam tikro žymens pripažinimas prekių ženklu yra siejamas su registracija (ši taisyklė turi tam tikrų išimčių, tačiau vis dėlto yra viena iš pagrindinių prekių ženklų teisinės apsaugos taisyklių), ženklo apsauga yra išimtinai teritorinio pobūdžio (šiuo atveju kalbama apie nacionalinius prekių ženklus, atskirai nenagrinėjant Europos Bendrijos prekių ženklų teisinės apsaugos ypatumų – tai atskiros mokslinio tyrimo dalykas)⁴²⁸, ir siejama tik su tomis prekėmis ir (arba) paslaugomis, kurioms žymėti ženklas yra įregistruotas⁴²⁹. Žymens apsauga yra galima ir be registracijos, tačiau tuomet ženklas įstatymų nustatyta tvarka turi būti pripažintas plačiai žinomu prekių ženklu arba toks (neregistruotas) ženklas saugomas pagal konkurencijos teisę⁴³⁰.

Šiame kontekste norėtume atkreipti dėmesį į Lietuvos teismų praktikoje taikomą vadinamąją imuniteto dėl registracijos taisyklę. Vienoje iš nagrinėtų bylų LAT nurodė, kad „teismas, nagrinėdamas bylas dėl prekių ženklo savininko teisių pažeidimo (PŽĮ 38 straipsnis), ir aiškindamasis visas aplinkybes, susijusias su atsakovo naudojamu žymeniu, visų

pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gruodžio 15 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-483/2004.

428 Plačiau žr., pavyzdžiui Birštonas R. *et al. Intelektinės nuosavybės teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 518–519.

429 *Ibid.*, p. 519.

430 Plačiau žr. Klimkevičiūtė D. Plačiai žinomų prekių ženklų apsauga (kai kurie teoriniai ir praktiniai aspektai). *Jurisprudencija*. 2004, 55 (47): 57–67; Klimkevičiūtė D. Plačiai žinomo prekių ženklo samprata ir prekių ženklo pripažinimo plačiai žinomu kriterijai (kai kurie teoriniai ir praktiniai aspektai). *Jurisprudencija*. 2005, 71 (63): 34–48; Klimkevičiūtė D. Plačiai žinomų prekių ženklų teisinės apsaugos ribos: teisinio reguliavimo problemos. *Jurisprudencija*. 2009, 1 (115): 267–294; Klimkevičiūtė D. Prekių ženklai ir nesąžiningos konkurencijos veiksmų draudimas: tarpusavio santykio problema. *Justitia*. 2008, 4 (70): 45–57.

*pirma, turi nustatyti, ar atsakovas tą žymenį naudoja savavališkai, t. y. ar jis žymens nėra įsiregistravęs kaip savo prekių ženklo. Uždraudžiant naudoti įstatymų nustatyta tvarka įregistruotus prekių ženklus, kai ši jų registracija nėra nugincyta, būtų nepaisoma fundamentalių prekių ženklų teisės principų*⁴³¹. Maža to, LAT minėtą „imuniteto dėl registracijos“ taisyklę (nors tiksliai tokie žodžiai teismo nutartyje ir nėra naudojami) taikė ne jau įregistruotam, o tik pareikštam registruoti prekių ženklui. Tokia teismo pozicija buvo kritikuojama privataus verslo atstovų, teigiant, kad taip atveriamas kelias piktnaudžiauti, nes pareiškus registruoti neteisėtai naudojamą ženklą bus galima išvengti draudimo tokį ženklą naudoti. Nors ir suprantant privataus sektoriaus nuogąstavimus, vis dėlto manytume, jog minėta teismo nuostata nepanaikina galimybės taikyti laikinąsias apsaugos priemonės ir uždrausti naudoti galimai neteisėtą ženklą, kol nepriimtas teismo sprendimas. Nurodytas teismo aiškinimas neturėtų būti suprantamas kaip absoliutus vadinamosios imuniteto dėl registracijos taisyklės taikymas, bet tik pabrėžiantis, kad draudimas naudoti prekių ženklą (kaip teisių gynimo būdas) galimas tada, kai pirmiausia išsprendžiamas registracijos teisėtumo klausimas. Suprantama, vėliau, jeigu galutiniu teismo sprendimu konstatuojamas ženklo naudojimo neteisėtumas, į tai atsižvelgiama sprendžiant klausimą dėl priteistinos žalos dydžio.

Atskirai aptartina specifinė prekių ženklų kategorija – plačiai žinomi prekių ženklai. Platus ženklo žinomumas yra sąlyga ženklui suteikti apsaugą net ir be registracijos. Plačiai žinomo prekių ženklo apsaugos garantija yra jo žinomumas. Kai tam tikras visuomenės sluoksnius prekių ženklą, kuriuo pažymėtos konkrečios prekės ir (arba) paslaugos, gerai žino kaip priklausančią būtent tam gamintojui ar paslaugų teikėjui, t. y. ženklą ir juo pažymėtas prekes ir (arba) paslaugas aiškiai identifikuoja, nesuteikimas tokiame ženklui apsaugos reikštų, kad nepaisoma visuomenės (tam tikrame jos sluoksnyje) nuomonės apie tą prekių ženklą ir juo pažymėtas prekes. Taip būtų iškreipiamas rinkoje susiklostęs grįžtamasis ryšys: prekių gamintojas ar paslaugų teikėjas – prekių ženklų pažymėtos prekės ir (arba) paslaugos – visuomenė (t. y. prekių ir (arba) paslaugų vartotojas)⁴³².

431 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-461/2004.

432 Klimkevičiūtė D. Plačiai žinomo prekių ženklo samprata ir prekių ženklo pripažinimo plačiai žinomu kriterijai (kai kurie teoriniai ir praktiniai aspektai). *Jurisprudencija*. 2005, 71 (63): 46.

Vis dėlto būtina pažymėti, kad plačiai žinomo prekių ženklų apsauga turi būti (ir yra) grindžiama *byla-po-bylos* principu. Lietuvos prekių ženklų teisės moksle, nagrinėjant su prekių ženklų plačiu žinomumu susijusius klausimus, nurodoma, kad ženklas plačiai žinomu pripažįstamas „ne apskritai“, o konkretaus vaizdo ženklas, priklausantis konkrečiam savininkui, kuris privalo būti įvardytas teismo sprendimo rezoliucinėje dalyje, ir konkrečioms prekėms ir (arba) paslaugoms). Be to, plačiai žinomu ženklas pripažįstamas tam tikrą datą⁴³³. Tai, kad ženklas pripažįstamas plačiai žinomu vienu laiko momentu kito (ginčijamojo) prekių ženklų atžvilgiu, nereiškia, jog taip pat bus elgiama ir kitoje (vėlesnėje) byloje⁴³⁴.

Svarbu pažymėti, kad klausimas dėl apsaugos ženklui suteikimo, anksčiau minėtų įstatyme numatytų išimčių ženklui taikymo, registracijos pripažinimo negaliojančia ar jos panaikinimo, plačiai žinomo ženklų apsaugos (kitais tariant, jo objektiškumo, apsaugos ribų) visuomet sprendžiamas per vidutinio vartotojo prizmę. Tai yra vienas pagrindinių prekių ženklų teisės principų. Pagal teismų praktikoje suformuluotą taisyklę vidutinis vartotojas yra protingai gerai informuotas, atidus ir apdairus⁴³⁵.

2. VERSLO IDENTIFIKATORIAI CIVILINĖJE APYVARTOJE

Kaip numatyta CK 2.39 straipsnio 2 dalyje, „*juridinio asmens pavadinimas yra juridinio asmens nuosavybė, tačiau jis negali būti parduotas ar kitaip perduotas kito asmens nuosavybėn atskirai nuo juridinio*

433 Klimkevičiūtė D. *Plačiai žinomų ir reputaciją turinčių prekių ženklų teisinės apsaugos problemos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 158; taip pat žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. sausio 25 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-25/2000.

434 Klimkevičiūtė D. Plačiai žinomų ir reputaciją turinčių prekių ženklų teisinės apsaugos procedūriniai teisiniai aspektai. *Justitia*. 2010, 1 (73): 55–70.

435 Žr., pavyzdžiui, Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1998 m. liepos 16 d. prejudicinį sprendimą byloje Nr. C-210/96, *Gut Springenheide GmbH and Rudolf Tusky v. Oberkreisdirektor des Kreises Steinfurt – Amt für Lebensmittelüberwachung*. [1998] ECR I-04657; 1999 m. birželio 22 d. prejudicinį sprendimą byloje Nr. C-342/97, *Lloyd Schuhfabrik Meyer & Co. GmbH v. Klijsen Handel BV*. [1999] ECR I-03819; 2003 m. balandžio 8 d. prejudicinį sprendimą sujungtose bylose *Linde AG* (bylos Nr. C-53/01), *Winward Industries Inc.* (bylos Nr. C-54/01) ir *Rado Uhren AG* (bylos Nr. C-55/01) (sujungtos bylos Nr. C-53/01-C-55/01). [2003] ECR I-03161; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. sausio 7 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-167/2003; kt.

asmens“. Tai reiškia, kad juridinio asmens pavadinimas savarankiškai (atskirai nuo paties juridinio asmens) nedalyvauja civilinėje apyvartoje. Kaip tam tikromis šios taisyklės išimtimis būtų galima nurodyti CK 5.76, 6.402, 6.536 ir 6.766 straipsniuose numatytus atvejus⁴³⁶ – t. y. įmonę įpėdiniams paveldint, parduodant, išnuomojant ir sudarant franšizės sutartį⁴³⁷.

Kalbant apie išimtis, atskirai aptartinas franšizės sutarties atvejais. Franšizės sutarties, kuri teisės moksle dar vadinama „komercine koncesija“⁴³⁸, išskyrimas atskira sutartimi grindžiamas poreikiu plėtoti sėkmingai besivystantį verslą, susisiejant su kitais, valdančiais kapitalą ir žmogiškuosius išteklius⁴³⁹. Pati franšizės sutarties esmė (teisės naudotis verslo tikslais išimtinių teisių, priklausančių teisių turėtojui, visuma, arba verslo modeliu) lemia ir juridinio asmens pavadinimo (kaip civilinių teisių objekto) atskyrimą nuo paties juridinio asmens (teisių savininko), taigi ir CK 2.39 straipsnio 2 dalyje numatytos taisyklės taikymo išimtį. Tiesa, vis dėlto reikia pripažinti, kad vadinamasis juridinio asmens pavadinimo atskyrimas yra santykinis: juridinis asmuo (teisių turėtojas) taip pat turi teisę toliau naudoti tą patį pavadinimą, taigi išlaiko tą patį savo verslo identifikatorių⁴⁴⁰. Franšizės sutartis registruojama

436 CK 5.76 straipsnio „Pramoninės nuosavybės paveldėjimas“ 2 dalyje įtvirtinta, kad kartu su įmone įpėdiniams pereina teisė į juridinio asmens pavadinimą; CK 6.402 straipsnio „Įmonės pirkimo–pardavimo sutarties samprata“ 2 dalyje numatyta, kad teisė į firmos vardą, prekių ar paslaugų ženklą ar į kitus pardavėją ar jo prekes ar teikiamas paslaugas identifikuojančius žymenis, taip pat į teises, kurias pardavėjui priklauso pagal licencinę sutartį, pereina pirkėjui, jeigu ko kita nenumato sutartis; CK 6.536 straipsnio „Įmonės nuomos sutarties samprata“ 1 dalyje nustatyta, kad kartu su įmone kaip turtiniu kompleksu nuomininkui perduodamas žemės sklypas, pastatai <...> teisė į prekių ar paslaugų ženklą ar firmos vardą ir kitos išimtinės teisės <...>; CK 6.766 straipsnio „Franšizės sutarties samprata“ 1 dalyje nustatyta, kad franšizės sutartimi viena šalis (teisių turėtojas) įsipareigoja perduoti už atlyginimą kitai šaliai (naudotojui) tam tikram terminui arba neterminuotai teisę naudotis verslo tikslais išimtinių teisių, priklausančių teisių turėtojui, visuma (teise į firmos vardą, teise į prekių ar paslaugų ženklą <...>), o kita šalis įsipareigoja už tai mokėti sutartyje nustatytą atlyginimą.

437 Taip pat žr. Mikelėnas V., Vileita A., Taminskas A. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001., p. 109; Birštonas R. et al. *Intelektinės nuosavybės teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 620.

438 Žr., pavyzdžiui, Želvys A. *Teisių į prekių ženklus licencijavimo probleminiai aspektai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 199–201.

439 Žr. *Ibid.*, p. 200.

440 Taip pat žr., pavyzdžiui, Garalevičius Z. *Franšizės sutartis: nuo teisinės analizės ekonominės analizės link. Teisės problemos*. 2007, 4 (58): 87.

Juridinių asmenų registre: teisė naudotis vieno ūkio subjekto sukurtu verslo modeliu (*inter alia*, juridinio asmens pavadinimu) yra paviešinama. Materialusis teisių turėtojo ir naudotojo turtas yra atskiras, tačiau jie naudoja tą patį nematerialųjį turtą (visiškai arba iš dalies, terminuotai arba neterminuotai) ir kartu yra tų pačių prekių komercinės kilmės šaltiniai (nesvarbu, ar prekes pagamino teisių turėtojas ar naudotojas). Teisių turėtojas kartu atsako dėl naudotojui pareikštų reikalavimų dėl prekių (darbų, paslaugų) kokybės (CK 6.773 str.). Atsakomybė gali būti subsidiari arba solidari – tai priklauso nuo pareikštų reikalavimų pobūdžio.

Kitos nurodytos išimtys taip pat gali būti laikomos tik santykinėmis, nes juridinio asmens pavadinimo perėjimas kitam subjektui (paveldėjimo, įmonės pirkimo–pardavimo, nuomos atvejais), *visų pirma*, siejamas su pačios įmonės teisinio statuso pasikeitimu.

Kitaip nei juridinio asmens pavadinimas, prekių ženklas civilinėje apyvartoje gali dalyvauti atsietai nuo pačios įmonės. Be jau anksčiau minėtų CK nuostatų, *mutatis mutandis* taikomų ir prekių ženklų atveju, išsamesnis reguliavimas pateikiamas specialioje – prekių ženklų teisėje. Prekių ženklų įstatymo 43–45 straipsniuose reglamentuojama teisės į pareikštą registruoti ar įregistruotą ženklą perdavimas, licencijavimas ir įkeitimas. Viena iš taisyklių, taikytinų kalbant apie teisių į prekių ženklą perdavimą, licencijavimą ar įkeitimą, yra *paviešinimo* taisyklė, pagal kurią teisių perdavimas ar licencija (trečiųjų asmenų atžvilgiu) įsigalioja nuo duomenų įrašymo Lietuvos Respublikos prekių ženklų registre. Įkeičiamo ženklo duomenys Prekių ženklų registre įrašomi tik siekiant apsaugoti trečiųjų asmenų teises, t. y. kad viename registre (išrašė iš registro) kiekvienas suinteresuotas asmuo galėtų gauti visą su prekių ženklu susijusią reikšmingą teisinę informaciją.

Atkreiptinas dėmesys, kad pagal teisinio reguliavimo *expressis verbis* teisės į pareikštą registruoti ar įregistruotą ženklą perdavimas negalioja, jeigu perdavimo duomenys neįrašyti į Prekių ženklų registrą; teisės į pareikštą registruoti ar įregistruotą ženklą perdavimas įsigalioja nuo perdavimo duomenų įrašymo į Prekių ženklų registrą dienos (PŽĮ 43 str. 5, 6 d.). Akivaizdu, kad toks reguliavimas neatitinka CK nuostatų (1.75 str. 1, 2 d.). Perdavimo įregistravimo (ar neįregistravimo) faktas gali turėti reikšmės tik panaudojimo prieš trečiuosius asmenis atveju.

Šalims sandoris galioja, nors ir nėra privalomai įregistruotas (CK 1.75 str. 1 d.)⁴⁴¹.

Įdomumo dėlei galima paminėti, kad nuo Valstybinio patentų biuro įkūrimo iki 2011 m. liepos 1 d. įregistruoti 9 588 teisių perdavimo ir 1 144 licencinių sutarčių, 1 457 teisės į ženklą įkeitimai (įkeitimų atšaukimai) ir 232 areštai (areštų atšaukimai)⁴⁴².

Teisės moksle diskutuojama, ar prekių ženklų licencinių sutarčių registracijos sistema atitinka šiuolaikinės prekių ženklų teisės tendencijas⁴⁴³. Kaip teigia A. Želvys, ši sistema turėtų būti tobulinama atsisakant sutarčių registracijos, tačiau paliekant galimybę registruoti sutartį vienos iš susitariančiųjų šalių valia⁴⁴⁴. Mūsų nuomonė šiuo klausimu ne tokia kategoriška. Registracijos privalomumas (panaudoti prieš trečiuosius asmenis) savaime nėra didelis nepatogumas sutarties šalims (registracijos sistemos paprastinimas, darant ją patogesnę ir pigesnę – atskiras klausimas). Todėl manytume, kad trečiųjų asmenų (taigi ir prekių, pažymėtų tam tikru prekių ženklu, vartotojų) informavimo apie visus teises į atitinkamą prekių ženklą turinčius subjektus interesas kompensuoja licencinės sutarties šalių nepatogumus dėl sutarties registracijos. Be abejo, sutarties šalims sutartis galioja, nesvarbu, įvykdytas paviešinimo reikalavimas ar ne. Šiuo aspektu papildomai pažymėtina, kad teisės aktuose įtvirtinta perdavimo ir licencijos paviešinimo ir įsigaliojimo⁴⁴⁵

441 Kartu atkreiptinas dėmesys, kad 2012 m. lapkričio 8 d. Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymo 2, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 19, 23, 25, 26, 27, 32, 34, 36, 38, 43, 44, 46, 47, 49 straipsnių, įstatymo priedo pakeitimo ir papildymo ir įstatymo papildymo 23 (1) straipsniu įstatymu buvo įtvirtinta nuostata (įsigaliosianti nuo 2013 m. birželio 1 d.), ribojanti galimybę perduoti teises į prekių ženklą, numatant, jog „teisė į pareikštą registruoti ar įregistruotą ženklą gali būti perduota pagal sutartį visai ar iš dalies, kartu su kitomis teisėmis, susijusiomis su juridinio asmens veikla, arba atskirai, išskyrus atvejus, kai perdavus teisę į pareikštą registruoti ar įregistruotą ženklą šis ženklas galėtų suklaidinti visuomenę pagal šio įstatymo 6 straipsnio 1 dalies 5 punktą, arba, jeigu teisės perėmėjas nėra gavęs leidimo ar sutikimo pagal šio įstatymo 6 straipsnio 1 dalies 8 ar 9 punktus“. Valstybės žinios. 2012, Nr. 135-6870.

442 Žr. Lietuvos Respublikos valstybinio patentų biuro 2010 metų metinė apžvalga, p. 10 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-31]. <www.vpb.gov.lt>; taip pat Valstybinio patentų biuro 2012 m. birželio 12 d. raštu pateikta informacija.

443 Žr., pavyzdžiui, Želvys A. *Teisių į prekių ženklus licencijavimo probleminiai aspektai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 16–17.

444 *Ibid.*

445 Papildomai pažymėtina, kad pritartina A. Želvio nuomonei, jog Prekių ženklų įstatyme turėtų būti vartojamas terminas „įsigalioja tretiesiems asmenims“, turėtų būti keičiamas terminu „panaudojama prieš trečiuosius asmenis“. Želvys A. *Teisių į prekių ženklus licencijavimo probleminiai aspektai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 85. Tai, beje, akivaizdu ir iš CK nuostatų (1.75 str. 2 d.).

tretiesiems asmenims tik nuo įrašymo Prekių ženklų registre taisyklė kartu reiškia, jog kai perdavimo ar licencijavimo sandoris sudaromas ne dėl teisės aktų nustatyta tvarka registruoto (perdavimo atveju – taip pat ir pareikšto registruoti) prekių ženklo, tokie sandoriai sieja tik sandorio šalis, tačiau prekių ženklų teisinės apsaugos (kaip *lex specialis*) prasme neturi teisinės reikšmės⁴⁴⁶.

Lietuvos teisės moksle taip pat nagrinėtas prekių ženklo licencinės sutarties santykis su kitomis sutartimis, *inter alia*, franšizės sutartimi⁴⁴⁷. Galima tik pritarti A. Želvio nuomonei, kad licencinė prekių ženklo sutartis ir franšizės sutartis yra savarankiškos sutartys, tačiau franšizės sutartis, kurios objektas yra teisė į prekių ženklą, turi licencinės sutarties elementų. Atsižvelgiant į konkrečias sutarties sąlygas, franšizės sutartis gali būti kvalifikuota kaip licencinė sutartis ir atvirkščiai⁴⁴⁸. Nagrinėjamos temos kontekste pažymėtina, kad franšizės sutarties dalykas yra platesnis už licencinės sutarties dalyką, nes pagal franšizės sutartį ne tik suteikiamos išimtinės teisės (teisė į juridinio asmens pavadinimą, prekių ženklą, saugomą komercinę (gamybinę) informaciją, bet ir pateikiamos taisyklės, rekomendacijos bei kita informacija, nurodanti, kaip tos išimtinės teisės gali būti panaudojamos geriausiai; naudotojas ir jo darbuotojai instruktuojami visais klausimais, susijusiais su perduotų teisių įgyvendinimu⁴⁴⁹. Priešingu atveju negalima kalbėti apie franšizės sutartį

446 Taip pat žr. Želvys A. *Teisių į prekių ženklus licencijavimo probleminiai aspektai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 44. Būtina pažymėti, kad 2012 m. lapkričio 8 d. Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymo 2, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 19, 23, 25, 26, 27, 32, 34, 36, 38, 43, 44, 46, 47, 49 straipsnių, įstatymo priedo pakeitimo ir papildymo ir įstatymo papildymo 23 (1) straipsniu įstatymu buvo atsisakyta licencinių sutarčių registracijos, kaip įsigaliojimo prieš trečiuosius asmenis sąlygos, numatant, jog licencinės sutarties duomenys įrašomi į Lietuvos Respublikos prekių ženklų registrą vienos iš licencinės sutarties šalių prašymu <...>. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 135-6870. Vis dėlto, kaip pažymima ir minėto įstatymo projekto aiškinamajame rašte, „registracijos atsisakymas gali sumažinti teisinį aiškumą, nes sutarčių sudarymo faktas nebus išviešinamas registre, ir suinteresuoti asmenys neturės galimybės sužinoti, ar konkretus prekių ženklas yra licencijuojamas. Licencijavimo fakto išviešinimas gali būti reikšmingas ūkio subjektams įvertinant ženklo naudojimo intensyvumą, taip pat galimą reikalavimo teisės turėtojų pažeidus prekių ženklą“. Žr. Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymo 2, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 19, 23, 25, 26, 27, 32, 34, 36, 38, 43, 44, 46, 47, 49 straipsnių, įstatymo priedo pakeitimo ir papildymo ir įstatymo papildymo 23 (1) straipsniu įstatymo projekto aiškinamasis raštas.

447 *Ibid.*, p. 196–228.

448 *Ibid.*, p. 287; taip pat žr., pavyzdžiui, Ambrasienė D. *et. al. Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 467–468.

449 Taip pat žr., pavyzdžiui, Želvys A. *Teisių į prekių ženklus licencijavimo probleminiai aspektai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 206; Ambrasienė D. *et. al.*

(teisine ir ekonomine prasme). Naudotojas savo ruožtu privalo užtikrinti pagal franšizės sutartį gaminamų prekių, atliekamų darbų ar teikiamų paslaugų tinkamą kokybę (CK 6.771 str. 2 p.)⁴⁵⁰.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad tam tikram prekių ženklui dalyvaujant civilinėje apyvartoje (ženklą perduodant, išduodant licenciją naudoti prekių ženklą ir kt.), ženklas gali būti skaidomas, t. y. teisė į ženklą perduota arba licencija suteikta nebūtinai visoms prekėms ir (arba) paslaugoms, kurioms žymėti ženklas yra įregistruotas, o tik daliai jų. Kitaip tariant, ženklas apsaugos apimties (prekių ir (arba) paslaugų, kurioms žymėti įregistruotas) prasme yra dalus. Tačiau jis nėra dalus *atskirų* prekių ženklo dalių prasme⁴⁵¹. Pavyzdžiui, vyraujantys prekių ženklo elementai negali būti savarankiškos civilinės apyvartos objektai, jeigu jie nėra registruoti kaip prekių ženklai⁴⁵². Licencijos, kitaip negu perdavimo, atveju ženklas yra dalus ir teritorijos atžvilgiu (t. y. gali būti suteikiama licencija naudoti ženklą visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje arba tam tikroje jos dalyje (2000 m. PŽĮ 44 str. 1 d., 3 d. 7 p.).

Kalbėdamas apie plačiai žinomus prekių ženklus, A. Želvys nurodo, jog tokio ženklo (nors ir pripažinto plačiai žinomam) dalyvavimas civilinėje apyvartoje yra labai rizikingas. Prekių ženklas, įsigijus teisę į jį (kaip plačiai žinomą prekių ženklą) pagal pirkimo–pardavimo sutartį ar licenciją prarastų platų žinomumą, o tai savo ruožtu reikštų ir apsaugos ženklui apskritai praradimą⁴⁵³. Papildant minėto mokslininko nuomonę, atkreiptinas dėmesys, kad plačiai žinomo prekių ženklo apsauga yra *ultima ratio* priemonė, o ne prekių ženklų teisinės apsaugos taisyklė. Net ir pripažinus ženklą plačiai žinomam, bet ženklui nesant įregistruotam, to ženklo savininkas turi ženklą registruoti, o ne pasikliauti plačiu žinomumu. Galiausiai, kaip minėta, perdavimo ar licencinė sutartis (trečiųjų asmenų atžvilgiu) įsigalioja tik įrašius šią sutartį Prekių ženklų registre. To negalima padaryti, jeigu ženklas nėra registruotas adminis-

Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 467; Garalevičius Z. Franšizės sutartis: nuo teisinės analizės ekonominės analizės link. *Teisės problemos.* 2007, 4 (58): 93–95.

450 Plačiau žr. Želvys A. *Teisių į prekių ženklus licencijavimo probleminiai aspektai.* Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 206; Ambrasienė D. *et. al. Civilinė teisė. Prievolių teisė.* Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 467; Garalevičius Z. Franšizės sutartis: nuo teisinės analizės ekonominės analizės link. *Teisės problemos.* 2007, 4 (58): 87.

451 Želvys A. *Teisių į prekių ženklus licencijavimo probleminiai aspektai.* Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 59.

452 *Ibid.*

453 Žr. *Ibid.*, p. 143.

tracine procedūra. Be to, kaip jau minėta, platus žinomumas nėra ne-
kintamas faktas ir – turbūt svarbiausia – jis siejamas su konkrečiu sa-
vininku. Ženklo perdavus, antrasis savininkas, kilus ginčui, turėtų vėl
įrodinėti platų ženklo žinomumą kito (ginčijamo, pažeidžiančio teises)
ženklo atžvilgiu. Kalbant dar kategoriškiau, galima diskutuoti, ar platus
ženklo žinomumas (kaip, beje, ir registruoto ženklo reputacija) apskritai
gali būti teisinę reikšmę turinčiu (panaudojimo prieš trečiuosius asme-
nis požiūriu) pirkimo–pardavimo sutarties dalyku netgi jeigu ženklas ir
yra įregistruotas. Licencijavimo atveju yra kitaip, nes ženklo savininkas
lieka tas pats.

Prekių ženklo perdavimas, licencijos naudoti prekių ženklą išda-
vimas yra sandoris, todėl, kilus ginčui, sandorio teisėtumas vertintinas
pagal CK nuostatose įtvirtintas sandorių vertinimo taisykles.

Pavyzdžiui, kaip yra nurodęs LAT vienoje iš bylų, susijusių su pre-
kių ženklo perdavimu, negalima susitarti perduoti tų prekių ženklų (jų
paraiškų), kurie sutarties sudarymo dieną dar nebuvo pareikšti regist-
ruoti. Tokias perdavimo sutartis (sudarytas atgaline data dėl tų prekių
ženklų, kurie sudarymo dieną dar nebuvo pareikšti registruoti) LAT
vertino kaip niekinius sandorius (sandoriai, neturintys dalyko)⁴⁵⁴.

Dėl šios priežasties nenorėtume sutikti su LAT vienoje iš bylų iš-
dėstyta nuomone, kuria vadovaujantis buvo atmestas kasacinio skundo
argumentas dėl ženklo perdavimo kvalifikavimo kaip sandorio (ir – pa-
gal byloje susiklosčiusias aplinkybes – niekinio šio juridinio veiksmo
pobūdžio)⁴⁵⁵. Byloje buvo kilęs ginčas dėl neatlygintino prekių ženklo
perdavimo sutarties pripažinimo negaliojančia. Ieškovui (ženklo savi-
ninkui) buvo iškelta bankroto byla. Ieškovo bendrovės administrato-
rius teisme ginčijo neatlygintiną prekių ženklo (kuris buvo įvertintas
1 400 000 litų) perdavimą kaip pažeidžiantį bankrutuojančios įmonės
ir jos kreditorių teises bei interesus. Prekių ženklo neatlygintinas perda-
vimas yra ekonomiškai nenaudingas bendrovei, prieštarauja bendrovės
tikslams – siekti pelno. Tačiau LAT, sutikdamas su byla nagrinėjusių pir-
mosios ir apeliacinės instancijos teismų procesiniais sprendimais, be kita
ko, nurodė, kad *„ginčijama sutartimi nebuvo sprendžiama dėl turto liki-
mo, o įvykdytas prekių ženklo perdavimas. Teisiškai kvalifikuota, kad pre-*

454 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. lapkričio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1032/2002.

455 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-467/2007.

kių ženklo perdavimo sutartimi pavadintas dokumentas yra ne sandoris, o akcininkų sprendimą įgyvendinantis veiksmas“. Akcininkų sprendimu buvo nuspręsta viešo konkurso būdu parduoti visą bendrovės kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą vienam pirkėjui, tačiau parduodamo turto sąrašuose prekių ženklas nebuvo nurodytas; dėl jo buvo sudaryta atskira (neatlygintinė) perdavimo sutartis. Nurodyta LAT nuomonė nėra nuosekli. Būtent prekių ženklo perdavimu ir yra sprendžiamas turto (ženklų) likimas. Visų pirma, pati aplinkybė, kad įgyvendinamas akcininkų sprendimas, *savaime* negali būti pagrindas atmesti reikalavimus vertinti perdavimo teisėtumą pagal sandorių negaliojimą reglamentuojančias teisės normas. Be to, kaip pagrįstai teigė kasatorius šioje byloje, „*akivaizdu, kad prekių ženklas, kurio rinkos vertė 1 400 000 Lt, negalėjo būti perklauda neįrašytas į parduodamo turto sąrašus. Ženklo perleidimas buvo savarankiškas sandoris, kurį galima nugincyti*“. Maža to, kasacinis teismas neištaisė ir kitos žemesniųjų instancių teismų padarytos klaidos, kai procesinių sprendimų motyvuose buvo nurodoma, jog „*ieškovui priklausęs prekių ženklas reikšmingas dėl informacijos apie teikiamas paslaugas ir šių paslaugų teikėjus, bet ne dėl savo vertės*“.

Tokia teismų pozicija rodo, kad nematerialus bendrovės turtas ir bet koks kitas (materialaus pobūdžio) bendrovės turtas nebuvo suprantami ir vertinami kaip lygiaverčiai. Akivaizdu, jeigu ginčijamuoju sandoriu būtų perleisti, pavyzdžiui, pastatai, teismo vertinimas būtų kitoks. Jeigu būtų vadovaujamasi tokia nuomone, kaip nurodytoje byloje, būtų nesunku sudaryti neteisėtus susitarimus dėl bendrovės nematerialaus turto perleidimo, nors būtent šis turtas neretai sudaro didžiausią bendrovės turto dalį⁴⁵⁶.

Dar kitoje byloje LAT nagrinėjo ginčą, kai atsakovas (juridinio asmens pavadinimo savininkas) juridinio asmens pavadinimą UAB „Schandihouse“ registravo gavęs ieškovo UAB „Solvex Baltic“, prekių ženklo „Schandihouse“ savininko, sutikimą⁴⁵⁷. Ieškovas teigė, kad „*jis sutiko dėl juridinio asmens pavadinimo UAB „Scandihouse“ įregistravimo, tačiau tai nereikia, jog ieškovui prieštaraujant, atsakovas ieškovo ženklo savo juridinio asmens pavadinime gali naudoti neribotą laiką*“. Kaip

456 Apie bendrovės intelektualinį kapitalą plačiau žr., pavyzdžiui, Jakutytė-Sungailienė A. Intellectual Capital – New Object Regulated by Property Law? *Jurisprudencija*. 2009, 3 (117): 339–355.

457 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. birželio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-335/2008.

pažymėjo LAT, atmesdamas ieškovo kasaciniame skunde nurodytus argumentus, „*teisiniame reguliavime įtvirtinta sutikimo dėl prekių ženklo panaudojimo kito juridinio asmens pavadinime galimybė nėra tiesiė į prekių ženklą perdavimas ar licencijos į prekių ženklą suteikimas*“. <...> Tačiau duodamas tokį sutikimą, prekių ženklo savininkas išreiškia savo valią, kad kito juridinio asmens pavadinimas, kuriame panaudojamas atitinkamas prekių ženklas, nėra prekių ženklo savininko teisių pažeidimas“. Kokių nors sąlygų dėl sutikimo galiojimo ieškovas, duodamas sutikimą, nebuvo nurodęs; sutikime nebuvo numatyta, kad atsiradus tam tikroms aplinkybėms atsakovas privalo pasikeisti savo juridinio asmens pavadinimą (CK 1.63 str. 6 d.). Teismas pagrįstai tokį sutikimą vertino kaip vienašalį sandorį (CK 1.63 str. 3, 4 d., 1.136 str. 2 d. 1 p.). Atsakovui gautą sutikimą (kuriame nebuvo nurodyta jokių sąlygų) įgyvendinus, t. y. juridinio asmens pavadinimą įregistravus, ieškovas neturi teisės sutikimo (vienašalio sandorio) vienašališkai atšaukti. Toks sutikimas gali būti nutrauktas CK 6.217 straipsnyje nurodytais pagrindais ir tvarka (CK 1.63 str. 5 d.)⁴⁵⁸. Kaip teisingai nurodo A. Želvys, „*šis teismo sprendimas svarbus tuo, kad leidžia atriboti du skirtingos prigimties sandorius: sutikimą naudoti prekių ženklą kaip vienašalį sandorį, ir prekių ženklo licencinę sutartį kaip dvišalį sandorį*“⁴⁵⁹. Minėto autoriaus nuomone, šis sprendimas taip pat itin svarbus baudžiamosios ir administracinės teisės prasme, nes prekių ženklo naudojimas vienašalio sandorio pagrindu neturėtų būti laikomas neteisėtu⁴⁶⁰.

3. VERSLO IDENTIFIKATORIŲ SAVININKO TEISIŲ APSAUGOS YPATUMAI: CIVILINIO TEISINIO OBJEKTIŠKUMO RIBOJIMAI

Kaip jau minėta, vienas iš verslo identifikatorių apsaugos principų yra tai, kad jų objektiškumas yra ribojamas teritorija. Kitaip tariant, juridinio asmens pavadinimas arba nacionalinis prekių ženklas, esantis

458 Taip pat žr., pavyzdžiui, Birštonas R. *et al. Intelektinės nuosavybės teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 627; Želvys A. *Teisių į prekių ženklus licencijavimo probleminiai aspektai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 45.

459 Želvys A. *Teisių į prekių ženklus licencijavimo probleminiai aspektai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 46.

460 *Ibid.*

civilinių teisių objektu Lietuvoje, *savaime* nėra toks kitoje valstybėje, jeigu jis neapsaugotas tos valstybės teisės aktų nustatyta tvarka, nesvarbu, kad toje kitoje valstybėje juridinio asmens pavadinimas ar ženklas yra sėkmingai naudojamas ilgą laiką.

Verslo identifikatorių objektiškumas taip pat ribojamas tomis prekėmis ir (arba) paslaugomis, kurioms žymėti prekių ženklas yra įregistruotas, arba, kalbant apie juridinio asmens pavadinimą, – ta juridinio asmens veikla, kurią pagal teisinį reguliavimą jis turi teisę vykdyti. Kartu teisinis reguliavimas numato, kad, pavyzdžiui, prekių ženklas gali būti saugomas taip pat ir panašioms prekėms ir (arba) paslaugoms, palyginti su tomis, kurioms žymėti jis yra įregistruotas, jeigu dėl antrojo (vėlesniojo) ženklo panašumo bei prekių ir (arba) paslaugų, kurioms žymėti skirti lyginamieji ženklai, panašumo, atsiranda galimybė visuomenę suklaidinti⁴⁶¹. Tai reiškia, kad nors ženklas, kaip civilinių teisių objektas, pripažįstamas tik tų prekių ir (arba) paslaugų, kurioms žymėti jis yra įregistruotas, tačiau jo apsauga yra platesnė, jeigu tik yra visuomenės suklaidinimo galimybė. Taigi visuomenės suklaidinimo galimybė lemia prekių ženklo, kaip civilinių teisių objekto, apsaugos apimtį ir ribas⁴⁶². Be to, apsauga galima ir nepanašioms prekėms ir (arba) paslaugoms, jeigu ženklas turi reputaciją ir jeigu dėl neteisėto vėlesnio ženklo naudojimo gali atsirasti galimybė nesąžiningai įgyti pranašumą arba pažeisti ankstesnio prekių ženklo skiriamąjį požymį, arba pakenkti jo reputacijai⁴⁶³. Kitaip tariant, prekių ženklo savininko teisių apsaugos monopolis gali būti išplėstas net ir visiškai skirtingoms prekėms.

Juridinių asmenų pavadinimų atveju, turint galvoje šio pramoninės nuosavybės objekto funkciją, kaip minėta, nei teisinė forma, nei veikla, kurią vykdo juridinis asmuo, neturi teisinės reikšmės, vertinant dviejų juridinių asmenų pavadinimų panašumą. Tačiau, mūsų nuomone, nagrinėjant ginčus *juridinio asmens pavadinimas v. prekių ženklas*, į faktiškai vykdomą juridinio asmens veiklą turėtų būti atsižvelgiama, kai

461 Prekių ženklų įstatymo 7 straipsnio 1 dalies 2 punktas.

462 Plačiau žr., pavyzdžiui, Birštonas R. *et al. Intelektinės nuosavybės teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 540–542.

463 Prekių ženklų įstatymo 7 straipsnio 1 dalies 7 punktas. Dėl reputaciją turinčių prekių ženklų apsaugos plačiau žr. Klimkevičiūtė D. Plačiai žinomų ir reputaciją turinčių prekių ženklų teisinė apsaugos procedūriniai teisiniai aspektai. *Justitia*. 2010, 1 (73): 74–123; Birštonas R. *et al. Intelektinės nuosavybės teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 551–552; taip pat žr. Klimkevičiūtė D. Reputaciją turinčių prekių ženklų teisinė apsauga: aktualūs Europos Bendrijų Teisingumo Teismo aiškinimai. *Justitia*. 2009, 2 (72): 67–80.

sprendžiama, ar prekių ženklas pažeidžia juridinio asmens teises. Kaip jau minėta anksčiau, pagal teisinį reguliavimą turi būti lyginama, ar ginčijamo prekių ženklo paraiškos padavimo dieną juridinis asmuo turėjo teisę į tą pačią ar panašią veiklą, kuriai gali būti priskiriamos įregistruotu ženklu žymimos prekės ir (ar) paslaugos (PŽĮ 7 str. 1 d. 4 p.). Priešingu atveju, turint galvoje šiuo metu galiojantį teisinį reguliavimą, ir privataus juridinio asmens bendrąjį teisnumą⁴⁶⁴, juridinio asmens pavadinimo pagrindu galėtų būti ginčijamas bet kokioms prekėms ir (arba) paslaugoms žymėti skirtas prekių ženklas ir taip neribotai išplečiamos šio objekto teisinės apsaugos ribos. Kaip ir atvirkščiai, CK 2.39 straipsnyje, reglamentuojant ginčus *prekių ženklas v. juridinio asmens pavadinimas*, klausimas dėl prekių ir (arba) paslaugų bei juridinio asmens veiklos panašumo taip pat yra paliekamas „atviras“. Teismų praktikos, aiškiai atsakančios į teisės normose užprogramuotos dilemos sprendimo būdus, nėra⁴⁶⁵. Tiesa, vienoje iš bylų LAT, aiškindamas CK 2.39 straipsnio 3 dalyje įtvirtintą teisės normą, nurodė, kad „*teisės normos, reglamentuojančios teisinį santykį plačiai žinomas prekių ženklas v. firmos vardas (juridinio asmens pavadinimas), klausimą dėl prekių ir (ar) paslaugų, kurioms žymėti yra skirtas tas ženklas, ir juridinio asmens veiklos tapatumo ar panašumo palieka atvirą. Tai per se nereiškia, kad šis klausimas nėra svarbus ir atitinkamų aplinkybių kontekste negali turėti reikšmės. Šiuo atveju tai reiškia, kad atsakyti į šį klausimą kiekvienu atveju, atsižvelgiant į visas kiekvienoje konkrečioje byloje susiklosčiusias aplinkybes, paliekama teismo diskrecijai*“⁴⁶⁶. Šis teismo aiškinimas yra abstraktus ir dėl jo gali būti diskutuojama. Mūsų nuomone, pritartina Lietuvos teisės moksle, nagrinėjant šią problematiką, pateikiamai nuomonei, kad bet kuriuo atveju pagrindinis klausimas, į kurį turėtų būti atsakyta, yra tas, ar egzistuoja galimybė suklaidinti visuomenę⁴⁶⁷.

Kitas svarbus aspektas – prekių ženklo, kaip civilinių teisių objekto, apsauga siejama su naudojimo reikalavimu. Prekių ženklų įstatymo 47 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta nuostata, kad „*ženklų registracija gali būti*

464 Mikelėnas V., Vileita A., Taminskas A. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 169–172.

465 Taip pat žr., pavyzdžiui, Birštonas R. et al. *Intelektinės nuosavybės teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 636.

466 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-209/2006.

467 Birštonas R. et al. *Intelektinės nuosavybės teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 636.

panaikinta, jeigu per penkerius metus po ženklo registracijos liudijimo išdavimo dienos ženklo savininkas Lietuvos Respublikoje nepradėjo naudoti ženklo ar rimtai nesirengė juo žymėti prekes ir (ar) paslaugas, kurioms tas ženklas buvo įregistruotas, arba jeigu ženklas nebuvo naudojamas penkerius metus iš eilės, išskyrus atvejus, kai naudoti ženklo sutrukė rimtos priežastys, pavyzdžiui, importo suvaržymas ar kitos nuo ženklo savininko valios nepriklausančios aplinkybės⁴⁶⁸. Kaip yra pažymėjęs LAT, „teisės normų, reglamentuojančių prekių ženklo registracijos panaikinimą dėl nenaudojimo, ratio legis yra ta, kad išimtinių teisių pagrindu nebūtų saugomi „miegantys“ prekių ženklai. Ženklas savo funkcijas, iš kurių pagrindinė yra skiriamoji, gali atlikti tik tada, jeigu yra naudojamas. Kai registruotas prekių ženklas nenaudojamas, reiškia, kad realiai apsauga yra suteikta teisinei fikcijai. Šiai fikcijai pašalinti ir yra numatyta galimybė ženklo panaikinti dėl nenaudojimo. Nurodyta taisyklė yra taikoma ir tais atvejais, kai ženklo registraciją dėl nenaudojimo prašoma panaikinti iš dalies⁴⁶⁹. Taigi ir ženklo pripažinimas civilinių teisių objektu, ir ženklo „išlikimas“ kaip civilinių teisių objekto priklauso nuo jo gebėjimo atlikti ženklo funkciją, arba, kitaip tariant, vienaip ar kitaip, bet visada yra „priklausomas“ nuo visuomenės vertinimo. Jeigu ženklas nėra naudojamas, negali atsirasti visuomenės suklaidinimo galimybė, net ir esant registruotų ar naudojamų tapačių ir (arba) panašių prekių ženklų tapatioms ir (arba) panašioms prekėms ar paslaugoms. O, kaip jau buvo minėta, būtent visuomenės vertinimas yra visų ženklo vertinimų „pradžia ir pabaiga“⁴⁷⁰.

LAT taip pat yra išaiškinęs, kad naudojimas turi būti suprantamas kaip „naudojimas iš tikrųjų“ (angl. *genuine use*): „Prekių ženklas yra naudojamas iš tikrųjų, kai jis naudojamas pagal savo pagrindinę paskir-

468 PŽĮ 3 dalyje įtvirtinta, kad „pagal šio straipsnio 2 dalį naudojimui taip pat laikoma: (1) ženklo naudojimas tokia forma, kuri skiriasi savo elementais, bet nepakeičia skiriamųjų ženklo požymių, įrašytų Lietuvos Respublikos prekių ženklų registre; (2) ženklo naudojimas prekėms ar jų pakuotėms žymėti Lietuvos Respublikoje išimtinai eksporto tikslais“.

469 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-36/2011. Dėl prekių ženklo naudojimo vertinimo Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat yra pareiškęs savo nuomonę ir 2010 m. spalio 19 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-391/2010. Kartu pažymėtina, kad, pavyzdžiui, kolektyvinių prekių ženklų atveju kolektyvinis ženklas laikomas naudojamu, jeigu jį naudoja bent vienas kolektyvo narys (PŽĮ 29 str. 4 d.).

470 Apie prekių ženklo naudojimo reikalavimą plačiau žr., pavyzdžiui, Klimkevičiūtė D. Prekių ženklo naudojimo reikalavimas: teorinės ir praktinės problemos. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4 (3): 1085-1107.

tį – užtikrinti prekių ir paslaugų, kurioms jis yra užregistruotas, kilmės tapatybę šių prekių realizavimo rinkos sukūrimo ar išsaugojimo tikslais, neatsižvelgiant į simbolinę prekių ženklo naudojimą, siekiant išsaugoti jo suteikiamas teises. Nustatant, ar prekių ženklas yra naudojamas iš tikrųjų, reikia atsižvelgti į visus faktus ir aplinkybes, tinkamus nustatyti jo komercinio naudojimo versle realumą, ypač jo naudojimo tam tikrame ekonomikos sektoriuje, siekiant išlaikyti ar įgyti prekių ženklu saugomų prekių ar paslaugų rinkos dalį, pagrįstumą, prekių ar paslaugų pobūdį, rinkos ypatybes, prekių ženklo naudojimo apimtį ir dažnumą.“ Kaip pažymėjo Teismas, remdamasis EBTТ praktika⁴⁷¹, „atsakymas į klausimą, ar naudojimas yra kiekybiškai pakankamas, kad išsaugotų arba sukurtų rinkos dalį prekių ženklu saugomoms prekėms ar paslaugoms, priklauso nuo daugelio veiksnių ir vertinimo kiekvienu konkrečiu atveju. Neįmanoma abstrakčiai a priori nustatyti, kokia kiekybinė riba turi būti pasirinkta nustatant, ar prekių ženklas naudojamas iš tikrųjų. Todėl de minimis taisyklė <...> negali būti nustatyta. Taigi, kai juo siekiama realaus komercinio tikslo, net ir minimalus naudojimas gali būti pakankamas, kad būtų nustatytas naudojimo iš tikrųjų egzistavimas“⁴⁷².

Praktikoje reikalavimas panaikinti ženklo registraciją dėl nenaudojimo pareiškiamas kaip priešiškinys, kai ženklo savininkas pareiškia ieškinį dėl kito (vėlesniojo) ženklo registracijos pripažinimo negaliojančia ar savininko teisių įgyvendinimo (pvz., dėl uždraudimo naudoti)⁴⁷³. Kita vertus, toks reikalavimas gali būti pareiškiamas ir kaip savarankiškas ieškinys⁴⁷⁴.

Idomus aspektas, susijęs su prekių ženklo savininko teisių įgyvendinimu, yra vadinamasis apribojimo dėl neprieštaravimo principas. Kaip numatyta PŽĮ 46 straipsnio 4 dalyje, „ženklų registracija negali būti pripažinta negaliojančia arba panaikinta, jeigu ankstesnio įregist-

471 Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2006 m. gegužės 11 d. prejudicinis sprendimas byloje C-416/04 P, *The Sunrider Corp. v. Vidaus rinkos derinimo tarnyba (prekių ženklams ir dizainui)*. [2006] ECR I-04237; 2003 m. kovo 11 d. prejudicinis sprendimas byloje C-40/01, *Ansul BV v. Ajax Brandbeveiliging BV*. [2003] ECR I-02439; 2004 m. sausio 27 d. prejudicinis sprendimas byloje C-259/02, *La Mer Technology Inc. v. Laboratoires Goe-mar SA*. [2004] ECR I-01159; kt.

472 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-391/2010.

473 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 7 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-36/2011.

474 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. spalio 19 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-391/2010.

ruoto ženklo savininkas penkerius metus akivaizdžiai toleravo vėlesnio ženklo naudojimą, pagrįstą sąžiningais ketinimais paduota paraiška, išskyrus atvejus, kai lygiagretus jų naudojimas gali klaidinti visuomenę arba prieštarauti viešajai tvarkai.“ Tai reiškia, kad ženklo, kaip civilinių teisių objekto, „išlikimas“, teisių į ženklą įgyvendinimas yra susijęs, *inter alia*, su savininko aktyvumu: ir naudojant prekių ženkłą, ir periodiškai atnaujinant jo registraciją⁴⁷⁵, ir reiškiant ieškinius dėl kitų (vėlesnių) prekių ženklų registracijų pripažinimo negaliojančiomis ir uždraudimo ženklus naudoti.

Juridinių asmenų pavadinimų atveju naudojimo ar savininko aktyvumo reikalavimų, analogiškų prekių ženklų teisėje įtvirtintiems reikalavimams, nėra. Juridinio asmens pavadinimas galioja visą laiką, kol egzistuoja juridinis asmuo, t. y. juridinio asmens pavadinimo „gyvavimas“ neatsiejamas nuo paties juridinio asmens. Nors ir juridinių asmenų pavadinimų, ir prekių ženklų pagrindinė funkcija yra skiriamoji (identifikacinė), tačiau identifikuojamojo objekto skirtumai lemia ir skirtingą šios funkcijos vertinimą, atsižvelgiant į faktinį juridinio asmens pavadinimo ar prekių ženklo naudojimą. Dėl šios priežasties teisės doktrinoje diskutuojama, kad juridinio asmens pavadinimo teisinė apsauga tam tikra prasme yra platesnė negu prekių ženklo, tačiau nei teisės mokslas, nei teismai, nagrinėdami bylas, nepateikia atsakymo, kuo pagrįsta (jeigu apskritai pagrįsta) susiklosčiusi platesnė, palyginti su prekių ženklu, juridinio asmens pavadinimo apsauga. Kaip taikliai teigia A. Kur, „juridinių asmenų pavadinimai – žymenys „labiau lygūs“ negu kiti žymenys“⁴⁷⁶.

4. TEISIŲ PASIBAIGIMAS

Kalbant apie prekių ženklus, kaip civilinių teisių objektus, būtina aptarti dar vieną ypatumą – teisių pasibaigimo (dar kitaip vadinamą tei-

475 Kaip numatyta Prekių ženklų įstatymo 35 straipsnyje, „pradinis ženklo registracijos galiojimo terminas yra 10 metų nuo paraiškos padavimo dienos“, o pagal įstatymo 36 straipsnio 1 dalį „pasibaigus šio įstatymo 35 straipsnyje nustatytam terminui, ženklo registracijos galiojimas gali būti pratęsiamas visoms arba daliai prekių ir (ar) paslaugų kiekvieną kartą ne ilgiau kaip 10 metų“.

476 Žr., pavyzdžiui, Birštonas R. et al. *Intelektinės nuosavybės teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 637-638; Kur A. Trade Names – a Class of Signs “more equal” than others? Magazine archive, IPR University Center [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-02-15]. <<http://www.iprinfo.com>>.

sių išnaudojimo) (angl. *exhaustion of rights*) principą. Teisės normose, susijusiose su juridinių asmenų pavadinimų apsauga, teisių pasibaigimo principas nenumatytas. Ir tai yra natūralu, atsižvelgiant į šio civilinių teisių objekto paskirtį ir funkciją. Vis dėlto manytume, kad tais atvejais, kai juridinio asmens pavadinimas naudojamas prekių ženklo (žymens) tikslais ir prasme (tai neretai pasitaiko praktikoje), teisių pasibaigimo principas galioja taip, kaip ir klasikiniiais prekių ženklų naudojimo atvejais.

PŽĮ 40 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad „*ženklų registracija nesuteikia jo savininkui teisės uždrausti kitam asmeniui žymėti juo prekes, kurios paties ženklo savininko arba jo sutikimu yra pažymėtos ir išleistos į Europos Bendrijos rinką*“ (nuo 2009 m. gruodžio 1 d. – ES). Minėtos taisyklės išimtis numatyta 40 straipsnio 2 dalyje, įtvirtinant, kad „*šio straipsnio 1 dalies nuostatos netaikomos, jeigu yra pagrįstų priežasčių, dėl kurių ženklo savininkas gali nesutikti su tolesniu prekių komercializavimu, ypač jeigu pažymėtų tokiu ženklu ir išleistų į rinką prekių kokybė pasikeitė ar pablogėjo*“. Lietuvos teisės moksle šis klausimas plačiau nebuvo nagrinėtas, nors praktikoje kylantys ginčai rodo, jog būtina nurodytai temai skirti daugiau dėmesio. Visų pirma, būtina pažymėti, kad teisių pasibaigimo principas yra susijęs su dviem skirtingais aspektais. Viena, tai prekių ženklo savininko teisių ribojimas; antra, tai galimybė prekių ženklo savininkui segmentuoti rinką, atsižvelgiant į tai, koks teisių pasibaigimo principas yra pasirinktas konkrečioje jurisdikcijoje⁴⁷⁷. Be jokios abejonės, teisių pasibaigimo principas yra glaudžiai susijęs su laisvo prekių ir paslaugų judėjimo principu, taip pat su konkurencijos teise.

Šiame kontekste būtina pažymėti, kad pasaulinėje praktikoje yra žinomi trys ženklo savininko teisių pasibaigimo principai: nacionalinis, regioninis ir tarptautinis⁴⁷⁸. Lietuvoje, atsižvelgiant į ES galiojančią teisinį reguliavimą ir EBTT suformuotą teismų praktiką, įtvirtintas ir taikomas regioninis – Europos Sąjungos – teisių išsėmimo principas⁴⁷⁹. Pažymėti-

477 Rasmussen J. The Principle of Exhaustion of Trade Mark Rights Pursuant to Directive 89/104 (and Regulation 40/94). *European Intellectual Property Review (EIPR)*. 1995, 4: 174.

478 Žr., pavyzdžiui, Jegoram H. C. Prohibition of Parallel Imports Through Intellectual Property Rights. *International Review of Intellectual Property and Competition Law (IIC)*. 1999: 499–500.

479 Žr., pavyzdžiui, Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1998 m. liepos 16 d. prejudicinį sprendimą byloje Nr. C-355/96, *Silhouette International Schmied GmbH and Co. KG v. Hartlauder Handelsgesellschaft GmbH*. [1998] ECR I-04799; 1999 m. liepos 1 d. prejudicinį sprendimą byloje Nr. C-173/98, *Sebago Inc. And Ancienne Maison Dubois & Fils SA v. GB-Unic SA*. [1999] ECR I-4103.

na, kad konkrečioje jurisdikcijoje pasirinktas teisių išsėmimo principas yra politinis ir ekonominis, o ne teisinis sprendimas⁴⁸⁰.

Teisių pasibaigimo principas reiškia, kad prekes, pažymėtas atitinkamu prekių ženklu (savininko ar su savininko sutikimu), išleidus į rinką, ženklo savininkas neturi teisės kontroliuoti tokių prekių tolesnės civilinės apyvartos (kai tos prekės ekonomiškai jam jau nebeprisitaiko). Kitaip tariant, teisėtai rinkoje ant atitinkamų prekių (kurios ekonomiškai savininkui jau nebeprisitaiko) esantis prekių ženklas cirkuliavimo rinkoje požiūriu yra atsiejamas nuo ženklo savininko, nors teisės į ženklo kaip objektą priklauso jam. Kai prekių ženklu prekės yra paženklintos neteisėtai, savininko teisių pasibaigimo principas netaikomas⁴⁸¹.

LAT praktikoje⁴⁸², remiantis EBTT jurisprudencijoje suformuluotomis taisyklėmis, pažymėta, jog „viena iš pagrindinių taisyklių yra ta, kad

480 Žr., pavyzdžiui, Stamatoudi I. A., Torremans P. L. C. *International Exhaustion in the European Union in the Light of „Zino Davidoff“: Contract Versus Trade Mark Law? International Review of Intellectual Property and Competition Law (IIC)*. 2000: 137; Hays T. *Parallel Importation under European Union Law*. London: Sweet and Maxwell, 2004, p. 8–10; Jehoram H. C., p. 500–505.

481 Pires de Carvalho N. *The TRIPS Regime of Trademarks and Designs*. The Hague: Kluwer Law International, 2006, p. 150.

482 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-82/2012. Ieškovas šioje byloje buvo EB prekių ženklų „JOOP!“ (Bendrijos prekių ženklo registracija Nr. 002786713), „JOOP“ (Bendrijos prekių ženklo registracija Nr. 002786408), skirtų žymėti 3 klasės prekės pagal Nicos klasifikaciją, įskaitant parfumeriją ir tualetinį vandenį. Ieškovas nurodė, kad atsakovas Lietuvoje platina tualetinį vandenį, pažymėtą prekių ženklu „JOOP!“ (ieškovas vienoje iš atsakovo parduotuvių tinklo „PARFUM EXPRESS“ parduotuvių įsigijo tualetinio vandens buteliuką, pažymėtą šiuo prekių ženklu; serijos Nr. C7 0185178836, brūkšninio kodo Nr. 3414206000592). Tai buvo JAV rinkai skirta prekė. Prekių ženklu „JOOP!“ pažymėtos prekės, kuriomis prekiaujama atsakovui priklausančiame prekybos tinkle „PARFUM EXPRESS“ ir kurių pavyzdį įsigijo ieškovas, nebuvo išleistos į EB (ES) rinką nei paties ieškovo, nei tai padaryta jo sutikimu, todėl, ieškovo teigimu, jo teisės į prekes, pažymėtas ženklu „JOOP!“, nėra pasibaigusios (PŽĮ 40 str.) ir jis turi teisę uždrausti tretiesiems asmenims, taigi ir atsakovui, naudoti ieškovui priklausančius prekių ženklus savo ūkinėje-komercinėje veikloje. Ieškovas pažymėjo, kad atsakovas, atsiirkindamas į pareiktą pretenziją, nurodė, jog ieškovo teisės į prekes, pažymėtas šiuo prekių ženklu, EB (ES) yra pasibaigusios, taigi atsakovas be ieškovo sutikimo gali siūlyti, platinti ir (arba) importuoti prekių ženklais „JOOP!“ pažymėtą produkciją. Atsakovo teigimu, produkciją, pažymėtą nurodytais prekių ženklais, jis teisėtai įsigijo kitoje ES valstybėje narėje ir importuoja į Lietuvą, todėl ieškovo sutikimas (leidimas) nereikalingas, nes vykdomas paralelinis importas. Ieškovas nurodė, kad jis nedavė sutikimo (leidimo) atsakovui Lietuvos Respublikoje siūlyti, platinti ir (arba) importuoti prekių ženklais „JOOP!“ pažymėtą produkciją, skirtą ne EB (ES) rinkai, o atsakovas, Lietuvoje platindamas prekes, ieškovo skirtas ne EB (ES) rinkai, pažeidžia ieškovo, kaip šio prekių ženklo savininko, teises. Ir ES teisė (konkrečiai 1993 m. gruodžio 20 d. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 40/94 dėl Bendrijos prekių ženklo), ir nacionalinė teisė numato vadinamąjį regioninį (EB) (ES) teisių pasibaigimo principą, o pagal Europos Sąjungos teismų aiškinimus tarptautinis teisių išsėmimas pagal Europos Sąjungos teisę negalimas.

tas asmuo, kuris remiasi teisių pasibaigimo principu, privalo įrodyti teisių išnaudojimo faktą ir jo turinį. Taigi bylos šaliai, teigiančiai, kad išimtinės teisės yra pasibaigusios, tenka šio fakto įrodinėjimo pareiga (onus probandi). Teisių savininko sutikimas išleisti prekių ženklą pažymėtas prekes į ES rinką nepreziumuojamas, ir būtent ta ginčo šalis, kuri remiasi teisių pasibaigimu, turi tai įrodyti⁴⁸³. Kaip nurodė LAT, remdamasis EBTT praktika, „prekių ženklo suteikiamos teisės gali pasibaigti tik atskirų prekių vienetų, kurie buvo pateikti į rinką prekės ženklo savininko sutikimu, atžvilgiu“⁴⁸⁴. Kalbant apie savininko teisių į prekių ženklą pasibaigimą, pabrėžtina keletas aspektų. Visų pirma, teisės pasibaigia tik jeigu savininkas (ar kitas asmuo savininko sutikimu) prekes, pažymėtas atitinkamu prekių ženklu, išleidžia į ES rinką. Kadangi, minėta, tarptautinis teisių pasibaigimo principas ES valstybėse narėse netaikomas, prekių išleidimas, pavyzdžiui, į Rusijos ar Baltarusijos rinką, nelems teisių į prekių ženklą pasibaigimo ES. Savininkas ir toliau gali kontroliuoti pirmąjį prekių, pažymėtų atitinkamu prekių ženklu, išleidimą į ES rinką; atitinkamai – ir patekimą į ES rinką iš kitų rinkų (pvz., Rusijos ar Baltarusijos). Savininko teisių pasibaigimo principas netaikomas padirbtoms prekėms: savininkas turi teisę uždrausti tokių prekių gamybą ir civilinę apyvartą. Savininko teisės į prekių ženklą pasibaigia tik atskirų prekių, pažymėtų atitinkamu prekių ženklu, vienetų atžvilgiu. Kitaip tariant, savininkas išsaugo pirmojo išleidimo į atitinkamą rinką teisę į kitus (dar neišleistus) prekių vienetus.

Anksčiau minėjome, kad (nacionalinio) prekių ženklo civilinis teisinis objektiškumas ribojamas konkrečios valstybės teritorija. Tačiau svarbu pabrėžti, kad nors civilinis teisinis objektiškumas ribojamas konkrečios valstybės teritorija, teisių pasibaigimui taikomas regioninis (ES) teisių pasibaigimo principas. Laisvo prekių ir paslaugų judėjimo principas ES šiuo atveju nurungia prekių ženklo teisinės apsaugos teritorialumo principą. Savininko teisės pasibaigia ir tose ES valstybėse

483 Taip pat žr. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2001 m. lapkričio 20 d. prejudicinį sprendimą byloje C-414/99-C-416/99, *Zino Davidoff SA v. A and G Imports Ltd* ir kiti. [2001] ECR I-8691; 2003 m. balandžio 8 d. prejudicinį sprendimą byloje Nr. C-244/00, *Van Doren + Q. GmbH v. Lifestyle sports + sportswear Handelsdesellschaft GmbH and Michael Orth*. [2003] ECR I-03051; taip pat žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. liepos 21 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-336/2011.

484 Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1999 m. liepos 1 d. prejudicinis sprendimas byloje C-173/98, *Sebago Inc. And Ancienne Maison Dubois & Fils SA v. GB-Unic SA*. [1999] ECR I-4103.

narėse, kuriose tam ženklui apsauga nėra suteikta, t. y. kuriose jis nėra pripažintas civilinių teisių objektu.

5. APIBENDRINIMAS

Verslo identifikatorių – juridinių asmenų pavadinimų ir prekių ženklų – pripažinimas civilinių teisių objektu yra nulemtas visuomenės vertinimo. Registracija, kuri yra juridinio asmens pavadinimo ir prekių ženklo apsaugos pagrindas, yra tik apsaugos teisėtumo prezumcija. Teisės normose nustatyti registracijos reikalavimai padeda įvertinti, ar visuomenės sąmonėje verslo identifikatorius bus suprantamas *kaip* objektas, gebantis atlikti skiriamąją (identifikacinę) funkciją. Lietuvos teismų praktikoje nuosekliai plėtojama pozicija, pabrėžianti skiriamosios (identifikacinės) funkcijos reikšmę vertinant, ar konkrečiam juridinio asmens pavadinimui, ar prekių ženklui gali būti suteikta apsauga, kaip ir šios apsaugos ribų.

Verslo identifikatorių savininko teisių įgyvendinimo ypatumas yra tas, jog verslo identifikatoriaus civilinis teisinis objektiškumas ribojamas teritorija, prekių ženklų atveju dar ir specifikacija (prekių ženklas saugomas prekėmis ir (arba) paslaugomis, kurioms žymėti jis yra įregistruotas) bei naudojimu. Prekių ženklo civilinis teisinis objektiškumas yra nulemtas savininko aktyvumo ir naudojant prekių ženklą, ir reiškiant ieškinius dėl kitų (vėlesnių) prekių ženklų registracijos pripažinimo negaliojančia ir uždraudimo ženklus naudoti. Ženklo savininkas nuolat turi būti suinteresuotas savo prekių ženklu. Galiojantis teisinis reguliavimas yra neadekvatus dėl juridinių asmenų pavadinimų apsaugos: ši apsauga (kilus ginčui) pagal reguliavimo *expressis verbis* nesiejama nei su faktiškai vykdoma juridinio asmens veikla, nei su juridinio asmens pavadinimo faktiniu naudojimu tam tikroje veikloje.

Juridinio asmens pavadinimo dalyvavimas civilinėje apyvartoje, kitaip nei prekių ženklo, yra neatsiejamas nuo paties juridinio asmens. Kaip tam tikros šios taisyklės išimtys nurodomi CK 5.76, 6.402, 6.536 ir 6.766 straipsniuose numatyti atvejai – t. y. įpėdiniams paveldint įmonę, įmonę parduodant, išnuomojant ir sudarant franšizės sutartį. Vis dėlto nurodytos išimtys yra santykinės, nes juridinio asmens pavadinimo perėjimas kitam subjektui (paveldėjimo, įmonės pirkimo–pardavimo, nuomos atvejais), *visų pirma*, siejamas su pačios įmonės teisinio statu-

so pasikeitimu. Franšizės atveju juridinis asmuo (teisių turėtojas) taip pat turi teisę toliau naudoti tą patį pavadinimą, taigi išlaiko tą patį savo verslo identifikatorių. Materialusis teisių turėtojo ir naudotojo turtas yra atskiras, tačiau jie naudoja tą patį nematerialųjį turtą (visai arba iš dalies, terminuotai arba neterminuotai) (verslo modelį) ir kartu yra tų pačių prekių komercinės kilmės šaltiniai (nesvarbu, ar prekes pagamino teisių turėtojas, ar naudotojas). Teisių turėtojas kartu (subsidiariai arba solidariai) atsako dėl naudotojui pareikštų reikalavimų dėl prekių (darbų, paslaugų) kokybės (CK 6.773 str.).

Franšizės sutartimi teisių turėtojas perduoda už atlyginimą naudotojui teisę naudotis verslo tikslais išimtinių teisių, priklausančių teisių turėtojui, visuma (*inter alia*, teise į juridinio asmens pavadinimą, prekių ženklą ir kt.). Kita vertus, negalima kalbėti apie franšizės sutartį (teisine ir ekonomine prasme), jeigu nepateikiamos taisyklės, rekomendacijos ir kita informacija, nurodanti, kaip tos išimtinės teisės gali būti panaudojamos geriausiai, naudotojas ir jo darbuotojai neinformuojami visais klausimais, susijusiais su perduotų teisių įgyvendinimu. Tokiu atveju teisių turėtojas turėtų suteikti išimtinių teisių (jų visumos) licenciją, o ne sudaryti franšizės sutartį.

Lietuvos teisės moksle diskutuojama dėl prekių ženklų licencinių sutarčių pavišimo taisyklės tikslingumo, kitaip tariant, licencijos registracijos atsisakymo, kad licencija įsigaliotų tretiesiems asmenims. Vis dėlto registracijos privalomumo aplinkybė savaime nėra didelė kliūtis sutarties šalims, todėl svarstytina, ar trečiųjų asmenų (taigi ir prekių, pažymėtų tam tikru prekių ženklu, vartotojų) informavimo apie visus teises į atitinkamą prekių ženklą turinčius subjektus, interesas nekompensoja galimo nepatogumo dėl sutarties registracijos. Be abejo, sutarties šalims sutartis galioja, nesvarbu, ar pavišimo reikalavimas įvykdytas. PŽĮ numatytas reguliavimas, kad teisės į pareikštą registruoti ar įregistruotą ženklą perdavimas įsigalioja nuo perdavimo duomenų įrašymo į Prekių ženklų registrą dienos (PŽĮ 43 str. 5, 6 d.), neatitinka CK nuostatų (1.75 str. 1, 2 d.) bei šiuolaikinės koncepcijos dėl sandorių registravimo teisinės reikšmės. Perdavimo įregistravimo (ar neįregistravimo) faktas gali turėti reikšmės tik panaudojimo prieš trečiuosius asmenis atžvilgiu. Šalims sandoris galioja, nors ir nėra privalomai įregistruotas (CK 1.75 str. 1 d.).

Nors nacionalinio prekių ženklo civilinis objektiškumas ribojamas konkrečios valstybės teritorija, teisių pasibaigimui taikomas

regioninis (ES) teisių pasibaigimo principas. Laisvo prekių ir paslaugų judėjimo principas ES šiuo atveju nurungia prekių ženklo teisinės apsaugos teritorialumo principą.

7 skyrius

Terminai civilinėje teisėje

Artūras Driukas

Šiame mokslo studijos skyriuje aptariama laiko veiksnio reikšmė teisėje, teisės terminų įvairovė, atskirų teisės terminų rūšių skirtumai ir bendri bruožai, materialiosios teisės terminų paskirtis, jų nustatymo bei taikymo padariniai, esminės šių terminų reglamentavimo CK naujovės. Atskirai apžvelgiama CK naujovės – *protingo termino* – samprata. Teorinė medžiaga iliustruojama konkrečių civilinių bylų pavyzdžiais, leidžiančiais nustatyti ir numatyti teismų praktikos kryptis šioje teisės srityje. Atsižvelgiant į tai, kad ieškinio senaties instituto reforma atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ir šio instituto taikymo tendencijos buvo išsamiai išnagrinėtos atskirame straipsnyje⁴⁸⁵, šis institutas bus aptariamasis tik tiek, kiek tai susiję su kitais klausimais.

1. TEISĖS TERMINŲ RŪŠYS IR PASKIRTIS

Įvairių teisės terminų paskirtis yra keleriopa ir pirmiausia priklauso nuo terminus nustatančios teisės šakos reguliuojamų teisinių santykių prigimtį, taip pat nuo konkrečių terminų rūšių. Konkrečios rūšies terminų paskirtis skiriasi. Pagrindinis kriterijus skirstyti įvairius teisės terminus į rūšis – tai teisės šakos reguliuojamų teisinių santykių paskirtis. Pagal tai, kokia teisės šaka įtvirtina terminus (reguliuojamoji ar proceso (apsauginė) teisė), galima išskirti dvi dideles terminų grupes – materialųjų teisės šakų reguliuojamų teisinių santykių subjektams nustatyti terminai (*materialieji terminai* arba *materialiosios teisės terminai*) ir proceso teisės šakų normose įtvirtinti terminai (*procesiniai terminai*). Kiekvienai iš šių terminų rūšių priskiriamieji teisės terminams bū-

485 Driukas A. Ieškinio senaties instituto raida Lietuvoje: materialiniai ir procesiniai teisiniai aspektai. *Jurisprudencija*. 2003, 39 (31): 89–102.

dingi tam tikri bendrieji požymiai, pagl kuriuos skiriami vienos grupės terminai nuo kitų. Šis terminų grupavimas nepriklauso nuo to, ar atitinkama teisės šaka priskiriama viešosios teisės ar privatinės teisės šakų sistemai. Pavyzdžiui, ir mokesčių teisės, kaip viešosios materialiosios teisės šakos, nustatytam naikinamajam terminui susigrąžinti mokestinę permoką (pagal Mokesčių administravimo įstatymo 87 str. 13 d. mokesčio permoka gali būti grąžinta (įskaityta), jeigu ji susidarė ne anksčiau kaip per einamuosius ir prieš juos einančius penkerius kalendorinius metus, – skaičiuojama atgal nuo įskaitymo dienos, kai įskaitymas atliekamas mokesčių administratoriaus iniciatyva be atskiro mokesčių mokėtojo prašymo, o kai yra mokesčių mokėtojo prašymas, – skaičiuojama atgal nuo šio prašymo pateikimo dienos⁴⁸⁶), ir civilinės teisės, kaip privatinės materialiosios teisės šakos, nustatytam naikinamajam terminui pasibaigti servitutui dėl senaties (CK 4.136 str. 1 d.) būdingas tas pats požymis – šiems terminams pasibaigus, išnyksta atitinkamos teisės šakos normoje reglamentuota subjektinė asmens teisė. Panašūs požymiai sieja taip pat administraciniame procese ir civiliniame procese nustatytus procesinius terminus (pvz., per kokią terminą turi būti pasirengta nagrinėti byla, koks yra teismo sprendimo atitinkamoje byloje apskundimo terminas ir pan.).

Materialiosios teisės terminai apibrėžia materialių subjektinių teisių egzistavimo bei įgyvendinimo ribas, t. y. veikia šių subjektinių teisių egzistavimo laike būseną, tačiau tiesiogiai netaikomi ginčo nagrinėjimo ir tiesos nustatymo procese, siekiant nustatyti materialios subjektinės teisės egzistavimą. Procesiniams terminams būdingos kitos individualios savybės. Šie terminai reguliuoja pažeistos materialiosios subjektinės teisės gynimo teisinės procedūros, t. y. civilinio proceso apskritai ir jo atskirų etapų, trukmę, tačiau nelemia materialiosios subjektinės teisės, ginamos įstatymo nustatyta tvarka, būsenos. Tai ir yra pagrindinis jų ir materialiosios teisės terminų skirtumas⁴⁸⁷.

Materialiosios teisės terminus nuo procesinių skiria ir šių terminų trukmė. Materialieji teisiniai santykiai paprastai trunka ilgesnį laiką, atitinkamai materialieji terminai paprastai yra ilgesni nei procesiniai

486 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 12 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-159/2008.

487 Бужинскас Г. П. *Процессуальные сроки в советском гражданском судопроизводстве*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 1987, с. 52.

terminai, kurie turi užtikrinti operatyvų ginčo dėl subjektinės teisės išsprendimą. Todėl materialieji terminai dažnai apibrėžiami metais ar keliais mėnesiais (pvz., bendrasis ieškinio senaties terminas – dešimt metų – CK 1.125 str. 1 d.; įgyjamosios senaties terminai – dešimt metų arba treji metai – CK 4.68 str.; servituto galiojimo terminas – dešimt metų – CK 4.136 str. ir t. t.), o procesiniai – dienomis, savaitėmis, mėnesiais. Metais procesiniai terminai apibrėžiami retai, dažniausiai tai naikinamieji procesiniai terminai (pvz., procesui atnaujinti – penkeri metai – CPK 368 str. 2 d.; kasaciniam skundui paduoti galiojęs vienerių metų naikinamasis terminas nuo 2011 m. spalio 1 d. sutrumpintas iki 6 mėnesių – CPK 345 str. 2 d. ir kt.).

Kadangi civilinis procesas yra nuoseklus iš vienos stadijos į kitą einantis ginčo nagrinėjimo teisme procesas, todėl procesinių terminų eigos pradžios ir pabaigos momentas paprastai įstatyme apibrėžiamas labai išsamiai ir tiksliai (pvz., apeliacinis skundas paduodamas per trisdešimt dienų nuo pirmosios instancijos teismo sprendimo priėmimo – CPK 307 str. 1 d., kasacinis skundas paduodamas per tris mėnesius nuo skundžiamo sprendimo įsiteisėjimo dienos – CPK 345 str. 1 d.), dažniausiai vieno procesinio termino pabaiga reiškia nuosekliai einančio kito procesinio termino pradžią (pvz., rezoliucija ieškinį priimti reiškia civilinės bylos iškėlimo stadijos pabaigą ir kartu – pasirengimo nagrinėti bylą stadijos pradžią – CPK 137 str. 1 d.). Tai lemia pati civilinio proceso esmė ir logika. Dažniausiai tokio tikslumo nėra reglamentuojant materialųjų terminų eigos pradžią, ypač esant tęstiniam teisiniams santykiams, kai termino eigos pradžia siejama su nuoroda į tam tikrą aplinkybę ar veiksmą, bet neapibrėžiant tikslaus šių faktų atsiradimo laiko. Materialiojo termino eigos pradžia ar jo trukmė dažnai tiksliai nustatoma tik kilus teisinio santykio subjektų ginčui. Pavyzdžiui, pagal CK 3.201 straipsnį teismas gali sumažinti arba padidinti priteisto išlaikymo dydį, jeigu priėmus teismo sprendimą, kuriuo buvo priteistas išlaikymas, iš esmės pasikeitė turtinė šalių padėtis ir pan.; ieškinio senaties termino eigos pradžią daugeliu atvejų lemia subjektyvusis kriterijus – suinteresuotojo asmens sužinojimas apie jo teisės pažeidimą (CK 1.127 str. 1 d.); jeigu šalys susitarė dėl tam tikrų teisių, pareigų ar dėl tam tikro elgesio vykdant sutartį, tai galioja per visą sutarties galiojimo laikotarpį (CK 6.189 str.). Kada iš esmės pasikeitė išlaikymo teisinio santykio šalių turtinė padėtis, kada asmuo sužinojo apie teisės pažeidimą, kada prasidėjo ar pasibaigė sutartiniai santykiai, yra fakto klausimai, į

kuriuos atsakoma nagrinėjant konkrečius šalių ginčus. Kita vertus, kai kurių materialijų terminų eigos pradžia ir pabaiga tiksliai apibrėžta įstatyme. Pavyzdžiui, trijų mėnesių terminas priimti palikimą prasideda kitą dieną nuo palikėjo mirties (CK 5.50 str. 3 d., 5.3 str.), ieškinio senaties termino eiga pareikšti regresinį reikalavimą prasideda nuo pagrindinės prievolės įvykdymo momento (CK 1.127 str. 4 d.) ir kt.

Materialiosios teisės terminai gali būti nustatyti įstatymų ir sandorių arba paskirti teismo sprendimu (CK 1.117 str. 1 d.). Nustatyti procesinius terminus proceso šalys teisės neturi. Tačiau procesinius terminus dažnai gali nustatyti teismas (pvz., nustatyti terminą procesiniams dokumentams ar įrodymams pateikti, procesinio dokumento trūkumams šalinti ir kt.), o keisti įstatymų ir sandorių pagrindu nustatytų materialijų terminų eigos trukmę teismas gali retai – kai tai tiesiogiai nurodyta įstatyme⁴⁸⁸.

Tam tikru laikotarpiu apibrėžtų ir materialiosios teisės, ir proceso teisės terminų galiojimo trukmė ne visada sutampa su kalendorinio laiko trukme. Kai kuriais atvejais įstatymai nustato galimybę materialijų terminų eigą *sustabdyti*, *nutraukti*, *pratęsti* ar *atnaujinti*⁴⁸⁹. Atsižvelgiant į civilinio proceso teisinio reguliavimo specifiką, proceso teisėje taip pat įtvirtinta procesinių terminų eigos *sustabdymo*, *pratęsimo* ir *atnaujinimo* galimybė, tačiau nėra įtvirtinta procesinių terminų *nutraukimo* atvejų. Pavyzdžiui, sustabdoma nepasibaigusio termino paduoti apeliacinį skundą eiga iki teisių perėmėjo įstojimo į bylą, jeigu priėmus pirmosios instancijos teismo sprendimą miršta viena iš šalių ir dėl to byla sustabdoma (CPK 163 str. 1 p., 48 ir 77 str.); esant svarbioms priežastims teismas gali šaliai pratęsti nepasibaigusį teismo paskirtą terminą įrodymams by-

488 Pavyzdžiui, CK 6.607 straipsnis nustato, jog pratęsdamas gyvenamosios patalpos nuomos sutartį nuomotojas turi teisę pakeisti nuomos sutarties sąlygas, taip pat nuomos sutarties terminą ir nuomos mokesčio dydį, jeigu apie tokį sąlygų pakeitimą įstatyme nustatytais terminais raštu pranešė nuomininkui (4 d.), o nuomininkui nesutikęs su naujomis sutarties sąlygomis, nuomotojo prašymu nuomos sutarties sąlygas, taip pat ir terminą gali nustatyti teismas (6 d.).

489 Pavyzdžiui, jeigu daikto, kuriam skaičiuojamas įgyjamosios senaties terminas, savininkas neturėjo teisinės galimybės įgyvendinti savo teisę į daiktą, tai įgyjamosios senaties termino skaičiavimas **sustabdomas** laikui, kol yra kliūtis (CK 4.71 str. 4 d.); **nutraukiamas** įgyjamosios senaties terminas dėl daikto valdymo praradimo be valdytojo valios, jeigu daikto valdymas nebuvo susigrąžintas per metus laiko (CK 4.71 str. 3 d.); gali būti **pratęstas** terminas palikimui priimti (CK 5.57 str.); pagal CK 4.134 straipsnio 2 dalį ir 156 straipsnio 2 dalį dėl pablogėjusio tarnaujančiojo daikto (uzufrukto objekto) pasibaigęs servitutas (uzufruktas) **atnaujinamas**, jeigu tarnaujantysis daiktas (uzufrukto objektas) atgauna savybes, dėl kurių jis vėl gali atlikti tarnaujančiojo daikto (uzufrukto objekto) funkcijas.

loje pateikti (CPK 179 str. 1 d., 77 str.); teismas, esant svarbioms termino praleidimo priežastims, gali atnaujinti pasibaigusį terminą apeliaciniam skundui paduoti (CPK 307 str. 2 d., 78 str.). Pažymėtina, kad įstatymai nenumato materialųjų terminų eigos sustabdymo, nutraukimo, pratęsimo ar atnaujinimo **bendrujų taisyklių**, išskyrus ieškinio senaties termino sustabdymą ir nutraukimą reglamentuojančias normas (CK 1.129–1.130 str.). Proceso teisė nustato aiškias visiems procesiniams terminams taikomas jų sustabdymo, pratęsimo ir atnaujinimo taisykles: sustabdoma nepasibaigusį procesinių terminų eigą, kai sustabdomas bylos nagrinėjimas (CPK 76 str.), pratęsimi gali būti teismo paskirti ir nepasibaigę procesiniai terminai (CPK 77 str.), atnaujinti gali būti pasibaigę įstatymų nustatyti ar teismo paskirti procesiniai terminai (CPK 78 str.).

Materialiosios teisės ir procesiniai terminai pagal jų paskirtį, juos nustatančius subjektus, pasibaigimo padarinius, apibrėžimo būdą ir kitus kriterijus gali būti įvairiai skirstomi į smulkesnes grupes (porūšius), kuriuos vienija specialūs tik šiems porūšiams būdingi požymiai. Kai kurios terminų klasifikavimo sistemos analogiškos materialiesiems ir proceso terminams. Pavyzdžiui, ir materialioji, ir proceso teisė žino imperatyvius ir dispozityvius, atnaujinamuosius ir naikinamuosius, nustatomus teismo ir nustatomus įstatymo terminus. Visose teisės šakose terminai apibrėžiami analogiškai – kalendorine data, tam tikru laikotarpiu ar įvykiu, kuris būtinai turi įvykti, materialiosios bei proceso teisės įstatymuose įtvirtintos ir tokios pačios terminų skaičiavimo laiko atžvilgiu taisyklės (CK 1.117–1.122 str.; Darbo kodekso (toliau – DK) 25–26 str.; CPK 73–74 str.; Administracinių bylų teisenos įstatymo 66 str.).

Sunku paaiškinti, kodėl tos pačios paskirties terminams apibūdinti arba tam pačiam teisiniam tikslui pasiekti nustatytos terminų skaičiavimo taisyklės skirtingose teisės šakose ar net tame pačiame teisės akte kartais suformuluojamos skirtinga teisine terminija. Pavyzdžiui, ieškinio senaties terminui apibūdinti skirtingose CK normose vartojamos ir kitos lingvistinės konstrukcijos: tiesiog „terminas“, „senaties terminas“, „laikotarpis“ ir kt. Materialiesiems naikinamiesiems, įgyjamiesiems ir atnaujinamiesiems terminams įvardyti vartojama tokia pati terminija. Teisę taikantiems subjektams tai sukelia papildomų sunkumų aiškinantis konkretaus materialiosios teisės termino rūšį ir paskirtį, taigi ir termino pasibaigimo padarinius.⁴⁹⁰

490 Pavyzdžiui, CK 3.22 straipsnio 4 dalyje, 3.96 straipsnio 1 dalyje, 3.106 straipsnio 4 dalyje, 3.233 straipsnio 3 dalyje, 4.79 straipsnio 3 dalyje, 4.96 straipsnio 1 dalyje 5.8 straipsny-

Kitas, dar blogesnis reiškinys – įstatymuose nustatomos prieštaringos teisės terminų pratęsimo, atnaujinimo taisyklės. Nėra didžiausia blogybė, kai tam pačiam reiškiniui pavadinti vartojama skirtinga lingvistinė terminija: pavyzdžiui, dėl svarbių priežasčių praleistas terminas gali būti *atnaujintas* arba *atstatytas*⁴⁹¹; terminas gali būti *pratęstas*, ar *prailgintas*⁴⁹². Vis dėlto ir šiuo atžvilgiu teisės aktų juridinė technika galėtų būti tikslesnė. Daug blogiau, kai skirtingose teisės šakose, skirtinguose teisės aktuose pavartotoms toms pačioms lingvistinėms konstrukcijoms įstatymais suteikiama kitokia teisinė reikšmė. Antai pagal CPK 77 straipsnį *pratęsimi* gali būti tik teismo paskirti ir nepasibaigę procesiniai terminai, o pasibaigę įstatymo nustatyti terminai gali būti *atnaujinami*, jei jie nėra naikinamieji (CPK 78 str.). Nemažai CK normų įtvirtina galimybę *pratęsti* praleistą įstatymo nustatytą terminą (CK 5.57 str. 1 d. numato, kad CK 5.50 str. nustatytą terminą palikimui priimti teismas gali *pratęsti*, nustatęs, kad terminas *praleistas* dėl svarbių priežasčių; CK 5.63 str. 4 d. numato, kad šio straipsnio 1 dalyje numatytą terminą palikėjo kreditoriams pareikšti reikalavimus priėmusiems palikimą įpėdiniais teismas gali *pratęsti*, jeigu terminas *praleistas* dėl svarbių priežasčių. Manytume, visiškai aišku, jog šiose normose pagal teisės termino paskirtį turėjo būti kalbama apie termino *atnaujinimą*, o

je, 6.108 straipsnyje, 6.406 straipsnio 2 dalyje, 6.537 straipsnio 3 dalyje numatyti terminai pagal jų paskirtį yra ieškinio senaties terminai, tačiau jie kodekse vadinami tiesiog „terminais“ arba „senaties terminais“, kita vertus, tas pats terminas „senatis“ vartojamas ir CK 4.130 straipsnio 6 punkte, 4.134 straipsnio 2 dalyje, 4.136–137 straipsniuose, 4.150 straipsnio 8 punkte, 4.156 straipsnio 2 dalyje, 4.157 straipsnyje, 4.164 straipsnio 3 punkte, nors šiose normose numatyti terminai yra ne ieškinio senaties terminai; dėl laisvai vartotos terminologijos labai nesunku supainioti su ieškinio senaties terminais CK 5.63 straipsnio 1 dalyje, 6.88 straipsnio 1 dalyje, 6.89 straipsnio 1 dalyje numatytus terminus; 1964 m. CPK 406 straipsnyje, 289 straipsnio 2 dalyje numatyti terminai asocijuojasi su ieškinio senaties terminais, tačiau tai yra procesiniai terminai ir pan.

491 Nors 1964 m. CPK 127 straipsnyje buvo kalbama apie procesinių terminų *atstatymą* asmenims, praleidusiems įstatymo nustatytą ar teismo paskirtą terminą dėl priežasčių, kurias teismas pripažįsta svarbiomis, atskiruose kodekso straipsniuose plačiai vartojama termino *atnaujinimo* sąvoka (pvz., CPK 354-1 str. 2 d. nustatė, kad asmenims, praleidusiems kasacinio skundo padavimo terminą dėl priežasties, kurią teismas pripažįsta svarbia, praleistas terminas gali būti atnaujintas). Pažymėtina, kad naujajame 2002 m. CPK atsisakyta vartoti termino *atstatymo* sąvoką – ją pakeitė termino *atnaujinimo* sąvoka.

492 Pavyzdžiui, 1964 m. CPK 121 straipsnio 1 dalyje buvo numatyta, kad išimtiniais atvejais, kai bylos itin sudėtingos, motyvuota teisėjo nutartimi pasiroušimo civilinių bylų teismui nagrinėjimui terminas gali būti *pratęstas* iki dvidešimties dienų. Kodekso 126 straipsnis nustatė, kad teismo paskirti terminai gali būti teismo *prailginami*. Pažymėtina, kad naujajame 2002 m. CPK termino *prailginimo* sąvoka nebevartojama.

ne apie *pratęsimą*. Pavyzdžiui, apie CK 5.50 straipsnio 3 dalyje nustatyto termino atnaujinimą, kaip apie savaime suprantamą dalyką, bet ne apie jo pratęsimą kalbama ir teisinėje literatūroje⁴⁹³. Šios nuostatos tiesiog mechanškai buvo perkeltos iš 1964 m. CK 588 straipsnio 1 dalies, 595 straipsnio 3 dalies (1994 m. gegužės 17 d. įstatymo Nr. I-459 redakcija), tik pakeitus lingvistinę terminologiją – vietoje termino „prailginimas“ imta vartoti terminą „pratęsimas“. Juo labiau kad CK numato ir įstatymo nustatyto pasibaigusio termino *atnaujinimo* institutą – pagal CK 1.131 straipsnio 2 dalį, jeigu teismas pripažįsta, kad ieškinio senaties terminas *praleistas* dėl svarbios priežasties, pažeistoji teisė turi būti ginama, o praleistas ieškinio senaties terminas atnaujinamas. Taigi iš esmės tos pačios rūšies (materialieji) įstatymo nustatyti ir praleisti terminai pagal CK gali būti ir *pratęsti*, ir *atnaujinti*. Maža to, reikalavimams dėl praleistų materialiosios teisės terminų *atnaujinimo* numatyta atskira ypatingosios teisenos bylų kategorijai priskirta procedūra „Bylos dėl praleisto įstatymų nustatyto termino atnaujinimo“ (CPK XXXVIII sk.). Kadangi kita praleistų materialiosios teisės terminų pratęsimo procedūra nenumatyta, ši procedūra pagrįstai taikoma ir materialijų terminų *pratęsimu* santykiams nagrinėti, nes kitos išeities tiesiog nėra⁴⁹⁴.

Nenuostabu, kad, esant painiavai ir nesant nuoseklaus bei tikslaus terminų vartojimo pagal jų tikrąją paskirtį teisės aktuose, dažnai skirtingai tos pačios rūšies terminus vadina arba skirtingos paskirties terminus tai pačiai grupei priskiria ir teismų praktika. Tokie iš pirmo žvilgsnio atrodantys nereikšmingi teisinės terminologijos neatitikimai faktiškai sukelia realius neigiamus padarinius – išprovokuoja įvairias tikras ir dirbtines interpretacijas dėl terminų paskirties ir jų sukeliamų padarinių, skatina bylinėjimąsi, brangina procesą, taip pasunkina pažeistų teisių gynybą, kartais užkerta kelią teisminei jų gynybai. Iš tiesų kurioziškai skamba argumentai, kad CK 5.63 straipsnio 4 dalyje nustatytas terminas yra *atnaujinamasis*, nes jį galima *pratęsti*: „*mirusio asmens kreditorių reikalavimų pareiškimo ir tenkinimo tvarka nustatyta CK 5.63 straipsnyje, kurio 1 dalyje įtvirtinta, kad palikėjo kreditoriai turi*

493 Mizaras V., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 508.

494 Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 sausio 2 d. konsultaciją Nr. A3-121. *Teismų praktika*. Nr. 23; Driukas A., Valančius V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. IV tomas. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009, p. 863–867; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 30 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-546/2006; 2008 m. sausio 22 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-33/2008; 2011 m. birželio 27 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-295/2011 ir kt.

teisę per tris mėnesius nuo palikimo atsiradimo dienos pareikšti reikavimus priėmusiems palikimą įpėdiniams, testamentą vykdytojui arba palikimo administratoriui arba pareikšti teisme ieškinį dėl paveldimo turto. Teismas gali pratęsti šį terminą, jeigu terminas buvo praleistas dėl svarbių priežasčių ir nuo palikimo atsiradimo dienos nepraejo daugiau kaip treji metai (CK 5.63 straipsnio 4 dalis), taigi terminas yra atnaujinamasis (CK 1.117 straipsnio 4 dalis).⁴⁹⁵ Pagal šią logiką ir įvairių autorių pateikiamose terminų klasifikacijose vietoje *atnaujinamųjų* terminų turėtų atsirasti *pratęsiamieji* terminai.

Su teisinės terminijos vartojimu susijusios teisinės problemos, kurių tikrai galėtų ir nebūti, neretai būna palyginti didelės, nes jas geba išspręsti tik teismų praktika, per ilgą laiką suformavusi tam tikrus teisės aiškinimo ir taikymo precedentes. Pavyzdžiui, siekdamas rasti bent kiek logiškesnę ir teisiniais argumentais paaiškinamą išeitį iš susiklosčiusios prieštaringos padėties, kasacinis teismas siūlo vartoti *pratęsimo*, o ne *atnaujinimo* terminą, atsižvelgdamas į materialiosios teisės vartojamą teisinę terminiją: „CK 5.57 straipsnyje reglamentuojamas termino palikimui priimti *pratęsimas*. CPK XXXVIII skyriuje nustatytos procesinės bylų dėl praleisto įstatymų nustatyto termino atnaujinimo nagrinėjimo taisyklės, pagal kurias nagrinėjami ir pareiškimai dėl termino palikimui priimti *pratęsimo*. Materialinio teisinio reguliavimo terminijos ir procesinio reguliavimo terminijos netapatumas šiuo atveju yra ne turinio, o verbalinės konstrukcijos skirtinumų lygmens, todėl priimant sprendimą dėl prašymo iš esmės vartotina teisinė terminija, apibrėžianti materialinių subjektinių teisių įgyvendinimo būdus – pagal CK 5.57 straipsnį terminas palikimui priimti *pratęstinas*, o ne *atnaujintinas*.“⁴⁹⁶ Vis dėlto iš esmės tai problemos neišsprendžia, pasibaigusio teisės termino *pratęsimo* ir *atnaujinimo* priešpriešos nepašalina.

Manytume, teisės įgyvendinimo būdą lemia ne žodinės konstrukcijos pavartojimas, o jo turinys. Taigi sistemiškai tiksliau būtų kalbėti apie pasibaigusio termino palikimui priimti *atnaujinimą*, o ne apie jo *pratęsimą*. Antai kitoje byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, remdamasis tradicine termino atnaujinimo samprata, natūraliai (ir visiškai pagrįstai) vartoja termino *atnaujinimo* terminiją, nors byloje buvo sprendžiamas

495 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-296/2009.

496 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-33/2008.

klausimas dėl 1964 m. CK 588 straipsnio 1 dalies, kurioje numatyta galimybė *prailginti* dėl svarbios priežasties praleistą terminą palikimui priimti, aiškinimo ir taikymo⁴⁹⁷.

Teisės sistemoje apskritai ir visose teisės šakose konkrečiai yra paabrėžiami pagrindiniai teisinio reguliavimo principai – teisinis aiškumas, apibrėžtumas (CK 1.2 str.), įvairių teisės normų sisteminių ryšių išaiškymas. Akivaizdu, kad poreikis suderinti visą teisės sistemą, unifikuoti skirtingų teisės šakų vartojamą teisės terminologiją iki šiol teisėkūros institucijų dar nėra visiškai įsisąmonintas, nors 1995 m. gegužės 2 d. priimto Įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo tvarkos įstatymo⁴⁹⁸ 12 straipsnis tiesiogiai įtvirtina reikalavimą teisės aktus rašyti laikantis bendrinės lietuvių kalbos normų ir teisinės terminijos. Apie teisinės terminijos sistemos sugriovimą minėtu aspektu savo nuomones yra išsakę ir kiti autoriai Lietuvoje, taip pat kitų šalių mokslininkai⁴⁹⁹.

Į atskirą grupę reikėtų išskirti *procedūrinius terminus*, kurių galima rasti ir materialiosios, ir proceso teisės normose. Kitaip nei materialioji teisė ar procesiniai terminai, kuriems pasibaigus teisės subjektams kyla atitinkami teisiniai padariniai (netenkama materialiosios subjektinės ar procesinės teisės, išnyksta materialioji pareiga, gali būti taikoma procesinė sankcija pareigos nevykdžiusiam civilinio proceso dalyviui), pasibaigus procedūriniams terminams tokių padarinių nekeyla. Procedūrinių terminų paskirtį atspindi pats jų pavadinimas – tai įstatyme tam tikros materialiosios subjektinės ar procesinės subjektinės teisės įgyvendinimo procedūrai nustatyti terminai, kurių pasibaigimas savaime nelemia teisės ar pareigos pasibaigimo. Pavyzdžiui, pagal CK 3.301 straipsnį santuoka registruojama praėjus ne mažiau kaip vienam mėnesiui nuo prašymo įregistruoti santuoką padavimo dienos arba norinčių susituokti prašymu ir civilinės metrikacijos įstaigos vadovo leidimu – per trumpesnę terminą; pagal CK 3.302 straipsnio 1 dalį prašymo įregistruoti santuoką padavimo faktas skelbiamas viešai civilinės metrikacijos įstaigoje, likus ne daugiau kaip dviem savaitėms iki santuokos registravimo dienos; CK

497 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gruodžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-627/2006.

498 Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo tvarkos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 41-991.

499 Бужинскас Г. П. *Процессуальные сроки в советском гражданском судопроизводстве*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 1987, с. 62; Двинянинов А. Г. *Продление и восстановление процессуальных сроков*. Пермь, 1985, с. 58.

3.291 straipsnis numato, jog vaiko gimimas turi būti įregistruotas per tris mėnesius nuo jo gimimo ir pan. Taigi šie santuokos ar gimimo įregistravimo procedūros terminai neturi jokios įtakos subjektinei asmenų teisei susituokti – sukurti teisinius šeimos santykius – ar vaiko teisei, kad jo gimimas būtų įregistruotas.

Procedūrinių terminų atribojimas nuo materialiosios teisės ir/ar procesinių terminų turi labai svarbią reikšmę. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pagrįstai procedūriniu, o ne ieškinio senaties terminu pripažino Aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės įstatymo⁵⁰⁰ 12 straipsnio 1 dalies 16 punkte įtvirtintą 30 dienų terminą ir aiškiai tai argumentavo: „Šioje teisės normoje nustatyta, kad aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės pareigūnai, išaiškinę aplinkos apsaugą reglamentuojančių įstatymų ir kitų teisės aktų pažeidimą, kuriuo aplinkai padaryta žala, privalo per trisdešimt dienų pasiūlyti pažeidėjui gera valia atlyginti žalą, o jei pažeidėjas per aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės pareigūnų nurodytą terminą savanoriškai neatlygina žalos arba ją atlygina nevisiškai, aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės pareigūnas ne vėliau kaip per trisdešimt dienų nuo šio termino pabaigos privalo pareikšti ieškinį teisme dėl padarytos aplinkai žalos atlyginimo. Teisėjų kolegija šio termino paskirtį aiškina atsižvelgdama į jau pirmiau nurodyto įstatymo paskirtį ir juo nustatyto teisinio reguliavimo tikslus. Kasatoriaus nurodyta norma yra įtvirtinta Aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės įstatymo 12 straipsnyje „Aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės pareigūnų teisės ir pareigos“, Teisėjų kolegija pagrįstai konstatuoja, kad kasatoriaus nurodytas trisdešimties dienų terminas pareikšti ieškinį dėl padarytos aplinkai žalos atlyginimo reiškia tik atitinkamų pareigūnų pareigą operatyviai imtis teisinių priemonių, kad žala būtų atlyginta. Tokio termino pažeidimas gali sukelti pasekmes pačiam aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės pareigūnui dėl tinkamo jo pareigų atlikimo, tačiau negali būti pagrindas atmesti ieškinį, todėl teisėjų kolegija išaiškina, kad Aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės įstatymo 12 straipsnio 1 dalies 16 punkte įtvirtintas trisdešimties dienų terminas yra *procedūrinis*, o ne ieškinio senaties terminas. Kasacinio teismo praktika patvirtina, kad ieškiniams dėl aplinkai padarytos žalos atlyginimo

500 Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 72-3017.

pareikšti yra taikomas sutrumpintas trejų metų ieškinio senaties terminas, nustatytas CK 1.125 straipsnio 8 dalyje⁵⁰¹.

Deja, procedūriniai terminai teismų praktikoje ne visada tinkamai atskiriami nuo kitų rūšių terminų, pavyzdžiui, CK 5.50 straipsnio 3 dalyje nustatytas terminas palikimui priimti suprantamas ne kaip materialiosios teisės naikinamasis terminas, kurio pasibaigimas sukelia akivaizdžius teisinius padarinius – teisės į palikimą netekimą, o kaip procedūrinis terminas⁵⁰².

Vis dėlto paprastai su didžiausiais sunkumais susiduriama atibojant procedūrinius terminus nuo procesinių terminų. Procesio teisė nustato procesinius terminus, per kuriuos asmenys gali arba privalo atlikti tam tikrus procesinius veiksmus. Pavyzdžiui, praleidus CPK 307 straipsnio 1 dalyje nustatytą apeliacinio skundo padavimo terminą, teisė į apeliaciją prarandama; pagal CPK 142 straipsnį atsakovas privalo pateikti atsiliepimą į ieškinį per teismo nustatytą terminą, o neįvykdžius šios pareigos per paskirtą procesinį terminą, ateityje teismas gali atsisakyti priimti atsakovo motyvus ir įrodymus, kurie galėjo būti pateikti atsiliepime į ieškinį arba ieškovo prašymu teismas gali priimti sprendimą už akių ir kt.). Taigi procesinių terminų pasibaigimas pagal proceso įstatymo teisės normas sukelia proceso šalims procesinius teisinius padarinius – procesinės teisės netekimą, o kartais – procesinę sankciją. Tačiau proceso įstatymai numato ir nemažai kitokios paskirties – procedūrinių – terminų, kurių pažeidimas asmenų teisių ir pareigų nelemia. Pavyzdžiui, ieškovui laiku padavus apeliaciją, ši teisė nebus prarasta, nors apeliacijos procedūroje nebus laikytasi tam tikrų įstatyme nustatytų terminų: CPK 315 straipsnio 1 dalyje nustatyto 3 darbo dienų termino apeliacinio skundo priėmimo klausimui išspręsti, CPK 317 straipsnio 2 dalyje nustatyto 7 dienų termino bylai išsiųsti apeliacinės instancijos teismui ir pan. Teismui nustačius terminą apeliacinio skundo trūkumams pašalinti ir trūkumų per šį terminą nepašalinus, apeliacinis skundas laikomas nepaduotu ir grąžinamas jį padavusiam asmeniui – šiuo atveju netenkama teisės į apeliaciją (CPK 316 str.), taigi aišku, kad šis terminas sukelia procesinius teisinius padarinius ir yra procesinis. Procesio teisėje numatyta nemažai kitų procedūrinių terminų (pvz., CPK

501 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-372/2008; 2008 m. gruodžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-539/2008.

502 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-33/2008.

137 str. 6 d., 269 str., 275 str., 292 str., 333 str., 334 str. 2 d., 364 str., 385 str. 2 d. ir t. t.). Kaip matyti, dažniausiai procedūriniai terminai skirti teismui tam tikriems veiksams atlikti ir šių terminų pažeidimas jokių procesinių teisinių padarinių procesinių teisinių santykių subjektams nesukelia. Procedūrinių terminų paskirtis – skatinti ir drausminti teisinių santykių subjektus, kuriems šie terminai nustatyti, kad subjektinei teisei (pvz., materialiajai teisei įsteigti juridinį asmenį ar procesinei teisei apginti pažeistą teisę) įgyvendinti nustatyta procedūra nebūtų vilkinama, o būtų tikslingai vykdoma. Aplinkybė, kad, pavyzdžiui, šių terminų nesilaikančiam teisėjui gali kilti drausminė atsakomybė pagal kitus teisės aktus⁵⁰³, nėra pagrindas juos įvardyti procesiniais, nes šiuos terminus nustatęs proceso įstatymas jų pažeidimo procesinių padarinių nenumato. Teismų praktikoje ir teisės moksle į šių skirtingų terminų sukeltus akivaizdžiai skirtingus procesinius teisinius padarinius apskritai nekreipama dėmesio ir visi jie inertiškai pripažįstami procesiniais terminais. Kodifikuotuose (pvz., CK, CPK) ir kituose teisės aktuose procedūriniai terminai atskirai neišskiriami, jų samprata nepateikiama, o jeigu tai ir buvo bandyta padaryti (pvz., DK), teisinės terminijos sistemos požiūriu tai buvo atlikta paviršutiniškai ir nenuosekliai.

Kaip matyti, kartais procedūriniai terminai klaidingai priskiriami išimtinai materialiajai teisei, kartais – jie tiesiog tapatinami su procesiniais. Iš tikrųjų teisės terminų įvairovėje neretai labai sunku nustatyti tam tikro termino paskirtį ir pagal tai priskirti terminą atitinkamai grupei. Antai, rengiant DK, nepavyko sumažinti painiavos įvairių teisės šakų įvairiausiais būdais apibrėžiamų terminų pasaulyje. 2002 m. birželio 26 d. priimto DK 29 straipsnyje taip ir neapsispręsta, ar jame aptariamieji terminai yra procedūriniai, ar procesiniai, ar tai tas pats⁵⁰⁴. Jeigu įstatymas tiesiogiai šioje normoje nukreipė į šiems terminams taikytinas CPK nustatytas terminų taikymo ir skaičiavimo taisykles, atrodytų, logiška buvo šiuos terminus ir pavadinti procesiniais. Kita vertus, tai irgi nebūtų buvę teisinga, nes DK yra terminų, kurie savo paskirtimi yra būtent procedūriniai, o ne procesiniai. Kodekso komentaro autoriams nebuvo lengva išaiškinti procedūrinių ir procesinių terminų skirtumus ir

503 Žr. Teismų įstatymo 83–84 straipsnius. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 17–649.

504 DK 29 straipsnyje buvo nustatyta, kad „darbo įstatymuose nustatytiems procedūriniais (procesiniais) terminams (darbo ginčų sprendimo darbo ginčų nagrinėjimo organuose, tų organų sprendimo apskundimo ir pan. terminams) taikomos Civilinio proceso kodekso nuostatos dėl tokių terminų taikymo ir skaičiavimo, išskyrus darbo įstatymų nustatytas išimtis“.

bendrus bruožus, nes įstatymas šiuos terminus vartojo kaip sinonimus. Nors DK 29 straipsnio formuluotėje esanti nuoroda į CPK yra pagrįstas manyti, kad procedūriniai (procesiniai) terminai darbo įstatymuose nustatyti iš esmės tik darbo ginčams spręsti darbo ginčų nagrinėjimo organuose, tų organų sprendimams apskūsti ir panašiais tikslais, pagrįstai buvo pastebėti procedūrinių ir procesinių terminų darbo teisėje skirtumai: procesiniais siūloma vadinti terminus, nustatytus veiksmams teismo procese atlikti, procedūriniais – veiksmams atlikti sprendžiant darbo ginčą ne teismo tvarka⁵⁰⁵. Visiškai pagrįstai komentaro autoriai procesinius terminus siejo su teisiniu pažeistos teisės gynimo procesu ar priimtų sprendimų priverstinio vykdymo procesu (pvz., pagal DK 294 str. ir CPK 584 str. 2 d. 2 p. darbo ginčų komisijos sprendimai priverstinai vykdomi pagal teismo sprendimams vykdyti nustatytą tarką), tačiau be pagrindo tik tuo ir apsiribojo. Manytume, jog atsižvelgiant į įstatyme įtvirtintą privalomą daugumos individualių darbo ginčų sprendimo ne teisme procedūrą (DK 289 str.), procesiniam terminui derėtų priskirti ir nustatytą terminą skūsti privalomo pirminio organo – darbo ginčų komisijos – sprendimą teismui (DK 293 str. 1 d.), nes priverstinė pažeistos teisės gynimo procedūra šiais atvejais prasideda ne tiesiogiai kreipiantis į teismą. Kita vertus, nėra pagrindo visus ginčo sprendimo teismo procese įvairiems subjektams (šalims, kitiems proceso dalyviams ir teismui) nustatytus terminus pripažinti procesiniais. Antai pagal DK 81 straipsnio 1 dalį ieškinį dėl streiko pripažinimo neteisėtu teismas turi išnagrinėti per dešimt dienų, tačiau teismui per šį terminą ginčo neišnagrinėjus nei šalių materialiosios ar procesinės teisės nagrinėjamoje byloje, nei bylą nagrinėjančio teismo pareiga ginčą išspręsti per įmanomai trumpiausią laikotarpį nepasibaigia.

Šiandien teisės moksle ir teismų praktikoje be jokio loginio pagrindimo jau prasidėjusioje įstatymu nustatytoje privalomoje ir priverstinėje teisių gynimo procedūroje nustatytasis terminas, per kurį darbo ginčų komisijos sprendimas gali būti apskūstas teismui, pripažįstamas ieškinio senaties terminu⁵⁰⁶. Mūsų manymu, ieškinio senaties terminu pagrįsta

505 Nekrošius I. et al. *Lietuvos Respublikos darbo kodekso komentaras. I dalis. Bendrosios nuostatos. II dalis. Kolektyviniai darbo santykiai*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 114–116.

506 Tiažkijus V., Petravičius R., Bužinskas G. *Darbo teisė*. Vilnius: Justitia, 1999, p. 192; Nekrošius I. et al. *Lietuvos Respublikos darbo kodekso komentaras. I dalis. Bendrosios nuostatos. II dalis. Kolektyviniai darbo santykiai*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 111; Nekrošius I. et al. *Lietuvos Respublikos darbo kodekso komentaras (II tomas). III dalis. Individualūs darbo santykiai*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 522–523.

pripažinti terminą kreiptis į pirminį privalomą darbo ginčą nagrinėjantį organą – darbo ginčų komisiją. Toks aiškinimas atitinka klasikinį ieškinio senaties termino pažeistai teisei ginti eigos pradžios reglamentavimą ir suvokimą. Pagal bendrąją taisyklę ieškinio senaties termino eiga prasideda nuo teisės į ieškinį atsiradimo dienos, o teisė į ieškinį atsiranda nuo tos dienos, kurią asmuo sužinojo ar turėjo sužinoti apie savo teisės pažeidimą (CK 1.127 str. 1 d.). Darbo įstatymai šiuo požiūriu nenustatė jokios išimties⁵⁰⁷. Pagal DK 296 straipsnį darbuotojas gali kreiptis į darbo ginčų komisiją per tris mėnesius *nuo tos dienos, kai sužinojo ar turėjo sužinoti, kad pažeistos jo teisės*. Taigi nėra pagrindo kitaip skaičiuoti ieškinio senaties termino eigos pradžią darbuotojo pažeistai teisei ginti vien dėl to, kad įstatymas nustatė privalomą teisės gynimo ne teisme procedūrą arba kad pagal įstatyme vartojamą lingvistinę formuluotę ieškinio senatis siejama su laikotarpiu, per kurį asmuo gali apginti savo pažeistas teises pareikšdamas ieškinį (CK 1.124 str., DK 27 str. 1 d.). Suprantama, pagrindinė šiuolaikinė pažeistų teisių gynimo forma yra ieškinio pareiškimas teisme, tačiau ji nėra vienintelė. Pabrėžtina, jog minėtos įstatymo normos, apibrėždamos ieškinio senaties sampratą, taip pat nenumato, kad siekiant apginti pažeistas teises per ieškinio senaties terminą būtina ieškinį pareikšti *teisme*. Plačiąja prasme ieškinys gali būti ir yra pareiškiamas ir tais atvejais, kai šalių susitarimu pažeistos teisės ginamos arbitraže, taip pat kai pagal įstatymus nustatyta privaloma ginčo sprendimo ne teisme procedūra. Akivaizdu, kad ieškinio senaties termino eiga prasideda tuomet, kai darbuotojas sužino apie jo pažeistą teisę (apie neteisėtą atlyginimo neišmokėjimą, drausminės nuobaudos paskyrimą, atsisakymą suteikti atostogas ir t. t.), bet ne tada, kai nepalankiai darbuotojui išsprendžiamas ginčas darbo ginčų komisijoje. Darbuotojo teisę pažeidžia darbdavys, o ne darbo ginčų komisija, kaip ginčą sprendžianti institucija, todėl su šios komisijos priimtu nutarimu, kaip darbo ginčo sprendimo rezultatu, negali būti siejama ieškinio senaties termino eigos pradžia. Ieškinio senaties termino dėl to paties pažeidimo eiga negali prasidėti du ar daugiau kartų – vieną kartą nuo sužinojimo apie pažeidimą dienos iki kreipimosi į darbo ginčų komisiją, antrą kartą – nuo sužinojimo apie darbo ginčų komisijos nutarimą iki kreipimosi į teismą ir t. t. Vadovaujantis tokia logika, ieškinio senaties, o ne procesiniu tek-

507 DK 27 straipsnio 5 dalis nustato, kad „*ieškinio senačiai taikomos Civilinio kodekso ir Civilinio proceso kodekso nuostatos, jeigu šiame Kodekse ir kituose darbo įstatymuose nėra specialių ieškinio senaties taikymo nuostatų*“.

tų pripažinti ir terminą apeliaciniam skundui dėl pirmosios instancijos teismo sprendimo paduoti (CPK 307 str.), nes tai dar vienas tarpinis ginčą nagrinėjusios institucijos sprendimas dėl ginčo, priimtas įstatymu įtvirtintoje ginčo sprendimo procedūroje. Be to, jeigu ieškinio senaties termino eiga prasideda nuo sužinojimo apie teisės pažeidimą dienos, o ieškinio senaties terminu laikytinas nustatytas laikotarpis paduoti skundą dėl darbo ginčų komisijos sprendimo, ieškinio senaties terminas iki kreipimosi į teismą paprastai jau būtų visada pasibaigęs.

Atitinkamai nenuoseklu kreipimosi į darbo ginčų komisiją trijų mėnesių terminą (DK 296 str.) pripažinti procedūriniu, nes šis terminas nustatytas kreipimuisi į privalomą pirminę instituciją ir jo praleidimas negali nesukelti teisinių padarinių. Priešingu atveju tokio termino nustatymas neturi jokios teisinės prasmės. Dėl to vienintelis nuoseklus ir logiškas, atitinkantis ieškinio senaties instituto ir pažeistų teisių gynimo visais būdais paskirtį ir esmę, atrodytų aiškinimas, kad ieškinio senaties terminais pripažintini laikotarpiai, nustatyti kreiptis į įstatymų nustatytą privalomą pirminę ginčų sprendimo instituciją, o ginčų sprendimo vėlesnėse procedūrose nustatyti terminai laikytini procesiniais. Visą laiką šie terminai būtent taip ir buvo aiškinami teisės moksle bei taikomi teismų praktikoje, taip pat ir atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, nes Lietuvoje iš esmės buvo recepuota sovietinėje darbo teisėje galiojusi individualių darbo ginčų nagrinėjimo tvarka⁵⁰⁸. Teisinis aptariamų klausimų reglamentavimas iš esmės nepasikeitė ir DK, lyginant su Darbo įstatymų kodekso (toliau – DĮK)⁵⁰⁹, galiojusio iki 2002 m. gruodžio 31 d., nuostatomis. Beje, dviejų pakopų individualių darbo ginčų sprendimo sistema veikia ir Rusijos Federacijoje (Rusijos Federacijos DĮK 201 str.). Todėl sunku įvardyti priežastis, kodėl prireikė teisės subjektams įprasto ir suprantamo reiškimo aiškinimą iš esmės pakeisti. Įdomiausia tai, kad priešingos nuomonės autoriai DĮK 240 straipsnyje nustatytą 10 dienų terminą teismui skūsti profesinės sąjungos komiteto nutarimą dėl darbo ginčo aiškina kaip ieškinio senaties terminą, neteikdami jokių teisinių argumentų šiai nuomonei pagrįsti, nediskutuodami su istoriškai susiklosčiusiu tokių pačių teisės nuostatų aiškinimu, nors trijų pakopų in-

508 Žr., pavyzdžiui, Nekrošius I. *Lietuvos TSR darbo įstatymų kodekso komentaras*. Vilnius: Mintis, 1988, p. 358–360; *Комментарий к кодексу законов о труде Российской Федерации*. Москва: Инфра-М, 2001, с. 598, 601; Driukas A., Valančius V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. II tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006, p. 112–113.

509 Lietuvos Respublikos darbo įstatymų kodeksas. *Valstybės žinios*. 1972, Nr. 18-137.

dividualių darbo ginčų sistema (darbo ginčų komisija, profesinės sąjungos komitetas, teismas), o vėliau – dviejų pakopų (darbo ginčų komisija, teismas) perimta būtent iš sovietinės darbo teisės⁵¹⁰. Galima tik spėti, jog tokią poziciją lėmė vienintelis argumentas, kad tik ieškinio senaties terminu gali būti laikomas laikotarpis, nustatytas kreiptis į teismą, visiškai neatsižvelgiant į įstatyme įtvirtintą atskirų kategorijų ginčų nagrinėjimo specialią procedūrą. Naujesniuose autorių darbuose dėl aptariamų terminų prigimties iš viso nediskutuojama⁵¹¹.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika šiuo klausimu nėra nuosekli ir vienoda, taigi galima manyti, kad ji dar nėra galutinai suformuota. Antai LAT senato 1996 m. birželio 21 d. nutarime Nr. 42 dėl darbo sutarties įstatymo taikymo civilinėse bylose apibendrinimo rezultatų⁵¹² (23 p.), LAT 2001 m. gruodžio 4 d. konsultacijoje Nr. A3-54⁵¹³ ir 2001 m. gruodžio 18 d. konsultacijoje Nr. A3-55⁵¹⁴ dėl tam tikrų Darbo ginčų nagrinėjimo įstatymo⁵¹⁵ nuostatų, susijusių su ikiteisimine darbo ginčų nagrinėjimo tvarka ir terminais, išaiškinimo terminai kreiptis dėl darbo ginčo išnagrinėjimo, nesvarbu, ar jie nustatyti kreiptis į ikiteisminę instituciją ar į teismą, iš esmės pripažįstami ieškinio senaties terminais, kuriuos, praleidus dėl svarbios priežasties, gali atnaujinti ir ginčą nagrinėjanti ikiteisminė institucija, ir teismas. LAT senatas 2004 m. birželio 18 d. nutarimo Nr. 45 „Dėl Darbo kodekso normų, reglamentuojančių darbo sutarties nutraukimą pagal Darbo kodekso 136 straipsnio 3 dalies 1 ir 2 punktus, taikymo teismų praktikoje“ 22 punkte ir nutarimu patvirtintoje nurodytos teismų praktikos apibendrinimo apžvalgoje⁵¹⁶

510 Žr., pavyzdžiui, Tiažkijus V., Petravičius R., Bužinskas G. *Darbo teisė*. Vilnius: Justitia, 1999, p. 192.

511 Nekroius I., et al. *Darbo teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2008, p. 497, 498.

512 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1996 m. birželio 21 d. nutarimas Nr. 42 „Dėl Darbo sutarties įstatymo taikymo civilinėse bylose apibendrinimo rezultatų“. *Teismų praktika*. 3-4: 40–41.

513 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. gruodžio 4 d. konsultacija Nr. A3-54. *Teismų praktika*. 16: 372–374.

514 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. gruodžio 18 d. konsultacija Nr. A3-55. *Teismų praktika*. 16: 372–374.

515 Lietuvos Respublikos darbo ginčų nagrinėjimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 56-1640.

516 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimas Nr. 45 „Dėl Darbo kodekso normų, reglamentuojančių darbo sutarties nutraukimą pagal Darbo kodekso 136 straipsnio 3 dalies 1 ir 2 punktus, taikymo teismų praktikoje“. *Teismų praktika*. 21: 168–169, 209–211.

išaiškino, jog DK 296 straipsnyje nustatytas trijų mėnesių terminas darbuotojui kreiptis į darbo ginčų komisiją yra procedūrinis, o ieškinio senaties terminas yra DK 293 straipsnio 1 dalyje nustatytas 10 dienų terminas skūsti teismui darbo ginčų komisijos nutarimą. Tačiau tame pačiame nutarime, prieštaraujant ankstesnei išvadai, aiškinama, jog tas pats DK 296 straipsnyje įtvirtintas 3 mėnesių terminas laikytinas ieškinio senaties terminu, jei jis yra pasibaigęs ir darbuotojas dėl ankstesnės drausminės nuobaudos panaikinimo nebuvo kreipęsis į darbo ginčų komisiją iki jo atleidimo iš darbo dienos. Tokią praktiką kasacinis teismas šiais klausimais formuoja ir šiuo metu: pripažįstama, kad jeigu darbuotojas dėl ankstesnės (ankstesnių) drausminės nuobaudos (drausminių nuobaudų) nebuvo kreipęsis į darbo ginčų komisiją ir iki jo atleidimo iš darbo dienos DK 296 straipsnyje nustatytas trijų mėnesių kreipimosi į darbo ginčų komisiją terminas yra pasibaigęs, tai teismas, tikrindamas tokios drausminės nuobaudos (tokių drausminių nuobaudų) teisėtumą ir pagrįstumą, DK 296 straipsnyje nustatytą terminą taiko pagal *ieškinio senaties taisykles*, nustatytas CK 1.126, 1.128–1.131 straipsniuose (DK 10, 27 str., CK 1.1 str. 3 d.)⁵¹⁷. Kaip matyti, nenuoseklu, atsižvelgiant į darbo ginčo pobūdį ar netgi į termino pasibaigimo faktą, vienais atvejais tą patį trijų mėnesių terminą laikyti procedūriniu terminu, kitais – ieškinio senaties terminu.

Kita vertus, pernelyg siaura procedūriniais terminais darbo teisėje pripažinti vien terminus, susijusius su įvairių darbo ginčų (kolektyvinių ar individualių) sprendimu ne teismo tvarka (tokie procedūriniai terminai, pvz., nustatyti DK 70, 72, 73, 75, 75 (1) straipsniuose, 291 str. 1 d. ir kt.). DK nustatyta ir nemažai ne ginčų nagrinėjimo procedūros, o materialųjų subjektinių teisių įgyvendinimo procedūros procedūrinių terminų (pvz., DK 48 str. 2 d. – dviejų savaičių terminas sušaukti kolektyvinės derybas; 54 straipsnio 1 dalyje – dvidešimties dienų terminas registruoti kolektyvinę sutartį; 62 str. 2 d. – šalys nustato informacijos pateikimo kolektyvinės sutarties projektui terminus; 99 str. 2 d. – darbo sutarties sudarymo procedūros terminai ir kt.). Reikia pripažinti, jog darbo teisėje turėjo būti išskirti ir apibūdinti ir materialieji naikinamieji, ir procedūriniai, ir procesiniai terminai. Atrodytų, tai pripažino ir pats įstatymų leidėjas, 2005 m. pakeitęs DK 29 straipsnio redakciją ir procedūrinius bei

517 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-393/2009; 2004 m. lapkričio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-610/2004; 2011 m. sausio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-9/2011.

procesinius terminus, anksčiau vartotus kaip sinonimus, išskyręs į atskiras kategorijas. Be to, atsisakyta minties procedūrinius terminus siėti vien su darbo ginčų nagrinėjimu ne teisme⁵¹⁸. Tačiau įstatyme taip ir liko neapibrėžta procedūrinių ir procesinių terminų samprata darbo teisėje, bendri jų bruožai ir skirtumai, išskyrus nuorodą į jiems taikytinas bendras CPK numatytas skaičiavimo ir taikymo taisykles. Tai palikta teisės mokslui ir teismų praktikai.

2. MATERIALIOSIOS TEISĖS TERMINAI CIVILINĖS TEISĖS TERMINŲ SISTEMOJE

Kaip minėta, materialiuosius terminus nustato įvairios teisės šakos – ir privatinės, ir viešosios (civilinė, darbo, šeimos, administracinė, mokesčių ir kitos teisės šakos). Terminų civiliniuose teisiniuose santykiuose reikšmė pasireiškia tuo, kad jie suteikia teisiniams ryšiams apibrėžtumo ir stabilumo, drausmina teisinių santykių subjektus, skatina įgyvendinti subjektines teises bei vykdyti šalių susitarimus, laiku užtikrina pažeistų teisių gynybą. Civilinės teisės terminai yra universalus šios teisės šakos institutas, svarbus faktiškai visiems be išimties civiliniams santykiams teisiškai reguliuoti⁵¹⁹.

Materialiųjų terminų paskirtis civilinėje teisėje labai skirtinga. Visų pirma, jų paskirtis yra užtikrinti tvirtus civilinius teisinius santykius apskritai, nes jais apibrėžiamas civilinių teisinių santykių galiojimo laikotarpis. Teisės terminai civilinei apyvartai, teisės reguliuojamiems

518 Žr. Lietuvos Respublikos darbo kodekso 3, 4, 14, 22, 29, 36, 47, 52, 62, 67, 77, 78, 79, 84, 85, 88, 92, 95, 98, 99, 101, 107, 108, 109, 114, 120, 127, 129, 130, 132, 134, 138, 140, 141, 144, 145, 146, 147, 149, 151, 152, 161, 166, 168, 177, 183, 225, 235, 285, 286, 288, 293, 295, 297, 302 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei xix skyriaus pavadinimo pakeitimo įstatymą. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 67-2400.

519 Asmenų teisių ir teisėtų interesų apsauga ir gynimas dažnai priklauso nuo atitinkamų civilinių teisinių santykių galiojimo terminų. Civilinių santykių, kaip privatinių santykių, reglamentavimo dispozityvumo principas, šalių lygiateisiškumo, sutarties laisvės, protinumo, sąžiningumo ir teisingumo principai reikalauja, kad šalių įgyjamos teisės ir pareigos būtų apibrėžtos laiko atžvilgiu. Šie principai reiškia, jog asmenys yra įpareigoti elgtis rūpestingai, atidžiai ir apdairiai tam, kad apsaugotų savo interesus ir nepakenktų kitiems. Kiekvienas veiksnus civilinių santykių dalyvis turi laisvę spręsti, kaip įgyvendinti savo subjektines teises, ir turi rūpintis savo privačių interesų apsauga. Netinkamai įgyvendinę teises ar pareigas vykde asmenys prisiima galimus neigiamus padarinius, kurie, priklausomai nuo pažeidimo pobūdžio, gali būti turtiniai praradimai, pareiga atlyginti kitų patirtus nuostolius ir kt. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-295/2011).

teisiniams santykiams suteikia stabilumo ir apibrėžtumo, užtikrina optimalų, atsižvelgiant į konkrečių teisinių santykių pobūdį, subjektinių teisių įgyvendinimą ir veiksmingą teisinę jų gynybą. Materialieji terminai apibrėžia materialųjų subjektinių teisių ir pareigų įgijimo bei egzistavimo, teisių įgyvendinimo ir pareigų vykdymo ribas, t. y. veikia šių subjektinių teisių būseną. Vieni terminai skirti teisių ir pareigų atsiradimo, pasikeitimo ar pasibaigimo momentui nustatyti, kiti fiksuoja teisių galiojimo ribas, tretieji nustato pažeistų teisių gynybos laikotarpį ir kt. Kadangi terminais aiškiai apibrėžiamas subjektinių teisių atsiradimo ir pabaigos momentas, taip užtikrinamas civilinių teisinių santykių aiškumas⁵²⁰. Tuo gali būti tiesiogiai suinteresuoti ne tik tam tikrų teisinių santykių subjektai, bet ir kiti asmenys. Pavyzdžiui, per įstatymo nustatytą terminą pirmesnės eilės įpėdiniui nepriėmus palikimo, paskesnės eilės įpėdiniai gali priimti palikimą per tris mėnesius nuo teisės priimti palikimą jiems atsiradimo dienos (CK 5.50 str. 4 d.)⁵²¹. Kita vertus, materialiaisiais terminais garantuojamos konkrečių teisinių santykių subjektų subjektinės teisės ir užtikrinamas pareigų vykdymas. Pavyzdžiui, 10 metų nuomos sutartimi abiem sutarties šalims garantuojamos tam tikros teisės – nuomotojui teisė gauti nuompinigius, nuomininkui – teisė naudotis nuomojamu turtu. Pasibaigus sutarties terminui, nuomotojas turi teisę reikalauti, o nuomininkas turi pareigą grąžinti išnuomotą turtą (CK 6.499 str. 1 d.). Taigi subjektinės teisės egzistavimo terminų poveikį gali būti įvairus – gali apibrėžti teisės atsiradimo momentą (pvz., atidedamasis terminas), taip pat ir teisės pasibaigimo momentą. Pastaruoju atveju, visų pirma, terminai gali apibrėžti subjektinės teisės egzistavimo laiko atžvilgiu ribas nesant teisės pažeidimo (pvz., šalys susitaria, kad nuomos sutartis galioja metus laiko). Imperatyvius naikinamuosius terminus gali nustatyti įstatymas, kurių šalys negali nei pakeisti, nei panaikinti (pvz., servituto pabaiga – CK 4.130 str. 1 d. 6 p.). Terminai gali apibrėžti pažeistos teisės gynybos įgyvendinimo sąlygas (pvz., asmuo, kurio teisė pažeista, gali per tam tikrus terminus šią teisę įgyvendinti savo veiksmais – savigyna, pretenzijos pareiškimu teisę pažeidusiam asmeniui, taip pat gali kreiptis dėl teisės gynimo priverstinai⁵²².

520 Mizaras V., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 503.

521 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-441/2009.

522 Лантух В. В. *Исковая давность в современном гражданском праве Российской Федерации*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Волгоград, 1999, с. 37.

1964 m. CK terminų bendrųjų nuostatų reglamentavimas nesikeitė per visą šio kodekso galiojimo iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo laikotarpį. 1983 m. įvykdyti ieškinio senatį reglamentuojančių nuostatų pakeitimai taip pat nebuvo esminiai. Tai nestebina, nes sovietinė teisės sistema buvo sustingusi ir inertiška, grindžiama planiniu ūkiu, imperatyviu teisinių santykių reguliavimo metodu, valstybės vyraujančia padėtimi prieš privačius teisės subjektus. Juo labiau kai kalbame apie palyginti daugelyje teisės sistemų stabilų teisės terminų institutą. Nuo 1990 m., kai buvo atkurta nepriklausomybė, iki naujojo CK priėmimo terminus reglamentuojančių bendrųjų nuostatų pakeitimų, išskyrus vieną redakcinio pobūdžio patikslinimą dėl trečiųjų teismo ir arbitražo sąvokų turinio, taip pat nebuvo atlikta. Tiesa, 1994 m. gegužės 17 d. įstatymu Nr. I-459 esminių pakeitimų patyrė 1964 m. CK I skyriaus VI skirsnis „Ieškinio senatis“⁵²³. Ir tik 2000 m. priimtame CK atskiros įstatymų leidėjo dėmesio sulaukė ir materialiosios teisės terminų institutas. Neabejotinai šis dėmesys neatsitiktinis ir yra susijęs su bendra viso naujojo fundamentalaus teisės akto koncepcija, pagrįsta nauja visuomenės politine ir ekonomine sistema. Pirmą kartą tiesiogiai įstatyme pateikta viena iš pagrindinių materialijų teisės terminų klasifikacijų pagal jų pasibaigimo padarinius – atnaujinamieji, naikinamieji ir įgyjamieji, apie kuriuos iki tol buvo diskutuojama tik teisės moksle bei teismų praktikoje, taip pat pateiktos šių terminų rūšių sąvokos (CK 1.117 str. 3–6 d.). Nauja 2000 m. CK ir tai, kad įstatyme apibrėžta teisinė termino reikšmė ir įtvirtinta termino nustatymo skolininko naudai prezumpcija (CK 1.123 str.), reglamentuotos terminuotų prievolių rūšys ir jų vykdymas (CK 6.33–6.35 str.), įtvirtintos naujos terminų rūšys – papildomi (CK 6.209, 6.217–6.218 str.) ir lengvatiniai terminai (CK 4.216, 6.132 str.), įvairioms prievolių rūšims reglamentuoti įvesta *protingo* termino kategorija (CK 6.35 str. 2 d.), lanksčiai vartojant terminus reglamentuojamos daugelis prievolių rūšių, taip pat kiti turtiniai ir asmeniniai neturtiniai santykiai. Poreikį sukonkretinti terminų reglamentavimą lėmė privačios nuosavybės pagrindų tvarkomas visuomenės ūkis, rinkos ekonomikos sistema, teisinių santykių įvairovė ir raida. Tuo remiantis civiliniai teisiniai santykiai kodekse reglamentuojami vadovaujantis jų subjektų lygiateisiškumo, sutarties laisvės, nuosavybės neliečiamumo, nesikišimo į privačius san-

523 Apie ieškinio senaties reformą 1964 m. CK ir 2001 m. CK plačiau nekalbėsime, nes tai išsamiai aptarta kitoje publikacijoje (žr. Driukas A. Ieškinio senaties instituto raida Lietuvoje: materialiniai ir procesiniai aspektai. *Jurisprudencija*. 2003, 39 (31): 89–102).

tykius, teisinio apibrėžtumo, taip pat visokeriopos civilinių teisių teisminės gynybos bei kitais principais (CK 1.2 str.).

Kaip minėta, materialieji terminai gali būti klasifikuojami remiantis įvairiais kriterijais. Teisės terminų, taip pat ir materialųjų, kokybinį savitumą lemia tikslas, kuriam pasiekti šie terminai nustatyti. Nuo to, kokiam tikslui pasiekti terminas nustatytas, priklauso termino ypatumai – trukmė, apibrėžimo būdas, skaičiavimo tvarka, jo pasibaigimo padariniai ir t. t. Terminų grupavimas pagal įvairius kriterijus turi didžiąją praktinę reikšmę, nes suteikia galimybę nustatyti, kokios būtent rūšies terminas turi būti pritaikytas vienu ar kitu atveju, pasibaigė termino eiga, ar ne, kokie dėl to atsiranda padariniai teisinio santykio šalims. Tradiciškai išskiriamos šios pagrindinės materialiosios teisės terminų klasifikacijos:

- 1) Pagal terminus nustačiusį subjektą – įstatymo, teismo ir sando-rių (šalių susitarimu) nustatyti terminai;
- 2) Pagal įstatyme nustatytų terminų privalomumo teisinių santykių subjektams laipsnį – imperatyvūs, dispozityvūs ir mišrūs;
- 3) Pagal materialųjų terminų paskirtį – civilinių teisių ir pareigų atsiradimo, civilinių teisių įgyvendinimo ir civilinių teisių gynimo terminai;
- 4) Pagal įstatyme numatytus materialųjų terminų pasibaigimo teisinius padarinius – įgyjamieji, naikinamieji, atnaujinamieji terminai;
- 5) Pagal terminų apibrėžimo laiko atžvilgiu būdą – apibrėžti ir neapibrėžti terminai⁵²⁴.

Kai kurie autoriai išskyrė ir daugiau materialųjų terminų klasifikacijų arba tais pačiais pagrindais pateikė kitokį terminų skirstymą į tam tikrus porūšius. Pavyzdžiui, pagal paskirtį V. Mikelėnas terminus skirsto į civilinių teisių ir pareigų atsiradimo, civilinių teisių įgyvendinimo, civilinių teisių galiojimo, civilinių pareigų vykdymo, garantinius ir civilinių teisių gynimo terminus; pagal pasibaigimo teisinius padarinius – į įgyjamuosius, naikinamuosius, atidedamuosius ir terminus, ku-

524 Грибанов В. П. *Осуществление и защита гражданских прав*. Москва: Статут, 2000, с. 254–255; *Гражданское право*. Под ред. Калпина А. Г. и Масляева А. И. Ч. 1. Москва: Юрист, 2000, с. 228–232; Фаршатов И. А. *Исковая давность*. Москва: Городец, 2004, с. 12–28; *Гражданское право*. Под ред. Суханова Е. А. Т. 1. Москва: Wolters Kluwer, 2004, с. 627–630; Новиков В. В., Сафонова С. П. *Сроки в гражданском праве: понятие и практика применения*. Санкт-Петербург: Знание, 2008, с. 7–13 ir kt.

riems suėjus pasikeičia civiliniai teisiniai santykiai; pagal terminų išraiškos pobūdį – į aiškius ir numanomus; pagal kreditoriaus išreikštą valią bendradarbiauti su skolininku – į papildomus ir lengvatinius terminus; pagal taikymo sritį – bendruosius ir dalinius ir kt.⁵²⁵

Teisės moksle yra ir kitų klasifikacijų, kurios padeda palyginti įvairius terminus, suvokti atskirų rūšių terminų paskirtį ir jų sukeltus padarinius. Tačiau nė viena iš klasifikacijų nėra universali, daugelis visuomeninių reiškinių negali būti sąlygiškai priskirti vienai ar kitai santykių grupei. Kai kurie terminai savo esme ne visada atitinka jų priskyrimo tam tikrai terminų sistemai pagrindą (pvz., manytume, kai kurie autoriai terminą, nustatytą nurodant įvykį, kuris neišvengiamai įvyks, įvardija neapibrėžtu terminu, nes jis apibrėžtas jau pačiu įvykio įvardijimu)⁵²⁶ arba gali būti sąlygiškai priskirti kelioms klasifikacijoms pagal skirtingus pagrindus. Pavyzdžiui, V. V. Lantuchas pagal *nustatymo ir taikymo tvarką* terminus skirsto į imperatyvius, dispozityvius ir imperatyviai dispozityvius; pagal *tikslinę paskirtį* – į subjektyvių teisių įgyvendinimo terminus ir jų gynimo terminus; pagal *taikymo sritį* – į bendruosius ir specialiuosius; pagal *termino pasibaigimo padarinius* – į teisių atsiradimo, jų pakeitimo ir teisių pasibaigimo terminus; teisių įgyvendinimo terminams priskiria civilinių teisių galiojimo terminus, naikinamuosius, garantinius ir pretenzinius terminus⁵²⁷. Kai kurių autorių nuomone, kiekvienos subjektinės teisės turinį sudaro teisė reikalauti (reikalavimo teisė), teisė į teigiamus veiksmus ir teisė į pažeistos teisės gynybą⁵²⁸. Kiekvienas iš šių subjektinės teisės turėtojų suteiktų įgaliojimų susijęs su jų įgyvendinimo terminais.

Kiti autoriai dar tiksliau terminų skirstymą į civilinių teisių įgyvendinimo ir teisių gynimo terminus sieja su pačiu subjektinės teisės turiniu, jos sudedamosiomis dalimis. Subjektinė civilinė teisė yra konkretaus asmens įstatymo leisto ar neuždrausto elgesio matas, subjektinės teisės turėtojas jai įgyvendinti ir ginti gali atlikti įvairius veiksmus, taip

525 Žr., pavyzdžiui, Mizaras V., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 505–513.

526 *Ibid.*, p. 509.

527 Лантух В. В. *Исковая давность в современном гражданском праве Российской Федерации*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Волгоград, 1999, с. 34–35; *Гражданское право*. Под ред. Сергеева А. П. и Толстого Ю. К. Т. 1. Москва: Проспект, 2000, с. 302.

528 Фаршатов И. А. *Исковая давность*. Москва: Городец, 2004, с. 15.

pat gali reikalauti atitinkamo elgesio iš įpareigoto asmens. Kiekvienos subjektinės teisės turinį sudaro trys elementai – galimybė pačiam pasirinkti, kaip elgtis, galimybė reikalauti, kad kiti asmenys elgtųsi tam tikru būdu ir galimybė imtis priemonių subjektinei teisei ginti⁵²⁹. Dėl to pagal bendrąją taisyklę teisės turėtojas taip pat turi tris galimybes: pirmą, subjektinę teisę įgyvendinančius veiksmus atlikti pats (valdyti, naudotis, disponuoti daiktu ir kt); antra, reikalauti atitinkamo elgesio iš įpareigoto vykdyti prievolę asmens (grąžinti skolą, daiktą ir pan.), nes subjektinė teisė gali būti realiai įgyvendinta tik įpareigotam asmeniui atlikus atitinkamus veiksmus; trečia, kreiptis į arbitražą, teismą ar kitą įgaliotą valstybės ar visuomeninę instituciją su reikalavimu įpareigoti atsakingą asmenį vykdyti prievolę arba priverstinai apginti kitų asmenų pažeistą subjektinę teisę. Kiekvienai iš šių galimybių įgyvendinti egzistuoja civilinės teisės nustatyti terminai. Pirmoji galimybė gali būti įgyvendinta laikantis tik subjektinės teisės galiojimo termino, o tam tikrais atvejais – tik naikinamojo termino (teisių galiojimo ir naikinamieji terminai). Antrajai galimybei įgyvendinti būdingi garantiniai ir pretenziniai terminai. Šių dviejų grupių terminai priskirtini civilinių teisių įgyvendinimo terminams. Trečiąją galimybę galima įgyvendinti tik per įstatymo nustatytus ieškinio senaties terminus, kurie priskirtini civilinių teisių gynimo terminų grupei. Kiekviena iš šių terminų rūšių turi tik jai būdingą „teisinį režimą“, kiekvienos rūšies terminams pasibaigus kyla skirtingi teisiniai padariniai⁵³⁰. Supainiojus terminus ir vienos rūšies terminui pritaikius kitos rūšies terminams nustatytą „teisinį statusą“, teisinių santykių subjektų ginčas gali būti išspręstas klaidingai (pvz., pripažinus, jog pretenzinį terminą galima atnaujinti ir, atvirkščiai, kad ieškinio senaties terminas yra naikinamasis).

Skirtingi autoriai neretai tam tikrus terminus pagal jų paskirtį priskiria skirtingoms klasifikacijoms arba jiems įvardyti vartoja skirtingą terminiją, tačiau jų aptariamai teisės terminai savo esme yra analogiški. Pavyzdžiui, vienų autorių pagal paskirtį terminai grupuojami į terminus, sukuriančius civilines teises, civilinių teisių įgyvendinimo terminus, prievolių vykdymo terminus ir civilinių teisių gynimo terminus⁵³¹.

529 Vaišvila A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000, p. 331; Mizaras V., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 39.

530 Грибанов В. П. *Осуществление и защита гражданских прав*. Москва: Статут, 2000, с. 254-255.

531 Кириллова М. Я., Крашенинников П. В. *Сроки в гражданском праве. Исковая давность*. Москва: Статут, 2007, с. 9–10.

Kiti autoriai išskiria dvi tokių terminų grupes: reguliacinius ir civilinių teisių gynimo terminus, kurie savo ruožtu skirstomi į smulkesnius pogrupius. Reguliaciniais pripažįstami terminai, nustatyti subjektinėms materialiosioms civilinėms teisėms įgyvendinti ir joms koresponduojančioms subjektinėms pareigoms vykdyti. Toliau jie grupuojami į teises sukuriančius, teises pakeičiančius, teises panaikinančius ir civilinių prievolių vykdymo terminus. Teises panaikinančiais terminais laikomi teisių galiojimo ir naikinamieji terminai, per kuriuos įgaliotasis asmuo gali įgyvendinti jam priklausančias teises arba pareikalausti atlikti atitinkamus veiksmus iš įpareigotojo asmens, taigi iš esmės šie autoriai kalba apie tuos pačius terminus, kuriuos kiti priskiria materialųjų subjektinių teisių įgyvendinimo terminų grupei⁵³². Kita vertus, civilinių teisių gynimo terminams dažniausiai priskiriami ieškinio senaties terminai⁵³³, rečiau – ir pretenziniai terminai bei terminai kreiptis į valstybines civilinio ginčo sprendimo institucijas ne teismo tvarka⁵³⁴, dar rečiau – garantiniai terminai ir asmens, kurio teisės pažeistos, taikomos pažeidėjo atžvilgiu savarankiškos įstatymo numatytos teisės gynimo priemonės (įskaitymas, savigny). Šiais atvejais mokslininkai civilinių teisių gynimo terminus grupuoja į ne ieškininės gynybos terminus (garantiniai, pretenziniai ir kt.) ir į ieškininės gynybos terminus (ieškinio senaties terminai)⁵³⁵.

Manytume, jog pagal įstatymuose nustatytą terminų paskirtį nuosekliausia ir labiausiai pagrįsta terminus skirstyti į *civilinių teisių ir pareigų atsiradimo*, *civilinių teisių įgyvendinimo* ir *civilinių teisių gynimo* terminus. O civilinių teisių galiojimo ar pareigų vykdymo tam tikru laikotarpiu terminai, naikinamieji terminai ar terminai, kuriems pasibaigus pasikeičia civiliniai teisiniai santykiai, taip pat garantiniai, pretenziniai terminai tik detalizuoja vieną iš pagrindinių materialiosios teisės terminų rūšių – civilinių teisių įgyvendinimo terminus. Pastaruosius galima apibūdinti kaip terminus, per kuriuos asmuo turi teisę

532 Новиков В. В., Сафонова С. П. *Сроки в гражданском праве: понятие и практика применения*. Санкт-Петербург: Знание, 2008, с. 10–13.

533 Фаршатов И. А. *Исковая давность*. Москва: Городец, 2004, с. 16, 32–33.

534 *Гражданское право*. Под ред. Суханова Е. А. Т. 1. Москва: Wolters Kluwer, 2004, с. 630; *Гражданское право*. Под ред. Калпина А. Г. и Масляева А. И. Ч. 1. Москва: Юрист, 2000, с. 232.

535 Новиков В. В., Сафонова С. П. *Сроки в гражданском праве: понятие и практика применения*. Санкт-Петербург: Знание, 2008, с. 11–13; *Гражданское право России*. Под ред. Цыбуленко З. И. Ч. 1. Москва: Юрист, 2000, с. 218.

(o kartais – ir privalo) pats įgyvendinti jam priklausančią teisę arba pareikalauti, kad jam priklausančią teisę įgyvendinančius veiksmus atliktų tiesiogiai įpareigotas asmuo. Civilinių teisių gynimo terminams priskirti ieškinio senaties terminai, per kuriuos pažeistoji teisė įgyvendinama priverstinai valstybės prievarta. Kai kurias iš šių terminų rūšių pagrįstai galima skirstyti dar į kitas arba smulkesnes klasifikacijas. Pavyzdžiui, garantiniai, pretenziniai, ieškinio senaties terminai nustatyti reikalavimams, kylantiems iš civilinių teisinių santykių, pareikšti. Tos pačios rūšies terminai gali būti priskirti kelioms klasifikacijoms: naikinamieji terminai įtraukiami į klasifikaciją pagal terminų pasibaigimo padarinius, nes jiems pasibaigus pasibaigia subjektinė teisė; pagal paskirtį naikinamieji terminai priskiriami teisių įgyvendinimo terminų grupei; šie terminai gali būti priskirti ir prie imperatyvių terminų (pagal privalomumą teisinių santykių subjektams); atitinkamai įgyjamieji terminai priskiriami ir terminų grupei pagal termino pasibaigimo padarinius, ir civilinių teisių atsiradimo terminų grupei ir t. t.

3. PROTINGO TERMINO SAMPRATA CIVILINĖJE TEISĖJE

Minėta, jog pagal terminų apibrėžimo laiko atžvilgiu būdą materialiuosius terminus (beje, kaip ir procesinius) įprasta skirstyti į apibrėžtus ir neapibrėžtus. Pagal įstatymą (CK 1.117 str. 1 ir 2 d.) įstatymų ar sando-rių nustatytas ar teismo paskiriamas terminas **apibrėžiamas** kalendori-ne data arba tam tikru laikotarpiu (valandomis, dienomis, savaitėmis ir t. t.), taip pat ir įvykiu, kuris neišvengiamai turi įvykti.

Iki naujojo CK priėmimo galiojusiam 1964 m. CK faktiškai visi nustatyti terminai buvo apibrėžti vienu iš minėtų trijų būdų, nesvarbu, koks subjektas terminą nustatė – įstatymas, teismas ar šalis, išskyrus kai kurias išimtis, kurios, beje, taip pat yra sąlygiškos. Pavyzdžiui, pa-gal 1964 m. CK 180 straipsnį, jeigu prievolės vykdymo terminas nenu-statytas arba apibrėžtas pareikalavimo momentu, kreditorius turi teisę bet kada pareikalauti ją įvykdyti, o skolininkas privalo tokią prievolę įvykdyti per septynias dienas nuo tos dienos, kurią kreditorius parei-kalavo prievolę įvykdyti, jeigu iš įstatymo, sutarties ar prievolės esmės neišplaukia pareiga įvykdyti prievolę tuojau (šią taisyklę tik iš dalies pakartoja 2001 m. CK 6.53 straipsnis ir, kaip matysime vėliau, nustato kitokias tokių prievolių įvykdymo terminų taisykles). Taigi jeigu prievo-

lės įvykdymo terminas tiesiogiai nenustatytas, įstatymas apibrėžia įvykį (kreditoriaus pareikalavimą), su kuriuo susieta septynių dienų termino prievolei vykdyti eigos pradžia.

Tik retais atvejais 1964 m. CK galima rasti protingo termino prototipų. Antai šio kodekso 171 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad sutartis, pasiūlius ją sudaryti žodžiu, nenurodant termino atsakyti, laikoma sudaryta, jeigu antroji šalis *tuojau* pareiškia pasiūliusiam asmeniui primanti pasiūlymą; CK 171 straipsnio 2 dalis numatė, kad sutartis, pasiūlius ją sudaryti raštu, nenurodant termino atsakyti, laikoma sudaryta, jeigu atsakymas, kad pasiūlymas priimtas, pateikiamas per *normaliai tam reikalingą laiką*; CK 384 straipsnio 2 dalyje vartojo *atitinkamo termino* žodinę konstrukciją; CK 325 straipsnis nustatė, jog gyvenamosios patalpos nuomos terminas perkeliamas, kai „*nutolsta įvykis*“, t. y. kai sutarties terminas apibrėžtas įvykiu, bet įvykis neįvyksta, sutartis tampa neterminuota.

Akivaizdu, kad vertinamosios sąvokos „tuojau“, „normalus“, „atitinkamas“, „nutolsta“ priklauso nuo konkrečios prievolės rūšies bei situacijos ir savo esme yra analogiškos naujajame CK plačiai naudojamai protingo termino sąvokai⁵³⁶. CK, kaip minėta, prioritetą, reguliuojant privatus santykius, teikia šalių iniciatyvai, laisvei, dispozicijai, bendradarbiavimui ir kartu teisinių santykių apibrėžtumui bei iš jų kylančių teisių bei pareigų atsiradimo momento nuspėjumui, šalių interesų proporcingumui ir teisėtų lūkesčių apsaugai. Šioms vertybėms užtikrinti reikšmingas teisinis svertas yra terminų atitinkamoms teisėms bei pareigoms atsirasti ar pasibaigti nustatymas. Tačiau, atsižvelgiant į teisinių santykių įvairiapusiškumą ir dinamiškumą, jų subjektų valią laisvai disponuoti daugeliu subjektinių teisių ar pareigų, nėra poreikio visais atvejais išsamiai įstatymu apibrėžti teisių ir pareigų atsiradimo,

536 Įdomu, kad, be protingo termino kategorijos, CK išliko, nors ir negausiai, kai kurie kiti daugiau ar mažiau artimi jo atitikmenys, apibrėžiantys teisinių santykių subjektų elgesį per tam tikrą laikotarpį. Pavyzdžiui, CK 4.246 straipsnio 3 dalyje vartojama normaliai reikalingo termino sąvoka: preziumuojama, kad turto administratorių daugumai priimant sprendimą, susijusį su turto administravimu, nedalyvavęs administratorius pritaria sprendimui, jeigu jis, sužinojęs sprendimą, per normaliai reikalingą terminą nepareiškia naudą gavėjui ir kitiems administratoriams, kad nesutinka su sprendimu. Daugelyje normų terminas išreiškiamas kategorija „tuojau“. Pavyzdžiui, pagal CK 4.61 straipsnio 1 dalį asmuo, sulaikęs priklydusį naminių gyvūnų, privalo *tuojau* pranešti apie tai gyvūno savininkui; pagal CK 6.596 straipsnio 1 dalį laikini gyventojai nuomininko arba jo šeimos narių reikalavimu privalo *tuojau* išsikelti iš patalpos ir kt.

pasikeitimo ar pasibaigimo momentą. CK pabrėžiama, kad šalys sutartis turi vykdyti tinkamai ir sąžiningai, privalo bendradarbiauti ir siekti, kad sutartis būtų vykdoma kuo ekonomiškesniu kitai šaliai būdu (CK 6.38 str., 6.200 str.). Iš to taip pat išplaukia, kad bendradarbiaudamos sutarties vykdymo metu šalys teisėms įgyvendinti ar pareigoms vykdyti turi susitarimu nustatyti protingus terminus, jei terminų nenustatė įstatymas. Taigi protingo termino teisėms įgyvendinti ar prievolėms vykdyti įstatymuose ar sutartyje nustatymas yra apskritai pamatinės teisės nuostatos, kad civiliniai teisiniai santykiai turi būti reguliuojami ir šių santykių subjektų elgesys turi būti vertinimas, atsižvelgiant į bendruosius teisės principus, sudėtinė dalis.

Galiojančiuose civilinės teisės aktuose, vertinant teisinių santykių subjektų elgesį, dažnai vartojamos tarpusavyje glaudžiai susijusios protingumo, sąžiningumo ir teisingumo sąvokos. CK 1.5 straipsnis reikalauja, kad bendrųjų teisės principų paisytų ne tik teisės subjektai, nusistatydami tarpusavio teises ir pareigas bei jas įgyvendindami ir vykdydami, tačiau ir teismai, aiškindami ir taikydami įstatymus, sprenddami tam tikrus įstatymų pavestus klausimus savo nuožiūra, taip pat pats įstatymų leidėjas, reglamentuojantis civilinius santykius (CK 1.2, 1.8 str.). Pavyzdžiui, CK 6.250 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad nustatant neturtinės žalos dydį, be kitų aplinkybių, reikalavimų pagrįstumas vertinamas ir sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijų požiūriu. Teisingumas – universalus bendrasis teisės principas, išreiškiantis tam tikroje visuomenėje įsisąmonintų vertybių pusiausvyrą ir sistemą, kuria remiantis vertinami visi žmonių poelgiai, taip pat ir jų sąžiningumas bei elgesio protingumas⁵³⁷. Sąžiningumo ir protingumo kriterijai vartojami ir kaip atskiri asmens elgesio vertinimo matai (sąžiningas įgijėjas – CK 4.70 str., sąžininga dalykinė ir verslo praktika – CK 6.158 ir 6.228 str.; protingos pastangos – CK 1.116 str., protingi lūkesčiai – CK 6.754 str., protinga kaina – CK 6.61 str., protingas asmuo – CK 6.200 str.). Sąžiningumas – tai vertybinis dorovinio žmogaus elgesio kriterijus, siejamas su visuomenėje pripažintų taisyklių, taip pat ir teisės aktų nuostatų, laikymusi ir reiškiantis, jog asmuo konkrečioje situacijoje veikia kaip atidus, rūpestingas, apdairus žmogus ir suvokia būtent savo elgesį. Protingumas – taip pat vertinamoji įstatymo vartojama sąvoka. Protingas teisės

537 Driukas A., Valančius V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 434–437.

subjekto elgesys reiškia, kad subjektas elgiasi įsisąmonintai, protingai, logiškai ir tikslingai, atsižvelgdamas į socialinę ekonominę padėtį, kurioje jis veikia. Taigi sąžiningumo ir protingumo kriterijai susiję tiesiogiai, kaip žmogaus elgesio subjektyvioji ir objektyvioji pusės, ir vienas kitą papildo. Pagaliau elgesio vertinimas kaip sąžiningo ir protingo atitinka visuomenės suvoktą teisingumo sampratą⁵³⁸. Pavyzdžiui, nuosekliai einančias vieną po kitos abipuses šalių pareigas protinga, tikslinga ir logiška vykdyti per trumpiausius terminus, nes tai lemia prievolės esmė – šaliai nevykdant anksčiau tenkančios pareigos (pvz., perduoti daiktą pirkėjui), negalima tikėtis, kad savąją pareigą vėliau įvykdys kita šalis (pirkėjas sumokės už tą daiktą), nes tai nebūtų nei protinga, nei sąžininga, todėl ir neteisinga. Taigi sąžiningumo ir protingumo reikavimų, įgyvendinant teises ir vykdant pareigas, pažeidimą įstatymas sieja su sunkiais teisiniais padariniais. Asmuo elgėsi protingai ar neprotingai, atsižvelgdamas į konkrečias bylos aplinkybes, sprendžia teismas.

Tiriant atskirų prievolės rūšių reglamentavimą CK galima spręsti, jog dažniausiai šalių teisių įgyvendinimą ar pareigų vykdymą per protingą terminą nustato tokio pobūdžio teisiniai santykiai, kai šalys viena kitai turi daug abipusių įsipareigojimų ir atliktinų veiksmų (pirkimas–pardavimas, nuoma ir pan.) arba kai prievolių vykdymas susijęs su tam tikrą laikotarpį truncančiu procesu (ranga, vežimais ir pan.). Antai CK 6.319 straipsnio 1 dalis numato, jog kai sutartyje daiktų perdavimo momentas nenurodytas, daiktai turi būti perduoti per protingą terminą; pagal CK 6.330 str. 2 dalį gavęs daiktų daugiau, nei numato sutartis, pirkėjas apie tai turi pranešti pardavėjui per protingą terminą, o atitinkamai pardavėjas per taip apibrėžtą terminą turi pirkėjui nurodyti, ką su daiktų pertekliumi daryti; kilus prievolėms iš rangos santykių šalys sprendžia atliktų darbų perdavimo nustatytais terminais užsakovui, atliktų darbų kokybės, darbų trūkumų šalinimo klausimus, rangos darbai neretai užtrunka, taigi šalys visą sutarties vykdymo laikotarpį turi intensyviai bendradarbiauti (CK 6.658–6.666 str.); vežėjas privalo pristatyti į paskirties punktą krovinius, keleivius ar bagažą per sutartyje, įstatyme ar kituose teisės aktuose nustatytus terminus, o jeigu jie nenustatyti – per protingą terminą (CK 6.816 str.) ir kt. Kartais, atsižvelgiant į reglamentuojamų santykių pobūdį, įstatyme nustatomos netgi protingo termino

538 *Ibid*; Mizaras V., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 29–31; Mikelėnas V., Vileita A., Taminskas A. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 74–79.

ribos. Pavyzdžiui, kai nenustatytas daikto kokybės garantijos ar tinkamumo naudoti terminas, pirkėjas reikalavimus dėl daikto trūkumų gali pareikšti per protingą terminą, bet ne vėliau kaip per dvejus metus nuo daikto perdavimo dienos (CK 6.338 str. 2 d.).

Protingo termino kategoriją įstatymų leidėjas plačiai naudoja ir nustatydamas neapibrėžtam terminui sudarytų sutarčių nutraukimo taisykles. Pagal CK 6.199 straipsnį neapibrėžto termino sutartį šalis gali nutraukti apie tai per protingą terminą iš anksto įspėjusi kitą šalį, jeigu įstatymai ar sutartis nenumato ko kita. Net ir nutraukti sutartį po to, kai kita šalis sutarties neįvykdo ar ją įvykdo netinkamai, galima tik paisant sutarčių vykdymo principų. Antai pagal CK 6.218 straipsnio 2 dalį, kai sutartį iš esmės pažeidusi šalis iki sutarties nutraukimo buvo pasiūliusi ją įvykdyti, nors toks pasiūlymas ir buvo pareikštas pavėluotai arba dėl kitų priežasčių neatitinka sutarties reikalavimų, nukentėjusi šalis vis tiek bus pripažinta neteisėtai vienašališkai nutraukusi sutartį, jeigu ji per protingą terminą nepraneš kitai šaliai, kad nutraukia sutartį, sužinojusi ar turėjusi sužinoti apie siūlymą įvykdyti sutartį. Tai visiškai atitiktų LAT formuojamą nuoseklią praktiką, aiškinant vieną pagrindinių prievolių vykdymo principų – šalių pareigą bendradarbiauti⁵³⁹. Pavyzdžiui, aiškindamas kitas protingą terminą nustatančias CK nuostatas, LAT yra konstatavęs, jog „šalių pareiga vykdyti prievolės kuo ekonomiškiau ir bendradarbiauti reiškia, kad šalys privalo padėti viena kitai įgyvendinti sutartines teises ir vykdyti sutartines pareigas, dėti visas pastangas, kad būtų pasiektas sutarties tikslas. Tik šalims bendradarbiaujant galima užtikrinti, kad prievolė bus įvykdyta tinkamai. CK 6.61 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta kreditoriaus teisė pačiam įvykdyti prievolę atlikti tam tikrą darbą per protingą terminą ir už protingą kainą, taip pat CK 6.209 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teisė nustatyti protingą papildomą terminą sutarčiai įvykdyti yra šalių bendradarbiavimo ir ekonomiško prievolių vykdymo principo išraiška. Teismų praktikoje pripažįstama, kad sutartinės prievolės šalių veiksmai sutarties vykdymo metu vertintini ir vieno pagrindinių prievolių vykdymo principų – šalių bendradarbiavimo principo požiūriu“⁵⁴⁰. Kitaip nei minėtame 1964 m. CK 180 straipsnyje, CK 6.53 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta šalių teisė kreiptis į teismą dėl prie-

539 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. birželio 18 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-704/2001; 2011 m. kovo 7 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-96/2011.

540 Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. gegužės 29 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-795/2002.

volių, kurių įvykdymo terminas nenustatytas arba apibrėžtas reikalavimo ją įvykdyti momentu, įvykdymo termino nustatymo. Nustatydamas prievolės įvykdymo terminą, teismas turi įvertinti prievolės prigimtį, jos įvykdymo būdą ar įvykdymo vietą. Aiškinant šią normą sistemiškai su kitomis terminus reglamentuojančiomis nuostatomis bei civilinio teisinio reguliavimo principais (CK 1.2, 1.5, 1.9 str.), akivaizdu, kad įstatymų leidėjas kalba apie teismo įpareigojimą nustatyti protingą prievolės įvykdymo terminą.

Kita vertus, prievolę, kurios įvykdymo terminas neapibrėžtas, skolininkas privalo įvykdyti per septynias dienas nuo pareikalavimo dienos ne visais atvejais, bet tik tais, jeigu pagal įstatymus ar sutarties esmę kitoks prievolės vykdymo terminas nėra aiškus. Šiais atvejais prievolės įvykdymo terminas turi būti protingas ir sudaryti sąlygas skolininkui tinkamai įvykdyti prievolę (CK 6.53 str. 2 d.). Taigi, priešingai nei 1964 m. CK, šiuo metu galiojančiame CK nustatytas septynių dienų terminas yra minimalus, o prireikus turi būti nustatytas ilgesnis terminas, atitinkantis protingumo sampratą.

Dar viena su materialųjų terminų nustatymu susijusi CK naujovė įtvirtinta CK 6.35 straipsnio 2 ir 3 dalyse – jeigu šalys susitarė nustatyti terminą ateityje arba jį nustatyti buvo pavesta vienai iš šalių, tačiau tai nepadaryta, vienos iš šalių reikalavimu terminą nustato teismas, atsižvelgdamas į prievolės pobūdį ir bylos aplinkybes ir tik neatidėliotinais atvejais terminą gali nustatyti viena šalis. Be to, teismas gali nustatyti terminą, kai šalys jo apskritai nenustatė, jeigu to reikalauja prievolės prigimtis. Įstatymas ir čia pabrėžia tą pačią maksimą – nustatomas terminas visais atvejais turi būti protingas. Jeigu prievolės įvykdymo terminas nenustatytas arba apibrėžtas pareikalavimo momentu ir suinteresuota šalis kreipiasi į teismą su prašymu nustatyti terminą prievolei įvykdyti, tokie prašymai nagrinėjami ypatingąja teiseną supaprastinto proceso tvarka (CPK XXXIX skyrius), jeigu tarp šalių nėra kilęs ginčas dėl prievolės pažeidimo.

Kaip matyti, teisių įgyvendinimą bei prievolių vykdymą per protingą terminą, kaip bendrą principą, ir reglamentuodamas konkrečius teisinius santykius, visų pirma, įtvirtina įstatymų leidėjas. Sutartinių įsipareigojimų vykdymą per protingus terminus šalys gali apibrėžti sutartyse. Pagaliau prievolių vykdymo protingą terminą gali nustatyti teismas, jeigu termino nenustatė pačios šalys ir jeigu terminą nustatyti reikalauja prievolės prigimtis. Ar konkretus šalių elgesys atitiko prievolių

vykdymo per protingą terminą reikalavimo standartą, kai protingo termino reikalauja paisyti įstatymas ar sutartis, koks terminas konkrečioje prievolėje laikytinas protingu, sprendžia teismas, nagrinėdamas individualų ginčą, įvertinęs visas šiam faktui teisingai nustatyti reikšmingas aplinkybes.

Apibendrinant CK nuostatas, susijusias su protingo termino kategorijos įtvirtinimu, galima padaryti kelias išvadas. Pirma, esant privatiems santykiams, kaip ir dera, įvertinus sutarties laisvės ir nesikišimo į privačius santykius principus, nustatant teises ir pareigas, jų atsiradimo ir pasibaigimo bei prievolių vykdymo terminus, esminė reikšmė teikiama šalių dispozicijai, taip pat ypač atidžiam ir nuolatiniam šalių bendradarbiavimui bei sąžiningumui, įgyvendinant teises bei vykdant prievoles. Antra, daugelio prievolių rūšių šalių teisių įgyvendinimo bei prievolių vykdymo terminai įstatyme nėra apibrėžiami kokiu nors aiškiu kriterijumi, pagal kurį būtų galima nustatyti termino trukmę, eigos pradžią ir pabaigą. Jeigu jie nenustatomi ir šalių susitarimu, teisės įgyvendinamos ir pareigos vykdomos per protingus terminus. Trečia, šalims nenustačius sutartinių teisių įgyvendinimo terminų, nesutarus dėl prievolių įvykdymo terminų ar kilus ginčui dėl prievolės pažeidimo, sutarties nutraukimo teisėtumo ir pan., reikšmingas vaidmuo skiriamas teismams ir jų kuriamiems precedentams. Spręsdamas konkretų ginčą, teismas turi įvertinti konkrečios situacijos išskirtinumą, užpildyti teisinio reguliavimo spragas, sumažinti neigiamus pozityviosios teisės padarinius, kurių negalima numatyti kuriant teisės normas. Teismas įpareigotas šalims nustatyti tokius teisių įgyvendinimo ir prievolių vykdymo terminus, kurie atitinka prievolės esmę ir pobūdį, t. y. protingus terminus. Į šalių pareigą bendradarbiauti, elgtis sąžiningai, reikiamais atvejais nustatyti protingus prievolių vykdymo terminus teismai turi atsižvelgti ir spręsdami ginčus dėl civilinės atsakomybės taikymo už prievolių nevykdymą. Ketvirta, kas yra protingas terminas, yra fakto klausimas, kuris sprendžiamas įvertinus kai kuriuos kriterijus: įstatyme tiesiogiai numatytus (prievolės pobūdis, prigimtis, vykdymo vieta ir būdas, sutarties esmė, bylos aplinkybės) ir kitus, į kuriuos teismas turi atsižvelgti vadovaudamasis bendraisiais protingumo, teisingumo bei sąžiningumo principais.⁵⁴¹ Sprendžiant konkrečioje byloje klausimą dėl protingo ter-

541 Mikelėnas V., Vileita A., Taminskas A. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 74–79; Kiršienė J. et. al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. I tomas. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 66–70; Mizaras V., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 29–31.

mino esant sutartiniais santykiams, neišvengiamai būtina pasitelkti sutarčių aiškinimo taisykles – įvertinti sutarties esmę ir tikslą, sudarymo ir vykdymo aplinkybes, tikruosius šalių ketinimus, tarpusavio santykius ir kt. (CK 6.193–6.195 str.), taip pat CK įtvirtintus numanomų sutarčių sąlygų nustatymo kriterijus (CK 6.196 str.).

Kartu pabrėžtina, kad protingo termino kategorijos platus įtvirtinimas CK turi ne vien pozityviąją pusę. Išplėstos šalių galimybės pasirinkti tinkamiausią elgesio variantą, esant privatiems santykiams, skatina šalis bendradarbiauti, yra šalių dispozityvumo – teisės laisvai disponuoti savo teisėmis – principo išraiška. Tačiau, kita vertus, ne mažesnės vertybės yra ir teisinių santykių apibrėžtumas, teisinis tikrumas, teisinių santykių kvalifikavimo, kilus šalių ginčui, nuspėjamumas. Kol nebus suformuota aiški teismų praktika, aiškinant įvairias teisės normas, susijusias su šalių protingo elgesio standartų nustatymu ir vertinimu, ginčo šalis veiks neužtikrintumas ir nesaugumas dėl galimos ginčo išsprendimo baigties. Ar šalys teisingai įvertino protingumo kriterijų ir ar pasirinko teisingą elgesio variantą, paaiškėja tik teismui įvertinus visas bylos aplinkybes ir priėmus sprendimą dėl individualaus ginčo, nes „protingumo“ reikalavimų laikymąsi konkrečioje situacijoje, kilus ginčui, nustato tik teismas. Prisitaikyti prie naujos teisės sistemos, garantuojančios plačias teisės įgyvendinimo laisvės ribas, kai anksčiau buvo įprasta išsamiai reglamentuoti leistino elgesio ribas arba kas įstatymuose nebuvo leista, reiškė draudimą, nėra lengva ir toks procesas paprastai užtrunka. Kita vertus, kada nors reikėjo to imtis ir pačias šalis skatinti jaustis savo teisių šeimininkėmis.

II DALIS

Asmenys

8 skyrius

Specifinės fizinių asmenų civilinės teisės ir jų įgyvendinimas

Ažuolas Čekanavičius

Šiame mokslo studijos skyriuje nagrinėjamas CK įtvirtintas specifinių fizinių asmenų civilinių teisių institutas. Šis institutas neatsiejamai susijęs su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, įtvirtintomis tarptautiniuose žmogaus teises reglamentuojančiuose teisės aktuose. Dėl šios priežasties nagrinėjamas institutas, jo taikymo ypatumai yra labai svarbūs Lietuvos, kaip demokratinės teisinės valstybės, raidai, kuri ir tarptautiniu, ir nacionaliniu lygmeniu deklaruoja siekį užtikrinti visokeriopą žmogaus teisių ir laisvių apsaugą.

Šios dalies tikslas – apžvelgti per pirmąjį CK galiojimo dešimtmetį susiklosčiusią teismų praktiką (dėmesį sutelkiant į kasacinio teismo praktiką), kurioje buvo taikomos ir aiškinamos CK normos, reglamentuojančios specifinių fizinių asmenų teisių – teisės į vardą, atvaizdą, privatų gyvenimą, garbę ir orumą, kūno neliečiamumą, laisvę, teisės pakeisti lytį – gynimas. Manytina, jog taip ne tik retrospektyviai atskleidžiama, kaip CK specifinių fizinių asmenų teisių institutas buvo suprastas bei taikytas praityje, tačiau ir kaip jis turi būti suprantamas, taikomas ir aiškinamas ateityje. Šią nuomonę sustiprina ir galiojančios Teismų įstatymo redakcijos 33 straipsnio 4 dalis⁵⁴², kuri tiesiogiai įtvirtina teismų pareigą laikytis savo pačių bei aukštesnės instancijos teismų sukurtų teisės aiškinimo taisyklių, suformuluotų analogiškose ar iš es-

542 Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 33, 34, 36, 38, 39, 42, 43, 47, 51, 55 (1), 57, 61, 63, 64, 69 (1), 81 straipsnių, IX skyriaus pavadinimo, 83, 84, 85, 86, 90, 98, 101, 103 straipsnių, XII skyriaus antrojo skirsnio pavadinimo, 106, 107, 108, 119, 120, 122, 124, 127, 128, 129 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 89, 109, 110, 111, 112, 125 straipsnių pripažinimo netekusiais galios ir įstatymo papildymo 53 (1), 53 (2) straipsniais ir IX skyriaus trečiuoju skirsniu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 81-3186.

mės panašiose bylose. Teismų praktikos analizės svarbą sustiprina tai, jog civilinės teisės mokslininkai doktrinoje daugiausia dėmesio skyrė specifinių fizinių asmenų teisių gynbos būdų analizei – neturtinės žalos atlyginimo problematikai⁵⁴³. O likęs nagrinėjamų teisių teisinio reguliavimo turinys daug dėmesio nesusilaukė.

1. BENDROSIOS PASTABOS

CK antrosios knygos I dalies II skyrius reglamentuoja specifines fizinių asmenų civilines teises ir jų įgyvendinimą: teisę į vardą, teisę į atvaizdą, teisę į privatų gyvenimą ir jo slaptumą, teisę į garbę ir orumą, teisę į kūno neliečiamumą ir vientisumą, teisę į laisvę, teisę pakeisti lytį. Šios teisės priskiriamos asmeninėms neturtinėms teisėms, t. y. ekonominio turinio neturinčioms ir neatskiriamai susijusioms su jų turėtoju teisėms (CK 1.115 str. 1 d.). Doktrina įvardija pagrindinius šių teisių bruožus: 1) jos neturi ekonominio turinio; 2) yra neatskiriamos nuo teisių turėtojo asmens (jų negalima perduoti kitiems asmenims); 3) individualizuoja patį teisių turėtoją⁵⁴⁴.

Atkreiptinas dėmesys, jog pirmasis bruožas (ekonominio turinio neturėjimas) pasižymi tam tikra specifika. Pirma, nors pačios teisės yra neturtinės, jų pažeidimas gali padaryti ne tik neturtinės, tačiau ir turtinės žalos. Dėl šios priežasties CK nustato teisę asmenims reikalauti atlyginti turtinę žalą, patirtą pažeidus neturtines teises (CK 2.21 str. 1 d., 2.22 str. 3 d., 2.23 str. 4 d., 2.24 str. 1 d., 2.25 str. 6 d., 2.26 str. 5 d.). Antra, kai kurios teisės gali turėti tam tikrą ekonominę vertę. LAT yra pažymėjęs, jog „*teisė į atvaizdą, kaip žmogaus privataus gyvenimo dalis, nors ir yra asmeninė neturtinė teisė, tačiau ji kartu gali turėti ir tam tikrą ekonominę vertę, nes gali būti įvertinta pinigais, taigi šiuo aspektu tai yra kartu ir turtinė teisė*“⁵⁴⁵. Šiuolaikinėje visuomenėje asmenys dėl

543 Pavyzdžiui, Volodko R. *Neturtinės žalos atlyginimas Lietuvoje – teorija ir praktika*. Monografija. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010; Rudzinskas A. Neturtinės žalos atlyginimo klausimai naujajame Civiliniame kodekse. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 119–123; Rudzinskas A. Neturtinės žalos, atsiradusios dėl nesutartinių prievolių, atlyginimo klausimai. *Jurisprudencija*. 2003, 37 (29): 73–78; Cirtautienė S. Neturtinės žalos atlyginimas kaip neturtinių vertybių gynimo būdas. *Jurisprudencija*. 2005, 71 (63): 5–15.

544 Mizaras V. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 195.

545 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-294/2003.

tam tikrų savo asmeninių neturtinių teisių užmezga ne tik asmeninio, bet ir turinio pobūdžio santykius su kitais asmenimis. Tai pasakytina, visų pirma, apie teisę į vardą ir teisę į atvaizdą. Profesionalūs manekenai, žymūs žmonės bei kiti asmenys sudaro atlygintinus sandorius dėl savo atvaizdo, vardo panaudojimo reklamoje ar kitais būdais. Nors doktrina tradiciškai priskiria aptariamas teises asmeninėms neturtinėms, nesusijusioms su turtinėmis⁵⁴⁶, teisėms, tačiau besiklostantys visuomeniniai santykiai ir teismų praktika leidžia teigti, jog kai kurios iš jų gali būti priskirtos asmeninėms neturtinėms, susijusioms su turtinėmis, t. y. „asmeninės gėrybės, kurių naudojimas gali sukurti turtinius santykius“⁵⁴⁷.

Dėl specifinės teisių prigimties iš asmeninių neturtinių teisių kylančioms reikalavimams ieškinio senaties terminas netaikomas (CK 1.134 str. 1 d. 1 p.). Teismų praktikoje yra atskleista tokio teisinio reguliavimo priežastis: „Laikui bėgant ekonominio turinio neturinčio asmeninių teisių pažeidimo padarinių neigiama įtaka nukentėjusiajam asmeniui išlieka aktuali ir mažai keičiasi. Asmeninių neturtinių teisių pažeidimo padarinių pašalinimas, skirtingai nei su asmeninių teisių pažeidimais susijusių turtinių padarinių pašalinimas, paprastai nesukelia neigiamos įtakos civilinei apyvartai. Todėl reikalavimo pašalinti tokių pažeidimų padarinius atveju viešasis interesas saugoti civilinės apyvartos stabilumą yra menkas, palyginti su viešuoju interesu suteikti efektyvią civilinių teisinių santykių dalyvių subjektinių teisių apsaugą. Atsižvelgdamas į minėtų viešųjų interesų balansą, įstatymų leidėjas nustatė tokį teisinį reglamentavimą, pagal kurį asmeninės neturtinės teisės ginamos nuo pažeidimų nepaisant to, kiek laiko praėjo nuo jų įvykdymo dienos“⁵⁴⁸.

Būtina atkreipti dėmesį, kad teismų praktikoje pažymima, jog iš asmeninių neturtinių teisių pažeidimų atsirandantiems reikalavimams atlyginti ir turtinę, ir neturtinę žalą taikomas sutrumpintas trejų metų ieškinio senaties terminas (CK 1.125 str. 8 d., 1.134 str. 1 p.)⁵⁴⁹.

546 Baranauskas E. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007, p. 48.

547 *Ibid.*

548 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. gruodžio 20 d. Teismų praktikos, taikant ieškinio senatį reglamentuojančias įstatymų normas, apibendrinimo apžvalga Nr. A2-39. *Teismų praktika*. 18.

549 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-2/2008; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. gruodžio 20 d. Teismų praktikos, taikant ieškinio senatį reglamentuojančias įstatymų normas, apibendrinimo apžvalga Nr. A2-39. *Teismų praktika*. 18.

Nors nagrinėjamas CK skyrius pavadintas „Specifinės fizinių asmenų civilinės teisės ir jų įgyvendinimas“, tačiau CK 2.24 straipsnio „Asmens garbės ir orumo gynimas“ taisyklės taip pat yra taikomos ginant pažeistą juridinio asmens dalykinę reputaciją (CK 2.24 str. 8 d.)⁵⁵⁰.

Doktrinoje teigiama, jog šių specifinių teisių CK nereglamentuoja, tačiau saugo, t. y. reglamentuoja gynybą, kai teisės pažeidžiamos⁵⁵¹. Šis aspektas atsispindi ir teismų praktikoje, kurioje nagrinėjamos CK nuostatos taikomos sistemiškai su Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK), Konstitucijos, kitų teisės aktų, reglamentuojančių šias specifines teises, nuostatomis, taip pat atsižvelgiant į jų taikymo supranacionaliniuose ir nacionaliniuose teismuose praktiką. Teismų praktikoje pažymima, jog valstybė turi nustatyti pozityvią pareigą saugoti neturtines asmenų teises nuo pažeidimo⁵⁵².

Atkreiptinas dėmesys, jog remiantis Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) jurisprudencija vien teisės į privatą gyvenimą turinys yra labai platus, nuolat besiplečiantis pagal EŽTT išaiškinimus, apimantis daugelį santykinai savarankiškų teisių ir teisinio reguliavimo sričių: aplinkosaugos⁵⁵³, darbo teisės⁵⁵⁴, natūralizacijos procedūrų⁵⁵⁵ (ir, žinoma, teisę į vardą, garbę bei orumą, atvaizdą ir kitas tradiciškai su asmens privatumu siejamas sritis). Dėl šios priežasties darytinos kelios išvados: pirma, visos CK antrosios knygos I dalies II skyriuje įtvirtintos asmeninės neturtinės teisės yra kilusios iš teisės į privatą gyvenimą ir sąlyginai sudaro šios teisės sudėtinę dalį; antra, aptariamoms CK normoms

550 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. lapkričio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-630/2004; 2006 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-169/2006; 2006 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-667/2006; 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-441/2010.

551 Mizaras V. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 195.

552 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. spalio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1000; 2008 m. sausio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-2/2008.

553 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2003 m. liepos 8 d. sprendimas byloje *Hatton ir kiti v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 36022/97); 1990 m. vasario 21 d. sprendimas byloje *Powell ir Rayner v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 9310/81); 1994 m. gruodžio 9 d. sprendimas byloje *López Ostra v. Ispanija* (pareiškimo Nr. 6798/90); 1998 m. vasario 19 d. sprendimas byloje *Guerra ir kiti v. Italija* (pareiškimo Nr. 14967/89); 2004 m. lapkričio 10 d. sprendimas byloje *Taşkın ir kiti v. Turkija* (pareiškimo Nr. 46117/99).

554 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. balandžio 7 d. sprendimas byloje *Rainys ir Gasparavicius v. Lietuva* (pareiškimų Nr. 70665/01; 74345/01); 2004 m. liepos 27 d. sprendimas byloje *Sidabras ir Džiautas v. Lietuva* (pareiškimų Nr. 55480/00; 59330/00).

555 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. spalio 11 d. sprendimas byloje *Genovese v. Malta* (pareiškimo Nr. 53124/09).

apima labai didelę saugomų vertybių įvairovę, kuri yra linkusi plėstis ir apimti vis naujas visuomeninio gyvenimo sritis.

2. TEISĖ Į VARDĄ

CK 2.20 straipsnio 1 dalis nustato, kad kiekvienas fizinis asmuo turi teisę į vardą. Teisė į vardą apima teisę į pavardę, vardą (vardus) ir pseudonimą. Neleidžiama įgyti teisių ir pareigų prisidengiant kito asmens vardu. Aptariamo straipsnio 2 dalis teigia, jog fizinis asmuo turi teisę naudoti visą ar sutrumpintą savo vardą (vardus) ir reikalauti iš kitų asmenų nesinaudoti ir neveikti jo vardu be leidimo. Nagrinėjamo straipsnio 3 ir 4 dalys aptaria fizinio asmens pavardės ir vardo pakeitimo pagrindus, tvarką.

CK 2.21 straipsnis įtvirtina, jog fizinis asmuo, kurio teisė į vardą yra pažeista dėl to, kad kitas asmuo neteisėtai veikia jo vardu ar kitokiu būdu neteisėtai pasisavina svetimą vardą, ar kliudo juo naudotis, turi teisę kreiptis į teismą ir reikalauti, kad teismas įpareigotų kaltą asmenį nutraukti tokius veiksmus bei atlyginti tokiais neteisėtais veiksmais padarytą turtinę ir neturtinę žalą.

Konstatuotina, jog teisės į vardą teisinis reguliavimas iš esmės nesulaukė teismų praktikos dėmesio. Matyt, tai lėmė reti teisės į vardą pažeidimo atvejai ir gana aiškus teisinis reguliavimas – visuomenei nekilo poreikis kreiptis į teismus.

Pažymėtina, jog visuomenėje atgarsio sulaukė įvykis, kai pilietis Jonas Jonaitis buvo nusprendęs kreiptis į teismą dėl bankų, pašto skyrių ir kitų įstaigų blankuose esančio jo vardo ir pavardės naudojimo kaip pildymo pavyzdžio⁵⁵⁶. Vis dėlto ginti galimai pažeistas teises teisme buvo atsisakyta, kai bankai, pašto skyriai ir kitos institucijos Jono Jonaičio vardą pavyzdiniuose blankuose pakeitė į Vardenį Pavardenį⁵⁵⁷.

3. TEISĖ Į ATVAIZDĄ

Žmogaus teisės į privatų gyvenimą, ginamos EŽTK 8 straipsniu, dalis yra žmogaus teisė į atvaizdą – apie tai byloja ir EŽTT jurisprudencija.

556 Į mūsų už vardą! [interaktyvus]. 2004-11-20 [žiūrėta 2011-08-22]. <<http://kauno.diena.lt/dienrastis/kita/i-musi-uz-varda-23648>>.

557 Jono Jonaičio vardas blankuose keičiamas į Vardenį Pavardenį [interaktyvus]. 2004 [žiūrėta 2011-08-22] <<http://www.sekunde.lt/ivairenybes/jono-jonaicio-vardas-blankuose-keiciamas-i-vardeni-pavardeni/>>.

cija⁵⁵⁸. Žmogaus teisę į privataus gyvenimo neliečiamybę reglamentuoja taip pat Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 16 straipsnis, Konstitucijos 22 straipsnis. Tai, kad teisė į atvaizdą yra žmogaus privataus gyvenimo dalis, dar iki įsigaliojant CK, ne kartą pažymėjo LAT⁵⁵⁹.

Atsižvelgiant į tai, jog CK teisė į atvaizdą ir teisė į privatų gyvenimą yra reglamentuotos atskiruose straipsniuose, būtina tinkamai nustatyti šių CK normų santykį. Teismų praktikoje buvo išaiškinta, jog „*teisės į atvaizdą, kaip privataus gyvenimo dalies apsaugą ir gynimą reglamentuoja CK 2.22 straipsnis, kuris yra lex specialis CK 2.23 straipsnio (teisė į privatų gyvenimą ir jo slaptumą) atžvilgiu, ir kai yra pažeidžiama tik teisė į atvaizdą, bet ne CK 2.23 straipsniu apibrėžtas objektas, yra taikytinas būtent CK 2.22 straipsnis*“⁵⁶⁰.

LAT, remdamasis EŽTT praktika, yra atskleidęs teisės į atvaizdą ypatumus, lyginant su teise į privatų gyvenimą. LAT yra pažymėjęs, jog asmens atvaizdas yra itin artimai susijęs su pačiu asmeniu ir platinamas atvaizdas gali apriboti privatumą labiau negu skleidžiama vien verbalinė informacija; asmens atvaizdas atskleidžia asmens unikalias savybes ir yra vienas esminių asmenybės atributų; teisė į atvaizdą apsaugą yra viena pagrindinių asmeninės raidos sudėtinių dalių ir suponuoja teisę kontroliuoti šio atvaizdo naudojimą. CK 2.22 straipsnio 1 dalis nustato teisės į atvaizdą apsaugos turinį: fizinio asmens nuotrauka (jos dalis), portretas ar kitoks atvaizdas gali būti atgaminami, parduodami, demonstruojami, spausdinami, taip pat pats asmuo gali būti fotografuojamas tik jo sutikimu. Taigi CK 2.22 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta būtina sąlyga kitiems asmenims naudotis konkrečaus fizinio asmens atvaizdu – tam būtinas to fizinio asmens sutikimas⁵⁶¹.

558 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-294/2003.

559 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr. 1. „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 71 straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo teismų praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas“. *Teismų praktika*. 9; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. vasario 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-437/2002; 2000 m. gruodžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1343/2000.

560 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-294/2003; 2003 m. spalio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1000/2003; 2004 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-91/2004.

561 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-262/2011.

CK 2.22 straipsnis nenustato, kokia forma turi būti duodamas sutikimas. Dėl šios priežasties teismų praktikoje išaiškinta, jog sutikimas gali būti duodamas ir žodžiu, ir raštu, ir konkludentiniais veiksmais⁵⁶². Pažymėtina, kad sutikimas yra fakto klausimas. Duotas jis ar ne, turi būti nustatoma atsižvelgiant į kiekvienos konkrečios situacijos aplinkybes⁵⁶³. CK taikymo praktikoje ne kartą pabrėžtas sutikimo apimtys klausimas ir išaiškinta, jog sutikimas fotografuotis *ex officio* nereiškia sutikimo tokias nuotraukas (ar konkrečią nuotrauką) atgaminti, paroduoti, demonstruoti ar spausdinti⁵⁶⁴. Kiekvienam panaudojimo būdui yra reikalingas atskiras sutikimas, taigi reikia atskirų sutikimų ir fotografuotis, ir nuotrauką spausdinti ar panaudoti bet kuriais kitais būdais⁵⁶⁵. Nustatant sutikimo turinį, teismų praktikos pripažįstama svarbi aplinkybė yra ta, koku tikslu asmuo buvo fotografuotas ir koku tikslu jo nuotrauka išspausdinta. Pavyzdžiui, LAT svarbia aplinkybe pripažino tai, kad išspausdinta ieškovo nuotrauka buvo padaryta prieš kelerius metus vykusioje parodoje, bet spausdindamas nuotrauką atsakovas nesiekė supažindinti visuomenės su nurodyta paroda, o panaudojo nuotrauką kitam tikslui⁵⁶⁶. Pažymėtina, kad vien atvaizdo fiksavimas be asmens sutikimo, net vėliau jo niekur neviešinant, yra teisės į atvaizdą pažeidimas⁵⁶⁷.

Ypač griežti reikalavimai teismų praktikoje yra keliama sutikimo dėl atvaizdo panaudojimo komerciniams tikslams turiniui. LAT yra išaiškinęs, kad *„kai atvaizdas panaudojamas reklamai, reikalingas specialus sutikimas, kurio turinį sudarytų ir tai, kad pozuotojui žinoma jo atvaizdo naudojimo reklamai sąlyga ir jis su tuo sutinka. Ši išvada darytina iš to, kad ginama asmens teisė į atvaizdą, kaip teisės į privatumą dalis, ir jos prasmė yra apsaugoti asmenį nuo galimų finansinių nuostolių, susijusių*

562 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-294/2003; 2008 m. sausio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-2/2008; 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-262/2011.

563 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-2/2008; 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-262/2011.

564 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-294/2003.

565 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. spalio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1000/2003.

566 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-113/2007.

567 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-262/2011.

su neteisėtu asmens atvaizdo panaudojimu komerciniais ar kitokiais tikslais. Asmuo, sutikdamas su atvaizdo panaudojimu reklamai už atlygį ar be jo, tačiau būdamas informuotas apie komercines panaudojimo aplinkybes, savo valia nusprendžia dėl jam priklausančių teisių realizavimo. Jis turi apsispręsti, ar jam tinka dalyvauti komercinėje veikloje, ar jam priimtina reklamuoti konkretų asmenį, prekę ar paslaugą, taip pat svarstyti kitas jam aktualias aplinkybes, taip pat dalyvavimo tokioje veikloje sąlygas“. Teismas taip pat pažymėjo, kad „tai, ar atsisakyti dalies privatumo dėl komercinių sumetimų, sprendimo teisė priklauso tos teisės turėtojui. Publikuotojui turi būti žinoma asmens nuostata, kad sutinkama su publikavimu ir pakankamai aišku, kokiomis sąlygomis leidžiama publikuoti. Jeigu dėl publikavimo sąlygų yra abejonių, tai jos turi būti vertinamos teisių turėtojo naudai, o ne asmens, galinčio įgyti teises naudai. Tai leidžia daryti išvadą, kad prioritetas turi būti atiduodamas ne komercinio intereso, o privatumo gynimui“⁵⁶⁸.

Dažni atvejai, kai fiksuojant vieno asmens atvaizdą užfiksuojamas ir kitų asmenų atvaizdas, taip pat vieno asmens atvaizdas rodomas kartu su kitų asmenų atvaizdais (pvz., iliustruoti televizijos laidos temą apie konkretų asmenį yra rodoma nuotrauka, kurioje asmuo užfiksuotas su žmona, draugu ir pan.). LAT yra suformulavęs teisės taikymo taisyklę, jog „*tuo atveju, kai nuotraukoje pavaizduoti du asmenys, tokiai nuotraukai publikuoti reikia abiejų asmenų, o kai šie yra mirę, – jų artimųjų sutikimo*“⁵⁶⁹.

Svarbi aplinkybė taip pat yra duodančio sutikimą asmens galėjimas tokį sutikimą duoti. Teismų praktikoje pažymėta, jog už neveiksnų asmenį CK 2.22 straipsnyje nustatytą sutikimą gali duoti jo globėjas (CK 2.10 str. 2 d., 3.240 str. 1 d.). Neveiksnų asmenį fotografuoti ir jo atvaizdą panaudoti prieš tai išvardytais būdais be globėjo sutikimo draudžiama. Argumentas, kad fotografuota turint asmens sutikimą, šiam dar esant veiksniam, LAT buvo pripažintas nereikšmingu, nes nuotraukai publikuoti reikia atskiro sutikimo, o publikavimo metu asmuo jau buvo pripažintas neveiksnium⁵⁷⁰.

568 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-294/2003.

569 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-2/2008.

570 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-390/2008.

Teismų praktikoje buvo įvertinti mokykloje esančių nepilnamečių vaikų atstovavimo ypatumai. LAT konstatavo, jog „mokyklos taryba yra savivaldos institucija, atstovaujanti suinteresuotų asmenų interesams, tačiau tai nereiškia kiekvieno iš moksleivių ir jų tėvų teisinio atstovavimo. Dėl to mokyklos taryba negali spręsti už nepilnamečio vaiko atstovus pagal įstatymą klausimo dėl sutikimo naudoti vaiko atvaizdą. Mokyklos tarybos, kaip mokyklos savivaldos institucijos, priimtas sprendimas naudoti vaiko atvaizdą, nuotrauką įdedant mokyklos interneto puslapyje, nėra lygiavertis atstovų pagal įstatymą sutikimui, kurio reikalaujama CK 2.22 straipsnio 1 dalyje. Mokyklos tarybos sprendimas negali būti prilyginamas tėvų sutikimui dėl konkretaus vaiko (ieškovės) nuotraukos naudojimo, nes toks sutikimas duodamas aiškiai išreiškus tėvų valią“⁵⁷¹.

Žmogaus teisė į privatų gyvenimą nėra absoliuti. Be šios teisės, Konstitucijoje, tarptautinės teisės aktuose įtvirtinta ir kitų teisių. Teismų praktikoje pabrėžiama, kad būtina užtikrinti visų žmogaus teisių koegzistavimą, neabsoliutinti vienos teisės kitos teisės sąskaita, o ieškoti jų pusiausvyros⁵⁷². Teismas, sprenddamas atitinkamą teisių koliziją, privalo siekti protingos abiejų teisių pusiausvyros ir, atsižvelgdamas į bylos aplinkybes, prioritetiškai ginti vieną jų. LAT, sprenddamas teisės į atvaizdą pažeidimo klausimą, atsižvelgdamas į EŽTT jurisprudenciją, pažymi, jog pagal EŽTK 8 straipsnio 2 dalį teisė į privatų gyvenimą gali būti ribojama, kai yra tokių sąlygų visuma: 1) galimybė riboti – pagrindas – turi būti numatytas įstatyme (angl. *in accordance with the law*), 2) ribojimo tikslas (angl. *legitimate aim*) – valstybės saugumo, visuomenės saugos ir šalies ekonominės gerovės interesais, siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti; 3) ribojimas būtinas demokratinėje visuomenėje (angl. *necessary in a democratic society*).⁵⁷³ Atsižvelgiant į įvardytą reguliavimą, CK 2.22 straipsnio 2 dalyje nustatytos išimtytys, kai galima naudoti asmens atvaizdą be jo sutikimo: asmens sutikimo nereikia, jeigu šie veiksmai yra susiję su visuomenine asmens veikla, tarnybine jo padėtimi, teisėsaugos instituci-

571 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-262/2011.

572 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. lapkričio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1373/2002.

573 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-262/2011; 2004 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-91/2004.

jų reikalavimu arba jeigu fotografuojama viešoje vietoje. Vis dėlto šios išimtys nėra absoliučios, nes aptariama straipsnio dalis taip pat nustato, jog asmens nuotraukos (jos dalies), padarytos šiais atvejais, negalima rodyti, atgaminti ar parduoti, jeigu tai pažemintų asmens garbę, orumą ar dalykinę reputaciją.

Labai svarbu pažymėti, jog teismų praktikoje buvo suformuota taisyklė, kad CK 2.22 straipsnio 2 dalyje įtvirtintų išimčių negali būti laikomasi formaliai, o kiekvienu atveju būtina pasverti, ar yra teisėtas bei pagrįstas poreikis riboti asmens teisę į atvaizdą. LAT išaiškino, jog „pagal CK 2.22 straipsnio 1 dalį asmens sutikimo nereikia, jeigu fotografuojama viešoje vietoje. Teisėjų kolegijos vertinimu, kilus klausimui dėl šios, teisės į atvaizdą ribojančios, normos taikymo, būtina atsižvelgti į konkrečioje byloje nustatytas reikšmingas aplinkybes ir netaikyti nurodytos teisės normos formaliai, pvz., tik konstatavus, kad fotografuota ne privačioje teritorijoje. Asmuo, net ir būdamas viešoje vietoje, nepraranda savo individualumo ir privatumo. Todėl yra svarbi subjektyvi vidinė fotografuojamo asmens nuostata. Jeigu asmuo aiškiai ir nedviprasmiškai išreiškė nenorą būti fotografuojamas, to turi būti paisoma“⁵⁷⁴.

Teismų praktikoje, aiškinant nesutikimą fotografuotis (filmuotis), laikomasi priešingos nuomonės nei sutikimo atveju, t. y. nesutikimas fotografuotis aiškinimas ir kaip nenoras vėliau atvaizdą publikuoti ar kitaip viešinti. LAT yra pažymėjęs, jog „asmeniui, aiškiai ar konkludentiniais veiksmais išreikšus nesutikimą būti filmuojamam, tai aiškintina ir kaip nesutikimas leisti transliuoti vaizdo įrašą per visuomenės informavimo priemones“⁵⁷⁵. Nesutikimas aiškinamas plečiamai ir nesutikimą išreiškusių subjektų atžvilgiu: „Teisėjų kolegijos vertinimu, tai, kad nesutikimą filmuotis išreiškė tik ieškovės sutuoktinis, nereiškia, jog ieškovė sutiko būti filmuojama.“⁵⁷⁶

CK taikymo praktikoje pabrėžiama, jog taikant įtvirtintas išimtis būtina išlaikyti proporcingumą, t. y. apriboti asmens teisę į atvaizdą tik tuomet, kai to reikalauja viešas interesas ir tik tiek, kiek to reikalauja viešas interesas. Tai būtina pasverti net ir tuomet, kai veiksmai yra susiję su

574 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-91/2004.

575 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2008.

576 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2008.

visuomenine asmens veikla, tarnybine jo padėtimi ar kai fotografuojama viešoje vietoje. Pavyzdžiui, LAT yra pažymėjęs, jog „turi būti išsaugotas įsikišimo į asmens privatumą proporcingumas visuomenės pagrįstam interesui. Privataus informacijos rengėjo ir skleidėjo tikslai supažindinti visuomenę su informacija apie jaunų merginų įtraukimą į tam tikrų organizacijų veiklą ir galimu nelegalių jų išvežimu į užsienį yra visuomenei aktualus klausimas ir gali būti diskutuojamas. Diskusijos iniciatoriai turi pasverti, ar ši problema gali būti iškeliamą ir plėtojama neatskleidžiant konkretaus asmens privačių duomenų (atvaizdo, vardo, pavardės, gyvenamosios vietos, darbo ar veiklos, kt.), iš kurių jis identifikuojamas“⁵⁷⁷. Kitoje byloje LAT teigė, kad „fotografavimas viešoje vietoje savaime nereiškia, kad tokiais veiksmais negali būti pažeista asmens teisė į atvaizdą. Šiuo atveju teismai pagrįstai atsižvelgė į tai, kad buvo nufotografuotas nužudytas asmuo įvykio vietoje, t. y. kraujo klane gulintis žmogaus kūnas. Tokios nuotraukos publikavimas nepateisinamas nei žiniasklaidos priemonės teisės laisvai skleisti informaciją įgyvendinimu, nei visuomenės interesu būti informuotai apie padarytą nusikaltimą (nuotraukos publikavimo faktas iš esmės neprisideda prie informacijos apie nusikaltimą paviešinimo, taip pat negali padėti jį atskleisti ir pan.)“⁵⁷⁸. Pažymėtina, jog konstatuoti, ar atvaizdo publikavimas yra būtinas ir proporcingas veiksmas, siekiant visapusiškai informuoti visuomenę apie tam tikrą įvykį (problemą), galima tik įvertinus visas konkretaus įvykio aplinkybes. Pavyzdžiui, LAT yra konstatavęs, jog straipsnio apie smurtą šeimoje kontekste išspausdinta asmens nuotrauka, kaip vaizdinė priemonė, suteikianti informaciją apie straipsnyje išdėstytus faktus, nepažeidė asmens teisės į atvaizdą⁵⁷⁹.

CK 2.22 straipsnio 3 dalyje įtvirtinti specialieji teisių gynimo būdai teisės į atvaizdą pažeidimo atveju: fizinis asmuo, kurio teisė į atvaizdą buvo pažeista, turi teisę teismo tvarka reikalauti nutraukti tokius veiksmus bei atlyginti turtinę ir neturtinę žalą. Pabrėžtina, jog šis specialus teisių gynimo būdų sąrašas yra baigtinis (kitais atvejais nustatyta CK 1.138 str., kuris yra bendroji norma). LAT yra išaiškinęs, jog „pagal šios nor-

577 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-569/2006.

578 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. rugpjūčio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-358/2010.

579 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. vasario 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-87/2004.

*mos turinį asmuo, kurio teisė pažeista, gali pareikšti negatorinį ieškinį (reikalauti nutraukti teisę pažeidžiančius veiksmus) ir (arba) reikalauti atlyginti turtinę ir neturtinę žalą. Šis teisių gynimo būdų sąrašas yra baigtinis, jame teisės reikalauti įpareigoti žalą padariusį asmenį atsiprašyti nenustatyta*⁵⁸⁰.

4. TEISĖ Į PRIVATŲ GYVENIMĄ IR JO SLAPTUMĄ

Teisė į privatų gyvenimą yra viena iš pagrindinių žmogaus teisių. Konstitucijos 22 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad žmogaus privatus gyvenimas neliečiamas. Nurodyto straipsnio 4 dalyje suformuluotas bendrasis privataus gyvenimo gynimo principas, pagal kurį įstatymas ir teismas saugo, kad niekas nepatirtų savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeiminių gyvenimą, kėsینimosi į jo garbę ir orumą. Nurodyta teisė įtvirtinta ir EŽTK 8 straipsnio 1 dalyje, pagal kurią kiekvienas asmuo turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas. Teismų praktikoje konstatuojama, jog CK 2.23 straipsnyje detalizuojamas Konstitucijos 22, 24, 25 straipsniuose ir EŽTK 8 straipsnyje įtvirtintos žmogaus teisės į privatų gyvenimą gynimas civiliniais teisiniais būdais, o pagal CK 2.23 straipsnio 1 dalį privataus gyvenimo neliečiamumas reiškia, kad informaciją apie asmens privatų gyvenimą galima skelbti tik jo sutikimu⁵⁸¹.

CK nėra atskleistas baigtinis asmens privataus gyvenimo sudėtinųjų dalių sąrašas. CK 2.23 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas tik pavyzdinis privataus gyvenimo pažeidimų sąrašas: neteisėtas įėjimas į asmens gyvenamąsias ir kitokias patalpas, aptvertą privačią teritoriją, neteisėtas asmens stebėjimas, neteisėtas asmens ar jo turto apieškojimas, asmens telefoninių pokalbių, susirašinėjimo ar kitokios korespondencijos bei asmeninių užrašų ir informacijos konfidencialumo pažeidimas, duomenų apie asmens sveikatos būklę paskelbimas pažeidžiant įstatymų nustatytą tvarką bei kitokie neteisėti veiksmai. Pažymėtina, kad remiantis EŽTT praktika nėra ir negali būti baigtinio sąvokos „asmens privatus gyve-

580 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. rugpjūčio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-358/2010.

581 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-393/2008.

nimas“ apibrėžimo⁵⁸². Teismų praktikoje asmens privatus gyvenimas suprantamas kaip „sritis, į kurią įsikišti pašaliniais draudžiama“⁵⁸³. Ši sritis (privatus gyvenimas) LAT praktikoje aiškinama gana plačiai. LAT skirtingose bylose yra atskleidęs privataus gyvenimo turinį taip:

- „privatus gyvenimas apima tokias vertybes kaip asmens atvaizdą, vardą, kitus asmens duomenis (pavardę, asmens kodą, veiklą, pomėgius, draugų pasirinkimą ir kt.)“⁵⁸⁴;
- „privatus yra toks žmogaus gyvenimas, kuris vyksta ne viešumoje; tai sritis, kur asmuo turi teisę būti paliktas vienas ir kur visuomenė neturi teisės kištis (vidiniai šeimos santykiai, sveikatos būklė ir pan.). Teritorijos požiūriu privataus gyvenimo sritį sudaro asmens gyvenamoji patalpa, taip pat patalpos, kurias asmuo naudoja savo ūkinei komercinei ar profesinei veiklai ir pan.“⁵⁸⁵;
- „privatus yra toks asmeninis žmogaus gyvenimas, kuris vyksta ne viešumoje ir į kurį visuomenė neturi teisės kištis; teritorine prasme asmens privatus gyvenimas yra asmens gyvenamoji patalpa (butas, namas), taip pat ir duomenys apie gyvenamąją vietą“⁵⁸⁶;
- „asmens privatus duomenys (vardas, pavardė, asmens kodas, adresas) yra privataus gyvenimo dalis“⁵⁸⁷;
- „paskleista informacija yra apie ieškovo privatų gyvenimą (faktas apie ieškovo nesantuokinį sūnų priskirtinas slapty asmeninių faktų kategorijai (vidiniai asmenų šeimos ar šeimų santykiai, asmenų intymus gyvenimas ir kt.)“⁵⁸⁸;
- „paviešino ieškovų privataus gyvenimo detales (ieškovės vairuojamo automobilio valstybinius numerius, kartu su ja važiuvusį asmenį)“⁵⁸⁹.

582 Europos Žmogaus Teisių Teismo 1993 m. kovo 25 d. sprendimas byloje *Costello-Roberts v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 13134/87); Meškauskaitė L. *Žiniasklaidos teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 219.

583 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-569/2006.

584 *Ibid.*

585 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gegužės 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-289/2004.

586 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-488/2007.

587 *Ibid.*

588 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-393/2008.

589 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2008.

Svarstant, ar pažeistas asmens gyvenimo privatumas, neturi reikšmės, ar žinios yra teisingos, t. y. ar jos atitinka tikrovę, paprastai neturi reikšmės žinių pobūdis – ar jos neutralaus turinio, ar žemina asmens garbę ar orumą⁵⁹⁰. Taigi privataus gyvenimo pažeidimu laikomas vien įsikišimas į privataus gyvenimo sritį, pavyzdžiui, nors ir neteisingų duomenų apie asmens intymų gyvenimą skelbimas. Teismų praktikoje paabrėžiama, kad *„teisė į privatų gyvenimą ir jo slaptumą nepripažįstama pažeista, jeigu publikacijos turinio elementai nesudaro galimybės identifikuoti asmens, apie kurį publikacijoje pateikiama informacija“*⁵⁹¹.

LAT yra nagrinėjęs informacijos, kuri paskelbta viešuose registruose, priskyrimą privačiam gyvenimui. Teismas konstatavo, jog *„nuo to momento, kai informacija paskelbiama viešuosiuose registruose, duomenys nebelaikomi asmens privataus gyvenimo dalimi, nes jie tampa vieši, o privačių asmens duomenų paskelbimu būtent ir siekiama viešumo tikslų, t. y. kad registre paskelbti privatūs asmens duomenys taptų prienami visiems suinteresuotiems asmenims, tačiau pažymėtina, kad tokie privatūs duomenys skelbiami tik esant fizinio asmens, kurio duomenys skelbiami, sutikimui“*⁵⁹².

Teismų praktikoje, aiškinant CK 2.23 straipsnio 1 dalies nuostatas, sprendžiama, kad *„sutikimą dėl privačios informacijos skelbimo asmuo gali duoti žodžiu, raštu, jis taip pat gali būti nuspėjamas ir iš konkludentinių veiksmų (pavyzdžiui, asmuo viešai pasakoja savo privataus gyvenimo detales kitiems asmenims, duoda interviu žurnalistui ir pan.)“*⁵⁹³. Sutikimas dėl privačios informacijos skelbimo turi būti aiškinamas kaip duotas dėl konkrečios informacijos. LAT yra pažymėjęs, jog *„sutikimu skeisti informaciją apie asmens privatų gyvenimą negali būti laikoma ta aplinkybė, kad asmuo nevengė bendrauti su žiniasklaidos atstovais ir pateikdavo informaciją, priskirtiną intymiai privataus gyvenimo sferai (pavyzdžiui, vaiko pradėjimas ir pan.)“*⁵⁹⁴. Kiekvienam asmeniui garantuojama teisė pasirinkti, kokia asmens privataus gyvenimo dalis gali

590 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-569/2006; 2007 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-488/2007.

591 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-488/2007.

592 *Ibid.*

593 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-393/2008.

594 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-393/2008.

būti prieinama visuomenei, nes kiekvienas asmuo, net ir būdamas savo veiklos srityje žinomu asmeniu, privačiomis temomis dažnai bendraujantis su žiniasklaida, turi diskrecijos teisę nuspręsti, ar atskleisti ir kiek atskleisti informaciją, susijusią su privačiu gyvenimu.

Kaip ir teisė į atvaizdą, teisė į privatų gyvenimą nėra absoliuti. CK 2.23 straipsnio 3 dalyje nustatyta išimtis, kai duomenys apie privatų asmens gyvenimą gali būti skelbiami net ir nesant to asmens sutikimo, t. y. informacija apie privatų asmens gyvenimą gali būti skleidžiama atsižvelgiant į asmens einamas pareigas ar jo padėtį visuomenėje ir jei tokios informacijos skleidimas atitiktų teisėtą ir pagrįstą visuomenės interesą tokią informaciją žinoti⁵⁹⁵. Šia nuostata siekiama suderinti dvi EŽTK bei Konstitucijoje įtvirtintas teises: teisę į privatų gyvenimą ir teisę skleisti informaciją. Teismų praktikoje pabrėžiama, jog „*kiekvienu atveju būtina ieškoti protingos ir sąžiningos šių dviejų teisės saugomų vertybių pusiausvyros, atsižvelgiant į konkrečios bylos faktus. Be to, turi būti atsižvelgiama į EŽTT praktiką dėl Konvencijos 8 ir 10 straipsniuose įtvirtintų teisių įgyvendinimo ir gynimo*“⁵⁹⁶, taip pat laikomasi Konstitucijoje bei EŽTK nustatytų teisių ribojimo sąlygų⁵⁹⁷.

Aiškinant CK 2.23 straipsnio 3 dalyje nustatytą išimtį, teismų praktikoje nuosekliai laikomasi pozicijos, jog duomenys apie privatų gyvenimą gali būti skelbiami tik tais atvejais, kai, siekiant patenkinti teisėtą ir pagrįstą visuomenės interesą, tokią informaciją skelbti neišvengiamai būtina. LAT yra konstatavęs, jog „*aiškinant Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 10 straipsnyje įtvirtintą saviraiškos laisvės ir teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą santykį, pažymėtina, kad visuomenė turi teisę žinoti apie asmenis, vengiančius vykdyti vienas ar kitas pareigas, tačiau informacijos skleidėjas privalėjo analizuoti, ar paskelbti apie privatų fizinį asmenį informaciją, nurodant asmens privačius duomenis (vardą ir pavardę, gyvenamosios vietos adresą), tikrai buvo neišvengiamai būtina*“⁵⁹⁸. LAT išplėstinė kolegija yra pažymėjusi, jog „*skelbiant privataus pobūdžio informaciją, turi būti realus socialinis*

595 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. lapkričio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1373/2002.

596 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-393/2008; 2007 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-488/2007.

597 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-2/2008.

598 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-488/2007.

*interesas žinoti tam tikro asmens privataus gyvenimo faktus. Teisėto ir pagrįsto visuomenės intereso žinoti tam tikrą informaciją apie kitą asmenį negalima sutapatinti su visuomenės interesu patenkinti savo smalsumą. Dėl to kiekvienu konkrečiu atveju būtina atriboti visuomenės norą žinoti sensacijas ir teisėtą bei pagrįstą visuomenės interesą. Informacijos apie asmens privatų gyvenimą paskelbimas tam, kad publikacija įgytų sensacingą atspalvį, negali būti kvalifikuojamas kaip teisėto ir pagrįsto visuomenės intereso patenkinimas*⁵⁹⁹.

Nagrinėjama išimtis leidžia skelbti informaciją tik „atsižvelgiant į asmens einamas pareigas ar jo padėtį visuomenėje“. Ši nuostata, visų pirma, aiškintina kaip apimanti viešuosius asmenis. Teismų praktikoje motyvuojama, jog „atsižvelgiant į tai, kad viešasis asmuo savo padėtį visuomenėje išsikovoja iš dalies būtent dėl visuomenės dėmesio jam, taip pat į tai, kad viešojo asmens elgesys daro įtakos kitų visuomenės narių gyvenimui, jis negali pretenduoti į tokį pat privataus gyvenimo gynimą kaip ir privatus asmuo“⁶⁰⁰. Antra, LAT palaiko doktrinoje ir praktikoje įtvirtintą nuomonę, jog padėtis visuomenėje suprantama ne vien tik kaip asmens veikla ar pareigos, gali būti pateisinamas stiprus trumpalaikis susidomėjimas konkrečiu asmeniu dėl jo veiklos ar su juo susijusio įvykio⁶⁰¹. Pavyzdžiui, LAT yra konstatavęs, jog pedagogas vykdo labai svarbią visuomeninę funkciją, todėl jam keliami ypatingi reikalavimai, egzistuoja viešas interesas, kad pedagogai tinkamai atliktų savo pareigas, savo elgesiu rodytų pavyzdį ir moksleiviams, ir visai visuomenei. Todėl, kilus konfliktui tarp pedagogo, kaip valstybės paslaugų tarnautojo, ir mokinių tėvų, jis pripažintas viešu asmeniu⁶⁰².

Vis dėlto, kaip jau nagrinėta, kiekvienu atveju privalo būti realus socialinis interesas žinoti net ir viešo asmens privataus gyvenimo faktus, o realus interesas žinoti negali būti sutapatinamas su noru patenkinti visuomenės smalsumą.

599 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-2/2008.

600 *Ibid.*

601 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio mėn. 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-2/2008; 2002 m. lapkričio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1373/2002.

602 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. lapkričio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1373/2002.

5. TEISĖS Į PRIVATŲ GYVENIMĄ APRIBOJIMAS PRIPAŽĮSTANT ASMENĮ NEVEIKSNIU

LAT savo jurisprudencijoje yra pažymėjęs, jog asmens teisės į jo privataus gyvenimo gerbimą, ginamos EŽTK 8 straipsniu, taip pat Konstitucijos 22 straipsniu, dalis, be kita ko, yra ir asmens teisė į tai, kad būtų saugoma jo tapatybė, raida, galimybė kurti ir plėtoti ryšius su kitais žmonėmis bei išoriniu pasauliu⁶⁰³. LAT pabrėžė, jog „žmogaus orumui ir laisvam asmenybės vystymuisi, suteikiančiam galimybes savarankiškai priimti sprendimus įvairiose gyvenimo srityse, kurti ir plėtoti ryšius su kitais žmonėmis bei išoriniu pasauliu, užtikrinti būtinos socialinės ir teisinės priemonės, be kita ko, apima asmens psichinės sveikatos apsaugą. Asmens psichinė sveikata, kuri šiuo metu laikoma viena svarbiausių individo sveikatos dalių bei vertinama kaip lemianti bendrą visuomenės sveikatą, gyvenimo kokybę ir socialinę gerovę, laikytina esmine jo privataus gyvenimo dalimi. Tokios pozicijos laikomasi ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje“⁶⁰⁴.

Taigi, siekiant visapusiškai atskleisti CK reglamentuojamą teisės į privatų gyvenimą apsaugą, būtina panagrinėti fizinio asmens teisinį subjektiškumą, kurį sudaro civilinis teisnumas ir veiksnumas⁶⁰⁵.

CK 2.1 straipsnyje įtvirtina, jog civilinis teisnumas (t. y. galėjimas turėti civilines teises ir pareigas) pripažįstamas visiems fiziniams asmenims. Fizinio asmens civilinis teisnumas atsiranda asmens gimimo momentu ir išnyksta jam mirus (CK 2.2 str. 1 d.). CK 2.4 straipsnio 1 dalis detalizuoja fizinių asmenų civilinio teisnumo turinį: fiziniai asmenys, vadovaudamiesi įstatymais, gali turėti turtą kaip privačios nuosavybės objektą, teisę verstis ūkine komercine veikla, steigti įmones ar kitokius juridinius asmenis, paveldėti turtą ir palikti jį testamentu, pasirinkti veiklos rūšį ir gyvenamąją vietą, turėti išradimo, pramoninio pavyzdžio autoriaus teises, taip pat turėti kitokias turtines ir civilines teises saugomas asmenines neturtines teises.

CK 2.5 straipsnio 1 dalis įtvirtina bendrą taisyklę, jog civilinis veiksnumas (t. y. fizinio asmens galėjimas savo veiksmais įgyti civilines

603 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2008.

604 *Ibid.*

605 Baranauskas E., *et al. Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007, p. 150.

teises ir susikurti civilines pareigas) atsiranda visiškai, kai asmuo sulaukia pilnametystės, t. y. kai jam sueina aštuoniolika metų. Visiškas civilinis veiksnumas įgyjamas laipsniškai. Nepilnamečių asmenų iki keturiolikos metų vardu veikia ir sandorius sudaro, pagal jų sutartines prievoles atsako nepilnamečių atstovai pagal įstatymą – tėvai arba globėjai (CK 2.7 str. 1, 4 d.). Taigi asmuo iki keturiolikos metų yra neveiksnus pagal įstatymą (*ex lege*)⁶⁰⁶. Nepilnamečiai nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų amžiaus turi dalinę civilinę teisinę veiksnumą, t. y. įstatyme numatytus sandorius jie gali sudaryti savarankiškai ir pagal savo sutartines prievoles jie atsako patys (CK 2.8 str.)⁶⁰⁷.

Taigi civilinis veiksnumas tiesiogiai susijęs su asmens raida, galimybė kurti ir plėtoti ryšius su kitais žmonėmis bei išoriniu pasauliu. Tai sudaro asmens privataus gyvenimo dalį. CK 2.6 straipsnio 1 dalyje siekiama apsaugoti privatų asmens gyvenimą įtvirtinant, jog civilinis teisnumas ar veiksnumas niekam negali būti apribojamas kitaip, kaip tik įstatymų numatytais pagrindais ir tvarka. Civilinis veiksnumas yra susijęs su asmens galėjimu suvokti savo veiksmų reikšmę ir juos valdyti. Dėl šios priežasties CK 2.10 straipsnio 1 dalis nustato, jog fizinis asmuo, kuris dėl psichinės ligos arba silpnaprotystės negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, gali būti teismo tvarka pripažintas neveiksniu. Neveiksniui asmeniui yra nustatoma globa. Taigi CK yra nustatyta galimybė iš esmės apriboti fizinio asmens teisę į privatų gyvenimą teismo sprendimu. Todėl ypač svarbus vaidmuo tenka teismų praktikai, kuri turi suformuoti šio esminio teisės į privatų gyvenimą apribojimo taikymo taisykles.

LAT savo jurisprudencijoje yra pažymėjęs, jog *„kadangi neveiksnumo nustatymas yra ypač sunkus teisės į privatų gyvenimą ribojimas, tai asmuo gali būti pripažintas neveiksniu tik ypatingais atvejais. Vertinant asmens veiksnumą, turėtų būti atsižvelgiama į pakankamą šio asmens supratimą dėl sprendimo pasekmių svarbos. Asmens elgesio racionalumas, ekscentriškas elgesys ar elgesys, nukrypstantis nuo vyraujančių normų, taip pat nėra reikšmingi bylose, kuriose sprendžiamas klausimas dėl asmens pripažinimo neveiksniu“*⁶⁰⁸.

606 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. lapkričio 25 d. konsultacija Nr. A3-115. *Teismų praktika*. 22.

607 *Ibid.*

608 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. rugsėjo 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-328/2007.

LAT yra išsamiai aptaręs asmens pripažinimo neveiksniu kriterijus ir įrodinėjimo ypatumus vienoje iš savo nutarčių. Joje jis sistemiškai atskleidė šio instituto paskirtį ir taikymo ypatumus⁶⁰⁹. LAT konstatavo, jog neveiksnumo instituto taikymo ir globos neveiksniu pripažintam asmeniui nustatymo tikslas yra siekis įgyvendinti ir apginti psichikos ligos ar proto negalios ištikto žmogaus teises ir interesus, apsaugoti jį nuo galimos žalos pačiam sau, taip pat pašalinti realią grėsmę, kad gali būti padaryta esminės žalos aplinkinių sveikatai ir (ar) gyvybei. LAT pažymėjo, jog pripažinimas neveiksniu – tai procedūra, kuri lemia esminį žmogaus, kaip teisinių santykių subjekto, statuso pasikeitimą, pagal galiojantį teisinį reglamentavimą socialinėmis ir teisinėmis pasekmėmis iš esmės prilygstantį žmogaus, kaip asmens ir piliečio, eliminavimui iš kitų visuomenės narių tarpo: pripažintas neveiksniu asmuo praranda daugelį savo prigimtinių ir pilietinių teisių, tarp jų teisę disponuoti savo turtu bei tvarkyti su juo susijusius reikalus, teisę į darbą, santuoką, teisę balsuoti, rinktis gyvenamąją vietą, taip pat teisę keiptis į teismą bet kokiais klausimais, įskaitant ir klausimą dėl jo statuso persvarstymo, o teismo paskirtas globėjas ir (ar) turto administratorius neapibrėžtą laikotarpį tampa jo įstatymišku atstovu, sprendžiančiu visus su neveiksniu pripažintu asmeniu ir jo turtu susijusius klausimus be specialaus pavedimo. LAT pabrėžė, jog EŽTT jurisprudencijoje laikoma, kad asmens teisinio veiksnumo atėmimas yra ypač sunkus EŽTK 8 straipsnyje įtvirtintų teisių apribojimas, todėl asmuo gali būti pripažintas neveiksniu tik ypatingais atvejais.

LAT išaiškino, jog žmonės, ištikti psichikos ar proto negalios, turi teisę gyventi kuo mažiau suvaržytoje socialinėje aplinkoje ir tenkinti savo poreikius. Psichikos sutrikimo diagnozės nustatymas nėra pagrindas apriboti žmogaus teises. Įstatymuose nustatytos išimtys, leidžiančios apriboti žmogaus teises tam tikrais ypatingais atvejais, neturi tapti taisykle. Būtina siekti optimalios pusiausvyros tarp visuomenės saugumo užtikrinimo ir žmogaus teisių nepažeidžiančios pagalbos sistemos sutrikusios psichikos asmenims sukūrimo. Sunkia psichikos liga sergantis asmuo gali būti hospitalizuojamas prievarta tik tuo atveju, jeigu yra reali grėsmė, kad jis savo veiksmais gali padaryti esminės žalos: 1) savo sveikatai, gyvybei; 2) aplinkinių sveikatai, gyvybei.

609 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2008.

LAT pažymėjo, jog EŽTK 8 straipsnio objektas – asmens psichinės sveikatos apsauga, be kita ko, apima ir valstybės nustatomas priemones, užtikrinančias psichikos sutrikimų turinčių ar proto negalios ištiktų asmenų teisių apsaugą teisiniuose procesuose svarstant jų neveiksnumo nustatymo klausimus. Taigi institucionalizacijos (psichikos sutrikimų turinčių asmenų nukreipimo nuolatinei globai tam paskirtiems asmenims ar į specialias institucijas) proceso, kuris šiandieną pripažįstamas neveiksmingu ir neatitinkančiu šiuolaikinių visuomenės psichikos sveikatos principų bei sukuriančiu palankią terpę žmogaus teisių pažeidimams, stabdymas yra ir teismo, nagrinėjančio bylas dėl asmenų pripažinimo neveiksniais, pareiga, kad asmuo, kuris negali visiškai savarankiškai pasirūpinti savimi, nebūtų pernelyg skubotai, remiantis vien formaliais argumentais, grindžiamais tik psichinio sutrikimo diagnoze, pripažintas neveiksniu. Atsižvelgiant į tai, teismo sprendimas dėl asmens, sergančio psichikos liga ar turinčio proto negalią, pripažinimo neveiksniu turėtų būti pagrįstas išsamiais, protingais ir svariais vertinimais, atliktais teisingo, visus įstatyme nustatytus procesinius reikalavimus atitinkančio teismo nagrinėjimo metu, priimtas vadovaujantis šio asmens interesų apsaugos tikslais ir tik įsitikinus, kad tuo konkrečiu atveju asmens teisių ir laisvių suvaržymo pagrindai yra svarbūs bei pakankami ir kad šis jo privataus gyvenimo apribojimas nebus neproporcingas teisėtam tikslui apsaugoti jo paties ir kitų asmenų sveikatą bei interesus.

LAT atskleidė, jog pagal CK 2.10 straipsnio 1 dalies nuostatas yra du būtini neveiksnumo nustatymo kriterijai: medicininis – asmens psichikos liga ar proto negalia, nustatyta arba patvirtinta asmens psichinei būsenai nustatyti teismo paskirtos teismo psichiatrijos ekspertizės metu (CPK 466 str., 467 str. 4 d.), ir teisinis – psichikos ligos ar proto negalios nulemtas asmens negalėjimas suprasti savo veiksmų reikšmės arba jų valdyti. Ir medicininis asmens, dėl kurio pripažinimo neveiksniu kreiptasi į teismą, vertinimas, teismui skiriant ir kompetentingiems asmenims atliekant teismo psichiatrijos ekspertizę, ir asmens negalėjimo suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti svarstymas (teisinis kriterijus) yra sudėtinės asmens neveiksnumo nustatymo proceso dalys, būtinos ir vienodai svarbios kiekvienos bylos dėl asmens pripažinimo neveiksniu atveju.

LAT pažymėjo, kad ne kiekvienas psichikos sutrikimas, psichikos ligos ar proto negalios forma yra pagrindas pripažinti asmenį neveiks-

niu. Pagal CK 2.10 straipsnio 1 dalies nuostatas tik tuo atveju, kai psichikos liga ar proto negalia yra tokios formos, kad dėl jos asmuo negali suvokti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, jį galima pripažinti neveiksniu. Atsakymas į klausimą, ar asmuo, turintis psichikos sutrikimų ar proto negalią, gali suvokti savo veiksmų reikšmę ir juos valdyti, turi būti pateiktas teismo psichiatrijos ekspertizės išvadoje. Tačiau pripažinti asmenį neveiksniu, atsižvelgdamas į teismo psichiatrijos ekspertizės išvadą, gali tik teismas. LAT taip pat pažymėjo, kad neveiksnumo nustatymo klausimas negali būti sprendžiamas pernelyg formaliai, vadovaujantis tik eksperto išvadoje nustatytu medicininiu kriterijumi ir vertinant jį kaip pakankamą pagrindą asmens neveiksnumui konstatuoti. LAT nurodė, jog sprendimo pagrindimą iš esmės tik dokumentiniu įrodymu – teismo psichiatrijos ekspertizės išvada – ir dėl to jo buvimą tinkamai nemotyvuotu, kaip vieną iš argumentų EŽTK 6 straipsnio 1 dalies (teisės į teisingą bylos nagrinėjimą) pažeidimui konstatuoti, nurodė ir EŽTT savo jurisprudencijoje.

Taigi LAT konstatavo, jog psichikos ligos ar proto negalios, dėl kurios asmuo negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, turėjimas pagal teismo psichiatrijos ekspertizės išvadą savaime nereiškia teisinio veiksnumo neturėjimo, o CK 2.10 straipsnio 1 dalies ir Psichikos sveikatos priežiūros įstatymo 4 straipsnio nuostatos negali būti aiškinamos kaip nustatančios, kad visais atvejais, kai yra gydytojo psichiatro išvada, jog asmuo serga psichikos liga ar turi proto negalią, dėl kurios negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, teismas pripažįsta jį neveiksniu.

LAT sprendė, kad teisinis asmens veiksnumo įvertinimas reiškia asmeniui nustatytų psichikos sutrikimų įvertinimą tuo aspektu, ar jų nulemtas asmens negalėjimas suprasti savo veiksmų reikšmės ir jų valdyti pripažintinas tokiu sunkiu, kad leidžia pagrįstai spręsti, jog asmeniui reikalinga globa, todėl tai pateisintų jo teisių bei laisvių suvaržymą pripažįstant jį neveiksniu. Psichikos sutrikimai, dėl kurių asmuo negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, nurodyti CK 2.10 straipsnyje, reiškia tokius sutrikimus, dėl kurių pobūdžio ar masto tokius sutrikimus turinčio asmens ir (ar) kitų asmenų saugumas bei interesai nebus apsaugoti nenustačius šiam asmeniui globos. Neveiksniu ir reikalingu globos iš esmės galėtų būti pripažintas tik toks asmuo, kuriam konstatuojami patys sunkiausi ir nuolatiniai psichinės sveikatos sutrikimai, t. y. toks asmuo, kurio psichikos ar proto negalia nuolat ir visiškai apri-

boja galimybę jam orientuotis, dirbti, integruotis, būti ekonomiškai savarankiškam, pačiam daryti sprendimus ir už juos atsakyti.

Taigi asmens neveiksnumui nustatyti ir CK 2.10 straipsnio 1 dalies nuostatomis taikyti reikšmingas ne tik klausimas – gali asmuo, kurį prašoma pripažinti neveiksnium, ar ne dėl jam diagnozuotos psichikos ligos arba proto negalios suprasti savo veiksmų reikšmę ar juos valdyti, bet ir klausimas – ar ši negalia yra tokio pobūdžio ar masto, kad jam reikalinga globa, ir ar tai pateisina asmens galimybės savarankiškai priimti sprendimus ir atlikti įvairius teisinę reikšmę turinčius veiksmus atėmimą, pasiskiriant asmenį (instituciją), kuris tai darytų už jį.

Ne mažiau svarbūs aptariamojoje LAT nutartyje esantys išaiškinimai dėl proceso ypatumų aptariamose kategorijose byloje. LAT pažymėjo, jog tikimybių pusiausvyros principu – taisykle, kad jeigu pateikti įrodymai leidžia teismui padaryti išvadą, jog yra didesnė tikimybė, kad tam tikras faktas (šiuo atveju – atitinkamo pobūdžio asmens, sergančio psichikos liga ar turinčio proto negalią, nesugebėjimas suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti) egzistavo, negu neegzistavo, teismas pripažįsta tą faktą nustatytu – byloje dėl asmens pripažinimo neveiksnium, atsižvelgiant į joje priimamo sprendimo lemiamas socialines ir teisines pasekmes, negali būti vadovujamasi. Įrodymų pakankamumo klausimas šios kategorijos byloje turi būti sprendžiamas taikant labai griežtus kriterijus, suformuluotus LAT nutartyse, priimtose nagrinėjant su viešojo intereso gynimu susijusias bylas.

LAT taip pat atskleidė, jog, atsižvelgiant į proceso dėl asmens pripažinimo neveiksnium teisinės ir socialinės pasekmes asmeniniam šio asmens savarankiškumui ir laisvei, tiesioginis jo dalyvavimas teismo procese yra būtinas ne tik dėl jo, kaip byloje dalyvaujančio asmens, procesinių teisių (teisės būti asmeniškai išklausytam, teisės pareikšti nušalinimą bylą nagrinėjančiam teisėjui, teisės duoti paaiškinimus, dėstyti argumentus ir teikti prašymus, teisės išdėstyti savo nuomonę baigiamojoje kalboje) įgyvendinimo užtikrinimo, bet ir dėl galimybės teisėjui susidaryti objektyvią nuomonę apie asmens, kurį prašoma pripažinti neveiksnium, psichinę būklę bei gebėjimą suvokti savo veiksmų reikšmę arba juos valdyti ir taip patikrinti byloje surinktos medžiagos, taip pat ir teismo psichiatro eksperto išvados, kuri teismui nėra privaloma (CPK 218 str.), tikrumą bei tinkamai įvertinti juridinį asmens neveiksnumo kriterijų.

Išdėstytais LAT išaiškinimais nuosekliai remiamasi ir vėlesnėje teismų praktikoje, kurioje nurodoma, jog neveiksnumo instituto reikšmės,

įstatymuose nustatytų bei teismų praktikoje formuojamų reikalavimų laikymosi teismas plačiau neaptaria, nes jie yra išsamiai išdėstyti mūsų nagrinėtose nutartyse⁶¹⁰.

Apžvelgtos teismų praktikos kontekste tikslinga atskleisti ir visiškai priešingo turinio valstybės pareigą – laiku užkirsti kelią psichikos ligos paūmėjimui, dėl kurio ligonis gali tapti pavojingas sau ar kitiems visuomenės nariams, taip pat imtis teisinių priemonių neutralizuoti tokio asmens keliamą grėsmę. LAT (*inter alia*, remdamasis EŽTT praktika) savo jurisprudencijoje yra pažymėjęs, jog valstybė (įskaitant savivaldos organus) turi pozityviąją pareigą imtis tinkamų prevencijos priemonių žmogui (arba visuomenei plačiąja prasme) apsaugoti, gresiant pavojui gyvybei dėl kito žmogaus, įskaitant dėl psichikos ligos galimai savo veiksmų negalinčio suprasti asmens, neteisėtų veiksmų⁶¹¹. Sprendžiant valstybės atsakomybės už šios pozityvios pareigos nevykdymą ar netinkamą vykdymą klausimą, be kita ko, turi būti įvertintas psichikos ligomis sergančių asmenų priežiūros teisinio reglamentavimo efektyvumas, valstybės ir savivaldybės tinkamas pareigų atlikimas, reakcija į galimą asmens nepakaltinamumo, neveiksnumo būseną⁶¹².

Darytina išvada, jog nagrinėjamos teisės į privatų gyvenimą sudėtinės dalies teisinės apsaugos ir praktinio taikymo problematiką sudaro konkuruojančių pareigų pusiausvyros paieška: viena vertus, valstybės pareigos užtikrinti, kad asmuo būtų eliminuojamas iš visuomenės tik kraštutiniais atvejais ir tik preciziškai laikantis nustatytų procedūrų; antra vertus, valstybės pareigos nustatyti reikiamas sąlygas ir laiku imtis tinkamų veiksmų eliminuoti asmenį. Dėl šios priežasties, manytina, valstybė, siekdama išvengti atsakomybės už pozityvios pareigos pažeidimus, yra skatinama aktyviai reaguoti ir tirti situacijas, ar asmenys pagrįstai naudojami teise į privatų gyvenimą visa apimtimi.

6. TEISĖ Į GARBĘ IR ORUMĄ

Bendriausias saviraiškos laisvės, apimančios žmogaus teisę turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti, teisinis pagrindas yra Konstituci-

610 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-311/2009.

611 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-184/2010.

612 *Ibid.*

jos 25 straipsnis ir EŽTK 10 straipsnio 1 dalis⁶¹³. Konstitucijos 25 straipsnyje, be kita ko, įtvirtinti nurodytos teisės apribojimai, savo turiniu iš esmės taip pat atitinkantys EŽTK 10 straipsnio 2 dalies nuostatas.

Teismų praktikoje pabrėžiama, jog konstitucinė laisvė nekliudomai ieškoti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas yra vienas iš atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės, demokratinės valstybės pagrindų, Konstitucija garantuoja ir saugo visuomenės interesą būti informuotai⁶¹⁴. Pagal EŽTK 10 straipsnio 1 dalį teisė į saviraiškos laisvę apima laisvę turėti savo nuomonę, gauti bei skleisti informaciją ir idėjas valdžios institucijų netrukdomam ir nepaisant valstybės sienų. EŽTK 10 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad naudojimasis šiomis laisvėmis, kadangi tai yra susiję ir su pareigomis bei atsakomybe, gali būti priklausomas nuo tam tikrų formalumų, sąlygų, apribojimų ar sankcijų, kurias nustato įstatymas ir kurios demokratinėje visuomenėje yra būtinos dėl valstybės saugumo, teritorinio vientisumo ar visuomenės apsaugos, siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, apsaugoti žmonių sveikatą ar moralę, taip pat kitų asmenų garbę ar teises, užkirsti kelią įslaptintos informacijos atskleidimui arba užtikrinti teisminės valdžios autoritetą ir nešališkumą. Lietuvos nacionalinėje teisėje nustatyti įvairūs saviraiškos laisvės ribojimo ir atitinkamai asmens garbės bei orumo gynimo, kai, įgyvendinant saviraiškos laisvę, pažeidžiami nurodyti teisiniai gėriai, būdai. CK 2.24 straipsnis yra viena iš nacionalinės teisės nuostatų, kuria siekiama detalizuoti tam tikras saviraiškos laisvės ribas. Kai asmuo, įgyvendindamas savo teisę skleisti informaciją, pažeidžia teisės normų nustatytus reikalavimus ir kito asmens teises bei teisėtus interesus, jam taikoma teisinė atsakomybė, nustatyta CK 2.24 straipsnio 1 dalyje⁶¹⁵.

CK 2.24 straipsnio 1 dalis nustato, jog asmuo turi teisę reikalauti teismo tvarka paneigti paskleistus duomenis, žeminančius jo garbę ir orumą ir neatitinkančius tikrovės, taip pat atlyginti tokių duomenų paskleidimu jam padarytą turtinę ir neturtinę žalą.

613 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-193/2009.

614 *Ibid.*

615 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-507/2006; 2007 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-411/2007; 2006 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-169/2006.

Kaip ir iki CK įsigaliojimo, teismų praktikoje toliau nuosekliai laikomasi nuomonės, jog asmens garbė ir orumas gali būti ginami nustatius šių faktų visumą: 1) duomenų paskleidimo faktą; 2) faktą, kad duomenys yra apie ieškovą; 3) faktą, kad duomenys žemina asmens garbę ir orumą; 4) faktą, kad paskleisti duomenys neatitinka tikrovės⁶¹⁶.

CK suteikia galimybę reikalauti paneigti ne bet kokią *informaciją*, o *duomenis*, taip pat galimybę reikalauti atlyginti tokių duomenų paskleidimu padarytą žalą. Duomenys turi būti suprantami kaip žinia, o ne kaip nuomonė. Dėl šios priežasties teismų praktikoje pabrėžiama, jog teismas kiekvienu atveju sprendžia, ar paskleistos žinios, ar pareikšta nuomonė, nes atriboti žinių nuo nuomonės yra būtina, mat asmens teisės pagal CK 2.24 straipsnį ginamos paskelbus tikrovės neatitinkančias žeminančias asmens garbę ir orumą žinias (lygiai taip pat, kaip ir galiojant senajam 1964 m. CK)⁶¹⁷. Pažymėtina, jog atskirti nuomonę nuo žinios nelengva, todėl praktikoje kyla daug ginčų. Dėl šios priežasties teismų praktikai tenka ne tik didelis krūvis atriboti šias kategorijas konkrečiose bylose, tačiau taip pat ypatingas vaidmuo suformuluoti žinios ir nuomonės atskirimo kriterijus.

LAT kuria praktiką, jog atskirdamas žinių (faktą ir duomenis) nuo nuomonės teismas vadovaujasi šiomis sampratomis: „*Žinia – tai informacija apie faktus ir jų duomenis, t. y. reiškinius, savybes, veiksmus, įvykius, grindžiamus tiesa, kurią galima užtikrinti patikrinimo bei įrodymo priemonėmis. Nuomonė – tai asmens subjektyvus faktų ir duomenų vertinimas, požiūris, perduodamos mintys, idėjos bei pastabos apie žinias, susijusias su tikrais įvykiais. Žiniai taikomas tiesos kriterijus, o nuomonei jis netaikomas, bet nuomonė turi būti pagrįsta tikrais faktais. Nuomonė yra subjektyvi*“⁶¹⁸. Taigi pagrindinis kriterijus, skiriantis išreikštą nuomonę nuo paskleistos žinios, yra galimybė žiniai taikyti tiesos kriterijų, t. y. jos tikrumas gali būti patikrinamas įrodinėjimo priemonėse esančiais įrodymais⁶¹⁹.

616 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-113/2007.

617 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1160; 2007 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-411/2007.

618 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-14/2006; 2002 m. rugsėjo 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-973/2002.

619 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-667/2006.

LAT yra išaiškinęs, kaip turėtų būti vertinama informacija, jeigu ji yra tam tikro fakto interpretacija: *„Jeigu faktas yra pakankamai aiškus, kad nesąžininga būtų jį traktuoti kitaip, tai pateikti duomenys dėl jo vertinimo kitokia prasme galėtų būti pripažinti nauju faktu. Jeigu pradinis faktas nėra visiškai aiškus, o gali būti įvairiai interpretuojamas, tai teigiamo ar neigiamo turinio interpretacija gali būti vertinama kaip asmeniui palanki ar nepalanki nuomonė arba vertinimas“*⁶²⁰. LAT yra suformavęs praktiką, jog *„jeigu tikrų įvykių pagrindu asmens veiksmai įvertinami taip, kad jam priskiriama konkreti savybė, kuri aiškiai išsakyta, taip pat, ar ji atitinka tikrovę gali būti patikrinta, vadinasi yra paskleisti konstatuojamieji duomenys“*⁶²¹.

Teismas, atribodamas žinią nuo nuomonės, turi nagrinėti visą straipsnio ar kalbos tekstą, kalbos aplinkybes, sakinio konstrukciją, tikslą, kryptingumą, pavartotas menines išraiškos formas ir kitas reikšmingas aplinkybes, nevertinti informacijos atskirai nuo konteksto⁶²².

Labai svarbu pažymėti, jog LAT, remdamasis EŽTT jurisprudencija, yra pažymėjęs, kad visuomenėje vykstant diskusijai viešojo intereso klausimais, kai valstybės pareigūnai ir žurnalistai turėtų naudotis plačia laisve kritikuoti valdžios veiksmus, net kai pateiktiems teiginiams gali trūkti aiškaus faktinio pagrindo, vis mažiau svarbus tampa faktinių ir vertinamųjų teiginių (žinios ir nuomonės) skirtumas⁶²³. Kitaip tariant, žinios ir nuomonės atribojimas tampa mažiau svarbus, kai vyksta gyva viešoji diskusija visuomenei itin svarbiu valstybinės reikšmės klausimu. Tokiu atveju LAT netgi pažymi, jog atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes net baudžiamąjį atspalvį turintys teiginiai tam tikrais atvejais negali būti laikomi peržengiančiais saviraiškos laisvės ribas⁶²⁴.

Teismų praktikoje yra aptartas ir literatūrinis žanras: *„Nors bendriausia prasme literatūriniame kontekste informacijos skirstymas į verti-*

620 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-973/2002.

621 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-142/2006.

622 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. lapkričio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1077/2003; 2006 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-142/2006; 2006 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-667/2006; 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-390/2008.

623 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-193/2009.

624 *Ibid.*

namuosius ir faktinius teiginius yra mažiau svarbus, bet jis atgauna savo reikšmę, kai kūrinys dėstoma ne tik fikcija, bet įtraukiami ir realūs faktai ar personažai, kuriems priskiriami tam tikri faktai“⁶²⁵.

Teismų praktika pripažįsta, kad asmuo, net ir reikšdamas savo nuomonę, privalo užtikrinti, kad nuomonė būtų reiškiamą sąžiningai ir etiškai, sąmoningai neiškreipiant faktų ar duomenų⁶²⁶. Priešingu atveju asmuo pripažįstamas piktnaudžiaęs teise. Teismų praktikoje palaikoma EŽTT išsakyta nuomonė, kad sprendžiant, ar išsakyta nuomonė pagrįsta, turi būti taikomas protingas, išsakytų teiginių pobūdį ir faktinių aplinkybių kontekstą atitinkantis įrodinėjimo standartas⁶²⁷.

Garbę ir orumą žeminančiomis laikomos tokios tikrovės neatitinkančios žinios, kurios įstatymų, moralės, paprotinių normų laikymosi požiūriu pažeidžia asmens garbę, orumą, jo gerą vardą visuomenėje, suponuoja neigiamas visuomenės nuostatas dėl tokio asmens. Tai klaidinga ir diskredituojanti asmenį informacija, kurioje teigiama apie asmens padarytą teisės, moralės normų pažeidimą, negarbingą poelgį, netinkamą elgesį viešajame gyvenime⁶²⁸.

Paskleisti duomenys vertintini ne tik kaip žodis (žodžių junginys) bendrine prasme; taip pat privalu nustatyti, kokia žinia paskleista pavartotų kalbinės raiškos priemonių visuma, todėl tekstinė konstrukcija, duomenų sisteminimo ir dėstymo būdai, loginiai duomenų sąsajumo aspektai yra reikšmingi teisiškai vertinant duomenis (ir jų atitikties tikrovei, ir jų kaip žeminančių garbę bei orumą pobūdžio aspektu)⁶²⁹.

Žinių paskelbimu teismų praktika laiko konkrečių faktų ar duomenų perdavimą, pranešimą tretiesiems asmenims, kai šie asmenys sužino apie perteikiamą informaciją ir tada, kai pranešami tikri faktai ar duomenys, ir tada, kai pranešama apie tikrovėje neegzistuojančius (įsivaizduojamus arba melagingus) faktus ar duomenis. Sąvoka „paskleidimas“ apima konkrečių duomenų perdavimą bet kokiomis priemonėmis

625 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-106/2011.

626 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. spalio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-988/2001; 2006 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-667/2006.

627 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-441/2010.

628 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. rugsėjo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-828/2001.

629 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-106/2011; 2007 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-411/2007.

(žodžiu, raštu, laišku, įsakymu ir pan.), per visuomenės informavimo priemones, elektoriniu paštu, internetu ir pan. bent vienam asmeniui, išskyrus tą, apie kurį tie duomenys skleidžiami. Duomenys laikomi paskleistas, kai juos, be asmens, apie kurį jie paskleisti, sužino dar bent vienas pašalinis asmuo.

Teismų praktikoje išaiškinta, kaip turėtų būti traktuojamas asmens kreipimasis į kompetentingus pareigūnus ir (ar) institucijas. Teismas, nagrinėdamas bylą, kurioje teigiama, kad duomenys yra paskleisti kreipimesi (pareiškime, skunde) į valstybės (savivaldybės) pareigūnus dėl jų kompetencijai priklausančių klausimų sprendimo, turi aiškintis, ar kreipimasis (pareiškimas, skundas) buvo paskleistas tretiesiems (nesusijusiems su skundo tyrimu) asmenims. Tai, jog atitinkamo kreipimosi (pareiškimo, skundo) turinys tampa žinomas pareigūnams dėl jų tarnybinių pareigų, reglamentuotų teisės aktais, vykdymo, nelaikytina duomenų paskleidimu, jei ši informacija pareigūnų nėra pranešama tretiesiems (nesusijusiems su skundo, pareiškimo tyrimu, žinojimu) asmenims⁶³⁰. Šiame kontekste pažymėtina, jog pagal teismų kuriamą praktiką sąžiningas asmens kreipimasis į valstybės institucijas dėl pažeistų teisių ar interesų gynimo nėra asmens garbė ir orumą žeminančių žinių paskleidimas⁶³¹. Vis dėlto asmens garbė ir orumas gali būti laikomi pažeisti, kai asmuo, kreipdamasis (skundu, pareiškimu ir kt.) į valstybės institucijas dėl pažeistų teisių ar interesų gynimo, peržengia savo teisių įgyvendinimo ribas ir pažeidžia kitų asmenų teises⁶³².

Viena iš sąlygų, kuriai esant ginamas asmens garbė ir orumas, – duomenys neatitinka tikrovės. Teismų praktikoje laikomasi nuostatos, kad *„duomenys neatitinka tikrovės, reiškia, jog paskleistos žinios yra melagingos, pramanytos, išgalvotos, t. y. iš tikrųjų tokių faktų, aplinkybių nebuvo arba būta kitokių. Atitiktis tikrovei vertinama dviem aspektais: 1) ar teisingas pranešimas apie faktus; 2) ar teisingai, adekvačiai vertinami įvykę faktai. Paskleisti duomenys neatitinka tikrovės, jeigu faktai tikrovėje neegzistavo, įvykiai klostėsi ne taip, kaip nurodoma, asmens poelgiai ver-*

630 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-56/2004; 2006 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-264/2006.

631 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-264/2006.

632 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-56/2004; 2006 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-264/2006.

*tinami neadekvačiai vykusiems faktams*⁶³³. Atkreiptinas dėmesys, kad CK 2.24 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta prezumpcija, jog paskleisti duomenys neatitinka tikrovės, kol juos paskleidęs asmuo neįrodo priešingai.

Pažymėtina, kad praktikoje pasitaiko situacijų, kai ižesti asmenys reikalauja teismo įpareigoti duomenis paskleidusį asmenį atsiprašyti. Vertindamas tokius atvejus, LAT yra išaiškinęs, jog *„atsiprašymas nėra nei teisinės atsakomybės, nei teisinės gynybos būdas, o asmens, paskleidusio duomenis, ir asmens, apie kurį paskleisti žeminantys jo dalykinę reputaciją duomenys, tarpusavio santykių aspektas, faktinė aplinkybė, į kurią atsižvelgdamas teismas gali sumažinti priteistinos neturtinės žalos dydį*⁶³⁴.

Garbės ir orumo gynimas pasižymi tam tikra specifika, jeigu duomenys paskleisti per visuomenės informavimo priemones.

Visų pirma, CK nustato privalomą ikiteisminę ginčo sprendimo tvarką. CK 2.24 straipsnio 2 dalis nustato, kad jeigu tikrovės neatitinkantys duomenys buvo paskleisti per visuomenės informavimo priemonę (spaudą, televiziją, radiją ir pan.), asmuo, apie kurį šie duomenys buvo paskleisti, turi teisę surašyti paneigimą ir pareikalauti, kad ta visuomenės informavimo priemonė šį paneigimą nemokamai išspausdintų ar kitaip paskelbtų. Visuomenės informavimo priemonė šį paneigimą privalo išspausdinti ar kitaip paskelbti per dvi savaites nuo jo gavimo dienos. CK 2.24 straipsnio 5 dalis numato, jog jeigu visuomenės informavimo priemonė atsisako spausdinti ar kitaip paskelbti paneigimą arba to nepadaro per šio straipsnio 2 dalyje nustatytą terminą, asmuo įgyja teisę kreiptis į teismą šio straipsnio 1 dalyje nustatyta tvarka. Duomenų, neatitinkančių tikrovės ir žeminančių kito asmens reputaciją, paneigimo tvarką ir terminus tokiu atveju nustato teismas. Kaip išaiškinta teismų praktikoje, aptariamose teisės normose įtvirtinta vadinamoji replikos teisė⁶³⁵, o procesine prasme – privaloma išankstinė ginčo sprendimo ne teisme tvarka, kuri yra teisės kreiptis į teismą tinkamo įgyvendinimo sąlyga⁶³⁶. Pagal teismų praktiką tokia ikiteisminė ginčo sprendimo tvarka taikoma

633 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-507/2006; 2007 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-411/2007.

634 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-169/2006; 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-390/2008.

635 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-488/2007.

636 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-94/2006.

tuomet, kai asmuo reiškia reikalavimą dėl paskleistų žinių paneigimo ir žalos atlyginimo⁶³⁷.

Išgaliojus CK, dar galiojo Visuomenės informavimo įstatymo redakcija, kurios 45 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad reikalavimas paneigti informaciją turi būti pateiktas viešosios informacijos rengėjui ar platintojui raštu ne vėliau kaip per 2 mėnesius nuo reikalaujamos paneigti informacijos paskelbimo. Teismų praktikoje išaiškinta, jog CK 2.24 straipsnyje nėra nustatytas terminas, per kurį suinteresuotas asmuo turi kreiptis į visuomenės informavimo priemonę dėl paskleistų duomenų paneigimo, o toks teisinis reglamentavimas paaiškinamas tuo, kad pagal CK 1.134 straipsnio 1 punktą ieškinio senatis netaikoma reikalavimams, kylantiems iš asmeninių neturtinių teisių pažeidimų. CK 2.24 straipsnyje taip pat nenurodyta, kad specialūs įstatymai galėtų nustatyti kitokią garbės ir orumo gynimo tvarką, todėl LAT nuosekliai laikėsi nuomonės, jog Visuomenės informavimo įstatyme nustatytas dviejų mėnesių terminas, išgaliojus CK, netaikomas⁶³⁸.

LAT yra išaiškinęs, kad *„CK 2.24 straipsnio 2 dalyje nėra reglamentuota duomenų paneigimo tvarka, kai skelbiamos to paties turinio publikacijos keletą kartų iš eilės, tačiau, aiškinant šią teisės normą, pažymėtina, kad periodiškai laikraštyje skelbiant to paties turinio publikaciją, tai laikytina tęstiniu teisės pažeidimu, todėl taptų beprasmiška dėl kiekvienos paskesnės publikacijos kreiptis į laikraštį su prašymu paneigti tokią informaciją, todėl asmeniui, manančiam, kad ši informacija pažeidžia jo garbę ir orumą ir neatitinka tikrovės, užtenka vieną kartą kreiptis ir nebūtina kreiptis dėl kiekvienos paskesnės publikacijos paneigimo“*⁶³⁹.

Ypač svarbi LAT praktika, kurioje išaiškinta, kada aptarta ikiteisminė ginčo sprendimo tvarka netaikoma. LAT yra išaiškinęs, kad *„tuo atveju, kai asmuo, gindamas pažeistas teises CK 2.24 straipsnyje nustatytais pagrindais, reiškia reikalavimą teismo sprendimu pripažinti, jog paskleisti duomenys neatitinka tikrovės, žemina jo garbę ir orumą, ir prašo priteisti žalos, netaikytina CK 2.24 straipsnio 2 dalyje nustatyta ikiteismi-*

637 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-441/2010.

638 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-390/2008; 2006 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-94/2006.

639 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-488/2007.

*ne ginčo sprendimo tvarka*⁶⁴⁰. Tokią išvadą teismas padarė remdamasis tuo, jog šių asmens garbės ir orumo gynybos būdų pasirinkimas (kitai nei reikalavimas teismo tvarka paneigti tikrovės neatitinkančius ir žeminančius garbę ir orumą duomenis) nesiejamas su kokiais nors konkrečiais asmens, paskleidusio duomenis, veiksmais – reikalavimą atlyginti turtinę ir neturtinę žalą teismas nagrinėja, neatsižvelgdamas, ar tokius duomenis paskleidęs asmuo juos paneigė, ar ne⁶⁴¹.

Įdomi teismų praktika klostėsi dėl reikalavimo pasinaudoti aptariama ikiteismine ginčo sprendimo tvarka tuomet, kai per visuomenės informavimo priemonę duomenis paskleidžia trečiasis asmuo. LAT yra konstatavęs, *„kad asmuo, prieš pareikšdamas ieškinį dėl garbės ir orumo gynimo, replikos teise, nustatyta CK 2.24 straipsnio 2, 4 dalyse, privalo pasinaudoti tik tada, jeigu duomenis paskelbė visuomenės informavimo priemonė. Jeigu duomenis per visuomenės informavimo priemonę paskelbė kitas asmuo, o visuomenės informavimo priemonė perteikė neiškraipytus duomenis paskelbusio asmens citatas, tai asmuo, apie kurį paskelbti duomenys, turi teisę nepasinaudojęs replikos teise kreiptis į teismą ir reikalauti, kad teismas įpareigotų duomenis paskelbusį asmenį adekvačiai paneigti duomenis ir atlyginti neturtinę žalą*⁶⁴². Praėjus keliems mėnesiams nuo cituoto aiškinimo, LAT priėmė kitą nutartį, kurioje nurodė, jog *„tai, kad paskleistus duomenis suformulavo atsakovė, o ne visuomenės informavimo priemonės, turi reikšmės tik sprendžiant visuomenės informavimo priemonių atsakomybės klausimą (CK 2.24 straipsnio 5 dalis), o ne apie duomenų paskleidimo būdą. Minėta, kad tiek teismai, tiek pats ieškovas pripažino, jog duomenys buvo paskleisti būtent visuomenės informavimo priemonėmis. CK 2.24 straipsnio 2 dalyje nustatyti garbės ir orumo gynimo ypatumai, kai duomenys paskleisti per visuomenės informavimo priemones. Vienas tokių ypatumų – paneigimo pateikimas*⁶⁴³. Tokia teismų praktika gali būti įvertinta kaip prieštaringa.

Dėl aptartų priežasčių itin svarbūs tapo kasacinio teismo vėlesni išaiškinimai ir jau suformuotos praktikos nagrinėjamoju klausimu nuo-

640 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-441/2010.

641 *Ibid.*

642 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. sausio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-65/2006.

643 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-94/2006.

sekli analizė. Vėliau LAT praktikoje pažymėta, kad procesinę pažeistos teisės gynimo tvarką lemia tikrovės neatitinkančių duomenų paskleidimo ir asmens pasirinkti teisių gynybos būdai. Dėl to būtina nagrinėti, koks duomenų paskleidimo būdas ir kokios ieškovo pasirinktos teisių gynybos priemonės įpareigotų ieškovą prieš kreipiantis į teismą dėl garbės ir orumo teisių gynimo naudotis išankstine ginčo nagrinėjimo ne teisme tvarka⁶⁴⁴. Šiame kontekste LAT išskyrė dvi sąlygas:

Pirmoji sąlyga, lemianti procesinę pažeistos teisės gynimo tvarką, – tikrovės neatitinkančių duomenų paskleidimo būdas. Kasacinis teismas ne vienoje nutartyje yra pabrėžęs, kad pareiga naudotis išankstine ginčo sprendimo ne teisme tvarka atsiranda tik tuo atveju, kai tikrovės neatitinantys duomenys yra paskleidžiami per visuomenės informavimo priemones⁶⁴⁵. Vis dėlto LAT pažymėjo, kad „atsižvelgiant į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuojamą teisės normų aiškinimo praktiką, pripažintina, kad ne bet koks duomenų paskleidimas per visuomenės informavimo priemones lemia būtinybę ieškovui naudotis privaloma išankstine ginčo nagrinėjimo ne teisme tvarka, nes turi būti įvertinama ir tai, kas yra paskleistų duomenų šaltinis. Kasacinis teismas yra išaiškinęs, kad asmuo CK 2.24 straipsnio 2, 4 dalyse nustatyta replikos teise privalo pasi naudoti tik tada, jeigu duomenis paskelbė visuomenės informavimo priemonė. Jeigu duomenis per visuomenės informavimo priemonę paskelbė kitas asmuo, o visuomenės informavimo priemonė perteikė neiškraipytas duomenis paskelbusio asmens citatas, tai asmuo, apie kurį paskelbti duomenys, turi teisę nepasinaudojęs replikos teise kreiptis į teismą ir reikalauti, kad teismas įpareigotų duomenis paskelbusį asmenį adekvačiai paneigti duomenis ir atlyginti žalą“⁶⁴⁶. Remdamasis tuo, kas išdėstyta, kasacinis teismas priėjo išvadą, jog „pirmoji sąlyga, lemianti pareigą ieškovui naudotis privaloma išankstine ginčo nagrinėjimo ne teisme tvarka asmens garbės ir orumo gynimo byloje, yra ne tik tai, kad tikrovės neatitinkantys duomenys buvo paskleisti per visuomenės informavimo priemones, tačiau taip pat turi būti nustatyta faktinė aplinkybė, jog visuomenės informavimo priemonė buvo paskleistos informacijos šaltinis, o ne tik duomenų paskleidimo priemonė (įrankis), perteikusi neiškraipytas duomenis paskelbusio asmens citatas“⁶⁴⁷.

644 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. rugpjūčio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-340/2011.

645 *Ibid.*

646 *Ibid.*

647 *Ibid.*

Antroji sąlyga, lemianti procesinę pažeistos teisės gynimo tvarką, – ieškovo pasirinkti asmens teisių gynybos būdai. Kaip jau nagrinėta, kasacinio teismo praktikoje, aiškinant CK 2.24 straipsnio 1 dalį, išskiriami trys asmens garbės ir orumo teisių gynimo būdai, būtent – asmuo turi teisę reikalauti: 1) pripažinti paskleistus duomenis neatitinkančiais tikrovės ir žeminančiais garbę bei orumą; 2) teismo tvarka paneigti tikrovės neatitinkančius ir žeminančius asmens garbę ir orumą duomenis; 3) atlyginti tokiu duomenų paskleidimu padarytą turčinę ir neturčinę žalą. Kiekvienas iš šių gynimo būdų yra savarankiškas, todėl, siekiant ginti pažeistą asmens teisę, gali būti taikomas kiekvienas atskirai arba taikomi keli teisių gynimo būdai: prašoma paneigti tikrovės neatitinkančius duomenis ir priteisti turčinės ir (ar) neturčinės žalos atlyginimą arba pripažinti paskleistus duomenis neatitinkančiais tikrovės ir priteisti žalos atlyginimą. Be to, vadovaudamasis dispozityvumo principu, ieškovas turi teisę pasirinkti atsakovą, t. y. asmenį, kuriam jis reiškia tam tikrus civilinius teisinius reikalavimus (CPK 13 str.). Kasacinis teismas yra išaiškinęs, kad jeigu visuomenės informavimo priemonė nėra duomenų skleidėja, o tik duomenų skleidimo priemonė ir reiškiamas reikalavimas ne paneigti duomenis per visuomenės informavimo priemones, o tik kad pirminis informacijos šaltinis (duomenų autoriui) atlygintų padarytą neturčinę žalą, ieškovo nepasinaudojimas replikos teise negali būti laikomas teisės normos pažeidimu. CK 2.24 straipsnio 2 dalyje nustatyta ikiteisminė ginčo sprendimo tvarka netaikytina ir tuomet, kai asmuo, gindamas pažeistas teises CK 2.24 straipsnyje nustatytais pagrindais, reiškia reikalavimą teismo sprendimu pripažinti, jog paskleisti duomenys neatitinka tikrovės, žemina jo garbę bei orumą, ir prašo priteisti žalos atlyginimą. Remdamasis išdėstytomis kasacinio teismo praktikoje suformuluotomis taisyklėmis, LAT priėjo išvadą, jog „ieškovo pareiga naudotis ikiteisimine ginčo nagrinėjimo tvarka priklauso nuo ieškovo pasirinkto teisių gynybos būdo (keliamų reikalavimų) ir asmens, kuriam ieškovas reiškia savo reikalavimus (atsakovo). Jei ieškovas savo reikalavimus reiškia visuomenės informavimo priemonei, jis privalo naudotis įstatymuose nustatyta išankstine ginčo nagrinėjimo ne teisme tvarka. Tuo tarpu, jei reikalavimai keliami ne visuomenės informavimo priemonei, o asmeniui, kurio teiginiai buvo cituojami visuomenės informavimo priemonės, tokia tvarka naudotis nėra privaloma. Toks teisinis reguliavimas logiškai išplaukia iš pačios replikos teisės esmės ir paskirties, nes tokia teisė – tai galimybė ne teismo tvarka pašalinti asmens teisės pa-

*žeidimą, padarytą būtent visuomenės informavimo priemonės: tuo atveju, kai visuomenės informavimo priemonė pripažįsta pagrįstu asmens reikalavimą dėl paskleistų duomenų neatitikties tikrovei, ji gali viešai, tokiu pat būdu kaip duomenys buvo paskleisti, juos paneigti. Tuo atveju, kai visuomenės informavimo priemone pasinaudojo kitas asmuo, paskleidęs tikrovės neatitinkančius duomenis, replikos teisė neatliktų savo funkcijos ir iš esmės būtų reikalavimas, keliamas ne asmens teisių pažeidimą padariusiam asmeniui*⁶⁴⁸.

CK taip pat nustato specialias sąlygas, būtinas visuomenės informavimo priemonės atsakomybei už paskleistus duomenis kilti. CK 2.24 straipsnio 5 dalyje įtvirtina, jog visuomenės informavimo priemonė, paskleidusi asmens reputaciją žeminančius ir tikrovės neatitinkančius duomenis, privalo atlyginti asmeniui padarytą turtinę ir neturtinę žalą tik tais atvejais, kai: 1) ji žinojo ar turėjo žinoti, jog paskleisti duomenys neatitinka tikrovės; 2) taip pat kai tuos duomenis paskelbė jos darbuotojai; ar 3) duomenys paskleisti anonimiškai, o visuomenės informavimo priemonė atsisako nurodyti tuos duomenis pateikusį asmenį. Visais kitais atvejais turtinę ir neturtinę žalą privalo atlyginti duomenis paskleidęs asmuo ir jo veikla.

Pirmuoju atveju atsakomybės pagrindas yra tas, kad visuomenės informavimo priemonė, paskleisdama apie asmenį duomenis, *žinojo arba turėjo žinoti, kad jie neatitinka tikrovės*. Teismų praktikoje aiškinama, jog visuomenės informavimo priemonei neatsiranda pareiga atlyginti turtinę ir neturtinę žalą aptariamuoju pagrindu, jeigu ji padarė viską, ką konkrečioje situacijoje buvo įmanoma padaryti, siekiant nustatyti skelbiamos informacijos tikrumą⁶⁴⁹. LAT palaiko nuomonę, jog visuomenės informavimo priemonei pagal aptariamą normą gali kilti atsakomybė net dėl tiesioginio eterio metu kalbančių asmenų pateikiamų duomenų, t. y. dėl visuomenės informavimo priemonės abejingumo dėl to, kad skleidžiama į eterį informacija būtų teisinga, tiksli ir nešališka, ir tai nelaikoma cenzūra⁶⁵⁰. Aiškinant šią įstatymo nuostatą, pažymėtina, kad šiuo atveju neturi reikšmės, kas paskleidė duomenis, t. y. kokie

648 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. rugpjūčio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-340/2011.

649 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-205/2005; 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-390/2008.

650 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-205/2005.

santykiai sieja duomenis paskelbusį asmenį su visuomenės informavimo priemone.

Šiuolaikinės informacinės visuomenės realybė – interneto vartotojų aktyviai skleidžiami duomenys informacinėse visuomenės informavimo priemonėse (pvz., interneto portaluose) komentarų ir kita forma, kai atitinkama informavimo priemonė tik suteikia „erdvę“ tokiai informacijai. Šiuo atžvilgiu pažymėtina, jog informacinės visuomenės informavimo priemonės atsakomybės klausimus už aptartais atvejais paskleistą garbę ir orumą žeminančią informaciją reguliuoja specialios teisės normos. Visuomenės informavimo įstatymo 51 straipsnio 2 dalyje nustatyta, jog už informacinės visuomenės informavimo priemonės turinį šio ir kitų įstatymų nustatyta tvarka atsako jos valdytojas. To paties straipsnio 3 dalis teigia, kad informacinės visuomenės tarpinių paslaugų teikėjai už informacinės visuomenės informavimo priemonių turinį atsako Informacinės visuomenės paslaugų įstatymo nustatytomis sąlygomis ir tvarka. Informacinės visuomenės paslaugų įstatymo 14 straipsnis nustato bendrą taisyklę, jog paslaugos teikėjas (nagrinėjamuoju atveju, pvz., interneto portalo valdytojas), paslaugos gavėjo prašymu saugantis jo pateiktą informaciją (nagrinėjamuoju atveju tokiu laikytinas vartotojo parašytas komentaras tam skirtoje erdvėje), už ją neatsako, jeigu:

- 1) neturi faktinių duomenų apie neteisėtą paslaugos gavėjo veiklą arba apie tai, kad paslaugos gavėjo pateikta informacija įgyta, sukurta, pakeista ar naudojama neteisėtai ir, kai reikalaujama atlyginti žalą, nežino faktų ir aplinkybių, rodančių neteisėtą paslaugos gavėjo veiklą arba kad paslaugos gavėjas teikia neteisėtai įgytą, sukurta, pakeistą ar naudojamą informaciją;

- 2) sužinojęs arba gavęs žinių apie neteisėtą paslaugos gavėjo veiklą arba apie tai, kad paslaugos gavėjo pateikta informacija įgyta, sukurta, pakeista ar naudojama neteisėtai, skubiai imasi veiksmų, kad panaikintų galimybę tokią informaciją pasiekti.

Nagrinėjamo įstatymo straipsnio 3 dalis nustato, jog galimybės pasiekti neteisėtai įgytos, sukurtos, pakeistos ar naudojamos informacijos panaikinimo tvarką, taip pat kriterijus, kada paslaugos teikėjas laikomas sužinojęs apie neteisėtą paslaugos gavėjo veiklą arba kad paslaugos gavėjo pateikta informacija įgyta, sukurta, pakeista ar naudojama neteisėtai, nustato Vyriausybė ar jos įgaliota institucija.

Atsižvelgiant į anksčiau išdėstytą teisinį reguliavimą, konstatuotina, jog siekiant atskleisti informacinės visuomenės informavimo priemonių

teisinės atsakomybės už jų skelbiamus komentarus ir kitą vartotojų įvedamą informaciją ypatumus, tektų nagrinėti specialių įstatymų bei įstatymų įgyvendinamųjų teisės aktų (LR Vyriausybės 2007 m. rugpjūčio 22 d. nutarimo Nr. 881 „Dėl Galimybės pasiekti neteisėtu būdu įgytą, sukurtą, pakeistą ar naudojamą informaciją panaikinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“) turinį ir jų praktinio taikymo subtilybes. Ši mokslo studija yra orientuota į CK turinį ir jo normų taikymą. Taigi, vadovaujantis tikslingumo ir koncentruotumo kriterijais, išsamesnė informacinių visuomenės informavimo priemonių teisinės atsakomybės instituto analizė nebus atliekama.

CK 2.24 straipsnio 5 dalyje nustatytas antrasis visuomenės informavimo priemonės civilinės atsakomybės pagrindas yra tas, kad *visuomenės informavimo priemonė atlygina turtingą ir neturtingą žalą, kai asmens reputaciją žeminančius ir tikrovės neatitinkančius duomenis paskelbė jos darbuotojai*. Praktikoje dažni atvejai, kai žurnalistai ar kiti asmenys buvo susieti su visuomenės informavimo priemonėmis autorinėmis ar kitomis civilinėmis sutartimis, tačiau nebuvo darbuotojai pagal darbo teisės normas (nebuvo sudarę darbo sutarties). Atsižvelgdamas į šias aplinkybes, LAT yra išaiškinęs, „kad aptariamuoju atveju įstatyme nustatyta netiesioginė visuomenės informavimo priemonės civilinė atsakomybė – pareiga atlyginti jos darbuotojo padarytą žalą, todėl taikant nurodytą CK 2.24 straipsnio 5 dalies nuostatą atsižvelgtina į CK 6.264 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą darbuotojo sampratą. Pagal CK 6.264 straipsnio 2 dalį darbuotojais laikomi asmenys, atliekantys darbą ne tiktai darbo sutarties, bet ir civilinės sutarties pagrindu, jeigu jie veikia atitinkamo juridinio ar fizinio asmens nurodymu ir jo kontroliuojami. Vadinasi, jeigu visuomenės informavimo priemonė turi teisę pagal autorinę sutartį dirbančiam asmeniui duoti tam tikrus nurodymus ir tam tikra apimtimi kontroliuoti jo veiklą, toks asmuo taikant CK 2.24 straipsnio 5 dalį gali būti laikomas darbuotoju“⁶⁵¹. Šio išaiškinimo nuosekliai laikomasi ir naujausioje LAT praktikoje⁶⁵².

Atkreiptinas dėmesys, jog teismų praktikoje, sprendžiant visuomenės informavimo priemonių atsakomybės klausimą, nesiekama vien formaliai taikyti įstatymo nuostatas. LAT pabrėžia visuomenės teisės

651 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-205/2005

652 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. spalio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-392/2010.

gauti informaciją svarbą, todėl kiekvienu atveju šiame kontekste teismai, ribodami spaudos teisę į saviraiškos laisvę, turi nustatyti, ar apribojimas atitinka primygtinį socialinį poreikį, be kita ko, privalo būti pateikiami svarbūs ir pakankami motyvai ribojimo priemonėms pateisinti, o šios priemonės turi būti proporcingos siekiamiems teisėtiems tikslams⁶⁵³. Teismų praktikoje pabrėžiama, jog iš spaudos negalima reikalauti absoliutaus tikslumo, o tik elgtis sąžiningai, t. y. sąmoningai neiškreipti ar nutylėti informacijos, siekiant įžeisti ar pažeminti asmenį⁶⁵⁴.

CK 2.24 straipsnio 6 dalis nustato, jog paskleidęs tikrovės neatitinkančius duomenis asmuo atleidžiamas nuo civilinės atsakomybės, jeigu tie duomenys yra paskelbti apie viešą asmenį bei jo valstybinę ar visuomeninę veiklą, o juos paskelbęs asmuo įrodo, kad jis veikė sąžiningai siekdamas supažindinti visuomenę su tuo asmeniu ir jo veikla. Teismų praktikoje teigiama, jog CK 2.24 straipsnio 6 dalies nuostata taikoma tada, kai nustatomi visi civilinės atsakomybės pagrindai, bet, derinant teisę skleisti informaciją su teise į garbės ir orumo gynimą, konkrečiu atveju civilinės atsakomybės priemonės gali būti netaikomos. Jos gali būti netaikomos, kai: 1) informacija paskleidžiama apie viešojo asmens veiklą; 2) informacijos paskelbimu sąžiningai siekiama informuoti visuomenę apie to asmens veiklą⁶⁵⁵. Viešieji asmenys pagal įtvirtintą įstatymo nuostatą ir Lietuvos teismų praktiką nesinaudoja vienoda teisine pažeistų teisių gynyba, viešųjų asmenų privatus gyvenimas saugomas skirtinga apimtimi negu privačiųjų asmenų⁶⁵⁶.

Atleidimas nuo civilinės atsakomybės, remiantis aptariamo CK 2.24 straipsnio 6 dalimi, LAT teisės aiškinimo ir taikymo praktikoje siejamas su nevisiškai tikslios informacijos ar net agresyvios kritikos paskleidimu, kuri, viešo, kitaip nei privataus, asmens atžvilgiu turi būti toleruojama⁶⁵⁷. Šiuo atveju, sprendžiant dviejų konstitucinių teisinių gėrių – asmens garbės ir orumo bei saviraiškos laisvės – koliziją, pirmenybė

653 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-193/2009.

654 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. spalio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1026/2003.

655 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-97/2011.

656 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-390/2008; 2009 m. vasario 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-51/2009.

657 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-97/2011; 2006 m. spalio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-507/2006.

teiktina pastarajam⁶⁵⁸. Vis dėlto aptariamus duomenis paskleidęs asmuo turi veikti sąžiningai. LAT, remdamasis EŽTT praktika, pabrėžia, kad sprendžiant klausimą dėl asmens, paskleidusio duomenis apie viešąjį asmenį ir valstybinę ar visuomeninę jo veiklą, atsakomybės svarbiausias yra duomenų paskleidimo tikslas ir juos paskleidusio asmens elgesys: jeigu duomenis paskleidęs asmuo veikė sąžiningai, t. y. pagrindinis jo tikslas buvo informuoti visuomenę apie viešąjį asmenį ir jo veiklą tokiais klausimais, kuriuos visuomenė turi pagrįstą ir teisėtą interesą žinoti (yra viešasis interesas), tai informacijos netikslumai arba agresyvi atakuojanti kritika nėra pagrindas tam asmeniui taikyti atsakomybę⁶⁵⁹.

Atkreiptinas dėmesys, jog CK 2.24 straipsnio 6 dalis numato, kad esant atitinkamoms sąlygoms asmuo, kuris paskleidė tikrovės neatitinkančius duomenis apie viešąjį asmenį, yra atleidžiamas nuo civilinės atsakomybės. Minėtoje normoje įtvirtinta nuostata, kad kito asmens teisę pažeidęs asmuo yra atleidžiamas nuo civilinės atsakomybės. Dėl šios priežasties LAT yra pabrėžęs, jog minėta nuostata yra taikoma civilinei atsakomybei, o ne kitiems pažeistos teisės gynimo būdams, pavyzdžiui, reikalavimui paneigti paskelbus duomenis, kuris neatitinka civilinės atsakomybės požymių ir nėra civilinė atsakomybė. Tai yra įstatymo numatytas savarankiškas pažeistos teisės gynimo būdas⁶⁶⁰.

LAT ne kartą pažymėta, kad svarbiausiu viešo asmens garbės ir orumo gynimo būdu laikytinas garbė ir orumą žeminančių, tikrovės neatitinkančių žinių paneigimas, o neturtinės žalos dydis negali turėti vyraujančio vaidmens; priteisiama neturtinė žala gali būti minimali ar beveik minimali net ir tada, kai pažeidimai gana skaudūs; pabrėžiama, kad viešas asmuo, būdamas labiau pastebimas, turi galimybę kalbėti viešai, gali pats ir per visuomenės informavimo priemones paneigti paskelbtas žinias⁶⁶¹.

CK 2.24 straipsnio 8 dalis nustato, jog CK 2.24 straipsnio „*Asmens garbės ir orumo gynimas*“ taisyklės taip pat yra taikomos ginant pažeistą juridinio asmens dalykinę reputaciją. Atkreiptinas dėmesys, kad pagal

658 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-193/2009.

659 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-106/2011; 2005 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-205/2005.

660 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-579/2004.

661 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-97/2011.

formuojamą teismų praktiką juridinio asmens dalykinė reputacija yra ginama atsižvelgiant į juridinio asmens veiklos pobūdį. Kasacinio teismo praktikoje konstatuota, kad juridinio asmens dalykinė reputacija ginama teismo, kai konstatuojamas realus faktinis jos sumenkėjimas kaip paskleistų duomenų padarinys, todėl teismas, vertindamas poreikio riboti saviraiškos laisvę juridinio asmens dalykinės reputacijos naudai pagrįstumą, taip pat turi atsižvelgti į realius faktinius padarinius: į tai, koks yra paskleistos informacijos paplitimo mastas, poveikis ir realiai patirta žala. Šiuo aspektu būtina įvertinti juridinio asmens, ginančio reputaciją, individualias savybes ir jo veiklos pobūdį; jeigu asmeniui, kurio veikla „normali“ (niekuo neišsiskirianti poveikio viešajam interesui požiūriu), užtenka įrodyti, kad dėl paskleistos informacijos pasikeitė jo savybių, veiklos, rezultatų vertinimas ar požiūris į jį, kad teigiamas vertinimas sumažėjo arba tapo neigiamas, tai tuo atveju, kai dalykinę reputaciją gina asmuo, kurio veikla visuomenėje yra vertinama prieštaringai, jis turi įrodyti, jog paskleistų žinių padariniai yra reikšmingi neigiami asmens vertinimo poslinkiai: finansiniai nuostoliai, neigiamas poveikis savininkams ir darbuotojams, kiti neigiami padariniai ar panašaus pobūdžio aplinkybės⁶⁶².

CK 2.24 straipsnio 9 dalis įtvirtina, jog „*šio straipsnio taisyklės netaikomos teismo proceso dalyviams, kurie už teismo posėdžio metu pasakytas kalbas bei teismo dokumentuose paskelbtus duomenis neatsako*“. Teismų praktikoje pažymėta, jog šios nuostatos teisės teorijoje vertinamos kaip absoliutaus imuniteto atvejis, nes nėra siejamas su jokiais sąlygomis⁶⁶³. Šios nuostatos tikslas yra nustatyti asmenų, teikiančių duomenis teismo procese, visišką imunitetą civilinei atsakomybei nagrinėjant garbės ir orumo klausimus⁶⁶⁴. Teismo procesas turėtų būti suprantamas kaip bylos aplinkybių tyrimas, ir tai apima teismo posėdžiuose sakomas kalbas bei byloje teikiamus rašytinius pareiškimus.

662 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. lapkričio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-630/2004; 2009 m. kovo 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-100/2009; 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-441/2010.

663 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. birželio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-678/2003; 2005 m. kovo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-149/2005.

664 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-149/2005.

7. TEISĖ Į KŪNO NELIEČIAMUMĄ IR VIENTISUMĄ

Konstitucijos 21 straipsnio 1 dalis nustato, jog žmogaus asmuo neliečiamas, o to paties straipsnio 3 dalis sako, jog su žmogumi be jo žinios ir laisvo sutikimo moksliniai ar medicinos bandymai negali būti atliekami. CK 2.25 straipsnio 1 dalis nustato, jog fizinis asmuo neliečiamas. Be paties asmens (o asmeniui esant neveiksniam – be jo atstovo pagal įstatymą) valios ir laisvo sutikimo su juo negali būti atliekami jokie moksliniai, medicinos bandymai ar tyrimai. Toks sutikimas turi būti išreikštas raštu. Aptariamo straipsnio 2 dalis teigia, jog atlikti intervenciją į žmogaus kūną, pašalinti jo kūno dalis ar organus galima tik turint asmens sutikimą. Sutikimas atlikti chirurginę operaciją turi būti išreikštas raštu. Jeigu asmuo yra neveiksnus, tokį sutikimą gali duoti jo globėjas, tačiau neveiksniam asmeniui kastruoti, sterilizuoti, jo nėštumui nutraukti, jį operuoti, jo organui pašalinti būtinas teismo leidimas. Toks sutikimas nereikalingas būtino reikalingumo atvejais, siekiant išgelbėti asmens gyvybę, kai jai gresia realus pavojus, o pats asmuo savo valios išreikšti negali. Nagrinėjamo straipsnio 3 dalis suteikia galimybę asmeniui priimti sprendimus ir dėl jo kūno panaudojimo po mirties: asmuo raštu gali nustatyti savo kūno panaudojimo būdą po mirties, laidojimo tvarką ir būdą.

Teisės į kūno neliečiamumą ir vientisumą reguliavimas kol kas nebuvo plačiai aiškintas ir taikytas teismų praktikoje. LAT, taikydamas šią nuostatą, yra konstatavęs, jog *„Lietuvos teisė aiškiai įtvirtina nuostatą, kad bet kuri operacija pacientui gali būti daroma tik pacientui sutikus (CK 2.25 straipsnio 2 dalis, 6.729 straipsnis, Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 8 straipsnis). Toks reikalavimas paaiškinamas asmens autonomijos principu, pagal kurį tik pats pacientas turi teisę priimti sprendimus dėl jo gydymo. Gydymas be paciento sutikimo yra neteisėtas veiksmas, sukeliantis teisinę atsakomybę. Asmens operacija be jo sutikimo galima tik išimtiniais ir įstatyme numatytais atvejais, pavyzdžiui, kai medicinos pagalba teikiama būtinojo reikalingumo atveju (avarijos, nelaimingo atsitikimo ir pan.) ir yra būtina gelbėti paciento gyvybę, o šis dėl savo sveikatos būklės nepajėgia išreikšti valios“*⁶⁶⁵.

Kauno apygardos teismas yra išdėstęs nuomonę dėl paciento sutikimo formos. Operaciją atlikusiam gydytojui teigiant, kad gavo žodinį

665 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-206/2005.

paciento artimųjų sutikimą, teismas konstatavo, jog, ieškovams neigiant žodinio sutikimo davimą, šis gydytojo teiginys yra teisiškai nereikšmingas, nes pagal CK 2.25 straipsnį sutikimas turi būti išreikštas raštu⁶⁶⁶. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys, jog atsižvelgdamas į bylos aplinkybes teismas rašytinio sutikimo nebuvimą įvertino tik kaip formalumą trūkumą. „Teismas, atsižvelgdamas į operacijos pobūdį ir į tai, jog atlikta operacija buvo itin sudėtinga bei rizikinga, kad mirusioji V. K. ieškovams buvo labai artimas žmogus, laiko, kad vien tik rašytinio sutikimo nebuvimas suteikia teisę ieškovams reikalauti neturtinės žalos atlyginimo (Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 13 str. 2 d.). Kita vertus, ekspertų išvada patvirtina, kad perikardo drenažo operacijos atlikimą nulėmė itin sunkti pacientės būklė, jog ši operacija buvo saugiausias būdas gelbėjant pacientės gyvybę, kad kito lygiavertčio alternatyvaus pasirinkimo gydytojai neturėjo. Šiuo konkrečiu atveju rašytinio sutikimo negavimas pacientės galimybės išgyventi ilgesnį laiką aspektu iš esmės laikytinas formalaus pobūdžio pažeidimu, sudarančiu pagrindą priteisti iš atsakovo kiekvienam ieškovui po 2000 Lt neturtinei žalai atlyginti“⁶⁶⁷ (vietoje ieškovų reikalauto 500 000 litų neturtinės žalos atlyginimo).

8. TEISĖ Į LAISVĘ

Asmens teisė į laisvę reglamentuota Konstitucijos 20 straipsnyje, CK 2.26 straipsnyje, EŽTK 4, 5 straipsniuose. CK 2.26 straipsnio 1 dalis nustato, jog fizinio asmens laisvė neliečiama. Veiksniui asmeniui taikyti bet kokią priežiūrą ar apribojimus galima tik paties asmens sutikimu, taip pat kitais įstatymų nustatytais atvejais. Nagrinėjamo straipsnio 2 dalis įtvirtina išimtį, pagal kurią asmens sveikatos priežiūrai asmens sutikimas nereikalingas, jeigu jo gyvybei gresia pavojus arba būtina jį guldyti į stacionarinę sveikatos priežiūros įstaigą, kad būtų apsaugoti visuomenės interesai. CK 2.26 straipsnio 3 dalis įtvirtina, jog psichinė asmens būklė gali būti tiriama tik jo sutikimu arba teismo leidimu. Sutikimą atlikti neveiksnaus asmens psichinės būklės tyrimą gali duoti jo globėjas arba teismas. Jeigu asmens gyvybei gresia realus pavojus, skubi psichiatrinė medicinos pagalba gali būti suteikta ir be asmens sutikimo.

666 Kauno apygardos teismo 2008 m. vasario 28 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-158-510/2008.

667 *Ibid.*

To paties straipsnio 4 dalis nustato asmens paguldymo į psichiatrijos įstaigą ir priverstinės hospitalizacijos sąlygas bei atvejus.

Nagrinėjama teisės norma nesusilaukė daug teismų praktikos dėmesio. Teismų praktikoje dažniausiai nagrinėjamas straipsnis buvo taikomas siekiant įvertinti galimus asmens teisės į laisvę pažeidimus, padarytus taikant procesines prievartos priemones baudžiamajame procese bei laikant asmenį įkalinimo įstaigose. Šiais atvejais LAT nuosekliai sekė suformuota kasacinio teismo praktika, kad išteisinamojo nuosprendžio priėmimas savaime nereiškia iki tol buvusių baudžiamųjų procesinių sprendimų neteisėtumo, jeigu jie buvo priimti laikantis proceso teisės normų, tačiau svarbu, kad suėmimu (t. y. laisvės apribojimu) nebūtų padaryta savavališkų valstybės institucijos pareigūnų veiksmų ir piktnaudžiavimo teise⁶⁶⁸.

LAT, nagrinėdamas suėmimo ir jo termino pagrįstumą, vadovaujasi EŽTT suformuluotais kriterijais ir taisyklėmis: 1) įvertinti, ar sprendimui dėl suėmimo priimti buvo pateikta pakankamai įrodymų, pirmiausia turi nacionalinės valdžios institucijos, būtent teismai; 2) suėmimo pagrindas yra pagrįstas įtarimas. Jis suprantamas kaip esantys (paaiškėję) faktai ar informacija, kurių užtenka objektyviam stebėtoju susidaryti nuomonę, jog įtariamasis gali būti padaręs nusikalstamą veiką; 3) tęsiantis suėmimui, tik pagrįsto įtarimo griežčiausiai procesinės prievartos priemonei taikyti neužtenka, nes turi būti kiti suėmimo pagrindai; 4) suėmimo ir jo termino pagrindai turi būti reikšmingi ir pakankami, o ne bendri ir abstraktūs⁶⁶⁹.

LAT taip pat konstatavo, jog EŽTT praktikoje suformuoti šie esminiai ir pakankami suėmimo pagrindai: kai įtariamasis gali neatvykti į teismą, kai būdamas laisvas gali trukdyti vykdyti teisingumą, kai gali padaryti naujų nusikaltimų arba pažeisti viešąją tvarką. Skirdamas suėmimą ir jį pratęsdamas, teismas turi įvertinti kiekvienos bylos konkrečias aplinkybes, apsvastyti visus argumentus už ir prieš asmens laisvės apribojimą bei suimti asmenį arba pratęsti suėmimo terminą tik įsitikinęs, kad tai būtina viešajam interesui apsaugoti. Teismas turi taip pat išsiaiškinti, ar kompetentingos nacionalinės institucijos parodė „ypatingą stropumą“ organizuodamos procesą⁶⁷⁰.

668 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-388/2007.

669 *Ibid.*

670 *Ibid.*

9. TEISĖ PAKEISTI LYTĮ

CK 2.27 straipsnio 1 dalis nustato, jog nesusituokęs pilnametis asmuo turi teisę medicininiu būdu pakeisti savo lytį, jeigu tai mediciniškai įmanoma. Toks asmens prašymas turi būti išreikštas raštu. Aptariamo straipsnio 2 dalis įtvirtina, jog lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką nustato įstatymai.

Atkreiptinas dėmesys, jog nors CK įtvirtina teisę pakeisti lytį, tačiau Lietuvoje iki šiol nėra priimtas įstatymas, nustatantis lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką. Lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką reglamentuojančio įstatymo projektas Lietuvos Respublikos Vyriausybės turėjo būti parengtas iki 2003 m. sausio 1 d.⁶⁷¹, tačiau Seimas įstatymo nepriėmė.

Sprendamas klausimą dėl tokia situacija (t. y. pareiškėjas teigė, jog neteisėti valstybės veiksmai pasireiškė teisės akto nepriėmimu) padarytos žalos asmeniui atlyginimo, Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (toliau – LVAT) konstatavo, kad tokiu atveju neteisėti valstybės veiksmai pasireiškia legislatyvine omisija, įstatymų leidėjui nevykdant CK nustatytos pareigos priimti lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką nustatantį įstatymą. Teisėjų kolegija taip pat pažymėjo, kad EŽTT yra konstatavęs, jog transseksualų teisės priskiriamos EŽTK 8 straipsnyje (teisė į šeimos ir privataus gyvenimo gerbimą) ginamoms teisėms, o valstybė turi užtikrinti šias teises ir įgyvendinti su šiomis teisėmis susijusias pareigas⁶⁷². LVAT pažymėjo, kad būtina atriboti dvi situacijas: 1) situaciją, kai teisinių santykių subjektas, siekdamas pasinaudoti teisės aktuose įtvirtinta teise (teise pasikeisti lytį), nepasinaudoja visomis galimybėmis, kurias jam suteikia teisės aktai, ir dėl to patiria neigiamas pasekmes ir 2) situaciją, kai teisinių santykių subjektas, siekdamas pasinaudoti įstatyme įtvirtinta teise (teise pasikeisti lytį), objektyviai negali pasinaudoti savo teise, nes valstybės (savivaldybės) valdžios institucijos savo neveikimu neužtikrina tinkamų teisinių prielaidų šią teisę įgyvendinti. Konstatuodamas, kad nagrinētu atveju pareiškėja objektyviai negalėjo pasinaudoti jai suteikta teise dėl valstybės valdžios institucijų neveikimo (neteisėtų veiksmų), LVAT padarė išvadą, kad atsakovo neveikimas, t. y. nesudarymas pareiškėjai tinkamų teisinių prielaidų gydytis trans-

671 Mizaras V. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 206.

672 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. lapkričio 29 d. nutartis administracine byloje Nr. A-858-1452-10.

seksualumą, traktuotinas kaip neteisėtas neveikimas CK 6.271 straipsnio prasme⁶⁷³.

Atkreiptinas dėmesys, kad LVAT konstatavo, jog valstybės neveikimas, nevykdant pareigos priimti įstatymą dėl lyties pakeitimo sąlygų ir tvarkos, savaime nelemia to, kad turi būti kompensuotos asmens išlaidos, susijusios su lyties keitimu ir gydymu⁶⁷⁴. LVAT nusprendė, jog nėra pagrindo teigti, kad Lietuvoje esant įtvirtintai lyties keitimo tvarkai ir sąlygoms šio gydymo išlaidas visiškai kompensuotų valstybė. EŽTK 8 straipsnis, įtvirtinantis teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą, kartu negarantuoja teisės į nemokamą gydymą. Vis dėlto tinkamų teisiinių prielaidų gydyti ligą nesudarymas (įstatymo nepriėmimas) gali būti vertinamas per neturtinės žalos atlyginimo prizmę⁶⁷⁵.

10. APIBENDRINIMAS

Teismų praktika, susiklosčiusi per CK galiojimo dešimtmetį, patvirtino doktrinos nuostatą, jog specifines fizinių asmenų teises CK ne *reglamentuoja*, o *saugo*. CK tik detalizuoja pagrindinių žmogaus teisių, kurias įtvirtina tarptautinės teisės aktai (EŽTK ir kt.) ir Konstitucija, apsaugą bei gynybą. Dėl šios priežasties teismų praktikoje nuosekliai laikytasi pozicijos, jog CK normos negali būti taikomos formaliai, izoliuotai, jos privalo būti aiškinamos EŽTK, kitų tarptautinės teisės aktų ir Konstitucijos dvasia.

Teismų praktikoje pabrėžiama, jog, siekiant apginti specifines fizinių asmenų teises, būtina užtikrinti visų žmogaus teisių koegzistavimą, neabsoliutinti vienos teisės kitos teisės sąskaita, o ieškoti jų pusiausvyros. Todėl teismas, siekdamas užtikrinti žmogaus teisių pusiausvyrą, privalo motyvuotai pasirinkti, kurios teisės gynybai turi būti teikiamas prioritetas konkrečiu atveju, ir į tai atsižvelgdamas taikyti teisės normas šio pasirinkimo kontekste. Todėl teismų praktikoje net CK *expressis verbis* įtvirtinti tam tikri asmenų teisių ribojimai buvo aiškinami kaip neabsoliutūs, reikalaujantys primygtinio socialinio poreikio kiekvienu konkrečiu atveju apriboti asmenų teises, o apribojimai privalo būti tik

673 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. lapkričio 29 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-858-1452-10.

674 *Ibid.*

675 *Ibid.*

tokio masto, kiek tai yra neišvengiamai būtina konkrečioje situacijoje (pvz., žmogaus fotografavimas viešoje vietoje be jo sutikimo, asmens pripažinimas neveiksniu, visuomenės pagrįsto intereso ribos).

Manytina, jog tokios teismų praktikos tendencijos turi pranašumų ir trūkumų. Neabejotinas pranašumas yra tai, jog ginant specifines fizinių asmenų teises yra kiek įmanoma atsižvelgiama į tarptautiniu mastu garantuojamų žmogaus teisių apsaugos kryptis, kiekvienoje byloje siekiama, remiantis proporcingumo principu, suderinti skirtingus interesus, o ne formaliai pritaikyti teisės normas. Trūkumas, mūsų nuomone, yra tai, jog asmenims sunkiau nustatyti leistino elgesio ribas. Asmenys negali formaliai remtis CK nuostatomis, pasikliauti lingvistine teisės normų analize, tačiau kiekvienu atveju privalo prognozuoti bei pasverti, kiek ir kokiomis proporcijomis tam tikrais veiksmais yra ribojamos kitų asmenų teisės, ar tai atitinka konkretų primygtinį socialinį poreikį, ar ribojimas nėra perteklinis. Nesant aiškiai apibrėžtų formalių ribų, taip pat dėl vertinamųjų kriterijų gausos veiksmų teisėtumą sunku teisiškai įvertinti ne tik eiliniam piliečiui, bet ir su CK taikymo ir aiškinimo praktika išsamiai susipažinusiam profesionalui. Todėl į daugelį su specifinėmis fizinių asmenų teisėmis susijusių klausimų (ypač su teisėmis į privatų gyvenimą, garbę ir orumą), nors ir sureguliuotų CK, galutinį atsakymą gali pateikti tik konkretų atvejį išnagrinėjęs teismas. Šią išvadą patvirtintina gausi teismų praktika šios kategorijos bylose.

9 skyrius

Juridinių asmenų samprata ir jos raidos tendencijos

Olga Petroševičienė

Įsigaliojus naujam CK, Lietuvos įmonių teisė buvo iš esmės reformuota: juridinio asmens statusas suteiktas iki CK įsigaliojimo neribotą atsakomybę turinčioms įmonėms (kvazijuridiniams asmenims), išplėsta juridinio asmens valdymo organų sąvoka ir asmeninė jų atsakomybė, įtvirtinta juridinių asmenų dalyvių ribotos atsakomybės „šydo pakėlimo doktrina“ (angl. *piercing the corporate veil*), atsirado pasiūlymų dėl naujų juridinių asmenų teisinių formų įteisinimo ir pan. Įdomu, kad pastaraisiais metais ES lygmeniu bei ES valstybių narių nacionalinėje įmonių teisėje taip pat linkstama pertvarkyti teisės aktus minėtomis kryptimis. Šiame mokslo studijos skyriuje, nepretenduoju į išsamią visų, įsigaliojus naujam CK, iš esmės pakeistų ar naujai pozityviojoje teisėje įtvirtintų įmonių teisės institutų analizę, aptariamai reikšmingiausi ir didžiausios reformos pozityviojoje teisėje ir (arba) teismų praktikoje sulaukę įmonių teisės institutai.

Pagrindinis šios mokslo studijos dalies tikslas – išnagrinėti naujame CK įtvirtintą juridinių asmenų sampratą, atskleisti ir paaiškinti dabartines jos raidos kryptis, nustatyti kai kurių įmonių teisės institutų reglamentavimo trūkumus ir pateikti siūlymus, kaip toliau tobulinti šių institutų teisinį reglamentavimą. Šiam tikslui pasiekti keliama šie uždaviniai:

- 1) atskleisti CK įtvirtintą juridinio asmens sąvoką ir požymius;
- 2) įvertinti šiuo metu Lietuvoje galiojančius uždarytųjų akcinių bendrovių steigimosi kapitalo reikalavimus;
- 3) išnagrinėti naujų juridinių asmenų teisinių formų vystymosi ir atsiradimo kryptis ES ir Lietuvoje;

- 4) įvertinti asmeninės bendrovių vadovų atsakomybės kreditoriams išplėtimo tendencijas;
- 5) išnagrinėti bendrovės dalyvių asmeninės atsakomybės kreditoriams išplėtimo, naudojant tokius teisinius mechanizmus kaip dalyvių paskolų subordinavimas ir ribotos atsakomybės šydo pakėlimo doktrina, tendencijas.

Taip pat siekiama pagrįsti, kad Lietuvoje įvykusios ir (arba) tebevykstančios juridinių asmenų sampratos raidos kryptys nėra susijusios tik su mūsų valstybės nacionaline verslo aplinka ar susiklosčiusiomis teisės tradicijomis, jos yra nulemtos visos ES mastu vykstančių įmonių teisės kaitos procesų.

1. JURIDINIO ASMENS SĄVOKA IR POŽYMAI

Dauguma įmonių teisės ekspertų pripažįsta, kad viena iš svarbiausių įmonių teisės funkcijų yra nustatyti juridinių asmenų sampratą, skirtingų juridinių asmenų teisinių formų struktūrą, specialias jų valdymo taisykles bei pagrindines juridinių asmenų organų kompetencijas⁶⁷⁶. Todėl pasaulio įmonių teisės doktrinoje vyrauja nuomonė, kad skirtingose teisinėse jurisdikcijose juridinio asmens koncepciją apibūdina vienodos penkios kategorijos: 1) teisinis subjektiškumas (angl. *legal personality*), 2) ribota atsakomybė (angl. *limited liability*), 3) parduodamos akcijos arba kitos nuosavybės teisę į juridinį asmenį pagrindžiančios dalys (angl. *transferable shares*), 4) valdymo organams deleguotas juridinio asmens administravimas (angl. *delegated management*) ir 5) investuotojo (arba juridinio asmens dalyvio) nuosavybė (angl. *investor ownership*)⁶⁷⁷. Vėliau

676 Hansmann H. et al. Agency Problems and Legal Strategies. *The Anatomy of Corporate Law: A Comparative and Functional Approach*. Oxford: Oxford: university Press, 2004, p. 21–32. Autoriai taip pat išskiria ir kitą svarbią įmonių teisės funkciją – pateikti pagrindinių grupių: juridinio asmens „viduje“ (angl. *Insiders*) esančių grupių, t. y. kontroliuojančių dalyvių bei administracijos vadovų, ir juridinio asmens „išorėje“ (angl. *Outsiders*) esančių grupių, t. y. mažumos dalyvių bei kreditorių, tarpusavio interesų konfliktų sprendimo būdus. Taip pat žr. La Porta et al. Investor Protection and Corporate Governance. *Journal of Financial Economics*. 2000, 3 (58): 4; Jensen and Meckling. Theory of the Firm: Management Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics*. 1976, 305: 3.

677 Armour J., Hansmann H., Kraakman R. *What is Corporate Law?*, p. 3 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-19]. <<http://ssrn.com/absract=1436551>>.

Štai, pavyzdžiui, kitas autorius – Christophas Van der Elstas – taip pat sutinka su minėta nuomone dėl esminių juridinių asmenų apibrėžiančių kategorijų, tačiau laikosi nuomonės,

matysime, kad kai kuriose valstybėse (taip pat ir Lietuvoje) dėl juridinio asmens statuso suteikimo neribotą atsakomybę turintiems subjektams (individualioms įmonėms, ūkinėms bendrijoms) juridinio asmens požymių ratas yra siauresnis. Tačiau beveik visose teisinėse sistemose būtent tokie požymiai yra būdingi populiariausiai verslo vykdymo juridinio asmens teisei formai – ribotos atsakomybės uždarojo tipo bendrovei⁶⁷⁸. Toliau išsamiai išnagrinėsime minėtus juridinio asmens požymius ir įvertinsime, kokie jų taip pat būdingi CK 2.33 straipsnyje įtvirtintai lietuviškai juridinio asmens sampratai.

Nagrinėjant juridinio asmens teisinį subjektiškumą svarbu pažymėti, kad ekonomikos literatūroje juridinis asmuo dažnai apibūdinamas kaip sutarčių visetas (arba sutartinių santykių visuma) (angl. *nexus of contracts*)⁶⁷⁹. Ir iš tikrųjų, juridinis asmuo gali būti siejamas su sutartinių santykių visuma, nes jis yra steigiamas, o vėliau valdomas kaip steigėjų, valdymo organų, darbuotojų konsensuso pasekmė. Kita vertus, reikia pripažinti, kad toks viską apimantis juridinio asmens apibrėžimas yra pernelyg platus ir niekuo neišskiria juridinio asmens iš kitų visuomenėje susiklostančių sutartinių santykių. Todėl teigiamai vertintina literatūroje išsakoma nuomonė⁶⁸⁰, kad teisinis juridinio asmens subjektiškumas turėtų būti daugiau siejamas su investuotojų teisine priemone sutartims su trečiaisiais asmenimis sudaryti (angl. *nexus for contracts*). Istoriskai yra laikoma, kad tik turėdamas visišką teisinį subjektiškumą juridinis asmuo gali savarankiškai įgyvendinti savo asmenines nuosavybės teises į turtą. Atitinkamai juridinio asmens turtas yra atskirtas nuo jo dalyvių asmeninio turto, o šie negali bet kada atsiimti savo investuotų lėšų. H. Hansmannas ir R. Kaakmanas šį juridinio asmens dalyvių ir kreditorių interesų konfliktą dėl juridinio asmens turto vaizdžiai pavadino *atskirtuoju turtu* (angl. *separate patrimony*)⁶⁸¹.

kad nurodyta penktoji kategorija, t. y. investuotojo nuosavybė, atskirai gali būti neišskiriama. Plačiau žr. Christoph V. E. Economic View on Corporate Law in Europe. *Economic Analysis of Law: A European Perspective*, 2007.

678 Lietuvos UAB, Latvijos SIA, Estijos OU, Austrijos *GesmbH*, Vokietijos *GmbH*, Graikijos E. P. E., Nyderlandų B. V., Belgijos BVBA arba SPRL, Danijos ApS.

679 Pirmą kartą tokį įmonės apibrėžimą pasiūlė Michaelas Jensenas ir Williamsas Mecklingas. Plačiau žr. Jensen M., Meckling W. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics*. 1976, 305.

680 Armour J., Hansmann H., Kraakman R. *What is Corporate Law?*, p. 7 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-19]. <<http://ssrn.com/abstract=1436551>>.

681 Hansmann H. et al. Agency Problems and Legal Strategies. *The Anatomy of Corporate Law: A Comparative and Functional Approach*. Oxford: Oxford: university Press, 2004, p. 7–8.

Be to, savarankiškas juridinio asmens teisinis subjektiškumas siejamas su juridinio asmens 1) *civiliniu teisnumu* (galėjimu turėti konkrečias civilinių įstatymų numatytas ar jų nedraudžiamas teises ir pareigas), 2) *civiliniu veiksniumu* (galėjimu savo veiksmais įgyti ir įgyvendinti tokias teises bei savo veiksmais sukurti pareigas ir jas vykdyti), 3) *civiliniu procesiniu teisnumu* (galėjimu turėti civilines procesines teises ir pareigas) bei (4) *civiliniu procesiniu veiksniumu* (galėjimu įgyvendinti savo teises teisme ir pavesti atstovui vesti bylą)⁶⁸².

Ribota juridinio asmens dalyvių atsakomybė⁶⁸³ skirta dalyvių teisių apsaugai. Ribota juridinio asmens atsakomybė suteikia investuotojui galimybę pradėti komercinę veiklą, kuri *per se* yra rizikinga, o tapus juridinio asmens dalyviu – laisvę priimti rizikingus komercinius sprendimus. Šiandien neginčijama, kad be ribotos atsakomybės instituto nevyktų realių investicijų į verslą, nes bet kokia komercinės veiklos nesėkmė taip pat reikštų, kad nepatenkinti finansiniai kreditorių reikalavimai būtų nukreipiami į asmeninį juridinio asmens dalyvių turtą. Įdomu ir tai, kad būtent dėl ribotos dalyvių atsakomybės atsirado bendrovės kapitalo palaikymo taisyklės. Pagrindinis kapitalo palaikymo taisyklių tikslas buvo ir yra kreditorių teisių apsauga nuo ribotą turtinę atsakomybę bendrovės kreditoriams turinčių dalyvių nesąžiningų ir per daug rizikingų veiksmų⁶⁸⁴.

B. Cheffinsas nurodo, kad ribota įmonės atsakomybė yra kreditorių ir dalyvių susitarimas, kad rizika dėl negrąžintos skolos tenka kreditoriui⁶⁸⁵. Įmonių teisės specialistai dažnai nurodo, kad ribotos atsakomybės juridiniam asmeniui suteikimas taip pat reiškia rizikos perkėlimą (angl. *risk shifting*) kreditoriams, o pats ribotos atsakomybės institutas laikomas atsakomybės kreditoriams perkėlimo įrankiu (angl. *risks allocation device*)⁶⁸⁶.

JAV įmonių teisės mokslininkas Adolfas A. Berle'as savo žymiajame veikale „*The Modern Corporation and Private Property*“ yra nurodęs, kad

682 Mikelėnas V. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 95.

683 Hansmann H. et al. *Agency Problems and Legal Strategies. The Anatomy of Corporate Law: A Comparative and Functional Approach*. Oxford: Oxford: university Press, 2004, p. 7–8.

684 Ewang F. *An Analysis and Critique of the EU's Minimum Capitalization Requirement* [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-12-30]. <<http://ssrn.com/abstract=1015708>>.

685 Cheffins B. *Company Law: Theory, Structure and Operation*, Oxford: Clarendon Press, 1997.

686 Westerbeck D. J. Inadequacy of the Stated Capital Requirements. *Cin. L. Rev.* 823, 1971, p. 823.

juridinio asmens dalyviai laikomi subordinuotais kreditoriais, turinčiais paskutinę reikalavimo teisę į įmonę (t. y. užimančiais žemiausią laiptelį bendrovės kreditorių hierarchijoje)⁶⁸⁷. Šis autorius juridinio asmens dalyvio, kaip investuotojo, sprendimo dėl galimybės investuoti į konkretų juridinį asmenį priėmimo procedūrą vertina atsižvelgdamas į kreditoriui keliamus kriterijus. Kaip teigia Adolfas A. Berle'as, prieš investuodamas juridinio asmens dalyvis (investuotojas) įvertina visus įprastam protingam ir patyrusiam kreditoriui reikšmingus kriterijus: investicijos trukmę, jos grąžą, potencialią, su kredito grąžinimu susijusią riziką ir paties investuotojo galimybes kontroliuoti kredito grąžinimo procesą⁶⁸⁸.

Paprastai parduodamos akcijos arba kitos nuosavybės teisę į juridinį asmenį pagrindžiančios dalys turi platesnę reikšmę ir ne visais atvejais turi būti siejamos su *laisvai* parduodamomis akcijomis⁶⁸⁹. Pažymėtina, kad akcijos (kitos nuosavybės teisės į juridinį asmenį patvirtinančios dalys), net jeigu jos gali būti perleidžiamos tik ribotam asmenų ratui (pvz., esamiems uždarojo tipo bendrovės akcininkams, pasinaudojantiems pirmenybės teise jas įsigyti), laikomos atitinkančiomis minėtą disponavimo akcijomis kriterijų.

Standartinė juridinio asmens forma nuo, pavyzdžiui, paprastos partnerystės, nesudarančios juridinio asmens, skiriasi ir paties juridinio asmens kontrolės paskirstymu⁶⁹⁰. Įmonių teisės doktrinoje laikomasi nuostatos, kad juridiniam asmeniui būdingas deleguotas valdymas, kurio esmė – juridinio asmens dalyviai yra atskirti nuo tiesioginio juridinio asmens valdymo. Valdymo funkciją (kaip vidinę juridinio asmens funkciją⁶⁹¹) savo ruožtu atlieka valdymo organų nariai⁶⁹². Manytina, kad visiškai deleguoto valdymo modelis gali būti taikomas tik hipotetinėje situacijoje, kai juridinio asmens valdymo klausimai visiškai atskirti nuo

687 Berle A., Means G. *Corporation and Private Property*. New Brunswick, New Jersey: 10th Edition, 2009, p. 245–246.

688 *Ibid.*

689 Armour J., Hansmann H., Kraakman R. *What is Corporate Law?*, p. 12 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-19]. <<http://ssrn.com/abstract=1436551>>.

690 *Ibid.*

691 Be minėtos juridinio asmens valdymo organo vidinės – valdymo – funkcijos, juridinio asmens valdymo organams būdinga ir išorinė funkcija, t. y. atstovavimas santykiuose su trečiaisiais asmenimis.

692 Pavyzdžiui, vadovaujantis CK 2.82 straipsnio 3 dalimi, juridinio asmens valdymo organas yra pagrindinis juridinio asmens organas, per kurį juridinis asmuo įgyja civilines teises, prisiima civilines pareigas ir jas įgyvendina.

dalyvių nurodymų. Tačiau *de facto* įmonėse valdymo organų sprendimus daugiausia determinuoja būtent dalyvių nurodymai, todėl naivu būtų tikėtis, kad valdymo organai, priimdami esminį juridinio asmens veiklai sprendimą, pasikliaus tik savo nepriklausoma vidine nuojauta.

Investuotojo nuosavybę, kaip dar vieną juridinio asmens sampratą apibūdinantį požymį, atspindi juridinio asmens dalyvio teisė tiesiogiai arba netiesiogiai kontroliuoti juridinį asmenį ir juridinio asmens dalyvio teisė gauti pelno dalį. Be to, įmonių teisėje egzistuoja nuomonė, kad juridinio asmens dalyvių elgesį, jiems priimant sprendimus dėl bendrovės komercinei veiklai esminių sprendimų, lemia nuolatinis dalyvių siekis gauti įmonės pelno (dividendų ar kita forma) dalį⁶⁹³. Todėl investuotojo nuosavybė daugelyje jurisdikcijų laikoma savarankišku juridinio asmens požymiu⁶⁹⁴.

Pažymėtina, kad Lietuva priklauso nedaugeliui jurisdikcijų, kurios pozityviojoje teisėje pateikiama juridinio asmens sąvoka⁶⁹⁵ taikoma visų teisinių formų juridiniams asmenims. CK 2.33 straipsnio 1 dalis numato, kad „*juridinis asmuo yra savo pavadinimą turinti įmonė, įstaiga ar organizacija, kuri gali savo vardu įgyti ir turėti teises bei pareigas, būti ieškovu ir atsakovu teisme*“⁶⁹⁶. Kaip nurodo CK komentaro autoriai, komentuojamo straipsnio tikslas yra išvardyti juridinio asmens požymius⁶⁹⁷.

Svarbu, kad įsigaliojus naujam CK pagaliau sulaukėme tos dienos, kai Lietuvoje teisiškai nebeliko įmonių, neturinčių juridinio asmens statuso. Mat pagal 1964 m. CK juridiniais asmenimis buvo laikomos organizacijos, kurios turi atskirą turtą, gali savo vardu įgyti turtines bei asmenines neturtines teises ir turėti pareigas, būti ieškovais ir atsakovais

693 Kaplan S. N., Stömberg P. Financial Contracting Theory Meets the Real World: An empirical Analysis of Venture Capital Contacts. *Review of Economic Studies*. 2003, 70: 281.

694 Armour J., Hansmann H., Kraakman R. *What is Corporate Law?*, p. 16 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-19]. <<http://ssrn.com/absrract=1436551>>.

695 Pavyzdžiui, nei Latvijos CK, nei Lenkijos CK, nei Estijos Komercinis kodeksas nenumato vienos visų juridinių asmenų formoms taikomos juridinio asmens sąvokos. Plačiau. žr. *The Civil Code of Latvia* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-01]. <http://www.tiesas.lv/files/ties_darb_reg_norm_akti/civillikums.pdf>. *The Civil Code of Poland* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-01]. <<http://www.ejcl.org/112/greenbookfinal-2.pdf>>. *The Commercial Code of Estonia* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-01]. <http://www.fifoost.org/estland/recht/commercial_code/node22.php>.

696 Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

697 Mikelėnas V. et. al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 93.

teisme, arbitraže arba trečiųjų teisme⁶⁹⁸. Pagal naująją CK visos įmonės laikomos juridiniais asmenimis. Be jokios abejonės, įstatymų leidėjo valia suteikti visoms įmonėms juridinio asmens statusą yra vertinama teigiamai. Laikytina, kad juridinio asmens statuso neturinčių įmonių teisinė padėtis visą jų egzistavimo laiką buvo dviprasmiška. Tai buvo lyg ir įmonės, kurios, kaip ir kitos įmonės – juridiniai asmenys – vertėsi tam tikra ūkine veikla ir siekė pelno. Kita vertus, joms nebuvo taikomi tokie patys reikalavimai kaip ir juridiniams asmenims, pavyzdžiui, mokesčius jos mokėdavo vadovaudamosi Fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinuoju įstatymu⁶⁹⁹ (nors iš esmės jų apmokestinimo principai beveik nesiskyrė nuo juridinių asmenų). Taigi įsigaliojus naujam CK pagaliau turime dvi aiškiai apibrėžtas fizinių ir juridinių asmenų grupes.

Kita vertus, nemažai su tuo susijusių praktinių problemų egzistavo ir įsigaliojus naujam CK. Pavyzdžiui, Individualių įmonių įstatymas, atitinkantis naujojo CK nuostatas, įsigaliojo tik 2004 m. sausio 1 d⁷⁰⁰. Žinoma, CK patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 3 straipsnis nustatė, kad kiti įstatymai ir teisės aktai, galioję Lietuvos Respublikoje iki CK įsigaliojimo, galioja tiek, kiek neprieštarauja CK⁷⁰¹. Tačiau tuo metu egzistavusių praktinių problemų minėta nuostata neišsprendė ir, pavyzdžiui, kaip jau minėta, ir individualios įmonės, ir ūkinės bendrijos, kurios įsigaliojus naujam CK tapo neribotos civilinės atsakomybės juridiniais asmenimis, mokesčius mokėjo ne pagal juridiniams asmenims taikomą Pelno mokesčio įstatymą, o pagal jau minėto Fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinojo įstatymo nuostatas.

Dauguma autorių sutaria, kad naujajame CK įtvirtintais pirminiais juridinio asmens požymiais⁷⁰² laikytini: 1) organizacinis vientisumas (sistemiškai siejamas su CK 2.33 straipsnyje įtvirtintos dispozicijos dalimi – „*savo pavadinimą turinti įmonė, įstaiga, organizacija*“), 2) civilinis veiksnumas ir teisnumas (sistemiškai siejamas su CK 2.33 straipsnyje

698 1964 m. Lietuvos TSR civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 1964, Nr. 19-138.

699 Lietuvos Respublikos fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinasis įstatymas. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 31-742.

700 Lietuvos Respublikos individualių įmonių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 112-4991.

701 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-4991.

702 Pirminiai juridinio asmens požymiai – tai tokios juridinio asmens savybės, kai kiekviena yra būtina, o visos kartu pakankamos, kad susivienijimas būtų laikomas juridiniu asmeniu – civilinės teisės subjektu.

Plačiau žr. Mizaras V., et. al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 224.

įtvirtintos dispozicijos dalimi – „gali savo vardu įgyti ir turėti teises ir pareigas“), 3) civilinis procesinis veiksnumas ir teisnumas (sistemiškai siejamas su CK 2.33 straipsnyje įtvirtintos dispozicijos dalimi – „būti ieškovu ir atsakovu teisme“).

Organizacinis vientisumas tapatinamas su juridinio asmens vidinės struktūros ir struktūrinių dalių (juridinis asmuo turi dalyvių susirinkimą, įvairius valdymo ir priežiūros organus, departamentus, skyrius ir pan.) sujungimu į vieną visumą. Organizacinis juridinio asmens vientisumas pasireiškia tam tikra juridinio asmens organų (vienasmenių ir kolegialių) hierarchija ir pavaldumu vienas kitam, aiškiu tokiu organų santykių reglamentavimu⁷⁰³. Visi juridinio asmens padaliniai veikia ne savo, o juridinio asmens vardu. Be to, būtent organizacinis vientisumas leidžia įvairius juridinio asmens dalyvių interesus sujunti į vieną visumą ir transformuoti juos į bendrą juridinio asmens tikslą⁷⁰⁴. Įdomu tai, kad, kaip jau nagrinėta, užsienio (konkrečiai Vakarų Europos) autoriai⁷⁰⁵ atskirai neišskiria *organizacinio vientisumo* požymio, tačiau manytina, kad jo esmė atsispindi *teisinio subjektiškumo* (angl. *legal personality*) kategorijoje.

Tiesiogiai su teisiniu juridinio asmens subjektiškumu siejami ir kiti du CK 2.33 straipsnyje įtvirtinti pirminiai juridinio asmens požymiai.

Civilinis teisnumas ir veiksnumas pasireiškia kaip galėjimas turėti konkrečias civilinių įstatymų nurodytas ar jų nedraudžiamas teises bei pareigas ir kaip galėjimas savo veiksmais įgyvendinti tokias teises, prisiimti bei vykdyti pareigas. Pažymėtina, kad juridinis asmuo ir teisnumą, ir veiksnumą įgyja vienu metu, todėl paprastai kalbant apie juridinius asmenis veiksnumo kategorija nevartojama⁷⁰⁶. Juridinio asmens *procesinis teisnumas ir veiksnumas* siejamas su galėjimu įgyti konkrečias civilinio proceso įstatymų nustatytas civilines teises ir pareigas bei su galėjimu savo veiksmais įgyvendinti tokias procesines teises ir vykdyti pareigas.

Išvestiniais juridinio asmens požymiais laikomas juridinio asmens *pavadinimas* ir *atskiras turtas*. Doktrinoje nurodoma, kad išvestiniai požymiai papildo pirminius juridinio asmens požymius, tačiau, kitaip

703 Mizaras V., et. al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 225.

704 *Ibid.*

705 Rusų įmonių teisės doktrinoje organizacinio vientisumo požymis taip pat nagrinėjamas kaip pirminis juridinio asmens požymis. Plačiau žr. Сергеев А. П. *Гражданское право*. Часть 1. Москва: Проспект, 1998, с. 117.

706 Mizaras V., et. al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 225.

nei pirminiai, jie nėra būtini, kad susivienijimas būtų laikomas juridiniu asmeniu⁷⁰⁷.

Juridinio asmens pavadinimo turėjimą iš esmės lemia organizacinis juridinio asmens vientisumas. Juridinio asmens organai veikia ne savo, o juridinio asmens vardu, todėl jų atstovaujamasis juridinis asmuo privalo turėti pavadinimą⁷⁰⁸.

Nagrinėjant CK 2.33 straipsnyje įtvirtintas nuostatas teleologiniu metodu bei jas lyginant su 1964 m. CK įtvirtintu juridinio asmens apibrėžimu, galima daryti išvadą, kad pateikdamas patikslintą juridinio asmens sąvoką naujajame CK įstatymų leidėjas turėjo aiškų ketinimą į minėtą apibrėžimą įtraukti ir visus neribotos atsakomybės juridinius asmenis. Laikytina, jog 1964 m. CK įtvirtintas požymis, kad kiekvienas juridinis asmuo *turi atskirą turtą* klaidingai buvo siejamas tik su ribotą atsakomybę turinčiais juridiniais asmenimis. Vis dėlto *atskiro turto* požymis yra vienodai būdingas ir ribotą, ir neribotą atsakomybę turintiems juridiniams asmenimis. Vadovaudamiesi CK 2.48 straipsniu, juridiniai asmenys turtą valdo, naudoja ir juo disponuoja nuosavybės⁷⁰⁹ ar patikėjimo⁷¹⁰ teise. Doktrinoje laikomasi nuostatos, kad juridinio asmens veiklai reikalingų materialinių išteklių sujungimas į vieną kompleksą ir jo atskirumas nuo kitiems asmenims priklausančių turto kompleksų ir sudaro juridinio asmens turto atskyrimo požymio esmę⁷¹¹. Atitinkamai galima daryti išvadą, kad jau nagrinėtas kai kurių užsienio įmonių teisės specialistų įvardijamas, juridinio asmens turto atskyrimo (angl. *separate patrimony*) požymis aptinkamas ir Lietuvos jurisprudencijoje.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad savo esme ir turiniu juridinio asmens ribotos atsakomybės požymis skiriasi nuo atskiro turto požymio. Kaip minėta, pastarasis skirtas užtikrinti, jog juridinio asmens turtas į apskaitą būtų traukiamas atskirai nuo jo dalyvių ar kitų (trečiųjų) asmenų turto, o ribota juridinio asmens atsakomybė siejama su tuo, kad

707 Mizaras V., et. al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 225.

708 Mikelėnas V. et. al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 95.

709 Juridinio asmens nuosavybės teise valdomas turtas paprastai yra juridinio asmens dalyvių perduotas turtas (kai dalyviai neišlaiko nuosavybės teisių į perduotus įnašus) arba paties juridinio asmens uždirbtas, sukurtas ir pan. turtas.

710 Taip yra valdomas dalyvių (valstybės ir savivaldybės) juridiniam asmeniui (valstybės ar savivaldybės įmonėms) perduotas turtas, kai dalyviai išlaiko jo nuosavybės teisę.

711 Сергеев А. П. *Гражданское право. Часть 1*. Москва: Проспект, 1998, с. 118.

jo dalyvis, išskyrus išimtis⁷¹², už juridinio asmens prievolės atsako tik ta suma, kurią jis sumokėjo ar turėjo sumokėti kaip savo įnašą į juridinį asmenį.

Akivaizdu, kad ribota atsakomybė nėra būdinga visiems juridiniams asmenims. Pagal naująją CK neribotos civilinės atsakomybės juridiniai asmenys yra individuali (personalinė) įmonė ir ūkinė bendrija (CK 2.50 str. 4 d.). Manytina, kad tikrasis įstatymų leidėjo ketinimas, jam įvardijus visas galimas neribotos atsakomybės juridinių asmenų formas, buvo užtikrinti, kad visų kitų juridinių asmenų teisinės formos būtų ribotos atsakomybės juridiniai asmenys.

Tačiau Lietuvos įmonių teisėje aptinkama įdomių pavyzdžių, kai minėta taisyklė netaikoma arba taikoma numatant tam tikras išimtis. Pavyzdžiui, advokatų profesinė bendrija yra savarankiška juridinio asmens teisinė forma. Jos veiklą reglamentuoja CK ir Advokatūros įstatymas⁷¹³. Šioms normoms konkuruojant galioja specialiosios normos (*lex specialis*) primato (aut. viršenybės) prieš bendrąją normą taisyklė, nes specialioji norma turi daugiau požymių nei bendroji – ji konkrečiau, išsamiau reglamentuoja reguliuojamą visuomeninį santykį⁷¹⁴. Taigi Advokatūros įstatymo normos CK normų atžvilgiu laikytinos *lex specialis*. Didžiausią reikšmę reglamentuojant advokatų profesinės bendrijos narių (dalyvių) atsakomybės klausimą turi Advokatūros įstatymo 28 straipsnio 5 dalyje esančios specialiosios normos, kurios įtvirtina 3 specifinius advokatų profesinės bendrijos atsakomybės atvejus⁷¹⁵. Išnagrinėjus minėtą normą akivaizdu, kad profesinė advokatų bendrija gali būti laikoma ribotos atsakomybės juridiniu asmeniu tik tais atvejais,

712 Pavyzdžiui, žr. atvejį, numatytą CK 2.45 straipsnio 3 dalyje.

713 Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 64-1840.

714 Vaišvila A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 292.

715 Advokatūros įstatymo 28 straipsnio 5 dalyje išskiriami trys atsakomybės taikymo atvejai:
– už advokatų profesinės bendrijos prievolės, *nesusijusias su sutartimis dėl teisiųjų paslaugų teikimo*, kai neužtenka advokatų profesinės bendrijos turto, bendrijos dalyviai savo turtu neatsako;
– už advokatų profesinės bendrijos prievolės, *atsiradusias pagal advokatų profesinės bendrijos vardu sudarytas sutartis dėl teisiųjų paslaugų teikimo*, kai joms įvykdyti neužtenka advokatų profesinės bendrijos turto, visu savo turtu atsako tas advokatų profesinės bendrijos dalyvis, kuris teikė teisines paslaugas;
– jeigu neaišku, kuris iš advokatų teikė teisines paslaugas, arba jeigu teisines paslaugas teikė ne advokatų profesinės bendrijos dalyvis, *už prievolės pagal sutartis dėl teisiųjų paslaugų teikimo*, kai joms įvykdyti neužtenka advokatų profesinės bendrijos turto, atsako visi jos dalyviai visu savo turtu proporcingai kiekvieno dalyvio reikalavimo teisės į profesinės bendrijos turto dalį dydžiui.

kai ji vykdo prievoles, nesusijusias su teisinių paslaugų vykdymu (prievoles, kylančios iš patalpų nuomos, lizingo, techninių priemonių pirkimo ir kt.). Tačiau juk savo esme didžioji dauguma advokatų profesinės bendrijos prievolių yra tiesiogiai susijusios su teisinių paslaugų teikimu, o tais atvejais, kai prievolės kyla iš teisinių paslaugų teikimo santykių, ribota atsakomybė netaikoma, t. y. kai tokioms prievolėms vykdyti neužtenka advokatų profesinės bendrijos turto, taikoma subsidiari teisines paslaugas teikusio konkretaus dalyvio asmeninė atsakomybė visu savo turtu arba jeigu neaišku, kuris iš advokatų ar dalyvių teikė teisines paslaugas, taikoma subsidiari visų advokatų profesinės bendrijos narių asmeninė atsakomybė. Darytina išvada, kad advokato, teikiančio teisines paslaugas bendrijos vardu, padėtis yra palankesnė nei advokato, dirbančio individualiai arba sudariusio jungtinės veiklos sutartį, tik tuo, kad į pirmąjį reikalavimai yra nukreipiami, kai kreditorių reikalavimams patenkinti neužtenka bendrijos turto.

Nagrinėjant kitus, jau minėtus, užsienio teisės doktrinoje išskirtinus juridinio asmens požymius, t. y. parduodamas akcijas arba kitas nuosavybės teise į juridinį asmenį pagrindžiančias dalis, valdymo organams deleguotą juridinio asmens administravimą ir investuotojo (arba juridinio asmens dalyvio) nuosavybę, manytina, kad ne visi iš jų (arba ne visa apimtimi) būdingi visų teisinių formų Lietuvos juridiniams asmenims, todėl negali būti laikomi ir universaliais juridinio asmens pirminiais ar išvestiniais požymiais.

Nagrinėjant *perleidžiamų akcijų / kitokių juridinio asmens dalių* požymį, visų pirma, paminėtina, kad dauguma valstybės ir (arba) savivaldybių kontroliuojamų juridinių asmenų dalys (galimos tam tikros išimtys, kai valstybei / savivaldybėms nuosavybės teise priklausančios akcijos gali būti parduodamos Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymo⁷¹⁶ nustatyta tvarka) nėra laikomos perleidžiamomis rinkoje. Pavyzdžiui, vadovaujantis Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymu⁷¹⁷, ir valstybės, ir savivaldybės įmonė negali būti perleista trečiųjų asmenų nuosavybėn. Tokia pati taisyklė taikoma ir biudžetinėms įstaigoms⁷¹⁸. Kita vertus, akivaizdu, kad nagrinėjamas požymis yra bū-

716 Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 107-2688.

717 Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 102-2049.

718 Lietuvos Respublikos biudžetinių įstaigų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 104-2322.

dingas ribotos atsakomybės bendrovėms (t. y. atviro ir uždaro tipo bendrovėms).

Juridinio asmens valdymo organams deleguoto valdymo požymis yra būdingas daugumos teisinių formų juridiniams asmenims, tačiau su tam tikromis išimtimis. Tokia išvada išplaukia iš lingvistinės toliau nagrinėjamų CK nuostatų analizės. CK 2.82 straipsnio 2 dalis numato, kad kiekvienas juridinis asmuo turi turėti vienasmenį ar kolegialų valdymo organą ir dalyvių susirinkimą. Atskiras juridinių asmenų teisinės formos reglamentuojantys įstatymai gali nustatyti, kad valdymo organas ir dalyvių susirinkimas gali būti vienas juridinio asmens organas. Pavyzdžiui, Individualių įmonių įstatymo 7 straipsnio 1 dalis numato, kad individuali įmonė turi vienasmenį valdymo organą – individualios įmonės vadovą. Individualios įmonės savininkas kartu yra ir vienasmenis individualios įmonės valdymo organas – įmonės vadovas, jeigu individualios įmonės nuostatai nenustato kitaip⁷¹⁹. Todėl vėl darytina išvada, jog deleguoto valdymo požymis negali būti laikomas universaliu ir visoms teisinėms formoms būdingu juridinio asmens požymiu CK 2.33 straipsnio prasme.

Nagrinėjant paskutinį užsienio įmonių teisės doktrinoje išskiriamą juridinio asmens požymį – *investuotojo (juridinio asmens dalyvio) nuosavybę* – manytina, kad šis požymis yra būdingas visoms juridinių asmenų teisinėms formoms, tačiau tik tiek, kiek šis požymis tiesiogiai susijęs su juridinio asmens dalyvio (akcininko, nario, dalininko ir pan.) teisėmis į juridinio asmens turtą. CK 2.45 straipsnis reglamentuoja, kad juridinio asmens dalyvis (akcininkas, narys, dalininkas ir pan.) yra asmuo, kuris turi nuosavybės teisę į juridinio asmens turtą, arba asmuo, kuris nors ir išsaugo nuosavybės teisių į juridinio asmens turtą, bet įgyja prievolių teisių ir (ar) pareigų, susijusių su juridiniu asmeniu. CK komentaro autoriai nurodo; „*Kadangi juridinio asmens požymis yra turto atskirumas, juridinio asmens dalyviai, paprastai, neišsaugo nuosavybės teisių į turtą, kuris perduodamas juridiniam asmeniui. Sujungti juridinio asmens interesai ir kapitalas turi būti valdomi tam tikru būdu, todėl juridinio asmens dalyviai įgyja tam tikras prievolinių teisių arba prisiima pareigas juridiniam asmeniui arba kitiems dalyviams. <...> Dažniausiai ribotos civilinės atsakomybės juridinio asmens dalyvis neturi reikšmingų prievolių juridiniam asmeniui, išskyrus dalyvavimą juridinio asmens*

719 Lietuvos Respublikos individualių įmonių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 112-4991.

*veikloje kapitalu*⁷²⁰. Akivaizdu, kad Lietuvos įstatymų leidėjas bendrovės ir jos akcininkų santykį apibrėžia kaip prievolinių santykį. Manytina, kad juridinio asmens ir jo dalyvio prievoliniai santykiai turėtų būti suprantami ne tik kaip teisinis dalyvio išpareigojimas dalyvauti juridinio asmens kapitale (kaip nurodo komentaro autoriai), bet taip pat kaip visų dalyvių turtinių teisių ir iš jų kylančių galimų reikalavimo teisių į juridinį asmenį visuma. Todėl, vadovaujantis Lietuvos teisės aktų analize, galima daryti išvadą, kad juridinio asmens ir jo dalyvio santykiai daugiausia pasireiškia per dalyvio (steigėjo arba investuotojo) išpareigojimą sudaryti juridinio asmens kapitalą, o vėliau – atitinkamas dalyvio turtines ir neturtines teises į juridinį asmenį.

Tačiau nagrinėjant kitą *investuotojo (juridinio asmens dalyvio) nuosavybės* požymio dalį, t. y. juridinio asmens dalyvio teisę gauti pelno dalį, aiškėja, kad šis nagrinėjamo požymio aspektas nėra būdingas visų teisių formų Lietuvos juridiniams asmenims. Antai Viešųjų įstaigų įstatymo⁷²¹ 14 straipsnio 2 dalis imperatyviai numato, kad viešosios įstaigos pelnas negali būti skiriamas dalininkams, viešosios įstaigos organų nariams, darbuotojų premijoms. Todėl laikytina, kad *investuotojo (juridinio asmens dalyvio) nuosavybės* požymis negali būti laikomas universaliu juridinio asmens požymiu CK 2.33 straipsnio prasme.

2. LIETUVOS UŽDARŲJŲ AKCINIŲ BENDROVIŲ STEIGIMOSI KAPITALO REIKALAVIMAI

Įstatinio kapitalo suformavimo reikalavimas steigiant bendrovę yra kapitalo palaikymo instituto, arba vadinamosios kapitalo doktrinos, elementas⁷²². Nors įstatinio kapitalo reikalavimo taisyklės pagrindinė paskirtis ir funkcija yra kreditorių apsauga, pastaruoju metu ES ir tarptautiniu mastu vyko nemažai diskusijų, ar iš tikrųjų įstatinio kapitalo reikalavimas yra veiksminga kreditorių interesų apsaugos priemonė⁷²³.

720 Mikelėnas V. et. al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 118–119.

721 Lietuvos Respublikos viešųjų įstaigų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 68–1633.

722 Mulbert P., Birke M. Legal Capital – Is There a Case against the European Legal Capital Rules? *European Business Organization Law Review*. 2002, 3: 695–732.

723 Rickford J. Reforming Capital, Report of the Interdisciplinary Group on Capital Maintenance. *European Business Law Review*. 2004, 919. Taip pat žr. Armour J. Legal Capital: An Outdated Concept? *Working Paper of the University of Cambridge*. 2006, 320: 1. Ferran E. The Place for Creditor Protection on the Agenda for Modernization of Company Law in European Union. *European Company and Financial Law Review*. 2006, 3(2).

Tokias diskusijas dar labiau paaštrina Europos Sąjungos teismų praktika ES steigimosi laisvės srityje – EBT yra tiesiogiai nurodęs, kad įstatinis kapitalas vargu ar gali apsaugoti kreditorių interesus⁷²⁴. Dauguma bendrovių teisės specialistų⁷²⁵ yra tos nuomonės, kad bendrovių įstatinio kapitalo reikalavimas yra silpniausia grandis visoje bendrovių kapitalo palaikymo taisyklių sistemoje. Be to, yra nemažai autorių, kurie laikosi nuomonės, kad kreditorių (ypač tų, kurių ekonominė ir derybinė galia yra didesnė) interesai galėtų būti veiksmingiau apsaugoti alternatyviomis priemonėmis⁷²⁶.

Idomu tai, kad pastaraisiais metais net tokiose valstybėse kaip Vokietija ir Prancūzija, kur įstatinio kapitalo reikalavimui buvo teikiamas ypatingas vaidmuo, įstatinio kapitalo reikalavimo uždarojo tipo bendrovėms taisyklės yra labai sušvelnintos. Antai nuo 2003 m. Prancūzijoje *Société à Responsabilité Limitée* (liet. *ribotos atsakomybės bendrovė*, lietuviškosios uždarnosios akcinės bendrovės prototipas) gali būti steigama turint bet kokio dydžio įstatinį kapitalą⁷²⁷, pavyzdžiui, nors ir 1 eurą. Vokietijos bendrovių teisė 2008 m. taip pat buvo iš esmės reformuota įtraukiant naują uždarojo tipo bendrovės potipį – *Unternehmergesellschaft (haftungsbeschränkt)* (liet. *ribotos atsakomybės verslo bendrovė*) arba dar vadinamą *Mini-GmbH* arba *GmbH-light*, kuriai steigti nereikalaujama jokio įstatinio kapitalo⁷²⁸.

Doktrinoje reiškiamą nuomonę, kad minimalaus įstatinio kapitalo reikalavimai neturėtų būti nustatomi uždarojo tipo bendrovėms, nes

724 Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1999 m. kovo 9 d. sprendimas byloje C-212/97, *Centros Ltd v. Erhvervs- og Selskabsstyrelsen*. [1999] ECR I-01459; Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2003 m. rugsėjo 30 d. sprendimas byloje C-167/01, *Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Amsterdam v. Inspire Art Ltd*. [2003] ECR I-10155; Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2002 m. lapkričio 5 d. sprendimas byloje 208/00, *Überseering BV v. Nordic Construction Company Baumangement GmbH (NCC)*. [2002] ECR I-09919.

725 Pavyzdžiui, J. Armour, L. Enriques, J. Mecey, E. Ferran, F. Ewang.

726 Pavyzdžiui, šie autoriai siūlo išplėsti ribotos atsakomybės juridinių asmenų akcininkų atsakomybės doktrinos taikymą (angl. *piercing the corporate veil*), plačiau taikyti finansinio užtikrinimo priemones ir pan.

727 Joelle S. A Comparative Approach to Capital Maintenance: France. *European Business Law Review*. 2004, 13: 1037–1044.

728 Beurskens M., Noack U. The Reform of German Private Limited Company: Is the GmbH Ready for the 21st Century? Special Issue Reform of Germany's Private Limited Company (GmbH). *German Law Journal*. 2008, 9 (9): 1069–1092; Schmidt J. The New Unternehmergesellschaft (Entrepreneurial Company) and the Limited – A Comparison. Special Issue Reform of Germany's Private Limited Company (GmbH). *German Law Journal*. 2008, 9 (9): 1093–1108; Seibert U. Close Corporations – Reforming Private Company Law: European and International Perspectives. *European Business Organization Law Review*. 2007, 8: 83–92.

minimali nustatyto dydžio investicija ypač apriboja smulkų ir vidutinį verslą⁷²⁹, įstatinio kapitalo reikalavimas yra formalus, nelankstus, ypač netinkantis smulkiam ir vidutiniam verslui⁷³⁰.

Lietuvoje įstatinio kapitalo reikalavimą nustato Akcinių bendrovių įstatymas (toliau – ABĮ)⁷³¹, kurio 2 straipsnio 4 dalis įtvirtina 10 tūkst. litų (~2 896 eurų) įstatinio kapitalo dydį, taikomą uždarosioms akcinėms bendrovėms. Pažymėtina, kad atlikus 2004 m. sausio 1 d. redakcijos įsigaliojusio ABĮ priėmimo aplinkybių bei jį lydinčių aiškinamųjų dokumentų analizę (taip pat ir panaikinto 1994 m. priimto ABĮ⁷³² bei iki 2004 m. sausio 1 d. redakcijos galiojusio 2001 m. redakcijos ABĮ analizę) neaptikta jokių išsamių argumentų ir paaiškinimų, kodėl į Lietuvos bendrovių teisės sistemą buvo įtrauktas būtent tokio dydžio įstatinis kapitalas. Be kita ko, Lietuvai įstojus į ES ir įsipareigojus į Lietuvos nacionalinę teisę inkorporuoti, *inter alia*, Antrosios direktyvos⁷³³ (pirmą kartą Europos Bendrijos mastu įtvirtinusios privalomą įstatinio kapitalo reikalavimą), taikomos tik atvirojo tipo bendrovėms, nuostatas, Lietuvos įstatymų leidėjas pasielgė analogiškai kaip ir dauguma kitų ES valstybių narių uolių įstatymų leidėjų – be išsamių tyrimų ir analizių tiesiog išplėtė tradicinės kapitalo doktrinos taikymą uždarojo tipo bendrovėms.

Nors istoriškai Lietuvoje akcinis kapitalas taip pat buvo siejamas su klasikine kapitalo doktrinos kreditorių teisių apsaugos funkcija⁷³⁴, tačiau

729 Giertsens J. *Company Law as a Contract Law Discipline. The Regulation of Companies: a Tribute to Paul Krüger Andersen*. 1st edition. Copenhagen: Thomson; London: Sweet & Maxwell, 2003, p. 281.

730 Kluiver H.-J., Rammeloo S. F. *Capital Protection in the Netherlands: A Doctrine in Flux. European Company and Financial Law Review. Legal Capital in Europe*. Berlin: De Gruyter Recht, 2006, p. 559–562.

731 Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 64-1914.

732 Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 55-1046. Reikia pabrėžti, kad nuostata, reglamentuojanti uždarosios akcinės bendrovės kapitalo dydį, 1994 m. skambėjo identišškai kaip ir aktualios redakcijos ABĮ 2 straipsnio 4 dalies nuostata: *uždarosios akcinės bendrovės įstatinis kapitalas negali būti mažesnis kaip 10 000 litų*.

733 Tarybos 1976 m. gruodžio 13 d. Antroji direktyva 77/91/EEB dėl apsaugos priemonių, kurių valstybės narės, siekdamos tokias priemones suvienodinti, reikalauja iš Sutarties 58 straipsnio antroje pastraipoje apibrėžtų akcinių bendrovių, jų narių ir kitų interesų apsaugai, bendroves steigiant, palaikant ir keičiant jų kapitalą, koordinavimo. [1977] OL L26.

734 Pavyzdžiui, 1996 m. balandžio 18 d. LRKT nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo 37 straipsnio pirmosios dalies 7 punkto, 39 straipsnio, 40 straipsnio pirmosios bei antrosios dalių, 45 straipsnio ir 46 straipsnio antrosios bei trečiosios dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ pabrėžė, kad disponuodamas svetimomis lėšomis bankas prisiima su tuo susijusią riziką ir atsakomybę, jo akcinis kapitalas yra skolinto

įvertinus tai, kad Lietuvoje nustatytas įstatinis kapitalas uždarojo tipo bendrovėms ES kontekste nėra didelis⁷³⁵, darytina išvada, kad šiuo metu tokio nedidelio dydžio įstatinis kapitalas *a priori* negali būti laikomas veiksminga kreditorių teisių apsaugos priemone. Manytina, kad tokia įstatinio kapitalo riba labiau siejama su fiktyvių, realios veiklos nevykdančių įmonių steigimo bei neatsakingų bendrovių steigimų prevencija.

Reikia paminėti, kad Įmonių teisės aplinkos tobulinimo grupės pasiūlyme⁷³⁶ buvo aptartas uždarojo tipo bendrovės nustatyto minimalaus įstatinio kapitalo dydžio optimizavimas. Darbo grupė siūlė pakeisti (sumažinti) uždarojo tipo bendrovės minimalų įstatinio kapitalo dydį nuo 10 000 iki 1 000 litų⁷³⁷. Deja, 2009 m. gruodžio 15 d. Seimas priėmė ABĮ pakeitimo įstatymo projektą⁷³⁸, tačiau šiam siūlymui nepritarė. Toks įstatymų leidėjo pasirinkimas vertinamas kritiškai. *Visų pirma*, akivaizdu, kad šio klausimo analizei (ypač atsižvelgiant į minėtus EBT sprendimus) nebuvo skirta tiek dėmesio, kiek vertėtų. *Antra*, Lietuvos įstatymų leidėjui vertėtų įvertinti ir kitų pažangių ES valstybių narių

kapitalo apsaugos garantas. Minima poveikio priemone taip pat siekiama išsaugoti banko aktyvus, pagerinti jo veiklą.

- 735 Plačiau apie minimalaus kapitalo dydį atvirojo ir uždarojo tipo bendrovėms skirtingose ES valstybėse narėse žr. 2007 m. gruodžio 12 d. Komisijos darbinį dokumentą dėl direktyvos dėl buveinės perkėlimo poveikio vertinimo ataskaitą. II dalis (I priedas) [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-10-07]. <http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/shareholders/ia_transfer_122007_part2_en.pdf>.
- 736 Vyriausybė 2009 m. gegužės 27 d. pavedė Ūkio ministerijai iki 2009 m. birželio 23 d. įvertinti pateiktus su bendrovių reglamentavimu susijusius pasiūlymus rengiant Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo pakeitimo įstatymo projektą pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008–2012 metų programos įgyvendinimo priemonių planą. Įmonių teisės aplinkos tobulinimo grupė [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-01-07]. <<http://www.skatinimoplanas.lt/lt/projects/offers/4/#goup13>>.
- 737 Darbo grupė nurodė, jog toks pakeitimas yra būtinas, siekiant palengvinti verslo sąlygas, skatinti uždaryjį akcinių bendrovių steigimą bei uždaryjį akcinę bendrovę padaryti patrauklesnę smulkiam ir vidutiniam verslui vykdyti teisine forma.
- 738 Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26¹, 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir įstatymo papildymo 41¹ straipsniu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 154-6945; Seimo Ekonomikos komiteto 2009 m. gruodžio 9 d. pagrindinė išvada „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26¹, 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir įstatymo papildymo 41¹ straipsniu įstatymo projekto (XIP-1340) [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-07]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=360908&p_query=&p_tr2>. Komitetas savo išvadose minimalaus kapitalo sumažinimo galimybę iki 1 000 litų įvertino kritiškai – nurodė, kad padaugės fiktyvių įmonių, bendrovių nemokomo atvejų dėl per mažos pradinės kapitalizacijos, tokį pakeitimą susiejo su pablogėjusia kriminologine padėtimi.

(ypač Prancūzijos (SARL) ir Vokietijos (UG) pastarųjų metų praktiką liberalizuojant įstatinio kapitalo reikalavimus uždarojo tipo bendrovėms, kurios ateityje taip pat gali nukonkuruoti lietuviškąją UAB. *Trečia*, kaip jau minėta, lietuviškajai uždarajai akcinei bendrovei keliamas minimalios kapitalizacijos reikalavimas dydžio prasme yra labai nereikšmingas ir objektyviai negali užtikrinti kreditorių interesų apsaugos (o būtent ši funkcija istoriškai kaip svarbiausia priskiriama kapitalo doktrinai). *Ketvirta*, nors, palyginti su kitų ES valstybių narių įstatiniu kapitalu, lietuviškos uždarnosios akcinės bendrovės įstatinio kapitalo dydis yra nedidelis ir *per se* negali apsaugoti kreditorių interesų, įvertinant 2008 m. prasidėjusią ekonomikos krizę, Lietuvos mažų ir vidutinių bendrovių steigimąsi gali riboti net ir 10 000 litų pradinės kapitalizacijos suma (ypač vertinant konsultacines paslaugas teikiančias bendroves, nereikalaujančias didelių sąnaudų komercinės veiklos vykdymo pradžioje).

Kita vertus, negalima neįvertinti fakto, kad istoriškai Lietuvoje uždarosioms akcinėms bendrovėms pradinės kapitalizacijos reikalavimas buvo taikomas visada. Manytina, kad tokios normos buvimą lėmė ne įstatymų leidėjo tikėjimas, kad įstatinis kapitalas gali apsaugoti kreditorius, o baimė, kad „nemokama“ ribotos atsakomybės privilegija gali pasinaudoti nesąžiningi steigėjai, steigdami fiktyvias įmones ir (arba) neturintys realios veiklos vykdymo ketinimų. Be to, istoriškai Lietuvoje įstatinis kapitalas atlieka ir akcininko dalyvavimo valdant kapitalą funkciją (akcininkų balsavimo teisės, gauti dividendą ir t. t.). Taip pat būtina įvertinti ir tai, kad Lietuvos patirtis ribotos atsakomybės bendrovių srityje yra dar tik pradėta kaupti. Todėl manytina, kad įstatinio kapitalo reikalavimo uždarojo tipo bendrovėms Lietuvoje reikėtų atsisakyti laipsniškai, t. y. iš pradžių sumažinti įstatinio kapitalo reikalavimą uždarojo tipo bendrovėse iki simbolinio 1 000 litų, o vėliau visiškai atsisakyti įstatinio kapitalo reikalavimo uždarojo tipo bendrovėms.

3. NAUJŲ JURIDINIŲ ASMENŲ TEISINIŲ FORMŲ ATSIRADIMO TENDENCIJOS

Didėjant ES valstybių narių bendrovių konkurencijai steigimosi laisvės įgyvendinimo srityje, vertinant minėtus EBT sprendimus dėl minimalaus įstatinio kapitalo, matyti, kad ES lygmeniu nuosekliai liberalizuojamas įstatinio kapitalo reikalavimas ir atsiranda naujų smulkiąjam bei vidutiniam verslui tinkančių ribotos atsakomybės teisių formų.

Pavyzdžiui, iki 2003 m. rugpjūčio 1 d. Prancūzijoje uždarojo tipo bendrovėms (*Société à Responsabilité Limitée*, arba SARL) buvo nustatytas 7 500 eurų minimalaus įstatinio kapitalo dydis⁷³⁹. Tačiau 2003 m. minimalaus kapitalo reikalavimas šios rūšies bendrovei buvo panaikintas. Pažymėtina, kad įstatymų leidėjas, panaikindamas įstatinio kapitalo reikalavimą SARL, nurodė dvi pagrindines šio įstatymo pakeitimo priežastis: (1) įstatinis kapitalas, kaip kreditorių teisių apsaugos priemonė, yra iliuzija, nes dažniausiai jis būna išiekuojamas per pirmąsias bendrovės veiklos savaites; (2) Prancūzijos Vyriausybė įvertino tai, kad pastaruoju metu steigiamą nemažai intelektines paslaugas teikiančių bendrovių, kurioms įstatinio kapitalo reikalavimas yra tik įsisteigimo ribojimas, o ne būtinumas⁷⁴⁰.

Be to, Vokietijoje, t. y. valstybėje, kuri buvo viena didžiausių kapitalo doktrinos šalininkų Europoje, po ilgų svarstymų 2008 m. spalio 23 d. buvo priimtas, o 2008 m. lapkričio 1 d. įsigaliojo *Gesetz zur Modernisierung des GmbH-Rechts und zur Bekämpfung von Missbräuchen* (*MoMiG*)⁷⁴¹ (Vokietijos ribotos atsakomybės bendrovių (*GmbH*) modernizavimo ir kovos su pažeidimais įstatymas), pagal kurį *mini-GmbH* (maža *GmbH* gali būti steigiamą kaip *GmbH*⁷⁴² potipis ir pažodžiui yra vadinama „verslininko ribotos atsakomybės įmone“ (vok. *Unternehmer-gesellschaft* (*haftungsbeschränkt* – *UG*)). Maža *GmbH* (*UG*) gali būti steigiamą turint minimalų 1 euro įstatinį kapitalą⁷⁴³. Vokietijos bendrovių teisėje naujoji *maža GmbH* (*UG*) yra vadinama angliškosios *Ltd* alternatyva⁷⁴⁴. Kasmet *maža GmbH* (*UG*) turėtų atidėti 25 proc. dalį savo pelno

739 Joelle S. A Comparative Approach to Capital Maintenance: France. *European Business Law Review*. 2004, 13: 1038.

740 *Ibid.*, p. 1039.

741 *Gesetz zur Modernisierung des GmbH-Rechts und zur Bekämpfung von Missbräuchen*, 2008-10-23. (Ribotos atsakomybės bendrovių (*GmbH*) modernizavimo ir kovos su pažeidimais įstatymas) [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-01-13]. <http://www.rechtliches.de/info_Gesetz_zur_Modernisierung_des_GmbH-Rechts_und_zur_Bekaempfung_von_Missbraeuchen.html>.

742 *GmbH* minimalus įstatinis kapitalas yra 25 000 eurų.

743 Nicolaysen I., Urbaniak A. *The Introduction of the European Private Company as a New European Company Form. In Germany Corporate Newsletter* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-01-13]. <<http://www.dlapiper.com/files/Publication/ac5bf1a0-7c2b-40b0-9024-025c9d12867b/Presentation/PublicationAttachment/cd57a4cb-26a6-44c1-a0a0-0513852178b0/ENG.pdf>>.

744 Heeg-Steldinger Ch. Reform of the German Law on Limited Liability Companies: the German „*UG* (*haftungsbeschränkt*)“ as an Alternative to UK Limited Companies and Modernization of the Legal Framework of the *GmbH*. *Business law*. 8th edition. Hamburg: Brodermann&Jahn, 2009, p. 76–83.

į kapitalo rezervą, kol bus sukaupta reikiama 25 000 eurų minimalaus GmbH kapitalo suma; tuomet maža GmbH (UG) būtų pertvarkoma į GmbH⁷⁴⁵.

Verta pažymėti, kad 2008 m. birželio 25 d. Europos Komisija, teikdama siūlymus dėl Europos privačiosios bendrovės (toliau – ir SPE) statuto projekto ir neatsižvelgdama į istorinius ES ketinimus nustatyti 25 000 eurų įstatinio kapitalo dydį SPE steigti⁷⁴⁶, *inter alia*, yra nurodžiusi, kad „*siekiant palengvinti įmonių veiklos pradžios sąlygas, reglamente nustatomas mažiausio kapitalo reikalavimas yra 1 EUR. Pasiūlymu atitoltama nuo tradicinės koncepcijos, pagal kurią didelio mažiausio įstatinio kapitalo reikalavimas laikomas kreditorių apsauga. Tyrimai rodo, kad šiais laikais kreditoriai labiau atsižvelgia ne į kapitalą, o į kitus aspektus, pvz., pinigų srautus, kurie kur kas labiau susiję su mokumu. Direktorai, kurie yra mažų įmonių akcininkai, dažnai kreditoriams (pvz., bankams) suteikia asmenines garantijas, o tiekėjai savo pretenzijoms užtikrinti taip pat naudoja kitus metodus, pvz., numato, kad prekių nuosavybė atitenka tik sumokėjus. Be to, įmonių kapitalo poreikiai yra skirtingi atsižvelgiant į jų veiklą, taigi neįmanoma nustatyti, kas yra tinkamas kapitalas visoms įmonėms. Įmonės kapitalo poreikius geriausiai gali nustatyti jos akcininkai*“⁷⁴⁷. Taigi svarbiausiame Europos privačiosios bendrovės statuto projekto 19 straipsnyje yra numatytas simbolinis 1 euro dydžio įstatinis kapitalas⁷⁴⁸.

745 Beurskens M., Noack U. Modernizing the German GmbH - Mere Window Dressing or Fundamental Redesign? *European Business Organization Law Review*. 2008, 9: 97–124.

746 Drury R. The European Private Company. *The Internationalization of Companies and Company Laws*. 1st edition. Copenhagen: DJØF Publishing, 2001, p. 61. Pažymėtina, kad numatant tokio dydžio įstatinį kapitalą SPE, labiausiai buvo pabrėžiama ne kreditorių teisių apsaugos funkcija, kurią toks minimalus įstatinis kapitalas užtikrintų, o prevencinė funkcija – buvo siekiama, kad tokios teisinės formos juridiniai asmenys būtų steigiami apgalvotai.

747 Komisijos 2008 m. birželio 25 d. pasiūlymas dėl Tarybos reglamento dėl Europos privačiosios bendrovės statuto [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-01-13]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0396:FIN:LT:PDF>>.

748 Tarybos reglamento dėl Europos privačiosios bendrovės statuto projekto 19 straipsnis. Vis dėlto Europos Parlamento 2009 m. kovo 10 d. rezoliucijoje dėl pasiūlymo dėl Tarybos reglamento dėl Europos privačiosios bendrovės statuto užfiksuota šiek tiek kitokia kompromisinė pozicija – veiklą pradedančios SPE kapitalas gali būti 1 euras, jeigu SPE įstatai nurodo, jog valdymo organas pasirašys SPE mokumo pažymėjimą. Atitinkamai, jei SPE įstatuose toks valdymo organo įsipareigojimas nėra numatytas, SPE minimalaus kapitalo reikalavimas lygus 8 000 eurų [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-10-07]. <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-20090100+0+DOC+XML+V0//LT>>.

Pažymėtina, kad Lietuvoje taip pat egzistuoja supaprastinto ribotos atsakomybės juridinio asmens (vadinamosios *mažosios bendrijos*) steigimosi bei jo kapitalo reikalavimų liberalizavimo iniciatyvos – Ūkio ministerija, kuri siekdama paskatinti asmenis užsiimti smulkiuoju verslu ir sudaryti palankias sąlygas minimaliomis išlaidomis įsitvirtinti, funkcionuoti ir konkuruoti rinkoje, siūlė įteisinti naujos teisinės formos ribotos civilinės atsakomybės juridinį asmenį – mažąją bendriją (MB)⁷⁴⁹. Minėta iniciatyva vertintina teigiamai, nes ji atitinka jau aptartas pažangias, šiuo metu ES mastu vykstančias bendrovių teisės reformas, kurių tikslas – skatinti smulkųjį ir vidutinį verslą.

4. ASMENINĖS BENDROVIŲ VADOVŲ ATSAKOMYBĖS KREDITORIAMS IŠPLĖTIMAS

Dar viena visos ES mastu įmonių teisės tendencija – asmeninės bendrovių valdymo organų atsakomybės kreditoriams išplėtimas. Pažymėtina, kad bendra taisyklė vis dėlto yra tokia, kad bendrovės vadovai yra atsakingi išimtinai pačiai bendrovei, o ne jos kreditoriams, tačiau reikia pasakyti, jog pastaruoju metu kai kuriose jurisdikcijose ši taisyklė turi vis daugiau išimčių. Nagrinėjant šį kreditorių teisių apsaugos būdą, nereikėtų pamiršti, kad bet kokios valdymo organų narių asmeninės atsakomybės išplėtimas turi ne tik teigiamą įtaką kreditorių teisių apsaugai, bet gali daryti ir neigiamą įtaką priimant verslo sprendimus. Juk valdymo organų baimė dėl asmeninės atsakomybės pavojaus gali lemti pernelyg atsargius jų sprendimus, suponuojančius bendrovės komercinės veiklos vystymo sąstingį, nes kiekvienas bent šiek tiek rizikingas sprendimas gali kelti asmeninės atsakomybės grėsmę.

749 Šioms iniciatyvoms buvo pritarta Vyriausybėje, o 2012 m. birželio 29 d. – Seime, priėmus Mažųjų bendrių įstatymą (*Valstybės žinios*. 2012, Nr. 83-4333). MB įsteigti būtų taikomas 0 litų kapitalas. Steigėjų įnašas į MB kapitalą galės būti iš esmės bet kokie civilinių teisių objektai (pinigai ir kitoks turtas) išskyrus darbus ir paslaugas. Anot įstatymo koncepcijos autorių, naujos teisinės formos juridinį asmenį – MB – įtvirtinantis įstatymas turėtų spartinti smulkiojo verslo pradžią, leidžiant greitai ir minimaliomis sąnaudomis įsitvirtinti bei veiksmingai funkcionuoti ir konkuruoti rinkoje. Tikimasi, kad naujos teisinės formos juridinis asmuo – MB – užpildys nišą tarp individualios įmonės (kuri nėra populiari dėl neribotos jos savininko atsakomybės) ir uždarnosios akcinės bendrovės (žr. *Mažosios bendrijos teisinio reguliavimo koncepcija* [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-07]). <http://www.ukmin.lt/lt/veikla/veiklos_sritys/svv/VA_gerinimas/Mazosios_bendrijos_koncepcija.pdf>.

Įdomu, kad kai kurie mokslininkai, nagrinėdami bendrovių kreditorių teisių apsaugos mechanizmus, nurodo, jog kreditorių teisių apsauga yra skirtingų taisyklių sistema, kuri negali egzistuoti be tiesioginės bendrovės vadovų atsakomybės⁷⁵⁰. Be to, ES lygmeniu kyla klausimas, ar valstybės narės, taikydamos skirtingus valdymo organų narių atsakomybės standartus, neiškreipia rinkos. Juk aukštas vadovaujamas pareigas einantys asmenys gali rinkis darbo vietas tokiose valstybėse, pagal kurių nacionalinius įstatymus asmeninė vadovų atsakomybė nėra numatyta⁷⁵¹. Ir atvirkščiai – kreditoriams patrauklesnės yra tokios jurisdikcijos, kurios numato kreditorių tiesiogines galimybes reikalauti žalos atlyginimo iš bendrovės vadovų.

Atskleidžiant bendrovės valdymo organų atsakomybės kreditoriams ypatumus, reikia apibrėžti, kokia yra bendrovės valdymo organų bei vadovo sąvokos apimtis.

Juridinio asmens, kaip išvestinio teisinių santykių subjekto, specifškumas lemia, kad šio asmens teisinį subjektiškumą įmanoma įgyvendinti tik per valdymo organus, kurie juridinio asmens vardu turi teisę priimti sprendimus. Taigi juridinio asmens valdymo organas, kad ir koks jis būtų – vienasmenis ar kolegialus, yra pagrindinis juridinio asmens organas, per kurį juridinis asmuo įgyja civilines teises, prisiima civilines pareigas ir jas atlieka⁷⁵². Teisės doktrinoje nurodoma, kad ir vienasmenis bendrovės valdymo organas – vadovas, ir valdybos, kolegialaus valdymo organo, nariai apibūdinami *vadovo* sąvoka. Taigi doktrinoje *de jure* vadovais vadinami asmenys, kurių įgaliojimai veikti atsiranda, kai juos teisėtai paskiria juridinio asmens organai. *De facto* vadovais laikomi asmenys, kurie, nors ir nebuvo teisėtai paskirti vadovauti juridiniam asmeniui, vis tiek veikia, t. y. atlieka vadovo (*valdymo*) funkcijas, tarsi būtų teisėtai paskirti⁷⁵³. Iš esmės palaikytina yra A. Tikniūtės nuomonė, kad

750 Drygala T. Directors Liability in the Member States of the EU. In Lutter M. *Legal Capital in Europe*. Berlin: De Gruyter Recht, 2006, p. 235.

751 *Ibid.*, p. 235.

752 Mikelėnas V. et. al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 183.

753 Greičius R. *Privataus juridinio asmens fiduciarinės pareigos*. Vilnius: VĮ „Teisinės informacijos centras“, 2007, p. 113. Taip pat žr. Anderson H. Directors' Liability to Creditors – What are the Alternatives? *Bond Law Review* [interaktyvus]. 2006, 18 (2) [žiūrėta 2011-04-20]. <<http://epublications.bond.edu.au/blr/vol18/iss2/1>>; Keay R. A. *The Director's Duty to Take into Account the Interests of Company Creditors: When is it Triggered?* *Melbourne University Law Review* [interaktyvus]. 2001 [žiūrėta 2011-04-20]. <http://findarticles.com/pdf/articles/mi_go2438/is_2_25/ai_n28878283/pg_17/?tag=content;coll1>; Honds J. *Directors' Duties in the Context of Insolvency*. Norderstedt: GRIN Verlag, 2006.

sąvoka „vadovas“ turėtų apimti ne tik vadovus *de jure*, bet ir vadovus *de facto*, t. y. visus asmenis, kurie realiai bendrovėje įgyvendina *valdymo funkciją*. Be to, toks teisinis vadovo sąvokos reglamentavimas atitiktų naujausias teisinio reguliavimo kryptis, nes praeitame dešimtmetyje faktinius vadovus pripažino atsakomybės subjektais daugelis Vakarų valstybių (Airija, Nyderlandai, Šveicarija, Vokietija, Prancūzija ir kt.)⁷⁵⁴. Todėl toliau šiame tyrime sąvoka „vadovas“ apima bendrovės valdybos, t. y. kolegialaus valdymo organo, narius, bendrovės vadovą, t. y. vienasmenį valdymo organą (taip pat bendrovės darbuotojus, einančius svarbias bendrovės veiklas vadovaujamas pareigas, pvz., skyriaus vadovo).

Doktrinoje išskiriamos dvi valdymo organų narių pareigų rūšys: bendros pareigos stropiai rūpintis bendrove (angl. *Duties of Care and Diligence*) ir lojalumo pareigos (angl. *Duties of Loyalty*), kurių pažeidimas bendrąja prasme ir lemia vadovų atsakomybės didėjimą⁷⁵⁵. Tiesa, šios pareigos teisinėje literatūroje dažniau vadinamos fiduciariniais bendrovės įsipareigojimais (angl. *Fiduciary Duties*)⁷⁵⁶. Vokietijoje fiduciarinės vadovų pareigos bendrovei vadinamos išimtinai *Treuepflicht*⁷⁵⁷. Tačiau iš esmės net ir *Treuepflicht* pareigų pažeidimas lemia tiesioginę bendrovės vadovų atsakomybę pačiai bendrovei⁷⁵⁸. Bet Vokietijoje tam

754 Tiknūtė A. *Juridinio asmens ribotos atsakomybės problema: teisiniai aspektai*. Daktaro disertacija. Mykolas Romeris universitetas. Vilnius, 2006, p. 125–127.

755 Hopt K. Directors' Duties to Shareholders, Employees, and Other Creditors: A View from the Continent. In McKendrick E. *Commercial Aspects of Trusts and Fiduciary Obligations*, 1992, p. 115–121. Taip pat žr. Fleischer H. The Responsibility of the Management and its Enforcement. In Ferrarini G., Hopt K., Winter J., Wymeersch E. *Reforming Company and Takeover Law in Europe*. 2004, p. 373–374.

756 Davies P. *Gower & Davies: The Principles of Modern Company Law*. 8th Edition. London: Sweet & Maxwell, 2008; Pennington R. *Company Law*. London: Butterworths, 4th Edition, 2001, p. 709.

Įdomu, kad JAV sąvoka „fiduciarinės pareigos“ apskritai laikoma visų vadovų pareigų sąvokos sinonimu. Didžiojoje Britanijoje sąvoka „fiduciarinės pareigos“ siejama su mažesniu vadovų įsipareigojimų skaičiumi – bendra *pareiga rūpintis* (angl. *Duties of Care*) neabejotinai nelaikoma fiduciarinių pareigų bendrovei dalimi. Plačiau žr. Bachner T. *Creditor Protection in Private Companies. Anglo-German Perspectives for a European Legal Discourse*. New York: Cambridge University Press, 2009, p. 149.

757 Bachner T. *Creditor Protection in Private Companies. Anglo-German Perspectives for a European Legal Discourse*. New York: Cambridge University Press, 2009, p. 149. Nors šis autorius nurodo, kad tikslinė sąvoka yra *fiduziarische Pflichten*. Nes sąvoka *Treuepflicht* apima ne tik vadovų, bet ir akcininkų įsipareigojimus bendrovei, todėl jai korektiškiau būtų priskirti tik lojalumo įsipareigojimus.

758 Bachner T. *Creditor Protection in Private Companies. Anglo-German Perspectives for a European Legal Discourse*. New York: Cambridge University Press, 2009, p. 153.

tikrais atvejais bendrovės vadovai atsako asmeniškai subsidiariai kartu su bendrove jos kreditoriams, jei žala atsirado dėl jų pareigų bendrovei nevykdymo⁷⁵⁹. Didžiojoje Britanijoje taip pat vyrauja valdymo organų atsakomybės pačiai bendrovei institutas, tačiau kreditoriai taip pat gali reikšti ieškinius dėl žalos atlyginimo tiesiogiai bendrovės vadovams, jei šie atlieka neteisėtus veiksmus⁷⁶⁰.

Vis dėlto pažymėtina, kad asmeninės vadovų atsakomybės kreditoriams išplėtimas daugumoje jurisdikcijų, įskaitant Vokietiją ir Didžiąją Britaniją, būdingiausias bendrovės nemokumo, prie kurio kaltais veiksmais yra prisidėję ir bendrovės vadovai, atveju⁷⁶¹. Tokios atsakomybės taikymas dažniausiai pateisinamas vadovo, kaip vidinio bendrovės veikėjo, bendra pareiga elgtis sąžiningai ir protingai bendrovės kreditorių atžvilgiu ir imtis atitinkamų veiksmų (pvz., inicijuoti bankroto bylos iškėlimą), jeigu bendrovė yra nemoki⁷⁶². Jei bendrovė, o tiksliau jos vardu veikiantys valdymo organai laiku nesiima veiksmų, siekdami užkirsti kelią bendrovės nemokumo būklei, bendrovės išorinių kreditorių, kurie nėra taip gerai informuoti apie bendrovės būklę, teisės gali būti negrįžtamai pakeistos⁷⁶³. Todėl vienas iš sprendimų motyvuoti bendrovės valdymo organus imtis reikalingų veiksmų bendrovės nemokumo atveju – pozityviosios teisės mechanizmais įtvirtinti asmeninę vadovų atsakomybę jos kreditoriams (pvz., Vokietijoje bendrovės vadovas yra asmeniškai atsakingas už laiku neinicijuotą bankroto bylą – *Insolvenz-*

759 Bachner T. *Creditor Protection in Private Companies. Anglo-German Perspectives for a European Legal Discourse*. New York: Cambridge University Press, 2009, p. 153.

760 *Ibid.*, p. 179.

761 Kalls S., Adensamer N., Oelkers J. Director's Duties in the Vicinity of Insolvency – a Comparative Analysis with reports from Germany, Austria, Belgium, Denmark, England, Finland, France, Italy, the Netherlands, Norway, Spain and Sweden. In Lutter, M. *Legal Capital in Europe*. Berlin: De Gruyter Recht, 2006, p. 112; Schmidt K. Grounds for Insolvency and Liability for Delays in Filing for Insolvency Proceedings – Necessary Supplement to Capital Protection. In Lutter M. *Legal Capital in Europe*. Berlin: De Gruyter Recht, 2006, p. 144.

762 Kalls S., Adensamer N., Oelkers J. Director's Duties in the Vicinity of Insolvency – a Comparative Analysis with reports from Germany, Austria, Belgium, Denmark, England, Finland, France, Italy, the Netherlands, Norway, Spain and Sweden. In Lutter, M. *Legal Capital in Europe*. Berlin: De Gruyter Recht, 2006, p. 112. Taip pat Bachner T. *Creditor Protection in Private Companies. Anglo-German Perspectives for a European Legal Discourse*. New York: Cambridge University Press, 2009, p. 180.

763 Bachner T. *Creditor Protection in Private Companies. Anglo-German Perspectives for a European Legal Discourse*. New York: Cambridge University Press, 2009, p. 181.

*verschleppung*⁷⁶⁴). Tokia vadovo asmeninė prievolė kyla iš deliktinės atsakomybės (t. y. iš bendros vadovo pareigos rūpintis tinkama bendrovės būkle pažeidimo). Be to, Vokietijoje už laiku neinicijuotą bankroto bylą vadovas atsako ir pačiai bendrovei.

Belgijoje taip pat taikomas asmeninės vadovų atsakomybės institutas: įstatymų pažeidimo atveju ir bendrais deliktinės atsakomybės pagrindais. Be to, kaip ir Vokietijoje, Belgijos valdymo organai laikomi asmeniškai atsakingais, jeigu laiku neinicijuojama bankroto byla⁷⁶⁵. Tokia pat padėtis yra ir Danijoje⁷⁶⁶.

Kaip minėta, Didžiojoje Britanijoje asmeninė vadovų atsakomybė už bendros pareigos elgtis sąžiningai ir protingai bendrovei tapus nemokiai taip pat egzistuoja. Tačiau nemažai teisės mokslininkų kritikuoja Didžiosios Britanijos jurisprudencijoje egzistuojančius teisinius pagrindus, kuriais remiantis vadovams taikoma asmeninė atsakomybė už pareigų bendrovės kreditoriams pažeidimą⁷⁶⁷.

Prancūzijoje vadovų atsakomybė kreditoriams taip pat išplėsta: ji taikoma net ir už netinkamą valdymą, kuris kitose valstybėse yra tik bendrovės prerogatyva. Atsakomybė taikoma ir tuomet, kai pažeistos įstatymo normos arba įstatatai. Ieškinį gali pateikti tretieji asmenys ir savo, ir bendrovės vardu. Direktoriai bankroto ir restruktūrizavimo metu atsako už bendrovės skolas, jei įrodoma jų kaltė⁷⁶⁸.

764 Bachner T. *Creditor Protection in Private Companies. Anglo-German Perspectives for a European Legal Discourse*. New York: Cambridge University Press, 2009, p. 183.

765 Kalls S., Adensamer N., Oelkers J. Director's Duties in the Vicinity of Insolvency – a Comparative Analysis with reports from Germany, Austria, Belgium, Denmark, England, Finland, France, Italy, the Netherlands, Norway, Spain and Sweden. In Lutter, M. *Legal Capital in Europe*. Berlin: De Gruyter Recht, 2006, p. 120.

766 *Ibid.*

767 Bachner T. *Creditor Protection in Private Companies. Anglo-German Perspectives for a European Legal Discourse*. New York: Cambridge University Press, 2009, p. 244.

768 Tikniūtė A. *Juridinio asmens ribotos atsakomybės problema: teisiniai aspektai*. Daktaro disertacija. Mykolo Romerio universitetas. Vilnius, 2006, p. 76.

Lietuvoje bendrovės valdymo organų⁷⁶⁹ „tikroji“ tiesioginė atsakomybė kreditoriams nėra numatyta. Pagal CK valdymo organų ir jų narių atsakomybės klausimas turėtų būti aptariamas dviem aspektais⁷⁷⁰:

- 1) valdymo organo atsakomybės už neteisėtus ar juridiniam asmeniui nenaudingus sprendimus (jau minėta CK 2.82 str. 4 d.); ir
- 2) valdymo organų narių atsakomybės už pareigų nevykdymą ar netinkamą vykdymą.

Pirma, valdymo organui *in corpore* priėmus neteisėtą ar juridinio asmens tikslams ir interesams prieštaraujantį sprendimą, valdymo organo sprendimas gali būti pripažintas negaliojančiu pagal CK 2.82 straipsnio 4 dalį⁷⁷¹. Jame, *inter alia*, įtvirtinta kreditorių teisė ginčyti bendrovės valdymo organų sprendimus, jeigu jie prieštarauja imperatyviosioms įstatymų normoms, juridinio asmens steigimo dokumentams arba protingumo ar sąžiningumo principams. Šios normos analizė leidžia daryti pagrįstą išvadą, kad kreditoriai turi teisę pareikšti ieškinį dėl bendrovės valdymo organų sprendimų nuginklėjimo, tačiau neturi teisės savo reikalavimų nukreipti tiesiogiai valdymo organams.

Antra, CK 2.87 straipsnio 7 dalis nustato, kad valdymo organo narys, nevykdantis arba netinkamai vykdantis įstatymuose ar juridinio

769 Sisteminė CK, ABĮ nuostatų, taip pat LAT jurisprudencijos analizė leidžia daryti išvadą, kad valdymo organų nariai turi šias pareigas: 1) pareigą elgtis sąžiningai ir protingai – šią pareigą lemia kiekvienam civilinių teisinių santykių subjektui taikytini bendrieji civilinės teisės principai: teisingumo, protingumo, sąžiningumo (CK 1.5 str.), pavyzdžiui, žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. kovo 17 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-213/2004; 2) lojalumo pareigą, kuri Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje pripažįstama kaip viena svarbiausių, pavyzdžiui, žr. LAT 2004 m. kovo 15 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-192/2004; 3) pareigą vengti asmeninių ir juridinio asmens interesų konflikto, pavyzdžiui, žr. LAT 2005 m. balandžio 4 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-230/2005; 4) pareigą nenaudoti bendrovės informacijos ir turto asmeniniams poreikiams, pavyzdžiui, žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. balandžio 4 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-581/2002; Taip pat valdymo organo narys negali naudotis viešai neatskleista informacija apie juridinį asmenį, jo planuojamus arba įvykusius esminius įvykius arba kita informacija, kuri gali turėti esminę reikšmę vertybinių popierių kainai (angl. *Insider Trading*), plačiau žr. Lietuvos Respublikos finansinių priemonių rinkos įstatymą. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 17-627; 5) konfidencialumo pareigą; 6) pareigą informuoti apie sandorius su bendrove.

770 Mizaras V., et. al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 276.

771 Juridinių asmenų organų sprendimai gali būti teismo tvarka pripažinti negaliojančiais, jeigu jie prieštarauja imperatyviosioms įstatymų normoms, juridinio asmens steigimo dokumentams arba protingumo ar sąžiningumo principams. Ieškinį gali pareikšti juridinio asmens kreditoriai – jeigu sprendimas pažeidžia jų teises ar interesus, atitinkamas juridinio asmens valdymo organas, juridinio asmens dalyvis arba kiti įstatymuose numatyti asmenys.

asmens steigimo dokumentuose nurodytas pareigas, privalo padarytą žalą atlyginti juridiniam asmeniui visiškai, jei įstatymai, steigimo dokumentai ar sutartis nenumato kitaip⁷⁷². Atkreiptinas dėmesys, kad jei žala sukeliamą neteisėtu ar juridinio asmens tikslams prieštaraujančiu kolegialaus valdymo organo sprendimu, nuostolius turi atlyginti tik tie valdymo organai, kurie balsavo už tokį sprendimą (t. y. atsiranda ne *in corpore*, o kiekvieno nario atsakomybė)⁷⁷³. Iš šios normos dispozicijos taip pat matyti, kad jei valdymo organo narys sukelia žalos trečiajam asmeniui (pvz., bendrovės kreditoriui), tai šiam tampa atsakinga bendrovė, o valdymo organo narys tiesiogiai atsakingas tik bendrovei.

Todėl konstatuotina, kad Lietuva priklauso toms jurisdikcijoms, kurios nenumato tiesioginės bendrovės vadovų atsakomybės bendraisiais civilinės atsakomybės pagrindais kreditoriams dėl netinkamo ir aplaidaus savo pareigų vykdymo. Lietuvoje kreditoriai gali ginčyti valdymo organų sprendimus arba pateikti netiesioginį ieškinį bendrovės vardu. Kita vertus, mes atsargiai vertintume radikalų šių nuostatų pakeitimą, t. y. asmeninės vadovų atsakomybės kreditoriams už netinkamą savo pareigų vykdymą įvedimą. Tai turėtų teigiamos įtakos kreditorių teisių apsaugai (jau konstatavome, kad užsienio autoriai tokią praktiką vertina kaip pažangią), taip pat sumažintų nominalių (šešėlinių) vadovų skaičių Lietuvos bendrovėse. Kita vertus, abejotina, ar Lietuvos rinka yra pasirengusi tokiam pakeitimui, atsižvelgiant į tai, kad mūsų korporacinė bendrovių struktūra yra labiau nominali. Lietuvos bendrovėse nuosavybės ir valdymo funkcijos nėra vienareikšmiškai atskirtos. Lietuvoje vyrauja santykinai nedidelio įstatinio kapitalo uždarnosios akcinės bendrovės⁷⁷⁴, kuriose vadovų sprendimus dažniausiai lemia bendrovių dalyviai. Taigi papildomos bendrovės vadovų atsakomybės kreditoriams įvedimas turėtų ir neigiamą įtaką dalyvių ir vadovų rizikos diversifikavimui. *De facto* būtų dažnos situacijos, kai už dalyvių priimtus per daug

772 Papildomai už valdymo organo narių pareigų nevykdymą Lietuvos teisinėje sistemoje numatyta ir administracinė (pvz., už dokumentų nepateikimą Juridinių asmenų registrui), o tam tikrais atvejais (pvz., komercinės paslapties atskleidimo, sukčiavimo) ir baudžiamoji atsakomybė.

773 Mizaras V., et. al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 277.

774 Registrų centro statistikos duomenimis, Lietuvoje UAB, kurių įstatinio kapitalo dydis mažesnis arba lygus 10 000 litų, daugiau nei 3,5 karto viršija UAB, kurių įstatinio kapitalo dydis yra nuo 10 001 litų iki 100 000 litų (2011 m. pirmojo ketvirčio duomenimis, santykis buvo 56755:15346) [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-02-04]. <<http://www.registrucentras.lt/jar/stat/kap.php?kap=IKI100K&fok=310>>.

rizikingus nesąžiningus sprendimus (pvz., delsti atsiskaityti su kreditoriais, o vėliau likvidų bendrovės turtą perleisti tretiesiems asmenims) būtų atsakingi bendrovių vadovai⁷⁷⁵. Todėl laikytina, kad nors asmeninės valdymo organų narių atsakomybės institutas yra pažangi kreditorių teisių apsaugos priemonė, Lietuvoje kol kas netikslinga įvesti asmeninės valdymo organų narių atsakomybės kreditoriams. Tokią išvadą suponuoja jau minėta nominali korporacinė bendrovių struktūra ir realaus bendrovės valdymo ir nuosavybės funkcijų neatskyrimas.

Atskirai reikia aptarti bendrovės valdymo organų pareigą laiku inicijuoti bankroto bylas. Pažymėtina, jog Įmonių bankroto įstatymo (toliau – ĮBĮ) 5 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta bendra įmonės administracijos vadovo teisė pateikti pareiškimą teismui dėl bankroto bylos iškėlimo⁷⁷⁶. Taigi Lietuvos pozityvioji teisė, *pirma*, numato, kad tik vienas iš valdymo organų narių – administracijos vadovas – apskritai turi prerogatyvą teikti pareiškimą teismui dėl bankroto bylos iškėlimo. Atitinkamai kolegialaus valdymo organo – valdybos – nariai tokios diskrecijos neturi. *Antra*, kaip teisingai teigia S. Kavalnė⁷⁷⁷, bendrovės administracijos vadovas tam tikrais atvejais turi ne tik teisę, bet ir pareigą kreiptis į teismą dėl bankroto bylos iškėlimo. Atitinkamai ĮBĮ 8 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad įmonės vadovas privalo pateikti pareiškimą teismui dėl bankroto bylos iškėlimo, jeigu:

- 1) įmonė negali ir (arba) negalės atsiskaityti su kreditoriais ir šie nesikreipė į teismą dėl bankroto bylos iškėlimo; arba
- 2) įmonė viešai paskelbė arba kitaip pranešė kreditoriams, kad negali arba neketina vykdyti įsipareigojimų kreditoriams.

Tokia pareiga nustatyta todėl, kad bendrovės administracijos vadovas yra tas asmuo, kuris geriausiai žino ir privalo žinoti finansinę bendrovės būklę, jos galimybes vykdyti priisimtus finansinius įsipareigojimus suėjus jų vykdymo terminui. Todėl jis privalo nedelsdamas veikti, jei finansinė padėtis pasikeičia taip, kad kyla įmonės nemokumo

775 Tokios abejonės galimos ir kitų autorių darbuose. Žr., pavyzdžiui, Lennarts L. Directors' and Shareholders' Liability as a Means of Protecting Creditors of the BV. *European Business Organization Law Review*. 2007: 131–141; Casper M. Liability of the Managing Director and Shareholder in the GmbH (Private Limited Company) in Crisis. Special Issue Reform of Germany's Private Limited Company (GmbH). *German Law Journal*. 2008, 9 (9): 1125–1140.

776 Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 31-1010.

777 Kavalnė S. *et. al. Bankroto teisė. Pirmoji knyga*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 224.

grėsmė⁷⁷⁸. Laiku pareikštas kreipimasis į teismą ir tolesnės neuždelstos bankroto procedūros turėtų apsaugoti kreditorių teisę bent iš dalies kompensuoti dėl prievolės neįvykdymo patirtą žalą iš bankrutuojančios bendrovės likusio turto. Todėl toks laiku pateiktas pareiškimas turėtų būti įmonės vadovo sąžiningo elgesio standartas gresiant bankrotui⁷⁷⁹. Itin teigiamai vertintina 2008 m. ĮBĮ atsiradusi nuostata, numatanti asmeninę asmenų (*inter alia*, bendrovių administracijos vadovų), turinčių teisę priimti atitinkamus sprendimus (*inter alia*, sprendimus kreiptis į teismą dėl bankroto bylos iškėlimo), įsipareigojimą padengti žalą, kurią kreditoriai patyrė dėl to, kad įmonė pavėlavo pateikti teismui pareiškimą dėl bankroto bylos iškėlimo⁷⁸⁰.

Be to, už pareigos kreiptis į teismą nevykdymą numatyta administracinė atsakomybė pagal Administracinių teisės pažeidimų kodekso (toliau – ATPK) 50)⁽⁶⁾ straipsnį, kuriame įmonių administracijos vadovams yra numatyta bauda⁷⁸¹. Administracinės baudos nustatymas yra prevencinė priemonė, bet juk uždelsus teismui pateikti pareiškimą dėl bankroto bylos iškėlimo žala paprastai padaroma kreditoriams. Iki minėto ĮBĮ pakeitimo, kai vadovams buvo taikoma tik minėta ATPK nuostata, pritaikius administracinę atsakomybę, asmuo, padaręs administracinį teisės pažeidimą, būdavo nubaudžiamas, bauda sumokama į valstybės biudžetą, o kreditoriams padaryta žala likdavo neatlyginta⁷⁸².

Be jokios abejonės, naujai asmeninės vadovų prieš kreditorius atsakomybės rūšiai pagal ĮBĮ dėl laiku neiškeltos bankroto bylos taip pat taikoma jau išsamiai aptarta abejonė, kad vienasmenio valdymo organo – administracijos vadovo – sprendimą nesikreipti į teismą dėl bankroto

778 Kavalnė S. et. al. *Bankroto teisė. Pirmoji knyga*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 225.

779 *Ibid.*

780 Įmonių bankroto įstatymo 8 straipsnio 4 dalis – įmonės vadovas ar kitas asmuo (asmenys), įmonėje turintis (turintys) teisę priimti atitinkamą sprendimą, privalo padengti žalą, kurią kreditoriai patyrė dėl to, kad įmonė pavėlavo pateikti teismui pareiškimą dėl bankroto bylos iškėlimo (Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 131, 18, 20, 21, 22, 23, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei įstatymo papildymo priedu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 65-2456).

781 Įmonių ir įstaigų kreditorių teisių pažeidimas (kreditorių reikalavimų tenkinimo eilės ir tvarkos pažeidimas, pareiškimo dėl bankroto bylos iškėlimo teismui nepateikimas, kreditorių susirinkimų nesuaukimas įstatymų numatytais atvejais) užtraukia baudą įmonių ir įstaigų administracijų vadovams ar administratoriams nuo 5 000 iki 10 000 tūkstančių litų. Tokie pat veiksmai, padaryti asmens, bausto administracine nuobauda už šio straipsnio pirmojoje dalyje nurodytus pažeidimus, užtraukia baudą nuo dešimties tūkstančių iki penkiasdešimties tūkstančių litų nušalinant nuo darbo (pareigų). Žr. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. *Valstybės žinios*. 1985, Nr. 1-1.

782 Kavalnė S. et. al. *Bankroto teisė. Pirmoji knyga*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 227.

bylos iškėlimo gali lemti per daug rizikingi dalyvių veiksmai. Tačiau nemokumo atveju bendrovės kreditorių, kurie gali nieko nežinoti apie sunkią bendrovės padėtį, interesai ypač pažeidžiami. Todėl laikytina, kad asmeninės bendrovių vadovų atsakomybės bendrovės nemokumo atveju išplėtimas vertintinas teigiamai.

Atlikus nuodugnią teismų praktikos analizę (*Infolex* teismų praktikos duomenų bazėje⁷⁸³), konstatuotina, kad šiandien yra tik kelios apygardos ir Lietuvos apeliacinio teismo bylos, kuriose pateiktos kelios minėtos ĮBĮ normos aiškinimo taisyklės.

Svarbiausia šioje srityje laikytina Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-517/2010⁷⁸⁴. Mat joje teismas pateikė kelis svarbius išaiškinimus. *Pirma*, naujoji ĮBĮ 8 straipsnio 4 dalies nuostata negali būti taikoma atgal, nes įstatymas atgal negalioja. *Antra*, teismas nurodė, jog minėtas faktas neatima teisės reikalauti taikyti bendrosios deliktinės vadovo atsakomybės institutą⁷⁸⁵ pagal bendrąsias deliktinės atsakomybės nuostatas. CK 6.263 straipsnio 1 dalies nuostata numato, kad kiekvienas asmuo privalo laikytis tokio elgesio taisyklių, kad savo veiksmais (veikimu, neveikimu) nepadarytų kitam asmeniui žalos. Pagal ĮBĮ 8 straipsnio 4 dalies nuostatą įmonės vadovas ar kitas asmuo (asmenys), įmonėje turintis (turintys) teisę priimti atitinkamą sprendimą, privalo padengti žalą, kurią kreditoriai patyrė dėl to, kad įmonė pavėlavo pateikti teismui pareiškimą dėl bankroto bylos iškėlimo. Taigi CK 6.263 straipsnio 1 dalis įtvirtina vadinamąją generalinio delikto sistemą, kuri reiškia, jog neteisėtu elgesiu, sukeliančiu civilinę atsakomybę, laikytinas bet koks žalos padarymas, jei jis atitinkamomis sąlygomis negali būti pateisinamas. ĮBĮ 8 straipsnio 4 dalis apibrėžia asmenis, kuriems suteikiama reikalavimo teisė, asmenis, kurie atsakingi už žalą, ir žalos pobūdį. Nagrinėjamoje byloje teismas konstatavo, kad ĮBĮ pakeitimai⁷⁸⁶ buvo priimti 2008 m. gegužės 22 d. ir įsigaliojo

783 Infolex duomenų bazė [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-02-01]. <<http://www.infolex.lt/praktika/demo/Default.aspx?Id=20&item=results&PaminetasAktas=46356&hPA=46356&PamAktSantr=%u012eB%u012e&Straipsnis=84&PaminetasAktasKur=16&Chng=1&order=1&desc=1&%23middle>>.

784 Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-517/2010. Taip pat žr. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. balandžio 12 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-466/2010.

785 *Ibid.*

786 Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 131, 18, 20, 21, 22, 23, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei įstatymo papildymo priedu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 65-2456.

2008 m. liepos 1 d., o ginčijami teisiniai santykiai prasidėjo ir žala atsirado 2002 m. ĮBĮ 8 straipsnio 4 dalis ginčijamų teisinių santykių metu galiojo tik paskutinius 2 mėnesius, kai žala didėjo nežymiai. Pagrindinė žalos dalis atsirado iki 2008 m. vidurio, kai galiojo bendroji norma – CK 6.263 straipsnio 1 dalis. Tad pirmosios instancijos teismas pagrįstai ginčo teisiniais santykiams taikė CK 6.263 straipsnio 1 dalį⁷⁸⁷.

Antra, teismas taip pat nurodė, kad žalos dydžiu yra laikomi kreditoriniai reikalavimai, kurie dėl vadovo neveikimo negali būti patenkinami iš bendrovės turto ir nėra būtina nustatyti, kokiais laikotarpiais susidarė bendrovės skolos⁷⁸⁸.

Trečia, teismas padarė kitą svarbią išvadą, jog tokiose bylose turi būti nustatomi neteisėti vadovo veiksmai (pareigos kreiptis į teismą nevykdymas), padarę žalos kreditoriams. Todėl aplinkybės, kodėl bendrovė tapo nemoki, reikšmės neturi⁷⁸⁹.

Ketvirta, bendrovės valdymo organo – administracijos vadovo – kaltė dėl jo veiksmais padarytos žalos yra preziumuojama: atsakovas, dėl kurio veiksmų (neveikimo) atsirado žala, privalėjo įrodyti, kad dėl žalos atsiradimo jo kaltės nėra (CK 6.248 str. 1 d.)⁷⁹⁰. Pažymėtina, kad pirmosios instancijos teismai⁷⁹¹ taip pat laikosi tokių išaiškinimų.

787 Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-517/2010. Tačiau nevienoda yra teismų praktika dėl asmenų, galinčių teikti ieškinius vadovams dėl žalos atlyginimo CK 6.263 straipsnyje numatytu pagrindu. Nes kitoje byloje Lietuvos apeliacinis teismas argumentavo: negalima nepasakyti, kad CK 6.263 straipsnio 1 dalis ir ĮBĮ 8 straipsnio 4 dalis, t. y. bendroji ir specialioji normos, *inter alia*, skiriasi pagal asmenis, turinčius teisę į žalos atlyginimą. CK 6.263 straipsnio 1 dalis reikalavimo teisę numato tiesiogiai nukentėjusiems asmenims (*ad hoc* – bankrutuojančiai bendrovei, kurios vardu veikia bankroto administratorius), ĮBĮ 8 straipsnio 4 dalis – netiesiogiai nukentėjusiems asmenims (bankrutuojančios įmonės kreditoriams). Plačiau žr. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. rugsėjo 14 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-614/2010.

788 Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-517/2010. Įdomu tai, kad Lietuvos teismai formuoja praktiką, jog bankroto administravimo išlaidos negali būti atlyginamos asmeniškai vadovo. Nes jos atsirado ne dėl to, kad pavėluota pateikti teismui pareiškimą dėl bankroto bylos iškėlimo, o dėl bankroto bylos iškėlimo ir administratoriaus atliekamų veiksmų. Šios išlaidos būtų patirtos net ir tuomet, jei įmonės vadovas būtų laiku kreipęsis į teismą dėl bankroto bylos iškėlimo. Taigi tarp šių išlaidų ir pavėluoto kreipimosi nėra būtinos civilinės atsakomybės sąlygos – priežastinio ryšio (CK 6.247 str.), ir jos nepripažintos atsiradusia žala ĮBĮ 8 straipsnio 4 dalies prasme. Papildomai žr. Panevėžio apygardos teismo 2010 m. gegužės 14 d. sprendimą civilinėje byloje Nr. 2-461-425/2010.

789 Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-517/2010.

790 *Ibid.*

791 Pavyzdžiui, Panevėžio apygardos teismo 2010 m. spalio 8 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-830-227/2010.

Visose nagrinėtose bylose ieškiniai vadovams dėl žalos atlyginimo buvo teikiami jau iškęlus bendrovių bankroto bylą teisme. Todėl kyla klausimas, ar ĮBĮ 8 straipsnio 4 dalyje numatyta teisė atsiranda kreditoriams tik iškęlus bankroto bylą, ar tokia prerogatyva kreditoriai gali pasinaudoti dar iki iškeliant bankroto bylą? Manytina, kad anksčiau nagrinėta praktika yra teisinga, t. y. tokio pobūdžio ieškiniai savo esme gali būti teikiami tik iškęlus bankroto bylą. Juk pati nagrinėtos normos dispozicija („*bendrovė pavėlavo pateikti teismui pareiškimą dėl bankroto bylos iškėlimo*“) suponuoja prielaidas iškelti bankroto bylą. Ar tokios prielaidos egzistuoja *ad hoc*, konstatuoja teismas. Be to, patys kreditoriai taip pat turi teisę (ne pareigą) inicijuoti bankroto bylą. Todėl laikytina, kad ĮBĮ 8 straipsnio 4 dalyje numatyta kreditorių teisė atsiranda tik iškęlus bankroto bylą.

Apibendrinant konstatuotina, kad nuo 2008 m., įsigaliojus ĮBĮ pakeitimams, taikomas specialusis kreditorių teisių gynimo būdas, kai kreditoriai tiesiogiai turi prerogatyvą reikalauti žalos atlyginimo iš bendrovės vadovų, jei šie laiku nesikreipė į teismą dėl bankroto bylos iškėlimo, nors tokią pareigą turėjo.

5. BENDROVĖS DALYVIŲ PASKOLŲ SUBORDINAVIMO DOKTRINOS RAIDĄ LIETUVOJE

Akcininkų paskolų subordinavimas gali būti suprantamas dvejopai⁷⁹². Pirma, acnininkų paskolų subordinavimas prioritetinio kreditoriaus atžvilgiu gali būti vienas iš kredito sutarties dalykų arba atskirai subordinavimo teisinius santykius nustatančios sutarties objektas (tokia sutartis gali būti vadinama subordinavimo, prioriteto ar moratoriumo sutartimi (atitinkamai angl. *Subordination Agreement*, *Priority Agree-*

792 Plačiau žr. Ho L. C. *A Matter of Contractual and Trust Subordination* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-02-01]. <<http://www.insolvency.gov.uk/insolvencyprofessionandlegislation/research/corpdocs/AMatterofContractualandTrustSubordination.pdf>>. Taip pat žr. Vutt A. *Subordination of Shareholder Loans in Estonian Law*. *Juridica International* [interaktyvus]. 2008, XV, p. 86–93 [žiūrėta 2011-01-27]. <http://www.juridicainternacional.eu/public/pdf/ji_2008_2_86.pdf>. Subordinavimas – tai teisinis santykis, kurio vienas dalyvis – prioritetinis kreditorius (angl. *Senior Creditor*) – turi teisę reikalauti, kad kitas dalyvis, pavyzdžiui, bendrovė skolininkė, įvykdytų prievolę, turimą prioritetinio kreditoriaus atžvilgiu, anksčiau nei prievolę, turimą trečiojo dalyvio – subordinuotojo kreditoriaus (angl. *Junior Creditor* arba *Subordinated Creditor*) – atžvilgiu (žr. Wood P. R. *Project Finance, Securitizations, Subordinated Debt*. London: Sweet and Maxwell, 2007, p. 177).

ment, *Standstill Agreement*). Toks paskolų subordinavimas vadinamas sutartiniu. Antra, subordinavimas gali būti imperatyviai nustatomas teisės aktuose, t. y. privalomas subordinavimas. Paprastai privalomas subordinavimas taikomas bendrovės nemokumo / bankroto atveju. Privalomo subordinavimo doktrinos esmė – akcininkų paskolos, suteiktos bendrovei iki bendrovei tampant nemokiai arba iki iškeliant bankroto bylą, yra subordinuojamos (t. y. draudžiama jas grąžinti akcininkams) kitų prioritetinių kreditorių suteiktų paskolų atžvilgiu. Galima ir kita šios doktrinos versija – bendrovės akcininkų paskolos nemokumo kontekste perkvalifikuojamos į bendrovės nuosavą kapitalą, o iš jo tenkinami kreditorių reikalavimai. Iš esmės doktrina pateisinama tuo, kad akcininkas privalo imtis atitinkamų veiksmų: likviduoti bendrovę arba suteikti jai papildomų lėšų, kai bendrovė susiduria su finansiniais sunkumais⁷⁹³. Jei akcininkas renkasi pastarąjį veiksma, jis privalo „atgaivinti“ bendrovę, tačiau neturi turėti galimybių šia rizika diversifikuotis su kreditoriais. Taigi, jei akcininkas, priimdamas rizikingus sprendimus, turėtų galimybę atsiimti visus įnašus dar iki iškeliant bankroto bylą, kreditorių teisės būtų pernelyg pažeistos⁷⁹⁴. Akcininkai, kaip „vidiniai bendrovės kreditoriai“ (angl. *Insider Lenders*), paprastai būna pirmieji, kuriems tampa žinoma, kad bendrovė neišvengs bankroto procedūrų, todėl jie gali daryti įtaką bendrovių vadovams, siekdami susigrąžinti bendrovei suteiktas paskolas ir palūkanas⁷⁹⁵. Siekdami apsaugoti kreditorių, kurie *per se* yra „išoriniai bendrovės kreditoriai“ (angl. *Outsider-Lenders*), interesus minėtais atvejais, kai kurių valstybių įstatymų leidėjai ir jurisprudencija siūlo subordinavimo doktriną, užtikrinančią, kad akcininkai bus ganėtinai motyvuoti, bendrovei susidūrus su sunkumais, rūpintis jos finansinės gerovės atkūrimu.

Akcininkų paskolų subordinavimo institutas bendrovei tapus nemokiai arba bankrutavus yra kontraversiškas ir spendžiamas daugelio jurisdikcijų⁷⁹⁶. Ir vienoje, ir kitoje Atlanto pusėje teisėkūra ir teismų praktika bando atsakyti į klausimą, kada ir kokiomis aplinkybėmis ak-

793 Bork R. Abschaffung des Eigenkapitalersatzrechts zugunsten des Insolvenzrechts? *Zeitschrift für Unternehmens-Und Gesellschaftsrecht*. 2007, p. 250, 257–258.

794 Verse A. D. Shareholder Loans in Corporate Insolvency – A New Approach to an Old Problem. Special Issue Reform of Germany's Private Limited Company (GmbH). *German Law Journal*. 2008, 9 (9): 1009–1126.

795 *Ibid.*, p. 1116.

796 *Ibid.*, p. 1009.

cininkų paskolos gali būti kvalifikuojamos įnašais į bendrovės nuosavą kapitalą arba subordinuojamos kitų kreditorių atžvilgiu.

JAV akcininkų paskolų subordinavimo doktrina (angl. *Subordination Doctrine*) priskiriama išimtinai bankroto teisės reguliavimo dalykui⁷⁹⁷. Vokietijoje ši doktrina žinoma kaip *Eigenkapitalersatz* institutas (perkvalifikavimas į nuosavą kapitalą)⁷⁹⁸. Istorškai Vokietijoje akcininkų paskolų ar bet kokio kito turto (pvz., patalpų panaudos turinių teisių) perkvalifikavimo į nuosavą kapitalą doktrina taip pat buvo plėtojama teismų jurisprudencijoje remiantis nemokumo nuostatomis (t. y. bet koks akcininko įnašas galėjo būti perkvalifikuotas į bendrovės nuosavą kapitalą, jei jis buvo suteiktos bendrovės ekonominės krizės metu)⁷⁹⁹. Tačiau po šiame straipsnyje jau nagrinėtos *GmbHG* reformos dalyvių paskolos subordinuojamos automatiškai, jei egzistuoja visos objektyvios priežastys: *GmbH* dalyvio, valdančio ne mažiau nei 10 procentų kapitalo, išduota paskola bendrovei yra subordinuojama kitų kreditorių (prioritetinių) išduotų paskolų atžvilgiu, jei per vienus metus nuo paskolos suteikimo bendrovė tampa nemoki. Ar paskolos suteikimo momentu bendrovė buvo moki ar ne, nesvarbu⁸⁰⁰. Svarbu tai, kad subordinavimo doktrina taikoma visoms akcininkų paskoloms⁸⁰¹. Vienintelės išimtys siejamos su smulkiais akcininkais, kuriems priklauso mažiau nei 10 procentų kapitalo, ir akcininkais, suteikusiais paskolą bendrovei, jei tokia paskola buvo suteikta įsigyjant bendrovės akcijų ir paskola laikoma bendrovės –

797 Plačiau žr. Sprayregen J. H. M., Fiedland J. P., Brighton A. J., Bianca S. F. *Recharacterization of Debt to Equity: an Overview, Update and Practical Guide to an Evolving Doctrine*. *Annual Survey of Bankruptcy Law*, 2004; Cahn A. *Equitable Subordination of Shareholder Loans?* *European Business Organization Law Review*. 2006, 7: 292.

798 Verse A. D. *Shareholder Loans in Corporate Insolvency – A New Approach to an Old Problem*. Special Issue Reform of Germany's Private Limited Company (*GmbH*). *German Law Journal*. 2008, 9 (9): 1009.

799 Seibert U. *Close Corporations – Reforming Private Company Law: European and International Perspectives*. *European Business Organization Law Review*. 2007, 8: 91. Taip pat žr. Bachner T. *Creditor Protection in Private Companies. Anglo-German Perspectives for a European Legal Discourse*. New York: Cambridge University Press, 2009, p. 38.

800 Beurskens M., Noack U. *The Reform of German Private Limited Company: Is the GmbH Ready for the 21st Century?* Special Issue Reform of Germany's Private Limited Company (*GmbH*). *German Law Journal*. 2008, 9 (9): 121; Muller K. J. *The GmbH: a Guide to the German Limited Liability Company*. 2nd Edition. Munchen: Verlag C. H. Beck, 2009, p. 102.

801 Verse A. D. *Shareholder Loans in Corporate Insolvency – A New Approach to an Old Problem*. Special Issue Reform of Germany's Private Limited Company (*GmbH*). *German Law Journal*. 2008, 9 (9): 1112.

taikinio įsigijimo sandorio dalimi⁸⁰². Įdomu, jog panaši praktika taikoma ir Ispanijoje, kur esant objektyvių aplinkybių visetui, akcininkų paskolos taip pat subordinuojamos automatiškai⁸⁰³.

Manytina, kad akcininkų subordinavimo doktrinos svarba ateityje turėtų didėti. Yra daugiau negu akivaizdu, kad, pavyzdžiui, ateityje, panaikinus bendrovės įstatinio kapitalo reikalavimus, akcininkai, elgdami kaip protingi verslininkai, bus labiausiai linkę finansuoti bendrovės veiklą suteikiamomis paskolomis. Be to, *de facto* galimos situacijos, kai akcininkai apskritai gali būti vieninteliai potencialūs bendrovės kreditoriai, nes, pavyzdžiui, bendrovės skolininkės finansinė padėtis neleidžia užtikrinti naujų kreditų suteikimo adekvačiomis rinkos sąlygomis. Todėl laikytina, kad akcininkų, kurie dėl savo ypatingų vidinių santykių su bendrove *per se* yra privilegijuoti kreditoriai, paskolos bendrovės nemokumo atveju turėtų būti traktuojamos kitaip nei išorinių (t. y. mažiau informuotų, privilegijuotų) bendrovės kreditorių suteiktos paskolos. Nebabejotiną subordinavimo doktrinos naudą kreditorių interesams įrodo ir tai, kad jos teikiama apsauga taikoma ir savanoriškiems, ir nesavanoriškiems kreditoriams.

Lietuvoje privalomo subordinavimo doktrina nėra įtvirtinta nei bendrovių teisės, nei bankroto teisės nuostatomis. Kita vertus, *de facto* Lietuvos komercinių sandorių praktikoje išmanūs ir patyrę kreditoriai taip pat naudoja sutartinį bendrovės skolininkės akcininkų paskolų subordinavimą kaip papildomą savo teisių užtikrinimo priemonę.

Reikia paminėti, kad Lietuvoje vis dėlto egzistuoja istoriniai pasiūlymai akcininko reikalavimus pagal paskolos sutartį bendrovės bankroto atveju tenkinti tik patenkinus kitų bendrovės kreditorių reikalavimus⁸⁰⁴. Tačiau šios iniciatyvos nebuvo įgyvendintos bankroto teisės

802 Verse A. D. Shareholder Loans in Corporate Insolvency – A New Approach to an Old Problem. Special Issue Reform of Germany's Private Limited Company (GmbH). *German Law Journal*. 2008, 9 (9): 1112.

803 Huber U., Habersack M. GmbH-Reform: Zwölf Thesen zu einer möglichen Reform des Rechts der kapitalersetzenden Gesellschafterdarlehen. *Betriebs-Berater (BB)*. 2006, 1: 61.

804 Vyriausybės 1998-03-10 teikto Akcinių bendrovių įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto Nr. P-945 (4) ir Krikščionių demokratų frakcijos siūlomų alternatyvų komentaras [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-02-01]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=56220>.

Pavyzdžiui, V. Papijanc laiko, kad valdymo organų narių ir savininkų reikalavimų subordinavimas turėtų būti siejamas su laiku neinicijuota bankroto byla. Plačiau žr. Papijanc V. *Patronuojančios įmonės atsakomybė prieš dukterinės įmonės kreditorius*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.

srities teisėkūroje. Tokia įstatymų leidėjo pozicija vertintina kritiškai ir manytina, kad akcininkų privalomos subordinavimo doktrinos įtvirtinimas įstatyme labai prisidėtų prie kreditorių teisių apsaugos. Pagal šiuo metu galiojančią tvarką įmonės bankroto atveju akcininkų-kreditorių reikalavimai tenkinami trečiąja eile, kartu su kitų „neprivilegijuotų“ kreditorių reikalavimais⁸⁰⁵. Atsižvelgiant į tai, kad ABĮ nustato draudimą bendrovei skolininkei įkeisti akcininkams savo turtą⁸⁰⁶, akcininkų reikalavimai negali būti tenkinami pačia viršiausia prioritetine tvarka, kaip yra tenkinami, pavyzdžiui, hipotekinių kreditorių reikalavimai.

Be to, atlikus paskutinius Įmonių restruktūrizavimo įstatymo⁸⁰⁷ pakeitimus, įmonės restruktūrizavimo proceso metu trečiąja (t. y. paskutinąja) eile tenkinami restruktūrizuojamos įmonės dalyvių, iki restruktūrizavimo bylos iškėlimo tapusių įmonės kreditoriais, kurie vieni ar su kitais dalyviais kontroliuoja restruktūrizuojamą įmonę (tapusių įmonės kreditoriais ir tiesiogiai, ir netiesiogiai per patronuojančias arba antrines įmones ar per kitų teisiinių formų juridinius asmenis, kurių dalyvių susirinkimo sprendimų priėmimui jie gali turėti įtakos) (toliau – patronuojančios arba antrinės įmonės), reikalavimai, nesusiję su darbo santykiais. Tokios nuostatos įtvirtinimas restruktūrizavimo instituto kontekste vertinamas teigiamai. Be to, sąžininga yra ir tai, jog tokių reikalavimų išimtis yra susijusių asmenų reikalavimai, kylantys iš darbo teisiinių santykių, nes tokių santykių prigimtis yra kitokia.

Pažymėtina, kad Lietuvos įstatymų leidėjas, įtvirtindamas vėlesnę restruktūrizuojamos bendrovės akcininkų reikalavimų tenkinimo eilę nei jos kitų neprivilegijuotų kreditorių, nenurodė terminų, per kuriuos tokios paskolos buvo suteiktos. Todėl darytina išvada, kad minėtos normos prasme subordinuojamos visos egzistuojančios akcininkų paskolos kitų kreditorių paskolų atžvilgiu, neatsižvelgiant į jų suteikimo momentą. Manytina, jog tokia pozicija pateisinama todėl, kad paties restruktūrizavimo proceso tikslas – išsaugoti ir plėtoti įmonės veiklą, sumokėti skolas ir išvengti bankroto, gaunant įmonės kreditorių pagalbą, taikant

805 ĮBĮ 35 straipsnio 4 dalis.

806 ABĮ 15 straipsnio 1 dalies 5 punktą numato, kad akcininkas turi teisę įstatymų nustatytais būdais skolinti bendrovei, tačiau bendrovė, skolinamasi iš savo akcininkų, neturi teisės įkeisti akcininkams savo turto. Bendrovei skolinantis iš akcininko, palūkanos negali viršyti paskolos davėjo gyvenamojoje ar verslo vietoje esančių komercinių bankų vidutinės palūkanų normos, galiojusios paskolos sutarties sudarymo momentu. Tokiu atveju bendrovei ir akcininkams draudžiama susitarti dėl didesnių palūkanų dydžio.

807 Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 86-4529.

ekonomines, technines, organizacines ir kitas priemones (IBĮ 2 str. 3 d.). Taigi šiame procese būtinas ypatingas kreditorių ir bendrovės dalyvių bendradarbiavimas. Verta paminėti, kad kreditoriai, pertvarkydami savo suteiktas paskolas ir dažnai atidėdami paskolų grąžinimų terminus, tikisi, kad bendrovės dalyviai bent jau neišeikvos lėšų savo pačių suteiktoms paskoloms grąžinti. Todėl visų egzistuojančių akcininkų paskolų, nesvarbu, kad jos suteiktos, subordinavimas yra tinkama priemonė mištam tikslui pasiekti.

Kita vertus, negalima neįvertinti ir to, kad jei visos suteiktos akcininkų paskolos visuose bendrovės egzistavimo etapuose būtų subordinuojamos bendrovės bankroto kontekste, bendrovei iškėlus bankroto bylą akcininkai apskritai nebūtų linkę skolinti bendrovei (o tai, kaip minėta, dažnai būna vienintelis galimas bendrovės finansavimo šaltinis). Jei įstatymų leidėjas nustatytų besąlygišką galiojančių akcininkų paskolų sandorių subordinavimą bendrovės bankroto atveju, nesvarbu, kada paskola buvo suteikta, kiek pats akcininkas buvo prisidėjęs prie bendrovės nemokumo padėties atsiradimo, manytina, kad rizika būtų nepagrįstai perkelta tik bendrovės akcininkams, kurie apskritai turėtų tik hipotetinę teisę atgauti savo įnašus.

Be to, nereikėtų nuvertinti *actio Pauliana* instituto. Juo remdamiesi kreditoriai taip pat galėtų nuginčyti bendrovės skolininkės su dalyviu sudarytus sandorius (įskaitant paskolos grąžinimo veiksmus), kurių bendrovė skolininkė sudaryti neprivalėjo, jeigu šie sandoriai pažeidžia kreditoriaus teises ir bendrovė skolininkė apie tai žinojo ar turėjo žinoti. Tuomet laikoma, kad sandoris pažeidžia kreditoriaus teises, jeigu dėl jo bendrovė skolininkė tampa nemoki arba būdama nemoki suteikia pirmenybę kitam kreditoriui, arba kitaip pažeidžiamos kreditoriaus teisės⁸⁰⁸. Tačiau pagal *actio Pauliana* pagrindų nuginčytą sandorį, kaip ir

808 CK 6.66 straipsnio 1 dalis. Šiame straipsnyje įtvirtintas *actio Pauliana* institutas yra specialus kreditoriaus interesų gynimo būdas, kuriuo jam suteikiama galimybė panaikinti skolininko piktnaudžiavimo savo teisėmis padarinius, taip užtikrinant skolininko prisiimtų įsipareigojimų kreditoriui įvykdymą. CK 6.66 straipsnyje įtvirtintos ir LAT praktikoje išskiriamos *actio Pauliana* taikymo sąlygos: 1) kreditorius turi turėti neabejotiną ir galiojančią reikalavimo teisę; 2) ginčijamas sandoris turi pažeisti kreditoriaus teises; 3) nėra suėjęs vienerių metų ieškinio senaties terminas; 4) skolininkas neprivalėjo sudaryti ginčijamo sandorio; 5) skolininkas buvo nesąžiningas, nes žinojo ar turėjo žinoti, kad sudaromas sandoris pažeis kreditoriaus teises; 6) trečiasis asmuo, sudaręs su skolininku atlygintinį dvišalį sandorį, buvo nesąžiningas. Plačiau žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 1 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-15/2010; 2009 m. balandžio 28 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-105/2009; 2008 m. gruodžio 9 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-587/2008.

netiesioginio ieškinio atveju, išreikalautas turtas įskaitomas į bendrovės skolininkės turtą ir naudojamas visų bendrovės skolininkės kreditorių reikalavimams tenkinti. Be to, *actio Pauliana*, kaip kreditorių teisių apsaugos institutas, reikalauja atskiro teismo proceso. Todėl šis institutas negali būti prilyginamas akcininkų paskolų bendrovei subordinavimo doktrinai, pagal kurią iškelus bankroto bylą akcininkų paskolos automatiškai subordinuojamos atsižvelgiant į visų kitų kreditorių reikalavimus. Darytina išvada, kad *actio Pauliana* ir privalomo dalyvių paskolų subordinavimo institutai turi būti vertinami kaip vienas kitą papildantys (koegzistuojantys), o ne vienas kitą pakeičiantys.

Manytina, kad akcininkų paskolų subordinavimo doktrina į Lietuvos pozityviąją teisę negali būti įvedama radikalai – turėtų būti vadovaujamasi pažangia užsienio valstybių bei paties Lietuvos įstatymo leidėjo (restruktūrizavimo kontekste) praktika, jog subordinuojamos gali būti akcininkų paskolos, suteiktos bendrovei per atitinkamą aiškiai apibrėžtą laikotarpį iki bankroto bylos iškėlimo. Be to, teigiamai vertinami užsienio teisėkūros pavyzdžiai, numatantys, kad gali būti subordinuojamos tik tų akcininkų paskolos, kurie gali daryti realią įtaką bendrovės valdymui. Neabejotina ir tai, kad subordinavimas neturėtų būti taikomas dalyvių reikalavimams, kylantiems iš teisinių darbo santykių.

Lietuvos ĮBĮ siūlytina įtvirtinti nuostata, jog įmonės bankroto proceso metu paskutiniąja eile tenkinami bankrutuojančios įmonės dalyvių, ne vėliau nei prieš vienerius metus iki bankroto bylos iškėlimo tapusių įmonės kreditoriais, kurie vieni ar su kitais dalyviais kontroliuoja bankrutuojančią įmonę (tapusių įmonės ir tiesiogiai, ir netiesiogiai per patronuojančias arba dukterines įmones ar per kitų teisinių formų juridinius asmenis, kurių dalyviams susirinkime priimant sprendimus jie gali daryti įtaką), reikalavimai, nesusiję su darbo santykiais.

6. SUBSIDIARI BENDROVĖS DALYVIŲ ATSAKOMYBĖ

Neabejotina tai, kad vadinamoji bendrovės dalyvių ribotos atsakomybės peržengimo, arba dalyvių ribotos atsakomybės šydo pakėlimo (angl. *Piercing the Corporate Veil*), doktrina yra socialiai naudinga kreditorių teisių apsaugos priemonė⁸⁰⁹. Esminę dalyvių ribotos atsakomybės

809 Machado F. S. *Effective Creditor Protection in Private Companies: Mandatory Minimum Capital Requirement or Ex Post Mechanisms?*, p. 18 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-01-27]. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1568731>.

reformą (tačiau tik žalos atveju) 1991 m. pasiūlė Jeilio universiteto profesoriai Henry Hansmannas ir Reinieras Krakmanas. Jie pirmieji iškėlė klausimą apie dabartinę atsakomybės režimo alternatyvą – neribotą subsidiarią akcininkų atsakomybę *pro rata* principu⁸¹⁰.

Naujasis CK taip pat numato galimybę išplėsti bendrovės dalyvių, kurie formaliai nėra atsakingi už ribotos atsakomybės bendrovės veiksmus, atsakomybę. Ribotos civilinės atsakomybės bendrovės akcininko subsidiari⁸¹¹ atsakomybė gali atsirasti, kai juridinis asmuo negali vykdyti prievolės dėl nesąžiningų juridinio asmens dalyvio veiksmų. Šioje srityje chrestomatine tapusioje LAT 2004 m. vasario 18 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-124/2004 Teismas suformulavo tokias CK 2.50 straipsnio 3 dalies taikymo taisykles, jog dalyvio veiksmų nesąžiningumas (nenagrinėjant atliktų veiksmų teisėtumo) yra pakankamas pagrindas siekti dalyvio atsakomybės⁸¹². Reikšdamas reikalavimą akcininkui dėl jo atsakomybės pagal bendrovės prievolę, kreditorius privalo įrodyti:

- 1) kad to akcininko veiksmai ar neveikimas lėmė blogą bendrovės finansinę padėtį ir negalėjimą patenkinti kreditoriaus reikalavimo;
- 2) kad to priežastinis ryšys buvo nesąžiningi akcininko veiksmai⁸¹³.

810 Tikiūnė A. *Juridinio asmens ribotos atsakomybės problema: teisiniai aspektai*. Daktaro disertacija. Mykolo Romerio universitetas. Vilnius, 2006, p. 137.

811 Bendrovės kreditoriai gali pateikti savo reikalavimus dalyviui tik tada, kai šie buvo pareikšti bendrovei ir ji jų nepatenkino.

Plačiau žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 15 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-50/2011; 2011 m. kovo 21 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-118/2011. Pastarąją nutartį LAT nurodė, kad „dalyvio subsidiariosios atsakomybės prievolė gali būti teismo konstatuota ir toje pačioje byloje, kurioje sprendžiama dėl kreditoriaus reikalavimo pagrindiniam skolininkui (t. y. bendrovei), ir atskiroje byloje pagal kreditoriaus ieškinį subsidiariam skolininkui (t. y. dalyviui), abiem atvejais teismui nustačius subsidiaraus skolininko civilinės atsakomybės sąlygų visetą. <...> O vykdant teismo sprendimą dėl subsidiariosios juridinio asmens dalyvio atsakomybės išieškojimas į subsidiaraus skolininko turtą gali būti nukreipiamas tik tada, kai yra baigtas išieškojimas iš pagrindinio skolininko turto, ir tik tiek, kiek pagrindinė prievolė liko neįvykdyta“.

812 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. vasario 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-124/2004. Be to, teismų praktikoje laikomasi nuostatos, jog jeigu bendrovės akcininkas, nors ir neturintis lemiamos įtakos visuotinio akcininkų susirinkime priimant sprendimus, bet elgdamasis nesąžiningai, visuotiniame akcininkų susirinkime balsuoja už jo paties naudai priimamą sprendimą ir realiai pasinaudoja tokio sprendimo sukurtomis teisinėmis pasekmėmis, tokiam akcininkui, esant kitoms būtinoms atsakomybės sąlygoms, gali būti taikoma CK2.50 straipsnio 3 dalyje nustatyta subsidiari civilinė atsakomybė už juridinio asmens prievoles. Plačiau žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 9 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-486/2009.

813 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-486/2009.

Nesąžiningumas gali pasireikšti ir veikimu ar neveikimu (pvz., verslo perkėlimas iš vienos įmonės į kitą, neatsiskaičius su pirmos įmonės kreditoriais), ir bendros pareigos elgtis apdairiai ir rūpestingai pažeidimu.

Pažymėtina, kad Lietuvos teismai šią normą pastaruoju metu taiko ganėtinai plačiai⁸¹⁴. Teigiamai vertintina tai, kad Lietuvos teismų praktikoje linkstama akcininko atsakomybę išplėsti ir jo veiksmus pripažinti nesąžiningais ir tada, kai nesilaikoma kapitalo palaikymo reikalavimų, pavyzdžiui, akcininkas nesiėmė veiksmų, kai buvo būtina atkurti bendrovės kapitalą iki pakankamo lygio⁸¹⁵. Be to, bendrovės akcininko atsakomybės šydą teismai pakelia ir kai iš bylos duomenų akivaizdu, kad bendrovės dalyvių iniciatyva turėjo būti keliama bankroto byla arba atkurtas bendrovės mokumas, o dalyviai nesiėmė jokių veiksmų minėtai padėčiai pakeisti ir užtikrinti bendrovės kreditorių teisių apsaugą⁸¹⁶.

814 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-604/2006; 2006 m. birželio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-383/2006; 2007 m. gruodžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-572/2007; 2008 m. kovo 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-163/2008; 2009 m. liepos 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-329/2009; 2009 m. balandžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-147/2009; 2008 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-509/2008.

815 Lietuvos apeliacinis teismas 2010 m. lapkričio 26 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 2A-477/2010 nurodė, kad atsakovas, būdamas vieninteliu bendrovės akcininku, nesiėmė jokių veiksmų, kad būtų sušauktas eilinis akcininkų susirinkimas ir patvirtinta 2005 ir 2006 metų finansinė atskaitomybė, sušauktas neeilinis akcininkų susirinkimas, tvirtinama bendrovės veiklos ataskaita. Neužtikrintas tinkamas valdymo organų (vadovo) rinkimas ir veikimas. Teisėjų kolegijos nuomone, dėl tokio neatsakingumo, aplaidumo, absoliutaus nesidomėjimo įmonės veikla buvo prarasti bendrovės dokumentai ir turtas, laiku nepastebėtas įmonės nemokumas. Taigi darytina išvada, kad nustatytos visos atsakovo atsakomybės pagal CK 2.50 straipsnio 3 dalį sąlygos. Remdamasi išdėstytomis aplinkybėmis, teisėjų kolegija sutiko su apeliacinio skundo argumentu, jog atsakovas (aut. pastaba – akcininkas) nebuvo toks rūpestingas ir apdairus, koks atitinkamomis sąlygomis turėjo būti, todėl privalo subsidariai atsakyti už padarytą žalą kreditoriams kaip bendrovės dalyvis.

816 Kaip antai Panevėžio apygardos teismo 2010 m. liepos 23 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 2A-245-425/2010 teismas, įvertinęs bendrovės balanso duomenimis, nustatė, kad bendrovės nuosavas kapitalas buvo minusinis. Teismas priėjo prie išvados, kad „bendrovės vienintelis akcininkas ir bendrovės direktorius V. J., žinodamas kritinę bendrovės finansinę padėtį ir realų nemokumą, žinojo ir suprato, kad bendrovė neturės jokių realių finansinių galimybių atsiskaityti su kreditoriais, bet sandorį su ieškovu vis tiek sudarė. Todėl laikytina, kad atsakovas elgėsi nesąžiningai kitos sandorio šalies <...> atžvilgiu“.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2011 m. vasario 7 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-29/2011 nurodė, kad byloje ieškovui pareiškus ieškinį dėl uždarosios akcinės bendrovės vienintelės akcininkės veiksmais (neveikimu) padarytos žalos šios bendrovės kreditoriui (ieškovui) atlyginimo svarbu išaiškinti, ar akcininkės elgesys nulėmė bendrovės negalėjimą atsiskaityti su kreditoriais ir jos nemokumą.

Kalbant apie juridinio asmens dalyvio nesąžiningumą, teismų praktikoje pažymėtina, kad juridinio asmens dalyvio nesąžiningumas pagal CK 2.50 str. 3 d. suprantamas kaip juridinio asmens negalėjimo atsiskaityti su kreditoriumi priežastis, o negalėjimas traktuojamas teisiškai. Kitaip tariant, kiekvienas neatsiskaitymas, esant pareigai sumokėti, laikytinas nesąžiningu elgesiu plačiąja prasme (lot. *pacta sunt servanda*) (CK 6.38 str.1 d., 6.158 str.1 d., 6.189 str. 1 d.). Tačiau vien juridinio asmens neatsiskaitymo (vengimo atsiskaityti) su kontrahentu fakto per maža tam, kad būtų galima priteisti skolą iš juridinio asmens dalyvio subsidiariai. Juridinio asmens dalyvio papildoma civilinė atsakomybė pagal juridinio asmens prievolės atsiranda dėl tokių dalyvio veiksmų, dėl kurių juridinis asmuo nebegali įvykdyti finansinių prievolių, t. y. nėra iš ko (turto) jas įvykdyti⁸¹⁷.

Galima teigti, kad jei bendrovės kreditorių interesai pažeidžiami esant tokiai bendrovės finansinei padėčiai, kai akcininkai privalo imtis atitinkamų veiksmų (pvz., atkurti bendrovės nuosavą kapitalą iki pakankamo lygio, inicijuoti bankroto bylos iškėlimą ir kt.), akcininkų apdairus elgesys ir šių pareigų nevykdymas turėtų būti *per se* laikomas nesąžiningu elgesiu. O tai turėtų suponuoti akcininko subsidiarią atsakomybę kreditoriams. Tokia pažangi teismų praktika dar kartą įrodo, jog *pro rata* akcininko atsakomybės doktrina veikia efektyviau nei kapitalo palaikymo doktrinos antrasis elementas – reikalavimai dėl nuosavo kapitalo lygio palaikymo.

Beje, verta paminėti, kad didžioji minėtų bylų dauguma susijusi su situacijomis, kai ribotos atsakomybės šydas buvo keliamas vieninteliam bendrovės akcininkui, kuris taip pat yra ir bendrovės vadovas. Vis dėlto subsidiariai atsakingu gali būti laikomas ir akcininkas, *de jure* nesantis vienasmenis bendrovės vadovu, tačiau turintis *de facto* įtakos priimant tokio pobūdžio nesąžiningus sprendimus.

7. APIBENDRINIMAS

CK įtvirtintais pirminiais juridinio asmens požymiais laikytini: 1) organizacinis vientisumas; 2) civilinis veiksnumas ir teisnumas; 3) civilinis procesinis veiksnumas ir teisnumas. Išvestiniais juridinio asmens

817 Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. balandžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-145/2010; 2010 m. lapkričio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-373/2010.

požymiais laikomas juridinio asmens pavadinimas ir atskiras turtas. 1964 m. CK įtvirtintas požymis, kad kiekvienas juridinis asmuo *turi atskirą turtą*, klaidingai buvo siejamas tik su ribotą atsakomybę turinčiais juridiniais asmenimis. Vis dėlto *atskiro turto* požymis yra vienodai būdingas ir ribotą, ir neribotą atsakomybę turintiems juridiniams asmenimis.

Išnagrinėjus pastaruosiu metu suaktyvėjusią valstybių ES narių (Prancūzijos, Vokietijos) praktiką smarkiai liberalizuoti (arba iš viso panaikinti) minimalaus įstatinio kapitalo reikalavimą uždarojo tipo bendrovėms, laikytina, kad Lietuvoje taip pat pamažu reikėtų atsisakyti įstatinio kapitalo reikalavimo uždarojoms akcinėms bendrovėms. Kita vertus, įvertinus Lietuvos bendrovių teisės tradicijas ir tai, kad mūsų šalyje įstatiniam kapitalui istoriškai priskiriama vidinė, t. y. akcininkų dalyvavimo valdant kapitalą, funkcija, rekomenduotina minėtą siūlymą įgyvendinti laipsniškai, t. y. iš pradžių sumažinti įstatinio kapitalo reikalavimą uždarojo tipo bendrovėms iki simbolinio 1 000 litų, o vėliau visiškai atsisakyti įstatinio kapitalo reikalavimo uždarojo tipo bendrovėms.

Lietuvoje, kur bendrovės valdymo organų bendroji tiesioginė atsakomybė kreditoriams nenumatyta, o apsiribojama tik bendrovių vadovų atsakomybe nemokumo atveju, įtvirtinti tokią atsakomybę kol kas netikslinga, nes už dalyvių priimtus per daug rizikingus ir nesąžiningus sprendimus tuomet būtų atsakingi bendrovių vadovai.

Lietuvoje rekomenduojama įtvirtinti akcininkų paskolų subordinavimo doktriną. Lietuvos ĮBĮ siūlytina įtvirtinti nuostata, jog įmonės bankroto proceso metu paskutiniąja eile tenkinami bankrutuojančios įmonės dalyvių, ne vėliau kaip likus metams iki bankroto bylos iškėlimo tapusių įmonės kreditoriais, kurie vieni ar su kitais dalyviais kontroliuoja bankrutuojančią įmonę (tapusių įmonės kreditoriais ir tiesiogiai, ir netiesiogiai per patronuojančias arba dukterines įmones, arba per kitų teisinių formų juridinius asmenis, kurių dalyvių susirinkimo sprendimų priėmimui jie gali daryti įtaką), reikalavimai, nesusiję su darbo santykiais.

10 skyrius

Veiklos licencijavimas kaip juridinių asmenų teisnumo sąlyga

Ramutė Ruškytė

Atitinkama juridinio asmens veikla negali būti pradėta, kol neišduota licencija, jeigu nustatyta, kad būtent ta veikla licencijuojama. Tokiais atvejais (pvz., kai nustatomas platus licencijuojamų veiklos rūšių sąrašas, kai dėl įvairių priežasčių pasunkinamas licencijų gavimas) licencijavimas stabdo verslo organizavimą, dėl jo rinkoje mažėja naujų prekių gamintojų ir paslaugų teikėjų. Licencijavimo klausimas tampa opus ir tiems, kurie užsiima verslu, ir visai visuomenei, kuri dėl tam tikrų verslui nustatytų licencijų išdavimo apribojimų netenka dalies paslaugų, prekių arba jai sumažėja jų pasirinkimas. Ekonomistų požiūris į juridinių asmenų veiklos licencijavimą dažniausiai yra neigiamas. Nors dėl licencijavimą reglamentuojančių teisės normų, įtvirtintų CK ir kituose teisės aktuose⁸¹⁸, taikymo kyla nemažai problemų, mokslinėje Lietuvos teisės literatūroje sunku aptikti darbų apie juridinio asmens *veiklos* licencijavimą.

Šiame skyriuje siekiama atskleisti licencijos esmę, licencijavimo paskirtį, nagrinėjama, kada galima riboti juridinio asmens teisnumą nustatant licencijavimą, vertinama, ar įstatymų leidėjas, iki priimant naująją CK ir jam įsigaliojus, įstatymuose įtvirtindamas licencijavimą, vadovavosi (vadovaujasi) viešaisiais interesais ir CK įtvirtintomis normomis, nustatančiomis licencijavimo pagrindus, taip pat CK principais bei ES teisės aktų nuostatomis, susijusiomis su licencijomis. Nagrinėjama, ar įstatymais nustatant atskirų ūkinės veiklos rūšių licencijavimą nebuvo pažeidžiamas juridinio asmens (ūkio subjekto) ir visuomenės

818 Visus Lietuvos Respublikos teisės aktus (su pakeitimais ir papildymais) galima rasti Seimo interneto svetainėje <http://www.lrs.lt>.

interesų derinimo principas. Aptariamas licencijavimo poveikis verslui, galimybės tobulinti teisinį reguliavimą, *inter alia*, atsižvelgiant į ES teisę, taip pat į EBTT, EŽTT, LRKT, LVAT praktiką.

1. LICENCIJOS SAMPRATA, ESMĖ

Prieš atskleidžiant licencijos⁸¹⁹, kaip būtinos juridinio asmens teismo sąlygos, esmę reikia paminėti, kad sąvoka „licencija“ turi keletą reikšmių. Kai licencija yra siejama su sutartimi, tam tikru leidimu naudoti licencijos objektą, ji apibūdinama taip:

- leidimas atlikti tam tikrą veiksmą, kuris kitu atveju būtų neteisėtas (tokį leidimą paprastai galima panaikinti)⁸²⁰;
- sutartimi įformintas sutikimas panaudoti patentuotus išradimus, pramonės pavyzdžius, kitus technikos laimėjimus arba kūrinius – autorių teisių objektus⁸²¹; leidimas naudoti verslo tikslams apsaugotą (patentuotą) arba neapsaugotą išradimą, naudingąjį modelį arba pramonės dizainą, prekių ženklą ar gamybos paslaptį (*know-how*)⁸²². Licencija naudojama tokiu būdu ir sąlygomis kaip numatyta licencinėje sutartyje; jei joje numatyti tam tikri ribojimai laiko, teritorijos atžvilgiu, jie tam tikrais atvejais gali pažeisti sąžiningą konkurenciją⁸²³.

Licencija, kaip licencinė sutartis, įtvirtinta ir CK 5.76 straipsnio 3 dalyje: joje nustatyta, kad įpėdiniams pereina teisės ir pareigos pagal palikėjo sudarytas *licencines* sutartis, jiems pereina teisės į gamybinės ir komercinės paslaptis (*know-how*), teisės ir pareigos pagal gamybinių ir komercinių paslaptčių perdavimo sutartis, jeigu šios paslaptys nėra neatskiriamos nuo palikėjo asmenybės.

Anksčiau nurodyta prasme vartojama licencijos sąvoka nėra šios dalies tyrimo dalykas. Kai kalbama apie licenciją kaip būtiną juridinio

819 Viena iš lotynų kalbos žodžio *licentia* reikšmių yra „leidimas“. Kuzavinis K. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 609.

820 Bryan A. Garner. *Black's Law Dictionary*. The United States of America: Thomson Reuters, 2009, p. 1002.

821 Vaitkevičiūtė V. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Žodynas, 2001, p. 571.

822 Kasperavičius P., Žilinskas V. *Intelektinė nuosavybė ir jos apsauga. Licencijų prekyba*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2004, p. 315; Žilinskas V., Kasperavičius P., Kiškis M. *Intelektinė nuosavybė ir jos apsauga*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2007, p. 454.

823 Ezrachi A. *EU Competition Law. An Analytical Guide to the Leading Cases*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2012, p. 309.

asmens teisnumo sąlygą, ši sąvoka turi kitą prasmę ir reiškia leidimą *verstis* tam tikra *ekonomine*⁸²⁴ veikla. CK 2.77 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad įstatymų nustatytais atvejais juridiniai asmenys gali imtis tam tikros rūšies veiklos tik gavę įstatymų nustatyta tvarka išduotą licenciją. CK tam tikros rūšies veiklos apibrėžimas nepateiktas, tačiau akivaizdu, kad ekonominę veiklą jis apima.

Kai kurių valstybių civiliniuose kodeksuose⁸²⁵ formuluotės „leidimas verstis tam tikra veikla“ sąvoka „tam tikra veikla“ gali reikšti ne tik atskiros veiklos rūšį, kaip nustatyta Lietuvos CK 2.78 straipsnio 1 dalyje („Kiekvienai įstatymų nustatyta licencijuojamai *veiklos rūšiai* Vyriausybė tvirtina licencijavimo taisyklės <...>“) ir kaip buvo nustatyta visą Įmonių įstatymo galiojimo laiką, bet ir susivienijimų⁸²⁶ teisę verstis apskritai komercine veikla. Esminis elementas abiem atvejais yra tas, kad tik gavus licenciją verstis atitinkamos rūšies veikla (Įmonių įstatyme buvo vartojama ir formuluotė „verstis komercine-ūkine veikla“⁸²⁷) arba apskritai teisę verstis komercine veikla atsiranda pagrindas juridiniam asmeniui įgyti teisnumą.

Kartu reikia pažymėti, kad gali būti suteikiama licencija verstis ir tokia veikla, kuria verstis ketina fizinis asmuo⁸²⁸. Antai Odontologijos praktikos įstatymo (2003 m. gruodžio 18 d. redakcija) 1 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad Lietuvos Respublikoje verstis odontologijos praktika turi teisę tik odontologas, turintis galiojančią odontologijos praktikos licenciją. Šiuo metu galiojančiame Aviacijos įstatymo (2000 m. spalio 17 d. redakcija su vėlesniais pakeitimais ir papildymais) 56 straipsnyje yra įtvirtinta licencija vykdyti susiekimą oru, kurią privalo gauti vežėjas. Kartu šio įstatymo 46 straipsnyje įtvirtinta specialisto licencija, kurią, *inter alia*, turi gauti skrydžio įgulos nariai.

824 Europos Bendrijų Teisingumo Teismas 2007 m. liepos 26 d. sprendime, priimtame byloje *Hutchison 3G UK Ltd and Others v Commissioners of Customs and Excise* (bylos Nr. C-369/04), konstatavo, kad licencijų išdavimas, kurį nacionalinės tarnybos atlieka per aukcioną, nelaikytinas ekonomine veikla.

825 Žr. Vokietijos CK 22 straipsnį. Juris GmbH [interaktyvus]. Saarbrücken, 2012 [žiūrėta 2012-10-07]. <http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p0058>.

826 Susivienijimas (*Verein*) – sąjunga, sukurta ilgam laikotarpiui bendram tikslui įgyvendinti.

827 Konkurencijos įstatyme (1999 m. kovo 23 d. redakcija) ūkinė veikla buvo apibrėžta kaip gamybinė, komercinė, finansinė ar profesinė veikla, susijusi su prekių pirkimu ar pardavimu, išskyrus atvejus, kai fiziniai asmenys prekę įsigyja asmeniniais ir namų ūkio poreikiams tenkinti.

828 Plačiau žr. Janulis K. Licencijavimui besirengiant. *Gydytojų žinios*. 2003, 9 (331).

Neretai ekonomistų darbuose, kartais ir teisės literatūroje, licencija yra tapatinama su įvairiais leidimais, sertifikatais, pažymomis (pažymėjimais). Tiems įvairiems leidimams, sertifikatams, pažymoms (pažymėjimams) gauti paprastai keliama mažesni reikalavimai nei licencijai gauti ir šie dokumentai yra susiję su asmens kvalifikacijos – tam tikrų reikalavimų – atitikties patvirtinimu. Tuo tarpu licencija išduodama ne tik įvertinus asmenų, kurie dirba ar dirbs pagal ją, kvalifikaciją, bet ir juridinio asmens pasirengimą – patikimumą, išteklių pakankamumą ir pan. – užsiimti gamyba ar teikti licencijuojamas paslaugas.

Reikia pripažinti, kad teisės aktuose sąvokos „leidimas“ ir „licencija“ nėra aiškiai atribotos. Kaip sąvokos „licencija“ sinonimas leidimo sąvoka vartojama Mokslo ir studijų įstatymo (2009 m. balandžio 30 d. redakcija) 36 straipsnyje, kuriame nustatyta, kad vykdyti studijas ir su studijomis susijusią veiklą šio įstatymo ir Vyriausybės nustatyta tvarka išduodamas leidimas. Kalbant apie tą patį leidimą ATPK 214⁽⁹⁾ straipsnyje (2000 m. vasario 17 d. redakcija) vartojama leidimo (licencijos) sąvoka. Šiame straipsnyje nustatyta bauda už mokymo ar studijų organizavimą neturint leidimo (licencijos).

Tik vienoje iš CK antrosios knygos normų, įtvirtinančių licencijavimo pagrindus, yra nurodyta leidimo sąvoka: 2.77 straipsnio 2 dalyje nustatyta būtinybė juridiniam asmeniui turėti „visas licencijas (*leidimus*), kurios įstatymuose numatytos kaip būtinos jo veiklos sąlygos“. Leidimo sąvoka šioje nuostatoje laikytina tapačia licencijai, kuri yra būtina veiklai pradėti. Tokią išvadą patvirtina ir CK komentaro autoriai. Jų teigimu, minėta dalis reiškia, kad negali būti nustatytos kitokios priemonės, padarinių arba išdavimo tvarkos požiūriu analogiškos licencijavimui (pvz., įvairūs leidimai, privaloma registracija ir pan.).

Galima teigti, kad kai kuriose CK šeštosios knygos normose, *inter alia*, 6.893 straipsnio 1 dalyje, sąvoka „leidimas“ taip pat vartojama kaip tapati sąvokai „licencija“.

Iš galiojusio Įmonių įstatymo 15 straipsnio 3 dalies (1997 m. rugsėjo 25 d. redakcija) („*Valstybės institucija, išdavusi įmonei licenciją (leidimą), suteikiančią teisę užsiimti tam tikra komercine-ūkine veikla, ar kitokį įstatymų numatytą leidimą, turi teisę <...>*“) matyti, kad buvo dviejų rūšių leidimai: leidimas kaip licencijos sinonimas ir *kitoks* įstatymų numatytas *leidimas*, kuris išduodamas įmonei, ir jis nebūtinai buvo siejamas su teisės užsiimti tam tikra *licencijuojama* komercine-ūkine veikla suteikimu. Tokiu leidimu laikytinas leidimas-higienos pasas, nustatytas

Įmonių įstatymo 19 straipsnio 1 dalyje (1995 m. gegužės 11 d. redakcija): „*Įmonės, užsiimančios Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytų rūšių komercine-ūkine veikla ar kitokia veikla, taip pat privalo turėti Valstybinės higienos inspekcijos išduotą leidimą-higienos pasą. <...> Jeigu įmonės, užsiimančios komercine-ūkine veikla, kuriai reikalingas toks leidimas, neturi leidimo, jos atsako pagal Lietuvos Respublikos įstatymus.*“⁸²⁹ Pažymėtina, kad licencijuojamos veiklos rūšys buvo nustatomos įstatymu nuo pat Įmonių įstatymo įsigaliojimo dienos, t. y. nuo 1990 m. gegužės 20 d. (Žin., 1990, Nr. 14-395). Tai, kad cituotoje įstatymo nuostatoje kalbama apie Vyriausybės nustatomas komercinės-ūkinės ar kitos veiklos rūšis, *inter alia*, rodo, jog tokių nustatomų veiklos rūšių sąrašė gali būti ir nelicencijuojama veikla (licencijuojamą veiklos rūšį galėjo įvardyti tik Seimas įstatymu), kurią vykdant reikalingas leidimas-higienos pasas. Kitaip tariant, šiuo atveju leidimas-higienos pasas nėra siejamas tik su licencijuojama veikla, jis siejamas apskritai su tam tikra Vyriausybės nutarime numatyta komercine-ūkine veikla.

Kitų teisės aktų nustatytas reguliavimas rodo, kad ir kitokie leidimai gali būti komercinės-ūkinės veiklos, kuri gali būti sąlyga komercinei-ūkinei veiklai vykdyti. Antai 1990 m. liepos 31 d. papildžius Įmonių įstatymo 19 straipsnį buvo nustatyta, kad įmonės, užsiimančios gamybine veikla, taip pat privalo turėti Aplinkos apsaugos departamento išduotą ekologinį *pasą-leidimą*. Tą patį straipsnį papildžius 1995 m. liepos 5 d. buvo nustatyta, kad įmonės, užsiimančios ūkine-gamybine veikla arba eksploatuojančios gamtos išteklius, privalo turėti gamtos išteklių naudojimo *leidimą*. Abiem atvejais šie leidimai buvo reikalingi, jeigu vykdoma gamybinė (ūkinė-gamybinė) veikla arba veikla, susijusi su gamtos išteklių eksploatavimu, nesvarbu, ar šios veiklos rūšys licencijuojamos.

829 Vyriausybė 1996 m. balandžio 30 d. nutarimu Nr. 516 „Dėl leidimo-higienos paso verstis komercine-ūkine veikla“ nustatė, kokiai komercinei-ūkinei veiklai vykdyti yra būtina gauti leidimą-higienos pasą ir kokiai nebūtina. Sveikatos apsaugos ministro 1996 m. gegužės 16 d. įsakymu Nr. 267 „Dėl leidimo-higienos paso verstis komercine-ūkine veikla išdavimo“ buvo nurodyta veikiančioms įmonėms leidimus-higienos pasus išduoti nuo 1996 m. liepos 1 d. iki 1997 m. liepos 1 d., o naujai steigiamoms įmonėms – nuo 1996 m. birželio 1 d. Vėliau, 1998 m. gruodžio 1 d., Sveikatos sistemos įstatymo 33 straipsniu teisė nustatyti minėtų veiklos rūšių sąrašą buvo suteikta ne Vyriausybei, o Sveikatos apsaugos ministerijai. Sveikatos apsaugos ministras tokia teise naudojosi iki 2010 m. liepos 1 d., kai įsigaliojo (numatyta tam tikra išimtis) Visuomenės sveikatos priežiūros įstatymo, *inter alia*, 21 straipsnio pakeitimai ir jame buvo nustatytos veiklos, kurią vykdant yra būtinas leidimas-higienos pasas, rūšys.

Apibendrinant darytina išvada, kad esminis dalykas yra ne tai, kokia sąvoka – „licencija“ ar „leidimas“ – vartojama, o tai, koks konkretus turinys pagal kontekstą jai suteikiamas. Kai leidimo sąvoka įstatyme vartojama ne kaip licencijos sinonimas, ji, *inter alia*, gali patvirtinti, kad ūkinės komercinės veiklos sąlygos atitinka visuomenės saugos teisės aktų, aplinkos apsaugos reikalavimus. Kai įstatyme įtvirtintas leidimas yra būtina juridinio asmens teisnumo sąlyga, tuomet sąvoka „leidimas“ yra sąvokos „licencija“ sinonimas ir reiškia, kad leidžiama pradėti atitinkamą ekonominę veiklą – užsiimti gamyba arba teikti paslaugas.

„Lietuvoje prieš pradėdant verslą reikia gauti licencijas, leidimus, sertifikatus ar pažymą 360 verslo rūšių, per metus išduodama 5 000 leidimų“⁸³⁰. Tai, kad įstatymu nustatomas reikalavimas gauti atitinkamą sertifikatą, pažymėjimą, kurie patvirtina atitiktį sveikatos ir saugos darbe būtiniesiems reikalavimams, yra pateisinama visuomenės sveikatos interesais, nors šie dokumentai (*inter alia*, sertifikatai, pažymos) CK nėra atskirai išvardyti. Nustatyti tokius reikalavimus nedraudžiama ir pagal Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2006/123/EB dėl paslaugų vidaus rinkoje⁸³¹.

Kita vertus, pernelyg didelis sertifikatų, pažymėjimų, kitų dokumentų skaičius rodo, jog teisės aktuose nustatyto reikalavimo gauti sertifikatą, pažymėjimą, kitus dokumentus (ypač kai jie įtvirtinami ne įstatymu) vykdymas gali virsti savotiška epidemija, ignoruojant tai, kad taip verslui yra gerokai didinamos laiko ir kitos sąnaudos. Apibūdinant sertifikatus, pažymėjimus, reikia paminėti, kad jie paprastai yra viena iš sąlygų, nustatytų teisės aktuose ir reikalingų licencijai gauti. Tam tikrais atvejais vien asmens kvalifikaciją žyminčio pažymėjimo, tam tikrų žinių turėjimą patvirtinančio sertifikato ar privalomo asmens įtraukimo į atitinkamą sąrašą galėtų užtekti, kad būtų pradėta tokia veikla, kurios nebūtina licencijuoti. Būtent tokių kvalifikaciją patvirtinančių pažymėjimų ar sertifikatų reikalavimo įtvirtinimas įstatymu, jų turėjimą siejant su verslo pradžia, yra viena iš galimybių įstatymų leidėjui mažinti licencijuojamų veiklos rūšių, kartu ir išduodamų licencijų skaičių.

830 Ūkio ministerijos informacija. Licencijų kaina – 0,02 % BVP. Ūkio ministerija [interaktyvus]. Vilnius, 2012 [žiūrėta 2012-06-17]. <http://www.ukmin.lt/web/lt/naujienos/zinia-sklaida_apie_ekonomika/licenciju_kaina002_bvp>.

831 Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/123/EB dėl paslaugų vidaus rinkoje [2006] OL L 376, p. 41. Žr. Direktyvos 16 straipsnio 2 dalies f punktą.

Kai atitinkamos veiklos pradžia nesiejama su licencijavimu, kuris yra juridinio asmens teisnumo sąlyga, juridinio asmens verslo pradžia nenukeliama ir taip mažinamos jam tiesiogiai tenkančios sąnaudos.

Pagal šiuo metu CK nustatytą reguliavimą sertifikatai, pažymėjimai nelaikytini sąlyga, reiškiančia, kad leidžiama pradėti atitinkamą ekonominę veiklą. Iš visuminio teisinio reguliavimo galėtume daryti išvadą, kad tokia sąlyga yra licencija arba leidimas, kai sąvoka „leidimas“ vartojama kaip licencijos sinonimas.

2. LICENCIJAVIMO PASKIRTIS

Kuo grindžiamas būtinumas licencijuoti veiklą? Teisininkai, kiti specialistai, pateikiantys iniciatyvas reguliuojant verslo santykius nustatyti atskirų veiklos rūšių licencijavimą, tai grindžia tuo, kad licencijavimas yra viešasis interesas, licencijavimas naudingas visuomenės gerovei. Neretai ekonomistai ir politikai mano kitaip – kad licencijavimu siekiama suteikti monopolinę galią tam tikro verslo atstovams arba kad „<...> licencijavimas, leidimai ir kt. yra blogis. <...> Jei kažkas turi formalią licenciją veikti, tai dar nereiškia, kad jums yra garantuota paslaugos kokybė“⁸³². Kuris požiūris teisingas?

Kai kurių ekonomistų požiūris, kad šiandien Lietuvoje licencijavimu siekiama tam tikram verslui suteikti monopolinę⁸³³ galią arba įgyvendinti monopoliją naujoje veiklos srityje, kritikuotinas dėl to, kad Konstitucijoje įtvirtintas vadinamasis amerikinis monopolijų modelis „įstatymas draudžia monopolizuoti gamybą ir rinką“⁸³⁴ neleidžia įstatymų leidėjui sudaryti prielaidų rasti naujoms monopolijoms⁸³⁵. Reikia sutikti, kad licencijavimas tam tikru mastu sudaro prielaidas į rinką patekti mažes-

832 Žylius R. Apie norą reguliuoti, arba ką kinų išminčiai mums patartų kirpėjų licencijavimo klausimais. Ūkio ministerija [interaktyvus]. Vilnius, 2012 [žiūrėta 2012-06-17]. <http://www.ukmin.lt/web/lt/naujienos/ziniasklaida_apie_ekonomika/r_zylius_apie_nora_reguliuoti_arba_ka_kinu_isminciai_mums_patartu_kirpeju_licencijavimo_klausimais>.

833 Monopolis – tai išimtinė asmens, asmenų grupės ar valstybės teisė veikti kurioje nors srityje. Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. kovo 15 d. nutarimą (visus Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktus galima rasti jo interneto svetainėje <http://www.lrkt.lt>).

834 Konstitucijos 46 straipsnio 4 dalies nuostata.

835 Galima tik konstatuoti tų monopolijų, kurios konkrečioje ūkinės veiklos srityje sukurtos dar iki 1992 m. Konstitucijos priėmimo, buvimą. Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d. nutarimą.

niam skaičiui naujų prekių gamintojų, paslaugų teikėjų; jis gali mažinti verslo (rinkos) efektyvumą, riboti ūkinės veiklos plėtrą, todėl gali sumažėti ir konkurencija. Tačiau tai savaime nereiškia, kad rezultatas gali būti nauja monopolija, kurią, kaip minėta, draudžia Konstitucija⁸³⁶.

Kartu reikia pažymėti, kad valstybė, vykdydama ekonominę politiką ir įstatymais įgyvendindama diskreciją (ne absoliučią) nustatyti atskirų veiklos rūšių licencijavimą, turi vadovautis CK 2.76 straipsniu, pagal kurį draudžiama teisės aktuose diskriminacijos tikslais pavieniams juridiniams asmenims nustatyti skirtingas teises, pareigas ar privilegijas. Įstatymu suteikus pranašumą kai kuriems licencijos gavėjams, būtų pažeista ir Konstitucijos saugoma sąžininga konkurencija, sudarytos prielaidos atsirasti monopolinėms tendencijoms.

Minėtą ekonomistų, politikų požiūrį, kad licencijavimas yra blogis, nes licencijų vykdyti konkrečią veiklą išdavimas negarantuoja paslaugų kokybės, paneigia tai, kad suteikiant licenciją pirmiausia siekiama užtikrinti *a priori* kontrolę pradiniam rizikos atsiradimo etape, kartu nepaneigiamas *a posteriori* veiklos kontrolės būtinumas. Vėlesnės licencijuojamos veiklos kontrolės nepakankamumas (jei toks atsiranda) negali būti savaiminis įrodymas, kad apskritai licencijavimas yra netinkama priemonė viešajam interesui užtikrinti.

Kodėl licencijavimas gali apsaugoti viešąjį interesą, kaip jis gali būti naudingas visuomenės gerovei? Viešojo intereso, visuomenės gerovės tikslais atskirų veiklos rūšių licencijavimas⁸³⁷ buvo grindžiamas dar XIX a. pabaigoje Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV). Peržvelgus nuo 1877 iki 1948 m. JAV dažniausiai licencijuotos veiklos rūšis matyti, kad jų licencijavimas ir tuomet sietas su tam tikru galimu pavojumi visuomenei ar atskiriems asmenims (visuomenės sveikata, sauga, finansinis stabilumas), kaip antai buvo licencijuojama stomatologinė, farmacinė, veterinarinė, draudimo veikla, civilinė inžinerija⁸³⁸.

Jau daugiau nei prieš pusę šimtmečio stengiantis įrodyti, kad tam tikra veikla turi būti licencijuojama, paprastai būdavo pateikiamos trys

836 Plačiau žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. sausio 26 d. nutarimą, kuriame, *inter alia*, pažymėta, kad valstybė ir jos institucijos, turėdamos diskreciją nustatyti ypatingą alkoholio gamybos ir rinkos teisinį reguliavimą, negali to daryti pasirinkdamos tokias neadekvačias siekiamiems tikslams priemones, kuriomis būtų įvesta šių produktų gamybos ir rinkos monopolija.

837 Plačiau žr. Moore Th. G. The Purpose of Licensing. *Journal of Law and Economics*. The University of Chicago Press, 1961, 4: 99.

838 *Ibid.*, p. 103.

pagrindinės priežastys, paremtos visuomenės gerovės argumentais: 1) informacijos stoka arba dezinformacija; 2) visuomenė geriau nei individas žino, kas jam yra geriausia; 3) socialinės išlaidos yra didesnės nei asmeninės⁸³⁹.

Informacijos stoka arba dezinformacija. Dėl informacijos apie konkrečios veiklos rezultatą (produktą, paslaugą) stokos visuomenė gali būti apgauta. Vartotojas, produktą ar paslaugą pirkdamas iš licenciją turinčio juridinio asmens, žino, jog šią veiklą vykdančio asmuo (ir juridinis, ir fizinis ten dirbantis asmuo, kuris gamina produktus ar teikia paslaugas) yra atitinkamai parengtas, turi atitinkamą kompetenciją, nes licencijuojant atskirą verslo rūšį yra nustatomi minimalūs standartai ir juos turi atitikti visi, kurie gauna licenciją užsiimti ta konkrečia veikla.

Visuomenė geriau nei individas žino, kas jam yra geriausia. Manoma, kad atskiras individas tikisi geresnės siekiamo rezultato (prekės, paslaugos) kokybės, nei statistiškai tai yra garantuojama visuomenei. Todėl toks individas, turėdamas perdėtai didesnę lūkestį, dažniau gali nusivilti ar būti įvairiai pažeistas dėl tokios nelicencijuojamos veiklos (prekių, paslaugų) rezultatų kokybės.

Socialinės išlaidos yra didesnės nei asmeninės. Socialinė kaina yra didesnė nei atskiro privataus asmens, nes privataus asmens kaina paprastai yra ta, kuri kyla iš sandorio. Visuomenės kaina yra didesnė, nes ji gali apimti ne tik sandorio dalyvius, bet ir daugiau asmenų. Pavyzdžiui, jeigu medicinos įstaiga pacientui nekompetentingai suteikia pagalbą (*inter alia*, neteisingai nustato diagnozę), gali prasidėti epidemija ir tai visuomenei kainuotų gerokai daugiau nei atskiro privataus asmens patirti praradimai.

Išvardytieji būtinumą licencijuoti pagrindžiantys argumentai yra svarbūs ir šiandien. Minėtus tris pagrindus patvirtina ir keletą metų Lietuvoje buvęs reiškinys: nemažai mūsų šalies gyventojų pirmajame dešimtmetyje po nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. tikėjosi didelių palūkanų iš įvairių finansinių darinių, kurių veikla buvo nelicencijuota, *inter alia*, iš finansinių piramidžių; būdami neinformuoti apie tos veiklos patikimumą (nežinodami, kad indėliai nėra apdrausti) arba paveikti dezinformacijos, jie turėjo perdėtų lūkesčių, kad tie finansiniai dariniai yra pajėgūs vykdyti finansinę veiklą, tačiau prarado savo indėlius ir kartu visuomenei padarė socialinių išlaidų.

839 Plačiau žr. Moore Th. G. The Purpose of Licensing. *Journal of Law and Economics*. The University of Chicago Press, 1961, 4: 103–109.

Visa visuomenė yra suinteresuota, kad į rinką nebūtų įleisti nepasirengę, nemokūs subjektai, kad *a priori* būtų apribotas galimos rizikos atsiradimas⁸⁴⁰.

Taigi būtinumas įstatymu įtvirtinti tam tikros ūkinės veiklos, *inter alia*, paslaugų, licencijavimą buvo (yra) siejamas su tam tikru viešuoju interesu – visuomeninių (viešųjų) interesų svarbos pripažinimu. Šiuo požiūriu paminėtina ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/123/EB dėl paslaugų vidaus rinkoje, kurios 9 straipsnyje nurodyta, kad valstybės narės gali taikyti leidimų išdavimo tvarką teisei teikti paslaugas ar paslaugų teikimo veiklai, jeigu, *inter alia*, būtinybė turėti leidimų išdavimo tvarką objektyviai pateisinta svarbiais visuomenės interesais. Įstatymų leidėjas, identifikavęs viešąjį interesą, norėdamas įtvirtinti konkrečią licenciją, turi paisyti CK 1.2 straipsnio 2 dalies, kurioje nustatytas principas, kad civilines teises galima riboti tik tuomet, kai toks apribojimas yra „būtinai viešajai tvarkai, geros moralės principams, žmonių sveikatai ir gyvybei, asmenų turtui ir teisėtiems interesams apsaugoti“. Aiškinant šią CK normą būtina nepaneigti tų vertybių, kurias saugo Konstitucija, *inter alia*, Konstitucijos 46 straipsnyje garantuotos ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos užsiimti privačia veikla⁸⁴¹. Kaip yra konstatavęs LRKT, ūkinės veiklos reguliavimu (*Licencijų įtvirtinimas yra tam tikras ūkinės veiklos reguliavimas – aut.*) privalo būti siekiama bendros tautos gerovės, o ši neturi būti priešpriešinama paties ūkio subjekto, kurio veikla reguliuojama, gerovei.

Šaltinius, iš kurių kyla valstybei (visuomenei) svarbiausios vertybės, yra aiškiai apibūdinęs buvęs Lenkijos Konstitucinio Tribunolo teisėjas M. Zdybas: „*Tai, kokios vertybės valstybinei bendruomenei svarbiausios, kyla pirmiausia iš Konstitucijos, taip pat iš valstybės tradicijos ir kultūros, viešosios tvarkos vertybinių pagrindų.*“⁸⁴²

Be to, įstatymų leidėjui privalo atsižvelgti ir į EBTT praktiką. Joje yra konstatuota, kad vartotojų apsauga, visuomenės sveikata, miesto aplinkos apsauga ir kt. – tai svarbūs visuomenės interesai, kuriais gali būti pateisinami ekonominės veiklos apribojimai.

840 Van der Vossen J. W. Supervisory Standards and Sanctions. In *Banking and EC Law. Commentary*. Empel M. van, Smits R. (eds.). Amsterdam: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1994, p. 56–63.

841 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas.

842 Zdyb M. *Wolność gospodarcza jako zasada i wartość ustrojowa. Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*. Warszawa: Biuro Trybunału Konstytucyjnego, 2006, p. 449.

Taigi galima teigti, kad vyrauja požiūris, jog licencijavimas yra viešasis interesas, naudingas visuomenės gerovei. Jo paskirtis – sudaryti galimybę įvertinti į rinką įsiliejančių, o tam tikrais atvejais – ir joje jau veikiančių juridinių asmenų pasirengimą (gebėjimus) vykdyti atitinkamą ekonominę veiklą, tiekti rinkai saugias, patikimas prekes, teikti patikimas paslaugas.

3. LICENCIJAVIMO SANTYKIŲ REGLAMENTAVIMO REIKALAVIMAI IR GAIRĖS

Viešasis interesas laikui bėgant gali kisti. Kada, identifikavus viešąjį interesą, galėtų būti įstatymu įtvirtintas juridinio asmens ekonominės veiklos licencijavimas?

Viešojo intereso identifikavimas savaime nereiškia, kad privaloma įstatymu nustatyti ekonominės veiklos licencijavimą, taip siekiant apsaugoti viešąjį interesą. Įstatymu įtvirtinti licencijavimą galima, jei toks reguliavimas atitinka pirmiausia CK nustatytus licencijavimo pagrindus ir civilinių santykių teisinio reglamentavimo principus. „*Įstatymų leidėjas, įtvirtindamas šiuos principus CK, kartu įsipareigojo juos gerbti ir laikytis jų toliau reglamentuojant civilinius santykius.*“⁸⁴³ Nors konkrečios ūkinės veiklos (*inter alia*, paslaugų) licencijavimą reglamentuojančios normos kai kuriais atvejais yra įtvirtintos viešosios teisės aktais, jos yra civilinio pobūdžio, todėl turi būti laikomasi CK nustatytų normų ir principų.

Reikia pažymėti ir tai, kad riboti juridinio asmens teisnumą pagal CK 2.75 straipsnį leidžiama tik tuomet, kai ne tik pats juridinio asmens teisnumo apribojimo pagrindas nustatytas įstatyme, bet jame nustatyta ir to apribojimo tvarka. Kodekso 2.77 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta imperatyvi norma, kad „įstatymų nustatytais atvejais juridiniai asmenys gali imtis tam tikros rūšies veiklos tik gavę įstatymų nustatyta tvarka išduotą licenciją“, ir 2.78 straipsnio 1 dalies imperatyvi nuostata, kad „*kiekvienai įstatymų nustatytai licencijuojamai veiklos rūšiai Vyriausybė tvirtina licencijavimo taisykles* <...>“, suponuoja būtinybę įstatymuose išvardyti visus atvejus, kada tam tikros rūšies veikla yra licencijuojama. Turi būti laikomasi CK nustatytų, *inter alia*, licencijos išdavimo ir jos galiojimo

843 Žr. Mikelėnas V., Vileita A., Taminskas A. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 60–69.

terminų, draudimo grįsti licencijos išdavimą veiklos netikslingumu ir draudimo nustatyti per didelę valstybės rinkliavą. Turi būti laikomasi ir CK 2.76 straipsnio, kuriuo draudžiama teisės aktuose diskriminacijos tikslais pavieniams juridiniams asmenims nustatyti skirtingas teises, pareigas ar privilegijas. Jeigu įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į juridinio asmens teisinę formą, nustatytų skirtingas licencijavimo sąlygas, jis pažeistų subjektų lygiateisiškumo principą.

Įtvirtinant licencijavimą būtina vadovautis ne tik subjektų lygiateisiškumo, kuris CK įtvirtintas kaip norma-principas, bet ir kitais CK 1.2 straipsnyje nurodytais principais, *inter alia*, proporcingumo, teisinio apibrėžtumo, teisėtų lūkesčių, nuosavybės neliečiamumo.

Svarbiausi civilinių santykių teisinio reglamentavimo principai, tokie kaip subjektų lygiateisiškumas, nuosavybės neliečiamumas, teisėti lūkesčiai, proporcingumas, kartu yra ir konstituciniai principai. Taigi, nors jie ir nebuvo *expressis verbis* išvardyti iki 2001 m. liepos 1 d. galiojusiam 1964 m. CK, įstatymų leidėjas, įtvirtindamas licencijavimą įstatymu, privalėjo jais vadovautis jau nuo 1992 m. lapkričio 2 d., kai įsigaliojo Konstitucija.

Proporcingumo principas įtvirtintas ES sutartyje (5 str.) ir plačiai išplėtotas EBT'T praktikoje. Šis trilypiu vadinamas principas apima tris subkriterijus. Pirmasis subkriterijus – taikoma priemonė turi būti veiksminga (tinkama), ja iš tikrųjų turi būti prisidedama prie tikslo siekimo. Antai sprendime *Aragonesa*⁸⁴⁴ EBT'T nusprendė, kad teisės aktai, draudžiantys alkoholinių gėrimų reklamą, yra tinkami siekiant apsaugoti visuomenės sveikatą. LRKT 2004 m. sausio 26 d. nutarime konstatavo, kad Alkoholio kontrolės įstatyme nustatyti alkoholio reklamos ribojimai nepažeidė proporcingumo reikalavimų, neprieštaravo konstituciniam teisinės valstybės principui.

Antrasis subkriterijus yra susijęs su priemonių būtinumu; jis reikalauja atsakyti į klausimą, ar realiai negalima veiksmingai pasinaudoti kita priemone. Pavyzdžiui, EBT'T nusprendė, kad ypatinga UHT pieno importo leidimų tvarka (kurią Jungtinė Karalystė siekė pateisinti gyvūnų sveikatos apsaugos pagrindais) sudarė „kliūtį Bendrijos vidaus prekybai, kuri <...> galėjo būti pašalinta nepažeidžiant gyvūnų sveikatos

844 Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1991 m. liepos 25 d. sprendimas sujungtose bylose Nr. C-1/90 ir C-176/900, *Aragonesa de Publicidad Exterior SA and Publivia SAE v. Departamento de Sanidad y Seguridad Social de la Generalitat de Cataluña*. [1991] ECR I-04151.

*apsaugos veiksmingumo ir nepadidinant administracinės bei finansinės naštos, kuri uždedama, siekiant šio tikslo*⁸⁴⁵.

Trečiasis subkriterijus reikalauja atsakyti į klausimą, ar apribojimai yra tokio masto, kad būtų nepriimtini, atsižvelgiant į siekiamus tikslus, t. y. ar apribojimai nėra pernelyg dideli.

Vadinasi, nustačius, kad vykdoma veikla yra susijusi su viešuoju interesu, *inter alia*, žmonių sveikata, viešąja tvarka ir kad yra realus pavojus nurodyta veikla pažeisti tą interesą, pirmiausia būtina įsitikinti, kad licencijavimo įtvirtinimas yra tinkama, veiksminga priemonė. Svarbu įsitikinti ir tuo, kad minėto intereso negalima užtikrinti kitomis priemonėmis. Tai turi būti vertinama kaskart, kai valstybė inicijuoja atitinkamos veiklos licencijavimą.

Taigi pirmiausia toks pavojus turi būti realus, antra, jeigu tam tikrą vertybę (*inter alia*, žmonių sveikatą, viešąją tvarką) galima garantuoti kitomis priemonėmis (ne licencijos įtvirtinimu), turėtų būti siekiama būtent tomis kitomis priemonėmis tai ir padaryti, pavyzdžiui, nustatyti reikalavimą norintiesiems verstis tam tikra veikla turėti kvalifikaciją (egzaminu ar kitaip patikrintą) arba būti įtrauktiems į atitinkamą sąrašą; nustatyti tokį reguliavimą, kad būtų galima vykdomą veiklą veiksmingai kontroliuoti be licencijos įtvirtinimo, nustatyti realias sankcijas už pažeidimus (administracinio poveikio ar kitas, nustatyti žalos atlyginimą) ir pan. Tokių pavyzdžių Lietuvos teisės sistemoje galima rasti. Antai ĮBĮ 11² straipsnyje nustatytas reikalavimas juridiniam asmeniui, siekiančiam teikti įmonių bankroto administravimo paslaugas, yra susijęs tik su pareiga užtikrinti, kad juridinio asmens vadovas, ne mažiau kaip du juridinio asmens darbuotojai turėtų administratoriaus pažymėjimą, t. y. reikalavimas susijęs tik su atitinkama fizinių asmenų, kurie teiks bankroto administravimo paslaugas, kvalifikacija. Įmonių restruktūrizavimo įstatymo 16 straipsnyje asmeniui, kuris nori teikti įmonių restruktūrizavimo administravimo paslaugas, nustatytas reikalavimas turėti, *inter alia*, universitetinį išsilavinimą, išlaikyti kvalifikacijos egzaminą. (Kita vertus, svarstyтина, ar tokia formali priemonė – turėti bet kurį universitetinį išsilavinimą, nors būtina išlaikyti kvalifikacijos egzaminą, asmeniui tarsi pakeičianti reikalavimą gauti licenciją, yra pakankama. Kai kitose valstybėse, pavyzdžiui, Švedijoje, bankroto, restruktūrizavimo paslaugas teikiantys asmenys yra teisininkai, o

845 Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1983 m. vasario 8 d. sprendimas byloje 124/81. [1983] ECR I-00203.

Vokietijoje paprastai⁸⁴⁶ šias paslaugas teikia vien vien teisinių paslaugų įstaigos, įtrauktos į teismo registrą⁸⁴⁷.)

Kai įsitikinama, jog viešasis interesas nuo realaus pavojaus negali būti apgintas kitomis, *inter alia*, anksčiau išvardytomis, priemonėmis, t. y. kai tampa aišku, jog tikslo negalima pasiekti taikant mažiau ribojančią priemonę, kuria pasiekiamas toks pat rezultatas, galima spręsti dėl būtinumo licencijuoti atitinkamą veiklą. Tačiau ir šiuo atveju negalima pagrįsti arba pateisinti tokio ūkinės veiklos reguliavimo, kuriuo licencijuojamą veiklą norinčių vykdyti asmenų teisės ir teisėti interesai būtų ribojami daugiau nei būtina viešajam interesui užtikrinti. Jei to nebūtų paisoma, būtų pažeistas proporcingumo principas.

CK 1.2 straipsnyje nurodytas teisinio apibrėžtumo principas, kurio privalu paisyti įtvirtinant licencijavimą, taip pat yra atėjęs iš EBTT praktikos. CK teisinio apibrėžtumo ir teisėtų lūkesčių principai įvardyti kaip atskiri principai, neretai teisinio apibrėžtumo principas laikomas apimančiu teisėtų lūkesčių principą, teisės aktų negaliojimo atgal principą – *lex retro non agit*, taip pat pareigą nustatyti tokį reguliavimą, kuris būtų *aiškus, tikslus* ir tinkamai paskelbtas.

Teisėtų lūkesčių principas atsirado Vokietijos viešojoje teisėje⁸⁴⁸, tačiau jis yra ir „*EB teisinės tvarkos dalis, padarinys teisinio tikrumo principo*“⁸⁴⁹, kurio laikantis reikalaujama, kad teisinės taisyklės būtų aiškos ir tikslios ir kad teisinių santykių pasikeitimai galėtų būti numatomi, draudžiama „*pernelyg dažnai keisti civilinius įstatymus, verslo sąlygas ir t. t.*“⁸⁵⁰

Kitų valstybių teismų doktrinoje teigiama, kad teisės aktų negaliojimo atgal principą reikėtų suprasti ne tik kaip draudimą leisti teisės aktų normas, kurios turėtų būti taikomos situacijoms, susidariusioms iki įsigaliojant įstatymui, ir su kuriomis įstatymas iki tol nesiejo teisinių pasekmių, bet ir kaip draudimą nustatyti tokias normas, kurios sukelia neigiamas pasekmes teisiniam saugumui ir įgytų teisių gerbimui.

846 Plačiau žr. Leamy C. The European Restructuring and Insolvency Guide 2002/2003. *Incorporating Central and Eastern Europe and the CIS*. London: White Page, 2002, p. 122.

847 *Ibid.*, p. 284.

848 Pranevičienė B. Teisėtų lūkesčių principo samprata ir teisėtų lūkesčių apsaugos modeliai Europos Sąjungos administracinėje erdvėje. *Jurisprudencija*. 2007, 6 (96): 44.

849 Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1996 m. vasario 15 d. sprendimas byloje *Duff and Others* (bylos Nr. C-63/93), 20 punktas.

850 Žr. Mikelėnas V., Vileita A., Taminskas A. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 66.

Asmenims nepalankus teisinis reguliavimas neturėtų jų užklupti staiga, tam turi būti nustatytas atitinkamas *vacatio legis*⁸⁵¹.

Pabrėžtina, kad įtvirtinant licencijavimą svarbu paisyti pareigos nustatyti tokį reguliavimą, kuris būtų *aiškus, tikslus* teisės aktuose apibrėžiant administracines licencijų išdavimo procedūras, *inter alia*, tiksliai įvardijant reikalavimus ir pateiktinus dokumentus licencijai gauti.

Nuosavybės neliečiamumo principo, įtvirtinto CK 1.2 straipsnyje ir Konstitucijos 23 straipsnyje, ypač svarbu nepažeisti nustatant pagrindus panaikinti juridinio asmens gautą licenciją ar sustabdyti jos galiojimą. LRKT 2008 m. sausio 21 d. nutarime konstatavo, kad ginčijamu poįstatyminiu reguliavimu – nustatyto licencijos galiojimo panaikinimu – daromas neigiamas poveikis teisės pažeidėjo – teisinės atsakomybės traukiamo ūkio subjekto – turtinei, ekonominei padėčiai, apribojamos jo ūkinės veiklos laisvė ir nuosavybės teisė.

Reglamentuojant licencijų panaikinimo pagrindus būtina atsižvelgti į EŽTT praktiką, kurioje ne kartą konstatuota, kad galiojančių leidimų vykdyti ūkinę veiklą panaikinimas yra EŽTK Protokolo Nr. 1 1 straipsnyje garantuojamos teisės netrukdomai naudotis nuosavybe apribojimas. Antai byloje, kurioje buvo vertinamas vadovaujantis Muitinės kodekso pataisomis priimtas Moldovos muitinės departamento sprendimas leisti neapmokestinamomis prekėmis prekiauti tik tarptautiniuose oro uostuose ir tik vykdant tarptautinius skrydžius, kartu nurodyta uždaryti kitas minėtų prekių pardavimo vietas, EŽTT konstatavo⁸⁵², kad bendrovės licencija valdyti neapmuitintų prekių (angl. *duty free*) pardavimui ir barą pagal Protokolo Nr. 1 pirmą straipsnį yra nuosavybė.

Kitoje byloje⁸⁵³ EŽTT nagrinėjo Lenkijos vyriausybės taikytą priemonę – leidimo eksportuoti prekes per Slubico pasienio postą panaikinimą. Teismas atmetė Lenkijos vyriausybės argumentus, grindžiamus viešuoju interesu, kuris, jos teigimu, pasireiškė kaip prekių srautų jos teritorijoje kontrolė ir valstybės biudžeto surinkimo kontrolė. EŽTT pažymėjo, kad Lenkijos vyriausybė nepaaiškino, kodėl reikėjo pasirinkti

851 Lenkijos Konstitucinio Tribunolo 1992 m. vasario 11 d. sprendimas Nr. K14/91. Lenkijos Konstitucinis Tribunalas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-11-14]. <<http://www.trybunal.gov.pl/orzeczenia/otk.htm>>.

852 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. liepos 10 d. sprendimas byloje *Bimer S. A. v. Moldova* (peticijos Nr. 15084/03).

853 Žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. liepos 28 d. sprendimą byloje *Rosenzweig ir Bonded Warehouses Ltd. v. Lenkija* (peticijos Nr. 51728/99).

pagal jos vidaus teisę griežčiausią priemonę – licencijos panaikinimą. Teismas konstatavo, kad licencijos panaikinimas ir po jo atlikta procedūra neleido pareiškėjams vykdyti ūkinių operacijų – taip buvo apribota pareiškėjų teisė, ginama pagal Protokolo Nr. 1 pirmą straipsnį.

Taigi ir EŽTT, ir LRKT licencijos galiojimo panaikinimą vertina kaip nuosavybės teisės apribojimą. Todėl įstatymų leidėjas, nustatydamas licencijų panaikinimo pagrindus, turi vadovautis ne tik CK 2.78 straipsniu (*inter alia*, dėl licencijos panaikinimo atvejų nurodymo), bet ir 1.2 straipsnyje įtvirtintu nuosavybės neliečiamumo principu ir gali nustatyti licencijų panaikinimo už padarytus pažeidimus pagrindus, taip pat licencijų galiojimo sustabdymo pagrindus, kai jų nesilaikymo pasekmė yra licencijos panaikinimas, tik aiškiai nurodydamas juos įstatyme.

Įstatymų leidėjas, įtvirtindamas licencijavimą, turi paisyti ir ES teisės aktų. EBT 2009 m. balandžio 2 d. sprendime (byla C-431/07) nagrinėdamas apeliacinį skundą dėl Europos Bendrijų pirmosios instancijos teismo (nuo 2009 m. gruodžio 1 d. pavadintas ES Bendruoju Teismu) 2007 m. liepos 4 d. sprendimo (byla T-475/04), pažymėjo, kad, kaip konstatuota skundžiamame Pirmosios instancijos teismo sprendime, atitinkami ES teisės aktai palieka valstybėms narėms diskreciją pasirinkti licencijų išdavimo procedūrą, jeigu laikomasi laisvos konkurencijos ir vienodo požiūrio principų, visų pirma mokesčių už licencijas srityje (90–91 punktai).

Be to, yra ir kitų reikalavimų bei principų, įtvirtintų ES teisėje, kurių valstybės turi laikytis. Antai 2006 m. gruodžio 12 d. priimta Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/123/EB dėl paslaugų vidaus rinkoje reglamentuoja tam tikros paslaugų veiklos leidimų (licencijų) išdavimą. Paslaugų direktyva taikoma sektoriams, kuriuose sukurama daugiau kaip 45 proc. ES BVP⁸⁵⁴ (visuose ES paslaugų sektoriuose sukurama per 65 proc. ES BVP ir darbo vietų⁸⁵⁵). 2012 m. birželio 8 d. Europos Komisijos komunikate nurodyta, kad Komisija nesitaikstys su tais

854 Žr. 2012 m. birželio 8 d. Europos Komisijos komunikatą (COM (2012) 261 final) Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui dėl Paslaugų direktyvos įgyvendinimo: partnerystė siekiant augimo paslaugų sektoriuje 2012–2015. Europos Komisija [interaktyvus]. Briuselis, 2012 [žiūrėta 2012-11-16]. <<http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?val=680312:cs&lang=lt&dist=680312:cs,506156:cs,&pos=1&page=1&nbl=2&pgs=10&hwords=nesitaikstys~&checktext=checkbox&visu=#texte>>.

855 Sektoriai, kuriems ES antrinės teisės aktai netaikomi: azartinių lošimų, privačių apsaugos paslaugų, notarų, antstolių, taksi, uostų paslaugų veiklai bei veiklai, susijusiai su viešosios valdžios funkcijų vykdymu.

atvejais, kai valstybės narės nesilaikys direktyva joms nustatytų aiškių įpareigojimų supaprastinti leidimų išdavimo procedūras⁸⁵⁶. Lietuvoje įgyvendinant šią direktyvą priimtas Paslaugų įstatymas.

Atskirai paminėtini kai kurie tiesiogiai Lietuvoje taikytini ES teisės aktai, kuriuose įtvirtintos nuostatos dėl atitinkamų veiklos rūšių licencijavimo. Pagal 2004 m. vasario 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (EB) Nr. 273/2004 dėl narkotinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) 3 straipsnio 2 dalį ūkio subjektai privalo gauti licenciją iš kompetentingų institucijų ir tik tada jie gali turėti arba pateikti rinkai reglamento priede nurodytas medžiagas.

2005 m. liepos 27 d. Komisijos reglamentas (EB) Nr. 1277/2005 nustato jau minėto Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (EB) Nr. 273/2004 dėl narkotinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) ir 2004 m. gruodžio 22 d. Tarybos reglamento (EB) Nr. 111/2005, nustatančio prekybos narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais) tarp Bendrijos ir trečiųjų šalių stebėsenos taisykles, įgyvendinimo taisykles⁸⁵⁷. Šiame reglamente, *inter alia*, nustatytos sąlygos gauti naują licenciją, taip pat nurodyta, kad licencija, išduota vykdyti šiame akte nurodytą veiklą – pateikti rinkai nurodytas medžiagas, neperleidžiama.

Tam tikrais atvejais valstybė narė (*inter alia*, Lietuva) licencijas turi išduoti tiesiogiai taikydama ES teisėje nustatytas taisyklių nuostatas. Antai pagal Aviacijos įstatymo 56 straipsnio (2010 m. gruodžio 9 d. redakcija) 1 dalį oro susisiekimui vykdyti vežėjas privalo turėti Susisiekimo ministerijos arba jos įgaliotos Civilinės aviacijos administracijos išduotą licenciją, kuri pagal šio straipsnio 3 dalį vežėjui išduodama pagal 2008 m. rugsėjo 24 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (EB) Nr. 1008/2008 dėl oro susisiekimo paslaugų teikimo Bendrijoje bendrųjų taisyklių nuostatas.

ES teisė draudžia atsakyti išduoti licenciją, tai grindžiant veiklos netikslingumu, ir šio draudimo negalima ignoruoti reguliuojant licencijavimo santykius, nesvarbu, ar juridinis asmuo steigiamas Lietuvoje,

856 Žr. minėtą 2012 m. birželio 8 d. Europos Komisijos komunikatą (COM (2012) 261 final). Europos Komisija [interaktyvus]. Briuselis, 2012 [žiūrėta 2012-11-16]. <<http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?val=680312:cs&lang=lt&list=680312:cs,506156:cs,&pos=1&page=1&nb=2&pgs=10&hwords=nesitaikstys~&checktext=checkbox&visu=#texte>>.

857 2004 m. gruodžio 22 d. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 111/2005, nustatantis prekybos narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais) tarp Bendrijos ir trečiųjų šalių stebėsenos taisykles, įgyvendinimo taisykles. [2005] OL L 202, p. 7–33.

ar yra įsisteigęs kitoje valstybėje narėje. Antai EBT 2006 m. birželio 15 d. sprendime (byla C-255/04) pažymėta, kad negalima nustatyti, jog licencija vykdyti tokią veiklą, kaip, pavyzdžiui, artistų įdarbinimas, yra išduodama atsižvelgiant į artistų įdarbinimo poreikius. EBT konstatavo, kad Prancūzijos teisės aktai, nustatantys, jog artistų agentams, įsisteigusiems kitoje valstybėje narėje, licencija vykdyti artistų įdarbinimo veiklą išduodama atsižvelgiant į artistų įdarbinimo poreikius, sudaro kliūtį tiek, kiek jais siekiama apriboti paslaugų teikėjų skaičių. Prancūzijos Respublika neįvykdė įsipareigojimų pagal Europos bendrosios steigimo sutarties 49 straipsnį, kuriame numatyta teisė laisvai teikti paslaugas.

Taigi įstatymų leidėjas, įtvirtindamas licencijavimą, turi įgyvendinti ir ES direktyvų nuostatas, jas perkeldamas į Lietuvos teisę. Kai kurie licencijavimo santykiai yra išsamiai reglamentuojami galiojančiais ES aktais, *inter alia*, reglamentais, ir jie taikomi tiesiogiai Lietuvoje. Vadinasi, toks licencijavimo santykių reglamentavimas, kurio paskirtis – apsaugoti viešąjį interesą, galimas, kai paisoma ne tik CK normų ir principų, bet ir ES teisės.

4. LICENCIJAVIMO SANTYKIŲ REGLAMENTAVIMAS

Šioje dalyje bus nagrinėjama, kaip, reglamentuojant licencijavimo santykius, buvo vadovaujama CK normomis, įtvirtinančiomis juridinių asmenų licencijavimo pagrindus, ir CK 1.2 straipsnyje nurodytais svarbiausiais civilinių santykių teisinio reglamentavimo principais: proporcingumo, teisinio apibrėžtumo, teisėtų lūkesčių, nuosavybės neliečiamumo. Viešojo intereso apsaugos kitimas teisės aktuose bus atskleidžiamas nagrinėjant licencijavimo teisinį reguliavimą, Lietuvoje galiojusį nuo nepriklausomybės atkūrimo pradžios.

4.1. Viešojo intereso apsauga ir proporcingumo principas

Pirmiausia bus vertinama, ar visuomet atskirų ūkinės veiklos rūšių licencijavimas buvo įtvirtinamas nustačius viešąjį interesą ir įsitikinus, kad nėra kitų priemonių (ne licencijos įtvirtinimu) viešajam interesui užtikrinti, ar juridinio asmens teisės ir teisėti interesai nebuvo ribojami daugiau nei buvo būtina viešajam interesui apginti, t. y. ar buvo

vadovaujamasi CK 1.2 straipsnyje įtvirtintu proporcingumo principu (iki priimant naująjį CK ir jį priėmus).

Lietuvoje licencijavimas reglamentuojamas ir CK, ir viešosios teisės aktais. Neretai valstybės atskirų veiklos rūšių licencijavimą reglamentuoja vien viešosios teisės aktais. Antai Prancūzijos CK⁸⁵⁸, Prancūzijos komerciniame kodekse⁸⁵⁹ licencijavimą reglamentuojančių normų nerastime. Vokietijos CK yra tik keturi straipsniai, susiję su licencija.

Licencijavimo teisinį reguliavimą Lietuvoje galima suskirstyti į du etapus:

- iki 2001 m. liepos 1 d., kai licencijavimą beveik išimtinai reguliavo atskiruose teisės aktuose licencijavimą nustatančios normos (toliau tekste – ir „pirmasis reguliavimo etapas“);
- po 2001 m. liepos 1 d., kai įsigaliojus CK licencijavimo santykius reguliuoja CK ir normos, įtvirtintos viešosios teisės aktuose (toliau tekste – „antrasis reguliavimo etapas“).

Pagrindinis antrojo reguliavimo etapo teisės aktas, reglamentuojantis juridinių asmenų licencijavimo santykius, yra CK. CK antrojoje knygoje, *expressis verbis* 2.77–2.79 straipsniuose, reglamentuojamas juridinių asmenų veiklos licencijavimas, licencijavimo taisyklės, licencijos išdavimas. Paminėtini ir CK 6.893 bei 6.914 straipsniai, kuriuose yra nuostatos, susijusios su iš bankų ir kitų kredito įstaigų turimų licencijų kylančiomis teisėmis ir pareigomis, taip pat CK 6.812 straipsnis, kurio 1 dalyje įtvirtinta juridinio asmens (verslininko) pareiga vežti krovinius ir keleivius bet kurio asmens pageidavimu nustatytais maršrutais ir nustatytu laiku yra kildinama, *inter alia*, iš leidimo (licencijos).

Tai, kad naujajame CK nustatyti juridinių asmenų veiklos licencijavimo pagrindai⁸⁶⁰, yra pozityvu, nes galima aprėpti visą licencijavimą ir suvienodinti įvairių veiklos rūšių licencijavimo sąlygas. Kita vertus,

858 Prancūzijos CK. *Légifrance* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-11-23]. <<http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721&dateTexte=20060406>>.

859 Prancūzijos komercinis kodeksas. *Légifrance* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-11-23]. <<http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000005634379&dateTexte=20050101>>.

860 Naujajame CK reglamentavus licencijavimą buvo galima panaikinti anksčiau baziniu buvusį Įmonių įstatymą. 2003 m. gruodžio 11 d. priimtu (įsigaliojo 2004 m. sausio 1 d.) Įmonių įstatymo, jį keitusio bei su juo susijusių įstatymų pripažinimo netekusiais galios įstatymu buvo panaikintas Įmonių įstatymas (išskyrus vieną baigiamąją nuostatą dėl vienos licencijuojamos veiklos rūšies: „Iki bus priimtas ir įsigalios pirotechnikos priemonių gamybą reglamentuojantis įstatymas, juridinis asmuo gali imtis komercinės veiklos tik gavęs Vyriausybės nustatyta tvarka išduotą licenciją“).

netrukus po to, kai Seimas po pateikimo pritarė CK antrosios knygos projektui⁸⁶¹, buvo panaikintos Įmonių įstatymo nuostatos, kuriose buvo išvardytos visos licencijuojamos veiklos rūšys, ir jos pasklido po įvairius įstatymus⁸⁶². Dėl to verslą plėtojantiems asmenims tapo sunkiau išsiaiškinti licencijuojamų veiklos rūšių įvairovę. Problemos nepanaikina ir tai, kad šiuo metu licencijuojamos veiklos rūšys, nepateikiant nuorodos į konkretų įstatymą, yra nurodytos Valstybinės mokesčių inspekcijos interneto svetainėje⁸⁶³, nes čia skelbiamas sąrašas nėra oficialus dokumentas.

Pirmajame licencijavimo teisinio reguliavimo etape galiojusiame 1964 m. CK nebuvo nuostatų, įtvirtinančių juridinių asmenų steigimo tvarką, nustatančių licencijavimo pagrindus, civilinių teisinių santykių reglamentavimo principus, aiškius atvejus, kada galima apriboti civilines teises, *inter alia*, įtvirtinant licencijavimą. 1964 m. CK 27 straipsnyje (1994 m. gegužės 17 d. redakcija) buvo tik nurodyta, kad juridiniai asmenys steigiami Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka, o trisdešimt antro skirsnio, skirto rangos sutarčiai, 375 straipsnyje (1994 m. gegužės 17 d. redakcija) nustatyta, kad Lietuvos Respublikos įstatymai gali numatyti atvejus, kai tam tikrų rūšių *darbai* gali būti atliekami tik turint nustatyta tvarka išduotą leidimą (licenciją)⁸⁶⁴.

Nors civilinių teisinių santykių reglamentavimo principai 1964 m. CK ir nebuvo įtvirtinti, tačiau, kaip minėta, *inter alia*, proporcingumo principas yra ir konstitucinis principas, taigi juo turėjo būti vadovaujasi reglamentuojant licencijavimą jau nuo Konstitucijos įsigaliojimo dienos – 1992 m. lapkričio 2 d.

861 Žr. 2000 m. sausio 11 d. Seimo posėdžio stenogramą Nr. 61 (424).

862 2000 m. kovo 16 d. Įmonių įstatymo 13 straipsnio pakeitimu (dar iki priimant CK antrąją knygą, kaip ir viso CK, priimto 2000 m. liepos 18 d.) buvo panaikintas licencijuojamų veiklos rūšių sąrašas. Šio straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad Vyriausybė tvirtina kiekvienos *įstatymo nustatytos licencijuojamos* komercinės-ūkinės veiklos srities licencijavimo taisykles, jeigu kiti įstatymai nenustato ko kita. Kartu buvo nustatyta, kad iki bus priimti ir įsigalios komercinės-ūkinės veiklos sritis reglamentuojantys įstatymai arba atitinkamų įstatymų pakeitimai ir papildymai, pagal Vyriausybės patvirtintas licencijavimo taisykles licencijuojamos komercinės-ūkinės veiklos sritys, nurodytos šiame įstatyme. Iš viso buvo nurodytos devynios tokios sritys.

863 Valstybinės mokesčių inspekcijos parengtas Licencijuojamų veiklos rūšių ir institucijų, išduodančių licencijas, sąrašas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-15]. <<http://www.vmi.lt/lt/?itemId=101421>>.

864 Civilinis kodeksas. Vilnius: Teisinės informacijos centras prie Teisingumo ministerijos, 1994, p. 151.

Būtinumas įsigyti licenciją (Įmonių įstatymo 1990 m. gegužės 8 d. redakcija) buvo siejamas tik su vienuolika į sąrašą (sąlygiškai vadintinas „pirmuoju sąrašu“) įtrauktų veiklos rūšių. Tiesa, kai kurios iš jų jungė kelias veiklos rūšis, pavyzdžiui: vaistinių preparatų ir cheminių medžiagų gamybą ir realizaciją, gydymo ir higienos praktiką, alaus ir nespirtuoto vyno gamybą, kultūrų, kuriose yra narkotinių, stipriai veikiančių ir nuodingųjų medžiagų, auginimą ir realizavimą. Įmonių įstatyme nebuvo pasakyta, jog šiame sąrašė išvardytos veiklos rūšys turi būti licencijuojamos tam, kad būtų užtikrintas viešasis interesas, tačiau pagal savo pobūdį, galimybę sukelti pavojų visuomenei jos laikytinos tokiomis.

Kitos keturios veiklos rūšys (įtrauktos į sąlygiškai vadintą „antrąjį sąrašą“), susijusios su gamyba, jau *expressis verbis* nurodytos kaip galinčios būti pavojingos asmens sveikatai ar gyvybei, o dvi paslaugų rūšys – kaip susijusios su pavojingų ligų gydymu, todėl joms vykdyti reikalingos licencijos. Privatūs juridiniai asmenys neturėjo teisės verstis antrajame sąrašė nurodytų rūšių veikla – tai daryti galėjo tik valstybinės įmonės⁸⁶⁵, jeigu buvo gavusios licenciją.

Pirmasis sąrašas, kitaip nei antrasis, nuolat buvo plečiamas. Antai 1993 m. birželio 17 d. į jį buvo įtraukta nauja licencijuojama veikla – turizmo paslaugų teikimas, 1995 m. birželio 8 d. jame jau buvo licencijuojamos 29 veiklos rūšys, o tų pačių metų liepos 5 d. įstatymu nustatytos 47 licencijuojamos veiklos rūšys. Į licencijuojamų veiklos rūšių sąrašą 1995 m. liepos 5 d. buvo įtraukta, *inter alia*, teisė atlikti auditą, užsiimti įdarbinimo tarpininkavimo paslaugomis, nekilnojamojo turto pirkimu ir pardavimu. Dar vėliau, 1996 m. sausio 23 d., šis sąrašas buvo papildytas nuostata, kad draudžiama be licencijos prekiauti antikvariniais daiktais, o 1996 m. liepos 10 d. jį papildžius draudimo veikla jame jau buvo 49 licencijuojamos veiklos rūšys.

Kuo galima pagrįsti ryškų licencijuojamų veiklos rūšių sąrašo išplėtimą⁸⁶⁶ Įmonių įstatyme (1996 m. liepos 10 d. redakcija)? Ar tuo, kad buvo nustatyta, jog anksčiau nelicencijuotos veiklos rūšys tapo pavojingos ir, siekiant apsaugoti viešąjį interesą, buvo būtina jas licencijuoti?

865 Įstatyme įmonė buvo apibūdinta kaip toks vienetas, kuris vykdo ūkinę-komercinę veiklą. Į licencijuojamų veiklos rūšių sąrašą buvo įtrauktos ir paslaugos, vadinasi, Įmonių įstatymas apėmė ne tik gamybinės veiklos rūšių, bet ir paslaugų veiklos licencijavimą.

866 Iš to, kokios licencijuojamos veiklos rūšys nurodytos Įmonių įstatyme, galima daryti prielaidą, jog minėtas sąrašas iš dalies išsiplėtė ir dėl to, kad atsirado tokių naujų licencijuojamų veiklos rūšių, kurias buvo leista vykdyti privatiems juridiniams asmenims, – anksčiau jas vykdė valstybės įmonės (pvz., draudimo veikla, įdarbinimo tarpininkavimas).

Ar galima teigti, kad prieš nustatant atitinkamos veiklos licencijavimą visuomet buvo identifiкуotas viešasis interesas ir realus pavojus jam dėl vykdomos veiklos, kuri anksčiau nebuvo licencijuojama? Vienareikšmės išvados pateikti negalima, nes Įmonių įstatyme (1990 m. gegužės 8 d. redakcija su vėlesniais pakeitimais ir papildymais) nei licencijavimo paskirtis, nei viešasis interesas *expressis verbis* beveik dešimtmetį, iki 2000 m. kovo 16 d., nebuvo nurodomas. Tačiau iš to, kokios veiklos rūšys, kurios yra licencijuojamos, nurodytos Įmonių įstatyme ir kokie yra licencijos atšaukimo, kai įmonės veikla kelia grėsmę ir kenkia gyventojų sveikatai, daro žalą gamtinei aplinkai, pagrindai, galima daryti prielaidą, kad daugumos veiklos rūšių licencijavimas buvo grindžiamas viešuoju interesu. Tam tikrą įrodymą, kad dėl viešojo intereso buvo licencijuojamos sveikatai kenksmingos, pavojingos veiklos rūšys, galima rasti Sveikatos sistemos įstatymo 56 straipsnyje (1994 m. liepos 19 d. redakcija), kuriame buvo nustatyta, jog „sveikatai *kenksmingas ar pavojingas* ūkinės-komercinės veiklos rūšis, kuriomis užsiimti reikalingas Lietuvos Respublikos Vyriausybės ar jos įgaliotos Valstybinės visuomenės sveikatos priežiūros tarnybos išduotas leidimas (licencija), nustato Įmonių įstatymas“.

Tai, kad licencijuojamos veiklos rūšys siejamos su viešuoju interesu ir siekiu išvengti tam tikro pavojaus visuomenei, *expressis verbis* galima matyti tik nuo 2000 m. kovo 16 d. pakeistame Įmonių įstatymo 13 straipsnyje. Jame nurodyta, kad licencijuojamos tos komercinės-ūkinės veiklos sritys, kurios susijusios su padidėjusiu pavojumi žmogaus gyvybei, sveikatai, aplinkai, ginkluotės gamyba ir įsigijimu, taip pat prekėmis ir paslaugomis, kurioms *įstatymai gali nustatyti specialią prekių pardavimo ar paslaugų teikimo tvarką*. Nagrinėjant nuostatą „įstatymai gali nustatyti specialią prekių pardavimo ar paslaugų teikimo tvarką“ negalima teigti, jog šios redakcijos Įmonių įstatyme veiklos licencijavimas visais atvejais buvo grindžiamas viešuoju interesu (siekiu apsaugoti, *inter alia*, žmonių gyvybę, sveikatą, viešąją tvarką), nes neįmanoma viena-reikšmiškai atsakyti, ar tai, kad „įstatymai gali nustatyti specialią prekių pardavimo ar paslaugų teikimo tvarką“, reiškė, jog tokia speciali tvarka nustatoma tik tuomet, kai yra viešasis interesas.

Atsakant į klausimą, ar visuomet licencijavimas buvo įtvirtinamas tuomet, kai, identifikavus viešąjį interesą, būdavo konstatuojama, kad jo negalima apginti jokiais kitomis priemonėmis kaip tik licencija, reikia pažymėti, jog dėl kai kurių veiklos rūšių licencijavimo kyla abejonių.

Gal ir galima pagrįsti, tarkime, tai, kad miškotvarkos projektų rengimo veikla gali būti pažeistas viešasis interesas, ypač atsižvelgiant į jos galimą poveikį aplinkai, bet vargu ar neįmanoma to užtikrinti kitomis priemonėmis, kaip antai nustačius asmenų, vykdančių minėtą veiklą, kvalifikacijos reikalavimus, atsakomybę už netinkamai atliktus darbus ir pan.

Kai kurios priemonės, kaip licencijavimo alternatyvos, nustatytos vėliau, t. y. jau įtvirtinus atitinkamos veiklos rūšies licencijavimą. Galima nurodyti teisinio reguliavimo atvejų, kada licencijuojamos veiklos rūšys vėliau tapo nelicencijuojamos. Pavyzdžiui, turizmo veiklą pradėta licencijuoti 1994 m. sausio 1 d., o po ketverių metų Turizmo įstatyme⁸⁶⁷ (1998 m. kovo 19 d. redakcija⁸⁶⁸, įsigaliojo 1998 m. rugsėjo 1 d.) to buvo atsisakyta nustačius, kad kelionių organizatoriaus veikla užsiimantys asmenys turi gauti pažymėjimą (sertifikatą), kurio išdavimas siejamas su asmens savybėmis – kvalifikacija (vėliau, 2011 m. birželio 22 d. redakcijos įstatyme, – ir nepriekaištinga reputacija) ir tam tikromis finansinėmis galimybėmis, kurios leistų užtikrinti prievolių įvykdymą.

Kai kurios veiklos rūšys iš licencijuojamųjų sąrašo buvo išbrauktos ne už licencijavimą atsakingoms institucijoms nustačius, kad atitinkama veikla nėra pavojinga ir viešasis interesas ja pažeistas negali būti arba kad esamą viešąjį interesą galima apsaugoti kitomis priemonėmis, bet ES teisėje nustačius kitokį konkrečios veiklos reglamentavimą. Antai įgyvendinant Europos Bendrijų Tarybos aštuntąją direktyvą⁸⁶⁹ (ji reglamentavo, *inter alia*, reikalavimus asmenims, kuriems suteikiama teisė atlikti metinės finansinės atskaitomybės auditą), buvo parengtas Audito įstatymo projektas. Tą pačią dieną, 1999 m. birželio 15 d., buvo priimtas ir Įmonių įstatymo pakeitimas, kuriuo audito veikla kaip licencijuojama buvo panaikinta. Audito įstatyme vietoj audito veiklos licencijos buvo nustatytas reikalavimas audito įmonei įrašyti į audito įmonių sąrašą,

867 Turizmo įstatyme (1998 m. kovo 19 d. redakcija, įsigaliojo 1998 m. rugsėjo 1 d.) buvo nustatyta, kad operacijas, susijusias su kelionės organizavimo paslaugomis, vykdo kelionių operatoriai ir kelionių agentai, turėdami atitinkamą turizmo srities išsilavinimą ar kvalifikaciją patvirtinantį pažymėjimą (sertifikatą) (5 str. 5 d.). Žr. taip pat Vyriausybės 1998 m. rugsėjo 10 d. nutarimą Nr. 1099.

868 Bandymų išbraukti šią veiklą iš licencijuojamųjų veiklos rūšių sąrašo buvo jau anksčiau. Žr. ekonomikos ministro 1996 m. lapkričio 27 d. aiškinamąjį raštą, teiktą kartu su Įmonių įstatymo atitinkamų straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektu.

869 1984 m. balandžio 10 d. Tarybos aštuntoji direktyva, grindžiama Europos ekonominės bendrijos steigimo sutarties 54 straipsnio 3 dalies g punktu dėl asmenų, atsakingų už įstatymu numatytą apskaitos dokumentų audito atlikimą, patvirtinimo.

o audito įmonėms, auditoriams nustatyti reikalavimai buvo panašūs į tuos, kurie buvo anksčiau nustatyti licencijai gauti. Viešasis interesas gal net geriau galėjo būti užtikrintas, nes Audito įstatyme buvo nustatytas ir reikalavimas turėti civilinės atsakomybės draudimo sutartį.

Pateikti pavyzdžiai liudija, kad prieš nustatant licencijavimą ne visada ieškota kitų priemonių, nors, kaip rodo vėlesnis reguliavimas, jų realiai būta. Tai galima pasakyti apie licencijavimą iki naujojo CK priėmimo ir priėmus jį. Antai vėliavų gamybą pradėta licencijuoti priėmus Įstatymo „Dėl Lietuvos valstybės vėliavos“ pakeitimo įstatymą, kuris įsigaliojo 2004 m. rugsėjo 1 d. Šio įstatymo projekto aiškinamajame rašte nėra jokių argumentų, kodėl ši veikla turi būti licencijuojama, o nelicencijuojama ji tapo 2011 m. spalio 13 d. priėmus Valstybės vėliavos ir kitų vėliavų įstatymo pakeitimus (įsigaliojo 2011 m. spalio 27 d.). Būtinumą nelicencijuoti šios veiklos Ūkio ministerija įstatymų leidėjui aiškinamajame rašte motyvavo ne galimybe viešąjį interesą apsaugoti kitomis priemonėmis ar viešojo intereso nebuvimu, o siekiu sumažinti ūkio subjektams tenkančią administracinę naštą ir supaprastinti vėliavų gamybos procedūrą⁸⁷⁰, taip pat tuo, kad į Lietuvą yra įvežamos vėliavos, kitose valstybėse pagamintos be leidimo.

Kartu reikia pažymėti, kad kai kurios pavojingomis laikytos veiklos rūšys, siekiant užtikrinti viešąjį interesą, buvo įtrauktos į licencijuojamų veiklos rūšių sąrašą, o vėliau apskritai uždraustos. Toks reguliavimas pagal CK nedraudžiamas, nes jo 2.75 straipsnyje įstatymų nustatytais atvejais yra leidžiama draudimo riboti juridinių asmenų teisnumą išimtis. Toks teisnumo ribojimas įstatymu aiškintinas kaip galimas ne tik tuomet, kai draudžiama negavus licencijos verstis tam tikra veikla, bet ir tais išimtiniais atvejais, kai apskritai tam tikra veikla dėl savo išskirtinio pavojingumo (žalingumo) visuomenei yra uždraudžiama. Antai jau nuo 1990 m. gegužės 20 d., kai tik įsigaliojo Įmonių įstatymas, licencijuojamai veiklai buvo priskiriamas lošimų namų steigimas ir laikymas, azartinių lošimų organizavimas. Dėl leidimo, kad ir gavus licenciją, vykdyti tokią veiklą kildavo aršios diskusijos⁸⁷¹. 1994 m. sausio 11 d. padarytu Įmonių įstatymo pakeitimu ši veikla buvo uždrausta. Vėliau, 2001 m. balandžio 17 d., priėmus Įmonių įstatymo 12 straipsnio pakeitimo įstatymą, šis

870 Žr. ūkio ministro 2009 m. birželio 16 d. Seimui pateiktą aiškinamąjį raštą kartu su Valstybės vėliavos ir kitų vėliavų įstatymo pakeitimo įstatymo projektu.

871 Žr. Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. spalio 3 d. posėdžio stenogramą, Ministro Pirmininko atsakymus į deputatų paklausimus.

draudimas buvo panaikintas ir minėta veikla vėl tapo licencijuojama⁸⁷². Iš įstatymų priėmimo ir jų pakeitimų aiškinamųjų raštų, kitų *travaux préparatoires* dokumentų neįmanoma nustatyti, ar toks manevravimas teisiniu reguliavimu leidžiant vėl vykdyti azartinius lošimus buvo grindžiamas tuo, kad ši veikla jau nėra žalinga. Tokia išvada būtų abejotina vien dėl to, kad Pasaulio sveikatos organizacijos taikomoje tarptautinėje statistinėje ligų ir sveikatos problemų klasifikacijoje nurodyta, jog įpročių ir potraukių sutrikimams priskiriamas patologinis potraukis lošti, ir kad ne viena valstybė draudžia azartinių lošimų veiklą arba riboja lošimo namų (kazino) skaičių⁸⁷³.

Nelengva rasti įrodymų, kad buvo ieškoma kitų priemonių, užuot įvedus licencijas, ypač tais atvejais, kai, pažeidžiant CK 2.77 straipsnio 1 dalies ir 2.78 straipsnio 1 dalies imperatyvią nuostatą įstatymu įtvirtinti licencijuojamas veiklos rūšis, licencijuojamos veiklos rūšis nustatė ne Seimas, o Vyriausybė. Antai Vyriausybė 2003 m. vasario 3 d. nutarimu Nr. 154 patvirtino Visuomenės sveikatos priežiūros veiklos sričių, kurioms yra būtina visuomenės sveikatos priežiūros veiklos licencija, sąrašą. Vyriausybė panaikino šį nutarimą tik praėjus daugiau kaip dvejiems metams (2009 m. gegužės 27 d.) po to, kai Visuomenės sveikatos priežiūros įstatymo 44 straipsnyje buvo nustatytos licencijuojamos visuomenės sveikatos priežiūros veiklos rūšys (2007 m. gegužės 24 d.). Reikia pasakyti ir tai, kad minėtas veiklos rūšių sąrašas ilgiau nei dvejus metus galiojęs ir įstatyme, ir Vyriausybės nutarime, nesutapo.

Apibendrinant negalima daryti išvados, jog licencijavimas iki naujo CK priėmimo ir jį priėmus visada taikytas tuomet, kai identifikavus viešąjį interesą būdavo nustatoma, kad to intereso gynybos nuo realaus pavojaus kitomis priemonėmis užtikrinti neįmanoma, taip pat negalima konstatuoti, kuo įstatymų leidėjas grindė veiklos žalingumą ją apskritai uždraudamas ar leisdamas ją vykdyti įgijus licenciją.

Proporcingumo principo, įtvirtinto CK 1.2 straipsnyje, būtų nepaisoma ir tuo atveju, jei nustatyti apribojimai būtų tokio masto, kad, atsižvelgiant į siekiamą (-us) tikslą (-us), būtų nepriimtini, t. y. juridinio

872 Šis draudimo panaikinimas įsigaliojo Azartinių lošimų įstatymų įsigaliojimo dieną, t. y. 2001 m. liepos 1 d.

873 Antai pagal Belgijos Karalystės azartinių lošimų, lošimų įstaigų ir lošėjų apsaugos įstatymą (su pakeitimais), priimtą 1999 m. gegužės 7 d., Belgijoje gali būti steigiami ne daugiau kaip devyni lošimo namai (kazino) ir ne daugiau kaip po vienus lošimo namus (kazino) kiekvienoje iš devynių šiame įstatyme išvardytų savivaldybių.

asmens teisės ir teisėti interesai būtų ribojami daugiau, nei buvo būtina viešajam interesui apginti. Galima aptikti teisinį reguliavimą, pagal kurį licencijos galiojimas buvo panaikinamas dėl pernelyg mažų pažeidimų. Antai LRKT 2008 m. sausio 21 d. nutarime pripažino, kad Alkoholio kontrolės įstatymo nuostata, nenustatanti galimybės teismui, atsižvelgiant į teisės pažeidimo pobūdį, jo mastą, atsakomybę lengvinančias bei kitas reikšmingas aplinkybes ir, vadovaujantis teisingumo, protingumo kriterijais, nuspręsti, jog uždraudimo sankcija – licencijos galiojimo panaikinimas neturi būti taikoma, nes dėl tam tikrų itin svarbių aplinkybių yra akivaizdžiai neproporcinga (neadekvati) padarytam teisės pažeidimui, prieštarauja Konstitucijai.

Kita vertus, proporcingumo principo pažeidimu nelaikytinas toks įstatymo nustatytas licencijavimo santykių teisinis reguliavimas, kai tam tikroms juridinio asmens teisinėms formoms, kuriomis vykdoma licencijuojama veikla, buvo (yra) nustatytas specialus teisnumas – jų veikla apribota kuria nors viena (ar tik keliomis) ūkinės veiklos rūšimi, pavyzdžiui, teise teikti tik banko, tik draudimo paslaugas ir (arba) užsiimti su jomis susijusia panašia veikla. Antai Bankų įstatymo (2004 m. kovo 30 d. redakcija) 4 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad bankas, be finansinių paslaugų teikimo, gali verstis tik tokia veikla, be kurios neįmanoma teikti finansinių paslaugų, kuri padeda teikti finansines paslaugas ar yra kitaip tiesiogiai susijusi su finansinių paslaugų teikimu, o pagal Draudimo įstatymo (2011 m. lapkričio 17 d. redakcija) 3 straipsnio 2 dalį draudimo įmonės negali vykdyti jokios kitos ūkinės komercinės veiklos, išskyrus draudimo, perdraudimo ir su šia veikla susijusią veiklą.

4.2. Teisinio apibrėžtumo principas

Ar įtvirtinant licencijavimą teisėkūros subjektai paisė CK 1.2 straipsnyje įtvirtinto teisinio apibrėžtumo principo? Minėta, kad tame straipsnyje nurodytas teisinio apibrėžtumo principas, *inter alia*, apima teisės aktų negaliojimo atgal principą ir teisėtų lūkesčių principą, reikalavimą pernelyg dažnai nekeisti civilinių įstatymų, verslo sąlygų, kad asmenų staiga neužkluptų jiems nepalankus teisinis reguliavimas.

Principo *lex retro non agit* pažeidimas akivaizdžiai padarytas Vyriausybės 2011 m. gruodžio 7 d. priimto nutarimo Nr. 1434, kuriuo patvirtintos Kelių transporto veiklos licencijavimo taisyklės („Valstybės žiniose“ oficialiai paskelbta 2011 m. gruodžio 13 d.), 3 punktu, kuriame

nustatyta, kad šis nutarimas įsigalioja 2011 m. gruodžio 4 d., išskyrus šiuo nutarimu tvirtinamų Kelių transporto veiklos licencijavimo taisyklių VIII skyrių, reglamentuojantį duomenų tvarkymą. Nors šis nutarimas pagal įstatymą turėjo įsigalioti tik gruodžio 14 d., Vyriausybė paankstino jo įsigaliojimą 10 dienų ir taip nustatė reikalavimą licencijavimo taisyklių laikytis nuo gruodžio 4 d., kai Vyriausybės nutarimas kartu su taisyklėmis dar nebuvo oficialiai paskelbtas.

Teisėtų lūkesčių apsaugos principo pažeidimą galima įžvelgti Vyriausybės 2003 m. birželio 17 d. nutarimu Nr. 783 patvirtintose Keleivių, bagažo ir krovinių vežimo geležinkelio transportu licencijavimo taisyklėse nustatytą reguliavimą aiškinant taip, kaip aiškino jį taikančios institucijos – kad geležinkelio įmonės, kurios turi galiojančią licenciją ir verčiasi geležinkelio transporto licencijuojama komercine ūkine veikla, privalo per 12 mėnesių nuo šio nutarimo įsigaliojimo dienos įsigyti licenciją pagal šiuo nutarimu patvirtintas *naujas* Keleivių, bagažo ir krovinių vežimo geležinkelio transportu licencijavimo taisykles. Reikėtų sutikti su LVAT 2005 m. rugsėjo 9 d. sprendimo administracinėje byloje Nr. A⁵-878/2005⁸⁷⁴ motyvais, kad Vyriausybės nutarime nustatyto teisinio reguliavimo aiškinimas, kaip reiškiantis reikalavimą įvertinti visų juridinių asmenų, nesvarbu, ar jie gauna licenciją pirmą kartą, ar ne, atitiktį visiems (įskaitant ir tiems, kuriems juridinio asmens atitiktis jau buvo įrodyta) Vyriausybės nutarime nustatytiems reikalavimams, neatitiktų teisėtų lūkesčių apsaugos principo, ypač atsižvelgiant į tai, kad atsisakymas išduoti licenciją prilygtų ankstesnės licencijos panaikinimui, nors tokiame veiksmui nėra įstatymo nustatyto pagrindo, grindžiamo bendrojo intereso apsauga.

Minėta, kad teisinio apibrėžtumo principas, *inter alia*, apima ir pareigą nustatyti tokį reguliavimą, kuris būtų aiškus, tikslus ir tinkamai paskelbtas.

Pažymėtina, kad tikslumo ir aiškumo reglamentuojant licencijavimo santykius stinga jau nuo pat pradžios. Antai, nors Įmonių įstatymo (1990 m. gegužės 8 d. redakcija) 13 straipsnio pavadinimas buvo „Licenzijų išdavimas“, tačiau šio straipsnio tekste buvo pavartota kita formuluotė: „Be Lietuvos Vyriausybės ar jos pavedimu kito organo išduoto leidimo (licenzijos) draudžiama <...>“. Sąvoka „leidimas (licencija)“ buvo

874 Teismas Valstybinę geležinkelio inspekciją prie Lietuvos Respublikos susisiekimo ministerijos įpareigojo UAB „Unigela“ paduoti prašymo pagrindu išduoti licencijas vežti keleivius, bagažą ir krovinius geležinkelio transportu.

perkelta ir į 1964 m. CK 375 straipsnį (1994 m. gegužės 17 d. redakcija), Įmonių įstatyme ji išliko iki 1995 m. liepos 5 d., kai buvo „apversta“ ir pakeista sąvoka „licencija (leidimas)“. Tokia painiava buvo ilgą laiką, ji atsirado ir įvairiuose poįstatyminiuose teisės aktuose. Antai susisiektimo ministro 1996 m. spalio 31 d. įsakyme Nr. 336 „Dėl licencijos galiojimo panaikinimo“ rašoma: „*Isakau: <...> Dėl Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo, „Autotransporto priemonių vairuotojų rengimo ir kvalifikacijos kėlimo nuostatų“ reikalavimų nesilaikymo panaikinti leidimo Nr. 172, išduoto <...>, galiojimą organizuoti <...> kategorijų vairuotojų rengimo kursų.*“

LRKT savo 2004 m. rugsėjo 29 d. nutarime atkreipė dėmesį, kad teisės aktuose, galiojusiuose iki Vyriausybės 2000 m. spalio 17 d. nutarimo Nr. 1236 priėmimo ir įsigaliojimo, buvo numatyta, jog įmonė, norinti teikti radijo, televizijos programų siuntimo paslaugas, privalėjo gauti atitinkamą leidimą ar licenciją. LRKT pabrėžė, kad sąvokos „leidimas“ ir „licencija“ teisės aktuose dažnai vartotos kaip sinonimai arba kaip viena kitą pakeičiančios.

Tai, kad LRKT minėtame nutarime pabrėžė, jog buvo būtent toks sinoniminis sąvokų „licencija“ ir „leidimas“ vartojimas, savaime nereikia, kad toks teisinis reguliavimas buvo tinkamas, aiškus, atitiko, *inter alia*, teisinio apibrėžtumo principą, ypač kai tuose pačiuose įstatymuose vartojama leidimo sąvoka turi kitą reikšmę, nesietiną su licencijos, kuri suteikia teisę verstis atitinkama ūkine komercine veikla, samprata.

Galiausiai Įmonių įstatyme (2000 m. kovo 16 d. redakcija) jau buvo vartojama tik viena sąvoka „licencija“. Šio įstatymo 13 straipsnio 1 dalyje buvo nustatyta: „*Įmonė gali verstis licencijuojama komercine-ūkine veikla turėdama licenciją.*“ Kita vertus, kai kuriuose įstatymuose galima ir priešinga situacija. Pavyzdžiui, pagal iki 2011 m. gruodžio 4 d. galiojusį Kelių transporto kodekso 8 straipsnį keleiviams vežti lengvaisiais automobiliais taksi buvo išduodama licencija (leidimas). 2011 m. spalio 21 d. pakeitus Kelių transporto kodekso nuostatas (įsigaliojo 2011 m. gruodžio 4 d.), keleiviams vežti lengvaisiais automobiliais taksi išduodami leidimai. Gauti tokį leidimą (nors jiems gauti nustatyti ne tokie griežti reikalavimai, kaip anksčiau buvo nustatyti licencijai) – tai sąlyga, kurią būtina įvykdyti, kad būtų galima pradėti veiklą, t. y. pagal savo paskirtį jis atitinka licenciją.

Ar juridiniam asmeniui teisės aktuose nustatyti informacijos ir dokumentų pateikimo, įvairių patikrų reikalavimai, kuriuos taikant atskleidžiamas jo pasirengimas vykdyti licencijuojamą veiklą, buvo aiškūs ir atitiko teisinio apibrėžtumo principą?

Vertinant pirmąsias Įmonių įstatymo redakcijas negalima atsakyti teigiamai, nes jose nebuvo išvardyta, kokie reikalavimai turėtų būti įtvirtinti licencijavimo taisyklėse. Poįstatyminiuose teisės aktuose reikalavimai nebuvo aiškiai apibrėžiami. Tokių neaiškių licencijavimo taisyklėse įtvirtintų nuostatų galima aptikti ir dabar. Pavyzdžiui, Vyriausybės 2006 m. lapkričio 30 d. nutarimu Nr. 1191 patvirtintų Farmacinės veiklos licencijavimo taisyklių 9.2 punkte nurodyta, kad pareiškėjas, norintis gauti vaistų didmeninio platinimo licenciją, turi pateikti sutarties kopiją ir dokumentus, patvirtinančius, kad juridinio asmens, su kuriuo sudaryta sutartis dėl didmeninio vaistų platinimo, veikla *atitinka* Lietuvos Respublikoje keliamus teisės aktų nustatytus *tos veiklos reikalavimus*. Iš teisės akto negalima suprasti, kokius konkrečius dokumentus ir kas pareiškėjui galėtų (turėtų) suteikti, kad jis juos galėtų pateikti licenciją išduodančiai institucijai. Toks reguliavimas leidžia daryti prielaidą, kad licencijos išdavimas gali būti nutęstas, nurodant vis naujus pateiktinus papildomus dokumentus.

Galima konstatuoti, kad aiškumo, tikslumo stoka nustatant reikalavimus verslui vykdyti sukuria prielaidas subjektams, dalyvaujantiems leidimų išdavimo procese, nesivadovauti teisingumo, protingumo, sąžiningumo principais, nurodytais CK 1.5 straipsnyje, ir primesti verslui nepagrįstas, perteklines kliūtis. Tokia išvada darytina iš kai kurių teisės aktų, reglamentuojančių leidimų (ne licencijų), būtinų atitinkamai veiklai vykdyti, išdavimo tvarką. Antai sveikatos apsaugos ministro 2005 m. kovo 21 d. įsakymu Nr. V-180 patvirtintose Leidimo-higienos paso išdavimo taisyklėse (galiojusiose iki 2008 m. sausio 1 d.) buvo nurodyta, kad, juridiniam asmeniui norint gauti leidimą-higienos pasą, būtina atlikti laboratorinius tyrimus, tačiau nebuvo nustatyta, kokius konkrečiai tyrimus. Valstybinės visuomenės sveikatos priežiūros tarnybos prie Sveikatos apsaugos ministerijos direktorius, įgyvendindamas minėtą neaiškų ir netikslų ministro įsakymą, 2005 m. rugsėjo 9 d. savo įsakymu Nr. V-79 patvirtino Ūkinės komercinės veiklos sąlygų visuomenės sveikatos saugos ekspertizės tvarkos aprašą, kurio 7.1 punkte buvo nustatyta, kad ekspertizės vykdytojas, *jeigu tai būtina* ekspertizei atlikti, iš ūkinės komercinės veiklos vykdytojo gali pareikalauti atlikti

reikalingus laboratorinius tyrimus / matavimus, įrodančius veiklos sąlygų atitiktį visuomenės sveikatos saugos teisės aktų reikalavimams, ir pateikti laboratorinių tyrimų / matavimų protokolus. Taigi, kiek ir kokius tyrimus būtina atlikti norint gauti leidimą-higienos pasą, galėjo būti iš esmės nustatoma ne teisės aktu, o ekspertizės vykdytojo.

4.3. Nuosavybės neliečiamumo principas

Ar įtvirtinant licencijavimą buvo paisoma nuosavybės neliečiamumo principo, nustatyto CK 1.2 straipsnyje, Konstitucijos 23 straipsnyje ir EŽTK? Minėta, kad ir EŽTT, ir LRKT licencijos galiojimo panaikinimą vertina kaip nuosavybės teisės apribojimą. Todėl įstatymų leidėjas gali nustatyti licencijų panaikinimo už padarytus pažeidimus pagrindus (taip pat licencijų galiojimo sustabdymo pagrindus, kai jų nesilaikymo pasekmė yra licencijos panaikinimas) tik aiškiai nurodydamas juos įstatyme.

LRKT 2008 m. sausio 21 d. nutarime⁸⁷⁵ išaiškino, kad CK 2.78 straipsnio nuostatos negali būti aiškinamos kaip esą „leidžiančios Vyriausybei savo teisės aktuose nustatyti ir tokius – visiškai naujus – licencijų galiojimo panaikinimo pagrindus, kurių nenustato įstatymai“, tačiau šiuo metu galiojančiame Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme, kurio 13 straipsnyje teigiama, kad prekiauti antikvariniais daiktais galima tik gavus Kultūros paveldo departamento išduotą licenciją, nėra nustatyta jokių licencijos sustabdymo ar panaikinimo pagrindų. Šiame įstatyme reglamentuojama, kad licencijų išdavimo tvarką nustato Vyriausybė, kuri 2005 m. rugpjūčio 10 d. nutarimu Nr. 868 nauja redakcija patvirtino Licencijų prekiauti antikvariniais daiktais išdavimo taisyklės, kuriose nėra nuorodų į įstatymu nustatytus licencijų galiojimo sustabdymo ir panaikinimo atvejus, tačiau minėtose taisyklėse numaty-

875 Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2008 m. sausio 21 d. ginčijamą Vyriausybės 2004 m. gegužės 20 d. nutarimu Nr. 618 „Dėl Didmeninės ir mažmeninės prekybos alkoholio produktais licencijavimo taisyklių ir Mažmeninės prekybos alkoholiniais gėrimais prekybos ir viešojo maitinimo įmonėse taisyklių patvirtinimo“ patvirtintų Didmeninės ir mažmeninės prekybos alkoholio produktais licencijavimo taisyklių 51 punkto (2004 m. gegužės 20 d. redakcija) nuostatą „Licencijos galiojimas panaikinamas, jeigu: <...> 51.6. licencijos turėtojas nesilaiko viename iš šių Taisyklių punktų – <...> 34 <...> – nustatytų reikalavimų“ pripažino prieštaraujančia Konstitucijos 94 straipsnio 2 punktui, pagal kurį Vyriausybė vykdo įstatymus, konstituciniams teisinės valstybės, teisingumo principams. Šiame kontekste paminėtina, kad proporcingumo principas yra konstitucinio teisinės valstybės principo elementas.

ta, kad licencija asmeniui panaikinama, *inter alia*, jei licencijos turėtojas, kurio licencijos galiojimas sustabdytas, per nustatytąjį laiką nepašalina licencijuojamos veiklos pažeidimų. Licencijos galiojimas pagal minėtas taisykles juridiniam asmeniui sustabdomas, jeigu nustatoma, kad licencijos turėtojas pažeidė įstatymų, *kitų teisės aktų*, susijusių su licencijuojama veikla, ar Prekybos antikvariniais daiktais taisyklių ir Licencijų prekiauti antikvariniais daiktais išdavimo *taisyklių reikalavimus*. Visų su licencijuojama veikla susijusių teisės aktų paminėjimas taisyklėse jokiais būdais negali būti laikomas licencijos galiojimo sustabdymo ar panaikinimo atvejų išvardijimu – juos nurodyti reikalaujama minėto CK 2.78 straipsnio 2 dalies 11 punkte: „*Licencijavimo taisyklėse nurodoma: <...> 11) licencijos galiojimo sustabdymo bei panaikinimo atvejai ir tvarka.*“ Toks minėtos taisyklės nustatytas teisinis reguliavimas akivaizdžiai liudija, kad licencijos galiojimo sustabdymu, jos panaikinimu gali būti ribojama juridinio asmens veikla, kartu ir nuosavybės teisė, poįstatyminiame teisės akte, net licencijavimo taisyklėse (nors privalu tai padaryti įstatymu), nenustačius konkrečių licencijos galiojimo ir panaikinimo atvejų.

Kitas nuosavybės neliečiamumo principo ignoravimo pavyzdys: aplinkos ministras, vadovaudamasis Vyriausybės jam suteiktais Atliekų tvarkymo įstatymo 36 straipsnio 2 punkte nustatytais įgaliojimais (CK 2.78 str. 1 d. leidžiama įstatymu nustatyti taisyklės, kad Vyriausybė tvirtina licencijavimo taisykles, išimtį), 2003 m. gruodžio 19 d. įsakymu Nr. 684 patvirtino Pavojingų atliekų tvarkymo licencijavimo taisykles. Šių taisyklių 25.2 punkte (2008 m. liepos 8 d. redakcija) buvo nustatytas toks licencijos panaikinimo pagrindas, kurio nebuvo numatyta jokiame įstatyme. Ministras minėtose taisyklėse, *inter alia*, nustatė teisę institucijai panaikinti licencijos galiojimą, kai įmonė, kurios licencijos galiojimas buvo sustabdytas, per nustatytą laikotarpį nepašalina nurodytų pažeidimų. LVAT 2009 m. balandžio 6 d. sprendime⁸⁷⁶ išaiškino CK 2.78 straipsnio 2 dalies 11 punktą, pagal kurį „*licencijavimo taisyklėse nurodoma licencijos galiojimo sustabdymo bei panaikinimo atvejai ir tvarka*“, kaip nereiškiantį licencijavimo taisykles tvirtinančiai institucijai įgaliojimų nustatyti licencijos panaikinimo atvejus suteikimą, jeigu toks reguliavimas dėl licencijos panaikinimo nėra nustatytas įstatymu.

876 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo sprendimas administracinėje byloje Nr. I⁵⁷⁵–19/2009.

Teismo nuomone, minėtame CK 2.78 straipsnio punkte vartojama sąvoka „nurodoma“ nėra semantiškai tapati sąvokai „nustatyti“, t. y. nustatyti licencijavimo taisykles tvirtinančiai institucijai licencijos galiojimo sustabdymo bei panaikinimo atvejus.

4.4. Licencijų išdavimo trukmė

CK 2.79 straipsnio 2 dalyje reikalaujama licenciją verstis tam tikra veikla pareiškėjui išduoti per 30 dienų nuo dokumentų, reikalingų licencijai išduoti, gavimo dienos, išskyrus įstatymų nustatytas išlygas⁸⁷⁷. Nors minėtas 30 dienų terminas jau ilgai yra apibrėžtas, tačiau į jį nėra įskaičiuotas laikas, kurį pareiškėjas praranda, kol įvykdo kitus reikalavimus, *inter alia*, pagal CK 2.77 straipsnio 2 dalį gauna įvairius leidimus, kurie įstatymuose numatyti kaip būtina jo veiklos sąlyga, surenka kitus dokumentus, pateiktinus licencijai gauti. CK sąvoka „dokumentas“ nėra apibūdinta, tik CK 2.78 straipsnio 2 dalies 3 punkte nustatyta, kad licencijai gauti reikalingi dokumentai turi būti nurodyti licencijavimo taisyklėse. Konkrečiame įstatyme, kuriame įtvirtinta licencija, o dažniausiai ir poįstatyminiuose teisės aktuose galima aptikti didelę minimų dokumentų įvairovę: įvairius sertifikatus, higienos pasą, pažymėjimus, pažymą (*inter alia*, pažymą apie sumokėtus mokesčius, įmokas) ir kt. Tam tikrais atvejais iki licencijos suteikimo turi būti atliktas juridinių asmenų planuojamos veiklos poveikio aplinkai vertinimas ir priimamas sprendimas, kad planuojama vykdyti veikla galima⁸⁷⁸. Tokių sprendimų priėmimą Lietuvoje reglamentuoja atskiras įstatymas, kai kurių ekspertų nuomone, kitose valstybėse tai priskiriama licencijavimui⁸⁷⁹. Laikotarpis, per kurį turi būti gauti kai kurie išvardyti dokumentai, yra kelis kartus ilgesnis už laikotarpį, per kurį nurodyta išduoti licenciją. Antai, norint gauti leidimą-higienos pasą, būtina pateikti dokumentus,

877 Analogiška nuostata jau buvo Įmonių įstatymo 13 straipsnyje (1997 m. rugsėjo 25 d. redakcija), ji pakeitė iki tol galiojusią nuostatą (1995 m. liepos 5 d. redakcija), pagal kurią Vyriausybei buvo leista nustatyti licencijos išdavimo terminą – 30 dienų – dėl dviejų veiklos rūšių pratęsti.

878 Žr. Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymą (2005 m. birželio 21 d. redakcija) ir 2011 m. gruodžio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2011/92/ES dėl tam tikrų valstybės ir privačių projektų poveikio aplinkai vertinimo.

879 Barth R. 1985–2005: the Development of EU Law on Licencing Procedures. In Ormond T., Führ M., Barth R. (eds). *Environmental Law and Policy at the Turn of the 21st Century. Liber amicorum Betty Gebers, Lexxion*. Berlin, 2006, p. 133–143.

nurodytus sveikatos apsaugos ministro 2010 m. liepos 13 d. įsakymu Nr. V-632 patvirtintose Leidimų-higienos pasų išdavimo taisyklėse. Šiuos dokumentus įvertinus, per 5 darbo dienas nuo jų gavimo dienos pradedamas ūkinės-komercinės veiklos vykdymo sąlygų vertinimas, kuris susideda iš trijų etapų. Yra nustatyti kai kurie nurodytų etapų terminai: II etapu atliekami tyrimai neturi trukti ilgiau kaip 45 dienas. Gavus laboratorinių tyrimų protokolus per 5 darbo dienas surašoma vertinimo pažyma, reikalinga leidimui-higienos pasui išduoti. Taigi vien šio paso išdavimas gali užtrukti gerokai ilgiau nei mėnesį.

Poįstatyminiuose teisės aktuose ilgą laiką buvo ir vis dar yra nustatytas (nors ir kiek pakitęs) teisinis reguliavimas, pagal kurį reikalaujama pateikti pažymas apie sumokėtus mokesčius, įmokas, nors licenciją išduodančiai valstybės institucijai tokia informacija buvo (yra) prieinama. Tokie reikalavimai vertintini kaip nepateisinama perteklinė našta verslui, dėl jų pailgėja ir licencijos išdavimo laikotarpis. Ypač dažnai pirminiame reguliavimo etape reikalauta pateikti mokesčių inspekcijos pažymą, kad mokesčiai sumokėti, pajamos deklaruotos: „*Licencijai importuoti, eksportuoti naftos produktus ir verstis didmenine prekyba jais gauti kartu su prašymu pateikiami šie dokumentai: <...> mokesčių inspekcijos pažyma, kad sumokėti mokesčiai ir deklaruotos pajamos <...>*“⁸⁸⁰; „*Norinti gauti licenciją įmonė turi pateikti Valstybiniam turizmo departamentui: <...> Valstybinės mokesčių inspekcijos pažymą, kad sumokėti mokesčiai ir deklaruotos pajamos <...>*“⁸⁸¹

Tokių reikalavimų išliko ir jau įsigaliojus CK. Pavyzdžiui, pagal Priešgaisrinės įrangos gamybos ir jos techninės priežiūros licencijavimo taisyklių 8.2.3 punktą Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentui turi būti pateiktos mokesčių inspekcijos ir valstybinio socialinio draudimo įstaigos pažymos, patvirtinančios, kad įmonė neskolinga biudžetui⁸⁸².

Minėti reikalavimai kai kuriuose poįstatyminiuose teisės aktuose pamažu švelnėja. Pavyzdžiui, galima pasirinkti: dėl licencijos išdavimo

880 Vyriausybės 1995 m. rugsėjo 14 d. nutarimu Nr. 1221 patvirtintų Naftos produktų importo, eksporto, didmeninės ir mažmeninės prekybos jais bei mažmeninės prekybos suskystintosiomis dujomis licencijavimo taisyklių 8 punktas.

881 Vyriausybės 1995 m. gruodžio 8 d. nutarimu Nr. 1550 patvirtintų Turizmo paslaugų teikimo licencijavimo taisyklių 9 punktas.

882 Vyriausybės 2003 m. birželio 25 d. nutarimas Nr. 825 „Dėl Priešgaisrinės įrangos gamybos ir jos techninės priežiūros licencijavimo taisyklių patvirtinimo“.

besikreipiantis juridinis asmuo gali nepateikti Valstybinės mokesčių inspekcijos, Valstybinio socialinio draudimo įstaigos pažymų apie skolų nebuvimą, tačiau tuomet licencijos išdavimas gali nutolti. Antai Vyriausybės 2005 m. rugpjūčio 10 d. nutarimu Nr. 868 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. gruodžio 9 d. nutarimo Nr. 1572 „Dėl Licencijų prekiauti antikvariniais daiktais išdavimo taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo“ nauja redakcija išdėstytų Licencijų prekiauti antikvariniais daiktais išdavimo taisyklių 9 punkte (2009 m. birželio 3 d. redakcija) nustatyta, kad jeigu pats juridinis asmuo nepateikia nurodytų pažymų, Kultūros paveldo departamentas priima sprendimą išduoti licenciją ne vėliau kaip per 40 darbo dienų, jei pažymas pateikia, – ne vėliau kaip per 20 darbo dienų nuo visų dokumentų, kurių reikia licencijai išduoti, gavimo. Taigi licencijos gavėjui pačiam nepateikus nurodytų pažymų terminas licencijai gauti pailgėja dukart – nuo 20 iki 40 darbo dienų.

Licencijos išdavimo termino klausimas opus ne vien verslui – dėl to jis patiria nepagrįstų išlaidų, bet ir valstybei, nes prarandamos galimos darbo vietos. Jau vien dėl to, kad asmenys licencijos laukia apie 30 dienų nuo dokumentų pateikimo valstybės institucijai, šalyje kasmet prarandama apie 1 000 darbo vietų⁸⁸³. Iš tiesų jų prarandama kelis kartus daugiau, nes, kaip rodo visuminis teisinis reguliavimas, pasirengimas pradėti verslą nėra siejamas vien su CK 2.79 straipsnyje nurodytu 30 dienų terminu licencijai gauti.

Šiame kontekste paminėtina, jog Paslaugų direktyvos 13 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad leidimų išdavimo procedūros ir formalumai neturi būti griežti ir pernelyg pasunkinti ar vėlinti paslaugos teikimo.

4.5. Rinkliavos dydis

Neretai viešai samprotaujama, kad licencijomis siekiama, *inter alia*, spręsti valstybės biudžeto papildymo klausimą⁸⁸⁴. CK 2.79 straipsnio 6 dalyje nustatyta, kad valstybės rinkliava už licencijos išdavimą neturi

883 Ūkio ministerijos informacija. Ūkio ministerija siūlo trumpinti licencijų ir leidimų verslininkams išdavimo trukmę. Ūkio ministerija [interaktyvus]. Vilnius, 2012 [žiūrėta 2012-06-17]. <http://www.ukmin.lt/web/lt/naujienos/pranesimai_spaudai/ukio_ministerija_siulo_trumpinti_licenciju_ir_leidimu_verslininkams_isdavimo_trukme>.

884 „<...> išryškėja generaliniai tikslai, kurių siekiama licencijomis. Tai apsaugoti vartotoją, *surinkti biudžetą* ir valdyti informaciją.“ Žr. Laisvosios rinkos instituto licencijavimo analizę ir pasiūlymai [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-15]. <http://www.lrinka.lt/index.php/analininiai_darbai/licencijavimas_analize_ir_pasiulymai/2369;read;1> [nuoroda „LICENCIJAVIMAS: ANALIZĖ IR PASIŪLYMAI (pdf)“].

viršyti licencijos išdavimo ir priežiūros sąnaudų. Aiškinant šią nuostatą matyti, kad rinkliava turi būti proporcinga darbui, atliekamam išduodant licenciją ir vykdant licencijuojamos veiklos kontrolę. Ar šio reikalavimo buvo laikomasi nustatant valstybės rinkliavos už licencijos išdavimą dydį?

Pirmajame reguliavimo etape būta gana nemažų žyminio mokesčio tarifų dydžių. Pavyzdžiui, Vyriausybės 1995 m. kovo 22 d. nutarimu Nr. 402 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 11 d. nutarimo Nr. 1123 „Dėl žyminio mokesčio tarifų bei Žyminio mokesčio mokėjimo ir grąžinimo tvarkos patvirtinimo“ dalinio pakeitimo“ už leidimo vykdyti mažmeninę prekybą alkoholiniais gėrimais (įskaitant alų) išdavimą vieniems metams buvo nustatytas 30 000 litų mokesčio tarifas, o už leidimo įvežti į Lietuvos Respubliką degtinę ir kitus alkoholinius gėrimus (įskaitant vyną ir alų) išdavimą vieniems metams – ne mažiau kaip 300 000 litų. Už licencijos verstis didmenine prekyba Lietuvos Respublikoje pagamintais alkoholiniais gėrimais išdavimą ir perregistravimą nuo 2001 m. sausio 1 d. buvo nustatyta 80 000 litų valstybės rinkliava. Šiuo metu galiojančiu Vyriausybės 2000 m. gruodžio 15 d. nutarimu Nr. 1458 „Dėl Valstybės rinkliavos objektų sąrašo, šios rinkliavos dydžių ir mokėjimo ir grąžinimo tvarkos patvirtinimo“ (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais) nustatyti dydžiai yra keliolika kartų mažesni: už licencijos verstis mažmeninę prekybą alkoholiniais gėrimais išdavimą – tik 1 300 litų, o už licencijos verstis didmeninę prekybą alkoholiniais gėrimais išdavimą – 4 000 litų rinkliava. Dauguma šiame teisės akte nustatytų rinkliavos dydžių nesiekia 500 litų. Didžiausia rinkliava už licencijos eksploatuoti dviejų ar daugiau blokų branduolinę (atominę) elektrinę išdavimą – 270 000 litų, už banko licencijos išdavimą – 175 000 litų. Tokias išskirtinai nemažas sumas šiais atvejais galima paaiškinti tuo, kad licencijuojama veikla yra rizikinga, būtina didesnė jos priežiūra, o tam reikia daugiau sąnaudų nei įprastai.

Už kitų licencijų išdavimą nustatyti konkretūs valstybės rinkliavos dydžiai, patvirtinti minėtu Vyriausybės 2000 m. gruodžio 15 d. nutarimu Nr. 1458, taip pat paneigia prielaidą, kad rinkliavomis siekiama papildyti valstybės biudžetą. Kita vertus, valstybės rinkliava, minėtame Vyriausybės nutarime nustatyta už kai kurias licencijuojamas veiklos rūšis, yra itin maža (pvz., 75 litai už Centrinės kredito unijos licencijos išdavimą), todėl gali kilti abejonių, ar apskritai tokia menka rinkliava galima padengti licencijos išdavimo ir veiklos priežiūros (kontrolės) sąnaudas. Be to, atsižvelgiant į tai, kad pagal CK 2.79 straipsnio 1 dalį

licencija išduodama neterminuotam laikui, neaišku, kaip apskaičiuojamas rinkliavos dydis, minėtame Vyriausybės nutarime nustatytas už ilgą neterminuotą laikotarpį, ir būtent už kiek metų jis skaičiuojamas. Taigi iškyla rinkliavos dydžio patikimumo klausimas. Kitas svarstytinas klausimas – ar tokiu reguliavimu, kai visiems juridiniams asmenims nustatoma vienoda rinkliava, nebus pažeidžiamas CK 2.76 straipsnis, t. y. ar įmonės nebus diskriminuojamos, kai rinkliava už neterminuotai išduodamą licenciją visoms įmonėms nustatoma vienoda, nors jų padėtis ne visada yra vienoda. Akivaizdu, kad licencija turi ekonominę vertę, kuri priklauso nuo kiekvieno atitinkamo juridinio asmens patekimo į rinką momento ir buvimo joje laikotarpiu. Tam tikros įmonės gali veikti rinkoje tik keletą metų, t. y. trumpesnę laikotarpį, nei tas, už kurį yra nustatytas rinkliavos, juridinio asmens sumokamos gaunant licenciją, dydis.

Tokie klausimai kyla atsižvelgiant į EBT'T praktiką. EBT'T 2006 m. rugsėjo 19 d. sprendime (bylos Nr. C-392/04) priminė, jog 1997 m. balandžio 10 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 97/13/EB dėl bendrųjų leidimų ir individualių licencijų išdavimo telekomunikacijų paslaugų srityje bendrųjų principų⁸⁸⁵ 11 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad mokesčiai, kurių valstybės narės reikalauja iš individualias licencijas turinčių bendrovių, yra skirti šių licencijų išdavimui reikalingo darbo administracinėms sąnaudoms padengti. Tas darbas apima keturias veiklos sritis: individualių licencijų išdavimą, administravimą, kontrolę ir įgyvendinimą. EBT'T padarė išvadą, kad pagal Direktyvos 97/13/EB 11 straipsnio 1 dalį *draudžiama* taikyti individualių licencijų išdavimo mokesť, apskaičiuotą atsižvelgiant į reguliavimo institucijos bendrąsias administracines šių licencijų išdavimo sąnaudas per 30 metų laikotarpį (36–42 punktai).

4.6. Licencijos galiojimo trukmė

Pirmajame reguliavimo etape 1990 m. gegužės 8 d. priėmus Įmonių įstatymą, nebuvo nurodyta, kuriam laikotarpiui licencija turi būti išduodama. Jau 1995 m. gegužės 11 d. Įmonių įstatyme buvo nurodyta, kad leidimai gali būti išduodami ir nustatytam, ir nenustatytam laikotarpiui. Įstatyme nenurodyta, koks turėtų būti minimalus terminas. Vėliau,

⁸⁸⁵ 1997 m. balandžio 10 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 97/13/EB dėl bendrųjų leidimų ir individualių licencijų išdavimo telekomunikacijų paslaugų srityje bendrųjų principų ([1997] OL L 117, p. 15).

1995 m. liepos 5 d., numatyta, kad licencijos galiojimo trukmė nustatoma Vyriausybės patvirtintose licencijavimo taisyklėse. Vadinas, įstatymu neribojama licencijos galiojimo trukmė poįstatymiais teisės aktais galėjo būti nustatoma ir itin trumpa, pavyzdžiui, vieni ar du metai.

Naujajame CK nustatyta, kad licencijos išduodamos neterminuotai (2.79 str. 1 d.). Ši norma, kartu su CK įsigaliojusi 2001 m. liepos 1 d., buvo įgyvendinama itin vangiai. Antai iki 2007 m. gegužės 18 d. (praėjus beveik šešeriems metams nuo CK įsigaliojimo) Vyriausybės nutarimu Nr. 1390⁸⁸⁶ patvirtintose Vertimosi veterinarinė praktika ir farmacine veikla veterinarijoje licencijavimo taisyklėse vis dar buvo nustatyta, kad licencijos išduodamos penkeriems metams. Valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos direktoriaus 2001 m. kovo 1 d. įsakymu Nr. 103 patvirtintos Gyvūnų vežėjų licencijavimo tvarkos (galiojo net iki 2007 m. vasario 7 d.) 8 punkte buvo nustatyta, kad licencija galioja vienus metus nuo išdavimo dienos.

Pateikti teisinio reguliavimo pavyzdžiai liudija, jog buvo bandoma visiškai ignoruoti CK 2.79 straipsnio 1 dalies nuostatą, kad licencija išduodama neterminuotai. Šios nuostatos ignoravimu galima laikyti ir bandymus išsaugoti anksčiau Įmonių įstatyme buvusį licencijos perregistravimo institutą, nors CK jis nebuvo numatytas. Įmonių įstatyme anksčiau buvusi nuostata dėl licencijų perregistravimo galiojo iki 2004 m. sausio 1 d.⁸⁸⁷ CK komentaro autoriai pabrėžė, jog „*tai, kad licencija išduodama neterminuotai, reiškia, jog įstatymuose ar licencijavimo taisyklėse negalima nustatyti licencijos perregistravimo ar reikalauti atlikti panašius veiksmus, sukeliančius tokius pačius padarinius, kaip licencijos laikinumas, išskyrus atvejus, kai licencija išduodama tam tikrai veiklai, vykdomai tam tikru laikotarpiu, pvz., sezonų metu*“⁸⁸⁸.

Sunku būtų pagrįsti LVAT 2004 m. gegužės 20 d. nutarties⁸⁸⁹ teiginį, jog „*pirmosios instancijos teismas teisingai nurodė, kad sutinkamai*

886 Minėtas nutarimas buvo panaikintas Vyriausybės 2007 m. gegužės 2 d. nutarimu Nr. 449, įsigaliojusiu 2007 m. gegužės 18 d.

887 Įstatymų leidėjas perregistravimo institutą Įmonių įstatymo 13 straipsniu įdiegė 1997 m. rugsėjo 25 d. nustatęs, kad „licencija išduodama neterminuotam laikui, numatant jos perregistravimą Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka“. Vėliau, 13 straipsnį išdėsčius 2000 m. kovo 16 d. redakcija, jo 8 dalyje buvo nustatyta: „Licencija išduodama neterminuotam laikui, numatant jos perregistravimą Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka, jeigu kiti įstatymai nenustato ko kita.“

888 Žr. Mikelėnas V. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 176.

889 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nutartis administracinėje byloje Nr. A³-317-04.

su Civilinio kodekso 2.79 str. 1 d. kaip papildoma licencijavimo taisyklių sąlyga galėjo būti nustatomas ir licencijos perregistravimas sumokant kasmetinę rinkliavą“, ypač atsižvelgiant į tai, kad licencijos perregistravimo, numatyto tik Vyriausybės nutarime, neįvykdymo pasekmė būtų licencijos panaikinimas, kuris akivaizdžiai prieštarautų ir CK 1.2 straipsnyje, ir Konstitucijos 23 straipsnyje įtvirtintam nuosavybės neliečiamumo principui.

Kitaip vertintina LVAT nuomonė, kad CK nedraudžia rinkliavos už licenciją išdėstyti periodiškai. Tačiau atskirai pažymėtina, kad valstybės rinkliava laikytina privalomu mokėjimu, o tokie privalomi mokėjimai, kaip ir esminiai mokesčio elementai⁸⁹⁰, *inter alia*, dydis, turi būti nustatyti įstatymu, o ne poįstatyminiu teisės aktu.

CK 2.79 straipsnyje įtvirtintą reikalavimą licenciją išduoti neterminuotam laikui būtų galima paaiškinti įstatymų leidėjo noru savotiškai sutramdyti nepagrįstai trumpų licencijos galiojimo terminų nustatymą viešosios teisės aktais, taip uždedant verslui neproporcingą naštą – kasmet ar kas kelerius metus iš naujo teikti dokumentus naujai licencijai gauti ar jai perregistruoti. Tačiau negalima teigti, kad apskritai trumpa licencijos galiojimo trukmė visais atvejais juridinio asmens teisės riboja labiau, nei yra būtina viešajam interesui apginti, ir dėl to neatitinka CK 1.2 straipsnyje įtvirtinto proporcingumo principo. Be to, tam tikroms licencijuojamoms veiklos rūšims, siejamoms su ribotais ištekliais, kaip tik ir būtina nustatyti trumpus licencijų galiojimo terminus.

Šiame kontekste reikia pažymėti, kad kitoks reguliavimas, kai visais atvejais nustatomas neterminuotas licencijų galiojimas, gali nederėti su ES teise. Antai EBTT 2004 m. rugsėjo 7 d. sprendime (byla C-127/02) pagrindė būtinumą išduoti licenciją trumpam laikotarpiui. EBTT konstatavo, kad mechanizuota *Cerastoderma edule* žvejyba yra veikla, atitinkanti sąvoką „projektas“ direktyvos⁸⁹¹ požiūriu, – šia direktyva siekiama, kad veiksmai, galintys padaryti žalos aplinkai, nebūtų patvirtinti be išankstinio galimo jų poveikio įvertinimo. Žvejyba, kuri vykdoma jau daugelį metų, tačiau dėl kurios kasmet išduodama terminuota licencija, kiekvieną kartą naujai įvertinus galimybę verstis šia veikla, ir teritorijos dalis, kurioje ji gali būti vykdoma, aprėpia sąvoką „planas“ ar „projektas“ direktyvos 6 straipsnio 3 dalies požiūriu.

890 Žr., *inter alia*, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 24 d. nutarimą.

891 1992 m. gegužės 21 d. Tarybos direktyva 92/43/EEB dėl natūralių buveinių ir laukinės faunos bei floros apsaugos.

Kartu paminėtina, kad ir pagal Paslaugų direktyvos 11 straipsnį leidžiama licenciją išduoti ribotam laikotarpiui, jeigu tenkinama viena iš šių sąlygų: a) leidimas automatiškai pratęsiamas arba yra susijęs su nuolatinio reikalavimų vykdymu; b) ribotas leidimų skaičius pateisinamas svarbiais visuomenės interesais; c) ribotą leidimo trukmę galima pateisinti svarbiais visuomenės interesais. Pažymėtina, kad direktyvoje ribotas leidimų verstis tam tikros rūšies veikla skaičius siejamas ne vien su ribotais gamtos ištekliais ar techninių pajėgumų stoka.

2009 m. spalio 21 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamente (EB) Nr. 1073/2009⁸⁹² dėl bendrųjų patekimo į tarptautinę keleivių vežimo tolimojo susisiekimo ir miesto autobusais rinką taisyklių nustatyta, jog Bendrijos licencija (kurią reikia turėti vykdant keleivių vežimą tarptautiniais maršrutais tolimojo susisiekimo ir miesto autobusais) išduodama atnaujinamiems ne ilgesniems kaip dešimties metų laikotarpiams. Lietuvoje Vyriausybės 1997 m. spalio 23 d. nutarimu Nr. 1170 patvirtintų Kelių transporto veiklos licencijavimo taisyklių 17 punkte (galiojusiame iki 2011 m. gruodžio 3 d.) buvo nustatyta, kad licencija (*inter alia*, licencija vežti keleivius tarptautinio susisiekimo maršrutais – vežti keleivius autobusais) išduodama neribotam laikui. Tačiau 2011 m. spalio 21 d. Kelių transporto kodeksas papildytas nuostata (įsigaliojo 2011 m. gruodžio 4 d.), kad licencijos, suteikiančios teisę verstis keleivių vežimu, *inter alia*, autobusais tarptautiniais maršrutais ir Lietuvos Respublikos teritorijoje, išduodamos dešimties metų laikotarpiui, t. y. tokiam terminui, kuris nustatytas minėtame reglamente, o ne CK 2.79 straipsnyje. Kitaip tariant, ES reglamento nuostata perkelta į Lietuvos teisės sistemą.

Tai, kad CK 1.3 straipsnis „Civilinės teisės šaltiniai“ 2004 m. papildytas nauja 3 dalimi („Įgyvendinant ES teisės aktus, kituose įstatymuose gali būti nustatytos kitokios, negu nustato šis kodeksas, civilinius teisinius santykius reglamentuojančios normos. Tokiu atveju šis kodeksas taikomas tiek, kiek kiti įstatymai nenustato kitaip“), nepašalina Lietuvos ir ES teisės suderinamumo problemos, nes ES reglamentai įgyvendinami neperkeliant jų normų į Lietuvos įstatymus, jie taikomi tiesiogiai, nebent pačiame reglamente išimtiniais atvejais padaroma išlyga dėl būtinumo kai kurias normas perkelti ir į valstybės narės įstatymus. Kita vertus, trumpa licencijų galiojimo trukmė ir Lietuvoje turėtų būti grindžiama

892 Pavyzdžiui, Europos Parlamento ir Tarybos 2009 m. spalio 21 d. reglamentas (EB) Nr. 1072/2009 dėl bendrųjų patekimo į tarptautinio krovinių vežimo kelių transportu rinką taisyklių.

objektyviais kriterijais, susijusiais su atskirų veiklos rūšių specifiškumu (*inter alia*, ribotais ištekliais), o ne vien tuo, kad taip nusprendžia ES institucija, o ne Lietuvos Seimas.

Apibendrinant pažymėtina, kad teisinis reguliavimas, pagal kurį iki naujojo CK įsigaliojimo ir jam įsigaliojus buvusi nustatyta trumpa licencijų galiojimo trukmė, jeigu toks reguliavimas nebuvo siejamas su ribotais ištekliais, kokių nors techninių pajėgumų stoka ar kitais pagrįstais pagrindais, taip pat vėlesnis teisinis reguliavimas, pagal kurį leidžiama licenciją perregistruoti, kai toks perregistravimas šiuo metu galiojančiame CK nėra numatytas, neproporcingai pasunkino (pasunkina) juridinio asmens veiklą. Kita vertus, CK 2.79 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas teisinis reguliavimas, pagal kurį licencija visais atvejais (net ir tuomet, kai yra, *inter alia*, riboti ištekliai ar riboti techniniai pajėgumai) išduodama neterminuotam laikui, nedera su ES teise.

5. TEISINIO REGLAMENTAVIMO TOBULINIMAS

Vyriausybė 2012 m. liepos 18 d. nutarimu Nr. 937 „Dėl Licencijavimo pagrindų aprašo patvirtinimo“ patvirtino Licencijavimo pagrindų aprašą (toliau – Aprašas).⁸⁹³ Apraše nustatyti reikalavimai, kuriais vadovaujantis turi būti rengiami tam tikros rūšies veiklos licencijavimą reglamentuojančių teisės aktų projektai.

Apraše pripažįstama, kad rengiant veiklos licencijavimą reglamentuojančių įstatymų ir licencijavimo taisyklių projektus vadovaujamasi, *inter alia*, Paslaugų įstatymu, CK, bendraisiais civilinių teisinių santykių reguliavimo principais, tačiau Aprašas labiau grindžiamas Paslaugų įstatyme ir Direktyvoje 2006/123/EB dėl paslaugų vidaus rinkoje nurodytais principais, tokiais kaip būtinumas, proporcingumas, nediskriminavimas, ir šie principai apibrėžiami panašiai. Pavyzdžiui, diskriminacijos draudimas yra siejamas tik su draudimu diskriminuoti dėl pilietybės, gyvenamosios vietos ar valstybės, kurioje ūkio subjektas yra įsisteigęs, t. y. apibrėžtas gerokai siauriau nei CK 2.76 straipsnyje, apskritai draudžiančiame diskriminacijos tikslais nustatyti skirtingas pavienių juridinių asmenų teises, pareigas ar privilegijas. Be to, šiame teisės akte iš viso

893 Kai kurie reikalavimai, analogiškai nustatytiesiems minėtame Apraše, buvo įtvirtinti Vyriausybės 2004 m. kovo 15 d. nutarimu Nr. 274 „Dėl Ūkinės komercinės veiklos licencijavimo metodinių nurodymų patvirtinimo“, kuris buvo panaikintas Vyriausybės 2011 m. lapkričio 30 d. nutarimu Nr. 1391.

neminima, kad būtina vadovautis ir kitais CK 1.2 straipsnyje nurodytais svarbiais civilinių teisinių santykių reguliavimo principais, tokiais kaip teisėti lūkesčiai, nuosavybės neliečiamumas.

Licencijų išdavimas Apraše grindžiamas trimis modeliais, kuriems taikyti nustatyti skirtingi reikalavimai. Šie modeliai skiriasi pagal licencijų išdavimo trukmę ir atliekamų patikrinimų mastą. Valstybės institucijos, rengiančios teisės aktų dėl licencijavimo projektus, turi pasirinkti, kuriam modeliui priskirti „jų kompetencijai priklausančias licencijas“, ir ne vėliau kaip iki 2013 m. gruodžio 31 d. Vyriausybei pateikti teisės aktų pakeitimų projektus. Taikant modelį „A“ bus tikrinami apie ūkio subjektą tik kitų institucijų surinkta informacija ir (ar) išduoti dokumentai, taikant modelį „B“ fiziškai gali būti tikrinamas ir ūkio subjektas. Abiem atvejais licencijas išduodanti institucija, gavusi prašymą išduoti licenciją, ją išduoda kitą dieną. Trečias modelis „G“ taikomas išskirtiniais atvejais, licencija išduodama atlikus išankstinį dokumentinį ir (ar) nedokumentinį patikrinimą.

Toks liberalus reguliavimas gali būti pateisinamas, jeigu teisėkūros subjektai tinkamai diferencijuoja ūkinės veiklos rūšis pagal jų pavojingumo laipsnį ir turimų priemonių galimybes pašalinti galinčią kilti riziką.

Aprašo 17 punkte nurodyta, jog neterminuoto galiojimo principas reiškia, kad licencija išduodama neterminuotam laikui, jeigu įvykdytos veiklos licencijavimą reglamentuojančiuose įstatymuose ir licencijavimo taisyklėse nustatytos sąlygos. O Paslaugų įstatymo, kuriuo, kaip minėta, vadovautasi rengiant Aprašą, 8 straipsnyje numatyti net 4 atvejai, kai licencijos galiojimo trukmė yra ribojama.

Apraše pateikta abejotina taisyklė, nustatanti, jog įstatymuose ir licencijavimo taisyklėse būtina įtvirtinti, kad licencijos galiojimas nėra sustabdomas ar panaikinamas, jeigu nesilaikoma teisės aktuose nustatytų licencijuojamos veiklos sąlygų, *inter alia*, kai yra lengvinančių aplinkybių. Viena iš tokių aplinkybių – „pripažino padaręs pažeidimą“.

Kartu pažymėtina, kad Apraše dar nenustačius minėtos bendros taisyklės Vyriausybės 2012 m. vasario 7 d. nutarimu Nr. 143 nauja redakcija išdėstytų Vyriausybės 2001 m. birželio 19 d. nutarimu Nr. 740 patvirtintų Azartinių lošimų licencijavimo taisyklių 29 punkte buvo nustatyta: *„Jeigu licencijuojamos veiklos sąlygų pažeidimai mažareikšmiai, nepadarę esminės žalos pagal Azartinių lošimų įstatymą saugomiems interesams, licencijos turėtojas nutraukė teisę pažeidžiančius veiksmus ir pašalino teisę pažeidžiančių veiksmų padarinius bei atlygino žalą, o*

licencijuojamos veiklos reikalavimų laikymasis gali būti užtikrintas kitais būdais, Priežiūros institucija, vadovaudamasi teisingumo ir protingumo kriterijais, gali licencijos turėtojo neįspėti apie licencijos galiojimo sustabdymą, nestabdyti ir (ar) nenaikinti licencijos galiojimo.⁸⁹⁴ Taigi licencija nepanaikinama, jeigu pažeidimai nepadarė esminės žalos ir, *inter alia*, žala yra atlyginta. Tokios plačios diskrecijos spręsti, ar padaryta žala yra esminė, suteikimas Priežiūros institucijai (ypač atsižvelgiant į tai, kad azartinių lošimų veikla yra viena pavojingiausių veiklos rūšių, ji pažeidžia viešąjį interesą – žmonių sveikatą⁸⁹⁵) gali sudaryti prielaidas pažeisti ir CK 1.2 straipsnyje įtvirtintą neleistinumo piktnaudžiauti teise principą. Reikalavimai, keliami kiekvienai licencijuojamai veiklai, ypač itin pavojingai, turėtų būti aiškiai apibrėžti įstatymu ir už jų pažeidimus turėtų būti taikomos nustatytos sankcijos, nebent teismas itin retais išimtiniais atvejais galėtų leisti netaikyti neproporcingos sankcijos, kai ji akivaizdžiai būtų neprotinga.

Apraše nesprenžiamas licencijos likimo juridinių asmenų reorganizavus CK 2.97 straipsnyje nurodytais būdais, klausimas. Nesant bendros nuostatos dėl galimybės juridinių asmenų reorganizavus tam tikrais atvejais licenciją perleisti, patvirtintose atskirų veiklos rūšių licencijavimo taisyklėse yra nustatytas skirtingas reguliavimas. Antai Licencijų prekiauti antikvariniais daiktais išdavimo taisyklių, patvirtintų Vyriausybės 2003 m. gruodžio 9 d. nutarimu Nr. 1572 (su 2009 m. birželio 3 d. pakeitimais), 29 punkte nustatyta, kad licencijos galiojimas panaikinamas, *inter alia*, jeigu juridinis asmuo reorganizuojamas, o pagal Azartinių lošimų įstatymo (2001 m. gegužės 17 d. redakcija su vėlesniais pakeitimais ir papildymais) 6 straipsnį licencija panaikinama tik vienu iš reorganizavimo atveju – jeigu reorganizuojama bendrovė baigia veiklą. Taigi šiuo požiūriu mažesni reikalavimai taikomi, jei vykdoma pavojinga azartinių lošimų veikla, o ne prekiaujama antikvariniais daiktais.

894 Panašus reguliavimas yra ir Vyriausybės 2012 m. spalio 3 d. nutarimu Nr. 1221 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 22 d. nutarimo Nr. 67 „Dėl Alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo“ pakeistose Alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklėse (34 punktas).

895 Europos Bendrijų Teisingumo Teismas yra konstatavęs, kad „azartinių lošimų organizavimo reglamentavimas yra viena iš sričių, kuriose valstybės narės turi savų moralės, religijos ar kultūros ypatumų“. Kadangi nėra suderintų Bendrijos nuostatų, kiekviena valstybė narė, remdamasi savo vertybėmis, turi šiose srityse įvertinti, kokiais reikalavimais reikia apsaugoti atitinkamus interesus. Žr. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2010 m. liepos 8 d. sprendimo sujungtose bylose *Otto Sjöberg, Anders Gerdin* (bylų Nr. C-447/08 ir C-448/08) 37 punktą.

Apraše nustatytas pažangus reikalavimas įtvirtinti galimybę ūkio subjektui pateikti dokumentus ir gauti licenciją elektroninėmis priemonėmis (tam tikras veiklos rūšis reglamentuojančiose taisyklėse tai numatyta jau ir šiuo metu). Kita vertus, nenustatyta, kad pirmenybė teikiama būtent tokiam licencijos išdavimo būdai (tai būtų ekonomiškai naudinga ne tik juridiniam asmeniui, bet ir valstybei). Nereikalaujama, kad licencijas išduodančios institucijos elektroninėje erdvėje viešai skelbtų informaciją, reikalingą tam, kad būtų išduota konkrečios veiklos rūšies licencija.

6. APIBENDRINIMAS

Licencijavimas yra viešasis interesas, naudingas visuomenės gerovei, licencijavimo paskirtis – sudaryti galimybę įvertinti į rinką įsiliejančių, o tam tikrais atvejais – ir joje veikiančių juridinių asmenų pasirengimą tiekti saugias prekes, teikti patikimas paslaugas. Įstatymu įtvirtinant licencijavimą būtina paisyti CK nustatytų licencijavimo pagrindų ir civilinių santykių teisinio reglamentavimo principų, su licencijavimu susijusių ES direktyvų ir reglamentų nuostatų.

Licencijavimas ne visada įstatymu buvo įtvirtintas tuomet, kai, identifikavus viešąjį interesą, būdavo nustatoma, kad to intereso gynbos nuo realaus pavojaus kitomis priemonėmis užtikrinti neįmanoma.

CK 1.2 straipsnyje įtvirtinto teisinio apibrėžtumo principo, pagal kurį reikalaujama nustatyti tikslų ir aiškų reguliavimą, reglamentuojant licencijavimo santykius neretai buvo nepaisoma – *inter alia*, teisės aktuose leidimo ir licencijos sąvokos vartotos skirtingomis prasmėmis, licencijai gauti ir licencijuojamai veiklai vykdyti nustatyti neaiškūs reikalavimai. Dėl to ūkio subjektai patyrė ir patiria nereikalingų sąnaudų, yra nukeliama verslo pradžia, o visuomenė negauna tinkamų paslaugų, prekių. Verslo pradžia nutolsta ir tais atvejais, kai licencijavimo taisyklės paskelbiamos pažeidžiant principą *lex retro non agit*, taip pat tuomet, kai nesilaikoma CK 1.2 straipsnyje įtvirtinto teisėtų lūkesčių principo, kaip antai, kai turint galiojančią licenciją nustatant naujas licencijavimo taisykles buvo reikalaujama įrodyti atitiktį reikalavimams, kurių atitiktis jau buvo įrodyta.

Ne visada buvo paisoma teismų išaiškinimo, kad CK 2.78 straipsnis ir 1.2 straipsnyje įtvirtintas nuosavybės neliečiamumo principas reiškia,

jog įstatymu, o ne poįstatyminiais teisės aktais turi būti nustatyti licencijų panaikinimo už konkrečių reikalavimų nevykdymą atvejai. Pažeidžiant imperatyvias CK 2.77 straipsnio 1 dalies, 2.78 straipsnio 1 dalies nuostatas dėl licencijuojamų veiklos rūšių įtvirtinimo įstatymu, kai kada jos buvo nustatytos ne Seimo, o Vyriausybės. Nesant bendrų gairių, kaip turėtų būti reguliuojamas kitų CK 2.77 straipsnio 2 dalyje numatytų leidimų išdavimas, dažnai tai buvo reguliuojama poįstatyminiais teisės aktais. Juose leidimų išdavimo reikalavimai neretai yra neaiškūs, numatyta labai didelė kitų dokumentų įvairovė, kai kuriais atvejais leidimus išduodančioms institucijoms leista atskiriems asmenims nustatyti, kokius reikalavimus ūkio subjektas turi įvykdyti. Todėl pasirengimo pradėti verslą laikotarpis gali kelis kartus viršyti CK 2.79 straipsnyje nustatytą 30 dienų terminą licencijai išduoti.

Iki naujojo CK įsigaliojimo valstybės rinkliavos dydžiai buvo gana nemaži. Šiuo metu šie dydžiai nustatyti keliolika kartų mažesni, bet menkos rinkliavos nustatymas tam tikrais atvejais gali neatitikti CK 2.79 straipsnyje įtvirtinto reikalavimo padengti licencijos išdavimo ir veiklos priežiūros sąnaudas. Rinkliavos dydžio patikimumo klausimas gali kelti abejonę, ar nepažeidžiamas CK 2.76 straipsnis.

Teisėkūros subjektai bandė ignoruoti CK 2.79 straipsnio 1 dalies nuostatą, kad licencija išduodama neterminuotai. Tokiu ignoravimu galima laikyti ir bandymus išsaugoti anksčiau Įmonių įstatyme buvusį licencijos perregistravimo institutą, nors naujajame CK jis nenumatytas. CK 2.79 straipsnyje nustatyta absoliuti taisyklė – licencijos išdavimas neterminuotam laikui, kai tai susiję su ribotais ištekliais ir pan., nedera su ES teise.

Vyriausybės patvirtintomis Licencijavimo pagrindų aprašo nuostatomis nėra spendžiamas licencijos likimas juridinį asmenį reorganizuavus. Tai sudaro prielaidas institucijoms nustatyti licencijos perleidimą, kai vykdoma pavojinga veikla, o mažiau pavojingą veiklą vykdančioms juridiniams asmenims tokios teisės nenumatyti.

Licencijavimo pagrindų apraše nustatytas reikalavimas visose licencijavimo taisyklėse įtvirtinti galimybę netaikyti sankcijos – licencijos galiojimo sustabdymo ar panaikinimo – už padarytus pažeidimus, *inter alia*, vien dėl to, kad pažeidėjas pripažino padaręs pažeidimą, kelia abejonių ir dėl atitikties CK 1.2 straipsnyje įtvirtintam neleistinumui piktnaudžiauti teise principui.

11 skyrius

Atstovo samprata Lietuvos civilinėje teisėje

Agnė Tikniūtė, Vaidas Jurkevičius

Galimybė dalyvauti civilinėje apyvartoje per atstovą yra asmens ekonominės laisvės įgyvendinimo garantija. Kiekviena išsivysčiusi ekonominė sistema paremta darbo pasidalijimo, kuriant ir skirstant prekes ir paslaugas, principu. Teisinis šio principo atspindys yra atstovavimo institutas. Nors atstovavimo institutas buvo įtvirtintas ir 1964 m. CK⁸⁹⁶, tačiau 2000 m. CK rengėjai, atsižvelgdami į rinkos poreikius bei ES teisės reikalavimus, iš esmės atnaujino teisinį atstovavimo reguliavimą.

Naujasis CK įtvirtino keletą esminių naujovių, lyginant su iki jo galiojusiais teisės aktais – 1964 m. CK ir Prekybos įstatymu⁸⁹⁷: numatė tariamus atstovo įgaliojimus, kaip atstovavimo santykių atsiradimo pagrindą, išplėtė suteiktų įgaliojimų sampratą, sureguliuavo atstovo, veikiančio be įgaliojimų ar juos viršijančio, atsakomybės klausimus, nustatė papildomas atstovo pareigas, tarp jų – vengti interesų konflikto, patikslino atskiras atstovo veikimo formas – prekybos agento veiklą ir prokurą, taip pat modifikavo valdymo organų, kaip įstatyminių atstovų, sampratą. Pakitęs teisinis reguliavimas ir sudėtingėjantis ekonominis gyvenimas turėjo įtakos atstovo sampratos pokyčiams Lietuvos civilinės teisės doktrinoje ir teismų praktikoje. Todėl šiame mokslo studijos skyriuje autoriai ir siekia atskleisti esminius atstovo sampratos pokyčius Lietuvos teisėje įsigaliojus 2001 m. CK, dėl darbo apimties ir klausimo kompleksškumo apsiribodami tik sutartinio atstovavimo analize. Tyrimė aptariami bendrieji atstovo sampratos požymiai, kuriais remiantis asmenys,

896 Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 1964, Nr. 19-138.

897 Lietuvos Respublikos prekybos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 10-204 (galiojo iki 2001 m. lapkričio 27 d.).

veikiantys už kitus asmenis, priskirtini sutartiniais atstovams, taip pat nagrinėjami atvejai, kokia apimtimi atstovavimo institutas turėtų būti taikomas asmenims, kurių teisinis statusas yra mišrus (darbuotojams, valdymo organams).

1. ATSTOVAVIMO INSTITUTO RAIDA

Iki 2000 m. įsigaliojusio CK, kaip ir dabar, atstovavimo esmė buvo ta, kad sandorius ir kitus teisinę reikšmę turinčius veiksmus atlieka ne pats subjektinės teisės turėtojas, o jo vardu veikiantis kitas asmuo – atstovas. Tad bendriausia prasme atstovo samprata naujajame CK nesikeitė – jau 1964 m. CK numatė, kad atstovas veikia atstovaujamojo vardu, interesais ir sąskaita⁸⁹⁸. Kriterijai, kuriais remiantis tam tikri santykiai buvo kvalifikuojami kaip atstovavimas, taip pat iš esmės buvo tokie patys. Buvo numatytos ir analogiškos atstovavimo rūšys – savanoriškas (sutartinis) ir būtinasis (įstatyminis) atstovavimas.

1964 m. CK atstovo samprata nuo dabartinės atstovo sampratos labiausiai skyrėsi tuo, kad įgaliojimai buvo suprantami siaurai – jei atstovas nukrypo nuo įgaliojimų (paprastai surašytų įgaliojime), sandoris negaliojo, nebent atstovaujamasis vėliau jį patvirtindavo (1964 m. CK 66 str.). Ši taisyklė, kaip bendroji, buvo įtvirtinta ir naujajame CK, tik kartu sustiprinta trečiųjų asmenų apsauga, kai įgaliojimų turinys nustatomas ne vien iš atstovaujamojo perspektyvos, bet objektyviai, t. y. taip, kaip tam tikras aplinkybės būtų supratęs protingas trečiasis asmuo⁸⁹⁹.

Taigi bendriausia prasme galima teigti, kad 1964 m. CK labiau saugojo ne trečiųjų asmenų, o atstovaujamojo interesus ir toks teisinis reguliavimas nebeatitiko rinkos ekonomikos poreikių.

898 Vitkevičius P. et al. *Civilinė teisė*. Vadovėlis. Kaunas: Vijusta, 1997, p. 208.

899 CK 2.133 straipsnyje nustatyta, kad pagal sandorį, sudarytą neturint įgaliojimo, kitai sandorio šaliai atsako jį sudaręs asmuo, išskyrus atvejus, kai kita sandorio šalis žinojo ar turėjo žinoti, kad pastarasis neturi teisės sudaryti sandorio (8 d.). Jeigu atstovas veikė viršydamas savo teises, tačiau tokiu būdu, jog trečiasis asmuo turėjo rimtą pagrindą manyti, kad sandoro sandorį su tokią teisę turinčiu atstovu, sandoris privalomas atstovaujamajam, išskyrus atvejus, kai kita sandorio šalis žinojo ar turėjo žinoti, kad atstovas viršija savo teises (9 d.).

2. SUTARTINIO ATSTOVAVIMO INSTITUTO REGLAMENTAVIMAS

Atstovavimo teisinio santykio sudėtingumą lemia kompleksinis jo pobūdis – šis santykis paprastai sieja tris subjektus – atstovaujамąjį, atstovą ir asmenį, su kuriuo atstovas, išreikšdamas atstovaujamojo valią, atskleidamas atstovavimo faktą ir neviršydamas suteiktų teisių, atlieka teisinius veiksmus. Todėl teisinis atstovavimo santykis gali būti nagrinėjamas kaip dviejų atskirų santykių grupių (vidinių – atstovo ir atstovaujamojo – bei išorinių – atstovo ir trečiojo asmens) suma, taip pat ir be šios perskyros.

Vidiniai ir išoriniai atstovavimo santykiai skiriami daugelyje Vakarų Europos valstybių civilinių kodeksų arba atitinkamų įstatymų (Italijos, Vokietijos, Olandijos, Portugalijos, Lenkijos etc.)⁹⁰⁰. Vidiniai ir išoriniai santykiai atskirai nereglamentuojami tik senesnėse kodifikacijose, sekusiose romėnų teisės tradicija – Prancūzijoje, Belgijoje, Liuksemburge, Austrijoje⁹⁰¹. Tačiau ir šiose valstybėse doktrina plačiai aptaria vidinių ir išorinių atstovavimo santykių perskyrą. Be šios perskyros atstovavimo institutą nagrinėja bendrosios teisės šalys – Anglija, Airija, Škotija⁹⁰².

Carlosas Gomezas Liguerrė'as pažymi, kad atskirti vidinius ir išorinius atstovavimo santykius tikslinga todėl, kad vidiniai atstovavimo santykiai iš esmės yra savarankiški – pavedimo sutartis gali galioti net ir neatlikus teisinių veiksmų su trečiaisiais asmenimis, t. y. faktiškai neatstovavus. Bendros pagrindų sistemos projektas, plačiau žinomas savo angliškąja transkripcija DCFR, vadovaudamasis civilinės teisės valstybių tradicija, ne tik atskiria vidinius ir išorinius atstovavimo santykius, bet ypatingą dėmesį skiria vidinių santykių reguliavimui⁹⁰³.

Todėl dėsningai CK rengėjai, sekdami civilinės teisės šalių tradicija, pasirinko atskirai reglamentuoti vidinius ir išorinius sutartinio atstovavimo santykius – antrosios knygos III dalis skirta išorinių atstovavimo

900 *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. I, II, III. Von Bar C., Clive E. (eds.). München: Sellier. European Law Publishers, 2009, p. 413.

901 *Ibid.*, p. 412.

902 *Ibid.*, p. 413.

903 Antonioli L., Fiorentini F. *A Factual Assessment of the Draft Common Frame of Reference*. München: Sellier. European Law Publishers, 2010, p. 164.

santykių reguliavimui, o šeštosios knygos XXXVI skyriuje „Pavedimas“ reglamentuojami vidiniai atstovavimo teisiniai santykiai. Pagal šią atstovavimo instituto reglamentavimo formą Lietuvos CK priskirtinas prie modernių Vakarų Europos kodifikacijų.

3. TEISINIS ATSTOVO STATUSAS

Atstovavimui skirtoje teisinėje literatūroje dažnai pažymima, kad joks kitas žodis nėra toks daugiaprasmis ir taip klaidingai vartojamas kaip atstovo terminas⁹⁰⁴. Kiekvienas tarpininkas kasdienėje kalboje gali būti vadinamas atstovu, tačiau teisiškai sąvoka „atstovas“ paprastai yra korektiškai vartojama tik jei atitinka tam tikrus kriterijus⁹⁰⁵.

Tad ne visais atvejais asmuo, iš pažiūros ir veikiantis kaip kito asmens atstovas, yra laikomas atstovu teisine prasme. O nuo to, ar konkretus subjektas bus priskirtas teisinei atstovo kategorijai, iš esmės priklauso šalių teisių ir pareigų turinys. Nustačius atstovavimo faktą, asmens atlikti veiksmai saistys ne jį patį, o atstovaujamąjį, t. y. iš teisinių trečiojo asmens ir atstovaujamojo santykių atstovas tiesiog „iškris“ ir jam negalės būti pareikšti jokie reikalavimai. Atstovo teisinio statuso nustatymas gali turėti pasekmių ir esant deliktinei atsakomybei – jei asmuo bus pripažintas atstovu, atstovaujamas atsakys už jo atstovo padarytą žalą pagal netiesioginės civilinės atsakomybės taisykles.

3.1. Bendrieji atstovo sampratos požymiai

Nors CK *expressis verbis* nėra pateikiama atstovo samprata, tačiau ją galima apibrėžti remiantis bendrosiomis atstovavimą reglamentuojančiomis teisės normomis. CK 2.133 straipsnio 1 dalis, apibūdinanti per atstovą sudaryto sandorio teisinės pasekmes, nustato, kad vieno asmens (atstovo) sudarytas sandoris kito asmens (atstovaujamojo) vardu, atskleidžiant atstovavimo faktą ir neviršijant suteiktų teisių, tiesiogiai sukuria, pakeičia ir panaikina atstovaujamojo civilines teises ir pareigas⁹⁰⁶. Remiantis šiomis nuostatomis, galima daryti išvadą, kad tik toks asmuo,

904 Munday R. *Agency Law and Principles*. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 2.

905 Dal Pont G. E. *Law of Agency*. 2nd Edition. Chatswood NSW: LexisNexis Butterworths, 2008, p. 4.

906 Taip pat CK 2.132 straipsnio 4 dalyje imperatyviai įtvirtinta, kad atstovais nelaikomi asmenys, kurie veikia savo vardu, nors ir dėl kito asmens interesų (prekybos tarpininkai ir kt.).

kuris sudaro sandorius kito asmens vardu, yra laikomas atstovu. Be veikimo atstovaujamojo vardu, CK išskiria kitus du atstovo požymius: veikimą atstovaujamojo interesais ir teisinių veiksmų atstovaujamojo labui atlikimą, iš kurių kiekvienas yra būtina sąlyga pripažinti asmenį atstovu. Šie trys atstovo sampratos požymiai bus toliau nagrinėjami lyginamuoju metodu, atsižvelgiant į atskirose nacionalinėse teisės sistemose ir tarptautiniuose rekomendacinio pobūdžio dokumentuose (DCFR, PECL, UNIDROIT principuose) įtvirtintas taisykles, siekiant tiksliau atskleisti CK pateiktą atstovo sampratą.

3.1.1. Veikimas kito asmens vardu

Tam, kad atstovo veiksmai turėtų teisinių pasekmių atstovaujama jam ir trečiajam asmeniui, atstovas turi veikti atstovaujamojo vardu. Tai universali taisyklė, būdinga ir civilinės, ir bendrosios teisės kraštams, esanti beveik visose Europos šalių kodifikacijose (pvz., Vokietijos CK 164 (1) str., Prancūzijoje, Belgijoje, Liuksemburge – CK 1998 str., Italijos CK 1388 str., Olandijos CK 3:66 (1) str., Anglijoje, Škotijoje etc.)⁹⁰⁷.

Tačiau kriterijus „atstovaujamojo vardu“ šiose jurisdikcijose yra suprantamas plačiau prasme, nes atstovas gali veikti tiesiogiai atstovaujamojo vardu arba taip, kad trečiasis asmuo akivaizdžiai suprastų, jog atstovas veikia kito asmens interesais⁹⁰⁸.

Todėl tam, kad atstovaujama jam atsirastų teisės ir pareigos iš atstovo veiksmų, nebūtina, kad atstovaujamojo tapatybė būtų atskleidžiama sudarant sandorį. Užtenka, kad iš aplinkybių trečiasis asmuo suprastų, jog teisės ir pareigos iš sutarties atsiras ne atstovui, o atstovaujama jam. Maža to, tam tikrose verslo srityse galioja sandorio sudarymo su atstovu prezumpcija, nes ir nenurodant, kad sandoris sudaromas su atstovu, tai savaime suprantama. H. Kotzas nurodo, kad, pavyzdžiui, laivų agentai veikia laivo savininko interesais. Ir net jei jie šių aplinkybių išakmiai neatskleidžia, jų atstovavimas yra laikomas atskleistu⁹⁰⁹. Taigi tam, kad atstovas veiktų atstovaujamojo vardu, sandorio sudarymo metu atstovas privalo įvardyti, kad atstovauja tam tikram subjektui, bet jam nekelia-

907 *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. I, II, III. Von Bar C., Clive E. (eds.). München: Sellier. European Law Publishers, 2009, p. 428.

908 Kotz H., Flessner A. *European Contract Law. Vol. 1. Formation, Validity, and Content of Contracts; Contract and Third Parties*. Oxford: Clarendon Press, Oxford, 1997, p. 239.

909 *Ibid.*

mas reikalavimas tiksliai nurodyti, ką konkrečiai. PECL taip pat numato tokią galimybę, kad atstovas gali atskleisti atstovaujamojo asmenį vėliau nei sudaromas sandoris⁹¹⁰. Jei atstovas neatskleidžia, kad veikia atstovaujamojo interesais (ir konkrečiai įvardydamas atstovaujamą asmenį, ir nurodydamas jo tapatybę vėliau nei sudaromas sandoris), arba atstovavimo faktas trečiajam asmeniui nėra aiškus iš aplinkybių, kurio-
mis atstovas veikia (taip pat netaikoma sandorio sudarymo su atstovu prezumpcija), civilinės teisės šalyse laikoma, kad sutartis sudaryta tarp atstovo ir trečiojo asmens⁹¹¹.

Civilinės teisės valstybės pripažįsta, kad neatskleisto atstovavimo atveju trečiasis asmuo turi prisiimti atstovo nemokumo riziką. O bendrosios teisės šalys laikosi kitokios pozicijos: kadangi atstovaujamasis padidino trečiosios šalies riziką vykdydamas savo veiklą per atstovą, jis turi prisiimti ir ieškinio riziką⁹¹². Pavyzdžiui, atstovaujamasis sumokėjo atstovui, o šis neperdavė pinigų trečiajam šaliai, todėl trečiasis asmuo gali reikalauti, kad prievolę įvykdytų atstovaujamasis⁹¹³. Ženevos konvencija dėl atstovavimo sudarant tarptautinio prekių pirkimo–pardavimo sutartis⁹¹⁴ taip pat įtvirtino anglosaksišką principą, kad jeigu atstovas veikia neatskleisdamas atstovavimo fakto, trečioji šalis gali reikšti visus iš sutarties nevykdymo kylančius reikalavimus atstovaujamajam, bet atstovaujamasis turi teisę panaudoti visus atsikirtimus⁹¹⁵.

Lietuvos CK, sekdamas civilinės teisės valstybės tradicija, pasirinko atstovavimu pripažinti tik atskleisto atstovo veiksmus – sistemiškai nagrinėjant CK 2.132–2.152 straipsnių nuostatas matyti, kad jos išimtinai

910 PECL 3:203 straipsnis įtvirtina išimtį, kai atstovas sudaro sandorį atstovaujamojo vardu, kurio asmuo bus atskleistas vėliau (angl. *an unnamed principal*), bet to nepadaręs per protingą terminą po trečiojo asmens paklausimo jis pats tampa sandorio šalimi. Žr. Lando O., Beale H. (eds.) *Principles of European Contract Law. Parts I and II (combined and revised)*. The Hague: Kluwer Law International, 2000, p. 199–00.

911 Kotz H., Flessner A. *European Contract Law. Vol. 1. Formation, Validity, and Content of Contracts; Contract and Third Parties*. Oxford: Clarendon Press, Oxford, 1997, p. 241.

912 *Ibid.*

913 *Ibid.*, p. 244.

914 Konvencija neįsigaliojusi, ratifikuota devynių valstybių, įsigaliojimo sąlyga – dešimt valstybių. Lietuvos nepasirašyta ir neratifikuota. Convention on Agency in the International Sale of Goods (concluded on 17 February 1983, not entered into legal force) [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-01]. <<http://www.unidroit.org/english/conventions/1983agency/1983agency-e.htm>>.

915 Kotz H., Flessner A. *European Contract Law. Vol. 1. Formation, Validity, and Content of Contracts; Contract and Third Parties*. Oxford: Clarendon Press, Oxford, 1997, p. 244.

taikomos tik atskleistam, tiesioginiam atstovavimui, t. y. tokiems santykiams, kai atstovas, sudarydamas sandorius, veikia ne savo, o atstovaujamojo vardu ir interesais. O tokie santykiai, kai asmuo veikia nors ir atstovaujamojo interesais, tačiau savo vardu, Lietuvoje nepatenka į atstovavimo sampratą ir jiems bendrosios atstovavimą santykius reglamentuojančios teisės normos netaikomos⁹¹⁶.

Ne mažesnę polemiką kelia ir klausimas, koku terminu apibrėžti atstovavimą, kai asmuo veikia atskleisdamas atstovavimo faktą. Civilinės teisės tradicijos valstybėms būdingi *tiesioginio* ir *netiesioginio* atstovavimo terminai (štai, pvz., PECL 3:102 straipsnyje skiria tiesioginį ir netiesioginį atstovavimą (angl. *direct* ir *indirect representation*)⁹¹⁷). Anglosaksai, diferencijuodami veiksmus, kuriuos atlieka atstovas atstovaujamojo ir savo vardu (bet abiem atvejais atstovaujamojo interesais), vartoja terminus „atskleistas“ ir „neatskleistas atstovavimas“ (angl. *disclosed* ir *undisclosed agency*)⁹¹⁸. CK nė vienas iš šių terminų nėra įtvirtintas, tačiau lietuviškoje jurisprudencijoje minėtos sąvokos ne kartą vartotos sinonimiškai⁹¹⁹. Šiame darbe glaustumo dėlei toliau vartosime tiesioginio ir netiesioginio atstovavimo terminus, kurie labiau atitinka civilinės teisės valstybių tradiciją.

Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad ir tarptautiniuose rekomendacinio pobūdžio dokumentuose asmuo, veikiantis savo vardu, tačiau kito interesais, įvardijamas nevienodai. Pavyzdžiui, PECL vartojamos dvi sąvokos: „atstovas“ (angl. *agent*) ir „tarpininkas“ (angl. *intermediary*)⁹²⁰. Jeigu asmuo veikia kito asmens (atstovaujamojo) vardu, jis yra vadinamas atstovu ir šiems santykiams taikomos tiesioginio atstovavimo nuostatos, o jeigu veikiama ne atstovaujamojo vardu, nors ir atsižvelgiant į jo nurodymus ir interesus, toks asmuo laikomas tarpininku ir netiesioginiu atstovu. Pagal PECL 3:102 straipsnį netiesiogiai atstovaujama tuomet, kai trečiasis asmuo nežino ar neturi priežasties manyti, kad tarpininkas veikia kaip atstovas. Panašiai kaip ir PECL atstovo sampratą įtvirtina ir

916 Mizaras V., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 377.

917 Lando O., Beale H. (eds.) *Principles of European Contract Law. Parts I and II (combined and revised)*. The Hague: Kluwer Law International, 2000, p. 199–200.

918 *European Contract Law: Scots and South African Perspectives*. MacQueen H. L., Zimmermann R. (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006, p. 135–139.

919 Baranauskas E. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 404.

920 Lando O., Beale H. (eds.) *Principles of European Contract Law. Parts I and II (combined and revised)*. The Hague: Kluwer Law International, 2000, p. 200.

DCFR. DCFR apibrėžia atstovą kaip asmenį, turintį įgaliojimus tiesiogiai paveikti kito asmens (atstovaujamojo) teisinę padėtį santykiuose su trečiuoju asmeniu, veikiant atstovaujamojo interesais (6:102 straipsnio (1) dalis)⁹²¹. Kaip matyti, apibrėžime nenurodoma, kad atstovas turi veikti atstovaujamojo vardu, tačiau atsižvelgiant į tai, jog atstovu laikomi tik tie asmenys, kurie tiesiogiai paveikia teisinę atstovaujamojo padėtį, darytina prielaida, kad asmenys, veikiantys pagal netiesioginio atstovavimo pavedimus, nėra priskirtini atstovams. O bendrojoje teisėje suformuota atstovo samprata atsispindi UNIDROIT principuose.

Taigi civilinės teisės kraštuose pripažįstama, kad tiesioginis atstovavimas egzistuoja, kai nustatomos dvi sąlygos. Pirma, atstovas turi turėti įgaliojimus veikti kito asmens vardu (įgaliojimų suteikimo pagrindas gali būti ir vienašalis atstovaujamojo valios aktas, sutartis, administracinis aktas, teismo sprendimas ar net įstatymas). Antra, atstovas sandorio sudarymo metu turi veikti atstovaujamojo vardu: t. y. atstovo elgesys turi būti toks, kad trečiasis asmuo suprastų, jog jis nėra tikroji sandorio šalis⁹²². Kaip jau minėta, atstovaujant tiesiogiai nereikalaujama, kad sandorio sudarymo metu trečiajam asmeniui būtų įvardyta tiksli atstovaujamojo tapatybė – užtenka nurodyti arba iš faktinių aplinkybių leisti suprasti, kad veikiama atstovaujamojo vardu, o konkretus atstovaujamas gali būti įvardytas vėliau. Tokios situacijos doktrinoje dar kartais vadinamos daliniu tiesioginiu atstovavimu⁹²³. Tačiau jeigu asmuo vėlesnėje stadijoje neatskleidžia atstovaujamojo tapatybės, jis nėra laikomas atstovu ir turi tiesiogiai atsakyti pagal neįvardyto atstovaujamojo vardu sudarytą sutartį, t. y. taikomos netiesioginio atstovavimo taisyklės.

3.1.2. Savo vardu veikiantis asmuo – netiesioginis atstovas

Netiesioginis atstovavimas reiškia, kad asmuo, nors ir veikia kito asmens interesais, sandorius sudaro savo vardu. Asmenų tarpusavio ryšys taip pat gali būti apibūdintas ir vartojant kitas sąvokas, pavyzdžiui,

921 *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. I, II, III. Von Bar C., Clive E. (eds.). München: Sellier. European Law Publishers, 2009, p. 414.

922 Busch D. Unauthorised Agency in Dutch Law. In *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Busch D., Macgregor L. J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 139.

923 Smits J. M. *Elgar Encyclopedia of Comparative Law*. Cheltenham: The Berkeley Economic Press, 2007, p. 33.

nurodant, kad yra veikiama kito asmens naudai, jo sąskaita ar rizika⁹²⁴. PECL 3:102 (2) straipsnyje taip pat įtvirtinta netiesioginio atstovavimo samprata. Ji apima du atvejus: pirma, atvejį, kai asmuo veikia savo vardu, bet kito asmens interesais (trečiasis asmuo gali žinoti arba nežinoti, kad asmuo veikia kito asmens interesais) – tipinis tokio atvejo pavyzdys yra komisionierius. Antrasis atvejis yra tada, kai atstovaujamasis suteikia atstovui įgaliojimus sudaryti sutartį su trečiuoju asmeniu, bet atstovas šios aplinkybės neatskleidžia ir veikia savo vardu. Antrasis atvejis analogiškas tam, ką bendroji teisė vadina „neatskleistu“ atstovavimu. Šiuo atveju bendra taisyklė kontinentinės teisės valstybėse yra priešinga tiesioginio atstovavimo taisyklei – teisinius santykius sukuria atstovas ir trečiasis asmuo, o ne atstovaujamasis ir trečiasis asmuo⁹²⁵.

Kodėl civilinės teisės šalys neišvengia netiesioginio atstovavimo instituto, nors jų doktrina nelaiko atstovavimu atstovo veiksmų, atliktų savo vardu?

Pirmiausia todėl, kad ekonominiu požiūriu netiesioginis atstovaujamasis yra tas, kuris rizikuoja savo turtu atstovui ir trečiajam asmeniui sudarius sandorį, jis taip pat yra ir hipotetinis naudos gavėjas⁹²⁶. Atstovas (tarpininkas, komisionierius) iš sandorio gauna tik sutartą procentą nuo sandorio sumos – komisinius. Todėl PECL 3:302 (b) straipsnis suteikia teisę atstovaujajam įgyvendinti savo teises trečiojo asmens atžvilgiu (vadinamasis *actio directa*)⁹²⁷. Toks ieškinys galimas, kai atstovas tampa nemokus ar iš esmės pažeidžia atstovo ir atstovaujamojo sutartį arba prieš terminą aišku, kad jis tą sutartį pažeis. Taip pat ir trečiasis asmuo gali tiesiogiai kreiptis į atstovaujimąjį su vadinamuoju *actio contraria* ieškiniu⁹²⁸, jei atstovas tampa nemokus ar iš esmės pažeidžia atstovo ir atstovaujamojo sutartį arba prieš terminą aišku, kad jis tą sutartį iš esmės pažeis (PECL 3:303 (b) straipsnis)⁹²⁹.

924 Beale H., et al. *Cases, Materials and Text on Contract Law*. Oxford/Portland/Or.: Hart Publishing, 2010, p. 1266.

925 Lando O., Beale H. (eds.) *Principles of European Contract Law. Parts I and II (combined and revised)*. The Hague: Kluwer Law International, 2000, p. 220.

926 Busch D. Indirect Representation and the Lando Principles. An Analysis of Some Problem Areas from the Perspective of English Law. *International Journal of Comparative Law* [interaktyvus]. 1998 December, 2 (3), p. 14 [žiūrėta 2011-09-01]. <<http://www.ejcl.org/23/art23-1.html>>.

927 *Ibid.*, p. 16.

928 *Ibid.*

929 Lando O., Beale H. (eds.) *Principles of European Contract Law. Parts I and II (combined and revised)*. The Hague: Kluwer Law International, 2000, p. 223.

Kaip atstovaujamojo ir trečiojo asmens teisių apsaugos problemas netiesioginio atstovavimo atveju sprendžia Lietuvos CK? Ar abiem šiais atvejais asmuo, veikiantis savo vardu ir atstovaujamojo interesais, nebus pripažįstamas atstovu ir netiesioginio atstovaujamojo interesai nebus saugomi?

Pagal bendrą taisyklę Lietuvoje netiesioginis atstovas bus laikomas sandorio, sudaryto su trečiuoju asmeniu, šalimi, nors netiesioginis naudos gavėjas bus visai kitas asmuo. Vis dėlto CK numato tam tikras galimybes saugoti atstovaujamojo interesus. Konkrečiai teisinis reguliavimas siekia spręsti netiesioginio atstovaujamojo – komitento – teisių apsaugos problemą. Štai CK 6.783 straipsnio 2 ir 3 dalys, reglamentuojančios komisionieriaus atsakomybę už trečiojo asmens sandorio neįvykdymą, numato, kad „jeigu trečiasis asmuo neįvykdo sandorio, sudaryto su komisionieriumi, komisionierius privalo nedelsdamas apie tai pranešti komitentui, surinkti būtinus įrodymus ir komitento reikalavimu perleisti jam reikalavimo teisę pagal sandorį <...>. Komisionierius gali perleisti reikalavimo teisę komitentui, neatsižvelgiant į tai, kad komisionieriaus ir trečiojo asmens sandoris draudžia ar riboja tokį perleidimą <...>“.

Taigi *actio directa* ieškinys tampa faktiškai galimas ir be netiesioginio atstovavimo instituto normų įtvirtinimo CK, pasinaudojant reikalavimo perleidimo institutu. Be abejonės, čia galėtų būti keliamas klausimas ir apie trečiojo asmens teisių proporcingą apsaugą esant komiso sutarčiai, tačiau kol kas tai – įstatymų leidėjo ateities uždavinys. Šiandien nevienoda netiesioginio atstovaujamojo ir trečiojo asmens teisių apsauga būdinga ir kitiems civilinės teisės kraštams⁹³⁰. Visą taisyklių rinkinį, reglamentuojantį netiesioginio atstovaujamojo ir trečiojo asmens tiesioginius santykius, turi tik Olandija. Pavyzdžiui, Olandijos CK 7:420–421 straipsniai nustato, kad tokia galimybė abiem šalims egzistuoja „atstovo“ bankroto atveju⁹³¹.

Kaip jau minėta, tiesioginio ir netiesioginio atstovavimo sąvokos nėra žinomos bendrojoje teisėje. Šioje teisinėje sistemoje atskiriamas atskleistas ir neatskleistas atstovavimas. Atskleistas atstovavimas atsiranda, kai trečiasis asmuo, sudarydamas sandorį, žino, kad atstovaujamasis

930 *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. I, II, III. Von Bar C., Clive E. (eds.). München: Sellier. European Law Publishers, 2009, p. 430.

931 *The Civil Code of the Netherlands*. Warendorf H. et al. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2009, p. 822–823.

veikia per savo atstovą⁹³². Trečiojo asmens žinojimas, kad atstovas siekia sukurti teisinės pareigas ne sau, o atstovaujamajam, dažniausiai yra nu-
lemtas atstovo veikimo aplinkybių. Neatskleisto atstovavimo santykiai
atsiranda tada, kai trečiasis asmuo yra įsitikinęs, kad asmuo, su kuriuo
jis derasi, ir yra tikroji sandorio šalis⁹³³. Trečiasis asmuo neturi jokio pro-
tingo pagrindo manyti, kad jis galėtų būti kito asmens atstovas.

Priešingai nei kontinentinės teisės valstybėse, bendrojoje teisėje as-
muo, veikiantis kito asmens interesais, tačiau sandorio sudarymo metu
neatskleidęs atstovavimo fakto, bus laikomas atstovu. Be to, teisinės pa-
sėkmės atsiranda ne tik tiesioginei sandorio šaliai, t. y. atstovui, bet ir at-
stovaujamajam. Atstovaujamas gali pareikšti reikalavimus, remdama-
sis atstovo sudaryta sutartimi, trečiajam asmeniui, o šis, sužinojęs apie
atstovaujamojo tapatybę, gali savo teises pasirinktinai įgyvendinti ir per
atstovą, ir per atstovaujamąjį⁹³⁴.

Taigi galima daryti išvadą, kad veikimas kito asmens vardu, kaip
atstovą kvalifikuojantis požymis, yra reikšmingas priklausomai nuo
konkrečios teisinės tradicijos. Civilinės teisės sistemoje atstovu pripažis-
tamas tik asmuo, veikiantis kito asmens vardu, o štai bendrojoje teisėje
atstovu laikomas ir asmuo, veikiantis savo vardu, tačiau kito interesais.
Civilinės teisės tradicijos valstybėse tokie atvejai priskiriami prie netie-
sioginio atstovavimo ir dažniausiai nėra reglamentuojami kartu su kitais
teisiniais atstovavimo santykiais. Tačiau veikimas kito asmens vardu ir
civilinės teisės kraštuose suprantamas plačiau, nei tiesiogiai įvardijant
atstovaujamojo asmenį sandorio sudarymo metu – jis apima ir atvejus,
kai atstovavimas preziumuojamas, ir kai įvardijamas tik pats atstovavi-
mo faktas, o konkretus atstovaujamas nustatomas vėliau.

3.1.3. Veikimas kito asmens interesais

Reikalavimas dėl veikimo kito asmens vardu yra neatsiejamas nuo
teisės veikti kito asmens interesais. Kitaip tariant, atstovu gali būti laiko-
mas tik toks asmuo, kuriam yra suteiktos teisės atstovauti kitam asme-
niui santykiuose su trečiaisiais asmenimis. Jeigu atstovaujamas nesu-

932 Turner Ch. *Unlocking contract law*. London: Hodder Education, 2010, p. 280.

933 MacQueen H. L., Zimmermann R. (eds.) *European Contract Law: Scots and South African Perspectives*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006, p. 135–139.

934 Tuley J. F. *Principles of Commercial Law*. Sydney, London: Cavendish Publishing, 2001, p. 58–60.

teikė atstovui įgaliojimų arba atstovas juos viršijo, pagal bendrą taisyklę asmuo nelaikytinas atstovu. Tačiau dėl civilinės apyvartos sudėtingumo tretiesiems asmenims sunku visada įsitikinti, ar atstovas veikia turėdamas įgaliojimus, todėl teisinis reguliavimas įgaliojimus traktuoja plečiamai – dažniausiai atmeta būtinybę tikrinti atstovo įgaliojimus, jei iš faktinių aplinkybių akivaizdu, kad jis tuos įgaliojimus turi. Patogumo sumetimais prie atstovų dažniausiai priskiriami ir tie asmenys, kurie neturi įgaliojimų ar juos viršija⁹³⁵. Tai aiškinama tuo, kad galimos situacijos, kai sudarant sandorį neturima reikiamų įgaliojimų, tačiau vėliau asmuo, kurio vardu buvo veikama, tokį sandorį patvirtina, todėl retroaktyviai šie santykiai vertintini kaip atstovavimo santykiai. Tam tikrais neįgaliooto atstovo atliktų veiksmų atvejais įstatymas gali numatyti teises pasekmes, kurios įprastai kyla, kai atstovas nenukrypsta nuo atstovaujamojo nurodymų, pavyzdžiui, nustačius tariamą atstovavimą.

Siekdami aptarti atstovo įgaliojimų apimtį Lietuvoje, susiduriame su sąvokų problema. Lietuvos teisės doktrina neturi termino, kuris apibrėžtų realius įgaliojimus, atstovaujamojo faktiškai suteiktus atstovui. Autoriai, Lietuvoje nagrinėję teisinius atstovavimo santykius, aptardami įgaliojimų apimtį, iš karto vartoja dvi sąvokas – „aiškiai išreikšti įgaliojimai“ bei „numanomi įgaliojimai“, išvengdami bendro termino, kuris apimtų visus realiai suteiktus įgaliojimus, ir aiškius, ir numanomus⁹³⁶. Todėl šiame darbe, apibūdiant faktiškai atstovui suteiktus įgaliojimus (dėl kurių neabejoja pats atstovaujamasis), vartojama sąvoka „realūs įgaliojimai“⁹³⁷.

3.1.3.1. Aiškiai išreikšti įgaliojimai

Įgaliojimai yra aiškiai išreikšti, kai atstovaujamasis žodžiu ar raštu nurodo, kokius teisinę reikšmę turinčius veiksmus atstovas gali atlikti. Atstovo įgaliojimai gali atsirasti iš vienašalio sandorio ir būti apibūdinti rašytiniame įgaliojime, taip pat atstovą ir atstovaujamąjį siejančio-

935 *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. I, II, III. Von Bar C., Clive E. (eds.). München: Sellier. European Law Publishers, 2009, p. 414.

936 Mikelėnas V., et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 386.

937 Analogiška angliškam terminui *actual authority*. Žr. *Webster's New World Law Dictionary* [interaktyvus]. Hoboken, New Jersey: Wiley Publishing, Inc. 2010 [žiūrėta 2011-09-01]. <<http://law.yourdictionary.com/actual-authority>>.

je sutartyje. Dažniausiai tai pavedimo sutartis, pagal kurią viena šalis (įgaliotinis) įsipareigoja kitos šalies (įgaliotojo) vardu ir lėšomis atlikti tam tikrus teisinius veiksmus su trečiaisiais asmenimis (CK 6.756 str.). Tačiau teisiniai atstovavimo santykiai gali atsirasti ir iš kitų sutarčių: paslaugų teikimo, jungtinės veiklos ir visų kitų, kuriose vienas asmuo aiškiai išreiškia savo valią suteikti įgaliojimus kitam asmeniui veikti jo vardu ir interesais. Pažymėtina, jog esant sutartiniam atstovavimo teisiniams santykiams nebūtina, kad atstovaujamas išduotų įgaliojimą, nes atstovaujamojo ir atstovo santykius lemia ne įgaliojimas, o tarp jų atsiradęs prievolinis teisinis santykis.

Kai kuriems subjektams įstatymas tiesiogiai draudžia būti atstovais civiliniuose teisiniuose santykiuose su tam tikrais asmenimis. LAT laikosi praktikos, kad atstovas negali sudarinėti sandorių atstovaujamojo vardu su savo artimais giminaičiais, nes tokių sandorių sudarymas pažeidžia atstovaujamųjų interesus⁹³⁸. Ši imperatyvi norma, apribojanti teisę sudaryti sandorius per atstovą, galiojo ir plečiamai aiškinant 1964 m. CK 65 straipsnį, ir buvo tiesiogiai numatyta jau 2000 m. CK 2.134 straipsnio 1 dalyje, kurioje nurodyta, kad atstovas atstovaujamojo vardu negali sudaryti sandorių nei su pačiu savimi, nei su tuo asmeniu, kurio atstovas jis tuo metu yra, taip pat su savo sutuoktiniu bei tėvais, vaikais ir kitais artimaisiais giminaičiais. Tokie sandoriai gali būti pripažinti negaliojančiais atstovaujamojo reikalavimu.

3.1.3.2. Numanomi įgaliojimai

Numanomi atstovo įgaliojimai kyla iš aplinkybių, kuriomis atstovas veikia. Laikoma, kad atstovas turi įgaliojimus, kurie yra būtini siekiant tinkamai įvykdyti atstovaujamojo pavedimą, įprastiniai tam tikroje verslo srityje ar atstovui laikantis tam tikros pozicijos, taip pat kylantys iš susiklosčiusių verslo papročių⁹³⁹. Numanomi įgaliojimai gali būti apibrėžiami ir įstatyme.

Įgaliojimų turinio aiškumo ir vienaprasmiškumo klausimas yra labai svarbus civilinei apyvarčiai – ypač verslo srityje teisinis reguliavimas žengia ta kryptimi, kad tam tikrais atvejais atstovaujantieji negalė-

938 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-186/2004 ir daugelis kitų nutarčių.

939 Watts P., Reynolds F. M. B. *Bowstead and Reynolds on Agency*. London: Sweet & Maxwell Ltd, 2010, p. 112.

tų riboti atstovų įgaliojimų vienašališkai – kitaip tariant, jei tam tikros profesijos atstovui numanoma turėtų būti suteikti tam tikri įgaliojimai, faktinis realus įgaliojimas (pavedimo sutartis) negali susiaurinti numanomo įgaliojimo ribų. Visoms ES valstybėms būdingas pavyzdys, galutinai įtvirtintas Pirmojoje įmonių teisės direktyvoje⁹⁴⁰, yra draudimas riboti atstovų pagal įstatymą – valdymo organų – kompetenciją kitaip nei kiekybinio atstovavimo taisykle arba trečiųjų asmenų nesąžiningumu⁹⁴¹.

Toks pavyzdys yra ir prokūra⁹⁴². Pavyzdžiui, Vokietijoje, Austrijoje, Šveicarijoje prokuristui įstatymu suteikta teisė atstovauti įmonei sudarant visas sutartis, susijusias su jos verslu, išskyrus nekilnojamojo turto perleidimą⁹⁴³.

Visais šiais atvejais ir Lietuvoje tretieji asmenys gali remtis įstatymo numatytu įgaliojimų turiniu, nebijodami „vidinio“ įgaliojimų susiaurinimo, nebent trečiasis asmuo veiktų nesąžiningai⁹⁴⁴.

Be realių įgaliojimų, kuriuos, kaip minėta, sudaro aiškiai išreikšti ir numanomi įgaliojimai, atstovas gali būti tariamai įgaliotas tam tikrais atstovaujamojo veiksmais.

940 Pirmoji Tarybos 1968 m. kovo 9 d. direktyva dėl apsaugos priemonių, kurių valstybės narės, siekdamos suvienodinti tokias apsaugos priemones visoje Bendrijoje, reikalauja iš Sutarties 58 straipsnio antroje pastraipoje apibrėžtų bendrovių, jų narių ir kitų interesų apsaugai, koordinavimo (68/151/EEB) [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-01]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/dd/17/01/31968L0151LT.pdf>>.

941 Šis pavyzdys, be abejonės, kontraversiškas, nes direktoriaus teisinio statuso vertinimas yra nacionalinės teisės kompetencija ir nebūtinai kvalifikuojamas kaip teisiniai atstovavimo santykiai.

942 Kotz H., Flessner A. *European Contract Law. Vol. 1. Formation, Validity, and Content of Contracts; Contract and Third Parties*. Oxford: Clarendon Press, Oxford, 1997, p. 227.

943 HGB (Vokietijos prekybos kodeksas) 48 str. Žr. Kotz H., Flessner A. *European Contract Law. Vol. 1. Formation, Validity, and Content of Contracts; Contract and Third Parties*. Oxford: Clarendon Press, Oxford, 1997, p. 227. Taip pat *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Volume I, II, III. Von Bar C., Clive E. (eds.). München: Sellier European Law Publishers, 2009, p. 420.

944 Žr. CK 2.176 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą prokūros sampratą, pagal kurią „prokūra yra įgaliojimas, kuriuo juridinis asmuo (verslininkas) suteikia teisę savo darbuotojui ar kitam asmeniui atstovaujamojo vardu ir dėl jo interesų atlikti visus teisinius veiksmus, susijusius su juridinio asmens (verslininko) verslu“. Taip pat žr. CK 2.83 straipsnio 1 dalį: „Sandoriai, sudaryti pažeidžiant privačiojo juridinio asmens valdymo organų kompetenciją. Sandoriai, kuriuos sudarė privačiojo juridinio asmens valdymo organai pažeisdami savo kompetenciją, sukelia prievolės juridiniam asmeniui, išskyrus atvejus, kai įrodoma, jog sudarydamas sandorį trečiasis asmuo žinojo, jog sandorį sudarė šios teisės neturintis juridinio asmens valdymo organas, ar dėl aplinkybių susiklostymo negalėjo to nežinoti.“

3.1.3.3. Tariamai įgaliojimai

Pagal bendrąjį atstovavimo civilinėje teisėje principą vieno asmens atlikti teisiniai veiksmai kito asmens vardu tiesiogiai sukuria pastarajam teises ir pareigas, tik jei atstovas buvo tam įgaliotas. Vis dėlto daugelyje jurisdikcijų pripažįstama, kad net ir neišreiškus valios būti atstovaujamam ar nukrypus nuo duotų nurodymų, atstovaujamas gali būti saistomas jo vardu sudarytų sandorių ar atliktų kitų teisinių veiksmų. Viena iš tokių išimčių yra, kai atstovas veikia turėdamas tariamas įgaliojimus. Tariamam atstovavimu laikomi atvejai, kai atsižvelgiant į tam tikras aplinkybes, už kurias atsakingu paprastai yra laikomas atstovaujamas, sukuriama įspūdis, kad teisinės pasekmės sukeliančius veiksmus atlieka įgaliojimus turintis atstovas. Doktrinoje teigiama, kad tariamo atstovavimo terminas netikslus, nes žodis „tariamasis“ leidžia daryti prielaidą, jog jokie teisiniai atstovavimo santykiai tarp šalių nesusiklosto⁹⁴⁵. Tai netiesa, mat esant tariamam atstovavimui kyla tokios pačios teisinės pasekmės, kaip ir tuomet, kai atstovas veikia turėdamas realius įgaliojimus. Dėl to esant šiai atstovavimo rūšiai tiksliau būtų kalbėti ne apie tariamus įgaliojimus, o apie tariamą įgaliojimų suteikimą (angl. *apparent authorisation*)⁹⁴⁶, turint omenyje, kad nors teisių suteikimas ir yra įsivaizduojamas, tačiau iš to kylantys padariniai – teisiniai atstovaujamojo ir trečiojo asmens santykiai – realūs.

Lietuva yra viena iš nedaugelio valstybių, kuriose tariamo atstovavimo samprata yra atskleista pozityviojoje teisėje⁹⁴⁷. Tariamą atstovavimą apibrėžia CK 2.133 straipsnio 2 dalis, kurios antras sakinytis nusako, kad „jeigu asmuo savo elgesiu davė rimtą pagrindą tretiesiems asmenims manyti, kad jis paskyrė kitą asmenį savo atstovu, tai tokio asmens atstovaujamojo vardu sudaryti sandoriai yra privalomi atstovaujajam“, ir CK 2.133 straipsnio 9 dalis⁹⁴⁸, numatanti, kad „jeigu atstovas veikė viršydamas savo teises, tačiau tokiu būdu, jog trečiasis asmuo turėjo rim-

945 Zimmermann R. The Unauthorized Agent: Where Do We Stand Today? An Introduction to the Symposium. In *European Review of Private Law*. 2009, 17 (6), p. 964.

946 *Ibid.*

947 *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. I, II, III. Von Bar C., Clive E. (eds.). München: Sellier. European Law Publishers, 2009, p. 421.

948 Mikelėnas V., et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 266; Mizaras V., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 385; Baranauskas E. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 405.

tą pagrindą manyti, kad sudaro sandorį su tokią teisę turinčiu atstovu, sandoris privalomas atstovaujajam, išskyrus atvejus, kai kita sandorio šalis žinojo ar turėjo žinoti, kad atstovas viršija savo teises“.

Lietuvos teisės doktrina bei teismų praktika iki 2012 m. savitai aiškino numanomų ir tariamų įgaliojimų sąvokas – teismai ir vadovėlių bei komentarų autoriai iš esmės sutapatino tariamą ir numanomą atstovavimą. Vakarų Europos valstybėse, taip pat Europos sutarčių teisės principuose skirtingas įgaliojimų pobūdis ir apimtis nusakomi dviem terminais – *implied* („numanomi“)⁹⁴⁹ ir *apparent* („tariamai“)⁹⁵⁰. Šios „pilkosios zonos“ įgaliojimų apimties apibrėžime atsiradimo priežastį galima kildinti iš tam tikrų CK antrosios knygos nuostatų.

Juk CK 2.133 straipsnio 2 dalyje faktiškai buvo sudėti ir numanomo, ir tariamo atstovavimo sąvokų apibrėžimai: „Atstovo teisės taip pat gali būti suprantamos iš aplinkybių, kuriomis atstovas veikia (pardavėjas mažmeninėje prekyboje, kasininkas ir pan.) (numanoma iš aplinkybių įgaliojimų apimtis (aut). Jeigu asmuo savo elgesiu davė rimtą pagrindą tretiesiems asmenims manyti, kad jis paskyrė kitą asmenį savo atstovu, tai tokio asmens atstovaujamojo vardu sudaryti sandoriai yra privalomi atstovaujajam (tariamasis atstovavimas, įgaliojimai realiai nesuteikti, tačiau kyla iš įstatymo (aut.).“⁹⁵¹ Dar didesnę neaiškumą lėmė to paties straipsnio devintoji dalis, kurioje sakoma: „Jeigu atstovas veikė viršydamas savo teises, tačiau tokiu būdu, jog trečiasis asmuo turėjo rimtą pagrindą manyti, kad sudaro sandorį su tokią teisę turinčiu atstovu, sandoris privalomas atstovaujajam, išskyrus atvejus, kai kita sandorio šalis žinojo ar turėjo žinoti, kad atstovas viršija savo teises.“ Panašu, kad devintoji 2.133 straipsnio dalis iš esmės buvo skirta įtvirtinti trečiojo asmens elgesio sąžiningumo reikalavimui – tam, kad atstovo, viršijusio įgaliojimus, sudarytas sandoris galiotų. Tačiau ji buvo pateikta ne kartu su antrąja, taigi be konteksto, todėl pasidarė neaišku, dėl kieno veiksmų (atstovo ar atstovaujamojo) trečiasis asmuo galėjo pagrįstai manyti, kad sudaro sutartį su tokią teisę turinčiu atstovu. Teismai praktikoje vis

949 Sąvoka „numanomas įgaliojimas“ žymi realių įgaliojimų porūšį.

950 PECL 3.201(2) straipsnyje vartojamas terminas *implied*, o sąvoka *apparent* – 3.201 str. (2) straipsnyje. Žr. Lando O., Beale H. (eds.) *Principles of European Contract Law. Parts I and II (combined and revised)*. The Hague: Kluwer Law International, 2000.

951 Ši teiginį patvirtina DCFR II-6:103 straipsnio komentaras. CK2.133 straipsnio 2 dalies antras sakinyss yra identiškas DCFR II-6:103 (3). Žr. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. I, II, III. Von Bar C., Clive E. (eds.). München: Sellier, European Law Publishers, 2009, p. 418.

dėlto susiejo antrąją ir devintąją CK 2.133 straipsnio dalis, tačiau, mūsų nuomone, nuėjo per toli, sutapatindami numanomą ir tariamą atstovavimą⁹⁵².

Taigi Lietuvos teisės doktrina, teismų praktika ir net teisinis reguliavimas iki 2012 m. nenubrėžė tikslios ribos tarp tariamo ir numanomo atstovavimo. Atvejai, kai sandoriai sudaromi neturint realių įgaliojimų arba kai atstovaujамasis nesutinka su numanomų įgalinimų apimtimi, buvo suprantami vienodai. Be abejonės, galimi argumentai, kad dažnai, esant faktiniams atstovavimo santykiams, tariamas ir numanomas atstovavimas sutampa, todėl nėra paprasta ir net ne visada įmanoma juos atiboti. Apie tai, kad šiuos atvejus griežtai atskirti sunku, yra rašę ir Vakarų Europos valstybių autoriai⁹⁵³. Pavyzdžiui, atstovaujамasis leidžia atstovui laikytis tam tikros pozicijos, iš kurios numanomai jis turi tam tikrus įgaliojimus, o pavedimo sutartimi jo kompetenciją susiaurina taip, kad, veikdamas pagal numanomus įgaliojimus, jis viršija faktinį įgaliojimą. Arba atstovaujамasis sudaro įgaliojimo tariamybę, pavyzdžiui, įpareigoja atsitiktinį asmenį atlikti darbo funkcijas, neatlikęs būtinųjų formalumų, todėl trečiojo asmens pasitikėjimas atstovu pagrįstas. Be to, tariamas atstovas turi dokumentą, iš kurio numanoma viena įgaliojimų apimtis, o faktiškai atstovo veikla yra ribojama iš anksto duotais žodiniais nurodymais arba tariamas atstovaujамasis žino, jog tariamas atstovas „tarpininkauja“ jam, ir neįsikiša, nors tokią galimybę turi⁹⁵⁴. Tačiau kad šie įgaliojimai nėra tapatūs, įrodo Vakarų Europos valstybių teismų praktika, UNIDROIT principai, PECL, DCFR. Tik realūs įgaliojimai gali būti aiškiai išreikšti bei numanomi (žr. UNIDROIT principų 2.2.2, 2.2.8 straipsnius⁹⁵⁵, PECL 3.201 straipsnį⁹⁵⁶), o tais atvejais, kai

952 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-147/2007; 2011 m. balandžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-173/2011.

953 Bonell M. J. Agency. In *Towards a European Civil Code*. Fourth Revised and Expanded Edition. Hartkamp A. et al. (eds.). Nijmegen: Kluwer Law International, 2011, p. 521.

954 Kotz H., Flessner A. *European Contract Law*. Vol. 1. *Formation, Validity, and Content of Contracts; Contract and Third Parties*. Oxford: Clarendon Press, Oxford, 1997, p. 235.

955 UNIDROIT principų 2.2.2 straipsnis. Įgaliojimų suteikimas ir apimtis: „(1) Atstovaujamojo suteikti įgaliojimai atstovui gali būti aiškiai išreikšti (angl. *express*) arba numanomi (angl. *implied*). (2) Atstovas turi įgaliojimus atlikti visus veiksmus, būtinus konkrečiomis aplinkybėmis pasiekti tikslui, dėl kurio buvo suteikti įgaliojimai“. 2.2.8 straipsnis. Perįgaliojimas: „Atstovas turi numanomą įgaliojimą (angl. *implied authority*) perįgalioti kitus asmenis atlikti veiksmus, kurių atlikimo negalima protingai tikėtis iš paties atstovo <...>“.

956 PECL 3.201 straipsnis: „Atstovaujamojo suteikti įgaliojimai atstovui gali būti aiškiai išreikšti arba gali būti numanomi iš tam tikrų aplinkybių. Atstovas turi įgaliojimus atlikti visus

atstovas veikia realiai neturėdamas įgaliojimo (jis pasibaigęs, viršytas, atšauktas ir pan.), vartojamas tariamo atstovavimo institutas⁹⁵⁷.

2012 m. kovo 20 d. LAT savo nutartimi civilinėje byloje Nr. 3K-3-102/2012 pakeitė iki tol kurtą praktiką – atvejį, kai asmuo veikia neturėdamas įgaliojimų, bet atstovaujamas savo veiksmais lemia kitos sandorio šalies tikėjimą, jog atstovas turi įgaliojimus, pavadino tariamu atstovavimu⁹⁵⁸. Kadangi teisinis tariamo ir numanomo atstovavimo sąvokų turinys Vakarų valstybių teisinėse sistemose yra nusistovėjęs, tikėtina, kad Lietuva irgi atskirs šias dvi sąvokas, bent jau tam, kad nustatytų nacionalinės teisės santykį su tarptautiniuose dokumentuose įtvirtintu reglamentavimu.

3.2. Teisinę reikšmę turinčių veiksmų atlikimas

Kaip minėta, CK 2.133 straipsnio 1 dalis atstovavimu pripažįsta tik teisinius veiksmus. Tačiau atstovo sampratą sieti išimtinai tik su teisiniais veiksmais neleidžia komercinį atstovavimą bei deliktinę atstovaujamojo atsakomybę reglamentuojančios normos. Štai CK 2.152 straipsnis, apibrėžiantis prekybos agento sampratą, sako, kad prekybos agentu laikomas nepriklausomas asmuo, kurio pagrindinė ūkinė veikla – nuolat už atlyginimą *tarpininkauti atstovaujajam sudarant sutartis* arba sudaryti sutartis atstovaujamojo vardu ir atstovaujamojo sąskaita. Pagal šią

veiksmus, būtinus atsižvelgiant į aplinkybes, kad būtų pasiekti tikslai, dėl kurių įgaliojimas buvo suteiktas. Asmuo laikomas suteikusių įgaliojimų atstovu, jeigu iš asmens pareiškimų ar veiksmų trečiasis asmuo pagrįstai ir sąžiningai manė, kad tariamas atstovas turi įgaliojimus“.

957 Angl. *apparent authority* ir *ostensible authority* (sinonimai), vokiečiai bei šveicarai turi terminus *Duldungsvollmacht* ir *Anscheinsvollmacht*, prancūzai – *mandat apparent*. Žr. Kotz H., Flessner A. *European Contract Law. Vol. 1. Formation, Validity, and Content of Contracts; Contract and Third Parties*. Oxford: Clarendon Press, Oxford, 1997, p. 234.

958 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. kovo 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-102/2012: „Teisėjų kolegija pažymi, kad atstovavimo santykiai tam tikromis sąlygomis gali atsirasti ne tik tada, kai atstovui suteikiamos teisės veikti atstovaujamojo vardu, bet ir kai atstovas veikia, tokių teisių neturėdamas ar jas viršydamas. Teisės doktrinoje tokie santykiai, kai trečiasis asmuo turi rimtą pagrindą manyti sudaręs sandorį su kito asmens atstovu, turinčiu teisę veikti jo vardu, nors iš tiesų tas asmuo tokios teisės neturi, vadinami tariamu atstovavimu. CK 2.133 straipsnio 9 dalyje nustatyta, kad jeigu atstovas veikė viršydamas savo teises, tačiau tokiu būdu, jog trečiasis asmuo turėjo rimtą pagrindą manyti, kad sudaro sandorį su tokią teisę turinčiu atstovu, sandoris privalomas atstovaujajam, išskyrus atvejus, kai kita sandorio šalis žinojo ar turėjo žinoti, kad atstovas viršija savo teises. Tariamas atstovavimas yra bendrosios taisyklės, kad atstovaujajam teisiinių padarinių sukelia tik įgalioto ir įgaliojimų neviršijusio atstovo atlikti veiksmai, išimtis, kuri grindžiama atstovaujamojo elgesio aplinkybėmis.“

normą prekybos agentu laikomas ne tik sandorius atstovaujamojo vardu sudarinėjantis atstovas, bet ir tiesiog tarpininkaujantis sudarant sandorius asmuo, tačiau jų faktiškai nesudarantis.

CK 2.132 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta, kad atstovais nelaikomi asmenys, kurie veikia savo vardu, nors ir kito asmens interesais (prekybos tarpininkai ir kt.). Ši nuostata atspindi jau minėtą civilinės teisės kraštų tradiciją netiesioginių atstovų nepriskirti atstovavimo institutui. Tačiau ankstesnėje CK redakcijoje buvo normų, kurios neatitiko minėtos tradicijos. Štai iki 2004 m. balandžio 27 d. galiojusi CK 2.152 straipsnio 1 dalies redakcija numatė, kad prekybos agentu laikomas ir asmuo, veikiantis savo vardu: prekybos agentu buvo laikomas nepriklausomas asmuo, kurio pagrindinė ūkinė veikla – nuolat už atlyginimą tarpininkauti atstovaujajam sudarant sutartis ar sudaryti sutartis savo arba atstovaujamojo vardu ir atstovaujamojo sąskaita. Kitaip tariant, šia norma buvo įtvirtintas ir tiesioginis, ir netiesioginis atstovavimas.

2004 m. balandžio 27 d. įgyvendinus Europos Bendrijų Tarybos 1986 m. gruodžio 18 d. direktyvą dėl valstybių narių įstatymų, susijusių su savarankiškai dirbančiais prekybos agentais (86/653/EEB)⁹⁵⁹, CK 2.152 straipsnio 1 dalis prekybos agentą apibrėžė kaip nepriklausomą asmenį, kurio pagrindinė ūkinė veikla – nuolat už atlyginimą tarpininkauti atstovaujajam sudarant sutartis ar sudaryti sutartis atstovaujamojo vardu ir atstovaujamojo sąskaita. Taigi pagal dabar galiojančią minėto straipsnio dalį įstatymų leidėjas atsisakė atstovavimui priskirti santykius, kai agentas veikia savo vardu. Vis dėlto, sistemiškai vertinant šiuo metu galiojančios teisės normos turinį, galima daryti išvadą, kad ir dabar ne visi komercinio atstovavimo santykiai gali būti priskirtini atstovavimui *stricto sensu*. Kaip minėta, CK atstovavimą sieja tik su teisinei reikšmę turinčių veiksmų atlikimu, o prekybos agentas pagal CK 2.152 straipsnio 1 dalį gali ne tik sudaryti sutartis, tačiau ir tarpininkauti atstovaujajam sudarant sutartis.

Tradicija atstovavimo teisinius santykius sieti tik su teisinių veiksmų atlikimu turi gilius šaknis. Jau 1964 m. CK 63 straipsnis taip pat nustatė, kad fiziniai ir juridiniai asmenys turi teisę sudarinėti per atstovus tik sandorius⁹⁶⁰. PECL, kaip ir CK, atstovo veiklai priskiria tik sutarčių

959 Europos Bendrijų Tarybos 1986 m. gruodžio 18 d. direktyva 86/653/EEB dėl valstybių narių įstatymų, susijusių su savarankiškai dirbančiais prekybos agentais. [1986] OL L382/17.

960 Tiesa, teismų praktikoje ši nuostata buvo aiškinama plačiau, suteikiant asmenims teisę sudaryti ir kitus teisinius veiksmus atlikti per atstovą. Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. rugsėjo 6 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-425/2004.

sudarymą, tačiau šio *rekomendacinio pobūdžio* akto specifika išimtinai susijusi su sutartiniais santykiais, todėl tokia nuostata atrodo visiškai pagrįsta. Tie atvejai, kai asmuo turi teisę derėtis dėl sutarties sąlygų, tačiau negali jos sudaryti ir taip saistyti atstovaujamąjį, PECL nėra priskiriami tiesioginiam atstovavimui⁹⁶¹. Civilinės teisės tradicijoje dažniausiai atstovais nėra laikomi asmenys, kurie atlieka faktinio pobūdžio veiksmus. Ne veltui DCFR atstovui apibūdinti vietoj įprastinio angliško termino *agent* vartoja *representative* sąvoką. Taip siekiama pabrėžti, kad atstovas sudaro sandorius ar atlieka kitus teisinę reikšmę turinčius veiksmus⁹⁶².

Tačiau apibendrinimas, kad atstovu laikytinas tik teisinius veiksmus atliekantis asmuo, būtų tikslus tik esant sutartiniam atstovavimui, nes kilus deliktinei atsakomybei atstovu pripažįstami ir tie asmenys, kurie atlieka grynai faktinio pobūdžio veiksmus atstovaujamojo labui.

3.3. Kiti atstovo sampratai būdingi bruožai

Be anksčiau nurodytų esminių atstovo požymių, teismų praktikoje pabrėžiama atstovo fiduciarinė padėtis atstovaujamojo atžvilgiu⁹⁶³. Fiduciarinės pareigos paprastai yra siejamos su lojalumo įsipareigojimu, t. y. atstovas turi veikti išimtinai atstovaujamojo interesais kiekvienoje situacijoje, kylančioje iš atstovavimo santykių⁹⁶⁴. Tačiau pažymėtina, kad fiduciariniai santykiai gali atsirasti ne tik atstovavimo pagrindu. Pavyzdžiui, kai asmuo veikia savo vardu, tačiau kito asmens interesais (esant komiso sutarčiai), teismai dažnai linkę šalims priskirti fiduciarines pareigas⁹⁶⁵. Taip pat ir franšizės ar distribucijos sutarčių atvejais galima teigti, kad egzistuoja tam tikras šalių pasitikėjimo lygis, tačiau remiantis šiomis sutartimis atstovavimo santykiai nekils, jeigu viena iš sandorio

961 Lando O., Beale H. (eds.) *Principles of European Contract Law. Parts I and II (combined and revised)*. The Hague: Kluwer Law International, 2000, p. 197.

962 *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. I, II, III. Von Bar C., Clive E. (eds.). München: Sellier. European Law Publishers, 2009, p. 414–415.

963 Dal Pont G. E. *Law of Agency*. 2nd Edition. Chatswood NSW: LexisNexis Butterworths, 2008, p. 10.

964 Watts P., Reynolds F. M. B. *Bowstead and Reynolds on Agency*. London: Sweet & Maxwell Ltd, 2010, p. 196.

965 Dal Pont G. E. *Law of Agency*. 2nd Edition. Chatswood NSW: LexisNexis Butterworths, 2008, p. 10.

šalių kitai nesuteiks įgaliojimų veikti jos vardu⁹⁶⁶. Kitaip tariant, fiduciarinis santykių pobūdis negali būti esminis kriterijus, priskiriant sutartinių teisinių santykių subjektą teisinei atstovo kategorijai. Nesant aiškių ar iš faktinių aplinkybių numanomų asmens įgaliojimų paveikti teisinę kito asmens padėtį, fiduciaras neturėtų būti laikomas atstovu.

Skiriamuoju atstovavimo santykių kriterijumi dažnai nurodoma ir atstovaujamojo veiklos kontrolė atstovo atžvilgiu, o *expressis verbis* šis reikalavimas nustatytas bendrojoje teisėje. Štai 2006 m. Amerikos teisės instituto (angl. *American Law Institute*) parengtame Trečiajame atstovavimo teisės sąvade⁹⁶⁷ (angl. *Restatement (Third) of Agency*) atstovavimas yra apibrėžiamas kaip veikimas atstovaujamojo interesais ir atstovaujamojo kontroliuojamam. Tačiau pažymima, kad visas kontrolės testas gali būti taikomas tik tam tikroms atstovų rūšims, kaip antai darbuotojams, o atstovais yra laikomos ir savarankiškos sutarties šalys, kurios veikia ne tik pavedimo, bet kartu ir paslaugų ar jungtinių veiklos sutarčių pagrindu ir kurioms kontrolė beveik nėra taikoma⁹⁶⁸.

Tačiau bendrąja prasme atstovaujamojo kontrolės atstovui įgyvendinimas akivaizdus iš bendro reikalavimo laikytis atstovaujamojo nurodymų, kuris pripažįstamas ir civilinėje teisėje. Pavyzdžiui, Austrijoje atstovui neleidžiama viršyti įgaliojimų, net jei tai ir nepažeistų atstovaujamojo interesų⁹⁶⁹. Vokietijoje atstovas gali viršyti įgaliojimus, jei tai daroma siekiant apsaugoti atstovaujamojo interesus ir jei atstovas turi pagrindą manyti, kad atstovaujamasis toleruotų tokį nukrypimą atsižvelgdamas į aplinkybes, tačiau turi informuoti atstovaujamąjį apie savo ketinimus nukrypti nuo įgaliojimų⁹⁷⁰. Prancūzijoje atstovas negali viršyti įgaliojimų jokiais aplinkybėmis, net ir išimtinėmis⁹⁷¹.

966 Watts P., Reynolds F. M. B. *Bowstead and Reynolds on Agency*. London: Sweet & Maxwell Ltd, 2010, p. 201.

967 *Restatement (Third) of Agency* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-01]. <<http://www.wmitchell.edu/academics/curriculum/courses/assignments/Restatement%20Third%20of%20Agency.pdf>>.

968 Watts P., Reynolds F. M. B. *Bowstead and Reynolds on Agency*. London: Sweet & Maxwell Ltd, 2010, p. 8.

969 *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. I, II, III. Von Bar C., Clive E. (eds.). München: Sellier. European Law Publishers, 2009, p. 2131.

970 *Ibid.*, p. 2132.

971 *Ibid.*

Tad apibendrinant galima teigti, kad jeigu asmuo neturi jokios galimybės kontroliuoti kito asmens (pvz., atšaukiant jam suteiktas teises), šie santykiai vargu ar gali būti vertinami kaip atstovavimo, o asmuo, kurio nesaisto jokie kito asmens nurodymai, laikomas atstovu⁹⁷².

4. ASMENYS, KURIE VISIŠKAI ARBA IŠ DALIES PRIPAŽIŠTAMI ATSTOVAIS

4.1. Darbuotojas

Nors kasdieninėje kalboje iš esmės kiekvienas darbuotojas gali būti vadinamas savo darbdavio atstovu, tačiau sutartinio atstovavimo prasme tokios prezumpcijos nėra – darbuotojas pripažįstamas atstovu, tik jei turi teisę atlikti teisinę reikšmę turinčius veiksmus⁹⁷³. Teisės aktai nenustato jokių specialių darbuotojų buvimo atstovais sąlygų, tačiau galioja bendrieji reikalavimai, tarp jų ir CK 2.133 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta nuostata, kad atstovais gali būti tik veiksnūs fiziniai asmenys. Svarbu pažymėti, kad veiksnumo atsiradimo momentas darbo ir civilinės teisėje nesutampa. DK 13 straipsnio 2 dalis nustato, kad visiškas galėjimas savo veiksmais įgyti darbo teises ir sukurti darbo pareigas (darbinis veiksnumas) atsiranda asmeniui, sukakusiam šešiolika metų, o pagal CK 2.5 straipsnio 1 dalį fizinio asmens galėjimas savo veiksmais įgyti civilines teises ir susikurti civilines pareigas (civilinis veiksnumas) atsiranda visiškai, kai asmuo sulaukia pilnametystės, t. y. kai jam sueina aštuoniolika metų. Tai suponuoja, kad nepilnametis nuo šešiolikos iki aštuoniolikos metų, nors yra darbo teisinių santykių subjektas, neturėtų būti pripažįstamas atstovu civilinės teisės prasme. Vis dėlto manytina, kad atsižvelgiant į šalių interesus DK 13 straipsnio 2 dalis yra *lex specialis* CK 2.133

972 Watts P., Reynolds F. M. B. *Bowstead and Reynolds on Agency*. London: Sweet & Maxwell Ltd, 2010, p. 8.

973 Atkreiptinas dėmesys, kad teisės aktuose tiesiogiai neįvardijama, jog darbuotojai gali būti laikomi savo darbdavių atstovais, tačiau tokią išvadą galima daryti nagrinėjant atskiras CK nuostatas. CK 2.176 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad prokūra yra įgaliojimas, kuriuo juridinis asmuo (verslininkas) suteikia teisę *savo darbuotojui* ar kitam asmeniui atstovaujamojo vardu ir dėl jo interesų atlikti visus teisinius veiksmus, susijusius su juridinio asmens (verslininko) verslu (išskirta aut.). Taip pat CK 2.185 straipsnio 1 dalis numato, kad atstovaujamas gali pavesti *savo darbuotojams* atlikti veiksmus, kurie tam tikroje verslo srityje yra kasdieniai ir įprastiniai, neišduodamas prokūros (išskirta aut.).

straipsnio 3 dalies ir 2.5 straipsnio 1 dalies atžvilgiu. Pažymėtina, kad veiksnumas, kaip asmens buvimo atstovu palaikant išorinius santykius, sąlyga, yra nurodomas ne visose jurisdikcijose. Pavyzdžiui, Vokietijos CK 165 straipsnyje teigiama, kad atstovo išreiškiamos valios veikimui neturi reikšmės tai, jog atstovo veiksnumas turi trūkumų⁹⁷⁴.

Darbuotojo įgaliojimai veikti darbdavio vardu gali atsirasti skirtingais pagrindais. Visų pirma darbuotojo teisės gali būti apibrėžtos rašytiniame įgaliojime, kurio išdavimo ypatumus, atsižvelgiant į darbdavio teisinį statusą⁹⁷⁵, nustato CK. Teisės sudaryti sandorius ir atlikti kitus teisinius veiksmus taip pat gali būti nustatytos darbuotojo pareigybinėje instrukcijoje ar kituose vidiniuose, darbą reglamentuojančiuose dokumentuose. Dažnai darbuotojo teisės atstovauti darbdaviui santykiuose su trečiaisiais asmenimis konkrečiai neįvardijamos, tačiau jos gali būti numanomos iš darbuotojo pareigų ar kitų faktinių aplinkybių, kuriais darbuotojas veikia. Darbdavys bus saistomas šių darbuotojo atliktų, nors ir tiesiogiai nepaminėtų veiksmų, t. y. iš esmės kyla tokios pačios teisinės pasekmės, kaip ir esant aiškiai išreikštiems įgaliojimams. Darbuotojo įgaliojimų veikti darbdavio vardu apimtis priklauso nuo einamų pareigų: vienais atvejais jie gali būti labai platūs (pvz., padalinio vadovo), kitais – riboto pobūdžio (pvz., viešbučio administratoriaus) arba apskritai nepreziumuojami (staliaus, mechaniko ir kitų asmenų, atliekančių gamybinės funkcijas)⁹⁷⁶.

Atkreiptinas dėmesys, kad darbuotojo pareigų pobūdis ne visada turi reikšmės tam, ar jis bus laikomas atstovu⁹⁷⁷. Net ir tuomet, kai darbuotojo pareigos nėra fiduciarinio pobūdžio arba jis neturi iš įstatymo kylančių numanomų įgaliojimų (pvz., jeigu jo pozicija organizacinėje struktūroje yra žemesnė), jis vis tiek gali būti savo darbdavio atstovu,

974 *German civil code* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-01]. <<http://www.iuscomp.org/gla/statutes/BGB.htm>>.

975 Remiantis DK 16 straipsniu, darbdaviu gali būti įmonė, įstaiga, organizacija ar kita organizacinė struktūra, nesvarbu, kokia nuosavybės forma, teisinė forma, rūšis bei veiklos pobūdis, taip pat kiekvienas fizinis asmuo.

976 Pačiame CK taip pat yra įvardyti atskiri atvejai, kai preziumuojami darbuotojų įgaliojimai. CK 2.185 straipsnio 2 dalis nurodo, kad parduotuvėje ar sandėlyje dirbantys darbuotojai be specialaus įgaliojimo turi teisę parduoti, išduoti ar priimti prekes, taip pat priimti pretenzijas dėl prekių kiekio ir kokybės. Darbuotojo įgaliojimams apibrėžti taikytina ir CK 2.133 straipsnio 2 dalis, numatanti, kad atstovo teisės taip pat gali būti suprantamos iš aplinkybių, kuriomis atstovas veikia (pardavėjas mažmeninėje prekyboje, kasininkas ir pan.).

977 Dal Pont G. E. *Law of Agency*. 2nd Edition. Chatswood NSW: LexisNexis Butterworths, 2008, p. 58.

jeigu tik turi įgaliojimus darbdavio vardu atlikti teisinius veiksmus. Galimos ir priešingos situacijos, kai asmuo, nors ir turintis fiduciarines pareigas, tačiau neturintis atitinkamų teisių, atstovu nepripažįstamas (pvz., darbuotojui patikima saugoti juvelyrinius dirbinius, nesuteikiant teisių atlikti teisinio pobūdžio veiksmus, susijusius su šiuo turtu).

4.2. Atvejai, kai sutartinių santykių šalis kartu yra ir kitos šalies atstovas

Aptariant darbuotojo, kaip atstovo, sampratą, nemažai klausimų kelia savarankiškos sutarties šalies (angl. *independent contractor*) atvejais. Dažniausiai savarankiška sutarties šalis nėra laikoma asmens, kuris iš jo užsako atitinkamus darbus ar paslaugas, atstovu. Tačiau galimi atvejai, kai savarankiška sutarties šalis kartu atstovaus kitai šaliai, kitaip tariant, be specialioms sutarčių rūšims taikomų teisės normų, jų santykiams *mutatis mutandis* bus taikomos ir išorinius atstovavimo santykius reglamentuojančios normos. Tad jeigu savarankiška sutarties šalis turės įgaliojimus veikti to asmens vardu, jis taip pat bus laikomas ir atstovu⁹⁷⁸. Tipiškiausias savarankiškos sutarties šalies, kuri kartu veikia kaip atstovas, pavyzdys yra prekybos agentas. Ir savarankiškos sutarties šalies, ir atstovo požymius atitinka advokatai, draudimo brokeriai ir kiti nepriklausomai veikiantys asmenys. Pagrindinis darbuotojo ir savarankiškos sutarties šalies, kaip atstovų, atribojimo kriterijus yra kontrolės laipsnis vykdant pavedimą. Jau pats savarankiškos sutarties šalies terminas nusako, kad jis veikia nepriklausomai nuo asmens, kuris jį įgalioja atlikti tam tikrus teisinius veiksmus. Savarankiška sutarties šalis, atlikdama sandorius ar kitus teisinę reikšmę turinčius veiksmus savo kontrahento naudai, yra saistoma tik nurodyto tikslo, tačiau turi diskrecijos teisę, kaip jį pasiekti⁹⁷⁹. O štai darbuotojo ir darbdavio santykiams yra būdingas pavaldumas. Dėl to darbuotojas, vykdydamas pavedimą, privalo paklusti nustatytai darbo tvarkai. Doktrinoje atkreipiamas dėmesys, kad iš esmės didžioji dalis atstovų gali būti priskirti arba darbuotojams, arba savarankiškomis sutarties šalims, tačiau gali būti ir taip, kad atstovo sąvoka nebus priskiriama nė vienai iš šių kategorijų, pavyzdžiui, neatlygintinai

978 Tuley J. F. *Principles of Commercial Law*. Sydney, London: Cavendish Publishing, 2001, p. 6.

979 Dal Pont G. E. *Law of Agency*. 2nd Edition. Chatswood NSW: LexisNexis Butterworths, 2008, p. 58–61.

veikiančio atstovo atveju⁹⁸⁰. Be to, savarankiškos sutarties šalies, kaip ir darbuotojo, sąvokos gali būti netinkamos siekiant atskleisti tarp šalių susiklostančių teisinių santykių prigimtį. Visais atvejais būtina patikslinti, ar asmuo veikia kaip tikras atstovas, t. y. dėl jo veiksmų atsiranda tiesioginiai teisiniai santykiai su trečiuoju asmeniu, ar jis dalyvauja civilinėje apyvartoje kaip sutarties su trečiuoju asmeniu tiesioginė šalis⁹⁸¹.

Darbuotojo ir savarankiškos sutarties šalių atskyrimas ypač reikšmingas atsiradus deliktinei atsakomybei. Paprastai daugelyje jurisdikcijų yra numatytos griežtesnės atstovaujamojo atsakomybės sąlygos už žalą, kurią padaro jo darbuotojas, nei pagal pavedimą veikianti savarankiška sutarties šalis⁹⁸². Tai atsispindi ir CK, kur atskirai reglamentuojama darbuotojus samdančio asmens atsakomybė už žalą, atsiradusią dėl jo darbuotojų kaltės (6.264 str.), ir atstovaujamojo atsakomybė už atstovo, vykdančio pavedimą, padarytą žalą (6.265 str. 2 d.). Esminis šių deliktinės atsakomybės rūšių skirtumas yra tas, kad pagal 6.264 straipsnį atsakomybės subjektas yra tik darbuotojus samdantis asmuo (darbuotojas yra tik netiesioginis skolininkas, atsakantis regreso tvarka), o pagal 6.265 straipsnio 1 dalį žalą, atsiradusią vykdant pavedimą, atlygina ir atstovaujamas, ir atstovas, t. y. įtvirtinama solidariosios atsakomybės taisyklė. Tai, kad CK nenumato tiesioginės darbuotojo atsakomybės, pabrėžiama ir teismų praktikoje. Štai nutartyje, priimtoje civilinėje byloje Nr. 3K-3-579/2005⁹⁸³, LAT teigia, kad „pagal <...> galiojančio CK 6.264 straipsnį žalą, atsiradusią dėl įmonės darbuotojo, einančio savo darbines (tarnybines) pareigas, kaltės, atlygina įmonė. Tai asmens, sužaloto dėl nelaimingo atsitikimo darbe, pažeistos teisės gynimo būdas. Teisėjų kolegija konstatuoja, kad ieškovas, pareikšdamas teisme reikalavimą dėl jam padarytos žalos atlyginimo (CK 1.138 straipsnio 6 punktas) ne už žalos padarymą pagal įstatymą <...> atsakingam asmeniui (bankrutuojančiai UAB „Jumbolon“), o šios įmonės darbuotojui (buvusiam UAB „Jumbolon“ direktoriui R. A.), tiesiogiai savo veiksmais padariusiam žalą, pasirinko netinkamą savo teisių gynimo būdą“. Netinkamas pažeistų teisių gyny-

980 Watts P., Reynolds F. M. B. *Bowstead and Reynolds on Agency*. London: Sweet & Maxwell Ltd, 2010, p. 28.

981 Munday R. *Agency Law and Principles*. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 3.

982 Watts P., Reynolds F. M. B. *Bowstead and Reynolds on Agency*. London: Sweet & Maxwell Ltd, 2010, p. 27.

983 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-579/2005.

mo būdas buvo nustatytas ir kitoje civilinėje byloje⁹⁸⁴, kurioje ieškovas pareiškė reikalavimą dėl duomenų, neatitinkančių tikrovės ir žeminančių asmens garbę ir orumą, paneigimo ir neturtinės žalos atlyginimo savaitinio laikraščio valdytojams, leidinio vyriausiajam redaktoriui ir asmeniui, nurodytam kaip informacijos šaltinis. Pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai priteisė neturtinės žalos atlyginimą solidariai iš atsakovų, o LAT pakeitė žemesnių instancijų teismų sprendimus ta dalimi, kuria neturtinė žala priteista iš leidinio vyriausiojo redaktoriaus, motyvuojant, kad: „*Kasatorius buvo leidinio „Laisvas laikraštis“ vyriausiasis redaktorius, taigi visuomenės informavimo priemonės darbuotojas CK 6.264 straipsnio 2 dalies prasme. Tokiu atveju žalą, padarytą tikrovės neatitinkančių ir asmens reputaciją žeminančių duomenų paskelbimu, privalo atlyginti visuomenės informavimo priemonė (jos leidėjas). Atlyginęs žalą jis įgyja teisę pareikšti regresinį reikalavimą darbuotojui.*“

Ar CK įtvirtintas ir teismų praktikoje besąlygiškai pripažįstamas draudimas pareikšti reikalavimą žalą padariusiam darbuotojui yra pagrįstas, reikia ištirti nuodugniau, nes nukentėjusiojo pažeistos teisės tam tikrais atvejais, pavyzdžiui, darbdavio nemokumo, lieka neapgintos. Teismų praktikos poziciją ypač skatina peržiūrėti Vakarų Europos valstybių patirtis – daugelyje jų pripažįstama, kad darbdavio atsakomybė nepanaikina darbuotojo tiesioginės atsakomybės dėl jo neteisėtais veiksmais padarytos žalos. Nukentėjęs asmuo paprastai turi teisę pareikšti reikalavimą ir darbuotojui (jam asmeniškai arba kartu su darbdaviu), ir darbdaviui⁹⁸⁵.

Svarbu pažymėti, kad teisinis Lietuvos reglamentavimas ir teismų praktika, esant deliktinei atsakomybei, darbuotojo sąvoką supranta plačiau nei darbo teisėje. DK 15 straipsnis nurodo, kad darbuotojas yra fizinis asmuo, pagal šio kodekso 13 straipsnį turintis darbinį teismumą ir veiksnumą, dirbantis pagal darbo sutartį už atlyginimą. O pagal CK 6.264 straipsnio 2 dalį darbuotojais laikomi asmenys, dirbantys pagal darbo sutartį arba civilinę sutartį, jeigu jie veikia atitinkamo juridinio ar fizinio asmens nurodymu ir jo kontroliuojami. Taigi darbuotoju gali būti pripažįstamas asmuo, net ir nesantis darbo santykių subjektu, tačiau neveikiantis kaip savarankiška sutarties šalis. Pavyzdžiui, teismų praktiko-

984 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. spalio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-392/2010.

985 *Unification of Tort Law: Liability for Damage Caused by Others*. Spier, J. (ed.). The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 2003, p. 304.

je pabrėžiama, kad asmuo, su kuriuo yra sudaryta autorinė sutartis, gali būti laikomas darbuotoju CK 6.264 straipsnio prasme: „Jeigu visuomenės informavimo priemonė turi teisę pagal autorinę sutartį dirbančiam asmeniui duoti tam tikrus nurodymus ir tam tikra apimtimi kontroliuoti jo veiklą, toks asmuo taikant CK 2.24 straipsnio 5 dalį gali būti laikomas darbuotoju“⁹⁸⁶ (kita speciali darbdavio netiesioginės civilinės atsakomybės sąlyga yra žala, padaryta vykdant darbo (tarnybos) pareigas, t. y. tarp darbuotojo darbo funkcijų atlikimo ir atsiradusios žalos turi būti ryšys, kuris nustatomas atsižvelgiant į konkrečios bylos aplinkybes⁹⁸⁷).

Galiausiai atkreiptinas dėmesys, kad CK 6.264 straipsnis taikomas ne tik tada, kai darbdavio atsakomybė atsiranda dėl žalos, padarytos atliekant neteisinę veiksmą turinčius veiksmus. Pavyzdžiui, nors autobuso vairuotojas gali būti laikomas atstovu, kai įsigeria degalus, tačiau jeigu pakeliui patenka į avariją, atsiradus atsakomybei dėl žalos, jis greičiausiai bus vadinamas ne atstovu, o darbuotoju⁹⁸⁸. Nors darbdavio atsakomybė gali atsirasti ir dėl žalos, padarytos darbuotojui vykdant neteisinio pobūdžio užduotis, kai kuriose teisinėse sistemose ši netiesioginės atsakomybės rūšis priskirtina atstovavimo teisės reguliavimo dalykui ar bent paremta šio instituto principais⁹⁸⁹.

O štai CK 6.265 straipsnio taikymo sritis apima tik tuos atvejus, kai šalis sieja teisiniai atstovavimo santykiai ir atstovas žalą padaro, vykdydamas atstovaujamojo pavedimą, susijusį su teisine veiksmų turinčiais veiksmais. Priešingu atveju, t. y. kai asmuo veiks savo vardu arba atliks faktinio pobūdžio veiksmus, jis už padarytą žalą atsakys tiesiogiai pagal bendrąsias deliktinės atsakomybės taisykles. Galimos situacijos, kai asmuo kito vardu atliks teisinius veiksmus, tačiau neturės tam jokių įgaliojimų. Tokiais atvejais asmens, kurio vardu buvo veikama, atsakomybė taip pat gali atsirasti, jeigu jis vienaip ar kitaip bus susijęs su tuo, kad trečiasis asmuo patikėjo, jog atstovas neva buvo tinkamai įgaliotas⁹⁹⁰.

986 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-205/2005.

987 *Principles of European Tort Law. European Group on Tort Law: Text and Commentary.* European Group on Tort Law, European Centre of Tort and Insurance Law. Wien, New York: Springer, 2005, p. 116.

988 Watts P., Reynolds F. M. B. *Bowstead and Reynolds on Agency.* London: Sweet & Maxwell Ltd, 2010, p. 487.

989 Smits J. M. *Elgar Encyclopedia of Comparative Law.* Cheltenham: The Berkeley Economic Press, 2007, p. 35.

990 Pavyzdžiui, Belgijos Kasacinis Teismas sprendė bylą, kurioje asmuo, prisistatęs kaip nepriklausomas agentas, tačiau veikiantis *Argenta Spaarbank* vardu, priėmė iš sutuoktinį

Kitaip tariant, čia kaip atstovaujamojo atsakomybės pagrindas yra pasitelkiama tariamo atstovavimo doktrina⁹⁹¹.

4.3. Juridinio asmens organų, kaip atstovų, problema

Išoriniai valdymo organų veiksmai, kai šie sudaro sandorius, tradiciškai buvo suprantami kaip atstovavimas ir nagrinėjami *ultra vires* doktrinos kontekste. Tačiau įsigaliojus specialiam reguliavimui (CK 2.83 str.), įtvirtinusiame privataus juridinio asmens valdymo organo sudaryto sandorio galiojimo prezumpciją, atstovavimo normų taikymas tapo perteklinis. Todėl šiandien Lietuvoje spręsti valdymo organų kompetencijos ir jų sudarytų sandorių galiojimo klausimus pasitelkus atstovavimo taisyklės nebeaktualu, nes specialiosios normos įtvirtina tretiesiems asmenims palankesnes nuostatas: CK 2.83 straipsnio 1 dalis nustato, kad sandoriai, kuriuos sudarė privačiojo juridinio asmens valdymo organai pažeisdami savo kompetenciją, sukelia prievoles juridiniam asmeniui, išskyrus atvejus, kai įrodoma, jog sudarydamas sandorį trečiasis asmuo žinojo, jog sandorį sudarė šios teisės neturintis juridinio asmens valdymo organas, ar dėl susiklosčiusių aplinkybių negalėjo to nežinoti. Taigi pagal dabartinį reguliavimą sąžiningai sandorio šaliai jokių papildomų aplinkybių įrodinėti nereikia, kad jos ir juridinio asmens sandoris galiotų. Be šios normos, trečiajam asmeniui tektų įrodinėti, kad jis pagrįstai tikėjo, jog valdymo organas turi kompetenciją sudaryti konkrečių sandorį. Tačiau atstovavimo normos galėtų ir yra taikomos viešųjų juridinių asmenų valdymo organų sudarytiems sandoriams, nes pagal CK 2.84 straipsnio 1 dalį sandoriai, sudaryti viršijus viešųjų juridinių asmenų valdymo organų kompetenciją, prievolių juridiniam asmeniui nesukelia, t. y. galioja tokia pati taisyklė kaip ir sandorio, kurį kito asmens vardu sudaro neturintis teisės sudaryti sandorį asmuo arba asmuo, viršydamas suteiktas teises, atveju (CK 2.136 str. 1 d.). Manytina, kad CK 2.84 straipsnio 1 dalies nuostatos neturėtų būti suabsoliutininamos, jeigu

poros jų santaupas. Užuoť šias lėšas pervedę į banko sąskaitą, tariamas atstovas jas panaudojo savo asmeninėms reikmėms. Teismas nustatė, jog faktinės bylos aplinkybės buvo tokios, kad tretieji asmenys buvo pagrįstai įsitikinę, kad agentas turi įgaliojimus banko vardu priimti grynuosius pinigus (atstovas išdavė oficialų kvitą ir kt.), todėl bankui tenka pareiga grąžinti sutuoktinių prarastas lėšas. Žr. Samoy I. Unauthorised Agency in Belgian Law. In *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Busch D., Macgregor L. J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 70.

991 *Unification of Tort Law: Liability for Damage Caused by Others*. Spier, J. (ed.). The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 2003, p. 303.

iš faktinių aplinkybių trečiajam asmeniui pagrįstai ir sąžiningai atrodo, kad sandorį sudaro tai daryti įgaliojimus turintis viešojo juridinio asmens valdymo organas. Išimtiniais atvejais toks sandoris galėtų būti pripažįstamas galiojančiu, remiantis tariamo atstovavimo doktrina.

Daug teorinių ginčų kyla dėl to, ar vienasmenis valdymo organas gali būti laikomas atstovu. Praktinis problemos aspektas jau yra nebe vienasmenio valdymo organo kompetencijos klausimai, kurie išspręsti įtvirtinus CK 2.83 straipsnį, o direktoriaus teisę perigalioti. Formaliai direktoriaus teisinė padėtis labai panaši, o gal ir tapati atstovo teisiniai padėčiai – jis turi iš įstatymo ir iš steigimo sutarties bei įstatų kylančius įgaliojimus veikti įmonės vardu, pareigą veikti įmonės interesais, taip pat yra įgaliotas atlikti teisinius veiksmus įmonės vardu. Tačiau atsakymas į šį klausimą kelia teorinių problemų ir lemia nemažai praktinių pasekmių, iš kurių viena yra direktoriaus teisę perigalioti.

Dar galiojant 1964 m. CK, ir teismų praktikoje, ir doktrinoje buvo ne kartą nagrinėta, ar juridinio asmens valdymo organas, veikiantis juridinio asmens vardu, laikytinas atstovu. Dar taikant 1964 m. CK priimtoje, tačiau ir vėliau dažnai cituotoje nutartyje, priimtoje civilinėje byloje Nr. 3K-7-760/2001⁹⁹², LAT išaiškino, kad administracijos vadovo ir bendrovės santykiai savo esme yra teisiniai pavedimo santykiai. LAT teigė, kad administracijos vadovo buvimas bendrovės organu lemia, jog daugelis administracijos vadovo teisių ir pareigų atsiranda įstatymo, o ne sutarties pagrindu, taigi administracijos vadovo ir bendrovės santykiams būdingesni įstatyminio atstovavimo bruožai⁹⁹³. Šios nuostatos LAT laikosi ir dabartinėje savo praktikoje – štai nutartyje, priimtoje civilinėje byloje Nr. 3K-7-444/2009⁹⁹⁴, išplėstinė teisėjų kolegija iš esmės pakartojo ankstesnius argumentus, kad administracijos vadovo buvimas bendrovės organu lemia, jog daugelis administracijos vadovo teisių ir pareigų atsiranda įstatymo, o ne sutarties pagrindu, taigi administracijos vadovo ir bendrovės santykiams būdingesni įstatyminio atstovavimo bruožai.

992 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. spalio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-760/2001.

993 Pagrįstai galėtų būti keliamas klausimas, kokias praktines pasekmes kelia atstovavimo priskyrimas sutartiniam ar įstatyminiam. Lietuvoje neteko sutikti mokslininkų darbų ar teismų praktikos šiuo klausimu, taigi preziumuokime, kad skirtumas tik tas, jog kai kurios direktoriaus pareigos kyla ne iš sutarties, o iš įstatymo.

994 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-444/2009.

Siekiant įvertinti teisinę direktoriaus padėtį, pirmiausiai turėtų būti atsakyta į doktrininį klausimą, kokia teisės šaka turėtų reguliuoti direktoriaus santykius su juridiniu asmeniu – civilinė, įmonių ar darbo teisė? Kadangi praktikoje šis klausimas paprastai sietinas su bendrovės direktoriaus teisine padėtimi, susiaurinkime klausimą – kokios teisės normos turėtų reguliuoti šį bendrovės ir jos direktoriaus santykį? Remiantis Vakarų Europos valstybių patirtimi ir tarptautiniais dokumentais, reiktų pasakyti, kad daugiau argumentų yra už specifinį, tik bendrovių teisei būdingą reguliavimą. Daugelyje jurisdikcijų pripažįstama, kad atvejai, kai juridinio asmens vardu sudaro sandorius jo organai, nelaikytini atstovavimu⁹⁹⁵. Ši nuomonė grindžiama tuo, jog juridinio asmens organai yra neatskiriama juridinio asmens dalis, be kurių juridinis asmuo apskritai negali funkcionuoti. Juridinio asmens organo veikla – tai paties juridinio asmens valios raiška, be papildomo savo funkcijų delegavimo įgaliotiniui⁹⁹⁶. Tai patvirtina ir konkrečios CK normos. CK 2.152 straipsnio 1 dalyje, apibrėžiant prekybos agento, kaip specialaus atstovo, sampratą, nurodoma, kad prekybos agentais nelaikomi juridinio asmens organai ir asmenys, turintys juridinio asmens organo teises ir pareigas. Reglamentuojant juridinio asmens sudarytų sandorių negaliojimą, vartojamos dvi sąvokos – „atstovo įgalinimų viršijimas“ (CK 1.92 str.) ir „juridinio asmens organo kompetencijos viršijimas“ (CK 1.82 str.). Visa tai leidžia daryti išvadą, kad kai juridinis asmuo įgyvendina savo teises ir vykdo pareigas per savo organus, įprastinio atstovavimo nebūna⁹⁹⁷. Tikrąjį atstovavimo instituto prasme juridinis asmuo bus atstovaujamas tik tada, kai atitinkamas jo organas suteiks įgaliojimus kitam asmeniui (įskaitant darbuotoją) atlikti jo kompetencijai priskirtas funkcijas. Tokiais atvejais atstovavimo santykius reguliuojančios teisės normos bus taikomos tiesiogiai⁹⁹⁸.

Iš esmės nors ir pripažįstama, kad tais atvejais, kai juridinis asmuo veikia per savo organus, šie santykiai neatitinka įprastinio atstovavimo

995 Greičius R. *Privataus juridinio asmens vadovo fiduciarinės pareigos*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 126.

996 Kiršienė J., Tikniūtė A. Juridinio asmens civilinių teisių įgyvendinimas: kam priklauso valdymo funkcija? *Jurisprudencija*. 2004, 55 (47), p. 33.

997 Ispanijoje, pavyzdžiui, tokie santykiai vadinami organiniu atstovavimu Rodriguez T. *Introduction to the Spanish Private Law. Facing the Social and Economic Challenges*. Routledge Publications, 2010, p. 250.

998 Bonell M. J. Agency. In *Towards a European Civil Code*. Fourth Revised and Expanded Edition. Hartkamp A. et al. (eds.). Nijmegen: Kluwer Law International, 2011, p. 520.

požymių, tačiau išoriniuose santykiuose atstovavimo instituto teisės normos jiems gali būti taikomos subsidiariai, t. y. kiek jos neprieštarauja specialioms taisyklėms. Airijos įstatymuose netgi konkrečiai numatyta, kad įmonės vadovo atsakomybės tretiesiems asmenims sprendžiami remiantis atstovavimo pagrindais⁹⁹⁹. Ši nuostata atsispindi ir DCFR, kuriame teigiama, kad atsižvelgiant į tai, jog bendrovių teisė daugiau reguliuoja įgaliojimų suteikimą juridinio asmens atstovams nei jų įgyvendinimą santykiuose su trečiaisiais asmenimis, ši spraga gali būti užpildyta remiantis atstovavimo normomis¹⁰⁰⁰.

Lietuvos teismų praktika jau gerą dešimtmetį bando atsakyti į klausimą, kokia sutartis sieja direktorių ir bendrovę. Galimi variantai iš esmės buvo du – darbo ir civilinė (pavedimo) sutartis. Panašu, kad iki šiol problema neišspręsta ir to priežastis, mūsų nuomone, ta, kad šis santykis nepakankamai reguliuojamas bendrovių teisės normomis. Padėtį po truputį taiso naujos Akcinių bendrovių įstatymo redakcijos¹⁰⁰¹ – taip

999 *The European Private Equity and Venture Capital Association (EVCA). Director's Responsibilities.* 2004, 57 (2), p. 403.

1000 Bonell M. J. Agency. In *Towards a European Civil Code.* Fourth Revised and Expanded Edition. Hartkamp A. et al. (eds.). Nijmegen: Kluwer Law International, 2011, p. 519.

1001 Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo redakcijos, priimtose 2009 m. gruodžio 15 d., 37 straipsnio 5 dalyje nustatyta, kad „bendrovės vadovas turi teisę atsistatydinti pateikdamas rašytinį atsistatydinimo pranešimą jį išrinkusiam bendrovės organui. Bendrovės vadovą išrinkusi valdyba ar stebėtojų taryba sprendimą atšaukti bendrovės vadovą turi priimti per 15 dienų nuo atsistatydinimo pranešimo gavimo dienos. Visuotinio akcininkų susirinkimo išrinktas bendrovės vadovas turi sušaukti visuotinį akcininkų susirinkimą, į kurio darbotvarkę būtų įtraukti bendrovės vadovo atšaukimo ir naujo bendrovės vadovo rinkimo klausimai. Jeigu vadovą išrinkęs bendrovės organas nepriima sprendimo atšaukti bendrovės vadovą, su juo sudaryta darbo sutartis pasibaigia: 1) šešioliką dieną nuo atsistatydinimo pranešimo gavimo dienos, jeigu bendrovės vadovą išrinko valdyba arba stebėtojų taryba; 2) kitą dieną po visuotinio akcininkų susirinkimo, šiam neįvykus, – kitą dieną po pakartotinio visuotinio akcininkų susirinkimo dienos, jeigu bendrovės vadovą išrinko visuotinis akcininkų susirinkimas“. Taip pat to paties straipsnio 6 dalis numato, kad „apie bendrovės vadovo išrinkimą, atšaukimą, taip pat darbo sutarties su juo pasibaigimą kitais pagrindais, bendrovės vadovą išrinkusio bendrovės organo įgaliotas asmuo ne vėliau kaip per 5 dienas privalo pranešti juridinių asmenų registro tvarkytojui. Jeigu bendrovės vadovą išrinkęs bendrovės organas nepriima sprendimo atšaukti atsistatydinimo pranešimą pateikęs vadovą, apie darbo sutarties su juo pasibaigimą juridinių asmenų registro tvarkytojui praneša atsistatydinęs bendrovės vadovas, pateikdamas dokumentus, patvirtinančius atsistatydinimo pranešimo pateikimą vadovą išrinkusiai valdybai ar stebėtojų tarybai, arba tuo atveju, kai vadovą išrinko visuotinis akcininkų susirinkimas, – dokumentus, patvirtinančius visuotinio akcininkų susirinkimo sušaukimą, šiam neįvykus, – patvirtinančius ir pakartotinio visuotinio akcininkų susirinkimo sušaukimą“. Žr. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26 (1), 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir įstatymo papildymo 41 (1) straipsniu įstatymą. *Valstybės žinios.* 2009, Nr. 154-6945.

jau išspręsta vadovo atsistatydinimo ir išbraukimo iš Juridinių asmenų registro problema.

Vertinant vidinius direktoriaus ir bendrovės santykius kaip pavedimo santykius, lieka neatsakytas klausimas, kieno interesams atstovauja bendrovė. Bendrovių teisėje visuotinai pripažįstama, kad juridinis asmuo neturi jokių savarankiškų interesų ir neatlieka veiksmų, atskirų nuo juridiniame asmenyje dalyvaujančių asmenų grupių interesų ir veiksmų¹⁰⁰². Tad jei direktorius yra juridinio asmens atstovas, jis kartu turi būti konkrečios interesų grupės atstovas. Be abejonės, labiausiai privilegijuota grupė bendrovėje yra akcininkai, bet ar pagrįsta būtų teigti, kad direktorius yra akcininkų atstovas?

XX a. bendrovių teisei buvo gerai žinomas atstovavimo modelis, apibrėžiantis vidinius akcininkų ir vadovų juridinio asmens santykius. Tai buvo vienintelis modelis, pagal kurį akcininkas išsaugodavo teisę bet kada atsisakyti atstovo paslaugų, galėdavo savavališkai riboti ir keisti atstovo teisių bei pareigų apimtį ir turinį. Tačiau problema ta, kad jis šiandien nebetaikomas net ir anglosaksų šalyse, garsėjančiose ypač stipria akcininkų teisių apsauga. Štai *Paramount v. Time (1989)* byloje teismas pabrėžė, akcininkų ir vadovų kompetencijų atskirumą: „*Delaware įstatymai bendrovės valdymą priskiria dalyvių išrinktiems valdybos nariams. Fiduciarinę pareigą valdyti įmonę apima ir pareiga nuspręsti, per kokį laiko tarpą bus pasiekti bendrovei keliami tikslai. Ši teisė negali būti deleguota akcininkams. Direktoriai neturi pareigos nukrypti nuo strateginio įmonės veiklos plano tik tam, kad patenkintų akcininko norą greitai siekti pelno, nebent nebūtų jokio pagrindo laikytis pasirinktos strategijos*“¹⁰⁰³.

Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 34 straipsnio 5 dalis taip pat numato, kad visuotinio akcininkų susirinkimo pritarimas nepanaikina valdybos atsakomybės už priimtus sprendimus, taip implicitiškai pripažindamas, kad direktoriai turi pareigų ne tik akcininkams¹⁰⁰⁴. Taigi pagrindinis argumentas, neleidžiantis juridinio asmens vienasmenio valdymo organo kvalifikuoti kaip juridinio asmens atstovo, yra tas, kad šiuolaikinė įmonių teisė nebelaiko direktoriaus akcininkų

1002 Tiknūtė A. *Juridinio asmens ribotos atsakomybės problema: teisiniai aspektai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 68.

1003 Avi-Yonah S. R. The Cyclical Transformations of Corporate Form: A Hystorical Perspective on Corporate Social Responsibility. *Michigan Law and Economics Research Paper* [interaktyvus]. Feb 2005, 05-003. p. 39 [žiūrėta 2011-09-01]. <<http://ssrn.com/abstract=672601>>.

1004 Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 64-1914.

valios reiškėju. Juridinio asmens valdymo organas turi veikti visų juridinio asmens interesų grupių labui – akcininkų, darbuotojų ir netgi kreditorių. Jei pripažįstame, kad direktorius yra bendrovės atstovas, jis turi atstovauti iš esmės konfliktuojantiems interesams – juk akcininkų siekis gauti pelną ir eksternalizuoti riziką paprastai kirsis su kreditorių interesu patenkinti savo reikalavimus dar įmonei esant mokiai ir t. t. Tad pripažinti, kad direktorius yra bendrovės atstovas, remiantis pavedimo sutartimi, reikštų ignoruoti bendras įmonių teisės reguliavimo tendencijas ir sukurti fiktyvaus atstovaujamojo koncepciją, neturėsiančią tikrų apibrėžtų interesų, kurių labui ir turėtų veikti direktorius¹⁰⁰⁵.

Mūsų nuomone, vidiniai direktoriaus ir bendrovės santykiai yra pernelyg kompleksiški, kad būtų reguliuojami bendrosiomis pavedimo sutarties nuostatomis, ir turėtų būti sureguliuoti Akcinių bendrovių įstatyme. Kadangi šis klausimas nėra šios studijos tyrimų objektas, šiame darbe sieksime aptarti tiesiogiai susijusį su atstovavimo samprata juridinio asmens valdymo organo statuso klausimą, t. y. bendrovės direktoriaus teisę perįgaluoti.

Vienareikšmiško atsakymo į šį klausimą nepateikia nei teismų praktika, nei teisinis reguliavimas. Jei laikytumės LAT suformuluotos doktrinos, kad bendrovę ir direktorių sieja pavedimo sutartis, pagal bendrą pavedimo sutarties (CK 6.760 str. 3 d.) taisyklę perįgaliojimas negalimas, jei kitaip nenumatyta įstatuose arba nėra akcininkų susirinkimo nutarimo dėl konkretaus perįgaliojimo. Taigi akcininkai gali leisti direktoriui perįgaluoti, tai tinkamai įformindami įstatuose ar akcininkų susirinkimo nutarime. Tokia nuostata lyg ir atitiktų bendrą teismų praktikos tendenciją¹⁰⁰⁶, tačiau taip pat reikia pripažinti, kad LAT praktikoje yra bylų, tiesiogiai prieštaraujančių tokiai nuostatai, kai akcininkų teisę leisti direktoriui perįgaluoti nebuvo pripažinta¹⁰⁰⁷.

1005 Glynn T. P. Beyond 'Unlimiting' Shareholder Liability: Vicarious Tort Liability for Corporate Officers. *Vanderbilt Law Review*. 2004.

1006 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-383/2000.

1007 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika šiuo klausimu prieštaringa, pavyzdžiui, civilinėje byloje Nr. 3K-3-298/2008, *inter alia*, buvo sprendžiama, ar galioja direktoriaus trečiajam asmeniui išduoti neatšaukiami įgaliojimai su perįgaliojimo teise. Teismas sprendė, kad trečiajam asmeniui išduoti įgaliojimai savo turiniu atitinka prokūros teisinį statusą, nors įgaliojimas nebuvo registruotas kaip prokūra. Kadangi prokūra neapima prokūristo teisės perduoti savo įgaliojimų kitam asmeniui ir negali būti neatšaukiama, sandorio dalis dėl šių susitarimų buvo pripažinta niekine. Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. birželio 13 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-298/2008.

Jei vis dėlto laikysimės bendrovių teisės požiūriu labiau pagrįstos nuomonės, kad direktorius yra juridinio asmens organas, o ne atstovas, tai nesant specialaus draudimo įstatyme ar įstatuose pagal bendrą taisyklę direktorius gali įgalioti (šiuo atveju tai net nebus perįgaliojimas) veiksmus atlikti kitas asmenis, jei tai nėra asmeninio pobūdžio prievolė¹⁰⁰⁸. Jei toks rezultatas nepageidaujamas, įstatymų leidėjas turi visas galimybes specialiomis normomis sureguliuoti direktoriaus teisinio statuso, taip pat ir teisės įgalioti, klausimus.

5. APIBENDRINIMAS

CK įtvirtinta sutartinio atstovavimo samprata atitinka savo analogus Vakarų Europos valstybėse, sekančiose civilinės teisės tradicija. Jai būdingi požymiai, kad atstovas turi veikti atstovaujamojo vardu ir jo interesais. Palyginti su 1964 m. CK, sutartinio atstovo samprata yra išplėsta ir, siekiant labiau apsaugoti trečiųjų asmenų interesus, apima tariamo atstovavimo situacijas, t. y. nustačius tam tikras sąlygas atstovais gali būti laikomi ir asmenys, kurie veikia neturėdami įgaliojimų ar juos viršija.

CK išplečia veikimo kito asmens vardu sampratą, jai priskirdamas atvejus, kai atstovavimas yra preziumuojamas ir kai įvardijamas tik pats atstovavimo faktas, o konkretus atstovaujамasis nurodomas vėliau. Be to, net ir asmeniui veikiant savo vardu, tačiau kito asmens interesais (netiesioginio atstovavimo atvejai), galimas atstovaujamojo tiesioginis reikalavimas trečiajam asmeniui (tokios galimybės numatytos CK 6.783 str. 2 ir 3 d.).

Nors CK atstovu *stricto sensu* laiko tik asmenį, atliekantį teisinio pobūdžio veiksmus, tačiau prekybos agento veiklai, kaip atskirai atstovo veikimo formai, priskiriamas ir tarpininkavimas atstovaujамajam sudarant sutartis, be to, esant deliktinei atsakomybei, atstovais pripažįstami asmenys, atliekantys faktinio (nebūtinai teisinio) pobūdžio veiksmus.

Nagrinęjant atstovo sampratą, atsiradus deliktinei atsakomybei, matyti tendencija siaurinti asmenų, pripažįstamų atstovais, ratą. Nors

1008 Čia pagrįstai galėtų būti keliamas tokio įgaliojimo formos klausimas. Nors tai nėra šio tyrimo dalykas, jeigu direktorius įgaliotų savo funkcijas atlikti kitas asmenis, daugiau argumentų būtų už tai, kad įgaliojimo forma būti notarinė, siekiant apsaugoti trečiųjų asmenų teises.

CK atriboja atstovo ir darbuotojo deliktinės atsakomybės atvejus, tačiau teismų praktika išplečia darbuotojo sąvoką taip, kad ji apima ir klasikinės atstovo situacijas. Pagal civilinę sutartį veikiančius atstovus priskiriant darbuotojų kategorijai, už jų neteisėtais veiksmais padarytą žalą atsako tik darbdaviai. Toks atstovo sampratos siaurinimas, esant deliktinei atsakomybei, prieštarauja sutartinio atstovavimo principams ir silpnina trečiųjų asmenų teisių apsaugą.

Priešingai nei daugelyje Vakarų Europos valstybių, Lietuvoje tretieji asmenys neturi galimybės reikalauti žalos atlyginimo tiesiogiai iš darbuotojo (ir kai darbuotojas laikytinas atstovu sutarčių teisėje, ir kai jis atlieka faktinio pobūdžio veiksmus). Dėl to žalą patyrusių asmenų interesai užtikrinami ne visada (pvz., darbdaviui esant nemokiam).

Nors juridinio asmens valdymo organai nelaikytini juridinio asmens atstovais *stricto sensu*, tačiau jų santykiams teisės normos, reglamentuojančios atstovavimą, gali būti taikomos tiek, kiek neprieštarauja specialiam reglamentavimui. Tai rekomenduoja ir privalomos teisinės galios neturinčios priemonės (pvz., DCFR).

III DALIS

Šeimos teisė

12 skyrius

Teisinė šeimos forma

Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė

Lietuvos valstybė visais savo istorijos tarpsniais saugojo šeimą, rūpinosi ja, o svarbiausius šeimos santykius nustatydavo teisės aktais. Kurdamą ir įgyvendindamą šeimos politiką bei siekdama optimaliai įgyvendinti Konstitucijoje įtvirtintą nuostatą, kad „šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas“ (38 str.), valstybė ir toliau plėtoja ir tobulina teisinę bei socialinę bazę, užtikrinančią šeimos integralumui palankią aplinką ir geriausias sąlygas atlikti šeimos funkcijas, svarbias ir kiekvienam asmeniui, ir visuomenei.

Įstatymų leidėjas iš esmės modifikavo šeimos teisinių santykių reglamentavimą įtraukdamas juos į 2000 m. CK ir kartu papildydamas iki tol galiojusį teisinį reguliavimą naujomis normomis bei institutais (sužadėtuvės, bažnytinė (konfesinė) santuoka, separacija, bendras gyvenimas neįregistravus santuokos, ištuoka dėl kaltės ir kt.). Atsižvelgiant į šeimos būklę Lietuvoje ir jos raidos procesus (santuokų ir ištuokų rodiklius, gimstamumo / mirtingumo tendencijas ir pan.) bei galiojantį teisinį reguliavimą, ir teorijoje, ir praktikoje ne kartą buvo keliamas klausimas, kokią iš tikrųjų šeimą saugo ir globoja valstybė, t. y. nuo kokio momento (arba kokių juridinių faktų pagrindu) prasideda šeimos kaip instituto apsauga, kokia teikiama apsaugos kokybė ir apimtis. Diskusijos dėl šeimos kategorijos bei jos atskirų narių statuso išlieka svarbios ir instituciniu-praktiniu, ir moksliniu-teoriniu lygmeniu¹⁰⁰⁹. Kita vertus, tai natū-

1009 2008 m. birželio 3 d. Seimo nutarimu buvo patvirtinta Valstybinė šeimos politikos koncepcija (*Valstybės žinios*. 2008, Nr. 69-2624), o 2011 m. rugsėjo 28 d. dėl Šeimos koncepcijos nuostatų formuluotės atitikties Konstitucijai buvo priimtas Konstitucinio Teismo nutarimas, kuriuo pripažinta, kad Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimas Nr. X-1569 „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ tiek, kiek juo patvirtintos Valstybinės šeimos politikos koncepcijos 1.6 punkto nuostatose yra įtvirtintos tik santuokos pagrindu sukurtos (buvusios sukurtos) darnios šeimos, daugiavaikės šeimos,

ralus reiškiny, nes užsienio valstybėse bendros praktikos kaip pritaikyti teisę pasikeitusioms socialinėms realijoms taip pat nėra, nes santuokos ir šeimos santykius reglamentuojančios teisės normos glaudžiai siejamos su kiekvienos valstybės kultūra, tradicijomis ir religinėmis normomis. Tikėtina, kad nacionalinis įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į pažangių valstybių patirtį, siekė surasti stabilumo ir lankstumo pusiausvyrą, kartu bandant pritaikyti teisinį reguliavimą kintančioms gyvenimo sąlygoms bei aplinkybėms. Ar minėti lūkesčiai pasitvirtino, galėtume teigti kompleksiskai išnagrinėję jau CK normas, reglamentuojančias šeimos teisinių santykių kūrimo formas bei jų pasibaigimo modelius. Siekiant atskleisti teisinio reglamentavimo pozityvus bei nustatyti esamus trūkumus (spragas), remiamasi teismų praktikos analize bei pateikiami šiuos aspektus nagrinėjusių autorių apibendrinti požiūriai.

1. SANTUOKA KAIP NEKVESTIONUOJAMAS (PRIORITETINIS) ŠEIMOS TEISINIŲ SANTYKIŲ KŪRIMO MODELIS

Teorijoje¹⁰¹⁰ santuokos ir šeimos institutų ryšys yra vertinamas dvejopai: jų organinio ryšio neigimas arba šių institutų tapatumo teigimas. Moksliskai apibrėžiant šeimą, svarbūs du momentai: 1) faktologinis, kai apibrėžimas fiksuoja empiriskai pastebimą žmonių pasiskirstymą grupėmis, t. y. šeima suprantama kaip giminystės ryšiais susijusių, kartu gyvenančių ir turinčių bendrą biudžetą grupė asmenų; 2) loginis, kai stengiamasi išaiškinti šeimos esmę kaip specifinį socialinį fenomeną, turintį nuolatinių, pasikartojančių požymių visumą, ir šeima suprantama kaip grupė, kurios branduolys yra santuokinė sąjunga. Pastarasis momentas atskleidžia esminį šeimos ryšį su santuoka. CK pateikia santuokos sam-

išplėstinės šeimos, krizę išgyvenančios šeimos, nepilnos šeimos, socialinės rizikos šeimos ir šeimos sąvokos, prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnio 1, 2 dalims, o tiek, kiek juo patvirtintos Valstybinės šeimos politikos koncepcijos 5.8 punkte yra nustatyta, kad Seimas ir Vyriausybė, rengdami teisės aktus šeimos politikos srityje, atsižvelgia ir derina juos su šios koncepcijos nuostatomis, prieštarauja konstituciniam teisinės valstybės principui. <<http://www.lrkt.lt/dokumentai/2011/n110928.doc>>.

1010 Думбляускас В. *Взаимосвязь брака и семьи*. Вильнюс, 1987; Arlauskas S. *Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.

pratą¹⁰¹¹, kurios nebuvo iki tol galiojusiam SŠK. Nagrinėjant santuokos, kaip šeimos teisės instituto, aspektus nurodomas jos tikslas – sukurti šeimą. Šis tikslas gali būti atskleidžiamas per jos funkcijas.¹⁰¹² Akivaizdu, kad santuoka ne tik pradeda šeimą, bet kartu ir kuria šeimos santykius. Šeimos ir santuokos savitarpio ryšys grindžiamas tuo, kad sudarę santuoką sutuoktiniai sukuria šeimos santykius kaip bendro gyvenimo pagrindą (CK 3.28 str.). Nesant tikslo sukurti šeimos teisinių santykių, tokia santuoka gali būti pripažinta negaliojančia, fiktyvia santuoka (CK 3.39 str.). Be to, sudarę santuoką asmenys įgyja tam tikrą teisinį statusą, t. y. sukuriamos naujos teisės ir pareigos (vienoda civilinė atsakomybė, lojalumas, pagarba, moralinė, materialinė parama vienas kitam bei vaikams ir kt.). Nors teigiama, jog santuoka nustojo būti vienintelis šiuolaikinės, t. y. modernios, šeimos atsiradimo pagrindas, ir ji prarado savo ankstesnę vertę,¹⁰¹³ tačiau pabrėžtina, kad santuokų rodikliai vis dėlto yra geri¹⁰¹⁴.

1 lentelė¹⁰¹⁵

Metai	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Santuokų skaičius	15 764	16 151	16 975	19 130	19 938	21 246	23 065	24 063	20 542	18 668	19 200

1011 Santuoka – įstatymų nustatyta tvarka įformintas savanoriškas vyro ir moters susitarimas sukurti šeimos teisinius santykius (CK 3.7 str.).

1012 Svarbiausia šeimos funkcija yra biologinė – pratęsti giminę, itin reikšminga yra ir auklėjamoji bei ūkinė-ekonominė šeimos veikla, kuri yra visos šeimos, ypač vaikų, tinkamo išlaikymo ir raidos materialinis pagrindas (žr. Vitkevičius P. S. *Šeimos narių turiniai teisiniai santykiai*. Vilnius: Justitia, 2006, p. 34); Kita vertus, EŽTT, taikydamas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 12 straipsnį, teigė, kad „Nors konvencijoje ir vidaus teisinėse sistemose santuokos ir šeimos samprata faktiškai susiliejo, tačiau tai nereikia, kad reprodukcinė funkcija yra pagrindinė santuokos sąlyga arba, kad reprodukcija – pagrindinis santuokos tikslas“ (žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1980 m. lapkričio 6 d. sprendimą byloje *Van Oosterwijck v. Belgija*).

1013 Mikelėnas V. *Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 135–137.

1014 Tokią išvadą galima daryti ir lyginant esamus duomenis su užsienio valstybėmis, t. y. Eurostat duomenimis, pagal santuokų skaičių, tenkantį 1 000 gyventojų, Lietuva yra ketvirtoji ES. Ją lenkia Kipras, Malta bei Lenkija (*Demografijos metraštis 2010*. Vilnius: LSD, 2011, p. 196).

1015 *Statistikos departamento duomenys* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 09 10]. <<http://www.stat.gov.lt/pages/view/?id=2421>>.

Paminėtina, kad 2006 m. atlikto tyrimo nagrinėjant šeimos santykių kūrimo teisinį reglamentavimą Lietuvoje rezultatai parodė, kad santuoką, kaip šeimos santykių kūrimo modelį, pasirinktų 60 proc., ne-registruotam gyvenimui prioritetą teiktų 27 proc., o registruotai partnerystei – 13 proc. respondentų. Pasirenkant santuoką, kaip šeimos teisinių santykių kūrimo formą, respondentų motyvacija buvo grindžiama tradiciniu požiūriu į santuokos institutą kaip labiausiai atitinkantį šeimos subjektų interesus (55 proc.) bei stereotipu, kad vaikai turi gimi santuokoje (44 proc.).¹⁰¹⁶ Atsižvelgiant į statistikos duomenų analizę bei atliktus tyrimus, galima teigti, jog vyrai ir moterys Lietuvoje šeimos teisinius santykius daugiausia kuria santuoka, kurią reglamentuoja valstybė, nustatydamas santuokos sudarymo sąlygas, draudimus, jos registravimo tvarką bei kurdamas šeimos politiką.

CK, suformulavęs santuokos sampratą, įteisino ir susitarimo tuoktis (sužadėtuvių) institutą (3.8–3.11 str.), kuris galiojant CK beveik nebuvo taikomas praktikoje, todėl laikytinas pertekliu, archajišku reguliavimu. Vertinant patį susitarimo tuoktis institutą, tikslinga paminėti, kad jo ištakos siekia romėnų teisę¹⁰¹⁷. Vokietijos imperijos CK buvo nustatytas sutartuvių institutas¹⁰¹⁸. 1924–1939 m. jis galiojo Klaipėdos krašte, iš jo, manytina, perimtas, modifikuotas ir perkeltas į CK. Sužadėtuvių institutas yra žinomas ir užsienio valstybėse¹⁰¹⁹, tačiau praktiškai taikomas gana retai¹⁰²⁰.

1016 Išsamiau žr. Kudinavičiūtė-Michailovienė I. *Santuokos sąlygos ir jų vykdymas*. Vilnius: Justitia, 2007.

1017 Išsamiau žr. Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia, 1999, p. 162.

1018 Sutartuvės yra priešsantuokinė sutartis, kurią prieš santuoką vyras ir moteris galėjo sudaryti ar nesudaryti ir kuri neturėjo jokios įtakos, sprendžiant klausimą dėl jos teisėtumo. *Vokiečių imperijos civilinis kodeksas*. Kaunas, 1927.

1019 Bendrosios teisės valstybėse (JAV, Anglija) sužadėtuvių institutas, susitarimo tuoktis pažeidimas žinomas jau daugiau nei 300 metų. Anglijoje, kitaip nei Lietuvoje, XIX–XX a. pr. buvo paplitusios slaptos sužadėtuvių, kurios reikė, kad tam tikros apeigos buvo sakralizuojamos, o po jų vyras ir moteris jautėsi vienas kitam įsipareigoję ir net juridškai atsakingi anksčiau ar vėliau sukurti šeimą (žr. Gregory J. D., Swisher P. N., Wolf Sh. L. *Understanding Family Law*. 2001, p. 4).

1020 Išnagrinėjus Latvijos, Italijos, Vokietijos patirtį dėl sužadėtuvių instituto, darytina išvada, kad jos aiškinamos kaip vyro ir moters abipusis pasižadėjimas ateityje sudaryti santuoką, ir teisės aktų nuostatos įvardija tokio susitarimo nevykdymo pasekmes – dovanų grąžinimą ir nuostolių atlyginimą. Išsamiau žr. Kudinavičiūtė I. Viešas susitarimas įregistruoti santuoką (sužadėtuvių), jo turitinės ir neturitinės pasekmės. *Jurisprudencija*. 2003, 46 (38).

1.1. Santuokos sudarymo sąlygos ir jų tinkamo įgyvendinimo reikšmė šeimos teisinių santykių egzistavimui

Yra nuomonių, kad santuoka – tai trišalis susitarimas, kuriame valstybė turi savitą (viešąjį) interesą ir dėl šios priežasties yra nustatytos teisinės taisyklės, reguliuojančios santuokos sudarymą ir jos pasibaigimą, todėl tik jas atitinkanti santuoka bus teisėta ir pripažįstama valstybės¹⁰²¹. Tai reiškia, kad šeimos teisėje galioja santuokos teisėtumo, jos galiojimo prezumpcija, kuri gali būti nuginčyta įrodžius, jog pažeistos įstatyme nustatytos santuokos sudarymo sąlygos. Atsižvelgiant į tai, tikslinga nagrinėti santuokos sudarymo sąlygas (CK 3.12–3.23, 3.298–3.303 str.) ir jų pažeidimą, kuris suponuoja santuokos negaliojimą (CK 3.37–3.47 str.).

Teisės literatūroje yra įvairių santuokos sudarymo sąlygų apibrėžimų, bet juos vienija tam tikri įstatymų numatyti reikalavimai, kurių turi laikytis norintys susituokti asmenys. Jeigu jų nesilaikoma, santuoka neregistruojama arba įregistruota santuoka pripažįstama negaliojančia¹⁰²². Taigi santuokos sudarymo sąlygos¹⁰²³ – tai aplinkybės, būtinos tam, kad santuoka būtų valstybės registruojama ir pripažįstama galiojančia, t. y. turinčia teisinę galią¹⁰²⁴. Santuokos galiojimo prezumpcija leidžia užtikrinti sutuoktinių statuso apibrėžtumą ir tai yra garantas tretiesiems asmenims, kad asmenys tikrai yra sutuoktiniai¹⁰²⁵. Atsižvelgiant į santuokos svarbą, santuokos galiojimas gali būti paneigtas tik įstatymo nustatytais pagrindais ir tik teismine tvarka (CK 3.37 str.).

Santuokos sudarymo sąlygos, kaip tam tikri reikalavimai sudarant santuoką, nustatyti ir seniausiuose teisės šaltiniuose. Tačiau kokios santuokos sudarymo sąlygos buvo reglamentuotos įvairių valstybių įstatymuose ir laikytos teisėtomis, priklausė nuo žmogaus teisių apsaugos lygio. Pavyzdžiui, romėnų teisė santuokos sudarymo sąlyga laikė drau-

1021 Standley K. *Family Law*. Macmillan, 4th Ed. 2004, p. 19–20.

1022 Santuokos negaliojimas – tai sankcija sutuoktiniams už įstatyme nustatytų santuokos sudarymo materialinių sąlygų nesilaikymą, jeigu abu ar bent vienas iš sutuoktinių apie tai žinojo.

1023 CK visi santuokos sudarymo reikalavimai vadinami „santuokos sudarymo sąlygomis“, tačiau teisės literatūroje, be sąvokos „santuokos sudarymo sąlygos“, vartojamos ir kitokios sąvokos: „draudimai sudaryti santuoką“, „kliūtys santuokai“, t. y. aplinkybės, kurioms esant negali būti sudaroma santuoka.

1024 Пчелинцева Л. М. *Семейное право России*. Москва: Норма, 2003, с. 86.

1025 Mikelėnas V. *Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 180.

dimą tuoktis skirtingų visuomenės sluoksnių asmenims¹⁰²⁶. Romėnų teisė numatė ir santuokos sudarymo reikalavimą – turėti *affectio maritalis*, kuris reiškė noro sutuoktiniams gyventi santuokoje ir auginti bendrus vaikus pareiškimą. Dabar taip pat reikalaujama sutuoktinių sutikimo sudaryti santuoką, bet anksčiau *affectio maritalis* galėjo pareikšti šeimos galva, t. y. nebuvo būtina valią išreikšti patiems sutuoktiniams¹⁰²⁷. Santuokos sudarymo sąlygomis romėnų teisėje taip pat buvo: santuokinis amžius, *pater familias* sutikimas. Viduramžiais ir vėliau – kraitis, išpirka, priklausymas tai pačiai tikybai ir tautybei buvo santuokos sudarymo sąlygomis¹⁰²⁸.

Nors per ilgą visuomenės ir valstybės istoriją įstatymai įtvirtindavo vienokias ar kitokias santuokos sudarymo sąlygas, bet jos ne visos išliko. Tokios santuokos sudarymo sąlygos kaip amžius, veiksnumas, draudimas tuoktis artimiems giminaičiams, monogamija, taip pat reikalavimas tuoktis tik skirtingos lyties asmenims, kuris dažniausiai buvo tik numanomas, laikytinos klasikinėmis santuokos sudarymo sąlygomis. Tuo metu santuokos savanoriškumas ilgą laiką buvo ribojamas. Esminiai pasikeitimai, uždraudžiant santuokos sudarymo sąlygas, reiškiančias žmogaus teisių pažeidimus, įvyko priėmus norminius aktus, įteisinančius plačią žmogaus teisių apsaugą (deklaracijas, konstitucijas, konvencijas). Itin svarbią reikšmę turėjo 1948 m. priimta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, 1966 m. Pilietinių ir politinių teisių paktas, 1966 m. Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, 1965 m. Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo, 1979 m. Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims ir kt. Tarptautinis draudimas diskriminuoti rasės, religijos, tautybės ir kitais pagrindais, taip pat saviraiškos, sąžinės ir minties bei daugelio kitų laisvių įtvirtinimas vertė keisti ir santuokos sudarymo sąlygas. Buvo atsisakyta laikyti santuokos sudarymo sąlygomis: skirtingą luominę padėtį, artimųjų valią, rasę, tikybą, tautybę ir pan.

Nors CK santuokos sudarymo reikalavimus apibendrintai vadina santuokos sudarymo sąlygomis, tačiau vieni iš šių reikalavimų įtvirtinti kaip pozityvios santuokos sudarymo sąlygos, kiti – kaip negatyvios. Teisės literatūroje santuokos sudarymo sąlygos dar skirstomos į mate-

1026 Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia, 1999, p. 163–165.

1027 Пухан И., Поленак-Акимовская М. *Римское право*. Москва: Зерцало, 1999, с. 103–104.

1028 *Ibid.*, p. 63.

rialias, reiškiančias galėjimą sudaryti santuoką, ir procedūrinės, reglamentuojančias santuokos sudarymo tvarką ir formą¹⁰²⁹.

1.1.1. Materialinių santuokos sudarymo sąlygų ir draudimų reglamentavimas

Santuokos savanoriškumas

CK 3.13 straipsnis reglamentuoja santuokos savanoriškumą, t. y. santuoka sudaroma laisva vyro ir moters valia. Ši nuostata atitinka: Konstitucijos 38 straipsnio trečiąją dalį, nustatančią, kad „*santuoka sudaroma laisvu vyro ir moters sutarimu*“¹⁰³⁰, Konvencijos dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims 16 straipsnio 1 dalies 6 punktą, pripažįstantį vyrų ir moterų lygybę ir nustatantį „*vienodą teisę laisvai pasirinkti sutuoktinį ir tuoktis tik laisvai ir visiškai sutikus*“ ir šio straipsnio 2 dalį, nustatančią, kad vaiko sužadėtuovės ir santuoka neturi juridinės galios¹⁰³¹, Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 16 straipsnio 2 dalį, nustatančią, kad „*santuoka gali būti sudaryta tik tada, kai susituokiantieji duoda laisvą ir visišką sutikimą*“¹⁰³², Konvencijos dėl sutikimo tuoktis, minimalaus santuokinio amžiaus ir santuokų registravimo 1 straipsnio 1 dalį, nustatančią, kad „*juridiškai neturi būti sudaroma nė viena santuoka be visiško ir laisvo abiejų šalių sutikimo; tokį sutikimą jie turi duoti patys, įstatymo nustatyta tvarka, po atitinkamo paskelbimo, dalyvaujant valdžios atstovui, turinčiam teisę įforminti santuoką, ir liudininkams*“¹⁰³³.

CK 3.13 straipsnio analizei besąlygiškai reikšmingas CK 3.40 straipsnis, nustatantis galimybę pripažinti santuoką negaliojančia dėl neišreikštos tikrosios valios (dėl prievartos, apgaulės, suklydimo ir pan.). Santuokos savanoriškumo, kaip principo ir santuokos sąlygos, esmė – laisva valia, kuri turėtų būti suprantama ir kaip pati valia, ir kaip jos išreiškimas. Vidinė valia gali nesutapti su jos išraiška. Galima situacija, kai

1029 Nors CK neįvardija santuokos sudarymo sąlygų kaip materialių ar procedūrinių, tačiau trečiosios knygos antrąjį skirsnį vadina „Santuokos sudarymo sąlygomis“, o trečiąjį – „Santuokos sudarymu“. Antrajame skirsnyje nustato materialinius, o trečiajame – procedūrinius santuokos sudarymo reikalavimus.

1030 Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1993, p. 25.

1031 Konvencija „Dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims“. Valstybės žinios. 1995, Nr. 76-1764.

1032 Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000.

1033 Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius: Mintis, 1991, p. 262.

tuoktis nenorintis asmuo tik išoriškai išreiškia valią sudaryti santuoką. Tai gali įvykti dėl įvairių priežasčių: ir dėl grasinimo, prievartos, apgaulės, ir suklydus, ir pan. Ar tokiu atveju vidinė valia ar jos išreiškimas turi būti laikomi turinčiais teisinę reikšmę? Nors žmogaus vidinės valios be jos išreikimo sužinoti neįmanoma, svarbiausi yra pati valia. Jeigu valios išreiškimas skiriasi nuo pačios valios, pirmumas suteikiamas valiai¹⁰³⁴. Paaishkėjus, jog valios išreiškimas neatitinka tikrosios valios, teismas gali pripažinti santuoką negaliojančia, t. y. santuokos savanoriškumas gali būti pažeistas įvairiais būdais. Pagal CK 3.13 straipsnio 2 dalį santuoka negali būti laikoma sudaryta savanoriškai, jei buvo bet koks grasinimas, prievarta, apgaulė ar kitokie valios trūkumai. Vadovaujantis CK 1.91 straipsniu, grasinimas turi būti realus, t. y. vertinant grasinimo realumą reikia atsižvelgti į padarinius, galėjusius atsirasti atlikus veiksmus, kuriais buvo grasinama, šių padarinių realumą, jų pobūdį. Santuokos savanoriškumas gali būti pažeidžiamas dėl objektyvių išorinių priežasčių, t. y. kai asmuo, visiškai suvokiantis tikrąją savo veiksmų prasmę, yra priverčiamas sudaryti santuoką dėl išorinių jėgų poveikio.

Santuokos savanoriškumas yra suprantamas ne tik kaip ketinančių tuoktis asmenų abipusis ir įsisąmonintas pasirengimas sukurti šeimą – kartu tai reiškia bet kokios prievartos – fizinės ar psichinės – siekiant paveikti asmenų, ketinančių tuoktis, valią, nebuvimą. CK 3.13 straipsnio 2 dalyje minima prievarta galėtų būti suprantama kaip bet kokie prievartinio pobūdžio fiziniai veiksmai (kankinimas, mušimas ir pan.) ar psichologinis spaudimas (grasinimas išvaryti iš namų, viešai atskleisti tam tikras aplinkybes ir pan.). Prievarta šiuo atveju negali būti pateisinama net tokiu motyvu kaip nėštumas, pavyzdžiui, kai vyras verčiamas sudaryti santuoką, todėl kad mergina laukiasi jo kūdikio¹⁰³⁵. Versti sudaryti santuoką gali ne tik būsimas sutuoktinis, bet ir tėvai, giminaičiai, pažįstami ir kiti asmenys. Šiuo atveju turėtų būti skiriama prievarta nuo tėvų patarimų ir paaishkinimų apie santuokos tikslą, paskirtį ir pan.¹⁰³⁶ Ir prievarta, ir grasinimai gali pasireikšti įvairiai: baimės kėlimu, psichologiniu spaudimu ir kitais būdais, panaikinančiais sutikimo tikrumą bei paveikiančiais asmens valią.

Santuoka gali būti sudaryta apgaule, t. y. kai nuo kitos šalies nuslepiamos aplinkybės, kurias žinodama ji nesudarytų santuokos. Teismų

1034 Антокольская М. В. *Семейное право*. Москва: Юрист, 2001, с. 112.

1035 Herring J. *Family law*. Oxford, 2001, p. 50; Wragg T. *Family Law*. Great Britain, 1998, p. 18.

1036 Пчелинцева Л. М. *Семейное право России*. Москва: Норма-Инфра, 2001, с. 88.

praktikoje apgaule pripažįstamas sandorį sudarančio asmens suklaidinimas dėl esminių sudaromo sandorio aplinkybių. Apgaule, formuojant šalies valią, pasireiškia tuo, kad viena iš sandorio šalių tyčia suklaidino (pranešė klaidingas žinias arba nutylėjo svarbias aplinkybes) kitą šalį tam, kad ši sudarytų šį sandorį. Apgaule galima atliekant aktyvius veiksmus, teigiant tai, ko nėra. Taip pat kai nuslepiamos svarbios sandorio aplinkybės.¹⁰³⁷

Apgaule, kaip ir suklydimas, reiškia esant sandorį sudariusio asmens valios trūkumą. Tačiau, kitaip nei suklydimo atveju, apgaulės atveju apgautosios sandorio šalies valią paveikia kitos šalies nesąžiningi veiksmai (ir aktyvūs¹⁰³⁸, ir nutylėjimas). Todėl apgaule sudarytas sandoris yra ne sandorio šalies laisvos valios išraiška, o kitos sandorio šalies nesąžiningų veiksmų rezultatas, pavyzdžiui, asmuo veikia svetima pavarde, nuslepia kliūtis sudaryti santuoką ir pan. Jeigu apgaulės nebūtų buvę, apgautoji sandorio šalis sandorio arba apskritai nebūtų sudariusi, arba būtų sudariusi jį visiškai kitokiomis sąlygomis. Todėl būtina nagrinėti apgautosios sandorio šalies valios formavimosi procesą, tikruosius jos ketinimus, aiškintis, ar ji suvokė tikrąją sandorio, atskirų jo sąlygų esmę, ar sprendimą dėl sandorio sudarymo ar atskirų jo sąlygų priėmė savarankiškai, ar veikiama kitų, pašalinių veiksnių. Be to, nagrinėjant civilines bylas, susijusias su apgaule sudarytų sandorių pripažinimu negaliojančiais, turi būti remiamasi sąžiningumo, protingumo ir teisingumo principais, siekiant prioritetiškai ginti apgautosios, o ne nesąžiningos šalies, veikusios apgaule, interesus. Teisės doktrina vienbalsiai pripažįsta, kad sąžiningumo kriterijus yra vienas iš glaudaus teisės ir moralės ryšio įrodymų, todėl šis kriterijus yra ne tik teisinė, bet ir psichologinė kategorija.¹⁰³⁹

Santuokos savanoriškumo principas gali būti pažeidžiamas dėl santuoką sudariusio asmens subjektyvaus gebėjimo suvokti tikrąją savo

1037 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. spalio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1008/2001.

1038 Pavyzdžiui, Vilniaus miesto 1 apylinkės teismui 2003 m. buvo paduotas ieškinys dėl santuokos pripažinimo negaliojančia, grindžiant tuo, jog buvo pažeista santuokos sudarymo sąlyga dėl santuokos savanoriškumo, t. y. santuoka sudaryta apgaulės (suklaidinimo) būdu. Ieškovas kaip suklaidinimą nurodė tai, jog atsakovė jį apgavo teigdama, jog nuo jo pastoję, ir tuo argumentuodama pareikalavo ją vesti. Po santuokos sudarymo paaiškėjo apgaule, t. y. kad atsakovė nesilaukia (Vilniaus m. 1 apylinkės teismo 2003 m. rugsėjo 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-4654-15).

1039 Емельянов В. И. *Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами*. Москва: Лекс-Книга, 2002.

veiksmų prasmę¹⁰⁴⁰. Tikrosios asmens valios trūkumai gali pasireikšti ir suklydimu¹⁰⁴¹. Pagal teismų praktiką šalies elgesys gali būti kvalifikuojamas kaip suklydimas tik jeigu analogiškėmis aplinkybėmis apdairus ir atidus žmogus būtų sudaręs sandorį tokiomis pat sąlygomis kaip ir suklydusi šalis. Vertinant, ar buvo suklysta, reikia atsižvelgti į sandorio šalies, teigiančios, jog ji suklydo, amžių, išsimokslinimą, sandorio sudarymo aplinkybes ir kitas svarbias aplinkybes¹⁰⁴². Šiuo atveju teisinę reikšmę turi tik esminė klaida, t. y. suklydimas dėl tokių aplinkybių, kurios labai svarbios šeimai, pavyzdžiui, kai buvo suklysta dėl kito sutuoktinio sveikatos būklės, lytinio pajėgumo ir kt. Sutuoktinis, davęs sutikimą sudaryti santuoką dėl esminės klaidos, gali reikalauti pripažinti santuoką negaliojančia¹⁰⁴³. CK 3.40 straipsnio 3 dalyje yra nustatyta esminės klaidos sąvoka, t. y. klaida yra esminė, jeigu buvo suklysta dėl tokių su kitu sutuoktiniu susijusių aplinkybių, kurias žinodamas sutuoktinis nebūtų sutikęs sudaryti santuokos. Šioje dalyje išvardijamos klaidos preziumuojamos kaip esminės, t. y. kai buvo suklysta dėl kito sutuoktinio sveikatos būklės¹⁰⁴⁴ ar lytinės anomalijos¹⁰⁴⁵, dėl kurių normalus šeimos gyvenimas neįmanomas, o taip pat dėl to, kad kitas sutuoktinis padarė sunkų

1040 Pavyzdžiui, santuoką asmuo sudarė būdamas apsvaigęs nuo alkoholio, narkotinių medžiagų. Žr. Mikelėnas V. *Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 152.

1041 Suklydimas kaip santuokos negaliojimo pagrindas – tai klaidinga prielaida dėl egzistavusių esminių santuokos sudarymo aplinkybių, reikšmingų asmens tikrosios valios sudaryti santuoką susiformavimui.

1042 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-745/2001.

1043 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-508/2008.

1044 Sutuoktinių sveikata yra svarbus šeimos sukūrimo veiksnys, reikšmingas ne tik sutuoktiniams, bet ir palikuoniams. Vilniaus m. 1 apylinkės teismas patenkino ieškinį konstatuodamas, kad santuoka gali būti pripažinta negaliojančia dėl jos savanoriškumo pažeidimo, nes buvo suklysta dėl kito sutuoktinio sveikatos būklės, dėl kurios normalus šeimos gyvenimas neįmanomas. Šiuo atveju, remiantis CK 3.40 straipsnio 2–3 dalimis, galima teigti, kad ieškovė suklydo dėl tokių su atsakovu susijusių aplinkybių, kurias žinodama nebūtų sudariusi santuokos, t. y. atsakovas nusišė, kad serga psichikos liga, dėl kurios tolesnis šeimos gyvenimas negalimas (Vilniaus m. 1 apylinkės teismo 2005 m. kovo 24 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-03161-127/2005).

1045 Lytinė anomalija (gr. *anōmalia* – nelygumas, nukrypimas nuo normos, netaisyklumas, nenormalumas); šiuo atveju galėtų būti sietina su reprodukcinės funkcijos trūkumais, t. y. lytinė anomalija gali būti įgimta arba įgyta, pavyzdžiui, moteris gimė su neišsivysčiusia gimda arba vyras po avarijos tapo nevaisingas, todėl nėra galimybės susilaukti palikuonių. Kvestionuotina nuomonė, kad lytinei anomalijai reiktų priskirti potraukį tos pačios lyties asmenims, nes tokiu atveju įstatyme būtų vartojama *lytinė orientacija*, o ne anomalija.

nusikaltimą¹⁰⁴⁶. Manytume, kad pastaroji esminės klaidos prezumpcija galėtų būti tikslinama, atsižvelgiant į padaryto sunkaus nusikaltimo įtaką normaliam šeimos funkcionavimui.

Nustatytas santuokos sudarymo savanoriškumas yra sukonkretinamas ir procedūriniuose reikalavimuose. Sutuoktiniai turi paduoti prašymą asmeniškai. Santuoka sudaroma tik asmeniškai dalyvaujant sutuoktiniams ir dviem liudytojams, taigi atstovavimo institutas santuokai sudaryti netaikomas. Jis netaikomas net jei yra svarbių priežasčių, galinčių pateisinti neatvykimą registruoti santuokos. Tuomet galima prašyti perkelti santuokos registravimo datą, bet registruoti santuoką be vieno ar abiejų sutuoktinių neleidžiama (CK 3.18, 3.299, 3.303 str.). CK 3.21 straipsnis nustato, kad santuoka sudaroma viešai ir kiekvienas suinteresuotas asmuo gali pareikšti, kad yra kliūčių ją sudaryti. Minėtomis normomis siekiama labiau užtikrinti teisę į santuokos savanoriškumą. Teisė į santuokos savanoriškumą taip pat yra garantuojama santuokos nutraukimo normomis, kurios negali pažeisti arba riboti santuokos nutraukimo nustatytomis sąlygomis, t. y. santuokos savanoriškumas suponuoja ištuokos laisvę.¹⁰⁴⁷

Apibendrinant galima teigti, kad santuokos savanoriškumas, grindžiamas jokios prievartos, grasinimo, apgaulės nebuvimu ir tikrosios valios sukurti šeiminius santykius išraiška, kaip santuokos sudarymo sąlyga, praktikoje yra viena pažeidžiamiausių sąlygų. Atsižvelgiant į negausią teisminę praktiką, manytina, jog teismai (ypač pirmosios instancijos) nedaro skirties nustatydami konkrečias tikrosios valios neišreiškimo formas pripažįstant santuoką negaliojančia, t. y. konstatuojant santuokos savanoriškumo sąlygos pažeidimą neretai yra įvardijama ir apgaulė, ir suklydimas, esminė klaida, ir kiti valios trūkumai apskritai.

1046 Kauno m. apylinkės teismas konstatavo, kad atsakovas apgaulės būdu įkalbino ieškovę tuoktis, norėdamas primesti jai savo dukters auginimą ir išlaikymą, varžyti jos gyvenimą, o ne sukurti šeimos santykius, kurie būtų paremti savitarpio supratimu bei pagarba vienas kitam (CK 3.13 str. 2 d.). Teismas taip pat teigia, kad ieškovė davė sutikimą sudaryti santuoką ir dėl esminės klaidos, t. y. nurodė, kad nebūtų sutikusi tuoktis jei būtų žinojusi apie atsakovo praeityje padarytus nusikaltimus, pavardės keitimą (CK 3.40 str. 2 d.). Esant nustatytoms aplinkybėms teismas daro išvadą, kad santuoka buvo sudaryta dėl tikrosios valios neišreiškimo, todėl ji pripažintina negaliojančia (CK 3.40 str. 2, 3 d. 2 p., 3.37 str.) (Kauno m. apylinkės teismo 2005 m. vasario 2 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-815-587/2005).

1047 Europos Žmogaus Teisių Teismo 1987 m. gruodžio 18 d. sprendimas byloje *F v. Šveicarija* (pareiškimo Nr. 11329/85); 2003 m. liepos 15 d. sprendimas byloje *Berlin v. Liuksemburgas* (pareiškimo Nr. 44978/98).

Santuokinis amžius

Santuokinis amžius, kaip visuotinai žinomas juridinis faktas, Lietuvoje įvairiais visuomenės ir valstybės raidos laikotarpiais buvo nustatomas ir kitų valstybių teisės aktais, galiojusiais Lietuvoje, ir pačios valstybės priimtais teisės aktais, ir atskiromis teisės normomis¹⁰⁴⁸. Pagal CK nuostatas fizinio asmens galėjimas savo veiksmais įgyti civilines teises ir susikurti civilines pareigas (civilinis veiksnumas) atsiranda visiškai, kai asmuo sulaukia pilnametystės, t. y. kai jam sueina aštuoniolika metų (2.5 str. 1 d.). Tad CK buvo įtvirtinta, kad ir moters, ir vyro pilnametystė nustatyta vienoda – aštuoniolika metų. CK numatė šios nuostatos išlygą – pilnametystei prilyginamą amžių – nepilnamečių susituokusiųjų amžių. Jame nustatyta, kad kai įstatymai leidžia fiziniam asmeniui sudaryti santuoką anksčiau nei sueis aštuoniolika metų, asmuo, kuriam nėra suejęs šis amžius, įgyja visišką civilinį veiksnumą nuo santuokos sudarymo momento. Jeigu vėliau ši santuoka nutraukiama arba pripažįstama negaliojančia dėl priežasčių, nesusijusių su santuokiniu amžiumi, nepilnametis įgyto visiško veiksnumo nenustoja (CK 2.5 str. 2 d.). CK 2.5 straipsnio 2 dalyje nėra tiksliai nurodyta, kokie įstatymai leidžia (ar galėtų leisti) fiziniam asmeniui sudaryti santuoką anksčiau nei sueis aštuoniolika metų, tačiau tai nustato CK 3.14 straipsnis. Jame nustatyta, kad santuoką leidžiama sudaryti asmenims, kurie santuokos sudarymo dieną yra aštuoniolikos metų. Taigi turėtų būti suprata, kad įstatymų leidėjo nustatytas santuokinis amžius yra 18 metų. Tačiau tokį supratimą paneigia CK 3.14 straipsnio 2 dalis, kuria remiantis santuokinis amžius gali būti sumažintas. Iki 2010 m. birželio 30 d.¹⁰⁴⁹ teismas norinčio tuoktis asmens prašymu galėjo leisti susituokti nepilnamečiui, turinčiam penkiolika metų, t. y. sumažindamas santuokinį amžių trejais metais. Tačiau ir penkiolika metų nebuvo riba sudaryti santuoką, nes pagal to paties straipsnio 3 dalį teismas galėjo leisti susituokti asmeniui (tiksliau būtų – neščiam vaikui), nesulaukusiam penkiolikos metų. Taigi nustatytas santuokinis amžius aiškintinas dvejopai: teigiamai – vertinant nustatytą santuokinį amžių, sutampantį su asmens pilnametyste, ir neigiamai – vertinant leidimą sudaryti santuoką bet kokio amžiaus vaikams. Tokios nuostatos buvo vertinamos kaip prieštaraujantios daugelio

1048 Išsamiau žr. Kudinavičiūtė-Michailovienė I. *Santuokos sąlygos ir jų vykdymas*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 92–115.

1049 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.14 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 76-3873.

teisės aktų nuostatomis¹⁰⁵⁰, santuokinio amžiaus nustatymo tikslams ir uždaviniams – santuokinis amžius turi atitikti fizinę ir psichinę asmens brandą, garantuoti palikuonių sveikatą, be to, nepažeisti vaikų konstitucinės teisės į vaikystę – pagrindinį žmogaus raidos laikotarpį.

Šeimos teisės teoretikai santuokinio amžiaus nustatymą teisės aktais sieja ne tik su socialine, psichine, bet ir su fizine branda, kuri pasiekama sulaukus pilnametystės, bet mini socialinės higienos bei teisinės tvarkos motyvus, būtinumą pasiekti brandžią valią ir supratimą, būtinus atlikti visus teisinius veiksmus. Nepilnamečio asmens fizinė, moralinė, dvasinė branda panaikina tėvų teises nepilnamečiui ir kartu suteikia jam teisę gyventi veiksnaus asmens gyvenimą. Fiziologinė moters branda motinystei taip pat yra svarbus veiksnys, lemiantis jos ir jos vaikų sveikatą. Ankstyva motinystė – reali grėsmė jos ir jos vaiko sveikatai. Paminėtina, kad jau Lietuvos Statutuose¹⁰⁵¹ santuokinis amžius buvo viena esminių santuokos sudarymo sąlygų. Nustatant santuokinį amžių moteriai buvo atsižvelgiama į galimybę atlikti motinystės funkciją, t. y. čia buvo svarbu gebėti pratęsti giminę (fizinis ir lytinis subrendimas). Toks amžius laikomas ir moters pilnametystės amžiumi. Vyro santuokinį amžių lėmė du kriterijai: fizinė-lytinė ir protinė branda. Taigi pabrėžiama, kad valstybė, nustatydamą santuokinį amžių, sutampantį su pilnametyste, rūpinasi, kad sukurta šeima būtų fiziškai ir psichiškai brandi.

Pritartina G. Sagačio nuomonei, kad nepilnamečio vaiko teisės sukurti šeimą sudarant santuoką, kitaip nei suaugusio individo, negarantuoja nei tarptautinė, nei atskirų valstybių nacionalinė teisė. Atvirkščiai, šios teisės įgyvendinimą stengiamasi riboti įvairiomis priemonėmis, įskaitant įvairaus lygio tarptautinius susitarimus, tarptautinių organizacijų rekomendacijas valstybėms ir kt.¹⁰⁵² Atlikus įvairių užsienio valstybių (Prancūzijos¹⁰⁵³, Vokietijos, Italijos¹⁰⁵⁴, Lenkijos, Latvijos) teisės aktų,

1050 Išsamiau žr. Kudinavičiūtė-Michailovienė I. *Santuokos sąlygos ir jų vykdymas*. Vilnius: Justitia, 2007; Sagatys G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.

1051 Andriulis V. *Lietuvos Statutų (1529, 1566, 1588 m.) šeimos teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 41–42.

1052 Sagatys G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje ir Lietuvos teisėje*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2004, p. 7

1053 Pavyzdžiui, Nacionalinės asamblėjos 2006 m. kovo 23 d. priimtu įstatymu, skirtu kovoti su smurtu šeimoje, moterų santuokinis amžius nuo 15 metų buvo padidintas iki 18 metų, siekiant išvengti prievartinių santuokų (*Lietuvos žinios*. 2006-03-25).

1054 Pavyzdžiui, jei vienas iš sutuoktinių yra nepilnametis, tai jam paskiriamas kuratorius – pilnametis sutuoktinis. Jeigu abu sutuoktiniai nepilnamečiai, tai globos teisėjas gali paskirti

reglamentuojančių santuokinį amžių, analizę, teigtina, kad dažniausiai santuokinis amžius siejamas su pilnametyste, o leidimas tuoktis tokio amžiaus nesulaukus galimas tik išimtiniais atvejais, kruopščiai įvertinus psichinę ir fizinę nepilnamečio brandą, jo galimybes savarankiškai gauti pajamas ir, kitaip nei Lietuvos Respublikoje, esant tėvų ar juos atstojančių asmenų (globėjai / rūpintojai) sutikimui¹⁰⁵⁵. Tikriausiai atsižvelgiant į pažangių valstybių patirtį ir šeimos teisės specialistų vertinimus, 2010 m. birželio 30 d.¹⁰⁵⁶ nagrinėjamos santuokos sudarymo sąlygos – santuokinis amžius – reguliavimas buvo patikslintas, t. y. nustatant, kad norinčio tuoktis, tačiau neturinčio aštuoniolikos metų asmens prašymu teismas supaprastinto proceso tvarka turi teisę sumažinti tokio asmens santuokinį amžių, bet ne daugiau kaip dvejais metais, o nėštumo atveju teismas gali leisti tuoktis asmeniui, nesulaukusiam šešiolikos metų (CK 3.14 str. 2 ir 3 d.). Šis pakeitimas, deja, iš esmės nekeičia prieš tai buvusio reguliavimo, nes vis tiek paliekama terpė vaiko teisių pažeidimams: nenustatyta, kiek maksimaliai leidžiama sumažinti santuokinį amžių esant nėštumui, nepilnametis, sudaręs santuoką, įgyja visišką civilinį veiksnumą ir taip praranda galimybę gauti išlaikymą, netenka atstovų pagal įstatymus (CK 3.157 str., 3.272 str.), teisės į laikinąją ar nuolatinę globą (rūpybą) (CK 3.253 str., 3.256 str.). Taip sukuriamos prielaidos nepilnametį palikti visiškai priklausomą nuo trečiųjų asmenų ir kito sutuoktinio – pilnamečio, taip pat ir seksualiai, nors turėtų būti nustatyta jo globa (rūpyba), skiriama nepilnamečiam sutuoktiniui arba abiem nepilnamečiams sutuoktiniams ir pan. Manytina, kad CK normos, leidžiančios vaikams sudaryti santuoką, kartu eliminuojant jų, kaip nepilnamečių, statusą, neatitinka konstitucinės nuostatos, garantuojančios teisės į vaikystę bei jos apsaugą, ir Vaiko teisių konvencijos, todėl dar turėtų būti tobulinamos.

išimtinį kuratorių, t. y. vieną iš tėvų (žr. Italian Civil Code and complementary Legislation Table of Contents foreword introduction. New revised and updated edition by Maris Beltramo. *Ocean publication, INC Dobbs Ferry*. N. Y., 1993).

1055 Pavyzdžiui, pagal Prancūzijos CK nepilnamečiai negali sudaryti santuokos be tėvų sutikimo, o jei tėvai yra mirę ar negalintys išreikšti savo valios (neveiksūs), tai – be senelių ar šeimos tarybos sutikimo (148–150 str.). Santuoka, sudaryta be tėvų ar senelių, ar šeimos tarybos sutikimo, gali būti pripažinta negaliojančia (182 str.), o civilinės būklės aktus registruojantis pareigūnas, įregistravęs santuoką asmenų, kuriems nesukakęs aštuoniolikos metų amžius, be tėvų ar senelių, ar šeimos tarybos sutikimo, gali būti nubaustas bauda (156 str., 192 str.) (žr. *Code Civil*. Paris: Editons Dalloz, 1992).

1056 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.14 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 76-3873.

Draudimas tuoktis tos pačios lyties asmenims

Draudimas tuoktis tos pačios lyties asmenims nustatytas CK 3.12 straipsnyje, 3.7 straipsnyje, apibrėžiančiame santuokos sąvoką, ir Kons titucijos 38 straipsnyje, kuriame nurodomas lyties skirtingumo kriteri jus norint sudaryti santuoką.

Daugelyje pasaulio valstybių teisė įtvirtina lyties skirtingumo krite rijų kaip būtiną santuokos sudarymo sąlygą, tačiau yra ir tokių, kuriose teisė tuoktis tos pačios lyties asmenims yra įteisinta: pirmoji, įteisinu si tos pačios lyties asmenų santuoką, – Olandija (2001 m.)¹⁰⁵⁷, Belgija (2003 m.), Ispanija (2005 m.), Kanada (2005 m.), Pietų Afrika (2006 m.), Norvegija ir Švedija (2009 m.), Portugalija, Islandija bei Argentina (2010 m.) ir kt.¹⁰⁵⁸. Teigtina, kad 250 milijonų žmonių (arba 4 proc. pa saulio populiacijos) gyvena teritorijose, kur yra pripažįstama teisė tuok tis tos pačios lyties asmenims¹⁰⁵⁹.

Aptariant CK įtvirtintą draudimą tuoktis tos pačios lyties asme nims, negalima nepaminėti transseksualų teisės į santuoką. Jų teisės sudaryti santuoką aiškinimas EŽTT praktikoje labai kito. Pavyzdžiui, bylose *Rees v. Jungtinė Karalystė*, *Cossey v. Jungtinė Karalystė*, *Sheffield and Horsham v. Jungtinė Karalystė*¹⁰⁶⁰ priimtuose sprendimuose konsta tuota, kad atisakymas leisti sudaryti santuoką su tos pačios lyties asme niu nepažeidžia nei 8, nei 12 EŽTK straipsnio¹⁰⁶¹. Tačiau EŽTT praktika pasikeitė 2002 m. bylose *Goodwin v. Jungtinė Karalystė* bei *I. v. Jungtinė Karalystė*. Teismui konstatavus, kad nacionaliniai įstatymai, neužtikri nantys asmens, chirurginiu būdu pakeitusio lytį, naujojo identiškumo pripažinimo santuokos sudarymo tikslais, prieštarauja EŽTK 8 straips-

1057 Išsamiau žr. Sumner I., Warendorf H. *Family law Legislation of the Netherlands*. Antwerp/ Oxford/Portland: Intersentia, 2003.

1058 *TIMELINE Same-sex marriage around the world* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-01]. <<http://www.cbc.ca/news/world/story/2009/05/26/f-same-sex-timeline.htm>

1059 Silver N. *Gay Marriage Chart-of-the-day* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03 01]. <<http://www.fivethirtyeight.com/2010/07/gay-marriage-chart-of-day.html>>.

1060 Europos Žmogaus Teisių Teismo 1986 m. spalio 17 d. sprendimas byloje *Rees v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 9532/81); 1997 m. rugsėjo 27 d. sprendimas byloje *Cossey v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 10843/84); 1998 m. liepos 30 d. sprendimas byloje *Sheffield ir Horsham v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 22885/93, 23390/94).

1061 Nagrinėjant bylas buvo laikytasi nuomonės, jog lytis yra biologiškai determinuota savybė, todėl vėlesnis lyties pakeitimas nėra pagrindas leisti lytį pakeitusiam asmeniui tuoktis su tos pačios lyties, kurios šis buvo gimdamas, asmeniu.

niui¹⁰⁶². Iš minėtų bylų darytina išvada, kad EŽTT pripažįsta tradicinę heteroseksualią santuoką, bet pripažįsta ir galimybę sudaryti santuoką asmeniui, chirurgiškai pakeitusiam lytį ir psichologiškai tapusiam kitos lyties žmogumi, su priešingos lyties asmeniu.

CK 2.27 straipsnis taip pat nustatė teisę pakeisti lytį, tačiau iki šiol nėra priimtas Lyties pakeitimo įstatymas (nors įstatymo projektas buvo pateiktas Seimui svarstyti dar 2003 m.¹⁰⁶³). Atsižvelgiant į tai, Lietuva 2007 m. pralaimėjo bylą¹⁰⁶⁴ EŽTT, kurioje buvo įpareigota pareiškėjui sumokėti 40 000 eurų turtinei ir 5 000 neturtinei žalai atlyginti. Manytina, kad vien žalos atlyginimas nereiškia, kad EŽTT sprendimas galutinaai įvykdytas, nes nėra priimtas atitinkamas įstatymas, todėl išlieka tikimybė, kad bus pripažinti pakartoti Konvencijos pažeidimai¹⁰⁶⁵.

Atsižvelgiant į esamą teisinį reguliavimą, galima teigti, jog nagrinėjamos sąlygos – skirtinga sutuoktinių lytis – pobūdis priklauso nuo tradicinių, kultūrinių, moralinių pažiūrų, per ilgą laiką susiformavusių valstybėje. Kita vertus, pliuralistinių santuokos interpretavimo modelių atsiradimas yra vis dažniau grindžiamas šeimos teisės konvergencija Europoje¹⁰⁶⁶ bei unifikavimo ir derinimo galimybėmis.

Draudimas pažeisti monogamijos principą

Santuokiniai santykiai visuomenės raidoje neapsiribojo viena vyro ir moters pora: egzistavo vieno vyro su keliomis moterimis (poliginija) arba vienos moters su keliais vyrais (poliandrija) šeimos¹⁰⁶⁷. Visuomenės civilizacijos procesams intensyvėjant ir apimant vis platesnes visuomenės veiklos sritis, kito ir santuokiniai santykiai, ir šeimos kūrimo pagrins-

1062 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. liepos 11 d. sprendimas byloje *Goodwin v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 28957/95); 2002 m. liepos 11 d. sprendimas byloje *I v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 25680/94).

1063 <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=212187&p_query=&p_tr2=2>.

1064 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. rugsėjo 11 d. sprendimas byloje *L v. Lietuva* (pareiškimo Nr. 27527/03).

1065 *Vyriausybės atstovė: Strasbūro teismo sprendimą dėl lyties keitimo būtina įgyvendinti neatidėliojant* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-06]. <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=43221301#ixzz1oKen50yH>>.

1066 Antokolskaia M. *Convergence and Divergence of Family Law in Europe*. Antwerp/Oxford/Portland: Intersentia, 2007.

1067 Sąvoka „poligamija“ kilusi iš graikų kalbos žodžių *poli gami* – „daug susituokęs“. Ji apima dvi formas – *poliandriją* – daugvyrstę, kai moteris tuokiasi su keliais vyrais (egzistuoja tokiuose pasaulio regionuose kaip Indija, Tibetas), ir *poliginiją* – daugpatystę, būdingą islamą išpažįstančioms šalims.

dai. Monogamija tapo viena iš vyraujančių santuokos ir šeimos formų, vienintele galima ir būtina civilizuotos visuomenės sąlyga, užtikrinančia šeimos pastovumą bei efektyvų jos funkcionavimą.

CK draudžia pažeisti monogamijos principą, nustatydamas, kad asmuo, sudaręs santuoką ir jos įstatymų nustatyta tvarka nenutraukęs, negali sudaryti kitos santuokos. Tokia šio draudimo formuluotė 3.16 straipsnyje yra nepakankamai tiksli, nes santuokos nutraukimas yra tik vienas iš jos pasibaigimo būdų, todėl dar paminėti atvejai, kai sutuoktinis miršta arba paskelbiamas mirusiu, taip pat kai santuoka pripažįstama negaliojančia. Manytume, kad ši sąvoka keistina tikslesne, atitinkančia įstatymų kūrimo techniką, t. y. informatyviai ir nedviprasmiškai suprantama ne tik ją taikančiųjų, bet ir asmenų, kuriems ji taikoma, pavyzdžiui: *„Sudaręs santuoką asmuo negali sudaryti kitos santuokos, jei ji nėra pasibaigusi įstatymų nustatyta tvarka arba pripažinta negaliojančia.“*

Atkreiptinas dėmesys, kad CK 3.41 straipsnis, nustatydamas santuokos negaliojimą įtvirtinančias aplinkybes, numatė, jog jei buvo pažeistas monogamijos principas arba santuoka buvo sudaryta su artimu giminaičiu (CK 3.16 ir 3.17 str.), tai tokia santuoka gali būti pripažinta negaliojančia net ir nutraukta. Be to, reikalavimui pripažinti santuoką negaliojančia pažeidus monogamijos principą ieškinio senatis netaikoma. Vertindami minėtas normas galėtume teigti, kad įstatymų leidėjas pateikia monogamiją kaip pagrindinę santuokos sudarymo sąlygą, vieną iš elementarių civilizuotos visuomenės reikalavimų, atitinkančių moralines nuostatas, būtinas šeimai funkcionuoti. Kita vertus, neatsižvelgiant į monogamijos besąlygiškumą sudarant santuoką, nepakankamai tiksliai nustatytos normos dėl santuokos, sudarytos pažeidžiant monogamijos principą, panaikinimo: nesuteikia teisės sutuoktiniui, žinojusiam apie tokią kliūtį sudaryti santuoką, pareikšti ieškinį (CK 3.38 str. 1 d.), neleidžia perduoti teisės pareikšti ieškinį dėl santuokos pripažinimo negaliojančia paveldėjimo ar kitokiu būdu (CK 3.44 str. 1 d.), atima teisę prokurorui pareikšti ieškinį dėl santuokos pripažinimo negaliojančia, kai miršta vienas sutuoktinis (CK 3.44 str. 2 d.), leidžia teismui netenkinti reikalavimo pripažinti santuoką negaliojančia (CK 3.41 str.1 d.).

Draudimas tuoktis neveiksniesiems asmenims

Fizinio asmens veiksnumą, jo pripažinimą neveiksnium ar ribotai veiksnium nustato CK 2.5–2.11 straipsniai. Fizinio asmens galėjimas savo

veiksmams įgyti civilines teises ir susikurti civilines pareigas (civilinis veiksnumas) atsiranda visiškai, kai asmuo sulaukia pilnametystės, t. y. kai jam sueina aštuoniolika metų. Tačiau numatyta galimybė įgyti visišką civilinį veiksnumą sudarant santuoką (CK 2.5 str. 2 d.), taip pat ir emancipavus nepilnametį (CK 2.9 str.). Nepilnamečiai teismo tvarka gali būti pripažinti visiškai veiksniais (emancipuotais), t. y. jiems leista savarankiškai įgyvendinti visas civilines teises ar vykdyti pareigas tik sulaukus šešiolikos metų (CK 2.9 str.). Dėl nepilnamečio pripažinimo veiksniumi į teismą su pareiškimu turi teisę kreiptis jo tėvai, globos (rūpybos) institucijos, jo rūpintojas ar pats nepilnametis. Jeigu į teismą kreipiasi ne pats nepilnametis, visais atvejais reikalingas jo sutikimas.

Asmuo, kuris dėl psichinės ligos arba silpnaprotystės negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, gali būti teismo pripažintas neveiksniumi. Jeigu pripažintas neveiksniumi asmuo pasveiksta arba jo sveikata labai pagerėja, teismas pripažįsta jį veiksniumi. Įsiteisėjus teismo sprendimui, tokiame asmeniui nustatyta globa panaikinama (CK 2.10 str. 3 d.). Paduoti prašymą pripažinti asmenį neveiksniumi turi teisę to asmens sutuoktinis, tėvai, pilnamečiai vaikai, globos (rūpybos) institucija arba prokuroras. Jie taip pat turi teisę kreiptis į teismą dėl asmens pripažinimo veiksniumi (CK 2.10 str. 4 d.).

Draudimas tuoktis artimiesiems giminaičiams

Draudimas tuoktis artimiesiems giminaičiams yra susijęs ir su medicininiais, ir su moraliniais kriterijais. Sudaryti santuoką tėvams su vaikais, seneliams su vaikaičiais, tikriesiems (tėvas ir motina tie patys) ir netikriesiems (arba tėvas, arba motina skirtingi) broliams ir seserims, pusbroliams ir pusseserėms, dėdėms su dukterėčiomis ir tetoms su sūnėnais (CK 3.17 str.) draudžiama remiantis genetiniais kriterijais, nes yra didelė tikimybė sulaukti apsigimusių palikuonių. Draudimas tuoktis įtėviams su įvaikiais yra susijęs su morale ir su teisės fikcija, nes pagal CK 3.227 straipsnio 2 dalį įvaikintojai laikomi vaiko tėvais pagal įstatymą, o pagal CK 3.17 straipsnį draudžiama tuoktis tėvams su vaikais. Šiuo metu genetikos mokslas yra pateikęs išvadas, į kurias atsižvelgdami šiandienos įstatymų leidėjai apibrėžia draudimo tuoktis artimiesiems giminaičiams apimtį. Paminėtina, kad žinoma daugiau nei 300 paveldimų ligų, o vaiko tėvų kraujo ryšys lemia patologinius genus, šie – kūdikio invalidumą. Genetikos moksle yra formuluojama tam tikra santuokų sistema

(atsitiktinės santuokos, teigiamos asortatyviosios santuokos, neigiamos asortatyviosios santuokos, inbrydingas) ir nagrinėjama, kokios santuokos yra svarbios populiacijoms¹⁰⁶⁸.

1.1.2. Procedūrinės santuokos sudarymo sąlygos

CK 3.18–3.25, 3.298–3.304 straipsniuose nustatyta santuokos sudarymo tvarka, t. y. procedūrinės santuokos sudarymo sąlygas, kurios yra įstatymo leidėjo privalomi reikalavimai pareiškusiems norą sudaryti santuoką, t. y. jomis siekiama veiksmingai įgyvendinti materialines santuokos sudarymo sąlygas (viešas prašymo sudaryti santuoką fakto skelbimas, reikalavimas, kad sudarant santuoką asmeniškai dalyvautų abu sutuoktiniai ir t. t.), vykdyti jų laikymosi kontrolę (santuokos registracija padeda kontroliuoti monogamijos principo laikymąsi). Procedūrinės santuokos sudarymo sąlygas sudaro: 1) prašymo įregistruoti santuoką padavimo tvarka; 2) tokio prašymo įregistruoti santuoką padavimo fakto viešas paskelbimas; 3) santuokos registracijos laikas (terminai); 4) santuokos registracijos vieta. Santuokos sudarymą, kaip civilinės būklės aktą, registruoja civilinės metrikacijos įstaigos (CK 2.18–2.19 str.).

Norintys susituokti asmenys asmeniškai paduoda nustatytos formos prašymą, kuriame patvirtina, kad kliūčių sudaryti santuoką nėra, t. y. įvykdytos visos materialinės santuokos sudarymo sąlygos (CK 3.12–3.17 str.), taip pat pateikiami ir atitinkami dokumentai (CK 3.300 str.)¹⁰⁶⁹. Rašytine forma ir asmeniškai pateikiant prašymą siekiama to paties tikslo – įsitikinti, ar santuoka yra savanoriška. Tačiau reikalavimas pateikti prašymą asmeniškai negali būti vertinamas kaip absoliutus, nes galimos įvairios kliūtys: liga, laisvės atėmimas ir kt., todėl besąlygiškas reikalavimas laikytis šios taisyklės varžytų asmens teises. Dėl to pagrįstai teigiama, kad jei vienas iš norinčiųjų susituokti dėl sunkios ligos ar atliekamos laisvės atėmimo bausmės įkalinimo įstaigoje negali atvykti į civilinės metrikacijos įstaigą, kitas atvykęs pareiškėjas turi pateikti ben-

1068 Kučinskas V. *Genomo įvairovė: lietuviai Europoje*. Vilnius: Spalvų šalis, 2004, p. 72–73; Kučinskas V. *Genetika*. Kaunas: Šviesa, 2001.

1069 Priedų prie prašymo padavimo reikalavimas grindžiamas tuo, kad civilinės metrikacijos įstaigų darbuotojai privalo įsitikinti asmens tapatybę, patikrinti jo amžių, lytį ir kitus būtinus duomenis, kurie svarbūs nustatant, ar nepažeistos materialinės santuokos sudarymo sąlygos. Išsamiau žr. Kudinavičiūtė-Michailovienė I. *Santuokos sąlygos ir jų vykdymas*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 159–181.

drą abiejų prašymą. Negalinčiojo atvykti parašas prašymo blanke turi būti patvirtintas notaro ar ligoninės vadovo (jeigu pareiškėjas sunkiai serga), ar pataisos darbų įstaigos vadovo (jeigu pareiškėjas atlieka bausmę pataisos darbų įstaigoje).¹⁰⁷⁰

CK 3.21 straipsnis numato galimybę susituokti ketinantiems asmenims pasitikrinti sveikatą ir pateikti Vyriausybės įgaliotos institucijos nustatytos formos dokumentą civilinės metrikacijos įstaigai iki santuokos įregistravimo dienos, tačiau jo nepateikimas nėra kliūtis santuoką įregistruoti. Įstatymų leidėjas, įtvirtindamas tik rekomendacinio pobūdžio reikalavimą, bet ne imperatyvą tikrintis sveikatą, vis dėlto numatė tam tikrus „saugiklius“: 1) vieno iš norinčių tuoktis asmenų nepranešimas kitam, kad jis serga venerine liga arba AIDS, yra pagrindas santuoką pripažinti negaliojančia (CK 3.21 str.); 2) atsisakiusiam sudaryti santuoką asmeniui dėl to, kad kitas būsimasis sutuoktinis nesutinka pasitikrinti sveikatos ar neleidžia susipažinti su jo sveikatos dokumento turiniu, negali būti taikomi CK 3.10–3.11 straipsniai.

CK numato prašymo įregistruoti santuoką viešą paskelbimą, t. y. ne vėliau kaip likus dviem savaitėms iki santuokos įregistravimo dienos, nurodant ketinančių susituokti asmenų vardus, pavardes, gimimo datą ir būsimos santuokos registravimo datą (CK 3.302). Prašymo įregistruoti santuoką fakto viešas paskelbimas suteikia galimybę bet kuriam asmeniui pareikšti civilinės metrikacijos įstaigai, kad yra kliūčių ketinančių susituokti asmenų santuokai (CK 3.22 str.). Ji sprendžia, ar galima santuoką registruoti, kartu užtikrindama viešąjį interesą.

Svarbi procedūrinė santuokos sudarymo sąlyga yra santuokos registravimo vieta (CK 3.298 str.). Šio straipsnio norma nustato, kad santuoka registruojama vieno iš susituokiančiųjų arba jų gyvenamosios vietos civilinės metrikacijos įstaigoje, taip pat Lietuvos Respublikos konsulinėje įstaigoje. Kita vertus, dėl vieno iš susituokiančiųjų ligos, pateikus sveikatos priežiūros įstaigos išduotą dokumentą, santuoka gali būti registruojama sergančiojo gyvenamojoje patalpoje arba stacionarinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje¹⁰⁷¹. Be to, santuokos registravimo ceremonija gali būti organizuojama savivaldybės tarybos nustatytose

1070 Mikelėnas V. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 544.

1071 Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas dėl 2006 m. gegužės 19 d. įsakymo Nr. 1R-160 „Dėl Civilinės metrikacijos taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 100-4190.

reprezentacinėse santuokų registravimo vietose, taip pat norinčiųjų susituokti pasirinktoje vietoje, jei tai neprieštarauja viešajai tvarkai ir gerai moralei, nekelia pavojaus gyvybei ar sveikatai¹⁰⁷². Registruojant santuoką turi dalyvauti abu susituokiantieji bei du liudytojai¹⁰⁷³ (CK 3.303 str.).

Santuokai registruoti CK nustato vieno mėnesio terminą nuo prašymo pateikimo civilinės metrikacijos įstaigai iki santuokos registravimo dienos. Išimtiniais atvejais vieno mėnesio terminas gali būti sutrumpintas, tačiau remiantis CK 3.302 straipsniu jis negali būti mažesnis už dvi savaites nuo prašymo padavimo iki santuokos registravimo dienos ir tokia galimybė gali atsirasti tik esant svarbioms priežastims (nėštumas, sunki liga, vaiko gimimas, jūreivio išplaukimas į jūrą ar kario išvykimas į oficialią karinę misiją užsienyje ilgesniam kaip 3 mėnesių laikui, asmens išvykimas į diplomatinę tarnybą)¹⁰⁷⁴. Jeigu bent vienas padavusių prašymą asmenų nustatytu laiku neatvyksta įregistruoti santuokos arba prašymas atsiimamas, tai prašymas įregistruoti santuoką netenka galios (CK 3.229 str. 3 d.).

Santuoka registruojama įrašant santuokos įrašą ir išduodant santuokos liudijimą, kuris laikytinas *prima facie* vieninteliu santuokos įrodymu (CK.3.23 str.).

Apibendrinant galima teigti, kad santuoka yra dviejų juridinių faktų – susitarimo, kuriam keliami specialūs reikalavimai, ir šio susitarimo įforminimo (registracija) – sudėtis. Kadangi valstybė yra suinteresuota tvirta santuoka – tradicine šeimos kūrimo teisine forma, jai sudaryti keliami ypatingi reikalavimai, kuriuos pažeidus jie tampa santuokos pripažinimo negaliojančia pagrindais. Įstatymų leidėjas ne tik numatė šiuos pagrindus, bet sureguliuavo ir santuokos pripažinimo negaliojančia padarinius¹⁰⁷⁵, atsižvelgdamas į sutuoktinių sąžiningumą sudarant santuoką: abu sutuoktiniai sąžiningi – galiojančios santuokos pasekmės (išskyrus paveldėjimą); vienas sutuoktinis sąžiningas – jam pripažįstamos sutuoktinio teisės; abu sutuoktiniai nesąžiningi – netenka sutuoktinių

1072 Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas dėl 2006 m. gegužės 19 d. įsakymo Nr. 1R-160 „Dėl Civilinės metrikacijos taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 100-4190.

1073 Liudytojų dalyvavimo registruojant santuoką paskirtis ta pati kaip ir daugelio kitų procedūrinių reikalavimų: garantuoti santuokos savanoriškumą, laisvą šalių valios tuoktis išraišką ir liudyti santuokos sudarymo faktą.

1074 Civilinės metrikacijos taisyklės. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 88-3541.

1075 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-508/2008.

teisių ir pareigų, įgyja teisę atsiimti savo turtą, taip pat ir padovanotą kitam sutuoktiniui (3.46 str.). Paminėtina, kad praktinis santuokos pripažinimas negaliojančia yra gana retas dalykas, todėl, kai kurių autorių nuomone, moderni šeimos teisė turėtų apskritai atsisakyti santuokos negaliojimo instituto¹⁰⁷⁶.

1.2. Bažnytinės (konfesinės) santuokos registracijos teisinė reikšmė

1992 m. lapkričio 2 d. įsigaliojus Konstitucijai buvo „atvertas“ kelias į bažnytinės santuokos registracijos pripažinimą¹⁰⁷⁷, nes nuo 1940 iki 1992 m. buvo nustatyta tik civilinės santuokos registracija, todėl bažnytinė santuoka nesukeldavo jokių teisinių padarinių¹⁰⁷⁸.

1994 m. balandžio 2 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodekso 6 straipsnio antrosios dalies ir 12 straipsnio antrosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ Konstitucinis Teismas konstatavo, kad: 1) Santuokos ir šeimos kodekso (toliau – SŠK) 6 straipsnio 2 dalies norma, pagal kurią „*pripažįstama tikta santuoka, sudaryta valstybiniuose civilinės metrikacijos organuose, o religinės santuokos apeigos, kaip ir kitos religinės apeigos, neturi teisinės reikšmės*“, prieštarauja Konstitucijos 38 straipsnio 4 dalies nuostatai, pagal kurią „*valstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją*“; 2) minėtai Konstitucijos 38 straipsnio 4 dalies normai prieštarauja ir SŠK 12 straipsnio 2 dalies norma, kad „*sutuoktinių teises ir pareigas sukuria tik santuoka, sudaryta valstybiniuose civilinės metrikacijos organuose*“¹⁰⁷⁹.

CK 3.24 straipsnyje nustatyta, kad bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka santuoka sudaroma pagal atitinkamos religijos vidaus (kanonų) teisės nustatytą procedūrą ir kad tokia santuoka sukelia tokias pat teises pasekmes kaip ir santuoka, sudaryta civilinės metrikacijos įstaigoje, jeigu: 1) nebuvo pažeistos materialinės santuokos sudarymo sąlygos (CK 3.12–3.17 str.); 2) santuoka buvo sudaryta pagal Lietuvos Respublikos

1076 Schwenzer I. *Model Family Code*. Antwerp/Oxford/Portland: Intersentia, 2007.

1077 Meilius K. Legal Status of persons married at Church under the Canon Law and Lithuanian Civil Law. *Anuario de Derecho Eclesiastico del Estado*. 2006, 22: 397–434.

1078 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. birželio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-430/2001.

1079 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodekso 6 straipsnio antrosios dalies ir 12 straipsnio antrosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1994, Nr.31–562.

įregistruotų ir valstybės pripažintų religinių organizacijų kanonų nustatytą procedūrą¹⁰⁸⁰; 3) santuoka įtraukta į apskaitą civilinės metrikacijos įstaigoje.

Šio straipsnio nuostatų analizė leidžia prieiti išvadą, kad bažnytinė santuokos registracija sukelia tokias pačias teises pasekmes tik jeigu ji sudaryta laikantis valstybinės santuokos sudarymo sąlygų, t. y. tokia nuostata įtvirtinta 2000 m. gegužės 5 d. sutartyje „Dėl santykių tarp Katalikų bažnyčios ir Valstybės teisinių aspektų“¹⁰⁸¹ 13 straipsnio 1 dalyje. Joje nustatyta, kad „*kanoninė santuoka nuo pat religinio jos sudarymo momento sukelia civilines pasekmes pagal Lietuvos Respublikos teisės aktus, jei yra išlaikyti Lietuvos Respublikos įstatymų numatyti reikalavimai*“, priešingu atveju tokios santuokos neturi civilinių pasekmių, todėl jos neįtraukiamos į apskaitą.

1992–2008 m., intensyviai kintant teisiniam reguliavimui dėl bažnytinių santuokų įtraukimo į valstybinę apskaitą tvarkos¹⁰⁸², kito ir su

1080 Lietuvoje nėra valstybinės religijos (Konstitucijos 43 str.), tačiau valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje egzistuojančias religines bendruomenes ir bendrijas: lotynų apeigų katalikų, graikų apeigų katalikų, ortodoksų (stačiatikių), sentikių, judėjų, musulmonų sunitų, karaimų, evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų, evangelikų baptistų ir Septintosios dienos adventistų.

1081 Šventojo Sosto ir Lietuvos Respublikos sutartis dėl santykių tarp Katalikų bažnyčios ir Valstybės teisinių aspektų. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 67-2014.

1082 Nors 1992 m. Konstitucija įsigaliojo, bažnytinių santuokų įtraukimo į valstybinę apskaitą tvarka nebuvo sureguliuota. Tuo metu galiojusi, dar Lietuvos Ministrų Tarybos 1982 m. balandžio 2 d. patvirtinta *Civilinės metrikacijos instrukcija* šių klausimų nereglementavo. Bažnytinių santuokų apskaitos tvarka pirmą kartą buvo sureguliuota 1999 m. kovo 26 d. teisingumo ministro įsakymu Nr. 65 patvirtintose Civilinės būklės aktų registravimo laikinosiose taisyklėse. Šių taisyklių 58, 59, 61 punktuose buvo nustatyta, kad bažnytinė santuoka, sudaryta po 1992 m. lapkričio 2 d., civilinės metrikacijos įstaigoje į apskaitą įtraukiama tik jeigu: 1) to pageidauja susituokusieji; 2) ji sudaryta laikantis Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodekso reikalavimų; 3) vienas iš sutuoktinių nėra miręs. Kartu su naujuoju CK įsigaliojusios naujos redakcijos Civilinės metrikacijos taisyklėse, patvirtintose 2001 m. birželio 29 d. teisingumo ministro įsakymu Nr. 129, buvo nustatyta, kad bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka po 1992 m. lapkričio 2 d. sudarytos santuokos įtraukiamos į apskaitą civilinės metrikacijos įstaigoje įrašant santuokos įrašą, išduodant santuokos liudijimą ir pažymint apie tai sutuoktinių pasuose. Civilinės metrikacijos įstaigos į apskaitą įtraukia tik tas santuokas, kurios bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka sudarytos laikantis Lietuvos Respublikos CK reikalavimų. Įtraukiant į apskaitą bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka sudarytą santuoką, jeigu apie ją civilinės metrikacijos įstaigai pranešta per dešimt dienų po santuokos sudarymo, santuokos pradžia laikoma bažnyčios pranešime nurodyta santuokos data. Jeigu per šį terminą pranešimas nepateikiamas, santuoka laikoma sudaryta nuo tos dienos, kai ji buvo įtraukta į apskaitą civilinės metrikacijos įstaigoje. Jeigu vienas iš sutuoktinių, sudariusių bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka santuoką, yra miręs, tokia santuoka civilinės metrikacijos įstaigoje į apskaitą neįtraukiama. 2006 m. gegužės 19 d. teisingumo ministro įsakymu Nr. 1R-160 patvirtinus naujos redakcijos Civilinės me-

tuo susijusi teismų praktika. LAT 2005 m. vasario 28 d. nutartimi civilinėje byloje Nr. 3K-3-107/2005 pažymėjo, kad bažnytinės santuokos registracijos pripažinimas nėra absoliutus, t. y. valstybė gali pripažinti ne bet kurios bažnyčios ar religinės organizacijos registruotą santuoką, o tik tai valstybės pripažįstamos ir oficialiai veikiančios bažnyčios ar religinės organizacijos nustatyta tvarka ir nepažeidžiant įstatymuose nustatytų reikalavimų bei draudimų (santuokos savanoriškumo, santuokinio amžiaus ir kt.) registruotą santuoką. Valstybė, įgyvendindama Konstitucijos 38 straipsnio 4 dalies nuostatą, pripažįsta bažnyčių (konfesijų) registruotas santuokas, įtraukdama jas į oficialius ir viešus registrus. Taip užtikrinamas viešasis interesas, kad bažnytinės santuokos registracija atitiktų Konstitucijos ir įstatymų reikalavimus, taip pat apsaugomos pačių sutuoktinių teisės. Bažnytinės santuokos įtraukimo į apskaitą tvarkos teisinis reglamentavimas yra valstybės prerogatyva. Nagrinėtoje civilinėje byloje nustatyta, kad ieškovas ir J. J. 1995 m. rugsėjo 9 d. registravo santuoką Kaltanėnų Šv. Jono Krikštytojo bažnyčioje, bet šios santuokos registravimo liudijimas nebuvo pateiktas civilinės metrikacijos skyriui ir iki atsakovės mirties santuokos įregistravimas nebuvo įtrauktas į oficialų ir viešą registrą. Ir nors teisės aktai imperatyviai nenustatė pareigos įtraukti bažnytinės santuokos registraciją į civilinės metrikacijos įstaigos apskaitą, tačiau į valstybės apskaitą neįtraukta bažnytinė ieškovo ir J. J. santuokos registracija nesukėlė teisinių pasekmių, todėl

trikacijos taisykles, pasikeitė termino, nuo kada valstybė pripažįsta bažnytinės santuokos civilinių teisinių pasekmių pradžią, skaičiavimas. Taisyklių 72 punkte buvo nustatyta, kad jei bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka santuoka sudaryta nuo 1992 m. lapkričio 2 d. iki 2001 m. birželio 30 d., santuokos pradžia laikoma bažnyčios pranešime (bažnytiniame santuokos liudijime) nurodyta data. Jeigu santuokos įtraukimo į apskaitą metu vienas iš sutuoktinių jau yra miręs, civilinės metrikacijos įstaiga įrašo atkurtąjį santuokos įrašą. Dar vėliau – 2008 m. liepos 22 d. teisingumo ministro įsakymu Nr. 1R-294 patvirtintose naujos redakcijos Civilinės metrikacijos taisyklėse bažnytinių santuokų, sudarytų iki CK įsigaliojimo ir vėliau, įtraukimo į valstybinę apskaitą tvarka diferencijuota. Jei bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka santuoka sudaryta nuo 1992 m. lapkričio 2 d. iki 2001 m. birželio 30 d., santuokos pradžia laikoma bažnyčios pranešime (bažnytiniame santuokos dokumente) nurodyta data. Jeigu santuokos įtraukimo metu vienas iš sutuoktinių yra miręs, civilinės metrikacijos įstaiga įrašo atkurtąjį santuokos sudarymo įrašą ir išduoda atitinkamą pažymėjimą. Įtraukiant į apskaitą bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka po 2001 m. liepos 1 d. sudarytą santuoką, jeigu apie ją civilinės metrikacijos įstaigai pranešta per dešimt dienų po santuokos sudarymo, santuokos pradžia laikoma bažnyčios pranešime (bažnytiniame santuokos dokumente) nurodyta santuokos data. Jeigu per šį terminą pranešimas nepateikiamas, santuoka laikoma sudaryta nuo tos dienos, kai ji buvo įtraukta į apskaitą civilinės metrikacijos įstaigoje. Jei vienas iš sutuoktinių, sudariusių po 2001 m. liepos 1 d. bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka santuoką, yra miręs, santuoka civilinės metrikacijos įstaigoje į apskaitą neįtraukiama.

nėra teisinio pagrindo svarstyti ir pripažinti, kad ieškovas ir J. J. sukūrė bendrąją jungtinę sutuoktinių nuosavybę ir kad ieškovas yra įstatyminis J. J. įpėdinis¹⁰⁸³.

Tačiau teismų praktika akivaizdžiai pasikeitė 2006 m. patvirtinus Civilinės metrikacijos taisykles, kurių 72 punktas nustatė: „*Jei bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka santuoka sudaryta laikotarpiu nuo 1992 m. lapkričio 2 d. iki 2001 m. birželio 30 d., santuokos pradžia laikoma bažnyčios pranešime (bažnytiniame santuokos liudijime) nurodyta data. Jeigu santuokos įtraukimo metu vienas iš sutuoktinių jau yra miręs, civilinės metrikacijos įstaiga įrašo atkurtąjį santuokos įrašą.*“ Tokį reglamentavimo pokytį¹⁰⁸⁴ nekvėstionuotinai galima vertinti teigiamai ir kaip atitinkantį asmenų teisėtus lūkesčius, t. y. atkurtasis santuokos įrašas yra pakankamas teisinis pagrindas, patvirtinantis santuokos sukeltų civilinių teisinių pasekmių, prilyginamų santuokos, sudarytos civilinės metrikacijos įstaigoje, pasekmėms, faktą, o kartu ir suteikiantis pagrindą tikėtis, kad jų sudaryta bažnytinė santuoka yra visavertė ir valstybės bei visuomenės požiūriu, ir pagal įstatymus¹⁰⁸⁵.

Atkreiptinas dėmesys į bendros nuomonės stokojantį aspektą – bažnytinės (konfesine tvarka sudarytos) santuokos pripažinimą negaliojančia, taip pat ir jos nutraukimą. 2004 m. sausio 29 d. LAT konsultacijoje Nr. A3-97¹⁰⁸⁶ buvo pasakyta, kad „*bažnytinę santuoką įtraukus į apskai-*

1083 Tokia teismų pozicija dėl santuokų, sudarytų bažnytine tvarka po 1992 m. iki 2001 m., teisinių pasekmių aspektu (bendrosios jungtinės sutuoktinių nuosavybės sukūrimas ir teisė paveldėti po kito sutuoktinio) išdėstyta ir kitose bylose: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. gruodžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-563/2005; Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo 2004 m. gegužės 31 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-4664-34/2004 ir t. t. Kita vertus, pažymėtina, kad pirmosios instancijos teismų išnagrinėtose bylose galima aptikti ir radikaliai priešingų sprendimų, t. y. nustatytas juridinę reikšmę turintis faktas, kad asmenys buvo sudarę bažnytinę santuoką, kuri nebuvo įregistruota civilinės metrikacijos įstaigoje, pavyzdžiui, Vilniaus miesto 3 apylinkės teismo 2004 m. birželio 9 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-2397-17/2004.

1084 1999 m. kovo 26 d. Teisingumo ministro įsakymu Nr. 65 patvirtintose Civilinės būklės aktų registravimo laikinosiose taisyklėse bei 2001 m. birželio 29 d. įsakymu Nr. 129 patvirtintose Civilinės metrikacijos taisyklėse, sprendžiant bažnytine tvarka sudarytų santuokų apskaitos klausimus, buvo nustatytas draudimas įtraukti į apskaitą bažnyčios nustatyta tvarka sudarytą santuoką, kada vienas iš sutuoktinių yra miręs, taip akivaizdžiai pažeidžiant asmenų, gyvenusių bažnytinėje santuokoje, teises bei teisėtus interesus.

1085 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-481/2007; 2009 m. liepos 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-332/2009.

1086 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. sausio 29 d. konsultacija Nr. A3-97 „Dėl bylos dėl bažnytinės santuokos nutraukimo, kai bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka sudaryta santuoka buvo įtraukta į apskaitą civilinės metrikacijos įstaigoje, žinybingumo“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 02 01]. <<http://www.infolex.lt/tp/35527>>.

tą civilinės metrikacijos skyriuje, prašymas dėl atsiradusių teisinių pasekmių – santuokos pabaigos, turto padalijimo ir kt. – nagrinėtinas teisme“. Remdamiesi šiuo išaiškinimu, žemesnių instancijų teismai nagrinėdavo ir santuokos, sudarytos bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka, ir įtrauktos į apskaitą Civilinės metrikacijos įstaigos (toliau – CMĮ), nutraukimo, ir tokios santuokos pripažinimo negaliojančia klausimus¹⁰⁸⁷. Vis dėlto vėlesnėje LAT praktikoje¹⁰⁸⁸ buvo išaiškinta, kad teismas, tenkindamas prašymą dėl civilinių teisinių pasekmių, atsiradusių bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka sudarytą santuoką įtraukus į apskaitą civilinės metrikacijos įstaigoje, panaikina akto įrašą dėl bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka sudarytos santuokos įtraukimo į apskaitą civilinės metrikacijos įstaigoje ir išsprendžia kitus klausimus (turto padalijimo, vaikų išlaikymo, jų gyvenamosios vietos nustatymo, sutuoktinių tarpusavio išlaikymo ir kitus (CK 3.49, 3.59 str.). Santuokos akto atitinkamame bažnyčios registre įrašas, kuriuo remiantis buvo išduotas santuokos liudijimas, lieka galioti, jeigu bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka sudaryta santuoka nėra pripažinta negaliojančia bažnytinio teismo. Taigi sutuoktiniams sudarius santuoką bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka, jos pabaigai taikoma skirtinga jurisdikcija: civilinė, vykdoma bendrosios kompetencijos teismų, kai sutuoktiniai yra suinteresuoti nutraukti civilinį teisinį ryšį žinodami iš to išplaukiančias teises pasekmes, ir bažnytinė, vykdoma atitinkamų bažnyčios institucijų, remiantis vidaus (kanonų) teisės normomis, kai nutraukiami kanonų teisės normų reglamentuojami santuokiniai ryšiai.

Ilgą laiką daug diskusijų kėlė CK 3.304 straipsnis, nustatantis, kad atitinkamos religinės organizacijos įgaliotas asmuo privalo per dešimt dienų po santuokos sudarymo dienos bažnyčios nustatyta tvarka pateikti santuokos sudarymo vietos CMĮ pranešimą, kad tokia santuoka įregistruota bažnyčioje. Vis dėlto Vyriausybės ir Lietuvos vyskupų konferencijos susitarime „Dėl Katalikų bažnyčios nustatyta tvarka sudarytų santuokų įtraukimo į valstybinę apskaitą“¹⁰⁸⁹ buvo nustatyta, kad

1087 Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo 2005 m. spalio 17 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-07862-127/2005; Vilniaus m. 3 apylinkės teismo 2005 m. gegužės 30 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-1372-585/2005.

1088 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-6/2007.

1089 Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lietuvos vyskupų konferencijos 2001 m. liepos 11 d. laikinas susitarimas „Dėl Katalikų bažnyčios nustatytą tvarka sudarytų santuokų įtraukimo į valstybinę apskaitą“.

pareiga pranešti apie bažnytinės santuokos registraciją tenka patiems sutuoktiniams. Pareigą pranešti apie bažnyčios nustatyta tvarka sudarytą santuoką patiems sutuoktiniams numatė ir teisingumo ministro įsakymai¹⁰⁹⁰. Toks teisinis reguliavimas sudarė prielaidas atsirasti situacijoms, kai apie bažnytinę santuoką per dešimt dienų nepranešdavo niekas. Tokių atvejų galimybę skatino ir tai, kad už nustatytos pareigos nevykdymą, priešingai nei tai yra užsienio valstybėse¹⁰⁹¹, nebuvo numatyta atsakomybė. Atsižvelgiant į kontraversišką reglamentavimą ir į tai, kad bažnyčioje sudarytų santuokų sparčiai daugėja (pvz., 2011 m. CMS įtraukė į apskaitą 4 052 bažnyčioje sudarytas santuokas), brendo iniciatyvos nustatyti, kad pareiga pranešti apie bažnyčioje sudarytą santuoką būtų bažnyčios atstovų (kaip tai ir yra numatyta CK), o ne ketinančių tuoktis asmenų rūpestis¹⁰⁹².

2. ALTERNATYVŲS ŠEIMOS KŪRIMO MODELIAI: SANTUOKA VS. FAKTINIAI SANTUOKINIAI SANTYKIAI (PARTNERYSTĖ)

Atsižvelgiant į socialinių, ekonominių ir politinių permainų dinamiką, teisinės minties pokyčius, užsienio valstybėse vykstančią šeimos

1090 Dėl teisingumo ministro 2001 m. birželio 27 d. įsakymo Nr. 124 „Dėl pranešimo apie bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka įregistruotą santuoką formos ir pranešimo tvarkos patvirtinimo pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 57-2062; 2003, Nr. 68-3096; 2008, Nr. 113-4328.

1091 Pavyzdžiui, Latvijoje bažnyčios atstovai per keturiolika dienų privalo pateikti būtinius santuokai registruoti duomenis apie kiekvieną sudarytą santuoką civilinės būklės aktus registruojančiam skyriui, kurio teritorijoje buvo sudaryta santuoka. Už šios pareigos nevykdymą bažnyčios atstovas gali būti patrauktas administracinėn atsakomybėn (žr. Kudinavičiūtė-Michailovienė I. *Santuokos sąlygos ir jų vykdymas*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 35–46).

1092 Galiausiai 2012 m. kovo 23 d. buvo susitarta iš dalies pakeisti 2001 m. liepos 11 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lietuvos vyskupų konferencijos laikinąjį susitarimą „Dėl Katalikų bažnyčios nustatytą tvarka sudarytų santuokų įtraukimo į valstybinę apskaitą“ (Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lietuvos vyskupų konferencijos susitarimas dėl 2001 m. liepos 11 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lietuvos vyskupų konferencijos laikinojo susitarimo dėl Katalikų bažnyčios nustatyta tvarka sudarytų santuokų įtraukimo į valstybinę apskaitą pakeitimo. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 37-1836). Naujuoju susitarimu nustatyta, kad Katalikų bažnyčios įgaliotas asmuo per dešimt dienų po santuokos sudarymo Katalikų bažnyčioje jos nustatyta tvarka privalo teisės aktų nustatyta tvarka pateikti civilinės metrikacijos įstaigai teisingumo ministro nustatytos formos pranešimą.

kūrimo formų transformaciją¹⁰⁹³, sudarančią šeimos deinstitutionalizacijos prielaidas, Lietuvos įstatymų leidėjo bandymas suteikti teisinę reikšmę bendram gyvenimui neįregistravus santuokos (sugyventiniams), vertintinas nevienareikšmiškai. Pagal CK 3.229 straipsnį sugyventiniais laikomi vyras ir moteris, kurie bendrai gyvena ne mažiau kaip vienerius metus neįregistravę santuokos, taip pat įregistravę savo partnerystę ir turintys tikslą skurti šeiminius santykius. CK trečiosios knygos XV skyriaus normos, nustatančios turtinius sugyventinių santykius, per pirmuosius dešimt metų nuo kodekso įsigaliojimo taip ir neįsigaliojo – CK patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo¹⁰⁹⁴ 28 straipsnis jų įsigaliojimą sieja su įstatymo, reglamentuojančio partnerystės įregistravimo tvarką, priėmimu.

Kadangi negalioja CK normos dėl sugyventinių, pagrįstai kyla klausimas, kaip teisėje traktuojami asmenys, kurie kartu gyvena ir turi bendrą turtą? Teismai, sprendami bylas dėl sugyventinių turtinių ginčų¹⁰⁹⁵, taiko CK ketvirtosios knygos „Daiktinė teisė“ nuostatas dėl bendrojoje dalinėje nuosavybės bendraturčių dalių nustatymo, taip pat – CK šeštosios knygos „Prievolių teisė“ nuostatas dėl jungtinės veiklos sutarties, sukuriant bendrąją dalinę nuosavybę (CK 6.969 str.)¹⁰⁹⁶. Nesantuokoje bendrai gyvenančių asmenų statuso dviprasmiškas aiškinimas būdingas sprendžiant ir kitokio pobūdžio ginčus. Pavyzdžiui, 2005 m. rugsėjo 15 d. priimtoje LAT nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-389/2005 buvo sprendžiamas ginčas dėl mirusio buto nuomininkės sugyventinio ir artimo giminaičio (senelės) pripažinimo *nuomininko šeimos nariais* siekiant nustatyti jų teisę toliau naudotis savivaldybei priklausančiu butu¹⁰⁹⁷. LAT konstatavo, kad žemesnės instancijos teismai pagrįstai

1093 Išsamiau žr. Sorgjerd C. *Reconstructing Marriage. The Legal Status in a Changing Society*. Antwerp/Oxford/Portland: Intersentia, 2012.

1094 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.

1095 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis 2005 m. gruodžio 6 d. civilinėje byloje Nr. 3K-7-563/2005; 2006 m. birželio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-332/2006; 2006 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-305/2006; 2008 m. balandžio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-235/2008; 2009 m. spalio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-424/2009.

1096 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-482/2010; 2011 m. spalio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-410/2011.

1097 Šioje byloje Ieškovas V. Ž. prašė pripažinti jį buto nuomininkės J. J. šeimos nariu, motyvuodamas tuo, kad jis kartu su J. J. gyveno, tvarkė bendrą ūkį, iš bendrų lėšų mokėjo mokesčius, remontavo butą ir pan. Savo reikalavimą ieškovas grindė CK 6.588 straipsniu. Trečiasis asmuo A. R. taip pat prašė pripažinti ją J. J. šeimos nare, motyvuodama tuo,

susiejo sugyventinio sampratą ne pagal galiojančio CK 3.229 straipsnio apibrėžimą, o kaip sugyventinį pagal CK 6.588 straipsnį, todėl šiuo atveju svarbus ne partnerystės registracijos faktas, o ieškovo tikslus apsigyvenimo momentas ginčo gyvenamojoje patalpoje ir gyvenimo joje ne mažiau kaip vienerius metus faktas. Darytina išvada, kad teismai šeimos nario sąvoką aiškina atsižvelgdami į teisinių santykių pobūdį (minėtoje byloje – nuomos teisinių santykių aspektu), o ne vadovaudamiesi CK suformuluotomis sąvokomis.

Nors Lietuvoje vyrauja tradicinės šeimos, pagrįstos registruota santuoka, modelis, tačiau jaunesniojo amžiaus moterys ir vyrai vis dažniau pradeda gyventi siejami faktinių santuokinių santykių (sugyventiniai) ir kurti šeimas neįregistravę santuokos. Šį faktą atspindi ir statistikos duomenys apie nesantuokinių vaikų skaičių, kuris sparčiai didėjo: 1990 m. ne santuokoje gimė 3 977 vaikai, o 2010 m. – 10 220 vaikų¹⁰⁹⁸. Atsižvelgiant į tai, sugyventinių instituto analizė santuokos ir šeimos santykių fone išlieka aktuali.

Kaip minėjome, vadovaujantis CK patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 28 straipsniu, CK trečiosios knygos XV skyriaus normos dėl bendro gyvenimo neįregistravus santuokos turėjo įsigalioti nuo įstatymo, reglamentuojančio partnerystės įregistravimo tvarką, įsigaliojimo momento. 2004 m. vasario 23 d. Vyriausybė pritarė Vidaus reikalų ministerijos parengtam Partnerystės (bendro gyvenimo neįregistravus santuokos) įstatymo projektui¹⁰⁹⁹ ir pateikė jį svarstyti Seimui. Tačiau projektas, kurio daugelis nuostatų buvo nepakankamai pagrįstos

kad ji gyveno kartu su vaikaite J. J., išlaikė butą, tvarkė bendrą ūkį ir pan., o ieškovas V. Ž. šiame bute negyveno ir J. J. sugyventinis nebuvo. Savo reikalavimus A. R. grindė tuo, kad pagal dabar galiojančius įstatymus negalima sutapatinti sugyventinio ir nuomojamo buto nuomininko šeimos nario, nes teismas visų pirma turi pripažinti ieškovą V. Ž. sugyventiniu remdamasis CK trečiosios knygos VI dalies „Kitų šeimos narių teisės ir pareigos“ XV skyriaus normomis dėl bendro gyvenimo neįregistravus santuokos. Šio skyriaus 3.229 straipsnyje pateikiama sugyventinio samprata. Atsižvelgiant į tai, kad CK yra vientisas teisės aktas ir jo normos turi būti aiškinamos ir taikomos sistemiškai, matyti, kad įstatymų leidėjas sugyventiniu laiko ne bet kokį asmenį, gyvenantį kartu, o tik tokį, su kuriuo įregistruota partnerystė, ir kad kitokios sugyventinio sampratos galiojančiame įstatyme nėra. Todėl faktiniai sugyventiniai pagal CK negali turėti analogiškų teisių toms, kurias pagal įstatymą turės asmenys, įregistravę partnerystę (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-389/2005).

1098 Statistiko departamento duomenys [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 02 01]. <<http://www.stat.gov.lt/lt/>>.

1099 Partnerystės (bendro gyvenimo neįregistravus santuokos) įstatymo projektas Nr. IXP-3272 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-12-09]. <<http://www.lrs.lt>>.

bei išbaigtos ir prieštaravo CK nuostatom¹¹⁰⁰, buvo grąžintas jo iniciatoriams (Vidaus reikalų ministerijai) tobulinti. Atsižvelgiant į tai, 2006 m. rugsėjo 4 d. Vyriausybė pavedė Teisingumo ministerijai parengti CK pataisas, susijusias su partnerystės (bendro gyvenimo neįregistravus santuokos) registravimu. 2007 m. rugpjūčio 22 d. buvo pateiktas svarstyti CK 2.18, 2.19, 3.16, 3.229, 3.230, 3.232, 3.234, 3.235 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 3.229 (1), 3.229 (2) straipsniais įstatymo projektas¹¹⁰¹. Šiuo įstatymo projektu buvo siūloma iš dalies pakeisti CK įtvirtintą partnerystės sąvoką, nustatant, kad „*partnerystė – tai monogamijos principu paremtas vyro ir moters (sugyventinių) bendras gyvenimas surašius ir įregistravus bendrą pareiškimą dėl partnerystės, sukeliantis turtingesnes teises pasekmes*“. Projekte buvo siūloma nustatyti, kad pareiškimas dėl partnerystės tvirtinamas notaro ir registruojamas Vedybų sutarčių registre. Minėtas įstatymo projektas susilaukė daug kritikos¹¹⁰², galiausiai jis taip ir nebuvo priimtas. Vis dėlto panašu, kad pirmųjų bandymų reglamentuoti sugyventinių santykius nesėkmė neatšaldė politikų entuziazmo šioje srityje¹¹⁰³.

1100 Lietuvos Respublikos Seimo teisės ir teisėtvarkos komiteto 2004 m. liepos 14 d. išvada Dėl partnerystės (bendro gyvenimo neįregistravus santuokos) įstatymo projekto (IXP-3272) [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 12 09]. <<http://www.lrs.lt>>.

1101 Civilinio kodekso 2.18, 2.19, 3.16, 3.229, 3.230, 3.232, 3.234, 3.235 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 3.229 (1), 3.229 (2) straipsniais įstatymo projektas Nr. XP-2459 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011- 12-09]. <<http://www.lrs.lt>>.

1102 Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2007 m. rugsėjo 3 d. išvada dėl Civilinio kodekso 2.18, 2.19, 3.16, 3.229, 3.230, 3.232, 3.234, 3.235 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 3.229 (1), 3.229 (2) straipsniais įstatymo projekto Nr. XP-2459 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-12-09]. <<http://www.lrs.lt>>.

1103 Pavyzdžiui, 2011 m. lapkričio 10 d. buvo pasiūlytas trečiasis teisinio reguliavimo variantas, t. y. Civilinio kodekso 2.18, 2.19, 3.140, 3.229, 3.230, 3.231, 3.232, 3.233, 3.234, 3.235 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 3.229 (1), 3.234 (1), 3.234 (2) straipsniais įstatymo projektas. Nagrinėjant jo nuostatas teigtina, kad ir šis siūlomas reguliavimas stokoja teisinio aiškumo, nuoseklumo bei išbaigtumo, pavyzdžiui, projekte nepagrįstai siūloma nustatyti sugyventinių bendrai įgyto turto padalijimo lygiomis dalimis imperatyvą, nuo kurio galima nukrypti tik įstatyme išvardytais atvejais, taip pat kad sugyventinis be kito sugyventinio rašytinio sutikimo negali disponuoti bendrąja daline sugyventinių nuosavybe, siūloma taikyti užufrukto galimybę nepagrįstai išplečiant (nekonkretinant) jo taikymo pagrindus, projektas stokoja teisinio reguliavimo, susijusio su partnerių civiline atsakomybe, kylančia iš prievolių, taip pat lieka neišspręsti tėvystės nuginčijimo, kai kurie tėvystės nustatymo aspektai ir kt.

2012 m. liepos 20 d. Vyriausybė pateikė Seimui svarstyti Civilinės būklės aktų registravimo įstatymo projektą, o kartu su juo – CK 2.18, 2.19, 2.27, 3.8, 3.18, 3.24, 3.37, 3.66, 3.138, 3.139, 3.140, 3.142, 3.143, 3.144, 3.145, 3.147, 3.152, 3.157, 3.167, 4.255 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 3.19, 3.20, 3.21, 3.22, 3.23, 3.25 straipsnių ir kodekso trečiosios knygos

3. SANTUOKOS NUTRAUKIMO BŪDAI IR JŲ SĄLYGOS

Ištuokos institutas, kaip vienas iš dažniausių santuokos pabaigos pagrindų, gyvuoja nuo senų laikų: senovės romėnų teisėje santuokos nutraukimas buvo laikomas paprasta civiline sutartimi, nereikalaujančia jokios specialios procedūros, o jau viduramžių Europoje, veikiamoje kanonų teisės, ištuoka buvo visai negalima arba griežtai apribota ir įmanoma tik bažnytinio teismo sprendimu. Valstybei perėmus šią prerogatyvą iš Bažnyčios, santuokos nutraukimo tvarkos ir pasekmių reglamentavimas buvo liberalizuojami palengva: dabar ištuokos institutas reglamentuotas visose Europos Sąjungos valstybėse¹¹⁰⁴ (*aut. past.* Malta – paskutinė iš ES valstybių įteisino ištuoką, t. y. 2011 m. gegužę) ir suprantamas ne tik kaip sankcija už smerktiną sutuoktinio elgesį, bet ir kaip santuokos savanoriškumo principo, kuris suponuoja ištuokos laisvę, įgyvendinimas. Be to, teigiamai vertinama Europos šeimos teisės komisijos¹¹⁰⁵ veikla, formuluojant rekomendacinio pobūdžio atskirų šeimos teisės institutų tobulinimo principus, t. y. nagrinėjamuoju atveju – ištuokos ir buvusių sutuoktinių tarpusavio išlaikymo principus, kurie atskleidžia prioritetinius santuokos nutraukimo instituto reguliavimo būdus.

Pažymėtina, kad šeimų padėtis Lietuvoje pamažu įgauna aiškius krizinius požymius, kurių vienas – santuoką nutraukiančių asmenų

VIII dalies pripažinimo netekusiais galios įstatymo projektą. Šiais projektais siūloma pripažinti netekusia galios CK trečiosios knygos VIII dalį, nes civilinės būklės aktų registravimo nuostatos perkeliamos į teikiamą Civilinės būklės aktų registravimo įstatymo projektą. Projekto autorių nuomone, partnerystė neturėtų būti pripažįstama civilinės būklės aktu valstybiniu lygmeniu, todėl tikslinamas CK 2.18 straipsnis ir atsisakoma partnerystės, kaip civilinės būklės akto, registracijos, t. y. siūloma įtvirtinti partnerystės pagal įstatymą modelį.

1104 Žr. išsamiau: Boele-Woelki, K., Pintens, W., Ferrand, F. and oth. *Principles of European Family Law Regarding Divorce and Maintenance Between Former Spouses*. Antwerp-Oxford: Intersentia, 2004; Orucu, E., Mair, J. *Juxtaposing Legal Systems and the Principles of European Family Law on Divorce and Maintenance*. Antwerp-Oxford: Intersentia, 2007.

1105 2001 m. rugsėjį įkurta Europos šeimos teisės komisija (*Commission of European Family Law – CEFL*), kurios prioritetinis tikslas – derinti ir unifikuoti šeimos teisę, nustatant atskirų Europos šeimos teisės institutų reglamentavimo principus. Sukuriant CEFL buvo atsižvelgiama į Europos integracinius procesus, Europos privatinės teisės vystymąsi bei kitus veiksnius. Išsamiau žr. Boele-Woelki K. *The Principles of European Family Law: its Aims and Prospects* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 12 05]. <<http://www.utrechtlawreview.org/publish/articles/000012/article.pdf>>.

skaičiaus didėjimas¹¹⁰⁶. Ir nors teigiama, kad pastaruosius penkerius metus ištuokų skaičius 1 000 gyventojų nekinta – 1 000 gyventojų vidutiniškai tenka apie 3 ištuokas, tačiau, statistikos duomenimis, Lietuvoje ir Čekijoje yra didžiausias skyrybų rodiklis tarp 25 ES šalių¹¹⁰⁷.

Be to, didelę įtaką ištuokų skaičiaus didėjimui, o kartu ir šeimų modifikacijai turėjo emigracija¹¹⁰⁸. Ji sukūrė naują *transnacionalinės* šeimos modelį¹¹⁰⁹, t. y. šeimą, kurios nariai gyvena skirtingose nacionalinėse valstybėse, o šios šeimos kasdienybė peržengia vienos nacionalinės valstybės ribas ir šeimos gyvenimo sąlygos iš esmės transformuoja šeimą bei jos funkcijas: dalis funkcijų perduodama kitiems šeimos nariams, giminaičiams, o kitos funkcijos apskritai laikinai suspenduojamos.

Nagrinėjant CK nuostatas, reglamentuojančias santuokos nutraukimo institutą¹¹¹⁰, galima išskirti esminius jo reguliavimo pokyčius lyginant su anksčiau galiojusio SŠK normomis¹¹¹¹. Visų *pirma*, pagal CK nuostatas santuoką gali nutraukti tik teismas, o SŠK buvo nustatyta dviejopa santuokos nutraukimo procedūra: vienais atvejais santuoka buvo nutraukiama teisme, kitais atvejais – civilinės metrikacijos įstaigoje. Jeigu nutraukti santuoką sutikdavo abu sutuoktiniai, neturintys nepilnamečių vaikų, taip pat jeigu tarp sutuoktinių nebūdavo ginčo dėl turto padalijimo arba dėl išlaikymo mokėjimo sutuoktiniui, santuoka buvo nutraukiama civilinės metrikacijos įstaigoje (tokiais atvejais ištuoka būdavo įforminama praėjus trejiems mėnesiams nuo pareiškimo dėl ištuokos).

1106 2011 m. išsituokė 10,3 tūkst. porų, t. y. 336 poromis (3 proc.) daugiau negu 2010 m., kai buvo įregistruota 10 tūkst. ištuokų, ir 736 poromis daugiau negu 2009 m. Daugiau nei pusė (56,2 proc.) 2010 m. išsituokusių porų turėjo bendrų iki 18 metų amžiaus vaikų. Po ištuokos šeimose be vieno iš tėvų (dažniausiai be tėvo) liko gyventi 7,9 tūkst. vaikų. Per pastaruosius vienuolika metų nepilnose šeimose liko gyventi 106,8 tūkst. vaikų (*Demografijos metraštis 2010*. Vilnius: LSD, 2011, p. 71).

1107 *Demographic Statistics: Nuptiality* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-12-01]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>>.

1108 2010 m. iš Lietuvos emigravo 83,2 tūkst. šalies gyventojų – 61,2 tūkst. daugiau negu 2009 m. Vidutiniškai per metus 1 000 gyventojų teko 25,3 emigranto (2009 m. – tik 6,6). *Demografijos metraštis*, p. 147–148.

1109 Maslauskaitė A., Stankūnienė V. *Šeima abipus sienų: Lietuvos transnacionalinės šeimos genezė, funkcijos, raidos perspektyvos*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas, 2007.

1110 Santuokos nutraukimas abiejų sutuoktinių bendru sutikimu – 3.51–3.54 straipsnis, santuokos nutraukimas vieno sutuoktinio prašymu – 3.55–3.59 straipsnis, santuokos nutraukimas dėl sutuoktinio (sutuoktinių) kaltės – 3.60–3.65 straipsnis, taip pat santuokos nutraukimo teisinės pasekmės – 3.66–3.72 straipsnis bei sutuoktinių gyvenimas skyrium (separacija) – 3.73–3.80 straipsnis.

1111 Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodeksas. *Valstybės žinios*. 1969, Nr. 21-186.

kos padavimo dienos). Be to, civilinės metrikacijos organai nutraukdavo santuoką su asmenimis: 1) pripažintiems nežinia kur esančiais; 2) pripažintiems neveiksniais dėl psichikos ligos ar silpnaprotystės; 3) nuteistais už nusikaltimo padarymą laisvės atėmimu ne mažiau kaip trejiems metams (dėl paduoto pareiškimo nutraukti santuoką civilinės metrikacijos organai pranešdavo laisvės atėmimo įstaigoje esančiam sutuoktiniui). Visais kitais atvejais santuoka buvo nutraukiama teisme. Materialinė teisinė santuokos nutraukimo esmė buvo išaiškinti ištuokos pagrindus, patikrinti motyvus, kuriuos teismas pripažindavo pakankamais, kad būtų galima priimti sprendimą dėl santuokos nutraukimo. Jeigu santuokos nutraukimo motyvus teismas pripažindavo neįtikinamais, ieškinys būdavo atmetamas. Teismas, nustatęs, kad sutuoktiniams toliau bendrai gyventi ir išsaugoti šeimą nebeįmanoma, kad šeima iširo negrįžtamai, turėjo teisę tenkinti santuokos nutraukimo ieškinį. SŠK nustatė tik vieną išimtį, kuri buvo taikoma abiem procedūroms (ir administracinei, ir teisminei): vyras neturėjo teisės be žmonos sutikimo kelti santuokos nutraukimo bylos, žmonai esant nėščiai ir vienus metus po vaiko gimimo.

Pagal dabartinę šeimos santykių teisinę reglamentaciją santuokos nutraukimo išimtinis priskyrimas teismo kompetencijai, nesvarbu, koks santuokos nutraukimo būdas, grindžiamas tuo, jog santuokos nutraukimas sukelia sunkių teisinių padarinių ir sutuoktiniams, ir tretiesiems asmenims (sutuoktinių vaikams, kreditoriams ir pan.), tad jį turi kontroliuoti teismas, nes pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalį kiekvienas žmogus turi teisę, kad jo civilinių teisių ir pareigų klausimą spręstų nepriklausomas ir nešališkas teismas¹¹¹². Vis dėlto išimtinės teismo prerogatyvos nutraukti santuoką nustatymas galėtų būti svarstomas, atsižvelgiant į Europos šeimos teisės komisijos principus dėl ištuokos ir buvusių sutuoktinių tarpusavio išlaikymo, (toliau – Principai), konkrečiai – Principų 1:2 (2) dalį, nustatančią, kad „santuokos nutraukimas turi būti deleguotas kompetentingai institucijai, kuri gali būti teisminė arba administracinė įstaiga“¹¹¹³. Manytume, kad ištuoka abiejų sutuoktinių bendru sutikimu – kaip nesudėtingiausias santuokos nutraukimo būdas (kai nėra sutuoktinių ginčo nei dėl santuokos nutraukimo fakto, nei dėl jos nutraukimo teisi-

1112 Mikelėnas et al. *Lietuvo Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 110.

1113 Boele-Woelki K., et al. *Principles of European Family Law Regarding Divorce and Maintenance Between Former Spouses*. Antwerp-Oxford: Intersentia, 2004.

nių pasekmių), galėtų būti atliekama ir CMĮ, įregistravusioje santuoką. Kreiptis į teisną yra konstitucinė asmens teisė, o ne pareiga, todėl CK turėtų suteikti sutuoktiniams galimybę, esant tam tikroms sąlygoms, nutraukti santuoką ir administracinėje įstaigoje.

Antra, CK nustatė tris savarankiškus ištuokos būdus: santuokos nutraukimą bendru sutuoktinių sutikimu, ištuoką vieno sutuoktinio prašymu bei ištuoką, sietiną su sutuoktinio (-ių) kalte. Pastarasis „kaltos“ ištuokos pagrindas vertintinas kontraversiškai, atsižvelgiant į Europos šeimos teisės komisijos suformuluotus principus¹¹¹⁴. Kita vertus, teigti, kad pastarasis reglamentavimas (įteisinant santuokos nutraukimo pagrindų pliuralizmą) yra lanksti ir ištuokos būdų, ir juos atitinkančių teisinių procedūrų sistema¹¹¹⁵.

Trečia, visais atvejais nutraukiant santuoką, egzistuoja besąlygiškas santuokos nutraukimo ir nutraukimo teisinių pasekmių išsprendimo ryšys¹¹¹⁶, todėl ištuokos bylos nagrinėjamos daug ilgiau. Atsižvelgiant į EŽTT praktiką, nors konvencija neįtvirtina ištuokos laisvės, tačiau ilgas ištuokos procesas riboja asmens teisę sudaryti naują santuoką¹¹¹⁷.

3.1. Ištuoka bendru sutuoktinių sutarimu

CK 3.51 straipsnio 1 dalis nustato sąlygas, kurioms tik visoms esant santuoka gali būti nutraukta bendru abiejų sutuoktinių sutikimu: 1) nuo santuokos sudarymo yra praėję daugiau nei vieni metai; 2) abu sutuoktiniai yra sudarę sutartį dėl santuokos nutraukimo pasekmių (turto padalijimo, vaikų gyvenamosios vietos nustatymo, vaikų išlaikymo klausimai); 3) abu sutuoktiniai yra visiškai veiksnūs. Šis ištuokos būdas praktikoje yra dažniausiai taikomas, pavyzdžiui, 2007 m. buvo išnagrinėta 8 680 bylų, 2008 m. – 7 608, 2009 m. – 6 866, 2010 m. – 7 843,

1114 Atkreiptinas dėmesys į tai, kad daugelis Europos valstybių XX a. antroje pusėje apskritai atsisakė ir dabar savo įstatymuose nenumato santuokos nutraukimo dėl kaltės būdo. Manytina, kad kiekvienu konkrečiu atveju yra sunku arba neįmanoma konstatuoti tik vieno iš sutuoktinių kaltę, nes sutuoktinių gyvenimą kartu daugeliu atvejų lemia tik jam būdingi objektyvūs dėsniai (žr. Kudinavičiūtė-Michailovienė I. Ištuokos reglamentavimas: nuostatos, integraciniai procesai ir principai. *Jurisprudencija*. 2007, 3 (93): 29–38).

1115 Mikelėnas V. *Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 230.

1116 Pagal galiojusį SSK galima buvo nutraukti santuoką tik konstatuojant šį faktą, tačiau kartu neišspręsti kitų su ištuoka susijusių pasekmių.

1117 Europos Žmogaus Teisių Teismo 1986 m. gruodžio 18 d. sprendimas byloje *Johnston ir kiti v. Airija* (pareiškimo Nr. 9697/82).

2011 m. – 8 042 bylos¹¹¹⁸. Manytina, kad šis santuokos nutraukimo būdas yra pozityvus, nes sutuoktiniai taikiai išsprendžia santuokos nutraukimo teisinių padarinių pasekmes ir sutaria dėl paties ištuokos fakto. Todėl, atsižvelgiant į santuokos savanoriškumo principą, kuris įtvirtintas Konstitucijos 38 straipsnio 3 dalyje ir CK 3.3 straipsnyje, suponuojantį ištuokos laisvę, ištuoka neturėtų būti ribojama nei santuokos trukme, nei faktinės separacijos laikotarpiu. Tokia nuomonė grindžiama ir remiantis Principu 1:1 (2), nustatančiu, kad „*neturi būti reikalavimo dėl santuokos trukmės*“. Teigtina, kad įstatymų leidėjas, nustatydamas buvimo santuokoje terminą, siekė išsaugoti santuokų stabilumą, užkirsti kelią lengvabūdiškiems, neapgalvotiems, impulsyviems sutuoktinių sprendimams ir nesudaryti sąlygų fiktyvioms santuokoms, taip pat kad vienų metų terminas yra pakankamas patiems sutuoktiniams įsitikinti, ar įmanomas tolesnis jų bendras gyvenimas¹¹¹⁹. Kita vertus, kai sutuoktinis (sutuoktiniai) kreipiasi dėl ištuokos, dažniausiai santuoka jau būna iširusi, sutuoktiniai negyvena santuokinio gyvenimo, netvarko bendro ūkio, turi kitą partnerį, todėl ištuokos atidėjimas ilgesniam laikui nepagrįstai apriboja ištuokos laisvę ir trukdo sudaryti naują santuoką. Manytume, kad visais atvejais, kai sutrikęs santuokinis gyvenimas kenkia patiems sutuoktiniams, jų vaikams, riboti ištuokos, siekiant „išsaugoti santuoką bet kokia kaina“, yra netikslinga. Santuokoje trukmės termino nustatymas gali būti vertintinas kontraversiškai, atsižvelgiant ir į galimybę teismui taikyti taikinimo priemones sutuoktiniams, kurios iš esmės yra pakankamas mechanizmas, siekiant išsaugoti santuoką bei suvokti savo tikruosius ketinimus (CK 3.54 str.). Vadovaujantis nuostata, kad teismas, spręsdamas šeimos bylas, yra aktyvus (CPK 376 str.), taikinimo priemonių taikymas sutuoktiniams yra teismo teisė, o ne pareiga, atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes¹¹²⁰. Terminas sutuoktiniams susitaikyti gali būti ne ilgesnis kaip šešeri mėnesiai ir, kitaip nei Principo 1:5, CK 3.54 straipsnyje termino trukmė nėra diferencijuojama atsižvelgiant į tai, ar yra vaikų ar ne, jų amžių ar kitas aplinkybes¹¹²¹.

1118 Nacionalinės teismų administracijos duomenys [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 02 01]. <<http://www.teismai.lt/administracija/ataskaita.asp>>.

1119 Mikelėnas et al *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 112.

1120 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. vasario 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-253/2002; 2002 m. gegužės 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-676/2002.

1121 Išsamiau žr. Kudinavičiūtė-Michailovienė I. Legal Regulation of Divorce in the Civil Code of the Republic of Lithuania as Compared to the CEFL Principles. *Juxtaposing Legal Systems and the Principles of European Family Law on Divorce and Maintenance*. Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2007, p. 167–180.

Pagal CK 3.51 straipsnio reglamentaciją nutraukti santuoką bendru sutuoktinių sutarimu įmanoma tik tada, kai sutuoktiniai sutaria ne tik dėl santuokos nutraukimo, bet ir dėl visų teisinių jos nutraukimo padarinių. Tad sutuoktiniai, sutardami, kad jų santuoka iširo, ir norėdami pasinaudoti supaprastinta santuokos nutraukimo tvarka, privalo sudaryti sutartį dėl teisinių ištuokos padarinių, kurią teismas, nutraukdamas santuoką, patvirtina ir sutarties turinys įtraukiamas į teismo sprendimą (CK 3.53 str. 3 d.). Sutarties dėl santuokos nutraukimo pasekmių teisėtumo teisminė kontrolė įstatyme nustatyta visų pirma siekiant apsaugoti nepilnamečių vaikų interesus ir užtikrinti sutuoktinių lygiateisiškumą. Sutarties sąlygos turi būti nustatytos abiejų sutuoktinių laisva valia, sutarties tekste išdėstytos tiksliai ir aiškiai, kad nekiltų abejonių dėl sutarties turinio¹¹²². Jeigu sutuoktiniai sutaria, kad jų santuoka iširo, tačiau nesutaria dėl teisinių santuokos nutraukimo padarinių (arba iš dalies sutaria), nutraukti santuokos šiuo būdu negalima, o teismas, nepateikęs sutarties, nustato sutuoktiniams terminą pareiškimo trūkumams pašalinti (CPK 138 str.). CK nepateikia baigtinio sąrašo pasekmių, dėl kurių turi susitarti sutuoktiniai, tačiau nustato, kad sutartyje turi būti aptarti turto padalijimo, nepilnamečių vaikų ir vienas kito išlaikymo, nepilnamečių vaikų gyvenamosios vietos ir dalyvavimo juos auklėjant klausimai bei kitos sutuoktinių turinės teisės ir pareigos. Šios CK nuostatos dėl sutarties turinio nepateikia baigtinio sutarties „punktų“ sąrašo, nes sutuoktiniai taip pat turi susitarti ir dėl bendravimo su vaikais tvarkos, turto padalijimo ar jo naudojimosi tvarkos nustatymo, bendrų kreditorių bei sutuoktinių pavardės, jei ji buvo keičiama, ir kitų klausimų. Jei minėta sutartis prieštarauja viešajai tvarkai ar iš esmės pažeidžia sutuoktinių nepilnamečių vaikų ar vieno sutuoktinio teises ir teisėtus interesus, teismas sutarties netvirtina, o bylą dėl santuokos nutraukimo sustabdo, kol sutuoktiniai sudarys naują sutartį (CK 3.53 str. 4 d.). Sutuoktiniams nepašalinus nustatytų trūkumų, prašymas dėl santuokos nutraukimo paliekamas nenagrinėtas¹¹²³.

Teismas ne tik formaliai turi patikrinti, ar sutartyje dėl santuokos nutraukimo pasekmių šalys aptarė visus klausimus, bet ir įsitikinti, kad

1122 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-96/2007.

1123 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-384/2008.

joje nustatytos sąlygos atitinka CK 3.53 straipsnio 4 dalį¹¹²⁴, t. y. būtina įvertinti, kokių padarinių, patvirtinus sutartį, atsiranda ar gali atsirasti ne tik sutuoktiniams, jų nepilnamečiams vaikams, bet ir atskiriems asmenims, pavyzdžiui, sutuoktinių kreditoriui¹¹²⁵. Remiantis teismų praktikos analize, akivaizdu, jog prioritetas teikiamas ne sutuoktinių ištuokos teisei įgyvendinti, o kreditorių interesams ginti. Vieno ar abiejų sutuoktinių kreditorių nurodymas pareiškinge dėl santuokos nutraukimo yra sutuoktinių pareiga (CK 3.126 str., CPK 539 str.), o teismas privalo kontroliuoti pareiškingo dėl santuokos nutraukimo turinį¹¹²⁶.

Atkreiptinas dėmesys, kad įsiteisėjus sprendimui šalys negali iš naujo kelti klausimo dėl sprendimu patvirtintos santuokos pasekmių sutarties sąlygų. Kita vertus, CK 3.53 straipsnio 3 dalies normoje nustatyta teismo sprendimo *res judicata* taisyklės išimtis, todėl ji neturėtų būti aiškinama plečiamai, t. y. dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių galima keisti tik tas sutarties ir teismo sprendimo dalis dėl santuokos nutraukimo pasekmių, kurios susijusios su nepilnamečių vaikų išlaikymu ir jų gyvenamosios vietos nustatymu bei buvusių sutuoktinių tarpusavio išlaikymu¹¹²⁷. Taigi nutraukus santuoką iš esmės pasikeitusios aplinkybės neturėtų lemti buvusių sutuoktinių susitarimo dėl turto pakeitimo, nes keičiant sutartį galėtų būti pažeisti trečiųjų asmenų teisėti interesai, sutarties sąlygų pakeitimas neatitiktų civilinių santykių teisinio reglamentavimo principų (nuosavybės neliečiamumo, sutarties laisvės ir kt.)¹¹²⁸.

3.2. Santuokos nutraukimas vieno sutuoktinio prašymu

Pagal CK 3.55 straipsnį santuoka gali būti nutraukta vieno iš sutuoktinių prašymu esant bent vienai iš šių sąlygų: 1) sutuoktiniai gyvena skyrium (separacija) daugiau nei vienus metus; 2) vienas sutuoktinis pripažintas teismo sprendimu neveiksnium po santuokos sudarymo; 3) vienas sutuoktinis teismo sprendimu pripažintas nežinia kur esančiu;

1124 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-575/2005.

1125 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-354/2006.

1126 Plačiau žr. LAT 2010 m. gegužės 20 d. nutarimą civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010.

1127 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-243/2008; 2008 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-576/2008.

1128 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-872/2003; 2006 m. rugsėjo 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-474/2006.

4) vienas sutuoktinis atlieka laisvės atėmimo bausmę ilgiau nei vienus metus už netyčinį nusikaltimą. Kiekviena iš šių sąlygų yra savarankiška ir nesaistoma kitų buvimu ar nebuvimu, t. y. esant bent vienai iš jų yra pakankamas pagrindas nutraukti santuoką vieno sutuoktinio prašymu. CK 3.55 straipsnio 1 dalies 1 punkte numatytas „*sutuoktinių gyvenimas skyrium (separacija) daugiau nei vienerius metus*“ reiškia, kad gyvenimas skyrium turi būti patvirtintas teisme, laikantis kodekso 3.73–3.80 straipsnyje nurodytos procedūros.

Separacija laikoma pirmuoju žingsniu į ištuoką, tačiau, kitaip nei santuokos nutraukimas, nėra negrįžtamas dalykas ir tarsi atlieka prevencinę funkciją – leidžia išsaugoti santuoką, o kartu ateityje ir šeimą¹¹²⁹. Savo esme gyvenimas skyrium būdingas bažnytinei teisei, t. y. Kanonų teisės kodekse yra numatytas separacijos reguliavimas, kai išlieka ryšys (1151–1155 kan.), taip pat procedūra šio pobūdžio byloms spręsti (1692–1696 kan.)¹¹³⁰. Manytina, kad įstatymų leidėjo valia įteisinti separacijos institutą buvo grindžiama siekiant mažinti nepagrįstus santuokų nutraukimus, nustatant teises kliūtis, kurių viena – gyvenimas skyrium¹¹³¹. Pagal CK nuostatas vienas (arba abu) sutuoktinis gali kreiptis su prašymu į teismą dėl gyvenimo skyrium patvirtinimo, jeigu dėl tam tikrų aplinkybių, nors ir nepriklausančių nuo kito sutuoktinio, bendras jų gyvenimas tapo netoleruotinas (neįmanomas) arba gali iš esmės pakenkti jų nepilnamečių vaikų interesams, arba sutuoktiniai nesuinteresuoti tęsti bendro gyvenimo (CK 3.73 str.). Pažymėtina, kad separacija visada reiškia teisinį, bet ne visada fizinį sutuoktinių gyvenimą skyrium, taigi ir patvirtinus separaciją sutuoktiniai gali likti gyventi tame pačiame bute ar name. Jokių išlygų dėl gyvenimo skyrium trukmės įstatymas nenustato, t.y. santuoka vieno sutuoktinio prašymu dėl gyvenimo skyrium (separacijos) gali būti nutraukta tik tuo atveju, jei sutuoktiniai išgyveno joje daugiau nei vienus metus, tačiau nesant tokio reikalavimo sutuoktiniai gali gyventi kaip separatoriai neapibrėžtą laiką. Taigi separacija gali būti interpretuojama kaip šeimos formos modifikacija ir alternatyva ištuokai, nes jos forma, pagrįsta juridiniu santuokos faktu, išlieka. Taigi separacija gali būti aiškinama kaip šeimos formos modifi-

1129 Mikelėnas V. *Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 217.

1130 *Kanonų teisės kodeksas*. Vilnius: Sietuvos vyskupų konferencija, 2012.

1131 Išsamiau žr. Kudinavičiūtė I. Civilinio kodekso normų, susijusių su šeimos narių teisių apsauga, įgyvendinimo problemos. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20).

kacija ir ištuokos alternatyva¹¹³², nes jos forma, pagrįsta teisiniu santuokos faktu, išlieka.

Separacija nėra populiarė ir praktikoje, t. y. šis institutas taikomas labai retai¹¹³³, arba jo taikymo motyvai yra grindžiami sutuoktinių prielaidomis siekiant išvengti galimų kreditorinių išpareigojimų vykdymo (ypač ateičiai)¹¹³⁴. Sukonkretinant separacijos pasekmes, teigtina, kad ją nustatant išsprendžiami visi klausimai kaip ir ištuokos atveju, išskyrus sutuoktinio pavardės aspektą¹¹³⁵. Be to, kitaip nei Principo 1:8¹¹³⁶, šis institutas neapima faktinio gyvenimo skyrium, neiforminto teisme. Atsižvelgdami į tai manytume, kad CK galėtų būti nuostata, pripažįstanti faktinį sutuoktinių gyvenimą skyrium, nes tai atitiktų faktines jų gyvenimo aplinkybes, palengvinančias sutuoktiniams įgyvendinti teisę į ištuoką.

Kitoms CK 3.55 straipsnio 1 dalies 2–3 punktuose numatytoms sąlygoms įrodyti būtinas atitinkamas teismo sprendimas pripažinti asmeniui neveiksmiu (CK 2.10 str.) arba pripažinti asmenį nežinia kur esančiu (CK 2.28 str.). Nutraukiant santuoką vieno sutuoktinio prašymu, terminas susitaikyti nenustatomas, nes šiuo atveju jis neatitiktų savo paskirties ir būtų neveiksmingas.

Vertinant CK 3.57 straipsnio 3 dalį, nustatančią, kad „*teismas, atsižvelgdamas į vieno sutuoktinio amžių, santuokos trukmę, sutuoktinių nepilnamečių vaikų interesus, gali atsisakyti nutraukti santuoką, jeigu santuokos nutraukimas padarytų esminės turbinės ar neturbinės žalos vienam sutuoktiniui ar jų nepilnamečiams vaikams*“, teigtina, kad ji neatitinka Principo 1:1, nustatančio, kad įstatymas turi leisti ištuoką ir neturi būti reikalavimo dėl santuokos trukmės. Apskritai manytume, kad nuostatos, leidžiančios teismui nenutraukti santuokos, turėtų būti atsi-

1132 Nustatant separaciją yra išsprendžiami visi tie patys klausimai kaip ir ištuokos atveju. Be to, turtas, įgytas separacijos metu, laikytinas kiekvieno iš sutuoktinių asmenine nuosavybe, sutuoktiniai netenka teisės paveldėti po vienas kito mirties (CK 3.76–3.77 str.).

1133 Pavyzdžiui, Nacionalinės teismų administracijos duomenimis, 2007 m. buvo 45 bylos, 2008 m. – 68, 2009 m. – 65, 2010 m. – 44, 2011 m. – 38 bylos [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 02 01]. <<http://www.teismai.lt/administracija/ataskaita.asp>>.

1134 Šiaulių m. apylinkės teismo 2011 m. rugsėjo 30 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-6464-650/2011

1135 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. kovo 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-499/2003.

1136 *Principles of European Family Law Regarding Divorce and Maintenance Between Former Spouses* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-12-01]. <<http://www.ceflonline.net/Reports/Principles%20-%20English.pdf>>.

sakyta, nes priešingu atveju galimas sutuoktinio, norinčio įgyvendinti savo teisę į ištuoką, teisių pažeidimas. Teisminės praktikos nagrinėjama norma nėra, o užsienio valstybėse tokio pobūdžio normos, neįtvirtintos arba jų jau atsisakyta¹¹³⁷.

3.3. Ištuoka dėl sutuoktinio (sutuoktinių) kaltės

Kitaip nei Principų nuostatos, CK įtvirtina santuokos nutraukimą dėl sutuoktinio (sutuoktinių) kaltės, kurio nebuvo anksčiau galiojusiam SŠK. Manytina, kad įstatymų leidėjas, reglamentavęs šį ištuokos būdą, rėmėsi keliais tikslais: 1) apginti nekaltąjį sutuoktinį nuo kito sutuoktinio, pažeidžiančio santuokines pareigas, numatant jo atsakomybę už santuokos iširimą ir taip suteikiant nukentėjusiam sutuoktiniui tam tikrą satisfakciją¹¹³⁸; 2) kaltės principo įvedimas į šeimos teisę turi prevencinę ir auklėjamąją reikšmę¹¹³⁹. Kita vertus, manytina, jog tokio griežto reguliavimo įtvirtinimas ir taikymas teismų praktikoje turi aki-vaizdžią įtaką kuriant šeimos politiką¹¹⁴⁰.

Sutuoktinis gali reikalauti nutraukti santuoką, jei ji faktiškai iširo dėl kito sutuoktinio kaltės (CK 3.60 str. 1 d.). CK 3.60 straipsnio 2 dalies nuostata numato, kad sutuoktinis pripažįstamas kaltu dėl santuokos iširimo, jeigu jis iš esmės pažeidė savo kaip sutuoktinio pareigas, numatytas šeimos teisės normomis, ir dėl to bendras sutuoktinių gyvenimas tapo negalimas. Reikalauti nutraukti santuoką dėl sutuoktinio kaltės galima neatsižvelgiant į tai, kiek laiko praėję nuo santuokos sudarymo, t. y. šiuo atveju gyvenimo santuokoje trukmė nėra svarbi. Sutuoktinis, kuriam pareikštas ieškinys dėl santuokos nutraukimo, gali prieštarauti dėl savo kaltės ir nurodyti faktų, patvirtinančių, kad santuoka iširo

1137 Boele-Woelki K., et al. *Principles of European Family Law Regarding Divorce and Maintenance Between Former Spouses*. Antwerp-Oxford: Intersentia, 2004, p. 19.

1138 Ištuokos dėl sutuoktinio kaltės būdas išsiskiria savo pasekmėmis (CK 3.69 str., 3.70 str.), t. y. sutuoktinis turi teisę iš kalto dėl santuokos nutraukimo sutuoktinio reikalauti grąžinti jo padovanotus daiktus (kilnojamuosius ir nekilnojamuosius), uždrausti pasilikti santuokinę pavardę (jei nėra bendrų vaikų), atlyginti turtinę 9 susijusią su santuokos nutraukimu) ir neturtinę žalą (pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-415/2008; 2007 m. gegužės 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-177/2007; 2006 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-357/2006 ir pan.

1139 Mikelėnas et al. *Lietuvo Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 130.

1140 Išsamiau žr. Sagatys G. Case Law as the State Family Policy Formation Instrument. *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118).

dėl ieškovo kaltės. Be to, teismas, atsižvelgdamas į bylos aplinkybes, gali pripažinti, kad santuoka iširo dėl abiejų sutuoktinių kaltės (CK 3.61 str. 2 d.). Sutuoktinio kaltė dėl santuokos nutraukimo yra specifinė ir šiuo požiūriu teismui svarbu nustatyti *esminį* sutuoktinio pareigų pažeidimą, lemiantį santuokos pasibaigimą¹¹⁴¹. LAT, vertindamas šį straipsnį, konsultavo, kad ieškinys dėl santuokos nutraukimo gali būti grindžiamas ne tik ta aplinkybe, kad santuoka faktiškai iširo dėl kito sutuoktinio, t. y. atsakovo, kaltės, bet ir kad dėl santuokos iširimo yra kaltas pats ieškovas arba dėl to yra kalti abu sutuoktiniai¹¹⁴².

CK 3.60 straipsnio 3 dalyje nustatyta: preziumuojama, kad santuoka iširo dėl kito sutuoktinio kaltės, jeigu jis yra nuteisiamas už tyčinį nusikaltimą arba yra neištikimas, arba žiauriai elgiasi su kitu sutuoktiniu ar šeimos nariais, arba paliko šeimą ir daugiau kaip vienerius metus visiškai ja nesirūpina. CK 3.60 straipsnio 3 dalyje įtvirtintos aplinkybės, kaip sutuoktinio kaltės prezumpcijos, pasirinktos neatsitiktinai: praktikoje jos dažniausiai įvardijamos kaip šeiminių santykių iširimo priežastys¹¹⁴³. Tiesa, santuokos nutraukimas dėl to, kad *sutuoktinis nuteisiamas už tyčinį nusikaltimą*, praktikoje pasitaiko gana retai ir paprastai nėra tikroji ištuokos priežastis. Todėl šiuo atveju kaip sutuoktinio kaltės prezumpciją galbūt būtų tikslingiau įvardyti piktnaudžiavimą alkoholiu ir narkotinėmis (toksinėmis) medžiagomis, nes tai vyraujanti ištuokos priežastis.

Nagrinėjant *neištikimybės* prezumpciją kaip ištuokos priežastį, pažymėtina, kad nei įstatymų leidėjas, nei teismų praktika nepateikia minėtos sąvokos. Teisinėje literatūroje neištikimybė apibrėžiama kaip savanoriškas seksualinis vieno sutuoktinio bendravimas su kitu asmeniu, kurių nesieja bendri santuokiniai santykiai¹¹⁴⁴. Atkreiptinas dėmesys, kad CK nagrinėjamai prezumpcijai nėra reikšmingas asmens lyties kriterijus (su

1141 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-606/2008; 2005 m. vasario 23d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-111/2005; 2004 m. gegužės 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-331/2004.

1142 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. balandžio 8 d. konsultacija Nr. A3-103 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-12-01]. <<http://www.lat.litlex.lt>>.

1143 Pavyzdžiui, remiantis atliktų tyrimų duomenimis, respondentai kaip šeiminių santykių iširimo priežastis dažniausiai nurodydavo sutuoktinio neištikimybę, agresyvų sutuoktinio elgesį šeimoje, piktnaudžiavimą alkoholiu ir narkotinėmis medžiagomis, charakterių nesutapimą, nesirūpinimą šeima ir kt. (žr. Narbutaitė G., Šličytė Z. Ištuoka – smurto šeimoje padarinys. Teisinės ir edukacinės prevencijos aspektai. *Justitia*. 1999, 2; Palavinskienė P. Smurto šeimoje prevencija: užsienio šalių patirtis. *Jurisprudencija*. 2001, 20 (12).

1144 Clarck H., Glowinsky J. C. *Domestic Relations. Cases and Problems*. West publishing, CO. 1998, p. 114.

kuo buvo neištikimas), periodiškumas (kiek kartų buvo neištikimas), tačiau svarbus asmens suvokimas dėl savo veiksmų (veiksnius, psichiškai sveikas asmuo) bei savanoriškas (be prievartos, grasinimų ir pan.) jo elgesys. Įrodinėjant svarbus pats neištikimybės faktas, kurį teisėtai, pagal savo kompetenciją gali užfiksuoti antstoliai¹¹⁴⁵. Įdomu pažymėti, kad, nepavykus įrodyti neištikimybės fakto, teismų praktikoje sutuoktinio (-ės) kaltė vis tiek dažniausiai nustatoma – paprastai ji susiejama su lojalumo bei abipusės pagarbos pareigų pažeidimo konstatavimu. Pasak LAT, abipusės pagarbos pareiga reiškia, kad sutuoktiniai privalo paisyti vienas kito nuomonės, būti vienas kitam ištikimi, visus šeimos gyvenimo klausimus spręsti abipusiu susitarimu. Lojalumas įvardijamas kaip protinga tolerancija ir pakantumas, be kurių neįmanomas šeimos gyvenimas, t. y. sutuoktinis visur – ir šeimoje, ir už jos ribų – turi veikti kito sutuoktinio, visos šeimos interesais, negali priešinti savo asmeninių interesų su šeimos, taip pat turi toleruoti kito sutuoktinio pasirinktą profesiją, užsiėmimą, pomėgius, kiek tai nepažeidžia kito sutuoktinio teisių ir interesų¹¹⁴⁶.

Didėjant migracijos rodikliams, svarbi tampa ir kita CK įvardyta prezumpcija – *šeimos palikimas ir daugiau kaip vienerius metus visiškai nesirūpinimas ja*. Teisinėje literatūroje išskiriami įvairūs šeimos palikimo būdai: fizinis, materialinis, moralinis. Šeimos palikimas siejamas ne tik su kito sutuoktinio negyvenimu šeimoje (išvykimu), bet ir su kitais veiksmais, kuriais pasireiškia pareigų šeimai nevykdymas (materialinės paramos neteikimas, neprisidėjimas prie šeimos poreikių tenkinimo, nesirūpinimas vaikais ir pan.)¹¹⁴⁷. Be to, svarbus šeimos palikimo trukmės ir abiejų sutuoktinių susitarimo gyventi skyrium nebuvimo veiksniai. Siekiant nurodytu pagrindu preziumuoti kito sutuoktinio kaltę dėl iširusios santuokos, įstatyme reikalaujama dviejų aplinkybių viseto: pirma, šeimos palikimo, antra, visiško nesirūpinimo ja daugiau kaip vienus metus. Šių aplinkybių įrodinėjimo našta tenka šaliai, kuri jomis grindžia savo atsikirtimą, t. y. materialinį reikalavimą (nutraukti santuoką)¹¹⁴⁸.

1145 Faktinių aplinkybių konstatavimo protokolai yra įrodinėjimo priemonė, kurios paskirtis – padėti nustatyti reikšmingas faktines aplinkybes. Sprendimų vykdymo instrukcija. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 137-6495.

1146 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-580/2004.

1147 Boele-Woelki K., et al. *Principles of European Family Law Regarding Divorce and Maintenance Between Former Spouses*. Antwerp-Oxford: Intersentia, 2004.

1148 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gegužės 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-222/2009.

Įstatymų leidėjas pagrįstai įtvirtino smurtavimo prezumpciją – *kai sutuoktinis žiauriai elgiasi su kitu sutuoktiniu ar šeimos nariais*, nes tai yra opi problema visos valstybės lygmeniu. Statistika rodo, kad net 63 proc. moterų Lietuvoje patiria smurtą būtent šeimose¹¹⁴⁹. Nagrinėjant šią problemą bei ieškant jos sprendimo būdų atlikta daugybė tyrimų¹¹⁵⁰, kurie turėjo įtakos Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo priėmimui¹¹⁵¹, taip pat ir CK 3.65 straipsnio 2 dalies 1 punkto pakeitimui¹¹⁵², nustatančiam, kad laikinoji apsaugos priemonė – įpareigojimas gyventi skyrium – gali būti taikoma neatsižvelgiant į smurtaujančio sutuoktinio finansines galimybes.

Išnagrinėjus Lietuvos teismų praktiką matyti, kad santuokos nutraukimas dėl sutuoktinio (ar abiejų sutuoktinių) kaltės yra antras pagal dažnumą (po santuokos nutraukimo bendru sutikimu) pasirenkamas ištuokos būdas (pvz., 2007 m. – 3 654 bylos, 2008 m. 3 423, 2009 m. – 3 245, 2010 m. 3 337, 2011 m. – 3 472)¹¹⁵³. Kita vertus, atkreiptinas dėmesys, kad bylų, pradėtų nagrinėti pagal ieškinį nutraukti santuoką dėl sutuoktinio kaltės (CK 3.60 str.), šalys teismo nagrinėjimo metu gana dažnai pateikia prašymą dėl santuokos nutraukimo bendru sutuoktinių sutikimu ir santuoka nutraukiama nurodytu pagrindu (CK 3.51 str. tvarka)¹¹⁵⁴. Taip sutuoktiniai gali įgyvendinti savo teisę patiems pasirinkti konkretų santuokos nutraukimo būdą.

5. APIBENDRINIMAS

Vykstant spartiems europinės integracijos ir globalizacijos procesams bei teisinės minties pokyčiams, formuojasi pliuralistiniai

1149 Prancūzijoje šeimoje skriaudžiamų moterų perpus mažiau – apie 30 proc., o Didžiojoje Britanijoje – 16 proc. „Eurobarometro“ apklausos duomenys [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-12-01]. <http://m.lrytas.lt/?data=20110608&id=akt08_a1110608&p=2&sk_id=&view=2>.

1150 Laurinavičius A., Žukauskienė R. Pakartotinio smurto prieš sutuoktinę / partnerę rizikos įvertinimo galimybės taikant B-SAFER metodiką. *Socialinis darbas*. 2009, 8 (1); *Smurto prieš moteris šeimoje analizė ir smurto šeimoje aukų būklės įvertinimas*. Tyrimo ataskaita. Vilnius: BGI Consulting, 2008 ir kt.

1151 Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 72-3475.

1152 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.65 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 68-2568.

1153 *Nacionalinės teismų administracijos duomenys* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 02 01]. <<http://www.teismai.lt/administracija/ataskaita.asp>>.

1154 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. liepos 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1040/2002.

šėimos kūrimo modeliai, kurie skatina teisės doktrinos – šeima kuriama santuoka – kitimą ir kartu sudaro prielaidas šeimą deinstitutionalizuoti. Įvairūs teisės aktai pateikia skirtingas šeimos bei šeimos nario sampratą (išplečiamas ar susiaurinamas subjektų ratas), o tai sukuria ir nevienareikšmišką šeimos narių teisių ir pareigų apimtį aiškinimą bei teisėtų interesų įgyvendinimą. Siekiant kuo tinkamiau įgyvendinti visuomenės ir valstybės kuriamos šeimos politiką, siūlytina atsisakyti kvestionuotinių sąvokų, apsunkinančių asmenų teisinio statuso nustatymą ir sukuriančių prielaidas pažeisti jų teises.

Pažymėtina, jog asmenų, kuriančių šeimas be santuokos registracijos, padažu daugėja: anksčiau bendras gyvenimas neįregistravus santuokos buvo tik preliudija į santuoką (susituokiama susilaukus vaikų), o dabar gyvenimas kartu nesusituokus savo trukme dažnai prilygsta santuokoms. Atsižvelgiant į tai, taip pat vertinant nevienodą teismų praktiką bei esamus bandymus reglamentuoti faktiniais santuokiniais santykiais susijusių ir kartu gyvenančių asmenų turtines teises ir pareigas, siūlytina nustatyti teisinį šio instituto funkcionavimo aiškumą bei tokių asmenų (sugyventinių) teisių ir pareigų apimtį.

CK įtvirtina santuokos nutraukimo pagrindų pliuralizmą. Kita vertus, CK kūrėjams pasirinkus sutuoktinio kalte pagrįstą ištuokos modelį, pastebimos ištuokos laisvės principo ribojimo apraiškos. Manytina, kad praktikoje ištuokos teisė neturėtų būti priklausoma nuo subjektyvaus kito sutuoktinio ar trečiųjų asmenų nusistatymo, paneigta ar nepagrįstai suvaržyta.

13 skyrius

Šeimos teisinių santykių turinys

Gediminas Sagatys

Šeimos teisė ne tik apibrėžia asmens šeiminio teisinio statuso (kaip sutuoktinio, tėvo, motinos, vaiko, globėjo ar pan.) pradžią ir pabaigą, bet ir reglamentuoja šeimos santykių turinį: asmeninius neturtinius ir tur-
tinius sutuoktinių santykius, tėvų ir vaikų tarpusavio teises ir pareigas, valstybės intervenciją į šeimą, globą, įvaikinimą. Teisinis „turiningųjų“ šeimos santykių reguliavimas visuomet tiesiogiai susijęs su šeimos, kaip visuomenės instituto, funkcijomis¹¹⁵⁵. Vis dėlto akivaizdu, kad pačios visuomenės požiūris į šeimą ir šeimai priskiriamas funkcijas niekada nebuvo vienodas. Šiandieninė visuomenė, ypač jaunoji karta, vis dažniau šeimą traktuoja kaip giminingų sielų sąjungą, o ne kaip formalią vaikų auginimo struktūrą. Socialinė egzogamija, mišrios (skirtingų tautybių) šeimos, vaikų ugdymo modelių pliuralizmas šiandien tampa vis labiau toleruotinu reiškiniu. Šie socialiniai pokyčiai CK trečiajai knygai „Šeimos teisė“ jau pirmaisiais taikymo metais pateikė nelengvą išbandymą. Ar įstatymo kūrėjams pavyko sukurti optimalų šeimos santykių teisinio reguliavimo modelį, kuris atspindėtų šiuolaikinės visuomenės lūkesčius, būtų lankstus, užtikrintų skirtingo ekonominio pajėgumo šeimos narių interesų apsaugą? Šis klausimas reikalauja CK normų, reglamentuojančių teisinių šeimos santykių turinį, vystymosi ir praktinio taikymo analizės.

1155 Apibendrinant įvairių mokslininkų siūlomas šeimos funkcijų klasifikacijas, galima išskirti šias pagrindines funkcijas: 1) reprodukcinė funkcija, 2) ūkinė ir ekonominė funkcija, 3) socializacijos funkcija, 4) psichologinė funkcija, 5) rekreacinė funkcija, 6) seksualinė funkcija. Sunku būtų atsakyti, kas lėmė ir kas palaiko šių funkcijų priskyrimą šeimai – ar tai yra valstybės diegiamos ideologijos vaisius, siekiant maksimaliai išnaudoti kiekvieno žmogaus ekonominį potencialą, ar natūralus žmogaus poreikis būti bendruomenės nariu. Šis klausimas reikalauja atskiro tyrimo, todėl prie jo neapsistosome.

Šiame mokslo studijos skyriuje tirsime CK trečiosios knygos „Šeimos teisė“ reglamentuojamų šeimos teisinių santykių turinį: sutuoktinių, tėvų ir vaikų tarpusavio teises bei pareigas. Pabandysime nustatyti, su kokiais pagrindiniais iššūkiais per pastarąjį dešimtmetį buvo susidurta taikant šiuos santykius reglamentuojančius CK trečiosios knygos institutus, įvardyti esamas ir ateityje galimai kilsiančias problemas bei pasiūlyti jų sprendimo būdus. Siekdami nesikartoti, tyrime daugiau dėmesio skirsime tų turiningųjų šeimos santykių analizei, kurie iki šiol nesulaukė arba sulaukė mažiausio teisės doktrinos dėmesio.

Kadangi CK trečiosios knygos XV skyrius (3.229–3.235 str.), reglamentuojantis bendrą gyvenimą neįregistravus santuokos (partnerystę), per pirmuosius dešimt CK taikymo metų taip ir neįsigaliojo, laikysimės nuomonės, kad sugyventinių tarpusavio santykiai Lietuvos pozityviosios teisės prasme nebuvo laikomi šeimos teisiniais santykiais ir jų netirsime. Pažymėtina, kad ši nuostata yra susijusi išimtinai su pačių sugyventinių *tarpusavio* santykiais, nes *vaikų ir tėvų santykiai*, nepaisant santuokinės tėvų padėties, visą laiką buvo visavertis šeimos teisės reguliavimo objektas. Be to, pastaraisiais metais, siekiant užtikrinti nepilnamečių vaikų interesus, pasitelkus analogiją sugyventinių santykiams tam tikra apimtimi taikomos ir kai kurios šeimos teisės normos (pvz., šeimos turto institutas). Šie klausimai bus mūsų tyrimo objektas.

1. ASMENINIAI NETURTINIAI ŠEIMOS TEISINIAI SANTYKIAI

Nesuklysimė teigdami, kad asmeniniai neturtiniai šeimos santykiai yra svarbiausi. Taip yra todėl, kad jų turinys dažniausiai lemia kitų – turtinių šeimos santykių turinį. Asmeniniai neturtiniai šeimos santykiai susiklosto tarp sutuoktinių, sugyventinių, tėvų ir vaikų, kitų asmenų, kuriuos sieja giminystės, svainystės ar kitokio pobūdžio ryšiai (pvz., globėjo ir globotinio). Valstybė privalo užtikrinti vienodai veiksmingą pagarbą šių santykių dalyvių *šeimos gyvenimui* – vertybei, kuri yra ginama EŽTK ir kituose universaliuose bei regioniniuose tarptautinės teisės aktuose¹¹⁵⁶. Žmogaus teisių prasme ir sutuoktiniai, ir sugyventiniai, ir

¹¹⁵⁶ Asmens privatumo, šeimos gyvenimo apsauga įtvirtinta ir kituose tarptautinės teisės aktuose – 1966 m. Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje ir kt. Tačiau svarbiausias Lietuvai ir veiksmingiausias aktas iki šiol buvo EŽTK.

santuokoje, ir ne santuokoje gimę vaikai, jų tėvai, seneliai, giminaičiai, globėjai, kiti asmenys turi teisę naudotis EŽTK 8 straipsnio teikiama apsauga, jei jų tarpusavio santykiai turinio ir kokybės prasme gali būti laikomi *šėimos gyvenimu*¹¹⁵⁷. Tai reiškia, kad valstybė privalo garantuoti vienodą teisinės apsaugos lygį visiems santykių, kuriuos EŽTK laiko šėimos gyvenimu, dalyviams. Pagarba šėimos gyvenimui įgalina asmenį reikalauti iš valstybės, kad būtų pripažįstamos ne tik tradicinės „šėiminės“ teisės (santuoka, tėvystė, motinystė, teisė auklėti vaikus pagal savo filosofinius ir religinius įsitikinimus, skyrium gyvenančio tėvo teisė bendrauti su vaiku, įvaikinimas ir kt.), bet ir atitinkamų valstybės sprendimų už šėimos teisės ribų – paveldėjimo, baudžiamojo proceso, įkalinimų asmenų teisių, migracijos ir kitose srityse. Pavyzdžiui, atsižvelgiant į EŽTT kuriamą praktiką, Lietuvos Respublikos įstatyme dėl užsieniečių teisinės padėties įtvirtinta norma, įpareigojanti migracijos pareigūnus, sprendžiančius užsieniečio išsiuntimo iš Lietuvos Respublikos klausimą, atsižvelgti, be kita ko, į jo „šėiminį ryšius su asmenimis, gyvenančiais Lietuvos Respublikoje“, o šėiminiai ryšiai šiuo atveju neapsiriboja santuokos ar giminių pagrindu susiklosčiusiais santykiais¹¹⁵⁸.

Kita vertus, valstybės pagarba šėimos gyvenimui nebūtinai reiškia, kad visi aptariamieji santykiai privalo tapti teisiniais santykiais, juo labiau – šėimos teisiniais santykiais. To reikalauja šėimos autonomijos principas ir elementarus teisinio reguliavimo, kaip socialinių santykių reguliavimo priemonės, veiksmingumo ribų suvokimas.

1.1. Asmeniniai neturtiniai sutuoktinių teisiniai santykiai

CK rengėjai pasirinko kontinentinės teisės tradicijai būdingą teisinio reguliavimo modelį, pagrįstą įsitikiniu, kad valstybė teisės aktuose turi reglamentuoti asmeninius neturtinius sutuoktinių santykius, pozityviojoje teisėje išreiškdamą požiūrį į tai, koks šių santykių turinys yra „teisingas“. Todėl teisinės santuokos sudarymo pasekmės nustatančiuose CK 2.26–3.36 straipsniuose yra ne tik reguliacinių normų, bet ir dekla-

1157 EŽTK taikymo praktikoje šėimos gyvenimo samprata laikoma autonomiška (nepriklausanti nuo asmenų santykių vertinimo pagal atskirų valstybių nacionalines teisės normas), ji neturi išsamaus ir baigtinio jų apibrėžiančių požymių rato. Apibrėžiant šėimos gyvenimo ribas, pirmenybė teikiama asmenų tarpusavio ryšių pobūdžiui, kokybinėms charakteristikoms (intensyvumui, regularumui, prisirišimo laipsniui, svarbai kiekvieno asmens gyvenime etc.).

1158 Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 73-2539.

ratyvių normų – principų (pvz., CK 3.27 str. nustato sutuoktinių pareigą būti vienas kitam lojaliems ir vienas kitą gerbti, taip pat vienas kitą remti moraliai).

CK įtvirtintų sutuoktinių asmeninių neturtinių teisių gynimas užtikrinamas skirtingai. Pirmą, CK 3.33 straipsnio 1 dalis *expressis verbis* įtvirtina bet kurio sutuoktinio teisę kreiptis į teismą, jeigu sutuoktiniai negali susitarti dėl savo pareigų vykdymo ar teisių įgyvendinimo. Atkreiptinas dėmesys, kad šiuo atveju kalbama tik apie reguliacinėse normose įtvirtintų sutuoktinio teisių teisminę gynybą. Ginčai dėl normose – principuose įtvirtintų teisių pažeidimo, kaip dėl savarankiško ginčo objekto, teismui nėra žinybingi. Pavyzdžiui, ieškinio dalyku negali būti reikalavimas įpareigoti gerbti ar moraliai remti savo sutuoktinį, sukurti šeimos santykius, lygiomis teisėmis auklėti vaikus, etc. Antra, normose-principuose nustatytų pareigų vykdymas užtikrinamas per atitinkamų teisinių sankcijų taikymą jas pažeidusiam (-iems) sutuoktiniui (-iams). Atsižvelgiant į sankcijų taikymu suinteresuotą šalį, galima išskirti atvejus, kai sankcijos taikomos kaip vieno iš sutuoktinių pažeistų teisių gynimo priemonė (pvz., lojalumo pareigos pažeidimas teismų praktikoje aiškinamas kaip savarankiškas sutuoktinio *kaltės* įrodymas, dėl kurio kitas sutuoktinis įgyja teisę nutraukti santuoką, o kaltasis sutuoktinis patiria iš to išplaukiančias neigiamas pasekmes), arba kaip trečiųjų asmenų – vaikų ar valstybės – pažeistų teisių gynimo priemonė (pvz., sutuoktiniams susituokus be tikslo sukurti šeimos santykius, valstybė gali inicijuoti tokios santuokos pripažinimo negaliojančia procedūras).

Ne visos CK normos, reglamentuojančios asmeninius neturtinius sutuoktinių santykius, per pastarąjį dešimtmetį sulaukė vienodo teismų praktikos dėmesio. Labiausiai išplėtotą buvo CK 3.27 straipsnyje įtvirtinta norma, nustatanti sutuoktiniams pareigą būti vienas kitam lojaliems ir vienas kitą gerbti, taip pat pareigą vienas kitą remti moraliai bei materialiai ir, atsižvelgiant į kiekvieno jų galimybes, prisidėti prie bendrų šeimos ar kito sutuoktinio poreikių tenkinimo. Ši norma teismų praktikoje plačiai naudojama aiškinant ir taikant santuokos nutraukimo dėl sutuoktinio kaltės institutą¹¹⁵⁹. Teismai, aiškindami CK įtvirtintą, tačiau jame atskirai neapibrėžtą *sutuoktinio kaltės* sampratą, ją susiejo ne

1159 CK įtvirtina santuokos nutraukimo modelį, kuriame sutuoktinio kaltė išskirta kaip savarankiškas pagrindas nutraukti santuoką (3.60–3.65 str.). Kiti du santuokos nutraukimo pagrindai susieti arba su abiejų sutuoktinių išreikšta valia nutraukti santuoką (CK 3.51–3.54 str.) arba su išskirtinėmis aplinkybėmis, dažniausiai nepriklausančiomis nuo sutuoktinių valios (CK 3.55–3.59 str.).

tik su CK 3.60 straipsnio 3 dalyje įtvirtintomis kaltės prezumpcijomis, bet ir su CK 3.27 straipsnyje įtvirtintų sutuoktinių pareigų – lojalumo, abipusės pagarbos ir paramos – pažeidimu¹¹⁶⁰. Teismų praktikoje buvo atskleistas ir šių pareigų turinys. Pavyzdžiui, 2008 m. vasario 20 d. LAT nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-128/2008 konstatuota, kad CK 3.27 straipsnyje nustatyta sutuoktinių pareiga reiškia, jog „sutuoktinis šeimoje ir už jos ribų turi veikti kito sutuoktinio ir šeimos interesais, vengti asmeninių ir šeimos interesų supriešinimo. Lojalumo pareiga reikalaujama iš sutuoktinių abipusio pasitikėjimo vienas kitu ir atvirumo. Lojalumas kartu reiškia protingą toleranciją ir pakantumą, be kurio neįmanomas darnus šeimos gyvenimas. Pareiga gerbti vienas kitą reiškia, kad sutuoktiniai privalo paisyti vienas kito nuomonės, būti ištikimi, spręsti gyvenimo klausimus bendru sutarimu“¹¹⁶¹. Panašiai CK 3.27 straipsnyje įtvirtintų sutuoktinių pareigų turinys aiškintas ir kitoje kasacine tvarka nagrinėtoje byloje: „Lojalumo pareiga reiškia, kad sutuoktinis visada tiek šeimoje, tiek už jos ribų turi veikti kito sutuoktinio, visos šeimos interesais, negali supriešinti savo asmeninių interesų kito sutuoktinio ar šeimos interesams. Abipusės pagalbos pareiga reiškia, kad sutuoktiniai turi paisyti vienas kito nuomonės, būti vienas kitam ištikimi, visus šeimos gyvenimo klausimus spręsti abipusiu susitarimu. Moralinė ir materialinė parama reiškia, kad sutuoktiniai privalo rūpintis vienas kitu: tiek materialiaja, tiek fizine ir psichologine prasmėmis“¹¹⁶².

1160 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gegužės 26 d. nutartyje Nr. 3K-3-331/2004 konstatuota, kad „teismas gali pripažinti sutuoktinį kaltu dėl santuokos iširimo, jeigu jis pažeidė savo, kaip sutuoktinio pareigas, kurios numatytos CK straipsniuose, nustatančiuose sutuoktinių teises ir pareigas. CK 3.27 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad sutuoktiniai privalo būti vienas kitam lojalūs ir vienas kitą gerbti, taip pat vienas kitą remti moraliai bei materialiai ir, atsižvelgiant į kiekvieno jų galimybes, prisidėti prie bendrų šeimos ar kito sutuoktinio poreikių tenkinimo. CK 3.30 straipsnyje numatyta, kad sutuoktiniai privalo išlaikyti ir auklėti savo nepilnamečius vaikus, rūpintis jų švietimu, sveikata, užtikrinti teisę į asmeninį gyvenimą, asmens neliečiamybę ir laisvę, vaiko turtines, socialines ir kitokias teises, numatytas vidaus ir tarptautinės teisės. Būtent šių pareigų pažeidimas iš esmės gali būti laikomas kaltu elgesiu dėl santuokos iširimo, kai toks elgesys yra visiškai nepriimtinas atsižvelgiant į šeimos tikslus ir jos paskirtį visuomenėje“. 2005 m. lapkričio 28 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-608/2005 Lietuvos Aukščiausiasis Teismas paliko galioti žemesniųjų instancijų teismų sprendimus, kuriais abipusė sutuoktinių kaltė buvo konstatuota motyvuojant „lojalumo, savitarpio pagarbos, moralinės bei materialinės paramos nebuvimu, nesirūpinimu šeima ir kitų pareigų nevykdymu“.

1161 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. vasario 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-128/2008.

1162 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-254/2010.

Aptariamuoju požiūriu atkreiptinas dėmesys į teismų praktikoje pastebimą įdomų reiškinį – bandymą suteikti teisinę reikšmę ne tik įstatyme tiesiogiai įtvirtintoms, bet ir jame neįtvirtintoms asmeninėms sutuoktinių pareigoms. Pavyzdžiui, 2006 m. sausio 4 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-7/2006 LAT, nutraukdamas santuoką, pateikė itin plačią sutuoktinio kaltės sampratą, pagal kurią „*esminiu santuokinių pareigų pažeidimu CK 3.60 straipsnio 2 dalies normos prasme laikytinas elgesys, nepriimtinas ne tik teisės, bet ir moralės požiūriu. <...> Konstatavus abipuses subjektyvias santuokos iširimo priežastis, kai nenustatomas vieno ir kito sutuoktinio kaltės laipsnis, santuoka nutraukiama dėl abiejų sutuoktinių kaltės*“¹¹⁶³. Tokia pačia logika grindžiama ir kita LAT nutartis, kurioje kaip pagrindas konstatuoti abiejų sutuoktinių kaltę nurodyta, kad „*moralines sutuoktinių pareigas pažeidė abu sutuoktiniai*“¹¹⁶⁴.

Tokia praktika vertintina nevienareikšmiškai. Viena vertus, ji gali būti pateisinama siekiu švelninti CK įtvirtintą konservatyvų *fault-laws* sistema grindžiamą santuokos nutraukimo modelį. Paprastai šis siekis grindžiamas įsitikinimu, kad skyrybų bylą nagrinėjantis teismas visais atvejais privalo nutraukti santuoką, net jei sutuoktinio (-ių) kaltė nebūtų įrodyta pagrindžiant ją įstatyme nustatytų sutuoktinio (-ių) pareigų pažeidimu (nepriversi juk žmogaus gyventi santuokoje).

Tačiau žiūrint objektyviai, tokia praktika reiškia tam tikrą įstatymų leidėjo funkcijų dalinį perėmimą, kvaziteisinių asmeninių sutuoktinių pareigų sukūrimą. Santuokos nutraukimas dėl sutuoktinio kaltės, nenurodant, kokią įstatyme nustatytą pareigą jis pažeidė, o tik apsiribojant išvada dėl subjektyvaus pobūdžio *moralinių pareigų* pažeidimo, gali pažeisti teisėtus sąžiningo sutuoktinio lūkesčius. Be to, tokia liberali praktika sudaro akivaizdžiai perteklinių įstatymų leidybos iniciatyvų prielaidas. Pavyzdžiui, 2010 m. viešojoje erdvėje imta kalbėti apie numatomus CK pakeitimus, įpareigosiančius „*ieškiniuose dėl santuokos nutraukimo nurodyti skyrybų aplinkybes, įvardyti atsakomybę*“. Pasak iniciatyvos autorių, „*tai būtų teisinio proceso krypties pakeitimas. Tuomet bendroji praktika taptų parankesnė tai pusei, kuri linkusi išsaugoti*

1163 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. sausio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-7/2006.

1164 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gegužės 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-222/2009.

šeimą¹¹⁶⁵. Tačiau kyla klausimas – ar galiojančiame CK įtvirtinti santuokos nutraukimo pagrindai neįpareigoja ieškovų santuokos nutraukimo byloje ne tik nurodyti, bet ir įrodyti santuokos iširimo priežastis ir už tai atsakingą asmenį? Ar dabartinis reguliavimas iš tiesų yra pernelyg liberalus, kad būtina jį keisti?

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, daug priimtinesniu būdu spręsti kaltės nustatymo problemą laikytinas formalusis sutuoktinių pareigų pažeidimo aiškinimo būdas, siejant kaltę išimtinai su CK trečiojoje knygoje numatytų, o ne bet kokių sutuoktinių pareigų apskritai (moralinių, etinių etc.) pažeidimu. Klasikinis tokio problemos sprendimo pavyzdys – LAT 2008 m. sausio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-14/2008, kurioje teismas konstatavo, kad, nustatant sutuoktinio pareigų pažeidimo faktą kaip santuokos nutraukimo sąlygą, svarbūs du dalykai: 1) pažeistų pareigų pobūdis; 2) pažeidimo pobūdis. Kalbėdamas apie pirmąjį aspektą, kasacinis teismas pabrėžė, kad „santuokos nutraukimui dėl sutuoktinio kaltės teisinį pagrindą turi sutuoktinio pareigų, numatytų CK trečiojoje knygoje, pažeidimo faktas, o ne apskritai visų jam, kaip asmeniui, tenkančių pareigų pažeidimas“. Manome, kad tik toks, aiškiais teisiniais kriterijais grindžiamas sutuoktinių asmeninių pareigų aiškinimas gali užtikrinti subordinuotą teismų praktikos, kaip valstybinės šeimos politikos formavimo priemonės, vietą¹¹⁶⁶.

Kitos sutuoktinių asmeninius neturtinius santykius reglamentuojančios normos per pirmąjį CK taikymo dešimtmetį taip dažnai neatsiurdavo teismų praktikos taikiklyje. Jei jos ir būdavo minimos teismų sprendimuose, tai dažniausiai tik kaip instrumentai, pagrindžiantys kitų šeimos teisės institutų normų taikymo būtinybę. Pavyzdžiui, CK 3.28 straipsnis, deklaruojantis šeimos santykių, kaip bendro gyvenimo pagrindo, sukūrimą, paprastai atlieka indikatoriaus funkciją santuokos pripažinimo negaliojančia dėl jos fiktyvumo byloje (CK 3.39 str.). Šios bylos, buvusios pamirštos vos tik atkūrus nepriklausomybę, pastaruoju metu vėl tampa svarbia priemone kovojant su problema, atsiradusia Lietuvai įstojus į ES, – fiktyviomis santuokomis, kai užsieniečiai, sudarę santuoką su Lietuvos piliečiais, įgyja teisę laisvai, neturėdami atskiros

1165 Žr. „Žinių radijo“ laidos „Dienos klausimas“ tema „Ar valdančiųjų šeimos politika gali atgrasyti nuo skyrybų?“ įrašas [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-06]. <<http://www.ziniur.lt/lt/klausimas/ar-valdanciju-seimos-politika-gali-atgrasyti-nuo-skyrybu/?cid=30664>>.

1166 Plačiau žr. Sagatys G. Case Law as the State Family Policy Formation Instrument. *Jurisprudence*. 2009, 4 (118): 217–235.

šalies vizos, gyventi ir judėti ES, o Lietuvos piliečiai iš to pasipelno finansiskai¹¹⁶⁷. Pažymėtina, kad šeimos santykių sukūrimo nustatymo kriterijai CK neapibrėžti, o ir pats šių santykių sukūrimas yra fakto klausimas, kurį kaskart turi nustatyti bylą nagrinėjantis teismas. Kita vertus, pavyzdinių tokių kriterijų sąrašą galima rasti įstatymo įgyvendinamuosiuose teisės aktuose¹¹⁶⁸, todėl teismai gali jais naudotis kaip pagalbine priemone.

CK 3.26 straipsnis, įtvirtinantis lygias sutuoktinių teises ir vienodą civilinę atsakomybę vienas kitam bei vaikams, ir CK 3.29 straipsnis, nustatantis tam tikrų sutuoktinių teisių ribojimo galimybę vedybų sutartimi bei imperatyviomis kodekso normomis, teismų praktikoje epizodiškai taikomi sprendžiant turtinius šeimos ginčus¹¹⁶⁹. Minėtų santykių problematika bus plačiau tiriama kituose šio darbo skirsniuose.

Daugėjant tarptautinių elementų turinčių santuokų¹¹⁷⁰, pastarąjį dešimtmetį nemažą atgarsį visuomenėje kėlė CK 3.31 straipsnio, regla-

1167 Pernai nustatyta 10 fiktyvių lietuvių ir užsieniečių santuokų [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-07]<<http://www.diena.lt/naujienos/miestas/pernai-nustatyta-10-fiktyviu-lietuviu-ir-uzsienieciu-santuoku-336912>>.

1168 Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2009 m. gegužės 18 d. įsakymu Nr. 1V-205 patvirtintame „Dokumentų leidimui laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje gauti pateikimo ir leidimų laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje užsieniečiams išdavimo, keitimo, panaikinimo, taip pat įvertinimo, ar santuoka arba registruotos partnerystės sutartis buvo sudaryta arba vaikas buvo įvaikintas, kad užsienietis gautų leidimą laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje, tvarkos apraše“ nustatyti veiksniai, dėl kurių gali atsirasti pagrindas manyti, kad sudaryta santuoka arba registruota partnerystė yra fiktyvi (t. y. santuoka buvo sudaryta, kad užsienietis gautų leidimą laikinai gyventi): susituokus negyvenama kartu; sutuoktiniai netvarko bendro ūkio; iki santuokos asmenys niekada anksčiau nebuvo susitikę; sutuoktiniai apie save, apie pirmąjį susitikimą arba apie kitas su jais susijusias aplinkybes pateikia prieštarojančius duomenis; sutuoktiniai nekalba abiem suprantama kalba; santuokai sudaryti buvo sumokėti pinigai (išskyrus kraičio forma duotus pinigus, jeigu tuokiasi piliečiai tų šalių, kuriose kraičio davimas yra įprastas dalykas); yra įrodymų, kad vienas ar abu sutuoktiniai praeityje buvo sudarę fiktyvių santuokų; yra kitų požymių, kad vienas ar abu sutuoktiniai yra sudarę fiktyvią santuoką.

1169 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 23 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-86/2009 teismas konstatavo, kad ginčijant sandorį, kuriuo sutuoktiniai pasidalijo santuokoje įgytą turtą, būtina vadovautis ir bendraisiais principais, įtvirtintais, *inter alia*, CK 3.26 straipsnyje. Taigi buvo pripažinta, kad „*esant esminiam nukrypimui nuo lygių dalių principo turto padalijimo sutartyje, kai vienam sutuoktiniui tenka absoliučiai didžioji dalis turto, o kitam – labai nedidelė šio turto dalis, esant šiai šaliai susidėjusioms sunkioms gyvenimo aplinkybėms, vertintinas kaip sandorio sudarymas aiškiai nenaudingomis sąlygomis – tai vienas iš požymių, lemiančių tokio sandorio negaliojimą CK 1.91 straipsnio 1 dalies prasme*“.

1170 2010 m. įregistruota 3,1 tūkst. santuokų su užsienio piliečiais (16,6 proc. visų santuokų). 2009 m. – 3,3 tūkst. (16 proc. visų santuokų). Per dešimtmetį augimas buvo akivaiz-

mentuojančio sutuoktinių pavardžių klausimus, aiškinimas ir praktinis taikymas. Remiantis CK 3.31 straipsniu, abiem sutuoktiniams suteikiama teisė pasilikti iki santuokos turėtą savo pavardę, pasirinkti kito sutuoktinio pavardę kaip bendrą pavardę arba pasirinkti dvigubą pavardę prie savo pavardės nurodant sutuoktinio pavardę. Ši norma taikytina sistemiškai su CK 3.281 straipsniu, pagal kurį civilinės būklės aktai registruojami, atkuriami, keičiami, papildomi ir ištaisomi laikantis Civilinės metrikacijos taisyklių, kurias tvirtina teisingumo ministras, taip pat CK 3.282 straipsniu, pagal kurį civilinės būklės aktų įrašai įrašomi lietuvių kalba, o vardas, pavardė ir vietovardžiai rašomi pagal lietuvių kalbos taisykles. Valstybinė lietuvių kalbos komisija 2003 m. birželio 26 d. nutarime Nr. 2 (87) „Dėl moterų pavardžių darymo“¹¹⁷¹ nurodė, kad „*moterų pavardės pagal vyro pavardę daromos su priesagomis -ienė, -(i)uvienė. Tais atvejais, kai norima turėti moters pavardės formą, kuri nenurodytų šeiminės padėties, pavardė iš vyriškos pavardės formos gali būti daroma su galūne -ė*“.

Minėtų normų taikymas praktikoje neapsiėjo be teisminių ginčų. Pagrindiniai teismų praktikos principai buvo suformuluoti LAT 2006 m. birželio 8 d. nutartyje, priimtoje civilinėje byloje Nr. 3K-7-20/2006 pagal Valstybinės lietuvių kalbos komisijos kasacinį skundą, kuriuo komisija prašė panaikinti Vilniaus apygardos teismo 2005 m. birželio 3 d. sprendimą, įpareigojusį Vilniaus miesto savivaldybės Civilinės metrikacijos skyrių, įtraukiant į apskaitą Lietuvos pilietės Jungtinėse Amerikos Valstijose sudarytą santuoką su Lietuvos piliečiu, įrašyti pareiškėjos pasirinktą vyrišką pavardės formą. LAT nutarė Vilniaus apygardos teismo 2005 m. birželio 3 d. sprendimą pakeisti – panaikinti įpareigojimą civilinės būklės akte moteriai įrašyti vyriškosios giminės pavardę. LAT pabrėžė, kad lietuvių kalba Lietuvoje yra konstitucinė vertybė, todėl ir minėta problema turėjo būti sprendžiama ne tik taikant reikiamų teisės aktų nuostatas (tarp jų ir Kalbos komisijos 2003 m. birželio 26 d. nutarimą Nr. N-2 (87) „Dėl moterų pavardžių darymo“), bet ir atsižvelgiant į lietuvių kalbos tradicijas. LAT nurodė, kad „*valstybinės kalbos vartojimo ir apsaugos taisyklės priskirtinos prie viešosios tvarkos*

dus – 2000 m. įregistruota 1,6 tūkst. santuokų su užsieniečiais (9,4 proc.). Žr. Stašaitytė V. Lietuviai smerkia santuokas su užsieniečiais, bet nekonkuruoja savo geru pavyzdžiu [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-07] <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuviai-smerkia-santuokas-su-uzsienieciais-bet-nekonkuruoja-savo-geru-pavyzdziu.d?id=45176381>>.

1171 Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2003 m. birželio 26 d. nutarimas Nr. 2 (87) „Dėl moterų pavardžių darymo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 65-3009.

valstybėje, todėl šių taisyklių vykdymas negali būti vertinamas kaip Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 straipsnio ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnio nuostatose įtvirtinto asmens ir jo šeimos privataus gyvenimo neliečiamumo principo pažeidimas¹¹⁷². Teismas konstatavo, jog vyriškosios giminės formos pavardės suteikimas moteriai prieštarauja lietuvių kalbos dėsniams, kartu ir lietuvių moterų pavardžių darymo principams¹¹⁷².

Nors minėtas precedentas nubrėžė labai svarbias gaires sutuoktinių pavardžių darybos srityje, tačiau pateikė atsakymus ne į visus praktikoje galinčius iškilti klausimus. Tai patvirtina ir teisminis ginčas, kuriame Lenkijos pilietis L. P. Wardyn su žmona Lietuvos piliete Malgožata Runėvič-Vardyn siekė, kad Lietuvos institucijos gimimo liudijime vardą ir pavardę nurodytų lenkiškais rašmenimis – „Malgorzata Runiewicz“, o santuokos liudijime – „Malgorzata Runiewicz-Wardyn“. Bylą nagrinėjęs Vilniaus m. 1-asis apylinkės teismas kreipėsi į Teisingumo Teismą (toliau – TT) dėl prejudicinio sprendimo, prašydamas išaiškinti, ar pavardžių rašyba yra valstybės vidaus reikalas, ar atvirkščiai – ši valstybės teisė turi būti ribojama atsižvelgiant į Tarybos direktyvą Nr. 2000/43/EB, įgyvendinančią vienodo požiūrio principą asmenims nepriklausomai nuo jų rasės arba etninės priklausomybės, taip pat į Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 21 straipsnį, nustatantį laisvą asmenų judėjimą visoje ES. Atsakydamas į šiuos klausimus, TT nenustatė Lietuvoje galiojančios tvarkos, kuri reikalauja vardus ir pavardes dokumentuose rašyti tik lietuviškais rašmenimis, prieštaravimo minėtiems ES teisės principams. TT konstatavo, kad Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 21 straipsniu „nedraudžiama kompetentingoms valstybės narės valdžios institucijoms tokiomis, kaip antai pagrindinės bylos, aplinkybėmis, taikant tokius nacionalinės teisės aktus, atsisakyti pakeisti bendrą Sąjungos piliečių sutuoktinių pavardę, kuri įrašyta vieno iš šių piliečių kilmės valstybės narės išduotuose civilinės būklės aktų liudijimuose, laikantis tos valstybės rašybos taisyklių su sąlyga, jei atsisakymas šiems Sąjungos piliečiams nesukelia rimtų administracinių, profesinių ir asmeninių nepatogumų, o tai turi nustatyti teismas, pateikęs prašymą priimti prejudicinį sprendimą“¹¹⁷³. Tai reiškia, kad draudimas dokumentuose įrašyti

1172 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-20/2006.

1173 Teisingumo Teismo 2011 m. gegužės 12 d. sprendimas byloje C-391/09, *Malgožata Runėvič-Vardyn ir Łukasz Paweł Wardyn v. Vilniaus miesto savivaldybės administracija ir kiti*. [2011] I-03787.

originalią nelietuvišką pavardę gali būti įvertintas kaip ES pripažintų laisvių ribojimas tik pareiškėjui (-ams) nacionaliniame teisme įrodžius „didelius nepatogumus“, kuriuos jam toks draudimas sukelia. Remdamiesi šiuo TT prejudiciniu sprendimu, pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai ieškinį atmetė¹¹⁷⁴.

Panašu, kad Lietuvos teismams ateityje aptariamąsias CK normas gali tekti taikyti ir sudėtingesnėmis faktinėmis aplinkybėmis. Pavyzdžiui, neatmetama galimybė, kad sutuoktiniai, bandydami išvengti CK 3.282 straipsnio imperatyvaus taikymo, sieks įrodyti, kad CK 1.27 straipsnio 1 dalis, pagal kurią sutuoktinių asmeniniams santykiams taikoma jų nuolatinės gyvenamosios vietos valstybės teisė, taikoma ir sutuoktinių „keitimosi“ pavardėmis santykiams. Manytume, kad tokiais atvejais reikėtų kalbėti ne tiek apie CK 1.11 straipsnyje įtvirtintus užsienio teisės taikymo apribojimus¹¹⁷⁵, kiek paprasčiausiai atskirti materialinę sutuoktinių teisę reglamentuojančią normą (CK 3.31 str. arba atitinkama užsienio valstybės, kurios teisė taikytina konkrečiu atveju, norma) nuo šios teisės įgyvendinimo tvarką nustatančių taisyklių (CK 3.282 str.). CK 3.282 straipsnio norma, nustatanti sutuoktinių teisės pasirinkti kito sutuoktinio pavardę įgyvendinimo tvarką, laikytina labiau viešosios teisės (santykis „valstybė – asmuo“), o ne privatinės teisės (sutuoktinių tarpusavio santykis) dalimi, todėl ji turi būti taikoma be išlygų.

1.2. Asmeniniai neturtiniai tėvų ir vaikų teisiniai santykiai

Kad geriau suprastume pirmųjų dešimties CK galiojimo metų tėvų ir vaikų santykių teisinį reguliavimą, būtina įvardyti šiuo laikotarpiu Lietuvos šeimose vykusius procesus, dariusius jam didžiausią įtaką.

Pirma, nors ir ne taip drastiškai, kaip pirmąjį dešimtmetį po nepriklausomybės atkūrimo, toliau didėjo ne santuokoje gimusių vaikų skai-

1174 Vilniaus apygardos teismo 2012 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1304-232/2012.

1175 Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2006 m. birželio 8 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-7-20/2006, sutikdamas su kasatoriaus Valstybinės lietuvių kalbos komisijos kasacinio skundo argumentais, konstatavo, *inter alia*, kad „<...> pagal CK 1.11 straipsnį užsienio teisės normos netaikomos Lietuvoje, jeigu jų taikymas prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei kitų įstatymų įtvirtintai viešajai tvarkai. Civilinės būklės aktų registravimas priklauso viešajai tvarkai“.

čius (nuo 22,6 proc. visų vaikų 2000 m. iki 28,7 proc. 2010 m.). Tai savo ruožtu programavo bendrą ginčų dėl vaikų skaičiaus didėjimą.

Antra, itin padidėjusi emigracija iš Lietuvos¹¹⁷⁶ pakeitė dažnos šeimos gyvenimą, trumpam ar ilgam išsiskirdama vaikus ir tėvus. Išsiskyrimas, natūralų bendravimą pakeitęs „proginis“ bendravimas (trumpų atostogų metu tėvams grįžus į Lietuvą) neabejotinai susilpnino tėvų ir vaikų ryšius, sustiprino vadinamosios „išplėstinės šeimos“ vaidmenį. Teismams vis dažniau teko spręsti ne tik tarp tėvų, bet ir tarp senelių ir tėvų kylančius ginčus dėl vaikų. Dėl to kilo poreikis permąstyti įstatymo nustatytą vaiko atstovavimą reglamentuojančias teisės normas¹¹⁷⁷. Tiesa, pastaraisiais metais emigracijos pobūdis kinta – į užsienio valstybes tėvai išvyksta gyventi kartu su vaikais. Tai rodo didėjantis pastaraisiais metais iš Lietuvos emigruojančių vaikų skaičius. Statistikos departamento duomenimis¹¹⁷⁸, vien 2010 m. iš Lietuvos išvyko 9 972 vaikai, nors ankstesniais metais šis skaičius svyravo nuo 2 000 iki 3 000. Dėl to, nors gimstamumo rodikliai nuosekliai didėjo (nežymus kritimas fiksuotas tik 2002 ir 2010 m.), per pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje gyvenančių vaikų skaičius mažėjo beveik ketvirtadaliu. Statistikos departamento duomenimis, 2003 m. Lietuvoje gyveno 802,3 tūkst. vaikų, o 2011 m. – tik 610,7 tūkst.

Trečia, per pastaruosius metus daugėjo lietuvių, gyvenančių santuokoje ar partnerystėje su užsienio piliečiais. Statistikos departamento duomenimis, 2000 m. įregistruota 1,6 tūkst. santuokų su užsienio piliečiais (9,4 proc. visų santuokų), 2005 m. – 2,4 tūkst. (12,2 proc. visų santuokų), 2010 m. – 3,1 tūkst. (16,5 proc. visų santuokų). Dėl to labai padaugėjo šeimos ginčų bylų, turinčių tarptautinį elementą, ir tai privertė teismus spręsti iki tol mažai pažįstamus jurisdikcijos, taikytinos teisės, užsienio teismų sprendimų pripažinimo ir vykdymo klausimus. Didelį visuomeninį atgarsį kėlusios tarptautinio vaikų grobimo bylos teisininkams tapo ne tik profesinių, bet ir viešųjų ryšių įgūdžių išbandymu.

1176 Statistikos departamento duomenimis, 2006 m. iš Lietuvos į užsienį nuolat gyventi išvyko 12 602 Lietuvos gyventojai, 2007 m. – 13 853, 2008 m. – 17 015, 2009 m. – 21 970, 2010 m. – 83 157, 2011 m. – 53 863.

1177 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. gegužės 28 d. Nr. A1-145 įsakymu pakeistuose Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatuose atsirado naujas skirsnis, reglamentuojantis vaiko laikinosios globos nustatymą tėvų prašymu.

1178 Statistikos departamento duomenys nurodomi interneto puslapyje <http://osp.stat.gov.lt/home>.

Ketvirta, CK įsigaliojimas sutapo su kitu reiškiniu – progresyviai stiprėjančia valstybės parama tėvams, auginantiems vaikus. Didėjant vaikams skiriamų išlaidų daliai, dengiamai iš Valstybinio socialinio draudimo fondo lėšų, nuosekliai didėjo ne tik gimstamumo rodikliai (nežymūs kritimai fiksuoti tik 2002 ir 2010 m.), bet ir tėvystės (motinystės) socialinės vertės suvokimas. Tai rodo tokie reiškiniai kaip dažnesnis vyrų ir moterų dalijimasis vaikų priežiūros laiku (beprecedentis vyrų, pasinaudojusių teise į vaiko priežiūros atostogas, skaičius), taip pat didesnis vyrų aktyvumas kovojant dėl vaikų gyvenamosios vietos nustatymo ir bendravimo su vaiku.

Paminėti socialiniai procesai buvo ne vieninteliai, turėję įtakos tėvų ir vaikų santykių teisiniam reguliavimui ir praktikai. Ne mažesnę įtaką šiems santykiams darė išimtinai teisinis reiškinys – stiprėjanti vaiko, kaip savarankiško teisinių santykių subjekto, statuso reikšmė. Kitaip nei SŠK, kuriame vaiko teisės buvo pripažįstamos išvestinėmis iš jo tėvų teisių¹¹⁷⁹, galiojant CK buvo iš esmės įgyvendinti pagrindiniai Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos (toliau – VTK) ir Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo (toliau – VTAPI) principai, kad vaikas, kaip teisės subjektas, įgyja įstatymo nustatytas teises, o joms įgyvendinti kuriama vaiko teisių apsaugos sistema, paremta vaiko interesų viršenybės principu. Kadangi visuomenėje ši paradigma prigyja gana sunkiai, teismų praktika čia atlieka ledlaužio vaidmenį.

1.2.1. Vaiko kilmės nustatymas

CK įtvirtintas vaiko kilmės nustatymo institutas, palyginti su iki tol galiojusiu SŠK, vaiko kilmės nustatymo tvarkos ir / ar pagrindų iš esmės nepasikeitė¹¹⁸⁰. Tiesa, palyginti su SŠK, įsigaliojus CK, šių santykių reguliavimas tapo daug platesnis ir išsamesnis: 1) išplėtotas vaiko, gimusio nutraukus santuoką, kilmės nustatymo teisinis reguliavimas; 2) numatyta tėvystės pripažinimo galimybė iki vaikui gimstant; 3) įtvirtintas vaiko, sulaukusio 10 metų amžiaus, sutikimas kaip prielaida registruoti

1179 Stripeikienė J. Vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, problema Lietuvos teisėje. *Jurisprudencija*. 2003, 42 (34): 12.

1180 Esminis vaiko kilmės nustatymo instituto pakeitimas Lietuvoje buvo padarytas dar 1999 m., priėmus SŠK pataisas, kuriomis ekspertizės išvada giminystės ryšiui įrodyti numatyta kaip pagrindinis įrodymas tėvystės nustatymo byloje (žr. Santuokos ir šeimos kodekso 23, 55, 67, 115, 136, 181 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 33-944).

savanorišką tėvystės pripažinimą; 4) numatyta pareiškimo dėl tėvystės pripažinimo patvirtinimo teisme galimybė, jei dėl objektyvių priežasčių tėvystės pripažinti administracine tvarka nepavyksta; 5) teismui suteikta teisė atsakovo ekspertizės atsisakymą tėvystės nustatymo byloje laikyti tėvystės įrodymu; 6) įtvirtintas lankstesnis ieškinio terminų tėvystės (motinystės) nugincijimo bylose skaičiavimas.

Iškart, kai tik įsigaliojo CK, teismams teko patikrinti CK 3.148 straipsnyje įtvirtintų tėvystės nustatymo pagrindų, ypač mokslinių įrodymų (ekspertizių dėl giminytės ryšio išvadų), potencialą. Šiuo klausimu LAT nuosekliai kūrė bekompromisę, realistiniu vaiko kilmės nustatymo metodu¹¹⁸¹ grindžiamą praktiką, pagal kurią: 1) vaiko ir spėjamo tėvo biologinis ryšys, nustatytas atlikus DNR ekspertizę, visuomet laikomas tėvystės nustatymo pagrindu¹¹⁸²; 2) ekspertizės atsisakymas, nesulaukiant už tai teisinių pasekmių (atsisakymo vertinimo kaip tėvystės įrodymo), galimas tik išimtiniais atvejais¹¹⁸³. Dėl tokios teismų praktikos banalių ginčų dėl tėvystės nustatymo, kai vaiko motina gauda „blogietį“ biologinį tėvą, nenorintį pripažinti tėvystės, skaičius Lietuvos teismuose akivaizdžiai mažėja. Tai natūralu, nes ginčytis teisme dėl to, kas gali būti nesunkiai patvirtinama arba paneigiama mediciniškai, yra prabanga.

1181 Žr. Sagatys G. Biologinės ir faktinės tėvystės santykio problema ir vaiko teisės. *Jurisprudencija*. 2003, 37 (29): 96-106.

1182 Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2002 m. rugsėjo 23 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-1073/2002 konstatavo: „*Siejant tėvystės nustatymo klausimą su vaiko kilmės nustatymu, akivaizdu, kad šių teisės normų paskirtis – nustatyti vaiko biologinius tėvus. Esant ginčui dėl vaiko kilmės, pirmenybė teikiama biologiniam tėvui.*“ LAT 2002 m. kovo 13 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-428/2002 konstatavo: „*Kadangi eksperto išvados įrodomoji reikšmė tėvystės nustatymo bylose yra didžiausia, o šioje byloje pateiktos išvados patikimumas yra didelis, teismams nebuvo pagrindo pripažinti, jog tėvystės nustatymui įrodymų byloje neužtenka ir siūlyti šalims pateikti papildomus įrodymus.*“

1183 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 28 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-218/2011 konstatuota, kad „*teismas turi diskrecijos teisę, asmeniui atsisakius atlikti DNR ekspertizę tėvystei nustatyti, vertinti tokį atsisakymą kaip tėvystės įrodymą, atsižvelgiant į atsisakymo priežasčių svarbą, asmens fiziologines ir asmenines savybes, kitų įrodymų objektyvumą ir patikimumą, bei spręsti, ar teisės į privatų gyvenimą ribojimas kitos vertybės – vaiko teisės žinoti savo kilmę – naudai yra proporcingas. Nagrinėjamu atveju atsakovas atsisakė atlikti ekspertizę, nurodymas, jog jos atlikimas žemintų jo garbę ir orumą, jokių kitų atsisakymo priežasčių nenurodė, pripažino, kad turėjo intymių santykių su ieškove, todėl apeliacinės instancijos teismas pagrįstai atsakovo atsisakymą atlikti ekspertizę įvertino kaip jo tėvystės įrodymą, nes nesant kitų įrodymų, kurie patikimai patvirtintų arba paneigtų atsakovo tėvystę (liudytojų parodymai teismų įvertinti kaip neobjektyvūs ir nepatikimi, byloje nėra atsakovo bendravimo su vaiku ir dalyvavimo jį auklėjant įrodymų), ekspertizės atlikimas būtų vienintelis objektyvus įrodymas*“.

Pažymėtina, kad CK 3.148 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos taisyklės taikymas apsiriboja išimtinai tėvystės nustatymo bylomis. LAT nuomone, minėta taisyklė netaikytina atvirkštiniame procese – t. y. sprendžiant tėvystės nuginčijimo klausimus¹¹⁸⁴. Ypatingosios teisenos byloje dėl asmens tėvystės juridinio fakto nustatymo (kai spėjamas vaiko tėvas yra miręs) suinteresuotų asmenų (mirusiojo asmens giminaičių) atsiskyrimas atlikti ekspertizę taip pat nelaikomas tėvystės įrodymu. Panašu, kad LAT šiuo principu vadovaujasi ir tuomet, kai pareiškėjas reikalauja paimti suinteresuotų asmenų (mirusiojo asmens giminaičių)¹¹⁸⁵ tyrimui reikalingus mėginius, ir tuomet, kai prašoma tyrimui naudoti mirusiojo asmens palaikus¹¹⁸⁶. Šiuo požiūriu LAT laikosi nuomonės, kad tokio pobūdžio byloje privalomos ekspertizės nenulemia net vaiko teisė žinoti savo tėvus, nes net jei ekspertizės atsisakoma, šalims paliekama teisė, įrodinėjant tėvystės faktą, remtis kitomis CK 3.148 straipsnio 1 dalyje numatytomis aplinkybėmis.

Ši praktika vertintina nevienareikšmiškai. Akivaizdu, kad ekspertizė tokio pobūdžio byloje laikytina teisės į privatų gyvenimą apribojimu. Tačiau valstybė, gerbdama asmens kūno neliečiamybę ir privatumą, kartu privalo užtikrinti pagarbą ir kitai ne mažiau svarbiai teisei – vaiko teisei žinoti savo tėvus, kuri pagal EŽTK 8 straipsnį taip pat laiky-

1184 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. rugsėjo 26 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-421/2005 konstatuota: „Bylos įrodymų visumoje atsakovės atsisakymas ekspertizės teismu nelaikytinas įrodymu, paneigiančiu ieškovo tėvystę.“

1185 Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2004 m. gruodžio 21 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-7-607/2004 konstatavo, jog „CK 3.148 str. 2 d. įtvirtinta nuostata, kad ekspertizės atsisakymas gali būti įvertintas kaip tėvystės įrodymas, taikytina tik spėjamam vaiko tėvui. Tuo atveju, kai ekspertizės tėvytei nustatyti atsisako spėjamo vaiko tėvo artimieji giminaičiai: tėvai, vaikai, broliai, seserys (CK 3.135 str.), CK 3.148 str. 2 d. netaikoma. Nei JT vaiko teisių konvencijos 7 str. įtvirtinta vaiko teisė, kiek tai įmanoma žinoti savo tėvus, nei CK 3.3 str., įtvirtinantis prioritetinės vaiko teisių ir interesų apsaugos ir gynybos principus, bei CK 3.146-3.148, 3.150 str., numatantys, jog tėvystės nustatymo ir nuginčijimo klausimai sprendžiami vaiko interesais, negali lemti priverstinio spėjamo vaiko tėvo artimųjų ekspertizės atlikimo“.

1186 Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2006 m. birželio 21 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-425/2006, nagrinėdamas kasatorės (mirusiojo motinos) argumentą neva žemesnės instancijos teismas tėvystės faktą nustatė remdamasis išimtinai jos atsisakymu ekshumuoti sūnaus kūną ir atlikti tyrimą, konstatavo, kad „ginčijamame apeliacinės instancijos teismo sprendime nėra nurodyta, kad kasatorės (suinteresuoto asmens) prieštaravimas dėl teismo genominės ekspertizės atlikimo, vadovaujantis CK 3.148 straipsnio 2 dalimi, vertinamas kaip tėvystės įrodymas. Apeliacinės instancijos teismas sprendimo motyvuojamojoje dalyje tik nurodė, kad kasatorės (suinteresuoto asmens) prieštaravimus dėl teismo genominės ekspertizės atlikimo vertina kaip pareiškėjos galimybių įrodinėti apribojimą, todėl byloje turėtų būti vertinami kiti įrodymai, kurie galėtų patvirtinti tėvystę“.

tina asmens privataus gyvenimo dalimi. Todėl, nusprendusi nerizikuoti pažeisti pirmosios (kūno neliečiamumo, teisės į privatų gyvenimą), valstybė kartu turėtų nuspręsti, kokiomis priemonėmis bus užtikrinta antroji (vaiko teisė žinoti savo tėvus). Akivaizdu, kad priimdama šiuos sprendimus valstybė gali pasinaudoti visomis įmanomomis priemonėmis, įskaitant teisinių prezumpcijų nustatymą bei įrodinėjimo naštos paskirstymą. Tokią išvadą pagrindžia, *inter alia*, 2006 m. liepos 13 d. EŽTT sprendimas byloje *Jaggi v. Šveicarija*, kurioje teismas, pripažino Šveicariją pažeidusia EŽTK 8 įtvirtintą pareiškėjo teisę į privataus gyvenimo gerbimą, nes mirusiojo giminaičiams prieštaraujant pareiškėjui nebuvo sudarytos galimybės pasinaudoti DNR tyrimu kaip vienintele galima tėvystės įrodinėjimo priemone. EŽTT pripažino, kad poreikis apsaugoti trečiųjų asmenų interesus (pvz., privatumas, religiniai, filosofiniai įsitikinimai, kad ekshumacija yra palaikų ir kapo išniekinimas ir kt.) gali nulemti teismo teisę atsakyti įvairaus pobūdžio medicininių tyrimų, ypač DNR ekspertizės, tačiau šie interesai turi būti labai aiškiai išreikšti ir įrodyti. Konstatavęs, kad to nebuvo padaryta, EŽTT pripažino Šveicariją nesuteikusia tinkamų priemonių pareiškėjo ryšiui su mirusiu asmeniu patikrinti, todėl pažeidusia jo teisę į privatų gyvenimą¹¹⁸⁷.

Atskirai reikėtų aptarti įstatymų leidėjo sprendimą CK 3.152 straipsnyje įtvirtinti lanksčias ieškinio senaties terminų, per kuriuos gali būti pareiškiamas reikalavimas dėl tėvystės (motinystės) nugincijimo, skaičiavimo taisyklės¹¹⁸⁸. Minėta norma atvėrė gana plačias galimybes ieškovams reikšti tokio pobūdžio reikalavimus. Vis dėlto teismų praktika šios kategorijos bylose ieškovams nebuvo itin palanki. LAT gana nuosekliai laikėsi nuomonės, kad šios kategorijos bylose svarbiausia – vaiko interesas turėti tėvus, būti jų remiamam. Todėl, pavyzdžiui, nagrinėdamas bylą, kurioje Suomijos pilietis, savanorišku pareiškimu pripažinęs savo sutuoktinės dukters tėvystę, vėliau, pašlijus santykiams su vaiko moti-

1187 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2006 m. liepos 13 d. sprendimas byloje *Jaggi v. Šveicarija* (pareiškimo Nr. 58757/00).

1188 CK 3.152 straipsnis įtvirtina lankstų ieškinio senaties terminų, per kuriuos gali būti pareiškiamas reikalavimas dėl tėvystės (motinystės) nugincijimo, skaičiavimą. Ieškinio terminai skaičiuojami remiantis dviem kriterijais: 1) vieneri metai nuo tos dienos, kai asmuo, kuris kreipiasi į teismą, sužinojo apie ginčijamus duomenis, įrašytus vaiko gimimo įrašė, arba 2) vieneri metai nuo tos dienos, kai paaiškėjo aplinkybių, leidžiančių pagrįstai teigti, kad duomenys neatitinka tikrovės. Ši norma skiriasi nuo SŠK 59 straipsnio, kuriame ieškinio senaties termino skaičiavimas buvo siejamas tik su asmens sužinojimo apie ginčijamą įrašą momentu.

na, teisme pareiškė reikalavimą nugincyti tėvystę, LAT konstatavo, kad tėvystės nugincijimo atveju, vertinant sužinojimą apie ginčijamus duomenis, „sužinojimo samprata negali būti susiaurinama iki civilinės būklės akto įrašo kopijos įteikimo fakto“ – t. y. negali būti siejama su momentu, kai tėvystę pripažinusiam ieškovo buvo įteiktas vaiko gimimo liudijimas, išverstas į suomių kalbą¹¹⁸⁹. Kitoje byloje, vertindamas ieškovo – buvusio vaiko motinos sutuoktinio – reikalavimą nugincyti 12 metų dukters tėvystę, teismas nebuvo linkęs pervertinti ieškovo pateiktos DNR laboratorijos specialisto išvados, paneigiančios biologinės tėvystės faktą. Konstatuodamas, kad siekiant nustatyti ieškinio senaties termino pradžią būtina įvertinti visas bylai reikšmingas faktines aplinkybes ir atsižvelgti į tėvystės nugincijimo instituto paskirtį, LAT pritarė žemesnės instancijos teismo išvadai, kad ieškovo DNR laboratorijos išvados pateikimas šioje byloje neturėtų būti sutapatinamas su ieškinio senaties termino pradžia, nes „byloje nėra nustatyta, jog kreipimasis dėl specialisto išvados būtų buvęs nulemtas kitų aplinkybių nei ieškovo abejonių, ar jis yra tikrasis vaiko tėvas, kurių, kaip ieškinyje nurodė pats ieškovas, jis visuomet turėjo“¹¹⁹⁰.

Maža to – šioje byloje teismas išplėtojo reikšmingą doktriną, kuri žymi kokybiškai naują, vaiko interesų prioritetine apsauga grindžiamą požiūrį į tėvystės nugincijimo institutą apskritai. Kasacinis teismas konstatavo, kad „nagrinėjant klausimą dėl tėvystės nugincijimo kiekvienu atveju yra svarbu nustatyti, kokie yra susiklostę santykiai tarp vaiko ir tėvo. <...> Tėvystės nugincijimas yra susijęs su labai svarbiomis vaiko ir tėvo tarpusavio asmeninėmis ir turtinėmis teisėmis ir pareigomis, taip pat apima ir įstatymo nereglamentuojamus asmeninio pobūdžio psichologinius, socialinius vaiko ir tėvo santykius, todėl šio klausimo sprendimas negali būti redukuojamas iki biologinės tikrovės konstatavimo, t. y. egzistuoja ar ne kraujo ryšys tarp tėvo ir vaiko“. Įvertinęs per dvylika metų susiklosčiusius vaiko ir tėvo santykius, vaiko amžių, ieškovo elgesį, teismas konstatavo, kad tėvystės nugincijimas neatitiktų vaiko interesų – ilgamečio ryšio su tėvu išsaugojimo, šeimos santykių tvirtumo ir tęstinumo, vaiko teisinio statuso aiškumo – ir ieškinį atmetė.

1189 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 20 d. nutartis civilinėje byloje 3K-3-348/2005.

1190 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-9/2007.

Pažymėtina, kad aptariamoje byloje buvo užsiminta ir apie jau minėtą vaiko teisę žinoti savo tėvus (CK 3.161 str. 2 d., VTK 7 str. 1 d.). Vis dėlto, atsižvelgdamas į tai, kad pagal šioje byloje nustatytas faktines aplinkybes vaiko teisės žinoti savo tėvus įgyvendinimas „nėra galimas“, teismas neteikė daug reikšmės hipotetinės teisės gynimui. Tokia teismo argumentacija yra pagrindas manyti, kad nors teismas vaiko teisę žinoti savo tėvus tapatina su teise žinoti biologinius tėvus¹¹⁹¹, tačiau akivaizdu, kad ginčą dėl vaiko kilmės nagrinėjantis teismas visais atvejais turėtų nustatyti, ar biologinės tiesos paieškos atitinka vaiko interesus (VTK 3 str. 1 d.), o nustatęs, kad neatitinka – atsisakyti tenkinti su tuo susijusius reikalavimus¹¹⁹². Akla biologinės tiesos paieška gali nulemti ne tik vaiko interesų, bet ir kitų asmenų teisių pažeidimus. Vaiko teisė žinoti savo biologinius tėvus, kaip ir daugelis teisių, negali būti laikoma abso-
liučia.

Kalbant apie iššūkius, artimiausiu metu laukiančius vaiko kilmės nustatymo instituto, pirmiausia paminėtina dirbtinio (pagalbinio) apvaisinimo būdu gimusių arba surogatinių motinų pagimdytų vaikų tėvystės bei motinystės nustatymo problematika. Pirmajam reiškiniui teisiškai reglamentuoti iki šiol nuolat pritrūkdavo politinio susitarimo¹¹⁹³, o antrasis apskritai niekada nebuvo svarstomas atitinkamu lygiu. Todėl susiklostė paradoksali situacija, kai CK 3.154 straipsniui aiškiai nustatant, kad „*dirbtinio apvaisinimo sąlygas, būdus ir tvarką, taip pat vaiko, gimusio dirbtinio apvaisinimo būdu, motinystės bei tėvystės klausimus reglamentuoja kiti įstatymai*“, dirbtinio apvaisinimo teisinis reguliavimas apsiriboja Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. gegužės 24 d. įsakymu Nr. 248 patvirtinta „Moters, esančios santuokoje, dirbtinio apvaisinimo tvarka“¹¹⁹⁴. Konstituciškai tokia pa-

1191 Šią išvadą pagrindžia ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. birželio 12 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-860/2002 pasitelkiama argumentacija, kad „*vaiko teisė žinoti savo tėvus pirmiausiai reiškia vaiko, ypač nesantuokinio, teisę žinoti savo biologinius tėvus*“.

1192 Plačiau žr. Sagatys G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.

1193 Įsigaliojus CK, Seimui buvo pateikti svarstyti net 4 savarankiški įstatymų projektai, reglamentuojantys dirbtinio (pagalbinio) apvaisinimo sąlygas ir tvarką: Nr. XIP-1966 (2002 m.), XIP-1966(2)A, Nr. XIP-2502 (2010 m.), XIP-2388 (2010 m.), iki šiol nė vienas iš jų nepasiekė priėmimo stadijos.

1194 Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. gegužės 24 d. įsakymas Nr. 248 „Dėl moters, esančios santuokoje, dirbtinio apvaisinimo tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 47-1497.

dėtis yra pavojinga, nes: 1) įstatymų leidėjui nusprendus, kad atitinkami klausimai turi būti reglamentuojami įstatymu, jų reglamentavimas žemesnės galios teisės aktu turėtų būti pripažįstamas prieštaraujančiu įstatymui ir Konstitucijai; 2) konstitucinis diskriminacijos draudimas draudžia diskriminuoti asmenis, *inter alia*, remiantis santuokine padėtimi, o vienišoms moterims arba sugyventinių poroms teisė pasinaudoti dirbtinio apvaisinimo procedūromis nenumatyta. Kadangi iki šiol joks kitas teisės aktas, reglamentuojantis dirbtinio apvaisinimo būdu gimusio vaiko tėvystės nustatymo klausimus, nėra priimtas, esama teisės spraga praktikoje veikiausiai būtų pildoma pasitelkus įstatymo analogiją. Vis dėlto įvertinant tai, kad dirbtinio apvaisinimo paslaugomis Lietuvoje gyvenantys asmenys gali pasinaudoti ir svetur, kur galioja liberalesnė tvarka, išlieka abejonė, ar CK vaiko kilmės nustatymo instituto normos, net jas taikant pasitelkus analogiją yra pajėgios visiškai užkamšyti visas atsiradusias teisinio reguliavimo spragas.

Panašaus pobūdžio problemas ateityje kels ir neišspręstas surogatinės motinystės ir ja pasinaudojus gimusio vaiko kilmės nustatymo klausimas. Remiantis CK, vaiko kilmė iš motinos suvokiama išskirtinai biologine prasme – t. y. moteris, pagimdžiusi vaiką, laikoma jo motina. Kartu pažymėtina, jog šiandien pasaulyje toks teisinis motinystės apibrėžimas, pagrįstas principu *mater est quam gestatio demonstrant*, nebėra nekvestionuojamas. Tai susiję, visų pirma, su surogatinės motinystės atvejais, kai vaiko kilmės iš motinos nustatymą komplikuoja tai, kad vaiką pagimdžiusi moteris gali nebūti biologinė (genetinė) jo motina¹¹⁹⁵. Todėl kol Lietuvos įstatymų leidėjas nėra išsprendęs susitarimų dėl surogatinės motinystės teisinio pripažinimo ar, atvirkščiai – tokių susitarimų uždraudimo klausimo¹¹⁹⁶, vaiko, gimusio nurodytu būdu, kilmė nustatoma remiantis bendromis CK trečiosios knygos X skyriaus nuostatomis. Jos savo ruožtu leidžia genetinei motinai pareikšti ieškinį dėl vaiko, gimusio surogatinei motinai, motinystės nugincijimo ir savo, kaip vaiko

1195 Surogacija suprantama kaip viena iš pagalbinės reprodukcijos, pasinaudojant dirbtiniu apvaisinimu, formų, kai moteris (surogatinė motina) išnešioja ir pagimdo iš kitos moters ir vyro lytinių ląstelių užmegztą embrioną – kūdikį, siekiant vėliau perduoti pastariesiems teisinį vaiko tėvų statusą (žr. Hatzis A. A. Law and Economics approach to Gestational Surrogacy. In Boele-Woelki K. (ed.) *Perspectives for the Unification or Harmonisation of Family Law in Europe*. Antwerp: Intersentia, 2003, p. 412–434).

1196 Net ir nesant specialaus draudimo, labiausiai tikėtina, kad surogatinės motinystės sutartys, nesvarbu, komercinės ar altruistinės, remiantis CK 1.81 straipsniu, būtų pripažįstamos negaliojančiomis kaip prieštaraujančios viešajai tvarkai ir moralei.

motinos, statuso nustatymo (CK 3.139 str. 4 d.), o išskėlus bylą – užbaigti ją taikos sutartimi. Atsižvelgiant į menkas galimybes, kad įstatymų leidėjas imsis šį klausimą reglamentuoti išsamiau, teismams tikriausiai neišvengiamai teks dar kartą įvertinti principo *mater est quam gestatio demonstrant* taikymo ribas šiuolaikinės medicinos pažangos šviesoje.

1.2.2. Asmeniniai neturtiniai tėvų ir vaikų santykiai

1.2.2.1. Tėvų valdžia: lietuviškoji samprata pasauliniame kontekste

Lietuvos teisės doktrinoje visuma įstatyme įtvirtintų tėvų teisių ir pareigų nepilnamečių vaikų atžvilgiu apibrėžiama kaip *tėvų valdžia*¹¹⁹⁷. Remiantis CK įtvirtinto tėvų valdžios instituto analize, galima išskirti šiuos jos bruožus:

- 1) ji atsiranda įstatymo pagrindu, įvykus teisiniam faktui – nustatius vaiko kilmę iš tėvo (motinos), ir nepriklauso nuo jokios institucijos sprendimo, tėvų ar trečiųjų asmenų valios akto;
- 2) ji trunka tol, kol vaikas sulaukia pilnametystės ar yra emancipuojamas;
- 3) ja naudojasi abu tėvai lygiai, nesvarbu, ar vaikas gimė susituokusiems, ar nesusituokusiems tėvams, jiems santuoką nutraukus, teismui pripažinus ją negaliojančia ar tėvams gyvenant skyrium;
- 4) ji abiem tėvams yra privaloma, jos negalima atsisakyti ar perleisti kitiems asmenims;
- 5) jokia valstybės institucija ar tretieji asmenys neturi teisės kištis į jos įgyvendinimą;
- 6) ji apima visumą įstatymuose įtvirtintų tėvo (motinos) teisių ir pareigų vaiko atžvilgiu: vaiko atstovavimą santykiuose su fiziniais ir juridiniais asmenimis, vaiko auklėjimą ir priežiūrą, vaiko išlaikymą, rūpinimąsi vaiko sveikata, mokymu, religiniu ir filosofiniu ugdymu ir kt. Šių teisių ir pareigų įgyvendinimo priemonės nustato ir privatinės, ir viešosios teisės normos¹¹⁹⁸;

1197 Mikelėnas V. Trečioji Civilinio kodekso knyga „Šeimos teisė“. *Teisės problemos*. 1998, 2: 21.

1198 Pavyzdžiui, tėvai, įgyvendindami tėvų valdžią, negali smurtauti prieš vaiką. Už smurtavimą numatyta baudžiamoji atsakomybė. Įdomu pažymėti, kad šiuo požiūriu Lietuvos visuomenėje galima rasti įvairių nuomonių: nuo „lengvo“ smurto toleravimo (vaiko baudimas fizinėmis bausmėmis už prasižengimus) iki bet kokio smurto, įskaitant psichologinį smurtą, uždraudimo (žr. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 2,4,10 straipsnių

- 7) jos negalima riboti, išskyrus įstatyme nustatytus atvejus, kai tėvai dėl objektyvių ar subjektyvių priežasčių neužtikrina svarbiausių vaiko interesų;
- 8) už jos nepanaudojimą ar panaudojimą priešingai vaiko interesams tėvams taikoma teisinė atsakomybė.

Išvardyti *tėvų valdžios* instituto požymiai leidžia palyginti jį su CK nevertojama, tačiau daugelyje Vakarų valstybių teisėje paplitusia ir pagrindiniuose tarptautiniuose bei ES teisės aktuose vartojama *vaiko globos teisių* (angl. *child custody*) kategorija. Pažymėtina, kad šios teisinės kategorijos daug kuo skiriasi.

Pirma, skiriasi *tėvų valdžios* ir *vaiko globos teisių* atsiradimo pagrindai. Tėvų valdžia pagal CK automatiškai atsiranda tėvystės (motinystės) – teisinio fakto, kurį patvirtina įrašas vaiko gimimo liudijime, pagrindu. Lietuvos teisė nesieja tėvų valdžios instituto su vaiko tėvų santuokine padėtimi. Jos (tėvų valdžios) nepanaikina teismo sprendimas dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo, kuriuo vaiko gyvenamoji vieta nustatoma su vienu iš tėvų. Taip įtvirtinamos lygios tėvo ir motinos teisės į savo vaikus ir pareigos jiems, neatsižvelgiant į tai, ar vaikas gimė susituokusiems, ar nesusituokusiems tėvams, jiems santuoką nutraukus, teismui pripažinus ją negaliojančia ar tėvams gyvenant skyrium.

Valstybėse, kuriose vartojama *vaiko globos teisių* kategorija, vaiko tėvai, atskirais atvejais – ir kiti asmenys įgyja šią teisę įvairiais pagrindais. Pagal klasikinį modelį vaiko globos teisės automatiškai suteikiamos tik vaiko motinai. Vaiko tėvo teisės į vaiko globą priklauso nuo jo ir vaiko motinos santykių: jeigu vaiko tėvas yra susituokęs su vaiko motina, jis šią teisę įgyja automatiškai ir dalijasi ja kartu su vaiko motina (angl. *joint custody* modelis); jei vaiko tėvas nėra susituokęs su vaiko motina, teisės į vaiko globą suteikiamos tik motinai (angl. *sole custody* modelis). Pastaruoju atveju vaiko tėvas gali įgyti vaiko globos teises tik esant tam tikroms sąlygoms administracine tvarka (jei vaiko motina su tuo sutinka) arba kreipdamasis į teismą (jei vaiko motina tam prieštarauja). Priešingu atveju vaiko tėvas gali įgyti tik teisę matytis su vaiku (angl. *visitation rights*). Tiesa, minėti klasikiniai teisių į vaiko globą atsi-

pakeitimo įstatymo projektas [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-01]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=368548&p_query=&p_tr2=>>; Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo papildymo 2¹ straipsniu, 10, 49, 56 ir 57 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-01]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=338480&p_query=&p_tr2=>>.

radimo pagrindai pastaruoju metu daugelyje valstybių yra kvestionuojami kaip neatitinkantys poreikio užtikrinti vienodas abiejų tėvų teises vaiko atžvilgiu. Šiuo pokyčius skatina ir Europos šeimos teisės komisija, kurios formuluojamuose principuose apskritai vengiama vartoti *vaiko globos teisių* (angl. *child custody*) kategorija, keičiant ją lietuviškai teisės tradicijai kur kas artimesne *tėvų pareigų* (angl. *parental responsibilities*) kategorija¹¹⁹⁹.

Antra, skiriasi potencialių *tėvų valdžios* ir *vaiko globos teisių* turėtojų ratas. Pagal CK tėvų valdžia yra suteikiama išimtinai vaiko tėvams. O pagal daugelio Vakarų valstybių teisę *teisės į vaiko globą* turėtojais gali būti ir tėvai, ir asmenys, kuriems ši teisė suteikta remiantis įstatymu, administraciniu ar teismo sprendimu. Pavyzdžiui, *vaiko globos teisės* gali būti suteikiamos vaiko motinos sugyventiniui ar sutuoktiniui (nors jie ir nėra pripažįstami vaiko tėvais), vaiko giminaičiams, o kai kuriais atvejais – net ir asmenims, kurių su vaiku nesieja giminystės ryšiai¹²⁰⁰.

Trečia, skiriasi sąvokų *tėvų valdžia* ir *vaiko globos teisės* turinys. Kaip minėta, tėvų valdžia apima visumą įstatymuose įtvirtintų tėvystės (motinystės) teisių ir pareigų: vaiko atstovavimą, auklėjimą ir priežiūrą, vaiko išlaikymą, rūpinimąsi vaiko sveikata ir kt. Tėvų valdžios turinys ir iš jos išplaukiančios tėvo (motinos) teisės ir pareigos tiesiogiai nesiejami su gyvenamąja vaiko vieta. Pavyzdžiui, tėvams gyvenant skyrium, vaikas gali gyventi tik su vienu iš tėvų, tačiau tai neturi įtakos antrojo tėvo valdžiai – ji išlieka tokia pati kaip ir abiem tėvams ir vaikui gyvenant kartu. Teismo sprendimas dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo taip pat nepanaikina kito tėvo (motinos) valdžios, o tik apriboja kai kuriuos jos elementus, konkrečiai – teisę tvarkyti nepilnamečiui vaikui priklausantį turtą. Visos kitos tėvų teisės ir pareigos (teisė atstovauti vaikui, teisė spręsti vaiko mokymo, religinio auklėjimo, gyvenamosios vietos parinkimo, medicininio pobūdžio priemonių taikymo vaikui klausimus, pareiga išlaikyti vaiką, pareiga atsakyti už vaiko padarytą žalą¹²⁰¹) išlieka

1199 Žr. Boele-Woelki K., Martiny D. *The Commission of European Family Law (CEFL) and its Principles of European Family Law Regarding Parental Responsibilities*. 2005 December, 1(2) [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-01]. <<http://www.utrechtlawreview.org/>>.

1200 Pavyzdžiui, pagal Suomijos teisę įmanomas ginčas dėl teisės į vaiko globą tarp vaiko tėvo ir vaiko motinos sugyventinės (žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2006 m. gegužės 9 d. sprendimą byloje C. v. Suomija (pareiškimo Nr. 18249/02)).

1201 Tiesa, CK šeštosios knygos komentare pažymima, kad vienas iš tėvų gali būti atleistas nuo atsakomybės įrodęs, kad negalėjo auklėti vaiko, bendrauti su juo dėl kito iš tėvų kaltės (žr. Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 383).

tokios pačios. O *vaiko globos teisės* daugumos Vakarų valstybių teisėje apima abu elementus: ir teisinę vaiko globą, suteikiančią teisę ir pareigą priimti visus reikiamus sprendimus dėl vaiko, ir fizinę vaiko globą, reiškiančią faktinį vaiko gyvenimą kartu su vaiko globos teises turinčiu asmeniu. Asmeniui įgijus *vaiko globos teises*, visos su vaiko auginimu ir auklėjimu susijusios teisės ir pareigos tarsi „keliauja iš paskos“. Taigi *vaiko globos teises* perdavus vienam iš tėvų, antrasis, nepaisant jo tėvystės (motinystės) fakto, netenka daugumos teisių: teisės atstovauti vaikui, teisės spręsti vaiko mokymo, religinio auklėjimo, gyvenamosios vietos parinkimo, medicininio pobūdžio priemonių taikymo vaikui klausimų ir t. t. Paprastai jo teisės apsiriboja teise bendrauti su vaiku (angl. *visitation rights*).

Pažymėtina, kad *tėvų valdžios* ir *vaiko globos teisių* institutų palyginimas yra tik sąlyginis, nes lyginami gali būti tik tokios pačios paskirties objektai, o *tėvų valdžios* instituto Lietuvos teisėje ir *vaiko globos teisių* instituto, paplitusio daugelyje Vakarų Europos valstybių, paskirtis nėra identiška. Nors buitinėje kalboje tokia terminija yra paplitusi, Lietuvos teisės požiūriu tėvai nėra ir negali būti laikomi vaiko globėjais. Lietuvoje tėvų teises ir pareigas vaiko atžvilgiu nustato tėvų valdžios, o ne vaiko globos instituto normos. Pagal Lietuvos teisę vaikas globėjus įgyja tik jeigu netenka abiejų tėvų, yra nuo jų atskiriamas ar apribojus tėvų valdžią. Tokiu atveju vaiko globėjais administracine arba teismine tvarka paskiriami tretieji asmenys (ne tėvai). Taigi Lietuvos teisėje sąvoka „vaiko globa“ suprantama išimtinai kaip be tėvų globos likusio vaiko priežiūra, auklėjimas, siekiant užtikrinti tokio vaiko teises ir, jei tai įmanoma, grąžinti vaiką į šeimą. Šių santykių atitikmuo daugelio Vakarų valstybių teisėje yra įvardijamas ne kaip *child custody*, o kaip *child care* arba *alternative care*.

1.2.2.2. Valstybės intervencija į šeimą. Alternatyvios vaiko priežiūros formos: vaiko globa (rūpyba) ir įvaikinimas

Tėvams dėl objektyvių ar subjektyvių priežasčių neužtikrinant minimalaus vaiko teisių įgyvendinimo lygio, šią pareigą privalo prisiimti valstybė. Kartu valstybė, atsižvelgdama į priežastis, nulėmusias tokios atsakomybės perkėlimą ant jos pečių, ir į paties vaiko interesus bei poreikius, gali taikyti intervencinio pobūdžio priemones: vaiką skubiai pa-

imti iš tėvų, vaiką atskirti nuo tėvų, laikinai ar neterminuotai apriboti tėvų valdžią.

Skubus vaiko paėmimas iš tėvų (VTAPI 56 str. 3 d.)

Remiantis VTAPI 56 straipsnio 3 dalimi, „*kai tėvai (tėvas, motina) arba kitas teisėtas vaiko atstovas smurtaudamas arba kitaip sukeldamas pavojų vaikui piktnaudžiauja tėvų valdžia ir dėl to kyla reali grėsmė vaiko sveikatai ar gyvybei, valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija arba valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija kartu su policija nedelsdama paima vaiką iš tėvų arba kitų teisėtų vaiko atstovų ir perduoda jį globoti (rūpintis) civilinio kodekso nustatyta tvarka*“. Skubaus vaiko paėmimo iš šeimos tvarką ir paimto vaiko globos (rūpybos) nustatymo procedūras detalizuoja Vaiko laikinosios globos nuostatai¹²⁰². Pagal juos savivaldybės Vaiko teisių apsaugos skyrius, skubiai paėmęs vaiką, laikinai apgyvendina jį šeimoje arba socialinės globos įstaigoje, galinčioje priimti vaikus bet kuriuo paros metu¹²⁰³, išsiaiškina vaiko padėtį, turimą informaciją apie vaiką ir jo tėvų šeimą bei priima sprendimą grąžinti vaiką tėvams arba sprendimą dėl teikimo nustatyti vaikui laikinąją globą (rūpybą). Savivaldybės administracijos direktorius, gavęs teikimą dėl laikinosios globos nustatymo, per 3 darbo dienas nustato laikinąją vaiko globą (rūpybą) ir šeimos atstovas arba socialinės globos įstaiga (kurioje vaikas laikinai apgyvendintas) skiriama vaiko globėju (rūpintoju).

Vaiko atskyrimas nuo tėvų (CK 3.179 str.)

Tai laikina vaiko teisių ir interesų apsaugos priemonė, kurią taiko teismas vaiko artimųjų giminaičių, vaiko teisių apsaugos institucijos arba prokuroro prašymu. Ši priemonė taikoma nesant tėvų kaltės, kai tėvai (tėvas ar motina) negyvena kartu su vaiku dėl susiklosčiusių objektyvių aplinkybių (dėl ligos ir pan.) ir reikia nuspręsti, kur turi gyventi vaikas. Tuo ji skiriasi nuo tėvų valdžios apribojimo, kuris taikomas tik esant kaltei dėl tėviškų pareigų nevykdymo. Priimdamas sprendimą atskirti vaiką nuo tėvų, teismas kartu nustato vaiko globą (rūpybą) ir paskiria globėją (rūpintoją). CK tiksliai nenumato, kokios rūšies globa (rūpyba)

1202 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2002 m. balandžio 18 d. įsakymas Nr. 56 „Dėl Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatų patvirtinimo“ (*Valstybės žinios*. 2002, Nr. 68-2798) su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

1203 Sąrašas šeimų ir socialinės globos įstaigų, kurios gali priimti vaikus bet kuriuo paros metu, tvirtinamas kiekvienoje savivaldybėje savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymu.

tokiu atveju turėtų būti nustatoma – laikina ar nuolatinė. Maža to, sisteminė lingvistinė CK 3.179 straipsnio 1 dalies, 3.254 straipsnio 2 punkto, 3.262 straipsnio ir 3.263 straipsnio analizė suteikia pagrindą prieštarin-goms išvadoms¹²⁰⁴. Todėl nenuostabu, kad teismų praktika šiuo klausimu nėra vienoda¹²⁰⁵. Manytume, kad priimtinesnis sprendimas vaiko atskyrimo nuo tėvų atveju yra nustatyti nuolatinę globą (rūpybą), juolab kad CK 3.253 straipsnyje ir 3.256 straipsnyje įtvirtintas vaiko laikinosios ir nuolatinės globos (rūpybos) tikslų išskyrimas kritikuotinas kaip neatitinkantis vaiko interesų¹²⁰⁶.

*Laikinas arba neterminuotas tėvų valdžios apribojimas
(CK 3.180 str.)*

Teismas, remdamasis vaiko artimųjų giminaičių, vaiko teisių apsaugos institucijos, prokuroro ar vaiko globėjo (rūpintojo) ieškiniu, tėvų valdžią gali apriboti laikinai ar neterminuotai, jeigu: 1) tėvai (tėvas ar motina) vengia atlikti savo pareigas auklėti vaikus; 2) piktnaudžiauja tėvų valdžia; 3) žiauriai elgiasi su vaikais; 4) daro žalingą įtaką vaikams

1204 CK 3.179 straipsnio 1 dalyje įtvirtinti vaikų ir tėvų atskyrimo pagrindai („kai tėvai (tėvas ar motina) negyvena kartu su vaiku dėl susiklosčiusių objektyvių aplinkybių (dėl ligos ir pan.)“) koreliuoja su CK 3.254 straipsnio 2 punkte numatyta laikinosios globos (rūpybos) nustatymo pagrindu („tėvai arba turimas vienintelis iš tėvų laikinai negali rūpintis vaiku dėl abiejų tėvų ar vieno iš jų ligos, suėmimo, bausmės atlikimo ar kitų svarbių priežasčių“). Iš kitos pusės, CK 3.262 straipsnis ir 3.263 straipsnis numato, kad laikinoji vaiko globa (rūpyba) nustatoma administracine tvarka, o nuolatinė globa (rūpyba) – teismo tvarka.

1205 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. spalio 15 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-965/2003 paliko galioti žemesnės instancijos teismo sprendimą, kuriuo priėmus sprendimą atskirti vaiką nuo tėvų buvo nustatyta nuolatinė vaiko rūpyba, o 2006 m. spalio 23 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-530/2006 Teismas išaiškino, kad atskyrus vaiką nuo tėvų jam nustatytina laikinoji globa (rūpyba).

1206 CK 3.253 straipsnyje numatytas vaiko laikinosios globos (rūpybos) tikslas – grąžinti vaiką į šeimą, o CK 3.256 straipsnyje numatytas nuolatinės vaiko globos (rūpybos) tikslas – užtikrinti be tėvų globos (rūpybos) likusio vaiko, kuris esamomis sąlygomis negali grįžti į savo šeimą, teises ir teisėtus interesus. Vis dėlto teisės doktrinoje pažymima, kad esminiu kriterijumi, lemiančiu vaiko globos (rūpybos) tikslus, turėtų būti ne jos rūšis (laikina ar nuolatinė) ar forma (globa (rūpyba) šeimoje, šeimynoje ar globos institucijose), o nustatymo pagrindas. Tai reiškia, jog atskyrus vaiką nuo tėvų ar laikinai apribojus tėvų valdžią 3.183 straipsnio nustatyta tvarka, tuo pačiu teismo sprendimu nustatytos nuolatinės vaiko globos (rūpybos) pagrindiniu tikslu turi būti laikomas vaiko grąžinimas į šeimą. Tuo tarpu apribojus tėvų valdžią neterminuotai svarbiausiu nustatytos vaiko globos (rūpybos) tikslu laikytinas vaiko, likusio be tėvų globos ir esamomis sąlygomis negalinčio grįžti į savo šeimą, teisių ir teisėtų interesų apsauga (žr. Sagatys G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006).

savo amoraliu elgesiu; 5) nesirūpina vaikais. Pažymėtina, kad tėvų valdžios apribojimas gali būti taikomas nustatčius bent vieną iš nurodytų tėvų valdžios apribojimo savarankiškų pagrindų, o nenustatčius nė vieno iš jų apriboti tėvų valdžios negalima. Esminis dalykas, sprendžiant tėvų valdžios ribojimo klausimą, yra nustatyti tėvų veiksmus, kuriais įgyvendinama priešingai vaiko interesams tėvų valdžia, ir įvertinti jų pobūdį. Pažymėtina, jog tėvų valdžia yra ribojama už konkrečius veiksmus konkretaus vaiko atžvilgiu¹²⁰⁷. Atsižvelgdamas į faktines bylos aplinkybes, teismas kiekvienu atveju sprendžia, kokią vaiko teisių ir interesų apsaugos ir gynimo priemonę (laikiną ar neterminuotą tėvų valdžios apribojimą) taikyti. Jeigu teismas padaro išvadą, kad tėvai (tėvas ar motina) daro ypatingą žalą vaiko raidai ar visiškai juo nesirūpina, ir nėra duomenų, kad padėtis gali pasikeisti, gali būti taikomas neterminuotas tėvų valdžios apribojimas (CK 3.180 str. 2 d.). Kitais atvejais taikomas laikinas tėvų valdžios apribojimas. Apribojus tėvų valdžią abiem tėvams ar vienišam iš turimų tėvų, nesvarbu, ar tėvų valdžia apribojama laikinai, ar neterminuotai, teismas nustato nuolatinę vaiko globą (rūpybą)¹²⁰⁸.

Nors neterminuotas tėvų valdžios apribojimas savo pasekmėmis yra sunkiausia bausmė tėvams¹²⁰⁹, visi anksčiau nurodyti valstybės įsikišimo būdai neabejotinai priskirtini priemonių, kuriomis apribojama asmens (tiek tėvų, tiek paties vaiko) teisė į šeimos gyvenimo gerbimą pagal EŽTK 8 straipsnį, kategorijai. Todėl, priimant bet kurį iš anksčiau išvardytų sprendimų, būtina kruopščiai pasverti, ar priimamas sprendimas atitinka EŽTK 8 straipsnio 2 dalyje įtvirtintus asmens teisių apribojimo kriterijus, konkrečiai: ar sprendimas priimtas remiantis galiojančiais įstatymais, ar juo siekiama teisėtų tikslų, ar sprendimas atitinka „būtinumo demokratinėje visuomenėje“ kriterijų. Paprastai sunkiausia išsiaiškinti, ar valstybės veiksmai, kuriais apribojama asmens teisė, buvo būtini demokratinėje visuomenėje. Atsakymas į šį klausimą savo ruožtu priklauso nuo to, ar asmens teisės apribojimas buvo nulemtas socialinio būtinumo ir ar šis apribojimas yra proporcingas siekiamiems teisėtiems

1207 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-995/2003.

1208 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. lapkričio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1285/2002.

1209 Pagal CK 3.180 straipsnio 3 dalį, apribojus tėvų valdžią laikinai ar neterminuotai, tėvams sustabdomos asmeninės ir turtinės teisės, pagrįstos giminyse ir nustatytos įstatymų. Išlieka teisė matytis su vaiku, išskyrus atvejus, kai tai prieštarauja vaiko interesams. Apribojus tėvų valdžią neterminuotai, vaikas gali būti įvaikintas be atskiro tėvų sutikimo.

tikslams. Be to, nagrinėjant, ar apriboti asmens teisės buvo būtina demokratinėje visuomenėje, atsižvelgiama į tai, ar valstybė veikė neperžengdama jai paliekamos veiksmų laisvės (angl. *margin of appreciation*.) ribų. Jei nustatoma, kad valstybės veiksmų negalima pateisinti EŽTK 8 straipsnio 2 dalyje numatytais sąlygomis, jie gali būti vertinami kaip konvencijos pažeidimas¹²¹⁰.

Vis dėlto, stengdamasi nepažeisti EŽTK 8 straipsnio, valstybė neturėtų persistengti – neveikimas tada, kai būtina veikti, gali reikšti ne mažiau fundamentalių vaiko teisių, garantuojamų konvencijos 2 ir 3 straipsniuose, pažeidimą ir iš to išplaukiančią valstybės ar savivaldybės prievolę atlyginti vaikui padarytą žalą. Todėl, nors pastaruoju metu įvairiais lygmenimis, įskaitant aukščiausią politinį lygmenį, įprasta girdėti mintis neva „net ir patys blogiausi tėvai yra geriau negu geriausi globėjai“, ši paradigma neturėtų sukaustyti valstybės tarnautojų rankų tais atvejais, kai jų žinion patenka informacija apie vaiko teisių pažeidimus šeimoje, darančius žalingą įtaką vaikui¹²¹¹.

Pažymėtina, kad Lietuvos teismų praktikoje ginčų, susijusių su valstybės intervencija į šeimą, skaičius yra linkęs mažėti. Tai ypač pasakytina apie kasacinio teismo praktiką, kuri pirmaisiais CK galiojimo metais buvo formuojama gana intensyviai, tačiau vėliau tapo vis retesnė. Panašu, kad sukūrus esminius teisės aiškinimo principus kasacijos vertų problemų ir toliau mažės.

Kalbant apie aptariamo instituto naujoves, atskirai reikėtų panagrinėti 2007 m. Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu įtvirtintą¹²¹² galimybę nustatyti vaiko laikinąją globą (rūpybą) tėvų prašymu. Atsižvelgiant į dėl tėvų emigracijos kylančias vaiko atstovavimo problemas, nustatyta, kad vaiko tėvai ar vienintelis iš turimų tėvų laikino išvykimo iš Lietuvos Respublikos laikotarpiu, palikdami savo vaiką prižiūrėti pasirinktam fiziniam asmeniui, likus 30 kalendorinių dienų iki išvykimo, savivaldybės Vaiko teisių apsaugos skyriui privalo pateikti rašytinį

1210 Sagatys G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.

1211 Sagatys G. Vaiko nepriežiūra ir smurtas šeimoje: naujos Europos Žmogaus teisių konvencijos taikymo galimybės. *Justitia*. 2005, 4: 11–23.

1212 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. gegužės 28 d. įsakymas Nr. A1-145 „Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2002 m. balandžio 18 d. įsakymo Nr. 56 „Dėl Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatų patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 61-2360.

prašymą dėl vaiko laikinosios globos (rūpybos) nustatymo jų išvykimo iš šalies laikotarpiu ir fizinio asmens paskyrimo globėju (rūpintoju), kuriam tėvai patiki laikinai prižiūrėti savo vaiką. Tokiu atveju, nesant aplinkybių, dėl kurių toks prašymas neturėtų būti tenkinamas, Vaiko teisių apsaugos skyriaus teikimu savivaldybės administracijos direkto-riaus įsakymu nuo tėvų rašytiniame prašyme nurodytos jų išvykimo iš Lietuvos Respublikos dienos nustatoma vaiko laikinoji globa (rūpyba).

Ši vaiko laikinosios globos (rūpybos) nustatymo tvarka kritikuoti-na. Pirma, suteikus tėvams teisę savo noru, kad ir laikinai¹²¹³, atsisakyti vykdyti prigimtines teises ir pareigas vaiko atžvilgiu, kyla klausimas dėl prigimtinių šių teisių ir pareigų pobūdžio. Iš principo tai reiškia *atstova-vimo* teisinių santykių įtraukimą į vaiko ir tėvų santykius. Manytume, kad tai neatitinka CK įtvirtintos tėvų valdžios, kaip prigimtinių teisių ir pareigų visumos, sampratos. Antra, suvokiant aptariamą teisės suteiki-mo tėvams ekonominį motyvą, svarbu nepamiršti, kad ekonominis argumentas negali būti preziumuojamas (t. y. negalima preziumuoti, kad tėvas, būdamas užsienyje, geriau prisidės prie vaiko poreikių tenkinimo). Maža to – negalima preziumuoti, kad ekonominiai poreikiai visada pa-teisina kitų, ne mažiau svarbių vaiko emocinių, psichologinių, bendravi-mo poreikių apribojimą. Trečia, CK nesant užuominų, kad vaiko globos (rūpybos) nustatymo pagrindus pavedama nustatyti įstatymų leidžia-majai valdžiai, aptariamą teisės suteikimas tėvams įstatymo įgyvendi-namuoju aktu *ipso iure* gali būti vertinamas kaip prieštaraujantis CK 3.2 straipsnio 2 daliai, nustatančiai, kad „*Lietuvos Respublikos Vyriausybė ar kitos valstybės institucijos gali priimti teisės aktus šeimos teisės klausimais tik šio kodekso ar kitų įstatymų nustatytais atvejais ir apimtimi*“.

Valstybė, priėmusi sprendimą dėl valstybės intervencijos į šeimą (skubiai paėmus vaiką iš tėvų, atskyrus vaiką nuo abiejų ar vienintelio iš turimų tėvų arba apribojus abiejų ar vienintelio iš turimų tėvų valdžią) arba identifikavusi vaikus, likusius be tėvų dėl objektyvių priežasčių (abu tėvai ar vienintelis iš turimų tėvų yra miręs), kartu tampa atsakinga už vaiko interesų apsaugą. Todėl tokiais atvejais tenka išspręsti klausimą dėl alternatyvios vaiko priežiūros. Alternatyvią priežiūrą valstybė vai-kui gali užtikrinti skirdama jam globą (rūpybą) arba priimdama spren-

1213 Pažymėtina, kad Vaiko laikinosios globos nuostatai net neapibrėžia, kuriam laikui tėvai gali perleisti dalį savo pareigų vaikui. Išeina, kad toks perleidimas gali trukti iš esmės ne-apibrėžtą laiko tarpą – iki pat vaiko pilnametystės.

dimą dėl be tėvų globos likusio vaiko įvaikinimo. Šios dvi alternatyvios vaiko priežiūros formos skiriasi ir jų nustatymo pagrindais (t.y. skiriasi atvejai, kada vaikui nustatoma globa ar rūpyba ir atvejai, kada vaikas gali būti įvaikinamas¹²¹⁴, ir teisinėmis pasekmėmis¹²¹⁵. Todėl neatsitiktinai ir praktikoje, ir doktrinoje keliamas klausimas, kuri iš šių formų vaikui yra priimtinesnė – globa ar įvaikinimas, ypač tais atvejais, kai vaiko tėvų nebėra gyvų.

Šis klausimas dar pasunkėja, kai vertinimo objektu tampa tarpvalstybinio įvaikinimo perspektyva. Hagos konvencijos preambulėje nustatyta, kad tarpvalstybinis įvaikinimas yra pranašesnis ir šeima jam ran-

1214 Remiantis CK 3.209 straipsnio 2 dalimi, įvaikinti leidžiama tik tuos vaikus, kurie yra įrašyti į įvaikinamų vaikų apskaitą (sąrašą), išskyrus atvejus, kai įvaikinamas sutuoktinio vaikas arba kai įvaikinamas vaikas, gyvenantis įvaikintojo šeimoje. Pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. rugsėjo 10 d. nutarimu Nr. 1422 patvirtintą Įvaikinimo apskaitos Lietuvos Respublikoje tvarkos aprašo 3 punktą vaikas į Galimų įvaikinti vaikų sąrašą įrašomas, kai: vaiko tėvai arba turėtas vienintelis iš tėvų yra mirę; vaiko tėvai arba turėtas vienintelis iš tėvų teismo paskelbti mirusiais; vaiko tėvai arba turimas vienintelis iš tėvų nustatytąja tvarka pripažinti neveiksniais; vaiko tėvai nežinomi; vaiko tėvams arba turimam vieninteliam iš tėvų neterminuotai apribota tėvų valdžia; vaiko tėvai arba turimas vienintelis iš tėvų duoda teismo patvirtintą rašytinį sutikimą, kad vaikas būtų įvaikintas; vaiko nepilnamečių ar neveiksnių tėvų globėjas (rūpintojas) duoda teismo patvirtintą rašytinį sutikimą, kad vaikas būtų įvaikintas; vaiko globėjas (rūpintojas) (išskyrus valstybinę vaikų globos instituciją), atsiradus anksčiau nurodytiems pagrindams, duoda teismo patvirtintą rašytinį sutikimą, kad vaikas būtų įvaikintas; Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių numatytais atvejais valstybės, kurios pilietis yra vaikas, centrinė institucija, atsiradus anksčiau nurodytiems įrašymo į Galimų įvaikinti vaikų sąrašą pagrindams, duoda sutikimą, kad vaikas būtų įvaikintas.

1215 Vaiko globa (rūpyba) nepanaikina tėvų ir vaikų bei jų giminaičių pagal kilmę tarpusavio asmeninių teisių bei pareigų – jų apimtis priklauso nuo globos (rūpybos) nustatymo pagrindo. Vaiko globėjas (rūpintojas) turi tas teises, pareigas ir atsakomybę, kurias numato įstatymai (CK .271–3.276 str.) Deja, nesant aiškaus teisinio reguliavimo, spręsti dėl to, kokios teisės ir pareigos išlieka, kartais tenka pasitelkus sisteminio teisės aiškinimo instrumentus. Pavyzdžiui, atskyrus vaikus nuo tėvų ar apribojus tėvų valdžią, tėvai netenka teisės tvarkyti užufruoto teise savo nepilnamečių vaikų turto. Kita vertus, paskirtasis vaiko globėjas (rūpintojas) taip pat neįgyja turtinių teisių į globojamam vaikui nuosavybės teise priklausančią turtą. Lieka neaišku, kas tokiu atveju turėtų tvarkyti vaiko turtą. Kitas pavyzdys – atvejai, kai vaiko globa (rūpyba) nustatoma skubiai paėmus vaiką iš tėvų. Kadangi tokiu atveju savivaldybės administracijos direktoriaus sprendimas dėl laikinosios vaiko globos (rūpybos) nustatymo automatiškai nepariboja tėvų valdžios, kyla vaiko atstovavimo dualizmo problema: vaiko atstovais pagal įstatymą save formaliai gali laikyti ir vaiko tėvai, ir paskirtieji globėjai (rūpintojai). Įvaikinimo atveju padėtis yra kur kas aiškesnė: pagal CK 3.227 straipsnį įvaikinimu panaikinamos tėvų ir vaikų bei jų giminaičių pagal kilmę tarpusavio asmeninės ir turtinės teisės bei pareigos ir sukuriamos įtėviams bei jų giminaičiams ir įvaikiams bei jų palikuonims tarpusavio asmeninės ir turtinės teisės bei pareigos kaip giminaičiams pagal kilmę, o įvaikintojai laikomi vaiko tėvais pagal įstatymą.

dama kitoje valstybėje, kai vaiko negalima perduoti globai ar įvaikinti šeimai toje šalyje, iš kurios vaikas yra kilęs. Sprendimas leisti vaiką įvaikinti užsienio valstybių gyventojams turi būti priimamas, kai pagrįstai pasistengus nustatoma, kad vaikas negali likti su savo šeima, iš kurios yra kilęs, arba negali būti globojamas tos šeimos narių. Tada turi būti imamasi veiksmų įkurdinant vaiką įvaikintojų šeimoje toje valstybėje, iš kurios vaikas yra kilęs. Valstybės turi užtikrinti, kad vaikai yra perkeltami į nuolatinę šeimą kaip galima greičiau, tinkamai atsižvelgiant į vaiko interesus. Hagos konvencijos praktikos vadovo projekte pabrėžiama, kad konvencijos preambulės 3 punktas, nurodantis nuolatinės ar tinkamos šeimos globą, nepaneigia ir neignoruoja kitų vaiko globos alternatyvų, bet pabrėžia nuolatinės šeimos svarbą ir teikia pirmenybę vaiko kilmės valstybės šeimai.

Lietuvoje šis klausimas aukščiausiu lygiu pirmą kartą buvo iškeltas LAT senato 1999 m. gruodžio 31 d. nutarime Nr. 24 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje nagrinėjant įvaikinimo bylas“. Nutarime pažymėta, kad *„įvaikinant vaikus užsieniečiams, teismas turi atkreipti dėmesį, ar toks įvaikinimas atitinka vaiko šeimos ir valstybės interesus, nes vaikas netenka tėvų, gimtos kalbos, tėvynės, vardo, gimimo vietos, t. y. labai esminių dalykų, kurie itin svarbūs asmens individualybei išsaugoti, todėl tarptautinis įvaikinimas galimas, kai labiausiai atitinka vaiko interesus. Nepakanka konstatuoti materialinių poreikių geresnį patenkinimą, bet ir būtina nustatyti, kaip bus garantuojamas kitų vaiko teisių ir laisvių įgyvendinimas, įtėvių, įvaikių psichologinio suderinamumo klausimai, taip pat kitų naujos šeimos narių su įvaikinamuoju suderinamumo klausimai“*.

Maža to, net ir pasirinkus, kurią alternatyvą (globą ar įvaikinimą) konkrečiu atveju taikyti, tenka spręsti klausimą, kas galėtų būti skiriami vaiko globėjais (rūpintojais) ar įtėviais. Tokio pobūdžio klausimų svarba nuolat didėja, nes didėja šalių galimybė šį klausimą perkelti iš nacionalinio į tarptautinį lygį¹²¹⁶. Be to, didėjanti valstybės socialinė parama globėjams ir didėjantis norinčių įsivaikinti asmenų skaičius lemia, kad dėl teisės būti vaiko globėju (rūpintoju) ar įtėviu neretai konkuruoja keli asmenys. Tokiais atvejais tenka ne tik nustatyti, ar tokie asmenys gali būti vaiko globėjais (rūpintojais) ar įvaikintojais, bet ir kuris iš šių asme-

1216 Žr. Sagatys G. Įvaikinimo įstatymų probleminiai aspektai: Europos žmogaus teisių teismo praktika. *Jurisprudencija*. 2008, 2 (104).

nų yra tinkamesnis būti vaiko globėju (rūpintoju) ar įvaikintoju. Spręsdama šiuos klausimus, valstybė turi elgtis ne mažiau apdairiai, kaip ir priimdama anksčiau minėtus sprendimus dėl intervencijos į šeimą. Tai geriausiai iliustruoja EŽTT 2008 m. lapkričio 18 d. sprendimas byloje *Jucius ir Juciuvienė v. Lietuva*, kurioje Teismas pripažino EŽTK 8 straipsnio pažeidimą iš esmės dėl procedūrinių klausimų dėl vaiko globėjų parinkimo aspektų¹²¹⁷.

1.2.2.3. Ginčai dėl vaikų

CK trečiosios knygos XI skyriaus ketvirtasis skirsnis „Ginčai dėl vaikų“ nustato ginčų dėl vaikų sprendimo tvarką ir kriterijus, taip pat vaiko dalyvavimo ir jo interesų gynimo tokiuose ginčiuose tvarką. Šio skyriaus normose (CK 3.173–3.178 str.) išskiriamos tokios ginčų dėl vaikų rūšys:

- 1) ginčai dėl vaiko vardo ir pavardės (CK 3.173 str.);
- 2) ginčai dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo (CK 3.174 str.);
- 3) ginčai dėl bendravimo su vaiku ir dalyvavimo jį auklėjant (CK 3.175 str.);
- 4) ginčai dėl vaiko bendravimo su artimaisiais giminaičiais (CK 3.176 str.).

Manytina, kad anksčiau nurodytas ginčų dėl vaikų sąrašas nėra baigtinis ir į ginčų dėl vaikų sąrašą (plačiąja prasme) galėtų būti įtraukti:

- 1) CK 3.165 straipsnio 3 dalyje numatyti ginčai, susiję su vaiko auklėjimu (ši ginčų kategorija turėtų būti suprantama plačiai, kaip apimanti ginčus dėl vaiko darbo, vaiko religinio ugdymo, mokyklos parinkimo, asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo vaikui ir kt.);
- 2) ginčai dėl vaiko grobimo;
- 3) ginčai dėl tėvų valdžios apribojimo, vaiko atskyrimo ir globos (rūpybos) nustatymo – ta apimtimi, kuria tokius ginčus, pasinaudodami CK 3.182 straipsnio jiems suteikta teise, inicijuoja vaiko tėvai ir artimieji giminaičiai arba kiek dėl teisės būti paskirtam konkreताus vaiko globėju (rūpintoju) ginčijasi du ar daugiau kandidatų;

1217 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. lapkričio 18 d. sprendimas byloje *Jucius ir Juciuvienė v. Lietuva* (pareiškimo Nr. 14414/03).

- 4) ginčai dėl įvaikinimo ta apimtimi, kuria dėl teisės įvaikinti konkretų vaiką ginčijasi du ar daugiau kandidatų.

Su kiekviena iš anksčiau nurodytų ginčų kategorijų teismams tenka susidurti nevienodai dažnai.

Ginčai dėl vaiko vardo ir pavardės

Vardas ir pavardė yra sudėtinės vaiko identiteto dalys, laikomos privataus gyvenimo, saugomo EŽTK 8 straipsnyje, dalimi. Todėl vardo ir pavardės suteikimo bei pakeitimo klausimus reglamentuojančios teisės normos ir šių normų taikymo praktika gali būti vertinamos ne tik iš nacionalinės, bet ir iš tarptautinės teisės pozicijų.

Iki šiol LAT pasiekė vos vienas ginčas, kuriame buvo sprendžiamas tėvų ginčas dėl vaiko pavardės. Šioje byloje ieškovas kreipėsi į teismą dėl trejų metų vaiko, gimusio jo buvusiai sugyventinei, tėvystės nustatymo ir savo pavardės vaikui suteikimo. 2002 m. rugsėjo 18 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-1003/2002 LAT paliko galioti apeliacinės instancijos teismo nutartį, kuria biologinio vaiko tėvo reikalavimas dėl tėvystės nustatymo buvo patenktas, tačiau reikalavimas dėl jo pavardės vaikui suteikimo – atmestas. Konstatuota, kad pavardė vaikui *suteikiama* tik vieną kartą – registruojant vaiko gimimą, vėliau ji gali būti tik *keičiama*. Galiojantys teisės aktai nenumato privalomo vaiko pavardės keitimo registruojant tėvystę, nustatytą įsiteisėjusiu teismo sprendimu. Toks keitimas galimas tik abiejų vaiko tėvų sutarimu, o jeigu vaiko motina nesutinka su tėvo prašymu dėl pavardės vaikui pakeitimo, toks atsisakymas gali būti skundžiamas teismui¹²¹⁸. Minėta praktika buvo vadovaujama

1218 Teismas konstatavo, kad „Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 7 str. 1 d. bei CK 3.161 str. 1 d. įtvirtinta viena iš vaiko teisių – teisė nuo gimimo turėti vardą ir pavardę, t.y. vaikui po gimimo turi būti suteiktas vardas ir pavardė per kuo trumpesnę laiką. D. G. jos pavardė buvo suteikta daugiau nei po mėnesio nuo jos gimimo (1999 m. balandžio 27 d.), tačiau jos tėvas dėl tėvystės nustatymo ir pavardės suteikimo klausimo sprendimo į teismą per tą laiką nesikreipė, todėl jai teisėtai buvo suteikta G. pavardė. Įvertinus aukščiau išdėstytas nuostatas ir padarytas išvadas, negalima sutikti su kasacinio skundo argumentu, kad sprendžiamas ginčas ne dėl vaiko pavardės pakeitimo, bet dėl vaiko pavardės suteikimo“. Teismas pažymėjo, kad „Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2001 m. birželio 29 d. įsakymu Nr. 129 buvo patvirtintos Civilinės metrikacijos taisyklės. Šių taisyklių 30 p. nustatyta, kad registruojant tėvystės nustatymą – paliekama vaiko turima pavardė ir tautybė arba, motinos nurodymu, jam suteikiama tėvo pavardė ir tautybė. Tai, kad taisyklėse tiesiogiai nenurodyta, jog motinos atsisakymą suteikti vaikui tėvo pavardę galima skųsti teismui, nereiškia, kad tėvas tokios teisės neturi. Tokių teisę tėvas turi remiantis bendra teise kreiptis į teismą dėl pažeistų teisių teisinės gynybos principu“.

ir vėlesnėse bylose¹²¹⁹. Įdomu pažymėti, kad kai kuriais atvejais teismai būdavo linkę tenkinti ieškovų reikalavimus dėl vaiko pavardės pakeitimo, atsižvelgdami į vaiko amžių, rūpinimąsi vaiku bei laiko tarpą, kurį kiekvienas iš tėvų gyveno su vaiku¹²²⁰.

Manytume, kad panašaus pobūdžio ginčų prielaidos ateityje neišnyks. Šiuo požiūriu pavojingiausios sritys, mūsų manymu, yra vardo / pavardės suteikimas santuokoje gimusiam vaikui, kai tėvų pavardės skirtingos. Galimas pavojus tas, kad Civilinės metrikacijos įstaigų (toliau – CMĮ) praktikoje vaiko gimimas registruojamas preziumuojant, jog tėvų ginčo dėl vaiko vardo ir pavardės nėra ir netaikant Civilinės metrikacijos taisyklių 33.1 punkto nuostatos, pagal kurią tėvams nesusitarus dėl vaiko vardo arba pavardės, vaiko gimimo registravimas turėtų būti atidedamas, kol pateikiama teismo nutartis suteikti vaikui vardą (pavardę). Taigi vaikui suteikiamas vardas ir pavardė, kuriuos nurodo vaiko motina arba tėvas, pirmasis kreipęsis į CMĮ dėl vaiko gimimo registravimo. Nors CK komentaro autoriai tokią praktiką palaiko¹²²¹, mūsų manymu, ji neužtikrina lygių abiejų tėvų teisių vaiko atžvilgiu. Tėvui arba motinai, kuris pirmasis nespėjo kreiptis į CMĮ dėl vaiko gimimo registravimo, nesutinkant su antrojo iš tėvų parinktu vaiko vardu arba pavarde, lieka vienintelis būdas – bylinėtis dėl vaiko vardo ar pavardės pakeitimo, tačiau tikimybė, kad tokį reikalavimą teismas tenkins, yra minimali (vaiko identiško apsauga reikalauja, kad vaiko vardas arba pavardė galėtų būti keičiami tik ieškovui įrodžius svarias priežastis). Atsižvelgiant į tai ir siekiant užkirsti kelią piktnaudžiavimui principu „kas pirmas laike, tas pirmas teisėje“, siūlytina CMĮ praktikoje griežtai laikytis Civilinės metrikacijos taisyklių 33.1 punkto nuostatos ir visais atvejais reikalauti, kad registruojant vaiko gimimą vieno iš tėvų prašymu būtų pateikiamas tėvų susitarimas dėl vaiko vardo ir pavardės.

Ginčai dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo

Neabejotinai gausiausia ginčų dėl vaikų kategorija – ginčai dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo. Tokie ginčai kyla, kai tėvai nesutaria dėl vaiko gyvenamosios vietos nutraukiant santuoką arba kitais atvejais.

1219 Kauno apygardos teismo 2008 m. lapkričio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-627-109/2008.

1220 Kauno apygardos teismo 2009 m. gruodžio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1486-264/2009.

1221 Žr. Mikelėnas V. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 320–323.

Vienodos teismų praktikos poreikis sprendžiant šiuos ginčus suvoktas iškart, kai tik įsigaliojo CK. Pamatus jam padėjo 2002 m. birželio 21 d. LAT senato nutarimas Nr. 35 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje, nustatant nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą, tėvams gyvenant skyrium“. Ir nors LAT senato nutarimų, kaip teisės šaltinių, vaidmuo vėlesnėje oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje buvo paneigtas¹²²², minėto nutarimo įtaka vėlesnei teismų praktikai buvo didžiulė. Kita vertus, natūralu, kad nutarimas nepateikė baigtinio problemų, su kuriais teismams tenka susidurti sprendžiant ginčus dėl vaiko gyvenamosios vietos, sąrašo. Ypač daug naujų iššūkių kelia šeimų migracijos nulemti ginčai, kuriuos sprendžiant neretai tenka remtis ne tik nacionalinės, bet ir tarptautinės, o kartais – ir užsienio valstybių teisės normomis.

Pagrindiniai iššūkiai, su kuriais susiduriama praktikoje sprendžiant ginčus dėl vaiko gyvenamosios vietos, yra: 1) vaiko interesų turinio nustatymas konkrečioje byloje; 2) abiejų tėvų lygių teisių vaiko atžvilgiu principo suvokimas ir teisingas taikymas; abiejų tėvų lygių teisių vaiko atžvilgiu principo suvokimas ir teisingas taikymas; 3) vaiko nuomonės nustatymas ir jos santykio su vaiko interesais pusiausvyros nustatymas. Apie šių iššūkių prigimtį, būdus ir priemones, kaip teisingai pasverti konkuruojančius interesus, gana plačiai kalbama Lietuvos teisės doktrinoje¹²²³. Atsižvelgiant į tai, kad minėtoje teisės doktrinoje pateiktos įžvalgos iš esmės pasitvirtino¹²²⁴, o teisinio reguliavimo pokyčių ar esminių

1222 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarime konstatuota, kad „<...> aukštesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismai (ir tų teismų teisėjai) negali kištis į žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismų nagrinėjamas bylas, teikti jiems kokių nors privalomų ar rekomendacinio pobūdžio nurodymų, kaip turi būti sprendžiamos atitinkamo bylos ir pan.; tokie nurodymai (nesvarbu, privalomi ar rekomendacinio pobūdžio) Konstitucijos atžvilgiu būtų vertintini kaip atitinkamų teismų (teisėjų) veikimas ultra vires. Pagal Konstituciją teismų praktika formuojama tik teismams patiems sprendžiant bylas“.

1223 Sagatys G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.

1224 Pavyzdžiui, dar 2006 m. nediskriminavimo principo aspektu nagrinėjant Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gruodžio 1 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-659/2004 buvo teigiama, kad „šioje byloje LAT pademonstravo gerą teisinės retorikos reikšmės suvokimą panašaus pobūdžio bylose. Akivaizdu, kad tinkamai plėtojant argumentaciją iki „saugios ribos“ buvo sušvelnintas sprendimas, kuris priešingu atveju lengvai galėjo būti traktuojamas kaip diskriminacinis“ (žr. Sagatys G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006, p. 170). Šią išvadą patvirtino vėlesnis minėtoje byloje ginčą pralaimėjusios šalies skundas Europos Žmogaus Teisių Teismui dėl galimo jos teisių, įtvirtintų EŽTK 8 straipsnio, pažeidimo ir 2010 m. priimtas Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas (žr. 2010 m. liepos 20 d. sprendimą byloje *Gineitienė v. Lietuva*, pareiškimo Nr. 20739/05).

teismų praktikos posūkių šioje srityje per pastaruosius metus neįvyko, vaiko gyvenamosios vietos nustatymo instituto šįkart atskirai netirsime.

Bene vienintelis didesnis pokytis aptariamojoje srityje yra susijęs su kiek pakitusia EŽTT doktrina dėl valstybės išpareigojimų pagal EŽTK 8 straipsnį identifikuojant vaiko nuomonę ir ją įvertinant byloje nustatytų aplinkybių kontekste. 2003 m. priimtuose EŽTT Didžiosios kolegijos sprendimuose *Sahin v. Vokietija* ir *Sommerfeld v. Vokietija* bylose Teismas suteikė valstybių nacionalinėms institucijoms itin plačią vertinimo laisvę (angl. *margin of appreciation*) sprendžiant, ar vaiko nuomonė su kuriuo iš tėvų jis norėtų gyventi, pareikšta teismo proceso metu, yra savarankiška, o *C. prieš Suomiją* byloje, išnagrinėtoje 2006 m. gegužės 9 d., Teismas šią laisvę vėl gerokai apkarpė, pats imdamasis vertinti, ar valstybė užtikrino ginčo dėl vaiko globos (angl. *child custody*) šaliai – vaiko tėvui – pakankamas procesines garantijas pašalinant jo abejones dėl vaiko nuomonės, pareikštos proceso metu, savarankiškumo. Šioje byloje buvo sprendžiamas klausimas, ar Suomijos Aukščiausiojo Teismo sprendimo, kuriuo buvo panaikinti žemesnės instancijos teismų sprendimai dėl vaikų globos teisių suteikimo vaiko tėvui, o globos teisės suteiktos mirusios vaikų motinos partnerei, priėmimo procedūra nepažeidė EŽTK 8 straipsnyje įtvirtintų pareiškėjo (vaiko tėvo) teisių. EŽTT, konstatuodamas Konvencijos pažeidimą, pabrėžė, jog „*sprendimas buvo priimtas tokiu būdu, kad paliko pareiškėjui išpūdį, jog vaikų motinos partnerei buvo leista manipuliuoti vaikais. <...> Atsižvelgiant į tai, atsakymas pareiškėjui suteikti vaikų globos teises pažeidė Konvencijos 8 straipsnį, įtvirtinantį teisę į šeimos gyvenimo gerbimą*“¹²²⁵. Tiesa, EŽTT neatskleidė, kokiais būdais ir priemonėmis teismas turėjo panaikinti minėtą pareiškėjo „išpūdį“, palikdamas valstybėms teisę šį klausimą spręsti kiekvienu atveju individualiai. Suvokdami, kad bylininko išpūdis apie teismo procesą ir priimtą sprendimą visada yra subjektyvus, manytume, kad šiuo atveju kalbama tik apie protingą ir racionalų bylininką. Tai reiškia, kad sprendžiant, ar valstybė padarė viską, kad bylos dėl vaiko šaliai būtų panaikintos pagrįstos abejonės dėl kitos šalies galimo manipuliavimo vaikais, taikomas *bonus pater familias* standartas.

Šis pokytis rodo, kad ginčai dėl vaiko gyvenamosios vietos nėra vien valstybės vidaus reikalas. Šių ginčų baigtis (teismo sprendimas dėl vaiko

1225 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2006 m. gegužės 9 d. sprendimas byloje *C. v. Suomija* (pareiškimo Nr. 18249/02).

gyvenamosios vietos nustatymo su vienu iš tėvų) visada reiškia kurios nors ginčo šalies teisių, įtvirtintų EŽTK 8 straipsnyje, apribojimą. Todėl teismams keliama gana dideli šios kategorijos ginčų nagrinėjimo reikalavimai.

Savotiškas ginčų dėl vaiko gyvenamosios vietos „porūšis“ – ginčai, kuriuose artimieji vaiko giminaičiai ginčijasi su vaiko tėvais, siekdami patys vaiką auginti ir auklėti. Tokia padėtis paprastai susiklosto, kai vaikas kurį laiką tarpą gyvena su trečiaisiais asmenimis (seneliais, dėdėmis, tetomis ar pan.). Nors ir negausi, teismų praktika aptariamojo pobūdžio bylose kito nuo visiško trečiųjų asmenų pretenzijų į vaiką ignoravimo iki darnesnio požiūrio, pabrėžiant aktyvų teismo vaidmenį tokio pobūdžio bylose. Štai 2001 m. sausio 29 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-105/2001 LAT pasiuntė aiškią žinią, kad ginčai dėl vaiko gyvenamosios vietos galimi tik tarp vaiko tėvų, o jeigu vaiką savo namuose laiko tretieji asmenys, nesantys vaiko teisėtais atstovais, kalbėti reikia ne apie *vaiko gyvenamosios vietos nustatymą*, o apie *vaiko išreikalavimą*: „*Vaikų ir tėvų teisės yra prigimtinės teisės, todėl šių teisių apsaugai yra skirtos specialios teisės normos. Tėvų teisė rūpintis ir auklėti savo vaikus yra išimtinė <...>. Ginčai dėl vaiko yra galimi tik tarp tėvų ir kitų teisėtų vaiko atstovų*“¹²²⁶. Ši principinė nuostata vėlesnėje LAT praktikoje išliko nepakitusi. Vis dėlto vėlesnėse bylose vis labiau buvo pabrėžiamas teismo aktyvus vaidmuo tokio pobūdžio ginčiuose¹²²⁷.

1226 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. sausio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-105/2001.

1227 Bene tiksliausiai teismo funkcijos šios kategorijos bylose buvo įvardytos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 23 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-530/2006: „CK 3.168 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad tėvai turi teisę reikalauti grąžinti jiems nepilnamečius vaikus iš kiekvieno asmens, laikančio juos pas save ne pagal įstatymą ar teismo sprendimą. Gali būti, kad vaikas patenka kitų asmenų globon ir pradeda su jais gyventi dėl netinkamo tėvų (tėvo, motinos) elgesio su juo. Jei nenustatoma, kad yra pagrindas riboti tėvų valdžią, tai tokiu atveju vaiką būtina grąžinti tėvams (tėvui, motinai). Tėvams (tėvui, motinai) išvykus, sergant ar susiklosčius kitoms aplinkybėms, dėl kurių jie negali atlikti savo pareigų, vaikas gali teisėtai būti su kitais asmenimis, jeigu teismas nusprendžia atskirti jį nuo tėvų ir paskiria jam globėją. Nesant tokio sprendimo ir tėvams (tėvui, motinai) reikalaujant grąžinti vaiką, pripažįstama, kad šis pas kitus asmenis atsidūrė ne pagal įstatymą. Šios kategorijos bylose sprendžiamas ne tik tėvų pirmumo teisės auklėti ir auginti savo vaiką, bet ir vaiko teisės augti ir bręsti tinkamomis sąlygomis klausimas. Dėl to teismas, sprenddamas tėvų (tėvo, motinos) reikalavimą grąžinti vaiką ir priešinį asmenų, laikančių vaiką su savimi ne pagal įstatymą ar teismo sprendimą, reikalavimą apriboti tėvų (tėvo, motinos) valdžią, turi išsiaiškinti, dėl kokių priežasčių vaikas atsidūrė pas kitus asmenis, kiek laiko ten buvo, ar tėvai (tėvas, motina) tinkamai atliko savo pareigas kol jis pradėjo gyventi su kitais asmenimis, taip pat ar tėvai (tėvas, motina) reikalauja jį grąžinti, siekdami sąžiningai ir savanoriškai atlikti pareigas ar kitais sumetimais.“

Ginčai dėl vaiko grobimo

Su ginčais dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo artimai susijusi ir kita ginčų dėl vaiko kategorija – ginčai dėl vaiko grobimo. Galima sakyti, kad pirmąjį CK taikymo dešimtmetį įvyko tam tikras lūžis visuomenės sąmonėje: pradėta suprasti, kad sąvoka „vaiko grobimas“ gali reikšti ne tik kriminalinį veiksma, kai pagrobiamas vaikas, paliktas vežimėlyje prie namų ar parduotuvės. 2002 m. ratifikavus Hagos konvenciją dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų¹²²⁸, o nuo 2005 m. gegužės 7 d. įsigaliojus Reglamentui (EB) Nr. 2201/2003 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų, susijusių su santuoka ir tėvų pareigomis, pripažinimo bei vykdymo¹²²⁹, buvo sukurti teisiniai pagrindai kovoti su atvejais, kai vienas iš tėvų prieš kito tėvo valią neteisėtai persikelia su vaiku nuolat gyventi į kitą valstybę. Pažymėtina, kad Hagos konvencija yra specializuotas universalus tarptautinės teisės aktas, skirtas išimtinai pagrobto vaiko gražinimo į kilmės valstybę procedūroms reglamentuoti, o pagrobto vaiko gražinimo procedūros yra tik viena iš Reglamento (EB) Nr. 2201/2003 reguliuojamų sričių. Reglamento nuostatomis dėl vaiko gražinimo vadovaujamasi tais atvejais, kai vaikas neteisėtai perkeltas iš vienos ES valstybės narės į kitą, jo procedūros yra palankesnės ieškovui – esant nustatytoms sąlygoms sprendimą dėl vaiko gražinimo priima valstybės, iš kurios vaikas buvo neteisėtai išvežtas, teismas, o šio sprendimo pagrindu išduotas specialus pažymėjimas turi būti pripažįstamas vykdytinu dokumentu kitoje valstybėje ES narėje¹²³⁰. Taip taupomi ieškovo laikas ir finansai, užtikrinamas operatyvus reagavimas į vaiko teisių pažeidimus. Hagos konvencijoje numatytais teisinėmis procedūromis iš esmės naudojamosi tada, kai vaikas neteisėtai išvežamas iš Lietuvos ne į ES valstybes, o į kitas valstybes – Hagos konvencijos nares. Natūralu, kad šiuo atveju vaiko gražinimo procedūra yra sudėtingesnė (klausimą dėl vaiko gražinimo sprendžia valstybės, į kurią vaikas

1228 Įstatymas dėl Konvencijos dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų ratifikavimo. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 51-1928.

1229 Tarybos 2003 m. lapkričio 27 d. reglamentas (EB) Nr. 2201/2003 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų, susijusių su santuoka ir tėvų pareigomis, pripažinimo bei vykdymo, panaikinantį Reglamentą (EB) Nr. 1347/2000. [2003] OL L 338.

1230 Pagal Reglamento 42 straipsnį „Vaiko sugrąžinimas“ „<...> vaiko sugrąžinimas, pareikalaujantis valstybėje narėje priimtu vykdytinu teismo sprendimu, yra pripažįstamas ir vykdomas kitoje valstybėje narėje nereikalaujant jo skelbti vykdytinu ir be galimybės ginčyti jo pripažinimą, jei (dėl to teismo sprendimo buvo išduotas pažymėjimas) kilmės valstybėje narėje pagal šio straipsnio 2 dalį“.

išvežtas, teismas), tačiau ją stengiamasi palengvinti skatinant valstybių atsakingų institucijų bendradarbiavimą ir pagalbos teikimą ieškovui¹²³¹.

Ir Hagos konvencija, ir Reglamentas (EB) Nr. 2201/2003 iš esmės yra procedūriniai dokumentai, skirti jurisdikcijai, skirtingų valstybių atsakingų institucijų bendradarbiavimui ir priimtų sprendimų pripažinimui bei vykdymui reglamentuoti. Tiesa, abiejuose dokumentuose įtvirtinta ir tokių taisyklių, kurias galėtume priskirti materialinės teisės normoms. Pavyzdžiui, ir Reglamento, ir Hagos konvencijos normos apibrėžia, kada vaiko išvežimas laikomas neteisėtu, taip pat nustato pagrindus, kada bylą nagrinėjantis teismas gali atmesti prašymą grąžinti vaiką į kilmės valstybę. Vis dėlto šių normų turinio autonomiškumas lemia, kad jų santykis su CK svarbus iš esmės vienu požiūriu – konkrečioje byloje kvalifikuojant vaiko išvežimo iš Lietuvos *neteisėtumą*.

Reglamento (EB) Nr. 2201/2003 2 straipsnio 11 dalis apibrėžia, kada vaiko išvežimas ar negrąžinimas laikomas neteisėtu: a) jei taip pažeidžiamos globos teisės (angl. *rights of custody*), įgytos teismo sprendimu, įstatymų nustatyta tvarka ar teisinę galią turinčiu susitarimu pagal valstybės narės, kurioje yra vaiko nuolatinė gyvenamoji vieta iki išvežimo ar negrąžinimo, teisę; b) jei išvežimo ar negrąžinimo metu globos teisėmis buvo faktiškai naudojamosi drauge ar jų su niekuo nesidalijant arba jomis taip būtų naudojamosi siekiant vaiką išvežti ar negrąžinti. Iš esmės analogiškos nuostatos įtvirtintos ir Hagos konvencijoje.

Iš čia kyla svarbus klausimas dėl vaiko išvežimo iš Lietuvos teisėtumo: ar teismui nustačius vaiko gyvenamąją vietą su vienu iš tėvų, jis turi teisę išvykti su vaiku iš Lietuvos be kito tėvo (motinos) sutikimo? Atsakant į šį klausimą svarbus Reglamento 2 straipsnio 9 punktas, pagal kurį *globos teisės* apima „*teises ir pareigas, susijusias su vaiko priežiūra, ypač teisę nustatyti vaiko gyvenamąją vietą*“. Siaurai aiškinant *globos teisių* sąvoką, jų turėtoju būtų laikomas tik tas tėvas (motina), kuris pagal įstatymą ar teismo sprendimą gali spręsti dėl vaiko gyvenamosios vietos. Tuo tarpu plačiai aiškinant *globos teisių* sąvoką, jų turėtojais laikytini abu vaiko tėvai, neatsižvelgiant į teismo sprendimą dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo su vienu iš jų. Lietuvos teisės doktrinoje, pritariant užsienio literatūroje išsakomai nuomonei, teigiama, kad šiuo atveju *globos sąvoka* turėtų būti suprantama plačiau¹²³². Nematytume pagrindo

1231 Pagal Hagos konvenciją atsakinga Lietuvos institucija yra paskirta Valstybinė vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.

1232 Nekrošius V. *Europos Sąjungos civilinio proceso teisė*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 99.

nesutikti su tokia nuomone. Akivaizdu, kad vertinant iš Lietuvos teisės pozicijų, abu tėvai, kad ir kokia būtų jų santuokinė padėtis ar teismo sprendimas, nustatantis vaiko gyvenamąją vietą su vienu iš jų, laikytini vaiko globos teisių turėtojais – Reglamento (EB) Nr. 2201/2003 prasme juos abu galima laikyti bendrais teisių į vaiko globą turėtojais (angl. *joint custody*).

Tačiau Lietuvos teismų praktikoje aptariamuoju požiūriu kol kas linkstama į kitą pusę. Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismas 2011 m. gruodžio 20 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 2A-2573-560/2011, sprendamas klausimą dėl motinos teisės išvykti nuolat gyventi su vaiku iš Lietuvos, konstatavo: „2004-04-29 Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/38/EB „Dėl Europos Sąjungos Piliiečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje“ ir 1968-10-15 Tarybos reglamentas Nr. 1612/68 „Dėl laisvo darbuotojų judėjimo Bendrijoje“ bei kiti Europos Sąjungos kompetentingų institucijų priimti norminiai aktai suteikia teisę Lietuvos piliečiui (kaip Europos Sąjungos piliečiui) laisvai judėti, apsigyventi (ir iš dalies dirbti) savo pasirinkimu be jokių suvaržymų kitoje Europos Sąjungos valstybėje. Tokią teisę turi ir kiti piliečio šeimos nariai. Kaip minėta Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo 2009-11-11 įsiteisėjusiu sprendimu šalių mažamečio sūnaus gyvenamoji vieta buvo nustatyta kartu su atsakove A. V. jos gyvenamojoje vietoje. Atsakovė A. V. kartu su sūnumi 2011-02-07 išvyko iš Lietuvos ir šiuo metu gyvena bei dirba kitoje Europos sąjungos valstybėje – Didžiojoje Britanijoje. Dėl aukščiau išdėstyto teisinio reglamentavimo bei nustatytų faktinių aplinkybių darytina išvada, kad atsakovė su sūnumi į kitą Europos sąjungos valstybę išvyko teisėtai, nepažeidžiant norminių teisės aktų reikalavimų“¹²³³.

Nors minėtoje teismo nutartyje nebuvo sprendžiamas klausimas dėl vaiko grąžinimo pagal Reglamentą (EB) Nr. 2201/2003 ar Hagos konvenciją, joje formuojamas teisės aiškinimas atveria kelią tėvui (motinai), su kuriuo nustatyta vaiko gyvenamoji vieta, laisvai kilnotis ir Lietuvoje, ir už jos ribų. „Mūsų“ dėl vaiko gyvenamosios vietos pralaimėjęs tėvas (motina) neturi teisės reikalauti pripažinti vaiko išvežimą iš Lietuvos neteisėtu Reglamento (EB) Nr. 2201/2003 2 str. 11 d. prasme ir jį grąžinti. Vienintelė tokio tėvo (motinos) teisių gynbos priemonė tokiu atveju lieka kreipimasis į teismą dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo su juo (ja), atsižvelgiant į pasikeitusias aplinkybes. Deja, atsižvelgiant į Lie-

1233 Vilniaus apygardos teismo 2011 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-2573-560/2011.

tuvos teismų formuojamą praktiką dėl vaiko gyvenamosios vietos pakeitimo¹²³⁴ ir į tarptautinio bylinėjimosi proceso trukmę¹²³⁵, tokia perspektyva neatrodo didelė, juolab kad tokiu atveju labai sumažėja likusio Lietuvoje tėvo (motinos) bendravimo su vaiku galimybės, o tai beveik panaikina jo ir taip menkas galimybes nagrinėjant ginčą dėl vaiko. Vargu ar galima teigti, kad tokia padėtis yra toleruotina.

Atsižvelgiant į tai, svarstyтина galimybė įdiegti teisinius beatodairiško vaikų išvežimo iš Lietuvos saugiklius, priimant specialias teisės normas, reikalaujančias visais atvejais (nepaisant esamo teismo sprendimo dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo) suderinti vaiko išvykimą į užsienio valstybę nuolat gyventi su antruoju tėvu. Tai leistų išvengti skaudžių vaiko teisės į šeimos ryšius pažeidimų, didintų asmenų pasitikėjimą valstybe ir teise. Be to, žinojimas, kad vaiko gyvenamosios vietos nustatymas su vienu iš tėvų automatiškai neatveria šiam kelio išvežti vaiką iš Lietuvos, sumažintų įtampą nagrinėjant ginčus dėl vaikų gyvenamosios vietos, skatintų šalis bendradarbiauti, susitelkti į vaiko bendravimo su skyrium gyvenančiu tėvu (motina) tvarką, o ne į siekį bet kokia kaina laimėti ginčą dėl vaiko gyvenamosios vietos.

1234 Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2006 m. gegužės 10 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-320/2006 konstatavo, kad „sprendžiant ginčą dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo, būtina įvertinti aplinką, kurioje vaikas gyvena teismo sprendimo priėmimo momentu, jos tinkamumą vaiko vystymuisi ir nustatyti, ar yra būtinas vaiko interesams šios aplinkos keitimas. Aplinkos keitimas vaikui padaro tam tikrą socialinę, psichologinę žalą, sukelia emocinių išgyvenimų. Tarptautinės ir nacionalinės teisės normos užtikrina vaiko šeimos aplinkos apsaugą ir nesant būtino reikalingumo bei aiškaus, pakankamo pagrindo, nenumato vaiko šeimos aplinkos keitimo net ir tais atvejais, kai vaikui aplinka buvo sukurta pažeidžiant tam tikrus teisės normų reikalavimus (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2006 m. sausio 12 d. sprendimas byloje Mihailova v. Bulgarija). Kriterijai, lemiantys sprendimą nekeisti vaiko aplinkos: laikotarpis, kurį vaikas gyvena jo poreikius patenkinančioje aplinkoje, užtikrinančioje jo teisę į būstą; būsto sąlygos; vaiko poreikių tenkinimas; bendravimo ryšių susiformavimas; susiformavęs pastovus emocinis ryšis su vienu iš tėvų, su kuriuo vaikas jau gyvena kartu; ryšiai su kitais šeimos nariais, kartu gyvenančiais asmenimis; kitos aplinkybės, kurių pripažinimas svarbiomis sprendžiamas kiekvienoje konkrečioje byloje. Tarptautinė ir Lietuvos teismų praktika orientuota į ilgesnį nei vienerių metų gyvenimą vaiko poreikius atitinkančioje aplinkoje. Tokios aplinkos pakeitimas turi būti pateisinamas ir būtinas. Viena iš tokių situacijų nustatyta CK 3.169 straipsnio 3 dalyje. Tais atvejais, kai reikalaujama nustatyti vaiko gyvenamąją vietą su vienu iš tėvų, su kuriuo vaikas iki reikalavimo pareiškimo kartu negyveno, keičiant vaiko šeimos aplinką būtina nustatyti, kad esanti aplinka jam tapo nesaugi, nebeatitinka reikalavimų sveiko vaiko normaliam vystymuisi, o tokia aplinka jam būtų sukurta pakeitus vaiko gyvenamąją vietą nustatant ją su kitu iš jo tėvų“.

1235 Net jei ginčas būtų nagrinėjamas Lietuvos teisme, procesinių dokumentų įteikimo, įrodymų surinkimo, užsienio valstybės kompetentingos vaiko teisių institucijos išvados gavimo procedūros užtrunka ne mažiau kaip pusę metų.

Apibendrinami per pirmąją CK galiojimo dešimtmetį teismų nagrinėtas bylas taikant Hagos konvenciją ir Reglamentą, galime kalbėti tik apie teismų praktikos šioje srityje užuomazgas. Tai nulemta, *inter alia*, tuo, kad kasacija šio pobūdžio bylose nenumatyta. Todėl dėl vaiko grobimo sampratos bei vaiko grąžinimo / negrąžinimo kriterijų LAT praktikoje nuomonė buvo išsakoma tik fragmentiškai. Pavyzdžiui, 2007 m. birželio 19 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-254/2007 buvo sprendžiamas klausimas, ar pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai, atsisakydami nagrinėti motinos reikalavimą dėl jos vaiko išreikalavimo iš Lenkijoje gyvenančios vaiko močiutės (tėvo motinos), nes vaiko nuolatinė gyvenamoji vieta yra Lenkijoje, pagrįstai netaikė Reglamento (EB) Nr. 2201/2003 nuostatų dėl vaiko grobimo¹²³⁶.

Neabejotinai didžiausias postūmis teismų praktikai buvo vadina moji „Rinau byla“ – rezonansinis vaiko motinos ir tėvo ginčas 2006–2007 m. dėl vaiko grąžinimo į jo kilmės šalį – Vokietiją. Ginčas prasidėjo dėl to, kad vaiko motina, gavusi tėvo sutikimą išvykti su vaiku iš Vokietijos teritorijos dviejų savičių atostogų, išvyko į Lietuvą ir nebegrižo. Tėvas, kurio prašymu Vokietijos teismas laikinai suteikė jam vaiko globos teises, kreipėsi į Lietuvos teismą, prašydamas priimti sprendimą, įpareigojantį grąžinti jo dukrą į Vokietiją, grįsdamas savo prašymą 1980 m. Hagos konvencija ir Reglamentu (EB) Nr. 2201/2003. Lietuvos teismuose

1236 Byloje nustatyta, kad ieškovei, Lietuvos Respublikos pilietei, ir atsakovui, Lenkijos Respublikos piliečiui, gimė sūnus, kuris yra Lietuvos Respublikos pilietis. Ieškovė 2003–2005 m. kartu su atsakovu gyveno Lenkijos Respublikoje. Ieškovė 2004 m. vasarą, 2004 m. gruodį–2005 m. gegužę išvyko dirbti į Olandiją; mažametį sūnų paliko prižiūrėti vaiko tėvui ir vaiko močiutei (atsakovo motinai) Lenkijoje, pas kurią vaikas gyvena iki šiol. Teismai nenagrinęjo ieškovės prašymo išreikalauti vaiką iš atsakovės vaiko močiutės, nustatyti nepilnamečio vaiko gyvenamąją vietą su motina, nurodydami, kad byla yra teisinga Lenkijos Respublikos teismams, kur yra vaiko nuolatinė gyvenamoji vieta. LAT, atmesdamas kasatorės skundą, pažymėjo, kad „Reglamentas taikomas, kai vaikas pagrobiamas iš vienos valstybės narės į kitą valstybę narę; Reglamento taisyklės užtikrina, kad valstybės narės, kurioje vaikas iki pagrobimo turėjo nuolatinę gyvenamąją vietą, teismai išliktų teisingi priimti sprendimą iš esmės ir po pagrobimo. Reglamente vaiko grobimo sąvoka apima neteisėtą išvežimą į neteisėtą negrąžinimą, t. y. vaiko išvežimas ar negrąžinimas tais atvejais, kai a) tuo pažeidžiamos globos teisės, įgytos teismo sprendimu, įstatymų nustatyta tvarka ar juridinę galią turinčiu susitarimu pagal valstybės narės, kurioje yra vaiko nuolatinė gyvenamoji vieta iki išvežimo ar negrąžinimo, ir b) jei išvežimo ar negrąžinimo metu globos teisėmis buvo faktiškai naudojamosi drauge ar jų su niekuo nesidalijant arba jomis taip būtų naudojamosi išvežti ar negrąžinti. Laikoma, kad globa yra įgyvendinama kartu, kai pagal teismo sprendimą ar įstatymų nustatyta tvarka vienas tėvų teisių turėtojas negali spręsti dėl vaiko gyvenamosios vietos be kito tėvų pareigų turėtojo sutikimo (Reglamento 2 straipsnio 11 dalis). Tam, kad būtų galima taikyti vaikų grobimą reglamentuojančias teisės normas, faktinė situacija turi būti kvalifikuojama kaip vaikų grobimas Reglamente prasme“).

vykstant ginčui dėl vaiko grąžinimo, Vokietijos teismas priėmė sprendimą, kuriuo, be kita ko, nuolatinės vaiko globos teisės suteiktos Vokietijoje gyvenančiam tėvui, motina įpareigota parvežti vaiką ir palikti jį tėvo globai. Kartu Vokietijos teismas pagal Reglamentą (EB) Nr. 2201/2003 42 straipsnį išdavė tėvui pažymėjimą dėl vaiko grąžinimo. Tada vaiko motina kreipėsi į Lietuvos teismus, prašydama nepripažinti šio Vokietijos teismo sprendimo. 2007 m. gegužės 21 d. LAT laikinai sustabdė vaiko grąžinimo procedūros vykdymą ir kreipėsi į EBTT, prašydamas priimti prejudicinį sprendimą, ar Reglamentas (EB) Nr. 2201/2003 yra pakankamas pamatas nacionaliniam teismui nagrinėti tokį pareiškimą, ar gali, kaip ir kada pagal Reglamentą atsirasti sąlygos, leidžiančios Lietuvos teismui nepripažinti Vokietijos teismo sprendimo dėl vaiko grąžinimo.

EBTT praktikoje tai buvo pirmas kartas, kai Teismui teko aiškinti Reglamentą (EB) Nr. 2201/2003 normų dėl vaiko grąžinimo turinį, todėl procesas sulaukė didelio tarptautinio dėmesio. Natūralu, kad prejudiciniame sprendime, priimtame 2008 m. liepos 11 d. byloje Nr. C-195/08 PPU, EBTT nepraleido progos sustiprinti ES valstybių bendradarbiavimo laisvės, saugumo ir teisingumo dvasios šeimos santykių teisinio reguliavimo srityje. Laikydamasis griežto Reglamentą (EB) Nr. 2201/2003 aiškinimo, Teismas sprendė, kad tais atvejais, kai nepareiškama jokių abejonių dėl vaiko kilmės valstybės teismo išduoto pažymėjimo dėl vaiko grąžinimo autentiškumo, o pažymėjimas išduotas naudojant Reglamento IV priedo formą, prieštaravimą dėl sprendimo grąžinti vaiką pripažinimo pateikti draudžiama, ir vykdymo valstybės narės teismas turi tik paskelbti teismo sprendimą, dėl kurio išduotas pažymėjimas, vykdytinu bei patenkinti prašymą nedelsiant grąžinti vaiką¹²³⁷. Atsižvelgdamas į tokį EBTT prejudiciniame sprendime pateiktą išaiškinimą, LAT konstatavo, kad prašymas dėl Vokietijos teismo sprendimo, kuriuo nuspręsta grąžinti vaiką, nepripažinimo esamoje situacijoje apskritai negalėjo būti nagrinėjamas teisme, todėl pareiškimą su tokiu reikalavimu teismas turėjo atsisakyti priimti (CPK 137 str. 2 d. 1 p.)¹²³⁸.

Bylų dėl vaiko grobimo per pirmąją CK taikymo dešimtmetį daugėjo, o šie ginčai keldavo visuomenės susidomėjimą¹²³⁹. Nereikia būti di-

1237 Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2008 m. liepos 11 d. prejudicinis sprendimas byloje C-195/08 PPU, *Inga Rinau* [2008] ECR I-05271.

1238 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-126/2008.

1239 Dėl vaiko globos susikovė Lietuvos ir Italijos teismai. *Alfa.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-02] <<http://www.alfa.lt/straipsnis/10248191/?Del.vaiko.globos.susikove.Lietuvos.ir.Italijos>

deliu pranašu, kad numatytum, jog tokių ginčų ir artimiausioje ateityje daugės. Žvelgiant į šioje srityje intensyviai kuriamą EŽTT praktiką¹²⁴⁰, panašu, kad tai turėtų tapti vienu didžiausių iššūkių Lietuvos teismų praktikai.

Ginčai dėl vaiko bendravimo su skyrium gyvenančiu tėvu (motina) ir kitais asmenimis

Lietuvos teisės doktrinoje buvo išsamiai nagrinėti ginčai dėl vaiko bendravimo su skyrium gyvenančiu tėvu (motina), tirta Lietuvos teisės aktų ir teismų praktikos atitiktis EŽTT jurisprudencijai. Remiantis atliktais tyrimais konstatuota, kad Lietuvos teismų praktika iš esmės atitinka pagrindinius reikalavimus bei principus, išplaukiančius iš valstybės įsipareigojimo saugoti EŽTK įtvirtintas asmens teises: 1) skyrium gyvenančio tėvo (motinos) bendravimas su vaiku ir jų dalyvavimas auklėjant vaiką pripažįstamas svarbiu vaiko raidos veiksmu, juo remiantis įtvirtinama tokio bendravimo prezumpcija; 2) pripažįstamas maksimalaus skyrium gyvenančio tėvo (motinos) bendravimo su vaiku principas; 3) skyrium gyvenančiam tėvui (motinai) pripažįstama laisvė pasirinkti tokio bendravimo būdus, kartu įtvirtinant principą, kad riboti vaiko bendravimą su skyrium gyvenančiu tėvu (motina) galima tik išimtiniais atvejais, kai toks bendravimas prieštarautų vaiko interesams; 4) pripažįstama, kad santykiai dėl bendravimo su vaiku ir auklėjimo tvarkos yra tęstinio pobūdžio, dėl to, pasikeitus faktinėms aplinkybėms, tėvo (motinos) bendravimo su vaikais ir dalyvavimo auklėjant juos būdai ar sąlygoms, kurios neatitiktų vaikų interesų, kiekvienas iš tėvų turi tei-

teismai=2009-01-23_07-41>; Jurkevičius P. Italas apskundė milijonui savo tautiečių. *Lrytas.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-02] <<http://www.lrytas.lt/-12258631011224876831-italas-apskund%C4%97-lietuv%C4%85-milijonui-savo-tautie%C4%8Di%C5%B3-video.htm>>; Vilnius – už motiną, Florencija – už tėvą. <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vilnius-uz-motina-o-florencija-uz-teva.d?id=20239769>>; Jutkonė V. Emigracijos grimasos: grobiami vaikai. *Ve.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-02] <<http://www.ve.lt/naujienos/lietuva/lietuvos-naujienos/emigracijos-grimasos-grobiami-vaikai/>>; Kalinauskienė R. Lietuva nepažįsta savo vaikų. *Lzinios.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-02] <<http://www.lzinios.lt/Lietuvoje/Lietuva-nepazista-savo-vaiku>> ir kt.

1240 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. sausio 8 d. sprendimas byloje *Neulinger and Shuruk v. Šveicarija* (pareiškimo Nr. 41615/07); 2012 m. liepos 12 d. sprendimas byloje *Šneersone and Campanella v. Italija* (pareiškimo Nr. 14737/09); 2011 m. gruodžio 13 d. sprendimas byloje *X. v. Latvija* (pareiškimo Nr. 27853/09); 2011 m. liepos 27 d. sprendimas byloje *Shaw v. Vengrija* (pareiškimo Nr. 6457/09) ir kt.

sę kreiptis į teismą dėl nustatytos tvarkos pakeitimo¹²⁴¹. Manytina, kad minėtoje teisės doktrinoje pateikiamos įžvalgos, atsižvelgiant į tai, jog per pastaruosius šešerius metus esminių teisinio reguliavimo ar teismų praktikos pokyčių nebuvo, išlieka svarbios, todėl šiame mokslo studijos skyriuje jų nekartosime.

Nors neabejotinai didžiausią dalį ginčų dėl bendravimo su vaiku tvarkos nustatymo, nagrinėjamų Lietuvos teismuose, sudaro tėvų ginčai, pastaruoju metu matyti ir tai, kad ginčų dėl vaiko bendravimo su artimaisiais giminaičiais daugėja. Įdomu pažymėti, kad Lietuvos teisės doktrinoje dar 2004 m. buvo nustatytas poreikis CK 3.172 ir 3.176 straipsnius tobulinti, įtvirtinant tėvų pareigą sudaryti sąlygas vaikams bendrauti ne tik su artimaisiais giminaičiais¹²⁴², bet ir kitais asmenimis, kuriuos su vaiku sieja artimi šeimos ryšiai, jeigu tai atitinka vaiko interesus¹²⁴³. Ir nors įstatymų leidėjas į šį pasiūlymą kol kas tinkamai nereagavo¹²⁴⁴, teismų praktika yra parodžiusi, kad prireikus yra pasirengusi „gelbėti padėti“: pastarųjų metų LAT praktikoje pirmenybė teikiama nebe formaliam prisirišimui prie įstatyme įtvirtintos artimųjų giminaičių sąvokos, o ryšio, siejančio vaiką ir bendrauti su juo siekiantį asmenį, kokybiniam vertinimui. Pavyzdžiui, LAT 2007 m. vasario 20 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-57/2007 kasacinis teismas konstatavo, kad „pagrindinis kriterijus, lemiantis trečiųjų asmenų (ne tėvų) ir vaikų šeimos ryšio užtikrinimo teisinėmis priemonėmis būtinybę, turi būti šio ryšio teisinis vertinimas – ar jis EŽTK 8 str. prasme gali būti laikomas šeimos gyvenimu, egzistuojančiu tarp vaiko ir konkretaus asmens“¹²⁴⁵. Tokia retorika¹²⁴⁶ yra

1241 Sagatys G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.

1242 Remiantis CK 3.135 straipsniu, artimaisiais vaiko giminaičiais, be tėvų, laikomi seneliai, broliai ir seserys.

1243 Sagatys G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.

1244 Tiesa, 2013 m. kovo 5 d. įregistruotas Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.172, 3.176, 3.182, 3.183, 3.210, 3.212, 3.241, 3.250, 3.254, 3.257, 3.262, 3.264, 3.269 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas Nr. XIIP-322, kuriuo, be kita ko, siekiama teisiškai apsaugoti „vaiko giminaičių, su kuriais vaikus sieja emociniai ryšiai“ interesą bendrauti su vaiku (žr. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=443953&p_query=&p_tr2=2>).

1245 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-57/2007.

1246 Kol kas spręsti galima tik pagal retoriką, nes konkretaus ginčo, kuriame bendravimo su vaiku tvarką prašytų nustatyti asmenys, įstatymo nepriskiriami *artimiesiems giminaičiams*, Lietuvos Aukščiausiam Teismui iki šiol neteko spręsti.

pagrindas teigti, kad Lietuvos teismai puikiai suvokia EŽTK 8 straipsnyje įtvirtintos šeimos gyvenimo sąvokos autonomiškumo reikšmę ir kad „pigaus“ Konvencijos pažeidimo pavojaus šiuo požiūriu nėra.

Ginčai, susiję su vaiko auklėjimu

Kitaip nei senas teisinės tradicijas turinčiose Vakarų Europos valstybėse ar JAV, Lietuvoje beveik nesibylinėjama dėl vaiko auklėjimo klausimų: vaiko religinio ugdymo, vaiko mokyklos parinkimo, asmens sveikatos priežiūros paslaugų taikymo vaikui ir pan. Tikėtina, kad per artimiausią CK galiojimo dešimtmetį tokių ginčų sulauksime, nes didėjant mišrių šeimų, kuriose tėvai atstovauja skirtingoms etninėms, religinėms ir socialinėms grupėms, skaičiui, tokio pobūdžio konfliktai yra beveik neišvengiami. Pavyzdžiui, teismui gali tekti spręsti tėvų ginčą – leisti ar neleisti apipjaustyti gimusį kūdikį, jei to siekia tik vienas iš tėvų. Tokio pobūdžio ginčai jau senokai ne naujiena Vakarų valstybių praktikoje¹²⁴⁷. Tikėtina, kad, Lietuvos teisinei sistemai susidūrus su tokio pobūdžio ginčais, teks ne tik formuluoti geriausių vaiko interesų principo turinį kiekvienoje konkrečioje situacijoje, bet ir permąstyti teismo sprendimų vykdymo tvarkos klausimus.

2. TURTINIAI ŠEIMOS SANTYKIAI

Ūkinė ir ekonominė šeimos funkcija yra materialinis tinkamo šeimos gyvenimo ir vystymosi pagrindas¹²⁴⁸. Todėl turtinių šeimos santykių teisinis reguliavimas sudaro svarbią valstybinės šeimos politikos dalį. Galima teigti, kad tam tikro turtinių šeimos santykių modelio įtvirtinimas įstatyme yra nulemtas valstybėje vyraujančios politinės-ekonominės ideologijos¹²⁴⁹ ir teisinės tradicijos.

1247 Žr. Europai apipjaustymas nepriimtinas. *Lzinios.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-07-28] <<http://www.lietuvoszinios.lt/Pasaulis/Europai-apipjaustymas-nepriimtinas>>.

1248 Vitkevičius P. S. *Šeimos narių turtiniai teisiniai santykiai*. Vilnius: Justitia, 2006, p. 50.

1249 Pavyzdžiui, sovietinių šeimos įstatymų pagrindas buvo imperatyvus sutuoktinių turto bendros jungtinės nuosavybės režimas, atspindintis socialistinės ideologijos siekį – asmenų lygiateisiškumą ir valstybės dominavimą reguliuojant ekonominius santykius. Liberaliosios ekonominės ideologijos Vakarų valstybių šeimos įstatymai, nors ir įtvirtindami vienokį ar kitokį santuokoje įgyto turto paskirstymą sutuoktiniams, kartu suteikė alternatyvą – teisę patiems sutuoktiniams pasirinkti jų poreikius labiausiai atitinkančią turto teisinį režimą sudarant vedybų sutartį.

Kontinentinės teisės tradicijai priklausančių Europos valstybių teisinėse sistemose turtines santuokos sudarymo pasekmes įprasta reguliuoti nustatant tam tikrą sutuoktinių turto teisinį režimą (angl. *matrimonial property regime*), kuris taikomas po santuokos įgytam sutuoktinių turtui. Kontinentinės teisės tradicijos valstybėms taip pat būdinga didelė autonomija, suteikiama sutuoktiniams sprendžiant tarpusavio turtinius klausimus: ikivedybinės ir povedybinės sutartys turi teisinę galią, jomis sutuoktiniai gali pakeisti įstatymų nustatytą teisinį režimą.

Bendrosios teisės tradicijos valstybėse šeimos turtinių santykių reguliavimas paprastai nėra grindžiamas tam tikru šeimos turtinių santykių teisiniu režimu, kuris būtų automatiškai taikomas santuoką sudariusiems asmenims. Pavyzdžiui, pagal Ištekėjusių moterų turto įstatymą (angl. *Married Women's property Act*), galiojantį Anglijoje ir Velse nuo 1882 m., santuokos sudarymas neturi jokios įtakos sutuoktinių turtinėms teisėms ir pareigoms – jų turtas ir toliau išlieka atskiras. Silpnesniojo sutuoktinio turtinių interesų apsauga čia užtikrinama ne dalijant sutuoktinių turtą, o priteisiant atitinkamą išlaikymą ar kompensaciją, proporcingą santuokos metu kiekvieno iš sutuoktinių įgyto turto vertei. Be to, kitaip nei kontinentinės teisės tradicijos šalyse, bendrosios teisės tradicijos valstybėse vedybų sutartys tradiciškai nėra laikomos teisiškai įpareigojančiomis¹²⁵⁰.

Didžiausi pokyčiai, kuriuos Lietuvos šeimos teisėje įtvirtino 2000 m. CK, buvo susiję būtent su turtinių šeimos santykių reguliavimu. Turtiniai šeimos santykiai, palyginti su iki tol galiojusi SŠK, CK reglamentuojami daug išsamiau. Kita vertus, įvesta ir nemažai koncepcinių pokyčių:

- 1) siekiant apsaugoti nepilnamečių vaikų ir silpnesniojo sutuoktinio interesus, įtvirtintas naujas *šeimos turto* institutas;
- 2) įtvirtinta sutuoktinių teisė vedybų sutartimi nukrypti nuo įstatymo nustatyto turto teisinio režimo;
- 3) aiškiai įtvirtintas tėvų ir nepilnamečių vaikų turto atskyrimo principas, numatytos tėvų pareigos tvarkant vaikams priklausančią turtą;
- 4) įtvirtintas principas, pagal kurį vaikui priteisiamo išlaikymo dydis nustatomas ne procentinės pajamų dalies pagrindu, o atsižvelgiant į plačius kriterijus – vaiko poreikius ir tėvų galimybes;

1250 Plačiau žr. Pinters W. *Matrimonial property in Europe*. In Boele-Woelki K., Miles J., Scherpe J. M. (eds.) *The Future of Family Property in Europe*. Intersentia, 2011, p. 19–46.

teismui suteikta daugiau pasirinkimo parenkant priteistino vaiko išlaikymo formą.

Be to, priimant CK, trečiosios knygos XV skyriuje „Bendras gyvenimas neįregistravus santuokos“ buvo įtvirtintos dar vieno koncepcinio pokyčio – sugyventinių turtinių santykių reglamentavimo – prielaidos. Vis dėlto ši bandymą, bent jau kol kas, galima laikyti nepavykusiu, nes Seimui nepriėmus įstatymo, reglamentuojančio partnerystės registravimo tvarką, CK trečiosios knygos XV skyriaus normos iki šiol neišgaliojo ir labai abejotina, kad artimiausiu metu įsigalios¹²⁵¹. Dėl to galima pagrįstai teigti, kad sugyventinių tarpusavio turtiniai santykiai Lietuvos pozityviosios teisės prasme nėra laikomi teisiniais šeimos santykiais. Pažymėtina, kad ši pozicija yra susijusi išimtinai su pačių sugyventinių *tarpusavio* santykiais, nes vaikų ir tėvų santykiai yra visavertis CK trečiosios knygos reguliavimo objektas, nesvarbu, kokia santuokinė tėvų padėtis. Be to, tai nereiškia, kad teisė apskritai nereguliuoja sugyventinių tarpusavio turtinių santykių: sprendžiant turtinius sugyventinių ginčus teismų praktikoje tokiems santykiams taikomos CK ketvirtosios knygos daiktinės teisės normos¹²⁵² arba remiantis analogija – CK šeštosios knygos prievolių teisės normos¹²⁵³.

1251 Abejonės pirmiausia grindžiamos ligšioline įstatymų projektų, kuriais buvo siūloma reglamentuoti partnerystės registravimo tvarką, svarstymo Seime patirtimi, aptarta ankstesniame šios studijos skyriuje.

1252 Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2006 m. birželio 13 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-7-332/2006 nurodė, kad „CK trečiosios knygos „Šeimos teise“ reglamentuojami teisiniai santykiai atsiranda santuokos, giminystės, bendro gyvenimo nesudarius santuokos ir kitokiais įstatyme įtvirtintais pagrindais. Tam, kad atsirastų šie teisiniai santykiai, būtinas atitinkamas juridinis faktas, pavyzdžiui, santuokos sudarymas, partnerystės, gimimo įregistravimas ir panašiai. Šalių santuoka nebuvo sudaryta, tačiau jos savo tarpusavio santykius laikė artimais ir ketino santuoką įregistruoti (tai patvirtina kreipimasis į Civilinės metrikacijos skyrių), neįregistravę santuokos kartu išgyveno 16 metų. Teismų priimtais sprendimais nustatyta, kad gyvenant kartu tarp šalių susiklostė ne tik asmeniniai neturtiniai, bet ir turtiniai santykiai“. Nutartyje taip pat pažymima, kad „nesusituokusių, tačiau gyvenančių kartu asmenų įgytam turtui negalioja bendrosios jungtinės nuosavybės prezumpcija, ir dėl to sugyventiniai, atsižvelgdami iš jų indėlių į įgytą ar sukurtą turtą, gali įrodinėti turimą tokio turto dalį bendrąją dalinę nuosavybę reglamentuojančių teisės normų pagrindu“. Be to, minėtoje nutartyje nurodoma, kad „atitinkamas sugyventinių turtas, nors nuosavybės teise įregistruotas vieno iš jų vardu, gali būti pripažintas bendrąja daline nuosavybe, jei įrodoma, kad toks turtas buvo įgytas abiejų sugyventinių iš bendrų lėšų ir jų naudojamas“, o „nutraukus bendrą gyvenimą, bendrai įgytas sugyventinių turtas gali būti atidalijamas jų susitarimu arba kreipiantis į teismą“.

1253 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 30 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-482/2010 laikomasi pozicijos, jog „nesusituokusių asmenų gyvenimas drauge, ūkio tvarkymas kartu, bendro turto kūrimas abiejų naudotomis iš bendro ūkio gautomis ir asmeninėmis

2.1. Šeimos turtas

Kaip minėta, šeimos turto instituto įtvirtinimas (CK 3.36, 3.71, 3.84–3.86 str.) buvo aiškinamas poreikiu apsaugoti nepilnamečių vaikų ir silpnesniojo (visų pirma, ekonomiškai) sutuoktinio teises ir teisėtus interesus¹²⁵⁴. Tokio instituto įtvirtinimą lėmė siekis, kad dėl vieno sutuoktinio neatsakingų sandorių šeima neliktų be būtinausių daiktų ar paskutinio būsto¹²⁵⁵. Manytina, jog taip tikėtasi „nušauti du zuikus“: apsaugoti šeimų interesus ir kartu sumažinti valstybės išlaidas socialiai remiant savo turtą iššvaisčiusius asmenis.

Remiantis CK 3.84 straipsniu, šeimos turtas yra šeimos gyvenamoji patalpa ir kilnojamieji daiktai, skirti šeimos namų ūkio poreikiams tenkinti, įskaitant baldus, nesvarbu, ar šis turtas nuosavybės teise priklauso vienam, ar abiem sutuoktiniams. Šeimos turtu taip pat pripažįstama teisė naudotis gyvenamąja šeimos patalpa. Šeimos turto institutas nereikia specialios nuosavybės rūšies. Jis taip pat nereikia, kad tokio turto savininkas yra specialus subjektas – šeima. Šeimos turto institutas reiškia tik disponavimo tam tikru turtu ribojimus nekeičiant to turto nuosavybės teisės¹²⁵⁶.

Šeimos turto teisinis režimas riboja turto savininko teises, o kartais – ir sutuoktinio kreditorių teises. CK įtvirtintus apribojimus, susijusius su šeimos turtu, galima suskirstyti į dvi grupes:

- 1) turto savininko (arba savininkų – kai šeimos turtas nuosavybės teise priklauso abiem sutuoktiniams) teisių apribojimai. Šiai apribojimų grupei priskirtini:
 - draudimas perleisti nuosavybės teisę į nekilnojamąjį daiktą, priskirtą šeimos turtui, įkeisti ar kitaip suvaržyti teises į jį be kito

lėšomis, bendru jų darbu, teismui gali būti pakankamas pagrindas pripažinti buvus asmenų susitarimą dėl bendros jungtinės veiklos, sukuriant bendrąją dalinę nuosavybę (1964 m. CK 472, 474 straipsniai; 2000 m. CK 6.969, 6.971 straipsniai)“.

1254 Mikelėnas V. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 174.

1255 Ne visi asmenys, tapę gyvenamųjų patalpų savininkais per 1992–1993 m., Lietuvoje vykusį butų privatizavimą už investicinius čekius, gebėjo kritiškai pasverti savo galimybes ir suvokti naujai atsiradusių nuosavybės santykių esmę, atsakingai valdyti turimą turtą ir juo disponuoti. Tuo metu galiojęs SSK niekaip neribojo savininko teisės laisvai disponuoti savo nuosavybe, įskaitant vienintelį šeimos būstą. Todėl neretai privatizuoti butai, kuriuose gyveno šeimos, būdavo prarandami dėl neatsakingų perleidimo, įkeitimo sandorių. Sąvoka „pragėrė butą“ atspindėjo ne vienos šeimos gyvenimo grimasas.

1256 Mikelėnas V. *Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 265.

sutuoktinio rašytinio sutikimo, o jeigu sutuoktiniai turi nepilnamečių vaikų – be teismo leidimo (CK 3.85 str. 2 d.);

- teismo teisė nutraukiant santuoką, pripažįstant ją negaliojančia ar patvirtinus sutuoktinių gyvenimą skyrium (separacija) suteikti sutuoktiniui, su kuriuo gyventi lieka nepilnamečiai vaikai, teisę naudotis šeimos turtu ar jo dalimi (uzufruktas) tol, kol vaikai sulaukia pilnametystės (CK 3.86 str. 2 d.);
- teismo teisė priteisti sutuoktiniui, kuris lieka gyventi gyvenamojoje šeimos patalpoje kartu su nepilnamečiais vaikais, namų apyvokos daiktus, skirtus šeimos namų ūkio poreikiams tenkinti (CK 3.86 str. 3 d.).

2) trečiųjų asmenų (kreditorių) teisių apribojimai – draudimas iš šeimos turto išieškoti pagal kreditorių reikalavimus, jeigu kreditoriai žinojo arba turėjo žinoti, kad sandorio sudarymas nesusijęs su šeimos poreikių tenkinimu ir prieštarauja šeimos interesams (CK 3.85 str. 3 d.). Be to, CK 3.84 straipsnio 4 dalyje numatyta galimybė gintis nuo išieškojimo iš nekilnojamojo daikto, esančio šeimos turtu, ir prieš sąžiningus trečiuosius asmenis, jeigu nekilnojamas daiktas yra įregistruotas viešame registre kaip šeimos turtas. Deja, lingvistinė normų analizė neatsako į klausimą, koks yra santykis tarp CK 3.84 straipsnio 4 dalyje minimų „sąžiningų trečiųjų asmenų“ ir CK 3.85 straipsnio 3 dalyje nurodytų „kreditorių, žinojusių arba turėjusių žinoti, kad sandorio sudarymas nesusijęs su šeimos poreikių tenkinimu ir prieštarauja šeimos interesams“. Darant prielaidą, kad pastarieji laikytini nesąžiningais (vadinasi, apribojimai, susiję su šeimos turto teisiniu statusu, taikomi tik jiems), kyla klausimas – ką reiškia CK 3.84 straipsnio 4 dalyje numatyta išlyga dėl galimybės panaudoti šeimos turto teisinio statuso faktą prieš sąžiningus trečiuosius asmenis (kreditorius)?

Įdomu pažymėti, kad per pirmąjį CK galiojimo dešimtmetį nekilo abejonių dėl šių apribojimų (visų *in corpore* ar atskirai) konstitucingumo¹²⁵⁷. Tai kelia tam tikrą nuostabą, ypač atsižvelgiant į tai, kad minėti apribojimai, esant bent menkiausiam neaiškumui dėl jų taikymo srities (objekto) ar turinio, teismų praktikoje buvo aiškinami plečiamai.

Pirma, aiškindamas šeimos turto sampratą, LAT konstatavo, CK 3.85 straipsnio 2 dalyje nurodytas reikalavimas turi būti taikomas ir tais atvejais, kai vienintelėje šeimos gyvenamojoje patalpoje nepilnametis

1257 Nors Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta galimybė įstatymu apriboti nuosavybės teises, tačiau tik konstituciškai pagrįstais atvejais ir apimtimi (Konstitucijos 23 straipsnis).

vaikas gyvena su savo išsituokusia motina (arba išsituokusiu tėvu), su vienu iš tėvų arba abiem tėvais, nesančiais ir (ar) nebuvusiais santuokoje, arba kai vienas iš tėvų yra miręs. Santuokos pasibaigimas panaikina šeimos turto teisinį režimą tik buvusiems sutuoktiniams (CK 3.86 str. 1 d.), tačiau šis režimas nurodytais atvejais lieka galioti kitiems įstatymo saugomiems subjektams – nepilnamečiams vaikams¹²⁵⁸.

Antra, aiškindamas CK 3.84 straipsnio 2 dalyje vartojamą sąvoką „gyvenamoji patalpa“, LAT ją vertintino ne kaip teisinę, o kaip faktinę kategoriją, apimančią visas patalpas, kuriose galima gyventi: *„Nustatant šeimos gyvenamąją vietą, reikėtų atsižvelgti į gyvenamosios vietos nustatymo kriterijus, nurodytus CK 2.16–2.17 straipsniuose. Aiškinantis, ar įkeičiant nekilnojamąjį daiktą reikalavimas gauti teismo leidimą tiktomas konkrečiai patalpai, būtina nustatyti, ar ta gyvenamoji patalpa yra būtent vaiko (vaikų), o ne suaugusių šeimos narių nuolatinė gyvenamoji vieta. Kai dokumentuose nurodyti ne visi įkeičiami daiktai, kurie patenka į pagrindinio daikto sudėtį, bet nurodomas pagrindinis daiktas ir jo bendras plotas, esant ginčui, teismas turi pasisakyti dėl įkeitimo objekto sudėties. Jeigu tokio daikto sudėtinė dalis yra patalpos, naudojamos kaip šeimos gyvenamoji patalpa, teismas turi spręsti klausimą, ar šis turtas nėra pripažintinas šeimos turtu. Visais atvejais konstatuojant, kad konkrečiame pastate šeima negyvena, nepakanka vadovautis vien įkeistų daiktų pavadinimais, pavyzdžiui, „parduotuvė“¹²⁵⁹. Taigi subjektai, tvirtinantys sandorius dėl nekilnojamojo daikto, buvo įpareigoti visais atvejais tikrinti, ar jame faktiškai negyvena vaikas – pasitenkinti Nekilnojamojo turto registro duomenimis, rodančiais nekilnojamojo turto paskirtį, nebeužtenka.*

Trečia, plečiamojo teisės aiškinimo būdu CK 3.71 straipsnis, numatantis, kad *„santuokos nutraukimo atveju teismas gali suteikti teisę naudotis šeimos turtu sutuoktiniui, su kuriuo lieka gyventi nepilnamečiai vaikai“*, buvo pritaikytas ir nesantuokinio vaiko tėvo (motinos), su kuriuo nustatoma vaiko gyvenamoji vieta, atžvilgiu. LAT 2006 m. balandžio 26 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-302/2006 konstatavo: *„Atsižvelgiant į tai, kad nėra teisės normos, tiesiogiai įtvirtinančios nesusituokusių*

1258 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2003 m. birželio 20 d. nutarimas „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje, nagrinėjant bylas dėl teismo leidimų išdavimo pagal Civilinio proceso kodekso XXXIX skyriaus taisykles“. *Teismų praktika*. 2003, 19.

1259 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-90/2005.

*ir neįregistravusių partnerystės tėvų vaikų teisių garantijas teisės naudotis gyvenamąja patalpa išlikimo aspektu, <...> pagal analogiją taikytinas galiojantis CK 3.71 straipsnis, kuris įtvirtina šias vaikų teisių apsaugos garantijas, kai vaiko tėvai yra sutuoktiniai.“ Kasacinis teismas pažymėjo, kad „Europos Konvencija dėl nesantuokinių vaikų teisinio statuso, konstitucinis asmenų lygybės principas (Konstitucijos 29 straipsnio 1 dalis) pagrindžia būtinybę vienodai ginti tiek susituokusius, tiek nesusituokusius tėvų vaikų teises“. Atmesdamas atsakovo argumentus, kad uzufrukto nustatymas susijęs su Konstitucijos 23 straipsnyje įtvirtintu nuosavybės neliečiamumo principu, teismas pažymėjo, kad „šis principas nėra abso-
liutus, asmens nuosavybė įstatyme nustatytais pagrindais gali būti ribojama, inter alia, vaikų teisių ir interesų apsaugai paliekant nepilnamečiam vaikui teisę naudotis gyvenamąja patalpa uzufrukto teise“¹²⁶⁰.*

Tokia teismų praktika kelia nemažai sunkumų – pirmiausia asmenims, atsakingiems už sudaromų sandorių teisėtumą – notarams. Natūralu, kad ji verčia taikyti griežtai gynybinio pobūdžio notarinę praktiką, kai reikalaujama, kad vaikų turinti nekilnojamojo turto sandorio šalis visais atvejais pateiktų teismo nutartį dėl leidimo sudaryti sandorį išdavimo arba nutartį, kuria atsisakoma išduoti leidimą, motyvuojamojoje dalyje nurodant, kad toks turtas nelaikytinas šeimos turtu ir teismo leidimas sandoriui nereikalingas. Tai sunkina civilinę apyvartą ir didina sandorio išlaidas vaikų turintiems asmenims. Kita vertus, taip valstybė savotiškai apsidraudžia nuo galimo socialinės naštos perkėlimo ant jos pečių – t. y. atvejų, kai sandorio sudarymas reikštų riziką šeimai likti be būsto.

Sunku įvertinti, koks yra CK įtvirtintų apribojimų, susijusių su šeimos turtu, poreikis šiandieninėje visuomenėje. Tam reikėtų atlikti atskirą tyrimą, siekiant įvertinti atvejų, kai pareiškėjo prašymu teismo leidimai sudaryti sandorį nebuvo išduoti, proporciją tokio pobūdžio bylose ir nustatyti priežastis, dėl ko atsisakoma išduoti leidimus. Manytina, kad bent jau turto savininko teisių apribojimai šiandien vis dar yra proporcingi siekiamiems tikslams. Tačiau kai kurie trečiųjų asmenų (kreditorių) teisių apribojimai – ypač jei CK 3.84 straipsnio 4 dalį ir CK 3.85 straipsnio 3 dalį aiškinsime kaip draudžiančias išieškojimą iš šeimos turto – nekilnojamojo daikto – pagal sąžiningų kreditorių reika-

1260 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-302/2006.

lavimus, jeigu nekilnojamasis daiktas yra įregistruotas viešame registre kaip šeimos turtas, vertintini atsargiau. Akivaizdu, kad nesant aiškių kriterijų, pagal kuriuos sprendžiamas kreditorių sąžiningumo klausimas, esami apribojimai sunkiai suderinami su teisinio aiškumo ir tikrumo principais – vertybėmis, kurių turi būti paisoma ribojant bet kurias asmens teises, įskaitant nuosavybės teisę. Šiuo požiūriu atkreiptinas dėmesys, kad kreditoriaus reikalavimo teisė, kaip ir bet koks kitas turtas, yra privačios nuosavybės teisės objektas, o savininko nuosavybės teisės yra ginamos vienodai, neatsižvelgiant į nuosavybės teisės objektą. Vadinas, kreditorių subjektinės reikalavimo teisės, kaip ir daiktinės teisės, turi būti ginamos, vadovaujantis nuosavybės teisės gynimo principais¹²⁶¹. Tai leidžia kelti klausimą dėl CK 3.84 straipsnio 4 dalies ir 3.85 straipsnio 3 dalies normų, jei jas aiškinsime kaip nustatančias sąžiningų kreditorių teisių apribojimus išieškant iš šeimos turto, konstitucingumo.

2.2. Turtiniai sutuoktinių santykiai

Lietuvos, kaip kontinentinės teisės tradicijos valstybės, šeimos teisei būdinga viena iš santuokos teisinių pasekmių – sutuoktiniams automatiškai taikomas įstatyme numatytas teisinis turto režimas (angl. *default matrimonial property regime*). Kitaip tariant, sudarydami santuoką asmenys žino, kad pats santuokos sudarymo faktas nulems tokį santuokos metu įgyto turto ir prievolių paskirstymą, kokį iš anksto yra nustatęs įstatymų leidėjas. Vertinant istoriškai, vienintelis esminis skirtumas šioje srityje yra tas, kad skirtingais laikotarpiais įstatymų leidėjas nevienodai leisdavo patiems sutuoktiniams nuspręsti, kokia linkme turėtų klostytis turtiniai jų santykiai. Pavyzdžiui, sovietiniu laikotarpiu sutuoktiniams nebuvo suteikiama teisė nukrypti nuo įstatymu nustatyto turto teisinio režimo¹²⁶². 2000 m. CK kūrėjai suvokė, jog paskutinį XIX a. dešimtmetį Lietuvoje prasidėjusi ūkio sistemos pertvarka, kurios esminiai ramsčiai – privati nuosavybė ir ūkinės veiklos laisvė, sukuria prielaidas rasti skirtingo ekonominio pajėgumo individams ir namų

1261 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. birželio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. liepos 23 d. nutarimo Nr. 562 „Dėl gyventojų santaupų indeksavimo“ 1 punkto nuostatos „taikydami koeficientą 10“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 63-1480.

1262 SŠK 21 straipsnyje buvo aiškiai nustatyta bendrosios junginės nuosavybės taisyklė, taikytina visam santuokoje įgyjamam turtui, o SŠK 22 straipsnis įtvirtino išimtinis atvejus, kai santuokoje įgytas turtas pripažįstamas asmenine vieno iš sutuoktinių nuosavybe.

ūkiams, turintiems skirtingų poreikių šeimos turtingųjų santykių teisinio reguliavimo prasme. Todėl, be gerai visiems pažįstamo sutuoktinių turto teisinio režimo, grindžiamo santuokos metu įgyto turto bendrumo principu, naujajame CK, *inter alia*, buvo įtvirtinta sutuoktinių galimybė nukrypti nuo įstatyme numatyto turto teisinio režimo sudarant vedybų sutartį. Todėl šiandien turime galimybę atskirai nagrinėti *įstatymų nustatytą sutuoktinių turto teisinį režimą ir vedybų sutartimi nustatytą sutuoktinių turto teisinį režimą*.

2.2.1. Įstatymų nustatytas sutuoktinių turto teisinis režimas

Nors įstatymų nustatyto sutuoktinių turto teisinio režimo turinys, įsigaliojus naujam CK, konceptualiai nepakito, pirmajame CK galiojimo dešimtmetyje teismų praktika šios kategorijos bylose buvo ypač gausi. Apibendrinus teismų nagrinėtas bylas darytina išvada, kad pagrindiniai ginčai buvo susiję su santuokoje įgyto turto priklausomybe ir sandorių, sudarytų dėl bendrąja jungtine sutuoktinių nuosavybe esančio turto, galiojimu.

Kalbant apie pirmąją ginčų kategoriją pasakytina, kad jie dažniausiai kyla teismui dalijant sutuoktinių turtą (CK 3.116–3.129 str.), nukreipiant išieškojimą į sutuoktinių bendrosios nuosavybės dalį (CPK 667 str. 2 d.) ir kitais atvejais. Manytume, kad didžiausią įtaką bendram šių ginčų skaičiui turėjo dvi priežastys:

1) CK 3.88 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta kokybiškai nauja, lyginant su anksčiau galiojusiu SŠK, norma, susijusi su teisine turto registracija ir jos galima įtaka sutuoktinių nuosavybės teisėms į šį turtą¹²⁶³. Aiškinant šią normą praktikoje kilo dilema: ar įstatymų leidėjas ja siekė suteikti teisei turto registracijai esminę reikšmę nustatant sutuoktinių nuosavybės teises į tam tikrą turtą¹²⁶⁴? Šiuo požiūriu teismų praktika nebuvo vienoda. Pavyzdžiui, LAT 2007 m. lapkričio 30 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-522/2007 konstatavo, kad „*turtas, įregistruotas viešajame registre tik vieno sutuoktinio vardu, nesant nuorodos, kad jis yra bendroji jungtinė nuosavybė, bus laikomas asmenine jo nuosavybe, kol neįrodyta*

1263 CK 3.88 straipsnio 3 dalis numato: „*Turto, kuris yra bendroji jungtinė sutuoktinių nuosavybė, savininkai viešame registre turi būti nurodyti abu sutuoktiniai. Kai turtas įregistruotas tik vieno sutuoktinio vardu, jis pripažįstamas kaip bendroji jungtinė nuosavybė, jeigu registre jis nurodytas kaip bendroji jungtinė nuosavybė.*“

1264 Tokia prielaida, be kita ko, skatino tai, kad CK įsigaliojimas sutapo su kokybiškai naujos turto registrų sistemos sukūrimu.

kitaip (CK 3.88 straipsnio 3 dalis). Ši asmeninės nuosavybės prezumpcija gali būti paneigta tik teisme, todėl jos nenuginčijus teisme, niekas, ypač valstybės įgaliotas asmuo, pavyzdžiui, notaras, negali atsisakyti taikyti CK 3.88 straipsnio 3 dalies, nesant teismo sprendimo, kuriuo turtas būtų pripažintas sutuoktinių bendrąja jungtine nuosavybe¹²⁶⁵. 2008 m. rugsėjo 29 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-464/2008 LAT pažymėjo, kad „įrašai nekilnojamojo turto registre preziumuoja nuosavybės teisinių santykių pobūdį taip, kaip jie išviešinami, tačiau tokia prezumpcija yra ginčijamoji. Įrašus nekilnojamojo turto registre vertinant įrodinėjimo aspektu, pažymėtina, kad tai yra prima facie įrodymas, todėl įregistruotas juridinis faktas gali būti nuginčijamas pagal CPK 197 straipsnio 2 dalyje nustatytas įrodymų leistinumą taisyklės. Apeliacinės instancijos teismas pripažino, kad byloje esantys rašytiniai įrodymai patvirtina, jog nepaisant įrašo viešame registre ginčo butas yra jungtinė sutuoktinių nuosavybė, t. y. laikėsi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuojamos teisės taikymo (aiškinimo) praktikos šios kategorijos ginčiuose¹²⁶⁶. Vis dėlto vėlesnėje LAT praktikoje CK 3.88 straipsnio 3 dalies normos aiškinimas kito – buvo sugrįžta prie klasikinio modelio, kurio esmė – turtas, įgytas santuokoje, yra laikomas bendrąja jungtine sutuoktinių nuosavybe, nesvarbu, kieno vardu jis įregistruotas. LAT 2010 m. gegužės 20 d. nutarime civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010 išaiškino, kad „sutuoktinių turto registracija viešame registre atlieka tik teisių išviešinimo, bet ne teises nustatančią funkciją, todėl pirmiau nurodyta įstatymo norma nepakeičia ir neapriboja CK 3.88 straipsnio 1, 2 ir 4 dalių normose, 3.90 ir 3.91 straipsniuose įtvirtintų bendrosios jungtinės nuosavybės nustatymo taisyklių. Dėl šios priežasties teismas, sudarydamas sutuoktinių turto balansą ir nustatydamas bendrą sutuoktinių turtą bei kilus ginčui tarp sutuoktinių, turi vadovautis ne tik viešo registro duomenimis (CK 3.88 straipsnio 3 dalis), bet ir patikrinti šių duomenų tikrumą (patikimumą) remdamasis CK 3.88 straipsnio 1, 2 ir 4 dalies, 3.90 ir 3.91 straipsnio taisyklėmis¹²⁶⁷.

2) Turto, kuris pripažįstamas asmenine vieno iš sutuoktinių nuosavybe, sąrašo išplėtimas CK 3.89 straipsnyje, lyginant su anksčiau galio-

1265 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-522/2007.

1266 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-464/2008.

1267 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 20 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010.

jusio SŠK 22 straipsniu¹²⁶⁸. Šis statymų leidėjo žingsnis išprovokavo daug bandymų dar labiau išplėsti asmenine nuosavybe pripažįstamo turto sąrašą į jį įtraukiant bet kokią turtą, kurio CK 3.88 straipsnis *expresis verbis* nepriskiria bendrajai jungtinei sutuoktinių nuosavybei: naujai išleistas akcinės bendrovės akcijas¹²⁶⁹, laimėtą piniginių prizą¹²⁷⁰ ir kt. Dauguma tokių bandymų nepasiteisino, nes LAT praktikoje buvo nuosekliai vadovaujamasi taisykle, kad CK 3.88 straipsnyje pateiktas bendrąja jungtine nuosavybe esančio turto sąrašas – pavyzdinis, o CK 3.89 straipsnyje įtvirtintas sąrašas turto, galinčio būti asmenine nuosavybe, – baigtinis. Be to, LAT laikėsi nuomonės, kad „*aiškinant ir taikant materialinės teisės normas, reglamentuojančias asmeninę sutuoktinių nuosavybę, būtina atsižvelgti į CK 3.88 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą prezumpciją, kad turtas yra sutuoktinių bendroji jungtinė nuosavybė, kol nėra įrodyta, kad turtas yra vieno sutuoktinio asmeninė nuosavybė. Ši prezumpcija yra įtvirtinta siekiant teisinio apibrėžtumo dėl turto teisinio režimo. Tarp sutuoktinių kilus ginčui dėl santuokos metu įgyto turto teisinio režimo, sutuoktinis, kuris laiko, kad šis turtas priklauso jam asmeninės nuosavybės teise, privalo paneigti CK 3.88 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą prezumpciją, kad santuokos metu įgytas turtas yra sutuoktinių bendroji jungtinė nuosavybė, pateikiant tam rašytinius įrodymus, įstatymui leidžiant įrodyti šį faktą*

1268 Pagal SŠK 22 straipsnį asmenine sutuoktinių nuosavybe galėjo būti pripažintas šis turtas:

1) turtas, priklausęs sutuoktiniams iki santuokos sudarymo, taip pat jų gautas santuokos metu kaip dovana arba paveldėtas, yra kiekvieno iš jų nuosavybė; 2) sutuoktinių individualaus naudojimo daiktai (drabužiai, avalynė ir pan.), išskyrus brangenybes ir kitus prabangos daiktus, nors jie ir įgyti santuokos metu iš sutuoktinių bendrų lėšų, yra asmeninė kiekvieno iš sutuoktinių nuosavybė. O pagal CK 3.89 straipsnio 1 dalį asmenine sutuoktinių nuosavybe pripažįstamas šis turtas: 1) abiejų sutuoktinių atskirai įgytas iki santuokos sudarymo; 2) sutuoktiniui dovanotas ar jo paveldėtas po santuokos sudarymo, jeigu dovanojimo sutartyje ar testamente nėra nurodyta, kad turtas perduodamas bendrajai jungtinei sutuoktinių nuosavybei; 3) sutuoktinių asmeninio naudojimo daiktai (avalynė, drabužiai, profesinės veiklos įrankiai); 4) intelektinės ir pramoninės nuosavybės teisės, išskyrus pajamas, gaunamas iš intelektinės veiklos; 5) lėšos ir daiktai, reikalingi asmeniniam sutuoktinio verslui, išskyrus lėšas ir daiktus, skirtus verslui, kuriuo verčiasi abu sutuoktiniai bendrai; 6) lėšos, vieno sutuoktinio gautos kaip žalos atlyginimas ar kitokia kompensacija už žalą, padarytą dėl sveikatos sužalojimo, ir neturtinę žalą, tikslinė materialinė parama ir kitokios išmokos, išimtinai susijusios tik su jas gavusio sutuoktinio asmeniu, teisės, kurių negalima perleisti kitiems asmenims; 7) sutuoktinio įgytas turtas už asmenines lėšas arba lėšas, gautas realizavus jo asmenine nuosavybe esantį turtą, jeigu to turto įgijimo metu buvo aiškiai išreikšta sutuoktinio valia įgyti turtą asmeninę nuosavybę.

1269 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-551/2005.

1270 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. rugsėjo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-193/2005.

*liudytojų parodymais arba įrodyti, kad santuokos metu įgyto turto prigimtis ir pobūdis savaime įrodo, kad turtas yra vieno sutuoktinio asmeninė nuosavybė (CK 3.89 straipsnio 2 dalis)*¹²⁷¹.

Antroji teismuose dažniausiai nagrinėtų ginčų kategorija – atvejai, kai sutuoktiniai ginčija kito sutuoktinio sandorius, sudarytus dėl bendrąja jungtine sutuoktinių nuosavybe esančio turto. Šiuo požiūriu visi sutuoktinių sandoriai dėl bendrąja jungtine nuosavybe esančio turto gali būti suskirstyti į tris grupes:

- 1) sandoriai, kuriuos gali sudaryti kiekvienas iš sutuoktinių ir kuriems kito sutuoktinio sutikimo įstatymas nereikalauja¹²⁷²;
- 2) sandoriai, kuriems sudaryti reikalingas abiejų sutuoktinių sutikimas ir kuriuos gali sudaryti abu sutuoktiniai, arba vienas iš sutuoktinių (preziumuojant, kad yra antrojo sutuoktinio sutikimas, o jeigu tokio sutikimo nėra – suteikiant teisę tokį sutikimą pareikšti patvirtinant jau sudarytą sandorį per vieną mėnesį nuo jo sudarymo dienos)¹²⁷³;
- 3) sandoriai, kuriems sudaryti būtinas rašytinis kito sutuoktinio sutikimas¹²⁷⁴;
- 4) sandoriai, kuriuos gali sudaryti tik abu sutuoktiniai arba vienas iš sutuoktinių, turėdamas kito sutuoktinio išduotą įgaliojimą¹²⁷⁵.

1271 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-490/2007 ir kt.

1272 Remiantis CK 3.92 straipsnio 2 dalimi, kito sutuoktinio sutikimas nereikalingas, kai: 1) priimamas palikimas ar atsisakoma jį priimti; 2) atsisakoma sudaryti sutartį; 3) imamasi neatidėliotinių priemonių bendram turtui apsaugoti; 4) pareiškiamas ieškinys dėl bendrosios jungtinės sutuoktinių nuosavybės gynimo; 5) pareiškiamas ieškinys dėl savo teisių, susijusių su bendru turtu, gynimo arba savo asmeninių teisių, nesusijusių su šeimos interesais, gynimo.

1273 Visi sandoriai, išskyrus numatytus CK 3.92 straipsnio 2 dalyje ir CK 3.92 straipsnio 4 dalyje.

1274 Pagal CK 3.36 straipsnio 1 dalį, jeigu sutuoktiniai gyvena gyvenamojoje patalpoje pagal nuomos sutartį, tai sutuoktinis, sudaręs nuomos sutartį, be kito sutuoktinio rašytinio sutikimo neturi teisės nutraukti nuomos sutarties prieš terminą, subnuomoti gyvenamosios patalpos arba perleisti teises pagal nuomos sutartį. Pagal CK 3.85 straipsnio 2 dalį sutuoktinis, kuris yra nekilnojamojo daikto, priskirto šeimos turtui, savininkas, gali perleisti nuosavybės teisę į jį, įkeisti ar kitaip suvaržyti teises į jį tik gavęs kito sutuoktinio rašytinį sutikimą.

1275 Pagal CK 3.92. straipsnio 4 dalį sandorius, susijusius su bendrąja jungtine sutuoktinių nuosavybe esančio nekilnojamojo daikto ar daiktinių teisių į jį disponavimu ar jų suvaržymu, taip pat sandorius dėl bendros įmonės perleidimo ar teisių į ją suvaržymo bei vertybinių popierių, kurie yra bendroji jungtinė sutuoktinių nuosavybė, perleidimo ar teisių į juos suvaržymo gali sudaryti tik abu sutuoktiniai, išskyrus tuos atvejus, kai vienas iš sutuoktinių turi kito sutuoktinio išduotą įgaliojimą tokį sandorį sudaryti.

Visų nurodytų grupių sandorių, sudarytų pažeidžiant abiejų sutuoktinių dalyvavimo valdant, naudojant ir disponuojant bendrąja jungtine nuosavybe reikalavimą, nugincijimo galimybę įstatymas pirmiausia sieja su kitos sandorio šalies sąžiningumu (CK 3.96 str.). Be to, abiejų sutuoktinių tiesioginio dalyvavimo reikalaujantys sandoriai (trečioji ir ketvirtoji anksčiau išvardytų sandorių grupės), sudaryti tik vieno iš sutuoktinių, gali būti nugincijami ir tuomet, kai kita sandorio šalis buvo sąžininga, išskyrus atvejus, kai panaudojama apgaulė arba kai valstybės institucijoms ar pareigūnams suteikiami neteisingi duomenys (CK 3.96 str. 2 d.). Pastaruoju atveju (pvz., jeigu sutuoktinis, sudarydamas sandorį dėl bendro turto be kito sutuoktinio rašytinio sutikimo, pateikė neteisingus duomenis notarui) prioritetiškai ginamos sąžiningo įgijėjo teisės ir turtas iš sąžiningo įgijėjo negali būti išreikalaujamas. Pažeistos sutuoktinio teisės tokiu atveju ginamos kitais gynimo būdais, pavyzdžiui, reiškiant ieškinį kitam sutuoktiniui dėl nuostolių atlyginimo¹²⁷⁶. Remiantis teismų praktikoje suformuotu aiškinimu, CK 3.96 straipsnis yra specialioji norma bendrųjų sandorių negaliojimo instituto normų atžvilgiu, arba savarankiškas sandorių negaliojimo pagrindas. Dėl šios priežasties, kitaip nei galiojant SŠK, įsigaliojus CK, vieno iš sutuoktinių be kito sutuoktinio sutikimo sudaryti sandoriai yra ne niekiniai, o nugincijami¹²⁷⁷.

1276 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. gruodžio 11 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-1532/2002.

1277 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 8 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-432/2010 konstatuota, kad „remiantis 1964 m. CK 255 straipsnio 1 dalimi, nekilnojamojo turto pirkimo-pardavimo sutartis turėjo būti notariškai patvirtinta ir per tris mėnesius įregistruota atitinkamoje turto registravimo įstaigoje, o SŠK 21 straipsnio 4 dalyje buvo nustatyta, kad sandoriams sudaryti dėl turto, kuriam reikalingas privalomas notariškas tvirtinimas ar registracija atitinkamuose organuose, perleidimo, kito sutuoktinio sutikimas sandoriui sudaryti turi būti išreikštas raštu. Sandoris, sudarytas vieno iš sutuoktinių, neturint kito rašytinio sutikimo, t. y. nesilaikant imperatyviojo SŠK 21 straipsnio 4 dalies reikalavimo, pripažįstamas negaliojančiu, vadovaujantis 1964 m. CK 47 straipsnio 1 dalimi, kurioje vartojama sąvoka „įstatymo reikalavimai“ reiškia ne ką kita, kaip imperatyviųjų teisės normų pažeidimą (dėl šios sąvokos aiškinimo žr., pvz., LAT 2000 m. spalio 2 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-905/2000). Sandorio negaliojimo pagrindas, atitinkantis įtvirtintą 1964 m. CK 47 straipsnyje, nustatytas 2000 m. CK 1.80 straipsnyje, pagal kurį imperatyviosioms įstatymo normoms prieštaraujantis sandoris yra niekinis ir negalioja. O 2000 m. CK 3.96 straipsnyje nustatyti sutuoktinių sudaromų sandorių be kito sutuoktinio žinios negaliojimo pagrindai ir sąlygos negali būti laikomi atitinkančiais iki 2000 m. CK įsigaliojimo buvusį sandorių, sudarytų be kito sutuoktinio sutikimo, negaliojimo pagrindą ir sąlygas, nes 2000 m. CK trečiosios knygos VI skyriaus antrojo skirsnio normose, susijusiose su sutuoktinių sandorių sudarymu, nustatyti kitokie, nei 1964 m. CK, reikalavimai sutuoktinių sandorių sudarymo tvarkai, pvz., nekilnojamojo turto, esančio bendrąja jungtine nuosavybe, perleidimo sandoriui sudaryti

CK 3.96 straipsnio 2 dalyje numatytiems sandoriams, kuriems sudaryti buvo būtinas rašytinis kito sutuoktinio sutikimas arba kurie galėjo būti sudaryti tik abiejų sutuoktinių nuginčyti, taikomas bendras 10 metų ieškinio senaties terminas. Tai reiškia, kad CK 3.96 straipsnio 1 dalyje nustatytas sutrumpintas 1 metų ieškinio senaties terminas taikytinas tik pirmosios grupės sandoriams. Taip yra todėl, kad CK 3.96 straipsnio 2 dalyje numatyti sandoriai nėra šio straipsnio 1 dalyje minimų sandorių porūšis. Be to, CK 3.96 straipsnio 1 dalyje nustatytas 1 metų ieškinio senaties terminas yra bendrosios taisyklės išimtis, todėl ji pagal analogiją netaikytina CK 3.96 straipsnio 2 dalyje nurodytiems sandoriams (CK 1.8 str. 3 d.).

2.2.2. Vedybų sutartimi nustatytas sutuoktinių turto teisinis režimas

Minėjome, kad viena iš CK naujovių turtinių sutuoktinių santykių reguliavimo srityje – sutuoktinių teisė vedybų sutartimi nukrypti nuo įstatymo nustatyto turto teisinio režimo. Teisės normų, reglamentuojančių vedybų sutartis, įtvirtinimas atitinka pasaulines tendencijas – leisti sutuoktiniams patiems nuspręsti dėl jų turtiniams santykiams taikytinų „žaidimo taisyklių“. Pažymėtina, kad pastaruoju metu net tradiciškai skeptiškai vedybų sutarties privalomumo atžvilgiu nusiteikusių valstybių teismų praktikoje sutuoktinių valiai linkstama suteikti vis daugiau pripažinimo. Pavyzdžiui, 2010 m. spalio 20 d. Jungtinės Karalystės Aukščiausiasis Teismas byloje *Radmacher v. Granatino* pripažino teisiškai saistancia sutuoktinių – Vokietijos ir Prancūzijos piliečių Vokietijoje sudarytą ikivedybinę sutartį, nustatančią atskiros sutuoktinių turto teisinį režimą¹²⁷⁸.

būtinas nebe kito sutuoktinio rašytinis sutikimas, o jo dalyvavimas sudarant sandorį arba notariškai patvirtintas įgaliojimas (2000 m. CK 3.92 straipsnio 4 dalis), atitinkamai skiriasi ir tokių sandorių pripažinimo negaliojančiais pagrindai ir sąlygos – sandoriai, sudaryti be kito sutuoktinio sutikimo ir vėliau jo nepatvirtinti, yra nuginčijami, o ne niekiniai, teisiškai reikšmingas yra kitos sandorio sutarties sąžiningumas. 2000 m. CK specialiojoje normoje (CK 3.96 straipsnyje) nustatytas sandorio negaliojimo pagrindas negali būti laikomas atitinkančiu taikytiną ginčijamo sandorio sudarymo metu (iki 2000 m. CK įsigaliojimo) egzistavusį sandorio, sudaryto be kito sutuoktinio sutikimo, negaliojimo pagrindą, nes priešingu atveju būtų suteikta galimybė palikti galioti sandorį, kuris, kaip neatitinkantis jo sudarymo metu galiojusį imperatyviųjų teisės normų reikalavimų, buvo neteisėtas ir negalimas civilinėje apyvartoje“.

1278 Žr. *Radmacher v. Granatino* [2010] UKSC 42 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-06] <http://www.supremecourt.gov.uk/decided-cases/docs/UKSC_2009_0031_Judgment.pdf>

Atsižvelgiant į tai, kad ginčų, kylančių dėl vedybų sutarčių sąlygų, jų vykdymo ir / ar galiojimo, Lietuvos teismų praktikoje per pirmąjį CK galiojimo dešimtmetį tikrai nebuvo daug, taip pat į santykinai nemažą šio instituto ištyrimo laipsnį teisės doktrinoje¹²⁷⁹, šiame mokslo studijos skyriuje apsiribosime vienintelio klausimo aptarimu – sutuoktinių galimybe vedybų sutartimi nukrypti nuo įstatyme įtvirtinto jų atsakomybės pagal turtines prievoles režimo.

Kaip žinoma, CK įvardija *teisinius turto režimus*, kuriuos sutuoktiniai gali pasirinkti sudarydami vedybų sutartį: visiško turto atskirumo (asmeninė nuosavybė), visiško turto bendrumo ir riboto turto bendrumo (dalinė nuosavybė) ir mišrų turto teisinį režimą, kurį sudarytų keletas režimų elementai. CK 3.104 straipsnio 4 dalis taip pat numato, kad „*sutuoktiniai vedybų sutartyje gali nustatyti teises ir pareigas, susijusias su turto tvarkymu, tarpusavio išlaikymu, dalyvavimu tenkinant šeimos reikmes ir darant išlaidas, taip pat turto padalijimo būdą ir tvarką, jei santuoka nutraukiama, bei kitus klausimus, susijusius su sutuoktinių tarpusavio turтинiais santykiais*“. Taigi įstatymas *expressis verbis* nenumato sutuoktinių teisės vedybų sutartimi tartis dėl turtinių prievolių, kita vertus, žodžiai „*kitus klausimus, susijusius su sutuoktinių tarpusavio turтинiais santykiais*“ yra pagrindas manyti, kad sutuoktiniams tokia teisė, bent jau tam tikra apimtimi, yra suteikta – t. y. įstatymas tiesiogiai numato galimybę vedybų sutartimi reglamentuoti vidinius šeimos (sutuoktinių tarpusavio) prievolinius teisinius santykius. Vis dėlto lieka neaišku, ar sutuoktiniai vedybų sutartimi gali reglamentuoti ir išorinius (kreditoriaus ir sutuoktinių) prievolinius teisinius santykius, o jei gali – kokia apimtimi. Žinoma, šis klausimas svarbus tik kalbant apie sutuoktinių teisę susitarti dėl būsimų prievolių vykdymo. Akivaizdu, kad sutuoktiniai, būdami bendraskoliai, negali remdamiesi vedybų sutartimi ar įsipareigojimu perkelti *jau egzistuojančios* skolos vienam iš sutuoktinių ir taip atleisti kitą sutuoktinį nuo piniginės prievolės trečiajam asmeniui, nes to nenumato įstatymas¹²⁸⁰.

1279 Cvelich M. Vedybų sutarties vieta sutarčių sistemoje. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 144–154; Pasvenskienė A., Kiršienė J. Atskiro turto režimas vedybų sutartyje: ar galioja sutartis, kai akivaizdu, jog vieno iš sutuoktinių turtinė padėtis pagal sutartį bus geresnė? *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118); Kudinavičiūtė-Michailovienė I. Peculiarities of legal regulation of marriage contracts. *Jurisprudencija*. 2011, 18 (1): 143–159.

1280 Žr. Kauno apygardos teismo 2010 m. lapkričio 3 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-697-153/2010.

Pažymėtina, kad nors sutuoktinių teisė susitarti dėl *prievolių teisinio režimo* tiesiogiai įstatyme neįtvirtinta, tačiau apie ją, nors ir netiesiogiai, yra kalbama teismų praktikoje. LAT 2005 m. rugsėjo 7 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-383/2005, *inter alia*, yra konstatavęs, kad „sutuoktiniai vedybų sutartimi gali pasirinkti jiems priimtina turto teisinį režimą ir kartu reglamentuoti savo civilinės atsakomybės pagal prievoles klausimus“¹²⁸¹. Kita vertus, neaišku, ar tai leidžia kalbėti apie sutuoktinių teisę vedybų sutartimi reglamentuoti ne tik vidinius šeimos (sutuoktinių tarpusavio), bet ir išorinius (kreditoriaus ir sutuoktinių) prievolinius teisinius santykius. Atsakymo į šį klausimą pirmasis CK taikymo dešimtmetis nepateikė.

Aptariamuoju požiūriu neabejotinai svarbios yra ir CK nuostatos dėl sutuoktinių atsakomybės pagal turtines prievoles, konkrečiai:

- 1) CK 3.109 straipsnio 2 dalis: „Kiekvienas sutuoktinis turi teisę sudaryti sandorius, būtinus išlaikyti šeimos namų ūkį ir užtikrinti vaikų auklėjimą bei švietimą. Pagal prievoles, kylančias iš tokių sandorių, sutuoktiniai atsako solidariai, nesvarbu, koks jų turto teisinis režimas, išskyrus atvejus, kai sandorio kaina yra aiškiai per didelė ir neprotinga“;
- 2) CK 3.114 straipsnio 1 dalis: „Jeigu sutuoktiniai vedybų sutartyje numatė, kad turtas, įgytas tiek iki santuokos įregistravimo, tiek ir susituokus, yra vieno ir kito asmeninė nuosavybė, jie pagal savo prievoles atsako tik savo asmeniniu turtu. Pagal bendras prievoles ir prievoles šeimos interesais sutuoktiniai tokiais atvejais atsako solidariai.“

Todėl net ir darant prielaidą, kad vedybų sutartimi gali būti reguliuojami ne tik vidiniai šeimos (sutuoktinių tarpusavio), bet ir išoriniai (kreditoriaus ir sutuoktinių) prievoliniai teisiniai santykiai, kyla klausimas, ar vedybų sutartimi galima visiškai ar iš dalies eliminuoti CK 3.109 straipsnio 2 dalies ir 3.114 straipsnio 1 dalies nuostatų taikymą? Atsakymas į šį klausimą pirmiausia priklauso nuo to, ar šias nuostatas traktuosime kaip imperatyvias (tokiu atveju eliminuoti jas vedybų sutartimi būtų negalima pagal CK 3.105 str. 1 p.) ar kaip dispozityvias, taip pat nuo to, kaip sistemiškai skaitysime CK trečiosios knygos normas.

Manytume, kad net ir laikant CK 3.109 straipsnio 2 dalies ir 3.114 straipsnio 1 dalies normas imperatyviomis, akivaizdu, kad jų dispozi-

1281 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. rugsėjo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-383/2005.

cijos („nesvarbu, koks jų turto teisinis režimas“; „jei sutuoktiniai vedybų sutartyje numatė, kad turtas, įgytas tiek iki santuokos sudarymo, tiek su-situokus, yra vieno ir kito asmeninė nuosavybė“) yra ribotos: pirma, abi minėtos dispozicijos neapima atvejų, kai sutuoktiniai vedybų sutartyje nustato ne tik *teisinį turto režimą*, bet ir *teisinį prievolių režimą* – pavyzdžiui, susitaria ne tik dėl turto, bet ir dėl turtinių prievolių visiško atskyrimo; antra, CK 3.114 straipsnio 1 dalies dispozicija neapima atvejų, kai vedybų sutartyje nustatytas riboto turto bendrumo (dalinė nuosavybė) teisinis režimas arba mišrus turto teisinis režimas.

Mūsų nuomone, CK trečiosios knygos VI skyriaus trečiojo skirsnio ir VII skyriaus nuostatos sistemiškai aiškinamos kaip suteikiančios teisę sutuoktiniams vedybų sutartimi reglamentuoti ne tik vidinius šeimos (sutuoktinių tarpusavio), bet tam tikra apimtimi ir išorinius (kreditoriaus ir sutuoktinių) prievoliinius teisinius santykius. Tiesa, ši išvada yra sąlyginė. Pirma, tokios vedybų sutarties nuostatos prieš kreditorius galėtų būti panaudotos tik jei jos bus įregistruotos viešajame vedybų sutarčių registre iki sudarant sandorį, kurio pagrindu atsirado prievolė (CK 3.103 str. 3 d.). Antra, sutuoktiniai, reglamentuodami savo atsakomybę pagal turtines prievoles, negali nukrypti nuo CK 3.109 straipsnio 2 dalies ir 3.114 straipsnio 1 dalies nuostatų, numatančių, kada sutuoktinių atsakomybė pagal prievoles yra solidari. Šiuo požiūriu būtina atkreipti dėmesį į įstatymų leidėjo nenuoseklumą reglamentuojant atvejus, kada sutuoktiniai atsako solidariai: CK 3.109 straipsnio 1 ir 2 dalių analizė yra pagrindas teigti, kad pagal „sandorius, sudarytus šeimos interesais“ sutuoktiniai atsako kaip daliniai bendraskoliai bendru turtu, o pagal „sandorius, būtinus išlaikyti šeimos namų ūkį ir užtikrinti vaikų auklėjimą bei švietimą“ – kaip solidarūs bendraskoliai, nesvarbu, koks jų turto teisinis režimas. Pagal CK 3.114 straipsnio 1 dalį sutuoktiniai, vedybų sutartyje pasirinkę atskiro turto teisinį režimą, solidariai atsako ir pagal „bendras prievoles“, ir pagal „prievoles šeimos interesais“. Manytume, kad neteisinga būtų sutuoktinius, pasirinkusius atskiro turto teisinį režimą, prievarta sodinti į tą pačią valtį prievolių prasme, atimant iš jų galimybę susitarti dėl prievolių atskyrimo. Todėl logiška būtų imperatyvias CK 3.109 straipsnio 2 dalies ir 3.114 straipsnio 1 dalies nuostatas aiškinti tik kaip draudžiančias vedybų sutartyje panaikinti sutuoktinių atsakomybę pagal prievoles, kylančias iš sandorių, būtinų išlaikyti šeimos namų ūkį ir užtikrinti vaikų auklėjimą bei švietimą. O prievolės,

kylančios iš kitų sandorių šeimos interesais (platesnė kategorija), galėtų būti vedybų sutarties objektu, jei sutuoktiniai to pageidauja.

2.2.3. Sutuoktinių atsakomybė pagal turtines prievoles

Sutuoktinių atsakomybės pagal turtines prievoles klausimų teisinis reglamentavimas visuomet susijęs su poreikiu nustatyti teisingą balansą sutuoktinių ir jų (ar vieno iš jų) kreditorių interesų pusiausvyrą. Turbūt nesuklysimė pasakydami, kad per pirmąją CK galiojimo dešimtmetį ir ypač 2008 m. Lietuvoje prasidėjusio ekonominio sunkmečio laikotarpiu skolininkams ėmus ieškoti naujų būdų išvengti prievolių vykdymo pasinaudojant šeimos teisės normų teikiama apsauga, šis institutas tapo didžiausio teismų praktikos dėmesio objektu.

Sutuoktiniai atsako pagal skirtingų rūšių turtines prievoles. Remiantis LAT 2010 m. gegužės 20 d. nutarime civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010 esančiais išaiškinimais, sutuoktinių prievolės gali būti suskirstytos į asmenines ir bendras:

1. Asmeninės kiekvieno iš sutuoktinių prievolės – tai iki santuokos įregistravimo atsiradusios prievolės (CK 3.110 str. 1 d.), iš dovanojimo sutarčių ir paveldėjimo kylančios prievolės, išskyrus atvejus, kai dovana ar palikimas buvo gauti kaip bendras turtas (CK 3.111 str.), baudos už vieno iš sutuoktinių padarytus teisės pažeidimus, taip pat žala, padaryta vieno iš sutuoktinių veiksmais (CK 3.115 str. 1 d.), kito asmens išlaikymo, mokestinės ir kitos prievolės. Asmenines prievoles savo vardu įgyja vienas iš sutuoktinių, kuris ir atsako pagal jas savarankiškai savo asmeniniu turtu arba jam priklausančia bendro turto dalimi. Išieškojimas pagal asmenines prievoles nukreipiamas į bendro turto dalį tik po to, kai kreditorių reikalavimams patenkinti neužtenka turto, kuris yra asmeninė sutuoktinio nuosavybė (CK 3.112 str.).

2. Bendros sutuoktinių prievolės:

- 1) bendros solidariosios sutuoktinių prievolės. Nors minėtame nutarime LAT konstatavo, kad „*bendromis laikomos sutuoktinių prievolės, kurios yra susijusios su bendrąja jungtine sutuoktinių nuosavybe, kylančios iš vieno iš sutuoktinių vardu sudarytų sandorių, tačiau esant kito sutuoktinio sutikimui arba vėliau šio sutuoktinio patvirtintų, taip pat kitos šeimos interesais prisiimtoms prievolės, bei solidariosios sutuoktinių prievolės (CK 3.109 straipsnio 1–3 dalys)*“, kartu buvo pažymėta, kad „*prievolės kvalifikavi-*

mas kaip bendros prievolės pagal CK 3.109 straipsnio 1 dalies 1–5 punktus savaime nereiškia, jog prievolė yra solidari, kol nėra nustatytas įstatymu ar sutartimi įtvirtintas pagrindas“. Solidarioji skolininkų prievolė nepreziumuojama, išskyrus įstatymų nustatytas išimtis. Ji atsiranda tik įstatymų ar šalių susitarimu nustatytais atvejais, taip pat kai prievolės dalykas yra nedalus (CK 6.6 str.). Sprendžiant ar sutuoktinių prisiimta prievolė yra solidari, pirmiausiai taikytinos CK 3.109 straipsnio 2 ir 3 dalys¹²⁸². Solidariosios sutuoktinių prievolės vykdomos iš bendro sutuoktinių turto, o jo neužtenkant – ir iš asmeninio kiekvieno sutuoktinio turto.

- 2) bendros dalinės sutuoktinių prievolės. Jeigu sutuoktinių prievolė nėra solidari pagal įstatymą ar sutartį, tokia bendroji sutuoktinių prievolė yra dalinė. Esant dalinei prievolei kiekvienas skolininkas (sutuoktinis) privalo vykdyti tik savo dalį. Bendros dalinės sutuoktinių prievolės, kaip ir bendros solidariosios, vykdomos iš bendro sutuoktinių turto¹²⁸³, o jo neužtenkant – ir iš asmeninio kiekvieno sutuoktinio asmeninio turto, neviršijant šiam sutuoktiniui tenkančios prievolės dalies.
- 3) bendros subsidiariosios sutuoktinių prievolės. Sutuoktiniai tretiesiems asmenims gali atsakyti ir subsidiariai (pvz., vienas sutuoktinis garantuoja už kito sutuoktinio asmeninių prievolių vykdymą).

Painiausio teisinio „Gordijaus mazgo“ titulas neabejotinai priskirtinas sisteminio CK 3.92 straipsnio 3 dalyje nustatytos prezumpcijos ir CK 3.109 straipsnio 1 dalies 1–5 punktuose įtvirtinto sandorių, iš kurių kylančios prievolės vykdomos iš bendro sutuoktinių turto, sąrašui sistemškai aiškinti. Ir teisės doktrinoje¹²⁸⁴, ir teismų praktikoje¹²⁸⁵ ilgą laiką

1282 CK 3.109 str. 2 d. nustato, kad pagal prievolės, kylančias iš sandorių, būtinų išlaikyti šeimos namų ūkiui ir užtikrinti vaikų auklėjimą bei švietimą, abu sutuoktiniai atsako solidariai. Solidarioji sutuoktinių prievolė pagal tokius sandorius neatsiranda, kai sandorio kaina yra aiškiai per didelė ir neprotinga. Pagal CK 3.109 straipsnio 3 dalį solidarioji prievolė neat-siranda, kai vienas sutuoktinis be kito sutuoktinio sutikimo ima paskolą arba perka prekių išsimokėtinai, jeigu tai nėra būtina bendriems šeimos poreikiams tenkinti.

1283 Jeigu bendrojoje dalinėje prievolėje sutuoktinių dalys nėra lygios, įvykdžius prievolę iš bendro sutuoktinių turto sutuoktinis, kurio prievolės dalis buvo mažesnė, įgyja teisę reikalauti iš kito sutuoktinio kompensacijos už bendro turto panaudojimą ta apimtimi, kuria kito sutuoktinio prievolei vykdyti buvo panaudota didesnė bendro turto dalis.

1284 Mikelėnas V. *Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 298.

1285 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-35/2006; 2009 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-117/2009 ir kt.

buvo laikomasi nuomonės, kad vieno iš sutuoktinių su trečiuoju asmeniu sudaryta sutartimi priimta prievolė turi būti pripažinta bendra sutuoktinių prievole, vykdytina iš bendro turto pagal CK 3.109 straipsnio 1 dalies 5 punktą, nes tokiai sutarčiai turi būti taikoma CK 3.92 straipsnio 3 dalyje nustatyta prezumpcija, kad sutuoktinis sandorius sudaro, kai yra kito sutuoktinio sutikimas, išskyrus atvejus, kai sandoriui sudaryti reikalingas rašytinis kito sutuoktinio sutikimas. Ši pozicija buvo grindžiama prielaida, neva „*sąžiningi kreditoriai negali būti priklausomi nuo sutuoktinių tarpusavio santykių, jų nelojalumo vienas kitam, piktnaudžiavimo vienas kito pasitikėjimu ar kitokių panašių priežasčių*“¹²⁸⁶. Dėl to įrodinėti, kad prievolė yra asmeninė vieno sutuoktinio, o ne jų abiejų bendra, turėdavo tas asmuo, kuris siekdavo paneigti prievolės bendrumo prezumpciją.

Vis dėlto 2010 m. gegužės 20 d. nutarime civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010, spręsdamas klausimą dėl CK 3.92 straipsnio 3 dalyje įtvirtintos prezumpcijos taikymo vieno iš sutuoktinių vardu sudarytos paskolos sutarčiai, LAT įtvirtino kokybiškai naują (priešingą anksčiau galiojusiam) teisės normų, įtvirtintų CK 3.92 straipsnio 3 dalyje ir 3.109 straipsnyje, aiškinimą, pagal kurį CK 3.92 straipsnio 3 dalyje nustatyta prezumpcija gali būti taikoma tik tiems vieno iš sutuoktinių sudarytiems sandoriams, kuriais įgyvendinamos sutuoktinių, kaip bendraturčių, teisės. Kitiems sandoriams, kuriems kito sutuoktinio sutikimo įstatymas *expressis verbis* nereikalauja (pvz., paskolos sutartims, jei skolininkas yra vienas iš sutuoktinių, nuomos sutartims, jei nuomininkas yra vienas iš sutuoktinių, lizingo sutartims etc.), CK 3.92 straipsnio 3 dalyje nustatyta prezumpcija negali būti taikoma. Tai reiškia, kad iš tokių sandorių kylančios prievolės nelaikomos bendromis sutuoktinių prievolėmis tol, kol kreditorius neįrodo, kad šie sandoriai atitinka CK 3.109 straipsnio 1–2 dalyse įtvirtintus kriterijus.

Tokia LAT praktika iš esmės vertintina teigiamai. Akivaizdu, kad šiuolaikinėje visuomenėje būtų rizikinga preziumuoti, kad buvimas santuokoje automatiškai reiškia ir besąlyginę abiejų sutuoktinių atsakomybę už kiekvieno iš sutuoktinių savarankiškai priimtą prievolę. Iki minimumo supaprastėjus galimybėms greitai pasiskolinti (pvz., gauti kreditą SMS žinute), priimti kitus turtinius įsipareigojimus būtų naivu užmerkti akis prieš galimą sutuoktinių piktnaudžiavimą pasitikėjimu ar

1286 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 20 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010.

paprastą avantiūrizmą (tam užtenka išstudijuoti pastaraisiais metais vyraujančias santuokų nutraukimo priežastis). Teisė privalo ginti ne tik kreditorių, bet ir šeimos narių interesus. Teisė neturėtų sunkinti asmens teisinės padėties vien dėl to, kad jis yra santuokoje (priešingu atveju tai taptų dar vienu santuokos nepatrauklumą skatinančiu veiksmu). Todėl negali būti preziumuojama, kad kreditoriaus, sudariusio sandorį tik su vienu iš sutuoktinių, interesas šio sandorio pagrindu įgyti ne vieną, o du bendraskolius (abu sutuoktinius) visais atvejais yra sąžiningas ir gintinas kaip teisėtas lūkestis. Manytume, jog kreditorius, norėdamas, kad pagal su vienu iš sutuoktinių sudaromą sandorį turtinės prievolės atsirastų abiem sutuoktiniams, gali pasirūpinti abiejų sutuoktinių valios sudaryti tokį sandorį išsiaiškinimu ir užfiksavimu. Apdairus ir rūpestingas kreditorius, nebūdamas tikras, ar sandoris atitinka šeimos interesus, privalo elgtis būtent taip, o jei elgiasi priešingai – prisiimti savo elgesio galimas pasekmes.

Vis dėlto pernelyg drąsu būtų teigti, kad LAT 2010 m. gegužės 20 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010 galutinai išsprendė visas gana nevientiso sutuoktinių atsakomybės pagal turtnines prievoles instituto problemas. Pirma, minėtoje byloje LAT sprendė išimtinai sutuoktinių atsakomybės pagal vieno iš jų vardu sudarytą paskolos sutartį kvalifikavimo klausimą. Todėl kita nutarime formuluojama doktrina vertintina tik kaip *obiter dictum*. Remiantis LRKT jurisprudencija, ji savaime neturi precedentinės galios¹²⁸⁷. Antra, teismui neatskleidus sąvokų *sandorių šeimos interesais* (CK 3.109 str. 1 d. 5 p.) ir *sandorių, būtini išlaikyti šeimos namų ūkį ir užtikrinti vaikų auklėjimą bei švietimą* (CK 3.109 str. 2 d.) turinio ir jų skirtumo, atviras liko klausimas: kokie sandoriai sukelia paprasčiausiai *bendrą*, o kokie – *bendrą solidariąją* sutuoktinių prievolę? Atsižvelgiant į tai, kreditoriai, norėdami, kad pagal sudaromą sandorį prievolės kiltų ne vienam, o abiem sutuoktiniams, savo interesais turėtų pasirūpinti patys, reikalaudami įtraukti į sandorį abiejų sutuoktinių aiškiai išreikštą valią dėl prievolių prisiėmimo ir jų pobūdžio.

1287 Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimą byloje Nr. 33/03 „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 69 straipsnio 4 dalies (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292.

2.3. Turtiniai tėvų ir vaikų teisiniai santykiai

2.3.1. Tėvų teisės ir pareigos, susijusios su jų vaikams priklausančiu turtu

Pagal SŠK vaikų teisės buvo išvestinės iš jo tėvų teisių ir atskirai teisiškai neregamentuotos. Tokia vaiko teisių samprata daugiausia nulėmė vaiko, kaip šeimos globotinio, išlaikytinio padėtį. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai 1991 m. gegužės 21 d. priėmus Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymą¹²⁸⁸, buvo įtvirtinta Lietuvos gyventojų teisė įsigyti privačion nuosavybės jų nuomojamus valstybinio ir visuomeninio butų fondo gyvenamuosius namus, butus daugiabučiuose namuose ir bendrabučiuose, taip pat buvo nustatyta jų įsigijimo tvarka. Pagal minėtą įstatymą pirkti gyvenamąjį namą ar butą turėjo lygias teises namo ar buto nuomininkai ir jų šeimų nariai. Investiciniai čekiai buvo skirti ir nepilnamečiams vaikams, ir jie buvo asmeninė kiekvieno vaiko nuosavybė. Patys vaikai, neturėdami visiško veiksnio, savarankiškai investiciniais čekiais disponuoti negalėjo. Nepilnamečiams vaikams skirti investiciniai čekiai paprastai buvo įrašomi į motinos, o jos nesant – į tėvo investicinę sąskaitą ir šie jais disponavo. Nepilnamečiams vaikams priklausantys investiciniai čekiai buvo panaudoti ir butams privatizuoti. Privatizuojant butą, jame su tėvais gyvenusių nepilnamečių vaikų sutikimo nereikėjo, nes vaikams atstovauja, jų teises ir teisėtus interesus gina tėvai (CK11, 13, 14 str., Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 3 ir 11 str.), kurie ir pasirašė susitarimą dėl buto pirkimo, kieno vardu bus sudaroma pirkimo–pardavimo sutartis ir kas taps buto savininku (bendratūriu). Taigi nepilnamečiai vaikai, kaip savarankiški subjektai, privatizuojant butą nedalyvavo¹²⁸⁹.

1995 m. Lietuvai ratifikavus Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją iš esmės pakito vaiko, kaip teisės subjekto, teisinis statusas. Konvencija įpareigoja kiekvieną valstybę narę gerbti ir garantuoti visas Konvencijoje numatytas teises kiekvienam vaikui, priklausančiam jos jurisdikcijai (2 str.1 d.). Tačiau, pasak J. Stripeikienės, šis tarptautinis teisės aktas gana sunkiai skynėsi kelią į praktinį gyvenimą. Pirmas svarbus žingsnis

1288 Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 17-449.

1289 Įstatymų taikymo teismų praktikoje, nagrinėjant civilines bylas dėl privatizuotų butų padalijimo, apibendrinimo apžvalga. *Teismų praktika*. 1999, 10.

praktiškai ginant vaiką, kaip savarankišką teisės subjektą, buvo žengtas 1996 m. priėmus Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą. Šiame įstatyme įtvirtintos pagrindinės vaiko teisės ir laisvės, kurios turėjo būti saugomos visais civilinių teisių gynimo būdais. Kartu šio įstatymo 5 straipsnio 2 dalis nustatė, kad sprendžiant kilusius ginčus, kai įstatymai arba kiti teisės aktai, kitaip negu šis įstatymas, reguliuoja santykius, susijusius su vaiko teisėmis bei laisvėmis ir jų apsauga, arba kai šie klausimai nėra kitu įstatymu sureguliuoti, taikomas šis įstatymas. Ši pamatinė nuostata sukūrė svarbiausią išeities principą aiškinant ir taikant teisės normas, kad vaikas, kaip teisės subjektas, įgyja įstatymo nustatytas teises, o joms įgyvendinti kuriama vaiko teisių apsaugos sistema, paremta vaiko interesų viršenybės principu¹²⁹⁰.

Į minėtus koncepcinius vaiko teisių sampratos pokyčius pirmiausia dėmesį atkreipė teismų praktika. Įdomu tai, kad būtent joje, o ne įstatyme ir įvyko esminis lūžis, su kuriuo sietinas vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, statuso atsiradimas Lietuvos teisėje. Pavyzdžiui, LAT 2000 m. gegužės 8 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-506/2000 buvo pripažinta, kad vaikai, sulaukę pilnametystės ir manantys, kad jų tėvai yra pažeidę jų turtines teises panaudodami jiems priklausančius investicinius čekius butams privatizuoti ar vėliau sudarydami sandorius dėl privatizuoto buto, turi teisę jas įstatymų nustatyta tvarka ginti¹²⁹¹. Kitas pavyzdys – bylos dėl išlaikymo vaikams priteisimo. Dar galiojant SŠK, 2000 m. nagrinėtoje civilinėje byloje Nr. 3K-3-471/2000 LAT konstatavo, kad *„alimentinės prievolės subjektas yra nepilnametis vaikas, kuris pagal įstatymą turi subjektyvinę teisę gauti iš savo tėvo ar motinos išlaikymą, o motina ar tėvas, reikalaujantis alimentų vaikui išlaikyti, yra ne alimentinės prievolės subjektas, o teisėtas nepilnamečio vaiko atstovas. Todėl, kai nustatoma, jog tėvas ar motina vykdo SŠK 80 straipsnyje numatytą pareigą ir išlaiko nepilnamečius vaikus, tai alimentai tokiems vaikams išlaikyti kitam iš tėvų, kaip įstatyminiam vaiko atstovui, negali būti priteisiami“*¹²⁹².

1290 Stripeikienė J. Vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, problema. *Jurisprudencija*. 2003, 42 (34): 16.

1291 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-506/2000.

1292 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-471/2000.

2000 m. priimtas CK užbaigė anksčiau minėtus vaiko teisinės padėties pokyčius. CK 3.161 straipsnio 4 dalyje įtvirtintas vaikų turto nepilnamumo principas ir tėvų turto atribojimas nuo vaikų turto. Nepilnamečio teisė turėti atskirą turtą nuo tėvų – viena pagrindinių vaiko teisių, o turto atskyrimas yra absoliutaus pobūdžio ir nepriklauso nuo nepilnamečio turto rūšies ar jo įgijimo būdo. Tiesa, nors nepilnametis yra lygiateisis nuosavybės teisinių santykių subjektas, tačiau neturi visiško civilinio veiksnio, todėl jo nuosavybės teisės įgyvendinimas yra specifiskas. Nepilnametis vaikas, būdamas nuosavybės teisinių santykių subjektu, turi su turtu susijusias teises bei pareigas, kurias dažniausiai įgyvendina per savo atstovus pagal įstatymą ar jų sutikimu (CK 2.7, 2.8 str.).

CK 3.185 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad turtą, kuris yra nepilnamečių vaikų nuosavybė, tvarko jų tėvai uzufrukto teisėmis. Tėvų uzufrukto teisė negali būti įkeista, parduota ar kitaip perleista ar suvaržyta, iš jos taip pat negali būti išieškoma. LAT yra išaiškinęs, kad uzufrukto teisės turinys kinta priklausomai nuo vaiko amžiaus, nes „*tik dėl amžiaus ir su juo susijusio dalinio veiksnio vaikas negali be atstovo pats įgyti, įgyvendinti ar atsisakyti teisių ir pareigų*“¹²⁹³. CK 3.189 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad pagal nepilnamečių vaikų tėvų kreditorių reikalavimus negali būti išieškoma iš nepilnamečių vaikų turto ar iš jų tėvų uzufrukto teisės. Kadangi vaikų ir tėvų turtas yra atskirtas, tai vaikai neatsako pagal tėvų prievolės. LAT yra išaiškinęs, kad išieškojimas pagal tėvų kreditorių reikalavimus negali būti nukreipiamas ne tik į vaikams priklausančią turtą, bet ir į „*pajamas, vaisius ar produkciją, kuri gaunama naudojant vaikų turtą*“¹²⁹⁴. CK 3.187 straipsnis taip pat išskiria tam tikrą vaikams nuosavybės teise priklausančią turtą, kurio tėvai neturi teisės tvarkyti net uzufrukto teisėmis. Tokiam turtui priskiriamas vaiko turtas, įgytas už savo paties uždirbtas lėšas; skirtas vaiko lavinimo, jo pomėgių tenkinimo ar laisvalaikio organizavimo tikslams; vaikui dovanotas ar jo paveldėtas turtas, jeigu jam nebus nustatomas uzufruktas.

Apibendrinus pirmojo CK galiojimo dešimtmečio teismų praktiką galima teigti, kad tėvų teisių ir pareigų, susijusių su nepilnamečiams vaikams priklausančiu turtu, aiškinimo klausimai dažniausiai kyla pavel-

1293 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. lapkričio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-618/2004.

1294 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. liepos 10 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-239/2009.

dėjimo ir vaikų išlaikymo institutuose, taip pat teismams sprendžiant dėl išankstinių leidimų išdavimo sandoriams, susijusiems su nepilnamečio vaiko turtu (CK 3.188 str.). Neatsitiktinai pirmųjų dviejų institutų taikymas sulaukė didžiausio kasacinės instancijos teismo dėmesio¹²⁹⁵. Analogiškas kasacinės instancijos teismo dėmesys būtų labai sveikintinas ir kalbant apie teisės normų, reglamentuojančių išankstinių leidimų sandoriams, susijusiems su nepilnamečio vaiko turtu (CK 3.188 str.), taikymo praktiką. Juolab kad šių klausimų teisinis reguliavimas yra gana neaiškus, sukuriantis prielaidas įvairioms interpretacijoms¹²⁹⁶. Kitose srityse CK trečiosios knygos XII skyriaus pirmojo skirsnio normos taikomos tik epizodiškai¹²⁹⁷.

Labai tikėtina, kad ateityje teismai vis dažniau susidurs su ginčais, kuriuose bus kvestionuojami tėvų priimti sprendimai dėl vaiko turto ir turtinių teisių. Pagrindo tokiai prognozei suteikia CK 3.188 straipsnio 1 dalies normos, numatančios ganėtinai plačią diskreciją tėvams vaiko vardu priimti prievolės ir disponuoti vaiko turtu be teismo leidimo. Pavyzdžiui, tėvai turi teisę be išankstinio teismo leidimo nepilnamečių vaikų vardu sudaryti paskolos sutartį, jeigu sutarties suma neviršija keturių minimalių algų dydžio (tokių paskolų skaičiaus įstatymas neriboją), investuoti nepilnamečių vaikų pinigines lėšas, jeigu jų suma neviršija dešimties minimalių mėnesinių algų dydžio, ir kt. Akivaizdu, kad minėtomis teisėmis tėvai gali piktnaudžiauti, pažeisdami CK 3.188 straipsnio 2–3 dalyse įtvirtintą įpareigojimą vengti interesų konflikto. Pažymėtina, kad nors CK 3.188 straipsnio 4 dalis ir suteikia teisę ginčyti tokius san-

1295 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas Nr. 54 „Dėl įstatymų, reglamentuojančių tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, taikymo teismų praktikoje“. *Teismų praktika*. 2005, 23; Teismų praktikos apžvalga „Nepilnamečių turtinių teisių apsauga paveldėjimo teisiniuose santykiuose“. *Teismų praktika*. 2011, 35.

1296 Pavyzdžiui, neapibrėžus CK 3.188 straipsnio 1 dalies 6 punkte įtvirtintos investavimo sąvokos, neaišku, ar ji aiškintina analogiškai kaip Lietuvos Respublikos investicijų įstatyme įtvirtinta investavimo sąvoka, ar kitaip. Pažymėtina, kad nesant aiškumo kai kurios kredito įstaigos „investavimu“ įsigudrina laikyti net prašymus dėl vaiko vardu atidarytoje sąskaitoje esančių pinigų išgryninimo ir netenkina tokių prašymų be atitinkamo teismo leidimo.

1297 Pavyzdžiui, Teisės normų, reguliuojančių nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, taikymo baudžiamosiose bylose apžvalgoje (*Teismų praktika*. 2008, 29) minima, kad nors dauguma teismų civilinius ieškinius dėl neturtinės žalos atlyginimo tenkina tiesiogiai nuo nusikalstamos veikos nukentėjusio nepilnamečio naudai, o atstovams pagal įstatymą palieka teisę šias lėšas tvarkyti vaiko interesais, tačiau vis dar pasitaiko tokių pirmosios instancijos teismų priimtų sprendimų, kuriais neturtinės žalos atlyginimas priteistas ne tiesiogiai nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiam nepilnamečiui, bet jo atstovui pagal įstatymą.

dorius ir vienam iš tėvų, ir pačiam vaikui¹²⁹⁸, tai *ipso facto* negarantuoja veiksmingos nepilnamečių interesų apsaugos. Pirma, ginčijant tokius sandorius taikytina CK 2.135 straipsnyje įtvirtina sąžiningų trečiųjų asmenų apsauga¹²⁹⁹. Antra, nepilnametis asmuo dažnai turi ribotas galimybes pats tinkamai ginti savo teises¹³⁰⁰, o institucijos, atsakingos už šių teisių gynimą – valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija ir prokuratūra (CK 3.163 str. 4 d.) – ne visada yra informuojamos apie galimus pažeidimus¹³⁰¹. Maža to, net jeigu nepilnametis vaikas ar įgaliota institucija jas ir gintų, vaiko atstovais pagal įstatymą būtų laikomi tėvai. Išdėstytos aplinkybės yra pagrindas svarstyti klausimą dėl Lietuvos prisijungimo prie 1996 m. Europos konvencijos dėl vaiko teisių įgyvendinimo¹³⁰², įsigaliojusios 2000 m. liepos 1 d., tikslingumo. Pagal konvencijos 4 straipsnį vaikas turi teisę asmeniškai arba per kitus asmenis ar institucijas prašyti, kad būtų paskirtas specialus atstovas, kuris vaikui atstovautų su jo interesais susijusiuose teismo procesuose, kuriuose vidaus įstatymai draudžia atstovauti vaikui tėvų pareigas turintiems asmenims dėl jų ir vaiko interesų konflikto. Manytina, kad prisijungimas prie konvencijos sukurtų papildomas teises prielaidas tinkamai atstovauti nepilnamečių interesams ne tik nagrinėjant turtinius, bet ir kitus ginčus, kai įmanomas vaiko ir tėvų (ar vieno iš tėvų) interesų konfliktas.

1298 Teisės doktrinoje pagrįstai teigiama, kad tokią teisę taip pat turi valstybinė vaiko teisių institucija ir prokuroras (žr. Mikelėnas V. *et al. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 370).

1299 CK 2.135 straipsnio 1 dalis nustato: „Jeigu atstovas, pažeisdamas suteiktas teises, sudaro atstovaujamojo interesams prieštaraujantį sandorį, toks sandoris atstovaujamojo reikalavimu gali būti pripažintas negaliojančiu, jeigu trečiasis asmuo apie tokį interesų konfliktą žinojo ar turėjo žinoti.“ Šios normos ir CK 3.188 straipsnio 4 dalis sisteminių taikymą implikuoja teisės doktrina (žr. Mikelėnas V. *et al. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 370).

1300 Pavyzdžiui, teisė savarankiškai kreiptis į teismą, kai nepilnametis mano, kad tėvai pažeidinėja jo teises, atsiranda tik nuo 14 metų (CK 3.164 str.).

1301 Nors CK 3.250 straipsnio 1 dalis įpareigoja mokymo, auklėjimo, sveikatos priežiūros, policijos ir kitokių institucijų darbuotojus, taip pat kitus asmenis, turinčius duomenų apie nepilnamečius, likusius be tėvų globos, taip pat apie būtinumą ginti nepilnamečių teises ir interesus (žiaurus tėvų elgesys su vaikais, tėvų liga, mirtis, išvykimas ar dingimas, tėvų atsisakymas atsiimti vaikus iš mokyimo, auklėjimo ar gydymo įstaigų ir t. t.), informuoti valstybinę vaiko teisių apsaugos instituciją, ši norma kol kas yra labiau deklaratyvus pobūdžio, neužtikrinta realiais įgyvendinimo mechanizmais.

1302 Konvencija dėl vaiko teisių įgyvendinimo [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-20] <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/PDF/Lithuanian/160-Lithuanian.pdf>>.

2.3.2. Vaikų ir tėvų tarpusavio išlaikymo pareigos

Įstatymų leidėjas, įtvirtindamas šeimos narių tarpusavio materialinės paramos ir išlaikymo pareigas, paprastai siekia dviejų tikslų: skatinti šeimos narių bendrumą, atsakomybę už vienas kitą bei saugoti valstybės (t. y. visų mokesčių mokėtojų) lėšas, minimizuojant socialinės paramos atskiriems individams teikimo poreikį. Šių tikslų intensyvumas skirtingose valstybėse nulemia šeimos narių tarpusavio išlaikymo teisinio reguliavimo skirtumus¹³⁰³.

CK trečiosios knygos XII skyriaus antrojo skirsnio normos, reglamentuojančios tėvų pareigą išlaikyti nepilnamečius vaikus, buvo gana išsamiai ištirtos Lietuvos teisės doktrinoje dar 2005–2006 metais¹³⁰⁴. Šios normos, kitaip nei normos, reglamentuojančios vaikų pareigas išlaikant nedarbingus tėvus (CK 3.206–3.207 str.), brolių ir seserų tarpusavio išlaikymo pareigas (CK 3.236 str.) bei vaikaičių ir senelių tarpusavio išlaikymo pareigas (CK 3.237 str.), visą laiką buvo intensyviai taikomos teismų praktikoje. Atsižvelgiant į tai ir siekiant suvienodinti įstatymų taikymo praktiką šioje srityje, LAT senatas 2005 m. birželio 3 d. priėmė nutarimą „Dėl įstatymų, reglamentuojančių tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, taikymo teismų praktikoje“¹³⁰⁵. Galima teigti, kad vėliau, t. y. po minėto LAT nutarimo, esminių teisinio reguliavimo ar teismų praktikos pokyčių neįvyko¹³⁰⁶, todėl kad nesikartotume, šio instituto išsamiai netirsime. Maža to – kai kurios tuo metu įžvelgtos teisės aiškinimo ir taikymo tendencijos tik sustiprėjo ir pasireiškė naujomis

1303 Sagatys G. The pre-harmonization area: a comparison of Lithuanian, Latvian and Estonian child maintenance laws. In Boele-Woelki K., Miles J., Scherpe J. M. (eds). *The Future of Family Property in Europe*. European Family Law Series. Vol. 29. Intersentia. Antwerp-Oxford-Portland, 2011, p. 311–326.

1304 Sagatys G. Tėvų pareiga išlaikyti nepilnamečius vaikus: aktualūs subjektų klausimai. *Jurisprudencija*. 2005, 67 (59): 120–127; Sagatys G. Aktualūs vaiko išlaikymo dydžio nustatymo klausimai. *Jurisprudencija*. 2005, 71 (63): 23–34; Vitkevičius P. S. *Šeimos narių turiniai teisiniai santykiai*. Vilnius: Justitia, 2006.

1305 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas „Dėl įstatymų, reglamentuojančių tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, taikymo teismų praktikoje“. *Teismų praktika*. 2005, 23.

1306 Tiesa, tai nepasakytina apie ES teisėkūrą šioje srityje, konkrečiai – 2008 m. gruodžio 18 d. priimtą ir 2011 m. birželio 18 d. įsigaliojusį Tarybos reglamentą (EB) Nr. 4/2009 dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo bei bendradarbiavimo išlaikymo prievolių srityje, taikomą išlaikymo prievolėms, atsirandančioms iš šeimos santykių, tėvystės ar motinystės, santuokos ar giminystės. Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad šio Reglamento reguliavimo sritis apima tarptautinės privatinės teisės klausimus ir kad jo taikymo praktika kol kas nedidelė, šioje mokslo studijoje jo netirsime.

formomis. Pavyzdžiui, tėvų pareigos išlaikyti vaiką *lygumo, prigimtiškumo ir absoliutumo* principams teismų praktikoje buvo suteikta nauja kokybė – jie pripažinti valstybės viešosios tvarkos sudėtinėmis dalimis, įgalinančiomis teismą netaikyti užsienio teisės normų, kuriose tėvų pareigos išlaikyti vaikus pobūdis nėra absoliutus (CK 1.11 str.)¹³⁰⁷. Kitas pavyzdys – dar 2000 m. teismų praktikoje suformuluota doktrina dėl vaiko, kaip kreditoriaus, statuso išlaikymo teisiniuose *santykiuose*¹³⁰⁸, tapo pagrindu 2010 m. padaryti išvadą, kad nepilnamečio vaiko procesinė padėtis byloje yra ieškovas, o ne trečiasis asmuo su savarankiškais reikalavimais¹³⁰⁹.

Tiesa, keli aptariamo instituto teisinio reguliavimo aspektai teismų praktikoje atskleisti vėliau: diferencijuotas įrodinėjimo naštos paskirstymas priteisiant išlaikymo skolą (CK 3.200 str.), kai vaiko tėvai gyvena kartu ir veda bendrą ūkį¹³¹⁰ ir kai kartu negyvena¹³¹¹, įtvirtintos išlaikymą teikiančio tėvo (motinos) teisės kontroliuojant išlaikymo lėšų naudojimą¹³¹², detalizuoti priteisto išlaikymo dydžio pakeitimo kriterijai¹³¹³ ir kt. Be to, yra tikimybė, kad kai kurie vaiko išlaikymo instituto teisinio reguliavimo aspektai (konkrečiai – vaiko išlaikymo formos ir jų parinimas) netolimoje ateityje bus EŽTT revizijos objektas¹³¹⁴.

1307 Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismas 2009 m. balandžio 9 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 2A-156-464/2009, *inter alia*, konstatavo, kad „Prancūzijos nacionalinė teisė, kurios pagrindu leidžiama dėl lėšų stygiaus atleisti nuo nepilnamečių vaikų išlaikymo pareigos <...>, akivaizdžiai prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, kurios 38 str. įtvirtina tėvų pareigą iki pilnametystės išlaikyti savo vaikus. Todėl nors pagal CPK 808 str. 1 d. pirmosios instancijos teismas turėjo pareigą savo iniciatyva taikyti, aiškinti bei nustatyti užsienio teisės turinį, vien šios pareigos neįgyvendinimas nesudaro prielaidų panaikinti ar pakeisti teismo sprendimo (CPK 328 str.), nes šioje byloje nustatytos visos sąlygos CK 1.11 str. numatytoms išimtims iš bendrųjų taisyklių, reglamentuojančių užsienio teisės taikymą, taikyti“.

1308 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-471/2000.

1309 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. kovo 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-39/2010.

1310 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-21/2007.

1311 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-233/2011.

1312 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-341/2006.

1313 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-628/2006.

1314 2008 m. pareiškėjas kreipėsi į EŽTT dėl galimo teisės į nuosavybę (EŽTK 1 protokolo 1 straipsnis) pažeidimo Lietuvos teismams priteisiant Vokietijoje gyvenantiems vaikams jam

Aptariamuoju aspektu būtina paminėti ir Seimo 2004 m. lapkričio 11 d. priimtą (ir 2004 m. lapkričio 26 d. įsigaliojusį) CK 3.194 straipsnio pakeitimo įstatymą¹³¹⁵, kuriuo numatyta galimybė priteisti išlaikymą ne tik nepilnamečiam vaikui, bet ir pilnamečiam vaikui, jei jis yra nedirbantis dėl invalidumo, kuris jam nepilnamečiui nustatytas, arba kai vaikui būtina parama, jis mokosi vidurinių, aukštųjų ar profesinių mokyklų dieniniuose skyriuose ir yra ne vyresnis negu 24 metų. Daugelis Lietuvos teismų, šį įstatymą leidėjo žingsnį traktuodami kaip imperatyvą, suabejojo jo konstitucingumu (konkrečiai buvo abejojama minėto įstatymo atitiktimi konstituciniam teisinės valstybės principui, Konstitucijos 38 str. 6 d. nuostatai, kad tėvų teisė ir pareiga yra išlaikyti savo vaikus iki pilnametystės, bei Konstitucijos 109 str. 1 d. normai, pagal kurią teisingumą vykdo teismas). Šias abejones iš dalies patvirtino LRKT 2007 m. birželio 7 d. nutarimas, kuriuo pripažinta, kad CK 3.194 straipsnio 3 dalis „*ta apimtimi, kuria nustatyta, kad teismas visais atvejais privalo priteisti tėvų (ar vieno iš jų) išlaikymą paramos reikalingam, vidurinių išsilavinimą jau įgijusiam, aukštosios ar profesinės mokyklos dieniniame skyriuje besimokančiam ir ne vyresniam negu 24 metų pilnamečiam asmeniui, prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui*“.

LRKT priėmus minėtą nutarimą, įstatymų leidėjas nesuskubo pildyti atsivėrusios teisinio reguliavimo spragos¹³¹⁶. Todėl šį darbą teko atlikti teismams – t. y. teisminė valdžia šioje srityje buvo priversta perimti valstybinės šeimos politikos kūrimo vairą į savo rankas. Taip LAT 2007 m. birželio 29 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-188/2007 išaiškino, kad „*sprendžiant dėl paramos teikimo pilnamečiam vaikui, būtina nustatyti kitus teisiškai reikšmingus faktus, nei sprendžiant dėl nepilnamečio vaiko išlaikymo. Paramos būtinumo sąvoka, nurodyta CK 3.194 straipsnio 3 dalyje (2004 m. lapkričio 11 d. redakcija; Nr. IX-2571), yra*

nuosavybės teise priklausiusį vienintelį turtą – butą, kuriame jis gyveno. Pareiškėjas teigia, kad valstybė, nepasinaudojusi galimybe priteisti išlaikymą vaikams kitokia forma – periodinėmis išmokomis, pažeidė EŽTK įtvirtintas jo teises (žr. *Koturenka v. Lietuva*, pareiškimo Nr. 10646/08 (neišnagrinėta)).

1315 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.194 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 171-6319.

1316 Tiesa, iki šiol šiuo klausimu buvo įregistruoti net du įstatymų projektai: Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.194 straipsnio pakeitimo ir kodekso papildymo 3.192¹ straipsniu įstatymo projektas Nr. XIP-1865 ir Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.194 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIP-3018.

vertinamoji, todėl apie tai teismas sprendžia, įvertinęs byloje surinktus įrodymus apie vaiko turimą turtą ir pajamas (stipendiją, darbo užmokestį už nuolatinį ar sezoninį darbą, pašalpas ir panašiai), konstatavęs aplinkybes, ar pilnametis vaikas yra išnaudojęs visas protingas galimybes pats pasirūpinti lėšų, reikalingų jo mokymuisi atitinkamoje mokykloje, taip pat ir galimybę gauti valstybės paskolą mokslui finansuoti, tėvų turtinę padėtį ir gaunamas pajamas, jų turtines pareigas kitiems asmenims (nepilnamečiams vaikams, kitiems šeimos nariams, išlaikytiniams ir panašiai), taip pat įvertinęs tai, kad nustatyta parama, atsižvelgiant į tėvų turtinę padėtį, galėtų būti realiai įvykdyta“. Dar išsamesni CK 3.194 straipsnio taikymo kriterijai buvo nustatyti LAT 2009 m. gegužės 25 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-7-204/2009. Joje teismas konstatavo, kad „išlaikymas iš tėvų pilnamečiam ne vyresniam kaip 24 metų vaikui priteisiamas, kai yra visuma iš įstatymo kylančių sąlygų: vaikas sąžiningai ir pažangiai mokosi vidurinės mokyklos dieniniame skyriuje; vaikui būtina parama, o tėvai turi galimybę ją teikti. <...> Spręsdamas dėl paramos pilnamečiam moksleiviui priteisimo iš tėvų ar vieno iš jų, teismas privalo įvertinti ir tai, ar išlaikymo reikalaujantis pilnametis moksleivis yra rūpestingas vykdydamas savo pareigas mokytis, nes nesuderinamo elgesio draudimas yra bendrojo sąžiningumo principo, kurio nesilaikymas reikštų ir teisės į išlaikymą paneigimą, dalis. <...> Pažangų mokymąsi vidurinėje mokykloje CK 3.194 straipsnio 3 dalyje įtvirtintų teisių įgyvendinimo aspektu liudytų mokinio perkėlimas į aukštesnę klasę turint patenkinamus metinius įvertinimus ar leidimas laikyti brandos egzaminus ir jų išlaikymas. <...> Jeigu tokio vaiko turimas visų rūšių turtas ir pajamos užtikrina būtinų jo poreikių tenkinimą, toks moksleivis negali būti pripažįstamas išlaikymo santykių pagal CK 3.194 straipsnio 3 dalį subjektu. <...> Sprendžiant klausimą dėl išlaikymo pilnamečiam vidurinės mokyklos dieniniame skyriuje besimokančiam paramos būtinam vaikui, negalima nepaisyti tėvų galimybių, jų pareigų kitiems asmenims (inter alia nepilnamečiams vaikams, kitiems šeimos nariams, išlaikytiniams). Dėl tokios įstatymo nustatytos tėvų pareigos vykdymo negali būti sukurta tokia situacija, kad iš esmės pablogėtų tėvų ar kitų asmenų padėtis ar dėl to tėvai, nepadarydami esminės žalos savo ar kitų asmenų teisėms, apskritai negalėtų šios pareigos vykdyti. <...> Pilnamečio moksleivio išlaikymas, kuriuo užtikrinamos būtinios sąlygos viduriniui išsilavinimui įgyti, negali būti suprastas siaurai, tik kaip garantijų pažangumui pasiekti suteikimas. Toks išlaikymas api-

ma platų būtinų sąlygų išsilavinimui gauti spektrą“. Kol niekas nesuteikia pagrindo abejoti, kad ši situacijos paskatinta teismų veikla buvo sėkminga ir teisinio aiškumo, ir tikslingumo požiūriu.

3. APIBENDRINIMAS

Apibendrinant CK normų, reglamentuojančių šeimos santykių turinį, pirmųjų dešimties metų praktinio taikymo analizę matyti, kad teisė vis labiau skverbiasi į iš prigimties autonomiškus šeimos santykius. Panašu, kad šis skverbimasis ateityje nesusilpnės. Tiesa, iniciatyvą iš nacionalinio įstatymo leidėjo turėtų perimti tarptautinės teisės priemonių kūrėjai (Europos Taryba, Hagos tarptautinės privatinės teisės konferencija) ir ES institucijos. Jų įkvepiančios sėkmės istorijos jurisdikcijos, teismų sprendimų pripažinimo ir vykdymo srityse neabejotinai skatins tolesnius integracinius bandymus derinti ir unifikuoti ne tik taikytinos teisės klausimus, bet ir materialinę teisę.

Tiesa, kol ES institucijų galimybės spręsti šiuos klausimus Bendrijos lygmeniu yra ribotos¹³¹⁷, Lietuvos įstatymų leidėjui teks spręsti dilemą dėl jungimosi prie atskirų tarpvalstybinių iniciatyvų. Pavyzdžiui, 2012 m. lapkričio 21 d. buvo patvirtintas Lietuvos prisijungimas prie 2010 m. gruodžio 20 d. Tarybos Reglamento Nr. (ES) Nr. 1259/2010, kuriuo įgyvendinamas tvirtesnis bendradarbiavimas santuokos nutraukimui ir gyvenimui skyrium taikytinos teisės srityje¹³¹⁸. Kitas tokių iniciatyvų vaisius – Vokietijos ir Prancūzijos 2010 m. vasario 4 d. sutartis dėl sutuoktinių turtinių santykių fakultatyvinio režimo santuokoje ir ištuokos atveju¹³¹⁹, prie kurios Lietuva, kaip ir kitos ES valstybės narės, buvo pakviesta prisijungti, tačiau kol kas neprisijungė.

1317 ES sutarties nuostatos (konsoliduotos ES sutarties 81 str.), įgalinančios ES institucijas imtis tam tikrų veiksmų reglamentuojant šeimos klausimų sprendimo tvarką, pasireiškia teise nustatyti kolizines normas. O ES kompetencija Bendrijos mastu nustatyti materialinės teisės normas nėra iki galo aiški. Tiesa, teisės doktrinoje pasigirsta nuomonių, kad konsoliduotos ES sutarties 81 straipsnis atveria kelią unifikuoti taikytiną materialinę teisę tarptautinį elementą turinčiose šeimos bylose (žr. Pinters W. *Matrimonial property in Europe*. In Boele-Woelki K., Miles J., Scherpe J. M. (eds.) *The Future of Family Property in Europe*. Intersentia. 2011, p. 46).

1318 Tarybos 2010 m. gruodžio 20 d. reglamentas (ES) Nr. 1259/2010, kuriuo įgyvendinamas tvirtesnis bendradarbiavimas santuokos nutraukimui ir gyvenimui skyrium taikytinos teisės srityje. [2010] OL L 343.

1319 *Agreement Between the Federal Republic of Germany and French Republic on the Optional*

Manytume, kad visais atvejais prisijungimo klausimas neturėtų tapti politinių spekuliacijų objektu ir galėtų būti svarstomas tik atlikus išsamų papildomo teisinio reguliavimo poreikio tyrimą.

Matrimonial Property Regime of the Community of Accrued Gains [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-01-06] <<http://www.carlorimini.com/convenzione.pdf>>.

IV DALIS

Daiktinė teisė

14 skyrius

Valdymas ir nuosavybės teisė

Ramūnas Birštonas

Drąsiai galima teigti, kad 2000 m. priimtas CK didžiausią poveikį padarė būtent daiktinei teisei. Ši teiginį užtenka pagrįsti jau vien ta aplinkybe, jog daiktinės teisės pošakis, kitaip nei kiti tradiciniai civilinės teisės pošakiai – prievolių, paveldėjimo ir šeimos teisės, nei senajame 1964 m. CK, nei kituose to meto civiliniuose įstatymuose struktūriškai apskritai nebuvo išskirtas. Senojo CK antrasis skyrius apsiribojo nuosavybės teisės ir jos įgyvendinimo būdo – operatyviojo valdymo teisės¹³²⁰ – reglamentavimu, o įkeitimas buvo reglamentuojamas prievolių teisėms skirtame kodekso trečiajame skyriuje (1964 m. CK 198–211 str.). Priežastis gerai žinoma – iki Nepriklausomybės atkūrimo gyvavusi teisės sistema buvo grindžiama socialistinės nuosavybės pirmenybe ir administraciniu ūkio planavimu, todėl dauguma daiktinių teisių paprasčiausiai neturėjo taikymo srities¹³²¹. Tiesa, tuo pat metu, kai buvo skelbiama nepriklausomybė ir ideologiškai sureikšminama privačios nuosavybės teisė, dar iki priimant naująjį CK, prasidėjo ir daiktinių teisių reglamentavimo pokyčiai. Pavyzdžiui, nuosavybės teisės reglamentavimas jau buvo modernizuotas, žemės įstatymuose buvo numatyti servitutai, prasidėjo įkeitimo reforma.

Ir vis dėlto, įsigaliojus naujam CK, buvo žengtas kokybiškai naujas žingsnis daiktinių teisių raidoje. Pirma, daiktinė teisė buvo išskirta kaip struktūriškai savarankiškas pošakis CK ketvirtojoje knygoje. Tai sudarė prielaidas daiktinei teisei ar atskiriems jos institutams tapti visaverčiu

1320 1994 m. birželio 11 d. įsigaliojus senojo CK pakeitimams, operatyviojo valdymo teisė buvo pervardyta į patikėjimo teisę.

1321 Plačiau žr. Pakalniškis V. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 74–75; Andriulis V. *et al. Lietuvos teisės istorija*. Va-dovėlis. Vilnius: Justitia, 2002, p. 476–480.

teisės doktrinos tyrinėjimų objektu ieškant skiriamųjų daiktinių teisių požymių, kuriant jų tarpusavio sistemą ir pan. Antra, iki CK įsigaliojimo veikusios daiktinės teisės buvo peržiūrėtos ir dar kartą pritaikytos naujoms ekonominėms sąlygoms. Su tuo susiję, pavyzdžiui, nuosavybės teisės įgijimo pagrindų reglamentavimo pokyčiai, daugiau galimybių įgyti nuosavybės teisę suteikiant privatiems asmenims (pvz., įgyjamosios senaties pagrindu, pasisavinant šeimininkų daiktą, radinį). Trečia, atkurtosios Lietuvos Respublikos teisės sistemoje atsirado arba buvo atkurta nemažai ankstesniam laikotarpiui nežinomų daiktinių teisių: valdymas, uzufruktas, užstatymo teisė (*superficies*), ilgalaikė nuoma (*emphyteusis*), daikto sulaikymo teisė. Ketvirta, CK buvo numatyti daiktinėms teisėms veiksmingai funkcionuoti būtino daiktų ir daiktinių teisių registravimo teisiniai pagrindai.

Žinoma, ne visi daiktinės teisės institutai teisinėje praktikoje pasirodė vienodai gyvybingi. Vieni jų pasirodė patrauklūs civilinių santykių dalyviams ir praktikoje taikomi labai dažnai. Kiti iš esmės liko popieriuje ir praktikoje netaikomi. Trečių taikymas įgauna tokias kryptis, kurios veda į akligatvį. Toliau, atsižvelgiant į atliekamo tyrimo tikslą, siekiama įvertinti, kaip atskiros daiktinės teisės ar atskiri jų institutai veikė pirmąjį CK taikymo dešimtmetį. Kartu tikimasi, kad atlikta analizė ne tik nušvies tai, kas buvo ir yra dabar, bet ir padės daiktinės teisės institutus taikyti ateityje.

1. VALDYMAS

1.1. Valdymo samprata

Valdymas, žinoma, negali būti laikomas nauju teisės institutu – šis institutas civilinės teisės tradicijai gerai žinomas nuo romėnų teisės laikų. Tačiau valdymas buvo pašalintas iš tarybinio laikotarpio Lietuvos teisės¹³²² ir grąžintas tik priėmus naująjį CK¹³²³, o dabartiniai Lietuvos teisininkai neturi šio instituto taikymo patirties, į kurią galėtų atsiremti. Taigi šis senas institutas Lietuvos teisei bendruomenei kartu yra visiškai naujas. Todėl nėra nieko keista, kad teisinė praktika (kuri neišven-

1322 Žeruolis J. et al. *Tarybinė civilinė teisė*. Pirmoji dalis. Vilnius: Mintis, 1975, p. 194.

1323 CK nuostatos, susijusios su valdymu kaip savarankiška daiktine teise, įsigaliojo tik nuo 2003 m. liepos 1 d. (CKP III 30 str. 1 d.).

giamai yra inertiška) sunkiai priima šią „naujovę“ ir kol kas valdymo institutas vis dar yra įsisavinamas.

Nuomonės išsiskiria jau tokiu fundamentaliu doktrininu klausimu, ar valdymas gali būti laikomas daiktine teise, ar ne¹³²⁴. Štai V. Nekrošius labai tvirtai teigia, kad valdymas nėra teisė į daiktą, o faktinė būseną¹³²⁵, o V. Pakalniškis ne mažiau tvirtai laikosi nuomonės, kad valdymas laikytinas daiktine teise¹³²⁶. Tiesą sakant, nesutarimas dėl valdymo teisinės prigimties nėra nacionalinė Lietuvos ypatybė – tai diskutuojamas klausimas visos Vakarų privatinės teisės kontekste¹³²⁷.

Manytina, kad V. Nekrošių ginti valdymo, kaip faktinės būsenos, koncepciją paskatino ne tik pagarba romėniškajai tradicijai, bet ir numatymas tam tikrų neigiamų pasekmių, kurios gali kilti ignoruojant valdymo, kaip neformalaus ir faktine padėtimi pagrįsto instituto, prigimtį, pavyzdžiui, valdymo gynbos suteikimas tik tiems nekilnojamojo daikto valdytojams, kurie įregistravo valdymą viešame registre. Iš karto galime pasakyti, kad šio mokslininko išpėjimai pasitvirtino: teismų praktika tikrai kartais pasuka formalizmo keliu, kuris valdymo gynimo institutą daro iš esmės nebepritaikomą (plačiau žr. poskyrį, skirtą valdymo gynimui). Kartu tenka priimti faktą, jog įstatymų leidėjas kai kuriuos valdymo atvejus vienareikšmiškai įvardija daiktine teise (CK 4.24 str. 1 d., 4.24 str., 4.25 str. 1 d. ir t. t.), be to, valdymą reglamentuojančios normos yra CK ketvirtosios knygos II dalyje, skirtoje daiktinėms teisėms. Manytina, įmanomas kompromisinis sprendimas, jei pripažintume, kad problema yra ne tiek valdymo įvardijimas daiktine teise (galų gale tai doktrininis klausimas, kuris pats savaime teisinei praktikai di-

1324 Iš karto reikia pasakyti, kad sąvokai „valdymas“ yra suteikiamos kelios skirtingos reikšmės, dėl to sunkiau diskutuoti dėl teisinės valdymo prigimties. Plačiau apie skirtingas sąvokos „valdymas“ reikšmes žr. 1.3 poskyrį.

1325 Nekrošius V. Valdymo atsiradimo ir pasibaigimo pagrindai Lietuvos civilinėje teisėje. *Justitia*. 2004, 6 (54): 12–13. Šios nuomonės, atrodo, laikosi ir kai kurie kiti Lietuvos autoriai, pavyzdžiui, žr. Norkus R., Kairytė S. Bylų dėl daikto valdymo pažeidimų nagrinėjimo ypatumai. *Jurisprudencija*. 2006, 5 (83): 57; Norkus R. *Supaprastintas civilinis procesas: teismo įsakymo procesas, dokumentinis procesas, ginčų dėl nedidelių sumų nagrinėjimo procesas, daikto valdymo pažeidimų bylų nagrinėjimo procesas*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 255–256, 263.

1326 Pakalniškis V. Valdymas ir valdymo gynimas Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse. *Jurisprudencija*. 2004, 54. Taip pat žr. Baranauskas E. et al. *Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 42–44.

1327 Gordon J., Mattei U. Protecting Possession. *The American Journal of Comparative Law*. 1996, 44. Europos valstybių lyginimąją apžvalgą aptariamuoju klausimu žr. *Principles of European Law. Acquisition and Loss of Ownership of Goods*. Sellier European Law Publishers. 2011, p. 347–350.

delės reikšmės neturi), kiek formalių valdymo reikalavimų sureikšminimas. Jie – čia reikia sutikti su V. Nekrošiumi – sunkiai suderinami su valdymo instituto esme¹³²⁸.

Valdymą galima laikyti daiktine teise ne tik todėl, kad taip jau pasirinko įstatymų leidėjas, tačiau ir dėl kitų gana svarių argumentų.

Pirma, kaip teisingai yra nurodęs V. Pakalniškis¹³²⁹, nepripažįstant valdymo subjektine teise, o kalbant apie ją kaip apie faktinę būseną ar faktą, tenka daryti išvadą, kad teisė reglamentuoja valdytojo ir daikto santykį. Toks teiginys būtų ne tik nepriimtinas, bet ir klaidingas: teisinis reglamentavimas nėra nukreiptas į valdytojo ir daikto santykius; vienintelė teisės veikimo sritis – tam tikrų galių ir įpareigojimų paskirstymas *tarp asmenų*. Faktinė valdžia daiktui nėra valdymo kaip teisinio reiškinių esmė – tai tėra juridinis faktas, kuris sukelia teises pasekmes – valdytojo ir trečiųjų asmenų teisinį santykį. Šia prasme valdymas niekuo neišsiskiria iš kitų subjektinių daiktinių teisių – įstatymas valdytojui suteikia tam tikras teises konkretaus daikto atžvilgiu (bent jau teisę reikalauti, kad niekas nenutrauktų jo valdymo savavališkai), kurias kiti asmenys turi pripažinti ir jų nepažeisti. Tai, kad ši teisė turinio požiūriu skiriasi nuo nuosavybės ar kitų daiktinių teisių, nėra pagrindas valdymui nesuteikti daiktinės teisės statuso.

Antra, valdytojui yra suteikiama savarankiška ieškinio gynyba – posesorinis ieškinys (CK 4.34 str., CPK 419–423 str.). Tai, kad posesorinio proceso metu nenustatinėjamas teisinis valdymo pagrindas, esmės nekeičia – ginama teisinė (ne faktinė!) valdytojo pozicija, kuri kyla iš paties valdymo fakto (CPK 422 str. 1 d.).

Trečia, CK nekilnojamojo daikto valdymo pradžią ir pabaigą sieja su registracija viešame registre (CK 4.27 str. 2 d., 4.33 str. 3 d.). Toks įstatymo nustatytas valdymo paviešinimo reikalavimas taip pat liudija valdymo, kaip daiktinės teisės, naudai. Kartu, kaip minėta, tai yra formalių reikalavimų įvedimas į institutą, kuris savo esme yra neformalus¹³³⁰.

1328 Reikalavimo registruoti valdymą nesuderinamumą su valdymo instituto paskirtimi pripažįsta ir K. Laurinavičius. Žr. Baranauskas E. *et al. Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolas Romeris universitetas, 2010, p. 103.

1329 *Ibid.*, p. 42.

1330 Šis klausimas nėra vienareikšmis. Viešumo principo įgyvendinimas ir Lietuvos, ir užsienio valstybių daiktinėje teisėje vis labiau siejamas su registracija, kuri, manoma, suteikia didesnę teisinę apibrėžtumą bei patikimiau saugo įvairių suinteresuotų asmenų interesus. Todėl tai, kad registracijos reikalavimas buvo nustatytas ir nekilnojamojo daikto valdymo atžvilgiu, yra logiška minimo proceso pasekmė.

Ketvirta, valdymas gali būti perduodamas ir paveldimas (CK 4.25 str. 1 d.). O kaipgi galima perduoti arba paveldėti faktinę būseną? Darytina išvada, kad perduodama ir paveldima valdymo teisė¹³³¹. Aptariamą argumentą galime iliustruoti tokia situacija. Palikimo negalima priimti iš dalies, pradėjęs valdyti nors dalį palikimo, įpėdinis laikomas priėmusiu visą palikimą (CK 5.50 str. 1 d., 5.51 str. 1 d.). Kitaip sakant, valdymo teisė pereina įpėdiniui netgi jei fiziškai daikto jis neužvaldo, tačiau palikėjo valdytas daiktas yra paveldimo turto masės dalis. Jei iš įpėdinio būtų reikalaujama faktinio daikto užvaldymo, tuomet paveldėjimo, kaip valdymo atsiradimo pagrindo, nurodymas CK 4.25 straipsnio 1 dalyje prarastų prasmę.

1.2. Valdymo funkcijos

Lietuvos doktrinoje labiau sutariama dėl pagrindinių valdymo funkcijų, kuriomis pripažįstamos, pirma, įgyjamoji senatis ir, antra, valdymo gynimas¹³³² (abi šios funkcijos aiškiai įvardytos ir įstatyme – atitinkamai CK 4.22 str. 1 d., 4.34 str.). Kartu reikia paminėti, kad egzistuoja ir kitos svarbios valdymo funkcijos, iš kurių minėtinos:

- 1) viešumo. Ši funkcija reikšminga ir įvairių nuosavybės teisės įgijimo pagrindų mechanizme, pavyzdžiui, nuosavybės teisė įgyjama užvaldant bešeimininkį daiktą (CK 4.58 str. 4 d.), pagal bendrąją taisyklę perleidžiant daikto nuosavybės teisę sandorio pagrindu, nuosavybės teisę įgijėjas įgyja nuo daikto perdavimo, t. y. užvaldymo (CK 4.49 str. 1 d., 4.50 str. 1–2 d.), ir nustatant kai kurias kitas daiktines teises, pavyzdžiui, uzufruktą (CK 4.147 str. 3 d.), posesorinį įkeitimą (CK 4.198 str. 2 d.);
- 2) legitimumo (valdymą reglamentuojančios teisės normos nustato valdymo teisėtumo ir valdymo sąžiningumo prezumpcijas (CK 4.23 str. 2 d., 4.26 str. 2 d.), kurios, savo ruožtu, vienas iš konkrečių veikimo pavyzdžių – sąžiningo daikto įgijėjo teisių apsauga (CK 4.96 str.);

1331 Žr., pavyzdžiui, CK 5.1 straipsnį, kuriame paveldėjimas apibrėžiamas kaip turtinių teisių ir pareigų bei kai kurių asmeninių neturtinių teisių perėjimas.

1332 Baranauskas E. *et al. Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 42; Nekrošius V. Valdymo atsiradimo ir pasibaigimo pagrindai Lietuvos civilinėje teisėje. *Justitia*. 2004, 6 (54): 13.

- 3) atsakomybės. Pavyzdys yra atvejai, kai įstatymas tam tikrų daiktų valdytojams nustato atsakomybę be kaltės (pvz., CK 6.266 str., 6.267 str.).

1.3. Valdymo klasifikacija

Lietuvos doktrina, remdamasi CK nuostatomis, skiria skirtingas valdymo reikšmes¹³³³:

- 1) sąžiningą ir teisėtą valdymą, kai valdytojas neturi valdymo titulo, bet siekia jį įgyti – konkrečiai kalbama apie nuosavybės teisės įgijimą įgyjamąsios senaties būdu. Kodeksas šį atvejį įvardija valdymu kaip savarankiška daiktine teise (CK 4.22 str. 1 d.),
- 2) savininko valdymą. Tiesą sakant, CK tokios valdymo kategorijos *expressis verbis* neskiria, tačiau doktrinoje jos išskyrimas nusistovėjęs¹³³⁴, remiantis tradiciniu nuosavybės teisės apibrėžimu kaip teisės valdyti, naudoti ir disponuoti nuosavybės teisės objektą,
- 3) valdymą, pagal sutartį įgytą iš savininko (valdymas, kuris nėra savarankiška daiktinė teisė – CK 4.22 str. 2 d.),
- 4) valdymą asmens, per kurį įgyvendinamas faktinis valdymas (CK 4.30 str.) – pastarasis valdymas nepripažįstamas valdymu teisine prasme.

Šis skirstymas yra svarbus praktiniu požiūriu, nes skirtingos valdymo reikšmės susijusios su skirtingomis teisinėmis pasekmėmis, pavydžiui, tik valdytojas, turintis valdymą kaip savarankišką daiktinę teisę, gali įgyti nuosavybės teisę įgyjamąją senatimi.

Kartu pateikta klasifikacija leidžia nustatyti dvi problemas, kurios kliudo valdymo institutą taikyti Lietuvoje visavertiškai. Pirma, CK 4.22 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta nepagrįstai siaura valdymo sąvoka. Konkrečiai civilinės teisės tradicijoje, kurią atspindi ir kitų Europos valstybių įstatymai, valdymas yra suvokiamas plačiau, nesiejant jo tik su asmens, nesančio savininku, tačiau siekiančio įgyti nuosavybės teisę įgyjamąsios senaties būdu, valdymu. Klasikinė valdymo samprata papildomai apima bent jau savininką, valdantį savo daiktą, ir neteisėtą ir / ar nesąžiningą valdytoją, kuris nuosavybės teisės įgyjamąsios senaties būdu įgyti nega-

1333 Baranauskas E. *et al. Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 44–45.

1334 *Ibid.*, p. 44; Mikelėnas V. *et al. Civilinė teisė*. Vadovėlis. Kaunas: Vijusta, 1998, p. 299.

li (ji apima, pvz., pamestą daiktą radusį asmenį; asmenį, kuris svetimą daiktą užvaldė klaidingai laikydamas jį savu; vagį, pavogusį daiktą). Visi šie atvejai lieka ir už CK 4.22 straipsnio 1 dalies, ir už to paties straipsnio 2 dalies ribų.

Antra, nėra galutinio aiškumo ir kokią reikšmę turi kodekse padaryta valdymo kaip savarankiškos daiktinės teisės (CK 4.22 str. 1 d.) ir valdymo, nelaikomo savarankiška daiktine teise (CK 4.22 str. 2 d.), perskyra. Abejonių nekelia tai, kad pastaruoju atveju valdytojas negali įgyti nuosavybės teisės įgyjamąja senatimi, bet, kaip aptarta 1.2 poskyryje, valdymas atlieka ir kitas funkcijas, todėl kyla klausimas, kuria reikšme reikėtų suvokti valdymo ir valdytojo sąvokas. Abi nurodytos problemos ypač aktualios valdymo gynimo kontekste.

1.4. Valdymo gynimas

Kadangi valdymo ir valdytojo sąvokos CK gali būti vartojamos skirtingomis reikšmėmis, pirmiausia kyla klausimas, kurie valdytojai gali reikšti ieškinį dėl daikto valdymo pažeidimo. Doktrina šiuo klausimu vieninga: teisę ginti valdymą turi ir turintys valdymą kaip savarankišką daiktinę teisę, ir turintys išvestinę valdymo teisę, ir valdytojai, kurie apskritai lieka už CK 2.22 straipsnio ribų, pirmiausia savininkai¹³³⁵. O Lietuvos teisminėje praktikoje šis klausimas sprendžiamas prieštaringai.

Viena teismų praktikos kryptis valdymo gynimo normas aiškina plačiai, kaip ir doktrina, pripažindama galimybę ieškinį dėl daikto valdymo pažeidimo pareikšti ne tik valdytojui, turinčiam savarankišką daiktinę teisę, bet ir valdytojui, pagrindusiam valdymo teisinį pagrindą – paprastai tai būna nuosavybės teisė¹³³⁶, bet gali būti ir kitas, pavyzdžiui, nuomos ar lizingo sutarties¹³³⁷ pagrindu atsiradęs valdymas. Iš to, kas pasakyta anksčiau, darytina išvada, kad savaime toks išplėtimas

1335 Baranauskas E. *et al.* *Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 51; Laužikas E. *et al.* *Civilinio proceso teisė*. Vadovėlis. II tomas. Vilnius: Justitia, 2005, p. 228–231. Nekrošius V. Valdymo atsiradimo ir pasibaigimo pagrindai Lietuvos civilinėje teisėje. *Justitia*. 2004, 6 (54): 16.

1336 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-163/2005; Vilniaus apygardos teismo 2008 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-160-56/2008; Klaipėdos apygardos teismo 2010 m. vasario 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-42-538/2010.

1337 Vilniaus apygardos teismo 2009 m. vasario 25 d. nutartis byloje Nr. 2A-108-302/2009; 2011 m. gegužės 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-504-520/2011.

nėra neigiamas reiškiny. Bet čia kyla kita problema: jei byloje imamasi nustatyti teisinį valdymo pagrindą, vargu, ar tokį procesą galima laikyti procesu dėl daikto valdymo pažeidimų. Doktrina šiuo požiūriu aiški: posesoriniame procese teisinio valdymo pagrindo nustatyti ne tik nereikia, bet ir negalima; tai valdymo pažeidimams operatyviai pašalinti skirta teisena, kuri neužkerta kelio vėlesniam ginčui dėl teisės; jei byloje pradedama nustatyti teisinį valdymo pagrindą, tai laikytina petitoriniu procesu ir CPK 419–423 straipsniai paprasčiausiai netaikytini¹³³⁸. Gana aiškiai šią nuostatą įtvirtina ir įstatymas – CPK 422 straipsnio 1 dalyje bylos ribos apibrėžiamos paskutinio valdymo fakto ir jo pažeidimo nustatymu, o atsakovo teisė į daiktą negali būti nustatoma.

Kita vertus, teismai paprastai remiasi CK 4.36 straipsnio 1 dalimi, numatančia, kad abiem ginčo šalims pagrindus besitęsiantį savo valdymą turi būti ginamas valdymas to asmens, kuris įrodys, jog jis yra teisėtas daikto valdytojas. Būtų galima daryti išvadą, jog Lietuvos teisėje funkcionuoja tarpinė forma tarp posesorinio ieškinio, neįsivadinamo jokių teisiniu pagrindu, ir vindikacinio bei negatorinio ieškinių¹³³⁹. Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad kasacinio teismo praktikoje teisė pareikšti vindikacinį ir negatorinį ieškinį suteikta ne tik savininkui, bet ir kitam teisėtam valdytojui¹³⁴⁰. Tokią poziciją galima rasti ir ne viename žemėsinės instancijos teismo sprendime¹³⁴¹. Taigi, koks posesorinio ieškinio, teisėto valdymo gynimo ir vindikacinio / negatorinio ieškinių santykis esamu momentu, vienareikšmiškai atsakyti sunku.

Kita teismų praktikos kryptis, atvirkščiai, griežtai remiasi siaura valdymo samprata, pateikiama CK 4.22 straipsnio 1 dalyje, ir dėl to nepripažįsta galimybės valdymo gynimą reglamentuojančių teisės normų

1338 Laužikas E. *et al. Civilinio proceso teisė*. Vadovėlis. I tomas. Vilnius: Justitia, 2005, p. 228; Driukas A., Valančius V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. IV tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2009, p. 588; Norkus R. *Supaprastintas civilinis procesas: teismo įsakymo procesas, dokumentinis procesas, ginčų dėl nedidelių sumų nagrinėjimo procesas, daikto valdymo pažeidimų bylų nagrinėjimo procesas*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 275, 278.

1339 Tokia tarpinė ieškinio forma, siejama su *actio Publiciana*, yra pripažįstama ir kai kurių kitų Europos valstybių teisėje, pavyzdžiui, Austrijos. Plačiau žr. *Cases, Materials and Text on Property Law*. Ed. Van Erp S., Akkermans B. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2012, p. 129–131.

1340 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. gruodžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-659/2005; 2009 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-44/2009.

1341 Kauno apygardos teismo 2008 m. rugsėjo 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1217-605/2008; Vilniaus apygardos teismo 2011 m. birželio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-751-611/2011.

taikyti kitais nei valdymo, kaip savarankiškos daiktinės teisės gynimo, atvejais¹³⁴². Be to, galima rasti teismų sprendimų, kuriuose būtina nekilnojamojo daikto valdymo gynimo prielaida laikytas valdymo įregistravimas viešame registre¹³⁴³. Nesunku suprasti, kad toks formalus požiūris į valdymą daro valdymo gynimą praktikoje iš esmės neveikiantį.

Kaip matyti, atsakymą, kas gali reikšti ieškinį dėl valdymo pažeidimo, teismų praktika dar turės aiškiai suformuluoti.

Be to, kol kas nei doktrinoje, nei teismų praktikoje nebuvo atsakyta, kuriam asmeniui gali būti reiškiamas reikalavimas dėl daikto valdymo pažeidimo. Tai vienas iš praktiniu požiūriu svarbiausių klausimų, nes nuo to, kuriems asmenims gali būti pareikštas reikalavimas dėl daikto valdymo pažeidimo, priklauso valdytojui suteikiamos apsaugos apimtis. Konkrečiai šis klausimas formuluotinas taip: ar ieškinys dėl daikto valdymo pažeidimo gali būti pareikštas tik tiesiogiai pažeidusiam valdymą asmeniui? Ar ieškinys gali būti pareikštas ir tretiesiems asmenims, perėmusiems daikto valdymą iš pažeidėjo?

Nesant teismų praktikos, į šį klausimą kol kas gali būti atsakyta tik hipotetiškai, remiantis sistetine ir gramatine įstatymo normų analize. Ši labiau liudytų pirmojo, ribotesnio valdymo gynimo naudai: kitaip nei CK 4.95 straipsnis, kuris numato, kad daiktas gali būti išreikalautas iš bet kurio neteisėto valdytojo, CK 4.35 straipsnis konkrečiai apibrėžia, kas yra laikytina valdymo pažeidimu. Iš šio straipsnio analizės matyti, kad kalbama tik apie asmenį, tiesiogiai pažeidusį valdymą – paėmusį ar bandžiusį paimti daiktą iš valdytojo, trukdžiusį valdyti daiktą ir t. t. Taip pat ir CPK 422 straipsnis, nustatantis bylos nagrinėjimo ribas, įpareigoja teismą aiškintis tik paskutinį valdymo faktą bei jo pažeidimo faktą. O trečiasis asmuo, perimantis daikto valdymą iš pažeidėjo, pats pažeidėju pirmojo valdytojo atžvilgiu nebegali būti laikomas, vadinasi, ir ieškinys dėl valdymo pažeidimo jam negalėtų būti tenkinamas. Pavyzdžiui, jei kreditorius P, siekdamas užtikrinti savo reikalavimo skolininkui V įvykdymą, prieš skolininko V valią paima jo mobilųjį telefoną, tuomet V yra valdytojas, galintis pareikšti posesorinį ieškinį pažeidėjui P dėl mobiliojo telefono grąžinimo. Tačiau jei P parduoda telefoną trečiajam

1342 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. balandžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-271/2005; Vilniaus apygardos teismo 2011 m. birželio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-751-611/2011.

1343 Vilniaus apygardos teismo 2011 m. gegužės 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-504-520/2011.

asmeniui T, pastarajam V pareikšti posesorinio ieškinio negali (žinoma, V gali reikšti trečiajam asmeniui T vindikacinį ieškinį). Jei teisinė Lietuvos praktika pasuks šiuo keliu, tai bus dar vienas požymis, kuriuo posesorinis ieškiny skiriasi nuo vindikacinio ieškinio, o valdymas skiriasi nuo nuosavybės teisės – valdymo gynimas yra siauresnio pobūdžio, nes apsiriboja tik valdymą pažeidusiais asmenimis.

Dar vienas praktiniu požiūriu svarbus, bet aiškiai neatsakytas klausimas yra ieškinio senaties termino taikymas reikalavimams dėl daikto valdymo pažeidimo. Kadangi valdymo gynimas, kaip minėta, laikomas operatyviu gynimo būdu, jam kitų Europos valstybių įstatymuose nustatomas gana trumpas ieškinio senaties terminas, paprastai iki vieno metų¹³⁴⁴. Tačiau CK sutrumpintų ieškinio senaties terminų ieškiniui dėl valdymo gynimo pareikšti nenustato¹³⁴⁵. Taigi šiam ieškiniui turėtų būti taikomas bendrasis dešimties metų ieškinio senaties terminas¹³⁴⁶. Toks ilgas ieškinio senaties terminas sunkiai dera su valdymo gynimo, kaip operatyvios pažeistų interesų gynimo formos, samprata. O tokie valdymo pažeidimai, kurie pasireiškia trukdymu valdyti daiktą, yra tęstiniai, taigi jiems taikoma CK 1.127 straipsnio 5 dalis, kuri faktiškai reiškia, kad ieškinio senaties terminas tokio pobūdžio pažeidimo atžvilgiu niekada nepasibaigia¹³⁴⁷.

1.5. Įgyjamoji senatis

Įgyjamosios senaties institutas yra išskirtinai įdomus tuo, kad jo taikymas po kodekso įsigaliojimo patyrė bene daugiausia transformacijų. Įgyjamoji senatis taip pat yra vienas iš klasikinių civilinės teisės

1344 *Principles of European Law. Acquisition and Loss of Ownership of Goods*. Sellier. European Law Publishers. 2011, p. 1339–1341.

1345 CPK 421 straipsnis nustato specialius pasirengimo bylai nagrinėti teisme ir bylos išnagrinėjimo terminus, tačiau tai neturi įtakos ieškinio senaties termino taikymui. CK 4.71 straipsnio 3 dalis numato, kad įgyjamosios senaties nenutraukia daikto valdymo praradimas be valdytojo valios, jeigu per metus laiko daikto valdymas buvo susigrąžintas. Čia akivaizdžiai kalbama apie naikinamąjį, o ne ieškinio senaties terminą, be to, tai specialioji teisės norma, susieta su įgyjamosios senaties termino skaičiavimu, o ne su valdymo gynimu.

1346 Ginant kilnojamųjų daiktų valdymą, galėtų būti mėginama pagal įstatymo analogiją taikyti CK 4.96 straipsnio 1 dalyje nustatytą trejų metų ieškinio senaties terminą, tačiau tektų atsakyti į klausimą, ar šiuo atveju nėra pažeidžiama specialių teisės normų analogijos taikymo draudimo taisyklė (CK 1.8 str. 3 d.).

1347 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-409/2001.

institutų, kuris „sugrįžo“ su CK. Sykiu iš karto reikia atkreipti dėmesį, kad aiškinti šio instituto taikymą vien tik remiantis istorinėmis jo šaknimis reiškia nematyti, kaip realiai jis veikia šiandienos Lietuvoje. Viena iš pagrindinių tolesnės analizės išvadų yra ta, jog šiandien Lietuvos privatinės teisės sistemoje veikia tokie teisiniai mechanizmai, dėl kurių įgyjamąsios senaties vaidmuo yra labai apribotas.

Dėl įgyjamąsios senaties funkcijų didesnių abejonių nekyla nei Lietuvos teismams, nei doktrinai: įgyjamoji senatis turi užtikrinti civilinių santykių apibrėžtumą pašalindama netikrumą dėl asmens, turinčio nuosavybės teisę į daiktą. Konkrečiai asmuo, kuris neturėdamas formalios nuosavybės teisės ilgą laiką elgiasi kaip savininkas, įgyja nuosavybės teisę ir gali įgyvendinti visas savininko teises, taip pat ir teisėtai perleisdamas daiktą; taip saugomi ir daiktą valdžiusio asmens, ir trečiųjų asmenų, kurie laiko tokį asmenį savininku, interesai.

LAT yra pažymėjęs, kad *„įgyjamąsios senaties (lot. – usucapio) institutas skirtas spragoms nuosavybės teisiniuose santykiuose užpildyti ir teisinės padėties netikrumui juose panaikinti, daiktų apyvartos galimumui užtikrinti ir daiktą valdančio asmens teisei padėčiai stabilizuoti“*¹³⁴⁸. Taigi įgyjamąsios senaties prielaida yra situacija, kai daiktą valdantis asmuo nėra savininkas, tačiau kartu jis nepripažįsta jokio kito asmens turint daugiau teisų į daiktą ir elgiasi *kaip savininkas* (kodekso terminais – *„faktinis daikto turėjimas turint tikslą jį valdyti kaip savą“*). Kaip minėta, tik tokius atvejus kodeksas įvardija valdymu kaip savarankiška daiktine teise (CK 2.22 str. 1 d.). Taigi ši teisė funkciškai yra laikino pobūdžio – ji yra tarpinė būseną iki bus įvykdytos visos įstatyme nustatytos sąlygos ir valdymas virstų nuosavybės teise. Reikalavimų, būtinų įvykdyti tam, kad valdymas virstų nuosavybės teise, sąrašas teismų praktikoje buvo plečiamas nuo šešių¹³⁴⁹ iki aštuonių¹³⁵⁰, o mūsų tyrimo tikslais pateiksime dar išsamesnį sąrašą:

- 1) daiktas, į kurį siekiama įgyti nuosavybės teisę, gali būti privatinės nuosavybės teisės objektu (CK 4.69 str. 1 d.);

1348 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-41/2011.

1349 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. birželio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-379/2004.

1350 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-67/2011.

- 2) daiktas nepriklauso nuosavybės teise valstybei ar savivaldybei (CK 4.69 str. 3 d.);
- 3) daiktas nėra registruotas kito asmens vardu (CK 4.69 str. 3 d.);
- 4) pareiškėjas nėra įgijęs nuosavybės teisės į daiktą (CK 4. 68 str. 1 d.);
- 5) pareiškėjas sąžiningai įgijo daiktą ir sąžiningai jį valdė visą įgyjamosios senaties laiką (CK 4.69 str. 1 d., 4.70);
- 6) daiktas valdomas teisėtai (CK 4.68 str. 1 d., 4.69 str. 2 d.);
- 7) daiktas visą įgyjamosios senaties laiką valdomas atvirai (CK 4.68 str. 1 d.);
- 8) daiktas valdytas nepertraukiamai (CK 4.68 str. 1 d., 4.70 str.);
- 9) daikto valdymas kaip savo¹³⁵¹ (CK 4.68 str. 1 d.);
- 10) daikto valdymas tęsėsi įstatymo nustatytą terminą: kilnojamąjo daikto – ne mažiau kaip trejus metus, nekilnojamojo daikto – ne mažiau kaip dešimt metų (CK 4. 68 str. 1 d.);
- 11) procesinė nuosavybės teisės įgijimo forma – nuosavybės teisei įgyti neužtenka visų anksčiau nurodytų sąlygų, būtina, kad valdytojas kreiptųsi į teismą civilinio proceso tvarka ir kad teismas priimtų sprendimą, kuriuo nustatomas nuosavybės teisės įgijimo pagal įgyjamąją senatį faktas (CK 4.68 str. 2 d.).

Kaip matyti, reikalavimų, kurie turi būti įvykdyti, kad valdymas virstų nuosavybės teise, yra gana daug ir tai yra viena iš priežasčių, dėl kurių įgyjamosios senaties institutas negali būti plačiai taikomas. Žinoma, nurodytų reikalavimų svarba praktikoje pasirodė nevienoda. Atliekant tolesnę analizę prasminga išskirti įgyjamosios senaties taikymą kilnojamiesiems ir nekilnojamiesiems daiktams.

1.5.1. Įgyjamosios senaties taikymas kilnojamiesiems daiktams

Peržvelgus bylas dėl įgyjamosios senaties fakto nustatymo ar valdymo fakto patvirtinimo, viena į akis krentančių aplinkybių yra ta, jog bylų dėl kilnojamųjų daiktų beveik nėra. Ir šią aplinkybę nesunku paaiškinti. Išties kilnojamiesiems daiktams, išskyrus registruojamus, įgyja-

1351 Teismų praktikoje šis reikalavimas turi dvejopą reikšmę. Dažniausiai daikto valdymo kaip savo reikalavimas suprantamas kaip valdytojo subjektyvus įsitikinimas, kad kiti asmenys neturi daugiau teisių už jį į valdomą daiktą, kitaip sakant, tai nėra savarankiškas reikalavimas, o tik sąžiningo daikto valdymo reikalavimo pakartojimas. Tačiau retais atvejais šiam reikalavimui suteikiama savarankiška prasmė – valdytojas turi objektyviai elgtis kaip savininkas – daiktą prižiūrėti, patirti išlaidas ir pan.

moji senatis dabartinėje Lietuvos privatinės teisės sistemoje atrodo esanti beveik nereikalingas institutas. Tai lemia dvi viena kitą papildančios priežastys.

Pirma, įgyjamosios senaties taikymą kilnojamiesiems daiktams pakeičia keletas kitų CK nustatytų nuosavybės teisės įgijimo pagrindų, kurie nukonkuruoja įgyjamąją senatį. Norint aiškiai suvokti minimo proceso priežastis, tikslinga išskirti šias situacijas.

1) Jei kilnojamieji daiktai dar niekam nepriklausė arba savininkas jų atsisakė, tokie daiktai laikytini bešeimininkiais (CK 4.57 str. 3 d.) ir jiems taikytinos specialiosios CK 4.58 straipsnio 1, 2, 4 dalių, o ne CK 4.68–71 straipsnių normos. Procedūra nurodytose teisės normose taip pat apibrėžta: valstybė ar savivaldybė nuosavybės teisę į tokius kilnojamuosius daiktus įgyja CK 4.58 straipsnio 1, 2 dalių ir Vyriausybės nustatyta tvarka¹³⁵². Gerokai paprasčiau nuosavybės teisę į tokius bešeimininkius daiktus įgyja kiti fiziniai ir juridiniai asmenys – nuo užvaldymo momento. Tai taip pat žinomas nuo romėnų laikų nuosavybės teisės įgijimo pagrindas – pasisavinimas (lot. *occupatio*). Nors su įgyjamąja senatimi bešeimininkio daikto pasisavinimą sieja bendras bruožas – faktinis valdymas, kuriam keltini ne tik fizinio užvaldymo, bet ir valios valdyti daiktą kaip savo reikalavimai, tačiau bešeimininkio daikto pasisavinimo su įgyjamąja senatimi tapatinti negalima, nes nereikalaujama daiktą valdyti tam tikrą laiką, nėra procesinės nuosavybės teisės patvirtinimo sąlygos teismo tvarka bei kitų anksčiau nurodytų reikalavimų. Be kita ko, CK 4.58 straipsnis leidžia kilnojamąjį bešeimininkį daiktą pasisavinti bet kuriam asmeniui, taigi tai yra bendrasis nuosavybės teisės įgijimo pagrindas, o įgyjamoji senatis netaikoma valstybei ir savivaldybėms, taigi įgyjamoji senatis yra specialusis nuosavybės teisės įgijimo pagrindas. Apibendrinant pažymėtina, kad bešeimininkio daikto pasisavinimas yra mažiau formalus ir, žinoma, paprastesnis būdas įgyti nuosavybės teisę.

Kai kuriems bešeimininkiams kilnojamiesiems daiktams (laukiams ar bepriežiūriams gyvūnams, lobiams) yra nustatytos specialios taisyklės, tačiau vėlgi tuomet turi būti taikomos šios – specialios teisės

1352 T. y. 2004 m. gegužės 26 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 634 (*Valstybės žinios*. 2004, Nr. 86-3119) patvirtinta Bešeimininkio, konfiskuoto, valstybės paveldėto, į valstybės pajamas perduoto turto, daiktinių įrodymų ir radinių perdavimo, apskaitymo, saugojimo, realizavimo, grąžinimo ir pripažinimo atliekomis taisyklių tvarka.

normos (pvz., CK 4.59, 4. 60, 4.61, 4.65 str.) o ne įgyjamosios senaties instituto nuostatos.

2) Kai, kitaip nei kitų šeimininkų daiktų atveju, daiktas turėjo ir tebeturi savininką, tačiau šis nėra žinomas: tai radinio ir priklydusių naminių gyvūnų atvejis¹³⁵³ (CK 4.61, 4.62 str.). Tačiau ir vėl, procedūros, numatytos CK, skiriasi nuo įgyjamosios senaties. Pavyzdžiui, tokiu praktikoje dažnai pasitaikančiu atveju, kai daiktas yra pamestas, radęs daiktą ar kitas asmuo nuosavybės teisę į jį įgyja ne įgyjamosios senaties, o specialiuoju nuosavybės teisės į rastą daiktą įgijimo pagrindu (CK 4.62 str. 3, 4 d.). Nors čia taip pat reikalaujama, kad nuo daikto radimo (t. y. pamesto daikto užvaldymo) iki tol, kol daiktą radęs ar kitas asmuo įgis nuosavybės teisę, turi praeiti įstatymo nustatytas laiko tarpas, nėra reikalavimo daiktą valdyti kaip savo ir daiktą gali valdyti ne tas asmuo, kuris įgis jį nuosavybėn (CK 4.62 str. 2, 3 d.), nėra ir teisminės nuosavybės teisės įgijimo patvirtinimo procedūros ir pan. Taigi nuosavybės teisės į radinį įgijimas taip pat akivaizdžiai yra paprastesnė procedūra nei įgyjamoji senatis.

3) Kai daiktas įgyjamas iš savininko ar jo įgalioto asmens, sudarius nuosavybės teisės perleidimo sandorį, tačiau perleidimas yra teisiškai ydingas, nes nesilaikoma įstatymo nustatytos sandorio formos. Ši situacija esant dabartiniam reglamentavimui yra daugiau hipotetinė nei reali. Taip yra todėl, kad kilnojamųjų daiktų perleidimo sandoriams notarinės formos reikalavimas nustatytas tik rentos (CK 6.443 str. 1 d.) ir sutarties, kai dovanojama didesnė nei penkiasdešimt tūkstančių litų suma (CK 6.469 str. 2 d.) atveju, o kitais atvejais, nesilaikant įstatymų reikalaujamos paprastos rašytinės formos, sandoris galioja, išskyrus įstatymuose įsakmiai nurodytus atvejus (CK 1. 93 str. 1–3 d.). Taigi, išskyrus minėtus retus atvejus, net jei įstatymo nustatytos sandorio formos ir nesilaikoma, tačiau nuosavybės teisė bus įgyta sandorio, t. y. CK 4.47 straipsnio 1 punkto, o ne įgyjamosios senaties pagrindu.

4) Jei daikto valdymas įgyjamas iš savininko ar jo įgalioto asmens, sudarius nuosavybės teisės perleidimo sandorį, tačiau sandoris yra niekinis ar pripažįstamas negaliojančiu, teismai *ex officio* tarp sandorio šalių privalo taikyti restituciją ir daiktas grąžinamas pradiniam savininkui, o jei daiktas jau perleistas tretiesiems asmenims ir daikto negalima išrei-

1353 CK tokius daiktus priskiria prie šeimininkų (CK 4.57 str. 3 d.). Tačiau mūsų analizės tikslu savininką turinčius daiktus reikia išskirti į atskirą kategoriją.

kalauti (CK 1.80 str. 4 d.), šie, remiantis specialiosios CK 4.96 straipsnio 1 dalies norma, laikytini įgiję nuosavybės teisę¹³⁵⁴, taigi vėl egzistuoja savarankiškas nuosavybės teisės įgijimo pagrindas, kuris nepalieka erdvės įgyjamajai senačiai.

5) Jei daikto valdymas, sudarius nuosavybės teisės perleidimo sandorį, įgyjamas iš asmens, neturėjusio teisės jo perleisti nuosavybėn, taikomas CK 4.96 straipsnis ir daiktas arba grįžta pradiniam savininkui patenkinus vindikacinį ieškinį, arba, kaip minėta, daiktas laikytinas sąžiningo įgijėjo nuosavybe remiantis CK 4.96 straipsnio 1 dalimi.

6) Kai daikto valdymas įgyjamas iš savininko sandorio pagrindu, bet sandoris nenumato nuosavybės teisės perleidimo (pvz., nuomos ar panaudos sutartis). Tačiau tuomet įgyjamoji senatis vėl nepritaikoma, nes tai nėra valdymo, kaip savarankiškos daiktinės teisės, atvejis, bet faktinis daikto turėtojas daikto savininku pripažįsta kitą asmenį (CK 4.22 str. 2 d.). Įgyjamoji senatis galėtų veikti tik tais atvejais, jeigu daikto valdytojas pakeistų savo valią ir nuspręstų valdyti daiktą kaip savo (pvz., panaudos gavėjas po ilgo daikto valdymo laikotarpio nusprendžia, kad daiktas savininkui nereikalingas, ir pradeda laikyti save šio daikto savininku). Tačiau reikia pasakyti, kad Lietuvos teisė bent jau kol kas tokių atvejų nepripažįsta. Aptariamuoju būdu prasidėjęs valdymas negali būti laikomas sąžiningu ir teisėtu. To visiškai užtenka, kad įgyjamąją senatį teismai atsisakytų taikyti¹³⁵⁵. Pažymėtina, kad kai kurių Europos valstybių privatinėje teisėje yra numatyti atvejai, kai įgyjamoji senatis taikoma ir neteisėtam valdymui, tačiau tuomet nustatomas gerokai ilgesnis įgyjamosios senaties terminas. Lietuvos įstatymų leidėjas tokios galimybės nenumatė.

Žinoma, anksčiau pateiktos situacijos neapima begalinės įvairovės, su kuria tenka dorotis teisei praktikai, ir reikia pripažinti, kad įmanomos situacijos, kai įgyjamoji senatis būtų geriausia ar net vienintelė teisinė priemonė, kurią vertėtų taikyti. Pavyzdžiui, kai asmuo faktiškai yra įgijęs nuosavybės teisę sandorio ar kitu teisėtu pagrindu, tačiau nebegali šio fakto įrodyti.

Tačiau yra ir antroji priežastis, dėl kurios įgyjamosios senaties instituto taikymas kilnojamiesiems daiktams nėra svarbus: praktikoje formalus kilnojamųjų daiktų nuosavybės teisės titulas nėra

1354 Plačiau žr. 2.3.2 poskyrį.

1355 Plačiau sąžiningumas ir teisėtumas Lietuvos teismų praktikoje aptariami 1.5.2 poskyryje.

labai svarbus. Jei asmuo faktiškai valdo kilnojamąjį daiktą, jis juo gali ir naudotis bei jį veikti pagal savo valią (netrikdomą daikto valdymą gana veiksmingai saugo viešoji teisė bei posesorinė gynyba), o svarbiausia – netgi disponuoti kilnojamuoju daiktu visiškai užtenka daikto valdymo fakto. T. y. pats kilnojamųjų daiktų valdymo faktas, trečiųjų asmenų akimis, yra teisės disponuoti daiktu patvirtinimas. Valdytojui perleidžiant daiktą, daiktą įgyjantis asmuo netikrina ir dažniausiai objektyviai negali patikrinti, ar daiktą perleidžiantis daikto valdytojas yra tikrasis kilnojamojo daikto savininkas, ar ne. Praktinė išdava yra ta, kad kilnojamųjų daiktų valdytojai, netgi jei teisiškai ir neturi nuosavybės teisės, gali be kliūčių disponuoti daiktu. Todėl daugelis tokių valdytojų paprasčiausiai niekada ir nesužino, kad civilinės teisės požiūriu jie nebuvo savininkai, o jei tai ir žinotų – jiems nėra jokios motyvacijos laukti trejus metus, o tada prisiimti vargą ir išlaidas kreiptis į teismą ir įrodinėti visas įgyjamosios senaties sąlygas; be to, išlieka rizika, jog teismas nuosavybės teisės įgijimo fakto nenustatytų.

Aptarus klausimą, kodėl naudotis kilnojamųjų daiktų įgyjamosios senaties institutu yra paprasčiausiai neracionalu, būtina paminėti vieną svarbią išimtį – registruojamus kilnojamuosius daiktus. Perleidžiant tokius daiktus neišvengiamai bus susidurta su klausimu, ar perleidžiantis asmuo yra registre nurodytas daikto savininku, be to, gali būti įvairių kitų aplinkybių, dėl kurių asmuo turi svarbių priežasčių būti nurodytas registre daikto savininku (pvz., pirkimo–pardavimo išsimokėtinai atveju, kai daikto pardavėjas siekia aplinkybę, jog jam išliko nuosavybės teisė, panaudoti prieš trečiuosius asmenis). Tokiais atvejais formalus nuosavybės pripažinimas pasidaro svarbus ir todėl įgyjamoji senatis taip pat gali atrodyti svarbi kaip būdas pasiekti nuosavybės teisės pripažinimą¹³⁵⁶. Tačiau čia kyla kita kliūtis – jei daiktas registruojamas pirmą kartą, tuomet registruui turi būti pateikti dokumentai, patvirtinantys, kad daiktas suformuotas įstatymų nustatyta tvarka, o asmuo, kuris tokius dokumentus gali pateikti, paprastai bus įgijęs nuosavybės teisę CK 4.47 straipsnio 1, 2 ar 4 punkte nurodytu pagrindu. Kai daiktas jau yra įregistruotas, bet kito asmens vardu, įgyti nuosavybę įgyjamąja senatimi neleidžia CK 4.69 straipsnio 3 dalis.

1356 Vienintelėje autoriui žinomoje byloje dėl nuosavybės teisių įgijimo į kilnojamąjį daiktą pagal įgyjamąją senatį fakto nustatymo buvo sprendžiama būtent dėl registruotinių geležinkelio riedmenų – pusvagonių. Žr. Vilniaus apygardos teismo 2009 m. rugpjūčio 26 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-753-520/2009.

1.5.2. Įgyjamosios senaties taikymas nekilnojamiesiems daiktams

Nurodytos priežastys, dėl kurių įgyjamoji senatis iš esmės nereikalinga kilnojamiesiems daiktams, negalimos taikyti nekilnojamiesiems daiktams. Daiktinės teisės į nekilnojamuosius daiktus privalomai registruojamos ir valdymas čia nėra pakankamas. Kita vertus, minėtos specialiosios normos, kurios leidžia įgyti nuosavybės teisę į kilnojamuosius daiktus, netaikomos nekilnojamiesiems daiktams – pavyzdžiui, CK 4.58 straipsnio 4 dalis aiškiai nustato, kad ji taikoma tik kilnojamiesiems daiktams. Atrodo, atsiveria gera niša taikyti įgyjamąją senatį. Tačiau teismų praktika rodo, kad bylose vyrauja neigiami sprendimai.

Bylose dėl nuosavybės teisės į nekilnojamąjį daiktą pripažinimo įgyjamosios senaties būdu ar valdymo fakto patvirtinimo galima išskirti šias kliūtis, trukdančias įgyti nuosavybės teisę remiantis įgyjamąja senatimi:

1. Nekilnojamasis daiktas, į kurį siekiama įgyti nuosavybės teisę, yra valstybės ar savivaldybių nuosavybė.

Kaip minėta, vienas iš reikalavimų įgyti nuosavybės teisę į daiktą įgyjamosios senaties pagrindu – daiktas nepriklauso nuosavybės teise valstybei ar savivaldybei (CK 4.69 str. 3 d.). Tai, kad teismai ketina griežtai laikytis šio reikalavimo, buvo pripažinta jau pirmosiose kasacinio teismo bylose dėl įgyjamosios senaties taikymo¹³⁵⁷ ir tokios nuostatos nuosekliai laikytasi iki šiol. LAT yra išplėtojęs aptariamo ribojimo svarbą: „Atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, buvo pradėtas įgyvendinti privačios nuosavybės teise grindžiamo šalies ūkio (Konstitucijos 46 straipsnis) formavimas, ir viešoji nuosavybė įstatymų nustatyta tvarka perleidžiama privatiems subjektams. Viešosios nuosavybės perleidimas privačion nuosavybėn buvo vykdytas 1991 m. gegužės 28 d. Butų privatizavimo įstatymo, taip pat 1991 m. vasario 28 d. Valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymo nustatyta tvarka. Sistemiskai aiškinant šių specialiųjų teisės aktų nuostatas ir CK 4.69 straipsnio 3 dalį, konstatuotina, kad valstybei nuosavybės teise priklausančio turto negalima įgyti privačion nuosavybėn kitaip, nei specialiuosiuose teisės aktuose nustatyta tvarka, įgyjamosios senaties institutas nėra pagrindas viešajai nuosavybei transformuotis į privačiąją“¹³⁵⁸.

1357 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-345/2004.

1358 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-41/2011.

Taigi nekilnojamieji daiktai, nuosavybės teise priklausantys valstybei ar savivaldybėms, turi būti įgyjami pagal specialiuosiuose įstatymuose nustatytas privatizavimo procedūras ir įgyjamoji senatis negali būti taikoma siekiant jas apeiti.

Teismų nuostatą griežtai laikytis šios pozicijos rodo ir nuostata ne-teikti reikšmės tai aplinkybei, kad ginčo turtas nėra įregistruotas viešame registre valstybės ar savivaldybių vardu, nes taip būtų paneigta imperatyvioji CK 4.69 straipsnio 3 dalies nuostata¹³⁵⁹.

2. Nekilnojamasis daiktas (statinys) yra sukurtas nesilaikant statybos veiklą reglamentuojančių teisės aktų.

Ši situacija praktikoje pasirodė labai dažna ir ji yra svarbi visam įgyjamosios senaties instituto veikimui, ypač turint galvoje, kad absoliuti dauguma bylų dėl įgyjamosios senaties yra būtent dėl nuosavybės teisės į statinius įgijimo. Teismų pozicija šiuo klausimu nuosekli – jei statinys sukuriamas nesilaikant statybą reglamentuojančių teisės aktų, toks statinys negali tapti ir nuosavybės teisės objektu¹³⁶⁰, vadinasi, į jį negalima įgyti nuosavybės teisės ir įgyjamosios senaties pagrindu. Išsamiai šis požiūris buvo išdėstytas 2008 m. spalio 29 d. LAT nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-498/2006¹³⁶¹: „*Daiktas gali būti įgyjamas įgyjamąja senatimi, jeigu jis gali būti privačios nuosavybės teisės objektu. Pirmiausia jis turi būti nuosavybės teisės objektu. Tai teisei neprieštaraujančiu būdu ar tvarka atsiradęs daiktas. Nekilnojamasis daiktas gali atsirasti kaip naujo daikto sukūrimas ar esamo daikto rekonstrukcija statybos būdu (CK 4.47 straipsnio 4, 12 punktai, Statybos įstatymas ir kiti statybą reglamentuojantys teisės aktai). Jeigu prašoma nustatyti nuosavybės teisės įgijimo pagal įgyjamąją senatį faktą į nekilnojamąjį daiktą, kuris atsirado statybos būdu, tai įgyjamosios senaties teisės normos nekilnojamajam daiktui įgyti nuosavybės teise gali būti taikomos, jeigu nustatoma, kad daiktas sukurtas statybą reglamentuojančių teisės aktų nustatyta tvarka. Jeigu*

1359 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-408/2007. Taip pat žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 8 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-41/2011.

1360 Informatyvus požiūris į įgyjamosios senaties taikymą savavališkai pastatytiems statiniams buvo išdėstytas dar Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. gruodžio 4 d. konsultacijoje A3-51.

1361 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. spalio 29 d. nutartis byloje Nr. 3K-3-514/2008. Taip pat žr. anksesnę Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. rugsėjo 20 d. nutartį byloje Nr. 3K-3-498/2006.

objektas šių reikalavimų neatitinka, tai jis nėra privačios nuosavybės teisės objektas, neatitinka CK 4.67 straipsnio 1 dalies reikalavimų. Tada turi būti konstatuojama, kad nėra visų sąlygų įgyjamosios senaties faktui patvirtinti.“

Taigi klausimas dėl nuosavybės teisės įgijimo pagrindo vėl sprendinamas ne įgyjamosios senaties naudai – registruojami daiktai (šiuo atveju – statiniai) turi būti sukuriama teisės aktų nustatyta tvarka, bet jei šios tvarkos laikomasi, tuomet nuosavybės teisė įgyjama CK 4.47 straipsnio 4 punkto pagrindu, o įgyjamosios senaties institutas netaikomas.

3. Nepakankamai išviešintas daikto valdymas.

Daikto valdymo atvirumo sąlyga dėl nekilnojamųjų daiktų teismų praktikoje kelis kartus keitėsi. Nenuoseklią teismų praktiką, manytina, lėmė CK reglamentavimas, konkrečiai CK 4.27 straipsnio 2 dalis, kurioje buvo įtvirtinta, jog nekilnojamojo daikto valdymas atsiranda nuo valdymo įregistravimo viešame registre momento. Esant tokiam reglamentavimui ištis kyla klausimas, ar nekilnojamojo daikto valdymas, jo neįregistravus viešame registre atitinka reikalavimą daiktą valdyti atvirai.

Toliau reikalavimas registruoti valdymą buvo komplikuoatas dėl to, kad CKPĮIII 33 straipsnyje buvo nustatyta, atrodytų, liberalizuojanti instituto taikymą norma, jog CK normos dėl įgyjamosios senaties taikomos ir tada, kai daikto valdymas prasidėjo iki įsigaliojant kodeksui ir tęsiasi jam įsigaliojus. Tai turėjo reikšti, kad iki 2001 m. liepos 1 d. prasidėjusio valdymo laikotarpis įskaičiuojamas į įgyjamosios senaties terminą. Tai pasirodė praktikoje tikrai dažna situacija. Tačiau to paties CKPĮIII 30 straipsnio 1 dalis nustatė, kad CK normos susijusios su valdymu, kaip savarankiška daiktine teise, įsigalioja tik nuo 2003 m. liepos 1 d. Skaitant šią nuostatą sistemiškai su jau minėta CK 4.27 straipsnio 2 dalimi ir atsižvelgiant į tai, kad galimybė registruoti nekilnojamojo daikto valdymą atsirado tik nuo minėtos 2003 m. liepos 1 d., kilo klausimas, kaip vis dėlto reikia skaičiuoti įgyjamosios senaties terminą.

Teismų praktika, atsakydama į nurodytus klausimus, perėjo tris etapus. Pirmajame etape nekilnojamojo daikto registracijos vaidmuo nebuvo sureikšminamas ir nuosavybės teisės įgijimo faktas galėjo būti patvirtinamas net jei valdymas nebuvo registruotas viešame registre. Apie registracijos būtinumą kasacinio teismo nutartyse aiškiai nebuvo

kalbėta¹³⁶², o žemesnių instancijų teismai vienareikšmiškai atmesdavo valdymo išviešinimo registre būtinybę¹³⁶³.

Antrojo etapo pradžią žymi kasacinio teismo 2007 m. spalio 3 d. nutartis¹³⁶⁴. Šioje nutartyje buvo pateiktas išaiškinimas, jog fakto, kad asmuo daiktą valdo kaip savą, paviešinimas kitiems asmenims yra valdymo įregistravimas viešame registre savo vardu, todėl CK 4.27 straipsnio 2 dalis turi būti taikoma nekilnojamiesiems daiktams; valdymo neįregistravimas viešame registre reiškia, kad valdymas neatitinka CK 4.68 straipsnio 1 dalies reikalavimų. Šis išaiškinimas buvo dar kartą įtvirtintas 2008 m. lapkričio 10 d. LAT nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-535/2008¹³⁶⁵: „Jeigu nekilnojamojo daikto valdymas prasidėjo iki 2000 m. CK įsigaliojimo, o CK 4.68 straipsnio 1 dalyje nustatytas dešimties metų terminas nesuėjo iki 2003 m. liepos 1 d., tai, po šios datos daikto valdymo neįregistravus viešame registre, laikytina, kad neįvykdyta įstatyme nustatyta sąlyga – daiktą dešimt metų valdyti atvirai. Tokiu atveju daikto valdymas, neįregistravus jo viešame registre, negali būti pagrindas nustatyti faktą, kad nuosavybės teisės įgytos pagal įgyjamąją senatį.“

Nurodytas kasacinio teismo praktikos posūkis dar labiau apribojo ir taip ribotą įgyjamosios senaties taikymą, nes didžioji pareiškėjų dalis negalėjo įrodyti, jog dešimties metų terminas suėjo iki 2003 m. liepos 1 d., o valdymo registracijos nebūdavo. Teismams savo ruožtu valdymo neišviešinimo registre aplinkybė tapo lengvai nustatomu pagrindu atmesti pareiškėjų pareiškimus nebesigilinant į kitas bylos aplinkybes¹³⁶⁶.

Toks valdymo paviešinimo sąlygos aiškinimas turėjo ir kitų pasekmių: atsirado perskyra tarp asmenų, pradėjusių valdyti iki 1993 m. lie-

1362 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. birželio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-379/2004; 2004 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-345/2004, 2006 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-586/2006. Tiesa, pirmojoje iš paminėtų bylų CK 4.27 straipsnio 2 dalies reikalavimas buvo paminėtas, bet teismas juo nesirėmė, nes pareiškėja toje byloje dėl nuosavybės teisės fakto pagal įgyjamąją senatį nustatymo kreipėsi iki 2003 m. liepos 1 d.

1363 Pavyzdžiui, Šiaulių apygardos teismo 2008 m. liepos 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-312-368/2008; Vilniaus apygardos teismo 2008 m. spalio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-816-302/08.

1364 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-408/2007.

1365 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. lapkričio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-535/2008.

1366 Pavyzdžiui, Kauno apygardos teismo 2010 m. lapkričio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-963-109/2009.

pos 1 d., ir asmenų, pradėjusių valdyti po 1993 m. liepos 1 d. Šios dvi asmenų grupės skyrėsi tuo, jog pirmoji jų galėjo iš karto kreiptis į teismą dėl nuosavybės teisės pagal įgyjamąją senatį fakto nustatymo. Antroji asmenų grupė turėjo atlikti daug sudėtingesnę procedūrą: pirma, kreiptis į teismą dėl daikto valdymo fakto patvirtinimo (CPK 526–529 str.); antra, kreiptis į Nekilnojamojo turto registro tvarkytoją ir įregistruoti valdymą Nekilnojamojo turto registre; trečia, suėjus dešimties metų terminui, kreiptis į teismą dėl nuosavybės teisės pagal įgyjamąją senatį fakto nustatymo. Akivaizdu, kad antrosios asmenų grupės išlaidos (ir finansinės, ir nefinansinės), siekiant pasinaudoti įgyjamosios senaties institutu, buvo daug didesnės. Blogiausia, kad toks skirtingas asmenų traktavimas, atsižvelgiant vien į valdymo pradžios laiką, buvo sunkiai suderinamas su asmenų lygiateisiškumo principu (Konstitucijos 28 str., CK 1.2 str.), taip pat su sąžiningumo ir protingumo principais, nes galimybė pasinaudoti „nesudėtingąją“ procedūra tapo priklausoma nuo galimų pateikti įrodymų¹³⁶⁷.

Trečiasis etapas susijęs su 2011 m. vasario 21 d. nutartimi civilinėje byloje Nr. 3K-7-67/2011¹³⁶⁸. Šioje byloje LAT išplėstinė teisėjų kolegija nusprendė keisti ankstesnę praktiką ir atsakyti valdymo registracijos reikalavimo: „*Iki šiol formuota teismų praktika, pagal kurią valdymo įregistravimas viešajame registre vertintas kaip privaloma sąlyga nuosavybės teisei pagal įgyjamąją senatį pripažinti, teisinei registracijai nepagrįstai suteikė teises į daiktą nustatančią galią ir neatitiko valdymo teisės kaip faktinės prigimties reiškinių pobūdžiui, esmei ir pagrindams. Aiškinimas, kad tik viešajame registre įregistruotas valdymas gali būti laikomas tinkamu pripažinti nuosavybės teisę įgyjamąja senatimi, neatitinka sisteminio įgyjamosios senaties instituto bei valdymą reglamentuojančių teisės normų aiškinimo. Specialiosios įgyjamosios senaties instituto reglamentuojančios teisės normos nenustato reikalavimo registruoti daikto valdymą, kaip būtinos sąlygos siekiant pripažinti nuosavybės teisę į daiktą įgyjamosios senaties pagrindu (CK 4.68–4.71 straipsniai).*“

1367 Situacijos kurioziškumą rodo byla, kurioje pareiškėja, kreipdamasi į teismą, daikto užvaldymo data nurodė 1993 m. liepos 7 d. (taigi, praėjus tik septynioms dienoms nuo lemtingosios 1993 m. liepos 1 d.), o vėliau, jau nagrinėjant bylą apeliacine tvarka, pareiškėjai „teko apsižiūrėti“, kad valdymas prasidėjo anksčiau. Žr. Kauno administracinio teismo 2009 m. spalio 12 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-1513-343/2009.

1368 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-67/2011.

Taigi valdymo atvirumo sąlyga pastarojo meto teismų praktikoje vėl buvo liberalizuota. Ateitis parodys, ar šis liberalizavimas iš esmės paveiks įgyjamąsias senaties taikymą, atsižvelgiant į tai, kad kiti anksčiau aptarti reikalavimai išlieka.

Be to, reikia atkreipti dėmesį, kad viešumo reikalavimas, keliamas nekilnojamajam daiktui, yra susijęs ne tik su CK 4.27 straipsnio 2 dalimi, bet ir su CK 4.69 straipsnio 3 d. nuostata, jog įgyjamąja senatimi negali būti įgyjama į kito asmens (ne valdytojo) vardu registruotus daiktus. Pastarosios sąlygos teismai paprastai nekvestionuoja¹³⁶⁹. Todėl jei teisės į ginčo nekilnojamąjį daiktą jau yra įregistruotos kito asmens vardu, asmuo, siekiantis įgyti nuosavybės teisę įgyjamąja senatimi, pirmiausia vis tiek turės panaikinti daikto registraciją kito asmens vardu.

4. Nėra sąžiningo ir teisėto valdymo

Nors sąžiningumas ir teisėtumas yra skirtingą prasmę turinčios sąlygos, tačiau teismų praktikoje jos dažniausiai sutapatinamos, todėl ir čia bus nagrinėjamos kartu. Aptariamų sąlygų aiškinimas praktikoje yra bene nenuosekliausias.

Dažnai sąžiningumo / teisėtumo sąlygos nebuvimą teismai susieja su anksčiau išvardytais trūkumais: daiktas yra valstybės arba savivaldybės nuosavybė¹³⁷⁰, arba savavališkas statinys¹³⁷¹ arba valdymas nebuvo tinkamai pavišintas; šiuos atvejus jau aptarėme. Tais atvejais, kai valdymo teisėtumo ir sąžiningumo sąlygoms yra suteikiama savarankiška reikšmė, teismai atsižvelgia į šių sąvokų paaiškinimus atitinkamai CK 4.23 straipsnio 2 dalyje, kuri teisėtu įvardija daikto valdymą, įgytą tais pačiais pagrindais kaip ir nuosavybės teisė, ir CK 2.26 straipsnio 3 dalyje, kuri sąžiningu valdymo atsiradimu nurodo valdymą, kai valdyti pradedantis asmuo yra įsitikinęs, jog niekas neturi daugiau už jį teisių į užvaldomą daiktą. Šios sąlygos, kaip rodo teismų praktika, yra taikomos dviem priešingomis kryptimis.

Pirma, teismai gali vadovautis įstatymo numatytais teisėto ir sąžiningo valdymo prezumpcijomis (CK 4.23 str. 2 d., 4.26 str. 2 d.). Tokiu

1369 Nors yra ir retų priešingų pavyzdžių, žr. Šiaulių apygardos teismo 2008 m. liepos 1 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-312-368/2008.

1370 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-408/2007.

1371 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. rugsėjo 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-498/2006.

atveju pareiškėjui atkrenta nurodytų sąlygų įrodinėjimo pareiga, o teismo sprendimas paprastai būna palankus pareiškėjui¹³⁷².

Antra, ir tai gerokai dažnesnis atvejis, teismai nesureiškmina įstatymo nustatytų valdymo teisėtumo ir sąžiningumo prezumpcijų bei aktyviai gilinasi¹³⁷³ į daikto įgijimo pagrindą ir aplinkybes, rodančias trečiųjų asmenų teises į daiktą ir pareiškėjų žinojimą arba turėjimą žinoti apie tokias trečiųjų asmenų teises. Tendencija aiški – jei galima įžiūrėti pavojų, jog pareiškėjui įgijus nuosavybės teisę įgyjamosios senaties pagrindu bus pažeistos trečiųjų asmenų teisės, pareiškimas atmetamas¹³⁷⁴.

Atskirą pogrupį sudaro bylos, kuriose įgyjamosios senaties būdu siekiama įgyti nuosavybės teisę į patalpas, esančias daugiabučiuose namuose. Čia taip pat teismų praktika linksta neleisti pareiškėjams pasinaudoti įgyjamosios senaties institutu ir nepripažinti atitinkamų patalpų valdytojų sąžiningais ir teisėtais, nes bendraturčių santykiams, taip pat dalies turto įgijimui asmeninės nuosavybės teise turi būti taikomos specialios bendrosios dalinės nuosavybės teisės nuostatos (tarp jų ir CK 4.77, 4.82 str.), kurios nepalieka vietos įgyjamajai senačiai taikyti¹³⁷⁵.

Apibendrinant darytina išvada, kad įgyjamosios senaties taikymą ir kilnojamiesiems, ir nekilnojamiesiems daiktams sunkina daugybė įstatyme tiesiogiai įtvirtintų arba teismų praktikoje išplėtotų kliūčių. Dėl to galima pagrįstai manyti, kad įgyjamoji senatis Lietuvos civilinėje teisėje yra subsidiaraus pobūdžio institutas, taikomas tik tada, kai nuosavybės teisės negalima pripažinti įgijus kitais nuosavybės teisės įgijimo būdais, o ir tuomet ligšiolinėje praktikoje jis taikytas siaurai, griežtai įvertinant,

1372 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-586/2006; Vilniaus apygardos 2008 m. vasario 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-31-140/2008; 2010 m. birželio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-527-611/2010

1373 Kai kada teismai netgi pabrėžia būtinybę visapusiškai išaiškinti bylos aplinkybes remdamiesi CPK 443 straipsnio 8 dalimi. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio 27 d. nutartimi civilinėje byloje Nr. 3K-3-554/2010.

1374 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-408; Vilniaus apygardos teismo 2009 m. gruodžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-797/2008; Klaipėdos apygardos teismo 2009 m. balandžio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-171-253/2009; Vilniaus apygardos teismo 2009 m. gruodžio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1062-115/2009; 2010 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-102-464/2010; 2010 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-881-302/2010; 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1544-390/2010.

1375 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-345/2004; Kauno apygardos teismo 2008 m. gruodžio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-575-173/2008; Vilniaus apygardos teismo 2009 m. birželio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-659-567/2009.

ar nėra trečiųjų asmenų (įskaitant valstybės ir savivaldybių) interesų, kurie galėtų būti pažeisti. To nereikėtų vertinti kaip teiginio, kad Lietuvos teismai piktaivališkai ar konservatyvių pažiūrų vedini nusprendė nepripažinti įgyjamosios senaties ir dėl to „išrado“ dirbtinių argumentų, trukdančių veikti įgyjamosios senaties institutui. Greičiau atvirkščiai – įtarus teismų požiūris į įgyjamąją senatį rodo, kad šiuo institutu pareiškėjai dažnai bandė piktnaudžiauti, bandydami apeiti imperatyvias įstatymų normas, taikomas kitų nuosavybės teisės įgijimo pagrindų atveju, ir teismų nuostatą neleisti tokio piktnaudžiavimo.

2. NUOSAVYBĖS TEISĖ

2.1. Nuosavybės teisės samprata

Kitaip nei valdymo atveju, diskusijų apie nuosavybės teisės prigimtį Lietuvos civilinės teisės doktrinoje nekilo. Tai galima nesunkiai paaiškinti: Lietuvos doktrinoje yra nusistovėjusi ir abejonių nekelia nuosavybės teisės, kaip absoliučios subjektinės teisės, samprata¹³⁷⁶. Ši samprata *expressis verbis* pateikiama CK 4.37 straipsnio 1 dalyje, nustatančioje, kad „nuosavybės teisė – tai teisė savo nuožiūra, nepažeidžiant įstatymų ir kitų asmenų teisių ir interesų, valdyti, naudoti nuosavybės teisės objektą ir juo disponuoti“. Tokia nuosavybės teisės samprata teisės doktrinoje buvo pripažįstama ir iki priimant CK¹³⁷⁷. Kitaip sakant, Lietuvos civilistikoje yra pripažįstama unitarinė nuosavybės teisės samprata, reiškianti, kad vienam asmeniui – savininkui (ar keliems apibrėžtiems asmenims – bendraturčiams) yra suteikiama išimtinė teisė į jo nuosavybės teisės objektą ir ši teisė apima visas įmanomas galias nuosavybės teisės objekto atžvilgiu, kiek to neriboja įstatymų nustatytos ribos¹³⁷⁸. Šiam teiginiui neprieštarauja CK 4.37 straipsnyje pateiktas nuosavybės teisės turinio atskleidimas per valdymo, naudojimo ir disponavimo nuosavy-

1376 Nuosavybės teisės sąvoka yra vartojama ir kita – objektyviaja prasme, kaip visuma teisės normų, sudarančių nuosavybės teisės institutą.

1377 Mikelėnas V. et al. *Civilinė teisė*. Vadovėlis. Kaunas: Vajusta, 1998, p. 247.

1378 Žr. Baranauskas E. et al. *Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 58–59. Unitarinė nuosavybės teisės samprata yra būdinga kontinentinės teisės tradicijai, tačiau kitose teisės tradicijose egzistuoja ir alternatyvūs požiūriai. Plačiau žr. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. V. München: Sellier. European Law Publishers. 2009, p. 4250–4263.

bės teisės objektu triadą – doktrinoje iš karto, kai tik įsigaliojo CK, buvo atkreiptas dėmesys, kad nuosavybės teisės turinio apibrėžimas, pasitelkiant minėtąją triadą, nėra korektiškas ir kad savininko galias riboja tik įstatymo nustatyti draudimai¹³⁷⁹, o ir teismai, nors triadą hipnotizuojamai kartoja savo sprendimuose, akivaizdžiai nesuteikia jai siaurinančios reikšmės¹³⁸⁰. Ir apskritai reikia aiškiai pripažinti, jog bandyti vienareikšmiškai apibrėžti nuosavybės teisės turinį ar bandyti nuosavybės teisę paaiškinti tik per jos apibrėžimą yra bergždžias reikalas¹³⁸¹.

Vyraujančią unitarinę nuosavybės teisės sampratą palaikė ir ta aplinkybė, jog Lietuvos teisės mokslininkų dėmesys iki šiol buvo nukreiptas dažniausiai į *statiškąją* nuosavybės teisės aspektą, t. y. į savininko teisių turinį ir jų įgyvendinimo ribas. Šios problemos esmę galima apibūdinti taip: nuosavybės teisė, būdama plačiausia daiktinė teisė, suponuoja savininko siekį paneigti bet kokius apribojimus ir savo teisę įgyvendinti pačiu laisviausiu būdu; tačiau taip įgyvendinant savininko teisės neišvengiamai kyla konfliktų su kitų asmenų – pavienių ar visos visuomenės teisėtais interesais. Nesunku pastebėti, kad iki šiol nuosavybės teisės turinį gvildenusių tyrėjų nuomonės sutapdavo: nuosavybės teisė nėra ir neturi būti įgyvendinama be jokių ribų, nuosavybės teisė neturėtų būti siejama tik su klasikine liberalia nuosavybės teisės kaip individo autonomijos ir laisvės garantija, bet pabrėžiama ir socialinė nuosavybės funkcija, o ši suponuoja plačius savininko teisės ir jos įgyvendinimo ribojimus¹³⁸². Tą pačią nuostatą galima aptikti ir Konstitucinio

1379 Pakalniškis V. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Jurisprudencija*, 2002, Nr. 28

1380 Štai Konstitucinis Teismas, kuris ankstesnėse bylose Konstitucijos 23 straipsnyje įtvirtintą nuosavybės neliečiamumo principą tradiciškai aiškino pasitelkdamas triadą, pastarojo meto byloje savo argumentacijoje triados atsisako: „Pagal Konstituciją savininkas turi teisę su jam priklausančiu turtu atlikti bet kokius veiksmus, išskyrus uždraustus įstatymu, naudoti savo turtą ir lemti jo likimą bet koku būdu, kuriuo nepažeidžiamos kitų asmenų teisės ir laisvės“ (Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d., 2008 m. gegužės 20 d., 2008 m. spalio 30 d., 2011 m. sausio 31 d. nutarimai).

1381 Istorinę Vakarų teisinės minties perspektyvą bandant apibrėžti nuosavybės teisę žr. Schrage E. J. H. Ius in re corporali perfecte disponendi: Property from Bartolus to the New Dutch Civil Code of 1992. *Property Law on the Threshold of the 21st Century*. Ed. Van Maanen G. E., Van der Walt A. J. Antwerpen-Apeldoorn, MAKLU Uitgevers, 1996.

1382 Jovaišas K. Nuosavybės teisinis režimas. *Teisės problemos*. 2006, 3 (53); Cirtautienė S., Vasarienė D. Social Purpose of Private Property. *Jurisprudencija*. 2009, Nr. 4 (118); Pakalniškis V. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Jurisprudencija*. 2002, 28.

Teismo jurisprudencijoje¹³⁸³. Tačiau, nors esama įvairiausių apribojimų ir pripažįstamas nuosavybės nusavinimas, pamatinis metodologinis požiūris į nuosavybės teisę lemia nesunkiai nustatomų ir izoliuotų savininkų rinkinį, kurie turi išimtinę teisę spręsti savo turto likimą, įskaitant nuosavybės teises į jį perleidimą kitiems asmenims.

Unitarinė nuosavybės teisės samprata turi pranašumų: ji paprastai pateikia aiškų turto paskirstymo visuomenės nariams vaizdą ir lengvai numatomą sprendimą kilus ginčui tarp jų. Tačiau ji turi ir trūkumų¹³⁸⁴, kurie atsiskleidžia, kai analizė nukreipiama į *dinamiškąją* nuosavybės teisės aspektą, t. y. kai nuosavybės teisė įgyjama, perleidžiama, ginama ar prarandama. Šie nuosavybės teisės aspektai per pastarąjį dešimtmetį Lietuvos civilinės teisės doktrinoje nagrinėti gerokai menčiau, o jei ir buvo nagrinėjami – tai daryta sprendžiant konkrečius siaurus klausimus, paprastai iš kitų civilinės teisės institutų perspektyvos¹³⁸⁵. Šiais atvejais dažnos situacijos, kai į tą patį daiktą nuosavybės teisę ar bent jau kai kuriuos jos atributus pradeda reikšti keli asmenys. Unitarinė nuosavybės samprata tokias situacijas bando įveikti laikydama, kad tik vienas iš besiginčijančių asmenų yra „tikrasis“ savininkas, reikia tik jį nustatyti. Problema ta, kad toks ginčų sprendimo metodas anaip tol ne visada atspindi realią teisinę praktiką ir kai kuriuos ginčus spręsti daugiau trukdo, nei padeda.

Iš dalies savarankiška, iš dalies susijusi problema yra nuosavybės teisės samprata Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Ji neabejotinai turi įtakos bendrosios kompetencijos teismams ir civilinės teisės doktrinai. Nagrinėjamuoju klausimu svarbiausias yra 2008 m. spalio 30 d. Konstitucinio Teismo nutarimas¹³⁸⁶. Šioje konstitucinės justicijos byloje

1383 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo (1995 m. vasario 21 d. redakcija) 16 straipsnio 1 dalies, 17 straipsnio 1 ir 2 dalių, 19 straipsnio ir šio įstatymo (2000 m. birželio 20 d. redakcija) 27 straipsnio 4 ir 7 dalių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. birželio 15 d. nutarimu Nr. 852 „Dėl Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo įgyvendinimo tvarkos“ patvirtintų tipinių daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatų 8 punkto 1, 3 ir 4 pastraipų, 10 punkto 1 pastraipos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 110-3536.

1384 Apie unitarinės nuosavybės teisės sampratos privalumus ir trūkumus plačiau žr. Pierre B. Classification of Property and Conceptions of Ownership in Civil and Common Law. *Revue générale de droit*, 1997, 28: 240.

1385 Bibliografiją žr. 2.2 ir 2.3 poskyriuose.

1386 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos

teismui reikėjo įvertinti vienos kertinių nuosavybės teisės nuostatų – sąžiningo įgijėjo teisių apsaugos instituto, o tiksliau – CK 4.96 straipsnio 2 dalies – konstitucingumą ta apimtimi, kuria leidžiama iš sąžiningo įgijėjo susigrąžinti nekilnojamąjį turtą, prarastą dėl padaryto nusikaltimo. Šioje byloje Konstitucinis Teismas (beje, remdamasis unitarinės nuosavybės teisės sampratos postulatais) konstatavo, kad „*kai turtas perleidžiamas kitam asmeniui be turto savininko valios išreiškimo (sutikimo), toks turto perleidimas laikomas neteisėtu, o perleistas turtas – neteisėtai kito asmens įgytu turtu, nebent turto perleidimas kito asmens (kitų asmenų) nuosavybėn be šio turto savininko valios išreiškimo (sutikimo) būtų konstituciškai pateisinamas. Neteisėtai įgytas turtas netampa jį įsigijusio asmens nuosavybe; taigi toks asmuo neįgyja nuosavybės teisių, saugomų pagal Konstituciją*“ (Konstitucinio Teismo 2000 m. liepos 5 d. nutarimas)“.

Šis argumentas, paviršutiniškai vertinant, atrodo aiškus ir pagrįstas. Tačiau kaip tada vertinti kitus įstatymuose įtvirtintus pagrindus, kai nuosavybės teisė įgyjama be (ankstesnio) savininko valios: įgyjamoji senatis (CK 4.68 str.), radinio pasisavinimas (CK 4.62 str.), viso turto priskyrimas vienam iš bendraturčių, kai nėra galimybių padalinti jo natūra (CK 4.80 str. 2 d.), priverstinio turto įkeitimo ir vėlesnio jo realizavimo atveju (CK 4.175 str. 3 d., 4.199 str. 3 d.) ir t. t.? Kaip vertinti privalomą vertybinių popierių perleidimo institutą, kurio atitiktį Konstitucijai anksčiau patvirtino pats Konstitucinis Teismas¹³⁸⁷? Kaip vertinti patį CK 4.96 straipsnį, kurio pagrindinė paskirtis yra ne užtikrinti, kad nuosavybės teisė išliktų pirmesniai savininkui, o atvirkščiai – riboti pradinio savininko teisę susigrąžinti daiktą? Ir tai tik dalis civilinei teisei žinomų atvejų, kai savininko valia nuosavybės perėjimui įtakos neturi. Žinoma, Konstitucinis Teismas pasiliko „atsarginį išėjimą“, nurodydamas, kad ir be savininko valios nuosavybės teisė gali būti teisėtai perleidžiama, kai „*turto perleidimas kito asmens (kitų asmenų) nuosavybėn be šio turto savininko valios išreiškimo (sutikimo) būtų konstituciškai pateisinamas*“. Bet tai ir yra pats svarbiausias klausimas – kokiais kriterijais vadovau-

Respublikos civilinio kodekso 4.96 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.

1387 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 17 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vertybinių popierių rinkos įstatymo 19 straipsnio 1 dalies (2001 m. gruodžio 17 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Panevėžio miesto apylinkės teismo prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos vertybinių popierių rinkos įstatymo 16 straipsnio 2 dalis (2001 m. gruodžio 17 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

jantis reikia spręsti apie nuosavybės teisės priskyrimą? Į tai Konstitucinio Teismo nutarime atsakymas nepateikiamas. Čia verta pasakyti, kad civilinės teisės doktrina pateikia daug aiškesnį atsakymą, kodėl turtą praradus dėl nusikaltimo prioritetas turi būti suteikiamas ankstesniam savininkui, o ne sąžiningam įgijėjui¹³⁸⁸.

Turėdami galvoje šias pastabas dėl nuosavybės teisės sampratos, toliau nagrinėsime praktikoje iškilusius svarbiausius klausimus, susijusius su nuosavybės teisės perleidimu ir nuosavybės teisės gynimu.

2.2. Nuosavybės teisės perleidimas sandorių pagrindu

Nuosavybės teisės įgijimas sandorio pagrindu (CK 4.47 str. 1 p.) neabejotinai praktikoje yra dažniausias ir reikšmingiausias nuosavybės teisės įgijimo pagrindas. Sistemškai aiškindami CK bei remdamiesi civilinės teisės doktrinos nuostatomis, galime išskirti tokius reikalavimus, būtinus nuosavybės teisei aptariamuoju pagrindu įgyti:

1. Nuosavybės teisę turi perduoti subjektas, turintis tokią teisę. Pirmiausia tai savininkas (bendraturčiai) arba savininko (bendraturčių) įgaliotas asmuo (CK 4.48 str. 1 d.). Reikia atkreipti dėmesį, kad CK 4.48 straipsnio 1 dalyje vartojama formuluotė „*tik pats savininkas arba savininko įgaliotas asmuo*“. Tai yra logiška principo *nemo dat quod non habet* (liet. „niekas negali perleisti daugiau teisių nei pats turi“) išdava ir, kaip sakytą, vienas pamatinių unitarinės nuosavybės teisės sampratos postulatų. Tačiau jis nėra absoliutus. Jau pats CK numato nemažai atvejų, kai nuosavybės teisę sandorio pagrindu teisėtai gali perleisti ne savininkas ir ne savininko įgaliotas asmuo, pavyzdžiui, nežinia kur esančiu pripažinto fizinio asmens turto administratorius (CK 2.29 str.), policija, finansų, kontrolės ar savivaldybės institucija – greitai gendantį bešeimininkį ar rastą daiktą (CK 4.63 str.), saugotojas – daiktą, kurio davėjas neatsiima (CK 6.843 str. 2 d.). Be to, *nemo dat* principą riboja ir sąžiningo įgijėjo teisių apsaugos nuostatos¹³⁸⁹.

2. Įgijėjas turi pakankamą teisinį subjektiškumą nuosavybės teisei įgyti. Nors pagal bendrąją taisyklę visų asmenų teisnumas apima galimybę turėti turtą kaip privačios nuosavybės objektą (CK 2.4 str. 1 d., 2.48 str.), tačiau įstatymai gali numatyti išimtinių situacijų, kai tam tikri

1388 Mikelėnas V. Vindikacija ir jos taikymas. *Justitia*. 2005, 1 (55): 11.

1389 Plačiau žr. 2.3 poskyrį.

asmenys nuosavybės teisės į tam tikrą turtą įgyti negali. Akivaizdžiausias pavyzdys yra apribojimai įsigyti žemę užsienio subjektams¹³⁹⁰.

3. Turi egzistuoti turtas, į kurį perleidžiama nuosavybės teisė. Šis reikalavimas (jis CK nesuformuluotas) išplaukia iš tos paprastos aplinkybės, kad be paties turto negali egzistuoti ir nuosavybės teisė į jį, vadinasi, neįmanoma perleisti ir (neegzistuojančią) nuosavybės teisę. Atrodytų, kad ši taisyklė nėra absoliuti, nes CK 4.49 straipsnio 4 dalis numato, kad nuosavybės teisė į būsimą daiktą, išskyrus registruotiną, gali būti sutartimi *perleidžiama iš anksto*. Tačiau ši norma negali būti aiškinama kaip suteikianti galimybę įgijėjui įgyti nuosavybės teisę į daiktus, kurie dar neegzistuoja. Dėl neegzistuojančių daiktų galima sudaryti tik sutartį, numatančią nuosavybės teisės perėjimo momentą. Reikia sutikti su K. Laurinavičiumi¹³⁹¹, kad pagal tokį išankstinį nuosavybės teisės perleidimą įgijėjui nuosavybės teisė atsiras tuo momentu, kai daiktas atsiras arba bus sukurtas¹³⁹².

4. Turtas gali būti civilinės apyvartos objektu. Išimtas iš civilinės apyvartos turtas automatiškai reiškia, kad jokio nuosavybės teisės perleidimo būti negali. Lietuvos teismų praktika šiuo klausimu aiški¹³⁹³.

5. Perleidėjas ir įgijėjas turi būti sudarę sandorį, numatantį perdavėjo pareigą perleisti nuosavybės teisę, o įgijėjo teisę įgyti nuosavybės teisę (pvz., pirkimo–pardavimo, mainų, dovanojimo sutartis).

6. CK 4.49 straipsnis nustato dar vieną elementą: būtinas arba daikto (turto) perdavimas, arba susitarimas dėl kito momento, kai nuosavybės teisė pereis įgijėjui, arba retais atvejais įstatymas nustato šį momentą. Taigi Lietuvos civilinė teisė pagal perleidimo mechanizmą priskirtina tradicijos sistemai: sandoris pats savaime sukuria tik prievolinius santykius, o būtina nuosavybės teisės perėjimo sąlyga – daikto perdavimas (lot. *traditio*)¹³⁹⁴. Kartu kodeksas perdavimo būtinybę numato kaip dis-

1390 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-298/2011.

1391 Baranauskas E. et al. *Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 123.

1392 Tuo nenorima pasakyti, kad daikto sukūrimo ar atsiradimo momentas visada yra lengvai nustatomas; be to, pačios sandorio šalys gali susitarti, ką laiko daikto sukūrimo ar atsiradimo momentu.

1393 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-47/2010.

1394 Tradicijos sistema priešinama konsensualinei, kurioje nuosavybės teisei pereiti užtenka šalių susitarimo. Plačiau žr. Drobnig U. *Transfer of Property*. Ed. Hartkamp A. S., Hesseling M. *Towards a European Civil Code* (Third Edition). Kluwer Law International, 2004.

pozityvų reikalavimą, jeigu šalys nesusitaria kitaip; nebaigtinis tokių galimų susitarti momentų sąrašas pateikiamas to paties straipsnio 3–4 dalyse. Tiesa, įstatymas kai kuriais atvejais riboja šalių valią nustatydamas konkretų momentą ir neleidamas šalims susitarti kitaip (pvz., CK 4.49 str. 2 d.).

Be šių – bendrųjų reikalavimų, gali būti specialiųjų, atsižvelgiant į turto pobūdį, pavyzdžiui, įgyti leidimus (CK 4.51 str.) ir pan.

Pažymėtina, kad aptartas nuosavybės teisės perleidimo sandorio pagrindu mechanizmas taikomas ir kilnojamajam, ir nekilnojamajam turtui (CK 4.49 str. 2 d., 6.393 str. 4 d.). Šiuo požiūriu naujasis CK sumenkino teisinės registracijos reikšmę, suteikdamas jai tik deklaratyvią, teisės paviėšinimo, reikšmę (CK 1.75 str. 1 d.), kitaip nei senasis CK 255 straipsnis, nustatantis konstitutyvinę, teisę sukuriančią, registracijos reikšmę¹³⁹⁵. Kita vertus, deklaratyvaus registracijos vaidmens nereikėtų sumenkinti: CK 1.75 straipsnio 2 dalis nustato, kad nepaviėšintas registre nuosavybės teisės perėjimas galioja tik perleidimo sandorio šalims, o ne tretiesiems asmenims. Šiuo atveju susiduriame su fenomenu, kurį iš unitarinės nuosavybės teisės pozicijų sunku paaikškinti: nuosavybės teisė tuo pačiu laiko momentu gali būti priskiriama skirtingiems asmenims, atsižvelgiant į tai, kieno interesai ginami: sandorio šalių ar trečiųjų asmenų¹³⁹⁶.

Ši problema dar akivaizdesnė, jeigu nuosavybės teisės perleidimo sandoryje sutariama nuosavybės išsaugojimo¹³⁹⁷ išlyga. Tuomet šalys, pasinaudodamos CK 4.49 straipsnio 1 dalyje suteikta diskrecija, susitaria, jog nuosavybės teisė nepereis daikto įgijėjui perdavus daiktą, tačiau liks daiktą perleidusiam asmeniui, kol nebus įvykdyta sutarta sąlyga (paprastai – kol nebus sumokėta visa pinigų suma už įgytą daiktą). Nors tai nėra principinė naujovė – šalių diskrecija buvo numatyta ir senojo CK 149 straipsnio 1 dalyje¹³⁹⁸, tačiau naujasis CK ne viename straipsnyje specialiai reglamentuoja nuosavybės išsaugojimą (pvz., CK 4.49 str. 3 d., 6.349, 6.411 str.). Iš karto galima įžvelgti problemą: nuosavybės išsau-

1395 Plačiau žr. Birštonas R., Budreckienė V. Nuosavybės teisės į nekilnojamąjį daiktą registravimo teisinės pasekmės. *Jurisprudencija*. 2012, 19 (4).

1396 Žr. Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. gegužės 25 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-132/2009.

1397 Plačiau žr. Aviža S. Nuosavybės išsaugojimas – samprata ir funkcinė paskirtis. *Teisė*. 2006, 61.

1398 Ir pripažįstama ankstesnio laikotarpio teisės doktrinoje. Žr. Žeruolis J. et al. *Tarybinė civilinė teisė*. Pirmoji dalis. Vilnius: Mintis, 1975, p. 199.

gojimo išlyga sukuria įtampą tarp daiktinės teisės viešumo principo ir sutarčių laisvės principo, o praktine kalba kalbant pavojų ir teisinį neapibrėžtumą patiria visi tretieji asmenys, kurie sudaro sandorius su daiktą valdančiu įgijėju, nežinodami, kad šis nėra daikto savininkas. Nors iš dalies nurodytas pavojus tretiesiems asmenims išsprendžiamas taikant CK 4.96 straipsnyje įtvirtintą sąžiningo įgijėjo gynimo mechanizmą, tačiau jo neužtenka visiems kylantiems klausimams išspręsti.

Teismų praktika gana anksti susidūrė su keliamomis nuosavybės išsaugojimo teisinėmis problemomis ir nustatė gana aiškas nuosavybės išsaugojimo taikymo ribas¹³⁹⁹:

- 1) prieš sąžiningus trečiuosius asmenis nuosavybės išsaugojimą galima panaudoti tik jį paviešinus. Viešumo reikalavimas taikytinas ne tik neregistruojamiems daiktams, bet – juo labiau – ir registruojamiems daiktams;
- 2) jei nuosavybės išsaugojimas nepaviešinamas, jo negalima panaudoti prieš trečiuosius asmenis, nebent šie būtų nesąžiningi.

Mūsų tyrimo tikslu svarbu pažymėti tai, kad čia vėl susiduriame su situacija, kai savininko teisės išsiskaido: griežtai sekant *nemo dat* principu, vieninteliu daikto savininku iki įvykstant sąlygai, su kuria siejamas nuosavybės išsaugojimas, išlieka daikto perleidėjas, o daikto įgijėjas, dar netapęs daikto savininku, negali juo ir disponuoti. Tačiau CK ir teismų praktika pripažįsta savininko teises tik santykiuose tarp sandorio šalių; pradinis savininkas negali panaudoti savo nuosavybės teisės prieš trečiuosius asmenis, jei nėra jos paviešinęs įstatymo nurodytu būdu¹⁴⁰⁰.

Dėl minėto CK įtvirtinto sandorio ir pačios nuosavybės teisės perleidimo atskyrimo kyla dar vienas klausimas: ar Lietuvoje yra įtvirtintas abstrakcijos, ar kauzalinis nuosavybės teisės perleidimo modelis? Kaip žinoma, atskyrus sandorį nuo nuosavybės teisės perėjimo, kyla klausimas, koks yra šių dviejų teisinių faktų santykis. Konkrečiai: jei sandoris negalioja, koks likimas ištinka nuosavybės perleidimą? Ar jis taip pat yra negaliojantis (taip teigia kauzalinis modelis)? Ar, atvirkščiai, sandorio negaliojimas tiesiogiai nuosavybės perleidimui įtakos neturi, nes šis yra

1399 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. kovo 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-146/2004; 2004 m. spalio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-535/2004.

1400 Tiesa, pastarojo meto Lietuvos apeliacinio teismo praktikoje linkstama ignoruoti paviešinimo reikalavimą. Žr. 2009 m. rugsėjo 14 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-318/2009; 2009 m. spalio 26 d. nutartį byloje Nr. 2A-560/2009. Į tai buvo atkreiptas dėmesys ir doktrinoje. Žr. Aviža S. Nuosavybės išsaugojimo išlygos panaudojimas prieš trečiuosius asmenis Lietuvos teismų praktikoje. *Justitia*. 2010, 2 (74).

savarankiškas ir atsietas nuo pagrindinio sandorio (taip teigia abstrakcijos modelis)? Doktrina šį aspektą yra nustatiusi ir priėjusi prie išvados, kad Lietuvos CK jokie aiškaus atsakymo nepateikia, o teismų praktika yra prieštaringa¹⁴⁰¹. Ir doktrina, ir teismų praktika labiau linkusi pripažinti kauzalinį modelį¹⁴⁰², kurio pasekmė ta, kad, pripažinus sandorį, kuriuo remiantis nuosavybės teisė buvo perleista, negaliojančiu, dėl retroaktyvaus sandorio negaliojimo veikimo (CK 1.95 str. 1 d.), teisinės galios netenka ir nuosavybės teisės perleidimas; nuosavybės teisė *ex lege* grįžta pradiniam savininkui (arba galima teigti fikciją, kad nuosavybės teisė apskritai nebuvo perėjusi), o daiktą turintis įgijėjas tampa neteisėtu valdytoju, iš kurio daiktas gali būti vindikuojamas. Kaip ir kitose kauzalinės sistemos valstybėse, pradinio savininko galimybė susigrąžinti savo turtą iš trečiųjų asmenų ribojama sąžiningo įgijėjo apsaugos nuostatomis (CK 4.96 str.). Tačiau šią aiškią konstrukciją griauna CK 1.80 straipsnio 2 dalis, kuri aiškiai įtvirtina, jog pripažinus sandorį negaliojančiu tarp šalių taikoma restitucija (o ne vindikacija), t. y. ne daiktiniai, o prievoliniai teisiniai santykiai¹⁴⁰³. Tenka pripažinti Lietuvoje egzistuojant teisinę konstrukciją, pagal kurią tarp negaliojančio sandorio šalių pripažįstami prievoliniai teisiniai santykiai, o tarp pradinio turto savininko ir trečiųjų asmenų, šį turtą įgijusių, – daiktiniai teisiniai santykiai¹⁴⁰⁴. Toks pradinio savininko teisinės padėties dvilypumas aiškiai prasilenkia su unitarine nuosavybės teisės samprata.

2.3. Vindikacinis ieškinys

2.3.1. Vindikacijos sąlygos

Atspirties tašku galime laikyti kasacinio teismo nutartį, kurioje išsamiausiai buvo suformuluotos sąlygos, kurioms esant vindikacinis ieškinys gali būti tenkinamas:

1401 Dambrauskaitė A. *Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 239–243; Baranauskas E. *et al. Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 125–127.

1402 Žr. Dambrauskaitė A. *Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 241–242.

1403 Žr., pavyzdžiui, LAT 2007 m. spalio 22 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-413/2007; 2008 m. lapkričio 17 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-565/2008; 2010 m. rugpjūčio 6 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-356/2010.

1404 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-509/2007.

- 1) ieškovas turėjo ir turi nuosavybės (valdymo) teisę į daiktą ieškinio pareiškimo momentu ir iki daiktą neteisėtai užvaldant atsakovui, iš kurio reikalaujama grąžinti daiktą;
- 2) savininkas daikto valdymo teisę prarado be savo valios;
- 3) daiktą valdo atsakovas;
- 4) daiktą atsakovas valdo neteisėtai;
- 5) daiktas yra natūra;
- 6) bylos šalių nesiejo ir nesieja prievoliniai santykiai¹⁴⁰⁵.

Iš esmės tokios pačios vindikacinio ieškinio tenkinimo sąlygos jau anksčiau buvo nurodytos Lietuvos teisės mokslininkų¹⁴⁰⁶. Nors didžioji dauguma šių sąlygų yra tvirtai nusistovėjęsios civilinės teisės tradicijoje, tačiau verta atkreipti dėmesį į kai kuriuos aspektus.

Vertinant pirmąją vindikacinio ieškinio tenkinimo sąlygą – *ieškovas turėjo ir turi nuosavybės (valdymo) teisę į daiktą ieškinio pareiškimo momentu ir iki daiktą neteisėtai užvaldant atsakovui, iš kurio reikalaujama grąžinti daiktą* – kyla bent du klausimai.

Pirma, kas vis dėlto gali reikšti vindikacinį ieškinį? Kad tokį ieškinį gali pareikšti savininkas, jokių abejonių negali kilti (CK 4.95 str.). Tačiau įdomu tai, kad vindikacinio ieškinio galimybę V. Mikelėnas pripažįsta iš esmės bet kokiam tituliniam valdytojui: šis autorius tokią galimybę pripažįsta asmenims, teisėtai valdantiems turtą prievolinės teisės pagrindu (pvz., nuomininkams, saugotojams, vežėjams ir pan.) arba daiktinės teisės pagrindu (pvz., užufrukto gavėjui, turto patikėtiniui ir pan.)¹⁴⁰⁷. Maža to, minėtas autorius toliau teigia, kad „*tokią teisę turi ir daikto valdytojas (CK 4.34 str.)*“¹⁴⁰⁸. Tenka daryti išvadą, kad vindikacinį ieškinį gali pareikšti bet kuris daikto valdytojas, įskaitant valdytojus, turinčius valdymą, kaip savarankišką daiktinę teisę (CK 4.22 str. 1 d.). Tačiau su pastaruoju teiginiu sutikti negalima. CK 4.34 straipsnyje, kaip aptarta anksčiau¹⁴⁰⁹, reglamentuojamas posesorinis, ne vindikacinis ieškinys. Be to, valdytojai, turintys valdymą kaip savarankišką daiktinę teisę, objektyviai negalėtų pagrįsti vindikacinio ieškinio, nes jam pagrįsti reikėtų

1405 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-44/2009.

1406 Mikelėnas V. Vindikacija ir jos taikymas. *Justitia*. 2005, 1 (55): 4.

1407 *Ibid.*, p. 3.

1408 *Ibid.*, p. 3–4.

1409 Žr. 2.4 poskyrį.

įrodyti teisę į daiktą¹⁴¹⁰, o jie to padaryti negali. Ir pats V. Mikelėnas toliau nurodo, kad vindikacinį ieškinį pareiškęs asmuo privalo įrodyti esant turto savininkas arba teisėtas valdytojas. Taigi reikia aiškiai pripažinti, kad valdytojai, turintys valdymą kaip savarankišką daiktinę teisę, pareikšti vindikacinio ieškinio negali.

Teismų praktika patvirtina, kad vindikacinio ieškinio galimybė yra pripažįstama ne tik savininkui, bet ir kitiems tituliniais valdytojams¹⁴¹¹. Nors LAT praktikoje tradiciškai vindikacinis ieškinys siejamas su nuosavybės teisės turėjimu¹⁴¹², tačiau anksčiau minėtoje 2009 m. vasario 17 d. nutartyje kaip būtina vindikacinio ieškinio *expressis verbis* sąlyga minima ne tik nuosavybės, bet ir valdymo teisė. Tiesa, kasacinis teismas plačiau šio aspekto neišplėtojo¹⁴¹³. Darytina išvada, kad teisinė Lietuvos praktika linksta vindikacinio ieškinio taikymo sritį plėsti, šį ieškinį suteikdama ne tik savininkams, bet ir visiems valdytojams, galintiems įrodyti teisėtą daikto valdymo pagrindą. Beje, tai nėra novatoriška pozicija – valdytojo, nesančio savininku, tačiau valdančio daiktą pagal įstatymus ar sutartį (t. y. teisėto valdytojo) galimybė reikšti vindikacinį ieškinį buvo įtvirtinta 1964 m. CK 148 straipsnyje, kuris analogo naujajame CK neturi.

Antra, kasacinis teismas reikalauja vindikacinį ieškinį reiškiantį ieškovą įrodinėti nuosavybės teisės turėjimą ne tik ieškinio pareiškimo momentu, bet ir „iki daiktą neteisėtai užvaldant atsakovui, iš kurio reikalaujama grąžinti daiktą“¹⁴¹⁴. Ar šio reikalavimo reikia, smarkiai abe-

1410 Į šią aplinkybę yra atkreipęs dėmesį V. Pakalniškis, nurodydamas, kad vindikacinio ieškinio atveju naudojami mažiausiai du teisių gynimo būdai – valdymo teisės pripažinimas ir buvusios iki valdymo teisės pažeidimo padėties atkūrimas (CK 1.138 str.), o posesorinio ieškinio atveju – tik antrasis, t. y. buvusios iki teisės pažeidimo padėties atkūrimas. Žr. Baranauskas E. *et al. Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 53.

1411 Kauno apygardos teismo 2008 m. rugsėjo 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1217-605/2008; Vilniaus apygardos teismo 2011 m. birželio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-751-611/2011.

1412 Pavyzdžiui, vienoje pastarųjų metų kasacinio teismo nutartyje teigiama, kad viena iš vindikacinio ieškinio tenkinimo sąlygų yra nustatyti faktą, jog ieškovas yra daikto savininkas, o nustčius, kad asmuo nėra daikto savininkas, nebūtų teisinio pagrindo taikyti vindikaciją. Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-446/2010.

1413 Minimoje byloje vindikacinį ieškinį pareiškęs asmuo įrodinėjo esant daikto savininkas, todėl teisėto valdytojo paminėjimas nutartyje precedentinės reikšmės negali turėti.

1414 Šis reikalavimas buvo suformuluotas jau ankstesnėje kasacinio teismo praktikoje. Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 19 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-40/2008.

jotina. Tai galima pagrįsti paprastu pavyzdžiu: jei savininkas – fizinis asmuo prieš savo valią netenka daikto valdymo, tačiau miršta nespėjęs pareikšti vindikacinio ieškinio, tuomet, nuosekliai laikantis nurodyto išaiškinimo, išeitų, kad įpėdinis, priėmęs palikimą, negalėtų pareikšti vindikacinio ieškinio, nes jis nebuvo turto savininkas „iki turtą neteisėtai užvaldant“, o tapo juo tik pradiniam savininkui mirus. Toks ribojimas niekuo nepagrįstas. Be to, reali teismų praktika patvirtina, kad iš ieškovų nereikalaujama įrodinėti nuosavybės teisės buvimo „iki turtą neteisėtai užvaldant atsakovui“ – tai įrodo išspręstos bylos dėl vogtų automobilių išreikalavimo, kuriose ieškovai būdavo draudimo įmonės, įgijusios nuosavybės teisę jau po to, kai automobilis pavagiamas ir išmokama draudimo išmoka¹⁴¹⁵.

2.3.2. Vindikacijos apribojimai

Šiuolaikinėje civilinėje teisėje yra tvirtai nusistovėjusi taisyklė, jog savininko teisė vindikuoti savo daiktą iš sąžiningai jį įgijusio asmens yra ribojama (CK 4.96 str.)¹⁴¹⁶. Ši nuostata ir jos pagrindimas jau ne kartą yra nagrinėtas Lietuvos teisės doktrinoje¹⁴¹⁷. Mūsų tyrimo tikslais verta sustoti tik ties vienu klausimu, į kurį nei CK, nei teismų praktika aiškiai neatsako: kam priklauso nuosavybės teisė, kai daiktas įgyjamas ne iš savininko, tačiau savininkui vindikuoti daiktą neleidžia CK 4.96 straipsnio 1–2, 4 dalys. Nuoseklus *nemo dat* principo laikymasis verstų daryti išvadą, kad sąžiningas įgijėjas nuosavybės teisės neįgijo. Tokį įspūdį gali sudaryti ir jau minėtame Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 30 d. nutarime išdėstyti argumentai¹⁴¹⁸, ypač jei jie, kaip dažnai pasitaiko, patei-

1415 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. spalio 20 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-551/2004.

1416 Kasacinis teismas yra pabrėžęs šios taisyklės svarbą civilinės apyvartos stabilumui ir jos imperatyvumą. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-446/2010.

1417 Dambrauskaitė A. Sandorių pripažinimas negaliojančiais ir sąžiningo įgijėjo interesų apsauga. *Jurisprudencija*. 2002, 28; Mikelėnas V. Vindikacija ir jos taikymas. *Justitia*. 2005, 1 (55); Baranauskas E. et al. *Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 106–111.

1418 Pavyzdžiui, nurodant nutarime konstatuojama: „Tais atvejais, kai daiktas yra įgyjamas be savininko valios, išskyrus tam tikrus Civiliniame kodekse numatytus atvejus (inter alia, kai daiktas parduotas ar kitaip perleistas teismo sprendimams vykdyti nustatyta tvarka (Civilinio kodekso 4.96 straipsnio 4 dalis)), daikto įgijimas pats savaime nereiškia ir nuosavybės teisės į tą daiktą atsiradimo, t. y. asmuo, įgijęs daiktą (įgijėjas), netampa to daikto savininku, o tik tampa faktiniu šio daikto valdytoju“, „savininko ir sąžiningo įgijėjo teisinis statusas pagal Civilinį kodeksą yra nevienodas.“

kiami be konteksto. Jei laikytumės tokios nuostatos, pradinį savininką tektų laikyti tebeturiniu nuosavybės teise, kurios, tačiau, jis negali įgyvendinti; o sąžiningą įgijėją – tik valdytoju, kuris, tačiau, faktiškai gali įgyvendinti visas arba didelę dalį savininko teisių, o nuosavybės teisė būtų įgyjama, matyt, tik įgyjamosios senaties būdu. Akivaizdu, kad tai gremėzdiška teisinė konstrukcija, kuri neatitinka nei civilinės apyvartos poreikių, nei realaus gyvenimo. Todėl vienareikšmiškai reikia pritarti Lietuvos doktrinoje jau anksčiau pareikštai nuomonei¹⁴¹⁹, kad sąžiningas įgijėjas iš karto įgyja nuosavybės teisę – tai savarankiškas nuosavybės teisės įgijimo pagrindas (CK 4.47 str. 12 p.). Be to, tokią nuomonę galima susidaryti ir iš kai kurių ankstesnių kasacinio teismo nutarčių¹⁴²⁰.

2.3.3. Vindikacinio ir negatorinio ieškinių atskyrimas

Ilgą laiką vindikacinio ir negatorinio ieškinių atskyrimo klausimas neatrodė probleminis. Teismai paprastai ir nesivargindavo aiškiai nurodyti, kaip kvalifikuoja pareikštą reikalavimą, o neretai nurodydavo abu ieškinius reglamentuojančias teisės normas – CK 4.95 ir 4.98 straipsnius¹⁴²¹. Dažniausiai abu ieškiniai būdavo sujungiami ginčiuose dėl žemės, ieškoviui teigiant, kad jo žemės sklypo ribose yra atsakovo statiniai, ir reikalaujant juos pašalinti. Tačiau toks skirtingų gynybos būdų sutapatinimas negalėjo būti toleruojamas ir ne vien tik dėl doktrininių motyvų. Vindikacinis ir negatorinis ieškiniai, be kita ko, skiriasi ieškinio senaties termino taikymo požiūriu. Kaip sakytą, vindikaciniam ieškiniui taikomas ieškinio senaties terminas skiriasi – tai priklauso nuo situacijos – CK 4.96 straipsnio 1 dalyje numatytu atveju taikomas trejų metų ieškinio senaties terminas, kitais atvejais – bendrasis dešimties metų terminas (CK 1.125 str. 1 d.). O trukdymo naudotis nuosavybe pažeidimas pripažįstamas tęstiniu (CK 1.127 str. 5 d.), todėl ieškinio senaties terminas tokiais atvejais negali pasibaigti. Taigi priklausomai

1419 Baranauskas E. *et al. Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 109–110. Atkreiptinas dėmesys, kad tokios pozicijos laikėsi dar tarybinio periodo civilinės teisės mokslas. Žr. Žeruolis J. *et al. Tarybinė civilinė teisė*. Pirmoji dalis. Vilnius: Mintis, 1975, p. 198.

1420 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-95/2004.

1421 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. vasario 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-87/2006,

nuo to, ar ieškinys vindikacinis, ar negatorinis, skiriasi ieškinio senaties termino skaičiavimas ir atitinkamai gali skirtis ginčo rezultatas¹⁴²².

Nesenoje LAT nutartyje riba tarp abiejų ieškinių buvo galiausiai nubrėžta: „Nekilnojamojo daikto savininko prarasta galimybė faktiškai naudotis daiktu neturi būti tapatinama su valdymo, kaip vieno iš nuosavybės teisės turinio elementų, praradimu. Visais atvejais, kai nekilnojamojo daikto savininko teisių pažeidimas pasireiškia negalėjimu naudotis savo daiktu dėl to, kad kitas asmuo juo naudojasi be jokio teisinio pagrindo, savininko teisės ginamos ne vindikaciniu (CK 4.95 straipsnis), o negatoriniu ieškiniu (CK 4.98 straipsnis).“¹⁴²³ Pažymėtina, kad panaši nuomonė jau anksčiau buvo išdėstyta ir doktrinoje¹⁴²⁴.

3. APIBENDRINIMAS

Valdymo institutas, nors turi galias istorines šaknis, Lietuvos teisinėje praktikoje, įsigaliojus CK, buvo ir tebėra naujovė, kurios taikymo praktika ir teorinis suvokimas dar tik įsisavinamas. Nesutarimai egzistuoja jau doktrininiame aiškinime, kas yra valdymas ir ar pelnytai jis priskirtas prie daiktinių teisių. Praktiniu požiūriu svarbesni neaiškumai, kylantys valdymo gynimo kontekste. Teismų praktika šiuo klausimu yra prieštaringa – viena kryptis valdymo gynimą aiškina siaurai, tik kaip savarankiškos daiktinės teisės gynimą, kita plačiai – kaip bet kokio teisėto valdymo gynimą. Kartu galima įžvelgti besiformuojančią savarankišką ieškinio formą, skirtą teisėtam valdymui ginti. Ar ši ieškinio forma įsitvirtins kaip savarankiška, ar bus inkorporuota į plečiamai aiškinamus vindikacinį bei negatorinį ieškinius – parodys ateitis. Poseсорinio ieškinio taikymo praktika kol kas nėra aiški.

Kitaip nei valdymo gynimas, kita valdymo taikymo sritis – įgyjamosios senaties institutas – nagrinėjamuoju laikotarpiu pasižymėjo gausia teismine praktika ir išplėtotomis taikymo sąlygomis. Dabartinė praktika rodo, kad įgyjamosios senaties institutas beveik nenaudojamas kilnojamiesiems daiktams – tai paaiškinama alternatyvių ir veiksmingesnių

1422 Be to, jei atsakovui iškeldinti iš svetimo žemės sklypo taikytume vindikacinį ieškinį, tai, pasibaigus šio ieškinio senaties terminui, būtų galima svarstyti apie atsakovo galimybę įgyti nuosavybės teisę į užimamą žemės plotą įgyjamosios senaties būdu.

1423 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-189/2011.

1424 Mikelėnas V. Vindikacija ir jos taikymas. *Justitia*. 2005, 1 (55): 4.

teisinių priemonių egzistavimu. Priešingai, nekilnojamųjų daiktų atžvilgiu įgyjamosios senaties institutu bandoma remtis palyginti dažnai, tačiau teismų praktikoje išplėtoti ir griežtai taikomi reikalavimai (ypač kad nekilnojamas daiktas turi būti suformuotas įstatymų nustatyta tvarka, nebūti valstybės ar savivaldybių nuosavybė, valdymas turi būti teisėtas ir sąžiningas) lemia, kad nuosavybės teisės įgijimas įgyjamosios senaties būdu yra labai apribotas. Kita vertus, aptariamuoju laikotarpiu teismų praktikoje buvo atsisakyta reikalavimo įregistruoti nekilnojamojo daikto valdymą viešame registre.

Pereinant prie nuosavybės teisės pažymėtina, kad dėl šios teisės sampratos didesnių diskusijų nebuvo. Lietuvos civilinės teisės doktrina deklaruoja unitarinę nuosavybės teisės sampratą, būdingą kontinentinei civilinės teisės tradicijai, o daugiausia dėmesio skiria savininkų teisių įgyvendinimo ir kitų asmenų ar visos visuomenės interesų pusiausvyros klausimui. Gaila, tačiau kitų svarbių nuosavybės teisės aspektų, konkrečiai – dinamiškojo nuosavybės teisės aspekto, kai nuosavybės teisė perleidžiama arba prarandama, Lietuvos doktrina plačiau netyrė. Anksčiau atlikta analizė rodo, kad pastaruoju aspektu nagrinėjant nuosavybės teisę unitarinė samprata pasirodo nesanti savaime aiški ir neprobleminė: ir CK, ir teismų praktika įtvirtina nuostatas, kurios išskaido nuosavybės teisę tarp kelių asmenų ir ginčo sprendimas priklauso ne tiek nuo „tikrojo“ savininko nustatymo, kiek nuo kompleksiskai vertinamos visų ginčo šalių interesų apsaugos.

15 skyrius

Nuosavybės teisė į statinį ir jos sąsajos su statybos teisėtumu

Kristina Saukalienė

Sunku būtų paneigti esminę nuosavybės svarbą pavienio žmogaus ir visos visuomenės gyvenime. Kita vertus, jokie kiti santykiai nesukelia tiek diskusijų, nesutarimų ir teisinių padarinių kaip susiję su nuosavybe. Vertinant pastarųjų metų aktualijas galima įtarti, kad kiekvienas neatsisakytų tuo pat metu ir savo turimu turtu bei teisėmis į jį naudotis neribotai ir gauti didžiausią apsaugą nuo kito asmens, siekiančio tokios pat naudojimosi savo teisėmis apimties. Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad nuosavybė įpareigoja, tačiau teisės normų taikymo praktika rodo, kad nuosavybės teisės reguliuojantys įstatymai dažnai yra pažeidžiami ne tik kitam asmeniui kėsinant į savininko teises, bet ir pačiam savininkui nesilaikant įstatymų apibrėžto turto valdymo, naudojimo bei disponavimo juo ribų¹⁴²⁵. Įstatymai, rodos, aiškiai nustato elgesio modelį, kuriuo įgyta nuosavybės teisė į statinį yra valstybės pripažįstama teisėta, ginamas tokios teisės įgyvendinimas. Vis dėlto apribojimai ir privalomieji nurodymai, nubrėžiantys nuosavybės teisės įgyvendinimo ribas, dažnam atrodo deklaratyvūs ir, nesant veiksmingo jų laikymosi kontrolės mechanizmo, lengvai išvengtini. Toks teisinis hedonizmas ypač akivaizdus teisės aktų reikalavimų iš esmės neatitinkančios, savavališkos statybos atveju – nauji statiniai dygsta ten, kur statytojui gražu ir patogiu, ignoruojamos pareigos gauti statybą leidžiančius dokumentus, atlikti pastatyto statinio tinkamos kokybės patvirtinimo veiksmus. O įstatymų leidėjas per pirmuosius dešimt metų nuo CK įsigaliojimo net

1425 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. balandžio 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų 26 straipsnio pirmosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 31-770.

keletą kartų iš esmės keitė poziciją dėl savavališkos statybos padarinių ir kartu nuosavybės teisės į juos pripažinimo, plėsdamas ir siaurindamas teisės principo „iš neteisės neatsiranda teisė“ taikymo ribas.

Šiame skyriuje siekiama nustatyti, kokie nuosavybės teisės į statybos rezultatą sampratos ypatumai susiformavo per dešimtmetį, kintant teisiniam reguliavimui, įvertinant statybos rezultato teisėtumo įtaką statytojo galimybėms tapti visateisiu tokio rezultato savininku.

1. NUOSAVYBĖS TEISĖS Į STATYBOS REZULTATĄ SAMPRATA

1.1. Nuosavybės teisės į statybos rezultatą objektas

Statyba yra laikoma veikla, kurios tikslas – pastatyti (sumontuoti, nutiesti) naują, rekonstruoti, remontuoti ar griauti esamą statinį, taip pat kultūros paveldo statinių statyba ir tvarkomieji darbai (Statybos įstatymo 2 str. 13 p.). Akivaizdu, kad bet kokiais statybos darbais kuriamas materialus rezultatas, keičiant iki tų darbų pradžios buvusį daiktą ar pagaminant jį iš naujo, tačiau tai savaime nesukelia teisių į tokį daiktą pokyčio. Nagrinėjant statybos sąvoką ir įstatyme pateikiamas statybos rūšis¹⁴²⁶, galima daryti išvadą, kad kokybiškai naujas objektas, į kurį gali atsirasti nauja nuosavybės teisė¹⁴²⁷, sukuriama tik 1) statant naują statinį arba 2) rekonstruojant statinį (iš esmės pakeičiant jau esamą statinį, kai vietoj buvusio objekto atsiranda kokybiškai naujas ir kitoks statinys). Kitos statybos rūšys kokybiškai naujo objekto nesukuria. Antai griauant statinį nelieka seno ir nesukuriamas joks naujas materialus objektas, todėl nuosavybės teisei atsirasti nėra į ką, ji pasibaigia nelikus nuosavybės teisės objekto (statinio). Statinį remontuojant kapitališkai arba atliekant paprastąjį jo remontą, keičiamos susidėvėjusios arba tobulinamos esamos statinio konstrukcijos bei atnaujinamos neesminės dalys, tačiau nekeičiami jo išorės matmenys, taigi objektas išlieka tas pats, tik yra pa-

1426 Statybos įstatymo 2 straipsnyje išskirtos tokių statybos rūšių sąvokos: naujo statinio statyba (17 p.), statinio rekonstravimas (18 p.), statinio remontas (paprastasis ir kapitalinis, 19–21 p.), kultūros paveldo tvarkomieji darbai (22 p.).

1427 Šio tyrimo kontekste „nauja nuosavybės teisė“ yra laikytina naujai atsiradusi subjektinė teisė į visiškai naują materialų objektą arba iš esmės statybos būdu pakeistą esamą materialų objektą, sukuriant kokybiškai naują statinį.

gerinamas – reikšmingai nepakinta ir egzistavusi daiktinė teisė į jį. O kultūros paveldo tvarkomuosius darbus pagal jų pobūdį taip pat galėtume vertinti kaip iš esmės keičiančius arba tik atnaujinančius kultūros paveldo statinį, tačiau tokie darbai nuo aptartųjų statybos rūšių skiriasi ne objekto pakeitimo laipsnio kriterijumi, o paties objekto specifika, dėl kurios statybos darbų procesui taikomi papildomi privalomieji reikalavimai.

Filosofiškai būtų galima teigti, kad visų išvardytų, išskyrus statinio griovimą ir naujo statinio statybą, statybos rūšių atveju kinta nuosavybės teisės objektas, todėl pakitus objektui kitokia tampa ir pati teisė į jį. Vis dėlto tokiais atvejais svarbus kriterijus yra pokyčio mastas – palyginti su daiktu ir teise į jį prieš pakeitimus, naujai atsiradusi teisės objekto ir pačios subjektinės teisės dalis yra mažesni už nepakitusias, todėl jei statinys griauamas, atliekamas kapitalinis ir paprastas jo remontas, galima kalbėti nebent apie pasikeitusią subjektinę teisę, išoriškai pakitus jos objektui, tačiau ne apie atsiradusią naujos nuosavybės teisę. Taip modifikavus nuosavybės teisės objektą pokyčių, susijusių su pačios teisės pripažinimu, galiojimu ar gynimu, neįvyksta, todėl šiam tyrimui reikšmingas tik naujos teisės į statybos rezultatą atsiradimo atvejis.

Tai, kad kokybiškai nauja nuosavybės teisė atsiranda tik statant naują arba rekonstruojant seną statinį, patvirtina ir CK normos, susijusios su teisine registracija. Statybos įstatymo 2 straipsnio 2 dalis imperatyviai teigia, kad statinys – tai nekilnojamas daiktas. Kadangi statiniai kaip nekilnojamieji daiktai yra registruotini (CK 4.253 str.), statytojas nuo trečiųjų asmenų savo teises į statinį gali apsaugoti tik tą statinį ir savo nuosavybės teisę įregistravęs viešajame registre – ir naujai pastatytą (CK 4.254 str. 9 p.), ir pakitusį dėl rekonstrukcijos statinį (CK 4.253 str. 5 p.).

Dėl išvardytų priežasčių apsiribosime nuosavybės teisės būtent į kokybiškai naują statinį tyrimu. Toliau dėl tyrimo glaustumo darbe bus vartojama bendra statinio sąvoka, turint omenyje ir naujo statinio statybos darbų rezultatą, ir esamo statinio rekonstrukcijos padarinius.

1.2. Nuosavybės teisė į statinį įgyjantis subjektas

CK 4.47 straipsnio 4 punkte nurodomas vienas iš nuosavybės teisės įgijimo pagrindų – pagaminant naują daiktą. Nekyla abejonių, kad ir statybos būdu sukuriamas naujas daiktas (statinys), į kurį šios teisės normos prasme atsiranda nuosavybės teisė. Tiesiogiai tokios teisės su-

bjektas įstatyme nenurodytas ir kyla keblumų nustatant, kuriam statybos dalyvių ji atsiranda. Jei statybos procese darbus statytojas fiziškai vykdo ne pats, o pasitelkdamas rangovą ar kelis rangovus, galima įtarti, kad minėti statybos proceso dalyviai, atlikdami statybos darbus, iš pradžių įgyja nuosavybės teisę į savo darbų rezultatą, o vėliau ją perduoda statytojui¹⁴²⁸. Galimos kelios prielaidos, kam statybos procese atsiranda nuosavybės teisė į statinį:

- 1) nuosavybės ar valdymo teisė į statomą statinį nuo statybų proceso pradžios priklauso rangovui. Vykstant statybai statinio baigtumo procentas didėja ir atitinkamai keičiasi nuosavybės ar valdymo teisė, o užbaigęs statybos darbus rangovas savo nuosavybės teisę kartu su statiniu teisiškai perduoda užsakovui (statytojui);
- 2) nuosavybės teisė į statinį statybos procese atsiranda tiesiogiai statytojui, kuris vėliau sandoriais gali ją perduoti tretiesiems asmenims.

Kaip jau minėta, CK normos nereglamentuoja, kuris būtent asmuo įgyja nuosavybės teisę pagaminus naują daiktą, o pažvelgus į statybos teisinius santykius per CK 4.47 straipsnio 4 dalį abstrahuotai nuo kitų teisės normų, galima būtų spręsti, kad tokia teisė atsiranda naują daiktą pagaminusiajam asmeniui, atitinkamai – statybos rangovui. Tačiau, sistemaiškai aiškindami visas su teisiniais statybos santykiais susijusias teisės normas, matome, kad tokia prielaida neatitinka Lietuvoje galiojančio teisinio reguliavimo dėl toliau nurodomų priežasčių.

Visų pirma, CK 4.47 straipsnio 4 dalyje nurodytas nuosavybės teisės įgijimo pagrindas į naujai pagamintą daiktą, taigi – į užbaigus kūrimo procesą atsiradusį daiktą. Statinys, kaip kokybiškai naujas daiktas, atsiranda tik baigus statybos darbus ir perdavus jų rezultatą užsakovui (statytojui). Vėliau, organizavus statybos baigimo procedūrą, užfiksuojamas naujo daikto baigtinio atsiradimo bei jo kokybės atitikties statybos normų reikalavimams faktas, o toks objektas, atlikus kadastrinius matavimus, įgyja teisinį nekilnojamojo daikto statusą. Tik įregistravus patį daiktą Nekilnojamojo turto registre, tampa įmanoma registruoti daiktines teises į tą daiktą ir jų suvaržymus (Nekilnojamojo turto registro įstatymo 13 str. 1 d.). Galime daryti išvadą, kad užbaigtu statiniu

1428 Nors sąvokos „statytojas“ ir „užsakovas“ teisiškai netapačios, jų skirtumai nėra tiesiogiai reikšmingi pasirinktai temai, todėl šiame straipsnyje jos vartojamos kaip sinonimai.

nesantis materialus statybos darbų rezultatas nėra tinkamas nuosavybės teisės objektas ir kokybiškai nauja nuosavybės teisė į jį negalima. Todėl rangovas, atlikdamas statybos darbus, neįgyja jokių teisių į statinį kaip nuosavybės teisės objektą, nes to statinio, kaip baigtinio objekto, dar paprasčiausiai nėra.

Antra, nuosavybės teisė atsiranda turinčiam tikslą tokią teisę įgyti statybos teisinių santykių dalyviui. Kai statybos darbams vykdyti pasitelkiami kiti asmenys, įprastai sudaroma statybos rangos sutartis. Užbaigus statinį pasibaigia ir statybos rangos sutartis, pasiekiamas jos tikslas, atsiranda statinys, kaip šalių numatytas statybos darbų rezultatas. Atkreiptinas dėmesys, kad statybos rangos sutarties esmė yra rangovo įsipareigojimas pagal užsakovo nurodymus pastatyti šiam (taigi ne sau, o užsakovui) statinį ar atlikti kitus statybos darbus (CK 6.681 str. 1 d.). Vadinasi, įprastinės statybos rangos atveju rangovas sutarties pagrindu gamina naują daiktą kitam asmeniui nuo pat pradžių, nesiekdamas įgyti kokių nors teisių į statomą statinį. Rangovas įvykdo savo sutartinius įsipareigojimus užsakovui ir jam yra sumokama už tinkamai įvykdytas pareigas, o užsakovas (statytojas) kito asmens įėjomis sukuria sau daiktą (statinį) ir atsiradusias subjektyvias teises į jį. Rangovo sutartinis tikslas yra gauti atlygį už darbą, o įgyti nuosavybės teisę į atsirastą daiktą yra statytojo interesas. Nors statinį stato (daiktą pagamina) rangovas, būtent statytojas yra investuojantis į statybą lėšas fizinis ar juridinis asmuo, kartu atliekantis užsakovo funkcijas ar jas pavedantis atlikti kitam asmeniui (Statybos įstatymo 2 str. 41 p.), siekiantis materialaus statybos rezultato ir teisių į jį. Teismų praktikoje išaiškinta, kad lėšų (savų ar skolintų) investavimo į statybą kriterijus pagrindžia statytojo tikslą įgyti statomą objektą ir teises į jį nuosavybėn¹⁴²⁹, o lėšas į statybą investuojant rangovui tarp šalių susiklosto jau ne statybos rangos, o preliminarūs pirkimo-pardavimo teisiniai santykiai¹⁴³⁰, todėl nuosavybės teisė į daiktą yra įgyjama kitu pagrindu – perleidžiama sandoriu (CK 4.47 str. 1 d.). Be to, ir baigtą, ir nebaigtą statinį įregistruoti viešajame registre, prieš tai atlikus kadastrinius jo matavimus, atrodytų, galėtų ir rangovas, ir statytojas, tačiau tam atlikti būtina pateikti dokumentus, dalis kurių iš-

1429 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. spalio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-545/2004.

1430 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. balandžio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-438/2000.

duodami tik statytojui¹⁴³¹. Prašymą valstybės registrai įregistruoti nuosavybės teisę į daiktą paduoda tą teisę įgijęs asmuo (Nekilnojamojo turto registro įstatymo (toliau – NTRĮ) 23 str. 1 d.), kartu pateikiami daikto įgijimą nuosavybės patvirtinantys dokumentai (Nekilnojamojo turto registro nuostatų 16.2 p.). Taigi tik statytojas yra tas asmuo, kuris įgytą teisę į statinį gali registruoti viešajame registre, kad įgytų visą tos teisės apsaugą prieš trečiuosius asmenis, o be registracijos tokia teisė netenka ekonominės vertės, nes ją negalima disponuoti.

Anksčiau aptartos aplinkybės leidžia daryti išvadą, kad nuosavybės teisės į statinį įgijėjas statybos procese yra būtent statytojas. Jis įgyja naują subjektinę teisę pirmas, o vėliau, remdamasis sandoriais, gali ją perleisti tretiesiems asmenims.

1.3. Nuosavybės teisės į statinį įgijimo pagrindas

CK 4.37 straipsnis įtvirtinta nuosavybės teisės sąvoka – tai teisė savo nuožiūra, nepažeidžiant įstatymų ir kitų asmenų teisių ir interesų, valdyti, naudoti nuosavybės teisės objektą ir juo disponuoti. Įstatymų leidėjas nepateikia išsamaus nuosavybės teisės objektų sąrašo, apsiribodamas nuoroda, kad jais gali būti daiktai ir kitas turtas (CK 4.38 str.). Nors daiktų apibrėžimus galima rasti kitose kodekso normose, doktrinoje apibendrinama, kad nuosavybės teisės objektais gali būti daiktai teisiškai prasme, t. y. tie materialinio pasaulio dalykai, kurie yra kaip darbo produktai, sukurti gamybos procese arba kitaip pasisavinti iš gamtos¹⁴³².

1431 Nekilnojamajam, daiktui registruoti valstybės registre reikalingi dokumentai, tarp jų – statinio pripažinimo tinkamu naudoti aktas [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-17]. <http://www.registrucentras.lt/bylos/savininkas/NT_iregistravimas_isr.pdf>. Atkreiptinas dėmesys, kad nuo 2011 m. liepos 1 d. naujos redakcijos statybos techniniame reglamente STR 1.11.01:2010 užbaigtos statybos faktą, kai buvo rengiamas projektas, patvirtinantis dokumentas vadinamas „statybos užbaigimo aktu“ ir išduodamas tik statytojui (reglamento 12 p. ir 15.2 p.) ir tik su kitais būtinaisiais dokumentais pateikus statybą leidžiantį dokumentą (reglamento 3 priedo 2 p.) (Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2010 m. rugsėjo 28 d. įsakymu Nr. D1-828 patvirtintas Statybos techninis reglamentas STR 1.11.01:2010 „Statybos užbaigimas“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 116-5947). Statybą leidžiantis dokumentas taip pat yra išduodamas tik statytojui jame nurodant statytojo duomenis (Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2010 m. rugsėjo 27 d. įsakymu Nr. D1-826 patvirtintas Statybos techninis reglamentas STR 1.07.01:2010 „Statybą leidžiantys dokumentai“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 116-5944).

1432 Vitkevičius P. et. al. *Civilinė teisė*. Kaunas: Vajusta, 1998, p. 252.

Iš teisės teorijoje naudojamų nuosavybės įgijimo pagrindų klasifikacijų¹⁴³³ atliekamam tyrimui svarbu, ar teisės įgyjamos perimant jau buvusių suvaržymus (*išvestiniai pagrindai*), ar įgyjamos pirmą kartą (*pirminiai pagrindai*). Iš pirminių pagrindų, kuriais nuosavybės teisė įgyjama nepriklausomai nuo ankstesnių teisių į turtą, kuris neturėjo savininko, arba be ankstesnio savininko valios, išskirtinas naujo daikto pagaminimas arba perdirbimas – romėnų teisėje jis buvo vadinamas *specificatio*¹⁴³⁴. Statinį galime apibrėžti kaip žmogaus rankų darbu, tiesiogiai ar naudojant pagalbinę statybinę įrangą sukurtą naują, gamtoje neegzistuojantį, ilgalaikio naudojimo materialų objektą, taip pat iš esmės pakeistą jau esantį (statinio rekonstrukcijos atveju). Pagal tai statytojo nuosavybės teisė įgyjama į naują objektą ir tai priskirtina pirminiams pagrindams. Ne mažiau svarbu pabrėžti, kad pirminiu pagrindu įgyta nuosavybės teisė gali būti tik į užbaigtą, savo paskirtimi ir materialine išraiška vientisą daiktą. Dėl to galimybių ieškoti nuosavybės teisės, kol dar nepasibaigęs paties statinio kūrimo procesas, nebelieka.

Statytojo nuosavybės teisės į statinį įgijimo pagrindas kaip pirminis klasifikuojamas ir teismų praktikoje – asmens teisėtai pasistatytas pastatas laikomas įgijusiu nuosavybės teisę į jį CK 4.47 straipsnio 4 punkte nurodytu pagrindu¹⁴³⁵.

1.4. Nuosavybės teisės į statinį atsiradimo momentas

Statinio, kaip nekilnojamojo daikto, statusas įpareigoja savininką atlikti ne tik tiesiogiai su daikto statyba susijusius veiksmus, bet papildomai įgyvendinti įgyjamos teisės tinkamo įforminimo nurodymus. Šių veiksmų seka gali trukti ganėtinai ilgai ir pasidaro neaišku, kuriuo metu asmeniui jau atsiranda nuosavybės teisė į statinį. Teisės atsiradimo momento nustatymas lemia teisingą pasirinkimą, kokio asmens ir kokios teisės į statybos rezultatą turi būti ginamos esant nesklandumams konkrečioje statybos ir jos rezultato įforminimo proceso dalyje.

Kadangi statinys dažniausiai sukuriamas įvykdant rangos sutartį, kai faktiškai darbą atlieka ne pats statytojas, o rangovas, nuosavybės teisės į statinį perėjimo momentu galėtų būti sudaromas tokios sutarties tinkamą įvykdymą ir sukurto objekto perdavimą užsakovui fiksuojantis

1433 Vitkevičius P. et. al. *Civilinė teisė*. Kaunas: Vijusta, 1998, p. 278–296.

1434 Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. *Romėnų teisė*. Kaunas: Vijusta, 1996, p. 142–149.

1435 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. vasario 8 d. konsultacija Nr. A3-65.

dokumentas. CK 6.694 straipsnio 1 ir 4 dalyse nurodyta, kad rangovo atliktų darbų rezultato perdavimą užsakovui patvirtina abiejų šalių pasirašomas *priėmimo ir perdavimo aktas*. Statybos rangos sutarties tinkamą įvykdymą patvirtinančiam priėmimo ir perdavimo aktui numatyta paprasta rašytinė forma, jį „pasirašo abi šalys“ (CK 6.694 str. 4 d.). Kartu toks aktas patvirtina rangovą tinkamai įvykdžius išsipareigojimus iš rangos sutarties, o užsakovui minėtas aktas, kaip vienas privalomai pateikiamų dokumentų, būtinas statybos užbaigimo procedūrai atlikti¹⁴³⁶.

Vis dėlto, aktas negali būti laikomas daiktinių teisių į nekilnojamąjį daiktą – pastatytą statinį – perdavimo iš rangovo užsakovui sandoriu CK 1.74 straipsnio prasme dėl anksčiau aptartų motyvų, susijusių su statybos darbų rezultato (statinio), kaip atskiro nekilnojamojo daikto, atsiradimo momentu ir teisių į jį įgijimu. Tokiu aktu yra patvirtinamas tik tinkamas rangovo sutartinių prievolių įvykdymas, o užsakovui perduodamas statybos darbų rezultatas tik kaip sutartinės prievolės dalykas, bet ne nuosavybės teisė į jį. Aktas yra naudojamas statytojo subjektinei nuosavybės teisei įforminti, t. y. atliekant statybos užbaigimo, registracijos procedūras, tačiau nėra pačios teisės įgijimo pagrindas. Pripažinus tokį aktą pirminiu nuosavybės įgijimo pagrindu, įgyti nuosavybės teisei užtektų dviem sutarties šalims pasirašyti dokumentą, nebūtinai prieš tai pastatius statinį, pripažinus išvestiniu – būtų laikoma, kad juo rangovas perduoda nuosavybės teisę užsakovui prieš tai įgijęs ją pats, o tai, kaip atskleista aukščiau, prieštarauja statybos rangos sutarties esmei ir tikslui.

Atliekamos analizės tikslumo dėlei primintina, kad nuosavybės teisės objekto – statinio, kaip nekilnojamojo daikto, teisinė registracija taip pat būtina. CK 1.75 straipsnis suteikia teisei registracijai teisės paviešinimo reikšmę, sudaro sąlygas daiktui ir jo savininkui dalyvauti civilinėje apyvartoje, bet neturi įtakos pačiai daiktinės (nuosavybės) teisei atsirasti. Pagal CK 4.47 straipsnio 4 dalį teisėtai pastatytas statinys yra daiktinių teisių santykių objektas ir šalys turi teisę juo naudotis net jo teisiškai neįregistravusios. Matome, kad teisinė statinių registracija negali būti sutapatinama nei su nuosavybės teisės į tą nekilnojamąjį daiktą įgijimo pagrindu, nei momentu.

Pagal statybos proceso specifiką su faktine statybos darbų pabaiga yra susijusi *statybos užbaigimo* konstatavimo procedūra. Nuo 2011 m.

1436 Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2010 m. rugsėjo 28 d. įsakymu Nr. D1-828 patvirtintas Statybos techninis reglamentas STR 1.11.01:2010 „Statybos užbaigimas“ 44 p. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 116-5947.

liepos 1 d. įsigaliojusios imperatyvios Statybos įstatymo 24 straipsnio normos įpareigoja statytoją, statybos darbams pasibaigus, organizuoti statybos užbaigimo procedūrą. Pastačius naują statinį ar pakeitus esamą statinį, patvirtinant statybos darbų pabaigą, surašomas statybos užbaigimo aktas arba deklaracija apie statybos užbaigimą, jei statinio projektas nebuvo rengiamas¹⁴³⁷. Manytina, kad šio dokumento surašymas taip pat negali būti laikomas nuosavybės teisės į statybos darbų rezultatą atsiradimo momentu, nes jo surašymo momentas nesutampa su faktine statybos darbų pabaiga – atlikus konkrečią procedūrą surašytas dokumentas tik konstatuoja užbaigtų darbų faktą, pačiam darbų užbaigimo faktui įvykus anksčiau.

Remiantis analize lieka pripažinti, kad nuosavybės teisės į statinį atsiradimo momentu negali būti laikomas nei priėmimo–perdavimo akto pagal statybos rangos sutartį pasirašymas, nei statybos užbaigimo konstatavimo momentas, nei nuosavybės teisės registracija viešame registre. Juo laikytinas pasiektas faktinis kokybiškai naujo nekilnojamojo daikto – projekto, statybos sutarties sąlygas atitinkančio statybos darbų rezultatas. Nuosavybės teisę statytojas įgyja nuo to momento, kai: naujos statybos atveju faktiškai yra sukuriamas nekilnojamasis daiktas (statinys), taigi pasiekiamas numatytas statybos proceso tikslas, o rekonstrukcijos atveju – esamas statinys pakeičiamas taip, kad tampa kokybiškai nauju nekilnojamuoju daiktu.

2. STATYBOS TEISĖTUMO ĮTAKA STATYTOJO NUOSAVYBĖS TEISEI

2.1. Neteisėta statyba ir jos pasekmės statiniui egzistuoti teisiškai

Statybos procesas, kaip ir bet kokia materialius objektus kurianti ar keičianti bei žmonių interesams turinti įtakos veikla, yra reguliuojamas teisės normų ir kitų privalomųjų nurodymų. Dėl didelės statybų socialinės reikšmės reguliuojančius imperatyvus pažeidžiančiam statytojui teisinės pasekmės yra realios ir tiesiogiai susijusios su visišku arba daliniu

1437 Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2010 m. rugsėjo 28 d. įsakymu Nr. D1-828 patvirtintas Statybos techninis reglamentas STR 1.11.01:2010 „Statybos užbaigimas“ 44 p. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 116-5947.

jo siekiamos naudos nepripažinimu. LAT teisės aiškinimo ir taikymo praktikoje ne kartą yra nurodyta, kad nuosavybę į statinį ir kartu visas savininko teises bei savininko teisių garantijas gali suteikti ne bet koks statybos procesas, o tik jeigu statyba buvo pradėta ir vykdoma laikantis jos procesą reglamentuojančių norminių aktų reikalavimų, t. y. jei statybos procesas buvo teisėtas¹⁴³⁸. Tai pagrįsta, nes iš neteisėtos veiklos teisėtas rezultatas teisinėje valstybėje atsirasti negali. Teisėtos statybos dalyvių veiksmai turi atitikti šią veiklą reglamentuojančius teisės aktus, todėl teismų praktikoje dar pabrėžiama, kad, nagrinėjant iš statybos kylančius ginčus, rangos sutartis, kurios yra privatinės teisės dalykas, būtina vertinti ir viešosios teisės – statybų veiklą reglamentuojančių aktų požiūriu¹⁴³⁹.

Sudaryti tinkamas statybos ir jos rezultato teisėtumo sąlygas įmanoma tik jei įstatymų leidėjas užtikrina teisinį aiškumą – tai sudaro teisės aktams prieštaraujančios statybos¹⁴⁴⁰ turinį. Lietuvos įstatymų leidėjas teisės aktams prieštaraujančios statybos sąvoką ir valstybės nuostatą dėl tokios statybos padarinių tikslino net keletą kartų, savaip dėliodamas skyrybos ženklus hipotetiniame sakinyje „griauti negalima leisti“. Be to, pirmąjį dešimtmetį, įsigaliojus CK, buvo ir dabar yra teisinę sumaištį keliančių situacijų, kai vienu metu vartojamos kelios neteisėtos statybos sąvokos, kuriomis apibrėžiamas panašus, bet ne tas pats turinys.

Pirmoje 2000 m. CK redakcijoje 4.103 straipsnis numatė civilines pasekmes už normatyvinių statybos techninių dokumentų pažeidimą, tarp jų – statybą neturint statybos leidimo, reikiamai suderinto ar patvirtinto projekto arba turinčio nukrypimų nuo tokio projekto. Tokios statybos statytojui buvo leidžiama arba pašalinti statybos dokumentų trūkumus ir juos tinkamai įforminti, arba nugriauti ar reikiamai pertvarkyti statinį – alternatyva ištaisyti teisinius arba faktinius daikto trūkumus. Kodekse šis reguliavimas nepakito iki 2006 metų. Įsigaliojus

1438 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. birželio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-224/1999; 2007 m. rugsėjo 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-340/2007; 2011 m. birželio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-268/2011 ir kt.

1439 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-268/2011; 2004 m. gegužės 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-306/2004 ir kt.

1440 Nors sąvokos „teisės aktams prieštaraujanti (neteisėta) statyba“ ir „savavališka statyba“ teisiškai netapačios, jų skirtumai nėra tiesiogiai reikšmingi pasirinktai temai, jos vartojamos kaip sinonimai. Šio tyrimo kontekste jos vartojamos turint omenyje neatitinkančią teisės aktų reikalavimų veiklą statant kokybiškai naują statinį, kaip būsimos nuosavybės teisės objektą, išskyrus atvejus, jei tekste pabrėžiami konkretūs sąvokų skirtumai.

2000 m. redakcijos CK, tuo metu aktualioje Statybos įstatymo redakcijoje dar nebuvo vartojamos ir *savavališkos statybos* ar *neteisėtos statybos* sąvokos. Apsiribota normomis dėl CK pateikiamą sąrašą papildančių civilinių pasekmių: galimybės sustabdyti statybą nustačius, kad statytojas pažeidė projekto, statybos ar norminių techninių dokumentų reikalavimus (29 str. 1 d.) ir dėl baigtų ir nebaigtų statinių nugriovimo tais atvejais, kai jie pastatyti ar statomi pažeidžiant statybos įstatymą ar kitus įstatymus (31 str. 1 d. 7 p.).

Teisės aktams prieštaraujančią statybą Statybos įstatyme pradėta apibrėžti nuo 2002 metų. Statybos įstatymo redakcijoje, įsigaliojusioje nuo 2002 m. liepos 1 d.¹⁴⁴¹, nurodoma, kad „*savavališka statinio statyba (griovimas) – statinio statyba (griovimas) be šio įstatymo nustatyta tvarka gauto statybos leidimo arba nesudėtingo statinio statyba be normatyviniuose statybos techniniuose dokumentuose nurodyto dokumento, kai statybos leidimas neprivalomas*“ (2 str. 71 p.). Įstatymų leidėjo valia tais atvejais, kai statyba neatitiko būtent cituotoje normoje nurodytų teisinių reikalavimų, buvo taikomos Statybos įstatyme nurodytos teisinės pasekmės. Iš savavališkos statybos padarinių šalinimo tvarkos, įtvirtintos nagrinėjamos įstatymo redakcijos 28 straipsnyje, svarbi tokios statybos tolesnių pasekmių įvairovė, nes tai tiesiogiai veikia statytojo teisių į statybos objektą apimtį. Kompetentingai institucijai buvo suteikta diskrecijos teisė, atsižvelgiant į aplinkybes, arba leisti statytojui parengti projektą ir gauti statybos leidimą, taip pat pertvarkyti statinį pagal naujai gautą projektą (jei statyba toje teritorijoje leidžiama), arba liepti nugriauti statinį ir sutvarkyti statybvietę, ypač jei statyba toje teritorijoje iš esmės neleidžiama, arba nedavus jokio nurodymo kreiptis į teismą, kad sprendimą priimtų jis. Savo ruožtu teismas galėjo taikyti švelnesnį įpareigojimą (leisti pašalinti trūkumus) arba įpareigoti nugriauti savavališką statinį ar jo dalį. Matome, kad buvo pasirinktas lankstaus teisinio reguliavimo modelis, leidžiantis pačiam statytojui arba kompetentingai institucijai parinkti optimalų statybos neteisėtumo pasekmių, taigi ir daikto teisinių trūkumų šalinimo būdą.

2006 m., siekiant užkirsti kelią savavališkoms statyboms ir kitiems pažeidimams statybos srityje, užtikrinti statybos proceso ir statinių kokybės kontrolę, buvo iš esmės sugriežtintas teisinis reguliavimas.

1441 Lietuvos Respublikos statybos įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 101-3597.

2006 m. spalio 17 d. redakcijos CK¹⁴⁴² įvedama nauja *neteisėtos statybos* sąvoka. Šiame dokumente įtvirtinta, kad jei statinys statomas savavališkai arba nesavavališkai, tačiau pažeidžiant projekto sprendinius ar teisės aktų reikalavimus, statytojas neturi teisės tokiu statiniu naudotis ar juo disponuoti. Matome, kad tokio statytojo teisė į statinį nepripažįstama, nes tokią teisę įgyvendinti uždrausta imperatyviai. Pradėtos vartoti ir dvi koegzistuojančios sąvokos – „neteisėta statyba“ ir „savavališka statyba“¹⁴⁴³. Dėl *savavališkos statybos* sąvokos turinio kodeksas nukreipia į kitus įstatymus, visų pirma į Statybos įstatymą. Nuo 2006 m. spalio 31 d. įsigaliojusios šio įstatymo redakcijos 2 straipsnio 71 punkte¹⁴⁴⁴ buvo išplėsta *savavališkos statybos* sąvoka, vertinant daugiau statybos atvejų kaip savavališkos statybos išraiškas. Savavališka statyba buvo pripažįstama ir tokia, kuri vykdoma statybos leidimui (nesudėtingo statinio atveju – atitinkamam dokumentui) netekus galios arba teismui pripažinus statybos leidimą neteisėtu, taip pat atsirado kokybiškai naujas kriterijus – kai statybos darbai vykdomi turint statybos leidimą, tačiau pažeidžiami esminiai projekto sprendiniai – keičiama nustatyta statinio vieta sklype, sklypo, statinio ar jo dalių paskirtis, leistinas sklypo užstatymo tankis, leistinas statinio aukštis, nesilaikoma saugomos teritorijos apsaugos reglamento ar kultūros paveldo statinio laikinojo apsaugos reglamento nustatytų reikalavimų, taip pat paveldosaugos reikalavimų.

Išplėtus *savavališkos statybos* sąvoką iš esmės sugriežtintas ir tokios statybos padarinių šalinimo mechanizmas, apribojant teisinio statybos

1442 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.103 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 116-4403.

1443 Pažymėtina, kad nagrinėjamoju laikotarpiu buvo vartojamos netapačios teisės aktams prieštaraujančios statybos sąvokos: CK 4.103 straipsnyje – „neteisėtos statybos“, o Statybos įstatyme – „savavališkos statybos“. Paaiškintina, kad *neteisėtos statybos* yra platesnė sąvoka ir apima Statybų įstatyme nurodytas savavališkas statybas bei visus kitus statybų pažeidžiant teisės aktų reikalavimus atvejus. Taigi *neteisėtomis*, bet ne *savavališkomis* laikytinos statybos pažeidžiant neesminius projekto sprendinius ir teisės aktų reikalavimus, išskyrus tuos, kurių pažeidimas priskiriamas savavališkų statybų atvejams (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 31 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.103 straipsnio (2006 m. spalio 17 d. redakcija) 3 dalies ir Lietuvos Respublikos statybos įstatymo 28 straipsnio (2006 m. spalio 17 d., 2009 m. lapkričio 19 d. redakcijos) 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, bylos Nr. 3/2009-24/2009-37/2009-1/2010-2/2010-4/2010-5/2010-11/2010-17/2010-26/2010-45/2010-57/2010-58/2010-59/2010-60/2010-61/2010). O *savavališkos statybos* žymi didžiausio priešingumo teisei laipsnio statybos veiklą.

1444 Lietuvos Respublikos statybos įstatymo 1, 2, 3, 20, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 31, 33, 34 ir 35 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 116-4402.

rezultato pripažinimo, pažeidžiant teisę, galimybes. Savavališkos statybos padarinių šalinimą reglamentuojančiame Statybos įstatymo 28 straipsnyje kompetentingai institucijai iš esmės paliktos tik neigiamas pasekmes sukeliančio sprendimo galimybės, t. y. pačiai pareikalauti, kad statytojas pašalintų savavališkos statybos padarinius, arba kreiptis į teismą dėl privalomo išpareigojimų vykdymo, jei statytojas kompetentingos institucijos nurodymo pašalinti statybos padarinius nevykdo. Minėti sprendimai reiškia savavališkos statybos padarinių materialų pašalinimą, nugriovimą ar išardymą, nepaliekant statytojui galimybės ištaisyti statybos proceso atitikties teisės normoms trūkumus. CK 4.103 straipsnyje nustatyta tokia pati tvarka, kad dėl teisės aktams prieštaraujančios statybos padarinių šalinimo gali būti priimti tik šie sprendimai: per nustatytą terminą reikiamai pertvarkyti statinį (dalį statinio nugriauti, perstatyti ar pan.) arba per nustatytą terminą statinį nugriauti. Šitaip užkirstas kelias bet kokiam pažeidimui pašalinti kitaip nei grąžinant viską į pirmąją, iki statybos pradžios buvusią, padėtį, be išimčių įtvirtinant draudimą įgyti teisę iš neteisės.

Pasirinkęs griežto neteisėtos statybos reguliavimo modelį, įstatymų leidėjas ilgai netruko sulaukti neigiamos visuomenės reakcijos. Vertinant 2009 m. priimto įstatymų pakeitimo *travaux preparatoires* pažymėtina, kad griežto reguliavimo kritikai daugiausia įtakos turėjo jo neatitiktis ekonomiškumo, proporcingumo ir racionalaus ūkininkavimo principams. Kritikuota, kad tuo metu galiojęs įstatymas numatė tik anksčiau minėtus savavališkų statybų padarinių šalinimo būdus, bet neleido atsižvelgti į teisės pažeidimo pobūdį, jo mastą ir vietą bei kitas svarbias aplinkybes (pvz., be statybos leidimo (privalomojo dokumento) pastatytas statinys realiai atitinka visus konkrečioje teritorijoje galiojančius teritorijų planavimo ir kitus reikalavimus, taigi pažeidimas tik formalus) ir, vadovaujantis teisingumo, protingumo kriterijais, nebuvo galima nuspręsti, kad įpareigojimas statinį nugriauti arba pertvarkyti neturi būti taikomas, nes dėl tam tikrų itin svarbių aplinkybių yra aki-vaizdžiai neproporcingas (neadekvatus) padarytam teisės pažeidimui ir dėl to neteisingas¹⁴⁴⁵. Statytojas, vykdamas teisės aktams prieštaraujančią

1445 2009 m. rugsėjo 14 d. Lietuvos Respublikos statybos įstatymo 2, 12, 14, 15, 23, 28, 35 straipsnių ir tryliktojo skirsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIP-1076 aiškinamasis raštas; 2009 m. lapkričio 3 d. Lietuvos Respublikos statybos įstatymo 2, 12, 14, 15, 23, 28, 35 straipsnių ir tryliktojo skirsnio pakeitimo bei įstatymo papildymo 28 (1) straipsniu ir nauju priedu įstatymo projekto Nr. XIP-1351 aiškinamasis raštas.

statybą, pažeidimą, net jei jis yra nereikšmingas ir formalus, pašalinti galėjo tik nugriovęs ar išardęs jau esantį statybos rezultatą ir vėl sukūręs jį iš naujo. Pagal pasekmes statinių statyba nebuvo diferencijuojama, nesvarbu, ar ji pažeidžia draudimą vykdyti statybą toje vietoje dėl imperatyvių teritorijų planavimo nuostatų, aplinkosaugos, kultūros paveldo, saugomų teritorijų teisės aktų reikalavimų, ar statyba yra galima, tik negauti tokią teisę patvirtinantys dokumentai. Grindžiant tvarkos diferencijavimo poreikį buvo nurodoma, kad suteikiama galimybė įteisinginti traktuotina kaip teisė, o ne pareiga statytojui, todėl nesuinteresuoti ar netinkamai savo teisėmis besirūpinantys asmenys vis tiek turės patirti savavališkos statybos rezultatų nugriovimo pasekmes. Be to, grupė valstybės teismų kreipėsi į Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą su prašymais įvertinti tuometinių CK 4.103 straipsnio ir Statybos įstatymo 28 straipsnio normų dėl savavališkos statybos pasekmių šalinimo atitiktį valstybės Konstitucijos 109 straipsnio 1 daliai (teisingumą Lietuvoje vykdo tik teismai). Konstitucinis Teismas, nors sprendimą priėmė jau pasikeitus ginčijamam teisiniam reguliavimui, konstatavo, kad nagrinėjamos teisės aktų redakcijos, kuriose iš esmės nepalikta savavališkos statybos padarinių įteisinimo galimybė, prieštarauja Konstitucijoje įtvirtintiems teisingumo, teisinės valstybės principams¹⁴⁴⁶. Teismas pažymėjo, kad toks teisinis reguliavimas, be kita ko, teismo sprendimą dėl savavališkos statybos padarinių šalinimo padarė formalų, nes net tada, kai pažeidimas yra akivaizdžiai neproporcingas įstatymu numatytam įpareigojimui, neturėdamas teisės atsižvelgti į pažeidimo pobūdį ir kitas aplinkybes, teismas tik sudaro teisingumo vykdymo regimybę, nepriimdamas *teisingo* sprendimo. Galiojančio įstatymo nuostatos įpareigojo visais atvejais griauti arba išardyti savavališką statinį (jo dalį) – ir kai statyba toje vietoje apskritai buvo negalima, ir kai statyba toje vietoje iš esmės galima, o nustatyti pažeidimai objektyviai gali būti ištaisomi negriauinant ar neperstatant statinio. Būtent šie atvejai Konstitucinio Teismo įvertinti kaip neproporcingi įstatymu įtvirtinamoms griežčiausioms pasekmėms, o teismui, pažeidžiant konstitucinius principus, nepalikta galimybė minėtas dvi atvejų grupes diferencijuoti.

1446 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 31 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.103 straipsnio (2006 m. spalio 17 d. redakcija) 3 dalies ir Lietuvos Respublikos statybos įstatymo 28 straipsnio (2006 m. spalio 17 d., 2009 m. lapkričio 19 d. redakcijos) 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 14-602.

Anksčiau nurodyti kritiški argumentai dėl neveiksmingo ir nepagrįstai griežto teisinio reguliavimo bei nediferencijuotos, teisės aktams prieštaraujančios statybos padarinių šalinimo tvarkos įstatymų leidėjo buvo išgirsti. 2010 m. liepos 2 d. buvo pakeistas CK 4.103 straipsnis¹⁴⁴⁷ (įsigaliojo nuo 2011 m. sausio 1 d.), atsisakant jame vartotos *neteisėtų statybų* sąvokos, pereinant prie *statybos, pažeidžiančios teisės aktų reikalavimus*, civilinių pasekmių reguliavimo. Tiesa, pakitus sąvokai, jos turinys nepakito, t. y. toliau imperatyviai galiojo draudimas įgyvendinti statytojo teises į teisės aktams prieštaraujančios statybos rezultatą. Taip pat atsisakyta sankcijų statytojui sąrašo, apsiribojant sprendimą priimti kompetentingo subjekto nurodymu – teisės aktų reikalavimus pažeidžiančios statybos padarinių šalinimo klausimus pavesta spręsti teismui.

Nuo 2010 m. spalio 1 d. savavališkos statybos reglamentavimas ir padarinių šalinimo tvarka reikšmingai pakito ir Statybos įstatyme¹⁴⁴⁸. Ankstesnę nuostatą, apibendrinamą žodžiu „griauti“, pakeitė šiek tiek sušvelninta „kartais leisti“. Nagrinėjamos įstatymo redakcijos 2 straipsnio 71 punkto prasme *savavališka statyba* suprantama kaip statinio ar jo dalies statyba be galiojančio statybą leidžiančio dokumento arba turint galiojantį statybą leidžiantį dokumentą, tačiau pažeidžiant esminius statinio projekto sprendinius. Nustatant, kurie projekto sprendiniai esminiai, reikia remtis Statybos įstatymo 2 straipsnio 93 punktu. Įstatymo 28 straipsnyje ir toliau išliko pagrindinė imperatyviųjų nurodymų savavališkos statybos statytojui triada (nugriauti statinį ir sutvarkyti statybviетę, išardyti savavališkai suformuotas statinio dalis arba atstatyti nugriautą kultūros paveldo statinį ar jo dalį, jei jį griauant pažeistas viešasis interesas). Tačiau jeigu savavališka statyba toje vietoje yra galima, pažeidimams priskiriamas formalus pobūdis ir statytojui suteikiama galimybė per Statybos įstatymo nustatytą terminą parengti projektinę dokumentaciją ir, sumokėjus įmoką už savavališkos statybos įteisinimą, gauti statybą leidžiantį dokumentą. Primintina, kad statybą leidžiantis dokumentas, be vykdomos statybos teisėtumo patvirtinimo, yra ir reikalingas daiktinei teisei įregistruoti dokumentas.

1447 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.103 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 84-4402.

1448 Lietuvos Respublikos statybos įstatymo 1, 2, 3, 5, 12, 16, 20, 21, 23, 24, 27, 28, 33, 35, 40, 42, 45 straipsnių pakeitimo ir papildymo, šeštojo skirsnio pavadinimo pakeitimo, 23 (1) straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir įstatymo papildymo 28 (1) straipsniu, keturioliktuju skirsniu ir 1 priedu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 84-4401.

Be to, nuo 2010 m. spalio 1 d. įsigaliojo ir nagrinėjamos Statybos įstatymo redakcijos naujas 28 (1) straipsnis, nustatantis statybos pagal neteisėtai išduotą statybą leidžiantį dokumentą padarinių šalinimo tvarką. Nustačius, kad konkrečiu atveju statybą leidžiantis dokumentas išduotas neteisėtai, teismas gali priimti iš esmės vienodus sprendimus kaip ir numatytieji įstatyme įprastos savavališkos statybos atveju: liepti nugriauti statinį ir sutvarkyti statybviетę, liepti išardyti savavališkai perstatytas statinio dalis, jeigu statyba toje vietoje yra leidžiama – leisti tinkamai parengus projektinę dokumentaciją ir gavus naują statybą leidžiantį dokumentą perstatyti ar pertvarkyti statinį tais atvejais arba įpareigoti kompetentingas institucijas išduoti naują statybą leidžiantį dokumentą, jei pripažintas neteisėtu buvo išduotas dėl neteisėtų institucijų veiksmų.

Atkreiptinas dėmesys, kad minėtuose įstatymuose įtvirtinta *savavališkų statybų* samprata yra susijusi tik su statybą leidžiančio dokumento turėjimu ir esminių projekto sprendinių nepažeidimu. Ar tinkamas pats statytojas, kaip statybos teisinių santykių subjektas, neatsižvelgiama. Pavyzdžiui, teisės į žemės sklypą turėjimas yra viena iš nuosavybės teisės objekto sukūrimo teisėtumo sąlygų. Remiantis Statybos įstatymo 3 straipsniu, tokios teisės turėjimas yra ir būtinasis statytojo, kaip statybos teisinių santykių subjekto, kriterijus. Anot kai kurių autorių, statinys, nesant teisės į žemės sklypą, ant kurio vykdomos statybos, yra laikomas savavališka statyba ir nuosavybės teisė į ją neatsiranda¹⁴⁴⁹. Tačiau Lietuvos įstatymų leidėjas, kaip jau nagrinėta anksčiau, šiuo metu savavališką statybą apibrėžia tik kaip statybos procesą neturint statybą leidžiančio dokumento arba nukrypstant nuo esminių projekto sprendinių. Vis dėlto egzistuoja bendras apsaugos mechanizmas – jau minėta, kad esant ir kitiems statybą reguliuojančių teisės aktų pažeidimams, nesudarantiems Statybos įstatyme apibrėžiamos savavališkos statybos turinio, CK 4.103 straipsnio 1 dalis neleidžia įgyvendinti teisės į tokios statybos rezultatą. Šio straipsnio analizės kontekste tai reiškia, kad esant tokiai neatitiktčiai teisės aktams statybos rezultatas (statinys) yra teisiškai nepripažįstamas egzistuojančiu ir statytojui daiktinė teisė į darbų rezultatą negali atsirasti tol, kol nepašalinama neteisėtumo priežastis, jei tokį padarinių šalinimo būdą parenka teismas.

1449 Алексеев В. А., Алексеев В. А. Недвижимое имущество: государственная регистрация и проблемы правового регулирования [Immovable property: public registration and problems of legal regulation]. Москва: Walters Kluwer, 2007, p. 302.

Apibendrinant galime teigti, kad teisės aktams prieštaraujančios statybos padarinių įteisinimas yra vienintelis atvejis, kai fiziškai nesunaikinamas savališkos statybos rezultatas. Tik tokiam rezultatui egzistuojant ir materialiai, ir teisiškai (pripažįstant statybos teisėtumą) yra objektas atsirasti statytojo nuosavybės teisei.

2.2. Nuosavybės teisės atsiradimo neteisėtos statybos atveju sąlygos

Konstitucijos 23 straipsnis įtvirtina nuosavybės neliečiamumo ir įstatymo nustatytos gynybos garantijas. Tai principinė nuostata, patvirtinanti valstybės įsipareigojimą ginti savo piliečių teises ir laiduojanti savininkui jo nuosavybės apsaugą įstatymų nustatyta tvarka. CK ketvirtojoje knygoje reglamentuojant daiktines teises taip pat pabrėžiama, kad visiems savininkams garantuojama vienoda teisių apsauga (CK 4.93 str.). Atrodytų, minėtos nuostatos galėtų apimti ir bet kurio statybos rezultato savininko teises – juk yra ir nuosavybės teisės subjektas (statytojas arba jo teisių perėmėjas), ir materialus objektas (statinys arba rekonstruojant iš esmės pakeista statinio dalis). Vis dėlto sistemiškai aiškindami nurodytas teisės normas ir Konstitucijos 28 straipsnyje įtvirtintą visuotinį reikalavimą, kad įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis žmogus privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių, matome, kad neteisėtos statybos atveju trūksta nuosavybės teisei atsirasti reikalingos teisėtumo sąlygos. Būtent privalomumas nepažeisti galiojančių teisės normų yra viena iš asmens subjektinės teisės pripažinimo ir gynimo sąlygų. Negali būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, pagal kurį asmuo, nesilaikantis teisės aktų nustatytų reikalavimų, galėtų išvengti teisinės atsakomybės, o juo labiau – įgyti kokias nors subjektyvias teises.

Vienas pagrindinių teisės principų nustato, kad iš neteisės neatsiranda teisė (lot. *ex injuria non oritur jus*). Jau minėta, kad statybos procesą reguliuoja aibė privatinės ir viešosios teisės normų, tarp jų ir imperatyvios normos dėl leidimo darbams vykdyti gavimo, statybos užbaigimo ir kitos. Išsamiai reglamentuodamas statybų procesą, įstatymų leidėjas užtikrina kokybišką ir saugią visiems asmenims ir aplinkai statybų procedūrą. Dėl to tik laikantis nustatytos tvarkos sukurtas statybos objektas yra tinkamas civilinei apyvartai, tokio objekto savininko teisės į jį pripažįstamos ir ginamos.

Taigi viena iš subjektinės nuosavybės teisės atsiradimo, teisinio pripažinimo ir vėlesnio gynimo sąlygų yra jos įgijimo pagrindo teisėtumas. Esminė šio kriterijaus svarba asmens subjektinės teisės egzistavimui pabrėžiama ir teisės taikymo procese. Teismų praktikoje¹⁴⁵⁰ aiškinama, kad įstatymuose ir kituose teisės aktuose nustatytos statinių statybos tvarkos besilaikantis statytojas įgyja nuosavybės teisę į pastatytą statinį pagal CK 4.47 straipsnio 4 punktą. Daiktas, sukurtas nesilaikant teisės normų nustatytų reikalavimų, negali būti pripažįstamas nuosavybės teisės objektu ir statytojas neturi teisės tokiu statiniu naudotis, juo disponuoti (parduoti, padovanoti, išnuomoti ar pan.). Dėl to statinys gali tapti nuosavybės teisės objektu tik jeigu jo statyba yra teisėta.

Kai visame statybos procese nėra teisinių su statiniu kaip daiktu susijusių trūkumų, padėtis aiški ir kliūčių įgyti daiktines teises į statinį nėra. Neteisėtos statybos atveju pagal bendrą principą statytojui užkertamas kelias ne tik įsigyti materialų statybos rezultatą, bet ir įgyti bei realizuoti daiktines teises į jį, tačiau nuo 2000 m., kai įsigaliojo CK, suformuluotos minėtos taisyklės išimtys. Jos galimos tik išpildant keletą toliau nurodytų sąlygų.

Visų pirma, tokią galimybę turi numatyti galiojantis teisinis reguliavimas. Anksčiau minėta, kad tam tikru laikotarpiu (2006–2010) Lietuvos įstatymų leidėjas buvo pasirinkęs griežtąją teisės aktams prieštaraujančios statybos vertinimo modelį ir, neatižvelgdamas į konkretaus pažeidimo aplinkybes, numatė tik šalinti padarinius statinį griauinant ar statinio dalį išardant, pertvarkant. Pasirinkus tokį reguliavimo modelį, neteisėtos statybos statytojo teisė į statybos rezultatą nebuvo pripažįstama ir savininku jis galėdavo tapti tik visiškai pašalinęs savavališkos statybos rezultatą bei iš naujo atlikęs statybos darbus pagal galiojančius teisės aktų reikalavimus. Šiuo metu Lietuvoje galiojantys įstatymai leidžia teismui atskirais atvejais parinkti statybos įteisinimo būdą, leidžiant pašalinti formalius trūkumus, dažniausiai susijusius su reikalavimų neatitinkančių statybos dokumentų ištaisymu.

Antra, statytojas, turintis galimybę įteisinti savavališką statybą, ja turi naudotis aktyviai. Atkreiptinas dėmesys, kad įstatymuose numatyta statytojo teisė, o ne pareiga įteisinti savavališką statybą. Tačiau teismų praktikoje pabrėžiama statytojo pareiga tokia teise naudotis sąžiningai

1450 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-143/2010.

ir operatyviai. Laiku nesiėmus įstatymo numatytų priemonių statybai įteisinti, vėlesnis asmens pageidaujamas tokios teisės įgyvendinimas teismo gali būti įvertintas kaip piktnaudžiavimas teise, o užtikrinti, kad būtų veiksmingai šalinami savavališkos statybos padariniai, pagal galiojančias teisės normas yra viešasis interesas¹⁴⁵¹. Tai ypač svarbu įstatymų leidėjui nustatant pereinamuosius laikotarpius, kai teisės aktams prieštaraujančios statybos statytojams savanoriškai kreipusis dėl jos įteisinimo taikoma supaprastinta ir pagreitinata procedūra, sutaupanti ir to asmens, ir valstybės institucijų išteklius.

Trečia, leidimas statytojui įteisinti savavališkos statybos padarinius neturi pažeisti didesnio teisės saugomo gėrio, negali būti priešingas viešajam interesui. Teisiniai neteisėtos statybos padariniai turi būti taikomi atsižvelgiant į taikomų priemonių proporcingumo siekiamam tikslui principą, o viešasis interesas reikalauja surasti viešojo ir privataus, taip pat keleto asmenų privačių interesų pusiausvyrą¹⁴⁵². Jei privataus intereso labui leidus įteisinti neteisėtą statybą bus padaryta neproporcinga žala kitai, dažnai didesnės socialinės svarbos vertybei, toks privatus interesas neginamas. Jeigu, remiantis neteisėtais administraciniais aktais, yra pastatyti statiniai ir jeigu jų statyba pažeidė viešąjį interesą, apginti viešąjį interesą reikštų pašalinti neteisėtos statybos teisinius padarinius, bet ne vien panaikinti administracinius aktus, kurie lėmė šias statybas. Tai galutinis viešojo intereso apgynimas¹⁴⁵³. Antai Kuršių nerijos nacionaliniame parke neteisėtai pastatytus statinius LAT liepė nugriauti, pažymėdamas, kad ginčo pastatai saugomoje Kuršių nerijos nacionalinio parko teritorijoje pastatyti iš esmės pažeidžiant imperatyviasias teisės normas – byloje nustatyta, kad neteisėtomis statybomis iš esmės pažeisti Kuršių nerijos nacionalinio parko teritorijos režimo principiniai tikslai ir nuostatos¹⁴⁵⁴. Taip pat įvertintas saugomo gėrio vertingumo, reikšmės, padaryto pažeidimo pobūdžio ir savavališkų statinių nugriovimo, kaip kraštutinės priemonės, santykis. Teismo nuomone, pažeistas viešasis interesas bus tinkamai apgintas pritaikius nurodytą kraštutinę neteisėtų statybų šalinimo priemonę, nes byloje konstatuotu pažeidimu, t. y.

1451 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. spalio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-492/2008.

1452 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-143/2010.

1453 *Ibid.*

1454 *Ibid.*

neteisėtu detaliuoju planavimu ir juo remiantis atliktomis statybomis, sukelta grėsmė Kuršių nerijai išlikti ir ją išsaugoti būsimoms kartoms. Taigi proporcingumo ir teisėtą lūkesčių apsaugos principų požiūriu teisėjų kolegija nusprendė, kad nagrinėjamo ginčo atveju pažeistas viešasis interesas pranoksta statytojo interesą įgyti nuosavybės teisę į ginčo pastatus.

Be to, teismų praktikoje suformuluota taisyklė: neteisėta (savavališka) statyba gali būti legalizuota tik esant dviejų būtinųjų juridinių faktų sutapčiai: pirma, kompetentingos valstybės institucijos turi teisės aktų nustatyta tvarka pripažinti statybos atitiktį normatyvinių statybos techninių dokumentų reikalavimams, antra, turi būti konstatuota, kad savavališkos statybos įteisinimas esmingai nepažeis suinteresuotų asmenų teisių ir įstatymo saugomų interesų. Ir priešingai – nesant vienos iš nurodytų sąlygų įteisinti savavališkos statybos negalima¹⁴⁵⁵. Pirmasis aspektas neatsiejamai susijęs su galimybe pašalinti statybos neatitikties galiojančiam norminiam reguliavimui trūkumus – gauti statybą leidžiantį dokumentą ar reikiamai parengtą ir patvirtintą projektą, patvirtinantį nuosavybės teisės objekto (statinio) teisinį tinkamumą. Taip pašalinami atvejai, kai ginčo statyba toje vietovėje iš viso yra negalima, todėl jokie statybą leidžiantys dokumentai nebus išduoti. Ant- rasis juridinis faktas iš esmės reiškia jau aptartą statytojo privataus in- tereso ir kito asmens privataus arba visos visuomenės viešojo intereso pusiausvyrą, tad statytojo interesui nebus leidžiama smarkiai pranokti pažeidžiamą priešingą teisinę vertybę.

Pažymėtina, kad neteisėtos statybos padarinių įteisinimas yra specifinis būdas, išsamiai reglamentuotas Statybos įstatyme, todėl ne- gali būti tapatinamas su juridiniu faktu – faktinio statytojo daikto val- dymo virsmu nuosavybės teise. Asmens teisė į nuosavybę negali būti ginama, jei statytojas įgytų teisę į statybas priešingai galiojantiems teisės aktams, nustatant juridinį faktą¹⁴⁵⁶. Tai taikoma visų pirma nuosavybės teisės įgijimo įgyjamąja senatimi atvejais. Teismų praktikoje būta atvejų, kai prieš daugelį metų savavališkai pastatytą statinį pareiškėjai valdė pakankamą laikotarpį, numatytą įgyjamajai senačiai, ir kreipėsi į teismą su prašymu nustatyti nuosavybės teisės įgijimą į tokį statinį įgyjamąja

1455 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. vasario 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-133/2008.

1456 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. sausio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-27/2009; 2007 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-373/2007 ir kt.

senatimi. Teismas nedviprasmiškai išaiškino, kad neteisėtas daikto valdymas negali sukurti valdytojui nuosavybės teisės, atitinkamai teismas negali nustatyti nei teisinio nuosavybės teisės turėjimo fakto, nei nuosavybės teisės įgijimo įgyjamąja senatimi, nes pats teisės objektas (statinys) prieštarauja teisės normoms. Neteisėtas daikto valdymas (lot. *possessio iniusta*) (CK 4.23 str. 3 d.) negali sukurti tokiam daikto valdytojui nuosavybės teisės į jo valdomą daiktą. Vadinasi, teismas negali nustatyti teisinę reikšmę turinčio fakto, kad savavališkai pastatytas statinys valdomas nuosavybės teise, nes savavališka statyba yra pažeidžiamas CK 4.253 straipsnio 1 dalies reikalavimas, nustatantis, jog nekilnojamas daiktas privalo būti suformuotas įstatymų nustatyta tvarka. Šiuo atveju nėra teisiškai sukurto ir įteisinto nuosavybės teisės objekto – nekilnojamojo daikto. Pagal CK 4.24 straipsnį valdymo teisės objektu gali būti kiekvienas daiktas, galintis būti nuosavybės teisės objektu, o statinys gali tapti nuosavybės teisės objektu tik jeigu jo statyba yra teisėta¹⁴⁵⁷.

Galime daryti išvadą, kad nacionalinis teisinis reguliavimas nepripažįsta ir negina savavališkos statybos statytojo subjektinės teisės. Tai, kas neteisėta, naudos sukelti negali. Tačiau įstatymų leidėjas, gindamas privatų statytojo interesą įgyti teisę, išimtimis suteikia galimybę tokiam statytojui pašalinti neesminį prieštaravimą teisės aktų reikalavimams ir taip pašalinus neteisėtumo kriterijų netrukdomai įgyti visavertę nuosavybės teisę.

3. APIBENDRINIMAS

Kokybiškai nauja nuosavybės teisė gali atsirasti tik į naujai pastatytą arba rekonstruotą statinį. Kitų statybos rūšių (statinio griovimo, statinio kapitalinio ir paprastojo remonto, kultūros paveldo tvarkomųjų darbų) rezultatai iš esmės nepakeičia statinio matmenų ar paskirties, tik pagerina jo būklę. Neesminės statinio modifikacijos nelemia egzistuojančių į jį daiktinių teisių virsmo.

Nuosavybės teisė į statinį, sukuriant jį naujos statybos arba rekonstrukcijos procese, atsiranda tiesiogiai statytojui, nes būtent jis investuoja lėšas į statybą ir turi tikslą statybos būdu įgyti materialų daiktą bei teises į jį. Statytojas įgyja nuosavybės teisę pirminiu nuosavybės įgijimo pag-

1457 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. gruodžio 4 d. konsultacija „Dėl kai kurių Lietuvos Respublikos civilinio kodekso bei Civilinio proceso kodekso normų taikymo“ Nr. A3-51.

rindu nuo statinio, kaip užbaigto atskiro nekilnojamojo daikto, sukūrimo momento, tačiau būtina sąlyga yra daikto (statinio) kūrimo proceso teisėtumas.

Jei statytojo veiksmai neatitinka teisės aktų reikalavimų ir priklauso neteisėtai statybos turiniui, daiktas yra tik faktiškai sukuriamas, tačiau teisiškai nei nekilnojamojo daikto, nei daiktinių teisių į jį nėra. Taip statybos neteisėtumas tiesiogiai užkerta kelią teisiškai tinkamam nuosavybės teisės objektui atsirasti.

Pagal galiojančią reguliavimą diferencijuojami teisės aktams prieštaraujančios statybos atvejai. Nors imperatyviai visada atsisakoma pripažinti statytojo teisę į tokios statybos rezultatą, tam tikrais atvejais leidžiama atkurti savo veiksmų teisėtumą ir įgyti visavertę nuosavybės teisę į statinį. Tokius atvejus turi aiškiai numatyti galiojantys įstatymai. Statytojas privalo aktyviai įgyvendinti jam suteiktą teisę įteisinti neteisėtą statybą ir konkrečiu atveju prašydamas apginti savo privatų interesą nepažeisti viešojo intereso ar kitų didesnės vertės teisinių gėrių.

16 skyrius

Nuosavybės paėmimas visuomenės poreikiams

Dalia Vasarienė, Povilas Žukauskas

Valstybė, neperžengdama savo jurisdikcijos ribų, turi plačias galias apibrėžti, reguliuoti ir saugoti nuosavybę. Daugelyje šalių, veikiančių rinkos ekonomikos sąlygomis, nuosavybė yra paskirstyta valstybei, savivaldybėms (viešoji nuosavybė) ir privatiems asmenims (privati nuosavybė). Ir bendrosios teisės, ir civilinės teisės tradicijos šalyse numatyta valstybės teisė riboti privačios nuosavybės teises. Valstybei taip pat suteikta teisė privačią nuosavybę paimti visuomenės poreikiams. Ekspropriacija, arba nuosavybės apėmimas visuomenės poreikiams, yra vienas sudėtingesnių civilinės teisės institutų. Jis yra ribinis, sujungiantis privačiosios ir viešosios teisės aspektus ir teisinį reguliavimą. Privatinius teisinius santykius reguliuojančiame CK įtvirtintos tik bendrosios ekspropriacijos nuostatos¹⁴⁵⁸, o pats įgyvendinimo mechanizmas nustatytas kitais, specialiaisiais įstatymais. Išsamiausiai Lietuvoje reglamentuojamas žemės, kaip privačios nuosavybės objekto, paėmimo procesas¹⁴⁵⁹.

Pastaraisiais metais vyko daug diskusijų, priimta nemažai teisės aktų, taip pat ir CK, pakeitimų dėl nuosavybės paėmimo visuomenės poreikiams. Paminėtina, kad, tobulinant valstybės vykdomą ekspropriaciją, priimtas naujas Žemės paėmimo visuomenės poreikiams įgyvendinant ypatingos valstybinės svarbos projektus įstatymas.¹⁴⁶⁰

Daugumoje valstybių ekspropriacija kaip institutas yra įtvirtintas atskiruose įstatymuose, civiliniuose kodeksuose. Austrija, Izraelis,

1458 Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

1459 Lietuvos Respublikos žemės įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 34-620.

1460 Lietuvos Respublikos žemės paėmimo visuomenės poreikiams įgyvendinant ypatingos valstybinės svarbos projektus įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 49-2362.

JAV, Lenkija, Vokietija, Suomija, Švedija ir kitos valstybės nuosavybės teisių apsaugą ir galimybę paimti turtą iš privataus savininko papildomai užtikrina ir savo konstitucijose. Lietuvoje priverstinis nuosavybės paėmimas numatytas ir Konstitucijoje¹⁴⁶¹, ir CK bei kituose įstatymuose. Europoje egzistuoja ir metakonstitucinis ekspropriacijos įtvirtinimas – EŽTK, konkrečiai 1953 m. priimtas jos Pirmasis protokolai¹⁴⁶².

Gausi EŽTT praktika, LRKT, LVAT, LAT jurisprudencija leidžia daryti prielaidą, kad privačios nuosavybės paėmimas visuomenės poreikiams paprastai neįvyksta sklandžiai ir dėl psichologinio savininkų santykio su jų nuosavybe, ilgo ir sudėtingo sprendimų priėmimo proceso, o neretai – ir dėl netobulo šio sudėtingo proceso teisinio reguliavimo. Šiame skyriuje bandysime atskleisti teisinę nuosavybės paėmimo visuomenės poreikiams instituto prigimtį, ištirti teisinį jo reguliavimą, išnagrinėti pastaraisiais metais priimtų teisės aktų pakeitimus ir jų svarbą ekspropriacijos procesui. Prieš pradėdant nagrinėti ekspropriacijos teisinio reguliavimo ypatumus, būtina išsiaiškinti, koks tai yra institutas ir kodėl privati nuosavybė gali būti paimama iš teisėto savininko. Taip pat ne mažiau svarbu suprasti, kokiomis sąlygomis nuosavybė gali būti paimama. Tik išnagrinėję šiuos ir kitus, su jais susijusius klausimus, galėsime atsakyti, ar šiuo metu galiojantis teisinis mechanizmas, reguliuojantis nuosavybės paėmimą visuomenės poreikiams, atitinka teisėtus teisės subjektų lūkesčius ir šiuolaikinei teisei keliamus uždavinius.

1. SOCIALINĖ NUOSAVYBĖS FUNKCIJA

Gali kilti klausimas, kodėl vis dėlto privati nuosavybė turėtų būti paimama, kodėl negalime vadovautis, pavyzdžiui, Lietuvos liberaliojo kapitalizmo ideologo P. Vileišio teigimu, kad visaip varžant nuosavybę ne tik būtų kėsinamasi į prigimtinę žmogaus teisę į nuosavybę, bet ir nebūtų skatinamas „energiškas veikimas“, dėl kurio „žmogus visuomet taps pergaletoju gyvenimo kovoje“. To padaryti negali jokia valdžia, priimdama atitinkamus įstatymus¹⁴⁶³.

1461 Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

1462 Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.

1463 Pruskus V. Nuosavybės ir klasinių santykių aiškinimas XX a. pradžios Lietuvos katalikų intelektualų darbuose. *LOGOS-LOGOS: A Journal of Religion, Philosophy, Comparative Cultural Studies and Art (LOGOS)*. 2006, 46:139-153.

Konstitucinis Teismas yra sukūręs gana nuoseklią doktriną, atskleidžiančią socialinę nuosavybės funkciją. Nuosavybė įpareigoja – šia nuostata iš esmės ir išreiškiama nuosavybės socialinė funkcija¹⁴⁶⁴. Šiuolaikiniame demokratiname pasaulyje privačiai nuosavybei yra priskiriama socialinė funkcija, kuri lemia tai, kad privачios nuosavybės subjektams gali būti nustatyta pareiga savo nuosavybe prie ypatingų visuomenės reikmių užtikrinimo prisidėti tiek, kiek pareiga prisidėti prie šių reikmių užtikrinimo, esant nepaprastoms sąlygoms, išplaukia iš Konstitucijos¹⁴⁶⁵.

Taigi ir Konstitucijoje, ir CK įtvirtintas *eminent domain*, arba ekspropriacijos, institutas atspindi valstybės teisę paaimti nuosavybę iš privataus asmens, siekiant ją panaudoti visuomenės interesams, socialiai svarbiems tikslams. Tokiais tikslais laikytini, pavyzdžiui, Žemės įstatyme įtvirtinti valstybės prioritetiniai interesai, kuriuos tenkinant žemė gali būti paimama: 1) valstybei svarbūs ekonominiai projektai, kurių svarbą visuomenės poreikiams pripažįsta Seimas arba Vyriausybė; 2) krašto ir valstybės sienos apsauga; 3) tarptautinių oro uostų, valstybinių oro uostų, valstybinių uostų ir jų įrenginių statyba ir eksploatavimas; 4) viešosios geležinkelių infrastruktūros objektai, keliai, magistraliniai vamzdynai, aukštos įtampos elektros linijų tiesimas, taip pat jiems eksploatuoti reikalingi visuomenės reikmėms skirti inžineriniai statiniai; 5) socialinės infrastruktūros plėtra – švietimo ir mokslo, kultūros,

1464 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo (1995 m. vasario 21 d. redakcija) 16 straipsnio 1 dalies, 17 straipsnio 1 ir 2 dalių, 19 straipsnio ir šio įstatymo (2000 m. birželio 20 d. redakcija) 27 straipsnio 4 ir 7 dalių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. birželio 15 d. nutarimu Nr. 852 „Dėl Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo įgyvendinimo tvarkos“ patvirtintų tipinių daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatų 8 punkto 1, 3 ir 4 pastraipų, 10 punkto 1 pastraipos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 110-3536; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymo 11 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 28-1003.

1465 Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2000 m. liepos 11 d. redakcija) 27 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 57 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (1997 m. gegužės 22 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 4 punkto, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (2002 m. birželio 20 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 6 punkto, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnio 1 dalies (1961 m. birželio 26 d. redakcija) ir 75 straipsnio 1 dalies (1975 m. sausio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 93-4000.

sveikatos apsaugos ir priežiūros, aplinkos apsaugos, socialinės apsaugos, viešosios tvarkos užtikrinimo, kūno kultūros ir sporto plėtros objektų statyba, įrengimas ir eksploatavimas; 6) išžvalgytų naudingųjų iškasenų išteklių eksploatavimas; 7) komunalinių atliekų tvarkymo objektų (sąvartynų) statyba, įrengimas ir eksploatavimas; 8) kapinės ir jų priežiūrai užtikrinti reikalingų objektų statyba ir eksploatacija; 9) teritorinių gamtos ir kultūros paveldo kompleksų ir objektų apsaugos reikalai¹⁴⁶⁶.

Visuomenė, susiorganizavusi į valstybę, per valstybės institucijas ir tarnautojus garantuoja žmogaus teisių bei laisvių ir teisėtų interesų apsaugą. Valstybė ir visuomenė, saugodamos ir gindamos žmogaus teises ir laisves, turi ir savo interesų, tačiau jie yra skirti tam, kad visuomenė dar geriau užtikrintų žmogaus teises ir laisves. Esminė ir nuosavybės teisės ribojimo sąlyga yra naudingas visuomenės interesas. Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalis nustato nuosavybės teisių gynimo sąlygas ir tvarką. Tai reiškia, kad pagal Konstituciją nuosavybė iš savininko gali būti paimama tik tuomet, kai toks paėmimas yra numatytas įstatyme. Be to, nuosavybę iš tokio savininko galima paimti tik visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginus.

Galimybės riboti nuosavybės teises yra aptartos ir EŽTT sprendimuose, sprendžiant bylas dėl skundų, susijusių su Konvencijos pirmojo protokolo 1 straipsnyje išdėstytų normų įgyvendinimu. Juose pažymėta, kad sąvoka „visuomenės interesai“ yra itin plati. Nuosavybės paėmimas, vykdomas socialinės bei ekonominės politikos labui, gali būti pateisinamas „visuomenės interesais“ net ir tada, kai visa visuomenė tiesiogiai nesinaudoja paimtu turtu¹⁴⁶⁷.

Pagal Konstituciją nuosavybės paėmimas visuomenės poreikiams – tai kiekvienu atveju individualus įstatymo nustatyta tvarka priimamas sprendimas dėl privačia nuosavybės teise priklausančio turto paėmimo. Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalyje nurodyti visuomenės poreikiai, kuriems įstatymo nustatyta tvarka ir teisingai atlyginant gali būti paimama nuosavybė – tai visos visuomenės ar jos dalies interesai ir juos valstybė, vykdydama savo funkcijas, yra konstituciškai įpareigota užtikrinti ir tenkinti. Paimant nuosavybę visuomenės poreikiams turi būti siekiama įvairių visuomenės bei jos narių teisėtų interesų pusiausvyros. Visuome-

1466 Lietuvos Respublikos žemės įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 34-620.

1467 Europos Žmogaus Teisių Teismo 1986 m. vasario 21 d. sprendimas byloje *James ir kiti v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 8793/79); 1986 m. liepos 8 d. sprendimas byloje *Lithgow ir kiti v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimų Nr. 9006/80; 9262/81; 9263/81).

nės poreikiai, kuriems pagal Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalį paimama nuosavybė, – tai visuomet konkretūs ir aiškūs konkretaus nuosavybės objekto poreikiai. Pagal Konstituciją paimti nuosavybę galima tik tokiems visuomenės poreikiams, kurie objektyviai negalėtų būti patenkinti, jeigu nebūtų paimtas tam tikras konkretus nuosavybės objektas. Ši Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalies nuostata reiškia ir tai, kad asmuo, kurio nuosavybė paimama visuomenės poreikiams, turi teisę reikalauti, jog nustatytas atlyginimas būtų lygiavertis paimamai nuosavybei¹⁴⁶⁸.

2. NUOSAVYBĖS PAĖMIMO VISUOMENĖS POREIKIAMS SAMPRATA

Nuosavybės paėmimas visuomenės poreikiams, privalomas įgijimas (angl. *compulsory purchase*), ekspropriacija, *eminent domain*, priverstinis nusavinimas (angl. *condemnation*) – tai skirtingi tą patį institutą apibūdinantys terminai. Nuosavybės paėmimas visuomenės poreikiams – tai teisės aktuose įtvirtintas priverstinis nuosavybės paėmimas iš privataus savininko valstybės nuosavybėn už tai tinkamai atlyginant. Kaip jau minėta, toks nuosavybės paėmimas galimas tik tuomet, kai to reikia visuomenės labai tenkinant viešuosius interesus. Iš šio apibrėžimo matome keletą sąlygų arba principų, kurių laikymasis lemia tinkamą ekspropriacijos įgyvendinimą. *Pirma*, visuomenės poreikio tenkinimo principas reikalauja, kad ekspropriacija būtų neišvengiama siekiant patenkinti visuomenės poreikius, tarnautų viešai gerovei. *Antra*, teisėtumo principas užtikrinamas teisės akto forma ir kokybe, t. y. nuostata dėl ekspropriacijos turi būti nustatyta įstatymu, ji turi būti prieinama ir aiški, o jos turinys nuspėjamas¹⁴⁶⁹. *Trečias* principas yra atlygintinumas. Jis įtvirtina valstybės prievolę kompensuoti savininkui už paimamą nuosavybę pinigais arba natūra, t. y. perduodant kitą panašų daiktą ar kitą turtą. *Ketvirtas* principas, kuris, nors ir nėra *expressis verbis* įtvirtintas nei Konstitucijos 23 straipsnyje, nei CK 4.100 straipsnio nuostatose, vis dėlto tiesiogiai išplaukia iš jų, yra proporcingumas, reiškiantis, jog

1468 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. birželio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. gruodžio 6 d. nutarimu Nr. 909 patvirtintos valstybės išperkamos žemės nominalios kainos nustatymo metodikos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 57-1605.

1469 Europos Žmogaus Teisių Teismo 1999 m. lapkričio 9 d. sprendimas byloje *Soacek, s. r. o. v. Čekija* (pareiškimo Nr. 26449/95).

nuosavybės teisę ribojanti priemonė turi būti proporcinga. Proporcinga priemonė yra ta, kuri: 1) tinkama siekiamam tikslui pasiekti, 2) nepaaiškina pačios teisės esmės, 3) nesukelia pernelyg didelės naštos asmeniui, kurio nuosavybė paimama, palyginti su egzistuojančiomis alternatyviomis priemonėmis, 4) apriboja individualias teises ne daugiau, nei reikia tikslui pasiekti, o asmeniui, kurio nuosavybė paimama, užtikrina teisinę galimybę savo teisėtiems interesams ginti¹⁴⁷⁰.

3. NUOSAVYBĖS PAĖMIMO VISUOMENĖS POREIKIAMS TEISINIO REGULIAVIMO RAIDA

„Kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę netrukdomas naudotis savo nuosavybe. Iš nieko negali būti atimta jo nuosavybė, išskyrus tuos atvejus, kai tai yra būtina visuomenės interesams ir tik įstatymo nustatytomis sąlygomis bei vadovaujantis bendraisiais tarptautinės teisės principais“ – taip privačios nuosavybės teise priklausančio turto paėmimo visuomenės poreikiams galimybė įtvirtinta EŽTK Pirmojo protokolo 1 straipsnyje. Turto priverstinis paėmimas yra numatytas ir Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalyje, kurioje įtvirtinta, jog: *„Nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama“*. Analogiškos nuostatos yra ir daugelio kitų, pavyzdžiui, Danijos, Estijos, Ispanijos, Norvegijos, Vokietijos, valstybių konstitucijose¹⁴⁷¹.

2001 m. įsigaliojęs CK atnešė daug naujovių, taip pat ir naują požiūrį į galimybę paimti privačią nuosavybę tenkinant visuomenės poreikį. Iki priimant šį 2000 m. CK, senajame, 1964 m., CK taip pat buvo įtvirtintos normos, susijusios su turto paėmimu. Tai 163 straipsnis „Turto paėmimas“ ir 158 straipsnis „Neūkiškas kultūros vertybių laikymas“. 1964 m. CK 163 straipsnyje buvo numatyta, kad valstybei paimti turtą iš savininko valstybės arba visuomenės interesais, išmokant jam turto vertę (rekvizicija¹⁴⁷²), leidžiama tik įstatymų numatytais atvejais ir tvarka.

1470 Švilpaitė E. Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. žmogaus teisių ir pagrindinių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį. *Daktaro disertacija*. 2004, p. 159.

1471 Cirtautienė S., Vasarienė D. Social purpose of private property. *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118): 105.

1472 Šiandien terminas „rekvizicija“ vartojamas Lietuvos Respublikos nepaprastosios padėties įstatyme, kuriame juo apibūdinamas „atlygintinas negrąžintinas turto paėmimas iš savininko ar turto valdytojo visuomenės poreikiams, atlyginant turto vertę jo savininkui nedelsiant

Pagal 1994 m. gegužės 17 d. pakeistą šio straipsnio redakciją rekvizicija apibrėžta kaip galimybė valstybei paimti turtą iš savininko visuomenės poreikiams, išmokant jam turto vertę, įstatymų numatytais atvejais ir tvarka. Abiem atvejais buvo įtvirtintos taisyklės dėl turto paėmimo atlygintinai iš asmens, kuris yra turto savininkas, tačiau šiose bendrosiose nuostatose nebuvo numatyta turto paėmimo pagrindų, sąlygų ir tvarkos. Pažymėtina, kad būtent 1994 m. gegužės 17 d. senasis CK buvo papildytas normomis, reguliuojančiomis žemės paėmimo visuomenės poreikiams taisyklėmis, išdėstytomis 157⁽¹⁾-157⁽³⁾ straipsniuose. Tai nuostatos, įtvirtinančios žemės sklypo paėmimo visuomenės poreikiams bendras taisykles (157⁽¹⁾ str.), asmenų, kuriems nuosavybės teise priklausančios pastatai ar įrenginiai užstatyti žemės sklypai išperkami visuomenės poreikiams, nuosavybės teisių apsaugą (157⁽²⁾ str.) bei asmenų, kurių nuomojami žemės sklypai pastatams ir įrenginiams statyti paimami visuomenės poreikiams, nuosavybės teisių apsaugą (157⁽³⁾ str.). Reikia prisiminti, kad tais pačiais, t. y. 1994 m., buvo priimtas ir įsigaliojo naujasis Žemės įstatymas, kurio 32 ir 33 straipsniai dar išsamiau reglamentavo žemės paėmimą visuomenės poreikiams ir į laisvos valstybinės žemės fondą.

Šiandien bendrąsias nuosavybės paėmimo visuomenės poreikiams nuostatas numato CK 4.100, 4.101 ir 4.102 straipsniai. Kalbant apie žemės paėmimą visuomenės poreikiams būtina paminėti, kad CK 4.14 straipsnyje numatyta, jog antraeilį daiktą ištinka pagrindinio daikto likimas. Kai perleidžiant pagrindinį daiktą kito asmens nuosavybėn kyla ginčas dėl antraeilio daikto likimo, kartu su pagrindiniu daiktu perleidžiamas ir antraeilis daiktas, jeigu neįrodyta, kad turi būti pasielgta priešingai. Tai reiškia, kad priėmus sprendimą paimti žemę iš privačios nuosavybės viešojo, antraeiliai objektai, nesvarbu, ar tai yra esminės žemės, kaip pagrindinio daikto, dalys, ar žemės priklausiniai, bendra tvarka paimami kartu, jei įstatymas ar sutartis nenumato kitaip. Šiuo požiūriu svarbus CK 4.101 straipsnis, įtvirtinantis asmenų, kuriems nuosavybės teise priklausančios, statiniais užstatyti žemės sklypai paimami visuomenės poreikiams, nuosavybės teisių apsaugą.

po nepaprastosios padėties atšaukimo“; Lietuvos Respublikos mobilizacijos ir mobilizacinio rezervo rengimo įstatymo pakeitimo įstatyme – tai „priverstinis atlygintinas kilnojamojo ir (ar) nekilnojamojo turto, priklausančio fiziniams arba juridiniams asmenims, išskyrus pagal tarptautinę teisę imunitetą nuo Lietuvos Respublikos jurisdikcijos turintį turtą, paėmimas visuomenės poreikiams“ – ir kituose teisės aktuose.

Kaip jau minėta, iš esmės visas išsamus ekspropriacijos teisinis reguliavimas yra įtvirtintas specialiuosiuose įstatymuose. Tai Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas¹⁴⁷³, Žemės įstatymas¹⁴⁷⁴, taip pat 2011 m. balandžio 28 d. įsigaliojęs Žemės paėmimo visuomenės poreikiams įgyvendinant ypatingos valstybinės svarbos projektus įstatymas¹⁴⁷⁵, užpildęs iki šiol egzistavusias žemės paėmimo visuomenės poreikiams reglamentavimo spragas.

Kalbant apie nuosavybės paėmimą visuomenės poreikiams reikia pasakyti, kad Lietuvos įstatymai įtvirtina ne tik turto paėmimą visuomenės poreikiams tenkinti, bet ir galimybę išpirkti turėtą nuosavybę, jei projektas, kuriam įgyvendinti nuosavybė buvo paimta, dėl kokių nors priežasčių nebuvo įgyvendintas, o paimtas turtas nepanaudotas. Žemės įstatymo 47 straipsnis numato, kad: *„Kai nuo sprendimo paimti žemę visuomenės poreikiams priėmimo dienos praėjus ne daugiau kaip 10 metų <...> žemės sklypo nenumatoma naudoti toms reikmėms, kurioms šis žemės sklypas buvo paimtas visuomenės poreikiams, Nacionalinė žemės tarnyba privalo raštu pasiūlyti žemės savininkui, iš kurio šis žemės sklypas buvo paimtas visuomenės poreikiams, išpirkti šį žemės sklypą už kainą, nustatytą atlikus individualų turto vertinimą <...>“*.

4. VISUOMENĖS POREIKIO ĮGYTI TURTĄ, PRIKLAUSANTĮ PRIVAČIOS NUOSAVYBĖS TEISE, SAMPRATA

CK 4.100 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad paimti daiktą ar kitą turtą, priklausantį asmeniui privačios nuosavybės teise, galima tik visuomenės poreikiams. Tenkinti visuomenės poreikį – ne tik ekspropriacijos principas, bet ir pagrindinis jos tikslas. Konstitucijoje nuosavybės paėmimas visuomenės poreikiams taip pat siejamas su tos nuosavybės paėmimo tikslais – panaudoti daiktą visuomenės interesams, socialiai svarbiems tikslams, kuriuos pasiekti galima tik pasinaudojus konkrečius paimamo daikto individualiomis savybėmis¹⁴⁷⁶. Ir nesvarbu, koks

1473 Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 60-2412.

1474 Lietuvos Respublikos žemės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 28-868.

1475 Lietuvos Respublikos žemės paėmimo visuomenės poreikiams įgyvendinant ypatingos valstybinės svarbos projektus įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 49-2362.

1476 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atsta-

subjektas (valstybė, savivaldybė, juridinis ar fizinis asmuo) tampa šios nuosavybės savininku, valstybei tenka pareiga nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad ši nuosavybė iš tikrųjų būtų naudojama visuomenės poreikiams¹⁴⁷⁷.

Visuomenės poreikio samprata skirtingose valstybėse gali būti suprantama šiek tiek kitaip ir standartizuoti ją būtų gana sunku, bet pagrindinė idėja yra ta, kad valstybė, naudodama savo galią, turi teisę paimti privačia nuosavybės teise priklausančią turtą tik tuo atveju, jei ji tenkina visuomenei naudingus tikslus. Nėra ir negali būti sukurta baigtinio sąrašo interesų, kurie dėl dinamiškų visuomeninių santykių ir kintančių poreikių galėtų būti vertinami kaip visuomenei bendri interesai. Bendraisiais interesais EŽTT savo jurisprudencijoje yra pripažinęs aplinkos apsaugą, socialinės politikos įgyvendinimą, alkoholio vartojimą ribojančias priemones, kovos su tarptautiniu narkotikų platinimu priemones, aprūpinimą gyvenamuoju būstu, priemones fakto ir teisės klaidoms teismų sprendimuose ištaisyti ir kt.¹⁴⁷⁸

Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad visuomenės poreikiai, kuriems gali būti paimama nuosavybė – tai visos visuomenės ar jos dalies interesai, kuriuos valstybė, vykdydama savo funkcijas, yra konstituciškai įpareigota užtikrinti ir tenkinti. Šie poreikiai visuomet yra konkre-

tymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsnio (1993 m. sausio 12 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies bei šios dalies 5 punkto, 15, 20 ir 21 straipsnių (2002 m. sausio 15 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 2, 4, 5 ir 6 punktų, šio straipsnio 2 ir 4 dalių, 16 straipsnio 10 dalies, 20 straipsnio (2002 m. spalio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 17 d. nutarimo Nr. 27 „Dėl gyvenamųjų namų, būtinų valstybės reikmėms, išpirkimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsniui“ (1993 m. sausio 12 d. redakcija). *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 24-1004.

1477 *Ibid.*

1478 Europos Žmogaus Teisių Teismo 1991 m. lapkričio 21 d. sprendimas byloje *Pine Valley Developments Ltd ir kiti v. Airija* (pareiškimo Nr. 12742/87) 1991 m. vasario 18 d. sprendimas byloje *Fredin v. Švedija* (pareiškimo Nr. 12033/86); 1989 m. sausio 18 d. sprendimas byloje *Denev v. Švedija* (pareiškimo Nr. 12570/86); 1995 m. gegužės 5 d. sprendimas byloje *Air Canada v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 18465/91); 1988 m. gruodžio 15 d. sprendimas byloje *James v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 10622/83); 1976 m. gruodžio 7 d. sprendimas byloje *Handyside v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 5493/72); 2002 m. lapkričio 15 d. sprendimas byloje *Luciano Rossi v. Italija* (pareiškimo Nr. 30530/96); 2004 m. birželio 1 d. sprendimas byloje *Valova, Slezak ir Slezak v. Slovakija* (pareiškimo Nr. 44925/98) ir kt.

tūs, aiškiai išreikšti ir objektyviai negalėtų būti patenkinti, jeigu nebūtų paimtas tam tikras konkretus nuosavybės objektas. Vertinant, ar nuosavybė paimama tenkinant būtent visuomenės poreikius, paminėtina, kad visuomenės poreikiai nėra statiškas reiškiny. Reikmės, kurios viename visuomenės ir valstybės raidos etape galėjo būti suprantamos kaip visuomenės poreikiai, kitame visuomenės ir valstybės raidos etape gali būti vertinamos kaip neatitinkančios konstitucinės visuomenės poreikių sampratos, ir atvirkščiai. Ar poreikiai, kuriems paimama nuosavybė, yra visuomenės poreikiai, kaskart turi būti sprendžiama individualiai, atsižvelgiant į tai, kokių socialiai reikšmingų tikslų tuo metu paimant būtent tą nuosavybę buvo siekiama¹⁴⁷⁹.

Ekspropriacijos tikslą – tenkinti visuomenės poreikius – nesunku suprasti ir pateisinti, kai reikia statyti mokyklą, ligoninę, oro uostą, atominę elektrinę ar vykdyti kitus viešosios infrastruktūros, kuria galės naudotis daugelis visuomenės narių, projektus¹⁴⁸⁰. Gerokai sunkesnis klausimas kyla dėl ekspropriacijos tikslo tinkamumo, kai siekiama ne taip tiesiogiai suprantamos visuomenės naudos, pavyzdžiui, kai, nugriovus seną, apleistą statybos reikalavimų neatitinkantį namą, siekiama pastatyti naujų privačių namų kompleksą. Iš esmės tai problema, kai ekspropriacijos būdu turtas paimamas iš vieno privataus savininko ir

1479 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsnio (1993 m. sausio 12 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies bei šios dalies 5 punkto, 15, 20 ir 21 straipsnių (2002 m. sausio 15 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 2, 4, 5 ir 6 punktų, šio straipsnio 2 ir 4 dalių, 16 straipsnio 10 dalies, 20 straipsnio (2002 m. spalio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 17 d. nutarimo Nr. 27 „Dėl gyvenamųjų namų, būtinų valstybės reikmėms, išpirkimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsniui“ (1993 m. sausio 12 d. redakcija). *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 24-1004; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. liepos 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl kultūros įstaigų reorganizavimo ir likvidavimo tvarkos“ (1995 m. birželio 13 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. lapkričio 28 d. nutarimo Nr. 1320 „Dėl Lietuvos nepriklausomybės signatarų namų ir Lietuvos menininkų rūmų“ 1, 2.3 ir 2.4 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 87-3274.

1480 Viitanen K., Kakulu I. *Global Concerns in Compulsory Purchase and Compensation Processes*. *International federation of Surveyors*. [interaktyvus] International Federation of Surveyors [žiūrėta 2011-07-01]. <http://www.fig.net/pub/monthly_articles/february_2009/february_2009_viitanen_kakulu.html>.

perduodamas kitam. Tokie turto paėmimo tikslai gali būti suprantami nevienprasmiskai ir sukelti daug diskusijų visuomenėje. Sprendimą tokiose diskusijose paprastai lems atsakymas, kiek plečiamai galima aiškinti terminą „visuomenės poreikiai“. Šios diskusijos labai glaudžiai susijusios ir su požiūriu, kaip plačiai valstybė gali naudoti ekspropriacijos teisę ir kokias pasekmes tai gali sukelti. Kaip pavyzdį galima paminėti itin didelio atgarsio sulaukusį JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimą, priimtą 2005 m. byloje *Kelo v. City of New London*¹⁴⁸¹. Šioje byloje bedarbystės problemų turintis Naujojo Londono miestas, siekdamas atgaivinti ekonomiką, sutarė su farmacijos „Pfizer“ korporacija įkurti Trumbull Forto parką, kuriame bus sukurta per 3 000 darbo vietų ir kuris kasmet miestui suteiks daugiau nei milijoną dolerių mokestinių pajamų. Tam tikslui reikėjo 90 akrų žemės, kurioje tuo metu buvo 115 privačios nuosavybės objektų (daugiausia būstai) ir jūrų bazė, sklypas. Su daugeliu savininkų buvo susitarta taikiai, o devyni savininkai, įskaitant ir Susete Kelo, atsisakė atiduoti savo turtą miestui ir priimti kompensaciją. S. Kelo kreipėsi į teismą, siekdama apginti savo nuosavybę, bet JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjai penki prieš keturis balsavo ir priėmė Naujojo Londono miestą tenkinantį sprendimą. Šis sprendimas laikomas bene kontraversiškesniu nuosavybės teisės srityje JAV per pastarąjį šimtmetį, todėl natūralu, kad sukėlė didelių diskusijų ir tarp teisininkų, ir tarp kitų visuomenės grupių¹⁴⁸². Labiausiai visuomenė pasipiktino tuo, kad Aukščiausiasis Teismas pritarė argumentams, jog tokio pobūdžio ekonomikos plėtrai taikoma ekspropriacija nepažeidžia visuomenės poreikio principo, esą įgyvendinus planuojamą projektą bus sukurta naujų darbo vietų, padidės mokestinės įplaukos ir kitos miesto pajamos ir, atnaujinus didelio nedarbo nualintą vietovę, projektas galėtų būti vertinamas kaip tenkinantis visuomenės poreikius. Vis dėlto aptariamas sprendimas padarė didelę įtaką ekspropriacijos teisiniui reguliavimui visose JAV valstijose. Vienos jų reikšmingiau, kitos ne taip pakeitė norminius savo aktus, reguliuojančius turto paėmimą visuomenės poreikiams. Visi šie pakeitimai buvo susiję su draudimu paimti privačią nuosavybę ekonominės plėtros projektams (aštuoniose valstijose toks draudimas buvo įtvirtintas įstatymais) ir su kitokio pobūdžio papildomais valstijų

1481 *Kelo v. New London* (04-108) 545 U.S.A. 469 (2005).

1482 Plačiau apie šią bylą žr., pavyzdžiui, Schultz D. *Evicted! Property Rights and Eminent Domain in America*. Praeger. An Imprint of ABC-CLIO, [2010] LLC.

vyriausybių taikomais apribojimais naudotis *eminent domain* įgyvendinant ekonomikos plėtros projektus.

Kelo v. City of New London byla rodo, jog vyriausybės priimamas sprendimas paimti privačią nuosavybę tokiems visuomenės poreikiams kaip bibliotekos statymas ar geležinkelio tiesimas didelių klausimų nekelia. Gyventojai gali diskutuoti, ar toks vyriausybės sprendimas yra pamatuotas, jie gali teigti, kad yra geresnė vieta mokyklai ar keliui arba kad tokiam projektui reikės paaukoti visuomenei reikšmingą seną girią ar vertingą namų kompleksą. Tačiau dėl akivaizdžios naudos visuomenei paprastai pritariama tokiam projektui, kai matoma, jog nėra kitos galimybės įgyvendinti užsibrėžtų tikslų. Visai kitokia padėtis susiklosto, kai susiduriame su ekspropriacija, kurios pagrindinis tikslas – plėtoti ekonomiką. Toks tikslas iš esmės yra vertintinas nevienprasmiskai, nors mūsų aptariamoje byloje JAV Aukščiausiasis Teismas ir pritarė tokiam požiūriui.

Kelo v. City of New London byla skatina reziumuoti, jog vyriausybės turėtų kompetentingiau ir atsakingiau vertinti viešosios ir privačiosios nuosavybės santykių ir stengtis jų nepriešpriešinti. Tai dar kartą leidžia įvertinti nuostatą, jog ekspropriacijos institutas turėtų egzistuoti kaip išskirtinis ir būti taikomas tik tuomet, kai nėra jokios kitos galimybės įgyvendinti numatytą projektą nepaimant privačios nuosavybės arba kai visuomenės poreikio tenkinimas, nepaimant turto iš privačios nuosavybės, būtų nepateisinamai brangus. Tokia taisyklė yra įtvirtinta ir CK 4.100 straipsnio 1 dalyje, teigiančioje, jog „*paimti daiktą ar kitą turtą, priklausantį asmeniui privačios nuosavybės teise, visuomenės poreikiams leidžiama tik išimtiniais atvejais <...>*“. Analogiška nuostata įtvirtinta ir Žemės įstatymo 46 straipsnio 1 dalyje: „*Valstybės institucija ar savivaldybės taryba, pateikdamos Nacionalinės žemės tarnybos teritoriniam padaliniiui pagal žemės sklypo buvimo vietą prašymą paimti žemę visuomenės poreikiams, privalo pagrįsti, kad konkretus visuomenės poreikis objektyviai egzistuoja ir kad šis poreikis negalės būti patenkinamas, jeigu nebus paimtas konkretus žemės sklypas, taip pat nurodyti konkrečius tikslus, kuriems numatoma panaudoti paimamą visuomenės poreikiams žemę.*“

5. TEISĖTUMO, PAIMANT NUOSAVYBĘ VISUOMENĖS POREIKIAMS, PRINCIPO TURINYS

Teisėtumo principas užtikrinamas teisės akto forma ir kokybe, t. y. nuostata dėl ekspropriacijos turi būti nustatyta įstatymu, ji turi būti

prieinama ir aiški, o jos turinys nuspėjamas¹⁴⁸³. Teisės akto ar normos aiškumas reiškia, jog asmuo turi turėti galimybę nustatyti jame įtvirtintas teises ir pareigas, o nuspėjamumas – galėti numatyti pareigų neįgyvendinimo pasekmes. Nuspėjamumo kriterijus lemia valstybės pareigą nuosekliai vertinti vienaarūšius reikalavimus ir užtikrinti teisinių santykių stabilumą taip, kad individas būtų tikras dėl savo elgesio teisinių pasekmių vertinimo bei galėtų tikėtis prognozuojamo teisinių santykių reguliavimo¹⁴⁸⁴.

Kalbant konkrečiai apie turto paėmimą visuomenės poreikiams pažymėtina, kad teisės akte įtvirtintos taisyklės, numatančios privataus asmens nuosavybės paėmimą, turi būti aiškiai suformuluotos, numatytos pasekmės, kompensacijos mechanizmas ir pan. Pavyzdžiui, Branduolinės energijos įstatymo 28 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad „*prieš pirmą kartą įvežant branduolines ir (ar) branduolinio kuro ciklo medžiagas į branduolinės energetikos objekto aikštelę, iš sanitarinės apsaugos zonos teritorijos vyriausybės nustatyta tvarka iškeldinami visi gyventojai*“. Šiuo atveju įstatymo leidėjas įpareigoja vyriausybę nustatyti gyventojų iškeldinimo tvarką, taip pat ir nuosavybės – žemės bei kito turto paėmimą visuomenės poreikiams. Ši tvarka gali būti suprantama kaip atitinkamo Vyriausybės nutarimo priėmimas. Analogiška iškeldinimo tvarka jau buvo nustatyta 2010 m. liepos 23 d. nutarimu Nr. 1038 „Dėl gyventojų iškeldinimo iš Klaipėdos laisvosios ekonominės zonos programos patvirtinimo“¹⁴⁸⁵. Šioje programoje išsamiai numatyta, kokią teritoriją apims Klaipėdos LEZ, kiek nuolatinių gyventojų tuo metu gyveno numatytoje teritorijoje, kokios rūšies turtą reikia paimti iš privačios nuosavybės, kokio dydžio kompensacijos gali prireikti ir kiek jai skirta lėšų iš biudžeto ir pan.

Konstitucinis Teismas taip pat yra konstatavęs, kad pagal Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalį valstybė privalo įstatymais nustatyti tokią nuosavybės paėmimo tvarką, kuria būtų užtikrinama savininko teisė iš anksto žinoti, kokiems konkretiems tikslams nuosavybė paimama¹⁴⁸⁶.

1483 Europos Žmogaus Teisių Teismo 1999 m. lapkričio 9 d. sprendimas byloje *Soacek, s. r. o. v. v. Čekija* (pareiškimo Nr. 26449/95).

1484 Švilpaitė E. *Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. žmogaus teisių ir pagrindinių apsaugos konvencijos Pirmojo протокола 1 straipsnį*. Daktaro disertacija. 2004, p. 144.

1485 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1038 „Dėl gyventojų iškeldinimo iš Klaipėdos laisvosios ekonominės zonos programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 87-4595.

1486 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atsta-

6. PROPORCINGUMO PRINCIPO UŽTIKRINIMAS PAIMANT NUOSAVYBĘ VISUOMENĖS POREIKIAMS

Šiuolaikinė valstybė egzistuoja tam, kad aptarnautų visuomenę – užtikrintų jos stabilumą ir normalią raidą rinkos ekonomikos sąlygomis. Valstybė yra politinis teisinis mechanizmas, užtikrinantis visuomenės stabilumą ir klestėjimą, t. y. tvarką, kuria garantuojamas galimas ir būtinas asmens bei kitų socialinių subjektų laisvės lygis. Valstybė formuluoja nacionalinius visuomenės raidos tikslus ir sudaro sąlygas, atitinkančias šiuolaikinę žmogiškųjų vertybių sampratą. Šiuolaikinės valstybės politika numato išgyvendinti socialinės įtampos priežastis, kad galėtų užtikrinti visuomenės raidai būtiną nuolatinį stabilumą¹⁴⁸⁷. Proporciningumo principas, paimant nuosavybę visuomenės poreikiams, lemia įvairių visos visuomenės bei jos narių teisėtų interesų pusiausvyros siekį¹⁴⁸⁸.

tymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsnio (1993 m. sausio 12 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies bei šios dalies 5 punkto, 15, 20 ir 21 straipsnių (2002 m. sausio 15 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 2, 4, 5 ir 6 punktų, šio straipsnio 2 ir 4 dalių, 16 straipsnio 10 dalies, 20 straipsnio (2002 m. spalio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 17 d. nutarimo Nr. 27 „Dėl gyvenamųjų namų, būtinų valstybės reikmėms, išpirkimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsniui“ (1993 m. sausio 12 d. redakcija). *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 24-1004.

1487 Namavičius Z., Stačiokas S. Viešųjų ir privačiųjų interesų derinimas – darnios civilinės visuomenės ir teisinės valstybės principas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo septintoji konferencija*. Sieniava, 2002 m. birželio 26–29. <<http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/15.pdf>>.

1488 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsnio (1993 m. sausio 12 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies bei šios dalies 5 punkto, 15, 20 ir 21 straipsnių (2002 m. sausio 15 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 2, 4, 5 ir 6 punktų, šio straipsnio 2 ir 4 dalių, 16 straipsnio 10 dalies, 20 straipsnio (2002 m. spalio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 17 d. nutarimo Nr. 27 „Dėl gyvenamųjų namų, būtinų valstybės reikmėms, išpirkimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsniui“ (1993 m. sausio 12 d. redakcija). *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 24-1004.

Ir Žmogaus teisių doktrina, ir ja pagrįsta demokratinių valstybių teisė pripažįsta tam tikrą galimybę riboti nuosavybės teises. Tačiau laikomasi esminės nuostatos, kad negalima apribojimais pažeisti kokios nors pagrindinės žmogaus teisės turinio esmės. Jeigu teisė taip apribojama, kad jos įgyvendinti pasidaro neįmanoma, jeigu teisė suvaržoma peržengiant protingai suvokiamas ribas arba neužtikrinamas teisinis jos gynimas, būtų galima pagrįstai teigti, jog pažeidžiama pati teisės esmė, o tai tolygu šios teisės neigimui.¹⁴⁸⁹ Privačių asmenų galimybės savo nuožiūra įgyvendinti savininko teises gali būti ribojamos konkrečiais įstatyme nustatytais atvejais. Valstybei suteikiama teisė, siekiant būtent viešųjų, t. y. visos tautos ar jos dalies, interesų, įsikišti į privačių fizinių ir juridinių asmenų nuosavybės teisinius santykius. Privачios nuosavybės teisės apribojimai valstybės institucijų sprendimu yra taikomi privatiems savininkams kaip civilinių teisinių santykių dalyviams. Nagrinėdami šiuos aspektus, neišvengiamai susiduriame su konfliktu – kas yra svarbiau: atskiro individo teisė į privačią nuosavybę ar visuomenės interesus, reikalaujantis paimiti daiktą iš privačios nuosavybės, tenkinant viešąjį interesą. Teisė į privačią nuosavybę lieka pavaldi universaliojo turto paskirstymo principui, viena iš jos funkcijų yra tarnauti visuotinei gerovei. Kartu ji tarnauja asmenybės raidai, kuri yra ir visuotinės gerovės tikslas¹⁴⁹⁰. Be asmens individualiųjų interesų, egzistuoja ir visuomenės, kaip atskiro subjekto, interesai, taip pat ir valstybės interesai. Kita vertus, šie kolektyviniai interesai yra „kylantys“ iš žmogaus individualiųjų interesų ir kartu skirti tų individualiųjų interesų saugai ir garantijoms¹⁴⁹¹. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad sąvokos „valstybės poreikiai“ ir „visuomenės poreikiai“ ne paneigia, o papildo viena kitą. Abi šios sąvokos žymi viešąjį interesą ir yra sietinos su konstitucine tautos gerovės samprata¹⁴⁹².

1489 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo 37 straipsnio pirmosios dalies 7 punkto, 39 straipsnio, 40 straipsnio pirmosios bei antrosios dalių, 45 straipsnio ir 46 straipsnio antrosios bei trečiosios dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 36-915.

1490 Cirtautienė S., Vasarienė D. Social purpose of private property. *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118): 105.

1491 Namavičius Z., Stačiokas S. Viešųjų ir privačiųjų interesų derinimas – darnios civilinės visuomenės ir teisinės valstybės principas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo septintoji konferencija*. Sieniava, 2002 m. birželio 26–29. <<http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/15.pdf>>.

1492 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymo 10 straipsnio 12

Aplinkybėmis, turinčiomis įtakos tenkinant proporcingumo principą, teismas pripažįsta kompensacijos prieinamumą, šalių elgesį, valstybės pasirinktų priemonių teisėms riboti pobūdį ir jų įgyvendinimo būdus, procesinių priemonių pažeistoms teisėms ginti prieinamumą ir kt.

Proporcingumo principo apibrėžimas gali skirtis įvairiuose kontekstuose ir skirtingose jurisdikcijose, bet bendra taisyklė yra ta, kad valstybės veiksmais siekiama protingai sumažinti kėsinimąsi į privačią nuosavybę, o negalint to išvengti, užtikrinti, kad ekspropriacija bus proporcinga keliamam tikslui pasiekti. Kitas būdas laikytis proporcingumo principo yra užtikrinti poreikio pasiekti konkretų viešą tikslą ir privačios nuosavybės savininko teisių pažeidimo pusiausvyrą. Iš esmės proporcingumo principo laikymasis yra siekis neužkrauti neproporcingos naštos vienam individui ar jų grupei tenkinant viešąjį interesą. Tai labai svarbu, nes vykdant ekspropriaciją kompensacija, kuria bus atlyginama privačios nuosavybės savininkui ar naudotojui, bus imama iš bendrų biudžeto fondų, o tai reiškia, jog asmuo, iš kurio turtas paimamas visuomenės poreikiui, taip pat prisideda ir prie kompensacijos jam sumokėjimo.

7. ATLYGINIMO UŽ PAIMAMĄ VISUOMENĖS POREIKIAMS NUOSAVYBĘ NUSTATYMAS

Valstybė, įgyvendindama savo teisę paimiti nuosavybę visuomenės poreikiams, turi atlyginti savininkui už paimamą turtą. Kompensacija, arba atlyginimas, yra vienas iš svarbiausių veiksnių sprendžiant klausimą, ar apskritai verta paimiti turtą visuomenės poreikiams ir kokios bus šio proceso išlaidos. Būtina išsiaiškinti, už ką konkrečiu atveju bus atlyginama paimamos nuosavybės savininkui. Atlygintinumo principo laikymasis ir lemia tinkamą kompensavimo už turto paėmimą mechanizmo veikimą. Kompensuojama gali būti dviem būdais: sumokant paimamo daikto ar turto rinkos vertę atitinkančią pinigų sumą privačiam subjektui – savininkui arba iš valstybės nuosavybės privačion nuosavybėn perduodant kitą daiktą ar turtą. Asmuo, kurio nuosavybė paimama

dalies (2002 m. kovo 5 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. gruodžio 18 d. nutarimu Nr. 1427 „Dėl privatizavimo objektų parengimo privatizuoti tvarkos patvirtinimo“ (2002 m. rugpjūčio 10 d. redakcija) patvirtintos privatizavimo objektų parengimo privatizuoti tvarkos (2002 m. rugpjūčio 10 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 123-5043.

visuomenės poreikiams, turi teisę reikalauti, kad nustatytas atlyginimas ir paimama nuosavybė būtų lygiaverčiai¹⁴⁹³. Reikalavimas, kad už paimamą nuosavybę būtų atlyginama lygiavertiškai, reiškia, kad šis atlyginimas, nesvarbu koks jo būdas bus pasirinktas – pinigais ar suteikiant kitą turtą – turi būti vertas tiek, kiek ir paimamas turtas, t. y. jeigu pasirenkama atlyginti pinigais, suma turi būti tokia, kad už ją būtų galima įsigyti tokį patį turtą. Jeigu pasirenkama atlyginti ekvivalentišku turtu, suteikiamo turto vertė turi būti lygi paimamo turto vertei. Visais atvejais privatus asmuo, iš kurio paimamas nuosavybės turtas, ir valstybė, kuri įsipareigoja atlyginti už paimamą jos reikmėms turtą, turi prieiti bendrą sutarimą¹⁴⁹⁴.

Analogiškai yra konstatavęs ir Konstitucinis Teismas sprendime dėl nuosavybės teisių atkūrimo – priimant sprendimą dėl nuosavybės paėmimo visuomenės poreikiams, tuo pat metu turi būti nustatomas ir atlyginimo už paimamą nuosavybę dydis ir kokia tvarka savininkui bus atlyginama už paimamą nuosavybę. Įstatymu nustatytai valstybės ar savivaldybės institucijai, turinčiai teisę priimti sprendimą dėl nuosavybės paėmimo visuomenės poreikiams, tenka pareiga iš anksto (dar prieš priimant sprendimą) informuoti savininką apie ketinimą paimti

1493 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsnio (1993 m. sausio 12 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies bei šios dalies 5 punkto, 15, 20 ir 21 straipsnių (2002 m. sausio 15 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 2, 4, 5 ir 6 punktų, šio straipsnio 2 ir 4 dalių, 16 straipsnio 10 dalies, 20 straipsnio (2002 m. spalio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 17 d. nutarimo Nr. 27 „Dėl gyvenamųjų namų, būtinų valstybės reikmėms, išpirkimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsniui“ (1993 m. sausio 12 d. redakcija). *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 24-1004.

1494 Lietuvoje įstatymais yra numatyti atvejai, kada valstybė ar savivaldybė, teisėtai ir tinkamai atlyginusi, gali paimti žemę ar perimti privačios įmonės valdymą iš savininkų tenkindama visuomenės poreikį. Pavyzdžiui, Atominės elektrinės įstatymas įtvirtina, kad „*naujos atominės elektrinės statybai reikalinga žemė gali būti paimama visuomenės poreikiams iš privačios žemės savininkų*“; Gamtinių dujų įstatymas numato, kad „*Vyriausybė, siekdama užtikrinti saugumą ir patenkinti visuomenės poreikius turi teisę priimti sprendimą dėl dujų įmonės, kuri verčiasi licencijuota veikla, turto valdymo perėmimo ar turto išpirkimo*“. Analogiškos nuostatos yra įtvirtintos ir Geriamojo vandens teikimo ir nuotekų tvarkymo įstatyme, Šventosios valstybinio jūrų uosto įstatyme, ir kituose Lietuvos Respublikos teisės aktuose.

iš jo nuosavybę visuomenės poreikiams, taip pat apie tai, kaip ir kokia tvarka savininkui bus už ją atlyginama¹⁴⁹⁵.

Ir atlyginimui pinigais, ir atlyginimui natūra galioja bendras *teisingo* atlyginimo kriterijus, kuris lemia būtinybę nustatant atlyginimo dydį pinigais ir taikant atlyginimą natūra atsižvelgti, pirma, į savininko galimybes įsigyti arba gauti lygiavertį turtą, antra, išlaikyti visuomenės ir privačių interesų pusiausvyrą, t. y. atlyginimo dydis nustatomas laikantis proporcingumo reikalavimų. Tokią išvadą leidžia daryti ir EŽTT jurisprudencijos analizė, nes paprastai, spręsdamas atlyginimo paimamos nuosavybės savininkui, teisėtumo ir atitikimo proporcingumo principui klausimą, EŽTT pabrėžia, kad nors Konvencijos 1 protokolo 1 straipsnis visais atvejais negarantuoja savininkui teisės į visišką kompensaciją, tačiau pagal bendrą taisyklę savininkui turi būti suteikta tikra, visiška ir greita kompensacija, mokama pinigais, atitinkanti realiai nusavinto turto kainą ir išmokėta nedelsiant, todėl nuosavybės paėmimas, nesumokant sumos, pagrįstai susijusios su jos verte, paprastai reiškia neproporcingą nuosavybės teisių apribojimą, todėl neatitinka Konvencijos 1 protokolo 1 straipsnio reikalavimų¹⁴⁹⁶.

1495 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsnio (1993 m. sausio 12 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies bei šios dalies 5 punkto, 15, 20 ir 21 straipsnių (2002 m. sausio 15 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 2, 4, 5 ir 6 punktų, šio straipsnio 2 ir 4 dalių, 16 straipsnio 10 dalies, 20 straipsnio (2002 m. spalio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 17 d. nutarimo Nr. 27 „Dėl gyvenamųjų namų, būtinų valstybės reikmėms, išpirkimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsniui“ (1993 m. sausio 12 d. redakcija). *Valstybės žinios*. 2003. Nr. 24-1004.

1496 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. birželio 22 d. sprendimas byloje *Broniowski v. Lenkija* (pareiškimo Nr. 31443/96); 1994 m. gruodžio 9 d. sprendimas byloje *Holy Monasteries v. Graikija* (pareiškimo Nr. 13092/87; 13984/88); 1986 m. vasario 21 d. sprendimas byloje *James ir kiti v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 8793/79); 2002 m. rugpjūčio 21 d. sprendimas byloje *Jokela v. Suomija* (pareiškimo Nr. 28856/95); 2001 m. rugsėjo 5 d. sprendimas byloje *Malama v. Graikija* (pareiškimo Nr. 43622/98); 1996 m. lapkričio 15 d. sprendimas byloje *Papachelas v. Graikija* (pareiškimo Nr. 31423/96); 2001 m. sausio 11 d. sprendimas byloje *Platakou v. Graikija* (pareiškimo Nr. 38460/97); 1995 m. lapkričio 20 d. sprendimas byloje *Pressos Compania Naviera S. A. ir kiti v. Belgija* (pareiškimo Nr. 17849/91); 2006 m. kovo 29 d. sprendimas byloje *Scordino v. Italija* (pareiškimo Nr. 36813/97); 1999 m. lapkričio 9 d. sprendimas byloje *Soacek, s. r. o. v. v. Čekija* (pareiškimo Nr. 26449/95); 1982 m. rugsėjo 23 d. sprendimas byloje *Sporrong ir Lönnroth v. Švedija*

Pats kompensavimas Lietuvos įstatymuose įvardijamas nevienodai. Pavyzdžiui, CK 4.93 straipsnio 2 dalies 4 punkte teigiama: „Nuosavybė visuomenės poreikiams gali būti paimama tik teisingai atlyginant“, 4.100 straipsnio 2 dalyje – „<...> daikto (turto) savininkui atlyginama pinigais to daikto (turto) rinkos kaina, o šalių sutarimu – perduodamas kitas daiktas (turtas)“; Žemės paėmimo visuomenės poreikiams įgyvendinant ypatingos valstybinės svarbos projektus įstatymo 13 straipsnyje įtvirtinta nuostata, jog „paimant privačią žemę visuomenės poreikiams, žemės savininkui turi būti teisingai atlyginama už žemę pinigais pagal rinkos vertę“. Žemės įstatymo 47 straipsnyje nustatyta: „Kai privačios žemės sklypas paimamas visuomenės poreikiams, žemės savininkui ir (ar) kitam naudotojui turi būti teisingai atlyginama už žemę pinigais pagal rinkos vertę arba žemės savininko rašytiniu sutikimu jam suteikiamas valstybinės žemės sklypas, kuris ribojasi su paimamu visuomenės poreikiams žemės sklypu, taip pat žemės savininkui ir (ar) kitam naudotojui pinigais atlyginama paimamoje visuomenės poreikiams žemėje esančių želdinių, medynų tūrio, negauto derliaus ir įdėtų lėšų žemės ūkio produkcijai ir miškui auginti vertė bei visi kiti savininko ir (ar) kito naudotojo nuostoliai, patirti dėl žemės sklypo ir jame statomų ar jau pastatytų statinių, įrenginių, žemės sklype esančių želdinių paėmimo visuomenės poreikiams.“

Taigi vienuose teisės aktuose kalbama apie *teisingą atlyginimą* (CK), kituose – apie *rinkos vertę* (Žemės įstatymas), dar kituose – vartojamas kompleksinis terminas „*teisingai atlyginant pagal turto vertę*“ (Žemės paėmimo visuomenės poreikiams įgyvendinant ypatingos valstybinės svarbos projektus įstatymas). Kyla klausimas, ar toks terminų skirtumas turi įtakos atlyginimo mechanizmui ir kaip būtų teisingiausia atlyginti už paimamą turtą, už kokius objektus turėtų būti atlyginama ir kokios išlaidos turėtų ar galėtų būti kompensuojamos. Manytume, kad visiems rinkos dalyviams būtų paprasčiau, jei terminai, apibūdinantys atlyginimą už paimamą turtą, būtų suvienodinti ir nekiltų nepagrįstų abejonių dėl vieno ar kito termino tikslumo ir jo turinio.

Atskirose valstybėse, be lygiaverčio atlyginimo už paimamą turtą, yra numatyta galimybė papildomai kompensuoti tam tikras ekspropriacijos vykdymo procese atsiradusias išlaidas, susijusias su savininko psichologiniu santykiu su turtu, tokias kaip laiko tarpas, kurį savininkas privačios nuosavybės teise valdė paimamą nuosavybę, arba išlaidos, su-

(pareiškimų Nr. 7151/75; 7152/75); 1999 m. spalio 30 d. sprendimas byloje *The Former King of Greece ir kiti v. Graikija* (pareiškimo Nr. 25701/94) ir kt.

sijusios su analogiško turto priėmimu, pavyzdžiui, persikėlimu į naują namą arba naujo turto įsigijimu. Bendro sąrašo išlaidų, kurios papildomai yra kompensuojamos dėl vykdomos ekspropriacijos, literatūroje rasti nepavyktų, tačiau iš esmės jas galima būtų suskirstyti į tokias grupes. *Pirma*, išlaidos, susijusios su persikraustymo išlaidomis. Šiuo atveju gali būti kompensuojamos gamyklos ir įrangos išmontavimo, pritaikymo ir įrengimo naujoje vietoje išlaidos, taip pat sumažėjusi įrangos, kurią būtina parduoti, nes neįmanoma jos perkelti, vertė. Savininko reikalavimas gali apimti ir laikinas papildomus įrenginių priežiūros išlaidas, atsiradusias juos įrengus naujoje vietoje. *Antra*, dvigubos išlaidos. Tokios išlaidos atsiranda esant būtinumui valdyti patalpas arba kitą turtą persikėlimo laikotarpiu. Tuomet gali būti kompensuojamos dvigubos nuomos, šildymo, elektros, telefonų išlaidos. Jei naujos patalpos yra perkamos, įvertintina kapitalo sumažėjimo dalis. *Trečia*, naujų patalpų remonto bei pritaikymo išlaidos. Naujų patalpų pritaikymo darbų, jeigu jie yra nustatyti, išlaidos gali būti padengiamos, jei tokie darbai būtini gamybai atnaujinti ar pradėti, bet ne naujų patalpų vertei padidinti. *Ketvirta*, pagrįstos naujų patalpų paieškos išlaidos. Savininkai gali reikalauti kompensuoti hipotekos nutraukimo išlaidas, kelionės išlaidas ir prarastas pajamas to laikotarpio, kai buvo ieškoma naujų patalpų¹⁴⁹⁷.

Atlyginant už paimamą nuosavybę, svarbu, kaip bus įvertintas turtas. Atlikus teisės aktų analizę galima teigti, kad CK apie įvertinimo būdą nekalbama, o štai ir Žemės įstatyme, ir Žemės paėmimo visuomenės poreikiams įgyvendinant ypatingos valstybinės svarbos projektus įstatyme yra įtvirtintas vienodas paimamo visuomenės poreikiams turto įvertinimo būdas. Rinkos vertė apskaičiuojama taikant Turto ir verslo vertinimo pagrindų įstatyme nustatytą individualų turto vertinimą. Individualus turto vertinimas yra visapusiškiausias turto vertinimo būdas, kai konkretaus turto vertė nustatoma atsižvelgiant į visas individualias to turto savybes¹⁴⁹⁸.

Žemės įstatymas nurodo, kad visuomenės poreikiams paimamas turtas vertinamas rengiant žemės paėmimo visuomenės poreikiams

1497 Allen T. *Property and the Human Rights Act 1998*. Oxford: Hart Publishing, 2005; Epstein A. R. *Takings: Private Property And The Power Of Eminent Domain*. Harvard University Press, 1985; Dana D. A., Thomas W., Merrill T. W. *Property: Takings*. Trade paperback, Foundation Press, 2002.

1498 Lietuvos Respublikos turto ir verslo vertinimo pagrindų įstatymas. Valstybės žinios. 1999, Nr. 52-1672.

projektą. Šiame etape suinteresuota institucija konkurso būdu išrenka projekto rengėją ir jis parengia numatyto paimti turto bei su tuo susijusių nuostolių vertinimo ataskaitą. Paimant žemę visuomenės poreikiams jos savininkui be atlyginimo už žemę papildomai kompensuojama želdinių, medynų tūrio, negauto derliaus ir įdėtų lėšų žemės ūkio produkcijai ir miškui auginti vertė bei visi kiti asmens nuostoliai, patirti dėl žemės sklypo ir jame statomų ar jau pastatytų statinių, įrenginių, žemės sklype esančių želdinių paėmimo visuomenės poreikiams. Visų šių objektų ir suteikiamo valstybinės žemės sklypo rinkos vertė, kaip minėta, apskaičiuojama taikant Turto ir verslo vertinimo pagrindų įstatyme nustatytą individualų turto vertinimą. Paimamo žemės sklypo rinkos vertė apskaičiuojama pagal pagrindinę žemės naudojimo paskirtį, naudojimo būdą ir pobūdį. Ši turto vertė apskaičiuojama tos dienos, kurią Nekilnojamojo turto registre yra padaroma žyma apie pradėtą žemės paėmimo visuomenės poreikiams procedūrą.

Paprastai ekspropriacija yra taikoma žemei, nes ir Lietuvoje, ir užsienio valstybėse viešus poreikius tenkinantiems projektams vykdyti reikalinga žemė, kuri vėliau yra užstatoma arba tiesiog naudojama kaip apsauginė zona (pvz., statant atominę elektrinę). Tačiau vis dėlto paimama iš privačios nuosavybės žemė gali būti užstatyta statiniais ar kitais objektais, dėl kurių įvertinimo ir atitinkamai teisingo kompensavimo už jų paėmimą paprastai ir kyla didžiausi šalių ginčai.

Žemės įstatymas numato, kad apskaičiuojant visuomenės poreikiams paimamo žemės sklypo, jame esančių statinių ir įrenginių rinkos vertę turi būti atsižvelgiama į tose pačiose žemės verčių zonose esančių žemės sklypų, statinių ir įrenginių vertes sandoriuose, sudarytuose nuo teritorijų planavimo dokumento patvirtinimo iki turto vertinimo ataskaitos parengimo, nurodant tokių nuosavybės objektų kainų pokytį. Visuomenės poreikiams paimamo turto vertinimą užsako ir už turto vertinimo darbus sumoka žemės paėmimu visuomenės poreikiams suinteresuota institucija¹⁴⁹⁹. Jeigu visuomenės poreikiams paimamas statiniais ar įrenginiais užstatomas ar užstatytas žemės sklypas, už jau pastatytus ar statomus žemės sklype asmenims nuosavybės teise priklausančius statinius turi būti atlyginama pinigais pagal rinkos vertę. Kai visuomenės poreikiams paimamas žemės sklypas, kuriame vykdoma ūkinė komercinė veikla, žemės savininkui atlyginami nuostoliai, su-

1499 Lietuvos Respublikos žemės įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 34-620.

siję su ūkinės komercinės veiklos paimamame žemės sklype nutraukimu arba apribojimu.

Už visų nuosavybės objektų vertinimo atlikimo organizavimą yra atsakinga institucija, suinteresuota nuosavybės paėmimu. Įvertinusi eksproprijuotiną turtą, ši institucija parengia turto vertinimo ataskaitą ir ją pateikia paimamo žemės sklypo savininkui. Savininkui taip pat pateikiamas siūlomas atlyginimo būdas, paimamo visuomenės poreikiams žemės sklypo ir kito turto rinkos vertė, kitų su žemės sklypo paėmimu visuomenės poreikiams susijusių nuostolių dydis, atlyginimo terminai bei tvarka ir pasiūlymas sudaryti šią sutartį. Žemės savininkas informuoja suinteresuotą instituciją apie sutikimą arba nesutikimą sudaryti sutartį.

Dažniausiai praktikoje taikomas atlyginimo už paimamą nuosavybę būdas – kompensavimas pinigais. Suteikti kitą žemės sklypą, kuris ribojasi su paimamu visuomenės poreikiams žemės sklypu, žemės savininkui siūloma tik jeigu laisvos valstybinės žemės plotas, kuriame numatoma formuoti žemės sklypą, yra įtrauktas į žemės paėmimo visuomenės poreikiams projekto teritoriją. Jeigu suformuoto žemės sklypo vertė mažesnė už vertinimo ataskaitoje nustatytą paimamo visuomenės poreikiams žemės sklypo rinkos vertę, žemės sklypų vertės skirtumas atlyginamas pinigais. Taigi praktikoje dažniausiai žemės savininkui arba naudotojui už paimamą žemę visuomenės poreikiams tenkinti siūlomas atlyginimo būdas – kompensacija pinigais.

Suinteresuota institucija ir privačios žemės savininkas, susitarę dėl atlyginimo būdo, dydžio ir sąlygų, pasirašo sutartį, kuria nuosavybės teisė į visuomenės poreikiams paimtą turtą pereina valstybei. Jeigu konsensuso neprieinama, suinteresuota institucija, siekdama gauti leidimą paimti nuosavybę visuomenės poreikiams, turi kreiptis į teismą.

8. GINČAI DĖL TURTO PAĖMIMO VISUOMENĖS POREIKIAMS

CK 4.100 straipsnio 3 dalis buvo pakeista ir naujoji jos redakcija įsigaliojo 2011 m. balandį¹⁵⁰⁰. Šioje dalyje įtvirtinta nuostata, jog visus klausimus, susijusius su nuosavybės paėmimo teisėtumu, taip pat ginčus dėl paimamos nuosavybės vertės ir dėl nuosavybės paėmimo savinin-

1500 Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 49-2367.

kui atsiradusių nuostolių įstatymų nustatyta tvarka sprendžia teismas. Ši norma atskleidžia pagrindus, kuriais gali būti kreipiamasi į teismą dėl viename ar kitame ekspropriacijos proceso etape kilusių ginčų. *Pirma*, tai ginčai dėl nuosavybės paėmimo teisėtumo, *antra*, ginčai dėl paimamos nuosavybės vertės ir, *trečia*, ginčai dėl ekspropriacijos metu savininkui atsiradusių nuostolių.

Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas bylą dėl neprivatizuotos žemės sklypų suteikimo Lietuvos veterinarijos akademijai ir Ginklų fondui, yra konstatavęs, kad „<...> įstatymų leidėjas, nustatydamas santykių, susijusių su ginčų dėl nuosavybės paėmimo visuomenės poreikiams nagrinėjimu teisme, teisinį reguliavimą pagal Konstituciją yra įpareigojęs įtvirtinti tokias taisykles, kurios leistų operatyviai šiuos ginčus išspręsti ir taip garantuoti viešąjį interesą, užtikrinti, kad savininkas nepiktnaudžiautų savo teise gauti teisingą atlyginimą už paimamą nuosavybę ir taip nevilkintų nuosavybės paėmimo visuomenės poreikiams procesą“¹⁵⁰¹.

Taigi žemės ekspropriacijos atveju įstatymų leidėjas, saugodamas privačios nuosavybės teisę, privačių savininkų ar naudotojų teisę kreiptis į teismą žemės paėmimo visuomenės poreikiams procese įtvirtinto CK, Žemės įstatyme, Vietos savivaldos ir Administracinių bylų teisenos įstatymuose. Pagal jų nuostatas asmenys, iš kurių paimama žemė, turi teisę kreiptis į teismą šiais pagrindais: 1) dėl Nacionalinės žemės tarnybos vadovo sprendimo pradėti arba nepradėti žemės paėmimo visuo-

1501 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gegužės 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. gruodžio 9 d. nutarimu Nr. 540 „Dėl neprivatizuotinių žemės ūkio įmonių ir organizacijų sąrašo tvirtinimo“ (1992 m. vasario 27 d. redakcija) patvirtinto neprivatizuotinių žemės ūkio įmonių ir organizacijų sąrašo nuostatos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ (1991 m. birželio 18 d. redakcija) 1 straipsnio nuostatai, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. gruodžio 9 d. nutarimu Nr. 540 „Dėl neprivatizuotinių žemės ūkio įmonių ir organizacijų sąrašo tvirtinimo“ (1999 m. gegužės 14 d. redakcija) patvirtinto neprivatizuotinių žemės ūkio įmonių ir organizacijų sąrašo, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. gegužės 14 d. nutarimo Nr. 579 „Dėl žemės sklypo suteikimo ir pagrindinės tikslinės žemės naudojimo paskirties pakeitimo“ ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. kovo 8 d. nutarimo Nr. 266 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. rugpjūčio 13 d. nutarimo Nr. 1026 „Dėl žemės, suteiktos mokslo bei mokymo įstaigoms ir perduotos valstybiniais specializuotiems šėklininkystės ir veislininkystės ūkiams, specialiosios paskirties veislininkystės bendrovėms, naudotojų ir jų naudojamų žemės sklypų dydžio nustatymo“ dalinio pakeitimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnio 1, 3 dalims, konstituciniam teisinės valstybės principui, Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo preambulės (1997 m. liepos 1 d. redakcija) nuostatai“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 58-2182.

menės poreikiams procedūrą; 2) dėl Nacionalinės žemės tarnybos vadovo sprendimo paimti žemę visuomenės poreikiams; 3) dėl atlyginimo už paimamą žemę būdo; 4) dėl atlyginimo už paimamą žemę dydžio; 5) dėl statinių ar sodinių vertės, paėmimo sąlygų; 6) dėl su žemės sklypo paėmimu atsiradusių nuostolių dydžio; 7) dėl viešojo administravimo subjektų priimtų teisės aktų ir veiksmų teisėtumo, taip pat šių subjektų atsisakymo atlikti jų kompetencijai priskirtus veiksmus teisėtumo ir pagrįstumo ar vilkinimo atlikti tokius veiksmus ir kt.

2009 m. Valstybės kontrolė atliko auditą dėl žemės ir jos priklausinių įgijimo ir naudojimo visuomenės poreikiams¹⁵⁰². Jo metu buvo nustatytos ir į šešias grupes suskirstytos priežastys, dėl kurių buvo dažniausiai kreiptasi į teismą: 1) suinterasuota turto paėmimu institucija neinformuoja žemės savininkų (naudotojų) apie tai, kad apskrities viršininkui¹⁵⁰³ pateikė prašymą paimti žemę visuomenės poreikiams; 2) apskrities viršininkas žemės savininkams už paimamą žemės sklypą nepateikia siūlymo atlyginti valstybine žeme, sudarant mainų sutartį; 3) apskrities viršininkas sprendimą pradėti žemės paėmimo visuomenės poreikiams procedūrą pradėjo tos pat apskrities viršininko administracijos prašymu, o šį prašymą inicijavo privatus juridinis asmuo; 4) į patvirtinto žemės paėmimo visuomenės poreikiams projekto ribas nepagrįstai įtraukti privatūs žemės sklypai; 5) apskrities viršininko sprendime paimti žemę visuomenės poreikiams nustatytas per mažas atlyginimo už paimamą turtą dydis; 6) apskrities viršininko sprendime paimti žemę visuomenės poreikiams nustatytas atlyginimo už paimamą turtą būdas netenkina turto savininko¹⁵⁰⁴.

Skundai ir ginčai dėl turto paėmimo visuomenės poreikiams sprendžiami administraciniuose teismuose ir bendrosios kompetencijos apygardų teismuose¹⁵⁰⁵. Administraciniuose teismuose sprendžiamos bylos

1502 Pastebėtina, kad analizė atlikta ir išvadų prieita esant senesniai teisiniam ekspropriacijos proceso reguliavimui. Šiuo metu dalies pagrindų, kuriais tuomet buvo galima kreiptis į teismą, nebeliko.

1503 Nuo 2010 m. liepos 1 d. apskrities viršininko funkcijas ekspropriacijos procese šiuo metu vykdo Nacionalinės žemės tarnybos vadovas.

1504 Su valstybinio audito ataskaita galima susipažinti Valstybės kontrolės interneto puslapyje adresu www.vkontrolė.lt

1505 Atskirose valstybėse ginčai kylantys ekspropriacijos proceso metu sprendžiami ne teismuose, o derybų būdu. Pavyzdžiui, Švedijoje, vykdamas nuosavybės paėmimą visuomenės poreikiams, tarp Vyriausybės ir žemės savininko visą laiką vyksta derybos, nes teismo išlaidos smarkiai padidintų ekspropriacijos išlaidas, kurias įpareigotas padengti savininkas.

dėl Nacionalinės žemės tarnybos vadovo sprendimų pradėti žemės paėmimo visuomenės poreikiams procedūrą arba jos nepradėti, dėl kitų ekspropriacijos procese priimamų viešojo administravimo subjektų sprendimų. Bendros kompetencijos apygardų teismuose (pagal paimamo turto buvimo vietą) sprendžiami ginčai dėl žemės paėmimo visuomenės poreikiams projekto arba paimamo visuomenės poreikiams žemės sklypo plano rengimo ir tvirtinimo, taip pat dėl atlyginimo už paimamą visuomenės poreikiams žemę dydžio nustatymo. Žemės įstatyme įtvirtinti ir tam tikri konkretūs terminai, per kuriuos teismai turi išnagrinėti bylas, susijusias su turto paėmimu visuomenės poreikiams. Pagal šio įstatymo 47 straipsnio 5 dalį, kai žemės savininkas ar naudotojas nesusitaria su suinteresuota institucija dėl atlyginimo už paimamą visuomenės poreikiams žemę būdo ir dydžio ir sutartis dėl žemės paėmimo visuomenės poreikiams ir atlyginimo už ją nesudaroma, laikoma, kad tarp žemės paėmimo suinteresuotos institucijos ir žemės savininko ar kito naudotojo yra kilęs ginčas, ir institucija, pateikusi prašymą paimti žemę visuomenės poreikiams, per 60 kalendorinių dienų nuo sprendimo paimti žemę visuomenės poreikiams gavimo dienos privalo kreiptis į teismą dėl leidimo paimti žemės sklypą pagal priimtą sprendimą paimti žemę visuomenės poreikiams.

Bendrosios kompetencijos teismai, nagrinėdami ginčus dėl paimamos nuosavybės vertės ir dėl ekspropriacijos metu savininkui atsiradusių nuostolių, pagal LAT jurisprudenciją¹⁵⁰⁶ turėtų vadovautis ne tik specialiomis CK bei kitų įstatymų nuostatomis, tačiau ir atsižvelgti į konkrečios bylos faktines aplinkybes, bendruosius sąžiningumo, teisingumo, protingumo (CK 1.5 str.) bei civilinių santykių teisinio reglamentavimo principus (CK 1.2 str.), įvertinti, ar atlyginimo dydis neprieštarauja proporcingumo principui, ar toks atlyginimas nereiškia šalių piktnaudžiavimo savo teisėmis ir pan. Teismas taip pat turi atsižvelgti į tai, jog paimant turtą visuomenės poreikiams silpnesnioji šalis yra šio turto savininkas, todėl sprendimą dėl turto nusavinimo priėmęs asmuo, kilus ginčui, turi nedelsdamas kreiptis į teismą ir teismo nagrinėjimo metu privalo pagrįsti būtinumą nusavinti turtą, pagrįsti siūlomo atlyginimo priemonės bei kompensacijos dydį. Atlyginimo dydis bei sąlygos, jeigu dėl jų kyla abejonių, turėtų būti aiškinamos silpnesniosios ginčo

1506 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-959/2002.

šalies naudai, nebent būtų nustatyta, kad silpnesnioji šalis piktnaudžiavo savo teisėmis.

Siekiant apginti savininko interesus, įstatymų leidėjas nustatė, jog prieš kreipdamasi į teismą dėl turto paėmimo iš privačios nuosavybės leidimo bei kainos nustatymo suinteresuota institucija perveda sprendime paimti žemę visuomenės poreikiams nurodytą atlyginimo sumą į notaro, banko ar kitos kredito įstaigos depozitinę sąskaitą. Jeigu teismas priima sprendimą leisti paimti žemę visuomenės reikmėms, tuomet leidžiama ir įregistruoti paimtą visuomenės poreikiams žemės sklypą ir jame esančius statinius bei įrenginius Nekilnojamojo turto registre valstybės vardu ir pradėti šį žemės sklypą naudoti numatytiems tikslams. O žemės savininkas tampa sumos, kurią suinteresuota institucija pervedė į notaro, banko ar kitos kredito įstaigos depozitinę sąskaitą, savininku ir įgyja teisę šia suma neribotai disponuoti.

Teismas neleidžia įregistruoti paimto visuomenės poreikiams žemės sklypo valstybės vardu ir pradėti šį žemės sklypą naudoti sprendime paimti žemę visuomenės poreikiams nurodytiems tikslams, jeigu nustato bent vieną iš šių aplinkybių: 1) suinteresuota institucija neįrodo paimamo žemės sklypo neatidėliotino panaudojimo visuomenės poreikiams svarbos; 2) nebuvo parengta turto vertinimo ataskaita; 3) suinteresuota institucija sprendime paimti žemę nurodytos pinigų sumos nėra pervedusi į notaro, banko ar kitos kredito įstaigos depozitinę sąskaitą.

Priėmęs nutartį leisti paimti nuosavybę, teismas toliau nagrinėja ginčą iš esmės. Jeigu jis nustato kitą paimamo žemės sklypo ar kito turto vertę ir jo savininkų ir / ar kitų naudotojų patirtų nuostolių dydį, negu nurodyta sprendime paimti žemę visuomenės poreikiams, už paimtą visuomenės poreikiams žemę atsiskaitoma teismo sprendime nurodytomis sąlygomis.

9. NUOSAVYBĖS TEISĖS PERĖJIMO MOMENTAS EKSPROPRIACIJOS PROCESĖ

Nuosavybės teisės perėjimo momentas turto paėmimo visuomenės poreikiams procese yra vienas svarbiausių, nes jis ir yra tas lūžio taškas, kai teisiškai pasikeičia savininkas ir nuosavybė pereina iš privačios nuosavybės viešojon. Kaip minėta, bendra nuostata yra ta, kad abi santykio šalys (institucija, ketinanti paimti nuosavybę, ir savininkas, iš kurio ketinama paimti nuosavybę) turi siekti sutarimo. Kaip kons-

tatuoja Konstitucinis Teismas, „kol nebus pasiektas susitarimas dėl atlyginimo už paimamą nuosavybę arba kol ginčo neišspręs teismas, nuosavybė iš savininko negali būti paimama“¹⁵⁰⁷. Kita vertus, suprasdamas, kad nuosavybės paėmimo visuomenės poreikiams poreikis tam tikrais atvejais gali būti neatidėliotinas, Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „pagal Konstituciją negali būti toleruojamos tokios teisinės situacijos, kai įstatymo nustatytai institucijai, turinčiai teisę priimti sprendimą dėl nuosavybės paėmimo visuomenės poreikiams, teisės aktų nustatyta tvarka priėmus sprendimą dėl nuosavybės paėmimo visuomenės poreikiams ir atlyginimo už paimamą iš savininko nuosavybę dydžio ir šį atlyginimą sumokėjus toks visuomenės poreikis nepamatuočiai ilgai negali būti tenkinamas dėl užsitęsusių ginčų teismuose dėl atlyginimo už paimamą iš savininko nuosavybę dydžio, ir dėl to negali būti užtikrinti gyvybiškai svarbūs arba kiti ypač reikšmingi visuomenės interesai. Iš Konstitucijos įstatymų leidėjui kyla pareiga nustatyti teisingo atlyginimo už paimamą visuomenės poreikiams nuosavybę pagrindus, būdus, nustatyti, kad, esant kompetentingos institucijos sprendimui dėl nuosavybės paėmimo visuomenės poreikiams, atlyginimo už paimamą iš savininko nuosavybę dydžio ir šį atlyginimą sumokėjus, teismas, nustatęs, kad nedelsiant nepatenkinus šio visuomenės poreikio bus pakenkta gyvybiškai svarbiems ar kitiems ypač reikšmingiems visuomenės interesams, gali leisti pradėti naudoti nuosavybę visuomenės poreikiams tenkinti dar iš esmės neišsprendus ginčo dėl atlyginimo už paimamą nuosavybę dydžio“¹⁵⁰⁸.

1507 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsnio (1993 m. sausio 12 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies bei šios dalies 5 punkto, 15, 20 ir 21 straipsnių (2002 m. sausio 15 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 2, 4, 5 ir 6 punktų, šio straipsnio 2 ir 4 dalių, 16 straipsnio 10 dalies, 20 straipsnio (2002 m. spalio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 17 d. nutarimo Nr. 27 „Dėl gyvenamųjų namų, būtinų valstybės reikmėms, išpirkimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsniui“ (1993 m. sausio 12 d. redakcija). *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 24-1004.

1508 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gegužės 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. gruodžio 9 d. nutarimu Nr. 540 „Dėl neprivatizuotinių žemės ūkio įmonių ir organizacijų sąrašo tvirtinimo“ (1992 m. vasario 27 d. redakcija) patvirtinto neprivatizuotinių žemės ūkio įmonių ir organizacijų sąrašo nuostatos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekil-

CK 4.100 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta: „Nuosavybės teisė į visuomenės poreikiams paimamą kilnojamąjį daiktą (turtą) valstybei pereina nuo atsiskaitymo su daikto (turto) savininku momento, išskyrus atvejus, kai įstatymai nustato kitaip. Nuosavybės teisė į visuomenės poreikiams paimamą nekilnojamąjį daiktą valstybei pereina nuo nekilnojamojo daikto įregistravimo viešame registre momento, tačiau įregistruoti tokį daiktą kaip valstybės nuosavybę viešame registre galima tik nuo atsiskaitymo su nekilnojamojo daikto savininku momento, išskyrus atvejus, kai įstatymai nustato kitaip.“ Iš šios CK normos formuluotės matome, jog valstybė tampa eksproprijuoto kilnojamojo turto savininke nuo atsiskaitymo su turto savininku momento, o nekilnojamojo turto paėmimo atveju – nuo jo įregistravimo viešame registre momento.

Bendra tvarka suinteresuota institucija atlieka paimtino turto vertinimą, apskaičiuoja kompensacijos dydį ir pasiūlo nuosavybės savininkui sudaryti sutartį bei pritarti siūlomam atlyginimui. Savininkui sutikus su siūlomu atlyginimu ir jį priėmus, paimant kilnojamąjį daiktą, ekspropriacijos procesas baigiasi ir šio turto savininke tampa valstybė. Paimant nekilnojamąjį turtą, suinteresuota institucija, gavusi savininko sutikimą priimti siūlomą atlyginimą, perveda sutartą pinigų sumą savininkui ir kreipiasi į viešą registrą, kad nekilnojamasis turtas būtų įregistruotas valstybės vardu. Vis dėlto negalime nepastebėti po 2011 m. balandžio 12 d. atsiradusių normos pakeitimų, įtvirtinančių tam tikras išimtis.

Mus domina atvejai, kai įstatymai „nustato kitaip“, nei įtvirtina CK 4.100 straipsnio 4 dalis. Pagrindiniai įstatymai, numatantys išskirtines nuosavybės teisės perėjimo sąlygas ekspropriacijos procese, yra Žemės

nojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ (1991 m. birželio 18 d. redakcija) 1 straipsnio nuostatai, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. gruodžio 9 d. nutarimu Nr. 540 „Dėl neprivatizuotinių žemės ūkio įmonių ir organizacijų sąrašo tvirtinimo“ (1999 m. gegužės 14 d. redakcija) patvirtinto neprivatizuotinių žemės ūkio įmonių ir organizacijų sąrašo, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. gegužės 14 d. nutarimo Nr. 579 „Dėl žemės sklypo suteikimo ir pagrindinės tikslinės žemės naudojimo paskirties pakeitimo“ ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. kovo 8 d. nutarimo Nr. 266 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. rugpjūčio 13 d. nutarimo Nr. 1026 „Dėl žemės, suteiktos mokslo bei mokymo įstaigoms ir perduotos valstybiniais specializuotiems ūkininkystės ir veislininkystės ūkiams, specialiosios paskirties veislininkystės bendrovėms, naudotojų ir jų naudojamų žemės sklypų dydžio nustatymo“ dalinio pakeitimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnio 1, 3 dalims, konstituciniam teisinės valstybės principui, Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo preambulės (1997 m. liepos 1 d. redakcija) nuostatai“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 58-2182.

įstatymas ir Žemės paėmimo visuomenės poreikiams įgyvendinant ypatingos valstybinės svarbos projektus įstatymas. Žemės įstatymo 47 straipsnis įtvirtina, kad teismas, gavęs suinteresuotos institucijos pareiškimą, priimdamas nutartį išsprendžia klausimą, ar leidžiama įregistruoti paimtą visuomenės poreikiams žemės sklypą ir jame esančius statinius bei įrenginius Nekilnojamojo turto registre valstybės vardu ir pradėti šį žemės sklypą naudoti sprendime paimti žemę visuomenės poreikiams nurodytiems tikslams. Iš šios nuostatos matome, jog teismui suteikta teisė priimti sprendimą įregistruoti eksproprijuojamą nuosavybę valstybės vardu ir pradėti šį žemės sklypą naudoti sprendime paimti žemę visuomenės poreikiams nurodytiems tikslams iki atsiskaitymo su turto savininku momento tuo atveju, kai savininkas nesutinka su suinteresuotos institucijos siūlomu atlyginimu. Tiesa, jau buvo minėta, kad siekiant apsaugoti savininko teises suinteresuota institucija yra įpareigota pervesti sprendime paimti žemę visuomenės poreikiams nurodytą atlyginimo sumą į notaro, banko ar kitos kredito įstaigos depozitinę sąskaitą, kurioje lėšos saugomos iki to momento, kai įsiteisėja teismo nutartis leisti įregistruoti paimtą visuomenės poreikiams žemės sklypą valstybės vardu ir pradėti jį naudoti sprendime paimti žemę visuomenės poreikiams nurodytiems tikslams, žemės savininkas tampa sumos savininku ir įgyja teisę šia suma neribotai disponuoti. Priėmęs aptariamą nutartį, teismas bylą ir toliau nagrinėja iš esmės. Jeigu teisminio nagrinėjimo metu nustatoma didesnė turto vertė nei suinteresuotos institucijos siūlyme ir atitinkamai nei ta suma, kuri buvo pervesta į paimtos nuosavybės savininko sąskaitą, teismas įpareigoja už paimtą visuomenės poreikiams žemę atsiskaityti papildomai teismo sprendime nurodytomis sąlygomis.

Žemės paėmimo visuomenės poreikiams įgyvendinant ypatingos valstybinės svarbos projektus įstatymo 5 straipsnyje yra įtvirtinti analogiškai du pagrindai, kuriais eksproprijuojamas turtas tampa valstybės nuosavybe. Pirmas, kai teismas, priimdamas nutartį patvirtinti žemės paėmimo visuomenės poreikiams akto teisėtumą, leidžia įregistruoti paimtą visuomenės poreikiams žemės sklypą valstybės vardu ir pradėti šį žemės sklypą naudoti visuomenės poreikiams. Antras, kai nuosavybės savininkas sutinka su siūlomu atlyginimu ir pasirašo sutartį su suinteresuota institucija. Taigi pirmuoju atveju matome, kad kai įsiteisėja teismo nutartis patvirtinti žemės paėmimo visuomenės poreikiams akto teisė-

tumą¹⁵⁰⁹, Nacionalinė žemės tarnyba paimamą visuomenės poreikiams žemės sklypą Nekilnojamojo turto registre įregistruoja kaip valstybinę žemę, o projektą įgyvendinanti institucija Nekilnojamojo turto registre įregistruoja valstybės nuosavybės teisę į statinius ir inžinerinius, esančius paimamame visuomenės poreikiams žemės sklype, nors teisminis bylos nagrinėjimas dėl kitų klausimų, tokių kaip kompensacijos dydis, išskaidinimo sąlygos ir pan., tęsiamas toliau. Teismo nagrinėjimo procese gali paaiškėti kitoks paimamo žemės sklypo ar kito turto vertė ir eksproprijacijos procese atsiradusių išlaidų dydis, negu nurodyta žemės paėmimo visuomenės poreikiams akte. Jei teismas nustato, kad apskaičiuotas pernelyg didelis kompensacijos dydis, t. y. žemės savininkas turi gauti mažesnę atlyginimą už visuomenės poreikiams paimamą žemę negu suma, kurią projektą įgyvendinanti institucija buvo pervedusi į notaro, banko ar kitos kredito įstaigos depozitinę sąskaitą, žemės savininkui pervedama suma yra atitinkamai sumažinama. Tikslumo dėlei reikia pasakyti, kad įstatymas neaptaria, kaip turėtų būti atsiskaitoma su paimamos nuosavybės savininku, jei teismas nusprendžia, kad apskaičiuota ir į notaro, banko ar kitos kredito įstaigos depozitinę sąskaitą pervesta kompensacija yra mažesnė, nei savininkas dėl eksproprijacijos realiai patiria išlaidų ir nuostolių.

Apibendrinant nagrinėtas įstatymų naujoves darytina išvada, kad jos neprieštarauja ir iš esmės atitinka minėtą konstitucinę doktriną.

10. ŽEMĖS PAĖMIMO VISUOMENĖS POREIKIAMS ETAPAI

Lietuvos teisės aktuose įtvirtintą žemės paėmimo visuomenės poreikiams procesą galima eiliškumo tvarka suskirstyti į tam tikrus etapus.

1509 Teismo nutartyje patvirtinti žemės paėmimo visuomenės poreikiams akto teisėtumą nurodomas terminas, per kurį žemės savininkas ir (ar) kitas naudotojas turi išsikelti iš visuomenės poreikiams paimamo turto. Jeigu, įsiteisėjus teismo nutarčiai patvirtinti žemės paėmimo visuomenės poreikiams akto teisėtumą, žemės savininkas ir (ar) kitas naudotojas atsisako išsikelti iš visuomenės poreikiams paimamo turto teismo nutartyje nurodytais terminais ir tvarka, projektą įgyvendinančios institucijos į notaro, banko ar kitos kredito įstaigos depozitinę sąskaitą pervesta suma yra mažinama projektą įgyvendinančios institucijos išlaidų, patiriamų išskeldinant šiuos asmenis ir (ar) teisės aktų nustatytais atvejais suteikiant jiems kitą gyvenamąjį būstą, dydžiu.

Pirma, valstybės institucija ar savivaldybės taryba (toliau – suinteresuota institucija) pateikia Nacionalinės žemės tarnybai prašymą paimti žemę visuomenės poreikiams. Apie tai informuojamas savininkas.

Antra, Nacionalinės žemės tarnybos vadovas priima sprendimą pradėti žemės paėmimo visuomenės poreikiams procedūrą, jeigu: 1) yra pateiktas konkretaus visuomenės poreikio objektyvaus egzistavimo pagrindimas, paremtas sąnaudų ir naudos analize bei visuomeninės naudos, efektyvumo ir racionalumo principais, ir 2) galioja specialusis ar detalusis planas, kuriame nurodytas konkretus visuomenės poreikis ir pateiktas konkretaus žemės sklypo paėmimo visuomenės poreikiams būtinumo pagrindimas, paremtas sąnaudų ir naudos analize bei visuomeninės naudos, efektyvumo ir racionalumo principais¹⁵¹⁰.

Trečia, apie sprendimą pranešama žemės sklypo, kurį numatoma paimti, savininkui ir / ar naudotojui bei Nekilnojamojo turto registro tvarkytojui, kuris Nekilnojamojo turto registre įregistruoja šį teisinį faktą. Nuo sprendimo įregistravimo dienos Nekilnojamojo turto registre žemės sklypo savininkas neturi teisės jo perleisti, įkeisti ar kitaip suvaržyti daiktinių teisių į šį žemės sklypą, taip pat pertvarkyti šį žemės sklypą.

Ketvirta, Nacionalinės žemės tarnybos vadovo sprendimas gali būti skundžiamas administraciniam teismui. Teismui priėmus sprendimą, kad konkretus visuomenės poreikis objektyviai egzistuoja ir kad jis negalės būti patenkintas, jeigu nebus paimtas konkretus žemės sklypas ar jo dalis, arba per nustatytą terminą neapskundus sprendimo pradėti žemės paėmimo visuomenės poreikiams procedūros, konkretaus visuomenės poreikio egzistavimas negali būti ginčijamas vėlesniais žemės paėmimo visuomenės poreikiams procedūros etapais¹⁵¹¹.

1510 Sprendimą pradėti žemės paėmimo visuomenės poreikiams procedūrą Nacionalinės žemės tarnybos vadovas gali priimti be valstybės institucijos ar savivaldybės tarybos prašymo, kai i) žemės paėmimas visuomenės poreikiams reikalingas įstatymams, kuriuose nustatytas konkretus visuomenės poreikis, kuriam paimamas tam tikroje vietoje esantis tam tikro ploto žemės sklypas, tiesiogiai įgyvendinti, ii) pati Nacionalinė žemės tarnyba yra Vyriausybės įgaliota žemės paėmimu suinteresuota institucija.

1511 Ši nuostata įsigaliojo nuo 2011 m. balandžio. Ji svarbi todėl, kad pagal ankstesnę teisinį reguliavimą atsakingos institucijos (anksčiau tai buvo apskrities viršininko, šiuo metu Nacionalinės žemės tarnybos vadovo) sprendimą dėl konkretaus visuomenės poreikio buvo galima skusti teismui bet kurioje ekspropriacijos stadijoje, o ilgas teisminis šio klausimo nagrinėjimas ilgam sustabdydavo, atskirais atvejais net ir nutraukdavo žemės paėmimo procesą. Tai lemdavo dideles papildomas išlaidas (dėl projektų, dėl kurių vykdomas žemės paėmimas, konservavimo), o dažnai ir nuostolius, jei žemę reikėdavo paimti įsisavinant Europos Komisijos finansuojamus projektus (tokie projektai sustodavo ne vieneriems metams, o neįsisavinus lėšų per numatytą terminą visą finansavimą reikėdavo grąžinti).

Penkta, tuo pat metu, kol vykdomos anksčiau aprašytos procedūros, pradedamos rengti žemės paėmimo visuomenės poreikiams projektas arba paimamo visuomenės poreikiams žemės sklypo planas, atliekamas visuomenės poreikiams planuojamos paimti žemės ir kito turto vertinimas (parengiama turto vertinimo ataskaita).

Šešta, žemės savininkui ir / ar naudotojui pasiūloma sudaryti sutartį dėl žemės paėmimo visuomenės poreikiams ir atlyginimo už ją. Jeigu žemės savininkas sutinka su sutarties sąlygomis, suinteresuota institucija ir žemės savininkas sudaro sutartį dėl žemės paėmimo visuomenės poreikiams ir atlyginimo už ją. Jei žemės savininkas sutinka su siūlomu atlyginimu ir pasirenka atlyginimo būdą – suteikti kitą lygiavertį žemės sklypą, sklypas gali būti ir mažesnės vertės negu paimamasis. Jeigu suformuoto žemės sklypo vertė yra mažesnė už paimamojo, žemės sklypų vertės skirtumas atlyginamas pinigais. Jeigu žemės savininkas sutinka, kad jam už paimamą visuomenės poreikiams žemės sklypą būtų atlyginama pinigais, sudaroma sutartis dėl žemės paėmimo visuomenės poreikiams ir atlyginimo už ją. Žemės savininkui nepateikus atsakymo dėl pasiūlymo, laikoma, kad jis nesutinka su sutarties sąlygomis. Tokiu atveju sutartis dėl žemės paėmimo visuomenės poreikiams ir atlyginimo už ją nesudaroma ir institucija privalo kreiptis į teismą dėl leidimo paimti žemės sklypą ir įregistruoti jį valstybės vardu.

Septinta, teismui priėmus sprendimą leisti tęsti ekspropriaciją, suinteresuota institucija atsiskaito su paimamos žemės savininku ir / ar kitu naudotoju, žemės sklypas įregistruojamas Nekilnojamojo turto registre kaip valstybinė žemė, o valstybės nuosavybės teisę į statinius ir įrenginius, esančius paimtame visuomenės poreikiams žemės sklype, Nekilnojamojo turto registre įregistruoja suinteresuota institucija.

11. KITO TURTO PAĖMIMO VISUOMENĖS POREIKIAMS TVARKA

CK 4.100 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad paimti daiktą ar kitą turą, priklausančią asmeniui nuosavybės teise, galima tik išimtiniais atvejais ir tik įstatymų nustatyta tvarka. Šiuo atžvilgiu žemės paėmimas visuomenės poreikiams yra teisiškai aiškesnis, nes ši procedūra yra išsamiai reglamentuota Žemės įstatyme ir Žemės paėmimo visuomenės poreikiams įgyvendinant ypatingos valstybės svarbos projektus įstaty-

me. O štai paimti visą kitą turtą (statinius, kilnojamąjį turtą ir kt.) visuomenės poreikiams yra sunkiau, nes įstatymuose tikslios procedūros nenustatytos. Apibendrinant teisės normose įtvirtintą teisinį reguliavimą, galima išskirti šiuos svarbius kito turto paėmimo visuomenės poreikiams aspektus.

Pirma, joks teisės aktas nenumato bendros tvarkos, kuria vadovaudamasi valstybė gali paimti statinį ar pastatą visuomenės poreikiams atskirai nuo žemės sklypo. Tokia valstybei suteikiama galimybė numatyta kai kuriems specialios paskirties statiniams ir yra įtvirtinta atskiruose teisės aktuose. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Klaipėdos valstybinio jūrų uosto įstatymas¹⁵¹² numato, jog uosto teritorijoje esantys nekilnojamieji daiktai, išskyrus žemę, gali būti paimami visuomenės poreikiams jų savininkams teisingai už tai atlyginant Vyriausybės nustatyta tvarka. Panaši nuostata įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos Šventosios valstybinio jūrų uosto įstatyme¹⁵¹³.

Visus kitus statinius pagal šiuo metu galiojantį teisinį reguliavimą paimti visuomenės poreikiams galima tik vykdant paties žemės sklypo, ant kurio yra statinys, paėmimo procedūrą. Toks reguliavimas sukuria problemų, nes jeigu aplink statinį nėra suformuoto žemės sklypo, vienintelė galimybė paimti statinį visuomenės poreikiams yra priverstinai formuoti statiniui žemės sklypą, jo savininkui nustatyti į jį nuosavybės ar nuomos teises ir tik tada, vadovaujantis Žemės įstatymu ar Žemės paėmimo visuomenės poreikiams įgyvendinant ypatingos valstybės svarbos projektus įstatymu, paimti tokį statinį visuomenės poreikiams kartu su žemės sklypu¹⁵¹⁴. Šiuo atveju statinio (kartu su žemės sklypu) paėmimo visuomenės poreikiams procedūra iš esmės niekuo nesiskirs nuo žemės sklypo paėmimo procedūros, vienintelis dalykas, kurį reikės padaryti, tai įtraukti į savininko atlyginimą ir statinio rinkos kainą.

Antra, jokie teisės aktai taip pat neįtvirtina bendrų taisyklių (ir bendros procedūros), kuriomis vadovaujantis būtų galima paimti visuomenės poreikiams kitas turtą (kilnojamąjį, nematerialų ir pan.). Tokia

1512 Lietuvos Respublikos Klaipėdos valstybinio jūrų uosto įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 53-1245.

1513 Lietuvos Respublikos Šventosios valstybinio jūrų uosto įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 132-4987.

1514 Lietuvos Respublikos ūkio ministerijos užsakymu atliktas taikomas mokslinio tyrimo darbas „Gyvenamųjų vietovių infrastruktūros plėtros analizė, vertinimas ir galimybės“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-01] <<http://www.ukmin.lt/web/lt/investicijos/investiciju-analizes-tyrimai-studijos>>.

galimybę nustato atskiri teisės aktai. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos finansinio tvarumo įstatymas¹⁵¹⁵ (toliau – Finansinio tvarumo įstatymas) nustato teisę paimti visuomenės poreikiams bankų akcijas, Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių įstatymas nustato teisę paimti visuomenės poreikiams kilnojamąsias kultūros vertybes, Lietuvos Respublikos mobilizacijos ir priimančiosios šalies paramos įstatymas suteikia teisę visuomenės poreikiams paimti ginklus, šaudmenis, transporto priemones ir kitą panašų turtą. Šiais atvejais turtas visuomenės poreikiams yra paimamas Vyriausybės nutarimu, nurodant jame atlyginimo savininkui nustatymo tvarką ir kokiai valstybės institucijai yra suteikiama teisė valdyti bei naudoti paimtą turtą. Konkreti turto paėmimo procedūra ir jos etapai kiekvienu atveju yra nustatyti atskirai.

Vienas iš pastarųjų didžiausių atgarsį visuomenėje sulaukusių turto paėmimų buvo atliktas kaip tik tokiu būdu. Vadovaudamasi Finansinio tvarumo įstatymu, Vyriausybė 2011 m. lapkričio 16 d. priėmė nutarimą Nr. 1329¹⁵¹⁶, kuriuo nutarė paimti visuomenės poreikiams AB banko „Snoras“ akcijas ir nustatė atsiskaitymo su akcijų savininkais tvarką.

12. APIBENDRINIMAS

Apibendrinant galima pasakyti, kad išsamus ekspropriacijos proceso teisinis reglamentavimas yra naudotinas tik derinant jį su teisminiu aiškinimu, kurį atlieka konkretų turto paėmimo visuomenės poreikiams atvejį nagrinėjantis teisėjas.

Tinkamo atlyginimo dydžio nustatymas ir paskyrimas asmeniui, iš kurio turtas yra paimamas, vertintinas kaip vienas svarbiausių ekspropriacijos proceso elementų. Tačiau, kaip matome iš naujausių teisės aktų, reglamentuojančių nuosavybės paėmimą visuomenės poreikiams, kūrimo ir tobulinimo tendencijų Lietuvoje, įstatymų leidėjas suteikia galimybę teismui leisti suinteresuotai institucijai paimti turtą iš privačios nuosavybės ir jį įregistruoti valstybės vardu dar neatsiskaičius už paimtą turtą. Nors tokia praktika atitinka šiuo metu susiklosčiusią konstitucinę jurisprudenciją, vis dėlto manytina, kad situacija, kai nuosavybė visuomenės poreikiams paimama iš privataus savininko tinkamai neat-

1515 Lietuvos Respublikos finansinio tvarumo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 93-3985.

1516 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1329 „Dėl akcinės bendrovės banko „Snoras“ akcijų paėmimo visuomenės poreikiams“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 138-6544.

siskaičius už ją ir šis netenka galimybės savo turtu naudotis, faktiškai prilygintina ekspropriacijai *de facto*. Tai gali būti vertintina kaip EŽTK pažeidimas.

Ekspropriacijos institutas ir Lietuvoje, ir kitose valstybėse taikomas gana retai, nes privati nuosavybė yra laikoma kiekvienos rinkos ekonomikos valstybės pagrindu. Priimant sprendimus dėl ekspropriacijos, ypač daug dėmesio turi būti skiriama analizei ar nėra kitos galimybės pasiekti valstybės užsibrėžto tikslo mažiau žalos privačiam savininkui darančiomis priemonėmis. Socialinė privačios nuosavybės paskirtis neturėtų nustelbti ir prigimtinio jos pobūdžio, ir konstitucinių nuosavybės apsaugos garantijų.

Lietuvos teisės aktuose yra išsamiai reglamentuotas žemės paėmimo visuomenės poreikiams mechanizmas, kurį autoriai ir pabandė išskirti į atskirus etapus. O kito turto, tokio kaip statiniai ar kitas nekilnojamasis ar kilnojamasis turtas, paėmimo visuomenės poreikiams proceso bendra tvarka nenustatyta ir / ar įstatymuose neįtvirtinta. Todėl, konkrečiai paėmiant tokį turtą, subjektai, įgyvendinantys ekspropriaciją, vadovaujasi specialiaisiais teisės aktais, nustatančiais šio turto paėmimo procedūras.

17 skyrius

Išvestinės daiktinės teisės: turto patikėjimas, kito asmens turto administravimas, uzufuktas, servitutas

Justas Sakavičius

2001 m. liepos 1 d. įsigaliojęs CK¹⁵¹⁷ Lietuvos teisinį reglamentavimą daug kuo atnaujino. Buvo papildytas teisinis reglamentavimas ir daiktinių teisių srityje. Naujasis CK siekė priderinti daiktinių teisių santykių reguliavimą prie iš esmės pasikeitusių ekonominių sąlygų, sudaryti kiek įmanoma platesnes savininko ir kitų daiktinių teisių santykių subjektų teisių įgyvendinimo galimybes, užtikrinti tų teisių apsaugą ir gynyumą¹⁵¹⁸. CK kūrėjai, pasinaudodami kitų šalių teisine praktika, kodifikavo nemažai išvestinių daiktinių teisių. Galiojant 1964 m. redakcijos CK, jos nebuvo reglamentuotos viename teisės akte, o kai kurios apskritai nebuvo žinomos ir taikomos Lietuvos civilinėje teisėje.

Dabartiniame CK įtvirtintas išvestines daiktines teises teisinėje literatūroje¹⁵¹⁹ priimta skirstyti pagal jų atliekamas funkcijas į:

1. Nuosavybės teisę įgyvendinančias teises (turto patikėjimo teisę (CK 4.106–4.110 str.), kito asmens turto administravimas (CK 4.236–4.252 str.);

2. Trečiųjų asmenų teises panaudoti svetimą nekilnojamąjį turtą (servitutas (CK 4.111–4.140 str.), uzufuktas (CK 4.141–4.159 str.), užstatymo teisė (*superficies*) (CK 4.160–4.164 str.), ilgalaikė nuoma (*emphyteusis*) (CK 4.165–4.169 str.);

1517 Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

1518 Civilinio kodekso projekto aiškinamasis raštas „Dėl civilinio kodekso ketvirtosios knygos“ Nr. P-529 [interaktyvus]. Vilnius, 2000 m. gegužės 16 d. [žiūrėta: 2011-07-15]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=100912&p_query=&p_tr2=>>.

1519 Baranauskas E. *et al.* *Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 32.

3. Teisės, skirtas prievolių vykdymui užtikrinti (hipoteka (CK 4.170–4.197 str.), įkeitimas (CK 4.198–4.228 str.); daikto sulaikymo teisė (CK 4.229–4.235 str.).

Šiame skyriuje bus aptariamos nuosavybės teisę įgyvendinančios teisės (turto patikėjimo teisė ir kito asmens turto administravimas) ir dalis išvestinių daiktinių teisių, skirtų tretiesiems asmenims naudoti svetimą nekilnojamąjį turtą (t. y. servitutas, uzufruktas). Išvalgoje nebus nagrinėjama užstatymo teisė (*superficies*) ir ilgalaikė nuoma (*emphyteusis*)¹⁵²⁰, nes šios daiktinės teisės nėra tokios aktualios ir problemiškos kaip prieš tai minėtos daiktinės teisės. Taip pat šiame skyriuje nebus nagrinėjamos išvestinės daiktinės teisės, skirtos prievolėms užtikrinti, nes jos išsamiai nagrinėjamos kitame studijos skyriuje.

1. TURTO PATIKĖJIMO TEISĖS IR KITO ASMENS TURTO ADMINISTRAVIMO TEISĖS ATsirADIMO APLINKYBĖS

Sovietinei valdžiai Lietuvoje neigus privačią nuosavybę, buvo užkirstas kelias plėtotis ne tik nuosavybės, bet ir kitoms daiktinėms teisėms, susijusioms su privataus kapitalo naudojimu. Apribotos buvo ir turto patikėjimo teisės bei kito asmens turto administravimo teisės raidos galimybės.

Lietuvos teisės aktuose turto patikėjimo teisė pirmą kartą paminėta tik atkūrus nepriklausomybę, t. y. 1994 m. gegužės 17 d. priimtame Civilinio kodekso pakeitimo ir papildymo įstatyme¹⁵²¹, keičiant atitinkamas 1964 m. CK¹⁵²² nuostatas. Minėtas įstatymas Lietuvos teisės sistemoje įtvirtino turto patikėjimo teisę, kurios taikymas pirmiausia buvo nustatytas viešosios nuosavybės valdymo tikslais. Turto patikėjimo teisė pakeitė iki tol valstybės ir savivaldybės nuosavybei valdyti naudotą *operatyviojo tvarkymo teisę*, kuria remiantis buvo valdomas valstybės turtas, priskirtas valstybinėms, tarpkolūkinėms, valstybinėms-kolūkinėms ir kitokioms valstybinėms-kooperatinėms organizacijoms (žr. 1964 m. CK 97 str.). Tiesa, minėtas 1964 m. CK nuostatų pakeitimo įstatymas tik for-

1520 Apie ilgalaikę nuomą (*emphyteusis*) žr. Sakavičius J. Kai kurie daiktinės ir prievolinės teisės santykio probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*. 2008, 5 (107): 42–49.

1521 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

1522 Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinis kodeksas. *Vyriausybės žinios*. 1964, Nr. 19-138.

maliai įteisino turto patikėjimo teisę Lietuvoje, nes šiuo įstatymu buvo atliktas tik nominalus operatyvios tvarkymo teisės pervadijimas į turto patikėjimo teisę, nekeičiant šios viešojo turto tvarkymo teisės esmės.

Įsigaliojus minėtiems 1964 m. CK pakeitimams, sudariusiems prielaidas plėtotis turto patikėjimo teisei viešame sektoriuje, taip pat vadovaujantis Konstitucijos¹⁵²³ 128 straipsnio 2 dalimi, teigiančia, kad valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo tvarką nustato atskiras įstatymas, 1996 m. buvo pradėtas rengti Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo (toliau – VSTVNDĮ) projektas. VSTVNDĮ formuluotės buvo galutinai suderintos ir pats teisės aktas priimtas 1998 m. gegužės 12 d.¹⁵²⁴, o įsigaliojo 1998 m. birželio 12 d. Būtent nuo šio momento Lietuvos teisinėje sistemoje atsirado turto patikėjimo teisės apibrėžimas, kuris šią teisę nusakė kaip „valstybės ar savivaldybės įmonės, įstaigos, organizacijos teisę savo įstatuose (nuostatuose), taip pat tam tikros rūšies valstybės ar savivaldybės įmonių, įstaigų, organizacijų veiklą reglamentuojančiuose norminiuose aktuose nustatyti mastu, tvarka bei sąlygomis valdyti, naudoti valstybės ar savivaldybių jai perduotą turtą ir disponuoti juo“ (VSTVNDĮ 2 str. 9 d.). Iš pateiktos formuluotės matyti, kad Lietuvoje turto patikėjimo teisė turėjo labai aiškias savo taikymo ribas, t. y. šiuo institutu galėjo naudotis tik valstybė ir savivaldybės, įgyvendindamos savo teises į viešąją nuosavybę. O privatiems asmenims turto patikėjimo teisės institutas iki pat naujojo CK priėmimo buvo nepasiekiamas. Tai reiškia, kad privatiems subjektams nebuvo galimybių ieškoti veiksmingesnių jų nuosavybės teisės įgyvendinimo priemonių.

Atkreiptinas dėmesys, kad naujojo CK autoriai, taisydami šią padėtį, į 2000 m. CK įtraukė kelis institutus, skirtus privačių asmenų nuosavybės teisei įgyvendinti, t. y. privataus turto patikėjimą ir kito asmens turto administravimą. Neatmestina prielaida, kad įstatymų leidėjo pasirinkimas Lietuvos teisinėje sistemoje numatyti net dvi teisinės priemonės privačių savininkų interesams įgyvendinti buvo nulemtas siekio kuo greičiau atkurti Lietuvos ūkį po kelis dešimtmečius trukusios okupacijos ir sudaryti sąlygas jam veikti rinkos ekonomikos sąlygomis. Šiems tikslams pasiekti buvo būtina suaktyvinti privačios nuosavybės apyvartą, sudaryti kuo geresnes sąlygas ir tinkamas alternatyvas privataus kapi-

1523 Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

1524 Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 60-2412.

talo turėtojams pasirinkti, jų manymu, veiksmingiausią savo turto tvarkymo būdą. Tačiau kadangi Lietuva savo nacionalinėje teisinėje sistemoje neturėjo veiksmingų privačios nuosavybės įgyvendinimo teisinių mechanizmų, kuriant aptariamus institutus, buvo remiamasi kitų šalių patirtimi. Todėl ir vienas, ir kitas institutas buvo perimtas iš užsienio valstybių teisės kodifikuotų teisės aktų: privataus turto patikėjimo teisės institutas pasiskolintas iš Rusijos Federacijos CK¹⁵²⁵, o kito asmens turto administravimas – iš Kanados Kvebeko provincijos civilinio kodekso (toliau – Kvebeko CK)¹⁵²⁶.

Naujojo CK rengėjai, perkeldami Rusijos Federacijos CK 1012–1026 straipsnius, reglamentuojančius turto patikėjimo sutartį (rus. *доверительное управление имуществом*), į CK 6.953–6.968 straipsnius, sukūrė turto patikėjimo sutarties institutą, kuris gali būti taikomas tvarkant privačios nuosavybės teisę. Pažymėtina, kad RFCK normos į CK buvo perkeltos be didesnių ir esminių pakeitimų, t. y. beveik pažodžiui. Todėl nesuklysimė teigdami, jog Lietuvos turto patikėjimo sutarties institutas paremtas išimtinai Rusijos atitinkamu institutu. CK buvo reglamentuota ir turto patikėjimo teisė, kaip daiktinė teisė CK ketvirtos knygoje (CK 4.106–4.110 str.). Turto patikėjimo teisei buvo suteiktas daiktinės teisės režimas, nors Rusijos Federacijos CK ši teisė reglamentuota kaip prievolinė, kylanti sutarties ar įstatymo pagrindu.

Kito asmens turto administravimo teisė Lietuvoje reglamentuota CK ketvirtosios knygos XIV skyriaus CK 4.236–4.252 straipsniuose. Atskiros įstatymo nuostatos turto administravimo teisei reglamentuoti gali būti aptinkamos ir kitose CK nuostatose (pvz., CK 3.245 str. „Neveiksnaus ar ribotai veiksnus asmens turto administravimas“, CK 5.37 str. „Testamento vykdymas“ ir kt.). Taigi kito asmens turto administravimo institutas taikomas įvairiems ir pagal kilmę skirtingiems santykiams reglamentuoti, pasižymintiems bendru požymiu – kito asmens turto administravimu. Kaip minėta, kito asmens turto administravimas į nacionalinę teisės sistemą perkeltas remiantis Vakarų valstybių pažangiais teisėkūros rezultatais.

1525 *The Civil Code of the Russian Federation* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 03 d.] <<http://www.russian-civil-code.com/PartI/SectionII/Subsection1/Chapter19.html>>.

1526 *Civil Code of Quebec* [interaktyvus]. Updated to 1 May 2011. [žiūrėta 2011 m. liepos 24 d.] <http://www2.publicationsduquebec.gouv.qc.ca/dynamicSearch/telecharge.php?type=2&file=/CCQ/CCQ_A.html>.

Kvebeko CK buvo vienas pagrindinių šaltinių, iš kurių semtasi patirties rengiant Lietuvos CK projektą¹⁵²⁷. Sugretinus minėtų kodeksų nuostatas, reglamentuojančias kito asmens turto administravimą, neky-la abejonių, kad Lietuvoje taikomas institutas perimtas iš 1991 m. Kvebe-ko CK. Kito asmens turto administravimą reglamentuojančios nuostatos ir nežymūs jų skirtumai atitinka Kvebeko CK normas, reguliuojančias tokių administravimą (*de l'administration du bien d'autrui*). Pavyzdžiui, CK 4.240 straipsnis, reglamentuojantis turto paprastojo administravimo turinį, atitinka Kvebeko CK 1301–1305 straipsnius; CK 4.241 straipsnis, apibūdinantis turto visiško administravimo turinį, atitinka Kvebeko CK 1306–1307 straipsnius; CK 4.242 straipsnis, numatantis turto administratoriaus prievolės naudos gavėjui, atitinka Kvebeko CK 1308–1318 straipsnius ir t. t. Todėl nesuklysimė teigdami, kad CK įtvirtinta svetimo turto administravimo teisė yra Kvebeko CK atspindys Lietuvos civilinės teisės teisėkūroje. Tačiau lietuviškoji svetimo turto administravimo teisė skiriasi nuo Kvebeko provincijos instituto tuo, kad Lietuvoje svetimo turto administravimas pripažįstamas išvestine daiktine teise, o Kanados Kvebeko provincijoje ši teisė minėto statuso neturi.

Pažymėtina, kad Kvebeko CK taip pat įtvirtina turto patikėjimo teisės institutą – trustą (pranc. *de la fiducie*). Patikėjimo institutas išsa-miai reglamentuotas Kvebeko CK 1260–1298 straipsniuose. Šis institu-tas ypač savitas, nes numato galimybę suteikti patikėtam turtui specifinį bešeimininkį statusą, pagrįstą to turto priskyrimui specialiam tikslui (Kvebeko CK 1261 str.). Nenagrinėjant visų Kvebeko provincijos pati-kėjimo teisės struktūros ypatumų paminėtina, kad patikėjimo teisė yra atitinkamai susieta ir suderinta su svetimo turto administravimo teise. Ta darna pasireiškia tuo, kad pagal Kvebeko CK 1278 straipsnį svetimą turtą valdančiam turto patikėtinui yra taikomos Kvebeko CK nuosta-tos, reglamentuojančios svetimo turto visišką administravimą (Kvebeko CK 1306–1307 str.). Galima teigti, kad pagal Kvebeko CK svetimo turto administravimo teisė iš dalies apibrėžia patikėjimo teisės turinį, t. y. pa-tikėtinio teisių ir pareigų apimtį. Tai reiškia, kad pagal Kvebeko CK pati-kėjimo teisės institutas sąveikauja su svetimo turto administravimo ins-titutu, taip išreikšdamas minėtų dviejų institutų darną. Patikėjimo teisės instituto ir svetimo turto administravimo instituto tarpusavio ryšys gali būti išreikštas kaip *formos ir turinio* teisinis santykis. Patikėjimo teisė

1527 Dambrauskaitė A. Vienašaliai sandoriai paveldėjimo teisėje: valios išreiškimo forma ir tei-sinės pasekmės. *Jurisprudencija*. 2008, 2 (104): 73–83.

pripažintina santykio forma, o kito asmens turto administravimo teisė – turiniu, t. y. asmenų teisių ir pareigų įtvirtinimu.

Lietuvos teisinis reguliavimas turto patikėjimo teisę ir svetimo turto administravimo teisę pateikia kaip du savarankiškus ir nepriklausomus institutus. Mūsų įsitikinimu, tai lemia šių dviejų daiktinių teisių (institutų) tarpusavio nesuderinamumą. Dėl to ypač nelengva atriboti minėtus institutus pagal jų reikšminius požymius. Atrodytų, kad ir viena, ir kita teisinė priemonė atlieka tą pačią funkciją, pasižymi panašiomis savybėmis, o teisinis jų reglamentavimas, nors ir skiriasi, tačiau ne tais požymiais, kurie leistų pagrįsti šių dviejų institutų savarankiškumą.

Apibendrinant privataus turto patikėjimo teisės ir kito asmens turto administravimo teisės istorines įsitvirtinimo Lietuvos teisėkūroje aplinkybes, galima pasakyti, jog nė viena iš šių teisių, iki įsigaliojant naujam CK, Lietuvos teisei sistemai nebuvo žinoma. Šių institutų pasirodymą Lietuvos kodifikacijoje tikėtinai lėmė įstatymo leidėjo siekis numatyti kuo platesnes teises priemones privatiems subjektams įgyvendinti jų nuosavybės teisę, taip tikintis šalies ūkį padaryti efektyvesnį. Įstatymų leidėjas pasirinko panašių institutų iš užsienio valstybių recepcijos kelią, neesmingai juos modifikuodamas ir pritaikydamas Lietuvai. Vienintelis akivaizdus Lietuvos ir užsienio tų pačių institutų skirtumas yra tas, jog ir turto patikėjimo teisė, ir kito asmens turto administravimo teisė CK įtvirtintos kaip daiktinės teisės, nors šių institutų analogai atitinkamai Rusijoje ir Kanados Kvebeko provincijoje pripažįstami prievolinės teisės institutais. Visas kitas reglamentavimas receptuotas beveik nepakeistas. Todėl toks įstatymų leidėjo pasirinkimas aptariamų daiktinių teisių kūrimo procese lemia tam tikrus doktrinius ir praktinius prieštaravimus reglamentuojant minėtus teisinius institutus.

2. PRIVATAUS TURTO PATIKĖJIMO TEISĖS IR KITO ASMENS TURTO ADMINISTRAVIMO TEISĖS TAIKymo RIBOS

CK 4.108 straipsnis įtvirtina, jog turto patikėjimo teisė gali kilti įstatymo ar administracinio akto, sutarties, testamentu ar teismo sprendimo pagrindu. Šie aptariamoms daiktinėms teisėms atsiradimo pagrindai yra nulemti jos praktinio pritaikymo sričių. Pagal CK 4.106 straipsnio 2 dalį patikėjimo teisė nustatoma asmeniniais tikslais, privačiai ar visuome-

ninei naudai. Sąvoka „asmeniniai tikslai“ šiame kontekste suprantama kaip paties patikėtojo (turto savininko) interesų atitikmuo. Privati nauda turėtų būti suvokiama kaip konkretaus vieno asmens, tačiau ne paties patikėtojo interesas. O visuomeninė nauda turėtų būti suprantama kaip visos visuomenės ar jos grupės interesas. Galima teigti, jog Lietuvoje visuomenei naudai patikėjimo teisė gali būti nustatoma tvarkant ir privatų, ir viešą turtą. Todėl visuomeninė nauda, kaip patikėjimo teisės įsteigimo tikslas, yra plati sąvoka. Visuomenei naudai nustatyta patikėjimo teisė – ir privataus asmens labdaros tikslais sukurta patikėjimo teisė, ir patikėjimo teisė, sukuriama valstybei ar savivaldybėms perduodant jų turtą įmonėms, įstaigoms ar organizacijoms – bus pripažįstama, kad turtas būtų naudojamas tų juridinių asmenų viešosioms, t. y. visuomeninėms, funkcijoms įgyvendinti. Taigi, priklausomai nuo to, kurioje visuomeninių santykių srityje bus naudojamas patikėjimo teisės institutas, patikėjimo teisė kils atitinkamu teisiniu pagrindu.

Kito asmens turto administravimo institutas taip pat taikomas įvairiarūšiems teisiniams santykiams reguliuoti. Plačias šio instituto pritaikomumo galimybes matome iš CK 4.236 straipsnio 1 dalies, kurioje teigiama, kad šio CK skyriaus normos reglamentuoja kiekvieno asmens, administruojančio kitam asmeniui nuosavybės teise priklausančią turtą, veiklą, išskyrus atvejus, kai šis kodeksas arba kiti įstatymai nustato kitokį turto administravimo būdą. Vadinasi, kodeksas kito asmens turto administravimo institutui suteikia universalaus taikymo požymį, nurodydamas, kad visi neapibrėžto ir neįvardyto turto administravimo atvejai bus reglamentuoti kito asmens turto administravimo instituto normomis.

Minėtina, kad Lietuvoje kito asmens turto administravimas gali kilti šiais pagrindais ir atvejais:

- 1) teismo nutarties pagrindu, kai reikia užtikrinti silpnescio ar pažeidžiamo asmens interesus į turtą – CK 2.29 straipsnis, CK 3.97 straipsnis, CK 3.122 straipsnis, CK 3.185 straipsnio 3 dalis, CK 3.238 straipsnio 2 dalis, CK 3.239 straipsnio 2 dalis – arba išspręsti ginčą – CK 4.75 straipsnio 1 dalis, CK 4.146 straipsnio 2 dalis, CK 5.26 straipsnio 2 dalis, CK 5.37 straipsnio 5 dalis, CK 5.42 straipsnis, CK 5.55 straipsnis, CK 2.131 straipsnio 1 dalies 3 punktas, CPK 145 straipsnio 1 dalies 5 punktas, CPK 145 straipsnio 1 dalies 5 punktas;

- 2) įstatymo pagrindu, kai reikia užtikrinti kito asmens turinius interesus – CK 3.94 straipsnis, CK 3.275 straipsnis, 3.278 straipsnis, CK 6.229 straipsnis, CK 6.863 straipsnio 4 dalis;
- 3) administracinio akto pagrindu, kai skiriamas butų ir kitų patalpų savininkų bendrosios nuosavybės administratorius – CK 4.84 straipsnis.

Be išvardytų atvejų, svetimo turto administravimas dar gali atsirasti sandorio pagrindu.

Turto patikėjimo teisė gali būti nustatoma ne tik išvardytais teisiniais pagrindais, kurie būdingi kito asmens turto administravimui (teismo sprendimu, įstatymu ar administraciniu aktu), tačiau taip pat sutarties ir testamentu pagrindu (CK 4.108 str.). Vis dėlto šia teise privataus kapitalo tvarkymo praktikoje naudojamosi daug rečiau už kito asmens turto administravimo teisę.

Apžvelgus teisinius Lietuvos pagrindus, galima nurodyti šias situacijas, kai privataus turto patikėjimo teisės atsiradimo atvejus įtvirtina įstatymai:

1. Vertybinių popierių rinkoje valdant, naudojantis ir disponuojant vertybiniais popieriais ir pinigais, t. y.:

- 1) finansų maklerio įmonei ar licencijuotai kredito įstaigai valdant kliento perduotas pinigines lėšas, esančias kredito įstaigoje ir skirtas finansinėms priemonėms įgyti (Finansinių priemonių rinkų įstatymo¹⁵²⁸ 13 str. 8 d.);
- 2) valdymo įmonėms valdant kolektyvinių investavimo subjektų turtą (Kolektyvinio investavimo subjektų įstatymo¹⁵²⁹ 32 str.);
- 3) valdymo įmonėms valdant pensijų fondų turtą (Papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymo¹⁵³⁰ 31 str.).

2. Individualios įmonės savininkui ir jo sutuoktiniui bendrosios jungtinės nuosavybės teise priklausantis turtas perduodamas individualiai įmonei patikėjimo teise, jeigu sutuoktiniai nesusitaria kitaip (Individualių įmonių įstatymo¹⁵³¹ 8 str. 4 d.).

3. Veiksnius asmuo, kuris dėl savo sveikatos būklės negali savarankiškai įgyvendinti savo teisių ar atlikti pareigų ir kurio prašymu jam nu-

1528 Lietuvos Respublikos finansinių priemonių rinkų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 17-627.

1529 Lietuvos Respublikos kolektyvinio investavimo subjektų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 74-3424.

1530 Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 55-1765.

1531 Lietuvos Respublikos individualių įmonių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 112-4991.

statoma rūpyba, su rūpintoju gali sudaryti turto patikėjimo sutartį (CK 3.279 str. 3 d.).

Tačiau kai kurie autoriai turto patikėjimo teisės Lietuvoje taikymo galimybes nepagrįstai išplečia. Pavyzdžiui, R. Stanislovaičio teigimu, „patikėjimo teisė egzistuoja visais atvejais, kai valdomas kitam asmeniui – teisės subjektui priklausantis turtas. Tokiais patikėtiniais yra akcinės bendrovės valdymo organai, valstybinių įmonių administracija, kuri yra deleguotų juridinio asmens teisių turėtoja <...> samdyti komanditinių ir tikrųjų ūkinių bendrijų vadovai, viešųjų įstaigų vadovai ir kt.“¹⁵³². Panašu, kad autorius turto patikėjimo teisę painioja su juridinio asmens atstovavimu¹⁵³³.

Vis dėlto reikia pripažinti, kad CK 4.106 straipsnio 2 dalis ir 4.108 straipsnis suteikia turto patikėjimo teisei plačias teorinio pobūdžio pritaikymo galimybes, leidžiančias šią teisę naudoti esant įvairaus pobūdžio santykiams, atsiradusiems įvairiais pagrindais. Tačiau, vertinant praktiškai, realiai privataus turto patikėjimo teisę naudojama ribotai.

Mūsų manymu, pirmiausia tai yra susiję su tuo, kad turto patikėjimo teisė yra menkai įstatymiškai apibrėžta daiktinė teisė. Pažymėtina, kad turto patikėjimo teisei, kaip daiktinei teisei, reglamentuoti yra skirti vos keli CK straipsniai (CK 4.106–4.110 str.). Šios kodekso nuostatos visiškai neatskleidžia privataus turto patikėjimo teisės esmės ir nedetalizuoja šios daiktinės teisės, kaip yra, pavyzdžiui, administruojant kito asmens turtą. Tai lemia ribotas turto patikėjimo teisės pritaikymo praktikoje galimybes. Reikia sutikti, kad viešosios nuosavybės, t. y. valstybių ir savivaldybių turto, tvarkymo santykiai yra plačiau reglamentuoti viešosios teisės normų, todėl viešojo turto patikėjimo teisės reglamentavimas CK nekelia tiek problemų, kiek privatinės teisės subjektų teisinių santykių, kuriuos teisiškai reguliuojant paliekamos didelės spragos.

1532 Stanislovaitis R. *Komercinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2005, p. 107.

1533 Ši juridinio asmens vadovo statuso prigimties koncepcija buvo (ir tebėra) plačiai plėtojama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje. Dar 2001 m. spalio 16 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-7-760/2001 teismas buvo konstatavęs, kad „Administracijos vadovo ir bendrovės santykiai pasižymi tam tikrais ypatumais. <...> Šie administracijos vadovo ir bendrovės santykių ypatumai sudaro pagrindą pripažinti, kad net ir tuo atveju, kai tarp administracijos vadovo ir bendrovės yra sudaryta darbo sutartis, šie santykiai iš esmės atitinka ne darbo teisinius santykius, o civilinius teisinius santykius, kuriems taikytinos pavidimo sutartį reguliuojančios teisės normos. Tuo pačiu pažymėtina, kad administracijos vadovo buvimas bendrovės organu sąlygoja tai, jog daugelis administracijos vadovo teisių ir pareigų atsiranda įstatymo, o ne sutarties pagrindu, taigi administracijos vadovo ir bendrovės santykiams daugiau būdingi įstatyminio atstovavimo bruožai“.

Siekiant išplėsti privataus turto patikėjimo teisės pritaikymo galimybes, pirmiausia reikia išsamiai reglamentuoti privataus turto patikėjimo teisę CK. Jeigu būtų įtvirtinti atvejai ir sąlygos, pagal kurias turto patikėjimo teisė galėtų būti nustatoma testamentu ar teismo sprendimu, numatytas šios daiktinės teisės turinys, apibrėžtas jos subjektų teisinis statusas ir pan., šios teisės plėtra praktinėje asmenų veikloje neabejotinai padidėtų.

Esant dabartinei padėčiai, kai CK normos numato, jog turto patikėjimo teisė gali atsirasti ir iš teismo sprendimo, administracinio akto, sutarties testamentu ar įstatymo, lieka neaišku, kokiomis normomis vadovautis, nustatant minėtais pagrindais atsirandančios turto patikėjimo teisės turinį ir ypatybes. CK 6.953–6.968 straipsniai gana išsamiai reglamentuoja patikėjimo teisės sutarties institutą, taigi manytina, kad subjektai, kuriems tektų taikyti turto patikėjimo teisę, kylančią iš teismo sprendimo, administracinio akto, testamentu ar įstatymo, turėtų vadovautis CK šeštosios knygos normomis, reglamentuojančiomis turto patikėjimo sutarties institutą, taikydami įstatymo analogiją.

Tačiau bet koku atveju užpildyti turto patikėjimo teisės teisinio reguliavimo spragas būtina, nes tai turto patikėjimo teisę padarytų aiškesnę, kartu suteiktų galimybę konkuruoti su kito asmens turto administravimo teise, keliant klausimą, kuri iš minėtų daiktinių teisių labiau atitinka reglamentuojamų faktinių santykių esmę ir prigimtį.

Apibendrinant galima teigti, kad ir privataus turto patikėjimo teisė, ir kito asmens turto administravimo teisė pagal įstatymo apibrėžtas ribas gali būti naudojama plačiam santykių ratui reguliuoti. Ir vienos, ir kitos daiktinės teisės taikymo ribas nustato įstatymas, aiškiai įvardydamas, kuriais gyvenimo atvejais taikytina privataus turto patikėjimo teisė, o kuriais – kito asmens turto administravimo teisė. Tačiau pastebima, kad kito asmens turto administravimo teisės institutą praktinėje veikloje linkstama naudoti daug dažniau nei turto patikėjimo teisę. Manytina, kad tokia padėtis daugiausia yra nulemta menko turto patikėjimo teisės teisinio reglamentavimo CK normose. Siekiant didinti privataus turto patikėjimo teisės pritaikomumo galimybes, šią daiktinę teisę būtina išsamiai reglamentuoti CK ketvirtojoje knygoje. Tai padarius atsirastų teorinės prielaidos kelti klausimus, kuri iš minėtų daiktinių teisių labiau tinka konkrečioms faktiniams santykiams reglamentuoti.

3. TURTO PATIKĖJIMO TEISĖS IR KITO ASMENS TURTO ADMINISTRAVIMO TEISIŲ ATRIBOJIMO GAIRĖS

Galima sakyti, jog problema atriboti turto patikėjimo teisę nuo kito asmens turto administravimo teisės yra būdinga tik Lietuvos civilinei teisei ir nežinoma kitų šalių teisei. Tokia išvada darytina atsižvelgiant į tai, kad CK yra įtvirtinti abu minėti daiktinės teisės institutai, o kitų valstybių teisėje paprastai yra numatomas kuris nors vienas iš šių institutų. Yra ir tokių atvejų, kai valstybės civilinėje teisėje apskritai nėra numatyto savininko teisės įgyvendinančio instituto. Pavyzdžiui, Latvijos teisės aktuose teisinis institutas, kuris atitiktų panašias funkcijas kaip turto patikėjimo teisė ar kito asmens turto administravimo teisė, nėra įtvirtintas, tačiau fiduciarinių santykių faktas patvirtinamas teisminėje praktikoje. Kaip pažymima literatūroje, po 50 metų trukusios sovietų okupacijos Latvijos teisinėje sistemoje žingsnis po žingsnio išsivertina fiduciarinės, arba kitaip pasitikėjimu grįstos, nuosavybės valdymo formos¹⁵³⁴. Todėl šiuo požiūriu CK numatytas Lietuvos teisinis reguliavimas yra palyginti toli pažengęs, nes numato mūsų aptariamus du savininko teisių įgyvendinimo institutus. Tačiau, kita vertus, atsižvelgiant į minėtų institutų panašią atliekamą funkciją, tai lemia šių dviejų daiktinių teisių tarpusavio atribojimo problemą.

Praktikoje iš įstatymo, administracinio akto ar teismo sprendimo kylančios turto patikėjimo teisės atskyrimas nuo kito asmens turto administravimo teisės didesnių problemų nekelia. Kaip jau rašėme, CK ir kiti teisės aktai aiškiai apibrėžia atvejus, kada turi būti taikoma patikėjimo teisė, o kada kito asmens turto administravimas. Pavyzdžiui, CK 5.65 straipsnis aiškiai nurodo, kad turi būti taikoma kito asmens turto administravimo teisė: „*Palikimo administratoriui taikomos mutatis mutandis šio kodekso ketvirtosios knygos XIV skyriaus normos.*“ Tai atitinkamai suponuoja išvadą, kad palikimo administratorius negali veikti pagal turto patikėjimo teisės nuostatas.

Turto patikėjimo teisę nuo kito asmens turto administravimo teisės yra sunkiau atskirti, kai svetimo turto tvarkymo galimybė nustatoma sutartimi. Jeigu šalys aiškiai nenurodo, kokios rūšies sutartį sudaro, ji neretai gali būti pripažįstama ir turto patikėjimo teisės, ir kito asmens turto administravimo teisės sutartimi.

1534 Grasis J. Latvia. *Trusts & Trustees*. 2007, 13 (8): 437-444 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-26]. <<http://tandt.oxfordjournals.org>>.

Mūsų nuomone, siekiant tinkamai atriboti turto patikėjimo teisę nuo kito asmens turto administravimo teisės, reikia orientuotis pagal šias gaires:

1. Jeigu teisinių santykių saistomas asmuo, įgyvendindamas savininko teises, veikia savo vardu, teisinis santykis tikėtinais turėtų būti vertinamas kaip turto patikėjimo, o ne kito asmens turto administravimo. Ir priešingai, jeigu asmuo veikia turto savininko vardu, teisinis santykis turės daugiau bruožų, kurie būdingi kito asmens turto administravimo teisei. Aplinkybė, jog kito asmens turto administratorius, palaikydamas teisinius santykius su kitais asmenimis, veikia ne savo, turto savininko, vardu, kai kurie autoriai nurodo kaip vienintelį skiriamąjį požymį nuo turto patikėjimo teisės¹⁵³⁵. Tačiau verta pasakyti, kad tai nėra neginčijamas minėtų daiktinių teisių atribojimo kriterijus, nes, kaip numato CK 4.244 straipsnio 1 dalis, turto administratorius gali veikti ir savo vardu. Tokiu atveju kyla pagrįsta turto patikėjimo teisės atribojimo problema nuo kito asmens turto administravimo teisės, nes išnyksta civilinės teisės doktrinos pažymėta riba tarp turto patikėjimo ir turto administravimo teisių. Todėl aptariamų dviejų daiktinių teisių atribojimui reikia pasitelkti kitų ypatumų analizę.

2. Kitas požymis, padedantis atriboti turto patikėjimo teisės ir kito asmens turto administravimo institutus galėtų būti asmens, kuris pasirinkamas tvarkyti savininko turtą, statusas. Kaip pažymima CK 4.237 straipsnio 1 dalyje, „*turto administratoriumi gali būti fizinis ar juridinis asmuo, kuriam teisės aktai leidžia teikti turto administravimo paslaugas*“. Taigi įstatymo raidė tarytum orientuoja į tam tikros kvalifikacijos turėjimą, siekiant tapti administratoriumi. Ši taisyklė pripažįstama ir teismų formuojamoje praktikoje. Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismas, 2010 m. gruodžio 28 d. apeliacine tvarka nagrinėtoje civilinėje byloje Nr. 2S-1288-464/2010 buvo nurodęs, kad „*kito asmens turto administratoriumi gali būti tik specialus subjektas, t. y. asmuo (tiek fizinis, tiek juridinis), kuriam teisės aktai leidžia teikti turto administravimo paslaugas, tą imperatyviai nustato CK 4.237 str. 1 d. Pareiškėjas tokių duomenų, jog teisės aktų nustatytais sąlygomis ir tvarka yra įgijęs leidimą teikti administravimo paslaugas, o administravimas šio skyriaus prasme ir yra paslauga, nepateikė. Todėl kolegija sprendžia, jog pareiškėjas nėra priskirtas prie subjektų, galinčių teikti administravimo paslaugas, rato, todėl vien dėl šios priežas-*

¹⁵³⁵ Baranauskas E. et al. *Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 293.

*ties jo pareiškimas negalėtų būti patenkintas*¹⁵³⁶. Turto patikėtiniui įstatymai jokio privalomo reikalavimo turėti reikiamą kvalifikaciją nekelia. Todėl atrodytų pagrįsta teigti, kad svetimo turto tvarkymo santykius būtų galima atriboti remiantis turto tvarkytojo statusu. Tačiau ši taisyklė taip pat turi išimčių. Pavyzdžiui, CK 3.245 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad „*tais atvejais, kai neveiksnus ar ribotai veiksnus asmuo turi nekilnojamųjų ar kilnojamųjų daiktų, kuriems reikalinga nuolatinė priežiūra (įmonė, žemė, pastatas ir kt.), teismas savo nutartimi paskiria turto administratorių. Turto administratoriumi gali būti skiriamas globėjas (rūpintojas) arba kitas asmuo*“. Tad šiuo atveju akivaizdu, kad globėjas (rūpintojas) arba kitas asmuo nebūtinai gali turėti atitinkamą turto administratoriaus licenciją ar kvalifikaciją. Juo gali būti kiekvienas asmuo. Šie pavyzdžiai rodo, kad atribojant patikėjimo ir administravimo santykius administratoriaus ar patikėtinio asmuo ir jo ypatumai taip pat nėra esminis požymis.

3. Atsiradimo pagrindas yra taip pat reikšmingas kriterijus, padedantis atskirti privataus turto patikėjimo teisę nuo kito asmens turto administravimo. Pagal CK 4.236 straipsnio 2 dalį kito asmens turto administravimas gali kilti teismo nutartimi, įstatymu arba sandoriu, o kodekse numatytais atvejais – ir administraciniu aktu. O turto patikėjimo teisė pagal CK 4.108 straipsnį gali būti nustatoma įstatymu, administraciniu aktu, sutartimi, testamentu ir teismo sprendimu. Iš karto pažymėtina, kad turto patikėjimo teisė gali kilti testamentu pagrindu, kuris nebūdingas turto administravimo teisei. Kartu reikia pasakyti, kad privataus turto patikėjimo teisė negali būti nustatoma administraciniu aktu, nes šis pagrindas būdingas įtvirtinant viešojo turto patikėjimo teisę. Tad atitinkamai, atsižvelgiant į tai, koku pagrindu kilo daiktinė teisė, galima nustatyti jos rūšį.

4. Daiktinės teisės nustatymo laikotarpis – taip pat svarbi aplinkybė, padedanti tinkamai kvalifikuoti teisinius santykius. Minėtina, kad turto patikėjimo teisė, jeigu ji kyla iš sutarties, gali būti nustatoma maksimaliam 20 metų terminui (CK 6.959 str. 2 d.). Joks kito asmens turto administravimo teisės galiojimo ilgiausias terminas nenustatytas.

5. Galiausiai svarbu vertinti daiktinę teisę nustatančio akto turinį. Pavyzdžiui, jeigu sutartimi nustatyta turto patikėjimo teisė, tuomet tokiame sutartyje privalo būti nurodytos CK 6.959 straipsnyje numatytos

1536 Vilniaus apygardos teismo 2010 m. gruodžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1288-464/2010.

esminės turto patikėjimo sutarties sąlygos. Jeigu nėra bent vienos iš šių sąlygų, tuomet galėtų būti pagrindas konstatuoti arba patikėjimo teisinių santykių nebuvimą apskritai, arba, atsižvelgiant į kitas aplinkybes, – kito asmens turto administravimo santykių egzistavimą.

Anksčiau minėjome tik gaires, kurios galėtų padėti tinkamai vertinti privataus turto patikėjimo ir kito asmens turto administravimo teisinius santykius. Vis dėlto minėti kriterijai nėra absoliutūs, vadinasi, ir pakankami mūsų aptariamoms daiktinėms teisėms atriboti, nes esant tam tikroms situacijoms gali nebūti nė vienos iš mūsų anksčiau nurodytos aplinkybės, leidžiančios tinkamai nustatyti daiktinę teisę. Pavyzdžiui, jeigu šalys sudarys sutartį dėl privataus turto tvarkymo turto savininko naudai, sandoryje aiškiai numatys, kad turto tvarkytojas sudarinės sandorius su trečiaisiais asmenimis tik savo vardu, numatys, kad sutartis galioja ne ilgiau kaip 20 metų, sutartyje nurodys sutarties objektą, aptars atlyginimo klausimą, nurodys naudos gavėją – turto savininką, tačiau aiškiai neįvardys, kokios rūšies tai sutartis, t. y. ar turto patikėjimo ar kito asmens turto administravimo, tai šios sutarties lengvai kvalifikuoti gali nepavykti. Pateiktas pavyzdys rodo, kad turto patikėjimo teisę ir kito asmens turto administravimo teisę gali būti labai lengva supainioti. Aptariamų daiktinių teisių atribojimas praktiniu aspektu gali būti labai reikšmingas, nes skirtingas daiktinių teisių režimas gali lemti skirtingas iš šių daiktinių teisių reguliavimo išplaukiančias pasekmes. Pavyzdžiui, teisinis civilinės atsakomybės reglamentavimas gali skirtis – tai priklausoma nuo daiktinės teisės vertinimo.

Esant turto patikėjimo teisiniams santykiams, patikėtinis yra atsakingas tretiesiems asmenims, jeigu jų prievolėms patenkinti neužtenka patikėto turto, o jeigu neužtenka ir patikėtinio turto, atsakomybė tenka ir patikėtoju asmeniškai (CK 6.965 str. 4 d.). Administruojant kito asmens turtą, trečiųjų asmenų prievolės vykdomos iš administruojamo turto (CK 4.240 str. 1 d.), administratorius pagal bendrą taisyklę nėra atsakingas pagal prievoles, kylančias iš turto administravimo (CK 4.244 str. 1 d.), o naudos gavėjas atsako tretiesiems asmenims tik už administratoriaus kaltais veiksmais vykdant funkcijas padarytą žalą tik ta suma, kurią jis gavo iš administratoriaus (CK 4.244 str. 3 d.). Iš to, kas paminėta, darytina išvada, kad, nustatant kito asmens turto administravimo teisę, ir administratoriaus, ir naudos gavėjo teisinę padėtis atsakomybės prasme yra daug palankesnė už teisinę patikėtinio ir patikėtojo padėtį. Be

to, yra ir kitų turto patikėjimo teisės teisinio reglamentavimo ypatumų, kurie nebūdingi kito asmens turto administravimo teisei, ir atvirkščiai.

Taigi kaip išspręsti turto patikėjimo teisės ir kito asmens turto administravimo teisės atribojimo klausimus? Nors aiškaus atsakymo į šį klausimą nėra, tačiau sprendžiant problemą galima vadovautis anksčiau nurodytais kriterijais. Be to, kaip papildomą kriterijų, leidžiantį lengviau atriboti aptariamas daiktines teises, galima naudoti pačią teisinių santykių struktūrą, kuri vienokia būdinga turto patikėjimo teisei, o kita – kito asmens turto administravimui. Turto patikėjimo teisės atveju dažniausiai dalyvauja trys šalys: patikėtojas (turto savininkas), patikėtinis (turto valdytojas) ir naudos gavėjas (dažniausiai trečiasis asmuo). Tad jeigu šalių santykiai yra paremti minėtos trinarės struktūros pagrindu, tikėtina, kad šalis sieja teisiniai patikėjimo santykiai. Ir priešingai, jeigu dominuoja tik dvi teisinių santykių šalys – turto savininkas ir turto administratorius – galima manyti, kad susiklostę santykiai artimesni kito asmens turto administravimui.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, darytina išvada, kad CK įtvirtinta privataus turto patikėjimo teisė ir kito asmens administravimo teisė neturi aiškių ir esminių skiriamųjų požymių, todėl praktikoje neretai šias dvi daiktines teises galima supainioti. Siekiant nustatyti tam tikras šių daiktinių teisių atribojimo gaires, siūlytina atsižvelgti į tai, kieno vardu turto tvarkytojas veikia, turto tvarkytojo statusą, turto tvarkymo trukmę, turto tvarkymą įtvirtinančio akto turinį. Tinkamai kvalifikuoti turto patikėjimo teisę ir turto administravimo teisę svarbu dėl galimų teisinių pasekmių, civilinės atsakomybės ir taikomų teisinio reguliavimo ypatumų.

4. PRIVATAUS TURTO PATIKĖJIMO TEISĖS IR KITO ASMENS TURTO ADMINISTRAVIMO TEISĖS KONKURENCIJA

Manytume, kad tam tikrose gyvenimo srityse turto patikėjimo teisės taikymas teoriškai galėtų būti labiau pagrindžiamas nei svetimo turto administravimo teisė. Pavyzdžiui, tradiciškai kitose valstybėse pripažįstama, kad rūpinimosi kito neveiksnaus ar neįgalaus asmens turtu teisinis pagrindas yra būtent turto patikėjimo teisė. Šiuo aspektu minė-

tina Rusija, kuri, turėdama tik turto patikėjimo teisės sutarties institutą (prievolinio pobūdžio teisė), numato, kad turto patikėjimo teisė gali kilti ne tik sutarties pagrindu, bet ir kitais atvejais (Rusijos Federacijos CK 1026 str.). Turto patikėjimo teisė gali būti naudojama kaip priemonė užtikrinant asmens, kuriam nustatyta globa, interesus Rusijos Federacijos CK 38 straipsnio numatytais atvejais; taip pat testamentu pagrindu, jeigu testamentu buvo paskirtas testamentu vykdytojas; arba kitais įstatymuose nustatytais pagrindais¹⁵³⁷. Tiesa, reikia atkreipti dėmesį, kad Rusijos civilinei teisei kito asmens turto administravimo teisinis modelis nėra žinomas, tačiau vis dėlto minėti atvejai rodo, kad ir nesant svetimo turto administravimo atskiro instituto tuos pačius teisinius santykius galima reglamentuoti turto patikėjimo teise.

Vertinant Lietuvos civilinėje teisėje galiojantį turto patikėjimo teisės institutą, anksčiau pateiktos pastabos yra pagrindas kelti labai racionalų ir logiškai išplaukiantį klausimą: kodėl įstatymo leidėjas, anksčiau išvardytiems santykiams reglamentuoti pasirinko taikyti būtent svetimo turto administravimo teisės, o ne turto patikėjimo teisės modelį? Manytume, į šį klausimą atsako specifinis teisinio turto patikėjimo teisės reglamentavimas.

Kaip jau minėta, turto patikėjimo teisė – tai dualistinės funkcinės paskirties teisė, reglamentuojanti ir viešojo sektoriaus, ir privataus turto tvarkymo santykius. Kartu pažymėtina, kad turto patikėjimo teisė pirmausia įsitvirtino Lietuvos teisinėje sistemoje kaip viešojo turto tvarkymo teisė. Tik vėliau, įsigaliojus naujam CK, šios teisės taikymo sritis buvo išplėsta privatiniam santykiams. Dėl šių priežasčių, suprantama, turto patikėjimo teisė vystėsi kaip viešojo sektoriaus teisė. Manytume, kad turto patikėjimo sutarties instituto įtvirtinimas CK šeštojoje knygoje menkai veikė tradiciškai nusistovėjusią turto patikėjimo teisės, kaip valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo teisės, sampratą. Todėl galima spėti, kad įstatymų leidėjas visiems kitiems svetimo turto tvarkymo santykiams reguliuoti sąmoningai pasirinko ne turto patikėjimo teisės institutą, kuris, kaip minėta, pagal savo pirminę paskirtį turėjo užtikrinti valdžios institucijų materialinį aprūpinimą bei joms priskirto turto tvarkymą valstybės interesais. Atsisakydamas teisinio reguliavimo galimybių neriboto išplėtimo, įstatymų leidėjas užsitikrino, kad valstybės ir savivaldybių turto valdymo klausimai

1537 Валявина Е. Ю., Василевская Н. П., Егоров Н. Д. *Гражданское право. Учебник.* Часть 2. Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Москва: Проспект, 1998, с. 584.

bus reglamentuojami nuosekliau, nes nebus poreikio derinti dėl plataus reglamentuojamų santykių rato galinčius atsirasti turto patikėjimo teisės prieštaravimus.

Kita priežastis, lemianti menką turto patikėjimo teisės taikymą, yra ta, kad ši teisė yra nepakankamai išsamiai reglamentuota daiktinė teisė, o tai savaime neskatina rinktis šios daiktinės teisės santykiams reglamentuoti.

Kaip jau minėjome, kitų šalių praktika rodo, kad tuos pačius klausimus, kuriuos Lietuvoje išsprendžia svetimo turto administravimo institutas, gali sėkmingai išspręsti ir turto patikėjimo teisės nuostatos. Taigi galima kelti prielaidą, jog ir Lietuvoje turto patikėjimo teisė galėtų būti pritaikoma atitinkamose srityse, kuriose paprastai naudojama kito asmens turto administravimo teisė. Šiuo atveju toks pritaikomumas galėtų būti nulemtas turto patikėjimo teisės ypatybių (ir gal kai kuriais atvejais net pranašumų), kuriomis nepasižymi turto administravimo institutas. Kaip vieną iš tokių turto patikėjimo teisės atskyrimo nuo turto administravimo teisės požymių doktrina¹⁵³⁸ įvardija tai, kad turto patikėjimo teisės atveju patikėtinis veikia savo vardu, o kito asmens turto administravimo atveju – turto savininko vardu. Ar tai yra veiksnys, kuris galėtų nulemti vieno ar kito instituto vyravimą, bus galima atsakyti išsiaiškinus sąvokos „veikti savo vardu“ turinį.

Patikėjimo teisinių santykių atveju teisė ir kartu pareiga veikti patikėtinui savo vardu yra numatyta CK 6.955 straipsnio 1 dalyje. Viena vertus, toks sąvokos „veikti savo vardu“ įtvirtinimas tarp patikėjimo teisės sutarties prievolinio instituto normų kelia abejonių, ar patikėtinis ir visais kitais atvejais, t. y. kai patikėjimo teisė nustatoma įstatymu, administraciniu aktu, teismo sprendimu ar testamentu, veikia savo vardu. Kita vertus, lakoniškas sąvokos „veikia savo vardu“ paminėjimas tik vienoje CK normoje neatskleidžia šios teisinės kategorijos turinio. Ši aplinkybė lemia tai, kad sąvokos „veikia savo vardu“ išaiškinimo reikia ieškoti ne patikėjimo teisę reguliuojančiose teisės normose, o kituose civilinės teisės institutuose. Vienas tokių institutų, galinčių padėti atskleisti „veikimo savo vardu“ reikšmę, yra komiso sutarties institutas, kuriame santykių su trečiaisiais asmenimis susaistyto komisionieriaus „veikimas savo vardu“ yra vienas reikšmingiausių komiso instituto skiriamasis požymis.

1538 Baranauskas E. *et al. Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 293.

CK 6.780 straipsnio 1 dalyje, kaip ir turto patikėjimo teisės sutartį reglamentuojančiose nuostatose, įtvirtinta sąlyga, kad komisisionierius sandorius su trečiaisiais asmenimis sudaro savo vardu. Sąvokos „savo vardu“ turinys komiso sutarties atveju aptariamas kitoje to paties straipsnio 2 dalyje nurodant, kad *„pagal sandorį, komisisionieriaus sudarytą su trečiuoju asmeniu, teises ir pareigas įgyja komisisionierius, nepaisant to, kad komitentas buvo nurodytas trečiajam asmeniui arba vykdant sandorį turėjo tiesioginių santykių su trečiuoju asmeniu“*. Iš šios normos aišku, kad teisinio termino „veikti savo vardu“ reikšmė, esant teisiniams komiso santykiams, yra tolygi „prisiimti teises ir pareigas savo vardu pagal sutartį su trečiaisiais asmenimis“ reikšmei. Tai patvirtintų ir LAT formuojama praktika, kuri pripažįsta, jog komisisionierių su trečiaja sandorio šalimi susaisto tiesiogiai tie įsipareigojimai, kurie kyla iš komisisionieriaus ir trečiosios šalies sudaromo sandorio¹⁵³⁹. Tačiau sąvokos „veikti savo vardu“ reikšmė komiso sutarties atveju ir tos pačios sąvokos reikšmė patikėjimo teisės atveju skiriasi.

Esminis šių sąvokų skirtumas yra nulemtas patikėjimo teisės, kaip santykio dažniausiai trečiojo asmens naudai, prigimties, o tai lemia, kad asmuo, veikiantis „savo vardu“ kaip patikėtinis iš tokios veiklos paprastai negali įgyti sau naudos. Jo interesas dažniausiai apsiriboja atlyginimu už atliktas pareigas. CK 6.958 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad *„patikėtinis negali būti vienintelis naudos gavėjas pagal turto patikėjimo sutartį“*. Tai reiškia, kad iš patikėtinio prisiimamų sandorių kylančios teisės negalėtų būti įgyjamos patikėtinio, tačiau turėtų pereiti naudos gavėjui. Taigi sąvoka „veikti savo vardu“ turto patikėjimo teisės kontekste žymės santykį, kurio metu asmuo, veikiantis savo vardu, teises įgis naudos gavėjui, o pareigas – sau.

Ši taisyklė, t. y. patikėtinio atsakomybės už jo veiksmus prieš trečiuosius asmenis taisyklė, atitinka ir šiuolaikinį, ES lygiu suderintą patikėjimo teisės teisinį reglamentavimą. Atkreiptinas dėmesys, kad DCFR¹⁵⁴⁰ X knygoje, tiksliau šios knygos X.-10:201 straipsnio 1 dalyje

1539 Pavyzdžiui, 2003 m. rugsėjo 10 d. nutartyje, priimtoje civilinėje byloje Nr. 3K-3-800/2003, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pripažino, kad komisisionierius, sudaręs sandorį su trečiuoju asmeniu, trečiajam asmeniui įgijo pareigas ir atsakomybę, priskirtinus pardavėjui. Todėl jeigu parduotasis daiktas teismo sprendimu iš pirkėjo paimtas, tai pardavėjas privalo pirkėjui grąžinti sumokėtąją kainą ir atlyginti nuostolius. Remdamasis aptartais argumentais, teismas konstatavo, kad komisisionierius turi atlyginti pirkėjui turėtus nuostolius.

1540 *Draft Common Frame of Reference* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-20]. <http://webh01.ua.ac.be/storme/2009_02_DCFR_outlineEdition.pdf>.

įtvirtinta, kad patikėtinis yra asmeniškai atsakingas tenkinant iš patikėjimo teisės kylančias skolas. Pagal tą pačią Bendrosios principų sistemos projekto X.-9:102 straipsnio 2 dalies b) punkte netgi patikėjimo teisės atšaukimas nepanaikina patikėtinio atsakomybės tretiesiems asmenims, nebent patikėjimo teisės akte buvo numatyta priešingai. Taigi reglamentuojant patikėjimo teisę linkstama įtvirtinti bendrą taisyklę – patikėtinio asmeninę atsakomybę. Patikėtinio atsakomybės linija atsispindi CK 6.965 straipsnio 4 dalyje kaip subsidijari patikėtinio atsakomybė, jeigu kreditorių skoloms padengti neužtenka patikėto turto.

O kito asmens turto administravimo atveju CK 4.244 straipsnio 1 dalis nustato priešingai ir netiesiogiai įtvirtina veikimo ne savo vardu sąvoką per taisyklę, kad „*administratorius nėra asmeniškai atsakingas tretiesiems asmenims pagal prievoles, kurios atsirado administruojant turtą, išskyrus atvejus, kai jis veikė savo vardu*“. Administruojant kito asmens turtą, teisės ir pareigos pagal bendrąją taisyklę kyla administruojamo turto savininkui. Kaip jau minėjome, įstatymas numato, kad kai kito asmens turto administratorius veikia savo vardu, asmeninės atsakomybės netaikymo taisyklė netenka galios, todėl, reikėtų suprasti, administratorius tampa asmeniškai atsakingas už prisiimtas prievoles. Tačiau kuriais atvejais kito asmens turto administratorius veikia savo vardu, įstatymas nepasako, todėl manytina, kad administratorius savo vardu gali veikti tik savo apsisprendimu apie tai nurodydamas sandoryje. Mūsų manymu, taisyklė, kad kito asmens turto administratorius veikia to asmens vardu ir dėl to, jeigu neviršija savo įgaliojimų, nėra atsakingas tretiesiems asmenims dėl kilusių prievolių, ne visuomet pateisinama.

Kaip buvo nurodyta, kito asmens turto administravimo institutas naudojamas ir esant tokiems teisiniams santykiams, kai reikia užtikrinti turto tvarkymą, kai kiti asmenys ne tik kad negali išreikšti savo nuomonės dėl administravimo jų turtui taikymo, tačiau ir dažnai nėra niekaip objektyviai atsakingi dėl to, jog patys negali tvarkyti savo turto. Tokiais gali būti pripažįstami bent jau toliau išvardyti atvejai:

- 1) administruojant nežinia kur esančių asmenų turtą (CK 2.29 str.);
- 2) tėvams netinkamai tvarkant savo nepilnamečiam vaikui priklausantį turtą (CK 3.185 str. 3 d.);
- 3) nustačius fiziniam pilnamečiui asmeniui globą, jeigu pripažįstama būtinybė skirti turto administratorių (CK 3.238 str. 2 d., 3.245 str.);

- 4) nustačius fiziniam pilnamečiam asmeniui rūpybą, jeigu pripažįstama būtinybė skirti turto administratorių (CK 3.239 str. 2 d., 3.245 str.);
- 5) jeigu nėra įpėdinio ir / ar testamentu vykdytojo, kurie vykdytų palikėjo testamentą (CK 5.37 str. 5 d.);
- 6) jeigu pakeičiamas netinkamai pareigas vykdomas testamentu vykdytojas ar palikimo administratorius (CK 5.42 str.);
- 7) jeigu paveldima individuali įmonė, ūkininko ūkis ar palikėjo skolos viršija paliekamo turto vertę arba jeigu ūkis yra palikimo dalis ir jį reikia tvarkyti (CK 5.55 str., 5.66 str.);
- 8) jeigu be jokio pagrindo pradedami tvarkyti kito asmens reikalai (CK 6.229 str.).

Todėl būtume linkę manyti, kad šiais atvejais įstatymų leidėjas turi siekti geriausios asmens, kurio turtas tvarkomas, interesų apsaugos, nes toks asmuo gali būti labiausiai socialiai pažeidžiamas ir gali neturėti jokių galimybių operatyviai apginti savo teises, jeigu jos būtų pažeistos, net jeigu ir turto administratorius veikia neviršydamas savo įgaliojimų. Būtent todėl, manytume, minėtais atvejais kitų asmenų turtas turėtų būti tvarkomas asmens, kuris tą darytų ne kito asmens vardu, tačiau savo vardu, nes taip būtų užtikrintas didesnis tokio asmens atsakomybės laipsnis prieš turto savininką, t. y. kito asmens turtą tvarkantis asmuo būtų suinteresuotas vengti sudaryti nenaudingus sandorius su trečiaisiais asmenimis. Turto patikėjimo teisė būtų ir galėtų užtikrinti, kad minėtais atvejais turtą valdantys asmenys veiktų savo vardu. Todėl būtų tikslinga kito asmens turto administravimo teisę pakeisti turto patikėjimo teise.

Antra vertus, anksčiau išvardytais atvejais įstatymų leidėjas turėtų siekti, kad kito asmens turto valdytojai turėtų dideles galimybes ginti svetimą turtą nuo gresiančių ar esamų teisės pažeidimų. Tiesa, CK 4.242 straipsnio 4 dalis numato, jog administratorius turi teisę pareikšti su turto administravimu susijusius ieškinius, taip pat įstoti į kitų asmenų pradėtą bylą, susijusią su administruojamu turtu, tačiau vargu ar minėta nuostata gali būti aiškinama kaip suteikianti teisę turto administratoriui reikšti ir daiktinio pobūdžio ieškinius, numatytus CK 4.95–4.99 straipsniuose, nes teisė reikšti šiuos ieškinius priklauso išimtinai daikto savininkui. Kadangi CK 4.110 straipsnis šią teisę numato turto patikėjimo teisės turėtojui, tai manytina, kad turto patikėtojas gali turtėti didesnes (o gal tam tikrais atvejais ir veiksmingesnes) kito asmens turto gynimo galimybes. Tai taip pat suponuoja mintį, kad kito asmens turto administravimo teisę tam tikrais atvejais būtų galima pakeisti turto patikėjimo teise.

Tačiau šis pasiūlymas turi būti įvertintas atsižvelgiant ir į galimas neigiamas pasekmes. Primintina, kad CK 6.965 straipsnio 4 dalis numato ir subsidiarinę patikėtojo atsakomybę tretiesiems asmenims. Todėl kito asmens turto administravimo teisės pakeitimas patikėjimo teise pagal galiojančią teisinę reglamentavimą galėtų pabloginti patikėtojo ar turto savininko teisinę padėtį. Mūsų nuomone, CK 6.965 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta patikėtojo civilinė atsakomybė neturi teisinio pagrindo, todėl svarstyтина, ar neverta tokio reglamentavimo atsisakyti.

Patikėtojas, esant patikėjimo santykiams, yra atskirtas nuo savo nuosavybės ekonomiškai. Tai reiškia, kad visi patikėtojo, kaip turto savininko, įgaliojimai yra perduoti patikėtinui patikėjimo teisės galiojimo laikotarpiui. O patikėtinis, veikdamas savo vardu, įgyvendina savininko nuosavybės teisę, sudarydamas atitinkamus sandorius ir atlikdamas kitus veiksmus, susijusius su jam patikėtu turtu. Jo veikla, įgyvendinant teises į patikėtą turtą, teisiškai yra visiškai atskirta nuo patikėtojo veiklos. Tačiau įstatymas nustato patikėtojo atsakomybę jo perduotu į patikėjimą turtu ir taip pat – kitu patikėtojo turtu. Patikėtojo atsakomybė perduotu į patikėjimą turtu gali būti pagrįsta tuo, kad patikėtojas pats prisiima atitinkamą riziką dėl patikėtinio veiksmų, jeigu šiais būtų padaroma žala tretiesiems asmenims. Tai tarsi savotiškas patikėjimo teisės veiklos materialinis indėlis, užtikrinantis trečiųjų asmenų teises, atliekantis panašią funkciją kaip įmonės įstatinis kapitalas, tik kuriuo patikėtojas ir turėtų rizikuoti. Tačiau kaip pagrįsti patikėtinio kreditorių galimybės vykdyti išieškojimą iš kito patikėtojui priklausančio turto teisinę prigimtį? M. V. Jasusas galimybę nukreipti išieškojimą į kitą patikėtojo turtą aiškina kaip civilinės atsakomybės taikymą patikėtojui¹⁵⁴¹. Tačiau autorius kartu pažymi, kad neigiamo pobūdžio pasekmių taikymas turto savininkui nėra pagrįstas tradiciniu atsakomybės supratimu, nes neatitinka visų būtinųjų civilinės atsakomybės sąlygų. Iš tiesų, remiantis patikėtojo atsakomybės, kaip civilinės atsakomybės, aiškinimu, galima sutikti, kad kitam turtui išieškoti iš patikėtojo nėra kelių būtinųjų civilinės atsakomybės sąlygų, tokių kaip neteisėti veiksmai (CK 6.246 str.), priežastinis ryšys (CK 6.247 str.) ir kaltė (CK 6.248 str.). Dėl šios priežasties patikėtojo atsakomybė už patikėtinio veiksmus negali būti pateisinama ci-

1541 Ясус М. В. *Доверительное управление и траст как правовые способы передачи имущества в управление*. Дисертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2000, с. 149.

vilinės atsakomybės prasme. Mūsų įsitikinimu, įstatymų leidėjui apskritai verta atsisakyti CK 6.965 straipsnio 4 dalyje numatytos patikėtojo asmeninės subsidiarios atsakomybės tretiesiems asmenims.

Apibendrinant galima teigti, kad turto patikėjimo ir kito asmens turto administravimo teisių atliekamų funkcijų panašumai lemia, kad tam tikrais atvejais viena daiktinė teisė teoriškai galėtų būti panaudojama vietoje kitos, o kartais galėtų būti didesnis teigiamas tokios alternatyvos socialinis efektas. Situacijose, kai būtina užtikrinti socialiai pažeidžiamo asmens interesus, siūlytina naudoti tą teisinę priemonę, kuri užtikrina didesnę turtą tvarkančio asmens atsakomybės laipsnį per „veikimo savo vardu“ taisyklės įgyvendinimą. Turto patikėjimo teisės vienu iš skiriamųjų požymių galima nurodyti patikėtinio „veiklą jo paties vardu“ ir asmeninės patikėtinio atsakomybės už veiksmus prisiėmimą. Todėl įvardytais atvejais, kai reikia siekti geriausios asmenų interesų apsaugos, turto patikėjimo teisė labiau atitiktų reglamentuojamų santykių pobūdį, todėl sėkmingai galėtų pakeisti dabar taikomą kito asmens turto administravimo teisę. Tačiau, prieš taikant kito asmens turto administravimo teisės pakeitimą į patikėjimo teisę, turėtų būti atsisakoma patikėtojo asmeninės subsidiarios civilinės atsakomybės tretiesiems asmenims idėjos kaip neturinčios teisinio pagrindimo.

5. UZUFUKTO TEISĖ IR ŠEIMOS TURTINIAI SANTYKIAI

CK 4.141 straipsnio 1 dalis, pateikianti uzufrukto apibrėžimą, nurodo, kad uzufruktas – asmens gyvenimo trukmei ar apibrėžtam terminui, kuris negali būti ilgesnis už asmens gyvenimo trukmę, nustatyta teisė (uzufruktoriaus teisė) naudoti svetimą daiktą ir gauti iš jo vaisius, produkciją ir pajamas. Poreikis aptarti uzufrukto teisę kyla dėl specifinio pobūdžio uzufrukto teisės taikymo šeimos teisiniais santykiams ypatybių.

CK 3.185 straipsnio 1 dalis numato, kad *„turtą, kuris yra nepilnametėjų vaikų nuosavybė, tvarko jų tėvai uzufrukto teisėmis“*. Kaip teigia P. S. Vitkevičius, šeimos santykiams skirtas uzufruktas gerokai skiriasi nuo bendro daiktinio uzufrukto, įtvirtinto CK 4.141–4.159 straipsniuose, taip pat romėnų teisės šaltiniuose. Autorius nurodo, jog šeimos santykiams netinka tradicinė uzufrukto samprata, todėl tėvų uzufrukto teisei

taikomos tik tos uzufrukto nuostatos, kurios neprieštarauja CK trečiosios knygos nuostatomis (CK 3.185–3.191 str.).¹⁵⁴²

Vien ta aplinkybė, kad pagal šeimos santykiams nustatytą uzufrukto teisės reglamentavimą naudą iš uzufrukto gauna ne tėvai (uzufrukto turėtojai), o tretieji asmenys – vaikai (CK 3.186 str. 1, 2 d.), liudija, jog uzufrukto pobūdis yra netipinis. Ši nuostata, siekiant įtvirtinti tinkamą vaiko teisių apsaugą, išsamiai perteikiama LAT praktikoje. Pavyzdžiui, 2009 m. liepos 10 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-239/2009 LAT buvo nurodęs, kad „pagal CK 3.186 straipsnio 1 dalį atsakovė, būdama įstatyminė savo nepilnametės dukters atstovė (uzufruktorė), turi pareigą tvarkyti dukteriai priklausančią turtą išimtinai jos interesais, t. y. taip, kad jis teiktų vaikui maksimalią materialią ir dvasinę naudą bei būtų viena iš sąlygų, užtikrinančių jo sveiką, darną fizinę bei psichinę raidą“¹⁵⁴³. Taip paprasčiausiai paneigiama bet kokia uzufruktoriaus galimybė iš uzufrukto objekto gautą naudą naudoti savo poreikiams tenkinti.

Manytume, kad šis teisinio reglamentavimo modelis neišplaukia iš Lietuvos šeimos teisės istorijos, nes jis nebuvo būdingas Lietuvai iki įsigaliojant naujam CK. Todėl labai tikėtina, kad naujojo CK trečiosios knygos autoriai minėtą vaikų turto valdymo modelį galėjo pasiskolinti iš kitų valstybių šeimos teisės normų.

JAV Luizianos valstijos CK 223 straipsnis numato, kad susituokę tėvai turi teisę naudotis vaiko turtu iki jo pilnametystės ar emancipacijos¹⁵⁴⁴. Olandijos CK 1:253l straipsnis įtvirtina tėvų uzufrukto sampratą nurodydamas, kad kiekvienas tėvas, turintis valdžią savo vaikui, įstatymo pagrindu įgyja uzufrukto teisę į vaiko turtą¹⁵⁴⁵. Prancūzijos CK 382 straipsnis numato, kad tėvas ir motina turi teisę į jų vaiko turto administravimą ir naudojimą¹⁵⁴⁶.

Galima daryti prielaidą, kad kitų valstybių patirtis į CK perkelta ne visiškai tiksliai. Netiksliai ta prasme, jog Lietuvos vaikų turto tvarkymo mechanizmas pagrįstas vien tik uzufrukto teise, šią daiktinę teisę

1542 Vaitkevičius P. S. *Šeimos narių turbiniai teisiniai santykiai*. Vilnius: Justitia, 2006, p. 188.

1543 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. liepos 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-239/2009.

1544 JAV Luizianos valstijos civilinis kodeksas [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-27]. <<http://www.legis.state.la.us/lss/lss.asp?doc=109337>>.

1545 Olandijos civilinis kodeksas [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-28]. <<http://www.dutchcivil-law.com/civilcodebook01.htm>>.

1546 Prancūzijos civilinis kodeksas [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-28]. <http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_civil_textA.htm#CHAPTER%20I%20-%20OF%20MINORITY>.

dirbtinai paverčiant vaiko nuosavybės teisės įgyvendinimo būdu ir taip iškreipiant šios daiktinės teisės paskirtį. Juk pirmiausia uzufrukto teisė turėtų būti suprantama kaip daiktinė teisė, kuri turi būti naudinga jos turėtojui (šiuo atveju tėvams), o ne įpareigoti uzufrukto turėtoją atlikti atitinkamus veiksmus trečiojo asmens naudai. Mūsų manymu, tėvų pareigų, susijusių su vaikų turto tvarkymu, vykdymas turėtų būti pagrįstas ne uzufrukto teise, o kita daiktine teise.

Šiame kontekste galima paminėti, kad užsienio valstybėse, kurios įtvirtina tėvų uzufruktą į vaikų turtą, ši tėvų daiktinė teisė yra atskiriama nuo vaiko turto administravimo teisės. Pavyzdžiui, Olandijos CK 1:253i–1:253k straipsniai reglamentuoja vaiko turto tvarkymo klausimus ir tik 1:253l bei 1:1253m straipsniai – tėvų uzufruktą. Olandijos CK jau minėtas 1:253l straipsnis aiškiai nurodo, kad tėvai, kurie naudojasi tėvų valdžia remdamiesi įstatymu, įgyja ir uzufruktą į vaikų turtą. Taigi nėra jokios užuominos apie tai, kad tėvai tvarkytų vaikų turtą uzufrukto teise, nes jie šią teisę įgyja tik dėl to, kad kaip administratoriai tvarko vaikų turtą ir atlieka kitas pareigas. Prancūzijos CK 383 straipsnio 2 dalis šiuos du pagrindus (t. y. turto tvarkymą ir uzufruktą) išskiria dar aiškiau nurodydami, jog įstatymo nustatytas naudojimasis vaiko turtu yra susijęs su įstatymo nustatytu vaiko turto administravimu, t. y. naudojimasis priklauso arba abiem tėvams, arba vienam iš jų, kuris atsakingas už turto administravimą.

Netgi ir pačiame CK galima matyti uzufrukto teisės ir vaikų turto tvarkymo teisės išskyrimo apraiškų, nes nesilaikoma vienodos terminijos. Pavyzdžiui, CK 3.190 straipsnio 2 dalis kartu kalba ir apie tai, kad vaiko tėvas ar motina, sudarę naują santuoką, išsaugo uzufrukto teises, o jų nauji sutuoktiniai, jeigu jie įsivaikina vaiką, taip pat įgyja „turto tvarkymo teisę“. Apskritai galima pasakyti, kad CK trečiosios knygos nuostatos tarsi sukuria naują teisinę konstrukciją – dirbtinę daiktinę teisę „vaiko turto tvarkymo teisę uzufrukto teisėmis“. Vien iš tokios teisės formuluotės aišku, kad ši teisė apima ir vaiko turto tvarkymą bei uzufrukto teisę.

Todėl, atsižvelgdami į tokį netradicinį CK reglamentavimą, manome, kad reikia jį patikslinti, CK vartojamą „turto tvarkymo uzufrukto teisę“ išskaidant į dvi – turto patikėjimo, arba kito asmens turto administravimo, teisę ir uzufrukto teisę, o ten, kur kalbama vien tik apie turto tvarkymą, – palikti tik turto patikėjimo teisę arba kito asmens turto administravimo teisę.

Vaiko turto tvarkymo teisinių pagrindų atskyrimas gali būti reikšmingas ne tik teisinio tikslumo, bet ir praktiniu požiūriu. Pavyzdžiui, esant galiojančiam teisiniam reglamentavimui, nėra visiškai aišku, kaip taikyti CK 3.187 straipsnį, kuris nusako atvejus, kada tėvai neturi teisės tvarkyti savo vaikų turto uzufrukto teisėmis. Šio straipsnio 3 punkte numatyta, kad vaikui dovanotas ar jo paveldėtas turtas, numatant sąlygą, kad jam nebus taikomas uzufruktas, negali būtų tėvų tvarkymo teisės objektas. Pagal įstatymo raidę atrodytų, jog tėvai apskritai negali priimti jokių su tokio turto tvarkymu susijusių sprendimų. Tačiau neaišku, kas tuomet turėtų tvarkyti tokį turtą ir ar vis viena šios teisės vaiko tėvai bei globėjai neišlaiko. Juk CK 2.7–2.8 straipsniai apibrėžia nepilnamečių civilinio veiksnio ribas ir nustato, kad už nepilnamečius iki 14 metų amžiaus sandorius jų vardu sudaro jų tėvai ar globėjai (CK 2.7 str. 1 d.), o nepilnamečiai nuo 14 iki 18 metų sandorius sudaro turėdami tėvų ar rūpintojų sutikimą (CK 2.8 str. 1 d.). Todėl manytume, kad įstatymų leidėjas turėtų patikslinti vaiko turto tvarkymo teisinį modelį, nustatydamas, kad vaiko turtas tvarkomas patikėjimo teise arba kito asmens turto administravimo teise vaiko ir šeimos interesais, o uzufrukto teisės sąvoką vartoti tik tėvų ar turto tvarkytojų turtingų interesų tenkinimo prasme.

Kaip esame įvardiję, siūlomos įtvirtinti turto tvarkymo teisės vaidmenį galėtų užimti arba turto patikėjimo teisė, arba kito asmens turto administravimo teisė, tačiau dėl tam tikrų turto patikėjimo teisės savitumų manytume, kad teoriškai turėtų būti pasirinkta turto patikėjimo teisė, išlaikant visus įstatyme reglamentuotus vaikų turto tvarkymo ypatumus, skirtus vaikų turtingiems ir kitiems interesams apsaugoti.

Pirmiausia tai lemtų būtinybė tėvams nustatyti pareigą vaikų turtą tvarkyti savo (tačiau ne vaikų) vardu. Tėvų pareiga tvarkyti savo vaikų turtą tėvų vardu garantuotų vaikų turto apsaugą, nes sandorių sudarymo atvejais pareigas ir riziką iš sandorių turėtų prisiimti tėvai, o nauda iš sandorių būtų suteikiama nepilnamečiams vaikams ar šeimai. Pagal CK 3.189 straipsnio 2 dalį tėvai už prisiimtas pareigas galėtų atsakyti tik savo turtu, tačiau ne vaiko turtu ar savo turima uzufrukto teise.

Antra, turto patikėjimo teisės taikymas aptariamų šeimos santykių atveju atitiktų tipinę teisinių santykių struktūrą, galiojančią ir Lietuvoje, ir kitose šalyse, kai tėvai vaikų turtą valdytų, naudotų ir disponuotų juo nustatytu tikslu – vaikų ir šeimos interesais.

Vis dėlto, vertinant praktiškai, kito asmens turto administravimo teisės alternatyva atrodytų lengviau įgyvendinama, nes įstatymų leidėjui būtų paprasčiau pateikti nuorodą į jau išsamiai reglamentuotą kito asmens turto administravimo teisę nei į turto patikėjimo teisę, kurios teisinio reglamentavimo tobulinimas iš įstatymo leidėjo turėtų pareikalausti nemažai pastangų.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, galima teigti, jog uzufrukto teisė, kaip vaiko turto tvarkymo teisė, nėra tinkamiausia priemonė santykiams dėl vaiko turto tvarkymo reglamentuoti. Manytume, kad turto patikėjimo teisė, arba kito asmens turto administravimo teisė, gali būti panaudota kaip metodologiškai pateisinama alternatyva vaiko turto tvarkymo uzufrukto teise institutui, taip išsprendžiant tėvų uzufrukto teisės ir vaiko turto tvarkymo teisės tarpusavio konkurencijos problemas.

6. SERVITUTO TEISĖS SUBJEKTŲ INTERESŲ DERINIMO PROBLEMA

Lietuvoje servituto institutas neturi gilių istorinių šaknų. Per žemės reformą 1918–1940 m. žemės sklypus išskirsčius į vienkiemius ir panaikinus bendruomeninį žemės naudojimą, žemės servitutai buvo gerokai apriboti arba visai panaikinti. Sovietų Sąjungos okupacijos metais žemės servitutas Lietuvoje nebuvo teisiškai reglamentuojamas ir praktikuojamas¹⁵⁴⁷. Tik Lietuvai atkūrus nepriklausomybę buvo imtasi teisiškai reglamentuoti servitutus. Pirmiausia pardėta reglamentuoti žemės servitutus, kurių nustatymo tvarką ir kitas taikymo sąlygas numatė specialūs teisės aktai – Žemės įstatymas bei Vyriausybės nutarimai. 2000 m. priėmus CK, šio kodekso 4.111–4.140 straipsniuose servitutas buvo įtvirtintas šalia kitų daiktinių teisių.

Viena iš CK įtvirtinto servituto ypatybių, skiriančių šią daiktinę teisę nuo kitų panašių išvestinių daiktinių teisių (pvz., uzufrukto), yra ta, kad servituto teisės turėtojo teisinės galimybės yra susiaurintos iki reikalingų servituto turėtojui teisių minimumo. Tai reiškia, kad servituto teisės turėtojas (viešpataujančio daikto savininkas) gali įgyvendinti tik tokias teises ir naudotis tomis galimybėmis, kurios būtinos servitutui įgyvendinti, tačiau mažiausiai riboja kito asmens (tarnaujančio daikto savininko) teises. Ši nuostata nuosekliai įtvirtinama CK normose. Pa-

1547 Monkevičius E. *Žemės teisė*. Monografija. Vilnius: Justitia, 2006, p. 115.

vyzdžiui, CK 4.112 straipsnio 2 dalis numato, kad *„kilus abejonių dėl servituto turinio ir nesant galimybių tiksliai jį nustatyti, laikoma, kad servitutas yra mažiausias“*, o CK 4.113 straipsnio 1 dalis dar aiškiau nurodo, kad *„servituto suteikiamos teisės turi būti įgyvendinamos pagal tikslinę paskirtį, kad būtų kuo mažiau nepatogumų tarnaujančiojo daikto savininkui“*. Taigi nors įstatymų leidėjas anksčiau minėtu teisiniu reglamentavimu išreiškia aiškų siekį riboti servituto turėtojo teises veikimo galimybes tik tiek, kiek tai yra būtina servitutui įgyvendinti, tačiau neretais atvejais servituto teisės turėtojo poreikiai yra didesni nei įstatymo garantuojamas teisių minimumas. Nesutapus viešpataujančio daikto ir tarnaujančio daikto savininkų lūkesčiams dėl servituto turinio apimties, svarbi tampa kelių asmenų interesų derinimo problema.

Minėta problema Lietuvos teismų praktikoje sprendžiama nevienareikšmiškai. Šiam teiginiui pagrįsti pasitelksime dvi nutartis, t. y. LAT 2005 m. spalio 19 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-496/2005 ir LAT 2007 m. birželio 11 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-234/2007.

Pirmojoje LAT nutartyje (LAT 2005 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-496/2005) buvo prioritetiškai ginamos tarnaujančio daikto savininko teisės. Ieškovas kreipėsi su ieškiniu į teismą ir ieškinio pareiškime nurodė, kad jis yra žemės sklypo ir jame esančio gyvenamojo namo savininkas ir nuo 1969 m. į savo namų valdą važiuoja keliu, einančiu per atsakovo žemės sklypą. Ieškovo teigimu, iki 2003 m. vidurio atsakovas netrukdė naudotis šiuo keliu, tačiau dabar jis užkrovė kelią malkomis ir pareiškė neleisiantis juo naudotis. Ieškovo teigimu, atsakovas, neleidamas naudotis ginčo keliu, pažeidžia jo teises, nes šis kelias ieškovui yra trumpiausias patekti iš bendrojo naudojimo kelio į namų valdą, taip pat į mišką prie Kauno marių. Be to, atsakovui neleidžiant naudotis šiuo keliu, ieškovas yra priverstas naudotis sodininkų bendrijos vidaus keliu, o prie Kauno marių ir į mišką turi eiti aplinkiniu bendrijos keliu, nors yra patyręs insultą ir infarktą, todėl toli vaikščioti negali. Ieškovas prašė teismą nustatyti servitutą, suteikiantį jam teisę eiti ir važiuoti 5,63 m pločio keliu į bendrojo naudojimo kelią per atsakovui nuosavybės teise priklausančią žemės sklypą. Civilinę bylą kasacine tvarka nagrinėjęs LAT padarė išvadą, kad *„servitutas yra daiktinė teisė, kuri suvaržo kito asmens – tarnaujančiojo daikto savininko – nuosavybės teisę. Dėl to jis teismo sprendimu gali būti nustatomas tik išimtiniais atvejais. Pagal CK 4.126 straipsnį teismo tvarka galima nustatyti servitutą tik tais atvejais, kai nenustačius servituto nebūtų įmanoma normaliomis sąnaudomis daikto*

naudoti pagal paskirtį. Taigi servitutas priverstinai gali būti nustatytas tik įrodžius, kad jis yra objektyviai būtinas. Jeigu asmuo, reikalaujantis nustatyti servitutą, daiktu gali naudotis ir be servituto nustatymo, tai servituto negalima nustatyti, nes servituto nustatymas tokiu atveju reikštų nepagrįstą kito savininko nuosavybės teisės ribojimą. Ta aplinkybė, kad asmuo, prašantis nustatyti servitutą, patiria tam tikrų sunkumų ar nepatogumų, įgyvendindamas savo nuosavybės teisę, taip pat nėra pakankamas pagrindas varžyti kito asmens nuosavybės teisę. Dėl to servitutas gali būti nustatytas tik tada, kai jo nenustačius kitas asmuo objektyviai negali naudotis daiktu arba kliūčių naudotis daiktu pašalinimas būtų susijęs su neprotingomis ir nepateisinamomis išlaidomis ir servituto nustatymas yra vienintelis būdas pašalinti objektyvias kliūtis naudotis daiktu“. Taigi LAT nepateisino servituto nustatymo šioje konkrečioje byloje pabrėždamas, jog „asmens noras patekti į savo namų valdą trumpiausiu keliu yra visiškai suprantamas, tačiau tokio noro negalima įgyvendinti prievarta kito privataus asmens sąskaita. Priešingu atveju niekas nenorėtų naudotis esamais keliais, o reikalaudyti nustatyti servitutą į kito asmens žemę“¹⁵⁴⁸.

Antroji LAT byla (2007 m. birželio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-234/2007) buvo išnagrinėta viešpataujančio daikto savininko naudai. Ieškovas prašė pagal jo pateiktą planą nustatyti kelio servitutą, suteikiantį teisę naudotis vieno metro pločio pėsčiųjų taku atsakovui priklausančiame žemės sklype. Jis pažymėjo, kad pirmiau nurodytu adresu jam nuosavybės teise priklauso 4,32 ha žemės sklypas, esantis už 150 m nuo ežero; ieškovas prieš 15 metų šio ežero pakrantėje įrengė paplūdimį, pastatė stalą su suolais, lieptą, juos prižiūri, tvarko ir čia ateina atsakovui priklausančio žemės sklypo pakraštyje esančiu taką. Byloje taip pat buvo nustatyta, kad yra ir kitų būdų ieškovui ateiti prie ežero, tačiau jie yra ne tokie patogūs. Pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai laikė, jog aplinkybė, kad galima ir kitaip ateiti prie ežero, teismų vertinimu, nereiškia, jog ieškovas į jo įrengtą maudyklą turi eti aplinkiniais keliais. LAT palaikė pirmosios ir apeliacinės instancijos teismų poziciją ir įvertinęs padėtį padarė išvadą, kad „teismas turi įvertinti, ar viešpataujančiojo daikto savininkas, įgyvendindamas savo nuosavybės teisę ir siekdamas, kad dėl daikto tinkamo naudojimo būtų nustatytas servitutas, nurodo tokias svarbias priežastis, kurios pateisina kito savininko teisių ribojimą“. Kasacinės instancijos teismas priėjo prie išvados, kad „nuolat savo ūkyje

1548 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-496/2005.

nurodytame žemės sklype gyvenančiam ieškovui galimybė prieiti prie ežero prieš 15 metų susiformavusiu pėsčiųjų taku žemės sklype, kuris šiuo metu priklauso atsakovui, yra labai reikšminga tinkamo naudojimosi ieškovo turima nuosavybe bei jo žemės sklypo kaimynystėje esančiu ežeru sąlyga; beje, teismai pažymėjo, kad ir atsakovas pripažino jos svarbą ieškovui, ilgą laiką leidęs vaikščioti per jo žemės sklypą“. Teismas ypač pabrėžė, kad „servituto nustatymas įstatymo siejamas ne su absoliučiu negalėjimu be servituto savininkui naudotis jam priklausančiu daiktu, bet su sąlyga, jog, nenustačius servituto, nebūtų įmanoma normaliomis sąnaudomis daikto naudoti pagal paskirtį“¹⁵⁴⁹. Todėl kasacinis teismas neatsižvelgė į aplinkybę, kad viešpataujančiu daiktu naudotis galima ir nenustačius servituto, ir ieškovo prašomą servitutą vis viena paliko nustatytą.

Apžvelgus anksčiau minėtas LAT bylas galima pasakyti, kad faktinės bylų aplinkybės, nors ir yra panašios, tačiau teismo sprendimai buvo priimti ne visai vienodi. Tai rodo, kad sąvoka „servituto būtinumas“ suprantama nevienareikšmiškai.

Kasacinio teismo praktikoje vienu atveju ji yra siejama su tuo, jog viešpataujančio daikto savininkui, kad galėtų tinkamai naudotis daiktu, nelieta jokios kitos išeities kaip tik nustatyti servitutą. Kaip jau pažymėta minėtoje LAT nutartyje¹⁵⁵⁰, „jeigu asmuo, reikalaujantis nustatyti servitutą, daiktu gali naudotis ir be servituto nustatymo, tai servituto negalima nustatyti, nes servituto nustatymas tokiu atveju reikštų nepagrįstą kito savininko nuosavybės teisės ribojimą“. Taip pat teismų praktikoje neretai pabrėžiama, kad servituto būtinumas turi būti objektyvus, įrodytas ir *vienintelis būdas* išspręsti viešpataujančiojo daikto savininko interesų tinkamą įgyvendinimą¹⁵⁵¹. Tačiau ar tai reiškia, kad tais atvejais, kai servituto nustatymas nėra vienintelis būdas tinkamai įgyvendinti viešpataujančio daikto savininko teises, servitutas neturėtų būti nustatomas? Kitaip tariant, kiek reikšminga servitutui nustatyti yra toji aplinkybė, kad viešpataujančio daikto savininkas gali tinkamai naudotis daiktu kitu būdu, t. y. be servituto nustatymo?

1549 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-234/2007.

1550 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-496/2005.

1551 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-581/2009.

Kaip parodė antrosios aptartos LAT nutarties¹⁵⁵² pavyzdys, tai, kad yra kitų būdų, leidžiančių tinkamai naudotis viešpataujančiu daiktu, dar nelemia, kad servitutas nebus nustatytas. Sprendžiant, ar servituto nustatymas yra *būtinas*, reikia atsižvelgti į šias aplinkybes: 1) teismas turi įvertinti, ar daikto savininkas išnaudojo visas objektyvias ir įmanomas galimybes, kad nuosavybės teisę būtų galima įgyvendinti neapribojant kitų savininkų (valdytojų) teisių ir interesų; 2) servituto nustatymas teismo sprendimu siejamas ne su absoliučiu negalėjimu be servituto savininkui naudotis jam priklausančiu daiktu, o su sąlyga, kad nenustačius servituto nebūtų įmanoma normaliomis sąnaudomis daikto naudoti pagal paskirtį¹⁵⁵³. Kokios sąnaudos būtų normalios, kiekvienu konkrečiu atveju yra fakto klausimas, spręstinas pagal bylos aplinkybes, vadovaujantis protingumo kriterijumi¹⁵⁵⁴.

Apibendrinant minėtą LAT teisės aiškinimo ir taikymo praktiką, galima pasakyti, jog didesnėje dalyje savo nutarčių kasacinės instancijos teismas vis dėlto labiau yra linkęs servituto būtinumą sieti ne su absoliučiu negalėjimu be servituto savininkui naudotis jam priklausančiu daiktu, o su sąlyga, kad nenustačius servituto nebūtų įmanoma normaliomis sąnaudomis daikto naudoti pagal paskirtį. Tokiai teismo nuomonei iš esmės būtume linkę pritarti, nes ji leidžia lankščiau taikyti išvestinę daiktinę teisę – servitutą, kartu užtikrinant geresnę asmenų interesų apsaugą įvairiomis gyvenimo aplinkybėmis. Kadangi įstatymų leidėjas, į CK įtraukdamas įvairias išvestines daiktines teises, siekė, kad jos sudarytų kuo didesnes galimybes šių teisių turėtojams įgyvendinti savo teises, formuojama LAT kryptis servituto būtinumo pripažinimo klausimu atitinka ir įstatymų leidėjo užsibrėžtą tikslą. Tačiau, kita vertus, LAT formuojamoje praktikoje esantis prieštaravimas kelia tam tikrų neaiškumų ir sudaro prielaidas panašias ar analogiškas bylas nagrinėti nevienodai. Todėl reikia tikėtis, kad artimiausiu metu LAT suvienodins savo praktiką ir kartu pateiks aiškesnes servituto nustatymo būtinumo sąvokos gaires.

1552 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-234/2007.

1553 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-246/2005.

1554 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. gruodžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1524/2002.

7. APIBENDRINIMAS

Ir turto patikėjimo teisė, ir kito asmens turto administravimo teisė į CK buvo įtrauktos iš užsienio valstybių civilinės teisės aktų kaip atskiri, tarpusavyje nesusiję daiktinės teisės institutai, todėl tai lėmė minėtų dviejų daiktinių teisių panašumą, o kartu nesuderinamumą ir konkurenciją, pasireiškiančią kaip galimybė reglamentuoti savo turiniu panašius socialinius santykius.

Tam, kad privataus turto patikėjimo teisę būtų galima pradėti plačiau taikyti reglamentuojant civilinius teisinius santykius, įstatymų leidėjui būtina išsamiai reglamentuoti šią daiktinę teisę CK ketvirtojoje knygoje kaip išbaigtą daiktinės teisės institutą.

CK įtvirtinta privataus turto patikėjimo teisė ir kito asmens administravimo teisė neturi aiškių ir esminių skiriamųjų požymių, todėl praktikoje neretai šias dvi daiktines teises galima supainioti. Siekiant nustatyti tam tikras šių daiktinių teisių atribojimo gaires, siūlytina atsižvelgti į tai, kieno vardu turto tvarkytojas veikia, turto tvarkytojo statusą, turto tvarkymo trukmę, turto tvarkymą įtvirtinančio akto turinį. Tinkamas turto patikėjimo teisės ir turto administravimo teisės vertinimas yra svarbus dėl galinčių kilti teisinių pasekmių ir civilinės atsakomybės bei taikomų teisinio reguliavimo ypatumų.

Turto patikėjimo teisė gali užtikrinti atsakingesnę svetimo asmens turto tvarkymą nei kito asmens turto administravimo teisė dėl to, kad patikėtinis, saistomas teisinių santykių su trečiaisiais asmenimis, veikia savo vardu, todėl jiems yra asmeniškai atsakingas. Todėl, atsižvelgiant į tam tikras kito asmens turto administravimo teisės reglamentuojamas santykių sritis, kuriose būtina užtikrinti kuo didesnę turto savininko teisių apsaugą, svarstyтина galimybė turto patikėjimo teisę taikyti kaip alternatyvą kito asmens turto administravimo teisei. Tačiau prieš tai įstatymų leidėjui siūlytina atsisakyti subsidiarinės patikėtojo atsakomybės tretiesiems asmenims kaip neturinčios teisinio pagrindo.

Uzufukto teisė, kaip vaiko turto tvarkymo teisė, reglamentuota CK trečiojoje knygoje, nėra tinkamiausia priemonė reglamentuoti santykius dėl vaiko turto tvarkymo. Todėl turto patikėjimo teisė, arba kito asmens turto administravimo teisė, gali būti panaudota kaip metodologiškai pateisinama vaiko turto tvarkymo uzufukto teise instituto alternatyva, taip išsprendžiant tarpusavyje konkuruojančias tėvų uzufukto teisės ir vaiko turto tvarkymo teisės problemas.

Servituto nustatymo būtinybės sąvoka LAT praktikoje yra nevienareikšmė. Tam tikrais atvejais LAT pripažįsta servituto būtinybę tuomet, kai nustatyti servitutą yra vienintelis būdas naudotis viešpataujančiu daiktu, o kitais atvejais servituto nustatymo būtinybė siejama su negalėjimu protingomis sąnaudomis naudotis viešpataujančiu daiktu. Servituto nustatymo būtinybė turėtų būti siejama ne su absoliučiu negalėjimu be servituto savininkui naudotis jam priklausančiu daiktu, o su sąlyga, kad nenustačius servituto nebūtų įmanoma normaliomis sąnaudomis daikto naudoti pagal paskirtį.

V DALIS

Paveldējimo teisē

18 skyrius

Paveldėjimo teisė: lyginamieji aspektai

Svajonė Šaltauskienė

Paveldėjimo teisė (pranc. *droit succesoral*, vok. *Erbrecht*, angl. *Law of succession*), kaip civilinės teisės institutas, yra normų, reguliuojančių asmenų teisę daryti nurodymus tvarkyti asmens turtą jo mirties atveju ir palikėjo teisių bei pareigų perėjimo įpėdiniams tvarką, visuma¹⁵⁵⁵. A. Vileita pateikia panašų paveldėjimo teisės apibrėžimą: „Paveldėjimo teisė – tai visuma teisės normų, kurios reglamentuoja mirusio fizinio asmens teisių ir pareigų perėjimą jo įpėdiniams“¹⁵⁵⁶.

Paveldėjimas atsiranda mirus fiziniam asmeniui. CK 4.47 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad vienas iš nuosavybės įgijimo pagrindų yra paveldėjimas. Paveldėjimo objektas yra palikimas, t. y. fizinio asmens turto, turtinių teisių, pareigų ir kai kurių asmeninių neturtinių teisių, priklausiusių palikėjui nuosavybės teise jo mirties momentu, visuma¹⁵⁵⁷. Įpėdinis, atsiradus palikimui, įgyja subjektinę paveldėjimo į palikimą teisę ir teisę ją įgyvendinti įstatyme nustatytais būdais. Lietuvoje, kaip ir daugumoje šiuolaikinės teisės sistemų valstybių, netaikomas romėnų teisės principas, pagal kurį mirusiojo šeimos nariai, gyvenę kartu, tapdavo *ipso iure* palikimo atsiradimo momentu – paveldėdavo palikėjo turtą, nesvarbu, kokia būdavo jų valia, t. y. tapdavo privalomaisiais įpėdiniais¹⁵⁵⁸.

Paveldėjimo teisiniai santykiai grindžiami dviem pagrindiniais principais: testamentinio sudarymo laisvės ir šeimos interesų apsaugos. Testatoriaus laisvė sudaryti testamentą, kuriuo jis gali duoti nurodymus

1555 Пиепу Ж.-Ф., Ягр Ж. *Профессиональное нотариальное право*. Москва: Юристъ, 2001, с. 568.

1556 Vileita A. *Paveldėjimo teisė*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 10.

1557 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-210/2008.

1558 Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 195.

tvarkyti jo turtą mirties atveju, kildinama iš privačios nuosavybės laisvės ir laisvės sudaryti sutartis. Tačiau visais paveldėjimo teisės raidos etapais asmens teisė dėl asmens turto paskirstymo mirties atveju buvo ribojama palikėjo šeimos narių, kuriems buvo iš anksto numatoma dalis turto, interesais. Pradžioje buvo ginami našlių, galėjusių, palikėjui mirus, likti be pragyvenimo šaltinio, interesai. Dabar šie ribojimai taikomi platesniam asmenų ratui: CK 5.20 straipsnis numato teisę į privalomąją palikimo dalį vaikams, sutuoktiniui, tėvams, kuriuos mirties dieną reikia išlaikyti. Kartu reiktų pažymėti, kad valstybė, užtikrindama savo fiskalinius interesus, įstatymais nustato privalomą paveldimo turto mokestį, kurį turi mokėti įpėdiniai už paveldėtą turtą¹⁵⁵⁹.

Paveldėjimo teisė užtikrina palikėjo įpėdinių interesus, nes palikėjo turtas pagal testamentą ar įstatymą yra paveldimas įpėdinių. Be to, paveldėjimo teisė užtikrina ir palikėjo kreditorių interesus: įpėdinis, priėmęs palikimą, atsako už palikėjo skolas arba neribotai (jei priima palikimą, pateikdamas pareiškimą notarui dėl palikimo priėmimo be paveldimo turto apyrašo arba priima palikimą faktiniu turto valdymu), arba paveldėtu turtu (jei priima palikimą, pateikdamas pareiškimą notarui su paveldimo turto apyrašu).

Reikėtų pažymėti, kad paveldėjimo teisė, paremta per amžius susiklosčiusiomis tradicijomis, yra vienas iš stabiliausių ir konservatyviausių civilinės teisės institutų. Paveldėjimo teisės normos įvairiose valstybėse skiriasi savo turiniu, – tai priklauso nuo įvairių teisinių sistemų ypatumų. Kontinentinės teisės tradicijas turinčiose šalyse paveldėjimo teisė skiriasi nuo bendrosios teisės tradicijas turinčių šalių, nes kontinentinėje teisinėje sistemoje paveldėjimas suprantamas kaip universalus teisių perėmimas, kurio pagrindu teisės ir pareigos įpėdiniais pereina tiesiogiai. Bendrosios teisės sistemoje palikėjo turtas dažniausiai pereina vadinamajam asmeniniam palikėjo atstovui, kuris vykdo paveldimo turto likvidavimo procedūrą, perduodamas įpėdiniais turto dalį, liekančią atsiskaicius su palikėjo kreditoriais.

Lietuvos civilinės teisės normos, reglamentuojančios paveldėjimo santykius, sudaro atskirą civilinės teisės institutą, išskirtą į atskirą CK penktąją knygą „Paveldėjimo teisė“. Reikėtų pažymėti, kad kitų CK knygų atitinkami straipsniai taip pat reglamentuoja su paveldėjimo teise susijusius santykius, pavyzdžiui, CK 1.60–1.62 straipsniai reglamentuoja

1559 Lietuvos Respublikos paveldimo turto mokesčio įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 123-5531.

kitų valstybių įstatymų taikymą paveldėjimo santykiams, turintiems užsienio elementą, CK 2.10 straipsnis reglamentuoja asmens pripažinimą neveiksniu, CK 2.11 straipsnis nustato fizinių asmenų civilinio veiksnumo apribojimo atvejus ir tvarką – tai svarbu sudarant testamentą. CK 3.244 straipsnyje nustatyta, kad neveiksnaus arba ribotai veiksnus asmens globėjas ar rūpintojas sandorius dėl palikimo priėmimo ar jo atsisakymo sudaro tik išankstiniu teismo leidimu. Yra ir kitų specialių įstatymų, kurie atitinkamai reguliuoja tam tikrus paveldėjimo aspektus: Notariato įstatymas¹⁵⁶⁰, reglamentuojantis notarų veiksmus tvirtinant testamentus, išduodant paveldėjimo teisės liudijimus, nuosavybės teisės liudijimus palikėją pergyvenusiam sutuoktiniui ir mirusiajam asmeniui priklausančią bendrosios jungtinės sutuoktinių nuosavybės dalį, vedant paveldėjimo bylas; Ūkininko ūkio įstatymas¹⁵⁶¹, nustatantis tam tikrus ūkininko ūkio paveldėjimo ypatumus; Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas¹⁵⁶², nustatantis autoriaus turtinių teisių paveldėjimo ypatumus; Patentų įstatymas¹⁵⁶³, reglamentuojantis pramoninės nuosavybės paveldėjimo ypatumus; Individualių įmonių įstatymas, reglamentuojantis individualios įmonės paveldėjimo ypatumus¹⁵⁶⁴.

Pagal galiojančią CK notarui tenka pagrindinis vaidmuo paveldėjimo teisinių santykių procese. Nagrinėdami paveldėjimo teisę reglamentuojančias CK normas, jų pakeitimus, galime pastebėti, kad Lietuvoje funkcijos nuo 2001 m. liepos 1 d. paveldėjimo procese buvo pavestos teismams ir notarams. Lyginant šių dviejų institucijų vaidmenį, teismo vaidmuo buvo ir yra gana formalus: nuo 2004 m. liepos 1 d. teismas pavedė antstoliui sudaryti paveldimo turto apyrašą. Nuo 2011 m. liepos 1 d., įsigaliojus CK pakeitimams¹⁵⁶⁵, ši teismo funkcija panaikinta: pavedimą antstoliui sudaryti paveldimo turto apyrašą išduoda notaras, gavęs įpėdinio pareiškimą dėl palikimo priėmimo su paveldimo turto apyrašu. Teismas vis dėlto atlieka tam tikrus veiksmus, susijusius su paveldėjimo teise: nustato juridinę reikšmę turinčius faktus (dėl palikimo priėmimo, faktiškai pradėjus valdyti turtą), priima sprendimus dėl terminų palikimui priimti pratęsimo, išduoda leidimus priimti palikimą nepilnamečių, neveiksnių asmenų vardu, skiria paveldimo turto administratorių.

1560 Lietuvos Respublikos notariato įstatymas. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 28-810.

1561 Lietuvos Respublikos ūkininko ūkio įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 43-1358.

1562 Lietuvos Respublikos autorių ir gretutinių teisių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 28-125.

1563 Lietuvos Respublikos patentų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 8-120.

1564 Lietuvos Respublikos individualių įmonių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 112-4991.

1565 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.3, 1.65, 2.139, 5.39, 5.50, 5.52, 5.53, 5.54, 5.60 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 85-4130.

Reiktų pasakyti, kad tam tikras funkcijas, pavyzdžiui, nustatyti juridinę reikšmę turintį faktą, jog asmuo yra priėmęs palikimą, pradėjęs faktiškai jį valdyti, Lietuvoje atlieka teismai, kitose valstybėse – notariai¹⁵⁶⁶.

Priėmus naująjį CK, atsirado daug naujų paveldėjimo teisės institutų, tokių kaip asmeninis testamentas, bendrasis sutuoktinių testamentas, testamentas, testamento skelbimas, įmonės, ūkininko ūkio paveldėjimas, palikimo priėmimas su paveldimo turto apyrašu. Pažymėtina, kad bendrosios kompetencijos teismai savo praktikoje vis dažniau susiduria su ginčais, kylančiais iš paveldėjimo santykių. Galima sakyti, kad per pirmąjį CK taikymo dešimtmetį susiklostė tam tikra teismų praktika, formuojanti ir notarinę praktiką, daranti nemažą įtaką teisės doktrinos raidai paveldėjimo teisės srityje. Atsižvelgiant į tai, šiame skyriuje aptarsime svarbiausius, mūsų manymu, paveldėjimo teisės aspektus, nagrinėsime teismų ir notarinės praktikos dinamiką ir jų įtaką paveldėjimo teisės raidai, pateiksime kitų valstybių teisinio reguliavimo ypatumus, padedančius atskleisti tam tikrų Lietuvos paveldėjimo teisės institutų specifiką.

1. PAVELDĖJIMO TEISINIAI SANTYKIAI

Paveldėjimo teisiniai santykiai yra viena iš civilinių teisinių santykių rūšių, kurie gali būti apibrėžti kaip turtiniai santykiai, reguliuojami paveldėjimo teisės normų. Paveldėjimo teisinius santykius sudaro:

- 1) paveldėjimo teisinių santykių subjektai;
- 2) paveldėjimo teisinių santykių objektai;
- 3) paveldėjimo teisinių santykių turinys.

Paveldėjimo teisinių santykių atsiradimo pagrindai yra juridiniai faktai: įvykiai (palikėjo mirtis) ir veiksmai (įpėdinio veiksmai priimti palikimą, asmens palikimo atsisakymas ir pan.). Vienas iš svarbiausių juridinių faktų yra būseną – įpėdinio giminystės ryšiai su palikėju. Paveldėjimo teisinių santykių *subjektai* yra įpėdiniai – asmenys, kuriems pereina palikėjo teisės ir pareigos: fiziniai, juridiniai asmenys ir valstybė. Mokslinėje literatūroje įpėdiniu laikomas asmuo, nurodytas testamente ar įstatyme, kaip palikėjo teisių perėmėjas, kuriam po palikėjo mirties pereina palikėjo turtinės teisės ir pareigos¹⁵⁶⁷.

1566 Rusijos Federacijoje faktą, kad asmuo yra priėmęs palikimą faktiškai jį pradėjęs valdyti, vadovaudamasis Rusijos Federacijos CK 1153 straipsnio nurodytais pagrindais, nustato notaras.

1567 Горелик А. П. *Наследственное право. Практикум*. Москва: Эксмо, 2008, с. 37.

Sąvoka „įpėdinis“ kontinentinės teisės sistemose, taip pat ir Lietuvoje taikoma abiem paveldėjimo atvejais: ir paveldėjimui pagal testamentą, ir paveldėjimui pagal įstatymą. CK 5.5 straipsnis skiria įpėdinius pagal įstatymą ir įpėdinius pagal testamentą. Įpėdiniai pagal įstatymą gali būti fiziniai asmenys, kurie buvo gyvi palikėjo mirties momentu, palikėjo vaikai, gimę jam mirus, taip pat Lietuvos valstybė (CK 5.5 str. 1 d. 1 p.). Pagal testamentą paveldi fiziniai asmenys, kurie buvo gyvi palikėjo mirties momentu, taip pat kurie buvo pradėti jam esant gyvam ir gimė jam mirus; testamente įvardyti dar nepradėti asmenys jiems gimus ir juridiniai asmenys, kurie yra palikėjo mirties momentu arba steigiami vykdant palikėjo testamente išreikštą valią; įpėdiniais pagal testamentą taip pat gali būti valstybė, savivaldybės (CK 5.5 str.). Savo turtą testatorius gali palikti bet kuriam asmeniui, jei tai neprieštarauja imperatyvioms įstatymo nuostatoms¹⁵⁶⁸ (CK 1.80 str.) ir viešajai tvarkai bei gerai moralei¹⁵⁶⁹ (CK 1.81 str.).

Paveldėjimo teisinių santykių *objektas* yra paveldimas turtas. CK 5.1 straipsnio 2 dalis nustato, kas gali būti paveldima, o CK 5.1 straipsnio 3 dalis – ko įpėdinis negali paveldėti. Nepaveldimos yra asmeninio pobūdžio teisės ir pareigos, kurias gali įgyvendinti tik konkretus asmuo ir kurios kyla iš pasitikėjimo santykių (pvz., įgaliojimas); asmeninės neturtinės ir turtinės teisės, neatsiejamai susijusios su palikėjo asmeniu (pvz., teisė į vardą, orumą); teisė gauti pašalpas ar mokėjimus, kurios buvo mokamos išimtinai palikėjui (pvz., teisė į pensiją, darbo užmokesį), išskyrus skolą palikėjui, kuri gali būti paveldima, teisė į išlaikymą; teisė gauti žalos, padarytos sveikatos sužalojimu, bei neturtinės žalos atlyginimą, išskyrus atvejį, kai palikėjas jau buvo kreipęsis į teismą ir teismas tai buvo pripažinęs; kai kurie materialūs daiktai, kurie negali būti paveldimi dėl įstatyme nustatytų draudimų (pvz., jeigu žemę paveldi įpėdinis, kuris pagal Lietuvos Respublikos įstatymus negali turėti nuosavybės teisės į žemę, jis įgyja teisę tik į pinigų sumą, gautą pardavus paveldėtą žemę).

Paveldėjimo teisinių santykių *turinį* apibrėžia CK 5.1 straipsnio 1 dalis: paveldėjimas – tai mirusio fizinio asmens turtinių teisių, pareigų ir kai kurių asmeninių neturtinių teisių perėjimas jo įpėdiniams pagal įstatymą arba (ir) pagal testamentą. Paveldėjimas ir palikimo įgijimas –

1568 Pavyzdžiui, jei palikėjas testamentu palieka žemę, kurią Lietuvos teisės aktai draudžia įsigyti konkrečioms subjektams, įpėdinis galės paveldėti tik pinigų sumą, kuri bus sumokėta pirkėjų, įstatymų nustatyta tvarka pardavus šią žemę.

1569 Pavyzdžiui, negalios testamentas, kuriuo turtas paliekamas nusikalstamoms organizacijoms, teroristinėms organizacijoms ir pan.

tai 3 mėnesius (įstatymo nustatytais atvejais – ir daugiau) trunkantis procesas, susidedantis iš dviejų etapų: palikimo atsiradimo ir palikimo priėmimo. Kiekviename iš etapų paveldėjimo santykių subjektams atsiranda atitinkamos CK nustatytos teisės ir pareigos.

2. PALIKIMO ATSIRADIMO LAIKAS

Paveldėjimo teisinių santykių atsiradimas siejamas su palikėjo mirtimi arba jo paskelbimu mirusiu. Palikėjo sudaryti testamentai iki testatoriaus mirties jokios teisinės galios įpėdiniui neturi. CK 2.4 straipsnis nustato, kad asmens gebėjimą palikti ir paveldėti turtą apibrėžia asmens civilinio teismo sąvoka. Remiantis CK 2.6 straipsnio 2 dalimi, sandoriai, kuriais ribojamas civilinis teisnumas, negalioja, todėl susitarimai ar sutartys, pagal kurias asmuo įsipareigoja kitų asmenų naudai sudaryti testamentus arba nepakeisti jau sudarytų testamentų, yra negaliojantys.

Palikimo atsiradimo laikas – palikėjo mirties momentas, kuris gali būti nustatomas ne tik dienomis, bet ir valandomis bei minutėmis. Dokumentas, patvirtinantis palikimo atsiradimo laiką, yra mirties liudijimas. Jei palikimo atsiradimo laikas nustatomas teismo sprendimu, juo remiantis išduodamas ir mirties liudijimas. Reikia pažymėti, kad suinteresuoti asmenys gali kreiptis į teismą ir ypatingos teisenos tvarka (CPK 442 str. 1 p.) nustatyti palikimo atsiradimo laiko faktą CPK 443 straipsnio 10 dalyje ir 444 straipsnio 2 dalyje 7 punkte nustatyta tvarka. Nustatyti palikimo atsiradimo laiką labai svarbu, kai miršta du ar daugiau asmenų, kurie gali būti vienas kito įpėdiniai. Pagal įstatymą, jei vienas asmuo miršta anksčiau už kitą, galima *palikimo transmisija*, t. y. teisės priimti palikimą perėjimas mirusio įpėdinio, nepriėmusio palikimo, įpėdiniams (CK 5.58 str.). CK 5.3 straipsnio 2 dalis reglamentuoja, kad jei iš dokumentų ar aplinkybių negalima nustatyti, kuris iš asmenų mirė anksčiau, jie laikomi mirusiais tuo pačiu metu, todėl tarp jų teisių perėmimas neatsiranda. Tokie asmenys vadinami mirusiais vienu metu. Tokiais atvejais mirtis vienu metu laikoma įvykusia per kalendorinę parą (nuo 0 valandos iki 24 valandos).

Kaip teigia A. Vileita, palikimo atsiradimo laikas turi reikšmę, nes nuo jo: 1) atsiranda įpėdinių teisė priimti palikimą; 2) prasideda termino priimti palikimą eiga; 3) prasideda termino palikėjo kreditoriams pareikšti pretenzijas eiga; 4) nustatomas paveldėjimo teisės liudijimo išda-

vimo terminas; 5) nustatomos teisės normos, taikytinos atsiradusiems paveldėjimo santykiams¹⁵⁷⁰.

Papildomai dar galima nurodyti, kad palikimo atsiradimo dieną yra nustatomas paveldimas turtas, įpėdinių ratas, palikimo atsiradimo vieta, asmenys, turintys teisę į privalomąją palikimo dalį, nuo šio momento atsiranda teisės ir pareigos pagal palikėjo sudarytą testamentą.

Apibendrinami galime teigti, kad palikimo atsiradimo laikas lemia paveldėjimo teisinių santykių subjektus, objektą ir turinį.

3. PALIKIMO ATSIRADIMO VIETA

Palikimo atsiradimo vieta reikšminga tuo, kad pagal ją nustatoma: kurios valstybės institucijos ves paveldėjimo bylą, jei paveldėjimas turi tarptautinį elementą; kuriam notarų biurui įpėdinis turi paduoti pareiškimą dėl palikimo priėmimo ir koks notaras turi išduoti paveldėjimo teisės liudijimą; į kurią teismą reikia kreiptis dėl palikimo administratoriaus skyrimo (5.53 str.), dėl priemonių išsaugoti palikimą (CK 5.64 str.); kuriam teismui palikėjo kreditoriai turi pareikšti ieškinius (CK 5.63 str.).

Pagal CK 5.4 straipsnyje įtvirtintą taisyklę palikimo atsiradimo vieta laikoma paskutinė nuolatinė palikėjo gyvenamoji vieta. CK 2.12 straipsnis apibrėžia fizinio asmens nuolatinę gyvenamąją vietą, nuroydamas, kad ji reiškia asmens teisinį santykį su valstybe ar jos teritorijos dalimi kaip asmeninių, socialinių, ekonominių interesų buvimo vietą. Pagal CK 2.13 straipsnį neveiksnaus asmens nuolatinė gyvenamąja vieta laikoma globėjo, jei jis gyveno toje pačioje valstybėje, gyvenamoji vieta. Pagal CK 2.14 straipsnį nepilnamečių gyvenamąja vieta yra laikoma tėvų ar globėjų (rūpintojų) nuolatinė gyvenamoji vieta.

Jei negalima nustatyti konkrečios palikėjo gyvenamosios vietos, ją atitinkamos institucijos, vedančios paveldėjimo bylas ir sprendžiančios kitus su paveldėjimu susijusius klausimus, kai šių klausimų sprendimas yra susijęs su palikėjo nuolatinė gyvenamąja vieta, nustato remdamosi CK 5.4 str. 2–3 dalyse nurodytomis aplinkybėmis: ekonominių ir asmeninių interesų vieta (turto ar jo pagrindinės dalies, kai turto yra keliose vietose, buvimo vieta, svarbiausias laikytinas nekilnojamas turtas; sutuoktinio, su kuriuo palikėjas gyveno paskutinius 6 mėnesius prieš mirtį, gyvenamoji vieta; vaikų, su kuriais palikėjas gyveno iki mirties, gyvenamoji vieta;

1570 Vileita A. *Paveldėjimo teisė*. Vilnius: Justitia, 2011, p. 23.

palikėjo pilietybė; registruoto kilnojamojo turto registracijos vieta ir kitos aplinkybės). Kilus ginčui ar tais atvejais, kai palikėjo gyvenamosios vietos negalima nustatyti pagal CK 5.4 straipsnio 2 dalyje nustatytus kriterijus, suinteresuoto asmens prašymu palikimo atsiradimo vietą nustato teismas, atsižvelgdamas į visas aplinkybes (CK 5.4 str. 4 d.).

Pagrindinis kriterijus, pagal kurį sprendžiamas klausimas dėl palikimo atsiradimo vietos, – palikėjo deklaruota gyvenamoji vieta. Lietuvos Respublikos piliečių ir nuolatinių gyventojų ji nustatoma pagal Gyventojų registro tarnybos prie Vidaus reikalų ministerijos duomenis. Gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymo 4 straipsnis reglamentuoja, kad gyvenamosios vietos neturintys asmenys jų pačių prašymu į apskaitą įtraukiami pagal savivaldybę, kurioje gyvena. Atsižvelgiant į tai, kad turtiniai asmens interesai dažniausiai būna glaudžiai susiję su gyvenamąja vieta, nustatant palikimo atsiradimo vietą, pirmenybė turėtų būti teikiama gyvenamosios vietos kriterijui. Todėl, vadovaudamiesi CK 5.4, 2.12, 2.16 ir 2.17 straipsniais, manytume, jog tais atvejais, kai asmuo įtrauktas į gyvenamosios vietos neturinčių asmenų apskaitą konkrečioje savivaldybėje, paveldėjimo byla turėtų būti vedama šioje savivaldybėje pas notarą, kuriam teisingumo ministro įsakymu paskirtoje gatvėje yra savivaldybės buveinė. Alternatyvus turto buvimo kriterijus turėtų būti taikomas tuomet, kai neturima duomenų apie asmens gyvenamąją vietą ir jo ryšį su tam tikra Lietuvos Respublikos teritorijos dalimi arba kai asmuo gyvena keliuose vietose ir negalima nustatyti, kuri yra pagrindinė nuolatinė gyvenamoji vieta.

Paveldėjimo bylos tvarkomos pas palikimo atsiradimo vietos notarą (CK 5.50 str., 5.66 str.). Reikėtų pažymėti, kad šiuo metu egzistuojanti palikimo priėmimo faktų registravimo Testamentų registre sistema leidžia išvengti situacijų, kai dėl to paties mirusiojo turto paveldėjimo bylas galėtų vesti skirtingi notarai. Testamentų registras veiklą pradėjo 2001 m. liepos 1 d., įsigaliojus naujam CK. Duomenų šiam registrai teikia notarai, Lietuvos Respublikos konsuliniai pareigūnai užsienio valstybėse, teismai, 1972 m. gegužės 16 d. Bazelio konvenciją dėl testamentų registravimo sistemos sukūrimo ratifikavusių valstybių nacionalinės kompetentingos įstaigos ir Lietuvos notarų rūmai. 2004 m. balandžio 1 d. Lietuvos Respublikai ratifikavus anksčiau minėtą konvenciją, Centrinė hipotekos įstaiga pradėjo tvarkyti Lietuvos Respublikoje sudarytų (priimtų saugoti) testamentų registravimą kitose šią konvenciją

ratifikavusiose valstybėse, gauti iš kitų konvencijų ratifikavusių valstybių nacionalinių įstaigų informaciją ir atsakyti į šių valstybių paklausimus. Visi suinteresuoti asmenys, palikėjui mirus, gali gauti informaciją apie palikėjo sudarytus, perduotus saugoti testamentus ir apie visus palikimo priėmimo faktus, palikimą priėmusius įpėdinius.

Siekdamas palengvinti paveldėjimo procesą, Lietuvos notarų rūmų prezidiumas 2007 m. sausio 15 d. nutarimu Nr. 4.2.1 patvirtino Paveldėjimo bylų perdavimo vesti kitam notarui tvarką, parengtą vadovaujantis Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2006 m. gruodžio 28 d. patvirtintu įsakymu Nr. 1R-481 patvirtinta Notarų gyventojams teikiamų teisinių paslaugų vertinimo metodika. Pagal šią tvarką Notarų rūmų prezidentas ar jį pavaduojantis viceprezidentas priima sprendimą pavesti arba perduoti paveldėjimo bylą tvarkyti kitam notarui išimtiniais atvejais, esant pagrįstam suinteresuoto asmens prašymui: 1) kai notarą, kuriam pagal teisingumo ministro nustatytą teritoriją buvo priskirta vesti paveldėjimo bylą, ir įpėdinį sieja giminystės ryšiai, 2) esant konfliktinei situacijai tarp notaro, kuriam pagal teisingumo ministro nustatytą teritoriją buvo priskirta vesti paveldėjimo bylą, ir įpėdinio, 3) kitais atvejais, pripažintais Lietuvos notarų rūmų prezidento ar jį pavaduojančio viceprezidento. Ši tvarka užtikrina, kad nebus pažeistas Notariato įstatyme įtvirtintas draudimas tvirtinti dokumentus sau, savo sutuoktiniui, savo ir sutuoktinio artimiesiems giminaičiams, bei sudaro palankesnes sąlygas įpėdiniams paveldėti turta.

Nustatyti asmens nuolatinę gyvenamąją vietą labai svarbu, ypač jei yra turto keliose valstybėse arba asmuo gyvena keliose valstybėse. Paveldėjimo byla gali turėti tarptautinį elementą dėl įvairių priežasčių: palikėjas turi turto užsienyje, užsienio pilietis turi turto Lietuvoje, palikėjo įpėdiniai gyvena užsienyje, palikėjo testamentas sudarytas užsienyje, palikėjo santuoka sudaryta užsienyje ir panašiai. Todėl notaras, į kurį kreipiamasi su prašymu pradėti tarptautinį elementą turinčią paveldėjimo bylą, be kita ko, turi nuspręsti, kurios valstybės kompetentinga institucija turi tvarkyti paveldėjimo bylą, ir nustatyti paveldėjimui taikytiną teisę.

Lietuvos teismų praktikoje paveldėjimo bylų, turinčių užsienio elementą, nėra daug. Todėl teismų praktika šioje srityje nėra sukurta¹⁵⁷¹.

1571 Kaip atskirą pavyzdį galima pateikti bylą, kurioje buvo keliamas klausimas dėl Rusijos Federacijoje patvirtinto atsisakymo nuo palikimo kito asmens naudai teisėtumo, nes pagal Lietuvos teisę atsisakyti palikimo trečiojo asmens naudai negalima (žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 21 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-523/2007).

O notarinėje praktikoje šie klausimai sprendžiami neretai. CK pirmojoje knygoje reglamentuojami paveldėjimo santykiams taikytinos teisės klausimai. CK 1.60–1.61 straipsniuose nustatoma asmens veiksnui pagal testamentą ir testamentu formai taikytina teisė. CK 1.62 straipsnio 1 dalis nustato, kad: 1) nekilnojamojo turto paveldėjimo santykiams taikoma nekilnojamojo daikto buvimo vietos valstybės teisė; 2) kitiems paveldėjimo teisės santykiams taikoma valstybės, kurios teritorijoje buvo palikėjo nuolatinė gyvenamoji vieta jo mirties momentu, teisė. Kaip matyti iš šios normos turinio, įstatymas neleidžia pasirinkti paveldėjimo santykiams taikytinos teisės, todėl svarbiausiais kriterijais nustatant taikytiną teisę laikytini turto buvimo vieta (nekilnojamojo turto paveldėjimo atveju) ir palikėjo nuolatinė gyvenamoji vieta (kito turto paveldėjimo atveju). Taip pat paveldėjimo teisių santykiai reglamentuojami Belgijoje, Bulgarijoje, Liuksemburge, Prancūzijoje. Kitose ES šalyse paveldėjimo santykiams taikytina teisė reglamentuojama įvairiai, tačiau vyraujantis kriterijus – pilietybė, kurią palikėjas turėjo mirties momentu. Tokios valstybės yra Austrija, Čekija, Ispanija, Italija, Lenkija, Portugalija, Rumunija (išskyrus nekilnojamąjį turtą, kuris paveldimas pagal turto buvimo vietos teisės aktus), Slovakija, Slovėnija, Vengrija, Vokietija (išskyrus nekilnojamąjį turtą, kuris paveldimas pagal turto buvimo vietos teisės aktus), Kroatija. Tokiose valstybėse kaip Jungtinė Karalystė (Didžioji Britanija), Kipras, Malta turto paveldėjimui taikoma nuolatinės gyvenamosios vietos teisė. Nekilnojamajam turtui šiose valstybėse taikoma nekilnojamojo turto buvimo vietos teisė. Suomijoje, Danijoje, Švedijoje, Islandijoje, Norvegijoje taikoma nuolatinės gyvenamosios vietos teisė. Reikėtų pažymėti, kad kai kuriose valstybėse įstatymai numato galimybę pasirinkti taikytiną teisę (kartais su konkrečiai nurodytomis alternatyvomis), pavyzdžiui, Belgijoje, Bulgarijoje (išskyrus, jei tai netrukdytų įpėdinams gauti privalomąją palikimo dalį), Estijoje (išskyrus nekilnojamojo turto paveldėjimo santykius, nes nekilnojamasis turtas paveldimas pagal nekilnojamojo turto buvimo vietą), Italijoje, Nyderlanduose, Portugalijoje, Suomijoje, Švedijoje, Vengrijoje, Vokietijoje (leidžiama nekilnojamajam turtui pasirinkti Vokietijos teisę), Vengrijoje (kitos valstybės pilietis paveldėjimo santykiams gali pasirinkti Vengrijos teisę). Taikytinos teisės paveldėjimo teisiniais santykiams pasirinkti negalima Airijoje, Austrijoje, Graikijoje, Ispanijoje, Jungtinėje Karalystėje, Kipre, Latvijoje, Lenkijoje, Liuksemburge, Maltoje, Prancūzijoje, Slovakijoje, Slovėnijoje.

Kaip matyti, dažniausiai valstybės pripažįsta palikėjo paskutinę nuolatinę gyvenamąją vietą, kuri bendrosios teisės tradicijų šalyse tapati pilietybės sąvokai ir kuri neretai sutampa su paveldimo turto buvimo vieta. Pažymima, kad turto padalijimas, kai kilnojamasis turtas paveldimas pagal palikėjo gyvenamosios vietos teisę, o nekilnojamasis turtas – pagal turto buvimo vietos teisę, turi trūkumų. Dėl šios sistemos susidaro keli palikimai ir kiekvienam taikoma skirtinga teisė, kurioje skirtingai apibrėžiami įpėdiniai, atitinkama jų palikimo dalis ir kiti svarbūs aspektai.

Lietuvos CK taip pat nustato vadinamąją turto padalijimą, kai kilnojamasis turtas paveldimas vienoje valstybėje pagal paskutinę nuolatinę palikėjo gyvenamąją vietą, o nekilnojamasis turtas – pagal nekilnojamojo turto buvimo vietos teisę kitoje valstybėje ar valstybėse. Dėl to praktikoje kyla tam tikrų problemų, nes įvairiose valstybėse skiriasi palikimo priėmimo tvarka, terminai, įpėdinių ratas ir pan. Taip pat yra sunku nustatyti, ar palikėjas nebuvo sudaręs testamentą kitoje valstybėje, jei testamentas nebuvo užregistruotas arba toje valstybėje neregistruojamas.

Dėl šių ir kitų aspektų 2012 m. liepos 4 d. buvo priimtas Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 650/2012 dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų paveldėjimo klausimais pripažinimo ir vykdymo bei autentiškų dokumentų paveldėjimo klausimais priėmimo ir vykdymo bei Europos paveldėjimo pažymėjimo sukūrimo¹⁵⁷², kuriuo siekiama unifikuoti teisės normas, reglamentuojančias tarptautinį elementą turinčius paveldėjimo teisinius santykius. Reglamente numatytas paveldėjimo bylose priimtų sprendimų pripažinimas ir vykdymas ES be jokių papildomų procedūrų turėtų sumažinti biurokratinę naštą ir suteikti teisinį tikrumą savo teises įgyvendinantiems asmenims. Remiantis šiuo teisės aktu, ir jurisdikcija, ir tarpvalstybinėms byloms taikytina teisė bus nustatomos pagal vienintelį kriterijų – palikėjo nuolatinę gyvenamąją vietą. Šiame teisės akte nurodytas Europos paveldėjimo pažymėjimas, kuris bus įrodymas kiekvienoje valstybėje, kas yra palikėjo įpėdiniai ar palikimo administratoriai. Šis Reglamentas bus taikomas nuo 2015 m. rugpjūčio 17 d. visose ES valstybėse narėse. Reikėtų pažymėti, kad Reglamento buvimas nereiškia, jog bus išspręstos visos notarinėje praktikoje kylančios problemos, nes, nesant ES paveldėjimo bylų

1572 Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. liepos 4 d. reglamentas (ES) Nr. 650/2012 dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų paveldėjimo klausimais pripažinimo ir vykdymo bei autentiškų dokumentų paveldėjimo klausimais priėmimo ir vykdymo bei Europos paveldėjimo pažymėjimo sukūrimo. [2012] L 201.

registro, dėl to paties turto galės būti vedamos kelios paveldėjimo bylos skirtingose valstybėse. Reglamento 9 straipsnis įtvirtina turto buvimo vietos teismų jurisdikciją, kai pagal šios valstybės narės teisę reikia, kad įsikištų jos teismai. Nurodoma, kad ši jurisdikcija apsiriboja tik su turto perdavimu susijusiais daiktinės teisės aspektais. Pagal šią nuostatą nėra visiškai aišku, ar šis turto buvimo vietos kriterijus būtų taikomas Lietuvai, kurioje paveldėjimo teisės liudijimus išduoda notariai. Pagal dabartinį teisinį reglamentavimą notaras turėtų būti kompetentingas išduoti paveldėjimo teisės į Lietuvos Respublikoje esantį nekilnojamąjį turtą liudijimus ir viešo intereso apsaugos aspektu, ir praktiniu aspektu (notariai įgyvendina vieno langelio principą, registruodami nekilnojamojo turto daiktines teises, turi prieigą prie visų viešųjų registrų, puikiai išmano civilinę teisę, asmeniškai atsako už savo veiksmus).

Kaip teigė V. Majūtė, kitas šių problemų sprendimo būdas yra derinti ir vienodinti valstybių teisę, priimant daugiašales konvencijas, tarptautines sutartis, bendradarbiauti atskirų valstybių institucijoms ir kurti tam tikras tarpusavio pagalbos priemones¹⁵⁷³, tokias kaip Europos notarų tinklas, padedantis notarams surasti ir taikyti kitos valstybės narės teisę. Tokio bendradarbiavimo pavyzdys yra Europos testamentų tinklo asociacija, leidžianti kiekvienos Europos Sąjungos valstybės, prisijungusios prie Bazelio konvencijos, notarui patikrinti, ar palikėjas nėra sudaręs testamentą konkrečioje valstybėje. Europos testamentų registrų tinklo asociacija (ENRWA) įsteigta remiantis Bazelio konvencija dėl testamentų registravimo sistemos sukūrimo¹⁵⁷⁴. 2001 m. sausį Europos notariatų tarybos generalinė asamblėja priėmė sprendimą įsteigti ENRWA. Jau 2002 m. pradėjo veikti Prancūzijos ir Belgijos tinklas, kurį įkūrė Prancūzijos, Belgijos ir Slovėnijos notariai, o 2002 m. birželį jau pradėjo veiklą ENRWA, padedanti valstybėms narėms prisijungti prie šio tinklo. Vėliau prie šio tinklo prisijungė Portugalija, Nyderlandai, Italija, Latvija, Bulgarija, Rumunija, Ispanija, Lenkija, Kroatija ir Rusijos Federacijos Peterburgo registras. ENRWA yra ne centrinis registras, o tinklas, sudarantis galimybę sujungti veikiančius nacionalinius arba vietinius testamentų registrus, siekiant sumažinti riziką, jog testamentas, patvirtintas kurioje nors valstybėje, nebus žinomas kitos valstybės

1573 Majūtė V. Tarptautinio pobūdžio paveldėjimo bylų problematika ir perspektyvos. *Notariat*. 2010, 9: 30.

1574 Konvencija dėl testamentų registravimo sistemos sukūrimo. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 77-2667.

kompetentingoms institucijoms ir asmenims. Kiekviena valstybė arba organizacija, tvarkanti nacionalinį ar regioninį testamentų registrą, gali prisijungti prie šio tinklo. Be to, ji padeda valstybėms narėms sukurti savo testamentų registrus, teikia techninę pagalbą tvarkant nacionalinius registrus. Kadangi šio tinklo tikslas yra užtikrinti, kad testatoriui mirus būtų nedelsiant surasti testamentai, paveldėjimo sutartys, patvirtintos tose valstybėse, kurios numato galimą tokių sutarčių sudarymą, kiti paskutiniosios valios dokumentai. Šio registro sukūrimu siekiama įgyvendinti paskutinę testatoriaus valią. Testatoriui mirus, kompetentinga institucija, gavusi mirties liudijimą, gali kreiptis į šį registrą ir gauti duomenis apie asmens sudarytus testamentus.

Tam tikrą įtaką paveldėjimo teisinių santykių, turinčių užsienio elementą, reguliavimui turi tarptautinės konvencijos. Svarbiausios iš jų yra Hagos konvencijos dėl teisės aktų kolizijos: 1961 m. spalio 5 d. Konvencija dėl teisės aktų, reglamentuojančių testamentą nuostatų formą, kolizijos¹⁵⁷⁵, 1973 m. spalio 2 d. Konvencija dėl tarptautinio mirusių asmenų palikimo administravimo¹⁵⁷⁶, 1985 m. liepos 1 d. Hagos konvencija dėl turto patikėjimams (angl. *trusts*) ir jų pripažinimui taikytinos teisės¹⁵⁷⁷, 1989 m. rugpjūčio 1 d. Konvencija dėl paveldėjimui taikytinos teisės¹⁵⁷⁸ (dar negaliojanti). Ne mažiau svarbios yra 1972 m. gegužės 16 d. Bazelio konvencija dėl testamentų registravimo sistemos sukūrimo¹⁵⁷⁹, 1973 m. spalio 26 d. Vašingtono konvencija, nustatanti bendrą tarptautinio testamentą formą¹⁵⁸⁰. Tarptautinės sutartys, reguliuojančios kolizinius paveldėjimo klausimus, unifikuoja ir kai kurias materialines paveldėjimo teisės normas. Tai, kad visavertiškai neunifikuojama paveldėjimo teisė, gali būti paaiškinama paveldėjimo santykių konservatyvumu, paremtu tam tikromis nacionalinėmis tradicijomis.

1575 Konvencija dėl teisės aktų, reglamentuojančių testamentą nuostatų formą, kolizijos [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-01]. <http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&cid=40>.

1576 Konvencija dėl tarptautinio mirusių asmenų palikimo administravimo [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-01]. <http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&cid=83>.

1577 konvencija dėl turto patikėjimams ir jų pripažinimui taikytinos teisės [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-01]. <http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&cid=59>.

1578 Konvencija dėl paveldėjimui taikytinos teisės [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-01]. <http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&cid=62>.

1579 Konvencija dėl testamentų registravimo sistemos sukūrimo. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 77-2667.

1580 Konvencija, nustatanti bendrą tarptautinio testamentą formą [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-01]. <<http://www.unidroit.org/english/conventions/1973wills/1973wills-e.htm>>.

4. PAVELDĖJIMAS PAGAL ĮSTATYMĄ

CK 5.2 straipsnis nurodo du paveldėjimo pagrindus: paveldėjimą pagal įstatymą ir paveldėjimą pagal testamentą. Paveldėjimas pagal įstatymą, vadinamasis paveldėjimas be testamento (*intestate succession*), atsiranda šiais atvejais: kai palikėjas nepaliko testamento arba sudarytas testamentas (ar jo dalis) pripažintas negaliojančiu, testamentas apima ne visą turtą, kai testamentinis įpėdinis atsisakė ar nepriėmė palikimo, o testamente antrinis įpėdinis nėra paskirtas, kai įpėdiniai negali paveldėti dėl CK 5.6 straipsnyje nurodytų aplinkybių ir kai įpėdinis mirė prieš atsirandant palikimui, o testamentu antrinis įpėdinis nepaskirtas. Pagal įstatymą taip pat paveldi valstybė, jei nėra nei įstatymo, nei testamento nustatytų įpėdinių, t. y. įpėdiniai atsisakė ar nepriėmė palikimo, testatorius testamentu nušalino visus įstatymo nustatytus įpėdinius, jei įpėdiniai negali paveldėti dėl CK 5.6 straipsnyje nurodytų aplinkybių.

Teisės doktrinoje rasime paveldėjimo pagal įstatymą sąvoką „tylusis testamentas“¹⁵⁸¹. Turima omenyje tai, kad palikėjas, žinodamas savo įpėdinių ratą pagal įstatymą, jei šie įpėdiniai ir jiems tenkančios turto dalys jį tenkina, nesudaro testamento ir sutinka, kad turtas būtų paveldimas pagal įstatymą.

Nepaisant paveldėjimo pagal įstatymą sistemų įvairovės, visose teisinėse sistemose pagal įstatymą turtą paveldi kraujo giminaičiai ir sutuoktinis. Galime išskirti ir kitą bendrą visų teisinių sistemų bruožą – įstatymo nustatytų įpėdinių suskirstymą pagal hierarchinę sistemą (giminystės laipsnius, grupes, eiles), kai paskesnės eilės giminaičiai paveldi nesant aukštesnės eilės giminaičių. Istoriskai yra susiklosčiusios dvi paveldėjimo pagal įstatymą sistemos – romėnų ir germanų. Romėnų paveldėjimo pagal įstatymą sistema yra kilusi iš romėnų teisės ir pagrįsta giminystės laipsniais, t. y. gimimų, kurie skiria įpėdinį nuo palikėjo, skaičių. Ši sistema dar vadinama paveldėjimo pagal laipsnius sistema. Ji paplitusi Anglijoje ir JAV, kur paveldėjimas pagal įstatymą iš esmės skiriasi nuo paveldėjimo kontinentinės teisės šalyse. Čia privilegijuotą padėtį turi sutuoktinis ir tik jo nesant turtą paveldi įstatymo nustatyti įpėdiniai. JAV yra 7 įpėdinių eilės, gana platus įstatymo nustatytų įpė-

1581 Пиепу Ж.-Ф., Ягр Ж. *Профессиональное нотариальное право*. Москва: Юристъ, 2001, с. 589.

dinių ratas, todėl atvejais, kai turtas pereina valstybei, yra išimtinai retas reiškinyss¹⁵⁸².

Antroji sistema, kuri susiklostė vokiečių tautų feodalinėje teisėje, pagrįsta giminystės artumo iš vieno protėvio laipsniu. Tokia sistema yra Vokietijoje, Šveicarijoje. Prancūzijoje paveldėjimo pagal įstatymą pagrindas – kraujo giminaičių skirstymas į grupes, vadinamas eiles (*odres*). Giminystės artumas nustatomas pagal gimimų skaičių, kiekvienas iš jų vadinamas laipsniu (*degre*). Laipsniai nuosekliai sudaro linijas (*lignė*). Giminystės linijos yra aukštutinės ir žemutinės, jas sudaro asmenys, gimę vieni iš kitų, ir šoninė eilė, kurią sudaro asmenys, negimę vieni iš kitų, bet gimę iš vieno protėvio. Vokietijoje įpėdiniai pagal įstatymą skirstomi pagal eiles, atsižvelgiant į kilmę iš vieno protėvio. Tokios eilės mokslinėje literatūroje vadinamos parantelomis (*parentela*), o paveldėjimas pagal įstatymą – paveldėjimu pagal parentelas. Įstatyme toks terminas nevartojamas. Įstatyme paveldėjimas pagal įstatymą vadinamas paveldėjimu pagal eiles: 1-os eilės giminaičiai yra vaikai, 2-os eilės įpėdiniai yra tėvai ir jų palikuonys, 3-ios eilės – seneliai, 4-os – proseneliai ir jų palikuonys, 5-os eilės – proseneliai ir jų palikuonys. Reikėtų pasakyti, kad paveldėjimas Šveicarijoje yra analogiškas. Įpėdiniai pagal įstatymą čia skirstomi į tris parentelas, kurios aukštesnė eilė pašalina paskesnę. Čia 1-os eilės giminaičiai yra vaikai, jei nėra vaikų – jų palikuonys, 2-os eilės įpėdiniai yra tėvai, broliai, seserys, sūnėnai (dukterėčios) paveldi turtą tik atstovavimo teise, 3-ios eilės įpėdiniai yra seneliai ir senelės, jų palikuonys turtą paveldi tik atstovavimo tvarka¹⁵⁸³.

CK 3.130 straipsnio 1 dalis pateikia giminystės sampratą: „*Giminystė yra kraujo ryšys tarp asmenų, kilusių vienas iš kito arba iš vieno protėvio.*“ Skiriamos dvi giminystės linijos: tiesioji protėvio ir palikuonių giminystės linija – ji gali būti tiesioji aukštutinė, einanti iš palikuonio į protėvį, ir tiesioji žemutinė, einanti iš protėvio į palikuonį, ir šoninė giminystės linija – tai giminystė tarp asmenų, kilusių iš bendro protėvio. Lietuvoje pagal įstatymą paveldi ir tiesiosios, ir šoninės giminystės linijos giminaičiai.

1582 Пиепу Ж.-Ф., Ягр Ж. *Профессиональное нотариальное право*. Москва: Юристъ, 2001, с. 596.

1583 *Ibid*.

CK 5.11 straipsnis įvardija įpėdinius, galinčius paveldėti pagal įstatymą, nustato jų eiles ir paveldėjimo tvarką. Nustatytos šešios įpėdinių pagal įstatymą eilės¹⁵⁸⁴.

Pirmos eilės įpėdiniai yra palikėjo vaikai (įvaikiai), kurie yra gyvi palikėjo mirties momentu, taip pat palikėjo vaikai, gimę jam mirus. Reikėtų pažymėti, kad visose ES valstybėse, jei miršta palikėjas, neturėjęs sutuoktinio, visą jo turtą lygiomis dalimis paveldi vaikai (daugumoje valstybių, jei vaikai jau būna mirę iki palikimo atsiradimo dienos, turtą paveldi jų vaikai atstovavimo teise). Lietuvoje visi palikėjo vaikai – ir gimę santuokoje, ir nesantuokiniai, kurių tėvystė yra pripažinta įstatymo nustatyta tvarka, turi lygias teises paveldėti. Nepaveldi vaikai mirus jų tėvams, jei tėvystė nenustatyta įstatymo nurodyta tvarka, nors faktiškai žinoma, kad palikėjas buvo vaiko tėvas (motina)¹⁵⁸⁵. Įstatymas nustato, kad įvaikinti asmenys paveldi tėviams mirus, jei teismo sprendimas dėl įvaikinimo yra įsiteisėjęs iki palikėjui mirštant. Be to, įvaikintiems asmenims atimama teisė paveldėti po jų tėvų ir kitų aukštutinės ir šoninės linijų giminaičių, nes įvaikinimas panaikina įvaikio ir jo tėvų bei kitų giminaičių pagal kilmę teises ir pareigas. Kita vertus, asmenys, jeigu buvo įvaikinti tėvams mirus, paveldėto turto nepraranda. Įdomu tai, kad iki įsigaliojant naujam CK, remdamiesi 1964 m. CPK 272 straipsnio 11 punktu¹⁵⁸⁶, teismai nagrinėjo bylas dėl *įvaikinimo fakto nustatymo*, kai faktiškai tėviai įvaikinimo nebuvo teisiškai įforminę kaip išimties. Šis faktinio įvaikinimo faktas nesukurdavo teisinių įvaikinimo santykių, tačiau faktinis įvaikis galėdavo pretenduoti paveldėjimo būdu įgyti nuosavybės teises į faktinių tėvių žemę arba mišką. Kito turto atžvilgiu toks faktinis įvaikis likdavo savo tėvų ir kitų giminaičių pagal kilmę turto paveldėtojas¹⁵⁸⁷. Tai reiškia, kad jis nepaveldėdavo kito savo faktinių tėvių turto, išskyrus žemę ir mišką.

Antros eilės įpėdiniai yra palikėjo tėvai (tėviai) ir vaikaičiai. Jie paveldi, jei nėra pirmos eilės įpėdinių vaikų (įvaikių) arba jeigu šie palikimo nepriėmė. Reikėtų pažymėti, kad antros eilės įpėdiniai – vaikaičiai gali paveldėti ir kartu su pirmos eilės įpėdiniais atstovavimo teise (CK

1584 Lyginant su 1964 m. CK, kuriame buvo nustatytos keturios įpėdinių eilės, 2000 m. CK įstatymo nustatytų įpėdinių ratas yra akivaizdžiai išplėstas.

1585 Tokiu atveju galimai pažeistas vaiko teises galima ginti nustatant teisinę reikšmę turintį tėvystės faktą CPK 444 straipsnio nustatyta tvarka.

1586 LTSR civilinio proceso kodeksas. *Vyriausybės žinios*. 1964, Nr. 33–255.

1587 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. sausio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-16/2000.

5.12 str.), jei jų tėvai yra mirę iki palikėjo mirties ir dėl to negali paveldėti¹⁵⁸⁸. Taigi vaikaičiai gali paveldėti tiesiogiai kaip antros eilės įpėdiniai, nesant pirmos eilės įpėdinių, arba atstovavimo teise esant pirmos eilės įpėdiniais. Atstovavimo teise vaikaičiai paveldi beveik visose ES valstybėse (Airijoje, Belgijoje, Bulgarijoje, Graikijoje, Jungtinėje Karalystėje, Kipre, Maltoje, Rumunijoje, Slovakijoje, Suomijoje, Švedijoje, Vokietijoje ir kt.), be to, tokiose valstybėse kaip Šveicarija, JAV.

Trečia eile pagal įstatymą paveldi palikėjo seneliai – tėvo ar motinos tėvai – ir provaikaičiai lygiomis dalimis. Provaikaičiai taip pat gali paveldėti su antros eilės įpėdiniais atstovavimo teise, jei palikimo atsiradimo metu nėra gyvo to iš jų tėvų, kuris būtų buvęs įpėdiniu (palikėjo vaikaičio) (CK 5.12 str.). Kalbant apie paveldėjimą atstovavimo teise, reikėtų pažymėti, kad ši teisė neatsiranda asmenų, atsisakiusių palikimo, įpėdiniais. Taip reglamentuojama ir kitų valstybių įstatymuose. Pavyzdžiui, Kvebeko CK 660 straipsnyje nustatyta, kad atstovavimo teisė pagal įstatymą atsiranda tada, kai artimesnis giminaitis miršta anksčiau ar tuo pačiu metu arba jis negali paveldėti dėl to, kad yra įstatyme nustatytos aplinkybės, tačiau atsisakiusiam palikimo asmeniui negali būti atstovaujama¹⁵⁸⁹.

Ketvirtos eilės įpėdiniai yra broliai ir seserys, taip pat proseneliai ir prosenelės. CK 5 knygos komentare numatyta, kad paveldi tik tie broliai ir seserys, kuriuos sieja bendri tėvai arba kurie turi bendrą vieną tėvą ar motiną, tačiau negali paveldėti vadinamieji suvestiniai broliai ir seserys vieni po kitų¹⁵⁹⁰.

Prie penktos eilės įpėdinių priskiriami palikėjo sūnėnai ir dukterėčios, palikėjo dėdės ir tetos. Kaip ir ketvirtos eilės paveldėjimo atveju, negali paveldėti suvestinio brolio ar sesers vaikai, taip pat palikėjo tėvo ar motinos suvestiniai broliai ir seserys.

1588 Paveldėjimą atstovavimo teise numato ir kitų valstybių įstatymai. Vokietijos įstatymai nustato, kad vietoj įstatymo nustatyto įpėdinio, kurio palikimo atsiradimo dieną nėra gyvo, paveldi jo įpėdiniai lygiomis dalimis atstovavimo teise. Toks paveldėjimas vadinamas paveldėjimu pagal giminystę (*Erbfolge nach Stammen*). Įpėdinių, galinčių paveldėti atstovavimo teise, ratas yra daug platesnis nei Lietuvoje. Panašiai yra ir JAV. Čia, jei nėra sutuoktinio ar jam esant, jam nepereinanti dalis paveldima taip: pirmiausia paveldi vaikai, o tolimesni jo palikuonys – atstovavimo tvarka, paskui – tėvai, tretieji – broliai ir seserys ar jų palikuonys atstovavimo teise, ketvirtieji – seneliai ar jų palikuonys atstovavimo teise.

1589 Baranauskas E. *et al. Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007, p. 492.

1590 Vileita A. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (1). *Justitia*. 2003, 1-2 (43-44): 28.

Prie šeštos eilės įpėdinių priskiriami palikėjo tėvo ir motinos brolių bei seserų vaikai (pusbroliai ir pusseserės).

Tolesnių eilės giminaičių teisė paveldėti nenustatyta, todėl, jei nėra šeštos eilės įpėdinių, palikimas pereina Lietuvos valstybei. CK 5.62 straipsnis nustato, kad paveldimas turtas paveldėjimo teise pereina valstybei, jeigu: 1) turtas testamentu paliktas valstybei; 2) palikėjas neturi įpėdinių nei pagal įstatymą, nei pagal testamentą; 3) nė vienas įpėdinis nepriėmė palikimo; 4) iš visų įpėdinių atimta paveldėjimo teisė. Taigi visais atvejais, išskyrus, kai turtas testamentu paliktas valstybei, kuriai atstovauja Valstybinė mokesčių inspekcija, notaras išduoda paveldėjimo teisės pagal įstatymą liudijimą. Kitose valstybėse palikimo perėjimo viešojon nuosavybėn atvejai reglamentuojami taip pat ar bent jau panašiai. Prancūzijoje, jei nėra įpėdinių nei pagal įstatymą, nei pagal testamentą, turtas, kaip šeimininkis, pereina valstybei. Turtas privalo būti užantspauduotas ir sudaromas paveldimo turto apyrašas¹⁵⁹¹. Vokietijoje, jei nėra nei kraujo giminaičių, nei sutuoktinio, paveldėti šaukiamas tos žemės, kurioje gyveno palikėjas, išdas, o jei palikėjas gyveno keliose žemėse – Vokietijos federalinis išdas¹⁵⁹². Šveicarijoje, jei nėra nei testamentu, nei įstatymo nustatytų įpėdinių, nei sutuoktinio, turtą pagal įstatymą paveldi kantonas, kuriame palikėjas gyveno iki mirties, arba komuna¹⁵⁹³. Jungtinėje Karalystėje, jei nėra palikėją pergyvenusio sutuoktinio ir įpėdinių, turtas, kaip šeimininkis, pereina valstybei (*bona vacantia*). Iš jo valstybė gali mokėti išmokas palikėjo išlaikytiniams, kuriuos palikėjas iki mirties išlaikė, ar kitiems asmenims pagal įstatymą¹⁵⁹⁴. JAV, jei nėra įpėdinių, turtas laikomas išmariniu (*escheated property*) ir pereina valstybės nuosavybėn: kilnojamasis – pagal palikimo atsiradimo vietą, nekilnojamasis – pagal turto buvimo vietą¹⁵⁹⁵.

CK sutuoktinių nepriskiria nė prie vienos eilės įpėdinių¹⁵⁹⁶. Vietoj to CK 5.13 straipsnis nustato specialią sutuoktinio paveldėjimo pagal įstatymą tvarką, kurios tikslas – užtikrinti pergyvenusio sutuoktinio interesus. Pagal šią tvarką palikėją pergyvenęs sutuoktinis palikimą pa-

1591 Пиепу Ж.-Ф., Ягр Ж. *Профессиональное нотариальное право*. Москва: Юристъ, 2001, с. 591.

1592 *Ibid.*, с. 593.

1593 *Ibid.*, с. 594.

1594 *Ibid.*, с. 596.

1595 *Ibid.*, с. 597.

1596 Iki įsigaliojant 2000 m. CK, remiantis 1964 m. CK nuostatomis, sutuoktinis paveldėjo lygiomis dalimis su pirmos eilės įpėdiniais – vaikais ir tėvais.

veldi pagal įstatymą arba su pirmos, arba su antros eilės įpėdiniais (jeigu jų yra). Su pirmos eilės įpėdiniais jis paveldi vieną ketvirtadalį palikimo, jeigu įpėdinių ne daugiau kaip trys, neįskaitant sutuoktinio. Jeigu įpėdinių daugiau kaip trys, sutuoktinis turtą paveldi lygiomis dalimis su kitais įpėdiniais. Jeigu sutuoktinis paveldi palikimą su antros eilės įpėdiniais, jam priklauso pusė palikimo. Nesant pirmos ir antros eilės įpėdinių, sutuoktinis paveldi visą palikimą.

Pažymėtina, kad Lietuvoje nustatyta palikėją pergyvenusiam sutuoktiniui tenkanti palikimo dalis labai panaši į kitų kontinentinės teisės valstybėse nustatytą dalį. Pavyzdžiui, Prancūzijoje, nuo 2001 m. gruodžio 3 d. įsigaliojus įstatymo pakeitimams, išplėtusiems palikėją pergyvenusio sutuoktinio teises, lyginant su ankstesniu teisiniu reglamentavimu, palikėją pergyvenęs sutuoktinis, jei yra santuokoje gimusių bendrų vaikų, gali rinktis užufrukto teisę į visą palikėjo sutuoktinio turtą arba nuosavybės teisę į vieną ketvirtąją dalį palikimo. Jei turi nebendrų vaikų, palikėją pergyvenusiam sutuoktiniui nuosavybės teise atitenka ketvirtadalis paliekamo turto. Kartu su antros eilės įpėdiniais – palikėjo tėvais – palikėją pergyvenęs sutuoktinis paveldi $\frac{1}{2}$ palikimo. Jei nėra nei vaikų, nei tėvų, sutuoktinis paveldi visą palikimą¹⁵⁹⁷. Vokietijoje palikėją pergyvenęs sutuoktinis nepriklauso nė vienai iš įpėdinių eilei, o paveldi kartu su įstatymo nustatytais atitinkamų eilių įpėdiniais. Sutuoktinio paveldimo turto dalis priklauso nuo sutuoktinių turto teisinio režimo. Jei palikėjas gyveno su sutuoktiniu ir įgijo bendrą turtą (*Zugewinnngemeinschaft*), susilaukė vaikų, palikėją pergyvenusiam sutuoktiniui tenka pusė palikimo ($\frac{1}{4}$ palikimo pagal įstatymą ir fiksuoto dydžio kompensacija). Be to, sutuoktiniui priklauso namų apyvokos daiktai, vedybų dovanos. Jei nėra nei pirmos, nei antros eilės įpėdinių, palikėją pergyvenęs sutuoktinis paveldi visą palikimą¹⁵⁹⁸. Šveicarijoje palikėją pergyvenęs sutuoktinis šaukiamas paveldėti kartu su pirmos ir antros eilės įpėdiniais. Su pirmos eilės įpėdiniais jam priklauso $\frac{1}{2}$ palikimo, su antros eilės įpėdiniais – $\frac{3}{4}$ palikimo. Nesant šių įpėdinių, paveldi visą palikimą, nušalindamas trečios eilės įpėdinius¹⁵⁹⁹.

1597 Majūtė V. Tarptautinio pobūdžio paveldėjimo bylų problematika ir perspektyvos. *Notariatas*. 2010, 9: 93.

1598 Majūtė V. Tarptautinio pobūdžio paveldėjimo bylų problematika ir perspektyvos. *Notariatas*. 2010, 9: 110.

1599 Пиету Ж.-Ф., Ягр Ж. *Профессиональное нотариальное право*. Москва: Юристъ, 2001, с. 593, 594.

O valstybėse, kurios priklauso bendrosios teisės sistemai, palikėją pergyvenęs sutuoktinis turi daug didesnes teises. Jungtinėje Karalystėje palikėją pergyvenusio sutuoktinio dalis (*surviving spouse*) priklauso nuo paveldimo turto masės ir nuo kraujo giminaičių skaičiaus, bet vis dėlto jam priklauso išimtinė teisė gauti namų apyvokos daiktus. Palikėją pergyvenusiu sutuoktiniu laikomas sutuoktinis, pragyvenęs ne mažiau kaip 28 dienas po palikėjo mirties. Jei paveldimas turtas yra iki 125 000 svarų sterlingų vertės, jis paveldi visą palikimą, net jei palikėjas turi vaikų. Jei turtas yra didesnis nei 125 000 svarų sterlingų, jis paveldi 125 000 svarų sterlingų, vadinamuosius pirmuosius svarus ir teisę į išlaikymą iki gyvos galvos gauti pajamas iš $\frac{1}{2}$ likusio palikimo. Jei palikėjas neturi vaikų ir paveldimas turtas neviršija 200 000 svarų sterlingų, tai jis pereina palikėją pergyvenusiam sutuoktiniui. Jei paveldimas turtas viršija šią sumą ir jei yra gyvi palikimo atsiradimo metu tėvai ar broliai (seserys), palikėją pergyvenęs sutuoktinis paveldi 200 000 svarų sterlingų ir nuosavybės teisę į $\frac{1}{2}$ likusios turto dalies. Jei palikėjo brolių ar seserų nėra, visas palikimas pereina pergyvenusiam sutuoktiniui¹⁶⁰⁰.

JAV daugelyje valstijų sutuoktinis paveldi nuo 15 000 JAV dolerių iki 20 000 JAV dolerių vadinamuosius pirmuosius dolerius, o priklausomai nuo teisę paveldėti turinčių giminaičių rato – nuo $\frac{3}{4}$ iki $\frac{1}{4}$ palikimo. Palikėją pergyvenusiu sutuoktiniu laikomas tas sutuoktinis, kuris, mirus palikėjai, pragyveno nuo 120 valandų (*Delavere*) iki 30 dienų (*Merilende*)¹⁶⁰¹.

Iš šių pavyzdžių matome, kad Lietuvoje nustatyta palikėją pergyvenusiam sutuoktiniui tenkanti palikimo dalis yra labai panaši į kitose kontinentinės teisės valstybėse nustatytą dalį, tačiau iš esmės skiriasi nuo dalies, kurią sutuoktinis gauna bendrosios teisės sistemai priklausančiose valstybėse. Manytume, kad palikėją pergyvenusio sutuoktinio teisės paveldinti turtą Lietuvoje turėtų būti išplečiamos, didinant tenkančią sutuoktiniui paveldimo turto dalį ir nustatant, kad jam atitenka namų apstatymo ir apyvokos reikmenys, kurie pagal dabartinę reguliavimą (CK 5.14 str.) pereina įpėdiniams pagal įstatymą, nesvarbu, kokia eilė ir paveldima dalis, jeigu šie įpėdiniai gyvena kartu su palikėju iki jo mirties ne mažiau kaip vienus metus.

1600 Пиепу Ж.-Ф., Ягр Ж. *Профессиональное нотариальное право*. Москва: Юрист, 2001, с. 595.

1601 *Ibid.*, с. 597.

5. PAVELDĖJIMAS PAGAL TESTAMENTĄ

Kontinentinės teisės sistemose sąvoka „testamentas“ reiškia teisinį faktą, priemonę turtui perduoti mirties atveju, mirties momentu įsigaliojantį vienašalį, iki mirties atšaukiamą sandorį, kurį sudaro vienas ar daugiau asmenų.

Lietuvos CK, kitaip nei kai kurių kitų valstybių civiliniai įstatymai¹⁶⁰², nepateikia testamento apibrėžimo. Teisės doktrinoje testamentas apibrėžiamas kaip asmeninis, vienašalis, rašytinis, įstatymo nustatyta tvarka visiškai veiksnaus fizinio asmens – testatoriaus laisva valia sudarytas sandoris, kuriuo testatorius nusprendžia jam priklausančio turto likimą ir kurio teisiniai padariniai atsiranda jam mirus¹⁶⁰³.

Lietuvos įstatymai tiesiogiai nenustato specialaus testamentinio veiksnio, o asmuo testamentą gali sudaryti sulaukęs 18 metų (t. y. įgijęs visišką bendrą veiksnumą). Lietuvoje pilnametystės amžius yra istoriškai susiklostęs (18 metų) ir tik priėmus CK buvo įtvirtinta emancipacija ir santuokos sudarymas kaip teisiniai faktai, galintys paankstinti asmenų veiksnumą (CK 2.5 ir 2.9 str.). O užsienio valstybių įstatymai išskiria dalinį testamentinį veiksnumą (kuris atsiranda anksčiau nei visiškas veiksnumas), t. y. asmuo gali sudaryti testamentą neatsiradus visiškam asmens veiksnumui. Pavyzdžiui, pagal Prancūzijos teisę asmenys nuo 16 iki 18 metų gali sudaryti testamentus tik dėl jiems priklausančios ½ turto dalies, tačiau jei toks nepilnametis dalyvauja kariniuose veiksmuose, jis gali sudaryti testamentą dėl viso savo turto, jeigu testamentas bus sudarytas jo giminaičių ar pergyvenusio sutuoktinio naudai. Tik nesant tokių giminaičių, įstatymas leidžia palikti turtą savo nuožiūra¹⁶⁰⁴. Vokietijoje nepilnametis gali sudaryti testamentą nuo 16 metų be jokių apribojimų. Šveicarijoje testamentą asmuo gali sudaryti nuo 18 metų, o paveldėjimo sutartį – nuo 20 metų¹⁶⁰⁵. Anglijoje asmuo testamentą gali sudaryti nuo 21 metų amžiaus, tačiau kariai, lakūnai, jūreiviai, esantys karinėje tarnyboje, gali sudaryti testamentus ir anksčiau¹⁶⁰⁶. Daugumoje JAV valstijų asmenys gali sudaryti testamentus nuo 18 metų (išskyrus

1602 Prancūzijos CK 895 straipsnis pateikia testamento apibrėžimą: „*Testamentas – tai sandoris, kuriuo testatorius po savo mirties perduoda visą savo turtą, arba jo dalį, ir kurį jis gali atšaukti.*“

1603 Vileita A. *Paveldėjimo teisė*. Vilnius: Justitia, 2011, p. 45.

1604 Плену Ж.-Ф., Яр Ж. *Профессиональное нотариальное право*. Москва: Юристъ, 2001, с. 572.

1605 *Ibid.* c. 573.

1606 *Ibid.*

Džordžijos valstiją, kurioje nustatytas 14 metų amžius)¹⁶⁰⁷. Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, testatoriaus amžius, kaip testamentinio veiksnio sąlyga, yra gana įvairus, nulemtas konkrečios valstybės tradicijų. Galime padaryti išvadą, kad testamentinis veiksnys yra dalinis asmens civilinis veiksnys, pagal kurį asmuo gali sudaryti testamentą dar neįėjus bendro visiško civilinio veiksnio.

Notariato įstatymo 31 straipsnis įpareigoja notarą, tvirtinant sandorius, įsitikinti fizinių asmenų veiksmu. Tvirtindamas testamentą, notaras privalo nurodyti pačiame testamente, kad jis įsitikino asmens veiksmu. Turėdamas bent menkiausių abejonių dėl asmens galėjimo suprasti savo veiksmų reikšmę, turi teisę ir pareigą atsisakyti atlikti notarinį veiksma nurodant atsisakymo priežastį. Pagrindiniai veiksnų lemiantys veiksniai yra asmens amžius ir psichinė būklė. Ar asmuo yra veiksnus, ar jis nėra pripažintas neveiksnium, ar asmens veiksnys nėra apribotas, teismo sprendimu notaras gali nesunkiai patikrinti Gyventojų registre ir Neveiksnų ar ribotai veiksnų asmenų registre. Kur kas sunkiau yra įsitikinti asmens psichine būkle ir nustatyti, kad testamentą norintis sudaryti asmuo suvokia savo veiksmų reikšmę ir gali juos valdyti. Šio veiksnio kriterijaus nebuvimas, t. y. negalėjimas suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti – yra pagrindas pripažinti sandorį negaliojančiu pagal CK 1.89 str. LAT 2005 m. spalio 5 d. civilinėje byloje Nr. 3K-3-451/2005 konstatavo, kad *„CK 5.16 straipsnyje nurodyti atvejai, kai testamentas, kaip vienašalis sandoris, yra niekinis, o šio straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad testamentą, kaip vienašalį sandorį, galima pripažinti negaliojančiu kitais sandorių pripažinimo negaliojančiais pagrindais. Pripažinti negaliojančiais testamentai, sudaryti asmens, kuris, sudarydamas testamentą buvo tokios būklės, kad negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti (CK 1.89 str.). Sprendžiant klausimą, galėjo ar negalėjo asmuo, sudarydamas sandorį, suvokti savo veiksmų reikšmę, būtina atsižvelgti į asmens būseną (jo sveikatą, psichikos būklę ir kitas svarbias aplinkybes) ir į sudaryto sandorio turinį (jo naudingumą, pagrįstumą, protingumą ir kita). Pripažįstant testamentą negaliojančiu CK 1.89 str. pagrindu, pažymima, kad teismo psichiatrinės ekspertizės aktu nepatvirtinus ir nepaneigus faktinės aplinkybės, jog testatorius testamentą sudarymo metu dėl psichinės ligos ir kitos ligos negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti ir šalims nepareiškus prašymo skirti pa-*

1607 Пиепу Ж.-Ф., Ягр Ж. *Профессиональное нотариальное право*. Москва: Юристъ, 2001, с. 573.

*pildomą teismo psichiatrijos ekspertizę, remiamasi visų byloje surinktų teisiškai reikšmingų faktų visumos analize ir dėl sveikatos būsenos, ir dėl testamentinio turinio*¹⁶⁰⁸. Ne mažiau svarbi yra 2010 m. lapkričio 9 d. LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-443/2010. Joje konstatuojama, kad „sandorių negaliojimo institutas turi paskirtį – užtikrinti civilinių teisiinių santykių stabilumą, įgytų teisių ilgaamžiškumą ir jų gerbimą. Mirusiojo asmens testamente išreikšta valia turi būti ypač gerbtina, todėl testamentinio pripažinimas negaliojančiu galimas tik išskirtiniais atvejais. Jei nustatoma, kad testatorius testamentinio sudarymo metu buvo socialiai orientuotas, pats suformulavo savo valią bei ją išreiškė ir nėra tos valios trūkumų, tai sandoris turėtų būti išsaugomas. CK nekelia reikalavimų priešasčiai, lėmusiai atitinkamą asmens būseną. Tokia būsena gali būti ir dėl išsivysčiusios ar ūminės ligos. Asmens būseną, kaip juridinį faktą, gali patvirtinti teismo psichiatrinė ekspertizė, tačiau teismas privalo vertinti ir kitus įrodymus, patvirtinančius ar paneigiančius tam tikrą asmens būseną sandorio metu“¹⁶⁰⁹.

Viena iš svarbiausių testamentinio galiojimo sąlygų yra jo sudarymas įstatymo nustatyta forma. Testamentinio forma neturi būti labai sudėtinga ir neprieinama testatoriui, neturi sudaryti kliūčių jį sudaryti bet kurioje vietoje ir bet kuriuo metu. Kita vertus, ji turi maksimaliai užtikrinti tikros testatoriaus valios išreiškimą ir nesudaryti jokių galimybių, kad bus atskleistas testamentinio turinys prieš atsirandant palikimui.

Kiekvieno sandorio elementai yra subjektai, jų valia ir valios išreiškimas, sandorio turinys ir forma. Kad sandoris galiojotų, įstatymo reikalavimus turi atitikti visi jo elementai. Testamentinio atveju itin reikšmingas sandorio elementas – testatoriaus valia, t. y. ar testamentinio turinys atitinka palikėjo valią. Teismai, nagrinėdami bylas dėl testamentinio pripažinimo negaliojančiais, turi tirti ir vertinti, ar tam tikra įstatymo reikalaujama forma išreikšta palikėjo valia atitinka tikrąją jo valią, nes tarp vidinės testatoriaus valios ir jos išreiškimo negali būti prieštaravimų. Vertinant vidinės valios turinį, be kitų aplinkybių, svarbu tai, ar testatorius suprato savo veiksmų reikšmę, ar pats sąmoningai suformavo savo valią ir ją autentiškai išreiškė, taip pat gali turėti reikšmės ir valios

1608 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-451/2005.

1609 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-443/2010.

įforminimo trūkumai, nors atskirai paėmus sandorio galiojimui įstatymo reikalaujamos formos laikymosi prasme jie ir nėra esminiai¹⁶¹⁰.

5.1. Testamentų rūšys

Iki įsigaliojant 2000 m. CK, Lietuvoje buvo žinomos dvi testamentų rūšys: oficialieji testamentai (patvirtinti notaro) ir oficialiesiems prilyginti testamentai (kitų įstatyme nustatytų asmenų patvirtinti testamentai, kurie nuo perdavimo saugoti notarui momento turi tokią pačią galią kaip ir oficialieji testamentai). Šios testamentų rūšys yra ir 2000 m. CK. Be to, naujajame CK atsirado dar dvi naujos testamentų rūšys: asmeniniai testamentai ir bendrieji sutuoktinių testamentai.

5.1.1. Oficialieji testamentai

Oficialieji testamentai – tai testamentai, kurie sudaryti raštu dviem egzemplioriais ir patvirtinti notaro arba Lietuvos Respublikos konsulinio pareigūno atitinkamoje valstybėje (CK 5.28 str. 1 d.).

Pagal statistiką oficialieji testamentai sudaro didžiausią sudaromų testamentų dalį. 2009 m. statistikos duomenimis, Testamentų registre įregistruota 99 proc. oficialiųjų testamentų, iš jų 7 proc. sudaro bendrieji sutuoktinių testamentai. Asmeniniai testamentai sudaro tik 1 proc., iš jų perduoti saugoti notarui ar konsuliniam pareigūnui – 95 proc., o 5 proc. – teismų patvirtinti testamentai testatoriui mirus. Tai rodo, kad per 10 metų CK galiojimo metų asmeniniai testamentai neišpopuliarėjo. Pagrindinės priežastys, mūsų nuomone, yra tai, kad notaro paslaugos yra ganėtinai pigios, be to, notaras, tvirtindamas testamentą, visapusiškai konsultuoja testatorių ir paaiškina atliekamo notarinio veiksmo pasekmes, todėl nelieka sumažinama rizika, kad kai kurios testamento nuostatos gali būti neteisėtos, vadinasi, nebus vykdomos.

5.1.2. Oficialiesiems prilyginti testamentai

Oficialiesiems prilyginti testamentai nuo perdavimo saugoti notarui momento turi tokią pat teisinę galią kaip ir notaro patvirtinti oficialieji testamentai, todėl jų sudarymo formai ir sudarymo tvarkai taikomi

1610 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-443/2010.

tokie pat reikalavimai kaip ir oficialiesiems testamentams. Asmenys, turintys teisę tvirtinti oficialiesiems prilygintus testamentus, išvardyti CK 5.28 straipsnio 6 dalyje. Jokie kiti pareigūnai neturi teisės tvirtinti šių testamentų, o jei jie patvirtina, testamentas laikomas negaliojančiu. Reiktų pažymėti, kad neįgalio asmens patvirtintas testamentas negali būti pripažįstamas galiojančiu. Toks testamentas taip pat negali būti laikomas nepatvirtintu – asmeniniu testamentu. Be to, įstatymas nevienareikšmiškai nustato, kad oficialiesiems prilyginti testamentai turi būti kuo greičiau pateikti saugoti notarui, kurio veiklos teritorijoje yra testamentą patvirtinusio įgalio pareigūno įstaiga. Įstatymas nenustato termino, per kurį oficialiajam prilygintas testamentas perduotinas saugoti notarui, tačiau reikalavimas jį perduoti saugoti kuo greičiau įtvirtintas neatsitiktinai, nes testatorius gali mirti, nespėjęs jo perduoti ir įstatymo nustatyta tvarka užregistruoti testamentų registre. Nors įstatymas tiesiogiai nedraudžia priimti saugoti mirusio asmens testamento, tačiau toks priėmimas galėtų pažeisti kitų palikėjo įpėdinių teises bei teisėtus interesus į paveldimą turtą ir sukeltų teisinius įpėdinių ginčus, todėl notaras turi teisę, jei yra pažeista testamento perdavimo tvarka, atsisakyti priimti saugoti testamentą ir išduoti atsisakymo atlikti notarinę veiksmą raštą.

Notarinėje praktikoje susiduriama su tam tikra problema nustatant asmenis, turinčius teisę tvirtinti oficialiesiems testamentams prilyginamus testamentus. Pirmiausia tai pasakytina apie asmenų, kurie gydo si ligoninėse, patvirtintus testamentus. Įstatyme nustatyta, kad tokius testamentus turi teisę tvirtinti ligoninių, gydymo įstaigų, sanatorijų vyriausieji gydytojai, jų pavaduotojai medicinos reikalams arba budintys gydytojai, tačiau pagal dabar egzistuojančias teises šių įstaigų formas tokių pareigybių nėra, galima būtų tik teoriškai prilyginti jų funkcijas (pvz., vyriausiuoju gydytoju laikyti ligoninės direktorių ir pan.). Vienodos praktikos nėra, todėl atsižvelgiant į imperatyvų šios teisinio reguliavimo srities pobūdį (*inter alia*, reiškiantį, kad galima tik tai, kas tiesiogiai nustatyta įstatyme) turėtų būti padaryti teisės aktų pakeitimai, kuriuose būtų pateiktas dabar esančių pareigūnų, įgaliotų tvirtinti testamentus, sąrašas. Galima konstatuoti, kad nesant įstatymų įgyvendinamaisiais teisės aktais įtvirtintos išsamios tokių testamentų tvirtinimo tvarkos, tokie testamentai sudaromi nekokybiškai, dažnos neigiamos pasekmės asmenims, kurie pasinaudoja tokių testamentų sudarymo galimybe.

5.1.3. Asmeniniai testamentai

Asmeniniai testamentai, kuriuos gali sudaryti bet kuris raštingas veiksnus asmuo, turi ir teigiamų, ir neigiamų aspektų. Viena iš tokių testamentų įteisinimo rizikų yra ta, kad nesąžiningi asmenys gali priversti testatorių sudaryti jiems naudingą testamentą, grasindami, naudodami fizinę ar psichinę prievartą. Be to, šis testamentas gali būti suklastotas, jis gali būti sunaikintas, jei nepateiktas saugoti notarui ar konsuliniam pareigūnui. Įstatymų leidėjas, siekdamas sumažinti šiuos pavojus, nustatė, kad asmeninį testamentą testatorius privalo surašyti savo ranka. Teismų praktikoje pasitaiko gana daug atvejų, kai asmeniniai testamentai, sudaryti nenustatyta įstatymo forma, pripažįstami negaliojančiais. LAT praktikoje ne kartą konstatuota, kad asmeninis testamentas turi būti surašytas testatoriaus ranka ir jo pasirašytas, taip pat kad asmeninis testamentas negali būti surašytas kompiuterine technika, rašomąja mašinėle. CK 5.30 straipsnyje suteikta teise gali pasinaudoti tik asmuo, mokantis ir galintis surašyti testamentą pats. Asmenys, kurie dėl tam tikrų priežasčių negali savo ranka surašyti testamentą, gali pasinaudoti kita įstatymo suteikta teise – sudaryti oficialųjį testamentą ar testamentą, prilyginamą oficialiajam testamentui¹⁶¹¹. Tokios nuostatos teismai laikėsi nuo pat CK įsigaliojimo, ji buvo nuosekli ir nekintama.

Asmeniniai testamentai sąlyginai gali būti dviejų rūšių: asmeniniai testamentai, perduodami saugoti notarui ar konsuliniam pareigūnui (jie prilyginami oficialiesiems testamentams), ir asmeniniai testamentai, neparduodami saugoti. Pastarieji asmeniniai testamentai turi būti pripažinti teismo sprendimu per vienus metus nuo palikimo atsiradimo dienos. Praktikoje buvo atvejų, kai įpėdiniai praleisdavo šį terminą ir prašydavo teismą šį terminą pripažinti pratęsti. Tačiau LAT laikėsi pozicijos, kad 5.31 straipsnio 4 dalyje nustatytas vienerių metų terminas asmeniniam testamentui pateikti tvirtinti yra naikinamasis, todėl pateikus jį po vienerių metų negali kilti jokių teisinių padarinių¹⁶¹².

Jei asmuo perduoda saugoti asmeninį testamentą notarui ar Lietuvos konsulato užsienio valstybėje pareigūnui, surašomas perdavimo–priėmimo aktas. Asmeninį testamentą asmuo privalo perduoti pats, testatorius privalo patvirtinti, kad testamente išreikšta paskutinė jo va-

1611 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-80/2010.

1612 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-29/2010.

lia, notaras ar konsulinis pareigūnas privalo nustatyti asmens tapatybę, veiksnumą. Testamentas perduodamas užklijuotame voke, ant kurio pasirašo testatorius ir notaras arba konsulinis pareigūnas. Vokas antspauduojamas priimančios įstaigos antspaudu. Testamento perdavimo ir perdavimo priėmimo akto sudarymo reikalavimai yra imperatyvūs (CK 5.31 str.), todėl jų nesilaikymas testamentą daro negaliojantį.

5.1.4. Bendrieji sutuoktinių testamentai

Kita nauja testamentų rūšis – bendrieji sutuoktinių testamentai. Bendrasis sutuoktinių testamentas gali būti tik oficialusis testamentas, t. y. jis negali būti sudarytas asmeninio testamento forma. Tai atitinka sutuoktinių interesus, nes asmeninio testamento, neperduoto saugoti notarui, forma neužtikrintų, kad kiekvienas sutuoktinis nesudarys savo testamentų, o bendrasis testamentas gali būti paslėptas, sunaikintas.

Dėl bendrojo sutuoktinių testamento sąvokos teisės doktrinoje yra kelios nuomonės. A.Vileita bendrąjį sutuoktinių testamentą apibrėžia kaip dvišalį sandorį (sutartį), išreiškiantį bendrą sutuoktinių valią, kad kiekvienas testatorius po savo mirties visą savo turtą palieka pergyvenusiam sutuoktiniui¹⁶¹³. Mūsų manymu, tai du vienašaliai sandoriai viename dokumente, nors sutuoktinių valios suderinimas yra būtina šio testamento sudarymo sąlyga. Ši nuomonė grindžiama tuo, kad bet kuris sutuoktinis, iki atsirandant palikimui, turi teisę vienašališkai nutraukti šį testamentą, o tuomet netenka galios ir kito sutuoktinio valios išraiška (vieno sutuoktinio valia sukelia teisines pasekmes antrojo sutuoktinio valios galiojimui) (CK 5.46 str. 1 d.).

Kai kuriose valstybėse, kuriose ši testamentų rūšis taip pat yra įtvirtinta įstatymais, tokios teisės vienas iš sutuoktinių neturi. Pavyzdžiui, Vokietijoje bendrasis sutuoktinių testamentas gali būti nutraukiamas iki pirmojo sutuoktinio mirties tik abiejų sutuoktinių sutarimu, o palikėją pergyvenęs sutuoktinis gali tik atsisakyti paveldėti pagal tokį testamentą¹⁶¹⁴. Toks teisinis reguliavimas atitiktų testamento sudarymo specifiką (tokį testamentą sudaro du asmenys – sutuoktiniai), todėl remdamiesi Vokietijos praktika siūlytume pakeisti CK 5.46 straipsnio 1 dalį, nustatydami, kad bendrąjį sutuoktinių testamentą gali nutraukti tik abu sutuok-

1613 Vileita A. *Paveldėjimo teisė*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 63.

1614 Пиену Ж.-Ф., Ярр Ж. *Профессиональное нотариальное право*. Москва: Юристъ, 2001, с. 583.

tiniai. Kartu reikėtų išspręsti klausimą, kokiais atvejais ir tvarka vienas sutuoktinis galėtų nutraukti testamentą, jei antrasis jo nutraukti nenorėtų.

CK penktosios knygos komentare¹⁶¹⁵ teigiama, kad notaras ar konsulinis pareigūnas privalo informuoti antrąjį sutuoktinį, kad bendrasis sutuoktinių testamentas nebegalioja, tačiau nenurodo, kaip tai padaryti. Praktikoje notarai raštu pakviečia antrąjį sutuoktinį į notarų biurą ir, tik jam atvykus, informuoja apie testamentą nutraukimo faktą. Taip yra užtikrinamas notarinio veiksmo slaptumo principas, nes jei notaras siųstų pranešimą apie testamentą nutraukimą raštu, laiškas galėtų patekti bet kuriam kitam asmeniui ir būti paviešinta testatoriaus valia.

CK taikymo praktikoje iškilo klausimas, į kurį įstatymas neatsako: ar gali pergyvenęs sutuoktinis disponuoti mirusio sutuoktinio turtu, kai yra sudarytas bendras sutuoktinių testamentas, kuriuo jie vienas kitam palieka turtą, o po abiejų sutuoktinių mirties – trečiajam asmeniui. Praktikoje nusistovėjo tokia nuomonė, kad mirus vienam sutuoktiniui kitas sutuoktinis, priėmęs palikimą, tampa paveldėto turto savininku. Jis šiuo turtu disponuoja savo nuožiūra. Bendru testamentu paskirtas įpėdinis jokių teisių į šį turtą neturi, jo paveldėjimo teisė atsiranda tik pergyvenusiam sutuoktiniui mirus. Paskirto įpėdinio teisinė padėtis yra lygiai tokia pati kaip ir pagal vieno asmens sudarytą testamentą¹⁶¹⁶. Šiuo atveju CK nustatyta bendrojo sutuoktinių testamentą sudarymo ir pagal jį – paveldėjimo tvarka neapsaugo abiejų sutuoktinių susitarimu paskirto įpėdinio teisių ir teisėtų interesų. Atsižvelgiant į tai, svarstyti na galimybė papildyti CK nuostatomis, analogiškais Prancūzijos CK įtvirtintoms priemonėms, užtikrinančioms, kad turtas būtų išsaugotas antriniam įpėdiniam, kuriems paveldėjimo teisė atsiranda palikėjo turtą paveldėjusiam pirminiam įpėdiniui mirus: paveldimo turto apyrašas, turto investavimas į patikimas vertybes (pvz., į nekilnojamąjį turtą), skiriamas turto globėjas ir pan. Taigi didesnę prasmę ir reikšmę įgautų ir bendrasis sutuoktinių testamentas, kuriuo abu testatoriai paskiria konkretų abiem tinkantį įpėdinį abiem sutuoktiniams mirus. Priešingu atveju šiems įpėdiniam turto gali ir nelikti.

CK 5.46 straipsnio 2 dalies nuostata, kad negalioja kiekvieno iš sutuoktinių sudaryti atskiri testamentai, neatšaukus bendrojo sutuoktinių testamentą, užtikrina sutuoktinių susitarimo dėl bendrojo testamentą

1615 Vileita A. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (3). *Justitia*. 2000, 5 (47).

1616 *Ibid.*

apsaugą ir kartu garantuoja testatoriaus laisvės principą. CK nustato, kad bendrasis sutuoktinių testamentas gali būti nutrauktas vieno iš sutuoktinių reikalavimu, jį nutraukus netenka galios ir kito sutuoktinio valios išraiška. Visi testamentai, išskyrus asmeninius testamentus, kurių testatorius neperduoda saugoti notarui ar konsuliniam pareigūnui, turi būti per tris dienas įregistruojami Testamentų registre. Testamentų registras veiklą pradėjo 2001 m. liepos 1 d., įsigaliojus CK, ir tapo viena iš pagrindinių priemonių, užtikrinančių paveldėjimo teisinius santykius reglamentuojančių teisės normų funkcionavimą ir apsaugančių testatorių bei įpėdinių teises. 2004 m. rugpjūčio 20 d. Lietuva ratifikavo 1972 m. gegužės 16 d. Konvenciją dėl testamentų registravimo sistemos sukūrimo. Pagal ją Testamentų registre registruojami testamentai, sudaryti šią konvenciją ratifikavusiose, priėmusiose ar prie jos prisijungusiose šalyse, o tai reiškia, kad tapo prieinama informacija apie šiose valstybėse sudarytus asmenų testamentus ir galimybė užregistruoti Lietuvoje sudarytą testamentą kitoje, anksčiau nurodytus kriterijus atitinkančioje valstybėje.

Kadangi Testamentų registro duomenys yra vieši, testatoriui mirus informaciją apie mirusiojo sudarytus testamentus gali gauti įstatyme nustatyti asmenys. Notaras ar kita institucija, tvarkanti paveldėjimo bylą, privalo patikrinti, ar asmuo nėra sudaręs testamentų. Notarą tai atlikti įpareigoja Notariato įstatymo 51 straipsnis. Jei notaras arba kita institucija nepatikrina duomenų testamentų registre apie asmens sudarytus testamentus, pažeidžia ne tik įstatymą, bet ir asmenų teises bei teisėtus interesus¹⁶¹⁷. Reikėtų paminėti, kad nėra vienos prieinamos sistemos gauti informaciją apie testamentus, sudarytus iki įkuriant Testamentų registrą, ir įstatymais nesukurta tokių testamentų kaupimo ir informacijos apie juos gavimo sistema. Todėl įpėdiniams iškyla problema gauti informaciją apie anksčiau sudarytus testamentus, nes ji yra tik konkrečiuose notarų biuruose ar kitose institucijose, kuriose jie buvo patvirtinti. Šios spragos nepanaikino nei CK, nei kiti įstatymai ar įstatymų įgyvendinamieji teisės aktai, todėl išliko tikimybė, kad apie kai kuriuos testamentus įpėdiniai taip ir nesužinos, todėl turtas bus paveldimas pagal įstatymą, jei testatorius nesudarys naujo testamento, kuris bus užregistruotas Testamentų registre.

1617 Klaipėdos apygardos teismo 2011 m. sausio 17 d. sprendimas civilinėje byloje 2-822-479/2011.

5.2. Testamento turinys

Pagrindinis testamentu turinys yra turtinio pobūdžio patvarkymai testatoriaus mirus. Be to, testatorius testamentu gali atimti iš įpėdinių paveldėjimo teises, paskirti testamentu vykdytoją, nurodyti ir kitokius patvarkymus (dėl laidojimo, turto naudojimosi tvarkos įpėdiniams ir pan.). Tokį testamentu turinį nustato nemažai valstybių, pavyzdžiui, Vokietija, Prancūzija, Šveicarija. Tačiau kai kuriose valstybėse į testamentus gali būti įtrauktos ir kitos sąlygos, pavyzdžiui, globėjo paskyrimas nepilnamečiam asmeniui¹⁶¹⁸.

Testatoriaus patvarkymai gali būti teigiami, kai testatorius paskiria turtą konkrečioms įpėdiniams, ir neigiami, kai testatorius atima iš įpėdinių paveldėjimo teisę¹⁶¹⁹.

Pagal Prancūzijos teisę testamentai (*le testament*) vadinami legatais. Yra kelios legatų rūšys: 1) universalieji legatai (*legs universals*), kuriais paliekamas visas palikėjo turtas – mokslinėje literatūroje vadinamieji bendrieji testamentai; 2) tiksliniai universalūs legatai, vadinamieji bendrieji detalūs, kuriais palikėjo turtas paliekamas įpėdiniams, nurodant kiekvieno jų dalis; 3) singulariniai legatai, vadinamieji išsamūs testamentai, kuriais paliekami įpėdiniams konkretūs daiktai¹⁶²⁰.

Lietuvoje gali būti sudaromi testamentai, turintys visų anksčiau nurodytų testamentų rūšių požymius. Pats testatorius laisva valia, niekieno nevaržomas sprendžia klausimą dėl testamentu turinio ir formos.

Kontinentinės teisės valstybėse plačiai paplitęs substitucijos institutas (atsarginio, antrinio įpėdinio paskyrimas). Skiriamos kelios substitucijų rūšys: paprastoji (*substitution vulgaire*), kai įpėdinis negali arba nenori priimti palikimo, skiriamas antrinis įpėdinis, ir fideikomisarinė (*substitution fideicommissaire*), kai testatorius paskiria ir įpėdinius, ir asmenis, kuriems turtas turi pereiti tokiam įpėdiniui mirus¹⁶²¹. Kitose valstybėse įtvirtinta fideikomisarinė antrinių įpėdinių paskyrimo tvarka turi ir teigiamą, ir neigiamą savybę: teigiamą, nes išplėtė testatoriaus galimybes, neigiamą, nes iš esmės apribojo įpėdinių galimybę disponuoti turtu, daryti testamentinius patvarkymus dėl tokio paveldėto turto,

1618 Lietuvoje vaikų globos klausimai sprendžiami pagal CK trečiąją knygą ir negali būti išspręsti testamentu.

1619 Vileita A. *Paveldėjimo teisė*. Vilnius: Justitia, 2011, p. 70.

1620 Пиепу Ж.-Ф., Ягр Ж. *Профессиональное нотариальное право*. Москва: Юрист, 2001, с. 580.

1621 *Ibid.*

nes turtas turi būti išsaugotas antrinių įpėdinių naudai, pavyzdžiui, Prancūzijoje yra nustatytas toks antrinių įpėdinių paskyrimo būdas. Kad turtas būtų išsaugotas antriniam įpėdiniams, kurie turės paveldėti turtą po pirminio įpėdinio mirties, įstatymas numato tokias priemones kaip paveldimo turto apyrašas, turto investavimas į patikimas vertybes, skiriamas turto globėjas ir kita.

CK 5.21 straipsnis numato testatoriaus galimybę nurodyti testamente kitą įpėdinį, jeigu jo paskirtas pagal testamentą įpėdinis numirtų prieš atsirandant palikimui arba nepriimtų palikimo. Taip pat testatorius gali antriniam įpėdiniui paskirti kitą įpėdinį, jeigu antrinis įpėdinis numirtų iki atsirandant palikimui arba nepriimtų palikimo. Kitų įpėdinių paskyrimų eilė yra neribojama. Taigi antrinių įpėdinių paveldėjimo teisė atsiranda tik tuomet, kai nėra gyvo testamente paskirto įpėdinio arba jis palikimo nepriima, t. y. paprastoji substitucija. *Fideicomisum* substitucija – nurodymas, kad pradinis (pirmasis) įpėdinis po savo mirties ar esant kitai sąlygai privalo perduoti testatoriaus palikimą (visą arba jo dalį) antriniam (tolesniam) įpėdiniui, Lietuvoje nenustatyta.

5.3. Privalomoji palikimo dalis

Testatorius turi teisę laisvai disponuoti savo turtu, ir ši teisė pasireiškia laisve sudaryti testamentą. Kita vertus, valstybė, sauganti tam tikras vertybes, asmenų teises, ypač šeimos interesus, taiko tam tikrus šios laisvės apribojimus. Tokio ribojimo įtvirtinimo būtinybę lemia poreikis užtikrinti įpėdinių teises.

Europos teisinėje kultūroje yra nusistovėjęs principas, kad jei palikėjas piktnaudžiauja testamentine laisve ir nušalina nuo paveldėjimo šeimos narius, kuriems reikalinga parama, valstybė gali ir turi įsikišti į paveldėjimo santykius ir apginti tokius asmenis¹⁶²². Įvairios teisinės sistemos numato įvairias šeimos interesų apsaugos priemones. Kontinentinės Europos valstybės turi dvi privalomųjų įpėdinių nustatymo sistemas:

- 1) turi būti išskirta testamentinio palikimo dalis, kuri pereina vaikams, vaikaičiams, jei jie priklauso žemutinės giminystės linijai, sutuoktiniui, vadinamiesiems privalomiesiems įpėdiniams, kurių dalis priklauso nuo giminystės laipsnio (pvz., Prancūzijoje, Šveicarijoje);

1622 Žr., *inter alia*, Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. liepos 13 d. sprendimą byloje *Pla & Puncernau v. Andora* (bylos Nr. 69498/01).

2) suteikia teisę vaikams, tėvams ir sutuoktiniui reikalauti iš testamentinių įpėdinių, kad jie apmokėtų įstatyme nustatytą dalį, kuri priklausytų jiems pagal įstatymą (pvz., Vokietijoje tai sudaro ½ dalies, kuri jiems atitektų pagal įstatymą).

CK 5.20 straipsnis nustato teisę vaikams, tėvams, sutuoktiniui, kuriems palikėjo mirties dieną reikalingas išlaikymas, gauti privalomąją palikimo dalį. Matome, kad privalomoji palikimo dalis priklauso ir pirmos, ir antros eilės įpėdiniams pagal įstatymą, ir pergyvenusiam sutuoktiniui, neįtraukiant vaikų, priklausančių antrajai eilei. Tie patys įpėdiniai, turintys teisę gauti privalomąją palikimo dalį, buvo įtvirtinti ir 1964 m. CK, tik pagal minėtą įstatymą jie priklausė vienai įpėdinių eilei. Dėl šios priežasties gali susiklostyti padėtis, kad tėvai, nors jiems ir reikalingas išlaikymas, negalės pretenduoti į privalomąją palikimo dalį, nes, esant pirmos eilės įpėdiniams vaikams, pagal įstatymą jie paveldėti palikimo negalėtų, o pagal įstatymą privalomasis įpėdinis gauna pusę tos dalies, kuri kiekvienam tektų paveldint pagal įstatymą. Jeigu yra pirmos eilės įpėdinių, galinčių paveldėti pagal įstatymą, tėvai neturi teisės ir į privalomąją palikimo dalį, nes jie yra antros eilės įpėdiniai.

Nurodytų asmenų teisė į privalomąją palikimo dalį siejama ne su nedarbingumu, amžiumi, kaip buvo pagal 1964 m. CK, o su abstraktesniu kriterijumi – išlaikymo reikalingumu. LAT praktika išlaikymo reikalingumo klausimu per 10 CK galiojimo metų ne kartą keitėsi. Vienoje byloje buvo nustatyta, kad išlaikymo reikalingumas yra preziumuojamas, t. y. išlaikymas reikalingas tada, kai įstatyme nurodyti asmenys yra nepilnamečiai, nedarbingi dėl savo amžiaus ir yra invalidai. Teismas rėmėsi CK 3.72 straipsnio 2 dalimi, CK trečiosios knygos XII skyriaus antruoju skirsniu „Vaikų ir tėvų tarpusavio išlaikymo pareigos“ ir Valsstybinio socialinio draudimo įstatymu bei Invalidų socialinės integracijos įstatymu. Tokia teismo nuostata iš esmės pratęsė iki CK įsigaliojimo buvusią teismų praktiką¹⁶²³.

Vėlesnėje LAT praktikoje ši nuostata kito. Kadangi CK nenumato išlaikymo reikalingumo kriterijų, aiškinant CK 5.20 straipsnio 1 dalį, vadovaujamasi CK 1.8 straipsnio 1 dalimi, atsižvelgiama į kitas CK normas, nustatančias išlaikymo reikalingumo šeimos nariams kriterijus (CK 3.72 str. 1, 2, 5, 6, dalys, 3.192, 3.205 str.). Pažymėtina, kad šių kriterijų sąrašas nėra laikomas baigtiniu. Todėl pripažįstama, kad teismai

1623 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-323/2005.

kiekvienoje byloje turi individualiai įvertinti visas nustatytas aplinkybes ir spręsti, ar jos nesudaro pagrindo netenkinti prašomo nustatyti išlaikymo reikalingumo fakto, būtino siekiant įgyti teisę į privalomąją palikimo dalį. Teismai, vertindami išlaikymo reikalingumą, turi įvertinti visas palikimo atsiradimo dieną atitinkamo asmens gautas pajamas, galimybes jas gauti, turėtą turtą ir turtines teises, taip pat konkrečius tokio asmens poreikius. Vertinant būtina atsižvelgti į tai, kad tam tikra asmens sveikatos būklė, socialinis jo statusas yra susijęs su atitinkamomis teisėmis: gauti pašalpą, pensiją, kitokią paramą, ir į tai, ar asmuo išnaudojo visas galimybes gauti lėšų savo gyvenimo reikmėms¹⁶²⁴. Tokia teismų praktika iš esmės atitinka protingumo ir sąžiningumo principus, nes, esant ankstesnei preziumuojamų privalomųjų įpėdinių nustatymo tvarkai, teisę gauti privalomąją palikimo dalį galėjo gauti asmenys, turintys daug didesnę turtą už palikėjo ar testamentinių įpėdinių, taip pažeisdami ne tik testatoriaus valią, bet ir testamentinių įpėdinių interesus.

Paprastai išlaikymo reikalingumo faktą nustato teismas. Notarinėje praktikoje būna atvejų, kai pats testamentinis įpėdinis nurodo asmenį kaip privalomąjį įpėdinį, taip pripažindamas, kad šiam asmeniui būtų išduotas paveldėjimo teisės liudijimas į privalomąją palikimo dalį. Tokiu atveju suinteresuotam asmeniui į teismą kreiptis nereikia. Nesutiktume su A. Vileitos nuomone, kad notarai, remdamiesi atitinkamų institucijų pažymomis, tokiomis kaip socialinės rūpybos tarnybos pažyma, kad asmeniui skiriama pašalpa, savivaldybės pažyma, kad kompensuojama dalis mokesčių už komunalines paslaugas ir pan., turėtų išduoti paveldėjimo teisės į privalomąją palikimo dalį liudijimus, o suinteresuoti asmenys galėtų ginčyti tokių liudijimų išdavimo teisėtumą¹⁶²⁵. Tokia nuomonė iš esmės prieštarautų dabartinei teismų praktikai ir notariato prigimčiai, nes notaras savo dokumentais įtvirtina neginčijamas asmenų teises ir teisėtus interesus bei neginčijamus teisinius faktus.

Įpėdinis, turintis teisę į privalomąją palikimo dalį, turi palikimą priimti, t. y. kreiptis į notarą ar teismą. Jei asmuo, turintis teisę į privalomąją palikimo dalį miršta nepriėmęs palikimo, teisė paveldėti jo įpėdiniais nepereina, tačiau jei toks asmuo palikimą priėmė ir mirė, nespėjęs įforminti paveldėjimo teisių¹⁶²⁶, šią dalį paveldės jo įpėdiniai, nes turtas

1624 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-596/2008.

1625 Vileita A. *Paveldėjimo teisė*. Vilnius: Justitia, 2011, p. 75

1626 Įforminimą paveldėjimo teisių reikia laikyti įpėdinio gautą paveldėjimo teisės liudijimą, patvirtinantį nuosavybės teises į paveldimą turtą. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas civilinė-

įpėdiniui priklauso nuo palikimo atsiradimo momento, nesvarbu, ar įpėdinis įformino paveldėjimo teises, gaudamas paveldėjimo liudijimą, ar ne¹⁶²⁷.

5.4. Testamento panaikinimas ir testamentų negaliojimas

Testamentas bet kada gali būti testatoriaus visiškai arba iš dalies panaikintas arba panaikintas (CK 5.35 str.). Tai gali būti atlikta šiais būdais:

- 1) atsiėmus atiduotą saugoti asmeninį testamentą (vadinamąjį deponuotą testamentą);
- 2) sunaikinus asmeninį testamentą, neperduotą saugoti;
- 3) sudarant naują testamentą, kuris keičia visiškai arba iš dalies anksčiau sudarytąjį;
- 4) paduodant pareiškimą apie testamentų panaikinimą notarui ar konsuliniam pareigūnui, kuriuo panaikinamas sudarytas testamentas; CK 5.35 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad testatorius gali panaikinti oficialųjį testamentą, paduodamas pareiškimą sudaryto testamentų saugotojui arba testamentą patvirtinusiai įstaigai. Pareškime testatoriaus parašas turi būti paliudytas įstatymu nustatyta tvarka;
- 5) sudarant naują testamentą, kuriuo nutraukiamas anksčiau sudarytas testamentas. Šiuo atveju testatorius gali net nenurodyti, kad nutraukia anksčiau sudarytą testamentą, tačiau, sudarius naują testamentą dėl to paties turto, vėlesnis naikina ankstesnįjį.

Visais atvejais, išskyrus antrąjį, notaras ar konsulinis pareigūnas privalo per tris dienas pranešti Testamentų registrui¹⁶²⁸, ir šie duomenys bus prieinami įpėdiniams, kitiems suinteresuotiems asmenims ir ins-

je byloje Nr. 3K-3-240/2008 pažymėjo, kad „paveldėjimo teisės liudijimas savo teisine reikšme yra įpėdinio turimas teisės įforminantis dokumentas, o jo išdavimas nekeičia nei teisių į paveldėtą turtą atsiradimo momento, nei šių teisių apimtį“.

1627 Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2008 m. balandžio 18 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-240/2008 yra konstatavęs, kad „nuosavybės teisė į paveldėtą turtą įgyjama palikimo priėmimu ir priklauso įpėdiniui nuo palikimo atsiradimo momento nepriklausomai nuo to, ar įpėdinis yra gavęs paveldėjimo teisės liudijimą. Tam, kad teisės į paveldėtą turtą galėtų įpėdinis įgyvendinti visa apimtimi (įregistruoti teises į privalomai registruotiną turtą, sudaryti jo perleidimo sandorius ir pan.)“.

1628 2009 m. kovo 18 d. Vyriausybės nutarimu Nr. 193 patvirtinti Testamentų registro nuostatai. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 34-1288; 2009 m. liepos 16 d. teisingumo ministro įsakymu Nr. 1R-238 patvirtinta Testamentų registrui pateikiamų pranešimų pildymo instrukcija. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 88-3773.

titucijoms testatoriui mirus. Pareiškimas apie testamentą panaikinimą tvirtinamas notariškai, paliudijant šio asmens parašą.

Nors įstatyme (CK 5.35 str.) vartojama sąvoka „testamento panaikinimas“, mūsų nuomone, tikslesnė, atitinkanti testamentą, kaip vienašalio sandorio esmę, sąvoka yra „testamento nutraukimas“. Be to, nutraukiant (panaikinant) testamentą neužtenka paliudyti parašą pareiškime, kaip numato CK 5.35 straipsnis, o turėtų būti patvirtinamas vienašalis sandoris dėl anksčiau sudaryto vienašalio sandorio – testamentą – nutraukimo su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis. Tai grindžiama tuo, kad notaras, liudydamas parašą dokumente, atsako tik už tai, kad dokumentą pasirašė pareiškime nurodytas asmuo, tačiau jis netvirtina asmens valios, įtvirtintos testamente – dėl to gali kilti panaikintame testamente nurodytų įpėdinių pagrindas ginčyti nutraukimą, išreikštą paprastesne nei testamentą sudarymo forma. Mūsų manymu, testamentą nutraukimo (panaikinimo) formai turi būti taikomi tokie pat reikalavimai kaip ir testamentą sudarymo, t. y. turi būti patvirtinta testatoriaus valia nutraukti (panaikinti) testamentą.

Kontinentinės teisės ir bendrosios teisės valstybėse testamentas pripažįstamas negaliojančiu, jei jį sudarė asmuo, neturintis testamentinio veiksnio, jei valios išreiškimas buvo nelaisvas, jei testamentas prieštarauja gerai moralei ar turi formos trūkumų. Kai kuriose valstybėse mokslinės doktrinos nustatyta griežta nuostata dėl testamentą formos nesilaikymo pasekmių keičiasi ir švelnėja, teismai pripažįsta galiojančiais testamentus ir turinčius formos trūkumų¹⁶²⁹.

CK 5.17 straipsnis numato galimybę įpėdiniams, kurie paveldėtų palikimą, jeigu testamentas ar jo atskiros dalys būtų pripažintos negaliojančiomis, remiantis įstatymu ar testamentu, pareikšti ieškinį dėl testamentą ar jo atskirų dalių pripažinimo negaliojančiomis. Bendra taisyklė ta, kad vėlesnį testamentą pripažinus negaliojančiu anksčiau sudarytas testamentas neįsigalioja, išskyrus tuos atvejus, kai vėlesnis testamentas pripažįstamas negaliojančiu dėl to, kad jis buvo sudarytas dėl smurto ar realaus grasinimo, taip pat asmens, teismo pripažinto neveiksniu, ar asmens, kurio veiksnys teismo apribotas dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ir toksinėmis medžiagomis. Sąrašas yra baigtinis ir taip turėtų būti aiškinamas teismų praktikoje¹⁶³⁰.

1629 Пиепу Ж.-Ф., Ягр Ж. *Профессиональное нотариальное право*. Москва: Юристъ, 2001, с. 573.

1630 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje 3K-3-368/2007.

Vis dėlto teismų praktikoje yra pasitaikę atvejų, kai teismas ir kitais atvejais savo sprendimu pripažįsta galiojančiu anksčiau sudarytą testamentą¹⁶³¹. LAT praktika dėl teisės normų, reglamentuojančių testamentų galiojimą, kai skirtingu metu testatorius yra sudaręs du testamentus ir vėlesnis iš jų pripažįstamas negaliojančiu, formuojama ta linkme, kad asmuo, turintis teisę ginčyti vėlesnį testamentą, gali prašyti teismo pripažinti galiojančiu pirmiau sudarytą testamentą, jeigu jis neišsigalioja savaime pagal CK 5.17 straipsnio 2 dalį¹⁶³². Tokia teismo nuostata – naujas požiūris į testamentų nugalinčijimo pasekmes ir ankstesnių testamentų galiojimą, nes išplečia CK 5.17 straipsnyje nustatytus ankstesnio testamento galiojimo pagrindus ir galimybes.

5.5. Testamentų skelbimas

Palikimo atsiradimo vietos notaras, sužinojęs apie testatoriaus mirtį ir gavęs testatoriaus mirties liudijimą, patikrinęs mirties faktą viešame registre, privalo paskirti testamento paskelbimo dieną ir apie tai pranešti žinomiems įpėdiniams ir kitiems suinteresuotiems asmenims (CK 5.33 str. 1 d.). Dėl testamentų skelbimo praktikoje buvo ir yra įvairių nuomonių. Ilgą laiką buvo laikomasi nuomonės, kad reikia skelbti tik asmeninius testamentus, perduotus saugoti notarui, nes asmeninio testamento turinys nėra žinomas, kol jis neištraukiamas iš voko ir nepaskelbiamas. Kadangi oficialaus testamento tekstas yra žinomas, o dažniausia jį notarui pateikia įpėdiniai, notarai nematė prasmės tokį testamentą skelbti.

Šios srities tyrinėtojų (A. Vileitos, V. Gaivenio, A. Valiulio) nuomone, turi būti skelbiami visi palikėjo testamentai: ir asmeniniai, ir oficialieji. Lietuvos notarų rūmų prezidiumo nutarimu Nr. 15.1 yra patvirtinta Testamentų skelbimo tvarka, kuri iš dalies suvienodino notarinę praktiką. Pagal šią tvarką turi būti skelbiami visi testamentai. Pranešimą apie testamento skelbimo laiką notaras turi siųsti suinteresuotiems asmenims bet kokiomis ryšio priemonėmis, dažnai jis tai daro per laikraštį. Jei testatorius yra sudaręs kelis testamentus, skelbiami visi jo testamentai. Šioje tvarkoje nurodoma, kaip ir kas turi skelbti asmeninį testamentą, kai paveldėjimo bylą veda vienas notaras, o asmeninis testamentas saugo-

1631 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-20/2007.

1632 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-368/2007.

mas kitame notaro biure. Šiuo atveju palikimo atsiradimo vietos notaras turi kreiptis į asmeninį testamentą saugantį notarą ir perimti asmeninį testamentą, pasirašydama perdavimo–priėmimo aktą. Tvarkoje nurodyta, kad testamento skelbti nebūtina, jei oficialųjį testamentą pateikė pats įpėdinis. Būtų galima diskutuoti dėl daugelio šios tvarkos nuostatų, tačiau aišku, kad vienodos tvarkos ar šaltinio, kuris užtikrintų teisėtas testamentinių įpėdinių ir kitų suinteresuotų asmenų teises, nėra. Dėl to siūlytina įstatymo įgyvendinamuoju teisės aktu išsamiai reglamentuoti tvarką ir nurodyti vieną šaltinį, iš kurio asmenys galėtų sužinoti apie skelbiamus testamentus. Tai, pavyzdžiui, galėtų būti viešai prieinamas registras, kuriame būtų registruojama informacija apie visus testamentų skelbimus.

6. PALIKIMO PRIĖMIMAS IR ĮPĖDINIO ATSAKOMYBĖ UŽ PALIKĖJO SKOLAS

Normos, reglamentuojančios palikimo priėmimą, apibrėžia, kas valdys, naudosis ir disponuos palikėjo turtu. Kitas svarbus aspektas – kreditorių teisių apsauga. Kreditorių interesai turi būti užtikrinti, kad paveldimas turtas nebūtų iššvaistytas ir būtų aišku, koku mastu įpėdiniai atsakys už palikėjo skolas. Kreditoriai turi būti tikri, kad jų reikalavimo teisės, kurias jie turėjo palikėjui, bus saugomos. Kita vertus, tai gali pažeisti įpėdinio ir įpėdinio kreditorių interesus, kurie konkuruotų su palikėjo kreditorių interesais¹⁶³³. Todėl šiuolaikinėje paveldėjimo teisėje paprastai yra nustatomi atsakomybės už palikėjo skolas ribojimo mechanizmai. Kontinentinės teisės valstybėse toks ribojimas pasiekiamas sudarant paveldimo turto apyrašą (tuomet įpėdinis atsako tik paveldėtu turtu) arba iškeliant paveldimo turto bankroto bylą. Bendrosios teisės valstybėse įpėdiniams turtas yra perduodamas tik atsiskaičius su palikėjo kreditoriais. Tai užkerta kelią išieškotojams reikšti pretenzijas palikimą priėmusiems įpėdiniams.

Įvairūs autoriai palikimo priėmimą apibrėžia skirtingai. Teisės doktrinoje palikimo priėmimas apibūdinamas kaip įpėdinio sudaromas vienašalis, neatšaukiamas ir besąlygiškas sandoris, pagal kurį įpėdinis, išreiškęs valią priimti palikimą, nuo palikimo atsiradimo momento

1633 Пиепу Ж.-Ф., Ягр Ж. *Профессиональное нотариальное право*. Москва: Юристь, 2001, с. 598.

tampa visų palikėjo turtinių teisių subjektu¹⁶³⁴. Kiti autoriai palikimo priėmimu laiko įstatymu nustatyta tvarka ir terminais atliekamus įpėdinio veiksmus, kuriais patvirtinamas jo sutikimas įgyti nuosavybės teises į palikimą¹⁶³⁵. LAT savo sprendimuose nurodo, kad palikimo priėmimas savo esme yra vienašalis sandoris, kuriuo įpėdinis siekia sukurti tam tikras teises pasekmes – perimti palikėjo teises ir pareigas¹⁶³⁶. Viena iš sprendimų galime rasti ir dar išsamesnį palikimo priėmimo apibrėžimą: palikimo priėmimas yra įpėdinio valios aktas, kuriuo sąmoningai siekiama tam tikro teisinio tikslo, todėl, kaip ir bet kurio kito sandorio atveju, įpėdinio valia priimti palikimą turi būti išreikšta tam tikra įstatyme nustatyta forma ir tvarka¹⁶³⁷. Sandoriui sudaryti neužtenka tik vidinės asmens valios, būtina asmens valią išreikšti įstatymu nustatyta forma ir terminais, kad jo valią žinotų kiti asmenys. Tik tokia valios išraiška gali sukelti civilines teises pasekmes¹⁶³⁸. Kadangi sandoris gali būti sudaromas žodžiu, raštu ir konkludentiniais veiksmais, palikimo priėmimas gali būti kreipiantis su pareiškimu į notarą įprasta rašytine forma ir įpėdiniui atliekant faktinio palikimo priėmimo veiksmus (konkludentinius veiksmus) ir jo nebūtina teisiškai įforminti¹⁶³⁹. Lietuvos teisėje nepripažįstama galimybė priimti palikimą tylėjimu, šiuo atveju suprantamu kaip jokios valios palikimo priėmimo sandoriui sudaryti¹⁶⁴⁰. Palikimo priėmimo aktas įvardijamas kaip aktas, pasižymintis universaliu, besąlyginiu ir neatšaukiamu pobūdžiu, t. y. priimto palikimo įpėdinis negali atsisakyti, taigi palikimo priėmimas – neatšaukiamas sandoris (išskyrus vienintelį atvejį, kai palikimas priimtas pradėjus

1634 Vileita A. *Paveldėjimo teisė*. Vilnius: Justitia, 2011, p. 108

1635 Kiršienė J., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. II tomas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 215.

1636 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. sausio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-7/2001; 2007 m. kovo 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-86/2007; 2007 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-171/2007; 2007 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-420/2007.

1637 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. sausio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-8/2004.

1638 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-829/2002.

1639 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. sausio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-10/2012; 2009 m. liepos 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-2009.

1640 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-442/2001; 2002 m. rugsėjo 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-829/2002; 2007 m. kovo 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-86/2007.

palikimą faktiškai valdyti, CK 5.51 str.)¹⁶⁴¹. Apibendrintai būtų galima teigti, kad palikimo priėmimas yra vienašalis, neatšaukiamas ir besąlyginis sandoris, sudarytas įstatymu nustatyta forma, kuriuo įpėdinis perima palikėjo teises ir pareigas ir nuo palikimo atsiradimo momento tampa visų palikėjo turinių teisių ir pareigų subjektu.

Kadangi Lietuva priklauso kontinentinės teisės sistemai, CK įtvirtintas reglamentavimas atitinka kontinentinės teisės paveldėjimo teisiinių santykių reguliavimo principus. 1964 m. CK 587 straipsnyje buvo nustatyta, jog įpėdinis laikomas priėmusiu palikimą, kai jis faktiškai pradėjo paveldimą turtą valdyti arba kai pateikė palikimo atsiradimo vietos notariniam organui pareiškimą dėl palikimo priėmimo. 2000 m. CK įtvirtino 3 palikimo priėmimo būdus:

- 1) paduodant palikimo atsiradimo vietos notarui pareiškimą dėl palikimo priėmimo;
- 2) pradėjus faktiškai valdyti;
- 3) kreipiantis į palikimo atsiradimo vietos apylinkės teismą dėl turto apyrašo sudarymo.

Galiojant prezumpcijai, kad įpėdiniai atsako už palikėjo skolas visu savo turtu, įpėdiniai, norėdami apriboti savo atsakomybę paveldimo turto verte, turėjo rinktis trečiąjį būdą. Vis dėlto pagal nusistovėjusias tradicijas dėl teisinio neišsprusimo dauguma įpėdinių pirmiausia kreipiasi į notarą ir, nepaisydami išpėjimų dėl galimų pasekmių, vengia papildomų rūpesčių dėl apyrašo sudarymo. Taip sukuriami padėtis, kai tik nuo konkretaus notaro tinkamai įvykdytos pareigos išaiškinti palikimo priėmimo tvarką ir pasekmes bei įpėdinio tinkamo įstatymų supratimo priklauso palikimo priėmimo būdas ir atitinkamai – įpėdinių atsakomybė už palikėjo skolas.

2011 m. birželio 21 d. Seimas priėmė įstatymą, kuriuo buvo iš dalies pakeista palikimo priėmimo procedūra (būdai)¹⁶⁴², nustatant, kad palikimą galima priimti dviem būdais:

- 1) pateikiant palikimo atsiradimo vietos notarui pareiškimą dėl palikimo priėmimo;
- 2) pradėjus faktiškai valdyti paveldimą turtą.

1641 Dambrauskaitė A. Vienašaliai sandorių negaliojimo pasekmės paveldėjimo byloje. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122).

1642 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.3, 1.65, 2.139, 5.39, 5.50, 5.52, 5.53, 5.54, 5.60 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 85-4130.

Šis pakeitimas nereiškia, kad įstatymas nenumato galimybės įpėdiniui apriboti atsakomybę už palikėjo skolas paveldėtu turtu, o tik palengvina palikimo priėmimo tvarką. CK 5.52 straipsnio 2 dalis nustato, kad jeigu įpėdinis notarui pateiktame pareškime dėl palikimo priėmimo nurodo, jog palikimą pageidauja priimti pagal turto apyrašą, turto apyrašas sudaromas ir įpėdinio atsakomybė už palikėjo skolas ribojama paveldėtu turtu, jei buvo laikomasi paveldimo turto apyrašo sudarymą reglamentuojančios tvarkos (CK 5.53 str.). CK pakeitimas numato ir pagrindą, kuriuo remiantis sudaromas paveldimo turto apyrašas. CK 5.53 straipsnio 2 dalis nustato, kad dėl palikimo priėmimo pagal turto apyrašą įpėdinis pareškimu kreipiasi į palikimo atsiradimo vietos notarą. Gavęs šį pareškimą, notaras nedelsdamas išduoda įpėdiniui vykdomąjį pavedimą dėl turto apyrašo sudarymo, kurį antstolis vykdo CPK nustatyta tvarka. Pažymėtina, kad turto apyrašą sudaryti gali pareikalauti ir palikėjo kreditoriai, kurie gali dalyvauti patys arba įgalioti kitą asmenį dalyvauti sudarant turto apyrašą.

Įstatymas nenustato, kad pareškimo padavimo metu įpėdinis tiksliai žinotų, ar palikėjas turėjo skolų, tačiau vien žinojimas, kad palikėjo veikla siejama su neribota jo atsakomybe (pvz., notaro, antstolio, individualios įmonės savininko ir pan.), gali motyvuoti įpėdinį priimti palikimą, sudarant paveldimo turto apyrašą. Tai vienintelis CK pakeitimas paveldėjimo teisėje per 10 metų.

Būtina pažymėti, kad įpėdinių atsakomybė už palikėjo skolas gali būti apribota ne tik palikimo priėmimo būdu – priimant palikimą pagal antstolio sudarytą turto apyrašą, bet ir teismui paskiriant paveldimo turto administratorių CK 5.65 straipsnyje nustatytais atvejais ir tvarka. Be to, įpėdinio atsakomybė už palikėjo skolas yra ribojama ir kitais CK straipsniais: CK 3.72 straipsnio 12 dalyje nustatyta, kad kai buvęs su-tuoktinis, iš kurio priteistas išlaikymas, miršta, pareiga mokėti išlaikymą pereina įpėdiniams, kiek leidžia paveldimas turtas, neatsižvelgiant į palikimo priėmimo būdą; CK 3.194 straipsnio 5 dalyje nustatyta, kad kai asmuo, iš kurio buvo priteistas išlaikymas, mirė, pareiga pereina įpėdiniams, kiek leidžia paveldimas turtas.

Pareškimas dėl palikimo priėmimo arba jo atsisakymo yra vienašalis įpėdinio sandoris. Jis išreiškia neatšaukiamą (negalima atsisakyti palikimo priėmimo) įpėdinio valią priimti palikimą arba jo atsisakyti. Galimi atvejai, kai asmuo, pateikęs notarui pareškimą dėl palikimo priėmimo, neturi teisės paveldėti (atsiranda aukštesnės eilės giminaičiai, at-

siranda testamentas, apie kurį palikimo priėmimo metu nebuvo žinoma, ir pan.), todėl jo paduotas pareiškimas neturi jokių teisinių padarinių. Notaras, gavęs įpėdinio pareiškimą dėl palikimo priėmimo, per tris dienas perduoda pranešimą apie įpėdinio palikimo priėmimo faktą Testamentų registrai, todėl kreditoriai ir kitos suinteresuotos institucijos turi teisinį pagrindą kreiptis su pretenzijomis į šį įpėdinį kaip į palikėjo teisių perėmėją. O kitose valstybėse (pvz., Vokietijoje) įstatymais įtvirtinta atvirkštinė, vadinamoji palikimo atsisakymo sistema, numatanti, kad įpėdiniui paveldimas turtas pereina, kai pasibaigia terminas jo atsisakyti ir įpėdinis įstatymo nustatyta institucijai nepraneša, kad palikimo atsisako¹⁶⁴³. Vokietijoje, kitaip nei Lietuvoje, palikimas įpėdiniui atitenka ne jį priėmus, o iš karto, kai palikėjas miršta, išskyrus atvejus, kai palikimas turėtų pereiti dar negimusiam vaikui arba antriniam įpėdiniams. Pats palikimo perėjimas įpėdiniui, neatlikus jokių veiksmų, galėtų būti prilyginamas teisiniu romėnų reguliavimui, pagal kurį, palikėjui mirus, palikimas įpėdiniams, vadinamiems *domestici heredes*, laikytas priklausančiu savaime. Vokietijoje įpėdinis, kol dar nesuėję terminai palikimui atsisakyti, laikomas ne įpėdiniu, o tik „labiausiai tikėtiniu įpėdiniu“, kuriam įstatymas suteikia teisę atsisakyti palikimo¹⁶⁴⁴. Kita vertus, įpėdiniui suteikta teisė pareikšti, jog palikimą priima, ir iš karto po palikėjo mirties tapti galutiniu įpėdiniu.

Jei asmens teisė paveldėti atsiranda skirtingais pagrindais (ir pagal įstatymą, ir pagal testamentą) ir asmuo atsisako palikimo, jis laikomas atsisakiusiu visos jam priklausančios palikimo dalies: ir pagal įstatymą, ir pagal testamentą. Kitose valstybėse (pvz., Vokietijoje) leidžiama atsisakyti vienu pagrindu priklausančio palikimo, o kitą priimti.

Įpėdinis, padavęs pareiškimą dėl palikimo priėmimo, bet nesudaręs paveldimo turto apyrašo, už palikėjo skolas atsako visu savo turtu. Kadangi pareiškimas dėl palikimo priėmimo yra neatšaukiamas, sužinojus, kad palikėjas turėjo skolų, palikimo priėmimo būdo negalima pakeisti, t. y. negalima prašyti sudaryti paveldimo turto apyrašą. Kita vertus, palikimą priėmęs įpėdinis gali kreiptis į teismą ir ginčyti palikimo priėmimą sandorių negaliojimo pagrindais. Palikimo priėmimas paprastai yra ginčijamas remiantis CK 1.90 straipsniu, motyvuojant,

1643 Schlüter W. Erbrecht. 14 Auflage. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 2000, p. 172.

1644 Terminai atsisakyti palikimo Vokietijoje pradedami skaičiuoti nuo tos dienos, kai įpėdinis sužinojo, jog jis yra įpėdinis, todėl jo teisėti interesai negali būti pažeisti.

kad palikimas buvo priimtas iš esmės suklydus, vaikų interesų apsauga, kai palikimas priimamas nepilnamečių, neveiksnių asmenų vardu. Kaip nurodo J. Stripeikienė, toks įpėdinių interesų gynimo būdas yra komplikuojesnis, nes teisinė klaida negali būti pakankamas pagrindas taikyti CK 1.90 straipsnį, o faktinis nežinojimas apie palikėjo skolas taip pat dažniausiai negalės būti pateisintas atsižvelgiant į universalios turto paveldėjimo principą, nes įpėdinis, priimdamas palikimą ne pagal apyrašą, visada rizikuoja¹⁶⁴⁵. Įstatymas apibrėžia atvejį, kai vienas iš įpėdinių priima palikimą sudarydamas paveldimo turto apyrašą, o kiti – nesudarydami apyrašo. Tuomet visi įpėdiniai laikomi priėmę palikimą su paveldimo turto apyrašu (CK 5.53 str. 1 d.). Įstatymas numato, kad atsakomybė už palikėjo skolas yra solidari (CK 5.52 str.).

Palikimo priėmimas, faktiškai pradedant paveldimą turtą valdyti, – tai įpėdinių valios išreiškimas aktyviais veiksmais per įstatymu nustatytą terminą nuo palikimo atsiradimo dienos, patvirtinantis įpėdinių norą ir sutikimą įgyti visas teises į palikimą. Kadangi teisės aktai nenumato notaro teisės nustatyti palikimo priėmimo faktiniu valdymu fakto, pagal CPK 444 straipsnio 1 dalį šią teisinę reikšmę turintį faktą nustato teismas. Dėl šio palikimo priėmimo būdo teismų praktika klostėsi nevienodai. Ilgą laiką teismai laikėsi nuostatos, kad faktų, jog įpėdinis priėmė palikėjui priklausiusius laikrodį, antspaudus, knygas, naudojosi palikėjo turtu, nustatymas buvo pakankamas pagrindas pripažinti, kad įpėdinis priėmė palikimą, atsiradusį palikėjui mirus¹⁶⁴⁶. Daiktų, drabužių paėmimas per įstatymo nustatytą terminą palikimui priimti buvo pagrindas konstatuoti, kad įpėdinis palikimą priėmė¹⁶⁴⁷. Tačiau ilgainiui teismų praktika šiuo požiūriu nuosekliai griežtėjo. Pavyzdžiui, sprendamas ginčas, ar įpėdinis priėmė palikimą, paėmęs konkretų kilnojamąjį daiktą ar kelis daiktus, ar jo nepriėmė, LAT laikė, jog būtina įvertinti tokio įpėdinio elgesį paėmus daiktą: jis elgėsi kaip paveldimo turto savininkas, ar kaip asmuo, neturintis teisių į palikimą¹⁶⁴⁸. Tokios pat nuomonės teismai laikėsi ir toliau, konstatuodami, kad ne visuomet kokio nors daikto

1645 Stripeikienė J. Paveldėjimo teisės normų taikymas Lietuvos teismų praktikoje. Iš: *Paveldėjimo teisės europėizacijos perspektyvos - link Europos testamentu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010: 15.

1646 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. rugsėjo 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-800/1999.

1647 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. lapkričio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1384/2002.

1648 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. vasario 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-152/2006.

paėmimas reiškia palikimo priėmimą. Pavyzdžiui, vienoje LAT nutartyje konstatuota, kad „*paveldėjimo teisėje ir teismų praktikoje palikimo priėmimu nelaikoma palikėjo drabužių, asmeninių dokumentų, laiškų, rankraščių, apdovanojimų, atestatų, šeimos suvenyrų ir relikvijų pasidalijimas tarp įpėdinių arba šių daiktų perdavimas vienam iš įpėdinių*“¹⁶⁴⁹. Teismai, pripažindami palikimo priėmimą faktiniu valdymu, privalo remtis ne tik faktu, kad įpėdinis paėmė tam tikrus palikėjo daiktus, bet vertinti įpėdinio, paėmusio šiuos daiktus, elgesį kaip šio turto savininko¹⁶⁵⁰.

Gana reikšminga formuojant notarinę praktiką buvo LAT nuostata dėl palikėją pergyvenusio sutuoktinio teisės į santuokinio turto dalį įgyvendinimo. Teismas pripažinimo, kad palikėją pergyvenusio sutuoktinio, kaip bendrosios jungtinės sutuoktinių nuosavybės dalyvio ir kaip mirusio sutuoktinio įpėdinio, teisinis statusas yra savarankiškas. Palikėją pergyvenęs sutuoktinis paveldėjimo teisę gali įgyvendinti laisva valia ir nepriklausomai nuo to, kaip įgyvendina savo, kaip turto bendraturčio, teises. Taigi vien tai, jog sutuoktinis yra bendraturtis ir naudojasi bendrosios jungtinės nuosavybės teise priklausančiu turtu, nėra pakankamas įrodymas spręsti, kad jis priėmė palikimą, pradėjęs faktiškai valdyti turtą¹⁶⁵¹. Tokia teismo nuostata pakeitė notarinę praktiką, nes iki tol notarai patys iš pateiktų įrodymų nustatydavo, kad įpėdinis faktiškai priėmė palikimą valdydamas turtą, jei turtas yra įregistruotas palikėją pergyvenusio sutuoktinio vardu ir pergyvenęs sutuoktinis yra palikėjo įpėdinis.

Teisės doktrinoje teigiama, kad įpėdinis gali pradėti valdyti palikimą kitų įpėdinių interesais, neturėdamas tikslo jį priimti. CK 5.51 straipsnio 2 dalis suteikia tokiam įpėdiniui teisę atsisakyti palikimo per jam priimti nustatytą trijų mėnesių terminą, paduodant palikimo vietos notarų biurui pareiškimą dėl palikimo atsisakymo¹⁶⁵². Tai labai svarbu, nes įpėdinis, priėmęs palikimą valdymu, už palikėjo skolas atsako visu savo turtu, todėl, neatsisakius palikimo, palikėjo kreditoriai turi teisėtą

1649 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-247/2006.

1650 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. lapkričio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-252/2008.

1651 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. liepos 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-328/2009.

1652 Vileita A. *Paveldėjimo teisė*. Vilnius: Justitia, 2011, p. 113.

pagrindą pareikšti pretenzijas faktiniam įpėdiniui, jei jis valdo palikėjo turtą ir jei palikimo nėra atsisakęs.

Teismo sprendimas, kuriuo nustatomas juridinę reikšmę turintis faktas, kad asmuo priėmė palikimą faktiniu turto valdymu, pats savaime nėra įpėdinio nuosavybės teisių patvirtinantis dokumentas. Teismas privalo per 3 dienas perduoti duomenis Testamentų registru, kad toks sprendimas priimtas. Remdamasi šiais duomenimis, palikimą priėmusiam įpėdiniui nuosavybės teises patvirtinantį dokumentą (paveldėjimo teisės liudijimą) išduoda notaras.

Nagrinėjant palikimo priėmimo klausimą, ne mažiau svarbus yra termino palikimui priimti aspektas. CK 5.50 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad palikimas turi būti priimtas per tris mėnesius nuo palikimo atsiradimo dienos. Vadovaujantis CK 5.3 straipsniu, palikimo atsiradimo laiku laikomas palikėjo mirties momentas¹⁶⁵³. CK 5.50 straipsnio 4 dalis nustato, kad asmenys, kurių paveldėjimo teisė atsiranda tik tada, kai kiti įpėdiniai palikimo nepriima, gali pareikšti sutikimą priimti palikimą per tris mėnesius nuo teisės priimti palikimą atsiradimo dienos. Siekiant suvienodinti dėl šios normos neaiškumo susiklosčiusią skirtingą notarinę praktiką, 2011 m. liepos 14 d. Notarų rūmų prezidiumo nutarimu Nr. 6.1 nutarta, kad visi įpėdiniai, pretenduojantys į palikimą, nesvarbu, koks yra paveldėjimo pagrindas (pagal įstatymą ar pagal testamentą), įpėdinių eilė ir kitos aplinkybės, pareiškimą apie palikimo priėmimą / sutikimą priimti palikimą palikimo atsiradimo vietos notarui turi pateikti per tris mėnesius nuo palikėjo mirties dienos. Paveldėjimo teisės liudijimas įpėdinių prašymu išduodamas suėjus trimis mėnesiams nuo palikimo atsiradimo dienos. Tai ganėtinai drąsi pozicija, leidžianti notarui priimti pareiškimą dėl palikimo priėmimo visiems asmenims, kurie nori priimti palikimą, tačiau jei įpėdinis neturės teisės paveldėti (bus aukštesnės eilės įpėdiniai, palikimą priims testamentiniai įpėdiniai ir pan.), paveldėjimo teisės liudijimas tokiam įpėdiniui nebus išduodamas, o pareiškimas dėl palikimo priėmimo neturės teisinės galios. Manytume, kad ji iš esmės neprieštarauja įstatymo nustatytam reglamentavimui, tik suteikia teisę paskesnių eilių įpėdiniams, net ir esant aukštesnės eilės įpėdiniams, paduoti pareiškimus dėl palikimo priėmimo, žinant, kad jie tą teisę įgis tik tuo atveju, jei aukštesnės eilės įpėdinis palikimo

¹⁶⁵³ Palikimo atsiradimo terminas pradedamas skaičiuoti nuo dienos, einančios po mirties dienos, o terminas palikimui priimti notaro biure baigiasi paskutinės termino dienos notaro biuro darbo laiko paskutinę valandą (CK 1.118, 1.119 str.).

atsisakys arba jo nepriims per įstatymu nustatytą trijų mėnesių terminą. Tokia nuostata užkerta kelią mechaniniam trijų mėnesių termino skaičiavimui kiekvienai įpėdinių eilei, reiškiančiam, *inter alia*, kad valstybei paveldėjimo teisės liudijimas galėtų būti išduotas tam tikrais atvejais (atsižvelgiant į konkretaus palikėjo įpėdinių eiles palikimo atsiradimo metu) tik po 21 mėnesio, nors palikėjas neturi nė vieno įstatymo nustatyto ar testamentinio įpėdinio.

Jei įpėdinis per įstatymų nustatytą laiką palikimo nepriima, teismas gali šį terminą pratęsti, jei terminas palikimui priimti praleistas dėl svarbių priežasčių. Teismai bylose dėl termino pratęsimo (t. y. ar termino praleidimo priežastis pripažinti ar nepripažinti svarbiomis, kaip reikalauja įstatymas) atsižvelgia į pasekmes, kurių kiltų pratęsus terminą ir priėmus palikimą, kokią poveikį šis pratęsimas turės susiklosčiusiems civiliniams santykiams. Terminas palikimui priimti gali būti pratęstas tik tokiam įpėdiniui, kuris nuo palikimo atsiradimo pradžios išreiškė norą jį priimti, tačiau dėl susiklosčiusių aplinkybių negalėjo atlikti įstatymo nustatytų palikimo priėmimo veiksmų¹⁶⁵⁴. Todėl daugiau dėmesio kreipiama į tai, ar palikimą priėmę įpėdiniai buvo sąžiningi ar nesąžiningi. Kaip teisingai nurodė J. Stripeikienė, CK riboja retroaktyvų pavėluoto palikimo priėmimo veikimą: įpėdiniui, praleidusiam terminą priimti palikimą, perduodama iš jam priklausančio, kitų įpėdinių priimto ar perėjusio valstybei turto tik tai, kas išliko natūra, taip pat lėšos, gautos pardavus kitą jam priklausančią turto dalį¹⁶⁵⁵. Vėliausioje teismų praktikoje laikomasi nuomonės, kad jei praleidęs terminą įpėdinis neginčija palikimą priėmusio įpėdinio teisės paveldėti, jo teisės bus ginamos pagal CK 5.57 straipsnio 2 dalies nustatytas ribas¹⁶⁵⁶.

Įstatymas nustato, kad įpėdinis priimti palikimą turi per tris mėnesius, t. y. paduoti pareiškimą notarui dėl palikimo priėmimo ar atlikti faktinius paveldimo turto valdymo veiksmus, tačiau kreiptis į teismą dėl juridinę reikšmę turinčio fakto nustatymo jis gali bet kada. Teismui nustatčius juridinę reikšmę turintį faktą, kad asmuo yra priėmęs palikimą faktiniu turto valdymu, asmuo laikomas priėmusiu palikimą nuo palikimo atsiradimo dienos.

1654 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-103/2007.

1655 Stripeikienė J. Paveldėjimo teisės normų taikymas Lietuvos teismų praktikoje. *Paveldėjimo teisės europėizacijos perspektyvos – link Europos testamentų*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 17.

1656 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 6 d. nutartis byloje Nr. 3K-3-441/2009.

CK 3.188 straipsnio 1 dalies 2 punktas nustato, kad be išankstinio teismo leidimo tėvai neturi teisės savo nepilnamečių vaikų vardu priimti ar atsisakyti priimti palikimą. Pagal CK 2.8 straipsnio 1 dalį nepilnamečiai nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų sandorius sudaro, turėdami tėvų ar rūpintojų sutikimą. Notarams praktikoje kildavo klausimas, ar tokiais atvejais reikalingas išankstinis teismo leidimas priimti ar atsisakyti palikimo. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius 2004 m. rugsėjo 23 d. pateikė konsultaciją (A3-110), kad, atsižvelgiant į CK 3.3 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą prioritetinį vaikų teisių ir interesų apsaugos gynimo principą, teismo leidimas yra būtina sąlyga minėtam sandoriui sudaryti, t. y. tėvams nepilnamečio vaiko vardu priimti palikimą arba jo atsisakyti neatsižvelgiant į nepilnamečio vaiko amžių, todėl teismai negali atsisakyti priimti prašymo dėl teismo leidimo išdavimo, paduoto vadovaujantis CK 3.188 straipsnio 1 dalies 2 punktu. Tačiau išnagrinėjus apylinkės teismų 2009–2010 m. nutartis akivaizdu, kad teismai atsisako priimti tokius tėvų pareiškimus kaip nenagrinėtinus teisme, nes palikimą priimti turi pats nepilnametis vaikas, ir kad teismo leidimo tėvams suteikti, kad 14 metų sulaukę nepilnamečiai įpėdiniai galėtų priimti palikimą, CK nuostatos nenumato¹⁶⁵⁷. Kitoje byloje buvo konstatuota, kad nepilnametis, turėdamas savo motinos sutikimą, gali pats priimti savo tėvo palikimą ir kad teismo leidimas šiuo atveju nereikalingas¹⁶⁵⁸. Mūsų manymu, tokia teismų nuostata nesudarė prielaidų ginti nepilnamečių interesus, ypač kai nepilnamečiai įpėdiniai palikimą priima be paveldimo turto apyrašo. Dėl šių priežasčių 2011 m. LAT pateikė konsultaciją, kurioje, be kita ko, nurodoma, jog teismo leidimas yra būtina nepilnamečio paveldėjimo sąlyga. CK 3.188 straipsnyje įtvirtintos teisės normos, kuriose nedaroma išimčių dėl dalinio nepilnamečių vaikų veiksnio. Ši norma yra *lex specialis* kitoms CK normoms, ir 3.188 straipsnio 1 dalies 2 punkte *expressis verbis* nurodyta, kad teismo leidimas yra reikalingas ir priimant, ir atsisakant priimti palikimą nepilnamečio vaiko vardu¹⁶⁵⁹. Kadangi palikimo priėmimo ar atsisakymo sukeliami teisiniai padariniai gali turėti ypač reikšmingų pačiam nepilnamečiam teisinių padarinių, ši teismo nuostata vertinama labai teigiamai.

1657 Vilniaus miesto 2 apylinkės teismo 2009 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. S2-19646-596/2009.

1658 Vilniaus miesto 2 apylinkės teismo 2010 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. S2-9594-852/2010.

1659 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 30 d. apžvalga „Nepilnamečių turtinių teisių apsauga paveldėjimo teisiniuose santykiuose“. *Teismų praktika*. 2011, 35.

Nagrinėjant palikimo priėmimą, būtina pabrėžti, kad palikimo priėmimas yra ne įpėdinio pareiga, o teisė, todėl įstatymas nustato galimybę įpėdiniui atsisakyti palikimo. LAT yra pažymėjęs, kad „*vienas iš civilinės teisės principų – dispozityvumo principas – suteikia teisę asmeniui laisvai apsispręsti, ar realizuoti savo teisę, ar nuo jos atsisakyti*“¹⁶⁶⁰. Teisės doktrinoje galima rasti keletą palikimo atsisakymo apibrėžimų. S. Vėlyvis palikimo atsisakymą įvardija kaip paties įpėdinio išreikštą nenorą priimti palikimą. Įpėdinis savo veiksmais nutraukia jam priklausiusią teisę į palikimą¹⁶⁶¹. Kiti autoriai palikimo atsisakymą įvardija vienašaliu sandoriu, kuriuo įpėdinis savo valia nutraukia savo teisę į palikimą¹⁶⁶². CK 5.59 straipsnio 4 dalyje nustatytas bendras draudimas atsisakyti priimto palikimo, kai įpėdinis yra padavęs pareiškimą, kad palikimą priima, tačiau CK 5.51 straipsnio 2 dalis nustato galimybę atsisakyti jau priimto palikimo, pradėjus jį faktiškai valdyti. Priėmus CK pakeista ir palikimo atsisakymo tvarka: pagal 1964 m. CK 591 straipsnį palikimo galima atsisakyti kitų įpėdinių naudai, o pagal naują teisinį reglamentavimą (CK 5.60 str. 1 d.) – tik besąlygiškai. Pagal CK 5.60 straipsnio 2 dalį palikimo atsisakymas turi tokias pačias pasekmes kaip ir palikimo nepriėmimas. Lietuvoje palikimo atsisakymai neregistruojami Testamentų registre, šie duomenys yra tik notarų biure, kuris veda paveldėjimo bylą, todėl kreditoriai ir kiti suinteresuoti asmenys šios informacijos iš viešo registro negali gauti. Kitose valstybėse įstatymais įtvirtinta kitokia nuostata. Pavyzdžiui, Prancūzijoje, kitaip nei palikimo priėmimas, atsisakymas negali būti numanomas: apie jį palikimo atsiradimo vietos pirmosios instancijos teismo sekretoriatui turi būti pateiktas pareiškimas dėl palikimo atsisakymo ir užregistruotas atitinkamame registre.

Kaip nustato CK 5.60 straipsnis, įpėdinis pagal įstatymą ar įpėdinis pagal testamentą turi teisę per tris mėnesius nuo palikimo atsiradimo dienos atsisakyti palikimo. Pasibaigus palikimo priėmimo terminui, palikimo atsisakymas jokios teisinės reikšmės neturi, nes tokio įpėdinio neįgyvendinta paveldėjimo teisė yra pasibaigusi¹⁶⁶³. Palikimo atsisakymas turi grįžtamąją reikšmę: laikoma, kad palikimo atsisakęs asmuo

1660 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-343/1999.

1661 Vitkevičius P. S. et al. *Tarybinė civilinė teisė*. Antroji dalis. Vadovėlis. Vilnius: Mintis, 1988, p. 308.

1662 Gaivenis V., Valiulis A. *Turto paveldėjimas: klausimai ir atsakymai*. Vilnius: Justitia, 2002.

1663 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-523/2007.

niekada nebuvo įpėdinis. Palikimo atsisakiusio asmens kreditoriai gali ginčyti šį palikimo atsisakymą ta dalimi, kuria įpėdinis skolingas kreditoriui, jei toks atsisakymas iš esmės pažeidžia kreditorių interesus. CK nėra specialių nuostatų, suteikiančių teisę kreditoriui ginčyti palikimo atsisakymą, tačiau teismų praktikoje pripažįstama galimybė įpėdinio kreditoriams reikšti *Actio Pauliana* ieškinį įpėdiniui, vengiančiam priimti palikimą ar atsisakius palikimo¹⁶⁶⁴.

Palikimo atsisakymas yra vienašalis sandoris, sukuriantis kitiems asmenims teises ir pareigas, todėl jis gali būti nugrinčytas remiantis bendraisiais sandorių negaliojimo pagrindais. Kitų valstybių įstatymai įtvirtina konkretų draudimą pakeisti ar atšaukti palikimo atsisakymą¹⁶⁶⁵. CK tiesiogiai nenumatyta, ar vieną kartą palikimo atsisakęs įpėdinis turi teisę vėliau atšaukti tokį atsisakymą ir priimti palikimą¹⁶⁶⁶. Lietuvos teisės doktrinoje galima rasti įvairių nuomonių šiuo klausimu. A. Vileitos nuomone, palikimo atsisakęs asmuo negali atšaukti atsisakymo paduodamas dėl to notarui pareiškimą¹⁶⁶⁷. Jis nurodo, kad ir atsisakymas, ir priėmimas yra galutiniai. Juos galima nugrinčyti tik teismo tvarka pagal CK 1.91 straipsnį. V. Gaivenis ir A. Valiulis, priešingai, mano, kad atsisakymas yra vienašalis sandoris, todėl, kaip ir visus kitus vienašalius sandorius, galima panaikinti, ir nurodo, kad asmuo tai gali padaryti per 3 mėnesius¹⁶⁶⁸. Jų manymu, būtų galima atšaukti dar neįvykdytą ar nepradėtą vykdyti sandorį. Su šiuo argumentu sutikti negalime, nes palikimo atsisakymas sukelia teises ir pareigas ir pačiam atsisakiusiam, ir tretiesiems asmenims nuo jo pareiškimo momento¹⁶⁶⁹. A. Dambrauskaitė abejoja, ar tikrai visada būtų teisinga neleisti atsisakiusiam asmeniui atšaukti ankstesnį savo valios išreiškimą. Pavyzdžiui, jei visi įpėdiniai sutinka, kad atsisakęs įpėdinis irgi priimtų palikimą, arba yra tik vie-

1664 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-98/2007.

1665 Rusijos Federacijos CK 1157 straipsnio 3 dalis, Vokietijos CK 1957 str.

1666 Kitose valstybėse, pavyzdžiui, Prancūzijoje, iki sueinant įstatymu nustatytam terminui, įpėdinis, kuris atsisakė palikimo, turi teisę jį priimti, jei tik palikimas nebuvo priimtas kitų įpėdinių ir jei toks priėmimas nepažeidžia trečiųjų asmenų teisių ir paveldimą turtą, kurį galėjo įgyti turto užvaldymo teise.

1667 Vileita A. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (4). *Justitia*. 2003, 6: 26.

1668 Gaivenis V., Valiulis A. Turto paveldėjimas: klausimai ir atsakymai. Vilnius: *Justitia*, 2002, p. 71.

1669 Pavyzdžiui, asmeniui atsisakius palikimo, jau neatsiranda palikimo transmisija, atsiranda teisė kitiems įpėdiniams priimti palikimą.

nas įpėdinis¹⁶⁷⁰. Kadangi teisės doktrinoje autorių požiūris dėl galimybės atšaukti palikimo atsisakymą skiriasi, siekdami išvengti nenusipėjamos praktikos, siūlytume įstatymo leidėjui įtvirtinti arba aiškų imperatyvų draudimą atšaukti palikimo atsisakymą, kaip yra Rusijos Federacijoje ar Vokietijoje, arba nustatyti konkrečias aplinkybes ir pagrindus, kada palikimo atsisakymas galėtų būti palikimo atsisakiusių įpėdinių atšauktas¹⁶⁷¹. Mūsų manymu, asmuo galėtų atšaukti palikimo atsisakymą tik tuo atveju, jeigu nė vienas iš įpėdinių dar nėra priėmęs palikimo.

7. APIBENDRINIMAS

Išnagrinėję svarbiausius, mūsų manymu, paveldėjimo teisės aspektus, galime konstatuoti, kad Lietuvoje yra universalaus teisių perėjimo sistema (*ultra vires hereditatis*), reiškianti, jog įpėdiniam pereina visos palikėjo teisės ir pareigos. Paveldėjimo teisiniam santykiams būdingi palikimo priėmimo laisvės, kraujo giminystės, artimų šeimos narių apsaugos, įpėdinių ir palikėjo kreditorių interesų apsaugos principai.

Paveldėjimo santykių teisinis reglamentavimas pasižymi stabilumu, o didžiausią įtaką paveldėjimo teisės raidai per pirmuosius dešimt CK galiojimo metų turėjo teismų praktika. Naujasis Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų ir autentiškų aktų, susijusių su paveldėjimu, pripažinimo bei vykdymo ir Europos paveldėjimo pažymėjimo pradėjimo naudoti darys neabejotinai didelę įtaką paveldėjimo procesui ir nacionalinės paveldėjimo teisės raidai.

1670 Dambrauskaitė A. Vienašaliai sandoriai paveldėjimo teisėje; valios išreiškimo forma ir teisinės pasekmės. *Jurisprudencija*. 2008, 2 (104): 79.

1671 *Ibid.*

VI DALIS

Prievolių teisė

19 skyrius

Prievolių vykdymas ir teisinės jų neįvykdymo pasekmės

Raimundas Moisejevas

Prievolių teisė sudaro atskirą civilinės teisės institutą. Senovės Romoje prievolės sąvoka buvo apibrėžiama kaip teisiniai pančiai, kai žmogus verčiamas ką nors daryti kito žmogaus naudai pagal valstybės įstatymus¹⁶⁷². 2000 m. CK 6.1 straipsnis nustato, kad prievolė – tai teisinis santykis, kurio viena šalis (skolininkas) privalo atlikti kitos šalies (kreditoriaus) naudai tam tikrą veiksmą arba susilaikyti nuo tam tikro veiksmo, o kreditorius turi teisę reikalauti iš skolininko, kad šis įvykdytų savo pareigą. 1964 m. CK 165 straipsnis nustatė, kad pagal prievolę vienas asmuo (skolininkas) privalo atlikti kito asmens (kreditoriaus) naudai tam tikrą veiksmą, kaip antai: perduoti turtą, atlikti darbą, sumokėti pinigus ir pan., arba susilaikyti nuo tam tikro veiksmo, o kreditorius turi teisę reikalauti iš skolininko, kad jis įvykdytų pareigą. Taigi prievolės apibrėžimas naujajame CK iš esmės nepasikeitė¹⁶⁷³. Prievolių teisės institutui skirta CK šeštoji knyga, o pagrindiniai prievolių vykdymo ir jų neįvykdymo teisinių pasekmių principai reglamentuojami CK 6.38–6.55 straipsniuose.

Pažymėtina, kad 2001 m. liepos 1 d. įsigaliojus CK prievolių vykdymą reglamentuojančios kodekso nuostatos vėliau keičiamos nebuvo. Lietuvoje prievolių institutą nagrinėjo nemažai teisės mokslininkų. Bene plačiausiai prievolių teisės sampratą Lietuvos teisėje ištyrė V. Mikelėnas¹⁶⁷⁴, Prievolės sampratą ir prievolių vykdymą taip pat nagrinėjo

1672 Zimmermann R. *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Cape Town: Jta and Co, Ltd., 1990, p. 1.

1673 Mikelėnas V. *Prievolių teisė*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 22.

1674 Mikelėnas V. *et al. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003.

E. Baranauskas¹⁶⁷⁵, A. Dambrauskaitė¹⁶⁷⁶, D. Ambrasienė¹⁶⁷⁷, V. Mizaras, V. Toločko¹⁶⁷⁸ ir kiti mokslininkai.

2000 m. CK normos buvo rengiamos, *inter alia*, pagal Tarptautinio privatinės teisės kodifikavimo instituto parengtus ir 1994 m. paskelbtus UNIDROIT principus, todėl aiškinant CK normas reikia remtis šio tarptautinio dokumento aiškinimu¹⁶⁷⁹.

1. PRIEVLĖS VYKDYMO SAMPRATA

Prievolės atsiranda iš įstatymuose nustatytų juridinių faktų, kuriuos galima skirstyti į sandorius, teismų sprendimus, administracinius aktus, įvykius, veiksmus ir t. t. (CK 1.136 str.). Prievolės vykdymas yra veiksmų, esančių prievolės dalyku, atlikimas. Tinkamas prievolės įvykdymas reiškia jos pasibaigimą, o netinkamai įvykdyta prievolė nepasibaigia (CK 6.123 str. 1 d.). Prievolė įvykdoma tinkamai, jeigu laikomasi jos vykdymo principų, t. y. jei prievolė vykdoma tinkamam kreditoriui, tinkamo skolininko, nustatytoje vietoje, nustatytu būdu, laikantis terminų ir pan.

Prievolės turi būti vykdomos vadovaujantis civiliniams teisiniamis santykiams taikomais teisės principais. Šių principų turinys atskleidžiamas kai kuriuose CK straipsniuose (CK 1.5, 6.4, 6.38, 6.58 str. 7 d., 6.67, 6.158, 6.163–164, 6.188, 6.193, 6.200, 6.204, 6.288 ir t. t.). CK 6.38 straipsnio 1 dalyje, nustatant, kad prievolės reikia vykdyti laikantis sąžiningumo ir protingumo reikalavimų, pakartojami CK 1.5 ir 6.4 straipsniuose įtvirtinti principai. Teisinis principas, jog prievolės turi būti vykdomos sąžiningai, įtvirtintas daugelio valstybių (Vokietijos, Nyderlandų, Italijos, Kanados Kvebeko provincijos CK ir t. t.) teisės aktuose¹⁶⁸⁰. 1964 m. CK 176

1675 Baranauskas E. *et. al. Civilinė teisė. Prievolių teisė*. II tomas. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004.

1676 Dambrauskaitė A. *Prievolių įvykdymo užtikrinimo teisinės problemos*. LTU teminių straipsnių rinkinys. 2001; Dambrauskaitė A. Neįmanomumo įvykdyti prievolę įtaka sandorių galiojimui: principo „impossibilia nulla obligatio est“ taikymas šiuolaikinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2009, 3 (117): 313–337.

1677 Ambrasienė D. Rankpinigiai kaip prievolės įvykdymo užtikrinimo būdas. *Justitia*. 2000, 4-5; Ambrasienė D. Asmenų pasikeitimas prievolėje (kai kurie teoriniai ir praktiniai aspektai). *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 96–114.

1678 Toločko V. Lėšų pervedimas kaip vienas prievolės įvykdymo būdų. *Jurisprudencija*. 2000, 17 (9): 131–141.

1679 Mikelėnas V. *et al. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 191. Pastebėtina, kad vėliau UNIDROIT principų redakcijos buvo paskelbtos 2004 ir 2010 m.

1680 Mikelėnas V. *et. al. Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 114.

straipsnio 1 dalis nustatė, jog prievolės turi būti vykdomos tinkamai ir nustatytu terminu pagal įstatymų ar sutarties nurodymus, o jei nurodymų nėra, – pagal paprastai reiškiamus reikalavimus. UNIDROIT principų 1.7 straipsnis numato, jog kiekviena šalis turi veikti sąžiningai. Pagal kai kuriuos nacionalinius ir tarptautinius dokumentus, pabrėžiant reikalavimą vykdyti prievolės sąžiningai, netgi nesant šalių susitarime išsamių nuostatų, nustatančių susitarimo vykdymo sąlygas, šalys, vykdydamos sutartį, privalo vadovautis sąžiningumo reikalavimais. Sąžiningumo principas reikalauja, kad šalys neatliktų veiksmų, galinčių sutrukdyti tinkamai įgyvendinti susitarimą. Šalis neturi savo veiksmais mažinti naudos, kurią susitarimas suteikia kitai šaliai. Vykdydamos prievolės, šalys turėtų atsižvelgti į susitarimo sudarymo prielaidas ir neaiškinti susitarimo nuostatų taip, kad būtų iškreipiami susitarimo tikslai. Netgi Anglijos teisėje, kuri nėra įtvirtinusi bendros nuostatos dėl sąžiningo prievolių vykdymo, galimi teismų sprendimai, kai teismai neleidžia pasiremti šalims tam tikromis sutarties nuostatomis, jeigu, teismo manymu, tai skiriasi nuo šalių ketinimo¹⁶⁸¹. EBT *Hauptzollamt Mainz* byloje¹⁶⁸² pažymėjo, kad remiantis bendrosiomis tarptautinės teisės taisyklėmis kiekvieną sutartį reikia vykdyti *bona fide*. Pavyzdžiui, įdarbinimo agentūra sudaro susitarimą su siuvimo fabriku, jog įdarbinimo agentūra siūlys siuvėjų kandidatūras fabriko vadovybei, o įdarbinimo agentūros paslaugos bus atlygintos tik tada, kai su siuvėjomis bus sudaryta darbo sutartis. Vis dėlto siuvimo fabrikas turi diskrecijos teisę vertinti, ar pasiūlyti kandidatai gali būti įdarbinti fabrike, tačiau nuolatinis ir nepagrįstas kandidatų atsisakymas galėtų būti laikomas sąžiningumo principo pažeidimu. Sąžiningumo principas draudžia kreditoriui reikalauti prievolę įvykdyti natūra, jeigu dėl taip įvykdytos prievolės skolininkas patirtų didelius nuostolius. Be to, sąžiningumo principas leidžia nutraukti sutartį tik tada, jeigu pažeidžiamos šalims ypač svarbios sutartinės nuostatos.

Prancūzijos teisminė praktika pateikia įdomų sąžiningo prievolių vykdymo pavyzdį, nustatydamą šalims pareigą tam tikrais atvejais iš naujo derėtis dėl sutarties sąlygų. Ši pareiga atsiranda, kai dėl vienos iš šalių veiksmų kita šalis netenka dalies ar visos naudos, kurią tikėjosi gauti iš sutarties¹⁶⁸³.

1681 *European Contract Law. Materials for a Common Frame of Reference: Terminology, Guiding Principles, Model Rules*. Sellier. European law publishers. 2008, p. 543.

1682 Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1982 m. spalio 26 d. sprendimas byloje Nr. C-104/81, *Hauptzollamt Mainz v. C. A. Kupferberg and Cie*. [1982] ECR-03641.

1683 *European Contract Law. Materials for a Common Frame of Reference: Terminology, Guiding Principles, Model Rules*. Sellier. European law publishers. 2008, p. 544.

CK 6.38 straipsnio 2 dalyje reglamentuojamas prievolės vykdymas, kai prievolę vykdo tam tikros profesijos atstovas. Tokiu atveju prievolę reikia vykdyti remiantis ne tik CK ir kitais įstatymais, bet ir įvairiais įstatymų įgyvendinamaisiais teisės aktais, taisyklėmis, profesinės etikos kodeksais, kurie gali apibrėžti profesinę veiklą¹⁶⁸⁴. LAT 2006 m. spalio 30 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-543/2006 nagrinėjo rangovo ieškinį užsakovui, kuriuo rangovas siekė pakeisti rangos sutartyje nustatytą kainą, nurodydamas, jog atlikti darbai kainavo daug daugiau, nei buvo nustatyta rangos sutartyje. Teismas pažymėjo, kad pagal CK 6.38 straipsnio 2 dalį prisiėmusi prievolę šalis turi ją įvykdyti tinkamai, sąžiningai ir laikydamasi nustatytų terminų, o jei prievolės vykdymas yra profesinė veikla – laikydamasi tokių veiklai taikomų reikalavimų. Rangovui statybos verslas – profesinė veikla, todėl, sudarydamas statybos rangos sutartį, jis galėjo numatyti statybos konkurse pasiūlyto pastatyti objekto kainą. Tokios profesinės veiklos žinios ir gebėjimai reikšmingi, vertinant rangovo galėjamą numatyti statybos darbų kainos padidėjimo pasekmes, prisiimtų prievolių vykdymo sutartyje sulygtomis sąlygomis riziką. Statybos rangos sutartyje nustačius konkrečią kainą, įstatymas nenumato galimybės jos keisti nei didinant, nei mažinant (CK 6.653 str. 5 d.). Taigi, teismo manymu, rangovui, kaip savo srities profesionalui, taikomi didesni reikalavimai ir rangovo paaiškinimai, jog jis negalėjo numatyti darbų kainos pasikeitimų, yra neįtikinami¹⁶⁸⁵.

Vykdydamos iš prievolės kylančius įsipareigojimus šalys privalo bendradarbiauti (CK 6.38 str. 3 d.). Vykdydamos bendradarbiavimo (kooperavimosi) pareigą, šalys (ir skolininkas, ir kreditorius) turi padėti viena kitai įgyvendinti joms tenkančias teises ir vykdyti pareigas, atskleisdamos būtiną informaciją, laiku informuodamos viena kitą apie prievolės vykdymo aplinkybių pasikeitimus, siekdamos taikiai išspręsti kilusius ginčus ir pan. 1964 m. CK, įtvirtindamas bendradarbiavimo pareigą, numatė, jog kiekviena iš šalių turi atlikti savo pareigas kuo eko-

1684 Neasocijuotų viešosios vertybinių popierių apyvartos tarpininkų etikos kodeksas, patvirtintas Vertybinių popierių komisijos 1998 m. vasario 6 d. nutarimu Nr. 5. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 18-447; Turto vertintojo profesinės etikos kodeksas, patvirtintas Audito, apskaitos ir turto vertinimo instituto tarybos 2000 m. rugsėjo 14 d. nutarimu Nr. 27-7. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 23; Geros vaistų platinimo praktikos taisyklės, patvirtintos sveikatos apsaugos ministro 2001 m. birželio 5 d. įsakymu Nr. 320. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 50-1759; Advokatų etikos kodeksas, patvirtintas 2005 m. balandžio 8 d. visuotiniame advokatų susirinkime. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 130-4681.

1685 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-543/2006.

nomiškiau ir visokeriopai padėti antrajai šaliai atlikti savo pareigas (CK 176 str. 2 d.). Matome, kad 1964 m. CK tiesiogiai teisinės normos tekste nustatė šalims aktyvią pareigą padėti kitai šaliai vykdyti savo pareigas. Į šalių pareigą bendradarbiauti atkreipiamas dėmesys ir tarptautiniuose dokumentuose. DCFR III.–I:104: straipsnyje pažymima, kad skolininkas ir kreditorius privalo bendradarbiauti tada ir tiek, kiek to pagrįstai galima tikėtis siekiant, kad skolininkas įvykdytų savo prievolę¹⁶⁸⁶. DCFR komentare netgi pažymima, kad šalis, pažeidusi bendradarbiavimo pareigą, gali būti įpareigota bendradarbiauti¹⁶⁸⁷.

UNIDROIT principų 5.3 straipsnyje nustatyta, jog kiekviena šalis turi bendradarbiauti su kita šalimi, kai tokio bendradarbiavimo galima pagrįstai tikėtis siekiant, kad ši įvykdytų savo prievolę¹⁶⁸⁸. Galima išskirti šiuos pagrindinius pareigos bendradarbiauti principo elementus: informuoti, duoti nurodymus, sudaryti tinkamas darbo sąlygas, koordinuoti veiksmus¹⁶⁸⁹. Jei prievolė pažeista, nustatyti, ar šalys vykdė bendradarbiavimo pareigą, svarbu sprendžiant, ar nuostolių patyrusi šalis neprisidėjo savo veiksmais prie jų atsiradimo (padidėjimo). Viena šalis negalės remtis kitos šalies neįvykdymu tiek, kiek sutartis buvo neįvykdyta dėl jos pačios veiksmų ar neveikimo arba kitokio įvykio, kurio rizika jai pačiai ir tenka (CK 6.206 str.). Tarkime, asmuo X su asmeniu Y sudaro žemės sklypo, kuriame stovi savavališkai pastatyti statiniai, pirkimo–pardavimo sutartį ir Y, parduodamas žemės sklypą, papildomai įsipareigoja iki tam tikro termino nugriauti minėtus statinius. Tuo pačiu metu X sudaro preliminarąją iš Y įgyto žemės sklypo pirkimo–pardavimo sutartį, kuria įsipareigoja parduoti šį sklypą asmeniui Z už 1 000 000 litų. Preliminarąja sutartimi X, *inter alia*, įsipareigoja gauti žemės sklypo detaliojo plano rengimo sąlygų sąvadą iki tam tikros datos. Tačiau, norint gauti žemės sklypo detaliojo plano rengimo sąlygų sąvadą, reikia pateikti savivaldybei dokumentus, patvirtinančius, jog savavališkai pastatyti

1686 *Draft Common Frame of Reference (DCFR). Principles, Definitions and Model Rules of European Private law in an outline edition* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-11]. <http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf>.

1687 *The “Draft Common Frame of Reference”. An Assessment. Commissioned by the Ministry of Justice, United Kingdom. Simon Whittaker*, 2008 [žiūrėta 2011-08-11]. <http://www.justice.gov.uk/publications/docs/Draft_Common_Frame_of_Reference__an_assessment.pdf>.

1688 *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts* [interaktyvus]. Rome: International Institute for the Unification of Private Law, 1994 [žiūrėta 2011-08-26]. <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles1994/1994fulltextenglish.pdf>

1689 Klimas E., Jurgaitis V. Pareigos bendradarbiauti principo aiškinimas ir turinys šiuolaikinėje sutarčių teisėje. *Socialinių mokslų studijos*. 2011, 3 (1): 336.

statiniai yra nugriauti. Y neįvykdžius pareigos nugriauti savavališkai pastatytus statinius iki tam tikro termino, X negalės įvykdyti įsipareigojimų pagal preliminariją sutartį, o tokiu atveju Z gali kreiptis į teismą ir X gali tekti perleisti žemės sklypą pigiau, nei buvo sutarta iš pradžių, pavyzdžiui, už 700 000 litų, o ne už 1 000 000 litų. X gali nuspręsti kreiptis į teismą, siekdamas prisiteisti iš Y pinigų sumą (300 000 litų), kuria jis buvo priverstas sumažinti žemės sklypo pardavimo kainą. Teismas turėtų įvertinti, ar X patirti nuostoliai gali būti laikomi Y veiksmų rezultatu. LAT yra pažymėjęs, kad CK 6.38 straipsnio 3 dalyje ir 6.200 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta sutarties šalių pareiga vykdyti prievolės kuo ekonomiškiau ir bendradarbiauti. Ji reiškia, kad šalys privalo padėti viena kitai įgyvendinti sutartines teises ir vykdyti sutartines pareigas, dėti visas pastangas, kad būtų pasiektas sutarties tikslas. Tik šalims bendradarbiaujant galima užtikrinti, kad prievolė bus įvykdyta tinkamai¹⁶⁹⁰. Teismų praktikoje pripažįstama, kad sutartinės prievolės šalių veiksmai vykdant sutartį vertintini ir vieno pagrindinių prievolių vykdymo principų – šalių bendradarbiavimo principo požiūriu¹⁶⁹¹. Teismas, vertindamas, ar kreditorius tinkamai vykdė bendradarbiavimo pareigą, siekia nustatyti, ar kreditorius pateikia įrodymus, jog ragino skolininką įvykdyti prievolę (CK 6.209 str. 1 d.). Atkreiptinas dėmesys, kad pareiga bendradarbiauti ir kooperuotis yra vienodai reikšminga ir privaloma abiem sutarties šalims, o netinkamas jos vykdymas atitinkamai šaliai gali sukelti neigiamų padarinių (CK 6.38 str. 2 d., 6.200 str. 2 d.)¹⁶⁹². Bendradarbiavimo principas reikalauja, kad šalys sudarytų tinkamas sąlygas prievolei įvykdyti, prirėkęs keistūsi prievolei įvykdyti reikšminga informacija, laiku praneštų apie kylančias prievolės įvykdymo kliūtis ir panašiai. Vadinas, teismas gali nepripažinti Y pažeidusiu prievolę, jeigu yra pagrindas konstatuoti, kad kita prievolės šalis – kreditorius X – nevykdė pareigos bendradarbiauti. Be to, teismas vertintų, ar X informavo Y apie sudarytą preliminariją sutartį ir galimas neigiamas pasekmes, susijusias su šios sutarties pažeidimu, ar ragino Y laiku įvykdyti prievolę, ar X ėmėsi veiksmų sumažinti prievolės pažeidimo neigiamas pasekmes ir t. t. Neatlikti minėti veiksmai gali būti pagrindas netenkinti kreditoriaus

1690 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-96/2011.

1691 P vz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-795/2002.

1692 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-479/2010.

reikalavimo atlyginti nuostolius, kilusius dėl netinkamo prievolės įvykdymo¹⁶⁹³. Bendradarbiavimo pareiga, sprendžiant dėl nuostolių atlyginimo kitai sutarties šaliai, reikšminga įvertinant, ar nuostolių patyrusi šalis neprisidėjo savo veiksmais ar neveikimu prie jų atsiradimo ir (ar) padidėjimo. CK 6.248 straipsnio 4 dalis ir 6.259 straipsnio 1 dalis numato, kad jeigu dėl žalos atsiradimo kaltas ir kreditorius, tai atlygintini nuostoliai mažinami proporcingai kreditoriaus kaltei arba skolininkas gali būti atleidžiamas nuo civilinės atsakomybės.

Skolininkas, vykdydamas prievolę ir naudodamasis kitų asmenų pagalba, atsako už tų asmenų veiksmus (CK 6.38 str. 4 d.). Trečiasis asmuo gali įvykdyti prievolę už skolininką, jeigu prievolės esmė nereikalauja, kad skolininkas ją įvykdytų asmeniškai (CK 6.50 str. 1 d.).

Skolininko pareigas vykdant sutartį apibrėžia prievolės dalykas, t. y. skolininko veiksmai, kuriuos tinkamai atlikus prievolė pasibaigs. Prievolės dalykas lemia, kad skolininkas be kreditoriaus sutikimo neturi teisės įvykdyti prievolę kitaip, nei aptarta sutartyje ar įstatymuose, nesvarbu, kokia įvykdymo būdo vertė (CK 6.39 str. 1 d.). Jei asmuo įvykdydys prievolę ne taip, kaip reikalauja prievolės dalykas, jis bus laikomas pažeidusiu sutartį. Pavyzdžiui, šalys sudaro sutartį dėl 5 tonų skaldos pirkimo–pardavimo, tačiau pardavėjas atveža pirkėjui ne skaldą, o smėlį. Šiuo atveju galėtume išskirti dvi prievoles. Pirma, pardavėjo prievolė atvežti tinkamą prekę. Antra, pirkėjo prievolė sumokėti sutartą pinigų sumą. Tarkime, pirkėjas sunaudoja smėlį statybose, tačiau nusprendžia už smėlį nemokėti, nurodydamas, kad jis negalėjo panaudoti smėlio tuo tikslu, kuriam pasiekti norėjo įsigyti skaldos. Skaldą pirkėjas ketino panaudoti kelio tvarkymo darbams, o smėlis šiems darbams netiko. Taigi pirkėjas gali teigti, kad pardavėjas pažeidė CK 6.39 straipsnio 1 dalį ir laikytinas pažeidusiu prievolę. Vis dėlto pirkėjas, sunaudojęs smėlį, turės sumokėti smėlio kainą. Pirkėjas negali teigti, kad dėl to, jog jam buvo atvežtas smėlis vietoje skaldos, t. y. buvo netinkamai įvykdyta prievolė, jis gali sumažinti pardavėjui mokamą pinigų sumą. Pažymėtina, kad CK 6.332 straipsnis reglamentuoja pirkėjo teises jam gavus daiktus, neatitinkančius pirkimo–pardavimo sutartyje nustatyto asortimento. Pirkėjas turi teisę atsisakyti priimti visus daiktus arba pareikalauti pakeisti daiktus kitais daiktais, numatytais sutartyje. Šis straipsnis nenumato

1693 Pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-704/2001.

pirkėjo teisės sumažinti prekių kainą, jeigu pateikiamos asortimento neatitinkančios prekės.

CK 6.334 straipsnis reglamentuoja pirkėjo teises jam nusipirkus netinkamos kokybės daiktą. Jeigu parduotas daiktas neatitinka kokybės reikalavimų, tai nusipirkęs netinkamos kokybės daiktą pirkėjas turi teisę pareikalauti sumažinti pirkimo kainą arba grąžinti sumokėtą sumą. Taigi, esant skirtingiems pažeidimams, įstatymas numato nevienodus pažeidimo teisinius padarinius. Vadinasi, pirkėjas, gavęs iš pardavėjo ne tokią prekę, kuri buvo nurodyta sutartyje, ir nepareiškęs pardavėjui, kad prekė neatitinka pirkimo–pardavimo sutarties, bei sunaudojęs šią prekę, privalo už prekę sumokėti. Pasyvus pirkėjo elgesys ir įstatymo suteiktų teisių gynimo būdų netaikymas gali sukurti jam prievolę sumokėti už gautą smėlį iš anksto suderintą kainą. Šią išvadą patvirtina CK 6.39 straipsnio 2 dalis, pagal kurią, kreditoriui sutikus priimti prievolės įvykdymą kitokiu būdu, prievolė laikoma įvykdyta, bei CK 6.332 straipsnio 5 dalis, pagal kurią pirkėjas, neatsisakęs priimti asortimento neatitinkančių daiktų, privalo už juos sumokėti sutartą kainą. Pažymėtina, kad sumokėjęs nustatytą kainą pirkėjas turi teisę reikalauti iš pardavėjo atlyginti nuostolius, nutraukti sutartį ar taikyti kitus teisių gynimo būdus dėl asortimento sąlygos pažeidimo¹⁶⁹⁴.

Skolininkas ir kreditorius priešpriešines pareigas turi įvykdyti tuo pačiu metu, jeigu prievolės esmė, įstatymai ar sutartis nenumato ko kita (CK 6.39 str. 3 d.). Taigi CK yra įtvirtintas įvykdymų vienalaikiškumo principas ir priešpriešinės pareigos turi būti įvykdomos vienu metu, išskyrus išimtis. LAT 2011 m. liepos 21 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-512/2010 nagrinėjo įvykdymų vienalaikiškumo principo taikymą. Pareiškėjas, akcinės bendrovės 95 proc. akcijų savininkas, remdamasis Vertybinių popierių įstatymo (toliau – VPI) 37 straipsniu, reikalavo, kad mažumos akcininkai jam privalomai perduotų savo akcijas, o kai ne visi akcininkai laiku atsiliepė ar sutiko perleisti akcijas, pareiškėjas įmokėjo su Vertybinių popierių komisija suderintą kainą į depozitą ir kreipėsi į teismą ypatingosios teisenos tvarka dėl nuosavybės teisės į akcijų perėjimą nustatymo. Netrukus mažumos akcininkai kreipėsi į teismą dėl teisingos privalomai išperkamų bendrovės akcijų kainos nustatymo. Teismas, gavęs ieškinį dėl akcijų kainos nustatymo, pritaikė laikinąsias apsaugos priemones – privalomo akcijų išpirkimo proceso sustabdymą

1694 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-512/2010.

iki teismo sprendimo įsiteisėjimo dienos. Pareiškėjas pateikė kasacinį skundą, kuriuo siekė panaikinti nutartis dėl bylos nagrinėjimo sustabdymo. LAT pažymėjo, kad ginčas šioje byloje kilo dėl tikimybės, jog pareiškėjas gali įgyti nuosavybės teisę į akcijas, sumokėjęs už jas mažesnę sumą, nei yra jų rinkos kaina, jeigu iki nuosavybės teisės perėjimo nebus nustatyta tiksli akcijų kaina. VPI numato, kad teismui nustačius didesnę akcijų kainą, nei buvo siūlyta pirkėjo, turi būti sumokama ne mažesnę kainą, nei nustatyta teismo nutartimi, t. y. turi būti sumokama priemoka. Vadinas, priemoka kartais gali būti sumokama ne tuo pačiu metu, kai perleidžiama akcijų nuosavybė. LAT nurodė, kad teismas gali sustabdyti bylą, jeigu finansinė pareiškėjo padėtis nėra pakankamai gera ir yra tikimybė, kad jis nesugebės tinkamai vykdyti savo įsipareigojimų, t. y. sumokėti priemoką už įgytas akcijas. Įstatymo ar sutarties nustatytais atvejais gali būti nukrypta nuo įvykdymų vienalaikiškumo principo ir priemoka išimtiniais atvejais gali būti sumokėta ne tuo pačiu metu, kuriuo perleidžiama akcijų nuosavybė. Civilinės vertybinių popierių apyvartos stabdymas, esant ginčui dėl kainos priemokos, dažniausiai būtų neproporcingas galimai kainos nesumokėjimo rizikai. Atsižvelgdamas į anksčiau nurodytus argumentus LAT priėjo prie išvados, kad nagrinėjamoje byloje nenustačius aplinkybių, jog pareiškėjas gali nesumokėti priemokos, nėra pagrindo sustabdyti bylos nagrinėjimą¹⁶⁹⁵. Ši LAT byla vaizdžiai iliustruoja įvykdymų vienalaikiškumo principo išimtį ir pateikia pavyzdį, kai skolininko ir kreditoriaus priešpriešinės pareigos gali būti įvykdomos ne tuo pačiu metu.

2. PRIEVLĖS VYKDYMO NEDALOMUMAS IR KOKYBĖ

Skolininkas turi įvykdyti visą prievolę iš karto, jeigu sutartis arba įstatymai nenumato išimties. Kreditorius turi teisę atsisakyti priimti prievolės įvykdymą dalimis (CK 6.40 str. 1 d.). UNIDROIT principų 6.1.2 straipsnis taip pat įtvirtina prezumpciją, kad prievolė turi būti įvykdyta visa iš karto, jeigu prievolės pobūdis ir aplinkybės nelemia kitokio vykdymo. UNIDROIT principų 6.1.3 straipsnis nustato, jog kreditorius turi teisę atsisakyti priimti prievolės įvykdymą dalimis, išskyrus atvejį, kai jis neturi jokio teisėto intereso taip elgtis. Dalinį prievolės įvyk-

¹⁶⁹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. liepos 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-332/2011.

dymą reikėtų laikyti prievolės pažeidimu. Kreditorius, kuriam prievolė nebuvo įvykdyta visa apimtimi iki nustatyto termino, turi galimybę reikalauti taikyti skolininkui civilinę atsakomybę. Kreditorius taip pat gali savo nuožiūra pasirinkti, ar priimti dalinį prievolės įvykdymą ir vėliau reikalauti nuostolių atlyginimo, kurį sukėlė nevysiškas prievolės įvykdymas, ar priimti dalinį prievolės įvykdymą ir nereikšti pretenzijų. Pavyzdžiui, viešbučių tinklas buvo sudaręs susitarimą su rangovu, kad atitinkamame pastate iki sausio 1 d. bus visiškai įrengta 100 kambarių. Rangovui įrengus tik 50 kambarių iki sausio 1 dienos, viešbučių tinklas turi teisę atsakyti priimti atitinkamą pastatą, taip pat gali priimti 50 kambarių ir papildomai pareikšti ieškinį dėl nuostolių atlyginimo. Tačiau kreditoriaus teisei atsakyti dalinio prievolės įvykdymo nereikėtų suteikti absoliutaus pobūdžio. Manytina, kad skolininkui įrodžius, jog kreditoriaus interesai nenukentės dėl dalinio prievolės įvykdymo, kreditorius turėtų priimti dalinį prievolės įvykdymą net ir tuo atveju, jeigu to nenumato sutartis arba įstatymai. Tokia išvada darytina remiantis CK 6.38 straipsnyje įtvirtintais sąžiningumo ir protingumo principais, taikomais prievolėms vykdyti. Priėmęs dalinį prievolės įvykdymą, kreditorius galėtų reikalauti iš skolininko padengti papildomas išlaidas, susijusias su daliniu įvykdymu.

CK 6.40 straipsnio 1 dalis yra tiesiogiai susijusi su CK 24 ir 25 straipsniais, reglamentuojančiais dalomųjų ir nedalomųjų prievolių vykdymą. CK 24 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta prezumpcija, kad visos prievolės yra dalomosios, išskyrus įstatyme įtvirtintas išimtis. Esant dalomajai prievolei, ji gali būti vykdoma dalimis. Tačiau CK 24 straipsnio 4 dalis numato, kad vieno skolininko prievolė vienam kreditoriui gali būti įvykdyta tik kaip nedalomoji prievolė. Taigi CK 24 straipsnio 4 dalis įtvirtina analogišką nuostatą kaip ir CK 6.40 straipsnio 1 dalis. O CK 6.25 straipsnio 1 dalis numato išimtį dėl CK 24 straipsnio 1 dalies nustatydama, kad prievolė yra nedalomoji, jeigu jos dalykas yra nedalus arba šalys numatė tokį prievolės įvykdymo būdą, dėl kurio prievolės negalima įvykdyti dalimis. Kadangi ši taisyklė egzistuoja kaip išimtis, vadinasi, skolininkas ją kiekvieną sykį turės įrodinėti atskirai. Kreditorius visada turi teisę, o ne pareigą reikalauti, kad jo naudai nustatyta prievolė būtų įvykdyta kaip nedaloma. Atsižvelgiant į vieną svarbiausių principų civilinėje teisėje – dispozityvumo principą, civilinės teisės turėtojas gali savo teisės atsisakyti. CK 6.25 straipsnyje įtvirtinta norma ir CK 6.40 straipsnio 1 dalis, suteikdamos kreditoriui tokią teisę, neužkerta kelio

jam priimti prievolę dalimis. Kreditoriaus valią atsisakyti visą prievolę vykdyti iš karto gali riboti nebent prievolės dalyko prigimties savybės (CK 6.24 str. 1 d.). Kai prievolės dalykui tokios savybės nebūdingos ir prievolė objektyviai gali būti vykdoma dalimis, kreditorius, įgyvendindamas savo teises, pagal dispozityvumo principą turi teisę atsisakyti tam tikrų teisių, sutikti su prievolės dalies įvykdymu arba apskritai atleisti skolininką nuo prievolės vykdymo (CK 6.129 str.). CK 6.983 straipsnio 2 dalis numato, kad iš taikos sutarties atsiradusi prievolė yra nedaloma. Tačiau, atsižvelgiant į kreditoriaus dispozicijos teisę ir kreditoriaus interesų apsaugą, kreditorius turi teisę priimti prievolę dalimis, jeigu to ne-riboja prievolės dalyko prigimtinės savybės¹⁶⁹⁶. Pavyzdžiui, du asmenys, siekdami taikiai išspręsti ginčą, gali sudaryti taikos sutartį, pagal kurią pirkėjas įsipareigos sumokėti 50 000 litų, o pardavėjas – perduoti pirkėjui du automobilius. Pirkėjui pervedus atitinkamą pinigų sumą į parda- vėjo sąskaitą gali paaiškėti, jog pardavėjas neturi teisės perduoti vieno iš automobilių. Tokiu atveju, pripažinus, jog iš taikos sutarties atsiradusi prievolė yra nedaloma, galėtų nukentėti pirkėjo interesai.

Prievolės įvykdymo kokybės reikalavimai nustatyti CK 6.41 straips- nyje. Esant prievolei perduoti pagal rūšies požymius apibūdintus daiktus, skolininkas privalo perduoti tokios pat rūšies, bet ne prastesnės kokybės daiktus už vidutinę tokių daiktų kokybę. Perduodamas pagal individua- lius požymius apibūdintą daiktą, skolininkas atsako už bet kokį daikto kokybės pablogėjimą dėl skolininko kaltės. Tarkime, šalys sudarė pirkimo–pardavimo sutartį, pagal kurią viena šalis įsipareigojo perduoti kitai šaliai automobilį ir suteikti jam 2 metų garantiją, tačiau įsigytas automo- bilis po dviejų mėnesių sugenda. CK 6.317 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad pagal pirkimo–pardavimo sutartį pardavėjas privalo ne tik perduoti daiktus pirkėjui, bet ir patvirtinti jų kokybę. Vadinasi, pardavėjas turi užtikrinti, kad pristatyta prekė atitiks jos kokybei keliamus gamintojo ir Lietuvos Respublikos teisės aktų reikalavimus. Jeigu prievolės dalykas yra pagal individualius požymius apibūdintas daiktas, skolininkas atsako už bet kokį to daikto kokybės pablogėjimą dėl skolininko kaltės (CK 6.41 str. 2 d.). Kadangi pardavėjas garantuoja prekės – automobilio kokybę ir nu- stato garantinį šio daikto naudojimo pagal paskirtį terminą, norėdamas išvengti atsakomybės, jis turėtų įrodyti, kad faktinio prekės gavėjo (pir-

1696 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-354/2008.

kėjo) nurodyti prekės trūkumai atsirado po to, kai prekė buvo fiziškai perduota naudotis pirkėjui ir šis pažeidė prekės naudojimo taisykles.

UNIDROIT principų 5.6 straipsnis įtvirtina nuostatą, panašią į CK 6.41 straipsnio normą, numatydamas, kad jeigu vykdymo kokybė nėra apibrėžta sutartyje ir negali būti nustatyta vertinant sutartį, šalis privalo užtikrinti tokį sutarties vykdymą, kuris būtų tinkamas ir ne prastesnis nei vidutinis esamomis aplinkybėmis. Vidutinės kokybės sutarties / prievolės vykdymas reiškia, kad prievolės vykdymas turi atitikti vidutinius rinkos standartus. UNIDROIT principų 5.6 straipsnio komentare pažymima, kad taip pat reiktų atsižvelgti į kitas svarbias aplinkybes, pavyzdžiui, išskirtinius požymius, dėl kurių buvo pasirinkta konkreči prievolės šalis (skolininkas)¹⁶⁹⁷. Tarkime, didelė Lietuvos įmonė švenčia savo veiklos 10 metų jubiliejų ir nusamdo prestižinį restoraną iškilmingai vakarienei surengti. Tuomet bus pagrįstai tikimasi, jog šis restoranas įvykdys savo prievolę vadovaudamasis aukštesniais kriterijais, nei taikomi įprastai maitinimo įstaigai.

Reikalavimas, kad prievolė būtų įvykdyta kreditoriui, laikytinas vienu pagrindinių prievolių vykdymo principų (CK 6.44 str. 1 d.). Kreditorius turi teisę priimti prievolę pats arba paskirti įgaliotą atstovą. Prievolės įvykdymas asmeniui, neturinčiam teisės priimti prievolės įvykdymą, yra laikomas tinkamu tik tada, jeigu kreditorius patvirtina gavęs įvykdymą iš atitinkamo asmens. Šis teisinis principas taikomas tam tikrais atvejais. Piliečiui apdraudus automobilį kasko draudimu ir vėliau, įvykus draudžiamajam įvykiui, draudimo bendrovė turės jam sumokėti draudimo išmoką. Gana dažnai draudimo bendrovės siūlo atlikti automobilio remonto darbus tam tikroje įmonėje ir tiesiogiai sumoka darbus atlikusiai įmonei. Jeigu pilietis bus nepatenkintas atliktų automobilio remonto darbų kokybe, jis gali pareikalauti iš draudimo bendrovės sumokėti jam priklausančią draudimo išmoką. Tuomet draudimo bendrovė turės arba sumokėti draudimo išmoką asmeniui, arba įrodyti, kad automobilio remonto darbai buvo atlikti kokybiškai, nes prievolė, ją įvykdžius asmeniui, neturinčiam teisės priimti jos įvykdymo, laikoma tinkamai įvykdyta, jeigu kreditorius patvirtina tokį įvykdymą arba faktiškai gauna visą įvykdymą iš to asmens (CK 6.44 str. 2 d.). Šiuo atveju draudikas, sumokėdamas pinigus remonto darbus atlikusiai įmonei, įvykdė

1697 UNIDROIT *Principles of International Commercial Contracts* [interaktyvus]. Rome: International Institute for the Unification of Private Law, 1994 [žiūrėta 2011-08-26]. <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles1994/1994fulltextenglish.pdf>

prievolę asmeniui, neturinčiam teisės priimti jos įvykdymo, o kadangi kreditorius nepatvirtino tokio įvykdymo, laikytina, jog draudikas neįvykdė savo pareigos išmokėti draudimo išmoką. Be to, draudikas, pasiūlęs remonto įmonę, kuriai draudėjas gali pavesti suremontuoti draudimo įvykio metu apgadintą automobilį, prisiima atsakomybę už remonto kokybę. Vadinasi, draudėjui nepatvirtinus tinkamo prievolės įvykdymo, o draudikui neįrodžius, kad remonto darbai atlikti kokybiškai, draudikas turėtų išmokėti draudėjui draudimo išmoką, o anksčiau sumokėta draudimo išmoka nekokybiškai remonto darbus atlikusiai įmonei būtų laikoma netinkamu prievolės įvykdymu¹⁶⁹⁸.

Faktoringo sutarčių vykdymas atskleidžia kai kurias problemas, susijusias su prievolės įvykdymu tinkamam kreditoriui. Faktoringo sutartimi bankas gali įsipareigoti finansuoti tam tikrą juridinį asmenį, o šis juridinis asmuo gali perleisti savo piniginių reikalavimą. Kitaip tariant, faktoringas yra ne kas kita kaip vieno asmens finansavimas kito asmens, numatant sąlygą apmokėti teisių perėmimo formą¹⁶⁹⁹. Remdamasis faktoringo sutartimi, skolininkas turės įvykdyti piniginę prievolę ne pirminiam kreditoriui, o bankui, sudariusiam faktoringo sutartį. Įvykdęs piniginę prievolę pirminiam kreditoriui, skolininkas bus laikomas pažeidęs CK 6.44 straipsnio 1 dalį¹⁷⁰⁰. Pažymėtina, kad reikalavimo perleidimo atveju pagal CK 6.106 straipsnį pirminis kreditorius privalo pranešti skolininkui apie reikalavimo perleidimą. Nepranešus apie reikalavimo perleidimą skolininkui, laikoma, kad prievolės pradiniam skolininkui įvykdyta tinkamai. CK 6.45 straipsnis numato, jog skolininkas, įvykdęs prievolę asmeniui, kurį jis pagrįstai laiko tikroju kreditoriumi, yra atleidžiamas nuo prievolės įvykdymo kreditoriui, jeigu įrodo, kad suklydo sąžiningai. Vadinasi, jeigu pirminis kreditorius, sudaręs faktoringo sutartį su banku, nepraneš skolininkui, jog jis turi sumokėti skolą bankui, bus laikoma, kad skolininkas, sumokėjęs skolą pirminiam kreditoriui, savo prievolę įvykdė tinkamai¹⁷⁰¹.

1698 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1009/2003.

1699 Ambrasienė D. Asmenų pasikeitimas prievolėje (kai kurie teoriniai ir praktiniai aspektai). *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 102.

1700 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-59/2005.

1701 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-521/2009.

3. PRIEVOLĖS VYKDYMO SUSTABDYMAS

Nemažai civilinės teisės normų suteikia galimybę asmenims įgyvendinti savo teises priverstinai, panaudojant savigną. CK 1.139 straipsnis numato, kad ginant savo civilines teises savigną leidžiama naudoti tik CK nustatytais atvejais, kad savignos būdai bei priemonės turi atitikti teisės pažeidimo pobūdį ir kad naudojant savigną būtina gerbti žmogaus teises bei laisves, laikytis įstatymų reikalavimų. Prievolės vykdymo sustabdymas yra vienas iš savignos būdų. Šios savignos priemonės taikymas apibrėžtas CK 6.46, 6.58, 6.207, 6.208, 6.220 ir kituose straipsniuose. Sprendžiant klausimą dėl sutarties šalies teisės sustabdyti savo prievolės vykdymą, kai savo priešpriešinės prievolės neįvykdo (netinkamai įvykdo) kita sutarties šalis, taikytinos atitinkamos 6.46, 6.58 ir 6.207 straipsnių nuostatos. Pagal CK 6.46 straipsnio 2 dalį skolininkas turi teisę sustabdyti prievolės vykdymą, kai kreditorius nevykdo savo priešpriešinės pareigos, jeigu skolininko ir kreditoriaus priešpriešinės pareigos susijusios taip, kad prievolės vykdymo sustabdymą galima pateisinti. Tačiau skolininkas neturi teisės sustabdyti prievolės vykdymo, kai kreditorius savo pareigos negali įvykdyti dėl paties skolininko kaltės arba kai kreditorius savo pareigos negali įvykdyti dėl nuo jo nepriklausančių aplinkybių (CK 6.46 str. 3 d.). Jeigu sutartinės prievolės įvykdymas yra priešpriešinis, o prievolės šalis, kuri pirma turi atlikti veiksmus prievolei įvykdyti, prievolės nevykdo arba yra aišku, jog nustatytu terminu jos neįvykdys, kita prievolės šalis turi teisę sustabdyti priešpriešinę savo prievolės vykdymą arba apskritai atsisakyti ją vykdyti, apie tai pranešti kitai šaliai ir pareikalauti atlyginti nuostolius (CK 6.58 str. 1 d.). Tačiau šalis neturi teisės sustabdyti prievolės vykdymo, jeigu kita prievolės šalis: 1) pateikė adekvatų savo prievolės įvykdymo užtikrinimą ir tai nepagrįstai neužvilkins prievolės įvykdymo; 2) negali pareigos įvykdyti ne dėl nuo jos priklausančių aplinkybių; 3) negali pareigos įvykdyti dėl priešingos šalies kaltės (CK 6.58 str. 2 d.). Vienai šaliai neviseiškai įvykdžius savo sutartinę prievolę, kita prievolės šalis turi teisę sustabdyti priešpriešinę savo prievolės vykdymą arba atsisakyti ją įvykdyti tiek, kiek prievolės neįvykdė šalis, privalėjusi ją įvykdyti pirma (CK 6.58 str. 3 d.). Jeigu šalys turi įvykdyti sutartį tuo pačiu metu, bet kuri iš jų turi teisę sustabdyti sutarties vykdymą tol, kol kita šalis nepradės jos vykdyti; kai šalys savo prievoles turi įvykdyti viena paskui kitą, tai turinti sutartį

įvykdyti vėliau šalis gali sustabdyti vykdymą tol, kol kita šalis neįvykdo savo prievolių (CK 6.207 str.).

LAT, apibendrinęs anksčiau minėtas teisės normas, priėjo prie išvados, kad vienai iš sutarties šalių neįvykdžius (netinkamai įvykdžius) savo sutartinės prievolės, kitos šalies prievolės vykdymo sustabdymo, kaip savignos formos, teisėto panaudojimo sąlygos yra šios: 1) sutarties šalių prievolės turi būti priešpriešinės; 2) prievolės turi būti vykdomos vienu metu arba viena po kitos; 3) prievolės neįvykdo (netinkamai įvykdo) bet kuri šalis, kai prievolės vykdomos vienu metu, arba pirmiau prievolę turinti įvykdyti šalis, kai prievolės vykdomos viena po kitos; 4) dėl prievolės neįvykdymo nėra kitos šalies kaltės, taip pat nėra kitų nuo prievolės neįvykdžiusios šalies nepriklausančių aplinkybių; 5) prievolės neįvykdžiusi šalis nepateikė adekvataus savo prievolės įvykdymo užtikrinimo; 6) prievolės vykdymo sustabdymas, kaip savignos forma, panaudotas protingai ir sąžiningai, neperžengiant savignos ribų¹⁷⁰².

LAT 2009 m. spalio 8 d. civilinėje byloje Nr. 3K-3-413/2009 nagrinėjo ginčą pagal pardavėjo ieškinį pirkėjams dėl 14 dienų vėlavimo sumokėti dalį buto kainos¹⁷⁰³. Pirkėjai savo ruožtu teigė, kad jie pasinaudojo CK numatyta teise sustabdyti prievolės vykdymą, nes jiems perduotas butas turėjo nemažai trūkumų. Byloje nustatyta, kad pagal šalių sudarytą pirkimo–pardavimo sutartį pardavėjas privalėjo pirmiau perduoti atsakovams butą ir tik paskui turėjo atsirasti atsakovų pareiga sumokėti visą buto kainą. Be to, pirkėjai nepasirašė patalpų perdavimo–priėmimo akto, nes pastebėjo buto kokybės trūkumų, dėl kurių pareiškė pardavėjui pretenziją. Praėjus pusei metų po pirkimo–pardavimo sutarties sudarymo kreipėsi į teismą, pareikšdami ieškinį pardavėjui dėl turatinės ir neturatinės žalos, atsiradusios dėl nekokybiško buto pardavimo, atlyginimo. Klaipėdos miesto apylinkės teismas sprendime konstatavo, kad perduotas butas buvo su trūkumais, ir priteisė pirkėjams (toje byloje – ieškovams) iš pardavėjo turatinės žalos atlyginimą. Anot LAT, iš šių aplinkybių darytina išvada, jog byloje yra nustatytos visos sąlygos tam, kad atsakovų prievolės vykdymo sustabdymą būtų galima pripažinti teisėtai panaudota savignos priemone: pardavėjas turėjo savo prievolę įvykdyti pirmiau už pirkėjus, tačiau jos tinkamai neįvykdė (perdavė netinkamos kokybės daiktą); dėl to, kad prievolė neįvykdyta, nėra pirkėjų kaltės, taip

1702 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-413/2009.

1703 *Ibid.*

pat nenustatyta kitų aplinkybių, dėl kurių pirkėjai neturėtų teisės sustabdyti prievolės atsiskaityti vykdymo (pvz., *force majeure* aplinkybių, dėl kurių pardavėjas nebūtų galėjęs įvykdyti savo prievolės); pardavėjas neužtikrino savo prievolės įvykdymo. Užsakovo (pirkėjo) teisė pagal CK 6.46 straipsnį sustabdyti mokėjimus pagal rangos ar pirkimo–pardavimo sutartį, jeigu nustatomi pastatyto (parduodamo objekto) trūkumai, yra patvirtinta ir kitose LAT bylose¹⁷⁰⁴.

Pažymėtina, kad jeigu kreditoriui iškeliamą bankroto byla, negalima taikyti prievolės vykdymo sustabdymą reglamentuojančių teisės normų. Šiuo atveju skolininkas privalo įvykdyti savo prievolę kreditoriui, o reikalavimus dėl nekokybiškai atliktų darbų gali pareikšti bankroto byloje¹⁷⁰⁵.

4. TREČIOJO ASMENS TEISĖ ĮVYKDYTI PRIEVOLĘ

Siekiant apsaugoti kreditoriaus interesus ir pagreitinti civilinę apyvartą, įstatyme numatyta, jog trečiasis asmuo gali visiškai arba iš dalies įvykdyti prievolę kreditoriui už skolininką. Tačiau skolininkui pranešus, jog jis prieštarauja tokiam įvykdymui, kreditorius negali priimti prievolės įvykdymo iš trečiojo asmens. Trečiasis asmuo, įvykdęs prievolę, perima kreditoriaus teises (CK 6.50 str.). Pavyzdžiui, jeigu nepilnamečių vaiką išlaiko vienas iš tėvų, tai reiškia, kad vienas iš tėvų vykdo savo ir dar kito asmens prievolės. Tam iš tėvų, kuris vykdo savo ir kito iš tėvų nepilnamečio vaiko išlaikymo prievolės, pereina kreditoriaus teisės, susijusios su skolininku – nepilnamečio vaiko išlaikymo neteikusiu ir neįteikiančiu vienu iš tėvų. Trečiajam asmeniui įvykdžius prievolę už skolininką, pirminę prievolę, siejusi kreditorių ir skolininką, pasibaigia, o jos pagrindu atsiranda nauja, regresinė prievolė, t. y. skolininko prievolė sumokėti asmeniui tai, ką jis už skolininką sumokėjo pradiniam kreditoriui. Nepilnamečio vaiko išlaikymo prievolė tai yra teisė atgauti už kitą tėvą įvykdytą nepilnamečio vaiko išlaikymo dalį. Įgyti reikalavimo teises prisiteisti už kitą iš tėvų teiktą išlaikymą netrukdo asmeninis išlaikymo prievolės pobūdis, nes abu tėvai turi tapačią bendrą prievolę išlai-

1704 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-585/2008.

1705 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-289/2010.

kyti vaiką ir šios prievolės asmeniškumas nepaneigiamas vienam iš tėvų bendros prievolės kontekste įgyjant kompensacinės paskirties atgręžtinį reikalavimą į išsiskolinusį vieną iš tėvų¹⁷⁰⁶.

LAT 2011 m. birželio 27 d. civilinėje byloje Nr. 3K-3-299/2011¹⁷⁰⁷ nagrinėjo ieškinį Vilniaus miesto savivaldybės administracijai dėl darbo užmokesčio ir kitų išmokų, susijusių su darbo teisiniais santykiais, priteisimo. Byloje buvo nustatyta, jog vienintelė UAB „Šilumnešis“ akcininkė Vilniaus miesto savivaldybės tarybos sprendimu nusprendė likviduoti UAB „Šilumnešis“ bei pavedė Vilniaus miesto savivaldybės administracijos direktoriui paskirti likvidatorių ir spręsti visus kitus su UAB „Šilumnešis“ likvidavimu susijusius klausimus. Remdamasis šiuo sprendimu, Vilniaus miesto savivaldybės administracijos direktorius įsakymu paskyrė ieškovą R. A. UAB „Šilumnešis“ likvidatoriumi ir įpareigojo jį likviduoti UAB „Šilumnešis“. Su ieškovu buvo sudaryta terminuota (UAB „Šilumnešis“ likvidavimo laikui) darbo sutartis. Vėliau Vilniaus miesto savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymu ieškovas buvo atleistas iš darbo pagal DK 128 straipsnio 1 dalį (nes nuo 2009 m. sausio 1 d. iki 2009 m. gegužės 8 d. ieškovui nebuvo mokėtas darbo užmokestis), nurodant išmokėti jam dviejų mėnesių darbo užmokesčio dydžio išeitinę išmoką ir kompensaciją už neišnaudotas atostogas. Nurodęs, kad atsakovas Vilniaus miesto savivaldybės administracija su juo iki šiol neatsiskaitė, ieškovas prašė teismo išieškoti iš atsakovo neišmokėtą darbo užmokestį, dviejų mėnesių vidutinio darbo užmokesčio išeitinę išmoką, kompensaciją už nepanaudotas kasmetines atostogas, vidutinį darbo užmokestį už uždelstą atsiskaityti laiką bei visas bylinėjimosi išlaidas. Teismai nustatė, kad nagrinėjamuoju atveju darbo sutartis buvo sudaryta darbdavio (likviduojamos bankrutavusios UAB „Šilumnešis“) ir šios bendrovės likvidatoriaus (ieškovo). Aplinkybė, kad darbo sutartį su ieškovu pasirašė Vilniaus miesto savivaldybės administracijos direktorius, nepaneigia fakto, jog sutartis buvo sudaryta su bendrove, nes savivaldybės administracijos direktorius veikė kaip darbdavio atstovas. Iš DK 93 straipsnyje pateiktos darbo sutarties sąvokos formuluotės konstatuotina, kad darbo teisiniai santykiai sieja darbuotoją ir darbdavį, todėl ir pareiga mokėti darbo užmokestį darbuotojui kyla pačiam darbdaviui, o ne jo dalyviui (akcininkui). Ta aplinkybė, jog

1706 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. kovo 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-39/2010.

1707 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-299/2011.

Vilniaus miesto savivaldybės administracija skyrė lėšų likvidatoriaus darbo užmokesčiui mokėti, nedaro jos likvidatoriaus darbdaviu. Tačiau LAT atkreipė dėmesį į tai, kad atsakovu byloje dalyvaujanti Vilniaus miesto savivaldybės administracija, žinodama sunkią UAB „Šilumnešis“ finansinę padėtį, skyrė lėšų bendrovės skoloms kreditoriams padengti bei apmokėti dalį bendrovės likvidavimo išlaidų, taip pat bendrovės likvidatoriaus darbo užmokesčiui mokėti – lėšos skirtos iš Vilniaus miesto savivaldybės administracijos Miesto ūkio departamento, kurio kuravimo sričiai buvo priskirta likviduojama bendrovė. CK 6.50 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad už skolininką prievolę gali įvykdyti ir kitas asmuo – ir savo iniciatyva, ir skolininko prašymu. Vilniaus miesto savivaldybės administracija, veikdama savivaldybės tarybos pavedimu, prisiėmė pareigą mokėti darbo užmokesčių bendrovės likvidatoriui. Tokios prievolės vykdymas trečiajam asmeniui nedraudžiamas įstatymų. LAT, atsižvelgdamas į nagrinėjamoje byloje nustatytą darbo užmokesčio ieškovui mokėjimo iš Vilniaus miesto savivaldybės administracijos Miesto ūkio departamento praktiką (aplinkybę), padarė išvadą, kad toks darbo užmokesčio mokėjimo ieškovui šaltinis buvo darbo sutarties sąlyga. Tokia sutarties sąlyga yra privaloma, ja nustatyta pareiga turi būti vykdoma tinkamai ir sąžiningai (CK 6.189 str. 1 d., 6.200 str. 1 d.). LAT konstatavo, jog Vilniaus miesto savivaldybės administracijai tenka pareiga vykdyti iš darbo sutarties kilusią prievolę atsiskaityti su ieškovu ne tik darbo sutarties galiojimo metu, bet ir nutraukus darbo sutartį išmokėti visas su tuo susijusias išmokas¹⁷⁰⁸.

Kreditorius negali priimti prievolės įvykdymo iš trečiojo asmens, jeigu skolininkas pranešė kreditoriui prieštaraujant tokiam įvykdymui, išskyrus CK 6.51 straipsnio 1 dalyje numatytą atvejį, kuriame nustatyta, kad jeigu kreditorius nukreipė išieškojimą į skolininko turtą, tai tretieji asmenys, kurie dėl tokio išieškojimo gali netekti tam tikrų teisių į tą turtą, gali patenkinti kreditoriaus reikalavimą (CK 6.50 str. 1 d.). Tokia pat teisė priklauso valdančiam turtą asmeniui, jeigu šis dėl išieškojimo gali prarasti turto valdymo teisę. Trečiasis asmuo, įvykdęs prievolę už skolininką, įgyja regreso teisę reikalauti iš skolininko. Tarkime, vienas iš įmonės akcininkų įkeičia bankui jam nuosavybės teise priklausančią nekilnojamąjį turtą tam, kad bankas suteiktų įmonei paskolą. Kreditorius šiuo atveju yra bankas, o skolininkas – įmonė ir būtent įmonė turi grąžinti paskolą.

1708 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-299/2011.

Tačiau jeigu įmonė susidurtų su finansiniais sunkumais ir negalėtų grąžinti paskolos bankui, vienas iš įmonės akcininkų (kurio nekilnojamas turtas yra įkeistas užtikrinant paskolą) turėtų teisę padengti paskolą iš savo lėšų. Tokią teisę minėtas akcininkas turi, nes, laiku negrąžinus paskolos, kreditorius (bankas) galėtų nukreipti išieškojimą į įkeistą akcininko turtą ir šis dėl išieškojimo galėtų netekti nuosavybės teisių į įkeistą turtą. Kreditoriui nebūtų galiojęs CK 6.50 straipsnio 2 dalyje numatytas skolininko prieštaravimas, jeigu toks ir būtų buvęs pareikštas¹⁷⁰⁹.

5. PRIEVLĖS ĮVYKDYMO VIETA IR TERMINAI

Prievolę skolininkas turi įvykdyti vietoje, kuri nurodyta sutartyje arba įstatymuose arba kurią nulemia prievolės esmė (CK 6.52 str. 1 d.). Informacija apie prievolės įvykdymo vietą yra svarbi siekiant, kad asmuo galėtų tinkamai įvykdyti prievolę, nes prievolę įvykdyti privalanti šalis turi žinoti, kur tai padaryti. Paprastai teisinių santykių turinčios šalys susitaria, kur reikia įvykdyti prievolę. Juridinio asmens verslo vieta laikoma jo buveinė (CK 2.49 str.). Juridinio asmens buveinė apibūdinama nurodant patalpų, kuriose ji yra, adresą ir registruojama Juridinių asmenų registre, taip pat nurodoma juridinio asmens įstatuose bei visuose kituose juridinio asmens dokumentuose, kuriuos jis naudoja palaikydamas santykius su kitais subjektais (raštuose, sąskaitose, prekybos dokumentuose ir t. t.) (CK 2.44 str. 1 d. 3 p., 2.47 str. 1 d. 3 p., 2.66 str. 1 d. 4 p.). Nemažai prievolių turi būti įvykdomos skolininko arba kreditoriaus buveinėje. Pavyzdžiui, apie ketinimą nutraukti žemės nuomos sutartį nuomotojas turi informuoti nuomininką jo verslo vietoje, nes tai lemia nurodytos prievolės esmę ir pobūdį (CK 6.52 str. 1 d.). Šalys privalo informuoti viena kitą, kad pasikeitė prievolės įvykdymo vieta. Nuomininkui neįspėjus nuomotojo, kad pasikeitė jo buveinės adresas, nuomininkui teks visi neigiami šios pareigos neįvykdymo padariniai, nes jis, nebendradarbiaudamas ir nepranešdamas apie savo verslo vietos pasikeitimą, elgiasi nesąžiningai. Tokiu atveju nuomotojas, nusiuntęs nuomininkui įspėjimą dėl sutarties nutraukimo jo ankstesnės buveinės adresu, bus laikomas tinkamai įvykdęs savo prievolę¹⁷¹⁰.

1709 Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. gruodžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-966/2008.

1710 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. lapkričio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-558/2008.

Jeigu sutartis, įstatymas ir prievolės esmė nenumato, kur turi būti įvykdyta prievolė, reikia vadovautis CK 6.52 straipsnio 2 dalimi, apibrėžiančia prievolės įvykdymo vietą pagal prievolės pobūdį. Prievolė perduoti pagal individualius požymius apibūdintą daiktą turi būti įvykdyta daikto buvimo vietoje prievolės atsiradimo momentu. Pirkėjui sudarius virtuvės komplekto pirkimo–pardavimo sutartį baldų salone, pardavėjas bus laikomas tinkamai įvykdęs savo prievolę, kai baldų salone atitinkamas komplektas bus perduotas pirkėjui.

Nekilnojamas daiktas turi būti perduotas nekilnojamojo daikto buvimo vietoje. Kitu būdu šios prievolės beveik neįmanoma įvykdyti. Pagal rūšies požymius apibūdinamas daiktas turi būti perduotas skolininko gyvenamojoje ar verslo vietoje. Pavyzdžiui, asmuo, norintis įsigyti toną bulvių, turės paimti bulves pardavėjo gyvenamojoje ar verslo vietoje (CK 6.52 str. 2 d. 3 p.).

Piniginė prievolė turi būti įvykdyta kreditoriaus gyvenamojoje ar verslo vietoje prievolės įvykdymo termino suėjimo momentu (CK 6.52 str. 2 d. 4 p.). Jeigu kreditoriaus gyvenamoji ar verslo vieta, atsiradus prievolei, pasikeitė ir dėl to skolininkas, vykdydamas prievolę, turėjo papildomų išlaidų, kreditorius privalo skolininkui šias išlaidas atlyginti. Kreditoriaus reikalavimu piniginė prievolė gali būti įvykdyta ir kitoje valstybės, kurioje yra kreditoriaus gyvenamoji ar verslo vieta mokėjimo metu, ar valstybės, kurioje buvo kreditoriaus gyvenamoji vieta prievolės atsiradimo momentu, teritorijoje. Tačiau jeigu toks kreditoriaus reikalavimas iš esmės pasunkintų skolininko padėtį, skolininkas gali atsakyti tenkinti kreditoriaus reikalavimą ir įvykdyti prievolę kreditoriaus gyvenamojoje ar verslo vietoje prievolės atsiradimo momentu (CK 6.52 str. 2 d. 4 p.). Jeigu toje vietoje, kur skolininkas turi įvykdyti piniginę prievolę, kreditoriaus nėra, skolininkas gali įvykdyti piniginę prievolę sumokėdamas skolą į notaro, banko ar kitos kredito įstaigos depozitinę sąskaitą (CK 6.56 str. 1 d. 1 p.). Notaro biuras ar kredito įstaiga, kuriai reikės sumokėti skolą, bus nustatoma pagal CK 6.52 straipsnio nuostatas.

UNIDROIT principų 6.1.6 straipsnis prievolės pagal jų įvykdymo vietą skirsto į pinigines ir visas kitas. Piniginės prievolės turi būti įvykdytos kreditoriaus verslo vietoje, o visos kitos prievolės – skolininko verslo vietoje. Esminiai principai, įtvirtinti CK, šiuo atveju yra tapatūs UNIDROIT principams, tačiau CK šiek tiek išsamiau reglamentuoja nepiniginių prievolių vykdymą. Pažymėtina, kad tam tikrų prievolių įvykdymo vieta gali būti tik iš anksto nustatyta vieta. Pavyzdžiui, sudarant

pervežimo susitarimus dažniausiai numatoma, jog kroviniai priimami ir išduodami stotyse, uostuose, prieplaukose ar kitose vietose, kurios konkrečiai apibrėžiamos sutartyje¹⁷¹¹.

Kreditorius ir skolininkas paprastai susitaria dėl prievolių įvykdymo terminų. Tačiau praktikoje neretai tenka susidurti ir su tokiais atvejais, kai prievolių įvykdymo terminas tiksliai neapibrėžtas. Tarkime, šalis susitarė žodžiu dėl buto remonto, tačiau nesudarė rašytinės sutarties ir neapibrėžė nei darbų atlikimo, nei mokėjimo už darbus terminų. Tikėtina, kad tarp šalių ateityje galimi ginčai vykdant žodinį susitarimą. Atvejai, kai prievolės įvykdymo terminas nėra nustatytas sutartyje ar įstatymuose, reglamentuojami CK 6.53 straipsnyje. Šis straipsnis apibrėžia terminuotų prievolių vykdymą. Terminuotos prievolės skirstomos į naikinamojo ir atidedamojo termino prievolės. Atidedamasis terminas nukelia galiojančios prievolės vykdymą į ateitį, o suėjus naikinamajam terminui galiojanti prievolė baigiasi. CK 6.53 straipsnis reglamentuoja būtent terminuotų atidedamojo termino prievolių vykdymą. Prievolė, kurios įvykdymo terminas neapibrėžtas, skolininkas privalo įvykdyti per septynias dienas nuo tos dienos, kurią kreditorius pareikalavo prievolę įvykdyti (CK 6.53 str. 2 d.).¹⁷¹² Kiekvienu skirtingu atveju, remiantis byloje nustatytomis aplinkybėmis, būtų vertinama, koks laiko tarpas laikytinas protingu ir ar septynių dienų termino užteko prievolei įvykdyti. Manytina, kad skolininkas (priklausomai nuo faktinių aplinkybių) galėtų ginčyti kreditoriaus nustatytą septynių dienų terminą ir reikalauti nustatyti ilgesnį terminą. Tokiu atveju skolininkui galėtų tekti pagrįsti ilgesnio termino nustatymą prievolės pobūdžiu ar jos vykdymo aplinkybėmis. UNIDROIT principų 6.1.1 straipsnis numato, jog sutartį sudariusi šalis turi įvykdyti prievolę, kurios įvykdymo terminas nėra nustatytas, per protingą laiką. Bendrasis teisės principas, kuriuo šiuo atveju reikėtų remtis, yra pareiga įvykdyti prievolę, kurios vykdymo terminas nenustatytas, kaip galima greičiau, neatidėliojant jos įvykdymo momento.¹⁷¹³ Pavyzdžiui, kelius tiesianti įmonė, vykdydama darbus, iškasa gilią duobę ir netyčia pramuša vandentiekio vamzdžius. Iš vamzdžių pasipylęs vanduo neleidžia šiai įmonei tęsti darbų ir įmonė nusprendžia prašyti

1711 Vitkevičius P. et. al. *Civilinė teisė*. Kaunas: Vijusta, 1997, p. 418.

1712 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-399/2009.

1713 *Principles of the Existing EC Contract Law (Acquis Principles)*. Contract II. General Provisions, Delivery of Goods, Package Travel and Payment Services. Sellier. European law publishers. 2009, p. 365.

pagalbos iš kitos įmonės, kuri specializuojasi taisyti vandentiekio vamzdžius. Šiuo atveju dėl ypatingų aplinkybių protingu (tinkamu) prievolės įvykdymo terminu reikėtų laikyti prievolės įvykdymą nedelsiant.

CK 6.53 straipsnio 3 dalis įtvirtina prezumpciją, jog skolininkas turi teisę įvykdyti prievolę prieš terminą¹⁷¹⁴. Tačiau ši skolininko teisė gali būti apribota, jeigu tai draudžia įstatymas, prievolės esmė arba sutartis. Pavyzdžiui, asmens, paėmusio būsto paskolą iš banko, teisė grąžinti paskolą anksčiau gali būti apribota numatant papildomą mokestį, ir t. t. (CK 6.873 str. 4 d.). UNIDROIT 6.1.5 straipsnio 1 dalis nustato, jog kreditorius turi teisę atsisakyti ankstesnio įvykdymo, išskyrus atvejį, kai jis neturi jokio teisėto intereso taip elgtis. Šio straipsnio komentare nurodoma, kad ankstesnis įvykdymas iš esmės prilygsta sutarties neįvykdimui. Papildomai pažymima, kad kartais kreditoriaus teisėtas interesas prievolę įvykdyti laiku nėra akivaizdus ir kreditorius, sutikęs su ankstesniu įvykdymu, nepatirs didelių nuostolių. Jeigu šalis, siūlanti įvykdyti prievolę prieš terminą, įrodo, jog kita šalis nepatirs didelių nuostolių, kreditorius negali atsisakyti priimti įvykdymo¹⁷¹⁵. Tarkime, įmonė X siekia atvežti plytas į statybų aikštelę ne birželio 10 (kaip buvo sutarta), o birželio 7 dieną. Tikėtina, kad įmonei X pavyktų įrodyti, jog nėra jokių aplinkybių, kurios dėl ankstesnio prievolės įvykdymo sukeltų nuostolius kreditoriui. DCFR III.–2:103: straipsnio 1 punkte pažymima, jog kreditorius turi teisę atsisakyti pasiūlymo priimti išankstinę prievolės įvykdymą, išskyrus atvejį, kai išankstinis įvykdymas nesukels kreditoriui didelių nepatogumų¹⁷¹⁶. Pažymėtina, kad CK nuostatos šiek tiek skiriasi nuo UNIDROIT principų ir DCFR normų, nes pastaruosiuose daug dėmesio skiriama kreditoriaus interesų apsaugai ir nustatoma skolininko pareiga įrodyti, jog kreditoriaus interesai nenukentės skolininkui įvykdžius prievolę anksčiau termino.

1714 Mikelėnas V. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 86–87.

1715 UNIDROIT *Principles of International Commercial Contracts* [interaktyvus]. Rome: International Institute for the Unification of Private Law, 1994 [žiūrėta 2011-08-26]. <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles1994/1994fulltextenglish.pdf>

1716 *Draft Common Frame of Reference (DCFR). Principles, Definitions and Model Rules of European Private law in an outline edition* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-11]. <http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf>.

6. ĮMOKŲ, GAUTŲ VYKDANT PRIEVOLĘ, PASKIRSTYMAS

CK 6.54 straipsnis reglamentuoja skolininko kreditoriui pagal prievolę mokamų įmokų paskirstymą. Dažniausiai įmokų paskirstymo klausimas iškyla, kai skolininko sumokėta pinigų suma nepadengia visos skolos. Skolininko skolą kreditoriui gali sudaryti nemažai mokėtinų sumų (pagrindinė skola, netesybos ir t. t.), todėl svarbu užtikrinti kreditoriaus interesų apsaugą ir teisę gauti visas jam priklausančias sumas. Be to, esant kelioms mokėtinoms sumoms, svarbu nustatyti, kokia tvarka šios piniginės prievolės turi būti vykdomos. Kreditoriaus gautos įmokos visų pirma skiriamos išlaidoms, susijusioms su reikalavimo įvykdyti prievolę pareiškimu atlyginti, palūkanoms mokėti, netesyboms padengti ir galiausiai – pagrindinei prievolei įvykdyti. Kreditoriaus veiksmai, jeigu skolininkas pasiūlo ar moka įmokas kita tvarka, yra nustatyti CK 6.54 straipsnio 5, 6 dalyse. Pirma, kreditorius turi teisę atsisakyti priimti skolininko siūlomą įmoką, jeigu skolininkas nurodo kitokių įmokų paskirstymą negu nustatytas šalių susitarimu, o jeigu jo nėra, – kitokių negu nustatytas CK 6.54 straipsnyje. Antra, kreditorius gali atsisakyti priimti pagrindinei prievolei įvykdyti mokamą sumą, jeigu tuo pat metu nesumokamos einamosios palūkanos, kurių mokėjimo terminas suėjęs. CK 6.54 straipsnis įtvirtina dispozityvias normas, kurias sutarties šalys gali pakeisti ir susitarti dėl kitokios įmokų paskirstymo tvarkos. Pažymėtina, kad netgi šalims įtvirtinus sutartyje atitinkamą įmokų paskirstymo tvarką, vykdant sutartį gali kilti ginčų dėl sutarties vykdymo tvarkos. Pavyzdžiui, kreditorius gali teigti, kad jis iš skolininko gautas įmokas teisėtai pirmiausia skyrė delspinigiams dengti, o kitą įmokų dalį – pagrindinei skolai mažinti. Skolininkas gali nurodyti priešingai, t. y. kad vykdydamos sutartį šalys savo elgesiu pakeitė sutartyje nustatytą įmokų paskirstymo tvarką, nes skolininkas, mokėdamas įmokas kreditoriui, mokėjimo nurodymuose (pavedimuose) nurodydavo, jog moka už pagrindinę skolą, bet ne už delspinigius. Taigi gali skirtis šalių nuomonė, kaip buvo paskirstytos įmokos. Teismas, siekdamas prieiti galutinę išvadą, turi surinkti ir įvertinti visus CK 6.54 straipsniui taikyti esminę reikšmę turinčius duomenis bei juos patvirtinančius įrodymus.

CK 6.54 straipsnio aiškinimo ir taikymo srityje kasacinis teismas yra išaiškinęs, jog, taikant nurodytos teisės normos reglamentuojamą įmokų paskirstymo tvarką (taip pat ir šalių susitarimu nustatytą kitokią įmokų paskirstymo tvarką), būtina atsižvelgti į susiklosčiusius šalių

santykius vykdant prievolę pagal sudarytą sutartį¹⁷¹⁷. Sprendžiant įmokų paskirstymo klausimą, turi būti nustatoma – buvo išreikšta sutarties šalių valia dėl įmokų paskirstymo tvarkos ar ne, kokia ši tvarka buvo nustatyta, ar, vykdant sutartį, šalių valia nepasikeitė. Sutartinių santykių dalyvių valios išraiška turi būti nustatoma aiškinant šalių sudarytą sutartį, vadovaujantis sutarčių aiškinimo taisyklėmis, įtvirtintomis CK 6.193 straipsnyje bei suformuotomis kasacinio teismo praktikos¹⁷¹⁸.

Mokėjimai dažnai vykdomi remiantis šalių tarpusavio skolų užskaitymo aktais arba kreditoriui išrašant PVM sąskaitas faktūras. Pardavėjo veiksmai, išrašant PVM sąskaitas faktūras ir kiekvienoje jų nurodant, kad, neapmokėjus per nurodytą terminą, skaičiuojami delspinigiai, laikytini reikalavimu mokėti delspinigius. Esant tokiems įrašams kreditorius turi pagrindą, skolininkui apmokėjus sąskaitas faktūras, gautas sumas pirmiausia skirti atlyginti delspinigiams pagal jų mokėjimo terminų eiliškumą, o likusią įmokų dalį – pagrindinei prievolei įvykdyti. Kokią mokėjimo paskirtį skolininkas nurodo mokėjimo pavedimuose, reikšmės neturi. Svarbu tai, kaip kreditorius paskirsto gautas įmokas¹⁷¹⁹. Pagal LAT praktiką įmokų paskirstymo teise kreditorius turi pasinaudoti iš karto gavęs skolininko įmokas. Toks reikalavimas išplaukia iš Buhalterinės apskaitos įstatymo reikalavimų, nustatytų juridinių asmenų ūkinėms operacijoms ir ūkiniams įvykiams įforminti ir registruoti. Šis įstatymas reikalauja visas ūkines operacijas ir ūkinius įvykius pagrįsti apskaitos dokumentais. Šalims sudarant tarpusavio skolų įskaitymo aktus, reikia įvertinti, ar šalys ten įskaitydavo tik pagrindinę skolą, ar skaičiuodavo ir delspinigius ir ar delspinigiai nebuvo skaičiuojami ir įskaitomi į užskaitymo aktuose nurodytas sumas. Jeigu kreditorius išrašomose PVM sąskaitose faktūrose ir sudaromuose tarpusavio skolų įskaitymo aktuose delspinigių nemini, o vėliau nusprendžia delspinigius prisiteisti iš skolininko, kreditoriui bus sunku įrodyti, jog jis skaičiavo delspinigius ir turi teisę juos gauti¹⁷²⁰.

1717 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. lapkričio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1070/2003.

1718 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-409/2010.

1719 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-143/2006.

1720 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-460/2010.

UNIDROIT principų 6.1.12 straipsnio 1 punktas numato, jog skolininkas, turintis įvykdyti kelias pinigines prievoles tam pačiam kreditoriui, turi teisę nurodyti, kurią iš savo skolų jis siekia padengti. Pirmiausia turės būti padengiamos kreditoriaus išlaidos, susijusios su skolos išieškojimu, paskui – palūkanos, o galiausiai – pagrindinė skola.

Įmokų paskirstymo, kai yra kelios skolos, taisyklės reglamentuoja CK 6.55 straipsnis. Pagal šio straipsnio 1 dalį skolininkas, privalantis grąžinti tam pačiam kreditoriui kelias tos pačios rūšies skolas, mokėdamas gali pareikšti, kurią skolą jis grąžina. Taigi šis straipsnis įtvirtina dispozityvias teisės normas, o pagrindinis sprendimas priklauso skolininkui. Siekiant neleisti skolininkui piktnaudžiauti savo pasirinkimo teise, numatyta, jog skolininkas negali be kreditoriaus sutikimo skirti įmokas prievolei, kurios įvykdymo terminas dar nėra suėjęs, vietoj įmokos pagal prievolę, kurios įvykdymo terminas suėjęs. Jeigu skolininkas nepareiškia, kokiai prievolei įvykdyti skiria įmoką, ir šalys nėra susitarusios kitaip, laikoma, kad grąžinta skola, kurios grąžinimo terminas suėjęs (CK 6.55 str. 2 d.). Jeigu yra kelios skolos, kurių grąžinimo terminai suėję, ir nė viena iš jų nėra užtikrinta, laikoma, kad grąžinta seniausia skola. Jeigu yra kelios skolos, kurių grąžinimo terminai suėję, laikoma, kad grąžinta skola, kurios grąžinimas užtikrintas. Jeigu visų skolų grąžinimas užtikrintas, laikoma, kad grąžinta labiausiai skolininko teises varžanti skola, o jeigu visos skolos vienodai varžo – seniausia skola. Jeigu nė vieno iš šių kriterijų taikyti negalima, įmoka paskirstoma proporcingai visoms skoloms. UNIDROIT principų 6.1.12 straipsnio 3 punktas įtvirtina CK 6.55 straipsnio 2 daliai analogišką principą.

Pažymėtina, kad kartais tarp šalių gali kilti ginčai aiškinantis, kuri skola laikytina seniausia ir kuriai skolai padengti pirmiausiai reikia skirti skolininko skiriamas lėšas. Tarkime, statybų bendrovė pasirašė vieną sutartį su banku X dėl kredito suteikimo 2006 m., o kitą 2008 m. Šie skirtingi kreditai buvo skirti dviem skirtingiems biuro patalpų objektams statyti. Pastačiusi šiuos pastatus, statybų bendrovė siekia dengti banko kreditus iš pajamų, gaunamų nuomojant pastatytų biurų patalpas. Vėliau statybų bendrovė patiria sunkumų grąžindama abi paskolas laiku ir praleidžia kredito įmokos mokėjimo terminus pagal abi sutartis atidėdama juos dvidešimčiai dienų. Po kurio laiko statybų bendrovė perveda tam tikrą pinigų sumą, gautą iš pagal 2006 m. kredito sutartį pastatyto biuro pastato nuomos į sąskaitą, nuo kurios bankas nuskaičiuoja kredito įmokoms padengti skirtas lėšas. Pervestos lėšų sumos užtenka tik

skolai pagal 2006 m. kredito sutartį padengti, tačiau bankas proporcingai paskirsto šią sumą padengti dalį skolos pagal 2006 m. sutartį ir dalį skolos pagal 2008 m. sutartį. Vėliau bankas, remdamasis kredito sutarties nuostatomis, leidžiančiomis nutraukti kredito sutartį, jeigu praleidžiamas kredito įmokų mokėjimo terminas atidedant keturiolikai dienų, nutraukia 2006 m. sudarytą sutartį. Statybų bendrovė gali nuspręsti kreiptis į teismą ir ginčyti banko sprendimą nutraukti sutartį, teigdama, kad seniausia skola reikėtų laikyti skolą pagal 2006 m. sudarytą kredito sutartį, nes seniausia kredito sutartis yra sudarytoji 2006 m., todėl pirmiausia turėjo būti dengiama skola pagal šią sutartį. Su tokiu seniausios skolos sąvokos aiškinimu nereikėtų sutikti. Nesvarbu, kada buvo sudaryta pati kredito sutartis, nagrinėjamuoju atveju seniausia skola turi būti laikoma ta skola, kurios mokėjimo terminas suėjo pirmiausia. Kadangi, nutraukiant 2006 m. sutartį, dviejų kreditų mokėjimo terminai buvo pradelsti tokį patį laiko tarpą, be to, byloje nenustačius faktų, kad ieškovas atliko veiksmus, kurie būtų leidę bankui spręsti, jog statybų bendrovė visų pirma ketina sumokėti skolą pagal 2006 m. sudarytą kredito sutartį, manytina, jog banko atliktas lėšų paskirstymas atitiktų CK 6.55 straipsnio 2 dalį. Statybų bendrovei būtų nereikėję nutraukti 2006 m. kredito sutarties, jeigu ši bendrovė (keitimas) tiesiog būtų aiškiai informavusi banką, kurią skolą ji gražina¹⁷²¹. Kita vertus, tokiu atveju bankas galėtų nutraukti 2008 m. sudarytą kredito sutartį.

Išimtiniais atvejais skolininkas, neturėdamas galimybės įvykdyti piniginės prievolės asmeniškai kreditoriui, turi teisę įvykdyti piniginę prievolę sumokėdamas skolą į notaro, banko ar kitos kredito įstaigos depozitinę sąskaitą (CK 6.56 str.). Skolininkas, sumokėjęs skolą į depozitinę sąskaitą, laikomas tinkamai įvykdžiusiu prievolę. Ši nuostata turi didelę praktinę vertę, jeigu kreditorius vengia priimti prievolės įvykdymą, neaiški kreditoriaus buvimo vieta ir pan.

CK nustato, jog su prievolės įvykdymu susijusias išlaidas turi apmokėti skolininkas, jeigu įstatymai ar sutartis nenustato ko kita (CK 6.57 str.) UNIDROIT 6.1.11 straipsnis šiek tiek kitaip formuluoja šią pareigą ir numato, jog kiekviena šalis turi savarankiškai padengti savo įsipareigojimų vykdymo išlaidas. Nors formuluotės skirtingos, manytina, kad šių nuostatų turinys yra tapatus. UNIDROIT nustatydami, jog prievolę vykdanti šalis turi padengti savo išlaidas, faktiškai nustato šią

1721 Lietuvos apeliacinio teismo 2011 m. spalio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-378/2011.

pareigą skolininkui, nes iš prievolės sampratos išplaukia, jog skolininkas turi atlikti tam tikrą veiksmą kreditoriaus atžvilgiu.

7. PRIEVLĖS NEĮVYKDYMO TEISINĖS PASEKMĖS

Teisėtai sudaryta ir galiojanti sutartis jos šalims turi įstatymo galią (CK 6.189 str. 1 d.). Vienašališkai atsisakyti vykdyti prievolę arba pakeisti jos vykdymo sąlygas yra draudžiama, išskyrus įstatymo ar sutarties numatytus atvejus (CK 6.59 str.). Prievolės privalomumą sutarčių teisėje išreiškia principas *pacta sunt servanda*¹⁷²². Šį principą pažeidusiai šaliai galima pritaikyti civilinę teisinę atsakomybę. Pažymėtina, kad ši teisinė norma yra dispozityvi ir sutarties šalys arba įstatymų leidėjas gali nustatyti kitokias sąlygas. Pavyzdžiui, CK 6.217 ir 6.218 straipsniai įtvirtina šalies teisę vienašališkai atsisakyti vykdyti prievolę, jeigu kita šalis prievolės neįvykdo ar netinkamai įvykdo ir tai yra esminis sutarties pažeidimas. Kai kuriuose kituose CK straipsniuose taip pat yra numatyta šalies teisė atsisakyti vykdyti prievolę, jeigu kita šalis ją pažeidžia (pvz., CK 6.307, 6.314, 6.317 str.). Atskirais atvejais CK numato galimybę atsisakyti prievolės nesant prievolės pažeidimo fakto, pavyzdžiui, pagal CK 6.271 straipsnį klientas turi teisę nutraukti paslaugų sutartį nepaisydamas, kad paslaugų teikėjas jau pradėjo ją vykdyti. Be to, jeigu atsiradus prievolei iš esmės pasikeitė prievolės vykdymo aplinkybės ir vienai šaliai įvykdyti sutartį tampa sunkiau negu kitai, prievolės sąlygos gali būti peržiūrėtos (CK 6.204 str.). Šis CK straipsnis pakartoja UNIDROIT principų 6.2.1–6.2.3 straipsnius. Reikėtų sutikti su V. Mikelėnu, jog derinant *pacta sunt servanda* ir *rebus sic stantibus* principus galima užtikrinti sąžiningumą ir lygiateisiškumą prievolių teisėje¹⁷²³.

Šalių teisę susitarti dėl prievolės sąlygų pakeitimo numato sutarties laisvės principas, įtvirtintas CK 6.156 straipsnyje. Šis principas lemia, kad dažniausiai vertinant, ar prievolė įvykdyta tinkamai, vadovaujama si ne įstatymais, o sutartyje nustatytomis sąlygomis¹⁷²⁴. Tačiau sutarties laisvės principas nėra absoliutus ir jį riboja CK 6.157 straipsnyje įtvirtinta nuostata, jog sutarties šalys savo susitarimu negali pakeisti, apriboti ar panaikinti imperatyviųjų teisės normų galiojimo ir taikymo.

1722 Mikelėnas V. *Prievolių teisė*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 198.

1723 *Ibid.*, p. 199.

1724 Vitkevičius P. *et. al. Civilinė teisė*. Kaunas: Vijusta, 1997, p. 412.

LAT 2009 m. birželio 18 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-241/2009 nagrinėjo vienašališko sutarties nutraukimo ne teismo tvarka principų taikymą¹⁷²⁵. Kreditorius AB DnB NORD bankas ir D. A. sudarė kreditavimo sutartį, pagal kurią D. A. buvo suteiktas 52 000 litų kreditas butui pirkti ir vartojimo reikmėms. Šalys susitarė dėl galutinio gautos sumos grąžinimo termino ir dėl tarpinių kredito grąžinimo terminų. Kreditavimo sutarties bendrosios dalies 41 punkte buvo sutarta, kad esant sutarties nutraukimo pagrindams kreditorius turi teisę vienašališkai, nesikreipdamas į teismą, prieš dešimt dienų išsiųsdamas kredito gavėjui raštišką pranešimą nutraukti sutartį, o sutarties nutraukimo terminas pradedamas skaičiuoti nuo pranešimo išsiuntimo kredito gavėjui dienos. Užtikrindamas gautą kreditą, hipotekos lakštu skolininkas įkeitė kreditoriaus naudai jam nuosavybės teise priklausančią butą. Praėjus šiek tiek daugiau nei metams, kreditorius su pareiškimu kreipėsi į Panevėžio miesto apylinkės teismo Hipotekos skyrių dėl priverstinio skolos išieškojimo iš skolininko, išieškojimą vykdant iš įkeisto buto. Kreditorius nurodė, kad skolininkas laiku negrąžino paskolos, nemokėjo palūkanų ir delspinigių. Taip pat pareškime kreditorius nurodė, kad raštu pranešė skolininkui, jog neįvykdžius prisiimtų finansinių įsipareigojimų per dešimties dienų terminą nuo rašto išsiuntimo dienos, remiantis Kreditavimo sutarties 41 punktu, kreditorius pradės skolą išieškoti iš bankui įkeisto turto ir lėšų. Panevėžio miesto apylinkės teismo Hipotekos skyrius nutartimi atmetė kreditoriaus prašymą nurodymas, kad kreditorius nepateikė rašytinių įrodymų, jog skolininkui CK 6.218 straipsnio nustatyta tvarka buvo įteiktas pranešimas dėl sutarties nutraukimo. Be to, Kreditavimo sutarties 41 punktą, kuriame sutarta, jog kreditorius turi teisę vienašališkai, nesikreipdamas į teismą, prieš dešimt dienų išsiųsdamas kredito gavėjui raštišką pranešimą nutraukti sutartį, o sutarties nutraukimo terminas pradedamas skaičiuoti nuo pranešimo išsiuntimo kredito gavėjui dienos, teismas laikė prieštaraujančiu imperatyviajai CK 6.218 straipsnio 1 dalies normai, kaip ir CK 6.166 straipsniui, pagal kurį reikalavimas iš anksto pranešti, kad sutartis nutraukiama, laikomas įvykdytu, kai tokį pranešimą gauna kita šalis, taigi, teismo manymu, būtina pranešti tokia forma ir priemonėmis, kad kita šalis gautų pranešimą.

1725 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-241/2009.

LAT sutiko su žemesnės instancijos teismų sprendimais ir pažymėjo, kad įstatymas riboja vienašališko sutarties nutraukimo galimybę, nes civilinių teisinių santykių šalių autonomija ir civilinės apyvartos stabilumas, be kita ko, reikalauja, jog šalių sudarytos sutarties galiojimas ir vykdymas negali visiškai priklausyti tik nuo vienos šalies valios (CK 6.59 str.). Dėl šios priežasties vienašališkai nutraukti sutartį sutarties šalis gali tik įstatyme ar sutartyje nustatytais atvejais (CK 6.217 str. 5 d.). Sutarties šalių galimybė vienašališkai nutraukti sutartį ribojama ir tuo, kad įstatymas nustato privalomą vienašališko sutarties nutraukimo tvarką (CK 6.218 str.). CK 6.218 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad apie numatomą nutraukti sutartį privaloma iš anksto pranešti kitai šaliai per sutartyje nustatytą terminą, o jei toks terminas nenurodytas, – prieš trisdešimt dienų. Taigi įstatymo imperatyviai reikalaujama, kad antrajai sutarties šaliai reikia iš anksto pranešti apie numatomą nutraukti sutartį. CK 6.218 straipsnyje neaptarti pranešimo įteikimo būdai ir tvarka bei imperatyviai nenustatyta termino, prieš kurį antroji šalis privalo būti įspėta, todėl dėl šių klausimų šalys gali susitarti sutartyje. LAT pažymėjo, kad šalių susitarimu negali būti pašalintas CK 6.218 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas imperatyvas, jog antrajai sutarties šaliai privaloma iš anksto pranešti apie sutarties nutraukimą (CK 6.157 str. 1 d.). Vien pranešimo dėl sutarties nutraukimo išsiuntimas, skaičiuojant sutarties nutraukimo terminą nuo išsiuntimo dienos, neatitinka įstatymo reikalavimų. Tokia nuostata prieštarauja CK 6.218 straipsnio 1 dalyje įtvirtintam imperatyvui, jog antrajai sutarties šaliai privalo iš anksto būti pranešta apie sutarties nutraukimą. Tai, be kita ko, reiškia, kad sutarties nutraukimo termino eiga negali būti skaičiuojama nuo pranešimo išsiuntimo dienos¹⁷²⁶.

Jeigu prievolės šalis, kuri turi įvykdyti prievolę pirmoji, savo prievolės neįvykdo, kita prievolės šalis turi teisę sustabdyti savo pareigos vykdymą. Prievolės neįvykdžius arba ją įvykdžius netinkamai, kreditorius turi teisę reikalauti įvykdyti prievolę natūra. Teisė reikalauti įvykdyti prievolę natūra išplaukia iš sutarčių privalomumo principo, nes kreditorius turi gauti tai, kas jam buvo pažadėta pagal sutartį. UNIDROIT principų 7.2.2 straipsnis nustato, jog tuo atveju, kai viena šalis, turinti įvykdyti kitai šaliai nepiniginę prievolę, jos neįvykdo, kita šalis gali pareikalauti ją įvykdyti. Tokiu atveju kreditorius taip pat gali reikalauti nutraukti sutartį, išieškoti netesybas, nuostolius. Bendrosios ir konti-

1726 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-241/2009.

nentinės sistemos šalyse kreditoriaus teisė reikalauti įvykdyti prievolę natūra vertinama skirtingai. Kontinentinės teisės sistemos šalyse ši teisė pripažįstama bendroju principu, o bendrosios teisės šalyse taikoma tik išimtiniais atvejais¹⁷²⁷. Vienai iš šalių nevykdant prievolės CK teisinės pasekmės apibrėžiamos skirtingai, atsižvelgiant į prievolės dalyką. CK 6.60 straipsnis nustato teisinės pasekmės, atsirandančias, jeigu skolininkas neįvykdo prievolės perduoti pagal individualius požymius apibūdinamą daiktą. Skolininkui neįvykdžius tokios prievolės, kreditorius turi teisę reikalauti, kad prievolė būtų įvykdyta natūra. Tačiau kreditoriaus teisė reikalauti prievolę įvykdyti natūra nėra absoliuti. Reikalavimas įvykdyti prievolę natūra galėtų būti pripažintas piktnaudžiavimu teise, jeigu kreditorius negalėtų įgyvendinti savo teisės protingai, nepažeisdamas kreditoriaus ir skolininko interesų pusiausvyros. Pagal CK 6.60 straipsnio 1 dalį teisė reikalauti prievolę įvykdyti natūra išnyksta individualiais požymiais apibūdinamą daiktą perdavus kitam tos pačios rūšies teisę turinčiam kreditoriui. CK 6.213 straipsnio 2 dalis taip pat nustato keletą pagrindų, kada kreditorius negali reikalauti įvykdyti prievolės natūra. Kreditorius negali reikalauti įvykdyti prievolės natūra, jeigu prievolės negalima įvykdyti dėl teisinių ar faktinių kliūčių arba toks įvykdymas labai komplikuočių skolininko padėtį. Be to, reikalauti prievolę įvykdyti natūra negalima, jeigu turinti teisę pateikti tokį reikalavimą šalis nereikalauja įvykdyti prievolės per protingą terminą po to, kai ji sužinojo apie neįvykdytą prievolę arba neįvykdyta prievolė yra išimtinai asmeninio pobūdžio. Jeigu skolininkas negali įvykdyti prievolės natūra, jis privalo atlyginti nuostolius kreditoriui. CK 6.60 straipsnio 2 dalis numato, jog kreditorius turi teisę reikalauti, kad skolininkas arba sumokėtų netesybą, arba perduotų pagal individualius požymius apibūdinamą daiktą. Ši nuostata įtvirtina kitokias taisykles, nei buvo nustatytos 1964 m. CK 230 straipsnyje, numatė, jog netesybų (baudų, delspinigių) sumokėjimas ir nuostolių, padarytų dėl netinkamai įvykdytos prievolės, atlyginimas neatleidžia skolininko nuo pareigos įvykdyti prievolę natūra, išskyrus tuos atvejus, kai šalių susitarimu nustatyta kas kita.

Jeigu skolininkas neįvykdo prievolės atlikti tam tikrą darbą, kreditorius turi teisę reikalauti atlyginti nuostolius arba gali tą darbą atlikti skolininko sąskaita (CK 6.61 str.). Įgyvendindamas šią teisę, kreditorius turėtų kreiptis į teismą ir reikalauti skolininko avansu sumokėti darbui atlikti reikalingą sumą. Kreditoriui draudžiama piktnaudžiauti teise ir

1727 Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995.

jis privalo atlikti darbus per protingą terminą ir už protingą kainą. Skolininkui nevykdant prievolės atlikti tam tikrą darbą, kurį atlikti gali tik jis, kreditorius gali kreiptis į teismą ir reikalauti skirti baudą (CK 6.61 str. 2 d.). Be to, kreditorius turi teisę atsisakyti sutarties ir reikalauti, kad skolininkas atlygintų nuostolius. Pažymėtina, kad CK 6.61 straipsnio 2 dalimi negalima remtis, jeigu pažeistas teisės galima ginti kitais būdais arba prievolės negalima įvykdyti dėl *force majeure* aplinkybių ar kreditoriaus kaltės.

Jeigu viena šalis negali įvykdyti prievolės pagal dvišalę sutartį dėl aplinkybės, už kurią neatsako nė viena iš šalių, o kitko nenumato įstatymai ar sutartis, tai nė viena iš šalių neturi teisės reikalauti, kad kita šalis įvykdytų sutartį (CK 6.62 str. 1 d.). UNIDROIT principų 7.1.7 straipsnio 1 punktas numato, jog šalis atleidžiama nuo prievolės įvykdymo, jeigu įrodo, kad negalėjo įvykdyti prievolės dėl aplinkybės, už kurią ji neatsako, ir kad negalima buvo protingai tikėtis atsižvelgti į šią aplinkybę sudarant sutartį arba išvengti neigiamų šios aplinkybės pasekmių. Šiame UNIDROIT principų straipsnyje ir CK 6.62 straipsnio 1 dalyje yra aptariama situacija, kai atsiranda nuo šalių valios nepriklausančios aplinkybės, t. y. *force majeure*. Pažymėtina, kad paprastai komercinėje praktikoje šalys kur kas išsamiau apibrėžia *force majeure* aplinkybių turinį. Šalis, kuriai nebuvo įvykdyta prievolė, turi teisę reikalauti, kad sutartis būtų nutraukta, tačiau negali reikalauti atlyginti nuostolius. Esant anksčiau minėtoms sąlygoms, gali būti taikoma restitucija (CK 6.145 str.). Manytina, kad tik retais atvejais atsiradusios nenumatytos aplinkybės apskritai užkirs kelią įvykdyti prievolę. Tikėtina, kad, atsiradus nenumatytoms aplinkybėms ir esant šalių suinteresuotumui įvykdyti sandorį, prievolių įvykdymo terminas bus atidėtas ir šalys turės susitarti dėl papildomo laiko sandoriui įvykdyti. Pavyzdžiui, šalys susitaria dėl tilto per upę statybos, tačiau netrukus kyla didelis potvynis ir tilto statybų darbai tampa negalimi. Potvynis laikytinas *force majeure* aplinkybe, tačiau ši aplinkybe yra laikina ir šalys gali tiesiog susitarti dėl darbų atlikimo terminų peržiūrėjimo. Ši nuostata nėra taikoma piniginiams prievoliams, nes pinigines prievoles galima reikalauti įvykdyti natūra visais atvejais (CK 6.213 str. 1 d.).

Vienai iš šalių negalint įvykdyti prievolės pagal dvišalę sutartį dėl aplinkybės, už kurią ji atsako, antroji šalis gali atsisakyti sutarties, reikalauti taikyti restituciją ir atlyginti patirtus nuostolius (CK 6.62 str. 2 d.). Tarkime, statybų bendrovė su užsakovu sudaro preliminarįjį namo pir-

kimo–pardavimo sutartį. Sutartyje numatoma, kad statybų bendrovė iki tam tikro termino pastatys namą, jį įregistruos ir kartu su žemės sklypu parduos užsakovui. Savo ruožtu užsakovas su banku sudaro kredito sutartį ir sumoka rangovui 100 000 litų avansą, kuris turės būti įskaitytas į galutinę namo kainą. Rangovui nespėjus iki preliminarinio sutartyje nustatyto termino pastatyti namo, užsakovas įgyja teisę atsisakyti preliminariosios sutarties, reikalauti grąžinti sumokėtą 100 000 litų avansą bei atlyginti patirtus nuostolius¹⁷²⁸. Pažymėtina, kad CK 6.62 straipsnio 1 ir 2 dalių normos yra dispozityvios, taigi įstatymai ir prievolės šalys gali nustatyti ir kitokias taisykles. Vienai iš šalių negalint įvykdyti prievolės dėl aplinkybės, už kurią atsako antra šalis, pirmoji šalis turi teisę reikalauti iš antrosios įvykdyti prievolę ir atlyginti nuostolius (CK 6.62 str. 3 d.). Pavyzdžiui, užsakovas pagal preliminariją sutartį buvo įsipareigojęs sumokėti rangovui 100 000 litų avansą, kad rangovas galėtų pradėti darbus, tačiau avanso iki sutartyje nustatyto termino nesumokėjo. Praėjus sutartyje nustatytam terminui rangovas įgytą teisę nutraukti sutartį ir reikalauti atlyginti patirtus nuostolius. A. Dambrauskaitė nurodo, kad jeigu neįmanomą įvykdymą pažadėjusi šalis žino, jog sutarties įvykdyti bus neįmanoma, ir vis tiek sudaro sutartį, galima teigti, jog šalis elgiasi nesąžiningai ir todėl turėtų atlyginti kitos šalies patirtus nuostolius¹⁷²⁹.

CK 6.63 straipsnio 1 dalyje išvardyti atvejai, kai skolininkas laikomas pažeidusiu prievolę. Prievolės pažeidimu laikomas prievolės neįvykdymas arba jos netinkamas įvykdymas. Šiame straipsnyje pateikiamas pažeidimų sąrašas nėra baigtinis ir šalys tarpusavio susitarime gali numatyti papildomus atvejus. Pažeidusiam prievolę skolininkui atsiranda pareiga atlyginti padarytus nuostolius. Kiekvienu atveju svarbu nustatyti momentą, nuo kurio skolininkas laikomas pažeidusiu prievolę, nes tai laikoma atskaitos tašku, kai skolininkas turi atlyginti visus nuostolius. Dažniausiai prievolės įvykdymo momentas nustatomas sutartyje. Kitu atveju laikoma, kad skolininkas pažeidžia prievolę nuo to momento, kai kreditorius raštu pareikalauja įvykdyti prievolę ir nustato jos įvykdymo terminą. Prievolių, kurių įvykdymo terminas nenustatytas, vykdymas aptariamas CK 6.53 straipsnyje.

1728 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-489/2009.

1729 Dambrauskaitė A. Neįmanomumo įvykdyti prievolę įtaka sandorių galiojimui: principo „impossibilium nulla obligation est“ taikymas šiuolaikinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2009, 3 (117): 333.

Prievolės samprata numato tokį teisinio santykio egzistavimą, kai skolininkas turi kreditoriaus naudai atlikti tam tikrą veiksmą arba susilaikyti nuo jo (CK 6.1 str.). Taigi paprastai reikalavimus skolininkui reiškia kreditorius. Tačiau kreditorius turi ne tik teises, bet ir pareigas. Jeigu skolininkas įvykdo prievolę, kreditorius privalo bendradarbiauti su skolininku, turi priimti iš skolininko tinkamą prievolės įvykdymą bei išduoti jam pakvitavimą¹⁷³⁰. Kartais kreditoriui nevykdant savo pareigų skolininkas gali neturėti galimybių įvykdyti prievolę. CK 6.64 straipsnio 1 dalyje nurodomi du atvejai, kai kreditorius laikomas pažeidusiu savo prievolę. Pirmuoju atveju skolininkas negali įvykdyti prievolės dėl nepakankamo kreditoriaus bendradarbiavimo, o antruoju atveju kreditorius dėl savo kaltės neįvykdo pareigų skolininkui ir dėl to skolininkas sustabdo prievolės įvykdymą. CK 6.64 straipsnis nepateikia galutinio sąrašo, kai kreditorius laikomas pažeidusiu prievolę ir šalys sutartyje gali numatyti papildomus atvejus. Nustačius, kad prievolę pažeidė kreditorius, daroma prezumpcija, kad skolininkas prievolės nepažeidė. Kreditoriui pažeidus prievolę skolininkas gali kreiptis į teismą ir prašyti jį atleisti nuo prievolės vykdymo. Be to, skolininkas turi teisę į nuostolių, patirtų dėl to, kad kreditorius pažeidė prievolę, atlyginimą. Ši teisės norma paremta idėja, jog kreditorius neturi gauti naudos iš savo neteisėtų veiksmų arba dėl kreditoriaus kaltės atsiradusių kliūčių prievolei įvykdyti. Panaši nuostata yra įtvirtinta CK 6.259 straipsnyje, numatančiame, jog, kreditoriui prisidėjus prie prievolės neįvykdymo ar netinkamo jos įvykdymo padarytų nuostolių padidėjimo, skolininko atsakomybė gali būti sumažinta arba jis gali būti visiškai atleistas nuo atsakomybės. Tarkime, pirkėjas įsigyja žoliapjovę su nedideliu mechaniniu trūkumu ir naudoja šią žoliapjovę nepaisydamas saugos reikalavimų, nustatytų žoliapjovės naudojimo instrukcijoje. Pirkėjui susižalojus reikėtų įvertinti, kiek sveikatos sutrikimas buvo sukeltas kreditoriaus kaltės (dėl žoliapjovės mechaninių trūkumų), o kiek sveikatos sutrikimą lėmė netinkamas žoliapjovės naudojimas.

Prievolės įvykdymo patvirtinimo tvarka reglamentuojama CK 6.65 straipsnyje. CK 6.65 straipsnio 1 dalyje nustatyta kreditoriaus pareiga priimant prievolės įvykdymą išduoti skolininkui pakvitavimą, kad prievolė įvykdyta visiškai arba iš dalies, jei sutartyje nenustatyta kitaip. Nustatant kreditoriui pareigą išduoti prievolės įvykdymo patvirtinimą siekiama užtikrinti, kad kreditorius priims prievolės įvykdymą, nes pakvitavimo neišdavęs kreditorius laikomas pažeidusiu prievolę ir jam

1730 Mikelėnas V. *Prievolių teisė*. Vilnius: Justitia, 2002, p.196.

atsiranda CK 6.64 straipsnyje nustatyti padariniai. Teismų praktikoje pripažįstama, kad CK 6.65 straipsnio formuluotė bei pakvitavimo pasiskirtis (pagrindinė pakvitavimo funkcija yra įrodomoji) lemia, kad išduodamas pakvitavimas turi būti rašytinis¹⁷³¹. Sąvoka „pakvitavimas“ reiškia bet kurį rašytinį dokumentą, kuriame atsispindi kreditoriaus valia ir kiti įvykdymo duomenys, pavyzdžiui, pakvitavimui prilygsta prievolės įvykdymo įrašas skolininkui grąžintame skolos dokumente. Šalių pasirašytame susitarime dėl namo pirkimo padarytą įrašą, kad sutarta avanso suma sumokėta pardavėjui, būtų galima laikyti pagrindu pripažinti, jog susidariusi teisinė padėtis formaliai atitinka CK 6.65 straipsnio 1 dalį¹⁷³².

Kreditorius neturėtų atsisakyti priimti prievolės įvykdymo, motyvuodamas netinkamu prievolės įvykdymu, ir galėtų pažymėti pakvitavime, jog prievolė įvykdyta netinkamai, pavyzdžiui, nurodyti, kad sumokėta tik dalis pinigų. Jeigu pakvitavime nenurodoma jokių pastabų dėl prievolės įvykdymo, preziumuojama, kad prievolė įvykdyta tinkamai (CK 6.123 str. 1 d., 6.65 str. 1 d.). Tokiu atveju pareiga įrodyti, kad prievolė neįvykdyta ar įvykdyta netinkamai, tektų pakvitavimą be pastabų išdavusiam kreditoriui (CK 6.123 str. 2 d.)¹⁷³³. CK 6.65 straipsnio 5 dalis nustato prezumpciją, kad kreditoriui išdavus pakvitavimą dėl pagrindinės prievolės įvykdymo laikoma, jog skolininkas sumokėjo palūkanas ir kitas išlaidas. Taigi kreditorius, išduodamas pakvitavimą, turi būti apdairus, nors minėtą prezumpciją kreditorius ir turi teisę paneigti įrodęs, kad negavo papildomos prievolės įvykdymo. Pažymėtina, kad anksčiau nurodyti prievolių vykdymo principai taikomi vykdant ir pinigines, ir kitas prievoles.

8. APIBENDRINIMAS

Vystantis rinkos ekonomikai didėja ir prievolių santykių reikšmė, šie santykiai tampa sudėtingesni. Prievolių teisės instituto aktualumas lemia, jog šį institutą sudarančios normos yra ganėtinai išsamiai

1731 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-594/2009.

1732 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-253/2006.

1733 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. birželio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-257/2010.

išnagrinėtos Lietuvos teisės moksle ir teismų praktikoje. Mokslinių tyrimų intensyvumas šioje srityje neturėtų sumažėti ir ateityje. Lyginant su 1964 m. CK, naujajame CK prievolių vykdymo klausimai yra reglamentuoti šiek tiek išsamiau, bet prievolių vykdymo principai esmingai keičiami nebuvo. Viena iš priežasčių, kodėl 1964 m. CK nuostatos, reglamentuojančios prievolių vykdymą, nebuvo keičiamos 2000 m. CK, galima laikyti tai, kad prievolių vykdymą apibrėžiančios normos daugiausia įtvirtina nusistovėjusius teisės principus.

20 skyrius

Kreditoriaus interesų gynimas

Leonas Virginijus Papirtis
Inga Karulaitytė-Kvainauskienė

2000 m. CK numato specialius kreditoriaus interesų gynimo būdus, kurie yra įtvirtinti CK šeštosios knygos IV skyriuje, pavadintame „Kreditoriaus interesų gynimas“ ir numatančiame tris specifinius gynimo būdus – *actio Pauliana* (CK 6.66–6.67 str.), netiesioginį ieškinį (CK 6.68 str.) ir sulaikymo teisę (6.69 str.). Nuo pat 2000 m., kai buvo priimtas CK, šis skyrius nebuvo keistas, nebuvo pareikšta ir iniciatyvos keisti šį skyrių. Tačiau teismų praktika per šį laikotarpį vystėsi ir normų aiškinimas yra pažengęs.

1. ACTIO PAULIANA

Actio Pauliana – tai kreditoriaus teisė ginčyti skolininko sudarytus sandorius, kurių skolininkas sudaryti neprivalėjo, jeigu šie sandoriai pažeidžia kreditoriaus teises, o skolininkas apie tai žinojo arba turėjo žinoti. Tokia *actio Pauliana* samprata pateikiama CK 6.66 straipsnio 1 dalyje.

Lietuvoje nuo 1964 m. galiojęs CK 57¹ straipsniu, reglamentuojančiu *actio Pauliana* ieškinį, buvo papildytas tik 1998 m. birželio 11 d. įstatymu¹⁷³⁴. Tačiau šia įstatymo nuostata nebuvo dažnai naudojamas ir teismų praktika nebuvo didelė.

2000 m. CK *actio Pauliana* reglamentuotas atskirame kreditorių interesų gynimo skyriuje, tarp kitų specialių kreditoriaus interesų gynimo būdų, pasireiškiančių tam tikra specifika. Šiuo institutu siekiama ginti kreditorių nuo nesąžiningų skolininko veiksmų, kuriais mažinamas

¹⁷³⁴ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso papildymo 57¹ straipsniu ir 84, 318, 472¹ straipsnių pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 57-1582.

skolininko mokumas ir kartu mažinama galimybė, kad kreditoriaus reikalavimas būtų patenkintas. Šio ieškinio tikslas – taikant restituciją sugrąžinti skolininko turtą, kurį skolininkas nesąžiningai perleido tretiesiems asmenims, ir iš šio turto patenkinti kreditoriaus reikalavimą¹⁷³⁵. Iš esmės *actio Pauliana* instituto įtvirtinimu siekiama kreditoriui suteikti tokį savo teisių gynimo būdą, kai kreditorius iš trečiosios šalies, kuriai nesąžiningas skolininkas perleido turtą, gali išreikalauti šio turto tiek, kiek skolininkas negali įvykdyti savo prievolės kreditoriui¹⁷³⁶.

Norint kreditoriui tinkamai pasinaudoti šiuo gynybos būdu, reikia išsiaiškinti *Actio Pauliana* ieškinio taikymo sąlygas ir ypatumus. Išskiriamos šios *Actio Pauliana* taikymo sąlygos, įtvirtintos CK 6.66 straipsnyje:

1. Kreditorius turi turėti neabejotiną ir galiojančią reikalavimo teisę;
2. Ginčijamas sandoris turi pažeisti kreditoriaus teises ar interesus;
3. Skolininkas ginčijamo sandorio sudaryti neprivalėjo;
4. Skolininkas žinojo ar turėjo žinoti, kad sudaromas sandoris pažeis kreditoriaus interesus, t. y. buvo nesąžiningas;
5. Trečiasis asmuo, sudaręs atlygintiną dvišalį sandorį su skolininku, buvo nesąžiningas;
6. Nėra suėjęs vienerių metų ieškinio senaties terminas;
7. Išieškojimas pagal kreditoriaus reikalavimą yra nukreipiamas į perduotą pagal ginčijamą sandorį turtą ar jo vertę tiek, kiek būtina kreditoriaus reikalavimams patenkinti¹⁷³⁷.

1.1. *Actio Pauliana* pateikimo sąlygos

Pažymėtina, kad *actio Pauliana* pateikimo sąlygos, t. y. kokių sąlygų visumos reikia, siekiant pritaikyti *actio Pauliana* ieškinį, nesikeitė nuo pat pirmųjų straipsnių, aprašančių šį institutą.

1735 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-201/2001; 2002 m. lapkričio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1415/2002.

1736 Augaitė D. *Actio Pauliana*. *Jurisprudencija*. 2004, 55 (47): 6.

1737 Ambrasienė D et al. *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vadovėlis. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2004, p. 55–57. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 21 d. praktikos dėl *actio Pauliana*, netiesioginio ieškinio, sulaikymo teisės ir prevencinio ieškinio institutų taikymo apžvalga. *Teismų praktika*. 29.

1.1.1. Kreditorius turi turėti neabejotiną ir galiojančią reikalavimo teisę

Taikant *actio Pauliana* būtina, kad kreditorius turėtų neabejotiną ir galiojančią reikalavimo teisę į skolininką, t. y. skolininkas turi būti neįvykdęs visos ar dalies prievolės kreditoriui arba įvykdęs ją netinkamai¹⁷³⁸.

Actio Pauliana atveju svarbu, kada atsiranda skolininko ir kreditoriaus prievolės pagrindas – jis turi būti įvykęs anksčiau nei kreditoriaus ginčijamas sandoris. Taigi sandoriai, kurie yra sudaryti po prievolės atsiradimo momento, gali pažeisti kreditoriaus teises ir interesus, nes skolininkas pažeisti būsimos prievolės negali. Priešingu atveju netektų prasmės įstatymo numatyta sąlyga dėl skolininko žinojimo apie kreditoriaus teisių pažeidimą¹⁷³⁹.

Actio Pauliana kreditorius gali reikšti per visą savo reikalavimo teisės galiojimo laikotarpį, t. y. nuo to momento, kai asmuo tampa kreditoriumi, iki visiško prievolės įvykdymo. Todėl teismas, sprendamas, ar taikyti *actio Pauliana*, pagal byloje nustatytas aplinkybes ir remdamasis teisės normomis, reglamentuojančiomis atitinkamas prievoles, kiekvienu atveju nustato kreditoriaus reikalavimo atsiradimo momentą.

Jeigu nuosavybės teisė į turtą pagal sudarytą sandorį pereina vėliau nei sandorio sudarymo momentu, tai reikšti *actio Pauliana* turi teisę ir tie skolininko kreditoriai, kurie jais tapo sudarius ginčijamą sandorį, bet iki nuosavybės teisės perdavimo momento¹⁷⁴⁰.

Dėl žalos padarymo atsirandančios prievolės atveju skolininku tampama nuo žalos padarymo momento, o ne nuo teismo sprendimo, kuriuo asmuo yra pripažįstamas atsakingu už žalos padarymą, t. y. skolininku, įsiteisėjimo momento. Prievoliniai kreditoriaus ir skolininko žalos atlyginimo santykiai baigiasi įvykdžius žalos atlyginimo prievolę, negalint šios prievolės įvykdyti ar kitais įstatymo numatytais pagrindais. Kreditoriaus, susijusio prievolės santykiais, pasikeitimas nepanaikina skolininko pareigos atlyginti žalą, todėl, nepriklausomai nuo konkretaus kreditoriaus asmens, skolininkas negali elgtis nesąžiningai, siekdamas pasunkinti prievolės įvykdymą kreditoriui – ir pradiniam,

1738 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 21 d. praktikos dėl *actio Pauliana*, netiesioginio ieškinio, sulaikymo teisės ir prevencinio ieškinio institutų taikymo apžvalga. *Teismų praktika*. 29.

1739 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-575/2004.

1740 Augaitė D. *Actio Pauliana*. *Jurisprudencija*. 2004, 55 (47): 6.

ir paskesniai. Tai reiškia, kad naujas kreditorius, perėmęs reikalavimo teisę regreso tvarka, taip pat perima ir teisę ginčyti skolininko sudarytus sandorius, pažeidžiančius kreditoriaus teises, tačiau tik tuos, kurie sudaryti po žalos padarymo fakto, bet iki regresinės prievolės atsiradimo momento¹⁷⁴¹.

Kreditoriaus reikalavimo perėjimas nedaro įtakos skolininko, susijusio prievolės santykiais, teisinei padėčiai, jeigu su kreditoriaus padėties pasikeitimu įstatymas nesieja prievolės pasibaigimo (pvz., kreditoriaus ir skolininko sutapimas kaip pagrindas prievolei pasibaigti, novacija). Prievoliniai teisiniai santykiai egzistuoja tol, kol nepasibaigia prievolė dėl jos tinkamo įvykdymo, negalėjimo įvykdyti ar kitais įstatyme nustatytais pagrindais (CK 6.123 str.1 d., 6.127 str. ir kt.).

Kreditorius, prievolės pagrindu įgydamas reikalavimo teisę skolininkui, taip pat įgyja teisę naudotis įstatymo suteikiama jo reikalavimo teisės apsauga ir gynimo būdais (CK 1.138 str.). Vienas tokių būdų – *actio Pauliana*.

Taikant CK 6.66 straipsnį kreditorius yra ne tik asmuo, kuris įgyja reikalavimo teisę į skolininką sutarties pagrindu, bet ir asmuo, kurio reikalavimo teisė į skolininką atsiranda iš deliktinės atsakomybės, paveldėjimo, vaikų, sutuoktinių išlaikymo teisinių santykių ir pan.¹⁷⁴². Taigi kreditoriumi pripažįstamas asmuo, turintis turtinį reikalavimą į kitą asmenį – skolininką (CK 6.2 str.) ir teisę reikalauti, kad šis įvykdytų savo prievolę pagal įstatyme ar sutartyje nustatytus reikalavimus (CK 6.38 str. 1 d., 6.39 str. 1 d.). Pagal CK 6.3 straipsnio 3 dalį kreditoriaus reikalavimas gali būti piniginis ir nepiniginis.

Minimalaus kreditoriaus reikalavimo dydžio, kuris ribotų teisę pareikšti *actio Pauliana*, CK 6.66 straipsnyje nenustatyta, tačiau vadovaujantis protingumo kriterijumi kreditoriaus reikalavimo dydis sietinas su prašomo pripažinti negaliojančiu sandorio verte, t. y. kreditoriaus reikalavimo skolininkui dydis neturėtų neprotingai skirtis nuo ginčijamo sandorio vertės.

Actio Pauliana ieškinį dėl sandorio pripažinimo negaliojančiu kreditorius turi teisę pareikšti per vieną metų ieškinio senaties terminą.

1741 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. gruodžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1298/2001.

1742 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. gruodžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1298/2001; 2003 m. kovo 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-424/2003; 2007 m. kovo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-98/2007; 2008 m. birželio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-262/2008; kt.

Šis terminas pradedamas skaičiuoti nuo tos dienos, kurią kreditorius sužinojo arba turėjo sužinoti apie jo teises pažeidžiantį sandorį. Tačiau šis ieškinio senaties terminas nėra tapatus kreditoriaus teisei reikalauti atsiskaityti pagal prievolę. Taigi šiuo atveju skaičiuojamas reikalavimo pripažinti skolininko turto perleidimo sandorį negaliojančiu terminas, tačiau jo pabaiga nepanaikina skolininko prievolės kreditoriui¹⁷⁴³. Jeigu CK 6.66 straipsnio 3 dalyje nustatytam ieškinio senaties terminui pasibaigus ir netenkinus kreditoriaus prašymo atnaujinti šį terminą kreditoriaus reikalavimas, pareikštas *actio Pauliana* pagrindu, bus atmestas, neišnyks kreditoriaus teisė reikalauti iš skolininko įvykdyti prievolę įstatyme nustatytais pagrindais (CK 1.138 str.).

Sprendžiant, kada atsirado skolininko prievolė kreditoriui, būtina įvertinti, kad pagal *actio Pauliana* instituto paskirtį, pobūdį ir ypatumus toks ieškinys gali būti reiškiamas ir tada, kai nėra suėjęs prievolės įvykdymo terminas. CK 6.33 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad prievolė su atidedamuuoju terminu yra egzistuojanti prievolė, kuri nevykdytina, kol nesuėjo tam tikras terminas ar nebuvo tam tikrų aplinkybių. Kreditorius neturi teisės reikalauti iš skolininko įvykdyti prievolės, kol nesuėjo prievolės įvykdymo terminas. Tais atvejais, kai dėl su trečiuoju asmeniu sudaryto sandorio skolininkas tampa nemokus, bankrutuoja ar sumažina (sunaikina) prievolės įvykdymo užtikrinimą ar kitaip pažeidžiamos kreditoriaus teisės, skolininkas praranda su šiuo terminu susijusias lengvatas (CK 6.35 str. 4 d.). Tada, jeigu yra CK 6.66 straipsnio 1 dalyje nustatytos sąlygos, kreditorius įgyja teisę reikalauti iš skolininko įvykdyti prievolę nedelsiant, t. y. turi teisę ginčyti sudarytą sandorį dar nesuėjęs prievolės vykdymo terminui, kad iš šio sandorio pagrindu perleisto turto būtų patenkintas jo reikalavimas.

1.1.2. Ginčijamas sandoris turi pažeisti kreditoriaus teises

Actio Pauliana ieškiniu ginčijamas sandoris turi pažeisti kreditoriaus teises. T. y. CK 6.66 straipsnyje įtvirtinta galimybė kreditoriui ginčyti tik tuos skolininko sandorius, kurių šis sudaryti neprivalėjo. CK 6.66 straipsnis numato nebaigtinį sąrašą atvejų, kada skolininko sudarytas sandoris gali pažeisti kreditoriaus interesus:

- 1) jeigu dėl sandorio skolininkas tampa nemokus, arba

1743 Teismų praktikos dėl *actio Pauliana*, netiesioginio ieškinio, sulaikymo teisės ir prevencinio ieškinio institutų taikymo apžvalga. *Teismų praktika*. 2008, 29.

- 2) būdamas nemokus suteikia pirmenybę kitam kreditoriui, arba
- 3) kitaip pažeidžiamos kreditoriaus teisės.

Dėl sudaryto sandorio skolininkas tampa nemokus, kai dėl šio sandorio nebeturi realios galimybės atsiskaityti su kreditoriumi ir įvykdyti sutartinių įsipareigojimų; arba yra reali grėsmė, kad dėl sudaryto sandorio sutartiniai įsipareigojimai nebus įvykdyti. Nustatant, ar dėl ginčijamų sandorių buvo pažeistos kreditoriaus teisės, neturi būti suteikiamos privilegijos kreditoriui. Jei skolininkas, sudaręs ginčijamą sandorį, vis tiek turi pakankamai turto kreditoriaus reikalavimams patenkinti arba mokumas nekinta, tai lemia išvadą, kad *actio Pauliana* taikyti būtinų sąlygų nėra¹⁷⁴⁴. Siekiant nustatyti, ar ginčijamu sandoriu pažeistos kreditoriaus teisės, reikia palyginti esamą skolininko turto padėtį su ta, kuri būtų, jei ginčijamas sandoris nebūtų sudarytas, t. y. reikia įvertinti ne tik ginčo sandoriu perleisto turto piniginę išraišką, bet ir visą skolininko iki ginčijamo sandorio turėtą turtą ir turimą jį sudarius. Skolininkui pardavus nekilnojamąjį turtą rinkos kaina ir gavus ekvivalentinę pinigų sumą, gali būti pripažinta, kad kreditoriaus teisės nebus pažeistos. Skolininko nemokumas neturi būti aiškinamas taikant analogiją su Įmonių bankroto bei Fizinų asmenų bankroto įstatymuose įtvirtintomis įmonės ir fizinio asmens nemokumo sąvokomis, nes *actio Pauliana* gali būti reiškiamas dėl tokio sumažėjusio skolininko mokumo, dėl kurio šis (fizinis ar juridinis asmuo) negali patenkinti kreditoriaus reikalavimo, o bankroto atveju nemokumo kriterijai yra skirti kitiems tikslams.

Sandoris pažeidžia kreditoriaus teises ir tada, kai skolininkas, būdamas nemokus, suteikia pirmenybę kitam kreditoriui (pvz., nemokus skolininkas atsiskaito su vienu iš kreditorių perleisdamas jam turtą už mažesnę sumą nei rinkos vertė, taip panaikindamas skolą konkrečiam kreditoriui, tačiau sumažindamas kitų kreditorių galimybę susigrąžinti skolą, arba nemoki įmonė atsiskaito su kreditoriumi už pigiau nei rinkos vertė parduodamą turtą įskaitant tarpusavio reikalavimus ir tik nedidelę dalį parduodamo turto vertės padengiant grynais pinigais¹⁷⁴⁵). Kiekvienu atveju teismas nustato byloje reikšmingas aplinkybes, pavyzdžiui, kokia kreditoriaus, reiškiančio *actio Pauliana*, reikalavimų suma, kokia visų kreditorių reikalavimų suma, kokia būtų turto vertė, jeigu nebūtų

1744 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-497/2006.

1745 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. balandžio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-608/2002.

sudarytas ginčijamas sandoris, ar šio turto užtektų kreditorių reikalavimams patenkinti, ar vyksta atsiskaitymai, kaip jie vyksta (ar skola mokama geruoju, ar nevengiama atsiskaitinėti) ir pan.

Nustatant *actio Pauliana* instituto taikymo sąlygą – kitokių kreditoriaus teisių pažeidimą, būtina turėti omenyje tai, kad kreditoriaus teisės gali būti pažeistos skolininko sudarytu sandoriu, nors ir nesukėlusius bendro skolininko nemokumo, bet sumažinusiu turto, kuriuo buvo užtikrinta kreditoriaus reikalavimo teisė, vertę (pvz., išnuomojo įkeistą butą, sutartimi nustatė servitutą ar uzufruktą ir pan.), todėl sumažėjusios vertės turto neužtenka kreditoriaus reikalavimams patenkinti¹⁷⁴⁶. Kreditoriaus teisių pažeidimui konstatuoti neprivalo būti įrodytas skolininko nemokumas dėl jo sudaryto ginčijamo sandorio, nes užtenka įrodyti tai, kad ginčijamu sandoriu iš esmės sutrukdyta kreditoriui patenkinti reikalavimus iš skolininko turto, nes sudarius ginčijamą sandorį likusio skolininko turto neužtenka atsiskaityti su kreditoriumi¹⁷⁴⁷. Arba nors skolininkas, perleidęs turtą, ir netapo nemokus (pvz., gauna atlyginimą, į kurį gali būti nukreiptas alimentų išieškojimas), tačiau gerokai sumažino savo turtą ir sudarė realią grėsmę, kad jo įsipareigojimai nebus tinkamai įvykdyti¹⁷⁴⁸. Prie tokių atvejų priskirtinas skolininko turto pardavimas už aiškiai mažesnę kainą, kai sudarius tokį sandorį kreditorius negali išsieškoti skolos, nes skolininko gautos už parduotą turtą sumos ir likusio skolininko turto gali neužtekti skolai grąžinti. Skolininko turto pardavimas už aiškiai mažesnę kainą yra aplinkybė, kuri leidžia taikyti CK įtvirtintą nesąžiningumo prezumpciją pagal CK 6.67 straipsnio 4 punktą, bet savaime nereiškia, kad toks sandoris pažeidžia kreditoriaus interesus, juolab kad bet kurio civilinės apyvartos dalyvio interesus pirkti turtą už kuo mažesnę kainą yra teisėtas, racionalus ir pagrįstas. Tik tokiu atveju pripažįstama, kad trečiasis asmuo rizikuoja ir gali pradėti galioti nesąžiningumo prezumpcija, kurią jis šioje situacijoje turi galimybę paneigti.

Kreditoriaus teisės gali būti pažeistos ir kitais būdais, pavyzdžiui, tam tikrais atvejais, atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes, kreditorių teises pažeidžiančiu sandoriu gali būti pripažintas toks, dėl kurio

1746 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. sausio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-17/2006; 2008 m. birželio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-262/2008.

1747 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-423/2007.

1748 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-535/2007.

atsiskaitymas su kreditoriais užtrunka gerokai ilgiau. Be to, skolininkas gali pažeisti kreditoriaus interesus įkeisdamas savo turtą kitam kreditoriui, kuris tampa privilegijuotas, nes visas jo reikalavimas tenkinamas iš įkeisto turto pirmiau nei kitų skolininko kreditorių reikalavimai (CK 4.192 str.). Skolininkas, sandoriais prisiimdamas vis naujų įsipareigojimų, kurių prisiimti neprivalėjo, taip pat pažeidžia kreditorių interesus, nes, pavyzdžiui, skolininkui bankrutavus, visų kreditorių reikalavimai bus tenkinami proporcingai, o ne atsižvelgiant į prievolės atsiradimo momentą ar nustatytą prievolės vykdymo terminą.

Teismų praktikoje taip pat pripažįstama, kad *actio Pauliana* gali būti ginčijami ne tik tiesiogiai nesąžiningo skolininko, bet ir kitų kreditorių sudaryti sandoriai, jei jie pažeidžia skolininko kreditorių interesus. LAT nagrinėtoje byloje AB „Panevėžio maistas“ v. AB Lietuvos žemės ūkio bankas buvo pripažintas negaliojančiu sandoris, sudarytas ne paties skolininko, o kreditoriaus, kuriuo bankas be skolininko sutikimo nurašė sau 613 tūkst. litų taip pažeisdamas Laikinosios atsiskaitymų tvarkos ir sąlygų įstatymo 1 straipsnio 1 dalį¹⁷⁴⁹.

Kreditoriaus teisė susigrąžinti skolą gali būti pažeista ir skolininkui atsisakius palikimo trečiojo asmens naudai – sudarius vienašalį sandorį – palikimo atsakymą¹⁷⁵⁰.

Actio Pauliana gali būti ginčijami kreditoriaus teises pažeidžiantys palikimo pasidalijimo sandoriai (CK 5.69, 5.70 str.). Palikimas, įpėdiniais jį priėmus nuo jo atsiradimo momento, yra visų palikimą priėmusių įpėdinių bendroji dalinė nuosavybė, todėl, priėmus palikimą, skolininkas įgyja nuosavybės teisę į tam tikrą palikimo dalį nuo palikimo atsiradimo momento. Taigi jei sudarydami palikimo pasidalijimo sandorį skolininkas su kitais įpėdiniais buvo nesąžiningi (pvz., skolininkui priskiriamas turtas, į kurį negali būti nukreiptas išieškojimas, arba skolininkas gauna mažesnės vertės turtą, nepaimdamas iš kitų įpėdinių kompensacijos), tokiu sandoriu bus pažeidžiamos kreditoriaus, kuris praras galimybę patenkinti bent dalį savo reikalavimo, teisės.

Kreditoriaus interesai gali būti pažeisti ir sutuoktinių bendro turto pasidalijimo sandoriais, sudaromais siekiant išvengti vykdyti prievolę savo kreditoriams, taip pat kitais atvejais, pavyzdžiui, motinos turtas

1749 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-201/2001.

1750 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-98/2007.

dukteriai, kuriai atstovavo pati motina, negali būti padovanojamas sąžiningai – tokiu sandoriu siekiama išvengti atsiskaitymo su kreditoriumi, esant interesų konfliktui, nes jis sudarytas su artimuoju giminaičiu¹⁷⁵¹.

Actio Pauliana pagrindu ginčijant poveidybinės sutarties sąlygą dėl pajamų ir išmokų priskyrimo kiekvieno sutuoktinio asmeninės nuosavybės, esant abiejų sutuoktinių, kaip skolininkų, atsakomybei pagal prievolę kreditoriui, yra svarbi CK 3.113 straipsnio teisės norma, pagal kurią, jeigu kreditorių, kuriems abu sutuoktiniai atsako solidariai, reikalavimams visiškai patenkinti bendro sutuoktinių turto neužtenka, tai šie reikalavimai tenkinami iš asmeninio sutuoktinių turto, todėl vien turto režimo (statuso) nustatymas poveidybinėje sutartyje savaime nepaneigia kreditoriaus išieškojimo teisės pagal sutuoktinių prievolę, atsiradusią iki sudarant poveidybinę sutartį. Sutuoktinių pajamų priskyrimas asmeninės kiekvieno iš sutuoktinių nuosavybės neatima teisės kreditoriui nukeipti išieškojimą ne tik į sutuoktinio (skolininko) asmeninį turtą, bet ir į jam priklausančio bendrosios jungtinės nuosavybės teise turto dalį. Jeigu kitas sutuoktinis davė sutikimą ir prisiėmė prievolę, kuria remdamasis kreditorius vykdo išieškojimą, tai, trūkstant bendrosios jungtinės nuosavybės turto, išieškojimas gali būti nukreipiamas į kiekvieno iš sutuoktinių asmeninį turtą. Dėl to susitarimas dėl vieno iš sutuoktinių gautinų pajamų teisinio režimo neapriboja šio sutuoktinio civilinės atsakomybės pagal iki tokio susitarimo santuokos metu atsiradusias privoles¹⁷⁵².

Kadangi CK 6.66 straipsnio 1 dalyje, be konkrečiai apibrėžtų kreditoriaus interesų pažeidimo atvejų, nustatyta, kad skolininko sudarytu sandoriu jie gali būti pažeisti ir kitais įstatyme konkrečiai neįvardytais atvejais, tai kreditoriaus teisėti interesai gali būti pažeidžiami įvairiai. *Actio Pauliana* taikymo sąlygos yra vertinamojo pobūdžio, todėl teismai kiekvienu atveju sprendžia, ar kreditorius įrodė, kad tokios aplinkybės yra. Nustačius faktines bylos aplinkybes, jų kontekste turi būti vertinama, ar nebuvo kreditorių teisių pažeidimų ir ar yra pagrindas taikyti CK 6.66 straipsnį¹⁷⁵³.

1751 Teismų praktikos dėl *actio Pauliana*, netiesioginio ieškinio, sulaikymo teisės ir prevencinio ieškinio institutų taikymo apžvalga. *Teismų praktika*. 2008, 29

1752 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-493/2006.

1753 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-191/2006.

Taigi skolininkas gali įvairiais būdais pažeisti kreditoriaus interesus, todėl, sudarydamas sandorius, skolininkas privalo atsižvelgti į kreditoriaus teises ir teisėtus interesus, stengdamasis savo sandoriais jų nepažeisti.

1.1.3. Skolininkas neturi privalėti sudaryti ginčijamo sandorio

Privalėjimas sudaryti sandorį – tai asmens pareiga, kurią gali nustatyti:

- 1) įstatymas¹⁷⁵⁴;
- 2) teismo sprendimas,
- 3) skolininko vienašališkas įsipareigojimas¹⁷⁵⁵,
- 4) ikisutartiniai santykiai,
- 5) viešasis konkursas ir kiti imperatyvai¹⁷⁵⁶.

Ši nuostata konkuruoja su sutarties laisvės principu (CK 1.2 str. 1 d., 6.156 str.), kuris suteikia teisę civilinių teisinių santykių subjektams laisvai spręsti, sudaryti jiems konkrečią sutartį ar jos nesudaryti, taip pat pasirinkti, su kuo tą sutartį sudaryti, be to, savarankiškai spręsti dėl sutarties turinio ir formos, išskyrus atvejus, kai tam tikras sutarties sąlygas ar jos turinį nustato imperatyviosios įstatymo normos arba tam tikrų sąlygų reikalauja viešoji tvarka, teisės principai, gera moralė. Sutarties laisvės principas taip pat apima šalių teisę pasirinkti ir sudaryti tokios rūšies sutartį, kuri labiausiai atitinka jų interesus¹⁷⁵⁷. Sandorio privalomumu nustatomos sutarties laisvės principo ribos. Skolininko sudaryto sandorio privalomumas lemia *actio Pauliana* instituto netaikymą.

1.1.3.1. Ikisutartinių santykių privalomumas

Jeigu skolininko pareiga sudaryti sandorį kyla iš preliminariosios sutarties, sudarytos su trečiuoju asmeniu, svarbu nustatyti kreditoriaus

1754 Pavyzdžiui, viešojo pirkimo sutartys (CK 6.380 str.), energijos pirkimo–pardavimo sutartys (CK 6.383 str.), žemės nuomos sutartys (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gruodžio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-541/2004) ir kt.

1755 Pavyzdžiui, paskolos sutartyje nustatytas skolininko įsipareigojimas pagal kreditoriaus pareikalavimą įkeisti turtą.

1756 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. balandžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-425/2000.

1757 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-521/2006.

reikalavimo teisės atsiradimo, preliminariosios sutarties ir kreditoriaus ginčijamo turto perleidimo sandorio (pagrindinės sutarties) sudarymo momentus.

Jeigu skolininkas sudarė preliminarąją sutartį su trečiuoju asmeniu iki atsirandant kreditoriaus reikalavimo teisei, o pagrindinę sutartį – jai jau atsiradus, tai gali būti pripažįstamas privalomumas skolininkui sudaryti pagrindinę sutartį – kreditoriaus ginčijamą sandorį. Jeigu preliminarioji sutartis sudaroma atsiradus kreditoriaus reikalavimo teisei, tai ir pagrindinė, ir preliminarioji sutartys, remiantis *actio Pauliana*, gali būti pripažįstamos negaliojančiomis. Pastaruoju atveju preliminarioji ir pagrindinė sutartys kreditoriaus ginčijamos kartu vienoje byloje, kaip nesant privalomumo jas sudaryti¹⁷⁵⁸.

1.1.3.2. Kiti imperatyvai sudaryti sutartį

Atitinkamais atvejais privalomumas skolininkui sudaryti sandorį gali kilti ir dėl tam tikrų faktinių aplinkybių, kurias kiekvienu konkrečiu atveju įvertina teismas. Dėl to, sprendžiant dėl sandorio sudarymo privalomo pobūdžio, svarbu byloje tinkamai nustatyti ir įvertinti faktines aplinkybes. Teismas konkrečiu atveju nustato ir vertina, kada ir kokių tikslų buvo sudarytas sandoris, ar apie jo sudarymą ir tikslus žinojo kreditorius, ar jį buvo būtina sudaryti tam, kad būtų įvykdytos kitų sutarčių sąlygos ir visiškai atsiskaityta su kreditoriumi, ar nebuvo galimybės reikalavimų, kylančių iš kitų sutarčių, įvykdymui užtikrinti įkeisti kitą turtą ir pan.

Įstatyme nustatyta pareiga įvykdyti savo prievolę (pareigą) savaime nereiškia asmens pareigos sudaryti sandorį, tačiau galimi atvejai, kai tokia pareiga dėl atitinkamų faktinių aplinkybių galėtų būti konstatuojama (pvz., sunki tėvų ar vaikų liga, kai gydymui reikalingos lėšos ir pan.). Būtina nustatyti, ar skolininkas nepiktnaudžiavo šia pareiga ir ar trečiasis asmuo apie tai žinojo ar turėjo žinoti.

1.1.3.3. Atvejai, kai sandorį sudaryti nebuvo privaloma

Teismų praktikoje nurodoma, kad, pavyzdžiui, ginčijamo turto dovanojimo tėvams sandorio sudarymas neprivalomas ir sandoris pripažintinas negaliojančiu. Teismas nurodė, kad, „*apsisprendimas sudaryti*

1758 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. birželio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-262/2008.

*turto dovanojimo sutartį negali būti visais atvejais grindžiamas įstatyme nustatytos pareigos išlaikyti tėvus vykdymu. Geranoriškas paramos teikimas yra įmanomas keliais būdais, gali būti vykdomas įvairiomis formomis, gyvenant atskirai nuo tėvų ir ne vienoje šalyje. Kaip tai bus atliekama konkrečiu atveju, paliekama šalių nuožiūrai, todėl turto perdavimas, kaip parama tėvams, nulemtas laisvo šalių apsisprendimo, o ne būtinumo*¹⁷⁵⁹.

Skolininkas, turėdamas pareigą sudaryti sandorį, ją turėtų įvykdyti kuo mažiau pakenkdamas kreditoriaus interesams, nes galimi tokie atvejai, kai skolininkas gali piktnaudžiauti šia pareiga, siekdamas išvengti atsiskaitymo su kreditoriumi (pvz., sudaro sandorį nepalankesnėmis sąlygomis, nei būtų galėjęs, t. y., vykdydamas sutartinį įsipareigojimą, parduoda turtą už daug mažesnę kainą nei jo rinkos vertė). Taigi vykdydamas tokią savo pareigą skolininkas, sudarydamas sandorį, turi siekti, kad kuo mažiau būtų pažeisti kreditoriaus interesai, todėl turi pasirinkti tokį sandorį ar tokias jo sąlygas, kad likusio turto ir prisiimtų įsipareigojimų santykis kuo mažiau keltų sunkumų atsiskaityti su kreditoriumi.

Dar vienas pavyzdys, kai skolininkas neprivalėjo sudaryti sandorio, gali būti, kai skolininkas, pralaimėjęs bylą, yra įpareigojamas atlyginti priteistą žalą, tačiau dar iki teismo sprendimo įsiteisėjimo ir priverstinio vykdymo pradžios momento perleidžia savo turtą trečiajam asmeniui už kainą, daug mažesnę nei vidutinė rinkos kaina, taip sumažindamas savo turto, į kurį gali būti nukreiptas išieškojimas, masę. Būtent taip skolininkas pažeidžia kreditoriaus teises, nes jis netenka galimybės reikalauti, kad skolos išieškojimas būtų nukreiptas į perleistą turtą¹⁷⁶⁰.

1.1.4. Skolininko arba trečiojo asmens nesąžiningumas

Sąžiningumas – vienas iš bendrųjų teisės principų¹⁷⁶¹. CK 1.5 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad civilinių teisinių santykių subjektai, įgyvendindami savo teises ir atlikdami pareigas, privalo veikti laikydamiesi teisingumo, protingumo ir sąžiningumo reikalavimų. Teismui nagrinėjant civilinę bylą ir priimant sprendimą, sąžiningumo principas

1759 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. gruodžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1253/2001.

1760 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. vasario 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-236/2002.

1761 Mikelėnas V. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, p. 74.

taikomas kartu su teisingumo ir protingumo principais¹⁷⁶². Civilinėje teisėje galioja sąžiningumo prezumpcija, reiškianti, kad kiekvienas asmuo laikomas sąžiningu, jeigu neįrodyta kitaip.

Sąžiningumas – tai vertybinis žmogaus elgesio matas, nustatomas pagal du kriterijus – objektyvųjį ir subjektyvųjį. Sąžiningumas objektyviuoju požiūriu yra toks žmogaus elgesys, kuris atitinka protingumo ir teisingumo principų reikalavimus. Taigi sąžiningas yra toks asmuo, kuris veikia rūpestingai, teisingai, t. y. kaip adekvačioje situacijoje elgtųsi *bonus pater familias*¹⁷⁶³. Subjektyviuoju požiūriu sąžiningumas nusako asmens psichikos būklę konkrečioje situacijoje, atsižvelgiant į asmens amžių, išsimokslinimą, patirtį, faktines bylos aplinkybes¹⁷⁶⁴. Siekiant nustatyti, ar asmuo yra sąžiningas, būtina taikyti abu šiuos kriterijus.

Sąžiningumas konkrečioje situacijoje yra fakto klausimas, tačiau reikalavimai jo turiniui gali skirtis – tai priklauso nuo to, kokie sandoriai sudaromi ir kokioje situacijoje asmenys veikia. Tokiu atveju turi būti nustatomi faktai, patvirtinantys skolininko nesąžiningumą, kuri būtina įrodyti ne galimomis prielaidomis, o konkrečiais faktais. Teisės klausimas – ar teisingai aiškinamas sąžiningumas, esant teisiniams santykiams, kai skolininkas, pažeisdamas kreditoriaus interesus, perleido turtą.

Actio Pauliana institutą reglamentuojančiame CK 6.66 straipsnyje nėra tiesioginės nuorodos į tai, kad trečiojo asmens, sudariusio sandorį su skolininku, sąžiningumas yra preziumuojamas, bet prievolės šalies sąžiningumas preziumuojamas atsižvelgiant į sąžiningumo prezumpciją ir sistemškai aiškinant CK 6.66 ir 6.67 straipsnius. CK įtvirtinti konkretūs nesąžiningumo prezumpcijos atvejai (tarp jų – 6.67 str.), kurie traktuotini kaip bendrosios taisyklės išimtys¹⁷⁶⁵.

CK 6.67 straipsnyje nustatytas atvejų, kai preziumuojamas skolininko ir trečiojo asmens nesąžiningumas, sąrašas – baigtinis. Nesąžiningumo prezumpcija nustatyta kreditoriaus interesus pažeidžiantį sandorį sudariusioms šalims, t. y. CK 6.67 straipsnio nuostatos negali būti taiko-

1762 CK 1.5 straipsnio 4 dalis; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1066/2002; 2002 m. rugsėjo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-990/2002.

1763 Mikelėnas V., Vileita A., Taminskas A. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 77.

1764 Teismų praktikos dėl *actio Pauliana*, netiesioginio ieškinio, sulaukymo teisės ir prevencinio ieškinio institutų taikymo apžvalga. *Teismų praktika*. 2008, 29.

1765 *Ibid.*

mos kitiems asmenims. Ne sandorio šalims CK 6.67 straipsnyje nustatytos aplinkybės gali būti taikomos kaip sąžiningumo vertinimo matas, bet ne kaip išankstinis teisinis vertinimas, lemiantis įrodinėjimo naštos paskirstymą (pvz., sandorio, sudaryto nepažeidžiant kreditoriaus interesų, šalys laikytinos sąžiningomis, nors faktiškai atitiktų CK 6.67 straipsnyje nustatytą sandorio sudarymo atvejį). Nustačius CK 6.67 straipsnyje įtvirtintas sąlygas, kurioms esant abiejų sandorio šalių – skolininko ir trečiojo asmens – nesąžiningumas preziumuojamas, įrodinėjimo našta, kad sandoris sudarytas nesiekiant išvengti atsiskaitymo su kreditoriumi, teks skolininkui ir trečiajam asmeniui, t. y. jie turės teisę teikti įrodymus, paneigiančius nesąžiningumo prezumpciją. Jeigu įstatymas nepreziumuoja konkretaus subjekto nesąžiningumo, asmeniui nereikia įrodinėti savo sąžiningumo. Tačiau tai neužkerta kelio kreditoriui teikti įrodymus, patvirtinančius sandorio šalių nesąžiningumą.

Taikant *actio Pauliana* institutą turi būti nustatomas ir skolininko, ir trečiojo asmens nesąžiningumas, kai ginčijamas atlygintinis sandoris, o kai neatlygintinis – tik skolininko nesąžiningumas (CK 6.66 str. 1, 2 d.)¹⁷⁶⁶. Teismas pagal byloje nustatytas faktines aplinkybes vertina, ar skolininko sudarytas sandoris yra atlygintinis ar neatlygintinis.

Teismui pripažįstant atlygintinį sandorį negaliojančiu *actio Pauliana* pagrindu, nesąžiningumas – tai teisinių pasekmių taikymo sąlyga, todėl teismas ištiria aplinkybes, susijusias su turta įgijusio asmens sąžiningumu sudarant ginčijamą sandorį (CK 6.66 str. 2, 5 d.)¹⁷⁶⁷. Sudarant neatlygintinį sandorį, t. y. tokį, kai trečiasis asmuo neturėjo jokių papildomų finansinių įsipareigojimų skolininkui, trečiojo asmens sąžiningumas ar nesąžiningumas nenustatomas. Kadangi pagal CK 6.66 straipsnio 2 dalį neatlygintinio sandorio atveju trečiojo asmens sąžiningumo ar nesąžiningumo aplinkybė nėra įrodinėjimo dalykas, tai sandoris pripažįstamas negaliojančiu, jei konstatuojamos kitos *actio Pauliana* taikymo sąlygos.

Taikant *actio Pauliana* institutą svarbu laikytis kreditoriaus, skolininko ir trečiojo asmens – turto įgijėjo interesų pusiausvyros, todėl kreditoriaus teisės neturėtų būti suabsoliutinamos, t. y. kreditoriams neturėtų būti suteikiamos privilegijos skolininkui ir trečiajam asmeniui. Dėl

1766 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. birželio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-262/2008.

1767 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-573/2005; 2006 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-497/2006.

šios priežasties CK ir yra įtvirtinta imperatyvioji nuostata dėl trečiojo asmens nesąžiningumo, kaip bendrosios taisyklės išimtis – civilinėje teisėje galiojanti sąžiningumo prezumpcija. Teismas pagal faktines bylos aplinkybes visuomet patikrina realią galimybę kreditoriui pasidomėti būsimo skolininko turtine padėtimi, skolininko interesai šiuo atveju taip pat neturėtų vyrauti, nes skolininkas ir turtą įgijęs trečiasis asmuo gali būti nesąžiningi, todėl būtina išlaikyti kreditoriaus, skolininko ir trečiojo asmens interesų bei pareigų pusiausvyrą.

Asmens sąžiningumas teisėje vertinamas pagal asmens informatyvumą apie tam tikrus faktus. Vienu atveju įstatyme nustatytas reikalavimas, kad asmuo žinotų apie tam tikras aplinkybes, kitu atveju – asmuo neturi tam tikrų aplinkybių žinoti. „Žinojimas“ suprantamas kaip asmens turėjimas tam tikrų duomenų, o „turėjimas žinoti“ aiškinamas kaip asmens pareiga veikti aktyviai, nustatyta pareiga pasidomėti, todėl nepagrįstas neveikimas vertinamas kaip nesąžiningas elgesys. Taigi sąžiningu gali būti laikomas tas įgijėjas, kuris jam prieinamomis priemonėmis pasidomėjo, ar sandorį ketinantis sudaryti asmuo neturi kreditorių, ar sudarant sandorį nebus pažeisti jų interesai. Tokie duomenys gali būti gaunami iš pokalbio su turtą parduodančiu asmeniu arba jo atstovu, iš registru, kitų šaltinių (oficialių ar privačių). Kreditoriaus interesų gynimas pagal *actio Pauliana* apima ne tik tuos atvejus, kai yra suvaržytos daiktinės skolininko teisės, bet ir tuos, kai skolininkas turi kreditorių, o skolininko daiktinės teisės neapribotos. Svarbu įvertinti, ar sandorio sudarymu objektyviai nebus pažeistos kreditoriaus teisės. Sudarant kiekvieną sandorį, turto įgijėjas yra suinteresuotas neturėti sunkumų dėl įgyjamo turto, siekia apsisaugoti, kad šis nebūtų išreikalaujamas. Tai reiškia, kad turto įgijėjas taip pat yra suinteresuotas tvirtais civiliniais teisiniais santykiais. Iš būsimos sandorio šalies pagrįsta reikalauti paaiškinimo ir kitų duomenų, ar ji neturi kreditorių, kurių interesams gali būti padaryta žala sandorio sudarymu. Jeigu asmuo gauna žinių apie galimo kontrahento kreditorių, tai privalo svarstyti, ar skolininkas, įgydamas turtą nepažeis kreditoriaus interesų. Iš turto įgijėjo pagal sandorį gali būti reikalaujama domėtis kita sandorio šalimi ir turtine jos padėtimi, kiek to normaliai reikia sandoriui sudaryti, nepažeidžiant įstatymų. Toks elgesys pripažintinas įgijėjo pareiga, kurią sustiprina šio asmens statusas, pavyzdžiui, verslininkas ir kt.¹⁷⁶⁸

1768 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-168/2007.

Sąžiningumo principas turi būti derinamas su teisingumo ir protinumo principais. Dėl to tokiais atvejais, kai, pavyzdžiui, trečiasis asmuo įsigyja iš skolininko turtą už gerokai mažesnę kainą nei reali šio turto rinkos vertė, laikytina, kad jis nebuvo pakankamai apdairus, nes priešingu atveju ši vertės neatitiktis jam galėjo būti žinoma, todėl negali būti pripažintas sąžiningu turto įgijėju¹⁷⁶⁹.

CK 6.67 straipsnyje įtvirtintos skolininko ir trečiojo asmens, su kuriuo skolininkas sudarė kreditoriaus ginčijamą sandorį, nesąžiningumo prezumpcijos, t. y. preziumuojamas abiejų sandorio šalių nesąžiningumas, ir šiuos atvejus galima suskirstyti į tris grupes:

- 1) atvejai, kai trečiasis asmuo tiesiogiai ar netiesiogiai suinteresuotas palaikyti sandorį sudarantį skolininką (CK 6.67 str. 1–3, 6–8 p.)¹⁷⁷⁰;
- 2) akivaizdžiai nenaudingi sandoriai (CK 6.67 str. 4 p.)¹⁷⁷¹;
- 3) pirmumo teisės teikimas kitam kreditoriui (CK 6.67 str. 5 p.).

Pagal CK 6.67 straipsnio 1 punktą preziumuojama, kad kreditoriaus teisėtus interesus pažeidusio sandorio šalys buvo nesąžiningos, jeigu skolininkas sudarė sandorį su savo sutuoktiniu, vaikais, tėvais ar kitais artimaisiais giminaičiais. Šie subjektai įvardyti ir CK 6.67 straipsnio 2, 3, 6, 7 punktuose, tačiau šiame straipsnyje neregamentuojama artimojo giminaičio sąvoka. Pagal CK 3.130 straipsnio 1 dalį giminystė yra asmenų, kilusių vienas iš kito arba iš bendro protėvio, kraujo ryšys; giminystei prilyginami įvaikių ir jų palikuonių bei įtėvių ir jų giminaičių santykiai. *Actio Pauliana* atveju yra artimojo giminaičio sąvoka, įtvirtinta CK 3.135 straipsnyje – artimaisiais giminaičiais pripažįstami tiesiosios linijos giminaičiai iki antrojo laipsnio imtinai, t. y. tėvai ir vaikai, seneliai ir vaikaičiai, bei šoninės linijos antrojo laipsnio giminaičiai – broliai ir seserys. Taigi CK 3.135 straipsnyje ir 6.67 straipsnio 1 dalyje konkrečiai įvardyti subjektai, su kuriais skolininkui sudarius kreditoriaus ginčijamą *actio Pauliana pagrindu* sandorį, preziumuojamas abiejų sandorio šalių nesąžiningumas. Pavyzdžiui, motinos turtas dukteriai, kuriai atstovavo pati motina, negali būti padovanojamas sąžiningai – tokiu sandoriu sie-

1769 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. spalio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-861/2002.

1770 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. birželio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-710/2002.

1771 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. gegužės 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-772/2002.

kiama išvengti atsiskaitymo su kreditoriumi, esant interesų konfliktui, nes jis sudarytas su artimuoju giminaičiu¹⁷⁷².

CK 3.17 straipsnyje nustatytas platesnis artimųjų giminaičių sąrašas nei CK 3.135 straipsnyje, tačiau tai specialioji norma, reglamentuojanti draudimą tuoktis siekiant išvengti kraujomaišos sudarant santuoką. CK 3.17 ir 3.135 straipsniai tarpusavyje nekonkuruoja, nes jų paskirtis yra kitokia. Jeigu įstatyme nenustatytas konkretus giminystės laipsnis, sukeliantis teisinius padarinius, o nurodyta, kad konkretūs teisiniai padariniai kyla artimiesiems giminaičiams, šiais turi būti laikomi asmenys iki antrojo giminystės laipsnio¹⁷⁷³. Taigi kreditoriui ginčijant skolininko sudarytą turto perleidimo sandorį remiantis *actio Pauliana* ir taikant CK 6.67 straipsnio 1–3, 6, 7 punktus, būtina nustatyti, ar skolininkas ir trečiasis asmuo atitinka CK 3.135 straipsnyje nustatytą artimųjų giminaičių sąvoką. Į CK 6.67 straipsnio 1–3, 6, 7 punktuose nustatytų subjektų sąrašą yra įtrauktas ir sutuoktinis, kuris nepriskirtinas artimiesiems giminaičiams; partneris į šį sąrašą neįtrauktas. Sistemiškai aiškinant CK 3.136 ir 6.67 straipsnius darytina išvada, kad ir svainystė susiję asmenys neįtraukti į nesąžiningumo prezumpcijos atvejų sąrašą. Brolio sutuoktinės, kuri yra susijusi ne giminystės, o svainystės santykiais, klausimas negali būti vienintelis pagrindas trečiojo asmens nesąžiningumui konstatuoti, nes tokiais atvejais vien konstatuoti tokio pobūdžio santykius tarp trečiojo asmens ir pripažinto negaliojančiu sandorio šalies neužtenka nesąžiningumui nustatyti, kad būtų išspręstas klausimas dėl teisinių sandorio negaliojimo pasekmių galimumo. Tokie santykiai, vertintini tik kartu su kitais įrodymais, būtų išvados, kad turto įgijėjas yra nesąžiningas, pagrindas¹⁷⁷⁴. Pavyzdžiui, turto dovanojimas uošvei, toliau naudojantis šiuo turtu, yra pagrindas konstatuoti dovanojimo sandorio šalių nesąžiningumą – siekį išvengti galimo išieškojimo nukreipimo į turtą tam, kad būtų atlyginta už prarastą automobilį¹⁷⁷⁵.

1772 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. birželio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-898/2002.

1773 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-166/2005.

1774 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-191/2008.

1775 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. kovo 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-424/2003.

1.1.5. Nėra suėjęs vienerių metų ieškinio senaties terminas

CK 6.66 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad šio straipsnio 1 dalyje nustatytu pagrindu *actio Pauliana* ieškinį dėl skolininko sudaryto sandorio pripažinimo negaliojančiu kreditorius turi teisę pareikšti per vienerių metų ieškinio senaties terminą. Sutrumpintas vienerių metų ieškinio senaties terminas *actio Pauliana* pareikšti nustatytas siekiant apsaugoti civilinių teisinių santykių stabilumą.

Actio Pauliana senaties termino eigos pradžios momentas nustatomas taikant CK 6.66 straipsnio 3 dalį, pagal kurią šis terminas prasideda nuo tos dienos, kurią kreditorius sužinojo arba turėjo sužinoti apie jo teises pažeidžiantį sandorį. Ieškinio senaties termino eiga prasideda tik tada, kai asmuo subjektyviai suvokia arba turi suvokti, kad toks sandoris sudarytas. Dėl to teismas, nustatydamas ieškinio senaties termino eigos pradžią, visų pirma nustato teisės pažeidimo momentą, t. y. sandorio sudarymo datą. Kai kreditorius įrodinėja, kad apie pažeistą savo teisę – sudarytą sandorį – sužinojo vėliau, nei sandoris buvo sudarytas, teismas įvertina, ar kreditorius negalėjo sąžiningai, t. y. kaip apdairus ir rūpestingas asmuo, sužinoti apie sudarytą sandorį anksčiau, nei jo nurodytas momentas¹⁷⁷⁶. Tokiu atveju reikia atsižvelgti į teisės pažeidimo – sandorio sudarymo momento nustatymo sudėtingumą, asmenines skolininko savybes, jo veiksmų ar neveikimo įtaką kreditoriaus, ginčijančio skolininko sudarytą sandorį, subjektyviam susiklosčiusios padėties vertinimui ir kitas aplinkybes¹⁷⁷⁷.

CK 6.66 straipsnio 3 dalyje nustatytas ieškinio senaties terminas esant svarbioms priežastims gali būti atnaujinamas (CK 1.131 str. 2 d.). Ieškinio senaties termino *actio Pauliana* atveju taikymo klausimai, t. y. nutrūkimo, atnaujinimo ir kt., sprendžiami pagal CK 1.124–1.135 straipsniuose įtvirtintas bendrąsias ieškinio senaties termino taikymo taisykles.

1776 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-822/2003; 2005 m. kovo 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-153/2005; 2006 m. balandžio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-299/2006; 2007 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-423/2007; kt.

1777 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. gruodžio 20 d. nutarimas Nr. 39, „Dėl ieškinio senatį reglamentuojančių įstatymų normų taikymo teismų praktikoje“. *Teismų praktika*. 2003, 18.

1.2. Teisiniai sandorio negaliojimo padariniai skolininkui ir trečiajam asmeniui

Ir skolininkui, ir trečiajam asmeniui, kuris privalo grąžinti iš skolininko įgytą turtą, sandorio pripažinimas negaliojančiu sukelia teises pasekmes tik tiek, kiek būtina kreditoriaus teisių pažeidimui pašalinti. Skolininkui turtas turi būti grąžinamas, nes yra pripažįstamas negaliojančiu teisinis pagrindas (sandoris), kuriuo šis turtas buvo perleistas kitai sandorio šaliai, ir yra taikoma restitucija, kad kiekviena sandorio šalis turi grąžinti tai, ką yra gavusi (CK 6.145 str.). Pripažinto negaliojančiu sandorio antroji šalis įgyja reikalavimo teisę į pagal sandorį sumokėtą kainą, tačiau praranda gautą ir skolininko jai perduotą turtą, nes jis visas grąžinamas skolininkui.

Sandorį, remiantis *actio Pauliana*, pripažinus negaliojančiu, teisių pasekmių taikymas pagal CK turi tam tikrą specifiką, nes šiuo institutu ginčijamas sandoris, pažeidžiantis kreditoriaus interesus. Tokio sandorio pripažinimo negaliojančiu teisių pasekmių taikymo klausimus reglamentuoja CK 6.66 straipsnio 4, 5 dalyse įtvirtintos specialiosios teisės normos, kuriose nustatyti restitucijos ypatumai: 1) *actio Pauliana* instituto tikslas – ne sandorio pripažinimas negaliojančiu, o kreditoriaus teisėtų interesų patenkinimas; 2) sandoris pripažįstamas negaliojančiu trečiojo asmens – kreditoriaus, o ne sandorio šalies reikalavimu; 3) CK 6.66 straipsnio 4 dalyje nustatytos kitos teisinės pasekmės.

Pagal CK 6.66 straipsnio 4 dalį sandorio pripažinimas negaliojančiu sukelia teises pasekmes tik ieškinį dėl sandorio pripažinimo negaliojančiu pareiškusiam kreditoriui ir tik tiek, kiek būtina kreditoriaus teisių pažeidimui pašalinti, išieškojimą pagal kreditoriaus reikalavimą nukreipiant į perduotą pagal skolininko sudarytą sandorį turtą, jo vertę ar lėšas (CK 6.66 str. 4 d.). Tokią nuostatą lemia *actio Pauliana* kompensacinis pobūdis. Nenukreipus kreditoriaus reikalavimo į skolininko perleistą turtą, nebūtų atkurta padėtis, buvusi iki kreditoriaus teisių pažeidimo¹⁷⁷⁸.

1778 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-201/2001; 2002 m. lapkričio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1415/2002; 2003 m. sausio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-174/2003; 2006 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-584/2006; 2006 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-497/2006.

Teismas, taikydamas restituciją, išsiaiškina svarbias restitucijai taikyti aplinkybes, t. y. ar ginčijamas turtas yra išlikęs, ar nėra pagerintas, ar apskritai galima taikyti restituciją natūra. CK 6.222 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad tais atvejais, kai grąžinimas natūra neįmanomas arba šalis nepriimtinas dėl sutarties dalyko pasikeitimo, atlyginama pagal to, kas buvo gauta, vertę pinigais, jeigu toks atlyginimas neprieštarauja protingumo, sąžiningumo ir teisingumo kriterijams¹⁷⁷⁹.

Pripažinus atlygintiną sandorį negaliojančiu ir taikant abipusę restituciją, galioja bendra taisyklė, kad kiekviena sandorio šalis turi grąžinti kitai šaliai tai, ką yra iš jos gavusi, pagal pripažintą negaliojančiu sandorį.

Jei patenkinus kreditoriaus reikalavimą lieka turto, jis antrosios sandorio šalies turi būti grąžinamas skolininkui. Turto grąžinimo metu antroji sandorio šalis yra ir skolininkas, ir kreditorius kitai sandorio šaliai (skolininkui), tačiau ši sandorio šalis negali remtis CK 6.130 straipsniu ir įskaityti savo reikalavimo (sumokėtos kainos pagal sandorį, pripažintą negaliojančiu), nes laikoma, kad sandorio dalykas visada buvo skolininko turto dalis ir jis neteisėtai priklauso kitam asmeniui, kuris privalo jį grąžinti. Be to, įskaitymas negalimas, nes nesąžininga antroji sandorio šalis gali tapti privilegijuota, palyginti su kitais skolininko kreditoriais. Jei likęs turtas yra grąžinamas skolininkui, antroji sandorio šalis patenka į bendrą eilę su kitais kreditoriais, kurių reikalavimai bus tenkinami bendra tvarka pagal tai, kada kiekviena prievolė turėjo būti įvykdyta. Pripažinto negaliojančiu sandorio šalis skolininko kreditoriumi tapo nuo panaikinto sandorio sudarymo momento. Skolininkui bankrutavus arba jį restruktūrizavus antrosios sandorio šalies reikalavimai bus tenkinami proporcingai su kitais kreditoriais.

Antroji atlygintinio sandorio šalis, kurios nuosavybėn nesąžiningas skolininkas perleido turtą, grąžinimo pareigą turi tuomet, kai ji pati yra nesąžininga (CK 6.66 str. 5 d.). Pagal CK 6.66 straipsnio 5 dalį sandorio pripažinimas negaliojančiu neturi įtakos sąžiningų trečiųjų asmenų teisėms į turtą, kuris buvo pripažinto negaliojančiu sandorio objektas. Šią teisės normą reikia taikyti kartu su CK 1.80 straipsnio 4 dalimi ir 4.96 straipsnio 3 dalimi, kuriose reglamentuojamas turto išreikalavimas iš sąžiningo įgijėjo. Jeigu sandoris buvo neatlygintinis, turtą galima išreikalauti ir iš sąžiningo įgijėjo, tačiau jeigu sandoris yra atlygintinis,

1779 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-573/2005.

o kita sandorio šalis sąžininga, tai, CK 6.66 straipsnio 5 dalį aiškinant sistemiškai, kartu su šio straipsnio 2 dalimi, darytina išvada, kad tokiais atvejais *actio Pauliana* negali būti tenkinamas¹⁷⁸⁰.

Tais atvejais, kai nesąžiningas trečiasis asmuo iš skolininko įgytą turtą yra perleidęs sąžiningam kitam trečiajam asmeniui, kreditorius turi teisę reikalauti iš skolininko ir kitos nesąžiningos sandorio šalies solidariai atlyginti turto vertę pinigais¹⁷⁸¹. Jų atsakomybė yra solidari¹⁷⁸², nes jie savo bendrais prieš kreditorių nukreiptais veiksmais pažeidė kreditoriaus interesus (CK 6.66 str. 3 d.).

Restitucijos ypatumai, taikant *actio Pauliana* institutą, lemia ir teismo sprendimo rezoliucinės dalies ypatumus tenkinant šį ieškinį. Teismas, tenkindamas *actio Pauliana*, pagal byloje pareikštus reikalavimus ir ginčo išsprendimo rezultatą turėtų pasirinkti, dėl ko pareikšti nuomonę rezoliucinėje dalyje:

- 1) dėl turto perleidimo sandorio pripažinimo negaliojančiu (viso ar dalies) nuo jo sudarymo momento;
- 2) dėl kreditoriaus reikalavimo patenkinimo (jeigu jis nebuvo patenkintas ankstesniu teismo sprendimu);
- 3) dėl kreditoriaus reikalavimo nukreipimo į skolininko perleistą turtą;
- 4) dėl likusio, patenkinus kreditoriaus reikalavimą, turto (jo vertės) grąžinimo skolininkui, jeigu negaliojančiu pripažįstamas visas sandoris;
- 5) dėl trečiajam asmeniui liekančio turto, jeigu negaliojančia pripažįstama tik dalis sandorio;
- 6) dėl trečiajam asmeniui grąžinamo turto, kurį jis perdavė skolininkui pagal negaliojančiu pripažintą sandorį (arba jo dalį), kaip tai nustatyta CK 6.145 straipsnyje.

Trečiajam asmeniui – turto įgijėjui gali būti netaikoma turto (viso ar dalies) grąžinimo skolininkui natūra pareiga, jeigu:

- 1) teismas pripažįsta negaliojančia tik sandorio dalį, jeigu sandorio dalykas yra dalus;

1780 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-497/2006.

1781 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. birželio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-710/2002.

1782 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. birželio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-710/2002.

- 2) trečiasis asmuo pasinaudoja CK 6.51 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teise patenkinti kreditoriaus, ginčijančio turto perleidimo sandorį *actio Pauliana* pagrindu, reikalavimą, taip išsaugodamas nuosavybės teisę į įsigytą turtą, įgydamas regreso teisę į skolininką.

1.3. *Actio Pauliana* taikymas bankroto bylose

Įmonių bankroto procesą reglamentuoja ĮBĮ, pagal kurio 11 straipsnio 3 dalies 8 punktą bankrutuojančios įmonės administratorius privalo patikrinti bankrutuojančios įmonės sandorius, sudarytus per ne trumpesnę kaip 36 mėnesių laikotarpį iki bankroto bylos iškėlimo, ir pareikšti ieškinius įmonės bankroto bylą nagrinėjančiame teisme dėl sandorių, priešingų įmonės veiklos tikslams ir galėjusių turėti įtakos tam, kad įmonė negali atsiskaityti su kreditoriais, pripažinimo negaliojančiais. Taigi įmonei iškėlus bankroto bylą sandorių ginčijimas – bankrutuojančios įmonės administratoriaus teisė ir pareiga. Įmonių bankroto įstatyme nereglamentuojami savarankiški sandorių pripažinimo negaliojančiais pagrindai, tik pabrėžiami ginčytinų sandorių požymiai – priešingumas įmonės veiklos tikslams ir galima įtaka įmonės mokumui. Dėl to bankrutuojančios įmonės administratorius prieš bankroto bylos iškėlimą sudarytus šios įmonės sandorius gali ginčyti visais CK nustatytais sandorių negaliojimo pagrindais, tarp jų – ir CK 6.66 straipsniu, nes pagal ĮBĮ 11 straipsnio 3 dalies 14 punktą administratorius gina visų bankrutuojančios įmonės kreditorių interesus¹⁷⁸³.

Bankrutuojančios įmonės kreditorius pagal CK 6.66 straipsnį taip pat nepraranda teisės ginčyti įmonės sandorius. Įmonė, iškėlus jai bankroto bylą, įgyja specialų teisinį statusą, tačiau nepraranda civilinio teismo, taip pat turi teisę sudaryti sandorius, tačiau tokia jos galimybė ribojama ĮBĮ, todėl galimi atvejai, kai sandorį, pažeidžiantį kreditoriaus interesus, sudaro ir bankrutuojanti įmonė, pavyzdžiui, pažeisdama nustatytą kreditorių reikalavimo eiliškumą, ji, neatsiskaičiusi su pirmos eilės kreditoriumi, atsiskaito su antros eilės kreditoriumi. Tokie atvejai galimi ir dėl bankrutuojančios įmonės administratoriaus nesąžiningumo, ir dėl nepakankamos bankroto bylą nagrinėjančio teismo ar kreditorių susirinkimo kontrolės. Panašiais atvejais pažeidžiamos ne tik impera-

1783 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. spalio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-917/2003.

tyviosios ĮBĮ normos, bet ir kreditoriaus interesai (galimi du sandorių negaliojimo pagrindai). ĮBĮ nenustatyta draudimo bankrutuojančios įmonės kreditoriams ginti savo teises, todėl kreditorius turi teisę ginti savo interesus ne tik ĮBĮ nustatyta tvarka, bet ir kitomis, šiame įstatyme nenustatytomis, bet jam neprieštaraujančiomis teisinėmis priemonėmis. Dėl to kreditorius, manydamas, kad bankrutuojančios įmonės sandoris, ir sudarytas iki iškeliant bankroto bylą, ir ją iškėlus, pažeidžia jo teises, turi teisę tą sandorį ginčyti remdamasis *actio Pauliana*. Draudimas bankrutuojančios įmonės kreditoriui pasinaudoti šiuo institutu ne tik neatsitiktų šio instituto esmės ir paskirties, bet ir pažeistų kreditorių interesus, nes sumažėtų jų teisių ir teisėtų interesų gynimo galimybės¹⁷⁸⁴.

ĮBĮ nenustatyta bankrutuojančios įmonės administratoriui galimybės reikšti ieškinius teisme dėl uždarnosios akcinės bendrovės visuotinio akcininkų susirinkimo nutarimų pripažinimo negaliojančiais. Akcinių bendrovių visuotinių akcininkų susirinkimų nutarimų apskundimo tvarką reglamentuoja ABĮ, tačiau šio įstatymo nuostatose taip pat neįtvirtinta galimybės administratoriui ginčyti visuotinio akcininkų susirinkimo nutarimus. Tačiau jeigu kreditoriaus ginčijamas sandoris buvo sudarytas remiantis bendrovės valdybos nutarimu, pripažintina, kad reikalavimas dėl valdybos nutarimo panaikinimo yra tiesiogiai susijęs su *actio Pauliana* dalyku (įeina į įrodinėjimo dalyką), todėl šis reikalavimas turi būti nagrinėjamas remiantis CK 6.66 straipsniu¹⁷⁸⁵.

Bankrutuojančios įmonės atveju visų jos kreditorių teisės yra pažeidžiamos, jei įmonė sudaro sandorius, pažeisdama savo pačios interesus – įmonės turto perleidimas už aiškiai mažesnę kainą nei turto rinkos vertė. Toks sandoris prieštarauja juridinio asmens veiklos tikslams ir įstatams, todėl gali būti pripažintas negaliojančiu ir pažeidžiančiu kreditorių teises (CK 6.66 str. 1 d.).

Kai bankrutuojančios įmonės administratorius, atstovaudamas kreditorių interesams, ginčija įmonės sudarytą sandorį, remdamasis *actio Pauliana*, nustatant, ar nepraleistas vienerių metų ieškinio senaties terminas, taikytinas ĮBĮ 11 straipsnio 3 dalies 8 punktą, pagal kurį administratorius apie sandorius sužino nuo nutarties iškelti bankroto bylą įsiteisėjimo dienos. Taigi šiuo atveju CK 6.66 straipsnio 3 dalyje nu-

1784 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-201/2001; 2007 m. balandžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-146/2007.

1785 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-573/2005.

statytas vienerių metų ieškinio senaties terminas pradedamas skaičiuoti nuo nutarties iškelti bankroto bylą įsiteisėjimo dienos¹⁷⁸⁶. Jeigu sandorį ginčija bankrutuojančios įmonės kreditorius, ieškinio senaties terminas skaičiuojamas CK 6.66 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka. Esant svarbioms priežastims, ieškinio senaties terminas gali būti atnaujintas remiantis CK 1.131 straipsnio 2 dalimi.

Bankroto bylą, ginčijant sandorius *actio Pauliana* pagrindu, nagrinėjimo procese įrodinėjimo procesas yra specifiškas, nes jose ginamas ir privatus, ir viešasis interesas, todėl teismas šiose bylose yra aktyvesnis nei kitose bylose. Bankroto byloje teismas, nustatydamas įmonės nemokumo faktą, atsižvelgia į bankroto bylą nagrinėjimo ypatumus ir vadovaujasi proceso teisės normomis, suteikiančiomis teismui veikti *ex officio*. Bankroto byloje teismas ne tik pasiūlo šalims pateikti reikalingus įrodymus, bet ir, esant tokiam poreikiui, *ex officio* renka įrodymus, siekdamas nustatyti bylai reikšmingas faktines aplinkybes. Civilinėje byloje, kurioje bankrutuojančios įmonės administratorius, gindamas kreditorių interesus, reiškia *actio Pauliana*, teismas savo iniciatyva renka įrodymus, juos tiria ir vertina, jeigu dalyvaujantys byloje asmenys nevisiškai įvykdo savo pareigas įrodinėjimo procese (CPK 179 str., ĮBĮ 9 str.). Jeigu *actio Pauliana* ginčijamas sandoris, sudarytas prieš paskelbiant bankrotą, teismas aiškinasi, kurie iš bankroto byloje patvirtintų kreditorių jau buvo tuo metu, kai buvo sudaryta ginčijama pirkimo–pardavimo sutartis; sprendžia, ar nekilnojamojo turto pirkimo–pardavimo sutarties sudarymas galėjo turėti įtakos įmonės turtinei padėčiai taip, kad ji iš dalies ar visiškai negalėtų atsiskaityti su kreditoriais¹⁷⁸⁷.

Jeigu įmonei iškelta bankroto byla, teisinių pasekmių klausimas sprendžiamas kitaip, nei kitais atvejais taikant *actio Pauliana* institutą. Pagal ĮBĮ 1 straipsnio 3 dalį kitų įstatymų nuostatos taikytinos tiek, kiek jos neprieštarauja šiam įstatymui. Tokiu atveju CK 6.66 straipsnio nuostatos taikytinos kartu su ĮBĮ 35 straipsniu, reglamentuojančiu kreditorių reikalavimų tenkinimo eilę ir tvarką. Dėl to esant ĮBĮ nustatytai kreditorių reikalavimų tenkinimo tvarkai, teismui panaikinus bankrutuojančios įmonės sandorį CK 6.66 straipsnio pagrindu, negali būti taikomos šio straipsnio 4 dalyje nustatytos sandorio pripažinimo negaliojančiu

1786 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-178/2008.

1787 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-573/2005.

teisinės pasekmės tik *actio Pauliana* pareiškusiam kreditoriui. Tokiais atvejais į skolininko nepagrįstai perleistą turtą (arba jo vertę) negali būti nukreipiamas kreditoriaus reikalavimo patenkinimas. Šis turtas (arba jo vertė) turi būti grąžinamas bankrutuojančiai įmonei į bendrą turto masę ir naudojamas atsiskaityti su visais kreditoriais ĮBĮ nustatyta tvarka. Taigi tokiais atvejais svarbus turto iš trečiojo asmens valdymo grąžinimo skolininkui natūra klausimas. Teismas, sprenddamas teisinių pasekmių taikymo klausimą sandorį pripažinus negaliojančiu, nustato aplinkybes, susijusias su grąžintino natūra daikto būkle ir galimybe tą daiktą grąžinti buvusiam savininkui ¹⁷⁸⁸.

2. NETIESIOGINIS IEŠKINYS

2000 m. CK 6.68 straipsnyje įtvirtintas kreditoriaus interesų gynimo būdas – netiesioginis ieškinys. CK 6.68 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad kreditorius, turintis neabejotiną ir vykdytiną reikalavimo teisę skolininkui, turi teisę priverstinai įgyvendinti skolininko teises (dispozityviškumo principo išimtis) pareikšdamas ieškinį skolininko vardu, jeigu skolininkas pats jų neįgyvendina arba atsisako tai daryti ir dėl to pažeidžia kreditoriaus interesus. Netiesioginio ieškiniu paskirtis – apsaugoti kreditorių nuo nesąžiningo skolininko neveikimo tais atvejais, kai skolininkas nesuinteresuotas įgyvendinti savo teises į trečiąją asmenį ir ginti savo interesus ¹⁷⁸⁹. Tuomet kreditorius priverstinai įgyvendina skolininko reikalavimo teisę į trečiąją asmenį pareikšdamas netiesioginį ieškinį.

Šis institutas, kitaip nei *actio Pauliana*, kai skolininkas perleidžia savo turtą trečiajam asmeniui, netiesioginio ieškiniu atveju – skolininkas (jo vardu – kreditorius) reikalauja įvykdyti prievolę iš savo skolininko. Taip pat, kitaip nei esant teisei ieškinį skolininkui pareikšti tiesiogiai, netiesioginiu ieškiniu kreditoriui suteikiama teisė pareikšti ieškinį asmeniui, su kuriuo jo nesieja kreditoriniai santykiai, t. y. skolininko skolininkui.

CK 6.68 straipsnis nustato būtinas teisės pareikšti netiesioginį ieškinį atsiradimo sąlygas, kurios yra:

1788 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-573/2005.

1789 Teismų praktikos dėl *actio Pauliana*, netiesioginio ieškiniu, sulaikymo teisės ir prevencinio ieškiniu institutų taikymo apžvalga. *Teismų praktika*. 2008, 29.

- 1) ieškinys reiškiamas kreditoriaus skolininko vardu trečiajam asmeniui (skolininko skolininkui), į kurį kreditorius neturi tiesioginės reikalavimo teisės. Netiesioginį ieškinį turi teisę pareikšti kreditorius skolininko vardu trečiajam asmeniui (skolininko skolininkui). Pagal CK 6.68 straipsnio 1 dalį netiesioginio ieškinio ypatybė – teisė inicijuoti civilinį ginčą teisme suteikiama įstatyme nustatytam subjektui – kreditoriui, kuris neturi tiesioginės reikalavimo teisės į atsakovą, t. y. atsakovas nėra pažeidęs ir neginčija kreditoriaus teisės ar įstatymų saugomo intereso¹⁷⁹⁰. CPK nereglamentuoja kreditoriaus ir skolininko procesinės padėties civilinėje byloje, iškeltoje pagal netiesioginį ieškinį. Netiesioginiu ieškiniu siekiama apginti pareiškėjo – kreditoriaus, kitų kreditorių ir net paties skolininko interesus. Šiam tikslui pasiekti kreditorius gali pasirinkti bet kurią teisminį ginčą inicijuojančio asmens procesinę padėtį (ieškovo, skolininką įtraukiant į procesą trečiuoju asmeniu, skolininko, kaip ieškovo, atstovo ar bendraieškio)¹⁷⁹¹. Civilinėje byloje, iškeltoje pagal netiesioginį ieškinį, kreditorius nėra ginčijamo materialinio santykio dalyvis, ir ieškinio patenkinimas tiesioginių materialinių teisinių padarinių jam nesukelia, tačiau skolininko, teismui patenkinus turtinį reikalavimą į jo skolininką, mokumas didinamas. Dėl to bet kuri byloje kreditoriaus pasirinkta procesinė padėtis yra nulemta šių teisinių tikslų. Nesvarbu, kokia skolininko teisinė padėtis iškeltoje civilinėje byloje, skolininkas neturės teisės atleisti savo skolininką nuo prievolės įvykdymo arba pareikšti, kad prievolė neegzistuoja, nes tai pažeistų kreditoriaus teisės į skolininko turtą. Dėl to skolininkas ieškovas, kurio vardu pareikštas reikalavimas, neturi teisės bylos nagrinėjimo metu, pažeisdamas kreditoriaus interesus, atsisakyti savo reikalavimo kaip ieškovas arba sudaryti taikos sutartį su atsakovu¹⁷⁹². Be to, pagal CPK 140 straipsnio, reglamentuojančio ieškinio atsisakymą, ieškinio pripažinimą ir šalių taikos sutarties sudarymą, 4 dalį teismas gali nepriimti ieškinio atsisakymo¹⁷⁹³;

1790 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. balandžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-146/2007; 2007 m. birželio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-233/2007.

1791 Teismų praktikos dėl *actio Pauliana*, netiesioginio ieškinio, sulaikymo teisės ir prevencinio ieškinio institutų taikymo apžvalga. *Teismų praktika*. 2008, 29.

1792 Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. birželio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-38/2009.

1793 Teismų praktikos dėl *actio Pauliana*, netiesioginio ieškinio, sulaikymo teisės ir prevencinio ieškinio institutų taikymo apžvalga. *Teismų praktika*. 2008, 29.

- 2) ieškinį reiškiančio kreditoriaus turima apibrėžta ir vykdytina reikalavimo teisė į savo skolininką. Kreditorius turi turėti neabejotiną ir vykdytiną reikalavimo teisę, t. y. skolininko prievolė kreditoriui turi būti galiojanti, nepasibaigusi įstatyme nustatytais prievolės pasibaigimo pagrindais, turi būti suėjęs prievolės vykdymo terminas, tačiau ne naikinamasis¹⁷⁹⁴. Kreditorius neturės teisės reikšti netiesioginio ieškinio tais atvejais, kai skolininkas ginčija teismine tvarka jo reikalavimo teisę, taip pat jei nesuėjęs atidedamasis terminas ar neatsiradusi atidedamoji sąlyga, prievolė neturi būti pasibaigusi kitais prievolių pasibaigimo pagrindais (CK 6.30 str. 1 d., 6.33 str. 1 d., 6.34 str. 2 d.)¹⁷⁹⁵. Įstatyme nenustatyta reikalavimo, kad kreditoriaus reikalavimo neabejotinumas būtų patvirtintas teismo sprendimu, todėl jei nekyla kreditoriaus ir skolininko ginčo dėl kreditoriaus reikalavimo teisės galiojimo, laikytina, kad kreditoriaus teisė yra neabejotina. Taikant *actio Pauliana* institutą taip pat reikalaujama, kad kreditorius turėtų neabejotiną ir galiojančią reikalavimo teisę, tačiau nereikalaujama, kad kreditoriaus teisė būtų vykdytina. *Actio Pauliana* atveju kreditorius turi teisę ginti savo interesus – ginčyti skolininko turto perleidimo sandorį dar net nesuėjęs prievolės vykdymo terminui. Kreditoriui reiškiant netiesioginį ieškinį skolininko vardu trečiajam asmeniui prievolės vykdymo terminas jau turi būti suėjęs, t. y. kreditorius, siekdamas, kad jo reikalavimas būtų patenkintas, tik turėdamas teisę reikalauti įvykdyti prievolę iš savo skolininko gali reikšti netiesioginį ieškinį trečiajam asmeniui (skolininko skolininkui). Turtinė skolininko teisė taip pat vykdytina, t. y. kreditoriaus skolininko skolininkas savo prievolę turi vykdyti;
- 3) šio skolininko turima turtinė teisė kitam asmeniui (savo skolininkui). Tai reiškia, kad skolininkas turi turėti turtinę teisę į kitą asmenį – savo skolininką ir jos neįgyvendinti, atsisakyti įgyvendinti. Skolininkas šiuo atveju neįgyvendina jam teisėtai priklausančios teisės, piktnaudžiauja šia teise, piktybiškai vengia įgyvendinti savo teisę į skolininką, arba ją įgyvendina netinkamai.

1794 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-312/2008.

1795 Teismų praktikos dėl *actio Pauliana*, netiesioginio ieškinio, sulaikymo teisės ir prevencinio ieškinio institutų taikymo apžvalga. *Teismų praktika*. 2008, 29.

- Ši sąlyga išpildoma vien tik nustačius, kad skolininko turima reikalavimo teisė į savo skolininką tinkamai neįgyvendinama;
- 4) faktas, kad ieškinį reiškiančio kreditoriaus skolininkas šios savo teisės neįgyvendina. Skolininkas turi tam tikrą turtinę teisę, kurios neįgyvendina arba atsisako ją įgyvendinti. Tai reiškia, kad skolininkas turi turtinį reikalavimą į trečiąjį asmenį – savo skolininką, tačiau delsia įgyvendinti šią savo teisę, nerodo iniciatyvos, piktybiškai vengia tai daryti, pasirenka netinkamus savo teisės įgyvendinimo būdus ir pan. Reiškiant netiesioginį ieškinį užtenka nustatyti, kad skolininko reikalavimo teisė neįgyvendinama, o kaip reiškiasi jo neveikimas – tai jau fakto klausimas, sprendžiamas pagal byloje nustatytas faktines aplinkybes;
 - 5) toks skolininko elgesys (neveikimas) pažeidžia kreditoriaus interesus. Skolininko neveikimu ar atsisakymu veikti pažeidžiami kreditoriaus interesai, t. y. kreditoriui būtina apsaugoti savo teises (skolininkas tapo nemokus ar nepakankamai mokus, jam iškelta bankroto byla ir kitais ypatingais atvejais (CK 6.68 str. 2 d.). Kaip ir reglamentuojant *actio Pauliana* institutą, įstatyme įtvirtintas atvejų sąrašas nėra baigtinis. Taikant abu institutus svarbi aplinkybė, kad patenkinus kreditoriaus reikalavimą atsiras galimybė bent iš dalies patenkinti kreditoriaus reikalavimą. Skolininko nemokumas aiškintinas kaip ir skolininko nemokumo samprata *actio Pauliana* atveju. Nemokumas neturėtų būti suprantamas *Įmonių bankroto įstatymo* prasme kaip visiškas skolininko nemokumas (išskyrus atvejus, kai skolininkui – juridiniam asmeniui iškelta bankroto byla), o kaip skolininko negalėjimas patenkinti viso kreditoriaus reikalavimo. Kaip ir *actio Pauliana* atveju, kreditorius neturės teisės reikšti netiesioginį ieškinį, jei skolininkas turi pakankamai turto reikalavimui patenkinti;
 - 6) skolininko teisė, kurios jis neįgyvendina, neturi būti grynai asmeninė. Teikdamas netiesioginį ieškinį, kreditorius neturi teisės netiesioginiu ieškiniu reikalauti įgyvendinti su skolininko asmeniu susijusias teises (pvz., teisės į neturtinės žalos atlyginimą, išlaikymą, žalos, padarytos sužalojant sveikatą, atlyginimą ir pan.)¹⁷⁹⁶. Taigi galimybė pasinaudoti netiesioginio ieškinio institutu egzistuoja būtent turtinėse bylose (siaurąja prasme) (CK 6.68 str. 5 d.).

1796 Teismų praktikos dėl *actio Pauliana*, netiesioginio ieškinio, sulaikymo teisės ir prevencinio ieškinio institutų taikymo apžvalga. *Teismų praktika*. 2008, 29.

CK 6.68 straipsnio 5 dalyje nustatyta, kad, patenkinus netiesioginį ieškinį, išreikalautas turtas įskaitomas į skolininko turtą ir naudojamas visų skolininko kreditorių reikalavimams tenkinti. Taigi netiesioginiu ieškiniu negali būti tiesiogiai įgyvendinama paties kreditoriaus turima reikalavimo teisė į atsakovą.

Darytina išvada, kad kreditorius, pareiškęs netiesioginį ieškinį, iš esmės gina ne tik savo, bet ir kitų skolininko kreditorių, paties skolininko interesus. Ši netiesioginio ieškinio tenkinimo pasekmė iš esmės skiriasi nuo *actio Pauliana*, kurį tenkinant patenkinamas būtent šis ieškinį pareiškusio kreditoriaus reikalavimas ir tik šio reikalavimo dydžiu. Tačiau jeigu *actio Pauliana* pareiškiamas bankroto byloje, šio ieškinio tenkinimo pasekmės iš esmės panašios kaip ir netiesioginio ieškinio atveju, t. y. skolininko turtas arba jo vertė išieškoma ne tiesiogiai ieškinį pareiškusiam kreditoriui, o grąžinama į skolininko bendrą turto masę ir naudojama atsiskaityti su visais kreditoriais.

Atsižvelgiant į tai, kad išieškotas pagal netiesioginį ieškinį turtas grąžinamas į bendrą skolininko turto masę, netiesioginis ieškinys yra įmanomas ir esant bankroto teisiniams santykiams.

2008 m. liepos 1 d. įsigaliojusioje ĮBĮ 8 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad įmonės vadovas ar kitas asmuo (asmenys), įmonėje turintis teisę priimti atitinkamą sprendimą, privalo padengti žalą, kurią kreditoriai patyrė dėl to, kad įmonė pavėlavo pateikti teismui pareiškimą dėl bankroto bylos iškėlimo. Aiškinant šią nuostatą, konkretus kreditorius į teismą dėl žalos atlyginimo galėtų kreiptis tik su netiesioginiu ieškiniu (CK 6.68 str.), pareikšdamas ieškinį skolininko (bankrutuojančios įmonės) vardu, jei pati bankrutuojanti įmonė (jos administratorius) savo teisės reikalauti žalos atlyginimo neįgyvendintų. Tokiu atveju, patenkinus netiesioginį ieškinį, išreikalautas turtas būtų įskaitomas į skolininko turtą ir naudojamas visų skolininko kreditorių reikalavimams tenkinti (CK 6.68 str. 5 d.). Žalos atlyginimas už pareigos inicijuoti bankroto bylą pažeidimą priteisiamas įmonei, o ne jos kreditoriams, lemia ir tai, kad nustatant žalos dydį turi būti vertinama ne padidėjusi skola konkrečiam kreditoriui, o bendras įmonės skolų dydis, padidėjęs dėl laiku neinicijuotos bankroto bylos. Visais atvejais subjektas, kuriam priteisiamas žalos atlyginimas, yra bankrutuojanti įmonė, o ne jos kreditoriai¹⁷⁹⁷.

1797 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 25 d. nutartis civilinėje byloje 3K-3-130/2011.

Taip pat Lietuvos teismų praktikoje¹⁷⁹⁸ pripažįstama kreditoriaus teisė bankrutuojančios (likviduojamos) įmonės interesais reikšti netiesioginį ieškinį įmonės administratoriui.

Pažymėtina, kad teisės aktuose galima aptikti ir kitokių netiesioginio ieškinio atmainų. ABĮ 16 straipsnio 1 dalies 4 punkte nustatyta, kad akcininkai turi teisę kreiptis į teismą su ieškiniu, prašydami atlyginti bendrovei žalą, kuri susidarė dėl bendrovės vadovo ir valdybos narių pareigų, nustatytų šiame ir kituose įstatymuose, taip pat bendrovės įstatuose, nevykdymo ar netinkamo vykdymo, taip pat kitais įstatymų nustatytais atvejais. CK 6.68 straipsnio 1 dalies ir Akcinių bendrovių įstatymo 16 straipsnio 1 dalies 4 punkto, 19 straipsnio 10 punkto (CK 2.82 str. 4 d.) santykis yra toks pat kaip visumos ir dalies, t. y. CK 6.68 straipsnis yra bendro pobūdžio norma apie netiesioginį ieškinį; ABĮ 16 straipsnio 1 dalies 4 punkte ir 19 straipsnio 10 punkte (CK 2.82 str. 4 d.) įtvirtintos ieškinio, turinčio netiesioginiam ieškiniui būdingų bruožų, atmainos, kai teisė reikšti ieškinį įmonės vardu, ginčijant sprendimus, suteikiama pavieniams juridinio asmens dalyviams ir nebūtina, jog įmonė bylos iniciatoriui būtų skolinga¹⁷⁹⁹.

Be to, akcininkas, gindamas savo turtinį interesą, turi teisę reikšti ieškinį buvusiam bendrovės vadovui, prašydamas atlyginti žalą, atsiradusią pareigų nevykdymu ar netinkamu jų vykdymu ir tuo atveju, kai įmonei iškelta bankroto byla. Ši išvada darytina atsižvelgiant į ABĮ 14 straipsnio 1 dalies normą, kurioje nustatyta, kad akcininkų teises ir pareigas nustato šis ir kiti įstatymai, taip pat bendrovės įstatatai. Šio ir kitų įstatymų nustatytos akcininkų turtinės ir neturtinės teisės negali būti apribotos, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus. Pagal išdėstytos įstatymo normos nuostatą, kad šio ir kitų įstatymų nustatytos akcininkų turtinės ir neturtinės teisės negali būti apribotos, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus, akcininko teisė reikšti ABĮ 16 straipsnio 1 dalies 5 punkte numatytus ieškinius gali būti paneigta tik įstatymu ir tik jame aiškiai (*expressis verbis*) suformuluotu tokiu apribojimu. Tokio apribojimo ĮBĮ nėra.

ABĮ 15 straipsnyje išvardytos turtinės akcininkų teisės. Šio straipsnio 1 dalies 6 punkte nustatyta, kad akcininkas turi teisę gauti likviduojamos bendrovės turto dalį. Akcininko teisė į juridinio asmens turtą

1798 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-101/2008.

1799 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-514/2009.

nustatyta ir CK 2.45 straipsnyje. Konstatuotina, kad akcininkas turi materialinį interesą, kai įmonei iškelta bankroto byla, nes įmonę likvidavus jis gali gauti dalį likviduojamos įmonės turto. Šis materialinis interesas leidžia akcininkui imtis teisinio veiksmo, kuriuo siekiama įmonės bankroto proceso metu išsaugoti jos turtą, konkrečiai – reikšti ieškinį dėl buvusio įmonės vadovo sudaryto sandorio pripažinimo negaliojančiu.

Teismų praktikoje taip pat aptinkama netiesioginio ieškinio pareiškimo pavydžių ir sprendžiant paveldėjimo teisės klausimus. Kreditorius turi teisę reikšti ieškinį, kurio tikslas – leidimas nukreipti skolos išieškojimą į skolininko turtą, paveldėtą palikėjui mirus. Dėl paveldėto turto skolininkas vengia kreiptis į notaro kontorą dėl paveldėjimo teisės liudijimo išdavimo¹⁸⁰⁰.

Netiesioginis ieškinys gali būti reiškiamas ir siekiant užtikrinti vaiko teises į išlaikymą. Netiesioginis ieškinys reiškiamas tada, kai tėvas (motina) turi teisę pareikšti reikalavimą kitiems asmenims, tačiau jos neįgyvendina siekdamas išvengti prievolės dėl vaiko išlaikymo įvykdymo. Netiesioginį ieškinį gali pareikšti tėvas (motina), vaiko globėjas (rūpintojas), valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija, prokuroras, kai reiškiamas reikalavimas dėl vaiko išlaikymo (CK 3.194 str. 1 d.), išlaikymo formos pakeitimo (CK 3.201 str.), ar reiškiant savarankišką ieškinį, kad būtų apgintos vaiko teisės gauti išlaikymą iš jį privalančių teikti asmenų¹⁸⁰¹.

3. SULAIKymo TEISĖ

Vienas iš 2000 m. CK įtvirtintų prievolių įvykdymo užtikrinimo būdų – daikto sulaikymo teisė (CK 6.69 str.). Kreditorius turi teisę pasinaudoti daikto sulaikymo teise tol, kol skolininkas įvykdo prievolę. Šios teisės įgyvendinimo tvarka nustatyta daiktinės teisės normose – CK 4.229–4.235 straipsniuose, nes tai yra daiktinė teisė, tačiau naudojama užtikrinant skolininko prievolės kreditoriui įvykdymą. Be to, daikto sulaikymo teisė – tai vienas iš kreditoriaus savignyos būdų.

Priešingai nei taikant *actio Pauliana*, daikto sulaikymo atveju skolininkas nesudaro sutarties su trečiuoju asmeniu dėl turto perleidimo,

1800 Kauno apygardos teismo 2011 m. balandžio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-280-390/2011.

1801 Kauno apygardos teismo 2010 m. kovo 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-229-413/2010.

pats kreditorius, siekdamas, kad skolininkas įvykdytų savo prievolę, sulauko skolininko daiktą¹⁸⁰².

Daikto sulaikymo teisės, kaip materialinės teisės instituto, paskirtis panaši į laikinųjų apsaugos priemonių, kaip procesinės teisės instituto, paskirtį, nes laikinosiomis apsaugos priemonėmis irgi siekiama išlaikyti atsakovo *status quo* padėtį, kuri leistų ieškovui, priėmus jam palankų sprendimą, tikėtis, kad teismo sprendimas bus realiai įvykdytas, neatsižvelgiant į galimai pasikeisiančią atsakovo turčinę padėtį¹⁸⁰³.

Kreditoriaus teisė sulaikyti daiktą neatskiriama nuo skolininko prievolės kreditoriui, taigi šia teise kreditorius gali pasinaudoti, jeigu yra šios aplinkybės:

- 1) kreditoriaus reikalavimo teisės vykdytinumas, t. y. kai yra suėjęs reikalavimo įvykdymo terminas;
- 2) skolininkas nevykdo prievolės kreditoriui arba ją vykdo netinkamai;
- 3) kreditorius, naudodamasis šia teise, laikosi savigynai keliamų reikalavimų.

Daikto sulaikymo teise gali pasinaudoti ne bet kuris kreditorius, o tik teisėtas daikto valdytojas, turintis reikalavimo teisę į savininką – skolininką (CK 4.229 str. 1 d.), kuri yra vykdytina. Šiuo požymiu šis institutas skiriasi nuo *actio Pauliana*, nes taikant *actio Pauliana* institutą nebūtina, kad būtų suėjęs prievolės vykdymo terminas, t. y. kad prievolė būtų vykdytina.

Pažymėtina, kad sulaikomas daiktas nebūtinai turi priklausyti skolininkui nuosavybės teise, skolininkas gali būti ir teisėtas šio daikto valdytojas pagal savininko ir skolininko sudarytą sutartį¹⁸⁰⁴. Todėl nuo to momento, kai kreditorius sužino, kad skolininkas nebėra teisėtas daikto naudotojas, kreditorius praranda teisę naudotis sulaikymo teise ir privalo grąžinti daiktą teisėtam jo valdytojui / savininkui, priešingu atveju tolesnis sulaikymas gali būti vertinamas kaip nesąžiningas ir neprotingas, be to, neteisėtas.

1802 Teismų praktikos dėl *actio Pauliana*, netiesioginio ieškinio, sulaikymo teisės ir prevencinio ieškinio institutų taikymo apžvalga. *Teismų praktika*. 2008, 29

1803 Vilniaus apygardos teismo 2009 m. vasario 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-146-464/2009.

1804 Vilniaus apygardos teismo 2011 m. birželio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-751-611/2011.

Teismų praktikoje¹⁸⁰⁵ yra kilę ginčų dėl to, ar saugotojas turi teisę sulaikyti priverstiniam saugojimui perduotą automobilį iki jo savininkas visiškai atlygins saugojimo išlaidas (CK 4.229 str. 1 d.). Primintina, kad CK 6.840 straipsnio 5 dalyje nustatyta, jog saugotojas turi teisę sulaikyti perduotą jam saugoti daiktą tol, kol davėjas su juo neatsiskaitys. Priverstinį transporto priemonės nuvežimą ir saugojimą už padarytą administracinę teisės pažeidimą reglamentavo Vyriausybės 2001 m. lapkričio 27 d. nutarimu Nr. 1426, priimtu vadovaujantis ATPK 269 straipsnio 7, 8 dalimis, patvirtinta Transporto priemonių priverstinio nuvežimo ir važiuoklės užblokovimo tvarka, kurios 12 punkte nustatyta, kad priverstinai nuvežta transporto priemonė laikoma teritorinės policijos įstaigos saugomojoje vietoje arba pagal teritorinės policijos įstaigos sutartį su kitais subjektais – jų saugomoje vietoje. Konkrečiu atveju policijos įstaigos ir saugotojo sudarytoje sutartyje buvo nustatyta, kad saugotojas turi teisę reikalauti iš trečiųjų asmenų atlyginti su suteiktais paslaugomis susijusias išlaidas. Tačiau nagrinėjamoje byloje trečiasis asmuo (skolininkas) apie sudarytą pasaugos sutartį nežinojo, nebuvo sutarties šalis, o įstatymo nustatyto reglamentavimo, kad tretieji asmenys už suteiktas saugojimo paslaugas pagal transporto priemonių pasaugos sutartį yra atsakingi saugotojui, nebuvo, todėl teismas konstatavo, kad pasaugos sutarties dalis, kurioje nustatyta saugotojo teisė reikalauti iš trečiųjų asmenų atlyginti išlaidas, nesukelia teisinių padarinių ir yra niekinė (CK 1.78 str. 1 d., 6.154, 6.156, 6.159 str.). Kartu teismas konstatavo, kad nei sudaryta transporto priemonių pasaugos sutartis, nei Saugaus eismo automobilių keliais įstatymo 33 straipsnio nuostatos nesuteikė saugotojui teisės sulaikyti skolininko automobilį iki tol, kol jis atlygins saugotojui už saugojimo paslaugas.

Kreditorius daikto sulaikymo teise gali naudotis tik kol bus patenkintas jo reikalavimas. Skolininkui įvykdžius prievolę, kreditorius privalo grąžinti sulaikytą daiktą skolininkui (CK 4.229 str. 1 d.). Jeigu kreditorius, skolininkui įvykdžius prievolę, negrąžina sulaikyto daikto, skolininkas įgyja teisę reikalauti jam, kaip daikto savininkui, atlyginti patirtus nuostolius¹⁸⁰⁶.

1805 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-45/2011.

1806 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-257/2008.

Nagrinėjant daikto sulaikymo teisės ryšį tarp kreditoriaus reikalavimo teisės ir daikto, esant tęstiniais sutartiniais santykiais, kurių dalykas yra daikto (krovinio) pristatymas, pažymėtina, kad daikto (krovinio) sulaikymas yra pateisinamas net ir tuomet, kai kreditorius, sulaikydamas daiktą (krovinį), nebuvo įgijęs reikalavimo teisės prašyti atsiskaityti už konkretaus sulaikyto krovinio pristatymą. Šiuo atveju kreditoriaus daikto sulaikymo teisė grindžiama tuo, kad skolininkas laiku nevykdė savo įsipareigojimų sumokėti už ankstesnį krovinį. Jeigu kreditorių ir skolininką sieja pastovūs, su krovinių pristatymu susiję teisiniai santykiai, kiekvieno atskiro krovinio pristatymo organizavimas negali būti vertinamas kaip savarankiškas sandoris. Galimybė anksčiau minėtu atveju sulaikyti daiktą (krovinį) egzistuoja net nesant šalių įformintos nuolatinės sutarties, tačiau turint pakankamai kitų įrodymų, pagrindžiančių, kad šalis siejo pastovūs, su daiktų (krovinių) pristatymu susiję teisiniai santykiai¹⁸⁰⁷.

Kaip jau minėta, daikto sulaikymo teisė – tai vienas iš kreditoriaus savignyos būdų. CK 1.139 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad savignyos būdai ir priemonės turi atitikti teisės pažeidimo pobūdį ir kiekvienu konkrečiu atveju neperžengti savignyos ribų; naudojant savignyą būtina gerbti žmogaus teises ir laisves bei laikytis įstatymų reikalavimų. Kreditorius, pasinaudodamas daikto sulaikymo teise, turi laikytis teisingumo, sąžiningumo ir protingumo principų tam, kad nebūtų pažeistos skolininko – daikto savininko teisės. Sulaikydamas daiktą, kreditorius neturi pažeisti asmens, prieš kurį naudojama savigny, teisių daugiau, negu šis padarytu teisės pažeidimu pažeidė savignyą naudojančio asmens teises. Pagal CK 6.253 straipsnio 8 dalį asmuo, panaudojęs savignyą neteisėtai ar be pakankamo pagrindo, privalo atlyginti padarytą žalą.

Remiantis CK 4.232 straipsnio 2 dalimi, kreditoriaus turima daikto sulaikymo teisė yra ribota, nes kreditorius neturi teisės disponuoti šiuo daiktu, o naudoti – tik tam, kad šis daiktas būtų išsaugotas. Kreditoriui praradus daikto valdymo teisę, išskyrus atvejus, kai daikto savininko – skolininko sutikimu šis daiktas išnuomojamas ar įkeičiamas kitiems asmenims, skolininkui patenkinus kreditoriaus reikalavimą ar pateikus adekvatų savo prievolės įvykdymo užtikrinimą, daikto sulaikymo teisė baigiasi (CK 4.235 str.).

1807 Kauno apygardos teismo 2009 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-894-605/2009.

Taigi kreditorius daikto sulaikymo teise gali naudotis tik kol bus patenkintas jo reikalavimas. Skolininkui įvykdžius prievolę, kreditorius privalo grąžinti sulaikytą daiktą skolininkui (CK 4.229 str. 1 d.). Jeigu kreditorius, skolininkui įvykdžius prievolę, negrąžina sulaikyto daikto, skolininkas įgyja teisę reikalauti jam, kaip daikto savininkui, atlyginti patirtus nuostolius. Pažymėtina, kad nuostolių klausimą LAT yra sprendęs nagrinėdamas bylą dėl teisinių darbo santykių, kurioje darbuotojas, siekdamas užtikrinti savo reikalavimą, pasinaudojo daiktų sulaikymo teise ir sulaikė darbdaviui priklausantį daiktą (automobilį ir garažą), nes, atleisdama iš darbo, įmonė su darbuotoju ne iki galo atsiskaitė¹⁸⁰⁸. Minėtu atveju darbuotojas turėjo teisę taikyti daiktų sulaikymą, kol darbdavys neišmokėjo jam kompensacijų dėl darbo santykių nutraukimo. Kadangi apeliacinės instancijos teismo buvo nustatyta, kad sulaikytų daiktų savininkas su darbuotoju atsiskaitė 2005 m. vasarą, o daiktai savininkui buvo grąžinti 2006 m. spalį, laikytina, kad darbuotojo sulaikymo teisės taikymas tam tikram įstatymo apibrėžtam laikui (kol bus patenkintas reikalavimas) pripažintinas teisėtu, o vėlesnis daiktų sulaikymas neteisėtu. Šių faktų konstatavimas sudarė pagrindą atlyginti daikto savininko patirtus nuostolius (CK 4.229 str. 1 d., 6.245 str. 1 d., 6.253 str. 8 d.).

Taikant daikto sulaikymo teisės institutą, kreditoriaus reikalavimas negali būti tenkinamas iš sulaikyto daikto vertės. Šiuo institutu skolininkas skatinamas kuo greičiau įvykdyti prievolę, tačiau kreditorius neturi teisės parduoti sulaikytą daiktą ir taip išsieškoti skolą. Toks kreditoriaus teisių apribojimas nustatytas siekiant apsaugoti skolininko ir kitų kreditorių interesus. Pagal CK 4.231 straipsnio 1 dalį kreditorius turi teisę pasilikti tik sulaikyto daikto duodamus vaisius ir taip patenkinti savo reikalavimus pirmiau už kitus kreditorius. CK 4.232 straipsnio 2 dalyje nustatytas draudimas disponuoti sulaikytu turtu, nustatant, kad kreditorius negali jo išnuomoti, įkeisti, kitaip varžyti ar naudoti pagal paskirtį. Taigi daikto sulaikymo teisės turinį sudaro tik valdymo ir riboto naudojimo teisė, nesuteikiant kreditoriui teisės disponuoti ir laisvai naudotis sulaikytu daiktu. Taikant *actio Pauliana*, panaikinus ginčijamą sandorį, kreditoriaus reikalavimas tenkinamas būtent iš perleisto skolininko turto vertės (išskyrus bankroto atvejį). Įgyvendindamas daikto sulaikymo teisę tik įstatyme nustatytais atvejais, kreditorius

1808 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-257/2008.

gali nukreipti išieškojimą į sulaikytą daiktą (pvz., CK 6.656 str. nustatyta rangovo teisė išieškoti jam pagal sutartį priklausančias sumas už atliktą darbą iš užsakovui priklausančių įrenginių, likusių medžiagų ir kito užsakovui priklausančio turto, kol užsakovas visiškai su juo neatsiskaitys). CK 6.786 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas daikto sulaikymo teisės virtimas priverstiniu įkeitimu, nes kai komitentas tampa nemokus, komisisionierius netenka sulaikymo teisės į sulaikytus daiktus, bet įgyja įkeitimo teisę į tuos daiktus, o komisisionieriaus reikalavimai dėl sulaikyto daikto vertės dydžio tenkinami kartu su įkeitimu užtikrintais reikalavimais.

Gali būti, kad kreditoriui sulaikius skolininko daiktą skolininkas vis tiek nevykdo savo prievolės. Kadangi pagal CK 4.229 straipsnio 1 dalį kreditorius turi teisę sulaikyti daiktą tik iki bus įvykdyta prievolė ir negali nukreipti išieškojimo į sulaikytą daiktą, jis turėtų kreiptis į teismą dėl skolininko įpareigojimo įvykdyti prievolę, jeigu įstatyme konkrečiai nenustatyta kreditoriaus teisės nukreipti išieškojimą į sulaikytą daiktą. Teismui priėmus sprendimą priteista skola bus išieškoma bendra tvarka, t. y. remiantis teismo sprendimų vykdymą reglamentuojančiomis procesinės teisės normomis.

CK nenustatyta, kokie daiktai gali būti sulaikymo teisės objektai. Laikytina, kad tokie gali būti visi daiktai plačiaja prasme, t. y. kilnojamasis ir nekilnojamasis turtas (pvz., ilgalaikės nuomos atveju sulaikant nuomos objektą iki nuomotojas nesumokės kompensacijos už objekto pagerinimus – CK 4.169 str. 4 d.), pinigai, vekseliai ir pan., t. y. bet kurie daiktinės teisės objektai.

CK 4.230 straipsnyje nustatyta, kad daikto sulaikymo teisė nedaloma, todėl kreditorius – teisėtas daikto valdytojas turi teisę sulaikyti visą valdomą daiktą, kol bus visiškai patenkintas jo reikalavimas. Pagal šios teisės normos dispoziciją įstatymų leidėjas neteikia reikšmės kreditoriaus turimo reikalavimo dydžiui, todėl sulaikomo daikto vertė neturėtų būti lyginama su kreditoriaus reikalavimo dydžiu. Tai reiškia, kad kreditorius turi teisę sulaikyti didesnės vertės daiktą nei jo turimas reikalavimas. Tačiau tai yra jo teisė, o ne pareiga, todėl galimi atvejai, kai kreditorius sulaikys tik dalį valdomo daikto, jei nuspręs, kad tas turtas pakankamai užtikrins prievolės įvykdymą. Tačiau jeigu kreditorius sulaiko du daiktus, nors skolos kreditoriui dydis neviršija vieno sulaikyto daikto vertės, laikytina, kad kreditorius peržengia savignyos ribas ir neteisėtai sulaiko antrąjį daiktą, todėl skolininkas turės teisę reika-

lauti grąžinti vieną daiktą ir atlyginti dėl to padarytą žalą (CK 4.94 str., 6.253 str. 8 d.).

CK specialiosiose normose reglamentuojami atskiri atvejai, kai kreditorius turi teisę sulaikyti daiktą iki skolininkas įvykdys savo prievolę (pvz., CK 2.161 str., 4.169 str. 4 d., 4.238 str. 2 d., 6.347 str. 1 d., 6.758 str. 4 d., 6.840 str. 5 d. ir kt.). CK 6.69 straipsnyje įtvirtinta daikto sulaikymo teise kreditorius gali pasinaudoti ir kitais, įstatyme konkrečiai neįvardytais atvejais. Pavyzdžiui, daikto sulaikymas gali būti taikomas ir esant šeimos teisiniais santykiams – siekiant apsaugoti vaiko teises į išlaikymą. Daikto sulaikymo teisę, kol bus patenkintas reikalavimas, gali taikyti vaiko tėvas (motina), globėjas (rūpintojas), teisėtai valdantis skolininkui priklausantį daiktą ir turintis reikalavimo teisę į daikto savininką. Jeigu vaiko tėvas (motina) yra įsiskolinęs vaikui dėl išlaikymo neteikimo, esant įstatyme nustatytoms sąlygoms (CK 4.229 str.), kreditorius gali pasinaudoti daikto sulaikymo teise iki bus padengta vaiko išlaikymo skolos suma (CK 4.229–4.235, 6.69 str.)¹⁸⁰⁹.

Taigi CK 6.69 straipsnyje įstatymų leidėjas nenustatė reikalavimo, kad sulaikomas daiktas būtų susijęs su kreditoriaus reikalavimo teise, ir nenurodė, kokį reikalavimą turėdamas kreditorius turi teisę pasinaudoti daikto sulaikymo teise.

Kita vertus, CK įtvirtinti atvejai, ribojantys įstatymo nustatytą daikto sulaikymo panaudojimą tam tikriems santykiams. Pavyzdžiui, CK 6.640 straipsnyje numatyta, kad panaudos gavėjas neturi jam perduoto daikto sulaikymo teisės, išskyrus atvejus, kai panaudos davėjo prievolė pasireiškia dėl daikto išsaugojimo būtinų ir neatidėliotinų išlaidų kompensavimo. LAT teko nagrinėti bylą¹⁸¹⁰, kai žemės ūkio bendrovė sulaikė ir negrąžino individualiai įmonei 67 kiaulių dėl to, kad nebuvo atlygintos būtinų kiaulių saugojimo išlaidos. Kadangi šalys buvo sudariusios neatlygintina pasaugos sutartį, LAT grąžino bylą iš naujo nagrinėti pirmajai instancijai, nes žemesnės instancijos teismai nesvarstė klausimo, ar, esant neatlygintinei pasaugos sutarčiai bei vadovaujantis CK 6.841¹⁸¹¹ straipsniu, galima taikyti daikto sulaikymo instituto normas, mat, ne-

1809 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas Nr. 54 „Dėl įstatymų, reglamentuojančių tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, taikymo teismų praktikoje“. *Teismų praktika*. 2005, 23.

1810 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. lapkričio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1242/2002.

1811 Lietuvos Respublikos CK 6.841 straipsnio 1 dalyje nustatoma, kad „<...> saugotojo turėtos daikto saugojimo išlaidos įskaitomos į atlyginimą už pasaugą“.

apsvarsčius ir neišsiaiškinus šių materialinės teisės normų taikymo ir aiškinimo klausimų, teisingai išspręsti šios bylos negalima.

4. APIBENDRINIMAS

Apibendrinant galima pasakyti, kad nagrinėti kreditorių interesų gynimą reglamentuojantys teisiniai institutai – *actio Pauliana*, netiesioginis ieškinys bei sulaikymo teisė – išskirti į atskirą CK skyrių ir laikomi specialiais civilinės teisės institutais. Specialiais šie institutai laikomi todėl, kad civilinėje teisėje vyrauja dispozityvios teisės normos, o imperatyvų yra nedaug. Vieni iš jų – šie institutai, o tai reiškia, kad šiais institutais apibrėžiamos teisės normos yra privalomos ir jų savo valia sandorio subjektai keisti negali. Taigi tai susiję su dispozityvumo ir sutarčių laisvės principo ribojimu.

Pažymėtina, kad LAT praktika nuo 2001 m. formavosi ir vystėsi kreditoriaus interesų gynimo institutams suteikdama vis daugiau teisinės reikšmės ir darydama šiuos institutus vis labiau prieinamus ir palankius naudoti savo teises ginantiems kreditoriams. Iš esmės galima teigti, kad praktikoje daugiausia buvo naudojamas *actio Pauliana* institutas, kuris ypač dažnai taikomas bankroto procedūrose. Netiesioginio ieškinio institutas nėra toks patrauklus dėl to, kad ieškovas išieško turtą visų kitų kreditorių naudai, nes priteistas turtas atitenka kreditoriaus skolininkui, iš kurio vėliau kreditorius gali išsieškoti savo reikalavimo teisę. Žvelgiant į kreditoriaus interesų gynimo galimybes, svarstyтина galimybė įstatyme numatyti, kad netiesioginį ieškinį gali reikšti ne tik kreditoriai, bet ir skolininko – juridinio asmens – dalyviai, jei skolininkas pats šių teisių neįgyvendina arba atsisako tai daryti ir dėl to pažeidžia ne tik kreditoriaus, bet ir dalyvio teises, nes ne visų rūšių juridinių asmenų dalyviai turi įstatymų nustatytas teises tinkamai apginti savo teises.

21 skyrius

Prievolių įvykdymo užtikrinimas hipoteka

Janina Stripeikienė

Hipoteką reglamentuojančių teisės normų įtvirtinimas CK užbaigė šio instituto reguliavimą, kurio spragos XX a. paskutiniajame dešimtmetyje teisės teoretikams ir praktikams neleido kalbėti apie veiksmingą prievolių įvykdymo užtikrinimą hipoteka mechanizmą. 1992 m. spalio 6 d. priimtas Hipotekos įstatymas¹⁸¹², nors hipotekai ir suteikė juridinę formą, tačiau nesudarė prielaidų *de facto* veikti iki hipotekos institucinio sureguliuavimo 1998 m. balandžio 1 d., t. y. hipotekos įstaigų sukūrimo¹⁸¹³.

Priimant Hipotekos įstatymą, vyravo valstybės naujos finansinės, ekonominės tvarkos sukūrimo, bankų sistemos ir kreditavimo santykių formalizavimo poreikiai ir tikslai¹⁸¹⁴, O CK nuostatomis, *inter alia*, atsižvelgiant į trejų metų hipotekos sistemos veikimą *de facto* (1998–2001 m.), daugiau siekta nustatyti civilinių teisinių santykių dalyvių galimybes, teises ir pareigas, pirmiausia garantuojant aiškią ir paprastesnę tvarką įgyvendinamą kreditoriaus turtinių interesų apsaugą, kuri tuo metu buvo per silpna ir neleido plėtotis sutartiniais santykiams. CK normose dėl hipotekos, palyginti su pirmtakėmis Hipotekos įstatyme (be kelių svarbių išimčių, pvz., susijusių su hipotekos objektu, arba dėl priverstinės hipotekos), nenustatyta esmingai naujos šių teisinių santy-

1812 Lietuvos Respublikos hipotekos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 31-951; 1997, Nr. 63-1468.

1813 Panaši teisinio reguliavimo spragos padėtis susiklostė ir priėmus naująjį CK, nes CPK nuostatos, reikšmingos byloms dėl hipotekos nagrinėti, pradėtos taikyti po dvejų metų. Šiuo pereinamuoju laikotarpiu taikytos Hipotekos įstatymo nuostatos dėl hipotekos įregistravimo, priverstinio išieškojimo ir kt., t. y. tiek, kiek įstatymo nuostatos neprieštaravo CK nustatytam reguliavimui ir leido naudotis įkeitimo teise.

1814 Plačiau žr. *Prievolių įvykdymo užtikrinimo problemos naujųjų ekonominių santykių aplinkoje*. Lietuvos teisininkų draugija. Vilnius: Justitia, 1996.

kių tvarkos¹⁸¹⁵. Be kita ko, iš Hipotekos įstatymo CK „paveldėjo“ ir kai kuriuos probleminius teisinio reguliavimo aspektus¹⁸¹⁶.

Nors per pirmuosius dešimt CK galiojimo metų hipotekos instituto materialiosios teisės normos, įtvirtintos CK ketvirtiojoje knygoje (XI skyrius „Hipoteka“), nebuvo keistos, negalima teigti, kad hipotekos reguliavimas ir jį aiškinanti bei taikanti teismų praktika paprasti ir jos santykių dalyvių lengvai priimti. Pažymėtina, kad, net ir esant stabiliam teisiniam reguliavimui, hipotekos teisinių santykių šalys neišnaudojo visų jo teikiamų galimybių (pvz., susitarimo dėl hipotekos rūšies, kuri ypač svarbi skolos išieškojimo procese) ir sukūrė „supaprastintą“ teisinių santykių praktiką, tobulintą ir formos, ir turinio prasme.

Kita vertus, buvo suvokta, kad pirminis hipotekos reguliavimo tikslas – apsaugoti kreditorius ir užtikrinti jų turtinių interesų apsaugą hipoteka – per siauras šiuolaikiniams teisiniams santykiams. Kuriant CK buvo patenkintas tuometis visuomenės poreikis įtvirtinti gana paprastus ir veiksmingus kreditorių turtinių interesų apsaugos mechanizmus, tačiau toks reguliavimas (jį vertinant iš šiandienos perspektyvų) pasirodė netoliaregiškas, nes juo nepasiekta kreditorių ir skolininkų intere-

1815 Prie CK normų „naujovių“ galėtume priskirti šias, jomis neapsiribodami: įkeitimas apima ir kilnojamąjį daiktą, reikalingą naudotis nekilnojamuoju daiktu (CK 4.171 str. 3 d.); įkeičiamo turto draudimas (CK 4.174 str. 4 d.); leidimas įkeistą daiktą perleisti kitam asmeniui (CK 4.171 str. 9 d.); neribojamas hipoteka užtikrinamų palūkanų dydis, hipoteka užtikrinamas netesybų išieškojimas (CK 4.174 str. 1 d.); įtvirtintas paskesnės eilės hipotekos kreditorių sutikimas, kai skolinio įsipareigojimo terminas prailgintas (CK 4.174 str. 2 d.); sutrumpintas terminas turto paveldėtojams perregistruoti hipoteką savo vardu tam, kad kreditorius galėtų fiksuoti skolos dydį (CK 4.182 str. 3 d.); neliko draudimo pakartotinai įkeisti bendrąja hipoteka suvaržyto daikto (CK 4.183 str. 2 d.); leidžiama *suinteresuotai šaliai* kreiptis į hipotekos teisėją reikalauti hipotekos pabaigos, kai sąlyga, lemianti hipotekos pasibaigimą, nebevykdoma (CK 4.184 str. 3 d.), aiškiai įtvirtinta galimybė perleisti dalį hipotekos reikalavimo trečiajam asmeniui (CK 4.189 str. 1 d.); hipotekos pabaiga priverstinai realizavus įkeistą daiktą siejama su kreditoriaus prašymu (CK 4.197 str. 1 d.) ir kt.

1816 Pavyzdžiui, CK 4.189 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad kreditorius hipotekos reikalavimą ar jo dalį gali perleisti kitam asmeniui (Hipotekos įstatymo normos šia teise taip pat įtvirtino, išskyrus dalies hipotekos reikalavimo perleidimą), o CK 4.191 straipsnio 1 dalyje numatyta kreditoriaus teisę įkeisti hipotekos reikalavimą. Vis dėlto teisės teoretikų nagrinėtu reikalavimo teisės, atsiradusios iš hipotekos, perleidimo ar įkeitimo klausimu sutariama, kad dėl hipotekos reikalavimo ryšio su pagrindine prievole šio negalima perleisti kartu neperleidus ir hipoteka užtikrintos prievolės. Žr., pavyzdžiui, Baranauskas E. Kai kurios įkeitimo teisinio reguliavimo problemos. *Jurisprudencija*. 1999, 14 (6): 26–28; Baranauskas E. Kai kurie hipotekos teisinio reguliavimo probleminiai aspektai. Prievolių įvykdymo užtikrinimo teisinės problemos. Vilnius, 2001, p. 35; Petrauskaitė D. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Ketvirtoji knyga. Daiktinė teisė. XI skyrius. Hipoteka* (3). Vilnius: Justitia, p. 12.

sų pusiausvyros, skolininkui ar tretiesiems asmenims (svetimo daikto hipotekos atvejis) nesuteikta adekvačių jų interesų apsaugos priemonių, nors šios kai kuriems skolininkams (pvz., vartotojams) ypač reikalingos. Teismai, bandydami teisinių santykių formą priartinti prie turinio, pildė reguliavimo spragas, bet ši praktika nepakankama, be to, sulaukia kritikos dėl keliamos grėsmės peržengti teisminei valdžiai suteiktos kompetencijos ribas.

Su hipotekos teisiniais santykiais susijusios praktinės problemos bei reguliavimo spragos inspiravo poreikį šį institutą atnaujinti. Dar 2009 m. parengti ir pateikti Seimui įstatymų projektai, kuriais pasiūlyta iš esmės reformuoti hipotekos registravimo ir priverstinio išieškojimo iš įkeisto turto procedūras¹⁸¹⁷. Siūlomi pakeitimai buvo ne tik instituciniai (hipotekos registravimo ir išieškojimo iš įkeisto turto procedūrose hipotekos teisėjų funkcijas perduodant notarams), bet ir iš dalies apimantys įkeitimo (hipotekos) teisinį procedūrų reguliavimą. Šiais reformos uždaviniais iš esmės siekta paprastesnės ir greitesnės procedūros sutartinių santykių šalims bei ekonominės naudos valstybei atsisakant teismams nebūdingų techninio pobūdžio funkcijų ir perduodant juos notarams¹⁸¹⁸. Po 2,5 metų trukusio svarstymo siūlomos įstatymų pataisos buvo priimtos 2012 m. sausio 10 d., jų įsigaliojimą nukeliant į 2012 m. liepos 1 d.¹⁸¹⁹

1817 2009 m. birželio 9 d. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.170, 4.171, 4.172, 4.174, 4.175, 4.176, 4.177, 4.178, 4.179, 4.180, 4.181, 4.183, 4.184, 4.185, 4.186, 4.188, 4.189, 4.190, 4.191, 4.192, 4.196, 4.197, 4.199, 4.201, 4.206, 4.207, 4.209, 4.210, 4.211, 4.212, 4.214, 4.216, 4.219, 4.221, 4.223, 4.226, 4.256 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 4.192¹, 4.194¹ straipsniais įstatymo projektas Nr. XIP-720 (žr. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=345587>) ir Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 542, 543, 544, 545, 551, 554, 566, 744, 745, 746, 747 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei 546, 547, 548, 549, 550, 552, 553, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 567, 568, 569 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymo projektas (žr. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=345588>).

1818 Juzikienė R. Hipotekos ir įkeitimo reformos tikslai ir priemonės. *Juristas*. 2010 (11): 21–26.

1819 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.127, 4.170, 4.171, 4.172, 4.173, 4.174, 4.175, 4.176, 4.177, 4.178, 4.179, 4.180, 4.181, 4.182, 4.183, 4.184, 4.185, 4.186, 4.187, 4.188, 4.189, 4.190, 4.191, 4.192, 4.193, 4.195, 4.196, 4.197, 4.198, 4.199, 4.200, 4.201, 4.202, 4.204, 4.206, 4.207, 4.209, 4.210, 4.211, 4.212, 4.213, 4.214, 4.216, 4.219, 4.220, 4.221, 4.223, 4.224, 4.225, 4.226, 4.256 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir Kodekso papildymo 4.192 (1), 4.194 (1) straipsniais įstatymas (*Valstybės žinios*. 2012, Nr. 6-178) ir Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 542, 543, 544, 545, 551, 554, 566, 715, 744, 745, 746, 747 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir 546, 547, 548, 549, 550, 552, 553, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 567, 568, 569 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas (*Valstybės žinios*. 2012, Nr. 6-179).

Pažymėtina, kad per pirmąją CK galiojimo dešimtmetį hipotekos sistemoje daugiausia iečių sulaužyta derinant kreditoriaus ir skolininko interesus galutinėje hipotekos teisinių santykių stadijoje, t. y. priverstinio skolos išieškojimo procese. Šalių priešpriešą lėmė ne tik skolininkų negalėjimas (galbūt nenoras ar lengvabūdiškumas) laiku ir tinkamai atsiskaityti su kreditoriais, bet ir nesutarimas dėl būdų ir priemonių, kaip šis atsiskaitymas turėtų būti vykdomas.

Vertinant hipotekos sistemos praktinį veikimą, matyti jo veiksmingumą mažinantys veiksniai: nepakankamas skolininkų hipotekos teisinio reguliavimo išmanymas, legalizuoto supaprastinto, priverstinio skolininko atžvilgiu kreditoriaus interesų patenkinimo nesupratimas. Šiuos santykius daro sudėtingesnius ir finansinė valstybės bei šalių padėtis, pavyzdžiui, iš varžytynių parduodamo turto vertės sumažėjimas dėl ekonominių svyravimų. Dėl siekio sumažinti šias rizikas vyrauja praktika, kai įkeičiamo turto vertė akivaizdžiai viršija skolos dydį. Paradoksalu, tačiau ir tai ne visada užtikrina skolininko ir kreditoriaus ramų gyvenimą – praktika rodo, kad hipoteka suvaržytas turtas išvaržomas už sumą, lygią skolos dydžiui arba mažesnę už jį.

Šiame kontekste išskirtini keli, mūsų nuomone, svarbiausi pastarojo dešimtmečio hipotekos teisinių santykių aspektai, kuriuos, be kita ko, nagrinėjo ir kasacinis teismas: hipotekos objekto apimties nustatymas įkeičiant žemę, skolininko ir (ar) įkaito davėjo apsauga priverstinio išieškojimo procese bei daiktinių teisių kolizija esant nepastatyto būsto pirkimo–paradavimo teisiniams santykiams.

1. HIPOTEKOS OBJEKTO APIMTIES NUSTATYMO PROBLEMATIKA ĮKEIČIANT ŽEMĘ

Nors CK 4.171 straipsnio redakcijoje, galiojusioje iki 2012 m. birželio 30 d., buvo nustatyta, kas yra ir gali būti hipotekos objektas, gana dažnai kildavo ginčai, šalims priverstinio skolos išieškojimo procese nesutariant dėl hipotekos objekto, t. y. ką ir kiek skolininkas (ar trečiasis asmuo) įkeitė kreditoriui, siekdamas užtikrinti prievolės įvykdymą: natūralu, kad kilus ginčui skolininkas hipotekos objektą siekia apibrėžti kuo siauriau, kreditorius – priešingai, kuo plačiau. Šią skirtingų interesų priešpriešą dažnai lemdavo ne tik kontrahentų valios nesuderinamumas sudarant hipotekos sandorį ar nenoras kitai šaliai suteikti daugiau

subjektinių teisių, nei, atrodytų, suderėta, bet ir probleminis CK 4.171 straipsnio nuostatų santykis.

Šiame kontekste atsiskleidžia (sutartinės) hipotekos teisės specifškumas, ribos, santykis su kitomis daiktinėmis teisėmis. Hipoteka yra dvejojo pobūdžio teisės institutas: viena vertus, tai prievolių užtikrinimo priemonė, kita vertus – daiktinė teisė, tačiau visais atvejais sutartinė hipoteka įforminama hipotekos sutartimi, taigi sutartinės hipotekos atsiradimo pagrindas yra sandoris, kuriam taikomos bendrosios civilinės teisės normos, reglamentuojančios sandorių negaliojimo pagrindus. LAT yra konstatavęs, kad prievolinės ir daiktinės teisės atribojimo problemos nekyla sprendžiant klausimą dėl hipotekos kreditoriaus – hipotekos sandorio šalies – interesų apsaugos, nes toks subjektas, nors ir įgijo daiktines teises į svetimą turtą, yra ginčijamos sutarties kontrahentas, kuriam taikytinos prievolių teisės normos. Aplinkybė, kad hipotekos sandorio pagrindu kreditorius įgijo daiktinę teisę, savaime nereiškia, kad jam taikytini daiktiniai teisių gynimo būdai¹⁸²⁰. Be to, CK normos, reglamentuojančios sąžiningo įgijėjo interesų gynimą, taikomos tik tokiame sąžiningame įgijėjui, kuris turtą įgijo nuosavybės teise; hipotekos kreditorius ginčijamo turto nuosavybės teise neįgyja; CK 4.215 straipsnyje sąžiningo įgijėjo teisėms prilygintos tik įkaito turėtojo teisės, o sąžiningo įgijėjo teisių institutas (CK 4.95–4.97 str.) turi būti taikomas tik kilnojamųjų daiktų ir turtinių teisių turėtojui, o ne hipotekos kreditoriui¹⁸²¹. Hipotekos (sutartinės) likimas priklauso nuo užtikrinamos prievolės, suderintos šalių valios. Šalių valios suderinamumas aiškintinas plačiai ir apima ne tik hipotekos šalies valios išraišką sandorio sudarymo faktu, bet ir hipotekos kreditoriaus, ypač jei jis – profesionalus verslininkas ar stipresnioji santykių šalis, veiksmus aiškinantis tikrąją įkaito davėjo valią. Tikrosios asmens valios sudarant sandorį imperatyvas leidžia teismui vertinti, ar skolininkas, kaip vidutiniškai protingas ir apdairus asmuo, suvokdamas visus sandorio sudarymo padarinius, laisva valia niekada atitinkamo hipotekos sandorio nesudarytų. LAT yra pripažinęs, kad bankas nesiėmė priemonių, nors tam turėjo galimybių, nustatyti hipotekos realumą, t. y. įkaito davėjos valią savo turtu užtikrinti kito asmens prievolių įvykdymą. Toks banko neveikimas – nesąži-

1820 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-166/2011.

1821 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-144/2006.

ninga dalykinė praktika ir sukelia bankui, kaip pripažinto negaliojančiu hipotekos sandorio šaliai, neigiamų padarinių¹⁸²². Taigi hipoteka, kaip daiktinė teisė, nevertintina kaip absoliuti teisė, o ribota teisė, nors ir susijusi su daiktu, bet nuo jo nepriklauso tiesiogiai, nes jos pabaiga nulemta užtikrinamos prievolės įvykdymu¹⁸²³.

Sutartinis hipotekos pobūdis ir šalių interesas pačioms susitarti dėl savo teisių ir pareigų sudarė pagrindą teismams atitinkamas CK nuostatose įtvirtintas prezumpcijas aiškinti ir taikyti atsižvelgiant į šalių veiksmus plėtojant hipotekos teisinius santykius. Ši teismų galimybė tapo ypač svarbi sprendžiant ginčus dėl hipotekos objekto nustatymo, kai hipotekos kreditorius, pateikdamas pareiškimą dėl priverstinio skolos išieškojimo, prašydavo kaip įkeisto daikto priklausinius areštuoti vėliau nei įregistruota hipoteka sukurtus daiktus.

Hipotekos kreditoriai (įprastai – kredito įstaigos) greičiausiai dėl šalį ištikusios ekonominės krizės nuvertėjus įkeistam turtui¹⁸²⁴, siekdavo prie skolinio įsipareigojimo įkeistos žemės kaip priklausinius priskirti ir vėliau ant šios įkeistos žemės pastatytus statinius (pastatus, inžinerinius ir kitus statinius). Jie remdavosi CK 4.40 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta prezumpcija, pagal kurią statiniai priskiriami prie (įkeistos) žemės priklausinių, todėl, jų manymu, šalys kreditoriaus naudai susitarė suvaržyti ne tik žemę, bet ir *būsimus* statinius. Taigi kreditoriai iš esmės remdavosi įstatyme įtvirtintomis daiktinių teisių gynybos priemonėmis.

Vis dėlto LAT praktikoje šiuo klausimu (sprendžiant dėl įkeistos žemės priklausinių, kai hipotekos lakšte konkretūs priklausiniai nenuro-

1822 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 11 d. nutartis byloje Nr. 3K-3-166/2011.

1823 Василевская Л. Ю. *Учение о вещных сделках по германскому праву*. Москва: Статут, 2004, c. 532.

1824 Tokia prielaida darytina, atsižvelgiant į tai, kad sutartinėje hipotekoje siektinas įkeitimu užtikrinamos prievolės ir hipoteka suvaržyto daikto verčių adekvatumas. LAT yra konstatavęs, kad hipotekos santykiai grindžiami, *inter alia*, proporcingumo principu, kuris reikalauja, kad skolininko interesai su hipotekos nustatymu susijusiais apribojimais neturėtų būti suvaržomi daugiau, negu iš esmės reikia kreditoriaus interesams apsaugoti; tiesiogiai šis principas įtvirtintas CK 4.171 straipsnio 11 punkto normoje, įtvirtinančioje priverstinės hipotekos objekto parinkimo taisyklę, pagal kurią priverstinės hipotekos objektu turi būti parenkamas toks daiktas, kurį pardavus būtų visiškai patenkinti kreditoriaus reikalavimai, o skolininkas nukentėtų kuo mažiau; sutartinės hipotekos atveju proporcingumo principas veikia kaip vienas iš orientyrų, nustatant tikrąjį šalių tarpusavio teisių ir pareigų, atsiradusių iš hipotekos sutarties, turinį (žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-239/2010). Dėl to preziumuotina, jog hipotekos sutarties šalys, tardamosi dėl hipotekos objekto, orientuojasi į užtikrinamos prievolės dydį ir parenka tokį turtą, kurio vertės optimaliai užtektų skolai padengti (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. liepos 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-294/2009).

dyti arba apie priklausinius apskritai neišreikšta valios), t. y. dėl CK 4.171 straipsnio nuostatų aiškinimo ir tarpusavio taikymo, buvo pabrėžiama šalių valios svarba ne tik įforminant hipotekos lakštą, bet ir įkeičiamo (būsimo) daikto savininkui sprendžiant dėl jam priklausančio turto teisinio režimo.

Aiškindamas CK 4.171 straipsnio redakcijos, galiojusios iki 2012 m. birželio 30 d., 2 ir 12 dalių santykį, 12 dalį LAT vertino kaip specialiąją normą 2 dalies prasme¹⁸²⁵. Teismas sprendė, kad CK 4.171 straipsnio 2 dalis gali būti taikoma, kai hipotekos objektas yra ne žemė, o kitoks pagrindinis daiktas (CK 4.12 str.), turintis ar galintis turėti priklausinį, kurio apibūdinimas atitinka CK 4.19 straipsnio 1 dalyje pateiktus požymius – savarankiškumas, paskirtis – tarnauti pagrindiniam daiktui, nuolatinė sąsaja su pagrindiniu daiktu. O atvejus, kai hipotekos objektas yra žemė, specialiai reglamentuoja CK 4.171 straipsnio 12 dalyje įtvirtinta nuostata dėl žemės sklypo priklausiniais esančių statinių įkeitimo¹⁸²⁶.

Pagal pagrindinių ir antraeilių daiktų teisinio ryšio taisyklės antraeilio daikto – priklausinio – gali ir neištikti pagrindinio daikto likimas, jeigu taip nustatyta sutartyje ar įstatyme (CK 4.14 str. 1 d.). Įkeičiant žemę taip pat leidžiama hipotekos sutartyje susitarti kartu su žeme neįkeisti joje esančių statinių (CK 4.171 str. 12 d.)¹⁸²⁷. Taigi kilusi hipotekos objekto nustatymo problema kasacinio teismo praktikoje būdavo sprendžiama aiškinantis tikrąją šių teisinių santykių šalių valią. Spręsdamas klausimą dėl hipotekos objekto, LAT laikėsi nuostatos, kad būtina įvertinti sutartinės hipotekos, kaip sutarties laisvės principo išraiškos, esant civiliniams santykiams, ypatumus: sutartinės hipotekos atveju šalys, vadovaudamosi sutarties laisvės principu, gali spręsti klausimą dėl žemės sklypo ir jo priklausiniais esančių statinių įkeitimo ir susitarti, kad, įkei-

1825 CK 4.171 straipsnio 2 dalis nustatė: „Kai įkeičiamas pagrindinis daiktas, laikoma, kad yra įkeičiami ir esantys bei būsiami daikto savininko valia prijungti ar dėl gamtinių įvykių prie pagrindinio daikto prisijungę priklausiniai.“ CK 4.171 straipsnio 12 dalis nustatė: „Įkeičiant žemę, kaip priklausiniai įkeičiami ir ant jos esantys statiniai, jei hipotekos sutartyje nenustatyta kitaip. Jeigu įkeičiant žemę statiniai neįkeičiami, pardavus įkeistą žemę varžytynėse, statinių savininkas įgyja teisę į žemės servitutą. Jei varžytynėse parduodamas įkeistas žemės sklypas, ant kurio stovi kitam asmeniui (ne žemės savininkui) nuosavybės teise priklausantys statiniai, įsigijusiam varžytynėse žemę asmeniui pereina buvusio žemės savininko teisės ir pareigos, kurias turėjo statinių savininkas.“

1826 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-160/2010.

1827 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. kovo 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-74/2010.

čiant žemės sklypą, jame esantys bei būsimi statiniai neįkeičiami arba įkeičiami tik esantys statiniai, arba įkeičiami tik atskiri priklausiniai ir pan.; kilus ginčui dėl to, koks tikrasis hipotekos sutarties sąlygos dėl įkeitimo objekto turinys, teismas turi sutartį išaiškinti pagal bendrąsias sutarčių aiškinimo taisykles, įtvirtintas CK 6.193 straipsnyje, ir šių taisyklių taikymo praktiką.

Nors sutarčių aiškinimo taisyklių taikymas leidžia nustatyti tikrąją šalių valią, sistemiškai aiškinti sutartį ir spręsti dėl jos tikslų, tačiau kyla klausimas, kiek tokia praktika derėjo su hipotekos lakšto standartinė forma, formuliariniais įrašais. Teismų praktikoje siekta derinti abu hipotekos instituto pobūdžius (kaip daiktinės teisės ir kaip prievolių užtikrinimo priemonės), vis dėlto didesnę reikšmę suteikiant sutartiniam. Taip nusistovėjo LAT praktika, pagal kurią, hipotekos sutarties šalims susitarus dėl atskiro ir laiko, ir procedūros atžvilgiu pagrindinio daikto priklausinių įkeitimo, klausimas dėl hipotekos objekto įkeitimo buvo sprendžiamas ne pagal įstatyme įtvirtintas taisykles, o pagal šalių susitarimą¹⁸²⁸. Taigi CK 4.171 straipsnio 2 ir 12 dalių santykis lėmė sutarties laisvės principo (12 d.) pirmenybę prieš įstatymo nustatytą prezumpciją (2 d.). Buvo laikomasi nuostatos, kad lingvistinė CK 4.171 straipsnio 2 ir 12 dalių konstrukcija (2 d., „*laikoma, kad yra įkeičiami*“ ir 12 d., „*kaip priklausiniai įkeičiami*“) ir žemės sklypo bei ant jo esančio nekilnojamojo turto santykio teisinis reglamentavimas¹⁸²⁹ reiškė, jog pagal 2 dalį pagrindinio daikto priklausiniai visais atvejais *laikomi įkeistais, nors jie hipotekos lakšte nenurodyti*, o pagal 12 dalį – statiniai, esantys ant įkeičiamo žemės sklypo, *turi būti įkeisti hipotekos lakštu* kaip jo priklausiniai, jeigu šalys nesutarė kitaip. Dėl to sutartinės hipotekos atveju šalys savo valia galėjo spręsti ir susitarti dėl ant įkeičiamo žemės sklypo esančio nekilnojamojo turto likimo – įkeisti jį kaip žemės sklypo priklausinį ar ne.

Sutartinis hipotekos sandorio pobūdis lėmė, kad dėl žemės priklausinių, kaip hipotekos objekto, teismai sprendavo tik tada, kai šalys būdavo išreiškusios bent jau bendrąją valią suvaržyti žemės priklausinius – susitarusios, kad į hipotekos objektą įeina visi esami ir (ar) būsimi priklausiniai. Kitaip tariant, įkeitus žemės sklypą, nebuvo galima pre-

1828 Nurodyta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-239/2010.

1829 CK 4.40 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad „*žemės sklypo savininkui nuosavybės teise priklauso viršutinis žemės sklypo sluoksnis, ant žemės sklypo esantys statiniai bei jų priklausiniai, kiti nekilnojamieji daiktai, jeigu įstatymo ar sutarties nenustatyta kitaip*“.

ziumuoti, kad yra įkeičiamas visas ant jo esantis (ir būsimas) nekilnojamasis turtas, jeigu šalys nenurodė kitaip.

Hipotekos santykių specifika nulėmė ir tokį CK 4.171 straipsnio aiškinimą, pagal kurį jeigu sutarties šalys atskirai neaptarė įkeičiamo žemės sklypo priklausinių įkeitimo (t. y. tiksliai neįvardijo daiktų, jų nekvalifikavo priklausiniais), įstatyme nustatytoms pagrindinio daikto ir priklausinio teisinio ryšio taisyklėms taikyti reikšmingu laikomas hipotekos duomenų išviešinimo faktas. Sprendžiant klausimą dėl daikto likimo, teisiškai reikšmingu buvo laikomas daikto savininko apsisprendimas (kai įstatyme nenustatyta kitaip), kokį teisinį statusą suteikti nekilnojamajam daiktui – suformuoti nekilnojamojo turto kadastro nustatyta tvarka daiktą kaip atskirą nekilnojamojo turto objektą ir įregistruoti savarankišku (pagrindiniu) daiktu ar šį daiktą įregistruoti kito – pagrindinio daikto (žemės sklypo, statinio) – priklausiniu, jeigu tai leidžia daikto prigimtis¹⁸³⁰. Taigi dėl įkeisto turto priklausinių statuso buvo sprendžiama atsižvelgiant, *inter alia*, į Nekilnojamojo turto registro įstatymo (toliau – NTRĮ)¹⁸³¹ nuostatas, jų aiškinimo ir taikymo praktiką. Sprendžiant šį klausimą lemiamą reikšmę turėjo nekilnojamojo turto registro duomenys, kuriuose nurodoma, ar atitinkamam daiktui priskirtas kito daikto priklausinio statusas, ar ne. Tokie registro duomenys, vadovaujantis NTRĮ 4 straipsniu bei CK 4.262 straipsniu, yra teisingi ir išsamūs, kol nenuginčyti įstatymų nustatyta tvarka¹⁸³². Šalims dėl šio klausimo (įkeisto daikto priklausinių nustatymo) buvo pa-

1830 CK 4.40 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad žemės sklypo savininkui nuosavybės teise priklauso ant žemės sklypo esantys statiniai ir jų priklausiniai, kiti nekilnojamieji daiktai, jeigu įstatymo ar sutarties nenustatyta kitaip. Šiame įstatyme nenustatyta, kad nekilnojamasis turtas, esantis žemės sklype, kiekvienu atveju yra šios žemės sklypo priklausinys. Nekilnojamojo turto kadastro įstatymo (toliau – NTKĮ) ir NTRĮ taip pat nustatyta, kad nekilnojamojo turto objektai, esantys ant žemės sklypo, jeigu įstatyme nenustatyta kitaip, gali būti registruojami kaip atskiri turto objektai, vieno arba kelių jų priklausiniai, arba sklypo priklausiniai (NTKĮ 9 str., NTRĮ 9, 10 str.). Daikto savininkas sprendžia ir teikia prašymą nekilnojamojo turto įstaigai registruoti daiktą kaip atskirą nekilnojamojo turto vienetą ar kaip žemės, kito pagrindinio daikto priklausinį (žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 23 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-14/2011).

1831 *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 55-1948.

1832 Be to, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas laikėsi nuostatos, kad teismas, nagrinėjantis bylą dėl hipotekos teisiųjų santykių, negali tirti, nagrinėti ir vertinti faktinių aplinkybių dėl nekilnojamojo daikto funkcinės paskirties, faktinio ryšio su kitais daiktais, t. y. spręsti šalių ginčo dėl nekilnojamojo daikto statuso ir (arba) dėl nekilnojamojo turto registro duomenų teisingumo ir išsamumo (žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 23 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-14/2011; 2010 m. sausio 11 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-50/2010).

liekama galimybė siekti apsaugoti savo subjektines teises ginčo teisenos tvarka: kreditorius turėdavo teisę pateikti ieškinį teismui, prašydamas tam tikrus daiktus pripažinti žemės sklypo priklausiniais. Patenkinus šį reikalavimą, Nekilnojamojo turto registro tvarkytojas galėjo atlikti pakeitimus registro įrašuose, o hipotekos teisėjas (jeigu bylos nagrinėjimas buvo sustabdytas) – nukreipti skolos išieškojimą ir į žemės sklypo priklausinius.

Šie probleminiai aspektai, susiję su hipotekos objekto identifikavimu, lėmė poreikį reformuoti hipotekos teisinį reguliavimą. Pokyčiai buvo reikalingi ne tik šio instituto taikymo procedūroms, bet ir dėl jo turinio neišvengiamų pasikeitimų, kuriuos lemia pokyčiai rinkose, siekiant užtikrinti, kad klasikinės prievolių užtikrinimo priemonės išliktų modernios ir veiksmingos, o teisės subjektams būtų daugiau aiškumo¹⁸³³.

2. PRIVERSTINIO IŠIEŠKOJIMO PROCEDŪRA SUPAPRASTINTA TVARKA. SKOLININKO AR ĮKAITO DAVĖJO APSAUGA

Iki 2012 m. birželio 30 d. galiojusioje CK 4.192 straipsnio redakcijoje buvo įtvirtinta hipotekos kreditoriaus teisė kreiptis dėl skolos išieškojimo ir šios teisės įgyvendinimo prielaidos. Pareiškimų dėl priverstinio skolos išieškojimo iš hipoteka įkeisto turto tvarką nustatančiose CPK normose numatyta, kad šiuos klausimus ypatingos teisenos tvarka nagrinėja hipotekos teisėjas. Taigi skolos išieškojimo iš įkeisto turto operatyvumas buvo užtikrintas per hipotekos teisinių santykių ir jų užtikrinamų prievolių teisinių santykių atskyrimą: hipotekos teisėjas atlikdavo

1833 2012 m. liepos 1 d. įsigalioję CK pakeitimai panaikino CK 6.171 straipsnio 2 ir 12 dalių, kaip bendros ir specialios normos takoskyrą, įtvirtindami susiklosčiusiai LAT praktikai priešingą prezumpciją dėl antraeilių daiktų įkeitimo, taip pat iki minimumo sumažino teismų diskreciją spręsti dėl hipotekos objekto aiškinantis šalių valią. Naujos redakcijos CK 6.171 straipsnio 3 dalyje numatyta: „Jeigu hipotekos sandoryje nenustatyta kitaip, hipotekos objektu laikomas pagrindinis daiktas ir visi esami ar būsimi antraeilieji daiktai, išskyrus daikto pajamas. Antraeilieji daiktai laikomi įkeistais hipoteka, nors jie ir nenurodyti hipotekos sandoryje.“ Be to, atlikus pakeitimus tapo nebesvarbi priklausinių teisinė registracija svarstant jų, kaip hipotekos objekto, statusą: pagal naujos redakcijos CK 6.171 straipsnio 1 dalį hipotekos objektu gali būti bet kokie nekilnojamieji daiktai. Ankstesnėje šios normos redakcijoje nurodytas požymis – galimybė šiuos daiktus, kaip atskirus, registruoti viešame registre – panaikintas. Šie pokyčiai žymi sutartinio hipotekos instituto prado silpnėjimą ir daiktinio prado stiprėjimą.

tik procesinius veiksmus, susijusius su hipotekos procedūra, sprendavo, ar ji pagrįsta ir teisėta, tačiau nesprendavo hipotekos sutarties šalių ginčų dėl pagrindinės prievolės¹⁸³⁴.

Hipotekos bylų nagrinėjimas supaprastinta tvarka bei operatyvumo siekis suponavo gana scheminį hipotekos teisėjų darbą, apsiribojantį formalių reikalavimų patikrinimu. Dėl to teisės teoretikų pripažinta, kad bylų dėl hipotekos nagrinėjimas – administracinės funkcijos atlikimas teismo „rankomis“¹⁸³⁵. Tokia padėtis kėlė abejonių dėl teismui įstatymų pavestų funkcijų suderinamumo su Konstitucijos 109 straipsnyje įtvirtinta nuostata, be to, buvo keliamas klausimas, ar pernelyg siauri hipotekos teisėjo įgaliojimai dera su proceso centruotumu, teise į pažeistų teisių teisminę gynybą. Dėl šios priežasties, vykdant hipotekos sistemos reformą pagal 2012 m. sausio 12 d. priimtus CK ir CPK pakeitimus, atsisakyta hipotekos skyrių prie apylinkės teismų ir hipotekos teisėjų funkcijų ne tik registruojant hipoteką (įkeitimą), bet ir vykdant išieškojimą iš hipoteka įkeisto turto¹⁸³⁶.

Nagrinėjant pastarojo dešimtmečio teismų praktiką, pirmiausia atkreiptinas dėmesys į LAT nuostatą dėl hipotekos teisinių santykių ir jų subjektų veiksmų vertinimo bendrame civilinių teisinių santykių kontekste. LAT nuosekliai laikėsi nuostatos, kad hipotekos santykiai yra bendrosios civilinių santykių sistemos dalis, jie tvarkomi vadovaujantis bendraisiais civilinių santykių teisinio reglamentavimo principais: subjektų lygiateisiškumo, sutarties laisvės, proporcingumo, neleistinumo piktnaudžiauti teise, visokeriopos civilinių teisių teisminės gynybos ir kt. (CK 1.2 str.). Hipotekos teisinių santykių dalyviai, įgyvendindami savo teises ir vykdydami pareigas, privalo veikti pagal teisingumo, protingumo ir sąžiningumo reikalavimus (CK 1.5 str.). LAT nuomone, nurodyti principai lemia ir tai, kad teisė patenkinti reikalavimus hipotekos instituto normų nustatyta tvarka turi būti garantuota tik sąžiningiems kreditoriams, kurių reikalavimai yra teisėti. Hipotekos instituto specifi-

1834 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-536/2009; 2008 m. sausio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-103/2008.

1835 Driukas A., Valančius V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. IV tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2009, p. 835.

1836 Remiantis CK 4.192 straipsniu (redakcija, įsigaliojusi nuo 2012 m. liepos 1 d.), jeigu per hipotekos sandoryje nustatytą terminą skolininkas neįvykdo įsipareigojimų arba atsiranda kiti hipotekos sandoryje nustatyti pagrindai, hipotekos kreditorius gali kreiptis į notarą, kad būtų padarytas notaro vykdomasis įrašas. Notaro vykdomasis įrašas yra vykdytinas ir vykdomasis dokumentas, pateikiamas vykdyti antstoliui CPK nustatyta tvarka.

ka, pasireiškianti formaliųjų procedūrų vyravimu, negali būti naudojama neteisėtumui ir neteislingumui civiliniuose santykiuose įtvirtinti¹⁸³⁷. Tai reiškia, kad ginčo teisenos ir specialiosios hipotekos bylų teisenos atribojimas nebuvo laikomas pagrindu paneigti teismo veiklos vykdančio teisingumą esmę ir apriboti hipotekos teisėjo vaidmenį tik formaliais veiksmiais. Buvo laikomasi nuostatos, kad hipotekos bylą nagrinėjantis teisėjas privalo vadovautis bendraisiais teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais, turi pareigą ir teisę veikti *ex officio*, kai to reikalauja viešojo intereso apsauga. Hipotekos teisėjas turi atsakyti vykdyti išieškojimą ypatingosios teisenos tvarka ne tik remdamasis tuo, kad kreditoriaus reikalavimas neatitinka formaliųjų hipotekos procedūrų reikalavimų, bet ir tuo, kad bylos duomenys leidžia pagrįstai manyti, kad toks išieškojimas prieštarautų bendriesiems civilinių santykių principams, įtvirtintų neteisėtumą ir neteislingumą, būtų nesąžiningas, neleistinai iškreiptų hipotekos santykių dalyvių interesų pusiausvyrą, neproporcingai pažeistų skolininko ar trečiųjų asmenų interesus¹⁸³⁸.

Tiesa, tokia teismų praktika vertintina konkrečiau ginčo aplinkybėmis ir neturi būti suprantama kaip įstatyme įtvirtinto hipotekos teisėjo vaidmens skolos išieškojimo procese pakeitimas „teismų rankomis“. Ji nereiškė, kad hipotekos teisėjo sprendimu nepatenkinta šalis, jį skųsdama, galėjo remtis vienintele aplinkybe, jog hipotekos teisėjas, privalėjęs įvertinti hipotekos teisinių santykių, *inter alia*, skolos išieškojimo procedūrų teisėtumą, to nepadarė. Buvo laikoma, kad hipotekos teisėjo teisė, kartu ir pareiga vertinti skolos išieškojimo veiksmų teisėtumą neturi viršyti jo diskrecijos, kuri šioje procedūroje yra griežtai „įrėminta“. Šie veiksmai aktualūs tam tikrais specifiniais atvejais, kai paprastai viena iš šalių preziumuojant pripažinta silpnesniąja (pvz., esant vartojimo teisi-

1837 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-433/2010.

1838 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-433/2010. Šioje byloje buvo nagrinėjamas priverstinio skolos išieškojimo teisėtumo klausimas pasikeitus įkeisto turto savininkams. Remiantis bendraisiais civilinės teisės principais teismo sprendta, kad hipotekos teisėjas, sprenddamas priverstinio išieškojimo klausimą, privalėjo kvalifikuoti materialiuosius hipotekos santykius pagal juos reglamentuojančias CK normas, nustatyti hipotekos rūšį (jungtinė hipoteka virto bendrąja), patikrinti, ar faktinis hipotekos santykių pasikeitimas teisingai įformintas pakeičiant hipotekos lakšto duomenis ir ar pareiškėjo pasirinktas išieškojimo iš įkeisto turto būdas teisėtas CK normų, reglamentuojančių atitinkamos hipotekos rūšies santykius, požiūriu. Hipotekos teisėjo veiksmai vertinti pernelyg formaliais, nes jis šių veiksmų neatliko, nors pagal CK 4.185 straipsnio 5 dalį hipotekos registro duomenys yra vieši ir laikomi teisingais bei išsamiais, kol jie nenuginčyti įstatymų nustatyta tvarka.

niams santykiams) arba kai byloje pateikti duomenys leidžia aiškiai nustatyti poreikį atsisakyti vykdyti skolos išieškojimą ypatingąja teiseną. Galima konstatuoti, kad tokia LAT praktika tik sukonkretino, o ne naujai reglamentavo hipotekos teisėjo funkcijų turinį, nes anksčiau hipotekos teisėjas CK 4.192 straipsnio (redakcija, galiojusi iki 2012 m. birželio 30 d.) prasme nebuvo vien tik pasyvus stebėtojas, ypač tais atvejais, kai priverstinis išieškojimas vykdomas nesuėjęs užtikrintos prievolės terminui ją vienašališkai nutraukiant dėl esminio sutarties pažeidimo.

Skolininko ir įkaito davėjo teisių apsaugos požiūriu itin svarbu nustatyti sąrašą atvejų, kai hipotekos kreditorius įgyja teisę kreiptis dėl skolos išieškojimo nukreipimo iš įkeisto daikto. CK 4.192 straipsnio 1 dalis (redakcija, galiojusi iki 2012 m. birželio 30 d.) nustatė, kad hipotekos kreditoriaus teisė gauti savo reikalavimo patenkinimą iš įkeisto daikto atsiranda, jeigu per hipotekos lakšte nustatytą terminą skolininkas įsipareigojimo neįvykdo. Papildomai CK 4.196 straipsnyje buvo nustatytas baigtinis sąrašas atvejų, kai hipotekos kreditorius įgyja teisę reikalauti patenkinti hipoteka apsaugotą reikalavimą prieš terminą. Vis dėlto pagal susiklosčiusią teismų praktiką, sistemiškai aiškinant CK 4.192 straipsnio 1 dalį, ši hipotekos kreditoriui taikyta ir tais atvejais, kai pasibaigia pagrindinę prievolę numatanti sutartis, ją nutraukiant vienašališkai. Tokiu CK 4.192 straipsnio aiškinimu buvo *de facto* išplėstas CK 4.196 straipsnyje įtvirtintų pagrindų, leidžiančių prieš terminą patenkinti hipoteka užtikrintą reikalavimą, sąrašas. Atsižvelgiant į tai, pradėta kurti teismų praktika, pagal kurią hipotekos teisėjas negali vien formaliai patikrinti, ar egzistuoja hipotekos reikalavimo tenkinimo prielaidos, o atlikdamas kreditoriaus pareiškime nurodytų reikšmingų teisei taikyti aplinkybių ir pateiktų dokumentų tyrimą turi nuspręsti dėl teisinio pareiškėtų reikalavimų pagrįstumo¹⁸³⁹. Iš esmės tokia teismų praktika materializavo nuostatą, kad pagrindinės prievolės likimas ištinka papildomą (akcesorišką) prievolę. Kita vertus, šalys pačios gali susitarti dėl tokio priverstinio skolos išieškojimo mechanizmo (t. y. kai prieš terminą nutraukiama sutartis)¹⁸⁴⁰.

1839 Pavyzdžiui, kai kreditoriui prašant pradėti priverstinį išieškojimą iš hipoteka įkeisto turto (CK 4.192 str., CPK 558 str.) prieš terminą nutraukus kreditavimo sutartį, jis turi pateikti įrodymus, o hipotekos teisėjas – patikrinti, ar sutartis nutraukta laikantis sutartyje ar įstatyme nustatytos tvarkos (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-241/2009).

1840 Manytume, kad suformuotos praktikos turėtų būti laikomasi ir aiškinant nuo 2012 m. liepos 1 d. įsigaliosiančioje CK 4.192 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas išieškojimo iš hipoteka

Atskirai pažymėtina LAT suformuota praktika dėl hipotekos teisėjo vaidmens užtikrinant skolininko – vartotojo, kaip silpnesniosios sutarties šalies, teisių apsaugą. Ši praktika buvo plėtojama atsisakant pernelg formalizuoto hipotekos teisėjo vaidmens. Kasacinis teismas laikėsi nuostatos, kad vartotojų teisių gynimas vertintinas kaip viešasis interesas, svarbus ne tik pačiam vartotojui, bet ir didelei visuomenės daliai. Dėl to LAT laikėsi nuostatos, kad tais atvejais, kai ginčo šalių sudaryta sutartis vertinama kaip kylanti iš vartojimo teisinių santykių, bylą nagrinėjantis teismas sutarties sąlygas *ex officio* visada turi įvertinti pagal CK 6.188 straipsnyje įtvirtintus sąžiningumo kriterijus. Ši teismo pareiga turi būti vykdoma visuotinai, nesvarbu, kokios teisminės procedūros metu teisėjas priima su tokių sąlygų vertinimu susijusius procesinius sprendimus, taigi ir ypatingojoje teisejoje. Hipotekos teisėjas, vykdydamas išieškojimo iš įkeisto turto procedūras, pagal pateiktus dokumentus formaliai, t. y. nenagrinėdamas ginčo, nustatęs, jog pagrindinė ir (ar) hipotekos sutartis kvalifikuotina kaip vartojimo, *ex officio* privalo vertinti, ar sutarčių sąlygos, kuriomis grindžiamas kreditoriaus reikalavimas dėl atitinkamo hipotekos teisėjo atliekamo veiksmo, pavyzdžiui, sutarties (užtikrinamos hipoteka) nutraukimo pagrindus ir tvarką nustatančios sąlygos, yra sąžiningos (CK 6.188 str.). Todėl kai sutarties sąlygos, nustatančios kreditoriaus teisės nutraukti sutartį dėl termino praleidimo įgyvendinimo pagrindus ir tvarką, pripažįstamos nesąžiningomis, hipotekos teisėjas privalo atsižvelgti į nurodytą teisinį reguliavimą (CK 6.209, 6.217 str.), sprendamas klausimą dėl priverstinio išieškojimo pagrindų¹⁸⁴¹.

įkeisto turto sąlygas, kurios nustato, kad „jeigu per hipotekos sandoryje nustatytą terminą skolininkas neįvykdo įsipareigojimų arba atsiranda kiti hipotekos sandoryje nustatyti pagrindai (pabraukta – aut.), hipotekos kreditorius gali kreiptis į notarą dėl notaro vykdomojo įrašo atlikimo. <...>“. Teismų ir vykdomuosius raštus išduodančių notarų neturėtų suklaidinti tai, kad įstatymų leidėjas, kitaip negu anksčiau galiojusiose teisinio reguliavimo normose, *expressis verbis* pačioms sutarties šalims paliko teisę nuspręsti, kada išieškojimas gali būti nukreipiamas į įkeistą turtą.

- 1841 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-272/2011. Šioje byloje kreditavimo sutarties, kurią kvalifikuota kaip sukurianti ilgalaikius teisinius santykius, sąlygas, suteikiančias kreditoriui teisę, jei kredito gavėjas sutartyje nustatytais terminais negrąžina bankui bent vienos kredito dalies, nutraukti kreditavimo sutartį ir reikalauti iki sueinant sutarties nutraukimo terminui sugrąžinti visą paimtą kreditą, palūkanas, delspinigius ir kitus sutartyje numatytus mokėjimus, teismas pripažino prieštaraujančiomis bendriesiems sąžiningumo reikalavimams ir iš esmės pažeidžiančiomis šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą vartotojo (kredito gavėjo) nenaudai (CK 6.188 str. 1 ir 2 d.), todėl sprendė, kad nurodytos sutarties sąlygos negalioja *ab initio* (CK 6.188 str. 7 d.).

Tenka tik apgailestauti, kad ši LAT praktika nesusilaukė atskiro hipotekos instituto reformos iniciatorių dėmesio ir hipotekos teisėją priverstinio skolos išieškojimo procese pakeitusio subjekto – notaro – vaidmuo sprendimų dėl išieškojimo priėmimo procese nebuvo diferencijuotas. Manytume, kad ateityje, tobulinant hipotekos institutą, turėtų būti atkreiptas dėmesys ne tik į notaro kompetencijos ribas, siekiant apsaugoti suvaržyto daikto savininkų interesus, tačiau ir į pačią išieškojimo procedūrą, galbūt ją diferencijuojant pagal teisinių santykių, iš kurių kylančios prievolės užtikrinamos hipoteka, pobūdį.

Šiame kontekste taip pat keltinas klausimas dėl įkaito davėjo – trečiojo asmens svetimo daikto hipotekos skolininko, teisių apsaugos. 2000 m. CK redakcijoje iš esmės nebuvo įtvirtinti įkaito davėjo, nesančio pagrindinės prievolės šalimi, interesų apsaugos mechanizmai. Daiktinės teisės sekimas paskui daiktą ir hipotekos kreditoriaus teisė besąlygiškai patenkinti savo reikalavimus svetimo daikto hipotekos skolininką – savininką paliko be jokios apsaugos, juolab jis paprastai neturi galimybių daryti įtaką pagrindinės prievolės vykdymo ar jos nutraukimo teisėtumo pagrindų vertinimo. Kita vertus, jei užtikrinama prievole sukuriama ilgalaikiai sutartiniai santykiai tarp hipotekos kreditoriaus ir jo skolininko, kyla klausimas, ar daikto savininkas neturi teisėtų lūkesčių, kad priverstinis išieškojimas iš jam priklausančio turto bus vykdomas tik suėjus prievolės įvykdymo terminui. Šiame kontekste anksčiau minėtas teismų praktikoje įtvirtintas sisteminis CK 4.192 straipsnio 1 dalies aiškinimas (atsižvelgiant į CK 4.196 str. pagrindų sąrašo baigtinumą) tokiame asmeniui neretai būna staigmena. Be to, regresinis reikalavimas į užtikrintos (pagrindinės) prievolės skolininką gali būti neveiksmingas, nes svetimo daikto hipoteka ir buvo sudaryta dėl to, kad pagrindinio skolininko nekilnojamas turtas, jei tokio būta, nebuvo suvaržytas dėl ekonominių (pvz., dėl nepakankamos vertės) ar kitų priežasčių. Visa tai nulėmė poreikį iš esmės peržiūrėti svetimo daikto svetimo daikto hipotekos skolininko teisių apsaugos mechanizmus, todėl jiems hipotekos reformoje buvo skirtas ypatingas dėmesys¹⁸⁴².

1842 2012 m. liepos 1 d. įsigaliojusiose CK pakeitimuose, lyginant su iki tol galiojusiu teisiniu reguliavimu, įtvirtinta kokybiškai naujų įkaito davėjų teisių apsaugos mechanizmų. Pirma, nustatyta svetimo daikto hipoteka gali būti atlygintina (4.181 str. 2 d.). Antra, svetimo daikto hipotekos atveju kreditoriui uždrausta perleisti reikalavimo teises trečiajam asmeniui be įkeisto turto savininko sutikimo (4.181 str. 3 d.). Trečia, išieškant skolą iš svetimo įkeisto turto uždrausta perduoti įkeistą turtą kreditoriui administruoti (CK 4.192 str. 7 d.). Ketvirta, aiškiai įtvirtintas įkaito davėjo atsakomybės subsidiarumas (CK 4.225 str. 7 d.).

3. DAIKTINIŲ TEISIŲ KOLIZIJA ESANT BŪSIMO BŪSTO PIRKIMO-PARDAVIMO TEISINIAMS SANTYKIAMS (CK 6.401 STR. 5 D.): *HIPOTEKA V. NUOSAVYBĖS TEISĖ*

Trečiasis aptartinas hipotekos teisės normų aiškinimo ir taikymo probleminis aspektas, nors iš dalies ir apima pirmąsias dvi nagrinėtas problemas (dėl hipotekos objekto ir trečiųjų asmenų gynybos priverstinio išieškojimo procese), tačiau dėl savo išskirtinumo apžvelgtinas atskirai, juolab, kad doktrinos atstovų iš esmės netyrinėtas, teismų praktika dėl jo taip pat neišplėtotą. Tai – hipotekos kreditoriaus (banko) ir gyvenamojo namo ar buto pirkėjo-vartotojo daiktinių teisių kolizija, ypač svarbi bankroto procese. Ši subjektų daiktinių teisių kolizijos padėtis ypač aktuali šiandienos socialinėje tikrovėje, iš esmės pasikeitus ūkio subjektų finansinėms galimybėms veikti rinkoje, o tai jų kreditoriams sukelia skirtingus neigiamus padarinius. Šių kreditorių priešprieša kyla dėl jų subjektinių teisių suderinamumo ir jų įgyvendinimo pirmumo.

Išskirtini trys kolizinio daiktinių teisių santykio subjektai: a) užsakovas-rangovas, statantis gyvenamąjį būstą; b) jo finansinis kreditorius – bankas, finansavęs statybos darbus, kuris kartu yra statomo būsto hipotekos kreditorius; c) buto pirkėjas-vartotojas, statytojui sumokėjęs visą ar didžiąją dalį būsto kainos. Rangovo bankroto ar visais kitais atvejais jam negalint atsiskaityti su statybas finansavusiu kreditoriumi, kreditorius įgyja teisę išieškoti skolą remdamasis CK 4.192 straipsniu arba prašyti pirmumo tvarka prieš kitus kreditorius patenkinti jo reikalavimus bankroto procese, jei jis skolininkui inicijuotas.

Atsižvelgiant į tai, kad hipoteka yra ne tik prievolių užtikrinimo priemonė, bet ir daiktinė teisė, kuriai būdingas absoliutumas, t. y. jos turėtojo santykis su neapibrėžtais subjektais, turinčiais pareigą nepažeisti šios daiktinės teisės turėtojo subjektinių teisių, bei sekimo teisė, reiškianti, kad reikalavimas patenkinti savo turtinius interesus eina paskui daiktą, o ne asmenį ir nepriklauso nuo įkeisto daikto savininko pasikeitimo¹⁸⁴³, hipotekos kreditorius turi teisėtą interesą, kad jo naudai nevykdomi skoliniai įsipareigojimai bus kompensuoti suvaržyto daikto verte, nebent hipoteka būtų pasibaigusi įstatyme nustatytu pagrindu (santykis „b→a“).

1843 Žr., pavyzdžiui, Juodka R. Hipotekos reikalavimo perleidimas: teorinės ir praktinės problemos. *Justitia*. 2002, 1-2: 8–9.

Kita vertus, nepastatyto buto pirkėjas (vartotojas), CK 6.401 straipsnio pagrindu sudaręs preliminarįją nepastatyto būsto pirkimo–pardavimo sutartį, kuri kartu pripažintina ir vartojimo sutartimi, bei sumokėjęs visą šioje sutartyje sulytos kainą, pagal CK 6.401 straipsnio 5 dalį įgyja visišką nuosavybės teisę į būstą. Taigi šiuo atveju pirkėjui (vartotojui), remiantis įstatymu, kyla nuosavybės teisė į nekilnojamąjį daiktą (santykis „c→a“). Maža to, net jei pirkėjas sumoka ne visą, o didžiąją dalį sumos už būstą, svarstytinas klausimas, ar pagal CK 6.401 straipsnio 5 dalį jam nekyla teisėtų lūkesčių dėl daiktinių teisių į šį būstą.

Nei doktrina, nei teismų praktika aiškiai nenurodė, kaip turi būti sprendžiama pirkėjo (vartotojo) ir hipotekos kreditoriaus daiktinių teisių (santykis „b→a“ v. santykis „c→a“) kolizija. Tiesa, LAT yra konstatavęs, kad tokiu atveju pirkėjui, atsižvelgiant į reikšmingas aplinkybes (sumokėtą kainos dalį, sukurto objekto dalį, į tai, ar gyvenamasis namas ar butas perduotas pirkėjui, ir pan.), pripažįstamos daiktinės teisės į būstą¹⁸⁴⁴. Nurodytoje byloje vartotojui pripažinta nuosavybės teisė į butą, tačiau konstatuota, kad pačiam butui, kaip sudėtinei viso daugiabučio namo sudėtinei daliai, išlieka hipoteka tol, kol pirkėjas atsiskaitys su bankrutuojančiu rangovu; tai atlikus nuosavybės teisės suvaržymas hipoteka išnyksta.

Pirmiausia iš šio LAT precedento matyti, kad nuosavybės ir hipotekos teisių santykis išspręstas nuosavybės teisės naudai. Tai atitinka visuotinai doktrinos pripažįstamą daiktinių teisių klasifikavimą ir hipotekos teisei pripažįstamas ribas. Nuosavybės teisė – pagrindinė, absoliuti, savo turiniu plačiausia daiktinė teisė, hipotekos teisei, kaip ir kitoms daiktinėms teisėms, būdingi tam tikri disponavimo, valdymo, naudojimosi ribojimai. Nuosavybės teisės santykis su kitomis daiktinėmis teisėmis, pasak D. Kozako, gali būti apibūdinama taip: „*Bet kokios kitos daiktinės teisės subjektas su jam priklausančiu daiktu gali daryti tai, kas jam tiesiogiai leista, o savininkas su jam priklausančiu daiktu – kas jam*

1844 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-261/2011. Šioje byloje teismas, įvertinęs tai, kad pirkėja buvo sumokėjusi 2/3 dalį buto kainos, jis, nors ir neužbaigtas ir be pagrindinės buto pirkimo–pardavimo sutarties, buvo faktiškai perduotas valdyti, pirkėja elgėsi sąžiningai ir rūpestingai, buto pirkimo–pardavimo sutartis iki bankroto proceso pradžios nebuvo sudaryta dėl rangovo kaltės, šiai vartotojai buvo pripažinta nuosavybės teisė į būstą; bankroto procese dėl nesumokėtos buto kainos dalies pirkėjos statusas iš kreditoriaus tapo skolininkės.

*tiesiogiai neuždrausta*¹⁸⁴⁵. Be to, nuosavybės teisės *prieš* hipotekos teisės viršenybę koreliuoja su Konstitucijos 23 straipsnio nuostatomis ir teismo pareiga ginti vartotoją kaip silpnesniąją civilinių teisinių santykių šalį.

Aktualioji LAT nuostata pratęsia ankstesniąją teismo praktiką (pvz., nurodyta LAT nutartis byloje Nr. 3K-3-166/2011) dėl banko, kaip profesionalaus ūkio subjekto, veiklos vertinimo. Juk šis kreditorius, kitaip nei fizinis asmuo vartotojas, turi svertų ir galimybių kontroliuoti rangovą, kaip vyksta statybos, kaip naudojamos lėšos, siekti, kad pirkėjų pinigai būtų pervedami į rangovo sąskaitą, atidarytą būtent šiame banke, ir pan. Hipotekos likimas priklauso nuo užtikrinamos prievolės vykdymo, todėl ir kita šalis turėtų prisiimti dalį atsakomybės ir neigiamų padarinių, ypač tais atvejais, kai ji nesiėmė reikalingų veiksmų užkirsti kelią prievolės neįvykdymui ar sumažinti nuostolius. Hipotekos institutas neturėtų būti taikoma kaip priemonė, visais atvejais kompensuojanti kreditoriaus neveiklumą.

Šiame kontekste, be kita ko, keltinas klausimas, kas turi daugiau teisių į daiktą: vartotojas, dėl jo sukūrimo sudaręs sutartį su rangovu ir už jį perdavęs dalį pinigų, ar bankas, finansavęs statybas, t. y. nors ir suteikęs paskolą tikslingai, bet neturėdamas tikslo sukurti sau daiktinių teisių į daiktą. Be to, bankai, saistomi teisinių kreditavimo santykių, iš anksto supranta, kad hipoteka baigiasi, kai įvykdoma prievolė, t. y. sumokami pinigai už sukuriamą daiktą. Dėl to, viena vertus, naudotina geroji praktika, kai šių kreditavimo santykių saistomas būsto pirkėjas pinigus už butą arba jų dalį tiesiogiai perveda bankui arba į rangovo sąskaitą tame banke, kuris jį kreditavo. Antra vertus, sisteminis CK normų aiškinimas, siekiant apginti sąžiningą vartotoją nuo pernelyg didelės rizikos naštos, nesuteikiant galimybės šios rizikos kontroliuoti, suponavo poreikį tobulinti tokių situacijų, įskaitant būsimo daikto suvaržymo hipoteka, teisinį reguliavimą¹⁸⁴⁶.

1845 Taminskas A. Daiktinės teisės teorinės ir praktinės problemos Lietuvos Respublikoje. Iš: *Prievolių įvykdymo užtikrinimo problemos naujųjų ekonominių santykių aplinkoje*. Vilnius: Justitia, 1996, p. 32.

1846 Nuo 2012 m. liepos 1 d. įsigaliojusiais CK hipotekos instituto pakeitimais aptariama problema bandoma spręsti CK 1.184 straipsnio 2 dalyje numatant, kad „sąlygine hipoteka gali būti įkeičiamas būsimas nekilnojamasis daiktas, kuris bus sukurtas ateityje arba kurio savininku įkaito davėjas taps ateityje. Ši sąlyginė hipoteka įsigalioja nuo to momento, kai hipotekos objektu esantis daiktas įregistruojamas nekilnojamojo turto registre kaip įkaito davėjo nuosavybė“.

4. APIBENDRINIMAS

Didžiausia neišspręsta hipotekos (sutartinės) instituto reguliavimo problema yra prigimtinis hipotekos teisės dvilypumas, t. y. jos daiktinės ir prievolinės pusių priešprieša. Nors teismų praktika bandė ją švelninti (gal tiksliau – pasirinko vieno hipotekos teisės pobūdžio pirmumą prieš kitą), tačiau tai turėtų būti išspręsta aiškesniu ir tikslesniu teisiniu reguliavimu, o ne sisteminiu jo aiškinimu.

Hipotekos teisinio reguliavimo normose įstatymų leidėjas, priešingai nei tada, kai buvo kuriamas CK, turi siekti ne momentinių, o ilgalaikių tikslų, todėl negali apsiriboti tik vienos iš šių sutartinių santykių šalies teisių apsauga, o turi siekti kreditorių ir skolininkų interesų apsaugos pusiausvyros. Sutartinių santykių sudėtingumas ir įvairialypiškumas lemia poreikį atsižvelgti į vartotojų apsaugą, įvertinti hipotekos, kaip daiktinės teisės, santykį su kitomis daiktinėmis teisėmis bankroto procese.

22 skyrius

Prievolių įvykdymo užtikrinimas įkeitimu, netesybomis, laidavimu, garantija ir rankpinigiais

Tomas Veršinskas

Teisės normos, reglamentuojančios pagrindinius prievolių įvykdymo užtikrinimo būdus Lietuvoje, yra kodifikuotos. Skirtingos šalys pasirinkusios skirtingus šio instituto kodifikavimo modelius. Vienur, pavyzdžiui, Prancūzijoje, CK pateikiamas baigtinis priemonių, kurios pripažįstamos prievolių įvykdymo užtikrinimo būdais, sąrašas¹⁸⁴⁷. Kitur, pavyzdžiui, Lenkijoje, atskirus prievolių įvykdymo užtikrinimo būdus reglamentuojančios teisės normos nėra susistemintos į vieną visumą ir priskiriamos skirtingiems prievolių ar daiktinės teisės institutams¹⁸⁴⁸. Šis sisteminimo darbas paliekamas tiesiog teisės doktrinai¹⁸⁴⁹. Dar kitose valstybėse, pavyzdžiui, Vokietijoje, CK išvardijami prievolių įvykdymo užtikrinimo būdai, tačiau nurodoma, jog prievolių įvykdymas gali būti užtikrinamas ir kitokiomis priemonėmis¹⁸⁵⁰.

Lietuvos teisės kūrėjai pasirinko pastarąjį modelį ir, prievolių įvykdymo užtikrinimo būdams skyrę V šeštosios CK knygos skyrių, pateikė pagrindinių šių būdų sąrašą bei įtvirtino liberalią nuostatą, paliekančią atviras duris sutarties laisvei ir prievolių įvykdymo užtikrinimo būdų evoliucijai¹⁸⁵¹. Toks teisinio reglamentavimo lankstumas itin svarbus šiulaikiniais nuolat ir sparčiai kintantiems ekonominiams santy-

1847 Prancūzijos CK (*Code civil*) 2287-1 ir 2323-2425 straipsniai.

1848 Pavyzdžiui, Lenkijos CK (*Kodeks cywilny*) 306, 327, 876 straipsniai.

1849 Žr., pavyzdžiui, Lenkijos teisėje: Radwański Z., Panowicz-Lipska J. *Zobowiązania - część szczegółowa*, C. H. Beck, 9-oji laida, 2012, p. 596; Witczak H., Kawałko A., *Zobowiązania*. C. H. Beck, 4-oji laida, 2012, p. 394.

1850 Vokietijos CK (*Bürgerliches Gesetzbuch*) 232 straipsnis.

1851 CK 6.70 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad „prievolių įvykdymas gali būti užtikrinamas pagal sutartį arba įstatymus netesybomis, įkeitimu (hipoteka), laidavimu, garantija, rankpinigiais ar kitais sutartyje numatytais būdais“.

kiams. Taigi, palyginti su iki 2001 m. birželio 30 d. galiojusiu 1964 m. CK, kuriame buvo pateikiamas baigtinis prievolių įvykdymo užtikrinimo būdų sąrašas, žengtas žingsnis praktinių naujovių link¹⁸⁵².

Nagrinėjant problematiką, susijusią su prievolių įvykdymo užtikrinimo būdais, negalima nepasakyti, jog šis teisės institutas yra itin svarbus ekonominiams santykiams. Todėl jį reglamentuojančios teisės normos yra linkusios kisti greičiau nei normos, reglamentuojančios kai kuriuos kitus kodifikuotus teisės institutus. Rinkos raida, stiprėjantis tarptautinis aspektas bei naujos technologijos lemia prievolių įvykdymo užtikrinimo būdų reglamentavimo pokyčius. Tai liudija ir naujausi pokyčiai, kai reformuoti ne tik atskiri institutai, pavyzdžiui, įkeitimas (įskaitant hipoteką) Lietuvoje¹⁸⁵³, bet ir prievolių įvykdymo užtikrinimo būdų visuma – pavyzdžiui, Prancūzijoje 2006 m.

2008 m. prasidėjusi ekonominė krizė Lietuvoje buvo itin geras prievolių įvykdymo užtikrinimo būdų išbandymas praktikoje. Ekonominis sunkmetis patikrino ir teisinio reglamentavimo, ir privačių asmenų sutartimis sukurtų teisinių konstrukcijų efektyvumą, labai akivaizdžiai parodydamas jų trūkumus ir pranašumus.

Kiekvienas prievolių įvykdymo užtikrinimo būdas pasižymi tam tikra specifika ir jam būdinga problematika. Kalbant apie netesības, pirmiausia kyla klausimai dėl jų dydžio ir santykio su nuostoliais, laidavimo atveju itin svarbus laiduotojo atsakomybės ribų klausimas, laidavimo, kaip šalutinės prievolės, specifika. Kalbant apie įkeitimą, iš karto kyla klausimai: ką galima įkeisti, kokie įkeitimo registravimo reikalavimai, kokios įkaito turėtojo teisės skolininkui neįvykdžius prievolės ir pan.

Prieš pradėdant išsamiau nagrinėti prievolių įvykdymo užtikrinimo būdus, reikėtų atkreipti dėmesį ir į visiškai su reglamentavimu nesu-

1852 Iki 2001 m. birželio 30 d. galiojusio 1964 m. CK 194 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad „*prievolių įvykdytas gali būti užtikrinamas pagal įstatymus arba sutartį netesybomis (bauda, delspinigiais), įkeitimu, ipoteka, laidavimu, rankpinigiais ir garantija*“.

1853 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.127, 4.170, 4.171, 4.172, 4.173, 4.174, 4.175, 4.176, 4.177, 4.178, 4.179, 4.180, 4.181, 4.182, 4.183, 4.184, 4.185, 4.186, 4.187, 4.188, 4.189, 4.190, 4.191, 4.192, 4.193, 4.195, 4.196, 4.197, 4.198, 4.199, 4.200, 4.201, 4.202, 4.204, 4.206, 4.207, 4.209, 4.210, 4.211, 4.212, 4.213, 4.214, 4.216, 4.219, 4.220, 4.221, 4.223, 4.224, 4.225, 4.226, 4.256 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir Kodekso papildymo 4.192(1), 4.194(1) straipsniais įstatymas (*Valstybės žinios*. 2012, Nr. 6-179), ir Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 542, 543, 544, 545, 551, 554, 566, 715, 744, 745, 746, 747 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir 546, 547, 548, 549, 550, 552, 553, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 567, 568, 569 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas (*Valstybės žinios*. 2012, Nr. 6-179), priimti 2011 m. gruodžio 22 d. ir įsigalioję 2012 m. liepos 1 d.

sijusį, tačiau teisei labai svarbų teisinės kalbos aspektą. Teisinė lietuvių kalba tik formuojasi, todėl itin svarbu kaip įmanoma anksčiau aptarti kylančias problemas. Dažnai lietuvių teisinės kalbos sąvokos itin ilgos, nors pati lietuvių ir teisinė, ir bendrinė kalba ganėtinai turtinga, kad būtų galima rasti teorijai ir praktikai tinkamesnius terminus.

Šiame skyriuje nagrinėjamo teisės instituto pavadinimas puikiai iliustruoja anksčiau minėtą problemą. Tai, ką prancūzai vadina vienu žodžiu – *sûretés*¹⁸⁵⁴, vokiečiai – *Sicherheit*, o lenkai dviem žodžiais – *za-bezpieczenia wierzytelności*, mes vadiname net keturiais – *prievolių įvykdymo užtikrinimo būdais*. Nėra abejonės, kad lietuvių kalboje galima rasti trumpesnę terminą šiems būdams įvardyti. Taigi, kalbant apie CK evoliuciją, būtina pakviesti Lietuvos teisinę bendruomenę bei kalbinius diskutuoti ir dėl prievolių įvykdymo užtikrinimo būdų termino pakeitimo ar bent jau sutrumpinimo.

Toliau apžvelgiami, mūsų nuomone, įdomiausi aspektai, susiję su prievolių įvykdymo užtikrinimo būdų reglamentavimu CK bei atitinkama teismų praktika. Nagrinėjant įkeitimo institutą, neaptariamas nekilnojamojo turto įkeitimas (hipoteka) – jis nagrinėjams kitame šio leidinio skyriuje.

1. NETESYBOS

1.1. Dvejopa netesybų instituto prigimtis

Lietuvos teisėje netesybų instituto prigimtis dvejopa – tai kartu ir prievolių įvykdymo užtikrinimo būdas (CK 6.70–6.71 str.), ir civilinės atsakomybės forma¹⁸⁵⁵ (CK 6.245, 6.258 str.). Takoskyros tarp šių dviejų aspektų nustatymas praktikoje ir buvo vienas pagrindinių su netesybomis susijusių klausimų, kuriuos sprendė Lietuvos teismai. Taigi Lietuvoje dvejopa teisinė netesybų prigimtis labai aiškiai įtvirtinta CK nuostatose. Kitose civilinės teisės šalyse ši dvejopa prigimtis išreiškiama įvairiai ir skirtingomis priemonėmis.

Pavyzdžiui, kaip minėta, Prancūzijoje prievolių įvykdymo užtikrinimo būdų sąrašą nustato įstatymas ir netesybų šiame sąrašė nėra.

1854 Prancūzijos teisėje taip pat vartojama ir sąvoka *garanties*. Apie *sûretés* ir *garanties* terminų skirtumą žr. Mignot M. *Droit des sûretés*. Paris, Montchrestien, 2010, p. 6.

1855 Žr. Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 334.

Doktrinoje ir Prancūzijos CK (1152, 1226 str. ir kt.) susitarimas dėl netesybų įvardijamas tiesiog kaip viena iš sutartinės atsakomybės sąlygų rūšių – kaip baudžiamosios sutarčių sąlygos (pranc. – *clauses pénales*), bet nepriskiriamas prievolių įvykdymo užtikrinimo priemonėms (pranc. *sûretés* arba *garanties*)¹⁸⁵⁶.

Vokietijos CK ne tik aiškiai įvardijama šalių teisė susitarti dėl baudos (vok. *Vertragsstrafe*) taikymo, jei prievolė neįvykdoma (339 str.), bet ir nurodyta, jog baudos sumokėjimo reikalaujanti šalis gali reikalauti baudos kaip minimalių nuostolių sumokėjimo. Tačiau bauda nepriskiriama CK nurodytoms užtikrinimo priemonėms (232 str.).

1.2. Netesybų įskaitymo į nuostolius principas

Dvejopa teisinė netesybų prigimtis Lietuvoje lėmė tam tikrą sumaištį pradėjus taikyti CK nuostatas praktikoje. Atsižvelgiant į anksčiau nurodytą netesybų paskirtį ir baudinių netesybų instituto nebuvimą Lietuvos teisėje, laikytasi nuomonės, jog šalis, reikalaujanti sutartyje nustatytų netesybų, viršijančių CK 6.210 ir 6.261 straipsniuose nustatytas ribas, turi įrodyti, jog patyrė netesybų dydžio nuostolius¹⁸⁵⁷.

Šiais klausimais itin svarbią nutartį LAT priėmė 2007 m. spalio 12 d. civilinėje byloje Nr. 3K-7-304/2007. Nutartyje nurodyta, *inter alia*, kad „<...> CK 6.73 straipsnio 1 dalyje ir 6.258 straipsnyje įtvirtintas netesybų įskaitymo į nuostolius principas nesudaro teisinio pagrindo sumažinti sutartines netesības iki įrodytų nuostolių dydžio“.

Minėtoje nutartyje taip pat nurodyta, jog teismai gali mažinti netesības, vadovaudamiesi CK 6.73 straipsnio 2 dalimi (kai netesybos aiškiai per didelės arba prievolė iš dalies įvykdyta), tačiau šis straipsnis nesuteikia teismams teisės mažinti netesības iki įrodytų nuostolių dydžio. LAT nurodė, kad „<...> teismas netesības gali sumažinti tik tiek, kad jos netap-

1856 Žr. Terré F., Simler Ph., Lequette Y. *Droit civil. Les obligations*, 7-oji laida. Dalloz, 1999, p. 567.

1857 Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 5 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-85/2007, kurioje nurodoma, jog „pagal susiklosčiusią teismų praktiką tais atvejais, kai šalys nebuvo susitarusios dėl išimtinių ar alternatyvių netesybų ir nėra nustatyti didesni kreditoriaus nuostoliai, atsižvelgiant į CK 6.210 ir 6.261 straipsniuose nustatytas palūkanų normas pagal pinigines prievoles, pripažįstama, kad minimalius kreditoriaus nuostolius atlygina 0,02 dydžio delspinigiai nuo laiku nesumokėtos sumos už kiekvieną uždelstą dieną <...>. Šioje byloje ieškovo nuostoliai dėl to, kad atsakovas praleido prievolės įvykdymo terminą, nebuvo nustatyti. Kreditorius yra užvedęs atskirą civilinę bylą dėl nuostolių atlyginimo, kurioje, įrodęs patirtų didesnių už delspinigius nuostolių dydį, galės juos prisiteisti <...>“.

*tų mažesnės už nuostolius, patirtus dėl prievolės neįvykdymo ar netinkamo įvykdymo*¹⁸⁵⁸. Taigi pagal minėtą nutartį CK 6.73 straipsnio 2 dalis nustato žemutinę teismų diskrecijos ribą mažinant netesybas, tačiau tai nereiškia, kad teismai *privalo* sumažinti netesybas iki šios ribos. Vykdydami šią netesybų dydžio kontrolę, teismai užtikrina, kad šalis nepikt-naudžiautų teise ir nepagrįstai nepraturtėtų¹⁸⁵⁹.

Šaliai, sutartyje sutarusiai dėl netesybų ir reikalaujančiai atlyginti jos patirtus nuostolius, nebūtina įrodinėti šių nuostolių dydžio¹⁸⁶⁰, nes, kaip 2007 m. lapkričio 19 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-503/2007 aiškiai nurodė LAT, „*sutartinių nuostolių dydis įrodomas sutartimi, kuria susitariama dėl netesybų, nes netesybos yra ir civilinės atsakomybės forma. Sutartinės netesybos yra nuostoliai, todėl kai jos nustatytos sutartimi, kreditoriui nereikia įrodinėti nuostolių dydžio*“¹⁸⁶¹.

1.3. Netesybos ir esminė šalių nelygybė

Dar vienas įdomus klausimas, susijęs su dvejopa netesybų prigimtimi – netesybų santykis su *esminės šalių nelygybės* institutu. Iki atitinkamos teismų praktikos suvienodinimo 2010 m. sutarties šalys neretai mėgindavo pasinaudoti esminės šalių nelygybės institutu (CK 6.228 str.), siekdamos atsisakyti netesybų sąlygos ar prašydamos teismo minėtą sąlygą pakeisti.

2010 m. kovo 15 d. nutartyje Nr. 3K-3-106/2010 LAT aiškiai nurodė, jog „*susitarimas dėl netesybų negali būti laikomas esmine sutarties sąlyga dėl netesybų teisinės prigimties*“ – netesybos ir prievolės įvykdymo užtikrinimo būdas (CK 6.71, 6.73 str.) ir pagrindas taikyti civilinę atsakomybę

1858 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-304/2007.

1859 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-304/2007.

1860 Šiuo klausimu žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. kovo 3 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-163/2004; 2006 m. rugsėjo 12 d., nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-367/2006; 2007 m. lapkričio 19 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-503/2007 ir kt.

1861 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-503/2007. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad netesybų mažinimo klausimą nagrinėjantis teismas, nors ir neturi teisinio pagrindo reikalauti, kad netesybų reikalaujanti šalis įrodytų patirtų nuostolių dydį, „*gali pasiūlyti ieškovui pagrįsti prašomų priteisti netesybų dydžio atitiktį protingumo kriterijui ir pateikti įrodymų, kokio dydžio nuostolių jis realiai patyrė (CPK 179 straipsnio 1 dalis)*“ (žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 2 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-409/2010).

(CK 6.258 str.). Minėtoje byloje teismai nagrinėjo ginčą, susijusį su preliminariojoje žemės sklypo pirkimo–pardavimo sutartyje nustatytu baudos dydžiu. Turto pardavėja ginčijo preliminariosios sutarties sąlygą dėl netesybų kaip sukuriančią esminę šalių nelygybę. Kadangi pagrindinė žemės sklypo pirkimo–pardavimo sutartis nebuvo sudaryta dėl vienos preliminariosios sutarties šalių (pardavėjos) kaltės, LAT nurodė, jog šiuo atveju turi būti taikoma civilinė atsakomybė ir teismai neturi spręsti, ar minėta preliminarioji sutartis sukūrė esminę šalių nelygybę. Taigi nustatyta netesybų mažinimo klausimo ir esminės šalių nelygybės instituto taikymo netesyboms takoskyra.

1.4. „Aiškiai per didelės“ netesybos

Vienoje pagrindinių netesybų reglamentuojančių CK nuostatų (6.73 str. 2 d.), nurodoma, kad *„jeigu netesybos aiškiai per didelės arba prievolė iš dalies įvykdyta, teismas gali netesybas sumažinti, tačiau tik tiek, kad jos netaptų mažesnės už nuostolius, patirtus dėl prievolės neįvykdymo ar netinkamo įvykdymo“*¹⁸⁶². Panaši nuostata įtvirtinta ir, pavyzdžiui, Vokietijos CK 343 straipsnyje, kuriame nurodoma, jog teismo sprendimu sutartimi nustatyta bauda gali būti sumažinta, jei ji yra „neproporcingai didelė“ (vok. *unverhältnismäßig hoch*).

Būtina pasakyti, jog kalbant apie CK vartojamus terminus, apibūdinančius mažintinų netesybų dydį („aiškiai per didelės“ (6.73 str. 2 d.) arba „neprotingai didelės“ (CK 6.258 str. 3 d.) netesybos), kyla tam tikras neaiškumas dėl būtinybės CK vartoti du skirtingus terminus. Doktrinoje ir jurisprudencijoje¹⁸⁶³ nebuvo išaiškinta, kuo skiriasi šių terminų turinys, nenustatyta, jog šie terminai yra vienas kitą papildantys. Taip pat

1862 CK 6.258 straipsnio 3 dalyje ši nuostata pakartota dar kartą, tik šioje normoje vartojamas neprotingai didelių netesybų terminas.

1863 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas vartoja šiuos terminus kaip sinonimus: „Teismas turi teisę mažinti pagal sutartį atsiradusias netesybas tik nustatęs, kad konkrečiu atveju netesybos aiškiai per didelės (neprotingai didelės) arba prievolė iš dalies įvykdyta. Sąvokos „aiškiai per didelės netesybos“ (CK 6.73 straipsnio 2 dalis) arba „neprotingai didelės netesybos“ (CK 6.258 straipsnio 3 dalis) įstatymo nesukonkretintos.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-409/2010); kitoje byloje, aiškindamas dėl CK 6.73 ir 6.258 straipsnių taikymo, teismas nurodo, jog „netesybos gali būti mažinamos tik nustačius, kad jos yra neprotingai didelės arba kad skolininkas dalį prievolės įvykdė“, nenurodydamas, kad netesybos gali būti mažinamos ir tuomet, kai jos yra „aiškiai per didelės“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-85/2007).

sunku būtų terminą „neprotingai didelės“ vertinti kaip bendresnį termino „aiškiai per didelės“ atžvilgiu, nes abu jie aiškiai reglamentuoja išimtinai netesybas ir yra įtvirtinti bene tapačiose pasikartojančiose teisės normose.

Taigi, tobulinant CK būtų verta aptarti ir vieno iš minėtų terminų atsisakymo galimybę arba jų abiejų pakeitimą trečiuoju. Tam tikrą standartą reiškiantis protingumo terminas plačiai vartojamas teisės doktrinoje ir praktikoje. O terminas „aiškiai per didelės“, nors, remiantis bendrine kalba, sukuria termino aiškumo iliuziją, teisėje suponuoja didesnę subjektyvumo laipsnį. Vokiečių vartojamas terminas „neproporcingai didelė“, kaip ir protingumo terminas, apibūdina tam tikrą standartą – reikalavimą išlaikyti proporcijas tarp neįvykdytos prievolės ir reikalaujamų netesybų. Taigi ir Lietuvos teisėje neprotingai didelių netesybų terminas, atrodo, geriau atitiktų CK dvasią, nustatytos taisyklės esmę bei teorijos ir praktikos poreikius.

Kaip jau minėta, netesybos skirtos prievolės įvykdymui užtikrinti ir kartu sutarties pažeidimu padarytai žalai atlyginti. Jos nėra skirtos tam, kad sutartį tinkamai vykdanti šalis galėtų „užsidirbti“ arba kad sutartį pažeidusi šalis būtų „nubausta“. Šiuolaikinėje Lietuvos teisėje baudinės netesybos nenumatytos¹⁸⁶⁴, priešingai, nei tai buvo iki įsigaliojant CK¹⁸⁶⁵.

Žemutinė galimo netesybų sumažinimo riba aiški – netesybos negali tapti mažesnės už nuostolius. O apibrėžti aiškiai per didelių netesybų savoką sunkiau. Praktikoje šis klausimas kyla itin dažnai ir šalys, nustatydamos sutartyje netesybas, susiduria su tam tikru teisiniu neapibrėžtumu. Bene dažniausiai sutartyse nustatomos 0,2 proc. arba 0,02 proc. netesybos, abiem atvejais atitinkamai abejojant, ar nustatytos netesybos nėra per didelės arba per mažos.

Su netesybų dydžiu susijusi LAT praktika itin gausi. Kaip LAT nurodė 2007 m. lapkričio 19 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-503/2007, iš šios praktikos galima daryti išvadą, jog „sutartimi nusta-

1864 CK 6.258 straipsnio 2 dalyje numatyta: „Jeigu nustatytos netesybos, tai kreditorius negali reikalauti iš skolininko kartu ir netesybų, ir realiai įvykdyti prievolę, išskyrus atvejus, kai skolininkas praleidžia prievolės įvykdymo terminą. Kitokias taisykles numatantis šalių susitarimas negalioja. Kai pareiškiamas reikalavimas dėl nuostolių atlyginimo, netesybos įskaitomos į nuostolius.“

1865 Remiantis 1964 m. CK 228 straipsnio 2 dalimi, „įstatymas arba sutartis gali numatyti atvejus: kada leidžiama išieškoti tikrai netesybas (baudą, delspinigius), bet ne nuostolius; kada gali būti išieškoma visa nuostolių suma greta netesybų (baudos, delspinigių); kada, kreditoriaus pasirinkimu, gali būti išieškomos arba netesybos (bauda, delspinigiai), arba nuostoliai“.

tytos 0,2 proc. ir didesnės netesybos paprastai yra aiškiai per didelės. Ši išvada anaip tol nereiškia, jog yra suformuota Lietuvos teismų praktika, kad mažinant „aiškiai per dideles“ netesybas yra priteisiamos 0,02 proc. dydžio netesybos“¹⁸⁶⁶.

Taigi nei CK, nei teismų praktikoje nėra nustatytas konkretus netesybų dydis, kurį viršijus netesybos būtų pripažįstamos „aiškiai per didelėmis“. LAT suteikia diskrecijos teisę teismams, nagrinėjantiems konkrečias bylas, spręsti, ar netesybos nėra per didelės¹⁸⁶⁷. Kaip jau minėta, panaši padėtis ir kitose civilinės teisės šalyse. Pavyzdžiui, Vokietijoje, teismams suteikta diskrecija mažinti „neproporcingas“ sutartines baudas aiškiai įtvirtinta CK (343 str.).

Šiuo klausimu LAT suformulavo taisyklę, pagal kurią netesybų dydis vertintinas atsižvelgiant į „konkrečios bylos aplinkybes (šalių sutartinių santykių pobūdį, ar nebuvo susitarimo taikyti išimtinės arba alternatyvias netesybas, prievolės vertę, prievolės pažeidimo aplinkybes, kreditoriaus patirtų nuostolių dydį ir kt.), remiantis CK 1.5 straipsnyje įtvirtintais teisingumo, sąžiningumo, protingumo principais bei siekiant nepažeisti sutarties šalių interesų pusiausvyros“¹⁸⁶⁸.

Nagrinėjant netesybų dydžio aspektą, neišvengiamai kyla *sutarties laisvės principo* taikymo klausimas. 2007 m. spalio 1 d. LAT nutartyje Nr. 3K-3-361/2007 nurodoma, jog teismas turi įvertinti netesybų dydį vienos šalių prašymu net ir tuo atveju, jei šalys pačios „sutarė dėl aiškiai per didelių ir neprotingų netesybų“. Pasak teismo, „taikymo metu labai didelės netesybos teismo turi būti peržiūrimos priklausomai nuo to, protingas jų dydis ar ne, o ne nuo to, kad abi šalys savo įsipareigojimus užtikrina neprotingo, bet vienodo dydžio netesybomis“¹⁸⁶⁹.

1866 Taip pat žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 16 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-316.

1867 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-304/2007.

1868 *Ibid.*

1869 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-361/2007.

2. LAIDAVIMAS

2.1. Teisinės laidavimo prigimties problematika

Laidavimo institutas itin sudėtingas ir dėl savo turinio, ir dėl santykio su kitais teisės institutais. Nors Lietuvos teisėje įtvirtinta, kad laidavimas yra „*asmeninis prievolių įvykdymo užtikrinimo būdas*“¹⁸⁷⁰, jis balansuoja ties asmeninės prievolės ir daiktinės teisės riba. Laiduotojas laiduoja visu savo turtu, taigi tam tikra prasme tai lyg viso laiduotojo turto, esamo ir būsimo, įkeitimas kito asmens naudai. Kaip nurodė LAT, atitinkamais atvejais „*vykdymo procese laiduotojo prievolė įgyja daiktinės prievolės pobūdį, nes laiduotojas atsako savo turtu pagal prisiimtą asmeninę prievolę*“¹⁸⁷¹.

Deja, Lietuvos teisės doktrinoje laidavimo institutas nesulaukė tokio didelio mokslininkų dėmesio kaip, pavyzdžiui, įkeitimas, nors pati priemonė plačiai naudojama praktikoje ir teoriškai labai įdomi. Tačiau doktrinos trūkumą iš dalies kompensuoja gausi teismų praktika su laidavimu susijusiose bylose.

Teisinės laidavimo prigimties sudėtingumą bei atitinkamo laidavimo sutarčių vertinimo pasekmes rodo ir ginčai, kilę dėl laidavimo sutarčių pripažinimo negaliojančiomis. Vienas įdomesnių klausimų, į kurį teko atsakyti teismams – nustatyti, ar reikalavimas pripažinti negaliojančiomis laidavimo sutartis yra turtinio ar neturtinio pobūdžio¹⁸⁷². LAT nurodė, jog „*iš laidavimo sutarties sampratos akivaizdu, kad laiduotojas prisiima turtinius įsipareigojimus*“ ir pripažino reikalavimą pripažinti negaliojančiomis laidavimo sutartis turtinio pobūdžio reikalavimu. Tai atitinkamai nulėmė žyminio mokesčio dydžio klausimus¹⁸⁷³.

Kitas esminis laidavimą apibūdinantis aspektas – šalutinis laidavimo prievolės pobūdis. Taikydami CK nuostatas, Lietuvos teismai suformulavo svarbias taisykles, susijusias su laidavimo prievolės pabaiga, apimtimi, laiduotojo teise reikšti atsikirtimus kreditoriui, laiduotojo teisių apsauga, nagrinėjo laidavimo instituto santykį su kitais prievolių įvyk-

1870 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gruodžio 29 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-537/2011.

1871 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-364/2010; 2007 m. lapkričio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-508/2007.

1872 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-443/2009

1873 *Ibid.*

dymo užtikrinimo būdais, bankrotą reglamentuojančiomis nuostatomis ir kt.¹⁸⁷⁴.

2.2. Laidavimo apimtis

Kaip jau minėta, laidavimo atveju turtas, iš kurio kreditorius, esant atitinkamoms aplinkybėms, patenkins savo reikalavimus, nėra aiškiai apibrėžtas. Be to, laidavimas yra šalutinė prievolė, todėl kyla daug klausimų dėl laidavimo apimtys ir pabaigos. Praktikoje kyla klausimai, iš kurio konkretaus turto kreditorius gali patenkinti savo reikalavimus, kokia yra galima kreditoriaus reikalavimų laiduotojui suma ir kt. Jie dar sudėtingesni, jei laiduotojui iškeliama bankroto byla, jo turtas areštuojamas, perleidžiamas, įkeičiamas.

Įstatymai bei teismų praktika nustato tam tikras aiškias laidavimo ribas. Pavyzdžiui, viena pagrindinių taisyklių yra ta, kad laidavimo, kaip šalutinės prievolės, apimtis negali viršyti pagrindinės prievolės¹⁸⁷⁵. Tačiau tai nereiškia, kad jeigu laiduotojas pažeis savo prievolės pagal laidavimo sutartį, jo atsakomybė bus prilyginta sumai, nurodytai pagrindinėje skolininko, už kurį laiduojama, ir kreditoriaus sutartyje.

Vienas pavyzdžių – procesinių palūkanų priteisimas iš laiduotojo. LAT 2008 m. lapkričio 4 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-553/2008 nurodė, jog laiduotojas, kuriam pareikštas ieškinys dėl pagrindinio skolininko negrąžintos paskolos, geruoju neįvykdęs prievolės pagal laidavimo sutartį, yra „*tinkamas skolininkas pagal CK 6.37 straipsnio 2 dalį dėl palūkanų priteisimo. Tokia laiduotojo prievolė sumokėti procesines palūkanas yra grindžiama jo, kaip laiduotojo, asmeninės prievolės pažeidimu. Laiduotojui neįvykdžius prievolės už skolininką kreditoriui, atsiranda nauji prievoliniai teisiniai santykiai – sutartinės civilinės atsakomybės teisiniai santykiai* <...>“¹⁸⁷⁶.

1874 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-61/2011; 2008 m. lapkričio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-553/2008; 2011 m. gruodžio 29 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-537/2011; 2009 m. liepos 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-261/2009; 2010 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-364/2010 ir kt.

1875 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 4 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-61/2011.

1876 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. lapkričio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-553/2008.

Dar sunkiau nagrinėti skirtingų civilinės teisės pošakių ar atskirų teisės šakų sandūroje susiklosčiusius teisinius santykius. Šią problematiką galėtų iliustruoti laidavimo ir bankroto reglamentavimo santykis.

Vienas pavyzdžių – procesinių palūkanų priteisimas iš laiduotojo iškėlus bankroto bylą skolininkui. Kaip LAT nurodė 2011 m. gruodžio 29 d. nutarime civilinėje byloje Nr. 3K-P-537/2011, *„bankroto bylos skolininkui iškėlimo faktas negali būti aiškinamas kaip gynybos priemonė, kurią gali panaudoti tik asmeniškai skolininkas (CK 6.7 straipsnis). <...> Negalima ĮBĮ 10 straipsnio 7 dalies 3 punkto aiškinti taip, kad netesybų ir palūkanų skaičiavimo nutraukimas taikomas tik skolininkui ir netaikomas laiduotojui už užtikrintą prievolę, nes tokiu atveju prievolę įvykdęs ir palūkanas bei netesybas sumokėjęs laiduotojas subrogacijos būdu perimtų didesnės apimties kreditoriaus reikalavimo teisę, negu kreditorius būtų galėjęs patenkinti savo reikalavimą, pareikšdamas jį tiesiogiai skolininkui“*¹⁸⁷⁷.

Minėtoje byloje pareikšta ir atskiroji nuomonė, kurioje nurodoma, *inter alia*, jog *„ĮBĮ normų taikymo išplėtimas subjektams, kurių turtinių santykių ĮBĮ nereglementuoja, reiškia CK 1.1 straipsnio nuostatų pažeidimą bei 1.8 straipsnio 3 dalyje įtvirtinto draudimo pagal analogiją taikyti specialiąsias teisės normas paneigimą“*¹⁸⁷⁸. Tai dar kartą rodo laidavimo instituto sudėtingumą, ypač kai laidavimo santykiai susiję su kitų teisės šakų ar civilinės teisės pošakių reglamentuojamais santykiais.

2011 m. balandžio 4 d. nutartyje Nr. 3K-7-61/2011 LAT taip pat nustatė ir takoskyrą tarp sutartinių palūkanų bei metinių procesinių palūkanų priteisimo iš savo prievolių pagal laidavimo sutartį nevykdančio laiduotojo. Teismas nutarė, kad skolininkui iškėlus bankroto bylą metinių procesinių palūkanų priteisimas iš laiduotojo, kartu atmetant ieškinio reikalavimus dėl kredito sutartyje įtvirtintų palūkanų priteisimo, yra galimas, nes abu veiksmai *„negali būti vertinami kaip prieštaringi vienas kitam, nes pagrindas priteisti nurodytas procesines palūkanas yra asmeninė atsakovų (laiduotojų) atsakomybė už tai, kad jie prievolės nevykdė geruoju (kreditorius dėl to kreipėsi į teismą)“*¹⁸⁷⁹.

1877 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gruodžio 29 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-537/2011.

1878 Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gruodžio 29 d. nutarimo civilinėje byloje Nr. 3K-P-537/2011 atskirąją nuomonę.

1879 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-61/2011.

2.3. Laidavimo pabaiga

Laidavimas – šalutinė prievolė, todėl jos pasibaigimas priklauso nuo pagrindinės sutarties tarp skolininko, už kurį laiduojama, ir kreditoriaus likimo. Taikant CK nuostatas praktikoje, kilo daug klausimų, susijusių su laidavimo pabaigos momentu.

Vienas pavyzdžių – bankroto bylos iškėlimas pagrindiniam skolininkui ir jo likvidavimas bei išregistravimas iš Juridinių asmenų registro. LAT 2011 m. gruodžio 29 d. nutarime civilinėje byloje Nr. 3K-P-537/2011 nurodė, jog tokiomis aplinkybėmis „pagrindinio skolininko prievolė yra laikoma pasibaigusia (CK 6.128 straipsnio 3 dalis), tuo pačiu metu paprastai baigiasi ir laidavimas (CK 6.87 straipsnio 1 dalis)“¹⁸⁸⁰.

Minėtoje nutartyje pareikšta atskirosi nuomonė papildomai iliustruoja šios teisinės padėties sudėtingumą. Atskirojoje nuomonėje nurodoma, jog „nutarime padarytos išvados apie laidavimo pasibaigimą iš esmės prieštarauja CK 6.1, 6.76, 6.88–6.89, 6.123 ir 6.128 straipsnių nuostatomis, kurios neduoda pagrindo padaryti išvadą, jog juridinę asmenį – skolininką likvidavus, baigiasi ir laidavimo sutartis“¹⁸⁸¹.

Praktikoje šalys dažnai susitaria, jog laidavimo prievolė pasibaigia visiškai įvykdžius pagrindinę prievolę. Šiuo klausimu LAT taip pat nurodė, jog toks susitarimas „turi būti išreikštas aiškiai ir nedviprasmiškai“, kad ir laiduotojui, ir kreditoriui būtų aišku, „kokia apimtimi ir terminais atsako laiduotojas“¹⁸⁸². Pavyzdžiui, LAT teigimu, „sutarties sąlygos formuluotė „laiduotojų atsakomybė yra neribojama jokiais terminais“ nereiškia, kad laiduojama iki visiško užtikrintos prievolės įvykdymo“¹⁸⁸³.

Kitas įdomus klausimas, kilęs taikant laidavimą reglamentuojančias CK normas, susijęs su CK 6.88 ir 6.89 straipsniuose nustatytais terminuoto ir neterminuoto laidavimo pabaigos terminais bei šalių teise šiuos įstatyme nustatytus terminus keisti. LAT šį klausimą išaiškino 2009 m. gegužės 18 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-7-229/2009, nurodydamas, jog „CK nedraudžiama šalių susitarimu pakeisti nurodytus terminus. Dėl to, kai paskolos ar kreditavimo sutartyje nustatytu terminu

1880 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gruodžio 29 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-537/2011.

1881 *Ibid.*

1882 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. liepos 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-261/2009.

1883 *Ibid.*

prievolė neįvykdyta, o laiduotojas ir kreditorius yra susitarę, jog laidavimas galioja iki visiško paskolos grąžinimo, tai CK 6.88 straipsnio 1 dalyje nustatytas laidavimo pabaigos terminas netaikomas. <...> Šiuo atveju CK 6.88 straipsnio 1 dalyje nustatytas prievolės pabaigos terminas nebus taikomas, bet prievolės įvykdymo užtikrinimo priemonė galios tol, kol bus grąžinta visa paskola, nes laiduotojas laisva valia siekė tokių teisinių padarinių¹⁸⁸⁴.

2.4. Santykis su kitais prievolių įvykdymo užtikrinimo būdais

Kadangi laidavimo institutas susijęs su visu laiduotojo turtu, laidavimas neišvengiamai persipina su atskiriems minėto turto vienetams taikomais teisiniais režimais. Praktikoje daug klausimų kyla dėl laidavimo santykio su kitais prievolių įvykdymo užtikrinimo būdais, pavyzdžiui, įkeitimu, hipoteka.

Padėtį, kai yra pagrindinės prievolės įvykdymo užtikrinimo būdų daugetas ir skolininkui iškelta bankroto byla, LAT nagrinėjo jau minėtame 2011 m. gruodžio 29 d. nutarime civilinėje byloje Nr. 3K-P-537/2011. Sistemškai aiškindamas ir siedamas CK 6.78 straipsnio 3 dalies, 6.80 straipsnio 2 dalies ir 6.86 straipsnio nuostatas, teismas nurodė, jog „kreditoriaus, turinčio reikalavimo teisę į solidariusius bendraskolius, reikalavimo į laiduotoją nukreipimas, nepasinaudojus daiktiniu prievolių įvykdymo užtikrinimo būdu (įkeitimu), nereiškia šio daiktinio prievolių įvykdymo būdo atsisakymo, išskyrus atvejus, kai šalys susitarė kitaip¹⁸⁸⁵.

Laidavimo ir hipotekos santykį LAT atskleidė 2010 m. lapkričio 23 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-7-364/2010. Šioje byloje pagrindinėse kredito ir laidavimo sutartyse buvo nustatyta kreditoriaus teisė pasirinkti pirmiausia taikomus prievolių įvykdymo užtikrinimo būdus. Teismai buvo sustabdę nagrinėtą bylą dėl laiduotojo atsakomybės, nurodydami, jog pirmiausia turi būti užbaigtas įkeisto turto priverstinis pardavimas, kartu išsiaiškinant, ar ieškovas turi ir kokiu mastu teisę prisiteisti atitinkamą sumą iš laiduotojo. Tačiau LAT nurodė, jog tuomet „ieškovas (kreditorius) turi teisę reikalauti, kad prievolę (jos dalį) įvykdytų tiek pagrindinis skolininkas, kuris kartu yra ir įkaito davėjas, tiek

1884 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gegužės 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-229/2009.

1885 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gruodžio 29 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-537/2011.

*laiduotojas*¹⁸⁸⁶. Teismas taip pat nurodė, jog „hipotekos kreditoriaus teisė reikalauti, kad laiduotojas, kaip solidarūs bendraskolis, vykdytų turimą solidariąją prievolę, yra saistoma jam neįvykdyto skolinio įsipareigojimo dydžio ir nesaistoma kreditoriaus galimybės gauti reikalavimo (jo dalies) patenkinimą iš įkeisto daikto“.

3. GARANTIJA

3.1. Teisinė garantijos instituto prigimtis

Garantija yra vienas iš *expressis verbis* CK nurodytų prievolių įvykdymo užtikrinimo būdų. Tai įdomus ir sudėtingas teisės institutas, daug kuo panašus į laidavimą, tačiau nuo jo iš esmės skiriasi savo kaip savarankiškos prievolės prigimtimi. Deja, Lietuvos teisės doktrinoje šiam institutui nebuvo skirta pakankamai dėmesio, o teismų praktika nėra gausi.

Esminis garantijos ir laidavimo teisinės prigimtės skirtumas – garantijos prievolės savarankiškumas. Priešingai nei laidavimas, ji nėra šalutinė prievolė, kuri visiškai priklauso nuo pagrindinės prievolės. Taip pat skiriasi garanto ir laiduotojo atsakomybės forma bei apimtis – garantas už skolininko prievolę atsako tik subsidiariai ir tik garantijos dydžiu.

Garantiją LAT lygina ne tik su laidavimu, bet ir su netesybomis, kai garantija užtikrinamas nepiniginės prievolės įvykdymas. LAT nuomone, jei nepiniginės prievolės neįvykdymo atveju kreditorius turi sutartinę teisę pasinaudoti garantija, „tai galima vertinti, kad tokiu atveju skolininkas gali būti laikomas įsipareigojusių mokėti netesybas už prievolės neįvykdymą, o šiam įsipareigojimui įvykdyti yra pasitelkiamas papildomas skolininkas. Šio papildomo skolininko prievolė yra panaši į netesybas“¹⁸⁸⁷.

Vienas įdomesnių su garantija susijusių klausimų, nagrinėtų Lietuvos teismuose, – civilinės atsakomybės pagal garantijos sutartį atsiradimo momentas. Atsižvelgiant į subsidiarią garanto atsakomybės prigimtį, pagal LAT suformuluotą taisyklę „garanto civilinė atsakomybė prieš kreditorius pagal garantijos sutartį atsiranda ne nuo šios sutarties sudarymo momento, o nuo skolininko garantija užtikrintos prievolės pažeidimo“¹⁸⁸⁸.

1886 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-364/2010.

1887 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-512/2009.

1888 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-97/2012.

3.2. Užtikrinamos prievolės ir garantijos apimtis

Taikant garantijos institutą praktikoje, kilo klausimas, ar garantija gali būti užtikrinamos nepiniginės skolininko prievolės. LAT 2009 m. lapkričio 16 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-512/2009 nurodė, jog garantija galima užtikrinti ir nepinigines prievoles, pavyzdžiui, prievolę „*atlikti darbus, suteikti paslaugas ar perduoti daiktą*“¹⁸⁸⁹. Taigi garantijos atveju, jei nepiniginė prievolė nebūtų įvykdyta, garantas turėtų pareigą sumokėti atitinkamą pinigų sumą. Kaip nurodo LAT, garantija visada yra pinigų sumokėjimas¹⁸⁹⁰.

Dėl garantijos apimties LAT 2005 m. spalio 10 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-460/2005 nurodė, jog šalys gali susitarti dėl garantijos sutarties sąlygų, ribojančių garantijos apimtį, ir tai neprieštarauja imperatyvioms įstatymo normoms.

3.3. Garantijų formos

Praktikoje naudojamos ne tik paprastosios CK 6.70 straipsnyje nurodytos garantijos, bet ir giminiški prievolių įvykdymo užtikrinimo būdai, atskleidžiantys minėto CK straipsnio, konkrečiai jo nuostatos, leidžiančios užtikrinti prievolių įvykdymą ir „*kitais sutartyje numatytais būdais*“¹⁸⁹¹, liberalumą.

Viena tokių garantijų – *garantija pagal pirmąjį pareikalavimą (nepriklausoma garantija)*, kuri nuo paprastosios garantijos iš esmės skiriasi tuo, kad nepriklausomos garantijos atveju garantas neturi teisės atsisakyti mokėti garantijoje nurodytą sumą. Garantas prievolę privalo įvykdyti esant pirmam reikalavimui tai padaryti. Lietuvoje šalys gali sudaryti tokias garantijas, remdamosi sutarties laisvės principu. Šiuo atveju svarbu pažymėti, kad aplinkybės, susijusios, pavyzdžiui, su skolininko ir (ar) kreditoriaus įsipareigojimų įvykdymu, tampa svarbios tik garantui tinkamai įvykdžius savo įsipareigojimus ir pasinaudojus regreso teise prieš skolininką¹⁸⁹².

1889 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-512/2009.

1890 *Ibid.*

1891 Žr. CK 6.70 straipsnio 1 dalį.

1892 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. vasario 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-99/2004.

Kitose šalyse, pavyzdžiui, Prancūzijoje, šios garantijos pirmiausia taip pat buvo pripažįstamos, vadovaujantis sutarties laisvės principu, o vėliau įtvirtintos ir CK nuostatose¹⁸⁹³. Dėl paprastosios ir nepriklausomos garantijos skirtumo nuomonę išsakė ir LAT¹⁸⁹⁴.

Su garantija pagal pirmąjį pareikalavimą susijusią problematiką LAT nagrinėjo ir 2007 m. balandžio 20 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-172/2007. Teismas nagrinėjo draudimo bendrovės išduotos finansinės garantijos atvejį ir nurodė, jog tokia garantija yra CK 6.70 straipsnyje nenustatytas prievolių įvykdymo užtikrinimo būdas, kurį šalys gali pasirinkti vadovaudamosi sutarties laisvės principu¹⁸⁹⁵.

Kita įstatymo aiškiai nurodyta garantijos rūšis – *banko garantija*. LAT 2010 m. balandžio 16 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-7-168/2010 nurodė, jog banko garantijai taikomos paprastos garantijos taisyklės (CK 6.90, 6.92 str.), išskyrus nuostatas, CK reglamentuojančias išimtinai šią garantijos rūšį. Pasak LAT, „išskirtinis bankinės garantijos požymis yra besąlyginis garanto įsipareigojimas atsakyti kreditoriui, jeigu skolininkas neįvykdo ar netinkamai vykdo sutartinius įsipareigojimus“¹⁸⁹⁶. Tačiau teismas nurodo įdomią minėtos taisyklės išimtį – tai, kad garanto įsipareigojimas kreditoriui yra besąlyginis, nedraudžia bankui atlikti įskaitymą, jei bankas turi priešpriešinę reikalavimą kreditoriui¹⁸⁹⁷.

4. RANKPINIGIAI

4.1. Rankpinigių sąvoka

Nors, pasak D. Ambrasienės, „*rankpinigiai, kaip sutartinių prievolių užtikrinimo būdas, praktiškai beveik nenaudojami*“¹⁸⁹⁸, šis teisės institutas susilaukė gana didelio teisės mokslininkų dėmesio¹⁸⁹⁹.

1893 Žr. Prancūzijos CK 2321 straipsnį; taip pat žr. Mignot M. *Droit des sûretés*. Paris, Montchrestien, 2010, p. 249.

1894 Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 29 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-537/2012.

1895 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. balandžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-172/2007.

1896 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-168/2010.

1897 *Ibid.*

1898 Ambrasienė D. Rankpinigiai kaip prievolių užtikrinimo būdas. *Justitia*. 2000, 4-5 (28-29): 38.

1899 Ambrasienė D. Rankpinigiai kaip prievolių užtikrinimo būdas. *Justitia*. 2000, 4-5 (28-29); Ambrasienė D. Sutartinių prievolių užtikrinimo rankpinigiais problemos. Iš: *Prievolių*

Vienas dažniausiai praktikoje kylančių klausimų, susijusių su rankpinigiais – netinkamai vartojama rankpinigių sąvoka. Itin dažnai sutarties šalys rankpinigiais įvardija pinigų sumą, kurią pirkėjas perduoda pardavėjui, siekdamas įrodyti, kad jo ketinimai įsigyti turtą tikri. Dažnai nurodoma, jog galiausiai turto nepardavęs jo savininkas kitai šaliai privalėtų grąžinti šiuos sumokėtus „rankpinigius“ ir sumokėti „rankpinigių dydžio baudą“.

Teisinių santykių subjektai dažnai kaip tapačias vartoja rankpinigių, avanso ir užstato sąvokas¹⁹⁰⁰, o apie šią sumaištį kalbėta dar prieškarinio Lietuvoje, kurios didžiojoje dalyje taikyti carinės Rusijos civiliniai įstatymai¹⁹⁰¹. Sandorių šalys taip dažnai netinkamai vartoja rankpinigių terminą, remdamosi bendrine rankpingių sąvoka, kad būtų verta diskutuoti apie su rankpinigiais susijusios terminologijos keitimą.

Minėtą sumaištį bandė spręsti ir Lietuvos teismai. D. Ambrasienė nurodo 1971 m. LAT išsakytą nuomonę dėl trijų funkcijų, kurias atlieka rankpinigiai: „*Mokėjimo, įrodomąją ir užtikrinančią prievolės įvykdymą*“¹⁹⁰². Šias tris funkcijas 2000 m. vasario 2 d. priminė ir LAT išplėstinė septynių teisėjų kolegija, civilinėje byloje Nr. 3K-7-23/2000 teigdama, jog „*pinigų suma, perduodama skolininko kreditoriui pripažįstama rankpinigiais tik tada, kai šalys rankpinigių perdavimo momentu suprato (ir tinkamai įformino), kokias funkcijas turi atlikti perduodama rankpinigių suma. Jei kurios nors iš funkcijų (mokėjimo, įrodomosios ar užtikrinamosios) šalys nenumatė (tinkamai neįformino), tai perduotos kreditoriui sumos negalima laikyti rankpinigiais*“¹⁹⁰³. Pasak LAT, „*tik rankpinigiams būdingas trijų funkcijų (mokamosios, įrodomosios ir užtikrinamosios) visetas leidžia atskirti juos nuo avansinio mokėjimo. <...> Skirtingai nuo rankpinigių, avansas niekada neatliks užtikrinamosios*

įvykdymo užtikrinimo teisinės problemos: teminis straipsnių rinkinys. Sudaryt. P. V. Rasimavičius. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001; Subačius A. Rankpinigiai: teisinis reguliavimas ir taikymo problemos. Verslas, vadyba ir studijos' 2002. II tomas. Konferencijos, skirtos profesoriaus habilituoto daktaro Kazimiero Antanavičiaus (1937–1998) 65-osioms gimimo metinėms paminėti, straipsnių rinkinys. Vilnius: Technika, 2003.

1900 Subačius A. Rankpinigiai: teisinis reguliavimas ir taikymo problemos. Verslas, vadyba ir studijos' 2002. II tomas. Konferencijos, skirtos profesoriaus habilituoto daktaro Kazimiero Antanavičiaus (1937–1998) 65-osioms gimimo metinėms paminėti, straipsnių rinkinys. Vilnius: Technika, 2003, p. 253.

1901 Ambrasienė D. Rankpinigiai kaip prievolių užtikrinimo būdas. *Justitia*. 2000, 4-5 (28-29): 36–37.

1902 *Ibid.*

1903 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. vasario 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-23/2000.

*funkcijos, t.y. šalis, sumokėjusi avansą, turi teisę reikalauti jį grąžinti visais sutartinių įsipareigojimų nevykdymo atvejais, o šalis, gavusi avansą, jokiais aplinkybėmis neturi jo grąžinti dvigubai*¹⁹⁰⁴.

LAT 2006 m. lapkričio 6 d. nutarime civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006 teigiama, jog „perduodamų pinigų reikšmė nustatoma pagal šalių valią“, tačiau šalių valia gali prieštarauti imperatyvioms įstatymo nuostatoms. Taigi, jei abi šalys įvardija perduotus pinigus rankpinigiais ir reikalauja įstatyme nustatytų pasekmių (CK 6.100 str.), „teismui tektų kvalifikuoti įvardytą rankpinigiais mokėjimą kaip grąžintiną avansą arba kaip preliminariosios sutarties įvykdymui užtikrinti gautą sumą ir pan., jeigu iš šalių susitarimo matyti, kad preliminariojoje sutartyje šalys buvo sutarusios dėl preliminariosios sutarties užtikrinimo“¹⁹⁰⁵. Kaip LAT nurodė jau minėtoje 2000 m. vasario 2 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-7-23/2000, „teisinių santykių kvalifikaciją lemia ne šalių pavartota terminologija, o tų santykių turinys, kaip tuos santykius šalys beįvardintų“¹⁹⁰⁶.

Taigi, atsižvelgiant į šią teisinę, praktinę ir terminologijos sumaištį, reikėtų atlikti išsamesnį tyrimą, nustatant, kodėl šis prievolių įvykdymo užtikrinimo būdas toks nepopuliarus ir kaip jį reikėtų tobulinti. Vienaip ar kitaip anksčiau nurodyti aspektai neprisideda prie platesnio šio instituto taikymo praktikoje.

4.2. Draudimas užtikrinti rankpinigiais preliminarįsias sutartis

1964 m. CK nebuvo aiškiai uždrausta rankpinigiais užtikrinti preliminarinių sutarčių. Pasak D. Ambrasienės, „asmenys dažnai įvardija rankpinigiais sumą, kuri perduodama užtikrinti, kad ateityje bus sudaryta namo, buto, žemės ir panaši pirkimo–pardavimo sutartis. Teismai, esant ginčui, ne visada vienodai sprendė tokio pobūdžio bylas. <...> Iš esmės nebuvo bendro supratimo, ar gali būti rankpinigiais užtikrinamas susitarimas dėl sutarties sudarymo ateityje, t. y. preliminarinė sutartis“¹⁹⁰⁷.

1904 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. vasario 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-23/2000.

1905 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 6 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006.

1906 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. vasario 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-23/2000.

1907 Ambrasienė D. Rankpinigiai kaip prievolių užtikrinimo būdas. *Justitia*. 2000, 4-5 (28-29): 37.

Aiškia taisyklę, draudžiančią rankpinigiais užtikrinti preliminariąsias sutartis, dar iki įsigaliojant naujam CK, suformulavo LAT: „Šalys, sudarydamos preliminarinę sutartį, gali jos įvykdymui užtikrinti pasinaudoti kitais prievolių užtikrinimo būdais (pvz., netesybomis, įkeitimu). Bet preliminarinės sutarties įvykdymas negali būti užtikrintas rankpinigiais, nes tokioje sutartyje jie negali atlikti mokamosios funkcijos“¹⁹⁰⁸.

Minėta teismų praktikoje suformuluota taisyklė buvo perkelta į CK ir įtvirtinta jo 6.98 straipsnio 2 dalyje. Ši nuostata įdomi ir tuo, jog atlieka labiau aiškinamąją funkciją, nes rankpinigiais preliminariosios sutarties užtikrinti ir taip neįmanoma dėl teisinės rankpinigių prigimties. Rankpinigiai turi atlikti, *inter alia*, mokėjimo funkciją, o pagal preliminariąją sutartį mokėjimai nevykdomi¹⁹⁰⁹. Taigi ši nuostata užbaigė ilgai trukusią sumaištį, susijusią su rankpinigiais ir preliminariosiomis sutartimis. Toks aiškumas buvo labai reikalingas pagyvėjus Lietuvos nekilnojamojo turto rinkai.

5. ĮKEITIMAS

5.1. Bendra apžvalga

Įkeitimas yra vienintelis iš šiame skyriuje nagrinėtų institutų, kurio reglamentavimas CK buvo pakeistas iš esmės 2011 m. priimtais CK ir CPK pakeitimo įstatymais¹⁹¹⁰. Ši aplinkybė yra pagrindas manyti, jog iki reformos įkeitimo santykiams taikytas teisinis režimas nebuvo pakankamai veiksmingas. Įkeitimo reglamentavimo trūkumus itin aiškiai

1908 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. vasario 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-23/2000; 2006 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-124/2006.

1909 Žr. taip pat Juodka R. *Teisinės kredito rizikos mažinimo priemonės*. Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 58; žr. ten pat ir apie draudimą užtikrinti rankpinigiais sutartis, kurioms pagal įstatymus privaloma notarinė forma.

1910 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.127, 4.170, 4.171, 4.172, 4.173, 4.174, 4.175, 4.176, 4.177, 4.178, 4.179, 4.180, 4.181, 4.182, 4.183, 4.184, 4.185, 4.186, 4.187, 4.188, 4.189, 4.190, 4.191, 4.192, 4.193, 4.195, 4.196, 4.197, 4.198, 4.199, 4.200, 4.201, 4.202, 4.204, 4.206, 4.207, 4.209, 4.210, 4.211, 4.212, 4.213, 4.214, 4.216, 4.219, 4.220, 4.221, 4.223, 4.224, 4.225, 4.226, 4.256 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir Kodekso papildymo 4.192(1), 4.194(1) straipsniais įstatymas (*Valstybės žinios*. 2012, Nr. 6-179), ir Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 542, 543, 544, 545, 551, 554, 566, 715, 744, 745, 746, 747 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir 546, 547, 548, 549, 550, 552, 553, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 567, 568, 569 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas (*Valstybės žinios*. 2012, Nr. 6-179), priimti 2011 m. gruodžio 22 d. ir įsigalioję 2012 m. liepos 1 d.

atskleidė ir 2008 m. prasidėjusi ekonomikos krizė. Ji patikrino, kiek ši priemonė veiksminga praktikoje.

Įkeitimo reglamentavimas Lietuvoje, nors ir turi trūkumų, kuriuos siekta panaikinti minėtais CK pakeitimais, yra gana pažangus. Kad būtų galima palyginti, pateikiame Prancūzijos pavyzdį. Įkeisti kilnojamąjį turtą, neperduodant įkeitimo objekto, šioje šalyje tapo įmanoma tik po 2006 m. įgyvendintos prievolių įvykdymo užtikrinimo būdų reglamentavimo reformos¹⁹¹¹.

Atsižvelgiant į esamą įkeitimo instituto reglamentavimą galima teigti, kad toliau vystantis ekonominiams santykiams šis reglamentavimas liberalės ar bent jau atitinkamai keisis. Tai galima matyti ir iš kitų valstybių pavyzdžių. Štai Prancūzijoje įstatymu aiškiai reglamentuojama galimybė susitarti, jog neįvykdžius prievolės įkeistas daiktas tampa kreditoriaus nuosavybe. O iki prievolių įvykdymo užtikrinimo būdų reformos toks šalių susitarimas Prancūzijoje buvo draudžiamas¹⁹¹².

Lietuvos teisės doktrinoje įkeitimas susilaukė itin didelio dėmesio¹⁹¹³, įskaitant ir kelias disertacijas, skirtas šiam institutui¹⁹¹⁴. Doktrinoje įkeitimas pateikiamas kaip vienas pavyzdžių, paneigiančių teoriją, pagal kurią prievolinės teisės paskirtis – „*aptarnauti daiktinių teisių apyvartą*“¹⁹¹⁵. J. Sakavičius primena, jog „*įkeitimo pagrindinė paskirtis yra užtikrinti esamą ar būsimą skolinio įsipareigojimo tinkamą įvykdy-*

1911 Prancūzijos teisingumo ministerijos tinklapis: <<http://www.textes.justice.gouv.fr/lois-et-ordonnances-10180/ordonnance-reformant-le-droit-des-suretes-10994.html>>; 2006 m. kovo 23 d. įsakymas Nr. 2006-346 dėl prievolių įvykdymo užtikrinimo priemonių. *Oficialus leidinys*. 2006 m. kovo 24 d. [Ordonnance n° 2006-346 du 23 mars 2006 relative aux sûretés. *Journal officiel* du 24 mars 2006].

1912 Prancūzijos teisingumo ministerijos tinklapis: <<http://www.textes.justice.gouv.fr/lois-et-ordonnances-10180/ordonnance-reformant-le-droit-des-suretes-10994.html>>.

1913 Smaliukas A. *Kilnojamojo turto įkeitimo teisės reforma ir derinimas: lyginamoji analizė*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2003; Smaliukas A. Universalus įkeitimas: lyginamoji analizė. *Teisė: mokslo darbai*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2003; Baranauskas E. Įkeitimo teisinė prigimtis. *Jurisprudencija*. 2002, 24 (16); Baranauskas E. Įmonės įkeitimas. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20); Baranauskas E. Kai kurios įkeitimo teisinio reguliavimo problemos. *Jurisprudencija*. 1999, 14 (6); Stripeikienė J. Ar įkeitimo teisės akcesoriškumas – dogma? *Jurisprudencija*. 2008, 1 (103); Stripeikienė J. Kilnojamojo turto įkeitimo reglamentavimo aspektai. *Jurisprudencija*. 2006, 10 (88); Baranauskas E. *et al.* *Daiktinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 245–261.

1914 Žr. Smaliukas A. *Kilnojamojo turto įkeitimo teisės reforma ir derinimas: lyginamoji analizė*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2003; Baranauskas E. *Įkeitimo teisinis reguliavimas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.

1915 Sakavičius J. Kai kurie daiktinės ir prievolinės teisės santykio probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*. 2008, 5 (107): 45.

mq“, o tai „leidžia daryti išvadą, jog prievolinius kreditoriaus ir skolininko santykius aptarnauja daiktinės teisės institutas (įkeitimas)“¹⁹¹⁶. Kita vertus, įkeitimas pateikiamas ir kaip daiktinės bei prievolinės teisės suartėjimo pavyzdys, atsižvelgiant į tai, kad CK leidžia teisių įkeitimą (CK 4.198 str.)¹⁹¹⁷. Taigi, nagrinėjant su įkeitimumu susijusią problematiką, būtina atkreipti dėmesį ir į tai, kad šis institutas yra prievolinės ir daiktinės teisės sandūroje.

5.2. Įkeitimo objektas

CK nuostatų, reglamentuojančių įkeitimo santykius, pažangumą rodo ir turto, kurį galima įkeisti, įvairovė. CK numatytos kai kurios itin pažangios ir reikalingos šių dienų ekonomikoje priemonės, pavyzdžiui, galimybė įkeisti prekių atsargas, neprarandant teisės jomis disponuoti. CK kūrėjai tinkamai pasinaudojo aplinkybe, jog kurtas iš esmės naujas CK ir jį iš karto buvo galima pritaikyti šiuolaikiniams poreikiams.

Tokios pažangios priemonės Lietuvos teisėje buvo įtvirtintos dar 2001 m., kai tų pačių metų liepos 1 d. įsigaliojo CK. Senas teisinis tradicijas turinčioje Prancūzijoje minėta priemonė numatyta tik 2006 m.¹⁹¹⁸, reformavus CK nuostatas, reglamentuojančias prievolių įvykdymo užtikrinimo būdus¹⁹¹⁹.

Kai kurių prekių atsargų įkeitimo specifika tokia, kad užsienio šalių kodeksuose šių prekių įkeitimo aspektai aptariami *expressis verbis*. Įdomu, kad beveik tuo pačiu metu, kai LAT priėmė nutartį byloje, susijusioje su prekių atsargų – naudotų automobilių, įkeitimumu¹⁹²⁰, Prancūzijos įstatymų leidėjai įtvirtino šio tipo prekių atsargų reglamentavimą CK¹⁹²¹.

LAT šiuo atveju įtvirtino taisyklę, pagal kurią „CK 4.202 straipsnio nuostatos nedraudžia kaip prekių, esančių apyvartoje, atsargas įkeisti

1916 Sakavičius J. Kai kurie daiktinės ir prievolinės teisės santykio probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*. 2008, 5 (107): 45.

1917 *Ibid.*

1918 2006 m. kovo 23 d. įsakymas Nr. 2006-346 dėl prievolių įvykdymo užtikrinimo priemonių. Oficialus leidinys. 2006 m. kovo 24 d. [Ordonnance n° 2006-346 du 23 mars 2006 relative aux sûretés. Journal officiel du 24 mars 2006]. <<http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000639090&dateTexte=&categorieLien=id>>

1919 Prancūzijos teisingumo ministerijos tinklapis: <<http://www.textes.justice.gouv.fr/lois-et-ordonnances-10180/ordonnance-reformant-le-droit-des-suretes-10994.html>>.

1920 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gruodžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-641/2006.

1921 Prancūzijos teisėje automobilių įkeitimui reglamentuoti skirti trys CK straipsniai (2351–2353 str.).

<...> registruotinus kilnojamuosius daiktus, jeigu tie daiktai įkaito davėjo buhalteriniuose dokumentuose apskaitomi kaip trumpalaikis materialusis turtas – prekės¹⁹²². Be to, atsižvelgiant į tai, kad šiuo atveju įkeičiamas turtinis kompleksas, LAT suformulavo liberalią taisyklę, pagal kurią „reikalavimas įkeitimo lakšte nurodyti kiekvienos prekės identifikavimo duomenis yra nepriimtinas, nes <...> konkretūs daiktai nėra apsunkinami įkeitimu“¹⁹²³.

Lėšos banko sąskaitoje – kitas svarbus objektas, kurio įkeitimo santykiai itin sudėtingi ir kurių reglamentavimą aiškino LAT, 2008 m. vasario 15 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-100/2008 sprendamas ginčas dėl banko sąskaitoje įkeistų lėšų tvarkymo. LAT suformulavo taisyklę, jog „esant situacijai, kai įkeitus pinigines lėšas banko sąskaitoje, kreditorius yra pats bankas ir pagal šio ir kliento sutartį bankas tvarko kliento sąskaitą, nereikia, kad įkeitus banko sąskaitoje esančias pinigines lėšas už 1 Lt, bankas pagal sutartį įgyja teisę tvarkyti visas lėšas. Lėšų įkeitimo sutartimi įkeičiamas ne visos banko sąskaitos tvarkymas, o joje esančių įkeitimo sutartyje nustatyto dydžio lėšų tvarkymas“¹⁹²⁴.

Minėtoje byloje LAT suformulavo ir kitą itin svarbią su lėšų banko sąskaitoje įkeitimu susijusią taisyklę. Teismo teigimu, nors įkeičiamos lėšos saugomos pas kreditorių (banką) atidarytoje sąskaitoje ir atitinkamai toks įkeitimas išgalioja nuo įkeitimo sutarties sudarymo (o ne nuo sutarties įregistravimo hipotekos registre) momento, tokios sutarties turinys taip pat turi atitikti įstatymo reikalavimus. Konkrečiu nagrinėjamuoju atveju sutartyje turėjo būti tinkamai apibūdintas prievolės dalykas, kaip tai nurodyta CK 4.210 straipsnio 1 dalyje¹⁹²⁵.

5.3. Reikalavimo patenkinimas iš įkeisto turto

Vienas pagrindinių įvykių, susijusių su išieškojimu iš įkeisto turto, – CK nustatytų išieškojimo procedūrų supaprastinimas, reformuojant įkeitimo instituto reglamentavimą. Įdomu, kad po 2011 m. reformos CK buvo įtvirtintas iki 1994 m. (tais metais atsirado hipotekos teisėjų institutas) Lietuvoje galiojęs vykdomųjų įrašų institutas – iš įkeisto turto

1922 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gruodžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-641/2006.

1923 *Ibid.*

1924 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-100/2008.

1925 *Ibid.*

skola išieškoma kreipiantis į notarą. Kaip teigiama su reforma susijusio įstatymo aiškinamajame rašte, supaprastinus išieškojimo procesą siekta užtikrinti kreditoriaus ir skolininko interesų balansą¹⁹²⁶.

Įkeitimo institutas yra ir vienas iš pagrindinių prievolių užtikrinimo būdų, iliustruojantis takoskyrą tarp griežtai CK nustatytų įvardytų užtikrinimo būdų ir „kitų“ užtikrinimo būdų, apie kuriuos užsimenama CK 6.70 straipsnio 1 dalyje.

Vienas įdomesnių pavyzdžių – LAT 2009 m. liepos 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-291/2009, kurioje teismas nagrinėjo įkeitimo ir finansinio užtikrinimo susitarimo be nuosavybės teisės perdavimo santykį. Ši byla kartu yra ir viena iš bylų¹⁹²⁷, atskleidžiančių civilinės teisės ir laipsniškai besiformuojančių naujų teisės šakų, šiuo atveju – finansų rinkų, arba tiesiog finansų teisės – santykį¹⁹²⁸.

Finansinio užtikrinimo susitarimus reglamentuoja atskiras Finansinio užtikrinimo susitarimų įstatymas¹⁹²⁹ (toliau – FUSĮ). Kaip nurodė LAT, šis susitarimas *„savo esme yra įkeitimo sutartis, t. y. užstato davėjas pateikia finansinį užstatą užstato turėtojui ar jo naudai, užtikrindamas atitinkamų finansinių įsipareigojimų užstato turėtojui vykdymą“*¹⁹³⁰.

Šio sandorio ir įkeitimo santykį LAT apibūdino taip: *„Kiekvienas finansinio užtikrinimo susitarimas be nuosavybės teisės perdavimo savo esme yra įkeitimo sutartis, tačiau ne kiekviena įkeitimo sutartis yra finansinio užtikrinimo susitarimas be nuosavybės teisės perdavimo. <...>*

1926 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.170, 4.171, 4.172, 4.174, 4.175, 4.176, 4.177, 4.178, 4.179, 4.180, 4.181, 4.183, 4.184, 4.185, 4.186, 4.188, 4.189, 4.190, 4.191, 4.192, 4.196, 4.197, 4.199, 4.201, 4.206, 4.207, 4.209, 4.210, 4.211, 4.212, 4.214, 4.216, 4.219, 4.221, 4.223, 4.226, 4.256 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 4.192 (1), 4.194 (1) straipsniais įstatymo projekto aiškinamasis raštas.

1927 Taip pat žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gruodžio 28 d. nutartį byloje Nr. 3K-3-618/2012, kurioje teismas sprendė klausimą dėl reikalavimo perleidimo ir faktoringo sutarties santykio.

1928 Finansų teisės terminas vartotas dar prieškario Lietuvoje, taip įvardijant „įmonių mokesčių mokslą“ (žr. Staugaitis V. *Finansų teisė*. Klaipėda: Prekybos institutas, p. 1938–39). Šiuo metu finansų teisės sąvokos samprata sparčiai kinta ir kelia daug aštrių diskusijų teisės doktrinoje. Anksčiau apibrėžiama kaip santykius viešųjų finansų srityje reguliuojanti teisės šaka, šiuo metu ji vis dažniau pripažįstama kaip teisės šaka, reguliuojanti finansų rinkų dalyvių santykius. Prancūzijoje ji aiškiai įvardijama finansų teisės terminu, o santykius viešųjų finansų srityje reglamentuoja atitinkamai mokesčių, biudžeto ir kt. teisės šakos. Žr., pavyzdžiui, Coquelet M.-L. et al. *Droit financier*, 1-oji laida. Dalloz, 2008.

1929 Lietuvos Respublikos finansinio užtikrinimo susitarimų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 61-2183.

1930 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. liepos 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-291/2009.

*šalys turi aiškiai, nedviprasmiškai susitarti, kad jų sudaryta sutartis dėl finansinio užtikrinimo susitarimo be nuosavybės teisės perdavimo yra sudaroma pagal FUSĮ ir užstato turėtojas turi teisę finansinį užstatą vienašališkai realizuoti susitarime nustatytais sąlygomis net ir esant priversninio vykdymo įvykiui, t. y. iškėlus skolininkui bankroto bylą. Nesant tokio šalių susitarimo <...>, šalių sudaryta sutartis gali būti pripažįstama tik kaip pagal CK ketvirtosios knygos XII skyriaus nuostatas sudaryta įkeitimo sutartis, kuriai taikomos Įmonių bankroto įstatymo <...> nuostatos, draudžiančios, įsiteisėjus teismo nutarčiai iškelti bankroto bylą, vykdyti visas finansines prievoles, neįvykdytas iki bankroto bylos iškėlimo*¹⁹³¹.

6. APIBENDRINIMAS

Pirmasis CK gyvavimo dešimtmetis parodė, kad CK įtvirtintas prievolių įvykdymo užtikrinimo būdų reglamentavimas iš esmės pažangus, o kitų valstybių pavyzdžiai tai tik patvirtina. Tačiau, jau ir dabartinė padėtis, taikant šį institutą praktikoje, rodo, kad ne visi užtikrinimo būdai yra vienodai vertingi ir efektyvūs. Netesybės, įkeitimas, laidavimas taikomi itin plačiai. O rankpinigių naudojimas praktikoje iki šiol lieka retu reiškiniu, nors net doktrinoje teigiama, kad būtų naudinga įstatymo nuostatomis įtvirtinti rankpinigiams giminingus institutus ir tobulinti pačių rankpinigių teisinį reglamentavimą.

Prievolių įvykdymo užtikrinimo instituto bei jį reglamentuojančių teisės normų evoliucija neišvengiama siekiant, kad reglamentavimas atitiktų sparčiai kintančius ekonominius santykius, didėjančią šių santykių tarptautiškumą, tobulėjančias technologijas. Įkeitimą reglamentuojančių nuostatų reforma yra tokių pokyčių pavyzdys, atspindintis Lietuvos teisinės minties raidą ir pakankamą lankstumą, kurie būtini šalinant reglamentavimo trūkumus bei toliau kuriant modernų ir veiksmingą minėto instituto reglamentavimą. Priešingu atveju ekonominei apyvartai šalyje būtų daroma žala ir mažėtų šalies konkurencingumas tarptautinėje rinkoje. Kitų valstybių pavyzdžiai, reformuojant ne vieną šimtmetį galiojusius kodeksus, tik patvirtina tokios evoliucijos būtinybę.

1931 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. liepos 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-291/2009.

23 skyrius

Preliminarioji sutartis

Dangutė Ambrasienė

2000 m. Lietuvos CK 6.165 straipsnio 1 dalis įtvirtino preliminariosios sutarties sampratą. Preliminariąją sutartimi laikytinas šalių susitarimas, pagal kurį jame aptartomis sąlygomis šalys įsipareigoja ateityje sudaryti kitą – pagrindinę sutartį.

Nedaugelio valstybių įstatymai įtvirtina tokį institutą kaip preliminarioji sutartis. Net ir tose valstybėse, kurių įstatymuose preliminarioji sutartis yra reglamentuota, skiriasi teisinės jos nesilaikymo pasekmės: pavyzdžiui, Rusijoje (*priedvartelnyj dogovor*) ir Švedijoje (*precontract*), nevykdant preliminariosios sutarties, galima per teismą reikalauti ją įvykdyti natūra; o Šveicarijoje, neįvykdžius preliminariosios sutarties nuostatų, galima reikalauti tik atlyginti nuostolius.

Visais atvejais preliminarioji sutartis privalo būti sudaryta raštu. Tai organizacinė (parengiamoji) sutartis, priskirtina ikisutartinių santykių stadijai¹⁹³².

Šiame mokslo studijos skyriuje siekiama aptarti preliminariosios sutarties teisinio reguliavimo kai kuriuos teisės doktrinos aspektus bei Lietuvos teismų praktiką.

1. PAGRINDINIAI PRELIMINARIOSIOS SUTARTIES BRUOŽAI

Pagal CK 6.165 straipsnyje įtvirtintą preliminariosios sutarties sampratą galima išskirti tokius šios sutarties bruožus: 1) aiškus šalių susitarimas ateityje sudaryti kitą – pagrindinę – sutartį; 2) šalių susitarimas

¹⁹³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. sausio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-11/2005.

dėl būsimos pagrindinės sutarties dalyko ir esminių pagrindinės sutarties sąlygų aptarimas; 3) terminas, per kurį turi būti sudaryta pagrindinė sutartis; 4) šio susitarimo įforminimas rašytine forma.

Kilus ginčui dėl preliminariosios sutarties kvalifikavimo teismų praktikoje dėl preliminariosios ir pagrindinės sutarties skiriamųjų bruožų, vienas iš pagrindinių kriterijų atskiriant šias dvi sutartis yra tas, kad preliminariojoje sutartyje negali būti prievolės objekto, kaip tos turtinės vertybės, dėl kurios šalys sudaro pagrindinę sutartį. Preliminariosios sutarties objektas yra būsima pagrindinė sutartis, o toks objektas nepripažįstamas civilinių teisių objektu turtinių teisių požiūriu.

Tais atvejais, kai būtina atskirti preliminarąją sutartį nuo pagrindinės, dėl kurios šalys galėjo tartis preliminariojoje sutartyje, teismų praktikoje lemiamą reikšmę turi susitarimą sudariusių šalių valia. Kadangi pagrindinė preliminariosios sutarties sąlyga, skirianti ją nuo pagrindinės sutarties, – aiškiai išreikštas ar akivaizdžiai numanomas šalių įsipareigojimas ateityje sudaryti pagrindinę sutartį, tai, nustačius tokias aplinkybes, turi būti konstatuojamas ikisutartinių santykių etapas ir preliminariosios sutarties sudarymo faktas.

Klausimas, kokią sutartį – preliminarąją, ar pagrindinę – šalys yra sudariusios, turi lemiamą reikšmę nustatant atsakomybės dydį, kai preliminarioji sutartis nevykdoma. Konstatavus, kad šalių sudaryta sutartis – preliminarioji, ir paaiškėjus faktui, jog ji nevykdoma, taikomas CK 6.165 straipsnis, numatantis, kad tuomet, kai nepagrįstai vengiama ar atsisakoma sudaryti pagrindinę sutartį, kaltoji šalis turi atlyginti kitai šaliai padarytus nuostolius. Toks atsakomybės už preliminarios sutarties nevykdymą reglamentavimas preliminarąją sutartį skiria nuo pagrindinės, nes preliminariosios sutarties negalima reikalauti įvykdyti natūra. Be to, šis bruožas skiria preliminarąją sutartį nuo sutarčių, kurias, panašiai kaip preliminarąją sutartį, įsipareigojama sudaryti ateityje, tačiau pradedama jas vykdyti (CK 6.309, 6.401 str.), taip pat sutarčių, numatant atidedamąjį terminą ar atidedamąją sąlygą, pagal kurias šalių prievolės atsiranda nuo sutarties sudarymo momento, todėl jos negali būti priversdinai įvykdytos iki sueis tam tikras terminas (CK 6.33 str. 2 d.) arba atsisiras tam tikra sąlyga (CK 1.66, 6.30 str.). Taigi konstatavus, kad sudaryta preliminarioji sutartis, ieškovo reikalavimas įvykdyti prievolę natūra, t. y. sudaryti sutartį, atmetamas. Dėl šių priežasčių laikoma, kad preliminarioji sutartis, nesant visų CK 6.309 straipsnyje nurodytų sąlygų, negali būti patvirtina remiantis CK 1.93 straipsnio 4 dalimi ir jai nėra pagrindo

taikyti CK 6.309 straipsnio 3 dalį. Be to, preliminariosioms sutartims netaikomi tam tikri reikalavimai, įstatymų numatyti pagrindinėms sutartims, pavyzdžiui, sudarant preliminariąją sutartį dėl būsimo daiktinių teisių į nekilnojamąjį daiktą perleidimo, nereikalaujama notarinės sandorio formos, nereikalaujama ir rašytinio sutuoktinio sutikimo.

Preliminariojoje sutartyje galima susitarti dėl įvairių prievolių įvykdymo užtikrinimo priemonių (išskyrus rankpinigius – CK 6.98 str. 2 d.), nes laikoma, kad sutarčių laisvės principas leidžia šalims susitarti dėl bet kokių sąlygų (taip pat ir dėl mokėjimo), neprieštarujančių imperatyviosioms įstatymo normoms, viešajai tvarkai ir gerai moralei. Be to, preliminarajai sutarčiai taikomi sandorio negaliojimo, nutraukimo, atleidimo nuo atsakomybės pagrindai ir aiškinimo taisyklės.

Jeigu preliminarioji sutartis neįgyvendinama ir pagrindinė sutartis nesudaroma, pasibaigus preliminarioje sutartyje nustatytam pagrindinės sutarties sudarymo terminui, prievolė sudaryti sutartį pasibaigia, todėl kilus šalių ginčui dėl pinigų, gautų pagal preliminariąją sutartį, grąžinimo, laikoma, kad pinigai perduoti (gauti) be įstatyme ar sutartyje nustatyto pagrindo, taigi perduota kitai šaliai pinigų suma gali būti išreikalauta remiantis CK 6.237 straipsniu¹⁹³³.

Neįvykdžius preliminariosios sutarties, t. y. nesudarius pagrindinės sutarties, atsakomybė dėl nuostolių atlyginimo gali kilti tik tuo atveju, jeigu pagrindinę sutartį atsisakyta sudaryti nepagrįstai, ir ši atsakomybė gali būti taikoma kaltai dėl atsisakymo ją sudaryti šaliai. Todėl, sprendžiant klausimą dėl nuostolių, atsiradusių dėl preliminariosios sutarties neįvykdymo, atlyginimo, teismų praktikoje taikomos šios sąlygos: turi būti nustatoma, ar derybos dėl pagrindinės sutarties sudarymo buvo nutrauktos be pakankamo pagrindo, ar kita šalis pagrįstai pasitikėjo ir buvo pagrįstai įsitikinusi, kad sutartis bus sudaryta¹⁹³⁴. Be to, CK 6.163 straipsnio 3 dalies bei CK 6.165 straipsnio 4 dalies nuostatos taip pat numato nuostolių atlyginimo galimybę už sugriautą pagrįstą pasitikėjimą, todėl sprendžiant ginčą būtina įvertinti derybas vedusių šalių elgesį sąžiningumo principo požiūriu ir nustatyti, dėl kurios šalies kaltės sutartis nebuvo sudaryta ir ar ši šalis savo elgesiu sukūrė kitai šaliai pagrįstą pasitikėjimą ir įsitikinimą, jog sutartis bus sudaryta.

1933 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. rugsėjo 10 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-809/2003; 2006 m. vasario 15 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-124/2006.

1934 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gegužės 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-209/2007.

Lietuvos teismų praktika leidžia daryti išvadą, kad nuostoliai CK 6.163 straipsnio bei 6.165 straipsnio prasme apima neigiamus (*angl. negative interest*) bei pasitikėjimo (*angl. reliance interest*) nuostolius, t. y. sąžiningos sutarties šalies turėtas išlaidas ir piniginę prarastos galimybės vertę.

Vertinant atsakomybės pagal preliminarniąją sutartį dydį ir nuostolių atlyginimo galimybę, teismų praktikoje pabrėžiama, kad sudarius preliminarniąją sutartį nebūna visiškai aišku, ar sutartis bus sudaryta ateityje, todėl sprendžiant atsakomybės, esant ikisutartiniams santykiams, klausimą teisiškai reikšminga tai, kad asmuo, sudarydamas preliminarniąją sutartį, turi prisiimti riziką, jog pagrindinė sutartis gali būti nesudaryta, ir veikti apdairiai.

Taigi preliminarriosios sutarties tikslas – ateityje sudaryti pagrindinę sutartį preliminarinioje sutartyje aptartomis sąlygomis, dėl kurių buvo deramasi ikisutartiniame etape. Tačiau pažymėtina ir tai, kad derybose dėl sutarties gali būti surašomi ir kitokie dokumentai, kuriais naudojama kaip procedūrinis pagrindas sudarant preliminarniąją sutartį, t. y. laiko požiūriu šie dokumentai parengiami anksčiau už preliminarniąją sutartį, jais vadovaujantis šalys vedamos link preliminarriosios sutarties sudarymo baigiamajame ikisutartinių santykių etape.

Be to, Lietuvos teismų praktikoje iškyla ir šios sutarties atribojimo nuo kitų ikisutartinių dokumentų, taip pat šios sutarties atribojimo nuo pagrindinės sutarties problematika.

Vienas iš kriterijų kvalifikuojant šalių santykius kaip preliminarniąją sutartį – šalių susitarimas dėl būsimos pagrindinės sutarties dalyko ir esminių pagrindinės sutarties sąlygų aptarimas. Kurios sąlygos yra esminės, o kurios – ne, priklauso nuo sutarties rūšies, jos pobūdžio, šalių valios ir įstatymo.

Preliminarriosios sutarties samprata aiškinama bei jos ypatumai atskleidžiami pagal šiuos požymius:

- 1) preliminarriosios sutarties turinio reikalavimai;
- 2) preliminarriosios sutarties formos reikalavimai;
- 3) preliminarriosios sutarties terminas;
- 4) preliminarriosios sutarties vykdymo ypatumai;
- 5) atsakomybė už preliminarriosios sutarties neįvykdymą;
- 6) atlygintinų nuostolių už preliminarriosios sutarties neįvykdymą dydis.

2. PRELIMINARIOSIOS SUTARTIES TURINIO REIKALAVIMAI

Susitarimu, kurį galima laikyti preliminarąja sutartimi, galima pripažinti tik aiškų šalių įsipareigojimą sudaryti konkrečią sutartį, išreikšiant mažiausiai dviejų šalių suderintą valią. Preliminariosios sutarties turinys yra svarbus nustatant pačios preliminariosios sutarties teisinę galią ir reikšmę, nes nuo preliminariosios sutarties turinio priklauso, ar ji bus laikoma preliminarąja sutartimi, ar teisinių padarinių nesukeliančiu susitarimu, ar net sudaryta pagrindine sutartimi. Nuo to priklauso iš sutarties atsiradusių teisių ir pareigų ypatumai ir tinkamas jų vykdymas.

Pagrindinė preliminariosios sutarties sąlyga, skirianti ją nuo pagrindinės sutarties, – aiškus ar akivaizdžiai (aiškiai) numanomas šalių įsipareigojimas ateityje sudaryti pagrindinę sutartį. Iš CK 6.165 straipsnyje įtvirtintos preliminariosios sutarties sampratos matyti, kad iš šios sutarties kylančios prievolės dalykas yra būsimi asmenų veiksmai, kuriais siekiama sudaryti pagrindinę sutartį. O pagrindinėje sutartyje prievolės dalykas yra arba veiksmai, kurie patys turi vertybės reikšmę (pvz., atlygintinų profesionalo paslaugų teikimo sutartyje), arba veiksmai, kuriais objektas – vertybė – yra perduodamas kitai šaliai (parduodama, mainoma, dovanojama ir pan.)¹⁹³⁵.

Minėta, kad preliminariojoje sutartyje nėra prievolės objekto, kaip tos turtinės vertybės, dėl kurios šalys sudaro pagrindinę sutartį. Tokia sutartimi nė viena iš šalių neįgyja turtinės naudos, kaip tai būdinga pagrindinėms sutartims. Preliminariosios sutarties objektas yra būsima pagrindinė sutartis, tačiau toks objektas negali būti pripažintas civilinių teisių objektu turtinių teisių požiūriu. Tai pagrindinis preliminariosios sutarties skiriamasis požymis, nes pagrindinėje sutartyje objektas – turtinė vertybė, dėl kurios šalys sudaro sutartį, visuomet egzistuoja. Pagrindinėje sutartyje jos šalys arba viena iš šalių visuomet turi ir subjektinę teisę į tokį objektą arba ši teisė sukuriamą fikcijos (ateities vizijos) būdu (pvz., būsimo daikto pirkimo–pardavimo sutartyje). Taigi preliminarinio-

1935 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 4 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006; 2009 m. sausio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-18/2009; 2008 m. rugpjūčio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-366/2008; 2005 m. sausio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-11/2005; 2009 m. sausio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-40/2009. 2003 m. spalio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-966/2003; 006 m. lapkričio 4 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006; 2008 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-608/2008.

ji sutartis yra sutartis dėl kitos (pagrindinės) sutarties sudarymo, t. y. sutartis, iš kurios kyla šalių prievolė joje aptartomis sąlygomis sudaryti pagrindinę sutartį¹⁹³⁶.

Lietuvos teismų praktikoje kyla ir preliminariosios sutarties atribojimo nuo panašių teisės institutų, tokių kaip sutartis, numatant atidedamąją sąlygą, ir sutartis, numatant atidedamąjį terminą, problema. Pavyzdžiui, vienoje iš bylų apeliacinės instancijos teismas, panaikindamas pirmosios instancijos teismo sprendimą, konstatavo, kad CK 6.30 ir 1.66 straipsniuose apibrėžiama atidedamoji prievolės atsiradimo sąlyga vertintina kaip šalių susitarimas, kad tam tikra prievolė atsiras tik jeigu ateityje atsiras konkreti šalių nurodyta sąlyga (pirmosios instancijos teismas kvalifikavo ieškovo ir atsakovo susitarimą, kad šalys sudarys sutartį, kai atsakovas paruoš žemės sklypui parduoti būtinus sklypo atidailijimo dokumentus), nurodė, kad pagal CK 6.30 ir 1.66 straipsnius apibrėžiama prievolės atsiradimo sąlyga vertintina kaip šalių susitarimas, jog tam tikra prievolė atsiras tik jeigu ateityje atsiras konkreti šalių nurodyta sąlyga, o CK 6.165 straipsnyje apibrėžtos preliminariosios sutarties, kaip civilinės teisės instituto, tikslas – nustatyti terminą, per kurį šalys privalo įvykdyti esminę prievolę – sudaryti pagrindinę sutartį, t. y. šalių pareigos atsiranda nuo preliminariosios sutarties sudarymo momento, tačiau pažeidusia prievolę šalis gali būti laikoma tik tuo atveju, jeigu pagrindinė sutartis per nustatytą terminą nebuvo sudaryta dėl jos kaltės¹⁹³⁷. Taigi sudarius preliminarąją sutartį atsiranda tik prievolė ateityje sudaryti pagrindinę sutartį, kad realiai atsirastų preliminariojoje sutartyje numatytos prievolės. O sudarius sutartį, numatant atidedamąjį terminą, nustatyta prievolė yra egzistuojanti, bet nevykdoma, kol nesuėjo tam tikras terminas ar nebuvo tam tikrų aplinkybių (CK 6.33 str. 2 d.). Atidedamasis terminas suspenduoja, nukelia vėlesniam laikui prievolės vykdymą, bet ne jos galiojimą¹⁹³⁸. Panašiai ir sudarius sąlyginę sutartį, numatant atidedamąją sąlygą, tokia prievolė atsiranda, kai tik sudaroma sutartis, tačiau ji negali būti priverstinai įvykdyta iki atsirandant tam tikrai sąlygai¹⁹³⁹.

1936 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 4 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006; 2009 m. sausio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-18/2009; 2008 m. rugpjūčio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-366/2008; 2008 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-608/2008; 2009 m. sausio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-40/2009.

1937 Kauno apygardos teismo 2009 m. rugsėjo 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1240/2009.

1938 Žr. Mikelėnas V. *Prievolių teisė. Pirmoji dalis*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 112.

1939 *Ibid.*, p. 84.

Vienas iš esminių preliminariosios sutarties bruožų, skiriančių ją nuo pagrindinės sutarties, t. y. negalimumas reikalauti įvykdyti ją natūra, taip pat skiria preliminariąją sutartį nuo sutarčių, kurias, panašiai kaip preliminariąją sutartį, įsipareigojama sudaryti ateityje, tačiau galima reikalauti jas įvykdyti natūra, nes pradedama jas vykdyti (CK 6.309, 6.401 str.).

3. PRELIMINARIOSIOS SUTARTIES FORMOS REIKALAVIMAI

Forma yra būtinas sutarties elementas. Preliminarioji sutartis turi būti rašytinė (CK 6.165 str. 2 d.). Rašytinė forma galima ir surašant vieną dokumentą, pasirašomą visų sutarties šalių, arba šalims apsišiekiant tam tikrais dokumentais (CK 1.73 str. 2 d., 6.192 str. 2 d.), iš kurių galima nustatyti jį siuntusios šalies parašą. Tačiau šalys gali susitarti dėl papildomų rašytinės formos reikalavimų ir numatyti teisinius tokių reikalavimų nesilaikymo padarinius; jei šalys šių reikalavimų nesilaiko, preliminarioji sutartis bus laikoma nesudaryta, jeigu šalių susitarimu nenustatyta kitaip (CK 1.73 str. 2 d.). Kadangi preliminarioji sutartis yra organizacinio pobūdžio, t. y. ja įsipareigojama tik dėl kitos sutarties sudarymo ateityje, rašytinės formos užtenka, nebent šalys preliminariojoje sutartyje notarinę sutarties patvirtinimą numatė kaip privalomą sąlygą. Tačiau notarinę šių sutarčių forma nebūtina, nors praktikoje ir dažna, nes šios sutartys dažniausiai yra sudaromos dėl nekilnojamojo turto pirkimo–pardavimo sutarties sudarymo ateityje. Tokios nuostatos atspindėtos ir LAT praktikoje, nurodant, kad preliminariosioms sutartims netaikomi tam tikri reikalavimai, įstatymų numatyti pagrindinėms sutartims, pavyzdžiui, sudarant preliminariąją sutartį dėl būsimo daiktinių teisių į nekilnojamąjį daiktą perleidimo, nereikalaujama notarinės sandorio formos, kaip sudarant pagrindinę sutartį (CK 1.74 str.)¹⁹⁴⁰. Šioje byloje buvo taip pat spęstas klausimas dėl galimybės sudaryti preliminariąją sutartį, kai ją sudaro tik vienas sutuoktinis dėl turto, priklausančio jiems bendrąja jungtine nuosavybe, ir konstatuota, kad sudarant preliminariąją sutartį dėl nekilnojamojo turto perleidimo nebūtina, kad ją sudarytų abu sutuoktiniai, užtenka, kad būtų bendra sutuoktinių valia

1940 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-366/2008.

dėl tokio perleidimo, o jos išraiška gali būti įvairi. Todėl preliminarioji sutartis gali būti sudaryta laikantis CK 3.92 straipsnio 4 dalies reikalavimų, bet ją gali sudaryti ir vienas iš sutuoktinių, o šią sutartį įvykdyti (sudaryti pagrindinę sutartį) trukdančios priežastys pašalinamos iki sudarant pagrindinę sutartį. Pažymėtina, kad tai gali būti padaroma ne tik gaunant įstatymo reikalaujamos formos bendro su sutuoktiniu sutarimo parduoti butą preliminarioje sutartyje numatytais sąlygomis patvirtinimą (sudarant pagrindinę sutartį ar išduodant įgaliojimą sutuoktiniui tokį sandorį sudaryti – CK 3.92 str. 4 d.), bet ir pasiekiant, kad parduodamas butas jo pardavimo metu nebeturėtų bendrosios jungtinės sutuoktinių nuosavybės statuso. Vienoje iš bylų, susijusių su preliminariosios sutarties sudarymu dėl sutuoktiniams priklausančio nekilnojamojo turto, bylą nagrinėję teismai sutarčiai sudaryti netaikė CK 3.92 straipsnio 4 dalies dėl reikalavimo gauti sutuoktinio sutikimą, remdamiesi tuo, kad preliminarioji sutartis nelaikytina turto perleidimo ar turtinių teisių suvaržymo sandoriu, nes preliminariosios sutarties objektas yra ne turtas ar turtinės teisės, o būsima pagrindinė sutartis. Teismai nurodė, kad pasirašant ginčijamas preliminarįsias sutartis turtas, nurodytas kaip pagrindinės sutarties objektas, apskritai neegzistavo ir nebuvo įregistruotas Nekilnojamojo turto registre kaip nuosavybės teisių objektas. Būsiamam turtui nenustatytas ir sutuoktinių bendrosios jungtinės nuosavybės režimas, kuris gali būti nustatytas tik esamam turtui. Sutuoktinio sutikimas reikalingas tik sudarant sandorius, susijusius su bendrąja jungtine sutuoktinių nuosavybe esančio nekilnojamojo daikto ar daiktinių teisių į jį disponavimu ar suvaržymu. Atsižvelgiant į tai, kad preliminariosiose sutartyse pagrindinės sutarties objektu nurodytas ne bendrosios jungtinės sutuoktinių nuosavybės teise ieškovei ir atsakovui priklausantis pastatas, o butas, kuris pasirašant ginčijamas sutartis neįregistruotas ir neidentifikuotas kaip atskiras nekilnojamas objektas, taip pat į tai, kad vienas iš ginčo butų įregistruotas vėliau, nei buvo sudaryta preliminarioji sutartis dėl jo pardavimo, bendrosios jungtinės sutuoktinių nuosavybės teisinis režimas jam taikytinas tik nuo įregistravimo datos. Dėl nurodytų aplinkybių teismas nusprendė, kad atsakovo be sutuoktinės (ieškovės) sutikimo sudarytos preliminariosios sutartys dėl butų pastatymo nepažeidžia CK 3.92 straipsnio 4 dalies¹⁹⁴¹.

1941 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-366/2008.

4. PRELIMINARIOSIOS SUTARTIES TERMINAS

Pareiga sudaryti pagrindinę sutartį turi būti apibrėžta tam tikru terminu. Šį terminą gali nustatyti pačios šalys, o prireikus gali savo susitarimu jį pratęsti. Tačiau jei toks terminas nėra nustatytas, pagrindinę sutartį reikia sudaryti per metus nuo preliminariosios sutarties sudarymo (CK 6.165 str. 3 d.). Sistemiskai nagrinėjant CK 6.165 straipsnio 5 dalį ir CK 1.117 straipsnio 6 dalį, galima daryti išvadą, kad pagrindinės sutarties sudarymo terminas yra naikinamasis, t. y. jam suėjus pasibaigia tam tikra prievolė; toks terminas negali būti teismo ar arbitražo atnaujintas.

Pažymėtina, kad CK 6.165 straipsnio 5 dalis yra bendroji teisės norma, įtvirtinanti teisinius padarinius, kylančius pasibaigus preliminariojoje sutartyje nustatytam pagrindinės sutarties sudarymo terminui. Kitos materialiosios teisės normos, taip pat ir preliminaruosius santykius reglamentuojančios specialiosios, pavyzdžiui, CK 6.309 ar 6.401 straipsnių, normos nenustato kitokių aptariamo termino pasibaigimo padarinių. Taigi, sprendžiant klausimą dėl termino pagrindinei sutarčiai sudaryti pasibaigimo padarinių, vadovaujantis bendrąja CK 6.165 straipsnio 5 dalies nuostata, darytina išvada, kad prievolės sudaryti pagrindinę sutartį termino pasibaigimas reiškia ir preliminariosios sutarties pabaigą, jokios papildomos šalių valios išraiškos įstatymas nereikalauja¹⁹⁴².

Teismų praktikoje pažymima, kad sudarius preliminarąją sutartį atsiranda šalių pareiga sudaryti kitą – pagrindinę sutartį, kuri turi būti įvykdyta preliminariojoje sutartyje numatytu terminu. Jeigu sutartyje terminas nenurodytas, pagrindinė sutartis turi būti sudaryta per metus nuo preliminariosios sutarties sudarymo. Jeigu preliminarąją sutartį sudariusi šalis nepagrįstai vengia arba atsisako sudaryti pagrindinę sutartį, ji privalo atlyginti kitai šaliai padarytus nuostolius. Taigi preliminariosios sutarties įvykdymas yra užtikrinamas kaltos šalies turtine atsakomybe, kuriai taikomos bendrosios civilinės atsakomybės sąlygos: turi būti nustatytas nuostolių dydis, neteisėti šalies veiksmai (nepagrįstas vengimas ar atsisakymas sudaryti pagrindinę sutartį), priežastinis neteisėtų veiksmų ir nuostolių ryšys, šalies kaltė¹⁹⁴³.

1942 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. rugsėjo 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-441/2006; 2010 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-435/2010.

1943 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-325/2005.

5. PRELIMINARIOSIOS SUTARTIES VYKDYMO YPATUMAI

Minėta, kad ir Lietuvos teisės doktrina, ir teismų praktika sutartinai pripažįsta, kad vienas iš esminių preliminariosios sutarties bruožų, skiriančių ją nuo pagrindinės sutarties, yra tas, kad jos negalima reikalauti įvykdyti natūra. CK 6.165 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad pažeidus šią sutartį galima reikalauti tik atlyginti nuostolius. Šis bruožas skiria preliminarniąją sutartį nuo sutarčių, kurias, panašiai kaip preliminarniąją sutartį, įsipareigojama sudaryti ateityje, tačiau pradedama jas vykdyti (CK 6.309, 6.401 str.). Konstatavus, kad šalių sudarytas susitarimas yra preliminarioji sutartis ir yra pasibaigęs įstatyme nustatytas terminas pagrindinei sutarčiai sudaryti, toks susitarimas, remiantis CK 1.93 straipsnio 4 dalimi ir 6.309 straipsnio 3 dalimi, negali būti patvirtintas, nes vienai iš šalių neįvykdžius ikisutartinių prievolių ir pasibaigus jų įvykdymo terminui nėra pagrindo reikalauti įvykdyti susitarimą natūra – tai prieštarautų šalių valiai ir pažeistų sutarties laisvės principą¹⁹⁴⁴. Neįvykdžius preliminariosios sutarties, t. y. nesudarius pagrindinės sutarties, atsakomybė nuostolių atlyginimo forma gali kilti tik jeigu atsisakyta sudaryti pagrindinę sutartį nepagrįstai ir ši atsakomybė gali būti taikoma kaltai dėl atsisakymo ją sudaryti šaliai¹⁹⁴⁵. Kaip minėta, preliminariosios sutarties įvykdymas yra užtikrinamas turtine kaltos šalies, kuriai taikomos bendrosios civilinės atsakomybės sąlygos, atsakomybe.

Preliminarusis šalių susitarimas, grindžiamas gerais šalių ketinimais ir įsipareigojimu vykdyti juos geruoju, negali būti įgyvendintas priverstinai, t. y. kreipiantis į teismą. Tai pripažinta Lietuvos kasacinio teismo suformuotoje šio teisės instituto teisės normų aiškinimo ir taikymo praktikoje. Joje nurodoma, kad CK 6.165 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta speciali dėl nepagrįsto atsisakymo ar vengimo sudaryti pagrindinę sutartį nukentėjusios preliminariosios sutarties šalies teisių apsaugos priemonė, todėl ieškovas, siekdamas apginti savo dėl atsakovo nepagrįsto atsisakymo sudaryti pagrindinę sutartį pažeistas teises, negali, remdamasis bendrosiomis CK 1.138 straipsnio nuostatomis, rinktis civilinių teisių gynimo būdo savo nuožiūra ir, įvardydamas tai kaip nuostolių, nustatytų CK 6.165 straipsnio 4 dalyje, atlyginimo formą, pagal preli-

1944 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-405/2008.

1945 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 4 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006; 2008 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-483/2008.

minarųjų sandorį reikalauti pagrindinės sutarties dalyko – butą su priklausiniais priteisti natūra, t. y. įvykdyti prievolę pagal preliminarąją sutartį (CK 1.138 str. 4 p.), o ne atlyginti nuostolius pinigine išraiška (CK 1.138 str. 6 p.). Šioje byloje LAT pažymėjo, kad toks ieškovo pasirinktas jo reikalaujamų nuostolių atlyginimo būdas prieštarauja šio teisės instituto esmei, kad nuostoliai – tai asmens patirtos žalos pinigine išraiška. Jei pagal CK 6.165 straipsnį sudaryta preliminarioji sutartis pažeidžiama, nuostolius gali sudaryti nukentėjusios šalies derybose dėl preliminariosios sutarties sudarymo faktiškai turėtos ir įrodytos išlaidos (pvz., dokumentų rengimo, suteiktų teisinių paslaugų, kelionės ir kt. išlaidos), nebent šalys būtų susitarusios kitaip, o tam tikrais atvejais – ir netiesioginės išlaidos (prarastos konkrečios galimybės pinigine vertė, nesąžiningos ikisutartinių santykių šalies iš savo neteisėto elgesio gauta nauda)¹⁹⁴⁶.

6. PRELIMINARIOSIOS SUTARTIES PAŽEIDIMAS. ATSAKOMYBĖ

Preliminariosios sutarties pažeidimas pasireiškia tuo, kad preliminarąją sutartį sudariusi šalis nepagrįstai vengia arba atsisako sudaryti pagrindinę sutartį (CK 6.165 str. 4 d.). Kadangi sudarius preliminarąją sutartį atsiranda prievolė sudaryti kitą sutartį, šios prievolės pažeidimas yra pagrindas taikyti civilinę atsakomybę. Pažymėtina, kad atsisakiusios arba vengiančios sudaryti sutartį šalies negalima priversti jos sudaryti. Šiuo atveju antrosios, nukentėjusios šalies interesai ginami taikant nuostolių atlyginimo institutą. CK 6.165 straipsnio 4 dalyje nenurodoma, kas sudaro atlygintinus nuostolius. Sprendžiant klausimą dėl nuostolių, kilusių dėl nepagrįsto vengimo ar atsisakymo sudaryti pagrindinę sutartį, turi būti atsižvelgiama į preliminariosios sutarties tikslus ir sisteminius ryšius su bendrosiomis civilinę atsakomybę reglamentuojančiomis teisės normomis. Be tiesioginių nuostolių, sąžiningos preliminariosios sutarties šalies nuostoliais taip pat gali būti pripažinta prarastos konkrečios galimybės pinigine vertė, kurios realumą ši šalis galėtų pagrįsti. Gali būti atlyginami tik tie nuostoliai, kurie pagal tų nuostolių, taip pat civilinės atsakomybės prigimtį yra prievolę pažeidusio asmens veiksmų ar neveikimo padarinys, t. y. kurių atsiradimo konkrečiu atveju pakan-

1946 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2086 m. spalio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-455/2008.

kama priežastis buvo būtent šio asmens elgesys. Taigi turi būti nustatyta kaltė bei priežastinis asmens veiksmų ir tokių veiksmų padarinių ryšys. Be to, turi būti įvertinami ir nuostolius patiriančio asmens veiksmai, t. y. ar jis buvo pakankamai atidus, rūpestingas, ar galėjo numatyti galimas pasekmes, jei pagrindinė sutartis nebūtų sudaryta. Sąžiningos preliminariosios sutarties šalies praradimai dėl prarastos galimybės nėra preziumuojami; asmuo, teigiantis patyręs tokius praradimus, turi juos įrodyti (CPK 178 str.)¹⁹⁴⁷. Spręsdama klausimą dėl prarastos galimybės piniginės vertės nustatymo, LAT kolegija konstatavo, kad pažeidus preliminarąją sutartį galimos tokios faktinės ir teisinės situacijos, kai teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principai reikalautų, kad nukentėjusiai sąžiningai ikisutartinių santykių šaliai būtų kompensuotos ne tik tiesioginės derybose dėl sutarties sudarymo turėtos išlaidos, bet ir prarastos konkrečios galimybės piniginė vertė, kurios realumą ši šalis sugebėtų pagrįsti. Sprendžiant klausimą dėl nukentėjusios ikisutartinių santykių šalies teisės reikalauti piniginio atlygio už prarastą galimybę, esminę reikšmę turėtų atsisakančios sudaryti pagrindinę sutartį šalies veiksmai sąžiningumo požiūriu: jei derybas, nesant pakankamo pagrindo, nutraukusi šalis savo elgesiu buvo sukūrusi kitai šaliai pagrįstą pasitikėjimą ir įsitikinimą, kad sutartis tikrai bus sudaryta, tai ji, kaip nesąžininga šalis, privalėtų atlyginti kitai šaliai nuostolius už sugriautą pagrįstą pasitikėjimą – ne tik derybų metu turėtas išlaidas, bet ir prarastos galimybės piniginę vertę. Prarastos galimybės piniginė vertė galėtų būti nustatoma taikant CK 6.258 straipsnio 5 dalyje nurodytą kainų skirtumo principą. Pažymėtina, kad, taikant kainų skirtumo principą, kiekvienu individualiu atveju reikia įvertinti ir nukentėjusios šalies elgesį. Nustačius, kad ši šalis pati elgėsi nesąžiningai ir savo veiksmais prisidėjo prie nuostolių atsiradimo ar jų padidėjimo, kitos šalies atsakomybė dėl prarastos galimybės piniginės vertės atlyginimo, remiantis CK 6.259 straipsniu, gali būti sumažinta arba ji gali būti visiškai atleista nuo šios nuostolių dalies atlyginimo¹⁹⁴⁸. Minėtą bylą nagrinėdamas iš naujo, LAT nusprendė, kad ieškovo patirtų nuostolių dydį – prarastos galimybės piniginę vertę – lėmė spartus kainų kilimas nekilnojamojo turto rinkoje

1947 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-279/2010; 2009 m. balandžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-126/2009; 2007 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-592/2007.

1948 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 4 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006.

per nurodytą laikotarpį. Tai objektyvus nuo šalių valios nepriklausantis veiksnys, nulemtas valstybėje vykusių ekonominių procesų. Nekilnojamojo turto kainų kilimas atitinkamu laikotarpiu pripažintina visiems žinoma, įrodinėjimo nereikalinga aplinkybė (CPK 182 str. 1 p.). Dėl to LAT, vadovaudamasis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais, nusprendė, kad ieškovas, kaip protingas ir atidus asmuo, nepagrįstai uždelsė įsigyti kitą žemės sklypą, taip padidindamas dėl neįvykdytos prievolės patirtus nuostolius (CK 1.5 str. 1, 4 d., 6.259 str. 2 d.). Teismas nesutiko su apeliacinės instancijos teismo išvada, kad toks ieškovo elgesys pateisinamas bylinėjimusi teisme, ieškovui siekiant, kad 2004 m. liepos 2 d. preliminarioji sutartis teismo būtų pripažinta pagrindine žemės sklypo pirkimo–pardavimo sutartimi. Ieškovo pasirinktas netinkamas jo pažeistų teisių gynybos būdas negali būti priežastis konstatuoti atsakovų kaltę dėl ieškovo patirtų tokio dydžio nuostolių (CPK 6.247, 6.248 str.). Dėl nurodytų priežasčių kolegija konstatavo, kad, sprendžiant nuostolių atlyginimo ieškovui klausimą, buvo būtina atsižvelgti ir į ieškovo neveikimą – ilgą delsimą įsigyti kitą žemės sklypą, atsakovams atsisakius sudaryti žemės sklypo pirkimo–pardavimo sutartį, lėmusį patirtų nuostolių padidėjimą (CK 6.259 str. 2 d.)¹⁹⁴⁹.

Kokia atsakomybės rūšis yra taikoma preliminariosios sutarties pažeidimo atveju, bendros nuomonės teismų praktikoje nėra. Priklausomai nuo to, kokia atsakomybės rūšis (deliktinė ar sutartinė) yra taikoma, atsiranda skirtingos teisinės pasekmės: skirtingi ieškinio senaties terminai, skirtingos neteisėtų veiksmų bei kaltės sąlygų įrodinėjimo taisyklės, skirtingos priežastinio ryšio nustatymo taisyklės ir pan. Reglamentavus ikisutartinių santykių bei preliminariosios sutarties įtvirtinimą CK, ikisutartinė atsakomybė teismų praktikoje buvo kvalifikuojama kaip deliktinė, pavyzdžiui, dar LAT 2002 m. gruodžio 12 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-7-1156/2002¹⁹⁵⁰, įvertinusi, kad trišalis susitarimas dėl būsimą buto pirkimo–pardavimo, turint tikslą ateityje sudaryti pirkimo–pardavimo sutartį, yra preliminarus susitarimas, ieškovei žala dėl tikrosios sutarties nesudarymo buvo priteista vadovaujantis deliktinės atsakomybės taisyklėmis. Vėlesnė teismų praktika kito: preliminarajai

1949 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-483/2008.

1950 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. gruodžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-1156/2002.

sutarčiai pradėtos taikyti sutarčių aiškinimo taisyklės, sandorio negaliojimo pagrindai ir prievolių įvykdymo užtikrinimo priemonės¹⁹⁵¹.

Santykiai, susiklostę tarp preliminarąją sutartį sudariusių šalių, įstatymo leidėjo vertinami kaip teisinę reikšmę turintys ir atitinkamai sukuriantys sutartinius prievolinius sutarties šalių santykius CK 6.1 straipsnio prasme¹⁹⁵². Tačiau nei teisės doktrinoje¹⁹⁵³, nei teismų praktikoje¹⁹⁵⁴ iki šiol nesama bendros nuomonės, kokiai civilinės atsakomybės rūšiai reikėtų priskirti atsakomybę už preliminarosios sutarties nevykdymą – sutartinei, deliktinei ar *tertium quid (sui generis)* (trečia atsakomybės rūšis, kurios negalime priskirti nei sutartinei, nei deliktinei).

Lietuvos teisės doktrinoje, dar prieš įtvirtinant preliminarąją sutartį CK, buvo aiškinama, kad, sprendžiant klausimą dėl taikytinos civilinės atsakomybės rūšies, kai ikisutartinių santykių metu vienai šaliai padaroma žala, pagrindiniu kriterijumi turėtų būti laikomas požymis, nusakantis, buvo ar nebuvo pažeistos bendro pobūdžio teisės normos, taikomos visiems teisiniams santykiams. Jei pažeidžiama pareiga elgtis sąžiningai ar nedaryti savo veiksmais žalos kitam asmeniui, turėtų būti taikoma deliktinė atsakomybė, nes tokios pareigos, būdamos bendro pobūdžio, yra taikomos ir sutartiniams, ir nesutartiniams santykiams. LAT 2002 m. gruodžio 12 d. nutartyje byloje Nr. 3K-7-1156/2002 nu-

1951 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-511/2006; 2006 m. spalio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-522/2006; 2006 m. lapkričio 6 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006; 2008 m. birželio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-333/2008; 2007 m. lapkričio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-497/2007.

1952 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-82/2010; 2007 m. vasario 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-72/2007; Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-98/2010.

1953 J. Kiršienė, N. Leonova ir V. Bitė laikosi nuomonės, kad atsakomybės už preliminarosios sutarties nevykdymą prigimtis yra sutartinė, tad taikytina sutartinė atsakomybė (žr. Kiršienė J., Leonova N. Qualification of pre-contractual liability and the value of lost opportunity as a form of losses. *Jurisprudencija*. 2009, 1 (115): 221–246; Bitė V. *Uždarosios bendrovės akcijų pardavimas, kaip verslo perdavimo būdas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009), o D. Ambrasienė su S. Cirtautiene atsakomybę kvalifikuoja kaip *sui generis* (žr. Ambrasienė D., Cirtautienė S. Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar *sui generis*. *Jurisprudencija*. 2008, 10 (112): 52–63).

1954 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. gruodžio 12 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-7-1156/2002 sakoma, kad atsakomybė kvalifikuotina kaip deliktinė, o 2007 m. gegužės 28 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-209/2007, Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. sausio 30 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 2A-52/2007 bei 2009 m. vasario 17 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 2A-249/2009 – kad preliminarosios sutarties šalims taikytina sutartinė atsakomybė.

rodė, kad jeigu būtų nustatyta, jog susitarimas dėl būsimo buto pirkimo–pardavimo vertintinas kaip preliminarusis susitarimas, ieškovei žala dėl preliminariosios sutarties nevykdymo ir pagrindinės sutarties nesudarymo būtų priteista vadovaujantis deliktinės atsakomybės taisyklėmis¹⁹⁵⁵. Teismo nuomone, preliminariojo susitarimo nevykdymas pažeidžia tik pareigą elgtis sąžiningai, t. y. bendro pobūdžio pareigą. Kai kurie autoriai atkreipia dėmesį, kad teismo pateiktas kriterijus, leidžiantis atskirti deliktinę atsakomybę nuo sutartinės, yra pernelyg abstraktus, nes bendra pareiga (elgtis sąžiningai, nepadaryti žalos kitam asmeniui) yra būdinga sutartiniais ir nesutartiniais santykiams¹⁹⁵⁶.

Vertinant ikisutartinių santykių stadijos, kvalifikuojant teisinius santykius, reikšmę, pažymėtina, kad tose šalyse, kuriose tradiciškai ikisutartinių santykių metu taikoma deliktinė atsakomybė, pirmiausia nustatoma, ar šalys yra pasirašiusios preliminariją sutartį ar kitokį dokumentą, patvirtinantį šalių įsipareigojimus viena kitai, leidžia daryti išvadą, kad šalis sieja prievoliniai teisiniai santykiai. Tokiu atveju taikoma ne deliktinė, o sutartinė atsakomybė. Kita vertus, sutartinės atsakomybės formos, kaip reikalavimas įvykdyti prievolę natūra arba negautos naudos išieškojimas, gali būti taikomos tik tada, kai atitinkamus faktinius šalių santykius galima kvalifikuoti sutartiniais, o ne ikisutartiniais. Be to, tam, kad preliminarioji sutartis būtų pagrindas taikyti sutartinę atsakomybę, turi būti nustatytas aiškus šalių ketinimas dėl įpareigojančio tokio susitarimo pobūdžio, kurio turinys turi būti gana aiškus ir apibrėžtas. Pažymėtina ir tai, kad įvairūs šalių ketinimų protokolai, kuriais įforminamos atskirų ikisutartinių santykių stadijos, pavyzdžiui, ribojantys galimybę nutraukti derybas arba įpareigojantys vykstant deryboms nesitarti dėl to paties sandorio su trečiaisiais asmenimis, ar įpareigojantys atlyginti per derybas patirtas išlaidas, paprastai turi mažesnę reikšmę, todėl sprendžiant, ar tokie susitarimai gali būti priverstinai įvykdomi, kaip kitos sutartys, esminę reikšmę turį šalių valia dėl tokių susitarimų turinio ir galios.

Ikisutartinių santykių stadiją, kaip vieną iš esminių požymių, vertinant, ar atsakomybė yra deliktinė, ar sutartinė, pripažįsta ir Europos Sąjungos teismai. Pavyzdžiui, sprendamas klausimą, ar bylos dėl ikisu-

1955 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. gruodžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-1156/2002.

1956 Kiršienė J., Leonova N. Qualification of pre-contractual liability and the value of lost opportunity as a form of losses. *Jurisprudencija*. 2009, 1 (115): 230.

tartinės atsakomybės už pareigos elgtis sąžiningai pažeidimą nutraukus derybas taikymo sprendimos pagal Briuselio konvencijos dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose vykdymo 5 (3) straipsnį, kaip susijusios su deliktinės ir kvazideliktinės atsakomybės taikymu, ar pagal 5 (1) straipsnį, kaip susijusios su sutartinės atsakomybės taikymu, EBTT konstatavo, kad minėtoje byloje buvo pažeista bendro pobūdžio pareiga elgtis sąžiningai. Ši pareiga nustatyta įstatymu, todėl, nesant savanoriškai priimtoms prievolės, laikoma, kad byla patenka į Briuselio konvencijos 5 (3) straipsnio, reglamentuojančio santykius, susijusius su deliktais ir kvazideliktais, teisinio reguliavimo sritį. Tačiau, jeigu įvertinus aplinkybes būtų nustatyta, kad ir esant ikisutartiniais santykiams jau egzistuoja konkretus vienos šalies priimtas įsipareigojimas kitai šaliai, atsakomybės klausimas būtų sprendžiamas pagal sutartinės atsakomybės taisykles¹⁹⁵⁷.

Deliktinės atsakomybės taikymo ikisutartinių santykių metu šalininkų teigimu, pagal sutarčių teisėje galiojantį pagrindinį sutarčių laisvės principą, kad šalys yra laisvos pradėti derybas ir neatsako už tai, jog nepasiekiamas šalių susitarimas, šalys turi teisę ne tik nuspręsti, su kuo pradėti derėtis dėl sutarties sudarymo, bet ir nutraukti pradėtas derybas. Remdamiesi šiuo argumentu tokios nuostatos šalininkai daro išvadą, jog prievolė elgtis sąžiningai, esant ikisutartiniais santykiams, yra deliktinė ir šios pareigos nevykdymas lemia deliktinės atsakomybės taikymą, nes pareiga atlyginti nuostolius už šios pareigos pažeidimą kyla ne iš sutarties, o iš įstatymo. Kita vertus, pripažinus, kad šalis ikisutartinių santykių metu sieja specifiniai pasitikėjimo prievoliniai teisiniai santykiai, ypač tada, kai šalys sudaro preliminarąją sutartį, akivaizdžiai kyla klausimas, ar taikyti sutartinę atsakomybę tokiais atvejais nebūtų priimtinau ir veiksmingiau.

Ikisutartinių santykių, kaip pasitikėjimu grindžiamų specifinių prievolių santykių, pripažinimas bei sąžiningos šalies teisių apsaugos efektyvumo poreikis yra tie argumentai, kuriais dažniausiai remiasi sutartinės atsakomybės taikymo ikisutartinių santykių metu šalininkai. Laikantis šios nuostatos, kai nustatoma, kad šalis sieja teisiniai pasitikėjimo santykiai, atsižvelgiant į jų stadiją ir ypač į tai, kad sudaroma preliminarioji sutartis, galima daryti išvadą, kad deliktinė atsakomybė

1957 Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2002 m. rugsėjo 17 d. sprendimas byloje Nr. C-334/00, *Fonderie Officine Meccaniche Tacconi SpA v. Heinrich Wagner Sinto Maschinenfabrik GmbH (HWS)*. [2002] ECR I-07357.

taikoma nepakankamai. Taikyti deliktinę atsakomybę kai kuriose šalyse sunku dėl siauro nuostolių deliktinėje teisėje aiškinimo (nuostoliai tradiciškai suprantami kaip prarastas turtas, sužalota sveikata ar atimta gyvybė), be to, problemų kelia ir priežastinio ryšio nustatymo procesas, nes ieškoviui reikia įrodyti, kad jo patirti ekonominiai nuostoliai nėra pernelyg nutolę nuo atsakovo nesąžiningų veiksmų, o tai pagrįsti gana sunku. Be to, problemų gali kelti ir kaltės, kaip deliktinės atsakomybės sąlygos, nustatymas, nes įrodyti kaltę deliktinėje teisėje taip pat yra ieškovo pareiga. Tokių problemų neturėtų kilti taikant sutartinės atsakomybės taisykles, nes, nustačius sutartinių santykių pažeidimo faktą, sutartį pažeidusios šalies kaltė būtų preziumuojama, be to, pareiga įrodyti, jog nuostoliai, atsiradę dėl nutrūkusių derybų, nėra susiję su ieškovo ir atsakovo ikisutartiniais santykiais, tektų atsakovui.

Sutartinės atsakomybės taikymo, esant ikisutartiniais santykiams, šalininkų nuostatą iš esmės pagrindžia tai, kad baigiamojoje ikisutartinių santykių stadijoje, ypač kai šalys yra pasirašiusios preliminariją sutartį, teismas, sprenddamas atsakomybės už ikisutartinių santykių pažeidimą apimties klausimą, vadovaujasi ne tik įstatymu, bet ir šalių pasirašyta preliminarąja sutartimi ar kitais ikisutartiniais dokumentais. Tai patvirtina ir Lietuvos teismų praktika, kuri, kaip buvo minėta anksčiau, preliminarajai sutarčiai taiko sutarčių aiškinimo taisykles, sandorio negaliojimo, atleidimo nuo atsakomybės pagrindus, toleruoja prievolių įvykdymo užtikrinimo priemonių taikymo galimybę ir pan. Taigi, vertinant sąžiningos šalies teisių apsaugą efektyvumo požiūriu, nuomonė, kad ikisutartinių santykių dalyviams turi būti taikoma sutartinė atsakomybė, taip pat yra racionali ir pagrįsta.

Pažymėtina ir tai, kad, atsakomybės už sužlugdytą pasitikėjimą ikisutartinių santykių metu gali lemti ne tik įstatymas, bet ir preliminarios sutarties ar kitokio pobūdžio šalių pasirašyto derybų dokumento nuostatos – tai priklauso nuo ikisutartinių santykių stadijos. Todėl, pripažinus galimybę preliminarioje sutartyje susitarti dėl avanso ar prievolės įvykdymo užtikrinimo priemonių, ikisutartiniai santykiai įgyja tam tikrą sutartinių santykių pobūdį. Tačiau sutartinės atsakomybės principai, nukreipti į tokio dydžio nuostolių atlyginimą, kiek naudos šalis tikėjosi pagal pagrindinę sutartį, įskaitant prievolės įvykdymą natūra, santykių metu dėl riboto teisės saugomo intereso ikisutartinių santykių metu negali būti taikomi visa apimtimi, nes pagal įstatymą, pasibaigus preliminarioje sutartyje nustatytam terminui sudaryti pagrindinę sutar-

tį, prievolė sudaryti pagrindinę sutartį pasibaigia, todėl tokios sutartinės atsakomybės formos kaip prievolės įvykdymas natūra ar negauta nauda pagal nesudarytą pagrindinę sutartį neturėtų būti atlyginami. Sutartinės atsakomybės taikymo, esant ikisutartiniams santykiams, šalininkų teigimu, tai nepaneigia galimybės taikyti ikisutartiniams santykiams sutartinės atsakomybės taisyklių, turinčių tam tikras išimtis. Tačiau tokia pozicija diskutuotina. Visų pirma, kyla šios pozicijos suderinamumo su sutarčių laisvės principu problema; antra, pripažinus, kad iki pat pagrindinės sutarties sudarymo lieka neaišku, ar pagrindinė sutartis bus sudaryta, rizika, kad sutarties nesudarymo nuostoliai tenka juos patyrusioms šalims, yra pateisinama ir kur kas didesnė, nei sudarant pagrindinę sutartį; trečia, sudarius sutartį galioja bendras principas – sutarties reikia laikytis (lot. *pacta sunt servanda*), todėl sutarties nevykdant, kitaip nei esant deliktinei atsakomybei, šalys grąžinamos ne į buvusią padėtį, o į tokią, lyg sutartis būtų įvykdyta, t. y. į teigiamo intereso patenkinimą. Pasibaigus preliminariosios sutarties terminui, prievolė ją įvykdyti pasibaigia, tačiau dėl kaltosios šalies veiksmų ar neveikimo atsiranda pareiga atlyginti nuostolius, kurių dydį lemia preliminarios sutarties prigimtis – sugriautas pasitikėjimas. Taigi, lyginant preliminariosios ir pagrindinės sutarties nevykdymo pasekmes, reikia turėti galvoje, kad pirmuoju atveju kompensuojamas neigiamas interesas (interesas sudaryti pagrindinę sutartį), antruoju – teigiamas interesas, kad kontrahentas vykdytų savo sutartinę prievolę. Todėl būtų galima teigti, kad, neįvykdžius preliminariosios sutarties, nuostoliai esti mažesni nei pažeidus pagrindinę sutartį. Be to, tai, kad nevykdant preliminariosios sutarties ar kitaip nutraukus derybas negalima reikalauti prievolę įvykdyti natūra ar negautos naudos pagal pagrindinę sutartį, paneigia galimybę taikyti sutartinę atsakomybę, kurios teisinės apsaugos dydis matuojamas pagal prarasto lūkesčio (angl. *expectation interest*) kriterijų. Priešinga padėtis lemtų teismo pareigą kiekvienoje konkrečioje byloje ieškoti argumentų, kodėl, nustačius visas sutartinės atsakomybės sąlygas, negali būti priteisiami nuostoliai, lygūs naudai, kurios buvo tikėtasi gauti sudarius pagrindinę sutartį.

Atlikta sutartinės ar deliktinės atsakomybės taikymo ikisutartinių santykių metu analizė patvirtina, jog šiandieninio teisinio reguliavimo sąlygomis esminis požymis, lemiantis šalių santykių kaip ikisutartinių vertinimą ir šiuos santykius pažeidus – atsakomybės dydžio nustatymą, yra šalių pasiklovimo santykių pripažinimas, todėl manytina, kad ir atsakomybė ikisutartinių santykių metu vertintina kaip savarankiška

atsakomybės rūšis – *sui generis*, t. y. kitokia atsakomybės rūšis, kurios taikymo apimtį lemia dėl pažeistų pasitikėjimo teisinių santykių atsiradę nuostoliai, todėl jai negali būti taikomos nei deliktinės, nei sutartinės atsakomybės taisyklės¹⁹⁵⁸. Siūlymą taikyti *sui generis* atsakomybę kaip tinkamiausią teisės doktrinoje galima rasti ne tik Lietuvos, bet ir kai kurių užsienio autorių darbuose¹⁹⁵⁹.

Pažymėtina, kad nors Lietuvos CK numato deliktinę ir sutartinę atsakomybę, tačiau čia neįtvirtinta, kad kitokios prigimties atsakomybė negali būti taikoma tokiems teisiniams santykiams, kurių prigimtis reikalauja individualaus (netradicinio) reguliavimo. Teisė yra dinamiška, todėl vien ta aplinkybė, kad CK įtvirtina tik dviejų rūšių civilinę atsakomybę¹⁹⁶⁰, neturėtų būti lemiamas veiksnys kvalifikuojant atsakomybę už preliminariosios sutarties nevykdymą. Manytina, kad būtina atsižvelgti į preliminariosios sutarties instituto specifiką kaip lemiamą veiksnį.

Apibendrinant Lietuvos teismų praktiką, galima daryti išvadą, kad, sprendžiant klausimą dėl ikisutartinių santykių teisinio vertinimo, esminę reikšmę turi šalių valia. Konstatavus, kad šalis sieja ikisutartiniai teisiniai santykiai, atsakomybės dydį lemia ikisutartinių santykių stadija: kai preliminarioji sutartis nesudaroma, pagal CK 6.163 straipsnio 3 dalį taikoma deliktinė atsakomybė, o kai sudaroma preliminarioji sutartis, nesąžiningos sutarties šalies atsakomybės dydis nustatomas pagal CK 6.165 straipsnio 4 dalį ir preliminariosios sutarties nuostatas. Nors pastarųjų metų teismų praktikoje atsakomybė už pažeistus ikisutartinius santykius nėra tiesiogiai įvardyta sutartine, deliktine ar kvazisutartine, tačiau esminiu požymiu, pagal kurį šalių santykiai kvalifikuojami kaip ikisutartiniai, o šiuos santykius pažeidus nustatoma atsakomybės apimtis, teismų praktikoje pripažinus egzistuojančius ginčo šalių pasiklojimo santykius ir pasitikėjimo sužlugdymą, atsakomybė ikisutarti-

1958 Ambrasienė D. Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartine, deliktinė ar *sui generis*. *Jurisprudencija*. 2008,10 (112): 52–63.

1959 Beale H., Hartkamp A., Kötz H., *Casebooks on the Common Law of Europe: Contract Law*. Oregon: Hart Publishing, 2002, p. 252; Markesinis B. S., Unberath H., Johnston A. *The German Law of Contract: a Comparative Treatise*. 2nd ed. Oxford: Hart Publishing, 2006, p. 92; Kucher A. N. *Pre-contractual liability: protecting the rights of the parties engaged in negotiations* [interaktyvus]. 2004 [žiūrėta 2011-02-20]. <<http://centers.law.nyu.edu/jeanmonnet/fellowsforum/Kucher-paper.rtf>>.

1960 Dviejų atsakomybės režimų buvimą, kaip vieną pagrindinių argumentų, kodėl atsakomybė negali būti vertinama kaip *sui generis*, pateikė V. Bitė (žr. Bitė V. *Uždarosios bendrovės akcijų pardavimas, kaip verslo perdavimo būdas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, p. 78–79).

nių santykių metu vertintina kaip *sui generis*, t. y. kitokia atsakomybės rūšis, kuriai negali būti taikomos be išimčių nei deliktinės, nei sutartinės atsakomybės taisyklės.

7. ATLYGINTINŲ NUOSTOLIŲ UŽ PRELIMINARIOSIOS SUTARTIES NEVYKDYMĄ DYDIS

CK 6.165 straipsnio 4 dalyje įtvirtintas imperatyvas atlyginti kitai šaliai nuostolius, kurie padaromi nevykdant išipareigojimo sudaryti pagrindinę sutartį, tačiau įstatymų leidėjas tiesiogiai nenurodo, kokie nuostoliai turėtų būti atlyginami nevykdant preliminariosios sutarties, tik nurodo, kad „*šalis, nepagrįstai vengianti ar atsisakanti sudaryti pagrindinę sutartį, privalo atlyginti kitai šaliai padarytus nuostolius*“¹⁹⁶¹. Taigi atlygintinų nuostolių dydžio klausimas paliktas teismų praktikai ir teisės doktrinai. Siekiant atlyginti nuostolius už pasitikėjimo sužlugdymą, kyla neaiškumų dėl šalies patirtų ir atlygintinų nuostolių, nevykdant preliminariosios sutarties, ribų apibrėžimo.

Teismų praktika ir teisės doktrina sutaria, kad tuo atveju, kai preliminarioji sutartis nevykdoma, kaltoji šalis turi atlyginti nukentėjusios šalies tiesiogines išlaidas (derybų išlaidas), apimančias dokumentų rengimą, keliones, advokatų honorarą. Taip pat manytina, kad šiai nuostolių grupei turėtų priklausyti ir išlaidos, patirtos atliekant darbus, kurie buvo tiesiogiai susiję su pasirengimu sudaryti pagrindinę sutartį, pavyzdžiui, pagrindinės sutarties dalyko būsimo remonto priešprojektiniai darbai ir parengti architektūriniai projektai¹⁹⁶². Tačiau kyla klausimas, ar šių nuostolių atlyginimas tiksliausiai grąžina šalis į pradinę padėtį ir ar pasitikėjimo nuostoliai yra apriboti tik šiomis, šalies patirtomis, išlaidomis.

Matydami, kad derybų išlaidos gali būti atlyginamos nepakankamai, esant tam tikroms faktinėms ir teisinėms situacijoms, teismai įvedė *prarastos galimybės piniginių vertės atlyginimo institutą*. Pirmą kartą *prarastos galimybės piniginių vertės atlyginimo* galimybė buvo paminėta LAT 2005 m. sausio 19 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-38/2005¹⁹⁶³,

1961 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

1962 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. gruodžio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-673/2005.

1963 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. sausio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-38/2005.

tačiau čia nebuvo aptarti šių nuostolių atlyginimo atvejai, taip pat nebuvo nurodyta, kokiomis taisyklėmis reikėtų vadovautis ją taikant. Vėliau, LAT 2006 m. lapkričio 6 d. nutarime byloje Nr. 3K-P-382/2006, buvo nuodugniau aptartos sąlygos, kurias reikia įrodyti, norint kaip nukentėjusiosios šalies nuostolius priteisti prarastos galimybės piniginę vertę: pirma, turi būti nustatyta, jog derybas be pakankamo pagrindo nutraukusi šalis savo elgesiu sukūrė sąžiningai preliminariosios sutarties šaliai pagrįstą pasitikėjimą ir įsitikinimą, kad sutartis tikrai bus sudaryta; antra, prarastos galimybės piniginei vertė turi būti pagrįsta realiomis, įrodytomis, neišvengiamomis, o ne tikėtinomis (hipotetinėmis) pajamomis ar išlaidomis¹⁹⁶⁴. Teismas taip pat paminėjo, kad prarastos galimybės piniginei vertė galėtų būti nustatoma taikant CK 6.258 straipsnio 5 dalyje nurodytą kainų skirtumo principą, tačiau nenurodė, kokiais atvejais taikytinas šis apskaičiavimo metodas, kokios kainos turėtų būti lyginamos. Nors Teismas įtvirtino, kad vien tik šis veiksnys neturėtų būti pagrindas reikalauti piniginio atlygio už prarastą galimybę, taip pat vienintelis kriterijus, nustatant piniginę prarastos galimybės vertę, toks neišsamiai įvestas naujas teisės institutas sukėlė daug teisinių neaiškumų ne tik preliminariosios sutarties šalims, kurios kaskart, neįvykdžius preliminariosios sutarties, prašydavo kompensuoti prarastos galimybės piniginę vertę, bet ir teismams, kurie šių nuostolių taikymo pagrindus aiškino nevienodai.

Ilgą laiką nekilnojamojo turto rinkoje vykęs kainų kilimo, o paskui – kritimo procesas tapo pagrindu šalims argumentuoti savo nuostolius šia objektyvia aplinkybe. Teismai, taikydami minėtą kainų skirtumo principą, lygino preliminariniojoje sutartyje nurodytą kainą su vėliau pakitusia konkretaus objekto rinkos kaina¹⁹⁶⁵, arba prarastos galimybės piniginei vertė buvo skaičiuojama kaip kainų skirtumas, susidaręs dėl pardavėjo kaltės pirkėjams praradus galimybes preliminariosiose sutartyse nustatytomis sąlygomis įsigyti analogiškas techniniais parametrais bei patalpų dislokacijos vieta gyvenamąsias patalpas tomis kainomis, kurios buvo nustatytos preliminariosiose sutartyse ir turėjo būti įtvirtintos pa-

1964 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 6 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006.

1965 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-483/2008; Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-140/2009; 2008 m. gruodžio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-478/2008 ir kt.

grindinėse sutartyse, bei tų kainų, kurios egzistavo ypač sparčiai besikeičiančioje nekilnojamojo turto rinkoje¹⁹⁶⁶.

Vis dėlto, skaitant pačią CK 6.258 straipsnio 5 dalies normą, akivaizdu, kad joje kalbama apie pažeistą *sutartį* ir pažeistos *sutarties* kainą, bet ne apie pažeistą *preliminariją sutartį* ar jos kainą. Todėl ir toks teisinis argumentavimas, pagrindžiant dėl preliminarios sutarties pažeidimo prarastos galimybės piniginę vertę CK 6.258 straipsnio 5 dalyje numatytu kainų skirtumo metodu, nėra tikslus.

Minėta, kad preliminarioji sutartis yra priskirtina ikisutartinių santykių stadijai. Pagal CK 6.163 straipsnio 1 dalį šalys privalo elgtis sąžiningai ir esant ikisutartiniais santykiams. Šalys turi teisę laisvai pradėti derybas, derėtis ir neatsako už tai, kad šalims nepavyks susitarti (CK 6.163 str. 2 d.). Tačiau šalis, kuri veda derybas arba jas nutraukia nesąžiningai, atsako už kitos šalies patirtus nuostolius (CK 6.163 str. 3 d.).

Siekiant suprasti prarastos galimybės piniginės vertės atlyginimo, neįvykdžius preliminariosios sutarties, paskirtį ir tikslus, teismų praktikoje buvo remiamasi UNIDROIT principais kaip šaltiniu, kurio nuostatos laikytinos pagrindu Lietuvos teismų praktikoje ikisutartinių santykių metu taikyti prarastos galimybės piniginės vertės institutą t. y. UNIDROIT principų 2.1.15 straipsnį¹⁹⁶⁷. UNIDROIT principų oficialus komentaras apibrėžia nuostolių, kurių galima reikalauti remiantis minėtu straipsniu, ribą. Nukentėjusioji šalis gali reikalauti atlyginti *derybų metu patirtas išlaidas*, taip pat jai turėtų būti kompensuota *prarastos galimybės piniginė vertė sudaryti sutartį su trečiąja šalimi*. Šie nuostoliai vadinami pasitikėjimo, arba neigiamais, nuostoliais. 2009 m. UNIDROIT principų komentare atlygintinų nuostolių dydis yra labiau sukonkretintas. Teigiama, kad 2.1.15(2) straipsnyje nuostoliai apima visas pagrįstas išlaidas, patirtas dėl pasitikėjimo derybomis, įskaitant kompensaciją už

1966 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. sausio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-40/2009. Šioje byloje teismas pabrėžė tai, jog aplinkybė, kad kasatorius nespėjo didesnę kainą parduoti būtų tretiesiems asmenims, negali būti vertinama kaip pagrindas netaikyti CK 6.258 straipsnio 5 dalies nuostatos. Prarastos galimybės piniginei vertei atlyginti, taikant kainų skirtumo metodą, teismas pasirinko kainą, buvusią preliminariojoje sutartyje, ir kainą, kurią pasiūlė kaltoji dėl preliminariosios sutarties neįvykdymo šalis. Ši nutartis sukelia dar daugiau neaiškumų teismų praktikoje.

1967 UNIDROIT *Principles of International Commercial Contracts 2004* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-02-15]. <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2004/blackletter2004.pdf>>.

realią prarastą galimybę sudaryti sutartį su trečiąja šalimi (neigiamas interesas)¹⁹⁶⁸.

Šiame komentare pabrėžiama, kad prarastos galimybės pinigine vertė turi būti reali – tokios nuomonės laikosi ir Lietuvos teisės doktrina¹⁹⁶⁹. Užsienio teisės specialistai prarastos galimybės pinigine vertę taip pat aiškina kaip nuostolius, patirtus nukentėjusios šalies dėl nesudarytos alternatyvios sutarties su trečiąja šalimi (nes dalyvavo derybose su nesąžininga šalimi)¹⁹⁷⁰. Daugelyje šalių šių pasitikėjimo nuostolių atlyginimas yra paremtas teisės doktrinoje arba teismų praktikoje suformuluotomis taisyklėmis, o ne konkrečia teisės norma.

Darytina išvada, kad toks kainų skirtumo metodas, koks yra įtvirtintas CK 6.258 straipsnio 5 dalyje, negali būti taikomas pažodžiui, siekiant atlyginti prarastos galimybės piniginės vertės nuostolius. Turi būti atsižvelgiama į ikisutartinių santykių specifiką ir preliminariosios sutarties tikslus, todėl kainų skirtumo principas turi būti nustatomas palyginus kainą, kuria pagrindinė sutartis būtų buvusi sudaryta su trečiaisiais asmenimis, jei nebūtų vykusios derybos su nesąžininga preliminariosios sutarties šalimi, ir sudarytos pagrindinės sutarties kaina. Šių kainų skirtumo metodas turėtų būti įdiegtas Lietuvos teismų praktikoje ir manytina, kad nebūtina šį metodą sieti su konkrečia CK norma, pavyzdžiui, CK 6.258 straipsnio 5 dalimi¹⁹⁷¹, nes toks siejimas su norma, taikoma sutartinės atsakomybės atveju, esant sudarytai pagrindinei sutarčiai, kelia neaiškumų ne tik teismams, kurie šią normą taiko pažodžiui ir taip gana jau lūkesčio interesus, bet ir teisinių santykių šalims, kurios ikisutartinę atsakomybę laiko sutartine ir prašo atlyginti tokio dydžio nuostolius tarsi būtų sudaryta pagrindinė sutartis.

Pirmą kartą kainų skirtumo principą, atitinkantį UNIDROIT principų komentaro išaiškinimus ir užsienio šalių patirtį, LAT pritaikė

1968 Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. Commentary on the Unidroit Principles of International Commercial Contracts (PICC). Oxford University Press, 2009, p. 306.

1969 Bitė V. Uždarosios bendrovės akcijų pardavimas, kaip verslo perdavimo būdas. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, p. 82; Ivanauskas A. Prarastos galimybės pinigine vertė. *Justitia*. 2007, 1 (63): 47.

1970 Farnsworth A. N. Farnsworth on contracts. Aspen Publisher, 2004, p. 390.

1971 Šią CK normą atitinka UNIDROIT principų 7.4.5 straipsnis, tačiau komentaro autoriai nesilaiko tokios nuostatos kaip Lietuvos teismai ir netaiko šios normos ikisutartiniams santykiams kaip prarastos galimybės piniginės vertės atlyginimo kainų skirtumo metodo, todėl išvengia galimo teisinio neaiškumo (žr. Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. Commentary on the Unidroit Principles of International Commercial Contracts (PICC). Oxford University Press, 2009, p. 299–306, 889–893).

2009 m. balandžio 3 d. nutartyje, priimtoje civilinėje byloje Nr. 134. Joje Teismas pareiškė, kad sąžininga preliminariosios sutarties šalis, besiremianti šiuo principu (CK 6.258 str. 5 d.), turi įrodyti, kad dėl derybų su nesąžininga preliminariosios sutarties šalimi ji prarado galimybę sudaryti pagrindinę sutartį su kitais asmenimis palankesnėmis sąlygomis ir turėjo sudaryti sutartį su trečiuoju asmeniu blogesnėmis sąlygomis. Kainų skirtumas (t. y. prarastos konkrečios galimybės pinigine vertės įvertinimo principas) nustatomas lyginant kainą, kuria pagrindinė sutartis būtų buvusi sudaryta su trečiaisiais asmenimis, jei nebūtų vykusios derybos su nesąžininga preliminariosios sutarties šalimi, ir sudarytos pagrindinės sutarties kainą¹⁹⁷². Vadovaujantis tokiu kainų skirtumo principu šalis grąžinama į padėtį, tarsi derybų su nesąžininga šalimi nebūtų buvę¹⁹⁷³. Toks sutarčių rūšių skirtumas buvo kritikuojamas prancūzų autoriaus Fagello, kuris nepripažino tokio galimo sutarčių rūšių skirtumo. Tačiau, išskyrus prancūzų teisę, šiandien ši sutarčių rūšių skirtybė teisinėse sistemose yra įprasta¹⁹⁷⁴. Lietuvos teismai pripažįsta tokį sutarčių rūšių galimą skirtumą¹⁹⁷⁵.

Kaip minėta, LAT 2006 m. lapkričio 6 d. nutarime byloje Nr. 3K-P-382/2006 kainų skirtumą pateikė tik kaip *vieną iš galimų* nuostolių apskaičiavimo būdų. Siekdama įrodyti prarastos galimybės pinigines vertės nuostolius, nukentėjusioji šalis gali remtis ne tik kainų skirtumo principu, bet ir kitais apskaičiavimo būdais. Kitą būdą, t. y. palūkanų netekimą, LAT pateikė 2007 m. liepos 18 d. nutartyje¹⁹⁷⁶. Tiesa, toks

1972 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-126/2009. Vėliau šios bylos išaiškinimai buvo cituojami kitose bylose, pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. balandžio 6 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 2A-98/2010, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. rugsėjo 29 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-363/2009 ir kt.

1973 Italijos teismas „The Giuliana“ byloje suformulavo taisyklę, kad prarasta galimybė sudaryti sutartį su trečiąja šalimi nebūtinai turi būti galimybė sudaryti tokios pačios rūšies sutartį (ieškovas būtų sudaręs laivo nuomos sutartį, bet dėl atsakovo pasiūlymo nupirkti laivą jis to pasiūlymo atsisakė). Žr. Beale H., Hartkamp A., Kötz H., *Casebooks on the Common Law of Europe: Contract Law*. Oregon: Hart Publishing, 2002, p. 261.

1974 *Ibid.*, p. 251.

1975 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-279/2010.

1976 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. liepos 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-308/2007. Ieškovas buvo susaistytas preliminarąja sutartimi su atsakove, todėl neturėjo pagrindo siekti įsigyti žemės sklypo iš kito asmens. Esant tokioms aplinkybėms, ieškovas iš nurodytos sumos (2 065 000 litų jis nepanaudojo, nes ši suma buvo skirta sumokėti pagal žemės sklypo pirkimo–pardavimo sutartį – aut. past.) galėjo gauti bent minimalias palūkanas ar nusipirkti kitą žemės sklypą pagal tuo metu buvusią rinkos kainą.

sprendimas priteisti nuostolius yra svarstytinas, nes teisės doktrinoje reikalaujama, kad pati prarasta galimybė būtų reali, o ne hipotetinė, nes teisė nustato tik tai, kas yra įmanoma ir egzistuoja tikrovėje (lot. *ius impossibilitum est non iuris*). Vadinasi, šalis, norėdama remtis prarasta galimybe, turėtų įrodyti, kad derybų metu ji galėjo gauti ir būtų gavusi konkretaus dydžio palūkanas iš konkretaus trečiojo asmens, bet dėl derybų su nesąžininga šalimi ir sukkelto pagrįsto pasiklivimo sutarties sudarymu minėtos galimybės atsiskė. Tokių aplinkybių nustatymas yra fakto klausimas, todėl LAT šioje byloje plačiau nekommentavo, kokių aplinkybių nustatymas laikytinas pakankamu prarastos galimybės piniginės vertės įrodymu.

LAT savo praktikoje atlygintinus nuostolius ikisutartinių santykių metu yra išplėtęs dar viena galima nuostolių forma – *nesąžiningos šalies gauta nauda*, nurodydamas, kad kai nesąžininga ikisutartinių santykių šalis iš savo neteisėto elgesio gauna naudos, sąžininga šių santykių šalis gali reikalauti pripažinti šią naudą jos nuostoliais, nes faktiškai nesąžiningos šalies gauta nauda ir yra sąžiningos šalies patirti nuostoliai¹⁹⁷⁷. Tokios nuostolių formos taikymas, nevykdant preliminariosios sutarties, gali kelti abejonių, nes negautos naudos atlyginimo galimybė numatyta CK 6.249 straipsnio 2 dalyje, o remiantis teisės doktrina ši norma padeda atlyginti nuostolius nukentėjusiajai šaliai, kai būna sunku įrodyti tikslų nuostolių dydį¹⁹⁷⁸. Tačiau, kaip ir bet kuriuo kitu civilinės atsakomybės atveju, turi būti įrodytas žalos faktas, be kurio civilinė atsakomybė apskritai negali kilti¹⁹⁷⁹. V. Mizaras teigia, kad tokiu atveju turi būti skaičiuojama ne tik pažeidėjo faktiškai gauta nauda, bet ir vertinama, ar nukentėjusysis pats būtų gavęs tokią naudą, t. y. turi būti įrodytas priežastinis nukentėjusiojo negauto pelno ir pažeidėjo neteisėtų veiksmų ryšys. Taigi, jei nenustatoma, kad nukentėjusysis tos sumos, kurią gavo pažeidėjas, nei prarado, nei būtų gavęs, tai jokių nuostolių jis ir nepatyrė¹⁹⁸⁰. O užsienio šalių (pvz., Vokietijos, Austrijos, Šveicarijos ir kt.)

1977 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 6 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006.

1978 Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 342.

1979 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-126/2009.

1980 Mizaras V. et al. *Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 72.

praktikoje nesąžiningos šalies neteisėtai gauta nauda yra atlyginama, net jei nukentėjusioji šalis nepatyrė nuostolių¹⁹⁸¹.

Keliose LAT bylose¹⁹⁸², kuriose šalys rėmėsi šia teisine galimybe (nesąžiningos šalies gauta nauda – kaip jos nuostoliais), buvo susiklosčiusios tapачios faktinės situacijos, t. y. ieškovas ir atsakovas buvo sudarę preliminarįją sutartį, kuri nebuvo įvykdyta; vėliau atsakovas sudarė pagrindinę sutartį su trečiuoju asmeniu dėl to paties preliminariosios sutarties dalyko; abiem atvejais ieškovai savo nuostolius grindė nesąžiningos šalies gauta nauda, kuri susidarė tarp preliminariosios sutarties kainos ir pagrindinės sutarties kainos. Nė vienoje byloje teismai nepriteisė kitos šalies gautos naudos kaip nukentėjusiosios nuostolių: vienoje byloje nenustatė ryšio tarp preliminariosios sutarties bei jos pagrindu egzistavusių abiejų šalių santykių ir nesąžiningos preliminariosios sutarties šalies gautos naudos¹⁹⁸³, kitoje byloje nurodė, kad kaina gali būti vienas iš įrodymų, patvirtinančių gautą naudą, bet tai savaime nereiškia, kad kita šalis dėl to patyrė nuostolių. Kainos pokytis dar nereiškia, kad pasikeitė daikto rinkos vertė ir dėl to ieškovas negavo naudos¹⁹⁸⁴.

Kai kurie autoriai įžvelgia tokių nuostolių atlyginimo galimybėje slypintį pavojų, kad priteista nesąžiningos šalies gauta nauda gali viršyti net netiesioginius antrosios šalies nuostolius (negautą naudą) ir taip ši šalis galėtų nepagrįstai praturtėti kaltosios šalies sąskaita¹⁹⁸⁵. Ikisutartinių santykių metu nesąžiningos šalies gauta nauda pripažįstama nukentėjusios šalies nuostoliais tik tada, kai šalis pažeidžia ikisutartinę konfidencialumo pareigą¹⁹⁸⁶. Toks reglamentavimas yra numatytas tarptautinės privatinės teisės derinimo šaltiniuose: UNIDROIT principų 2.1.16 straipsnyje ir Europos sutarčių teisės principų 2:302 straipsnyje. Todėl laikytina, kad prarastos galimybės piniginės vertės atlyginimas tiksliausiai grąžina šalis į pradinę padėtį, kuri būtų buvusi, jeigu šalys iš viso nebūtų pasirašiusios preliminariosios sutarties, o nesąžiningos ša-

1981 Ambrasienė D., Cirtautienė S. Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar *sui generis*. *Jurisprudencija*. 2008, 10 (112): p. 55.

1982 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. birželio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-333/2008; 2009 m. balandžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-126/2009.

1983 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-126/2009.

1984 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. birželio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-333/2008.

1985 Ivanauskas A. Prarastos galimybės piniginė vertė. *Justitia*. 2007, 1 (63) p. 48.

1986 Portugalijos, Italijos taip pat Olandijos teisėje kompensuojami nukentėjusios šalies nuostoliai, kurie lygūs nesąžiningos šalies gautai naudai.

lies gautos naudos priteisimas nukentėjusiajai galimas tik esant pažeistai konfidencialumo pareigai.

Lietuvos teisės doktrinoje teigiama, kad negauta nauda negali būti atlyginama, jei preliminarioji sutartis nevykdoma. Tačiau ne visai aišku, kaip tada reikėtų vertinti teismų išaiškinimus: nukentėjusiai sąžiningai šaliai gali būti atlyginamos ne tik derybų išlaidos (tiesioginiai nuostoliai), bet ir negautos pajamos, kurias asmuo (šalis) būtų gavęs, jeigu nebūtų buvę neteisėtų veiksmų (CK 6.249 str.)¹⁹⁸⁷; arba prarasta galimybė – tai netiesioginiai nuostoliai, kurie turi būti pagrįsti realiomis, įrodytomis, neišvengiamomis, o ne tikėtinomis (hipotetinėmis) pajamomis ar išlaidomis. Pareiga įrodyti prarastos konkrečios galimybės piniginės vertės realumą, t. y. patirtus nuostolius negautos naudos forma, tenka nukentėjusiai preliminariosios sutarties šaliai¹⁹⁸⁸. Manytina, kad preliminariosios sutarties specifika neleidžia sutarties šalims net ir šiame ikisutartinių santykių etape būti visiškai tikroms, kad bus sudaryta ir vykdoma pagrindinė sutartis. Todėl teisinio santykio šalys turi prisiimti riziką, kad pagrindinė sutartis gali būti ir nesudaryta. Prisiimama veiklos rizika reiškia, kad asmuo suvokia, jog tam tikri reiškiniai nėra visiškai prognozuojami, tačiau sutinka prisiimti tam tikrus įsipareigojimus, nežinodamas tikslios jų baigties. O sprendžiant, ar patirti nuostoliai gali būti vertinami kaip negautos pajamos, vadovaujamasi kriterijais, ar šios pajamos numatytos gauti iš anksto, ar pagrįstai tikėtasi jas gauti esant normaliai veiklai, ar šių pajamų negauta dėl neteisėtų kitos šalies veiksmų¹⁹⁸⁹.

Įvertinus preliminariosios sutarties šalių specifinę padėtį teigtina, kad nė viena santykių šalis negali pagrįstai iš anksto numatyti gauti tam tikras pajamas, ji gali tik nuspėti galimas pajamas, taip pat nežinoma, ar tokių pajamų būtų buvę net ir nesant neteisėtiems kitos šalies veiksams (pvz., gal susiklostys objektyvios aplinkybės, dėl kurių nebus pasirašyta pagrindinė sutartis, gal šalys bendru sutarimu atsisakys sudaryti pagrindinę sutartį), o to neužtenka, kad būtų patenkinti kriterijai, kuriais remiantis negautos pajamos vertinamos kaip nuostoliai. Darytina išvada, kad nevykdant preliminariosios sutarties nukentėjusiajai šaliai neturėtų

1987 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-82/2010.

1988 Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. gruodžio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-478/2008. Prarastos galimybės piniginė vertė, kaip netiesioginiai nuostoliai, nurodomi ir Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. rugsėjo 7 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 2A-499/2009.

1989 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 6 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006.

būti leidžiama reikalauti atlyginti negautų pajamų, nes taip būtų paneigta pati ikisutartinių santykių esmė ir šis teisinis institutas prarastų savo potencialumą ir patrauklumą tarp civilinės apyvartos dalyvių. Taip pat pažymėtina, kad netikslus prarastos galimybės piniginės vertės perkėlimas į Lietuvos teismų praktiką sudarė sąlygas šį institutą taikyti netiksliai, jį sutapatinti su negautomis pajamomis ir priskirti prie netiesioginių nuostolių. Prarastos galimybės piniginė vertė užtikrina nukentėjusiosios šalies turtinės padėties sugražinimą į ankstesnę padėtį, taip atlyginant pasitikėjimo nuostolius. Būtent ginamų interesų prigimtis – pasitikėjimo intereso gynimas – neleidžia šios nuostolių formos vienareikšmiškai priskirti prie netiesioginių nuostolių.

Prarastos galimybės piniginė vertė, taikoma ikisutartinių santykių metu, negina lūkesčio intereso ir priskiriama ne prie negautos naudos, o prie tiesioginių nuostolių kategorijos ir apibrėžtina kaip kompensacija už prarastą galimybę sudaryti sutartį su trečiąja šalimi. Vadinasi, kol sutartis nesudaryta, sutartiniai lūkesčiai nesukuriami ir teismas, jei preliminarioji sutartis nevykdoma, negali taikyti tokių teisių gynimo priemonių, kurios netiesiogiai gina būsimą sutartį. Todėl ir prarastos galimybės piniginės vertės institutą reikėtų vertinti kaip nuostolių formą, priskirtiną už sužlugdytą pasitikėjimo interesą atlyginamiems nuostoliams. Manytina, kad kaskart, kai sprendžiamas klausimas dėl nuostolių, kilusių dėl nepagrįsto vengimo ar atsisakymo sudaryti pagrindinę sutartį, turi būti atsižvelgiama į preliminariosios sutarties tikslus ir sisteminius ryšius su bendrosiomis civilinę atsakomybę reglamentuojančiomis teisės normomis¹⁹⁹⁰.

Atlikta Lietuvos teismų praktikos ir kai kurių tarptautinių privatinės teisės derinimo šaltinių analizė leidžia teigti, kad priteisiant prarastos galimybės piniginę vertę, nepakankamai atsižvelgiama į ikisutartinių teisinių santykių specifinį pobūdį ir pernelyg išplečia atlygintinų nuostolių, kaip prarastos galimybės piniginę vertę, dydį. Pabrėžtina, kad prarastos galimybės piniginė vertė gali būti atlyginama preliminariosios sutarties nevykdymo pagrindu tik išimtiniais atvejais, kai nustatomos aplinkybės, rodančios ne tik kad kaltoji šalis nepagrįstai atsisakė sudaryti sutartį ir kad yra priežastinis neteisėtų kaltosios šalies veiksmų ir nukentėjusios nuostolių ryšys, bet ir kad nukentėjusi šalis įrodė, jog pasiklojusi nesąžininga šalimi ji atsisakė realios galimybės sudaryti sutartį

1990 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-126/2009.

su trečiuoju asmeniu, nors ši galimybė buvo reali ir įrodyta. Taigi tik nustatę byloje visas šias aplinkybes ir įvertinę, kad atlyginti šiuos nuostolius reikalauja teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principai, teismai turėtų svarstyti galimybę atlyginti nukentėjusiai šaliai piniginę prarastos galimybės vertę. Neįvertinus nuostolių dėl neįvykdytos preliminariosios sutarties kompensavimo mechanizmo specifikos ir priteisiant prarastą galimybę skirtingais taikymo pagrindais, prarastos galimybės piniginę vertę galima sutapatinti su prarasta galimybe pagal nesudarytą pagrindinę sutartį, taip apsaugant teigiamą nukentėjusios šalies interesą. Tokiu atveju būtų ištrinta ikisutartinių ir sutartinių santykių riba.

8. PRELIMINARIOJI NEPASTATYTO BŪSTO PIRKIMO–PARDAVIMO SUTARTIS

CK 6.401 straipsnio 1 dalyje pateikta būsimo gyvenamojo namo ar buto pirkimo–pardavimo sutarties sąvoka: „*Pirkėjas – fizinis asmuo gali sudaryti preliminarąją nepastatyto gyvenamojo namo ar buto pirkimo–pardavimo sutartį, pagal kurią pardavėjas – juridinis asmuo įsipareigoja pats ar pasitelkęs kitus asmenis pastatyti preliminariojoje sutartyje numatytą gyvenamąjį namą ar butą ir po to sudaryti su pirkėju gyvenamojo namo ar buto pirkimo–pardavimo sutartį, o pirkėjas įsipareigoja pastatyto gyvenamąjį namą ar butą nupirkti už preliminariojoje sutartyje nurodytą kainą.*“ Pirkėjas – fizinis asmuo, sudaręs statomo gyvenamojo namo ar buto įsigijimo sutartį su profesionaliu šio nekilnojamojo turto statytoju (verslininku), laikomas silpnėsne šalimi, nukentėjusia nuo nesąžiningų pardavėjo veiksmų, jeigu jis preliminariojoje sutartyje šalių sutartam pagrindinės sutarties sudarymo terminui pasiūlo pirkėjui arba sumokėti papildomai, nes padidėjo turto rinkos kaina, arba nutraukti sutartį¹⁹⁹¹.

Sistemiškai aiškinant CK 6.165 ir 6.401 straipsnių normas pažymėtina, kad CK 6.165 straipsnis yra CK šeštosios knygos II dalies „Sutarčių teisė“ XII skyriaus „Sutarčių sudarymas“ norma, o CK 6.401 straipsnis yra atskiras sutarčių rūšis reglamentuojančios CK šeštosios knygos IV dalies „Atskiros sutarčių rūšys“ skirsnyje, skirtame nekilnojamojo daikto pirkimo–pardavimo sutartims reglamentuoti. Būsimo gyvena-

1991 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. birželio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-455/2008.

mojo namo ar buto pirkimo–pardavimo sutartis yra specifinė preliminariosios sutarties rūšis, ji turi bendrųjų preliminariosios sutarties požymių, taip pat specifinių, ją skiriančių iš kitų preliminarųjų sutarčių. Specifinė būsimą gyvenamojo namo ar buto pirkimo–pardavimo sutarties subjektinė sudėtis (pirkėjas – fizinis asmuo, pardavėjas – juridinis asmuo), sutarties šalių tikslai (pirkėjo – savo ar savo šeimos narių aprūpinimas būstu, pardavėjo – paprastai veiklos vykdymas su verslu susijusiais tikslais) lemia tai, kad ši sutartis laikytina vartojimo sutartimi (CK 1.39 str. 1 d.) ir jai taikytinos vartotojo (šiuo atveju – pirkėjo) interesus apsaugančios specialiosios teisės normos. Preliminariąją sutartį asmenys sudaro laisva valia, taip įgyvendindami sutarties laisvės principą. Sudarant būsimą gyvenamojo namo ar buto pirkimo–pardavimo preliminarąją sutartį, pirkėjo ir netgi pardavėjo valia yra ribota.

Tokios sutarties šalių teisės ir pareigos yra daug platesnės nei sutarties, sudarytos pagal CK 6.165 straipsnį, ir jos yra suformuluotos imperatyviai. Sutarties šalis – pardavėjas įsipareigoja ne tik sudaryti pagrindinę sutartį, bet ir pats ar pasitelkęs kitus asmenis pastatyti preliminariojoje sutartyje nurodytą būstą. Kitaip nei CK 6.165 straipsnyje, preliminariosios nepastatyto gyvenamojo namo ar buto pirkimo–pardavimo sutarties esminės sąlygos yra išvardytos įstatyme; tai – būsto kaina, statybos terminai, rangovas, architektas ir kiti statybą ir jos priežiūrą atliksiantys asmenys, žemės sklypo, kuriame statomas namas ar butas, teisinis statusas, pirkėjo teisės į tą žemės sklypą ir kt. (CK 6.401 str. 2 d.). Neatskiriama preliminariosios sutarties dalis yra gyvenamojo namo ar buto projektas, jo sąmata ir kiti dokumentai (CK 6.401 str. 4 d.). Šalys preliminariojoje nepastatyto būsto pirkimo–pardavimo sutartyje turi suderinti 6.401 straipsnio 2 dalyje nurodytas esmines sąlygas; taip pirmiausia siekiama apsaugoti šių santykių saistomos silpnesnės šalies – pirkėjo (fizinio asmens) interesus.

Sudarant pagrindinę sutartį, vienos šalies pasiūlymas, pakeičiantis arba papildantis preliminariojoje sutartyje įtvirtintas sąlygas, nelaikytinas nauja preliminariosios sutarties esmine sąlyga. Tai patvirtina ir CK 6.401 straipsnio 2 dalies norma, pagal kurią būsimą būsto kainos patikslinimo ar pakeitimo sąlygos turi būti nurodytos preliminariojoje sutartyje. Kitų sąlygų papildymai ar pakeitimai įstatyme nereglamentuojami ir neribojami, todėl laikytina, kad jie pagrindinėje sutartyje galimi, jeigu antroji šalis su tuo sutinka; jeigu ne – pagrindinė sutartis turi būti sudaroma preliminariojoje sutartyje aptartomis sąlygomis. Preliminariosios

sutarties šalys, turėdamos prievolę sudaryti pagrindinę sutartį, privalo bendradarbiauti, tartis dėl vienos ar kitos pasiūlytos papildomos ar patikslintos esminės sąlygos, o nesutarus – jos atsisakyti. Visa tai gali vykti iki termino pagrindinei sutarčiai sudaryti pabaigos. Preliminariosios sutarties šalies pasiūlymas į pagrindinę sutartį įtraukti sąlygas, kurios pagal CK 6.401 straipsnį nėra esminės, negali būti pagrindas kitai šaliai atsisakyti sudaryti pagrindinę sutartį¹⁹⁹².

Lietuvos teisės doktrinoje pripažįstama, kad nekilnojamojo daikto pirkimo–pardavimo sutarties dalykas negali būti būsimas nekilnojamas daiktas. Nors pagal bendrąją CK 6.306 straipsnio 1 dalies nuostatą pirkimo–pardavimo sutarties dalykas gali būti ir būsimas daiktas, pirmiau nurodytą išvadą pagrindžia CK 4.49 straipsnio 4 dalis. Pagal šią normą nuosavybės teisė į būsimą registruotiną daiktą negali būti sutartimi perleista iš anksto. Nekilnojamieji daiktai (tokie pagal prigimtį yra ir namas, ir butas (CK 4.2 str. 2 d.) yra registruojami daiktai (CK 4.253 str.). Tai lemia, kad būsimas nekilnojamas daiktas negali būti nekilnojamojo daikto pirkimo–pardavimo sutarties dalykas.

Atsižvelgiant į tai, kad įstatyme įtvirtintas tam tikras būsimos gyvenamojo namo ar buto pirkimo–pardavimo sutarties reglamentavimo išskirtinumas iš kitų preliminarųjų sutarčių, kuriuo iš esmės siekiama visapusiškiau užtikrinti pirkėjo – fizinio asmens ir kartu vartotojo – interesus, taip pat į aptariamą preliminariosios sutarties paskirtį bei sudarymo specifiką, pirkėjo dalyvavimą finansuojant gyvenamojo namo ar buto statybą, darytina išvada, kad pirkėjas savo pažeistas teises gali ginti ne tik CK 6.165 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta apimtimi, bet ir tam tikrais atvejais reikalauti prievolę įvykdyti natūra (t. y. įpareigoti pardavėją sudaryti su pirkėju gyvenamojo namo ar buto pirkimo–pardavimo sutartį) bei naudotis visais kitais civilinių teisių gynimo būdais (CPK 1.138 str.). CK 6.156 straipsnio 2 dalyje tiesiogiai įtvirtinta nuostata, kad asmuo gali būti įpareigotas sudaryti sutartį, jei pareigą sudaryti sutartį nustato įstatymai ar savanoriškas įsipareigojimas sudaryti sutartį. CK 6.401 straipsnio 1 dalyje nustatyta sutartis kaip tik yra vienas iš atvejų, kai pirkėjas – fizinis asmuo – gali sudaryti preliminarįją sutartį, o pardavėjas – juridinis asmuo – įsipareigoja pirma pastatyti, o paskui sudaryti su pirkėju gyvenamojo namo ar buto pirkimo–pardavimo sutartį¹⁹⁹³.

1992 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. rugšėjo 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-441/2006.

1993 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-608/2008.

9. APIBENDRINIMAS

Sprendžiant klausimą dėl ikisutartinių santykių teisinio kvalifikavimo, esminę reikšmę turi šalių valia. Konstatavus, kad šalis sieja ikisutartiniai teisiniai santykiai, atsakomybės dydį lemia ikisutartinių santykių stadija: jeigu preliminarioji sutartis nesudaroma, taikoma deliktinė atsakomybė pagal CK 6.163 straipsnio 3 dalį, jeigu preliminarioji sutartis sudaroma, nesąžiningos sutarties šalies atsakomybės apimtis nustatoma pagal CK 6.165 straipsnio 4 dalį ir preliminariosios sutarties nuostatas. Be to, pažeidus vieną iš preliminarųjų sutarčių – būsimą gyvenamojo namo ar buto pirkimo–pardavimo sutartį, pirkėjas – fizinis asmuo ir kartu vartotojas – savo pažeistas teises gali ginti remdamasis ne tik CK 6.165 straipsnio 4 dalyje įtvirtintu dydžiu, bet ir tam tikrais atvejais reikalauti prievolę įvykdyti natūra (t. y. įpareigoti pardavėją sudaryti su pirkėju gyvenamojo namo ar buto pirkimo–pardavimo sutartį) bei naudotis visais kitais civilinių teisių gynimo būdais (CPK 1.138 str.).

Nors pastarųjų metų teismų praktikoje atsakomybė už ikisutartinių santykių pažeidimą nėra tiesiogiai įvardyta sutartine, deliktine ar kvazisutartine, tačiau, esminiu požymiu, pagal kurį šalių santykiai kvalifikuojami kaip ikisutartiniai, o šiuos santykius pažeidus nustatomas atsakomybės dydis, teismų praktikoje pripažinus egzistuojančius ginčo šalių pasikliovimo santykius ir pasitikėjimo sužlugdymą, atsakomybė ikisutartinių santykių metu vertintina kaip *sui generis*, t. y. kitokia atsakomybės rūšis, kuriai negali būti taikomos be išimčių nei deliktinės, nei sutartinės atsakomybės taisyklės.

Lietuvos teismai, ikisutartinių santykių pažeidimo atveju priteisdami prarastos galimybės piniginę vertę, nepakankamai atsižvelgia į ikisutartinių teisinių santykių specifinį pobūdį ir pernelyg išplečia atlygintinų nuostolių, kaip prarastos galimybės piniginės vertės, dydį. Pabrėžtina, kad prarastos galimybės piniginė vertė gali būti atlyginama, remiantis nevykdoma preliminarąja sutartimi, tik išimtiniais atvejais, kai yra nustatomos aplinkybės, rodančios ne tik kad kaltoji šalis nepagrįstai atsisakė sudaryti sutartį ir kad yra priežastinis neteisėtų kaltosios šalies veiksmų ir nukentėjusios nuostolių ryšys, bet ir kad nukentėjusi šalis įrodė, jog pasikliovusi nesąžininga šalimi ji atsisakė realios galimybės sudaryti sutartį su trečiuoju asmeniu, nors ši galimybė buvo reali ir įrodyta.

24 skyrius

Sutarties turinys ir jo aiškinimas teisės ekonomikoje

Julija Kiršienė
Paulius Astromskis

Šalių *consensus ad idem*, 2000 m. priėmus naująjį CK, galutinai įsitvirtino Lietuvos teisinėje sistemoje kaip vienas iš šalies ūkio konstitucinių pagrindų. Turtinių santykių dalyvių galimybė laisvai nustatyti tarpusavio teises ir pareigas yra ir Konstitucijos 46 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos asmens ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos sudedamoji dalis¹⁹⁹⁴. Būtent asmens valios dominantė¹⁹⁹⁵ tapo pagrindiniu rinkos ekonomikos¹⁹⁹⁶ įrankiu, užtikrinančiu laisvus mainus ribotais ištekliais ir nematerialiomis vertybėmis¹⁹⁹⁷. Atitinkamai mainų vertybėmis proceso veiksmingumas tapo strateginiu teisinio reguliavimo tikslu¹⁹⁹⁸.

1994 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo (1999 m. gegužės 18 d. redakcija) 67 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Valstybės žinios*. 2011, Nr. 3-93; 2011, Nr. 33); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. kovo 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos atominės elektrinės įstatymo 10 straipsnio 1 dalies (2008 m. vasario 1 d. redakcija) nuostatų ir 11 straipsnio (2008 m. vasario 1 d. redakcija) 1 dalies 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Valstybės žinios*. 2009, Nr. 25-988); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo 37 straipsnio pirmosios dalies 7 punkto, 39 straipsnio, 40 straipsnio pirmosios bei antrosios dalių, 45 straipsnio ir 46 straipsnio antrosios bei trečiosios dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Valstybės žinios*. 1996, Nr. 36-915) ir kt.

1995 Pakalniškis V. 2000-07-18 Seimo posėdžio stenograma Nr. 69 (504). *Stenogramos*. 2000-09-01, Nr. 269.

1996 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gruodžio 21 d. nutarimas (*Valstybės žinios*. 2006, Nr. 141-5430), kuriame teismas patvirtino Lietuvos ūkio kryptį rinkos ekonomikos linkme.

1997 Posner R. A. *Economic Analysis of Law*. New York, USA: Aspen publishers, 2003.

1998 Vaišvila A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 463.

Igyvendinti šį tikslą ir tobulinti Lietuvos sutarčių teisę iš esmės buvo patikėta Lietuvos teismams¹⁹⁹⁹, sprendžiantiems kontrahentų ginčus. Teismo pareiga drausminti ūkio subjektus turi būti nuolatos derinama su valstybės priederme sudaryti palankias verslumo sąlygas ir jokiais savo veiksmais netrukdyti asmens valia plėtojamų ūkinių iniciatyvų²⁰⁰⁰. Taigi teismai yra konstituciškai įpareigoti priimamais precedentais²⁰⁰¹ užtikrinti palankią teisinę terpę tokiai ūkinei veiklai, kuri, tenkindama ūkio subjekto interesus, tarnautų ir bendrai tautos gerovei²⁰⁰².

Tai reiškia, kad tik įvertinusi sprendimu ketinamos įtvirtinti teisės taisyklės ekonomiškumą²⁰⁰³ teismų sistema galės užtikrinti socialinį stabilumą ir visuomenės plėtotę evoliucijos būdu²⁰⁰⁴. Akivaizdu, jog šiai funkcijai įgyvendinti būtina gerai išmanyti ne tik teisės, bet ir ekonomikos žinią²⁰⁰⁵.

1999 CK 6 knygos II dalies „Sutarčių teisė“ nuostatos buvo keičiamos tik vieną kartą, papildant CK 6.188 straipsnį nauja 6 dalimi.

2000 Reguluodama ūkinę veiklą valstybė negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuriuo ūkio subjektams būtų sudarytos nepalankios ūkininkavimo sąlygos, varžoma jų iniciatyva, nesudaromos galimybės jai reikštis. Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gruodžio 21 d. nutarimą (*Valstybės žinios*. 2006. Nr. 141-5430).

2001 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos įstatymo 5 straipsnio (2000 m. birželio 29 d. redakcija) 5 dalies, 6 straipsnio 1, 3, 4 dalių (2000 m. birželio 29 d. redakcija), 10 straipsnio (2000 m. birželio 29 d. redakcija) 1 dalies, 15 straipsnio (2000 m. birželio 29 d. redakcija) 1, 2 dalių, Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 31 straipsnio (2000 m. rugpjūčio 29 d. redakcija) 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Valstybės žinios*. 2006. Nr. 141-5430).

2002 Ūkinės veiklos teisinis reguliavimas yra socialinės inžinerijos priemonė, būdas per teisę siekti tautos gerovės (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos medžioklės įstatymo 7 straipsnio 2 dalies, 8 straipsnio 1, 9, 10 dalių, 13 straipsnio 2 dalies, 18 straipsnio 7 dalies ir 22 straipsnio 3, 6, 7 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Valstybės žinios*. 2005. Nr. 63-2235); 2006 m. gegužės 31 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. rugsėjo 26 d. nutarimo Nr. 1170 „Dėl cukraus rinkos reguliavimo priemonių“ 2.3, 2.4 punktų, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 12 d. nutarimo Nr. 879 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. kovo 12 d. nutarimo Nr. 284 „Dėl baltojo cukraus gamybos kvotos nustatymo“ pakeitimo“ 2 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos cukraus įstatymo 4 straipsnio 1 daliai (2000 m. gegužės 18 d. redakcija), 2 daliai (1999 m. liepos 8 d. redakcija)“ (*Valstybės žinios*. 2006. Nr. 62-2283) ir kt.).

2003 Vaišvila A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 463.

2004 *Ibid.*, p. 185

2005 Dėl šios priežasties ir aukštosios universitetinės teisės studijoms yra keliamas reikalavimas apimti (kaip neatskiriamą jų dalį) ekonomikos bei kitas žinijos sritis (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 vasario 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. spalio 4 d. nutarimu Nr. 1568 „Dėl Kvalifikacinių aukštojo teisinio išsilavinimo reikalavimų asmenims, norintiems įstatymų nustatyta tvarka eiti teisėjo parei-

Dėl to šiame mokslo studijos skyriuje siekiama įvertinti teisės ir ekonomikos sinergijos prielaidas Lietuvos teismų praktikoje, taip pat – paskatinti daugiadalykę Lietuvos sutarčių teisės tyrėjų diskusiją. Atitinkamai, remiantis pirmoje dalyje glaustai pateikta sandorio sąnaudų, naudos ir rizikos samprata, antroje dalyje aptariamas požiūris į sutarties turinio elementus, o trečioje – į jo aiškinimo ypatumus.

1. SUTARTIES SĄNAUDŲ, NAUDOS IR RIZIKOS BALANSAS ATEITIES NEAPIBRĖŽTUMO SĄLYGOMIS

Sutartis mainų vertybėmis kontekste gali būti suvokiama kaip mažiausiai dviejų asmenų priešingų ir vienas kitą suponuojančių interesų – teisių (naudos) bei įsipareigojimų (sąnaudų) – derinimo proceso rezultatas. Sutarties šalis sutinka mainyti išteklius ar kitomis vertybėmis, nes įgyjamos reikalavimo teisės naudą²⁰⁰⁶ ji subjektyviai vertina labiau negu mainais prisiimamo įsipareigojimo vykdymo sąnaudas²⁰⁰⁷. Galiojančios sutarties sudarymo faktas iš esmės reiškia, jog mažiausiai dvi šalys susitarė²⁰⁰⁸ dėl teisėto priešpriešinių sąnaudų bei naudos balanso, o tam tikra vertybė yra perduota tai šaliai, kuriai ji yra naudingesnė.

Sutarties nauda ir sąnaudos yra ne tik vienas kitą suponuojančios, bet ir atvirkščiai proporcingos – kuo mažesnės sąnaudos, tuo didesnė nauda. Dėl to natūralu, jog kiekviena sutarties šalis yra suinteresuota prisiimti kiek įmanoma mažiau įsipareigojimų (sąnaudų) tam, kad gautų

gas, patvirtinimo“ patvirtintų Kvalifikacinių aukštojo teisinio išsilavinimo reikalavimų asmenims, norintiems įstatymų nustatyta tvarka eiti teisėjo pareigas, atitikties Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 51 straipsnio 1 daliai (2002 m. sausio 24 d., 2004 m. gegužės 18 d., 2006 m. birželio 1 d. redakcijos), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 5 straipsnio 1 daliai“ (*Valstybės žinios*. 2008, Nr. 23-852; *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 33).

2006 Sandorio nauda šiame kontekste apima ne tik materialiąją, bet ir nematerialiąją naudą, kurią asmuo gauna iš sandorio, pavyzdžiui, pripažinimas, saviraiška, hedonistinių poreikių patenkinimas ir taip toliau.

2007 Pavyzdžiui, asmuo perka automobilį dėl to, kad dėl tam tikrų subjektyvių motyvų siekiamas įgyti turtas jam bus naudingesnis nei išleidžiami pinigai. Ir atvirkščiai – pardavėjui gautina pinigų suma suteiks daugiau subjektyvios naudos nei turimas automobilis. Dovanojimo, panaudos ar panašių sandorių atveju ši nauda galima atsisakius vertybių, jų išlaikymo sąnaudas perkėlus kontrahentui arba hedonistiškai pasitenkinus.

2008 Pagal CK 6.159 straipsnį, UCC (Uniform Commercial Code) § 1-201 (11), PECL 2:101 straipsnį ir UNIDROIT principų 3.2. punktą veiksnų asmenų susitarimas yra be išimčių visoms sutartims privaloma jų galiojimo sąlyga. Paneigus šalių susitarimą, t. y. teigiant, kad šalys nesusitarė, turėtų būti paneigtas ir pats sutarties egzistavimo faktas.

kuo daugiau teisių (naudos). Didžiausią naudą iš sutarties kontrahentas patirs, kai jam reikalingą teisės vertę jis gaus nepatirdamas jokių sandorio sąnaudų. Tačiau absoliučiai vienas teisių ir pareigų paskirstymas rinkos sąlygomis yra ne tik itin retas reiškinys, bet ir dėl priešpriešinių teisių ir pareigų disproporcijos yra preziumuojamas esąs nesąžiningas, o kartu – niekinis ir negaliojantis²⁰⁰⁹.

Taip pat pažymėtina, kad sutartys yra perspektyvinės²⁰¹⁰, o kontrahentų sprendimai – grindžiami prielaidomis dėl ateities. Sutarties vykdymui įtakos turintiems ateities veiksniams numatyti ir aiškiai aptarti reikia laiko, žmogiškųjų ir materialųjų išteklių, kurie didėja priklausomai nuo pageidaujamos prognozės tikslumo. Be abejo, kuo daugiau pastangų šalys skirs ikisutartinei rizikos analizei ir išsamios sutarties parengimui, tuo mažesnė bus ateities neapibrėžtumo keliama santykių nestabilumo rizika²⁰¹¹. Tačiau valstybėje 2008 m. pabaigoje prasidėjęs precedento neturintis ekonomikos sunkmetis²⁰¹² labai aiškiai parodė, jog net ir specializuoti rinkos analitikai ne visada yra pajėgūs numatyti net ir artimiausią ateitį²⁰¹³. Taigi dėl ateities neapibrėžtumo sutarties šalys

2009 Nors tokia prezumpcija yra nustatyta tik CK 6.67 straipsnio 4 punkte, tačiau pati sutarties samprata, nurodyta CK 6.154 straipsnio 1 dalyje, yra grindžiama teisių ir pareigų pusiausvyra, kai vienos šalies įsipareigojimas suponuoja kitos šalies teisę. Atitinkamai toks sandorio sąnaudų paskirstymas, kai vienai pusei atitenka tik įsipareigojimai (sąnaudos), o kitai – teisės (nauda), iš esmės neatitinka Lietuvos teisėje įtvirtintos sutarties sampratos. Dėl tokios disproporcijos visa įrodinėjimo, jog toks sandoris yra ekonomiškai, našta turėtų būti dėl nesąžiningumo prezumpcijos perkelta naudą gaunančiai šaliai.

2010 Nors CK 6.189 straipsnio 2 dalis leidžia šalims nustatyti, kad sutartis taikoma iki jos sudarymo atsiradusiems jų santykiams.

2011 T. y. ikisutartinių santykių metu šalių patiriamos išlaidos yra kintamos sandorio sąnaudos – kuo daugiau išleidžiama ikisutartinių santykių etape, tuo saugesnė bus sutartis.

2012 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. spalio 14 d. nutarimas Nr. 1295 „Dėl ekonomikos sunkmečio“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 125-5380.

2013 2008 m. sausio 24 d. Lietuvos bankas prognozavo, jog 2009 m. BVP augimas sulėtės iki 6 proc. Nors vėlesnės Lietuvos Banko teikiamos Lietuvos ūkio prognozės ir prastėjo, tačiau pataisos nebuvo didelės, o dar 2008 m. liepos 25 d. buvo teigiama, jog vidaus ekonomikos veiksmų, lemiančių ūkio augimo sulėtėjimą, tendencijos atitinka ankstesnius vertinimus. Tačiau jau 2008 m. spalio 23 d. Lietuvos bankas pripažino, jog ūkio plėtra lėtėja staigiau ir stipriau, nei manyta, ir tai radikaliai sumažino beveik visų makroekonominių rodiklių prognozes (Lietuvos banko pranešimai. Lietuvos ekonomikos raida ir perspektyvos [interaktyvus]. 2008 m. sausio 24 d., 2008 m. liepos 25 d., 2008 m. spalio 23 d. [žiūrėta 2012-01-24]. <http://www.lb.lt/mp_archyvas_1>). Tikroji BVP reikšmė 2009 m. buvo neigiama ir siekė -14,6 proc. Pokytis, pašalinus sezono ir darbo dienų įtaką, proc. (Lietuvos statistikos departamento pranešimas spaudai [interaktyvus]. 2011 m. lapkričio 29 d. [žiūrėta: 2012-01-24]. <<http://www.stat.gov.lt/lt/news/view?id=9311&PHPSESSID=b87b68cc8b240cd852aca3e603c80a58>>). T. y. Lietuvos bankas 2008 m. sausio 24 d. prognozavo apie 20 mlrd. litų geresnę Lietuvos ūkio būklę (BVP prasme), nei ji buvo realiai. Atkreiptinas dėmesys ir

yra priverstos daryti prielaidas bei prisiimti šio neapibrėžtumo keliamą riziką ir jos sąnaudas.

Šiame kontekste pažymėtina, jog LAT laikosi nuoseklios praktikos, įpareigojančios sandorio šalis savo susitarimus įtvirtinti kiek įmanoma išsamiau, aiškiau ir suprantamiau²⁰¹⁴. Todėl būtų galima teigti, jog sutarties šalis, neaiškiai išreiškusi tam tikrą sąlygą, turėtų patirti ir tam tikras sankcijas, tačiau tokia išvada teisės ekonomistų vertinama neigiamai²⁰¹⁵. Tiksliai numatyti ir aprašyti visus ateities rizikos veiksniai, kaip jau minėta, yra iš esmės neįmanoma. Iksisutartinių santykių išlaidos yra neišvengiamai patiriamos, o laiko neapibrėžtumo keliamos rizikos sąnaudos – tik tikėtinos. Tai reiškia, kad net ir didelė rizika gali nepasitvirtinti, o su tuo susijusios sąnaudos gali būti nepatirtos.

Taigi absoliučiai išsami sutartis²⁰¹⁶ dėl ateities neapibrėžtumo ir parengimo sąnaudų yra neekonomiška ir nesiektina²⁰¹⁷. Net ir išsamiosiose sutartyse neišvengiamai bus šalių aiškiai neaptartų sąlygų, kurių svarba, priklausomai nuo neapibrėžtos ateities įvykių, gali turėti esminės reikšmės šalių sąnaudų ir naudos balansui. Kita vertus, tai kiekvienas papildomas žodis ar simbolis, įtvirtintas įstatymo galią turinčioje sutartyje, turi dar ir papildomą hermeneutinę riziką.

Dėl šių priežasčių, siekdamas sumažinti ikisutartinių santykių sąnaudas, išvengti dėl sutarties išsamumo atsirandančių papildomų rizikos veiksnių, o tam tikrais atvejais²⁰¹⁸ – sudaryti sutartį, šalys gali ir

į tai, jog 14-oji Vyriausybė neigė gilią ekonominę krizę Lietuvoje pavojų bei galimą jos mastą beveik iki pat kadencijos pabaigos (Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. kovo 25 d. nutarimas Nr. 223 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 metų veiklos ataskaitos pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 38-1456).

2014 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. rugsėjo 6 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-411/2004; 2006 m. lapkričio 27 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-609/2006; 1999 m. spalio 27 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-722/1999; 2003 m. balandžio 23 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-521/2003 ir kitas.

2015 Posner R. A. *The Law and Economics of Contract Interpretation*. *Chicago Law & Economics*. 2004, 229. Olin Working Paper.

2016 Teisiniai sutarčių aiškinimo klausimai yra glaudžiai susiję su mikroekonominiais neišsamių sutarčių (angl. *Incomplete Contracts*) klausimais, kurie yra sulaukę daug juos nagrinėjančių mokslininkų dėmesio (žr., pavyzdžiui, Rasmusen E. B. *A Model of Negotiation, Not Bargaining: Explaining Incomplete Contracts*. *Harvard Law and Economics Discussion*. 2001, 324; Hart O. D., Motore J. H. *Foundations of Incomplete Contracts*. *NBER Working Paper Series*. 1998, w6726; Hill C. A. *Bargaining in the Shadow of the Lawsuit: A Social Norms Theory of Incomplete Contracts*. *Delaware Journal of Corporate Law (DJCL)*, 2008, 34 (1) ir kt.).

2017 Posner R. A. *Economic Analysis of Law*. New York, USA: Aspen publishers, 2003, p. 96.

2018 Pavyzdžiui, standartinių sąlygų ar prisijungimo būdu sudarytos sutartys, dėl kurių sąlygų beveik neįmanoma derėtis ir jas pakeisti ar papildyti.

sąmoningai prisiimti ateities neapibrėžtumo riziką, kompromiso vardan „susitardamos susitarti“ vėliau arba „susitardamos nesusitarti“²⁰¹⁹. T. y. kontrahentai gali derėtis ir sutartis sudaryti sąmoningai prisiimdami teismo nagrinėjimo riziką. Pavyzdžiui, vartotojas gali sąmoningai sutikti su banko siūlomomis abejotino teisėtumo sąlygomis, kurių šis nesutinka panaikinti tik dėl pasitikėjimo teismų sistema.

Nepasitvirtinus sutarties sudarymo metu projektuotam ateities scenarijui, šalies gaunama nauda ar jos prievolių vykdymo sąnaudos gali neatitikti sutarties sudarymo metu buvusių tos šalies lūkesčių. Žinoma, pagal subjektyviai suvokiamą rizikos laipsnį ateities lūkesčiai taip pat turės tam tikras kontrahentui priimtinas paklaidas²⁰²⁰. Tačiau dėl netikslių ateities prielaidų sandorių sąnaudoms tapus didesnėmis už gaunamą naudą arba dėl atsiradusių oportunistinių galimybių kontrahentas gali pradėti ieškoti būdų, kaip pareikalauti daugiau teisių ar sumažinti sąnaudas.

Taigi, sudarydamos sutartis ateities neapibrėžtumo sąlygomis, šalys derina iš esmės tris kintamuosius – sandorio naudą, sąnaudas bei riziką. Didėjant ikisutartinėms sandorio sąnaudoms mažėja nauda, tačiau kartu – ir ateities neapibrėžtumo rizika. Tačiau kuo daugiau žodžių bus sutartyje, tuo daugiau galimybių turės šalys šiuos žodžius aiškinti sau naudingu būdu. Lietuvos sutarčių teisės tikslas, šiuo atveju – suteikti teisę pačioms šalims nustatyti konkretų šių veiksmų derinį laisvų ir sąžiningų derybų metu. T. y. šalys neturėtų būti skatinamos visuomet aiškiai ir išsamiai sutartyje aptarti tarpusavio santykius. Siekiamybė turėtų būti užtikrinti teisingą ikisutartinių santykių procesą ir nustatyti visiems ūkio subjektams suprantamas taisykles, taikomas sutarties turiniui nustatyti ar paaiškinti.

2. NEIŠSAMIOS SUTARTIES TURINIO YPATUMAI

Kaip jau minėta, net ir išsamiosiose sutartyje neišvengiamai bus šalių aiškiai neaptartų sąlygų, kurių svarba, priklausomai nuo neapibrėžtos ateities įvykių, gali turėti esminę reikšmę sutarties vykdymui. Tokia šalių neaptarta, tačiau reikalinga sutarties vykdymo sąlyga yra atpažįs-

2019 Žr. Ben-Shahar O. Agreeing to Disagree: Filling Gaps in Deliberately Incomplete Contracts. *Michigan Law and Economics*. 2004, Research Paper, No. 04-002.

2020 Tai neesminės sutarties sąlygos, dėl kurių vykdymo ar keitimo tarp šalių nekyla tarpusavio pastangomis neišsprendžiamų ginčų.

tama kaip sutarties spraga (CK 6.195 str.). Nors šis sutarčių teisės institutas ir sulaukė santykinai didelio teismų dėmesio, pačios sutarties spragos egzistavimo idėja yra diskutuotina.

CK 6.196 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, jog sutarties sąlygos gali būti ne tik aiškiai nurodytos, bet ir numanomos. Remiantis šiuo sutarčių teisės institutu galima teigti, jog sutarties spragos iš esmės yra neegzistuojantis teisinis reiškiny. T. y. vadinamosios spragos yra iš tikrųjų užpildomos numanomomis sąlygomis. Vis dėlto, priešingai nei spragos, šis sutarčių teisės institutas sulaukė santykinai mažai teismų dėmesio²⁰²¹. Iš viešai skelbtų bylų, kuriose buvo taikoma naujojo CK 6.196 straipsnio 2 dalis²⁰²², išsamiau numanomų sąlygų institutas buvo nagrinėtas tik LAT 2010 m. lapkričio 23 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-462/2010. Šiuo precedentu teismas išaiškino, jog numanomų sąlygų ypatumas ir yra tas, kad dėl jų šalys aiškiai nėra susitarusios nei žodžiu, nei raštu, tačiau jas turi omenyje. Taigi teismas į kiekvieną sutartį įtraukė ir objektyviai asmens suvokiamą, ir turimą omenyje pareigą elgtis sąžiningai, protingai ir teisingai, bei šią pareigą lemiančią teisę reikalauti analogiško elgesio iš savo kontrahento. Šie bendrieji principai užpildo ir paaiškina visas vadinamąsias sutarties spragas. T. y. kiekviena sutartis yra sudaroma esant numanomam šalių patvirtinimui, kad jos elgėsi teisėtai ir buvo sąžiningos ikisutartinių santykių metu bei surašant sutarties tekstą, taip pat atitinkamai bus vykdomi prisiimti įsipareigojimai²⁰²³.

2021 Tai iš dalies galima paaiškinti ir tuo, jog numanomos sąlygos turinio nustatymas yra fakto klausimas, todėl kasacinio teismo galimybės aiškinant šį teisės institutą yra gan ribotos (žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 23 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-462/2010; 2010 m. kovo 16 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-107/2010).

2022 *Litlex* paieška pagal straipsnį pateikia tik 25 rezultatus, iš kurių tik 14 buvo spręsta aukštesnės instancijos teismuose, o pats numanomų sąlygų institutas išsamiau nagrinėtas iš esmės tik vienoje byloje (žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 23 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-462/2010). Tačiau svarbios teisės taikymo ir aiškinimo taisyklės yra suformuotos ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 21 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-421/2006, ir 2004 m. rugsėjo 6 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-411/2004 (sutarties sąlygos apskritai turėtų būti aiškiai išreikštos, bet jos gali būti ir numanomos), taip pat 2005 m. kovo 8 d. nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 2K-190/2005 (sutarties šalys privalo vykdyti ne tik tas sutarties sąlygas, kurios aiškiai išreikštos, bet ir numanomas sutarties sąlygas, kurias gali lemti sutarties esmė).

2023 Pavyzdžiui, sąžiningo verslo kriterijai reikalauja, kad ūkinės veiklos subjektas savo veiksmais neklaidintų verslo partnerių. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2003 m. rugsėjo 15 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-813/2003 ir 2005 m. rugsėjo 19 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-406/2005 yra pažymėjęs, kad sudarytos laisva valia komercinės sutarties šalys negali pateisinti iš sutarties kylančių įsipareigojimų nevykdymo tuo, jog šalys susitarė dėl kai kurių nepalankių sutarties sąlygų vienai iš šalių netgi ir tuomet, kai šaliai nenau-

Teismas minėtoje byloje taip pat konstatavo, jog sprendžiant, ar numanoma sąlyga egzistuoja, turi būti vadovaujamasi objektyviuoju kriterijumi t. y. ar analogiškai šalims protingi asmenys tokiomis aplinkybėmis būtų susitarę dėl tokios sąlygos. Vis dėlto verta patikslinti, jog sprendžiamas turėtų būti ne numanomos sąlygos egzistavimo faktas, o šios sąlygos turinys.

Kaip jau minėta, visas neapibrėžtos ateities situacijas aiškiai nurodanti sutartis yra objektyviai neįmanoma. Atitinkamai kiekviena sutartimi šalys susitaria ir dėl sąlygų, kurių, pasak teismo, jos protingai negali numatyti sudarydamos sutartį. Šios sąlygos yra dažniausiai paliekamos ateities deryboms arba teisminiams ginčams. Priešingu atveju reikėtų konstatuoti, jog šalys nesudarė sutarties, nes nesusitarė dėl visų jai vykdyti būtinų sąlygų. Taigi teisminės analizės dalykas yra šių sąlygų turinys, kuris iš dalies priklauso nuo to, kaip keitėsi šalių santykių pobūdis sudarius sutartį, visuomenės tolerancijos ribos ir atitinkamai – sąžiningumo, protingumo ir teisingumo principų aiškinimo ir taikymo praktika.

Objektyvaus numanomos sąlygos turinio nustatymo kontekste pirmiausia primintina, jog sutartis yra pagrindinis rinkos ekonomikos įrankis, kurio esmę sudaro šalių laisva valia sutartas naudos (teisės) ir sąnaudų (įsipareigojimų) balansas. T. y. objektyviai ekonomiškai numanoma sąlyga bus tokia, kuri bus nustatyta: 1) iš visos ūkio subjektų imties išskyrus analogiškus šalims protingus asmenis ir subjektyvius jų lūkesčius, 2) nustatius sutarties sudarymo metu šalių sulytą sąnaudų, naudos bei prisiimtą riziką balansą; 3) ekonometriniais metodais apskaičiavus numanomos sąlygos ir galimų jos alternatyvų įtaką sutarties šalių subjektyviai nustatytam balansui. Tik po šia logine seka atliktos analizės galima pagrįstai pasirinkti tokią numanomą sąlygą, kuri iš esmės nekeistų sutarties sudarymo metu šalių nustatytos naudos, sąnaudų ir rizikos balanso.

Suprasdamos ateities neapibrėžtumo riziką, sutarties šalys visuomet omenyje turi bendruosius teisės ir sąžiningos dalykinės praktikos principus ir net papročius, kuriais yra užpildomos visos vadinamosios sutarties spragos. Tai reiškia, kad teisinės analizės objektas yra ne tai, ar numanomos sąlygos buvo nustatytos, tačiau jų reikšmė individualių

dingų sąlygų priėmimas reikštų neprotingos rizikos buvimą įprastos verslo aplinkos sąlygomis. Toks šalies elgesys nevykdant sutartinių įsipareigojimų paneigtų sutartinių teisinių santykių dalyvių teisinio apibrėžtumo principą.

santykių kontekste. Ši teismo funkcija yra įgyvendinama aiškinant aiškiai nurodytas ir numanomas sutarties sąlygas.

3. SUTARTIES AIŠKINIMO EKONOMIKA

Sutartis aiškinama, kai tarp šalių kyla ginčas²⁰²⁴ dėl jų susitarimo ar jo turinio, t. y. – dėl šalių teisių ir pareigų balanso. Lietuvoje sutarčių aiškinimo taisyklės reglamentuotos CK 6.193–6.195 straipsniuose²⁰²⁵, o jų taikymo praktiką LAT pripažino gausia, nuoseklia ir išplėtota²⁰²⁶.

Kasacinis teismas nuolatos pabrėžia, kad sutarčių aiškinimo taisyklės pirmiausia įtvirtina *subjektyvaus sutarties aiškinimo metodą*, įpareigojantį aiškintis tikruosius šalių ketinimus, o ne vien remtis pažodiniu sutarties teksto aiškinimu (*objektyvaus sutarties aiškinimo metodas*)²⁰²⁷. Pagal LAT formuojamą praktiką lemiamą reikšmę nustatant sutarties turinį turi tikrieji šalių ketinimai, tikroji valia ir tikslai, o ne vien tik rašytinės sutarties gramatinis tekstas, lingvistinė jo reikšmė²⁰²⁸. Todėl sutarčių aiškinimo paskirtis pagal kasacinio teismo jurisprudenciją yra siekis kiek įmanoma tiksliau išsiaiškinti šalių valią, išreikštą sudarant sutartis bei prisiimant iš tokių sutarčių kylančius įsipareigojimus ir pagal tai kvalifikuoti konkrečią sutartį²⁰²⁹.

Sutarčių aiškinimo taisyklės orientuoja į tai, kad būtų įvertintas sutarties šalių elgesys ir ikisutartinis, ir sutartinis santykių stadijose, šalių subjektyvi nuomonė dėl sutarties sąlygų turinio bei sutarties sudarymo metu buvęs jos sąlygų suvokimas²⁰³⁰. Aiškindamas sutartis teismas turi

2024 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. rugsėjo 27 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-262/2010.

2025 Šie straipsniai atkartoja UNIDROIT principų 4.1.–4.6. straipsnius.

2026 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. rugsėjo 28 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-288/2009; 2010 m. lapkričio 30 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-488/2010; 2010 m. lapkričio 29 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-479/2010; 2009 m. birželio 18 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-274/2009 ir kitas.

2027 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 18 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-34/2011; 2010 m. lapkričio 2 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-409/2010; 2006 m. sausio 11 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-17/2006 ir kitas.

2028 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. vasario 14 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-65/2005; 2008 m. gruodžio 23 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-581/2008 ir kitas.

2029 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. kovo 20 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-128/2010.

2030 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 29 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-479/2010; 2011 m. balandžio 18 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-34/2011;

įvertinti ir numanomas sąlygas, dėl kurių šalys aiškiai nėra susitarusios nei žodžiu, nei raštu, tačiau jas turi omenyje²⁰³¹.

Žinoma, kontekstinis aiškinimas užtikrina laisvos valios individualizavimą, tačiau subjektyvi laisvė turi ir santykinai didžiausią sutarties neaiškumo pašalinimo kainą. Šios sąnaudos yra susijusios su sudėtingu subjektyvios valios ir jos suvokimo įrodinėjimo procesu. Rungimosi principas verčia šalis ieškoti, rinkti ir teikti įrodymus apie subjektyviąją valią – jos susiformavimo motyvus, tikslus, išraiškos ir suvokimo tikslumą. Bylos šalims dažnai yra per brangu ar net neįmanoma gauti tiesioginių tikrųjų šalių ketinimų įrodymų, o netiesioginių įrodymų gali neužtekti vidiniam teismo įsitikinimui susiformuoti. Tai gali lemti objektyvaus teisingumo ir subjektyvių ketinimų neatitikimą dėl įrodymų trūkumo ar teismo klaidos.

Be to, subjektyvaus sutarties aiškinimo metodas suteikia kontrahentams ir plačias hermeneutines galimybes – kiekvienas sutartyje pavartotas žodis gali būti aiškinamas dar ir pagal „tikrąjį“ šalių ketinimą. Teisminis ginčo sprendimas trunka ilgai, kainuoja brangiai, be to, yra ir teismo klaidos tikimybė. Šie veiksniai subjektyvaus sutarties aiškinimo metodo kontekste suteikė iš esmės neribotas galimybes savanaudiškai sutarties šaliai inicijuoti ginčą dėl tikrųjų jos ketinimų teigiant, jog net ir lingvistiškai aiški sutarties sąlyga iš tikrųjų turi visai kitą – „tikrąją“ reikšmę²⁰³². Taigi tokiems kontrahentams suteikiama galimybė, prisiimdami teismo ginčo šydu, nagrinėjant bylą, pateisinti savo įsipareigojimų nevykdymą. Be to, teisminis procesas, nors ir pradėtas piktnaudžiaujant teise, dėl savo trukmės, kainos ir teismo klaidos rizikos lemia ir galimybę nesąžiningai šaliai pasinaudoti dirbtinai sukurtu nepibrėžtumu tam, kad būtų galima iš naujo nustatyti sutarties sąnaudų ir naudos balansą.

Subjektyvusis sutarčių aiškinimas, pasak LAT, nėra absoliutus. Teismų praktikoje ne kartą konstatuota, kad aiškinant sutartį turi būti at-

2006 m. sausio 11 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-17/2006; 2010 m. lapkričio 2 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-409/2010; 2011 m. balandžio 5 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-159/2011; 2010 m. lapkričio 30 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-488/2010 ir kitas.

2031 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 23 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-462/2010.

2032 Šį polinkį iš dalies iliustruoja ir tai, jog prasidėjus ekonomikos sunkmečiui daugiau kaip du kartus padidėjo ginčų, kylančių iš prievolių teisinių santykių, skaičius – nuo 45 tūkst. bylų 2007 m. iki 108 tūkst. 2009 m. (97 tūkst. 2010 m.). *Nacionalinė teismų administracija* [interaktyvus]. Vilnius, 2012 [žiūrėta 2012-01-14]. <<http://www.teismai.lt/lt/teismai/teismai-statistika>>.

sižvelgiama į teisingumo, protingumo ir sąžiningumo bei kitus teisės principus. Be to, kiekvienu atveju, aiškinant konkrečią sutartį, būtina sistemškai²⁰³³ atsižvelgti į visų nurodytų sutarčių aiškinimo taisyklių visetą²⁰³⁴ ir į abiejų šalių ketinimus bei interesus²⁰³⁵. T. y., nesant protingos galimybės nustatyti tikruosius šalių ketinimus, teismas gali ieškoti objektyviai ekonomiškiausio ginčo sprendimo.

Šiuo atveju teismo užduotis yra iš esmės ekonometriniais metodais nustatyti, kokie būtų buvę tikrieji analogiškų šalims protingų asmenų ketinimai analogiškais sutarties sudarymo ar vykdymo aplinkybėmis. Tokia ekonominė semantinė sutarties aiškinimo metodika reikalauja ne tiek sąnaudų, kiek išimtinai šalių ketinimais grįstu atveju. Be to, objektyviųjų kriterijų – protingumo ir sąžiningumo (CK 6.193 str. 1 d.) – taikymas leidžia išvengti nesąžiningos šalies piktnaudžiavimo²⁰³⁶. Tačiau, kita vertus, objektyviųjų kriterijų taikymas kelia grėsmę privačia asmenų valia plėtojamoms ūkio iniciatyvoms ir dėl to gali neatitikti konstitucinių Lietuvos ūkio pamatų. Be to, kadangi dažnai teismas nėra toks patyręs rinkos dalyvis kaip ginčo šalys, vidinis teismo įsitikinimas gali būti pagrįstas teoriniu idealaus pasaulio modeliu, o ne realaus pasaulio suvokimu.

Be abejo, šalindamas visus neaiškumus, teismas gali taikyti doktrines abejonių šalinimo taisykles (pvz., *contra proferentem*). Šios taisyklės reikalauja mažiausiai pastangų ar įrodinėjimo, tačiau tokie metodai skatina šalis didinti išlaidas ikisutartinių santykių stadijoje, o tai, kaip jau minėta, nėra siekiamybė. Be to, šios taisyklės iš esmės yra sankcija

2033 Pagal sisteminio sutarties aiškinimo principą (CK 6.193 str. 2 d.; UNIDROIT principų 5:105 str.) bet kuri sutarties sąlyga turi būti aiškinama atsižvelgiant į visą sutarties kontekstą; negali likti neaptarta ir neįvertinta nė viena sutarties dalis, priedas ar kita sudedamoji dalis. Nurodytas sisteminio aiškinimo principas taikytinas ir tada, kai ginčo šalys siejamos sutartinių santykių, kilusių iš kelių skirtingų sutarčių (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-409/2010).

2034 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-409/2010.

2035 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. rugsėjo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-411/2004.

2036 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 6 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006; Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2004 m. rugsėjo 9 d. sprendimas byloje C-70/03 Europos Bendrijų Komisija v. Ispanijos Karalystė: „Objektyvus aiškinimas tokiu atveju suteikia galimybę dažniau uždrausti neaiškos ir dviprasmiškos sąlygos naudojimą, todėl užtikrinama didesnė vartotojų apsauga“. Taip pat žr. Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga (Teismų praktika. 2009, 30).

sutartį rengusiai šaliai už tai, kad arba ji neaiškiai suformulavo sutarties nuostatas, arba kita pusė nepasitiksino tam tikros sąlygos reikšmės. Turint omenyje tai, kad visose sutartyse bus dėl laiko neapibrėžtumo neaptartų sąlygų, šios doktrininės taisyklės varžo šalies, galinčios profesionaliai parengti sutartį, iniciatyvą. Vis dėlto, kai byloje nėra pakankamai įrodymų apie tikruosius šalies ketinimus, o teisingo sprendimo neįmanoma priimti vien tik remiantis objektyviais kriterijais, šios doktrininės taisyklės gali padėti išsaugoti sutartinius santykius. Priešingu atveju tektų konstatuoti, jog šalys nesusitarė ir atitinkamai – jog sutartis iš viso nebuvo sudaryta.

Kadangi, kaip jau minėta, teismai yra konstituciškai įpareigoti sprendžiant pavienių ūkio subjekto interesų nuolatos galvoti ir apie formuojamų precedentų poveikį bendram tautos ūkiui, prioritetine tvarka turėtų būti taikomas toks sutarčių turinio ir jo aiškinimo metodas, kuris mažintų sutarties neapibrėžtumo, bylinėjimosi ar teisinio netikrumo lemiamas sąnaudas. Akivaizdu, jog šis tikslas gali būti pasiektas tik atlikus išsamią ekonominės kontrahentų santykių analizę, nustačius subjektyviai ir objektyviai ekonomiškiausių sutarties sąlygų reikšmę ir derinį.

4. APIBENDRINIMAS

Taigi, sprendžiant sutarties galiojimo, jos rūšies, pobūdžio, sąlygų turinio, šalių teisių bei pareigų apimties, sutarties pakeitimo, pasibaigimo ir visus kitus sutarčių teisės klausimus, būtina gerai išmanyti ne tik teisės, bet ir ekonomikos žiniją. Sutartis yra ekonominė priemonė, todėl šalių sąnaudų, naudos ir rizikos analizė yra neatskiriama teisės ekonomikos dalis. Atitinkamai ir vertinamieji sąžiningumo, protingumo ir teisingumo principai gali ir turi būti vertinami pasitelkiant ne vien vidinį įsitikinimą, bet ir objektyviai patikrinamus ekonometrinius analizės metodus. T. y. tik veikdama išvien su ekonomikos mokslu šalių *consensus ad idem* tenkins ne tik jų individualius poreikius, bet bus naudinga ir bendrai tautos gerovei.

25 skyrius

Sutarties pakeitimas pasikeitus aplinkybėms

Solveiga Cirtautienė

Šios mokslo studijos dalies tikslas – įvertinti sutarties pakeitimo vienos šalies reikalavimu (CK 6.223 str.) taikymo praktiką Lietuvoje, daugiausia dėmesio skiriant sutarties pakeitimo pasikeitus aplinkybėms sąlygų pagal CK 6.204 straipsnį analizei bei šio sutarties pakeitimo / sutarties nutraukimo pagrindo reglamentavimo ypatumams Europos sutarčių derinimo dokumentuose: UNIDROIT principuose, PECL ir DCFR. Tokio įvertinimo poreikį lėmė pastarųjų metų Lietuvos teismų praktikoje suformuotos kelios teisės taikymo ir aiškinimo taisyklės, kurios atvėrė kelią ekonominio sunkmečio sukulto šalių sutartinių prievolių pusiausvyros disbalanso pagrindu keisti ilgalaikes nuomos sutartis²⁰³⁷. Teismų praktikoje išsakyta nuomonė, kad lemiami rinkos pokyčių (ir teigiamų, ir neigiamų) kainų svyravimai (ir kainų mažėjimas, ir didėjimas) gali būti pagrindas teismui šalių prašymu keisti sutartis, kelia klausimą, ar tai nereiškia, jog, pirma, iš esmės keičiasi sutarčių teisės fundamentaliųjų teisės principų kaip *pacta sunt servanda* ir *rebus sic stantibus*, kaip taisyklės išimties, pusiausvyra, antra, ar tai nereiškia besikeičiančio teismo, kaip aktyvaus socialinio teisingumo sergėtojo, vaidmens sutartinių santykių metu, trečia, ar nederėtų iš naujo įvertinti iš esmės pasikeitusių aplinkybių instituto keliamas rizikas ir jas galinčias suvaldyti teises priemones, taip pat šalių galimybes pačioms jas valdyti sutartimi. Siekiant tinkamai atskleisti tematiką, stengiamasi įvertinti sutarties pakeitimo pasikeitus aplinkybėms santykį su panašiais savo taikymo sąlygomis atleidimo nuo atsakomybės pagrindais, taip pat aptarti teises sutarties pakeitimo pasekmes pirminėms ir išvestinėms prievolėms (vykdymo ir nuostolių atlyginimo).

2037 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2011.

Pažymėtina, kad Lietuvoje sutarties pakeitimo pasikeitus aplinkybėms tematika plačiau nagrinėta keliuose P. Zapolskio, E. Baranausko ir D. Girsbergerio straipsniuose bei P. Zapolskio disertacijoje apie pasikeitusių aplinkybių įtaką sutarčių vykdymui įvairiose šalyse²⁰³⁸. Atsižvelgdami į tai, pasistengsime nesikartodami susitelkti labiau ties teismų praktikos pavyzdžių padiktuotais probleminiais minėtos tematikos aspektais.

1. SUTARTIES KEITIMO PAGRINDAI

CK 6.154 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad sutartis yra dviejų ar daugiau asmenų susitarimas sukurti, pakeisti ar nutraukti civilinius teisinius santykius, kai vienas ar keli asmenys įsipareigoja kitam asmeniui ar asmenims atlikti tam tikrus veiksmus (arba nuo jų susilaikyti) ir šie įgyja reikalavimo teisę. Pagal sutarčių teisėje galiojančią sutarties laisvės principą civilinės apyvartos dalyviai (išskyrus atvejus, kai pareigą sudaryti sutartį nustato įstatymai ar savanoriškas įsipareigojimas sudaryti sutartį) yra laisvi spręsti, ar sudaryti sutartį ir kokiomis sąlygomis ją sudaryti. Šalys turi teisę laisvai sudaryti sutartis ir savo nuožiūra nustatyti tarpusavio teises bei pareigas (CK 6.156 str. 1 d.).

Teisėtai sudaryta ir galiojanti sutartis jos šalims turi įstatymo galią; sutartis įpareigoja atlikti ne tik tai, kas tiesiogiai joje numatyta, bet ir visa tai, ką lemia sutarties esmė arba įstatymai (CK 6.189 str. 1 d.). Tai reiškia, jog sutarties šalys turi vykdyti prisiimtus įsipareigojimus tinkamai, vienos sutarties šalies pareigą vykdyti sutartinę prievolę atitinka kitos sutarties šalies reikalavimo teisė, kuri yra ginama įstatymu (CK 6.256 str. 1 d.)²⁰³⁹.

Sutarties privalomumo principas reikalauja preciziškai laikytis sutartinių įsipareigojimų, todėl sutarties neįvykdymu, užtraukiančiu atsakomybę, laikomas iš esmės bet kokios iš sutarties atsiradusios prievolės neįvykdymas, įskaitant netinkamą įvykdymą ir įvykdymo termino praleidimą (CK 6.205 str.). Sutarties šaliai neįvykdžius arba netinkamai

2038 Baranauskas E., Zapolskis P. The Effect of Change in Circumstances on the Performance of Contract. *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118): 197–216; Girsberger D., Zapolskis P. Fundamental alteration of the contractual equilibrium under hardship exemption. *Jurisprudencija*. 2012, 19 (1): 121–141; Zapolskis P. Aplinkybių pasikeitimo įtaka sutarties vykdymui. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.

2039 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-421/2007.

įvykdžius sutartį, kita sutarties šalis, priklausomai nuo aplinkybių, įgyja teisę naudotis sutartyje ir įstatyme nustatytais teisių gynimo būdais, įtvirtintais ir bendrosiose, ir specialiosiose sutarčių teisės normose. Pavyzdžiui, bendrosios normos įtvirtina kreditoriaus teisę reikalauti įvykdyti sutartį natūra (CK 6.213 str.), sustabdyti priešpriešinį vykdymą (CK 6.207 str.), reikalauti atlyginti nuostolius, palūkanas ar netesybas (CK 6.256 str.; 6.261 str.), nutraukti sutartį (CK 6.217 str.), įskaitant ir sutarties nutraukimą nustačius papildomą terminą sutarčiai įvykdyti (CK 6.209 str.). Specialūs kreditoriaus teisių gynimo būdai nustatyti atskiras sutarčių rūšis reglamentuojančiose teisės normose, pavyzdžiui, rangos sutartiniais santykiais susijusiam rangovui netinkamai įvykdžius sutartį, užsakovas savo pasirinkimu turi teisę, jei įstatymas ar sutartis nenustato ko kita, reikalauti iš rangovo: 1) neatlygintinai pašalinti trūkumus per protingą terminą; 2) atitinkamai sumažinti darbų kainą; 3) atlyginti trūkumų šalinimo išlaidas, jeigu užsakovo teisė pašalinti trūkumus buvo numatyta rangos sutartyje (CK 6.665 str.). Atsižvelgdamas į sutarties pažeidimą, kreditorius gali rinktis vieną ar kelis teisių gynimo būdus, jeigu jų bendrą taikymą leidžia pasirinktų gynimo būdų prigimtis. Be to, siekdamos savo įsipareigojimų, esant sutartiniais santykiams, pabaigos šalys taip pat gali naudoti atitinkamas civilines teises priemones, pavyzdžiui, įskaitymą (CK 6.130 str.).

Taisyklė, kad bet koks sutarties netinkamas vykdymas reiškia sutarties pažeidimą, už kurį atsakingas skolininkas, kyla iš sutarties privalomumo arba *pacta sunt servanta* principo. Jis, kaip ir kiti kartiniai sutarčių teisės principai, nėra absoliutus ir gali būti ribojamas įstatymo arba sutarčių numatytais atvejais. Pirmiausia, tai sutarčių laisvės principas, leidžiantis šalims ne tik sudaryti sutartį, bet ir pakeisti jau sudarytos sutarties sąlygas sudarius sutartį.

Sutarties pakeitimo sąlygas ir tvarką reglamentuoja CK 6.223 straipsnis. Jame nustatyta, kad sutartis pirmiausia gali būti pakeista šalių susitarimu. Dėl sutarties pakeitimo galimybės šalių susitarimu ar pačioje sutartyje nustatytais pagrindais didelių sunkumų nekylo. Šalys iš esmės yra laisvos bendru susitarimu bet kada ir bet kokiomis sąlygomis nutraukti arba pakeisti sutarties sąlygas, kiek šalių susitarimas nepažaidžia imperatyvių įstatymo normų ar viešosios tvarkos principų, pavyzdžiui, šalių galimybę laisvai pakeisti sutartinius įsipareigojimus gali riboti šalių kreditorių teisėti interesai arba pati sutarties prigimtis lemti tam tikrus ribojimus sutarties šalims laisvai keisti sutarties sąlygas ją sudarius

(pvz., viešųjų pirkimų sutartys, sudarytos pagal Viešųjų pirkimų įstatymą²⁰⁴⁰, ir pan.).

Vienos iš šalių reikalavimu, t. y. vienašališkai, sutartis pagal CK 6.223 straipsnį gali būti pakeista teismo sprendimu, jeigu: 1) kita sutarties šalis iš esmės pažeidė sutartį; 2) kitais sutarties ar įstatymų nustatytais atvejais. Teismų praktikoje laikomasi pozicijos, jog nurodyto straipsnio 2 dalies 2 punkto nuostata, kad sutartis gali būti pakeista sutarties ar įstatymo nustatytais atvejais, reiškia, kad įstatymas nenustato baigtinio sutarties pakeitimo atvejų sąrašo. Specialūs sutarties pakeitimo atvejai yra numatyti kituose CK straipsniuose (pvz., CK 6.228 str., atskiras sutarčių rūšis reglamentuojančiose normose, pvz., CK 6.653 str. 6 d., bei specialiosiose statybos rangos sutartis reglamentuojančiose normose – CK 6.684 str. 4 d., 6.685 str. ir pan.).

Kadangi vienašalis sutarties pakeitimas reiškia intervenciją į sutartinius santykius, vienos šalies reikalavimu nutraukti arba keisti sutarties sąlygas įstatymas leidžia tik išimtiniais atvejais ir tik nustačius visas konkrečius įstatyme numatyto sutarties nutraukimo ar pakeitimo pagrindo taikymo sąlygas. Pavyzdžiui, esminio sutarties pažeidimo, kurį nustačius suteikiama galimybė nutraukti sutartį CK 6.217, 6.218 straipsnio tvarka, atveju Lietuvos teismų praktikos analizė rodo, jog teisė sutartį pakeisti arba nutraukti dėl esminio pažeidimo laikoma priemone *ultima ratio* ir taikoma tik nustačius visas įstatyme nustatytas šio sutarties nutraukimo pagrindo sąlygas²⁰⁴¹. Be to, esminio sutarties pažeidimo atvejais dažniausiai sprendžiamas sutarties nutraukimo ir iš to kylančių teisinių pasekmių, o ne sutarties pakeitimo klausimas. Kiti įstatyme įtvirtinto sutarties pakeitimo atvejai – tai galimybė keisti sutartį kreipiantis į teismą dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių (CK 6.204 str.) arba dėl esminės šalių nelygybės (CK 6.228 str.).

Pažymėtina, kad poreikis keisti sutartį gali kilti dėl įvairiausių ir prieš sutarties sudarymą, ir ją sudarius susiklosčiusių subjektyvių ar objektyvių priežasčių, keičiančių šalių interesų pusiausvyrą, t. y. aplinkybių, iš esmės visiškai arba iš dalies apribojančių šalims galimybes tin-

2040 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 5 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-458/2007.

2041 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. birželio 29 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-346/2004; 2006 m. spalio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-547/2006; 2008 m. gegužės 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-237/2008; 2008 m. vasario 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-54/2008; 2008 m. sausio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-16/2008; 2008 m. sausio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-70/2008 ir kt.

kamai įvykdyti sutartinius įsipareigojimus. Taip gali būti, kai, sudarius sutartį, dėl pasikeitusių aplinkybių sutartį vykdyti tampa fiziškai arba teisiškai neįmanoma ar pernelyg sunku arba kai, nors sutartį vykdyti ir fiziškai, ir teisiškai įmanoma, tačiau esminis sutarties tikslas tampa nebepasiekiamas ir tolesnis sutarties vykdymas vienai iš šalių tampa beprasmiškas arba bevertis ir pan.

Kai kurių aplinkybių atsiradimas ir egzistavimas gali priklausyti nuo šalių valios, kai kurių – ne. Be to, kai kurių aplinkybių atsiradimo riziką gali būti prisiėmusios pačios šalys sutartimi arba tai gali lemti pačių sutarčių prigimtis, pavyzdžiui, rizikos, draudimo sutartys ir pan. Galiausiai šalys gali prarasti bet kokią interesą vykdyti sutartį, nors ir realiai nei *de facto*, nei *de jure* nėra trukdžių tokią sutartį vykdyti.

Taigi dėl pasikeitusių aplinkybių gali tapti neįmanoma fiziškai ir / ar teisiškai įvykdyti sutartį, gali pasikeisti šalies interesas arba iš esmės pasikeisti ar žlugti sutarties tikslas, t. y. šaliai gali pasidaryti sunkiau, nenaudinga arba iš viso dingti interesas vykdyti sutartį. Tokiais atvejais bendra taisykle reikalaujama sutartį vykdyti, nebent pačios šalys abipusiu sutarimu nutraukia sutartį ar atitinkamai pakeičia sutarties sąlygas, arba pats sutarties pobūdis yra toks, kad įstatymas leidžia sutarties šalims bet kuriuo metu prieš protingą terminą tinkamai įspėjus kitą šalį sutartį nutraukti. Paprastai tokia galimybė numatyta ilgalaikėse neterminuotose sutartyse ar kai viena iš sutarties šalių yra vartotojas, t. y. vartojimo sutartyse.

Kai kurios aplinkybės, keičiančios sutartinių santykių šalių interesų pusiausvyrą, gali būti ir nenumatytos, nekontroliuojamos, nepriklausyti nuo šalių valios, jų atsiradimo rizikos šalys gali būti ir neprisiėmusios, todėl principo *pacta sunt servanda* suabsoliutinimas gali būti žalingas ir reikšti esminę šalių nelygybę, o kartu ir teisingumo, protingumo bei sąžiningumo principų pažeidimą²⁰⁴².

Dėl šių priežasčių CK nustato atvejus, kurie dėl pasikeitusių aplinkybių lengvina šalių padėtį, siaurina jų atsakomybę dėl sutarties nevykdymo ar netinkamo vykdymo ir leidžia joms naudoti atitinkamus teisių gynimo būdus, pavyzdžiui, įstatymas nustato atvejus, kai draudžiama reikalauti prievolę įvykdyti natūra arba teismui suteikiama galimybė, atsižvelgiant į susiklosčiusias aplinkybes, mažinti atlygintiną nuostolį

2042 Baranauskas E., Zapolskis P. The Effect of Change in Circumstances on the Performance of Contract. *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118): 198.

dydį ir pan. Kita vertus, tai atvejai, kurie visiškai neatleidžia šalies nuo atsakomybės ir visiško nuostolių atlyginimo. Atvejus, kai sutarties šalis arba iš viso atleidžiama nuo sutartinių įsipareigojimų, arba jos atsakomybės apimtis sumažinama keičiant sutarties sąlygas, reglamentuoja sutarties įvykdymo neįmanomumo dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių, dar vadinamo *force majeure* (liet. nenugalima jėga), ir pasunkėjusio sutarties vykdymo dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių teisiniai institutai, ribojantys sutarties privalomumo principo taikymą.

Pažymėtina, kad iš esmės pasikeitusios aplinkybės, nepriskiriamos nė vienai iš šalių rizikos sričiai, skirtingai riboja *pacta sunt servanda* principo veikimo sritį. Minėtų situacijų, nulemtų teisiškai reikšmingų aplinkybių, pasikeitusių sudarius sutartį, ypatumai lemia poreikį jas spręsti nustatant ir taikant skirtingas taisykles. Todėl tai, kokį teisinį pagrindą šalis turi galimybę rinktis, siekdama arba pateisinti visiškai ar iš dalies sutartinių įsipareigojimų nevykdymą ar netinkamą vykdymą dėl pasikeitusių aplinkybių, arba pakeisti sutarties sąlygas, pritaikant jas prie pasikeitusių aplinkybių, priklauso ir nuo pačios sutarties šalies valios, ir nuo pačių aplinkybių pobūdžio ir nuo to, kaip jos realiai veikia sutartinių įsipareigojimo vykdymo galimybes. Be to, kadangi vienašalis sutartinės atsakomybės apimtį ir iš sutarties kylančių įsipareigojimų keitimas sudarius sutartį visuomet riboja *pacta sunt servanda* principą, visos minėtos teisinės priemonės yra išimtinės ir taikomos tik nustačius visas jų taikymo sąlygas bei taikytiną atsakomybę siaurinančių ar kitaip švelninančių teisių gynimo priemonių tarpusavio santykį. Dėl šių priežasčių išsamiai nagrinėjant vieną iš pagrindinių teisinių priemonių, leidžiančių šaliai keisti sutarties sąlygas sudarius sutartį, t. y. pasunkėjusio sutarties vykdymo dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių arba sutarties keitimo dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių teisinį institutą, bus susitelkiama pirmiausia į išsamesnę šio instituto teisinio reguliavimo ir teismų praktikos analizę Lietuvoje ir tarptautiniuose sutarčių teisę derinančiuose *soft law* šaltiniuose bei santykį su kitomis atsakomybę ribojančiomis teisinėmis priemonėmis.

2. SUTARTIES KEITIMO DĖL IŠ ESMĖS PASIKEITUSIŲ APLINKYBIŲ TAIKYMO SĄLYGOS IR PAGRINDAI

2.1. Sutarties keitimo dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių taikymo sąlygos ir pagrindai Lietuvoje

Lietuvos civilinėje teisėje, kaip ir daugelio kitų valstybių nacionalinėse teisės sistemose, nustatytos atskiros sutartinių įsipareigojimų vykdymo pasikeitus aplinkybėms taisyklės. Šią galimybę reglamentuoja CK 6.204 straipsnis, numatantis teisę šaliai, kuriai įvykdyti sutartį tampa sunkiau negu kitai šaliai, kreiptis į kitą šalį ir prašyti sutartį pakeisti. Šio straipsnio 1 dalyje kartu su *pacta sunt servanda* principu įtvirtintas *rebus sic stantibus* principas, reiškiantis, kad jeigu sutartį tampa sunku vykdyti, ji turi būti ir toliau vykdoma, tačiau atsižvelgiant į ją sudarius pasikeitusias aplinkybes. Taikant nurodytą principą, pasikeitusių aplinkybių našta paskirstoma abiem sutarties šalims, o ne tenka tik vienai jų.

Antroje aptariamo straipsnio dalyje pateikiami pagrindai bei juos apibūdinančios sąlygos, kuriems esant galima taikyti nagrinėjamo teisinio instituto taisykles. Teismų praktikoje laikomasi nuostatos, jog sutarties pakeitimas atspindi konfliktą tarp teisinio tikrumo bei vykdytinumo ir privalomumo, iš kitos pusės – teisingumo imperatyvą, todėl sutarties pakeitimas galimas tik nustačius visas jos taikymo sąlygas. Sutarties vykdymo suvaržymu laikomos aplinkybės, kurios iš esmės pakeičia sutartinių prievolių pusiausvyrą, t. y. arba iš esmės padidėja įvykdymo kaina, arba iš esmės sumažėja gaunamas įvykdymas, jeigu:

- 1) tos aplinkybės atsiranda arba nukentėjusiai šaliai tampa žinomos sudarius sutartį;
- 2) tų aplinkybių nukentėjusi šalis, sudarydama sutartį, negalėjo protingai numatyti;
- 3) tų aplinkybių nukentėjusi šalis negali kontroliuoti;
- 4) nukentėjusi šalis nebuvo prisiėmusi tų aplinkybių atsiradimo rizikos²⁰⁴³.

Igyvendinant teisę pakeisti sutartį pasikeitus aplinkybėms būtina žinoti, kad pagal CK 6.204 straipsnio 3 dalį kreipimasis dėl sutarties pakeitimo savaime nesuteikia nukentėjusiai šaliai teisės sustabdyti su-

2043 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 24 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-296/2006; 2008 m. kovo 31 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-249/2008 ir kt.

tarties vykdymą, o tam, kad sutartį būtų galima pakeisti, reikia laikytis šiame straipsnyje nustatytos tvarkos. CK 6.204 straipsnio 3 dalis įtvirtina iš esmės privalomą išankstinę ginčo nagrinėjimo ne teisme tvarką derybomis ir nustato analogiškas teismo teises išsprendžiant šį ginčą, t. y. CK 6.204 straipsnio 3 dalis nustato, kad jeigu per protingą terminą šalys nesutaria dėl sutarties pakeitimo, tai abi turi teisę kreiptis į teismą, kuris gali arba nutraukti sutartį ir nustatyti sutarties nutraukimo datą bei sąlygas, arba pakeisti sutarties sąlygas, kad būtų atkurta šalių sutartinių prievolių pusiausvyra.

Pažymėtina, kad sutarties nutraukimas ir sutarties pakeitimas yra dvi alternatyvios priemonės, kurias teismas gali taikyti, išsprendamas ginčą (6.204 str. 3 d. 1 ir 2 p.), taigi analogiškai į teismą besikreipiančiai šaliai suteikiama galimybė pasirinkti, kuriuo būdu, jos manymu, jos teisės bus apgintos tinkamiausiai, juolab kad tokio pasirinkimo kreipiantis į teismą nei CK, nei kiti įstatymai neriboja. Teismų praktikoje pažymėta, jog teismas turi diskrecijos teisę spręsti, kurią iš CK 6.204 straipsnio 3 dalyje numatytų priemonių taikyti (nutraukti sutartį ar pakeisti jos sąlygas), tačiau nustatęs, kad visos būtinos sutarties vykdymo suvaržymo institutui taikyti prielaidos egzistuoja, negali atsisakyti nutraukti sutartį arba ją pakeisti²⁰⁴⁴. Kita vertus, kad teismo diskrecija šiuo atžvilgiu nėra absoliuti, nes tokią jo teisę riboja paties kasacinio teismo praktikoje, sprendžiant sutarties nutraukimo klausimus, taikomas *favor contractus* (sutarties naudai) principas, įpareigojantis pirmenybę teikti sutarties išsaugojimui, o ne jos nutraukimui²⁰⁴⁵. Taigi ir tuomet, kai byloje bus reiškiamas reikalavimas pakeisti sutartį, teismas prioritetą turėtų teikti sutarties išsaugojimui ir tik nustatęs, kad jo taikyti konkrečiu atveju neįmanoma arba neteisinga, galėtų pasinaudoti jam suteikta diskrecijos teise ir sutartį nutraukti. Be to, pabrėžtina, kad teismo diskreciją renkantis tarp dviejų minėtų priemonių riboja civilinio proceso taisyklės, jog teismas negali keisti ar plėsti ieškinio dalyko ir sprendime peržengti byloje pareikštų reikalavimų, išskyrus CPK nurodytus atvejus (CPK 265 str. 2 d.)²⁰⁴⁶.

2044 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2011.

2045 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-157/2010; 2010 m. vasario 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-14/2010; 2009 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-287/2009.

2046 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-117/2011; 2009 m. kovo 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-94/2009.

Lietuvoje įtvirtinto pasunkėjusio sutarties vykdymo dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių teisinio instituto reglamentavimo ypatumu galima laikyti ir tai, kad kai kurios sutarties vykdymo suvaržymo specialiosios nuostatos įtvirtintos CK šeštosios knygos VI dalyje, reglamentuojančioje atskiras sutarčių rūšis. Pavyzdžiui, pagal CK 6.653 straipsnio 6 dalį, kai rangovo tiekiamų medžiagų ar įrenginių kaina arba paslaugų, kurias rangovui teikia tretieji asmenys, kaina padidėja iš esmės ir šio kainų padidėjimo rangovas negalėjo numatyti sudarydamas rangos sutartį, rangovas turi teisę reikalauti padidinti darbų kainą arba nutraukti sutartį pagal CK 6.204 straipsnio nustatytas taisykles. Specialios nagrinėjamam teisiniui institutui skirtos reglamentuoti normos taip pat numatytos statybos rangos (CK 6.685 str. 2 d.), draudimo (CK 1010 str. 2 ir 4 d.) ir kitais atvejais.

Be to, Lietuvoje įtvirtinto pasunkėjusio sutarties vykdymo dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių teisinio instituto reglamentavimo ypatumu laikytini ir atvejai, kai sutartys sudaromos viešo konkurso būdu. Tokioms sutartims kasacinis teismas yra suformavęs teisės taikymo ir aiškinimo praktiką, kad nors valstybės turto valdytojas veikia kaip bet kuris kitas sutartinių santykių subjektas, sutarties šalių laisvės principas šiuo atveju yra ribojamas viešosios teisės normų, todėl viešo konkurso būdu nustatyta valstybės turto nuomos kaina negali būti keičiama šalių susitarimu per visą sutarties galiojimo laikotarpį, nes pagal teisinį reguliavimą konkurso pagrindu pasirašytos sutarties sąlygos negali būti keičiamos šalių susitarimu, todėl CK 6.204 straipsnio norma negali būti taikoma²⁰⁴⁷. Kita vertus, kasacinis teismas laikosi pozicijos, kad nors šalis, sudariusios valstybės turto nuomos sutartį viešo konkurso būdu, negali susitarti dėl esminių sutarties sąlygų pakeitimo, tačiau esant tokiai padėčiai, kai sutartį vykdyti vienai šaliai tampa sunkiau, sutartis gali būti nutraukiama ir skelbiamas naujas konkursas išnuomoti šias negyvenamąsias patalpas.

Aiškindami aplinkybes, kurios iš esmės pakeičia sutartinių prievolių pusiausvyrą, teismai laikosi nuostatos, jog esminis vykdymo išlaidų padidėjimas dažniausiai neigiamai paveikia šalį, kuri turi įvykdyti nepiniginio pobūdžio prievolę, pavyzdžiui, padidėjus žaliavos kainoms, padidėja ir prekės pagaminimo sąnaudos. Vykdymo vertės sumažėjimas gali neigiamai paveikti ir piniginio, ir nepiniginio pobūdžio prievolę

2047 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. birželio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-299/2012.

vykdančią šalį, pavyzdžiui, dėl infliacijos, labai didelių pokyčių rinkoje ir pan. Teismų praktikoje taip pat pažymima, kad ir iš esmės padidėjusios vykdymo išlaidos, ir iš esmės sumažėjusi vykdymo vertė turi būti pagrindžiami objektyviais kriterijais, patvirtinančiais, kad atitinkamas pokytis tikrai įvyko. Sutarties sąlygą prašanti keisti šalis turi pateikti įrodymus, pagrindžiančius, kaip jos nurodytos aplinkybės iš esmės pakeitė šalių sutartinių prievolių pusiausvyrą. Pažymėtina, kad sutarties sąlygos kiekvienoje byloje keičiamos individualiai. Teismas, sprenddamas, ar šalių sutartinės prievolės pasikeitusios iš esmės, turi vertinti byloje pateiktų įrodymų visumą ir atsižvelgti į konkrečios situacijos ypatybes²⁰⁴⁸.

Tai reiškia, jog vertinant, kokių aplinkybių pasikeitimas, koks sutartinių santykių disbalansas ir kokioms sutartims suteikia galimybę konkrečiu atveju keisti sutarties sąlygas, reikėtų pirmiausia nagrinėti teismų praktiką, kuri šio instituto taikymo klausimu, deja, nėra gausi ir dar nesusiformavusi. Vis dėlto per pastarąjį dešimtmetį nusistovėjusi teismų praktika leidžia daryti kai kuriuos apibendrinimus.

Pirma, teismų praktika rodo, jog esminių aplinkybių pasikeitimo institutas dažniausiai taikomas, siekiant pakeisti ilgalaikes nuomos, kredito ar kitas sutartis, konkrečiai ilgalaikių sutarčių kainą ar prievolių įvykdymo terminus dėl pasikeitusio reguliavimo, valiutos kursų svyravimų ar ekonominės krizės nulemtos šalių gaunamos naudos disbalanso²⁰⁴⁹.

Antra, teismų praktika taip pat rodo, kad pradžioje CK 6.204 straipsnis taikytas labai retai, gana griežtai laikantis sutarties vykdytinumo reikalavimų. Pavyzdžiui, teismai vengdavo taikyti institutą komercinės sutartyse, laikydami nuostatos, jog sudarytos laisva valia komercinės sutarties šalys negali pateisinti iš sutarties kylančių įsipareigojimų nevykdymo tuo, jog šalys susitarė dėl kai kurių nepalankių sutarties sąlygų vienai iš šalių netgi ir tuomet, kai šaliai nenaudingų sąlygų prisiėmimas reikštų neprotingos rizikos buvimą įprastos verslo aplinkos sąlygomis. Toks šalies elgesys nevykdant sutartinių įsipareigojimų paneigtų sutartinių teisinių santykių dalyvių teisinio apibrėžtumo principą. Verslininkai veikia savo rizika ir privalo būti apdairūs²⁰⁵⁰. Maža to, pradžioje teismai aiškino, jog piniginėms prievolėms netaikomas negalėjimo

2048 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2011.

2049 Lietuvos apeliacinio teismo 2011 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-385/2011; 2011 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-234-516/2011 ir kt.

2050 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-813/2003.

įvykdyti institutas, nes buvo laikoma, jog piniginę prievolę galima reikauti įvykdyti natūra visais atvejais²⁰⁵¹. Taigi sutarties pakeitimas teismo sprendimu buvo laikomas išimtinė priemone, nes priešingas sutarties pakeitimo sąlygų aiškinimas verstų nepasitikėti sudarytomis sutartimis ir tai kenktų civilinių teisinių santykių stabilumui²⁰⁵².

Vertinant santūrų teismų požiūrį, galima teigti, jog negausi ir griežta praktika iš esmės buvo nulemta gana reto pačių sutarties šalių kreipimosi į teismą dėl tokio reikalavimo arba sutartinių santykių dalyvių netinkamo reikalavimų formulavimo, siekiant pakeisti sutartį iš esmės pasikeitus aplinkybėms, pavyzdžiui, siekiant pakeisti netinkamai įformintas sutarties sąlygas jau pačios sutarties sudarymo metu ir pan. Pavyzdžiui, Kauno apygardos teismo nagrinėtoje civilinėje byloje Nr. 2A-1793-555/2010 ieškovas reikalavo pakeisti 2007 m. rugpjūčio 8 d. sudarytą sportinės veiklos sutartį, sumažinant numatytą atsakovui mokėti atlyginimo sumą, nes sudarius sutartį, ieškovo teigimu, sutarties vykdymas ieškovui tapo ekonomiškai nenaudingas, prieštaraujantis sąžiningumo, protingumo ir teisingumo principams. Ieškovas kaip aplinkybę, atsiradusią sudarius sutartį, nurodė tai, jog sudarius sutartį ir vidutinis darbo užmokestis Lietuvoje, ir profesionaliems sportininkams mokami atlyginimai smarkiai sumažėjo, nekilnojamojo turto, taip pat ir buto, kurį pagal sutarties sąlygas ieškovas buvo įsipareigojęs atsakovui išnuomoti, nuomos kainos padidėjo. Teismo vertinimu, pirmosios instancijos teismas, nagrinėdamas įstatyme nustatytus kriterijus ir bylos įrodymus, padarė pagrįstą išvadą, kad patirties sportinėje veikloje turintis ieškovas privalėjo protingai numatyti finansinius išteklius, jų gavimo galimybes. Sudarydamas sutartis ir įsipareigojęs mokėti jose numatytus sportininkams atlyginimus, ieškovas prisiėmė sau nepalankių aplinkybių atsiradimo riziką. Apelianto nurodytas argumentas, kad iki pat bylos pradžios derėjosi su atsakovu, biudžeto, kuris yra sudaromas iš rėmėjų skiriamos paramos, nesurinko dėl visuotinai žinomų aplinkybių, nėra pagrindas pripažinti, kad jis neprisiėmė tokių aplinkybių atsiradimo rizikos ir nėra atsakingas už atsiradusias aplinkybes. Ieškovas yra profesionalas krepšinio rinkoje, o jam priklausančios komandos sudarymas yra viena iš pagrindinių veiklų. Taigi teismas padarė išvadą, jog šiuo atveju rizika,

2051 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. gegužės 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-612/2003.

2052 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-274/2009.

kad nebus surinktas komandos biudžetas, iš esmės egzistuoja visuomet ir tenka ieškovui, kuris pats turi imtis veiksmų šiai rizikai sumažinti²⁰⁵³.

Kitoje byloje žemesnės instancijos teismai, nustatę, kad (i) pagal akcijų pirkimo–pardavimo sutarties sąlygas dalį akcijų kainos – 48 000 litų – pirkėjas turėjo sumokėti pardavėjai dalimis, mokant po 4 000 litų kas mėnesį, o (ii) sumokėjęs 4 000 litų, likusios sumos pirkėjas nesumokėjo dėl to, kad pardavėjos nesąžiningi veiksmai, sudarius akcijų pirkimo–pardavimo sutartį, sumažino akcijų vertę, patenkino pirkėjo reikalavimą dėl sandorio kainos sumažinimo. Vis dėlto, LAT vertinimu, teismai, tenkindami atsakovo reikalavimus, neatsižvelgė į tai, kad ginčo objektas yra ne sutarties sąlygų keitimas dėl pasunkėjusio sutarties vykdymo (CK 6.204 str. 3 d.), o pirkėjo prašymas sumažinti įmonės akcijų pirkimo–pardavimo sutarties kainą dėl neteisėtų pardavėjos veiksmų. Todėl, vertindami susiklosčiusius materialinius santykius, teismai turėjo vadovautis civilinę atsakomybę reglamentuojančiomis normomis. LAT konstatavo, kad tarp šalių kilusio ginčo esmė – ar pardavėjos atlikti veiksmai turėjo įtakos akcijų vertei, tačiau teismai visiškai nesiaiškinio aplinkybių, reikšmingų šiam faktui nustatyti. Byloje taip pat nebuvo nustatyta, kad pirkėjas iš esmės negauna to, ko tikėjosi gauti pagal sutartį. Ši sąlyga, LAT nuomone, yra esminė CK 6.204 straipsnio taikymo sąlyga. Tai lėmė neteislingą nurodytos teisės normos taikymą ir nepagrįsto teismo sprendimo priėmimą. Atsižvelgdamas į tai, kasacinis teismas panaikino apeliacinės instancijos teismo nutartį ir perdavė bylą nagrinėti tam pačiam teismui iš naujo²⁰⁵⁴.

Be to, ir paties kasacinio teismo praktika taikant nagrinėjamą institutą nėra nediskutuotina. Pavyzdžiui, viena pirmųjų reikšmingų nutarčių šioje srityje buvo priimta 2006 m. byloje dėl negyvenamųjų patalpų ilgalaikės nuomos sutarties, kurioje nuomos mokesčio dydis nustatytas pagal sutarties sudarymo metu buvusį oficialų lito ir JAV dolerio santykį, sąlygų pakeitimo valstybinę valiutą susiejus su euru. Kadangi šioje byloje atsakovas (nuomininkas) nesutiko pakeisti sutarties sąlygų, ieškovas (nuomotojas) prašė pakeisti sutartį teismine tvarka ir priteisti iš nuomininko susidariusią nepriemoką. Tenkindami ieškinį teismai konstatavo, kad buvo visos CK 6.204 straipsnio 2 dalyje numatytos sąlygos

2053 Kauno apygardos teismo 2010 m. lapkričio 29 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2A-1793-555/2010.

2054 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. gruodžio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-658/2005.

sutartį pakeisti, t. y. sutartimi atsakovas įsipareigojo mokėti 1 875 litus nuompinigių per mėnesį, kai oficialus lito ir JAV dolerio santykis yra 4:1; šiam santykiui keičiantis, pagal sutartį atitinkamai turėjo būti perskaičiuojami ir nuompinigiai; tačiau litą susiejus su euru dėl objektyvių priežasčių iš esmės pasikeitė ginčo sutarties šalių teisiniai santykiai dėl nuomos mokesčio; kadangi šalys sutartimi nenustatė pasikeitusių aplinkybių sprendimo būdų, atsirado pagrindas keisti šią sutarties dalį, nes jeigu sutartis būtų vykdoma pasikeitus aplinkybėms, būtų prieštaraujama sąžiningumo, protingumo ir teisingumo principams²⁰⁵⁵. LAT žemesnės instancijos teismų sprendimus paliko galioti. Vis dėlto galima pagrįstai manyti, kad aptartoje byloje teismai ne visiškai tinkamai taikė CK 6.204 straipsnio taisyklę, nes, pirma, pagrindas taikyti šio instituto normas galimas tik tada, kai iš esmės pasikeitusios aplinkybės realiai pasunkina, o ne hipotetiškai gali pasunkinti vykdyti sutartį vienai iš šalių, antra, remiantis CK 6.204 straipsniu, teismų padaryti sutarties pakeitimai bendra taisykle teisinės pasekmės gali sukelti tik ateityje, todėl teismas taikyti pasekmes, kol nepriimtas sprendimas, turėtų tik išimtiniais atvejais, atitinkamai tai argumentuodamas bei visais atvejais paskirstydamas neigiamas sutarties pakeitimo ar nutraukimo pasekmes abiem šalims, o ne perkelti naštą tik vienai iš jų.

Vertinant pastarųjų metų teismų praktiką, padaugėjus ieškinių siekiant pakeisti ar nutraukti sutartis dėl pasaulinės krizės, kurią teismai pripažino visiems žinoma aplinkybe ir kurios nereikia įrodinėti (CPK 182 str. 1 d. 1 p.), teismų praktikos pavyzdžių nagrinėjama tema padaugėjo. Kita vertus, praktika, kai leidžiama keisti sutartis pasunkėjus sutarčių vykdymui dėl ekonominės krizės, kelia daugiau klausimų, nei suteikia aiškumo, pavyzdžiui, kyla klausimas, kokiais konkrečiai atvejais tokia galimybė galima, ar nereikėtų tokiais atvejais konstatuoti papildomų sąlygų tam, kad atsirastų galimybė keisti sutartis, nes krizė turi įtakos visoms sutarties šalims, todėl keičiant sutarties sąlygas vienos šalies interesais gali nukentėti kitos šalies ir jos kreditorių interesai, be to, masiškas sutarčių keitimas tokiais atvejais gali iš esmės destabilizuoti padėtį rinkoje ir kelti abejonių dėl sutarčių keitimo praktikos suderinamumo su teisėtų lūkesčių bei teisinio stabilumo principais.

2055 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-296/2006.

Nagrinėjant atskirus teismų praktikos pavyzdžius matyti, kad šiuo klausimu kasacinio teismo praktika negausi, nevienareikšmė, o žemesnės instancijos teismų sprendimai gana prieštaringi. Pavyzdžiui, teismų praktikoje pastaraisiais metais gausu pavyzdžių, kai kreipiamasi į teismą dėl paskolos ar kreditavimo sutarčių vykdymo termino atidėjimo dėl ekonominio nuosmukio. Šiose bylose teismų praktika nevienoda. Vieni teismai, ypač kai sutartis su bankais sudaro verslininkas, aiškina, kad bankas ekonominio nuosmukio pasekmes patiria kartu su savo klientais, nes, laiku negaudamas įmokų, ima stokoti lėšų, turi keisti kreditų išdavimo sąlygas, dydį ir pan. Taigi, nors bankas yra specifinis teisės subjektas, kuriam keliami didesni rūpestingumo reikalavimai, tačiau ieškovo verslo rizikas papildomai perkelti atsakovui būtų nesąžininga ir neteisinga, nes pasikeitusi verslo aplinka daro poveikį visiems ūkinės komercinės veiklos subjektams²⁰⁵⁶. Dėl šių priežasčių teismai atsisako pakeisti sutartis atidėdami kreditavimo sutarčių mokėjimo terminus²⁰⁵⁷. Kiti teismai aiškina, kad kiekvienu atveju bankas (atsakovas), suteikdamas kreditą asmeniui, turi įsitikinti, jog finansinė ir ekonominė kliento būklė ir jos prognozės leidžia tikėtis, kad klientas sugebės įvykdyti įsipareigojimus (Finansų įstaigos įstatymo 31 str. 3 d. 2 p.) ir vadovautis bendraisiais sutarčių vykdymo principais – bendradarbiauti ir kooperuotis, sutartį vykdyti kuo ekonomiškiau kitai šaliai būdu ir sąžiningai (CK 6.200 str.). Todėl teismai, konstatavę, kad dėl pasikeitusios ekonominės padėties ypač pablogėjo ieškovo padėtis, o atsakovas, sudarydamas ir vykdydamas sutartį, nepakankamai atidžiai įvertino ieškovo mokumą, nebuvo atidus ir rūpestingas ir nesivadovavo bendraisiais sutarties vykdymo principais, nusprendžia, jog bankas turi prisiimti tam tikrą riziką dėl kreditavimo sutarties vykdymo ne laiku, todėl keičia sutarties sąlygas²⁰⁵⁸.

Vertinant kasacinio teismo praktiką pažymėtina, kad CK 6.204 straipsnio taisyklės dėl ekonominio sunkmečio kasacinis teismas yra pritaikęs 2011 m. nagrinėtoje byloje, kurioje buvo keliamas nuomos su-

2056 Vilniaus apygardos teismo 2012 m. sausio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1965-345/2011.

2057 Vilniaus apygardos teismo 2011 m. gegužės 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-537-492/2011; 2011 m. gruodžio 14 d. sprendimas byloje 2A-958-464/2011; Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. sausio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-67/2012.

2058 Kauno apygardos teismo 2011 m. birželio 28 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2A-854-601/2011.

tarties pakeitimo klausimas²⁰⁵⁹. Šioje byloje teismai nustatė, kad 2002 m. šalys sudarė negyvenamųjų patalpų nuomos sutartį, pagal kurią atsakovas iki 2009 m. pabaigos išnuomojo ieškovui negyvenamąsias patalpas viešbučio ir kitoms su tuo susijusioms paslaugoms teikti. Ieškovas įsipareigojo kas mėnesį mokėti atsakovui 53 litus ir 18 proc. PVM už vieną kvadratinį metrą nuomojamų patalpų nuomos mokesčio. 2004 m. šalių sudarytu susitarimu nuomos terminas pratęstas iki 2019 m. pabaigos ir pakeistas nuomos mokestis – 50 litų ir 18 proc. PVM už vieną kvadratinį metrą nuomojamų patalpų nuomos mokesčio. Ieškovas kreipėsi į teismą, prašydamas atkurti šalių sutartinių prievolių pusiausvyrą ir pakeisti nuomos sutartyje nustatytą nuomos kainą, t. y. sumažinti ją iki 33 litų pridėdant 18 proc. PVM už vieną kvadratinį metrą. Ieškovas savo reikalavimą grindė tuo, kad šalys, sudarydamos sutartį ir vėliau ją papildydamos, negalėjo numatyti, kad 2008 m. prasidės plataus masto ekonomikos nuosmukis. Dėl ekonominio sunkmečio ir padidėjusio PVM ieškovo veikla tapo nuostolinga, tačiau didinti viešbučio teikiamų paslaugų kainų ieškovas negali, o dėl nuomos sutartyje įtvirtintų jos nutraukimo sąlygų nutraukti sutartį jam yra finansiškai nenaudinga. Ir pirmosios instancijos teismas, ir apeliacinis teismas savo sprendimais ieškovo reikalavimus tenkino. LAT žemesnių instancijų teismų sprendimus paliko nepakeistus. Esminiai tokio sprendimo argumentai buvo šie: 1) ilgalaikėms sutartims vykdyti labai svarbus šalių bendradarbiavimas, solidarumas, abipusiškumas, sąžiningas pareigų vykdymas, šių sutarčių vykdymas pasikeitus aplinkybėms ir galimybė iš naujo susiderėti dėl tam tikrų sutarties sąlygų. Nagrinėjamuoju atveju teismai nustatė, kad kasatorius nepakankamai bendradarbiavo su ieškovu, nesvarstė galimybių ieškovui kilusiems dėl ekonominės krizės atsiradusiems neigiamiems padariniams sušvelninti; 2) dėl pasaulinio masto ekonomikos krizės, kurią išgyveno ir Lietuva, sumažėjo ieškovo teikiamų paslaugų pelningumas (dėl sumažėjusio svečių skaičiaus ir apgyvendinimo kainų), padidėjo veiklos sąnaudos (pridėtinės vertės mokestis padidėjo nuo 5 proc. iki 21 proc., padidėjo mokesčiai už elektrą, šildymą ir pan.); 3) teismai nustatė, kad ieškovo nuomojamų patalpų nuomos kaina rinkoje yra 33 litai už kvadratinį metrą, todėl sprendė, kad ieškovas, nuomodamasis patalpas ir mokėdamas 50 litų už kvadratinį metrą, gauna

2059 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2011.

šios kainos neatitinkančias patalpas. Remdamasis šiomis aplinkybėmis, kasacinis teismas sutiko su bylą nagrinėjusių teismų išvadomis, kad ieškovui sumažėjo iš nuomos sutarties gaunamas įvykdymas, atitinkamai jam iš esmės tapo sunkiau vykdyti pagal sutartį prisiimtus įsipareigojimus – mokėti nustatytą kainą. Kasacinis teismas taip pat nurodė, kad *„atsakovas gauna šalių interesų pusiausvyrą pažeidžiantį nuomos mokesčių ir, pakeitus nuomos kainą, iš esmės atsakovo gaunamas sutarties įvykdymas nesumažės“*, todėl konstatavo, kad *„teismai pagrįstai nustatė, jog egzistuoja visos aplinkybės, kurioms esant laikoma, kad iš esmės pasikeitė šalių sutartinių prievolių pusiausvyrą, ir pagrįstai sprendė, jog ieškovui dėl sutartyje nustatytos nuomos kainos neatitikties jos rinkos kainai, iš esmės suvaržomas jo sutartinių įsipareigojimų pagal sutartį vykdymas“*, bei pažymėjo, kad *„ekonominės krizės padariniai dėl nuomos sutarties vykdymo turėtų tekti abiem sutarties šalims“*.

Kitoje byloje, kurioje ieškovas (nuomininkas) prašė nutraukti patalpų nuomos sutartį CK 6.204 straipsnio pagrindu, nes dėl pablogėjusios turtinės padėties negalėjo mokėti sutartimi nustatyto dydžio nuomos mokesčio, o atsakovas (nuomotojas) priešieškiniu prašė priteisti dėl ieškovo išsikėlimo iš patalpų ir sutarties nutraukimo patirtus nuostolius, kasacinis teismas patvirtino anksčiau minėtą teismų praktiką. Nors teismas pažymėjo, kad *„sutarties šalies finansinės būklės pablogėjimas dėl ekonominės krizės savaime nėra pagrindas taikyti CK 6.204 str. nuostatas, kaip ir konstatavimas, kad kita sutarties šalis patyrė neigiamų ekonominės krizės padarinių, nėra pagrindas šio straipsnio netaikyti“*, tačiau, konstatavęs, jog *„kiekvienu atveju būtina nagrinėti, ar dėl šios priežasties iš esmės pasikeitė konkrečių sutartinių prievolių pusiausvyrą“*, bei nustatęs, kad ieškovui pagal bylos aplinkybes iš esmės sumažėjo iš nuomos sutarties gaunamas įvykdymas ir jam iš esmės tapo sunkiau vykdyti pagal sutartį prisiimtus įsipareigojimus – mokėti nustatytą kainą, o atsakovas neįrodė, kad jo sutartinių prievolių vykdymas taip pat tapo suvaržytas, nusprendė, jog pirmosios instancijos teismas pagrįstai konstatavo esant CK 6.204 straipsnio 2 dalyje nustatytas sąlygas, dėl kurių galima sutartį keisti ar nutraukti²⁰⁶⁰. Be to, kasacinis teismas, priimdamas sprendimą, pažymėjo, jog *„negyvenamųjų patalpų nuomos sutartys paprastai yra ilgalaikės, tai atitinka tiek nuomininko (nereikia verslo perkelti į kitą vietą, pritaikyti šiam tikslui kitų patalpų), tiek ir nuomotojo (garantuotos paja-*

2060 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-150/2012.

mos) *interesus*. Tačiau sudarant ilgalaikes sutartis sudėtingiau numatyti tam tikras aplinkybes, galinčias turėti įtakos sutarties vykdymui ateityje, ir išvengti nepalankių padarinių“, be to, „ilgalaikių sutarčių vykdymui labai svarbus šalių bendradarbiavimas, solidarumas, abipusis sąžiningas pareigų vykdymas ir galimybė iš naujo susiderėti dėl tam tikrų sutarties sąlygų“. Taigi kasacinio teismo sprendimui dėl nuomos sutarties nutraukimo įtakos turėjo ir šie argumentai bei teiginys, jog nagrinėtoje byloje būtent ir susidarė padėtis, kai ieškovas privalėjo mokėti tokį patį nuomos mokestį, dėl kurio šalys susitarė esant skirtingai nei ginčo metu ekonominei padėčiai ir kuris daug kartų skiriasi nuo ginčo atsiradimo metu buvusios negyvenamųjų patalpų nuomos rinkos kainos.

Nagrinėjant vėlesnę teismų praktiką, kai šalys, siekdamos pakeisti arba nutraukti sutartinius įsipareigojimus, kurių vykdymas pasunkėja dėl pablogėjusios ekonominės padėties, vadovavosi anksčiau cituota kasacinio teismo praktika, matyti, kad teismai kitų nei ilgalaikės nuomos sutarčių pakeitimo ar nutraukimo atvejais (pvz., kredito ir pan.) itin retai ryžtasi keisti atitinkamas sutarties sąlygas ar pateisinti tokių sutarčių nutraukimą vien ekonominio sunkmečio argumentais²⁰⁶¹, pabrėždami, jog nei įstatymai, nei teismų praktikoje suformuluoti išaiškinimai nesusiteikia pagrindo daryti išvadą, kad ekonominės krizės situacija *per se* reiškia nenugalimos jėgos faktą, dėl kurio visuotinai atleidžiama nuo sutartinių prievolių vykdymo ir sutarčių nevykdymo teisinių padarinių²⁰⁶². Tokia atsargi teismų pozicija iš esmės pagrįsta, nes, pavyzdžiui, vertinant dar LAT 2011 m. gegužės 31 d. nutartimi civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2011 suformuotą kasacinio teismo nuostatą, kuri jau patvirtinta ne vienoje byloje, pažymėtina, kad bylą nagrinėję teismai pagrįstai pripažino, jog pasikeitusių aplinkybių našta turi būti paskirstoma abiem sutarties šalims, o ne tekti tik vienai jų. Tačiau, sumažindami nuomos mokestį anksčiau minėtoje byloje iki dėl ekonominės krizės nukritusių rinkos kainų, teismai iš esmės tik nuomotojui priskyrė visus neigiamus rinkos kainų kritimo padarinius, o nuomininką visiškai atleido nuo šių aplinkybių naštos, suteikdami jam teisę naudotis patalpomis už ekonominio sunkmečio patikslintas kainas. Be to, anksčiau minėtoje nutar-

2061 Vilniaus apygardos teismo 2011 m. rugsėjo 6 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2A-1102-520/2011; Lietuvos apeliacinio teismo 2011 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-385/2011 ir kt.

2062 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. liepos 4 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-327/2012; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. birželio 6 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-268/2012 ir kt.

tyje, nurodydamas, jog pasikeitusios esminės sąlygos (teigiami pokyčiai nuomos rinkoje, viešbučių veikloje ir pan.) gali sudaryti prielaidas sutarties kainai didėti, atitinkamai – šalims keisti sutartį, teismas atvėrė kelią labai rizikingai neprognozuojamos padėties praktikai, kai vienos iš šalių prašymu teismas tampa subjektu, kuris pasikeitus padėčiai savo nuožiūra gali keisti sutarties sąlygas. T. y. taip teismas labai išplėtė teismo galias kištis į privačius sutartinius santykius, galinčius turėti ne tik teisines, bet ir labai sunkias ekonomines pasekmes rinkoje, kurių rezultatai ne visada gali būti teigiami jau vien dėl to, kad teisinio stabilumo stoka visuomet kelia papildomus draudimo ar kitus administravimo išlaidas, paprastai tenkančias galutiniam vartotojui ir silpnesnei sutartinių santykių šaliai. Pažymėtina, jog esant tokiai padėčiai ypač svarbus tampa klausimas, ar sutarties šalys, įvertinusios galimą sutarties pakeitimo riziką, gali iš anksto sutartimi nustatyti kitokias sutarties keitimo ar nutraukimo dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių taisykles, nei numato įstatymas, ir taip apriboti arba išplėsti šio instituto taikymo ribas. Nors kasacinis teismas šiuo aspektu teisės taikymo ir aiškinimo praktikos dar nėra suformavęs, tačiau sisteminė ir CK, ir teismų praktika, kai nagrinėjami atskiri šalių valios laisvai apsispręsti dėl sutarties sąlygų aspektai ir ribos, leidžia daryti išvadą, jog iš esmės sutarties šalys gali susitarti dėl bet kokių, įskaitant ir minėtų, sutarties keitimo ar nutraukimo pagrindų ir sąlygų, jeigu jie neprieštarauja imperatyviosioms įstatymų nuostatoms²⁰⁶³ arba nėra ribojami viešosios teisės normomis²⁰⁶⁴.

Apibendrinant Lietuvos teismų praktiką, galima daryti išvadą, jog pasunkėjusio sutarties vykdymo dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių teisinio instituto taikymo ir aiškinimo srityje ji yra fragmentiška ir dar tik formuojasi. Atsižvelgiant į tai, daugelis probleminių CK 6.204 straipsnyje įtvirtinto teisinio instituto aspektų iki šiol nėra pakankamai išnagrinėti. Todėl, taikant ir aiškinant normas bei vertinant praktiką, tikslinga vadovautis tarptautinių derinimo šaltinių sukaupta patirtimi, komentarais ir siūlymais, juolab kad, kaip toliau paaiškės, Lietuvos CK nuostatos šioje srityje yra iš esmės analogiškos UNIDROIT principuose įtvirtintoms taisyklėms.

2063 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-150/2012.

2064 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. birželio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-299/2012.

2.2. Sutarties pakeitimo iš esmės pasikeitus aplinkybėms reglamentavimas tarptautiniuose derinimo dokumentuose

Tarptautiniai sutarčių teisės derinimo dokumentai, tokie kaip UNIDROIT principai, PECL, DCFR, įtvirtina gana lanksčias taisykles, skirtas spręsti atvejus, kai sutartis vykdyti tampa sunkiau dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių.

UNIDROIT principai, PECL ir DCFR pirmenybę teikia sutarties privalomumo principui, įtvirtindami bendrą taisyklę, jog pasunkėjęs sutarties vykdymas neatleidžia nukentėjusios šalies nuo prievolių vykdymo (UNIDROIT principų 6.2.1 str., PECL 6:111 str., DCFR III.–1:110 str. 1 d.). Todėl mažinti sutartinių įsipareigojimų mastą, keičiant ar nutraukiant sutartį, leidžiama tik išimtiniais atvejais, konstatavus visas šio teisių gynimo būdo sąlygas ir griežtai laikantis nustatytos tvarkos.

Vertinant tarptautinių sutarčių teisės derinimo dokumentų nuostatas, galima teigti, kad sutarčių vykdymo pasikeitus aplinkybėms reglamentavimas yra panašus, atskiruose principuose daugiau ar mažiau reikšmės teikiant sutarties šalių bendradarbiavimui, deryboms ir šio instituto taikymo pasekmėms. Pavyzdžiui, UNIDROIT principų 6.2.2 straipsnis įtvirtina sąlygas, kurioms esant gali būti taikomos pasunkėjęs sutarties vykdymo taisyklės. Pirma, UNIDROIT principai nustato ganėtinai plačią pasunkėjęs sutarties vykdymo taisyklių taikymo įvairovę, įtvirtindami nuostatą, jog sutarties vykdymo pasunkinimu laikytinos situacijos, kai dėl tam tikrų įvykių iš esmės pasikeičia sutarties pusiausvyra, t. y. kai šaliai padidėja sutarties vykdymo kaina arba kai sumažėja šalies gaunamas įvykdymas. Tai gali būti smarkiai pabrangusios žaliavos prekėms gaminti arba paslaugoms teikti, naujos saugumo taisyklės, smarkiai pabranginančios gamybą, ir pan. Tokios situacijos galimos ir labai pasikeitus rinkos sąlygoms arba sužlugus sutarties tikslui (pvz., uždraudžiama eksportuoti prekes, įsigytas būtent eksporto tikslais)²⁰⁶⁵. Antra, tam, kad būtų galima pritaikyti pasunkėjęs sutarties vykdymo taisykles, būtina nustatyti, kad šis įvykis atitinka keturias privalomas sąlygas: 1) jis įvyko arba nukentėjusiajai šaliai tapo žinomas sudarius sutartį; 2) šio įvykio nukentėjusioji šalis negalėjo protingai numatyti sutarties sudarymo metu; 3) šio įvykio nukentėju-

2065 Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. *Commentary on the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts (PICC)*. Oxford University Press, 2008, p. 184–185.

sioji šalis negali kontroliuoti; 4) nukentėjusioji šalis nebuvo prisiėmusi šio įvykio atsiradimo rizikos (pvz., spekuliacinės arba rizikos sutartys, kurias sudarydamos šalys prisiėmė tam tikrą riziką), nors apie šią riziką sutarties sudarymo momentu ji nežinojo²⁰⁶⁶.

PECL 6:111 straipsnyje, kuriame vartojama ne pasunkėjusio sutarties vykdymo (angl. *hardship*), o pasikeitusių aplinkybių (angl. *change of circumstances*) sąvoka, įtvirtintos labai panašios šio instituto taikymo taisyklės. Esminiai skirtumai yra tie, kad PECL 6:111 straipsnis, kitaip nei anksčiau aptartos UNIDROIT principų nuostatos, taikytinas tik tada, kai sutarties vykdymą sunkinančios aplinkybės atsiranda jau sudarius sutartį (PECL 6:111 str. 2 d. a punktas)²⁰⁶⁷. Antra, PECL, aplinkybėms, sunkinančioms sutarties vykdymą, nenustatytas neturėjimo galimybės jų kontroliuoti kriterijus. Tačiau šį aspektą apima privaloma taikymo sąlyga, kad aplinkybių atsiradimo rizikos nebuvo prisiėmusi viena iš šalių. Trečia, PECL, kitaip nei UNIDROIT principai, ypač daug dėmesio skiria sutarties šalių deryboms, įtvirtindami pareigą šalims ne tik derėtis dėl sutarties pakeitimo ar jos nutraukimo, bet ir teismo teisę priteisti nuostolius iš šalies, atsisakiusios derėtis ar nutraukusios derybas, pažeidžiant sąžiningumo ir sąžiningos dalykinės praktikos principus.

Vertinant šalių teisės pasikeitusiomis aplinkybėmis pažymėtina, kad visi tarptautiniai sutarčių teisės derinimo dokumentai nustato skolininkui, o PECL – ir abiem šalims pareigą prieš kreipiantis į teismą mėginti susitarti dėl sutarties keitimo. Be to, UNIDROIT principai numato, jog nukentėjusioji šalis neturi teisės sustabdyti prievolių vykdymo. Nors PECL nuostatos dėl to, ar šalis turi teisę stabdyti prievolės vykdymą, nėra, tačiau komentare laikomasi nuomonės, jog nukentėjusioji šalis, tokiais atvejais sustabdydama prievolių vykdymą (pvz., derybų metu), veikia savo rizika²⁰⁶⁸. Tik jeigu šalys nepasiekia sutarimo per protingą terminą, šalims suteikiama galimybė kreipiantis į teismą arba pakeisti sutarties sąlygas, arba sutartį nutraukti. Teismui tokiu atveju suteikiama plati diskrecija ir sutartį pakeisti, ir ją nutraukti. Pavyzdžiui, UNIDROIT principai nustato, jog nutraukdamas sutartį teismas turi teisę nustatyti sutarties nutraukimo datą ir sąlygas²⁰⁶⁹. PECL 6:111 straipsnio

2066 Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. *Commentary on the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts (PICC)*. Oxford University Press, 2008, p. 186.

2067 Lando O., Beale H. (eds.) *Principles of European Contract Law, Parts I and II (combined and revised)*, prepared by the Commission of European Contract Law. Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 2000, p. 325.

2068 *Ibid.*, p. 324.

2069 *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts*. Integral version, p. 191 [žiū-

3 dalis nustato, kad teismas gali nutraukti sutartį arba pakeisti sutarties sąlygas taip, kad teisingai ir nešališkai paskirstytų šalims nuostolius ir pelną, kilusį iš pasikeitusių aplinkybių.

Nors UNIDROIT principuose nenurodyta, kokiam teisių gynimo būdui teikti pirmenybę – sutarties nutraukimui ar sutarties pakeitimui, tačiau, daugumos autorių ir komentatorių nuomone, įvertinus deklaruojamą *favor contractus* principą, teismo tikslas turi būti išsaugoti sutartį²⁰⁷⁰. Be to, laikantis sutarčių autonomijos principo, teismui nesuteikiama teisė iš esmės pakeisti sutartį arba ją perrašyti.

DCFR taip pat įtvirtina taisykles, taikytinas pasunkėjusio sutarčių vykdymo dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių atvejais (DCFR III.–1:110 str.)²⁰⁷¹. Šios taisyklės iš esmės analogiškos atitinkamoms UNIDROIT principų bei PECL nuostatomis. Pavyzdžiui, DCFR, kaip ir PECL bei UNIDROIT principuose nurodoma, kad prievolė turi būti vykdoma net jeigu ją vykdyti tapo sunkiau, vykdymas pabrango ar gautina vykdymo vertė sumažėjo (DCFR III.–1:110 str. 3 d. a punktas). Tačiau jeigu prievolė, kylančią iš sutarties ar vienašalio teisinio akto, vykdyti dėl pasikeitusių išimtinių aplinkybių tampa taip sunku, kad būtų akivaizdžiai neteisinga šalį laikyti įpareigota vykdyti prievolę, teismas gali arba pakeisti sutartį taip, kad ją būtų protinga ir sąžininga vykdyti pasikeitus aplinkybėms, arba nutraukti prievolę teismo nustatytais terminais ir sąlygomis. Pažymėtina, kad pagal DCFR III.–1:110 straipsnį nuostatos dėl prievolės nutraukimo ar pakeitimo dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių taikytinos ne tik sutartinėms prievolėms, bet ir prievolėms, atsirandančioms iš vienašalių sandorių (III.–1:110 str. 2 d.). Be to, šias nuostatas galima taikyti tik nustačius šias sąlygas: 1) išskirti aplinkybių pasikeitimą, dėl kurių vykdymas tampa nepateisinamai sunkus (angl. *unjustly onerous*), t. y. iš esmės sutrikus teisių ir pareigų pusiausvyrai. Be to, sunkumas turi būti tiesioginis pabrangusio vykdymo rezultatas. Tai reiškia, jog neatitiktis turi būti tokia, jog prievolė tampa vykdoma sutarties šalies sąskaita arba, pavyzdžiui, iš esmės neatlygintinai; 2) aplinkybės turi atsirasti atsiradus

rėta 2012-05-01]. <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2004/integralversionprinciples2004-e.pdf>>.

2070 Baranauskas E., Zapolskis P. The Effect of Change in Circumstances on the Performance of Contract. *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118): 210.

2071 Bar C., Clive E., Schulte-Nölke H. (eds.) *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference. Interim Outline Edition*. 2008, p. 232–233 [žiūrėta 2011-12-11]. <http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf>.

prievolei; 3) skolininkas nežinojo ir protingai negalėjo žinoti apie tokių aplinkybių atsiradimo galimybę; 4) skolininkas nebuvo prisiėmęs ar negali būti protingai laikomas kaip prisiėmęs aplinkybių pasikeitimo rizikos; 5) tik jei skolininkas siekė protingai ir sąžiningai derybomis pasiekti protingo ir sąžiningo prievolės sąlygų pakeitimo. Tai reiškia, kad DCFR, kitaip nei PECL, kuriuose derybų pareiga nustatyta abiem šalims, nepritaria tokiai griežtai nuomonei dėl derybų ir tokią pareigą nustato tik skolininkui.

Taigi, nustatęs visas šio instituto taikymo sąlygas, teismas turi teisę arba sutartį nutraukti, arba ją pakeisti taip, kad būtų atkurta pusiausvyra. Tai reiškia teisingą teisių ir pareigų pusiausvyrą ir teisingą nuostolių paskirstymą abiem šalims. Pažymėtina, jog sutarties pakeitimas gali pasireikšti terminų pratęsimu, kainos ar kiekio sumažinimu arba padidinimu ir pan., tačiau, kaip ir UNIDROIT principų bei PECL atveju, teismui nesuteikiama galimybė iš esmės sutartį perrašyti ar pakeisti ją taip, kad tai reikštų iš esmės naujos sutarties sudarymą.

Apibendrinant tarptautinių sutarčių derinimo šaltinių nuostatas galima teigti, jog lankstus sutarčių keitimo mechanizmas, iš esmės pasikeitus aplinkybėms, atspindi kompromisą, priimtą bandant suderinti labai skirtingus požiūrius į šio instituto taikymo mastą turinčių Europos šalių patirtį, žingsnis po žingsnio atsiribojant nuo absoliutaus šalių autonomijos principo ir laipsniškai teikiant prioritetą lanksčiam ir nemažai diskrecijos teismams suteikiančiam *rebus sinc stantibus* principą įgyvendinančiam modeliui. Kaip rodo šiuolaikinė tobulėjanti Europos šalių teismų praktika ir teisinis reglamentavimas šioje srityje, šiuo modeliu iš esmės pasekė nemažai konservatoriškų Europos šalių. Nors kai kurie autoriai iki šiol abejoja, ar nevertėtų palikti šalims teisės pačioms numatyti sutarties keitimo sąlygas sutartyse, tačiau galiausiai, kaip rodo PECL ir DCFR, apsispręsta įtvirtinti lankstų mechanizmą, suteikiant teisę sutarčių šalims pačioms susitarti dėl kitokių sutarčių keitimo sąlygų, apimties ir pagrindų sutartyse.

Pažymėtina, kad būtent tokios nuostatos iki šiol laikosi bene konservatyviausiai *rebus sic stantibus* principo taikymą vertinantys Prancūzijos teismai ir įstatymų leidėjas. Būtent Prancūzija įvardijama kaip šalis, iš esmės nepripažįstanti galimybės šalims keisti sutarties sąlygas pasikeitus aplinkybėms. Prancūzijoje susiformavo praktika, kad sutarties šalys nuo sutarties vykdymo gali būti atleidžiamos remiantis tik *for-*

ce majeure doktrina²⁰⁷². Todėl iki šiol tik Prancūzijos administraciniai teismai, gindami viešąjį interesą, taiko pasikeitusių aplinkybių doktriną (pranc. *theorie de l'imprévision*), esant viešosioms ilgalaikėms sutartims, tačiau pripažįsta galimybę ne pakeisti, o nutraukti sutartį, kaip *force majeure* atveju, tačiau jau ne dėl absoliutaus negalimumo, o tais atvejais, kai sutartį, nors vis dar įmanoma, bet iš esmės pražūtinga vykdyti, t. y. pernelyg sunku arba įmanoma dedant tik neprotingas pastangas, kurios gali privesti skolininką prie bankroto²⁰⁷³. Ši padėtis nulemta istorinių aplinkybių, didelio nepasitikėjimo teismais bei skeptiško požiūrio į proaktyvų teisėją bei jo galimybę keisti sutartį.

Panašios praktikos laikosi Liuksemburgas, Belgija ir kitos prancūziškosios tradicijos šalys. Italijoje yra specialios normos, leidžiančios nutraukti ilgalaikio ar tęstinio pobūdžio sutartis (pvz., Italijos CK 1467 str.), kitose valstybėse (Graikijoje, Portugalijoje) nustatytos normos, leidžiančios ilgalaikes sutartis arba pakeisti, arba nutraukti, ir pan.²⁰⁷⁴. Šiose šalyse (pvz., Ispanijoje) galimybė pakeisti arba nutraukti sutartis priklauso nuo sutarties pobūdžio ir dažniausiai netaikoma piniginiams prievolėms²⁰⁷⁵. Atskirose šalyse skiriasi teismo diskrecijos laipsnis – nuo draudimo teismams modifikuoti sutartinius santykius ir galimybės tik nutraukti sutartį, kai šalys nesusitaria jos pačios pakeisti, iki teismo diskrecijos laisvai nuspręsti, nutraukti ar pakeisti sutartį, arba pirmenybę suteikiant sutartį pakeisti modifikuojant pagal pasikeitusias aplinkybes.

Didžiojoje Britanijoje taip pat laikomasi gana griežtos sutarčių keitimui pasikeitus aplinkybėms pozicijos. Iki šiol sutartis gali būti panaikinta ir šalys gali būti atleistos nuo tolesnio jos vykdymo remiantis XIX a. išplėtotą *frustracijos doktriną*, kai sudarius sutartį atsiranda tam tikros aplinkybės, dėl kurių sutartį vykdyti fiziškai arba komerciškai pasidaro neįmanoma, žlunga sutarties tikslas arba prievolė vykdoma radikaliai kitaip, nei buvo numatyta sudarant sutartį²⁰⁷⁶.

2072 Karampatzos A. Supervising Hardship as Subdivision of the General Frustration Rule: A Comparative Analysis with Reference to Anglo-American, German, French and Greek Law. *European Review of Private Law*. 2005, p. 135.

2073 David R. Frustration of Contract in French Law. *Journal of Comparative Legislation and International Law, Third Series*. 1946, 28 (3/4): 13.

2074 Lando O., Beale H. (eds.) *Principles of European Contract Law, Parts I and II (combined and revised)*, prepared by the Commission of European Contract Law. Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 2000, p. 328.

2075 Baranauskas E., Zapolskis P. The Effect of Change in Circumstances on the Performance of Contract. *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118).

2076 Beale H. G. *Chitty on Contracts: Twenty-Ninth Edition. Vol. I: General Principles*. London: Sweet & Maxwell, p. 1311.

Lanksčiausias požiūris į pasikeitusių aplinkybių pasekmes sutartiniams santykiams vyrauja Vokietijoje ir kitose šios šalies teisę recepavusiose šalyse. Vokietijoje galimybė pakeisti sutartį tradiciškai buvo pagrįsta sąžiningumo principu, pagal kurį sutartis gali būti pakeista ar nutraukta, jeigu jos vykdymas sukeltų netoleruotinas pasekmes, nesuderinamas su teise ir teisingumu, t. y. skolininkas gali būti atleidžiamas nuo pareigos vykdyti sutartį, kai jos vykdymas tampa *protingai* neįmanomas ir dėl to nėra atsakovo kaltės²⁰⁷⁷. Vėliau Vokietijos aukščiausiasis teismas ėmė taikyti sandorio pagrindo išnykimo doktriną (vok. *Wegfall der Geschäftsgrundlage*), kuria vadovaujantis nekontroliuojamai pasikeitusios aplinkybės, fundamentaliai sugriaunančios sutarties šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą ir sukuriančios pernelyg dideles pareigas sutarties šaliai, kuri nenumatė ir neprisiėmė tokių aplinkybių atsiradimo rizikos, pateisina sutarties pritaikymą prie pasikeitusių aplinkybių arba jos nutraukimą²⁰⁷⁸. Teismų praktikoje išplėtotą pagrindo išnykimo doktrina 2002 m. buvo įtraukta ir į Vokietijos CK 313 straipsnį.

Polinkis šį institutą taikyti liberaliau ir laipsniškas atsitraukimas nuo absoliutaus šalių autonomijos ir griežto *pacta sunt servanda* principų taikymo iš esmės nulemtas pačios sutarčių teisės pokyčio, vis daugiau reikšmės teikiant ne tik teisinei sutarčių sąlygų apsaugai, bet ir sąžiningumo, bendradarbiavimo pareigos, sąžiningos dalykinės praktikos bei socialinio teisingumo imperatyvo svarbai. Kita vertus, vis liberalesnis požiūris į sutarčių keitimą kelia grėsmę teisinių santykių stabilumui ir teisėtų lūkesčių apsaugai, nes suteikiant plačią diskreciją teismams sutarčių šalys gali jaustis nesaugiai, be to, beatodairiškas šios galimybės taikymas gali turėti neigiamą įtaką ne tik konkrečios sutarties šalių teisių ir pareigų pusiausvyrai, bet ir pačiai rinkai. Taigi, nors klasikinė griežtoji sutarčių laisvės ir vykdytinumo koncepcija keičiasi, tačiau kartu ši kaita kelia naujas grėsmes ir jas reikia spręsti. Dėl šios priežasties sutarčių keitimo galimybė, nors taikoma vis plačiau, vis tiek lieka išimtinė priemonė, taikytina numčius visas sąlygas ir suteikiant galimybę pačioms sutarties šalims *ex ante* nustatyti kitokias sutarčių keitimo sąlygas ir tvarką sutartyse.

2077 Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DDCFR)*. Full Edition. Munich: Sellier European Law Publishers, 2009, p. 716.

2078 Horn N. *Adaption and Modification of Contracts in View of a Change of Circumstances*. Tel Aviv University Studies in Law. 1992, p. 138–139.

3. SUTARTIES KEITIMO DĖL IŠ ESMĖS PASIKEITUSIŲ APLINKYBIŲ INSTITUTO SANTYKIS SU KITOMIS ATSAKOMYBĖ RIBOJANČIOMIS PRIEMONĖMIS

Sutarties keitimo dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių institutas lengvina nukentėjusios šalies padėtį, siaurina išpareigojimus. Teisių gynimo būdų ir teisinių priemonių, kuriomis sutarties šalis, esant atitinkamoms sąlygoms, gali lengvinti savo padėtį, yra įvairių. Minėta, kad įstatymas nustato atvejus, kai draudžiama reikalauti prievolę įvykdyti natūra arba teismui suteikiama galimybė, atsižvelgiant į susiklosčiusias aplinkybes, mažinti atlygintinų nuostolių dydį ir pan. Vienais atvejais šalis nuo nuostolių atlyginimo atleidžiama visiškai arba net leidžiama užbaigti prievolinius santykius, kitais galimybė tai daryti daug mažesnė. Tai, kokį teisinį pagrindą, siekdama palengvinti savo padėtį, šalis turi galimybę rinktis, priklauso ir nuo pačios sutarties šalies valios, ir nuo pasikeitusių aplinkybių pobūdžio, t. y. nuo to, kaip jos realiai veikia sutartinių išpareigojimo vykdymo galimybes. Tai lemia būtinybę atsakyti į klausimą, kokia yra sutarties šalių laisvė pasirinkti vieną ar kitą teisių gynimo būdą ir koks yra atsakomybė lengvinančių ir išpareigojimus siaurinančių teisinių priemonių tarpusavio santykis.

Vertinant sutarties keitimo dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių institutą, susijusį su kitomis panašiomis priemonėmis, akivaizdu, jog dažniausiai jis kyla su *force majeure*.

Nenugalimos jėgos doktrina Lietuvoje įtvirtinta kaip atsakomybę naikinanti sąlyga CK 6.127 ir 6.212 straipsniuose, numatančiuose šalių atleidimo nuo atsakomybės ir nuo pareigos vykdyti sutartines prievoles pagrindus, sąlygas ir tvarką. Be to, CK įtvirtina ir specialių nuostatų, reglamentuojančių nenugalimos jėgos aplinkybių sukeliamas teises pasekmes atskirų sutarčių rūšių atvejais. Šio instituto esmė – sutarties šalių atleidimas nuo pareigos atlyginti viena kitai nuostolius, taip pat ir nuo pareigos toliau vykdyti sutartį, po sutarties sudarymo atsiradus tam tikroms aplinkybėms, darančioms sutarties vykdymą neįmanomą.

Pažymėtina, jog savo prigimtimi šie institutai yra giminingi, ypač kai šiuolaikinėje doktrinoje *force majeure* yra suprantamas labai plačiai, t. y. ne tik kaip apimantis atvejus, kai sutarties vykdymas tampa nei fiziškai, nei teisiškai neįmanomas, bet ir kai teoriškai sutartį vykdyti įmanoma, tačiau praktiškai ją įgyvendinti tampa sunku ir ekonomiškai

neefektyvu²⁰⁷⁹. Abu šie institutai yra skirti spręsti toms pačioms situacijoms, kai dėl pasikeitusių aplinkybių, kurių rizikos šalys nėra prisiėmusios, sutartį vykdyti tampa neįmanoma arba labai sunku. Abiem institutais šalys yra saugomos nuo neprotingo, sąžiningumui ir teisingumui prieštaraujančio teisių ir pareigų disbalanso bei esminės nelygybės.

Kita vertus, minėti institutai skiriasi savo tikslais, pasekmėmis ir taikymo sąlygomis. Pirma, nenugalimos jėgos aplinkybėmis šalis gali remtis tik nustačius visus nenugalimą jėgą kvalifikuojančius požymius: šios aplinkybės atsiranda jau sudarius sutartį, o sudarant sutartį jų nebuvimo galima protingai numatyti; dėl atsiradusių aplinkybių sutartį įvykdyti tampa objektyviai negalima; tos aplinkybės atsirado be šalies kaltės; šalis nebuvo prisiėmusi tų aplinkybių atsiradimo rizikos. Nesant šių kriterijų visumos, faktinės aplinkybės negali būti pripažintos nenugalima jėga²⁰⁸⁰.

Antra, šiuo pagrindu prievolė baigiasi tik tuo atveju, jeigu nenugalima jėga atsirado dar prieš skolininkui pažeidžiant prievolę, o nenugalimos jėgos faktą turi įrodyti skolininkas. Maža to, CK pateikiamas sąrašas aplinkybių, kurios *a priori* negali būti laikomos *force majeure*: 1) rinkoje nėra reikalingų prievolei vykdyti prekių; 2) sutarties šalis neturi reikiamų finansinių išteklių; 3) skolininko kontrahentai pažeidžia savo prievoles (CK 6.212 str. 2 d.). Pažymėtina, kad kasacinis teismas sutartinių prievolių nevykdančioms šalims ganėtinais griežtai aiškina *force majeure* aplinkybėmis taikytinas sąlygas, pabrėždamas skolininko pareigą jau sudarant sutartį numatyti prievolėms vykdyti galinčias trukdyti aplinkybes ir pareigą imtis priemonių joms pašalinti bei sumažinti jų sukiamas neigiamas pasekmes, pabrėždamas nagrinėjamo teisinio instituto išimtinumą ir prioritetą, taikant jam sutarties privalomumo principą²⁰⁸¹.

Taigi *force majeure* ir *rebus sic stantibus* taisyklės iš tiesų panašios. Esminiai skirtumai – *force majeure* išimtinai taikomas, jei aplinkybės

2079 Rösler H. Hardship in German Codified Private Law – In Comparative Perspective to English, French and International Contract Law. *European Review of Private Law*. 2007, 3: 494.

2080 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. spalio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-931/2003.

2081 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. lapkričio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-621/2004; 2005 m. lapkričio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-534/2005; 2009 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-509/2009; 2010 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2010; 2008 m. vasario 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-62/2008; 2006 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-392/2006.

atsirado sudarius sutartį, be to, paprastai *force majeure* institutas taikomas tik tais atvejais, kai sutartį vykdyti tampa teisiškai ir (ar) fiziškai neįmanoma, o pasunkėjusio sutarties vykdymo dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių teisinio instituto taisyklės taikomos tuomet, kai sutartį vykdyti iš esmės tampa sunkiau, bet įmanoma. Kita vertus, minėta, jog šiuolaikinė doktrina pripažįsta galimybę taikyti *force majeure* ir tais atvejais, kai prievolę vykdyti tampa ypač sunku ir todėl ekonomiškai neefektyvu. Tuomet atriboti minėtus atvejus sunkiau, todėl lieka vertinti šių institutų taikymo pasekmes ir esminius tikslus.

Vertinant *force majeure* pasekmes pažymėtina, kad *rebus sic stantibus* suteikia galimybę šalims pradėti derybas dėl sutarties pakeitimo. Jų metu šalys ne tik nėra atleidžiamos nuo sutartinių įsipareigojimų nevykdymo, bet neturi galimybės sustabdyti prievolės vykdymą. Be to, šalims nesutarus dėl sutarties sąlygų keitimo, teismas, nors ir turi diskreciją spręsti klausimą dėl pasekmių, tačiau prioritetą paprastai teikia sutarties keitimui, o ne sutartinių santykių pasibaigimui. O nenugalimos jėgos (*force majeure*) aplinkybės paprastai lemia ne tik skolininko atleidimą nuo civilinės atsakomybės, bet ir automatišką sutartinių prievolių pasibaigimą (CK 6.127 str. 1 d.). *Force majeure* atveju atsiradę nuostoliai tenka pačioms šalims, o kita sutarties šalis turi teisę ir nutraukti sutartį, ir sustabdyti sutarties vykdymą net jeigu neįmanomumas įvykdyti sutartį yra laikinas, tačiau gali būti suprantamas kaip esminis, dėl kurio šalis praranda interesą. Nutraukus sutartį, *force majeure* atveju taikoma restitucija, t. y., kitaip nei *rebus sic stantibus atveju*, *force majeure* aplinkybės, kaip lengvinančios skolininko padėtį, gali būti reikšmingos dviem požiūriais: pirma, jos pabaigia šalių prievolę (CK 6.127 str.); antra, atleidžia skolininką nuo civilinės atsakomybės taikymo (CK 6.212 str. 1 d.; 6.253 str. 2 d.). Jei dėl *force majeure* prievolė pasibaigia, taikoma CK 6.127 straipsnio 2 dalis, pagal kurią skolininkas privalo grąžinti kitai šaliai visa tai, ką yra gavęs pagal sutartį. Kasacinis teismas savo praktikoje laikosi nuostatos, jog, pavyzdžiui, statybos rangos sutarties atveju, jei dėl *force majeure* aplinkybių rangovas negali vykdyti rangos objekto perdavimo prievolės užsakovui ir jam tenka atsitiktinė daikto žuvimo ar sugedimo rizika, jis privalo grąžinti užsakovui sumokėtas už darbą lėšas. Šiose bylose susiklostę teisiniai santykiai yra dėl restitucijos, o ne dėl civilinės atsakomybės taikymo, t. y. jei konkrečioje byloje nustatoma *force majeure*, tai ši teisiškai reikšminga aplinkybė nepašalina restituci-

jos taikymo, kaip vieno iš sutarties nutraukimo ar prievolės pasibaigimo padarinių²⁰⁸².

Minėti skirtumai gana aiškiai leidžia atriboti šias doktrinas. Tačiau jeigu sutartį ar prievolę vykdyti vis dar įmanoma, bet itin neekonomiška, vien skirtingų minėtų institutų teisinių pasekmių ir procedūrinių šių institutų taikymo taisyklių neužtenka sprendžiant iš esmės, koks institutas konkrečiu atveju taikytinas. Tuomet galima situacija, leidžianti taikyti ir vieną, ir kitą doktriną. Todėl, vadovaujantis šalių dispozityvumo principu civilinėje teisėje, sutartinių santykių šaliai turėtų būti suteikta galimybė rinktis, kuria iš įstatyme nustatytų doktrinų remtis, nebent vienas ar kitas pasirinkimas konkrečiu atveju akivaizdžiai pažeistų vienos iš sutartinių santykių dalyvių teises bei interesus ir prieštarautų teisingumo, sąžiningumo ir protingumo principams. Tokia praktika netiesiogiai pavirtinama teismų praktika, iš kurios matyti, kad šalys, siekdamos nutraukti sutartinius teisinius santykius arba būti atleistos nuo sutartinių įsipareigojimų, pavyzdžiui, pagal kredito sutartis, naudojasi ir vienu, ir kitu institutu, o teismai neneigia to, kad *force majeure* ir *rebus sic stantibus* aplinkybės vertinamos iš esmės pagal panašias taisykles. Pavyzdžiui, vienoje byloje, kurioje ieškovai prašė pripažinti atsakovo vienašalį kredito sutarčių nutraukimą neteisėtu bei atidėti paskolų grąžinimą, nes neturėjo galimybės mokėti kredito įmokas dėl nenugalimos jėgos, t. y. ekonominės krizės, bei savo nuomonę grindė LAT suformuota teisės taikymo ir aiškinimo praktika 2011 m. gegužės 31 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2011, kasacinis teismas, atmesdamas ieškovų argumentus, nurodė, jog nors Aukščiausiojo Teismo praktikoje iš tiesų yra išsakyta nuomonė, kad pasauliniu ir nacionaliniu mastu vykstanti krizė yra visiems žinoma aplinkybė, kurios nereikia įrodinėti (CPK 182 str. 1 d. 1 p.), „ekonominės krizės situacija per se reiškia nenugalimos jėgos faktą, dėl kurio visuotinai atleidžiama nuo sutartinių prievolių vykdymo ir sutarčių nevykdymo teisinių padarinių“. Teisėjų kolegija konstatavo, kad „CK 6.212 straipsnyje įtvirtintos nenugalimos jėgos sąlygos (požymiai) turi būti konstatuojami kiekvienu konkrečiu atveju individualiai, o *force majeure* besiremianti sutarties šalis privalo įrodyti, kad nenugalimos jėgos sąlygos egzistuoja būtent jos atžvilgiu. Tai *inter alia* reiškia ir tai, kad nenugalimos jėgos aplinkybe galėtų būti pripažinta ne ekonominės krizės situacija per se, o tam tikros konkrečios krizės aplinkybės, susiju-

2082 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2010.

*sios su sutarties šalies veikla, objektyviai darančios sutarties vykdymą negalimą*²⁰⁸³.

Tokia pozicija, kai vertinant, buvo ar ne *rebus sic stantibus* institutui taikyti būtinos aplinkybės, suteikiančios pagrindą sutarties šalims keisti sutarties sąlygas, vadovaujamasi teisės taikymo ir aiškinimo praktika, suformuota *force majeure* taikymo bylose ir atvirkščiai, ypač atsižvelgiant į tai, kad teisės taikymo ir aiškinimo praktika *rebus sic stantibus* instituto taikymo bylose itin negausi, yra iš esmės pagrįsta ir skatintina.

Kadangi CK 6.204 straipsnio 2 dalyje, kaip ir UNIDROIT principų 6.2.2 straipsnyje, viena iš sąlygų, kuriai esant galima taikyti sutarties keitimo dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių doktriną, yra aplinkybės, kurios atsirado ne tik sudarius sutartį, bet ir tos, kurios nukentėjusiai šaliai tampa žinomos sudarius sutartį, galimos situacijos, kai abi šalys, jau sudarydamos sutartį, dėl objektyvių ar subjektyvių priežasčių sutarė dėl tokių sutarties sąlygų, kurios lemia esminę sutartinių įsipareigojimų disproporciją. Tokiais atvejais gali atsirasti pagrindas taikyti ne tik CK 6.204 straipsnį, bet ir sandorio pripažinimo negaliojančiais taisykles. Pavyzdžiui, jei šalys ar nukentėjusioji šalis suklysta dėl objektyvių priežasčių, gali būti taikomas CK 1.90 straipsnis, nustatantis dėl suklydimo sudarytų sandorių pripažinimo negaliojančiais tvarką ir pasekmes. Jei viena iš šalių suklydo dėl kitos sutarties kaltės, gali būti taikytinos dėl apgaulės sudaryto sandorio taisyklės (CK 1.91 str.). Kita vertus, pastaruoju atveju aplinkybė, jog buvo suklysta dėl subjektyvių priežasčių, t. y. dėl vienos iš sutarties šalies kaltės, eliminuoja CK 6.204 straipsnio taikymą.

Be to, atsižvelgiant į teismų praktikos poziciją, kad tais atvejais, kai nustatoma, jog prievolė neatitinka įmanomumo reikalavimo, t. y. jos neįmanoma įvykdyti jau sutarties sudarymo metu, todėl sandoris laikomas niekiniu CK 1.80 straipsnyje įtvirtintu pagrindu kaip sandoris, prieštaraujantis imperatyviai įstatymo normai²⁰⁸⁴, gali kilti klausimas, ar konkrečiu atveju negalės būti taikomas ir CK 1.80 straipsnis, ir CK 6.204 straipsnis Kita vertus, dėl to, kad 6.204 straipsnis taikomas esant esminei šalių įsipareigojimų disproporcijai dėl tokių aplinkybių, kai vykdyti sutartį, nors ir sunku, bet vis dar įmanoma, minėtų nuostatų

2083 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. birželio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-268/2012.

2084 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-6/2008.

konkurencija neturėtų kilti. Esminis CK 6.204 straipsnio konkurencijos klausimas galėtų kilti dėl CK 1.91 straipsnio, reglamentuojančio, dėl suklydimo sudaryto sandorio pripažinimą negaliojančiu. Tokiais atvejais reiktų atsakyti į klausimą, ar sutarties šalis turi galimybę pasirinkti, kokia nuostata remtis. Teisės doktrinoje nuomonių šiuo klausimu yra įvairių. Pagal bendrą taisyklę, remiantis dispozityvumo principu, šalims reiktų suteikti galimybę rinktis savo teisių gynimo priemones, tačiau įvertinus tai, kad CK 1.90 straipsnio 7 dalis nustato taisyklę, jog suklydusi šalis neturi teisės reikalauti pripažinti sutartį negaliojančia, jeigu ji savo teises ir interesus adekvačiai gali apginti kitais gynimo būdais, taip pat tai, kad CK 1.90 straipsnis sukelia sunkesnes pasekmes, pirmenybė turi būti teikiama CK 6.204 straipsniui.

Dėl tų pačių priežasčių, kaip ir anksčiau nagrinėtu atveju, t. y. dėl to, kad 6.204 straipsnis gali būti taikomas ir tuomet, kai aplinkybės atsirado prieš sudarant sutartį, bet tapo žinomos ją sudarius, gali kilti klausimas dėl *rebus sic stantibus* taisyklių santykio su esmine šalių nelygybe, kurią reglamentuoja CK 6.228 straipsnis.

Pagal CK 6.228 straipsnio 1 dalį šalis gali atsisakyti sutarties arba atskiros jos sąlygos, jeigu sutartis ar atskira jos sąlyga sutarties sudarymo metu nepagrįstai suteikė kitai šaliai perdėtą pranašumą. Taigi įstatymas užtikrina sutarties šalių interesų pusiausvyrą, teisingumo, sąžiningumo ir protingumo principų laikymąsi. Šaliai suteikiama teisė atsisakyti sutarties, kai ji lemia didžiulį šalių prievolių neatitikimą – viena šalis gauna naudą, o kita šalis negauna nieko. Teismų praktikoje aiškinama, jog tai turėtų būti tokia nelygi šaliai padėtis, jog protingas ir apdairus žmogus tokiomis sąlygomis sutarties niekada nesudarytų. Tai turėtų būti esminė sutarties sąlyga. Esant esminei šalių teisių ir pareigų neatitikčiai, būtų nesąžininga ir neprotinga reikalauti vykdyti sutartį. Tokiu atveju šalis, kuri būtų nukentėjusioji, turi teisę pareikšti kitai šaliai, kad atsisako vykdyti tokią sutartį ar tam tikros jos sąlygos, tokios sutarties ar jos sąlygos galima atsisakyti vienašališkai, nesikreipiant į teismą²⁰⁸⁵. Taigi tam, kad būtų galima taikyti CK 6.228 straipsnį, būtina nustatyti šių aplinkybių visumą: 1) sutartis arba atskira jos sąlyga sutarties sudarymo metu nepagrįstai suteikė kitai šaliai perdėtą pranašumą, t. y. vienos šalies naudą neprotingai (perdėtai) mažinant neprotingai (perdėtai) didinama kitos

2085 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-106/2010.

šalies iš sutarties gaunama nauda; 2) šis pranašumas suteiktas dėl jį įgijusios šalies nesąžiningumo, t. y. ši šalis sutarties sudarymo metu žino apie pranašumą ir jį įgyja pasinaudodama kitos šalies bloga padėtimi. Būtent ši sąlyga lemia esminės šalių nelygybės ir CK 6.204 straipsnio skirtumą, kuris turi atriboti galimybę taikyti šiuos institutus kartu. Nors ir CK 6.204 straipsnyje tiesiogiai nenurodyta, kad jis netaikomas, kai nustatoma, jog kita sutarties šalis žinojo apie sutarties sudarymo metu egzistavusias aplinkybes, pasunkinančias sutarties vykdymą, tačiau atsižvelgiant į tai, kad pagal CK 6.204 straipsnį sutarties vykdymą turi pasunkinti nuo šalių valios nepriklausančios objektyvios aplinkybės, ir tai, kad nėra privalomos sąlygos dėl to, sutarties šalis naudą įgytų dėl savo nesąžiningų veiksmų ar neveikimo nukentėjusios šalies sąskaita, manytina, kad CK 6.204 ir 6.228 straipsniai įtvirtina savarankiškus teisių gynimo būdus. Pažymėtina, kad kasacinio teismo praktikoje yra pavyzdžių, kai šalys yra bandę pakeisti ar nutraukti sutartinius įsipareigojimus, remdamosi įvairiomis ir CK 6.204 straipsnio, ir CK 6.228 str. nuostatomis. Nors dažniausiai bandymas taikyti CK 6.228 straipsnį nebūdavo sėkmingas, konstatavus nesant tam pagrindų, kasacinis teismas vienoje iš bylų yra pareiškęs, kad esminis CK 6.204 ir 6.228 straipsnių atribojimas yra būtent šalių sąžiningumas²⁰⁸⁶. Be to, teismų praktikoje, kuria pripažinta, jog CK 6.228 straipsnio nuostatos netaikytinos sprendžiant ginčą dėl šalių laisva valia sudarytoje sutartyje nustatytų sąlygų netesybų mažinimo, pabrėžiama, jog CK 6.228 straipsnio paskirtis – pirmiausia ginti silpnesniąją sutarties šalį (dažniausiai vartotoją, nors tam tiktais atvejais ir verslo subjektą), kuri privalėjo sutikti su jai pasiūlytomis sutarties sąlygomis²⁰⁸⁷.

Kitos atsakomybę ribojančios priemonės dažniausiai taikomos nesant visų *rebus sic statibus* taikymo sąlygų, bet esant kitiems įstatyme nustatytiems reabilituojantiems pagrindams. Tai atsakomybę lengvinančios taisyklės, kaip, pavyzdžiui, CK 6.248 ir 6.259 straipsniai, kuriuose nustatyta galimybė sumažinti skolininko atsakomybę arba jį visiškai

2086 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. birželio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-303/2012; 2012 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-124/2012; 2003 m. gegužės 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-612; 2005 m. rugsėjo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-414; 2011 m. birželio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-261/2011; 2011 m. spalio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-387/2011; 2005 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-378/2005 ir kt.

2087 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. birželio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-303/2012.

atleisti nuo atsakomybės, jeigu prievolė neįvykdyta arba netinkamai įvykdyta dėl abiejų šalių kaltės, arba CK 6.251 straipsnis, suteikiantis galimybę teismui, atsižvelgiant į atsakomybės prigimtį, šalių turtinę padėtį ir jų tarpusavio santykius, sumažinti nuostolių atlyginimo dydį, jeigu dėl visiško nuostolių atlyginimo atsirastų nepriimtinių ir sunkių pasekmių.

Pažymėtina, kad dėl pasikeitusių aplinkybių įstatymas gali apriboti galimybę rinktis vieną ar kitą teisių gynimo būdą. Pavyzdžiui, CK 6.213 straipsnis, įtvirtinantis bendrą taisyklę, kad jeigu šalis nevykdo savo piniginės prievolės, kita šalis turi teisę reikalauti, kad prievolė būtų įvykdyta natūra, dėl nepiniginių prievolių nustato penkias išimtis, kai šalis negali reikalauti įvykdyti nepiniginę prievolę natūra. Kelios iš jų yra susijusios būtent su pasikeitusiomis aplinkybėmis. Tai situacijos, kai 1) sutartinę prievolę įvykdyti natūra neįmanoma teisiškai arba faktiškai ir 2) sutartinės prievolės įvykdymas natūra labai komplikuoatų skolininko padėtį arba brangiai kainuotų. Manytina, kad tais atvejais, kai nėra visų sąlygų taikyti iš esmės pasikeitusių aplinkybių institutą, taikytinas CK 6.213 straipsnis, o kai yra – skolininkui turėtų būti suteikta galimybė rinktis.

Apibendrinant pasikeitusių aplinkybių doktrinos ir kitų atsakomybę ribojančių ir sutartinius įsipareigojimus mažinančių institutų santykį, galima teigti, kad galimos situacijos, kai galima taikyti ir pasikeitusių aplinkybių doktriną, ir kitas atsakomybę ribojančias priemones: pavyzdžiui, *force majeure* institutą, sandorio, sudaryto dėl suklydimo, pripažinimo negaliojančiu taisyklės ar remtis draudimu reikalauti prievolę įvykdyti natūra. Tokiais atvejais, vadovaujantis civilinėje teisėje galiojančiu dispozityvumo principu, šaliai turi būti suteikta galimybė rinktis jo interesus labiausiai atitinkančią teisių gynimo priemonę, išskyrus atvejus, kai įstatymas nustato aiškius apribojimus arba kai šalies pasirinktos teisių gynimo priemonės iš esmės pažeistų kitos šalies teises bei teisėtus interesus ir prieštarautų teisingumo, sąžiningumo ir protinumo principams.

4. APIBENDRINIMAS

Poreikis keisti sutartį gali kilti dėl įvairiausių ir prieš sutarties sudarymą ir ją sudarius susiklosčiusių subjektyvių ar objektyvių priežasčių, keičiančių šalių interesų pusiausvyrą, t. y. aplinkybių, iš esmės visiškai

arba iš dalies apribojančių šalims galimybes tinkamai įvykdyti sutartinius įsipareigojimus. Tokiais atvejais, priklausomai nuo pasikeitusių aplinkybių pobūdžio ir jų įtakos sutartinių santykių vykdymui, šalims įstatymas suteikia įvairius atsakomybę ribojančius teisių gynimo būdus.

Tai, kokį teisinį pagrindą šalis turi galimybę rinktis, siekdama arba pateisinti visišką ar dalinį sutartinių įsipareigojimų nevykdymą, ar netinkamą vykdymą dėl pasikeitusių aplinkybių, arba pakeisti sutarties sąlygas, pritaikant jas prie pasikeitusių aplinkybių, priklauso ir nuo pačios sutarties šalies valios, ir nuo pačių aplinkybių pobūdžio, ir nuo to, kaip jos realiai veikia sutartinių įsipareigojimų vykdymo galimybes. Be to, kadangi vienašalis sutartinės atsakomybės apimties ir iš sutarties kylančių įsipareigojimų keitimas sudarius sutartį visuomet riboja *pacta sunt servanda* principą, visos minėtos teisinės priemonės yra išimtinės ir taikomos tik nustačius visas jų taikymo sąlygas bei taikytiną atsakomybę mažinančių ar kitaip švelninančių teisių gynimo priemonių tarpusavio santykį.

Vertinant kasacinio teismo poziciją sutarties keitimo dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių byloje, darytina išvada, jog teismas atvėrė kelią praktikai, kuri suteikia galimybę nenuspėjamai situacijai, kai vienai iš šalių paprašius teismas tampa subjektu, kuris savo nuožiūra gali bet kada keisti sutarties sąlygas. Taigi teismas labai išplėtė teismo galias kištis į privačius sutartinius santykius. Tai gali turėti ne tik teisinių, bet ir labai sunkių ekonominių pasekmių rinkoje, kurių rezultatai ne visada gali būti teigiami, nes teisinio stabilumo stoka visuomet lemia papildomas draudimo ar kitas administravimo išlaidas, paprastai tenkančias galutiniam vartotojui ir silpnesnei sutartinių santykių šaliai.

Lankstus sutarčių keitimo mechanizmas, iš esmės pasikeitus aplinkybėms tarptautinių sutarčių derinimo šaltiniuose, atspindi kompromisą, priimtą bandant suderinti labai skirtingus požiūrius į šio instituto taikymo mastą turinčių Europos šalių patirtį, žingsnis po žingsnio atsiribojant nuo absoliutaus šalių autonomijos principo bei laipsniškai teikiant prioritetą lanksčiam ir nemažai diskrecijos teismams suteikiančiam *rebus sinc santibus* principą įgyvendinančiam modeliui, kuriuo, kaip rodo šiuolaikinis Europos šalių teisinis reglamentavimas šioje srityje, iš esmės pasekė nemažai net ir labai konservatyvių Europos šalių.

Polinkį šį institutą taikyti liberaliau ir laipsniškai atsitraukti nuo absoliutaus šalių autonomijos ir griežto *pacta sunt servanda* principo taikymo iš esmės lemia pačios sutarčių teisės kaita, vis daugiau reikš-

mės teikiant ne tik teisinei sutarčių sąlygų apsaugai, bet ir sąžiningumo, bendradarbiavimo pareigos, sąžiningos dalykinės praktikos bei socialinio teisingumo imperatyvo svarbai. Kita vertus, vis liberalesnis požiūris į sutarčių keitimą kelia grėsmę teisinių santykių stabilumui ir teisėtų lūkesčių apsaugai, nes, suteikęs plačią diskreciją teismams, sutarčių šalys gali jaustis nesaugiai, be to, beatodairiškas šios galimybės taikymas gali turėti neigiamą įtaką ne tik konkrečios sutarties šalių teisių ir pareigų pusiausvyrai, bet ir pačiai rinkai. Dėl šios priežasties sutarčių keitimo galimybė, nors vis plačiau taikoma, vis tiek lieka išimtinė priemonė, taikytina numačius visas sąlygas ir suteikiant galimybę pačioms sutarties šalims nustatyti kitokias sutarčių keitimo sąlygas ir tvarką.

Pasikeitusių aplinkybių doktrinos ir kitų atsakomybę ribojančių ir sutartinius įsipareigojimus mažinančių institutų santykio analizė rodo, kad galimos situacijos, kai galima taikyti ir pasikeitusių aplinkybių doktriną, ir kitas atsakomybę ribojančias priemones. Tokiais atvejais, vadovaujantis civilinėje teisėje galiojančiu dispozityvumo principu, šaliai turi būti suteikta galimybė rinktis jos interesus labiausiai atitinkančią teisių gynimo priemonę, išskyrus atvejus, kai įstatymas nustato aiškius apribojimus arba kai pasirinktas teisių gynimo būdas iš esmės pažeistų kitos šalies teises ir teisėtus interesus bei prieštarautų teisingumo, sąžiningumo ir protingumo principams.

26 skyrius

Vartojimo sutarties doktrina ir praktika

Lina Novikoviėnė

Ekonomikos plėtra, užtikrinant didesnę nacionalinę ir individualią kiekvieno asmens gerovę, – visų valstybių pagrindinis tikslas. Atvira ir konkurencinga rinka yra veiksmingiausias būdas skatinti verslo našumą ir užtikrinti, kad vartotojams siūlomos prekės ir paslaugos būtų kokybiškos. Efektyvioje rinkos ekonomikoje vartotojai, nusprendę įsigyti pasirinktas prekes ir paslaugas, atlieka du labai svarbius vaidmenis:

pirma, jie patenkina savo individualius poreikius,

antra, jų sprendimai užtikrina konkurenciją tarp tiekėjų, skatina inovacijas bei prekių ir paslaugų pardavimą mažesnėmis kainomis.

Tačiau reikia pasakyti, kad net išsivysčiusiose šalyse ši sistema susiduria su tokiomis kliūtimis kaip monopolijų vyravimas, nesąžininga ir klaidinanti prekybos praktika, nesaugios, turinčios defektų prekės ir nekokybiškos paslaugos, vartotojams pateikiamos informacijos neadekvatumas ir pan. Šie ir kiti rinkos trūkumai sudaro informacijos ir galios neatitiktį tarp vartotojo ir verslininko. Vartotojai yra ne tik mažiau informuoti nei pardavėjai, paslaugų teikėjai, bet ir silpnesni gindami savo interesus. Todėl be valstybės įsikišimo, tinkamų įstatymų neįmanoma sukurti socialiai atsakingos ir į žmogų orientuotos ekonominės gamybinės santvarkos²⁰⁸⁸.

Pažymėtina, kad vartotojų teisių apsaugos institutas²⁰⁸⁹ ir apskritai paties vartotojo sąvoka yra išplaukianti iš vartojimo sutarties sampratos. Viena vertus, nesant tinkamo vartojimo sutarties apibrėžimo, jos išaiš-

2088 Novikoviėnė L. Consumers Right Protection in Lithuania: changes by Lithuanian Membership in the EU. *The seventh year as European Union member states: economics, politics, law: proceedings of the International Conference 6-7 May 2011*. Latvian Academy of Sciences, Mykolas Romeris University, p. 206–215.

2089 Pastarasis suvokiamas kaip išskirtinai vartojimo santykius reguliuojančių teisės normų grupė.

kinimo, kiltų keblumų siekiant apginti vartotojus, nes tik nuo tinkamo sutarties kvalifikavimo priklausys, kokios teisės normos bus taikomos atsiradusiems teisiniams santykiams. Kita vertus, nevienareikšmė šių sutarčių traktuotė kelia papildomų teorinių ir praktinių problemų: ne visada tinkamai įvertinama, ar sudarytai sutarčiai turi būti taikomi aukštesni vartotojų teises ginantys standartai.

1. BENDRIEJI VARTOTOJŲ TEISIŲ APSAUGOS INSTITUTO RAIDOS ASPEKTAI

Rinkos ekonomikos sąlygomis pagrindinė privatinių teisinių santykių reguliavimo priemonė yra sutartis. Tačiau konkrečių sutarčių sudarymas ir jų vystymasis priklauso nuo valstybių vykdomos politikos bei sutarčių teisės principų įgyvendinimo pačioje valstybėje. Visos demokratinės valstybės pripažįsta, kad civilinėje teisėje daugiausia veikia ekonominio liberalizmo idėjos, kurių pagrindinė yra sutartinių santykių nevaržomumas, o civilinėje teisėje vyraujantis metodas yra dispozityvus. Todėl civilinėje apyvartoje laikui bėgant atsirado vis įvairesnių sutarčių rūšių.

Ilgą laiką valstybė nesikišo į sutartinius santykius. Tačiau masinės gamybos plėtra ir asmeninių pirkėjo ir pardavėjo santykių išnykimas lėmė, kad valstybė savo reguliavimu turi įsikišti į prekybos santykius. Todėl XX a. pradžioje pradėtos diskusijos dėl klasikinės sutarčių teisės teorijos naudos ir atsiradusių problemų, dėl kurių vartotojai tapo pažeidžiami²⁰⁹⁰. Vartotojams nebuvo palikta jokios galimybės rinktis – paslaugas ir prekes teikusios didelės bendrovės nustatydavo ir sutarčių sąlygas, dėl kurių nebuvo tariamasi individualiai, o vartotojai galėdavo arba sutikti ir įsigyti reikiamą prekę ar paslaugą, arba atsisakyti tokios sutarties. Padėti sunkino ir tai, kad dauguma konkuruojančių bendrovių siūlydavo panašias sąlygas. Pripažinta, kad vartotojai, sudarantys sutartis su verslininkais, atsiduria jiems nenaudingoje padėtyje, o derybos, kaip pagrindinis sutarčių sudarymo būdas, tapo daugiau išimtimi negu bendra taisykle.

Kaip nurodo D. Bublienė, vartotojų interesų gynimo judėjimas, žinomas terminu *consumerism*, apie 1960 m. prasidėjo JAV ir persikėlė į

2090 Hill J. *Cross-border consumer contracts*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2008, p. 1–2.

Europą²⁰⁹¹. Europoje vartotojų apsaugos istorijos pradžia yra laikomas XX a. septintasis dešimtmetis, kai Paryžiuje Viršūnių taryba²⁰⁹² išsakė savo nuomonę dėl vartotojų apsaugos politikos ir koordinavimo, o vėliau, 1975 m., buvo priimtas Nutarimas dėl preliminarios EEB vartotojų apsaugos ir informavimo politikos programos, 1986 m. Europos bendruoju aktu atliktos Romos sutarties pataisos padidino Europos Bendrijos institucijų galimybes veikti vartotojų apsaugos srityje. Komisijos veiksmus buvo nutarta pagrįsti aukšto lygio apsauga. 1992 m. Mastrichto sutartis svariai prisidėjo prie vartotojų politikos, suteikė jai visus teisinius pagrindus. Todėl vartotojų politiką jau galima vertinti kaip atskirą, turinčią savus teisinius reikalavimus, tikslus ir priemones. Galutinai buvo pripažinta ES kompetencija leisti ES vartotojų apsaugos teisės normas. Amsterdamo sutarties (1997 m.) pagrindu vartotojų teisių apsaugos politika tapo viena svarbiausių ES vykdomų politikų.

Ilgainiui šiuolaikinėje sutarčių teisėje prieita prie išvados, kad formali privatinė autonomija ne visada užtikrina interesų pusiausvyrą, dėl to, esant sutartiniams santykiams, atsiranda silpnoji šalis, kurios interesai privalo būti apsaugoti. Pradėta plėtoti *nelygiavertės derybinės galios* doktrina (vok. *ungleich Verhandlungsstärke*, angl. *inequality of bargaining power*)²⁰⁹³, kuri leido valstybei kištis į privatinius teisinius santykius ir sudarė prielaidas atsirasti vartotojų apsaugos teisei²⁰⁹⁴. Pripažinta, kad tik interesų suderinimu, kuris yra tinkamo sutarties laisvės principo įgyvendinimo pagrindas, gali būti užtikrinamas sutartinis teisingumas. Suprantama, kad tokiu atveju, kai viena sutarties šalis parengia standartinę sutarties sąlygą, su kuriomis kita sutarties šalis tik gali sutikti arba atsisakyti sutarties, tačiau negali derėtis dėl sutarties sąlygų, sutarties laisvės principas tampa sutartį parengusios šalies privilegija. Esant to-

2091 Bublienė D. *Vartojimo sutarčių nesąžiningų sąlygų kontrolė*. Vilnius, 2009, p. 26.

2092 Oficialiai vadinama Europos Vadovų Taryba. Tai renginys, kuriame Europos Sąjungos valstybių ir vyriausybių vadovai susitinka su Europos Komisijos prezidentu aptarti ir priimti sprendimus dėl svarbiausių Europos Sąjungos klausimų.

2093 Šią doktriną vienas pirmųjų pradėjo plėtoti F. Kessler straipsnyje „Prisijungimo sutartys: kai kurios mintys apie sutarties laisvę“ (Kessler F. *Contracts of Adhesion-Some Thoughts about Freedom of Contract*. CLR, 1943, p. 629–642). Doktrinos esmė, kad dėl sutartyse su vartotojais naudojamų standartinių sutarčių sąlygų, kurių turinui vartotojas paprastai negali daryti jokios įtakos, tarp verslininko ir vartotojo susiklosto nelygiavertės derybinės pozicijos. Todėl valstybė, naudodama teises priemones, turi nustatyti papildomas apsaugos priemones ginant silpnesnę sutarties šalį – vartotoją nuo kitos stipresnės šalies – verslininko.

2094 Ramsay I. *Consumer protection*. Text and materials. London: Weindenfeld and Nicolson, 1989, p. 93.

kiai padėčiai, būtinos tampa teisės normos, kurios apsaugotų silpnesniąją šalį ir įpareigotų prekybininką ar paslaugų teikėją atsižvelgti į vartotojo interesus²⁰⁹⁵.

Išplėtojus *nelygiavertės derybinės galios doktriną* buvo prabilta apie vartojimo sutartis ir pagrindinę šių sutarčių „ašį“ – vartotojus – siekiant apibrėžti jiems būdingus bruožus. Taip pat numatyta, kokie sutarčių požymiai galėtų lemti vienokių ar kitokių prekių ir paslaugų įsigijimo priiskyrimą prie vartojimo sutarčių²⁰⁹⁶. Valstybėse ilgai buvo priimti teisės aktai, susiję su vartotojų apsauga, tuo pat metu apibrėžta ir vartojimo sutartis – kaip pagrindas atsirasti vartojimo sutartiniais santykiams.

Tad *vartotojų teisių apsaugos instituto, taip pat ir vartojimo sutarties atsiradimo prielaidos* – tai ekonominių santykių intensyvėjimas, klasikinių sutartinių derybų keitimasis į standartinių sutarčių naudojimą bei nelygiavertės civilinės teisės subjektų santykių atsiradimas. Kaip pažymi LAT, „šiulaikinėje sutarčių teisėje susiformavo silpnesniosios sutarties šalies apsaugos doktrina, kuri tapo pagrindu valstybei įsikišti į šalių sutartinius teisinius santykius ir, ribojant sutarties laisvės principą, nustatyti specialų vartojimo sutarčių teisinį reglamentavimą. <...> Vartotojų gynimas yra prioritetinga valstybės ekonominės ir socialinės politikos dalis, konstitucinis valstybės ūkio tvarkymo principas; su vartotojų teisių apsauga susijusiuose ginčiuose neretai peržengiama privačių santykių ribos, vartotojų teisių gynimas vertintinas kaip viešasis interesas, svarbus ne tik pačiam vartotojui, bet ir didelei visuomenės daliai“²⁰⁹⁷.

Prasidėjęs vartotojų judėjimas, ginant savo teises, sudarė prielaidas formuoti vartotojų apsaugos teisę, kurioje itin svarbus vaidmuo tenka pačios vartojimo sutarties institutui, nes būtent juo, anot G. Howellso ir T. Wilhelmsono²⁰⁹⁸, kaip pagrindiniu kriterijumi, remiantis apibrėžiama vartotojų apsaugos ideologija ir visa vartotojų apsaugos teisė.

Lietuvoje vartotojų teisių apsauga pradėjo formuotis atkūrus nepriklausomybę. Iki 1990 m. vartotojų teisės buvo ginamos tik netiesiogiai, pavyzdžiui, per mažmeninės prekybos taisykles, tačiau viso to pavadinti visaverčiu vartotojų interesų gynimu anaipat negalima. Atkūrus nepri-

2095 *Vartotojų teisių apsauga Lietuvoje ir Europos Sąjungoje*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 65.

2096 Preliminary programme of the European Economic Community for a consumer protection and information policy. [1975] OL C 92.

2097 Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. balandžio 18 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-475/2001; 2008 m. spalio 28 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-536/2008.

2098 Pagal Bublienę D. *Vartojimo sutarčių nesąžiningų sąlygų kontrolė*. Monografija. Vilnius, 2009, p. 80.

klausomybę, Lietuvos valdžios institucijos ėmėsi kurti nacionalinę vartotojų teisių apsaugos sistemą, kurios teisiniu pagrindu tapo Konstitucijos 46 straipsnio 5 dalyje įtvirtinta nuostata – „Valstybė gina vartotojo interesus“. Pirmą kartą įstatymų lygmeniu teisiniai santykiai, kylantys iš vartojimo sutarčių, buvo reglamentuoti 1994 m. lapkričio 10 d. priimtu Vartotojų teisių gynimo įstatymu²⁰⁹⁹, kuris 2007 m. sausio 12 d. buvo išdėstyta nauja redakcija, pakeičiant įstatymo pavadinimą į Vartotojų teisių apsaugos įstatymą²¹⁰⁰. Įsigaliojus šiam įstatymui, buvo apibrėžta *vartotojo* sąvoka, vartotojai įgijo jame numatytas teises, numatyta institucinė vartotojų teisių apsaugos ir gynimo sistema. Tačiau *vartojimo sutarties* apibrėžimo šis įstatymas nepateikė. Galima sakyti, kad vartojimo sutarties instituto savarankiškos raidos pradžia sietina su 2000 m. CK, kuris įtvirtino vartojimo sutarties sąvoką (CK 1.39 str. 1 d.), vartojimo sutartis išskyrė kaip atskirą sutarčių grupę (CK 6.160 str. 1 d.), numatė specialias vartojimo sutartims taikytinas taisykles dėl sutarčių aiškinimo, sutarties šalių teisių ir pareigų bei sutarčių pabaigos klausimų (CK 6.193 str. 5 d.)²¹⁰¹.

Lietuvai tapus ES nare, kur vartotojų teisių apsauga laikoma viena iš prioritetinių sričių, atsirado būtinybė suvienodinti ir verslo sąlygas, ir vartotojų teisių apsaugos bei gynimo lygį. Įsipareigojimą suderinti savo dabartinius ir būsimus įstatymus su Bendrijos teisės aktais Lietuva prisėmė dar Sutartyje, steigiančioje asociaciją tarp Europos Bendrijų bei jų šalių narių ir Lietuvos Respublikos²¹⁰². Todėl nacionalinių teisės aktų nuostatos turėjo būti suderintos su Bendrijos vartotojų teisių apsaugos *acquis* nuostatomis. Prie pirmųjų žingsnių, kurių buvo imtasi derinant nacionalinę teisę su *aquis*, paminėtinas atskirų teisės aktų priėmimas: Reklamos įstatymo²¹⁰³, įgyvendinančio direktyvą Nr. 84/450/EEB dėl klaidinančios reklamos bei šią direktyvą papildančią direktyvą Nr. 97/55/

2099 Lietuvos Respublikos vartotojų teisių gynimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 94-1833.

2100 Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 12-488.

2101 Tiesa, kai kuriuos gana bendrus vartotojų teisių apsaugos, jų interesų gynimo klausimus reguliavo 1964 m. CK, Konkurencijos įstatymas ir kai kurie poįstatyminiai aktai, 1964 m. CK buvo įtvirtintos tik bendros pirkimo–pardavimo nuostatos, nedarant jokio skirtumo, ar pardavėjas yra profesionalas, ar atsitiktinis asmuo. Daugelio šiandien jau sureguliuotų klausimų minėti teisės aktai apskritai nereglementavo, pavyzdžiui, nebuvo sprendžiami paslaugų teikimo vartotojams klausimai.

2102 Europos sutartis, steigianti asociaciją tarp Europos Bendrijų bei jų Šalių Narių, iš vienos pusės, ir Lietuvos Respublikos, iš kitos pusės. *Valstybės žinios*. 1998. Nr. 11–266.

2103 Lietuvos Respublikos reklamos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 64-1937.

EB dėl lyginamosios reklamos nuostatų; Produktų saugos įstatymo²¹⁰⁴, iš dalies įgyvendinančio direktyvą Nr. 85/357/EEC dėl atsakomybės už gaminius su defektais. Naujajame CK pirmą kartą Lietuvoje buvo įtvirtintos specialios žalos atlyginimo taisyklės, kai žala ar nuostoliai padaryti nekokybiškais produktais ar paslaugomis. Tokio reglamentavimo pagrindu tapo direktyva Nr. 85/374/EEB „Dėl valstybių narių įstatymų, kitų teisės aktų ir administracinių nuostatų dėl atsakomybės už netinkamos kokybės gaminius derinimo“. Taip pat naujai priimtame CK įgyvendintos ir kitos direktyvos, kaip antai direktyva Nr. 85/577/EEB dėl vartotojų apsaugos, kai prekių pardavimo ir paslaugų teikimo sutartys sudaromos ne šiai veiklai skirtose patalpose, direktyva Nr. 87/102/EEB dėl vartojimo kreditų, direktyva Nr. 93/13/EEB dėl nesąžiningų sąlygų vartojimo sutartyse (toliau – Nesąžiningų sąlygų direktyva) ir kt.

2. VARTOJIMO SUTARTIES SAMPRATA IR POŽYMIAI

Civilinių teisinių santykių subjektų elgesio laisvė yra vienas iš pagrindų, kuriais remiasi civilinė teisė apskritai, kartu ir sutarčių teisė. Sutarties laisvės principas (CK 1.2 str. 1 d.) atspindi Konstitucijos 46 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą asmens ūkinės laisvės ir iniciatyvos idėją. Šio principo turinys aptartas CK 6.156 straipsnyje ir iš esmės reiškia civilinių teisinių santykių subjektų teisę laisvai spręsti, sudaryti jiems konkrečią sutartį ar ne, taip pat pasirinkti, su kuo ją sudaryti, savarankiškai nutarti dėl sutarties sąlygų bei formos, išskyrus atvejus, kai tam tikras sutarties sąlygas ar jos turinį nustato imperatyviosios teisės normos arba tam tikrų sąlygų reikalauja viešoji tvarka, sąžiningumo, protingumo, teisingumo ir kiti teisės principai, gera moralė²¹⁰⁵. Sutarties laisvės principo kilmė siejama su demokratijos ir valdžių padalijimo principais. Būtent sutarties laisvės principą H. Kelsenas pavadino „demokratiinių teisių ir pareigų kūrimo metodu“²¹⁰⁶, nes sutartiniais apribojimais varžomi subjektai patys dalyvauja kuriant šias jų elgesį ribojančias taisykles. Sutarties laisvė – būtina rinkos ekonomikos funkcionavimo sąlyga. Tačiau jeigu kuris nors sutartinių santykių subjektas dominuoja kito atžvilgiu,

2104 Lietuvos Respublikos produktų saugos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 52-1673.

2105 Mikelėnas V. *Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija*. Vilnius: Justitia, 1996, p. 21–34.

2106 Canaris C. W., Grigoleit H. C. Interpretation of Contract. In Stone R. (ed.) *Modern Law of Contract*. London, 2004, p. 445.

gali kilti abejonių dėl sutarties šalių lygybės nustatant sutarties sąlygas. Todėl, siekiant apginti silpnesniosios sutarties šalies teises ir teisėtus interesus, sutarties laisvės principas gali būti ribojamas įstatymo. Vienas iš tokių teisinio reguliavimo, skirto ginti silpnesniajai sutarties šaliai, atvejų yra vartotojų teisių apsaugos institutas²¹⁰⁷.

Vartojimo sutartims, be bendrųjų prievolių teisės bei sutarčių teisės normų, taikomos specialios sutarčių sudarymo, aiškinimo taisyklės, atskirai reglamentuojamos sutarties šalių teisės ir pareigos, sutarčių pabaigos ir kiti klausimai, numatytas vartojimo sutartims taikytinas nesąžiningų sutarčių sąlygų katalogas, lyginant su kitomis sutartimis, nustatomos platesnės silpnesniosios sutarties šalies (vartotojo) interesų garantijos ir specifiniai pažeistų teisių gynimo būdai. Teismai, sprendami iš vartojimo teisinių santykių kylančius ginčus, turi pareigą užtikrinti, kad vartojimo sutartys būtų identifikuotos, o vartotojo teisės tinkamai apgintos. LAT taip pat pabrėžia, kad ginčiuose, kylančiuose iš vartojimo sutarčių, teismai turi pareigą būti aktyvūs ir savo iniciatyva įvertinti sutarties sąlygas²¹⁰⁸.

Todėl labai svarbu išnagrinėti, kokias sutartis galima laikyti vartojimo sutartimis, ir išskirti joms būdingus požymius. Kadangi juos gali atitikti labai įvairios sutartys, svarbu užtikrinti, kad visais atvejais, sprendžiant sutartinius ginčus, vartojimo sutartys būtų identifikuotos ir vartotojo teisės būtų tinkamai ginamos.

Nors ES teisinis reguliavimas vartotojų teisių apsaugos požiūriu yra gana platus, vartojimo santykius reglamentuojančios direktyvos tiesiogiai vartojimo sutarties sampratos nepateikia, o tik apibrėžia vartojimo teisiniais santykiais susijusius dalyvius. Viena vartojimo sutarties šalis visuomet yra fizinis asmuo – vartotojas, kuris veikia asmeniniais tikslais, nesusijusiais su verslu ar profesija (arba ryšys su jo verslu yra nereikšmingas), o kita sutarties šalis – fizinis arba juridinis asmuo (prekių tiekėjas ar paslaugų teikėjas, dar įvardijamas kaip verslininkas), kuris veikia verslo tikslais²¹⁰⁹. ES teisės aktų lygmeniu *vartojimo sutarties* sąvoka tiesiogiai buvo įtvirtinta tik priėmus 2008 m. birželio 17 d. Reglamentą (EB) Nr. 593/2008 dėl sutartinių prievolių taikytinos teisės. Šio reglamento 6

2107 Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartinuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga. *Teismų praktika*. 2009, 30.

2108 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-502/2009.

2109 Žr., pavyzdžiui, Tarybos 1993 m. balandžio 5 d. direktyvą Nr. 93/13/EB dėl nesąžiningų sąlygų vartojimo sutartyse. [1993] OL L 95/29.

straipsnyje vartojimo sutartimi laikoma sutartis, sudaryta „tarp fizinio asmens, siekiančio tikslių, kurie gali būti laikomi nesusijusiais su jo darbu ar profesine veikla (vartotojas), ir kito asmens, atliekančio savo darbą arba vykdančio profesinę veiklą (profesionalas)“²¹¹⁰.

CK vartojimo sutarties sąvoka pateikiama 1.39 straipsnio 1 dalyje ir ja yra laikoma „sutartis dėl prekių ar paslaugų įsigijimo, kurių fizinis asmuo (vartotojas) su prekių ar paslaugų pardavėju (tiektėju) sudaro su vartotojo verslu ar profesija nesusijusiu tikslu, t. y. vartotojo asmeniniams, šeimos, namų ūkio poreikiams tenkinti“. Ši kodekso norma gana artima 1980 m. Romos konvencijos dėl sutartinės prievolės taikytinos teisės (toliau – Romos konvencija) 5 straipsnio nuostatomis, nurodančioms, kad šio straipsnio nuostatos taikomos sutarčiai, „kurios dalykas yra prekių tiekimas ar paslaugų teikimas fiziniam asmeniui (toliau – vartotojas) tokiu tikslu, kuris gali būti laikomas nesusijusiu su jo verslu ar profesija, arba sutarčiai dėl kredito suteikimo tokiame dalyku“²¹¹¹.

Vartotojų teisių apsaugos įstatymo 2 straipsnio 14 dalyje įtvirtinta beveik analogiška vartojimo sutarties sąvoka kaip ir CK, nurodant, kad vartojimo sutartis tai „prekių ar paslaugų įsigijimo sutartis, su pardavėju ar paslaugų teiktėju sudaroma su vartotojo verslu ar profesija nesusijusiu tikslu, t. y. vartotojo asmeniniams, šeimos, namų ūkio poreikiams tenkinti“²¹¹².

Remiantis teisės aktuose formuluojamomis vartojimo sutarties sąvokomis galima teigti, kad sutartis turėtų būti kvalifikuojama kaip vartojimo sutartis, jeigu ji atitinka tris esminius požymius:

- 1) prekes ar paslaugas įsigyja fizinis asmuo;
- 2) fizinis asmuo prekes ar paslaugas įsigyja savo asmeniniams, šeimos, namų ūkio poreikiams tenkinti;
- 3) prekes ar paslaugas teikia verslininkas ar asmuo, vykdamas profesinę veiklą.

Prieš pradėdant išsamią šių vartojimo sutartims būdingų požymių analizę, galima pažymėti, kad šiuos bendrus požymius tenkinančios sutartys dažnai vadinamos verslininko ir vartotojo sutartimis (angl. *business-to-consumer* or *b2c contracts*) ir atskiriamos ne tik nuo verslininko ir verslininko (angl. *business-to-business* or *b2b contracts*) sutarčių, bet

2110 Europos Parlamento ir Tarybos 2008 m. birželio 17 d. reglamentas (EB) Nr. 593/2008 dėl sutartinės prievolės taikytinos teisės (Roma I). [2008] OL L 177.

2111 Romos 1980 m. birželio 19 d. konvencija dėl sutartinės prievolės taikytinos teisės. [2005] OL C 169.

2112 Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 12-488.

ir vartotojo ir vartotojo (angl. *consumers-to-consumers* or *c2c contracts*) sutarčių²¹¹³.

2.1. Prekes ar paslaugas įsigyja fizinis asmuo – vartotojas

Ir teisės doktrinoje, ir teismų praktikoje pateikiama nemažai argumentų, kodėl vartotojams reikalinga speciali, didesnė jų teisių apsauga. Galima pateikti keletą jų:

1. *Rinkos ekonomikos ypatumai*. Vartotojo ekonominė padėtis rinkoje yra ne tokia palanki kaip kitos vartojimo sutarties šalies – pardavėjo ar paslaugų teikėjo. Kaip pažymi P. Ravluševičius, „socialinės valstybės paskirtis yra apsaugoti vartotojus nuo išnaudojimo rinkos ekonomikos sąlygomis užtikrinant šiai grupei specialų teisinį režimą“²¹¹⁴. Tokia apsauga yra reikalinga, nes vartotojas, įsigydamas prekes ar paslaugas iš pardavėjo, neturi pakankamai derybinės galios, todėl perka prekes tokiomis sąlygomis, kokias nustatė pardavėjas.

2. *Nelygiavertė vartotojo ir verslininko padėtis*. LAT ne kartą yra konstatavęs, kad vartotojo, kaip sutarties šalies, padėtis dėl objektyvių priežasčių – informacijos, patirties, laiko stokos ir kitų panašių aplinkybių – yra akivaizdžiai nelygiavertė palyginti su kita sutarties šalimi – pardavėju ar paslaugų teikėju, todėl vartojimo sutarties institutas yra grindžiamas silpnesnės sutarties šalies (vartotojo) teisinės apsaugos doktrina, reiškiančia sutarties laisvės principo ribojimą²¹¹⁵. Tokią koncepciją plėtoja ir Europos Sąjungos teismai, nurodydami, kad vartotojams skirta jurisdikcijos taisyklė, įtvirtinta Briuselio konvencijos 13 straipsnyje, yra išimtinio pobūdžio ir sukurta tam, kad būtų apsaugota viena iš sutarties šalių – vartotojas, kuris yra ekonomiškai silpnesnis ir mažiau patyręs teisiniuose reikaluose nei kita sutarties šalis²¹¹⁶. Taigi tokios aplinkybės kaip specialių teisinių ir ekonominių žinių stoka, patirties trūkumas, skirtinga ekonominė ir materialinė padėtis egzistuoja objektyviai, todėl vartotojai

2113 Hill J. *Cross-border consumers contracts*. Oxford/New York: Oxford University Press, 2008, p. 3.

2114 Ravluševičius P. Vartotojų teisių apsaugos ypatumai Europos Sąjungos ir Lietuvos teisėje. *Jurisprudencija*. 2007, 9 (99): 49.

2115 Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga. *Teismų praktika*. 2009, 30.

2116 Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1993 m. sausio 19 d. sprendimas byloje C-89/91, *Shearson Lehmann Hutton Inc. v TVB Treuhandgesellschaft für Vermögensverwaltung und Beteiligungen GmbH*. [1993] ECR I-3767.

turėtų būti saugomi daugiau nei kita santykių šalis, kuri yra patyrusi ir turi galimybes sėkmingiau apginti savo teises.

3. *Ribotos vartotojo galimybės daryti įtaką sutarties sąlygų turiniui.* LAT pažymi, kad vartotojas, būdamas silpnesnioji sutarties šalis, dėl informacijos, patirties, specialių žinių stokos ir panašių aplinkybių turi ribotas galimybes, sudarydamas sutartį, tinkamai įgyvendinti savo interesų apsaugą ir daryti įtaką sutarties sąlygų turiniui, dažnai jis gali tik rinktis arba pasirašyti jam siūlomą sutartį, arba jos atsisakyti²¹¹⁷. Dažnai vartotojas neturi deryboms reikalingų įgūdžių ar nepasitiki savo jėgomis, todėl jam lieka tik pasitikėti sutartį parengusiu pardavėju ir priimti jo siūlomas sąlygas. Sutartį rengiantis verslininkas įgyja nepateisinamą pranašumą prieš vartotoją ir atsiduria geresnėje padėtyje. Jis žino sutarties ypatumus, jos specifiką, todėl gali jaustis laisviau ir būti labiau užtikrintas savo padėtimi. Todėl siekiant užtikrinti sutarties šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą vartojimo sutartyse, reikalingas specialus, tik vartojimo sutartims taikomas įstatymo nustatytas reguliavimas.

LAT yra pažymėjęs, jog „*aplinkybė, ar konkreti sutartis yra vartojimo sutartis, nustatoma ne pagal prekių (paslaugų) pardavėjo (tiekėjo), o būtent pagal prekių (paslaugų) gavėjo statusą ir tikslus, kuriems įgyvendinti įsigijama prekė (paslauga)*“²¹¹⁸. Atsižvelgiant į tai, kad vartotojų teises ginančios normos nustato didesnes jų teisių apsaugos garantijas, lyginant su kitais civilinės apyvartos dalyviais, *vartotojo* sąvoka įgyja ne tik teorinę, bet ir praktinę reikšmę. Nuo tinkamo subjekto kvalifikavimo priklausys, kokios teisės normos bus taikomos atsiradusiems teisiniams santykiams. Dėl šių priežasčių *vartotojo* sąvoka įtvirtinta ir nacionaliniuose, ir ES lygiu priimtuose norminiuose teisės aktuose. Dauguma ES pateikiamų vartotojų teisių apsaugos taisyklių yra kertinis nacionalinės vartotojų apsaugos sistemos akmuo²¹¹⁹, todėl *vartotojo* sąvokos nagrinėjimą derėtų pradėti nuo ES teisės aktų analizės. Pažymėtina, kad ES yra išplėtotą savita vartotojo koncepcija, kuri aiškinama savarankiškai (autonomiškai), neatsižvelgiant į nacionalinę teisę. Europos

2117 Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartinuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga. *Teismų praktika*. 2009, 30.

2118 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. vasario 29 d. nutartis civilinėje byloje 791-oji *dau-giabucių namų savininkų bendrija v. AB „Grigiškės“* (bylos Nr. 3K-3-211/2008).

2119 Europos Parlamento Vidaus rinkos ir vartotojų apsaugos komiteto 2006 m. gegužės 17 d. darbo dokumentas dėl Europos sutarčių teisės ir *acquis* peržiūros: esama padėtis ir termino „vartotojas“ samprata [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-24]. <http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dt/615/615453/615453lt.pdf>.

Komisija yra pareiškusi, kad „nuoseklus sąvokos „vartotojas“ apibrėžimas yra svarbus, nes taip būtų galima tiksliau apriboti vartotojų *acquis* taikymo sritį“²¹²⁰. Tačiau ES direktyvose, apibrėžiant vartotojo sąvoką, galima išvengti šią tendenciją: kai kuriose direktyvose pateikiamos vienodos vartotojo sąvokos, pavyzdžiui, 1993 m. balandžio 5 d. Europos Bendrijų Tarybos direktyvos 93/13/EEB dėl nesąžiningų sąlygų vartojimo sutartyse 2 straipsnyje, 1997 m. gegužės 20 d. Tarybos direktyvos 1997/7/EB dėl vartotojų apsaugos, susijusios su nuotolinės prekybos sutartimis, 2 straipsnyje, 1999 m. gegužės 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl tam tikrų vartojimo prekių pardavimo ir susijusių garantijų aspektų 1999/44/EB 1 straipsnyje numatyta, kad vartotojas – tai bet koks fizinis asmuo, sutartyse, kurioms taikoma ši direktyva, veikiantis ne savo verslo, prekybos ar profesijos tikslais. Kitose direktyvose vartotojo sąvoka, nors ir formuluojama panašiai, tačiau vartojant šiek tiek skirtingas gramatines konstrukcijas, pavyzdžiui, 2002 m. rugsėjo 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2002/65/EB dėl nuotolinės prekybos vartotojams skirtomis finansinėmis paslaugomis ir iš dalies pakeičiančios Tarybos direktyvą 90/619/EEB ir direktyvas 97/7/EB bei 98/27/EB 2 straipsnyje²¹²¹ pateikiama tokia vartotojo samprata: vartotojas – tai bet koks fizinis asmuo, kuris šios direktyvos numatomose nuotolinėse sutartyse veikia siekdamas tikslų, nesusijusių su jo užsiėmimu, verslu ar profesija. Reikia pažymėti, kad nors ES direktyvose pateikiamos kalbiškai (gramatiškai) šiek tiek skirtingos vartotojo sąvokos, jose galima rasti ir bendrų požymių: visų pirma, vartotoju laikomas fizinis asmuo; antra, vartotojas sudaro sutartis siekdamas su profesine, prekybine ar kita verslo veikla nesusijusių tikslų. Taigi ES teisės aktuose vartotojas apibrėžiamas taikant neigiamą sampratos formulavimo būdą, kitaip tariant, vartotojo sąvoka kuriama nustatant, kokiais tikslais sudarytos sutartys negali būti laikomos vartojimo sutartimis (ne savo verslo, prekybos ar profesijos tikslais).

Lietuvos teisėje vartotojo sąvoką įtvirtina Vartotojų teisių apsaugos įstatymas, kurio 2 straipsnio 1 dalis numato, kad „vartotojas – fizinis asmuo, kuris pareiškia savo valią pirkti, perka ir naudoja prekę ar paslaugą

2120 Europos Bendrijų Komisija. Briuselis. *Žalioji knyga dėl Vartotojų acquis persvarstymo* 8.2.2007. KOM (2006) 744.

2121 Europos Parlamento ir Tarybos 2002 m. rugsėjo 23 d. direktyva 2002/65/EB dėl nuotolinės prekybos vartotojams skirtomis finansinėmis paslaugomis ir iš dalies keičianti Tarybos direktyvą 90/619/EEB ir direktyvas 97/7/EB ir 98/27/EB [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-29]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:06:04:32002L0065:LT:PDF>>.

*asmeniniams, šeimos, namų ūkio poreikiams, nesusijusiems su verslu ar profesija, tenkinti*²¹²². Remiantis šiuo įstatyme pateiktu vartotojo sampratos apibrėžimu, galima įvardyti tam tikrus kriterijus, išskiriančius vartotojus iš kitų civilinės teisės subjektų:

1. Vartotoju pripažįstamas tik fizinis asmuo;
2. Vien tik būti fiziniu asmeniu neužtenka, kad jis būtų pripažintas vartotoju. Fizinis asmuo turi atlikti tam tikrus veiksmus: pareikšti norą pirkti, pirkti ir naudoti prekes ar paslaugas;
3. Kad fizinis asmuo būtų pripažintas vartotoju, perkama ir naudojama prekė turi būti skirta jo asmeniniams, šeimos ar namų ūkio poreikiams, nesusijusiems su verslu ar profesija, tenkinti;
4. Kad fizinis asmuo būtų pripažintas vartotoju, būtina, kad kita teisinio santykio šalis būtų juridinis asmuo (verslininkas) ar asmuo, užsimantis profesine ar komercine veikla.

Nagrinėjant *vartotojo* sampratą reikia vadovautis ir CK, nors jame tiesiogiai vartotojo samprata nėra pateikiama. Tačiau remiantis CK 1.39 straipsnio 1 dalies analize galima teigti, kad įstatymų leidėjo valia vartotojas apibrėžiamas kaip fizinis asmuo, kuris sudaro sutartį su vartotoju verslu ar profesija nesusijusiu tikslu, t. y. vartotojo asmeniniams, šeimos, namų ūkio poreikiams tenkinti. Akivaizdu, kad įstatymų leidėjas vartotoją minėto CK straipsnio prasme sutapatina su fiziniu asmeniu. Tačiau vien to, kad konkreti teisinių santykių šalis yra fizinis asmuo, neužtenka pripažinti, kad šalys sudarė vartojimo sutartį ir kad atitinkamas asmuo laikytinas vartotoju. Būtinai tam tikros papildomos, vartotoją kvalifikuojančios sąlygos, t. y. būtina nustatyti, kokiais tikslais konkretus vartotojas sudarė vieną ar kitą sutartį. Nagrinėdami CK 1.39 straipsnio nuostatas matome, kad vartotojas, sudarydamas sutartį, turi veikti už verslo, prekybos ar profesinės veiklos ribų. Sutartis turi būti sudaroma savo asmeniniams, šeimos, namų ūkio poreikiams tenkinti. Būtent dėl to, kad vartotojas veikia ne verslo tikslais, jis laikomas silpnėsiają sutarties šalimi, turinčia mažiau patirties, informacijos, ekonominių galimybių ir pan. Jeigu konkretus fizinis asmuo atitinkamą sutartį sudarė tam, kad gautų naudos, susijusios su jo verslo ar profesiniais interesais, ši sutartis nebus laikoma vartojimo sutartimi ir atitinkama sandorio šalis nebus pripažįstama vartotoju.

2122 Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 94-1833; 2007, Nr. 12-488.

LAT taip pat pabrėžia, kad tik tada, kai tam tikrą sandorį sudaro fizinis asmuo ir konkretus sandoris sudaromas atitinkamo fizinio asmens asmeniniams, šeimos ar verslo poreikiams tenkinti, toks asmuo gali būti ir yra pripažįstamas vartotoju ir tik tokiu atveju jo interesai ginami kaip silpnesniosios teisinių santykių šalies²¹²³.

Teisės doktrinoje²¹²⁴, diskutuojant dėl vartotojų teisių apsaugos mechanizmo, formuluojamos skirtingos *vartotojo* sampratos koncepcijos: socialinio vaidmens, situacinės apsaugos, mišrus vartotojo sampratos modelis, kurių kiekviena buvo / yra grindžiama egzistuojančiu požiūriu į vartotojų teisių apsaugą bei tam tikra prasme atstovauja nacionaliniam vartotojų teisių apsaugos suvokimui bei tradicijoms.

Pirmojoje – *socialinio vaidmens* – koncepcijoje vartotojo samprata nėra aiškiai apibrėžta, o požiūris į vartotoją grindžiamas socialiniu jo vaidmeniu, t. y. koks vaidmuo jam tenka sudarant sutartį. Asmuo laikomas silpnesniu vien todėl, kad jis atlieka vartotojo vaidmenį. Buvimas vartotoju reiškia silpnumą. Tačiau negalima nepastebėti šios koncepcijos trūkumų: nėra aiškiai apibrėžtas pagrindas, kodėl vartotojui reikia specialios apsaugos; vartotojo „vaidmenyje“ gali būti ir tie subjektai, kurie dėl savo ekonominio aktyvumo įvairiose srityse nėra silpnesni, pavyzdžiui, pelno siekiantys ir jį paskirstantys juridiniai asmenys.

Antroji – *situacinės apsaugos* – koncepcija grindžiama konkrečiu pavojumi, pažeidžiamumu, nulemiančiu apsaugos poreikį. Šis požiūris paremtas „faktine“ apsauga, kuri taikoma neatsižvelgiant į sutarties šalių ekonominį vaidmenį ar socialines sąlygas. Silpnesnės šalies apsauga – kontrahentų skirtumų padarinys, todėl vartotojo samprata čia įgyja vertinamąjį pobūdį, nes vartotoju (o kartu ir silpnesniu) šalis pripažįstama atsižvelgiant į konkrečią situaciją. Visi teisės subjektai, atsidūrę nelygiavertėse situacijose, pretenduoja į didesnę teisinę apsaugą. Todėl pagrindinis šios koncepcijos trūkumas yra tas, kad silpnėsne šalimi gali būti laikomas ir verslininkas, sudaręs savo verslo veiklai neįprastą sandorį, o tai remiantis ESTT formuojama praktika būtų nepateisinama. Preziumuojama, kad „*asmuo, kuris užsiima ūkine komercine veikla ar kuris nori pradėti verslo veiklą, turi reikiamų žinių (informacijos), patyrimo, derybinių įgūdžių. Terminas „verslo veikla“ reiškia ne tik tam tikrą*

2123 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-579/2008.

2124 Plačiau žr. Novikovienė L. Theoretical and Practical Issues of Consumer's Conception. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 281–283.

*verslo riziką, bet ir riziką, kad reikiamu momentu gali trūkti žinių, kurios būtinos verslo veiklos sandoriams sudaryti. Teisės tikslas neturėtų būti verslininkų apsauga nuo jų pačių nekompetentingumo (nežinojimo)*²¹²⁵.

Mišrioje vartotojo sampratos koncepcijoje, kurią galima laikyti situacinės ir „personalizuotos“ vartotojo sampratos deriniu, jau atsižvelgiama į sutartį sudarančio asmens socialinę vaidmenį ir į jo patirtį, informuotumą konkrečioje situacijoje. Šioje koncepcijoje pabrėžiama, kad vartotojas, kaip rinkos dalyvis, yra ne *per se* ir kad jam apskritai reikia apsaugos, tačiau apsaugos poreikis siejamas su konkrečiais pavojais ir rizika. Situacinis šios koncepcijos momentas kaip tik ir garantuoja vartotojui teisę į papildomą apsaugą.

Nagrinėjant vartotojo sąvokos turinį reikia pažymėti, kad, visų pirma, vartotojo samprata grindžiama *subjektyviuoju (faktiniu)* kriterijumi, nes vartotojas yra asmuo, kuriam dėl to, kad jis neturi vienkio ar kitokių savybių, reikalinga teisinė apsauga. Tačiau subjektyvusis kriterijus yra pernelyg abstraktus apibūdinant tam tikros žmonių grupės teisinės apsaugos poreikius. Todėl subjektyvųjų kriterijų papildė *objektyvusis (funkcinis)* kriterijus, kuris jau susijęs su vartojimo tikslais, t. y. ar sutartis sudaroma verslo, profesiniais ar privačiais tikslais²¹²⁶. Šie elementai siejami tarpusavyje ir sudaro bendrą konceptualią silpnesnės šalies charakteristiką.

Galime išskirti šiuos *vartotojo* bruožus:

- 1) vartotojas yra fizinis asmuo, kuris sutartį sudaro ne verslo ir ne profesinės veiklos tikslais; tai galutinis prekių ar paslaugų vartotojas;
- 2) paslaugų teikėjas ar prekių pardavėjas turi veikti verslo tikslais, t. y. prekių / paslaugų pardavimas susiję su jo verslu ar profesine veikla;
- 3) parduodamos prekės ar teikiamos paslaugos turi būti skirtos privačiam, o ne profesiniam naudojimui;
- 4) vartotoju pripažįstamas ir asmuo, kuris tiesiogiai sandorio su paslaugų teikėju ar prekių pardavėju nesudarė, tačiau šias prekes ar paslaugas naudoja savo asmeniniams ir / ar šeimos poreikiams tenkinti²¹²⁷.

2125 Bublienė D. *Vartojimo sutarčių nesąžiningų sąlygų kontrolė*. Vilnius, 2009, p. 93.

2126 Novikovienė L. Kai kurie vartotojo sampratos aspektai. *Vartotojų teisių apsaugos teisiniai aspektai Europos Sąjungoje*. Vilnius, 2011, p. 30.

2127 Novikovienė L. Kai kurie vartotojo sampratos aspektai. *Vartotojų teisių apsaugos teisiniai aspektai Europos Sąjungoje*. Vilnius, 2011, p. 32.

D. Bublienės²¹²⁸ teigimu, vartotojo, kaip silpnesnės šalies, požymiai pateikiami taikant formalius kriterijus, neatsižvelgiant į konkretaus asmens patirtį, žinias ir pan. Tokie kriterijai lemia bendrą abstrakčią prezumpciją (prielaidą), kad tie asmenys, kurie sudaro sutartis ne verslo tikslais, preziumuojami silpnais ir neturinčiais reikiamos patirties bei žinių. Todėl tokia formaliais požymiais apibrėžiama vartotojo samprata apsaugos visus vartotojus, nesvarbu, kokie jų pranašumai ar trūkumai.

Kita vertus, vartotojo sampratą grindžiant formaliais požymiais, visai nesvarbu, ar vartotojas konkrečioje susiklosčiusioje situacijoje tikrai yra silpnasis nei kita sutarties šalis – verslininkas. Todėl galima tokia situacija, kad vartotoju bus laikomas asmuo, turintis pakankamai teisinių žinių ir reikiamos patirties, sudarantis sutartis ne verslo ir ne profesijos tikslais su smulkiu verslininku, kuriam tai pirmasis sandoris. Tačiau įstatymuose įtvirtintos silpnesniąją šalį (preziumuojama, kad vartotojas – fizinis asmuo yra būtent toks) ginančios teisės normos, bus taikomos tai šaliai, kuriai pagal susiklosčiusią situaciją (*de facto*) šios apsaugos net nereikia. Todėl galima konstatuoti, kad teisė ne visada gina tą šalį, kuri yra silpnesnė, tačiau toks vartotojo sąvokos teisinis reglamentavimas turi ir pranašumų – esant daugiau formalių nei subjektyvių kriterijų, užtikrinamas civilinių santykių nuspėjamumas.

2.1. Prekių arba paslaugų įsigijimas asmeniniams, šeimos, namų ūkio poreikiams tenkinti

Paprastai vartotojas tokias sutartis sudaro dėl būtiniausių ir reikalingiausių prekių ir paslaugų įsigijimo. Tačiau vartojimo sutarties pripažinimui objekto prigimtis ir specifika nedaro jokios reikšmės, laikomasi nuomonės, jog vartojimo sutarties objektas yra tiek reikšmingas, kiek jis gali būti susietas su sutarties tikslu²¹²⁹. Kitaip tariant, pats objektas turi būti naudojamas ne verslo tikslais, o asmeniniams, šeimos, namų ūkio poreikiams tenkinti. Jeigu objektas nėra naudojamas šiems poreikiams, tai jis negali būti ir vartojimo sutarties objektu. Todėl vartojimo sutartis negali būti sudaromos siekiant tikslų, susijusių su komercine ar profesine veikla.

Vartojimo sutarties tikslas yra ne tik vienas iš požymių, atskiriant vartojimo sutartis nuo kitų sutarčių, bet ir kriterijus, pagal kurį vertina-

2128 Bublienė D. *Vartojimo sutarčių nesąžiningų sąlygų kontrolė*. Vilnius, 2009, p. 89.

2129 *Ibid.*, p. 83.

ma, ar konkreti prekė, ar paslauga gali būti vartojimo sutarties objektu. Tokio vertinimo metu atsižvelgiama ne tik į teisinį sutarties reglamentavimą, sudarytos sutarties prigimtį, bet ir į tai, ar sutarties objektas gali būti naudojamas vartotojo asmeniniams, šeimos, namų ūkio poreikiams tenkinti.

Žinoma, pagal savo dalyką (objektą) vartojimo sutartys gali būti skirstomos į atskiras vartojimo sutarčių rūšis, pavyzdžiui, vartojimo pirkimas–pardavimas, vartojimo ranga ir t. t. Tačiau sutarties objektas nėra vartojimo sutartis kvalifikuojantis požymis. Atkreiptinas dėmesys, kad ne visos sutartys gali būti laikomos vartojimo sutartimis – *„vartojimo sutartimis nelaikomos darbo, paveldėjimo sutartys, sutartys pagal šeimos teisę, bendrovių steigimo ar reorganizavimo sutartys ir pan.“*²¹³⁰. Taip pat būtina pabrėžti, jog energijos pirkimo–pardavimo sutarties atveju (CK 6.383 str. 1 d.) vartotojo sąvoka yra skirta vienai iš energijos pirkimo–pardavimo sutarties šalių – abonentui įvardyti ir ši sąvoka apima ir fizinius, ir juridinius asmenis. Tačiau tik tuo atveju, kai abonentas yra fizinis asmuo, kuris energiją perka asmeniniams, savo šeimos ar namų ūkio poreikiams, sutartis bus laikoma vartojimo sutartimi ir asmeniui bus garantuojama įstatymo galią turinti vartotojo, kaip silpnesniosios sutarties šalies, teisių apsauga.

Paminėtina, kad teismų praktikoje kurį laiką buvo išsakoma dvi-prasmiška nuomonė dėl nekilnojamųjų daiktų įsigijimo sutarčių pripažinimo vartojimo sutartimis. LAT 2007 m. balandžio 6 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-156/2007 gana kategoriškai išdėstė nuomonę dėl sutarčių įsigyjant nekilnojamuosius daiktus nelaikymo vartojimo sutartimis. Teismas pareiškė, jog tuo atveju, kai *„pirkimo–pardavimo sutarties objektas yra nekilnojamas daiktas, tai kvalifikuojant konkrečią sutartį vis dėlto į ją būtina atsižvelgti. <...> CK 6.350 straipsnyje imperatyviai nustatyta, kad vartojimo pirkimo–pardavimo sutarties objektas yra prekė – kilnojamas daiktas. Nekilnojamojo daikto pirkimo–pardavimo sutartys reglamentuojamos CK šeštosios knygos IV dalies XXIII skyriaus aštuntajame skirsnyje (CK 6.392–6.401 straipsniai). Tai yra specialiosios teisės normos, kuriose, atsižvelgdamas į išskirtinį sutarčių objektą – nekilnojamąjį daiktą, įstatymų leidėjas atskirai įtvirtino specifinių pirkimo–pardavimo sutarčių reglamentavimą. <...> Šiose specialiosiose teisės normose nėra nuostatos, analogiškos CK 6.383 straipsnio 4 daliai, pagal kurią*

2130 Tarybos 1993 m. balandžio 5 d. direktyva Nr. 93/13/EB dėl nesąžiningų sąlygų vartojimo sutartyse. [1993] OL L 95/29. Preambulės 11 pastraipa.

energijos pirkimo–pardavimo sutartis tam tikrais atvejais pripažįstama vartojimo sutartimi. Taigi sistemiškai aiškinant CK 1.39 straipsnio 1 dalį, 6.350 straipsnio 1 dalį ir 6.392–6.401 straipsnius, darytina išvada, kad įstatyme nepriskirta nekilnojamojo daikto pirkimo–pardavimo sutarties prie vartojimo sutarčių kategorijos, atsižvelgiant į sutarties objektą, ir tai nustatyta imperatyviojoje teisės normoje²¹³¹.

O kai kuriose šiek tiek anksčiau nagrinėtose bylose LAT laikėsi priešingos nuomonės. Antai 2007 m. vasario 27 d. priimtoje nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-72/2007 LAT teigė, kad „teisiškai vertinant šalių santykius, susidariusius dėl preliminarosios sutarties neįvykdymo, svarbu yra tai, kad atsakovui tai – profesinės veiklos vykdymas; atsakovas dėl savo patirties, ekonominės padėties yra akivaizdžiai stipresnė prievolės šalis. Be to, CK 6.401 straipsnyje reglamentuojami būsimo gyvenamojo namo ar buto pirkimo–pardavimo santykiai pagal subjektinę sudėtį ir tikslą, kurio siekiama, yra artimi iš vartojimo sutarčių atsiradusiems santykiams; minėta, kad prievolėms, kylančioms iš tokių santykių, keliami didesni sąžiningumo ir teisingumo reikalavimai, o tam tikros abejonės aiškinamos ekonomiškai silpnesnės šalies naudai (CK 6.188 straipsnis, 6.193 straipsnio 4 dalis)“²¹³². Šioje byloje aiški teismo nuostata dėl nekilnojamųjų daiktų, bent jau dėl gyvenamojo buto pirkimo–pardavimo sutarčių, pripažinimo vartojimo sutartimi.

Taigi kurį laiką buvo susiformavusi gana nevienareikšmė teismų praktika dėl nekilnojamųjų daiktų įsigijimo, kai tokių daiktų įsigijimo sutartį sudaro fizinis asmuo, siekdamas patenkinti savo asmeninius, šeimos, namų ūkio poreikius. Vis dėlto vėlesnėje LAT praktikoje linkstama nekilnojamojo turto pirkimo–pardavimo sutartis laikyti vartojimo sutartimis, jeigu subjektai ir sutarties tikslas atitinka vartojimo sutarties sąvoką. Pavyzdžiui, 2008 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-608/2008 LAT konstatavo, kad „specifinė būsimo gyvenamojo namo ar buto pirkimo–pardavimo sutarties subjektinė sudėtis (pirkėjas – fizinis asmuo, pardavėjas – juridinis asmuo), sutarties šalių tikslai (pirkėjo – savo ar savo šeimos narių aprūpinimas būstu, pardavėjo – paprastai veiklos vykdymas su verslu susijusiais tikslais) lemia tai, kad ši sutartis laikytina vartojimo sutartimi (CK 1.39 straipsnio 1 dalis) ir jai taikytinos

2131 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-156/2007.

2132 *Ibid.*

vartotojo (šiuo atveju – pirkėjo) interesus apsaugančios specialiosios teisės normos“²¹³³.

Ši nuomonė nuosekliai plėtojama ir LAT metodinėje medžiagoje dėl vartojimo sutarčių. LAT pažymi, kad „nekilnojamojo daikto pirkimo–pardavimo sutarties pripažinimas vartojimo sutartimi neprieštarauja šios sutarties prigimčiai, todėl tais atvejais, kai pastaroji sutartis atitinka vartojimo sutarties požymius (CK 1.39 straipsnio 1 dalis), ji turi būti kvalifikuojama vartojimo sutartimi, ir pirkėjui (fiziniam asmeniui), esant pažeistai sutarties šalių teisių ir pareigų pusiausvyrai, turi būti taikoma įstatyminė vartotojo, kaip silpnesniosios sutarties šalies, teisių apsauga“. Taip pat buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad CK 6.350–6.370 straipsniuose įtvirtintos normos „yra skirtos kitai pirkimo–pardavimo sutarties rūšiai – vartojimo pirkimo–pardavimo sutarčiai – reglamentuoti. <...> Vartojimo pirkimo–pardavimo sutarties objekto – kilnojamojo daikto – išskyrimas kaip sutartį kvalifikuojančio požymio lemia tai, kad CK 6.350–6.370 straipsnių normos, pirkėjui (fiziniam asmeniui) įsigyjant nekilnojamąjį daiktą, netaikomos“²¹³⁴. Teismas pripažino, kad dėl neviseškai aiškaus pirkimo–pardavimo sutarčių teisinio reglamentavimo, kvalifikuojant šias sutartis vartojimo sutartimis, praktikoje kartais susiduriama su problema – ar vertinant nekilnojamojo daikto pirkimo–pardavimo sutartį turi būti taikoma CK 6.350 straipsnio 1 dalis ir nekilnojamojo daikto pirkimo–pardavimo sutartis, pagal kurią pirkėjas yra fizinis asmuo, o pardavėjas – verslininkas, yra vartojimo sutartis. Kita vertus, šią dviprasmišką padėtį Teismas išsprendė konstatuodamas, kad „nekilnojamojo daikto, kaip nekilnojamojo daikto pirkimo–pardavimo sutarties dalyko, specifiška nėra kliūtis nekilnojamojo daikto pirkimo–pardavimo sutartį, atitinkančią vartojimo sutarties požymius, kvalifikuoti vartojimo sutartimi. CK 1.39 straipsnio 1 dalyje inter alia įtvirtinta, kad vartojimo sutarties objektas yra prekės ar paslaugos. Remiantis bendrosiomis pirkimo–pardavimo sutarčių nuostatomis (CK 6.305–6.306 straipsniai) prekė yra kiekvienas daiktas (tiek kilnojamas, tiek nekilnojamas). <...> Todėl vartotojų teisių apsauga turi būti užtikrinta ne tik sudarant nekilnojamojo turto pirkimo–pardavimo sutartį kaip pagrindinę, bet ir kaip pa-

2133 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-608/2008.

2134 Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartinuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga. *Teismų praktika*. 2009, 30.

*pildomą, organizacinę sutartį, taip pat esant ikisutartiniams teisiniams santykiams (sudarant preliminarįsias sutartis)*²¹³⁵.

Atkreiptinas dėmesys, kad CK įtvirtintoje vartojimo sutarties sąvokoje jos objektas apibrėžiamas gana plačiai – tai įvairaus pobūdžio prekės ar paslaugos. Nors CK *prekės* samprata nedetalizuojama, tai padaryta Vartotojų teisių apsaugos įstatymo 2 straipsnio 11 dalyje, kur *preke* laikomas „*kiekvienas daiktas, siūlomas parduoti ar parduodamas vartotojui*“²¹³⁶. Atsižvelgiant į CK pateikiamą *daikto* sąvoką, galima konstatuoti, jog Lietuvoje vartojimo sutarties objektu gali būti tik kilnojamieji ir nekilnojamieji daiktai. O civilinėje apyvartoje dalyvauja ir tokie civilinių teisių objektai kurie neturi materialaus pobūdžio, pavyzdžiui, programinė įranga elektroninėje erdvėje. Todėl CK 1.39 straipsnio 1 dalies prasme *preke* derėtų laikyti ir materialų, ir nematerialų turtą, kurį vartotojas įsigyja savo poreikiams tenkinti. Svarbu, kad jis nebūtų skirtas verslo tikslams.

Teismų praktika dėl specifinio vartojimo sutarčių tikslo nėra gausi. EBTt yra konstatavęs, kad „*direktyvos (šioje byloje EBTt aiškino Direktyvą Nr. 85/577 dėl vartotojų apsaugos, susijusios su sutartimis, sudarytomis ne prekybai skirtose patalpose – aut.) taikymo sritis nėra ribojama prekių ar paslaugų prigimties. Vienintelis reikalavimas, kad prekės ir paslaugos turi būti skirtos privačiam naudojimui*“²¹³⁷. Tai reiškia, jog EBTt iš esmės patvirtino, jog vartojimo sutarties objektu gali būti visos civilinėje apyvartoje esančios prekės ir paslaugos. Nors į įsigijamos prekės ar paslaugos prigimtį ir nėra atsižvelgiama, tačiau vartojimo sutarties objektas turi būti skirtas privačiam naudojimui.

Siekiant teisingai kvalifikuoti, ar sutartis yra vartojimo, būtina atsižvelgti į galutinį konkrečios sutarties tikslą, o ne į subjektyvias aplinkybes. Todėl LAT 2003 m. gegužės 12 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-579/2003²¹³⁸, sprendamas ginčas dėl dviejų juridinių asmenų – Vilniaus vandenų ir daugiabučių namų savininkų bendrijos sudarytos sutarties – pripažinimo vartojimo sutartimi, išsakė savo nuomonę ir ji labai prisidėjo prie vartojimo sutarties sampratų formulavimo Lietuvoje. Pripažin-

2135 Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartinuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga. *Teismų praktika*. 2009, 30.

2136 Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 12-488.

2137 Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1998 m. kovo 17 d. sprendimas byloje C-45/960, *Bayerische Hypotheken-und Wechselbank AG v. Edgar Dietzinger*. [1998] ECR I-1199.

2138 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. gegužės 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-579/2003.

damas šią sutartį vartojimo sutartimi, Teismas rėmėsi CK 1.39 straipsnio 1 dalimi ir pabrėžė, kad vartojimo sutarčiai būdingi du požymiai: pirma, prekes ar paslaugas turi įsigyti fizinis asmuo; antra, fizinis asmuo prekes ir paslaugas turi įsigyti ne dėl savo ūkinės-komercinės veiklos, o savo asmeniniams, šeimos, namų ūkio poreikiams tenkinti. Šie du požymiai reikalauja teisiškai vertinant sutartį nustatyti, koks asmuo, t. y. fizinis ar juridinis, yra galutinis prekių ar paslaugų vartotojas, taip pat prekių ir paslaugų įsigijimo tikslą. Be to, šioje byloje atsižvelgta į specifinį daugiabučių namų savininkų bendrijos pobūdį, nes ji, remiantis Daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo nuostatomis, laikoma nekomerciniu, specialaus teisnumo juridiniu asmeniu, per kurį butų savininkai įgyvendina savo daiktines ir prievolinių teises. Todėl pagal ginčijamas sutartis tiekiamo vandens vartotojai yra ne bendrija, o butų savininkai, t. y. fiziniai asmenys, naudojantys vandenį savo namų ūkio reikmėms. Būtent butų savininkai, o ne bendrija moka už tiekiamą vandenį. Taigi, nagrinėdamas šią bylą, LAT ginčijamas sutartis vertino ne formaliai, o atsižvelgė į faktiškai susiklosčiusią padėtį.

Kitoje, savo ginčo objektu visiškai skirtingoje byloje²¹³⁹, sprendamas vežimo oru sutarties pripažinimo vartojimo sutartimi klausimą, LAT taip pat atsisakė formalaus sutarties šalių vertinimo, nors ginčijamo skrydžio bilietus ieškovui pirkto jo darbdavys ir kelionės tikslas buvo tarnybinė komandiruotė. LAT, laikydamas šią sutartį vartojimo, konstatavo, kad keleivio vežimo sutarties dalykas yra specifinė paslauga – keleivio nugaubimas į paskirties punktą, todėl viena keleivio vežimo sutarties šalis arba trečiasis asmuo, kurio naudai tokia sutartis sudaroma (keleivis), visais atvejais yra fizinis asmuo, o tai yra vienas iš vartojimo sutarties požymių, įvardytų CK 1.39 straipsnyje. Kaip jau minėta, kitas požymis, kurį turi atitikti vartojimo sutartis, yra sutarties sudarymo tikslas. Išsakydamas nuomonę dėl šio vartojimo sutarties požymio LAT pažymėjo, kad būtina skirti vežimo (nagrinėjamos bylos atveju – skrydžio) ir asmens kelionės tikslus. Vežimas (nagrinėjamos bylos atveju – skrydis) yra siauresnė sąvoka nei kelionė ir apima tik kelią nuo išvykimo punkto iki paskirties punkto. Taigi keleivio vežimo oru sutarties dalykas yra skrydis; sutartimi tenkinamas asmeninis keleivio poreikis patekti į paskirties punktą, kuris negali būti laikomas susijusiu su jo verslu ar profesija, nes asmens kelionės tikslas (t. y. jo veikla atvykus į paskirties punktą) yra už

2139 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-541/2009.

keleivio vežimo sutarties ribų. Būtent šiais argumentais grįsdamas savo nutartį LAT konstatavo, kad keleivio vežimo sutartis laikytina vartojimo sutartimi, kurios silpnesnioji šalis yra keleivis, kurio padėtis, lyginant su kita sutarties šalimi – vežėju, akivaizdžiai nelygiavertė. Remdamiesi šiomis bylomis galime teigti, kad LAT vartojimo sutartimi pripažino ir tokią sutartį, kurią fizinio asmens naudai sudaro juridinis asmuo.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad neretai atsiranda kolizija, siekiant nustatyti, kokiais tikslais sudarytas sandoris, nes asmuo gali pirkti atitinkamą prekę ar paslaugą ir savo asmeniniams, šeimos poreikiams, ir dėl verslo. Lietuvos teisės sistemoje nėra jokių normų, kuriomis būtų reglamentuojami dvejopi sutarties tikslai, todėl precedentinę praktiką tokiose situacijose tenka formuoti teismams. Vienoje iš bylų²¹⁴⁰ LAT kaip tik ir sprendė ginčą, ar fizinis asmuo, savo vardu įsiregistravęs ūkininko ūkį ir sudaręs su verslo įmone durpių substrato pirkimo sutartį, gali būti pripažįstamas vartotoju. Nutartyje teismas nurodė, kad vartotojas yra fizinis asmuo, kuris įsigyja prekių ar paslaugų savo asmeniniams, šeimos namų ūkio poreikiams tenkinti, o ne verslui ar profesinei veiklai. Ūkininkas durpių substratą pirkė ne asmeniniam vartojimui, o savo verslo – daržovių ir gėlių auginimo tikslais, todėl jis laikytinas verslininku, o jo sudaryta durpių substrato pirkimo–pardavimo sutartis nelaikytina vartojimo sutartimi. Motyvuodamas savo sprendimą LAT rėmėsi EBTT *Gruber* byla, kurioje taip pat aiškiai pasakyta, kad specialiosios taisyklės, skirtos vartotojui kaip silpnesniajai šaliai apsaugoti, taikomos tik sutartims, kuriomis siekiama patenkinti konkretaus asmens privačius asmeninius poreikius, nesusijusius su to asmens verslu ar profesija. Minėtoje byloje EBTT pažymėjo, jog asmuo atitinkamą sutartį sudarantis dėl to, kad siekia naudos, susijusios su savo profesine veikla, turėtų būti laikomas lygiaverte teisinių santykių šalimi. Tačiau neretai sudaroma ir tokių sandorių, kai atitinkama sutartis sudaroma ir dėl asmeninių, ir dėl profesinių tikslų. Tokiu atveju konkrečią bylą nagrinėjantis teismas, atidžiai ištyręs ir išnagrinėjęs visus įrodymus, turėtų nuspręsti, kokių tikslų atitinkama sutartimi buvo siekiama: ar siekta asmeninės naudos sau, savo šeimos poreikiams, ar veikta verslo tikslais.

Teisės doktrinoje išsakoma nuomonė, kad pirkėjas, jeigu jis veikia už verslo ribų (toks yra jo pagrindinis tikslas), tačiau kita šalis apie tai nežinojo ir atsižvelgiant į visas aplinkybes negalėjo protingai to žino-

2140 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-458/2005.

ti, neturi būti laikomas vartotoju. O jeigu asmuo laiko save veikiančiu už verslo ribų, bet užsako prekes, kurios gali būti naudojamos jo versle arba užsakant prekes naudoja savo verslo blankus, sąžiningumo (*angl. good faith*) principas reikalauja apsaugoti pardavėją ir netaikyti vartotojų apsaugos normų²¹⁴¹. Be to, esant vartojimo teisiniais santykiams, itin svarbus vaidmuo tenka teisinio tikrumo principui, užtikrinančiam, kad verslininkas, sudarydamas sutartį, žinotų, ar ją sudaro su lygiaverčiu verslo partneriu, ar su silpnesniu fiziniu asmeniu – vartotoju. Mūsų nuomone, tokia pozicija neprieštarauja ir silpnesnės šalies apsaugos principui, nes toks sutartį sudarantis fizinis asmuo turi verslo veiklai vykdyti reikiamų gebėjimų ir įgūdžių.

2.3. Prekes ar paslaugas teikia verslininkas arba asmuo, vykdamas profesinę veiklą

Konkrečią sutartį kvalifikuojant vartojimo sutartimi, būtina tinkamai nustatyti abi sutarties šalis. „*Vartojimo sutarties subjektinės sudėties reikšmingumas lemia būtinybę identifikuoti ne tik vartotoją, bet ir kitą vartojimo sutarties šalį <...>*“²¹⁴². CK 1.39 straipsnio 1 dalyje kitai vartojimo sutarties šaliai apibrėžti vartojama *prekių ar paslaugų pardavėjo (tiekėjo)* sąvoka. Kituose CK straipsniuose vartojamos analogiškos sąvokos, išskyrus CK 6.342 straipsnio 3 dalį, kurioje minimas *pardavėjas verslininkas*. Vartotojų teisių apsaugos įstatymo 2 straipsnio 5 ir 14 dalyse įtvirtinta *pardavėjo* sąvoka ir juo laikomas asmuo, kuris verčiasi prekyba ir vykdydamas savo verslą siūlo ir parduoda prekes vartotojams.

ES vartojimo sutarčių teisės direktyvose verslininkui, kaip vienai iš vartojimo sutarties šaliai, apibūdinti vartojamos skirtingos sąvokos: *pardavėjas, tiekėjas, prekiautojas, prekybininkas, kreditorius, kelionės organizatorius* ir panašiai²¹⁴³. Pavyzdžiui, Nesąžiningų sąlygų direktyvos 2 straipsnio C punkte pateikiama tokia samprata: „*Pardavėjas ar paslaugų tiekėjas – bet kuris fizinis ar juridinis asmuo, kuris sutartyse, kurioms taikoma ši direktyva veikia savo verslo, prekybos ar profesijos tikslais, ne-*

2141 Plačiau žr. Bublienė D. Tarptautinės privatinės teisės normos ir nesąžiningų sąlygų direktyva. *Teisė*. 2006, p. 59; Bublienė D. *Vartojimo sutarčių nesąžiningų sąlygų kontrolė*. Vilnius, 2009, p. 102.

2142 Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teisinių praktikos apžvalga. *Teisinių praktikų*. 2009, 30.

2143 Tatol R. Vartojimo pirkimo–pardavimo sutarčių sudarymo ypatumai. *Juristas*. 2010, 80: 17.

*svarbu ar tai būtų viešoji, ar privati nuosavybė*²¹⁴⁴. Tokią ES direktyvose vartojamą sąvoką įvairovę galima pagrįsti tuo, kad kiekviena direktyva dėl vartotojų teisių apsaugos yra skirta tam tikrai sričiai reglamentuoti, todėl atitinkama verslininko, kaip vienos iš vartojimo sutarties šalies, sąvoka yra vartojama atsižvelgiant į reglamentuojamos srities specifiką. Tačiau galima sakyti, kad nors direktyvose, apibrėžiant kitą vartojimo sutarties šalį, vartojamos kitokios žodžių junginių konstrukcijos, pateiktos sąvokos savo turiniu turi bendrų bruožų, dėl kurių šis vartojimo teisinių santykių subjektas pripažįstamas verslininku ir laikomas stipresniąja vartojimo sutarties šalimi. Taip pat galima pažymėti, kad ES teisėje verslininko, kaip ir vartotojo, sąvoka aiškinama savarankiškai, autonomiškai nuo nacionalinės teisės.

Kadangi vienoda *verslininko* sąvoka teisės aktuose nėra įtvirtinta, teismų praktikoje dažniau vartojama apibendrinamoji verslininko sąvoka, apimanti ir pardavėją, paslaugų teikėją, ir bet kokią kitą veiklą, kuri suteikia tam tikros ekonominės naudos. Verslininkas, priešingai nei vartotojas, gali būti ir fizinis, ir juridinis asmuo, užsiimantis verslo ar profesine veikla. Tačiau nagrinėjant CK nuostatas galima pastebėti neatitikimų dėl skirtinguose straipsniuose vartojamos verslininko sąvokos. Štai, remiantis CK 2.4 straipsnio 2 dalimi, verslininku laikomi *fiziniai asmenys*, kurie įstatymų nustatyta tvarka verčiasi ūkine komercine veikla. O kitose CK normose *verslininko* sąvoka vartojama kaip *juridinio asmens* ar *įmonės* sąvokų sinonimas²¹⁴⁵.

Verslininkui, kaip vartojimo sutarties šaliai, būdinga, kad jis užsiima prekybine, komercine, profesine veikla, kuri apibendrintai gali būti vadinama verslo veikla. Lietuvoje verslui apibūdinti vartojamos ekonominės, ūkinės-komercinės, individualios veiklos sąvokos, kurių reikšmė, vertinant vartojimo sutartį, yra analogiška. Štai individuali veikla suprantama kaip fizinio asmens vykdoma ūkinė-komercinė, savarankiška veikla, kuria versdamasis asmuo siekia gauti pajamų ar kitokios ekonominės naudos per tęstinį laikotarpį²¹⁴⁶. Profesinė veikla laikoma tokia veikla, kurios metu teikiamos tam tikros profesinės paslaugos, ku-

2144 Tarybos 1993 m. balandžio 5 d. direktyva Nr. 93/13/EB dėl nesąžiningų sąlygų vartojimo sutartyse. [1993] OL L 95/29.

2145 Pavyzdžiui, CK 2.176 straipsnio 1 dalis: „<...> atlikti visus veiksmus, susijusius su juridinio asmens (verslininko) verslu“ arba CK 6.185 straipsnio 3 dalis: „Kai abi sutarties šalys yra įmonės (verslininkai), laikoma, kad <...>“

2146 Mikelėnas V. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 23.

rias turi teisę teikti tik specialų išsimokslinimą ir kvalifikaciją turintys asmenys.

Vertimasis ūkine-komercine veikla yra verslininką, kaip vartojimo teisinių santykių šalį, kvalifikuojantis požymis. Šiuo atveju nėra svarbi verslo organizavimo forma, o tik faktas, kad tas asmuo užsiima šia veikla. Ūkine-komercine veikla laikoma nuolatinė savarankiška, t. y. savo rizika plėtojama, veikla, siekiant pelno, susijusi su daiktų pirkimu–pardavimu arba paslaugų teikimu kitiems asmenims už atlyginimą²¹⁴⁷. Konstatavus, kad asmuo užsiima ekonomine, ūkine-komercine, individualia veikla ar verslu ir ši veikla atitinka tris esminius požymius: yra tęstinė (nuolatinė), savarankiška, ja siekiama ekonominės naudos, prekių pardavėjas ar paslaugų teikėjas vartojimo sutartyje pripažintinas verslininku²¹⁴⁸. Taigi verslo veiklai būdingi šie požymiai: savarankiškumas, veiklos tęstinumas, ekonominė nauda.

Savarankiškumo požymis reiškia, kad asmuo turi veikti savo vardu ir rizika, todėl savarankiškumas svarbus tuomet, kai fizinis asmuo vykdo tam tikrą profesinę veiklą. Todėl, remiantis savarankiškumo požymiu, asmens vykdoma ūkinė-komercinė veikla atskiriama nuo darbo santykių. Veiklos tęstinumo požymis reiškia, kad asmuo atlieka nevienkartines ūkinės veiklos operacijas, jo veiksams yra būdingas pasikartojamumas bei motyvas arba galimybė tam tikrus sandorius sudaryti ir ateityje²¹⁴⁹. Taigi tai turi būti nuolatinė veikla, o ne vienkartinio pobūdžio veiksmas. ESTT formuoja praktiką, pagal kurią faktas, kad asmuo atitinkamą sandorį sudaro pirmą kartą, dar nėra pagrindas jį priskirti vartotojui, nes verslo sampratai priklauso visos sutartys, reikalingos tam, kad būtų galima tinkamai vykdyti savo verslą²¹⁵⁰. Pavyzdžiui, LAT 2008 m. rugpjūčio 11 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-366/2008 pripažino, kad fizinių asmenų (sutuoktinių) tęstinai vykdoma butų statyba ir pardavimas yra verslas. Tokia išvada buvo padaryta atsižvelgiant į tai, kad buvo įsigytas didelio ploto gyvenamasis namas, kuriame įrengtus atskirus butus sutuoktiniai pardavinėjo skirtingiems asmenims, o iš

2147 Mikelėnas V *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 23.

2148 Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga. *Teismų praktika*. 2009, 30.

2149 Varoneckienė J. Kada reikia registruoti individualia veiklą. *Apskaitos ir mokesčių apžvalga*. 2008, 1.

2150 Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1991 m. kovo 14 d. sprendimas byloje C-361/89, *Criminal proceedings v. Patrice Di Pinto*. [1991] ECR I-1189.

preliminariųjų sutarčių gautas pradinės įmokas naudojo tolesnei namo statybai finansuoti. Šiuo pagrindu Teismas ginčo buto pirkėją traktavo kaip vartotoją – silpnesniąją vartojimo sutarties šalį, o pardavėją vartojimo sutarties prasme laikė verslininku²¹⁵¹.

Kitas požymis – gauta ekonominė nauda arba pelno siekis. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, aiškindamas šį požymį, yra nurodęs, jog verslumas, arba komerciškumas, reiškia, jog visa veikla nuo pat jos vykdymo pradžios turi turėti tikslą gauti pajamų ar kitos ekonominės naudos. <...> Vykdydamas individualią veiklą, asmuo veikia kaip verslininkas, kuria ir įgyvendina vienokią ar kitokią, labiau ar mažiau išplėtotą verslo strategiją ir sprendžia dėl jos įgyvendinimo priemonių, pasirinkdamas savitą veiklos vykdymo formą²¹⁵². Nors gauta ekonominė nauda, pelno siekis ir yra vienas iš verslo požymių, tačiau tai nėra pagrindinis kriterijus. Kaip pažymi LAT, „*viešieji juridiniai asmenys santykiuose su vartotojais bus laikomi verslininkais, nepaisant to, kad jų veikla nebus nukreipta pelno siekimui*“²¹⁵³. Nuostata, kad verslininkais gali būti ir viešieji juridiniai asmenys, įtvirtinta ir Nesąžiningų sąlygų direktyvoje, todėl gauta nauda, kaip verslo veiklos požymis, turi būti vertinama kartu su veiklos tęstinumu ir savarankiškumo požymiais.

Apibrėžiant *verslininką* visada svarbūs ir faktiniai asmens atlikti veiksmai. LAT atkreipia dėmesį į tai, kad teisės aktais gali būti „*nustatyti specialūs reikalavimai, tokie kaip registracija, verslo liudijimo gavimas ir kita, kuriuos įvykdęs asmuo įgyja teisę verstis ūkine-komercine veikla. Asmuo, nesilaikęs šių reikalavimų, bet faktiškai vertęsis ūkine-komercine veikla, santykiyje su vartotoju turi būti laikomas verslininku ir negali remtis tuo, kad formaliai nebuvo verslininkas. Tai, kad verslininkas nedeklaravo teikiamų paslaugų, negali apsunkinti silpnesniosios sutarties šalies padėties*“²¹⁵⁴. Tokią nuostatą galima paaiškinti skirtinga sutarties šalių derybine galia: asmuo užsiimantis verslo veikla, nors ir teisiškai neįregistruota, vis tiek turi didesnę ekonominę, derybinę galią, žino tos veiklos specifiką ir ypatumus, turi daugiau reikalingos informacijos, pa-

2151 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-366/2008.

2152 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. birželio 16 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A5-902/2006.

2153 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-132/2008.

2154 Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartinuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga. *Teismų praktika*. 2009, Nr. 30.

tirties nei kita vartojimo sutarties šalis – vartotojas. LAT, sprenddamas ieškovo pareikšto ieškinio dėl nuostolių atlyginimo, iš atsakovo automobilių saugojimo aikštelės pavogus ieškovo automobilį, pagrįstumo klausimą, konstatavo, kad nors atsakovo įstatuose saugojimo paslaugų teikimas nenurodytas, tačiau, nustatant šalių santykių pobūdį, reikia atsižvelgti į visas aplinkybes, nesusijusias su oficialiau teikiamų paslaugų įforminimu (teikiamų paslaugų deklaravimu įstatuose, reklama, rašytinių sutarčių sudarymu, automobilių apskaitos vedimu ir pan.). Aplinkybė, kad verslininkas nevykdė pareigos deklaruoti teikiamas paslaugas, negali tapti pagrindu teigti, kad įmonė saugojimo paslaugų neteikė, o paslaugų vartotojas pats buvo neapdairus ir turėjo pasidomėti įmonės veikla. Be to, paslaugos teikėjas yra verslininkas, todėl įrodinėjimo našta negali būti perkeliama silpnesnei šio santykio šaliai – vartotojui (automobilio savininkui)²¹⁵⁵.

Kyla klausimas, ar *verslininko* sąvoka turi apimti tik tuos atvejus, kai verslininkas veikia kaip pardavėjas ar tiekėjas, ar apima ir tas situacijas, kai verslininkas pats įsigyja prekes ar paslaugas iš vartotojo. Kaip parodė mūsų atlikta analizė, ir ES, ir Lietuvos teisės aktai, apibrėždami vartotojo sąvoką, į ją (vartotoją) orientuojasi daugiau kaip į paklausos pusėje esančią sutarties šalį, iš esmės pašalindami įsigijimo iš vartotojo aspektą. Pritartume D. Bublienės²¹⁵⁶ nuomonei, kad „*verslininko sąvoka turi apimti vartojimo sutartis tiek pasiūlos, tiek paklausos pusėje*“. Ir iš tiesų, į verslininką žiūrėdami tik kaip pasiūlos pusėje veikiančią vartojimo sutarties šalį, nepagrįstai susiauriname vartotojo, kaip silpnesnės šalies, apsaugos galimybes. Juk dėl to, kad verslininkas veikia paklausos, o vartotojas pasiūlos pusėje, vartotojas netampa ekonomiškai stipresnis, turintis daugiau informacijos ir patirties verslo reikaluose ir didesnė jo teisių apsauga jam nereikalinga.

Apibendrinant vartojimo sutarties sampratą ir požymių analizę galima teigti, kad sutartiniai vartojimo teisiniai santykiai kvalifikuojami dviem lygmenimis:

Visų pirma, nustačius bendruosius požymius, sutartis yra priskiriama vartojimo sutarčių grupei. Tuomet atsiranda galimybė taikyti bendrąsias vartotoją ginančias teisės normas.

2155 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gruodžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-634/2006.

2156 Bublienė D. *Vartojimo sutarčių nesąžiningų sąlygų kontrolė*. Vilnius, 2009, p. 123.

Antra, pagal dalyką (objektą) šios sutartys priskiriamos atskirai vartojimo sutarčių rūšiai. Tuomet, be bendrųjų vartotojų teises ginančių normų, taikomi ir specialūs, papildomi, tik tai vartojimo sutarties rūšiai būdingi silpnesniosios šalies teisių gynbos būdai.

3. VARTOJIMO SUTARTIES TEISINIO REGULIAVIMO YPATUMAI

Vartojimo sutarčių ypatumams atskleisti derėtų išskirti ir išsamiau išnagrinėti svarbiausius joms būdingus teisinio reguliavimo bruožus, kurie apibūdina specifinį tokio pobūdžio sutarčių sudarymą, išskirtinę vartotojo padėtį ir pažeistų teisių gynimą.

Visų pirma, vartojimo sutartys dažniausiai sudaromos prisijungimo būdu. Prisijungimo sutartys, kurių atsiradimą lėmė poreikis tenkinti masinį prekių ir paslaugų poreikį, nėra naujovė tradicinės komercijos kontekste. Todėl šios sutartys plačiai naudojamos bankų, draudimo įstaigų, mobiliojo ryšio ar interneto paslaugų teikėjų ir daugelyje kitų sričių. Prisijungimo būdu sudaromoms sutartims būdinga tai, kad jos yra parengtos ne individualiam, o daugkartiniam naudojimui, sutarties sąlygos yra standartizuojamos ir nėra individualizuojamos derybomis ateityje sudarant sutartis dėl analogiškų prekių ir paslaugų su kitais asmenimis. CK 6.185 straipsnio 1 dalis numato, jog „*standartinėmis laikomos sąlygos, kurias bendram nevienkartiniam naudojimui iš anksto parengia viena šalis nederindama jų su kita šalimi ir kurios, be derybų su kita šalimi, taikomos sudaromose sutartyse*“. Kaip matome iš šios teisės normos, tam, kad sąlygą būtų galima laikyti standartine, ji turi atitikti šiuos požymius:

1. Sąlyga turi būti *parengta* vienos šalies nederinant jos su kita šalimi, t. y. sąlygą iš anksto parengia viena šalis ir jos formuluotė nėra atskirai aptariama su kita šalimi, taip nesuteikiant pastarajai galimybės daryti kokią nors įtaką tokios sąlygos formuluotei.
2. Sąlyga turi būti nevienkartinio naudojimo, t. y. turi būti naudojama daug kartų, pasirašant sutartis su neapibrėžtu skaičiumi asmenų.
3. Sąlyga *taikoma* sudarant sutartį vienašališku sąlygą parengusios šalies sprendimu.

Standartinės sąlygos sutartyje yra vienas iš pirmųjų požymių, leidžiančių vertinti, kad sutartis yra sudaryta prisijungimo, o ne abipu-

sių derybų būdu. Būtent faktas, jog sutartyje atsiranda vienos šalies iš anksto, be derybų su kita šalimi, parengtos, bendram, daugkartiniam naudojimui skirtos sąlygos, kurių buvimas be jokių pakeitimų sutartyje yra nekvestionuotinas, lemia tai, kad iš tradicinės klasikinės sutarties sudarymo procedūros dingsta vienas etapas – derybos dėl sutarties sąlygų, ir sutartis sudaroma vienai šaliai akceptuojant kitos šalies parengtą sutarties projektą, t. y. sutartis sudaroma prisijungiant.

Pažymėtina, kad sutartį rengianti šalis paprastai tenkina masinį prekių ar paslaugų poreikį ir turi rinkos galią atitinkamoje rinkoje bei vyraujančią derybinę poziciją. Kitaip tariant, tokios sutarties standartinės sąlygas rengianti šalis gali primesti savo valią silpnesnei sutarties šaliai, nes šios interesai nėra derybų objektas. Todėl sutartis sudaroma remiantis principu „priimk – arba – atsisakyk“ (angl. *take it, or leave it*).

Standartinės sąlygos vartojimo sutartyse gali būti parengtos tiek kaip atskiras dokumentas ir laikomos sutarties priedu, tiek gali būti įtrauktos į sutartį kaip sudedamoji jos dalis. LAT yra pažymėjęs, kad *„tuomet kai sutarčiai sudaryti yra naudojamos standartinės sutartys ar standartinės sutarčių sąlygos, jas naudojanti šalis privalo atskleisti informaciją, kad sutartis sudaroma pagal iš anksto parengtas standartines sutarties sąlygas ir sudaryti galimybę tinkamai kitai šaliai su šiomis sąlygomis susipažinti“*²¹⁵⁷. Šios pareigos nevykdymo pasekmė – standartinės sutarties sąlygos, su kuria nebuvo sudaryta tinkama galimybė susipažinti, neprivalomumas prisijungusiai šaliai. Kad kitai šaliai buvo suteikta galimybė susipažinti su standartinėmis sutarties sąlygomis, gali būti pripažįstama tik tada, jeigu jos visos įtrauktos į rašytinės sutarties tekstą arba pateiktos kaip sutarties priedas atskirame dokumente, atsiųstos kitai šaliai iki pasirašant sutartį arba pateiktos susipažinti sutarties pasirašymo metu²¹⁵⁸. Nors šie LAT išaiškinimai dėl standartinių sutarčių sąlygų taikymo yra daromi CK 6.185 straipsnio kontekste, tačiau yra reikšmingi ir ginčiuose, kylančiuose iš vartojimo sutarčių. Pažymėtina, kad vartojimo sutarčių atžvilgiu standartinės sutarčių sąlygas reglamentuojančio CK 6.185 straipsnio 1 ir 2 dalių normos turi būti aiškinamos

2157 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. sausio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-1/2003; 2006 m. rugsėjo 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-516/2006; 2007 m. gruodžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-545/2007; 2008 m. sausio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-80/2008.

2158 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. rugsėjo 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-516/2006; 2006 m. gruodžio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-689/2006.

ir taikomos kartu su CK 6.188 straipsniu, įtvirtinančiu vartojimo sutarčių sąlygų ypatumus, kaip bendrosios ir specialiosios teisės normos. CK 6.188 straipsnio 2 dalis numato, jog „*nesąžiningomis laikomos vartojimo sutarčių sąlygos, kurios šalių nebuvo individualiai aptartos, jeigu jos iš esmės pažeidžia šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą bei vartotojo teises ir interesus <...>*“. Tad procedūra, kurios metu teismas nusprendžia, kad atitinkama vartojimo sutarties sąlyga yra nesąžininga ir turi būti pripažinta negaliojančia, susideda iš dviejų etapų:

- 1) vertinama, ar atitinkama vartojimo sutarties sąlyga buvo aptarta individualiai, t. y. nustatoma ar vartojimo sutarties sudarymo procedūra buvo sąžininga (procedūrinis sąžiningumas);
- 2) vertinama, ar atitinkama vartojimo sutarties sąlyga iš esmės pažeidžia šalių teisių pusiausvyrą bei vartotojo teises ir interesus, t. y. vertinamas vartojimo sutarties materialinių normų sąžiningumas.

CK 6.188 straipsnio 4 dalyje numatoma, kad „*pagal šio straipsnio 2 dalį individualiai neaptartomis laikomos sąlygos, kurių parengimui negalėjo daryti įtakos vartotojas, ypač jeigu tokios sąlygos nustatytos iš anksto pardavėjo ar paslaugų teikėjo parengtoje standartinėje sutartyje. Jeigu iš anksto parengtoje standartinėje sutartyje tam tikros sąlygos buvo aptartos individualiai, šio straipsnio taisyklės taikomos kitoms tokios sutarties sąlygoms. Pareiga įrodyti, kad tam tikra sutarties sąlyga buvo aptarta individualiai, tenka pardavėjui ar paslaugų teikėjui*“. To paties straipsnio 5 dalyje numatyta, kad „*ar sutarties sąlyga nesąžininga, turi būti vertinama atsižvelgiant į sutartyje numatytų prekių ar paslaugų prigimtį bei visas sutarties sudarymo metu buvusias ir jos sudarymui turėjusias įtakos aplinkybes ir visas kitas tos sutarties ar kitos sutarties, nuo kurios ji priklauso, sąlygas. Sutarties dalyką apibūdinančios sąlygos, taip pat su parduotos prekės ar suteiktos paslaugos ir jų kainos atitikimu susijusios sąlygos neturi būti vertinamos nesąžiningumo požiūriu (t. y. netaikomos šio straipsnio 1 ir 2 dalių normos), jeigu jos išreikštos aiškiai ir suprantamai*“. Taigi šio straipsnio kontekste sutartis su individualiai neaptartomis sąlygomis derėtų suvokti kaip sutartis, kurias iš anksto parengia viena šalis ar tretieji asmenys, kai kita šalis negali daryti įtakos sutarčių turiniui. Nors tokių sutarčių sąlygos nėra iš anksto formuluojamos bendram daugkartiniam naudojimui, tačiau jos nėra ir individualiai aptariamoms, vartotojas neturi galimybės daryti įtakos sutarties turiniui ir dėl to atsiranda nelygiavertė derybinė galia.

Individualiai neaptartomis sąlygomis galima pripažinti ir standartinės sutarčių sąlygas, ir tas individualias sutarčių sąlygas, kurias pardavėjas ar paslaugų teikėjas pateikia be jokių derybų. Kaip matome, individualiai neaptarta sutarties sąlyga yra daug platesnė sąvoka ir apima ne tik standartinių sąlygų pagrindu parengtas sutartis, bet ir tokias sutarties sąlygas, kurios buvo vienašališkai įtvirtintos, nesant tarp sutarties šalių tinkamų derybų. Todėl jeigu vartotojas neturėjo jokių realių galimybių daryti įtakos sąlygų turiniui, tai tokia sąlyga, nors ir bus panaši į individualiai aptartą sąlygą, *de facto* bus pripažinta individualiai neaptarta.

Savo ruožtu derybų buvimu turėtų būti laikomas faktinis vartotojo poveikis sutarčių sąlygoms. Jis reiškia, kad vartotojui suteikta galimybė daryti įtaką sutarties turiniui ir jis sąmoningai suvokia tas sąlygas, dėl kurių derasi. Tuomet, kai verslininkas pateikia iš anksto parengtas sąlygas ir pasibaigus deryboms vartotojas sutinka su tomis sąlygomis jų nekeisdamas, turėtų galioti derybų nebuvimo prezumpcija. Ir tik tuo atveju, kai įrodoma, jog vartotojas sutiko su tomis sąlygomis sąmoningai, galima pripažinti derybų buvimą ir netaikyti CK 6.188 straipsnio nuostatų.

Tačiau dažniausiai vartojimo sutartys sudaromos prisijungimo būdu, kai parengiamos daugkartinio naudojimo sutartys su standartinėmis sąlygomis. Pagrindinis tokių sutarčių pranašumas – lengvas, greitas ir patogus sudarymas, nes su kiekvienu klientu nereikia aptarinėti konkrečių sąlygų ir derinti pozicijų. Laikas ir kitos sąnaudos, sutaupomos taip sudarant sutartis, gali būti skiriamos prekės ar paslaugos kokybei gerinti, rinkodaros efektyvumui didinti ir pan. Tačiau būtina pabrėžti, kad antroji šalis – prekių ar paslaugų vartotojas – nebūtinai laimi dėl tokio sutarties sudarymo būdo. Standartinių (tipinių) vartojimo sutarčių atveju vartotojo derybinės galios ypač ribotos, o tai lemia didesnę sutarties šalių interesų pusiausvyros pažeidimo ne vartotojo naudai tikimybę. Todėl tokiose sutartyse atsiranda terpė nesąžiningumui. Nors toks sutarčių sudarymo būdas dažnai nėra pats tinkamiausias norint apginti vartotojo teises, tačiau kategoriškai teigti, kad kiekviena prisijungimo sutartis būtinai turi priešingą vartotojo interesams elementą, nėra teisinga.

Antra, papildomų apsaugos ir gynimo priemonių vartotojui nustatymas, didesnis valstybės vaidmuo ir dėmesys. LRKT 2003 m. kovo 17 d. nutarime išdėstė nuomonę dėl Konstitucijos 46 straipsnio 5 dalyje įtvirtintos valstybės pareigos ginti vartotojų interesus. Pasak LRKT, ši

konstitucinė nuostata lemia, kad „valstybė turi pareigą įstatymais ir kitais teisės aktais nustatyti įvairias vartotojų interesų gynimo priemones, valstybės institucijos turi kontroliuoti, kaip ūkio subjektai laikosi vartotojų teisių ir teisėtų interesų apsaugos reikalavimų. <...> Įstatymų leidėjas, reguliuodamas tam tikros ūkio srities, kurioje įtvirtinama kurių nors ūkio subjektų specifinė teisinė padėtis, santykius ir nustatydamas kitais įstatymais nustatyto šių santykių reguliavimo išimtis, privalo nustatyti ir papildomas teisines priemones, kurios užtikrintų vartotojų teisių ir teisėtų interesų apsaugą“²¹⁵⁹. Taigi vartotojams dėl galimų jų teisių pažeidimų yra suteikiama didesnė apsauga. Kita vertus, vartotojų teisių apsauga vertintina kaip viešasis interesas, svarbus ne tik pačiam vartotojui, bet kartu ir didelei visuomenės daliai ar net visai visuomenei. Tokios nuostatos laikosi LAT, atsižvelgdamas į tai, kad „vartotojų teisių apsauga yra konstitucinis valstybės ūkio tvarkymo principas ir Lietuvos valstybės įsipareigojimas, kylantis iš ES teisės, bei į tai, kad su vartotojų teisių apsauga susijusiuose ginčiuose neretai peržengiamos privačių santykių ribos“²¹⁶⁰.

Todėl vartotojų teisėms ginti ES valstybėse, be tradicinės teisminės procedūros, veikia įvairios ikiteisminio ginčų sprendimo sistemos. Vartotojų teisės užtikrinantis ikiteisminio ginčų nagrinėjimo mechanizmas apima daug įvairių institutų: nuo dviejų šalių derybų, neoficialaus tarpininkavimo ar arbitražo iki įvairiose verslo srityse besispecializuojančio ombudsmeno, mažų reikalavimų (pretenzijų) teismų ir pan.²¹⁶¹. Galima sakyti, kad poreikį kurti alternatyvaus ginčų sprendimo sistemą paskatinto poreikis paprastesnėmis, greitesnėmis, veiksmingesnėmis ir pigesnėmis priemonėmis apginti vartotoją. F. Petrauskas²¹⁶² pažymi, kad alternatyvaus ginčų nagrinėjimo procedūros taip pat išskiriamos kaip galinčios palengvinti vartotojo prieigą prie teisingumo ir padėti jam greičiau bei veiksmingiau apginti savo pažeistus teisėtus interesus.

Kaip pabrėžia LAT, „vartotojas, būdamas silpnesnioji sutarties šalis, dėl informacijos, patirties, specialių žinių stokos ir panašių aplinkybių turi ribotas galimybes tinkamai įgyvendinti savo interesų apsaugą ir

2159 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 17 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių „Būtingės nafta“, „Mažeikių nafta“ ir „Naftotiekis“ reorganizavimo įstatymo 3 straipsnio 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 27-1098.

2160 Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga. *Teismų praktika*. 2009, 30.

2161 Cheltenham S. W. *EU Consumer Law and Policy*. Northampton: Edward Elgar, 2005, p. 215.

2162 Petrauskas F. Alternatyvios vartotojų ir verslininkų ginčų bei konfliktų teisinio nagrinėjimo formos ir jų charakteristika. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 296.

daryti įtaką sutarties sąlygų turiniui sudarydamas sutartį, dažnai jis gali tik rinktis arba pasirašyti jam siūlomą sutartį, arba jos atsisakyti. Atitinkamai verslininkas per sutarties sąlygas įgyja nepateisinamą pranašumą prieš vartotoją. Todėl sąžiningumo principas yra ypač aktualus vartojimo sutartiniuose santykiuose. Teisingai sutarties šalių teisių ir pareigų pusiausvyrai vartojimo sutartyse užtikrinti yra reikalingas specialus, tik vartojimo sutartims taikomas įstatyminis reguliavimas²¹⁶³. Siekiant apsaugoti vartotojus ir užtikrinti sąžiningumo principo įgyvendinimą, esant vartojimo teisiniams santykiams, CK 6.188 straipsnyje įtvirtintas nesąžiningų sąlygų vartojimo sutartyse draudimas ir sąžiningumo kontrolė. Tai specialioji norma, taikoma tik vartojimo sutartims, atsižvelgiant į bendruosius sąžiningumo reikalavimus įtvirtinančias CK nuostatas²¹⁶⁴. Laikoma, kad sąžiningumo kriterijų neatitinka tokios vartojimo sutarčių sutarties sąlygos, kurios šalių nebuvo individualiai aptartos, jeigu jos iš esmės pažeidžia šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą bei vartotojo teises ir interesus. CK 6.188 straipsnyje nustatytu nesąžiningų sąlygų kontrolės institutu siekiama atkurti sutarties šalių derybinę pusiausvyrą ir užtikrinti sutarčių laisvės principo įgyvendinimą, taip apsaugant vartotoją. Todėl jeigu teismas vartojimo sutarties sąlygą (sąlygas) pripažįsta nesąžininga, ji negalioja nuo sutarties sudarymo, o kitos sutarties sąlygos šalims lieka privalomos, jeigu toliau sutartį vykdyti galima panaikinus nesąžiningas sąlygas (CK 6.188 str. 7 d.). Atsiradusią sutarties spragą gali užpildyti šalys tarpusavio susitarimu arba teismas. Tačiau jeigu negaliojančia buvo pripažinta esminė sutarties sąlyga, tuomet negaliojančia pripažįstama visa sutartis, taikoma restitucija, o vartotojas įgyja teisę į nuostolių atlyginimą. Taigi, sprendžiant vartojimo sutarčių, pripažinus

2163 Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga. *Teismų praktika*. 2009, 30.

2164 Pabrėžiant vartojimo sutarčių išskirtinę padėtį sutarčių teisės sistemoje, derėtų pažymėti, kad nors šioms sutartims ir yra įtvirtinti papildomi reikalavimai, vartojimo sutarčių reglamentavimui taip pat yra taikomos bendrosios sutarčių teisės nuostatos, kiek jos susijusios su tam tikra sutartimi. Tačiau esant bendrosios ir specialiosios normos kolizijai yra taikoma specialioji norma. LAT yra pažymėjęs, kad „aiškinant vartojimo sutartis, turi būti taikomos ne tik bendrosios sutarčių aiškinimo taisyklės, bet ir speciali CK 6.193 straipsnio 4 dalyje, CK 6.188 straipsnio 6 dalyje įtvirtinta palankiausio vartotojo atžvilgiu sutarties sąlygos aiškinimo taisyklė (vadinamoji contrapreferentem taisyklė), kad, kai abejojama dėl sutarties sąlygų, jos aiškinamos tas sąlygas pasiūliusios šalies nenaudai ir jas priėmusios šalies naudai“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. spalio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1137/2002). Todėl, sudarytą sutartį kvalifikavus vartojimo sutartimi, be bendrųjų sutarčių teisės normų, būtina taikyti specialiąsias teisės normas, užtikrinančias vartotojo, kaip silpnesnės sutarties šalies, teisių apsaugą.

jas nesąžiningomis, sąlygų galiojimo klausimą, įstatymas nustato kelias specialias taisykles: numatytas sutarties sąlygos (sąlygų) negaliojimas *ab initio*; sutarties galiojimas priklauso nuo objektyvių aplinkybių, t. y. ar ji gali galioti be nesąžiningos sąlygos. Paminėtina ir tai, kad vartotojui, kurio interesai pažeidžiami dėl nesąžiningų sąlygų taikymo, suteikiama teisė kreiptis į vartotojų teises ginančias institucijas, kurioms savo ruožtu priskirta teisė kontroliuoti standartines sąlygas ir ginčyti nesąžiningas vartojimo sutarčių sąlygas (CK 6.188 str. 8 ir 7 d.).

Trečia, daugiau dėmesio vartotojo teisei į informacijos suteikimą. Apskritai užtikrinti vartotojo teisę į informaciją yra vienas iš esminių vartotojų teisių apsaugos politikos tikslų, nes, tik turėdamas teisingą ir viską apimančią informaciją apie prekę ir paslaugą, vartotojas gali priimti pagrįstą sprendimą (*informed customer* principo įgyvendinimas). Vartotojas yra silpnesnė šalis, todėl jis turi gauti kiek įmanoma tikslią informaciją apie prekės ar paslaugų savybes, kainą ir sutarties sąlygas, kad galėtų priimti informuotą sprendimą, geriausiai atitinkantį jo interesus. Todėl vartotojo teisė į informaciją koreliuoja su pardavėjo pareiga šią informaciją suteikti. Tokią pareigą pardavėjui, visų pirma, įtvirtina Vartotojų teisių apsaugos įstatymas, kurio 5 straipsnis numato, kad „*gaminiojas, pardavėjas, paslaugos teikėjas privalo valstybine kalba suteikti Civiliniame kodekse ir kituose teisės aktuose nustatytą informaciją ir teisės aktų nustatyta tvarka ženklinti prekes*“. Pareiga suteikti kitai sutartinių santykių šaliai svarbią informaciją, turinčią reikšmės sutarčiai sudaryti, aiškintina bendra pareiga, kurios teisiniu pagrindu laikytina CK 6.163 straipsnio 4 dalis. Tačiau jeigu viena iš sutarties šalių yra vartotojas, pareiga suteikti informaciją įgauna kitokį statusą ir informacijos suteikimui yra skiriama daugiau dėmesio. Todėl, be bendros pareigos suteikti kitai šaliai informaciją, specialiose CK normose, skirtose vartojimo sutartims reglamentuoti, numatytas išsamesnis vartotojams privalomai suteikiamos informacijos turinys. CK 6.353 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad „*pardavėjas, nurodydamas parduodamo daikto etiketėse ar kitokiu būdu privalo suteikti pirkėjui būtiną, teisingą ir visapusišką informaciją apie parduodamus daiktus: jų kainą (įskaitant visus mokesčius), kokybę, vartojimo būdą ir saugumą, kokybės garantijos terminą, tinkamumo naudoti terminą bei kitas daiktų ir jų naudojimo savybes, atsižvelgiant į daiktų pobūdį, jų paskirtį, vartotojo asmenį bei mažmeninės prekybos reikalavimus*“. Vartojimo pirkimo–pardavimo sutartį reglamentuojančios nuos-

tatos *mutatis mutandis* taikomos ir kitoms vartojimo sutarčių rūšims, todėl ši pareiga informuoti vartotoją taikytina ir joms.

CK 6.353 straipsnio antroji dalis įtvirtina reikalavimą, kad informacija apie parduodamus daiktus neturi būti klaidinanti. Rinkoje esantys prekių ir paslaugų siūlytojai yra įpareigoti siūlymą vartotojams suformuluoti aiškiai ir suprantamai. Iš esmės vartotojams pateikiamos informacijos aiškumo kriterijus yra siejamas su išoriniu sąlygų pateikimu, todėl sutarties sąlygos turi būti nedviprasmiškos, parengtos suprantamai ir tiksliai. Suprantamumo sąlyga savo ruožtu reiškia, kad sutarčių sąlygos turi būti tokios, kad vartotojas gebėtų suprasti tikrąją jų prasmę. Vertinant, ar sutarties turinys išdėstytas aiškiai ir suprantamai, paprastai atsižvelgiama ne į tai, kaip tas sutarties sąlygas suvokia vienas ar kitas asmuo (asmenys), o į tai, kaip jas vertina ir suvokia vidutinis vartotojas. Tačiau čia pat kyla svarbus klausimas: kas laikytinas vidutiniu vartotoju, koks yra vidutinio vartotojo standartas? Pažymėtina, kad šis klausimas vartotojo teisės į informaciją kontekste nėra išplėtotas.

Ilgą laiką *vidutinio vartotojo* sąvoka nebuvo reglamentuojama jokiais teisės aktais, šios sąvokos aiškinamas buvo grindžiamas teismų praktika, kurioje *vidutinio vartotojo* standartas iš esmės yra formuluojamas sprendžiant iš klaidinančios reklamos ar intelektinės nuosavybės teisės kylančius ginčus. LAT 2003 m. sausio 7 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-167/2003²¹⁶⁵ yra konstatavęs, kad vertinant globaliai (bendrai) vidutinis vartotojas turi būti laikomas protingai gerai informuotas, protingai atidus ir apdairus. Tokia LAT išvada atitinka Europos sąjungos teismų praktiką, kurie, sprendami galimo vartotojų suklaidinimo klausimą, taip pat naudoja protingai gerai informuoto, protingai atidaus ir apdairaus vartotojo kriterijų²¹⁶⁶. Ši *vidutinio vartotojo* samprata buvo perimta ir Konkurencijos tarybos²¹⁶⁷ bei įtvirtinta administracinių teis-

2165 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. sausio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-167/2003.

2166 Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1998 m. liepos 16 d. sprendimas byloje C-210/96, *Gut Springenheide GmbH and Rudolf Tusky v. Oberkreisdirektor des Kreises Steinfurt - Amt für Lebensmittelüberwachung*. [1998] ECR I-04657; 2000 m. sausio 13 d. sprendimas byloje C-220/98, *Estée Lauder Cosmetics GmbH & Co. OHG v. Lancaster Group GmbH*. [2000] ECR I-00117; 2002 m. spalio 24 d. sprendimas byloje C-99/2001, *Linhart*. [2000] ECR I-09375.

2167 Konkurencijos taryba savo nutarimuose, priimamuose sprendžiant reklamos pripažinimo klaidinančia klausimą, laikosi nuostatos, kad vidutinio vartotojo kriterijus yra esminis, nustatant klaidinantį reklamos pobūdį, todėl kiekvienu atveju būtina nustatyti, kaip reklama paveikė ar galėjo paveikti vidutinį vartotoją. Žr., pavyzdžiui, Konkurencijos tarybos 2011 m.

mų praktikoje. Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos administracinis teismas, sprenddamas klausimą, ar vartotojui buvo sudarytos visos reikiamos sąlygos sutarties sudarymui reikiamai informacijai gauti, yra pareiškęs, kad „protingai gerai informuoto, protingai atidaus ir apdairaus vartotojo kriterijus taikytinas: pirma, nustatant kaip vartotojas suprato reklamos turinį bei kokių prekių ir paslaugų pagrįstai tikėjosi iš reklamoje pateikiamo teksto; antra, protingai gerai informuoto, protingai atidaus ir apdairaus vartotojo kriterijus padeda nustatyti vartotojo apdairumą ir atidumą vertinant reklamoje pateikiamą nuorodą „daugiau informacijos www.tele2.lt“ bei rūpestingumo laipsnį perskaitant reklamoje nurodytoje interneto svetainėje pateikiamą informaciją“²¹⁶⁸. LVAT savo ruožtu yra konstatavęs, kad „protingai atidus ir apdairus vartotojas neturėtų būti tapatinamas su įtariu bei nepasitikinčiu reklamos davėjo skleidžiama informacija vartotojų“²¹⁶⁹.

Priėmus Nesąžiningos komercinės veiklos vartotojams draudimo įstatymą²¹⁷⁰ *vidutinio vartotojo sąvoka* buvo reglamentuota ir įstatymiškai – *vidutinis vartotojas* apibrėžtas kaip pakankamai informuotas, protingai atidus ir apdairus, atsižvelgiant į socialinius, kultūrinius ir kalbinius veiksnius. Tačiau kyla klausimas: ar klaidinančios reklamos bei intelektinės nuosavybės teisės srityse išplėtotas *vidutinio vartotojo* standartas gali būti visais atvejais taikomas sprendžiant vartotojo teisės į informaciją užtikrinimo klausimą?

Kaip pabrėžėme, *vidutinio vartotojo* standartas leidžia vertinti protingai gerai informuoto, protingai atidaus ir apdairaus asmens elgesį konkrečioje situacijoje. Tačiau, kaip pažymi D. Bublienė, nagrinėdama vartotojų teisės į informaciją užtikrinimo pagal naująją vartotojų teisių direktyvą²¹⁷¹ problematiką, „atsižvelgiant į tai, koks vartotojo standartas

kovo 31 d. nutarimą Nr. 2S-9 „Dėl prekybos centre „BIG Vilnius“ vykdytos akcijos reklamos atitikties Lietuvos Respublikos reklamos įstatymo reikalavimams“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-30] <http://kt.gov.lt/index.php?show=nut_view&nut_id=1244%20>

2168 Vilniaus apygardos administracinio teismo 2005 m. balandžio 4 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-596-20/2005.

2169 Lietuvos Vyriausiojo Administracinio Teismo 2008 m. liepos 3 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-556-997-08.

2170 Lietuvos Respublikos nesąžiningos komercinės veiklos vartotojams draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 6-212.

2171 2008 m. spalio 8 d. Europos Komisijos pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl vartotojų teisių (KOM (2008) 614). [Interaktyvus]. <http://ec.europa.eu/consumers/rights/docs/COMM_PDF_COM_2008_0614_F_LT_PROPOSITION_DE_DIRECTIVE.pdf>.

bus taikomas, bus užtikrintas mažesnės ar didesnės apimties vartotojų teisės į informaciją principas bei vartotojo apsauga nuo nesąžiningų sąlygų. Jeigu būtų taikomas ETT išplėtotas vidutinio vartotojo standartas, tai reiškia, kad didelė informacijos gavimo ir suvokimo našta perkeliama pačiam vartotojui. ETT apeliuoja į protingai gerai informuotą, protingai apdairų ir rūpestingą asmenį²¹⁷². Jeigu įgyvendinant vartotojo teisę į informaciją būtų taikomas vartotojo standartas, reikalaujantis iš vartotojo ne tik perskaityti sutarties sąlygas, bet ir pasidomėti visomis jos sąlygomis, įskaitant tas, kurios parašytos mažomis raidėmis, pasiaiškinti jų prasmę ir turinį ir t. t., D. Bublienės nuomone, būtų paneigta vartotojų apsaugos esmė. Todėl ji teigia, kad „turėtų būti taikomas toks vartotojo standartas, kai asmuo be ypatingų pastangų, tuo labiau be trečiųjų asmenų pagalbos sugebėtų suvokti jam pateikiamą informaciją ir sutarties sąlygas“²¹⁷³.

Vertinant, ar sutarties sąlygos išdėstytos aiškiai, turi būti atsižvelgiama į tai, ar esminės nuostatos išdėstytos suprantamai normalių gebėjimų asmeniui. LAT teigia, kad „analizuojant išraiškos būdą gali turėti reikšmės tai, ar sąlygos nuostata tiesiogiai suformuluota ir išreikšta taisyklėse ar ne (pavyzdžiui, ji spėjama ar išvestinė iš kitų sąlygų arba išvada apie jos turinį gali būti daroma tik po kelių sąlygų analizės), ar reikšmingos nuostatos pateikiamos nuosekliai vienoje taisyklių dalyje, ar keliose vietose ir dėl to apsunkina susipažinimą ir tinkamą turinio suvokimą, ar nuostata išreikšta valstybine kalba, ar tokiu pat šriftu kaip ir kitos taisyklių sąlygos ir kt.“²¹⁷⁴. Todėl vertinant sutarties sąlygų atitiktį skaidrumo principo reikalavimams, konstatuojant, ar sutarties sąlygos turinys ir formuluotė išdėstyti aiškiai, turi būti atsižvelgiama, ar esminės nuostatos išdėstytos suprantamai normalių gebėjimų žmogui²¹⁷⁵.

Ketvirta, vartojimo sutarties instituto specifika taip pat išryškėja teisiškai reguliuojant sutarčių pabaigą (sutarties nutraukimą ar atsisakymą). Daugeliu atveju vartotojui suteikiama teisė atsisakyti vartojimo sutarties ar nutraukti sutartį palankesne tvarka. Tokio reguliavimo pavyzdžiais laikytina CK 6.357 straipsnio 6 dalyje nustatyta pirkėjo teisė

2172 Bublienė D. Vartotojų teisė į informaciją pagal naująją vartotojų teisių direktyvą: žingsnis pirmyn? Vartotojų teisių apsaugos teisiniai aspektai Europos Sąjungoje. Vilnius, 2011, p. 47.

2173 Bublienė D. Vartotojų teisė į informaciją pagal naująją vartotojų teisių direktyvą: žingsnis pirmyn? Vartotojų teisių apsaugos teisiniai aspektai Europos Sąjungoje. Vilnius, 2011, p. 47.

2174 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gruodžio 29 d. nutartis civilinėje byloje 3K-3-689/2006.

2175 Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartinuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teisinių praktikos apžvalga. Teismų praktika. 2009, 30.

atsisakyti ne prekybai skirtose patalpose sudarytos vartojimo pirkimo sutarties, CK 6.363 straipsnio 8 dalyje nustatyta pirkėjo teisė vienašališkai nutraukti vartojimo pirkimo–pardavimo sutartį, CK 6.390 straipsnyje nustatyta elektros energijos vartotojo – fizinio asmens – teisė vienašališkai nutraukti sutartį ir kt.²¹⁷⁶

Penkta, kadangi vartojimo teisiniai santykiai pasižymi viešumu, vartotojų teisėje, palyginti su kitų civilinių teisinių santykių teisiniu reglamentavimu, yra nemažai imperatyvių teisės normų. Valstybė, pasitelkdama imperatyvinį reguliavimo metodą, nustato atitinkamus subjektų ūkinės veiklos laisvės apribojimus ir draudimus, kurie reglamentuoja ūkio subjektų vykdomą veiklą taip, kad ji nepažeistų vartotojų teisių ir būtų apginti vartotojų interesai.

4. APIBENDRINIMAS

Vartojimo sutartys, kaip sutarčių grupė, išskiriamos atsižvelgiant į specifinę sutarties šalių (vartotojo ir verslininko) padėtį ir vartotojo tikslus. Vartojimo sutarties instituto tikslas – atkurti dėl nelygiavertės vartotojo ir verslininko padėties iškreiptą sutarties šalių interesų pusiausvyrą, teisiniu reguliavimu užtikrinant vartotojo, kaip silpnesniosios šalies, teisių ir teisėtų interesų apsaugą.

Vartojimo sutartys dažniausiai sudaromos prisijungimo būdu, tokios sutartys parengiamos naudoti daug kartų, numatant standartines sąlygas. Vartotojas tokias sutartis sudaro tam, kad įsigytų būtiniausias ir reikalingiausias prekes ir paslaugas, o tai lemia didesnę sutarties šalių interesų pusiausvyros pažeidimo ne vartotojo naudai tikimybę. Šioms sutartims valstybė skiria daugiau dėmesio, nustato papildomas teisių gynimo priemones, vartojimo santykiams reguliuoti taiko imperatyvųjį reguliavimo metodą.

Siekiant teisingai kvalifikuoti vartojimo sutartį, būtina atsižvelgti į galutinį konkrečios sutarties tikslą, o ne į subjektyvias aplinkybes. Todėl, sprendžiant dviejų juridinių asmenų sudarytos sutarties pripažinimo vartojimo sutartimi klausimą, vertinamas juridinio asmens pobūdis, taip pat kieno interesais sudaroma sutartis bei kas yra galutinis prekės / paslaugos gavėjas.

2176 Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga. *Teismų praktika*. 2009, 30.

Apibrėžiant vartotojo sampratą, konkrečios asmens savybės, lemiančios jo silpnumą, nevardijamos. Esminis kriterijus – vartotojo veiksmas rinkoje (veikla rinkoje). Todėl vartotoju gali būti laikomas kiekvienas asmuo, perkantis prekes, paslaugas savo asmeniniam, šeimos, namų ūkio poreikiams tenkinti, kurie nėra susiję su jo verslu ar profesija. Paprastai vartotojo samprata, pateikiama įvairiuose teisės aktuose ir ES, ir nacionaliniu lygmeniu, yra formali. Ją formuluojant laikomasi išankstinės nuostatos, kad fiziniai asmenys yra silpnesnė šalis, ir neteikiama reikšmės šio asmens patirčiai, žinioms ir pan.

Ir ES vartojimo sutarčių teisėje, ir valstybių narių, taip pat ir Lietuvos teisėje unifikuotos kitos vartojimo sutarties šalies – verslininko – sąvoka nėra. Teismų praktikoje ir teisės doktrinoje vartojama apibendrinamoji sąvoka „verslininkas“. Ją reikėtų laikyti tiksliausia, nes apima visas verslo veiklos sritis. Verslininką, kaip vartojimo sutarties šalį, apibūdina šie bruožai: veiklos tęstinumas ir savarankiškumas, gauta ekonominė nauda. Esant visų šių kriterijų visetui, asmuo būtų laikomas verslininku vartojimo sutarties prasme.

27 skyrius

Nepagrįstas praturtėjimas arba turto gavimas be pagrindo

Renata Juzikienė
Raimonda Joskaudienė

Nepagrįstas praturtėjimas, anot Pomponijaus, tai bendrasis principas, pagal kurį niekas negali praturtėti kito asmens sąskaita²¹⁷⁷. Šis iš romėnų teisės atėjęs principas pripažįstamas daugelio šalių teisinių sistemų. Juo vadovaujamasi reglamentuojant privačių teisinių santykių šalių teises ir pareigas, sprendžiant šalių teisinius ginčus, juo remiantis taikomi ir aiškinami restitucijos, subrogacijos²¹⁷⁸ ir kiti privatinės teisės institutai. Taigi šio principo teorinė ir praktinė reikšmė labai svarbi siekiant stabilios ir sąžiningos civilinės apyvartos.

Nepagrįsto praturtėjimo institutas yra įteisintas ir Lietuvos privatinėje teisėje. CK²¹⁷⁹ 1.136 straipsnio 2 dalies 5 punktas pripažįsta civilinių teisių ir pareigų atsiradimą dėl nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo. Nepagrįsto praturtėjimo institutas nustato bendrąsias civilinės teisės subjektų pareigas grąžinti be teisinio pagrindo įgytą turtą (arba turtą, kurio įgijimo pagrindas išnyko) bei atlyginti neteisėtu nesąžiningu praturtėjimu padarytus nuostolius tam, kieno sąskaita buvo įgytas turtas ar

2177 Jonaitis M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*. Doktoro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2005, p. 213.

2178 Kasacinio teismo išaiškinta, kad subrogacijos institutas turi mažiausiai du tikslus. Pirma, šis teisės institutas skirtas tam, kad užkirstų kelią nukentėjusio asmens, t. y. draudėjo, nepagrįstam praturtėjimui tuo atveju, jeigu draudėjas gautų ir žalos atlyginimą iš atsakingo už žalą asmens, ir draudimo išmoką iš draudiko, t. y. gautų dvigubą kompensaciją; jeigu taip atsitiktų, tai subrogacijos institutu draudikas galėtų išsiieškoti iš draudėjo tai, kas šiam nepagrįstai išmokėta, draudėjui gavus visišką žalos atlyginimą iš atsakingo už žalą asmens. Antra, subrogacijos institutas užtikrina principo „niekas negali gauti naudos iš savo neteisėtų veiksmų“ (lot. *nullus commodum capere de sua injuria propria*) realumą. Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. spalio 10 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-415/2012.

2179 Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

nesąžiningai praturtėta. CK 6.237 ir 6.242 straipsnių normos yra teisinė priemonė (juridinis reikalavimo pagrindas) siekiant susigrąžinti be teisinio pagrindo kito asmens įgytą (turimą) turtą ar išreikalauti dėl nepagrįsto praturtėjimo patirtų nuostolių atlyginimą²¹⁸⁰.

Teisių ir pareigų, atsirandančių nepagrįstai praturtėjus ar gavus turto, prigimtis yra nesutartinė²¹⁸¹. Nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo santykius reglamentuoja CK šeštosios knygos II dalies „Kitais pagrindais atsirandančios prievolės“ XX skyriaus normos (CK 6.237–6.242 str.). Prievolės dėl nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo, kaip ir tame pačiame skyriuje reglamentuojamos prievolės dėl kito asmens reikalų tvarkymo, lošimo ir lažybų, kildinamos iš kvazisutarčių, kurioms būdingas:

- 1) teisėtumas;
- 2) sandorių formos reikalavimų netaikymas;
- 3) subsidiarumas – šių institutų normos taikomos tik tada, kai ginčo negalima išspręsti taikant sutartines ar deliktines prievoles reglamentuojančias normas²¹⁸².

Toks prievolių skirstymas perimtas iš romėnų teisės ir yra būdingas tų šalių, kurių teisinės sistemos pasižymi romėnų civilinės teisės recepcija, teisiniam reglamentavimui. Pavyzdžiui, Europos CK grupė, kurdama Europos teisės principus nepagrįsto praturtėjimo srityje, siūlo atsisakyti nepagrįsto praturtėjimo prievolių priskyrimo kvazisutartims, nes, jų nuomone, praturtėjimas be jokio teisinio pagrindo, kai nėra jokios realios (tikros) sutarties, negali būtų prilygintas kvazisutartims, nes teisės ir pareigos atsiranda tik iš įstatymo ir jokie teisiniai veiksmai nėra atlikti: „*Pareiga sugrąžinti tai, kas gauta be realaus pagrindo, negali remtis tokiomis nuostatomis kaip „numanomas pažadas“ ar susitarimas, kuris yra labai panašus į paskolos sutartį ar kokią nors kitą „tikrą“ sutartį. Vietoj to pareiga grąžinti tai, kas gauta be realaus pagrindo, pasireiškia teisės viršenybe: turtas, kuris priklauso nuosavybės teise be teisinio pagrindo, negali joje pasilikti (turtas, kad būtų pripažįstamas nepagrįstu praturtėjimu, turi būti įgytas be teisinio pagrindo ir teisinio pagrindo nebuvimas turi išlikti visą daikto turėjimo laiką – past.). Taip pat kvazisutarčių instituto*

2180 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-569/2009.

2181 Mikelėnas V., Vileita A., Taminskas A. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 269.

2182 Mikelėnas V. *Prievolių teisė. Pirmoji dalis*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 63.

*naudojimas trukdytų teisės plėtrai ir reikštų teisės vystymosi žingsnį atgal. Negana to, niekur Europoje nėra paralelinio deliktų teisės ir kvazisutarčių skirtumo, kuris būtų traktuojamas kaip logiškas sisteminis kriterijus (ir taip yra jau kurį laiką)*²¹⁸³.

Kaip minėta, CK 6.237–6.242 straipsniuose įtvirtintomis taisyklėmis įgyvendinamas vienas pagrindinių civilinės teisės principų – niekas negali praturtėti iš svetimo nuostolio be įstatyme ar sutartyje numatyto pagrindo. Kartu tai reiškia teisę išreikalauti iš kito asmens tai, ką šis nepagrįstai sutaupė ar gavo kitokios naudos iš kreditoriaus. Dėl šios priežasties, teisinio reguliavimo sistemoje būdamas savarankišku prievolės atsiradimo pagrindu, nepagrįstas praturtėjimas ar turto gavimas teisės doktrinoje ar teismų praktikoje dažnai nurodomas tiesiog kaip subsidarius asmens teisių gynimo būdas²¹⁸⁴.

Pažymėtina, kad nepagrįsto praturtėjimo sąvoka CK vartojama ne tik nurodytame XX skyriuje, bet ir kituose skyriuose, reglamentuojančiuose kitus civilinius teisinius santykius. Pavyzdžiui, CK 1.116 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad pajamos, gautos neteisėtai naudojant komercinę (gamybinę) paslaptį, laikomos nepagrįstu praturtėjimu. Nepagrįstu praturtėjimu taip pat laikoma įgaliojimo nauda, gauta neteisėtai panaudojus gautą vykdant pavedimą informaciją ar turtą savo interesais (CK 6.760 str. 8 d.). Taigi nepagrįsto praturtėjimo draudimas Lietuvos civilinėje teisėje pripažįstamas kaip principas, kaip savarankiškas teisių ir pareigų atsiradimo pagrindas ir kaip civilinių teisių gynimo būdas (nors ir subsidarius).

Nepagrįsto praturtėjimo institutas buvo žinomas ir iki 2000 m., kai įsigaliojo CK. 1964 m. CK keturiasdešimt ketvirtajame skirsnyje²¹⁸⁵ buvo reglamentuotos prievolės, atsirandančios dėl turto įgijimo ar sutaupymo be pagrindo. 1964 m. CK 512 straipsnyje įtvirtinta, jog „*asmuo, kuris be įstatymu ar sandoriu nustatyto pagrindo įgijo turtą kito sąskaita, privalo grąžinti pastarajam be pagrindo įgytą turtą. <...> Šios taisyklės taikomos ir tuo atveju, kai turtas sutaupomas kito sąskaita be įstatymu ar sutartimi nustatyto pagrindo*“.

2183 Von Bar Ch., Swann. St. *Principles of European Law on unjustified Enrichment*. Oxford university press, 2010, p. 173.

2184 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-192/2006.

2185 Lietuvos TSR civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 1964, Nr.19-138.

Atkreiptinas dėmesys, jog 2000 m. CK, kitaip nei 1964 m. CK, išskiriamos dvi sąvokos, arba du galimi ieškiniai, t. y. *nepagrįstas praturtėjimas* ir *turto gavimas be pagrindo*. Nagrinėjant 2000 m. CK šio instituto reglamentavimo ištakas ir teorinį nepagrįsto praturtėjimo pagrindimą, labai pasigendama nuoseklaus ir išsamaus šio instituto doktrininio tyrimo. Akivaizdu, kad dėmesys šiam institutui skiriamas tik fragmentiškai²¹⁸⁶, kaip šalutiniam reiškiniui, tiriant kitus civilinės teisės institutus. Nepagrįstas praturtėjimas taip pat trumpai analizuojamas bendro pobūdžio leidiniuose – CK komentare²¹⁸⁷, civilinės teisės vadovėliuose²¹⁸⁸, kituose bendrojo mokomojo pobūdžio šaltiniuose. Nurodytuose leidiniuose nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo be pagrindo samprata nėra plačiau aptariama, tik pateikiami kai kurie šio teisės instituto paaiškinimai, taikymo praktikoje komentarai ar glausta palyginamoji analizė su kitais panašiais teisės institutais, todėl akivaizdu, jog šis klausimas doktrinoje lieka atviras. Trūkstant išsamios teorinės šio instituto analizės, akivaizdu, kad trūksta ir vienodos šio instituto taikymo ir aiškinimo praktikos. Skirtingų instancijų teismai, sprenddami tą patį ginčą, neretai priima skirtingus sprendimus, nevienodai kvalifikuodami ir teisinių santykių, iš kurių kyla ginčas, teisinę prigimtį, ir skirtingai nustatydami sąlygas reikalavimams tenkinti. Todėl tik apžvelgus daug teismų išaiškinimų galima nustatyti būtinas atskirų šio instituto ieškinų taikymo sąlygas bei nepagrįsto praturtėjimo ir turto įgijimo be pagrindo reikalavimų skirtumus.

Šiame mokslo studijos skyriuje bus pateikiama bendra nepagrįsto praturtėjimo apžvalga, šio instituto raidos kryptys, teismų praktikos išaiškinimai, kurie galbūt padėtų aiškiau nustatyti šio instituto vietą teisinėje sistemoje.

2186 Dambrauskaitė A. Restitucijos taikymo sandorių pripažinimo negaliojančiais bylose problemos. *Jurisprudencija*. 2003, 37 (29); Dambrauskaitė A. *Sandorių pripažinimo negaliojančiais teisinės pasekmės – Lietuvos ir Prancūzijos teisės lyginamieji aspektai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006; Dambrauskaitė A. *Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės*. Vilnius: Justitia, 2009; Mikelėnas V. Vindikacija ir jos taikymas. *Justitia*. 2005, 1 (55). Mikelėnas V. *Prievolių teisė*. Pirmoji dalis. Vilnius: Justitia, 2002; Jonaitis M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005.

2187 Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003.

2188 Ambrasienė D. et al. *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.

1. NEPAGRĮSTO PRATURTĖJIMO AR TURTO GAVIMO BE PAGRINDO ISTORINĖS IŠTAKOS

Romėnų teisėje nepagrįstas praturtėjimas buvo suprantamas kitaip nei mūsų laikais. Nebuvo bendro principo, kuris leistų spręsti, ar konkrečiu atveju asmuo laikomas nepagrįstai praturtėjusiu, ar ne. Ši problema buvo išspręsta tipiniu romėnams būdu, t. y. nustatant tipinius praturtėjimo be pagrindo atvejus²¹⁸⁹. Esminiai ir dažniausiai vartojami pagrindai buvo atitinkamai išreikšti ieškiniais²¹⁹⁰:

- 1) *Condictio indebiti* – ieškinys, kurį asmuo pateikia sumokėjęs nesamą skolą, sumokėjęs ne jam privalomą sumokėti arba ne tam asmeniui reikalingą mokėti skolą. Šiuo atveju reikėjo įrodinėti, jog asmuo atliko veiksmus, manydamas, jog jis privalo ką nors sumokėti. Tas, kuris priėmė mokėjimą, turėjo manyti, kad turi teisę to reikalauti;
- 2) *Condictio causa data non secuta* – tai ieškinys, kuriuo siekiama susigrąžinti turtą, perduotą trečiajam asmeniui, tikintis, bet nesusilaukus priešpriešinio veiksmo;
- 3) *Condictio ob iniustam causam* – ieškinys dėl sugrąžinto turto, perduoto įstatymui ar moralei priešingu tikslu;
- 4) *Condictio sine causa* – ieškinys dėl turto, kuris buvo perduotas be tinkamos priežasties. Šis ieškinys buvo bendro pobūdžio, dėl to apėmė daugelį atvejų, kurių neapėmė kiti ieškinių apibrėžimai.

Išsamiau nagrinėjant nepagrįsto praturtėjimo ištakas, tikslinga trumpai apžvelgti patį *condictio indebiti* ieškinį, nes būtent šio ieškinio raida turėjo daugiausia įtakos šiuolaikinei nepagrįsto praturtėjimo raidai.

Tam, kad *condictio indebiti* ieškinys būtų patenkinamas, romėnai išskyrė tris sąlygas²¹⁹¹:

- 1) asmuo turėjo atlikti veiksmus (mokėjimą), manydamas, jog tai jo prievolė. Priešingu atveju tai reikštų dovanojimą;
- 2) priimančis vykdymą asmuo turi manyti, jog prievolė tikrai egzistuoja, ir jis turi teisę reikalauti atlikti veiksmus. Nesant šio požymio, vykdymo priėmimas laikytinas vagyste (*furtum*);

2189 Challies G. S. The Doctrine of Unjustified Enrichment in the Law of the Province of Quebec. *The University of Toronto Law Journal*. 1941, 4 (1): 194.

2190 Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 251–252.

2191 *Ibid.*, p. 251.

- 3) nesąžiningai veikęs ir dėl to praturtėjęs asmuo privalo visiškai atlyginti žalą, o sąžiningai – tik sumą, kuria praturtėjo.

Justinianas „Institucijose“ romėnų išskirtiems anksčiau minėtiems ieškiniams suteikė bendrą specialų pavadinimą – *obligationes quasi ex contractu* (prievolės tarytum iš sutarčių). Nepagrįsto praturtėjimo institutas kai kuriuose CK taip įvardijamas ir šiais laikais²¹⁹².

Viduramžiais Justiniano įvardytos *obligationes quasi ex contractu* pradėtos taikyti visoje kontinentinėje Europoje. Viduramžių teisininkai sutelkė dėmesį į tris esminius šio instituto aspektus²¹⁹³:

- 1) pareigą saugoti (gerinti, gerbti) kito nuosavybę;
- 2) pareigą grąžinti tai, kas buvo gauta naudojantis kito vertybėmis;
- 3) draudimą nepagrįstai pasipelnėti.

XIX a. svarbiausias civilinės teisės aktas – Prancūzijos CK, dar ki-
taip vadinamas Napoleono kodeksu, kuriame nepagrįsto praturtėjimo
principai taip pat buvo įtvirtinti. Tačiau Napoleono kodekse, įtvirtinant
jau tradicinėmis tapusias kvazisutartis, buvo išskiriami du pagrindiniai
gynimo būdai, kuriuose vėl tiesiogiai nebuvo įvardijamas nepagrįsto
praturtėjimo institutas²¹⁹⁴:

- 1) *negotiorum gestio*;
- 2) *condictio*.

Nepagrįstas praturtėjimas pirmą kartą tiesiogiai įvardytas ir atskirtas
nuo *negotiorum gestio* bei *condictio* buvo tik 1892 m., kai Prancūzijos kasa-
cinis teismas išsakė aiškią nuomonę dėl nepagrįsto praturtėjimo principo,
kaip atskiro gynimo būdo, taikymo. Tai buvo ilgo ir sunkaus Prancūzijos
teisininkų Pothiero, vėliau – Aubry ir Rau darbo laimėjimas²¹⁹⁵.

Tiesiogiai teisės aktuose nepagrįstas praturtėjimas pirmą kartą
buvo įtvirtintas 1900 m. Vokietijos CK (BGB) 812–822 straipsniuose²¹⁹⁶.

Kitaip nei kontinentinės teisės, bendrosios teisės sistemoje nepa-
grįsto praturtėjimo samprata vystėsi ne kaip atskiras teisinis gynybos
būdas, o kaip bendrojo pobūdžio principas, taikytinas restitucijos teisė-
je. Anglijos teisėje, nagrinėjant nepagrįsto praturtėjimo teisės prigimtį,
buvo teigiama, kad visos civilizuotos teisės sistemos privalo numatyti

2192 Zimmermann R. *The Law of Obligations Roman Foundation of the Civilian Tradition*. Cape Town: Juta and Co, Ltd., 1990, p. 837–838.

2193 Gallo P. Unjust Enrichment: A Comparative Analysis Unjust Enrichment: A Comparative Analysis [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-08-29]. <<http://Trans-Lex.Org/123200>>.

2194 *Ibid.*

2195 *Ibid.*

2196 *Ibid.*

priemonės atvejais, kurie gali būti vadinami nepagrįstu praturtėjimu (*unjust enrichment*) ar nepagrįsta nauda (*unjust benefit*). Šios priemonės turi būti skirtos užtikrinti, kad asmuo negalėtų išsaugoti iš kito asmens gautų pinigų ar kitokios naudos, kurios išsaugoti jis neturi pagrindo – tokios priemonės pagal Anglijos teisę priskiriamos bendrosios teisės sričiai, vadinamai kvazisutartimis, arba restitucija²¹⁹⁷.

XIX–XX a. Lietuvos teritorijoje galiojo keli civilinius teisinius santykius reglamentuojantys teisės aktai²¹⁹⁸: didžiausioje Lietuvos teritorijos dalyje – Rusijos įstatymų sąvadas, Užnemunės teritorijoje – Napoleono (Prancūzijos) kodeksas, Lietuvos vakarų pusėje – Pabaltijo gubernijų civilinių įstatymų rinkinys, Klaipėdos krašte – Vokietijos imperijos CK. Reikšmingiausias istorinės raidos atžvilgiu Lietuvai buvo Rusijos įstatymų sąvadas, vėliau padėjęs pagrindus 1964 m. CK.

1922 m. Rusijos CK²¹⁹⁹ 399 straipsnyje buvo numatyta, jog „*praturtėjęs kito sąskaita be pakankamo įstatyminio ar sutartinio pagrindo, privalo grąžinti tai, ką gavo be pagrindo*“. Šioje teisės normoje buvo pradėtos pirmos nepagrįsto praturtėjimo teisinės užuomazgos, galiojusios didesnėje Lietuvos teritorijos dalyje.

Kaip minėta, 1964 m. CK 512 straipsnyje reglamentuotos prievolės, atsirandančios dėl turto įgijimo ar sutaupymo be pagrindo. 1964 m. CK buvo tiesiogiai įvardijamas tik turto įgijimas be teisinio pagrindo, kuris plačiąja prasme apėmė ir nepagrįstą praturtėjimą, nes 512 straipsnyje įvardijamas ir „*įgyjamas turtas kito sąskaita*“, ir „*sutaupytas turtas kito sąskaita be įstatymu ar sutartimi nustatyto pagrindo*“. Atitinkamai ir teismų praktikoje buvo laikomasi nuostatos, jog „*CK 512 straipsnis taikomas ne tik tais atvejais, kai asmuo nepagrįstai gauna turtą, bet ir tais atvejais, kai nepagrįstas praturtėjimas pasireiškia nepagrįstu sutaupymu (CK 512 str. 5 d.)*“²²⁰⁰.

Aptariant 1964 m. CK ir 2000 m. CK skirtumus negalima nepasakyti, jog skiriasi ne tik šio instituto pavadinimai, bet naujajame CK įvedama *nepagrįsto praturtėjimo* sąvoka, išskiriami du galimi ieškiniai, t. y. nepagrįsto praturtėjimo ir turto gavimo be pagrindo. Nepagrįstas sutaupymas, kitaip nei 1964 m. CK, įtrauktas į nepagrįsto praturtėjimo

2197 Dambrauskaitė A. *Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 146.

2198 Maksimaitis M., Vancevičius S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1997, p. 190–192.

2199 Glos G. E. *The Doctrine of Unjust Enrichment in Soviet Law*. Singapore, 1961, p. 54.

2200 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. birželio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-693/2003.

normą, kuri, anot CK komentaro autorių, turėtų būti suprantama tik siaurąja prasme, kai gaunamas ne daiktas, o nauda ar paslaugos, nepagrįstai kas nors sutaupoma²²⁰¹.

2. NEPAGRĮSTO PRATURTĖJIMO AR TURTO GAVIMO BE PAGRINDO SAMPRATA IR TAIKymo YPATUMAI

2.1. Nepagrįsto praturtėjimo reglamentavimo bei sampratos ypatumai skirtingų šalių teisės sistemose

Nagrinėdami nepagrįsto praturtėjimo reglamentavimo bei sampratos ypatumus, trumpai apžvelgsime užsienio šalių teisės aktuose įtvirtintas nepagrįsto praturtėjimo normas bei santykį su Lietuvos CK įtvirtintomis nepagrįsto praturtėjimo ir turto gavimo be pagrindo normomis.

Pažymėtina, kad ES šalys nepagrįstą praturtėjimą reglamentuoja labai skirtingai. Pavyzdžiui, Estijos CK šis institutas aprašomas labai išsamiai, o Skandinavijos šalių CK – visiškai neminimas. Nepagrįsto praturtėjimo, kaip instituto, ir prievolinės teisės santykis bei subsidarius pobūdis iš esmės priklauso nuo to, ar buvo perimta prancūziškoji Napoleono kodekso tradicija. Teisinio reglamentavimo skirtumus atskirose ES šalyse labai aiškiai atskleidžia Europos CK darbo grupės apibendrinimas, kuriame teigiama, kad šalis pagal tai, kaip jos kuria savo nepagrįsto praturtėjimo teisę, galima skirstyti pagal kelis kriterijus. Pirma, pagal tai, ar nepagrįstas praturtėjimas pripažįstamas atskiru teisės institutu ar bendru principu, arba nepagrįstas praturtėjimas iš viso nepripažįstamas kaip ieškinio pagrindas. Tose šalyse, kurios pripažįsta nepagrįstą praturtėjimą kaip savarankišką teisės institutą, tik nacionalinės kodifikacijos po 1900 m. įtraukė šias taisykles į CK, o atskirais atvejais nepagrįsto praturtėjimo teisė išlieka išimtinai teismų praktikos ir teisės doktrinos rezultatas. Kitas esminis skirtumas susijęs su romėnų civilinės teisės kvazisutarčių sąvokos įtaka. Su tuo susijęs antrasis kriterijus – ar nepagrįsto praturtėjimo ieškiniai suprantami kaip pagrindiniai, ar kaip subsidiarūs nuostolių atlyginimo būdai. Šalis galima skirstyti ir pagal tai, ar apibrė-

2201 Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 325.

žiama tik bendra nepagrįsto praturtėjimo sąlyga, ar nustatomos atskiros tipinių atvejų taisyklės²²⁰².

Vokietijoje nepagrįstą praturtėjimą apibrėžianti norma yra įtvirtinta Vokietijos CK (*Bürgerliches Gesetzbuch – BGB*) 812 straipsnyje²²⁰³ „Restitucijos teisė“. Šiame straipsnyje teigiama, jog „*jei asmuo ką nors gavo dėl kito asmens veiksmų ar kitokiu būdu to asmens sąskaita be teisinio pagrindo, turi būti taikoma restitucija*“. Pagal Vokietijos CK nuostatas nepagrįsto praturtėjimo institutas gali būti taikomas, jei yra dvi sąlygos, t. y.:

- 1) kai asmuo ką nors gavo dėl kito asmens veiksmų;
- 2) kitokiu būdu to asmens sąskaita praturtėjo be teisinio pagrindo.

Pagal Prancūzijos teisės doktriną, kaip jau anksčiau aptartoje romėnų teisėje, nesant bendros nepagrįsto praturtėjimo normos, yra nustatyti tipiniai nepagrįsto praturtėjimo atvejai. Štai, pavyzdžiui, Prancūzijos CK²²⁰⁴ 1235 straipsnis numato, jog „*bet koks mokėjimas suponuoja skolą: tai, kas buvo sumokėta neturint pareigos to daryti, turi būti grąžinta*“; 1376 straipsnis įtvirtina, jog „*asmuo, kuris per klaidą ar sąmoningai (ar apie tai žinodamas) gauna tai, ko jis neturėjo gauti, privalo visa tai grąžinti asmeniui, iš kurio tai yra gavęs*“; 1377 straipsnis įtvirtina nuostatą, jog jei „*asmuo, kuris klaidingai laikydamas save skolininku, sumoka skolą, turi teisę reikalauti, kad tas asmuo ją jam grąžintų*“.

Taigi nepagrįstas praturtėjimas suprantamas ir taikomas tik esant tam tikroms apibrėžtoms situacijoms, kuriose neretai įtakos turi šalių suklydimo veiksnys.

Kita vertus, pažymėtina ir tai, jog Prancūzijos teismų praktika²²⁰⁵, be *cause légitime* reikalavimo, nustato daugybę kitų sąlygų, apribojančių bendro reikalavimo dėl nepagrįsto praturtėjimo panaudojimo galimybę. Doktrinoje šios sąlygos apibendrinamos trumpomis *subsidiarité de l'action* „*de in rem verso*“ tezėmis, kuriomis norima pasakyti, kad ieškinys dėl nepagrįsto praturtėjimo, kai ieškovas turi teisę reikšti reikalavimus kitu pagrindu, iš esmės nėra leistinas.

2202 Von Bar Ch., Swann St. *Principles of European Law on unjustified Enrichment*. Oxford university press, 2010, p. 94.

2203 Vokietijos civilinis kodeksas [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-06-03]. <<http://www.iuscomp.org/gla/statutes/BGBrest.htm>>.

2204 Prancūzijos civilinis kodeksas [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-10-03]. <http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_civil_textA.htm>.

2205 Zweigert K., Kotz H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 466.

Olandijos CK šeštojoje knygoje²²⁰⁶, panašiai kaip ir Lietuvos CK, atskirai įtvirtintos normos ir dėl be pagrindo įgyto turto grąžinimo, ir dėl nepagrįsto praturtėjimo, tačiau, kitaip nei Lietuvos CK, tai vadinama ne nepagrįstu praturtėjimu, o „be pagrindo atliktu mokėjimu“. Kitas skirtumas, lyginat Olandijos ir Lietuvos CK normas, yra tas, jog Olandijos civilinės teisės normose nereikalaujama, kad mokėjimas būtų įvykdytas per klaidą, ar išvelgiamas koks tyčios ar neatsargumo elementas, o Lietuvos CK įtvirtintos normos šiuos reikalavimus pateikia atvirkščiai. Olandijos CK nėra įtvirtintas subsidarius nepagrįsto praturtėjimo instituto pobūdis, kilęs iš Prancūzijos teisės. Taigi šiuo pagrindu pareikšti ieškiniai laisvai konkuruoja su kitais, o esminis nepagrįsto praturtėjimo reikalavimo tikslas yra reikalauti kompensacijos tik tiek, kiek nepagrįstai praturtėta.

Visiškai skirtingai nepagrįsto praturtėjimo samprata pateikiama Anglijos teisėje. Anglijoje, kaip ir visoje bendrosios teisės sistemoje, nepagrįstas praturtėjimas yra pripažįstamas kaip bendrasis principas, taikant restitucijos teisę. Nepagrįsto praturtėjimo principas pirmą kartą buvo pripažintas Lordų Rūmuose, byloje *Lipkin Gorman (a firm) v. Karpnale Ltd.*²²⁰⁷. Šioje byloje konstatuota, jog taikant nepagrįsto praturtėjimo principą yra būtinos trys sąlygos:

- 1) atsakovas praturtėjo;
- 2) atsakovas praturtėjo ieškovo sąskaita;
- 3) tai yra vienas iš restitucijos taikymo pagrindų.

Remiantis šia byla, vėliau buvo išplėtotą, jog nepagrįsto praturtėjimo principas yra pats svarbiausias restitucijos teisėje, nes būtent jis lemia restitucijos instituto taikymą skirtingai susiklosčiusiose situacijose. Ir literatūroje, ir teismų praktikoje pripažinta, kad reikalavimų dėl nepagrįsto praturtėjimo gausa, kurią garantuoja Anglijos precedentų teisė, iš esmės visur pagrįsta principu, kad privalo būti grąžinta nauda, kurią atsakovas gavo iš ieškovo, jeigu ši nauda atsakovo turte atrodo kaip *unjust enrichment*²²⁰⁸.

2206 Olandijos civilinis kodeksas [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-03]. <<http://books.google.com/books?id=4TRXglDzUfEC&printsec=frontcover&dq=the+civil+code+of+the+netherlands&hl=lt&cd=1#v=onepage&q&f=false>>.

2207 Virgo G. *The principles of the law of restitution*. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 51.

2208 Virgo G. *The principles of the law of restitution*. Oxford: Oxford university press, 1999; Burrows A., McKendrick E. *Cases and Materials on the law of restitution*. Oxford university press, 1997.

Kvebeko CK²²⁰⁹ nepagrįstas praturtėjimas apibrėžiamas 1493 straipsnyje, kuriame teigiama, jog „*asmuo, kuris praturtėjo kito asmens sąskaita, turi atlyginti tam asmeniui už atitinkamą turto praradimą, jei nėra jokio teisinio pagrindo praturtėjimui ar turto netekimui*“.

Nagrinėjant Rusijos Federacijos CK²²¹⁰, tiksliau kodekso 1102 straipsnį „Pareiga grąžinti nepagrįstą praturtėjimą“, matoma, kad normos, reglamentuojančios be pagrindo įgyto ar sutaupyto turto grąžinimą, yra labai panašios į Lietuvos 1964 m. CK normas, tačiau papildomai pradedama vartoti ir nepagrįsto praturtėjimo sąvoka: „*Asmuo, kuris įgijo ar sutaupė turto be įstatyminio, sutartinio ar kitokio teisinio pagrindo kito asmens sąskaita, turi būti įpareigojamas grąžinti pastarajam neteisėtai įgytą ar sutaupytą turtą (nepagrįstą praturtėjimą)*“.

Toks reglamentavimas, kitaip nei kitų šalių teisės aktuose, nepagrįstą praturtėjimą sutapatina su turto gavimo be pagrindo sąvokos samprata.

2.2. Nepagrįsto praturtėjimo ieškiniai ir sąlygos

Nors daugumos Europos Sąjungos valstybių civilinės teisės aktuose²²¹¹ nepagrįsto praturtėjimo institutas apibrėžiamas ir reglamentuojamas tik viena sąvoka – *unjust enrichment* („nepagrįstas praturtėjimas“), Lietuvos CK XX skyriuje išskiriamos dvi savarankiškos prievolės – pareiga grąžinti be pagrindo įgytą turtą (CK 6.237 str.) ir prievolė atlyginti tokio dydžio nuostolius, koks yra nepagrįstas praturtėjimas (CK 6.242 str.). Kaip nurodoma CK šeštosios knygos komentare²²¹², daikto gavimas be pagrindo yra nepagrįstas praturtėjimas plačiuoju požiūriu, o nepagrįstas praturtėjimas CK 6.242 straipsnio prasme yra nepagrįstas praturtėjimas siauruoju požiūriu, t. y. iš esmės CK 6.237 ir 6.242 straipsnių dispozicijas turėtų vertinti ne kaip du skirtingus institutus, o kaip vieno instituto – nepagrįsto praturtėjimo – skirtingas sąlygas ar ieškinius.

2209 Kvebeko civilinis kodeksas [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-10-03]. <http://www2.publicationsduquebec.gouv.qc.ca/dynamicSearch/telecharge.php?type=2&file=/CCQ/CCQ_A.html>.

2210 Rusijos Federacijos civilinis kodeksas [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-10-03]. <<http://www.russian-civil-code.com/PartII/SectionIV/Subsection1/Chapter60.html>>.

2211 Bar Ch. Von., Swann St. *Principles of European Law on unjustified Enrichment*. Oxford university press, 2010, p. 93–118.

2212 Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 339.

Vertinant teisinį reglamentavimą ir teismų praktiką nepagrįsto praturtėjimo srityje, reikia atsakyti į du svarbius klausimus: 1) kokie yra esminiai CK 6.237 straipsnyje ir CK 6.242 straipsnyje numatytų ieškinių bei šių reikalavimų sąlygų skirtumai; 2) koks yra nepagrįsto praturtėjimo kaip instituto santykis su kitais prievolinės, daiktinės ir kitų civilinių teisių gynimo būdais, t. y. šio instituto subsidiarumo turinys.

2.2.1. Nepagrįsto praturtėjimo ir turto įgijimo be pagrindo ieškinių sąlygos

Be pagrindo įgyto turto grąžinimo pareiga reglamentuojama CK 6.237 straipsnyje. Pagal šio straipsnio 1 dalį asmuo, be teisinio pagrindo savo veiksmais ar kitokiu būdu tyčia ar dėl neatsargumo įgijęs tai, ko negalėjo ir neturėjo gauti, privalo visa, ką yra gavęs, grąžinti asmeniui, kurio sąskaita tai buvo įgyta, išskyrus CK nustatytas išimtis. Pagal CK 6.242 straipsnio 1 dalį be teisinio pagrindo nesąžiningai praturtėjęs kito asmens sąskaita asmuo privalo šiam atlyginti tokio dydžio nuostolius, koks yra nepagrįstas praturtėjimas.

Visų pirma, nagrinėjant reikalavimų dėl nepagrįstai įgyto turto grąžinimo ir nepagrįsto praturtėjimo atlyginimo tenkinimo sąlygas, paminėtini šių ieškinių bendrumai. Ir CK 6.237, ir 6.242 straipsniuose numatytos prievolės gali atsirasti tik tada, kai turtas įgytas ar atsakovas praturtėjo be teisinio pagrindo, t. y. nėra nei sandorio, nei įstatymo, kuriuo gali būti pagrįstas turto įgijimas ar praturtėjimas. CK 6.237 straipsnio taikymo ypatumas yra tas, kad pareiga grąžinti įgytą turtą atsiranda ne tik tais atvejais, kai nėra teisinio pagrindo jam gauti, bet ir jeigu pagrindas, kuriuo įgytas turtas, išnyksta paskiau (CK 6.237 str. 2 d.), o CK 6.242 straipsnio dispozicijoje to nėra numatyta. Šiems ieškiniams taip pat bendra tai, kad jie abu naudojami kaip subsidiarūs teisių gynimo būdai, t. y. taikomi tik tada, kai kiti civilinių teisių gynybos būdai (sutarčių, deliktų ar daiktinės teisės) negalimi arba neduoda norimo rezultato (apie tai plačiau bus kalbama kitame skyriuje).

CK komentare²²¹³ buvo išskirti šie esminiai požymiai, skiriantys nepagrįsto praturtėjimo ir turto įgijimo be teisinio pagrindo ieškinius:

2213 Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 318–327.

- 1) pagal CK 6.237 straipsnį asmuo gauna turtą (daiktą), o CK 6.242 straipsnio atveju atsakovas gauna ne daiktą – jo praturtėjimas paprastai pasireiškia nepagrįstu sutaupymu ar kitaip gauta nauda;
- 2) CK 6.242 straipsnyje numatytas nepagrįstas praturtėjimas arba atitinkamai sumažėjęs ieškovo turtas turi egzistuoti pareiškiant ieškinį. Jeigu nepagrįstas praturtėjimas pareiškiant ieškinį jau buvo išnykęs ne dėl nuo atsakovo priklausomų aplinkybių, ši norma netaikytina. Nesąžiningai praturtėjęs asmuo tokiu atveju atsako ieškovui pagal CK 6.237 straipsnį ir už atsitiktinę daikto žūtį²²¹⁴;
- 3) atsakovas pagal nepagrįsto praturtėjimo prievolę (taikant CK 6.242 str.) privalo grąžinti tik tokią sumą, kokia jis praturtėjo arba kokia sumažėjo ieškovo turtas.

Nagrinėjant šiuos du ieškinius reglamentuojančių teisės normų dispozicijas, pasitvirtina nurodyti ieškinių ypatumai – pagal CK 6.237 straipsnį asmuo, be teisinio pagrindo įgijęs turtą (daiktą), privalo grąžinti nepagrįstai įgytą turtą (daiktą) natūra, o jeigu jis žuvęs ar sužalotas, atlyginama pinigais jo tikroji vertė ir nuostoliai, atsiradę dėl vėliau pasikeitusios turto vertės, t. y. šiuo ieškiniu reikalaujama grąžinti turtą (daiktą) arba atlyginti jo vertę; taip pat pagal CK 6.240 straipsnio nuostatas, grąžinant be teisinio pagrindo įgytą turtą, asmuo privalo grąžinti ar atlyginti visas pajamas, kurias jis gavo ar turėjo gauti iš šio turto, nuo to laiko, kai sužinojo arba turėjo sužinoti apie įgijimo nepagrįstumą, o už be pagrindo įgytą pinigų sumą skaičiuojamos penkių procentų dydžio metinės palūkanos. CK 6.242 straipsnyje numatyta, kad nepagrįstai praturtėjęs asmuo privalo atlyginti tokio dydžio nuostolius, koks yra nepagrįstas praturtėjimas. Toks prievolės formulavimas paaiškinamas tuo, kad asmens praturtėjimas pasireiškia ne turto įgijimu, o ieškovo sąskaita įgyta turtine nauda, kuri pasireiškia padidėjusia ar sutaupyta atsakovo turto verte.

Be nurodytų skirtumų, paminėtinas dar vienas požymis, kuris komentare nėra išskirtas kaip nagrinėjamų ieškinių skirtumas, tačiau, mūsų manymu, gali būti laikomas vienu iš skirtumų, padedančių atskirti šiuos du ieškinius. Būtent komentare nurodyta, kad CK 6.242 straipsnio numatytu atveju atsakovas turi būti praturtėjęs dėl ieškovo veiksmų²²¹⁵. Pareigą grąžinti be pagrindo įgytą turtą reglamentuojančios teisės nor-

2214 Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 325.

2215 *Ibid.*

mos (CK 6.237 str.) taikomos tuomet, kai turtas be teisinio pagrindo gautas dėl jį gavusiojo, nukentėjusiojo ar trečiojo asmens veiksmų – ir valinių, ir atsitiktinių²²¹⁶, taigi kvalifikuojant reikalavimus dėl nepagrįsto praturtėjimo turėtų būti vertinama, dėl kieno veiksmų atsakovas įgijo turtą ar nepagrįstai praturtėjo, ir ši aplinkybė gali būti svarbi vertinant reikalavimo pagrįstumą. CK 6.237 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad asmuo nepagrįstai turtą įgyja „savo veiksmais ar kitokiu būdu tyčia ar dėl neatsargumo“, o CK 6.242 straipsnio 1 dalyje kalbama apie nepagrįstą praturtėjimą „kito asmens sąskaita“.

Pažymėtina, kad teismų praktikoje pasigendama nuoseklaus ir aiškaus šių ieškinių atskyrimo. Neretai, sprendžiant bylas dėl nepagrįsto praturtėjimo, remdamiesi ir CK 6.237, ir CK 6.242 straipsniais, teismai nurodo bendras būtinas nepagrįsto praturtėjimo teisiniams santykiams atsirasti sąlygas: 1) nėra įstatymo ar sandorio, iš kurių atsiranda prievolė; 2) kreditoriaus veiksmas, kuriais skolininkas gavo turtą, yra teisėti; 3) turto negalima išreikalauti kitais civilinių teisių gynybos būdais (taikant restituciją, vindikaciją); 4) kreditorius atliko veiksmus išimtinai savo interesais ir savo rizika²²¹⁷. Nors pirmosios trys sąlygos yra bendros sąlygos abiejų ieškinių pagrįstumui nustatyti, tačiau ketvirtoji sąlyga, susijusi su kreditoriaus veiksmų atlikimu išimtinai savo interesais ir savo rizika, taikytina tik nepagrįsto praturtėjimo, numatyto CK 6.242 straipsnyje, atveju. Be to, būtent šių aplinkybių nustatymas reikšmingas paneigiant praturtėjimo nepagrįstumą ir nesąžiningumą, kaip tai nurodyta CK 6.242 straipsnio 3 dalyje. Taigi toks nutarčių motyvavimas patvirtina, kad teismai, vertindami ir turto įgijimą be pagrindo (CK 6.242 str.), ir nepagrįstą praturtėjimą CK 6.237 straipsnio prasme, laikosi bendros nepagrįsto praturtėjimo sampratos abiejų ieškinių požiūriu.

Tačiau taip pat yra bylų, kuriose teismai išsako savo nuomonę ir dėl kitų aplinkybių/prielaidų reikšmingumo atskiriems nepagrįsto praturtėjimo ieškiniams. Taip civilinėje byloje, kurioje ieškovė prašė, remdamasi CK 6.242 straipsniu, iš atsakovo priteisti nuostolius, kuriuos ji patyrė įrengdama elektros tiekimo liniją, o atsakovas atitinkamą sumą

2216 Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 319.

2217 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-140/2006; 2008 m. kovo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-166/2008; 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-593/2008; 2009 m. rugsėjo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-355/2009; 2010 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-276/2010; 2011 m. spalio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-372/2011; 2011 m. spalio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-397/2011 ir kt.

nepagrįstai sutaupė, nes, prijungdamas dar tris vartotojus prie ieškovei priklausančios elektros linijos, neturėjo išlaidų elektros linijai įrengti²²¹⁸, LAT suformulavo būtinas prielaidas ieškiniui dėl nepagrįsto praturtėjimo CK 6.242 straipsnio pagrindu pareikšti. Teismas nurodė, kad „pirmiausia, priteisiant nuostolius dėl nepagrįsto praturtėjimo, turi būti nustatyta, ar atsakovas yra praturtėjęs dėl ieškovo veiksmų ar šis praturtėjimas yra nepagrįstas. Taip pat būtina nustatyti prielaidą, ar atsakovas yra praturtėjęs ieškovo sąskaita, taip pat turi būti nustatytas atsakovo praturtėjimą atitinkantis ieškovo turto sumažėjimas, kuris gali būti tiek tiesioginis ieškovo turto sumažėjimas, tiek atitinkamų pajamų negavimas (atsakovas turi būti praturtėjęs ieškovo sąskaita)“. Teismas taip pat konstatavo, kad, „svarstant pirmiau nurodytos prielaidos buvimą, turi būti atsižvelgta į teisės doktrinoje egzistuojančią nuostatą, jog tais atvejais, kai dėl vieno asmens praturtėjimo niekas nepatiria nuostolių, negalimas nepagrįsto praturtėjimo priteisimas. Be to, nurodytų faktinių aplinkybių nustatymas susijęs su kitų nepagrįsto praturtėjimo prielaidų taikymu – priežastinio ryšio tarp ieškovo turto sumažėjimo ir atsakovo praturtėjimo buvimas; nepagrįstas praturtėjimas turi egzistuoti pareiškiant ieškinį; šalis, kurios turtas sumažėjo, neturi būti prisiėmusi nuostolių atsiradimo rizikos. Teisės doktrinoje egzistuoja dar viena prielaida nepagrįsto praturtėjimo institutui taikyti – ieškovas turi negalėti apginti savo pažeistos teisės kitais gynybos būdais, t. y. nepagrįsto praturtėjimo instituto negalima vartoti kaip priemonės, kuria būtų siekiama išvengti kitų CK normų taikymo“.

Šiame išaiškinime patvirtinamas nepagrįsto praturtėjimo (aplinkybės, prielaidos), kai ieškovas atlieka veiksmus, dėl kurių praturtėja atsakovas, reikšmingumas, taip pat aiškiai nurodomos kitos aplinkybės, turinčios reikšmės kvalifikuojant nepagrįsto praturtėjimą.

Kaip asmuo nepagrįstai praturtėja ieškovo (kreditoriaus nepagrįsto praturtėjimo prievolėje) sąskaita, atskleidžia kita LAT civilinė byla²²¹⁹, kurioje Teismas pripažino atsakovą – Kauno miesto savivaldybę nepagrįstai praturtėjusia dėl ieškovų – namo gyventojų – veiksmų įrengiant automobilių aikštelę. Teismas nustatė, kad šioje byloje kreditoriai yra ieškovai, savo lėšomis pagerinę Kauno miesto savivaldybei priklausan-

2218 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-192/2006.

2219 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-144/2006.

čios Kęstučio gatvės šaligatvio dangą prie namų; skolininkė yra Kauno miesto savivaldybė, kuriai priklausančias turtas buvo pagerintas. Teismas taip pat nustatė, kad ieškovai automobilių stovėjimo vietas įrengė savo lėšomis ir teisėtai, laikydamiesi teisės aktų reikalavimų. Teisėjų kolegija sutiko su žemesnės instancijos teismų išvada netaikyti CK 6.242 straipsnio 3 dalies nuostatų, pagal kurias praturtėjimas nelaikomas nepagrįstu ir nesąžiningu. Kolegija sutiko su kasatoriaus teiginiu, kad ieškovai veikė savo interesais, nes siekė pagerinti savo, taip pat savo klientų automobilių stovėjimo vietas ir gauti leidimus lengvatinėmis sąlygomis. Kita vertus, savivaldybės tarybos sprendimu nustačius vietinę rinkliavą už automobilių stovėjimą ginčijamoje vietoje ir ieškovus apmokestinus, šis interesas išnyko, taigi išnyko ir motyvas investuoti lėšas šaligatvio dangai pagerinti, todėl nebeliko pagrindo teigti, kad ieškovai veikė išimtinai savo interesais. Teismas, remdamasis tuo, kad nepagrįstai praturtėjęs kito asmens sąskaita (CK 6.242 str.) asmuo privalo grąžinti tik tai, kas sudaro jo praturtėjimą ir atitinkamai kitos šalies turto sumažėjimą, iš atsakovo Kauno miesto savivaldybės priteisė ieškovams jų sumokėtas už automobilių aikštelės įrengimo darbus sumas, t. y. kiekvienam iš ieškovų atlyginti turėtas aikštelės įrengimo išlaidas.

Taip pat teismų praktikoje yra bylų²²²⁰, kuriose suformuluotos sąlygos, kada turtas pripažįstamas įgytu be pagrindo CK 6.237 straipsnio prasme: 1) asmuo įgyja tai, ko jis negalėjo ir neturėjo gauti; 2) turtas įgyjamas savo veiksmais ar kitokiu būdu; 3) turtas įgyjamas tyčia arba dėl neatsargumo; 4) turtas įgytas be teisinio pagrindo arba pagrindas, kuriuo įgytas turtas, išnyksta paskiau (CK 6.237 str. 1, 2 d.). Pažymėtina, kad sąvoka „turtas“ reiškia ne tik daiktus, bet ir turtines teises, taip pat pinigus. Taigi tam, kad atsirastų pareiga grąžinti be pagrindo įgytą turtą, visų pirma asmuo turi turtą įgyti be teisinio pagrindo, t. y. daikto ar pinigų gavimas negali būti pateisinamas nei įstatymu, nei sandoriu. Jeigu turto įgijimas gali būti pagrindžiamas teisės aktu, sandoriu ar kitokiu civilinių teisių atsiradimo pagrindu (CK 1.136 str.), preziumuotina, kad toks turtas įgytas teisėtai ir, remiantis aptariamu civilinės teisės institutu, turto išreikalauti negalima. Tačiau jeigu turto įgijimo pagrindas buvo, o įgijus turtą jis išnyko, tai įgijusiam turtą asmeniui atsiranda pareiga grąžinti įgytą turtą kaip įgytą be pagrindo. Be to, kad atsirastų pareiga grąžinti turtą, jis turi būti asmens realiai gautas, o jį

2220 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-351/2009; 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-593/2008 ir kt.

išreikalauti kitais civilinių teisių gynimo būdais (pvz., taikant restituciją, vindikaciją, priteisiant nuostolius, įpareigojant prievolę įvykdyti natūra, taikant kitus sutarčių, deliktų ar daiktinės teisės nustatytus gynybos būdus) nėra teisinio pagrindo arba tokius būdus taikant pažeistos asmens teisės būtų apgintos neviseiškai. Savo ruožtu tai reiškia, kad be pagrindo įgyto turto grąžinimas yra subsidarius pažeistos teisės gynimo būdas. Pareigos grąžinti be pagrindo įgytą turtą nepanaikina nei turtą įgijusio asmens sąžiningumas, nei atliktų veiksmų pobūdis (tyčia ar neatsargumas). Apibendrinant galima pasakyti, kad pareigos grąžinti be pagrindo įgytą turtą institutas yra bendrojo teisės principo „iš neteisės teisė neky-la“ (*ex iniuria i us non oritur*) išraiška²²²¹.

Vertinant sąžiningumo reikšmę šių dviejų ieškinių taikymui pažymėtina, kad nesąžiningumas CK 6.237 straipsnio prasme nėra reikšmingas vertinant turto įgijimo nepagrįstumą, tačiau šis subjektyvus aspektas yra svarbus atliekant atsiskaitymus grąžinant be teisinio pagrindo įgytą turtą²²²². Nesąžiningas įgijėjas privalo atlyginti ar grąžinti visas pajamas, kurias jis gavo ar turėjo gauti iš šio turto, o sąžiningas įgijėjas turi prievolę grąžinti pajamas tik nuo to laiko, kai sužinojo ar turėjo sužinoti apie turto įgijimo nepagrįstumą (CK 6.240 str. 1 d.). Jeigu be teisinio pagrindo įgyto turto natūra negalima grąžinti, tai prievolė virsta pinigine, t. y. nepagrįstai praturtėjęs asmuo privalo sumokėti piniginę kompensaciją. Tokios piniginės kompensacijos dydis taip pat priklauso nuo turto be teisinio pagrindo gavusio asmens sąžiningumo. Jeigu turtą be teisinio pagrindo gavęs asmuo yra sąžiningas, t. y. turto įgijimo ar jo perleidimo metu jis nežinojo ir negalėjo žinoti, kad turtas įgytas be teisinio pagrindo, tai pagal CK 6.237 straipsnio 4 dalį toks sąžiningas asmuo privalo grąžinti tik tą sumą, kurią gavo už parduotą turtą. Tačiau jeigu be teisinio pagrindo turtą įgijęs asmuo yra nesąžiningas, tai tokį turtą pardavęs jis privalo nukentėjusiajam grąžinti ne tik sumą, kurią jis gavo už parduotą turtą, bet ir turto pardavimo kainos bei tikrosios turto vertės skirtumą, jeigu turtas buvo parduotas už mažesnę kainą, negu yra tikroji turto vertė.

CK 6.242 straipsnio 1 dalyje prievolė atlyginti nuostolius atsiranda asmeniui, nesąžiningai praturtėjusiam kito asmens sąskaita. Pažymėti-

2221 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-68/2011.

2222 Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. I tomas*. Vilnius: Justitia, 2003, p. 319.

na, kad būtent nesąžiningumas, kaip viena iš būtinų sąlygų taikyti CK 6.242 straipsnį, yra pabrėžiama teismų praktikoje: „CK 6.242 straipsnio taikymo esmė yra ta, kad prielaidas konstatuoti nepagrįstą, nesąžiningą praturtėjimą kito asmens sąskaita ir atitinkamai prievolę atlyginti nuostolius asmeniui, kurio sąskaita praturtėta, sukuria ne faktas, kad nebuvo arba buvo, bet išnyko teisinis turto įgijimo pagrindas, kaip CK 6.237 straipsnio taikymo atveju, bet aplinkybė, kad asmuo be teisinio pagrindo, nesąžiningai sutaupo ar gauna kitokios tiesioginės turtinės naudos. Nepagrįstu praturtėjimu be teisinio pagrindo laikoma ne tik atvejis, kai absoliučiai nėra teisinio pagrindo ir, nepaisant to, asmuo nepagrįstai, nesąžiningai gauna tiesioginės turtinės naudos, bet ir toks atvejis, kai asmuo turi teisinį pagrindą reikalauti ir gauti atitinkamą materialųjį turtą ar lėšas, tačiau jų gauna daugiau nei turėtų pagal teisinį pagrindą <...>. Tokiu atveju suma, gauta didesnė, negu ta, kuri priklauso pagal teisinį pagrindą, laikoma gauta be teisinio pagrindo, t. y. nepagrįstu, nesąžiningu praturtėjimu“²²²³. Šioje byloje teismas konstatavo pagrindą taikyti nepagrįstą praturtėjimą reglamentuojančias teisės normas (CK 6.242 str.), nustatęs, kad atsakovas, turėdamas kreditoriaus reikalavimui patenkinti perimdamas visus bankrutuojančios įmonės skolininko statinius, nepagrįstai praturtėjo ta pinigų suma, kuri viršija jo turėto reikalavimo dydį, t. y. atsakovas taip gavo tiesioginės turtinės naudos turto savininko sąskaita (CK 6.242 str.). Teismai šioje byloje nustatė atsakovo – kreditoriaus bankroto byloje nesąžiningumą, nes kreditorius kreditorių susirinkime turėjo vyraujančio balso teisę, t. y. sprendė ir iš esmės savo naudai nulėmė balsavimo rezultatą, nutardamas perduoti bankrutuojančios įmonės turtą kreditorių reikalavimams tenkinti. Taip pat teismas nustatė perimto nekilnojamojo turto vertės ir atsakovo turėto reikalavimo skirtumą – 1 087 600 litų ir konstatavo, kad šį turtą (lėšas) turėjo atgauti bankrutavusios įmonės savininkas – valstybė (ĮBĮ 31 str. 6 p.). Nurodytą sumą teismas kvalifikavo kaip atsakovo nepagrįstą praturtėjimą ir atitinkamai – ieškovo nuostolius, kuriuos atsakovas privalo atlyginti (CK 6.242 str.), t. y. nustatė, kad atsakovas praturtėjo negauta ieškovo nauda.

Kitoje civilinėje byloje LAT konstatavo, kad atsakovas (patalpų nuomotojas), sudarydamas subnuomos sutartį be ieškovo (nuomininko) žinios ir sutikimo ir žinodamas, kad negyvenamosios patalpos buvo suremontuotos ieškovo (nuomininko) lėšomis ir su juo už remontą, atliktą

2223 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-166/2008.

nuomotojui sutikus, neatsisakityta, elgėsi nesąžiningai ir, perimdamas ieškovo suremontuotas (pagerintas) negyvenamąsias patalpas be teisinio pagrindo, nesąžiningai praturtėjo šio asmens sąskaita, todėl privalo atlyginti jam tokio dydžio nuostolius, o tai yra nepagrįstas praturtėjimas (CK 6.242 str. 1 d.)²²²⁴.

Kartu LAT, civilinėje byloje atsakydamas į kasatorės motyvą, kad esminė aplinkybė nepagrįstam praturtėjimui konstatuoti yra praturtėjusio asmens nesąžiningumas, o ne teisinio pagrindo gauti lėšas buvimas ar nebuvimas, pažymėjo, kad „CK 6.242 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas asmens nesąžiningumo aspektas turi būti nustatomas ir vertinamas kartu su kitomis nurodytomis sąlygomis, tačiau jis nėra esminis, lemiantis nepagrįstą praturtėjimą reglamentuojančių teisės normų taikymą (netaikymą)“²²²⁵, t. y. vien atsakovo nesąžiningumo neužtenka nepagrįstam praturtėjimui konstatuoti, kartu turi egzistuoti ir kitos aptartos būtinės šio ieškinio tenkinimo sąlygos.

Konkrečioje byloje sprendžiant, ar yra pagrindas pripažinti vieną asmenį nepagrįstai praturtėjusiu kito sąskaita, reikia nustatyti, ar egzistuoja visi CK 6.242 straipsnio 1 dalyje išvardyti nepagrįstam praturtėjimui konstatuoti būtini požymiai. Pažymėtina, kad CK 6.242 straipsnio 3 dalyje išvardyti atvejai, kuriuos nustačius paneigiamas praturtėjimo nesąžiningumas ir nepagrįstumas, t. y. praturtėjimas nelaikomas nepagrįstu ir nesąžiningu, jei jis atsirado dėl taip vykdomos prievolės, kai nuostolių patyrusi prievolės šalis dėl savo pačios kaltės nesugebėjo įgyvendinti savo teisių taip, kad būtų išvengta nuostolių, ir kitas asmuo praturtėjo dėl nuostolių patyrusios šalies veiksmų, kuriuos ši atliko išimtinai savo interesais ir rizika. Taip LAT 2010 m. birželio 23 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-308/2010 pripažino nepagrįstomis apeliacinės instancijos teismo išvadas dėl banko nepagrįsto ir nesąžiningo praturtėjimo skolininko UAB „Kirstnė“ sąskaita, UAB „Kirstnė“ perleidus banko nuosavybėn 157 724 litų skolos padengimo sutartimi už negrąžintą paskolą, delspinigius ir palūkanas pastatus, kurių rinkos vertė – 374 370 litų. Kasacinis teismas konstatavo, kad apeliacinės instancijos teismas, netaikęs CK 6.242 straipsnio 3 dalies, netinkamai taikė šio straipsnio 1 dalį, todėl nepagrįstai konstatavo nepagrįstą ir nesąžiningą banko pra-

2224 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-319/2006.

2225 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. spalio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-397/2011.

turtėjimą 216 646 litais UAB „Kirstnė“ sąskaita. Teismas nenustatė byloje „aplinkybių, sudarančių prielaidas banko veiksmus, kuriais jis sutiko jam priimtiniu būdu padėti UAB „Kirstnė“ įvykdyti sutartines prievoles, laikyti pasinaudojimu sunkia ieškovo finansine padėtimi“, o byloje nustatytos aplinkybės, kad ir paskolos bei įkeitimo sutartis, ir ginčo sandorius UAB „Kirstnė“, būdama pelno siekiantis juridinis asmuo, sudarė savo iniciatyva ir interesais, kartu prisiimdama riziką dėl jų neįvykdymo padarinių, taip pat siekdama išvengti sutartyje nustatytų prievolės nevykdymo padarinių – priverstinio įkeisto turto pardavimo taip pat savo iniciatyva ir interesais siūlydama bankui alternatyvius skolos grąžinimo būdus, pagal CK 6.242 straipsnio 3 dalį šalina pagrindą praturtėjimą vertinti kaip nepagrįstą ir nesąžiningą²²²⁶.

Teismų praktikoje CK 6.237 straipsnyje numatytas turto įgijimas be pagrindo taikomas įvairioms teisinėms situacijoms, kylančioms iš skirtingų teisinių santykių. Pavyzdžiui, civilinėje byloje dėl nepagrįstai įgytos draudimo išmokos²²²⁷ LAT konstatavo, kad kasatorė, pasinaudodama tuo, jog draudimo įmonė į jos sąskaitą pervedė indėlio draudimo išmoką, paėmė pinigus, nors reikalavimo teisę į indėlį buvo perleidusi kitam asmeniui, t. y. paėmė pinigus neturėdama tam teisinio pagrindo ir dėl to sumažėjo ieškovo – banko turtas, todėl ieškovas įgijo teisę reikalauti, kad kasatorė grąžintų be teisinio pagrindo gautus pinigus. Kasacinis teismas konstatavo, kad apeliacinės instancijos teismas pagrįstai sprendė ginčo teisinių santykių kvalifikavimo klausimą ir taikė turto gavimo be pagrindo instituto normas, nes pagal byloje nustatytas aplinkybes sutarčių, deliktų ar daiktinės teisės normų pagrindu apginti ieškovo pažeistas teises ir išieškoti iš kasatorės be teisėto pagrindo gautą pinigų sumą nėra galimybių.

Remdamiesi CK 6.237 straipsniu, teismai taip pat priteisė iš draudėjo (darbdavio) draudimo išmoką kaip išmokėtą be teisinio pagrindo, nes atsakovas neteisėtai paskyrė save naudos gavėju ir gavo už apdrausto darbuotojo mirtį draudimo išmoką, priklausančią apdraustojo įpėdinams. Kasacinio teismo kolegija konstatavo, kad darbdavys, apdrausdamas savo darbuotoją nuo nelaimingų atsitikimų darbe, negali paskirti save naudos gavėju, net jeigu ir yra formalus apdraustojo sutikimas, ir,

2226 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-308/2010.

2227 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. vasario 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-29/2012.

įvykus draudžiamajam įvykiui, gauti draudimo išmoką, nes tai prieštarauja šios rūšies draudimo sutarties esmei ir draudimo paskirčiai²²²⁸.

Pažymėtina, kad LAT praktikoje yra išsakyta nuomonė dėl negalimumo taikyti nepagrįsto praturtėjimo institutą esant nuosavybės teisių atkūrimo santykiams²²²⁹. Pavyzdžiui, 2010 m. gruodžio 13 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-7-385/2010²²³⁰ LAT konstatavo, kad jeigu nuosavybės teisės į išlikusį nekilnojamąjį turtą yra atkurtos specialiojo įstatymo nustatyta tvarka, kiti asmenys pretenduoti atkurti nuosavybės teises į tą patį turtą gali tik nuginčiję administracinius aktus, kuriais buvo atkurtos nuosavybės teisės. Esant galiojantiems administraciniais aktams, kuriais buvo atkurtos nuosavybės teisės, konstatuotina, kad teisė pretenduoti atkurti nuosavybės teises yra pasibaigusi ir negali būti kvalifikuojama kaip civilinė teisė, kurią galima ginti CK nustatytais gynimo būdais²²³¹.

Kasacinis teismas kaip turto įgijimą be pagrindo kvalifikuoja ir tuos atvejus, kai sumokamas avansas pagal preliminarąją sutartį, t. y. esant ikisutartiniams santykiams. LAT 2006 m. lapkričio 6 d. nutarime civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006²²³² yra pareiškęs, kad jeigu preliminarioji sutartis neįgyvendinama ir pagrindinė sutartis nesudaroma, kilus šalių ginčui dėl pinigų, gautų pagal preliminarąją sutartį, grąžinimo, laikytina, jog pinigai perduoti (gauti) be įstatyme ar sutartyje nustatyto pagrindo ir jų gali būti reikalaujama pagal CK 6.237 straipsnį. Kitoje by-

2228 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-514/2010.

2229 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-319/2010.

2230 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-385/2010.

2231 Atkreiptinas dėmesys, kad šioje byloje žemesnės instancijos teismai pripažino, jog, ieškovams kreipusis dėl nuosavybės teisių atkūrimo, kasatorių nuosavybės teisės atsiradimo pagrindai išnyko, todėl sprendė, kad yra sąlygos taikyti CK 6.237 straipsnio 3 dalį, ir vadovavosi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. rugsėjo 8 d. nutartimi civilinėje byloje Nr. 3K-3-777/2003. Būtent nurodytoje byloje kasacinis teismas buvo konstatavęs pagrindą taikyti nepagrįstą praturtėjimą taikančias normas nuosavybės atkūrimo teisiniais santykiams, pažymėdamas, kad „jeigu nuosavybės teisė, esant keliems pretendentams, aiškiai neatsisakiusiems teisės atkurti nuosavybės teises į jiems tenkančią turto dalį, atkuriamą į visą turtą tik vienam iš pretendentų, pripažintina, kad šis įgijo nuosavybės teisę į visą turtą be pakankamo teisinio pagrindo. Santykius, susijusius su nepagrįstu turto įgijimu, reglamentuoja CK 6.237-6.242 straipsniai (1964 m. CK 512 str.)“, tačiau minėta išplėstinės teisėjų kolegijos 2010 m. gruodžio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-385/2010 šią praktiką pakeitė.

2232 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. lapkričio 6 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006.

loje kasacinis teismas²²³³ nesutiko su kasatorių motyvais, kad apeliacinės instancijos teismas neturėjo pagrindo taikyti nepagrįstą praturtėjimą reglamentuojančias teisės normas, priteisiant pinigus, sumokėtus ateityje tikintis sudaryti žemės sklypo pirkimo–pardavimo sutartį. Kasacinio teismo teigimu, šios sutarties nesudarius darytina išvada, kad kasatoriai, gavę pinigus pagal šalių tinkamai neišformintą žodinį susitarimą, įgijo turtą be teisinio pagrindo, ir tai yra pagrindas reikalauti jį grąžinti (CK 6.237 str. 1 d.), nes šalių santykiai gali būti kvalifikuoti kaip kilę iš nepagrįsto praturtėjimo ne tik tada, kai nebuvo teisinio pagrindo turtui įgyti, bet ir tada, kai toks pagrindas buvo, bet vėliau išnyko (CK 6.237 str. 2 d.).

Dažniausiai teismų praktikoje ginčai dėl be pagrindo įgyto turto sprendžiami tais atvejais, kai šalis siejo sutartiniai santykiai, tačiau sutartiniai teisiniai santykiai pasibaigė, arba kai sandoriai, iš kurių jie kyla, pripažįstami negaliojančiais. Pavyzdžiui, LAT 2011 m. vasario 9 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-58/2011 konstatavo²²³⁴ esant pagrįstą ieškovo reikalavimą dėl pervestos įmokos pagal sutarties dėl žemės sklypo nuomos grąžinimo, pareikštą pagal nepagrįstai gauto turto grąžinimo pareigą reglamentuojančias teisės normas (CK 6.237 str., 6.240 str. 1 d.), panaikinus pinigų pervedimo pagrindą. Teismas nustatė, kad žemės sklypas, buvęs sutarties objektu, ieškovui nebuvo išnuomotas, o dėl nesudarytos nuomos sutarties ieškovo kaltė nekonstatuota. Nors teisinis pinigų pervedimo pagrindas buvo 1996 m. kovo 16 d. sutartis, pagal kurią atsakovai įgijo ir valdė ieškovo pervestą pinigų sumą, tačiau šis teisinis pagrindas išnyko kasacinės instancijos teismui 2006 m. rugpjūčio 23 d. nutartimi galutinai konstatavus, kad ieškovo reikalavimai dėl žemės nuomos sutarties sudarymo netenkintini dėl pasibaigusio ieškinio senaties termino. Taigi tokiu atveju galutinai išsprendus šalių ginčą dėl žemės nuomos sutarties sudarymo ir taip paneigus ieškovo teisę į žemės sklypo nuomą paaiškėjo, kad ieškovo pinigų pervedimo pagrindas panaikintas (pagal CK 6.237 str. 2 d. dispozicijos formuluotę – išnyko), t. y. remiantis 1996 m. kovo 16 d. sutartimi, pagal kurią pervesti pinigai, negali būti tenkinama reikalavimo teisė į žemės sklypo nuomą.

Reikia pripažinti, kad ginčai, sprendžiant turto įgijimo be pagrindo klausimus, kai pagrindas, kuriuo turtas buvo įgytas, išnyksta vėliau, yra

2233 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. kovo 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-60/2012.

2234 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-58/2011.

teisiškai sudėtingesni, nes, be nurodytų sąlygų reikalavimui kvalifikuoti, svarbus tampa nepagrįsto praturtėjimo instituto subsidiarumo klausimas.

2.2.2. Subsidiarumo principo turinys ir taikymas esant nepagrįsto praturtėjimo santykiams

Ir doktrinoje²²³⁵, ir teismų praktikoje²²³⁶ pripažįstama, kad CK normos, reglamentuojančios kvazisutartines prievoles, taikomos subsidariai, t. y. tik tada, kai ginčo negalima išspręsti taikant sutarčių, deliktų ar daiktinės teisės gynimo būdus. Taip pat LAT pabrėžta²²³⁷, kad nepagrįsto praturtėjimo institutas negali būti taikomas kaip priemonė, padedanti išvengti kitų civilinės teisės normų nustatytų gynybos būdų taikymo. Nagrinėjant doktriną pateikiama nuomonė²²³⁸, kad subsidiarumo principas praktinę reikšmę įgauna tokiose bylose, kuriose ieškovas atsakovui gali pareikšti ieškinį, pagrįstą sutartimi arba kitu teisiniu pagrindu, tačiau šis ieškinys negali būti tenkinamas dėl senaties arba dėl to, kad baigėsi kitoks terminas, arba dėl kitų priežasčių. Kaip minėta, subsidiarumo principas taikomas ne visų šalių teisinėse sistemose. Pavyzdžiui, subsidiarumo principo nepripažįsta Vokietijos civilinė teisė, taip pat subsidiarumo principo nepagrįsto praturtėjimo srityje siūlo atsisakyti Europos teisės principų kūrėjai²²³⁹. Akivaizdu, kad atskleisti subsidiarumo turinį labai svarbu siekiant nustatyti atvejus, kada galima reikšti nepagrįsto praturtėjimo ieškinius.

Teismų praktikoje yra išaiškinimų, kad šiuo atveju laikomasi vadinamosios *non cumul* taisyklės – asmuo neturi pasirinkimo teisės, kokią ieškinį reikšti. Pavyzdžiui, LAT 2011 m. spalio 10 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-372/2011²²⁴⁰ konstatavo, kad „jeigu šalis sieja sutartiniai

2235 Dambrauskaitė A. *Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 160.

2236 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-140/2006; 2008 m. kovo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-166/2008; 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-593/2008; 2009 m. rugsėjo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-355/2009 ir kt.

2237 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-192/2006; 2010 m. vasario 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-90/2010.

2238 Zweigert K., Kötz H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 467.

2239 Bar Ch. Von., Swann St. *Principles of European Law on unjustified Enrichment*. Oxford university press, 2010, p. 104.

2240 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. spalio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-372/2011.

santykiai, pažeistas teisės reikia ginti remiantis sutarčių teisės normomis; jeigu yra deliktas, turi būti reiškiamas ieškinys dėl žalos atlyginimo, bet ne dėl nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo; jeigu pažeistos teisės gali būti apgintos sutartinės ar daiktinės teisės normų pagrindu, ieškinys dėl nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo negali būti reiškiamas. Tik tuo atveju, jeigu sutarčių, deliktų ar daiktinės teisės normos neužtikrina teisingo bylos išsprendimo, papildomai (subsidiariai) gali būti taikomas nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo institutas“. NAGRINĖJAMOJE BYLOJE Teismas nustatė, kad trečiasis asmuo užsakė remonto darbus ir kasatorius juos atliko, t. y. prievolė atsirado iš sutartinių santykių, todėl pažeistos teisės pirmiausia turi būti ginamos remiantis sutarčių teisės normomis, nepaisant kasatoriaus motyvų dėl tokio savo pasirinkto teisių gynimo būdo, nes trečiojo asmens finansinė padėtis bloga, todėl pirmiausia jis ieškinį reiškia suremontuoto daikto savininkui, o ne trečiajam asmeniui.

Pripažįstant, kad teismas tinkamai išaiškino subsidiarumo principo turinį, abejotina, ar šiuo atveju *non-cumul* taisyklė buvo pagrįstai pritaikyta nepagrįsto praturtėjimo institutui. Atsakomybės, arba konkurencijos nepripažinimo, taisyklė (pranc. *non-cumul*) reiškia, kad neleidžiama deliktinės ir sutartinės atsakomybės konkurencija, o pirmenybė teikiama sutartinei atsakomybei. Ši taisyklė reiškia, kad ieškinys turi būti grindžiamas sutartinės atsakomybės taisyklėmis, jeigu buvo nukentėjusiojo ir pažeidėjo sutartiniai santykiai, o pažeidimas padarytas neįvykdžius sutartinių įsipareigojimų ir reikalavimą reiškia viena sutarties šalis kitai šaliai²²⁴¹. *Non-cumul* principas yra įtvirtintas Prancūzijos teisinėje sistemoje, tačiau jis netaikomas Vokietijoje, Anglijoje, kur ieškovui suteikiama teisė pasirinkti, kuris ieškinys turi daugiau galimybių. Atsižvelgiant į tai, kad nei mūsų teisiniame reglamentavime, nei teismų praktikoje nėra aiškos nuomonės dėl *non-cumul* principo taikymo iškilus sutartinės ir deliktinės atsakomybės konkurencijai, manytina, kad ieškinių konkurencijos nepripažinimo taisyklės išplėtimas nepagrįsto praturtėjimo instituto subsidiarumui yra abejotinas.

Pažymėtina, kad teismai neretai taiko subsidiarumo principą atmesdami ieškovų reikalavimus dėl nepagrįsto praturtėjimo ar turto įgijimo be pagrindo, remdamiesi tuo, kad reikalavimas gali būti patenkinamas pagal sutarčių, deliktų ar daiktinės teisės normas. Pavyzdžiui, civilinėje byloje Nr. 3K-3-256/2011, kurioje ieškovas pareiškė reikalavi-

2241 Selelionytė - Drukteinienė S. Deliktinės ir sutartinės atsakomybės konkurencija. *Justitia*. 2008, 1: 5.

mą priteisti taros, kurioje atsakovui buvo tiekiamos prekės pagal sutartį, vertę, teismas nurodė, kad taikyti CK 6.237 straipsnio nėra pagrindo, nes taikyti CK 6.237 straipsnį įmanoma tik tada, jeigu šalių nesieja jokie kiti prievoliniai santykiai ir turtą asmuo įgijo be teisinio (įstatyme ar sutartyje nustatyto) pagrindo. Byloje nustatyta, kad prekės atsakovui buvo tiekiamos remiantis 2007 m. rugpjūčio 20 d. šalių sudaryta sutartimi. Tara, kurioje jos buvo tiekiamos, patekdavo pas atsakovą taip pat pagal šią sutartį. Teismas konstatavo, kad jeigu šalys neaptarė tam tikrų sutarties sąlygų, reikalingų sutarčiai įvykdyti, tai šias sutarties spragas vienos iš šalių reikalavimu gali pašalinti teismas, nustatydamas atitinkamas sąlygas pagal dispozityviasias teisės normas, šalių ketinimus, sutarties tikslą ir esmę, sąžiningumo, protingumo ir teisingumo kriterijus (CK 6.195 str.). Pažymėtina, kad CK 6.237 straipsnio taikymo sąlygos netapačios sutarties spragų užpildymą reglamentuojančių teisės normų taikymo sąlygoms²²⁴².

Kaip minėta, dažniausiai subsidiarumo turinio klausimas iškyla taikant CK 6.237 straipsnio nuostatas dėl turto įgijimo be pagrindo tais atvejais, kai teisinis pagrindas, pagal kurį buvo įgytas turtas, išnyksta vėliau.

Europos CK darbo grupės Europos teisės principuose pateiktas toks Lietuvos CK 6.237 straipsnio 1 dalies komentaras: „CK 6.237 straipsnio 1 dalis suformuluota kaip bendroji nepagrįstumo sąlyga. Nepagrįstas praturtėjimas taip pat apima ir negaliojančių sutarčių pasekmes. Priešingai nei sutarčių nutraukimas, kuris reglamentuojamas CK 6.217 straipsnyje. Jis turi *ex nunc* efektą (CK 6.221 straipsnis) ir dėl to skirtingas režimas šių sutarčių pasekmėms reglamentuojamas CK 6.222 str.“²²⁴³. Taip pat teigiama, kad „nepagrįsto praturtėjimo teisė reguliuoja negaliojančių sutarčių ab initio pasekmes Lietuvoje (CK 6.145 str. kartu su 6.237 str. 1 ir 2 d.) ir taip pat aiškiai įtraukia į taikymo sritį grąžinimą paslaugų įvykdytų negaliojančio sandorio pagrindu (CK 6.237 str. 5 d.). Panaikinimas turi retrospektyvų efektą nuo sutarties sudarymo momento (CK 1.95 str.)“²²⁴⁴.

Su šiuo komentaru galima būtų sutikti iš dalies. Ir pagal nacionalinį reglamentavimą, ir pagal teismų praktiką formuojama pozicija, kad sutarties nutraukimo teisinėms pasekmėms pirmiausia turi būti taikomos

2242 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-256/2011.

2243 Von Bar Ch., Swann St. *Principles of European Law on unjustified Enrichment*. Oxford university press, 2010, p. 112.

2244 *Ibid.*, p. 140.

sutarčių teisės normos, būtent CK 6.222 straipsnyje numatytos restitucijos taisyklės. Šiuo atveju teisiškai reikšmingas tampa sutarties negaliojimo laike klausimas, kuris sutartį nutraukus paprastai turi *ex nunc* (nuo dabar) efektą. Tačiau sutikti su komentaro išvada, kad nepagrįstas praturtėjimas visais atvejais apima sutarčių negaliojimo pasekmes, negalima, nes sandorių negaliojimo pasekmės yra reglamentuojamos atskirame restituciją reglamentuojančiame CK šeštosios knygos X skyriuje²²⁴⁵. Reikėtų pripažinti, kad ir CK 6.237 straipsnio 2 dalies, ir CK 6.237 straipsnio 5 dalies nuostatų formuluotės gali sudaryti išpūdį, kad nepagrįsto praturtėjimo nuostatos taikomos ir restitucijai, tačiau pagrįsta nuomonė, kad šiuo atveju restituciją reglamentuojančios teisės normos turi pirmenybę prieš bendrąsias nepagrįsto praturtėjimo normas pagal teisės principą: esant bendrosios ir specialiosios normos kolizijai taikoma speciali norma. Taigi nepagrįsto praturtėjimo normos turėtų būti taikomos, kai sandorį pripažinus negaliojančiu restitucija negalima, o negalimumas siejamas su įvykdymo pobūdžiu (pvz., pagal sandorį atlikti darbai, suteiktos paslaugos, taip pat restitucija negalima pagal nuomos sutartį)²²⁴⁶.

Analizuojant kasacinio teismo praktiką pažymėtina, kad bylų, kuriose būtų prašoma pripažinti sandorį negaliojančiu ir taikyti nepagrįsto praturtėjimo normas, yra nedaug, dalyje bylų buvo taikomos 1964 m. CK nuostatos.

Pavyzdžiui, kasacinis teismas, 2001 m. spalio 1 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-885/2001 pripažinęs pagal 1964 m. CK 47 straipsnio 1 dalį šalių sudarytą sandorį niekiniu nuo jo sudarymo momento, nes atsakovai, 1995 m. vasario 6 d. aktu perleisdami ieškovei nebaigto statyti pastato dalį, perleido nekilnojamąjį turtą, į kurį patys nebuvo įgiję nuosavybės teisės, be to, sandoris sudarytas nesilaikant įstatymo reikalaujamos formos nesilaikymo, konstatavo: „*Kadangi negaliojantis sandoris nėra tinkamas pagrindas turtui įgyti, tais atvejais, kai negaliojančio sandorio šalis įvykdė šiuo sandoriu numatytą prievolę, o kita sandorio šalis nepagrįstai praturtėjo, įvykdžiusios sandorį šalies bei gavusios įvykdymą šalies teisiniam santykiams taikytinas ir CK keturiasdešimt ketvirtasis*

2245 Kitaip nei Olandijos CK, kurio nemažai teisinio reglamentavimo panašumų be pagrindo įgyto turto grąžinimo ir nepagrįsto praturtėjimo srityje yra perkelta į Lietuvos CK, nes „*Olandijos CK nėra atskiro skyriaus, įtvirtinančio savarankiškas restitucijos taisykles, kurios, inter alia, būtų taikomos ir sandorių negaliojimo atveju*“ (Žr. Dambrauskaitė A. *Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 149).

2246 Dambrauskaitė A. *Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 149, 154.

*skirsnis, reglamentavęs prievoles, atsirandančias dėl turto įgijimo ar su-
taupymo be pagrindo (CK 512 straipsnio 1 ir 2 dalys).“ Teismai nustatė,
kad pagal nustatytas bylos aplinkybes atsakovai turėjo ir galėjo žinoti, jog
nepagrįstai praturtėja, imdami atlyginimą už teisių, kurių neturi, per-
leidimą nuo pat atlyginimo gavimo momento. Todėl, kasacinio teismo
nuomone, teismai nepagrįstai atsisakė tenkinti ieškovės reikalavimą pri-
teisti iš atsakovų pajamas, kurias jie turėjo gauti iš nepagrįstai įgyto tur-
to. Teisėjų kolegija konstatavo, kad „pajamos, kurias asmuo turėjo gauti
iš be teisinio pagrindo įgytų piniginių sumų iki naujojo civilinio kodekso
įsigaliojimo, apskaičiuojamos įstatymo analogijos būdu taikant CK 236
straipsnio nuostatas, o nuo 2001 m. liepos 1 d. tokios pajamos apskaičiuo-
jamos taikant CK 6.240 straipsnį. Teismas nurodė, kad CK 513 straipsnio
1 dalis, nustatanti, kad turi būti atlyginamos ir realiai negautos pajamos,
iš esmės įtvirtino sankciją nesąžiningam turto valdytojui, praturtėjusiam
kito asmens sąskaita ir delsiančiam sugrąžinti nepagrįstai įgytą turtą jo
teisėtam valdytojui. Tokia situacija yra labiausiai panaši į tą, kuri susida-
ro skolininkui praleidus terminą įvykdyti prievolę (CK 236 str.)“²²⁴⁷.*

Analogiškai LAT taikė restitucijos ir nepagrįsto praturtėjimo teisės
normas, pripažinęs ginčo patalpų, kaip turtinio įnašo į jungtinę veiklą,
perdavimą niekiniu²²⁴⁸. Teismui nustačius, kad atsakovas ginčo patalpas
nuo pat jų perdavimo momento valdė neteisėtai, o ieškovo ir atsakovo
sutartiniai santykiai nesieja, buvo pripažinta, kad ieškovo teisės turi būti
ginamos taikant nepagrįsto praturtėjimo institutą (1964 m. CK 512 str.).
Teismas taip pat konstatavo, kad „reikalavimo dėl nepagrįsto praturtėji-
mo tikslas yra nepagrįstai praturtėjusiojo asmens gautą naudą priskirti
tam, kas turi teisę į tą naudą. Asmuo, turintis teisę į daikto duodamas
pajamas, yra daikto savininkas, nes tik savininkas turi išimtinę teisę dis-
ponuoti, naudotis ir valdyti savo turtą. Kadangi atsakovas gavo naudos be
daikto savininko sutikimo, todėl ši nauda turi būti grąžinama savininkui“.

Taikydamas 2000 m. CK nuostatas, LAT byloje²²⁴⁹, kurioje šalys gin-
čijosi dėl neatlygintinai perduotos pinigų sumos paskirties ir grąžinimo,
konstatavo, kad „byloje nustatyta, jog 70000 Lt ieškovas perdavė atsa-
kovui neatlygintinai, t. y. šalių valia buvo sudaryti dovanojimo sutartį,

2247 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. spalio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-885/2001.

2248 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. vasario 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-122/2005.

2249 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. rugsėjo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-355/2009.

tačiau šalys nesilaikė privalomos notarinės dovanojimo sutarties formos, todėl yra pagrindas konstatuoti, kad sandoris yra niekinis, ir spręsti dėl jo pasekmių pagal restitucijos taisykles (CK 1.80 str. 2 d.), priteisiant iš atsakovo jam perduotus pinigus ieškovui, o ne vertinti be pagrindo įgyto turto grąžinimo instituto taikymo sąlygas“. Kasacinis teismas nurodė, kad „atsakovo gautų lėšų išreikalavimui apeliacinės instancijos teismas neteisingai taikė be pagrindo įgyto turto išreikalavimo taisykles, tarp jų ir CK 6.241 straipsnio 1 dalies 3 punkto normą, reglamentuojančią turto, perduoto asmens, kuris neprivalėjo vykdyti prievolės, tačiau ją įvykdė, išreikalavimą“. Šioje byloje Teismas, be kita ko, išdėstė savo nuomonę dėl restitucijos ir nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo institutų konkurencijos, būtent: „Tuo atveju, kai reikalavimo dalyku esantis turtas yra gautas sandorio pagrindu, pripažinus tokį sandorį negaliojančiu (nuginčijus ar konstatavus, kad jis niekinis) ab initio, taikomos CK šeštosios knygos X skyriuje įtvirtintos restitucijos taisyklės; šios sandorio pripažinimo negaliojančiu pasekmės tiesiogiai įtvirtintos įstatyme (CK 1.80 straipsnio 2, 3 dalys, 6.145 straipsnio 1 dalis). CK šeštosios knygos XX skyriaus taisyklės, reglamentuojančios be pagrindo gauto turto ar nepagrįsto praturtėjimo grąžinimą, sandorio negaliojimo atveju gali būti taikomos tik subsidiniai – jeigu restitucijos nepakanka visiškai pažeistų asmens teisių apgynimui. Kai asmuo prašo teismo išreikalauti pas kitą asmenį esantį turtą, teismas visų pirma turi išspręsti materialinių teisinių santykių kvalifikavimo klausimą: nustatyti, kokių pagrindu turtas atsakovo gautas ir iš ko kilo prievolė turtą grąžinti, ir atitinkamai koks įstatymas, reglamentuojantis tokiu pagrindu gauto turto išreikalavimo taisykles (restitucijos, be pagrindo gauto turto išreikalavimo ar kt. institutas) ginčo atveju turi būti taikomas. Konstatuoti niekinio sandorio faktą ir taikyti jo teisinės pasekmės teismas privalo ex officio (CK 1.78 straipsnio 5 dalis), t. y. šiuo atveju teismas nevaržomas ieškinio dalyko ir ribų.“

Pažymėtina, kad teismai nuosekliai laikosi pozicijos, kad sprendžiant ginčus, kuriuose šalis siejo sutartiniai santykiai, tačiau juos nutraukus į ateitį (*ex nunc*) turi būti taikomos sutarčių teisės normos. Pavyzdžiui, LAT 2008 m. gruodžio 16 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-593/2008, sprendamas šalių ginčas, kurioje ieškovas prašė priteisti iš atsakovo grąžinti avansą, gautą iš ieškovo pagal rangos sutartį, konstatavo: „Jeigu kitas asmuo praturtėja ar turtą gauna pagal įstatymą ar sutartį, toks asmuo negali būti laikomas nepagrįstai praturtėjusiu ar gavusiu turtą be pagrindo. Jeigu sutartis vėliau ir būtų nutraukta, tai šios sutarties nutraukimo

pasekmės reglamentuotos CK 6.222 straipsnyje, t. y. taikoma restitucija.“ Nustatęs, kad atsakovas avansą iš ieškovo gavo pagal rangos sutartį, kuri nepripažinta niekine, taip pat nenuginčyta, Teismas pareiškė, jog „*apeliacinės instancijos teismas nepagrįstai konstatavo, jog reikalaujama pinigų suma atsakovas praturtėjo be pagrindo ir nepagrįstai taikė nepagrįstą praturtėjimą reglamentuojančias teisės normas, o pirmosios instancijos teismo išvada, kad šiuo atveju taikytina restitucija yra pagrįsta*“²²⁵⁰.

Analogiškai LAT vertino teisinius santykius ir kitoje byloje²²⁵¹: pirmosios instancijos teismas, nutraukdamas pirkimo–pardavimo sutartį, kuria atsakovas įsipareigojo ieškovui parduoti naujas uolienos gręžimo stakles ir pristatyti prekę, tačiau šių įsipareigojimų neįvykdė ir taip pažeidė sutartį iš esmės, sprendė, kad atsakovas privalo grąžinti ieškovui avansu gautus 646 404 litus, vadovaudamasis CK 6.237 straipsnio 2 dalimi, t. y. kaip išnykus pagrindams, kuriems esant šie pinigai buvo perduoti (šiai išvadai pritarė ir apeliacinės instancijos teismas). Kasacinis teismas sutiko su kasatoriaus motyvu dėl nepagrįsto šios teisės normos taikymo nutraukus sutartį ir pripažino, kad, teismui patenkinus prašymą sutartį nutraukti, turi būti taikoma CK 6.222 straipsnio 1 dalis, reglamentuojanti restituciją, todėl šalys grąžina viena kitai viską, ką yra gavusios vykdydamos sutartį.

Tačiau reikėtų pripažinti, kad kartais teismas nukrypsta nuo savo paties išaiškinimų ir panašias teisines situacijas vertina skirtingai. Pavyzdžiui, byloje, kurioje buvo nagrinėjamas tarp šalių kilęs ginčas dėl atlyginimo už tarpininkavimo paslaugas, Teismas nurodė, kad pagal CK 6.237 straipsnio 2 dalį ieškovas pagrįstai reikalauja šioje byloje iš atsakovo grąžinti sumokėtą atlyginimą, nors šalys buvo sudariusios tarpininkavimo sutartį. Teismai nustatė, kad atsakovas, vykdydamas paslaugų sutartį, surado ieškovo nekilnojamojo turto pirkėją, kuriam realiai nekilnojamasis turtas nebuvo parduotas, o ieškovas nekilnojamąjį turtą pardavė savarankiškai surastiems pirkėjams. Todėl Teismas, remdamasis paslaugų sutarties 1.6 punktu, kuriame bylos šalys buvo sutarusios, kad ieškovas turi teisę savarankiškai ieškoti pirkėjų ir, jei savarankiškai parduotų turtą, už suteiktas tarpininkavimo paslaugas atlyginimas atsakovui nebūtų mokamas, konstatavo, kad ieškovas pagrįstai reikalau-

2250 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-593/2008.

2251 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. sausio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-16/2011.

ja šioje byloje iš atsakovo grąžinti sumokėtą atlyginimą pagal CK 6.237 straipsnio 2 dalį²²⁵². Taigi, nors šioje byloje buvo sprendžiamas tarpininkavimo sutarties vykdymo klausimas, Teismas šiuo atveju taikė ne sutarčių teisės normas, o turto įgijimo be pagrindo normas.

Kadangi CK 6.237 straipsnio 5 dalyje nurodyta, kad šio skyriaus taisyklės taikomos ir tuomet, kai prievolės įvykdymas susijęs ne su daikto perdavimu, o tik su tam tikrų paslaugų suteikimu arba kai reikalavimas susijęs su daikto išreikalavimu iš svetimo neteisėto valdymo, su įvykdymo pagal negaliojantį sandorį grąžinimu, žalos atlyginimu ar prievolės šalių tarpusavio atsiskaitymais arba paslaugų teikimu, būtina aptarti ir nepagrįsto praturtėjimo instituto bei vindikacijos, taip pat deliktinės atsakomybės santykį.

Kadangi vindikacinio reikalavimo objektas gali būti tik pagal individualius požymius apibūdinami daiktai (arba jų dalys), kurie pareiškiant vindikacinį reikalavimą egzistuoja natūra (CK 4.1 str.), tuo atveju, kai savininkas nori už išreikalaujamą daiktą gauti kitą daiktą ar piniginę kompensaciją, pagal individualius požymius apibūdinamam daiktui žuvus, savininkas turi reikšti ieškinį dėl žalos atlyginimo arba nepagrįsto praturtėjimo. Pareiškus ieškinį dėl nepagrįsto praturtėjimo, galima išreikalauti pagal rūšinius požymius apibūdinamus daiktus, kurie nėra individualizuoti, iš asmens, turinčio juos be pagrindo, ir kai norima atgauti pinigus, nes šie objektai dėl savo prigimties negali būti išreikalaujami pagal vindikacijos taisykles²²⁵³. Šios taisyklės taikomos tuomet, kai daikto savininko ir jo teisių pažeidėjo nesieja jokie sutartiniai santykiai.

Daiktinės teisės ir nepagrįsto praturtėjimo gynimo būdų atskyrimas praktikoje nėra paprastas. Pavyzdžiui, byloje, kurioje ieškovai prašė, kad atsakovai atlygintų į namą įdėtą remonto ir rekonstrukcijos išlaidas²²⁵⁴, pirmosios instancijos teismas šalių ginčui spręsti taikė valdytojo gynimą reglamentuojančias daiktinės teisės normas (CK 4.34 str.), apeliacinės instancijos teismas ieškovų ieškinį tenkino remdamasis CK 6.237, 6.242 straipsniais, o kasacinis teismas konstatavo, kad tarp ieškovų ir ginčo

2252 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-137/2011.

2253 Mikelėnas V. Vindikacija ir jos taikymas. *Justitia*. 2005, 1 (55): 5.

2254 Ieškovai sudarė preliminarįją ginčo turto pirkimo–pardavimo sutartį su vienu iš paveldėtojų – atsakove, sumokėjo jai dalį pirkimo kainos. Atsakovės leidimu, kasatoriui nežinančiam ir nedavus sutikimo, ieškovai pradėjo gyvenamąjį namą faktiškai valdyti – atliko remonto ir rekonstrukcijos darbus. Kasatoriui pareiškus pretenzijas dėl jam priklausančios turto dalies, pirkimo–pardavimo sandoris neįvyko, ieškovai grąžino kasatoriui ir atsakovei gyvenamąjį namą ir byloje pareiškė reikalavimus dėl nuostolių atlyginimo.

materialiniai santykiai kasatoriaus kvalifikuotini kaip atsiskaitymai grąžinus savininkui turtą iš neteisėto svetimo valdymo, todėl ginčo sprendimui taikytinos savininko teisių gynimą reglamentuojančios daiktinės teisės normos, *inter alia*, CK 4.97 straipsnis. LAT konstatavo, kad „*skirtingai nuo atsiskaitymų nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo atveju, net ir sąžiningas neteisėtas valdytojas gali reikalauti ne svetimo daikto pagerinimo išlaidų vertės, o tik tos jų sumos, kuria padidėjo daikto vertė. Tai reiškia, kad esminę reikšmę turi ne tai, kiek lėšų asmuo įdėjo į svetimą daiktą, o tai, kiek dėl tų įdėjimų geresnis (brangesnis) tapo pats daiktas. Nagrinėjamu atveju teismas konstatavo, kad nėra nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo grąžinimo prievolės, nes tarp ieškovų ir kasatoriaus susiklostė santykiai dėl neteisėto svetimo daikto valdymo ir atsiskaitymų jį grąžinus savininkui; ieškovų teisės gintinos remiantis daiktinės teisės normomis, be to, ieškovų, kaip kreditorių, veiksmai negali būti laikomi teisėtais, nes atlikti be savininko žinios, neteisėtai valdant jo turtą*“²²⁵⁵.

Vertinant nepagrįsto praturtėjimo ir deliktinės atsakomybės santykį, svarbu paminėti, kad sąvoka „nuostoliai“, vartojama CK 6.242 straipsnio prasme, neįpareigoja teismų nagrinėti civilinės atsakomybės, atsirandančios iš delikto, sąlygų, t. y. nustatinėti atsakovo neteisėtus kaltus veiksmus ir priežastinį šių veiksmų ir atsiradusios žalos ryšį (CK 6.246–6.249 str.), nes nepagrįsto praturtėjimo instituto, kitaip nei žalos atlyginimo instituto, tikslas yra ne kompensuoti nukentėjusiojo turtinius praradimus, o pašalinti pažeidėjo nepagrįstą praturtėjimą²²⁵⁶. Skirtumas tarp deliktinės atsakomybės ir nepagrįsto praturtėjimo ieškininių yra tas, jog, norint taikyti deliktinę atsakomybę, būtinai turi būti nustatyta žala. O nepagrįsto praturtėjimo atveju būtinasis elementas yra šalis, kuri praturtėjo, ir tik retais atvejais – šalis, kuri patyrė žalą. Kitais žodžiais tariant, ieškovas deliktų teisėje būtinai turi būti patyręs žalą, o reiškiant ieškinį pagal nepagrįstą praturtėjimą žala nėra būtina sąlyga. Be to, pagal nepagrįsto praturtėjimo institutą kaltė (tiksliau tariant, gera ar bloga valia) yra reikšminga tik kai kalbama apie atsiskaitymus grąžinant be teisinio pagrindo įgytą turtą²²⁵⁷. Kartu pažymėtina, kad

2255 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-569/2009.

2256 Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 326; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-166/2008.

2257 Von Bar Ch., Swann St. *Principles of European Law on unjustified Enrichment*. Oxford university press, 2010, p. 177.

reikalavimams dėl nepagrįsto praturtėjimo taikoma CK 1.125 straipsnio 1 dalies norma, kurioje nustatyta, kad ieškinio senaties terminas yra dešimt metų, o ne CK 1.125 straipsnio 8 dalies norma, kurioje nustatytas sutrumpintas trejų metų ieškinio senaties terminas reikalavimams dėl žalos atlyginimo²²⁵⁸.

3. APIBENDRINIMAS

Nepagrįsto praturtėjimo institutas CK įgyvendinamas numatant dviejų rūšių prievoles, t. y. turto, įgyto be pagrindo, grąžinimas (CK 6.237 str.) ir nuostolių, koks yra nepagrįstas praturtėjimas, atlyginimas (CK 6.242 str.). Reiškiant reikalavimus dėl šių prievolių vykdymo, turi būti laikomasi nustatytų sąlygų. Pripažįstant, kad šie ieškiniai turi bendrų sąlygų (teisinio pagrindo nebuvimas ir subsidarius taikymas) ir bendrą tikslą – užtikrinti principo, kad niekas negali praturtėti kito asmens sąskaita, įgyvendinimą, CK 6.237 ir 6.242 straipsniuose reglamentuojamos skirtingos teisinės situacijos.

Galima išskirti kelias nepagrįsto praturtėjimo ieškinius individualizuojančias ir kartu išskiriančias sąlygas. Visų *pirma*, pagal tai, kuo pasireiškia atsakovo nepagrįstas praturtėjimas (plačiąja prasme) ir kokio pobūdžio bei kokio dydžio prievolė jam kyla. Turto įgijimo be pagrindo atveju atsakovas be teisinio pagrindo įgyja turtą, todėl jam ir kyla prievolė grąžinti tą turtą (daiktą) natūra (arba jo vertę pinigais), taip pat įvykdyti kitus atsiskaitymus, kylančius iš numatytos turto grąžinimo pareigos; kadangi nepagrįsto praturtėjimo atveju atsakovo praturtėjimas pasireiškia jo gauta turtine nauda (savo turto vertės (teisių) padidėjimu, prievolių (atsakomybės) sumažėjimu), kuris visada turi atitikti ieškovo turto sumažėjimą, nepagrįstai praturtėjusiam atsakovui tenka pareiga atlyginti nuostolius tokio (ir tik tokio) dydžio, koks yra nepagrįstas praturtėjimas.

Antrasis esminis skiriamasis kriterijus yra tas, jog turto įgijimo be pagrindo atveju atsakovas turtą įgyja savo, ieškovo ar trečiojo asmens atliktais tyčiniaisi ar neatsargiais veiksmais; nepagrįsto praturtėjimo atveju atsakovas praturtėja dėl ieškovo atliktų veiksmų. Taip pat svarbus ir nesąžiningumo aspektas, kuris, kaip nurodoma CK 6.242 straipsnyje, yra nepagrįstą praturtėjimą kvalifikuojantis požymis, o CK 6.237 straips-

2258 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-593/2008.

nyje – sąlyga, kuri yra reikšminga nustatant atsiskaitymų, grąžinant be pagrindo įgytą turtą, prievolės mastą ir atsiradimo momentą. Nors reikėtų pripažinti, kad aiškaus ir nuoseklaus šių dviejų ieškinių atskyrimo praktikoje neretai pasigendama, nustatyti šių ieškinių skirtumus svarbu, kad būtų užtikrinamas teisingas teisinių santykių kvalifikavimas. Tačiau taip pat reikėtų pažymėti, kad šie skirtumai neturi būti taikomi formaliai, nes visada praktikoje gali atsirasti teisinių situacijų, kurios neatitiktų pagal savo požymius visa apimtimi vieno ar kito ieškinio tenkinimo sąlygų. Kadangi istoriškai nepagrįsto praturtėjimo institutas atsirado tam, kad užpildytų teisės spragas, nepagrįsto praturtėjimą draudžiantį principą reikėtų vertinti kaip pagrindinį ir esminį kriterijų, padedantį parinkti veiksmingą ir operatyvų teisių gynimo būdą.

Taikant nepagrįsto praturtėjimo institutą, bendra ir viena iš pagrindinių ieškinių tenkinimo sąlygų yra susijusi su subsidiarumo principu, t. y. reikšti ir patenkinti reikalavimą, kylantį iš nepagrįsto praturtėjimo teisinių santykių, galima tik tada ir tik tiek, kiek šalies teisių negalima apginti kitais teisių gynimo būdais iš sutarčių, deliktų ar daiktinės teisės. Todėl, taikant nepagrįsto praturtėjimo instituto teikiamą teisinę apsaugą, svarbu tinkamai vertinti teisinius santykius, iš kurių kilo šalių ginčas, ir nustatyti, ar šalis gali ir kiek gali pasinaudoti kitų teisinių institutų teikiama apsauga. Taip pat svarbu nepamiršti, kad teisinio reglamentavimo ypatumai užprogramuoja galimą teisių gynimo būdų konkurenciją, nes nepagrįsto praturtėjimo taisyklės gali būti taikomos ir tada, kai šalių sprendžiamam ginčui taikomos restitucijos, vindikacijos ar žalos atlyginimo taisyklės. Tokiais atvejais nepagrįsto praturtėjimo teisės normos taikomos, kai pagal restitucijos, vindikacijos ar kitas taisykles reiškiamas reikalavimas dėl turto grąžinimo ar nuostolių atlyginimo negali būti tenkinamas, tačiau teismui akivaizdu, kad atsakovas nepagrįstai įgijo turtą kito asmens sąskaita.

Nagrinėjant nepagrįsto praturtėjimo instituto reglamentavimo ir taikymo praktikoje ypatumus bei iš doktrinoje pateiktos analizės akivaizdu, kad nepagrįsto praturtėjimo institutas nėra pakankamai ištyrinėtas nacionalinės doktrinos požiūriu, nors teismų praktikos gausa ir įvairovė patvirtina šio instituto svarbą. Manytina, kad išsamesnės studijos šio instituto taikymo sąlygoms nustatyti bei subsidiarumo turiniui atskleisti padėtų ir teisinių santykių dalyviams pasirinkti tinkamą bei operatyvų savo teisių gynimo būdą, ir teismams teisiškai kvalifikuoti šalių teisinius santykius bei užtikrinti vienodą teismų praktiką.

28 skyrius

Civilinės teisinės atsakomybės samprata

Algis Norkūnas

Bet kokio reiškinio apibrėžimas yra labai svarbus, nes jis nustato jo veikimo, tyrinėjimo ar diskusijos ribas. Pasirinkto objekto apibrėžimas išskiria jį iš kitų. Teisinės prigimties dalyko atribojimas nuo panašių teisinių reiškinių turi didelę praktinę, ne tik teorinę reikšmę. Tikslus faktų teisinis vertinimas yra pagrindas tinkamai taikyti įstatymus ir teisiniais pagrindais, užtikrinant įstatymo viršenybę, spręsti tarp šalių kilusį konfliktą. Šiame mokslo studijos skyriuje apžvelgsime civilinės teisinės atsakomybės sąvokos apibrėžimo teisinio reglamentavimo raidą ir pagrindiniais aspektais apibūdinsime civilinę teisinę atsakomybę kaip teisinį santykį. Apie civilinę teisinę atsakomybę bus kalbama kaip apie vieną iš civilinės teisės institutų, teisinės atsakomybės rūšių, kaip apie teisinės gynybos priemonę, kaip apie vieną iš žalos kompensavimo formų ir kaip apie civilinį teisinį santykį.

1. CIVILINĖS ATSAKOMYBĖS SAMPRATOS RAIDA

Iki 2000 m., kai buvo priimtas CK, civilinės atsakomybės samprata įstatymuose nebuvo apibrėžiama. Lietuvos teritorijoje galiojusieji civiliniai įstatymai reglamentavo civilinės teisinės atsakomybės santykius tam tikra apimtimi, bet juose nebuvo atskiros civilinės teisinės atsakomybės apibrėžimo. Antai 1964 m. CK 225–237 straipsniuose reglamentuojama atsakomybė už prievolių pažeidimą, o 483–510 straipsniuose aptariamos prievolės, atsirandančios dėl padarytos žalos, bet juose nepateikiama šios atsakomybės samprata²²⁵⁹. Iki įsigaliojant 1964 m. CK, civilinius teisinius santykius šalyje reglamentavo 1922 m. Rusijos Fede-

²²⁵⁹ Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (oficialus tekstas su pakeitimais ir papildymais iki 1994 m. liepos 26 d.). Vilnius, 1994.

racijos CK. Jo 130–151 straipsniuose buvo reglamentuotos prievolės iš sutarčių, o 403–415 straipsniuose – prievolės, atsirandančios dėl kitam padarytos žalos. Šiose normose nebuvo nuostatų, apibrėžiančių civilinės teisinės atsakomybės sampratą²²⁶⁰. Prieš tai Lietuvos teritorijoje galiojusiuose Rusijos įstatymų sąvado X tomo I dalies normose dėl civilinės atsakomybės taikymo (574, 644–689 ir kt. str.), Prancūzijos CK (Napoleono kodekso) straipsniuose dėl nuostolių, kurie atsirado neįvykdžius prievolių (1146–1155 str.) ir dėl deliktų bei kvazideliktų (1382–1386 str.) tokių nuostatų taip pat nebuvo²²⁶¹.

CK 6.245 straipsnyje pateiktas įstatyme įtvirtintas civilinės atsakomybės apibrėžimas. Pagal jį civilinė teisinė atsakomybė suprantama kaip turtinė prievolė, kurios viena šalis turi teisę reikalauti atlyginti nuostolius (žalą) arba sumokėti netesybas (baudą, delspinigius), o kita šalis privalo atlyginti padarytus nuostolius (žalą) arba sumokėti netesybas (baudą, delspinigius). Toks pokytis vertintinas teigiamai, nes įstatymo nuostatos dėl civilinės atsakomybės taikymo pagrindų aiškinimo, taikymo tiesiogiai nesureguliuotais civilinės atsakomybės atvejais tapo aiškesnės. Reikia turėti galvoje, kad dėl naujų teisinių ir faktinių santykių įvairovės vis daugiau atvejų, kai dėl turtinės atsakomybės taikymo daugėja ginčų, kurie turi būti sprendžiami pagal bendrąsias teisės, prievolių teisės ar civilinės atsakomybės nuostatas. Sampratos apibrėžimas tampa itin svarbus, nes sudaro galimybę tiksliau vertinti nagrinėjamus santykius ir atsižvelgti į jų ypatumus atskirais atvejais. Tai didina teisinį tikrumą.

Lietuvos teisės moksle civilinės atsakomybės, kaip teisinio santykio, prigimtis nebuvo išsamiai nagrinėjama. Laikytasi nuomonės, kad tai yra atskira teisinės atsakomybės rūšis, teisinė sankcija, kad įgyvendinant civilinę teisinę atsakomybę susiklosto prievoliniai žalos atlyginimo santykiai²²⁶².

Teismui nekeliamas reikalavimas formuluoti teises teorines nuostatas, teises sąvokas ar apibrėžimus. Tačiau atsižvelgiant į tai negalima teigti, kad dėl šių nuostatų teismai neturi ir negali reikšti savo nuomonės.

2260 *RTFSR civilinis kodeksas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1951, p. 57–63, 124–127.

2261 *Civiliniai įstatymai (X tomo I dalis)*. Sudarytojai K. Šalkauskis ir kt. Kaunas, 1933.

2262 Žr., pavyzdžiui, Vitkevičius P. S., et al. *Civilinė teisė*. Vadovėlis. Kaunas: Vijusta, 1997, p. 425–426; Vitkevičius P. S., et al. *Tarybinė civilinė teisė*. Antroji dalis. Vadovėlis. Vilnius: Mintis, 1988, p. 207–208; Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995, p. 16–25.

Tinkamai taikant įstatymus ir teisę neabejotinai svarbu nustatyti nagrinėjamų teisinių santykių prigimtį, taikomų teisinių normų ir nuostatų tikslus. Sovietinio laikotarpio teismų praktikoje buvo įprasta nenurodyti teorinio pobūdžio motyvų, kuriuose būtų apibrėžiamos tam tikrų teisinių reiškinių ar santykių sąvokos ar sampratos. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ir CPK 2 straipsnyje kaip vieną iš bylų nagrinėjimo teisme tikslų nustačius aiškinti ir plėtoti teisę, padėtis pasikeitė. Dar rengiant ir priimant naujuosius CK ir CPK, teismų praktikoje tapo įprasta nurodyti atitinkamų teisinių santykių tikslaus teisinio kvalifikavimo svarbą ir civilinės atsakomybės, kaip prievolinio teisinio santykio, prigimtį, tikslus bei kitus ją apibūdinančius požymius. Antai LAT yra sakęs, kad civilinė atsakomybė suprantama kaip civilinės teisės instituto – prievolinės teisės – sudėtinė dalis²²⁶³; kad civilinė atsakomybė yra turtinė prievolė ir atlieka kompensacinį vaidmenį²²⁶⁴; kad civilinė atsakomybė yra vienas iš pažeistos teisės gynbos būdų, kaip turtinė prievolė, atsirandanti esant pagrindui – civilinės teisės pažeidimui ir kitoms sąlygoms²²⁶⁵. Pastaruoju metu ne vienoje kasacinio teismo nutartyje yra pabrėžta, kad svarbu identifikuoti civilinės atsakomybės teisinius santykius, atskirti juos nuo panašių teisinių reiškinių – prievolės vykdymo, kitų savarankiškų pažeistos teisės gynimo būdų ir kt.²²⁶⁶

2. CIVILINĖ ATSAKOMYBĖ – CIVILINĖS TEISĖS INSTITUTAS

Civilinė atsakomybė yra vienas iš civilinės teisės sudedamųjų dalių – prievolių teisės – institutų. Jo paskirtis – reglamentuoti asmenų turinius ir su jais susijusius asmeninius neturtinius santykius – reguliuoti santykius dėl žalos padarymo ir ginti asmenis, kurių teisės dėl to yra pažeistos. Ši išvada išplaukia iš CK reglamentuojamų santykių, atsižvelgiant į minėto teisinio instituto vietą civilinės teisės sistemoje, jam keliamus tikslus ir specifiką.

2263 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-683/1999.

2264 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. balandžio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-600/2002.

2265 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. sausio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-54/2006.

2266 Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. sausio 22 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-19/2009; 2010 m. spalio 4 d. nutartį civilinėje byloje Nr.3K-3-370/2010 ir kt.

2.1. Civilinė atsakomybė – teisinės atsakomybės rūšis

2.1.1. Bendrosios nuostatos

Civilinė teisinė atsakomybė yra viena iš teisinės atsakomybės rūšių. Ji gali būti suvokiama ir kaip pozityvioji, ir kaip negatyvioji teisinė atsakomybė. Pozityvioji teisinė atsakomybė – tai asmens suvokimas, kad, naudodamasis subjektinėmis teisėmis, jis privalo vykdyti atitinkamas pareigas ir savanoriškai atlyginti žalą, jei ši bus padaryta kito asmens teisėms²²⁶⁷. Šios nuostatos yra įtvirtintos įstatyme. Pavyzdžiui, Lietuvos CK 4.37 straipsnis nustato, kad nuosavybės teisė – tai teisė savo nuožūra, nepažeidžiant įstatymų ir kitų asmenų teisių ir interesų, valdyti, naudoti nuosavybės teisės objektą ir juo disponuoti. CK 6.263 straipsnio nuostatos apie deliktinę civilinę atsakomybę nustato, kad kiekvienas asmuo turi pareigą laikytis tokio elgesio taisyklių, kad savo veiksmais nepadarytų žalos, o padarytą žalą visiškai atlygintų atsakingas asmuo. Iš to išeina, kad kiekvienas savininkas turi suvokti, jog jo nuosavybės teisė nėra visiškai absoliuti, nes, ją įgyvendinant ne įstatymų nustatyta tvarka ar pažeidžiant kitų asmenų teises, jeigu dėl to atsiranda žalos, atsiranda pareiga atlyginti žalą. Šią pareigą jis gali įvykdyti savanoriškai. Jeigu civilinę atsakomybę suvokiame kaip pozityviąją teisinę atsakomybę, tai turime pripažinti, kad jai būdingi ir kiti struktūriniai elementai:

- 1) naudojimasis teise;
- 2) naudojimasis teise nepavojingu būdu;
- 3) pareiga savanoriškai atlyginti žalą²²⁶⁸.

Kitaip nei kitos teisinės atsakomybės rūšys, civilinė atsakomybė gali būti įgyvendinta savanoriškai, nukentėjusiajam asmeniui nesikreipiant dėl valstybės prievartos naudojimo. Tačiau jeigu žalą padaręs asmuo savanoriškai netaiko sau šios atsakomybės, tai ji gali būti įgyvendinama prievarta. Šiuo atveju kalbėtume apie civilinę atsakomybę, kaip apie negatyviąją teisinę atsakomybę. Negatyvioji teisinė atsakomybė – tai valstybės akcija, kai valstybė priverčia vieną iš teisinio santykio šalių įvykdyti kitos šalies naudai pareigą arba susiaurina teisės pažeidėjo subjektines teises²²⁶⁹. Pasak A. Vaišvilos, negatyvioji teisinė atsakomybė sutampa su teisingumo vykdymu, yra jos įgyvendinimo įrankis – sank-

2267 Vaišvila A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000, p. 353.

2268 *Ibid.*, p. 354.

2269 *Ibid.*, p. 356.

cija ir prievartinis taikymas²²⁷⁰. Taigi apie civilinę atsakomybę galime kalbėti ir kaip apie teisingumo vykdymo priemonę. Antai JT Generalinės Asamblėjos 2005 m. rezoliucija A/RES/60/147 patvirtintame dokumente „Pagrindiniai principai ir rekomendacijos dėl teisių gynimo ir kompensacijos aukoms dėl šurkščių tarptautinių žmogaus teisių pažeidimų ir rimtų tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimų“ numatyta, kad teisingumui visiškai atkurti taikoma restitucija (politinių, ekonominių, socialinių ir kitokių teisių ir laisvių atkūrimas; turto grąžinimas ir kt.); adekvati kompensacija (turtinės ir psichinės žalos, prarastų galimybių, negautų pajamų, išlaidų atlyginimas ir kt.); rehabilitacija (medicininės, psichologinės pagalbos, teisinių ir socialinių paslaugų suteikimas bei kt.); satisfakcija (pažeidimo nutraukimas, efektyvus jo tyrimas, dingusių asmenų ar jų palaikų paieška, atpažinimas ir orus palaidojimas ar perlaidojimas; oficialus aukų garbės, reputacijos ir teisių atkūrimas; atsiprašymas, pažeidimų pripažinimas ir kt.); garantijos, kad pažeidimai nesikartos (veiksminga pilietinė kontrolė, teisminės valdžios nepriklausomumas ir kt.)²²⁷¹.

Civilinė teisinė atsakomybė yra vienas iš būdų atkurti pažeistą teisingumą. Kadangi civilinė teisinė atsakomybė yra viena iš teisinės atsakomybės rūšių, tai derėtų aptarti teisinės atsakomybės taikymo principines nuostatas, kiek jos turi specifikos taikant civilinę teisinę atsakomybę.

Teisės teorijoje išskiriami šie teisinės atsakomybės taikymo principai: 1) atsakomybė galima tik už neteisėtą veiką; 2) atsakomybė galima tik už kaltą (nesąžiningą) veiką; 3) teisingumas; 4) teisėtumas; 5) tikslingumas; 6) atsakomybės neišvengiamumas²²⁷².

Atsakomybės tik už neteisėtą veiką principas taikomas įstatymų leidėjui ir juos taikančioms institucijoms, kad teisinės atsakomybės rūšys būtų nustatytos tik už visuomenei žalingas veikas. Esant civilinės atsakomybės santykiams svarbu tai, kad šios atsakomybės nustatymas būtų siejamas su padaryta žala, o pats žalos darymo faktas suprantamas kaip neteisėtas veiksmas. CK 6.263 straipsnio 1 dalyje yra įtvirtinta pagrindinė taisyklė – bet kuriam asmeniui nustatytas draudimas daryti žalą.

2270 Vaišvila A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000, p. 356.

2271 JT Generalinės Asamblėjos 2005 m. rezoliucija A/RES/60/147 patvirtinti „Pagrindiniai principai ir rekomendacijos dėl teisių gynimo ir kompensacijos aukoms dėl šurkščių tarptautinių žmogaus teisių pažeidimų ir rimtų tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimų“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-06] <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/496/42/PDF/N0549642.pdf?OpenElement>>.

2272 Vansevičius S. *Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000, p. 226–227.

Šios nuostatos nepaneigia konkrečių deliktų nustatymas, kai veiksmų neteisėtumui keliami papildomi reikalavimai, pavyzdžiui, vertinti žalą kaip padarytą neteisėtai esant sąlygai, kad žala asmens teisėms padaryta nesilaikant įstatymų reikalavimų (CK 6.271 str. 1 d.), neužtikrinant gaminio kokybės (CK 6.295 str.) ar kt.

Atsakomybės kaltės pagrindu principas įtvirtina, kad paprastai teisinė atsakomybė turi būti taikoma kaltam asmeniui. Reglamentuojant civilinės teisinės atsakomybės santykius šios taisyklės paprastai laikomasi, nes kaltė yra vienas iš šios teisinės atsakomybės pagrindų ir civilinė teisinė atsakomybė paprastai yra taikoma esant kaltei. Tai nepaneigia civilinės atsakomybės be kaltės nustatymo, nes ši civilinės atsakomybės rūšis vertintina kaip išimtis, o ne kaip bendra taisyklė. Šis principas taip pat įtvirtina išankstinį asmens nekaltumą. Baudžiamojoje teisėje tai žinoma kaip nekaltumo prezumpcija. Pasak G. Godos, nekaltumo prezumpcija, kaip universalus teisės principas, šiuo metu dar tik formuojasi, jo pažeidimas reiškia delikto civilinės teisės požiūriu padarymą ir gali būti pagrindas reikalauti atlyginti materialinę ir moralinę žalą²²⁷³. Mūsų nuomone, šis principas nėra naujas, nes civilinėje teisėje jis suprantamas kaip asmens sąžiningumo idėja. Nekaltumo prezumpcija gali būti vertinama kaip asmens sąžiningumo principo išraiška baudžiamuosiuose teisiniuose santykiuose. Civilinėje atsakomybėje ši taisyklė galioja visiems asmenims, bet turi išlygą skolininkui. Pagal CK 6.248 straipsnio 1 dalį yra nustatyta skolininko kaltės prezumpcija. Reikia atkreipti dėmesį, kad ji kaip išimtis nustatyta skolininkui, o ne kiekvienam asmeniui. Nė vienas asmuo, kol neįrodyta, jog jis yra susijęs su žala, nėra laikomas skolininku ir jam kaltės prezumpcija netaikoma²²⁷⁴.

Teisingumo principas taikant teisinę atsakomybę paprastai pasireiškia tuo, kad už vieną teisės pažeidimą skiriama viena bausmė, bausmę nustatantis ar ją padidinantis įstatymas negalioja atgal, už nusizengimus negali būti skiriama bausmė kaip už nusikaltimą²²⁷⁵. Civilinė teisinė atsakomybė yra savarankiška teisinės atsakomybės rūšis. Ji gali būti taikoma atskirai nuo kitų atsakomybės rūšių ir jos taikymas nereiškia asmens dvigubo nubaudo. Teisingumas gali būti atkuriamas dau-

2273 Goda G. *Nekaltumo prezumpcija: įtvirtinimas Lietuvos teisėje ir kai kurie turinio aspektai*. Vilniaus universiteto mokslo darbai: teisė. 2000, 44: 43.

2274 Plačiau apie tai žr. Norkūnas A. Kaltė kaip civilinės atsakomybės pagrindas. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20).

2275 Vansevičius S. *Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000, p. 226–227.

geliau būdų²²⁷⁶. Civilinės teisinės atsakomybės taikymas reiškia asmens pažeisto teisinio statuso atkūrimą turitinėmis priemonėmis. Jos taikomos, jeigu asmens teisės pažeistos asmeniui darant turtinę žalą ar kitokią žalą, kuri gali būti įvertinta pinigais, atlyginta ir taip visiškai ar iš dalies atkurtas teisingumas. Jis gali būti atkurtas taikant baudžiamąją, administracinę, politinę atsakomybę (pvz., pašalinant iš pareigų apkalto tvarka, neišrenkant per rinkimus ar kt.), moralinį pasmerkimą, arba taikant kitokias, pavyzdžiui, civilines teises gynybos priemones. Antai pagal CK 1.138 straipsnį gali būti pripažintas asmeniui padarytas jo teisių pažeidimas. Vien šio pažeidimo pripažinimas pagal nacionalinės ir tarptautinės teisės aktus gali būti suprantamas kaip pakankama satisfakcija (pvz., Lietuvos ATPK 30-1 str., EŽTK 50 str. ir kt.). Lietuvos ir tarptautiniai ar supranacionaliniai teismai taip pat pripažįsta tokią praktiką bylose, kuriose prašoma taikyti civilinę atsakomybę ir atlyginti žalą. Pavyzdžiui, EŽTT byloje *Lamy v. Belgija* nustatė, kad dėl patirtos moralinės skriaudos teismo pripažinimas padaryto teisių pažeidimo yra derama satisfakcija²²⁷⁷. LAT 2001 m. rugsėjo 5 d. nutartyje teismas netaikė civilinės atsakomybės, nors buvo nustatytos visos skolininko civilinės atsakomybės sąlygos. Pagal bylos aplinkybes kelerius metus darbuotojams atlyginimus vėlavusios mokėti įmonės direktorius reikalavo žalos atlyginimo iš įmonės profesinės sąjungos pirmininkės, kuri profesinės sąjungos susirinkime direktorių pavadino vagimi. Pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai nustatė skolininkės civilinės atsakomybės sąlygas ir priteisė neturtinės žalos atlyginimą. Kasacinis teismas nurodė, kad nors ir nustatytos visos sąlygos civilinei atsakomybei taikyti, teisingumo sumetimais ji gali būti netaikoma. Tai buvo pirmoji byla, kai Lietuvos teismų praktikoje netaikyta civilinė atsakomybė asmeniui už padarytą neturtinę žalą, tiesiogiai taikant teisingumo principą. Dabar ši praktika taikoma nuolat²²⁷⁸.

Teisėtumo principas numato, kad teisinė atsakomybė galima tik už veiką, kuri numatyta įstatymu, o atsakomybė taikoma laikantis įstatymu nustatytos procedūros. Taikant civilinę atsakomybę šis principas svarbus tuo požiūriu, kad padarytą žalą ne visada yra įmanoma atlyginti to-

2276 Žr., pavyzdžiui, JT Generalinės Asamblėjos 2005 m. gruodžio 16 d. rezoliucijos A/RES/60/147 nuostatą dėl žalos atlyginimo pažeidus tarptautinę humanitarinę teisę ir žmogaus teises.

2277 Berger V. *Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 147–150.

2278 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. rugsėjo 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-747/2001; 2005 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-280/2005.

dėl, kad ir nuo valstybėje galiojančio reglamentavimo priklauso, ar ji gali būti atlyginta. Pavyzdžiui, S. Cirtautienė nurodo, kad neturtinės žalos atlyginimas atskirose šalyse reglamentuojamas skirtingai: singuliarinės tradicijos šalyse (Prancūzijoje, Graikijoje, Portugalijoje ir kt.) neturtinės žalos atlyginimas taikomas kaip visavertis teisių gynimo būdas ir neturtinė žala atlyginama, kai įrodoma, kad ji padaryta, o bipolinės tradicijos šalyse (Vokietijoje, Šveicarijoje, Italijoje, Olandijoje ir kt.) remiamasi turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo atskyrimu ir ji atlyginama tik įstatymų numatytais atvejais²²⁷⁹. Lietuva buvo priskiriama prie bipolinės tradicijos šalių²²⁸⁰. Mūsų nuomone, dėl to egzistuoja konstitucinė problema ir teisinė padėtis nėra aiški. CK 6.250 ir 6.263 straipsniai nustato, kad neturtinė žala atlyginama „įstatymo nustatytais atvejais“. LAT ne vienoje nutartyje yra sakęs, kad neturtinė žala nepriteisiama todėl, kad tai nėra įstatymais numatytas atvejis, pavyzdžiui, dėl trukdymo naudotis servitutu, jeigu tai padaryta nenusikalstamais veiksmais²²⁸¹. O pagal konstitucinę jurisprudenciją reikėtų vadovautis Konstitucijos 30 straipsnio principu, kad padaryta žala turi būti atlyginama. LRKT nutarime sakoma, kad įstatymų leidėjas negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris sudarytų prielaidas atsirasti situacijai, kad asmuo, patyręs žalą, *inter alia*, moralinę, negalėtų gauti teisingo žalos atlyginimo²²⁸².

Tikslingumas, kaip teisinės atsakomybės principas, reiškia teisinės atsakomybės poveikio adekvatumą, kad būtų pasiekti konkrečios teisinės atsakomybės tikslai. Esant civilinei teisei ir civilinei atsakomybei, tai suprantama kaip proporcingumas. Galima išvelgti kelis jo aspektus. Kaip jau minėta, civilinė atsakomybė yra turtinė, todėl ji pirmiausia yra reakcija į turtinio intereso pažeidimą. Akivaizdu, kad tokį pažeidimą geriausiai atlygina satisfakcija turtu arba pinigais (turto visuotiniu ekvivalentu). Antras aspektas – atlyginimo dydis. Taikant civilinę atsakomybę

2279 Cirtautienė S. *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas*. Vilnius: Justitia, 2008, p. 25–31.

2280 Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995, p. 195–196; Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 335.

2281 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-449/2004; 2003 m. kovo 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-391/2003. Pastaruoju metu kasacinio teismo pozicija kinta ir neturtinė žala priteisiama tiesiogiai remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsniu.

2282 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. vasario 3 d. nutarimą „Dėl transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo išmokų už neturtinę žalą“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 16-758.

šis klausimas ypač svarbu tais atvejais, kai padarytosios žalos atlyginimo dydį dėl tam tikrų aplinkybių, pavyzdžiui, jos prigimties, nustato teismas (CK 6.249 str. 1 d.). Lietuvos teismų praktikoje įtvirtinta nuostata, kad ginant viešo asmens garbę ir orumą nuo neatitinkančių tikrovės žinių paskleidimo pagrindinis asmens teisių gynimo būdas yra paneigti žinias, o ne nustatyti kuo didesnę neturtinės žalos atlyginimą²²⁸³.

Atsakomybės neišvengiamumo principas įtvirtina, kad nė vienas pažeidimas neturi likti nepastebėtas, o už jį turi būti operatyviai taikyta atsakomybės priemonė. Civilinėje teisėje šis principo taikymas ypatingas ir pasižymi ribotu taikymu. Civilinio pobūdžio teisės, taigi ir teisė reikalauti atlyginti žalą, gali būti įgyvendinama teisė į žalos atlyginimą turinčio asmens nuožiūra – jam apsisprendžiant, ar iš viso reikalauti žalos atlyginimo; ar reikalauti viso jos dydžio, ar tik dalies; ar reikalauti, kad žalą atlygintų visi atsakingi asmenys, ar tik kreditoriaus pasirinktasis, jeigu yra galimybė rinktis; kuriuo metu reikalauti atlyginti žalą – nedelsiant, ar vėliau, tik nepraleidžiant ieškinio senaties. Pavyzdžiui, neretai visuomenėje piktinamasi, kad rinkoje yra daug blogos kokybės maisto produktų ir jais apsinuodijama, kad netinkamai suteikiamos medicinos ar kitos paslaugos, bet niekas neatlygina padarytos žalos, t. y. kaltininkams netaikoma civilinė atsakomybė. Akivaizdu, kad neįvertinama šios atsakomybės rūšies specifika, jog ji taikoma tuo atveju, kai turintis teisę į žalos atlyginimą asmuo reikalauja ją taikyti. Manome, kad atsakomybės neišvengiamumo principas civilinės atsakomybės nuostatose tiesiogiai neįtvirtintas, bet kaip teisinės atsakomybės principas gali būti taikomas ir reikštų, kad žalos atlyginimo imperatyvas turi būti įgyvendintas savanoriškai arba jo taikymą garantuotų valstybės prievarta, jeigu tik šią teisę prašoma įgyvendinti.

2.1.2. Civilinės atsakomybės skirtumai nuo kitų teisinės atsakomybės rūšių

Civilinės teisinės atsakomybės, kaip vienos iš teisinės atsakomybės rūšių, bruožai geriausiai atskleidžiami ją lyginant su kitomis teisinės atsakomybės rūšimis. Lietuvos teisės teorijoje buvo įprasta skirti šias pagrindines teisinės atsakomybės rūšis: 1) civilinę; 2) baudžiamoji;

²²⁸³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-280/2005; 2000 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-130/2000; 2001 m. gegužės 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-529/2001 ir kt.

3) administracinė; 4) drausminė²²⁸⁴. Nors yra ir kitokių teisinės atsakomybės rūšių ir jų klasifikacijos vertinimų²²⁸⁵, šio tyrimo tema neapima diskusijos apie teisinės atsakomybės rūšių požymius, jų turinį ir pakankamumą kiekvieną teisinės atsakomybės atvejį įvertinti kaip atsakomybės rūšį.

Atsakomybės kaip rūšies būdingos savybės atsiskleidžia jas lyginant pagal: 1) atsakomybės taikymo pagrindą; 2) teisinio santykio subjektus; 3) taikomas poveikio priemones; 4) procesinę atsakomybės taikymo tvarką.

Civilinės teisinės atsakomybės bruožams atskleisti šią atsakomybę svarbiausia būtų lyginti su labiausiai paplitusiomis teisinės atsakomybės rūšimis, kuriomis teisinė atsakomybė taikoma žalos padarymo pagrindu ar atvejais. Tai būtų administracinė ir baudžiamoji atsakomybė kaip viešos atsakomybės rūšys. Drausminę atsakomybę su tarnybine ar konstitucine atsakomybe sieja nemažai bendrų bruožų. Ji taikoma ne vien dėl padarytos žalos ar nuostolių, bet dažniau vien dėl to, kad nesilaikoma nustatytos tvarkos, ir todėl nesiejama su daroma žala. Tai skatina aptarti vien drausminės ir civilinės atsakomybės skirtumus. Atskirai reikėtų įvertinti materialinės ir civilinės atsakomybės skirtumus ir santykį.

2.1.2.1. Civilinės, administracinės ir baudžiamosios atsakomybės skirtumai

Dažniausiai lyginama civilinė atsakomybė ir viešosios atsakomybės rūšys – baudžiamoji, administracinė. Administracinės teisės moksle administracinė atsakomybė atribojama nuo civilinės atsakomybės pagal taikymo pagrindus, ją taikančius subjektus, poveikio priemones ir jų padarinius, atsakomybės subjektus, procesinę atsakomybės taikymo tvarką ir kitus požymius²²⁸⁶.

V. Mikelėnas pateikia šiuos bendruosius administracinės ir baudžiamosios atsakomybės skirtumus nuo civilinės atsakomybės:

2284 Vansevičius S. *Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius: Justitia, p. 228–229.

2285 Pavyzdžiui, A. Vaišvila nurodo esant tris drausminės atsakomybės rūšis (žr. Vaišvila A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000, p. 362). S. Šedbaras dar nurodo, kad, be jau minėtų, dar yra savarankiškos konstitucinė, tarnybinė ir materialinė atsakomybės (žr. Šedbaras S. *Administracinė atsakomybė*. Vilnius: Justitia, 2005, p. 70).

2286 Žr. Petkevičius P. *Administracinė atsakomybė*. Vilnius: Justitia, 1996, p. 27, 30–31; Šedbaras S. *Administracinė atsakomybė*. Vilnius: Justitia, 2005, p. 73, 77–79; Andruškevičius A. *Administracinės teisės principai ir normų ribos*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 108–110, 191–193.

1. Skiriasi atsakomybės tikslas ir paskirtis;
 2. Skiriasi jų taikymo tvarka;
 3. Skirtingi atsakomybės taikymo senaties terminai;
 4. Skirtingi atsakomybės atsiradimo pagrindai;
 5. Skirtingi atsakomybės taikymo iniciatoriai;
 6. Skirtinga kaltės samprata, jos reikšmė ir atsakomybės sąlygų įrodinėjimo taisyklės;
 7. Skirtingos taikomų sankcijų rūšys ir jų prigimtis²²⁸⁷.
- Išsamiau aptarsime kiekvieną iš šių atvejų.

Skirtumas pagal tikslą

Civilinės atsakomybės pagrindinis tikslas yra kompensuoti padarytą žalą. Tai nuolat pabrėžia teismų praktika, orientuodama, kad pagal šiuos tikslus turi būti atitinkamai aiškinami ir taikomi įstatymai, kurie ją reglamentuoja²²⁸⁸. Administracinės ir baudžiamosios atsakomybės tikslai – nubausti ir auklėti pažeidėją, užkirsti kelią naujiems pažeidimams ir nusikaltimams ateityje (ATPK 20 str., Baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 41 str.). Baudžiamosios teisės teoretikai, lygindami baudžiamąją ir civilinę atsakomybę, pabrėžia, kad esminis jų skirtumas yra tas, jog civilinė atsakomybė siekia atkurti pažeistų turtinių teisių ir todėl yra kompensacinio pobūdžio, o baudžiamoji atsakomybė nesiejama su konkrečiu asmens pažeistų teisių atkūrimu. Įgyvendinus baudžiamąją atsakomybę, kaltininkas yra tik nubaudžiamas. Jeigu nusikaltimu padaryta žala, tai civilinė atsakomybė įgyvendinama per civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje²²⁸⁹.

Skirtumas pagal procesinę taikymo tvarką

Civilinė atsakomybė taikoma savanoriškai ir priverstinai. Žalą privalantis atlyginti asmuo gali geruoju atlyginti padarytą žalą arba sumokėti nuostolius ir taip įgyvendinti civilinę atsakomybę²²⁹⁰. Jeigu geruoju žala neatlyginama, teisę į žalos atlyginimą turintis asmuo gali reikalauti

2287 Abramavičius A., Mikelėnas V. *Įmonių vadovų teisinė atsakomybė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 1998, p. 232.

2288 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. gegužės 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-525/2001; 2001 m. gegužės 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-640/2001.

2289 Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. 3 leidimas. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 131.

2290 Lietuvos Respublikos BPK 107 straipsnis numato, kad nusikaltimu padaryta žala gali būti savanoriškai atlyginta bet kuriuo proceso metu.

ją įgyvendinti civilinio proceso tvarka (CPK 1 str.), arbitražo tvarka²²⁹¹, administracinio proceso tvarka (ATPK 37, 37¹ str.) ir baudžiamojo proceso tvarka (Baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 65–70 str.).

Administracinė atsakomybė taikoma tik administracinio proceso tvarka, o baudžiamoji atsakomybė taikoma tik baudžiamojo proceso tvarka. Administracinės ar baudžiamosios atsakomybės taikymas už padarytą žalą nėra civilinės atsakomybės taikymo sąlyga.

Skirtumas pagal atsakomybės taikymo senaties terminus

Civilinės atsakomybės taikymo senaties terminas nepriklauso nuo civilinės atsakomybės rūšies ir pažeidimo aplinkybių, jų reikšmės, žalos atlyginimo dydžio. Jo trukmę nustato CK 1.125 straipsnis. Mūsų nuomone, šios išvados nepaneigia to, kad netesyboms (delspinigiams, baudai) priteisti yra nustatytas trumpesnis terminas negu žalai atlyginti. Netesybos yra viena iš žalos atlyginimo formų, prievolių vykdymo užtikrinimo priemonė. Ieškinio senaties terminas priteisus netesybas nepriklauso nuo netesybų dydžio, jų atsiradimo priežasčių ir sąlygų. Senaties termino trukmė ne visada sutampa su žalos padarymo ar paaiškėjimo momentu. Ieškinio senaties termino eiga prasideda nuo tada, kai asmuo sužino arba turi sužinoti apie pažeistas savo teises – padarytą žalą. Ieškinio senaties terminas gali būti nutraukiamas (CK 1.130 str.), sustabdomas (CK 1.129 str.), o praleistas dėl svarbios priežasties – teismo atnaujinamas (CK 131 str.). Ta aplinkybė, kad asmuo padarė žalą darydamas nusikaltimą, baudžiamąjį nusižengimą ar administracinės teisės pažeidimą, bet suėjęs administracinės ir baudžiamosios atsakomybės taikymo terminams negalima pasinaudoti žalos išieškojimu administracinio ar baudžiamojo proceso tvarka, nepaneigia asmens teisės gauti žalos atlyginimą kreipiantis į teismą civilinio proceso tvarka.

Baudžiamoji atsakomybė taikoma pagal BK nustatytus terminus, kurie yra skirtingos trukmės. Ji priklauso nuo veikos kvalifikavimo nusikaltimu ar baudžiamuoju nusižengimu, nuo sankcijos griežtumo. Praleistas baudžiamosios atsakomybės taikymo terminas negali būti teismo atnaujinamas, jam pasibaigus baudžiamoji atsakomybė negali būti taikoma (BK 95 str.).

Administracinė atsakomybė taikoma pagal ATPK nustatytus terminus (ATPK 35 str.). Jie yra palyginti neilgi, nustatyti atsižvelgiant į tai,

2291 Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 39-961.

kad ši atsakomybė taikoma už lengvesnius nei nusikalstami pažeidimus, įstatymo numatytais atvejais terminas gali būti pratęsiamas, bet ne ilgiau kaip vieneriems metams.

Skirtumas pagal atsiradimo pagrindą

Civilinė atsakomybė atsiranda pažeidus sutartį (nesilaikant prievolės) ar padarius deliktą (pažeidus asmens absoliutinio pobūdžio teisę, kurios niekam nevalia pažeisti, jeigu jis įstatymu ar kitaip neįgaliotas to padaryti) ir paprastai sukūrus neigiamas turtines pasekmes – žalą. Nepadarius žalos, t. y. neatsiradus neigiamų turinių ar neturtinio pobūdžio neigiamų pasekmių, kurias galima įvertinti ir atlyginti, civilinė atsakomybė neatsiranda. Civilinė atsakomybė netaikoma už formaliuosius pažeidimus, bet turi būti ir neigiamos materialiosios pasekmės – žala ar nuostoliai. Pavyzdžiui, teismų praktika pripažįsta, kad asmeninės ar kitokios teisės pažeidimas savaime nereiškia, kad yra padaryta neturtinė žala ir vien dėl pažeidimo civilinė atsakomybė netaikoma. Teismas reikalauja, kad būtų įrodytas dėl pažeidimo padarytos neturtinės žalos faktas²²⁹². Šiai išvadai neprieštaruoja tai, kad civilinė atsakomybė taikoma, pavyzdžiui, pažeidus sutartį, priteisiant netesybas arba negautas pajamas. Netesybos yra nuostoliai, kurie preziumuojami kaip padaryti nesilaikant sutarties, o byloje dėl negautų pajamų priteisimo teismui turi būti įrodyta, kad buvo negauta pajamų, kurių pagrįstai tikėtasi gauti.

Administracinė atsakomybė atsiranda padarius administracinę teisės pažeidimą, t. y. priešingą teisei kaltą veiką, kuria kėsiamasi į nustatytą tvarką, nuosavybę, piliečių teises ir laisves. Neigiamos turtinės ar materialinės pasekmės dažniausiai nereikalingos administracinei atsakomybei atsirasti. Didelis turtinis nuostolis, padarytas dėl administracinio pažeidimo, yra viena iš administracinę atsakomybę sunkinančių aplinkybių (ATPK 32 str.).

Baudžiamoji atsakomybė atsiranda padarius nusikaltimą, t. y. baudžiamojo įstatymo numatytą pavojingą veiką, kuria kėsiamasi į baudžiamojo įstatymo ginamas vertybes ir gėrius, o už tai skiriama kriminalinė bausmė. Neigiamos turtinės pasekmės ne visada reikalingos šiai atsakomybei atsirasti. Baudžiamojoje teisėje pripažįstamos formaliosios nusikaltimo sudėty, kai veikos pasekmės neturi teisinės reikšmės nusi-

2292 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-924/2003; 2003 m. spalio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1000/2003; 2005 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-472/2005.

kaltimo baigtumui. Jų atsiradimas turi reikšmės tik baudmės individualizavimui²²⁹³. Iš to išeina, kad ne visada dėl padarytos žalos ar patirtų nuostolių atsiranda baudžiamoji atsakomybė.

Skirtumas pagal atsakomybės taikymo iniciatorius

Civilinė atsakomybė visada taikoma privataus asmens iniciatyva, nes tai yra reakcija į privataus intereso pažeidimą. Ji taikoma privataus asmens interesais. Valstybė per ją atstovaujančias institucijas, prašydama taikyti turtinę atsakomybę, civilinių teisinių santykių srityje veikia kaip privatus asmuo – negali naudotis savo, kaip suvereno, teise įsakyti pavaldiems subjektams padengti žalą, neturi teisės, kad padengtų žalą, nusavinti ar paimti savo naudai asmenų turto, iškilus ginčui dėl žalos atlyginimo, ginčą turi spręsti teisme, jos teisės teismo procese yra tokios pat kaip ir kitų asmenų ir kt.

Administracinė ir baudžiamoji atsakomybė taikoma viešo asmens – valstybės – iniciatyva. Šios atsakomybės taikymu valstybė reaguoja į viešo intereso pažeidimą. Jeigu dėl asmens veikos kartu yra pažeistas ir viešas, ir privatus interesas, tai viešas interesas ginamas pagal viešo asmens reikalavimą taikyti viešą atsakomybę (skiriant administracinę nuobaudą ar kriminalinę bausmę), o jeigu pažeistas privatus interesas (pvz., žala padaryta sužalojant sveikatą) – pagal privataus asmens reikalavimą atlyginti jam padarytą žalą. Aplinkybė, kad administracinė atsakomybė gali būti taikoma teismo tvarka kreipiantis privačiai, kad dėl kai kurių nusikaltimų baudžiamoji atsakomybė taikoma privataus kaltinimo tvarka, nepaneigia bendros taisyklės, nes tai yra šios taisyklės išimtys²²⁹⁴.

Skirtumas pagal atsakomybės sąlygas ir jų įrodinėjimą

Civilinėje atsakomybėje kaltė suvokiama kaip asmens elgesio išorinis vertinimas, tai asmens faktinio elgesio lyginimas su tuo elgesio modeliu, kaip jis turėjo elgtis, kad niekam nepadarytų žalos. Ar atsiranda civilinė atsakomybė, didesnę reikšmę turi kaltės faktas, o ne jos formos

2293 Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. 3 leidimas. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 156.

2294 ATPK 262 straipsnyje numatyta akcininko, žemės ūkio bendrovės nario, kooperatinės bendrovės (kooperatyvo) nario, kreditoriaus, visuomenės informavimo priemonės atstovo, žurnalisto teisė reikalauti pradėti administracinio teisės pažeidimo bylą; BPK 167 straipsnyje nurodytais atvejais ikiteisminis tyrimas dėl nusikalstamų veikų pradedamas tik esant nukentėjusiojo skundui.

(tyčia, didelis neatsargumas, neatsargumas, mažas neatsargumas, klaida). Kreditorius neprivalo įrodyti skolininko kaltės, nes jo kaltė laikoma iš anksto nustatyta – ji preziumuojama²²⁹⁵. Taikant civilinę atsakomybę kaltės forma gali turėti reikšmės. Pavyzdžiui, didesnio pavojaus šaltinio valdytojo, gyvūnų ir statinio savininkui (valdytojui) ir kitais įstatymo numatytais atvejais ji gali būti netaikoma, jeigu įrodytas didelis nukentėjusiojo neatsargumas²²⁹⁶.

Galiojant skolininko kaltės prezumpcijai skolininkas, norėdamas išvengti žalos atlyginimo, privalo įrodyti, kad žala padaryta ne dėl jo kaltės, t. y. kad žala atsirado dėl aplinkybių, nepriklausančių nuo žmogaus apskritai (gamtos jėgų ir pan.), dėl kitų asmenų, už kuriuos skolininkas nėra atsakingas (trečiųjų asmenų), ar dėl paties nukentėjusiojo kaltės (reikiamais atvejais tyčios ar didelio neatsargumo forma ir pan.), arba kad jis teisėtai padarė žalą (gynėsi, veikė būdamas būtino reikalingumo būklės ir pan.), arba buvo įgaliotas žalą padaryti (veikė remdamasis galiojančiu teisės aktu, pagal nukentėjusiojo sutikimą ar nurodymą ir pan.)²²⁹⁷.

Civiliniame procese, taigi ir civilinėse bylose dėl žalos atlyginimo, kiekviena iš šalių įrodo tas aplinkybes, kuriomis remiasi (CPK 178 str.). Atitinkamai civilinėje byloje dėl žalos atlyginimo kreditorius turi įrodyti žalą (nuostolius), neteisėtus veiksmus ir priežastinį žalos (nuostolių) ir neteisėtų veiksmų ryšį.

Civilinę atsakomybę sunkinančių ar lengvinančių aplinkybių nėra. Tokios aplinkybės, kaip, pavyzdžiui, asmuo įvertina savo elgesį – gailisi dėl padarytos žalos, pasižada jos daugiau nedaryti, atsiprašo už padarytus veiksmus – civilinei atsakomybei atsirasti reikšmės neturi. Įstatymų numatytais atvejais tokios aplinkybės gali turėti įtakos žalos atlyginimo dydžiui, jeigu jį pagal nustatytus kriterijus galutinai nustato teismas. Pavyzdžiui, pagal Visuomenės informavimo įstatymo 54 straipsnį (2000 m. rugsėjo 7 d. įstatymo redakcija) viešos informacijos rengėjo išspausdintas tikrovės neatitinkančios, žeminančios garbę ir orumą informacijos paneigimas ir atsiprašymas teikia pagrindą teismui mažinti

2295 Apie tai plačiau žr. Norkūnas A. Kaltė kaip civilinės atsakomybės pagrindas. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20).

2296 Žr. Ambrasienė D. et al. *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 189.

2297 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. lapkričio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-849/1999; 2001 m. rugsėjo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-763/2001.

žalos atlyginimą²²⁹⁸. Pagal CK 6.250 straipsnį teismas, nustatydamas neturtinės žalos dydį, gali atsižvelgti į reikšmės bylai turinčias aplinkybes. Teismų praktika pripažįsta, kad žalą padariusiojo asmens atsiprašymas turi įtakos nustatant neturtinės žalos dydį²²⁹⁹.

Administracinėje ir baudžiamojoje atsakomybėje kaltė suprantama kaip asmens elgesio vidinis vertinimas, t. y. ar asmuo savo elgesį galėjo suvokti ir ar suvokė kaip priešingą teisei, tačiau vis tiek elgėsi netinkamai. Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje kaltė pateikiama kaip subjektyviosios nusikaltimo pusės elementas. Lyginamojoje baudžiamojoje teisėje kaltė pateikiama kaip psichologinis nusikaltimo elementas²³⁰⁰. Nuo kaltės formos (tyčios, neatsargumo) administracinėje ar baudžiamojoje atsakomybėje priklauso, ar ši atsakomybė apskritai atsiras. Individo požiūris į padarytą nusikaltimą ar nusižengimą (prisipažinimas, gailėjimasis, pasižadėjimas nenusikalsti ar nenusižengti, atsiprašymas ir kt.) turi įtakos skiriant bausmę ar nuobaudą, nes gali būti pripažintas jo atsakomybę lengvinančia aplinkybe. Taikant šias atsakomybės rūšis galioja asmens nekaltumo prezumpcija, asmuo laikomas nekaltas tol, kol jo kaltė nėra nustatyta ir įrodyta įstatymo numatyta tvarka, o kaltę privalo įrodyti kaltintojas.

Skirtumas pagal poveikio priemones ir pobūdį

Civilinė atsakomybė pasireiškia turtinio pobūdžio poveikio priemonių taikymu, kurių tikslas yra, kiek tai įmanoma, atkurti turtinę padėtį, kuri buvo iki padarant žalą. Turi būti atlyginama tikroji žala, kiti nuostoliai dėl žalos ir negautos pajamos. Jeigu poveikio priemonės yra ne turtinio pobūdžio, tai taikomos ne civilinės atsakomybės taisyklės. Pavyzdžiui, teismų praktika pripažįsta, kad tikrovės neatitinkančių, garbės ir orumą žeminančių duomenų paneigimas pagal CK 2.24 straipsnį nėra civilinė atsakomybė²³⁰¹. Baudžiamosios ar administracinės atsakomybės taikymu nesiekama atkurti turtinių teisių, bet siekiama atkurti

2298 Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 75-2272.

2299 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-169/2006.

2300 Žr. Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. 3 leidimas. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 200–205; Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 240–241.

2301 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-579/2004.

teisingumą paskiriant kaltininkui kriminalinę bausmę ar administracinę nuobaudą.

Civilinė atsakomybė, būdama turtinio poveikio priemonė, yra nukreipta į asmens turtą, o ne į patį asmenį individualiai. Dėl to nėra svarbus asmens požiūris į žalos darymą, jo išgyvenimai dėl žalos ar jos atlyginimo ir kiti subjektyvūs panašaus pobūdžio veiksniai. Šios atsakomybės taikymui neturi reikšmės, ar apskritai yra žalą padaręs asmuo. Pavyzdžiui, pagal CK 6.128 straipsnį, jeigu už žalą atsakingas fizinis asmuo miršta, tai dėl jo veiksmų atsiradusi turtinė žalos atlyginimo prievolė nepasibaigia, jeigu ji nėra neatsiejamai susijusi su skolininko asmeniu. Nepasibaigusi žalos atlyginimo prievolė gali pereiti paveldėjimo tvarka ir gali būti vykdoma iš mirusiojo asmens ar ir paveldėtojų turto. O fizinio asmens mirtis yra pagrindas netaikyti jam administracinės ir baudžiamosios atsakomybės (ATPK 250 str. 9 p., BPK 3 str. 7 p.).

Civilinės atsakomybės tvarka taikomos turtinio poveikio priemonės vykdomos to asmens naudai, kuris turi reikalavimo teisę. Žalos atlyginimas priteisiamas asmeniui, turinčiam reikalavimo teisę. Net įstatymais numatyta bauda, atsiradus deliktinei atsakomybei, yra išieškoma nukentėjusiajam. Štai pagal CK 2.24 straipsnį, jeigu nevykdomas teismo sprendimas dėl duomenų paneigimo, už kiekvieną teismo sprendimo nevykdymo dieną teismas gali priteisti baudą kreditoriaus naudai.

Administracinė ir baudžiamoji atsakomybė įgyvendinama paskiriant administracinę nuobaudą, kriminalinę bausmę ar baudžiamąjį poveikio priemonę. Bauda siekiama paveikti nusižengusį ar nusikaltusį asmenį. Kriminalinės bausmės, baudžiamąjį poveikio priemonės ar administracinės nuobaudos gali būti turtinio pobūdžio, bet jos paprastai nėra taikomos kreditoriaus naudai. Pavyzdžiui, turto konfiskavimas už pažeidimą, bauda, nemokami darbai pagal BK 42, 67 straipsnius arba daikto konfiskavimas, bauda, nemokami viešieji darbai pagal ATPK 21 straipsnį yra naudingi ne nukentėjusiajam, o valstybei.

2.1.2.2. Civilinės ir drausminės atsakomybės skirtumai

Skirtumas pagal atsakomybės pagrindus

Būtinai civilinės atsakomybės atsiradimo ir taikymo pagrindas yra padaryta žala. Kaip jau minėta, nesant šio pagrindo, civilinė atsakomybė iš viso neatsiranda. Delikto arba sutarties pažeidimo atveju atsiranda

visiškai nauji santykiai (delikto atveju – tarp asmenų, kurių iki tol jokie santykiai galėjo nesietti) arba iš dalies naujas, bet esminis santykių aspektas (sutarties pažeidimo atveju – tarp sutarties šalių) – neigiamos turtinės pasekmės.

Drausminė atsakomybė atsiranda dėl drausminio nusižengimo, kurio faktinis pagrindas nebūtinai yra padaryta žala. Drausminis nusižengimas dažniausiai pasireiškia kaip nustatytos tvarkos ar drausmės nesilaikymas, nors gali pasireikšti ir kaip padaryta žala. O civilinė atsakomybė atsiranda tik dėl padarytos žalos. Tuo drausminės atsakomybės taikymas panašus į viešos atsakomybės taikymo pagrindus, nes administracinė ir baudžiamoji atsakomybė pripažįsta formalias pažeidimų sudėtis, nereikalauja pažeidimo pasekmių. Tuo ši atsakomybė skiriasi nuo civilinės atsakomybės.

Taikant civilinę atsakomybę galioja skolininko kaltės prezumpcija. Taikant drausminę atsakomybę pažeidėjo kaltės prezumpcija negalioja, bet taikomas bendrasis asmens sąžiningumo (nekaltumo) principas, kol neįrodyta jo kaltė dėl pažeidimo.

Skirtumas pagal teisinio santykio subjektus

Civilinė atsakomybė taikoma lygiateisiškumo pagrindais, nesvarbu, ar subjektai yra vienas kitam pavaldūs, ar ne. Tai gali būti teisiniai santykiai asmenų, kurie vienas kitam nepavaldūs nei pagal įstatymus, nei pagal sutartį, o jeigu ir yra pavaldūs, tai ne tada, kai taikoma civilinė teisinė atsakomybė. Atsiradus civilinės atsakomybės teisiniams santykiams nė vienas iš jų negali pasinaudoti savo galia šiai atsakomybei taikyti. Pavyzdžiui, nors valstybei padaroma žala, ji neturi teisės savaivališkai nuspręsti ir savo naudai paaimti ar nusavinti turtą, neturi teisės įpareigoti skolininką atlyginti žalą, o skolininkas neprivalo šiuo klausimu kreditoriui paklusti. Iškilęs ginčas sprendžiamas nepriklausomoje institucijoje – teisme.

Drausminės atsakomybės teisinio santykio dalyviai yra nelygiateisiai subjektai. Jie yra darbo, tarnybos ar kitokio pavaldumo santykiais susiję ir nelygiateisiai. Šių subjektų tarpusavio teisės ir pareigos reiškia įsipareigojimą paklusti tvarkai bei drausmei ir drausminės atsakomybės taikymą už pažeidimą. Pažymėtina, kad pavaldumas nėra absoliutus, nes drausminės atsakomybės taikymas gali būti skundžiamas teismui. Pavyzdžiui, pagal darbo teisę darbo sutarties esminis požymis yra darbuotojo įsipareigojimas paklusti vidaus darbo tvarkai, o darbdavys turi

įstatymo suteiktus įgaliojimus taikyti drausminę atsakomybę už šios pareigos pažeidimą (DK 93, 227, 236 straipsniai)²³⁰².

Skirtumas pagal poveikio priemones

Civilinės atsakomybės poveikis yra turtinio pobūdžio, kompensuojamojo arba turtinio intereso atkūrimo tikslo ir jis yra įgyvendinamas žalos (nuostolių) atlyginimu.

Drausminės atsakomybės priemonės yra moralinio, o ne turtinio pobūdžio (pastaba, papeikimas ir kt.). Drausminės atsakomybės taikymo tvarka asmeniui neskiriami turtiniai suvaržymai ar baudimai²³⁰³. Jų tikslas yra drausminamasis ir auklėjamasis, taip pat svarbus preventyvus veikimas. Jų poveikis švelnesnis negu esant administracinei ar baudžiamajai atsakomybei. Drausminiai nusižengimai paprastai yra ne tokie pavojingi ir drausminė atsakomybė įgyvendinama skiriant drausminę nuobaudą. Taikant drausminę atsakomybę nesiekama kompensuoti padarytų nuostolių ar žalos. Darbo, tarnybos teisinių santykių šalių tarpusavio turtinės atsakomybės klausimus reglamentuoja specifiniai darbo teisės ir tarnybos teisės institutai – materialinė atsakomybė²³⁰⁴.

Skirtumas pagal atsakomybės taikymo tvarką

Civilinė atsakomybė taikoma skolininko savanoriškai arba valstybės prievartos tvarka, kreditoriaus prašymu. Kreditorius turi įrodyti civilinės atsakomybės taikymo pagrindus, išskyrus kaltę, nes galioja skolininko kaltės prezumpcija.

Drausminė atsakomybė įgyvendinama privataus subjekto iniciatyva ir valia, o ne savanoriškai ar valstybės prievarta. Jos taikymas yra kontroliuojamas teismo, nes drausminės atsakomybės pagrįstumas ir procedūros teisėtumas gali būti patikrinamas. Pažeidėjas gali apskųsti jam paskirtą drausminę nuobaudą, o ją paskyręs asmuo turi įrodyti, kad

2302 Žr. Nekrošius I. et al. *Darbo kodekso komentaras. III dalis. Individualūs darbo santykiai*. II tomas. Vilnius: Justitia, 2004, p. 46–47.

2303 DĮK 158 straipsnio 1 dalies 4 punktas (1988 m. kovo 30 d. įsako redakcija) numatė drausminę nuobaudą – perkėlimą į mažiau mokamą darbą iki trijų mėnesių arba į žemesnes pareigas tokiam pat laikui. Priėmus Darbo sutarties įstatymą šios nuostatos galiojimas buvo sustabdytas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. lapkričio 28 d. nutarimu. Manome, kad drausminės atsakomybės prigimties, paskirties ir tikslų ši nuobauda neatitiko.

2304 Pavyzdžiui, DK 245–258 straipsniai; Valstybės tarnybos įstatymo 32–33 straipsniai; Karių materialinės atsakomybės įstatymas ir kt.

jis taikė drausminę atsakomybę esant pagrindui ir remdamasis tinkama procedūra, t. y. teisėtai²³⁰⁵. Drausminę atsakomybę taikantis asmuo turi įrodyti teismui, kad buvo visos drausminės atsakomybės taikymo sąlygos. Ją taikant pažeidėjo kaltės prezumpcija nėra nustatyta.

Skiriasi civilinės ir drausminės atsakomybės taikymo terminų pobūdis ir trukmė. Civilinės atsakomybės taikymo terminai susiję su kreipimusi į teismą, todėl yra taikomos senaties terminų taisyklės.

Drausminei atsakomybei taikyti numatyti trumpi taikymo terminai, jie yra procedūriniai. Procedūriniai terminai nėra senaties terminai, jie yra giminingi procesiniams. LAT metodinėje medžiagoje yra nurodęs, kad terminai, kurie nėra susiję su kreipimusi į teismą, nėra senaties terminai²³⁰⁶.

2.1.2.3. Civilinė ir materialinė atsakomybė

Pagal CK 1.3 straipsnį darbo santykius reglamentuoja specialūs įstatymai. CK normos darbo santykius reglamentuoja tiek, kiek jų nereglamentuoja specialūs įstatymai. Pagal Lietuvos teisės doktriną darbo sutartiniai santykiai pripažįstami privatinės teisės sudedamąja dalimi²³⁰⁷. Civilinę atsakomybę reglamentuojančios nuostatos ir kitos civilinės teisės nuostatos (pvz., senaties taikymo klausimai) gali būti taikomos materialinės atsakomybės atveju tiek, tiek jų nereglamentuoja darbo kodeksas ir kiti specialūs įstatymai (pvz., Karių materialinės atsakomybės įstatymas²³⁰⁸). Toks teisinis reglamentavimas reiškia, kad civilinės atsakomybės ir materialinės atsakomybės santykis yra toks pat kaip civilinės ir darbo teisės.

2305 Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimo Nr. 45 „Dėl Darbo kodekso normų, reglamentuojančių darbo sutarties nutraukimą pagal Darbo kodekso 136 straipsnio 3 dalies 1 ir 2 punktus, taikymo teismų praktikoje“ 17, 18, 21 ir kitus punktus. *Teismų praktika*. 21: 166–167.

2306 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimo Nr. 45 „Dėl Darbo kodekso normų, reglamentuojančių darbo sutarties nutraukimą pagal Darbo kodekso 136 straipsnio 3 dalies 1 ir 2 punktus, taikymo teismų praktikoje“ 22 punktą. *Teismų praktika*. 21: 168–169. Apie procedūrinius terminus žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. gruodžio 20 d. nutarimu Nr. 39 patvirtintą Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant ieškinio senatį reglamentuojančias įstatymų normas, apibendrinimo apžvalgą. *Teismų praktika*. Nr. 18, p. 199–200.

2307 Mikelėnas V. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 59.

2308 Lietuvos Respublikos karių materialinės atsakomybės įstatymas *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 64–1928.

Darbo teisės moksle ši atsakomybės rūšis vertinama nevienareikšmiškai. V. Tiažkijus ją apibūdina kaip labai panašią su civiline atsakomybe, bet nurodo jos skirtumus pagal subjektus, žalos nustatymo metodiką ir dydį, atsakomybės pagrindus ir jų nustatymą, žalos atlyginimo tvarką²³⁰⁹. J. Maciulevičius vertina, kad materialinė atsakomybė yra savarankiška atsakomybės rūšis²³¹⁰.

Mūsų nuomone, materialinės ir civilinės atsakomybės santykis grindžiamas darbo ir civilinės teisės sąsajomis. Dėl to materialinė atsakomybė gali būti vertinama kaip civilinės atsakomybės rūšis, kuri siekia tų pačių tikslų, tokio pat pobūdžio priemonėmis, bet dėl siauresnės ir specifinės santykių srities materialinė atsakomybė turi ypatumų arba skirtumų. Civilinės atsakomybės materialinės atsakomybės skirtumus galima apibrėžti pagal atsakomybės pagrindus, teisinio santykio subjektus, atsakomybės taikymo tvarką.

Skirtumas pagal atsakomybės pagrindus

Civilinės atsakomybės pagrindai paprastai yra bendrieji – žala (nuostoliai), neteisėti veiksmai, priežastinis neteisėtų veiksmų ir žalos (nuostolių) ryšys bei kaltė. O materialinės atsakomybės santykiams atsirasti dar turi būti nustatyti du specialūs pagrindai: 1) darbo ar tarnybos faktas; 2) žala (nuostoliai), susijusi su darbu ar tarnyba.

Esant civilinei atsakomybei galima atsakomybė be kaltės, o esant materialinei atsakomybei pagal darbo teisę darbuotojas atsako tik įrodžius jo kaltę.

Civilinės atsakomybės atveju skolininko kaltė preziumuojama, o materialinės atsakomybės atveju žalą padariusiojo darbuotojo kaltė nepreziumuojama. Darbuotojo kaltę turi įrodyti kreditorius – darbdavys.

Skirtumas pagal teisinio santykio subjektus

Skirtumą lemia tai, kad materialinė atsakomybė yra darbo, tarnybos ar kitų pavaldumo santykiais siejamų asmenų teisinis santykis. Attribojimo kriterijai šiuo požiūriu tokie pat kaip civilinės ir drausminės atsakomybės subjektų²³¹¹.

2309 Tiažkijus V., Petravičius R., Bužinskas G. *Darbo teisė*. Vilnius: Justitia, 1999, p. 148–149.

2310 Nekrošius I. et al. *Darbo kodekso komentaras III dalis. Individualūs darbo santykiai*. II tomas. Vilnius: Justitia, 2004, p. 355.

2311 Žr. šio skyriaus 2.1.2.2. dalyje.

Skirtumas pagal atsakomybės taikymo tvarką

Minėjome, kad civilinė atsakomybė gali būti taikoma savanoriškai ir pasitelkiant valstybės prievartą. Apie tai jau rašyta²³¹².

Materialinė atsakomybė šioje srityje yra panaši į civilinę atsakomybę, nes darbuotojas gali padarytą žalą padengti gera valia, o darbdavys turi teisę kreiptis į teismą dėl neatlygintos žalos. Esant materialinei atsakomybei darbdavys, nors ir privatus asmuo, kuriam darbuotojas yra pavaldus, turi teisę ribotai pasinaudoti savo viršenybe prieš jam pavaldų darbuotoją. Pavyzdžiui, pagal DK 258 straipsnį darbdavys gali priimti vienašališką nurodymą išieškoti žalą iš darbuotojo darbo užmokesčio, jeigu ji neviršija vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio. Ši nuostata galioja, jeigu yra sąlygos taikyti materialinę atsakomybę. Literatūroje nurodoma, kad negalima išleisti tokio nurodymo, jeigu padarytoji žala yra didesnė negu vidutinis mėnesinis darbo užmokestis, jeigu praleidžiamas vieno mėnesio terminas, jeigu nutraukti darbo santykiai su darbovieta ir nėra priskaičiuoto ir neišmokėto darbo užmokesčio, iš kurio būtų galima išskačiuoti žalą²³¹³. Nesutinkantis dėl išskaiciavimo darbuotojas turi teisę apskųsti potvarkį darbo ginčų nagrinėjimo tvarka. Dėl nurodytų aplinkybių – taikymo apimties, termino ir išieškojimo tvarkos – ši supaprastinta procedūra yra labai ribota.

2.2. Civilinė atsakomybė – teisinės gynybės priemonė

Teisinės atsakomybės principų specifikos aptarimas civilinės atsakomybės atveju, šios atsakomybės rūšies atribojimas nuo kitų teisinės atsakomybės rūšių atskleidė kitas specifines šios teisinės atsakomybės savybes ir jas reikėtų aptarti.

Taikant civilinę atsakomybę yra apginamos asmens teisės. Tai vienas iš civilinių teisių gynimo būdų, kuris pasireiškia turtinės ar neturtinės žalos (nuostolių), o įstatymų ar sutarties numatytais atvejais – ir netesybų išieškojimu (CK 1.138 str.). Civilinėje teisėje žinoma ir daugiau teisių gynimo būdų, kurie panašūs į civilinę atsakomybę ar jai įgyvendinti skiriamas priemonės, todėl vertėtų aptarti jų santykį ir skirtumus. Turto iš asmens išieškojimas gali būti vertinamas kaip sankcija, todėl de-

2312 Žr. šio darbo dalyje 2.1.2.1.2.

2313 Nekrošius I. et al. *Darbo kodekso komentaras. III dalis. Individualūs darbo santykiai*. II tomas. Vilnius: Justitia, 2004, p. 405.

rėtų apibrėžti civilinės atsakomybės ir sankcijos santykį. Turto ar pinigų priteisimas kitam asmeniui gali būti panašus į restituciją, vindikaciją, nepagrįsto praturtėjimo panaikinimą.

2.2.1. Civilinės atsakomybės ir teisinės sankcijos santykis

Civilinės teisės moksle pabrėžiama, kad ne bet kuri teisės normoje nustatyta prievarta ar poveikis yra civilinė teisinė atsakomybė²³¹⁴. Pavyzdžiui, turtas gali būti išreikalaujamas iš kito asmens, kreditorius pagal sutartį gali pakeisti atsiskaitymo tvarką arba sulaikyti daiktą iki atsiskaitymo. Tai yra *teisinės sankcijos*, bet jos nėra *civilinė atsakomybė*, nes dėl jų taikymo nesumažėjo skolininko turtas. Civilinė teisinė atsakomybė yra viena iš teisinės sankcijos rūšių. Ji yra turтино pobūdžio, nes netenkama skolininko turto arba jis sumažėja.

Vien tai, kad teisinė sankcija gali būti kompensuojamojo pobūdžio, neleidžia jos vertinti kaip civilinės atsakomybės. Pavyzdžiui, neteisingų duomenų paneigimas yra kompensuojamojo pobūdžio, nes iš dalies arba visiškai atlygina asmeniui neteisingų duomenų paskleidimu padarytą skriaudą. Ji atlyginama morališkai ir nukentėjęs asmuo dėl to gali jausti teisingumo atkūrimą. Jeigu kartu su moraline nuoskauda padaryta ir neturtinė žala, tai vien moralinio pobūdžio kompensacija nepašalina visos padarytos žalos, nes neturtinė žala lieka neatlyginta. Neteisingų duomenų paneigimas tik iš dalies atkuria teisingumą, t. y. kompensuoja moralinę kreditoriaus skriaudą, bet nekompensuoja turтинės skriaudos dalies. Kompensacija, kuri kompensuoja turтинę ar moralinę skriaudą turтинėmis, o ne moralinėmis priemonėmis, yra turтинė sankcija ir vertinama kaip civilinė teisinė atsakomybė.

Pabrėžtina, kad ne kiekviena turтинė teisinė sankcija, taikyta dėl teisės pažeidimo, yra civilinė atsakomybė. Pavyzdžiui, padarius nusi kaltimą ar baudžiamąjį nusizengimą gali būti konfiskuojamas turtas, skiriama bauda, taikomos ekonominės sankcijos. Turto konfiskavimas yra teisės pažeidimą padariusio asmens turto paėmimas valstybės naudai. Jis yra turтино pobūdžio, dėl jo sumažėja skolininko turtas, bet dėl turto konfiskavimo nekompensuojami kreditoriaus nuostoliai. Šis turto paėmimas nėra kompensuojamo pobūdžio. Pinigine bauda arba administracine nuobauda asmuo nubaudžiamas, bet kreditoriaus nuostoliai taip nekompensuojami. Lygiai tą patį galima pasakyti dėl ekonominės

2314 Staskonis V. et al. *Civilinė teisė*. Vadovėlis. Kaunas: Vijusta, 1997, p. 426.

sankcijos. Ji gali būti taikoma pažeidus administracinę teisę. Pavyzdžiui, Tabako kontrolės įstatymas numato sankcijas, kurias vadinamos ekonominėmis sankcijomis²³¹⁵. Ekonominės sankcijos ypatingos tuo, kad jos taikomos administracine tvarka, siekia daryti ekonominį poveikį pažeidėjui – ūkio subjektui. Bet šios priemonės nesiekia kompensuoti asmeniui padarytos žalos, yra taikomos pavaldumo tvarka. Lietuvos teisinės institucijos ir teisės teoretikai ekonominės sankcijas priskiria administracinės teisinės atsakomybės institutui²³¹⁶.

Apibendrinant galima sakyti, kad turtinė teisinė sankcija gali būti vertinama kaip civilinė atsakomybė, jeigu pasižymi dviem kriterijais: tai išieškojimai iš skolininko turto, kurie yra perduodami kreditoriui.

2.2.2. Civilinės atsakomybės ir restitucijos, vindikacijos, nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo (įgijimo) santykis

Taikant civilinę atsakomybę padarytai žalai atlyginti skolininko turtas perduodamas kreditoriui, jis skirtas kreditoriaus nuostoliams kompensuoti. Restitucijos, vindikacijos, nepagrįsto praturtėjimo likvidavimo atveju iš asmens paimamas turtas, kurį skolininkas gavo iš kreditoriaus. Grąžinant tokį turtą skolininko turtas nesumažėja. Turto perdavimas kreditoriui reiškia kreditoriaus turtinės padėties atkūrimą, todėl ekonomiškai tai yra kompensavimas, bet jis įgyvendinamas ne skolininko turto sąskaita. Esant civilinei atsakomybei turto ar lėšų perdavimas turi būti ne vien kompensuojamojo pobūdžio. Jis turi vykti skolininko turto sąskaita. Kitaip tai nėra sankcija – skolininko turto netekimas dėl padaryto pažeidimo. Negalima vertinti skolininko turto netekimu tokio atvejo, kai jis netenka ne savo turto, o turto, kurį įgijo iš kito asmens ar kito asmens sąskaita ir turi teisinę pareigą jį sugrąžinti.

Šios nuostatos yra svarbios taikant konkrečias teises normas. Turto perdavimas natūra restitucijos tvarka, dėl vindikacijos ar patenkinus reikalavimą dėl nepagrįsto praturtėjimo kito asmens sąskaita skiriasi

2315 Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 11-281; 2003, Nr. 117-5317.

2316 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 lapkričio 3 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 21 straipsnio 2 dalies (2000 m. kovo 16 d. redakcija), 3 dalies (2002 m. birželio 11 d. redakcija), 4 dalies (1999 m. gegužės 11 d. redakcija), 7 dalies (2002 m. birželio 11 d. redakcija) ir dėl šio įstatymo (2003 m. lapkričio 20 d. redakcija) 26 straipsnio 5, 7, 14 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 131-4743; Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995, p. 27–34; Šedbaras S. *Administracinė atsakomybė*. Vilnius: Justitia, 2005, p. 28.

nuo civilinės atsakomybės taikymo, nes minėtais atvejais teisinių santykių dalykas yra ne skolininko turtas, o kito asmens turtas. Jeigu turtas, turintis būti restitucijos, vindikacijos, nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo (įgijimo) teisinių santykių dalyku, neišliko ir turi būti priteista kompensacija pinigais, tai jų priteisimo sąlygas nustato ne civilinės teisinės atsakomybės taisyklės, o atitinkamai restituciją, vindikaciją, nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo (įgijimo) santykius reglamentuojančios normos. Teismų praktikoje buvo nagrinėta bylų, kai teismai darė klaidas, nes netinkamai kvalifikavo šiuos teisinius santykius. Dėl to netinkamai buvo vadovaujama civilinės atsakomybės teisinėmis nuostatomis, be pagrindo taikyta skolininko kaltės prezumpcija, galiojanti civilinėje atsakomybėje, netinkamai paskirstyta įrodinėjimo pareiga²³¹⁷. Antai civilinėje byloje dėl atsiskaitymų išreikalaujant pavogtą automobilį LAT nurodė, kad pardavėjas privalo pirkėjui grąžinti sumokėtą kainą ir atlyginti šio turėtus nuostolius, bet pardavėjas, net būdamas sąžiningas, negali gintis CK 6.253 straipsnio 1 ir 4 dalių nuostatomis, nes jam taikoma ne civilinė atsakomybė, o įpareigojimas grąžinti be pagrindo įgytą turtą, kai pagrindas, kuriuo įgytas turtas, išnyksta vėliau (CK 6.237 str. 1, 2 d.)²³¹⁸.

2.3. Civilinė atsakomybė – viena iš žalos kompensavimo sistemų

Taikyti civilinę atsakomybę padarytai žalai kompensuoti galima ne visada. Kartais gali būti nenustatytas konkretus žalą padaręs ar už ją atsa-kingas asmuo arba jis gali slapstytis, neturėti turto, arba žalos padarymo veiksmus įstatymas ar teismas gali pripažinti teisėtais ir nenustatyti už tai civilinės atsakomybės. Tai objektyviai verčia ieškoti kitų žalos kompensavimo būdų. Pagrindiniai veiksniai, turintys įtakos taikant civilinę atsakomybę ir kuriant naujas žalos kompensavimo sistemas, yra šie:

- 1) stiprėjanti valstybės socialinė funkcija. Valstybė per mokesčius surenka didelius finansinius išteklius, todėl jų dalį gali panaudoti visuomenės narių patirtai žalai atlyginti. Visuomenės narių socialinių poreikių patenkinimas tampa viena pagrindinių valstybės veikos sričių. Konkrečiai tai pasireiškia fondų, atlyginančių

2317 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. kovo 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-279/2003; 2004 m. spalio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-510/2004.

2318 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-229/2008.

- tam tikrais atvejais patirtus nuostolius ar netektis (fondas bankrutuojančių įmonių darbuotojų reikalavimams iš dalies patenkinti, nusikaltimais padarytai žalai atlyginti ir kt.), kūrimu;
- 2) pramonės plėtra, naujų technologijų diegimas. Šie reiškiniai keičia vis didesnę grėsmę žmogui ir jo aplinkai. Pavojingų medžiagų naudojimas, technologinių procesų diegimas didina nuostolių galimybes ir jie gali būti milžiniški. Vien taikant civilinę atsakomybę jie negali būti visiškai ir visada atlyginti;
 - 3) gamybos plėtra. Dėl to daugėja nelaimingų atsitikimų darbe, o darbdavys gali neturėti reikiamų finansinių išteklių darbuotojui padarytai žalai atlyginti. Reikia ieškoti naujų ar papildomų žalos kompensavimo būdų;
 - 4) civilinės atsakomybės taikymo proceso trukmė neatitinka šalių (nukentėjusiųjų) poreikio. Byla gali būti ilgai nagrinėjama teisme, užtrukti vykdymo procesas, atsakovas gali būti nemokus, todėl reikia ieškoti operatyvių būdų atlyginti žalą.

Teisinės formos, kuriomis asmeniui ekonomiškai kompensuojama padaryta žala arba atliekami kitokie veiksmai, skirti jo turtinei padėčiai pagerinti, gali būti įvairios. Civilinė atsakomybė yra tik viena iš tokių formų. Labiausiai išplėtotos šios žalos kompensavimo sistemos:

- 1) civilinė atsakomybė už neteisėtai padarytą žalą;
- 2) teisėta veika padarytos žalos kompensavimas;
- 3) draudimas (valstybinis socialinis draudimas, draudimas nuo nelaimingų atsitikimų darbe, turto draudimas, gyvybės draudimas, atsakomybės draudimas ir kt.);
- 4) mokesčių lengvatos žalą patyrusiems asmenims;
- 5) skolos perkėlimas valstybei arba kitiems asmenims (specialių fondų ar kitų institucijų kūrimas, kurie tiesiogiai padengia nukentėjusiųjų nuostolius)²³¹⁹.

Išsamiau aptarsime civilinės atsakomybės santykį su kitomis kompensavimo sistemomis.

Civilinės atsakomybės tvarka siekiama kompensuoti neteisėtai padarytą žalą. Šios atsakomybės pagrindinis tikslas yra kompensacinis. Minėtų kitų kompensacinių sistemų taikymu taip pat siekiama kompensuoti nukentėjusiojo asmens žalą ar turtinius nuostolius, tačiau kitais pagrindais ir sąlygomis.

²³¹⁹ Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995, p. 27–34.

Teismų praktika pripažįsta šių sistemų panašumus ir atkreipia dėmesį į reguliavimo skirtumus. Pavyzdžiui, regreso tvarka teisme buvo reikalaujama priteisti laidojimo pašalpos lėšas, kurias savivaldybė išmokėjo mirusiojo artimiesiems (dėl žūties). Teismai atmetė reikalavimus ir LAT nutartyje buvo nurodyta, kad mokama laidojimo pašalpa yra viena iš socialinės paramos formų. Pašalpa išmokama esant mirties faktui, bet tai nėra civilinė atsakomybė. Jos išmokėjimas nepriklauso nuo civilinės atsakomybės sąlygų (kaltumo dėl asmens mirties, kaltės laipsnio ir kt.) ir nevertinamas kaip padarytos žalos atlyginimas. Įstatymas nenumato, kad tokiu atveju lėšos gali būti išreikalaujamos regreso tvarka²³²⁰.

Civilinėse bylose dėl išmokėtos valstybinio socialinio draudimo ligos pašalpos teisėjų kolegija nurodė, kad CK 6.290 straipsnis numato valstybinio socialinio draudimo įstaigų teisę regreso tvarka išsieškoti išmokėtas išmokas²³²¹, o byloje dėl valstybinių ligonių kasų turėtų gydymo išlaidų išieškojimo regreso tvarka teismai pripažino, kad šios išlaidos gali būti priteisiamos iš draudiko, apdraudusio skolininko civilinę atsakomybę²³²².

Civilinė atsakomybė, kaip viena iš teisinės atsakomybės rūšių, kompensacinio tikslo siekia vadovaudamasi teisingumo ir proporcingumo principais. Kompensavimo faktas ar laipsnis priklauso nuo to, ar bus užtikrintas teisingumas, o žalos atlyginimo dydis siejamas su padarytu žalos dydžiu. Pavyzdžiui, jau minėtoje LAT 2005 m. balandžio 27 d. nutartyje²³²³ buvo motyvuojama, kad geram asmens vardui atkurti užtenka garbės ir orumo pažeidimo klausimą išnagrinėti teisme, priimti ir paskelbti sprendimą civilinėje byloje arba nuosprendį baudžiamojoje byloje.

Taikant kompensacinių įstatymų nuostatas ši motyvacija visiškai nereikšminga. Kompensacinės išmokos yra mokamos teisės akte nustatytais sąlygomis ir su padarytos žalos (nuostolių) dydžiu ar kitų teisinio poveikio priemonių taikymu jų mokėjimas nėra siejamas.

2320 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. gegužės 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-304/2004.

2321 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. rugsėjo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-359/2005.

2322 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-186/2005.

2323 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-280/2005.

Civilinė atsakomybė taikoma tiksliai apibrėžtomis sąlygomis. Paprastai nustatytos šios sąlygos, reikalingos civilinei atsakomybei taikyti: žala (nuostoliai), neteisėti veiksmai, priežastinis neteisėtų veiksmų ir žalos (nuostolių) ryšys bei kaltė. Jeigu konkrečiu atveju nėra visų reikalaujamų sąlygų, tai civilinė atsakomybė negali būti taikoma. Būdingas teismų praktikos pavyzdys yra dėl pensijų nepriemokų išreikalavimo. Valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymo²³²⁴ pakeitimai, priimti 2000 m. gruodžio 21 d., įsigalioję 2001 m. sausio 1 d.²³²⁵, sumažino pensininkams, kurie turi draudžiamųjų pajamų, mokėtas valstybinio socialinio draudimo pensijas. 2002 m. lapkričio 25 d. įstatymo pakeitimai buvo pripažinti prieštaraujančiais Konstitucijai²³²⁶. Atsižvelgiant į tai, nuo 2002 m. lapkričio pensijos buvo pradėtos mokėti be Konstitucinio Teismo nurodytų pažeidimų²³²⁷. Pensininkai pareikalavo apginti jų pažeistas teises ir atlyginti žalą, padarytą nuo 2001 m. sausio 1 d. iki 2002 m. lapkričio nemokant visos pensijos. Be kitų motyvų, teismai savo sprendimuose nurodė, kad pagal žalos atlyginimo nuostatas atsakomybė kyla tik esant visoms civilinės atsakomybės sąlygoms. O dėl nepriemokų jos ne visos nustatytos (buvo vykdomas tuo metu galiojęs įstatymas, todėl institucijų veiksmai buvo teisėti ir nėra neteisėtumo kaip vienos iš civilinės atsakomybės sąlygų) ir civilinė atsakomybė negali būti taikoma. Šis pavyzdys rodo, kad civilinė atsakomybė, kaip viena iš kompensavimo sistemų, taikoma ribotai ir ne visada veiksmingai gali užtikrinti asmens pažeistų teisių gynimą²³²⁸.

2324 Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 59-1153.

2325 Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 23 ir 32 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 111-3573.

2326 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 1 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 113-5057.

2327 Jočienė D., Čilinskas K. *Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje*. 2 leidimas. Teisės projektų ir tyrimų centras, 2005, p. 189–191.

2328 Tai savaime nereiškia, kad asmens reikalavimai dėl pažeistų teisių gynimo yra teisiškai nepagrįsti. Įstatymus taikantis teismas pagal pateiktas faktines aplinkybes turi nustatyti, ar apskritai asmens reikalavimas pagrįstas teise. Teisme turi būti tinkamai teisiškai kvalifikuoti faktiniai santykiai ir pasakyta, kurios teisės normos taikomos, ar pagal jas priklauso asmens reikalaujamas žalos atlyginimas civilinės atsakomybės tvarka, ar teisinga kompensacija pagal įstatymus, ar kitokia kompensacinė išmoka. Teismas gali atmesti reikalavimą

Esant civilinei atsakomybei taikomas kompensavimo principas reiškia visišką žalos ar nuostolių kompensavimą, o kompensacinės priemonės pagal specialius įstatymus dažniausiai to nesiekia ir neužtikrina. Štai Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo²³²⁹ 2 straipsnis nurodo, kad socialinis draudimas šio įstatymo nustatytais atvejais kompensuoja dėl draudžiamųjų įvykių (nelaimingų atsitikimų darbe, pakeliui į darbą ar iš darbo ar profesinių ligų) negautas pajamas. Tai rodo, kad remiantis įstatymu kompensuojami ne visi, o tik įstatyme nurodyti nuostoliai ir tik įstatyme išvardytais atvejais. Šie atvejai dar turi būti pripažinti draudžiamaisiais įvykiais, o jų metu padaryti nuostoliai kompensuojami, jeigu jie priskirti prie negautų pajamų. Yra ir kitų sąlygų kompensacijoms pagal šį įstatymą mokėti. Akivaizdu, kad pagal šį įstatymą nekompensuojamos išlaidos, neturtinė žala. Tai ne kartą pabrėžė kasacinis teismas. LAT 2004 m. birželio 7 d. nutartyje²³³⁰ nurodyta, kad draudimas nuo nelaimingų atsitikimų darbe užtikrina tik dalinį nuostolių atlyginimą, o likusią turtinę žalą ir neturtinę žalą atlygina pats draudėjas.

Kompensacijos neišmokamos, jeigu nelaimingas atsitikimas nėra pripažįstamas draudžiamuoju įvykiu. Pavyzdžiui, žuvusiojo darbuotojo šeimai nebuvo išmokėtos kompensacijos, nes nelaimingo atsitikimo darbe metu jis buvo neblaivus ir dėl šios priežasties nelaimingas atsitikimas nebuvo pripažintas draudžiamuoju įvykiu. Ieškinys dėl žalos atlyginimo buvo atmestas. LAT nurodė, kad teismai dėl žalos atlyginimo turėjo taikyti civilinės atsakomybės nuostatas²³³¹.

Civilinės atsakomybės draudimo atveju atsiranda sutartinė draudiko prievolė. LAT yra konstatavęs, kad civilinės atsakomybės draudimo sutartimi siekiama sumažinti neigiamus atlygintinos žalos padarinius atsakingo už žalą asmens turtinei padėčiai. Draudimo rezultatas yra tai, kad asmuo, padaręs savo veiksmais žalą nukentėjusiajam, turi teisę reikalauti, kad šiai žalai atlyginti draudimo įmonė (draudikas) išmokėtų draudimo išmoką pagal civilinės atsakomybės draudimo sutarties są-

remdamasis materialinės teisės nuostata tik tada, kai joks teisės aktas asmens reikalavimo nepatvirtina kaip teisėto.

2329 Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 110-3207.

2330 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. birželio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-358/2004.

2331 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 13 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-276/2005.

lygas, tačiau draudimo sutartis negali atleisti atsakingo už žalą asmens nuo prievolės pačiam tam tikrais atvejais atlyginti padarytą turtinę žalą. Draudimo sutartimi siekiama ne tik sumažinti neigiamus atlygintinos žalos padarinius asmeniui, atsakingam už žalą, bet kartu ir apsaugoti nukentėjusiojo asmens turtinius interesus. Šiuo atveju nukentėjusiojo interesai yra ginami taip, kad draudimo sutartis, pareiškus atitinkamą reikalavimą draudikui, suteikia papildomą nukentėjusio asmens turtinių interesų garantiją, t. y., esant civilinės atsakomybės draudimui, nukentėjusysis įgyja du skolininkus: už atsiradusią žalą atsakingą asmenį, kurio pareiga atlyginti nuostolius kyla iš delikto, ir draudiką (draudimo įmonę), kurio pareiga sumokėti draudimo išmoką žalos atlyginimui kyla iš sutarties²³³².

Civilinės atsakomybės draudimo sutartimi prisiimama draudiko prievolė yra apribota civilinės atsakomybės draudimo sutarties nuostatais. Dėl ribotos civilinės atsakomybės draudiko atsakomybės nuomonę yra išsakęs LAT senatas 2000 m. birželio 16 d. nutarime Nr. 27 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje nagrinėjant civilines bylas dėl atlyginimo turtinės žalos, padarytos eismo įvykio metu“ 13 punkte²³³³. Ribojimo atvejai ir pagrindai gali būti įvairūs. Pavyzdžiui, civilinės atsakomybės draudimo sutartyse gali būti nurodyta, kad draudikas atlygina ne visas žalos ar nuostolių rūšis (pvz., negautų pajamų, neturtinės žalos), ribojama draudimo išmokos suma (pvz., pagal Transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymo 11 straipsnį draudimo suma dėl vieno eismo įvykio, nesvarbu, kiek yra nukentėjusių trečiųjų asmenų, yra 5 000 000 eurų dėl žalos asmeniui (iš jų 5 000 eurų dėl padarytos neturtinės žalos) ir 1 000 000 eurų dėl žalos turtui²³³⁴).

Civilinės atsakomybės draudimas gali būti taikomas tuomet, kai draudėjui atsiranda civilinė atsakomybė. Neretai būna gana sunku išsiaiškinti, ar sudarytoji civilinės atsakomybės draudimo sutartis reiškia, kad tarp šalių susiklostė būtent civilinės atsakomybės santykiai ir sudarytoji sutartis dėl draudimo, nors vadinama civilinės atsakomybės draudimo sutartimi, iš tikro yra sutartis dėl civilinės atsakomybės draudimo.

2332 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-351/2002.

2333 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2000 m. birželio 16 d. nutarimas Nr. 27 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje nagrinėjant civilines bylas dėl atlyginimo turtinės žalos, padarytos eismo įvykio metu“. *Teismų praktika*. 2000, 13: 236.

2334 Lietuvos Respublikos transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 56-1977.

Tokiu atveju itin svarbu tiksliai kvalifikuoti tarp šalių atsiradusius santykius. Štai LAT 2004 m. birželio 29 d. nutartyje nurodė, kad mokestinių prievolių valstybei tinkamo įvykdymo rizikos draudimas nelaikytinas civilinės atsakomybės draudimu. Civilinės atsakomybės draudimo sutartimi turi būti apdraudžiama turatinės vertybės ar turinio pobūdžio netekimų rizika, kylanti iš civilinių teisinių santykių²³³⁵.

Kitų kompensavimo sistemų plėtotė rodo, kad geriau ginti nukentėjusiojo interesus įmanoma, numatant tiesioginę pareigą finansiškai pajėgiems subjektams atlyginti nukentėjusiojo nuostolius arba palankesnes kompensacinių išmokų mokėjimo sąlygas nei pagal civilinės atsakomybės taisykles ar dar kitais būdais.

Štai pagal Notariato įstatymą notarų profesinės civilinės atsakomybės privalomojo draudimo objektas yra notarų civilinė atsakomybė už notarų, jų atstovų ir notarų biurų darbuotojų kaltais veiksmais padarytą žalą, vykdant notaro profesinę veiklą²³³⁶. Kaip išaiškino LAT, esant draudžiamajam įvykiui, draudikas privalo išmokėti draudimo išmoką ir tai nepriklauso nuo notaro kaltės ar jos laipsnio. Dėl notaro tyčios neteisėtais notaro veiksmais padaryta žala yra nedraudžiamasis atvejis ir atsiranda paties notaro deliktinė atsakomybė²³³⁷.

Dėl skolos perėmimo ar perkėlimo kitiems subjektams yra žinoma praktika, kai valstybė pati perima juridinių asmenų skolas. Pavyzdžiui, bankrutuojant komerciniams bankams 1995 m. gruodžio 29 d. įstatymu „Dėl akcinių bendrovių „Lietuvos akcinis inovacinis bankas“ ir „Litimpeks“ bankas“ valstybė garantavo ir įsipareigojo turtu atlyginti bankuose buvusių juridinių ir fizinių asmenų indelius, lėšas ir kitą turtą, išskyrus šių bankų akcijas²³³⁸. Žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinojo įstatymo 18¹ straipsnis numato, kada žalos atlyginimo prievolė pereina valstybei. Jos vykdytoju buvo nurodomos savivaldybės, o vėliau – Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos skyriai²³³⁹. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m.

2335 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2004.

2336 Lietuvos Respublikos notariato įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 15-598.

2337 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-371/2004.

2338 Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl akcinių bendrovių „Lietuvos akcinis inovacinis bankas“ ir „Litimpeks“ bankas“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 107-2410.

2339 Lietuvos Respublikos žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinojo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 67-1656.

rugpjūčio 10 d. nutarimu Nr. 607 prievolė mokėti žalos atlyginimą už žalą sveikatai ar dėl nukentėjusiojo mirties, kai privatizuota žala mokėjusi žemės ūkio įmonė (kolūkis, valstybinis ūkis) buvo perkelta rajonų savivaldybėms²³⁴⁰.

Plačiai taikoma ne tik skolos arba prievolės perkėlimas valstybei ar savivaldybei, bet kuriami specialūs fondai šioms funkcijoms vykdyti. Pavyzdžiui, Gyventojų indėlių bankrutuojančiuose bankuose dalinio kompensavimo laikinas įstatymas numato gyventojų indėlių bankrutuojančiuose Lietuvos komerciniuose bankuose dalinį kompensavimą Gyventojų indėlių kompensavimo fondo (toliau – Fondo) lėšomis. Pagal šį įstatymą sudaromas Gyventojų indėlių kompensavimo fondas²³⁴¹. Indėlių ir išpareigojimų investuotojams draudimo įstatymas numato įkurti valstybės įmonę „Indėlių ir investicijų draudimas“, kuri moka draudžiamąsias išmokas²³⁴².

Civilinė atsakomybė daro tiesioginę turtinę įtaką už žalą atsakingam asmeniui. O kompensacinėmis sistemomis nuostoliai ar žala yra kompensuojami, bet turtinės įtakos atsakingam asmeniui tiesiogiai nedaroma. Dar vienas skirtumas – atsakingas už žalą asmuo praranda dalį savo turto, o kompensacinės sistemos yra kuriamos kaupiant šiam tikslui kitų asmenų lėšas. Pagaliau atsakingas už kito asmens padarytą žalą asmuo paprastai būna susijęs su žala ar nuostolius padariusiu asmeniu (pvz., tėvai ir vaikai, darbdavys ir darbuotojai, atstovaujamas ir atstovas bei kt.). Veikiant kompensacinėms sistemoms žalą ar nuostolius padaręs asmuo gali būti visiškai nesusijęs su kompensacija privalančiu mokėti asmeniu. Atitinkamai poveikis žalą padariusiajam asmeniui gali būti minimalus arba jo visiškai nebūti.

Iš to išeina, kad žalos kompensavimo sistemos ir civilinę atsakomybę, kaip vieną iš jų, sieja bendras kompensavimo tikslas, tačiau skiria kompensavimo sąlygos, kompensavimo išteklių prigimtis, poveikis žalą ar nuostolius padariusiam asmeniui.

2340 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. rugpjūčio 10 d. nutarimas Nr. 607 „Dėl žalos atlyginimo už pakenkimą sveikatai ar dėl nukentėjusiojo mirties mokėjimo keičiantis nuosavybės formoms“. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 27-803.

2341 Lietuvos Respublikos gyventojų indėlių bankrutuojančiuose bankuose dalinio kompensavimo laikinas įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 20-519.

2342 Lietuvos Respublikos indėlių ir išpareigojimų investuotojams draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 65-2635.

3. CIVILINĖ ATSAKOMYBĖ KAIP CIVILINIS TEISINIS SANTYKIS

3.1. Bendrosios nuostatos

Civilinė teisinė atsakomybė gali būti apibūdinama kaip civilinis teisinis santykis. Būtent šia prasme yra pateiktas legalus civilinės atsakomybės apibrėžimas Lietuvos CK 6. 245 straipsnyje.

Civilinei atsakomybei, kaip prievoliniam teisiniam santykiui, būdingi civilinių teisinių santykių požymiai, prievolių teisinių santykių požymiai ir specialusis bruožas – turtiškumas. Bendrieji prievolės požymiai, pasak V. Mikelėno, yra:

- 1) prievolė yra dviejų asmenų – kreditoriaus ir skolininko – civilinis teisinis santykis;
- 2) kreditorių ir skolininką sieja tarpusavio teisės ir pareigos;
- 3) už pareigų nevykdymą taikomos civilinės teisinės sankcijos²³⁴³.

Teisinėje literatūroje nurodomi ir kiti prievolių teisinius santykius apibūdinantys bruožai:

- 1) prievolės subjektų apibrėžtumas;
- 2) prievolės dinamiškumas;
- 3) prievolės turinio apibrėžtumas;
- 4) prievolės šalių subjektinių teisių gynimas;
- 5) prievolės tikslingumas²³⁴⁴.

Žalos atlyginimo prievoliams teisiniams santykiams būdingi specifiniai prievolių teisinių santykių bruožai. P. Rasimavičius žalos atlyginimo prievolėms priskiria šiuos specifinius požymius pagal ekonominę ir teisinę santykių prigimtį, siekiamus tikslus bei pasekmes:

- 1) ekonomine prigimtimi tai yra neekvivalentinio materialinių vertybių perskirstymo teisinė forma, nes žalą padaręs asmuo privalo dalį savo turto perduoti kitam asmeniui, pats negaudamas jokių vertybių;
- 2) teisine prigimtimi tai yra žalą padariusio asmens turtinės atsakomybės taikymo forma;
- 3) jos atlieka atkuriamąją ir auklėjamąją funkciją, pasireiškiančią tuo, kad žalą padaręs asmuo privalo ją atlyginti, t. y. atkuriami iki žalos padarymo buvusi turtinė padėtis;

2343 Mikelėnas V. *Prievolių teisė*. I dalis. Vilnius: Justitia, 2002, p. 16–17.

2344 Vitkevičius P. S. et al. *Civilinė teisė*. Vadovėlis. Kaunas: Vijusta, 1997, p. 349–351.

- 4) kaip teisinės atsakomybės forma ji nedaro neigiamo poveikio žalą padariusiojo asmenybei, nes jam atsiradusios neigiamos pasekmės yra turtinio, o ne asmeninio pobūdžio;
- 5) šios prievolės atsiranda tik esant įstatyme numatytoms sąlygoms. Viena iš tokių sąlygų yra neteisėti veiksmai. Teisėtais veiksmais padarytos žalos atlyginimo šio instituto normos nereguliuoja, nes yra kitokios juridinės ir socialinės prigimtys;
- 6) žala gali būti atlyginama natūra, jeigu negalima atlyginti natūra, tai turi būti atlyginami visi padaryti nuostoliai²³⁴⁵.

Mūsų nuomone, svarbiausi civilinės atsakomybės, kaip teisinio santykio, individualizuojantys bruožai yra: 1) prievolės naujumas; 2) turtinis prievolės pobūdis; 3) prievolės santykinumas; ir 4) dalinis tapatumas sankcijai. Derėtų aptarti kiekvieną iš šių bruožų.

3.2. Civilinės teisinės atsakomybės, kaip civilinio teisinio santykio, bruožai

3.2.1. Civilinės atsakomybės naujumas

Civilinė atsakomybė reiškia, kad kito asmens subjektinių teisių ar įstatymo saugomų interesų pažeidimas sukelia naują civilinį teisinį santykį – žalos atlyginimo prievolę. Nukentėjusysis įgyja teisę reikalauti iš teisės pažeidėjo žalos atlyginimo. Iki to laiko, kol kito subjekto teisės ar teisėti interesai nėra pažeisti, žalos atlyginimo teisinio santykio nėra. Civilinės atsakomybės, kaip prievolinio teisinio santykio, naujumas nereikia absoliutaus ar visiško teisinio santykio naujumo.

Asmenis, kurių iki žalos padarymo prievoliniai teisiniai santykiai nesiejo, padaryta žala susaisto nauju prievoliniu žalos atlyginimo teisiniu santykiu. Jis nėra visiškai naujas apskritai teisinių santykių požiūriu, nes kiekvienas asmuo yra absoliutaus pobūdžio teisinių santykių dalyvis. Pavyzdžiui, asmuo privalo nepažeisti nė vieno savininko nuosavybės teisės, nedaryti žalos, t. y. negadinti fizinio asmens sveikatos ar neatimti jam gyvybės, nežeminti jo garbės ir orumo. Iki atsirandant civilinės atsakomybės teisiniam santykiui, asmeniui taikomas teisinis reikalavimas, bet tai nėra prievolinis teisinis santykis. Šis reikalavimas dėl padarytos žalos fakto virsta apibrėžtu prievoliniu teisiniu santykiu.

2345 Vitkevičius P. S. et al. *Tarybinė civilinė teisė*. II dalis. Vilnius: Mintis, 1988, p. 207–208.

Jeigu iki žalos padarymo asmenis sieja prievoliniai teisiniai santykiai, pavyzdžiui, sutartis, tai sutartį pažeidus atsiranda naujumas, kurį galima vadinti tik daliniu. Anksčiau buvę prievoliniai teisiniai santykiai dėl atsiradusios žalos įgyja naujumo aspektą – pareigą kompensuoti žalą turtu. Tačiau dėl pažeistos sutarties atsirandanti civilinė atsakomybė nereiškia, kad sutartinė prievolė pasibaigia – t. y. atsiradusi pareiga atlyginti žalą pati savaime nenutraukia sutarties, taigi neatleidžia nuo sutartinių prievolių vykdymo.

3.2.2. Turtinis civilinės atsakomybės pobūdis

Turtinis civilinės atsakomybės pobūdis kyla iš to, kad tai yra specifinės prigimties ir paskirties sankcija. Pagal prigimtį ji skirta daugiausia turtiniams ir su jais susijusiems neturtiniams santykiams reglamentuoti. Šios atsakomybės paskirtis yra turtu (natūra ar pinigais) kompensuoti padarytus nuostolius. Jie turi būti kompensuoti visiškai, t. y. siekti atkurti padėtį, buvusią iki padarant pažeidimą, kiek tai įmanoma konkrečioje situacijoje²³⁴⁶. Šios prievolės turtinis pobūdis lemia, kad ji nukreipta į asmens turtą, bet ne į asmenį. Dėl to taikant šią atsakomybę subjektyvaus pobūdžio aspektai, pavyzdžiui, kaltė, jeigu ji suprantama kaip psichinis santykis, ar asmens požiūris, nėra svarbūs. Turtinis šios atsakomybės pobūdis lemia, kad reikalavimo teisė atlyginti žalą yra civilinių teisinių santykių objektas ir gali būti perleidžiama. Tai nėra absoliuti taisyklė, nes perleidimo galimybė negali prieštarauti šios teisės paskirčiai ir prigimčiai. Jeigu ji konkrečiu atveju turi kompensuoti asmeninius netekimus ar praradimus, tai jos perleidimas yra apribotas. Pavyzdžiui, neperleidžiamas reikalavimas atlyginti žalą, padarytą dėl asmens sužalojimo ar gyvybės atėmimo (CK 6.102 str. 3 d.).

3.2.3. Civilinės atsakomybės apibrėžtumas

Teisinėje literatūroje gana išsamiai aptartas prievolinio teisinio santykio apibrėžtumas²³⁴⁷. Civilinės atsakomybės apibrėžtumą, kaip prievolinio teisinio santykio bruožą, naudinga aptarti tais aspektais, kurie turi

2346 Ne visais atvejais tai įmanoma, pavyzdžiui, asmenį sužalojus ar jam žuvus nuostoliai įvertinami ir gali būti atlyginami tik iš dalies. Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. kovo 26 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-371/2003.

2347 Mikelėnas V. *Prievolių teisė. Pirmoji dalis*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 16–20.

daugiausia ypatumų ir yra reikšmingiausi taikant civilinę atsakomybę: 1) subjektų apibrėžtumo ir 2) dalyko apibrėžtumo.

Prievolės subjektų apibrėžtumas skiria prievolinius teisinius santykius nuo daiktinių teisių santykių, kuriems būdingas absoliutumas. Esant daiktiniam teisiniam santykiui visiškai apibrėžtų teisinio santykio dalyvių nėra. Pavyzdžiui, savininkas yra viena tiksliai žinoma nuosavybės teisinio santykio šalis, bet jo teisės ir pareigos nėra susijusios su konkrečiu asmeniu. Savininko nuosavybės teisės draudžiama pažeisti bet kuriam asmeniui. Šis reikalavimas nukreiptas visiems, bet nė vieno asmens konkrečiai neišskiriant. Kai savininko teisė yra pažeidžiama, pavyzdžiui, sugadinant daiktą, buvusio absoliutaus pobūdžio teisinio santykio dalyviai tampa apibrėžti. Savininkas kartu tampa kreditoriumi, o žalą padaręs arba už ją atsakingas asmuo jau gali būti konkrečiai nustatytas ir, esant prievoliniam teisiniam žalos atlyginimo santykiui, tampa skolininku. Šis santykių virsmas ir jo momentas teisiškai yra svarbi aplinkybė. Kai jos pagrindu atsiranda prievoliniai teisiniai santykiai dėl padarytos žalos, kreditoriui atsiranda reikalavimo teisė, nors skolininko asmuo jam dar gali būti nežinomas. Atitinkamai skolininkui atsiranda prievolė atlyginti žalą, nors jam gali būti nežinomas kreditoriaus asmuo. Kreditoriui ir skolininkui atsiranda ir kitos teisės bei kitokios teisinės pasekmės – gali prasidėti ieškinio senaties termino eiga, procedūriniai ar procesiniai terminai, atsirasti teisė į ieškinį, skolininkui atsiranda pareiga nesudarinti sandorių, kuriais būtų pažeidžiamas kreditoriaus interesas gauti žalos atlyginimą, ir kt. Jei skolininko ar kreditoriaus asmuo nežinomas, tai nereiškia, kad neatsirado civilinis teisinis santykis – civilinė atsakomybė. Jis atsirado, tik skolininko ar kreditoriaus asmuo gali būti iš karto nežinomas ir dėl to dar gali nebūti kreditoriaus ar skolininko teisių ir pareigų įgyvendinimo sąlygų. Pavyzdžiui, kreditorius neturi galimybės įgyvendinti teisės pareikšti ieškinį dėl žalos atlyginimo, nes ieškinyje privaloma nurodyti atsakovu skolininką (CPK 111 str.)²³⁴⁸.

Prievolių teisių santykių dalyviai yra kreditorius ir skolininkas (CK 6.1 str.). Kreditorius, kaip civilinės atsakomybės teisinio santykio dalyvis, yra asmuo, kuriam priklauso reikalavimo teisė atlyginti žalą (nuostolius) arba sumokėti netesybas. Tai rodo, kad kreditorius ne visada sutampa su nukentėjusiuoju asmeniu. Kreditoriumi gali būti nukentėjusysis, turintis reikalavimo teisę, bet gali būti ir asmuo, kuris pats

2348 Apie tai žr. Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 381–385.

nenukentėjo, bet reikalavimo teisę įgijo teisėtu pagrindu. Teisė reikalauti atlyginti žalą atsiranda dėl padarytos žalos (nuostolių), o gali būti įgyjama bendraisiais civilinių teisių ir pareigų atsiradimo pagrindais (CK 1.136 str. – iš įstatymų, sandorių, administracinių aktų, dėl žalos padarymo, dėl teisiškai reikšmingų įvykių ar veiksmų ir kt.).

Skolininkas, kaip civilinės atsakomybės teisinio santykio dalyvis, yra asmuo, kuris privalo kreditoriui atlyginti padarytą žalą (nuostolius) arba sumokėti netesybas. Skolininkas ne visada sutampa su žalą padariusiuoju asmeniu. Tai gali būti asmuo, padaręs žalą arba sukėlęs nuostolius, jeigu pagal įstatymus jis atsakingas už žalą. Įstatymais gali būti nustatyta, jog žalą privalo atlyginti asmuo, kuris tos žalos nepadarė, tačiau yra atsakingas už žalą padariusiojo asmens veiksmus (CK 6.246 str. 2 d., 6.257 str., 6.263 str. 2 d. ir kt.).

Apibūdinant *prievolės dalyko apibrėžtumą*, svarbu pažymėti prievolės dalyko bruožus ir jo ypatumus atsiradus civilinei teisinei atsakomybei. Remiantis CK 6.3 straipsnio 1 dalimi, prievolės dalykas gali būti „bet kokie veiksmai (veikimas, neveikimas), kurių nedraudžia įstatymai ir kurie neprieštarauja viešajai tvarkai ar gerai moralei“. Pagal CK 6.3 straipsnio 2 dalį prievolės dalyku taip pat gali būti „bet koks turtas, taip pat ir tas, kuris bus sukurtas ateityje, apibūdintas pagal rūšį ar kiekį arba kurį galima apibūdinti pagal kitus kriterijus“. LAT 2011 m. kovo 29 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-145/2011 konstatavo, kad „prievolės dalykas yra tai, dėl ko atsirado prievolė. Kas sudaro prievolės dalyką, sprendžiama pagal tai, kokia yra kreditoriaus reikalavimo teisė ir atitinkamai skolininko pareiga. Prievolės dalykas apibrėžiamas CK 6.3 straipsnio 1 dalyje, kurioje nustatyta, kad prievolės dalyku gali būti bet kokie veiksmai (veikimas, neveikimas), kurių nedraudžia įstatymai ir kurie neprieštarauja viešajai tvarkai ar gerai moralei. Skolininkas gali būti įpareigojamas atitinkamai veikti arba neveikti (ką nors duoti; ką nors padaryti; ko nors nedaryti). Turtinių prievolių šalių teisės ir pareigos yra susijusios su konkrečiu turtu (pastatais, žemės sklypais ir kt.), tačiau tai nereiškia, kad prievolės dalykas yra turtas. Prievolės dalykas yra kreditoriaus ir skolininko teisės bei pareigos, susijusios su konkrečiu turtu, arba dėl jo atliekami veiksmai ar neveikimas. CK 6.3 straipsnio 2 dalies nuostata, kad prievolės dalyku taip pat gali būti bet koks turtas, aiškinamas taip, kad prievolės šalių veiksmai gali būti susiję su turtu, dėl kurio susitariama pagal prievolę. Iš to teisėjų kolegija daro išvadą, kad turtas yra prievolės

įvykdymo objektas, o ne prievolės dalykas“. Žalos atlyginimo prievolės dalyką sudaro šalių teisės ir pareigos dėl žalos (nuostolių) atlyginimo.

V. Mikelėnas nurodo, kad prievolės dalykui keliami šie reikalavimai: 1) apibrėžtumas; 2) teisėtumas; 3) įmanomumas ir 4) kreditoriaus interesas²³⁴⁹. *Prievolės dalyko apibrėžtumas* reiškia kreditoriaus ir skolininko teisių santykinumą, pagal kurį sprendžiama, kokią reikalavimo teisę turi kreditorius ir ką privalo daryti ar nedaryti skolininkas. Esant civilinės atsakomybės prievoliui teisiniam santykiui, kreditoriaus reikalavimo apibrėžtumas pasireiškia šio kreditoriaus teise reikalauti iš skolininko atlikti kreditoriaus naudai teigiamo pobūdžio veiksmus – atlyginti padarytą žalą natūra arba sumokėti padarytos žalos dydžio nuostolius ir / ar netesybas. Kartu prievolės dalyko apibrėžtumas reiškia, kad šis kreditorius negali elgtis savavališkai ir reikalauti to, kas neišplaukia iš civilinės atsakomybės santykio dalyko. Pavyzdžiui, kreditorius neturi teisės žalai atlyginti paimti daiktą, nors ir lygiavertį žalai ar nuostoliams. Skolininkas atitinkamai neturi teisės reikalauti, kad kreditorius žalos atlyginimo prievolei įvykdyti priimtų daiktą kitokį, negu buvo sugadintas ar sunaikintas. Prievolės dalyko apibrėžtumas nereiškia, kad yra apribota šalių laisva valia, kiek nedraudžia įstatymai ar sutartis, susitarti dėl prievolės dalyko pakeitimo, prievolės vykdymo ar pasibaigimo (pvz., novacija pagal CK 6.141 str. 1 d., skolos padengimas pagal CK 6.436 str. 1 d. ar dovanojimas pagal CK 6.465 str. 1 d. taikos sutarties sudarymas ir kt.).

Prievolės dalyko teisėtumas, esant civilinės atsakomybės prievoliui teisiniam santykiui, reiškia, kad kreditoriaus ir skolininko teisės ir pareigos atlyginant žalą negali prieštarauti imperatyvioms įstatymo nuostatoms, viešajai tvarkai ir gerai moralei. Pavyzdžiui, pagal CK 6.252 straipsnį negalioja šalių susitarimas dėl civilinės atsakomybės netaikymo ar jos dydžio apribojimo, kai nuostoliai ar žala padaryti dėl skolininko tyčios ar didelio neatsargumo, o pagal CK 6.865 straipsnį negalioja šalių susitarimas ar viešbučio pareiškimas, kad viešbutis neatsako už gyventojų daiktų saugumą arba prisiima ribotą civilinę atsakomybę.

Prievolės dalyko įmanomumas civilinės atsakomybės, esant prievoliui teisiniam santykiui, suprantamas kaip objektyviai galimas žalos atlyginimas natūra arba ekvivalentu. Prievolės dalyko negalimumas gali būti teisinis arba fizinis²³⁵⁰. Jeigu neįmanoma atlyginti žalos natūra, tai

2349 Mikelėnas V. *Prievolių teisė*. Pirmoji dalis. Vilnius: Justitia, 2002, p. 49–53.

2350 Žr. Mikelėnas V. *Prievolių teisė*. Pirmoji dalis. Vilnius: Justitia, 2002, p. 52.

nevertinama kaip šios prievolės dalyko negalimumas. Žalos atlyginimo formos yra kelios. Žalos atlyginimo neįmanomumas būtų tada, kai žalos ar nuostolių būtų neįmanoma atlyginti nė viena iš civilinės atsakomybės formų.

Kreditoriaus interesas, esant civilinės atsakomybės prievoliniam teisiniui santykiui, pasireiškia kreditoriaus materialiniu suinteresuotumu gauti turtinę satisfakciją už teisių pažeidimą. Atsiradus civilinei atsakomybei šis interesas išreiškiamas turtu arba pinigais.

4. APIBENDRINIMAS

CK pateiktas civilinės atsakomybės apibrėžimas vertintinas teigiamai, nes įstatymo nuostatos dėl civilinės atsakomybės taikymo pagrindų aiškinimo, taikymo tiesiogiai nereguliuotiems civilinės atsakomybės atvejams tapo aiškesnės. Dėl vis didesnės faktinių santykių įvairovės daugės atvejų, kai dėl turtinės atsakomybės taikymo vis dažniau reikės spręsti pagal bendrąsias teises, prievolių teises ar civilinės atsakomybės nuostatas. Tokiomis sąlygomis sampratos apibrėžimas tampa itin svarbus, nes sudaro galimybę tiksliau kvalifikuoti nagrinėjamus santykius ir atsižvelgti į jų ypatumus atskirais atvejais. Tai didina teisinį tikrumą.

Civilinė teisinė atsakomybė turi teisinės atsakomybės, teisinės gyvybės priemonės, žalos kompensavimo sistemos ir civilinio teisinio santykio bruožų.

Civilinė teisinė atsakomybė, lyginant su baudžiamąja ir administracine atsakomybe, yra savarankiška teisinės atsakomybės rūšis. Ji gali būti taikoma netaikant į tai, ar baudžiamoji ir administracinė atsakomybė buvo taikoma, ir tai nereiškia dvigubo asmens baudimo.

Civilinė teisinė atsakomybė yra teisinė sankcija dėl kompensavimo, susijusio su pažeidimu, šaltinio – kreditoriui yra atlyginama skolininko turtu. Civilinė teisinė atsakomybė, kaip kompensavimo sistema, yra taikoma ribotai, nes vykdoma tik turtinė kompensacija ir tik esant apibrėžtų sąlygų visumai. Civilinė teisinė atsakomybė, kaip kompensavimo sistema, teisingumo požiūriu yra pranašesnė už kitas kompensavimo sistemas: tuo pat metu ji gali veikti skolininką (tiesioginės civilinės teisinės atsakomybės atveju) ir dėl to gali būti vertinama kaip civilinė teisinė sankcija, o dėl reikalavimo, kad žalos atlyginimas būtų adekvatus padarytai žalai, yra teisingesnė.

Svarbiausi civilinės teisinės atsakomybės, kaip civilinio teisinio santykio, bruožai yra: 1) prievolės naujumas; 2) turtinis prievolės pobūdis; 3) šalių ir dalyko apibrėžtumas ir 4) dalinis sutapimas su teisine sankcija.

Civilinei teisinei atsakomybei taikyti yra svarbus šio teisinio santykio atsiradimo momentas. Dėl padarytos žalos atsiradus prievoliniam teisiniam civilinės atsakomybės santykiui atsiranda prievolės šalių teisės ir pareigos (kreditoriaus teisė reikalauti atlyginti žalą, skolininko pareiga atlyginti padarytą žalą), prasideda teisiškai reikšmingų terminų (procedūrinių, procesinių, senaties) eiga, atsiranda teisė reikšti ieškinį, prievolė nepažeisti kreditoriaus intereso – gauti žalos atlyginimą ir kt.

Atsiradęs prievolinis teisinis žalos atlyginimo santykis reiškia, kad santykio šalys yra konkrečios, tik kreditoriaus ar skolininko asmuo gali būti nežinomas. Šalių teisės ir pareigos atsiranda nepriklausomai nuo to, ar kreditoriui žinomas skolininko asmuo ir ar skolininkui yra žinomas kreditoriaus asmuo. Kreditoriaus ar skolininko asmens nežinojimas gali pasunkinti arba paneigti kreditoriaus ar skolininko teisių ir pareigų vykdymą, bet nepaneigia pačių atsiradusių teisių ir pareigų.

Civilinės teisinės atsakomybės prievolės dalykas turi būti apibrėžtas, teisėtas, įmanomas ir turėti kreditoriaus interesą dėl turatinės satisfakcijos. Žalos atlyginimo prievolės dalykas būtų neįmanomas tada, kai žalos ar nuostolių neįmanoma būtų atlyginti nė viena iš civilinės atsakomybės formų.

29 skyrius

Sutartinės civilinės atsakomybės raida ir ateities perspektyvos

Simona Selelionytė-Drukteinienė

Neabejotina, kad sutartys civilinėje apyvartoje yra itin svarbios. Sutarties pažeidimo atveju viena iš šalių arba abi negauna rezultato, kurio tikėjosi sudarydamos sutartį. Pažeidimu sukeltus neigiamus padarinius sumažinti arba pašalinti siekiama taikant pažeistos teisės civilinius gynbos būdus. Vienas iš tokių būdų yra sutartį pažeidusios šalies pareiga atlyginti kitai šaliai padarytą žalą ir sumokėti sutartyje numatytas netesybas, t. y. sutartinė civilinė atsakomybė. Nuo CK įsigaliojimo praėjus dešimčiai metų įdomu ir naudinga pažvelgti, ar CK normos yra aiškios ir pakankamos sutartinės atsakomybės klausimams reglamentuoti, kaip jos šiuo laikotarpiu buvo suprantamos ir aiškinamos, pasidomėti, ar nebuvo daroma klaidų ir pateikti siūlymų. Taigi šios mokslo studijos dalies tikslas – pateikti Lietuvos teisės doktrinoje bei teismų praktikoje atskleisto sutartinę civilinę atsakomybę reglamentuojančių CK normų turinio analizę bei tolesnės raidos gaires. Mes neturime tikslo analizuoti CK nuostatas tarptautinės teisės dokumentų kontekste. Tačiau, nagrinėdami neaiškius, probleminius aspektus, remiamės tarptautinės teisės dokumentu – 1980 m. Jungtinių Tautų Vienos konvencija dėl tarptautinio prekių pirkimo–pardavimo sutarčių²³⁵¹ (toliau – Vienos konvencija) bei neprivalomo pobūdžio tarptautinės teisės priemonėmis – UNIDROIT

2351 *United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-18]. <<http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/sales/cisg/CISG.pdf>>.

principais²³⁵², DCFR²³⁵³ ir į DCFR inkorporuotais PECL²³⁵⁴. Neturtinės žalos atlyginimo, netesybų, kaip vienos iš sutartinės atsakomybės formų, klausimai bei ikisutartinių santykių metu padarytos žalos atlyginimo problematika nagrinėjama kitose mokslo studijos dalyse.

1. SUTARTINĖS IR DELIKTINĖS ATSAKOMYBĖS KONKURENCIJA

CK 6.245 straipsnio 1 dalis apibrėžia civilinės atsakomybės sampratą. To paties straipsnio 2 dalyje nurodoma, kad civilinė atsakomybė yra dviejų rūšių – sutartinė ir deliktinė, o 3 bei 4 dalyse pateikiamos atitinkamai sutartinės civilinės atsakomybės ir deliktinės civilinės atsakomybės definicijos:

- 1) sutartinė civilinė atsakomybė yra turtinė prievolė, kuri atsiranda dėl to, kad neįvykdoma ar netinkamai įvykdoma sutartis, kurios viena šalis turi teisę reikalauti nuostolių atlyginimo ar netesybų (sumokėti baudą, delspinigius), o kita šalis privalo atlyginti dėl sutarties neįvykdymo ar netinkamo įvykdymo padarytus nuostolius arba sumokėti netesybas (baudą, delspinigius);
- 2) deliktinė civilinė atsakomybė yra turtinė prievolė, atsirandanti dėl žalos, kuri nesusijusi su sutartiniais santykiais, išskyrus atvejus, kai įstatymai nustato, kad deliktinė atsakomybė atsiranda ir dėl žalos, susijusios su sutartiniais santykiais.

Šis civilinės atsakomybės dualizmas būdingas nuo romėnų teisės laikų²³⁵⁵. Vis dėlto dažnos situacijos, kai, tarp šalių egzistuojant sutartiniais santykiais, viena iš šalių padaro sutarties pažeidimą, kuris taip pat laikytinas deliktu. Tokiu atveju iškyla sutartinės ir deliktinės atsakomybės konkurencijos problema, t. y. situacija, kai galima taikyti ir sutar-

2352 UNIDROIT *Principles of International Commercial Contracts 2010* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-16]. <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/blackletter2010-english.pdf>>.

2353 *Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full Edition. Vol. I, IV.* Munich: Sellier. European Law Publishers, 2009.

2354 *Commission on European Contract Law. The Principles of European Contract Law 1999 (PECL)* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-16]. <http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/PECL%20engelsk/engelsk_partI_og_II.htm>.

2355 Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 209.

tinę, ir deliktinę atsakomybę. Sprendžiant šią problemą, būtina atsakyti į klausimus: kurios atsakomybės rūšies taisyklėmis dera remtis atlyginant žalą, ar egzistuoja pasirinkimo teisė, o jei taip – kam ji priklauso.

Sutartinės ir deliktinės atsakomybės konkurencijos problemos sprendimas nėra savitiksliis ir grynai teorinis. Iki šių dienų daugelyje valstybių yra išlikę sutartinės ir deliktinės atsakomybės taikymo skirtumų: numatyti nevienodi ieškinio senaties terminai²³⁵⁶, civilinę atsakomybę sukelia skirtingas atsakomybės sąlygų visetas²³⁵⁷, šalys gali savo sutartinę atsakomybę riboti arba susitarti dėl jos netaikymo²³⁵⁸. Vienas iš svarbių skirtumų, būdingas visoms jurisdikcijoms, susijęs su ginamų interesų prigimtimi. Pripažįstama, kad sutarčių teisė gina lūkesčių interesą (angl. *expectation interest*), o deliktų teisė – tikrumo interesą (angl. *reliance interest*). Skirtingo intereso apsauga lemia nevienodą atsakomybės apimtį konkrečiu atveju. Pažymėtina ir tai, kad didžioji dauguma sutarčių yra skirtos užtikrinti apyvartą, mainus, t. y. padidinti finansinę kontrahentų gerovę. Todėl sutarčių teisė visų pirma gina finansinio pobūdžio šalių interesus. O deliktų teisė visų pirmiausia gina tokias absoliutines vertybes kaip teisė į gyvybę, sveikatą, laisvę. Teisė į nuosavybę, kuri taip pat yra aiški ir konkreti kaip anksčiau išvardytos vertybės, tačiau dėl savo pobūdžio mažiau svarbi lyginant su anksčiau išvardytais, yra žemesnėje deliktų teisės ginamų vertybių skalės vietoje. Grynai ekonominio pobūdžio interesai yra deliktų teisės ginamų vertybių skalės apačioje, ir jų gynimas gali būti labiausiai ribojamas, nes pripažįstama, kad juos plačiau ginant būtų stipriai ribojama asmenų veiklos laisvė²³⁵⁹. Taigi sutarčių

2356 Pavyzdžiui, Prancūzijoje, Belgijoje, Italijoje, Ispanijoje, Portugalijoje sutartinės atsakomybės atveju galioja ilgesni ieškinio senaties terminai nei deliktinės atsakomybės atveju. Žr. Von Bar C., Drobniig U. *Study on Property Law and Non-contractual Liability Law as they relate to Contract Law. Submitted to the European Commission – Health and Consumer Protection Directorate-General*, p. 187–196 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-09]. <http://ec.europa.eu/consumers/cons_int/safe_shop/fair_bus_pract/cont_law/study.pdf>. Lietuvoje taikomas sutrumpintas trejų metų ieškinio senaties terminas žalos atlyginimui pagal sutartinės ir deliktinės atsakomybės taisykles (CK 1.125 str. 8 d.).

2357 Pavyzdžiui, prievolę pasiekti tam tikrą rezultatą pažeidęs verslininkas atsako be kaltės, CK 6.266, 6.267, 6.270 ir kituose straipsniuose įtvirtinti deliktai numato skolininko atsakomybę be kaltės ir t. t.

2358 CK 6.252 str.

2359 Apie interesų aiškumą ir jų vietą vertybių skalėje plačiau žr. Van Boom W. H., Koziol H., Witting C. A. *Pure Economic Loss*. Vienna: Springer-Verlag, 2004, p. 144; Koziol H. *Unification of Tort Law: Wrongfulness*. Dordrecht: Kluwer Law International, 1998, p. 132. Daug dėmesio pažeisto intereso prigimčiai ir jo vietai interesų skalėje skiriama Europos deliktų teisės principuose (toliau – PETL). Šiame rekomendacinio pobūdžio deliktų teisės šaltinyje yra skirtas atskiras straipsnis interesų vietai skalėje ir jos įtakai gynimo apimčiai apibrėžti. Žr. PETL 2:102 straipsnio 2–4 dalis ir jų komentarą. *European Group on Tort Law*.

teisė teikia daug platesnę grynai ekonominio pobūdžio interesų apsaugą nei deliktų teisė²³⁶⁰. Kita vertus, pažeidus sutartinius įsipareigojimus, neturtinės žalos atlyginimas, kaip civilinių teisių gynimo būdas, daugelyje Europos šalių iki šiol taikomas išimties tvarka, tik įstatymo nustatytais atvejais arba tik tada, kai sutarties nevykdymas ar netinkamas vykdymas susijęs su esminių žmogaus teisių ir laisvių pažeidimu²³⁶¹. Atsižvelgiant į nurodytus sutartinės ir deliktinės atsakomybės taikymo skirtumus, akivaizdu, kad konkurencijos problema konkrečiu atveju turi būti sprendžiama pagal aiškias ir vienodai taikomas taisykles.

Daugelio valstybių teisės aktai nepateikia atsakymų, kaip spręsti na konkurencijos problema²³⁶². Konkrečios taisyklės yra siūlomos teisės moksle ir teismų praktikoje. Kaip išeities taškas naudojama konkurencijos leidimo (vadinamoji *cumul*)²³⁶³ arba konkurencijos draudimo (vadinamoji *non-cumul* taisyklė)²³⁶⁴. Lietuvos teisės moksle kol kas nėra atlikta

Principles of European Tort Law. Vienna: Springer-Verlag, 2004, p. 29–34. Taip pat žr. *Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. IV. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2009, p. 3175–3194. Lietuvos teismų praktikoje taip pat pripažįstama, kad kuo aiškesnė ir svarbesnė yra vertybė, tuo platesnė apsauga teikiama. Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 12 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2006; 2009 m. vasario 13 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-26/2009.

2360 Apie grynai ekonominio pobūdžio žalos atlyginimą deliktų teisėje plačiau žr. Selelionytė-Drukteinienė S. Grynai ekonominio pobūdžio žala kaip specifinė žalos kategorija Lietuvos Respublikos deliktų teisėje. *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118): 123–146.

2361 Cirtautienė S. *Šiuolaikinė neturtinės žalos atlyginimo kaip civilinių teisių gynimo būdo koncepcija*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007, p. 102; Cirtautienė S. *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas*. Vilnius: Justitia, 2008, p. 115.

2362 Pavyzdžiui, Estijoje įstatymas įtvirtina konkurencijos atveju taikytiną taisyklę. Žr. Sein K. Damage arising from Defect in Object of Contract to Creditor's Absolute Legal Rights: Contractual or Delictual Liability. *Juridica International* [interaktyvus]. Tartu, 2005, Nr. X, p. 54. [žiūrėta 2011-08-09]. <http://www.juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2005_1_51.pdf>.

2363 Pavyzdžiui, Vokietijoje, Austrijoje, Olandijoje, Graikijoje, Portugalijoje, Švedijoje. Žr. Von Bar C., Drobnig U. *Study on Property Law and Non-contractual Liability Law as they relate to Contract Law. Submitted to the European Commission – Health and Consumer Protection Directorate-General*, p. 206–209 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-09]. <http://ec.europa.eu/consumers/cons_int/safe_shop/fair_bus_pract/cont_law/study.pdf>.

2364 Prancūzijoje, Belgijoje, Liuksemburge. Žr. Von Bar C., Drobnig U. *Study on Property Law and Non-contractual Liability Law as they relate to Contract Law. Submitted to the European Commission – Health and Consumer Protection Directorate-General*, p. 205 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-09]. <http://ec.europa.eu/consumers/cons_int/safe_shop/fair_bus_pract/cont_law/study.pdf>.

išsamių tyrimų konkurencijos problematikos klausimais²³⁶⁵. Viena iš dviejų straipsnių, kuriuose buvo nagrinėjama ši problema, yra pareikšta nuomonė, kad Lietuvos deliktų teisėje nepripažįstama civilinės atsakomybės rūšių konkurencija²³⁶⁶. Ši nuomonė grindžiama anksčiau cituotų CK 6.245 straipsnio 3–4 dalyse įtvirtintų normų analize, teigiant, kad kodekse aiškiai nurodoma, kada atsiranda sutartinė, o kada – deliktinė civilinė atsakomybė, o tai reiškia, kad Lietuvos įstatymų leidėjas pareiškė esąs už civilinės atsakomybės rūšių konkurencijos draudimą, nes įstatymu sureguliuoti šių rūšių atsiradimo ir taikymo atvejai. Vis dėlto mokslinei diskusijai norėtusi dar kartą iškelti klausimą, ar CK 6.245 straipsnio 3–4 dalyse įtvirtintos normos išsprendžia sutartinės ir deliktinės atsakomybės konkurencijos problemą. Juk konkurencijos problema kyla tuomet, kai tarp šalių yra sudaryta sutartis ir pažeidimas susijęs su sudaryta sutartimi (jo nebūtų padaryta, jei šalių nebūtų saistę sutartiniai santykiai), tačiau kartu jis gali būti laikomas ir deliktu. Jeigu teigtume, kad CK 6.245 straipsnio 3–4 dalyse įtvirtinta *non-cumul* taisyklė, reiktų daryti išvadą, kad tokiais atvejais visuomet turi būti taikoma sutartinė atsakomybė²³⁶⁷, nes minėto CK straipsnio 4 dalyje pateiktas deliktinės atsakomybės apibrėžimas reikalauja, kad žala nebūtų susijusi su sutartiniais santykiais. Vis dėlto minėtame straipsnyje pats autorius pateikia išvadą, kad kai kuriais atvejais, žalai kilus iš sutartinių santykių, yra taikoma deliktinė atsakomybė, nors įstatymas to nenumato²³⁶⁸. Tai patvirtina, kad deliktinės ir sutartinės atsakomybės konkurencijos problema egzistuoja ir CK 6.245 straipsnio 3–4 dalyse įtvirtintos normos nepateikia jos sprendimo varianto.

Išnagrinėjus LAT praktiką, konstatuotina, kad konkurencijos problema iki šiol nebuvo įvardyta ir sprendžiama (nutartyse net nevarto-

2365 Žr. Selionytė-Drukeitinienė S. Deliktinės ir sutartinės atsakomybės konkurencija. *Justitia*. 2008, 1 (67): 2–13. Šiame straipsnyje siekta atkreipti dėmesį į tai, kad Lietuvos teisėje konkurencijos problema nežinoma, neaptinkama teismų praktikoje ir nėra jokių taisyklių jos sprendimui. Konkurencijos problematika taip pat aptarta V. Mizaro straipsnyje, skirtame Lietuvos deliktų teisės aktualijų ir tendencijų analizei. Žr. Mizaras V. Lietuvos deliktų teisės aktualijos ir tendencijos. *Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos: mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 57–60.

2366 *Ibid.*, p. 57–60.

2367 Nebent pats įstatymas aiškiai numatytų, kad konkrečiu atveju deliktinė atsakomybė atsiranda ir dėl žalos, susijusios su sutartiniais santykiais (CK 6.245 str. 4 d.).

2368 Autorius teigia, kad visais atvejais, kai dėl gydytojo neteisėtų kaltų veiksmų padaroma žala paciento sveikatai ar atimama gyvybė, turėtų būti taikoma deliktinė atsakomybė. Žr. Mizaras V. Lietuvos deliktų teisės aktualijos ir tendencijos. *Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos: mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 59.

jamas toks terminas), nors iš faktinių aplinkybių matyti, kad su konkurencijos situacijomis buvo susidurta²³⁶⁹. Pirmą kartą LAT praktikoje taisyklė, kuria remiantis turėtų būti sprendžiama konkurencijos problema, buvo įvardyta tik 2010 m. priimtoje nutartyje²³⁷⁰. Šioje nutartyje teigiama, kad Lietuvos teisėje laikomasi vadinamojo *non cumul* principo – asmuo neturi pasirinkimo teisės, kokį reikšti ieškinį. Taip pat teigiama, kad asmuo, nepasinaudojęs galimybe ginti pažeistas teises sutarčių ir (ar) deliktų teisės normų nustatytais būdais, remiantis *non cumul* principu, negali reikšti ieškinio dėl nepagrįsto praturtėjimo. Sutartinės ir deliktinės atsakomybės konkurencijos terminas nutartyje neįvardijamas, taip pat nepateikta argumentų, kuo remiantis laikoma, kad konkrečioje byloje kilo konkurencijos problema. Pagal nutartyje pateiktus faktus išnagrinėjus situaciją matyti, kad byloje buvo sprendžiamas klausimas dėl *subsidiarumo principo* sampratos trišalėje situacijoje taikant nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo institutą. Konkrečiai imant, buvo sprendžiama problema, ar ieškovas (asmuo A), kuris yra saistomas sutartiniais santykiais su asmeniu B, gali reikšti ieškinį dėl nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo instituto taikymo asmeniui C, asmens B kontrahentui, prieš tai nepasinaudojęs kitais galimais pažeistos teisės gynimo būdais savo sutartinių santykių šalies, t. y. asmens B, atžvilgiu²³⁷¹. Byloje nebuvo susiklosčiusi dvišalė situacija, kurioje ieškovas galėtų reikšti ieškinį atsakovui, remdamasis ir sutartinės, ir deliktinės atsakomybės taisyklėmis. Atsižvelgiant į tai, konstatuotina, kad kol kas lieka laukti išsamių mokslinių tyrimų sutartinės ir deliktinės atsakomybės klausimais, kurie

2369 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. sausio 22 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-109/2003; 2003 m. rugsėjo 17 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-823/2003. Platesnė šių nutarčių analizė pateikiama Selelionytė-Drukteinienė S. Deliktinės ir sutartinės atsakomybės konkurencija. *Justitia*. 2008, 1 (67): 2–13. Taip pat žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. kovo 15 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-118/2010, kurioje buvo nagrinėjama ši situacija: atsakovas vartojo neapskaitinę elektros energiją (buvo nustatytas mechaninis poveikis elektros energijos skaitikliui), teismai taikė sutartinę atsakomybę, nes šalis siejo elektros energijos tiekimo sutartis, tačiau nesvarstė, ar atsakovo padarytas pažeidimas nekvalifikuotinas deliktu.

2370 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-90/2010.

2371 Plačiau apie subsidiarumo principą žr. Beatson J., Schrage E. *Cases, Materials and Texts on Unjustified Enrichment*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2003, p. 425–488. Apie *non-cumul* taisyklės ir subsidiarumo principo sampratas plačiau žr. Zarnit D. E. *Does the 'non-cumul' rule exist in our civil law?*, p. 1–25 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-09]. <http://www.ghsl.org/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=3017&Itemid=48>.

pateiktų teisės praktikams gaires tobulinant konkurencijos problemos sprendimo taisykles.

2. SUTARTINĖ CIVILINĖ ATSAKOMYBĖ KAIP VIENAS IŠ PAŽEISTOS CIVILINĖS TEISĖS GYNIMO BŪDŲ

CK 1.138 straipsnis įtvirtina nebaigtinį pažeistos civilinės teisės gynimo būdų sąrašą. Šio straipsnio 6 punkte turbinės ir neturbinės žalos atlyginimas bei netesybų mokėjimas įstatymų arba sutarties numatytais atvejais įtvirtintas kaip vienas iš pažeistos civilinės teisės gynimo būdų. To paties straipsnio 4 punkte numatytas pareigos įvykdymo natūra gynimo būdas. CK 6.213 straipsnio 1 dalyje nurodyta: jeigu šalis nevykdo savo piniginės prievolės, kita šalis turi teisę reikalauti, kad prievolė būtų įvykdyta natūra. Iš šių teisės normų bei iš civilinės atsakomybės prievolę apibūdinančio *naujumo* požymio²³⁷² darytina išvada, kad sutartinė civilinė atsakomybė taikytina tik tada, kai padarytu sutarties pažeidimu sukuriamą nauja – žalos atlyginimo – prievolė. Jeigu dėl padaryto sutarties pažeidimo kreditorius negauna pagal sutartį priklausančios pinigų sumos, ši pinigų suma jam priteisiama taikant pareigos įvykdymo natūra gynimo būdą. Taigi sutartinė atsakomybė žalos atlyginimo forma visų pirma taikoma kaip pažeistos *nepiniginio* pobūdžio prievolės gynimo būdas. *Piniginio* pobūdžio prievolės pažeidimo atveju pažeista teisė dažniausiai bus apginta taikant pareigos įvykdymo natūra gynimo būdą, derinant jį su sutartine atsakomybe netesybų forma. Tik jeigu netesybos nekompensuoja kreditoriaus praradimo dėl skolininko padaryto piniginės prievolės pažeidimo, gali būti taikoma sutartinė atsakomybė žalos atlyginimo forma²³⁷³.

LAT praktikos analizė atskleidžia, kad CK nuostatos, reglamentuojančios žalos atlyginimą ir pareigos įvykdymą natūra kaip atskirus gynimo būdus, yra suprantamos ir taikomos teisingai. Pavyzdžiui, vienoje

2372 Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995, p. 44.

2373 DCFR III.–3:101 straipsnio komentare taip pat nurodoma, kad įprastinė pažeistos piniginės prievolės gynimo priemonė yra priklausančios pinigų sumos bei netesybų išieškojimas. *Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group)*. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. I. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2009, p. 774.

LAT nutarčių teigiama, kad priteisimas įvykdyti pareigą natūra yra atskiras civilinių teisių gynbos būdas ir nelaikomas civiline atsakomybe, tačiau šie abu būdai gali būti taikomi kartu, išskyrus įstatyme nustatytas išimtis (CK 6.258 str. 2 d.)²³⁷⁴. LAT praktikoje taip pat pažymima, kad nuostolių atlyginimas kaip pažeistos piniginių pobūdžio prievolės gynimo priemonė gali būti taikomas tuomet, kai sutartyje įtvirtintos palūkanos, atliekančios minimalių nuostolių kompensavimo funkciją, nepadengia visų kreditoriaus nuostolių²³⁷⁵. Vis dėlto galima rasti pavienių LAT nutarčių, kuriose skolininko kreditoriui neperduota piniginių prievolės pinigų suma priteisiama taikant sutartinės civilinės atsakomybės žalos atlyginimo forma normas²³⁷⁶. Norėję tikėti, kad tokių klaidų Lietuvos teismų praktikoje antrąjį CK galiojimo dešimtmetį nebebus daroma.

3. GINAMAS INTERESAS

Minėta, kad sutarčių teisė gina lūkesčių interesą (angl. *expectation interest*), o deliktų teisė – tikrumo interesą (angl. *reliance interest*)²³⁷⁷. Lūkesčių interesas reiškia, kad šalis tikisi atsidurti tokioje padėtyje, kurioje būtų sutartį įvykdžius tinkamai, todėl sutartinės atsakomybės pirminis tikslas – užtikrinti, kad nukentėjusioji šalis tokioje padėtyje atsidurtų. Tikrumo interesas reiškia, kad asmuo tikisi išlikti tokioje padėtyje, kokioje

2374 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. sausio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-19/2009; 2011 m. gegužės 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-227/2011.

2375 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. rugsėjo 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-830/2003.

2376 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. birželio 22 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-287/2010, priteisiant iš atsakovo skolą pagal statybos subrangos sutartį, remtasi sutartinę atsakomybę reglamentuojančia CK 6.256 straipsnio 4 dalimi, įtvirtinančia sutartinę verslininko atsakomybę be kaltės. Kartais skolos priteisimo atvejais be pagrindo remiamasi CK 6.259 straipsnio 1 dalimi, numatančia mišrią kaltę kaip skolininko sutartinės atsakomybės mažinimo ar atleidimo nuo atsakomybės pagrindą. Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. liepos 17 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-396/2008. Taip pat pastebėta, kad kartais, taikant pareigos įvykdymo natūra gynimo būdą, remiamasi CK 6.257 straipsniu, įtvirtinančiu kontrahento sutartinę atsakomybę už jo pasitelkto prievolei vykdyti asmens kreditoriui sukeltą žalą. Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-574/2009.

2377 Vokietijos teisėje lūkesčių interesui apibrėžti vartojamas pozityvaus intereso (vok. *Erfüllungsinteresse*), o tikrumo interesui – negatyvaus intereso (vok. *Vertrauensinteresse*) terminas. Žr. Treitel G. H. *Remedies for Breach of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1988, p. 82–83.

yra, t. y. tikisi, kad padėtis nepablogės. Todėl deliktinės atsakomybės tikslas – grąžinti asmenį į tą padėtį, kurioje jis būtų likęs, jei nebūtų delikto. Taigi sutartinės atsakomybės tikslas – užtikrinti pažado įgyvendinimą, o deliktinės – užtikrinti *status quo*²³⁷⁸. DCFR III.–3:702 straipsnis numato, kad priteisiami nuostoliai turi užtikrinti, jog kreditorius atsidurtų kaip įmanoma tokioje padėtyje, kurioje jis būtų atsidūręs skolininkui tinkamai įvykdžius sutartinę prievolę. UNIDROIT principų 7.4.2 straipsnyje įtvirtinta visiškos kompensacijos (angl. *full compensation*) samprata. Normos, kurioje tiesiogiai būtų minimas ginamas interesas, šiuose principuose nerasime. Vis dėlto, remiantis oficialiu UNIDROIT principų 2.1.15 bei 2.2.6 straipsnių komentaru²³⁷⁹ bei mokslininkų grupės parengtu UNIDROIT principų komentaru²³⁸⁰, darytina išvada, kad šie principai taip pat pripažįsta intereso skirstymą į lūkesčių ir tikrumo ir „visiškos kompensacijos“ tikslas visų pirma yra užtikrinti, kad kreditorius atsidurtų tokioje padėtyje, kokioje būtų buvęs skolininkui tinkamai įvykdžius sutartį. Vienos konvencijos normos dėl nuostolių sampratos lakoniškesnės: 74 straipsnyje įtvirtinta, kad šalies patirti nuostoliai dėl kitos šalies atlikto sutarties pažeidimo reiškia sumą, lygią praradimui, įskaitant negautą pelną. Tačiau iš Vienos konvencijos 75 ir 76 straipsnių, įtvirtinančių kainų skirtumą kaip nuostolių skaičiavimo būdą, galima daryti išvadą, kad pažeidus sutartį visų pirma ginamas lūkesčių interesas.

2378 Van Gerven W., Larouche P., Lever J. *Cases, Materials and Text on National, Supranational and International Tort Law*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2000, p. 32–33; Beale H. et al. *Cases, Materials and Text on Contract Law*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2002, p. 812–816. Aiškumo tikslais paminėtina, kad deliktų teisėje taip pat gali būti priteista kompensacija už pažeistus lūkesčius. Pavyzdžiui, sužalotas asmuo turi teisę į planuotą gauti ir dėl pažeidimo negautą pajamų kompensaciją. Tačiau šia kompensacija nėra ginamas lūkesčių interesas, kaip jis suprantamas sutarčių teisėje. Deliktu pažeistas asmens lūkestis gauti pajamų egzistuoja nepriklausomai nuo pažeidimą atlikusio asmens veiksmų. Sudarius sutartį, priešingai – sukuriami nauji lūkesčiai, ir asmuo tikisi pagerinti savo gerovę būtent dėl kontrahento atliekinų veiksmų, todėl laikytina, kad tik taikant sutartinės atsakomybės normas dėl sutarties šalies padaryto sutarties pažeidimo yra apginamas kreditoriaus lūkesčių interesas.

2379 *International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT). UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts* [interaktyvus]. 2004, p. 60, 85 [žiūrėta 2011-08-31]. <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2004/integralversionprinciples2004-e.pdf>>.

2380 Žr. 7.4.2 straipsnio komentarą. Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. *Commentary on the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts (PICC)*. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 873.

Sprendžiant dėl ginamo intereso Lietuvos sutarčių teisėje, pirmiausia nagrinėtinos CK nuostatos, įtvirtinančios žalos ir nuostolių sampratas. CK 6.249 straipsnio 1 dalis, taikytina ir deliktinei, ir sutartinei atsakomybei, įtvirtina žalos ir nuostolių sampratą: „*Žala yra asmens turto netekimas arba sužalojimas, turėtos išlaidos (tiesioginiai nuostoliai), taip pat negautos pajamos, kurias asmuo būtų gavęs, jeigu nebūtų buvę neteisėtų veiksmų. Piniginė žalos išraiška yra nuostoliai.*“ CK 6.249 straipsnio 1 dalies norma įtvirtina dar nuo romėnų teisės laikų žinomą žalos skirstymą į dvi rūšis – realią žalą (lot. *damnum emergens*) ir negautą naudą (lot. *lucrum cessans*), tačiau nepateikia ginamo intereso apibrėžimo²³⁸¹. Logiška, nes ši norma taikoma ir sutartinei, ir deliktinei atsakomybei. Sutarčinės atsakomybės atveju taikoma CK 6.256 straipsnio 2 dalis numato: „*Asmuo, neįvykęs ar netinkamai įvykęs savo sutartinę prievolę, privalo atlyginti kitai sutarties šaliai šios patirtus nuostolius, <...>.*“ Matome, kad ši norma taip pat neleidžia daryti jokių išvadų dėl ginamo intereso sutartinės atsakomybės taikymo atveju. Šiuo požiūriu Lietuvos teisė panaši į Prancūzijos teisę, kurioje, priešingai nei daugelyje kitų jurisdikcijų, nėra teikiama didelė reikšmė sutarčių bei deliktų teisės ginamo intereso analizei²³⁸². LAT praktikoje paprastai taip pat nėra pabrėžiama, koks interesas konkrečiu atveju yra ginamas. Tik kai kuriose LAT nutartyse nagrinėjama, kokius lūkesčius nukentėjusi sutarties šalis turėjo²³⁸³. Menkas dėmesys tam, kad būtų atskleista ginamo intereso samprata, lemia ir kuriozinius padarinius. Pavyzdžiui, vienoje nutartyje LAT teigia, kad nuostolių atlyginimo paskirtis yra „*<...> grąžinti šalis į iki teisės*

2381 Žalos skirstymas į realią žalą ir negautą naudą netapatintinas su intereso skirstymu į tikrumo bei lūkesčių. Tarkime, negauta nauda gali būti ir lūkesčių, ir tikrumo intereso elementas. Pavyzdžiui, jei pirkėjas gavo iš pardavėjo sutarties sąlygų neatitinkančias prekes ir todėl negalėjo jų perparduoti, šiuo atveju pirkėjas negavo pajamų, kurios atitinka jo neišpildyto lūkesčių intereso vertę. Jeigu nuomininkas, pažeisdamas nuomos sutarties sąlygas, negrąžino laiku nuomotų patalpų ir dėl to nuomotojas prarado galimybę sudaryti pelningą sandorį dėl patalpų nuomos su trečiuoju asmeniu, šiuo atveju nuomotojas negavo pajamų, kurios patenka į tikrumo intereso sritį.

2382 *Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full Edition. Vol. I. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2009, p. 779; Treitel G. H. Remedies for Breach of Contract. Oxford: Clarendon Press, 1988, p. 90; Beale H., et al. Cases, Materials and Text on Contract Law. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2002, p. 812–816.*

2383 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 30 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-70/2008; 2010 m. birželio 14 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-176/2010.

*pažeidimo (prievolės neįvykdymo) buvusią padėtį*²³⁸⁴, nors iš nutartyje pateikiamų faktinių aplinkybių matyti, kad byloje buvo sprendžiamas klausimas dėl lūkesčių intereso gynimo.

Pažymėtina, kad kai kuriais atvejais nukentėjusiosios šalies interesus labiau atitinka tikrumo intereso gynimas. Ginant tikrumo interesą sutarčių teisėje, priteisiama kompensacija siekiama, kad kreditorius atsidurtų tokioje padėtyje, kurioje jis būtų buvęs, jei sutartis nebūtų buvusi sudaryta. Pavyzdžiui, vykdydama sutartį šalis patyrė tam tikrų išlaidų. Dėl kitos šalies kaltės sutarties neįvykdžius, šios išlaidos tapo beprasmės. Kreditorius, nusprendęs nereikalauti atlyginti negautų pajamų (pvz., dėl to, kad negautas pajamas sunku konkrečiu atveju įrodyti), gali prašyti ginti jo tikrumo interesą, t. y. priteisti jo patirtas išlaidas, kurių jis nebūtų patyręs, jei sutartis nebūtų buvusi sudaryta. Lyginamieji užsienio valstybių nacionalinės sutarčių teisės tyrimai rodo, kad tikrumo intereso gynimas laikomas alternatyviu, arba kumuliatyviu, sutartinės atsakomybės pagrindu greta lūkesčių intereso gynimo²³⁸⁵. Iš LAT praktikos analizės taip pat galima daryti išvadą, kad tikrumo interesas yra ginamas taikant sutartinę atsakomybę²³⁸⁶.

A priori peršasi išvada, kad lūkesčių interesas ginamas tuomet, kai kreditorius siekia kompensacijos nenutraukęs sutarties, o tikrumo interesus – kai sutartis dėl skolininko padaryto pažeidimo nutraukiama. Šiuo požiūriu reikšminga CK 6.221 straipsnio 2 dalis, numatanti, kad sutarties nutraukimas nepanaikina teisės reikalauti atlyginti nuostolius, atsiradusius dėl sutarties neįvykdymo. Nuostolių dydis tokiu atveju nustatomas pagal bendrus principus, įtvirtintus CK 6.249 straipsnio 1 dalyje. Darytina išvada, kad Lietuvos įstatymų leidėjas yra išsprendęs problemą, ar sutarties nutraukimo atveju nukentėjusi šalis gali reikalauti nuostolių, atitinkančių jos lūkesčių interesą, priteisimo. Remdamiesi šia norma, Lietuvos teismai gina nukentėjusios šalies lūkesčių interesą ir sutarties nutraukimo atveju²³⁸⁷. Konstatuotina, kad šiuo požiūriu Lietu-

2384 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. gruodžio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1177/2003.

2385 Treitel G. H. *Remedies for Breach of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1988, p. 83, 87.

2386 Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. spalio 4 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2010, kurioje konstatuota: „Jeigu projektinė dokumentacija nesunaikinta, bet praranda aktualumą užsakovui ir jis atsisako įgyvendinti projektą, tai jo išleistos lėšos projektinei dokumentacijai gali būti pripažintos nuostoliais, priklausomai nuo atsisakymo įgyvendinti aplinkybių. Jeigu jos objektyviai nulemtos neteisėtų asmenų veiksmų, tai gali sukelti civilinę atsakomybę ir būti vertinamos kaip nuostoliai.“

2387 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-273/2009.

vos teisė atitinka Prancūzijos teisę, kurioje išeities iš paradoksiškos situacijos, kai sutarties nutraukimo atveju šalis prašo kompensacijos, kurią priteisus ji atsidurtų padėtyje lyg sutartis būtų buvusi tinkamai įvykdyta, ieškoma remiantis Prancūzijos CK padiktuotomis taisyklėmis²³⁸⁸, į kurias itin panašios nagrinėtos CK normos.

Lyginamieji tyrimai rodo, kad nemaža dalis teisės sistemų tikrumo interesą gina tais atvejais, kai pažeista sutartis nėra nutraukiama; be to, daugumoje sistemų sutarties nutraukimas neužkerta kelio ginti lūkesčių interesą. Bendrus principus šioje srityje sunku išskirti – valstybių nacionalinės teisės šiais klausimais smarkiai skiriasi²³⁸⁹.

CK nuostatų analizė leidžia daryti išvadą, kad kreditoriaus teisė į nuostolių atlyginimą, taikant sutartinės atsakomybės normas, tam tikrais atvejais nėra ribojama lūkesčių bei tikrumo intereso gynimo sritimis, t. y. yra atvejų, kai kreditorius gali pretenduoti į nuostolius, kurie nepriskiriami nei lūkesčių, nei tikrumo intereso kategorijoms. CK 6.249 straipsnio 4 dalis numato, kad, be tiesioginių nuostolių ir negautų pajamų, į nuostolius įskaičiuojamos: 1) protingos išlaidos, skirtos žalos prevencijai ar jai sumažinti; 2) protingos išlaidos, susijusios su civilinės atsakomybės ir žalos įvertinimu; 3) protingos išlaidos, susijusios su nuostolių išieškojimu ne teismo tvarka. Tokių išlaidų, kreditoriaus patirtų pažeidus prievolę, neapima nei tikrumo intereso (jos atliktos ne pasikliaujant sudaryta sutartimi, o dėl pažeistos sutarties), nei lūkesčių intereso gynimo sritys. Džiugu, kad, siekiant išvengti bet kokių abejonių dėl kreditoriaus teisės į papildomas išlaidas, nepriskiriamas tikrumo bei lūkesčių intereso gynimo sričiai, CK buvo įtvirtinta tai reglamentuojanti nuostata²³⁹⁰. Išnagrinėjus LAT praktiką CK 6.249 straipsnio 4 dalies taikymo požiūriu, konstatuotina, kad arba šalys itin retai prašo tokias išlaidas priteisti, arba taikant šią normą nekyla jokių teisės aiškinimo klausimų.

2388 Prancūzijos CK 1184 straipsnis numato, kad sinalagmatinės sutarties nutraukimo atveju šalis gali reikalauti atlyginti nuostolius, o nuostolių dydis nustatomas remiantis bendraisiais principais, įtvirtintais Prancūzijos CK 1149–1151 straipsniuose. Žr. Treitel G. H. *Remedies for Breach of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1988, p. 91–92.

2389 *Ibid.*, p. 87.

2390 Olandijos CK 6:96 straipsnio 2 dalyje taip pat įtvirtinta norma dėl tokių išlaidų atlyginimo. Busch D. et al. *The Principles of European Contract Law and Dutch Law. A Commentary*. The Hague/London/New York: Ars Aequi Libri, Nijmegen & Kluwer law International, 2002, p. 403–405.

4. SUTARTINĖS ATSAKOMYBĖS SĄLYGOS

Remiantis CK nuostatomis ir LAT praktika²³⁹¹, sutartinė atsakomybė kyla nustačius sutartinės civilinės atsakomybės sąlygų visetą – neteisėtus veiksmus (CK 6.246 str.), žalą (CK 6.249 str.), priežastinį neteisėtų veiksmų ir žalos ryšį (CK 6.247 str.) bei kaltę (CK 6.248 str.), išskyrus atvejus, kai sutartinė atsakomybė kyla be kaltės. Toliau aptarsime visas šias sąlygas.

4.1. Neteisėti veiksmai

Neteisėti veiksmai pagal CK 6.246 straipsnio 1 dalį ir 6.256 straipsnio 2 dalį visais atvejais yra būtina sutartinės atsakomybės sąlyga. Neteisėtais veiksmais laikomas sutarties neįvykdymas. Sutarties neįvykdymas apibrėžtas CK 6.205 straipsnyje. Šis straipsnis pateikia visas formas apimančią sutarties neįvykdymo sampratą – sutarties neįvykdymu laikomos bet kokios iš sutarties atsiradusios prievolės neįvykdymas, įskaitant netinkamą įvykdymą ir įvykdymo termino praleidimą. LAT praktikoje, remiantis CK normomis, laikoma, kad sutartinės civilinės atsakomybės atveju neteisėti skolininko veiksmai pasireiškia sutartinės prievolės pažeidimu²³⁹², o pažeidimas gali reikštis įvairiais būdais – visišku prievolės neįvykdymu, prievolės įvykdymu tik iš dalies, prievolės įvykdymo termino praleidimu, bendradarbiavimo stoka, imperatyviųjų teisės normų nesilaikymu ir panašiai²³⁹³. CK 6.189 straipsnio 1 dalis numato, kad sutartis įpareigoja atlikti ne tik tai, kas tiesiogiai joje numatyta, bet ir visa tai, ką lemia sutarties esmė arba įstatymai. Remdamasis šia norma, LAT savo praktikoje teisingai nurodo, kad sutartinė atsakomybė galima ir už tiesiogiai sutartyje nenumatytos, bet iš sutarties esmės išplaukiančios prievolės pažeidimą²³⁹⁴.

2391 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. gruodžio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1177/2003; 2009 m. kovo 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-128/2009; 2011 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje Nr. 3K-3-52/2011.

2392 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-48/2011.

2393 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-52/2011. Svarstyтина, ar už imperatyviųjų teisės normų nesilaikymą neturėtų kilti deliktinė atsakomybė.

2394 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-421/2007.

Analizuojant neteisėtumą, kaip sutartinės civilinės atsakomybės sąlygą, norėtusi paminėti painiavą teisiniame gyvenime sukėlusią LAT nutartį, kurioje teigiama, kad ir teisėto sutarties nutraukimo atveju turinių praradimų negautų pajamų forma dėl neįvykdytos sutarties patyrusi šalis gali reikalauti juos kompensuoti taikant sutartinės atsakomybės normas²³⁹⁵. Minimoje byloje buvo nagrinėjama situacija, kai ieškovas nukentėjo finansiškai dėl to, kad užsakovas anksčiau, nei sutartyje numatyta, nutraukė jų sudarytą paslaugų sutartį, pagal kurią ieškovas turėjo teikti paslaugas, o atsakovas – už jas sumokėti. Kadangi sutartis buvo ilgalaikė, ieškovas suteikė atsakovui dideles kainos nuolaidas. Konstatuotina, kad pati sutartis buvo netobula, nes numatė galimybę ją nutraukti ir už tai nenumatė jokios užsakovo atsakomybės. Taip pat galima svarstyti, ar pats ieškovas išnaudojo visus savo pažeistos teisės gynimo būdus, neprašydamas pripažinti negaliojančia arba pakeisti sutarties nuostatą dėl sutarties nutraukimo prieš terminą. Ieškinio dėl žalos atlyginimo nagrinėjimo metu sutarties nutraukimo teisėtumas buvo konstatuotas anksčiau priimtu ir įsiteisėjusiu teismo sprendimu, todėl LAT sutarties nutraukimą privalėjo vertinti kaip teisėtą. Atsižvelgiant į tai, sutartinė civilinė atsakomybė už sutarties nutraukimu neva kitai šaliai sukeltus praradimus negalėjo kilti. Atsakomybė galimai kildinti na už bendro pobūdžio pareigos elgtis atidžiai ir rūpestingai pažeidimą (pvz., užsakovui nepateikus informacijos paslaugos teikėjui iki sudarant sutartį, kad sutartis galimai nebus vykdoma visą numatytą terminą, ir taip išsiderėjus itin palankią kainą)²³⁹⁶. Vėlesnėje LAT praktikoje konstatuojama, kad jeigu šalies veiksmai nutraukiant sutartį yra teisėti, kitos šalies dėl to patirti praradimai nekvalifikuotini nuostoliais²³⁹⁷.

Remiantis CK nuostatomis ir LAT praktika, sutartinės prievolės neįvykdymas ar netinkamas įvykdymas nėra preziumuojamas (CK 6.246, 6.256 str.), todėl kilus ginčui jį privalo įrodyti ieškovas, reikalaujantis taikyti sutartinę civilinę atsakomybę²³⁹⁸.

2395 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-177/2005.

2396 Pažymėtina, kad vėliau priimtoje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyje, darant nuorodą į 2005 m. kovo 23 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-177/2005, teigiama, kad atsakomybė užsakovui šiuo atveju kilo už pažeistą sąžiningumo pareigą (žr. 2011 m. vasario 15 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-52/2011).

2397 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-273/2009.

2398 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-567/2004.

4.2. Kaltė

CK 6.248 straipsnio 1 dalis numato, kad civilinė atsakomybė atsiranda tik tais atvejais, jeigu įpareigotas asmuo kaltas, išskyrus įstatymų arba sutarties numatytus atvejus, kuriais civilinė atsakomybė atsiranda be kaltės. To paties straipsnio 2 dalis įtvirtina, kad kaltė gali pasireikšti tyčia arba neatsargumu, o 3 dalis įtvirtina standartą, kuriuo naudojantis nustatoma, ar asmuo kaltas: laikoma, kad asmuo kaltas, jeigu atsižvelgiant į prievolės esmę bei kitas aplinkybes jis nebuvo tiek rūpestingas ir apdairus, kiek atitinkamomis sąlygomis buvo būtina. CK 6.256 straipsnio 4 dalis numato: kai sutartinės prievolės neįvykdo ar netinkamai ją įvykdo įmonė (verslininkas), tai ji atsako visais atvejais, jei neįrodo, kad prievolės neįvykdė ar netinkamai ją įvykdė dėl nenugalimos jėgos, jeigu įstatymai ar sutartis nenumato ko kita.

Mūsų nuomone, vertinant kaltę kaip sutartinės civilinės atsakomybės sąlygą, svarbi prievolių klasifikacija į skirtingo intensyvumo prievoles. Pagal šią klasifikaciją visos prievolės yra skirstomos į:

- 1) prievolės pasiekti tam tikrą rezultatą;
- 2) prievolės užtikrinti tam tikrą apdairumo, uolumo, atidumo, rūpestingumo laipsnį ir
- 3) prievolės ką nors garantuoti²³⁹⁹.

*Prievolė pasiekti tam tikrą rezultatą pasižymi dideliu vykdymo intensyvumu. Vykdymas šią prievolę, skolininkas privalo pasiekti rezultatą, numatytą sutartyje arba numanomą atsižvelgiant į sutarties pobūdį ir konkrečias faktines aplinkybes*²⁴⁰⁰. Prievolėmis pasiekti tam tikrą rezultatą laikomos prievolės sumokėti pinigų, pardavėjo prievolė perduoti rūšiniais požymiais apibrėžtą daiktą ir pan. Atsižvelgiant į šių prievolių esmę, norėtusi konstatuoti, kad jas pažeidus skolininko atsakomybė už kreditoriaus patirtą žalą kyla be kaltės, žinoma, jeigu ko kita nenumato konkrečią sutartį reglamentuojančios nuostatos. Tokio požiūrio laikomasi kai kuriose užsienio šalyse. Pavyzdžiui, Prancūzijos teisėje visos prievolės skirstomos į prievolės pasiekti tam tikrą rezultatą (pranc. *obligations de résultat*) ir prievolės užtikrinti tam tikrą apdairumo, uolu-

2399 Mikelėnas V. *Prievolių teisė*. Pirmoji dalis. Vilnius: Justitia, 2002, p. 70. Šis skirstymas taip pat pripažįstamas Lietuvos teismų praktikoje. Žr. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. rugpjūčio 23 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-579/2010; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gegužės 5 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-201/2009.

2400 Mikelėnas V. *Prievolių teisė*. Pirmoji dalis. Vilnius: Justitia, 2002, p. 71.

mo, atidumo, rūpestingumo laipsnį (pranc. *obligations de moyens*)²⁴⁰¹. Pirmuoju atveju atsakomybė už žalą griežta, antruoju – esant kaltei²⁴⁰². Vokietijos, Austrijos, Šveicarijos teisėje išeities pozicija yra ta, kad sutartinė atsakomybė kyla esant kaltei, tačiau ši taisyklė turi svarbių išimčių. Atlikti tyrimai atskleidžia, kad šios išimtys tokios svarbios, jog neabejotinai galima teigti, kad ir šiose valstybėse esti dvi situacijų kategorijos – kai sutartinė atsakomybė kyla dėl kaltais veiksmais sukeltos žalos ir be kaltės²⁴⁰³.

Iš cituotos CK 6.248 straipsnio 1 dalies norėtusi daryti išvadą, kad Lietuvos teisė panaši į germaniškos tradicijos valstybių teisę, kurioje pagal bendrą taisyklę sutartinė atsakomybė kyla esant kaltei. Vis dėlto nagrinėjant šį aspektą svarbi CK 6.200 straipsnio 4 dalies norma, numatanti, kad jeigu pagal sutartį ar jos prigimtį šalis, atlikdama tam tikrus veiksmus, turi dėti maksimalias pastangas sutarčiai įvykdyti, tai ši šalis privalo imtis tokių pastangų, kokių būtų ėmęsis tokiomis pat aplinkybėmis protingas asmuo. Remiantis šia norma, darytina išvada, kad ne tik teisės teorija pripažįsta, bet ir CK įtvirtina prievolių skirstymą į prievoles pasiekti tam tikrą rezultatą ir prievoles užtikrinti tam tikrą apdairumo, uolumo, atidumo, rūpestingumo laipsnį. Be to, CK aiškiai nurodo, kad antruoju atveju kaltė yra būtina atsakomybės už sukeltą žalą sąlyga. Bendro pobūdžio normos, kuri nurodytų, ar kaltė yra sutartinės atsakomybės sąlyga, ar ne, kai pažeidžiama prievolė pasiekti tam tikrą rezultatą, CK nėra. Jeigu teigtume, kad šiuo atveju, kaip ir Prancūzijoje, atsakomybė yra griežta, daug prasmės netektų CK 6.256 straipsnio 4 dalies norma, numatanti verslininko sutartinę atsakomybę be kaltės²⁴⁰⁴. Remiantis CK

2401 Šis požiūris yra visuotinai priimtinas, nors Prancūzijos CK tokio skirstymo neįtvirtina. Žr. Treitel G. H. *Remedies for Breach of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1988, p. 9. Prancūzijoje išskiriamos ir prievolės garantuoti (pranc. *obligations de garantie*), jos nagrinėjamos vėliau.

2402 Tokios pat pozicijos laikomasi DCFR. DCFR III.–3:701 straipsnis įtvirtina: kreditorius turi teisę į nuostolius už praradimą, atsiradusį skolininkui neįvykdžius pareigos, išskyrus atvejus, kai pareigos neįvykdymas yra pateisinamas. Šio straipsnio komentare nurodoma, kad atsakomybė be kaltės kyla tuomet, kai skolininkas turėjo pareigą pasiekti tam tikrą rezultatą, o esant prievolei užtikrinti tam tikrą apdairumo, uolumo, atidumo, rūpestingumo laipsnį atsakomybė kyla už kaltais veiksmais sukeltą žalą. Žr. *Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. I. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2009, p. 915–916.

2403 Treitel G. H. *Remedies for Breach of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1988, p. 8.

2404 Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 358.

6.256 straipsnio 4 dalies norma, darytina išvada, kad jeigu prievolę pasiekti tam tikrą rezultatą pažeidė verslininkas, jo atsakomybė yra griežta, o jeigu ne verslininkas, jis gali pasiteisinti kaltės nebuvimu (pagal CK 6.248 str. 1 d. skolininko kaltė yra preziumuojama). Pavyzdžiui, pareigą numatytu terminu perduoti daiktą pagal pirkimo–pardavimo sutartį pažeidęs verslininkas galėtų pasiteisinti tik *force majeure* aplinkybėmis, o ne verslininkas – ir savo kaltės nebuvimu. Vis dėlto būtina konstatuoti ir tai, kad kai kurių prievolių pasiekti tam tikrą rezultatą esmė lemia ir ne verslininko atsakomybę be kaltės. Pavyzdžiui, laikytina, kad prievolę sumokėti pinigus pažeidusi šalis negali pasiteisinti nekaltumu²⁴⁰⁵, todėl atsakomybė už žalą, atsiradusią dėl šios prievolės pažeidimo, yra griežta.

„Prievolė užtikrinti tam tikrą apdairumo, uolumo, atidumo, rūpestingumo laipsnį (pranc. *obligations de moyens*) yra tokia, kurią skolininkas privalo vykdyti jam priimtiniausiomis priemonėmis ir užtikrindamas maksimalų rūpestingumo ir atidumo laipsnį, tačiau jis neprivalo garantuoti pasieksiąs tam tikrą rezultatą“²⁴⁰⁶. Prievolės esmė lemia, kad šiuo atveju skolininkas atsako tik už kaltais veiksmais sukeltą žalą. Mūsų nuomone, net jeigu skolininkas yra verslininkas, jo atsakomybė neturėtų kilti be kaltės. Šiuo atveju didesnę reikšmę turi prievolės pobūdis nei sutartinių santykių šalies statusas – pagal šios prievolės pobūdį net ir didžiausią patirtį ir kompetenciją turintis verslininkas negali užtikrinti, kad pageidaujamas rezultatas bus pasiektas. Pavyzdžiui, patalpų apsaugos paslaugas teikianti įmonė negali užtikrinti, kad patalpose neįvyks vagystė, ji įsipareigoja dėti visas pastangas kad vagystė neįvyktų. CK 6.256 straipsnio 4 dalyje įtvirtintos normos dėl verslininko atsakomybės be kaltės netaikymą galima pagrįsti remiantis minėta CK 6.200 straipsnio 4 dalies norma, lemiančia prievolę pažeidusios šalies veiksmų vertinimą kaltės aspektu naudojant *bonus pater familias* standartą. Taigi planuoto rezultato nepasiekusio verslininko elgesys visuomet turi būti lyginamas su etalonu – protingu verslininku toje pačioje situacijoje.

Atskirai aptartina *prievolė garantuoti*. Lietuvos teisės doktrinoje teigiama, kad prievolė garantuoti pasižymi didžiausiu pareigos įvykdymo privalomumu, t. y. vadinamuoju didžiausiu vykdymo intensyvumu. Tai reiškia, kad skolininkas faktiškai neturi galimybių pateisinti prievolės neįvykdymą ar netinkamą įvykdymą, jeigu pagal sutartį ar įstatymą jis

2405 Treitel G. H. *Remedies for Breach of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1988, p. 13.

2406 Mikelėnas V. *Prievolių teisė*. Pirmoji dalis. Vilnius: Justitia, 2002, p. 72.

garantavo ją įvykdysiąs²⁴⁰⁷. Vis dėlto išvada, kad prievolę garantuoti pažeidusi ir taip žalos sukėlusį šalis už šią žalą visais atvejais atsako pagal griežtos atsakomybės taisyklės, būtų pernelyg skubota. Išnagrinėjus CK nuostatas, matyti, kad norma, numatanti prievolę garantuoti pažeidusios šalies atsakomybę už sukeltą žalą be kaltės, neįtvirtinta. Panagrinėjime konkrečią prievolę. CK 6.317 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad pardavėjas visais atvejais garantuoja daikto kokybę, nesvarbu, ar tokia garantija pirkimo–pardavimo sutartyje numatyta, ar ne. Remiantis CK 6.327 straipsnio 3 dalimi, pardavėjas atsako už bet kokią neatitikimą, kuris buvo nuosavybės teisės perėjimo pirkėjui momentu, net jeigu tas neatitikimas paaiškėja vėliau, o pagal to paties straipsnio 4 dalį pardavėjas atsako už bet kokią neatitikimą, kuris atsiranda nuosavybės teisei perėjus pirkėjui, jeigu šis neatitikimas yra pardavėjo garantijos, kad tam tikrą laiką prekės bus tinkamos naudoti pagal jų įprastą ar specialiai nurodytą paskirtį arba išlaikys aptartas savybes ar charakteristikas, pažeidimas. CK 6.333 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad kai pardavėjas garantuoja daiktų kokybę, jis atsako už daiktų trūkumus, jeigu neįrodo, kad šie atsirado po daiktų perdavimo pirkėjui dėl to, kad pirkėjas pažeidė daikto naudojimo ar saugojimo taisyklės, arba dėl trečiųjų asmenų kaltės ar nenugalimos jėgos. CK 6.334 straipsnio 1 dalyje įtvirtinti netinkamos kokybės daiktą įsigijusio pirkėjo pažeistos teisės gynimo būdai. Teigiama, kad pirkėjas turi teisę savo pasirinkimu pareikalauti:

- 1) kad daiktas, sutartyje apibūdintas pagal rūšį, būtų pakeistas tinkamos kokybės daiktu, išskyrus atvejus, kai trūkumai yra nedideli arba jie atsirado dėl pirkėjo kaltės;
- 2) kad būtų atitinkamai sumažinta pirkimo kaina;
- 3) kad pardavėjas neatlygintinai per protingą terminą pašalintų daikto trūkumus arba atlygintų pirkėjo išlaidas jiems ištaisyti, jei trūkumus įmanoma pašalinti;
- 4) grąžinti sumokėtą kainą ir atsisakyti sutarties, kai netinkamos kokybės daikto pardavimas yra esminis sutarties pažeidimas.

Šie gynimo būdai nelaikytini civiline sutartine atsakomybe. Nurodytas pareigas pardavėjas turi, nepriklausomai nuo to, yra jo kaltė, ar ne. CK 6.334 straipsnyje, išskyrus 3 dalį, apskritai nėra numatyta pirkėjo teisė reikalauti atlyginti nuostolius. CK 6.334 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad jeigu dėl paslėpto trūkumo daiktas žuvo, o pardavėjas apie tą trūkumą žinojo arba turėjo žinoti, tai jis privalo ne tik grąžinti pirkėjui sumo-

2407 Mikelėnas V. *Prievolių teisė*. Pirmoji dalis. Vilnius: Justitia, 2002, p. 72–73.

kėtą kainą, bet ir atlyginti nuostolius. Lietuvos teismų praktikoje laikoma, kad bendrųjų sutartinės atsakomybės nuostatų apibrėžtas nuostolių atlyginimas visais atvejais gali būti taikomas atskirai arba kartu su kitomis, specialiomis, pirkėjo teisių gynimo priemonėmis, įtvirtintomis CK 6.334 straipsnyje²⁴⁰⁸. Norėjęsi pateikti tokios Lietuvos teismų praktikos kontrargumentus. Lyginant nagrinėtą CK 6.334 straipsnį su CK 6.363 straipsniu, įtvirtinančiu pirkėjo vartotojo pažeistos teisės gauti tinkamos kokybės daiktą gynimo būdus, matyti akivaizdus skirtumas: CK 6.363 straipsnio 5 dalyje numatyta, kad pirkėjas vartotojas visais atvejais turi teisę į nuostolių, atsiradusių pardavus netinkamos kokybės daiktą, atlyginimą, o pirkėjas ne vartotojas tokią teisę turi tik daiktui žuvus, jeigu daiktas žuvo dėl trūkumo, apie kurį pardavėjas žinojo ar turėjo žinoti. Mūsų nuomone, šios nuostatos lemia skirtingus pirkėjo vartotojo ir ne vartotojo pažeistos teisės gauti tinkamos kokybės daiktą gynimo būdus: vartotojas gali reikalauti atlyginti nuostolius visais atvejais, o ne vartotojas – tik tuomet, kai tai numatyta CK²⁴⁰⁹. Remiantis sistemine CK 6.334 straipsnio 3 dalies analize, darytina išvada, kad pirkėjas ne vartotojas atlyginti nuostolius gali reikalauti tik daiktui žuvus ir tik esant pardavėjo kaltei. CK 6.334 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta norma laikytina specialiąja norma verslininko sutartinę atsakomybę be kaltės numatančios CK 6.256 straipsnio 4 dalies normos atžvilgiu, todėl darytina išvada, kad ir verslininkas už pirkėjo ne vartotojo žalą, patirtą pardavus netinkamos kokybės daiktą, daiktui žuvus, atsako tik esant kaltei²⁴¹⁰. Mūsų nuomone, CK normos, reglamentuojančios pardavėjo sutartinę atsakomybę už netinamos kokybės daiktu pirkėjui ne vartotojui sukeltą žalą, tobulintinos, numatant, kad pardavėjas turi pareigą atlyginti pirkėjo patirtą žalą ne tik tais atvejais, kai daiktas žūva. Profesionalaus pardavėjo sutartinę atsakomybę turėtų būti griežta, o ne profesionalaus – esant kaltei. Taigi,

2408 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. liepos 3 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-182/2009; Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. rugpjūčio 23 d. nutartį civilinėje Nr. 2A-579/2010.

2409 Šiuo požiūriu svarbu ir tai, kad CK nėra nuostatos, įtvirtinančios galimybę kartu derinti žalos atlyginimą ir kitus pažeistos teisės gynimo būdus. Tokia nuostata įtvirtinta, pavyzdžiui, DCFR III.–3:102 straipsnyje, todėl pagal DCFR pirkėjas visais atvejais gali reikalauti atlyginti nuostolius, derindamas šį būdą su kitais, šiam būdai neprieštaraujančiais, pažeistos teisės gynimo būdais. Žinoma, ir Lietuvoje dažnai galima kartu derinti skirtingus, vienas kitam neprieštaraujančius, pažeistos teisės gynimo būdus, tačiau jeigu iš atskirą sutarčių rūšių reglamentuojančių CK nuostatų padaroma išvada, kad įstatymų leidėjo valia buvo nederinti nuostolių atlyginimo su kitais pažeistos teisės gynimo būdais, šios valios turi būti paisoma.

2410 Kaltę preziumuojama pagal CK 6.248 straipsnio 1 dalį.

patikslinus CK nuostatas, pardavėjo atsakomybės už prievolės perduoti tinkamos kokybės daiktą pažeidimu sukeltą žalą modelis taptų panašus į galiojantį Prancūzijos teisėje. Prancūzijos CK 1646 straipsnis numato, kad jeigu pardavėjas nežinojo apie trūkumą, jis privalo grąžinti pirkėjui šio sumokėtą kainą ir atlyginti pirkėjui pardavimo nulemtas išlaidas²⁴¹¹. Ši nuostata grindžiama požiūriu, kad pardavėjas prisiimama garantija negali garantuoti, jog daiktas tikrai yra tinkamos kokybės; jis prisiima tik garantinio pobūdžio išpareigojimus, jeigu paaiškėja, kad daiktas yra netinkamos kokybės²⁴¹². Prancūzijos CK 1645 straipsnis numato, kad jeigu pardavėjas žinojo apie trūkumą, jis privalo ne tik grąžinti pirkėjui šio sumokėtą kainą, bet ir atlyginti visus pirkėjo patirtus nuostolius²⁴¹³. Prancūzijos CK nėra normos, kuri reglamentuotų profesionalaus pardavėjo atsakomybę už nuostolius, tačiau Prancūzijos teismų praktikoje remiamasi CK 1645 straipsniu, laikant, kad profesionalus pardavėjas visais atvejais apie trūkumą žinojo, t. y. teismų praktikoje suformuota nepaneigiama profesionalaus pardavėjo kaltės prezumpcija, prilyginti-na atsakomybei be kaltės²⁴¹⁴. Vokietijos teisėje galioja kitoks problemos sprendimo variantas – pardavėjas atsako už pirkėjui netinkamos kokybės daiktu sukeltą žalą tik esant jo kaltei. Profesionalaus pardavėjo kaltė preziumuojama, tačiau prezumpciją jis gali lengvai paneigti, nes pardavėjas neturi pareigos tikrinti parduodamą prekę. Belgijoje pardavėjo atsakomybė taip pat kyla tik esant jo kaltei. Čia galioja paneigiama prezumpcija, kad profesionalus pardavėjas žino apie trūkumą. Taigi profesionalus pardavėjas neatsako už trūkumą, jeigu įrodo, kad jis negalėjo trūkumo nustatyti, ir atsako, jeigu trūkumą buvo galima nustatyti²⁴¹⁵.

Pažymėtina, kad yra prievolių, kurios vienareikšmiškai negali būti priskirtos nė vienai iš šių kategorijų, t. y. esti sudėtingų prievolių. Jeigu jos pažeidžiamos, būtina aiškintis, kokia konkreti pareiga pažeista, ir tuomet spręsti dėl griežtos atsakomybės ar kalte grįstos atsakomybės tai-

2411 Remiamasi Prancūzijos CK 1646 straipsnio vertimu į anglų kalbą, pateiktu Beale H. *et al. Cases, Materials and Text on Contract Law*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2002, p. 665.

2412 Treitel G. H. *Remedies for Breach of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1988, p. 92.

2413 Remiamasi Prancūzijos CK 1645 straipsnio vertimu į anglų kalbą, pateiktu Beale H. *et al. Cases, Materials and Text on Contract Law*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2002, p. 665.

2414 Graziano T. K. *Comparative Contract Law: Cases, Materials and Exercises*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2009, p. 272, 317–318.

2415 Graziano T. K. *Comparative Contract Law: Cases, Materials and Exercises*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2009, p. 272–282, 317–318.

kymo. Pavyzdžiui, rangos sutartimi įsipareigojama atlikti tam tikrą darbą ir šio darbo rezultatą perduoti užsakovui (CK 6.644 str. 1 d.). Rangovo prievolė iš esmės laikoma prievole pasiekti tam tikrą rezultatą. Priėjome išvadą, kad pagal CK įtvirtintas taisykles, jeigu tokią prievolę pažeidė verslininkas, jo atsakomybė yra griežta, o jeigu ne verslininkas, jis gali pasiteisinti kaltės nebuvimu. Tačiau prisimintina ir tai, kad dėl daikto kokybės rangovas prisiima garantinio pobūdžio įsipareigojimus užsakovui (CK 6.664 str., statybos rangos sutarties atveju – CK 6.698 str.). Remiantis CK 6.664 straipsnio 1 dalies ir 3 dalies nuostatų analize, darytina išvada, kad pažeidus prievolę garantuoti užsakovas gali taikyti specialius jo teisių gynimo būdus, įtvirtintus nagrinėjamo straipsnio 1 dalies 1–3 punktuose. Nuostoliai užsakovui turi būti atlyginami, jeigu rangovas sutarties pažeidimų ar kitokių trūkumų per protingą terminą nepašalina arba trūkumai yra esminiai bei nepašalinami ir užsakovas nutraukia rangos sutartį (CK 6.664 str. 3 d.). Atsižvelgiant į prievolės esmę (prievolė pasiekti tam tikrą rezultatą), užsakovui kilusią žalą rangovas verslininkas privalo atlyginti pagal griežtos atsakomybės taisykles, o ne verslininkas – esant kaltei. Tarkime, Vokietijos teisėje rangos sutartis laikoma paslaugų sutartimi, kurią pažeidus rangovas atsako esant jo kaltei. Rangovo pareigos dėl daikto kokybės yra garantinio pobūdžio – neįrodinėdamas rangovo kaltės, užsakovas gali reikalauti sumažinti daikto kainą arba nutraukti sutartį, taikant restituciją. Užsakovo patirtą žalą, jei kokybė netinkama, rangovas atlygina tik esant jo kaltei. Prancūzijoje rangovo prievolė laikoma prievole pasiekti tam tikrą rezultatą, ir jo atsakomybė už užsakovui atsiradusią žalą yra griežta. Kokybės atžvilgiu rangovas turi pareigą garantuoti. Pažeidus šią pareigą, galima remtis specialiais gynybos būdais. Tačiau, kitaip nei Vokietijoje, esant netinkamai kokybei, rangovas pagal griežtos atsakomybės taisykles atlygina ir užsakovo patirtą žalą²⁴¹⁶.

Apibendrinant tai, kas pasakyta, pažymėtina, kad Lietuvos teismų praktikoje, sprendžiant dėl kaltės, kaip būtinos atsakomybės sąlygos, ar griežtos atsakomybės taikymo, reiktų daugiau dėmesio skirti prievolės esmės analizei, nes CK 6.256 straipsnio 4 dalies nuostata dėl verslininko atsakomybės be kaltės, kuria teismų praktikoje remiamasi itin dažnai²⁴¹⁷,

2416 Treitel G. H. *Remedies for Breach of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1988, p. 30–34.

2417 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-29/2005; 2007 m. kovo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-109/2007; 2008 m. gegužės 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-268/2008; 2011 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-52/2011.

ne visuomet pakankama sprendžiant šią problemą. Taip pat rekomenduotina nuodugniai aiškintis, ar galiojančios CK nuostatos konkrečiu atveju leidžia derinti nuostolių atlyginimą su kitais pažeistos teisės gynimo būdais, ar šie kiti pažeistos teisės gynimo būdai laikomi pakankama priemone pažeistai teisei atkurti. Siūlytina tobulinti CK normas, reglamentuojančias pardavėjo sutartinę atsakomybę už pirkėjui ne vartotojui netinkamos kokybės daiktu sukeltą žalą, numatant, kad profesionalus pardavėjas privalo atlyginti pirkėjo patirtą žalą, nesvarbu, yra jo kaltė ar ne, o neprofesionalus – esant kaltei.

4.3. Žala ir nuostoliai

4.3.1. Žalos ir nuostolių samprata

CK 6.256 straipsnio 2 dalis numato, kad asmuo, neįvykdęs ar netinkamai įvykdęs savo sutartinę prievolę, privalo atlyginti kitai sutarties šaliai šios patirtus nuostolius. Nuostolių sampratos CK XXII skyriaus „Civilinė atsakomybė“ antrojo skirsnio, skirto sutartinei atsakomybei, nuostatos neapibrėžia. Todėl konstatuotina, kad turi būti remiamasi šiame straipsnyje jau minėta CK 6.249 straipsnio 1 dalimi, taikytina ir deliktinei, ir sutartinei atsakomybei, pateikiančia žalos ir nuostolių sąvokas. Užsienio teisės literatūros bei *soft law* priemonių analizė atskleidžia, kad neigiamam padariniui apibūdinti sutarčių teisėje paprastai vartojama ne žalos²⁴¹⁸ sąvoka, būdinga deliktų teisei, o praradimo²⁴¹⁹ sąvoka²⁴²⁰. Praradimo sąvoka CK sutartinės civilinės atsakomybės nuostatose nevartojama. Pažymėtina, kad nevartojama ir žalos sąvoka. CK XXII skyriaus „Civilinė atsakomybė“ antrajame skirsnyje vartojama tik nuostolių sąvoka. Vis dėlto kadangi nuostoliai yra laikomi tik neigiamo padarinio pinigine išraiška, o ne pačiu neigiamu padariniu, konstatuotina, kad Lietuvos sutarčių teisėje praradimas įvardijamas žala, o ją atitinkanti

2418 Angl. *damage* arba *harm*.

2419 Angl. *loss*.

2420 Žr., pavyzdžiui, Treitel G. H. *Remedies for Breach of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1988, p. 76. DCFR terminas „žala“ vartojamas VI knygoje „Nesutartinė atsakomybė už sukeltą žalą“, siekiant apibrėžti deliktu sukeltą neigiamą padarinį. Terminas „praradimas“ (angl. *loss*) vartojamas DCFR III knygoje „Prievolės ir priešpriešinės teisės“, siekiant apibrėžti dėl neįvykdytos sutartinės prievolės kilusį neigiamą padarinį. Terminas „praradimas“ vartojamas ir PECL (pvz., 4:117 str.). UNIDROIT principuose vartojama žalos (angl. *harm*) sąvoka (pvz., 7.4.1 str.).

išraiška pinigais įvardijama nuostoliais. Taip dar kartą patvirtiname išvadą, kad siekiant atsakyti į klausimą, ar sutarties šalis sukėlė kitai šaliai neigiamų padarinių, turi būti remiamasi žala apibrėžiančia CK 6.249 straipsnio 1 dalimi.

CK 6.249 straipsnio 1 dalies nuostatos analizė atskleidžia, kad nesant žalos, t. y. sutarties šalies patirto neigiamo padarinio, nėra ir teisės į nuostolius. Taigi neigiamas padarinys yra esminis nuostolius apibrėžiantis požymis. Iš šio požymio išplaukia, kad Lietuvos Respublikos sutarčių teisėje vartojama nuostolių sąvoka neapima nominalių bei baudinių nuostolių ir skolininko gautos naudos, neatitinkančios kreditoriaus praradimo. Nuostoliais siekiama kompensuoti kreditoriaus patirtą žalą. Tai visų pirma reiškia, kad turi būti kompensuota visa padaryta žala (CK 6.251 str.). LAT praktikos analizė atskleidžia, kad kompensacinio principo yra nuosekliai laikomasi²⁴²¹. Kita vertus, norėtusi daryti išvadą, kad iš kompensacinio principo išplaukia, jog kreditoriui negali būti priteista daugiau nei jo patirtas praradimas. Tačiau prisimintina CK 6.249 straipsnio 6 dalis, numatanti, kad kai dėl to paties veiksmo atsirado ir žala, ir nauda nukentėjusiam asmeniui, tai gauta nauda nepažeidžiant protingumo, sąžiningumo ir teisingumo kriterijų gali būti įskaitoma į nuostolius. Remiantis šia nuostata matyti, kad Lietuvos teisėje įtvirtintas visiško žalos atlyginimo principas yra palankesnis nukentėjusiajam – ne visuomet jo gauta nauda turi būti įskaitoma į nuostolius, o tik tada, kai tai nepažeidžia protingumo, sąžiningumo ir teisingumo kriterijų. Lieka tik apgailestauti, kad per dešimt CK galiojimo metų 6.249 straipsnio 6 dalies turinys LAT praktikoje nebuvo atskleistas.

Minėta, kad, remiantis CK 6.249 straipsnio 1 dalimi, kreditoriui kompensuojama reali žala (lot. *damnum emergens*) ir negautos pajamos (lot. *lucrum cessans*). Reali žala suprantama kaip asmens turto netekimas arba sužalojimas bei turėtos išlaidos. Asmens turto netekimas suprantamas kaip fizinis turto pakenkimas ir kaip bendro kreditoriaus turto sumažėjimas. Bendro kreditoriaus turto sumažėjimas suprantamas kaip kreditoriaus turėto turto ir turto, kurį jis būtų turėjęs skolininkui tinkamai įvykdžius sutartinę prievolę, skirtumas. Spręsdamas klausimą dėl negautų pajamų atlyginimo, LAT nuosekliai pabrėžia, kad

2421 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. gruodžio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1177/2003; 2009 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-273/2009; 2010 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-118/2010; 2010 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2010.

jos turi būti realios²⁴²². Realumui pagrįsti turi būti nustatyta: 1) ar pajamos buvo numatytos gauti iš anksto; 2) ar pagrįstai tikėtasi jas gauti esant normaliai veiklai; 3) ar šių pajamų negauta dėl neteisėtų skolininko veiksmų²⁴²³. Kadangi pagal Pelną mokesčio įstatymo²⁴²⁴ 12 straipsnio 12 punktą pelno mokesčiu nėra apmokestinamas gautas žalos atlyginimas, LAT praktikoje pelno mokesčio mokėtojo negautos pajamos suprantamos kaip jo grynas pelnas²⁴²⁵. Remiantis CK 6.249 straipsnio 2 dalies norma, numatančia, kad teismas gali įvertinti būsimą žalą remdamasis realia jos atsiradimo tikimybe, darytina išvada, kad žalos samprata apima ir būsimą žalą, t. y. žalą, kuri, tikėtina, atsiras ateityje. Šiuo atveju teismas turi įvertinti dvi tikimybes – tikimybę, kad tokia žala atsiras, ir tikėtiną jos dydį.

CK 6.249 straipsnio 2 dalis numato, kad jeigu atsakingas asmuo iš savo neteisėtų veiksmų gavo naudos, tai gauta nauda kreditoriaus reikalavimu gali būti pripažinta nuostoliais. Minėta, kad kompensacinė sutartinės civilinės atsakomybės paskirtis lemia, jog skolininko gauta nauda pripažintina kreditoriaus nuostoliais tik įrodžius, kad ši nauda atitinka kreditoriaus praradimą, kurį jis patyrė dėl skolininko neteisėtų veiksmų²⁴²⁶. Naujausioje Lietuvos teismų praktikoje tokio požiūrio yra laikomasi²⁴²⁷.

4.3.2. Nuostolių dydžio apskaičiavimas

Nustačius, už kokio pobūdžio praradimus kreditoriui turi būti kompensuojama, žala apskaičiuojama pinigine išraiška. Taip nustatoma, kokio dydžio nuostoliai kreditoriui atlygintini.

2422 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. gruodžio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1177/2003; 2008 m. vasario 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-62/2008.

2423 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-273/2009; 2010 m. birželio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-176/2010.

2424 Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 110-3992.

2425 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. vasario 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-62/2008.

2426 Lietuvos teisės doktrinoje pripažįstama, kad deliktų teisėje pažeidėjo iš neteisėtų veiksmų gauta nauda pripažintina nukentėjusiojo nuostoliais tik įrodžius, kad tą naudą, kurią gavo pažeidėjas, būtų gavęs ir pats nukentėjęs, o negavo dėl to, kad pažeidėjo neteisėti veiksmai to neleido padaryti. Žr. Mizaras V. Lietuvos deliktų teisės aktualijos ir tendencijos. *Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos: mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 72.

2427 Lietuvos apeliacinio teismo 2011 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-319/2011.

Jeigu reiškiamas reikalavimas dėl tikrumo intereso gynimo, sunkumų dėl nuostolių dydžio skaičiavimo nekyla. Šiuo atveju priteisiamos kreditoriaus atliktos, tam tikrus požymius atitinkančios išlaidos. Išlaidas, remiantis LAT praktika, apibūdina tokie požymiai: 1) realumas; 2) būtinumas; 3) protingumas. Realumo požymis reiškia, kad išlaidomis pripažįstamos iš tikrųjų išleistos lėšos, todėl reikšdamas reikalavimą dėl išlaidų priteisimo, asmuo turi įrodyti ne galimas sąnaudas ar kaštus, o iš tikrųjų pagal sutartį sumokėtas lėšas ir tai įrodyti leistinais įrodymais²⁴²⁸.

Jeigu reiškiamas reikalavimas dėl lūkesčių intereso gynimo, nuostoliai gali būti apskaičiuoti dviem pagrindais: 1) netinkamam vykdymui ištaisyti reikalingų išlaidų ar 2) verčių skirtumo. Tam tikrais atvejais nėra jokio skirtumo, kuris iš šių pagrindų taikomas. Pavyzdžiui, jeigu pardavėjas pirkėjui nepatiekia prekių, nuostolių skaičiavimas gali būti grindžiamas pirmuoju pagrindu (pirkėjas patyrė išlaidų tokioms pat prekėms iš kito šaltinio įsigyti) arba antruoju pagrindu (nuostolius sudaro verčių skirtumas tarp to, ką pirkėjas turėjo gauti (prekių vertė) ir gavo (nieko)²⁴²⁹. Problema kyla tuomet, kai netinkamam sutarties vykdymui ištaisyti reikalingos išlaidos yra daug didesnės nei verčių skirtumas. LAT praktikos, kurioje būtų nagrinėjamas nuostolių skaičiavimo pagrindo parinkimo klausimas, jeigu skirtingu pagrindu apskaičiuotų nuostolių dydis skiriasi, nepavyko rasti²⁴³⁰. Lyginamieji užsienio valstybių tyrimai rodo, kad daugelis teisinių sistemų pripažįsta abu būdus ir dėl vieno iš jų taikymo sprendžia konkrečiu atveju. Nemažoje dalyje sistemų skirtingų rūšių sutartyse vienam iš šių būdų teikiamas prioritetas. Pavyzdžiui, pardavėjui patiekus pirkėjui netinkamos kokybės prekes, prioritetas teikiamas antrajam būdai, o rangovui netinkamai atlikus rangos darbus pagal statybos rangos sutartį – pirmajam. Žinoma, jeigu vieno iš būdų vertė konkrečiu atveju *neproporcingai* didelė, naudojamosi kitu būdu²⁴³¹. Lietuvos teisėje sprendžiant nagrinėjamą problemą, jeigu vienu iš būdų apskaičiuotų nuostolių dydis konkrečiu atveju *neproporcingai* didelis,

2428 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. vasario 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-62/2008.

2429 Treitel G. H. *Remedies for Breach of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1988, p. 105.

2430 Vilniaus apygardos teismo nagrinėtoje byloje dėl deliktinės atsakomybės taikymo nustačius, kad sugadinto turto remonto išlaidos smarkiai viršija naujo daikto vertę, nuostolių dydis buvo nustatytas remiantis analogiško daikto verte (žr. Vilniaus apygardos teismo 2010 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-508-340/10).

2431 Treitel G. H. *Remedies for Breach of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1988, p. 106.

derėtų remtis CK 1.5 straipsnyje įtvirtintais teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais.

CK 6.258 straipsnio 5 dalyje įtvirtintas nuostolių skaičiavimo būdas, pagrįstas pažeistos sutarties ir ją pakeičiančios sutarties verčių skirtumu: jeigu šalis nutraukė sutartį dėl to, kad kita šalis ją pažeidė, ir per protingą terminą sudarė nutrauktą sutartį pakeičiančią sutartį, tai ji turi teisę reikalauti, iš sutartį pažeidusios šalies kainų skirtumo bei kitų vėliau atsiradusių nuostolių atlyginimo. Ši norma neįtvirtina savarankiško atsakomybės pagrindo. Norma skirta reglamentuoti nuostolių nustatymo būdą, todėl ją galima remtis tik kai nustatomos visos sutartinės atsakomybės sąlygos ir negalima remtis, pavyzdžiui, siekiant apriboti sutartinės nuostatos dėl atsakomybės ribojimo taikymą.

CK 6.258 straipsnio 5 dalis numato *konkretų* verčių skirtumo nustatymo būdą, t. y. kai pažeistą sutartį pakeičianti sutartis yra faktiškai sudaryta. Kyla klausimas, ar galima remtis *abstrakčiu* verčių skirtumo būdu, pagrįstu rinkos kainomis, jeigu pažeistą sutartį pakeičianti sutartis nebuvo sudaryta. CK nuostatos tiesiogiai šio būdo nereglamentuoja²⁴³², tačiau, mūsų manymu, šis būdas gali būti taikomas remiantis CK 6.249 straipsnio 1 dalies ir 6.256 straipsnio 2 dalies normomis.

4.4. Priežastinis ryšys

CK 6.245 straipsnio 1 dalis, apibrėžianti civilinės atsakomybės sampratą, numato, kad civilinė atsakomybė yra turtinė prievolė, kurios viena šalis turi teisę reikalauti atlyginti nuostolius (žalą) ar sumokėti netesybas (baudą, delspinigius), o kita šalis privalo atlyginti *padarytus* nuostolius (žalą) ar sumokėti netesybas (baudą, delspinigius). To paties straipsnio 3 dalis, apibrėžianti sutartinės civilinės atsakomybės sampratą, nurodo, kad tai yra turtinė prievolė, atsirandanti dėl to, kad neįvykdoma ar netinkamai įvykdoma sutartis, kurios viena šalis turi teisę reikalauti nuostolių atlyginimo ar netesybų (sumokėti baudą, delspinigius), o kita šalis privalo atlyginti dėl sutarties neįvykdymo ar netinkamo įvykdymo

2432 Kai kurių užsienio valstybių teisės aktuose yra specialios nuostatos, skirtos abstrakčiam būdai reglamentuoti (pvz., Danijos, Švedijos, Austrijos, Italijos). Kitų valstybių teisės aktai specialių nuostatų neįtvirtina, tačiau šis būdas pripažįstamas teismų praktikoje (pvz., Prancūzijoje, Belgijoje, Slovakijoje, Olandijoje). DCFR šioms būdams reglamentuoti skirtos atskiros nuostatos: III.–3:706 straipsnis reglamentuoja konkretų verčių skirtumo būdą, kai kita sutartis sudaryta, o III.–3:707 straipsnis reglamentuoja abstraktų verčių skirtumo būdą, kai sutartį pakeičianti sutartis nesudaryta.

padarytus nuostolius arba sumokėti netesybas (baudą, delspinigius). Išskirtas žodis apibrėžimuose suponuoja, kad žala, kurios pinigine išraiška laikomi nuostoliai, turi būti susijusi su skolininko veiksmais (neveikimu) priežastiniu ryšiu. Ar šis ryšys yra, nustatoma naudojant *conditio sine qua non* testą, kurio esmė – ar žala būtų atsiradusi nesant neteisėtų veiksmų. Jeigu be konkrečių neteisėtų veiksmų žala nebūtų atsiradusi, vadinasi, reikiamas priežastinis ryšys yra, t. y. šiuo atveju žalą sukėlė būtent šie veiksmai. Apribojus atsakomybę vien šiuo testu, atsakomybės ribos būtų itin plačios, todėl naudojama antroji stadija, kurioje nustatoma atsakomybės apimtis. Atsakomybės apimčiai reglamentuoti skirtas CK 6.247 straipsnis, taikomas ir sutartinei, ir deliktinei atsakomybei. Šis straipsnis numato: atlyginami tik tie nuostoliai, kurie susiję su veiksmais (veikimu, neveikimu), nulėmusiais skolininko civilinę atsakomybę tokiu būdu, kad nuostoliai pagal jų ir civilinės atsakomybės prigimtį gali būti laikomi skolininko veiksmų (veikimo, neveikimo) rezultatu.

CK 6.247 straipsnyje įtvirtinta norma įpareigoja teismą vertinti žalos prigimtį²⁴³³ bei civilinės atsakomybės prigimtį ir konkrečiu atveju nustatyti platesnę ar siauresnę atsakomybės apimtį. Vertinant žalos prigimtį, turi būti nustatyta, kokioms vertybėms žala padaryta. Sutartys dažniausiai skirtos ekonominei gerovei didinti. Tačiau gyvybė, sveikata, be abejo, yra labiausiai saugomos ir ginamos vertybės ir pažeidus sutartį, todėl žalos sveikatai bei gyvybei atveju atsakomybės apimtis plačiausia. Vertinant sutartinės civilinės atsakomybės prigimtį, esminę reikšmę turi tai, ar atsakomybė kyla be kaltės, ar už kaltais veiksmais sukeltą žalą. Jeigu atsakomybė kyla be kaltės, atsakomybės ribos gali būti siauresnės nei atsakomybės už kaltais veiksmais sukeltą žalą atveju. Nustačius, kad skolininko kaltė konkrečiu atveju egzistuoja, nors jo atsakomybė yra griežta, atsakomybės ribos turėtų būti platesnės. Reikšmės turi ir kaltės forma – atsakomybės ribos gali būti daug platesnės didelio neatsargumo bei tyčios atvejais. Žinoma, atsakomybės prigimties veiksnys visais atvejais turi būti vertinamas kompleksiskai su žalos prigimties veiksmu. Todėl žalos absoliutinėms vertybėms atveju atsakomybės prigimties veiksnys nevaizduoja didelės reikšmės. Tačiau jeigu padaryta žala ne tokioms svarbioms vertybėms ir ypač jeigu ji nėra tiesioginė neteisėtų veiksmų pasekmė, atsakomybės prigimties veiksnys itin svarbus – nustačius, kad

2433 Pažodžiui aiškinant, ši teisės norma įpareigoja vertinti *nuostolių* prigimtį. Kadangi nuostoliai yra žalos pinigine išraiška (CK 6.249 str. 1 d.), cituota teisės norma įpareigoja teismą vertinti atsiradusios žalos prigimtį.

žala sukelta tyčiniais veiksmais ar dideliu neatsargumu, ji turėtų būti atlyginta, o atsakomybės be kaltės atveju teismas gali nuspręsti, kad neteisėtų veiksmų ir atsiradusių pasekmių ryšys yra nepakankamas sutartinei atsakomybei kilti.

LAT praktikos analizė atskleidžia, kad priežastinio ryšio sampratai, esant sutartinei atsakomybei, skiriama itin mažai dėmesio. Nutartyse paprastai nagrinėjama, ar skolininko veiksmai (neveikimas) buvo atlikti anksčiau, nei atsirado žala, o atsiradusi žala yra skolininko elgesio rezultatas²⁴³⁴, t. y. pritaikomas *conditio sine qua non* testas, tačiau nėra teikiama jokios reikšmės CK 6.249 straipsnyje įtvirtintų atsakomybės apimtį lemiančių kriterijų analizei. Norėtųsi, kad jie teismų praktikoje būtų išgildinti ir, esant panašioms aplinkybėms, būtų nustatoma panaši atsakomybės apimtis.

5. NUOSTOLIŲ NUMATYMAS

CK 6.258 straipsnio 4 dalis įtvirtina: neįvykdžiusi prievolės įmonė (verslininkas) atsako tik už tuos nuostolius, kuriuos ji numatė ar galėjo protingai numatyti sutarties sudarymo metu kaip tikėtiną prievolės neįvykdymo pasekmę. Ši norma įtvirtina nuostolių numatymo doktriną²⁴³⁵ kaip sutartinės verslininko atsakomybės ribojimo būdą.

Praradimo (kitaip – žalos) numatymo taisyklė²⁴³⁶ naudojama daugelio užsienio šalių sutarčių teisėje²⁴³⁷, taip pat įtvirtinta Vienos konvencijos 74 straipsnyje, UNIDROIT principų 7.4.4. straipsnyje bei DCFR III.–3:703 straipsnyje²⁴³⁸. Šis atsakomybės ribojimo būdas grindžiamas

2434 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-273/2009; 2007 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2007.

2435 Mikėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 360.

2436 Įprastai nuostolių numatymo doktrina vadinama praradimo ar žalos (atsižvelgiant į tai, kuris terminas neigiamam padariniui apibrėžti konkrečiame akte vartojamas) numatymo taisykle. CK 6.258 straipsnio 4 dalies formuluotėje vartojama nuostolių sąvoka.

2437 Prancūzijoje, Belgijoje, Liuksemburge, Ispanijoje, Italijoje, Anglijoje ir t. t. Žr. *Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. I. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2009, p. 930–931. Nepripažįstamas Vokietijoje, Austrijoje. Žr. Treitel G. H. *Remedies for Breach of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1988, p. 153.

2438 Pažymėtina, kad nurodytuose tarptautinės teisės šaltiniuose įtvirtintos taisyklės panašios, bet ne identiškos.

tuo, kad sudarydama sutartį šalis įvertina įvairias galimas rizikas ir sutinka jas prisiimti. Tarp šių rizikų esti ir galima atsakomybė kitai šaliai už sukeltus praradimus. Praradimų, kurių šalis, sudarydama sutartį, nenumatė ir negalėjo numatyti, ji neįvertino bei neturėjo galimybės apriboti savo atsakomybės už juos, todėl negalima reikalauti, kad už juos atsakyti. Lietuvoje žalos numatymo doktrina pagrindžiama kitaip – teigiama, kad pagal CK 6.256 straipsnio 4 dalį verslininkas atsako be kaltės, todėl ši doktrina skirta griežtos civilinės atsakomybės poveikiui sušvelninti ir protingai skolininko verslininko atsakomybei riboti taip, kad ji neprarastų savo kompensacinio pobūdžio ir nevirstų bausme²⁴³⁹.

Remiantis CK 6.258 straipsnio 4 dalies normos formuluote, darytina išvada, kad tais atvejais, kai žalos verslininkas, sudarydamas sutartį, nenumatė, siekiant nustatyti, ar ją galėjo numatyti, taikomas protingo verslininko, veikiančio panašioje situacijoje, standartas, t. y. taikomas abstraktus etaloninio verslininko metodas. Jeigu sutartį sudarančiam verslininkui buvo žinomos ypatingos aplinkybės, laikytina, kad šios aplinkybės yra žinomos etaloniniam verslininkui. Taip abstraktus metodas sukonkretinamas. Jeigu, sudarydamas sutartį, žalą verslininkas faktiškai numatė, taikomas konkretus metodas – atsakomybės negalima riboti naudojant žalos numatymo taisyklę, net jeigu tokia žala kitose panašiose situacijose įprastai neatsiranda.

CK 6.258 straipsnio 4 dalis pateikia aiškų atsakymą, kuris momentas turi būti vertinamas, aiškinantis žalos numatymo galimybę. Tai sutarties sudarymo momentas, nes būtent šiuo metu šalis vertina sutartimi prisiimamas rizikas ir sprendžia klausimą dėl sutarties sudarymo apskritai bei sutarties sudarymo konkrečiomis sąlygomis.

Vienas iš esminių klausimų, į kuriuos būtina atsakyti taikant CK 6.258 straipsnio 4 dalį, – ką šalis privalo numatyti, t. y. ar reikšmės turi tik žalos rūšis, ar ir jos dydis. Šis klausimas gali būti iliustruotas Lietuvos teismuose nagrinėta situacija²⁴⁴⁰: pardavėjas pardavė pirkėjui, ūkininkui, netinkamos kokybės substratą daržovėms bei gėlėms auginti; dėl netinkamos prekės kokybės pasodintos daržovės ir gėlės neišdygo, ūkininkas dėl to prarado dideles pajamas. Kyla klausimas, kokius veiksnius,

2439 Mikėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 360. Tokiu pat požiūriu vadovaujamasi Lietuvos teismų praktikoje (žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-427/2007).

2440 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. kovo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-109/2007.

sprendžiant klausimą dėl CK 6.258 straipsnio 4 dalies taikymo, būtina aiškintis – ar pardavėjas numatė, ar galėjo protingai numatyti žalos rūšį, ar ir žalos dydį (tai svarbu, jeigu patirti praradimai neįprastai dideli). Aiškinant CK 6.258 straipsnio 4 dalį pažodžiui, joje įtvirtinta nuostolių sąvoka, atrodo, įpareigotą vertinti ne tik žalos rūšį, bet ir jos dydį. Vis dėlto, remiantis teleologiniu normos aiškinimo būdu, svarbu tai, kad CK 6.258 straipsnio 4 dalies normoje nepateikta jokių jos taikymo išimčių, t. y. ji taikytina ir tuomet, kai skolininkas pažeidė sutartį tyčia ar dėl didelio neatsargumo. Šiuo požiūriu CK įtvirtinta taisyklė skiriasi nuo kai kurių užsienio šalių²⁴⁴¹ bei DCFR įtvirtintos praradimo numatymo taisyklės²⁴⁴², tačiau atitinka Vienos konvencijoje ir UNIDROIT principuose įtvirtintą taisyklę. Atsižvelgiant į tai, kad CK 6.258 straipsnio 4 dalies norma verslininkui taikoma visais atvejais, be išimčių, numatymas turi būti aiškinamas siaurai, t. y. numatymas siejamas tik su žalos rūšimi, bet ne jos dydžiu. Taigi jeigu šalis sutarties sudarymo metu numatė ar galėjo protingai numatyti, kad tokio pobūdžio žala atsiras, už žalą ji atsako, nesvarbu, kad žalos dydis konkrečiu atveju yra neįprastai didelis, nebent žala yra tokia didelė, kad transformuojasi į kitą žalos rūšį²⁴⁴³.

Kaip minėjome, prievolės esmė, o ne skolininko statusas turėtų būti esminis kriterijus sprendžiant dėl kaltės kaip sutartinės atsakomybės są-

2441 Pavyzdžiui, Prancūzijoje, Belgijoje nuostolių numatymo taisyklė netaikoma skolininko tyčios bei didelio neatsargumo atvejais, Italijoje – netaikoma tyčios atvejais. Žr. Treitel G. H. *Remedies for Breach of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1988, p. 150; taip pat žr. *Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. I. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2009, p. 933.

2442 Pagal DCFR III.–3:703 straipsnį ši taisyklė netaikoma skolininko tyčios, nerūpestingumo bei didelio neatsargumo atvejais. Nerūpestingumas (angl. *recklessness*) apibrėžiamas kaip elgesys, kai asmuo žino apie aiškią ir rimtą riziką, kylančią elgiantis tam tikru būdu, tačiau savanoriškai elgiasi pasirinktu būdu, nesirūpindamas, ar rizika materializuosis, ar ne. Žr. *Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol I. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2009, p. 78, 928.

2443 Taip pat žr. UNIDROIT principų 7.4.4 straipsnio oficialų bei neoficialų komentarą. *International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT). UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2004*, p. 238–239 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-31]. <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2004/integralversionprinciples2004-e.pdf>>, Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. *Commentary on the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts (PICC)*. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 886.

lygos būtinumo. Taigi kyla klausimas, ar žalos numatymo taisyklė gali būti taikoma tais atsakomybės be kaltės atvejais, kai skolininkas yra ne verslininkas. CK 6.258 straipsnio 4 dalies normos formuluotė nesuteikia pagrindo atsakyti teigiamai. Šiuo atveju gali padėti atsakomybės apimtį reglamentuojanti CK 6.247 straipsnio norma. Kadangi ši norma įpareigoja vertinti atsiradusios žalos prigimtį, laikytina, kad žalos numatymo galimybė yra vienas iš kriterijų, kuriuos turi įvertinti teismas²⁴⁴⁴. Aiškinant CK 6.247 straipsnio normos turinį, padaryta išvada, kad griežtos atsakomybės atveju atsakomybės ribos gali būti siauresnės, todėl teismas, remdamasis CK 6.247 straipsniu, gali nustatyti, jog konkrečiu griežtos atsakomybės atveju skolininkas ne verslininkas neatsako už atsiradusią žalą, kurios, sudarydamas sutartį, nenumatė ir negalėjo protiningai numatyti. Žinoma, pagal CK 6.247 straipsnį žalos numatymas turi būti vertinamas ir atsakomybės už kaltais veiksmais sukeltą žalą atveju, tačiau priėjome prie išvados, kad tokiu atveju atsakomybės apimtis yra platesnė, todėl skolininkas turi mažiau galimybių pasiteisinti negalėjimu numatyti žalos. Atsižvelgiant į CK 6.258 straipsnio 4 dalyje įtvirtintos normos pagrindimą (protingai riboti verslininko atsakomybę be kaltės), ji neturėtų būti taikoma, jeigu verslininkas atsako už kaltais veiksmais sukeltą žalą. Tokiu atveju turi būti remiamasi CK 6.247 straipsniu.

Prieita prie išvados, kad Lietuvos teismų praktikoje iki šiol nėra atskleista CK 6.247 straipsnio dalyje įtvirtintų atsakomybės apimtį lemiančių kriterijų prasmė, taigi kol kas visiškai nenagrinėtas šiame straipsnyje įtvirtintas žalos numatymo kriterijus. Žalos numatymo taisykle teismų praktikoje remiamasi tik verslininko sutartinės atsakomybės atveju taikant CK 6.258 straipsnio 4 dalį. Tačiau ir tai daroma gana formaliai, konstatuojant, kad konkrečią žalą verslininkas galėjo ar negalėjo numatyti, nenurodant, kuo remdamasis teismas daro vienas ar kitas išvadas²⁴⁴⁵. Taigi konstatuotina, kad CK 6.258 straipsnio 4 dalies turinys Lietuvos teismų praktikoje taip pat dar nėra pakankamai atskleistas.

2444 Olandijos CK žalos numatymo taisyklės neįtvirtina. Tačiau aiškinama, kad Olandijos CK 6:98 straipsnio formuluotė, į kurią itin panaši CK 6.247 straipsnio formuluotė, apima numatymo kriterijų. Žr. Busch D. et al. *The Principles of European Contract Law and Dutch Law. A Commentary*. The Hague/London/New York: Ars Aequi Libri, Nijmegen & Kluwer law International, 2002, p. 407.

2445 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-427/2007.

6. APIBENDRINIMAS

Sutartinę atsakomybę reglamentuojančios CK normos iš esmės yra pažangios ir pakankamos šiems teisiniams santykiams reglamentuoti. Nors kai kurių sutartinės atsakomybės klausimų šios normos nereglamentuoja (pvz., nesprenžia sutartinės ir deliktinės atsakomybės konkurencijos problemos, nepagrindžia išvados, koks interesas yra ginamas taikant sutartinę atsakomybę), į šiuos klausimus, remdamasi sistetine sutartinės atsakomybės instituto analize, užsienio šalių patirtimi bei rekomendacinio pobūdžio tarptautinės teisės priemonių analize, gali atsakyti teisės doktrina ir teismų praktika. Siūlytina tobulinti CK normas, reglamentuojančias sutartinę pardavėjo atsakomybę už pirkėjui ne vartotojui netinkamos kokybės daiktu sukeltą žalą, numatant, kad profesionalus pardavėjas atsako už žalą be kaltės, o neprofesionalus – esant kaltei.

Atlikta analizė atskleidė, kad Lietuvos teismų praktikoje sutartinę atsakomybę reglamentuojančios normos yra taikomos ir aiškinamos iš esmės teisingai. Vis dėlto nemažos dalies normų turinys iki šiol išgvildentas ir atskleistas nepakankamai. Be abejo, visų pirma tai lemia Lietuvos rinkos dydis – šalių santykiams trūksta visapusiškai įdomių situacijų, kuriose galėtų būti visiškai atskleistas pozityviosios teisės turinys. Kita vertus, konstatuotina ir tai, kad maža Lietuvos teisės doktrinos sutartinės atsakomybės klausimais, kuria sprendami bylas galėtų naudotis teismai. Norėtusi tikėti, kad, įžengus į antrąją CK galiojimo dešimtmetį, Lietuvos teisės doktrinoje kils daugiau diskusijų sutartinės atsakomybės klausimais ir jos padės užpildyti teismų praktikoje pastebėtas spragas.

30 skyrius

Deliktinė atsakomybė ir socialinis draudimas: žalos kompensavimo sistemų santykis

Daina Petrauskaitė

Šiuolaikinė teisė žino ne vieną žalos kompensavimo sistemą. Pati seniausia šiuo metu taikoma žalos kompensavimo sistema reglamentuojama deliktų teisės (rašytiniuose šaltiniuose ji minima jau daugiau kaip 2 000 metų). Kitos šiuo metu funkcionuojančios žalos kompensavimo sistemos (teisėta veikla padarytos žalos kompensavimas, draudimas, įskaitant valstybinį socialinį draudimą, skolos perkėlimas valstybei ar kitiems asmenims ir kt.) atsirado gerokai vėliau. Reikšmingas akstinas tokioms sistemoms atsirasti buvo XIX a. prasidėjusi pramonės revoliucija. Pirmosios pramonėje pradėtos naudoti mašinos buvo nesaugios, įvykdavo daug nelaimingų atsitikimų, kurių pasekmės būdavo sunkios. Vokietija buvo pirmoji valstybė, perėjusi nuo civilinės atsakomybės prie žalos kompensavimo sistemos pagal viešąją teisę. 1884 m. Vokietijoje buvo priimtas Nelaimingų atsitikimų socialinio draudimo įstatymas. Šiek tiek vėliau panašūs įstatymai buvo priimti ir kitose valstybėse: 1897 m. Jungtinėje Karalystėje, 1898 m. Prancūzijoje, 1901 m. Nyderlanduose, 1903 m. Italijoje ir Belgijoje. Šie įstatymai daugeliui valstybių buvo pirmasis žingsnis į socialinę apsaugą²⁴⁴⁶.

Šiame mokslo studijos skyriuje nagrinėsime deliktų teisės ir socialinio draudimo teisės panašumus ir skirtumus, jų tarpusavio sąveiką, įtaką viena kitai, galimybes pakeisti vieną žalos kompensavimo sistemą kita (žalos kompensavimo pagal deliktų teisę sistemą į socialinio draudimo žalos kompensavimo sistemą ir atvirkščiai). Atsižvelgiant į tyrimo

²⁴⁴⁶ Van Langendonck J. International Social Insurance for Natural Disasters? In Van Boom W. H., Faure M. (eds.) *Shifts in Compensation Between Private and Public systems. Tort and Insurance Law*, 22. Vienna/NewYork: Springer, 2007, p. 184–185.

objektą, bus analizuojamas tik žalos asmeniui (ir turtinės, ir neturtinės) atlyginimas²⁴⁴⁷.

1. ŽALOS ASMENIUI ATLYGINIMAS PAGAL DELIKŲ TEISĘ

Deliktų teisės institutas (lot. *delictum* – nusižengimas) buvo žinomas jau senovės Romoje. Vienas žymiausių senovės Romos teisininkų Gajus skyrė keturis prievolių atsiradimo pagrindus: prievolės iš sutarties (*obligatio vel ex contractu*), prievolės iš delikto (*obligatio vel ex delicto*), prievolės lyg iš sutarties (*obligatio vel quasi ex contractu*) ir prievolės lyg iš delikto (*obligatio vel quasi delicto*)²⁴⁴⁸. Deliktas buvo laikomas privačiu teisės pažeidimu (neatitinkančia teisės reikalavimų veika), kuriuo buvo siekiama padaryti žalą konkrečiam asmeniui, jo šeimai ar turtui, užtraukiantis prievolę atlyginti padarytą žalą²⁴⁴⁹. Romoje nebuvo bendros taisyklės, kad kiekvienas teisei priešingas veiksmas sukuria prievolę. Prievolė atlyginti padarytą žalą atsirasdavo tik pažeidus įstatyme įvardytą deliktą. Kiekvienas deliktas turėjo tris elementus: objektyvi žala asmeniui; deliktą įvykdžiusio asmens kaltė; objektyvioji teisė atliktą veiką turėjo pripažinti deliktu. Deliktas buvo žinomas jau pirmajame Senovės Romos rašytiniame šaltinyje – XII lentelių įstatyme (451–450 m. pr. m. e.). Deliktų teisė buvo nuolat tobulinama, ypač didelę reikšmę jos plėtrai padarė *lex Aquilia* (286 m. pr. m. e.). Senovės Romos deliktų teisė tapo tvirtu tolesnės teisės doktrinos ir jurisprudencijos šioje srityje raidos pagrindu. Amžiams bėgant įstatymų trūkumai buvo nuolat šalinami, kol buvo sukurta fundamentali žalos ir kaltės teorija²⁴⁵⁰. Galbūt todėl visose šiuolaikinėse teisės sistemose deliktų teisė turi daug bendrų bruožų.

Deliktinės atsakomybės institutas paplitęs visose Europos valstybėse. Deliktinė atsakomybė taikoma asmenims, padariusiems žalos

2447 Žala asmeniui suprantama kaip neigiamas poveikis fizinio asmens sveikatai, kai asmuo suluošintas ar kitaip sužalota jo fizinė ar psichinė sveikata, taip pat žala, atsiradusi fizinio asmens mirties atveju.

2448 Makeev B. B., Головкин А. Г. *Частное право Древнего Рима*. Ростов на Дону: Издательский центр „Март“, с. 92.

2449 *Ibid.*, p. 163, 177.

2450 Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. *Romėnų teisė*. Kaunas: Vijusta, 1996, p. 28–89; Makeev B. B., Головкин А. Г. *Частное право Древнего Рима*. Ростов на Дону: Издательский центр „Март“, с. 196, 199.

kitiems, arba asmenims, atsakantiems už kitų asmenų ar už didesnio pavojaus šaltinio padarytą žalą. Ši žalos kompensavimo sistema plėtojama per teismų praktiką. Sistema gana brangi: kad asmenį būtų galima patraukti deliktinėn atsakomybėn, turi būti įvertinta žala padariusio asmens kaltė, priežastinis neteisėtų veiksmų ir kaltės ryšys, konkrečiai apskaičiuoti padaryti nuostoliai. Paprastai nėra nustatyta griežtų taisyklių nuostoliams apskaičiuoti, tai paliekama teismų nuožiūrai. Teismams ne visada lengva nustatyti padarytos žalos dydį, nes nėra nustatyta jokių fiksuotų sumų, procentų, leidžiančių įvertinti padarytą žalą, apskaičiuoti nuostolių dydį²⁴⁵¹.

Deliktų teisės ištakų galima būtų surasti ir Pirmajame Lietuvos Statute (1529 m.), kurio ne viename straipsnių, be kitų sankcijų, nustatyta pareiga atlyginti žalą, sužalojus ar nužudžius asmenį: atlyginti nukentėjusiai šaliai žaizdas ir nuostolius arba sumokėti galvadinigius nužudytojo giminėms²⁴⁵².

Deliktinės civilinės atsakomybės institutas įtvirtintas CK. Jis buvo žinomas Lietuvos teisėje ir iki priimant CK, tačiau kol jis nebuvo įsigaliojęs, nei 1964 m. CK, nei civilinės teisės vadovėliuose sąvoka „deliktinė atsakomybė“ nebuvo vartojama. Tiesiog buvo išskiriamos sutartinės ir nesutartinės prievolės dėl padarytos žalos²⁴⁵³. Tačiau ši sąvoka buvo vartojama teismų praktikoje²⁴⁵⁴.

Deliktinė atsakomybė yra viena iš civilinės atsakomybės rūšių. Tačiau deliktinė atsakomybė yra daugialypis reiškiny: ji suprantama kaip turtinė prievolė, atsirandanti iš teisės pažeidimo, kartu ji yra ir vienas iš pažeistos teisės gynbos būdų. CK 6.245 straipsnio 4 dalyje deliktinė civilinė atsakomybė apibrėžiama kaip „*turtinė prievolė, atsirandanti dėl žalos, kuri nesusijusi su sutartiniais santykiais, išskyrus atvejus, kai įsta-*

2451 Atkreiptinas dėmesys, kad ES žalos asmeniui įvertinimo ir apskaičiavimo tvarką siekiama suvienodinti, pasitelkiant ekspertus medikus. 2003 m. buvo parengta Europos nedarbingumo įvertinimo skalė (Proposed European disability rating scale). Jos parengimą organizavo CEREDOC (European Confederation of Bodily Injury Assessment and Compensation Experts).

2452 Valikonytė I., Lazutka S., Gudavičius E. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 195–207.

2453 Kučinskas L., Pakalniškis V. et al. *Tarybinė civilinė teisė*. II dalis. Vilnius: Mintis, 1988, p. 207–214; Vitkevičius P., et al. *Civilinė teisė*. Kaunas: Vijusta, 1997, p. 360–361.

2454 Įstatymų taikymo teismų praktikoje, nagrinėjant civilines bylas dėl atlyginimo žalos, padarytos sužalojus asmenį, kitaip pakenkus jo sveikatai arba atėmus gyvybę apžvalga. *Teismų praktika*. 1997, 6–5.

tymai nustato, kad deliktinė atsakomybė atsiranda ir dėl žalos, susijusios su sutartiniais santykiais“.

CK 6.263 straipsnyje suformuluotos pagrindinės deliktinės civilinės atsakomybės taisyklės. Jame įtvirtinta *generalinio delikto* doktrina, kuri buvo įtvirtinta ir 1964 m. CK 483 straipsnyje. Generalinio delikto doktrina reiškia, kad bet koks žalos padarymas laikoma deliktu, jei žalos padaręs asmuo neįrodo esant aplinkybių, dėl kurių jo civilinė atsakomybė negalima. Taip įtvirtinama žalą padariusio asmens veiksmų neteisėtumo ir kaltės prezumpcija²⁴⁵⁵. Deliktinė atsakomybė atsiranda, kai egzistuojant tam tikrai teisinei pareigai įpareigotas asmuo jos nevykdo arba vykdo netinkamai ir taip padaro žalą kitam asmeniui. Deliktinę civilinę atsakomybę sukeliantys neteisėti veiksmai arba neveikimas yra asmens elgesys, pažeidžiantis bendruosius teisės principus, draudžiančius daryti žalą kitiems, neatitinkantis specialių įstatymo reikalavimų ir todėl lemiantis žalą. Pagal kaltės formą deliktai gali būti tyčiniai, neatšargūs arba nerūpestingi ir kt. Civilinei atsakomybei atsirasti kaltės forma paprastai neturi reikšmės. Bet kaltės forma reikšminga sprendžiant atleidimo nuo civilinės atsakomybės, jos ribojimo ir kitus klausimus. Teisiškai reikšmingos kaltės formos civilinėje teisėje yra tyčia ir didelis neatsargumas²⁴⁵⁶.

Teisės teorijoje paprastai skiriamos dvi pagrindinės deliktinės civilinės atsakomybės funkcijos: *kompensuojamoji* ir *prevencinė*. *Kompensuojamoji* funkcija pasireiškia tuo, kad žalą padaręs asmuo privalo ją visiškai atlyginti. Galutinis deliktinės atsakomybės tikslas – pasiekti visišką restituciją, t. y. nukentėjęs asmuo turi būti grąžintas į iki žalą sukėlusio įvykio buvusią padėtį, kompensuojant patirtus nuostolius pinigais tiek, kiek iš viso įmanoma kompensuoti pinigais žalą asmeniui²⁴⁵⁷. Kompensuojamąją funkciją įprasminantis visiško žalos atlyginimo principas, įtvirtintas CK 6.251 ir 6.263 straipsniuose, reiškia, kad kiekvienu konkrečiu atveju žalą būtina tiksliai įvertinti, kad nukentėjusiajam būtų atlyginta tiek, kiek jis iš tiesų prarado. Jeigu būtų atlyginama daugiau, tai reikštų, kad civilinė atsakomybė atlieka ir baudimo funkciją, kuri civilinei teisei apskritai nebūdinga, todėl gali būti traktuojama kaip nepagrįs-

2455 Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 366.

2456 Ambrasienė A. et al. *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vadovėlis. Antroji laida. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 182–184, 189.

2457 *British Transport Commission v. Gourlay*. P. Lewis. *Law of employment. Practice and Analysis*. Kogan Page, London, 1998, p. 301.

tas praturtėjimas. Jeigu būtų atlyginta ne visa žala, tai civilinė atsakomybė neviseiškai atliktų kompensavimo funkciją²⁴⁵⁸.

Deliktinei civilinei atsakomybei taip pat būdinga *prevencinė* funkcija – asmuo turi elgtis taip, kad nepadarytų kitam žalos. Žinojimas, kad padarytą žalą reikės atlyginti, skatina asmenį elgtis kiek galint rūpestingiau ir apdairiau. CK tiesiogiai neįvardija deliktinės atsakomybės prevencinės funkcijos. Ji kildintina iš konkrečių CK straipsnių, reglamentuojančių civilinę atsakomybę: tiek iš CK 6.263 straipsnio, nustatančio visišką žalos atlyginimo principą deliktinės atsakomybės atveju ir kiekvieno asmens pareigą elgtis atsargiai ir rūpestingai²⁴⁵⁹, tiek ir iš kitų straipsnių, pavyzdžiui, CK 6.252 straipsnis numato atvejus, kai draudžiama apriboti ar panaikinti civilinę atsakomybę – taip įtvirtinamas civilinės atsakomybės neišvengiamumo principas. Absoliutus draudimas apriboti ar panaikinti civilinę atsakomybę, atsiradusią dėl sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo, aiškinamas ir viešosios tvarkos argumentais, ir sąžiningumo, teisingumo bei protingumo principais²⁴⁶⁰.

Nors kompensacinė ir prevencinė deliktinės civilinės atsakomybės funkcijos yra gana plačiai pripažintos teisės doktrinoje, vis dėlto kai kurie autoriai abejoja prevencine deliktinės civilinės atsakomybės reikšme. Skeptikai teigia, kad nėra jokių empirinių įrodymų, kad deliktinė atsakomybė turi prevencinę reikšmę. Tiesą sakant, nėra ir stiprių argumentų, patvirtinančių priešingą teiginį. Esami įrodymai daugiausia yra susiję su JAV teisine sistema. Europos teisinė sistema šiuo požiūriu iš esmės yra „empiriškai *terra incognita*“²⁴⁶¹.

Kai kurie užsienio autoriai išskiria ne dvi, o tris deliktinės atsakomybės funkcijas:

- 1) elgesio standartų nustatymas. Deliktų teisėje paprastai laikoma, kad asmuo kaltas, jeigu jo veika neatitinka teisės aktais nustatytų elgesio standartų (pvz., pastatas pastatytas nepaisant nustatytų reikalavimų dėl jo atstumo iki didesnio pavojaus šaltinio; nesilaikoma teisės aktuose nustatytų šilumai gaminti skirtų katilų patikros terminų ir pan.). Kai kuriose gyvenimo srityse

2458 Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 346.

2459 *Ibid.*, p. 366.

2460 *Ibid.*, 2003, p. 348.

2461 Van Boom W. H., Faure M. G. Introducing Shifts in Compensation Between Private and Public systems In: Van Boom W. H., Faure M. G. (eds.) *Shifts in Compensation Between Private and Public systems. Tort and Insurance Law*, 22 Vienna/NewYork: Springer, 2007, p. 9.

nustatomos profesinio elgesio taisyklės (pvz., medikų etikos kodeksai).

- 2) atsakomybės rizikos priskyrimas. Ji gali būti priskiriama nustatant atitinkamų kategorijų asmenų tiesioginę pareigą elgtis rūpestingai arba įtvirtinant jų atsakomybę be kaltės. Esant tam tikroms aplinkybėms atsakomybės rizika atitinkamiems asmenims gali būti priskiriama teismo sprendimu, ypač socialiai jautriais atvejais, kai nėra draudimo. Alternatyvus būdas atsakomybės rizikai priskirti gali būti ir sutartis, ypač ten, kur yra problemų nustatant deliktinę atsakomybę (pvz., nuo 1936 m. Prancūzijos medicinos teisėje, remiantis sutartimi, buvo galima išvengti tam tikrų keblumų taikant atsakomybę, kai žala atsirado dėl mediko naudojamų daiktų²⁴⁶²). Tačiau jeigu sutartyje nėra aiškiai išreikštos pareigos elgtis rūpestingai, atsakomybės rizika gali būti priskiriama remiantis teisingumo ir sąžiningumo koncepcijomis.
- 3) kompensavimas. Tai pirminė deliktinės atsakomybės funkcija. Kompensuojama už žalą, kurios padarymas negali būti pateisintas²⁴⁶³.

Deliktinė civilinė atsakomybė, kaip ir sutartinė civilinė atsakomybė, atsiranda esant tam tikroms įstatyme nustatytoms sąlygoms: neteisėtiems veiksams (CK 6.246 str.), priežastiniam pažeidėjo elgesio (paprastai neteisėtų veiksmų) ir žalos ryšiui (CK 6.247 str.), žalą padariusio asmens kaltei (CK 6.248 str.) ir žalai (CK 6.249 str.). Jas nustatė ir 1964 m. CK, tiesa, jos nebuvo taip išsamiai išdėstytos kaip nurodytuose CK straipsniuose. Nurodytos būtinosios deliktinės civilinės atsakomybės sąlygos būdingos ne tik Lietuvos, bet ir kitų valstybių teisei²⁴⁶⁴.

2462 Prancūzijoje nuo 1936 m. pagal teismų praktiką privačių medikų atsakomybė dėl žalos pacientui buvo laikoma sutartine. Tačiau 2002 m. įsigaliojus Pacientų teisių įstatymui, ir privačiame, ir viešajame sektoriuje dirbančio mediko atsakomybė atsiranda, esant nurodytame įstatyme nustatytiems pagrindams, t. y. mediko atsakomybė nėra laikoma nei sutartine, nei deliktine (išimtis – pažeidus pareigą informuoti pacientą taikoma deliktinė atsakomybė). (Florence G'Sell-Macrez. *Medical Malpractice and Compensation in France. Part I: The French Rules of Medical Liability Since the Patients' Rights Law of March 4, 2002*, p.1097. <<http://www.cklawreview.com/wp-content/uploads/vol86no3/Macrez-Cut.pdf>>.)

2463 Bell J. *The Development of Tort Law*. Koziol H., Steininger B. C. (eds.) *European Tort Law 2007. Tort and Insurance Law Yearbook*. Vienna/NewYork: Springer, 2008, p. 5–9.

2464 Žr., pavyzdžiui, Magnus U. (ed.). *The Impact of Social Security Law on Tort Law. Tort and Insurance Law*, 3. Vienna/NewYork: Springer, 2003, p. 284–287.

PETL taip pat įtvirtinamos analogiškos civilinės atsakomybės sąlygos: atlygintina žala, atsiradusi dėl neteisėtų veiksmų (2:101 str.), priežastinis ryšys (3:101 str.) ir kaltė (4:101 str.)²⁴⁶⁵. Taigi galime sakyti, kad nurodytos civilinės atsakomybės sąlygos yra visuotinai priimtinos, žinomos ir taikomos daugelyje valstybių.

Tačiau kiekviena taisyklė turi išimčių, kurios, kaip sakoma, tik patvirtina taisyklę. Pavyzdžiui, įstatymas gali įpareigoti atlyginti žalą, padarytą teisėtais veiksmais. Tiesa, šiuo atveju nelaikoma kad atsirado civilinė atsakomybė – yra tik pareiga atlyginti žalą²⁴⁶⁶. Deliktinė atsakomybė gali atsirasti ir be kaltės (pvz., CK 6.266 str. „*Statinių savininko (valdytojo) atsakomybė*“, 6.267 str. „*Atsakomybė už gyvūnų padarytą žalą*“, 6.270 str. „*Atsakomybė už didesnio pavojaus šaltinių padarytą žalą*“)²⁴⁶⁷. Pagal deliktinės civilinės atsakomybės taisyklės žalą taip pat turi atlyginti įstatymų nustatyti subjektai, atsakingi už kitus asmenis: pavyzdžiui, CK 6.264 straipsnis nustato darbdavio atsakomybę už jo darbuotojų padarytą žalą (V. Mikelėnas CK šeštosios knygos komentare šią civilinę atsakomybę vadina netiesiogine)²⁴⁶⁸.

Siekiant gauti kompensaciją už patirtą žalą pagal deliktų teisę, tačiau nesutariant dėl žalos atlyginimo ar atlygintinos žalos dydžio, nukentėjusiam asmeniui tenka kreiptis į teismą su ieškiniu. Teismas turi tiksliai įvertinti padarytą žalą, todėl jam būtina pateikti dokumentus ir kitus įrodymus, patvirtinančius atsiradusių nuostolių dydį. Nuostoliais žalos asmeniui atvejais pripažįstamos turėtos išlaidos (tiesioginiai nuostoliai), taip pat negautos pajamos, kurias asmuo būtų gavęs, jeigu nebūtų buvę neteisėtų veiksmų, į nuostolius taip pat įskaičiuojamos kitos protingos išlaidos, susijusios su žalos įvertinimu, nuostolių išieškojimu ir kt. (CK 6.249 str.). Nors CK 6.263 straipsnyje įtvirtinta žalą padariusio asmens veiksmų neteisėtumo ir kaltės prezumpcija deliktinės civilinės atsakomybės atveju, nagrinėjantis bylą teismas turi įsitikinti, kad būtent atsakovas padarė konkrečią veiką, dėl kurios atsirado žala (nustatyti priežastinį neteisėtos veikos ir žalos ryšį), taip pat išnagrinėti atsakovo

2465 *Principles of European Tort Law. Text and Commentary. European Group on Tort Law, European Centre of Tort and Insurance Law.* Wien, New York: Springer, 2005.

2466 Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras Šeštoji knyga. Prievolių teisė.* I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 337.

2467 Jau minėtuose PETL asmens atsakomybė už veiklą, susijusią su padidėjusiu pavojumi aplinkiniams, vadinama absoliučia (didesne arba griežta) atsakomybe (5:101, 5:102 str.). Ji atsiranda nepriklausomai nuo kaltės ir paprastai yra griežtesnė nei kita civilinė atsakomybė.

2468 Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras Šeštoji knyga. Prievolių teisė.* I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 368.

pareikštus prieštaravimus dėl jo kaltės, neteisėtų veiksmų, priežastinio ryšio, žalos dydžio, jo pateiktus įrodymus.

Dėl šių priežasčių žalos atlyginimas pagal deliktų teisę gali užtrukti net kelerius metus. Todėl šis žalos kompensavimo būdas laikomas brangių procesu ir lėšų, ir laiko prasme, nepalankiu žalą patyrusiam asmeniui. Žalos kompensavimo pagal deliktų teisę sistemos nenaudai reikėtų atkreipti dėmesį dar į vieną dalyką: asmuo, gavęs žalos atlyginimą pagal deliktų teisę vienkartinę išmoką, gali ją panaudoti ne sveikatai susigrąžinti, o kitoms reikmėms. Todėl valstybei gali tekti vėl teikti socialinę paramą tokiam asmeniui. Nurodyti žalos atlyginimo pagal deliktų teisę trūkumai skatina ieškoti kitų žalos kompensavimo būdų.

2. NUOSTOLIŲ DĖL ŽALOS ASMENIUI KOMPENSAVIMAS PAGAL SOCIALINIO DRAUDIMO TEISĘ

2.1. Socialinio draudimo samprata ir pagrindiniai bruožai

Viena iš labiausiai paplitusių žalos kompensavimo sistemų šiuolaikinėje visuomenėje – socialinė apsauga (socialinis aprūpinimas). Jos paplitimą lėmė tarptautinių organizacijų veikla, jų po Antrojo pasaulinio karo priimti tarptautiniai dokumentai, kuriems pritarė dauguma pasaulio valstybių.

1948 m. beveik visos pasaulio valstybės Jungtinių Tautų narės pasirašė Jungtinių Tautų visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, kurios 22 straipsnis skelbia: „Kiekvienas, kaip visuomenės narys, turi teisę į socialinę apsaugą ir teisę, kad valstybės pastangomis bei bendradarbiaujant tarptautiniu lygiu ir pagal kiekvienos valstybės struktūrą bei išteklius būtų įgyvendinamos jo orumui ir laisvam asmenybės vystymuisi būtinos ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės“²⁴⁶⁹. Ši teisė pripažinta ir įtvirtinta ir Jungtinių Tautų Organizacijos tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte. Ji pripažinta ir kituose tarptautiniuose dokumentuose, taip pat beveik visose šiuolaikinėse konstitucijose. Šios teisės pripažinimas turi ypač svarbią reikšmę: atitinkamus tarptautinius dokumentus pasirašiusios ar ratifikavusios valstybės turi pareigą užtik-

2469 Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497.

rinti bent jau minimalią sveikatos ir pajamų apsaugą savo piliečiams, leidžiančią jiems gyventi oriai bet kokiomis aplinkybėmis²⁴⁷⁰.

Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje socialinis aprūpinimas buvo apibrėžiamas kaip „valstybės nustatytų socialinių ekonominių alimentinio pobūdžio priemonių sistema, teikianti pragyvenimui reikalingų lėšų ir paslaugų piliečiams, dėl įstatymo numatytų priežasčių negalintiems apsirūpinti iš darbo ar kitokių pajamų“²⁴⁷¹. Nepriklausomoje Lietuvoje išleistame Socialinės apsaugos teisės vadovėlyje socialinė apsauga apibrėžiama kaip „visuma priemonių, kurias pasitelkiant sukuriamas solidarumas tarp žmonių, netekusių darbo pajamų arba turėjusių ypatingų išlaidų“²⁴⁷². Užsienio teisės doktrinoje galima panaši socialinės apsaugos (socialinio aprūpinimo) samprata. Ji apibrėžiama kaip „visaapimanti viešoji kompensavimo sistema, pagrįsta privalomu visų ar tam tikros grupės gyventojų dalyvavimu (darbuotojų ir darbdavių ir pan.). Jos pagalba pajamų netekimas, fizinė ar psichinė negalia paprastai kompensuojama pajamų gavimu“²⁴⁷³. Socialinės apsaugos apibrėžimų yra įvairių, tačiau kad ir koks būtų valstybės išsivystymo lygis, ekonominė, politinė santvarka, visur socialinė apsauga suprantama kaip asmens apsauga nuo socialinių rizikų (pajamų praradimo). Skiriasi jos įgyvendinimo būdai, priemonės, mastas.

Socialinės apsaugos sistema priklauso nuo valstybės socialinės politikos. Paminėtini trys pagrindiniai socialinės politikos modeliai. Liberalusis marginalinis modelis, kuriame vyrauja rinkos savireguliacija, mažas valstybės vaidmuo, žemas išmokų lygis ir pan. Jis būdingas anglosaksiškoms šalims. Bismarkinis korporatyvinis modelis, kuriame socialinės išmokos priklauso nuo darbuotojo darbo užmokesčio ir darbo stažo, t. y. nuo jo dalyvavimo darbo rinkoje. Šis modelis būdingas Vokietijai, jį yra pasirinkusi ir Lietuva. Institucinis socialdemokratinis – paremtas socialinės pilietybės teise, kuri reiškia, kad valstybė kiekvienam šalies piliečiui garantuoja minimalų pragyvenimo lygį, nesvarbu,

2470 Van Langendonck J. International Social Insurance for Natural Disasters? In Van Boom W. H., Faure M. G. (eds.) *Shifts in Compensation Between Private and Public systems. Tort and Insurance Law*, 22. Vienna/NewYork: Springer, 2007, p. 187.

2471 *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. X tomas. Vilnius, 1983, p. 280.

2472 Bitinas A. et al. *Socialinės apsaugos teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 9.

2473 Van Boom W. H., Faure M. G. Introducing Shifts in Compensation Between Private and Public systems In: Van Boom W. H., Faure M. G. (eds.) *Shifts in Compensation Between Private and Public systems. Tort and Insurance Law*, 22. Vienna/NewYork: Springer, 2007, p. 11.

dalyvauja jis darbo rinkoje ar ne. Šis modelis būdingas Skandinavijos valstybėms²⁴⁷⁴.

Viena labiausiai paplitusių socialinės apsaugos formų – socialinis draudimas. Kai kada teisinėje literatūroje šios sąvokos sutapatinamos. Kadangi mūsų tyrimo tikslas yra atskleisti civilinės teisės instituto – deliktų teisės ir viešosios teisės instituto – socialinio draudimo teisės tarpusavio santykį, socialinės apsaugos ir socialinio draudimo santykis atskirai nebus nagrinėjamas, nors dauguma socialinio draudimo bruožų būdingi ir visai socialinės apsaugos sistemai.

Europos valstybių socialinio draudimo sistemas sunku palyginti, nes jos skirtingos – nėra vienos visoms valstybėms būdingos socialinio draudimo sistemos. Tačiau galima bandyti išskirti daugeliui jų būdingus bendrus bruožus²⁴⁷⁵. Pirmiausia pažymėtina, kad visos socialinio draudimo sistemos grindžiamos *solidarumo principu* – socialinio draudimo dalyviui žala kompensuojama, neatsižvelgiant į tai, kokiai rizikos grupei jis priklauso. Socialinio draudimo sistemų solidarumas skiriasi nuo privataus draudimo sistemų solidarumo principo. Privataus draudimo sistemų dalyvių įmokos priklauso nuo to, kokiai rizikos grupei dalyvis priskirtas: didesnės rizikos grupei priklausantis dalyvis moka ir didesnę draudimo įmoką. Socialinio draudimo sistema kompensuoja žalą visiems asmenims, įvardytiems teisės aktuose. Ji taip pat užtikrina socialinę saugumą tiems asmenims, kurie priskiriami didesnės rizikos grupei ir kurie negalėtų apsidrausti privačiu draudimu (arba privatus draudimas jiems siūlytų itin nepalankias sąlygas), pavyzdžiui, asmenys, dirbantys ypač rizikingą jų gyvybei darbą, mirtinomis ligomis sergantys asmenys ir kt. Socialinio draudimo sistemos užtikrina socialinę saugumą asmenims tais atvejais, kurie privačiame draudime gali būti priskiriami nedraudžiamiesiems įvykiams. Socialinio draudimo sistema pranašesnė už privatų draudimą dar ir tuo, kad mažas pajamas gaunantys asmenys nepajėgia apsidrausti privačiu draudimu nuo visų galimų rizikų, galinčių sutrikdyti jų sveikatą, dėl pernelyg jiems didelių draudimo įmokų.

2474 Guogis A. Pranešimas skaitytas Socialdemokratinės minties instituto konferencijoje „Gerovės valstybė“ 2006 m. vasario 25 d. Vilniuje. [Žiūrėta 2001-07-04]. <www.lsdsl.lt/documents/A.Guogis-Gerovės%20valstybe_red.doc>. Kituose šaltiniuose išskiriamos trys socialinės apsaugos koncepcijos: liberalioji, konservatyvioji ir socialdemokratinė, taip pat pateikiama kitokia gerovės valstybių modelių klasifikacija. Žr. Bitinas A. et al. *Socialinės apsaugos teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 19–26.

2475 Žr. Magnus U. (ed.). *The Impact of Social Security Law on Tort Law. Tort and Insurance Law*, 3. Vienna/NewYork: Springer, 2003.

Būtent socialinis draudimas yra tas socialinis visuomenės ramstis, kuris gali padėti visiems visuomenės nariams gauti adekvačią pagalbą atsitikus bet kokiam įvykiui, dėl kurio buvo pakenkta asmens sveikatai.

Solidarumo principas paprastai laikomas socialinio draudimo sistemos pranašumu, nors teisinėje literatūroje galimos ir kitokios nuomonės. Pavyzdžiui, G. Wagneris teigia, kad „tik optimistai gali vertinti solidarumą viešosiose žalos kompensavimo sistemose kaip teigiamą bruožą. Tuo tarpu kiti tai vertina prasčiau – kaip kryžminį subsidijavimą“. Kad ir kokia būtų terminologija, G. Wagnerio nuomone, „reiškinio esmė yra ta pati: privalomas gėrybių perdavimas iš mažesnės rizikos grupės didesnė rizikos grupei. Kalbant apie solidarumą ar kryžminį subsidijavimą, kaip kam patogiau, visada reikia turėti omenyje, kad didesnės rizikos grupės asmenų įmokos yra mažesnės už jų teisingą aktuarinę vertę“²⁴⁷⁶.

Socialiniam draudimui yra būdingas *sumų draudimo* principas. Draudimo teisėje sumų draudimo sutartims paprastai priskiriamos gyvybės draudimo sutartys, pagal kurias draudimo išmoka mokama, neatsižvelgiant į nuostolius, kuriuos patyrė draudimo išmoką gaunantis asmuo. Draudimo išmoka mokama neatsižvelgiant į kitas draudėjo ar naudos gavėjo pajamas²⁴⁷⁷. Apskaičiuojant socialinio draudimo išmoką, faktiškai patirti nuostoliai nenustatinėjami ir neįrodinėjami. Kitaip nei deliktų teisė, viešosios žalos kompensavimo sistemos siekia ne visiško, o adekvataus žalos atlyginimo, todėl jos yra gerokai pigesnės. Socialinio draudimo išmokos paprastai apskaičiuojamos procentais nuo socialinio draudimo dalyvio, kuriam mokamos išmokos, gaunamų pajamų (darbo užmokesčio).

Didelis socialinio draudimo pranašumas, palyginti su privačiomis draudimo sistemomis, žiūrint iš apdraustojo asmens pusės, yra tas, kad nors pagal socialinio draudimo sistemas gali būti ribojamas konkretus išmokų dydis, tačiau nėra tokios sumos, kurią viršijus finansinė parama nebeteikiama, o tais atvejais, kai ji ribojama, vietoj socialinio draudimo teikiamos kitos socialinės apsaugos priemonės. Be to, socialinio draudimo sistemų nemokumo rizika yra mažesnė nei privačių draudimo bendrovių, nes už jų įsipareigojimus paprastai garantuoja valstybė. Čia reikėtų pažymėti, kad valstybė, nors teoriškai ir gali bankrutuoti (praktiškai bankrutuoja itin retai), ir Lietuvoje, ir kitur vis dar yra suvokiama

²⁴⁷⁶ Wagner G. (Un) insurability. In Van Boom W. H., Faure M. G. (eds.) *Shifts in Compensation Between Private and Public systems. Tort and Insurance Law*, 22. Vienna/NewYork Springer, 2007, p. 107.

²⁴⁷⁷ Kontautas T. *Draudimo sutarčių teisė*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 217.

kaip neribotų išteklių šaltinis, galintis kompensuoti bet kokius nuostolius²⁴⁷⁸.

Socialinio draudimo atveju žala atlyginama neatsižvelgiant į tai, kas padarė žalą, ar šis asmuo nustatytas, ar nenustatytas, ar ši žala kilo dėl asmens, ar dėl gamtos veiksmų (pvz., potvynio, žemės drebėjimo). Socialiniam draudimui nesvarbu, ar yra nustatyti žalą padariusio asmens neteisėti veiksmai, kaltė. Pagal socialinę draudimą kompensaciją už patirtą žalą gali gauti asmenys, įvardyti teisės aktuose (pvz., asmenys, draudžiami socialiniu, sveikatos draudimu, draudimu nuo nelaimingų atsitikimų darbe, o jų mirties atveju – ir kiti asmenys). Siekiant gauti kompensaciją pagal socialinio draudimo teisę, reikia priklausyti tai asmenų grupei, kuri įvardyta teisės aktuose. Kompensacija mokama, atsitikus teisės aktuose nurodytiems įvykiams (susirgus, patyrus traumą, mirus šeimą išlaikiusiam asmeniui ir pan.).

Socialinio draudimo žalos kompensavimo sistemas paprastai administruoja valstybės institucijos. Teisės aktai nustato gana glaustus socialinio draudimo išmokų apskaičiavimo ir išmokėjimo terminus. Tai leidžia, atsitikus draudžiamajam įvykiui, žalą patyrusiam asmeniui nedelsiant gauti jam taip reikalingą finansinę paramą.

Apibendrinant galima pasakyti, kad žalos atlyginimo administravimas pagal socialinio draudimo žalos kompensavimo sistemą yra gerokai pigesnis ir greitesnis nei pagal deliktų teisę. Todėl visoje Europoje daugelyje sričių vyrauja socialinio draudimo principais organizuotos žalos kompensavimo sistemos.

Pažymėtina ir tai, kad žalos kompensavimo sistema pagal deliktų teisę yra sąlyginai pastovi, o socialinio draudimo žalos kompensavimo sistemos nuolat kinta. Socialinio draudimo sistemos dažnai patiria įvairias reformas. Tai galima paaiškinti tuo, kad socialinės apsaugos santykiai ir juos reguliuojančios normos negali galioti nekeičiamos ilgą laiką. Asmenų poreikiai šioje srityje nuolat kinta, todėl įstatymų leidėjas turi į juos operatyviai reaguoti, kad patenkintų atsiradusius naujus poreikius ir išvengtų neesminių arba nerealių poreikių tenkinimo²⁴⁷⁹.

2478 Wagner G. (Un) insurability. In Van Boom W. H., Faure M. G. (eds.) *Shifts in Compensation Between Private and Public systems. Tort and Insurance Law*, 22. Vienna/NewYork: Springer, 2007, p. 102.

2479 Maculevičius J. Socialinės apsaugos teisės reformos keliai ir klystkeliai amžių sandūroje. Darbo ir socialinės apsaugos teisė XXI amžiuje: iššūkiai ir perspektyvos. *Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga 2006 m. gegužės 11–13 d.* Vilnius: VĮ teisinės informacijos centras, 2007, p. 582–58.

2.2. Socialinio draudimo teisė Lietuvoje

Lietuvos piliečių teisė į materialinį aprūpinimą senatvėje, taip pat teisė ligos atveju, visiškai arba iš dalies netekus darbingumo ar netekus maitintojo gauti socialinio draudimo apsaugą, įtvirtino dar 1990 m. kovo 11 d. priimtas Laikinasis pagrindinis įstatymas²⁴⁸⁰, kurio 21 straipsnis numatė, kad „*Lietuvos piliečiai turi teisę į materialinį aprūpinimą senatvėje, ligos atveju, visiškai arba iš dalies netekę darbingumo, taip pat netekę maitintojo*“ 1992 m. spalio 25 d. priimtoje ir 1992 m. lapkričio 2 d. įsigaliojusioje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje valstybei nustatyta konstitucinė pareiga laiduoti piliečių teisę į socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais.

Priėmus Laikinąjį pagrindinį įstatymą, atsirado teisinis pagrindas, o kartu ir valstybės pareiga priimti socialinę apsaugą reglamentuojančius teisės aktus. Per ne visą dešimtmetį Lietuvoje buvo priimti pagrindiniai socialinio draudimo teisinius santykius reguliuojantys įstatymai.

1990 m. spalio 23 d. buvo priimtas Valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas²⁴⁸¹, kuris nustatė, kad „*valstybinio socialinio aprūpinimo sistema yra visuomenės socialinio aprūpinimo pagrindas*“. Įstatymas pateikė socialinio aprūpinimo sistemos apibrėžimą, socialinio aprūpinimo rūšis, teikimo pagrindus, finansavimo šaltinius, institucijų sistemos pagrindus.

1991 m. gegužės 31 d. buvo priimtas Valstybinio socialinio draudimo įstatymas²⁴⁸². Šio įstatymo 1 straipsnyje pateikta valstybinio socialinio draudimo samprata: „*Valstybinis socialinis draudimas – valstybės nustatytų socialinių ekonominių priemonių sistema, teikianti apdraustiesiems Respublikos gyventojams, taip pat įstatymo numatytais atvejais apdraustųjų šeimų nariams gyvenimui reikalingų lėšų ir paslaugų, jei jie negali dėl įstatymo numatytų priežasčių apsirūpinti iš darbo ir kitokių pajamų arba dėl įstatymo numatytų svarbių priežasčių turi papildomų išlaidų. Įgyvendinant valstybinį socialinį draudimą, dalyvauja draudėjų ir draudžiamųjų interesus ginančios organizacijos*“.

Nurodytas įstatymas buvo ne kartą keistas. Šiuo metu galiojančio Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 2 straipsnio 13 dalyje vals-

2480 Lietuvos Respublikos Laikinasis pagrindinis įstatymas. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 9-224.

2481 Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 32-761.

2482 Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 17-447.

tybinis socialinis draudimas apibūdinamas kaip „socialinės apsaugos sistemos dalis, kurios priemonėmis visiškai ar iš dalies kompensuojamos apdraustiesiems asmenims ir įstatymų nustatytais atvejais jų šeimų nariams dėl draudiminių įvykių prarastos darbo pajamos arba apmokamos papildomos išlaidos“. Valstybinio socialinio draudimo įstatyme nustatytos tokios valstybinio socialinio draudimo rūšys:

- 1) pensijų socialinis draudimas, numatytas Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatyme;
- 2) ligos ir motinystės socialinis draudimas, numatytas Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatyme;
- 3) nedarbo socialinis draudimas, kai draudžiama išmokoms, numatytoms Nedarbo socialinio draudimo įstatyme;
- 4) nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas, kai draudžiama išmokoms, numatytoms Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatyme;
- 5) sveikatos draudimas, kai draudėjas draudžia sveikatos priežiūros paslaugoms ir kompensacijoms, numatytoms Sveikatos draudimo įstatyme.

Atliekamo tyrimo prasme reikšmingi šie įstatymai, reglamentuojantys socialinio draudimo apsaugą patyrus žalą sveikatai. Jie toliau ir bus aptariami:

- 1) 1993 m. spalio 7 d. buvo priimtas Žmonių saugos darbe įstatymas²⁴⁸³. Priimti šį įstatymą paskatino ir Lietuvos tarptautiniai įsipareigojimai, ir jaunos valstybės konstituciniai įsipareigojimai jos piliečiams. Įstatymo 75 straipsnyje buvo įtvirtinta Lietuvos teisės sistemoje nauja nuostata – darbdavių pareiga drausti darbuotojus nuo nelaimingų atsitikimų, profesinių ligų pagal Draudimų nuo nelaimingų atsitikimų darbe įstatymą (deja, jis buvo priimtas tik 1999 m.).
- 2) 1994 m. liepos 18 d. priimtas Valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas²⁴⁸⁴, pagal kurį skiriamos valstybinės socialinio draudimo senatvės, invalidumo (pagal šiuo metu galiojančius įstatymus vadinama netekto darbingumo), našlių ir našlaičių (maitintojo netekimo) pensijos.

2483 Lietuvos Respublikos žmonių saugos darbe įstatymas. *Valstybės žinios*. 1993, Nr. 55-1064. Įstatymo pavadinimas buvo pakeistas į Darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas, išdėsčius šį įstatymą nauja redakcija (*Valstybės žinios*. 2000, Nr. 95-2968).

2484 Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 59-1153.

- 3) 1996 m. gegužės 21 d. priimtas Sveikatos draudimo įstatymas²⁴⁸⁵, kuriame buvo nustatyti privalomuoju sveikatos draudimu draudžiami asmenys (5 str.), iš privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto apmokamos sveikatos priežiūros paslaugos, valstybės regreso teisė į žalos padariusį asmenį (14 str.). Jame taip pat nustatyta, kad privalomojo sveikatos draudimo finansų pagrindą sudaro savarankiškas valstybinio privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžetas (12 str.).
- 4) 1997 m. liepos 1 d. buvo priimtas Žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinasis įstatymas²⁴⁸⁶. Pagal nurodyto įstatymo projekto aiškinamąjį raštą įstatymo tikslas buvo panaikinti žalos atlyginimo reglamentavimo teisės aktuose prieštaravimus ir painiavą. Priėmus šį įstatymą, neteko galios nuostatos, pagal kurias iš darbdavio regreso tvarka buvo išieškomos invalidumo, našlaičių pensijų dėl sužalojimų darbe sumos. Įsigaliojus šiam įstatymui (1997 m. rugsėjo 1 d.), neteko galios ir 1964 m. CK 502 straipsnis „Regresiniai socialinio draudimo ir aprūpinimo organų reikalavimai“.
- 5) 1999 m. gruodžio 23 d. buvo priimtas Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas²⁴⁸⁷. Šio įstatymo projekto aiškinamajame rašte parašyta, kad įstatymo tikslas – įvesti naują solidarumo principu pagrįstą socialinio draudimo rūšį. Įstatyme nustatyti draudžiamieji asmenys, draudžiamieji ir nedraudžiamieji įvykiai, išmokų rūšys nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgus profesine liga atveju: ligos pašalpa, netekto darbingumo vienkartinė arba periodinė kompensacija (atsižvelgiant į darbingumo netekimo lygį). Asmeniui mirus dėl nelaimingo atsitikimo darbe ar profesinės ligos, jo išlaikytiniams mokamos mėnesinės išmokos, taip pat vienkartinė laidojimo pašalpa šeimai (pagal šiuo metu galiojantį įstatymą ji vadinama vienkartinė draudimo išmoka apdraustajam mirus). Nurodytos išmokos ir pašalpos mokamos neatsižvelgiant į kitas gavėjų pajamas. Išdėscius aptariamą įstatymą nauja redakcija²⁴⁸⁸,

2485 Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 55-1287.

2486 Lietuvos Respublikos žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinasis įstatymas. *Valstybės žinios* 1997, Nr. 67-1656.

2487 Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 110-3207.

2488 Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 114-5114.

įstatymo 8 straipsnyje nustatyta, kad „jeigu ištyrus nelaimingą atsitikimą darbe, pakeliui į darbą ar iš darbo arba profesinį susirgimą jis nepripažįstamas draudiminiu įvykiu, sužalotam ar susirgusiam profesinė liga asmeniui ir (ar) jo šeimos nariams žala atlyginama Civilinio kodekso nustatyta tvarka“. Įsigaliojus nurodytam įstatymui, darbdavio civilinę atsakomybę pagal deliktų teisę, kiek tai susiję su turinių nuostolių patyrusiems žala asmeniui darbe darbuotojams ir jų šeimoms atlyginimu, beveik visiškai pakeitė nelaimingų atsitikimų darbe socialinio draudimo žalos kompensavimo sistema.

Pažymėtina, kad pagal galiojančius socialinio draudimo įstatymus, asmenims, patyrusiems žalą dėl sveikatos sutrikdymo darbe ir ne darbe, mokamos skirtingos kompensacijos. Kaip matyti iš šio skyriaus pabaigoje esančios lentelės, jeigu asmuo patiria žalą sveikatai darbe, jam (jam mirus – jo šeimos nariams) mokama didesnė ligos pašalpa, be to, kartu su valstybinio socialinio draudimo pensijomis mokamos papildomos kompensacijos. Toks nevienodas žalos kompensavimas turi įtakos ir ieškiniams pagal deliktų teisę.

3. DELIKTŲ IR SOCIALINIO DRAUDIMO TEISĖS SANTYKIS

Ir deliktų teisės, ir socialinio draudimo teisės paskirtis – reglamentuoti žalos atlyginimą ją patyrusiems asmenims. Tačiau deliktų teisė ir socialinio draudimo teisė – tai nesusiję taisyklių, kurios galioja nepriklausomai viena nuo kitos, rinkiniai²⁴⁸⁹. Deliktų teisė priskiriama privatinei teisei (civilinei teisei), socialinio draudimo teisė – viešajai teisei. Nors abi žalos kompensavimo sistemos sieja bendras tikslas – kompensuoti patirtą žalą, tačiau paprastai skiriasi žalos kompensavimo mastas. Deliktų teisė veikia pagal visiško žalos atlyginimo principą, o socialinio draudimo teisė siekia suteikti adekvačią paramą, todėl kompensacijos yra ribojamos. Paprastai kompensavimo mastas pagal socialinio draudimo teisę yra mažesnis nei pagal deliktų teisę²⁴⁹⁰.

2489 Fedtke J. U. Magnus Country reports. Germany. In Magnus U. (ed.). *The Impact of Social Security Law on Tort Law. Tort and Insurance Law*, 3. Vienna/NewYork: Springer, 2003, p. 96.

2490 Magnus U. (ed.). *The Impact of Social Security Law on Tort Law. Tort and Insurance Law*, 3. Vienna/NewYork: Springer, 2003, p. 288.

Pagal deliktų teisę kompensuojami konkretūs patirti nuostoliai, kurie turi būti tiksliai apskaičiuoti ir įvertinti, išskyrus atvejus, kai kompensuojama neturtinė žala. Neturtinė žala paprastai kompensuojama visais atvejais, kai ji padaryta asmens sveikatai ar gyvybei (CK 6.250 str. 2 d.). Nors nei asmens sveikata, nei juo labiau jo gyvybė negali būti pama tuota kokia nors pinigų suma, tai netrukdo teismui priteisti konkrečią piniginę kompensaciją neturtinei žalai atlyginti. Priteisdamas kompensaciją už neturtinę žalą, teismas susiduria su problema, kaip ją apskaičiuoti, kad ji būtų adekvati padarytai žalai. Paprastai Europos valstybių įstatymai nenustato jokių neturtinės žalos kompensacijų dydžių ribų²⁴⁹¹. Tokių ribų nenustato ir CK. Jame įtvirtinti bendrieji neturtinės žalos nustatymo kriterijai: neturtinės žalos pasekmės, šią žalą padariusio asmens kaltė, turtinė jo padėtis, padarytos turtinės žalos dydis ir kitos bylai turinčios reikšmės aplinkybės. Be to, teismas, nustatydamas kompensacijos dydį, turi atsižvelgti į sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijus (CK 6.250 str. 2 d.).

Kitaip nei deliktų teisė, socialinio draudimo teisė asmeniui padarytos neturtinės žalos neatlygina. Skiriasi ir turtinių nuostolių kompensavimo tvarka. Apskaičiuojant išmokų pagal socialinio draudimo teisę dydį, faktiškai patirti nuostoliai paprastai nevertinami, išmokų dydis nustatomas procentais nuo žalą patyrusio asmens pajamų.

Socialinio draudimo teisei nebūdinga prevencijos funkcija, kuri, kaip minėta anksčiau, būdinga deliktų teisei. Teisinėje literatūroje išskiriamos keturios socialinio draudimo funkcijos:

- 1) ekonominė, pasireiškianti gyventojams suteikiama finansine parama, kai jiems ji reikalinga – sutrikus sveikatai, netekus darbingumo, mirus maitintojui ir pan.
- 2) politinė – leidžia valstybei įgyvendinti pagrindines socialinės politikos kryptis.
- 3) demografinė – padeda daryti įtaką šalies gyventojų skaičiaus didėjimui, gyventojų amžiaus trukmei ir pan.
- 4) socialinė rehabilitacinė – susijusi su specifiniais konkrečių visuomenės grupių, pavyzdžiui, nedarbingų ar pagyvenusių asmenų poreikiais²⁴⁹².

2491 Rogers W. V. H. Comparative Report. In Rogers W. V. (ed.). *Damages for Non-Pecuniary Loss in a Comparative Perspective. Tort and Insurance Law*, 2. Vienna/NewYork: Springer, 2001, p. 266.

2492 Гусов К. Н. (ред.) *Право социального обеспечения России*. Учебник. Москва: Проспект, 2010, с. 42. Kiti autoriai dar papildomai išskiria gamybinę funkciją, kuri įgyvendinama

Skirtingos deliktų ir socialinio draudimo teisės funkcijos lemia, kad aptariamoms žalos kompensavimo sistemos kompensavimo tikslo siekia skirtingais būdais ir priemonėmis. Siekiant kompensuoti žalą pagal deliktų teisę, turi būti nustatytos keturios civilinės atsakomybės sąlygos: žala, ją padariusio asmens neteisėti veiksmai, šio asmens kalte²⁴⁹³, priežastinis žalos ir neteisėtų veiksmų ryšys. Siekiant kompensuoti žalą pagal socialinio draudimo teisę, įrodinėti nurodytų sąlygų nereikia. Užtenka, kad žalą patyręs asmuo priklausytų teisės aktuose įvardytai asmenų grupei, o žala atsirastų, įvykus teisės aktuose nustatytam įvykiui ar atsiradus juose nurodytai sąlygai.

Žala pagal deliktų teisę kompensuojama teismo sprendimu. Kompensacijas pagal socialinio draudimo teisę išmoka valstybinio socialinio draudimo įstaiga ne teismo tvarka.

Apibendrinant deliktų ir socialinio draudimo teisės santykį, galima pasakyti, kad į tą pačią situaciją deliktų ir socialinio draudimo teisė reaguoja skirtingai: deliktų teisė – vertindama žalą padariusio asmens elgesį, socialinio draudimo teisė – saugodama žalą patyrusį asmenį²⁴⁹⁴.

Ar gali nurodytos žalos kompensavimo sistemos visiškai pakeisti viena kitą? Manytina, kad žalos kompensavimo sistema pagal deliktų teisę negali visiškai pakeisti žalos kompensavimo sistemos pagal socialinio draudimo teisę net jeigu tuo tikslu būtų pasitelktas privatus draudimas. Iš kitos pusės, žalos kompensavimas pagal socialinio draudimo teisę, kurio tikslas paprastai yra užtikrinti būtiną finansinę paramą, taip pat negali visiškai pakeisti žalos kompensavimo pagal deliktų teisę. Žalą patyrusiam asmeniui turi būti palikta galimybė gauti visišką žalos atlyginimą, taip pat ir neturtinės, kurios socialinio draudimo sistema neatlygina²⁴⁹⁵. Todėl dėl neturtinės žalos atlyginimo turi būti palikta tokią

taikant socialinį draudimą: Bitinas A. *et al. Socialinės apsaugos teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 68–69.

2493 Ši sąlyga nėra būtina tik vadinamosios griežtos civilinės atsakomybės atvejais (pvz., CK 6.266, 6.270 str.).

2494 Magnus U. (ed.) *The Impact of Social Security Law on Tort Law. Tort and Insurance Law*, 3. Vienna/NewYork Springer, 2003, p. 277–278.

2495 Tokią išvadą leidžia daryti valstybinio socialinio draudimo išmokų sistema (išmoka, kuria būtų atlyginama neturtinė žala, nėra nustatyta) ir Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 2 straipsnio nuostata, kad pagal šį įstatymą atlyginamos negautos pajamos. Nuomonė, kad socialinio draudimo sistema neturtinės žalos neatlygina, reiškia ir teisės doktrinoje. Žr. Volodko R. *Neturtinės žalos atlyginimas Lietuvoje. Teorija ir praktika*. Monografija. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010, p. 147. Tokios nuomonės laikosi ir teismų praktika, žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 16 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-400/2007; 2008 m. gruodžio 10 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-556/2008; 2010 m. kovo 16 d. nutartį baudžiamojoje byloje Nr. 2K-134/2010.

žalą patyrusiems asmenims teisė kreiptis į teismą ir prisiteisti kompensaciją pagal deliktų teisę²⁴⁹⁶.

Cia atkreiptinas dėmesys į neturtinės žalos atlyginimą nelaimingų atsitikimų darbe atvejais. Painiava atsiranda dėl CK 6.283 straipsnio 4 dalies ir 6.284 straipsnio 4 dalies nuostatų, nustatančių, kad CK taisyklės dėl asmeniui padarytos turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo netaikomos tais atvejais, kai nukentėjęs asmuo yra apdraustas nuo nelaimingų atsitikimų darbe socialiniu draudimu. CK 6.283 straipsnio 4 dalies komentare, bandant panaikinti šią painiavą, nurodoma, kad „*draudžiant darbuotoją nelaimingų atsitikimų darbe ir susirgimų profesine liga draudimu, atsiranda tik ribota draudiko atsakomybė. Todėl jeigu žala nėra padengiama iš draudimo atlyginimo, tai už žalą atsakingas asmuo turi atlyginti likusią jos dalį bendrais pagrindais*“²⁴⁹⁷. Šiai nuomonei pritaria ir LAT. Taip LAT Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija dar 2003 m. gruodžio 18 d. nutartyje, priimtoje civilinėje byloje Nr. 3K-7-1115/2003, konstatavo, kad ieškovui padarytos žalos dalį, kurios nepadengia atlyginimas pagal Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymą, turi atlyginti už žalą atsakingi asmenys, vadovaudamiesi bendraisiais žalos atlyginimo sveikatos sužalojimo atveju pagrindais²⁴⁹⁸. Tokios nuomonės LAT laikėsi ir kitose bylose²⁴⁹⁹.

Išvada, kad jokia alternatyvi žalos kompensavimo sistema negali visiškai pakeisti deliktų teisės, išplaukia ir iš Konstitucinio Teismo doktrinos. Pavyzdžiui, 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarime Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad „*įstatymų leidėjas, įstatymu reguliuodamas santykius, susijusius su asmeniui padarytos materialinės ir (arba) moralinės žalos atlyginimu, turi tam tikrą diskreciją, kiek jos neriboja Konstitucija. Antai įstatymuose nustatytas teisinis reguliavimas gali būti diferencijuotas pagal tai, ar neteisėtais veiksmais padaryta žala yra atlyginama neteismine ar teismine tvarka, tačiau jokių būdu negalima nustatyti tokio*

2496 Atkreiptinas dėmesys, kad darbo sutarties šalių pareigą atlyginti viena kitai padarytą neturtinę žalą, kurios dydį nustato teismas, vadovaudamasis CK, nustato ir Darbo kodekso 250 straipsnis. (Valstybės žinios. 2002, Nr. 64-2569).

2497 Mikelėnas V. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 394

2498 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-1115/2003.

2499 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-103/2005; 2006 m. lapkričio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-575/2006 ir kt.

teisinio reguliavimo, kad būtų paneigta asmens teisė kreiptis į teismą ir reikalauti teisingai atlyginti neteisėtais veiksmais padarytą žalą²⁵⁰⁰.

Kalbant apie vienos sistemos pakeitimą kita reikia neužmiršti ir to fakto, kad deliktų teisė, be kita ko, atlieka ir prevencinę funkciją. Ja remiantis modeliuojamas visuomenės narių elgesys: skatinama elgtis rūpestingai ir apdairiai. Žinoma, asmuo gali apdrausti savo civilinę atsakomybę draudimo bendrovėje. Privatus draudimas šiek tiek susilpnina nurodytą prevencinę funkciją. Draudimo teisės doktrinoje dažnai minimas reiškinys – apsidraudusio civilinę atsakomybę asmens elgesio pasikeitimas. Sudaręs civilinės atsakomybės draudimo sutartį draudėjas linkęs elgtis neapdairiai. Šis reiškinys vadinamas „moraline rizika“ (angl. *moral hazard*)²⁵⁰¹. Neigiamas aptariamo reiškinio pasekmės galima sumažinti per vadinamąją *bonus / malus tarifų sistemą*, kai draudėjas, patyręs draudimo riziką, vėliau turi mokėti didesnę draudimo įmoką, taip pat ribojant riziką dažnai patiriančių draudėjų draudimo sumą. Tai gi privatus draudimas, naudodamasis jam prieinamomis priemonėmis, taip pat siekia paveikti asmens elgesį, o kartu prisideda prie žalos kompensavimo pagal deliktų teisę prevencinės funkcijos. Tačiau ir privatus draudimas negali visiškai pakeisti deliktų teisės, nes privataus draudimo atveju žalos atlyginimas ribojamas draudimo suma.

4. SOCIALINIO DRAUDIMO ĮSTAIGŲ REGRESO TEISĖ Į ŽALĄ PADARIUSĮ ASMENĮ

4.1. Regreso teisės samprata. Socialinio draudimo įstaigų regreso teisės reglamentavimas Lietuvoje

Minėta, kad žalą padaręs asmuo atsako pagal deliktų teisės taisykles. Jeigu socialinio draudimo įstaiga atlygina žalą pagal socialinio draudimo teisės taisykles, ji turi regreso teisę į žalą padariusį asmenį, o jei šis

2500 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valsybės žinios*. 2006, Nr. 90-3529.

2501 Kontautas T. *Draudimo sutarčių teisė*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 26; Wagner G. (Un)insurability. In Van Boom W. H., Faure M. G. (eds.) *Shifts in Compensation Between Private and Public systems. Tort and Insurance Law*, 22. Vienna/NewYork: Springer, 2007, p. 95–98.

yra apdraudęs savo civilinę atsakomybę – ir į jo draudiką. Būtent taikant socialinio draudimo įstaigų regresio teisę akivaizdžiausiai susiduria deliktų ir socialinio draudimo teisė. Socialinio draudimo įstaigos regresio teisės mastas turi įtakos žalą padariusio asmens atsakomybės dydžiui ir atvirkščiai. M. Faure'as ir T. Hartliefas, analizuodami Nyderlandų socialinio draudimo įstaigų regresio teises, nustatė, kad pažeidėjui ar jo draudikui turėtų būti tas pats, ar jie kompensuoja žalą ją patyrusiam asmeniui tiesiogiai, ar per jo draudiką. Teoriškai abiem atvejais nuostolių suma turėtų būti ta pati. Tačiau praktiškai regresio teisė dažnai ribota²⁵⁰².

Paprastai regresinius reikalavimus reiškiančios socialinio draudimo įstaigos ir Lietuvoje, ir kitose valstybėse neturi daugiau teisių į žalą padariusį asmenį, nei jų turi žalą patyręs asmuo. Tokią nuostatą būtų galima pagrįsti regresinės prievolės prigimtimi. Teisės teorijoje regresinė vadinama prievole, pagal kurią trečiasis asmuo turi teisę reikalauti iš skolininko sumokėti tam tikrą pinigų sumą, kurią jis sumokėjo už skolininką kreditoriui (šiuo atveju trečiasis asmuo yra socialinio draudimo įstaiga, skolininkas – žalą padaręs asmuo, kreditorius – žalą patyręs asmuo). Socialinio draudimo įstaigos regresio teisė atsiranda pagal įstatymą – įstatymas ją įpareigoja įvykdyti tai, ką privalo įvykdyti skolininkas (žalą padaręs asmuo). Regresinės prievolės ypatybė ta, kad ji yra išvestinė iš pagrindinės prievolės, kuri buvo iki atsirandant šiai prievolei²⁵⁰³. Skolininko (žalą padariusio asmens) pareiga socialinio draudimo įstaigai atsiranda ne pagrindinės, o regresinės prievolės pagrindu. Todėl skolininkas negali būti įpareigotas sumokėti socialinio draudimo įstaigai daugiau, nei jis turėtų sumokėti žalą patyrusiam asmeniui.

Socialinio draudimo įstaigų kompensacijų sumos nėra ir negali būti tapačios žalos, nustatytos pagal deliktų teisę, dydžiui, nes skiriasi šių sumų apskaičiavimo principai ir tvarka, kompensavimo žalos sveikatai patyrusiam asmeniui tikslai. Socialinio draudimo įstaiga negali tikėtis, kad visais atvejais jos regresinis reikalavimas bus patenkintas visiškai ir dėl to, kad CK nustatytais atvejais atlygintinos žalos dydis gali būti mažinamas, atsižvelgiant ir į nukentėjusio asmens elgesį, ir į žalą padariusio asmens kaltės formą, jo turtinę padėtį (CK 6.251, 6.282 str.).

Iki įsigaliojant CK, regresio teisė į padariusį žalą asmenį buvo reglamentuota 1964 m. CK 495 straipsnyje: „*Asmuo atlyginęs žalą, padarytą*

2502 Faure M., Hartlief T. Economics Perspective. In Magnus U. (ed.). *The Impact of Social Security Law on Tort Law. Tort and Insurance Law*, 3. Vienna/NewYork Springer, 2003, p. 259.

2503 Vitkevičius P. S., et. al. *Civilinė teisė*. Vadovėlis. Kaunas: Vijusta, 1997, p. 372–373.

kito asmens, turi į padariusį žalą asmenį regreso (atgręžtinio reikalavimo) teisę tokio dydžio, kiek išmokėjo atlyginimo, jeigu įstatymas nenustato kitokio dydžio.“ Pagal šį straipsnį pareikšti regresinį reikalavimą galėjo kiekvienas fizinis ir juridinis asmuo, atlyginęs nukentėjusiajam žalą, taip pat ir draudimo įmonės. Socialinio draudimo regreso teises reglamentavo 1964 m. CK 502 straipsnis, kuriame buvo nustatyta, kad pagal valstybinio socialinio draudimo ar socialinio aprūpinimo organo reikalavimus atlyginamos pašalpų ar pensijų sumos, išmokėtos pagal to paties kodekso 499 straipsnį „Atsakomybė už piliečio sveikatos sužalojimą ir gyvybės atėmimą tais atvejais, kai padariusysis žalą privalo mokėti už tą pilietį draudimo įnašus“ ir 500 straipsnį „Atsakomybė už piliečio sveikatos sužalojimą ir gyvybės atėmimą tais atvejais, kai padariusysis žalą asmuo neprivalo mokėti draudimo įnašų“. CK 502 straipsnis neteko galios nuo 1997 m. rugsėjo 1 d., kai įsigaliojo Žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinasis įstatymas. Minėta, kad taip buvo siekiama panaikinti valstybinio socialinio draudimo įstaigų regreso teisę į darbdavį, nes šis moka draudimo įmokas (draudžia savo darbuotojus).

Vertinant nurodytų CK straipsnių santykį, manytina, kad CK 495 straipsnyje buvo nustatyta bendra taisyklė, o 502 straipsnyje – šios taisyklės išimtis, nustatanti socialinio draudimo įstaigų regreso teisės mastą (tokio dydžio, kokio yra pašalpų arba pensijų sumos, išmokėtos 1964 m. CK 499 ir 500 straipsniuose nurodytiems asmenims: fiziniams asmenims, patyrusiems sveikatos sužalojimą arba mirusio asmens išlaikytiniams). Terminas „pašalpa“ buvo aiškinamas plačiai – ne tikta išmokėtos nukentėjusiajam pagal laikiną nedarbingumą pašalpos sumos, bet ir kitos nukentėjusiojo (jo šeimos narių) gautos iš socialinio draudimo įstaigų sumos, susidariusios dėl sveikatos sužalojimo išlaidoms (protezavimo, papildomo maisto, sanatorinio kurortinio gydymo ir t. t.) padengti. Be to, buvo aiškinama, kad atlyginimo dydis pagal regresinį socialinio draudimo įstaigos reikalavimą gali būti sumažintas CK nustatytais pagrindais (jeigu žala kilo dėl nukentėjusiojo didelio neatsargumo, taip pat atsižvelgiant į žalą padariusio asmens turtinę padėtį)²⁵⁰⁴.

Pripažinus netekusiu galios CK 502 straipsnį, pasidarė neaišku, ar socialinio draudimo įstaigos apskritai turi regreso teisę, jeigu taip – koks regreso teisės mastas. Civilinė teisė nenustatė specialios socialinio draudimo įstaigų teisės pateikti regresinį reikalavimą, tačiau nenustatė ir

2504 Žeruolis J. et al. *Lietuvos TSR civilinio kodekso komentaras*. Vilnius: Mintis, 1976, p. 329.

draudimo tokį reikalavimą reikšti. Todėl darytina išvada, kad regresinis reikalavimas galėjo būti pareikštas remiantis 1964 m. CK 495 straipsniu. Juo labiau kad viešojoje teisėje buvo nustatyta socialinio draudimo įstaigų teisė reikšti regresinius reikalavimus, nors tokia sąvoka joje ir nebuvo vartojama²⁵⁰⁵. Todėl darytina išvada, kad nors 1964 m. CK ir neliko specialios nuostatos dėl socialinio draudimo įstaigų regreso teisės (502 str.), 1997 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojęs Žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinasis įstatymas turėjo įtakos nukentėjusiųjų asmenų kompensacijų, kurias jiems turėjo išmokėti nukentėjusiojo asmens darbdavys, dydžiui²⁵⁰⁶, tačiau neturėjo ir negalėjo turėti įtakos socialinio draudimo įstaigų regreso teisei į žalą padariusį asmenį. Tokia teise socialinio draudimo įstaigos galėjo naudotis bendrais pagrindais. Tačiau teismų praktikoje buvo laikomasi kitos nuostatos. Pavyzdžiui, 2002 m. lapkričio 27 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-1331/2002 LAT laikėsi pozicijos, kad pagal Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 31 straipsnį išmokėta 100 vidutinių mėnesinių atlyginimų dydžio laidojimo pašalpa nelaikytina socialinio draudimo išmoka, nes tai nėra žalos atlyginimas deliktinės atsakomybės prasme. Tai valstybės skiriama socialinė pašalpa mirus apdraustajam asmeniui, kai valstybinio socialinio draudimo įmokas už jį moka darbdavys. Todėl atsižvelgiant į laidojimo pašalpos prigimtį, taip pat į tai, kad žalos padarymo metu²⁵⁰⁷ galiojęs 1964 m. CK *expressis verbis* nenumatė socialinio draudimo įstaigos atgręžtinio reikalavimo teisės į trečiąjį asmenį, dėl kurio kaltės atsirado žala, nes CK 502 straipsnis „Regresiniai socialinio draudimo ir aprūpinimo organų reikalavimai“ žalos padarymo metu buvo pripažintas netekusiu galios, Valstybinio socialinio draudimo fondas pripažintas neįgijusiu atgręžtinio reikalavimo teisės į žalą padariusį asmenį.

2505 1991 m. Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 37 straipsnyje buvo nustatyta, kad juridiniai arba fiziniai asmenys, dėl kurių kaltės valstybinio socialinio draudimo įstaigos turėjo išmokėti apdraustiesiems tam tikras išmokas arba kurių kaltais veiksmais buvo padaryta kitokia žala valstybinio socialinio draudimo turtui, privalo tą žalą atlyginti įstatymų nustatyta tvarka (panašios nuostatos yra ir šiuo metu galiojančio įstatymo 18 str.). Be to, 1996 m. Sveikatos draudimo įstatymo 14 straipsnyje (1998 m. gruodžio 15 d. redakcija) buvo nustatyta, kad Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto pajamas sudaro ir įstatymų nustatyta tvarka iš fizinių ir juridinių asmenų išieškotos lėšos už žalą, padarytą apdraustojo sveikatai, kai apdraustojo sveikatos priežiūros paslaugų išlaidos buvo apmokėtos iš privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto lėšų.

2506 Jame nustatytas žalos atlyginimas turėjo būti mokamas neatsižvelgiant į žalos atlyginimo gavėjų kitas pajamas.

2507 Žala padaryta 2000 m. gruodžio 1 d.

Įsigaliojus CK, bendroji taisyklė dėl regreso teisės į žalos padariusį asmenį nepasikeitė. CK 6.280 straipsnyje pakartotos 1964 m. CK 495 straipsnio nuostatos: nustatyta, kad atlyginęs kito asmens padarytą žalą asmuo turi į padariusį žalą asmenį regreso (atgręžtinio reikalavimo) teisę tokio dydžio, kiek sumokėjo žalos atlyginimo, jeigu įstatymai nenustato kitokio dydžio. CK vėl buvo įtvirtintos specialios nuostatos dėl socialinio draudimo įstaigų teisių į žalą padariusį asmenį. CK 6.290 nustatyta, kad socialinio draudimo išmokos, mokamos sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo atvejais, yra įskaitomos į atlygintinos žalos dydį, o draudimo išmokas išmokėjusios socialinio draudimo įstaigos įgyja regreso teisę į žalą padariusį asmenį, išskyrus atvejus, kai draudimo įmokas už nukentėjusį asmenį mokėjo žalą padaręs asmuo.

Tiesa, čia atkreiptinas dėmesys, kad priimant CK teisinė aplinka socialinio draudimo srityje, palyginti su 1997 m., kai buvo priimtas Žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinasis įstatymas, buvo pasikeitusi. 1999 m. gruodžio 23 d. priimtas Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas, kuriuo įvesta nauja, solidarumo principu pagrįsta socialinio draudimo rūšis. Įsigaliojus šiam įstatymui (2001 m. sausio 1 d.), darbdaviai ir kiti įstatyme nurodyti asmenys įstatymo nustatyta tvarka turėjo privalomai drausti savo darbuotojus ir kitus įstatyme nurodytus asmenis (mokėti valstybinio socialinio draudimo įmokas), o nelaimingų atsitikimų darbe socialiniam draudimui skirtos lėšos buvo įtraukiamos į Valsstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sąskaitą. Todėl suprantama CK nustatyta išimtis, atleidžianti darbdavius ir kitus jiems prilygintus asmenis nuo pareigos atlyginti darbuotojams žalą, atsiradusią dėl sveikatos sužalojimo ar kitokio pakenkimo jai darbe, taip pat darbuotojui mirus darbe²⁵⁰⁸. Be to, 2001 m. birželio 14 d. buvo priimtas Transporto priemonių savininkų ir valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymas²⁵⁰⁹, kuriam įsigaliojus visi transporto priemonių savininkai ir valdytojai privalėjo drausti savo civilinę atsakomybę. Pagal nurodyto įstatymo 19 straipsnį nukentėjęs per eismo įvykį asmuo reikalavimą dėl padarytos žalos atlyginimo galėjo pateikti tiesiai draudikui, apdraudusiam atsakingo už padarytą žalą asmens civilinę atsakomybę.

2508 Darbdavio, apdraudusio savo darbuotojus dėl suluošinimo ar kitokio sveikatos sužalojimo, ar jo mirties atveju, ar dėl jo susirgimo profesine liga, atleidimas nuo socialinio draudimo įstaigos regresinių reikalavimų išplaukia ir iš DK 249 straipsnio nuostatų.

2509 Lietuvos Respublikos transporto priemonių savininkų ir valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 56-1977.

Taigi ir šioje srityje žalos kompensavimą pagal deliktų teisę pakeitė kita žalos kompensavimo sistema – privalomasis civilinės atsakomybės draudimas – iš pradžių iš dalies, o vėliau, įstatyme padidinus draudimo sumas²⁵¹⁰, – beveik visiškai, kiek tai susiję su turtinės žalos atlyginimu. Tačiau praktikoje atsirado dar viena problema – socialinio draudimo įstaigų regresinių reikalavimų į privataus draudimo bendroves, apdraudusias civilinę atsakomybę, dydžio problema.

4.2. Socialinio draudimo įstaigų regreso teisės dėl išmokėtų vienkartinų kompensacijų darbe mirusio asmens šeimai sumų ypatumai

Teisės doktrinoje, komentuojant CK 6.290 straipsnį, rašoma, kad sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo atveju nukentėjusiajam mokamos socialinio draudimo išmokos: ligos pašalpa, vienkartinė kompensacija, periodinė kompensacija, laidojimo pašalpa ir panašiai²⁵¹¹. Būtent dėl vienkartinės kompensacijos, mokamos darbe mirusio asmens šeimai pagal Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymą (iki 2004 m. sausio 1 d. ji buvo vadinama „laidojimo pašalpa“), ilgą laiką buvo laužomos ietys, žalą padariusių asmenų civilinės atsakomybės draudikams atsisakant atlyginti socialinio draudimo įstaigų išmokėtas laidojimo pašalpų sumas, viršijančias faktiškai patirtų išlaidų dydį, remiantis tuo, kad vienkartinė kompensacija negali būti laikoma žalos atlyginimu deliktinės civilinės atsakomybės prasme, nes jos dydis nėra pagrįstas konkrečiu atveju padarytos žalos dydžio nustatymu, apskaičiavimu ir išreiškimu piniginiu ekvivalentu. Anot draudikų, vienkartinė kompensacija yra ne kas kita kaip papildomos socialinės garantijos, todėl jeigu draudikui kiltų pareiga ne tik atlyginti konkrečią pagal deliktinę civilinę atsakomybę reglamentuojančias teisės normas apskaičiuotą žalą, bet ir valstybės suteiktą socialinę paramą, tai reikštų socialinės paramos ir socialinės politikos finansavimo prievolės perėjimą tam tikrais atvejais atsakingam už žalą asmeniui ar jo civilinės atsakomybės draudikui²⁵¹².

2510 Lietuvos Respublikos transporto priemonių savininkų ir valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 61-2340.

2511 Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 401.

2512 Ginčai taip pat kildavo dėl analogiškos aptariamajai kompensacijos – vienkartinės kompensacijos, žuvus pareigūnui, mokamos pagal Vidaus tarnybos statuto 40 straipsnį. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas netaikomas

LAT praktika šiuo klausimu nebuvo nuosekli. Štai 2005 m. sausio 5 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-2/2005 LAT sutiko su bylą apeliacine tvarka išnagrinėjusio teismo nuomone, kad socialinio draudimo išmokos, mokamos sveikatos sužalojimo arba gyvybės atėmimo atvejais, yra įskaitomos į atlygintinos žalos dydį, ir išaiškino, kad šios normos prasme vienkartinė laidojimo pašalpa įskaitytina į atlygintinos žalos dydį²⁵¹³. Teismų nuomone, šioje byloje LAT išaiškino, kad socialinio draudimo įstaigos turi absoliučias regreso teises²⁵¹⁴.

Tačiau 2007 m. spalio 16 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-400/2007 LAT nurodė, kad „socialinio draudimo įstaigos, išmokėjusios draudimo išmokas, regreso teisė į žalą padariusį asmenį nėra absoliuti. Šios teisės suabsoliutinimas tam tikrais atvejais (kai išmokėta vienkartinė laidojimo pašalpa yra didesnė nei padaryta turtinė žala) reikštų, kad atsakingam už žalos padarymą asmeniui nustatoma prievolė sumokėti sumas, kurios nėra atlyginimas už jo (CK 2.263 straipsnio 2 dalis), jo valdomų daiktų ar kitų asmenų, dėl kurių veiksmų atsiradusią žalą jis privalo atlyginti (CK 2.263 straipsnio 3 dalis), padarytą žalą. Tai, kad įstatymų leidėjas yra nustatęs gana didelę vienkartinę laidojimo pašalpą, kuri dažnai gali viršyti padarytą turtinę žalą, taip atlygindamas kažkokią kitą negautą pajamą, t. y. ne tik tas, kurių nukentėję asmenys negavo dėl kalto asmens neteisėtų veiksmų, negali paneigti teisinio reglamentavimo, pagal kurį socialinio draudimo įstaigos, išmokėjusios draudimo išmokas, regreso teisė į žalą padariusį asmenį nėra absoliuti“²⁵¹⁵. Taigi šioje byloje

asmenims, kurie įstatymų nustatyta tvarka valstybės lėšomis yra apdrausti nelaimingų atsitikimų, susijusių su tarnyba, draudimu ir (arba) kurių profesinę veiklą reglamentuojančiuose teisės aktuose numatytas kompensacijų mokėjimas juos sužeidus arba jiems žuvus dėl tarnybos. Būtent Vidaus tarnybos statutas nustato pareigūnų ir jų šeimos narių socialines garantijas, sužeidus pareigūnus ar jiems žuvus dėl tarnybos. Abiejų įstatymų tikslai vienodi – suteikti socialines garantijas asmenims dėl sveikatai ar gyvybei padarytos žalos. Kompensacijos pagal Vidaus tarnybos statutą mokamos iš valstybės biudžeto lėšų, taigi formaliai žalos kompensavimo pareigūnams sistema yra savarankiškas socialinės apsaugos būdas, nepriskirtinas valstybės socialinio draudimo sistemai.

2513 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. sausio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-2/2005.

2514 Žr., pavyzdžiui, Kauno apygardos teismo 2010 m. vasario 4 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-27-527/2010; Vilniaus miesto 2 apylinkės teismo 2010 m. balandžio 2 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2-885-574/2010, kuriomis kreipiamasi į Konstitucinį Teismą dėl CK 6.290 straipsnio nuostatų konstitucingumo (prašymai atitinkamai Nr. 1B-6/2010 ir Nr. 1B-23/2010).

2515 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-400/2007.

LAT pripažino, kad vienkartinė laidojimo pašalpa, išmokėta pagal Ne-laimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymą, turi būti įskaitoma į nukentėjusiajam atlygintos žalos dydį, pašalpą išmokėjusi socialinio draudimo įstaiga turi regreso teisę į žalą padariusį asmenį, tačiau ši regreso teisė nėra absoliuti, o ribojama nukentėjusiajam asmeniui realiai padarytos žalos dydžiu.

2008 m. lapkričio 17 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-7-496/2008 LAT išdėstė nuomonę dėl alternatyvių žalos kompensavimo būdų, kurie gali būti taikomi dėl įvairių veiksnių, *„pavyzdžiui, valstybės socialinės funkcijos įgyvendinimo, suteikiant visuomenės nariams būtinas ekonomines, socialines priemones, taip pat civilinės atsakomybės taikymo proceso trukmės ir galimybių tam tikrais atvejais pasiekti jos tikslų nebuvimo (atsakovui esant nemokiam)“*. Šioje nutartyje LAT taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad *„atlyginus žalą alternatyviu jos kompensavimo būdu, išlieka alternatyvios kompensavimo sistemos ir civilinės atsakomybės santykis, nes tik civilinės atsakomybės taikymas suteikia galimybę daryti turinio pobūdžio įtaką žalos padariusiam asmeniui“*²⁵¹⁶.

Taigi LAT, formuodamas teismų praktiką, padarė keletą reikšmingų šio straipsnio nagrinėjama tema išvadų. Pirma, valstybėje kartu egzistuojančios alternatyvios žalos kompensavimo sistemos daro įtaką viena kitai, tačiau viena kitos visiškai nepakeičia. Antra, žalos skaičiavimo tvarka pagal alternatyvias žalos kompensavimo sistemas skiriasi. Socialinio draudimo kompensacija ir žalos atlyginimas pagal deliktų teisę nėra tapatūs dalykai. Trečia, sprendžiant klausimą dėl socialinio draudimo įstaigų tenkintinų regresinių reikalavimų žalą padariusiam asmeniui dydžio klausimą, būtina atsižvelgti ne tik į civilinės atsakomybės kompensacinę, bet ir į jos prevencinę funkcijas. Žalą padaręs asmuo neturi išvengti civilinės atsakomybės vien dėl to, kad ją atlygino socialinio draudimo įstaiga, teisės pažeidėjo padarytos žalos atlyginimo našta negali būti perkelta mokesčių mokėtojams.

Vis dėlto nepakankamai nuosekli LAT praktika bylose, kuriose buvo ginčijamas socialinio draudimo įstaigų regresinių reikalavimų dydis, paskatino civilinės atsakomybės draudikus prašyti bylas nagrinėjančius teismus kreiptis į Konstitucinį Teismą su prašymu ištirti, ar CK 6.290 straipsnio 1 dalies nuostata ta apimtimi, jog nėra nustatytos aiškos socialinio draudimo išmokų, mokamų sveikatos sužalojimo ar

2516 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. lapkričio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-496/2008.

gyvybės atėmimo atvejais, įskaitymo į atlygintinos žalos dydį bei atlygintinos žalos rūšį (turtinę ir / ar neturtinę), ribos ir apimtis ir to paties straipsnio 3 dalies nuostata ta apimtimi, jog nėra nustatyta aiški draudimo išmokas išmokėjusių socialinio draudimo įstaigų regreso teisės į žalą padariusį asmenį taikymo apimtis, atitinka Konstitucijos 29 straipsnio 1 dalį, 30 straipsnio 2 dalį, 52 straipsnį, taip pat Konstitucijos preambulėje įtvirtintą teisinės valstybės principą²⁵¹⁷.

Pažymėtina, kad Lietuva nėra vienintelė valstybė, kurioje darbe sutrikdytos sveikatos asmenų socialinė apsauga yra geresnė nei kitų asmenų²⁵¹⁸. Pavyzdžiui, Prancūzijoje, įtraukus nelaimingų atsitikimų darbe žalos kompensavimo sistemą į socialinio draudimo sistemą 1946 m., išliko tam tikros specialios išmokos darbuotojams, kurias mokėdavo darbdavys, pavyzdžiui, nedarbingumo, našlės rentos, kurios yra gerokai didesnės nei kitais atvejais²⁵¹⁹. Austrijoje pagal socialinio draudimo teisę yra mokama *Integritatsabgeltung* – tam tikra kompensacija už patirtą skausmą ir kančias, jeigu nelaimingas atsitikimas darbe ar profesinė liga yra fizinio ar protinio neįgalumo priežastis. Įdomu tai, kad socialinio draudimo įstaiga negali šios išmokos išieškoti iš kaltų asmenų. Tačiau ši kompensacija skiriama retai dėl labai griežtų jos skyrimo kriterijų²⁵²⁰. Vokietijoje ligos pašalpos dėl darbe sutrikdytos sveikatos ir pensijos netekus darbingumo (viso arba dalinio) darbe taip pat yra didesnės nei tų asmenų, kurių sveikata buvo sutrikdyta ne darbe. Tai paaiškinama tuo, kad Vokietijoje nelaimingų atsitikimų darbe draudimas kompensuoja ir neturtinę žalą (patirtą dėl skausmo ir kančių), be to, jis saugo nukentėjusius darbe asmenis nuo turimų pozicijų darbo rinkoje praradimo. Čia taip pat yra mokamos vienkartinės ir periodinės kompensacijos mirusio darbuotojo šeimos nariams. Nelaimingų atsitikimų draudimo socialinio draudimo įstaigos turi regreso teisę į darbdavius, jei žala kilo dėl jų tyčios

2517 2010–2011 m. Konstituciniam Teismui šiuo klausimu pateikti kelių teismų prašymai.

2518 Beje, ši taisyklė taip pat turi išimtį. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatyme yra nustatytos bendros taisyklės, kad išmokoms pagal valstybinio socialinio draudimo įstatymus neturi įtakos žalą patyrusio asmens kaltė, išimtys. Pavyzdžiui, pagal nurodyto įstatymo 7 straipsnio 2 dalies 2 punktą draudžiamuoju įvykiu nepripažįstami nelaimingi atsitikimai darbe, jeigu apdraustasis nukentėjo dėl savo rizikos, kurioje ikiteisminio tyrimo institucija arba teismas nustatė nusikalstamos veikos požymius arba kad ši veika yra susijusi su administraciniu teisės pažeidimu.

2519 Carval S. Country Reports. France. *The Impact of Social Security Law on Tort Law. Tort and Insurance Law*, 3. Vienna/NewYork: Springer, 2003, p. 77–79.

2520 Holzer W. Country Reports. Austria. *The Impact of Social Security Law on Tort Law. Tort and Insurance Law*, 3. Vienna/NewYork: Springer, 2003, p. 12, 23.

ar didelio neatsargumo. Tokiais atvejais socialinio draudimo įstaigos gali išreikalauti visas sumokėtas nukentėjusiam asmeniui sumas iš darbdavio, o regresinis reikalavimas gali būti apribotas tik pagal bendras deliktų teisės taisykles. Vis dėlto neturtinė žala asmeniui dėl darbe sutrikdytos sveikatos gali būti kompensuojama tik tada, jeigu jo darbdavio ar kito kartu su nukentėjusiu asmeniu dirbančio darbuotojo veiksmuose buvo nustatyta tyčia. Neturtinės žalos kompensavimas įstatymo nustatytais atvejais per nelaimingų atsitikimų darbe socialinį draudimą yra bendros taisyklės – neturtinė žala kompensuojama tik pagal deliktų teisę – išimtis²⁵²¹. Rusijoje mirus asmeniui dėl nelaimingo atsitikimo darbe jo šeimai mokama 60 minimalių darbo užmokesčio dydžių kompensacija²⁵²².

Užsienio valstybėse socialinio draudimo įstaigų teisės, taip pat ir regresio teisė, jų mastas reglamentuojamos viešojoje teisėje, pavyzdžiui, Austrijos bendrajame socialinės apsaugos įstatyme, Vokietijos Socialinės apsaugos kodekse. Lietuvos viešoji teisė nurodytų santykių nereglamentuoja. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 31 straipsnis pateikia nuorodą į CK: „Jeigu ištyrus nelaimingą atsitikimą darbe, pakeliui į darbą ar iš darbo nustatoma, kad jis įvyko dėl trečiojo asmens kaltės, tai Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos teritorinis skyrius atgręžtinio reikalavimo teise išreikalauja išmokėtas išmokų sumas iš kalto asmens Civilinio kodekso nustatyta tvarka. Išmokų sumas, įskaitytinas į atlygintinos žalos, mokamos pagal Transporto priemonių savininkų ir valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymą, dydį valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetui kompensuoja draudimo kompanijos.“ Lingvistiškai aiškinant nurodytą nuorodą į „CK nustatytą tvarką“, nesant specialių nuostatų dėl socialinio draudimo įstaigų regresio teisės masto, turėtų būti taikomos bendrosios CK nuostatos, t. y. tos pačios nuostatos, kurios taikomos kitiems subjektams.

Jeigu žala asmeniui padaroma ne darbe, socialinio draudimo išmokos paprastai nepadengia visos patirtos žalos (žr. priedamą lentelę). Tokiais atvejais civilinės atsakomybės bendrųjų taisyklių taikymas, taip pat regresio teisės įgyvendinimo mastas ir tvarka nekelia problemų, nes

2521 Fedtke J., Magnus U. Country reports. Germany. In Magnus U. (ed.). *The Impact of Social Security Law on Tort Law. Tort and Insurance Law*, 3. Vienna/NewYork: Springer, 2003, p. 101–111.

2522 Гусов К. Н. (ред.) *Право социального обеспечения России*. Москва: Проспект, 2010, с. 498.

ganėtinai aišku, kad žalos sveikatai patyręs asmuo turi teisę į visišką žalos atlyginimą, o socialinio draudimo įstaigos – į išmokėtas socialinio draudimo sumas, kurios paprastai nesiekia visiško padarytos žalos dydžio, apskaičiuoto pagal deliktų teisės taisykles. Kaip matyti iš anksčiau pateiktų teismų praktikos pavyzdžių, problema kyla tada, kai socialinio draudimo išmokos viršija pagal deliktų teisės taisykles apskaičiuotą žalos dydį, t. y. kai socialinio draudimo įstaiga siekia susigrąžinti iš kalto asmens jos išmokėtas vienkartinės kompensacijos mirusiojo darbe asmens šeimai sumas.

Atsakyti į klausimą dėl socialinio draudimo įstaigų regreso teisės į žalą padariusį asmenį masto, išmokėjus nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo vienkartinę kompensaciją mirusiojo šeimai, būtų lengviau, jeigu būtų aišku, ką ja siekiama kompensuoti, kuo pagrįstas jos dydis. Išnagrinėjus socialinio draudimo teisės normas, viešai skelbtą įstatymų projektų parengimo medžiagą, taip ir lieka neaišku, kokia vienkartinės kompensacijos paskirtis – ar ji laikytina žalos atlyginimo, ar valstybės socialinės paramos teikimo būdu, ar ir vienu, ir kitu. Atsižvelgiant į tai, kad pagal deliktų teisę atlyginama patirta žala, regreso teisė į sumas, išmokėtas kaip vienkartinė kompensacija mirusiojo šeimai, atsiranda, jeigu jas laikytume patirtos žalos atlyginimu (tiesioginiais ir netiesioginiais nuostoliais). Tačiau jeigu vienkartinės kompensacijos laikytinos valstybės socialine parama mirusiojo šeimai ir niekaip nesiejamos su turtinės ir neturtinės žalos atlyginimu, kyla pagrįstų abejonų, ar jos turi būti įskaitomos į atlygintinos žalos dydį²⁵²³.

Tokios socialinio draudimo išmokos kaip ligos pašalpa, išlaidos dėl sveikatos priežiūros paslaugų, netekto darbingumo, maitintojo netekimo pensijos, visų pripažįstamos kaip nukentėjusiojo asmens nuostolių atlyginimas. O štai vienkartinės draudimo išmokos mirusiojo šeimai dėl nelaimingo atsitikimo darbe ar profesinės ligos, kaip, beje, ir vienkartinės ir periodinės kompensacijos dėl netekto darbingumo darbe, yra tam tikros papildomos išmokos, saugančios nuo asmens žalos sveikatai sukeltų ekonominių pasekmių. Teismų praktikoje buvo pareikšta nuo-

2523 Minėta, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2002 m. lapkričio 27 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-1331/2002 buvo padaręs išvadą, jog pagal Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 31 straipsnį mokėtina 100 vidutinių mėnesinių atlyginimų dydžio laidojimo pašalpa nelaikytina socialinio draudimo išmoka, nes tai nėra žalos atlyginimas deliktinės atsakomybės prasme. Tai valstybės skiriama socialinė pašalpa mirus apdraustajam asmeniui, kai valstybinio socialinio draudimo įmokas už jį moka darbdavys.

monė, kad vienkartinė kompensacija mirusiojo šeimai (laidojimo pašalpa) skiriama atlyginti turtinei ir neturtinei žalai²⁵²⁴. Tačiau vėliau teismų praktika pasuko kita linkme. Taip LAT 2005 m. vasario 21 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-103/2005 konstatavo: „*Kadangi neturtinė žala nukentėjusiajam neatlyginama pagal Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymą, tai šią žalą jam privalo atlyginti už žalą atsakingas asmuo (CK 6.263 straipsnio 2 dalis, 6.283 straipsnio 1 dalis)*“. Ieškant atsakymo į klausimą dėl vienkartinės išmokos mirusiojo šeimai paskirties, reikia dar kartą sugrįžti prie klausimo, kas civilinėje teisėje yra laikoma žala. Pažymėtina, kad pagal CK 6.284 straipsnį fizinio asmens mirties atveju teisę į žalos atlyginimą turi buvę mirusiojo išlaikytiniai. Jiems atlyginama ta mirusiojo pajamų dalis, kurią jie gavo arba turėjo gauti mirusiajam esant gyvam. Tačiau šis straipsnis taikomas tada, kai nukentėjęs asmuo nėra apdraustas nuo nelaimingų atsitikimų darbe socialinio draudimo įstatymų nustatyta tvarka. Taigi pagal CK, esant draudimui nuo nelaimingų atsitikimų darbe, mirusiojo šeimai turi būti atlyginama pagal specialius įstatymus, o ne pagal CK. Tik tuo atveju, kai draudimo išmoka nepadengia visos žalos, likusią jos dalį bendrais pagrindais atlygina atsakingas už žalą asmuo²⁵²⁵. Kita vertus, norint nustatyti, ar draudimo atlyginimas padengė visą žalą, reikia ją apskaičiuoti pagal CK taisykles. Tiesioginius nuostolius apskaičiuoti nėra labai sunku, nes turėtas išlaidas galima pagrįsti dokumentais. Šiek tiek sunkiau apskaičiuoti negautas pajamas, kurias asmuo būtų gavęs, jeigu nebūtų buvę neteisėtų veiksmų. Čia reikėtų paminėti, kad mirus apdraustajam jo išlaikytiniams mokama maitintojo netekimo pensija²⁵²⁶. Vienkartinė kompensacija, matyt, yra kažkas daugiau nei maitintojo netekimo pensija. Galima manyti, kad ji saugo nukentėjusiųjų darbe asmenų šeimas nuo papildomų ekonominių problemų, kylančių mirus šeimą išlaikančiam asmeniui. Nukentėjęs darbe asmuo, lyginant su nukentėjusiu buityje, turi papildomą draudimo apsaugą – valstybinio socialinio draudimo sveikatos ir gyvybės draudimą. Tačiau ar galima dėti lygybės ženklą tarp socialinio draudimo išmokų ir žalos atlyginimo pagal deliktų teisę?

2524 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. sausio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-2/2005 (Panevėžio apygardos teismo, nagrinėjusio bylą apeliacine tvarka, argumentai).

2525 Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 396.

2526 Žr. šio skyriaus pabaigoje esančią lentelę, kurioje lyginamos kai kurios socialinio draudimo išmokos.

Norėtusi sutikti su DK 249 straipsnio komentare išreikšta mintimi, kad darbuotojo teisinė padėtis neturi skirtis priklausomai nuo to, apdraustas jis socialiniu draudimu ar ne²⁵²⁷. Tačiau pagal DK 283 straipsnio 2 dalį, jeigu nukentėjęs darbuotojas nebuvo apdraustas nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu, darbdavys CK nustatyta tvarka atlygina: prarastas pajamas dėl darbingumo netekimo, išlaidas, susijusias su medicinos pagalba ir gydymu, taip pat su nukentėjusiojo socialine, medicinine ir profesine rehabilitacija. Taigi DK nenumato (turbūt ir neturi numatyti), kad darbuotojui, kuris nebuvo apdraustas, mirus jo šeimai mokama vienkartinė gyvybės draudimo išmoka. Taigi draustų ir nedraustų darbuotojų padėtis akivaizdžiai nevienoda. Ir tai dar viena priežastis manyti, kad valstybinio socialinio draudimo vienkartinė išmoka, darbuotojui mirus darbe, labiau laikytina papildoma finansine parama mirusiojo šeimai, teikiama per valstybinio socialinio draudimo sistemą, nei žalos atlyginimas, kaip jis suprantamas pagal CK.

Kita vertus, galbūt CK nustatyta ir teismų praktikoje įdiegta žalos apskaičiavimo asmeniui tvarka nėra pakankamai tobula, taikant ją nėra pasiekiamas deliktų teisės tikslas – visiškas žalos atlyginimas? Kitaip tariant, gal ne valstybės mokama kompensacija yra per didelė, o teismų apskaičiuota žala yra per maža (pvz., nekompensuojamos tam tikros netektys, susijusios su galimybės siekti karjeros ir asmeninio gyvenimo tikslų praradimu). Žmogaus gyvybę ir sveikatą sunku objektyviai įvertinti pinigais, tad klaidų skaičiuojant žalą asmeniui tikrai gali būti.

Nagrinėjama problema įdomi dar vienu aspektu. Darbdaviai, kurie pagal CK 6.290 straipsnio 3 dalies nuostatas moka draudimo įmokas pagal Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymą, turi imunitetą socialinio draudimo įstaigų regresiniams ieškiniams, t. y. socialinio draudimo įstaigos neturi teisės pareikšti jiems regresinį ieškinį. Ši CK nuostata nėra išskirtinė lyginant su kitų valstybių įstatymais. Darbdaviai turi nurodytą imunitetą ir kitose valstybėse, pavyzdžiui, Austrijoje, Belgijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje. Tačiau, kitaip nei Lietuvoje, kai kuriose kitose valstybėse darbdaviai turi imunitetą socialinio draudimo įstaigos regresiniam ieškiniui ne visais atvejais, o tik tada, jeigu žala atsirado nesant darbdavio tyčios ar didelio neatsargumo. Jeigu nustatoma, kad žala atsirado dėl darbdavio tyčios ar didelio neat-

2527 Nekrašius I. et al. *Lietuvos Respublikos darbo kodekso komentaras. III dalis. Individualūs darbo santykiai*. II tomas. Vilnius: Justitia, 2004, p. 366.

sargumo, nors darbdavys moka draudimo įmokas, jam gali būti pareikštas regresinis ieškinys²⁵²⁸.

Lietuvos teisėje įtvirtinto darbdavių absoliutaus imuniteto socialinio draudimo įstaigų regreso teisei pasekmė – visos socialinio draudimo įstaigos išmokėtos sumos apdrausto nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu asmens sužalojimo ar mirties darbe atveju yra socialinio draudimo biudžeto „nuostolis“, arba, draudimo teisės terminais kalbant, socialinio draudimo biudžetui tenka visa darbdavio rizika, susijusi su asmeniui darbe padaryta žala.

Kitaip yra, jeigu apdraustas nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu darbuotojas sužalojamas ar žūva eismo įvykio, dėl kurio kaltas trečiasis asmuo, metu. Tuomet socialinio draudimo įstaiga, išmokėjusi išmokas pagal Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymą, įgyja regreso teisę į kalto trečiojo asmens – transporto priemonės valdytojo civilinės atsakomybės draudiką. Šiuo atveju socialinio draudimo įstaiga turi galimybę išvengti „nuostolių“ socialinio draudimo fondui.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, darytina išvada, kad socialinio draudimo įstaigos regreso teisės nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo atveju priklauso ir nuo to, kas padarė žalą apdraustajam.

Nagrinėjant vienkartinių kompensacijų mirusiojo šeimai pagal socialinio draudimo teisę paskirtį, reikšminga ir ta aplinkybė, kad tai yra draudimo išmoka asmens mirties atveju, kurios dydis, beje, mirus bet kuriam asmeniui, yra vienodas – jis nepriklauso nuo mirusiojo turėtų pajamų. Įdomu tai, kad galima surasti ne vieną nurodytos vienkartinės kompensacijos ir išmokų pagal savanoriško gyvybės draudimo sutartis panašumą. Štai keletas gyvybės draudimo žalos kompensavimo sistemos bruožų, panašių į tuos, kurie būdingi nelaimingų atsitikimų darbe socialinio draudimo žalos kompensavimo sistemai. Gyvybės draudimo sutartimi siekiama apsidrausti nuo mirties rizikos apsaugant artimus asmenis nuo mirties nulemtų pajamų šaltinio netekimo, ja taip pat gali būti siekiama taupyti lėšas. Kitaip nei turto ir civilinės atsakomybės privataus draudimo sutartys, gyvybės draudimo sutartys priklauso sumų

2528 Magnus U. (ed.). *The Impact of Social Security Law on Tort Law. Tort and Insurance Law*, 3. Vienna/NewYork: Springer, 2003, p. 281–282; taip pat žr. nurodytoje knygoje pateiktus Austrijos, Vokietijos, Prancūzijos teisės ekspertų atsakymus, sprendžiant menamas civilines bylas, p. 25, 84–85, 115.

draudimo sutartims, pagal kurias draudimo išmoka mokama ir tai nepriklauso nuo nuostolių, kuriuos patyrė draudimo išmoką gaunantis asmuo. Gyvybės draudimo išmoka mokama neatsižvelgiant į kitas draudėjo ar naudos gavėjo pajamas. Gyvybės draudimo sutartys gali būti ir kolektyvinio (grupinio) draudimo, kai, pavyzdžiui, įmonė apdraudžia darbuotojus. Be to, į gyvybės draudimo sutartis, kuriomis paprastai draudžiama mirties rizika, neretai kaip papildomos įtraukiamos ir sveikatos draudimo rizikos²⁵²⁹. Tačiau galime surasti ir nelaimingų atsitikimų darbe socialinio draudimo sutarčių bei savanoriško gyvybės draudimo sutarčių skirtumų: gyvybės draudimas yra savanoriškas, socialinis draudimas – privalomas, gyvybės draudimo suma nustatoma sutartyje šalių susitarimu, socialinio draudimo – įstatyme, gyvybės draudimo išmoka mokama sutartyje nurodytam asmeniui, socialinio draudimo – įstatymo nustatytiems asmenims.

Nagrinėjant gyvybės draudimo sutarčių paskirtį, verta prisiminti ir tai, kad teismų praktikoje buvo pareikšta nuomonė, jog gyvybės draudimo sutartimi yra draudžiami ne tik turtiniai, bet ir neturtiniai interesai. LAT 2007 m. lapkričio 27 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-482/2007 konstatavo, kad gyvybės draudimo sumos dydis priklauso nuo subjektyvaus gyvybės vertės suvokimo, draudėjo valios tam tikra pinigų suma įvertinti apdraustojo gyvybę. Anot LAT, tai suponuoja vertinimą, kad savanoriško draudimo išmokomis dėl gyvybės atėmimo atlyginama patirta žala: turtinė – negautos pajamos (CK 6.284 str. 1 ir 2 d.) ir neturtinė – išgyvenimai, sukrėtimai, nepatogumai ir kt. (CK 6.250 str.)²⁵³⁰. Galima pritarti tokiai LAT nuomonei dėl gyvybės draudimo sutarties paskirties, tiesa, su viena išlyga – gyvybės draudimo suma priklauso ne tik nuo draudėjo subjektyvaus gyvybės vertės suvokimo, bet ir nuo jo piniginės storio. Bet jeigu laikytumės nuomonės, kad savanoriško gyvybės draudimo atveju, mirus apdraustajam, jo šeimai kompensuojama ir neturtinė žala, tai būtų logiška manyti, kad taip yra ir nelaimingų atsitikimų darbe socialinio draudimo atveju (kai išmokama vienkartinė kompensacija žuvusiojo šeimai). Tačiau tuomet reikėtų pripažinti, kad nelaimingų atsitikimų darbe socialinio draudimo žalos kompensavimo sistema kompensuojama ir neturtinė žala, ir atitinkamai pakeisti Nelai-

2529 Kontautas T. *Draudimo sutarčių teisė*. Vilnius: Justitia, 2007, p. 217–236.

2530 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-482/2007.

mingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalį.

Kita vertus, nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas, nors šiuo draudimu darbdaviai draudžia savo darbuotojus, savo esme yra darbdavių civilinės atsakomybės draudimas. Nurodyta socialinio draudimo rūšimi ir buvo siekiama, viena vertus, užtikrinti darbuotojo (jo šeimos) teisę į žalos, patirtos dėl sveikatos sutrikdymo ar mirties darbe, atlyginimą, kita vertus – saugoti darbdavį nuo galimai labai didelių išmokų, galinčių sužlugdyti jo verslą. Vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad nelaimingų atsitikimų ir profesinių ligų socialinio draudimo paskirtis ir funkcijos nevisiškai sutampa su kitų socialinio draudimo rūšių paskirtimi ir funkcijomis. Atsižvelgiant į tai, kad nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas yra papildomas socialinis draudimas (nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokos mokamos kartu su kitomis socialinio draudimo išmokomis, žr. lentelę), taip pat į šio draudimo išmokų dydžius, abejotina, ar galima teigti, kad nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo tikslas – užtikrinti mažiausią finansinę paramą netekus darbingumo ar darbingam šeimos nariui mirus. Atvirkščiai, kaip rodo minėta LAT praktika, taikant įstatymus kyla problema dėl to, kad nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokos viršija netgi pagal deliktų teisę apskaičiuojamą žalą. Todėl tai, kad Nelaimingų atsitikimų ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatyme nėra nurodytas socialinio draudimo įstaigų regreso teisės mastas, laikytina didele teisės spraga.

Apibendrinant galima pasakyti, kad pagal galiojančius įstatymus negalima padaryti vienareikšmės išvados dėl socialinio draudimo įstaigų regreso teisės masto. Aišku tik viena – socialinio draudimo įstaiga negali turėti daugiau teisų į žalą padariusį asmenį, nei jų turi žalą patyręs asmuo. Vienartinė kompensacija mirusiojo šeimai pagal Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymą turėtų būti įskaitoma į atlygintiną žalą, jeigu jos paskirtis yra atlyginti žalą, o ne kitais tikslais teikti valstybės socialinę finansinę paramą šeimai, netekus darbingo šeimos nario. Ši kompensacija daug kuo panaši į gyvybės draudimo išmoką pagal savanoriško privataus gyvybės draudimo sutartį. Kita vertus, nelaimingų atsitikimų ir profesinių ligų socialinis draudimas pakeitė iki jo įvedimo buvusią darbdavių deliktinę atsakomybę, kiek tai susiję su turtinės žalos atlyginimu darbuotojams (jų šeimoms)

dėl darbe atsiradusios žalos asmeniui, ir savo esme yra darbdavio civilinės atsakomybės privalomasis draudimas, administruojamas valstybinio socialinio draudimo įstaigų²⁵³¹.

- 2531 Konstitucinis Teismas 2012 m. balandžio 18 d. priėmė nutarimą dėl teisės aktų, susijusių su socialinio draudimo bei kitų išmokų įskaitymu į žalą ir atgręžtinio reikalavimo teisę (*Vals-tybės žinios*. 2012, Nr. 47-2309). Kadangi šio nutarimo analizė išeina už apibrėžto tyrimo laikotarpio (CK pirmųjų dešimties metų galiojimo) ribų, jo detaliau neapstarsime. Visgi, minėtame nutarime yra keletas nagrinėjami temai itin reikšmingų išvadų: 1) CK nustatytas žalos atlyginimo teisinis reguliavimas ir Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatyme nustatytos socialinio draudimo išmokos dėl nelaimingų atsitikimų darbe, pakeliui į darbą ar iš darbo ar profesinių ligų yra pagal paskirtį panašūs, tačiau pagal turinį skirtingi teisiniai institutai: CK nustatytu žalos atlyginimo teisiniu reguliavimu sudaromos prielaidos visiškai atlyginti nukentėjusiam asmeniui padarytą žalą; Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatyme nustatytomis socialinio draudimo išmokomis kompensuojamos dėl draudžiamųjų įvykių (nelaimingų atsitikimų darbe, pakeliui į darbą ar iš darbo ar profesinių ligų) negautos pajamos šios rūšies draudimu apdraustiems asmenims, o jų mirties dėl draudžiamųjų įvykių atvejais – jų šeimos nariams, t. y. atlyginama visa arba dalis turtinės žalos, atsiradusios dėl nelaimingų atsitikimų darbe, pakeliui į darbą ar iš darbo ar profesinių ligų. 2) Sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimu padarytos žalos, apskaičiuotos pagal CK nuostatas, ir socialinio draudimo išmokų, mokamų sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo atvejais pagal socialinio draudimo įstatymus, dydžiai gali nesutapti: padarytos žalos dydis gali būti lygus socialinio draudimo išmokų dydžiui, už jas didesnis arba mažesnis. CK 6.290 straipsnio 1 dalyje nustatytas teisinis reguliavimas, aiškinamas kitų CK normų, reguliuojančių civilinę atsakomybę, ir socialinio draudimo santykius reguliuojančių įstatymų nuostatų kontekste, reiškia, kad socialinio draudimo išmokos, mokamos sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo atvejais, yra įskaitomos į turtinės žalos, kurią dėl sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo patyrė nukentėjęs asmuo ar jo šeimos nariai, dydį, o atsakingas asmuo – žalą padaręs ar įstatymų numatytais atvejais dėl kito asmens veiksmų atsiradusią žalą privalantis atlyginti asmuo – nukentėjusiam asmeniui ar jo šeimos nariams turi atlyginti tą turtinės žalos, padarytos dėl sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo, dalį, kuri viršija nukentėjusiam asmeniui ar jo šeimos nariams išmokėtų socialinio draudimo išmokų dydį. 3) Pagal CK 6.111, 6.113 straipsnių, 6.246 straipsnio 1 dalies, 6.247 straipsnio, 6.249 straipsnio 1 dalies, 6.251 straipsnio 1 dalies, 6.263 straipsnio 2 dalies ir 6.280 straipsnio 1 dalies nuostatasose nustatytą teisinį reguliavimą asmuo, atlyginęs dėl kito asmens veiksmų atsiradusią žalą, turi teisę regresu tvarka reikalauti iš žalą padariusio asmens tokio dydžio sumos, kokią nukentėjusiam asmeniui turėjo atlyginti žalą padaręs asmuo. Taigi pagal CK 6.290 straipsnio 3 dalyje nustatytą teisinį reguliavimą draudimo išmokas išmokėjęs socialinio draudimo įstaigos įgyja reikalavimo teisę į žalą padariusį asmenį dėl tokio dydžio socialinio draudimo išmokos ar jos dalies, kiek ja atlyginama dėl sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo nukentėjusiam asmeniui ar jo šeimos nariams padaryta turtinė žala, t. y. tais atvejais, kai draudimo išmoka yra lygi nukentėjusiam asmeniui padarytos turtinės žalos dydžiui arba mažesnė už jį, socialinio draudimo įstaiga turi reikalavimo teisę į žalą padariusį asmenį dėl visos draudimo išmokos, o tuo atveju, kai draudimo išmoka yra didesnė už nukentėjusiam asmeniui padarytos turtinės žalos dydį, socialinio draudimo įstaiga turi reikalavimo teisę į žalą padariusį asmenį dėl socialinio draudimo išmokos dalies, kuria atlyginama nukentėjusiam asmeniui ar jo šeimos nariams padaryta turtinė žala.

5. APIBENDRINIMAS

Pasak W. H. van Boomo ir M. G. Faure'o, „Europos visuomenei labiausiai padedama, kai surandamas teisingas balansas tarp privачios atsakomybės ir viešo solidarumo, suteikiantis efektyvias priemones asmenims apsisaugoti nuo gyvenimo realybės sukeltų finansinių pasekmių, iš vienos pusės, ir užtikrinantis teisingą išlaidų pasiskirstymą, neužkraunant pernelyg didelės naštos visuomenei, iš kitos pusės. Panašu, kad nė viena Europos valstybė nėra radusi to teisingo kelio“.

Akivaizdu, kad deliktų ir socialinio draudimo teisė turi skirtingus tikslus ir funkcijas, remiasi kiekvienai jų būdingais principais, todėl skiriasi žalos kompensavimo pagal deliktų ir socialinio draudimo teisę taisyklės. Dėl tos pačios priežasties nurodytos žalos kompensavimo sistemos negali viena kitos visiškai pakeisti.

Socialinio draudimo įstaigų regreso teisės į žalą padariusį asmenį (jo draudiką) mastas nustatytinas ta pačia tvarka kaip ir kitų civilinių teisinių santykių dalyvių – pagal CK normas, reglamentuojančias regreso teises į žalą padariusį asmenį. Tuo atveju, kai socialinio draudimo išmoka mažesnė už CK nustatyta tvarka apskaičiuotos atlygintinos žalos, padarytos sveikatos sužalojimu ar gyvybės atėmimu, dydį, socialinio draudimo įstaiga turi teisę susigrąžinti visą žalą patyrusiam asmeniui išmokėtą sumą, o kai ji didesnė – šiam asmeniui išmokėtos sumos dalį, nevirsijančią atlygintinos žalos dydžio.

Abejotina darbdavio privilegija, numatyta galiojančiuose įstatymuose, sauganti jį nuo socialinio draudimo įstaigos regresinių ieškinių visais atvejais. Neaišku, kokius svarbius visuomenei interesus buvo siekiama užtikrinti pakeičiant darbdavio deliktinę atsakomybę jo civilinės atsakomybės privalomuoju draudimu, kaip viena iš valstybinio socialinio draudimo rūšių, kai valstybinis socialinis draudimas prisiima visą darbdavio riziką. Lyginant su privačiu civilinės atsakomybės draudimu, darbdavių, dalyvaujančių valstybinėje socialinio draudimo sistemoje, padėtis yra kur kas geresnė nei kitų savo civilinę atsakomybę draudžiančių asmenų (pagal Draudimo įstatymo 96 str. civilinės atsakomybės draudimo atveju, jei draudžiamasis įvykis atsirado dėl draudėjo tyčios ar didelio neatsargumo, galimi civilinę atsakomybę apdraudusio draudiko regresiniai ieškiniai). Manytina, kad darbdaviai būtų labiau suinteresuoti užtikrinti saugias ir sveikas darbo sąlygas, jeigu socialinio draudimo įstaiga galėtų pateikti jiems regresinius reikalavimus tais atvejais, kai ne-

laimingas atsitikimas darbe įvyko dėl darbdavio (kaip jis suprantamas DK 16 str.) tyčios ar didelio neatsargumo.

Pagal galiojančius įstatymus asmenys, patyrę žalos sveikatai privačiame gyvenime, yra mažiau apsaugoti nuo neigiamų pasekmių nei tie, kurie patyrė žalos darbe. Kiekvienas asmuo gali draustis papildomai ir taip apsisaugoti nuo galimų neigiamų finansinių pasekmių. Vis dėlto gal vertėtų valstybės mastu pagalvoti apie viską apimančią draudimo sistemą, kuri leistų jos dalyviams mokant protingas įmokas, atsitikus nelaimei, kompensuoti daugiau, nei dabar gali valstybinio socialinio draudimo sistema, pavyzdžiui, kaip tai padaryta Prancūzijoje, kur 2000 m. įvesta nauja žalos kompensavimo sistema, vadinama *garantie accidents de la vie*²⁵³².

Siekiant sumažinti bylų skaičių teismuose, vertėtų pamąstyti apie socialinio draudimo įstaigos ir privačių draudikų sutarčių institutą, leidžiantį socialinio draudimo įstaigai įgyvendinti savo regresio teisę į draudiką ne teismo tvarka. Sutartys, pagal kurias privatūs draudikai moka tam tikras sumas socialinio draudimo įstaigoms jose nustatyta tvarka, o nukentėjusių asmenų patirta žala yra apskaičiuojama pagal specialias, paprastesnes nei deliktų teisės, taisykles, paplitusios kai kuriose kitose Europos valstybėse²⁵³³.

2532 Moréteau O. Policing the Compensation of Victims of Catastrophes. In: Van Boom W. H., Faure M. G. (eds.) *Shifts in Compensation Between Private and Public systems. Tort and Insurance Law*, 22. Vienna/NewYork: Springer, 2007, p. 211.

2533 Plačiau žr. konkrečių valstybių pranešimuose, atsakant į III.7 klausimą knygoje Magnus U. (ed.). *The Impact of Social Security Law on Tort Law. Tort and Insurance Law*, 3. Vienna/NewYork: Springer, 2003.

2 lentelė. Kai kurių išmokų, mokamų žalos, padarytos asmeniui darbe ir ne darbe, atvejais, palyginimas

Ligos pašalpa

	Pagal Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymą	Pagal Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymą
Socialinio draudimo stažas	Reikia turėti įstatymo nustatytą socialinio draudimo stažą.	Nereikalaujama turėti socialinio draudimo stažą. Ligos pašalpa skiriama, jei teisė ją gauti atsirado draudimo laikotarpiu.
Pašalpos mokėjimo trukmė	Nuo pirmos (asmenims, gaunantiems pajamas pagal autorines sutartis – nuo trečios) nedarbingumo dienos iki darbingumo atgavimo dienos ar darbingumo lygio nustatymo dienos. Įstatymas nustato šios taisyklės išimtis, pavyzdžiui: <ul style="list-style-type: none"> • ligos pašalpa atleidus iš darbo mokama ne ilgiau kaip 5 kalendorines ligos dienas; • apdraustiesiems asmenims, gaunantiems valstybinio socialinio draudimo netekto darbingumo (invalidumo) pensiją, tapusiems laikinai nedarbingiems dėl ligos arba traumos ir dėl to praradusiems darbo pajamų, ligos pašalpa iš Valstybinio socialinio draudimo fondo lėšų mokama ne ilgiau kaip 90 kalendorinių dienų per kalendorinius metus. 	Už visą laikotarpį, patvirtintą nustatyta tvarka išduotu nedarbingumo pažymėjimu, nuo pirmos laikinojo nedarbingumo dienos iki darbingumo atgavimo dienos arba darbingumo lygio nustatymo dienos, taip pat ir už gydymosi laiką sveikatos priežiūros įstaigoje, teikiančioje ortopedines ir (ar) protezavimo paslaugas.

Pašalpos dydis	Ligos pašalpa, kurią moka darbdavys 2 pirmąsias kalendorines nedarbingumo dienas, negali būti mažesnė negu 80 proc. ir ne didesnė kaip 100 proc. pašalpos gavėjo vidutinio darbo užmokesčio. Ligos pašalpa iš Valstybinio socialinio draudimo fondo lėšų nuo trečiosios iki septintosios (įskaitytinai) laikinojo nedarbingumo dienos mokama 40 proc., o nuo aštuntosios laikinojo nedarbingumo dienos – 80 proc. pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio.	100 proc. kompensuojamojo uždarbio, taikomo ligos pašalpoms skaičiuoti.
Lėšų šaltinis	Dvi pirmąsias kalendorines nedarbingumo dienas moka darbdavys, išskyrus asmenis, gaudančius pajamas pagal autorines sutartis. Toliau pašalpa mokama iš valstybinio socialinio draudimo lėšų.	Už laikotarpį nuo pirmos laikinojo nedarbingumo dienos mokamos iš Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto nelaimingų atsitikimų darbe socialiniam draudimui skirtų lėšų.

Netekto darbingumo pensija / kompensacija

	Pagal Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymą	Pagal Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymą
Socialinio draudimo stažas	Turi turėti minimalų įstatymo nustatytą valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą.	Nenustatytas
Pensijos / kompensacijos rūšis ir dydis	Netekto darbingumo pensija Asmenų, netekusių 75–100 proc. darbingumo, pagrindinė netekto darbingumo pensijos dalis yra lygi 150 proc.	1. Netekto darbingumo pensija pagal valstybinio socialinio draudimo įstatymą; 2. Netekto darbingumo vienkartinė kompensacija;

	<p>valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos, o asmenų, netekusių 60–70 proc. darbingumo, – 110 proc. valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos. Papildoma netekto darbingumo pensijos dalis apskaičiuojama taip pat kaip ir papildoma valstybinės socialinio draudimo senatvės pensijos dalis (priklauso nuo darbo stažo ir draudžiamųjų pajamų)</p> <p>Valstybinė socialinio draudimo netekto darbingumo pensija asmenims, netekusiems 45–55 proc. darbingumo, apskaičiuojama kaip ir asmenims, netekusiems 60–70 proc. darbingumo, o tada mažinama 50 proc.</p>	<p>Jeigu nukentėjusysis dėl draudiminio įvykio terminuotai netenka iki 20 proc. darbingumo – 10 proc. jo 24 mėnesių kompensuojamojo uždarbio</p> <p>Jeigu nukentėjusysis dėl draudžiamąjo įvykio terminuotai netenka daugiau kaip 20, bet mažiau kaip 30 proc. darbingumo – 20 proc. jo 24 mėnesių kompensuojamojo uždarbio</p> <p>Jeigu nukentėjusiajam nustatytas neterminuotas darbingumo netekimas – vienkartinė kompensacija išmokama trigubai didesnė, negu atitinkamai nurodyta anksčiau</p> <p><i>Arba</i></p> <p>netekto darbingumo periodinė kompensacija, jeigu nustatoma, kad nukentėjusysis dėl draudžiamąjo įvykio neteko 30 ir daugiau proc. darbingumo. Mokama kas mėnesį, apskaičiuojama pagal įstatyme nurodytą formulę: darbingumo netekimo koeficiento (d), kompensavimo koeficiento (k) ir mokėjimo mėnesį galiojančių einamųjų metų draudžiamųjų pajamų (D) sandaugos pusė ($0,5 \times d \times k \times D$).</p>
--	--	---

Pensija / kompensacija apdraustajam mirus

	Pagal Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymą	Pagal Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymą
Pensijos / kompensacijos rūšis ir dydis	<p><i>1. Našlių pensija</i> Valstybinės socialinio draudimo našlių pensijos bazinio dydžio, kurį tvirtina Vyriausybė Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos teikimu. Šis dydis negali būti mažesnis nei 70 litų.</p> <p><i>2. Našlaičių pensija</i> 50 proc. mirusiam asmeniui galėjusios priklausyti valstybinės socialinio draudimo netekto darbingumo pensijos dydžio, nustatyto asmenims, netekusiems 60–70 proc. darbingumo, jeigu miręs asmuo nebuvo sukakęs senatvės pensijos amžiaus, arba mirusiajam galėjusios priklausyti valstybinės socialinio draudimo senatvės pensijos dydžio, jeigu jis jau buvo sukakęs senatvės pensijos amžių. Tokio dydžio našlaičių pensija skiriama, jeigu teisę gauti našlaičių pensiją turi vienas vaikas (įvaikis). Jei tokią teisę turi du ir daugiau vaikų (įvaikių), kiekvienam skiriama po lygiai, bet ne daugiau kaip 100 proc. viso apskaičiuotos netekto darbingumo Našlaičių pensijos abiejų tėvų netekusiems našlaičiams skiriamos už kiekvieną iš mirusių tėvų.</p>	<p><i>1. Našlių ir našlaičių pensijos pagal Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymą.</i></p> <p><i>2. Periodinė draudimo išmoka.</i> Kas mėnesį mokama draudimo išmoka, lygi periodinei netekto darbingumo kompensacijai, padalytai iš vienetu padidinto šios išmokos gavėjų skaičiaus.</p> <p><i>3. Vienkartinė draudimo išmoka šeimai</i> 100 dydžių einamųjų metų draudžiamųjų pajamų, galiojusių mirties dėl nelaimingo atsitikimo darbe, pakeliui į darbą ar iš darbo arba ūmios profesinės ligos mėnesį. Ši išmoka lygiomis dalimis išmokama kiekvienam mirusiojo šeimos nariui.</p>

<p>Pensijos / kompensacijos gavėjai</p>	<p><i>Našlių pensijos:</i></p> <p>1) sukačę senatvės pensijos amžių našlė arba našlys, neatsižvelgiant į jų amžių sutuoktinio mirties metu;</p> <p>2) pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais našlė arba našlys, jeigu jie atitinka vieną iš šių sąlygų:</p> <p>a) buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais iki sutuoktinio mirties arba pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais per 5 metus po sutuoktinio mirties;</p> <p>b) buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais tuo metu, kai slaugė namuose mirusiojo vaikus (įvaikius) iki 18 metų, taip pat mirusiojo vaikus (įvaikius), kuriems nustatyta 75–100 proc. netekto darbingumo, jeigu šie vaikai (įvaikiai) buvo pripažinti neįgaliaisiais iki jiems sukankant 18 metų.</p> <p>Mirusiojo vaikai ir įvaikiai iki 18 metų, taip pat vyresni, jeigu jie pripažinti neįgaliaisiais iki 18 metų ir jeigu jie nuo 18 metų nuolat yra nedarbingi ar iš dalies darbingi (invalidai), taip pat mirusiojo vaikai ir įvaikiai, kurie iki 2005 m. liepos 1 d. buvo pripažinti invalidais nuo vaikystės po 18 metų sukakties dienos, tačiau ne vėliau kaip iki dienos, kurią jiems sukako 24 metai, ir jeigu jie nuo pripažinimo invalidais dienos nuolat yra nedarbingi ar iš dalies darbingi (invalidai).</p>	<p><i>Periodinės draudimo išmokos:</i></p> <p>nedarbingi asmenys, kurie buvo mirusiojo išlaikomi arba jo mirties dieną turėjo teisę gauti jo išlaikymą, taip pat mirusiojo vaikas (vaikai), gimęs (gimę) praėjus ne daugiau kaip 300 dienų po jo mirties. Taip pat mirusiojo vaikai (įvaikiai), kurie buvo mirusiojo išlaikomi arba po jo mirties dienos įgijo teisę į jo išlaikymą. Išmoka mokama:</p> <p>1) vaikams (įvaikiams) – kol jiems sukaks 18 metų, o jeigu jie mokosi nustatyta tvarka įregistruotų aukštųjų, profesinių, bendrojo lavinimo mokyklų dieniniuose skyriuose, – kol jiems sukaks 24 metai;</p> <p>2) mirusiojo sutuoktiniui ar tėvui (motinai), įtėviui (įmotei), neatsižvelgiant į amžių ir darbingumą, jeigu jis nedirba ir prižiūri mirusiojo vaikus (įvaikius), vaikaičius, brolius ar seseris, – kol šiems sukaks 8 metai;</p> <p>3) mirusiojo sutuoktiniui, sukakusiam Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo nustatytą senatvės pensijos amžių, – iki gyvos galvos;</p>
---	---	--

	<p>Nustatyta tvarka Lietuvos Respublikoje įregistruotų aukštųjų, profesinių ir bendrojo lavinimo mokyklų dieninių skyrių studentai ir mokiniai, sukakę 18 metų – iki šių mokyklų baigimo, bet ne ilgiau, negu kol jiems sukaks 24 metai.</p>	<p>4) mirusiojo sutuoktiniui, kuris pripažintas nedarbingu ar iš dalies darbingu, ir mirusiojo vaikams (įvaikiams), vyresniems kaip 18 metų, jeigu jie pripažinti neįgaliaisiais iki 18 metų, – kol jie yra nedarbingi ar iš dalies darbingi (invalidai);</p> <p>5) kitiems pripažintiems nedarbingais ar iš dalies darbingais arba sukakusiems senatvės pensijos amžių asmenims, kurie buvo mirusiojo išlaikomi arba jo mirties dieną turėjo gauti jo išlaikymą Vienkartinės draudimo išmokos šeimai.</p> <p>Mirusiojo šeimos nariai: jo sutuoktinis, nepilnamečiai vaikai (įvaikiai), kol jiems sukaks 18 metų, taip pat besimokantys nustatyta tvarka įregistruotų aukštųjų, profesinių, bendrojo lavinimo mokyklų dieniniuose skyriuose, kol jiems sukaks 24 metai, mirusiojo vaikai (įvaikiai), vyresni kaip 18 metų, jeigu jie pripažinti neįgaliaisiais iki 18 metų, mirusiojo vaikai, gimę po jo mirties, tėvas (įtėvis) ir motina (įmotė).</p>
--	--	---

31 skyrius

Neturtinės žalos reglamentavimo pokyčiai ir taikymo ypatumai teismų praktikoje

*Renata Volodko
Antanas Rudzinskas*

Asmuo neteisėtais veiksmais pažeidžia ne tik valstybės nustatytą viešąją tvarką, bet labai dažnai ir kitų teisės subjektų turtinius bei su jais susijusius arba asmeninius neturtinius santykius. Dėl teisės pažeidimo nukentėjęs asmuo gali patirti ne tik turtinę, fizinę žalą, bet ir dvasines, psichines kančias bei specifinius fiziologinius pokyčius. Visa tai neigiamai veikia dvasinę žmogaus savijautą.

Konstitucijos 30 straipsnyje deklaruojama, jog asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas. Būtent priėmus Konstituciją Lietuvos teisės istorijoje moralinės žalos atlyginimas pirmą kartą tapo konstitucine nuostata.

Šiame mokslo studijos skyriuje lyginamosios teisėtyros metodu nagrinėjamas neturtinės (moralinės) žalos reglamentavimas 1964 m. CK ir 2000 m. CK. Analizuojamas neturtinės (moralinės) žalos instituto formavimasis Lietuvoje bei neturtinės žalos instituto plėtra, atlyginimo galimybių išplėtimas nuo 2001 m. liepos 1 d. įsigaliojus naujam CK ir dėl to iškilę neturtinės žalos atlyginimo klausimai teismų praktikoje. Gramatiniu ir sisteminiu teisės aiškinimo metodu atskleidžiama neturtinės žalos samprata, aptariamas neturtinės ir moralinės žalos santykis, neturtinės žalos funkcijos ir neturtinės žalos atlyginimo ribos (atvejai), nagrinėjama, kaip nustatomas atlygintinas neturtinės žalos dydis bei kokie yra kompensacijos dydžio nustatymo ypatumai atskirų kategorijų byloje.

1. NETURTINĖS ŽALOS KOMPENSAVIMAS: ISTORINIS ASPEKTAS

Neturtinės (moralinės) žalos samprata ir šios žalos kompensavimas Lietuvos teisinėje sistemoje yra sąlygiškai naujas dalykas. Tačiau tam tikrų neturtinės žalos atlyginimo užuomazgų galima rasti istoriniuose Lietuvos teisės šaltiniuose: Kazimiero Teisyne, XV amžiuje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje kunigaikščio Aleksandro 1492 m. paskelbtoje privilegijoje, 1506 m. Žygimanto Senojo privilegijoje, Lietuvos Statutuose²⁵³⁴. Tarpukario Lietuvoje (1918–1940 m.) galiojo carinės Rusijos imperijos įstatymų sąvado X tomo I dalies 670 straipsnis, kuris numatė neturtinės žalos atlyginimo galimybę, jei įžeistas arba įskaudintas asmuo dėl to patiria turto arba kredito nuostolių²⁵³⁵.

1940–1990 m., sovietiniu Lietuvos laikotarpiu, tuometinė vyraujanti teisinė sąmonė iš viso nepripažino neturtinės (moralinės) žalos instituto, nes tai, neva, prieštaravo visuomenės moralės nuostatoms. Neturtinės žalos kompensacija buvo visiškai atmetama. Žmogaus patirti fiziniai skausmai ir dvasiniai sukrėtimai negalėjo būti tiksliai įvertinti pinigais, nes tai labai subjektyvu ir asmeniška, o bandymas tai įvertinti pinigais buvo „amoralus“. Teisinėje literatūroje ši tema beveik nebuvo nagrinėjama, nes dauguma mokslininkų sutikdavo, kad atlyginti moralinę žalą iš principo neįmanoma²⁵³⁶.

Tačiau sovietiniu laikotarpiu taip pat buvo deklaruojama, kad nukentėjęs asmuo tam tikrais atvejais gali reikalauti asmens, sukėlusio jam kančias, išgyvenimus, dvasinį skausmą, nubaudimo baudžiamąja ar administracine tvarka, bet negali prašyti sau piniginės kompensacijos. Teismų praktika taip pat buvo nusistovėjusi: teismai atsisakydavo tenkinti ir taip gana retai reikštus ieškinio reikalavimus dėl moralinės žalos pinigine forma atlyginimo, o mokslinėse diskusijose vyravo nuomonė, kad neturtinės žalos atlyginimas, būdamas buržuazinės teisės institutu, nei klasiniu, nei moraliniu požiūriu tarybinei teisei nėra priimtinas, nes

2534 Išsamią istorinę neturtinės žalos instituto analizę atliko S. Cirtautienė disertacijoje „Šiuolaikinė neturtinės žalos atlyginimo, kaip civilinių teisių gynimo būdo, koncepcija“ ir R. Volodko disertacijoje „Teoriniai ir praktiniai neturtinės žalos instituto taikymo aspektai Lietuvos civilinėje teisėje“, p. 24–25.

2535 Šalkauskis K. *Civiliniai įstatymai*. X tomas, I dalis. Kaunas, 1933, p. 173.

2536 Plačiau žr. *Советское гражданское право*. Под ред. О. А. Красавчикова. Москва, 1973, с. 326.

dvasinių ir fizinių išgyvenimų įvertinimas pinigais prieštarautų socialistinei doktrinai, teisinei sąmonei bei moralei²⁵³⁷.

Vis dėlto kai kurie tarybiniai mokslininkai, nepaisydami visuotinai priimtinos nuostatos, teigė, jog reikia atlyginti moralinę žalą, kuri atsiranda pažeidus asmeninius neturtinius santykius²⁵³⁸.

1990 m. vasario 19 d. Lietuvoje buvo priimtas Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymas, kuris numatė galimybę atlyginti moralinę žalą²⁵³⁹. Priėmus minėtą įstatymą Lietuvoje, buvo pradėtas kurti moralinės žalos atlyginimo institutas, nes 1964 m. CK buvo papildytas 7¹ straipsniu („*Moralinės žalos atlyginimas, kai masinės informavimo priemonės, organizacijos ar asmenys paskelbė tikrovės neatitinkančias žinias, žeminančias asmens garbę ir orumą, taip pat be asmens sutikimo informaciją apie jo asmeninį gyvenimą*“)²⁵⁴⁰.

1992 m. spalio 25 d. priėmus Konstituciją²⁵⁴¹ moralinės žalos atlyginimas tapo konstitucine nuostata, „*paskatinusia nedelsiant padaryti daugiau galiojančių įstatymo korekcijų ir atsižvelgti į šios teisės egzistavimą ir jos apsaugos būtinumą priimant naujus įstatymus*“²⁵⁴².

1990–2001 m. buvo priimti ir kiti įstatymai, numatantys moralinės (neturtinės) žalos atlyginimą: Politinių partijų įstatymas²⁵⁴³, Sveikatos sistemos įstatymas²⁵⁴⁴, Vartotojų teisių gynimo įstatymas²⁵⁴⁵, Žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros, teismo veiksmais atlyginimo įstatymas²⁵⁴⁶, Policijos rėmėjų įstatymas²⁵⁴⁷, Viešojo admi-

2537 Mikelėnienė D., Mikelėnas V. Neturtinės žalos kompensavimas. *Justitia*. 1998 2: 23.

2538 Белякова А. Т. Имущественная ответственность за причинение вреда. Москва, 1976, с. 10; Донцов С. Е., Маринина М. Я. Имущественная ответственность за вред причиненный личности. Москва, 1986, с. 15; Юридическая ответственность и законность. Москва, 1976, с. 202.

2539 Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymas. *Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 7-163.

2540 Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pakeitimo ir papildymo. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 20-511.

2541 Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

2542 Mikelėnienė D., Mikelėnas V. Neturtinės žalos kompensavimas. *Justitia*. 1998, 3: 9.

2543 Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 29-692.

2544 Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 63-1231.

2545 Lietuvos Respublikos vartotojų teisių gynimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 94-1833.

2546 Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros, teismo veiksmais, atlyginimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 104-2618.

2547 Lietuvos Respublikos policijos rėmėjų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 60-1705.

nistravimo įstatymas²⁵⁴⁸, Biomedicininį tyrimų etikos įstatymas²⁵⁴⁹, Visuomenės informavimo įstatymas²⁵⁵⁰, Prekių ženklų įstatymas²⁵⁵¹ ir kt.

2000 m. liepos 18 d. priimtas pirmas lietuviškas CK²⁵⁵² padarė perversmą neturtinės (moralinės) žalos kompensavimo srityje. Prieš tai galiojęs 1964 m. CK moralinės (neturtinės) žalos atlyginimą numatė tik keliuose straipsniuose – būtent jau minėtame 7¹ straipsnyje, 485 straipsnyje („Atsakomybė už žalą, padarytą neteisėtais valstybės ar savivaldos institucijų, įstaigų, tarnybų bei jų pareigūnų ir valdininkų veiksmais ar neveikimu viešojo valdymo srityje“), 486 straipsnyje („Žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimas“), o 539 straipsnyje („Asmeninių neturtinių autoriaus teisių gynimas“) buvo numatyta, jog autorių teisių pažeidėjas privalo atlyginti dėl pažeidimo padarytą nematerialinę žalą²⁵⁵³.

2000 m. CK neturtinės žalos atlyginimą numato jau daugelyje straipsnių. Tai 1.91 straipsnis („Dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi ar dėl susidėjusių sunkių aplinkybių sudaryto sandorio pripažinimas negaliojančiu“), 2.21 straipsnis („Teisės į vardą gynimas“), 2.22 straipsnis („Teisė į atvaizdą“), 2.23 straipsnis („Teisė į privatų gyvenimą ir jo slaptumą“), 2.24 straipsnis („Asmens garbės ir orumo gynimas“), 2.25 straipsnis („Teisė į kūno neliečiamumą ir vientisumą“), 2.26 straipsnis („Neleistinumas apriboti fizinio asmens laisvę“), 2.42 straipsnis („Teisė į juridinio asmens pavadinimą“), 3.11 straipsnis („Neturtinės žalos atlyginimas“), 3.70 straipsnis („Santuokos nutraukimo dėl vieno sutuoktinio kaltės teisinės pasekmės“), 6.272 straipsnis („Atsakomybė už žalą, atsiradusią dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro, teisėjo ir teismo neteisėtų veiksmų“), 6.283 straipsnis („Žalos atlyginimas sveikatos sužalojimo atveju“), 6.284 straipsnis („Atsakomy-

2548 Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 60-1945.

2549 Lietuvos Respublikos biomedicininį tyrimų etikos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 44-1247.

2550 Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 75-2272.

2551 Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 92-2844.

2552 Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74.

2553 Tiesa, vėliau 1999 m. gegužės 18 d. Seimas priėmė Autorinių teisių ir gretutinių teisių įstatymą (*Valstybės žinios*. 1999, Nr. 50-1598), kuris įsigaliojo nuo 2000 m. liepos 1 d. Įsigaliojus šiam įstatymui neteko galios 1964 m. CK ketvirtasis skyrius „Autorinė teisė“ ir penktasis skyrius „Spektaklių režisierių, artistų, garso ir vaizdo įrašų gamintojų teisės (gretutinės autorinės teisės)“.

bė už dėl gyvybės atėmimo atsiradusią žalą“), 6.754 straipsnis („Sutarties vykdymas ir atsakomybė už netinkamą jos vykdymą“), 6.995 straipsnis („Informacijos konfidencialumas“) ir kt.

Teigiama kodekso nuostata yra ta, jog 1.138 straipsnyje numatyta galimybė taikyti specialų civilinių teisių gynimo būdą – išieškoti iš pažeidusio teisę asmens padarytą turtinę arba neturtinę žalą (nuostolius), o įstatymų arba sutarties numatytais atvejais – netesybas (baudas, delspinigius). Prieš tai galiojusio 1964 m. CK 6 straipsnis numatė galimybę ginti civilines teises teisme tik išieškant iš pažeidusio teisę asmens padarytus nuostolius, o įstatymų arba sutarties numatytais atvejais – netesybas (baudas, delspinigius). Apie neturtinę žalą atlyginimą minėtame straipsnyje nebuvo užsimenama.

2. NETURTINĖS (MORALINĖS) ŽALOS SAMPRATA

Nuoseklumo dėlei reikėtų išsiaiškinti, kas gi iš viso yra neturtinė (moralinė) žala. Terminas „moralinė žala“ dabartiniu metu vartojamas Konstitucijoje, BPK 28 straipsnyje „Nukentėjusysis“. *Moralinės žalos* sąvoka ilgą laiką buvo vartojama 1964 m. CK 7¹ straipsnyje, 485, 486 straipsniuose, Sveikatos sistemos įstatyme, Visuomenės informavimo įstatyme ir kituose įstatymuose. Paminėtina, kad 1964 m. CK 539 straipsnyje buvo vartojama *nematerialinės žalos* kategorija, kuri pagal prasmę atitiko *neturtinės žalos* sampratą.

Manytume, kad *moralinės žalos* terminas į Lietuvos civilinius įstatymus buvo perkeltas iš 1961 m. BPK. Asmuo, jeigu jam nusikalstama veika padaroma žala, įskaitant ir moralinę, buvo pripažįstamas nukentėjusiuoju pagal BPK 60 straipsnį. Tačiau paminėtina viena aplinkybė, kad pagal 1961 m. BPK moralinė žala baudžiamajame procese buvo suprantama „siaurąja“ prasme, t. y. tik kaip tam tikrų nusikaltimų, numatytų BK 132 („Šmeižimas“), 133 („Įžeidimas“) straipsniuose, padarinys.

LAT senatas 1998 m. gegužės 15 d. nutarime Nr. 1 yra pateikęs *moralinės žalos* sąvoką: „*Moralinė žala laikomi: asmens dvasinis skausmas, išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas, gero vardo praradimas ir pan., padaryti veiksmais, kuriais pažeista asmens garbė ir orumas, privataus gyvenimo neliečiamumas*“²⁵⁵⁴.

2554 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarime Nr. 1 „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 7¹ ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo

2000 m. CK *moralinės žalos* terminas pakeistas *neturtinės žalos* sąvoka. CK 6.250 straipsnio 1 dalyje pateiktas *neturtinės žalos* apibrėžimas: „*Neturtinė žala yra: asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kita, teismo įvertinta pinigais.*“

„Tarptautinių žodžių žodynas“ terminą „moralė“ aiškina kaip kilusį iš lotyniško žodžio *moralis* – dorovė; Tai – žmonių elgesį reguliuojančios normos ir principai²⁵⁵⁵. Dorovė – žmonių pažiūrų bei įsitikinimų ir kartu jų praktinių santykių sritis²⁵⁵⁶. Taigi neteisėtai negali būti padaroma žala tokiam abstrakčiam dalykui kaip dorovė. Žala padaroma tik teisės normų saugomiems tam tikriems visuomeniniams teisiniams santykiams, tiksliau tariant, teisinių santykių objektams, valstybės saugomoms vertybėms (gyvybei, sveikatai, turtui, laisvei, valstybės nustatytai valdymo tvarkai ir pan.).

Civilinė teisė, kaip ir kitos teisės šakos, reguliuoja ir saugo tam tikros rūšies visuomeninius teisinius santykius. Civilinės teisės reguliuojami turiniai ir asmeniniai neturtiniai santykiai yra arba susiję, arba nesusiję su turtu (CK 1.1 str.). Su turtu nesusiję asmeniniai neturtiniai santykiai atsiranda dėl nematerialinių gėrybių, neatskiriamų nuo žmogaus ir apibūdinančių asmenybę²⁵⁵⁷. Tai garbė, orumas, geras vardas, asmens reputacija. Žala šioms vertybėms pasireiškia įvairiais dvasiniais arba fiziniais skausmais, atsirandančiais paskelbus garbę ir orumą žeminančias ir tikrovės neatitinkančias žinias. Šiuo atveju teisės pažeidėjas savo veiksmais sukelia dvasinius išgyvenimus, t. y. pakenkia asmens savijautai. Žala padaroma fizinio asmens sveikatai, o tikrovės neatitinkančios žinios arba informacijos apie asmens privataus gyvenimą paskelbimas yra veiksmas, pažeidžiantis subjektines teises.

Teiginį, kad *moralinės žalos* sąvoka nėra tinkama asmens fiziniams ir dvasiniams išgyvenimams apibūdinti, kad daug tikslesnis bei taisyklingesnis yra *neturtinės žalos* terminas, galima pagrįsti įvairiais argumentais, visų pirma – per sąvokos „žala“ analizę. Dažniausiai žala apibūdinama kaip fizinio asmens sužalojimas, jo gyvybės atėmimas, kitoks

įstatymo taikymo teismų praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo civilines bylas“. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. *Teismų praktika*. 9: 58.

2555 *Tarptautinių žodžių žodynas*. Ats. red. V. Kvietkauskas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų leidykla, 1985, p. 329.

2556 Žemaitis V. *Dorovės sąvokos*. Vilnius, 1983, p. 51.

2557 Vitkevičius P. et al. *Civilinė teisė*. Vadovėlis. Kaunas: Vijusta, 1997, p. 17.

didesnis ar mažesnis pakenkimas asmeniui, jo teisėms ar įstatymų saugomiems interesams, taip pat asmens turto sužalojimas²⁵⁵⁸. Teisiniu požiūriu apie žalą gali būti kalbama tik kai yra pakenkiama būtent teisės saugomoms turtinėms ar neturtinėms vertybėms bei objektams. Tai savo ruožtu leidžia žalą suskirstyti į 1) žalą, atsirandančią pažeidus turtinius gėrius (t. y. objektus, turinčius ekonominę vertę, išreikštą pinigais) ir 2) žalą, sukeltą neturtinių interesų (t. y. objektų, kurie neturi jų ekonominę matematinę vertę rodančios ekvivalentinės išraiškos), pažeidimu. Tad logiška būtų žalą skirstyti į turtinę ir neturtinę, atsižvelgiant į objekto, kuriam ji padaryta, prigimtį bei jo pažeidimu sukeltas pasekmes, o ne į turtinę ir moralinę.

Pažymėtina ir tai, kad moralinės žalos sąvoka lingvistine prasme yra nepriimtina ir dėl to, kad sukelia asociacijas ne su teise, o su morale, dorove ir panašiomis neteisinėmis kategorijomis. Moralė, kaip visuma įsivaizdavimų bei pažiūrų į tai, kas gera ir bloga, teisinga ir neteisinga, dora ir nedora, yra filosofinė materija.

CK 6.250 straipsnyje pateiktą *neturtinės žalos* sąvoką atskleidė ir sukonkretino Lietuvos teismų praktika, parodydama, kuo konkrečioje situacijoje gali pasireikšti konkretaus asmens, kuriam būdingos tam tikros moralinės, dorovinės, socialinės, psichologinės savybės, patiriamas nematerialus „nuostolis“. Pažymėtina, kad *neturtinė žala* Lietuvos teismų praktikoje²⁵⁵⁹ suvokiama kaip neatsiejama asmeninės žalos (žalos asmeniui) rūšis, pasireiškianti neturtinio pobūdžio praradimais pažeidus asmenines neturtines vertybes. Neturtinė žala reiškia nemalonius paties asmens psichofizinius (vidinius) pokyčius (emocinius išgyvenimus, baimę, nusivylimą, fizinį skausmą ir kt.), kita vertus – nukentėjusiojo ir aplinkos (išorinius) santykio pokyčius, t. y. neigiamus pokyčius bei praradimus įvairiose asmens gyvenimo srityse (profesinėje, visuomeninėje, šeimyninėje ir kt.), pablogėjusią gyvenimo kokybę. Jei asmeninės neturtinės ar turtinės vertybės pažeidžiamos itin skausmingai (ir fiziškai, ir dvasiškai), o nematerialios pasekmės – ilgalaikės, sunkiai įveikiamos ar apskritai neįmanomos ateityje pašalinti, neturtinė žala vertintina ir

2558 Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius, 1995, p. 141.

2559 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-475/2004; 2005 m. lapkričio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-588/2005; 2004 m. lapkričio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-633/2004; 2005 m. vasario 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-85/2005; 2005 m. spalio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-509/2005; 2006 m. balandžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-115/2006.

„perspektyviąja“ prasme. Tai reiškia, kad kompensuojamas ne tik jau patirtas ir / ar vis dar jaučiamas skausmas, bet ir išgyvenimai bei nerimas dėl realių ir neišvengiamai ateityje būsiančių ar kilsiančių nepatogumų, rūpesčių ar kitų neigiamų padarinių, vertinant, kaip žalą padariusio subjekto veiksmai paveiks tolesnį nukentėjusiojo gyvenimą, kokių emocijų ir fizinių kančių bei nepatogumų dėl to bus patirta ateityje. LAT plėtoja praktiką, pagal kurią vertintina ir kompensuotina neturtinės žalos sąvoka turėtų apimti ne tik teisės pažeidimo metu ar iš karto po jo jaučiamą fizinį skausmą bei dvasinius išgyvenimus, bet ir kančias dėl neišvengiamų tolesnių nemalonumų bei nepatogumų, būsimų emocijų ir fizinių sukrėtimų, netikrumo dėl ateities jausmą, abejonę ir baimę dėl neaiškios ateities. Antai 2007 m. birželio 18 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-337/2007²⁵⁶⁰ LAT, nustatydamas neturtinės žalos kompensacijos dydį ieškovei, kurios organizme dėl aplaidžių medikų veiksmų buvo palikta chirurginė adata, negalinti būti pašalinta dėl operacijos pavojingumo sveikatai, atsižvelgė ir į nukentėjusiosios susirūpinimą, jog sveikūnis jau ilgą laiką yra ir toliau lieka jos organizme bei neišvengiamai kenks fizinei ir psichinei savijautai, kels nepatogumų.

Lietuvos teismų praktika orientuoja į tai, kad kompensuotina neturtinė žala CK 6.250 straipsnio prasme būtų laikomi tik gana stiprūs, intensyvūs ir dideli nukentėjusiojo išgyvenimai ir nepatogumai, kurie peržengia įprastų tokioje situacijoje rūpesčių ir nemalonumų ribas. Pavyzdžiui, 2005 m. gruodžio 28 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-664/2005²⁵⁶¹ ir 2006 m. gegužės 17 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-337/2006²⁵⁶² pažymėta, kad neturtinė žala nėra bet koks, net menkiausio laipsnio asmeniui padarytas neigiamas poveikis: neturtinė žala turi sukelti nevienkartinius ar trumpalaikius išgyvenimus bei emocijas arba sudaryti nesunkiai įveikiamas kliūtis; neturtinė žala gali būti kompensuojama tik tada, kai ją darantys veiksmai yra gana intensyvūs, o ne mažareikšmiai ar smulkmeniški. Tokia nuomonė buvo palaikyta ir išplėtotą vėlesnės teismų praktikos, teigiant, kad už bendro pobūdžio jausmus, tokius kaip baimė, stresas, nerimas, nesaugumo jausmas, susierzinimas ir pan., neturtinė žala savaime neatlyginama. Jeigu asmeniui

2560 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-337/2007.

2561 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. gruodžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-664/2005.

2562 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-337/2006.

padaryta skriauda yra mažareikšmė, minimali, pasireiškianti tik nežymiais fiziniais jutomais ar trumpalaikiais, momentiniais, žymių pėdsakų nepaliekančia nuotaikų kaita, susierzinimais, išgyvenimais, rūpesčiais ar nemalonumais, reikalavimą dėl tokios žalos atlyginimo teismai turėtų atmesti²⁵⁶³.

Apibendrinami norėtume konstatuoti, kad CK 6.250 straipsnio taikymo patirtis Lietuvos teismų praktikoje, taip pat jos sampratą nagrinėjanti teisės doktrina, paremta šiuolaikinėmis užsienio teisės sistemose esančiomis ne turtui padarytos žalos suvokimo tendencijomis, leidžia teigti, kad neturtine žala laikytini neigiami asmens sąmonėje vykstantys (psichofiziniai) ir / ar sąveikaujant su aplinka pasireiškiantys (išoriniai), įprastų rūpesčių ir nemalonumų ribas peržengiantys, asmeniui nepalankūs neturtinio pobūdžio pokyčiai, atsiradę dėl neteisėtų kito subjekto veiksmų ir neturintys tikslaus materialaus (piniginio, turbinio, ekonominio) įvertinimo būdo bei ekvivalento.

3. NETURTINĖS ŽALOS ATLYGINIMO FUNKCIJOS

Įsigaliojus 2000 m. CK, pasikeitė ir neturtinės žalos atlyginimo funkcijų suvokimas – nuo baudinės, kuria siekiama nubausti neturtinę žalą padariusį asmenį, paskiriant jam atitinkamą, dažniausiai iš anksto žinomą sankciją, iki kompensacinės. 1964 m. CK bei kituose civiliniuose įstatymuose, kuriuose ilgą laiką buvo nustatytos tvirtos piniginės sumos kaip dvasinių bei fizinių kančių kompetencijos ribos. Būdamos iš anksto žinomos (potencialiam kaltininkui, žalą padariusiam asmeniui, teismui), jos galėjo sudaryti labiau baudinės (represinės) negu kompensacinės sankcijos vaizdą, taip pat sunkiai galėjo įgyvendinti prevencinę auklėjamąją civilinės atsakomybės funkciją.

Šiuo metu teisės doktrinoje jau nebekvestionuojama, kad taikant civilinę atsakomybę už neturtinę žalą turi būti stengiamasi ne nubausti pažeidėją, o kiek įmanoma teisingiau ir adekviau kompensuoti jam

2563 Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 6 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-469/2007; 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-393/2008; 2006 m. vasario 22 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-142/2006; 2006 m. lapkričio 6 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-269/2006; 2007 m. spalio 12 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-304/2007; Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. vasario 8 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-154/2008; Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. gruodžio 11 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-656/2008; LAT 2008 m. liepos 29 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-400/2008 ir kt.

padarytą skriaudą, sušvelninti nukentėjusiojo kančias, neutralizuoti neigiamus išgyvenimus bei neteisėtų veiksmų pasekmes, taip pat suteikti galimybę įgyti materialius ar / ir nematerialius gėrius, t. y. nukreipti pinigines lėšas į moralinį ar materialinį pasitenkinimą, komfortą ir teigiamų emocijų galinčius suteikti dalykus. Pavyzdžiui, LAT 2007 m. spalio 22 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-417/2007²⁵⁶⁴ buvo pabrėžta, kad įvertinant pinigais asmens patirtus išgyvenimus, t. y. nustatant materialų jų atlyginimą, būtina vadovautis proporcingumo principu, nes turtinės kompensacijos už moralinę skriaudą paskirtis – sudaryti materialias prielaidas iš naujo sukurti tai, ko negalima sugrąžinti, kuo teisingiau atlyginti tai, ko žmogui neretai apskritai niekas, juo labiau materialus turtas, negali atstoti. Kompensacinę neturtinės žalos atlyginimo esmę dažnai atskleidžia teismo sprendimo motyvacija²⁵⁶⁵.

Tačiau reikėtų pabrėžti ir tai, kad tais atvejais, kai itin šurkščiai, tyčia, piktybiškai, sistemiškai, siekiant turtinės naudos pažeidžiamos asmeninės neturtinės vertybės (sveikata, gyvybė, privataus gyvenimo neliečiamumas, garbė ir orumas ir pan.), didelė reikšmė turėtų būti teikiama prevencinei baudinei neturtinės žalos kompensavimo paskirčiai. Atsižvelgiant į konkrečios bylos faktines aplinkybes, gali būti pateisinamas ir didesnės, nei įprasta, piniginės kompensacijos iš žalą padariusio asmens priteisimas. Tokios tendencijos aiškėja daugelyje užsienio teisės sistemų. Lietuvos teismų praktikoje tokio požiūrio pasigendama, nors teisės doktrinoje²⁵⁶⁶ pažymima, jog prevenciniais auklėjamaisiais tikslais

2564 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-417/2007.

2565 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. spalio 20 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-1000/2003, Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. gruodžio 18 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 2A-481-2006 pažymėta, kad „neturtinės žalos atlyginimu ir priteisiama pinigine satisfakcija siekiama kiek įmanoma teisingiau kompensuoti nukentėjusiojo patirtą dvasinį skausmą, todėl teismo funkcija yra nustatyti teisingą piniginę kompensaciją už patirtą skriaudą“. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. sausio 31 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-121/2001 nurodyta, kad „garbės ir orumo pažeidimo dydį tikslia pinigine išraiška įvertinti negalima, todėl yra svarbu tai, kad asmuo gautų įstatymo leidžiamo dydžio kompensaciją, kuri būtų tinkamiausias atlygis už patirtą skriaudą“. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. kovo 26 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-371/2003 pabrėžta, jog „kalbant apie neturtinės žalos atlyginimą, negalimas visiško nuostolių atlyginimo principo taikymas pilna apimtimi, todėl įstatymas ir numato piniginę satisfakciją, kuria siekiama kiek įmanoma teisingiau kompensuoti patirtą dvasinį, fizinį skausmą“.

2566 Ši idėja plėtojama L. Meškauskaitės moksliniuose darbuose bei veikloje: Meškauskaitė L. *Ziniasklaidos teisė*. Vilnius, 2004; Pranešimas tema „Teisės į privatų asmens gyvenimą gerbimas ir užtikrinimas – vienas svarbiausių teisinės valstybės požymių“, skaitytas Lietuvos teisininkų draugijos organizuotame Lietuvos teisininkų kongrese „Lietuvos valstybė – ne-

priteisti dideles pinigines kompensacijas iš, pavyzdžiui, didelių ir įtakingų informacijos skleidėjų, piktybiškai ir sistemiškai trypančių asmens garbę, orumą, neleistinai ir šurkščiai besiveržiančių į privataus gyvenimo sritį ir besivadovaujančių principu, jog iš teisės pažeidimo gauta finansinė nauda bus daug didesnė negu konkrečiam nukentėjusiajam sumokėta kompensacija, būtų itin svarbu ir tikslinga.

4. NETURTINĖS ŽALOS ATLYGINIMO ATVEJAI (RIBOS)

2000 m. CK, atsižvelgęs į vidaus teisės netobulumo sąlygotas problemas, užsienio valstybių neturtinės žalos kompensavimo patirtį, į tarptautinio lygmens rekomendacijas šioje srityje²⁵⁶⁷, o svarbiausia – į šiuolaikinės neturtinės žalos atlyginimo, kaip visaverčio civilinių teisių gynimo būdo, koncepcijos raidą ir plėtrą plėtojant teisinės reformas ir teismų praktiką, pagrįstą apsaugos lygio neturtinės žalos atlyginimu, neturtinės žalos dydžių didinimu, didėjančiomis ekonominėmis galimybėmis, prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių, asmens prioriteto prieš valstybę konstituciniu pripažinimu ir nebepateisinančią įstatymo nustatytų ribojimų vienais atvejais atlyginti neturtinę žalą, kitais – jos neatlyginti, iš esmės išplečia neturtinės žalos instituto taikymo lauką bei civilinei teisei svarbaus intereso sampratą. Neturtinės žalos kompensacijos galima tikėtis pažeidus ne tik tokias asmenines neturtines vertybes kaip garbė, orumas, privatumas, bet ir sveikata, gyvybė, laisvė, kūno neliečiamumas bei integralumas, vardas, taip pat pripažinus sandorį negaliojančiu dėl apgaulės, smurto, grasinimo, prievartos, esant neteisėtiems ikiteisminio tyrimo institucijų, teismo ar kitų valstybės valdžios ir valdymo institucijų veiksams bei aktams, pažeidus susitarimą tuoktis ar nutraukus santuoką dėl vieno sutuoktinio kaltės, pareigą išsaugoti

priklausoma demokratinė respublika: dabartis ir perspektyvos“, vykusiame 2005 m. gegužės 13–14 d. Vilniaus universitete; Pranešimas tema „*Visuomenės informavimo priemonių atsakomybė už garbės ir orumo pažeidimus bei reputacijos sumenkinimą. Praktinės gynimo problemos*“, skaitytas konferencijoje „Teisinės tematikos publikacijos Lietuvos visuomenės informavimo priemonėse: kokybės standartai ir problemos“, vykusioje 2007 m. kovo 29 d. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijoje, ir t. t.

2567 Pavyzdžiui, į 1975 m. Europos ministrų komiteto rezoliuciją Nr. (75) 7 „Dėl kompensacijos už mirtimi sukeltą psichinę žalą“. Ši rezoliucija siūlo įstatymuose numatyti galimybę atlyginti neturtinę žalą visais sveikatos sužalojimo atvejais – nukentėjusiajam, jo tėvams ar sutuoktiniui; asmens mirties atvejais – jo sutuoktiniui, vaikams ir tėvams; patyrus fizinį skausmą, dvasinius išgyvenimus, „estetinę“ žalą (padarytą subjaurojus žmogaus veidą) ir pan.

slaptą draudiko informaciją ir pan., taip pat padarius nusikaltimą, kaip sunkiausią ir pavojingiausią visuomenei bei asmeniui teisės pažeidimą, kurio objektu gali būti itin didelė teisės dėmesio nusipelnančių vertybių įvairovė.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pagal CK 6.250 straipsnio 2 dalies redakciją „*neturtinė žala atlyginama tik įstatymų nustatytais atvejais. Neturtinė žala atlyginama visais atvejais, kai ji padaryta dėl nusikaltimo, asmens sveikatai ar dėl asmens gyvybės atėmimo bei kitais įstatymų nustatytais atvejais*“. Pažymėtina, kad įstatymo leidėjas šiame straipsnyje pateikė atskirus savarankiškus neturtinės žalos atlyginimo pagrindus. Neturtinė žala gali būti atlyginama, jeigu ji padaryta dėl nusikaltimų, sužalojus sveikatą ar atėmus gyvybę (eismo įvykio metu, teikiant medicinos paslaugas ir pan.) ir kitais įstatymo reglamentuotais atvejais.

2001 m. liepos 1 d. įsigaliojus CK, iškilo klausimas, kaip turėtų būti atlyginama nusikalstama veika padaryta neturtinė žala. Tuo metu galiojusio 1961 m. redakcijos BPK 60 straipsnis numatė²⁵⁶⁸, kad asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju, jeigu jam dėl nusikalstamos veikos padaryta moralinė, fizinė ar turtinė žala. Tačiau nukentėjusįjį pripažinti civiliniu ieškovu baudžiamojoje byloje galima tik tuomet, kai jis dėl nusikalstamos veikos patyrė tik materialinę žalą ir pagal baudžiamojo proceso įstatymo nustatytą tvarką pareiškė reikalavimą atlyginti žalą (BPK 61 str.). Šiuo atveju materialinės žalos nepatyrusiam nukentėjusiajam liko tik kreiptis į teismą dėl nusikalstama veika padarytos neturtinės žalos atlyginimo ir tik civilinio proceso tvarka. Tai buvo neracionalu, nes ir nukentėjusiajam (civiliniam ieškovui), ir teisiamajam ar net nuteistajam (civiliniam atsakovui) reikėjo kelis kartus dalyvauti nagrinėjant bylas (baudžiamąją ir civilinę) teismuose, todėl buvo netaupomos nei valstybės, nei šalių lėšos, laikas, o pats procesas tapo neoperatyvus ir neekonomiškas. Tačiau, 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojus naujos redakcijos BPK, padėtis iš esmės pasikeitė, nes civiliniu ieškovu pripažįstamas asmuo, kuris baudžiamojoje byloje reikalauja atlyginti dėl įtariamojo arba kaltinamojo nusiklastamos veikos patirtą turtinę ar neturtinę žalą.

Kita vertus, tai, kad neturtinė žala atlyginama visais atvejais, kai ji padaryta dėl nusikaltimo, asmens gyvybės atėmimo ar sveikatos sužalojimo, nereiškia, jog jai kompensuoti užtenka vien tik paties nusikaltimo,

2568 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 1999.

gyvybės atėmimo ar sveikatos sužalojimo fakto, nes ir tokiais atvejais būtina nustatyti visas civilinės atsakomybės sąlygas, įskaitant neturtinę žalą. Pavyzdžiui, LAT 2009 m. gruodžio 1 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-544/2009 pažymėta, kad CK 6.250 straipsnio 2 dalies nuostata, jog neturtinė žala atlyginama tuomet, kai ji padaryta dėl nusikaltimo asmens sveikatai ar dėl asmens gyvybės atėmimo ir kitais įstatymų nustatytais atvejais, nelemia, kad įstatymo nustatytais atvejais neturtinės žalos padarymo faktas preziumuojamas ir ieškovui nereikia įrodinėti, jog jam padaryta neturtinė žala. Savaimė vien nusikaltimo padarymas, asmens sveikatos sužalojimas ar kiti neteisėti veiksmai nepreziumuoja neturtinės žalos fakto. Esant nusikaltimo, sveikatos sužalojimo ar kitais įstatymo nustatytiems faktams, neturtinės žalos atlyginimas gali būti priteistas, jeigu įrodyta, kad neturtinė žala padaryta²⁵⁶⁹.

Vis dėlto nacionalinėje teisės doktrinoje plinta nuomonė, kad CK 6.250 straipsnio 2 dalies formuluotė, iš esmės reiškianti, kad jeigu įstatymas specialiai neturtinės žalos atlyginimo nenustato, tai ji ir neatlyginama, neleistinai ir nepateisinamai siaurina asmens galimybes gauti žalos atlyginimą tais atvejais, kai neturtinė žala nustatyta objektyviai esanti. Pavyzdžiui, anot S. Cirtautienės, tokios formuluotės civiliniame įstatyme apskritai reikėtų atsisakyti ir įtvirtinti bendrą neturtinės žalos atlyginimo taisyklę visų asmens neturtinių teisių pažeidimo atveju, teismui paliekant nustatyti konkrečias šio teisių gynimo būdo taikymo ribas, atsižvelgiant į pažeistų teisių pobūdį, neigiamų padarinių dydį bei konkrečias bylos aplinkybes²⁵⁷⁰.

Šioje plotmėje kyla klausimas, ar, civiliniam įstatymui akivaizdžiai atsiliekant nuo objektyvios tikrovės diktuojamų poreikių neturtinės žalos atlyginimo srityje arba itin skaudžiai emociškai nukentėjusiam asmeniui siekiant gauti piniginę kompensaciją už patirtas kančias, jeigu situacija, kurioje ji ištiko nelaimė, nepriskiriama neturtinės žalos instituto veikimo sričiai, negalima būtų remtis tiesioginiu Konstitucijos normų, laiduojančių teisę į moralinės žalos atlyginimą asmens teisių pažeidimo atvejais, taikymu, t. y. reikalavimą kompensuoti neturtinę žalą grįsti Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalimi, juo labiau kad konstitucinė

2569 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-544/2009.

2570 Cirtautienė S. Šiuolaikinė neturtinės žalos atlyginimo, kaip civilinių teisių gynimo būdo, koncepcija. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.

jurisprudencija šiuo klausimu itin palanki. Pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarime „Dėl LR žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties LR Konstitucijai“²⁵⁷¹ pažymima, kad Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalyje nustatyta, jog asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas, todėl būtinumas atlyginti asmeniui padarytą materialinę ir moralinę žalą yra konstitucinis principas, neatskiriamas nuo teisingumo principo, reikalaujančio, kad įstatymais būtų sudarytos visos reikiamos teisinės prielaidos padarytą žalą atlyginti teisingai. Tai reiškia, kad Konstitucija imperatyviai reikalauja įstatymu nustatyti, kad asmuo, kuriam neteisėtais veiksmais buvo padaryta žala, visais atvejais galėtų reikalauti teisingai atlyginti tą žalą ir tą atlygį gauti. Konstitucinis Teismas taip pat pabrėžė, kad asmuo pagal Konstituciją turi teisę reikalauti neteisėtais valstybės institucijų bei pareigūnų veiksmais atlyginti padarytą žalą ir tada, kai atitinkamas žalos atlyginimo atvejis jokiam įstatyme nenurodytas, o teismai, pagal savo kompetenciją nagrinėjantys tokias bylas, turi konstitucinius įgaliojimus tokį žalos atlyginimą priteisti, tiesiogiai taikydami Konstituciją (joje įtvirtintus teisingumo, teisinio tikrumo ir teisinio saugumo, proporcingumo, tinkamo teisinio proceso, asmenų lygiateisiškumo, teisėtų lūkesčių apsaugos principus, kitas Konstitucijos nuostatas), bendruosius teisės principus, vadovaudamiesi, *inter alia*, protingumo principu ir kt.

Vis dėlto manytume, jog Lietuvos teismai nėra visiškai pasirengę teisingai ir logiškai pagrįstai taikyti konstitucinio moralinės žalos atlyginimo principą, nes kartais itin akivaizdžiais neturtinės žalos instituto ribų reglamentavimo atvejais atsisakoma priteisti piniginę kompensaciją, kita vertus, akiai ir ne laiku taikomas konstitucinis neturtinės žalos atlyginimo principas. Pavyzdžiui, kritiškai vertintinos LAT 2004 m. sausio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-31/2004 ir 2008 m. spalio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-533/2008, kuriose profesinėje karo tarnyboje sužalotų karių ieškiniai dėl neturtinės žalos atlyginimo buvo

2571 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 str. (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 3 d. ir 7 str. (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 d. atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 90-3529.

atmesti remiantis tuo, kad atitinkamus jų tarnybos santykius reglamentuojantis Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas nenumato neturtinės žalos atlyginimo, nors, kaip jau minėta anksčiau, CK 6.250 straipsnio 2 dalies norma, jog neturtinė žala atlyginama visais atvejais, kai padaryta dėl sveikatos sužalojimo, aiškinama kaip įtvirtinanti tokią teisę, nesvarbu, ar koks nors kitas įstatymas specialiai ir atskirai nustato neturtinės žalos kompensavimo galimybę. Kita vertus, LAT 2008 m. rugsėjo 29 d. nutartimi, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-423/2008²⁵⁷², ieškovei buvo priteista 1 000 litų neturtinės žalos kompensacija už nepatogumus, patirtus dėl neteisėtai atsakovės per ieškovės sklypą nutiestų fekalijų kanalizacijos ir vandentiekio vamzdynų, o byloje Kauno apygardos teismo 2009 m. gegužės 11 d. nutartimi, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-757-230/2009²⁵⁷³ – 3 000 litų kompensacija už neteisėtai išmontuotą vandens vamzdį – dėl to ieškovei kurį laiką buvo netiekiamas vanduo į butą, turint omenyje, kad nei CK, nei jokie kiti teisės aktai galimybės tikėtis neturtinės žalos atlyginimo tokiais atvejais nenumato. Vertinant tokią Lietuvos teismų patirtį, tik dar labiau sustiprėja įsitikinimas, kad dabartinėje nacionalinėje erdvėje egzistuojantis teisės doktrinos vakuumas, teismų praktikos nevienodumas, rodantis, jog neturtinės žalos kompensavimo bylose darosi problemiška net numatyti bylos baigtį, taip pat conceptualaus vienodo požiūrio į neturtinės žalos atlyginimą nebuvimas ir kiti neigiami aspektai verčia atsargiau taikyti civilinės atsakomybės neturtinės žalos atlyginimo forma išplėtimo idėją ir galimai ieškoti būdų šias problemas spręsti tiesiogiai tobulinant ir darant aiškesnes paties CK nuostatas.

5. NETURTINĖS ŽALOS FAKTO ĮRODINĖJIMAS

Kaip jau minėta anksčiau, tai, kad pagal CK 6.250 straipsnio 2 dalį neturtinė žala atlyginama visais atvejais, kai ji padaryta dėl nusikaltimo, asmens gyvybės atėmimo ar sveikatos sužalojimo, taip pat kitais įstatymo numatytais atvejais, nereiškia, jog jai kompensuoti užtenka vien tik paties nusikaltimo, gyvybės atėmimo, sveikatos sužalojimo ar kito

2572 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-423/2008.

2573 Kauno apygardos teismo 2009 m. gegužės 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-757-230/2009.

delikto fakto, nes ir tokiais atvejais būtina identifikuoti bei įrodyti visas civilinės atsakomybės sąlygas, įskaitant neturtinę žalą.

Neturtinės žalos įrodinėjimo klausimai apima ir civilinės teisės, ir civilinio proceso teisės elementus, taip pat įvairius teisės psichologijos bei sociologijos aspektus ir institutus. Kartu tenka pripažinti, kad neturtinės žalos įrodinėjimo pareigos realizavimas yra gana sunkus uždavinys, pirmiausia – dėl pačios neturtinės žalos, kaip nematerialios kategorijos, specifikos ir prigimties, būtent dėl fizinių ir dvasinių kančių bei išgyvenimų, sudarančių jos turinį, bei kitų nematerialių padarinių neapčiuopiamumo, vizualaus nepastebimumo, ganėtinai didelės tokių išgyvenimų simuliacijos bei piktnaudžiavimo nelaime rizikos. Vis dėlto, atsižvelgiant į neturtinės žalos specifiką bei turinį, jos fakto nustatymo bei įrodinėjimo procesas turėtų būti vykdomas dviem kryptimis: iš vienos pusės, nustatomos neigiamos psichinės ar fizinės prigimties pasekmės, atsiradusios ir išlikusios asmens „viduje“ dėl neteisėto kito subjekto poelgio, iš kitos pusės – nustatomi neigiami nukentėjusiojo ir aplinkos santykio pokyčiai, tokie kaip, pavyzdžiui, visuomenės pasmerkimas, neigiama nuomonė apie asmenį, sumažėjusios bendravimo galimybės, socialinė atskirtis ir kiti panašūs išoriniai pokyčiai.

Atsižvelgiant į neturtinės žalos prigimties nulemtą jos raiškos specifiką, galima nuomonė, kad tiesioginiu neturtinės žalos fakto įrodymu galėtų būti tik akivaizdžiai matomi fiziologiniai individo sveikatos pokyčiai, tokie kaip nemiga, depresija, emocijų sutrikimai, kurių stiprumą, trukmę, mastą, formas turėtų konstatuoti atitinkamos srities specialistai (psichologai, psichiatrai, kiti medikai). Siekiant palengvinti itin sunkų fizinio skausmo, dvasinių išgyvenimų, jų laipsnio bei kitų ypatybių, turinčių įtakos priteistinos kompensacijos dydžiui, nustatymą civiliniame procese, ir užsienio, ir nacionaliniame teisės moksle²⁵⁷⁴ rekomenduojama teismui skirti psichologinę, psichiatrinę ar / ir kitokią medicinos ekspertizę. Juk nagrinėjant bylą dėl neturtinės žalos atlyginimo teismo veikla

2574 Pavyzdžiui, Калинина А. М., Усов А. И. Комплексный характер судебной экспертизы по гражданским делам о компенсации морального вреда. *Российское право в Интернете*. 2006, No. 03 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-30] <http://rli.consultant.ru/magazine/2006/03/civil_law/art1/index.html>.

Романенко О. Роль адвоката в доказывании по делам о возмещении морального вреда, причиненного преступлением. *Беларусская юстиция*. 2000, 4 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-30] <<http://justbel.info/2000-4/art10.htm>>; Rudzinskas A. Neturtinės žalos atlyginimo klausimai naujajame Civiliniame kodekse. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 122 ir kt.

neretai peržengia teisines žinias ir būtent atitinkamos srities specialistai, kasdien susiduriantys su žmogaus kančiomis pačiomis įvairiausiomis jų raiškos formomis, galėtų patikimai ir objektyviai konstatuoti vienokius ar kitokius fiziologinius ir psichologinius individo sveikatos pakitimus, jų dydį, skausmo ir išgyvenimų mastą, trukmę, tokias kančias jaučiančio asmens individualias savybes, jų įtaką išgyvenimų mastui ir apskritai tolesnei psichofizinei būklei, t. y. visus tuos reiškinius ir dalykus, kurių teisėjas vien pagal nukentėjusiojo asmens pasakojimus negalėtų pats patikimai nustatyti.

Vis dėlto reikėtų pasakyti, kad nors teismo eksperto išvada, be šalių bei trečiųjų asmenų paaiškinimų, taip pat liudytojų parodymų, ir galėtų atlikti itin svarbų vaidmenį nustatant neturtinę žalą, šis įrodymų šaltinis Lietuvos teismų praktikoje, neskaitant keleto civilinių bylų²⁵⁷⁵, iš esmės nėra taikomas. Daug dažniau bylose operuojama rašytiniais įrodymais – medicininiais dokumentais, patvirtinančiais dėl teisės pažeidimo atsiradusios fizinės negalios priežastis, trukmę, pobūdį, sunkumą, pasekmes, gydymosi laiką (pvz., ligos istorijos, išrašai iš įvairių medicininių dokumentų, nedarbingumo pažymėjimai, medicininių komisijų išvados ir pan.); taip pat medicininiais dokumentais, atspindinčiais dvasinę, emocinę, psichinę nukentėjusiojo savijautą ir negalę (pvz., nervų gydytojų, psichologų, psichiatrijos dispanserių pažymos ir pan.), atitinkančiais rašytiniams įrodymams keliamus leistinumą bei teisėtumą reikalavimus.

Negalima nepasakyti, kad, įsigaliojus 2000 m. CK ir pradėjus plačiai taikyti neturtinės žalos kompensavimo institutą, ir teisinėje literatūroje²⁵⁷⁶, ir teismų praktikoje pradėta diskutuoti dėl neturtinės žalos prezumpcijos principo taikymo, be kita ko, siekiant apsaugoti nukentėjusį asmenį nuo būtinumo dar kelis kartus patirti tai, kas jau buvo patirta, t. y. pasakoti, aprašinėti, įrodinėti savo skausmingus pojūčius teismo proceso metu (dažnai ir ikiteisminio tyrimo bei teismo proce-

2575 Panevėžio apygardos teismo nutartimi civilinėje byloje Nr. 2-102-280/2008 paskirta teismo medicinos ekspertizė, užduodant klausimą, ar ieškovei diagnozuotą ligą (ūmų kasos uždegimą) galėjo sukelti jos dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas ir kiti stresiniai veiksniai, patirti kilus skandalui dėl viešai jos iškeltos darbo užmokesčio mokėjimo „vokeliuose“ fakto, ją atleidus iš darbo ir pan. Lietuvos apeliacinio teismo nutartimi civilinėje byloje Nr. 2A-466/2008 paskirtos teismo psichiatrijos – psichologijos ekspertizės aktu ir jo išvadomis buvo remtasi nustatant neturtinės žalos faktą ir sprendžiant klausimą dėl ieškovės – moksleivės, patyrusios mokykloje sunkią psichinę traumą, teisių gynimo.

2576 Pavyzdžiui, Rudzinskas A. Neturtinės žalos samprata bei jos kompensavimo problemos civilinėje ir baudžiamojo proceso teisėje. *Jurisprudencija*. 2001, 21 (13): 73–74.

so baudžiamojoje byloje metu), daug kartų atkurti skaudžią emocinę būseną, ypač jeigu pažeidžiamos fundamentalios prigimtinės asmeninės neturtinės vertybės ir jeigu skaudžių išgyvenimų bei kančių patirtis dažniausiai yra natūrali, akivaizdi ir neišvengiama pasekmė. Nors pagal CPK 178 straipsnį kiekviena šalis turi įrodyti tas aplinkybes, kuriomis grindžia savo reikalavimus ir atsikirtimus, ir neturtinės žalos padarymo faktui įrodyti civilinis įstatymas tiesiogiai nenumato kokių nors ypatingų nuostatų, tačiau kartu išsakoma nuomonė, kad jeigu neturtinės žalos atlyginimas numatytas įstatyme, tai jos fakto ieškovas neturi įrodyti, nes šis faktas preziumuojamas – ieškovas turi pagrįsti tik reikalaujamos piniginės kompensacijos dydį²⁵⁷⁷. Taip pat ir teismų praktikos analizė rodo, jog teismai daugeliu atvejų vadovaujasi vadinamuoju *res ipsa loquitur* („daiktas kalba pats už save“) principu ir faktiškai taiko neturtinės žalos prezumpciją, t. y. konstatavę neteisėtus atsakovo veiksmus numano esant ir neturtinę žalą bei automatiškai pradeda spręsti klausimą dėl tokios žalos kompensavimo pinigine forma dydžio. Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinis teismas vienoje bylų²⁵⁷⁸, panaikindamas pirmosios instancijos teismo sprendimą ir iš dalies tenkindamas ieškinį, nurodė, jog kadangi asmeninė ieškovės nuotrauka buvo išspausdinta ir paskelbta dienraštyje be ieškovės sutikimo, atsakovo neteisėtais veiksmais jai buvo padaryta moralinė žala. Taip pat ir LAT 2005 m. spalio 10 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-509/2005²⁵⁷⁹, 2006 m. birželio 12 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2006²⁵⁸⁰, Vilniaus apygardos teismas 2006 m. gegužės 25 d. sprendime civilinėje byloje Nr. 2-636-34/06²⁵⁸¹ ir kt., kuriose buvo sprendžiamas klausimas dėl gyvybės atėmimu padarytos neturtinės žalos atlyginimo, nurodė, kad žala ieškovams buvo padaryta artimo žmogaus mirtimi, ir vien šis faktas leidžia daryti išvadą, jog ieškovai neabejotinai patyrė dvasinius išgyvenimus, dvasinį sukrėtimą, emocinę depresiją, nes asmens mirties sukeltų pasekmių sunkumo mirusiojo artimiesiems faktas neįrodinėtinas, neigiamos pasekmės yra sa-

2577 Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius, 2003, p. 345.

2578 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-356/1999.

2579 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. spalio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-509/2005.

2580 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2006.

2581 Vilniaus apygardos teismo 2006 m. gegužės 25 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-636-34/06.

vaike suprantamos, nesvarbu, ar ieškovai kreipėsi pagalbos į medikus, ar kitaip siekė jas pašalinti. LAT 2006 m. spalio 2 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-525/2006²⁵⁸² bei 2007 m. spalio 9 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-376/2007²⁵⁸³ dar kategoriškiau pareiškė, kad neturtinės žalos fakto įrodinėti nereikia, jis yra preziumuojamas, ir ieškovai turi pagrįsti tik reikalaujamos piniginės kompensacijos dydį. Kartu LAT pripažino, kad nors neturtinės žalos atlyginimo reglamentavimas nelemia, jog neturtinės žalos faktas preziumuojamas, ir ieškovui nereikia įrodinėti, kad jam padaryta neturtinė žala, tačiau, nustatčius neteisėtą asmens laisvės suvaržymą, konstatuotina, kad tam tikra neturtinė žala neišvengiamai padaroma²⁵⁸⁴.

Viena vertus, tokia neturtinės žalos preziumavimu pagrįsta praktika, kai paties nukentėjusiojo pasakymo, jog patyrė fizinius bei dvasinius išgyvenimus, lyg ir užtenka, kad teismas reikalavimą juos kompensuoti patenkintų, negali būti kategoriškai vertinama, kaip neturinti absoliučiai jokio teisinio pagrindimo, juo labiau kad ieškovo paaiškinimai, jog jis patyrė fizinį skausmą ar prarado emocinę pusiausvyrą, yra tiesioginis neturtinės žalos fakto įrodymas, o atsakovas paprastai neturi galimybės pateikti tiesioginių priešingas, negu nurodo savo paaiškinimuose nukentėjusysis, išvadas dėl jo patirtų kančių bei išgyvenimų, galinčių pagrįsti įrodymų. Kita vertus, būtų neteisinga kiekvieną kartą, konstatavus neteisėtus atsakovo veiksmus, automatiškai tenkinti reikalavimus dėl neturtinės žalos atlyginimo, visiškai eliminuojant neturtinės žalos, kaip civilinės atsakomybės sąlygos, nustatymo būtinumą. Vis dėlto įstatymų leidėjas nepasako, kad neturtinė žala neabejotinai atlyginama esant tam tikros vertybės pažeidimui, o tik įtvirtina teisinę prielaidą reikalauti neturtinės žalos kompensacijos, jeigu tokia žala iš tikrųjų padaryta, taip pat jeigu egzistuoja kitos būtinos civilinės atsakomybės sąlygos. Būtent todėl manytina, kad gana plačiai paplitusi teismų praktika, *de facto* taikanti niekur CK ir kituose įstatymuose neįtvirtintą neturtinės žalos prezumpcijos principą bei deklaruojanti tiesioginę neteisėtų veiksmų buvimo ir neturtinės žalos patyrimo priklausomybę, laikytina teisiškai nepagrįsta ir klaidinga.

2582 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-525/2006.

2583 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. spalio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-376/2007.

2584 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-456/2010.

Lietuvos teismų praktikoje galima rasti pavyzdžių, kuriuose pritariama būtent šiai nuomonei. Pavyzdžiui, LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija 2003 m. vasario 24 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-294/2003²⁵⁸⁵ pažymėjo, jog vien tik atitinkamos neturtinės teisės pažeidimas *ex facto* nereiškia, kad padaryta neturtinė žala ir kad neturtinei žalai atlyginti yra būtinos visos civilinės atsakomybės sąlygos (neteisėti veiksmai, priežastinis ryšys, kaltė bei žala). 2006 m. birželio 12 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2006²⁵⁸⁶ LAT pabrėžė, jog vien nusi Kaltimo padarymo faktas ar asmens sveikatos sužalojimas pats savaime nepreziūmuoja neturtinės žalos buvimo, todėl kompensacija už neturtinę žalą gali būti priteista tik jeigu įrodyta, kad tokia žala padaryta ir pasireiškė kaip asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas ir kitais teismo pripažintais ar įstatymų nustatytais būdais; neturtinės žalos padarymo faktą ir tą aplinkybę, kad yra įstatymo nustatytas neturtinės žalos atlyginimo atvejis, turi įrodyti ieškovas. Taip pat ir daugelyje kitų precedentų²⁵⁸⁷ pabrėžiama dvasinių ir fizinių kančių, kaip būtinojo deliktinės atsakomybės elemento, nustatymo kiekvienu atveju reikšmė.

Lietuvos teismų praktikoje aiškėjant tokioms tendencijoms, manytina, kad kol kas nesant CK 6.250 straipsnyje ar kitose civilinėse normos įtvirtintai neturtinės žalos fakto prezumpcijai, egzistuojanti kolizija tarp ja besivadovaujančių ir automatiškai reikalavimus dėl nematerialios skriaudos atlyginimo tenkinančių precedentų bei precedentų, kai reikalaujama gilintis į asmens patirtą skausmą, pabrėžiama visų sąlygų, būtinų civilinei atsakomybei taikyti, *inter alia*, neturtinės žalos, identifikavimo svarba, siekiant pakankamai įsitikinti tokios žalos egzistavimu ir reikalavimo dėl jos kompensavimo pagrįstumu ir kartu eliminuojant piktnaudžiavimo neturtinės žalos institutu riziką, turėtų būti sprendžiama būtent šios nuomonės naudai.

2585 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-294/2003.

2586 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2006.

2587 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. gegužės 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-615/2001; 2002 m. sausio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-189/2002; 2004 m. rugsėjo 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-421/2004; Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. spalio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-443/2006 ir kt.

6. NETURTINĖS ŽALOS ATLYGINIMO DYDŽIO NUSTATYMO YPATUMAI

2000 m. CK, kitaip nei 1964 m. CK ir kiti įstatymai, nenustato nei didžiausios, nei mažiausios atlygintinos neturtinės žalos dydžio. Neteisėtais veiksmais padaryti nuostoliai (nuostoliai – piniginės žalos (turtinės arba neturtinės) išraiškos forma) turi būti atlyginti visiškai, išskyrus atvejus, kai įstatymai arba sutartis nustato ribotą civilinę atsakomybę (CK 6.251 str. 1 d.). Šiuo konkrečiu atveju CK 6.754 straipsnyje numatyta bendros taisyklės išimtis: kai turistas lieka nepatenkintas kelione ir jo pagrįsti lūkesčiai neišsipildo dėl netinkamai vykdomos turizmo paslaugų teikimo sutarties, atlygintina neturtinė žala negali viršyti trigubos kelionės kainos. Pagal 1964 m. CK mažiausias atlygintinos moralinės žalos dydis buvo ne mažesnis negu 300 litų (CK 485 str.), o didžiausia atlygintina suma negalėjo viršyti 10 000 litų (CK 7^e str.).

Naujas neturtinės žalos reglamentavimas yra pateisinamas ir sveikintinas dėl bet kokių piniginių ribojimų nesuderinamumo su kompensacine civilinės atsakomybės paskirtimi ir poreikio visiškai įgyvendinti žalos atlyginimo principą. Kita vertus, negalima nepasakyti, kad neturtinės žalos atlyginimo piniginių ribų atsisakymas yra susijęs su galbūt ir neįprastu Lietuvos praktikai teismo galių išplėtimu, savotišku rankų teismui atirišimu. Kompensacija už dvasines ir fizines kančias daugiausia tampa priklausoma nuo laisvos teismo nuožiūros. Tai turi ir neigiamą elementą, nes daro teismų praktiką sunkiai nuspėjamą. Būtent todėl priteistinos piniginės kompensacijos nustatymas tampa viena sunkiausių problemų, susijusių su neturtinės žalos instituto taikymu, problemišiausiu klausimu ir teisės mokslo atstovams, kurie turėtų pasiūlyti konstruktyvius, optimalius bei veiksmingus jos sprendimo būdus, ir dideliame teisininkų praktikų būriui, kurie yra priversti vienaip ar kitaip diegti ganėtinai abstrakčias ir nevienareikšmiškai aiškintinas teisės normas, siekiant nuoseklus, prognozuojamus, proporcingus ir nediskriminuojančius neturtinės žalos atlyginimo.

Lietuvos teismų praktikai, nustatant neturtinės žalos kompensacijos dydį, yra būdingas nevienodumas, nenuoseklumas. Tai lemia įvairios priežastys: siaurai ir neteisingai suvokiama neturtinės žalos instituto prasmė, samprata ir funkcijos, įstatymų leidėjas nenuoseklus, reglamentuodamas šį institutą įvairiais aspektais, ilgai neturėta bendrų vertinamųjų neturtinės žalos dydžio nustatymo kriterijų, o atsiradę buvo aiš-

kinami ir vertinami nevienodai: pati neturtinės žalos prigimtis – nėra būdo įsiskverbti į kito žmogaus psichiką ir pasakyti, ką jis iš tikrųjų jaučia ir išgyvena, išmatuoti jo jausmus.

Sprendžiant iškeltas problemas, manytume, reikėtų suvokti keletą esminių neturtinės žalos kompensacijos dydžio nustatymo principų:

- 1) neturtinės žalos atlyginimo suma nėra asmens išgyvenimų, skausmo, kančios ar pažeistos vertybės (sveikatos, gyvybės, orumo ir kt.) kaina;
- 2) neturtinės žalos kompensacija visuomet liks simbolinis, santykinis, reliatyvus atlygis už patirtą skriaudą, nes atlyginant neturtinę žalą neįmanoma visiškai įgyvendinti nuostolių atlyginimo principo (6.251 str., 6.263 str. 2 d.), o nustatant kompensacijos dydį reikia vadovaujantis kitu – adekvatumo (atitikimo) principu, pagal kurį kompensacijos dydis turi atitikti padarytos žalos dydį: už didesnę neturtinę žalą priteistina didesnė kompensacija ir atvirkščiai;
- 3) neturtinė žala – tai bendrieji nuostoliai, kurių dydis neįrodinėjamas, bet nustatomas pagal įstatyme numatytus ir teismų praktikos išplėtotus orientacinius kriterijus.

7. NETURTINĖS ŽALOS NUSTATYMO KRITERIJAI

2000 m. CK 6.250 straipsnio 2 dalis numato, kad teismas, nustatdamas neturtinės žalos kompensacijos dydį, turi atsižvelgti į daugelį veiksnių: neturtinės žalos pasekmes, žalą padariusio asmens kaltę, turtinę padėtį, padarytos turtinės žalos dydį ir kitas reikšmės konkrečiai bylai turinčias aplinkybes, taip pat į sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijus. Įstatymų leidėjas nepateikia šių pavyzdinių kriterijų aiškinimo ir taikymo taisyklių, nekuria jų hierarchinės piramidės, nepaaiškina vaidmens kompensacijos dydžio suradimo procese – tai palieka teismų praktikai bei teisės doktrinai. Pabandysime įžvelgti tam tikras pagrindines tendencijas nustatant kompensacijos už neturtinę žalą dydį.

7.1. Pažeistos vertybės pobūdis

Nustatant kompensacijos už neturtinę žalą dydį, būtina įvertinti neteisėtais veiksmais pažeistos vertybės pobūdį, t. y. išsiaiškinti, į kokią

asmeninę neturtinę / turtinę vertybę buvo pasikėsinta, kokia jos vieta ir reikšmė sociume vyraujančioje bei paties individo pripažįstamoje vertybių sistemoje, ir vadovautis principu, kad kuo aukštesnė ir svarbesnė pažeistoji vertybė, tuo stipriau ji turėtų būti ginama.

Lietuvos teismų praktikoje laikomasi nuomonės, jog asmens gyvybė, sveikata, fizinis ir dvasinis neliečiamumas yra absoliučios prigimtinių neturtinės vertybės, kurių pažeidimu sukeliami dvasiniai ir fiziniai išgyvenimai paprastai būna ypač stiprūs bei skausmingi, todėl nukentėjusiajam turi būti priteisiama didesnė piniginė kompensacija negu pažeidus kitas – santykinės vertybes (privatų gyvenimą, garbę ir orumą, atvaizdą ir kt.). Pavyzdžiui, LAT 2007 m. birželio 26 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-263/2007²⁵⁸⁸, kurioje sunkiai sužalotam eismo įvykio metu ieškovui buvo priteista 40 000 litų kompensacija, Teismas pažymėjo, kad jeigu neturtinė žala padaryta dėl asmens sveikatos, kaip vienos iš labiausiai teisės ginamos vertybės, sužalojimo, o kaltė dėl sveikatos sužalojimo išreiškta tyčiais brutaliais veiksmais, tai šie neturtinės žalos dydžio nustatymo kriterijai yra esminiai ir nelaikytini lygiaverčiais su kitais, tokiais kaip padarytos turtinės žalos dydis ir jos atlyginimo aplinkybės, žalą padariusio asmens turtinę padėtis ir pan.

7.2. Neturtinės žalos pasekmės

Nustatant kompensacijos už neturtinę žalą dydį, svarbu įvertinti neturtinės žalos pasekmes, o būtent neteisėtų veiksmų bei dėl jų patirtų fizinių ir dvasinių išgyvenimų įtaką nukentėjusiojo profesinei veiklai, gebėjimui mokytis, įgyti, įsisavinti bei tobulinti žinias, visokeriopai pažinti supantį pasaulį, visuomeninei ir su darbu nesusijusiai laisvalaikio veiklai, šeimyniniam bei asmeniniam gyvenimui, santykiams su aplinkiniais, bendravimo įgūdžiams, taip pat vidiniam nukentėjusiojo pasauliui, vertybių sistemai, gyvenimo kokybei ir kt. Nepageidaujami, skaudūs savo pobūdžiu, laipsniu bei trukme padariniai, turintys įtakos visoms ar daugeliui asmeniui svarbių gyvenimo sričių, negalėjimas jų pašalinti ar itin didelės pastangos, kurių reikia jiems sušvelninti ar įveikti, iš esmės ar smarkiai pasikeitęs iki teisės pažeidimo buvęs gyvenimas, jo kokybė ir panašios aplinkybės tampa svarbiu teisiniu pagrindu priteisti nu-

2588 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-263/2007.

kentėjusiajam didesnę piniginę kompensaciją. Pavyzdžiui, LAT 2007 m. birželio 29 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-298/2007²⁵⁸⁹ ieškovui, kuris buvo itin sunkiai sužalotas eismo įvykyje, viena didžiausių Lietuvos teismų praktikoje – 290 000 litų – neturtinės žalos kompensacija buvo priteista įvertinus ypač sunkias sveikatos sutrikdymo pasekmes, palikusias neišdildomą bei skaudų pėdsaką visose ieškovo gyvenimo srityse: ieškovui nustatytas 100 proc. nedarbingumas, neterminuoti pripažintas pirmos grupės invalidumas, visiškas neįgalumas bei nuolatinės priežiūros, slaugos ir pagalbos būtinybė. Dėl to, būdamas jauno amžiaus ir negrįžtamai sužalotas visam gyvenimui, jis jaučia labai didelį dvasinį sukrėtimą ir emocinį šoką, virstantį nuolatine potraumine vidutinio sunkumo depresija. Gydomas jaunuolis patyrė didžiulį fizinį skausmą bei diskomfortą, jį tebejaučia ir šiuo metu, atlikdamas kasdienes gydymo ir kūno priežiūros procedūras, visam gyvenimui neteko galimybės judėti, vaikščioti, iš esmės sumažėjo jo galimybės mokytis, dirbti, sportuoti, sukurti šeimą.

7.3. Kaltė

Nors šiuolaikinėje teisės doktrinoje plačiai diskutuojama dėl galimybės atsižvelgti į subjektyviuosius neturtinės žalos dydžio nustatymo kriterijus, tokius kaip kaltė, asmeninės nukentėjusiojo ir kaltininko savybės ir pan., tačiau CK 6.250 straipsnio 2 dalis įvardija kaltę kaip veiksnią nustatant kompensaciją, o teismų praktika ją gana sėkmingai taiko. Pažeidėjo tyčia arba didelis neatsargumas aiškinami kaip veiksniai, lemiantys didesnę padaryto pažeidimo sunkumą, o kartu ir didesnę neturtinę žalą, nes jeigu nukentėjusysis suvokia, kad tapo neatsitiktinio aplinkybių sutapimo ar neatsargaus elgesio, bet iš anksto apgalvoto, sąmoningo, kryptingo ar itin nerūpestingo poelgio auka, tai sustiprina emocinius jo išgyvenimus bei kančias. Pavyzdžiui, jau minėtoje LAT 2007 m. birželio 29 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-298/2007²⁵⁹⁰ pažymėta, kad, esant tyčinei žalai padariusio asmens kaltei, kryptingam, iš anksto suplanuotam ir apgalvotam siekiui pakenkti, padaryti deliktą, sukelti kančias bei skausmą arba itin dideliame neatsargumui, papras-

2589 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-298/2007.

2590 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-298/2007.

čiausių ir akivaizdžių rūpestingumo ir atidumo reikalavimų ignoravimui, juo labiau nustatčius ir kitus neturtinę žalą stiprinančius bei kaltininko atsakomybę keliančius veiksnius, turi būti stengiamasi priteisti didesnę piniginę kompensaciją.

7.4. Žalą padariusiojo asmens asmenybė

Nustatant neturtinės žalos atlyginimo dydį, atsižvelgtina į nukentėjusiojo, taip pat į žalą padariusiojo asmenybę, ją apibūdinančius ir jos turinį sudarančius individualius bruožus ir požymius (demografinius, profesinius, medicininius, psichologinius, etinius ir kt.), kurie suteikia vertingos informacijos apie konkretaus asmens konkrečioje situacijoje patirtą skausmą, jo mastą, lygį bei intensyvumą ir taip individualizuoja kompensacinį procesą. Lietuvos teismų praktikoje plačiai taikomi tokie kriterijai kaip nukentėjusio asmens nepilnametystė, jaunas amžius, invalidumas, sunki sveikatos būklė iki neturtinės žalos padarymo, profesinės, dorovinės savybės, vertybių sistema ir pan. Šiuo požiūriu įdomus pavyzdys galėtų būti Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. lapkričio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-510/2007²⁵⁹¹, kurioje buvo sprendžiamas neturtinės žalos, padarytos aplaidžiais ir nerūpestingais medikės veiksmais ieškovės ginekologinės apžiūros metu, kai ieškovė buvo nesunkiai sužalota nubrodinant jai mergystės plėvę, atlyginimo klausimas. Apeliacinės instancijos teismas, padidindamas pirmosios instancijos teismo priteistą 500 litų kompensaciją iki 4 500 litų, atsižvelgė į tai, kad ieškovė išauklėta religingoje konservatyvių pažiūrų šeimoje, kurioje skaistumas ikivedybinių santykių metu pripažįstamas vertybe, todėl pirmas vizitas pas gydytoją ginekologą jau pats savaime sukėlė jai jaudulį. Gydytojui netinkamai atlikus apžiūrą, atitinkamai išauklėta ir atitinkamas pažiūras bei gyvenimo būdą propaguojanti ieškovė patyrė nemenką neturtinę žalą, leidžiančią reikalauti didesnės piniginės kompensacijos.

7.5. Turtinės žalos dydis

Vienas prioritetinių vaidmenų kompensacijos už neturtinę žalą nustatymo procese skiriamas neteisėtais veiksmais padarytos turtinės žalos dydžiui. Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo civilinėje byloje Nr. 2A-

²⁵⁹¹ Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. lapkričio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-510/2007.

148/2007²⁵⁹² nustatyta, kad pirmosios instancijos teismas, pripažinęs, jog dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų neveikimo buvo pažeista ieškovo teisė į teisingą procesą ir teismą per protingą laiką, ieškovas buvo nepagrįstai atleistas iš tarnybos, priteisė šiam 161 787 litų 84 ct dydžio neturtinės žalos kompensaciją, apskaičiuodamas ją už neteisėto baudžiamojo persekiojimo laikotarpį – 96 mėnesius (8 metus), padaugindamas iš ieškovo gauto iki baudžiamojo persekiojimo pradžios vidutinio darbo užmokesčio – 1 685 litų 29 ct per mėnesį ir taip „įdomiai“ susiedamas turtinę bei neturtinę žalą. Apeliacinės instancijos teismas konstatavo, kad pirmosios instancijos teismas be pagrindo nustatė neturtinės žalos dydį, iš esmės atitinkantį nuostolių dėl negautų pajamų, apskaičiuotų remiantis vidutiniu ieškovo darbo užmokesčiu, sumą, kuri yra pernelyg didelė ir neatitinka teisingumo, protingumo, sąžiningumo principų bei teismų praktikos, todėl kompensaciją sumažino iki 40 000 litų.

Nors CK 6.250 straipsnio 2 dalyje turtinė žala figūruoja tarp neturtinės žalos atlyginimo kriterijų, tačiau vargu ar teismų praktika, kompensaciją už neturtinę žalą nustatant priklausomai nuo patirtos ar net neįrodytos, o tik galimos turtinės žalos (prarastų pajamų, netektų finansinių galimybių) masto, t. y. tiesiogiai susiejant neturtinę žalą su turtine, galėtų būti laikoma tinkama ir sektina. Teismų bandymai kompensacijos už neturtinę žalą dydį tiesiogiai susieti su turtiniais nuostoliais iš esmės iškreipia neturtinės žalos atlyginimo instituto prasmę. Neturtinės žalos atlyginimas neturi ir negali būti nukreipiamas į turtinio pobūdžio pradimų kompensavimą, todėl ir jo dydis neturi ir negali būti nustatomas pagal turtinės žalos dydį.

7.6. Žalą padariusio asmens turtinė padėtis

Vienas dažniausiai ir plačiausiai taikomų CK 6.250 straipsnio 2 dalyje minimų orientacinių neturtinės žalos atlyginimo dydžio nustatymo kriterijų yra žalą padariusio asmens turtinė padėtis. Vis dėlto net ir itin sunki atsakovo finansinė būklė negali pateisinti smarkiai, kardinaliai ar iš esmės sumažintos kompensacijos už neturtinę žalą tuomet, kai paženkiama pamatinėms kiekvieno asmens ir visuomenės vertybėms – asmens sveikatai, gyvybei ir laisvei. Tokia nuostata Lietuvos teismų praktikoje buvo suformuota remiantis keliais garsiais precedentais, pabrėžiant,

²⁵⁹² Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. vasario 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-148/2007.

jog minėtų vertybių pažeidimo situacijose prioritetas teiktinas nukentėjusio asmens patiriamų fizinių bei dvasinių išgyvenimų laipsniui, teisių pažeidimo mastui, pažeidėjo kaltei ir svarbiausia – neturtinės žalos pasekmėms tolesniam gyvenimui, o ne šias pasekmes sukėlusio asmens turtinei padėčiai²⁵⁹³.

Pažymėtina ir tai, kad taikant nagrinėjamą kriterijų būtina įvertinti, koks asmuo – fizinis ar juridinis – atsako už padarytą neturtinę žalą, taip pat ar juridinis asmuo yra privatus ar viešas. Kelių teismo precedentų²⁵⁹⁴ pagrindu teismų praktikoje įsitvirtino nuostata, kad tuomet, kai ieškinyje dėl neturtinės žalos atlyginimo reiškiamas viešajam juridiniam asmeniui (pvz., medicinos paslaugas teikiančiai įstaigai, mokyklai ir pan.), finansuojamam iš valstybės ar savivaldybių biudžeto, skirto daugelio asmenų viešiesiems interesams tenkinti, sunkios tokio subjekto finansinės būklės analizei ir vertinimui turėtų būti skiriama daugiau dėmesio, bandant surasti pusiausvyrą tarp konkretaus nukentėjusiojo turtinio intereso gauti adekvačią ir garbingą kompensaciją už patirtą nematerialią skriaudą bei visuomenės intereso ir toliau gauti tinkamas viešąsias paslaugas iš to subjekto, kuris, priteisus didelę atlyginimo už neturtinę žalą sumą, galimai nukentėtų.

Galiausiai norėtųsi pažymėti, kad atlygintinos neturtinės žalos dydis apskritai negali būti mažinamas atsižvelgiant į žalą padariusio asmens sunkią turtinę padėtį, jeigu žala padaryta tyčia (CK 6.282 str. 3 d.). Pavyzdžiui, 2006 m. birželio 12 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2006²⁵⁹⁵ LAT pripažino nepagrįstu žemesnių instancių teismų neturtinės žalos atlyginimo dydžio sumažinimą dėl sunkios atsakovų turtinės padėties, konkrečiai dėl to, kad nusikalstamą veiką padarę atsakovai, būdami nepilnamečiai ir niekur nedirbantys, neturintys jokio turto, nepajėgūs atlyginti visą neturtinę žalą – priteista didelė pinigine

2593 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. kovo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-371/2003; 2004 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-511/2004; 2005 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-255/2005; 2007 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-263/2007; Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-146/2006; 2008 m. rugpjūčio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-423/2008 ir kt.

2594 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-511/2004; 2005 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-255/2005; Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-146/2006; 2005 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-138/2005 ir kt.

2595 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2006.

kompensacija gali sukelti jiems neigiamų turtingų pasekmių. Tai, kad tyčiais, brutaliais, smurtiniais į nusikalstamą grupuotę susibūrusių jaunuolių veiksmais ieškovui buvo padarytas itin sunkus kūno sužalojimas, kuris sukėlė skaudžių pasekmių, daug fizinio bei dvasinio skausmo, taip pat ir tai, kad atsakovai yra jauni ir darbingi asmenys, nulėmė LAT poziciją neteikti atsakovų ir jų tėvų turtingai padėčiai prioritetinio vaidmens nustatant neturtingos žalos atlyginimo dydį. Tenka tik apgailestauti, kad teismų praktikoje ne visuomet paisoma CK 6.282 straipsnio 3 dalyje įtvirtinto draudimo, ir neretai net tyčinio, sąmoningo, piktybinio, iš anksto apgalvoto veikimo, nulėmusio žalos atsiradimą, atvejais sunki tokią žalą sukėlusio ar už žalą atsakingo asmens turtinga padėtis tampa pagrindu priteisti nukentėjusiajam mažesnę neturtingos žalos kompensaciją²⁵⁹⁶.

7.7. Teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principai

Nustatant kompensacijos už neturtingą žalą dydį, visais atvejais būtina vadovautis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais, kurie reikalauja, pirma, atsižvelgti į protingą bei teisingą, taip pat paprasčiausia logika pagrįstą atskirų kategorijų bylose priteisiamų neturtingos žalos kompensacijos sumų santykį, kad kompensacija, priteisiama už absoliučios vertybės pažeidimą, nebūtų mažesnė už kompensaciją, priteisiama esant santykinės vertybės pažeidimui; antra, kad kompensacijos už neturtingą žalą dydis būtų pamatuotas ir adekvatus, t. y. neperžengiantis protingumo ribų – pastaruoju metu itin madinga nukentėjusiesiems reikalauti priteisti milijonines kompensacijas; trečia, siekti ne tik teisinio, bet ir socialinio teisingumo. Pavyzdžiui, nors Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. balandžio 25 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 2A-159/2007²⁵⁹⁷ ir buvo konstatuoti tam tikri ginekologės padaryti pažeidimai atliekant ieškovei nėštumo nutraukimo operaciją, tačiau teismas, nustatydamas neturtingos žalos kompensacijos dydį – 5 000 litų, pažymėjo, kad nėštumo nutraukimo procedūra jau pati savaime yra moters organizmą ir psichiką žalojantis veiksnys, žinomas kiekvienam protingam asmeniui,

2596 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. gruodžio 17 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-1315/2001; Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. gegužės 11 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-335/2009 ir kt.

2597 Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. balandžio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-159/2007.

abortas buvo atliktas pačios ieškovės pageidavimu, jai pačiai atėjus į sveikatos priežiūros įstaigą, pačiai sąmoningai apsisprendus priimti natūraliai dėl nėštumo nutraukimo atsirandančias pasekmes, susijusias ir su tikimybės pastoti ateityje bei pagimdyti vaikus sumažėjimu, ir su kitomis natūraliomis, nuo medikų nepriklausančiomis pasekmėmis. Todėl teisingumas, protingumas bei visuomenėje vyraujančios geros moralės principai šiuo konkrečiu atveju verčia smarkiai mažinti ieškovės prašomą priteisti kompensaciją (110 000 litų).

8. NETURTINĖS ŽALOS KOMPENSACIJOS DYDŽIO NUSTATYMAS ATSKIRŲ KATEGORIJŲ BYLOSE

Neturtinės žalos kompensacijos dydžio nustatymo procesas turi būti pagrįstas kompleksiniu ir bendrų, ir specialių (individualių), ir objektyvių, ir subjektyvių, ir kompensaciją didinančių, ir ją mažinančių orientacinių kriterijų įvertinimu, viena vertus – siekiant teisingos, protingos ir sąžiningos jų tarpusavio pusiausvyros, kita vertus – atsižvelgiant į jų aiškinimo bei taikymo specifiką esant atskirų kategorijų teisiniais santykiams.

8.1. Neturtinės žalos kompensacijos dydžio nustatymas sveikatos sužalojimo atvejais

Kalbant apie neturtinės žalos atlyginimą sveikatos sužalojimo atvejais negalima nepaminėti LAT 2003 m. kovo 26 d. nutarties civilinėje byloje Nr. 3K-3-371/2003²⁵⁹⁸, kuri apskritai laikytina savotišku Lietuvos teismų praktikos neturtinės žalos atlyginimo sveikatos sužalojimo atveju atskaitos tašku. Kaip parodė vėlesnė teismų patirtis, būtent šioje byloje teismų nustatytos neturtinės žalos atlyginimo, jos dydžio nustatymo kriterijų vertinimo taisyklės, o galiausiai ir teismo priteista piniginės kompensacijos suma tapo orientyru ir kitiems teismams, kuriuos pradėjo aktyviai „atakuoti“ ieškiniai dėl neturtinės žalos atlyginimo sveikatos sužalojimo atvejais, ir patiems nukentėjusiesiems, besikreipiantiems į teismą (svarstantiems tokio kreipimosi galimybę). Ieškovams atsirado galimybė numatyti, kokio dydžio reikalavimą atsakovams jie galėtų pa-

2598 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. kovo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-371/2003.

reikšti ir koku dydžiu tie reikalavimai galėtų būti patenkinti, kiek yra realus ir objektyviai galimas pageidaujamos turtinės kompensacijos priteisimas ir išieškojimas taikant valstybės teisminių mechanizmą. Šios bylos nagrinėjimo genezė skirtingų instancijų teismuose puikiai atskleidžia sisteminio bei kompleksinio neturtinės žalos dydžio nustatymo kriterijų vertinimo svarbą, šių kriterijų turinio ypatumus nagrinėjant būtent sveikatos sužalojimu sukeltą neturtinę žalą bei jos galimo piniginio įvertinimo problemišumą. Neturtinė žala, kuri aptariamoje byloje pasireiškė tuo, kad dėl eismo įvykio (troleibuso „ūsams“ nukritus ir sužalojus keleivę) ieškovė patyrė didelį fizinį skausmą, kančias bei neigiamus padarinius, nes buvo subjaurotas jos veidas, sutriko klausa, uoslė, regėjimas, orientacija, atsirado transporto baimės jausmas, depresija, nepasitikėjimas savo jėgomis, ieškovė neteko darbo, galimybių tobulėti profesinėje veikloje, negali skirti pakankamai dėmesio nepilnamečiam sūnui, pati reikalauja nuolatinės globos ir priežiūros, ieškovės buvo įvertinta 300 000 litų suma. Su tokiu nukentėjusios vertinimu visiškai sutiko pirmosios instancijos teismas. Jis atsižvelgė į patirto sužalojimo sunkumą, sunkius fizinius bei estetinius sveikatos ir išvaizdos pakenkimus, sukėlusius ir toliau tebesukeliančius skaudžius išgyvenimus bei dvasines kančias, ir ypač atkreipė dėmesį į dėl sužalojimo pasikeitusį ieškovės gyvenimo būdą: negalėjimą užsiimti profesine veikla, kūryba (ieškovė buvo pradedanti dailininkė), netektą pragyvenimo šaltinį, negalėjimą gyventi visaverčio gyvenimo, t. y. ne tik į nukentėjusios dėl įvykio patirtas kančias, bet ir į galimas moralines traumas ateityje, taip pat į asmenines ieškovės savybes – jauną amžių, turimą išsilavinimą, praktinę kūrybinę veiklą iki sužalojimo. Apeliacinės instancijos teismas smarkiai sumažino kompensacijos dydį – iki 50 000 litų, tokį savo sprendimą motyvuodamas iš esmės vieninteliu – sunkios atsakovo – visuomeninio transporto paslaugas teikiančios bendrovės – turtinės padėties veiksmu. Būtent ši situacija ir privertė LAT, padidinusį apeliacinės instancijos teismo priteistą atlyginimą iki 120 000 litų, išaiškinti, jog tuo atveju, kai yra vienaip ar kitaip pažeidžiama viena iš pagrindinių ir brangiausių žmogaus vertybių – asmens sveikata (taip pat ir gyvybė) – žalą padariusio asmens turtinė padėtis negali būti lemiamas kriterijus nustatant neturtinės žalos atlyginimo dydį. Esminis kriterijus, sužalojus sveikatą, turi būti sveikatos sužalojimo pasekmės (sužalojimo mastas) ir dėl to patirti dvasiniai bei fiziniai išgyvenimai.

Taigi, nustatant neturtinės žalos kompensacijos dydį sveikatos sužalojimo byloje, reikėtų atsižvelgti į tokias specifines, sveikatos sutrikdymo situacijose reikšmingas aplinkybes kaip sveikatos sužalojimo laipsnis, dažnai apibrėžiamas netekto darbingumo procentu; patirtos traumos pobūdis; dėl sveikatos sutrikdymo atsiradusios turtinės ir neturtinės pasekmės, taip pat galintys ateityje atsirasti pokyčiai įvairiose nukentėjusiojo gyvenimo srityse (profesinėje, visuomeninėje, asmeninėje ir kt.); sveikatos sutrikdymo būdas ir kiti veiksniai, turintys tiesioginę įtaką fizinių ir dvasinių išgyvenimų mastui bei stiprumui. Esminis vaidmuo, kompensuojant sveikatos sužalojimu padarytą neturtinę žalą, teikiamas sveikatos sužalojimo pasekmėms, atsakovo kaltei, taip pat būtinumui užtikrinti neteisėtais veiksmais pažeistos vertybės – sveikatos – fundamentalumą ir ypatingą teisinę apsaugą.

8.2. Neturtinės žalos kompensacijos dydžio nustatymas gyvybės atėmimo atvejais

Nustatant neturtinės žalos atlyginimo dydį gyvybės atėmimo atvejais, daugiausia dėmesio skiriama ieškinį pateikusio asmens ir mirusio asmens santykių analizei, nagrinėjant jų tarpusavio ryšio pobūdį, kokybę, intensyvumą, nuoširdumą, pastovumą, juos apibūdinantį giminystės laipsnį, bendro gyvenimo trukmę, realias nukentėjusiojo galimybes susikurti ateityje panašias į prarastas šeimynines, draugystės ar kitokias reliacijas, visiškai ar bent iš dalies sukurti panašaus bendravimo modelį²⁵⁹⁹. Kita vertus, nustačius, jog vienoks ar kitoks emocinis, kraujo ir kitoks mirusio asmens ir pretendentų į neturtinės žalos atlyginimą ryšys egzistavo, tokio ryšio glaudumo, intensyvumo analizės, o svarbiausia – neturtinės žalos atlyginimo dydžių diferencijavimo, atsižvelgiant į šio ryšio pobūdį, Lietuvos teismų praktikoje pasigendama. Manytina, kad, reikalavimą dėl artimo žmogaus gyvybės atėmimu padarytos neturtinės žalos atlyginimo reiškiant keliems asmenims, neturtinės žalos kompensacijų dydis turėtų būti individualizuojamas ir diferencijuojamas, atsižvelgiant į kiekvieno iš šių asmenų ryšio su mirusiuoju pobūdį

2599 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. rugsėjo 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1108/2002; 2005 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-255/2005; 2005 m. balandžio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-222/2005; Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. rugpjūčio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-423/2008; 2008 m. spalio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-380/2008 ir kt.

ir dėl tokio ryšio praradimo patiriamą netekties skausmą, o ne priteisiamas laikantis lygių dalių principo. Būtent todėl sektina reikėtų laikyti, pavyzdžiui, LAT 2006 m. liepos 27 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2A-299/2006²⁶⁰⁰, kuria dėl nelaimingo atsitikimo darbe žuvusio darbuotojo motinai, o ne sūnui buvo priteista daug didesnė neturtinės žalos kompensacija (motinai – 60 000 litų, sūnui – 20 000 litų), teismui konstatavus, kad abiem ieškovams padaryta nevienoda neturtinė žala. Kadangi žuvusiojo motina yra senyvo amžiaus, dėl neteisėtų atsakovo veiksmų neteko jai įvairiapusišką pagalbą teikusio sūnaus, ieškovės sveikata sūnui mirus labai pablogėjo, o mirusiojo sūnus neįrodė sveikatos pablogėjimo dėl tėvo mirties, yra savarankiškas, jaunas ir darbingas asmuo, todėl motinos patirta neturtinė žala yra didesnė negu sūnaus, jai sūnaus mirtis yra nepalyginamai skaudesnė netektis negu mirusiojo sūnui, tad turi būti kompensuota didesne pinigų suma. Kita vertus, 2007 m. lapkričio 19 d. nutartimi civilinėje byloje Nr. 3K-3-496/2007²⁶⁰¹ psichiškai nesveiko atsakovo nužudytos moters motinai, kuri, būdama nedarbinga ir senyvo amžiaus, rūpinasi be tėvų globos likusiu mažamečiu anūku (nužudytosios sūnumi), buvo priteista 10 000 litų neturtinės žalos kompensacija, o be tėvų globos likusiam nužudytosios mažamečiam sūnui, netekusiam abiejų tėvų, patyrusiam dideles dvasines kančias, potrauminį stresą, nesaugumo jausmą, paveikusi jo tolesnį gyvenimą bei prisitaikymą visuomenėje (jis, be kita ko, priverstas konsultuotis psichikos sveikatos centre), buvo priteista daugiau nei dvigubai didesnė – 25 000 litų neturtinės žalos kompensacija.

8.3. Neturtinės žalos kompensacijos dydžio nustatymas garbės ir orumo, privataus gyvenimo neliečiamumo, atvaizdo bei kitų asmeninių neturtinių vertybių, individualizuojančių subjektą visuomenėje, pažeidimo atvejais

Nustatant kompensacijos už neturtinę žalą dydį garbės ir orumo, privataus gyvenimo neliečiamumo, atvaizdo bei kitų asmeninių neturtinių vertybių, individualizuojančių subjektą visuomenėje, pažeidimo byloje, teismų praktikoje atsižvelgiama į tokius specifinius kriterijus

2600 Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. liepos 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-299/2006.

2601 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-496/2007.

kaip tikrovės neatitinkančių bei žeminančių arba su privačiu gyvenimu susijusių duomenų paplitimo mastas ir laipsnis; asmenų, susipažinusių ar turėjusių galimybę susipažinti su paskleistas duomenimis, skaičius ir sudėtis; paskleistos informacijos pobūdis ir turinys; duomenų paskleidimo ar kitokio asmens teisių pažeidimo forma ir būdas; žalą padariusio asmens elgesys po žalos padarymo ir kt. Kaip jau minėta, esant akivaizdžiam, piktybiškam, sistemingam, tęstiniam, finansinės naudos siekimu bei gavimu pagrįstam teisių pažeidimui, žalą padariusio asmens turtinė padėtis prevencinio – auklėjamojo civilinės atsakomybės poveikio pasiekimo tikslais galėtų pateisinti didesnės, negu įprasta, piniginės kompensacijos priteisimą nukentėjusiajam.

Kalbant apie kompensacijos už neturtinę žalą šios kategorijos byloje dydžius, negalima nepasakyti, jog 10 000 litų kompensacinė riba, nors ir buvo *de jure* panaikinta 2000 m. CK, iki šiol *de facto* yra išlikusi ir gana giliai įsitvirtinusi teisinėje sąmonėje. Išskyrus pavienius atvejus, kai pažeidžiama juridinio asmens dalykinė reputacija²⁶⁰² ar ypač šiurkščiai, neįprastai ir piktybiškai sutrypiama fizinio asmens garbė ar niekingai įsiveržiama į jo privataus gyvenimo erdvę²⁶⁰³, absoliučioje daugumoje asmenį visuomenėje individualizuojančių vertybių gynimo bylų peržengti 10 000 litų ribos nedrįstama.

8.4. Neturtinės žalos atlyginimo dydžių vienodinimas

Tai, kad sunku nustatyti neturtinę žalą, kaip teisinę kategoriją ir civilinės atsakomybės sąlygą, bei jos atlyginimo dydį, kad įstatymas nenumato jokių objektyvių kompensacijos apskaičiavimo metodų, verčia teisės mokslą, o kartais – ir dažnai jį lenkiančią teismų praktiką ieškoti konstruktyvių ir veiksmingų šių problemų įveikimo būdų, siūlyti aiškiais kriterijais paremtą ir kartu paprastą piniginės kompensacijos už fizinės bei psichinės kančias dydžio nustatymo mechanizmą, kuris būtų pajėgus užtikrinti unifikuotą, nuoseklų ir nuspėjamą neturtinės žalos atlyginimo procesą. Užsienio valstybėse, neturtinės žalos atlyginimą praktikuojančiose dešimtmečiais (ar net šimtmečiais) ir netgi priklausančiose skirtingoms teisinėms sistemoms, bandoma ieškoti įvairių

2602 Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-169/2006; 2008 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-667/2008; 2009 m. kovo 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-100/2009.

2603 Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. gegužės 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-340/2009.

matematiniais skaičiavimais ar kitomis objektyviomis metodikomis pagrįstų būdų nustatyti neturtinės žalos atlyginimo dydį, pradedant nuo baudžiamuosiuose įstatymuose numatytų sankcijų už panašias į civilinius deliktus nusikalstamas veikas transformavimo į kompensacijas ir baigiant preziumuojamos neturtinės žalos, kurią patiria vidutinis statistinis protingai į nelaimę reaguojantis žmogus, bei ja remiantis išvedamu „tikrosios“ neturtinės žalos formulės pasiūlymu²⁶⁰⁴.

Vis dėlto racionaliausiu ir realiausiu neturtinės žalos kompensavimo būdų nuoseklumo bei unifikavimo būdu galėtų būti remiantis teismų praktikos apibendrinimu sudaromos vadinamosios *tarifų lentelės*, arba *teisminiai tarifai*, kuriose nurodomos atitinkamais patirtos neturtinės žalos atvejais įprastai priteisiamos minimalios / maksimalios neturtinės žalos kompensacijų sumos. Tokios teismų praktiką apibendrinančios suvestinės galėtų tapti nors ir neformaliu, tačiau ganėtinai naudingu ir veiksmingu orientacinio rekomendacinio pobūdžio kelrodžiu, tam tikru lanksčiu atspirties tašku Lietuvos teismams, nuo kurio galėtų būti pradamas kompensacijos už neturtinę žalą konkrečiu atveju nustatymo procesas. Atsižvelgiant į esamą teismų praktiką bei poreikius parengta suvestinė, atspindinti gana ilgo laikotarpio realijas ir tendencijas, leistų numatyti galimas neturtinės žalos instituto tolesnės raidos kryptis, o svarbiausia – prisidėtų prie teismų praktikos unifikavimo bei nuoseklumo skatinimo, prie siekio kai kurių kategorijų bylose sumažinti (eliminuoti) chaotiškumą. Tai jokių būdu nereiškia, kad atlyginant neturtinę žalą turėtų būti apsiribojama išimtinai tarifo taikymu. Neabejotinai esminis vaidmuo tektų konkrečios situacijos aplinkybėms ir specifikai, leidžiančiai nukrypti nuo standarto, taip pat laisvai ir nevaržomai nepriklausomo teismo nuožiūrai, pagrįstai teisingumo, protingumo ir sąžiningumo kriterijų taikymu sprendžiant unikalų ginčą, tačiau egzistuojantis tam tikras pradinis rekomendacinis standartas galėtų palengvinti teisingos kompensacijos nustatymo procesą.

2604 Rusijos teisės moksle plačiai gvildinama žymaus teisės doktrinos atstovo A. M. Erdelevskio *preziumuojamos neturtinės (moralinės) žalos teorija* bei jos pagrindu veikianti *tikrosios moralinės žalos atlyginimo dydžio nustatymo metodika*. Įvertinęs bausmių už atitinkamas nusikalstamas veikas dydžius, mokslininkas nustatė *preziumuojamos neturtinės žalos*, kuri padaroma konkrečia nusikalstama veika, mastą ir kompensacijos sumą. Plačiau žr. Эрделевский А. М. *Моральный вред и компенсация за страдания. Научно-практическое пособие*. Москва, 1998, с. 62–71; Эрделевский А. М. *Компенсация морального вреда. Анализ законодательства и судебной практики*. Москва, 2000, с. 193–200.

9. APIBENDRINIMAS

Neturtinės žalos institutas, norminis jo reglamentavimas bei praktinis įgyvendinimas Lietuvos teisėje yra gana naujas reiškinys, pradėtas kurti atkūrus nepriklausomybę, o iš esmės tobulinti – tik įsigaliojus 2000 m. CK.

CK 6.250 straipsnio taikymo patirtis Lietuvos teismų praktikoje, taip pat jos sampratą nagrinėjanti teisės doktrina leidžia teigti, kad neturtine žala laikytini neigiami asmens sąmonėje vykstantys (psichofiziniai) ir / ar sąveikaujant su aplinka pasireiškiantys (išoriniai), įprastų rūpesčių ir nemalonumų ribas peržengiantys nepalankūs asmeniui neturtinio pobūdžio pokyčiai, atsiradę dėl neteisėtų kito subjekto veiksmų ir neturintys tikslaus materialaus (piniginio, turbinio, ekonominio) įvertinimo būdo bei ekvivalento.

Taikant civilinę atsakomybę už neturtinę žalą turi būti stengiamasi ne nubausti pažeidėją, o kiek įmanoma teisingiau ir adekviau kompensuoti nukentėjusiajam padarytą skriaudą, sušvelninti jo kančias, neutralizuoti neigiamus išgyvenimus bei neteisėtų veiksmų pasekmes, taip pat suteikti galimybę įgyti materialius ar / ir nematerialius gėrius, t. y. nukreipti pinigines lėšas į moralinį ar materialinį pasitenkinimą, komfortą bei teigiamas emocijas galinčius suteikti dalykus.

Lietuvos teismų praktikai neturtinės žalos kompensacijos dydžio nustatymo srityje yra būdingas nevienodumas, nenuoseklumas, ji yra labai įvairi ir prieštaringa. Tai lemia įvairios priežastys: siaurai, neteisingai suvokiama neturtinės žalos instituto prasmė, samprata bei funkcijos; įstatymų leidėjas nenuoseklus, reglamentuodamas šį institutą įvairiais aspektais; ilgai neturėta bendrų vertinamųjų neturtinės žalos dydžio nustatymo kriterijų, o atsiradę buvo aiškinami ir vertinami nevienodai; pati neturtinės žalos prigimtis – nėra būdo įsiskverbti į kito žmogaus psichiką ir pasakyti, ką jis iš tikrųjų jaučia bei išgyvena, išmatuoti jo jausmus.

Atsižvelgiant į tai, neturtinės žalos kompensacijos dydžio nustatymo procesas turi būti pagrįstas kompleksiniu ir bendrų, ir specialių (individualių), ir objektyvių, ir subjektyvių, ir kompensaciją didinančių, ir ją mažinančių orientacinių kriterijų įvertinimu, viena vertus, siekiant teisingos, protingos ir sąžiningos jų tarpusavio pusiausvyros, kita vertus, atsižvelgiant į jų aiškinimo bei taikymo specifiką, esant atskirų kategorijų teisiniams santykiams.

Apibendrinimai ir išvados: dešimt Civilinio kodekso metų – pasiekimai ir praradimai

Valentinas Mikelėnas

CK priėmimas, be jokios abejonės, buvo reikšmingas įvykis visai valstybei. Teigiama, kad naujojo CK priėmimas reiškė lūžį tarp praeities ir ateities, savotišką atsisveikinimą su praeitimi. Politiškai šis teiginys teisingas. Antai 2000 m. liepos 18 d. Seimo posėdyje tuometinis Seimo pirmininkas V. Landsbergis, kalbėdamas prieš balsavimą dėl CK patvirtinimo, pabrėžė būtent politinę CK priėmimo svarbą, nurodydamas, kad „<...> dabar galų gale mes turime kompleksinį sprendimą – visai naują ir tikrai Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą. Aš matau šį pasiekimą ir kaip labai svarbų politinį faktą. Tai iš tikrųjų atsiskyrimas nuo SSRS civilinės teisės sistemos, galutinis atsiskyrimas“²⁶⁰⁵. Deja, ir teisine, ir mentaliteto prasme toks CK vertinimas nėra absoliučiai teisingas.

Pirma, CK nebuvo kuriamas tuščioje vietoje. Antai dar Portalis, kalbėdamas apie Prancūzijos CK ištakas, yra pasakęs, kad pievoje galima šienauti visas žoles, o darže reikia išrauti tik piktžoles, kurios trukdo augti daržovėms²⁶⁰⁶. Kiekvienas CK yra dviejų rūšių taisyklių sisteminis rinkinys – galiojusių iki CK rengimo pradžios ir naujai sukurtų. Turbūt niekas nepaneigs, kad iki 1990 m. Lietuvoje galiojo teisinė sistema ir ji liko galioti ir po 1990 m. kovo 11 d. Todėl neišvengiamai dalis anksčiau galiojusių taisyklių buvo perkelta ir į naująjį CK.

Antra, mentaliteto požiūriu neįmanoma iš žmonių atminties per pora ar net per dešimt metų ištrinti tų taisyklių, pagal kurias jie gyveno dešimtmečius. Kad taip yra, įrodo ir bandymai į naująjį CK vėl perkelti

2605 Lietuvos Respublikos Seimo 2000 m. liepos 18 d. posėdžio stenograma [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-01]. <<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=105669&Condition2=>>>

2606 Portalis J. E. M. Discours de presentation du Code Civil. In *Discours et rapports su le Code Civil*. Universite de Caen, 1992, p. 90.

1964 m. CK galiojusią visuotinę ir suabsoliutintą teisių registracijos sistemą bei plėsti rašytinių sandorių sąrašą. Todėl daugelio iš mūsų mąstyme dar ilgai liks ankstesnės teisinės sistemos ir ankstesnio teisinio mąstymo rudimentų. Tik jaunoji karta, kuri nebuvo niekaip susijusi su ankstesne teisine sistema, šio dualizmo išvengs.

Ką reiškia dešimt metų, kai galioja CK? Į šį klausimą kiekvienas iš mūsų atsakytų, matyt, skirtingai, nelygu koks sąlyčio su pačiu kodeksu pobūdis. Akivaizdu, kad ankstesnė civilinė teisė pamažu tampa istorija. Teisės mokslus baigę absolventų laidos, kurios buvo mokomos jau pagal 2000 m., o ne pagal 1964 m. CK. Bet neskubėkime atiduoti senojo kodekso į makulatūrą – jo dar ne kartą prireiks. Štai neseniai LAT nagrinėjo bylą, kurioje buvo sprendžiama kolūkiečio kiemo paveldėjimo ypatumai²⁶⁰⁷.

Praėjęs dešimtmetis taip pat reiškia, kad sumažėjo arba visiškai išnyko fobijos ir baimės, kurios sklandė iki priimant CK ir skatino bandymus užkirsti kelią jo priėmimui arba bent kuo labiau atitolinti jo įsigaliojimą.

Pirmasis dešimtmetis taip pat reiškia pavykusius ir nepavykusius bandymus keisti CK. Nuo 2001 m. liepos 1 d. iki 2011 m. liepos 1 d. buvo įregistruotas 121 įstatymų projektas, vienaip ar kitaip siūlantis keisti CK. Laimė, kad iš tų 121 projekto buvo priimti tik 20 įstatymų, keičiančių kodeksą. Kiti buvo Seimo atmesti arba atsiimti pačių teikėjų. Tokiam teisės aktui kaip CK 20 pakeitimų per 10 metų nėra daug, bet peržvelgus kol kas nepavykusius bandymus keisti kodeksą, prie kurių dar bus grįžta, matyti, kad kyla reali grėsmė ne tik pačiam kodeksui, bet ir visai privatinės teisės sistemai.

Galiausiai praėjęs dešimtmetis reiškia dešimtis, o gal jau ir šimtus tūkstančių teismų sprendimų, kuriais „apaugo“ CK, t. y., be kodekso šėšių knygų („*Civil code in Books*“), mes jau turime antrą kodeksą – „*Civil code in action*“.

Praėję dešimt metų taip pat parodė, kad CK priėmimas yra tik pirmas žingsnis į kokybiškai naujos teisinės sistemos kūrimą. Ar ta kokybiškai nauja sistema iš tiesų bus sukurta, priklauso ir nuo to, ar kodeksas nebus keičiamas. Prabėgę dešimt metų patvirtina, kad šiandien jau turime kalbėti apie CK apsaugą ir gynimą. Nuo ko gi reikia ginti mūsų kodeksą? Pirmiausia – nuo bandymų jį keisti taip, kad būtų iškreipti

2607 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-541/2010.

arba paneigti kodekse įtvirtinti principai, o kartu ir visa privatinės teisės esmė. Kaip žinoma, CK įtvirtina esminius privatinės teisės principus, be kurių sunkiai įsivaizduojamas normalus visuomenės gyvenimas. Pavyzdžiui, kodeksas įtvirtina *pacta sunt servanda* principą, kurio griežtai nesilaikant neįsivaizduojama normali civilinė apyvarta ir apskritai ekonominė visuomenės sankloda. Ne veltui CK kartais vadinamas privatinės teisės konstitucija.

Antra vertus, principai ir konkrečios taisyklės CK susistemunami laikantis tam tikros loginės sekos – pirma principai, paskui konkrečios taisyklės; pirma bendrosios nuostatos, paskui specialiosios ir t. t. Tai gi kodeksui būdinga specifinė vidinė struktūra. CK galime palyginti su mozaika arba dėlione, kur kiekviena, net ir pati smulkiausia detalė turi savo vietą ir tik tiksliai išdėstytos jos gali sukurti norimą vaizdą. Iš šios mozaikos ar dėlionės išėjus bent vieną detalę, griūva visas vaizdas. Vadinasi, net ir vienas pakeistas straipsnis gali išderinti viso kodekso struktūrą ir atitinkamai sukelti grandininę reakciją, kuri neišvengiamai atsilieps ir konkrečių žmonių, ir visos visuomenės gyvenime. Tai reiškia, kad kiekvienas asmuo, turintis įstatymų leidybos iniciatyvos teisę, prieš siūlydamas keisti CK, privalo modeliuoti galimas situacijas ir įvertinti tokio pakeitimo galimus padarinius – ir teigiamus, ir neigiamus. Deja, gyvenimas rodo, kad neretai elgiamasi priešingai. Pavyzdžiui, praėjus vos pusantro mėnesio po jo priėmimo, 2000 m. rugsėjo 7 d., buvo įregistruotas CK 4.192 straipsnio 1 dalies ir 4.198 straipsnio 2 dalies pakeitimo įstatymo projektas²⁶⁰⁸, kuriuo buvo siūloma nustatyti, kad įkaito turėtojas teisę gauti savo reikalavimo patenkinimą iš įkeisto turto vertės pirmiau už kitus kreditorius turi ne visada. Ką reiškė toks siūlymas? Nei daug, nei mažai – tai, kad visa daiktinių teisių prievolių įvykdymo užtikrinimo priemonių sistema buvo sunaikinta.

O. W. Holmsas, garsusis JAV teisinio realizmo mokyklos atstovas, yra pasakęs, kad teisė nėra logika, teisė yra patirtis. Taip, teisės norma nėra tas pats, kas teorema ar aksioma, kuriomis remdamiesi mes galime išspręsti matematinę problemą. Bet ir kurdami teisę, ir ją taikydami mes privalome vadovautis paprasta logika, nes priešingu atveju arba taisyklė, arba jos taikymo rezultatas bus absurdiškas. Kad su logika sutariame ne visada, rodo kiti bandymų pakeisti CK pavyzdžiai. Antai Seime buvo

2608 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.192 ir 4.198 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas Nr. P-2841 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-01]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=107940&p_query=&p_tr2=2>.

įregistruotas įstatymo projektas, kuriuo buvo siūloma pakeisti CK 3.258 straipsnį²⁶⁰⁹ ir numatyti dar vieną vaiko nuolatinės globos pasibaigimo pagrindą – kai vaikas netenka paskutinio (vienintelio) globėjo. Tai reikėtų, kad, pavyzdžiui, dešimtmečiam vaikui, jo globėjui mirus, turėtume pasakyti: „Eik, vaikeli, į visas keturias puses, tavo nuolatinė globa pasibaigė ir tu nebesi globojamas.“ Dar vienas pavyzdys: buvo siūloma CK 6.77 straipsnio 5 dalį išdėstyti taip: „*Laiduoti gali tik toks asmuo, kuris turi pakankamai turto prievolei, už kurią laiduojama, įvykdyti, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus, kai laidavimas atsiranda įstatymų ar teismo sprendimo pagrindu.*“²⁶¹⁰ Vadinasi, jeigu skolininkas privalo pateikti laidavimą remdamasis įstatymu ar teismo sprendimu, tai jis laiduotoju gali pasiūlyti ir nemokų asmenį. Tai kokia laidavimo prasmė tokiais atvejais?

Neabejotina, kad CK „šerdis“ yra jo 1.5 straipsnis, reikalaujantis, kad kiekvienas mūsų elgtumės protingai. Tačiau protingumas yra tik viena iš daugelio žmogaus savybių – šalia protingumo klesti kvailumas, šalia sąžiningumo – apgaulė, šalia teisingumo – neteisybė. CK yra žodis, bet ar tas žodis virs kūnu, priklauso nuo žmogaus, nuo kiekvieno iš mūsų. CK 1.5 straipsnį galime iškabinti ant kiekvieno stulpo, bet vis tiek atsiras žmonių, kurie ims paskolą, norėdami surengti prašmatnias vestuves arba nuvykti savaitei į Egiptą. Prisiminkime dar ekonominės krizės pradžioje, 2008 m., publikuotą straipsnį, kuriame buvo rašoma, kad moteris, turinti vaikų ir gaunanti minimalią algą, neapgalvotai paėmė vartojimo paskolą ir susidūrė su jos grąžinimo sunkumais²⁶¹¹. Pasirodo, kad tokių žmonių, kuriems CK 1.5 straipsnis nė motais, Lietuvoje yra tiek daug, jog Seime siūlomi vis pavojingesni ekonominei sanklodai projektai. Antai siūloma pakeisti kodekso 6.881 straipsnio 1 dalį ir numatyti, kad kreditavimo sutartimi bankas ar kita kredito įstaiga (kreditarius) įsipareigoja suteikti kredito gavėjui sutartyje nustatyto dydžio ir nustatytomis sąlygomis pinigines lėšas (kreditą), o kredito gavėjas įsipareigoja gautą sumą grąžinti kreditoriui ir mokėti palūkanas, „išskyrus šio straipsnio 2 dalyje numatytą išimtį“. Ir ką gi numato 2 dalis? Ogi, kad „*kredito gavėjui, kuris yra fizinis asmuo, neturint galimybių tinkamai*

2609 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.258 straipsnio papildymo įstatymo projektas Nr. XIP-3259 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-01]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=399812&p_query=&p_tr2=2>.

2610 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.77 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas Nr. XIP-3308 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-01]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=400955&p_query=&p_tr2=2>.

2611 Keturių asmenų dieta – septyni litai per dieną. *Lietuvos rytas*. 2008 m. gruodžio 23 d.

vykdyti kreditavimo sutartimi prisiimtus įsipareigojimus, kredito gavėjas atsako tik iš varžytinių parduoto nekilnojamojo turto, kurio įsigijimo tikslu ir buvo sudaryta kreditavimo sutartis, verte. Kreditoriaus suteikto kredito dalis bei visi kiti pagal kreditavimo sutartį nustatyti mokėjimai, kurių nepadengia iš varžytinių parduotas šioje dalyje minėtasis turtas, iš kredito gavėjo negali būti išieškomi²⁶¹². Dar vienas gelbėjimosi ratas gyvenantiems ne pagal išgales, t. y. tiems, kurie nepaiso CK 1.5 straipsnio, – siūlymas pakeisti kodekso 4.193 straipsnio 1 dalį numatant, kad „jei pardavus įkeistą daiktą varžytinėse gaunama mažesnė suma, nei priklauso kreditoriui, jis neturi teisės reikalauti išieškoti iš kito skolininko turto“²⁶¹³. Akivaizdu, jog pritarus minėtiems siūlymams iš esmės neliktų prasmės užsiimti kreditine veikla. Niekaip kitaip kaip teisine diversija tokių projektų negalima pavadinti. Ir kas gali garantuoti, kad šie projektai nebus priimti?

Šie pavyzdžiai nėra vienintelės grėsmės CK. Praėję dešimt metų atskleidė ir kitą tendenciją – dekodifikavimo, arba, kitaip tariant, kodekso nuvertimo tendenciją. Kas tai yra dekodifikacija? Tai daug įvairių veiksnių – ir sąmoningų, ir nesąmoningų, kurių padarinys – kodekso reikšmės sumažėjimas ar net visiškas nuvertinimas. Dekodifikacija vyksta keliomis kryptimis. Pirma, atskirų, specialių, vadinamųjų sektorių, įstatymų priėmimas, pavyzdžiui, atskirų įmonių rūšių, vartojimo kredito, vartotojų teisių, aplinkos apsaugos, draudimo ir t. t. Neretai sektorinis įstatymas priešpriešinamas kodeksui, teigiant, kad turi būti taikomas tik tas specialus įstatymas, o kodeksas apskritai yra nereikšmingas. Ypač tokia nuomonė būdinga atskiroms ministerijoms ir žinyboms. Antra, dekodifikaciją skatina ES teisė. Kiekvieno ES teisės akto įgyvendinimas reiškia arba svetimkūnio inkorporavimą į kodeksą, arba jo atitinkamos dalies pašalinimą. Trečia, dekodifikaciją skatina įstatymo įgyvendinamieji teisės aktai, jų gausa. Pabandykite kokioje nors ministerijoje ar žinyboje savo tiesą įrodyti remdamasis CK – biurokratui bus svarbiau jo ministro ar departamento direktoriaus priimtas teisės aktas, o ne kodeksas. Ketvirta, prie dekodifikacijos prisideda ir specializuotų

2612 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.881 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas Nr. XIP-2277 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-01]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=376058&p_query=&p_tr2=2>.

2613 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.193 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIP-2371(1). [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-01]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=423125&p_query=&p_tr2=2>.

teismų praktika. Štai tik vienas pavyzdys: CK 3.155 straipsnis nustato tėvų pareigas – auklėti, prižiūrėti vaikus. O štai šios normos taikymo pavyzdžiai konkrečiose administracinėse bylose, iškeltose tėvams: vienu atveju vaikas, grasindamas peiliu, iš kito vaiko viešojoje vietoje atėmė pinigus, antroje vaikas necenzūriniais žodžiais iškoneveikė mokytojus. Ir abi bylos baigėsi vienodai – administraciniai teismai jas nutraukė, nesant administracinio teisės pažeidimo sudėties, nes tėvai savo valdžią gali įgyvendinti tik kol vaikas namuose, t. y. kol jis ranka pasiekiamas, o jeigu jis ką nors iškrečia už namų sienų, tai tėvų valdžia jau jo nepasiekia²⁶¹⁴.

Ar CK bus pajėgus atlaikyti minėtus iššūkius, parodys laikas. Nors kodeksas galioja jau daugiau negu dešimt metų, tačiau toks laikotarpis tokios apimties ir paskirties teisės aktui yra akivaizdžiai per trumpas amžius, kad galėtumėme visapusiškai įvertinti jo reikšmę valstybei ir visuomenei. Antai 2004 m. Prancūzijos CK, minint jo 200 metų sukaktį, visiškai pelnytai buvo vadinamas monumentu. Jeigu Lietuvos CK be esminių pakeitimų „išgyvens“ bent penkiasdešimt metų, tuomet ir jį bus galima atitinkamai vertinti.

2614 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2007 m. liepos 19 d. nutarimas administracinėje byloje Nr. 1-1379/2007; Panevėžio apygardos teismo 2011 m. rugpjūčio 3 d. nutarimas administracinėje byloje Nr. ATP-124-366/2011.

NAUDOTŲ ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Lietuvos Respublikos įstatymai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. *Valstybės žinios*. 1985, Nr. 1-1.
3. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 50-1632.
4. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 123-5574.
5. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 47-1548.
6. Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 72-3475.
7. Lietuvos Respublikos atliekų tvarkymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 72-3016.
8. Lietuvos Respublikos audito įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 82-3233.
9. Lietuvos Respublikos autorių ir gretutinių teisių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 28-1125.
10. Lietuvos Respublikos aviacijos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 94-2918.
11. Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 43-1495.
12. Lietuvos Respublikos bankų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 54-1832.
13. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
14. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.
15. Lietuvos Respublikos biomedicininų tyrimų etikos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 44-1247.
16. Lietuvos Respublikos biudžetinių įstaigų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 15-669.
17. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
18. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.
19. Lietuvos Respublikos čekių įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 30-852.
20. Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 64-2569.
21. Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 70-3170.
22. Lietuvos Respublikos dizaino įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 112-4980.
23. Lietuvos Respublikos draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 94-4246.
24. Lietuvos Respublikos finansinio užtikrinimo susitarimų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 61-2183.
25. Lietuvos Respublikos finansinių priemonių rinkos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 17-627.
26. Lietuvos Respublikos firmų vardų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 63-2060.
27. Lietuvos Respublikos fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinasis įstatymas. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 31-742.

28. Lietuvos Respublikos gyventojų indėlių bankrutuojančiuose bankuose dalinio kompensavimo laikinasis įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 20-519.
29. Lietuvos Respublikos hipotekos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 63-1468.
30. Lietuvos Respublikos indėlių ir išpareigojimų investuotojams draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 65-2635.
31. Lietuvos Respublikos individualių įmonių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 112-4991.
32. Lietuvos Respublikos informacinės visuomenės paslaugų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 65-2380.
33. Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 31-1010.
34. Lietuvos Respublikos įmonių finansinės atskaitomybės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 79-3098.
35. Lietuvos Respublikos įmonių įstatymas. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 14-395.
36. Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 86-4529.
37. Lietuvos Respublikos įsakomųjų ir paprastųjų vekselių įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 30-851.
38. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl akcinių bendrovių „Lietuvos akcinis inovacinis bankas“ ir „Litimpeks“ bankas“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 107-2410.
39. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 32-1014.
40. Lietuvos Respublikos karių materialinės atsakomybės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 64-1928.
41. Lietuvos Respublikos kelių transporto kodeksas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 119-2772.
42. Lietuvos Respublikos kolektyvinio investavimo subjektų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 77-3977.
43. Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 39-961.
44. Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 30-856.
45. Lietuvos Respublikos laikinasis pagrindinis įstatymas. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 9-224.
46. Lietuvos Respublikos Lietuvos banko įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 28-890.
47. Lietuvos Respublikos mažųjų bendrijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 83-4333.
48. Lietuvos Respublikos mokėjimų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 153-6888.
49. Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 54-2140.
50. Lietuvos Respublikos nekilnojamojo turto registro įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 55-1948.
51. Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 114-5114.

52. Lietuvos Respublikos nesąžiningos komercinės veiklos vartotojams draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 6-212.
53. Lietuvos Respublikos notariato įstatymas. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 28-810.
54. Lietuvos Respublikos nuosavybės pagrindų įstatymas. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 7-167.
55. Lietuvos Respublikos odontologijos praktikos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 4-36.
56. Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 155-7980.
57. Lietuvos Respublikos paslaugų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 153-6901.
58. Lietuvos Respublikos patentų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 4-127.
59. Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 110-3992.
60. Lietuvos Respublikos pinigų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1993, Nr. 27-623.
61. Lietuvos Respublikos planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 84-3105.
62. Lietuvos Respublikos policijos rėmėjų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 60-1705.
63. Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 54-1831.
64. Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 92-2844.
65. Lietuvos Respublikos prekybos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 10-204.
66. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 42-1919.
67. Lietuvos Respublikos puslaidininkių gaminių topografijų teisinės apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 59-1655.
68. Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 89-1985.
69. Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodeksas. *Valstybės žinios*. 1969, Nr. 21-186.
70. Lietuvos Respublikos statybos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 101-3597.
71. Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 123-5512.
72. Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 112-3099.
73. Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 117-5317.
74. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 60-1948.
75. Lietuvos Respublikos transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 61-2340.
76. Lietuvos Respublikos turizmo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 85-4138.
77. Lietuvos Respublikos užsienio valiutos Lietuvos Respublikoje įstatymas. *Valstybės žinios*. 1993, Nr. 28-640.
78. Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 4-24.
79. Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 107-2688.

80. Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 60-2412.
81. Lietuvos Respublikos valstybės vėliavos ir kitų vėliavų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 115-4274.
82. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 16-411.
83. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 171-6295.
84. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 71-2555.
85. Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 12-488.
86. Lietuvos Respublikos vartotojų teisių gynimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 94-1833; 2000, Nr. 85-2581.
87. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 77-2975.
88. Lietuvos Respublikos viešųjų įstaigų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 25-752.
89. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 82-3254.
90. Lietuvos Respublikos visuomenės sveikatos priežiūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 56-2225.
91. Lietuvos Respublikos žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinasis įstatymas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 67-1656.
92. Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros, teismo veiksmais, atlyginimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 104-2618.
93. Lietuvos Respublikos žemės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 28-868.
94. Lietuvos Respublikos žemės paėmimo visuomenės poreikiams įgyvendinant ypatingos valstybinės svarbos projektus įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 49-2362.
95. Lietuvos Respublikos žmonių saugos darbe įstatymas. *Valstybės žinios*. 1993, Nr. 55-1064.
96. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1964, Nr. 33-255.
97. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinis kodeksas. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1983, Nr. 34-363.

Lietuvos Respublikos įstatymų įgyvendinamieji teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2003 m. gruodžio 19 d. įsakymas Nr. 684 „Dėl pavojingų atliekų tvarkymo licencijavimo taisyklių bei pavojingas atliekas tvarkančių įmonių darbuotojams taikomų kvalifikacinių reikalavimų ir atestavimo tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 18-552.
2. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2010 m. rugsėjo 27 d. įsakymas Nr. D1-826 „Dėl Statybos techninio reglamento STR 1.07.01:2010 „Statybą leidžiantys dokumentai“ patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 116-5944.

3. Lietuvos Respublikos finansų ministro 2012 m. balandžio 27 d. įsakymas Nr. 1K-160 „Dėl turto arba verslo vertintojų profesinės etikos kodekso patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 50-2503.
4. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2002 m. balandžio 18 d. įsakymas Nr. 56 „Dėl vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 68-2798.
5. Lietuvos Respublikos susisiekimo ministro 1996 m. spalio 31 d. įsakymas Nr. 336 „Dėl licencijos galiojimo panaikinimo“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 109-2492.
6. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1996 m. gegužės 16 d. įsakymas Nr. 267 „Dėl leidimo-higienos paso verstis komercine-ūkine veikla išdavimo“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 49-1182.
7. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. gegužės 24 d. įsakymas Nr. 248 „Dėl moters, esančios santuokoje, dirbtinio apvaisinimo tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 47-1497.
8. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2001 m. birželio 5 d. įsakymas Nr. 320 „Dėl geros vaistų platinimo praktikos taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 50-1762.
9. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. kovo 21 d. įsakymas Nr. V-180 „Dėl ūkinės komercinės veiklos rūšių, kuriomis versdamiesi fiziniai ir juridiniai asmenys privalo turėti leidimą-higienos pasą, sąrašo bei leidimo-higienos paso išdavimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 41-1319.
10. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2010 m. liepos 13 d. įsakymas Nr. V-632 „Dėl leidimų-higienos pasų išdavimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 86-4573.
11. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2001 m. birželio 20 d. įsakymas Nr. 105 „Dėl oficialiesiems testamentams prilyginamų testamentų perdavimo saugoti notarams tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 55-1970.
12. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2001 m. birželio 27 d. įsakymas Nr. 124 „Dėl pranešimo apie bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka įregistruotą santuoką formos ir pranešimo tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 57-2062.
13. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2005 m. spalio 27 d. įsakymas Nr. 1R-352 „Dėl sprendimų vykdymo instrukcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 130-4682.
14. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2006 m. gegužės 19 d. įsakymas Nr. 1R-160 „Dėl civilinės metrikacijos taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 65-2415.
15. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2009 m. liepos 16 d. įsakymas Nr. 1R-238 „Dėl testamentų registruojamų pranešimų pildymo instrukcijos ir pranešimų formų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 88-3773.
16. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir užsienio reikalų ministro 2006 m. balandžio 4 d. įsakymas Nr. 1R-105/V-55 „Dėl konsulinių pareigūnų atliekamų notarinių veiksmų atlikimo metodinių taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 39-1426.
17. Lietuvos Respublikos valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos direktoriaus 2007 m. sausio 26 d. įsakymas Nr. B1-136 „Dėl gyvūnų vežėjų leidimų išdavimo

- tvarkos aprašo ir vežamų gyvūnų prižiūrėtojų kompetencijos pažymėjimų išdavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 16-610.
18. Lietuvos Respublikos valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos direktoriaus 2001 m. kovo 1 d. įsakymas Nr. 103 „Dėl gyvūnų vežėjų licencijavimo“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 20-681.
 19. Lietuvos Respublikos valstybinio patentų biuro direktoriaus 2000 m. vasario 29 d. įsakymas Nr. 28 „Dėl firmų vardų registracijos taisyklių“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 24-641.
 20. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2005 m. spalio 12 d. įsakymo Nr. 1V-329 „Dėl leidimų laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje užsieniečiams išdavimo bei fiktyvios santuokos sudarymo, fiktyvios registruotos partnerystės ir fiktyvaus įvaikinimo įvertinimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 126-4509.
 21. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. spalio 31 d. nutarimas Nr. 449 „Dėl firmų vardų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 35-967.
 22. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 11 d. nutarimas Nr. 1123 „Dėl žyminio mokesčio tarifų bei žyminio mokesčio mokėjimo ir grąžinimo tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 89-1732.
 23. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. rugsėjo 14 d. nutarimas Nr. 1221 „Dėl naftos produktų importo, eksporto, didmeninės ir mažmeninės prekybos jais bei mažmeninės prekybos suskystintosiomis dujomis licencijavimo“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 77-1793.
 24. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. spalio 26 d. nutarimas Nr. 1390 „Dėl vertimosi veterinarine praktika ir farmacine veikla veterinarijoje licencijavimo tvarkos“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 89-2006.
 25. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. balandžio 30 d. nutarimas Nr. 516 „Dėl leidimo-higienos paso verstitis komercinė-ūkiine veikla“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 41-1017.
 26. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. spalio 23 d. nutarimas Nr. 1170 „Dėl kelių transporto veiklos licencijavimo“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 97-2464.
 27. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. spalio 7 d. nutarimas Nr. 1128 „Dėl firmų vardų registro nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 85-2544.
 28. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. gruodžio 15 d. nutarimas Nr. 1458 „Dėl konkrečių valstybės rinkliavos dydžių ir šios rinkliavos mokėjimo ir grąžinimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 108-3463.
 29. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. spalio 17 d. nutarimas Nr. 1236 „Dėl licencijuojamos telekomunikacijų veiklos rūšių sąrašo, telekomunikacijų veiklos licencijavimo sąlygų ir taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 88-2718.
 30. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. birželio 19 d. nutarimas Nr. 740 „Dėl azartinių lošimų licencijavimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 53-1876.
 31. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. gegužės 22 d. nutarimas Nr. 594 „Dėl testamentų registro steigimo ir testamentų registro nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 44-1547.
 32. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 22 d. nutarimas Nr. 67 „Dėl alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 8-230.

33. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. spalio 18 d. nutarimas Nr. 1246 „Dėl Lietuvos Respublikos hipotekos registro nuostatų, patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 90-3173.
34. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 12 d. nutarimas Nr. 1129 „Dėl nekilnojamojo turto registro nuostatų, patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. Nr. 72-3077.
35. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. vasario 28 d. nutarimas Nr. 302 „Dėl vaiko laikino išvykimo į užsienio valstybes tvarkos patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 23-858.
36. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. birželio 17 d. nutarimas Nr. 783 „Dėl keleivių, bagažo ir krovinių vežimo geležinkelių transportu licencijavimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 59-2677.
37. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. birželio 25 d. nutarimas Nr. 825 „Dėl priešgaisrinės įrangos gamybos ir jos techninės priežiūros licencijavimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 61-2805.
38. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. gruodžio 9 d. nutarimas Nr. 1572 „Dėl licencijų prekiauti antikvariniais daiktais išdavimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 98-3700.
39. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. lapkričio 12 d. nutarimas Nr. 1407 „Dėl juridinių asmenų registro įsteigimo ir juridinių asmenų registro nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 107-4810.
40. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. vasario 3 d. nutarimas Nr. 154 „Dėl visuomenės sveikatos priežiūros veiklos sričių, kurioms yra būtina visuomenės sveikatos priežiūros veiklos licencija, sąrašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 14-553.
41. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. gegužės 20 d. nutarimas Nr. 618 „Dėl didmeninės ir mažmeninės prekybos alkoholio produktais licencijavimo taisyklių ir mažmeninės prekybos alkoholiniais gėrimais prekybos ir viešojo maitinimo įmonėse taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 84-3050.
42. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. gegužės 26 d. nutarimas Nr. 634 „Dėl bešeimininkio, konfiskuoto, valstybės paveldėto, į valstybės pajamas perduoto turto, daiktinių įrodymų lobių ir radinių perdavimo, apskaitymo, saugojimo, realizavimo, grąžinimo ir pripažinimo atliekomis taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 86-3119.
43. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. kovo 15 d. nutarimas Nr. 274 „Dėl ūkinės komercinės veiklos licencijavimo metodinių nurodymų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 41-1333.
44. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. lapkričio 30 d. nutarimas Nr. 1191 „Dėl farmacinės veiklos licencijavimo taisyklių, reikalavimų kvalifikuotam asmeniui, atsakingam už gamybą ir (ar) importą, aprašo ir farmacinės veiklos licencijų formų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 132-4997.
45. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. gegužės 2 d. nutarimas Nr. 449 „Dėl Veterinarijos praktikos licencijavimo taisyklių, Juridinių asmenų veterinarinės farmacijos licencijavimo taisyklių ir Fizinių asmenų veterinarinės farmacijos licencijavimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 54-2088.

46. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. spalio 14 d. nutarimas Nr. 1295 „Dėl ekonomikos sunkmečio“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 125-5380.
47. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 m. gruodžio 7 d. nutarimas Nr. 1434 „Dėl kelių transporto veiklos licencijavimo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 152-7150.
48. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. liepos 18 d. nutarimas Nr. 937 „Dėl licencijavimo pagrindų aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 90-4697.
49. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2003 m. birželio 26 d. nutarimas Nr. N-2 (87) „Dėl moterų pavardžių darymo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 65-3009.
50. Valstybinės visuomenės sveikatos priežiūros tarnybos prie Sveikatos apsaugos ministerijos direktoriaus 2005 m. rugsėjo 9 d. įsakymas Nr. V-79 „Dėl ūkinės komercinės veiklos sąlygų visuomenės sveikatos saugos ekspertizės tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 111-4071.

Europos Sąjungos teisės aktai

1. Amsterdamo sutartis, iš dalies pakeičianti Europos Sąjungos sutartį, Europos Bendrijų steigimo sutartis ir tam tikrus su jomis susijusius aktus. [1997] OL C 340.
2. Belgijos Karalystės, Danijos Karalystės, Vokietijos Federacinės Respublikos, Graikijos Respublikos, Ispanijos Karalystės, Prancūzijos Respublikos, Airijos, Italijos Respublikos, Liuksemburgo Didžiosios Hercogystės, Nyderlandų Karalystės, Austrijos Respublikos, Portugalijos Respublikos, Suomijos Respublikos, Švedijos Karalystės, Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės (Europos Sąjungos valstybių narių) ir Čekijos Respublikos, Estijos Respublikos, Kipro Respublikos, Latvijos Respublikos, Lietuvos Respublikos, Vengrijos Respublikos, Maltos Respublikos, Lenkijos Respublikos, Slovėnijos Respublikos, Slovakijos Respublikos sutartis dėl Čekijos Respublikos, Estijos Respublikos, Kipro Respublikos, Latvijos Respublikos, Lietuvos Respublikos, Vengrijos Respublikos, Maltos Respublikos, Lenkijos Respublikos, Slovėnijos Respublikos ir Slovakijos Respublikos stojimo į Europos Sąjungą. [2012] OL L 112/10.
3. Europos Bendrijos steigimo sutarties suvestinė redakcija. [2002] OL C 325.
4. Europos Parlamento 2009 m. kovo 10 d. rezoliucija dėl pasiūlymo dėl Tarybos reglamento dėl Europos privačios bendrovės statuto [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-10-07]. <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-20090100+0+DOC+XML+V0//LT>>.
5. Europos Parlamento ir Tarybos 1997 m. balandžio 10 d. direktyva 97/13/EB dėl bendrųjų leidimų ir individualių licencijų išdavimo telekomunikacijų paslaugų srityje bendrųjų principų. [1997] OL L 117.
6. Europos Parlamento ir Tarybos 2000 m. birželio 29 d. direktyva 2000/35/EB dėl kovos su pavėluotu mokėjimu komerciniuose sandoriuose. [2000] OL L 2000.
7. Europos Parlamento ir Tarybos 2002 m. rugsėjo 23 d. direktyva 2002/65/EB dėl nuotolinės prekybos vartotojams skirtomis finansinėmis paslaugomis ir iš dalies keičianti Tarybos direktyvą 90/619/EEB bei Direktyvas 97/7/EB ir 98/27/EB. [2002] OL L 271.

8. Europos Parlamento ir Tarybos 2004 m. balandžio 21 d. direktyva 2004/39/EB dėl finansinių priemonių rinkų, iš dalies keičianti Tarybos direktyvas 85/611/EEB, 93/6/EEB ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2000/12/EB bei panaikinanti Tarybos direktyvą 93/22/EEB. [2004] OL L 145.
9. Europos Parlamento ir Tarybos 2004 m. vasario 11 d. reglamentas (EB) Nr. 273/2004 dėl narkotinių medžiagų pirmtakų (prekursorių). [2004] OL L 47.
10. Europos Parlamento ir Tarybos 2006 m. gruodžio 12 d. direktyva 2006/123/EB dėl paslaugų vidaus rinkoje. [2006] OL L 376.
11. Europos Parlamento ir Tarybos 2006 m. gruodžio 12 d. reglamentas (EB) Nr. 1896/2006, nustatantis Europos mokėjimo įsakymo procedūrą. [2006] OL L 399.
12. Europos Parlamento ir Tarybos 2007 m. liepos 11 d. reglamentas (EB) Nr. 861/2007, nustatantis Europos ieškinų dėl nedidelių sumų nagrinėjimo procedūrą. [2007] OL L 199.
13. Europos Parlamento ir Tarybos 2007 m. liepos 11 d. reglamentas (EB) Nr. 864/2007 dėl nesutartinės prievolės taikytinos teisės (Roma II). [2007] OL L 199.
14. Europos Parlamento ir Tarybos 2008 m. birželio 17 d. reglamentas (EB) Nr. 593/2008 dėl sutartinės prievolės taikytinos teisės (Roma I). [2008] OL L 177.
15. Europos Parlamento ir Tarybos 2008 m. rugsėjo 24 d. reglamentas (EB) Nr. 1008/2008 dėl oro susisiekimo paslaugų teikimo Bendrijoje bendrųjų taisyklių. [2008] OL L 293.
16. Europos Parlamento ir Tarybos 2009 m. spalio 21 d. reglamentas (EB) Nr. 1073/2009 dėl bendrųjų patekimo į tarptautinę keleivių vežimo tolimojo susisiekimo ir miesto autobusais rinką taisyklių. [2009] OL L 300.
17. Europos Parlamento ir Tarybos 2009 m. spalio 21 d. reglamentas (EB) Nr. 1072/2009 dėl bendrųjų patekimo į tarptautinio krovinių vežimo kelių transportu rinką taisyklių. [2009] OL L 300.
18. Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. gruodžio 13 d. direktyva 2011/92/ES dėl tam tikrų valstybės ir privačių projektų poveikio aplinkai vertinimo. [2012] OL L 26.
19. Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. liepos 4 d. reglamentas (ES) Nr. 650/2012 dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų paveldėjimo klausimais pripažinimo ir vykdymo bei autentiškų dokumentų paveldėjimo klausimais priėmimo ir vykdymo bei Europos paveldėjimo pažymėjimo sukūrimo. [2012] L 201.
20. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. [2012] OL C 326.
21. Europos Sąjungos sutarties suvestinė redakcija. [2010] OL C 83.
22. Europos sutartis, steigianti asociaciją tarp Europos Bendrijų bei jų Šalių Narių, iš vienos pusės, ir Lietuvos Respublikos, iš kitos pusės. *Valstybės žinios*. 1998. Nr. 11–266.
23. Komisijos 2005 m. liepos 27 d. reglamentas (EB) Nr. 1277/2005, nustatantis Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (EB) Nr. 273/2004 dėl narkotinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) ir Tarybos reglamento (EB) Nr. 111/2005, nustatančio prekybos narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais) tarp Bendrijos ir trečiųjų šalių stebėsenos taisykles, įgyvendinimo taisykles. [2005] OL L 202.
24. Konvencija dėl 1985 m. birželio 14 d. Šengeno susitarimo, sudaryto tarp Beneliukso ekonominės sąjungos valstybių, Vokietijos Federacinės Respublikos ir Prancūzijos

- Respublikos vyriausybių, dėl laipsniško jų bendrų sienų kontrolės panaikinimo įgyvendinimo. [2000] OL L 239/19.
25. Konvencija dėl Čekijos Respublikos, Estijos Respublikos, Kipro Respublikos, Latvijos Respublikos, Lietuvos Respublikos, Vengrijos Respublikos, Maltos Respublikos, Lenkijos Respublikos, Slovėnijos Respublikos ir Slovakijos Respublikos prisijungimo prie Konvencijos dėl sutartinės prievolės taikytinos teisės, pateiktos pasirašyti 1980 m. birželio 19 d. Romoje, ir prie Pirmojo ir Antrojo protokolų dėl Europos Bendrijų Teisingumo Teismo įgaliojimų aiškinti šią konvenciją. [2005] OL C 169.
 26. Konvencija dėl sutartinės prievolės taikytinos teisės. [2005] OL C 169/10.
 27. Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos bendrijos steigimo sutartį. [2007] OL C 306/1.
 28. Preliminary programme of the European Economic Community for a consumer protection and information policy. [1975] OL C 92.
 29. Tarybos 1968 m. kovo 9 d. direktyva 68/151/EEB dėl apsaugos priemonių, kurių valstybės narės, siekdamos suvienodinti tokias apsaugos priemones visoje Bendrijoje, reikalauja iš Sutarties 58 straipsnio antroje pastraipoje apibrėžtų bendrovių, jų narių ir kitų interesų apsaugai, koordinavimo. [1968] OL L 65/8.
 30. Tarybos 1976 m. gruodžio 13 d. direktyva 77/91/EEB dėl apsaugos priemonių, kurių valstybės narės, siekdamos tokias priemones suvienodinti, reikalauja iš Sutarties 58 straipsnio antroje pastraipoje apibrėžtų akcinių bendrovių, jų narių ir kitų interesų apsaugai, bendrovės steigiant, palaikant ir keičiant jų kapitalą, koordinavimo. [1977] OL L 26.
 31. Tarybos 1984 m. balandžio 10 d. direktyva, grindžiama Europos ekonominės bendrijos steigimo sutarties 54 straipsnio 3 dalies g punktu dėl asmenų, atsakingų už įstatymu numatytą apskaitos dokumentų audito atlikimą, patvirtinimo. [1984] OL L 126.
 32. Tarybos 1986 m. gruodžio 18 d. direktyva 86/653/EEB dėl valstybių narių įstatymų, susijusių su savarankiškai dirbančiais prekybos agentais. [1986] OL L 382/17.
 33. Tarybos 1992 m. gegužės 21 d. direktyva 92/43/EEB dėl natūralių buveinių ir laukinės faunos bei floros apsaugos. [1992] OL L 206.
 34. Tarybos 1993 m. balandžio 5 d. direktyva Nr. 93/13/EB dėl nesąžiningų sąlygų vartojimo sutartyse. [1993] OL L 95/29.
 35. Tarybos 2000 m. gegužės 29 d. reglamentas (EB) Nr. 1346/2000 dėl bankroto bylų. [2000] OL L 160.
 36. Tarybos 2000 m. gruodžio 22 d. reglamentas (EB) Nr. 44/2001 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo bei vykdymo užtikrinimo. [2001] OL L 12.
 37. Tarybos 2001 m. gegužės 28 d. reglamentas (EB) Nr. 1206/2001 dėl valstybių narių teismų tarpusavio bendradarbiavimo renkant įrodymus civilinėse ar komercinėse bylose. [2001] OL L 174.
 38. Tarybos 2003 m. lapkričio 27 d. reglamentas (EB) Nr. 2201/2003 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų, susijusių su santuoka ir tėvų pareigomis, pripažinimo bei vykdymo, panaikinantį Reglamentą (EB) Nr. 1347/2000. [2003] OL L 338.

39. Tarybos 2003 m. sausio 27 d. direktyva 2003/8/EB, numatanti teisės kreiptis į teismą įgyvendinimo tarptautiniuose ginčiuose pagerinimą nustatant minimalias bendras teisinės pagalbos tokiems ginčams taisykles. [2003] OL L 26.
40. Tarybos 2004 m. gruodžio 22 d. reglamentas (EB) Nr. 111/2005, nustatantis prekybos narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais) tarp Bendrijos ir trečiųjų šalių stebėsenos taisykles, įgyvendinimo taisykles. [2005] OL L 202
41. Tarybos 2008 m. gruodžio 18 d. reglamentas (EB) Nr. 4/2009 dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo bei bendradarbiavimo išlaikymo prievolių srityje. [2009] OL L 7.
42. Tarybos 2010 m. gruodžio 20 d. reglamentas (ES) Nr. 1259/2010, kuriuo įgyvendinamas tvirtesnis bendradarbiavimas santuokos nutraukimui ir gyvenimui skyrium taikytinos teisės srityje. [2010] OL L 343.

Tarptautinės teisės aktai:

1. Konvencija dėl civilinio proceso. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 97-4255.
2. Konvencija dėl esimo įvykiams taikytinos teisės. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 75-2639.
3. Konvencija dėl ekstradicijos. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 34.
4. Konvencija dėl informacijos apie užsienio teisę. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 16-414.
5. Konvencija dėl išlaikymo pareigoms taikytinos teisės. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 38-1291.
6. Konvencija dėl įrodymų civilinėse arba komercinėse bylose paėmimo užsienyje. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 44-1250.
7. Konvencija dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, pripažinimo, vykdymo ir bendradarbiavimo tėvų pareigų ir vaikų apsaugos priemonių srityje. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 91-4125.
8. Konvencija dėl nesantuokinių vaikų teisinio statuso. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 60-1404.
9. Konvencija dėl pramoninės nuosavybės saugojimo. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 75-1796.
10. Konvencija dėl tarptautinės teisės kreiptis į teismą. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 44-1251.
11. Konvencija dėl tarptautinio prekių pirkimo–pardavimo sutarčių. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 102 -2283.
12. Konvencija dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 51-1928.
13. Konvencija dėl tarptautinių sutarčių teisės. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 13-480.
14. Konvencija dėl testamentų registravimo sistemos sukūrimo. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 77-2667.
15. Konvencija dėl užsienio valstybėse išduotų dokumentų legalizavimo panaikinimo. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 68-1699.
16. Konvencija dėl valdžios institucijų įgaliojimų ir taikytinos teisės nepilnamečių apsaugos srityje. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 75-2640.
17. Konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 76-1764.

18. Lietuvos Respublikos ir Armėnijos Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 7-189.
19. Lietuvos Respublikos ir Kinijos Liaudies Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos civilinėse ir baudžiamosiose bylose. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 75-2642.
20. Lietuvos Respublikos ir Moldovos Respublikos sutarties dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 19-440.
21. Nuteistųjų asmenų perdavimo konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 42.
22. Sutartis dėl intelektualinės nuosavybės teisių aspektų, susijusių su prekyba. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 46-1620.
51. Šventojo Sosto ir Lietuvos Respublikos sutartis dėl santykių tarp Katalikų bažnyčios ir Valstybės teisinių aspektų. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 67-2014.
23. Tarptautinio valiutos fondo steigimo sutartis. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 41-1169.
24. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288.
25. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497.
26. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000.
27. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 96-3016.

Kiti dokumentai

1. Advokatų etikos kodeksas, patvirtintas 2005 m. balandžio 8 d. visuotiniame advokatų susirinkime. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 130-4681.
2. *Agreement Between the Federal Republic of Germany and French Republic on the Optional Matrimonial Property Regime of the Community of Accrued Gains* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-01-06] <<http://www.carlorimini.com/convenzione.pdf>>.
3. *Avant-projet de réforme du droit des obligations et du droit de la prescription (Avant-projet Catala)*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-07]. <http://www.justice.gouv.fr/art_pix/RAPPORTCATALASEPTEMBRE2005.pdf>.
4. *Commission on European Contract Law. The Principles of European Contract Law 1999 (PECL)* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-16]. <http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/PECL%20engelsk/engelsk_partI_og-II.htm>.
5. *Draft Common Frame of Reference (DCFR). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law in An Outline Edition* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-11]. <http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf>.
6. *Estijos Respublikos komercinis kodeksas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-01]. <http://www.fifoost.org/estland/recht/commercial_code/node22.php>.
7. *European Group on Tort Law. Principles of European Tort Law*. Vienna: Springer-Verlag, 2004.
8. Europos Centrinio Banko 2004 m. birželio 3 d. nuomonė CON/2004/20. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-01]. <http://www.ecb.int/ecb/legal/pdf/en_con_2004_20_f-sign.pdf>.

9. Europos Parlamento Vidaus rinkos ir vartotojų apsaugos komiteto 2006 m. gegužės 17 d. darbo dokumentas dėl Europos sutarčių teisės ir *acquis* peržiūros: esama padėtis ir termino „vartotojas“ samprata [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-24]. <http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dt/615/615453/615453lt.pdf>.
10. Italian Civil Code and complementary Legislation. New revised and updated edition by Maris Beltramo. *Oceana publication, INC Dobbs Ferry*. N. Y., 1993.
11. *JAV Luizianos valstijos civilinis kodeksas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-27]. <<http://www.legis.state.la.us/lss/lss.asp?doc=109337>>.
12. *Kanados Kvebeko provincijos civilinis kodeksas*. <<http://www.justice.gouv.qc.ca/francais/sujets/glossaire/code-civil.htm>>.
13. *Kanonų teisės kodeksas*. Vilnius: Sietuvos vyskupų konferencija, 2012.
14. Komisijos 2007 m. gruodžio 12 d. darbinis dokumentas dėl direktyvos dėl buveinės perkėlimo poveikio vertinimo ataskaitos. II dalis. (I priedas) [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-10-07]. <http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/shareholders/ia_transfer_122007_part2_en.pdf>.
15. Komisijos 2008 m. birželio 25 d. pasiūlymas dėl Tarybos reglamento dėl Europos privačiosios bendrovės statuto, 2008/0130 (CNS) [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-01-13]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0396:FI N:LT:PDF>>.
16. Komisijos 2012 m. birželio 8 d. komunikatas (COM (2012) 261 final) Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui dėl Paslaugų direktyvos įgyvendinimo: partnerystė siekiant augimo paslaugų sektoriuje 2012–2015 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-11-16]. <<http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?val=680312:cs&lang=lt&list=680312:cs,506156:cs,&pos=1&page=1&nbl=2&pgs=10&hwords=nesitaikstys~&checktexte=checkbox&visu=#texte>>.
17. Komisijos pasiūlymas dėl Tarybos reglamento dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo, susijusių su registruotos partnerystės turtinėmis pasekmėmis [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-07-01]. <http://www.tm.lt/dok/EK_2011-03-18.pdf>.
18. Komisijos pasiūlymas dėl Tarybos reglamento dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, teismo sprendimų pripažinimo ir vykdymo, susijusių su sutuoktinių turto teisiniu režimu [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-07-01]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0126:FIN:LT:HTML>>.
19. Komisijos pasiūlymas dėl Tarybos reglamento, iš dalies keičiančio Reglamentą (EB) Nr. 2201/2003 dėl jurisdikcijos ir nustatantis taikytinos teisės taisykles bylose, susijusiose su santuoka [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-07-01]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52006PC0399:LT:NOT>>.
20. *Latvijos Respublikos civilinis kodeksas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-01]. <http://www.tiesas.lv/files/ties_darb_reg_norm_akti/civillikums.pdf>.
21. *Lenkijos Konstitucinio Tribunolo 1992 m. vasario 11 d. sprendimas Nr. K14/91* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-11-14]. <<http://www.trybunal.gov.pl/orzeczenia/otk.htm>>.
22. *Lenkijos Respublikos civilinis kodeksas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-01]. <<http://www.ejcl.org/112/greenbookfinal-2.pdf>>.

23. *Licencijuojamų veiklos rūšių ir institucijų išduodančių licencijas sąrašas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-15]. <<http://www.vmi.lt/lt/?itemId=101421>>.
24. *Lietuvos Banko pranešimai. Lietuvos ekonomikos raida ir perspektyvos* [interaktyvus]. 2008-01-24, 2008-07-25, 2008-10-23 [žiūrėta 2012-01-24]. <http://www.lb.lt/mp_archyvas_1>.
25. *Lietuvos laisvosios rinkos instituto licencijavimo analizė ir pasiūlymai* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-15]. <http://www.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/licencijavimas_analize_ir_pasiulymai/2369;read;1> [nuoroda „Licencijavimas: analizė ir pasiūlymai“ (pdf)].
26. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. spalio 3 d. posėdžio stenograma* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-15]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=251053>.
27. Lietuvos Respublikos ekonomikos ministro 1996 m. lapkričio 27 d. aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo 6, 11, 13, 14, 15, 19 ir 21 straipsnių pakeitimo ir papildymo 111 straipsniu įstatymo projekto [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-15]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=33199>.
28. *Lietuvos Respublikos Seimo 2000 m. liepos 18 d. posėdžio stenograma* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-16]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=105669&Condition2=>
29. *Lietuvos Respublikos Seimo 2000 m. sausio 11 d. posėdžio stenograma* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-16]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=93922>.
30. Lietuvos Respublikos ūkio ministerijos užsakymu atliktas taikomasis mokslinio tyrimo darbas „Gyvenamųjų vietovių infrastruktūros plėtros analizė, vertinimas ir galimybės“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-01] <<http://www.ukmin.lt/web/lt/investicijos/investiciju-analizes-tyrimai-studijos>>.
31. Lietuvos Respublikos ūkio ministro 2009 m. birželio 16 d. aiškinamasis raštas dėl Valstybės vėliavos ir kitų vėliavų įstatymo 2, 3, 16, 17, 18 straipsnių, šeštojo skirsnio pavadinimo pakeitimo ir 14, 15 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymo projekto [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-15]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=346204>.
32. *Lietuvos Respublikos valstybinio patentų biuro 2010 metų metinė apžvalga* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-31]. <www.vpb.gov.lt>.
33. *Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lietuvos vyskupų konferencijos 2001 07 11 laikinas susitarimas „Dėl Katalikų bažnyčios nustatytų tvarka sudarytų santuokų įtraukimo į valstybinę apskaitą“* (neskelbiama).
34. *Lietuvos statistikos departamento pranešimas spaudai* 2011-11-29 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-01-24]. <<http://www.stat.gov.lt/lt/news/view?id=9311&PHPSESSID=b87b68cc8b240cd852aca3e603c80a58>>.
35. *Mazosios bendrijos teisinio reguliavimo koncepcija* [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-07-07]. <http://www.ukmin.lt/lt/veikla/veiklos_sritys/svv/VA_gerinimas/Mazosios_bendrijos_koncepcija.pdf>.
36. Neasocijuotų viešosios vertybinių popierių apyvartos tarpininkų etikos kodeksas, patvirtintas Vertybinių popierių komisijos 1998 m. vasario 6 d. nutarimu Nr. 5. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 18-447.

37. *Olandijos civilinis kodeksas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-06-28]. <<http://www.dutchcivillaw.com/civilcodebook01.htm>>.
38. *Partnerystės (bendro gyvenimo neįregistravus santuokos) įstatymo projektas Nr. IXP-3272*. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=227530&p_query=&p_tr2=2 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-12-09].
39. *Pasaulio sveikatos organizacijos tarptautinė statistinė ligų ir sveikatos problemų klasifikacija* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-11]. <<http://apps.who.int/classifications/icd10/browse/2010/en#/Z70-Z76>>.
40. *Prancūzijos civilinis kodeksas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-10-03]. <http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_civil_textA.htm>.
41. *Prancūzijos komercinis kodeksas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-11-23]. <<http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000005634379&dateTexte=20050101>>.
42. *Principles of European Family Law Regarding Parental Responsibilities*. <<http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Principles-PR-English.pdf>>.
43. *Principles of European Tort Law. Text and Commentary*. European Group on Tort Law, European Centre of Tort and Insurance Law. Wien, New York: Springer, 2005.
44. *Principles of the Existing EC Contract Law (Acquis Principles). Contract II. General Provisions, Delivery of Goods, Package Travel and Payment Services*. Sellier. European Law Publishers, 2009.
45. *Restatement (Third) of Agency* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-01]. <<http://www.wmitchell.edu/academics/curriculum/courses/assignments/Restatement%20Third%20of%20Agency.pdf>>.
46. *RTFSR santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas*. Vilnius, 1954.
47. *Rusijos Federacijos civilinis kodeksas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-03] <<http://www.russian-civil-code.com/PartI/SectionII/Subsection1/Cher19.html>>.
48. *Šveicarijos lyginamosios teisės instituto studija apie azartinius lošimus* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <http://ec.europa.eu/internal_market/services/docs/gambling/study2_en.pdf>.
49. Teisingumo ir vidaus reikalų tarybos 2005 m. kovo 14 d. susitikimo dėl Europos Parlamento ir Tarybos reglamento, sukuriančio Europos teismo įsakymo procesą, projekto medžiaga (neskelbiama).
50. *The American Law Institute and the National Conference of Commissioners on Uniform State Laws. Uniform Commercial Code*. <<http://www.law.cornell.edu/ucc/ucc.table.html>> [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-10].
51. *The Guidelines for Managing and Reporting on Intangibles*. MERITUM project. 2001 [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-05-12]. <http://www.pnbukh.com/site/files/pdf_filer/MERITUM_Guidelines.pdf>.
52. *The Principles of European Contract Law. Parts I and II. Prepared by the Commission on European Contract Law*. Edited by O. Lando, H. Beale. The Hague: Kluwer Law International, 2000.
53. *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2010* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-16]. <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/blackletter2010-english.pdf>>.

54. VĮ Registrų centro statistiniai duomenys [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-03-01]. <<http://www.registrucentras.lt/jar/stat/kap.php?kap=IKI500K&fok=310>>.
55. Vokiečių imperijos civilinis kodeksas. Kaunas, 1927.
56. Vokietijos Federacijos civilinis kodeksas [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-30]. <<http://www.iuscomp.org/gla/statutes/BGBrest.htm>>.
57. Washington declaration of international family relocation. <http://www.hcch.net/upload/decl_washington2010e.pdf>.
58. World Intellectual Property Organization. WIPO Intellectual Property Handbook: Policy, Law and Use [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-15]. <<http://www.wipo.int/export/sites/www/about-ip/en/iprm/pdf/foreword.pdf>>.
59. Žalioji knyga dėl Vartotojų acquis persvarstymo [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-01]. <http://ec.europa.eu/consumers/cons_int/safe_shop/acquis/green-paper_cons_acquis_lt.pdf>.

Specialioji literatūra:

1. Abramavičius A. et al. *Baudžiamoji teisė*. Bendroji dalis. Vadovėlis. 3 leidimas. Vilnius: Eugrimas, 2001.
2. Abramavičius A., Mikelėnas V. *Įmonių vadovų teisinė atsakomybė*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 1999.
3. Allen T. *Property and the Human Rights Act 1998*. Oxford: Hart Publishing. 2005.
4. Ambrasienė D. Asmenų pasikeitimas prievolėje (kai kurie teoriniai ir praktiniai aspektai). *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 96–114.
5. Ambrasienė D. et al. *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
6. Ambrasienė D. Rankpinigiai kaip prievolių užtikrinimo būdas. *Justitia*. 2000, 4-5: 28–29.
7. Ambrasienė D. Sutartinių prievolių užtikrinimo rankpinigiais problemos. Iš: *Prievolių įvykdymo užtikrinimo teisinės problemos*. Teminis straipsnių rinkinys. Sudarytojas P. V. Rasimavičius. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
8. Ambrasienė D., Cirtautienė S. Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar *sui generis*. *Jurisprudencija*. 2008, 10 (112): 52–63.
9. Anderson H. Directors' Liability to Creditors – What are the Alternatives? *Bond Law Review*. [interaktyvus]. 2006, 18 (2) [žiūrėta 2011-04-20]. <<http://publications.bond.edu.au/bLietuvos Respublikos/vol18/iss2/1>>.
10. Andriulis V. et al. *Lietuvos teisės istorija*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2002.
11. Andriulis V. et al. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2004.
12. Andriulis V. *Lietuvos Statutų (1529, 1566, 1529 m.) šeimos teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
13. Andriulis V. Lietuvos valstybės teisinės sistemos formavimo (1918.II.16.-1940.06.15.) bruožai. *Lietuvos valstybės teisės aktai (1918.II.16.-1940.VI.15.)*. Vilnius, 1996.
14. Andruskevičius A. *Administracinės teisės principai ir normų ribos*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.

15. Antonioli L., Fiorentini F. (eds.) *A Factual Assessment of the Draft Common Frame of Reference*. Munchen: Sellier. European Law Publishers, 2010.
16. Arenas T., Lavanderos L. Intellectual Capital: Object or Process? *Journal of Intellectual Capital*. 2008, 9 (1): 77–85.
17. Arlauskas S. *Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
18. Armour J. *Legal Capital: An Outdated Concept?* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-19]. <http://ssrn.com/abstract_id=910826>.
19. Armour J., Hansmann H., Kraakman R. *What is Corporate Law?* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-19]. <<http://ssrn.com/abstract=1436551>>.
20. Avi-Yonah S. R. The Cyclical Transformations of Corporate Form: A Hystorical Perspective on Corporate Social Responsibility. *Michigan Law and Economics Research Paper* [interaktyvus]. Feb 2005, 05-003.
21. Aviža S. Nuosavybės išsaugojimas – samprata ir funkcinė paskirtis. *Teisė*. 2006, 61.
22. Aviža S. Nuosavybės išsaugojimo išlygos panaudojimas prieš trečiuosius asmenis Lietuvos teismų praktikoje. *Justitia*. 2010, 2 (74): 76-82.
23. Bachner T. *Creditor Protection in Private Companies. Anglo-German Perspectives for a European Legal Discourse*. New York: Cambridge University Press, 2009.
24. Ball J. The Boundaries of Property Rights in English Law. *Electronic Journal of Comparative Law* [interaktyvus]. 2006, 10 (3) [žiūrėta 2011-06-01]. <<http://www.ejcl.org/103/art103-1.pdf>>.
25. Baranauskas E. Ar teismui lengva išlikti tik interpretatoriumi? *Jurisprudencija*. 2009, 2 (116): 201-210.
26. Baranauskas E. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romeo universitetas, 2007.
27. Baranauskas E. et al. *Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romeo universitetas, 2010.
28. Baranauskas E. Įkeitimo teisinė prigimtis. *Jurisprudencija*. 2002, 24 (16): 127-132.
29. Baranauskas E. *Įkeitimo teisinis reguliavimas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
30. Baranauskas E. Įmonės įkeitimas. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 124-127.
31. Baranauskas E. Kai kurie hipotekos teisinio reguliavimo probleminiai aspektai. *Prievolių įvykdymo užtikrinimo teisinės problemos*. Teminis straipsnių rinkinys. Sudarytojas P. V. Rasimavičius. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
32. Baranauskas E. Kai kurios įkeitimo teisinio reguliavimo problemos. *Jurisprudencija*. 1999, 14 (6): 23-34.
33. Baranauskas E., Zapolskis P. The Effect of Change in Circumstances on the Performance of Contract. *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118): 197-216.
34. Barrot J. *Europos civilinės justicijos teisės aktai – po dešimties metų. Teismo bendradarbiavimo civilinėse ir komercinėse bylose Bendrijos įstatymų rinkinio pratarmė*. Liuksemburgas: Europos Sąjungos leidinių biuras, 2009.
35. Barth R. 1985–2005: The Development of EU Law on Licencing Procedures. In Ormond T., Führ M., Barth R. (eds). *Environmental Law and Policy at the Turn of the 21st Century. Liber amicorum Betty Gebers*. Berlin: Lexxion Verlag, 2006.

36. Beale H. *Chitty on Contracts*. 29th edition. Vol. I. *General principles*. London: Sweet & Maxwell, 2004.
37. Beale H. et al. *Cases, Materials and Text on Contract Law*. 2nd edition. Oxford: Hart Publishing, 2010.
38. Beale H. et al. *Cases, Materials and Text on Contract Law*. Oxford: Hart Publishing, 2002.
39. Beale H., Hartkamp A., Kötz H., *Casebooks on the Common Law of Europe: Contract Law*. Oregon: Hart Publishing, 2002.
40. Beatson J. *Unjustified enrichment*. Oxford: Hart, 2003.
41. Beatson J., Schrage E. (eds.) *Cases, Materials and Texts on Unjustified Enrichment*. Oxford/ Portland/OR: Hart Publishing, 2003.
42. Bell J. The Development of Tort Law. In H. Koziol., B. C. Steininger (eds.) *European Tort Law 2007. Tort and Insurance Law, Yearbook*. Vienna/NewYork: Springer, 2008.
43. Bendorienė A. et al. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Antra pataisyta laida. Vilnius: Alma littera, 2003.
44. Ben-Shahar O. Agreeing to Disagree: Filling Gaps in Deliberately Incomplete Contracts. *Michigan Law and Economics* [interaktyvus]. 2004, Research Paper No. 04-002. [žiūrėta 2011-06-01]. <<http://www.law.umich.edu/centersandprograms/lawandeconomics/abstracts/2004/Documents/ben-shahar04-02.pdf>>.
45. Berger V. *Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija*. Vilnius: Pradai, 1997.
46. Berle A., Means G. *Corporation and Private Property*. New Brunswick/New Jersey: 10th Edition, 2009.
47. Bermann G. A., Picard E. *Introduction to French Law*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2008.
48. Beurskens M., Noack U. Modernizing the German GmbH – Mere Window Dressing or Fundamental Redesign? *European Business Organization Law Review*. 2008, 9: 97–124.
49. Beurskens M., Noack U. The Reform of German Private Limited Company: Is the GmbH Ready for the 21st Century? Special Issue Reform of Germany's Private Limited Company (GmbH). *German Law Journal*. 2008, 9 (9): 1069–1092.
50. Birštonas R. et al. *Intelektinės nuosavybės teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2010.
51. Bismuth A., Tojo Y. Creating Value from Intellectual Assets. *Journal of Intellectual Capital*. 2008, 9 (2): 228-245.
52. Bitė V. *Uždarosios bendrovės akcijų pardavimas, kaip verslo perdavimo būdas*. Doktoro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009.
53. Bitinas A. et al. *Socialinės apsaugos teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
54. Boele-Woelki K. (ed.) *Debates in Family Law around the Globe at the Dawn of the 21st Century*. Intersentia, 2009.
55. Boele-Woelki K. (ed.) *Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe*. Intersentia, 2003.
56. Boele-Woelki K., Martiny D. *The Commission of European Family Law (CEFL) and its Principles of European Family Law Regarding Parental Responsibilities*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-12-05]. <<http://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs12027-007-0011-x.pdf>>.

57. Boele-Woelki K. *The Principles of European Family Law: its Aims and Prospects* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-12-05]. <<http://www.utrechtlawreview.org/publish/articles/000012/article.pdf>>.
58. Boele-Woelki K., et al. *Principles of European Family Law Regarding Divorce and Maintenance Between Former Spouses*. Antwerp-Oxford: Intersentia, 2004.
59. Boele-Woleki K., Sverdrup T. (eds.) *European Challenges in Contemporary Family Law*. Intersentia, 2008.
60. Bone, R. G. Hunting Goodwill: A History of the Concept of Goodwill in Trademark Law. *Berkeley Center for Law and Technology*. 2006, 86: 547-622.
61. Bonell M. J. Agency. In Hartkamp A. et al. (eds.) *Towards a European Civil Code*. 4th revised and expanded edition. Nijmegen: Kluwer Law International, 2011.
62. Bork R. Abschaffung des Eigenkapitalersatzrechts zugunsten des Insolvenzrechts? *Zeitschrift für Unternehmens-Und Gesellschaftsrecht*. 2007, 36 (2): 250-270.
63. Bublienė D. Silpnės šalies apsaugos principo įgyvendinimas kontroliuojant nesąžiningas vartojimo sutarčių sąlygas. *Jurisprudencija*. 2007, 9 (99): 41-47.
64. Bublienė D. Tarptautinės privatinės teisės normos ir nesąžiningų sąlygų direktyva. *Teisė*. 2006, 59: 28-45.
65. Bublienė D. *Vartojimo sutarčių nesąžiningų sąlygų kontrolė*. Vilnius: Registrų centras, 2009.
66. Bublienė D. *Vartotojų teisė į informaciją pagal naująją vartotojų teisių direktyvą: žingsnis pirmyn? Vartotojų teisių apsaugos teisiniai aspektai Europos Sąjungoje*. Vilnius, 2011.
67. Burrows A., McKendrick E. *Cases and Materials on the Law of Restitution*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
68. Busch D. et al. *The Principles of European Contract Law and Dutch Law. A Commentary*. The Hague/London/New York: Ars Aequi Libri, Nijmegen & Kluwer Law International, 2002.
69. Busch D. Indirect Representation and the Lando Principles. An Analysis of Some Problem Areas from the Perspective of English Law. *International Journal of Comparative Law* [interaktyvus]. 1998 December, 2 (3), p. 14 [žiūrėta 2011-09-01]. <<http://www.ejcl.org/23/art23-1.html>>.
70. Busch D. Unauthorised Agency in Dutch Law. In Busch D., Macgregor L. J. (eds.) *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
71. Caenegem van W. *Intellectual Property and Intellectual Capital. Law Papers* [interaktyvus]. Bond University, 2002. [žiūrėta 2011-09-01]. <http://epublications.bond.edu.au/law_pubs/20/>.
72. Cahn A. Equitable Subordination of Shareholder Loans? *European Business Organization Law Review*. 2006, 7: 287-300.
73. Cairns W. *Europos Sąjungos teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 1999.
74. Camus A. *Rinktinės esė*. Vilnius: Baltos lankos, 2002.
75. Canaris C. W., Grigoleit H. C. Interpretation of Contract. In Stone R. (ed.) *Modern Law of Contract*. London, 2004.
76. Carbonnier J. *Droit civil. Les obligations*. Paris: PUF, 1996.

77. Casper M. Liability of the Managing Director and Shareholder in the GmbH (Private Limited Company) in Crisis. Special Issue Reform of Germany's Private Limited Company (GmbH). *German Law Journal*. 2008, 09 (9): 1125–1140.
78. Cheffins B. *Company Law: Theory, Structure and Operation*. Oxford: Clarendon Press, 1997.
79. Cheltenham S. W. *EU Consumer Law and Policy*. Northampton: Edward Elgar, 2005.
80. Cirtautienė S. *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas*. Vilnius: Justitia, 2008.
81. Cirtautienė S. *Šiuolaikinė neturtinės žalos atlyginimo kaip civilinių teisių gynimo būdo koncepcija*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.
82. Cirtautienė S., Vasarienė D. Social purpose of private property. *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118): 105–122.
83. Clarck H., Glowinsky J. C. *Domestic Relations. Cases and Problems*. West Publishing, CO. 1998.
84. *Convergence and Divergence of Family Law in Europe*. Antokolskaia M. (ed.). Antwerp/Oxford/Portland, OR: Intersentia, 2007.
85. Coquelet M-L. et al. *Droit financier*. Dalloz, 2008.
86. Cornu G. *Vocabulaire juridique*. Paris: PUF, 2003.
87. Cvelich M. Vedybų sutarties vieta sutarčių sistemoje. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 144–154.
88. Čirbaitė M. Paveldėjimas Europoje (nuo Airijos iki Vokietijos). *Notariatas*. 2010, 9: 39–113.
89. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2000.
90. Dal Pont G. E. *Law of Agency. 2nd Edition*. Chatswood NSW: LexisNexis Butterworths, 2008.
91. Dambrauskaitė A. Daikto sulaikymas – alternatyvus prievolių įvykdymo užtikrinimo būdas? Iš: *Prievolių įvykdymo užtikrinimo teisinės problemos*. Teminis straipsnių rinkinys. Sudarytojas P. V. Rasimavičius. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
92. Dambrauskaitė A. Neįmanomumo įvykdyti prievolę įtaka sandorių galiojimui: principo „*Imposibillium nulla obligatio est*“ taikymas šiuolaikinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2009, 3 (117): 313–337.
93. Dambrauskaitė A. Paveldėjimo teisių perleidimo sandoriai. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 111–133.
94. Dambrauskaitė A. Restitucijos taikymo sandorių pripažinimo negaliojančiais bylose problemos. *Jurisprudencija*. 2003, 37 (29): 79–88.
95. Dambrauskaitė A. *Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės*. Vilnius: Justitia, 2009.
96. Dambrauskaitė A. Sandorių pripažinimas negaliojančiais ir sąžiningo įgijėjo interesų apsauga. *Jurisprudencija*. 2002, 28: 23–33.
97. Dambrauskaitė A. Sandorių pripažinimo negaliojančiais daiktiniai teisiniai aspektai. *Justitia*. 2008, 4 (70): 36–44.
98. Dambrauskaitė A. *Sandorių pripažinimo negaliojančiais teisinės pasekmės – Lietuvos ir Prancūzijos teisės lyginamieji aspektai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
99. Dambrauskaitė A. Vienašaliai sandoriai paveldėjimo teisėje: valios išreiškimo forma ir teisinės pasekmės. *Jurisprudencija*. 2008, 2 (104): 73–83.

100. David R. Frustration of Contract in French Law. *Journal of Comparative Legislation and. International Law, Third Series*. 1946, 28 (3/4): 551-605.
101. Davies P. Gower & Davies: *The Principles of Modern Company Law*. 8th edition. London: Sweet & Maxwell, 2008.
102. *Demografijos metraštis 2010*. Vilnius: LSD, 2011.
103. Drazdauskas S. *Favor contractus* principas Lietuvos sutarčių teisėje. *Teisė*. 2007, 64: 22–33.
104. Driukas A. Ieškinio senaties instituto raida Lietuvoje: materialiniai ir procesiniai aspektai. *Jurisprudencija*. 2003, 39 (31): 89-102.
105. Driukas A., Valančius V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. IV tomas. Vilnius: VĮ „Registrų centras“, 2009.
106. Drygala T. Directors Liability in the Member States of the EU. In Lutter M. (ed.) *Legal Capital in Europe*. Berlin: De Gruyter Recht, 2006.
107. Drobniņ U. Certificateless Securities. In King D. B. (ed.). *Essays on comparative commercial and consumer law*. Littleton: Fred B. Rothman & Co., 1992.
108. Druey J. N. *Gründniss des Erbrechts*. Bern: Stämpfli, 2002.
109. Drury R. *The European Private Company. The Internationalization of Companies and Company Laws*. 1st edition. Copenhagen: DJØF Publishing, 2001.
110. Dziegoraitis A. Vienašalių sandorių tarybinėje civilinėje teisėje klausimu. *Teisė*. 1978, 14: 53–59.
111. Edwards V. *Europos Sąjungos bendrovių teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
112. Epstein A. R. *Takings: Private Property and the Power of Eminent Domain*. Harvard University Press, 1985.
113. *European Contract Law. Materials for a Common Frame of Reference: Terminology, Guiding Principles, Model Rules*. Sellier European Law Publishers, 2008.
114. *Europos Sąjungos ir kitų šalių patirties verslo perdavimo srityje analizė*. (Čepas A., Mačernytė-Panomariovienė I., Kiršienė J., Griškevič L., Lankauskas M., Želvys A.). Mokslo tyrimas. Vilnius: Teisės institutas, 2005.
115. Ewang F. *An Analysis and Critique of the EU's Minimum Capitalization Requirement* [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-12-30]. <<http://ssrn.com/abstract=1015708>>.
116. Ezrachi A. *EU Competition Law. An Analytical Guide to the Leading Cases*. Oxford/Portland/OR: Hart Publishing, 2012.
117. Farnsworth E. A. *Farnsworth on contracts*. Aspen Publisher, 2004.
118. Fleischer H. The Responsibility of the Management and its Enforcement. In Ferrarini G., Hopt K., Winter J., Wymeersch E. (eds.) *Reforming Company and Takeover Law in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
119. Flume W. *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts. Bd. 2. Das Rechtsgeschäft*. Berlin: Springer-Verlag, 1992.
120. Gaivenis V., Valiulis A. V. *Turto paveldėjimas: klausimai ir atsakymai*. Vilnius: Justitia, 2002.
121. Gandolfi G. et al. *Code européen des contrats. Avant - projet, Livre 1er, 2ème éd*. Milan, 2004.
122. Garalevičius Z. Franšizės sutartis: nuo teisinės analizės ekonominės analizės link. *Teisės problemos*. 2007, 4 (58): 85–101.

123. Garner B. A. *Black's Law Dictionary*. The United States of America: Thomson Reuters, 2009.
124. Geimer R. *Internationales Zivilprozessrecht*. Köln: Verlag Otto Schmidt, 2005.
125. Gervais D. J. *Intellectual Property, Trade and Development: Strategies to Optimizme Economic Development in a TRIPS-Plus Era*. New York: Oxford University Press, 2007.
126. Geva B. Global and Cross-Border Credit Transfers: The Role of Legislation in Addressing Legal Risk for Participants. In Giovanoli M., Devos D. (eds.) *International Monetary and Financial Law: the Global Crisis*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
127. Giersten J. *Company Law as a Contract Law Discipline. The Regulation of Companies: a Tribute to Paul Krüger Andersen*. 1st edition. Copenhagen: Thomson; London: Sweet & Maxwell, 2003.
128. Girord P. F. *Romėnų teisė*. I tomas. Kaunas, 1931.
129. Girsberger D., Zapolskis P. Fundamental alteration of the contractual equilibrium under hardship exemption. *Jurisprudence*. 2012, 19 (1): 121–141.
130. Glynn T. P. Beyond 'Unlimiting' Shareholder Liability: Vicarious Tort Liability for Corporate Officers. *Vanderblit Law Review*. 2004, 57 (2).
131. Glos G. E. *The Doctrine of Unjust Enrichment in Soviet Law*. Singapore, 1961.
132. Goda G. Nekaltumo prezumpcija: įtvirtinimas Lietuvos teisėje ir kai kurie turinio aspektai. *Teisė*, 2000.
133. Goyal R., Marsh C. et al. *Financial Deepening and International Monetary Stability. IMF staff discussion note* [interaktyvus]. October 19, 2011 <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2011/sdn1116.pdf>>.
134. Gordley J. *Foundations Private Law: Property, Tort, Contract, Unjust Enrichment*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
135. Gordon J., Mattei U. Protecting Possession. *The American Journal of Comparative Law*. 1996, 44.
136. Graham V. *The principles of the law of restitution*. Oxford university press, 2006.
137. Grasis J. Latvia. *Trusts & Trustees* [interaktyvus]. 2007, 13 (8): 437–444 [žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 26 d.]. <<http://tandt.oxfordjournals.org>>.
138. Graziano T. K. *Comparative Contract Law: Cases, Materials and Exercises*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2009.
139. Gregory J. D., Swisher P. N., Wolf Sh. L. *Understanding Family Law*. 3rd edition. LexisNexsis, 2001.
140. Greičius R. *Privataus juridinio asmens vadovo fiduciarinės pareigos*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
141. Guggenheim D. *L'invalidité des actes juridiques en droit suisse et comparé*. Paris: L. G. D. J., 1970.
142. Guogis A. Socialinės politikos modeliavimas Europos integracijos procese: Lietuvos atvejis. *Socialdemokratinės minties instituto konferencijos „Gerovės valstybė“ 2006 m. vasario 25 d. Vilniuje, medžiaga* [žiūrėta 2011-07-04]. [www.lsd.lt/documents/A. Guogis-Gerovės%20valstybė_red.doc](http://www.lsd.lt/documents/A.Guogis-Gerovės%20valstybė_red.doc). <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles1994/1994fulltextenglish.pdf>>.

143. Hahn H., Häde U. *Währungsrecht. 2. Auflage.* München: C. H. Beck, 2010.
144. Hays T. *Parallel Importation Under European Union Law.* London: Sweet and Maxwell, 2004.
145. Hansmann H. et al. Agency Problems and Legal Strategies. *The Anatomy of Corporate Law: A Comparative and Functional Approach.* Oxford: Oxford University Press, 2004.
146. Hart O. D., Moore J. H. Foundations of Incomplete Contracts. *NBER Working Paper Series*, 1998.
147. Hartkamp A. S., Hesselink M. W., Hondius E. H. et al. *Towards a European Civil Code.* 3rd fully revised and expanded edition. Nijmegen: Kluwer Law International, 2004.
148. Hartkamp A. S., Hesselink M. W., Hondius E. H. et al. *Towards a European Civil Code.* 4th revised and expanded edition. Nijmegen: Kluwer Law International, 2011.
149. Hatzis A. A Law and Economics approach to Gestational Surogacy. In Boele-Woelki K. (ed.) *Perspectives for the Unification or Harmonisation of Family Law in Europe.* Antwerp: Intersentia, 2003.
150. Hauser J. *Objectivisme et subjectivisme dans l'acte juridique.* Paris: LGDJ, 1970.
151. Heeg-Steldinger Ch. *Reform of the German Law on Limited Liability Companies: the German "UG (haftungsbeschränkt)" as an Alternative to UK Limited Companies and Modernization of the Legal Framework of the GmbH.* Business law. 8th edition. Hamburg: Brodermann&Jahn, 2009.
152. Herring J. *Family Law.* Oxford, 2001.
153. Hill C. A. Bargaining in the Shadow of the Lawsuit: A Social Norms Theory of Incomplete Contracts. *Delaware Journal of Corporate Law (DJCL)*. 2008, 34 (1).
154. Hill J. *Cross-border consumer contracts.* Oxford/New York: Oxford University Press, 2008.
155. Ho L. C. *A Matter of Contractual and Trust Subordination* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-02-01]. <<http://www.insolvency.gov.uk/insolvencyprofessionandlegislation/research/corpdocs/AMatterofContractualandTrustSubordination.pdf>>.
156. Hondius E. *Le Code civil et les néerlandais. Le Code civil 1804-2004. Livre du Bicentenaire.* Paris: Dalloz, 2004, p. 613–621.
157. Honds J. *Directors' Duties in the Context of Insolvency.* Norderstedt: GRIN Verlag, 2006.
158. Hopt K. Directors' Duties to Shareholders, Employees, and Other Creditors: A View from the Continent. In McKendrick E. (ed.) *Commercial Aspects of Trusts and Fiduciary Obligations.* Oxford: Oxford university press, 1992.
159. Horn N. Adaptation and Modification of Contracts in View of a Change of Circumstances. *Tel Aviv University Studies in Law*. 1992, 137.
160. Huber U., Habersack M. Special Rules for Shareholder Loans: Which Consequences Would Arise for Shareholder Loans if the System of Legal Capital Should be Abolished? In Lutter M. (ed.) *Legal Capital in Europe. European Company and Financial Law Review.* Berlin: De Gruyter Recht, 2006.
161. Huber U., Habersack, M. GmbH-Reform: Zwölf Thesen zu einer möglichen Reform des Rechts der kapitalersetzenden Gesellschafterdarlehen. *Betriebs-Berater (BB)*. 2006, 1.

162. *Intelektinė nuosavybė kaip kokybės gerinimo šaltinis*. Vilnius: Justitia, 2003.
163. Ivanauskas A. Prarastos galimybės pinigine vertė. *Justitia*. 2007, 1 (63): 43–48.
164. Jakutytė-Sungailienė A. Intellectual Capital – New Object Regulated by Property Law? *Jurisprudencija*. 2009, 3 (117): 339–355.
165. Jakutytė-Sungailienė A. *Įmonė kaip civilinių teisių objektas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.
166. Jakutytė-Sungailienė A. Turto samprata Lietuvos civilinėje teisėje. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 3 (3): 213–227.
167. Janulis K. Licencijavimui besirengiant. *Gydytojų žinios*. 2003, 9 (331).
168. Jehoram H. C. Prohibition of Parallel Imports Through Intellectual Property Rights. *International Review of Intellectual Property and Competition Law (IIC)*. 1999, 30(5): 495–511.
169. Jensen M., Meckling W. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics*. 1976, 3(4): 305–360.
170. Jobin P. G., Vézina N. *Les obligations*. Cowansville: Les éditions Yvon Blais, 2005.
171. Jočienė D., Čilinskas K. *Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje. 2 leidimas*. Teisės projektų ir tyrimų centras, 2005.
172. Joelle S. A Comparative Approach to Capital Maintenance: France. *European Business Law Review*. 2004, 15(5): 1037–1044.
173. Jonaitis M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005.
174. Jovaišas K. Nuosavybės teisinis režimas. *Teisės problemos*. 2006, 3 (53): 60–86.
175. Juodka R. Hipotekos reikalavimo perleidimas: teorinės ir praktinės problemos. *Justitia*. 2002, 1-2: 8–10.
176. Juodka R. *Teisinės kredito rizikos mažinimo priemonės*. Vilniaus universiteto leidykla, 2006.
177. Juzikienė R. Hipotekos ir įkeitimo reformos tikslai ir priemonės. *Juristas*. 2010 (11): 21–26.
178. Kalls S., Adensamer N., Oelkers J. Director's Duties in the Vicinity of Insolvency – a Comparative Analysis with Reports from Germany, Austria, Belgium, Denmark, England, Finland, France, Italy, the Netherlands, Norway, Spain and Sweden. In Lutter M. (ed.) *Legal Capital in Europe*. Berlin: De Gruyter Recht, 2006.
179. Kaplan S. N., Stömborg P. Financial Contracting Theory Meets the Real World: An empirical Analysis of Venture Capital Contacts. *Review of Economic Studies*. 2002, 00: 1–35.
180. Karampatzos A. Supervising Hardship as Subdivision of the General Frustration Rule: A Comparative Analysis with Reference to Anglo-American, German, French and Greek Law. *European Review of Private Law*. 2005, 2.
181. Kasperavičius P., Žilinskas V. *Intelektinė nuosavybė ir jos apsauga. Licencijų prekyba*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2004.
182. Katuoka S. et al. *Vartotojų teisių apsauga Lietuvoje ir Europos Sąjungoje*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
183. Kavalnė S. et al. *Bankroto teisė. Pirmoji knyga*. Vilnius: Justitia, 2009.
184. Keay R. A. *The Director's Duty to Take into Account the Interests of Company Creditors: When is it Triggered?* Melbourne University Law Review 2001 [interaktyvus].

[žiūrėta 2011-04-20]. <http://findarticles.com/p/articles/mi_go2438/is_2_25/ai_n28878283/pg_17/?tag=content;col1>.

185. Kiršienė J. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. I tomas. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
186. Kiršienė J., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. II tomas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005
187. Kiršienė J., Kerutis K. Verslo perleidimas akcijų ar įmonės pardavimo būdu: teisinio reglamentavimo ir praktikos lyginamoji analizė. *Jurisprudencija*. 2006, 3(81): 24–31.
188. Kiršienė J., Leonova N. Qualification of pre-contractual liability and the value of lost opportunity as a form of losses. *Jurisprudencija*. 2009, 1 (115): 221–246.
189. Kiršienė J., Tikniūtė A. Juridinio asmens civilinių teisių įgyvendinimas: kam priklauso valdymo funkcija? *Jurisprudencija*. 2004, 55 (47): 32–39.
190. Klimas E., Jurgaitis V. Pareigos bendradarbiauti principo aiškinimas ir turinys šiuolaikinėje sutarčių teisėje. *Socialinių mokslų studijos*. 2011, 3 (1): 329–346.
191. Klimkevičiūtė D. Erdvinių prekių ženklų teisinės apsaugos ypatumai: kai kurie teoriniai ir praktiniai aspektai. *Justitia*. 2007, 4 (66): 40–52.
192. Klimkevičiūtė D. Plačiai žinomo prekių ženklo samprata ir prekių ženklo pripažinimo plačiai žinomam kriterijai (kai kurie teoriniai ir praktiniai aspektai). *Jurisprudencija*. 2005, 71 (63): 34–48.
193. Klimkevičiūtė D. *Plačiai žinomų ir reputaciją turinčių prekių ženklų teisinės apsaugos problemos*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
194. Klimkevičiūtė D. Plačiai žinomų ir reputaciją turinčių prekių ženklų teisinės apsaugos procedūriniai teisiniai aspektai. *Justitia*. 2010, 1 (73): 55–70.
195. Klimkevičiūtė D. Plačiai žinomų prekių ženklų apsauga (kai kurie teoriniai ir praktiniai aspektai). *Jurisprudencija*. 2004, 55 (47): 57–67.
196. Klimkevičiūtė D. Plačiai žinomų prekių ženklų teisinės apsaugos ribos: teisinio reguliavimo problemos. *Jurisprudencija*. 2009, 1 (115): 267–294.
197. Klimkevičiūtė D. Prekių ženklai ir juridinių asmenų pavadinimai: tarpusavio santykio problema. *Justitia*. 2009, 1 (71): 19–36.
198. Klimkevičiūtė D. Prekių ženklai ir nesąžiningos konkurencijos veiksmų draudimas: tarpusavio santykio problema. *Justitia*. 2008, 4 (70): 45–57.
199. Klimkevičiūtė D. Prekių ženklo naudojimo reikalavimas: teorinės ir praktinės problemos. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4 (3): 1085–1107.
200. Klimkevičiūtė D. Reputaciją turinčių prekių ženklų teisinė apsauga: aktualūs Europos Bendrijų Teisingumo Teismo aiškinimai. *Justitia*. 2009, 2 (72): 67–80.
201. Kluiver H.-J., Rammeloo S. F. Capital Protection in the Netherlands: A Doctrine in Flux. In 'Legal Capital in Europe', *European Company and Financial Law Review (Special Volume)*, 2006: 558–581.
202. Kontautas T. *Draudimo sutarčių teisė*. Vilnius: Justitia, 2007.
203. Kötz H. *Comparative Law in Germany today. L'avenir du droit comparé: un défi pour les juristes du nouveau millénaire*. Paris: Société de législation comparée, 2000.
204. Kotz H., Flessner A. *European Contract Law. Vol. 1. Formation, Validity, and Content of Contracts; Contract and Third Parties*. Oxford: Clarendon Press, Oxford, 1997.
205. Koziol H. *Unification of Tort Law: Wrongfulness*. Dordrecht: Kluwer Law International, 1998.

206. Krause H. D., Meyer D. D. What is Family for the 21st Century? *American Journal of Comparative Law*. 2002, 50: 101–120.
207. Krauskopf B., Steven C. The Institutional Framework of the European System of Central Banks: Legal Issues on the Practice of the First Ten Years of Its Existence. *Common Market Law Review*. 2009, 46: 1143–1175.
208. Kropholler J. *Europäisches Zivilprozessrecht*. Frankfurt am Main: Verlag Recht und Wissenschaft GmbH, 2005.
209. Kucher A. N. *Pre-contractual liability: protecting the rights of the parties engaged in negotiations* [interaktyvus]. 2004 [žiūrėta 2011-02-20]. <<http://centers.law.nyu.edu/jeanmonnet/fellowsforum/Kucher-paper.rtf>>.
210. Kučinskas L., Pakalniškis V. et al. *Tarybinė civilinė teisė*. Antroji dalis. Vilnius: Mintis, 1988.
211. Kučinskas V. *Genetika*. Kaunas: Šviesa, 2001.
212. Kučinskas V. *Genomo įvairovė: lietuviai Europoje*. Vilnius: Spalvų šalis, 2004.
213. Kudinavičiūtė I. Civilinio kodekso normų, susijusių su šeimos narių teisių apsauga, įgyvendinimo problemos. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 137–143.
214. Kudinavičiūtė I. Nepilnamečių emancipacija: nuolatinis ar eksperimentinis statusas. *Jurisprudencija*. 2002, 31 (23): 118–125.
215. Kudinavičiūtė I. Viešas susitarimas įregistruoti santuoką (sužadėtuvės), jo turtinės ir neturtinės pasekmės. *Jurisprudencija*. 2003, 46 (38): 129–135.
216. Kudinavičiūtė-Michailovienė I. Bendro gyvenimo neįregistravus santuokos (sugyventiniai) teisinio reglamentavimo problemos. *Jurisprudencija*. 2008, 4 (106): 27–35.
217. Kudinavičiūtė-Michailovienė I. Ištuokos reglamentavimas: nuostatos, integraciniai procesai ir principai. *Jurisprudencija*. 2007, 3 (93): 29–37.
218. Kudinavičiūtė-Michailovienė I. Legal Regulation of Divorce in the Civil Code of the Republic of Lithuania as Compared to the CEFL Principles. *Juxtaposing Legal Systems and the Principles of European Family Law on Divorce and Maintenance*. Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2007: 167–182.
219. Kudinavičiūtė-Michailovienė I. Peculiarities of Legal regulation of Marriage Contracts. *Jurisprudencija*. 2011, 18 (1): 143–159.
220. Kudinavičiūtė-Michailovienė I. *Santuokos sąlygos ir jų vykdymas*. Vilnius: Justitia, 2007.
221. Kudinavičiūtė-Michailovienė I. Unmarried Cohabitation: Theoretical and Practical aspects. *The Seventh year as European Union Member States: Economics, Politics, Law*. Proceedings of the International Conference. Riga, 2011.
222. Kuzavinis K. Lotynų-lietuvių kalbų žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.
223. La Porta et al. Investor Protection and Corporate Governance. *Journal of Financial Economics*. 2000, 3 (58): 3–27.
224. Lando O., Beale H. (eds.) *Principles of European Contract Law, Parts I and II (combined and revised), prepared by the Commission of European Contract Law*. Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 2000.
225. Lanskoj S. The Legal Nature of Electronic Money. *Banque de France Bulletin Digest*. January 2000, 73: 21–38.

226. Lastra R. *Legal Foundations of International Monetary Stability*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
227. Laurinavičius A., Žukauskienė R. Pakartotinio smurto prieš sutuoktinę / partnerę rizikos įvertinimo galimybės taikant B-SAFER metodiką. *Socialinis darbas*. 2009, 8 (1): 103-111.
228. Laurinavičius K. Mokėjimo sistemos TARGET2 teisinis reglamentavimas. *Pinigų studijos*. 2008, 1: 37-52.
229. Laurinavičius K. Nematerialiųjų vertybinių popierių laikymas ir perleidimas: kai kurie privatinės teisės aspektai. *Pinigų studijos*. 2008, 2: 47-60.
230. Laurinavičius K. The Legal Nature of Bank Deposits. *Review of Central and East European Law*. 2006, 31: 291-330.
231. Laurinavičius K. Vertybinių popierių vieta civilinių teisių objektų sistemoje. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 53-68.
232. Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. *Civilinio proceso teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003.
233. Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. *Civilinio proceso teisė*. II tomas. Vilnius: Justitia, 2005.
234. Leamy C. The European Restructuring and Insolvency Guide 2002/2003. *Incorporating Central and Eastern Europe and the CIS*. London: White Page, 2002.
235. Lennarts L. Directors' and Shareholders' Liability as a Means of Protecting Creditors of the BV. *European Business Organization Law Review*. 2007, 8: 131-141.
236. Lewis P. *Law of Employment*. Practice and Analysis. Kogan Page, London, 1998.
237. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. X tomas. Vilnius, 1983.
238. Limbach F. Le consentement contractuel à l'épreuve des conditions générales. *De l'utilité du concept de déclaration de volonté*. Paris: LGDJ, 2004.
239. Lluellas D., Moore B. *Droit des obligations*. Montréal: Editions Thémis, 2006.
240. Lurger B., Faber W. *Principles of European Law. Acquisition and Loss of Ownership of Goods*. European Law Publishers, 2011.
241. Machado F. S. *Effective Creditor Protection in Private Companies: Mandatory Minimum Capital Requirement or Ex Post Mechanisms?* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-01-27]. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1568731.
242. MacQueen H. L., Zimmermann R. (eds.). *European Contract Law: Scots and South African Perspectives*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
243. Maculevičius J. Socialinės apsaugos teisės reformos keliai ir klystkeliai amžių sandūroje. *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Darbo ir socialinės apsaugos teisė XXI amžiuje: iššūkiai ir perspektyvos“, vykusios 2006 m. gegužės 11–13 d. Vilniuje, mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius: VĮ teisinės informacijos centras, 2007.
244. Magnus U. (ed.). *The Impact of Social Security Law on Tort Law (Tort and Insurance Law)*. Vienna/NewYork: Springer, 2003.
245. Majūtė V. Tarptautinio pobūdžio paveldėjimo bylų problematika ir perspektyvos. *Notariatas*. 2010, 9: 30-35.
246. Majūtė V. Europos testamentai. *Notariatas*. 2009, 8: 18-23.
247. Majūtė V. Teismų praktika paveldėjimo bylose. *Notariatas*. 2008, 4: 26-30.
248. Maksimaitis M., Vancevičius S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1997.

249. Malaurie Ph., Aynès L. *Cours de droit civil. Les obligations. Contrats, quasi-contrats*. Paris: Cujas, 2001.
250. Malaurie Ph., Aynès L., Stoffel-Munck Ph. *Droit civil. Les obligations*. Paris: Defrénois, 2007.
251. Mann F. A. *The Legal Aspect of Money*. Oxford: Oxford University Press, 1992.
252. Maor L. Industrial Property as a Prerequisite for Competitiveness; Which Way to Go? *Pranešimas tarptautinėje konferencijoje „Pramoninė nuosavybė kaip konkurencingumą skatinantis veiksnys: Europos Sąjungos ir pasaulinė patirtis“*. Vilnius, 2011 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-06]. <http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:-zenlFsS0KcJ:www.vpb.gov.lt/docs/20110531_1.pdf+-li+maor&hl=lt&gl=lt&pid=bl&srcid=ADGEEsgQIgqPOvAebj27GKc-Vq-5HHo5eS9bsWzvX6MEz-q6TpfasTBRL1uMcra3rqkcmLnpXN7JKADnXa_8lvD9zY-sSQwnNLkkf6wtkxoo0QUhb_KNPa5OXhYk8tLklv5O4JKmIqvH&sig=AHIEtbSBh2wYoKnPJA3GpYZMkZnFrLOFqw>.
253. Marcinkevičienė D. *Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Vaga, 1999.
254. Markesinis B. S., Unberath H., Johnston A. *The German Law of Contract: a Comparative Treatise*. 2nd edition. Oxford: Hart Publishing, 2006.
255. Marr B., Moustaghfir K. Defining Intellectual Capital: a three-dimensional Approach. *Management Decision*. 2005, 43 (9): 1114 – 1128.
256. Marti A. Perspektiven für das Zusammenspiel von Privatrecht und öffentlichem Recht in der Schweiz des 21. Jahrhunderts (Art. 5 und 6 ZGB). In *Die Rechtswicklung an der Schwelle zum 21. Jahrhundert*. Zurich, 2001, p. 28–38.
257. Marty G., Raynaud P. *Droit civil. Les obligations. Les sources*. Paris: Sirey, 1998.
258. Maslauskaitė A. *Lietuvos šeima: tarp rinkos ir politikos*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005.
259. Maslauskaitė A., Stankūnienė V. *Šeima abipus sienų: Lietuvos transnacionalinės šeimos genezė, funkcijos, raidos perspektyvos*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas, 2007.
260. Mazeaud H., Mazeaud L., Chabas F. *Leçons de droit civil. Obligations. Théorie générale*. Paris: Montchrestien, 1998.
261. Meilius K. Legal Status of Persons Married at Church Under the Canon Law and Lithuanian Civil Law. *Anuario de Derecho Eclesiastico del Estado*. 2006, 22.
262. Meškauskaitė L. *Žiniasklaidos teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
263. Mignot M. *Droit des sûretés*. Montchrestien. Paris, 2010.
264. Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995.
265. Mikelėnas V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003.
266. Mikelėnas V. *Prievolių teisė*. Pirmoji dalis. Vilnius: Justitia, 2002.
267. Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1). *Justitia*. 2006, 4 (62): 2–8.
268. Mikelėnas V. Sandorių notarinės formos nustatymo Lietuvos civilinėje teisėje kriterijai ir reikšmė: lyginamasis aspektas. *Notariatas*. 2007, 2: 25–29.

269. Mikelėnas V. *Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai*. Lyginamoji studija. Vilnius: Justitia, 1996.
270. Mikelėnas V. *Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2009.
271. Mikelėnas V. *Tarptautinės privatinės teisės įvadas*. Vilnius: Justitia, 2001.
272. Mikelėnas V. Trečioji Civilinio kodekso knyga „Šeimos teisė“. *Teisės problemos*. 1998, 2: 9-24.
273. Mikelėnas V. Vindikacija ir jos taikymas. *Justitia*. 2005, 1 (55): 2-13.
274. Mikelėnas V., et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys*. Vilnius: Justitia, 2002.
275. Mikelėnas V., et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2002.
276. Mikelėnas V., Vileita A., Taminskas A. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001.
277. Mikelėnienė D., Mikelėnas V. Neturtinės žalos kompensavimas. *Justitia*. 1998, 2 (2-5, 23-25); 3 (6-9, 25).
278. Miller J. G. *International aspects of succession*. Aldershot. Ashgate: Dartmout, 2000.
279. Minda G. *Teorie postmoderne del diritto*. Bologna: Il Mulino, 2001.
280. Mizaras V. (red.) *Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos*. Mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Justitia, 2007.
281. Mizaras V. et al. *Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos civilinėje teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
282. Mizaras V. Pirkimo-pardavimo sutartinių santykių reguliavimas Civiliniame kodekse (2). *Justitia*. 2003, 3-4 (45-46); 5 (47); 6 (48).
283. Mizaras V., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009.
284. Monkevičius E. *Žemės teisė*. Monografija. Vilnius: Justitia, 2006.
285. Moore Th. G. The Purpose of Licensing. *Journal of Law and Economics*. The University of Chicago Press, 1961, 4.
286. Mulbert P., Birke M. Legal Capital – Is There a Case against the European Legal Capital Rules? *European Business Organization Law Review*. 2002, 3.
287. Muller K. J. *The GmbH: a Guide to the German Limited Liability Company*. 2nd Edition. Munchen: Verlag C. H. Beck, 2009.
288. Munday R. *Agency Law and Principles*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
289. Namavičius Z., Stačiokas S. Viešųjų ir privačiųjų interesų derinimas – darnios civilinės visuomenės ir teisinės valstybės principas. *Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo VII konferencijos, įvykusios 2002 m. birželio 26–29 d. Sieniavoje, medžiaga*.
290. Narbutaitė G., Šličkytė Z. Ištuoka – smurto šeimoje padarinys. Teisinės ir edukacinės prevencijos aspektai. *Justitia*. 1999, 2.
291. Nekrošius I., et al. *Darbo teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2008
292. Nekrošius I. et al. *Lietuvos Respublikos darbo kodekso komentaras. I dalis. Bendrosios nuostatos. II dalis. Kolektyviniai darbo santykiai*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003.
293. Nekrošius I. et al. *Lietuvos Respublikos darbo kodekso komentaras. III dalis. Individualūs darbo santykiai*. II tomas. Vilnius: Justitia, 2004.
294. Nekrošius I. *Lietuvos TSR darbo įstatymų kodekso komentaras*. Vilnius: Mintis, 1988.

295. Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. *Romėnų teisė*. Kaunas: Vijusta, 1996.
296. Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia, 2007.
297. Nekrošius V. *Europos Sąjungos civilinio proceso teisė*. Vilnius: Justitia, 2009.
298. Nekrošius V. Valdymo atsiradimo ir pasibaigimo pagrindai Lietuvos civilinėje teisėje. *Justitia*. 2004, 6 (54).
299. Nicolaysen I., Urbaniak A. The Introduction of the European Private Company as a New European Company Form. In *Germany Corporate Newsletter* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-01-13]. <<http://www.dlapiper.com/files/Publication/ac5bf1a0-7c2b-40b0-9024-025c9d12867b/Presentation/PublicationAttachment/cd57a4cb-26a6-44c1-a0a0-0513852178b0/ENG.pdf>>.
300. Norkūnas A. Kaltė kaip civilinės atsakomybės pagrindas. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 112-118.
301. Norkus R. Nauji teisiniai instrumentai civilinio proceso srityje: ar bus sukurtas Europos Sąjungos civilinis procesas. *Tarptautinės mokslinės – praktinės konferencijos „Teisė į teisminę gynybą ir jos realizavimo praktiniai aspektai“, vykusios 2006 m. rugpjūčio 14-15 d. Vilniuje, mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
302. Norkus R. *Supaprastintas civilinis procesas: teismo įsakymo procesas, dokumentinis procesas, ginčų dėl nedidelių sumų nagrinėjimo procesas, daikto valdymo pažeidimų bylų nagrinėjimo procesas*. Vilnius: Justitia, 2007.
303. Norkus R., Kairytė S. Bylų dėl daikto valdymo pažeidimų nagrinėjimo ypatumai. *Jurisprudencija*. 2006, 5 (83): 56-64.
304. Novikovienė L. Consumers Right Protection in Lithuania: Changes by Lithuanian Membership in the EU. *The Seventh Year as European Union Member States: economics, politics, law: proceedings of the International Conference 6-7 May 2011*. Latvian Academy of Sciences, Mykolas Romeris University. Riga, 2011.
305. Novikovienė L. Theoretical and Practical Issues of Consumer's Conception. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 279-293.
306. Nussbaum A. *Money in the Law National and International: A Comparative Study in the Borderline of law and Economics*. Brooklyn: Foundation Press, 1950.
307. Orucu E., Mair J. *Juxtaposing Legal Systems and the Principles of European Family Law on Divorce and Maintenance*. Antwerp-Oxford: Intersentia, 2007.
308. Pakalniškis V. Daiktai civilinių teisių objektų sistemoje. *Jurisprudencija*. 2005, 71 (63): 76-85.
309. Pakalniškis V. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Jurisprudencija*. 2002, 28: 69-79.
310. Pakalniškis V. Valdymas ir valdymo gynimas Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse. *Jurisprudencija*. 2004, 54: 29-40.
311. Palavinskienė B. Smurto šeimoje prevencija: užsienio šalių patirtis. *Jurisprudencija*. 2001, 20 (12): 59-67.
312. Papijanc V. *Patronuojančios įmonės atsakomybė prieš dukterinės įmonės kreditorius*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
313. Papirtis L. V., Kudinavičiūtė I. Bažnytinių santuokų teisinis reglamentavimas ir apskaita. *Jurisprudencija*. 2003, 37 (29): 89-95.

314. Pasvenskienė A., Kiršienė J. Atskiro turto režimas vedybų sutartyje: ar galioja sutartis, kai akivaizdu, jog vieno iš sutuoktinių turtinė padėtis pagal sutartį bus geresnė? *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118): 167-198.
315. Pédamon M. *Le contrat en droit allemand*. Paris: L. G. D. J., 2004.
316. Pennington R. *Company Law*. London: Butterworths, 4th edition, 2001.
317. Petkevičius P. *Administracinė atsakomybė*. Vilnius: Justitia, 1996.
318. Petrauskaitė D. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Ketvirtoji knyga. Daiktinė teisė. XI skyrius. Hipoteka (3). *Justitia*, 2004, 3 (51).
319. Petrauskas F. Alternatyvios vartotojų ir verslininkų ginčų bei konfliktų teisinio nagrinėjimo formos ir jų charakteristika. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122): 295-318.
320. Pierre B. Classification of Property and Conceptions of Ownership in Civil and Common Law. *Revue générale de droit*. 1997, 28: 235-274.
321. Pimont S. A propos de processus de réforme du droit français des contrats. *Revue Juridique Themis*. 2009, 43: 439-452.
322. Pinters W. Matrimonial property in Europe. In K. Boele-Woelki, J. Miles and JM Scherpe (eds). *The Future of Family Property in Europe. European Family Law Series*. Vol. 29. Intersentia. Antwerp-Oxford-Portland, 2011.
323. Pires de Carvalho N. *The TRIPS Regime on Trademarks and Designs*. The Hague: Kluwer Law International, 2006.
324. Plečkaitis R. *Logikos įvadas*. Vilnius: Mintis, 1978.
325. Posner R. A. *Economic Analysis of Law*. New York, USA: Aspen publishers, 2003.
326. Posner R. A. The Law and Economics of Contract Interpretation. *Chicago Law & Economics, Olin Working Paper* No. 229 (2004).
327. Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001.
328. Pranevičienė B. Teisėtų lūkesčių principo samprata ir teisėtų lūkesčių apsaugos modeliai Europos Sąjungos administracinėje erdvėje. *Jurisprudencija*. 2007, 6 (96): 43-48.
329. *Prievolių įvykdymo užtikrinimo problemos naujųjų ekonominių santykių aplinkoje*. Lietuvos teisininkų draugija. Vilnius: Justitia, 1996.
330. Proctor C. *Mann on the legal aspect of money*. Oxford University Press, 2005.
331. Pruskus V. Nuosavybės ir klasinių santykių aiškinimas XX a. pradžios Lietuvos katalikų intelektualų darbuose. *LOGOS-LOGOS: A Journal of Religion, Philosophy, Comparative Cultural Studies and Art (LOGOS)*. 2006, 46:139-153.
332. Puškorius S. *Viešasis administravimas kuriant informacinę (pilietinę) visuomenę (vadybinis aspektas)*. Vilnius: LTA Leidybos centras, 2000.
333. Radušytė E. *Tarptautinės Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
334. Radwański Z., Panowicz-Lipska J. *Zobowiązania – część szczegółowa*. C. H. Beck, 9-oji laida, 2012.
335. Ramsay I. *Consumer protection*. Text and materials. London: Weindenfeld and Nicolson, 1989.
336. Rasmusen E. B., A Model of Negotiation, Not Bargaining: Explaining Incomplete Contracts. *Harvard Law School John M. Olin Center for Law, Economics and Business Discussion Paper Series*. 2001, 324.

337. Rasmussen J. The Principle of Exhaustion of Trade Mark Rights Pursuant to Directive 89/104 (and Regulation 40/94). *European Intellectual Property Review (EIPR)*. 1995, 4: 174–179.
338. Ravluševičius P. Vartotojų teisių apsaugos ypatumai Europos Sąjungos ir Lietuvos teisėje. *Jurisprudencija*. 2007, 9 (99): 48–53.
339. Rémy Ph. *Plans d'exposition et catégories du droit des obligations. Comparaison du projet Catala et des projets européens. Pour une réforme du droit des contrats. Sous la direction de F. Terré*. Paris: Dalloz, 2009.
340. Rickford J., et al Reforming Capital. Report of the Interdisciplinary Group on Capital Maintenance. *European Business Law Review*. 2004, 15: 920–1027.
341. Rieg A. *Le rôle de la volonté dans l'acte juridique en droit civil français et allemand*. Paris: LGDJ, 1961.
342. Rodriguez T. *Introduction to the Spanish Private Law. Facing the Social and Economic Challenges*. Routledge Publications, 2010.
343. Rogers W. V. H. Comparative Report. In Rogers W. V. H. (ed.). *Damages for Non-Pecuniary Loss in a Comparative Perspective. Tort and Insurance Law*. Vienna/New York: Springer, 2001, 2.
344. Rösler H. Hardship in German Codified Private Law – In Comparative Perspective to English, French and International Contract Law. *European Review of Private Law*. 2007, 15: 483–513.
345. Rubavičius V. *Postmodernusis kapitalizmas*. Kaunas: Kitos knygos, 2010.
346. Rubavičius V. Postmodernusis kapitalizmas: gundymas nemirtingumu. *Metai*. 2009, 5–6.
347. Sagatys G. Aktualūs vaiko išlaikymo dydžio nustatymo klausimai. *Jurisprudencija*. 2005, 71 (63): 23–34.
348. Sagatys G. Biologinės ir faktinės tėvystės santykio problema ir vaiko teisės. *Jurisprudencija*. 2003, 37 (29): 96–106.
349. Sagatys G. Case Law as the State Family Policy Formation Instrument. *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118): 217–235.
350. Sagatys G. Įvaikinimo įstatymų probleminiai aspektai: Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika. *Jurisprudencija*. 2008, 2 (104): 18–27.
351. Sagatys G. Tėvų pareiga išlaikyti nepilnamečius vaikus: aktualūs subjektų klausimai. *Jurisprudencija*. 2005, 67 (59): 120–127.
352. Sagatys G. The Pre-Harmonization Area: a Comparison of Lithuanian, Latvian and Estonian Child Maintenance Laws. In K. Boele-Woelki, J. Miles and JM Scherpe (eds). *The Future of Family Property in Europe. European Family Law Series*. Vol. 29. Intersentia. Antwerp-Oxford-Portland, 2011.
353. Sagatys G. Vaiko nepriežiūra ir smurtas šeimoje: naujos Europos žmogaus teisių konvencijos taikymo galimybės. *Justitia*. 2005, 4: 11–23.
354. Sagatys G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje ir Lietuvos teisėje*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2004.
355. Sagatys G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius. Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.

356. Sagatys, G. Case Law as the State Family Policy Formation Instrument. *Jurisprudence*. 2009, 4 (118): 217-234.
357. Sáinz de Vicuña A. An Institutional Theory of Money. In Giovanoli M., Devos D. (eds.) *International Monetary and Financial Law: the Global Crisis*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
358. Sakavičius J. Kai kurie daiktinės ir prievolinės teisės santykio probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*. 2008, 5 (107): 42-49.
359. Samoy I. Unauthorised Agency in Belgian Law. In Busch D., Macgregor L. J. (eds.) *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
360. Sauliūnas D. Lietuva turi naują Civilinį kodeksą. *Justitia*. 2000, 4-5.
361. Scherpe J. *The legal status of cohabitants – requirements for legal recognition* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-12-05]. <<http://www2.law.uu.nl/priv/cefl/Con2004/CON-Home2004.html>>.
362. Schmidt J. The New Unternehmergeellschaft (Entrepreneurial Company) and the Limited – A Comparison. Special Issue Reform of Germany's Private Limited Company (GmbH). *German Law Journal*. 2008, 09 (9): 1093-1108.
363. Schmidt K. Grounds for Insolvency and Liability for Delays in Filing for Insolvency Proceedings – Necessary Supplement to Capital Protection. In Lutter M. (ed.) *Legal Capital in Europe*. Berlin: De Gruyter Recht, 2006.
364. Schwenzer I. *Model Family Code*. Antwerp/Oxford/Portland, OR: Intersentia. 2007.
365. Schwenzer I. The Evolution of Family Law – From Status to Contract and Relation. *European Journal of Law Reform*. 2001, 3 (3): 199-202.
366. Seetharaman A., Sreenivasan J., Sudha R. Managing Impairment of Goodwill. *Journal of Intellectual Capital*. 2006, 7 (3): 338-353.
367. Seibert U. Close Corporations – Reforming Private Company Law: European and International Perspectives. *European Business Organization Law Review*. 2007, 8: 83-92.
368. Sein K. Damage Arising from Defect in Object of Contract to Creditor's Absolute Legal Rights: Contractual or Delictual Liability. *Juridica International* [interaktyvus]. Tartu, 2005, Nr. X [žiūrėta 2011-08-09]. <http://www.juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2005_1_51.pdf>.
369. Selionytė-Drukeitinienė S. Deliktinės ir sutartinės atsakomybės konkurencija. *Justitia*. 2008, 1 (67): 2-13.
370. Selionytė-Drukeitinienė S. Grynai ekonominio pobūdžio žala kaip specifinė žalos kategorija Lietuvos Respublikos deliktų teisėje. *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118): 123-146.
371. Sherman C. P. *Roman Law in the Modern World*. Vol. II. Boston, 1917.
372. Smaliukas A. *Kilnojamojo turto įkeitimo teisės reforma ir derinimas: lyginamoji analizė*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2003.
373. Smaliukas A. Universalus įkeitimas: lyginamoji analizė. *Teisė*, 2003, 47: 164-187.
374. Smaliukas A., Goldammer Y. Kito asmens turto administravimo taikymo problemos. *Justitia*. 2007, 2 (64): 21-29.
375. Smits J. M. *Elgar Encyclopedia of Comparative Law*. Cheltenham: The Berkeley Economic Press, 2007.

376. *Smurto prieš moteris šeimoje analizė ir smurto šeimoje aukų būklės įvertinimas*. Tyrimo ataskaita. Vilnius: UAB „BGI Consulting“, 2008.
377. Sorgjerd C. *Reconstructing Marriage. The Legal Status in a Changing Society*. Antwerp/Oxford/Portland: Intersentia, 2012.
378. Spier J. (ed.) *Unification of Tort Law: Liability for Damage Caused by Others*. The Hague/London/New York: Kluwer Law International, 2003.
379. Sprayregen J. H. M., et al. Recharacterization of Debt to Equity: an Overview, Update and Practical Guide to an Evolving Doctrine. *Annual Survey of Bankruptcy Law*, 2004 edition.
380. Stamatoudi I. A., Torremans P. L. C. International Exhaustion in the European Union in the Light of “Zino Davidoff”: Contract Versus Trade Mark Law? *International Review of Intellectual Property and Competition Law (IIC)*. 2000, 2.
381. Standley K. *Family Law*. Macmillan, 2004.
382. Stanislavaitis R. *Komercinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2005.
383. Stankūnienė V. et al. *Gimstamumas ir šeima: biografinis požiūris*. Vilnius, 1999.
384. Starck B., Roland H., Boyer L. *Droit civil. Les obligations. Contrat*. Paris: Litec, 1998.
385. Staugaitis V. *Finansų teisė*. Klaipėda: Prekybos institutas, 1938–39.
386. Stripeikienė J. Ar įkeitimo teisės akcesoriškumas – dogma? *Jurisprudencija*. Vilnius, 2008, 1 (103): 55-63.
387. Stripeikienė J. Kilnojamojo turto įkeitimo reglamentavimo aspektai. *Jurisprudencija*. 2006, 10 (88): 65-70.
388. Stripeikienė J. Paveldėjimo teisės normų taikymas Lietuvos teismų praktikoje. Iš: *Paveldėjimo teisės europeizacijos perspektyvos - link Europos testamento*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
389. Stripeikienė J. Vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, problema Lietuvos teisėje. *Jurisprudencija*. 2003, 42 (34): 12-17.
390. Subačius A. Rankpinigiai: teisinis reguliavimas ir taikymo problemos. Vilniaus Gedimino technikos universitetas. Verslas, vadyba ir studijos 2002. II tomas. *Konferencijos, skirtos profesoriaus habilituoto daktaro Kazimiero Antanavičiaus (1937-1998) 65-osioms gimimo metinėms paminėti, straipsnių rinkinys*. Vilnius: Technika, 2003.
391. Sumner I., Warendorf H. *Family law Legislation of the Netherlands*. Antwerp/Oxford/Portland: Intersentia, 2003.
392. Swart J. Intellectual capital: disentangling an enigmatic concept. *Journal of Intellectual Capital*. 2006, 7 (2): 136-159.
393. Šalkauskis K. *Civiliniai įstatymai*. T. 10, 1 dalis. Kaunas, 1933.
394. Šedbaras S. *Administracinė atsakomybė*. Vilnius: Justitia, 2005.
395. Švilpaitė E. *Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. žmogaus teisių ir pagrindinių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį*. Daktaro disertacija. 2004.
396. Taminskas A. Daiktinės teisės teorinės ir praktinės problemos Lietuvos Respublikoje. Iš: *Prievolių įvykdymo užtikrinimo problemos naujųjų ekonominių santykių aplinkoje*. Vilnius: Justitia, 1996.
397. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vyriausioji enciklopedijų redakcija. Vilnius, 1998.
398. Terré F., Simler Ph., Lequette Y. *Droit civil. Les obligations*. 7-oji laida. Dalloz, 1999.
399. Tiažkijus V., Petravičius R., Bužinskas G. *Darbo teisė*. Vilnius: Justitia, 1999.

400. Tikniūtė A. *Juridinio asmens ribotos atsakomybės problema: teisiniai aspektai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
401. Tikniūtė A., Dambrauskaitė A. Understanding Contract Under the Law of Lithuania and Other European Countries. *Jurisprudencija*. 2011, 18 (4): 1389–1415.
402. Toločko V. Lėšų pervedimas kaip vienas prievoles įvykdymo būdų. *Jurisprudencija*. 2000, 17 (9): 131–141.
403. Treitel G. H. *Remedies for Breach of Contract*. Oxford: Clarendon Press, 1988.
404. Trimbel V. Prekės ženklo įvertinimas M & A sandoriuose. *Pranešimas tarptautinėje konferencijoje „Intelektinės nuosavybės vertinimas“* [interaktyvus]. Vilnius, 2006 m. lapkritis [žiūrėta 2011-07-28]. <[1161](http://doc-08-94docsviewer.googleusercontent.com/viewer/securedownload/dsn1aovipa7l846lsfcf94nedj8q2p4u/4ng_oeu5q94r8vl9d-j1r1f9kmdi vcvbcj/1315553400000/Ymw=/AGZ5hq8BgbJY1gwaOYx83cPOdNw6-QURHRUVTa_GtNa2N4Y19EZ_zhCN0U5OF_VGVTl5WVpEeVQ1WDVjQV83b-2hOenY1TnBabFJ5TDl2WG92blhDVGtqUVQt3pG_Z09pRTAxS0ZHT0Ex_NW-tibi1qQ2J_Bdy1nYWdSVepaMlha_SXlNdWVJMjl6ZVZKX3_VQMLNvaE52RzNxcHNnalowSEFjOEpkUFo=?a=gp&file_name=152&chan=EQAAAHuo0_AiGVDrEPr29AgVTwoO%2B_Ajk80sMd6_EOGPiej2_meZ&docid=ee411858fc28f00c96dbc34f36b23431&sec=AHsqidY_BffPqQXZcqwkxdjWRxC2C0ymh8Se_oocKwVj0r-p6RYJWnugem_OninthonL_gjqTLkRfjVy&nonce=3eudt7rgk_pbc_6&user=AG-Z5hq8BgbJY1gwa_OYx83cPOdNw6&hash=0sgu3qo9u_6lv01_lb0dv06dp_4gbsvs-f3a>.
405. Tuley J. F. <i>Principles of Commercial Law</i>. Sydney/London: Cavendish Publishing, 2001.
406. Turner Ch. <i>Unlocking contract law</i>. London: Hodder Education, 2010.
407. Vadapalas V. <i>Tarptautinė teisė</i>. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998.
408. Vaišvila A. <i>Teisės teorija</i>. Vilnius: Justitia, 2000.
409. Vaišvila A. <i>Teisės teorija</i>. Vilnius: Justitia, 2004.
410. Vaitkevičiūtė V. <i>Tarptautinių žodžių žodynas</i>. Vilnius: Žodynas, 2001.
411. Valikonytė I., Lazutka S., Gudavičius E. <i>Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)</i>. Vilnius: Vaga, 2001.
412. Van Boom W. H., Faure M. G. Introducing Shifts in Compensation Between Private and Public Systems. In Van Boom W. H., Faure M. G. (eds.) <i>Shifts in Compensation Between Private and Public systems. Tort and Insurance Law</i>, 22. Vienna/NewYork: Springer, 2007.
413. Van Boom W. H., Koziol H., Witting C. A. <i>Pure Economic Loss</i>. Vienna: Springer-Verlag, 2004.
414. Van der Elst, Ch. Economic View on Corporate Law in Europe. In Hatzis, A. (ed.), <i>Economic Analysis of Law: A European Perspective</i>. Cheltenham: Edward Elgar, 2012.
415. Van der Vossen J. W. Supervisory Standards and Sanctions. In van Empel M., Smits R. (eds.) <i>Banking and EC Law. Commentary</i>. Amsterdam: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1994.
416. Van Gerven W., Larouche P., Lever J. <i>Cases, Materials and Text on National, Supranational and International Tort Law</i>. Oxford/Portland/Oregon: Hart Publishing, 2000.

</div>
<div data-bbox=)

417. Van Maanen G. E., van der Walt A. J. (eds.) *Property Law on the Threshold of the 21st Century*. Antwerpen-Apeldoorn, MAKLU Uitgevers, 1996.
418. Van Zyl D. H. *History and Principles of Roman Private Law*. Durban, 1983.
419. Vandeveld K. J. The New Property of the Nineteenth Century: The Development of the Modern Concept of Property. *Buffalo Law Review*. 1980, 29: 325-367.
420. Vansevičius S. *Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000.
421. *Vartotojų teisių apsaugos teisiniai aspektai Europos Sąjungoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
422. Verse A. D. Shareholder Loans in Corporate Insolvency – A New Approach to an Old Problem. Special Issue Reform of Germany's Private Limited Company (GmbH). *German Law Journal*. 2008, 9 (9): 1009–1126.
423. Viitanen K., Kakulu I. *Global Concerns in Compulsory Purchase and Compensation Processes*. *International federation of Surveyors*. [interaktyvus] International Federation of Surveyors [žiūrėta 2011-07-01]. <http://www.fig.net/pub/monthly_articles/february_2009/february_2009_viitanen_kakulu.html>.
424. Vileita A. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (3). *Justitia*. 2000, 5 (47).
425. Vileita A. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (2). *Justitia*. 2003, 3–4.
426. Vileita A. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (4). *Justitia*. 2003, 6.
427. Vileita A. *Paveldėjimo teisė*. Vilnius: Justitia, 2011.
428. Virgo G. *The Principles of the Law of Restitution*. Oxford: Oxford university press, 1999.
429. Virgo G. *The Principles of the Law of Restitution. Second edition*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
430. Vitkevičius P. S. *et al. Tarybinė civilinė teisė*. Antroji dalis. Vadovėlis. Vilnius: Mintis, 1988.
431. Vitkevičius P. S. *Šeimos narių turtiniai teisiniai santykiai*. Vilnius: Justitia, 2006.
432. Vitkevičius P. S., *et al. Civilinė teisė*. Vadovėlis. Kaunas: Vija, 1997.
433. Vogenauer S., Kleinheisterkamp J. (eds.) *Commentary on the Unidroit Principles of International Commercial Contracts (PICC)*. Oxford University Press, 2009.
434. Volodko R. *Neturtinės žalos atlyginimas Lietuvoje. Teorija ir praktika*. Monografija. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010.
435. Von Bar C. Swann St. *Principles of European Law*. Vol. 6 — *Unjustified Enrichment*. Oxford University Press, 2010.
436. Von Bar C., Clive E. (eds.) *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Volume I, II, III. München: Sellier European Law Publishers, 2009.
437. Von Bar C., Clive E., Schulte-Nölke H. (eds.) *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference. Interim Outline Edition*. [interaktyvus]. 2008. [žiūrėta 2012-05-01]. <http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf>.
438. Von Bar C., Drobnig U. *Study on Property Law and Non-contractual Liability Law as They relate to Contract Law. Submitted to the European Commission – Health*

- and Consumer Protection Directorate-General [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-09]. <http://ec.europa.eu/consumers/cons_int/safe_shop/fair_bus_pract/cont_law/study.pdf>.
439. Von Caemmerer E., Schlechtriem P. *Restitution – unjust enrichment and negotiorum gestio*. Martinus Nijhoff Publishers, 2007.
 440. Vutt A. Subordination of Shareholder Loans in Estonian Law. *Juridica International* [interaktyvus]. 2008, XV: 86-93. [žiūrėta 2011-01-27]. <http://www.juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2008_2_86.pdf>.
 441. Warendorf H. et al. *The Civil Code of the Netherlands*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2009.
 442. Warendorf H., Thomas R., Curry-Sumner J. *The Civil Code of the Netherlands*. The Netherlands: Kluwer Law International, 2009.
 443. Watts P., Reynolds F. M. B. *Bowstead and Reynolds on Agency*. London: Sweet & Maxwell Ltd, 2010.
 444. *Webster's New World Law Dictionary* [interaktyvus]. Hoboken, New Jersey: Wiley Publishing, Inc., 2010 [žiūrėta 2011-09-01]. <<http://law.yourdictionary.com/actual-authority>>.
 445. Whittaker S. *The "Draft Common Frame of Reference". An assessment, commissioned by the Ministry of Justice, United Kingdom*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-11]. <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110201125714/http://www.justice.gov.uk/publications/docs/Draft_Common_Frame_of_Reference__an_assessment.pdf>.
 446. Wicker G. *Les fictions juridiques. Contribution à l'analyse de l'acte juridique*. Paris: LDGJ, 1997.
 447. Wilfried Sch. *Erbrecht: ein Studienbuch*. München: Beck, 2000.
 448. Wilkins R. G. *International Law, Social Change and the Family* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-02-05]. <<http://www.ngowatch.org/wilkins.pdf>>.
 449. Witczak H., Kawałko A. *Zobowiązania. 4 wydanie*. Warszawa: C. H. Beck, 2012.
 450. Witz C. *Contrat ou acte juridique? Pour une réforme du droit des contrats*. Sous la direction de F. Terré. Paris: Dalloz, 2009.
 451. Wood P. R. *Project Finance, Securitizations, Subordinated Debt*. London: Sweet and Maxwell, 2007.
 452. Wragg T. *Family Law*. Great Britain, 1998.
 453. Zammit D. E. *Does the 'non-cumul' rule exist in our civil law?* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-09]. <http://www.ghsl.org/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=3017&Itemid=48>.
 454. Zdyb M. *Wolność gospodarcza jako zasada i wartość ustrojowa. Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*. Warszawa: Biuro Trybunału Konstytucyjnego, 2006.
 455. Zilioli C., Selmayr M. The Constitutional Status of the European Central Bank. *Common Market Law Review*. 2007 (44).
 456. Zimmermann R. *The Law of Obligations. Roman Foundation of the Civilian Tradition*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
 457. Zimmermann R. *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Cape Town: Juta and Co, Ltd., 1990.

458. Zimmermann R. *The New German Law of Obligations: Historical and Comparative Perspectives*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
459. Zimmermann R. The Unauthorized Agent: Where Do We Stand Today? An Introduction to the Symposium. In *European Review of Private Law*. 2009, 17 (6),
460. Zweigert K., Kötz H. *An Introduction to Comparative Law*. Oxford: Clarendon Press, 1998.
461. Zweigert K., Kötz H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001.
462. Želvys A. *Teisių į prekių ženklus licencijavimo probleminiai aspektai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.
463. Žemaitis V. *Dorovės sąvokos*. Vilnius, 1983.
464. Žeruolis J. et al. *Lietuvos TSR civilinio kodekso komentaras*. Vilnius: Mintis, 1976.
465. Žeruolis J. et al. *Tarybinė civilinė teisė*. Pirmoji dalis. Vilnius: Mintis, 1975.
466. Žilinskas V., Kasperavičius P., Kiškis M. *Intelektinė nuosavybė ir jos apsauga*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2007.
467. Žmogaus teisės. *Tarptautinių dokumentų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1991.
468. Агарков М. М. *Основы банковского права: курс лекций. Учение о ценных бумагах: научное исследование*. Москва: БЕК, 1994.
469. Алексеев В. А., Алексеев В. А. *Недвижимое имущество: государственная регистрация и проблемы правового регулирования*. Москва: Walters Kluwer, 2007.
470. Антокольская М. В. *Семейное право*. Москва: Юрист, 2001.
471. Белов В. А. *Имущественные комплексы*. Москва: Центр, ЮрИнфоР, 2004.
472. Брагинский М. И., Витрянский В. В. *Договорное право. Книга первая. Общие положения*. Москва: Статут, 1999.
473. Бузанов В. Ю. Генезис фирмы в российском праве. *Журнал российского права*. 2002, 6: 149-158.
474. Вагацума С., Ариидзуми Т. *Гражданское право Японии*. Книга первая. Москва, 1983.
475. Валявина Е. Ю., Василевская Н. П., Егоров Н. Д. *Гражданское право*. Учебник. Часть 2. Под. ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Москва: Проспект, 1998.
476. Василевская Л. Ю. *Учение о вещных сделках по германскому праву*. Москва: Статут, 2004.
477. Вуарен П., Губо Ж. *Гражданское право*. Москва: ФРПК, 2007.
478. Головкин А. Г., Макеев В. В. *Частное право Древнего Рима*. Ростов на Дону: Издательский центр „МарТ“, 2002.
479. Горелик А. П. *Наследственное право*. Практикум. Москва: Эксмо, 2008.
480. Гусов К. Н. (ред.) *Право социального обеспечения России*. Москва: Проспект, 2010.
481. Думбляускас В. *Взаимосвязь брака и семьи*. Вильнюс, 1987.
482. Емельянов В. И. *Разумность, добросовестность, незауупотребление гражданскими правами*. Москва: Лекс-Книга, 2002.
483. Ершова Е. А., Овчинникова К. Д. *Предприятия (бизнес) в современном экономико-правовом обороте*. Москва: Статут, 2006.
484. Звеков В. П. *Международное частное право*. Москва: Норма, 1999.

485. Иоффе О. С., Мусин В. А. *Основы римского гражданского права*. Ленинград, 1974.
486. Каминка А. И. *Очерки торгового права*. СПб., 1912.
487. Нерсесов Н. О. *Представительство и ценные бумаги в гражданском праве*. Москва: Статут, 2000.
488. Пиепу Ж. Ф., Ягр Ж. *Профессиональное нотариальное право*. Москва: Юристъ, 2001.
489. Пухан И., Поленак-Акимовская М. *Римское право*. Москва: Зерцало, 1999.
490. Пчелинцева Л. М. *Семейное право России*. Москва: Норма, 2003.
491. Пчелинцева Л. М. *Семейное право России*. Москва: Норма-Инфра, 2001.
492. Розенберг В. В. Фирма. *Догматический очерк*. СПб., 1914.
493. Романов О. Е. *Предприятие и иные имущественные комплексы как объекты гражданских прав*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
494. Саватье Р. *Теория обязательств. Перевод с французского*. Москва: Прогресс, 1972.
495. Сергеев А. П. *Гражданское право*. Часть 1. Москва: Проспект, 1998.
496. Сергеев А. П., Толстой Ю. К. *Гражданское право*. Том 3. Москва: Проспект, 1999.
497. Скловский К. И. *Собственность в гражданском праве*. Москва: Дело, 2000.
498. Судаков А. А. *Предприятие – самостоятельный объект гражданских прав. Российский судья*. 2006, 1.
499. Шапп Я. *Основы гражданского права Германии*. Москва: БЕК, 1996.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai

1. 1994 m. balandžio 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodekso 6 straipsnio antrosios dalies ir 12 straipsnio antrosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1994, Nr.31-562.
2. 1995 m. spalio 17 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“ 7 straipsnio 4 dalies ir 12 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 86-1949.
3. 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo 37 straipsnio pirmosios dalies 7 punkto, 39 straipsnio, 40 straipsnio pirmosios bei antrosios dalių, 45 straipsnio ir 46 straipsnio antrosios bei trečiosios dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 36-915.
4. 1996 m. birželio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. liepos 23 d. nutarimo Nr. 562 „Dėl gyventojų santaupų indeksavimo“ 1 punkto nuostatos „taikydami koeficientą 10“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 63-1480.
5. 1996 m. kovo 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 11 d. nutarimu Nr. 1123 „Dėl žyminio mokesčio tarifų bei žyminio mokesčio mokėjimo ir grąžinimo tvarkos patvirtinimo“ patvirtintų žyminio mokesčio tarifų 5, 6, 7, 8, 16, 17, 19, 27.4-27.9, 29, 34 ir 36 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat Lietuvos Respublikos žyminio mokesčio

įstatymo 6 straipsniui ir Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo 6 straipsniui“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 25-630.

6. 1997 m. balandžio 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų 26 straipsnio pirmosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 31-770.
7. 1998 m. birželio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. gruodžio 6 d. nutarimu Nr. 909 patvirtintos valstybės išperkamos žemės nominalios kainos nustatymo metodikos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 57-1605.
8. 1999 m. spalio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 8 straipsnio 1, 2 ir 3 dalių bei 16 straipsnio 7, 8 ir 9 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 85-2548.
9. 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo (1995 m. vasario 21 d. redakcija) 16 straipsnio 1 dalies, 17 straipsnio 1 ir 2 dalių, 19 straipsnio ir šio įstatymo (2000 m. birželio 20 d. redakcija) 27 straipsnio 4 ir 7 dalių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. birželio 15 d. nutarimu Nr. 852 „Dėl Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo įgyvendinimo tvarkos“ patvirtintų tipinių daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatų 8 punkto 1, 3 ir 4 pastraipų, 10 punkto 1 pastraipos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 110-3536.
10. 2002 m. kovo 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymo 11 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 28-1003.
11. 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 1 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 113-5057.
12. 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2000 m. liepos 11 d. redakcija) 27 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 57 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (1997 m. gegužės 22 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 4 punkto, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (2002 m. birželio 20 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 6 punkto, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnio 1 dalies (1961 m. birželio 26 d. redakcija) ir 75 straipsnio 1 dalies (1975 m. sausio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 93-4000.
13. 2003 m. kovo 17 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių „Būtingės nafta“, „Mažeikių nafta“ ir „Naftotiekis“ reorganizavimo įstatymo 3 straipsnio 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 27-1098.

14. 2003 m. kovo 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsnio (1993 m. sausio 12 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies bei šios dalies 5 punkto, 15, 20 ir 21 straipsnių (2002 m. sausio 15 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 2, 4, 5 ir 6 punktų, šio straipsnio 2 ir 4 dalių, 16 straipsnio 10 dalies, 20 straipsnio (2002 m. spalio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 17 d. nutarimo Nr. 27 „Dėl gyvenamųjų namų, būtinų valstybės reikmėms, išpirkimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsniui (1993 m. sausio 12 d. redakcija)“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 24-1004.
15. 2004 m. rugsėjo 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. spalio 17 d. nutarimo Nr. 1236 „Dėl licencijuojamos telekomunikacijų veiklos rūšių sąrašo, telekomunikacijų veiklos licencijavimo sąlygų ir taisyklių patvirtinimo“ 4 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 4 straipsnio 1 dalies 5 punktui (1998 m. birželio 9 d. redakcija), 9 straipsnio 2 ir 4 dalims (1998 m. birželio 9 d. redakcija), 10 straipsnio 1 daliai (1998 m. birželio 9 d. redakcija), Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo 13 straipsnio 1 ir 2 dalims (2000 m. kovo 16 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo 4 straipsnio 1 ir 2 dalims (1999 m. kovo 23 d. redakcija)“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 146-5311.
16. 2004 m. sausio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 straipsnio 4 dalies (1997 m. liepos 2 d. redakcija), 2 straipsnio 1 dalies (1995 m. balandžio 18 d. redakcija), 3 straipsnio 1 dalies 2 punkto (1995 m. balandžio 18 d. redakcija), 4 straipsnio 2 dalies (1998 m. gruodžio 10 d. redakcija), 13 straipsnio (2000 m. liepos 18 d. redakcija), 30 straipsnio 1 dalies (1997 m. liepos 2 d. redakcija) bei 44 straipsnio 4 dalies (2002 m. birželio 20 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 22 d. nutarimu Nr. 67 „Dėl alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių patvirtinimo“ patvirtintų Alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių 7 bei 9 punktų (2001 m. sausio 22 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 15-465.
17. 2005 lapkričio 3 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 21 straipsnio 2 dalies (2000 m. kovo 16 d. redakcija), 3 dalies (2002 m. birželio 11 d. redakcija), 4 dalies (1999 m. gegužės 11 d. redakcija), 7 dalies (2002 m. birželio 11 d. redakcija) ir dėl šio įstatymo (2003 m. lapkričio 20 d. redakcija) 26 straipsnio 5, 7, 14 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 131-4743.
18. 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos medžioklės įstatymo 7 straipsnio 2 dalies, 8 straipsnio 1, 9, 10 dalių, 13 straipsnio 2 dalies, 18 straipsnio 7 dalies ir 22 straipsnio 3, 6, 7 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 63-2235.

19. 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos medžioklės įstatymo 7 straipsnio 2 dalies, 8 straipsnio 1, 9, 10 dalių, 13 straipsnio 2 dalies, 18 straipsnio 7 dalies ir 22 straipsnio 3, 6, 7 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 63-2235.
20. 2005 m. liepos 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl kultūros įstaigų reorganizavimo ir likvidavimo tvarkos“ (1995 m. birželio 13 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. lapkričio 28 d. nutarimo Nr. 1320 „Dėl Lietuvos nepriklausomybės signatarų namų ir Lietuvos menininkų rūmų“ 1, 2.3 ir 2.4 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 87-3274.
21. 2006 m. gegužės 31 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. rugsėjo 26 d. nutarimo Nr. 1170 „Dėl cukraus rinkos reguliavimo priemonių“ 2.3, 2.4 punktų, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 12 d. nutarimo Nr. 879 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. kovo 12 d. nutarimo Nr. 284 „Dėl baltojo cukraus gamybos kvotos nustatymo“ pakeitimo“ 2 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos cukraus įstatymo 4 straipsnio 1 daliai (2000 m. gegužės 18 d. redakcija), 2 daliai (1999 m. liepos 8 d. redakcija)“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 62-2283.
22. 2006 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos įstatymo 5 straipsnio (2000 m. birželio 29 d. redakcija) 5 dalies, 6 straipsnio 1, 3, 4 dalių (2000 m. birželio 29 d. redakcija), 10 straipsnio (2000 m. birželio 29 d. redakcija) 1 dalies, 15 straipsnio (2000 m. birželio 29 d. redakcija) 1, 2 dalių, Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 31 straipsnio (2000 m. rugpjūčio 29 d. redakcija) 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 141-5430.
23. 2006 m. kovo 28 d. nutarimas byloje Nr. 33/03 „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 69 straipsnio 4 dalies (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292.
24. 2006 m. kovo 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 69 straipsnio 4 dalies (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292.
25. 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtai kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmis, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 90-3529.
26. 2006 m. sausio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. rugpjūčio 11 d. nutarimu Nr. 898 „Dėl laikinojo prekių įvežimo į Lietuvos Respubliką perdirbti tvarkos patvirtinimo“ patvirtintos Laikinojo prekių įvežimo į Lietuvos Respubliką perdirbti tvarkos 21.1 punkto (2002 m. birželio 27 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 10-369.

27. 2007 m. lapkričio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymo 10 straipsnio 12 dalies (2002 m. kovo 5 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. gruodžio 18 d. nutarimu Nr. 1427 „Dėl privatizavimo objektų parengimo privatizuoti tvarkos patvirtinimo“ (2002 m. rugpjūčio 10 d. redakcija) patvirtintos privatizavimo objektų parengimo privatizuoti tvarkos (2002 m. rugpjūčio 10 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 123-5043.
28. 2008 m. gegužės 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. gruodžio 9 d. nutarimu Nr. 540 „Dėl neprivatizuotinių žemės ūkio įmonių ir organizacijų sąrašo tvirtinimo“ (1992 m. vasario 27 d. redakcija) patvirtinto neprivatizuotinių žemės ūkio įmonių ir organizacijų sąrašo nuostatos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ (1991 m. birželio 18 d. redakcija) 1 straipsnio nuostatai, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. gruodžio 9 d. nutarimu Nr. 540 „Dėl neprivatizuotinių žemės ūkio įmonių ir organizacijų sąrašo tvirtinimo“ (1999 m. gegužės 14 d. redakcija) patvirtinto neprivatizuotinių žemės ūkio įmonių ir organizacijų sąrašo, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. gegužės 14 d. nutarimo Nr. 579 „Dėl žemės sklypo suteikimo ir pagrindinės tikslinės žemės naudojimo paskirties pakeitimo“ ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. kovo 8 d. nutarimo Nr. 266 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. rugpjūčio 13 d. nutarimo Nr. 1026 „Dėl žemės, suteiktos mokslo bei mokymo įstaigoms ir perduotos valstybiniais specializuotiems sėklininkystės ir veislininkystės ūkiams, specialiosios paskirties veislininkystės bendrovėms, naudotojų ir jų naudojamų žemės sklypų dydžio nustatymo“ dalinio pakeitimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnio 1, 3 dalims, konstituciniam teisinės valstybės principui, Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo preambulės (1997 m. liepos 1 d. redakcija) nuostatai“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 58-2182.
29. 2008 m. sausio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 18 straipsnio 8 dalies (2004 m. kovo 9 d. redakcija), 34 straipsnio 17 dalies (2004 m. kovo 9 d., 2006 m. balandžio 25 d. redakcijos), 41 straipsnio (2004 m. kovo 9 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. gegužės 20 d. nutarimu Nr. 618 „Dėl didmeninės ir mažmeninės prekybos alkoholio produktais licencijavimo taisyklių ir mažmeninės prekybos alkoholiniais gėrimais prekybos ir viešojo maitinimo įmonėse taisyklių patvirtinimo“ patvirtintų didmeninės ir mažmeninės prekybos alkoholio produktais licencijavimo taisyklių 28.5, 51.5 punktų (2004 m. gegužės 20 d. redakcija), 51 punkto (2004 m. gegužės 20 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 34 straipsnio 17 daliai (2004 m. kovo 9 d., 2006 m. balandžio 25 d. redakcijos), šių taisyklių 51 punkto (2006 m. spalio 17 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 34 straipsnio 17 daliai (2006 m. balandžio 25 d. redakcija), taip pat šių taisyklių 51 punkto (2007 m. gegužės 2 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės

- įstatymo 34 straipsnio 17 daliai (2006 m. balandžio 25 d., 2007 m. birželio 21 d. redakcijos)“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 10-349.
30. 2008 m. vasario 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. spalio 4 d. nutarimu Nr. 1568 „Dėl Kvalifikacinių aukštojo teisinio išsilavinimo reikalavimų asmenims, norintiems įstatymų nustatyta tvarka eiti teisėjo pareigas, patvirtinimo“ patvirtintų Kvalifikacinių aukštojo teisinio išsilavinimo reikalavimų asmenims, norintiems įstatymų nustatyta tvarka eiti teisėjo pareigas, atitikties Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 51 straipsnio 1 daliai (2002 m. sausio 24 d., 2004 m. gegužės 18 d., 2006 m. birželio 1 d. redakcijos), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 5 straipsnio 1 daliai“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 23-852; 2011, Nr. 33.
 31. 2009 m. kovo 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos atominės elektrinės įstatymo 10 straipsnio 1 dalies (2008 m. vasario 1 d. redakcija) nuostatų ir 11 straipsnio (2008 m. vasario 1 d. redakcija) 1 dalies 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 25-988.
 32. 2010 m. vasario 3 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymo (2004 m. kovo 5 d. redakcija) 11 straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 16-758.
 33. 2011 m. sausio 31 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.103 straipsnio (2006 m. spalio 17 d. redakcija) 3 dalies ir Lietuvos Respublikos statybos įstatymo 28 straipsnio (2006 m. spalio 17 d., 2009 m. lapkričio 19 d. redakcijos) 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 14-602.
 34. 2011 m. sausio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo (1999 m. gegužės 18 d. redakcija) 67 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 3- 93.
 35. 2012 m. balandžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.290 straipsnio 1, 3 dalių, 6.1015 straipsnio 1 dalies, Lietuvos Respublikos transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymo (2004 m. kovo 5 d. redakcija) 19 straipsnio 10 dalies, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. gruodžio 5 d. nutarimu Nr. 530 „Dėl asmenų draudimo valstybės lėšomis ir kompensacijų mokėjimo juos sužeidus arba jiems žuvus ryšium su tarnyba sąlygų“ patvirtintų asmenų draudimo valstybės lėšomis ir kompensacijų mokėjimo juos sužeidus arba jiems žuvus ryšium su tarnyba sąlygų 26 punkto (2002 m. gruodžio 23 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. birželio 23 d. nutarimu Nr. 795 „Dėl eismo įvykio metu padarytos žalos nustatymo ir išmokos mokėjimo taisyklių patvirtinimo“ patvirtintų eismo įvykio metu padarytos žalos nustatymo ir išmokos mokėjimo taisyklių 49 punkto atitikties Lietuvos Respublikos konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 47-2309.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo aktai

1. 1999 m. birželio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-224/1999.
2. 1999 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-343/1999.
3. 1999 m. lapkričio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-849/1999.
4. 1999 m. rugsėjo 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-800/1999.
5. 1999 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-722/1999.
6. 2000 m. balandžio 11 d. nutartis civilinėje Nr. Nr. 3K-7-316/2000.
7. 2000 m. balandžio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-438/2000.
8. 2000 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-471/2000.
9. 2000 m. balandžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-425/2000.
10. 2000 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-554/2000.
11. 2000 m. gegužės 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-506/2000.
12. 2000 m. gruodžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1343/2000.
13. 2000 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-383/2000.
14. 2000 m. lapkričio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1263/2000.
15. 2000 m. sausio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-16/2000.
16. 2000 m. sausio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-25/2000
17. 2000 m. spalio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-905/2000.
18. 2000 m. spalio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-977/2000
19. 2000 m. vasario 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-23/2000.
20. 2000 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-130/2000.
21. 2001 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-475/2001.
22. 2001 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-704/2001.
23. 2001 m. birželio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-430/2001.
24. 2001 m. gegužės 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-595/2001.
25. 2001 m. gegužės 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-529/2001.
26. 2001 m. gegužės 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-640/2002.
27. 2001 m. gegužės 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-584/2001.
28. 2001 m. gegužės 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-525/2001.
29. 2001 m. gruodžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1298/2001.
30. 2001 m. gruodžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1319/2001.
31. 2001 m. gruodžio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1315/2001.
32. 2001 m. gruodžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1253/2001.
33. 2001 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-969/2001.
34. 2001 m. rugsėjo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-828/2001.
35. 2001 m. rugsėjo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-763/2001.
36. 2001 m. rugsėjo 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-747/2001.
37. 2001 m. sausio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-105/2001.
38. 2001 m. sausio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-121/2001.
39. 2001 m. sausio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-7/2001.
40. 2001 m. sausio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-19/2001.
41. 2001 m. spalio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-885/2001.
42. 2001 m. spalio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-988/2001.
43. 2001 m. spalio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-760/2001.

44. 2001 m. spalio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1008/2001.
45. 2001 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-745/2001.
46. 2001 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-201/2001.
47. 2002 m. balandžio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-569/2002.
48. 2002 m. balandžio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-608/2002.
49. 2002 m. birželio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-860/2002.
50. 2002 m. birželio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-898/2002.
51. 2002 m. birželio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-710/2002.
52. 2002 m. gegužės 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-772/2002.
53. 2002 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-795/2002.
54. 2002 m. gegužės 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-676/2002.
55. 2002 m. gruodžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1524/2002.
56. 2002 m. gruodžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1532/2002.
57. 2002 m. gruodžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-1156/2002.
58. 2002 m. gruodžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1340/2002.
59. 2002 m. kovo 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-428/2002.
60. 2002 m. lapkričio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1242/2002.
61. 2002 m. lapkričio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1373/2002.
62. 2002 m. lapkričio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1285/2002.
63. 2002 m. lapkričio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1384/2002.
64. 2002 m. lapkričio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1415/2002.
65. 2002 m. lapkričio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1331/2002.
66. 2002 m. lapkričio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1312/2002.
67. 2002 m. lapkričio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1032/2002.
68. 2002 m. liepos 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1040/2002.
69. 2002 m. rugsėjo 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-973/2002.
70. 2002 m. rugsėjo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1002/2002.
71. 2002 m. rugsėjo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-990/2002.
72. 2002 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1066/2002.
73. 2002 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-959/2002.
74. 2002 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1073/2002.
75. 2002 m. rugsėjo 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-829/2002.
76. 2002 m. rugsėjo 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1108/2002.
77. 2002 m. spalio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-861/2002.
78. 2002 m. spalio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1137/2002.
79. 2002 m. vasario 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-262/2002.
80. 2002 m. vasario 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-437/2002.
81. 2002 m. vasario 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-253/2002.
82. 2002 m. vasario 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-236/2002.
83. 2002 m. rugsėjo 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-983/2002.
84. 2002 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-351/2002.
85. 2002 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-581/2002.
86. 2003 m. balandžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-519/2003.
87. 2003 m. balandžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-465/2003.

88. 2003 m. balandžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-521/2003.
89. 2003 m. birželio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-693/2003.
90. 2003 m. birželio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-678/2003.
91. 2003 m. gegužės 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-612/2003.
92. 2003 m. gegužės 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-579/2003.
93. 2003 m. gegužės 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-569/2003.
94. 2003 m. gruodžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1160/2003.
95. 2003 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-1115/2003.
96. 2003 m. gruodžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1340/2001.
97. 2003 m. gruodžio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1177/2003.
98. 2003 m. kovo 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-340/2003.
99. 2003 m. kovo 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-499/2003.
100. 2003 m. kovo 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-347/2003.
101. 2003 m. kovo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-369/2003.
102. 2003 m. kovo 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-391/2003.
103. 2003 m. kovo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-371/2003.
104. 2003 m. kovo 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-424/2003.
105. 2003 m. kovo 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-279/2003.
106. 2003 m. lapkričio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1077/2003.
107. 2003 m. lapkričio 5 d. nutartis civilinėje Nr. 3K-3-1070/2003.
108. 2003 m. rugsėjo 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-777/2003.
109. 2003 m. rugsėjo 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-800/2003.
110. 2003 m. rugsėjo 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-809/2003.
111. 2003 m. rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-872/2003.
112. 2003 m. rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-813/2003.
113. 2003 m. rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-822/2003.
114. 2003 m. rugsėjo 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-823/2003.
115. 2003 m. rugsėjo 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-830/2003.
116. 2003 m. sausio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-109/2003.
117. 2003 m. sausio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-174/2003.
118. 2003 m. sausio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-167/2003.
119. 2003 m. sausio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-167/2003.
120. 2003 m. sausio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-1/2003.
121. 2003 m. spalio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1000/2003.
122. 2003 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1009/2003.
123. 2003 m. spalio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1026/2003.
124. 2003 m. spalio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-931/2003.
125. 2003 m. spalio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-965/2003.
126. 2003 m. spalio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1000/2003.
127. 2003 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-995/2003.
128. 2003 m. spalio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-816/2003.
129. 2003 m. spalio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-966/2003.
130. 2003 m. spalio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-917/2003.
131. 2003 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-294/2003.

132. 2003 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-924/2003.
133. 2003 m. vasario 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-214/2003.
134. 2004 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-259/2004.
135. 2004 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-371/2004.
136. 2004 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-386/2004.
137. 2004 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2004.
138. 2004 m. birželio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-358/2004.
139. 2004 m. gegužės 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-289/2004.
140. 2004 m. gegužės 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-304/2004.
141. 2004 m. gegužės 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-331/2004.
142. 2004 m. gegužės 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-306/2004.
143. 2004 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-659/2004.
144. 2004 m. gruodžio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-483/2004.
145. 2004 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-607/2004.
146. 2004 m. gruodžio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-541/2004.
147. 2004 m. gruodžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-560/2004.
148. 2004 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-186/2004.
149. 2004 m. lapkričio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-630/2004.
150. 2004 m. lapkričio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-633/2004.
151. 2004 m. lapkričio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-618/2004.
152. 2004 m. lapkričio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-591/2004.
153. 2004 m. rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-449/2004.
154. 2004 m. rugsėjo 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-473/2004.
155. 2004 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-461/2004.
156. 2004 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-475/2004.
157. 2004 m. rugsėjo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-425/2004.
158. 2004 m. rugsėjo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-411/2004.
159. 2004 m. rugsėjo 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-408/2004.
160. 2004 m. sausio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-31/2004.
161. 2004 m. sausio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-37/2004.
162. 2004 m. sausio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 41/2004.
163. 2004 m. sausio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-11/2004.
164. 2004 m. sausio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-8/2004.
165. 2004 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-579/2004.
166. 2004 m. spalio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-524/2004.
167. 2004 m. spalio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-545/2004.
168. 2004 m. spalio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-510/2004.
169. 2004 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-580/2004.
170. 2004 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-575/2004.
171. 2004 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-579/2004.
172. 2004 m. spalio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-567/2004.
173. 2004 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-511/2004.
174. 2004 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-56/2004.
175. 2004 m. vasario 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-87/2004.

176. 2004 m. vasario 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-83/2004.
177. 2004 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-91/2004.
178. 2004 m. vasario 4 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-99/2004.
179. 2004 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-192/2004.
180. 2004 m. kovo 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-213/2004.
181. 2004 m. vasario 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-124/2004.
182. 2005 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-255/2005.
183. 2005 m. balandžio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-222/2005.
184. 2005 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-280/2005.
185. 2005 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-246/2005.
186. 2005 m. birželio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-323/2005.
187. 2005 m. birželio 13 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-276/2005.
188. 2005 m. birželio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-274/2005.
189. 2005 m. birželio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-316/2005.
190. 2005 m. birželio 20 d. nutartis civilinėje byloje 3K-3-348/2005.
191. 2005 m. birželio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-325/2005.
192. 2005 m. birželio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-320/2005.
193. 2005 m. gruodžio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-673/2005.
194. 2005 m. gruodžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-664/2005.
195. 2005 m. gruodžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-563/2005.
196. 2005 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-205/2005.
197. 2005 m. kovo 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-206/2005.
198. 2005 m. kovo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-149/2005.
199. 2005 m. kovo 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-190/2005.
200. 2005 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-90/2005.
201. 2005 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-205/2005.
202. 2005 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-177/2005.
203. 2005 m. kovo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-186/2005.
204. 2005 m. kovo 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-153/2005.
205. 2005 m. kovo 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-166/2005.
206. 2005 m. lapkričio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-534/2005.
207. 2005 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-575/2005.
208. 2005 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-573/2005.
209. 2005 m. lapkričio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-579/2005.
210. 2005 m. lapkričio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-588/2005.
211. 2005 m. lapkričio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-608/2005.
212. 2005 m. lapkričio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-551/2005.
213. 2005 m. rugsėjo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-414/2005.
214. 2005 m. rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-389/2005.
215. 2005 m. rugsėjo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-406/2005.
216. 2005 m. rugsėjo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-359/2005.
217. 2005 m. rugsėjo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-193/2005.
218. 2005 m. rugsėjo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-421/2005 .
219. 2005 m. rugsėjo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-383/2005.

220. 2005 m. sausio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-38/2005.
221. 2005 m. sausio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-11/2005.
222. 2005 m. sausio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-2/2005.
223. 2005 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-496/2005.
224. 2005 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-472/2005.
225. 2005 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-458/2005.
226. 2005 m. spalio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-509/2005.
227. 2005 m. spalio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-443/2005.
228. 2005 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 451/2005.
229. 2005 m. vasario 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-85/2005.
230. 2005 m. vasario 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-65/2005.
231. 2005 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-29/2005.
232. 2005 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-103/2005.
233. 2005 m. vasario 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-111/2005.
234. 2005 m. vasario 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-107/2005.
235. 2005 m. vasario 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-122/2005.
236. 2005 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-59/2005.
237. 2005 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-230/2005.
238. 2006 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-264/2006.
239. 2006 m. balandžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-273/2006.
240. 2006 m. balandžio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-296/2006.
241. 2006 m. balandžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-253/2006.
242. 2006 m. balandžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-115/2006.
243. 2006 m. balandžio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-299/2006.
244. 2006 m. balandžio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-296/2006.
245. 2006 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-302/2006.
246. 2006 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-305/2006.
247. 2006 m. balandžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-247/2006.
248. 2006 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-144/2006.
249. 2006 m. birželio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2006.
250. 2006 m. birželio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2006.
251. 2006 m. birželio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-332/2006.
252. 2006 m. birželio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-421/2006.
253. 2006 m. birželio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-425/2006.
254. 2006 m. birželio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-20/2006.
255. 2006 m. gegužės 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-319/2006.
256. 2006 m. gegužės 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-325/2006.
257. 2006 m. gegužės 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-320/2006.
258. 2006 m. gegužės 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-328/2006.
259. 2006 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-341/2006.
260. 2006 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-337/2006.
261. 2006 m. gegužės 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-275/2006.
262. 2006 m. gegužės 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-354/2006.
263. 2006 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-357/2006.

264. 2006 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-667/2006.
265. 2006 m. gruodžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-624/2006.
266. 2006 m. gruodžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-641/2006.
267. 2006 m. gruodžio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-689/2006.
268. 2006 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-169/2006.
269. 2006 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-94/2006.
270. 2006 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-191/2006.
271. 2006 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-192/2006.
272. 2006 m. kovo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-209/2006.
273. 2006 m. kovo 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-169/2006.
274. 2006 m. lapkričio 6 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006.
275. 2006 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-569/2006.
276. 2006 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-497/2006.
277. 2006 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-493/2006.
278. 2006 m. lapkričio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-628/2006.
279. 2006 m. lapkričio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-609/2006.
280. 2006 m. lapkričio 6 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-382/2006.
281. 2006 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-269/2006.
282. 2006 m. lapkričio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-575/2006.
283. 2006 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-584/2006.
284. 2006 m. rugsėjo 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-463/2006.
285. 2006 m. rugsėjo 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-474/2006.
286. 2006 m. rugsėjo 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-441/2006.
287. 2006 m. rugsėjo 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-516/2006.
288. 2006 m. sausio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-17/2006.
289. 2006 m. sausio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-35/2006.
290. 2006 m. sausio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-65/2006.
291. 2006 m. sausio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-7/2006.
292. 2006 m. spalio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-507/2006.
293. 2006 m. spalio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-511/2006.
294. 2006 m. spalio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-522/2006.
295. 2006 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-424/2006.
296. 2006 m. spalio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-530/2006.
297. 2006 m. spalio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-543/2006.
298. 2006 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-142/2006.
299. 2006 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-140/2006.
300. 2006 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-143/2006.
301. 2006 m. vasario 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-152/2006.
302. 2006 m. vasario 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-88/2006.
303. 2006 m. birželio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-383/2006.
304. 2006 m. lapkričio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-604/2006.
305. 2007 m. balandžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-146/2007.
306. 2007 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-168/2007.
307. 2007 m. balandžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-172/2007.

308. 2007 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-147/2007.
309. 2007 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-156/2007.
310. 2007 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-171/2007.
311. 2007 m. birželio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-234/2007.
312. 2007 m. birželio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-233/2007.
313. 2007 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-337/2007.
314. 2007 m. birželio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-254/2007.
315. 2007 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-263/2007.
316. 2007 m. birželio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-188/2007.
317. 2007 m. birželio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-298/2007.
318. 2007 m. gegužės 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-177/2007.
319. 2007 m. gegužės 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-207/2007.
320. 2007 m. gegužės 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-209/2007.
321. 2007 m. gruodžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-545/2007.
322. 2007 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-592/2007.
323. 2007 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-593/2007.
324. 2007 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-586/2007.
325. 2007 m. gruodžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-534/2007.
326. 2007 m. gruodžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-535/2007.
327. 2007 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-113/2007.
328. 2007 m. kovo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-98/2007.
329. 2007 m. kovo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-109/2007.
330. 2007 m. kovo 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-85/2007.
331. 2007 m. kovo 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-86/2007.
332. 2007 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-96/2007.
333. 2007 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-488/2007.
334. 2007 m. lapkričio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-508/2007.
335. 2007 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-481/2007.
336. 2007 m. lapkričio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-512/2007.
337. 2007 m. lapkričio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-503/2007.
338. 2007 m. lapkričio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-497/2007.
339. 2007 m. lapkričio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-496/2007.
340. 2007 m. lapkričio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-522/2007.
341. 2007 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-490/2007.
342. 2007 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-469/2007.
343. 2007 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-467/2007.
344. 2007 m. liepos 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-308/2007.
345. 2007 m. rugsėjo 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-328/2007.
346. 2007 m. rugsėjo 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-340/2007.
347. 2007 m. sausio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-8/2007.
348. 2007 m. sausio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-130/2007.
349. 2007 m. sausio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-21/2007.
350. 2007 m. sausio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-9/2007.
351. 2007 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-411/2007.

352. 2007 m. spalio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-361/2007.
353. 2007 m. spalio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-216/2007.
354. 2007 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-304/2007.
355. 2007 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-423/2007.
356. 2007 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-304/2007.
357. 2007 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-421/2007.
358. 2007 m. spalio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-400/2007.
359. 2007 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-420/2007.
360. 2007 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-417/2007.
361. 2007 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-427/2007.
362. 2007 m. spalio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-477/2007.
363. 2007 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-373/2007.
364. 2007 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2007.
365. 2007 m. spalio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-388/2007.
366. 2007 m. vasario 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-132/2007.
367. 2007 m. vasario 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-57/2007.
368. 2007 m. vasario 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-72/2007.
369. 2007 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-6/2007.
370. 2007 m. gruodžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-572/2007.
371. 2008 m. balandžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-203/2008.
372. 2008 m. balandžio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-191/2008.
373. 2008 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-240/2008.
374. 2008 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-229/2008.
375. 2008 m. balandžio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-235/2008.
376. 2008 m. birželio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-298/2008.
377. 2008 m. birželio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-333/2008.
378. 2008 m. birželio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-337/2008.
379. 2008 m. birželio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-262/2008.
380. 2008 m. gegužės 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-243/2008.
381. 2008 m. gegužės 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-257/2008.
382. 2008 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-312/2008.
383. 2008 m. gegužės 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-268/2008.
384. 2008 m. gruodžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-585/2008.
385. 2008 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-576/2008.
386. 2008 m. gruodžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-556/2008.
387. 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-606/2008.
388. 2008 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-608/2008.
389. 2008 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-581/2008.
390. 2008 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-596/2008.
391. 2008 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-608/2008.
392. 2008 m. gruodžio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-595/2008.
393. 2008 m. kovo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-166/2008.
394. 2008 m. kovo 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-135/2008.
395. 2008 m. kovo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-210/2008.

396. 2008 m. lapkričio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-496/2008.
397. 2008 m. lapkričio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-558/2008.
398. 2008 m. lapkričio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-580/2008.
399. 2008 m. lapkričio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-553/2008.
400. 2008 m. lapkričio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-252/2008.
401. 2008 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2008.
402. 2008 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-354/2008.
403. 2008 m. liepos 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-396/2008.
404. 2008 m. liepos 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-384/2008.
405. 2008 m. liepos 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-400/2008.
406. 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-390/2008.
407. 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-393/2008.
408. 2008 m. rugpjūčio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-366/2008.
409. 2008 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2008.
410. 2008 m. rugsėjo 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-405/2008.
411. 2008 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-415/2008.
412. 2008 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-408/2008.
413. 2008 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-464/2008.
414. 2008 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-423/2008.
415. 2008 m. sausio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-2/2008.
416. 2008 m. sausio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-80/2008.
417. 2008 m. sausio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-70/2008.
418. 2008 m. sausio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-103/2008.
419. 2008 m. spalio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-533/2008.
420. 2008 m. spalio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-492/2008.
421. 2008 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-508/2008.
422. 2008 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-483/2008.
423. 2008 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-509/2008.
424. 2008 m. spalio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-536/2008.
425. 2008 m. spalio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-455/2008.
426. 2008 m. vasario 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-62/2008.
427. 2008 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-100/2008.
428. 2008 m. vasario 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-128/2008.
429. 2008 m. vasario 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-133/2008.
430. 2008 m. vasario 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-211/2008.
431. 2008 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-101/2008.
432. 2008 m. gruodžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-587/2008.
433. 2008 m. kovo 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-163/2008.
434. 2009 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-193/2009.
435. 2009 m. balandžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-114/2009.
436. 2009 m. balandžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-126/2009.
437. 2009 m. birželio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2009.
438. 2009 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-241/2009.
439. 2009 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-274/2009.

- 440. 2009 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-273/2009.
- 441. 2009 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-311/2009.
- 442. 2009 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-287/2009.
- 443. 2009 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-293/2009.
- 444. 2009 m. gegužės 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-208/2009.
- 445. 2009 m. gegužės 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-229/2009.
- 446. 2009 m. gegužės 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-222/2009.
- 447. 2009 m. gegužės 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-223/2009.
- 448. 2009 m. gegužės 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-204/2009.
- 449. 2009 m. gegužės 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-201/2009.
- 450. 2009 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-541/2009.
- 451. 2009 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-544/2009.
- 452. 2009 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-594/2009.
- 453. 2009 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-521/2009.
- 454. 2009 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-569/2009.
- 455. 2009 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-574/2009.
- 456. 2009 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-581/2009.
- 457. 2009 m. gruodžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-561/2009.
- 458. 2009 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-111/2009.
- 459. 2009 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-117/2009.
- 460. 2009 m. kovo 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-128/2009.
- 461. 2009 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-86/2009.
- 462. 2009 m. kovo 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-100/2009.
- 463. 2009 m. kovo 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-65/2009.
- 464. 2009 m. kovo 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-94/2009.
- 465. 2009 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-502/2009.
- 466. 2009 m. lapkričio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-512/2009.
- 467. 2009 m. lapkričio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-513/2009.
- 468. 2009 m. lapkričio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-514/2009.
- 469. 2009 m. lapkričio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-444/2009.
- 470. 2009 m. lapkričio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-532/2009.
- 471. 2009 m. lapkričio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-536/2009.
- 472. 2009 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-489/2009.
- 473. 2009 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-484/2009.
- 474. 2009 m. liepos 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-291/2009.
- 475. 2009 m. liepos 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-239/2009.
- 476. 2009 m. liepos 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-332/2009.
- 477. 2009 m. liepos 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-261/2009.
- 478. 2009 m. liepos 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-328/2009.
- 479. 2009 m. liepos 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-182/2009.
- 480. 2009 m. liepos 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-294/2009.
- 481. 2009 m. rugsėjo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-355/2009.
- 482. 2009 m. rugsėjo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-288/2009.
- 483. 2009 m. rugsėjo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-359/2009.

484. 2009 m. rugsėjo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-363/2009.
485. 2009 m. sausio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-19/2009.
486. 2009 m. sausio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-18/2009.
487. 2009 m. sausio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-27/2009.
488. 2009 m. sausio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-40/2009.
489. 2009 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-399/2009.
490. 2009 m. spalio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-443/2009.
491. 2009 m. spalio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-424/2009.
492. 2009 m. spalio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-441/2009.
493. 2009 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-425/2009.
494. 2009 m. spalio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-413/2009.
495. 2009 m. spalio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-351/2009.
496. 2009 m. vasario 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-51/2009.
497. 2009 m. vasario 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-26/2009.
498. 2009 m. vasario 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-81/2009.
499. 2009 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-105/2009.
500. 2009 m. balandžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-147/2009.
501. 2009 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-486/2009.
502. 2009 m. liepos 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-329/2009.
503. 2010 m. balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-157/2010.
504. 2010 m. balandžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-168/2010.
505. 2010 m. balandžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-160/2010.
506. 2010 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-143/2010.
507. 2010 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-140/2010.
508. 2010 m. birželio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-176/2010.
509. 2010 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-276/2010.
510. 2010 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-289/2010.
511. 2010 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-279/2010.
512. 2010 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-287/2010.
513. 2010 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-308/2010.
514. 2010 m. birželio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-257/2010.
515. 2010 m. gegužės 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-184/2010.
516. 2010 m. gegužės 20 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010.
517. 2010 m. gegužės 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-254/2010.
518. 2010 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-239/2010.
519. 2010 m. gruodžio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-512/2010.
520. 2010 m. gruodžio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-385/2010.
521. 2010 m. gruodžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-570/2010.
522. 2010 m. kovo 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-39/2010.
523. 2010 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-118/2010.
524. 2010 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-106/2010.
525. 2010 m. kovo 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-134/2010.
526. 2010 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-107/2010.
527. 2010 m. kovo 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-105/2010.

- 528. 2010 m. kovo 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-74/2010.
- 529. 2010 m. kovo 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-128/2010.
- 530. 2010 m. lapkričio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-409/2010.
- 531. 2010 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-460/2010.
- 532. 2010 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-364/2010.
- 533. 2010 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-462/2010.
- 534. 2010 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-459/2010.
- 535. 2010 m. lapkričio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-479/2010.
- 536. 2010 m. lapkričio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-482/2010.
- 537. 2010 m. lapkričio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-488/2010.
- 538. 2010 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-435/2010.
- 539. 2010 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-432/2010.
- 540. 2010 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-433/2010.
- 541. 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-441/2010.
- 542. 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-443/2010.
- 543. 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-446/2010.
- 544. 2010 m. liepos 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-319/2010.
- 545. 2010 m. liepos 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-302/2010.
- 546. 2010 m. rugpjūčio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-358/2010.
- 547. 2010 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-262/2010.
- 548. 2010 m. sausio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-50/2010.
- 549. 2010 m. spalio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-391/2010.
- 550. 2010 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2010.
- 551. 2010 m. spalio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-392/2010.
- 552. 2010 m. vasario 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-14/2010.
- 553. 2010 m. vasario 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-90/2010.
- 554. 2010 m. vasario 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-29/2010.
- 555. 2010 m. vasario 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-90/2010.
- 556. 2010 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-82/2010.
- 557. 2010 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-80/2010.
- 558. 2010 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-34/2010.
- 559. 2010 m. vasario 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-15/2010.
- 560. 2011 m. balandžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-173/2011.
- 561. 2011 m. balandžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-34/2011.
- 562. 2011 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-182/2011.
- 563. 2011 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-218/2011.
- 564. 2011 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-61/2011.
- 565. 2011 m. balandžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-159/2011.
- 566. 2011 m. birželio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-272/2011.
- 567. 2011 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-299/2011.
- 568. 2011 m. birželio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-268/2011.
- 569. 2011 m. birželio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-261/2011.
- 570. 2011 m. gegužės 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-256/2011.
- 571. 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-262/2011.

- 572. 2011 m. gegužės 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-166/2011.
- 573. 2011 m. gegužės 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-255/2011.
- 574. 2011 m. gegužės 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-227/2011.
- 575. 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2011.
- 576. 2011 m. gegužės 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-233/2011.
- 577. 2011 m. gruodžio 29 d. nutarimas civilinėje byloje Nr. 3K-P-537/2011.
- 578. 2011 m. kovo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-97/2011.
- 579. 2011 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-106/2011.
- 580. 2011 m. kovo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-117/2011.
- 581. 2011 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-14/2011.
- 582. 2011 m. kovo 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-130/2011.
- 583. 2011 m. kovo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-129/2011.
- 584. 2011 m. kovo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-96/2011.
- 585. 2011 m. liepos 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-310/2011.
- 586. 2011 m. liepos 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-336/2011.
- 587. 2011 m. liepos 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-332/2011.
- 588. 2011 m. rugpjūčio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-340/2011.
- 589. 2011 m. sausio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-16/2011.
- 590. 2011 m. spalio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-372/2011.
- 591. 2011 m. spalio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-387/2011.
- 592. 2011 m. spalio 18 d. nutartis civilinėje byloje I Nr. 3K-3-397/2011.
- 593. 2011 m. spalio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-410/2011.
- 594. 2011 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-52/2011.
- 595. 2011 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-68/2011.
- 596. 2011 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-63/2011.
- 597. 2011 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-36/2011.
- 598. 2011 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-44/2011.
- 599. 2011 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-45/2011.
- 600. 2011 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-48/2011.
- 601. 2011 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-40/2011.
- 602. 2011 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-58/2011.
- 603. 2011 m. kovo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-118/2011.
- 604. 2011 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-50/2011.
- 605. 2011 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-29/2011.
- 606. 2012 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-150/2012.
- 607. 2012 m. gruodžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-618/2012.
- 608. 2012 m. kovo 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-60/2012.
- 609. 2012 m. kovo 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-59/2012.
- 610. 2012 m. kovo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-97/2012.
- 611. 2012 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-124/2012.
- 612. 2012 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-82/2012.
- 613. 2012 m. sausio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-10/2012.
- 614. 2012 m. sausio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-14/2012.
- 615. 2012 m. spalio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-415/2012.
- 616. 2012 m. vasario 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-29/2012.

Kitų Lietuvos Respublikos bendrosios kompetencijos ir administracinių teismų aktai

1. Kauno apygardos teismo 2008 m. lapkričio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-627-109/2008.
2. Kauno apygardos teismo 2008 m. vasario 28 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-158-510/2008.
3. Kauno apygardos teismo 2009 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-894-605/2009.
4. Kauno apygardos teismo 2009 m. gegužės 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-757-230/2009.
5. Kauno apygardos teismo 2009 m. gruodžio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1486-264/2009.
6. Kauno apygardos teismo 2009 m. rugsėjo 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1240/2009.
7. Kauno apygardos teismo 2010 m. kovo 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-229-413/2010.
8. Kauno apygardos teismo 2010 m. lapkričio 29 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2A-1965-345/2011.
9. Kauno apygardos teismo 2010 m. lapkričio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-697-153/2010.
10. Kauno apygardos teismo 2010 m. vasario 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-27-527/2010.
11. Kauno apygardos teismo 2011 m. balandžio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-280-390/2011.
12. Kauno apygardos teismo 2011 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1416-260/2011.
13. Kauno apygardos teismo 2011 m. birželio 28 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2A-854-601/2011.
14. Kauno miesto apylinkės teismo 2005 m. vasario 2 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-815-587/2005.
15. Klaipėdos apygardos teismo 2009 m. spalio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1368-370/2009.
16. Klaipėdos apygardos teismo 2011 m. gegužės 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-244-538/2011.
17. Klaipėdos apygardos teismo 2011 m. sausio 17 d. sprendimas civilinėje byloje 2-822-479/2011.
18. Lietuvos apeliacinio teismo 2005 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-138/2005.
19. Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-146/2006.
20. Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-481-2006.
21. Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. liepos 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-299/2006.

22. Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. balandžio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-159/2007.
23. Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. lapkričio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-510/2007
24. Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. sausio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-52/2007.
25. Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. gruodžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-656/2008.
26. Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. gruodžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-966/2008.
27. Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. gruodžio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-478/2008.
28. Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. gruodžio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-478/2008.
29. Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. liepos 3 d. nutartis civilinėje civilinėje byloje Nr. 2-460/2008.
30. Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. rugpjūčio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-423/2008.
31. Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. spalio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-380/2008.
32. Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje civilinėje Nr. 2A-154/2008.
33. Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. birželio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-38/2009.
34. Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-566/2009.
35. Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. gegužės 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-335/2009.
36. Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. gegužės 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-230/2009.
37. Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-140/2009.
38. Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. rugsėjo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-499/2009.
39. Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. vasario 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-249/2009.
40. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-98/2010.
41. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. rugpjūčio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-579/2010.
42. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. balandžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-145/2010.
43. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. lapkričio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-373/2010.
44. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. lapkričio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-477/2010.

45. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. rugsėjo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-614/2010.
46. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-517/2010.
47. Lietuvos apeliacinio teismo 2011 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-319/2011.
48. Lietuvos apeliacinio teismo 2011 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-234-516/2011.
49. Lietuvos apeliacinio teismo 2011 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-385/2011.
50. Lietuvos apeliacinio teismo 2011 m. spalio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-378/2011.
51. Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. birželio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-238/2012.
52. Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. birželio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-367/2012.
53. Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. birželio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-367/2012.
54. Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. sausio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-67/2012.
55. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. gegužės 20 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A3-317-04.
56. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2005 m. balandžio 26 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A 10-483-05.
57. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2005 m. rugsėjo 9 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A5-878-05.
58. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2007 m. liepos 19 d. nutarimas administracinėje byloje Nr. 1-1379-07.
59. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. liepos 3 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-556-997-08.
60. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. balandžio 6 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I575-19-09.
61. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. lapkričio 29 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-858-1452-10.
62. Panevėžio apygardos teismo 2010 m. gegužės 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-461-425/2010.
63. Panevėžio apygardos teismo 2010 m. liepos 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-245-425/2010.
64. Panevėžio apygardos teismo 2010 m. spalio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-830-227/2010.
65. Panevėžio apygardos teismo 2011 m. rugpjūčio 3 d. nutarimas administracinėje byloje Nr. ATP-124-366/2011.
66. Šiaulių miesto apylinkės teismo 2011 m. rugsėjo 30 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-6464-650/2011.

67. Vilniaus apygardos administracinio teismo 2005 m. balandžio 4 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-596-20/2005.
68. Vilniaus apygardos teismo 2009 m. balandžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-156-464/2009.
69. Vilniaus apygardos teismo 2009 m. vasario 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-146-464/2009.
70. Vilniaus apygardos teismo 2010 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-508-340/10.
71. Vilniaus apygardos teismo 2010 m. gruodžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1288-464/2010.
72. Vilniaus apygardos teismo 2011 m. birželio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-751-611/2011.
73. Vilniaus apygardos teismo 2011 m. gegužės 9 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2A-537-492/2011.
74. Vilniaus apygardos teismo 2011 m. gruodžio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-958-464/2011.
75. Vilniaus apygardos teismo 2011 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-2573-560/2011.
76. Vilniaus apygardos teismo 2011 m. lapkričio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1793-555/2010.
77. Vilniaus apygardos teismo 2012 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1304-232/2012.
78. Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo 2003 m. rugsėjo 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-4654-15.
79. Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo 2004 m. gegužės 31 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-4664-34/2004.
80. Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo 2005 m. kovo 24 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-03161-127/2005.
81. Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo 2005 m. spalio 17 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-07862-127/2005.
82. Vilniaus miesto 2 apylinkės teismo 2009 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. S2-19646-596/2009.
83. Vilniaus miesto 2 apylinkės teismo 2010 m. balandžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-885-574/2010.
84. Vilniaus miesto 2 apylinkės teismo 2010 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. S2-9594-852/2010.
85. Vilniaus miesto 3 apylinkės teismo 2004 m. birželio 9 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-2397-17/2004.
86. Vilniaus miesto 3 apylinkės teismo 2005 m. gegužės 30 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-1372-585/2005.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo metodinė medžiaga

1. Įstatymų taikymo teismų praktikoje, nagrinėjant civilines bylas dėl privatizuotų butų padalijimo, apibendrinimo apžvalga. *Teismų praktika*. 1999, 10.

2. Įstatymų taikymo teismų praktikoje, nagrinėjant civilines bylas dėl atlyginimo žalos, padarytos sužalojus asmenį, kitaip pakenkus jo sveikatai arba atėmus gyvybę apžvalga. *Teismų praktika*. 1997, 6-5.
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2001 m. gruodžio 4 d. konsultacija Nr. A3-51 „Dėl kai kurių Lietuvos Respublikos civilinio kodekso bei Civilinio proceso kodekso normų taikymo“. *Teismų praktika*. 2002, 16.
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2002 m. vasario 8 d. konsultacija Nr. A3-65 „Dėl kai kurių Civilinio kodekso, Civilinio proceso kodekso ir Nekilnojamojo turto registro įstatymo normų taikymo“. *Teismų praktika*. 2002, 17.
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2004 m. balandžio 8 d. konsultacija Nr. A3-103 „Dėl kai kurių Civilinio proceso kodekso, Civilinio kodekso, Darbo kodekso, Įmonių bankroto įstatymo ir Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo normų taikymo“. *Teismų praktika*. 2004, 21.
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2004 m. kovo 4 d. konsultacija Nr. A3-100 „Dėl kai kurių Darbo kodekso, Civilinio kodekso ir Civilinio proceso kodekso normų taikymo“. *Teismų praktika*. 2004, 21.
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2004 m. lapkričio 25 d. konsultacija Nr. A3-115 „Dėl kai kurių Civilinio kodekso, Civilinio proceso kodekso normų taikymo“. *Teismų praktika*. 2004, 22.
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2004 m. sausio 29 d. konsultacija Nr. A3-97 „Dėl kai kurių Civilinio proceso kodekso ir Darbo kodekso normų taikymo“. *Teismų praktika*. 2004, 20.
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 1996 m. birželio 21 d. nutarimas Nr. 42 „Dėl Darbo sutarties įstatymo taikymo civilinėse bylose apibendrinimo rezultatų“. *Teismų praktika*. 1996, 3-4.
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr. 1 „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 7¹ ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo teismų praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo civilines bylas“. *Teismų praktika*. 1998, 9.
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 2000 m. birželio 16 d. nutarimas Nr. 27 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje nagrinėjant civilines bylas dėl atlyginimo turtinės žalos, padarytos eismo įvykio metu“. *Teismų praktika*. 2000, 13.
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimas Nr. 28 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant tarptautinės privatinės teisės normas“. *Teismų praktika*. 2000, 14.
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 2002 m. gruodžio 20 d. nutarimas Nr. 39 „Dėl ieškinio senatį reglamentuojančių įstatymų normų taikymo teismų praktikoje“. *Teismų praktika*. 2003, 18.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimas Nr. 45 „Dėl Darbo kodekso normų, reglamentuojančių darbo sutarties nutraukimą pagal Darbo kodekso 136 straipsnio 3 dalies 1 ir 2 punktus, taikymo teismų praktikoje“. *Teismų praktika*. 2004, 21.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas „Dėl įstatymų, reglamentuojančių tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, taikymo teismų praktikoje“. *Teismų praktika*. 2005, 23.

16. Teisės normų, reguliuojančių nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, taikymo baudžiamosiose bylose apžvalga. *Teismų praktika*. 2008, 29.
17. Teismų praktikos apžvalga „Nepilnamečių turtinių teisių apsauga paveldėjimo teisinuose santykiuose“. *Teismų praktika*. 2011, 35.
18. Teismų praktikos dėl *actio Pauliana*, netiesioginio ieškinio, sulaikymo teisės ir prevencinio ieškinio institutų taikymo apžvalga. *Teismų praktika*. 2008, 29.
19. Teismų praktikos taikant įstatymus, reglamentuojančius tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo vaikus, apibendrinimo apžvalga. *Teismų praktika*. 2005, 23.
20. Teismų praktikos, nagrinėjant bylas dėl teismo leidimų išdavimo pagal Civilinio proceso kodekso XXXIX skyriaus taisykles, apibendrinimo apžvalga. *Teismų praktika*. 2003, 19.
21. Teismų praktikos, taikant ieškinio senatį reglamentuojančias įstatymų normas, apibendrinimo apžvalga. *Teismų praktika*. 2003, 18.
22. Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga. *Teismų praktika*. 2009, 30.

Europos Sąjungos teisminių institucijų aktai

1. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1972 m. lapkričio 30 d. sprendimas byloje 18/72, *Granaria v. Produktschap voor Veevoeder*. [1972] ECR-1163.
2. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1982 m. spalio 26 d. sprendimas byloje C-104/81, *Hauptzollamt Mainz v. C. A. Kupferberg and Cie*. [1982] ECR-03641.
3. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1983 m. vasario 8 d. sprendimas byloje C-124/81 *Europos Bendrijų Komisija v. Jungtinė Karalystė*. [1983] ECR I-00203.
4. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1991 m. kovo 14 d. sprendimas byloje C-361/89, *Baudžiamoji byla prieš Patrice Di Pinto*. [1991] ECR I-1189.
5. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1991 m. liepos 25 d. sprendimas sujungtose bylose C-1/90 ir C-176/90, *Aragonesa de Publicidad Exterior SA and Publivia SAE v. Departamento de Sanidad y Seguridad Social de la Generalitat de Cataluña*. [1991] ECR I-04151.
6. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1993 m. sausio 19 d. sprendimas byloje C-89/91, *Shearson Lehmann Hutton Inc. v. TVB Treuhandgesellschaft für Vermögensverwaltung und Beteiligungen GmbH*. [1993] ECR I-3767.
7. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1995 m. vasario 23 d. sprendimas sujungtose bylose C-358/93 ir C-416/93, *Baudžiamosios bylos prieš Aldo Bordessa ir Vicente Marí Mellado ir Concepción Barbero Maestre*. [1995] ECR I-00361.
8. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1996 m. vasario 15 d. sprendimas byloje C-63/93, *Duff ir kiti v. Minister for Agriculture and Food ir Attorney General*. [1996] ECR I-00569.
9. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1998 m. kovo 17 d. sprendimas byloje C-45/96, *Bayerische Hypotheken-und Wechselbank AG v. Edgar Dietzinger*. [1998] ECR I-1199.
10. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1998 m. liepos 14 d. sprendimas byloje C-172/96, *Commissioners of Customs and Excise v. First National Bank of Chicago*. [1998] ECR I-04387.

11. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1998 m. liepos 16 d. sprendimas byloje C-210/96, *Gut Springenheide GmbH & Rudolf Tusky v. Oberkreisdirektor des Kreises Steinfurt – Amt für Lebensmittelüberwachung*. [1998] ECR I-04657.
12. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1998 m. liepos 16 d. sprendimas byloje C-355/96, *Silhouette International Schmied GmbH & Co. KG v. Hartlauder Handelsgesellschaft GmbH*. [1998] ECR I-04799.
13. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1999 m. birželio 22 d. sprendimas byloje C-342/97, *Lloyd Schuhfabrik Meyer & Co. GmbH v. Klijsen Handel BV*. [1999] ECR I-03819.
14. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1999 m. gegužės 4 d. sprendimas byloje C-108/97-C-109/97, *Winsurfing Chiemsee Productions – und Vertriebs GmbH (WSC) v. Boots- und Segelzubehör Walter Huber, Franz Attenberger*. [1999] ECR I-02779.
15. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1999 m. kovo 9 d. sprendimas byloje C-212/97, *Centros Ltd v. Erhvervs- og Selskabsstyrelsen*. [1999] ECR I-01459.
16. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 1999 m. liepos 1 d. sprendimas byloje C-173/98, *Sebago Inc. And Ancienne Maison Dubois & Fils SA v. GBUnc SA*. [1999] ECR I-4103.
17. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2000 m. sausio 13 d. sprendimas byloje C-220/98, *Estée Lauder Cosmetics GmbH & Co. OHG v. Lancaster Group GmbH*. [2000] ECR I-00117.
18. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2001 m. lapkričio 20 d. sprendimas sujungtose bylose C-414/99-C-416/99, *Zino Davidoff SA v. A & G Imports Ltd ir Levi Strauss & Co. ir kiti v. Tesco Stores Ltd ir kiti*. [2001] ECR I-8691.
19. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2002 m. lapkričio 5 d. sprendimas byloje C-208/00, *Überseering BV v. Nordic Construction Company Baumangament GmbH (NCC)*. [2002] ECR I-09919.
20. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2002 m. rugsėjo 17 d. sprendimas byloje C-334/00, *Fonderie Officine Meccaniche Tacconi SpA v. Heinrich Wagner Sinto Maschinenfabrik GmbH (HWS)*. [2002] ECR I-07357.
21. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2002 m. spalio 24 d. sprendimas byloje C-99/2001, *Linhart*. [2000] ECR I-09375.
22. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2003 m. balandžio 8 d. sprendimas sujungtose bylose C-53/01, *Linde AG*, C-54/01, *Winward Industries Inc.* ir C-55/01, *Rado Uhren AG*. [2003] ECR I-03161.
23. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2003 m. balandžio 8 d. sprendimas byloje C-244/00, *Van Doren + Q. GmbH v. Lifestyle sports + sportswear Handelsdesellschaft GmbH and Michael Orth*. [2003] ECR I-03051.
24. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2003 m. kovo 11 d. sprendimas byloje C-40/01, *Ansul BV v. Ajax Brandbeveiliging BV*. [2003] ECR I-02439.
25. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2003 m. rugsėjo 30 d. sprendimas byloje C-167/01, *Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Amsterdam v. Inspire Art Ltd*. [2003] ECR I-10155.
26. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2004 m. lapkričio 16 d. sprendimas byloje C-245/02, *Anheuser-Busch Inc. v. Budejovický Budvar, narodni podnik*. [2004] ECR I-10989.

27. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2004 m. rugsėjo 7 d. sprendimas byloje C-127/02, *Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee and Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels v. Staatssecretaris van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij*. [2004] I-07405.
28. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2004 m. rugsėjo 9 d. sprendimas byloje C-70/03, *Europos Bendrijų Komisija v. Ispanijos Karalystė*. [2004] ECR I-7999.
29. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2004 m. sausio 27 d. sprendimas byloje C-259/02, *La Mer Technology Inc. v. Laboratoires Goemar SA*. [2004] ECR I-01159.
30. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2005 m. sausio 20 d. sprendimas byloje C-7/78, *Regina v. Ernest George Thompson*. [1978] ECR 2247.
31. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2006 m. gegužės 11 d. sprendimas byloje C-416/04 P, *The Sunrider Corp. v. Vidaus rinkos derinimo tarnyba (prekių ženklams ir dizainui)*. [2006] ECR I-04237.
32. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2006 m. liepos 15 d. sprendimas byloje C-255/04, *Europos Bendrijų Komisija v. Prancūzijos Respublika*. [2006] I-05251.
33. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2007 m. liepos 26 d. sprendimas byloje C-369/04, *Hutchison 3G UK Ltd and Others v. Commissioners of Customs and Excise*. [2007] I-05247.
34. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2008 m. balandžio 3 d. sprendimas byloje C-306/06, *01051 Telecom GmbH v. Deutsche Telekom AG* [2008] ECR I-01923.
35. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2008 m. liepos 11 d. sprendimas byloje C-195/08 PPU, *Inga Rinau*. [2008] ECR I-05271.
36. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2008 m. liepos 8 d. sprendimas sujungtose bylose C-447/08 ir C-448/08, *Baudžiamosios bylos prieš Otto Sjöberg ir Anders Gerdin*. [2010] ECR I-06921.
37. Europos Bendrijų Teisingumo Teismo 2009 m. balandžio 2 d. sprendimas byloje C-431/07, *Bouygues SA and Bouygues Télécom SA v. Europos Bendrijų Komisija*. [2009] ECR I-02665.
38. Teisingumo Teismo 2009 m. gruodžio 17 d. sprendimas byloje C-227/08, *Eva Martin Martin v. EDP Editores, S. L and Juan Caballo Bueno*. [2009] I-11939.
39. Teisingumo Teismo 2011 m. gegužės 12 d. sprendimas byloje C-391/09, *Malgožata Runevič-Vardyn ir Łukasz Paweł Wardyn v. Vilniaus miesto savivaldybės administracija ir kiti*. [2011] I-03787.

Europos Žmogaus Teisių Teismo aktai

1. 1976 m. gruodžio 7 d. sprendimas byloje *Handyside v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 5493/72).
2. 1980 m. lapkričio 6 d. sprendimas byloje *Van Oosterwijck v. Belgija* (pareiškimo Nr. 7654/76).
3. 1982 m. rugsėjo 23 d. sprendimas byloje *Sporrong ir Lönnroth v. Švedija* (pareiškimų Nr. 7151/75; 7152/75).
4. 1986 m. gruodžio 18 d. sprendimas byloje *Johnston ir kiti v. Airija* (pareiškimo Nr. 9697/82).
5. 1986 m. liepos 8 d. sprendimas byloje *Lithgow ir kiti v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimų Nr. 9006/80; 9262/81; 9263/81).

6. 1986 m. spalio 17 d. sprendimas byloje *Rees v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 9532/81).
7. 1986 m. vasario 21 d. sprendimas byloje *James ir kiti v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 8793/79).
8. 1987 m. gruodžio 18 d. sprendimas byloje *F v. Šveicarija* (pareiškimo Nr. 11329/85).
9. 1988 m. gruodžio 15 d. sprendimas byloje *James v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 10622/83).
10. 1989 m. sausio 18 d. sprendimas byloje *Denev v. Švedija* (pareiškimo Nr. 12570/86).
11. 1990 m. vasario 21 d. sprendimas byloje *Powell ir Rayner v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 9310/81).
12. 1991 m. lapkričio 21 d. sprendimas byloje *Pine Valley Developments Ltd ir kiti v. Airija* (pareiškimo Nr. 12742/87).
13. 1991 m. vasario 18 d. sprendimas byloje *Fredin v. Švedija* (pareiškimo Nr. 12033/86).
14. 1993 m. kovo 25 d. sprendimas byloje *Costello-Roberts v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 13134/87).
15. 1994 m. gruodžio 9 d. sprendimas byloje *Holy Monasteries v. Graikija* (pareiškimų Nr. 13092/87; 13984/88).
16. 1994 m. gruodžio 9 d. sprendimas byloje *López Ostra v. Ispanija* (pareiškimo Nr. 6798/90).
17. 1995 m. gegužės 5 d. sprendimas byloje *Air Canada v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 18465/91).
18. 1995 m. lapkričio 20 d. sprendimas byloje *Pressos Compania Naviera S. A. ir kiti v. Belgija* (pareiškimo Nr. 17849/91).
19. 1996 m. lapkričio 15 d. sprendimas byloje *Papachelas v. Graikija* (pareiškimo Nr. 31423/96).
20. 1996 m. spalio 24 d. sprendimas byloje *Guillot v. Prancūzija* (pareiškimo Nr. 22500/93).
21. 1997 m. rugsėjo 27 d. sprendimas byloje *Cossey v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 10843/84).
22. 1998 m. liepos 30 d. sprendimas byloje *Sheffield ir Horsham v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimų Nr. 22885/93, 23390/94).
23. 1998 m. vasario 19 d. sprendimas byloje *Guerra ir kiti v. Italija* (pareiškimo Nr. 14967/89).
24. 1999 m. lapkričio 9 d. sprendimas byloje *Soacek, s. r. o. v. v. Čekija* (pareiškimo Nr. 26449/95).
25. 1999 m. spalio 30 d. sprendimas byloje *The Former King of Greece ir kiti v. Graikija* (pareiškimo Nr. 25701/94).
26. 2001 m. rugsėjo 5 d. sprendimas byloje *Malama v. Graikija* (pareiškimo Nr. 43622/98).
27. 2001 m. sausio 11 d. sprendimas byloje *Platakou v. Graikija* (pareiškimo Nr. 38460/97).
28. 2002 m. lapkričio 15 d. sprendimas byloje *Luciano Rossi v. Italija* (pareiškimo Nr. 30530/96).
29. 2002 m. liepos 11 d. sprendimas byloje *Goodwin v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 28957/95).
30. 2002 m. liepos 11 d. sprendimas byloje *I v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 25680/94).
31. 2002 m. rugpjūčio 21 d. sprendimas byloje *Jokela v. Suomija* (pareiškimo Nr. 28856/95).

32. 2003 m. liepos 15 d. sprendimas byloje *Berlin v. Liuksemburgas* (pareiškimo Nr. 44978/98).
33. 2003 m. liepos 8 d. sprendimas byloje *Hatton ir kiti v. Jungtinė Karalystė* (pareiškimo Nr. 36022/97).
34. 2004 m. birželio 1 d. sprendimas byloje *Valova, Slezak ir Slezak v. Slovakija* (pareiškimo Nr. 44925/98).
35. 2004 m. birželio 22 d. sprendimas byloje *Broniowski v. Lenkija* (pareiškimo Nr. 31443/96).
36. 2004 m. lapkričio 10 d. sprendimas byloje *Taşkın ir kiti v. Turkija* (pareiškimo Nr. 46117/99).
37. 2004 m. liepos 13 d. sprendimas byloje *Pla & Puncernau v. Andora* (pareiškimo Nr. 69498/01).
38. 2004 m. liepos 27 d. sprendimas byloje *Sidabras ir Džiautas v. Lietuva* (pareiškimų Nr. 55480/00; 59330/00).
39. 2005 m. balandžio 7 d. sprendimas byloje *Rainys ir Gasparavicius v. Lietuva* (pareiškimų Nr. 70665/01; 74345/01).
40. 2005 m. liepos 28 d. sprendimas byloje *Rosenzweig ir Bonded Warehouses Ltd. v. Lenkija* (pareiškimo Nr. 51728/99).
41. 2006 m. gegužės 9 d. sprendimas byloje *C. v. Suomija* (pareiškimo Nr. 18249/02).
42. 2006 m. kovo 29 d. sprendimas byloje *Scordino v. Italija* (pareiškimo Nr. 36813/97).
43. 2006 m. liepos 13 d. sprendimas byloje *Jäggi v. Šveicarija* (pareiškimo Nr. 58757/00).
44. 2007 m. liepos 10 d. sprendimas byloje *Bimer S. A. v. Moldova* (pareiškimo Nr. 15084/03).
45. 2007 m. rugsėjo 11 d. sprendimas byloje *L v. Lietuva* (pareiškimo Nr. 27527/03).
46. 2009 m. sausio 8 d. sprendimas byloje *Neulinger and Shuruk v. Šveicarija* (pareiškimo Nr. 41615/07).
47. 2010 m. liepos 20 d. sprendimas byloje *Gineitienė v. Lietuva* (pareiškimo Nr. 20739/05).
48. 2011 m. gruodžio 13 d. sprendimas byloje *X. v. Latvija* (pareiškimo Nr. 27853/09).
49. 2011 m. liepos 27 d. sprendimas byloje *Shaw v. Vengrija* (pareiškimo Nr. 6457/09).
50. 2011 m. spalio 11 d. sprendimas byloje *Genovese v. Malta* (pareiškimo Nr. 53124/09).
51. 2012 m. liepos 12 d. sprendimas byloje *Šneersone and Campanella v. Italija* (pareiškimo Nr. 14737/09).

Pakalniškis V., Gumuliauskienė L., Dambrauskaitė A., Laurinavičius K., Jakutytė-Sungailienė A., Klimkevičiūtė D., Driukas A., Čekanavičius A., Petroševičienė O., Ruškytė R., Tikniūtė A., Jurkevičius V., Kudinavičiūtė-Michailovienė I., Sagatys G., Birštonas R., Saukalienė K., Vasarienė D., Žukauskas P., Sakavičius J., Šaltauskienė S., Moisejevas R., Papirtis L.V., Karulaitytė-Kvainauskienė I., Stripeikienė J., Veršinskas T., Ambrasienė D., Kiršienė J., Astromskis P., Cirtautienė S., Novikovienė L., Joskaudienė R., Norkūnas A., Selelionytė-Drukteinienė S., Petrauskaitė D., Rudzinskas A., Volodko R., Mikelėnas V.

Li308

LIETUVOS RESPUBLIKOS CIVILINIS KODEKSAS: PIRMIEJI DEŠIMT GALIOJIMO METŲ. Mokslo studija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013. 1196 p.

Bibliogr.: 1127–1194 p.

ISBN 978-9955-19-585-6 (spausdinta versija)

ISBN 978-9955-19-584-9 (elektroninė versija)

Mokslo studijoje pateikiamas Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pirmųjų dešimties metų praktinio taikymo ir susijusių teisėkūros iniciatyvų tyrimas. Studijoje nuosekliai apžvelgiama civilinių teisinių santykių raida tiriamuoju laikotarpiu (2001–2011 m.), nagrinėjami jai įtakos turėję socialiniai veiksniai, Lietuvos ir užsienio valstybių teismų praktika, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, Lietuvos ir užsienio teisės doktrina. Studiją sudaro šešios dalys, išdėstytos ta pačia tematine seka, kaip ir šešios Civilinio kodekso knygos. Kiekvieną dalį sudaro konceptualiai integruoti skyriai, kuriuose pateikiami visų Civilinio kodekso institutų, išskyrus atskiras sutarčių rūšis, tyrimo rezultatai. Pagrindinis mokslo studijos tikslas – atskleisti objektvų tiriamojo laikotarpio Lietuvos civilinės teisės raidos vaizdą, mokslinės ir praktinės minties laimėjimus, kad ir po penkiasdešimties ar šimto metų šį leidinį į rankas paėmęs skaitytojas galėtų suvokti, kokie buvo pirmieji savarankiški Lietuvos civilistikos žingsniai amžininkų akimis. Apibendrinimai ir išvados atskleidžia problemiškausias Lietuvos civilinės teisės sritis, kartu pateikiamos rekomendacijos, kaip spręsti iškilusias problemas, ir įžvalgos dėl tolesnės mūsų šalies civilinės teisės raidos.

UDK 347(474.5)

Vytautas Pakalniškis, Laura Gumuliauskienė,
Asta Dambrauskaitė, Kęstutis Laurinavičius,
Asta Jakutytė-Sungailienė, Danguolė Klimkevičiūtė,
Artūras Driukas, Ažuolas Čekanavičius,
Olga Petroševičienė, Ramutė Ruškytė, Agnė Tikniūtė,
Vaidas Jurkevičius, Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė,
Gediminas Sagatys, Ramūnas Birštonas,
Kristina Saukalienė, Dalia Vasarienė,
Povilas Žukauskas, Justas Sakavičius,
Svajonė Šaltauskienė, Raimundas Moisejevas,
Leonas Virginijus Papirtis, Inga Karulaitytė-Kvainauskienė,
Janina Stripeikienė,
Tomas Veršinskas, Dangutė Ambrasienė,
Julija Kiršienė, Paulius Astromskis,
Solveiga Cirtautienė, Lina Novikovienė,
Raimonda Joskaudienė, Algis Norkūnas,
Simona Selelionytė-Drukeitinienė,
Daina Petrauskaitė, Antanas Rudzinskas,
Renata Volodko, Valentinas Mikelėnas

**LIETUVOS RESPUBLIKOS CIVILINIS KODEKSAS:
PIRMIEJI DEŠIMT GALIOJIMO METŲ**

Mokslo studija

Redaktorė *Jūratė Balčiūnienė*
Maketavo *Aušrinė Ilekytė*

SL 585. 2013 09 30. 75.3 leidyb. apsk. l.
Tiražas 500 egz. Užsakymas 18 974.
Išleido Mykolo Romerio universitetas,
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“,
Kareivių g. 13b, Vilnius
Puslapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt
Spausdino UAB „Vita Litera“,
Kurpių g. 5–3, Kaunas
Puslapis internete www.bpg.lt
El. paštas info@bpg.lt